KOTAR

GOSPIĆ

I KOTAR

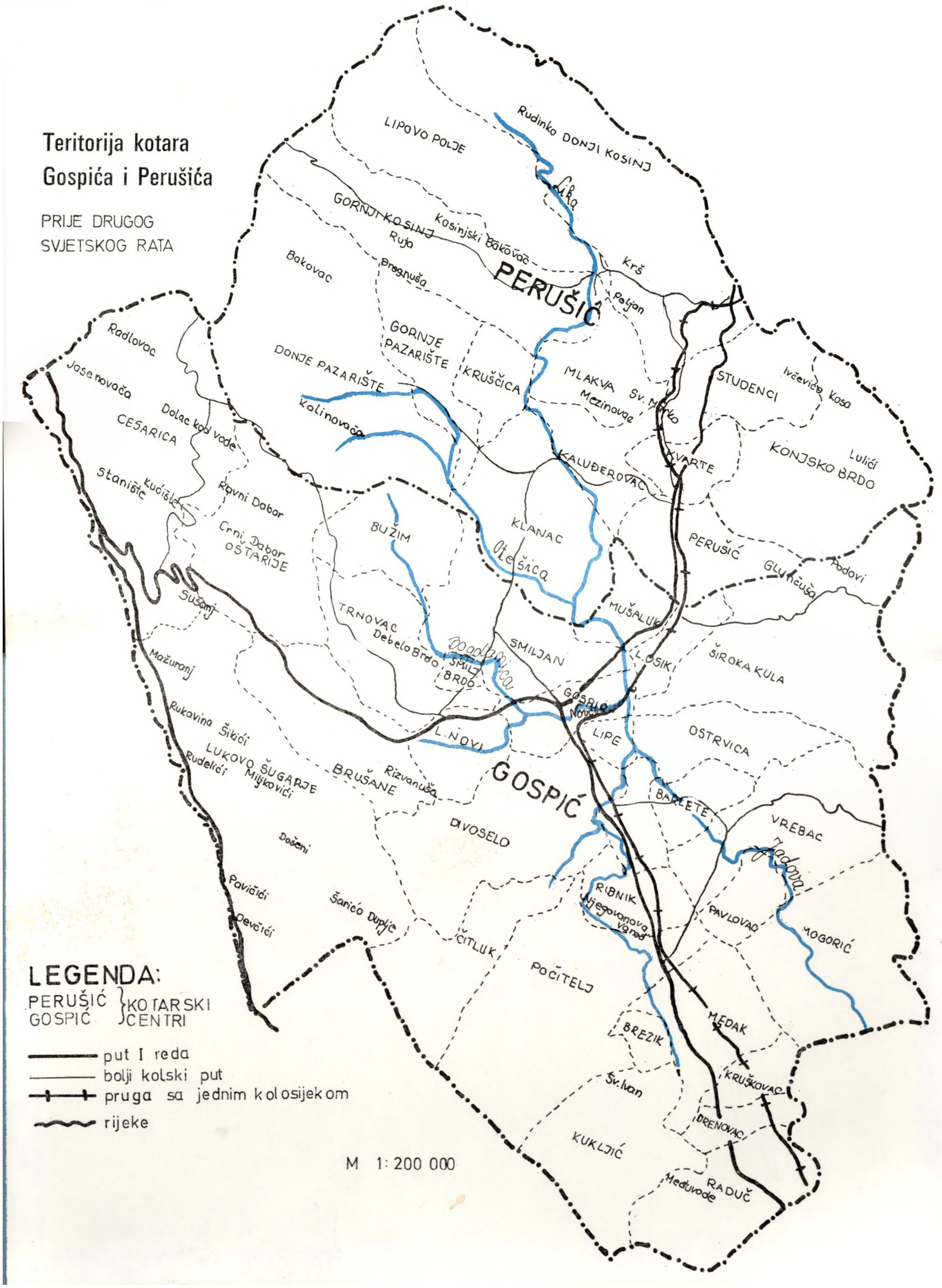
PERUŠIĆ

U NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU
1941–1945

HISTORIJSKI ARHIV U KARLOVCU

Teritorija kotara Gospića i Perušića

PRIJE DRUGOG SVJETSKOG RATA

LEGENDA:

PERUŠIĆ, GOSPIĆ } KOTARSKI CENTRI

- put I reda
- bolji kolski put
- pruga sa jednim kolosijekom
- rijeke

M 1:200 000

HISTORIJSKI ARHIV U KARLOVCU

ZBORNIK 20

Napomena redakcije

U vrijeme prispjeća ovog priloga izdavaču, rukopis knjige je već bio složen, a prilog nije ni bio od strane Redakcije predviđen za štampu.

Podaci koji su u njemu, opisani su i u drugim radovima ove knjige. No, na molbu druga Jakova Blaževića objavljujemo ga u izvornom obliku.

Zagreb 21. V 1989.

U prilogu »Negatali rad u Gospiću 1941« druga Muhar Milana »Mićuna« izvršio sam samo neke najnužnije »popravke«.

Neke faktografske primjedbe ne dajem, jer bitno ne bi uticale na vjerodostojnost sadržaja priloga.

Historijska vrijednost iz priloga je istinitost prvenstveno u snazi i organiziranosti KPJ i SKOJ-a u Gospiću, njegovoj okolini a i u cijeloj Lidi. Vidi se tu dobrano čvrstima, snalažljivost i organizacija političkog 5 vojnog otpora talijanskom okupatoru *i* njegovim slugama, narodnim izdajnicima.

Vidi se tu i spremno raspoloženje velikog broja građana Gospića u otporu neprijateljima pod vodstvom KP. Vidi se taikođer i čvrstoća tekuće veze od prvog dana O. K. KPH za Liku sa Zagrebom, sa CK KPH.

Teza druga D. Pavlice u članku u »Politici« od 9. i 11. V 1989. »Bezdan smrti« (Jadovno — Velebit) ,i!ma svoju antitezu u svjedočenju druga Muhara. Bez dokaza i boljeg znanja drug D. Pavlica piše.... »Teze da su ustaše rasformirali logor u Jadovnom zbog bojazni da će ga nopasti ustanitoi neodrživa je. Ustaničke grupe na području Gospića u kolovozu nisu imale takovu snagu.!...« naprotiv Sm'iljanski i Divoseljački drugovi — komunisti — skojevci tada su već bili toliko vojnički jaki 3 dobro povezani sa Jadovniim, da su pripremali oslobođenje zatočenika na Jadovnom. Ustaše su to znaili li saznali i danonoćnom vatrom iz pušaka i mitraljeza likvidirale logor. Osim mene ima još živtih svjedoka te istine. To bi za druga Pavlicu bio bolji dokaz od svjedočenja zločinca Ljube Miloša na sudu u Zagrebu — koga on navodi kao »znalca« o tom zločinu.

Nije li dosta dokaza o tome i ono, što opisuje kao neposredni učesnlfk i organizator drug Muhar o drami na gospićkoj željezničkoj stortici 19. VIII 1941. O tom slučaju druga Muhara nadopunjuje drugarica Vera Gerovac:

Drug kojeg su pitali za bijeg, a kojeg ovdje ne spominje, jest **Martin Franekić,** također član CK KPH (vodio komisiju za selo!). Bio je zajedno sa Bukovcem i Marijanom Krajačićem u LepoglaVi li odatle su svi dopremljeni u Gospić. (Kasnije su navodno otpremljeni u logor Gradiška li tamo likvidirani', kaže Jefto Šašić).

(Informaciju dala Vera Gerovac sestra Ljubice G. koja je drugovala s Martimom.)

Na kraju bih kratko rekao nešto o drugu Muhoru. Prije rata 1941. god. bio je pekarski pomoćnik, član KPH, sa porodicom nastanjen u Zagrebu. Radio je uspješno kao partijska veza s drugovima, koji su dolazili u Zagrebna sastanke sa CK KPH i gradskog komiteta SKH za Zagreb. Tako je i mene, kada sam sa Markom OreškoVilćem došao 5z Gospića u Zagreb **8. IV 41.** povezao i odveo >u Hercegovačku ulicu, gdje je drug Tito do 10. IV 41. održao historijski sastanak sa članovima CK KPJ i CK KPH, koji su se tih dana nalazili u Zagrebu. Naročito se sjećam druga Tita, Moše Pijade, Marka Ranikovića, Hebraing Andrije, Šilje-Papa i nekih drugih.

Sastanak se održava, Nijemci su pred vratimo, ulaze u Zagreb. Iz ranije održane V zemaljske konferencije oktobra 1940. god. . . . drugih dogovora svima nam flilh dana bilo još jasnije, što nas čeko, što i kako treba raditi.

Uz ovakve sastanlke, veze, uz ovakva saznanja i jasnoće situacije tađašnjiice i sutrašnjice, uz Marka Oreškovića, Radu Končara i druge mnogo nam je značilo i pomoglo, da se od prvog dana okupatorske NDH Lika razvijala iz dana u dan u sve pobjedo nosni je bojište NOR-a.

Jakov Blažević

Ilegalni rad u Gospiću 1941

Kroz dva i pol mjeseca 1941. godine, poslao me je drug Jakov Blažević iz Divosela u Gospić, da organizujem dopremu partijskog materijala iz Zagreba u Gospić, te da organizujem kurirsku vezu sa Zagrebom. Prilikom dolaska u Gospić, organizovao sam preko Pere i Jure Čorka stanovanje kod njihove sestre Ankice udate Lapčević, kod koje je već stanovao talijanski komandant kolonelo i stanovao sam do sobe talijanskog komandanta, koji je rukovodio sa vojskom u Gospiću i okolici. Kako sam bijo elegantno obučen, to sam kod »Kolonela« predstavljao gospodina, za kojega je računao, da nemože biti komunista. Tada su u Gospiću kod roditelja, koji su imali svoju gostionu bili sva tri njihova sina, t. j. Pere, Jure i Nikica, koje sam poznavao još od bivše Jugoslavije, kao simpatizere Komunističke Partije Jugoslavije. Pere je studirao u Zagrebu, a Nikica je bijo tekstilni tehničar, također u Zagrebu. Njihov otac Mile i majka Anka bili su antifašisti i sinpatizeri naše partije.

Odmah drugi dan izašao sam na ulicu i krenuo u pravcu grada i u blizini riječice Novčiće iz dvokatne kuće, začuo sam poziv drugarice Štefice Serdar i njene sestre Ljubice, koje su mi mahale rukama, da dođem gore k njima. Štefica je stanovala kod mene u Zagrebu, gdje je studirala medicinu, a Ljubica je u Gospiću išla u učiteljsku školu. Po dolasku u stan u kraćem razgovoru, potužile su mi se, da neznaju zamijesti kruh. Znajući da sam pekar, odmah sam im zamjesijo kruh i podučio ih kako se kruh mjesi. Otac im je bio policijski pristav i bio je u uredu. Kako se je kruh pekao, otac je naišao, a one su mene sakrile u špajzu. Otac ih pohvali, kako su dobar kruh spekle, i dale su mu jesti. Otišao se je odmoriti, a ja na vrata van, a već sam im dao zaduženja. Štefici, da bude kurir za Zagreb. Već ranije poznavao sam drugaricu Slavicu Blažević koja je već ranije nosila partijski materijal iz Zagreba od mene, za Gospić i druga Dragu Dorčića inženjera gospićke šumarije zvanog »Ilija«, koji je također dolazio kao kurir po partijski materijal k meni u Zagreb i nosio ga u Gospić. Tu sam odmah lako stvorio mrežu od pomenute trojce koji su donosili partijski materijal iz Zagreba u Gospić. Kako je kod mene ilegalno stanvao podolasku iz Španije drug Marko Orešković, to je kod mene dolazio i drugi Jakov Blažević, što znači da je bila uspostavljena veza, još za bivše Jugoslavije. U vrijeme dolaska na ilegalni rad u Gospić povezao sam se i sa doktorom Gradišnikom i njegovom ženom koja je također bila liječnica i za kratko vrijeme sam uspostavio vezu i sa Smiljanom i sa Pazarištem. Sa Smiljanomje bila veza postavljena preko rođakinje Štefice i Ljubice Serdar, kojoj sam ime zaboravio. U Gospiću je bila većina hrvatskog naroda protiv justaškog zuluma i pokolja, a naročito je bila omladina, koja je već ranije bila lijevo orijentisana i napredna. Nije mi bilo teško organizovati tako napredan narod i omladinu koji su masovno izvršavali zadatke koje sam im postavljao. U to vrijeme partijskog rada povezao sam se sa mnogo poštenih ljudi i omladine, a preko druga Pere Čorka koji je poznavao dobro jednog oficira u kasarni u Gospiću, uspjeli smo iznesti iz kasarne oko 30 pušaka koje su većinom prebačene u Smiljan. Sa pet pušaka stvorio sam ilegalnu udarnu grupu u kojoj su bili Jure Čorak, Ivica Alar, Mate Svetić, Pero Čorak i ja. Te puške su davane i drugim aktivistima kao što je bio Josica Jordan i Zvono Čorak. Tu sam iskoristio glupost Ante Pavelića, koji je izdao naređenje da se sve Hrvate naoruža i da patroliraju po Gospiću i okolici. Preko veze iz Smiljana dobivao sam i municiju, koju sam preko kurira Steve Potkonjaka, Steve Obradovića zvanog »Bjelko« i Jagice Plećaš slao u Divoselo. Od omladine iz Gospića partijski materijal raspačavali su sinovi Mile Čorka, Stipe Vukić zvani »Pipe«, Ferdo Toplak, Mima Sekulić i drugi.

Veza sa Pazarištem postavljena je preko sestre moje žene Marković Ane, tako da sam bio točno obavještavan o svemu što se tamo događa. U tim teškim danima za naš narod, a naročito za srpski narod bilo je nesnosno stanje.

Odmah od početka ustaše su počele pokolj nad srpskim življem i Hrvatima koji su drugčije mislili od njih. Po Gospiću je bilo pravo divljanje tražeći Srbe i komuniste, bez razlike vjere ili nacije. U tom divljanju je poklana obitelj Teslić, majka, sin i kćerka koji su imali gostionu blizu gospićke željezničke stanice, a poklao ih je i opljačkao ustaša Mate Jace Adžija, koji je došao pijan u gostionu Mile Čorka i tamo počeo lizati krvavi nož, kada je to vidjela žena Mile Čorka Ana, zavikala je »Marš ustaško đubre iz moje gostione«. Kako sam sjedio za drugim stolom skočio sam do drugarice Ane Čorak i zamolio je da ne viče tako da sam ju umirio pošto bi taj tip mogao i nju zaklati, a taj tip je shvatio da ja njega štitim i nije se dao odmah iz gostione van. U gostionu je došao brijač Zvone Čorak, koji je bio naš simpatizer i pozvao sam ga na stranu i rekao mu »Sačekaj ga kod pruge i nemoj pucati nego ga likvidiraj na drugi način. Zvone je otišao na prugu u zasjedu, toga je tipa sačekao i likvidirao. Kada su toga tipa našli mrtva u Gospiću je zavladao veliki strah kako među ustašama tako i među talijanima. Sada se točno ne sjećam tko mi je od mojih kurira naprijed pomenutih donio iz Zagreba partijske letke na talijanskom jeziku i to jedan veliki kofer. Shvatio sam da te letke na talijanskom jeziku moraju dobiti talijanski vojnici. Kako svi nisu mogli stati u gospićku kasarnu, talijan' su ispraznili dvokatnu kuću, gdje je ranije stanovala obitelj Serdar, i uselili svoju vojsku. Razmišljao sam na koji način da ubacim letke u tu kuću, pozvao sam Šteficu i njenu sestru Ljubicu koje su bile vrlo Ijepe djevojke i sa njima se dogovorio da dođu u trinaest sati da se sastanemo kod Čorkove gostione i kao raniji vojnik znao sam da se vojska odmara u krevetima od jedan do tri sata po vojničkim pravilima a pred zgradom se nalazi uvijek po jedan stražar. Štefici sam dao punu veliku akntašku letaka, a Ljubici sam rekao da ide kraj tog talijanskog vojnika i da ga pogleda, te da stane na mostu kod rječice Novčiće, što je ona i učinila, a talijanski vojnik je polako išao do nje i napustio stražarsko mjesto, a Štefica je utrčala u kuću i posipala letke po stepenicama, izašla brzo van i preko parka otišla u ulicu zvanu Žabica, a kada je vojnik došao blizu Ljubice, Ljubica mu je mahnula rukom i produžila u grad. Ja sam ih osiguravao i kada je akcija uspjela, otišao sam u stan i susreo »Kolonela« komandanta Gospića i okolice kako ide na obilazak vojske u toj kući i kasarni. Kada je Kolonelo došao u tu kuću, uzeo je nekoliko letaka koje su već vojnici pobrali, došao kući i kaže meni »Orko dio tuto komunisto Srbo Hrvato« a ja da ga utješim kažem mu »No komuinsto sinjore« a Ankica je to slušala i otišla u kuhinju. U to vrijeme su ustaše već bili napravili pravi veliki pokolj u Smi-Ijanu i to su poklali najviše žena koje su ustaškim rukovodiocima obradile polja i kada su završile posao taj tip je pozvao ustaše da ih pokolje što su i učinili. Jedan dio Srba sa Katom Pejnovićkom na čelu pobjegli su u šumu, koliko se sjećam bilo ih je oko 25, a kako je drug Jakov Blažević i Žakula imali svoju kancelariju u kući žandarskog narednika, to smo preko gazdarice, koja je vodila kućanstvo a bila naš simpatizer pozajmili žandarsko odjelo i kapu. Drug Jakov je došao ilegalno iz Divosela i u stanu Čorkovih obukao odjelo žandarskog narednika i sa Jurom Čorkom kroz Gospić navečer otišao u Smiljan. Pronašli te izgladnjele ljude i sporednim poljskim putevima doveli ih u Gospić. Uspijeli smo ih raspodjeliti po kućama naših simpatizera u Gospiću, a drugarica Kata Pejnović bila je smještena kod obitelji Čorak. Hranili smo ih najprije mljekom, pošto oko 5 dana nisu ništa jeli.

I kada je taj narod bio pothranjen i došao k sebi, prebacili smo ih preko Obradovića Varoša po kuririma u Divoselo. Bio sam stalno u pokretu kroz ta dva i po mjeseca što sam ostao u Gospiću, dok nije došla slika i tjeralica moja u Gospić. Jednoga dana ujutro izađem na ulicu i vidim da preko mosta rijeke Novčiće prolazi mnogo kamiona punih ljudi i kada je nekoliko kamiona došlo u blizinu gostione Čorak, vidim da mi nekoliko ruku iz kamiona maše. Bilo mi je jasno da su to zatočeni komunisti iz Zagreba, koje sam mnoge poznavao. Odmah sam rekao Juri Čorku da uzme svoj motorkotač i da ide tražiti druga Jakova sve do Metka, sa time da mi pošalje oko 50 naoružanih braca obučenih u civilna odjela. Jure je uzeo motorkotač i odmah otišao u pravcu Metka, a ja sam uzeo pušku obavijestio Matu Svjetića i Ivicu Arala, da odmah uzmu puške i da idemo sva tri na željeznički kolodvor, gdje smo došli i vidjeli preko 7000 ljudi. Na posebnom su ograđenom mjestu napravljena dvoja vrata a to je bio logor za komuniste i Židove, kojima je bilo namjenjeno strijeljanje. Kako su jedna vrata logora bila do glavne ceste, to sam otišao k tim mladim ustašama i rekao im, da su to sve pošteni Hrvati i da su greškom pohapšeni i da ću ih povesti u Gospić, saslušati ih i većinu od njih pustit kućama, a ako bude netko kriv

da ću ga vratiti natrag u logor. Ti mladići su meni nasjeli i složili se da puste tih oko 80 ljudi i žena da idu sa mnom u Gospić na saslušanje. Onda sam ušao u logor i povezao se sa drugaricom Ankom Butorac članom CK Hrvatske, Mirkom Bukovcem također članom CK Hrvatske koji je bio 10 godina na robiji a kojega sam također dobro poznavao i sa njima je bila drugarica Maca Gržetić za koju sam znao da je član partije ali nisam znao jeli član CK ili nije. Rekao sam im kako sam prevario ustaške stražare i da ću ih moći izvesti iz logora i da ćemo brzo skrenuti prema Divoselu kroz Obradović Varoš. Svi troje mi je odgovorilo da se moraju savjetovati sa sekretarom partijske organizacije i čuti što će reći rukovodioc logora. To su bili sve komunisti. Kada su se oko 20 min vratili Anka, Mirko i Maca rekli su mi da se sekretar partijske organizacije ne slaže sa bijegom i da sumnja da bi ja mogao biti agent provokator ili pavelićev špijun. Sekretar je bio Zvonko Svetličić koji je bio činovnik elektre a bio je uhapšen i 5 god. robije suđen. Zatim je bio u logoru Marijan Krajačić i više odgovornih komunista. Nakon tog odgovra, mislim da mi u životu nikad nije bilo teže iako sam 1928. već bio kao omladinac uhapšen po zabranih »Nezavisnih Sindikata« dobio tri mjeseca samice, tučen i protjeran na tri g. iz Zagreba u rodno mjesto. To mi je sve bilo lakše izdržati nego odgovor sekretara komiteta i ostalih, koji su kasnije skoro svi izginuli, a mogli su biti spašeni. Videći da su se oportunistički držali ti rukovodioci, zapazio sam. među logorašima jednu mlađu ženu gde plače uz kćerkicu staru oko 6—7 godina i suze su joj zalile sve lice, a muž je nijemo uz njih stajao. Upitao sam ih hoćete da vas spasim a vide na meni pušku i on mi kaže molim vas ako možete, uzeo sam tu obitelj. Išla je za mnom a stražaru ustaškom sam rekao da ih vodim vodu piti. Kako je vidio pušku na meni, pustio me je. Tu sam obitelj poslao u Gospić i rekao im da odmah navrate u gostionu Čorak, što su i učinili. Po dolasku u gostionu odmah ih je prepoznao sin gostioničara Nikica, pošto je sa tim čovjekom koji je bio Jevrej radio u tvornici svile u Varaždinu. Nikica ih je odmah sakrio i kada sam se ja vratio dogovorili smo se znajući da su Židovi, da bi bili streljani da ih preko talijanskog komandanta Kolonela prebacimo u Italiju.

To smo i učinili, a taj je čovjek bio rukovodioc u tvornici svile u Varaždinu a zvao se je Buhvald Mirko. Poslije rata se je javio iz Buenos Airesa da je živ sa svojom familijom. Kada je to Nikica Čorak doznao izvjestio me je i pisao sam u tvornicu svile po adresu ali je već nisu imali i tako mi se nije pružila prilika da im se javim.

O dolasku tjeralice za mnom u Gospić izvjestio me je doktor Gradišnik preko jedne mlade drugarice, tako da sam spakirao kofer, spustio se uz rječicu Novčiću i stazom oko jedan km izašao u polje i krai kuće druga Jakova Blaževića otišao u Divoselo, da mu se javim na raspolaganje. Za moju zamjenu ostavio sam druga Dragu Dorčića ing. gospićke šumarije, kojemu je odnjela poruku sestra druga Jakova Blaževića Ivanka.

Sa tim je završio moj ilegalni rad u Gospiću.

Napomena:

Za vrijeme moga ilegalnog rada u Gospiću, dva puta me posjetio po mojoj ličnoj vezi drug Duka Hrženjak, koji je bio student prava i naš simpatizer, a bio je namješten u Pavelićevom ministarstvu, kojemu se drugi puta ustaše napravile zasjedu u stanu. Međutim bio je već po dolasku vlaka iz Gospića net kolodvoru obavješten i odmah se je vratio sa svojom ženom Janjom u Liku i kada su došli na teren Divosela, bili su zaustavljeni od naše straže. Kada je napomenuo moje ime »Mićun«, odmah su on i Janja spojeni sa našim drugovima. Duka je bio kao student u Zagrebu samnom povezan i održavao je sastanke po Zagrebačkom gorju, koje je organizirala naša partija.

Muhar Milan Mićun

HISTORIJSKI ARHIV U KARLOVCU

ZBORNIK 20

Redakcija

DAVORIN ALAR, STOJANKA ARALICA, IVAN ARBANAS, STEVO D. BASTA, STEVO J. BASTA, JAKOV BLAŽEVIĆ, ŽELJKO CENTNER, JOSO DASOVIĆ, MILAN DRAGAŠ, MAKSIM DRAGOSAVAC, DUŠAN T. GRAOVAC, MILAN JERKOVIĆ, Gen. ppuk. dr PETAR KLEUT, MIRA KRAJNOVIĆ, Gen. puk. MILAN KUPREŠANIN, Gen. ppuk. MILORAD MIŠČEVIĆ, JOVO PLEĆAS, Puk. TODOR RADOSEVIĆ, Gen. ppuk. FERDO TOPLAK, | ANTIĆ UZELAC |, ILIJA UZELAC
Dr GOJKO VEZMAR, DAMJAN VUJNOVIĆ, Dr ĐURO ZATEZALO

Glavni i odgovorni urednik

Dr ĐURO ZATEZALO

Recenzenti

Gen. ppuk. dr PETAR KLEUT, Gen. puk. MILAN KUPREŠANIN

Stampa

Štamparski zavod »Ognjen Priča« Zagreb, Savska cesta 31

KOTAR

GOSPIĆ

I KOTAR

PERUŠIĆ

U NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU
1941-1945

KARLOVAC 1989

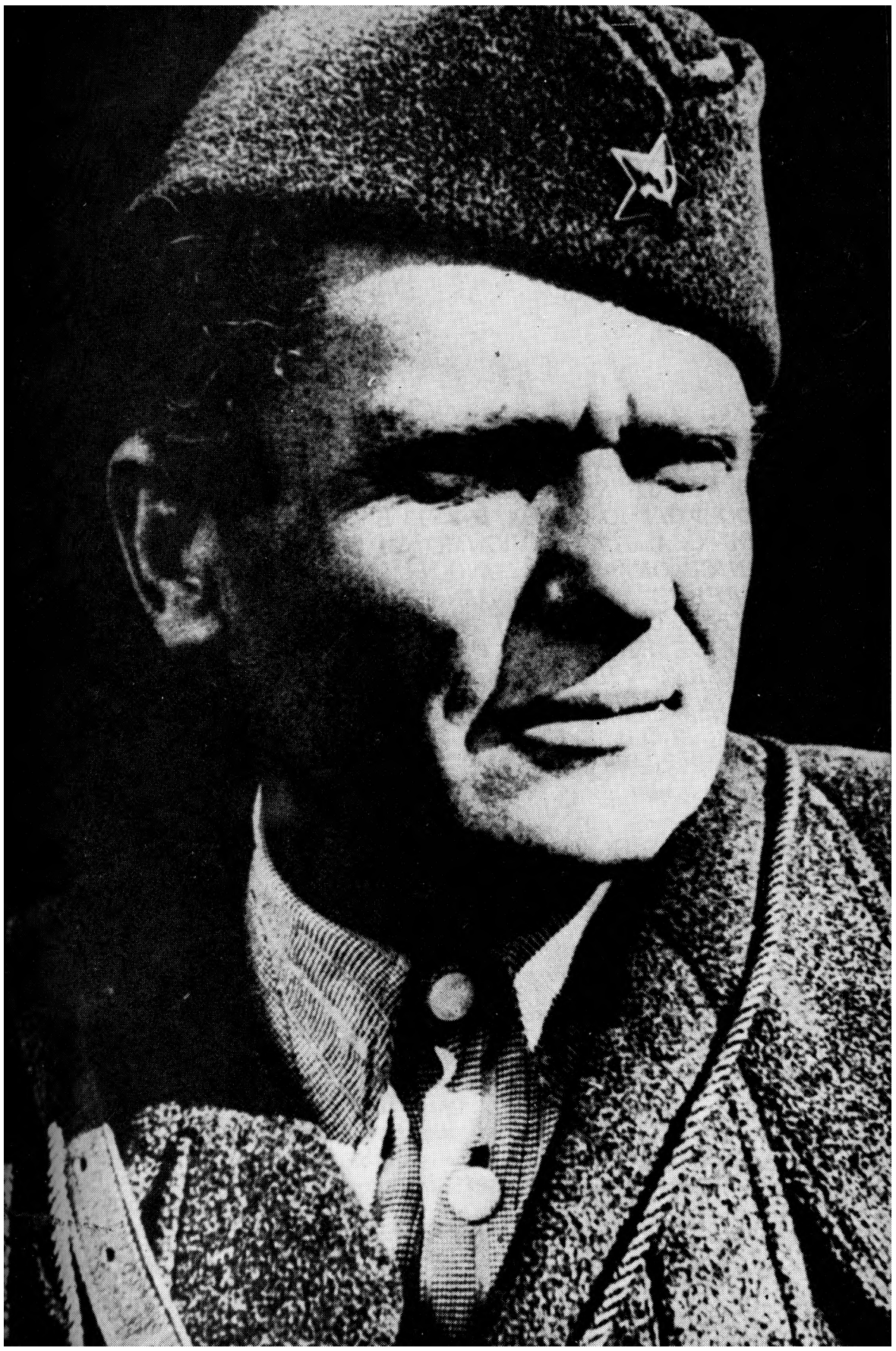
KNJIGU IZDAJEMO U ČAST

70-GODIŠNJICE OSNIVANJA KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE,

44-GODIŠNJICE OSLOBOĐENJA GOSPIĆA I

45-G ODIŠNJICE TREĆEG ZASJEDANJA ZAVNOH-a

Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito

». .. ČUVAJTE BRATSTVO I JEDINSTVO!
NE DAJTE DA VAM GA NEKO NARUŠI!
ONO NAS JE KOŠTALO SKUPO I ZATO
NEDOZVOLIMO DA DATE ŽRTVE
BUDU UZALUDNE. ČUVAJMO GA KAO
ZJENICU OKA SVOGA! ONO NAM JE
POTREBNO NE SAMO DANAS, NEGO
I SUTRA. ONO CE BITI POTREBNO
KROZ DESET GODINA, ONO ĆE BITI
POTREBNO VJEKOVIMA DOK POSTOJE
NAŠI NARODI

JOSIP BROZ TITO

Tuzla, 27. 9. 1946.

Predgovor

Čekali smo i dočekasmo ovaj Zbornik. Bliži se gotovo pola stoljeća od zbivanja i događaja o kojima pišu i u kojima su učestvovali drugovi, koji ga svojim prilozima stvoriše. Nije kasno, jer što je historija starija, to je interesantnija za savremenike, koji su na ovaj ili onaj način u njoj učestvovali — stvarali je.

Ako je neporečena istina da je povijest učiteljica života, onda je ona danas naročito važna za ove današnje generacije, da u nastavku naše povijesti ne griješe, ili bar što manje, jer historija se kao i život neprekinuto nastavlja. Zato je nastavljači trebaju marljivo učiti i raditi, da bi joj dorasli, osuvremenjavali i osuvremenili je.

Danas, u vrijeme velikih konfuzija, kupi se sve više društva oko »okruglih stolova« i simpozija od kojih možeš nerijetko čuti, da historiju treba toliko popravljati sve do njenog odbacivanja. Sve iznova početi! Tu možemo naći dosta »ognjišta«, na kojima se kuva kaša, »učeni« napitak, da taj »iznova« početak vodi i dovodi u povratak staroga.

U prologu mnogi naši govornici godinama ponavljaju, da kontrarevolucija djeluje, ali nikako da je sa svojih »visina« sagledaju, identificiraju i udare po njoj. A kako? Evo ovako, kako se mnogo toga može vidjeti i naučiti iz ovog Zbornika, od onih koji su tu historiju stvarali, tukući staro i stvarajući novo. Poplavom otkrivanja »novoga« kod nas i u svijetu — pluralizmi, alternativizmi, izlasci u civilizaciju, u Evropu, u svijet — na kraju mnogi od njih prikrivenije ili otvorenije traže, nude, da izađemo iz ove naše »stare kuće« i da novu zidamo u njihovom nebu pod oblacima.

Iz ovog Zbornika vidjet ćemo, kako se tada iz časa u čas, iz dana u dan sagledavalo što treba raditi, odgovoriti vremenu promijenjenih uslova, kojima je trebalo dorasti i sagledati ih.

Dorastali smo i sagledavali. Danas je to još potrebnije i urgentnije, kada se neprijateljski juriša na našu historiju, njen kontinuitet, na našu Partiju, SKJ, na našu Državu i naš socijalistički društveni poredak. Spori smo, gu-

bimo vrijeme, tuku nas. Ako se pametno pripremimo, prihvatimo bitku kao i uvijek do sada, slomit ćemo sve prepreke, sve neprijatelje.

Sa zakašnjenjem prihvaćamo, počinjemo bitku na višim stepenima naše, Titove Revolucije. Nije ovdje potrebno pričati o birokratizaciji, koja je z.a-krečila sve do Države i Partije, o kontrarevoluciji, koju od njenog kosov-skog epicentra pomažu na razne načine saradnici iz cijele SFRJ.

Odgovore smo već počeli davati, prihvaćati bitku — naravno, u pobjedu vjerujem.

Ovaj Zbornik, njegovi tvorci, stari živi i mrtvi drugovi, odgovaraju pojedin-cima koji danas znaju olako reći »... prošlo je doba herojskog socijalizma, u kojem su narodne mase značile sve, a pojedinci gotovo ništa«. Nije li to don-kihotsko dizanje koplja?

U najteže doba historije našeg naroda pokazalo se i dokazalo, a to i da-nas trajno vrijedi, da mase znače sve, a pojedinci izrastaju iz njenog jezgra i nedjeljivo žive, rade i djeluju. Rastavljeni se gube i propadaju.

Zato ovaj Zbornik nije zakasnio. On je suvremen, aktualan i neka ga čita i staro i mlado — neće skrenuti sa našeg historijskog puta.

Još nešto, autori Zbornika uvjereni su u autentičnost i istinitost zbivanja, u kojima su učestvovali, pa naravno i u pravilnost njihove historijsko-po-litičke ocjene.

Svaki je od njih pri tom imao svoje »vizure i dioptrije«, koje je možda neki drugi savremenik drugačije gledao ili cijenio. Te, eventualne, nejedna-kosti ne umanjuju, naprotiv, jačaju vrijednost ovog krupnog, značajnog ostvarenja Historijskog arhiva u Karlovcu koji nas i ovog puta obogtai no-vim izvorima iz naše oružane revolucije u čast 70-godišnjice osnivanja Ko-munističke partije Jugoslavije.

JAKOV BLAZEVIC

Riječ urednika

Rad na pripremi rukopisa za Zbornik »Kotar Gospić i kotar Perušić u narodnooslobodilačkom ratu« počeo je krajem 1980. godine. Na prijedlog Skupštine općine i njenih društveno političkih organizacija Historijski arhiv u Karlovcu je prihvatio zadatak da formira Redakciju koja će izraditi koncepciju sadržaja knjige, angažirati autore za obradu pojedinih tema i raditi na pripremi rukopisa za Zbornik.

Tako je Redakcija već na svom prvom sastanku razradila koncepciju Zbornika, predložila autore, predvidjela brojne saradnike na prikupljanju arhivske građe, sjećanja učesnika rata i razradila plan rada pripremnih poslova. Tokom rada djelomično je dopunjavan ili mijenjan dogovorni sadržaj edicije. Radilo se tako da se dade što objektivniji prikaz događaja te da se utvrdi historijska istina koja će pored ličnih sjećanja učesnika zbivanja biti potkrijepljena i sačuvanim arhivskim izvorima. Zelja je Redakcije da sadržaj Zbornika sadašnjim i budućim generacijama posluži za što detaljnije upoznavanje revolucionarne prošlosti i kontinuiteta revolucije i da im pruži korisna i potrebna saznanja za savremenu revolucionarnu praksu. To tim više što je još 1923. u Gospiću osnovana prva partijska ćelija u tom dijelu Like, a od 1940. godine djelovao i Okružni komitet KPH za Liku koji je objedinjavao rad kotarskih, općinskih i seoskih partijskih organizacija na području čitave Like.

Zbornik 20 »Kotar Gospić i kotar Perušić u narodnooslobodilačkom ratu« svojim sadržajem obuhvata vremensko razdoblje od 1918. do 1945. godine. U njemu objavljujemo 48 radova na ukupno 1808 strana rukopisa. U prvih 6 radova na 243 stranice autori pišu o društvenim i političkim prilikama na teritoriju jednog i drugog kotara između dva svjetska rata sa istaknutim osvrtom na razvoj revolucionarnog radničkog pokreta, stvaranje i rad organizacija KPJ do aprila 1941. godine, posebno u gospićkoj Gimnaziji, Učiteljskoj školi i Divoselu.

U drugom, i najopsežnijem dijelu knjige, 42 autora na 1665 stranica rukopisa opisuju događaje iz vremena narodnooslobodilačke borbe, od okupacije Jugoslavije do oslobođenja, maja 1945. Njih 10 na 728, u vidu sinteze, predočavaju organizacionu strukturu i rad partijskih organizacija, nastanak, organizaciju i rad organa narodne vlasti, SKOJ-a, AFŽ-a te organizaciju i rad vojnopozadinskih organa, kulturno prosvjetnu i propagandnu djelatnst, rad obavještajne službe, osnivanje i rad JNOF-a, te razvoj i rad zdravstvene službe.

Na daljnih 681 stranica 26 autora opisuju prve ustaničke dane, formiranje i narastanje partizanskih jedinica te borbena dejstva na teritoriji kotara Gospić i kotara Perušić, razrađujući pojedine borbene akcije i razne vidove razvoja narodnooslobodilačkog pokreta u ovim krajevima.

O fašističkim zločinima, masovnim pokoljima i genocidu nad srpskim narodom ,piše 6 autora na 156 stranica rukopisa od kojih Branko Cetina i Mane Čanak iznose svoja lična sjećanja na ustaške zločine u logoru Jadovno na Velebitu i svoj bijeg sa stratišta.

U daljnjem dijelu Zbornika na 51 stranici opisano je 18 likova narodnih heroja s područja današnje općine Gospić.

Iako su pripremljeni opisi 135 likova revolucije na 435 stranica rukopisa, zbog opsežnosti sadržaja ove knjige i pomanjkanja financijskih sredstava sada ih ne objavljujemo.

Nakon opisa likova narodnih heroja slijedi imenični popis palih boraca, žrtava fašističkog terora i umrlih od tifusa u vremenu od 1941. do 1945. godine.

Iz ovih popisa se vidi da su narodi na području kotara Gospić i kotara Perušić u četverogodišnjoj borbi za nacionalno i socijalno oslobođenje i u temelje socijalističke Jugoslavije ugradili ukupno 6 217 života od kojih 3 799 muškaraca i 2 418 žena. Od ukupno 6 217 palih u borbi i ubijenih bilo je 5 638 Srba, 563 Hrvata i 16 pripadnika drugih nacionalnosti. U borbi na raznim bojištima širom Jugoslavije pala su 1293 borca od kojih 407 nije doživjelo dvadesetu godinu života. Od 4 740 žrtava njih 1 266 bilo je u starosti od petnaest godina. Od njih 4 740 su spaljena 543 u svojim kućama ili gospodarskim zgradama, 544 su usmrćena nožem, 98 ih je obješeno, a ostali ubijeni vatrenim oružjem ili na razne druge načine. Od ukupno 6 217 bilo je seljaka 4 096, zanatlija 176, radnika 150, službenika 134, trgovaca 56, učitelja 36 i ostalih zanimanja 131.

Ovaj popis je rezultat višegodišnjeg rada radnika Historijskog arhiva Karlovac, velikog broja boraca i drugih brojnih građana. Izuzetnu pomoć pri sakupljanju i provjeravanju podataka dao je Općinski odbor SUBNOR-a Gospić i njegove organizacije.

No, obzirom na poodmaklo vrijeme moguće je da je i pored detaljnog istraživanja izostavljeno koje ime palog borca i žrtve fašističkog terora ili se potkrao neki neispravan podatak. Zato se mole svi oni koji to primijete da pošalju svoje ispravke ili dopune Historijskom arhivu u Karlovcu kako bi se ovi spiskovi upotpunili.

U daljnjem dijelu Zbornika dat je imenični popis za 674 nosioca Partizanske spomenice 1941. godine, te kazalo imena, kazalo geografskih imena i tumač skraćenica.

Svojim bogatim tekstom ova knjiga predstavlja značajan doprinos daljnjem radu historičara i drugih istraživača koji se bave historijom oružane revolucije. Sadržaj Zbornika ima izuzetnu vrijednost za razvijanje i njegovanje tradicija NOB-a.

Vjerujemo da će ova knjiga biti još jedan novi poticaj da se revolucija istražuje, da se vraćamo njenim izvorima i napajamo njenom čistoćom i nepomućenom istinom.

Zahvaljujemo autorima radova, članovima Redakcije i brojnim drugim saradnicima za uloženi trud u prikupljanju arhivske građe, ratnih zapisa i obradi sadržaja knjige. Posebno se zahvaljujemo recenzentima Milanu Kuprešaninu, Petru Kleutu, te Jakovu Blaževiću, Feri Toplaku, Miloradu Miščeviću i redaktoru knjige Todoru Radoševiću na njihovom izuzetnom zalaganju u radu Redakcije i pomoći na konačnom oblikovanju rukopisa.

Posebno se zahvaljujemo Skupštini općine, društveno-političkim organizacijama i organizacijama udruženog rada Gospića, te brojnim pojedincima koji su pretplatom na kraju osigurali jedan dio sredstava za objavljivanje ovog Zbornika.

Na kraju zahvaljujemo se radnicima Historijskog arhiva u Karlovcu koji su svojom stručnom pomoći znatno doprinijeli, kao i brojnim saradnicima širom zemlje, da se Zbornik »Kotar Gospić i kotar Perušić u NOR-u« objavi u čast 70-godišnjice osnivanja KPJ, 44-godišnjice oslobođenja Gospića i 45-godišnjice Trećeg zasjedanja ZAVNOHA-a.

Karlovac, 5. maja 1989. Dr ĐURO ZATEZALO

Jakov Bla^ević

Društveno-političko stanje, razvitak i utjecaj KPJ u kotaru Gospić do 1941. godine*

Staru austrougarsku političko-administrativnu podjelu Like preuzela je i stara Jugoslavija.

Prema toj podjeli Lika se sastojala od 8 (osam) kotara — srezova i to: Gračac, Donji Lapac, Udbina, Korenica, Gospić, Perušić, Otočac i Brinje.

Na tom području Austro-Ugarska je izgradila jaku, tradicionalnu i stručnu administraciju uprave i sudovanja; svaki je kotar imao uz niz općina centraliziranu upravu (kotarsko načelstvo, sresko načelstvo) sve to u okviru administracije ličko-krbavske županije (Gospić); tako isto kotarske sudove, koje je sudski upravno i kao sud drugog stepena objedinjavao sudbeni stol u Gospiću ili okružni sud za stare Jugoslavije.

Uz vojničke ustanove i jedinice, žandarmerijske postaje, financijsku direkciju, poreske uprave, katastarske urede, šumske uprave — šumarije itd. bila je to jaka mreža i osnova državno-političke vlasti Austro-Ugarske koju je bez bitnih izmjena, ali odmah s manje autoriteta preuzela i stara Jugoslavija.

Mreža osnovnih četvorogodišnjih škola, nekad relativno dostatna, nije se povećavala za stare Jugoslavije i stalno je zaostajala iza potreba školovanja djece.

Cestovna mreža je glavnim pravcima povezivala sva kotarska (sreska) i općinska mjesta te s više pravaca s morem i unutrašnjošću.

Za cijelu Liku Gospić je bio administrativno-sudski centar. On je također najjači školski, kulturno-prosvjetni, trgovački i komunikacijski centar, s brojnim zanatlijskim radnjama što mu je naročito u ona vremena davalo elemente grada, gradskog života, odgovarajuće civilizacije.

Sa starom klasičnom gimnazijom, učiteljskom školom (preparandijom), građanskom, višom djevojačkom školom, nekim stručnim školama (poljoprivrednim i slično), raznim tečajevima bio je centar školovanja relativno brojne ličke omladine.

Prva lička štedionica (Gospić) bila je u Lici najjača ustanova te vrste, koja je prvenstveno radila na iseljeničkim doznakama naših seljaka-radnika uglavnom iz Sjeverne Amerike.

Interesantna je činjenica da je poslije prvog svjetskog rata u staroj Jugo-

* Ovaj rad je objavljen u Zborniku 1 Historijskog arhiva Karlovac 1969. na strani 445—470.

slaviji, naročito između 1920. i 1930. godine, skoro svako tada kotarsko mjesto imalo banku (hrvatsku ili srpsku!), Gospić dvije (I lička — hrvatsKa i srpska banka), koje su s trgovcima, naročito bogatijim, kojih je bilo na desetke, vršili relativno krupnu prvobitnu akumulaciju i stvarali tamošnju ekonomiku i društveno-političku osnovu, koja je uvelike determinirala političko stanje i kretanje između dva rata. Na nacionalnoj i vjerskoj podijeljenosti stanovnika — Srbi — pravoslavci, Hrvati — katolici, na kulturnim afinitetima i orijentacijama, uz jak političko-ideološki utjecaj klera, na nacionalnom i socijalnom ugnjetavanju, koje se stalno zaoštravalo velikosrpskim batinaškim režimima produbljavao je jaz nacionalne i vjerske netolerantnosti i sukoba, koje je za svoje političke ciljeve bogato koristila srpska i hrvatska buržoazija.

Surovo gušenje i zabranjivanje hrvatskih kulturnih, prosvjetnih, sportskih i drugih ustanova, preferiranje Srba u raznim službama od najmanjih do najvećih, izazivalo je otpore i to vrlo žestoke u najširim razmjerima, što je bila voda na mlin građanskim strankama i politikantima.

Politički i ideološki ovu snagu nezadovoljstva, koja nije ranije imala svoj izraz — dok se nije pojavila šira aktivnost Komunističke partije, a to je otprilike od 1935/36. godine — transformirale su i iskorištavale nacionalistički u raznim varijantama hrvatske građanske stranke koje traže vlast protiv srpskih stranaka Koje je drže i brane.

Na kraju znamo kako se buržoazija i srpska i hrvatska sporazumijeva (Cvetković—Maček 1939.) radi zajedničke obrane od sve samostalnijeg nastupa širokih demokratskih masa naroda, koji se sve više okreću širokom narodno-frontovskom programu Komunističke partije Jugoslavije.

Čitavu Liku karakterizirala je zaostala sitna seljačka privreda, s malim posjedom i stočarenjem na osnovi krajnje zaostalog autarhičnog privređivanja. Tržište po svojoj kupovnoj snazi bilo je slabo (glavni potrošač u gradovima činovništvo, mala i sitna buržoazija) što nije bitnije utjecalo na jačanje poljoprivrede. Industrije nije bilo osim za ono vrijeme nekoliko većih pilana razasutih po Lici, jedne pivarske proizvodnje (Otočac) i propalih pokušaja eksploatacije i prerade gvozdenog minijuma (Gospić).

Osim nekih zametaka hotelijerstva (Plitvice—Gospić) gostioničarstvo je bilo uglavnom podešeno prvenstveno potrebama i navikama seljaka, koji su naročito na tjedne sajmove dogonili i dovozili stoku, krumpir, kupus, žito, živinu i slično.

Zaostala seljačka poljoprivreda, neotporna prema suši i drugim elementarnim nepogodama propadala je, zaduživala se i postajala žrtvom zelenaša, dok su neki zanati između dva rata naglo propadali pojavom industrijskih roba (cipele, opanci — »Bata«) konfekcijska odijela i slično.

Pauperizacija je sve više uništavala sitne egzistencije.

Još krajem prošlog stoljeća naročito do 1914. godine emigracija seljačke i druge ličke sirotinje bila je masovna naročito u SAD. Emigraciju je jedino spriječavala nestašica novca za putne troškove (»šif-kartu«) za koje je taj iseljenik zalagao banci ili zelenašu najbolju svoju zemlju i uz velike kamate otplaćivao zajam. Radeći po rudnicima, šumama, klaonicama, željazarama najteže poslove sa svom svojom ušteđevinom bio je čvrsto u rukama banaka i zelenaša i tako izložen višestrukoj nesmiljenoj eksploataciji.

Interesantno je još napomenuti, kompletirajući ovu grubu skicu ekonomskih i društveno-političkih prilika u Lici, da nekih investicionih ulaganja

od bilo koga u Lici decenijama nije bilo (osim započete za Austro-Ugarske i završene za stare Jugoslavije ličke željezničke pruge oko 1925. godine).

Naprotiv neakumulirana sredstva u trgovini i zelenaštvo bila su van Like plasirana i to većinom u nekretnine, prvenstveno kuće u Zagrebu i Beogradu.

Svjetska ekonomska kriza početkom tridesetih godina još je više probudila i zaoštrila ekonomske i političke probleme stare Jugoslavije, što se naročito oštro reflektiralo na ličke ekonomske, društvene i političke probleme.

Monarho-fašistička šestojanuarska diktatura kralja Aleksandra 1929. sa svojim drakonskim represalijama branila je vladavinu velikosrpske buržoazije, koja u to vrijeme još nije bila spremna da dijeli tu vladavinu ni s kim, pa niti s hrvatskom buržoazijom. Hrvatska je buržoazija svoje klasne i političke ciljeve sakrivala iza hrvatskog nacionalnog pitanja i otpora, kome se kao politički vođ i ideolog nametala i to s uspjehom sve tamo uglavnom do 1937. godine. Tada se demokratski pokret mase radnika i seljaka sve samostalnije okreće i veže uz program i akcije naše Komunističke partije, koja je u tadašnjim uvjetima i u događajima u svijetu i zemlji znala da odgovori na sve naše specifičnosti, a naročito u hrvatskom pitanju otkriti prave nacionalne i klasne osnove, koji su se uklapali kao velika snaga u revolucionarnu akciju širom Jugoslavije.

Permanentna politička kriza u staroj Jugoslaviji izrasla na neriješenim klasnim, socijalnim, nacionalnim i drugim pitanjima odražavala se i razvijala u Lici, naročito u Gospiću i njegovom tadanjem kotaru kao fokusu svih tih suprotnosti.

Nacionalne, vjerske i druge suprotnosti na kojima je i Austro-Ugarska gradila svoju politiku, u staroj Jugoslaviji zaoštrile su se do paroksizma eksluzivnošću vlasti velikosrpske buržoazije. Nacionalno pomiješani, zbijeni u zagušljivu malograđansku sredinu mržnja, sukobi, tuče i ubistva gomilali su se naročito u tim gradićima Like.

U Gospiću je, kao i drugdje, zabranjen i raspušten Hrvatski sokol, njegova imovina i prostorije predate Jugoslavenskom sokolu, zabranjivana i pečaćena Hrvatska čitaonica, u školama su sve više dolazili do vlasti režimski ljudi, koji su đačkim društvima nastojali nametnuti režimski — velikosrpski karakter itd. Sredstva u toj borbi više se i nisu birala. 1922. godine je u masovnoj tuči u Gospiću zaklan preparandist Crevar, Srbin. Njegovi ubojice bili su slavljeni kao hrvatski heroji. Kada su sprovođeni na željezničku stanicu za lepoglavsku robijašnicu bili su obasipani cvijećem i uvijeni u hrvatske zastave. 1936. godine ubijen je (po narudžbi četničkih šefova u Gospiću) u selu Trnovcu, kraj Gospića, na pragu svoje kuće stari Karlo Brkljačić, seljak, zastupnik Hrvatske seljačke stranke.

Interesantno je napomenuti, da u čitavoj Lici, a najmanje u tadašnjem gospićkom kotaru »četništvo« nije imalo masovnu bazu, naročito među seljacima Srbima. Ono je za svoje terorističke akcije unajmljivalo propale malograđanske ili seljačke elemente, kriminalce i slično, koje su direktno unajmljivali i plaćali za sve vrste terora. Poznati terorista i njihov vođ bio je tada smiljanski pravoslavni pop Stijačić, kome je ustaški antipod bio katolički smiljanski pop Tomljenović. Financijer četničke organizacije u Gospiću, Dukić, veletrgovac iz Gospića priredio je čudovišnu četničku svečanost ubojici Brkljačića. Ubojica je bio poznati robijaš — teški kriminalac Pejnović zvani Pejina, Hrvat — katolik, koga organizatori prije ubojstva pompozno i provokativno na opće zaprepaštenje prekrštavaju na pra-

voslavlje. Dok paradiraju ulicama Gospića Pejina na bijelom konju nosi veliki srpski barjak iza koga klipše nekoliko vuoibatina iz Gospića i okoline.

Kada sam spomenuo ona dva popa Stijačića i Tomljenovića kao antipode treba vidjeti i shvatiti dokle oni igraju takvu ulogu. Naime 1940. godine provode se općinski izbori i naša partijska organizacija u smiljanskoj općini izlazi sa svojim kandidatom na radničko-seljačkoj listi. Osjetivši snagu komunista jedan i drugi pop zajednički istupaju i bore se svim sredstvima terora i vlasti protiv komunističkog kandidata. Iako smo s malo razlike u glasovima izgubili, prevaga je bila naša, jer je mnogo mlađih ljudi — seljaka, naših simpatizera i članova Partije bilo pozvano ranije u rezervu — ustvari mobilizirano (vojna mobilizacija 1939/40).

Ustaška organizacija pojavljuje se relativno rano, tridesetih godina u Gospiću. Ima širu političku osnovu stvorenu terorom i krajnje grubim nacionalnim ugnjetavanjem Hrvata od strane režima šestojanuarske diktature.

Ustaška organizacija ima utjecaja na dijelove studenata i srednjoškolaca Hrvata. Neposredno se organizacijski i političko-ideološki nastavlja na takozvanu »hrvatsku mladicu«, omladinsku klerofašističku organizaciju, koja je djelovala na sistemu ćelija i konspirativnog rada i propagande.

Gospić je bio centar i glavnina političkih snaga ustaša, koji su osim političke podrške priličnog broja gospićke trgovačke i druge čaršije dobivali i materijalna sredstva. Dolaskom u Gospić advokata Artukovića i Dumandžića — ustaška se organizacija i propaganda razrasta, otvorenije i agresivnije napada na lokalne vođe i politiku Hrvatske seljačke stranke, razvija teror, koji se što dalje to više okreće protiv komunista.

Ustaše razvijaju propagandu za Hitlera i Musolinija, traže njihovu intervenciju za »oslobođenje Hrvatske«.

Na tom poslu u samom Gospiću pored navedenih Artukovića i Dumandžića rade Marko Došen, Starčević, Frković i niz drugih, kasnije sve samih Pavelićevih doglavnika, ministara, velikih župana, stožernika i tabornika. Sve je to kulminiralo u takozvanoj ustaškoj aferi u Lici 1932. godine, kada je nekoliko ustaša emigranata iz Italije s nekim domaćim iz Gospića i okoline podmetnulo bombe pod brušansku žandarmerijsku stanicu, što je trebao biti signal za pokretanje masovnog ustanka, koga bi onda pomogla Musolinijeva Italija i slični. Pokazalo se, međutim, da političkog utjecaja u hrvatskom selu i u narodu nisu imali, da se za njihov program nije htio nitko tući ni ginuti, osim nešto đačke, studentske i građanske zavedene omladine, koja nije ni shvaćala pravi doseg i smisao ustaške akcije za prave interese i borbu hrvatskog naroda.

U jeku monarhofašističke diktature, kada je pod Aleksandrovim režimom stenjao srpski i hrvatski narod, obespravljeni radnici, seljaci, građani i omladina, kada su počeli prvi pokreti širokih demokratskih masa naroda u čitavoj Jugoslaviji za osnovna demokratska prava, nacionalnu slobodu, ravnopravnost, za jedinstveni nastup protiv diktature i fašizma, takozvana ustaška afera ispada kao provokacija i dobra prilika diktaturi da pred vanjskim svijetom pravda svoje nasilje i krvavi teror, jer — eto brani se od fašističke Italije, koja organizira oružanu intervenciju u Jugoslaviji.

Za pretraživanje Velebita i hajku na nekoliko ustaša, koji su pobjegli glavom bez obzira platili su teško hrvatski seljaci i sela ispod Velebita, koji su masovno prebijani, pljačkani, paljeni i tjerani u gomilama ispred žan-

dara da »češljaju« Velebit. Prebijeno je i terorizirano i dosta seljaka Srba, koji nisu bili oduševljeni da se lome po Velebitu tražeći ustaše.

Ali su glavni Artuković, Dumandžić, Marko Došen i još neki mirno autima napustili Gospić i preko noći se našli u Zadru — u Italiji, da tamo nastave svoju provokatorsku, kvislinšku i terorističku rabotu.

Veći broj đaka, studenata i omladinaca, te seljaka zaveden i isprovociran, ali iskren i borben u svojim težnjama za slobodom i pravdom, hapšen je, premlaćivan i suđen po tadanjem sudu za zaštitu države na desetke godina robije. Mnogi su od njih na robiji shvatili i naučili što je to u biti hrvatsko pitanje i da se ono može da riješi samo, kao sastavni dio revolucionarne borbe za klasno, socijalno i nacionalno oslobođenje svih naroda Jugoslavije.

Pod utjecajem komunista robijaša postali su svjesni revolucionari — komunisti, koji su se u predratnim godinama energično borili protiv sve desnije i sve više profašističke politike hrvatske buržoazije. Dolaskom Hitlera na vlast što dalje to više se jugoslavenska buržoazija — i srpska i hrvatska orijentira prema fašističkoj Italiji i Njemačkoj. U Hitleru i Musoliniju vide svoju perspektivu i sigurnost više nego u samom Aleksandru i njegovim svjetsko-političkim orijentacijama, naročito sve više osjećaju slabost te diktature da unutra učvrsti vlast i suzbije nezadovoljstvo narodnih masa —• kako hrvatskih tako i srpskih i ostalih naroda Jugoslavije.

Shvatili su što se pojavilo na svjetskoj sceni sa španskim građanskim ratom i bojali se toga, osjetili su zašto odlaze u Španiju stotine i hiljade naših omladinaca, đaka, studenata, radnika, mnogih onih koji su radili u Kanadi ili drugdje van zemlje. Znali su da je to oružana borba protiv fašizma.

Zato ni velikosrpska buržoazija nije mnogo oplakivala Aleksandra, već je preko njega mrtva brzo tražila veze i tajne kanale s Hitlerom i Musolinijem za političke sporazume, zavjere i izdaje naroda i zemlje.

U tom su se natjecali i srpska i hrvatska buržoazija, svaka je i pored svojih posebnih interesa imala zajednički — klasni — borba protiv naroda koji se počeo kretati novim putovima političke i revolucionarne borbe; protiv Komunističke partije, koja se oporavljala od poraza i s prekaljenim kadrovima izlazila u borbu, koja je s novim snagama mobilizirala radničku klasu, omladinu, seljake i brojnu inteligenciju.

Interesantna je ilustracija te tajne igre u to vrijeme, koja je neupućenima bila nerazumljiva i apsurdna.

Artuković, kao učesnik organizacije ubojstva kralja Aleksandra ekstradiciran je od Francuske tadanjoj beogradskoj vladi. Taj isti Artuković nakon nekoliko mjeseci, krajem 1934. godine, kada se mislilo da od njega neće ostati ni strvi ni krvi, pojavio se u Gospiću, održao govor i za nekoliko dana našao se, naravno policijskim kanalima, u Mađarskoj na zloglasnoj Janka pusti.

Tadanji režimi kao i domaća buržoazija — bez obzira na nacionalnost, koprcali su se u mreži međunarodnog fašizma.

Teško i nesređeno stanje u našoj Partiji u to vrijeme, naročito u vrhovima, odsustvo rukovodstva iz zemlje i elementarno nepoznavanje prilika i događaja u zemlji, tjeralo je partijske organizacije u podzemlje, sektaštvo i zavjereništvo, stvaralo osjećaj nemoći i naivne vjere u neke sticaje prilika iz kojih će naići revolucija itd. Naravno da su se zbog toga događaji u zemlji preuveličavali, krivo politički ocjenjivali, iz toga proizlaze nerealne direktive.

Tako su, na primjer, nama u Gospić poslati leci s potpisom Centralnog

komiteta, u kojima se ona ustaška (provokacija) afera 1932. godine smatrala masovnim narodnim pokretom, oružanom borbom koju treba prihvatiti, preuzeti i razviti ustanak pod vodstvom komunista. Koliko je ovo bilo politički nestvarno i izraz nemoći i niza slabosti, toliko je ipak u kadrovima naše Partije i u raspoloženju i stvarnoj borbenosti naroda bilo snage da se za nepunih pet-šest godina toliko osnaži i stane na svoje vlastite noge pod rukovodstvom Tita, da uhvati u svom programu i organizaciji osnovne snage i struje velike revolucije, koja je predstojala u okupaciji i oslobodilačkom ratu.

Ovo izlaganje političkih, socijalnih, društvenih i ekonomskih prilika u Lici i Gospiću nisam mogao mimoići iz prostog razloga, što bi historijat partijske organizacije u Gospiću ostao bez realnih okvira u kojima se razvijao sam život. To sam to više morao učiniti, jer je gospićka partijska organizacija bila vodeća lička organizacija, po broju i kadrovima, aktivnosti i organizaciji najjača i bitno utjecala na organizaciju Partije i pokreta u Lici, pa je zato rukovodstvo i prije Prve ličke okružne konferencije 1940. godine imalo agende okružnog rukovodstva.

Utjecaj velike oktobarske revolucije s time i naše Komunističke partije osjećao se u Lici prvih godina poslije prvog svjetskog rata. Ratni zarobljenici vrativši se iz mlade Sovjetske Republike na svoj način reproducirali su ono, što su doživljavali, ali jasno, bez veće političke naobrazbe i znanja, brzo su se gubili u sivilu svakidašnjice.

Osjećao se širok pokret seljačkih masa koga je Stjepan Radić kanalizirao u političke okvire svoje mirotvorne republike. Sjećam se u Gospiću negdje oko dvadesetih godina političkih manifestacija na kojima su dominirale seljačke žene vrlo oštro i bučno tražeći kruha i slobode.

Sjećam se gimnazijskog profesora Brkića, koji je istjeran iz državne službe »zbog komunizma«, što mi se kao prvoškolcu duboko zasjeklo u pamćenje.

Prva partijsika organizacija se u Gospiću pojavila relativno rano, tj. 1922. godine, koju su organizirali drvodjelski radnici zaposleni kod gospićkih obrtnika.

I dalje će obrtnički radnici biti jezgro partijske organizacije i pokreta u Gospiću. Ovu prvu partijsku organizaciju u koju je ušao i drug Mile Počuča organizirao je Ivan Gržetić iz Karlobaga, koji je kasnije bio poznat kao član CP KPJ, jedna od naših brojnih žrtava Staljinovih zločina.

Kao u čitavoj Lici tako i u Gospiću ni najmanje industrije nije bilo, pa prema tome ni industrijskih radnika i u tom smislu proletarijata. Bilo je obrtničkih radnika: krojačkih, drvodjelskih, postolarsko-opančarskih, pekarskih, trgovačkih i drugih. Oni su u godinama od 1927. pa dalje bili osnova pokreta i organizacije zajedno sa srednjoškolcima i studentima. U godinama pred rat snaga organizacije Partije i njene akcije ležala je na seljačkoj omladini, seljacima, a u to vrijeme je ojačao utjecaj Partije i na izvjestan broj gospićkih građana i intelektualaca.

Ovdje treba nešto reći o tom klasnom »vakuumu«, naime nepostojanju radničke klase, što bi značilo da nije bilo osnovnih uvjeta za klasnu partiju, odnosno revolucionarnu akciju — naročito komunističku. To na prvi pogled izgleda logično, dok su stvari drugačije stajale. Životni uvjeti, nacionalno i socijalno ugnjetavanje, klasna eksploatacija i pauperizacija kako u čitavoj staroj Jugoslaviji, u Lici naročito, bili su nabijeni revolucionarnom eksplo-

zivnošću, koju je samo trebalo transformirati u svjesnu i organiziranu akciju.

Lički seljaci, naročito oni u gospićkom kotaru, bili su seoski pauperi, koji su svaku priliku koristili da idu u svijet na rad i u desecima hiljada su odlazili u sve krajeve svijeta.

To je bio svoje vrste proleter, vezan za svoju kuću, zemljom i familijom u starom kraju, »rintajući« godinama da prehrani obitelj, otplati dugove, uvijek u jalovoj nadi da se vrati kući i odahne. Kod kuće stari roditelji i nejačad životarili su i često zavijali u crno, kada im je tamo negdje hranitelj zaglavio u nekom rudniku (majni).

Taj lički seljak, svoje vrste svjetski proleter vidio je dosta svijeta, došao u kontakt sa svima i svačim. U tamošnjim klasnim pokretima proletarijata učestvovao je, a negdje kao npr. u Kanadi, činio srž komunističke partije i revolucionarnog klasnog pokreta.

Tih seljaka — radnika naročito iz Kanade bilo je dosta i u našoj brigadi u obrani Španske Republike.

Dosta đaka i studenata bili su djeca ili rođaci tih ljudi, tako da je objektivnih uvjeta za revolucionarni rad Komunističke partije u Lici bilo dosta.

Radilo se samo o tome je li partijski program, metod i organizacija rada proizišao iz onih realnih uvjeta, koji »razvezani« oslobađaju veliku revolucionarnu energiju. Ta se energija počela oslobađati od 1937. pa dalje, što se tačno poklapa s dolaskom druga Tita na čelo naše Partije.

Tada nastaje političko i organizaciono učvršćenje naše Partije u masama, jačanje veze po vertikalnoj liniji što je naročito važno. To naime znači da je CK direktorije utjecao na rad u organizacijama i time ih povezivao s ritmom akcije i borbe proleterskih masa u zemlji.

Baš ova veza za čitavu ličku organizaciju bila je vrlo korisna i plodonosna i za gospićku partijsku organizaciju. Ta je veza, analiza i kritika pomogla bržem savlađivanju zaostalosti i ranije začahurenosti, sektaške i politički od mase izolirane organizacije. Tako se može reći da je time pravovremeno gospićka partijska organizacija bila uvučena u krug akcije iz centra, što joj je naravno pomoglo, da savladava objektivne i subjektivne elemente zaostalosti, nerazvijenosti, izoliranosti itd.

Spomenuta partijska organizacija iz 1922. godine razišla se jer su uglavnom svi njeni članovi iz Gospića otišli. Koliko je ta organizacija išla u širinu političkog utjecaja i akcija teško je reći, ali je vjerojatno da je djelovala u uskom krugu tamošnjih obrtničkih radnika — možda kojeg đaka ili studenta.

1927. godine pojavljuje se u Gospiću odnosno u Perušiću nekoliko ljudi, koji ustvari udaraju temelje partijske organizacije, koja je održala trajan kontinuitet i za 13 godina rada i razvitka mnogo učinila i na prostoru čitave Like stvorila elementarne uvjete da se narodna revolucija, ustanak i oslobodilački rat pobjedonosno razvije i završi.

Ti drugovi su profesor Akif Šeremet, liječnik dr Pajo Gregorić, oba u Gospiću i Divko Budak u Perušiću.

Šeremet je bio i član CK KPJ, kao poznat komunista i profesor bacan iz mjesta u mjesto. Usprkos tome vrlo brzo se snalazio i za kratko vrijeme kao izvanredan agitator i organizator stvarao organizacije od đaka i studenata, radnika a i po kojeg građanina i obrtnika.

Seremet je poslije emigrirao, dospio u SSSR i tamo zaglavio u Staljinovim čistkama.

Divko Budak je utjecao na rad partijske organizacije u Gospiću. Bio je vrlo živ, energičan i dobar propagator s neuništivim optimizmom i smislom za humor u najtežim situacijama. Preselio se poslije u Zagreb, gdje je kao rukovodeći član Mjesnog komiteta najaktivnije radio. Bio je u emigraciji, vratio se prije rata u Jugoslaviju i 1941. godine poginuo u poznatoj kerestinačkoj akciji.

Seremet i Budak su na mene kao mladića, gimnazijalca impresivno djelovali kao zreli ljudi i revolucionari, koji su u nas mlade još nedorasle đake imali neograničeno povjerenje. Drugarskom ljubavlju i neposrednošću u najtežim uvjetima ilegalnosti oni su u nama budili i razvijali samouvjerenost, samostalnost i samoodgovornost.

S mnogo ljudskosti i bez mistificiranja razvijali su u nama spremnost na žrtve i neograničenu vjeru u komunizam, revoluciju i njenu blisku pobjedu.

Seremet je radio energično i neustrašivo. Nije se bojao davati knjige, brošure, letke i novine (sve ilegalni materijal) omladincu koga je zapazio i koji je pokazivao interes za njegova predavanja iz povijesti. Ta su predavanja bila prava remek-djela komunističko-marksističke naučne metode i propagande, kojom je hvatao đake za intelekt, dušu i srce. Brzo se snalazio u đačkoj omladini, uočavao one najzainteresiranije i bez okolišanja i predrasuda uvlačio ih u organizaciju — odmah u partijsku organizaciju.

On je za nepune dvije godine u Gospiću izgradio brojnu, snažnu i aktivnu partijsku organizaciju đaka, studenata i obrtničkih radnika.

Interesantno je konstatirati da se relativno jaka partijska organizacija javlja u Gospiću, da ona u specifičnim uvjetima razvija intenzivan rad, stvara kadrove, uvjerene komuniste, spremne na žrtve, i to u vrijeme jake monarho-fašističke diktature (1929—1934), kada bjesni bijeli teror.

Mladi i stari partijski kadrovi se već nalaze ili pridolaze hekatombama u policijske zatvore — mučilišta, pune robijašnice. U stvari završava period Obznane (1922. godine), kada zabranjena Komunistička partija Jugoslavije trpi teške udarce, organizaciono nesređena i politički nekonsolidirana, i tako dočekuje period šestojanuarske diktature (1929). Partija prati slom diktature (1935) i od tada do okupacije (1941) ona djeluje u velikim demokratskim i revolucionarnim kretanjima masa, kojima se sve više i uspješnije: svojim programom, organizacijom, borbenošću i političkim iskustvom kadrova stavlja u vodeću poziciju.

Šestojanuarska diktatura nije razbila Partiju. Partija je do tada savladala svoju najdublju krizu a odlazak na robiju starih i novih kadrova nije ih izolirao od partijskog rada na terenu. Ne samo da partijski kadrovi na robiji nisu gubili vrijeme, već se intenzivno teoretsko-politički i marksistički obrazovali, ali i stjecali opću naobrazbu. Oni su na robiji kritički analizirali svoj rad, stanje u Partiji i organizacijama, dublje analizirali političke prilike u zemlji, greške i propuste, raščišćavali s avanturistima, oportunistima, izdajnicima i elementima koji su bili strani Partiji.

Sto je još najvažnije zidovi robijašnica nisu više bili ograda apsolutne izolacije najboljih kadrova revolucije od svojih drugova vani, od zemlje i naroda. Naprotiv na robiji su se stvarali i doškolavali novi kadrovi i iz robijašnica su strujali jaki impulsi akcije, koju su organizacije i kadrovi vani žedno primali, uzvraćali i inspirirali, moralno i u svakom pogledu jačali i pomagali drugove — robijaše.

To je veliko doba naše revolucije, naše Partije, to je velika priprema za ono što se nagovještalo — za obračun s fašizmom u kome je bila historijska pobjeda naše revolucije.

U tom periodu (1927—1930. god.) u Gospiću se osjeća politička aktivnost komunista koja unosi i zabunu i novitet u tamošnje jednolične političke prilike, koje su bile karakterizirane sukobima velikosrpskog i hrvatskog šovinizma.

Dominira politička problematika hrvatskog pitanja, agresivna velikosrpska režimska politika izaziva ogorčen otpor u hrvatskim masama, naročito u hrvatskim malograđanskim sredinama stvara plodno tlo za razne profašističke pokrete — prvenstveno za ustašku organizaciju.

Pojava komunističkih letaka, štrajk obrtničkih radnika, živa politička kretanja đaka u srednjim školama, premetačine, hapšenja, saslušavanja komunista u žandarmeriji i Sreskom načelstvu unosi sasvim nove političke elemente na scenu političkih zbivanja u Gospiću. Zbog komunističke aktivnosti tada su uhapšeni opančarski radnici Franić (Beli) i Bevandić (Lolo), te srednjoškolka Mara Uzelac i brat joj student Blaž Uzelac i po tadanjem pravilu odvedeni u Zagreb u, po zlu poznatu, zagrebačku policiju Janka Bedekovića.

Sve su to bili članovi Partije. Tadanji partijski program nije bio šire poznat, a niti razrađen i nije proizišao iz realnih uvjeta i faktora političke borbe. O komunizmu se šire znalo onako i onoliko, kako i koliko je u najizopačenijem smislu bio lansiran od klerofašista, koji su zastrašivali malograđanski dio društva govoreći: o zajedničkom posjedovanju žena, o podjeli lične i druge imovine, a što dalje to više o anacionalnosti komunista, i zato su oni brzo postali glavna meta napada svih vrsta kako od jedne tako i druge strane, od režimske velikosrpske strane i klerofašističke-ustaško-terorističke. U toku punih 13 godina težak je bio put političke borbe, koju su vodili mladi ljudi, komunisti, da bi uz opće jačanje naše Partije u čitavoj zemlji u toj uskoj sredini Gospića i okolice afirmirali njenu politiku kao borbu demokratskih masa — i Srba i Hrvata — protiv diktature, za demokratske slobode, za narodni front protiv opasnosti od fašističke agresije, za demokratsku vanjsku politiku, uspostavu diplomatskih odnosa sa SSSR-om itd.

U periodu od 1927. do 1934—35. uglavnom je partijska organizacija djelovala u samom Gospiću. Da je u onim uvjetima i metodama partijskog rada živo djelovala, jačala i obnavljala se važna su dva elementa: 1) relativno[1] jake veze sa Zagrebom prvenstveno preko studenata (naročito u početku dr Ugarković i B. Uzelac) i 2) dolaskom u Gospić obrtničkih radnika naročito krojačkih, koji su imali svoju bazu kod majstora Jurasovića. To je krojač simpatizer komunista, koji je bezrezervno primao pomoćnike komuniste. Onaj koji je morao otići zbog političkih progona već je na svoje mjesto slao novog druga.

Bilo je tu dobrih komunista i organizatora Partije i političke borbe. Oni su vrlo uspješno djelovali i surađivali sa srednjoškolcima i kasnije studentima (Mažuran, Ilić, ćaćić, Krišković, Blažević, Mara Uzelac i drugi).

Svi su oni prolazili kroz ruke žandara, maltretirani i hapšeni, prolazili tešku školu koja je toj partijskoj organizaciji davala kadrovski karakter uza sve slabosti ćelijašenja, konspiratorstva i izoliranosti od šire političke ak-

tivnosti u masama, prvenstveno u selu. Međutim je ipak ovo bio preduvjet za one šire političke akcije perioda od 1935. godine pa do okupacije odnosno ustanka 1941. godine.

U nizu radnika koji su partijski radili u Gospiću i udarili temelje trajnosti partijske organizacije bili su Hubert Vidaković, poslastičarski radnik, te Stjepan Stevo Štimac i Drago Marušić krojački radnici. Oni su odgojili mnoge radnike, rukovodili partijskom organizacijom, organizirali sindikate, proturivali ilegalnu i legalnu štampu, vodili štrajkove i slično.

U sindikalnoj organizaciji 1928. godine u Gospiću bilo je oko tridesetak radnika, što je za one uvjete bila krupna stvar, jer je to bila neposredna partijska akcija, koja je sve šire potkopavala utjecaj nacionalističkih elemenata. Zato dolazi često do raznih sukoba pa i fizičkih.

Štimac i Marušić su mnogo radili sa srednjoškolcima naročito na materijalima tada poznatim: Cvetkov »Ekonomski sastavci« i Voljgin: »Materijalističko shvatanje historije«. Drago Marušić se već tada isticao izvanrednim organizatorskim sposobnostima, političkom i intelektualnom snagom, i po odlasku Štimca vrlo uspješno vodio partijsku organizaciju. 1934. godine on je u Zagrebu već sekretar Mjesnog komiteta i kasnije poznati govornik i tribun u akcijama jedinstva radničke klase. Sjećam ga se iz tih vremena masovnih demonstracija i sukoba s policijom u Zagrebu kada je plameno govorio i junački se držao pred konjicom i pendrecima policije (Marušić je poginuo 1941. godine).

U tom periodu u tim uvjetima može se reći partijski rad šeremeta, Gregorića i Budaka dao je dobre i trajne rezultate, stvorio je organizaciju i kadrove, koji su s mlađim drugovima u kasnijim godinama bitno utjecali na razvitak široke političke akcije i organizacije naše Partije u čitavoj Lici.

Već i prije tridesete godine Štimac širi akciju iz užeg kruga u Gospiću i u selo. Može se reći da su to prvi počeci naše prakse sa selom, u vrijeme kada je naš »instrumentarij« za akciju u selu bio vrlo štur. Štimac je masovnije u Gospiću zahvatio radnike organizacijom »nezavisnih sindikata« i imao veze s grupicom seljaka u Perušiću, dok je Jovo Rajčević, pekarski radnik, nastojao stvoriti organizaciju u Smiljanu. Štimac i Marušić su tada bili više puta hapšeni, zatvarani i na kraju protjerani iz Gospića.

I s jednim i s drugim sam u Zagrebu neko vrijeme najuže surađivao i partijski radio.

Gotovo čitavu godinu dana (1934—1935) nalazio sam se na posebnom radu takozvanog pokrajinskog tehničkog aparata za Hrvatsku s Hubertom Vidakovićem, koji se također našao u Zagrebu, i Štimcom. To je bio vrlo težak i rizičan posao na kom je Vidaković i zaglavio — ubijen 1935. godine u zagrebačkoj policiji.

Prof. šeremet je iz Gospića premješten, protjeran, koliko se sjećam 1929. i već 1930. godine se našao u emigraciji — najprije u Beču, pa u Parizu, a zatim u Sovjetskom Savezu gdje je nakon logora likvidiran. Kao član CK, i mislim neko vrijeme tada organizacioni sekretar, nastoji se iz vana povezati poznatim mu kanalima sa zemljom. Tada su bile u jeku frakcijske borbe u vrhu naše Partije, i to se osjećalo u zemlji u desetkovanim i oslabljenim partijskim organizacijama tako da je negdje uspjelo i policijskim agentima da se ubace u partijske kanale.

1931. godine kao kurir CK iz Pariza došao je Stjepan Kradijan, radi uspostave partijske veze na liniji Zagreb — Gospić — Split. Imao je uza se raz-

ne materijale, javke, šifre, adrese itd. Čitava ta akcija je »provaljena«, i s Kradijanom na čelu, koji je već na samoj granici bio uhapšen, uhapšeni smo mi u Gospiću: Đ. Mažuran, Mara Uzelac, Tomo Balenović i ja. To je bilo u septembru 1931. godine. U Splitu je uhapšen Lovro Šparaca-Renko. Hapšenje je provela zagrebačka policija i svi smo prebačeni u zagrebačku policiju. To je bilo najcrnje doba šestojanuarske diktature: tada su na traci mučenja i ubijanja u policiji, stotine godina robije po sudskim presudama i sudske smrtne egzekucije, punile se tamnice komunistima i nacionalnim revolucionerima. To je vrijeme kada se komunisti oružjem bore s policijskim agentima (Debeljak, Kranjčec), to je vrijeme kada se u Bedekovićevoj policiji ubijaju i spaljuju komunisti. (Šarić), kada su se uskim i smrdljivim dvorištima zagrebačkog Okružnog suda pod prozorima ćelija zatvorenika, u sivim maglovitim jutrima vješali politički osuđenici na smrt (Pospišil i drugi).

1932. godine nakon dobre »škole« u Bedekovićevoj policiji, prebačeni smo u zagrebački Okružni sud (Sudbeni stol) na sudsku istragu i nakon toga u Beograd u Sud za zaštitu države. Kradijan i Mažuran, su od naše grupe, suđeni na nekoliko godina (4 i 2 godine), dok smo mi ostali oslobođeni zbog »nedostatka dokaza«.

Bez obzira na »provale«, hapšenja i zatvore partijska aktivnost i organizacija nije uništena ni razbijena. Naprotiv regrutiraju se novi, mladi članovi Partije, koji od 1933. godine pa dalje uspješno, s više povezanosti jačaju broj članova ne samo Partije nego i SKOJ-a i time revolucionarni utjecaj na srednjoškolsku omladinu sve više se povezujući sa selom. U tom periodu pa sve do pred rat izrastaju dvije vrlo jake i utjecajne partijske i skojevske organizacije u selu i to u Divoselu i Smiljanu (s Bužimom i Rastokom). U tom se periodu naročito jača pokret i organizacija u učiteljskoj školi (preparandiji) u Gospiću. 1933. već djeluju preparandisti Tomislav Radić i Joko Vukelić, Mažuran Katica; oni regeneriraju pokret na gimnaziji, koji je malaksao odlaskom prof. Šeremeta, hapšenjima i odlaskom Đ. Mažurana, M. Uzelac, J. Blaževića i drugih. Oni u 1933/34. godini privode pokretu gimnazijalce.

Najaktivniji među njima tada su bili Vjeko Prpić, Dinko Tomičić, Ante Rukavina i dr. Utjecaj studenata, koji studiraju u Zagrebu i Beogradu raste i oni u svojim selima raznim načinima privode seosku omladinu pokretu (Nikola Francetić u Ličkom Novom, Đuro Stanković i drugi).

U to vrijeme partijski rukovode u Gospiću Dušan Ilić, Nedjeljko Žakula, Ivo ćaćić, aktivno radi Tinka Jordan. To je u samom Gospiću faza šireg političkog revolucionarnog kretanja srednjoškolske, studentske omladine koja vrlo uspješno djeluje na planu razbijanja šovinizma i klerofašizma koga šire neki profesori gimnazije i učiteljske škole. U momentu najveće aktivnosti ustaške organizacije u Gospiću, koja sve otvorenije istupa teroristički, prvenstveno protiv komunista, u momentu ubojstva kralja Aleksandra (1934. god.), pritiska velikosrpskog režima i pojave nešto kasnije ljotićevštine, u tom momentu Hrvati i Srbi — komunisti vode sve otvoreniju borbu za jedinstven nastup svih naprednih ljudi za više slobode, protiv diktature, za bratstvo naroda Hrvatske i Jugoslavije. Osnutkom KP Hrvatske (1937) s još većim elanom vrši se političkorevolucionarna mobilizacija masa, i savladavaju slabosti u teoriji, politici i svakodnevnoj praksi borbe oko hrvatskog nacionalnog pitanja. Značajan je događaj u to vrijeme

(jesen 1934. god.) štrajk đaka gospićke gimnazije u stvari borba mladih komunista protiv terorizma i klerofašizma nekih profesora na čelu s gimnazijskim direktorom.

Pod rukovodstvom Prpića i drugova taj štrajk u najviša dva razreda (7. i 8. današnji 3. i 4.) uspijeva, i ima dalekosežne političke efekte na samosvijest mladih komunista i pozitivno reagiranje građana.

U toku 1934. i 1935. godine formiraju se jake grupe skojevaca u gimnaziji naročito u učiteljskoj školi. U to vrijeme partijski djeluje i profesor Mirko Banjević, kasnije prof. Perčinović. Prof. Marinka Brnjić s još nekima tijesno je povezana kasnije u ovoj akciji. Naročito su aktivni preparandisti Jure Naglić, Branko Ognjanović, Stojanka Aralica, Ilija Radaković i drugi. Tih nekoliko godina bio je veći priliv mladih i sposobnih skojevskih i partijskih kadrova, koji prodiru sve više i povezuju se sa selom. 1935. godine u Gospić se vraća J. Blažević i s robije dolazi i Mile Počuča, koji se uključuju u rad i učestvuju u rukovođenju. Partijska organizacija u Gospiću kao i skojevska djeluju sve više ne samo u tadanjem gospićkom kotaru (srezu), već se sve više povezuju s ostalim kotarima, ljudima i omladinom, koja se sve više i brže veže uz pokret. Rad počinje da se diferencira na školsku omladinu u Gospiću, na građane, na selo — omladinu i starije i na veze po ostalim ličkim krajevima.

To je vrijeme većih mogućnosti koje nisu dovoljno iskorištavane zbog stare partijske boljetice: sektaštva, začahurenosti i organizacijske neelastičnosti, kako bi se smjelije primalo članove u organizaciju i smjelije vodila politička borba u širim okvirima. Renesansa Partije dolaskom druga Tita (1937) osjeća se u gospićkoj organizaciji na bržem likvidiranju te slabosti, pokret dobiva svoju širinu — snagu i revolucionarnu svijest bez koje bi Lika 1941. god. i u ratu propala u bratoubilačkom ratu. Ne može se reći da u ovom periodu od 1933/34 do 1937. nije učinjen relativno značajan korak u razvitku pokreta, ali je uza sve dominirala uskoća veza s masama i nedoraslost uključivanja u tekuća politička zbivanja i kretanja.

Međutim ovaj period je značajan zbog prinove brojnih, mladih i energičnih komunista, s vezama i utjecajem u selu, s novim iskustvima, koji su shvatili i počeli realizirati širinu dimitrovljevske narodno-frontovske linije borbe protiv fašizma (Peti kongres Kominterne — 1935. god.).

1936. godine nameću se organizacijska pitanja da bi se još više izrazila političko-propagandistička snaga već brojnog kadra. Na konferenciji jeseni 1936. godine razmatraju se politička i organizacijska pitanja, sumiraju iskustva i bira se Mjesni komitet za Gospić.

O radu s omladinom referira Prpić, a sastanku su prisustvovali: Počuča, Blažević, dr Ugarković, D. Ilić, Marica Fajdić, A. Rukavina, Stevo Rajčević, D. Basarić i drugi.

U ovom periodu je kod građana stari nakaređeni pojam o komunizmu i komunistima u velikoj mjeri razbijen i stvoren novi, koji prosječne ljude ne odbija, već privlači i zanima, jer im daje konkretne odgovore na niz prvenstveno političkih pitanja u koje su svakodnevno uvučeni. U selo smo išli u već zrelijoj fazi i ono je — i srpsko i hrvatsko, prihvaćalo politički, i socijalni program naše Partije, a naročito uspostavu odnosa sa SSSR-om i otpor fašizmu i agresiji. Seljaci sve više gube, naravno pod utjecajem partijske propagande i objašnjavanja, vjeru i iluzije o građanskim strankama — ne samo režinskim nego i takozvanim opozicionim: Hrvatskoj seljačkoj

stranci (Mačekovoj) i Samostalnoj demokratskoj (Pribićevićevoj) koje su imale jak utjecaj na hrvatske i srpske seljačke mase. Naglo se taj utjecaj srozavao naročito poslije sporazuma Cvetković — Maček (1939. god.). Partija je taj sporazum uspješno raskrinkavala kao sporazum srpske i hrvatske buržoazije u obranu klasne vlasti od širokog demokratskog pokreta radnog naroda i revolucionarnih političkih štrajkova i akcija radničke klase, demokratskog pokreta studenata i omladine. Uspješno je Partija raskrinkavala taj sporazum kao pripremu kapitulacije pred prijetećom fašističkom agresijom organizirajući pokret za obranu zemlje i protiv petokolonaša. Španski građanski rat prihvaćen je kao izazov agresiji međunarodnog fašizma i Partija šalje najbolje svoje borce na tamošnja bojišta.

To je bio velik ulog našeg naroda, koji se bogato i sudbonosno isplatio u ustanku i narodnooslobodilačkoj borbi, jer nam je taj rat dao mnogo politički i vojno školovanih i prekaljenih kadrova u momentu kada nam je to najviše trebalo.

Period od 1935, do pada Jeftićeve vlade odnosno kraha šestojanuarske diktature pa do 1941. godine, period je sve više rastuće borbe u Lici i gospićkom kotaru za seljačke mase, za njihovo izvlačenje ispod utjecaja građanskih stranaka, za politiku Partije i njeno organizaciono učvršćenje. Borba komunista je na terenu bila prvenstveno borba protiv frankovaca — ustaša, koji su razočarane hrvatske seljake pokušavali pridobiti za sebe. Pri tome su vodili razularenu kampanju protiv komunista, i na njih, kao npr. u Gospiću vrše napade revolverima i drugim oružjem. S manje intenziteta velikosrpska politika je pokušavala zastrašiti Srbe i nametnuti im četništvo kao izlaz; na momenat javljaju se ljotićevske akcije (preko Jugoslavenskog sokola) i Hođere.

Studentsko-đački pokret ojačava se raznim legalnim formama akcije kao npr. osnivanjem ekonomske zadruge ličkih studenata u Gospiću; nogometnim omladinskim klubovima kao i borbom za demokratsko, napredno vodstvo utjecajne organizacije — Hrvatske čitaonice u Gospiću (magistar Drganc).

U selu se osnivaju nabavno-prodajne zadruge (Gospodarska sloga) pod utjecajem komunista, čak se vodi borba oko crkvenih odbora (Smiljan--Divoselo), oko kontrole trošenja crkvene imovine i prihoda.

Prvi maj i oktobarska revolucija slave se lecima, crvenim zastavama, tako đa se premetačine vrše na sve strane, vrše se hapšenja, istrage i maltretiranja, ali se kod svega toga gubi ona nekadašnja strana inkvizitorskog terora. Javna politička svijest masa je bila velika pomoć i obrana komunistima hapšenima i zvođenima pred sud.

U Gospiću utjecaj Partije sve više raste među intelektualcima, činovnicima, sucima, koji na razne načine pomažu akcije komunista (dr F. Čulinović, predsjednik Okružnog suda i dr Floršic sudac, oba iz Gospića).

U to vrijeme se stvara i prva partijska organizacija u vojsci u Gospiću s kojom radi drug Mile Počuča (pporučnik Bobić, narednik M. Varićak i L. Pavičić). I

Indikacija snage partijskog utjecaja su npr. općinski izbori 1940. godine kada u Smiljanu Partija istupa sa svojom radničko-seljačkom listom i usprkos svim teškoćama gubi s malom razlikom u glasovima.

U Smiljanu (s Bužimom i Rastokom) je stvorena jaka partijska i skojevska organizacija (hrvatska sela), koja je s divoselskom organizacijom (srpsko

selo) stup partijske organizacije gospićkog kotara. U Divoselu Sokolski dom skojevci i partijci uzimaju u svoje ruke i tjeraju gospićke velikosrbe iz doma, koji to pokušavaju spriječiti.

Kata Pejnović u Smiljanu i okolici s velikom reputacijom komunistkinje i prave narodne žene visoko diže utjecaj i ugled Partije s tamošnjim drugovima Đ. Uzelcom, D. Katićem, A. Uzelcom, J. Rajčevićem i nizom drugih vrlo aktivnih i borbenih drugova starijih i mlađih. U Divoselu rukovode i Dane Vujnović, VI. Radaković i drugi.

U selima Širokoj Kuli, Vrepcu i Mogoriću razvijaju se skojevske i partijske organizacije, koje sve otvorenije — ranije pod firmom Samostalne demokratske stranke — nastupaju kao komunističke. Učiteljice Mica Vukelić i Marija Orešković, te Vlado Orešković djeluju u Širokoj Kuli, a u Mogoriću Sava i Đuro Milojević. U Ličkom Novom naročito s omladincima radi Nikola Francetić, povezujući se s Rizvanušom i Brušanima (Miško Došen).

Rad se i veze šire i na područje karlobaške općine (M. šikić, N. Budak, Vrbanac, Smojver i drugi).

Kako je gospićka partijska organizacija tj. njeno rukovodstvo organiziralo rad po čitavoj Lici zato se i stvara inicijativni Okružni komitet za Liku od gospićkog rukovodstva — prije izbora Okružnog komiteta KPH za Liku (juna 1940. na Plitvicama). Za omladinu su u tom smislu bili zaduženi drugovi I. ćaćić i Đ. Stanković, a za organizacijska pitanja M. Počuča i poslije Tomo Nikšić.

1940. godine se za partijsku organizaciju gospićkog kotara održava savjetovanje kome prisustvuje oko 20 drugova, na kome referiraju Blažević i Prpić.

Sav ovaj rad iziskivao je štampanje i umnožavanje raznih partijskih materijala. Rad sa skromnim sredstvima tehnike (pisaća mašina, šapirograf, boje i si.) odvijao se duboko ilegalno najprije u Gospiću (knjižara Jelić), zatim u Kosinju pa Smiljanu. Za brzo prebacivanje ljudi, materijala, za veze i sastanke Okružni komitet je kupio jak motocikl s prikolicom, koji je uvelike olakšavao rad.

U to vrijeme (1940) značajnija provala je bila u skojevsku organizaciju u Viebcu s kojom su radili drugovi Žakula i Stanković. Uhapšena je grupa skojevaca na čelu s Lukom Miščevićem, Miloradom Miškovićem, L. Popovićem i Milošem Graovcem, koji je bio član Okružnog komiteta (Nedjeljko Žakula, advokat u Gospiću, krajem 1941. godine poginuo kao komesar Prvog šumadijskog odreda — Kosmaj).

Oni su pred samu okupaciju Jugoslavije (1941) oslobođeni u Okružnom sudu^ u Ogulinu, kao delegiranom jer je dr Čulinović kao predsjednik Okružnog suda u Gospiću bio pod istragom (Apelacioni sud Zagreb) kao suradnik komunista. Pa i u Ogulinu je bilo slično, jer je pretres vodio Jadanić, predsjednik Okružnog suda sa sucem M. Đurićem i drugima s velikim simpatijama za optužene.

Zbunjenost jugoslavenske buržoazije, kolebanja i sklonost petokolonaštvu, kapitulaciji i izdaji nacionalnih interesa, teška i neizdrživa ekonomska situacija potresa temelje države. U toj pometnji, u predvečerje fašističke agresije Komunistička partija Jugoslavije postaje sve više sa svojim programom, živim, širokim i oštrim akcijama predstavnik revolucionarne radničke klase, branilac i izraz obrane nacionalnih interesa naroda Jugoslavije pred fašističkom agresijom.

To se duboko odražava i na patriotskoj i progresivnoj orijentaciji inteligencije, činovništva i građanstva. Za Komunističku partiju, za njen program i akcije, njihove simpatije rastu.

Specifične političke prilike Like i Gospića u tom momentu dolaze do izraza u krajnjoj zaoštrenosti i sukoba frankovaca — ustaša i komunista. Ustaše imaju utjecaja u kolebljivim elementima Hrvatske seljačke stranke, malograđanskim deklasiranim elementima, pod utjecajem klerofašističkih ideologa (a naročito nekih popova i profesora). Oni fanatiziraju naročito dio školske i druge omladine, koji otvoreno djeluju agitacijom i terorom.

Nadovezujući sve to na trajan politički sukob u staroj Jugoslaviji — na hrvatsko pitanje — rasla je iluzija na njegovo rješenje, a to je razbijanje stare Jugoslavije fašističkom agresijom i okupacijom. Za frankovce — ustaše to je još značilo osvetu, pokolj Srba — naroda, odnosno pokolj svakog tko im se suprostavlja.

Na političkom terenu Gospića iz takve historijski stvorene i naslijeđene situacije, iz političkih grijehova, anacionalnosti, zaslijepljenosti i klasne ograničenosti buržoazije, izvirao je zadatak i ogromna politička odgovornost komunista. U osnovi razbiti laž i podgrijavane iluzije koje su inficirali ustaše u politički dezinformirane i dezorijentirane hrvatske mase bio je posao, koga su uporno, prema svojim snagama, u datim objektivnim uvjetima usprkos raznim slabostima gospićki komunisti, ipak uspješno izvršili. Tako isto uvjeriti Srbe, objasniti srpskom narodu, da usprkos svemu, osnove političke orijentacije Hrvata, da bi ostvarili svoje davnašnje želje i osnove, moraju ići u zajedničkoj političkoj borbi za slobodu, demokraciju, za novu socijalnu pravdu i poredak. Srpski je narod uza sva krvava iskustva iznio tu vjeru i skupa s Hrvatima položio najteži ispit u njihovoj historiji.

Po svojoj složenosti i nataloženosti kroz historiju svih negativnosti našeg političkog života Lika je, specijalno Gospić, bila svakako jedan od najtežih frontova, koga je bila naša Partija.

Svakako da sa svojim lokalnim snagama lički i gospićki komunisti tu bitku ne bi dobili. Dobili su je, što su godinama išli čvrsto uz Partiju, što su bili sposobni primiti njenu pomoć, kritiku i direktive. Jer na kraju treba naročito istaknuti, da je posebno od 1937. godine, pa dalje povezanost i utjecaj CK Hrvatske na rad partijskih organizacija u Lici i u Gospiću bio vrlo jak i sistematičan. Česta savjetovanja i sastanci, dolasci drugova (R. Končar) i prisustva na konferencijama (Prva lička okružna konferencija KPH 1940. M. Bukovac) aktivizirali su i politički širili radijus tamošnje akcije. Naročitu pomoć davao je Marko Orešković često dolazeći i obilazeći organizacije. Po izlasku s robije već 1935, prije svog odlaska u Španiju, on je snažno pomogao rad ličke i gospićke partijske organizacije. Surovo je znao kritikovati, što mu se nije sviđalo, jer je njega to više bolilo, njega koji je u tu svoju Liku i svoje drugove imao neograničeno povjerenje, volio ih je i tražio uvijek više.

Na kraju Prva okružna konferencija KPH za Liku (Pl. Jezera, juni 1940) konstatirala je i brojno stanje članova Partije u Lici: 240 članova Partije u oko 80 ćelija. Poslije te konferencije broj je naglo rastao. U tom broju jak je procenat članova iz kotara Gospić. Ta je organizacija i dala veći dio članova izabranog Okružnog komiteta.

Ilija Uzelac

U Gospiću od 1935. do 1940. godine[1]

Jesen 1935.

Još dok sam išao u četvrti razred gimnazije, razbolio se moj otac, koji se nalazio na radu u Americi. To je uticalo i na moj daljni životni put. Nesi gurni u izvor prihoda, djed Ilija i majka nisu znali šta da rade sa mnom. Neko je djedu rekao kako bi bilo najbolje da učim za popa, jer za to ne treba ni dinara. Školuju besplatno!

U cijelu stvar se umiješao Mito Dimitrijević[2] učitelj iz susjednog sela Visuća, koji će u mom kasnijem političkom radu igrati značajnu ulogu. On mi objasni da su za nastavljanje gimnazije i za studije, očigledno, slabi financijski izvori i da bi u takvoj situaciji bilo najbolje da se upišem u Učiteljsku školu u Gospiću. Njegovo mišljenje prihvatiše i moji ukućani, te ja disciplinovano krenuh u učiteljsku školu, intimno, duboko riješen da nikada ne budem učitelj.

Gračac i Korenica su za mene bili gradovi. Gospić je bio »metropola«! Puna gimnazija, učiteljska škola, djevojačka domaćinska škola, poljoprivredna škola ... Velike trgovine ... Veletrgovac Dukić, govorilo se tada, bješe šesti na listi jugoslavenskih uvoznika. Mnogobrojne zanatlijske radnje, vojska, žandarmerija, sokolsko i vatrogasno društvo s limenim orkestrima, stalan bioskop, advokati, ljekari, i druge slobodne profesije... Električno svjetlo noću i danju, voda isto tako. Stalno šetalište i, što sam prvi put vidio — ulični prodavači novina.

Gospić je imao i mnogo štošta drugog, što je pripadalo pravim gradovima: veliki broj studenata, redovnih i onih »vječitih«, koji su se, u stvari, stalno nalazili u Gospiću i na njegovom šetalištu se kočoperili ponekom sjedom vlasi. Postojala su i dva nogometna kluba, više političara, koji su propovijedali slogu, i još više politikanata koji su raspirivali mržnju — vjersku i nacionalnu. Bilo je frankovaca, ustaša, četnika, ljotićevaca, mačekovaca i samostalaca. Hrvata i hrvatskih šovinista, Srba i »Velikosrba« ... Nije bilo industrije, ni industrijskog proletarijata. Bilo je sirotinje. Naravno, bilo je i komunista. I to ne malo za takve prilike. Ali o tome kasnije.

Gospić je brojao nekoliko hiljada stanovnika, ali je imao nešto što vjerovatno nije imao nijedan drugi grad te veličine: trideset — tako se govorilo — registrovanih milionera. od čega najveći broj švercera, što su švercovali robu iz Zadra koji se nalazio pod Italijom. U Gospiću se igrao dobar tenis i još bolji poker. Kad bi neki strastveni pokeraš iz Zagreba, ili nekog još daljeg mjesta, zaželio da igra s pravim pokerskim genijem, dolazio bi u Gospić i igrao s jednim gimnazijalcem u hotelu »Lika«. Ni profesori nisu »proganjali« toga »genija«, jer je pokerom slavu grada pronio nadaleko. Naravno, i slavu gimnazije.

1 Izvod iz opširnijeg autobiografskog rukopisa.

2 Posrbljeno prezime od Dimitrijevski. Danas član Savjeta.

Da, u Gospiću je bila banka, okružni sud i okružni zatvor... Obični ljudi nisu u banci imali šta da štede. U njoj su se samo zaduživali. U sudu i zatvoru njih opet, nisu štedjeli. Plaćali su u sva tri slučaja.

Takav je bio Gospić. Došavši u njega odmah sam shvatio da u stvari moram početi ispočetka. Sve ispočetka! I stvaranje gradskih navika i političke meditacije i literarno obrazovanje ...

U gospićku Učiteljsku školu pošao sam s mojim bliskim rođakom Nikolom — Nikom Koraćem, rodom iz Visuća. On je nižu gimnaziju završio u Koprivnici, gdje ga je izdržavao neki rođak, finane, a u učiteljsku školu je pošao iz istih razloga kao i ja.

Niko je u sebi imao toliko nagomilanih osobina odjednom da ga je to činilo izuzetnim čovjekom u našoj sredini: veoma oštrouman, vrijedan, staložen, nenametljiv, druželjubiv, duhovit, istraživač i analitičar, borben i beskompromisan, realista i vizionar, sportista i, ako je trebalo, salonski kozer ... Sve u isto vrijeme. Srednjeg rasta, crne guste kose i crnomanjaste puti... Skladna tijela i simpatična lika. Lijep čovjek ...

U prvi razred Učiteljske škole u Gospiću upisan sam 30. augusta 1935. godine. Te godine su Francuska i SSSR zaključile pakt o uzajamnoj pomoći, ali ja o tome nisam tada imao ni pojma.

Niko i ja stanovali smo kod tetke Seje, dalje rođake njegove majke. Starija, neudata žena. Sama. Ona je puritanski pazila na nas, kako ne bismo pali pod loš uticaj, a loš uticaj je po njenom mišljenju i još više po mišljenju jedne njene komšinice, mogao doći prije svega od komunizma i komunista. Ja sam se veoma iznenadio da ovdje znaju i javno izgovaraju riječi za čijim sam značenjem tragao u Korenici godinama ... Nema šta, Gospić je prava metropola!

Objašnjenje koje smo dobili od njih dviju znatno je proširilo sliku koju sam dotad imao o ovoj vrsti ljudi i politike. Tako sam sada znao da komunisti ne samo da ruše Boga, Kralja i državu, proglašavaju zajednicu dobara, žena itd, već i da, malo, malo, pa prirede orgije na kojima sprovode grupni seks, opijaju se i ko zna šta sve ne rade onako nalokani... Možda, bogme, nekog i ubiju, onog ko im se suprotstavi. Jer, oni mogu svašta ... A u Rusiji, ah, što tamo sve ne rade, sačuvaj te, dragi bože!

Obadvije su, tetka Seja i njena komšinica, bile slabi psiholozi. Niko i ja smo sebe smatrali već odraslim ljudima pa su ovakve priče samo podsticale naše interesovanje za komunizam i komuniste, umjesto da nas zaplaše i odvrate od tog »zla«, kako su one »oboje nazivale«.

Tetka Seja bi komunistima mnogo šta i oprostila — nije ona bila tako loša — ali im nikako nije mogla oprostiti što odbacuju Boga... Međutim, ni u tom pogledu s nama dvojicom nije imala sreće, jer prvo što smo, pored učenja, počeli ozbiljno da radimo, bilo je kritičko izučavanje nastanka i sadržaja religije. Petnaestogodišnjaci!

Obojica smo u stvari već bili odbacili popa kao poziv i crkvu kao instituciju. Popovi »sijeku djeci jezik«, imaju masnu prljavu mantiju i braduinu, a u crkvu su nas tjerali i po najvećoj ciči i tamo smo se smrzavali... Pa ko to da ne zamrzi! Međutim, sad je sa svim tim — religijom, crkvom, popom — trebalo naučno raskrstiti! Ali kako? U školi? Uz pomoć drugova? Gdje drugdje?!

Prvoga dana sretoh u školi Branka Ognjenovića, druga moga iz koreničke Gimnazije.

— I ti u učitelje? — zapitah ga.

— Natjerali me. — odgovori on kratko i nas trojica — on, Niko i ja — sjedosmo jedan uz drugoga. U klupi do nas sjedili su Jure Naglić i Ivan Androić, rođeni Gospićani, Hrvati. Malo dalje bile su klupe s učenicima iz Divosela: Bogdanom Vujnovićem, Simom Radakovićem, Nikolom i Stevom Potkonjakom, Nikolom Stanićem i drugima, koji su svakodnevno pješačili po više od deset kilometara u školu i iz nje. U jednom dijelu učionice bila se okupila poveća katolička klerikalna grupa — frankovci, a ostali Hrvati i Srbi, među njima Jurin brat Nina, zatim Ico Živković, Mile Antolić i drugi, porazmjestiše se kako stigoše. Kolegice, naravno, zasebno. Koliko sutradan neko od profesora sve to ispretura i posjedasmo kako nam bi određeno.

Prođe nekoliko mjeseci, možda više od pola godine ... Jure Naglić, momak srednjeg rasta i stamene građe, postepeno izbi u prvi plan sigurnim ponašanjem, duhovitošću i nekim posprdnim odnosom prema svemu, pa i crkvi. Takav odnos prema crkvi bijaše za Niku i mene neki znak raspoznavanja, lozinka neka. Dovoljno da Jure izazove naše simpatije. Ove simpatije su sve više rasle i postajale uzajamne, jer je i on u nama našao ne samo istomišljenike u pogledu crkve, već i partnere za na j različiti je šale i ujdurme, često je u raznim zgodama citirao izreku Vase Pelagića: »Zablude su temelj mnogih zala, a religija je najveća zabluda«. Odnekud nabavi i Pelagićevu knjigu »Umovanje zdravog razuma« koju nas dvojica pročitasmo nekoliko puta.

Jure Naglić se neprestano muvao po svim krugovima mlađih gospićkih intelektualaca, gdje su se mogle naći novije knjige kojih nije bilo u školskoj biblioteci. Posuđivao je ove knjige, čitao ih, davao nama dvojici, a i drugima. Kako su se neke od njih bavile i pitanjima religije, Niko i ja smo pod kraj školske godine i naučno bili načisto da je religija zaista velika zabluda, opijum za narod, otrov... Mislili smo da smo s religijom načisto.

A crkva? Crkva je prema Maksu Beru i drugim autorima, koje smo čitali, bila u samom početku institucija potlačenih da bi brzo postala oslonac ugnjetačkih režima, njihovo oružje za zaglupljivanje masa. Neopozivo smo prihvatili takav stav i zaključili da bi objašnjavanje prave uloge crkve i religije trebao biti zadatak svakog prosvijećenog narodnog čovjeka. Činilo nam se da bi nestala sva zla ovog svijeta, samo ako bi ljudi spoznali pravi smisao i pozadinu religije!

Obojica smo prihvatili ateizam kao neko duhovno olakšanje, oslobođenje od mnogo čega, čime su nas godinama plašili u djetinjstvu: od »sječenja jezika«; od vila i zlih duhova, koji drže djecu zarobljenu u utrobi Kremena; od Boga koji reguliše sve — od ljudskih snova do meteoroloških prilika — kome ništa ne smiješ reći, jer je svuda prisutan; oslobođenje od vukodlačenja i svega mračnog i mističnog ... Nestrpljivo smo čekali da završimo razred, dođemo u Visuć i Ondić i otpočnemo s raskrinkavanjem crkve i religije, s propovijedanjem ateizma. Naravno, na naučnoj osnovi.

Ja sam sebe u to vrijeme, ne samo zbog »naučnog usvajanja ateizma«, već i inače, smatrao modernim čovjekom pa sam se trudio da se tako i ponašam. Međutim, brzo se pokaza da nije tako lako biti »moderan čovjek«. Iskušenja su tu velika.

Tako naš razred ode na izlet u Karlobag. Prvi put sam se susreo s mo-

rem. Krišom se odvojih od grupe, sidoh do vode, zamočih prst u nju i liznuh. Voda je stvarno bila slana! Znači ne lažu knjige, pomislih u sebi.

U Karlobagu nas profesor odvede u franjevački samostan. Najprije razgledasmo slike u samostanskoj trpezariji. Sve sami renesansni majstori. Zadržasmo se pred »Posljednjom večerom« i gvardijan objasni da je to djelo sljedbenika Leonarda da Vinci ja, njegova škola. Dade i niz drugih objašnjenja o slikama koje su se nalazile u oskudno osvijetljenoj trpezariji i zbog toga mnogo gubile od svoje monumentalnosti, ali su u gotovo polumračnom, skučenom prostoru tjerale posjetioca ma tišinu, ćutanje, razmišljanje. Ja sam se u slikarstvu slabo snalazio, a ovakva djela ugledah prvi put u životu i jedva se odvojih od njih. Posljednji sam izišao iz trpezarije, a želio sam da u njoj ostanem dugo, dugo i divim se ovom skladu boja i oblika. Kao da me bijahu prikovale za sebe.

Zatim pređosmo u biblioteku. Profesor i gvardijan povedoše razgovor o filozofiji. Stao sam i slušao. Gvardijan reče da je filozofiju studirao u Smimi i Carigradu, a teologiju i latinski jezik u Italiji, u Sijeni. Govori i grčki, talijanski, francuski...

Divio sam se ovom čovjeku, gvardijanu, koji je pročitao sve knjige kojima bijaše krcata samostanska biblioteka. Bijaše ih mnogo i na raznim jezicima: crkvene, filozofske, medicinske. I žalio sam ga istovremeno. Sjedi tu zatvoren između četiri zida. I vjeruje... U šta vjeruje? I zašto da ova renesansna djela gleda i divi im se samo ovo nekoliko fratara?! I poneki rijetki izletnik, kao što smo mi, na primjer? Nikad dotad nisam bio ubjeđeniji da je religija zaista najveća zabluda.

Te, 1935. godine Italija napada Abisiniju. Veletrgovac i »Velesrbin« Nikola Dukić postavi u izlog svoje trgovine veliku geografsku kartu Abisinije, na kojoj je jedan od njegovih ljudi svako jutro malim zastavicama obilježavao kretanje fronta. Kako se trgovina nalazila preko puta gimnazije, pred izlogom se svakog jutra okupljala gomila đaka, prateći promjene na ratištu. Najviše se navijalo za Abisiniju. Kod mene to nije bilo toliko navijanje za Abisiniju kao slabiju stranu, koliko navijanje protiv Italije, koja nam je uzela dio zemlje — Istru, Zadar, otoke ...

Međutim, većina onih koji su razgledali ovo jutarnje pomjeranje zastavica navijali su za Abisiniju kao žrtvu fašizma, fašističke Italije. Šta li je sad to, taj fašizam? O tome u Prokanovoj birtiji nije bilo ni riječi. Tamo se Talijanima psovala mater makarondžijska, žabarska i svakakva druga, ali nikad fašistička. Uh, bogamu, pomislih, nije ta Korenica nikakav grad. Selo je to, kao i Ondić. Ovdje, u Gospiću, svaki dan čuješ nešto novo.

I Abisinija ubrzo pada. Razlog više da mrzimo Italiju. Ali, tsvarno, šta je taj fašizam? Jer, izgleda, treba mrziti fašističku Italiju. Hvale frankovci Italiju, a ni ovaj veletrgovac izgleda nema ništa protiv nje. Fašizam, znači, ne može biti nešto dobro. Sigurno, Ali, šta je!?

Pošto smo smatrali da smo već naučno spoznali šta je ateizam, na redu je bilo da naučno spoznamo i ovo dvoje: komunizam i fašizam. U našem velikom pohodu na takvu spoznaju, naravno kritičku, već nam prvi mjeseci u učiteljskoj školi donesoše mnoštvo novog. Naročito meni, jer mi se činilo da sam u tom pogledu u većem zaostatku nego Niko. Čuli smo od drugih učenika za Karla Marksa, Frindriha Engelsa, Lenjina, Staljina; za

marksizam i dijalektički materijalizam, proletersku revoluciju; fašizam, klerikalizam, klerofašizam... Bile su to veoma uopćene i za moje koreničko političko obrazovanje potpuno nove i ne sasvim shvatljive konstatacije. Na primjer, da su ova četvorica ideolozi marksizma, kao učenja, i proleterske revolucije, kao praktičnog ostvarivanja marksizma. Staljin — on je obaška i vođa prve proleterske države. Fašisti i klerofašisti su najveći protivnici marksizma i komunizma, a »lumpenproleteri«, u stvari, kompromituju prave proletere! Toliko.

Sve ono što mi je onaj moj Onđićanin, žandar, govorio o komunizmu dođe mi odjednom malo, jednostavno, oskudno. Jeste da komunisti ruše Boga, Kralja i državu, ali to ne čine tek onako, nego, brate, naučno, na bazi marksizma — lenjinizma... Učeni ljudi, a ne lopovi, kao što on reče. Rekao je da su lopovi neke posebne vrste, jer ne kradu. I nije da samo ruše, nego i stvaraju. Stvorili su čak i prvu proletersku državu na svijetu — Sovjetski Savez. Izgledalo mi je da su komunisti zaista neki vraški ljudi.

Nisam više ćutao prilikom seansi o komunizmu koje su održavale tetka Seja i njena komšinica. Prvom prilikom izdeklamovah tetka Seji:

— Vidiš, tetka Sejo, ti tvoji komunisti su neki »lumpenproleteri«, a pravi komunisti su marksisti. Njihovi ideolozi su Marks, Engels, Lenjin i Staljin, a njihova prva država je Sovjetski Savez. Njihovi najveći protivnici su fašisti, klerofašisti i »lumpenproleteri«, pa sad ti vidi šta ćeš i kako ćeš, kome ćeš se privoljeti carstvu. Nećeš valjda da budeš klerofašista, i »lumpenproleter« !

Tačno sam tako izdeklamovao. Ona se zgranu, kao da je munja ošinu, poče se krstiti u silnom čuđenju, šta se to najednom zbiva sa mnom, tako dobrim djetetom. Ali se brzo smiri. Nije šala, rodbina smo. Malo dalja, ali svejedno, krv nije voda.

Gotovo svake večeri nas dvojica smo išli u Sokolsko društvo vježbati, što je tetka Seji bila garancija da smo, ipak, dobra djeca i da smo na pravom putu. Niko je bio dobar gimnastičar pa kako nigdje ne bijaše gimnastičkih rekvizita, nego u Sokolskom društvu, odosmo tamo. On je inače običavao da kaže: »Hajde da vidimo, šta oni tamo rade«. Ja sam išao kao neka vrsta privjeska.

Ipak, komunizam poče da izbija u prvi plan, postajuć predmetom našeg glavnog interesovanja. Gotovo neka opsesija naša. Znali smo da je fašizam protivnik komunizma i to je bilo dovoljno da se prestanemo interesovati za naučnu analizu toga pojma. Niko to ovako protumači:

" Izučavanjem komunizma, u stvari, istovremeno izučavaš i fašizam. Ukoliko saznaš da je komunizam bolji, istovremeno saznaš da je fašizam gori, pa cemu oricl$_a$ da trošiš vrijeme za fašizam posebno.

Međutim, kako naučno izučiti, šta je to komunizam? Jure, Androić i ostali rekh su nam već sve što su znali, ali nam to ne bijaše dovoljno da nađemo ° ,gCjV?ve ”a. niz Pranja koja su nam se postavljala. S ateizmom je nekako lakše. I^iko je opet našao objašnjenje:

Tº ip -*e zb°S to§a ^to nemamo prave knjige o komunizmu, kao što smo ima i $_0$ ateizmu. Čim dođemo do prave knjige, nastat će sistematski raa na naučnom usvajanju komunizma.

t ^ dan. Jure negdje nabavi i dade nam Talhajmerov »Uvod u dijalektički materijalizam«. U sprintu smo otrčali kući i bacili se na čitanje. ročitćismo jednom, dvaput, ali nikako nam ne bi jasno, kako se sad

na osnovu toga može, na primjer, srušiti država i izgraditi druga; kako srušiti kapitalizam i izgraditi komunizam. Razočara nas i taj Talhajmer i taj dijalektički materijalizam, ali naše simpatije za proletarijat i revoluciju, našu opredjeljenost za komunizam, više niko nije mogao pokolebati, niti smo se u to mogli razočarati. Bile su to, u stvari, simpatije na riječ, povjerenje ... Opredjeljenje za neviđeno!

Možda bi naš interes za komunizam ostao da tapka u mjestu da nije bilo tetka Seje i njene komšinice, koje su nas stalnom kritikom komunizma, u stvari, neprestano podsticale da tragamo za smislom i sadržajem ovog pojma. Komšinica je mislila da će zbog komunizma doći do smaka svijeta pa nam jedne večeri reče da je, tamo, neki Jakov Blažević glavni komunist, glavni »trovač« mladog naroda i da će on zatrovati ovaj narod svojim komunizmom. I, tamo, neki Mile Počuča, robijaš, i neka braća Stankovići, naročito onaj Đuro pa, onda, onaj ... onaj, Vjeko Prpić i neki Ante Rukavina, sin onoga starog poštenog Bure i onaj Dinko zubarev. Nabroja ih još. Ponovno reče da im je svima »šef« taj Jakov Blažević. On je glavni, on hoće da dovede taj komunizam, kao i Mile Počuča, »robijaš jedan obični«.

Nas dvojica se zabezeknusmo. Pa taj Prpić i Rukavina idu u osmi razred gimnazije i svaki dan prolaze ispred tetkine kuće. A i taj Dinko je odmah tu u blizini. Niko malo poslije reče u šali:

— Bogati, komunizam i revolucija nam svakog dana marširaju ulicama, a mi im dođemo kao neki posmatrači, publika ...

Htio sam napraviti neku šalu na račun toga, ali trenutak nije bio za to. Bijaše mnogo ozbiljan. Sutradan smo malo detaljnije zagledali Prpića i Rukavinu i ne primijetismo ništa naročito. Razgovarali su o književnosti, a mi smo očekivali da ćemo čuti razgovor o revoluciji ili u najmanju ruku o marksizmu. Stoga zaželismo da vidimo toga glavnog, Jakova Blaževića, lično. Niko upita tetka Seju, gdje je taj Jakov i šta radi, osim što truje narod (ovo je rekao u šali) i priprema revoluciju. Ona odgovori da je on advokat i da radi kod advokata Brujića, u njegovoj kancelariji.

— Pa, tetka Sejo — upadoh ja bezazleno — kako to da njih žandari ne pohapse, naročito toga Jakova Blaževića koji je glavni?

— Eh, živ ti bio tetki, ne može tome ni sam đavo ništa. To je advokat, zna se taj izvući...

Malo kasnije nas dvojica odosmo pravo pred Brujićevu kancelariju da vidimo toga Jakova Blaževića kad bude izlazio. Nije ga bilo. A možda je i izašao, ali mi ga nismo ni poznavali.

Sutradan nam ga pokaza Jure Naglić. Išao je ulicom i nosio neku knjigu u ruci. Visok naočit čovjek, čitavim tijelom pređoše mi neki trnci. Toliko sam se bio uzbudio. Znači: to li je taj, pomislih u sebi i osjetih potrebu da nešto viknem, da nekom — na primjer Mladenu Žigicu, onom Branku Čuiću, što mi je rekao da se popišam kad sam odgovorio da komunisti mogu sve, Mirku Došenu i ne znam kome, djedu Iliji, svakako — javim da sam lično vidio glavnog komunistu. Isto kao što je Sinklerov Džimi Higeno u zanosu javio ženi da se u rijeci kupao zajedno s poslaničkim kandidatom.

Završili smo prvi razred učiteljske škole s vrlo dobrim uspjehom. Niko je bio i najbolji đak u razredu. Obojica smo bili ubjeđeni ateisti, Obojica »na neviđeno« opredijeljeni za komunizam, proletersku revoluciju, za Marksa, Engelsa i ostale, za Sovjetski Savez.

Obojica bijasmo pročitali dosta knjiga naših pisaca i niz djela savremenih

stranih autora: Londona, Travena, Tolera, Remarka, Finka... Obojica se bijasmo odlučili za učenje njemačkog jezika, obojica smo morali svake nedjelje u crkvu. S nama je morao i Branko Ognjenović, dok su ostale kolege pravoslavne vjere stanovale izvan Gospića. Obojica smo odlazili u Sokol sko društvo, gdje je Niko briljirao u gimnastici, a ja bio najslabiji.

Konačno, obojica smo bili čvrsto odlučili da školski raspust provedemo u širenju naučnog ateizma i raskrinkavanju reakcionarne, mračnjačke i zaglupljujuće uloge crkve. Međutim, nakon dvadesetak dana, umjesto širenja ateizma i raskrinkavanja crkve, ja odoh u crkvu. I to da pjevam u njoj.

Život je to ...

Ljeto 1936.

Moja majka je bila pobožna žena, ali ni ona nije mnogo držala do religije i crkve. Njena pobožnost je više predstavljala filozofski odnos prema okolnom svijetu, izražen u nekom maglovitom principu općeg, za sva vremena datog poretka u prirodi i društvu, nego vjerovanje u nekog konkretnog boga, crkvu ili popa kao slugu božjeg.

Majka nije išla u crkvu. Nije ni osjećala potrebu da ide tamo. Smatrala je da odlazak u crkvu predstavlja i gubitak vremena potrebnog za teški seljački posao. Međutim, kad sam se vratio iz Gospića počela me moliti da idem s njom u crkvu i da tamo pjevam. Zajedno sa Savom Popovićem, crkvenjakom.

U prvih mah njenu molbu sam odlučno odbio, ali je ona i dalje uporno molila. Danima tako. Gotovo me preklinjala da idem s njom i pjevam u crkvi. To je činila istovremeno s nekom tugom i radošću u glasu i načinom koji je, valjda, svojstven samo majkama kad mole odraslo dijete kome više ne mogu narediti.

Majka nije popuštala. Živjela je samo za nas djecu. Otac je bio u Americi na radu i bolest ga ophrvala. Ona nas je podizala i tako je silno željela da ja postanem netko, otrgnem se od sela i bijede njegove, da budem gospodin, a ne graničar, kako je nazivala seljake. »Gospodin« je bila čarobna riječ koja je značila izbavljenje od svih nevolja i zaostalosti.

Majka se radovala kad bih došao na ljetni raspust i donio dobre ocjene. Međutim, ona je bila nepismena i nije razumijevala šta te ocjene znače. Željela je da negdje javno pokažem da sam se otrgao od tegobnog seljačkog života, da njen trud i trud oca, koji se zakopao tamo negdje u nekom američkom rudniku i već tri puta bio operisan, nije uzaludan. I da nije uzaludan trud djeda Ilije. Ona nije znala neko bolje javno mjesto od crkve. Nije željela da ističe ni sebe ni mene, jer moja majka nije bila takav čovjek. Željela je da pjevam, barem jednom, makar samo na početku liturgije, kako je rekla, jer je željela ne slavu, već ohrabrenje. Hrabrila je mene, a u stvari je željela da ja nju ohrabrim, da pokažem kako njeni teški napori, da me podigne, nisu iluzija i samoobmana neka, ni snovi pusti. Njoj će biti dovoljno da me vidi za pijevnicom pa makar ni glasa ne pustio. Ona će u pjesmama i troparima, koje će pjevati pop i Sava, slušati, u stvari, mene i činit će joj se da najljepše pjesme izlaze iz mog grla i prelaze preko mojih usana.

Shvatio sam šta je majci potrebno i rekoh da pristajem. Pomislio sam:

neka bude šta bude, jer njoj je potrebno ohrabrenje da ustraje u onom što je smatrala jedinim smislom i ciljem života — podići nas, djecu, iz zaostalosti. Gotovo da viknuh: »Oprosti, Vaso Pelagiću, Bere, Renane, Engelsu!«

Majka je uložila mnogo napora u nagovaranju nekih žena iz Mutilića i Ondića da toga dana dođu u crkvu. Pristale su samo majci za volju. Došli smo majka i ja crkvi. Dan je bio vreo i ja sam osjećao neku obamrlost udova. Neki nemir me bijaše obuzeo. Gotovo strah neki. Dvije-tri žene iz Mutilića već su bile kod crkve. One iz Ondića ne dođoše. Majka se izljubi s prisutnim ženama, a one poljubiše i mene uz obavezne komplimente kako sam porastao i kako dobro izgledam. Majka dodade kako ću ja, danas, pjevati u crkvi i žene rekoše da im je to milo, te da su samo zbog toga i došle.

U tom času dogodi se nešto što majku ošinu kao grom iz vedra neba. Stiže crkvenjak Sava i reče da pop neći doći pa, prema tome, možemo ići kući. Majka problijedi i ne mogavši da se pribere i kaže makar šta, tupo je nekoliko časaka gledala u Savu i potom grubo — mada nikad u životu nije bila gruba — kao da želi odbiti od mene neko strašno čudovište, reče Savi da laže. Zatim se brzo pribra i želeći popraviti utisak dodade da se Sava sigurno šali.

Niko nije ni osjećao potrebu da uđe u crkvu. Žene počeše hrabriti majku da ću pjevati drugi put, kad pop dođe i polako se razidoše. Pođe i Sava, a majka ga pokuša zadržati u nekoj slijepoj nadi da će pop možda, ipak, doći pa da se ne vrati kad vidi da nema njega, Save.

Ja bih najradije bio pošao kući, ali ostadoh zbog majke. Čekali smo dugo i nijemo, ne znajući šta da kažemo jedno drugom. Majka je izgledala slomljeno i bespomoćno je zurila u pravcu puta kojim je trebao doći pop, kao da ga tim tupim pogledom na silu nastoji dovući u crkvu. Bilo je već prošlo podne i postade jasno da od dolaska neće biti ništa. Majka je, međutim), još uvijek gledala u pravcu puta. Ja sam tiho, želeći da je ne povrijedim, rekao: »Hajdemo kući!«. Ona se okrenu u pravcu sela i krenusmo.

Majka se, očigledno, nije predavala. Izgledalo je da se, idući tromo i slomljeno, hrve s nečim nevidljivim i nakon nekog vremena, kao da joj za pobjedu treba moja pomoć, zapita:

— Je 1' de da bi ti bio pjevao da je pop došao? Je 1' de da ti znaš pjevati?

— Da, da, mama — odgovorio sam bez odlaganja — pjevao bih, dabome. Znam ja da pjevam, još kako!

Išli smo preko livada, sami. Sunce je peklo. Pjevao sam crkvene pjesme na radost majci i moj glas koji se razlijegao daleko, razdirao je ljetnji mir i tišinu po pustom polju. Pjevao sam neprestano i nisam osjećao umor. Majka me najednom zaustavi, poče ljubiti i zatim brižnu u plač. Plakala je u nekom čudnom, potresnom grču i samo je kroz suze molila da još pjevam, da ne prestajem i ja sam pjevao sve dok nismo ugledali prve seoske kuće.

Majka nikad kasnije nije išla u crkvu, niti pokazivala i najmanji interes za nju.

Jesen 1936.

Tetka Seja nas više nije primila na stan i hranu, a pošto Nikine sestre pristigoše za gimnaziju, smjestismo se nas četvoro u dvije male prostorije,

sobicu i kuhinju, kod Miče Počuče, stolara u Lipovskoj ulici. Sami smo spremali jelo i nekako sastavljali kraj s krajem. Pođosmo u drugi razred učiteljske škole.

Povratak u Gospić opet je podstakao naše interesovanje za marksizam i komunizam. Nama je marksizam do te mjere izgledao kao nešto svemoguće, sverješavajuće da smo čak na račun toga pravili i šale pa sam govorio Niki:

— Čekaj samo dok naučim taj marksizam, pa ću i ja vježbati na gimnastičkim spravama, kao i ti!

Predstave koje smo imali o komunizmu bile su maglovite i romantičarske. A komunisti tek! Unatoč svemu što smo čuli i pročitali, mi smo njih, u stvari, ipak zamišljali kao neke kaubojske junake, koji rješavaju svaku zapetljanciju. Ili, još više: kao mađioničare koji mogu sve. Sipaš vodu u čašu, a ono iz nje izleti golub, ili čak zec. Tako i komunisti, samo umjesto štapićem, udare po čaši marksizmom, dijalektičkim materijalizmom! Mogu šta hoće! Samo kako doći do tog marksizma i kako postati komunist? Ko je taj koji te proglašava komunistom? Jakov Blažević, ko li? Sve se to motalo u našim šesnaestogodišnjim glavama kao neko vrzino kolo.

U kraju gdje smo sada stanovali bilo je dosta gimnazijalaca, naših vršnjaka, ili starijih od nas: Aco Radaković i njegov brat Peša, Mirko Vitas, Bogdan Plećaš, Sašo Plećaš, Branko Basarić, Milan Torbica. Svake večeri su se okupljali u malom parku — Čardaku, ili još češće na početku Bilajske ulice i do duboko u noć raspetljavali, ili još više zapetljavali razna pitanja filozofije, religije, komunizma, fašizma, raznih revolucija, Sovjetskog Saveza, literarnih i drugih umjetničkih pravaca i mnogočeg drugog.

Nas dvojica smo na ove skupove redovno dolazili prvi i odlazili posljednji. Bili smo svoji gospodari i nikome nismo morali polagati račun o tome kad dolazimo kući ni kad od nje odlazimo. Odmah smo uočili, da ono što do tada bijasmo pročitali, nije dovoljno da bismo ovladali marksizmom, tom »naukom nad naukama«, kako nam je on izgledao. Trebalo je znati više, mnogo više, šire, sistematičnije. Ali kako? Jure je stanovao u drugom kraju grada i nije učestvovao u ovim večernjim raspravama, ali je i dalje bio glavni snabdjevač knjigama. Bilo je i drugih koji su znali donijeti po neku »opasnu knjigu«. Međutim, šta vrijedi sama knjiga, kad je ne razumiješ. Kao ono onog Talhajmera — njegov »Uvod u dijalektički materijalizam«? Kako doći do pravog razjašnjivača tih teških tekstova? To nam je izgledalo nesavladivo. Skoro mi već sve dojadi. Nek ide u božju mater! Uvijek moraš sve ispočetka. Natežeš se sa djevojkama pa još i s tim marksizmom. Ne možeš obadvoje, odjednom. Ali šta ćeš, kad mlada čovjeka oboje privlači. Tako smo govorili, naravno, hvaleći se.

Jednom kasno uveče, došavši kući, u maloj sobici, gdje smo pripremali hranu, nađosmo Milu, čovjeka srednjih godina, koji je kao stolar radio kod našeg stanodavca Miče Počuče. I on se, također, preživao Počuča. Tu je i stanovao. Bješe neki svetac, Sveti Kuzman i Damjan, koje Počuče slave kao krsnu slavu. Mile je sjedio za stolom i nešto pisao. Ima čovjek krsnu slavu i ja, pomislivši da je građanski red, priđoh, pružih mu ruku i rekoh:

— Sretna Vam krsna slava!

On podiže glavu i uzvrati:

— Ne slavim ja, Ilija, nikakvu krsnu slavu. To su popovi, crkva, a to nije za radnika. Nije ni za pravog intelektualca, pogotovo mladog. Radnik može

da vjeruje samo u svoju klasu i njeno učenje, a ne u popove i ono što stoji iza njih.

Mi začuđeno pogledasmo jedan drugog. Da nam je to rekao neko na Čardaku, bilo bi normalno. Ali stolarski radnik?!

— A što to pišete? — upitah dalje.

— Pišem članak za novine, za jedne radničke novine, koje se bore za prava radničke klase i svih radnih ljudi.

Nas dvojica se ponovno pogledasmo i iznenađeni ne znadosmo šta čovjeka dalje da pitamo.

— Ma, da Vi, Mile, niste onaj Mile Počuča, robijaš, o kojem pričaju i govore da je komunist? — upitah ja kad se malo pribrah.

— Tačno je, ja sam taj Mile Počuča, politički robijaš.

— A koliko ste bili na robiji? — opet ću ja.

— Šest godina — odgovori on uz lagani smiješak.

— Zbog čega ste robijali? — upita ga Niko.

— Zbog komunizma. — reče Mile posmatrajući nas pažljivo — Zbog komunizma, borbe za prava radnika.

Niko i ja nismo čitavu noć spavali.

— Nije šala — reče Niko sutradan — spavaš, tako reći, s »revolucijom« pod istim krovom pa kako da zaspeš!

Niko zaključi da bi nam Mile mogao pribaviti marksističke knjige, a i protumačiti ono što bi bilo nejasno. On to sigurno zna. Čak i članak piše za novine! Međutim, koliko sutradan Mile se preseli u drugi dio grada i tamo postade samostalni stolarski preduzetnik. To mu je, u stvari, omogućavalo da pod firmom preuzimanja stolarskih radova obilazi čitavu Liku i obavlja političke poslove. One zbog kojih je i bio otjeran na robiju. Tako nam izmače i ta prilika da se sistematski uhvatimo ukoštac s marksizmom.

Pošto Milinim odlaskom Mićo Počuča ostade bez radnika, to je češće pozivao nas dvojicu u radionicu i zapošljavao nas kao stolarske naučnike. Govorio je da se nikad ne zna kad nešto može dobro doći. Stolarsko znanje može čovjeka nahraniti, kad ostane bez državne službe, na primjer. Tako nas dvojica razvismo rad na tri kolosijeka: učenje u školi, učenje u stolarskoj radionici i diskutovanje na Čardaku i u Bilajskoj ulici.

Diskusije poput onih na čardaku i u Bilajskoj ulici održavane su i u našoj školi — prije nastave, između predavanja, na putu kući. To je postepeno, vremenom postajala, u stvari, neprestana intelektualna, a često i fizička borba, koju su oni učenici, što su se smatrali naprednim, »lijevo orijentisanim«, marksistima itd., vodili protiv desnice. Na toj desnici su se u školi nalazili učenici-frankovci, zatim katolički i pravoslavni katiheta s nekoliko svojih štićenika, a s vremena na vrijeme u nekom konkretnom pitanju i poneki profesor. Iza njih, iza desnice, stajale su moćne snage izvan škole: hrvatska i srpska buržoazija, režim, žandari. Iza ljevice su stajale snage o kojima se samo pričalo, ali se na njih nije moglo javno pozvati. One nisu nikoga mogle istjerati iz škole, nikome zvanično ograničiti vrijeme večernjih izlazaka, a kamoli nekome izvršiti premetačinu stana, ili ga uhapsiti.

Snaga učenika na ljevici, u samoj školi, očitovala se njihovim znanjem, ličnom vrijednosti. Na tu snagu su se mogli uvijek pozvati i nju im niko nije mogao tako lako oduzeti. Svi oni, koji su se smatrali ljevicom, bili su

najbolji đaci, najviše su čitali literarna i druga djela, pisali najbolje školske i domaće zadatke, najbolje diskutovali, bili su i najbolji drugari. Po desetak ih je dijelilo jednu cigaretu. Ako su imali koji dinar, i njega su dijelili. Pomagali su jedan drugome da kupi kartu za kino. Prema njima su, valjda zbog svega toga, i djevojke pokazivale više simpatija. Neke klerikalke izvan naše škole bijahu se pozaljubljivale u neke momke s ljevice, a kako je ljubav tada dobijala i jaku političku dimenziju, nastade grdna muka za njih — klerikalke.

U Niku se zaljubi jedna takva i on to, kao samo usput, prokomentira:

— Nema šta, šijemo ih na svim frontovima.

— Ko će s nama! — dodade Branko, kao da poput Sanča Pansé, dovršava tuđu misao.

Niz kolega i kolegica nađe se u nevolji. Neke su vjera, crkva, kućni odgoj i drugi obziri vukli klerikalizmu, frankovluku, ako se radilo o katolicima; ili velikosrpstvu, ako su bili u pitanju učenici pravoslavne vjere. Međutim, opredijeliti se za bilo koju od te dvije strane, značilo je opredijeliti se za stranu koja je imala silu, i to onu izvan školskih klupa i ništa više. Šarm, koji privlači mlade ljude, bio je na onoj drugoj strani, na ljevici. Tako su u početku pojedinci držali čas jednu, čas drugu stranu. Njihovu, pa našu — i obratno. Branko Ognjenović ih je nazivao »pendelašima«, jer smo upravo u to vrijeme naučili njemački glagol »pendeln« koji znači: klatiti se tamo, amo.

Najžučnije diskusije vodili smo na časovima pravoslavnog vjeronauka — s katihetom. Bili smo se zainatili da mu i teoretski dokažemo apsurdnost tvrdnji da religija potiče od Boga i da ništa izvan njega nije utjecalo na njeno stvaranje. U početku je prihvatao diskusije, smatrajući se teoretski, i inače, superiornijim. Kasnije se nije mogao povući, jer bi time priznao vlastitu kapitulaciju. Iz sata u sat iznosili smo sve moguće ovozemaljske teorije o porijeklu religije, u stvari, dokazujući istovremeno i apsurdnost učenja o postojanju nekog boga. Bilo kojeg. Jednoga dana, ne mogavši da opovrgne ono čime smo ga obasipali, kapitulira. Reče, kako i njemu izgleda da je religija nastala iz osjećanja straha, nemoći čovjeka pred prirodom i njenim silama. Niko mi u šali šapnu:

— Pa ovo je već legalizacija ateizma, i to s mjerodavnog mjesta.

Međutim, nije bila legalizacija. Ni okolnosti joj nisu išle na ruku. Naprotiv.

Te, 1936. godine u Španiji izbi građanski rat. Franko otpoče oružanu borbu protiv republike, demokracije, komunista. Fašizam pojača ofanzivu. U Francuskoj se raspade Narodni front i ona poče popuštati fašizmu. Vlada proglasi politiku nemiješanja u Frankov rat protiv demokracije uzornom i najpametnijom politikom. A Hitler i Musolini daju Franku svu moguću pomoć. Na šta li to sve liči i kud to sve vodi, počeše se pitati mnogi ljudi, stariji i mlađi.

Situacija u školi se poče mijenjati. Umjesto »legalizacije ateizma«, vjera se poče još više forsirati. Pooštri se režim odlaska u crkvu i boravka u njoj. Iščeznuše diskusije sa satova pravoslavnog vjeronauka, a o onima koji katihetama posebno ne bijahu po volji, počeše se širiti svakojake glasine, kako bi se od njih odvratili ostali učenici. Ja sam imao malo dužu kosu, pa je bilo najjednostavnije reći da je puna vaški. Pop Mašić poče prolaziti pored mene kao da me ne vidi, iako bi ranije svaki put našao po neku lijepu ri-

ječ. Nije ga smetalo što sam druge vjere, nego što nisam ni jedne vjere.

Pojačana vjerska mobilizacija vršena je i izvan škole. Jedna Srpkinjica me u pismima prekoravala zbog toga što ne gledam nju, nego »onu tamo, onu drugu, koja je, između ostalog, i druge vjere«. Ja joj odgovorih: » ... možda je naša raila i draga pravoslavna vjera ljepša od one njihove, katoličke, ali djevojka je ljepša od tebe i to je prevagnulo«. Morao sam postupiti tako grubo i nekavaljerski, kako nikad ne bih postupio, ali mi bijaše dozlogrdilo petljanje vjere svuda, pa i u naše muško-ženske poslove.

I međusobna druženja počeše više upadati u oči. Frankovcima je naročito smetalo što se Naglići, Androić i još neki Hrvati druže s nama Srbima, pravoslavcima. Isto tako srpske nacionaliste je smetalo što se nas nekolicina družimo s ovim Hrvatima, katolicima. Za nas se, međutim, podjela svodila na progres, s jedne, i na mračnjaštvo, s druge strane, odnosno napredno, revolucionarno, protiv reakcionarnog, srpskog ili hrvatskog, svejedno.

Zađosmo već i u 1937. godinu. Španski građanski rat se rasplamsavao. Gomilali su se događaji u zemlji i u Evropi. Ovi događaji, postadoše predmet diskusija koje su mladi ljudi sada sve češće vodili prilikom večernjih šetnji na korzu, koji se pružao od hotela »Evropa« do hotela »Lika« i dalje do zgrade Sreskog poglavarstva i Poglajenove poslastičarnice. U tim diskusijama, u kojima bi učestvovao i poneki student koji se u to vrijeme zaticao u Gospiću, zatim učenici, poneki mladi zanatlija ili činovnik, raspravljana su najrazličitija pitanja vezana za dnevna i druga zbivanja. Uvijek je bilo iskusnijih diskutanata, načitanijih i politički upućenijih, nego što bijasmo Niko i ja, pa se moglo štošta čuti za i protiv nečega, štošta razjasniti, ali i zamutiti, zamagliti i zablesaviti, kako na Čardaku, tako i u Bilajskoj ulici, gdje bismo, na nešto nižem nivou, poslije osam sati uveče, nastavljali ove diskusije, jer se poslije toga doba djeca nisu smjela zadržavati na korzu. Naravno, nismo se u to doba smjeli zadržavati ni na Čardaku, ni u Bilajskoj ulici, ali tamo su profesori zalazili rjeđe pa smo se osjećali sigurnim.

Ipak nam se pomalo počeše bistriti pojmovi — politički i svaki drugi. I u čitanje knjiga počesmo unositi više sistematičnosti. Uvijek bi neko od iskusnijih rekao:

— Nemoj to sad čitati, nećeš ništa razumjeti! Najprije pročitaj ... — i rekao bi već koju knjigu, a mi bismo se odmah dali u potjeru za njom.

Izgledalo je da već pomalo ulazimo i u taj marksizam. Ponovno smo pročitali Talhajmera i, uglavnom, razumjeli — i prelaz kvantiteta u kvalitet i šta to znači u praktičnom životu, politici i političkoj strategiji. Kakav napredak! Mislili smo tako. Postepeno smo obojica ulazili u red vatrenijih diskutanata. Gotovo se na Čardaku i u Bilajskoj ulici počesmo praviti važni pred onim mlađima, koji su, kao i mi ranije, široko otvorenih usta i očiju, ljubomorno gledali i slušali kako mi stariji vežemo i, nakon izlaganja, po nekoliko minuta ostajali nepomični, ne znajući šta da sobom učine.

Međutim, sve to što smo znali i umjeli, ipak nam je još uvijek izgledalo tanano. Nikako da dođemo do još »jačih knjiga« i do »jačih razjašnjenja«. Ali, ubrzo riješismo i ovo pitanje.

Nedjeljom smo redovno odlazili na željezničku stanicu da bismo sačekali popodnevni voz. Tamo je obično bilo mnogo svijeta, kojem dolazak na stanicu bijaše neka vrsta nedjeljnog popodnevnog izleta. Jednoga dana, ü je-

sen 1936. godine, tamo se nađe i Jakov Blažević. Čekao je nekog. Nas nekolicina se okupismo oko njega i započe razgovor. Međutim, više me nisu prožimali trnci, kao kad sam ga vidio prvi put. činilo mi se da, u stvari, idejno već dovoljno pripadam revolucionarnom pokretu koji on predvodi, toj vojsci kojom komanduje — kako mi je to još davno objasnila komšinica tetka Seje — pa mi je izgledalo normalno, što s njim razgovaram kao drug s drugom.

Pitao je da li sam ja taj koji vatreno diskutuje, na što ja odgovorih da samo malo žustrije izlažem ono u što vjerujem, a vjerujem u komunističku revoluciju. Odvalih ja tako, pa nek ide kud ide. On se nasmiješi i dodade:

— Vidiš, to u što vjeruješ, a kažeš da vjeruješ u komunističku revoluciju, možeš izlagati žustro, kao što i navodiš. Međutim, u mnogim prilikama to se mora iznositi bez žustrine. Strpljivo. Mnogo strpljivo. Neko ti povjeruje poslije žustre diskusije, a oko nekog moraš izgubiti mjesece. Često ti neće ni tada povjerovati, ako mu budeš nudio samo teoriju, a ne i drugo. Moraš pokazati da si mu prijatelj i da se na tebe može osloniti, pouzdati se u tebe, ako bude u nevolji.

Porazgovarasmo o situaciji u svijetu i zemlji, učenju, prilikama u školi, individualnom radu, čitanju knjiga... Prođe pola sata, a možda i više. Onda naiđe voz i zadrža se minut-dva. Zatim se začu piskav signal i on krenu prema Splitu. Svijet se poče razilaziti. Ode i Jakov s nekim čovjekom. Malo kasnije i mi krenusmo kućama.

Daleko je iza nas bilo vrijeme u kojem bismo od Jakova, ili bilo koga drugog iz one tetka Sejine plejade »narodnih trovača«, očekivali revolucionarne govore. Nismo više lebdjeli u revolucionarnim oblacima, već se bijasmo spustili na zemlju. U njene probleme. Zbog toga ono što je Jakov rekao o individualnom radu i protumačismo kao neku vrstu uputstva za dalji rad.

— U stvari, rekao je da previše diskutujemo, a malo radimo s pojedincima. Moramo se boriti za pojedince — zaključi Branko, koji je najviše od nas imao smisla da nešto radi organizirano i bez halabuke.

Nakon razgovora s Jakovom na željezničkoj stanici, zaista se svi odlučno bacismo na individualni rad s pojedincima u školi i izvan nje. Biti drugome od koristi, pomoći mu, naći mu se pri ruci kad mu je teško, postalo je nešto kao nepisan zakon u našem ponašanju i radu. Niko i ja smo čak obilazili svakog muškarca ili ženu iz našeg kraja koji bi došli na liječenje u gospićku bolnicu. Satima bismo sjedili pored njih, pričali s njima, hrabrili ih i uveseljavali. Stvarno su se uz nas bolje osjećali. Nije šala, svoj čovjek u tuđem svijetu, udaljenom četrdeset pet kilometara.

U to vrijeme Niko, prvi u našoj školi, podnese žrtve za revoluciju. Premlatiše ga frankovci. Nisu ga tukli dugo. Tako, oko pola sata, a onda ga pustiše. Uvijek su napadali kukavički, iz zasjede. I uvijek njih nekolicina. Niko bi s dvojicom, trojicom, možda, izašao na kraj, jer on je bio snažan i vješt momak. Zapamtio je jednog od njih, nekog Došena. I kad taj nekim trgovačkim poslom dođe na Udbinu, Nikin otac Dane ubi i boga u njemu. Poslije toga pustiše Niku na miru, ali ne zadugo.

Ne prođe dugo od našeg prvog neposrednog kontakta s Jakovom, a u Gospić dođe Nedeljko Žakula[3]. Također, pravnik. Jakov i on zajednički otvo-

3 Poginuo 1941. godine kao politički komesar Šumadijskog partizanskog odreda.

riše advokatsku kancelariju. Obojica širokog marksističkog i općeg obrazovanja predstavljali su za nas mladiće neku vrstu enciklopedije u kojoj se mogao dobiti odgovor na pitanja s kojima smo se susretali. Bilo da se radi
0 filozofiji, političkoj ekonomiji, sociologiji, kulturi... Obojica su ne samo rado razgovarali s nama i inicirali takve razgovore, već su imali i »jačih« knjiga, a bili su i »jači« razjašnjivači. To je bilo ono što smo tražili. Jure, Niko, Branko, ja i niz drugih mladih ljudi sprijateljili smo se s obojicom
— Jakovom i Žakulom.

Jakov je bio strog. Nije trpio improvizacije, aljkavost, površnost i razmetljivost. U razgovoru bi pokazivao blagu dozu ironije koja je sagovornika tjerala na samokritičnost, odmjerenost, skromnost. Nije sagovornika nikad ostavljao na pola puta. Uvijek bi s njim obavio ono zbog čega ga ovaj treba
1 šta je od njega htio da čuje. Nije žalio ni vrijeme ni napor da to učini.

Žakula je bio čovjek izuzetno blage naravi, plemenit, srtpljiv u ophođenju a precizan u izražavanju i postavljanju zadataka. I od drugih je tražio preciznost. Očigledno, njegov zadatak je bio da se posebno pozabavi školskom omladinom, pojedinačno i u grupama. Međutim, iza čitavog revolucionarnog rada u Gospiću i Lici, a možda i na širem području, stajao je Jakov. Od njega je potjecalo sve. On je sve konce priprema revolucije držao u svojim rukama. U Žakuli, Mili Počuči i drugima, imao je izvanredne saradnike.

Završismo drugi razred učiteljske škole i spremismo se da krenemo kući. Niko u Visuć, ja u Ondić; vozom do Raduča, a odatle pješice preko Ploče. Ovaj put ne samo u prosvjetiteljsko ateističku, već i u pravu revolucionarnu misiju. Pošto smo se osjećali revolucionarima, smatrali smo da je takva misija naš zadatak i dužnost. Obojica smo već ranije shvatili da u našem kraju više ne može ići po starom i da treba nešto učiniti. Međutim, nismo znali šta, ni kako, ni ko će to učiniti. Prvi put se sad vraćamo kući s odgovorom na ta pitanja. Nakon svega što smo pročitali u knjigama i čuli u tim silnim diskusijama na Čardaku, u Bilajskoj ulici ili na korzu, a posebno od Jakova, bili smo načisto da treba graditi novi život, da se to može samo revolucijom i da nju trebaju pripremiti i voditi komunisti.

Te, 1937. godine, počeli su se osjećati prvi znaci političkog razdrmavanja apatične i rezignirane seljačke mase u mom kraju. U prvi plan je relativno brzo izbio Mito Dimitrijević, učitelj iz Visuća. Rođen u učiteljskoj porodici u Kruševu, sjedištu Kruševačke republike, bijaše vaspitan na republikanskim i slobodarskim tradicijama. Školujući se u Beogradu upoznao je radnički pokret pa je stanje u udbinskom kraju posmatrao očima čovjeka kojem promjena tog stanja izgleda ne samo neophodna, već i moguća. Blagovremeno je uočio buntovničko raspoloženje koje su donosili i stihijski širili mladi ljudi koji su se vraćali s raznih radilišta po Jugoslaviji, odlazili na njih, opet se vraćali i opet odlazili...

Na Mitinu inicijativu osnovana je toga ljeta u Visuću prva zemljoradnička zadruga. Oko Mite se bijaše okupilo nekoliko Visućana koji su također smatrali da ovaj svijet treba srušiti i na njegovom zgarištu izgraditi novi, koji bi pripadao svima onima što su sad potlačeni i bespravni. Sirotinji! Tako se govorilo. U početku su se naročito isticali Stevina Cvjetićanin, mali trgovac u Visuću, i Geno Jurić. Kasnije pristigoše drugi. Tako je počelo.

I u nekim drugim selima počeše se u bezličnoj masi seljaka isticati po-

jedinci koji su rušenje ovoga i stvaranje pravednijeg svijeta također smatrali svojim osnovnim zadatkom i nastojali da što više ljudi u svom selu i okolini pridobiju za takvu promjenu. Bez obzira kad će ona biti moguća. Pojavi se nekoliko izuzetnih političkih prosvjetitelja. Niko reče da su to pravi fenomeni, neke vrste samouki marksisti: Rade Grković u Srednjoj Gori, Božina Mrkobrada u Mekinjaru, a bilo ih je još. U Mekinjaru se poče jače zapažati Đuđa Banić, u Poljicu Jandre Sunajko i Dane Drača, u Komiću Pejo Momčilović, u Kurjaku Raco Basta. Na samoj Udbini isticao se Duka ćurčić, limar kome se pridružiše Petar Hajdinović, stolar, Ivica Rupčić, šofer, a nešto kasnije Bude Šakić, student i, naročito, Milan Grković (Tenk), krojački radnik koji stiže sa zanata odnekud od Beograda.

Krenu i u Ondiću. U to vrijeme poče povremeno dolaziti iz Trepče Dane, najstariji sin Mile Manjičina i Manjičina kuća, a bijaše u njoj preko desetak odraslih duša, postade prava tvrđava bunta i borbe za novo društvo. Te godine dođe u Ondić i Mićun Šakić[4], učitelj oko koga se okupi grupa mladih ljudi spremnih da rade na stvaranju novog života. Bili su u toj grupi: Nikica Manjičin, Dmitar Patrnov i niz drugih.

Niko i ja smo došli u takvu sredinu s izvjesnim poznavanjem revolucionarne teorije i to poznavanje prenosili na druge. Grupno i pojedinačno. U Ondiću su najednom saznali ne samo za Marksa, Enge lisa, Lenjina i Staljina, nego i za Fojerbaha, Kauckog i ko zna za koliko drugih revolucionera i renegata, za revolucije i pobune. One buržoaske i one komunističke. Donijeli smo i raznih knjiga i časopisa u kojima se moglo naći odgovore na pitanja što su iskrsavala u radu kojim su se bavili ovi pioniri revolucije u udbinskom kraju. Zahvaljujući tim knjigama i časopisima bi spašena i zadruga.

Došavši kući i Niko i ja smo morali kositi, kopati, sijeno voziti i obavljati sve ostale seoske poslove. Na njivi i izvan nje. Ipak revolucionarni rad nije smio biti zapostavljen, a kamoli napušten. Taman posla! Zar nismo došli u revolucionarnu misiju! Obojica smo u našem mladenačkom, a k tome i revolucionarnom žaru, bili nestrpljivi. Željeli smo da revolucija izbije što prije. Sutra. Odmah. Međutim, shvatili smo i to da ona nije baš mačji kašalj i da s njom neće ni ići tako lako. Pogotovo, ako oni koji treba da je dignu nisu prethodno s njom teoretski načisto. Zato sam, čim bi se ukazala prilika trčao u Visuć, gdje smo Mito, i ja sate i dane provodili u diskusiji o najrazličitijim pitanjima marksističke teorije. Ponedjeljkom, sajmenim danom, izlazili bismo na Udbinu i tu se sastajali s buntovnicima iz pojedinih sela, koji su se, kao i mi, »bavili revolucijom«. Po čitav dan bismo provodili u razgovoru o revoluciji, o Marksu, Lenjinu, Sovjetskom Savezu, o komunizmu. Koliko smo znali i umjeli. I o tome kako to sve treba popularisati u svakom selu i zaseoku. Riječi »revolucija« i »komunizam« počeše postepeno ulaziti u rječnik sve većeg broja ljudi. Taman kad smo se zahuktali, nas dvojica, Niko i ja, odosmo u Gospić, u treći razred učiteljske škole.

4 General-pukovink, narodni heroj, umro 1972. godine.

Jesen 1937. i i proljeće 1938.

U prvi razred gospićke Učiteljske škole upisa se generacija izuzetnih omladinaca i omladinki: Ilija Radaković, Stojanka Aralica, Milan i Božo Pavičić, Milan Super. Ova generacija će ubrzo politički uzdrmati ne samo školu, već i čitav grad.

Jednog dana, već u 1937. godini, Jure Naglić mi je dugo pričao o mladim komunistima, o tome kako oni treba da se organizirano bore za revoluciju; o ilegalnom radu i mnogo čemu što se odnosilo na organizovan rad mladih komunista. Reče da bi, na primjer, on, Niko i ja mogli tako organizovano djelovati. Na kraju dodade da odem kod Žakule, jer on ima nešto da me pita.

Žakulu sam već dobro poznavao, a i on mene pa odmah zaključih da se to što on ima da me pita sigurno odnosi na ovo o čemu je i Jure govorio — o organizovanom radu mladih komunista. Tako i bi. Kod Žakule postadoh »organizovani mladi komunista«, skojevac. Tih dana to postadoše i Niko i Branko, dok s Jurom stvar bijaše obavljena nešto ranije. U stvari, i prije toga sam se smatrao mladim komunistom pa me ova Žakulina odluka čak nije ni uzbudila. Inače, u takvim prilikama se mladi ljudi, mnogo i uzbuđuju. Ipak, tek sad sam se osjećao u neku ruku kompletan: ateist, zatim marksist i sad, evo, organizovan čovjek, šesnaestogodišnjak. Mislio sam da sa mnom ne može niko. Pravo je čudo kako se nisam uobrazio i prestao da govorim s mojim vršnjacima, koji nisu bili tako kompletni. Ali ne. Svi smo: Jure, Niko, Branko i ja nastavili naš politički rad još upornije, odlučnije. Nije šala: organizovani ljudi. To mu dođe nešto kao političari.

Negdje u jesen prisustvovao sam i prvom skojevskom sastanku. Govorio je lično Jakov Blažević. Došao sam s malim zakašnjenjem i, što me začudilo, sastanak nije počeo dok nisam stigao. Da nesreća bude veća ja sam, na liniji približavanja ljudima, popio čašu-dvije rakije s nekim Ondićaninom, što bijaše upravo izašao iz bolnice i, čim sam ušao i rekao: »Zdravo, drugovi!«, svi su primijetili da mi jezik mnogo zapliće.

Jakov nikad nije otvoreno grdio. Uvijek je na neki, njemu svojstven način, ukazivao na greške i njihovog počinitelja odvraćao od njih. Tako i meni, čim uđoh, reče s blagom ironijom u glasu:

— Vidiš, revolucija može biti sretna što si se ti priključio njenim redovima. Prvo, tvoja točnost u dolaženju na sastanak daje garanciju da će se Revolucija imati na koga osloniti i u slučaju, ako se odluči da malo za,-kasni, a drugo, ako se Revolucija odluči da najprije zauzme birtije, onda će opet imati na koga da se osloni.

Tako je otprilike rekao i ja se u trenu otrijeznih, kao da sam popio neki brzodejstvujući serum i »živ u zemlju propadoh«. Kad sam se malo pribrao, upitah Jakova da li treba da ostanem na sastanku, ili da idem u božju majku. On blago, gotovo s nekom toplinom u glasu reče:

— Ostani, ostani!

Ništa više nije rekao, ali meni bijaše dovoljno. Ne mogu baš reći da mi je bilo dovoljno za cio život, jer sam se i kasnije znao približavati ljudima na ovaj način, kao i ovom mom zemljaku koji se napio od silne radosti, što je izašao iz bolnice, a da mu tamo nisu drob izvadili na stol, a htjeli su.

Na sastanku Jakov je potanko objašnjavao kako treba da djelujemo u školi i izvan nje. Na kraju je sažeto formulirao zadatke, kao da ih diktira u pisaću mašinu:

— Popularisanje marksističke teorije proširiti na objašnjavanje praktične situacije, tj. raskrinkavati politiku fašizma, a popularisati Sovjetski Savez i njegovu politiku.

— Na unutrašnjem planu analizirati situaciju u Jugoslaviji i ukazivati na neophodnost davanja političkih sloboda, poboljšavanje položaja radničke klase i uopće siromašnog stanovništva, sprovođenje agrarne reforme...

— Raskrinkavanje klerofašita i ostalih ustaških i proustaških elemenata i njihove aktivnosti u Gospiću, raskrinkavanje velikosrpskih elemenata i njihovog djelovanja u gradu i izvan njega, raskrinkavanje uloge crkve, uslovno podržavanje Udružene opozicije,

— Borba za pojedine organizacije, kao što su đačka literarna društva, rad u pojedinim legalnim organizacijama ...

Neko htjede pribilježiti ove zadatke, ali Jakov ne dade. Reče da pripadnik zabranjenog pokreta nikad ništa ne bilježi, već sve pamti i to sve zaboravi samo onda, ako ga uhvati policija. Tako joj ništa ne može ni reći.

Postavio je i niz drugih zadataka. Sve se svodilo na to da našu aktivnost, kako je rekao, treba još više skinuti s neba na zemlju, među konkretne, ovozemaljske probleme i sprovoditi je vješto, krajnje vješto. Neuhvatljivo. Kako neuhvatljivo, majko moja! — pomislih.

Sastanak je održan u potleušici Josice Jordana, što se nalazila uz samu kuću jedne trgovkinje koja je u svojoj maloj trgovačkoj radnji i ispred nje često grdila komunizam. Bila je punija žena, slaba srca i da je znala da se nekoliko metara od nje održava komunistički sastanak, sigurno bi doživjela srčani udar. Ovako ostade živa i čitava, idući ù susret vremenu koje će valjda i njoj grešnici razjasniti da komunizam nije takvo zlo i pokora, kako je to njoj neko u glavu utuvio. I mnogima, kao što ona bijaše. Da nije nikakvo zlo i pokora, već nešto dobro i korisno. Jakov u šali reče da ona i mnogi drugi sigurno znaju da je Josičina kuća »fizički centar revolucije«, ali se ne usuđuju da to prijave žandarima, pošto misle da mi tu imamo topove, bombe, pa možda čak i avijaciju. Dok Jakov ovo govori izvana dopire glas trgovkinje. Opet grešnica grdi komunizam.

Ipak Josičina potleušica nije za dugo ostala mjesto našeg sastajanja. Ubrzo smo sastanke održavali naizmjenice u raznim kućama, ili još češće u prirodi. U to vrijeme izmijeni se i naša skojevska grupa: odijeliše se gimnazijalci, jer gimnazija postade zaseban revolucionarni osinjak«. Umjesto velikih nastade veći broj manjih grupa. Divoseljani iz škole održavali su sastanke po Divoselu i okolo njega. Ne zajedno s nama, jer oni su ionako svakoga dana odmah poslije nastave napuštali grad.

Nema šta, još više pojačasmo partijsko-propagandni rad u školi. Već ranije bijaše izvršena polarizacija učenika i manje je bilo »pendelaša«, onih koji su se klatili između nas i frankovaca. Ili ih nije ni bilo. Frankovci nisu brojno jačali, ali je jačala sila u zemlji i izvan nje na koju su se oslanjali. Mi smo u školi dominirali i »pendelaši« bijahu, uglavnom prešli na našu stranu. Međutim, frankovci se nisu mnogo uzbuđivali. Smatrali su da njihovo vrijeme dolazi, čak da je pred nama. Tu, na dohvat ruke.

13. marta 1938. godine Nijemci pripojiše Austriju Trećem Rajhu. Anšlus!

— Evo ih, dolaze. — govorili smo mi zabrinuto.

— Evo ih, dolaze. — govorili su i frankovci, oni u školi i oni izvan nje, kreveljeći se od radosti i pojačavajući ofanzivu na svim frontovima.

Školski frankovci su se stalno naprezali da pojedine profesore nekako

mobilišu protiv nas na ljevici — protiv protivnika svojih. Posebno protiv Srba na ljevici. Sad su takva naprezanja pojačali. Jer, ako ništa drugo, neka nam se, barem, daju negativne ocjene iz pojedinih predmeta. I to nešto znači.

Među profesorima je bilo onih koji su glasali za opoziciju i simpatisali ljevicu. Više je bilo onih koji su svoj stručni posao obavljali pošteno, ali su politički bili potpuno nezainteresovani. Barem su ostavljali takav utisak. Nije svako mogao smoći lične hrabrosti da se uputi u nemirne političke vode, pa mu je politička nezainteresiranost izgledala kao najbolja garancija da se živi i preživi, a i da savjest ljudska, ipak, nekako ostane mirna.

Ponekad bi neko od ovih ljudi, u nekom konkretnom pitanju, praktično prelazio na stranu školske desnice — prilikom isključenja iz škole i sličnog. Zbog suviše pedantno shvaćene lojalnosti režimu koji hljeb daje, valjda; čuvanja vlastite pozicije koja je u to vrijeme mogla lako biti ugrožena^ možda; ili zbog ličnog uvjerenja, stava prema konkretnom pitanju? Svejedno sad. Međutim niko od njih nije lično želio da se baš zamjeri ljevici, u širem smislu, a najmanje frontalno. Zbog toga je i to praktično stavljanje na desnu stranu činjeno nevoljko i uzdržano, gotovo stidljivo. Iznimke u svemu tome bile su katihete. Obojica. Njih nije trebalo pomjerati prema desnici, pošto su neprestano bili uz nju i nisu sjedili skrštenih ruku, kao što inače svece i druge božje ljude često prikazuju na slikama i u kipovima.

Frankovci, ovi školski, predstavljali su, sami za sebe, jad i bijedu jednu. Nisu bili u stanju, najmanje svojim ljudskim kvalitetama i intelektualnim kapacitetom, da na profesore izvrše bilo kakav utjecaj, a posebno ne da ih mobilišu protiv ljevice. Ali opasnost je bila u tome, što su u tom pravcu djelovale i nacionalističke snage izvan škole, one hrvatske i one srpske, režimske i one izvan režima. A to se nije moglo, niti smjelo potcjenjivati. Stoga nismo isključivali mogućnost da bi ti spoljni pritisci mogli dovesti do toga da se neki od profesora, prema nekom od nas povremeno postavi »ofenzivnije«, u većoj mjeri od one koju nalaže lojalnost režimu, koji uhljebljuje, strah za vlastitu poziciju ili uobičajena želja za napredovanjem. Zbog toga smo i mi pojačano oštrili naše jedino oružje: znanje, ozbiljnost u radu, organizovanost. Jer, samo smo punom primjenom takvog, »oružja« mogli pomoći profesorima na koje se vršio pritisak, ojačati njihovu i našu poziciju, a oslabiti protivničku.

U jeku te pojačane ofanzive frankovaca, profesorica njemačkog jezika — Lijepa Mara, kako smo zvali tu šarmantnu ženu — dobar stručnjak i ne loš čovjek, uze najednom na zub Branka, koji se, doduše, nije baš isticao poznavanjem njemačkog jezika, ali dotad nije uživao ni neki posebno oštriji tretman, različit od drugih. Branko je vječito bio u nekoj prepirci s frankovcima. Između ostalog, uvijek im je prkosio pišući pretežno ćirilicom, zbog čega ga naročito nisu mogli da smisle. Radi toga smo računali i s mogućnošću da su u tom smislu izvršili pritisak na profesoricu, kako bi Branko bio »oboren« iz ovog predmeta.

Nismo sumnjali u profesoričinu stručnu savjest i lično poštenu namjeru da Branka bolje osposobi u njemačkom jeziku. Međutim, nismo bili ni sigurni da, pored te lično poštene namjere »Lijepe Mare«, postoji i nečiji pritisak kome se ona nije mogla oduprijeti. Bilo kako bilo, primijenili smo naše ubojito »oružje«: Branko se zainati da dobro savlada njemački jezik i uspije. Očekujući da bismo i mi mogli doći na red, Niko i ja se također za-

inatimo da dobro naučimo njemački jezik. I naučismo ga do te mjere da smo slijedeće godine seminarski rad o nekim problemima obrazovanja u staroj Grčkoj, pisali na osnovu njemačke literature koju smo čitali u originalu. Taj seminarski zadatak i literaturu za njega dao nam je profesor Mate Demarin, koji je bio simpatizer ljevice — naš čovjek. Kao da je želio da tim i tako obavljenim zadatkom, pokaže i istakne naše sposobnosti, odnosno obesnaži kritike, koje su, u profesorskom zboru i izvan njega, upućivane na naš račun. Frantovi su ipak bili veoma jasni. I nijanse na tim frontovima i oko njih prepoznatljive.

Dobro poznavanje pitanja koja se obrađuju u školi koristili smo na razne načine. Svi su za nas na ljevici znali da smo nepomirljivi bezbožnici, ali nam to niko nije mogao dokazati, pa prema tome ni preduzimati disciplinske mjere protiv nas. Znajući to, mi smo ponekad u školskim pismenim radovima toliko pisali o bogu i majci božijoj, pozivali se na boga i zaklinjali se u njega da je to, u stvari, predstavljalo jednu veliku sprdačinu i s bogom i s crkvom, religijom i sličnim. Međutim, ni tu nam niko nije ništa mogao, jer formalno je sve bilo boguugodno.

I pravoslavna strana pojača ofanzivu. Katiheta uze Niku, Branka i mene na svoj pravoslavni zub. Ostali pravoslavci ljevičari stanovali su izvan Gospića i njihov vanškolski život bijaše izvan katihetinog domašanja i njegove jurisdikcije. Dakle, on nas trojicu uze na zub. Jeste da smo Srbi, ali smo bezbožnici pa kad već ne može da nas otme od bezbožništva, onda da nam barem život zagorča. Ničim drugim nego crkvom. Pošto smo svake nedjelje, čim bi počela liturgija, bježali iz crkve, zaduži nas da održavamo red među djecom iz osnovne škole, koja su također morala dolaziti u crkvu i zbog toga bila ljuta, nervozna — tužna. Željna igre donosila su čak i male lopte u crkvu i poigravala se njima tokom bogosluženja, što je unosilo pometnju i otežavalo crkveni obred.

Naređenje je naređenje. Nas trojica zauzesmo busiju među djecom i čim liturgija krenu, mi počesmo kriomice udarati djecu po ušima. Udarena djeca su mislila da ih udaraju kolege i nastade neopisiva gužva i tuča. Čule su se grdne i bezobrazne psovke, plač, vriska. Bitka se zapravo ne stiša do kraja liturgije. Katiheta nas sačeka pred crkvom i reče:

— Idite, antihristi, crnome đavolu i nikad više da niste prešli prag ovog svetog hrama!

— Uh, boga mu, šteta što nemamo novaca da popijemo nešto s ovako[1] pametnim i uviđavnim čovjekom. — reče Branko komentarišući katihetinu odluku. I više ne odosmo u crkvu.

Nije prošlo ni nekoliko dana, a Niku i mene uzeše na zub i na drugom mjestu, na najvećem mogućem nivou. Išli smo, naime, i dalje u Sokolsko društvo, ali umjesto vježbanja sve smo više sprovođili u život direktive koje je Jakov dao još na onom prvom sastanku u kućici Josice Jordana. Jedne večeri u dvoranu, gdje smo vježbali, dođe lično dr Petar Zec, zamjenik kraljevog namjesnika dra Ive Perovića, bana Savske banovine. Golemo visoka ličnost — predsjednik društva. Svi se zgleđasmo kad ga vidjesmo, a on postrojivši nas reče:

Korać i Uzelac više ne mogu biti članovi Sokolskog društva. Oni više nisu naša braća, nego olош kome ovdje nema mjesta i obojica — marš napolje!

Nakon izlaska iz stroja, Niko se dostojanstveno okrenu dru Zecu i mirno reče:

— Čini nam čast, što se sve ovo događa na tako visokom nivou!

I odosmo.

Ofanziva desnice se nastavlja. Frankovci su masovno dijelili »Nedjelju« i neke druge listove katoličke mladeži. Provokatorski su ih davali i nama. U tim listovima se moglo štošta pročitati. Otprilike, da se u mesnicama po Sovjetskom Savezu može kuptiti dječje meso. Ni manje ni više! Dadoše mi tako jednoga dana dvojica gimnazijalaca, poznanika mojih, jedan takav list, čini mi se da bijaše »Nedjelja«, rekavši:

— Evo, uzmi i pročitaj — ako hoćeš — kakav je taj Sovjetski Savez o kojem toliko pričate.

— Slušaj, Smolčiću, — rekoh jednom od njih, pošto sam pročitao vijest o Sovjetskom Savezu — ja tebe ne žalim samo radi toga što zbog discipline čitaš ovako glup list, već i radi toga što ga čitaš zbog neizmjerne vlastite ograničenosti.

— Uzmimo da ti to ne govoriš samo zbog discipline — reče on ironično — već iz uvjerenja. Pa ako je tako, onda reci zbog čega bih ja bio ograničen, ako vjerujem u to što piše ovaj list.

— Vidiš, to ti je prosto. — odgovorih. — Kad bi u tom listu pisalo da u mesnicama Sovjetskom Saveza možeš kupiti meso, na primjer, stogodišnjaka, onda se ja ne bih čudio, što vi u to vjerujete, jer to bi otprilike odgovaralo vašem prosječnom intelektualnom nivou i rezonu: kolju, brate, stogodišnjake i prodaju njihovo meso, jer oni su starci, ne mogu više da rade, društvo mora da ih hrani, balast pravi. To bi bio vaš rezon. Ali klati djecu. Pa Rusi trebaju radnike, vojsku i ako bi klali djecu, kao što tu piše, onda to ne bi imali. Ako bi ih neko napao, ne bi mogli da se brane. Eto vidiš, ti si do te mjere ograničen da čak ni to ne možeš shvatiti pa vjeruješ ovome listu. Zbog toga te i žalim.

Nikada nam poslije toga nisu davali »Nedjelju« ni druge listove. Jednom su me isprebijali u Vatrogasnom domu i tom prilikom rekli: »A ovo ti je za vrijeđanje »Nedjelje« i onih koji je čitaju«. Dakle, bio sam suviše uhvatljiv.

Često je izgledalo da smo pretjerano ozbiljni za naše godine i da nas je pripadnost SKOJ-u učinila takvim. Međutim, to je bio privid. Živjeli smo život omladine i to punije i bučnije nego bilo ko, frankovci ili drugi neko. Bez nas nije bilo ni igranki, ni zabava, ni đačkih pijanki, ni maskenbala, ni šetnji po korzu. Svuda smo se nalazili, čak i po cijenu da nam neka jača grupa »prebroji rebra«. Jedne večeri sam sam samcat upao na igranku u Vatrogasnom domu, iako sam znao da se tamo uglavnom nalaze frankovci. Ubrzo sam glavačke sišao niz stepenice. Nisam više sam išao tamo. Plašio sam se. A zvale su me djevojke. Nevolja za nevoljom.

Sav taj nestašni mladićki život ne bijaše nama trojici »starih skojevaca« — Niki, Juri i meni — dovoljan. Odlučismo da jedno veče na violinama odsviramo serenadu pod prozorom jedne Nikine izabranice. Učili smo u školi sviranje na violini, ali smo sva trojica slabo baratali ovim instrumentom. Međutim, uzesmo te večeri svaki svoju violinu i krenusmo. Pod prozorom počesmo piliti gudalom po žicama i neprijatna škripa probudi stanare, ali se

izabranica ne pojavi na prozoru, kao što je bivalo nekad, u trubadursko vrijeme, na primjer. U neko doba svirke otvori se jedan prozor i neko izruči na nas kantu masnih, prljavih pomija uz obavezne psovke i grdnje. Mokri i uprljani pobjegosmo sa estrade i napustismo sviranje izvan učionice. Profesor sviranja, Borković, bijaše nešto kao naš simpatizer i nekako dobismo prelazne ocjene. Ne da nam nije išla svirka, već smo na satovima violine stalno igrali preferans. A igrali smo samo za slavu. Novaca ionako ni jedan nije imao.

Pored svjetske senzacije, koju je izazvalo pripajanje Austrije Trećem Rajhu, s proljeća 1938. godine dogodi se i u Gospiću senzacija koja čitav grad podiže na noge: Jakov Blažević i Nedeljko Žakula tužiše sudu našeg pravoslavnog katihetu. I to zbog klevete na javnom mjestu. Bi zakazano suđenje. Predsjednik sudskog vijeća bijaše sudija Edo Floršić.

Nečuveno. Grozno. Pa šta misle ti komunisti? Treba ih povješati. Sve odreda. To njima treba. Tako je govorila i hrvatska i srpska buržoazija i njihov dio čaršije.

Sta je bilo? Pop je na satu vjeronauka u učiteljskoj školi klevetao Jakova i Žakulu nazivajući ih najpogrdnijim imenima. To je bio razred Ilije Radakovića, Stojanke Aralice i drugih. Oni to rekoše ovoj dvojici i dođe do suđenja.

Srpski dio čaršije uhvati panika, jer je pop, očigledno, bio kriv pa će tužbu biti teško odbaciti. Trebalo je naći svjedoka koji bi na sudu tvrdio da ketiheta nije nikog klevetao, već da su to puke izmišljotine. Naravno, komunističke. Međutim, nađe se samo jedan učenik, neki Janko, koji bijaše spreman da se stavi u odbranu. Katiheta mu reče šta treba da kaže na sudu i neka se zakune da govori istinu, »jer šta oni tamo na sudu znaju da li ti govoriš istinu ili ne«. Tako mu je doslovce rekao. Meni je ovaj Janko potanko ispričao kako je tekao njegov razgovor s katihetom, a ja sam to rekao Žakuli. Začudo, njihov advokat nije to htio iskoristiti na sudu. Smatrao je da ionako ima dovoljno dokaza o popovoj krivici. Dugo vremena poslije toga sekirao sam se što nisam bio pozvan kao svjedok da i ja popu »odsiječem malo jezika«.

Sudnica je bila krcata. Svjedoci su teško teretili katihetu, a Ilija Radaković održa gotovo čitav govor u kojem ga temeljito razobliči i kao čovjeka i kao slugu božjeg, njegovo učenje, sve. Masa u sudnici bijaše naelektrisana. Neko za komunizam, neko protiv njega — uprošćeno rečeno. Kad se pojavi onaj grešni Janko i odsvjedoči, umalo ne buknu javni protest usred sudnice.

Katiheta bi osuđen. Na minimalnu kaznu, ali osuđen. To je bila dotad neviđena pobjeda komunista. Jer, svako je znao o čemu se, u stvari, radi. Da, upravo tako: neviđena pobjeda komunista, a Hitler je stajao na granici. Svi mi dobismo krila. Mislili smo da nam više niko ništa ne može pa naše ideje počesmo propovijedati još smjelije. Jakov i Žakula postadoše junaci dana, a s njima i svi oni koji su gajili simpatije prema komunizmu. Govorilo se po Gospiću da je to puni komunistički politički pogodak.

Primicao se i kraj školske godine. Niko i ja odosmo Jakovu da se oprostimo i čujemo nešto o tome, šta treba raditi kod kuće, na selu. On, kao da je glasno razmišljao reče:

— Treba narod trgnuti iz letargije i pasivnog mirenja sa sudbinom. Pokazati mu da se samo organizovanom borbom može postići bolji život,

— Moramo ga uvjeriti da tu borbu mogu organizovati i njom rukovoditi samo komunisti,

— Treba mu pokazati u čemu se ta borba konkretno sastoji i kako svaki pojedinac u njoj može učestvovati, kroz legalne oblike rada, kroz neke opozicione stranke i organizacije, a kako kasnije, u revoluciji,

— Moramo stvoriti nove ljude, borce. Čaršija neće moći stvoriti novi život. Ona neće biti naš saveznik u revoluciji. Bit će protiv nas.

Koncem juna 1938. godine Niko i ja krenusmo pješice kući. Imali smo dovoljno vremena da u svjetlu najnovije direktive izvršimo analizu stanja u našem kraju.

U Ondiću je bilo tridesetak domaćinstava. Sve Uzelci. Zemlja škrta, ali je čitava okolina, bliža i dalja, pogodna za stočarstvo najširih razmjera. Bogata je šumom i prirodnim ljepotama. Klima je planinska i veoma zdrava pa, ako se preživi onih nekoliko dječjih godina, čovjek dočeka duboku starost. Bilo je nekoliko stogodišnjaka. Jedan Ondićanin bijaše umro u sedamdeset petoj godini i sav se narod pitao šta mu bi da umre tako mlad. Neko se dosjeti da je pokojnik u mladim danima bio u Americi pa tamo uhvatio neku bolest, valjda sušicu, koja ga je grizla, grizla i na kraju izjela u najboljim godinama.

Međutim, čitav kraj je bio potpuno nerazvijen. Malo bolje, življe ceste i druge komunikacije su ga zaobilazile, škole od njega zazirale, a električno svjetlo su poznavali samo muškarci koje je vojna obaveza ili traganje za zaradom dovelo u mjesto gdje je električna sijalica zamjenjivala petrolejku.

S učiteljima nije bilo sreće, a i popovi su rijetko dolazili u tu sirotinju, pa u pojedinim selima žandari, poreznici i šikucije bijahu zadugo jedini predstavnici civilizacije. Nije bilo ni knjiga, ni novina, ništa. Čak ni režim nije širio predizborne letke.

U selu nije bilo bezemljaša. Bilo je domaćinstava s više zemlje i stoke, kao što bijahu naša kuća, Manjičina, Genišina, Zekanova. Međutim, šta je značila škrta, vrletna zemlja. Dovoljna je bila malo veća suša ili tuča pa da ni oni s najviše zemlje nemaju šta da jedu. Selo je bilo potpuno nezaštićeno, ne samo od suše i tuče već i od ljudskih i stočnih bolesti i zločestih ćudi stočnog tržišta, kojim su vladali krupni trgovci stokom, Talijani i naši. Jednako bezdušni. Djed Ilija je iz toga izvukao politički zaključak da su »svi bogataši jednaki, bez obzira na vjeru i državu. Sve sami lopov i fukura, koju treba, bože mi oprosti, pobiti«.

Tako ni broj stoke nije bio presudan, iako je igrao veliku ulogu. Često je za život pojedinih porodica bilo važnije da li imaju nekog ko bi se mogao otisnuti u svijet radi zarade, nego da li više od drugih imaju zemlje i stoke. Međutim, ako se onome koji iz daleka svijeta šalje novac nešto dogodi, smrt ili neka duža bolest, ili ga tamo žandari zatvore kao bundžiju, onda je njegova kuća u Ondiću automatski mijenjala imovinsku kategoriju i često preko noći padala na samo dno.

Tamo gdje bijaše svega: zemlje, stoke i onih koji odnekud šalju novac, opet nije bilo naročitog napretka. U sveopćoj, objektivnoj i subjektivnoj nerazvijenosti, ni novac sam po sebi nije bio svemoćan. Ona količina novca

koja bi prelazila potrebe priprostog seljačkog života, kao da nije ni imala značaja. Šta i kuda s njim u moru ekonomske i svake druge zaostalosti? Šta početi i u šta investirati? Da bi se išlo na veće investicije, suma novca morala bi biti neuporedivo veća, a i investitor bi morao biti čovjek pogodan za takve poduhvate. U Ondiću ni jedno, ni drugo nije bio slučaj; ili se oboje nikad nije moglo naći zajedno.

I sad, šta treba revolucija da radi u Ondiću? Bilo mi je jasno koga treba da podigne, ali nikako nisam bio načisto s time, koga treba da obori, smakne, u ime klasne borbe na selu. Koliko god smo obojica analizirali, zaključak je bio da će ovi ljudi sa sela ići u revoluciju. Neki će je dizati, neki ići s njom, ali niko neće ići protiv nje. Zbog čega bi išao protiv nje?

Vraćamo se u Visuć i Ondić, čini nam se, zreliji za nekoliko godina. A prošlo je tek deset mjeseci. Imamo obojica neki čudan osjećaj: kad se čovjek bori za revoluciju — a za nas bi bila uvreda kad bi neko i pomislio da se ne borimo za nju — brzo sazri, a ipak, u stvari, ostaje mlad. Kakvo važno saznanje i kako nam samo godi.

Ljeto 1938. godine prolazi brzo. Kosimo, vozimo sijeno, obavljamo poslove oko vršidbe. A revolucija? Agitujemo gdje god stignemo. Ne samo mi, već i mnogi drugi. Stvarno, ne može čovjek proći pored nas, a da ga ne pokušamo politički obrađivati. Sluša narod, pa šta da radiš. Dođe mu nekako lijepo to što pričamo. Jedan me tako sluša, sluša pa na kraju zapita:

— Ma lijepo ti to prikaza, ali 'oće li to kad biti tako?

— Kako da ne, samo se za to treba tući. — odgovorih ja.

— Pa što, brate, odmah ne kažeš? Reci ti samo s kim treba da se tučem i ja ću odmah da mu razbijem glavinu — reče sagovornik, sasvim ozbiljno.

Razgovaramo s Mitom o onome šta je Jakov rekao. Kako to sprovesti. U svakom selu i zaseoku već bijaše neko — jedan, dvojica ili više ljudi — ko je bio spreman da organizovano objašnjava međunarodnu i domaću situaciju, kao i ovu ovdje na udbinskom području i ukazuje na put kojim treba ići. Onako kao što je govorio Jakov nama dvojici, Žakula drugima, Mile Počuča trećima, Đuro Stanković četvrtima ... Uspostavljene su i izvjesne veze između ovih pojedinaca i grupa. Kakav napredak samo za deset mjeseci!

Početkom septembra 1938. godine pošli smo u četvrti razred učiteljske škole. Nisam više stanovao zajedno s Nikom. Bio je to veliki napor za njegove sestre da, pored učenja, još spremaju hranu i za mene, brinu se o meni.

Svake godine smo se gotovo cijelog septembra kupali u rijeci Novčići koja protječe kroz Gospić. Bijahu uvijek velike vrućine. Međutim, ove godine sam se okupao nekoliko puta u početku i zatim prestao da idem na kupanje. Nisu pomogli nikakvi pozivi i pritisci kolega da im se pridružim na kupanju. Kolegica pogotovo. Digoše ruke od mene nazivajući me tvrdoglavkom, uobraženkom, štreberom koji samo sjedi kod kuće i uči, buba, jer malo mu je vrlo dobar uspjeh, hoće odličan. I sve u tom stilu.

Razlog je bio sasvim druge prirode. Čim smo pošli u školu, mene, kasno jedne večeri u Žabičkoj ulici, napade grupa frankovaca. Bilo ih je pet-šest. Toliko su me udarali štapovima po leđima i gazili po meni da sam dugo vremena nakon što su otišli, ležao na zemlji, ne mogavši se podići na noge.

Nisam zvao u pomoć, a i koga da zovem u tako gluho doba noći i to na periferiji grada. Bilo bi me i sramota. Nisam ni jednog udario, jer su me napali s leđa i odmah oborili.

Kad sam se pridigao, krajnjim naporima doteturah kući. Leđa mi bijahu potpuno plava od udaraca. Čitava leđa. Na licu sam imao samo jednu ogrebotinu i jednu plavu oteklinu. Sutradan sam rekao da sam pao na stepenicama. Na kupanje nisam išao, jer bi svi vidjeli moja plava leđa. Čak ni Niki, Branku i Juri nisam tada pričao o tom slučaju. Branko je bio najveći puritanac među nama i on bi sigurno rekao da onaj ko vodi ljubav u takve sate i to s djevojkom iz suprotnog tabora, mora to platiti, makar leđima.

Izgubio sam za izvjesno vrijeme volju da uveče ostajem kasno izvan kuće i da se krećem po budžacima gradske periferije. Pribojavao sam se batina, jer mi one večeri bijaše jasno stavljeno do znanja što me čeka. Barem da mi leđa opet dobiju normalnu boju. Ostajao sam uveče kod kuće i čitao. Uz Žakulinu pomoć pročitah i razumjeh Segalovu »Političku ekonomiju«, Engelsov »Antidiring« i »Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države«, Marksova »Brimera« i »Bijedu filozofije« ... Da nije bilo onih batina, ko zna kad bih pročitao ove knjige. To mi je izgledalo kao neko dijalektičko jedinstvo suprotnosti. Strah od batina i korist od čitanja.

Na moj rođendan, 29. septembra 1938. godine, bio je potpisan Minhenski pakt. Uveče se na Čardaku razvi slijedeći razgovor:

— Hajde časti — zavika nekoliko prisutnih — rođendan ti je!

— Vidiš kako Daladje i Čemberlen časte Hitlera. — reče Niko.

— Da, da, — uzvratih na to — samo oni su dali nešto što nije njihovo — čehoslovačku, a ja treba da vas častim iz vlastitog džepa. To je razlika po suštini, što bi rekli drugovi filozofi. Prema tome, poređenje nije adekvatno.

— Oni ovim paktom, u stvari, otvaraju Hitleru put na Istok. — objasni Branko sasvim ozbiljno. — Usmjeravaju Hitlera na Istok.

— Nije im dosta što su Njemačkoj oprostili ratnu štetu. — nadoveza Niko

— Molim vas lijepo, u Versaju je bilo zaključeno da Njemačka treba platiti 132 milijarde zlatnih maraka, a oni su joj to smanjili samo na dvije i pol milijarde. To je onaj Jangov plan. Samo da bi se Njemačka što bolje osposobila za uništenje Sovjetskog Saveza. To ti je čitava mudrost zapadne buržoazije.

— Čuvaju vlastitu stražnjicu. — dodade neko.

— A što će biti ako se Hitler ipak okrene protiv Francuske? — upita Branko.

— Onda će se Daladje boriti do posljednjeg Poljaka ili nekog drugog. — objasni Niko.

— A ako i to ne pomogne? — opet će neko.

— Onda će se Čemberlen boriti za Britaniju i to do posljednjeg Francuza. — opet će Niko.

— Pa, baš su se i Čehoslovaci mogli suprotstaviti Hitleru. Konačno, radi se o njihovoj koži. — završi Branko razgovor, a ja svima platih po jednu rakiju. Onu najmanju, jer nisam imao više novaca.

Frankovci se bijahu osilili. Sad su se sve otvorenije nazivali ustašama i sve češće pjevali pjesme o »poglavniku«. Vlasti su im išle na ruku. U gradu se na nekim mjestima može javno pisati ustaškim pravopisom. Tako se na auto-cisterni koja je polijevala prašnjave gradske ulice napis »Općina Gospić« promjeni u »Obćina Gospić«, što smo mi opet iskoristili za razne

kalambure kojima smo ismijavali i ustaše i proustašku vlast u samom gradu. Međutim, u nemogućnosti da nam intelektualno pariraju, ustaše su sve više pribjegavale prijetnjama, sili. Uzalud.

Ne damo se ni mi. Kod nekih profesora rastu simpatije za našu aktivnost. Profesor Boro Ljubibratović nam je dozvoljavao da, odgovarajući na satu historije, pojedine događaje tumačimo sa stanovišta historijskog materijalizma. Kako događaje iz nacionalne, tako i one iz svjetske historije. Frankovci protestvuju, ali oni su toliko intelektualno inferiorni da se ne usuđuju ni stupiti u diskusiju. Djelovali bi smiješno.

Ljubibratović je pokazivao želju da preko nas još više sazna o revolucionarnom gledanju na svijet, zbivanja, život. Ja sam mu, odlukom naše grupe ponudio Segalov »Udžbenik političke ekonomije«, tada zabranjenu knjigu. Uzeo je i pročitao temeljito. Slično je bilo i s profesorom Barlekovićem. U izvjesnom smislu bile su se izmijenile uloge: mi smo postali profesori, a oni naši učenici. 2ivot je to ...

Počeli smo s nizom profesora razvijati iskrene drugarske odnose. Oni su nas smatrali, ne svojim đacima, već svojim drugovima. Tako nešto. Povjeravali su nam se kao sebi ravnima.

U to vrijeme sam stanovao kod jedne udovice, kod koje je stanovao i zamjenik kotarskog načelnika. Mlad čovjeka, neženjen. Završio prava u Beogradu. Soba do sobe. Ja skojevac, on po službenoj dužnosti lovac na skojevce. Svake božje večeri čekao bi me u kuhinji naše zajedničke gazdarice
i čitao mi Rostanovog »Sirana de Beržeraka«. Po nekoliko puta. Zatim Rakićeve pjesme, Dučićeve, Vidrićeve ...

Bio je opsjednut čitanjem stihova. Igrao je s nama i nogomet u »Gošku«. Cesto sam navlačio razgovor na politiku, ne bi li dokučio šta namjerava da radi u vezi sa sve većom revolucionarnom aktivnošću u kotaru. Uvijek je odbijao takav razgovor, ili se vješto izvlačio.

— Pustite, — rekao bi — ovo je mnogo ljepše, ovo o Siranu. Čujte, kako Sirano pod balkonom gura ušeprtljanog Kristijana i umjesto njega govori Roksani. A obojica mrtvo zaljubljeni u nju. Kristijan, naravno, ne zna da i Sirano voli Roksanu. Fantastično.

Nikad nije kući donosio spise ili slične službene materijale. Ubrzo sam otišao od ove gazdarice i više ga ne sretoh. Nisam nikad uspio saznati da li je to bio vuk u jagnjećoj koži ili stvarno neki bolji čovjek.

Marta 1939. Hitlerove trupe upadoše u čehoslovačku i zauzeše je, bez borbe. Kako to da se narod čehoslovačke nije suprotstavio nacistima i njihovoj agresiji? Zašto? Toliko smo govorili o slobodarskim tradicijama Praga i čehoslovačke, a oni ništa. Dobro, zapadne sile očigledno guraju Hitlera na Istok, ali zemlja se mora braniti. Tako rezonujemo mi koji sebe smatramo revolucionarima i stalno govorimo da, bar, čehoslovačka raspolaže modernim oružjem. Dakle u kojem grmu leži zec?

Posebno poprište borbe za javni prestiž između nas i frankovaca predstavljala su praktična predavanja u osnovnoj školi.

Naime, u četvrtom i petom razredu učiteljske škole učenici su držali predavanja u osnovnoj školi i tako se, u prisustvu profesora i svojih kolega, praktično pripremali za učiteljski poziv. Moje prvo predavanje donese mi
i prve velike nevolje. Predavanje je bilo o peradarstvu, pa iz Poljoprivredne

škole dovukoh čitavo jato gusaka, pataka, kokošiju... Obukao sam i novo odijelo, kao da idem na vjenčanje. Prilikom objašnjavanja raznih pojmova iz oblasti peradarstva stalno sam mijenjao guske, patke, race, kokoši, držao ih pod rukom i nervozno pritiskivao uz sebe. Postepeno je nastajao žagor u učionici. Smijali su se osnovci, smijale su se moje kolege i kolegice. Svi su se smijali. Tek sam na kraju ustanovio da je svaki primjerak peradi, koji sam nervozno pritiskivao na tijelo, ispustio iz sebe izmet koji se u vidu lente slijevao niz moje novo odijelo. Frankovci, naravno, nisu propustili da pričaju okolo, kako sam ja toliko vrijedan da čak i guske smatraju da se mogu na mene pökakati. Tako su pričali. Naročito djevojkama.

Poslije svakog predavanja održavana je diskusija s profesorom o tome kakvo je predavanje bilo, zbog čega je bilo takvo, a ne drugačije. Opet smo frankovce natjerivali u mišje rupe. Nije im preostajalo ništa drugo, nego da za vrijeme takvih predavanja nagovaraju osnovce da ometaju naša predavanja, pogrešno odgovaraju na pitanja i čine nam svakakve poteškoće, kako bi izazvali našu zabunu.

Jednoga dana držao sam predavanje o narodnim pjesmama, a nekoliko dana kasnije i iz pjevanja. To za mene bijaše grdna muka. Trebalo je osnovce naučiti da otpjevaju pjesmu kako je to profesor zahtijevao. Najprije sam objasnio pjesmu, zatim je nekako »otpilio« na violini i potom otpjevao. Bilo je prisutno čak i nekoliko profesora i učitelja, pored osnovaca i mojih kolega. Pripremala se eksplozija smijeha. Zapitah osnovce da li bi neko od njih mogao otpjevati pjesmu, a ja bih mu malo pomogao. Javi se jedan mališa, neki Kuljo i reče:

— Ja mogu da otpjevam, ali samo pod uslovom da ti Ilija ne pjevaš, jer ti nemaš pojma o pjevanju.

Tada je došlo do eksplozije smijeha.

Moje četvrto predavanje bilo je o bosansko-hercegovačkom ustanku. Predavanje je bilo veoma dobro i profesor Mate Demarin ga ocijeni kao odlično. Međutim, kako sam predavanje suviše vezao za savremenu socijalno-političku situaciju i bosansko-hercegovački ustanak gotovo pretvorio u proletersku revoluciju, nezadovoljstvo među frankovcima bijaše veliko. Demarin mi skrenu pažnju da više ne postupam baš toliko buntovničkim načinom.

Početkom aprila 1939. godine Musolini upade u Albaniju i okupira je. Upravo u to vrijeme profesor Ljubobratović je na satu historije objašnjavao Senžermenski i Rapalski ugovor i Rimske sporazume, kojima su Italiji dati Istra, Slovensko primorje, Trst, Rijeka, Gorica, Zadar, Cres, Lošinj, Lastovo.

— Ala nas zaokružuju, bog te molov'o, — reče Branko kad smo čuli ovu vijest — a Evropa ćuti... Svi ćute ...

— Kako svi ćute, — odgovorih — vidiš da frankovci likuju.

Stvarno su likovali. Ubrzo poslije zauzeća Albanije od strane Musolinijevih trupa, pisali smo školski zadatak iz srpsko-hrvatskog jezika. Tema je bila: »Ličnost kojoj se divim«. Profesor je bio Tugomil Ujčić, sinovac, šta li, beogradskog nadbiskupa Ujčića. Kako sam bio pod snažnim utjecajem Krležinih djela, pokušao sam da u njegovom stilu opišem ličnost kojoj se divim. Napisao sam da je to »ingeniozna ličnost, vođ masa, revolucionarni

vizionar i praktičar...« i sve u tom duhu. Pišući zadatak mislio sam na Lenjina.

Profesor Ujčić je u zbornici pročitao zadatak i pokazao ga ostalim kolegama, ali samo kao primjer kako misli današnja omladina. Ne vjerujem da je imao lošu namjeru. Međutim, tad su na scenu stupile sluge božje, prije svega pop Nikola Mašić. Inzistirao je na tome da pisac takvog teksta ne može biti đak učiteljske škole i da ga jednostavno treba »najuriti«. Ako se to ne učini, onda će škola, znači, legalizovati i tolerisati komuniste. On u takvoj školi ne bi više mogao da radi?!

Ništa nije pomoglo što su ga smirivali Ljubibratović, Demarin, Barleković i neki drugi. Naravno, i sam Ujčić. Mašić je otišao kod direktora Opačića i energično zahtijevao da budem isključen iz škole. Direktor Opačić je vješto smirivao razne struje unutar profesorskog zbora i obezbjeđivao harmoničnu nastavu. Pritom se ipak više stavljao na progresivnu stranu. Pozvao me u svoju kancelariju i, kao i nekoliko godina ranije, oslovljavajući me s »vi« zapita šta sam to učinio i na koga sam mislio.

Odgovorio sam da nisam mislio ni na jednu konkretnu ličnost, već sam naprosto napisao kakva bi trebala da bude ličnost pa da izazove moje divljenje.

— Ali, dragi Uzelac, — na to će direktor — jak je, veoma je jak zahtjev u profesorskom zboru da zbog toga budete isključeni iz škole.

Ja tek sad počeh da čitavu stvar shvatam ozbiljno. Direktor, u želji da me na svaki način spasi, nastavi:

— Vidite Uzelac, gospodin Tomaš Masarik, bivši predsjednik naše prijateljske zemlje čehoslovačke po mom mišljenju je upravo takav čovjek kakvog ste vi opisali u vašem zadatku. Ja bih ubijedio gospodu profesore da ste vi mislili na njega i, naravno, niko vas ne bi mogao kazniti, jer je u pitanju veliki prijatelj našeg naroda i zemlje. Šta kažete na to?

Umjesto da se uhvatim za ovu ideju i izbjegnem sve moguće nevolje, koje isključenje iz škole nosi sobom, odgovorih:

— Gospodine direktore, lično visoko cijenim Masarika, ali to ni u kom slučaju ne bi mogao biti čovjek kojem bih se divio kao uzoru. Ako bih rekao da sam na njega mislio, lagao bih, a ja ne mogu lagati, ma šta se dogodilo. Bolje je da budem isključen kao pošten, iskren čovjek, nego zadržan kao lažov.

Izgledalo mi je da je Opačić bio ganut mojom iskrenošću i, istovremeno, veoma začuđen — kako to da propuštam povoljnu priliku da izbjegnem »izbacivanje« iz škole.

— Možda bi se, Uzelac, mogla i cijeniti vaša iskrenost i vaš karakter, međutim, od vas se traži realizam, a ne romantizam. Ipak, razmislite, dragi Uzelac.

Kako se nisam predomislio, direktor Opačić ne nađe dovoljno argumenata u moju odbranu i Nastavnički zbor većinom glasova odluči da me treba isključiti iz škole. Niko od profesora, koji su bili protiv isključenja, nije mogao postaviti uslov kao Nikola Mašić. Navukli bi na sebe i suviše antikomunističkog bijesa.

Direktor Opačić me ponovno pozva k sebi i uz dugo objašnjenje, koje je više zvučalo kao izvinjenje, reče mi da je na sjednici Nastavničkog savjeta donijeta odluka da bi trebao biti isključen iz škole. Odluka će biti zvanično potvrđena na drugoj sjednici kroz tri dana. Prema tome mogu se smatrati isključenim, gotovo isključenim.

Pitao me šta mislim sada da učinim, na što sam mirno i pribrano rekao:

— Divit ću se i dalje onakvom čovjeku kakvog sam opisao u pismenom zadatku. Takvih kao što vidim, na žalost, nema u Nastavničkom savjetu.

Otišao sam Nedeljku Žakuli i sve mu potanko ispričao. Rekao je da će razgovarati s Jakovom i sutradan ćemo vidjeti šta da se radi. Sutradan mi je rekao da bih mogao nastavi učiteljsku školu u Šibeniku, a njih dvojica, on i Jakov, plaćali bi mi mjesečno izdržavanje, ukoliko to moji roditelji ne bi činili. Međutim, tražio je da još pričekam dan-dva, jer će on i Jakov pokušati da se odluka ipak izmijeni.

Trećega dana poslije sjednice Nastavničkog savjeta, pozva me ponovno direktor Opačić i reče:

— Uzelac, Uzelac, ovaj put ste ipak dobro prošli. Ja, a i neka gospoda iz Nastavničkog vijeća, inzistirali smo da se ranija odluka izmijeni i, eto, uspjelo je. Niste isključeni iz škole, već samo kažnjeni ukorom Nastavničkog savjeta, što, naravno, povlači sobom i jedinicu iz vladanja. Pazite Uzelac, pazite ubuduće, jer možda vas drugi put niko neće moći spasiti.

Nikada nisam saznao da li su Jakov i Žakula nešto preduzimali, zašto i kako je uopće došlo do izmjene odluke o mom kažnjavanju. Izgledalo mi je nekorektno da se raspitujem. Vratio sam se u razred, kao pobjednik. Zaista, vjerovao sam da Partija, Komunistička partija može sve. Tada smo sve više govorili o Komunističkoj partiji, kao organizovanoj sili revolucije, a ne samo uopćeno o revoluciji, o komunizmu. Uh, samo da mi se negdje pri ruci našao onaj poslanički kandidat, onaj šepavi Mirko Došen pa da vidi šta komunisti mogu.

Poslije nekog vremena Žakula poruči da dođem. Kad sam došao porazgovarasmo časak o običnim stvarima i svakodnevnim brigama, a potom on reče da sam dosad bio mladi komunista, a sad je red da budem pravi pripadnik Partije.[5]

Prijem u SKOJ nije me uzbudio. Sada sam se, međutim, od uzbuđenja odjednom oznojio i sve me nešto počelo probadati u prsima. Nisam mogao ni da progovorim. Nešto mi se i grlo bijaše sasušilo. A osjećao sam potrebu da nešto kažem, nešto veliko, značajno. Ne radi forme, već sam stvarno osjećao neku unutarnju potrebu da progovorim. Žakula me gledao netremice
i ja tek u neko doba upitah:

— Dobro, Žakula, treba li sad da učinim nešto, nešto veliko?

— Ne, ništa posebno. — odgovori on, videći da sam se ušeprtljao. — Ti znaš šta se traži od komuniste. Konspiracija i ostalo. Dobar skojevac treba da bude još bolji komunista. Eto, to treba da budeš i učiniš. I znaš, moraš se malo i uozbiljiti. Ti sve okreneš na šalu, što je dobro. Komunisti moraju biti vedri ljudi, moraju s optimizmom gledati na život i taj optimizam prenositi na druge. To je kod tebe dobro, ali ne treba pretjerivati.

Poslije tih riječi i dalje sam osjećao neku golemu potrebu da učinim nešto krupno, mnogo krupno, da se dokažem kao borac. Da mi je Žakula dao bilo koji i bilo kako težak zadatak ja bih ga prihvatio i rado krenuo u njegovo izvršavanje. Tih dana žakula je slične razgovore obavio s Nikom, Brankom, Jurom i nekim drugima.

Međutim, Žakula mi ne dade nikakav krupan zadatak. I ne bih baš u to

5 Ja sam kasnije partijski staž prijavio tako da mi se računa:od jula 1940.

vrijeme takvih zadataka. Bijaše kao neki zastoj, neka kriza zadataka. Ipak se nađoh pred jednim zadatkom i obavih ga, ali ne baš naročito uspješno. Na moju sreću to nije bio partijski zadatak, već onako jedan iz privatne sfere, inače bi me isključili iz Partije odmah poslije prijema.

Jedne večeri okupio se naš razred da riješi pitanje izbora članova Odbora đačkog kulturno-obrazovnog društva »Velebit«. Jedna kolegica i nas dvojica kolega odosmo u susjednu učionicu da sastavimo kandidatsku listu. Kako je kolegica bila lijepa, a kolega ubrzo ode, ja u jednom času izgubih kontrolu nad samim sobom i nekoliko puta poljubih kolegicu. Stoički je izdržala ne rekavši ni riječi, ali kad se vratismo u učionicu, gdje su se nalazili ostali, mirno reče:

— Izvinite što smo se malo duše zadržali, ali Ilija je htio da me poljubi. Zamislite, pravi pubertetlija.

Nastade neopisiva graja i neko zatraži da čuje i drugu stranu. Ja na to sasvim mirno i bez trunke uzbuđenja rekoh:

— Vidite, kako laže. Nisam je samo htio poljubiti, već sam je i poljubio. Nekoliko puta. Nije se uopšte opirala. čak sam imao utisak da joj bijaše žao kad sam prekinuo s ljubljenjem. Eto, tako je bilo.

Svi su mislili da oboje zbijamo šalu, kako bismo stvorili bolje raspoloženje i niko kasnije nije ni spominjao ovu epizodu. Naravno, »Velebit« je i dalje bio u našim rukama.

1939. godine još više ojača revolucionarni rad u Gospiću, naročito u gimnaziji. Za prometnika na željezničkoj stanici dođe Mile Popović[6] mlad momak, Crnogorac, komunista. Odmah se uključi u ovaj rad. Kao prometnik često je putovao u Zagreb i natrag, donoseći i odnoseći partijske materijale. Donosio je i neke materijale koji su iz Gospića prosljeđivani dalje, za Dalmaciju. Nije više bilo oskudice u tekućoj partijskoj literaturi. Dođoše Iso Lemaić, Karlo Prpić, Ivica Alar i još neki. Sve sami buntovnici i raščinjeni mornarički podoficiri. Izgledalo je kao da je mornarica rasturena.

Prije završetka četvrtog razreda zadali smo frankovcima još jedan udarac. U to vrijeme jugoslovenske vlasti su bile odlučile da u nekim mjestima za učitelje osnovnih škola postave i nesvršene studente. Partija je podržavala ovakvu namjeru smatrajući da će tako veći broj siromašnih, ali naprednih mladih ljudi doći u selo, gdje će moći da djeluju u širokim masama seoskog stanovništva. Upravo zbog toga frankovci su bili protiv takve mjere i mi ih nagovorismo da napišu rezoluciju koju će uputiti višim vlastima, a u kojoj će osuditi pomenutu mjeru. Oni tako i učiniše. Čim se pojavi njihova rezolucija, mi sastavismo našu u kojoj smo frankovačke stavove izvrgli ruglu, kao nenarodne, mračnjačke, sebične, gospodske.

Vlado Grospić (Feja)[7], vodeći ustaša u školi, a i jedan od vodećih mlađih ustaša u gradu, reče:

— Platit ćete vi to, kad tad.

Niko sasvim mirno, ležerno uzvrati:

— Pa, Feja, nismo mi krivi, što je vaš intelektualni domet takav da ne možete napisati ni jednu rezoluciju. I tu se zaplićete u gluposti vaše vlastite ideologije. Prijetiti, e, to znadete.

Tih dana je i pop Nikola Mašić morao izvršiti javnu samokritiku. Na par-

6 Kasnije partijski funkcioner, novinar, direktor Jugoslavenskog instituta za novinarstvo.
7 Za vrijeme NDH zloglasni zlikovac, šef UNS-e u Gospiću.

lamentarnim izborima prošle godine glasao je za režimsku stranku Milana Stojadinovića i zbog toga doživio veoma žestoku kritiku dijela svoje katoličke pastve. Kad je kritika doživjela kulminaciju, on jedne nedjelje, za vrijeme mise, dođe na propovjedaonicu i u okviru propovijedi lakonski obrazloži svoj postupak: »Svaka vlada je od boga«.

Otišli smo na ljetnji raspust.

Ljeto 1939.

Pred polazak iz Gospića imali smo razgovor sa Žakulom. Žurio je nekud i na brzinu, gotovo telegrafskim stilom, reče koji su sada zadaci revolucionarnog rada na selu. Ovako:

— Organizaciono jačanje. U svakom selu i zaseoku stvoriti uporište: bilo partijsku ćeliju, bilo skojevsku grupu, bilo naprosto grupu simpatizera,

— Ulaziti u postojeće organizacije Samostalne demokratske stranke i Hrvatske seljačke stranke, u Seljačko kolo, Gospodarsku slogu. Formirati naše ljude i utjecati na rad ovih organizacija, njihov program i praktične akcije.

— Organizovati razne forme okupljanja ljudi, posebno omladine, žena.

— Agitaciju usmjeriti na raskrinkavanje režima i njegove politike, tražiti zavođenje političkih sloboda, obezb jeden je rada i zapošljavanja, poboljšavanje položaja seljaka kroz izmjenu agrarne politike, uključujući i sprovođenje agrarne reforme.

— Popularisanje Sovjetskog Saveza i traženje pakta s njim. Raskrinkavanje fašizma i njegove osvajačke, porobljivačke politike koja prijeti i Jugoslaviji.

U udbinskom kotaru zatekli smo situaciju koja se, kako Niko reče, već bila ozbiljno zarumenila. Bilo je to djelo ljudi koji su djelovali u pojedinim selima i na samoj Udbini, kao i djelo sve češćih dolazaka Jakova, Žakule, Mile, Đure Stankovića. U Visuću je već postojala partijska ćelija. U Srednjoj Gori i Mekinjaru isto tako. I u drugim selima i zaseocima djelovalo se u tom pravcu. Svuda se osjećalo vrenje. Udbina već bijaše izgubila svoj malograđanski mir. Dođoše i novi, antifašistički opredijeljeni učitelji: Nikola Jakšić, Uroš Banjanin, Boro Dimitrijević, Đuro Korać, pa nemir postade još veći. Ono malo sitne buržoazije, srpske i hrvatske, poče još više zbijati redove i ulagati napore da stvori punktove u pojedinim selima. Počeše potencirati srpstvo, na jednoj, i hrvatstvo, na drugoj strani. Bijaše to jalov posao. Ono nešto komunista i simpatizera Partije zatalasa gotovo čitav kotar i poče sve jače davati pečat svakodnevnom političkom životu.

Učestaše dolasci Jakova i Žakule, Đure Stankovića, Mile Počuče, Srđana Bruića. Pojaviše se Martin Franekić i Rašo Stanisavljević. Taj Rašo, bogoslov, bio je uporan u agitaciji i dobar organizator. Apostol, ali ne božji, već komunistički. A bio je, inače, katiheta u karlovačkoj gimnaziji. Svi ovi ljudi su, uglavnom, dolazili Miti Dimdtrijeviću, gdje su i održavani sastanci na koje smo Niko i ja bili također uvijek pozivani. S nekima smo, kao na primjer s Rašom, obilazili pojedina sela i održavali sastanke Samostalne demokratske stranke. U stvari, Rašo je na ovim sastancima govorio o revoluciji i pripremama za nju.

Jedne večeri, bijaše 23. august, Radio-Tuluz reče da su Hitler i Staljin potpisali desetogodišnji pakt o nenapadanju. Nastade velika zbrka. Niko od

prisutnih nije umio da kaže nešto, što bi temeljitije objasnilo ovaj događaj. Toliko smo agitovali za Sovjetski Savez i Staljina, a protiv Njemačke i Hitlera da ovu dvojicu nismo mogli ni zamisliti kao potpisnike zajedničkog pakta. Jedino što smo te večeri mogli zaključiti bilo je da Sovjetski Savez sigurno neće učiniti nešto loše. Ubrzo se u časopisu »Izraz« pojavi članak Rade Pribičevića u kojem, sigurno u ime Partije, bi objašnjeno sve što je bilo vezano za zaključivanje pakta. Shvatismo nastojanje Sovjetskog Saveza da dobije na vremenu radi boljeg jačanja obrambenih snaga i nastavismo, valjda još žešće, da propagiramo Sovjetski Savez, a kritikujemo Hitlerovu Njemačku.

Dobismo i prve revolucionarne letke koje je trebalo rasturiti po selima. Počeše dolaziti »Srp i čekić«[8] i »Proleter«[9], zatim: »Dvanaest tačaka o boljševizaciji Partije«, »Pravila o konspirativnom radu« i si.

Zaređaše i sastanci Samostalne demokratske stranke, koji su i dalje, čim bi otpočeli, u stvari, pretvarani u sastanke simpatizera Komunističke partije Jugoslavije. Poče i osnivanje organizacija »Seljačkog kola«. S njima bi isto kao i sa sastancima Samostalne demokratske stranke. U stvari, najviše vremena i sve naše umijeće trošili smo za širenje komunističkih ideja. To je bio, ne samo naš stvarni zadatak i smisao djelovanja u legalnim organizacijama, već i neka naša interna potreba. Ne samo politička, već upravo
i neka interna unutarnja potreba. Čak neka opsjednutost naša.

— Partija hoće i traži više od građanskog udruženog opozicionarstva, od običnog nadglasavanja vlade, od obične građanske smjene, od puteljaka i lokvica za napajanje stoke, koje koalicija obećava izgraditi, ako dođe na vlast, od'... — Tako je Rašo Stanisavljević govorio na sastancima na kojima je trebalo da agituje za Udruženu opoziciju. I onda nastavljao:

— Partija traži komunističku revoluciju, komunistički obračun s fašizmom koji nadire i ona hoće da se pripremi za takav obračun. I da narod pripremi za njega.

Bilo je nečeg fantastičnog u tome, da sve to govori pravoslavni katiheta. Pop!

Jedan Ondićanin mi ne vjeruje kad mu kažem da je Rašo katiheta. »Ako je tako, kao što kažeš — reče — onda tu revoluciju neće ni bog moći zaustaviti, jer vidiš da su i popovi za nju«. Mnogi ljudi po selima, naročito mlađi, nisu mislili ni na šta drugo nego na taj komunistički obračun s fašizmom, s buržoazijom, s kapitalizmom. Živjeli su za njega.

U komunističku političku agitaciju uključiše se i žene. Omladina već bijaše uključena. Na općinskim izborima prođe kandidat iza koga je u stvari stajala Partija. Ujak Ilija prestade biti općinski načelnik, što moju majku veoma ražalosti. Pitala me, nisam li ja tu nešto mogao učiniti pa da on još ostane načelnik, na što ja rekoh da bih bio i protiv nje da je načelnik, ako bi postojalo neko bolje rješenje. Ona samo dodade: »Lijepo ti, bogami, misliš o rođenoj materi«.

U čitavom kotaru kao da dođe do neke vrste prećutnog takmičenja u propagiranju revolucionarnih ideja. Kao da niko nije htio zaostati za drugim. Naročito su mladi ljudi bili spremni na sve. U vatru i vodu! Samo ako se

[8] Organ CK KP Hrvatske.

9 Organ CK KP Jugoslavije.

zatraži u ime revolucije. Ova riječ, »revolucija«, poče se zaista širiti kao bujica. Možda za mnoge od nas i suviše opasno. Ali ko je gledao na opasnost. Bilo je mlađih ljudi koji su govorili da bi uživali kad bi ih žandari isprebijali radi revolucije. Na primjer, Rade i Jovo Manjičin, Dušan Rapaić i mnogi drugi. Tako je bilo.

Onaj ko je znao šta revolucija stvarno znači, znao je. Ostali su je zamišljali svako na svoj način. Riječ se širila i mnogi su joj davali onakav sadržaj, kakav im se najviše dopadao, onaj koji će im riješiti sve lične i druge jade i nevolje, sve tuge i tegobe, kao neki univerzalni lijek. Trebalo je što većem broju ljudi, najbolje svima odreda, objasniti šta je to zapravo revolucija i kako se danas za nju treba boriti i pripremati, šta treba zahtijevati od vlade u unutrašnjoj i spoljnjoj politici, što ovdje, u kotoru udbinskom, i u svakom selu. I objasniti zbog čega sudjelujemo u strankama Udružene opozicije. To je trebalo objasniti. Sve to, taj golemi posao, preuzeli su na sebe: Mito, Stevina, Geno Jurić, Rade i Milan Grković, Božina Mrkobrada, Mićun Šakić, Ivica Rupčić, Duka ćurčić, Đuro Uzelac i drugi. Ko će ih sve navesti. I obavljali su ga neumorno i s entuzijazmom koji, valjda, nije ni imao pravih granica. Prosto, izgledalo je to kao neki čudan zanos, gotovo neki svjesni trans koji je obuzimao nove i nove ljude, mlade i starije.

Niko i ja smo se također angažovali u propagandno-političkom radu na najširem frontu i u tome nalazili pravi smisao i sadržaj naših ljetnjih ferija. Roditelji su tome smislu dodavali i mnoge poljske radove pa ga tako činili bogatijim. Nikin otac Dane, šaljivdžija i »naš čovjek«, kao i žena mu Zorka, govorio bi u šali da treba obavljati i teške seljačke poslove, jer bez njih bi se naša propaganda za revoluciju odvojila od baze. Naravno, mi smo sa strašćuširili ono marksističke teorije koliko smo znali, kao da smo, što se te strasti tiče, kod samoga Marksa zanat učili.

Ja sam u pogledu masovnog političko-propagandnog rada imao značajnu prednost: očev mlin. U mlin su dolazile stotine ljudi i on je brzo postao pravi narodni revolucionarni univerzitet. Najviše zasluga za to imao je Dušan Rapaić[10] moj vršnjak, rodom iz Korenice, gdje je završio i četiri razreda gimnazije. U mlinu je radio kao mašinist i mlinar. Pripadao je grupi omladinaca okupljenih oko Mićuna Šakića i Dane Manjičina. Ovoj grupi su pripadali i Jovo, Rade i Bogdan Manjičin, moj brat Milan, Milka Dakina, Mile Sarin, Gojko Genišin i drugi. Neki od njih su navraćali i u mlin te u njemu širili komunističku propagandu.

Čitavo ljeto proveo sam kao u nekom transu. Propaganda komunističkih ideja među narodom oduševljavala me bez kraja i granica. Cijelo selo je bilo za to novo, koje smo mi propovijedali. Cio kraj. Možda su samo nekolicina u pojedinim selima bili skeptični, ali ni sami nisu znali zbog čega. Ili, su bili zavedeni od strane nekoliko politikanata sa same Udbine. U mojoj kući su svi čvrsto stajali uz mene: djed Ilija, otac, majka, baba Sara, brat Milan. Brat Jovo je još bio dijete. Sestra Danica se već bijaše udala za komunistu pa je i ona postala komunista. Šta će drugo. I u Nikinoj kući svi bijahu uz Partiju.

Toga ljeta sam iz Gospića donio i pravu nogometnu loptu pa osnovasmo prvi nogometni klub u kotaru — »Kremen«. Mane, fotograf iz Poljica, usli-

10 Poginuo 1941. u napadu partizanske čete na ustaše i talijanske fašiste, kod koreničke bolnice, nekoliko desetina metara od rođene kuće.

ka tim... Svi smo držali stisnute pesnice, a Nikica Manjičin je pesnicu prijeteći podigao uvis. Slika je jasno govorila o političkom opredjeljenju kluba. Klub je osnovan na liniji okupljanja omladine, ali me brzo počeše grditi pojedini ljudi u selu, jer su im sinovi, umjesto da kose i obavljaju druge poslove, radije »ćulali« loptu, bosi ili u opancima. A djevojke bi ih posmatrale. Na sreću ovih ljudi lopta se brzo raspade i neizbježno povuče sobom i raspadanje kluba. Bio je to sigurno klub s najkraćim stažom u historiji fudbala.

Jesen 1939.

Koncem augusta došli smo ponovno u Gospić i upisali se u završni razred učiteljske škole. Prvog septembra poče nastava. Međutim, istoga dana Hitler napade Poljsku i poče drugi svjetski rat.

— Počelo je — reče Vlado Grospić (Feja), vođa ustaša u našoj školi. Vidjet ćemo šta će biti.

— Da, da, Feja, počelo je. — rekoh — Vidjet ćemo šta će biti.

Obojica smo rekli isto, a mislili sasvim suprotno.

— Ti si, Feja, mnogo naivan, — upade Ivanka Mataija, Hrvatica — ako misliš da će to đubre, taj Hitler, osvojiti svijet. Bi da nije Sovjetskog Saveza. I da znaš — nastavi Ivanka — đubre je svaki onaj koji hvali toga Hitlera.

Taj Vlado Grospić je povremeno objavljivao i političke člančiće u ustaškom listu »Hrvatski narod«, pod pseudonimom »Mali Vlado«. Mi smo mu stalno govorili da je izabrao pravi pseudonim, jer ono »Mali« odgovara količini pameti u tim njegovim člančićima. Ništa se nije uzbuđivao. Znao je šta radi.

Sedamnaestog septembra i Crvena armija uđe u Poljsku. Pade i španska republika. Pade i Milan Stojadinović i dođe vlada Cvetković — Maček. Pojaviše se iluzije kod mnogih poštenih ljudi. Osnova se Banovina Hrvatska i Ivan šubašić postade ban.

Iluzije počeše jenjavati: iz inostranstva se vratiše neke gospićke ustaše. Braća Frkovići stigli su trijumfalno popodnevnim vozom, onim kojeg smo svake nedjelje sačekivali na željezničkoj stanici. Međutim, oni dođoše radnim danom. Sve što u našoj školi bijaše frankovački orijentisano ne dođe na popodnevnu nastavu, već ode na stanicu da dočeka ustaše. Nikom se nije ništa dogodilo. A neki pošteni ljudi su vjerovali da će Maček i šubašić goniti ustaše. O sancta simplicitas!

U jednoj birtiji na željezničkoj stanici čuo sam kasnije slijedeću pjesmu:

»Banovino, kakvo ti je biće,
kada puštaš braću Frkoviće?
Da vam kažem, kad pitate mene:
Bit će više mjesta za crvene«.

Naravno u zatvoru ... Politička situacija bila je krajnje napeta. Frankovci se bijahu toliko osilili da su gotovo javno nastupali kao ustaše. Još su otvorenije pjevali pjesme o Paveliću, poglavniku. Klicali su »Živio Poglavnik!« Tako su sada isključivo nazivali Pavelića. Javno su prijetili da će

uskoro pokazati svima, ko su oni. Svima koji nisu s njima. Mnogi su nosili oružje i počeše nas češće provocirati, kako bi izazvali tuču. Dobili su pojačanje dolaskom nekih profesora u gimnaziju. Naročito Danijela Crljena, koji se zajedno s njima spuštao na najniži nivo provokatora. Iza njih je otvoreno i izdašno stajala hrvatska gospićka buržoazija.

Mi smo bili u teškom položaju. Sve što smo htjeli da kažemo protiv njih, protiv profašističkog domaćeg režima, ili ono što smo htjeli reći u korist Sovjetskog Saveza, marksizma, revolucije, — sve smo morali raditi još neuhvatljivije, kroz bezazlene šale, dvosmisleno i uopće, na način koji ne bi frankovcima i drugima dao povoda da nas prijave pa da nas Nastavničko vijeće istjera iz škole. Direktor Opačić mi je ionako rekao da pazim, jer me »drugi put možda niko neće moći spasiti«.

Tako smo razvili način izražavanja koji se svodio na to da kažeš ono što želiš, ali da te niko ne može uhvatiti na riječ.

— Daj toga Ezopa — reče jednom zgodom Branko Ognjenović — da ga još jednom prostudiram, inače će nas pohapsiti prije reda.

Srpski dio buržoazije iscrpljivao se u napadima na komuniste i Sovjetski Savez, uvjeravajući i sebe i druge »da Hitler može donijeti Evropi red i pokazati boga tim komunistima, toj bandi neradnika koji bi samo htjeli da dođu na vlast, a da drugi za njih rade«.

Rukovodstvo HSS i SDS bilo bi sretno da se na terenu moglo otarasiti komunista, ali to nije bilo u stanju, jer bi komunisti u većini sela odvukli birače u apstinenciju.

Amerika revidira Zakon o neutralnosti koji joj je zabranjivao da zaraćenim stranama prodaje oružje. Valjda ga sada neće prodavati Hitleru, već njegovim protivnicima!?

Mi smo u našem razredu, i uopće u školi, dobili pojačanje: profesora Matu Matijaševića, koji se odmah deklarirao kao HSS-ovac, ali je izričito naglašavao da je »lijevi HSS-ovac«, što je nama bilo dovoljno. Nije frankovce mogao da smisli, a ni oni njega. Dobili smo i kolegu Josipa Barkovića. Lijevo opredijeljen, a još književnik. Međutim, njega je već godinama bila ophrvala jetika pa je sav bio zauzet bolešću, što ga je ometalo da u našem organizovanom buntovničkom radu pruži pomoć koja bi inače odgovarala kapacitetu njegovog veoma širokog obrazovanja i oštrini njegovog intelekta. Ali i u takvim uslovima učinio je veoma mnogo tumačenjem tekućih i drugih pojava i događaja, kao i drugim istupanjima, pored ostalog.

Međutim, pretprjeli smo i težak gubitak. Isključen je Jure Naglić. Pritisak frankovaca u školi i izvan nje da se nešto učini s Jurom bio je veoma jak i svakim danom sve žešći. Konačno ga oklevetaše, da je, tobože kriomice popravio i poboljšao u školskom katalogu ocjene, ne svoje, jer Jure je bio veoma dobar učenik, nego nekih kolega, i Jure bi isključen iz škole.

Iako je sve bila providna montaža, ništa se nije moglo učiniti i Jure ode da negdje drugdje završi učiteljsku školu. Njegov odlazak nas pogodi kao grom. Ovaj put i Jakov i Žakula bijahu nemoćni. I Ilija Opačić, direktor škole, je kapitulirao. Suviše su za njega i njegovo poimanje bile jake snage kojima bi se morao suprotstaviti. Kao da je rezonovao: Juru neću spasiti, a sebe mogu upropastiti.

Otišao je i divan čovjek — profesor Mate Demarin. Premješten je u Zagreb. Veliki gubitak za nas. Nema više u našoj školi ni Gojka Žuvića, koji je zbog buntovničkog rada bio na godinu dana isključen iz šibenske učiteljske

škole, pa je došao da školovanje nastavi u Gospiću i tu ostao godinu dana. Onda je otišao, opet valjda, u Šibenik. Bio je divan, plemenit čovjek, primjeran drug i komunista. K tome ljepotan pa je širenje revolucionarnih ideja među ženskim svijetom išlo lakše, kad ih propovijeda takva ljepota ljudska.

Naša supremacija je, inače, i dalje bila apsolutna. Pridobili smo za sebe svakog učenika koji se uopće mogao pridobiti. Branko na jednom sastanku sa Žakulom reče:

— Ne znamo šta više da radimo u školi. Sve smo učinili. Ostaje jedino da još pomlatimo frankovce.

Od Žakule dobismo nove zadatke. Kao priučeni stolar ja dobih tna dušu dvojicu stolarskih radnika da s njima politički radim, dok Niki bijahu dodijeljena dva trgovačka pomoćnika. Niko nema pojma o trgovini. To je jedino u što se on ne razumije.

— Ne smeta ništa. — kaže mu Žakula — Nećeš ti njih učiti kako će bolje raditi kod svojih poslodavaca, već kako će ih srušiti, a kad uspostavimo našu vlast, ti se nećeš baviti trgovinom. Bavit će se oni koji to znaju.

Branko postade domaćin partijskim radnicima koji su ilegalno dolazili u Gospić, boravili u njemu, ili prolazili kroz njega. Jednom sam kod njega zatekao takvog putnika-tranzitera i dugo razgovarao s njim. Kasnije sam po fotografiji zaključio da je to morao da bude Rade Končar. Imao je naočare, ali je sam primijetio da su od običnog stakla i da je to jedna kamuflaža.

Preuzeli smo neke Jurine zadatke. Ja sam, pored stolara dobio i grupu omladinaca iz naše škole. Trebalo je da im tumačim marksizam-lenjinizam. Naravno tumačio sam, kako sam najbolje znao i umio i pritom uživao, sam u sebi, kako li sam to pametan i kako sam već daleko dogurao.

Slijedeći korak bilo je odlaženje u neka sela, gdje su održavani sastanci na liniji povezivanja sela i grada, njihovih problema, borbe. Išli smo i s našim nogometnim klubom »Gošk« igrati utakmicu u Otočac, gdje je naš klub pobijedio. Škola nam odjednom dođe kao nešto sporedno, drugorazredno.

U obilju zadataka ja sam ipak našao vremena i za poeziju, iako se duže vremena nisam laćao pisanja stihova. Međutim, sad sam čitao Hajnea i neke njegove pjesme posvećene radnicima ostaviše na mene dubok utisak pa se odlučih da i sam napišem pjesmu posvećenu radniku. Izgledalo mi je da je dobra, a i neki drugovi je ooijeniše pozitivno. Pjesma je nosila naslov »Radniku« i počinjala ovako:

»Noć je . . . Nigdje glas se ne čuje,
samo u daljini treperi svjetlo
i na starom tornju izbija dvanaest...
Da li to zbilja vrijeme javlja sat
ii' tvog koraka strašnog čujem bat:!«

I sve u tom duhu... Na kraju taj moj radnik, naravno, ide dalje od Hajneovih i skoro diže revoluciju i uvodi komunizam. Sa svojom klasom, naravno. Prihvatio sam prijedlog drugova da se pjesma, pored ostalih literar-

nih radova, pročita na priredbi društva »Velebit«. Ivo Androić se dobrovoljno javi da recituje i tako dođe veliki trenutak. Bijahu pozvani i neki gimnazijalci a, naravno, dođe i nekoliko gimnazijalki, ali više po nekoj drugoj, a ne literarnoj liniji.

Konferensijer najavi moju pjesmu. Androić izađe pred publiku, pokloni se i poče:

— Radniku, od Ilije Uzelca. — i stade.

Tajac. Opet ponovi isto i opet stade. Tako i treći put, i nikako da krene. Zatim se pokloni i ode. Nastade opći smijeh, a začuše se glasovi: »Da čujemo autora, da čujemo autora!« Ja odbih da pročitam pjesmu i ponovno napustih poeziju.

— Nemoj da se ljutiš. — reče Androić — Znaš, ona što je sjedila u trećoj klupi, toliko je gledala u mene da me naprosto hipnotizirala.

Androić je inače bio dobar drug i aktivan u našem pokretu. Ali i bez toga se ne bih ljutio na njega. Mi smo bili spremni i za ozbiljne stvari i za šale svake vrste.

U martu 1940. godine završi rusko-finski rat. Sovjetski Savez zauze dio Finske. Rat je trajao dugo. Nijemci su u ratu brže izlazili na kraj s protivnikom i svi njihovi simpatizeri u Gospiću likovali su zbog toga preko svake mjere.

— Vozi li se Crvena armija na volovskim kolima, kad tako sporo napreduje? — pitaju nas frankovci maliciozno.

— Ne vozi, — odgovaramo — nema ona ni volova, ide samo pješice.

— Sad je znači jasno, otkud takva brzina! — opet će oni. Onda Branko reče:

— Ti, Feja, naravno vjeruješ u boga. Znači i u onu izreku: »Bog je spor, ali dostižan«!?

— Dabome, uzvrati Grospić.

— E, sad zamijeni boga sa Staljinom — odbrusi Branko — pa će ti sve biti jasno. To je ruski princip.

U aprilu pade Norveška, zatim Danska, Luksemburg, Belgija, Holandija...

— Vidiš, kako Nijemci idu brzo. — reče Grospić.

— To je, moj Feja, trčanje na kratku prugu. — reče mu Niko — Tu se trkač brzo zamori. Onaj ko pobijedi na dugoj stazi, u maratonu, taj se pamti. Vidiš i sam da nam je iz stare Grčke ostao samo maraton. To se zapamtilo, a trčanje na kratkim stazama nije. Shvataš?

Primicao se Prvi maj 1940. godine. Gospićka partijska organizacija odluči da vidno obilježi praznik radničke klase. Uprkos Hitlerovom napredovanju, uprkos transu u koji bijahu pali njegovi poštovaoci u gradu, uprkos onima iz redova srpske buržoazije koji su vidjeli da taj Hitler može biti opasan, da pomaže i ustaše, pa su se svi više okretali Englezima i od njih očekivali da srede i tog Hitlera, a i te Ruse i njihov komunizam, naravno i ove gospićke »komunističke vucibatine«.

Nabavljeno je mnogo metara crvene tkanine i Nikin stan bi pretvoren u krojačku radionicu u kojoj su krojene crvene zastave razne veličine. Plan je bio da se velike zastave izvjese ma stabla po gradu, na željezničku stanicu i još neke zgrade, a male da se vežu za kanap i prebace preko telefonskih žica koje su vodile od grada prema željezničkoj stanici. Zastave su bile priprem-

Ijene i razdijeljene svakoj grupi uz tačne instrukcije, šta treba da se radi. Ja sam dobio zadatak da sa Bogdom Počučom, sinom crkvenjaka Počuče kod kog sam tada stanovao, objesim veliku zastavu na crpnu stanicu pored mosta, neposredno iza žandarmeri jske kasarne. Nevolja je bila u tome što je most bio osvijetljen i svjetlo je donekle obasjavalo i crpnu stanicu, a i žandari su znali tokom noći doći do mosta i prošetati po njemu. Onako s puškama o ramenu.

Stavili smo zastavu na dugačak štap i ja rekoh Bogdi da bi po otiscima prstiju na ovom blatnjavom štapu bilo lako utvrditi ko je postavljao zastavu.

— Ma ne bulazni, kakvi otisci prstiju. — odgovori Bogde i pođosmo prema crpnoj stanici.

Bilo je oko ponoći. Ja sebe nisam smatrao posebno hrabrim čovjekom, ali isto tako ni plašljivcem. Međutim, nešto od velikog uzbuđenja, a još više od nekog velikog i nejasnog straha, počeh sav drhtati. Vidjevši to, Bogde upita:

— Što drhtiš tako, ako boga znaš?

— Ne drhtim. Ne, ne. To ja vježbam vibriranje. — pokušah skrenuti na šalu.

— Kakvo te sad vibriranje snašlo! — na to će on.

— Vidiš, kad se popnemo gore, a žandar naiđe na most, vidi što radimo, uzme pušku i gađa, neće pogoditi, ako ja ovako vibriram. Stalno ću mu bježati s nišana.

— A što ti tako zubi cvokoću? — opet će Bogde.

Ne mogavši strah prikriti šalom rekoh mu:

— Vidiš, Bogde, ja još iz djetinjstva iz Dolova, imam kompleks žandara. Da vješam zastavu bilo gdje drugdje, na vojnu kasarnu, na primjer, ili na hotel usred grada, na školu, gdje god hoćeš, ne bih ni osjetio. Ali to je prvo vatreno krštenje.

— Jesi li ponio i rezervne gaće? — opet će Bogde okrenuti na šalu.

— Znaš Bogde, — nadovezah ja — molim te drugarski, ostani tu, a ja idem sam. Sam ću se popeti gore i objesiti zastavu, razumiješ, sam.

Bogde je bio hrabar čovjek. Bio bi u stanju da zastavu objesi usred bijela dana, na svakom mjestu, a ne ovako, noću. Ipak, imao je razumijevanja. Popeo sam se na crpnu stanicu i objesio zastavu. Zatim sam gore sjeo na neku dasku i mimo posmatrao most, žandarmerijsku kasarnu, grad. Bila je grobna tišina koju je remetio samo lijeni zvuk motora električne centrale. Osjećao sam neku čudnu snagu u sebi i želju da onako goloruk jurnem, ni na koga drugog, nego baš na tu žandarmerijsku kasarnu i napravim pravi rusvaj.

Gospić je osvanuo u crvenim zastavama. Crvenim kao krv. Nastade oduševljenje na našoj i neviđena panika na drugoj strani. Cijelo prijepodne žandari su pomoću vatrogasnih ljestava skidali zastave s velikih stabala i kuća. Međutim, one koje je rasčinjeni mornarički podoficir Iso Lemaić povješao po telefonskim žicama i onu koju je Lav Franić, obućarski radnik, postavio na vrh drveta na sajmištu, uspjeli su skinuti tek poslije podne.

Prava senzacija trebala je uslijediti uveče, u sedam sati, kad se na korzu nalazi najviše svijeta. Dvojica omladinaca, Ducko i Lav, jedan gimnazijalac ,drugi iz učiteljske škole, trebali su da sa livade na perifiriji grada ispale nekoliko crvenih raketa u pravcu centra grada, tačno u sedam sati

r

uveče. Čekali smo krajnje napetih nerava. Sa crkvenog tornja sat je odbio sedam, zatim i petnaest, sedam i pol. Ništa. Prođe d osam sati; opet ništa. Krivo su montirali rakete i, umjesto prema gradu, crveni mlaz svjetla se sručio na livadu, u zemlju, tu odmah ispred njih. Učinilo im se da zemlja gori.

Nastalo je mobilno stanje. Žandarmerija i policija, klerofašisti, obje buržoazije i cjelokupna čaršija, svi bijahu mobilisani da se »crvenom« neprijatelju zada konačan udarac. Policija dođe u Nikin stan, izvrši premetačinu i nađe nekoliko centimetara konca, onakvog kakvo bijaše i platno koje se vijorilo po drveću, telefonskim žicama, zgradama. Policija odvede Niku u zgradu Sresikog poglavarstva. Njegova (Nikina) teza bijaše da konac potječe od suknje njegove sestre Bosiljke, a ta suknja je napravljena od platna od kakvog bijahu i zastave. Niko ne bi bio ono što je bio: inteligentan, snalažljiv, staložen, izvrstan psiholog, kad ne bi i policiji doskočio. Zatražio je da se i suknja njegove sestre i nađeni konac pošalju u Zagreb na laboratorijsku analizu pa, ako se ustanovi da konac nije od tog materijala, onda on snosi odgovornost za vješanje svih zastava u Gospiću. Inače on s tim zastavama nema ništa, jer i »sam se iznenadio otkudg tolike zastave«.

Začudo, policija je povjerovala i pustila ga kući. Bosiljka, Nikina sestra, je stvarno imala suknju od crvenog platna, ali konac je ostao od šivanja zastava.

Nekoliko dana poslije toga reče mi Jakov da stvar još nije završena.

— Kako nije završena? — upitah ja, na što mi on uzvrati:

— Pa sad se očekuje dolazak tehničke policije iz Zagreba. Ona trebe da pregleda neki štap da bi, po otisku prstiju, našla onoga ko je na njega učvršćivao zastavu, i to onu sa crpne stanice.

— Pa, kad ti je Bogde rekao to o otiscima, onda ti je trebao reći i da sam drhtao, da sam se uplašio. — dodadoh ja.

— Rekao je sve — prekide me Jakov — pa i to kako si sam objesio zastavu i kako si gore sjedio na crpnoj stanici i prkosio žandarima. Sve je rekao.

Uvijek sam imao utisak da me Jakov cijeni i da me svojim primjedbama nastoji ohrabriti, učiniti još boljim, a nikako obeshrabriti. I ništa pred njim ne bih zatajio. Kao ni pred ostalim drugovima.

Uskoro završismo školu i vratismo se na politički rad u našem selu. Sad su Jakov, Žakula, Mile Počuča, Đuro Stanković i drugi gotovo redovno obilazili udbinski kraj i nas dvojica ovaj put odosmo bez nekih posebnih razgovora.

Ostavili smo Gospić, grad naše mladosti, u kojemu smo proveli pet godina, postali članova Komunističke partije, naučili voljeti drugove i mrziti neprijatelja — boriti se protiv njega. U Gospiću su ostale gomile knjiga koje smo pažljivo čitali prosvjećivali se i politički uzdizali. Ostali su i naši nestašluci, koje Partija nije mogla, a nije ni htjela da obuzdava. Ostale su naše mladenačke ljubavi i ljubavna pisma, poljupci i strasti mladenačke. Ostale su igranke, terevenke, smicalice, šale i ujdurme.

Ipak, ja sam od svega toga ponio i nešto sa sobom. Nek' se nađe. Naime, djed Ilija je nebrojeno puta govorio da će svaki onaj koji veselo gleda na život dugo živjeti. I tako, opraštajući se od Žakule on mi reče:

— Dobro. Ilija, sad si zreo čovjek. Pusti šalu. Revolucija je ozbiljna stvar.

— Ne fc>oj se ti, Žakula — rekoh na to — ja ću se do revolucije uozbiljiti i u nju ću ozbiljno ući.

Udario me u šali po ramenu i rekao da samo tako nastavim. Tako sa rastasmo.

U junu 1940. godine pade i Francuska. A Daladje je u Minhenu vjerovao da će prodajom čehoslovačke sačuvati III republiku. Buržoaziji se osvećuje vlastita politika. Šta ćeš: ko sije vjetar, žanje buru. Ili: ko pod drugim jamu kopa, sam u nju pada.

Estonija, Letonija i Litvanija priključuju se Sovjetskom Savezu. Crvena armija ulazi u Besarabiju. Slučajno se nađoh u Gospiću. Frankovci sve uvjereniji da će Hitler i Rusima dati po glavi. Još više: odsjeći im glavu. Likuju kao pobjesnjeli.

Ljeto 1940.

Nisam znao šta da počnem poslije završene učiteljske škole. Bio sam premlad za odlazak na odsluženje vojnog roka, a nisam imao namjeru da se posvećujem učiteljskom pozivu. Bilo je i prečih poslova. »Gospićani«, kako smo zvali Jakova, Žakulu, Đuru, Milu i ostale, riješili su da se partijskom radu u svakom selu dadu i jasne organizacione forme, što je značilo da se energičnije ide na osnivanje partijskih ćelija. Dane Manjičin, Mićun Šakić i ja osnovasmo partijsku ćeliju u Ondiću, a oko nje se okupi i grupa omladine i starijih simpatizera. Slično učiniše Duka ćurčić i Milan Grković (Tenk) na Udbini, a nikoše ćelije i u nekim drugim selima. One ranije osnovane u Visuću, Srednjoj Gori i Mekinjaru — povećaše broj članova. Mito i Niko osnovaše u Visuću prvu skojevsku grupu u kotaru. U njoj su stubovi bili Nikin brat Srđan, trgovački radnik, Ilija Tepavac, Mićun Cvetićanin i drugi.

Sredinom augusta 1940. godine odosmo na Prvu ličku partijsku konferenciju na Plitvičkim jezerima. Iz Ondića smo išli Dane, Mićun i ja, a vozio nas je svojim kamionom Stevina Cvetićanin, također delegat. Bijaše nas preko deset iz udbinskog kraja. Na samoj Konferenciji sam se veoma uzbudio. Mislim da sam bio najmlađi delegat. Tako mi je izgledalo. Srđan Brujić je imao pištolj za pojasom, a bilo je i nekih drugih ljudi s pištoljima, radi obezbjeđenja. Izbjegavanje pominjanja imena, ozbiljna lica, disciplinovano traženje riječi; analiza međunarodne i domaće situacije; krupne riječi, velike, veoma ozbiljne konstatacije; jasni i zamašni zadaci — sve me to veoma impresioniralo i uzbuđivalo.

Jakov Blažević bijaše ranije pozvan na vojnu vježbu i nije mogao da prisustvuje Konferenciji. Prilikom izbora svaki delegat je dobio cedulju s brojem i tako je vršen izbor. Jakovljeva cedulja bijaše obješena na neko drvo. On je izabran za sekretara Okružnog komiteta KP Hrvatske za Liku. Tu Jakovljevu cedulju obrazlagao je Mile Počuča i govorio je tako da smo svi znali da se cedulja odnosi na Jakova. Izbjegavalo se pominjanje imena, ali Mili se ipak Jakovljevo ime jednom omače preko usta.

Mile Bukovac je bio glavni referent. Govorio je i veći broj delegata. Više se govorilo o potrebi jačanja partijskih organizacija, kao preduslovu revolucije, nego o samoj revoluciji. Mile Lesin iz Mekinjara, sela kod Udbine,

govorio je uzbuđeno da se treba što prije pripremiti za neposredno preuzimanje vlasti — zaposjedanje općinskih uprava, žandarmerijskih stanica — i da ovdje treba da govorimo o tom preuzimanju vlasti. Meni se to bijaše mnogo svidjelo. Jedva sam čekao kad ćemo podići revoluciju. Međutim, Bukovac svede stvari na pravu mjeru.

Zaključci Konferencije bijahu značajni za dalji rad:

— Dalje idejeno i organizaciono jačati ćelije po selima i zaseocima,
— Čistiti redove od kolebljivaca i frazera,
— Smjelije proširivati partijske redove oprobanim ljudima,
— Jačati rad s omladinom i ženama,
— Konkretizovati političku aktivnost i aktivno se postavljati prema svim problemima,
— Osnivati kotarske komitete Partije.

Dati su i mnogi drugi zadaci, ali meni su ovi izgledali naročito važni, jer mi smo se, ipak, pretežno bavili propagandno^političkim radom, a manje organizacionim — osnivanjem i proširivanjem partijskih ćelija.

Data je precizna analiza međunarodne situacije i određeni politički i propagandni zadaci u pogledu fašizma, koji je prijetio da porobi Jugoslaviju, kao i propagandni zadaci u pogledu Sovjetskog Saveza. Zapravo, postavljen je zadatak da se mobilišu sve snage protiv fašizma i da se traži zaključenje pakta sa Sovjetskim Savezom, radi uspješnog otpora Jugoslavije.

Izrvšena je i temeljita analiza situacije u zemlji i određeni neposredni i dugoročniji zadaci u vezi s njom.

Konferencija je bila krupan historijski događaj za ličku partijsku organizaciju. Prije svega vanredno značajna za organizaciono jačanje, povezivanje i učvršćenje partijskih organizacija, te neposrednu pripremu ličkih komunista za nastupajuće revolucionarne događaje. Gospićki komunisti dali su svemu tome značajan doprinos, a Gospić je čitavo vrijeme između dva svjetska rata bio centar partijske aktivnosti.

Nekoliko nedjelja kasnije održali smo na Podbjelu Prvu Kotarsku partijsku konferenciju za Udbinu. Podbjel je dio plješevičkog planinskog masiva. Ova Konferencija mi je izgledala kao nešto svakodnevno pa se ni na njoj nisam uzbuđivao. Kasnije nismo ni imali vremena za uzbuđivanje. čak da smo i htjeli. Išlo se iz zadatka u zadatak.

Gen. major Ferdo Toplak

Revolucionarni omladinski pokret u Gospićkoj gimnaziji

Poznati su povijesni i ostali razlozi zaosajanja Like. Zato će odluka o osnivanju gimnazije u Gospiću, donesena 1860. godine, biti od povijesnog značenja. Otvarajući te godine školu Austro-Ugarska je imala svoje interese da pomoću domaćeg kadra, školovanog na njemačkom jeziku, zadržava vlast na ovim prostorima i da stvori pogodnost djeci svojih činovnika za školovanje. U isto vrijeme nacionalno buđenje Hrvata i Srba Like izražavalo je njihov interes za školovanje domaćeg kadra i vršilo određeni pritisak u tom pravcu.

U početku je nastavni jezik njemački s tim da se nauk vjere i povijest imaju predavati na hrvatskom, a 1868. godine proglašena je ravnopravnost hrvatskog i njemačkog jezika, što se ostvarilo postepeno, tek 1910. godine su izjednačeni po broju sati.

Upis ženske djece dozvoljen je 1864. godine, a 9. kolovoza 1878. mala realka je pretvorena u osmorazrednu veliku gimnaziju i 1885/86 prvi put se polaže ispit zrelosti.

Siromašno stanovništvo Like teško može školovati djecu, pa je broj učenika mali i oni su pretežno iz Gospića i bliže okolice. Pokušavalo se olakšati školovanje siromašnijih uz pomoć dobrotvornih društava, novčanih zaklada, besplatnog uzimanja đaka na stan i hranu, malo stipendija, što je pojedincima pomoglo. Tako je stvoreno društvo za potporu siromašnih gimnazijalaca između 1870—1881 godine i zaklada Josipa Juraja Štrosmajera, trgovaca Dane Banjanina i Lovre Pavelića, kapelnika Josipa Veselia, Ličko-Otočka zaklada i druge na području Like. Za posjeta Gospića 1893. godine dr. Iso Kršnjavi se dogovorio s velikim županom Budisavljevićem o otvaranju đačkog doma-intemata, koji je postojao do 1900. godine. U tom vremenu povećao se broj učenika na 284, a poslije 1900. opet je pao na 170.

Gimnazija je bila klasična, latinski i grčki jezik su dominirali, uz veliki broj sati iz vjeronauka. Ipak nisu zanemarivane ni prirodne znanosti.

Pod austrougarskom vlašću škola je nastojala suzbijati nacionalno osvješćenje Hrvata i Srba i njihovu sve izraženiju borbu za nacionalno oslobođenje. Suzbijana su progresivna gibanja koja su vodila nacionalnom i socijalnom osvješćenju. U nemogućnosti da spriječi progresivna gibanja, posebno nacionalni otpor i zajedništvo Hrvata i Srba u borbi protiv tuđinske vlasti, ta vlast je sračunato sijala mržnju između Hrvata i Srba. U školi je režim propisivao strogu disciplinu, politiku je provodio nastavnim programom i odgojem, zabranjivao je svako slobodno udruživanje učenika u školi i izvan nje. Izvanškolska aktivnost učenika svodila se isključivo na đačka pjevačka društva namijenjena katoličkom i pravoslavnom crkvenom pjevanju, što je još više razdvajalo omladinu. Popovi su tjerali omladinu nižih razreda da se učlanjuje u klerikalne organizacije. U Gradu je postojao Hrvatski i Srpski sokol i hrvatska i srpska pjevačka društva preko kojih se provodila politika

razdvajanja i netrpeljivosti. Tako su djelovale i građanske političke stranke. Odnosi đaka i nastavnika bili su strogo hijerarhijski.

Uza sve to je napredna omladina u Gospićkoj gimnaziji nastojala na razne načine suprotstavljati se politici razdvajanja radeći na zbližavanju Hrvata i Srba u raznim oblicima. U tom cilju osnovan je ilegalni tamburaški orkestar.

Uzimajući u obzir sve teškoće možemo reći da su otvaranje i rad Velike klasične gimnazije u Gospiću do kraja prvoga svjetskoga rata imali izuzetno veliko značenje za cijelu Liku, jer je to bila jedina prosvjetno-obrazovna ustanova takve vrste u Lici. Jedanput osnovana, unatoč tuđinskim namjerama, politici i propisima, ona je samom logikom prosvjetno-obrazovnog i odgojnog zavoda, vlastitom logikom škole uključivala i nacionalno-historijski progres i djelovala na liniji nacionalnog oslobođenja, jačajući nacionalnu svijest, posebno na kulturno-prosvjetnom, obrazovnom planu, društveno--političkim aktivnostima, stvaranjem nacionalnog kadra i inteligencije koja će Liku sve više povezivati s ostalim krajevima Hrvatske. Preko nje će u Gospić dolaziti i neki nastavnici koji su bili istaknuta imena u znanosti i u razvoju progresivnih gibanja, a afirmirat će se i domaći nastavni kadar. Neki među njima su aktivno sudjelovali u kulturno-prosvjetnom, društvenom i znanstvenom radu u Lici. Mnogo mladih ljudi iz ove škole se u svim generacijama opiralo tuđinskoj vlasti i njezinoj politici razdvajanja i sijanja mržnje između Hrvata i Srba i afirmiralo jedinstvo i ravnopravnost.

U tim su prilikama siromašni stanovnici Like, žestoko eksploatirani, osjećali potrebu za suprotstavljanjem eksploataciji. Njihova djeca, đačka omladina, u čije redove su se sve više probijala djeca ličkih seljaka i obrtnika (do 1/3 svih učenika), bila su — uz ličke iseljenike-povratnike, pečalbare, malobrojne obrtničke radnike i siromašne seljake — nosioci progresivn'h ideja.

Uz ostale ustanove Ličko-Krbavske županije Gimnazija je osiguravala Gospiću i značenje kulturnog središta Like i činila ga gradićem koji se uklapao u tadašnja idejna, društveno-politička i kulturna strujanja u Hrvatskoj. Ona je dala niz ljudi kojih je doprinos razvoju društveno-političkih prilika, znanosti i umjetnosti Hrvatske i Jugoslavije, velik. Najistaknutiji među njima je Nikola Tesla. Otac mu je prvi pravoslavni vjeroučitelj u Gimnaziji. Ime Nikole Tesle danas nosi srednjoškolski centar u Gospiću, a ranija gimnazija. Vrijedi spomenuti još nekoliko istaknutih profesora i đaka ove škole, znanstvenika i umjetnika. To su profesori: dr. Julije Adamović, dr. Antun Gavazzi, dr. Stjepan Đurašin, Koloman Rac, dr. Ferdo šišić, Mijo Mandić, te đaci: Petar Karlić, Valentin Vouk, Milan Ogrizović, Vjenceslav Novak, Miroslav Kraljević i drugi.

Iznijet ćemo i jedno ime koje se u tom razdoblju istaklo u socijaldemokratskom i kasnije u komunističkom pokretu. To je Miloš Krpan, rođen u seljačkoj obitelji 1862. godine u selu Lipe pokraj Gospića u kojem je završio nižu realku i već se u to vrijeme počeo upoznavati sa socijalističkom literaturom. Dobivši državnu stipendiju 1880. odlazi u Učiteljsku školu u Petrinji. Prvo učiteljsko mjesto dobija u selu Duboviku kod Slavonskog Broda. Učio je strane jezike: njemački, engleski i francuski. Vrlo bistar, uporan, hrabar i znatiželjan putovao je u Palestinu, SAD, Kanadu, Englesku, Njemačku, Francusku, Belgiju i uspostavljao osobne veze sa istaknutim znanstvenicima i ličnostima socijalističkog pokreta. Osobno je upoznao

Engelsa, Liebknechta, Bebela, Reclusea, Teslu, Pasteura, Edissona, a s nekima se i dopisivao.

Na području Slavonskog Broda Krpan je vrlo intenzivno započeo socijalističku agitaciju u prvoj polovici devedesetih godina prošlog, 19, stoljeća. U 1897. godini počeo je progon socijalista, pa su Krpan i drugovi uhapšeni u Zagrebu optuženi pred sudom veleizdaje. Poslije više mjeseci zatvora Krpan je oslobođen. Ali policija ga maltretira i progoni pa on bježi u Beč i Zürich gdje se bavio novinarstvom i onda se vratio u Dubrovnik gdje je bio prijevremeno penzioniran. Nastavio je aktivnu socijalističku političku djelatnost, stalno pod paskom i progonom vlasti.

On je jedna od najistaknutijih ličnosti radničkog pokreta u Slavonskom Brodu i šire do 1910. godine kad se razišao sa socijaldemokratima smatrajući ih nerevolucionarnim. 1919. godine ponovno se aktivno uključuje u politički život i priključuje Socijalističkoj radničkoj partiji (komunista), a 1920. godine u Podvinju je Krpan kao komunist izabran za općinskog načelnika. Umro je 1931. godine kao dosljedan revolucionar.

Od 1860. do 1940. godine u Gimnaziju u Gospiću upisalo se oko 5.000 učenika, maturiralo je oko 1.067 (327 do 1919) i to 814 muških i 253 ženskih, 699 Hrvata i 368 Srba.

Broj učenika se stalno povećavao. Od svih upisanih samo je jedna petina završavala školu, bilo zbog odlaska u Učiteljsku školu i druge škole odustajanja siromašnije djece, zapošljavanja poslije male mature, oštre selekcije i društveno-političkih razloga. Tako je u više razrede, V do VIII, dolazila oko 1/3 upisanih, pa je odnos upisanih i maturiranih bio 5—6:1. Do zavođenja diktature u godišnjim izvještajima Gimnazije davan je pregled učenika po vjerskoj i socijalnoj pripadnosti, a poslije 1930/31 ga više nije bilo.

Socijalni sastav se mijenja, pogotovu poslije prvog svjetskog rata. Dok su do 1911. učenici pretežno djeca državnih službenika i trgovaca, sada je već 1/3 seljačke i radničke djece. U 1931. godini seljačka i radnička djeca čine već nešto više od polovice svih učenika, a od toga 2/3 su seljačka djeca. Do 1941. ta će se struktura održati sa još nešto povećanim brojem seljačke djece, ali će djeca buržoaskih i činovničkih obitelji imati više mogućnosti za nastavak školovanja, posebno na sveučilištima. To odražava nerazvijenost Like i njezinu socijalnu strukturu.

Do kraja prvoga svjetskog rata najbrojniji su učenici iz Gospića i njemu najbližih mjesta: Divosela, Perušića, Ličkog Novog, Smiljana, Lipa, Žabica, Široke Kule, zatim djeca činovnika koji su dolazili na službu u Gospić a nisu iz Like, i djeca iz ostalih dijelova Like. U 1919. godini ih je iz Gospića 80, iz okolice 56, djece činovnika doseljenih u Gospić 39 i iz ostalih krajeva Like 30 učenika.

Taj odnos zadržat će se između dva rata, s tim što će se povećati broj stanovnika u Gospiću i broj učenika iz sela i općina oko Gospića.

Od 1930—40, u školi je bilo u prosjeku 30 profesora s dosta premještaja, otpuštenih iz službe i penzioniranih iz političkih razloga, naročito za vrijeme diktature kad je samo otpuštenih bilo 6. Od 1932. do 1939. godine je direktor Gimnazije bio dr. Nikola čorić, koji je dosljedno provodio reakcionarnu politiku režima, a od 1939—41. Dominik Saračević, HSS-ovac, popustljiv prema utjecaju ustaške grupe.

Materijalno stanje škole bilo je slabo. Nije bilo sredstava gotovo ni za

što. Pogotovu nikakvih uvjeta nije bilo (ni sredstava) za fizičku kulturu i muzičko obrazovanje.

Gimnazija je 1927. godine od klasične pretvorena u realnu.

Djeca seljaka i radnika imala su slabe uvjete za školovanje, morala su privređivati u svojim obiteljima, škola im je bila udaljena 4—8 kilometara što su prevaljivali pješke, više od 100 učenika dolazilo je vlakovima u školu, slabo hranjenih i odjevenih za duge ličke zime. Prema podacima školske poliklinike 6% učenika bilo je slabo ishranjeno, 65% srednje, 26% dobro i 3% izvrsno. Zbog svega toga bila su, naprimjer, 31/32 godine 33 tuberkulozna, više njih sa slabim vidom i sličnim problemima, čemu su razlog bili i nehigijenski uvjeti stanovanja. Učenici su oskudijevali udžbenicima i priborom, knjige su se preprodavale dok se ne poderu, i u takvim prilikama nisu svi učenici ni imali potrebne udžbenike. Sve je to znatno otežavalo uvjete školovanja, a i kriterij ocjenjivanja bio je prema njima stroži.

Propast Austro-Ugarske carevine dočekan je u zaostaloj Lici, iscrpljenoj, osiromašenoj i gladnoj, revolucionarnim buđenjem masa koje su očekivale nacionalnu slobodu, socijalnu pravdu i demokratski poredak. Na takav razvoj svijesti, revolucionarnog poleta i revolucionarne borbe utjecala su revolucionarna kretanja u svijetu, prije svega Oktobarska revolucija čije su ideje donosili vojnici-povratnici i sudionici revolucije, vojnici s ostalih frontova, dobrovoljci u srpskoj vojsci, pobunjenici i dezerteri, zelenokadrovci u austrijskoj vojsci koji su se tamo osvješćivali, donosili nove ideje i nova poimanja svijeta. Radnici-povratnici koji su se u svijetu uključivali u radnički, sindikalni pokret, zanatski radnici, sitni obrtnici i šegrti, dio inteligencije, đačka omladina i veliki broj siromašnih seljaka, sljedbenici socijaldemokratskog i markisitičkog pokreta u Austro-Ugarskoj.

Prvi organiziraniji pristup opredjeljivanju za komunistički pokret i njegovoj aktivnosti može se smatrati stvaranje marksističke grupe u Perušiću još prije prvoga svjetskog rata. Ta grupa je doprinijela širenju revolucionarnih ideja i revolucionarnih gibanja na ovom području. Iz toga se rodila i prva partijska organizacija SRPJ-komunista 1919. godine. To je prva i u ono vrijeme jedina partijska organizacija u Lici. Osnovali su je sudionici oktobarske, mađarske revolucije, Kotorske pobune mornara, povratnici iz SAD, revolucionari Dane Dasović Jukin i Dane Hećimović-Budišić, koji je bio jedini delegat Like na Vukovarskom kongresu KP i jedan od nosilaca litse KP na izborima za ustavotvornu skupštinu 1920. godine, i drugi. Komunisti Perušića pobijedili su na općinskim izborima, ali ih je vlast spriječila da preuzmu općinsku upravu. Organizacija je imala utjecaja na revolucionarna kretanja u kotaru Gospić i Otočac. U Gospiću — administrativnom, vojnom, privrednom, kulturnom i političkom središtu Like — prelamali su se stranački interesi i odražavali na cijelu Liku. Podaci govore o živoj političkoj aktivnosti uopće, pa i revolucionarnoga komunističkog pokreta. Iz arhivske građe vidi se da 1920. godine u Gospiću djeluje komunistički Akcioni odbor u kojem su među ostalim Ivo Osterman, soboslikar i općinski odbornik, predsjednik, a članovi su Andrija Bačić, opančar, Nikola Pavičić, opančar, Mile Ciganović, krojač i Ivo Čačić, opančar, blagajnik Odbora, svi iz Gospića. Tu se još spominju Jura Škrgatić, općinski odbornik u Sv. Jurju, Joso Tomaić i Luka Šojat iz Lukova.

Ti prvi komunisti iz redova gospićke »opančarske kolonije«, radničke si-

j'otinje, još će više osiromašiti razvojem industrije obuće, živjet će na rubu siromaštva, ali će iz njihovih redova dolaziti komunisti i simpatizeri kojnunističkog pokreta između dva rata, oni će tako čuvati tradiciju komunističkog Akcionog odbora. Tu će se istaknuti komunisti iz obitelji Bevandića, i'ranića, Tome Serdar, Nikola Starčević, čačić i drugi.

U Gimnaziji u radu sa đacima djeluju: Ivan Brkić iz Lovinca, sin općinskog načelnika u Lovincu. Maturirao je u Gospićkoj gimnaziji 1909. godine, Studirao u Pragu, aktivno propagira komunističke ideje u Gimnaziji, Gospiću, Perušiću i Lovincu. Govori javno na zborovima, što se — u izvještaju **Velikog** župana — ocjenjuje kao čista komunistička propaganda.

Tu je zanimljivo koja pitanja u to vrijeme iznose komunisti u javnim nastupima, kritiziraju politiku vlade, agrarnu reformu, zahtijevaju da se vlada pobrine za povratak zarobljenika iz Rusije, populariziraju SSSR, sovjetsku i republikansku vlast.

Po »Obznani« od 30. XI 1920. profesor I. Brkić je kao komunist otpušten iz službe. Đaci Gimnazije su štrajkovali tri dana protestujući protiv takve odluke.

Drugi profesor koji je u to vrijeme aktivno radio u Gimnaziji bio je slikar Josip Mažuran, član Kluba mladih ljudi koji agitiraju za komunizam među đacima i vojnicima. Nemamo podataka o tome da li se pod tim »Klubom mladih« krije Skoj.

U višim razredima Gimnazije su u to vrijeme među ostalim komunističkim omladincima aktivni dr. Nikola Ugarković i Blaž Uzelac, koji se po dolasku na studije u Zagrebu (1924/24) uključuju u komunistički pokret na Sveučilištu.

Ima osnova za zaključak da je omladinski komunistički pokret u to vrijeme živio i djelovao u Gimnaziji, i u svakom slučaju bio dio tadašnjih revolucionarnih vrenja.

Snažan revolucionarni pokret masa, jaki KP i Skoj (najbrojnija sekcija Kl) i njihov utjecaj zaplašili su buržoaziju i ugrozili njezinu vlast. Da bi spriječila takav razvoj događaja, »Obznanom«, »Zakonom o zaštiti države« i Vidovdanskim ustavom KPJ i Skoj su zabranjeni, a 60 000 članova KP i 8 000 skojevaca stavljeni su van zakona. Izloženi su inkvizicijskom teroru, izbacivanju s posla, hapšenju, fizičkom mučenju, suđenju i ubojstvima. Uhapšeno je 70 000 članova KP i Sindikata, suđena je većina članova rukovodstva i narodnih poslanika.

Monarhija i velikosrpska buržoazija učvršćuju vlast buržoazije, nacionalni unitarizam i državni centralizam, vladaju pomoću vojske, žandarmerije i policije i režimskih terorističkih organizacija pod krinkom parlamentarne demokracije. Ozakonjena je nacionalna neravnopravnost i politika asimilacije pojedinih naroda. Pogoršan je socijalno-ekonomski položaj radničke klase i seljaštva. Razbijene su nade, iluzija i podrška koja je pružena jugoslavenskoj ideji jedinstva i nacionalnoj ravnopravnosti, poboljšavanju socijalnog položaja i demokratskom razvoju. Stvoreni su uvjeti za dugoročno zaoštravanje međunacionalnih i klasnih odnosa. Najveći otpor režimu pružila je HSPS u Hrvatskoj.

Na izborima u Lici 1920. godine je uz apstinenciju glasalo 62,4% upisanih birača. Jugoslavenska demokratska stranka dobila je 19.564 glasa, a Hrvatska seljačka pučka stranka 14.577 glasova.

Na izborima 1923. godine će JDS dobiti 22.554 glasa, a HRSS 18.634 glasa,

a podjela birača po nacionalnoj osnovi zadržat će se u svim budućim izborima. U borbi protiv velikosrpske buržoaske hegemonije stvorit će se — unatoč razlikama — seljačko-demokratska koalicija 1927. godine.

Omladina koja slijedi politiku građanskih stranaka orijentira se prema politici njihovih vodstava, tj. podjelama kojima dominira neriješeno nacionalno pitanje.

Razbijanje organizacija KP, Skoja i Sindikata lišilo ih je najboljih kadrova, izazvalo organizacijsku i političku krizu, iznenađenje i nesnalaženje u uvjetima ilegalne borbe. Nastale su frakcijske borbe, nerealni politički stavovi, nerazumijevanje i pogrešno tretiranje nacionalnog pitanja, sektaštvo, sporo uključivanje u legalne oblike borbe, izoliranost, lutanja, a kod skojevskog rukovodstva pojava avangardizma, zagovaranja politike individualnog terora i optuživanja partijskog rukovodstva za neaktivnost.

Usprkos teškim uvjetima i vlastitoj krizi KP, Skoj i Sindikati postepeno su se i sigurno obnavljali i jačali dolaskom novih generacija. Održavaju kontinuitet, šire svoj politički utjecaj, izlaze na jugoslavensku političku scenu obogaćeni iskustvima žestoke borbe. Iako Skoj nije uvijek nailazio na dovoljno razumijevanja i pomoći, pogotovu u vezi sa svojom ulogom i značenjem, održao je aktivnost i izbjegao sudjelovanje u frakcijskim borbama i neke druge slabosti koje su tada opterećivale komunistički pokret. Pokazao se kao izuzetan saveznik KP, posebno u pripremanju novog kadra za komunistički i radnički pokret.

U gospićkom i perušićkom kotaru komunisti su se spašavali od terora napuštajući Liku, bježeći u druge krajeve i u inozemstvo. Neki su hapšeni, a neki su se povukli u ilegalnost.

Razbijene i kadrovski oslabljene organizacije prelaze u ilegalnost sa smanjenom aktivnošću, nastojeći djelovati u okviru legalnih organizacija i pridobijanjem mlađih ljudi. Aktivniji su 1925. godine, za vrijeme izbora. Te godine KP šalje u Perušić Divka Budaka (člana KP od 1921) radi pomoći organizaciji. Tamo je ostao do 1934. godine. Za to se vrijeme organizacija u Perušiću oporavila i ojačala svoj utjecaj.

Aktivnost Partije i Skoja prirodno se prenosi na Gospić kao najjači i najvažniji centar Like. Već 1923. godine stolarski radnici Ivan Gržetić i Mile Počuča osnivaju prvu ćeliju KP u Gospiću. U Gimnaziji su tada među ostalima aktivni komunistički omladinci Nikola Ugarković i Blaž Uzelac, koji 1924. godine odlaze na Sveučilište u Zagrebu i tamo se uključuju u Klub studenata marksista u kojem je bio i Akif Šeremet. Studenti N. Ugarković i B. Uzelac kao komunisti nastavljaju svoj rad u Gospiću u kojem tada djeluju komunisti Divko Budak, Mile Počuča, Ivan Gržetić, đr. Pavle Gregorić (od 1925—1928) i još neki.

Pod utjecajem komunista u Gimnaziji oživljava komunistički omladinski pokret. Sredinom dvadesetih godina uključuje se grupa mladih komunista: Duško Ilić, Juraj Đorđe Mažuran, Ivo čačić, Jakov Blažević, Milojko Majstorović, Slobodan Žarković, Nikola Sorić, Natalija Radišić, Marija Mara Uzelac, Marija Bevandić, Trnka Jordan, Katica Mažuran. (Te su djevojke bile organizirane u jednoj skojevskoj organizaciji.) Istovremeno se aktivira i radnička omladina.

Neki od tih omladinaca primljeni su u KP 1926, u početku 1927. i 28. godine. Organizacija još nije bila učvršćena, radi se s pojedincima u želji da se organizacija obnovi mladim ljudima.

Na kraju tog razdoblja doći će u Gospićku gimnaziju 1927/28. godine kao profesor Akif Seremet, član CK KPJ. On će za kratko vrijeme — kao iskusan i sposoban partijski rukovodilac — partijsku organizaciju povezati, organizirati, omasoviti je primanjem u članstvo mladih ljudi, radnika i đaka
praktično je utemeljiti. Iza sebe će ostaviti političko i organizacijsko iskustvo velikog značenja za mlađi kadar koji tada ulazi u KP. Ostavit će ih sposobne da prežive u teškom nastupajućem vremenu diktature i da ponovo ožive svoju djelatnost i odgovore zadacima koje im donosi vrijeme.

Radeći intenzivno s komunistima u Gospiću, sa đacima u Gimnaziji i radničkom omladinom, u SP će biti — uz Duška Ilića, Đorđa Mažurana, Ive čačića — u 1928. godini uključeni Jakov Blažević, Marija Mara Uzelac, Natalija Radišić, Marija Bevandić. U isto će vrijeme u KP biti primljeni i radnici-omladinci Stjepan Stevo Štimac, krojački radnik, Hubert Vidaković, pekarski radnik, Jovo Rajčević, Drago Marušić, krojački radnik, Josip Uroić, pekarski radnik. Oformit će se ćelije KP u Gimnaziji i u Gradu. Na sastanke ćelije u Gimnaziji dolaze Nikola Ugarković, Blaž Uzelac, Juraj Mažuran, Duško Ilić. Formirane ćelije su se reorganizirale, pa su se u njima našli skupa radnici i učenici, a pojedini radnici, članovi KP, dobili su zaduženja da rade s mladim komunistima i učenicima i obratno. MK KPJ oformljen je u Gospiću 1928. godine, sekretar je bio Drago Marušić koji je 1934. godine otišao u Zagreb. Prema nepotpunim podacima tada je u Gospiću djelovalo 25 članova KPJ. Pretpostavlja se da ih je bilo i više, pogotovu među radnicima.

U to doba su među revolucionarnim omladincima u Gimnaziji: Vladimir Radaković, Nikola Francetić, Đuro Stanković, Srđan Brujić, Milan Andrović, Dmitar Jović, Stevo Plećaš, Mirjana Narandžić, Martin Dasović, Grujica žarković, koji će kasnije zbog političkih prilika nastalih diktaturom postati članovi KP na sveučilištima ili u drugim organizacijama.

U teškim uslovima KP doživljava krizu, unutarnje sukobe, frakcijske borbe, što se odražava i na Skoj. (Poslije avangardisitčke faze Skoj se pokušava organizirati i prijeći na legalne oblike borbe u okviru sindikalnog pokreta kao Savez radničke omladine Jugoslavije, ali nakon zabrane te organizacije prelazi u ćelijsku ilegalnost što ga izolira i uvjetuje sektaštvo.) Opozicijski pokret režimu i utjecaj HSS-a i SDS-a jačali su posebno nakon atentata 20. 6. 1928. na Stjepana Radića, jačali su zahtjevi za promjenu -ežima Vidovdanskog ustava, ali u okviru toga oživljavaju i rastu režimski velikosrpski nacionalizam i nacionalna radikalistička i separatistička strujanja frankovaca i klerikalaca. U Gospić dolaze odvokati Andrija Artuković i Josip Dumandžić gdje skupa s istaknutim predstavnicima trgovačke bužoazije u periodu diktature organiziraju ustaško-klerikalni pokret. Nacionalne i socijalne prilike su se zaoštrile, ali je komunistički pokret u Gospiću ojačao potkraj tog perioda, uprkos svim teškoćama pa i nejasnoćama u političkim i organizacijskim stavovima, posebno u vezi s nacionalnim pitanjem, iako je i dalje bio sektaški i odražavao socijalnu sredinu Gospića, zanatske radnike i Učenike, ne posvećujući dovoljno pozornosti seljacima osim u Perušićkoj organizaciji. Na njega ne utječu frakcijske borbe i stalna previranja iz tog perioda. Na neki način je izoliran i pošteđen od toga i na njega utječu samo najopćiji uvjeti razvoja političkih odnosa u zemlji i unutar pokreta.

IV kongres KP 1928. godine predviđao je mogućnost uvođenja diktature u Jugoslaviji. Neuspjeh tzv. parlamentarne vladavine Vidovdanskog ustava

kojom je pogoršano ukupno stanje u zemlji i narastao otpor režimu, dovelo je 1929. godine do uvođenja šestoj anuarske diktature kralja Aleksandra i velikosrpske buržoazije koja nije bila spremna da dijeli vlast. Kraljevom proklamacijom ukinut je parlamentarizam, uspostavljena je apsolutistička vladavina, nacionalni unitarizam. Kraljevim dekretima i zakonima mijenja se politički i administrativni sistem i naziv države, integralnim jugoslavenstvom negira se i troimeni narod, zabranjuju se i raspuštaju sve političke stranke. Novim zakonom o zaštiti države uvode se posebne kaznene odredbe protiv komunista i drugih protivnika režima. Građanske stranke nisu pružile otpor diktaturi, ali je većina zauzela opozicioni stav. Zbog neviđenog terora i velike ekonomske krize rastao je otpor režimu u zemlji i inozemstvu. Kralj 3. rujna 1931. godine donosi Oktroirani ustav i novi izborni zakon koji mu na izborima 8. 11. 1931. godine uz samo vladinu listu, apstinenciju i teror osigurava većinu. U duhu politike unitarizma ta skupštinska većina oformit će se do 1933. u unitarističku Jugoslavensku nacionalnu stranku. Pasivan stav građanskih stranaka omogućio je režimu da se još više usmjeri na teror prema KP i Skoju. U prilog mu je išla i kriva procjena rukovodstva KPJ koje je precjenjivalo utjecaj KP a potcjenjivalo snagu režima koji je međutim neviđenim terorom, ubojstvima, hapšenjima, mučenjima, sudskim procesima i slanjem na robiju krenuo na komuniste.

Šestojanuarska diktatura će politikom nacionalnog ugnjetavanja u Gospićkom i Perušićkom kotaru poprimiti oblike masovnog terora nad hrvatskim stanovništvom ne samo ukidanjem hrvatskih kulturnih ustanova. Hrvatske čitaonice, društava, sportskih društava, Hrvatskog sokola i osnivanjem Jugoslavenskog sokola kao velikosrpske organizacije i unitariziranjem svih organizacija već i hapšenjima, mučenjima, suđenjima i progonom ogromnog broja ljudi, premještanjima i dovođenjem režimu odanih ljudi, favoriziranjem srpske buržoazije na ekonomskom planu i prioritetnim zapošljavanjem pripadnika srpske nacionalnosti u državnoj službi, posebno u vojsci, žandarmeriji, policiji, upravi.

Diktaturom su u Gimnaziji i školama nastale promjene. Nastojali su odgoj i obrazovanje potpuno potčiniti velikosrpskoj unitarističkoj politici integralnog jugoslavenstva. To se odražavalo otpuštanjem, premještanjem, umirovljenjem nastavničkog kadra i dovođenjem režimskih ljudi.

Takvoj su politici posebno htjeli potčiniti učenička udruženja u školi i sva udruženja izvan škole koja su sada bila propisana od države i od nje nadzirana. Ponovnim osnivanjem Jugoslavenskog sokola njegov podmladak je u školama morao obuhvatiti sve učenike. Tako je bilo i sa svim drugim organizacijama u školi, a za roditelje u »Zajednici doma i škole«. Sve je moralo biti pod nadzorom države u duhu politike diktature. Režim škole uz pomoć Crkve trudio se da odgoj utemelji u srpskoj istorijskoj romantici Kosova, Vidovdana, Svetosavlja, dinastije Karađorđevića osobito proslavama kraljeva, prijestolonasljednikova i kraljičina rođendana, dana sv. Save. Uz to su išle svečana bogosluženija, govori, akademije, kulturno-zabavne priredbe, školske priredbe i slično.

Neke učenike Hrvate koji nisu javno prihvatili tu politiku izbacivali su iz škole pa i hapsili. To je bio slučaj s Ninom Rupčićem i Josipom Japunđićem koji su na robiji postali komunisti, članovi KP.

Takvu politiku režima nije prihvatila većina nastavnika i učenika usprkos maltretiranjima i progonima. Njome su se okoristili samo ekstremni nacio-

nalisti na obje strane za raspirivanje mržnje. Teror se najmasovnije ispoljio nad hrvatskim seljacima poslije poznate ustaško-talijanske terorističke provokacije u Brušanima 1932. godine, tzv. »velebitskog ustanka« koji nije ni mogao ugroziti državu niti mu je hrvatski narod pružio potporu. Grupa od pet ustaških, Pavelićevih, emigranata — koja se iz Italije prebacila u Velebit — imala je potporu grupe organiziranih ustaša s Jucom Rukavinom iz Perušića i Andrijom Artukovićem, tada odvjetnikom u Gospiću, na čelu. Artuković je pobjegao u Italiju, a hrvatski seljaci su poslije toga bili izloženi mjerama izvanrednog stanja, policijskom satu, zabrani okupljanja više od dva čovjeka, takozvanom prikupljanju oružja pri čemu su ih žandari tukli ako bi im predali neki stari austrijski bajunet, ali i ako ga ne bi predali zato jer ga nisu ni imali. Dovedeni pukovi privremenih žandara okupirali su Gospić i Liku nemilice tukući gotovo sve seljane u nekim selima. Gospić je bio preplavljen žandarmerijskim patrolama od po 3 žandara s noževima na puškama, teroriziran zabranom okupljanja više od dva čovjeka. Takvu terorističku predstavu diktature narod će poslije toga dugo pamtiti. Diktatura nije pomogla režimu da se učvrsti. Ojačala je opozicija režimu kako kod hrvatskog tako i kod srpskog naroda. S druge strane nanijela je političku štetu još više obespravljujući i osiromašujući hrvatski i srpski narod, sijući razdor i mržnju među njima i objektivno pomažući jačanju ekstremističkih, nacionalističkih i profašističkih struja. Tako teror šestojanuarske diktature u Lici traje nešto duže.

Pod udarom diktature organizacija KP i komunističke omladine u Gospiću — u početku razbijena — nije prestala djelovati ali je potisnuta u duboku ilegalnost i na rad komunista kao pojedinaca. Neki komunisti su otišli, neki su uhapšeni, a oni koji su bili koliko-toliko poznati nadzirani su od policije. Uhapšen je Mile Počuča i osuđen na 6 godina robije. U Bjelovaru su uhapšeni gospićki komunisti Joso Bevandić i Milan Franjić, 7. rujna 1931. godine uhapšeni su Jakov Blažević, Juraj Đorđe Mažuran, Marija Mara Uzelac i Tomo Balenović. Juraj Mažuran i Marija Uzelac su suđeni, a Jakov Blažević i Tomo Balenović su pušteni nakon što su proveli više mjeseci u zatvoru. Partijske veze su se pokidale. U Gimnaziji su nastavili raditi komunisti Jakov Blažević, Natalija Radišić, Marija Uzelac, Ivo čačić, Tomo Balenović do 1931. godine, a kasnije kao studenti i mladi komunisti koje smo spomenuli, ne više onako slobodno kao prije diktature. Zato u to vrijeme i ne bilježimo primanje novih članova u KP.

Ekonomska kriza i kriza izazvana šestojanuarskom diktaturom dale su šansu oživljavanju komunističkog i omladinskog pokreta na novim osnovama i jačanju akcijskog jedinstva. CKKPJ 1933. godine imenuje privremeno rukovodstvo Skoja i za rad s omladinom angažira zavičajne studentske klubove. Tako se stvara sve više simpatizera, ali se formira malo skojevskih organizacija do 1935. godine u Gospićkom kotaru i kasnije jer je u 1936. godini Gorkičevo i Mukovo tumačenje o ukidanju Skoja zadržalo osnivanje organizacije do kraja 1936. godine, a do tada se u Učiteljskoj školi i Gimnaziji osnivaju ćelije KP i grupa simpatizera, mladih komunista, koje za primanje u KP pripremaju MK i komunisti u Gospiću i studenti komunisti iz zavičajnih klubova.

Od 1932. godine počinje oživljavanje rada partijske organizacije. Dolaze novi mladi ljudi, prije svega u Učiteljskoj školi gdje 1933/34 formiraju ćeliju KP u kojoj su Tomica Radić, Joso Vukelić, Katica Mažuran, Lavoslav

Mažuran. Formiranje te organizacije pripremili su svojim političkim radom Ivo čačić, Nedjeljko Žakula, Duško Ilić 1 Tornica Radić. Ćelija je u ono vrijeme bila vrlo aktivna i mnogo je utjecala na osvješćenje đaka prije svega u Učiteljskoj školi i povezivala ih sa đacima u Gimnaziji i s radničkom omladinom. U to vrijeme je upravo ta organizacija pomogla da ponovno oživi pokret u Gimnaziji i ostvarila je uvjete za dalji razvoj pokreta u Učiteljskoj školi. Sa školskom omladinom su u to vrijeme radili komunisti Nedjeljko Žakula, Duško Ilić, Ivo čačić i Nikola Ugarković.

Pod neposrednim utjecajem ćelije KP u Učiteljskoj školi, a naročito Tomice Radića, javlja se omladinska grupa u Gimnaziji 1933. godine, a već 1934. godine Nedjeljko Žakula i Duško Ilić primaju u KP Dinka Tomičića, Vjeka Prpića i Antu Rukavinu i s Josom Vukelićem oformljuju ćeliju KP kojom rukovodi Nedjeljko Žakula, a kasnije Duško Ilić. Time aktivnost u srednjim školama opet prelazi na Gimnaziju kao i prije diktature, ali se nastavlja i u Učiteljskoj školi. Većina iz ćelije Učiteljske škole završava školu 1934. godine, ali se formira nova ćelija u kojoj su Nikola Kraljić, Đorđe Tepavica, Lavoslav Mažuran i jedan učenik koji je došao iz Vojvodine.

Ćelija u Gimnaziji je vrlo aktivna i utjecajna. Okuplja veliki broj simpatizera među učenicima u srednjim školama, ali djeluje i van škole. Oni će maturirati i napustiti Gimnaziju krajem 1936, ali će kao studenti djelovati pod rukovodstvom Jakova Blaževića u Zagrebu i u Gospiću za vrijeme ferija. Od njihovih raznovrsnih aktivnosti posebno je zapaženo vođenje trodnevnog štrajka đaka u Gimnaziji u listopadu 1934. godine. Štrajk je bio uperen protiv režima u školi koji je uvela diktatura i njezinih eksponenata, direktora dr. Nikole Čorića, vjeroučitelja-popova i profesora koji su ga podržavali. Kao neposredan povod za štrajk iskorišteno je što je jedna profesorica sprovodeći režimsku disciplinu udarila učenicu 8. razreda. Štrajk je vodio Duško Ilić preko partijske ćelije. Prvog dana su u štrajku sudjelovali đaci 2 odjeljenja 8. razreda, drugog im se dana priključio i 7. razred, a trećeg dana im se trebao priključiti 6. razred i 2 odjeljenja 5. razreda. Međutim, štrajk je trećeg dana prekinut na vijest o atentatu na kralja u Marseilleu. Uz članove KP uspjehu štrajka doprinijeli su komunistički orijentirani omladinci i simpatizeri đaci, napredni profesori i simpatije i podrška građana. Među đacima to su Vladimir Radaković, Marko Počuča, Proko Dmitrašinović, Damjan Vujnović, Bude Šakić, Mile Pjevač, Aleksandar Opačić, Josip Cindrić, Mica Crnić, Irena Petry, Predrag Vujnović, Bogdan Maksimović, Nedjeljka Basarić, Stjepan i Dragica Pavelić, Marija Rukavina, Ivka Rukavina, Savka Javorina, Drago Grdenić, Mile Vojnić, Vuka Vejinović, sestre Bevandić, i dr. Ana Gradišnik. To je u vremenu između dva rata bio drugi štrajk đaka u Gospićkoj gimnaziji kojim su rukovodili komunisti. Đaci su bili jedinstveni, a građani su bili na njihovoj strani. Štrajk ima posebnu važnost i zato što je to prva istaknutija zajednička akcija Hrvata i Srba poslije šestojanuarske diktature i ustaške afere iz 1932. godine, a to su bila dva događaja koja su pogoršala međunacionalne odnose. Štrajk je pozitivno utjecao i na revolucionarna kretanja i omasovljenje komunističke organizacije, posebno skojevske u srednjim školama, a pozitivno se odrazio i na međunacionalne odnose. Zbog štrajka su školske vlasti udaljile iz škole Dinka Tomičića, Ante Rukavina je dobio ukor nastavničkog vijeća, a Vjeko Prpić ukor direktora. Ante Rukavina je bio prisiljen da nastavi školovanje u Požegi.

U tom vremenu oživjet će i aktivnost partijske i omladinske organizacije u Perušićkom kotaru pod rukovodstvom Divka Budaka i komunista koji će se 1932. godine vratiti iz svijeta, Ivana Rukavine Palente i drugih. Divko Budak će 1934. godine napustiti Perušić, a Drago Marušić Gospić, obojica će otići u Zagreb.

Komunistički pokret je Obznanom i šestojanuarskom diktaturom doživio dva teška udara, jer je u oba slučaja teror bio najviše uperen na komuniste i njihove organizacije i u tome je buržoazija bila jedinstvena. Izvukao je pouke i čim je počela slabiti moć diktature počeo se oporavljati. Dalje zaoštravanje međunacionalnih odnosa i neuspjeh diktature postavljali su pitanje uređenja države.

Pogoršavanje ekonomske situacije i sve izraženije nastajanje fašizma, ubojstvo kralja, sve to još više destabilizira zemlju pa preorijentiranjem vanjske politike prema fašističkim silama i suzbijanjem unutarnje opozicije režim pokušava sebi produžiti život. U tim uvjetima vlada 5. 5. 1935. godine raspisuje skupštinske izbore s vladinom listom, a veći dio stranaka opredjeljuje se za opozicijsku listu koju nosi V. Maček. Uprkos apstinenciji, prinudi, falsifikatima i nepovoljnom izbornom zakonu opozicija je — iako nije pobijedila — dobila oko milijun glasova. Izbori su bili poraz diktature. Zbog toga za predsjednika vlade dolazi Milan Stojadinović s novom strankom. Jugoslavenskom radikalnom zajednicom. Stojadinović priznaje postojanje neriješenog hrvatskog pitanja pokušavajući da u vladu uvuče HSS, tolerirajući proširivanje njegovih aktivnosti.

Poslije izbora 1935. godine HSS hoće da osigura svoju dominaciju ne samo u rješavanju hrvatskoga nacionalnog pitanja nego u svim područjima života. Osniva Hrvatsku seljačku i građansku zaštitu, Gospodarsku slogu, HRS, osvaja i osniva razne gospodarske i kulturne institucije i organizacije, a općinskim izborima 1936. nastoji učvrstiti svoju prevlast u općinama. Usporedno s tim jačale su i ustaško-klerikalne snage orijentirajući se na prodor u HSS i legalne oblike borbe, te klerikalna društva i organizacije i njihovu štampu.

U vanjskoj se politici Stojadinovićeva vlada sve više približava Njemačkoj i Italiji i 25. 3. 1937. godine sklapa sporazum s Italijom, kojim se uzajamno jamči poštivanje granica i prestanak djelatnosti ustaškog pokreta u Italiji.

U zemlji je otpor opozicije Stojadinovićevoj politici doveo 8. 10. 1937. godine do tzv. Bloka narodnog sporazuma kojim se traži ukidanje Ustava iz 1931. godine, raspisivanje izbora za ustavotvornu skupštinu koja treba da donese novi ustav većinom svih Srba, svih Hrvata i svih Slovenaca. KPJ ga je podržala jer je u njemu vidjela mogućnost demokratskog okupljanja progresivnih snaga na liniji stvaranja Narodne fronte.

Rukovodstvo KPJ bilo je izvan zemlje i nije bilo u stanju voditi realnu politiku. Time je slabio utjecaj KPJ ne samo u širokim masama nego i u samoj Partiji i radničkoj klasi, iscrpljujući se u frakcijskim borbama. Došlo je dotle da je zaprijetilo ukidanje KPJ kao sekcije KL

KPJ su posebno opterećivali nejasni i sa situacijom i potrebama neusklađeni stavovi u vezi s rješavanjem nacionalnog pitanja, jer je ono dominiralo unutrašnjopolitičkom scenom, pa je postalo jedno od važnih pitanja i unutarpartijskim raspravama. Pitanje je bilo kakav stav zauzeti prema borbi protiv nacionalnog ugnjetavanja na čijem je čelu bila buržoazija. To je pitanje postalo i jedno od bitnih za obranu zemlje od fašizma. Stavovi

0 tome začeti su već 1929. godine, ali se utvrđuju na IV zemaljskoj konferenciji KPJ utvrđivanjem stava o potrebi osnivanja KP Hrvatske i Slovenije u okviru KPJ, a potpuno se razjašnjavaju na Splitskom plenumu KPJ održanom sredinom 1935. godine. Ti stavovi, skupa s potrebom organizacijskog jačanja KP, borbe protiv frakcionaštva, povezivanje Partije s radničkom klasom, seljaštvom, omladinom u svim oblicima legalne borbe za šire okupljanje masa na liniji Narodne fronte u borbi za rješavanje socijalnih 1 nacionalnih pitanja, u borbi protiv nastupajućeg fašizma kao glavne opasnosti, jačanju KP. — Omogućavaju KPJ da u narednom periodu ojača svoju organizaciju, jedinstvo i politički utjecaj, pogotovu vraćanjem rukovodstva u zemlju i dolaskom Tita na čelo KPJ. Ti su stavovi omogućili obnavljanje Skoja i šire okupljanje omladine koja je samo za kratko zaustavljeno 35/36 velikom provalom i hapšenjima i pogrešnom Gorkičevom direktivom 1936. godine da se ukine Skoj.

U 1935/1936. godini komunistički pokret u Gospićkom i Perušićkom kotaru sve više izlazi iz sektaštva i izolacije ostvarujući sve širi utjecaj u ukupnome političkom životu, posebno na selu i među omladinom. Iako su neki utjecajni komunisti otišli iz Like, kao Drago Marušić, Divko Budak, Duško Ilić, Nađeljko Žakula, u Gospić dolaze Jakov Blažević i s robije Mile Počuča i preuzimaju rukovođenje. Praktično otad MK Gospić preuzima rukovođenje partijskom organizacijom u Lici sve do Prve okružne konferencije KP za Liku 1940. godine kada je izabran Okružni komitet. Jačaju partijske veze unutar Like, jačaju postojeće partijske organizacije i stvaraju se nove. Jakov Blažević je 1936. godine kooptiran u Pokrajinski komitet KP za Hrvatsku. U novi Pokrajinski komitet Skoja za Hrvatsku izabrani su 29. 6. 1935. Marija Mara Uzelac i Slobodan Žarković, studenti komunisti iz Gospićke gimnazije. Potkraj 1935. godine osniva se ćelija KP u Divoselu, sa sekretarom Đurom Vujnovićem Đurelicom, a 1936. i skojevska organizacija sa sekretarom Jovom Plećašem učenikom Učiteljske škole. U te se organizacije u to vrijeme uključuje grupa istaknutih omladinaca komunista iz Gimnazije i Učiteljske škole: Vlado Radaković, Đuro Potkonjak, Damjan Vujnović, Jovo Plećaš, Marko Počuča, Bosiljka Dimić, Anđa Obradović, Milan Vujnović, Stevo Potkonjak, Stevo Obradović, Mile Pjevač, Mića Jović, Bogdan Dimić i drugi.

U 1936. godini oformljuje se i partijska organizacija u Smiljanu, sa sekretarom Jovom Rajčevićem.

Jakov Blažević po svom povratku u Gospić rukovodi ćelijom u Gospićkoj gimnaziji, a u njoj su Joso Vukelić, Vjeko Prpić, Ante Rukavina i kinooperater Bičanić.

U svibnju 1935, za profesora u Gimnaziju dolazi Mirko Banjević, crnogorski pjesnik. Predavao je hrvatskosrpski jezik i književnost, historiju i francuski jezik, pa se poslije oformila ćelija u kojoj su bili prof. Mirko Banjević, Vjeko Prpić i Ante Rukavina. Mirko Banjević se izuzetnim žarom, sposobnošću i pristupačnim odnosom prema učenicima u nastavi i druženjem izvan nastave uključio u grupni rad s njima i propagiranje komunističkih ideja, pa je za samo godinu dana koliko je ostao u Gimnaziji umnogome — skupa s profesoricom Mag dom Vernić i grupom naprednih profesora — zaslužan za revolucionarnu komunističku i kulturnu orijentaciju generacije koja će otad pa do rata djelovati u Gimnaziji. Banjević je u Gimnaziju došao sa studija gdje je već bio proganjan. Ne poznavajući prilike

on vjeruje da može mijenjati školu, politiku, režim i odnose u njoj, bori se svim sredstvima protiv njezine konzervativnosti. Svojim predavanjima i raspravama sa đacima o književnim djelima obogaćuje njihovu kulturu i progresivnu orijentaciju, na satovima francuskog jezika čita pjesme francuskih radnika. Sa đacima radi posebno u literarnoj sekciji đačkog društva Jedinstvo, kojim su tada u ime đaka rukovodili komunisti Mile Stanković, Branko Bjegović i Aleksandar Radaković, a u njemu su bili angažirani napredni učenici. Uprava škole i vjeroučitelji nisu se mogli pomiriti s njegovom djelatnosti, budući da je njegov utjecaj postajao sve veći. Počeli su tražiti povod da ga izbace iz službe. Vjeko Prpić 1936. godine u literarnoj sekciji »Jedinstva« drži — u dogovoru s Banjevićem i na osnovi njegova seminarskog rada — izlaganje o pjesničkom djelu češkog pjesnika Jiržija Volkera. Profesor koji je rukovodio tom sekcijom kao zastupnik škole tuži M. Banjevića i Vjeka Prpića direktoru koji Banjevića tuži Ministarstvu prosvjete zbog toga i zbog Banjevićeva uvjerenja i djelovanja. Stiže inspektor da povede istragu uz pomoć direktora, vjeroučitelja, i učenika svjedoka klerofašističke orijentacije. Banjevića otpuštaju 1936. iz službe bez dokaza osim njegove progresivne orijentacije koja je tada iskazana i u dijelom objavljenoj poemi »Kakanj«, gdje je govorio o bijedi radničke klase.

Od mladih komunista iz Gimnazije Jakov Blažević 1936. godine stvara novu ćeliju KP i njome rukovodi. U nju ulaze Branko Bjegović Punčec, Aleksandar Radaković i Vojislav Narandžić, dok se prva ćelija potkraj godine gasi jer V. Prpić i A. Rukavina odlaze na sveučilište.

U to vrijeme u Gimnaziji djeluju i učenici komunisti Vladimir Radaković, Damjan Vujnović, Marko Počuča koji su povezani u Divoselu. U početku 1936. godine Jakov Blažević upoznaje V. Prpića i A. Rukavinu s Milom Počučom i povezuje ih. Održali su više sastanaka na kojima se raspravljalo 0 potrebi jačanja organizacije i o teorijskom radu, posebno u pripremi mladih za primanje u KP i Skoj. Otad su Prpić i Rukavina po direktivama M. Počuče, a kasnije i ostalih članova MK, Jakova Blaževića, N. Žakule, prvo usmeno a kasnije dajući i određenu marksističku literaturu, radili s manjim grupama od 3—4 omladinca i pripremali ih za ulazak u organizaciju. To su nastavili i kasnije kao studenti uz ostale poslove kad su dolazili na ferije, jer su i kao studenti bili na vezi MK Gospić.

U takvim oblicima rada pretjecala je djelatnost gotovo svih skojevaca otad pa do rata. Tako su oni i novoprimljeni komunisti proširivali svoje marksističko obrazovanje. Skojevci u Gimnaziji i u Učiteljskoj školi su preko KP i studenata nabavljali marksističku literaturu i proučavali je. O spoznatom su vrlo živo raspravljali i to im je pomoglo u radu s mlađima od sebe i ulilo im osjećaj snage i nadmoćnosti u raspravama sa đacima kleronacionalističke orijentacije pomažući im da suzbijaju njihovo djelovanje.

U sredini 1936. godine je na rijeci Novčići u Kaniži Jakov Blažević organizirao mjesnu partijsku konferenciju na kojoj su bili: J. Blažević, V. Prpić, A. Rukavina, dr. N. Ugarković, Nikola Kraljić, Dane Basarić, Jovo Rajčević 1 krojač Ciganović. Referat o organizacijskim i političkim pitanjima držao je J. Blažević, a o omladinskim, posebno u Gimnaziji i u Učiteljskoj školi, V. Prpić. Na prijedlog J. Blaževića je tajnim glasanjem biran MK Gospić: za sekretara Dane Basarić, za članove dr. N. Ugarković i još jedan drug čijeg se imena sudionici ne sjećaju. J. Blažević nije biran jer je trebao ići

u Zagreb na rad, a Prpić i Rukavina su išli na sveučilište. Međutim, zbog provala u KP, J. Blažević se brzo vratio u Gospić.

Uz spomenute članove KP i omladince koji su bili aktivni u Gimnaziji tada pristiže i nova generacija komunista omladinaca i simpatizera, među kojima su: Petar Bjegović, Aleksandar Radaković, Vojislav Narandžić, Branko Basarić, Tekla Fajdić, Vladimir Orešković, Vladimir Knežević i Anđa Obradović, Pera Japundžić, Kata Kosović, Ante Uzelac, Marija Brozović, Ivan Pekas, Marija Đukić, Milan Stanković, Kata Vukelić, Lucija i Boško Palijan. Oko njih je bilo mnogo simpatizera, pogotovo mlađih koji su se već opredijelili.

U Učiteljskoj školi također dolazi nova generacija mlađih u kojoj će se brzo istaknuti: Jure Naglić, Niko Korać, Branko Ognjenović, Ilija Uzelac, Jovo Plećaš, Stevo Obradović, Stevo Potkonjak i drugi.

Tada i ubuduće će se u radu s omladinom preko ljeta više angažirati lički studenti komunisti, skojevci i simpatizeri.

Unatoč zajedničkim nastojanjima opozicije i režima da je i dalje onemogućavaju u političkom životu i progone njezin kadar, KP ostvaruje sve veći utjecaj svojom politikom borbe protiv fašizma, za mir, za stvaranje Narodne fronte, jasnom politikom o nacionalnom pitanju i obrani zemlje u borbi protiv širenja nacionalne mržnje. Sve više koristi i mogućnosti uključivanja u legalne oblike političke borbe, komunisti ulaze u legalne organe i stranačke i općinske strukture, u Zaštitu, Gospodarsku slogu, SDS i njezine strukture. Đačka omladina polako ulazi u mjesne seoske ćelije KP i skojevske i omladinske organizacije svojih sela skupa sa seljacima i radnicima i sa seoskom i radničkom omladinom. U početku je inicijator i nosilac priprema i organiziranja tih organizacija i njihova rada — uz partijska rukovodstva. Time mladi komunisti učenici preuzimaju veće i odgovornije obaveze, razbijaju sektaštvo, izoliranost i uključuju se u masovni politički rad u kojem stječu dragocjena iskustva. Ta će se politika sve više primjenjivati narednih godina i doprinijeti širenju utjecaja KP, naročito u Gospićkom i Perušiškom kotaru, ali i širom Like.

Inače će KPJ i Skoj potkraj 1935. i u 1936. godini doživjeti težak udarac režima zbog provale u organizaciju, tako da će od 3.000 članova KP biti uhapšene dvije trećine. U zaredalim pojedinačnim i grupnim sudskim procesima bit će osuđeno mnogo komunista na robiju i to do pet godina. Kao kurir CK uhapšen je potkraj 1936. i tadašnji student Dinko Tomičić, i osuđen na 18 mjeseci robije. U toj situaciji će jedan od prvaka HSS-a Pernar, u govoru na zboru u Gospiću reći da komuniste treba istrijebiti.

Teror diktature i politička ubojstva nisu prestajali, a najizrazitiji su bili za izbora 5. svibnja 1935. Vlast je terorizirala birače i predstavnike opozicije falsificirajući izbore. Zbog toga je 6. svibnja pred Gospić došlo 200 ljudi iz Klanca. Došli su se žaliti državnom tužiocu i komandiru žandarmerijske čete. Žandari ih nisu pustili u grad, a kad su seljaci bili uporni pucali su u njih i dvojicu ubili a trojicu teže ranili. Istragu u Klancu vodili su žandarmerijski major i poručnik sa sreskim načelnikom, uhapsili su više desetina ljudi, a desetoricu su predali Okružnom sudu u Gospiću. Na njihovu tužbu saslušan je i sreski načelnik u Perušiću pod optužbom da se nije htio angažirati u ovom slučaju.

Slijedeće godine, 1936, u Trnovcu je ubijen poslanik s liste V. Mačeka Karlo Brkljačić, solunski dobrovoljac i nosilac Karađorđeve zvijezde. Nije

bila tajna da su ubojstvo organizirale pristaše režima iz velikosrpskih krugova.

Agresija Italije na Etiopiju i španjolski građanski rat očigledno su ukazivali na fašističku opasnost. Te je događaje pažljivo pratila školska omladina i oni su utjecali na njezino političko opredjeljenje. Dvojica komunista iz Perušića otišla su u Španjolsku, a 8 ih je tamo otišlo iz drugih zemalja da brane republiku. Otišao je i Blaž Uzelac.

Godina 1937. bila je prijelomna u daljem razvoju komunističkog pokreta, KPJ i Skoja. Tito je došao na čelo KPJ i rukovodstvo se vratilo u zemlju. Osnovana je KPH, poništena je Gorkičeva odluka o raspuštanju Skoja. Zauzeti su jasni stavovi o bitnim političkim i organizacijskim pitanjima.

Za razvoj Skoja i omadinskog pokreta oni su izraženi osnivanjem Centralne omladinske komisije CK KPJ, Titovim člankom »Skoj na novom putu« objavljenim u »Proleteru« srpnja 1937. godine. Ti stavovi mijenjaju ulogu Skoja i daju osnovu za njegovu dalju djelatnost i metode rada. Naglašavajući da Skoj nije dovoljno povezan s omladinskim mnoštvom već izoliran od njega, da ne posvećuje dovoljnu pažnju pitanjima od interesa za omladinu i zato omladinski pokret obuhvaća manji dio napredne omladine, većinom studentske i radničke u gradovima, ali ne i seoske. Traži se temeljita reorganizacija Skoja prema uvjetima svakog mjesta i pokrajine i daju mu se slijedeći zadaci: razvoj i učvršćenje svih demokratskih, naprednih i kulturnih organizacija i djelatnost u korist svih naprednih omladinskih organizacija, odgoj omladine u duhu borbe protiv fašizma za demokraciju, napredak i mir čuvajući legalnost svih omladinskih organizacija. To je bila osnova za okupljanje omladine u Narodnoj fronti.

Osnovan je novi PK Skoja za Hrvatsku. Reorganizacija Skoja oživjela je rad ljevičara studenata i srednjoškolaca, radničke omladine i počeo je rad sa seoskom omladinom, ispoljena je sve snažnija antifašistička orijentacija.

Ta je godina obilježena velikom aktivnosti i napretkom u organiziranju i političkoj aktivnosti. MK Gospić je još aktivnije, snažnije i sveobuhvatnije nastavio svoju raniju započetu aktivnost ne samo u Gospićkom i Perušićkom kotaru nego u Lici uopće. Ojačan je i povratkom u Gospić Nedjeljka Žakule, koji je dobro poznavao organizaciju. Članovi MK se sada potpuno angažiraju u razvoju komunističkog pokreta u Lici.

Jačaju partijske organiazacije i zalaganje za okupljanje što šireg kruga ljudi u borbi za demokratski razvoj i otpor fašističkoj opasnosti. Pojačana je njihova borba protiv režima i pojačanog utjecaja ustaškog pokreta, kleronacionalista koji nastupaju organiziranije i sve legalnije propagandom, stvaranjem organizacije, terorističkim aktivnostima, posebno nakon sporazuma Stojadinović—Mussolini i povratka Budaka, Lorkovića, Francetića i nekih drugih ustaških emigranata u zemlju.

Jača antifašističko raspoloženje, politička diferencijacija i borba protiv konkretnih nosilaca i aktivnosti profašističkih snaga.

Pod rukovodstvom MK i partijskih organizacija počinje snažan razvoj i utjecaj omladinskog pokreta zahvaljujući organiziranom radu skojevske organizacije najprije u školama, zatim se prenosi na sela i obuhvaća sve više antifašistički raspoložene omladine. Otad MK posvećuje veliku pozornost razvoju organizacije Skoja, posebno Jakov Blažević, Đuro Stanković i Ivo čačić.

Uz komunista Damjana Vujnovića, Vladimira Radakovića, Aleksandra

Radakovića, Petra Bjegovića, Vojislava Narandžića u to vrijeme je u Gimnaziji grupa mladih opredijeljenih i simpatizera: Vladimir Orešković, Branko Basarić, Vladimir Knežević, Tekla Fajdić, Aleksandar Plećaš, Marija Đukić, Ante Uzelac, Joso Dasović, Vukosava Vejnović, Ljubomir Hrnjak, Stanko Manestar, Pera Japundžić, Nedjeljka Žakula, Petar Radaković, Anka Murgić, Bogdan Plećaš, Milan Stanković, Katica Kosović, Mirko Vitas i drugi.

Uz dotadašnje članove KP i Skoja u Učiteljskoj školi je Nedjeljko Žakula 1937. godine primio u Skoj i oformio novu organizaciju u kojoj su: Jure Naglić, Niko Uzelac, Branko Ognjenović i Ilija Uzelac. Ta organizacija će se s novom generacijom, u kojoj su: Ilija Radaković, Stojanka Aralica, Milan i Božo Pavičić, Danica Radaković, Smilja Pokrajac i Ivanka Mataija, i grupom skojevaca i učenika iz Divosela, posebno istaći u narednom periodu.

Aktivnost omladinaca postaje sve intenzivnija, šira ne samo u školama već i izvan njih, u Gradu i u selima. Usmjerena je na omasovljenje pokreta, stvaranje skojevske organizacije, djelovanje u legalnim oblicima narodnofrontovske i antifašističke borbe, individualno pridobijanje članova i grupne oblike stvaranja čitalačkih grupa marksističke i revolucionarne literature, mogućnosti za šire političke, kulturno-zabavne i sportske aktivnosti. Postepeno šire svoj utjecaj na seosku omladinu preko stranačkih organizacija HSS i SDS.

1937. godine osnovano je Seljačko kolo i te će organizacije ubuduće stvoriti širok prostor za djelovanje KP, Skoja i revolucionarne omladinske organizacije. Omladina sve organiziranije prati razvoj političkih događaja, čita sve više socijalnu literaturu, marksističku, lijevu štampu, sve više raspravlja i uključuje se u konkretnu političku borbu. Omladina osjeća sve veći utjecaj MK Gospić, organizacija i članova KP, povezuje se s njima i slijedi njihov utjecaj i aktivnost, uvažava njih, njihov ugled u društvu i njihovu borbu. Tako sve više razbija zatvorenost, sektaštvo i pokret nadrasta organizaciju i nameće praktično pitanje kako ga organizirati u novonastalim uvjetima. U toj situaciji omladinci iniciraju osnivanje omladinskoga nogometnog kluba.

Za veliki broj mladih iz srednjih škola i drugih u Gospiću nije bilo mogućnosti da se bave sportom u školi i izvan nje. Tjelesni je odgoj u školama bio zanemaren, nestručno vođen i bez materijalnih mogućnosti. Svodio se na trčanje i zimi na grudvanje. Takvom nastavom provođena je politika škole i vlasti. Od zavođenja diktature postojao je samo Jugoslavenski sokol kao državna unitaristička velikosrpska organizacija koju su Hrvati bojkotirali, a i Srbi su se sve više tako ponašali. Komunisti i skojevci se nisu ni učlanjivali, a pojedinci koji su se učlanili radi mogućnosti vježbanja i djelovanja u toj sredini bili su istjerivani.

Nastavnik fiskulture natjerivao je samo komuniste i skojevce da se učlane, a kad nisu htjeli onda je na popravne ispite iz gimnastike upućivao samo njih i ni jednoga drugog učenika.

U Gradu su postojala dva nogometna kluba koji su okupljali omladinu i navijače na nacionalnoj osnovi: Građanski, hrvatski i Hajduk, srpski, produbljujući nacionalnu netrpeljivost. Zbog takve politike ti su klubovi gubili ugled i postajali su sve nepopularniji u narodu i među omladinom. Oko 1935. godine omladina je počela sve više da se zanima za nogomet i po ulicama su se počeli rađati klubovi najmlađih.

Shvativši potrebe omladine i mogućnost utjecaja na nju, napredni omladinci inicirali su organiziranje nogometnog kluba u ljeto 1937. godine, što je prihvatio i MK KP Gospić i pružio im pomoć. Tada su Mile Svetić, Ferdo Toplak i Nikola Peršić — uz pomoć drugih — preuzeli organizaciju kluba. »Sakupljajući dobrovoljne priloge u novcu od demokratski raspoloženih građana nabavili smo opremu, zakupili zemljište i uredili ga. 'Mobilizirali' smo omladinu na radne akcije, a priloge su dali i učenici iz bogatijih obitelji. Sa simpatijama su nas podržali građani, Srbi i Hrvati, posebno omladina.«

»Održali smo skupštinu i registrirali klub, a za predsjednika je izabran B. Bjelobaba, a za sekretara Đuro Stanković. Kada su nas kasnije policijske vlasti pokušale zabraniti i kad je svima postalo jasno kome pripadamo, predsjednik je postao Jakov Blažević. Uz nas skojevce u Gošku su igrali i Nedjeljko Žakula i Đuro Stanković, te drugi napredni omladinci, zajedno Srbi i Hrvati. Tako smo stvorili klub koji je odgovarao težnjama napredne omladine i demokratski raspoloženim građanima. Stjecali smo sve više simpatija.«

Uz spomenute drugove u Gošku su igrali i: Jure Naglić, Milika Stanković, Bogdan Počuča, Srđa Stanić, Branko Vukelić, Stipe Vukić, Predrag Vujnović, braća Božo i Ilija Lemajić, Stevo Ivančević, Franjo Zdunić, Dušan Jelača, Ivica Alar, Juraj Nikšić, Aleksandar Plećaš, Dušan Vojvodić i još mnogo naprednih omladinaca od kojih je većina sudjelovala u revoluciji i NOP-u ili su pali kao žrtve fašizma.

Gošk je brzo stekao simpatije i navijače i simpatizere ne samo u Gospiću i okolnim selima već i na širem području Like, pa i izvan nje. Po igri, organizaciji i broju navijača Gošk je bio najjači klub u Lici. Komunisti i skojevci u Lici spoznali su važnost nogometnog sporta za okupljanje omladine pa su po svojim mjestima počeli osnivati klubove. Prvi su to uradili perušićki skojevci. Osnovali su nogometni klub »Klisa«. U selima siromašne Like neki su uspijevali da održe svoje skromne klubove dok im se ne podere jedina lopta koju su mogli nabaviti, ali i u takvim prilikama komunisti su stjecali ugled, privlačili omladinu, odgajali je i iskazivali dobru volju da je i na tom polju prosvjećuju. »Povezujući se s komunistima i skojevcima odlazili smo igrati u razna mjesta, ali smo sa sobom najčešće vodili pun kamion navijača. Ako smo išli vlakom, bilo ih je još i više. S nama nisu mogli ići svi koji su željeli, jer nisu imali sredstava ili nije bilo dovoljno mjesta, pa su se mijenjali.«

»Kako je to znalo izgledati može ilustrirati već i samo utakmica u Bihaću gdje smo igrali s radničkim klubom »Jedinstvo« koji je okupljao radnike i naprednu omladinu. Ne samo da smo bili dobro primljeni nego se nakon utakmice na ulici pred hotelom u kojem smo večerali okupilo više stotina omladinaca, radnika i građana i svi smo pjevali revolucionarne pjesme i na kraju Internacionalu.

»Kad su hrvatska i srpska buržoazija spoznale kamo vode naši uspjesi, pokušale su obnoviti svoje klubove, ali nisu uspjeli.«

»Sresko načelstvo u Gospiću nas je nekoliko puta pokušalo zastrašiti prijetnjama pa i zabraniti rad Kluba.«

»Na utakmicama Goška sa Građanskim i Ličaninom bilo je provokacija i pokušaja fizičkog obračuna s igračima i navijačima Goška. To su nacio-

nalisti pokušavali prenijeti i u druga mjesta u kojima smo igrali, pokušavajući nas zaplašiti terorističkim metodama. Tako su u ljeto 1938. godine nakon utakmice u Otočcu, kad su se igrači i navijači vraćali kući, klerona-cionalisti kamenicama i ciglama zasuli kamion u kretanju. Tom prilikom su ozlijeđeni: Stjepan Jamčić, stolarski naučnik, Nikola Peršić i Franjo Zdunić.«

Gošk je dva puta u Gospiću igrao s prvom momčadi splitskog »Hajduka« kad su se igrači vraćali kući s ligaških utakmica.

Komitet KP za Gospić i skojevska organizacija su preko Goška izvršili veliki utjecaj na omladinu Gospića, okolice i dijela Like, u skladu s politikom da se u legalnim oblicima organizacije omladina masovnije progresivno orijentira. Velika je uloga Goška u stvaranju jedinstva hrvatske i srpske omladine. Do rata je navijanje za Gošk bila legitimacija lijeve orijentacije.

Omladina se sve više uključuje i diferencira u konkretnoj borbi protiv režima, njegove represivne reakcionarne politike, protiv antikomunističke i antidemokratske politike buržoaskih vodstava HSS i SDS. HSS naglašava svoju politiku protiv marksističkog socijalizma, odbija saradnju u okviru Narodne fronte. Optužuje komuniste da su anacionalni i štetni za hrvatski nacionalni pokret, praktično podržavajući ustašku propagandu. Omladina se bori protiv narastanja organizirane političke i terorističke aktivnosti ustaških i klerikalnih organizacija. Bori se protiv obnavljanja njihovih organizacija Križarsko bratstvo, Marijina kongregacija itd., odnosno protiv njihovog osnivanja tamo gdje ih dotad nije bilo. Oni pojačavaju svoju propagandu. U to vrijeme je poseban odjek u borbi protiv frankovaca imalo ubojstvo studenta komunista Krste Ljubičića u Zagrebu.

Produžavanjem terora već oslabljene diktature pogoršavaju se međunacionalni odnosi, što ide naruku ustaškim teroristima. U to se uklapa ubojstvo u Senju gdje je u svibnju 1937. godine HSS organizirao politički zbor. Iz Gospića su bila tri kamiona sudionika. U povratku su na treći kamion žandari bez upozorenja pucali, navodno zato jer su izvikivane ustaške parole. Poginulo je 6 muškaraca i jedna žena, a šestorica su ranjeni, u dobi od 17—27 godina. Pokop u Gospiću organizirala je kotarska organizacija HSS-a, kojom prilikom se okupilo mnogo ljudi iz svih krajeva Like. Situacija je bila krajnje napeta, a žandari, vojska i predstavnici vlasti nisu se nekoliko dana pojavljivali na ulicama. Kleronacionalisti su obilato koristili taj događaj za radikaliziranje svoje aktivnosti i sijanje mržnje.

Koliko je aktivnost komunističkog pokreta u školama smetala režimu vidi se iz izvještaja sreskog načelnika od 1. ožujka 1937. u kojem kaže da su 22 osobe sumnjive kao simpatizeri komunizma, pa su po naređenju sreskog načelstva izbačene iz svih društava i stavljene pod strogu prismotru da bi se spriječila njihova djelatnost. Po njegovoj preporuci je iz Učiteljske škole isključeno 5 takvih učenika, a budući da nisu bili iz tog sreza, odstranjeni su i iz Gospića. Kao sumnjivi vode se neki učenici Gimnazije, nadzor nad njima vodi sresko načelstvo i uprava Škole preko »Antikomunističkog odbora« osnovanog u Školi, a u kojem su bili direktori škola, vjeroučitelji i predstavnici sreskog načelstva. Taj je odbor osnovan na osnovi raspisa od veljače 1937. godine o stvaranju antikomunističkih komiteta u građanstvu. Zadatak Antikomunističkog odbora bio je da motri na učenike komunističke orijentacije i organizira antikomunističku propagandu među učenicima.

Vlasti su isto tako preko sreskog načelstva, a po uputi ministarstva i u suradnji s Antikomunističkim odborom izdale upute da se prokomunističkim obiteljima zabrani držanje učenika na stanu jer negativno utječu na njih, a mnogo siromašnih obitelji se time materijalno ispomagalo.

MK je potkraj 1937. godine — zbog razmaha pokreta i političkog djelovanja u Gradu i u selima — odlučio razdvojiti skojevske organizacije Gimnazije i Učiteljske škole, podijeliti ih na više grupa i od đaka, seljaka i radnika oformiti skojevske organizacije po selima i po mjestu stanovanja i tu reorganizaciju provesti uz pomoć organizacije KP i aktivnošću učenika-članova KP i skojevaca iz tih mjesta.

Tako će od 1938. godine uz organizacije KP početi i organiziranje školskih, mjesnih i seoskih skojevskih organizacija. Bit će to nov, odlučan pomak, brojno i organizacijsko jačanje komunističkog omladinskog pokreta u školama i u kotaru Gospić i Perušić. Odsad će mu organizacije KP i komunisti pružati organiziranu pomoć i podršku spoznajući njegovo značenje i mogućnosti.

Oni koji su u školu svakodnevno dolazili iz okolice Gospića, bez obzira na to gdje su bili primljeni u organizaciju, sada su organizacijski bili povezani u svojim mjestima, a u školama su članovi aktiva. To se prije svega odnosilo na Divoseljane koji su od ranije imali svoju organizaciju a sada je samo organiziranije radila. Njome je rukovodio Jovo Plećaš. U Smiljanu je situacija bila jednaka, aktivnošću Antića Uzelca i Duje Katića oformila se skojevska organizacija. U početku su sve te organizacije stvarane pretežno od učenika i radnika, a onda su se masovni je proširivale seoskom omladinom. Učenici iz tih organizacija radili su i u aktivima škola, a u skojevskim grupama koje su radile u školama bili su đaci iz Gospića i oni koji su u njemu stanovali za vrijeme školovanja. U vrijeme školskog raspusta djeluju po zadacima Partije u svojim mjestima, a oni iz Grada rade u Gospiću na teritorijalnom principu. Istovremeno je međutim bilo i onih iz Gospića koji su teritorijalno bili povezani u Gradu. Organizacija je bila u tom pogledu elastična, prilagođena novoj politici i metodama rada. Bilo je onih kojima nije odmah saopćeno primanje u organizaciju. S njima se radilo, dobijali su zadatke u aktivu, osjećali su se skojevcima, dolazili su na šire sastanke, ali organizacija je tako provjeravala ljude i štitila ih od provale. Naime, ne samo da su napredni omladinci bili pod budnom paskom vlasti, nego su se i frankovci pokušavali ubacivati u organizaciju. Takvi oblici organiziranja nastavit će se do rata.

Tako je školska godina 1937/38, značajna za početak novog razdoblja organiziranog rada skojevske organizacije i omladinskog pokreta u Gimnaziji i u gospićkim školama, ali s tim povezano i na području oba kotara.

U tom vremenu aktivna je brojna opredijeljena nova generacija mladih koja će ubuduće nositi aktivnost i organizaciju.

Formira se skojevska organizacija u kojoj su Antić Uzelac, Joso Dasović, Mile Svetić, Radmila Tatalović, Ferdo Toplak, Ivan Arbanas, Nikola Peršić, Milorad Miščević, Miloš Graovac, Katica Muhar, Franjo Zdunić, Ivan Super. U aktivu Skoja su Vlado Orešković, Stanko Manestar, Tekla Fajdić, Budimir Šakić, Ljubomir Hrnjak, Grga Uzelac, Marija Katić, Sofija Pavičić, Ivan Pekas, Ivan Milković, Maša Ilić.

Poslije toga će u organizaciju i aktiv stalno ulaziti novi članovi primljeni u Gimnaziji ili u teritorijalnim organizacijama prema aktivnosti i godinama

r%A

života, a neki će završavajući školu ili zbog preseljenja odlaziti. To su: Jure Brmbolić, Petar Radmanović, Vlado Dubravčić, Đuro Vujnović, Dušan Jelaća, Petar Radaković, Kata Vukelić, Dušan Radaković, Luka Bogić, Pepca Devčić, Marija Šarić, Ante Kovačević, Nikola Krajnović, Dušan Vojvodić, Dušan Vujnović, Jelena Počuča, Branko Vujnović, Kata Bubaš, Mirko Jerković, Dragutin Pupavac, Ivanka Blažević, Tomo Tomljenović, Marija Teslić, Milan Stopić, Ivan Milković (Brulé), Božena Bevandić, Jelena Radmanović, Ana Murgić, Darinka Zec, Marija Super, Ilija Mirković, Đorđe Vlatković, Marija Stajević, Kata Butorac, Bogdana Vujnović, Marijan Vučić i Ana Fajdić.

Pored organiziranih bilo je više lijevo opredijeljenih od kojih ćemo spomenuti neke koji su aktivno sudjelovali u revoluciji: Nedjeljka Žakula, Aleksandar Mihić, Ljerka Budak, Jure Oguić, Šime Oguić, Juraj Nikšić, Vlasta Nikšić, Grozdana Nikšić, Milivoj Rie, Ilija Lemajić, Milica Lemajić, Kosanka Vujnović, Nevenka Krašovec, Borislav Nikšić i drugi.

Kakva je to generacija bila pokazuje i činjenica da su trideset i četvero njih nosioci »Spomenice 41«, a još 14 ih se 1941. godine aktivno uključilo u revoluciju, ali su poginuli ili hapšeni.

Generacija koja je prije ulaska u organizaciju bila opredijeljena za pokret, a neopterećena formalnim vezama uključivala se u sve oblike borbe, legalne narodnofrontovske, antifašističke aktivnosti i suprotstavljala se desnim snagama.

Uprava Gimnazije 1938. zabranjuje rad literarnoga đačkog društva »Jedinstvo« i ukida ga, jer više nije u stanju drugim sredstvima sprečavati utjecaj skojevske organizacije.

Na izborima u prosincu 1938. godine opozicija je u Lici porazila JRZ sa 21.922 : 16.728 glasova. Izbori iz prosinca 1938. već su u veljači 1939. na čelo vlade doveli Dragišu Cvetkovića. Bio je to poraz politike Stojadinovića i režima uz svu represiju i teror u vrijeme neposrednoga fašističkog pritiska anšlusa Austrije, okupacije čehoslovačke i Albanije i pada Španjolske Republike. Početak pregovora srpske i hrvatske buržoazije o rješavanju hrvatskoga nacionalnog pitanja. Vrijeme jačanja demokratskog pokreta masa i njegovog otpora režimu, slabljenje utjecaja vodstva građanskih stranaka i jačanje komunističkoga revolucionarnog pokreta i njegova utjecaja na mase,.

KP povećava broj svojih ćelija, povećava se broj skojevskih organizacija, aktivnost se širi, omladina se sve više orijentira prema komunističkom pokretu. U Perušiću se u lipnju 1939. osniva skojevska organizacija. Nosioci aktivnosti su učenici Gimnazije J. Dasović i Ivan Arbanas. Kasnije se osniva druga u Prvan Selu, u Bužinu se osniva druga 9. rujna 1939. u prisustvu Duje Katića, Ive čačića i Mićuna Muhara. I u drugim selima KP i Skoj pripremaju osnivanje organizacija. Već osnovane skojevske organizacije pomažu susjednim selima u tim pripremama, kao naprimjer Divoseljačka organizacija Ličkom Novome i Čitluku.

U svibnju 1939. CK Skoja upućuje pismo mladim komunistima i zahtijeva pojačanje borbe protiv fašizma, više pozornosti organizacijskim pitanjima, intenzivniji rad i preko studenata povezivanje s radničkom i seljačkom omladinom.

U Gospiću su neki skojevci iz škola 1939. godine primljeni u KP. Nedjeljko Žakula je u Učiteljskoj školi primio Juru Naglića, Niku Uzelca i Branka

Ognjenovića. Još je nekoliko učenika iz Učiteljske primljeno u mjesnim ćelijama. Od gimnazijalaca primljeni su Joso Dasović i Vlado Orešković, i uključeni su u ćelije u Perušiću i Širokoj Kuli.

MK je u 1939. godini zadužio Branka Ognjenovića za rad skojevske organizacije u školama.

Kod obitelji Franje Zdunića stanovao je potporučnik Miloš Bobić. Odnosi s njim bili su vrlo prisni i on je s Franjom otvoreno razgovarao o politici. Jednog dana je zatražio da ga poveže s Jakovom Blaževićem. Franjo je to prenio Antiću Uzelcu, pa je u kuću Zdunićevih došao Jakov Blažević i razgovarao s Bobićem. Rezultat razgovora bio je da je Mile Počuča oformio ćeliju u vojsci (1939) u kojoj su bili potporučnik Miloš Bobić, dotadašnji simpatizeri — podoficiri lijeve orijentacije Luka Pavičić i Mane Varićak. Nakon toga su bili s učenicima skojevcima uključeni u grupe za teoretski rad.

U ljeto 1939. godine MK Gospić daje zadatke komunistima i skojevcima, posebno onima koji idu na ferije u svoja sela, da stvaraju ćelije KP i skojevske organizacije u svakom selu.

Pakt između Njemačke i SSSR-a od 28. 8. 1939. bio je iznenađenje za nas ali nije izazvao kolebanja jer je to unutar organizacije objašnjavano, a bilo je evidentno da će između njih prije ili kasnije doći do sukoba.

Utaše i klerikalci su se trudili da u to vrijeme u svoje organizacije uvuku što više učenika. U tome su se posebno angažirali studenti povezani s popovima Kargačinom, Mašićem, Tomljenovićem. Sve su otvorenije ispoljavali svoju fašističku i antisrpsku orijentaciju i svoju oštricu usmjeravali protiv komunista koji su im se najodlučnije suprotstavljali kako svojim nastupom tako i utjecajem. U Gospić se iz emigracije vratio Jurica Frković. Ustaše su mu organizirale doček na željezničkoj stanici. U isto vrijeme je u kasarni na odsluženju vojnog roka bilo nekoliko ustaša, povratnika iz emigracije. 9. 8. 1939. godine napali su grupu komunista koji su u parku Kolakovac imali sastanak s Jakovom Blaževićem. Kamenicama i bokserima ozlijedili su Antu Rukavinu i Dinka Tomičića.

Prva faza razvoja revolucionarnog pokreta, od dolaska Tita na čelo Partije do početka drugoga svjetskog rata i sporazuma Cvetković—Maček, završena je slabljenjem režima velikosrpske buržoazije i jačanjem utjecaja revolucionarnoga demokratskog pokreta i posebno povećanjem broja organizacija KP i Skoja i njihovim učvršćenjem (u veljači 1938. formiran je CK Skoja s I. L. Ribarom kao sekretarom).

Sporazumom Cvetković—Maček 26. kolovoza 1939. godine i stvaranjem Banovine Hrvatske situacija se bitno promijenila. U 1940. godini su fašističke sile došle na sve naše granice. Orijentirajući se prema njima vlada Cvetković—Maček vodila je tzv. politiku neutralnosti. Sporazumom nitko nije bio zadovoljan. Naglo se pogoršala ekonomska i politička situacija, troškovi života su brzo rasli, izbili su veliki radnički štrajkovi i demonstracije ekonomske prirode, ali koji su sve više imali i politički domašaj. Režim i vlasti SDS u Hrvatskoj žestoko su dodatnim mjerama represije reagirali prije svega prema komunistima i radnicima. Zaredala su masovna hapšenja, zaoštravanja zakonskih i upravnih odredbi o zaštiti poretka, stvaranje logora. SDK u Hrvatskoj je općinskim izborima u svibnju 1940. godine pokušala učvrstiti svoju vlast služeći se svim mogućim sredstvima da onemogući listu i kandidate koji nisu njezini, raspuštajući općinske uprave

tamo gdje je izgubila. Time je buržoasko rukovodstvo stranaka još više gubilo podršku masa. Komunistička partija koja je već učvrstila svoje veze s masama i imala njihovu podršku, ponovno je potkraj 1939. inicirala stvaranje Stranke radnog naroda radi širenja legalnosti borbe. Pokazalo se međutim da će uvjeti za njezin rad biti teži. Ali ona je svojom pravilnom ocjenom karaktera rata, zahtjevima za obranu zemlje, za uspostavljanje diplomatskih odnosa sa SSSR-om, za povratak španjolskih boraca, protestom protiv hapšenja komunista, zahtjevom za raspuštanje logora usprkos represiji — zabrani štampe, zabrani legalnih oblika organiziranja — jačala svoj utjecaj. Stjecala ga je aktivnostima na ekonomskom i političkom planu, preko organizacija vladajućih stranaka, posebno Sindikata, izdavanjem letaka i proglasa i uputa partijskim i skojevskim organizacijama koje su sve više aktivirale mase u borbi protiv fašističke opasnosti i izdaje i stvarale simpatije prema SSSR-u.

To je vrijeme sve veće povezanosti KP, njezina jedinstva i okrenutosti vremenu — ocjeni prilika i pripremama za borbu protiv fašističke opasnosti. O tim pitanjima, i u vezi s njima ocjenjujući rad i zadatke komunista, govori se na partijskom savjetovanju KPH u ožujku mjesecu, na Okružnoj partijskoj konferenciji za Liku 25. 8. 1940. i na najznačajnijem skupu komunista — V zemaljskoj konferenciji. Na svim tim skupovima govori se i
0 radu s omladinom, važnosti i potrebi njezine organizirane djelatnosti.

U toj fazi Skoj sudjeluje u razvoju revolucionarnog pokreta svestranom aktivnošću i omasovljenjem organizacije kao nikada dotad. 6. kolovoza 1939. godine održana je V zemaljska konferencija Skoja koji je tada imao 10.000 članova, a u prosincu 1939. godine osniva se PK Skoja za Hrvatsku. U »Proleteru« su u proljeće 1940. godine dane osnovne smjernice za organiziranu političku aktivnost Skoja i uključivanje omladine. U srpnju 1940. održano je pokrajinsko savjetovanje Skoja.

Od 8—10. rujna 1940. održana je VI zemaljska konferencija Skoja na kojoj je govorio J. B. Tito. Skoj je tada već imao 18.000 članova. 7. 1. 1941. održana je Pokrajinska konferencija Skoja i tada je samo u Hrvatskoj bilo 11.000 članova.

U listopadu 1940. na inicijativu Marka Oreškovića osniva se Okružni komitet Skoja za Liku, sekretar je Đuro Stanković, a članovi Ivo čačić i Branko Ognjenović, s tim da se broj članova kasnije dopuni.

U većini sela Gospićkog i Perušićkog kotara osnivaju se nove ćelije KP
1 organizacije Skoja, jer je sve više skojevaca i omladine koju oni okupljaju. Na općinskim izborima u svibnju 1940. godine KP — unatoč žestokom otporu HSS-a — postavlja svoje liste u Smiljanu, Pazarištima, Perušiću i Kosinju i pokazuje svoju snagu i utjecaj u narodu.

Poslije okružne konferencije KP osnovan je1940. Kotarski komitet za Gospić i Kotarski i Općinski komitet za Perušić.

Septembra 1940. uzabran je Kotarski komitet KP za Gospić od 7 članova, sa sekretarom Nedjeljkom Žakulom. Istog mjeseca 1940. izabran je i Kotarski komitet SKOJ-a za Gospić od 5 članova.

U jesen 1940. održano je partijsko savjetovanje u šedrvanu, na kojem je bilo više od 20 članova KP. Jakov Blažević je podnio referat o političkoj situaciji, o radu i zadacima organizacije, a Vjeko Prpić o radu s omladinom.

Komunisti su 1. maj 1940. obilježili kao nikad dotad. U svim mjestima i selima u proslavama je neposredno sudjelovala većina skojevaca. Izvjesili

su crvene zastave, palili vatre na brdima, raspačavali letke i slično. Te je godine na isti način obilježen i dan oktobarske revolucije.

Revolucionarni pokret u školama se razmahao i u skojevsku organizaciju su primljeni novi omladinci, neki i u članstvo KP, u ćelije po mjestu stanovanja. U 1940. je za rukovodioca Skoja u srednjim školama u Gospiću određen Antić Uzelac. Na inicijativu Skojevaca u KP je primljen profesor E)orđe Perčinović. Budući da se zbog zabrane štampe Partija u to vrijeme sve više služila lecima i proglasima, njih su najviše raspačavali skojevci koji su ih ujedno i izvlačili u tehnici MK. Tako su u ljeto 1940. godine osvanuli — prema izvještaju policije — »mnogobrojni« leci u Budačkoj i Bila jskoj ulici. Taj zadatak su obavili Jure Naglić, Franjo Zdunić, Ferdo Toplak i Mile Svetić. Sutradan smo u papirnici zatekli žandarmerijskog majora i slušali ga kako se u vezi s tim lecima žali Slavku Jeliću (komunisti, trgovačkom pomoćniku koji je tu radio) da su oni više nemoćni u borbi protiv komunističke aktivnosti. Poslije njegova odlaska šalili smo se, jer je ta geštetner-štamparija bila upravo u podrumu same papirnice. Major je inače bio dobar sa Slavkom Jelićem ne sumnjajući ništa i više je puta pri povratku kući svraćao kod njega u papirnicu na razgovor. Tada su u toj ^štampariji« letke i proglase upravo izvlačili Mile Svetić i Ferdo Toplak. Odatle su ih odnosili komunisti iz raznih krajeva Like u svoja mjesta, noseći ih u torbama i seoskim kolima.

U toj štampariji radilo je više skojevaca, među njima Branko Ognjenović [1] Ilija Radaković, a vjerojatno i drugi.

Poslije VI konferencije Skoja oformljena je u Zagrebu Konferencija Skoja ■^a srednje škole. Iz Gospićke gimnazije je na sastanak te konferencije jedanput išao Antić Uzelac, a drugi put Ivan Arbanas, koje je slao Jakov Blažević. Potkraj decembra 1940. žandari iz Metka su na nečiju prijavu izvršili pretres kod skojevaca Luke Miščevića i Miloša Graovca u Vrepcu i otkrili or%anizaciju Skoja, imena članova i simpatizera, 41 omladinca. Pronašli su Peke kompromitirajuće štampane stvari koje su skojevci bili dobili od Ne^ìjeljka žakule. Saslušali su više omladinaca i uhapsili Luku Miščevića, Miloša Graovca, Milorada Miščevića, Duška Bogdanovića i još četiri omladinca.

vezi s tim slučajem uhapšen je i Nedjeljko Žakula i njemu je suđeno P Ogulinu kao i Luki Miščeviću, Milošu Graovcu i Miloradu Miščeviću. Oslobođeni su u ožujku 1941. godine pri čemu su Mjesnom komitetu KP pomogli i simpatizeri suci Edo Floršic i Milenko Đurić. Pokret se koristio ^im procesom, kao i onim protiv popa Bogdanovića, za raskrinkavanje recima među mladima i pružanje otpora.

Sve veća aktivnost komunističkog pokreta u oba kotara (Gospić i Perugie) i uspješan otpor naroda i omladine politici vlasti i ustaških snaga zabrinuli su vlast koja je pojačala represije prema komunistima. Ustaške ^nage su pojačale svoju ranije započetu aktivnost u školi i među omladinom Popće i sve drskije i otvorenije sijale nacionalističku mržnju prema Srbi-
Pia i komunistima, u okviru svojih legalnih klerikalnih organizacija i u svodim ilegalnim organizacijama, što se rat više približavao sve su otvorenije)stuPali pjevanjem ustaških pjesama, pozdravljajući se međusobno sa ŽAP, pišući parole, šireći svoju legalnu klerikalnu štampu i ilegalne letke, vršeći Raznorazne pritiske na učenike Hrvate da se opredjeljuju za njih, jer da su Hrvati-komunisti bezbožnici i anacionalni, da su protiv slobode hrvatskog Paroda.

Tako je profesor Vladimir Jurčić kao razredni starješina vodio razred na izlet u Zagreb i po dolasku na stanicu podijelio učenike po nacionalnosti na dvije grupe, Hrvate kao goste predao ustaški orijentiranim učenicima i studentima da ih obrađuju. Na kraju su im dali i ustaške letke i propagandne materijale da ponesu u Gospić.

Pod rukovodstvom profesora Danijela Crljena posebno su se okomili na skojevsku organizaciju u Gimnaziji i nastojali je razbiti. Crljen je u Gimnaziju došao 1939/40, a bio je član ilegalnoga ustaškog rukovodstva, ideolog ustaške organizacije i kasnije šef promidžbe u tzv. NDH. Odmah po dolasku se razmahao kao ustaša i u suradnji s ustaškom organizacijom u Gospiću, sa studentima i popovima razvio široku aktivnost u Gradu, a posebno među đacima. Osnovao je Revolucionarnu hrvatsku ustašku akciju, Revolucionarnu ustašku žensku organizaciju u rukovodstvo koje je uključio i svoju buduću ženu, tada učenicu, i osnovao je grupu za preuzimanje vlasti. Ti će se organizirani omladinci pojaviti 10. travnja 1941. poslije raspoređeni po grupama i objektima, naoružani pištoljima. Tim događajem je grupa nas skojevaca bila zatečena u centru grada, oni su nam prijeteći naredili da se raziđemo i svakoga od nas pojedinačno je jedan od njih dopratio do kuće. Oni su prvi koji su hapsili i tukli Srbe omladince i prvi koji su ih počeli ubijati. Grupe tih omladinaca će se također pojaviti nešto kasnije u srpskim mjestima u Lici kao nosioci preuzimanja ustaške vlasti i tako započeti svoj mrtvački ples. Odmah po kapitulaciji početi će ubijati i hapsiti Hrvate komuniste i skojevce, tako da će ih se već u travnju i svibnju naći više od 40 iz Gospića i Perušića u zatvoru. Pred profesorima u zbornici Crljen je otvoreno govorio: »Plan je već gotov, vas ćemo Srbe po 1/3 likvidirati, pokrstiti, iseliti i protjerati kada dođemo na vlast.« A kad je 1940. cdlazio na vojnu vježbu rekao je novom direktoru, HSS-ovcu: »U Jugoslaviji se više nećemo vidjeti.«

U školi se posebno istakao u hajci na skojevce i time što nije birao metode. Inicirao je i vodio postupak za izbacivanje iz škole skojevske grupe Mile Svetić, Ferdo Toplak, Franjo Zdunić, Miloš Graovac, Rada Tatalović, Branko Jerčinović, u proljeće 1940. godine fabricirajući optužbu policijskim metodama. Pokušali su nas razbiti i pasivizirati pritiskom na roditelje, optužujući nas da smo komunisti koji negativno utječemo na druge učenike, zatim pojedinačnim razgovorima s nama uvjeravajući nas da smo na pogrešnom putu i pozivajući nas da pređemo na njihovu stranu. Nastojali su svoje ljude ubaciti u organizaciju kako bi imali dokaza o našoj organiziranoj djelatnosti. Kada nisu uspjeli, primijenili su druge metode. Tvrdili su da smo pisali anonimna prijeteća pisma nekim profesorima, da smo rasturali komunističke letke i propagandni materijal. Nagovorili su neke mlađe učenike, frankovce, da daju lažne izjave o tome i slično. Budući da nisu mogli ništa dokazati, jednostavno su se borili za podršku u nastavničkom vijeću da budemo udaljeni iz škole. Međutim, jedan dio profesora se opirao zbog čega je to natezanje potrajalo više od mjesec dana. Kad su pod pritiskom iznudili podršku, pripremali su odluku da nas po zakonu udalje iz svih škola u državi za vrijeme od 10 godina.

MK KPH Gospić je preko profesora komunista i simpatizera pratio situaciju nastojeći spriječiti odluku o isključenju, a kad je u školi sazrela odluka o tome da nas izbace, profesori koji su bili na našoj strani savjeto-

vali su MK i nama da preduhitrimo izbacivanje time što ćemo prije toga zatražiti ispisnice iz škole da bismo mogli nastaviti školovanje u ne kome drugom mjestu.

Htjeli su nam uskratiti ispisnice i dobili smo ih tek na intervenciju roditelja, partijskih veza i naprednih profesora. Ispisnicu nije dobila Rada Tatalović koja nije bila zainteresirana da ode u neko drugo mjesto, pa su nju i Branka Jerčinovića izbacili iz škole na dvije godine.

Postojala je opasnost da nas škole gdje smo molbom tražili da pređemo ne prime zbog podataka koje bi škola u Gospiću mogla poslati za nama. Zbog toga smo se morali snalaziti. Osigurali smo preko roditelja i partijskih veza neke preporuke. Tako je odvjetnik dr. Bogdan Brujić, čija je supruga bila profesor na našoj strani, napisao preporuku za Franju Zdunića i Miloša Graovca direktoru IV muške gimnazije u Zagrebu Medakoviću, na osnovi koje ih je i primio. Mile Svetić se upisao u šibensku gimnaziju, a Ferdo Toplak u Varaždinsku. Tamo smo se odmah povezali sa skojevskom organizacijom i oni su nam pomogli da se snađemo, uključimo u rad, a i materijalno su nam pomogli.

U to je vrijeme na sličan način iz Učiteljske škole u Gospiću — pod pritiskom frankovaca —i skljućen Jure Naglić.

Novi sreski načelnik u Gospiću, u svome prvom izvještaju banskoj vlasti
0 političkim prilikama među ostalim poimenično navodi imena pripadnika ove grupe skojevaca i njihovo odstranjivanje iz škole zbog komunističke aktivnosti pod rukovodstvom Đure Stankovića.

U školu u kojoj su već bili zaoštreni odnosi među profesorima i među učenicima Crljenova je aktivnost unosila novu atmosferu zastrašivanja, nemira, nepovjerenja, ustašku propagandu i fašističke metode nasilja rulje. On je jedan od najodgovornijih za klerofašističku ustašku indoktrinaciju jednog dijela gospićke srednjoškolske omladine i njezinu organiziranu pripremu za sudjelovanje u zločinima 1941. godine i kasnije.

Komunisti i skojevci bili su angažirani na pripremi i osiguranju Okružne konferencije KPH za Liku.

Bilo je učenika koji nisu bili politički andgažirani, ali nisu prihvaćali fašizam i politiku nacionalnog razdvajanja i mržnje. Ostali su po strani bilo zato što u njihovim selima nije bilo jačeg utjecaja komunista, bilo da su bili siromašni i nastojali preko škole doći do zaposlenja, pa su i pod utjecajem roditelja izbjegavali političko angažiranje. Većina se takvih pred rat i u ratu priključivala NOP-u ili nije podržala okupatore i njihove sluge. S druge strane, djeca nekih bogatijih, pa i od režima protežiranih, obitelji nisu prihvaćala politiku očeva, spoznajući u školi i na sveučilištima, i pod utjecajem komunističkog pokreta u Gospiću, da dolazi novo, revolucionarno vrijeme, lijevo se orijentirali i sudjelovali u revoluciji.

Svjesni smo da smo i u ovom pokušaju evidentiranja ispustili niz imena
1 relevantnih podataka, ali ovo su sjećanja pojedinaca a ne podaci dokumentacije jer ona nikad nije vođena. Ova sjećanja već jesu ili će tek biti nadopunjena zapisivanjem drugih, na što ih ova mogu potaknuti.

Ovdje nije naveden znatan broj skojevaca, đaka u gimnazijskoj organizaciji i aktivu iz skojevske organizacije Divosela, Perušića, Ličkog Novog i drugih organizacija, koje će to posebno obraditi. Isto tako ne iznosimo ni podatke o skojevcima iz ostalih gospićkih srednjih škola: Građanske, Po-

ljoprivredne, Ženske stručne škole i Muške zanatske, među kojima je također živio omladinski komunistički pokret.

Na razvoj revolucionarnog pokreta u Gimnaziji utjecali su i profesori komunisti: AJcif Šeremet, član CK KPJ, Mirko Banjević, Magda Vernić i Đorđe Perčinović, iako su se kratko zadržali u Gospiću zbog progona od strane režima koji ih je otpuštao iz službe ili premještao.

Svoj doprinos dali su i profesori demokrati, lijevo orijentirani, koji su bili vezani uz revolucionarni pokret: dr. Ana Đukić Gradišnik, Marinka Brujić, Mate Matijašević, Vasilije Filipović, Ivan Turina, Ivan Brabec, dr. Dane Vuković, Petar Martine, Jakov Canić, Juraj Tomljenović, Marija Tomljenović, Mate Demarin, Boro Ljubibratić i drugi. Nekima od njih su smjernice za djelovanje davali Jakov Blažević i Nedjeljko Žakula.

Treba spomenuti i one koji su — demokratski orijentirani — svojom stručnosti, kvalitetom nastave, kulturom i odbijanjem da provode politiku režima, posebno raspirivanje nacionalne mržnje, davali prilog kulturnom i humanom odgoju učenika, kao naprimjer profesori Karmen i Jaroslav Maly. U revoluciji je — koliko nam je poznato — sudjelovalo 12 profesora i isto toliko ih je pomagalo NOP. Trojica su nosioci »Spomenice 41«: Mirko Banjević, Đorđe Perčinović i Gabrijel Perpar.

Opredjeljivanje za komunistički pokret i aktivnost u njemu je u Gimnaziji počinjalo kao otpor i pobuna mlade generacije protiv režima buržoaske škole, režima i prilika u buržoaskom društvu, protiv socijalne bijede, nacionalnog ugnjetavanja, terora i sijanja mržnje, besperspektivnosti mlade generacije, gušenja ispoljavanja svake napredne i revolucionarne misli i aktivnosti, protiv socijalne i političke obespravljenosti, protiv zabrane Komunističke partije i njezine aktivnosti i protiv stalnog progona komunista. Zbog krajnje reakcionarnoga režimskoga agresivnoga šovinističkog pritiska na omladinu sa strane popova obje konfesije kojima je bio povjeren odgoj u školi, učenici su se — spoznavajući od starijih i iz literature i obrazovanja upoznavajući religijski svijet i njegovu ulogu u školi d društvu — opredjeljivali za ateistički pogled na svijet. Borba Komunističke partije protiv buržoaskog poretka i politike, konkretni utjecaj komunista i skojevaca, njihov ugled i primjer otvarali su mladima mogućnost aktivnog suprotstavljanja onome što su smatrali nepravednim i nehumanim. Šire upoznavanje sa socijalnom literaturom i marksističkim znanstvenim djelima otvarali su nove poglede na povijest i zbilju društva i njegovu klasnu podijeljenost i borbu. Ideja komunizma se širila. Vrijedna umjetnička djela, legalna, polulegalna i ilegalna, zabranjena knjiga i pisana riječ imali su snažan utjecaj i u našim siromašnim prilikama. Čitali su se predavanjem iz ruke u ruku dok se knjiga ne bi poderala. Čitali smo Gorkoga, Tra vena, Tellera, Londona i druge, Pelagića, Cankara, Kočića, posebno Krležu čiji je utjecaj bio značajan jer je na poseban način govorio o našoj povijesti i našoj stvarnosti i o idejama Oktobra. Studenti komunisti su organizirali teoretski rad po manjim grupama i upoznavanje s marksističkom literaturom: Segala, Markovića, Živkovića, Talhajmera, Engelsa (Porijeklo porodice, države i privatnog vlasništva).

Svakodnevne grupne i druge rasprave o pročitanim knjigama, političkim zbivanjima, situaciji kod nas i u svijetu, odnosu komunističkog pokreta pre-

a tim događajima, našim aktivnostima, bili su proširivanje naših spozna-
, mjesta našeg informiranja i utjecaja na prisutne.
Ono što je učvršćivalo naše jedinstvo, jačalo naše angažiranje, omogućа-
ilo da budemo pravovremeno u toku partijske politike i njezinih odluka i
avova, da kontinuirano pratimo politička i društvena zbivanja, da ih razu-
lijemo, budemo obaviješteni — to su bili naši širi grupni sastanci.
Na tim sastancima govorili su Jakov Blažević, Nedjeljko Žakula, Đuro
tanković, Ivo čačić o političkoj situaciji kod nas i u svijetu. Sastanci su
održavani u šumi Lipovac i Jasikovac, iako i tamo izolirano. Držali smo ih
konspiraciji. Bili su na neki način polulegalni jer nisu mogli poslužiti
lasti kao neki dokaz o organiziranoj komunističkoj djelatnosti, a na njih
eno pozivali i skojevce kojima nismo ni saopćavali primanje u organizaciju
dovodili smo simpatizere s kojima smo pojedinačno radili da ih pridobi-
:mo za svoje ideje, politiku i organizaciju.
Uži sastanci organizacije, čitanje »Proletera«, »Srpa i čekića«, legalne lije-
e štampe, proglasa, letaka omogućili su organiziran rad i uključivanje u
onkretne oblike aktivnosti, razumijevanje politike pokreta u aktualnim
adacima.

Omladinski nogometni klub »Gošk«, 1938. Stoje s lijeva na desno: Franjo Zdunić, Jure Naglić, Bogde Počuča, Ferdo Toplak, Nikola Peršić, Luka Asić, Mile Svetić; kleče s lijeva na desno: Stevo Ivančević, Srđan Stanić i Stipe Vukić.

Treba reći da su se skojevci bavili ne samo navedenim aktivnostima nego da su bili angažirani u svim. zadacima komunističkog pokreta kako u po-
jedinačnom radu tako i u legalnim oblicima za utjecaj na širu okolicu: u

akcijama suprotstavljanja režimu i razbijanja izolacije, suprotstavljanja njegovim organizacijama, građanskim i političkim strankama, ustaško-klerikalnom pokretu, njegovoj klasnoj i nacionalnoj politici na općim i općinskim izborima, u akcijama suprotstavljanja fašizmu kao glavnoj opasnosti u drugoj polovici tridesetih godina. Sudjelovali su u proslavama 1. maja, oktobarske revolucije, prikupljanju Crvene pomoći, pomoći za španjolske borce, za populariziranje Sovjetskog Saveza, traženje oslona na njega i saveza s njim. Sudjelovali su u aktivnostima i radu u ekonomskim, kulturnim i sportskim društvima i njihovu iniciranju, organiziranju i osnivanju. Nismo bili upućeni u sukobe u KPJ i Skoju, unutarnja trenja, frakcijske borbe, probleme međunarodnoga radničkog pokreta, ono što se zove staljinizma, ali to nam je čak pomoglo da se bavimo vlastitim problemima koji su bili izuzetno teški i zapleteni, da svoj rad prilagodimo vlastitoj situaciji i steknemo svoja iskustva.

Rad u ilegalnim uvjetima, bez pisane dokumentacije, strogo pridržavanje pravila konspiracije da nikome ne govoriš gdje si bio i na čemu si pojedinačno ili grupno bio angažiran ponekad su razlozi za mišljenje da je taj rad bio stihijan. Takvo mišljenje nema opravdanja, jer taj rad nije bio nepovezan nego organiziran, odgovoran i provjeravan. Bio je u fluidnoj situaciji organiziran idejnom povezanošću i svakodnevnom aktivnošću.

Skojevska organizacija u Gimnaziji bila je ukorijenjena i sposobna oduprijeti -se svim nasrtajima. Uspjela se u školama u Gospiću održati do sredine 1942. godine.

Gospić je najmanji od 8 gradova u Hrvatskoj i bez industrije koji je od 1936. godine imao razvijenu skojevsku organizaciju zahvaljujući razvoju pokreta u školama. To je utvrđeno i na Okružnoj konferenciji KP za Liku u referatu Đure Stankovića. Na toj konferenciji je od 65 delegata sudjelovalo i 13 komunista iz revolucionarne omladinske organizacije gospićkih škola.

Gospićka skojevska organizacija imala je vrlo malo onih koji su pokušali narušiti njezino jedinstvo. Bio je to slučaj Karla Prpića pred rat koji se zbog vlastitih ambicija i neshvaćanja politike Partije i njezine discipline suprotstavlja Mjesnom komitetu. Donekle je utjecao na desetak skojevaca, ali im se organizacija energično suprotstavila, tako da ih je većina sudjelovala u revoluciji. Zanemariv je i broj onih koji su otpali od pokreta.

Komunistički omladinski pokret u Gimnaziji, Učiteljskoj školi i drugim školama u Gospiću bio je odraz socijalne strukture stanovništva, gdje nije bilo industrijskog radništva. Regrutiran je većinom od učenika iz redova gradske i seoske sirotinje i bio je uvijek tijesno povezan s njom. Predstavljao je valjanu revolucionarnu školu u predratnom periodu, koja se potvrdila upravo pred rat kada u Titovoj Partiji nije bilo nejasnoća bez obzira na to što su događaji i odnosi bili sve složeniji i sve intenzivniji. Ta škola nam je pomogla da se snađemo u najtežim okolnostima travanjske okupacije zemlje, da izbjegnemo najsuroviji teror, preživimo i aktivno sudjelujemo u organiziranju i provođenju revolucije. Ona je bila teorijska i praktična i — što je najvažnije — usklađena s našim životnim potrebama. Radilo se o nama i našoj budućnosti, budućnosti naših naroda i zemlje. Zato će već od 1941. u revoluciji sudjelovati 76 komunista i skojevaca učenika ove gimnazije i 16 onih koji nisu bili organizirani za vrijeme školovanja, a 26 komunista i skojevaca doći će u NOB poslije 1941. godine i 41 od onih koji nisu bili orga-

nizirani u toku školovanja. To je ukupno 158 ljudi. Ti podaci nisu potpuni jer nismo mogli prikupiti potpunu sliku budući da su neki poginuli a neki su sudjelovali u NOP-u izvan Like. Isto tako nisu obuhvaćeni svi učenici iz mjesnih i seoskih organizacija izvan Gospića i učenici Učiteljske škole i drugih škola, što bi inače izvjesno udvostručilo broj.

Po svom utjecaju Skoj je bio ravan KP, s tim što je bio aktivniji, masovniji, najvitalniji i najborbeniji dio pokreta, a pojedini njegovi članovi po efektu rada i svog utjecaja i iznad dijela članova KP, i — kako je Tito rekao općenito za skojevce — oni su bili komunisti koji se nisu razlikovali od članova Partije.

U Lici koja je imala malo radnika oni su bili snažan kadrovski potencijal s kojim je Partija ušla u revoluciju i iz tih redova regrutiran je veliki dio starješina NOV-a i članova partijskih i skojevskih rukovodstava, veliki broj oficira i 16 generala JNA, te političkih i državnih rukovodilaca, narodnih heroja, a među njima i tri ličke heroine.

Komunistički omladinski pokret u Gimnaziji živio je i djelovao čitavo vrijeme između dva rata, potvrdio se u revoluciji i izgradnji socijalizma, tako reći bez otpadništva. Za to treba odati priznanje ljudima koji su u toj školi postali komunisti, onim istaknutim komunistima koji su privremeno boravili u Gospiću ili dolazili u Grad kao pomoć. Međutim, u najvažnijem periodu, od sredine 30-ih godina do rata, to priznanje pripada MK Gospić, KK Gospić i Perušić, kasnije OK za Liku, sa sekretarom Jakovom Blaževićem.

Ono što posebno treba istaći da su komunisti i skojevci i njihove organizacije na gospićkoj gimnaziji, učiteljskoj školi i ostalim školama u Gospiću imali snažan uticaj i veliku ulogu za razvoj komunističkog pokreta u cijeloj Lici i u svim njenim kotarima.

Stojanka Aralica

Napredna đačka omladina učiteljske škole Gospić (1937-1941. godine)

Djelovanje i utjecaj Komunističke partije Jugoslavije, u periodu prije drugog svjetskog rata, bio je vrlo značajan i u Lici. U čitavoj Lici su postojale manje-više sve moguće tadašnje političke stranke i grupacije, kao i razna sportska i kulturno-prosvjetna društva. Istovremeno postojale su i brojne ilegalne organizacije KPJ i SKOJ-a.

Po svojoj organiziranosti, sistematičnosti i kontinuitetu, djelatnost komunista bila je najjača u Gospiću te u njegovim susjednim općinama i tadašnjim kotarevima; u selima, u zanatskim radionicama, ustanovama i školama. Naročito aktivni su bili seoski učitelji i srednjoškolci gospićke gimnazije i

učiteljske škole. Svuda se osjećao veći ili manji utjecaj Partije i SKOJ-a, ili bar pojedine, tzv. partijske ili skojevske simpatizerske grupe, pa i onih pasivnih istomišljenika koji su se kasnije, već u 1941. ili 1942. godini dosta brzo aktivirali i uključivali u NOB.

Komunisti i skojevci politički su djelovali unutar pojedinih građanskih partija, naročito HSS-a i SDS-a, zatim u sportskim organizacijama, kao što je jugoslavenski »Sokol«, u nogometnim i kulturno-prosvjetnim društvima (»Seljačko kolo«, »Seljačka sloga«), u raznim literarnim družinama, prirodno--tehničkim klubovima i drugim oblicima organiziranja u srednjim školama, kao i prilikom kulturno-zabavnih i sličnih manifestacija.

Političko-idejni rad starijih članova KPJ i komiteta, posebno Jakova Blaževića, Mile Počuče, Đure Stankovića i Nedjeljka Žakule, bio je, svih tih predratnih godina, kontinuirano prisutan među omladinom, posebno srednjoškolskom. Iz godine u godinu izrastali su brojni napredni omladinci i omladinke koji su se uključivali u tzv. skojevske simpatizerske grupe, zatim postajali članovi SKOJ-a, a pojedinci (1939. i 1940. godine) i članovi KPJ. Zadnjih mjeseci 1940. i početkom 1941. godine napredna i komunistički orijentirana srednjoškolska omladina Gospića intenzivno se pripremala, pod vodstvom Partije i njenog Okružnog komiteta, za predstojeći direktni nasrtaj fašizma i na našu zemlju.

Od aprilskog sloma Kraljevine Jugoslavije, iako je u prvi mah ustaško--fašistički, a zatim i četnički, teror u Lici bio naročito stravičan, svi su se odmah, sa starijim komunistima, uključivali u početne pripreme za ustanak. Obilazeći narod po zbjegovima i šumama Velebita, ličkog Sredogorja, Plješevice i Kapele, te silazeći u sela, još nezahvaćena masovnim pokoljima i paležom, oni su upućivali narod da se sklanja, da čuva i prikuplja oružje, dajući istovremeno istinske informacije o ciljevima okupatora i domaćih izdajnika i pripremajući narod za otpor i oružani ustanak pod vodstvom KPJ. Bilo je normalno da su se u danima ustanka među prvim ustanicima našli i brojni omladinci i omladinke iz doratnih skojevskih i simpatizerskih grupa, ćelija KPJ, među kojima su gospićki srednjoškolci zauzimali značajno mjesto kao borci i rukovodioci u prvim partizanskim odredima i četama, te kao članovi općinskih i kotarskih komiteta KPH i SKOJ-a, kao i odbornici prvih NOO-a i drugih organizacija NOB-a.

Učiteljska škola u Gospiću imala je višegodišnju predratnu političku i kulturnu tradiciju. Kad je riječ o politici, onda se može sasvim sigurno reći da ni u jednom razredu, naročito od 1937. godine, nije bilo đaka koji nije bio politički i idejno opredijeljen, bilo za naprednu, lijevu i komunističku orijentaciju, ili za građansko-konzervativna, do krajnje reakcionarnih i klerofašističkih desnih usmjerenja.

Po svom socijalnom porijeklu to su bila djeca mahom iz siromašnih, srednje-činovničkih ili srednje-seljačkih obitelji koja su dobrim dijelom svakodnevno pješačila iz okolnih sela do Gospića. Oni iz udaljenih krajeva Like vraćali su se za vrijeme školskih raspusta u svoja sela. Među profesorima bila je također dosta oštra politička opredijeljenost, kao što je uostalom bila i u čitavom gradu i u selima Like. Poznato je da su mnogi napredni profesori marksisti bili po kazni premješteni od režima Kraljevine Jugoslavije u Liku kao zabačeni kraj. Političke i uopće ideološke diskusije i polemike, do direktnih konfrontacija -i sukoba, bile su svakodnevno prisutne.

Dolaskom u prvi razred Učiteljske škole Gospić, 1937/38. školske godine,

bilo mi je relativno lako prepoznavati tko pripada nama, kako se to tada uobičavalo reći. Još kao šesnaestogodišnjakinja bila sam sasvim politički opredijeljena, s obzirom na moj odgoj u obitelji te utjecaju Partije i u mom rodnom kraju, u kotaru Otočac. S druge strane skojevci i članovi KPJ starijih razreda Učiteljske škole pripomogli su da se i mi novodošljaci međusobno brzo upoznamo i uključimo u već uhodane političke i ostale aktivnosti komunista — đaka. U školi je postojalo literarno društvo »Velebit« u kojem su se svojim referatima i diskusijama naročito isticali skojevci i simpatizeri. Veoma živa i otvorena borba vođena je između frankovačkih i lijevo orijentiranih učenika za rukovodstvo ovog društva, a naročito za predsjednika. U ovu borbu uključivali su se i profesori pa i određene osobe izvan škole. Jedne godine napredni učenici za predsjednika društva predložili su skojevca Juru Naglića, a frankovci Milana Androića. Tajnim glasanjem, koje je vodio profesor Tugomir Ujčić, pobijedio je Naglić što je bio težak udarac za frankovce. Pobjedom na ovim izborima stvoreni su preduvjeti za još veću aktivnost — posebno kroz program društva koji je donošen za svaku školsku godinu.

Društvo »Velebit« predstavljalo je svojevrsnu literarnu tribinu na čijim se sastancima i predavanjima, a pogotovo u diskusijama, moglo mnogo toga reći što je bilo izvan propisanog školskog nastavnog gradiva iz književnosti, povijesti i prirodnih nauka. Po svojoj obrazovanosti, načitanosti i općoj kulturi đaci skojevci i njihovi simpatizeri bili su poznati i priznati i od profesora i od većine đaka. Uopće je važilo pravilo (i kao nepisana direktiva Partije) da skojevac mora u svemu služiti primjerom, pa biti i vrlo dobar ili odličan đak. Bio je to odraz općeg stava Partije, naročito od 1937. godine, da su komunisti mogli biti samo oni koji su, kako u svom radu, tako uopće i u odnosu među ljudima i svojim moralnim kvalitetima uzorni i ugledni u svakom pogledu.

Rad skojevaca izvan škole bio je vrlo intenzivan. Sastajali su se skoro svakodnevno u stanovima u kojima se moglo sastajati, kao što je bio stan Danice Radaković u Lipovačkoj ulici, ili stan Ilije Uzelca i Nike Koraća. Tu se čitala partijska štampa i ostala ilegalna literatura, primale informacije o političkim događajima i situaciji u zemlji i svijetu. Razumljivo je da je najviše bilo riječi o nastupajućem fašizmu, o programu i ciljevima fašizma, o Hitlerovoj rasnoj teoriji i mnogim drugim zabludama građanskih teoretičara i klerikalaca. Sistematski se izučavala historija razvoja društva, uloga proletarijata i njegove partije, zatim revolucionarni pokreti, oktobarska revolucija, kao i prirodne nauke, dijalektika prirode itd. Sve se to nije moglo naći u školskim udžbenicima i tadašnjoj legalnoj literaturi. Sve nas je to oduševljavalo i angažiralo da te spoznaje na bilo koji način prenosimo na druge, na svakog za koga smo osjetili da mu bar malo od tih naučnih i životnih istina možemo otvorenije ili manje otvoreno predočiti.

Nepravičnosti svake vrste, izrabljivanje sirotinje, socijalna i nacionalna ugnjetavanja, vjerske mržnje, licemjernost i laž građanskog društva bile su svakodnevne teme diskusija, ne samo unutar naše grupacije, nego kad god je za to bilo mogućnosti i u školi i izvan nje. Sve su to radili i oni koji su pješačili u svoja okolna sela, naročito grupacija iz Divosela i đaci-putnici iz Perušića i Metka. Svu ilegalnu literaturu kao i usmene informacije prenosili su tada na skojevce i simpatizere stariji komunisti Učiteljske škole: Jure Naglić, Niko Korać, Ilija Uzelac, Branko Ognjenović, a među nas u našem

razredu Danica Radaković.

Već prilikom prvog zimskog raspusta (oko katoličkog i pravoslavnog Božića) dolazili smo u naša sela, obogaćeni novim saznanjima pa se i tu, uz ostale, osjećala i naša aktivnost.

U proljeće 1938. godine zbio se jedan događaj koji u prvi mah i nije izgledao da će poprimiti takve razmjere kakve je do kraja poprimio. Održan je, naime, sudski proces na kojem su tužitelji bili istaknuti komunisti na čelu s Jakovom Blaževićem, okrivljeni pravoslavni katiheta Milan Bogdanović, a svjedoci naš razred, odnosno đaci koji su učili pravoslavni vjeronauk. Na satu vjeronauka Bogdanović je klevetao komuniste Gospića, služeći se pri tom najpogrdnijim, pa i prostačkim riječima. U svojim klevetama najviše se okomljavao na Jakova Blaževića i Milu Počuču, Nedjeljka Žakulu, Đuru Stankovića i druge. Povod za ovo poslužila je zabava sa programom koji je organiziralo školsko društvo »Velebit«. Program je bio politički obojen, na liniji KPJ.

Budući da smo poznavali pomenute drugove, mi smo se zgražali nad tim do koje mjere može čitav sat lagati taj, inače, u malograđanskim slojevima uvaženi gospodin.

Ogorčeni protiv takvog postupka skojevci su o tom obavijestili drugove — Jakova Blaževića i ostale. Budući da smo u većini izrazili spremnost za svjedočenje, drugovi su Bogdanovića tužili sudu. Tim povodom nastala je velika živost u svim političkim grupacijama Gospića koja nije prestajala oko dva mjeseca. Za to vrijeme na nas je vršen pritisak, ne samo iz redova velikosrpskih i pravoslavnih »uglednika«, nego i križarsko-f ranko vačkih, da bi i sam katolički katiheta Nikola Mašić« citirao »neke postavke iz Svetog pisma kako se može i neistina govoriti ako je u pitanju obrana bližnjega svoga, a u ovom slučaju njegovog kolege Bogdanovića.

Mi smo uporno govorili kako moramo na svjedočenju govoriti samo istinu, jer ćemo polagati zakletvu — prisizati se, pa ako budemo lagali, mogla bi nas stići božja kazna. Naravno, to je bila ironija. Neki su nam opet prijetili da će nas istjerati iz svih škola, proglasiti komunistima i zatvoriti ako budemo u svom svjedočenju iznosili sve ono što nam je katiheta govorio, jer on je, eto, imao najbolju namjeru i dobronamjerno nas je savjetovao kako ne bismo pali pod utjecaj komunista i tome slično. Za nas je to bila jedna svojevrsna politička škola u praksi. Vidjeli smo svu bijedu i podlost tih građanskih slojeva tadašnjeg društva. Jednostavno su nam se zgadili. S druge strane još bolje smo upoznali naše drugove, starije komuniste, koji su nam svojim stavovima imponirali jer nisu od nas tražili ništa drugo nego da kažemo istinu, pa čak i samo osnovne stvari iz Bogdanovićeva klevetanja. Oni ga nisu ni tužili zbog toga što im je rekao da su komunisti, nego zbog uvrede časti: da su nemoralni, da su probisvijeti, džukele, zavodnici nevinih djevojčica, nesvršeni pravnici, iako su u najkraćem roku završili pravo; samo balansiraju po gradu i obmanjuju ljude itd. itd.

Dan suđenja očekivao se s nestrpljenjem. Velika dvorana Okružnog suda u Gospiću bila je prepuna publike, inače dosta strogo politički podijeljene. Na jednoj strani sudskog stola stajao je optuženi Bogdanović, sa svojim advokatom Jakovom Pavelićem, a na drugoj strani Jakov Blažević, Nedjeljko Žakula, Mile Počuča i Đuro Stanković, sa svojim advokatima. Proces je vodio sudija Edo Floršić. Kao svjedoci, ponašali smo se vrlo ozbiljno. Za vrijeme trodnevnog procesa nas petnaest, osim dvojice, iznijeli smo opšir-

nije ili opširno ono što je govorio Bogdanović, umjesto da je držao nastavni sat (iz vjeronauka.

Iako su nas od ranog jutra po sudskim hodnicima neumorno zastrašivali prijetnjama, politički protivnici komunista postizali su upravo suprotno jer je svaki daljnji đak-svjedok iznosio sve više da bi na kraju Ilija Radaković potvrdio svu našu odlučnost citirajući čitave pasuse katihetinih kleveta, iznoseći i pojedine vulgarne izraze, a za koje su neki govorili da su takvi da ih se ne može javno ni izgovoriti. Publika su bili svi naši drugovi, skojevci i simpatizeri, ne samo srednjoškolci nego i ostali iz grada i susjednih sela, kao i studenti Gospićani koji su se tada nalazili na proljetnim ferijama kod kuće. To je bila publikakoja nas je bodrila.

Suđenje je završeno uspješno. Katiheta Bogdanović osuđen je zbog klevete na 2 mjeseca, uvjetno na 1 godinu, uz plaćanje svih sudskih troškova koji su bili vrlo veliki. Bila je to za ono vrijeme još jedna pobjeda partijske i skojevske organizacije koja se pročula u čitavom kraju, a ne samo u Gospiću. Pokazalo se, naime, da komunisti predstavljaju snagu i da ih nije jednostavno napadati i klevetati, pa makar se udružile sve režimske i druge reakcionarne snage. Za nas sve, ne samo đake-svjedoke, nego za sve napredne srednjoškolce bio je to još jedan doprinos jačanju i učvršćivanju naših redova. Jedinstvenost u toj naoko maloj akciji još nas je više zbližila, dala nam novog poleta, a postali smo pomalo i ponosni. I, umjesto kažnjavanja isključivanjem iz škole dogodilo se samo to da su nam u tadašnjem Srеskom načelstvu, kod policijskog pristava Nikolića, zapisali imena u crvene kartone. Pored toga našem razredu više nitko od pravoslavnih katiheta, pa čak ni od seoskih popova, nije htio održavati nastavu vjeronauka do našeg završetka učiteljske škole.

Nekim srednjoškolskim profesorima, marksistima, tada je odlanulo jer su bili slobodniji u svojim zbornicima i odgojno-obrazovnom radu, a i inače van škole mogli su slobodnije da se nađu u društvu sa Jakovom Blaževićem i drugim intelektualcima-komunistima, a da ih njihovi direktori ti katihete, naročito Bogdanović, ne sumnjiče kao antidržavne elemente, pa i na robiju pošalju kao što je to učinjeno sa marksistom, profesorom Mirkom Banjevićem.

U našem razredu, kao d u čitavoj školi nastalo je izvjesno zatišje u napadima na nas đake — svjedoke, kao da su ostali zapanjeni nad pobjedom komunista. Kod poštenih omladinaca i omladinki porasle su nam simpatije, pa i kod profesora: Vjekoslava Barlekovića, Borislava Ljubobratovića, Jaroslava Malya, Mate Demarina, Tugomira Ujčića, Mate Matijaševića, Borkovića i drugih. Od drugih, koji su bili antikomunistički orijentirani, doživljavali smo izvjestan negativan odnos, naročito u strožijem ispitivanju za ocjene i slično. Profesor matematike Josip Mažar znao je po čitav sat ispitivati Danicu Radaković, ali joj je morao ipak dati odličnu ocjenu jer je, između ostalog, bila i odlična matematičarka.

Jednog dana pričao nam je Ljubobratović, profesor povijesti, kako je Mažar došao u zbornicu bijesan i, bacivši katalog na stol, rekao: »Do sto đavola, ovi komunisti su najinteligentnija djeca i ne možeš ih nikako srušiti«.

Djelatnost naprednih đaka i profesora Učiteljske škole u Gospiću odvijala se vrlo intenzivno u više pravaca političko-idejnog rada. Pod pojmom naprednih podrazumijevamo komuniste i članove Partije ii SKOJ-a, kao i članove simpatizerskih skojevskih kružoka, zatim članove raznih prosvjetnih grupa koje su organizirali komunisti.

U nastavi povijesti, književnosti, pedagogije, psihologije i biologije, koje predmete su predavali profesori marksisti ili simpatizeri, unosilo se dosta toga izvan propisanog školskog programa. Vjekoslav Barleković, na primjer, bio je vrlo smion u nastavi biologije, iznoseći u svojim predavanjima sasvim otvoreno materijalističko-dijalektički pogled na prirodu. Svima nam je trajno ostala u pamćenju njegova odluka da, na primjer, bilogiju naučno tumači. Naime, dok je udžbenik biologije započinjao izučavanjem čovjeka kao gotovog bića, kojeg je Bog stvorio, a završavao molekulama i atomima, profesor Barlekovoć je, bez obrazloženja, jednostavno počeo svoja predavanja od zadnjih stranica ovog udžbenika, tj. od atoma, odnosno materijalističkim i dijalektičkim pristupom prirodi. Iz mjeseca u mjesec takvo učenje, uz diskusije na seminarima, znatno je doprinosilo usvajanju naučnog pogleda na prirodu i svijet, dok se idealističko i religiozno gledanje na svijet i prirodu nije ni spominjalo, jednostavno se ignorisalo.

Činjenica je da se na taj način i kod najreligioznijih fanatika pobuđivala sumnja u njihove dogme, a većina se do kraja oslobađala i tih zabluda.

Jaroslav Maly, profesor književnosti, organizirao je književne zidne novine u kojima su najviše učestvovali naši drugovi. Nastava književnosti, zahvaljujući profesorima Malyu i Ujčiću, doprinosila je da se proširi čitanje knjiga i onih književnika koji su bili izvan propisane školske lektire. Napredna beletristika imala je općenito snažan utjecaj na formiranje naprednih mladih ljudi. Iz navedenih predmeta imali smo i seminare na kojima su se opet isticali skojevci svojim referatima, koreferatima i diskusijama, kao i u već spomenutom literarnom društvu »Velebit«.

U nastavi povijesti Boro Ljubobratović također je u svojim predavanjima prevazilazio školski program obrađujući pojedine teme sa marksističkog stajališta, a naročito u obradi Pariške komune, čartističkog pokreta i drugih radničkih i progresivnih pokreta, do oktobarske revolucije i prvog svjetskog rata.

Sva ta naša aktivnost putem nastave stvarala je pozitivno mišljenje o komunistima-đacima (i to u svim razredima ove škole) kao inteligentnim i široko obrazovanim mladim ljudima, pa nas logično nisu mogle mimioilaziti ni odlične i vrlo dobre ocjene.

Za vrijeme školskih odmora, dužih pauza između nastavnih satova, kao i u popodnevnoj nastavi, u vrijeme pred seminare, bila je velika živost jer smo se tada okupljali iz svih razreda pa su se tu zajednički odvijale razne političke i druge diskusije u kojima su opet komunisti imali glavnu riječ.

Aktivnost skojevaca odvijala se stalno i sistematski iz godine u godinu i u sportskim društvima, na đačkim igrankama, u šetnjama na korzu, a nedjeljom i drugim praznicima bila je uobičajena dosta masovna šetnja do željezničke stanice, udaljene dva kilometra od centra grada. Sve se to koristilo za razgovor i diskusije sa našim kolegama i kolegicama koje smo iz godine u godinu sve više pridobijali u naše redove. Oni koji su stanovali u susjednim selima ;i pješačili u školu, djelovali su isto tako putem, a i među seoskom omladinom, zajedno s tamošnjim komunistima na čije su sastanke dolazili partijski funkcioneri iz Gospića.

Pored čitanja, predavanja i javnih diskusija u školi i van nje bio je u stvari najintenzivniji rad sa pojedincima s kojima se iz godine u godinu moglo sve više i otvorenije govoriti o svemu onom što smo u našim-orga-

niziranim užim grupama izučavali i upoznavali ih s aktuelnim događajima
0 kojima smo dobijali prava objašnjenja i tumačenja.

Učešće skojevaca bilo je evidentno u svim akcijama Partije. To su bile, na primjer, razne ilegalne akcije kao što je proslava 1. maja, godišnjice oktobarske revolucije i drugo. Takve akcije sastojale su se i u sakupljanju novčanih priloga za Crvenu pomoć, kasnije Narodnu pomoć, zatim priloga za partijsku štampu, kao i pretplaćivanje na štampu i časopise koji su izlazili legalno, a u kojima je KP imala jak utjecaj.

Za vrijeme ferija, odnosno školskih raspusta, dvomjesečnog ljeti, i deset do petnaestodnevnih oko božičnih i uskršnjih praznika, rad skojevaca i komunista naročito bi se aktivirao.

Oni koji su odlazili u svoja sela oko Gospića, kao i u sela drugih kotareva Like, naročito u Perušić, Otočac i Udbinu, zatim u Korenicu i Gračac, nastavljali su, zajedno sa tamošnjim komunistima, da djeluju legalno i ilegalno kroz razne oblike političko-iđejnog i općeprosvjetnog rada. Prosvjetnom radu, kao i podizanju opće kulture naroda, KPJ je posvećivala veliku pažnju. Poznata je naša parola: »Prosvjetom slobodi!«.

Svaki put, dolazeći u sela, donosili smo nove spoznaje i bili nadahnuti novim elanom za borbu i rad, ali smo i nailazili na uvijek nove rezultate tamošnjih naših drugova i drugarica. U mom selu, i čitavom kotaru Otočac, također su se iz godine u godinu (do 1941.) osnivale i učvršćivale organizacije Partije i SKOJ-a, ali još više širile grupe simpatizera i pojedinaca, pristaša politike KPJ. Taj utjecaj i ovdje se odvijao legalno, naročito u okviru SDS-a i HSS-a, a prije svega u masovnom okupljanju seljaka
1 seljanki, posebno omladine, u kulturno-prosvjetne organizacije — »Seljačko kolo« i »Seljačku slogu«. Tome je veliki doprinos davao Tode Marijan koji je 1940. godine na Prvoj okružnoj konferenciji ličkih komunista izabran za člana Okružnog komiteta KPJ za Liku, zatim Milan Vukmirović Škarpa, također izabran za člana OK, Rašo Stanisavljević i drugi komunisti koji su povremeno iz Gospića i Zagreba dolazili na ovaj teren. Posebno je značajan bio rad i utjecaj učitelja i učiteljica, komunista u Škarama, Dabru, Doljanima, Podumu i Drenovom Klancu.

Za vrijeme ferija dolazili su u poneka sela, pored đaka, i studenti — komunisti, koji su također doprinosili da se političko-idejni i općeprosvjetni rad intenzivira i u ovom kraju Like. Kao i u drugim mjestima i u Otočcu je bilo po kazni premješteno nekoliko naprednih profesora, liječnika i pravnika.

Iz Učiteljske škole Gospić dolazili su za vrijeme raspusta u ovaj kraj Josip Barković, Stojanka Aralica, Milan Pavičić i Božo Pavičić, koji su se redovno uključivali u sve političke i druge aktivnosti ovdašnjih komunista.

Sav taj političko-idejni rad i borba đaka, skojevaca i članova Partije, u periodu od 1937. do 1941. godine, rezultirao je time da su se svi, osim poginulih u prvim danima okupacije i onih koji su otpremljeni u njemačko zarobljeništvo, aktivno uključili u oružani ustanak 1941. godine.

Impozantan je spisak đaka komunista, članova KPJ i SKOJ-a, Učiteljske škole u Gospiću. Bili su to:

a) U starijim razredima: Ivanka Mataija, Jure Naglić, Niko Korać (poginuo u zarobljeništvu), Branko Ognjenović, Ilija Uzelac, Nikola Naglić, Milan Potkonjak, Gojko Žuvić, Josip Barković, a kasnije su se uključivali u NOP: Ivan Androić, Simo Radaković, Miroslav Kraljević, Milan Antolić i dr.

b) U srednjem razredu: Danica Radaković, Ilija Radaković, Stojanka Aralica, Stevo Potkonjak, Stevo Obradović, Jovo Plećaš, Bogdan Počuča (ubijen od ustaša, Duško Jelača (poginuo u partizanima), Strahinja Knežević, Mićo Radmanović, i Kata Bubaš.

c) Mlađi razredi: Milan Pavičić, Božo Pavičić, Pajo Kosović, Dušan Vojvodić, Petar Ljuština, Marko Vejnović, Zvonko Volf, Pajo Levar, Blaž Šaban, Stevo Kraguljac, Mladen Drakulić, Joso Bubaš, Marijan Vujčić, Ivan Barić, Branko Kundrić, Iso Tomaš i Vojo Vujičić (kasnije i njegova sestra).

Gen. major Milorad Miščević

Organizacija SKOJ-a i njen rad u selu Vrepcu, Pavlovcu i Zavodu do ustanka 1941.

U Vrepcu je 14. oktobra 1939. godine osnovana organizacija SKOJ-a. Toga dana je u selu bila crkvena slava na koju su dolazile mase naroda iz okolnih sela pa je sastanak nas skojevaca mogao ostati neprimijećen od strane organa vlasti. Tako smo uspjeli osnovati organizaciju SKOJ-a za gore spomenuta sela.

Pri formiranju naše organizacije SKOJ-a pomagao nam je drug Đuro Stanković koji je zajedno sa Ivom čačićem bio zadužen od Okružnog komiteta KPH za Liku za rad sa omladinom.

Na tom sastanku bilo je prisutno oko desetak omladinaca. Za rukovodioca organizacije izabran je Luka Miščević. Govorilo se o zadaoima SKOJ-a„ o političkom radu sa seljacima, a posebno sa omladinom. Uvjeti za rad bili su dosta dobri jer se u to vrijeme osjećala djelatnost Komunističke partije i znatno je jačao njen utjecaj. Inače je raspoloženje seljaka prema politici KP bilo dosta izraženo. Treba reći da u to vrijeme u selu ;nije postojala partijska organizacija. Ona će biti formirana tek u drugoj polovini 1941. godine i to upravo primanjem u Partiju članova Skoja.

Prve kontakte sa komunistima i skojevcima u Gospiću, koji je već bio snažan centar komunističke aktivnosti, ostvarilo je nekoliko đaka iz sela koji su tamo pohađali gimnaziju.

Tamo se organizirano radilo sa mladima putem čitalačkih grupa i sportskih aktivnosti. To su onda ovi đaci prenosili i na selo i to bi se moglo nazvati prvim počecima organizovane političke aktivnosti u selu. Iz Gospića smo dobivali razne materijale, uglavnom ilegalne, koje je izdavala Komunistička partija. To su bili razni leci, proglasi, časopisi i drugi materijali preko kojih je Komunistička partija razvijala svoju političku djelatnost. Sve se to u selu čitalo ne samo sa članovima SKOJ-a, već i sa drugim omladincima, pa i sa pojedinim seljacima među kojima je bilo dosta pristalica Udružene opozicije posebno Samostalne demokratske stranke. Na-

ročito smo iskorištavali seoska prela na kojima su se okupljali momci i djevojke pa i stariji ljudi. Na njima smo čitali razne materijale, naročito one koji popularišu SSSR i Staljina. Naime, u SSSR se u to vrijeme, a i dosta dugo kasnije, imalo neograničeno povjerenje kao jedinu zemlju socijalizma u svijetu.

Da bi prikrili naš rad pred vlastima organizaciju SKOJ-a smo predstavljali kao skautsku organizaciju. To je na neki način omogućavalo lakše pa i legalno sastajanje i kontaktiranje među članovima. Dalje razvijali smo i kulturno-prosvjetnu djelatnost pa smo u 1940. godini oformili diletantsku grupu koja je pripremala za izvođenje djelo Ivana Cankara »Sluga Jemej i njegovo pravo«, ali do izvođenja nije došlo zbog provale organizacije i hapšenja nekih članova. Iz Gospića smo počeli dobivati i ozbiljniju političku literaturu kao što je: Politički esej, JV Staljin — kratka biografija, Boljševička partija u borbi za dovršavanje izgradnje socijalističkog društva i uvođenje novog Ustava, Srp i čekić, Proleter i dr.

Neke materijale smo prepisivali rukom da bismo imali više primjeraka za čitanje, a neke smo i dobivali pisane rukom, što sve skupa ilustrira način kako se u to vrijeme radilo. U 1940. godini izveli smo nekoliko akcija u selu vezanih za proslavu Prvog maja i 7. novembra, Dana boljševičke revolucije, te Staljinovog rođendana. Palili smo vatre po okolnim brdima, rasturali letke i isticali crvene zastave. Sve te akcije imale su snažan odjek u selu o čemu se svuda pričalo i prepričavalo. Naravno, sve to nije moglo proći, a da ne bude zapaženo od vlasti.

Ne sjećam se da smo u 1940. godini primili nekog omladinca u SKOJ, ali smo intenzivno radili sa mladim i pripremali ih za prijem u organizaciju. Tako smo već imali spisak od oko 35 omladinaca — mogućih kandidata za prijem u SKOJ. Sa njima smo imali vrlo česte kontakte, davali im materijal na čitanje, zaduživali ih za mnoge konkretne stvari i stalno sa njima vodili političke diskusije. Većina njih se i smatrala članovima organizacije iako formalno nisu bili primljeni u organizaciju. Treba reći da smo se skoro isključivo orijentirali na rad sa muškom omladinom potpuno zanemarujući rad sa ženskom omladinom. Tek će druga polovina 1941. godine kod nas u tom pogledu značiti preokret.

Organizovanjem skojevskog aktiva u selu i njegovom organizovanom aktivnosti stvoreno je jako uporište Komunističke partije preko kojeg je ona mogla organizovati razne političke akcije.

To je naročito došlo do izražaja u vrijeme raspada stare Jugoslavije, u vrijeme kada se trebalo pripremati za oružanu borbu. Može se bez pretjerivanja reći da je organizacija Skoja u selu nosila na svojim plećima sve obaveze koje bi normalno imala partijska organizacija. Jer, iako su bili samo članovi SKOJ-a, svi ti omladinci su se osjećali komunistima, ne samo osjećali nego tako i djelovali. Osnivanjem organizacije SKOJ-a politička djelatnost postala je organizovanija i davala bolje rezultate. Uspostavljena je bolja veza sa Gospićem i bile su dosta intenzivne međusobne informacije i kontakti.

Koncem 1940. godine došlo je do provale organizacije i hapšenja najaktivnijih članova. Nikada nismo uspjeli saznati kako je do toga došlo. Vjerovatno su vlasti pažljivo pratile situaciju u selu, jer se rad organizacije u to vrijeme jako osjećao, pa su preko svojih ljudi uspjeli saznati za postojanje organizacije. S druge strane, vjerovatno, ni mi u svojoj aktivno-

sti nismo bili dovoljno budni i konspirativni pa nam je čak i imponovalo da se o nama zna kao o komunistima. Do hapšenja grupe od osam omladinaca došlo je 26. i 27. decembra 1940. godine. Uhapšeni su: Luka Miščević, Miloš Graovac, Dušan Bogdanović, Miloš Mandarić, Petar Sunajko, Dušan Mandarić, Petar Kokot i Milorad Miščević. Prilikom hapšenja i pretresa kuća uhapšenih nađeno je dosta kompromitirajućeg materijala, uglavnom političke literature komunističkog sadržaja. Hapšenje ovolikog broja omladinaca izazvalo je veliko nezadovoljstvo svih seljana.

Ljudi su se uglavnom pitali: što su im djeca kriva?, Uhapšena grupa je 28. decembra prebačena iz žandarmerijske stanice Medak u Okružni zatvor u Gospiću i predana državnom tužiocu na daljnji postupak. U Gospiću je 30. decembra 1940. uhapšen Nedeljko Žakula, advokat i član Okružnog komiteta KPH za Liku. Njegovo hapšenje uslijedilo je na osnovu iskaza jednog uhapšenog omladinca da mu je Žakula dao materijal čiji sadržaj je govorio o Komunističkoj partiji. Svi uhapšeni, zajedno sa Žakulom, smješteni su u zajedničku sobu. Žakula nas je pripremao na to što u istrazi treba govoriti, kako se treba ponašati pred istražnim organima. To nam je svima jako koristilo. Osim toga Žakula je odmah organizirao čitanje raznog materijala i držao nam predavanja. Skoro svakodnevno vezu sa uhapšenima kao i snabdijevanje cigaretama d materijalom održavao je Jakov Blažević, tadašnji sekretar Okružnog komiteta KPH za Liku. Prisustvo Žakule i česta veza sa Blaževićem držali su nas stalno u uvjerenju da nismo sami sebi prepušteni, te da se o nama vodi računa. U toku vođenja istražnog postupka pušteni su iz zatvora drugovi: Dušan Bogdanović, Miloš Mandarić, Petar Sunajko, Dušan Mandarić i Petar Kokot.

Ostali smo u zajedničkoj prostoriji sve do 15. januara 1941. godine, a onda su nas na zahtjev državnog tužioca razmjestili u samice. Žakula nam je na neki način odmah uspio doturiti zatvorsku šifru za sporazumijevanje. Udarac šakom u zatvorski zid označavao je red u koji su raspoređena određena slova, a udarac člankom označavao je broj slova u redu.

To je bilo moguće zato što su nam ćelije, u koje smo bili smješteni, bile jedna do druge. Pomoću te šifre odmah smo se dogovorili za štrajk glađu sa zahtjevom da nas ponovo prebace u zajedničku sobu. Tako smo otpočeli trodnevni štrajk glađu koji smo prekinuli kad su zatvorske vlasti udovoljile našem zahtjevu i vratile nas ponovno u zajedničku prostoriju. Teža od gladi bila je žeđ i hladnoća u ćeliji, ali mi smo se osjetili ponosni što smo izdržali tri dana bez hrane i prisilili zatvorsku upravu da popusti pred našim zahtjevom.

Držanje uhapšenih omladinaca bilo je dobro izuzev nesretne okolnosti pod kojom je provaljen Žakula. Istraga, ma koliko da je inzistirala da otkrije naše veze u Gospiću, nije uspjela. Naročito su željeli da saznaju tko je osnovao organizaciju, s kim smo držali vezu, od koga primali materijal, ali omladinci to nisu kazali. Istina je da su priznavali mnoge stvari, ali one su samo njima išle na teret. Na primjer, priznali smo da smo rasturali letke, palili vatre, isticali crvene zastave, okupljali se i čitali materijale itd, ali istraga nije saznala od koga smo dobivali letke, zastave i komunističku literaturu. U istrazi je saslušano tridesetak omladinaca — svjedoka. Njihov dolazak iz sela na sud u Gospić bio je organiziran. Dolazili su na sanjkama, u koloni i sa pjesmom, raspoloženi, a tu ih je prihvatio Jakov Blažević i instruirao kako da se drže pred istražnim sudijom. Svi su se odlično

pokazali i svojim izjavama nastojali da olakšaju položaj svojih uhapšenih drugova. Seljaci su i dalje bili jako uzbuđeni i naširoko komentarisali činjenice da preko četrdeset omladinaca iz njihova sela učestvuje u jednom procesu koji se ne tiče samo njih i njihova sela već ima i šire značenje.

Dosta uzbuđenja bilo je i u Gospiću. Odvijala se pojačana diferencijacija među srednjoškolskom omladinom. Odmah poslije hapšenja grupe iz Vrepca na gradskom šetalištu dolazilo je do izgreda i tučnjave između naprednih omladinaca i frankovaca. Osim toga omladinci na Gospićkoj gimnaziji pisali su komunističke parole po zidovima pa su zbog toga neki i uhapšeni. Za proces, koji se pripremao uhapšenim omladincima iz Vrepca, vladao je naročit interes a posebno među omladinom. Sve je jako uznemiravalo državne, sudske i školske vlasti u Gospiću.

Istraga protiv omladinaca završena je 24. januara 1941. godine, a 5. februara podignuta je od strane državnog tužioca optužnica protiv Nedeljka Žakule, Miloša Graovca, Luke Miščevića i Milorada Miščevića. Glavni pretres zakazan je za 22. februara pred Okružnim sudom u Gospiću. Međutim, Okružni sud 11. februara predlaže Apelacionom sudu u Zagrebu da se za provođenje glavnog pretresa delegira drugi okružni sud s čim se saglasio državni tužilac u Gospiću i sreski načelnik. Apelacioni sud u Zagrebu donio je 17. februara 1941. odluku kojom se za vođenje glavnog pretresa delegira Okružni sud u Ogulinu. Na osnovu toga uslijedilo je prebacivanje četvorice optuženih iz zatvora Okružnog suda u Gospiću u zatvor Okružnog suda u Ogulinu. Što je navelo Okružni sud, državnog tužioca i sreskog načelnika u Gospiću da predlože da se glavni pretres ne održi u Gospiću već u nekom drugom mjestu? Zbog konstatacije snaga u Gospiću postojala je realna opasnost da proces izazove još jaču diferencijaciju u javnosti, posebno među omladinom, sa težim posljedicama.

Okružni sud u Gospiću svoj prijedlog Apelacionom sudu u Zagrebu obrazlaže slijedećim riječima:

»Odmah iza pritvaranja okrivljenih nakon par dana došlo je u Gospiću na glavnoj ulici na šetalištu do izgreda i tučnjave među omladinom sa političkom tendencijom gdje je bilo i povređenih, pa je u vezi s tim ravnateljstvo ovdašnje Gimnazije zabranilo svojim učenicima navečer izlaz i šetnju po ulicama. Osim toga uslijedilo je raznih ispada u mjestu među pristalicama komunizma, pa je bilo i hapšenja. Tako su se u zgradi ovdašnje Gimnazije po hodnicima po svim spratovima pojavili veliki natpisi u komunističkom duhu, pa je i proveden postupak i zatvoreni neki đaci.

Obzirom na to sve a pošto se već sada pokazuje veliki interes za glavni pretres u ovome predmetu u međusobno protivnim političkim strujama, vrlo je vjerovatno, da bi i na sam dan glavnog pretresa moglo doći do nereda u samoj zgradi Suda, a i izvan u samom mjestu«.[1]

A državni tužilac u dopisu državnom odvjetništvu u Zagrebu navodi poredostalog: ...potpisani državni tužilac saglasio se sa mišljenjem suda kako iz razloga iznošenih u priloženom izvještaju, tako iz toga što je od strane sreskog načelnika službeno obavješten da bi radi osiguranja javne bezbjednosti bila poželjna i potrebna delegacija drugog suda«[2].

1 Arhiv SRH.

2 Isto. ,

Sreski načelnik u predstavci Banskoj upravi Hrvatske u Zagrebu u vezi sa ovim navodi slijedeće:

»Po završenoj istragi i podignutoj optužnici Okružni sud u Gospiću rješenjem od 11. 2. tekuće godine zatražio je delegaciju drugog suda iz raznih razloga, pa također iz razloga očuvanja javnog reda i mira u Gospiću.

Pročulo se naime da se ovdašnji simpatizeri komunizma spremaju u velikom broju da prisustvuju glavnom pretresu, pa se je bojati da bi došlo do neželjenih incidenata«.[3]

Navedeni dokumenti pokazuju pored ostalog i to koliki je u to vrijeme bio stvarni uticaj Komunističke partije u Gospiću i šire. Djelovanjem i akcijama Partije stvorena je situacija da se vlasti plaše suđenja jednom članu Partije i grupi skojevaca. Njih hvata panika od procjene šta bi se na sam dan glavnog pretresa moglo dogoditi u Gospiću. Mislim da su imali razloga za to.

Glavni pretres održan je 5. marta 1941. godine kod Okružnog suda u Ogulinu. Okrivljene su branili doktor Vinter Franko, advokat iz Bjelovara, doktor Ante Kamenar, također advokat iz Bjelovara i doktor Bogdan Bruić, advokat iz Gospića. Nakon rasprave sud je donio oslobađajuću presudu za svu četvoricu optuženih. Nakon 70 dana provedenih u zatvoru bili smo opet na slobodi. Naravno, državni tužilac je na ovakvu presudu Okružnog suda u Ogulinu uložio žalbu, ali je ona odbijena.

Organizacija SKOJ-a u selu je djelovala za sve ovo vrijeme ne prekidajući svoj rad i veze sa drugovima u Gospiću.

Situacija nastala okupacijom zemlje nametnula je našoj organizaciji nove zadatke koje je trebalo izvršavati u mnogo težim uslovima. U prvom redu trebalo je po direktivi Komunističke partije vršiti pripreme za oružanu borbu i sklanjati narod ispred ustaškog terora. Sa organizacijom SKOJ-a vezu je održavao Mile Počuča, član Okružnog komiteta, i u dva navrata dolazio na naše sastanke.

Raspravljali smo o pripremama za oružanu borbu, skupljanju oružja i sklanjanju naroda. Izbijanjem narodnog ustanka naše selo je bilo među prvima koje je počelo borbu protiv ustaša u kotaru Gospić, a članovi SKOJ-a zajedno sa ostalim omladincima bili su u prvim redovima ustanka. Drugovi koji su izašli iz zatvora primljeni su u KP u mjesecu septembru i tako je u našem selu stvorena prva partijska ćelija. Rezultati rada naše organizacije vidjeli su se odmah u početku ustanka i tokom trajanja NOR-a. Žitelji sela masovno su od prvog dana učestvovali u narodnooslobodilačkoj borbi dajući sve za borbu, a prvi narodnooslobodilački odbor izabran je već u septembru 1941. godine. Organizacija SKOJ-a se omasovila primanjem novih članova, a sada su nosioci aktivnosti bile omladinke jer su omladinci bili u redovima Narodnooslobodilačke vojske.

3 Isto.

Ivan Arbanas Vanja

Političke i privredne prilike u kotaru Perušić, između dvaju ratova

Komunistička partija Jugoslavije — jedina ozbiljna politička stranka u kotaru (1919—1920. godine)

potkraj prvog svjetskog rata, a naročito nakon sloma Austro-Ugarske Monarhije, područje tadašnjeg kotara Perušić, odnosno pazarišku, kosinjsku i samu perušićku općinu, zahvatili su — istina u manjem opsegu — svi događaji općerevolucionarnog previranja, počev od stvaranja grupa naoružanih austrougarskih vojnika-dezertera, uglavnom domaćih seljaka, pojave »zelenog kadra« i izgreda oko podjele aprovizacije, do demonstrativnih istupa protiv organa i akata nove vlasti i države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Bilo je tada i naprednijih pojedinaca koji su nastojali smišljenije organizirati stanovništvo te ga upoznati i s novim, naprednijim idejama.

Bili su to u prvom redu demobilizirani vojnici bivše austrougarske vojske koji su stjecajem okolnosti bili i učesnici nekih značajnijih zbivanja u toku proteklog rata. Neki od njih dospjeli su u rusko zarobljeništvo, pa su se tako zatekli u Rusiji u vrijeme Oktobarske revolucije, a i u vrijeme intervencije zapadnih sila i domaćih kontrarevolucionera. Tamo su i aktivno sudjelovali na strani proleterske revolucije i komunista. Neki su od njih dosta znali o proleterskoj revoluciji Bele Kuna u Mađarskoj, sa simpatijama o njoj pričali i priželjkivali sovjetsku republiku.

Vrativši se iz Sovjetskog Saveza — Pazarištani: Ivica Borovac Josin, Ivan Ćačić Šare, Blažota Balenović i Nikola Balenović, zvani Rus, koji je bio i borac u jedinicama Crvene armije, zatim nekolicina Kosinjana i Perušićana — bili su vatreni propagatori ideja oktobarske revolucije. Režimske vlasti brzo su intervenirale i naredile Kotarskom poglavarstvu da ih onemogući u njihovom političkom djelovanju i »smućivanju naroda«, pa ih je Poglavarstvo uz pomoć žandara redovito maltretiralo i pokušavalo ušutkati.

Na političkoj pozornici u perušićkoj općini pojavili su se i isticali: Adam Balenović, koji je u ratu učestvovao kao solunski dobrovoljac, Dane Hećimović Budišić, Dane Dasović, Luka Marković, Nikola Milković Fuksan, Josip Obucma Galić i drugi. Oni su postali tumači tadašnjih zbivanja i neumorni propagatori i nosioci ideja komunizma.

Stariji mještani i suseljani dugo su se sjećali vatrenih govora Dane Hećimovića Budišića. Već od proljeća 1919. godine on je na raznim skupovima, pogotovo nedjeljom u Perušiću, znao govoriti i upoznavati stanovništvo s oktobarskom revolucijom i zbivanjima u zemljama sovjeta, s revolucionarnim događajima u Mađarskoj i s novim socijalnim idejama uopće. Razobličavao je politiku hrvatske i srpske buržoazije, pozivajući narod da se »ne da zavoditi lijepim riječima ni hrvatske ni srpske gospode, već da slijedi jedino put naprednih ljudi iz redova radnika i seljaka ...«

Dane Hećimović Budišić, Mornar, kako su ga tada zvali, bio je jedan od prvih komunista u perušićkoj općini.

Politički se formirao u austrougarskoj ratnoj mornarici, gdje je služio kao podoficir. Ustanak mornara na ratnim austrougarskim brodovima u Boki Kotorskoj, 1. veljače 1918. godine, bio je odlučan za njegovo konačno političko opredjeljenje. Zajedno s mornarima Perušićanima: Tikcom Ojurovićem iz Kvarata i Jurčićem Dasovićem iz Prvan-Sela, te s još nekim drugim mornarima Ličanima, on se našao i aktivno sudjelovao na strani pobunjenih mornara. Od toga kratkotrajnog revolucionarnog događaja, u kojem je učestvovalo nekoliko tisuća oficira, podoficira i mornara austrougarske ratne mornarice svih narodnosti — Hrvata (većinom Dalmatinaca), Slovenaca, Srba, Čeha, Poljaka, Ukrajinaca, Talijana, Mađara, Nijemaca i Rumunja — Dane Hećimović Budišić postao je nepokolebljivi socijalista, kasnije komunista i član Komunističke partije Jugoslavije.

Početkom ljeta 1919. godine, par mjeseci nakon Prvog kongresa Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), koji je održan 20—23. travnja iste godine u Beogradu, Dane Hećimović Budišić formirao je prvu organizaciju Socijalističke radničke partije (komunista) u perušićkoj općini. Sačinjavali su je njih trojica: on kao tajnik organizacije, Dane Dasović Jurin kao predsjednik i Joso Bašić Puša kao član, a računao je odmah i na svoje mornare: Jurčića Dasovića i Tikca Ojurovića. Ubrzo po formiranju prva organizacija Socijalističke radničke partije (komunista) na sastanku u kući Dane Dasovića izradila je plan stvaranja organizacije Socijalističke radničke partije (komunista) u perušićkoj općini.

U zimi 1919. na 1920. godinu nije bilo sela u perušićkoj općini u kojem nije bilo člana ove partije. Među prvima i istaknutijim komunistima bili su: Ante Hećimović Kunar iz Bukovca; Petar Orešković, Peko Matić i Mile Orešković Pucalj iz Lipove Glavice; Josip Obućina (Jopa Galić) iz Konjskog Brda; Nikola Milković Fuksan i Tikac Ojurović iz Kvarata; Joso Milković Tabin i Luka Marković iz Mizinovca; Nikola Marković, klesar, Ivan Milković For, Martin Lulić Večker i Martin Milković Vidićev iz Malog Polja; Jurčić Dasović iz Prvan-Sela i Nikola Štimac Štefanov i Adam Balenović, opančar, iz Perušića.

U prvoj polovini 1920. godine rad organizacije u perušićkoj općini bio je vrlo intenzivan, usmjeren na omasovljenje, povezivanje s komunistima u pazariškoj i kosinjskoj općini, zatim s komunistima u susjednim kotarima, pa i sa Zagrebom. Posebno su bile intenzivne pripreme za Drugi (Vukovarski) kongres partije, održan od 20. do 25. lipnja te godine. U okviru pretkongresnih priprema među članstvom se razvila kampanja da se kao delegat izabere i na Kongres pošalje Dane Hećimović Budišić. U tu svrhu članovi su prikupljali priloge u novcu, ali i u hrani, za troškove njegova puta i boravka u Vukovaru.

Kontakt s komunistima u Zagrebu perušićki komunisti uspostavili su i održavali preko Dane Štimca, pekara u Zagrebu. Pri tom je katkad kao veza služio Perušićanin Polde Hećimović, koji je bio uznički stražar u Petrinjskoj ulici. On je, dolazeći iz Zagreba familiji u Perušić, prenosio poruke, uputstva i materijal.

S komunistima u susjednom Gospiću održavali su vezu preko soboslikara Ivana Ostermana, s kojim je u čestom kontaktu bio perušićki opančar Adam Balenović. Inače je suradnja perušićkih i gospićkih komunista bila redovna

i dobra. Pojedini gospićki komunisti dolazili su u Perušić, prisustvovali sastancima i govorili na zborovima.

S kotarom Otočac održavali su vezu preko komunista u Ličkom Lešću. Ta je veza uspostavljena na inicijativu i poziv Mjesne partijske organizacije općine Sinac. Na prvom sastanku s Ivicom Kovačevićem »Juhom« i drugim komunistima Ličkog Lešća bilo je pet Perušićana: Dane Hećimović Budišić. Dana Dasović, Joso Bašić Puša, Mile Orešković Pucalj i Luka Marković. Vozio ih je svojim kolima i konjima Ive Karić Miletin, koji se kratko vrijeme prije toga vratio iz Sjedinjenih Američkih Država gdje je radio kao radnik i bio aktivni sindikaliista. Uspostavivši solidne veze s partijskom organizacijom u sinačkoj općini, odnosno s komunistima iz Ličkog Lešća, u nekoliko navrata su Dane Hećimović ili Dana Dasović odlazili tamo na sastanke, primali preko njih uputstva i materijal, pa su tim kanalom dobili i članske partijske knjižice i članarinske markice.

Ne zna se kada je točno formirana Mjesna organizacija KPJ u Perušiću. Vjerovatno u vrijeme pretkongresnih priprema za Vukovarski kongres ona je već postojala. Njen predsjednik bio je Dane Hećimović Budišić. On je bio i delegat na Vukovarskom kongresu. Putovao je u Vukovar s nešto novca i suhog mesa (pršuta, slanine) i kruha, što su prikupili narod i članstvo.

U toku 1920. godine u perušićkom se kotaru, naročito u općini Perušić, vrlo intenzivno radilo na stvaranju i proširenju organizacija Partije, pogotovo poslije Vukovarskog kongresa. Učlanjivanje je bilo javno. Obavljalo se i na javnim sastancima i skupovima, a članovi Partije dobivali su članske knjižice i plaćali članarinu. Blagajnik Mjesne organizacije perušićke općine bio je Josip Obućina (Jopa Galić) iz Konjskog Brda, a u blagajničkim poslovima pomagao mu je i Adam Balenović, opančar iz Perušića. Bio je učlanjen veliki broj siromašnih seljaka, seoskih obrtnika (obućara, kovača i drvodjelaca), a u pazariškoj i kosinjskoj općini većina seljaka, kirijaša i šumskih radnika. U čitavom perušićkom kotaru može se reći da nije bilo sela u kojem nije bilo i po nekoliko članova Partije.

Komunisti su okupljali i veliki dio seoske omladine. Već tada su se posebno isticali seoski omladinci: Ivan Rukavina Palenta, Nikola Šutić i Stipe štimac, krojački pomoćnik i još nekoliko drugih. I relativno veliki broj žena iz Perušića i perušićkih sela bio je u to vrijeme politički angažiran. Aktivno su sudjelovale na zborovima i raznim skupovima, a bile su i među prvima u nekoliko demonstrativnih istupa protiv predstavnika vlasti Kraljevine SHS i žandara. Često su one bile velika podrška komunistima u pojedinim političkim akcijama. Posebno su se isticale: Marija (Seka) Bašić Milačeva iz Kaniže, Marija Jurišić Baverka iz Jurišić Sela, Luce Hećimović iz Bukovca, Marija Murgić iz Konjskog Brda, Eva Rukavina Percanova s Križanova Brda i druge.

Može se sigurno tvrditi da je Komunistička partija Jugoslavije tada bila i jedina organizirana politička stranka u perušićkom kotaru.

Godine 1920. bila je i godina intenzivnog i raznolikog političkog rada organizacija čiji su se članovi pokazali doraslim i zrelima u svakoj političkoj akciji. U okviru pretkongresnih priprema Prvi maj, kao praznik rada, proslavljen je iste godine na takav način da su se stanovnici dugo sjećali te proslave, koja je po učešću stanovništva i manifestacijama premašila bilo kakvu crkvenu ili drugu svetkovinu. Po pričanju sudionika u petak ilveče gorjeli su kresovi po brežuljcima i brdima iznad sela, a u subotu ujutro,

na dan Prvog maja, mnoge kuće osvanule su okićene zelenilom. Pružni radnici vozili su se zelenilom okićenim drezinom, prugom od Perušića do Studenaca, i nisu radili toga dana. Ni članovi Partije ni većina stanovništva nisu radili te subote. Kako je drugog dana bila nedjelja, to se Praznik rada stvaimo slavio dva dana. U općinskim centrima — u Perušiću, Klancu i u Pazarištima — te u Gornjem i Donjem Kosinju održani su skupovi i zborovi stanovništva na kojima su govorili istaknutiji komunisti. Tim su zborovima prisustvovali i komunisti iz Gospića. Ivan Brkić, profesor iz Gospića, jedan od vrlo aktivnih propagatora komunističkih ideja, govorio je tada na zboru u Perušiću. Profesor Brkić, bježeći kasnije od obznanaških progona, prebacio se 1921. godine u Prag.

Od većih i ozbiljnijih političkih akcija perušićkih komunista iz tog vremena bile su pripreme za općinske izbore i izbore za Ustavotvornu skupštinu. Općinski izbori održani su 22. 8. 1920. godine. Na tim izborima komunisti su izvojevali i svoju prvu javnu društvenu i političku pobjedu dobivši većinu vijećničkih mjesta.

No, komunističko Općinsko vijeće nije moglo preuzeti općinsku upravu. Prije svega, vijećnici su odbili da polože službenu zakletvu vjernosti kralju, odnosno regentu Aleksandru, kojoj je ceremoniji trebalo prisustvovati i veliki župan, kao predstavnik vlasti. Inače je ministar unutrašnjih poslova Milorad Drašković zabranio svuda komunističkim vjećnicima da preuzmu upravu općine. Stoga i u Perušiću komunistička općinska uprava nije mogla doći do izražaja. Komunisti su organizirali zbor i protestne demonstracije. Razjareni stanovnici, a među njima i Seka Bašić, Luce Hećimović, Marija Jurišić, Eva Percanova i druge žene, upali su u zgradu općine te demolirali namještaj. Sve se završilo time što je kotarska vlast dekretom odredila članove Općinskog vijeća, među kojima nije bilo komunista.

No, komunisti su, usprkos već dosta izraženom teroru vlasti, nastavili širokom kampanjom pred izbore za Konstituantu, koji su održani 28. 11.
1920. godine. Prema »Novom svijetu«, glasilu Komunističke partije Jugoslavije — koji je u broju 51. od 13. studenog 1920. objavio kandidaturu KPJ za Ustavotvornu skupštinu — Dane Hećimović Budišić, poljodjelac iz Perušića i predsjednik Mjesne organizacije KPJ u Perušiću, bio je istaknut kao komunistički kandidat u Ličko-krbavskoj županiji, zajedno s Vladimirom ćopićem, novinarom iz Senja (tehnički sekretar KPJ), Ivanom Pavlovićem, tipografom iz Zagreba (blagajnik Cieničkog Povjerenstva Tipografske organizacije za Hrvatsku i Slavoniju), s Juliusom Murgićem, kotlarom i željezničkim namještenikom iz Zagreba (predsjednik Saveza saobraćajnih i transportnih radnika i službenika Jugoslavije), sa Simom Miljušem, učiteljem i pravnikom iz Zagreba (drugi sekretar Zagrebačke oblasti KPJ i učitelj Radničke škole), s Antom Pejnovićem, poljodjelcem iz Lovinca, te drom. Zvonimirom Švrljugom, advokat, ikoncip. iz Hreljina i njegovim zamjenikom Ratkom Penezićem, profesorom iz čačka.

Donošenjem Obznane (29/30. prosinca 1920. godine) vlada je, pod izgovorom da Komunistička partija priprema državni prevrat, zabranila svaki rad komunističkih organizacija. Iduća 1921. godina bila je godina likvidacije partijskih organizacija u perušićkom kotaru. Počelo je otvoreno proganjanje komunista. Već u prvim mjesecima 1921. godine organizacije Komunističke partije bile su rasturene, a imovina i materijal zaplijenjeni. Žandari su odmah počeli s pretresom kuća, maltretiranjem, hapšenjem i progoni-

ma komunista. U kući blagajnika Mjesne partijske organizacije, Jope Obućine Galića, našli su i zaplijenili nešto partijskih knjižica, članarinskih markica i nešto partijskog novca, a u kući Adama Balenovića partijskog materijala. Dane Hećimović Budišić skrivao se u svom rodnom selu Bukovcu i u susjednim selima perušićke općine, a Dana Dasović, Luka Marković, Nikola Milković Fuksan, Joso Bašić Puša i ostali istaknutiji komunisti isto tako. Dana Dasović nalazio je utočišta i na Ljubovu, kod Opsenica.

Upravo u to vrijeme prvih progona komunisti su još jednom pokušali da se organizirano suprotstave teroru i diktaturi vlasti. Organizirali su delegaciju od devet članova, među kojima su bile i nekolike žene, s namjerom da traže od kotarskog predstojnika da zapovijedi žandarima da prestanu progoniti Danu Hećimovića Budišića, Danu Dasovića i ostale komuniste. Međutim, žandari su delegaciji prepriječili put i pokušali da je rasture, iako je kotarski načelnik bio pristao da ih primi. Takav postupak žandara razbjesnio je delegaciju i prisutne stanovnike, pa su goloruki, s kamenjem i batinama, navalili na njih, otjerali ih od zgrade Kotarskog predstojništva prema susjednoj zgradi Općinskog zatvora, gdje je bila i nekolicina zatvorenih komunista, zatim su prodrli u prostorije Kotarskog načelstva. U toj demonstraciji žene su se pokazale najborbenije i najupornije. Ta bezuspješna intervencija komunista i stanovnitšva završena je hapšenjem desetak komunista i seljaka, koje su žandari uspjeli pohvatati tu noć te ih sprovesti u zatvor, u Gospić, bojeći se da stanovnici ne napadnu i ne provale u prostorije perušićkog zatvora. Ubrzo su zatvorenike u Gospiću preslušali, ali i oslobodili, jer im nisu mogli radi javnog mnijenja natovariti ništa ozbiljnije.

Komunisti su se, pogotovo oni istaknutiji i utjecajniji, tih prvih mjeseci 1921. godine razbježali i na razne načine se čuvali da ih žandari ne iznenade i ne uhapse. Međutim, u vrijeme proljetnih radova žandari su uhvatili Danu Hećimovića Budišića, strpali ga u zatvor u Perušiću, mlatili ga (i premlatili) a takvoga nakon nekoliko tjedana pustili kući. I nakon nekog vremena ponovno su ga hapsili, držali neko vrijeme u zatvoru i puštali kući. Trajalo je to tako čitavo jedno desetljeće — do kraja 1932. godine. Svake su ga godine hapsili barem jedanput, u početku i po dva puta. Pod bilo kojom izlikom držali su ga u zatvoru po tri, desetak ili mjesec dana i onda puštali kući. I njegov po godinama dosta stariji suborac Dane Dasović vrlo često se nalazio u zatvoru. Gotovo podjednako, samo što su Danu Dasovića prilikom prvog hapšenja žandari premlatili malo jače.

Hapsili su i pojedine druge uglednije komuniste. U svibnju 1921. godine žandari su uhapsili i mladog revolucionara, komunistu Josu Bašića Pušu, kojeg su optužili i gonili kao vojnog dezertera.

Naime, Puša je nepunu godinu dana prije toga — u proljeće 1920. godine — bio na odsluženju kadrovskog roka. Najprije je služio u Sisku, gdje se povezao s komunistima i odmah počeo aktivno djelovati zajedno s jednim vojnikom komunistom iz Bjelovara. Pušu su brzo zapazili pa su ga iz Siska prekomandirali na Grab (kod Drvara). No, on je i tamo nastavio raditi, a uspijevao je održavati i veze s vojnicima komunistima u Sisku. Početkom ljeta 1920. godine organizirao je (a i sam je to radio) rasparčavanje letaka Komunističke partije, namijenjenih vojnicima. Kako je to bila akcija istovremeno organizirana u mnogim vojnim garnizonima, to su vojne komande poduzele energičnu istragu. -Pušu je poručnik Horvat obavijestio da su o

njemu stigli podaci kao o opasnom komunisti i da će biti uhapšen, pa je Puša odmah pobjegao. Krio se skoro osam mjeseci u selima perušićke općine, većinom kod Mateše Lazića, a u tome su mu mnogo pomagali perušićki komunisti. Kada su ga uhvatili, vukli su ga po zatvorima: u Gospiću, Ogulinu, Karlovcu, Zagrebu, Sisku i najzad u Sarajevu, gdje su ga izveli pred vojni sud te osudili, srećom, samo kao dezertera, na godinu dana zatvora. Izišao je iz zatvora tek u jesen 1922. godine.

Političke, gospodarske i kulturno-prosvjetne prilike u kotaru, u vremenu između 1921. i 1932. godine

Partijski rad u perušićkom kotaru u organizacionom pogledu, 1921. godine i nekoliko narednih godina, bio je gotovo potpuno zamro pod pritiskom režima i žandarskog terora. Naime, režim je Obznanom razjurio partijske organizacije već u prvim mjesecima 1921. godine. No, usprkos tome u čitavom se kotaru neprestano osjećao rad i utjecaj pojedinaca, članova Komunističke partije i komunista, koji su to bili po svojoj ideološko-političkoj pripadnosti.

Put u ilegalnost Partije i njezinih članova bio je težak. Žandari su kao psi čuvari monarho-kapitalističkog režima uporno progonili komuniste. Donošenjem zakona o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi (Zakon o zaštiti države) 2. 8. 1921. režim se još oštrije okomio na komuniste i njihove simpatizere. Tim zakonom pripadnici Komunističke partije nisu mogli obavljati nikakvu javnu službu ili funkciju. Njime su komunisti, na primjer, i formalno razriješani dužnosti općinskih odbornika. Kotarsko poglavarstvo je na osnovi toga zakona vodilo komuniste u svojoj posebnoj evidenciji, te ih je uz pomoć žandara maltretiralo i zatvaralo u svakoj prilici. Često su istaknute komunističke prvake, ali i svakog drugog koji im je bio nepoćudan i sumnjiv, hapsili i kažnjavali zatvorom. Dana Dasović je, na primjer, radi »komunističkih ispada« do kraja 1929. zatvaran više od deset puta i odležao,,'po 3, 7 i 10 dana, 3 tjedna, te 2 i 3 mjeseca. Duka Špoljarić, krojački pomoćnih i Ivan i Milan Špoljarić (svi iz Gornjeg Kosinja) odležali su u perušićkom zatvoru također radi »komunističkog ispada«.

Žandari su ih uhapsili pod optužbom da su u Gornjem Kosinju, igrajući u kolu, izvikivali parole: »Živjela Komunistička partija!« i »Živjela Sovjetska Unija!« Perušićki kotarski predstojnik vodio je postupak protiv seljaka Luke Antunovića i žene mu Mare, zatim Bože Antunovića — svi iz Popovače, iz Donjih Pazarišta. Uhapsili su ih pod izlikom da su odbijali da plate porez, što je očito bila istina, ali su ih optužili i da su komunisti i da bune narod. Naime, Luka i žena mu Mare živjeli su prije u Slavonskoj Požegi pa ih je kotarski predstojnik teretio da su još od tamo poznati kao »zagrijani komunisti, koji govore protiv gospode i zalažu se za jednakost...«

Da bi izbjegli neprestani nadzor režima i teroriziranje žandara, ali i zbog neimaštine, komunisti su nekoliko godina poslije Obznane odlazili od kuće kao sezonski radnici u Zagreb, Slavoniju i druge krajeve naše zemlje. Treba pri tom imati na umu, da su stanovništvo kotara po socijalnom sastavu sačinjavali uglavnom seljaci, i to u velikoj većini siromašni. Više od polovice seljačkih domaćinstava živjelo je na jedva dva hektara zemlje, zbog čega su dobrim dijelom morali tražiti dopunsku zaradu u drugim krajevima naše zemlje, pa i izvan nje.

Ekonomska migracija, uveliko pospješena političkim terorom, naročito je došla do izražaja 1924, 1925, 1926. i 1927. godine. Bilo je nje i kasnije, sve do opće ekonomske krize kapitalizma, od 1929. do 1933. godine. Od evropskih zemalja većinom se odlazilo u Francusku i Belgiju.

Tako je već početkom 1924. na rad u Francusku otišao Joso Bašić Puša, a ubrzo za njim: Nikola Krekovć iz Karaule, Mile Glumičić Papin iz Mlakve, Nikola Rukavina iz Kosinjskog Brda, Joso Marković, Luka Marković i drugi. Siromašni seljaci 1926. i 1927. u grupama odlaze za zaradom u Kanadu i u Sjedinjene Američke Države. U Kanadu su otišli: Stipe Dasović iz Prvan--Sela, Ante Hećimović Pupilj i Joso Hećimović Kunar iz Lipove Glavice, Božo Lulić, Joja Milković, Jure Milković, Ivan Štimac, pekar. Luka Uremović i drugi. U Sjedinjene Američke Države otišli su: Ivan Rukavina Palenta, Nikola Šutić i drugi. Mnogi od njih odmah su pristupili tamošnjim radničkim pokretima, a neki su ubrzo postali i članovi Komunističke partije, bilo Kanade, bilo Sjedinjenih Američkih Država, kao Mile Filipović Frantela i Petar Vukelić iz pazariške općine, te Ante Hećimović Pupilj, Joja Hećimović Kunar, Stipe Dasović, Božo Lulić, Joso Bašić Puša, Ivan Rukavina Palenta, Nikola Šutić i drugi iz perušićke općine.

Svi oni, koji su se vratili u zemlju, nastavili su raditi i kod kuće kao članovi Komunističke partije Jugoslavije. Kao članovi KP Sjedinjenih Američkih Država vratili su ise Ivan Rukavina Palenta i Nikola Šutić, a kanadske Komunističke partije Ante Hećimović Pupilj, Joja Hećimović Kunar i drugi. Mnogi su od njih učestvovali i kao dobrovoljci u španjolskom građanskom ratu: Stipe Dasović, Božo Lulić, Petar Vukelić, Ivan, Joso i Jure Milković, Nikola Krekovć, Nikola Rukavina, Joso Marković i još nekolicina drugih. Većina tih dobrovoljaca poginula je u borbama protiv Frankovih fašista, diljem Španjolske.

U to vrijeme i u takvim prilikama jedan od najistaknutijih komunista u perušićkom kotaru bio je Divko Budak, rodom iz Karlobaga. On je neposredno poslije prvog svjetskog rata pristupio revolucionarnom radničkom pokretu, a bio je član Komunističke partije od 1920. godine. Došao je u Perušić 1926. godine i, vjerojatno potkraj te godine, otvorio malu trgovačku radnju, kasnije nazivanu »partijski dućan«.

Divko je odmah okupljao i povezivao perušićke komuniste. Sastajao se s Martinom Lulićem Večkerom, Nikolom Markovićem, klesarom, Nikolom Milkovićem Fuksanom, Ježom Nenadićem, Ivicom Soričem i drugima. Dolazili su k njemu u trgovinu, razgovarali, informirali se, dobivali uputstva i materijal (sindikalne novine »Organizirani radnik«). Mnogo je radio s mlađima. Dolazili su mu: Lovre Bašić Prikin, Paunčić Dasović, Ivan Rukavina Palenta, Nikola Šutić, Ive Smolčić, Dane Grivičić, trgovački pomoćnik, Mića Spol jarić, postolar, Tome Jurković, opančarski pomoćnik, Stipe Štimac, krojački pomoćnik, Joso Štimac Jolip, pekarski pomoćnik i drugi. Okupljao je i đake: Martina Dasovića, Genu Kordića, Nikolu Sorića, Grgu Štimca Gigu, a radio je i sa ženama — Sekom Bašić Milačevom, Evom Rukavina Percanovom. Katom Turić i drugima.

Kako je radio Divko Budak, koje je organizacione forme rada koristio: da li je stvarao partijske ćelije — sada nije moguće utvrditi. Prema sjećanju rijetkih Divko je mlade okupljao u SKOJ. Navodno su 1926. i 1927. godine članovi SKOJ-a bili Ivan Rukavina Palenta i Nikola Sorić. U tim tada teškim ilegalnim uvjetima rada očito je konspiracija bila vrlo velika.

Poznato je, međutim, da je Divko imao u svakom selu čovjeka s kojim je radio, posebno u Bukovcu, Lipovoj Glavici, Prvan-Selu, Kvartama i u Malom Polju, kao i u samom Perušiću. Održavao je čvrste veze i s komunistima u Gospiću, a izgleda i u drugim krajevima Like. U Gospiću su tada kao komunisti živjeli i radili: dr Pajo Gregorić, liječnik, gimnazijski profesor Akif Šeremet, pekarski radnik Jože Uvodić, Mijo Koren i drugi. Prema sjećanju Stipe Štimca, Divko Budak je njega, uz pomoć tih drugova zaposlio kao krojačkog pomoćnika kod Jurasovića u Gospiću, povezao ga s gospićkim komunistima i angažirao ga da tamo radi na organiziranju sindikata. Divko je početkom kolovoza 1927. godine prisustvovao i sastanku kada su dr Pajo Gregorić i profesor Šeremet primili Štimca u članstvo Partije.

U vrijeme Budakovog boravka u Perušiću ekonomske prilike u tom kotaru bile su vrlo teške. Siromaštvo i neishranjenost carevali su u mnogim porodicama svih sela kotara. Seljaštvo i sitni obrtnici često su ispoljavali nezadovoljstvo ekonomsko-socijalnim prilikama, a ono malo radnika pokušavalo je izboriti i neka od socijalnih prava: ograničeno radno vrijeme, veće nadnice i bolje životne uvjete uopće. Međutim, u toj borbi za poboljšanje ekonomskog položaja većih rezultata nije bilo, pa je eksploatacija siromašnog stanovništva nastavljena i od strane pojedinaca, bogatijih seljaka i trgovaca, i od strane države putem poreza. Valja naglasiti da je perušićki kotar siromašan.

Stanovnitšvo je u velikoj većini bilo sitnoseljačko, s malo isparcelirane zemlje, koja ga nije mogla ishraniti. U kotaru je bilo 53% seljačkih gospodarstava, čija su imanja bila manja od 2 hektara, dok je 80% tih seljačkih gospodarstava bilo zaduženo u doba krize tridesetih godina, većinom kod trgovaca.[1] Mnogi, pa i tobože malo bolje stojeći seljaci, morali su upućivati odraslije članove, obično brojne porodice, na sezonski rad da bi na taj način pokrili manjak godišnje potrošnje i podmirili porez. Morali su stoga odlaziti veći dio godine u druge krajeve zemlje za zaradom, pa i u zemlje Zapadne Evrope ili u Ameriku. Stanovništvo se zlopatilo, naročito uoči i u vrijeme ekonomske krize.

Godine 1929. perušićki kotar imao je petnaestak bogatih i, za ličke pojmove, velikih posjednika zemlje, koji su skoro badava — za hranu, sjeme i dugove — unajmljivali seljačku radnu snagu. U to vrijeme bilo je dvanaest trgovina mješovitom robom, od kojih su se izdvajale trgovine Mane Pejića i Ante Vlainića, a oni su se pretvarali u male ličke milijunere. Ostale su bile sitničari je koje su neprestano propadale. Njihovi vlasnici bili su ovisni o kreditima jačih trgovaca pa su u stvari oni bil prodavači robe dvojice-trojice bogatijih trgovaca. Već u to vrijeme postojala je i Hrvatska seljačka zadruga koja je imala svoju trgovačku prodavaonicu u Perušiću, a zadruga je trebala da umanji eksploataciju seljaštva, u prvom redu od strane trgovaca. Međutim, kako zadruga nije imala dostatne gotovine, niti je redovito mogla dobiti kredit, to je njeno poslovanje bilo slabo.

U Perušiću su postojala i dva manja parna mlina.

Vlasnik jednog od njih, Mile Draja Lulić, imao je i malu termoelektričnu centralu koja je osvjetljavala ulice i kuće u Perušiću. Od industrijskih

1 Mira Kolar Dimitrijević: »Ekoonmske prilike u Lici«.

objekata u kotaru su još bile i tri male parne pilane: dvije u Donjim Pazarištima i jedna u Kosinju, a rezale su drvo iz velebitskih šuma. Mlinovi, električna centrala i sve tri pilane zapošljavali su tek nekoliko desetaka radnika i kirijaša koji su se bavili i poljoprivredom na svojoj škrtoj zemlji.

Ni u kulturno-prosvjetnom pogledu nije bilo bolje. U čitavom kotaru na oko 17 500 stanovnika 1929. godine bilo je samo 15 osnovnih škola s 33 učitelja. Tek jedva tridesetak đaka pohađalo je srednje škole u Gospiću (gimnaziju ili učiteljsku), od kojih je većina do gospićkih škola svakodnevno putovala vlakom — trinaest do dvadeset kilometara. Postojale su samo dvije čitaonice: jedna u Perušiću i druga u Kosinju. Kulturno-umjetničkih društava uopće nije bilo, izuzev podružnice društva »Napredak« u Perušiću s nekoliko desetaka članova. Društvo je trebalo da potpomaže siromašne đake, ali zbog nedostatka novca svrha tog društva bila je promašena, te je ono još neko vrijeme postojalo samo formalno. Od fiskulturnih društava u perušićkoj općini postojao je »Hrvatski sokol« koji je šestojanuarskom diktaturom bio zabranjen. Forsiran je »Jugoslavenski sokol«, koji se uspio formirati jedino u srpskim selima kosinjske općine. Kasnije su u tom društvu djelovali Srbi, komunisti.

Obzirom na takve socijalno-ekonomske prilike i kulturno-prosv jetnu strukturu stanovništva osnovnu revolucionarnu snagu u kotaru predstavljali su siromašni seljaci, malobrojni radnici i obrtnici, najčešće u savezu sa srednjim seljacima, koji se u ovom kotaru, sa svojom krševitom i neplodnom zemljom, nisu mnogo materijalno izdvajali od siromašnih seljaka.

U vrijeme ekonomske krize sigurno je najmanje tri četvrtine stanovništva perušićkog kotara oskudijevalo u osnovnim prehrambenim artiklima. U proljeće 1931. a osobito zimi 1931/1932. godine mnoge porodice ostale su potpuno bez hrane. Stanovništvu je prijetila glad, naročito u perušićkoj općini gdje je ljetina propala uslijed suše, zatim u kosinjskoj gdje je ljetina uništena najprije sušom, a kasnije poplavama. Oblasni odbor Crvenog križa iz Zagreba organizirao je te zime u kotaru, po školama, kuhinje za ishranu djece, a i odraslih. Poslao je i dva vagona pšenice te jedan vagon kukuruza u Kosinj, u Perušić isto toliko, a u Pazarišta vagon pšenice i vagon kukuruza, s tim da se te količine žitarica gladnom stanovništvu podijele besplatno.

Međutim, vlast je dijelila te žitarice uz obavezu da njihovu vrijednost stanovnici odrade na javnim radovima, uglavnom kulučenjem na cestama. U kosinjskoj općini je s raspodjelom toga žita bilo otvorenih trgovačkih spekulacija, pa su tamo izbile demonstracije koje su uznemirile stanovništvo čitavog kotara. Naime, tamošnja općinska uprava prepustila je raspodjelu žita kosinjskim trgovinama, a trgovac Dane Brujić, umjesto da je kukuruz dijelio besplatno, on ga je stanovništvu naplaćivao i u stvari prodavao. Već istog dana, kada je počela raspodjela, okupilo se nekoliko stotina Srba i Hrvata iz sela kosinjske općine koji su onemogućili svaku daljnju raspodjelu. Okupili su se oko općinske zgrade, porazbijali kamenjem prozore, provalili u nju, te tadašnjem općinskom bilježniku Glumičiću oduzeli ključeve skladišta, a njega istjerali iz zgrade.

Pri tom su demonstranti zahtijevali da se smijeni općinska uprava uzvikujući parole Komunističkoj partiji i tražeći da sami organiziraju diobu žita siromašnima »onako kako su to komunisti činili u Rusiji«.

U toj demonstraciji prednjačili su mlađi ljudi: Ivan i Milan Spoljarić iz

Gornjeg Kosinja, Dušan Bruić iz Lipovog Polja, Mićo Kokotović iz Poljana i drugi koji su se tada smatrali komunistima. Kosinjski žandari bili su nemoćni, skoro razoružani, a jedan od njih bio je i lakše ranjen kamenom. U pomoć im je došao jedan vod žandara iz Gospića i nekoliko žandara iz Perušića. Većina demonstranata uputila se tada u Perušić gdje su s kotarskim predstojnikom napravili kompromis: da žito dijele općinski vijećnici kosinjske općine. Vlast se u ovom slučaju, usprkos njezinoj apsolutističkoj diktaturi, nije usudila poduzimati nikakve kaznene mjere protiv demonstranata, ili pojedinaca.

Komunisti su bili pod neprestanom paskom i pritiskom. Sreski načelnik vodio je posebnu kartoteku komunista i početkom 1930. godine imao ih je petnaestak na spisku. Bili su to većinom istaknuti komunisti od 1920. godine, kao što su Dane Hećimović Budiša iz Bukovca ,i Dane Dasović iz Karaule, koji je u to vrijeme imao skoro šezdeset godina. Nekoliko starih komunista našlo se na spisku, posebno i radi aktivnosti za izbore 1927. godine, jer su »agitirali i pridobivali glasače za listu Đure Cvijića«. Na spisku komunista nalazili su se i Mate Sokolić iz Karaule, Dane Jurišić Dašo iz Perušića i Ivan 2arak, koji je imao 68 godina, ali je »1927. bio kandidat na listi Đure Cvijića«. Na tom spisku vodili su, međutim, i mlade, nove komuniste. Bili su to radnici, zanatlijski pomoćnici, koji su posao morah tražiti i izvan svoga rodnog kraja, najčešće u Zagrebu.

Njih su tamo često hapsili, zatvarali i kao komuniste osuđivali na desetak ili više dana da bi ih zatim policijski prognali u rodno mjesto. Tako su se 1928. 1929. godine, zaslugom zagrebačke policije, prisilno našli u rodnim selima Donjih Pazarišta konobar Luka Matijević i pekarski pomoćnik Milan Muhar. Krojački pomoćnik Đuro špoljarić je također morao češće prisilno boraviti u rodnom Gornjem Kosinju. Njihov boravak u rodnom kraju imao je svoga utjecaja na domaće stanovnike. Đuro Špoljarić sastajao se s mladim seljacima i radnicima u Kosinju i u Perušiću, ali su mu žandari uvijek bili za petama.

Početkom siječnja 1930. »zbog komunističkih ispada« našli su se u perušićkom zatvoru: Duka Špoljarić i krojački pomoćnici — braća Ivan i Milan Špoljarić iz Perušića. Sreski načelnik ih je u istrazi pokušao povezati s Divkom Budakom, tereteći ih da su od njega dobivali partijski materijal koji im je on znao spakovati s kupljenom robom. No, svi uhapšeni su to poricali, pa su za »komunističke ispade« — javno izvikivanje parola Komunističkoj partiji i Sovjetskom Savezu — kažnjeni novčanom globom i zatvorom od mjesec dana, što su odležali u Perušiću.

Česti pretresi stana i trgovine Divka Budaka od strane žandarma nisu imali uspjeha. No, sve više su ga pritiskivali i maltretirali kao komunistu i tako ga onemogućavali u radu. U prvoj polovici 1930. godine napustio je trgovinu i Perušić te s porodicom preselio u Zagreb — vjerojatno po partijskoj dužnosti i zadatku. Perušićki komunisti smatrali su, naime, da je Divko po partijskom zadatku i došao u Perušić. U Zagrebu je Divko Budak najprije počeo da radi u Udruženju ugostitelja, u Nikolićevoj ulici, s posebnim partijskim zadatkom da, između ostalog, organizira rad pokrajinske tehnike gdje su bile dosta česte provale.

Odlaskom Divka Budaka iz Perušića rad i utjecaj perušićkih komunista znatno je oslabio, gotovo zamro. Valja naglasiti da takvo stanje nije uslijedilo samo radi toga što Divko nije bio više tu prisutan, već i zbog toga

što su se općepolitičke prilike prvih trideset godina u perušićkom kotaru jako izmijenile djelovanjem rastućeg nacionalizma, s jedne, i terora vlasti, s druge strane.

No, usprkos slabog rada i nepovezanosti komunista u prvim godinama treće dekade dvadesetog vijeka nadolazilo je pomalo vrijeme uzdizanja i aktiviranja mladih komunista — radnika i seljaka. Neki su od njih napuštali Perušić i kao sezonski radnici zapošljavali se u Zagrebu. Tako se Dane Grivičić iz Perušića zaposlio kod Zagrebačkog električnog tramvaja i Plinare, dok je Grgo Ugarković iz Malog Polja radio tamo kao građevinski radnik. Budak ih je povezao sa zagrebačkom partijskom organizacijom, pa su obojica 1934. postali tamošnji članovi Partije. Nikola Sorić iz Prvan-Sela, po završetku srednje škole, nastavio je da studira u Zagrebu, pa je i on ubrzo postao član studentske partijske organizacije. Oni su utjecali i na svoju sredinu u svome rodnom kraju u koji su se vraćali i često u njemu boravili. Okupljali su svoje prijatelje i istomišljenike, kao što su bili: Ive Smolčić, Ivica Šimatović, Josip Štimac i drugi.

Vraćali su se i komunisti koji su radili u evropskim zemljama, u Belgiji i Francuskoj, a dolazili su kućama i radnici iz Amerike. Ljeti 1931. godine iz Sjedinjenih Američkih Država vratili su se Ivan Rukavina Palenta iz Perušića i Nikola Šutić iz Prvan-Sela. Oni su tamo, radeći u Pensilvaniji, bili vrlo aktivni članovi KP SAD.

Tamošnja policija uspjela je njih dvojicu iznenaditi i uhvatiti na jednom partijskom sastanku, zatvorila ih je i istjerala iz SAD kao opasne komunističke agitatore. Po povratku u Perušić oni su nastavili živjeti i raditi kao uzorni seljaci i komunisti. Ivan Rukavina Palenta ubrzo je postao značajna ličnost komunističkog pokreta u čitavom kotaru.

U godinama poslije donošenja Obznane i Zakona o zaštiti države mijenjale su se i političke prilike u čitavom kotaru. Komunistička partija i komunisti morali su prijeći u duboku ilegalnost. Komunisti su se povezivali i radili u manjim grupicama, po dvojica, trojica, a međusobne kontakte održavali su u strogoj tajnosti. Nestalo je javnog djelovanja komunista i utjecaj Partije u političkom životu naroda skoro potpuno je zamro. Tu prazninu počele su popunjavati građanske stranke, tako da su one, njihovi nosioci i prvaci dolazili sve više do izražaja u političkom životu kotara, naročito od 1924. i 1925. godine.

Radikalna stranka, koja je bila glavni nosilac režima kraljevske centralističko-hegemonističke vladavine, nije imala nekog ozbiljnijeg oslonca među hrvatskim, a ni među srpskim stanovništvom perušićkog kotara. Glasnogovornici radikala bili su samo nekolicina režimlija i nekoliko službenika, ali oni i inače nisu imali utjecaja na okolinu, niti ih je stanovništvo posebno cijenilo.

Nasuprot Radikalne stranke u srpskim selima Kosinja i Perušića sve je veći utjecaj stjecala Samostalna demokratska stranka Svetozara Pribičevića, pogotovo poslije 1927. godine kada se Pribičević odrekao podrške radikalima i monarhiji, te s Radićem i njegovim HSS-om stvorio opozicionu Selj ačko-demokratsku koaliciju.

U okvirima ove stranke pomalo su sve više kao političari dolazili do izražaja mladi komunisti, posebno trideset i nekih godina. Oni su postajali pobornici političkog djelovanja u srpskim selima — u Kršu, Poljanu, Mlak-

vi, Lipovu Polju i Studencima. U oživljavanju i razvijanju kulturnog i prosvjetnog rada u selu mladi komunisti su se posebno angažirali, u okviru stranke, pri organiziranju odbora »Seljačkog kola« po selima u kojima su skoro legalno propagirali život u prvoj zemlji socijalizma. Sovjetskom Savezu, i jačali utjecaj Komunističke partije.

U hrvatskim selima kotara kao i u Penušiću stvarala se i jačala Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS) Stjepana Radića, koja je do proljeća 1925. godine vodila opozicijsku politiku protiv hegemonističko-centralističke vladavine monarhističkog režima. Upravo zbog takve politike stranke, koja je proklamirala parole nacionalne slobode i socijalne pravde, s posebnim naglaskom na brigu o selu i seljaku, ona je stjecala brojne pristalice medu hrvatskim seljacima, naročito siromašnim, jer su se nadali da će im pomoći da se oslobode izrabljivanja i nacionalnog ugnjetavanja. Postala je najutjecajnija stranka u kotaru, pa i onda kada se u proljeće 1925. odrekla svoga republikanskog opredjeljenja i ušla u koalicionu vladu s režimskom Radikalnom strankom.

Pobornici i prvaci politike Hrvatske seljačke stranke (HSS) u kotaru bili su bolje stojeći seljaci, zatim trgovci i poneki gostioničar. Oni su se stjecajem kojekakvih okolnosti sve više bogatili u prvim poslijeratnim godinama. Stranački prvaci, kotarski i općinski odbornici stranke, rano su postali perušićki trgovac Ante Vlainić i njegovi istomišljenici: Grgo ćulumović, Dane Hećimović Perić, Jure Umić i drugi, a u Pazarištima, odnosno u selu Klancu: trgovac Jure Duić Riba, Branko Milinković, Perica Rukavina i drugi.

Svi su oni bili i nosioci nacionalističke ideologije i politike, koja ih je, vremenom, od političke parole o »republikanskoj Hrvatskoj« odvela u krajnje šovinističku frankovačku ideologiju i politiku, a koja se temeljila na krilatici da »... od Srba nigda ništa dobrog i da Hrvati ne trebaju sa Srbima imati ništa zajedničkog«.

Još od 1925. godine u okviru Hrvatske seljačke stranke, ali i izvan nje, samostalno, pogotovo kasnijih godina, u perušićkom kotaru stvarao se i razvijao intenzivan hrvatski nacionalistički pokret. Nezadovoljno i osiromašeno stanovništvo sa simpatijama je slušalo sve što se govorilo protiv politike i djelovanja režima, pa su tako rado prihvaćani i nosioci ekstremnih nacionalističkih ideja o »slobodnoj Hrvatskoj bez Srba«.

I sam monarhistički režim, svojom političkom praksom i djelovanjem, mnogo je pridonio razvijanju takvih političkih tendencija i prilika. Tako su ubojstvo dvojice zastupnika HSS-a, Pavla Radića i Đure Basaričeka, te ranjavanje Stejapana Radića u Skupštini u Beogradu i njegova smrt, ljeti 1928. godine, izazvali veliku ozlojađenost i nezadovoljstvo Hrvata s politikom velikosrpske kraljevske vlade. Ukidanje Vidovdanskog ustava i uvođenje otvorene diktature kralja Aleksandra, početkom 1929. godine, još su više gurnuli hrvatske seljake u nacionalističke vode, koji su pored svega bili još pogođeni i pritisnuti i općom ekonomskom krizom.

Sve te okolnosti i događaji upravo su tih godina (od 1929. do 1932.) stvorili i najpovoljnije uvjete i mogućnosti za ekstremnu nacionalističko-šovinističku propagandu i djelovanje.

Rukovodstvo Hrvatske seljačke stranke, svojom mlitavošću i nedosljednošću, nije moglo drukčije i ozbiljnije utjecati na takva ekstremna politička stremljenja i kretanja. Izostao je i javni politički utjecaj Komunističke partije, zbog neprestanog režimskog terora prema komunistima i zbog pre-

laska u ilegalnost Partije i njezinih članova. No, komunisti su ipak, i pored političkih grešaka, skupa s naprednim seljacima i malobrojnim radnicima pokušavali i u okviru HSS-a da ograniče utjecaj ekstremnih nacionalista. Gospićki i perušićki komunisti su se, na primjer, 1928. godine sa svojim parolama uklopili i priključili narodnom nezadovoljstvu i javnim demonstracijama, kojima je narod izražavao svoju ogorčenost zbog ubojstva Stjepana Radića i dvojice zastupnika HSS-a u tadašnjoj Skupštini. No, tek kasnijih godina komunisti su se i u okviru HSS-a mogli uspješnije suprotstaviti nacionalističkoj, šovinističkoj ideologiji i politici te njihovim pobornicima.

Pod utjecajem istaknutih frankovačkih nacionalističkih prvaka — gospićkog advokata Andrije Artukovića, zatim Juce Rukavine i drugih — 1929. godine i prvih tridesetih godina lički, a među njima i perušićki, ekstremni nacionalisti stvorili su tajnu ustašku organizaciju. Juco Rukavina u to vrijeme živio je i djelovao u pazariškom selu Klancu i u Perušiću, gdje je uostalom i imao najviše sljedbenika. Program i krajnji cilj ustaša bio je da, uz pomoć Musolinijeve faišstičke Italije, dignu narod na ustanak i da ga povedu u borbu za »slobodnu« Hrvatsku.

Iz Italije su morem dopremili nešto novca i pušaka s municijom i eksplozivom u podvelebitski kraj Hrvatskog primorja, a u prebacivanje tih pušaka i eksploziva odatle preko Velebita uvukli su i nekoliko seljaka.

Oslanjajući se tako na pomoć izvana, a uglavnom na kler u zemlji, grupica naoružanih ustaša, seljaka otpočela je 1932. godine svoju borbu protiv režima i ujedno je završili napadom na žandarmerijsku stanicu u gospićkom podvelebitskom selu Brušanima. Uza zid stanice aktivirali su jednu minu — »pakleni stroj« — zapucali iz nekoliko pušaka na prozore zgrade, razbili ih i razbježali se. I to je bilo sve. Ustanak je potpuno izostao jer im hrvatski seljak nije dao nikakvu podršku u tom pogledu.

Režim je reagirao vrlo oštro. Brojni žandari hapsili su svakog sumnjivog i premlaćivali. Seljake u podvelebitskim selima, pa i u Pazarištima, silom su okupljali, mlatili ih po tabanima i kundačili javno na gumnu pa ih tjerali da skupa sa žandarima pretresaju velebitske šume tražeći ustaše, kojih više nije bilo. Andrija Artuković, s još nekolicinom, odmah je prebjegao gazdama u Italiju. Ostale su našli i pohapsili kod kuća. I Jucu Rukavinu, također. U perušićkom kotaru žandari su uhapsili i osumnjičili nešto preko četrdesetak seljaka, uglavnom iz Klanca i Perušića, koji su pod batinama brzo otkrili organizaciju, članove i njihovo djelovanje. Neki su od njih, a među njima i Juco Rukavina, po Zakonu o zaštiti države osuđeni na višegodišnje kazne zatvora.

Time je okončan nekoliko godina pripremani politički avanturizam ličkih, a tako i perušićkih, ekstremnih nacionalšovinista, koji su skupo platili i seljaci perušićkog kotara jer su u to vrijeme, a i kasnije, bez obzira na svoja politička opredjeljenja, bili izvrgnuti grubom i neprestanom teroru režima i žandara.

Međutim, utjecaj i djelovanje frankovaca time nije završeno. Ante Vlainić, na primjer, još je nekoliko godina bio kotarski funkcioner Hrvatske seljačke stranke, a zajedno s njim su u okviru te stranke glavnu riječ imali njegovi sljedbenici u nizu sela perušićke, kosinjske i pazariške općine. U čvrstoj sprezi s kleronacionalističkim elementima u kotaru i izvan njega, perušićki, kosinjski i klanački frankovci širili su i učvršćvali svoj utjecaj, pr-

venstveno među omladinom, koristeći pri tom i druge organizacije i forme rada i izvan okvira Hrvatske seljačke stranke.

Političke prilike i oživljavanje djelovanja KPJ u kotaru, u periodu između 1933. i 1939. godine

Politički život u hrvatskim selima perušićkog kotara, od 1933. pa sve do okupacije zemlje u travnju 1941. godine, odvijao se uglavnom u okviru Hrvatsike seljačke stranke Vlatka Mačeka, a u srpskim selima u okviru Samostalne demokratske stranke Svetozara Pribičevića, koju je poslije njegovog emigriranja i smrti (u Pragu 1936.) vodio njegov brat Adam, a poslije njega Srđan Budisavljević. Ovim dvjema građanskim strankama ni jedna druga stranka, pa ni režimska, kao na primjer Radikalna, nije mogla biti ozbiljan takmac u političkom životu u kotaru. Zbog svoga opozicijskog stava prema politici režima i te dvije stranke kraljevska vlada je onemogućavala u njihovom djelovanju pa su se one stvarale i radile takorekavši u ilegalnim uvjetima.

Pod udarom i pritiskom režima Hrvatska seljačka stranka tih prvih godina tridesetljeća obnavljala je stare i stvarala nove organizacije i uporišta stranke u svakom hrvatskom selu. Valja odmah napomenuti da su frankovci, u čvrstoj sprezi sa kleronacističkim elementima izvan kotara, učvršćivali svoj utjecaj u organizacijama HSS-a u to vrijeme, posebno u Perušiću, Gornjem Kosinju i Klancu. Ante Vlainić, Jure Umić, Dane Hećimović Perić i istomišljenici još su uvijek bili istaknuti odbornici i kotarski rukovodioci stranke u perušićkoj općini. Braća Milinkovići, Perica Rukavina i još nekolicina drugih nacionalista bili su istaknuti prvaci HSS-a u pazariškoj općini, a Josica Fadljević i nekolicina njegovih istomišljenika u kosinjskoj općini.

Dosljedna monarho-apsolutistička diktatura kralja Aleksandra i njegove vlade ,koja je zdušno provodila nacionalno porobljavanje i onemogućavala svaki javni politički rad u kotaru, išla je nacionalistima u prilog. Teror režima u pogledu nacionalnog ugnjetavanja pooštrio se do te mjere, tako da se ni hrvatske zastave nisu smjele isticati, a progonjen je svatko tko bi se deklarirao Hrvatom. Maltretirali su, hapsili i tukli čak i maloljetne srednjoškolce-Hrvate, koji su im prkosili, te su ih izbacivali iz škola. Sve su to nacionalšovinisti obilato koristili u svojem djelovanju, pa i u okviru organizacija HSS-a.

Komunistička partija Jugoslavije kao stranka nije mogla legalno učestvovati u političkom životu. Ona je i dalje djelovala u teškim uvjetima stroge ilegalnosti, što joj je nametnuo režim. Članovi Partije, pritisnuti oštrim terorom, sklonili su se već ranijih godina, zapošljavajući se u Zagrebu i u drugim krajevima zemlje, pa i u inozemstvu — u zemljama Zapadne Evrope i u Americi, gdje su nastavili da politički rade kao komunisti i sindikalisti. Od brojnih članova, koji su ostali kod kuće, jedan dio ih se pasivizirao, i to pretežno starijih, a tek jedan manji broj bio je i dalje aktivan. Za svoje političko djelovanje i širenje utjecaja na selu koristili su organizacije HSS-a i SDS-a.

Već 1934 godine, a pogotovo 1935. u mnogim seoskim organizacijama HSS-a isticali su se i djelovali komunisti, odnosno bivši članovi KP iz nje-

nog legalnog razdoblja, zatim simpatizeri Partije — lijevo orijentirani seljaci, ali i mlađi, novi članovi. U pazariškoj općini bili su to: Marko Butorac, Frane Duić Puiz, Štipan Duić, Karlo Krpan, Vicko Milinković, Toce Marinac, Nikola Hodak, Karlo i Karle Butorac Gašparov, Luka Rukavina Petrov, Joso Stojević Rakar i drugi. U kosinjskoj općini bilo je isto tako više seljaka Hrvata koji su se skupa s Ivanom Sigumjakom u okviru stranke suprotstavljali frankovačkoj politici. Bili su to: Mate Delač, Franjo Drašković i Franjo Delač. U perušićkoj općini na čelo borbe protiv frankovaca u organizacijama HSS-a došli su komunisti i lijevo orijentirani seljaci: Ivan Rukavina Palenta, Nikola Šutić, Nikola Milković Fuksan, Nikola Marković, klesar, Mića Kulaš, Milan Hećimović Perić i drugi, među kojima je bilo dosta i mlađih ljudi.

U selima kotara bilo je još dosta takvih uglednih seljaka koji su se u okviru HSS-a, a i inače u svakoj prilici, suprotstavljali nacionalističkoj politici Juce Rukavine, Ante Vlainića, Jure Umića, Branka Milinkovića, Jošiće Fadljevića i njihovih sljedbenika.

Ivan Rukavina Palenta, vrativši se zajedno s Nikolom šutićem iz Sjedinjenih Američkih Država, odmah se uključio u politički život u Perušiću. On se povezao s komunistima u Gospiću i Otočcu, a održavao je kontakte i sa Zagrebom, najprije sa Divkom Budakom, s kojim se znao još prije svoga odlaska u SAD. U perušićkoj općini brzo se spojio s nekolicinom starih komunista (još iz 1920. godine) koji se nisu predavali, već su bili spremni da se politički angažiraju u svakoj prilici. On je lako uspostavio vezu i s komunistima u drugim dvjema općinama. Palenta je okupljao oko sebe seljake koji su inače bili poznati kao dobri gospodari, pošteni i ugledni u svojoj sredini, koje i drugi cijene i poštuju. I sam je bio napredan gospodar, pravičan, popularan, poznat i po tome što su ga svi režimi ganjali, pa i izvan zemlje. Bio je dobar govornik kojeg su rado slušali na nedjeljnim skupovima, a i inače, pa je lako okupljao i pridobijao ljude za komunističke ideje.

Po socijalnom sastavu perušićki kotar su sačinjavali seljaci, i to pretežno siromašnog imovinskog stanja. Malo ih je bilo bolje stojećih, koji su mogli normalno živjeti od zemlje i stoke. Nije bilo industrije ni radnika, što bi stvorilo druge mogućnosti za organiziranje i djelovanje. I zanatstvo je bilo slabo razvijeno. Bili su to sitnoseljački obrtnici: kovači, opančari, stolari, poneki krojač i postolar, koji su jedva životarili, a među njima uvijek je bilo i članova KPJ. Stoga je Palenta lako shvatio — zajedno s ostalim suradnicima komunistima — da komunisti u perušićkom kotaru mogu ozbiljnije djelovati uglavnom među seljacima, koristeći organizacije HSS-a i SDS-a za širenje utjecaja Partije.

Opći parlamentarni izbori 1935. godine oživjeli su i razbuktali politički život u cijelom kotaru. Kako je Komunistička partija Jugoslavije donijela odluku da se glasa za listu Udružene apozicije i Seljačko-demokratske koalicije, odnosno za dra Vladimira Mačeka, kao nosioca liste, to su i komunisti u perušićkom kotaru u predizbornoj kompanji bili vrlo aktivni.

Ivan Rukavina Palenta obilno se koristio predizbornom agitacijom. Dosta slobodno obilazio je sela po cijelom kotaru povezujući se, tražeći i organizirajući kadrove koji će biti sposobni i moći da budu nosioci marksističke komunističke ideologije. Zajedno s komunistima Perušića, Kosinja i Pazarišta i lijevo orijentiranim seljacima Palenta je razobličavao domaće trgov-

ce i druge špekulante koji su se koristili organizacijama HSS-a za propagiranje ustaške ideologije. Time je otpočela uspješna ofanziva komunista za prestiž u HSS-u i preuzimanje njenih organizacija. Naime, kotarsko rukovodstvo HSS-a, kao i organizacije u još nekoliko sela u kotaru držali su frankovci sa svojim sljedbenicima.

Komunisti i lijevo orijentirani utjecajni seljaci učestvovali su u svim pripremama za izbore i isticanje kandidata opozicije za svoj izborni kotar. Tako su organizirali i prikupljanje potpisa, potrebnih za kandidiranje kandidata opozicije. Predstavnici režima su ih, međutim, onemogućavali u svakoj predizbornoj akciji. Tako su, u toku prikupljanja potpisa, žandari uhapsili i u Perušiću zatvorili: Ivana Rukavinu Palentu, Nikolu Milkovića Fu'ksana, Nikolu Šutića, Milana Hećimovića Perića, te haesesovca Pepinu Ćulumovića i još nekolicinu drugih.

Dne 5. maja birači čitavog kotara glasali su za listu Udružene opozicije, na kojoj je u tom izbornom kotaru bio kandidiran Karlo Brkljačić. Za službenu listu Bogoljuba Jeftića glasalo ih je jako malo, uglavnom nekoliko bogatijih seljaka režimlija i službenika. Međutim, usprkos tako oštroj pobjedi Udružene opozicije, vlasti su grubo falsificirale rezultate izbora u korist Jeftićeve liste.

Stoga se sutradan, 6. maja, iz Klanca uputila u Gospić delegacija Udružene opozicije s namjerom da se žali državnom tužiocu i iznese mu svoje prigovore i proteste. Na ulazu u Gospić okupilo se oko stotinjak seljaka — Pazarištana, ali ih žandari nisu pustili u grad, već su na njih otvorili pušćanu vatru. Tada su poginuli: seoski starješina Martin Starčević i Štipan Marković, obojica iz Velikog Žitnika. Više ih je ranjeno, od kojih teže: seoski starješina Joso Lulić iz Dunjevca, Štipan Marković iz Velikog žitnika i Nikola Milinković iz Podoteša. Godinu dana kasnije ubijen je i Karlo Brkljačić, kandidat izbornog kotara Udružene opozicije.

Ti politički događaji i takva politička praksa režimskih čuvara i lučonoša dobro su dolazili velikohrvatskoj buržoaziji i desničarskim elementima uopće. Domaći frankovci davali su im izrazito nacionalistička obilježja i obilno ih koristili za svoje akcije i u svojoj propagandi. Međutim, u to vrijeme, od druge polovice 1935. godine, komunisti su počeli u svoj rad unositi više sistema i organiziranosti. Godina 1936. može se smatrati prelomnom, značajnom godinom u kasnijem razvitku i radu Komunističke partije u perušićkom kotaru.

Naime, komunisti su te godine, a nakon punih petnaest godina, ponovno ušli u otvorenu, u javnu, političku borbu za ideje i ciljeve Komunističke partije. Doduše, i dalje u ilegalnim uvjetima rada, ali sada su koristili legalne političke i druge organizacije, kao i metode rada. Zajedno s lijevo orijentiranim seljacima i intelektualcima započeli su oštru političku borbu s frankovačkim i ustaškim elementima. U toj borbi komunisti su ponovno stjecali ugled i sve više širili svoj utjecaj među stanovništvom kotara. Ta je borba naročito došla do izražaja u vrijeme formiranja organizacija HSS-a i održavanja općinskih izbora 1936. godine.

Inicijativu u političkom radu u seoskim organizacijama HSS-a u sve tri općine pomalo su preuzimali komunisti i lijevo orijentirani HSS-ovci. U okviru »Gospodarske sloge« uprava »Hrvatske seljačke gospodarske zadruge« u Perušiću prešla je te godine u ruke ljevičara. Naime, ta je zadruga dosta pomagala siromašnim seljacima, nabavljajući im brašno, žito, sjeme

i ostale potrepštine, jeftinije nego što je to bilo u trgovinama. Trgovac AnU; Vlainić, iako je bio kotarski funkcioner HSS-a, onemogućavao je djelovanje te zadruge ,jer je njemu i drugim trgovcima bila konkurentna. Kon'unisti i lijevokrilni HSS-ovci ubrzo su uspjeli unaprijediti i proširiti poslovanje zadruge u korist siromašnih seljaka. Nedugo zatim je lijevo orijentirani HSS-ovac, učitelj Grga Fajdetić, direktor osnovne škole u Perušiću, u okviru »Gospodarske sloge« osnovao Pčelarsku zadrugu oko koje su se okupljali napredni seljaci. Uz pomoć agronoma, angažirali su se i na liniji uzgoja kvalitetnije stoke i na obnavljanju voćarstva.

Komunisti su se obilato koristili svim tim (i drugim) formama rada pa su tako stjecali veliki ugled, pogotovo kod siromašnijeg stanovništva.

Gc>dine 1936. komunisti su u okviru HSS-a razvili posebnu aktivnost pred općinske izbore i zajedno s istaknutim lijevim HSS-ovcima kandidirali svoje ljude. Međutim, frankovci su bili jaki. Još uvijek su imali glavnu riječ u kotarskom rukovodstvu HSS-a i u centrima općina pa komunisti na tim izboj'ima nisu uspjeli. Od 30 općinskih odbornika u perušićkoj općini, na primjer, komunisti su imali svega četiri odbornika, a jedan od njih bio je Nikola Milković Fuksan.

Od jeseni 1936. godine perušićki komunisti počeli su unositi više sistema i organiziranosti u svoj rad. Redovitije su se sastajali i dogovarali, većinom u kući Ivana Rukavine Palente, ali i u kućama drugih komunista. Sastancima je prisustvovalo obično do desetak komunista i istaknutih simpatizera Partije. Dogovarali su se o skoro svakoj političkoj akciji i planirali tko će i kako sudjelovati u njima, naročito kako u rukovodstvima organizacija HSS-a ostvariti vodeću ulogu, postavljanjem komunista i naprednih seljaka koji prihvaćaju marksističku ideologiju i tako u isto vrijeme time razbiti utjecaj frankovaca i kleronacionalistiokih elemenata. Pravilna je bila ocjena da su frankovci i kleronacionalistiöki elementi u uskoj sprezi i da su njihov utjecaj i djelovanje još dosta jaki. Naime, godine 1937. vratili su se sa robije Juco Rukavina i nekolicina drugih ustaša koji su 1932. godine osuđeni zbog stvaranja ustaške tajne organizacije, povezivanja s fašističkom Italijom; zbog nabavke oružja i diverzije na žandarmerijsku stanicu u Brušanima. Nakon njihovog povratka kućama i djelovanje nacionalista postaje življe. Te su godine kleronacionalisti u Perušiću već imali i svoju omladinsku organizaciju — »Križarsko bratstvo« koje je okupljalo uglavnom srednjoškolsku omladinu.

Valja napomenuti da su perušićki komunisti od jeseni 1936. imali vezu s Jakovom Blaževićem, pa je i on iz Gospića znao dolaziti i prisustvovati njihovim sastancima. Odlazio je Blažević i na sastanke u sela pazariške općine, a perušićki i pazariški komunisti odlazili su i u Gospić k njemu, na dogovor. s Blaževićem su se održavali sve češći kontakti, pogotovo 1937. i 1938. godine. Upravo taj period, od jeseni 1936. pa nadalje, i ti sastanci te uspostavljanje veze s njim i drugim gospićkim komunistima, može se smatrati počecima oživljavanja Komunističke partije u perušićkom kotaru.

Osim Jakova Blaževića i Mile Počuče određene veze i poseban utjecaj na perušjćke komuniste i simpatizere Partije imali su i zagrebački komunisti Anka Butorac i Stipe Ugarković. Anka Butorac je u proljeće 1938. godine boravila par mjeseci u Donjim Pazarištima, u svom rodnom selu Podastraniji, jer joj je policija zabranila boravak u Zagrebu. U Donjim Pazarištima ona je Okupljala ljude i upoznavala ih s politikom KPJ, s eksploatator-

skom politikom naše buržoazije, s borbom španjolskog naroda protiv vlastitog i evropskog fašizma, u okviru španjolskog građanskog rata i s drugim. Njeni suseljani — Karle Butorac Mali, Karlo Butorac Gašparov, Nikola Hodak, Luka Rukavina Petrov i još nekolicina drugih — smatrali su se komunistima od tog vremena.

I Stipe Ugarković češće je prisilno boravio u Perušiću, odnosno u svom rodnom selu Malom Polju. I njemu se događalo da mu je policija zabranjivala boravak u Zagrebu pa ga je protjerivala u rodni kraj, pogotovo po izlasku iz zatvora. I on je u rano proljeće 1938. neko vrijeme prisilno boravio u svome rodnom selu, gdje se inače sastajao i radio s nekoliko seljana koji su kasnije postali članovi KPJ. Ugarković se dobro poznavao s Ivanom Rukavinom Palentom i oni su se u raznim prilikama sastajali i surađivali.

Zagrebački student Srđan Brujić, porijeklom iz Donjeg Kosinja, posebno je zadužio stanovnike kosinjske općine — Srbe i Hrvate. Vrlo je često boravio u Kosinju, pa je već 1936, a pogotovo kasnijih godina, zapaženo učestvovao u političkom životu sela te općine. Godine 1938. on je već redovito surađivao i radio s desetak i više naprednih, lijevo orijentiranih Hrvata i Srba koji su ubrzo postali članovi KPJ ili su se smatrali komunistima.

Srđan Brujić posebno se zalagao u okupljanju naprednih i lijevo orijentiranih Srba u kosinjskoj općini te u Studencima, i to u okviru organizacija Samostalne demokratske stranke. Na njenim zborovima Srđan je aktivno sudjelovao pa je tako već 1937. godine govorio na političkim skupovima Zabare, Poljana i drugih sela. On se posebno angažirao na sastancima seljana pri biranju odbora »Seljačkog kola«, kulturno-prosvjetne organizacije SDS-a. Na takvom sastanku u Kršu on je mnogo pridonio da su u odbor »Seljačkog kola« ušli lijevo orijentirani ljudi, i to: Tomo Uzelac, kao predsjednik, Mićo Kokotović, kao tajnik i Stanko Cvijanović, kao blagajnik. Srđan je mnogo pomogao da su se ubrzo osnovali i pododbori »Seljačkog kola« u selima: Mlakvi, Poljanu, Studencima, Kršu i Lipovom Polju, gdje su odbornici većinom bili lijevo orijentirani Srbi.

U vremenskom periodu od 1936. godine na dalje utjecaj Komunističke partije među stanovnicima kotara opet je počeo da raste. Komunisti su u svome djelovanju sve više koristili legalne forme rada i prije svega stranačke organizacije HSS-a i SDS-a. Borili su se za utjecaj u svakome selu i brzo stjecali povjerenje i podršku seljaka. Perušićki sreski načelnik je početkom 1937. obavijestio Kraljevsku bansku upravu o političkim prilikama u kotaru i, između ostalog, napisao »da se raznim radom vodstva i članova HSS, kao i članova HSZ narod boljševizira te tako svjesno ili nesvjesno priprema teren za komunizam i bespravno stanje, a što žitelji vrlo lako prihvaćaju«. Za ilustraciju sreski načelnik naveo je i primjer: da se »razbacuje kamen tučenac s državne ceste po uputi vodstva Hrvatske gospodarske sloge, a to navodno zato što je vodstvo htjelo da seljaci sami dobavljaju tucanik, a ne preko poduzetnika«.

Izbijanjem španjolskog građanskog rata, u jesen 1936. godine, perušićki komunisti razvili su posebnu aktivnost koja je bila višestruka. Prije svega, komunisti su svuda i u svakoj prilici upoznavali stanovnitšvo s borbom španjolskog naroda protiv domaćeg i evropsikog fašizma. Za sve vrijeme španjolske kampanje komunisti su se uspješno suprotstavljali agresivnoj i lažnoj, usmenoj i pismenoj propagandi buržoazije o tome ratu.

Iz perušićkog kotara bilo je dosta dobrovoljaca u španj. građanskom ratu.

Perušićki komunisti organizirali su posjete njihovim porodicama da bi im pružili podršku i materijalnu pomoć. Posebno su vodili računa o porodicama poginulih drugova u španjolskom ratu. Među prvima je poginuo kanadski komunista Stipe Dasović, iz Prvan-Sela. Bilo je to početkom svibnja 1937. Ta je vijest brzo stigla i do njegove familije. Seljaci -— i ne samo susjedi — posjećivali su Stipinu kuću i pružali svaku pomoć: u obrađivanju zemlje, sjemenu i drugom. Komunisti su ubrzo u sve tri općine — u pazariškoj, kosinjskoj i perušićkoj — organizirali prikupljanje »crvene pomoći« (u hrani, odjeći i novcu) za porodice španjolskih dobrovoljaca, a kasnije i za španjolske dobrovoljce u logorima po Francuskoj. Pošta u Perušiću bila je često puna paketa hrane i odjevnih predmeta što se upućivalo španjolskim dobrovljcima.

Početkom ožujka 1938. godine perušićki komunisti i simpatizeri svečano su i skoro javno ispratili dvojicu drugova, Danu Grivičića i Grgu Ugarkovića, koji su preko Francuske odlazili za Španjolsku. Ispraćao ih je široki krug prijatelja i suseljana. Obojica su radila u Zagrebu — Dane kod gradskog tramvaja ili plinare (kako kada), a Grgo je bio građevinski radnik u tvornici »Antun Res« (sadašnji »Katran«), često su boravili u Perušiću i prijateljevali s komunistima. Obojica su nekako iste godine (1934.) postali članovi KP u zagrebačkim organizacijama.

Grgo i Dane među prvima su se javili u dobrovoljce. Dane Grivičić pokušao je da se kao slijepi putnik, brodom iz Sušaka, prebaci u Francusku i odatle u Španjolsku, ali je otkriven, uhapšen i sproveden u Zagreb.

Grgo Ugarković prvi je put pokušao da se s većom grupom istim načinom prebaci brodom za Francusku. U toj grupi bio je i Marko Orešković. Dok je Grgo, s jednim dijelom dobrovoljaca, čekao na Braču, brod je kružio ispred Splita i oni su bili otkriveni. Žandari su ih pohapsili i iz Splita su Grgu sproveli u Perušić. Ova dvojica prijavila su se (zimi 1937/1938.) predstavništvu jednog francuskog poduzeća (»Cirkamar«) koje je tražilo radnike za Francusku. Da bi bili sigurniji u tom pokušaju, Ivan Rukavina Palenta nabavio im je pasoše, uz pomoć općinskog bilježnika koji je također znao da se njih dvojica neće zadržati u Francuskoj. Tako su oni jedne nedjelje (početkom ožujka) otputovali iz Perušića u Zagreb, a odatle (s još nekim drugovima, među kojima je bio i Stanko Batura iz Prigrade, kod Benkovca) otišli u Francusku, a zatim pješice, preko Pirineja, u Španjolsku. Tamo su se već 16. ožujka 1938. našli na položajima — u redovima boraca protiv fašizma. Dane Grivičić je nakon dva mjeseca borbi, 14. svibnja 1938. godine, poginuo na fronti kod Tortoze. Grgo Ugarković dospio je u logor u Francuskoj, nakon što su se internacionalni brigadisti morali povući iz Španjolske.

Iz perušićkog kotara bilo je ukupno 16 dobrovoljaca u španjolskom građanskom ratu. Bili su to seljaci, većinom oni koji su 1919. i 1920. pripadali Partiji pa su poslije Obznane iz političkih, ali i iz ekonomskih razloga, odlazili na rad u Beligiju ili Francusku, odnosno preko mora — u Kanadu ili Sjedinjene Američke Države. Tamo su se oni kao radnici uključivali u radničke pokrete, u sindikalne organizacije, a brzo su postajali aktivisti i članovi KP tih zemalja.

Tako se i Mile Butorac, rođen 1910. godine u Donjim Pazarištima, otisnuo od kuće »za kruhom« i dospio u Belgiju, gdje je radio u rudnicima kao ru-

dar. Tamo se uključio u radnički pokret, a održavao je i dobre veze sa svojima u selu. U Španjolsku je kao dobrovoljac stigao 3. siječnja 1938. i borio se na raznim frontovima, sve do povlačenja interbrigadista u Francusku. Iz logora se uspio izvući i prebaciti u rodni kraj gdje je raskrinkavao fašiste i upozoravao na opasnost od fašizma i ustaša. No, ustaše su ga se dočepale među prvima i na zvjerski su ga način ubile u Jadovnom.

Stipe Dasović, rođen 1910. u Prvan-Selu, spadao je u mlađe, siromašnije seljake koji su se 1919. i 1920. mnogo angažirali u radu za Partiju. Otišao je u Kanadu i tamo je radio kao rudar. Zapaženo je radio u sindikatu rudara pa je ubrzo postao i član KP Kanade. Kao dobrovoljac u Španjolsku je stigao iz Kanade, 23. travnja 1937. godine, a poginuo je 10. svibnja na fronti kod Harame (Jarama). Zapravo, bio je teško ranjen pa je ubrzo izdahnuo na rukama svojih drugova — Ede Jardasa, Marka Oreškovića i drugih. Marko je 1940. godine, kada se vratio u zemlju, posjetio njegovu porodicu u Prvan-Selu i ženi predao Stipin sat i još neke sitnice, što ih je sačuvao.

Nikola Kreković, rođen 1907. godine u Karauli, kod Perušića, otišao je »za kruhom« u Belgiju. Tamo se uključio u napredni radnički pokret pa se već potkraj 1936. javio za dobrovoljca. U Španjolsku je stigao u siječnju 1937. godine i sudjelovao u borbama za obranu Madrida. Poginuo je 15. ožujka 1937. na fronti kod Harame.

Josip Milković — Joja Bubić, sin Lovre Milkovića Bubića, rođen 1903. godine u selu Kvarte, zarana je (dvadesetih godina) otišao u Kanadu gdje se kao radnik priključio radničkom pokretu i ubrzo postao i član KP Kanade. On je stigao u Španjolsku u siječnju 1937. godine i već 10. srpnja te godine poginuo u borbama na brunetskom frontu.

Jure Milković, također, se iz Perušića uputio na rad u Kanadu, gdje se svesrdno angažirao u radničkom pokretu, pa je i on ubrzo postao član Komunističke partije Kanade. Kao dobrovoljac u Španjolsku je stigao među prvima (u siječnju 1937.) i poslije borbi od godinu dana poginuo 27. veljače 1938. godine na fronti kod Harame.

Luka Uremović, rođen 1903. godine u Perušiću, otišao je u Francusku za zaradom i tamo se uključio u napredni radnički pokret. Stigao je u Španjolsku s prvim dobrovoljcima, u listopadu 1936. Poginuo je svega nekoliko dana poslije dolaska u prvim borbama na fronti Kasa del Kampo.

Božo Lulić, rođen 1901. godine u Malom Polju, otišao je u Kanadu 1928. godine, radio po rudnicima, angažirao se u naprednom radničkom pokretu i 1933. godine postao član Komunističke partije Kanade. On je 1. travnja 1937. godine stigao u Španjolsku sa grupom od oko 70 dobrovoljaca. Najprije se borio u jedinicama poljskog bataljona »Jaroslav Dombrowski«, u kojem je bilo oko 20 Jugoslovena. Poslije je prešao u protutenkovsku bateriju što ju je formirao Blagoje Perović u okviru jedinice »Petko Miletić«. Kasnije je ta baterija prozvana »balkanskom« i priključena 129. balkanskoj brigadi i bataljonu »Dimitrov«. Božo je bio u borbama na raznim frontama: madridskom, estramadurskom i aragonskom. Odlikovan je Medaljom internacionalnih brigada i više puta pohvaljivan za hrabro držanje u borbama i iskazano ratno drugarstvo. Poslije povlačenja interbrigadista iz Španjolske, rujna 1938. godine, Božo se iz Figuerasa vratio natrag na frontu, u sastav republikanske vojske i borio se sve do 8. veljače 1939. godine, kada je napustio jedinice i vratio se u Kanadu. Po oslobođenju zemlje s prvim brodom iz Kanade vratio se u svoj rodni kraj, gdje se angažirao u obnovi zemlje.

Ivan Prša Spišić, rođen 1905. godine u selu Bakovcu (Kosinj), bio je siromašni seljak pa je neprestano od malih nogu radio najprije kao sezonski radnik u raznim krajevima zemlje, a kasnije većinom u Zagrebu. U Španjolsku je otišao s jednom grupom dobrovoljaca iz zemlje, vjerojatno preko Francuske, i poginuo u prvim borbama.

Nikola Rukavina, rođen 1905. godine u Konjskom Brdu, napustio je svoje selo prvih godina poslije »Obznane« i otišao na rad u Francusku. Radio je u raznim krajevima, počev od mjesta Tergniera, u provinciji Aisme, 1924. godine, pa do Pariza. Clan francuske Komunističke partije postao je 7. 5. 1934. godine. Bio je aktivan partijski radnik. Okupljao je svoje zemljake. U Španjolsku je dospio 4. prosinca 1936. godine, zajedno s još desetak dobrovoljaca, jugoslavenskih radnika. Bio je u Jugoslavenskoj četi, u Balkanskom mitraljeskom odjeljenju. U prosincu 1936. lakše je ranjen na fronti kod Kordobe. U veljači 1939. s interbrigadistima se povukao u Francusku, u logor Lencitrion (u Gris), a 28. kolovoza te godine otišao je za Sovjetski Savez.

U Jugoslaviju se vratio u listopadu 1944. godine s Jugoslavenskom brigadom, formiranom u SSSR-u, kojom je zapovijedao pukovnik Marko Sertić. S istom brigadom Nikola je sudjelovao u proboju sremskog fronta, 12. 4. 1945. Penzioniran je u činu pukovnika.

Ivan Štimac Perdakov rođen je 1902. godine u Karauli, kod Perušića. On je poslije »Obznane« bio među prvima koji je otišao u Kanadu na rad. Tamo je bio aktivan u radničkom pokretu i postao je član Komunističke partije Kanade. U španjolsku je otišao 18. ožujka 1937. godine i bio je u četi »Matija Gubec«, bataljon »Dimitrov«. Bio je politički delegat voda kada je komandir voda bio Košta Nađ. Po povlačenju interbrigadista iz Španjolske Ivan se vratio u Kanadu gdje je i umro.

Petar Vukelić, rođen 1902. godine u pazariškom selu Kruščici, otišao je nekoliko godina poslije prvog svjetskog rata na rad u Kanadu gdje je postao aktivan u sindikalnim organizacijama, pa je postao i član KP Kanade. U Španjolsku je kao dobrovoljac otišao 13. veljače 1937.

Kao španjolski dobrovoljci evidentirani su još neki Perušićani, ali s jako oskudnim podacima. Tako se za Ivana Dasovića zna da je rođen u perušićkoj općini i da je u Španjolsku došao iz Amerike. Slično je i sa Josom Markovićem, rođenim 1911. godine. Bio je šofer, a u Španjolsku je, kao dobrovoljac, stigao već u jesen 1936. Poginuo je na fronti kod Harame. Za Blaža Uremovića se zna samo to da je bio španjolski dobrovoljac, ali drugih podataka o njemu nema.

Ovako veliki broj španjolskih dobrovoljaca iz perušićkog kotara bio je vrlo važan činilac u političkoj afirmaciji Komunističke partije, jer su sve njihove porodice i prijatelji postali izraziti simpatizeri Partije. Valja ovdje naglasiti da su upravo za španjolskog građanskog rata, popularizirajući tu borbu protiv fašizma i organizirajući prikupljanje crvene pomoći dobrovoljcima i njihovim porodicama, u perušićkom kotaru izrasli pojedinci koji su bili nosioci i propagatori komunističkih ideja. Te su ideje bile drugačije od HSS-ovske političke linije i dijametralno suprotne politici i stremljenjima desničarskih, frankovačkih elemenata u kotaru.

Godina 1938. bila je od posebnog značenja za perušićke komuniste. Te godine oni su potpuno potisnuli frankovce iz političkog života kotara. Prije

svega, utjecaj komunista bio je dominantan u HSS-u kotara. Skoro sve seoske organizacije HSS-a bile su te godine u rukama komunista i simpatizera Partije. Konačno je i kotarsko rukovodstvo prešlo u ruke komunista. Ivan Rukavina Palenta, jedan od najistaknutijih komunista u kotaru, postao je predsjednik Kotarskog odbora HSS-a za Perušić. Konačnu pobjedu nad frankovcima iznijeli su komunisti na parlamentarnim izborima 11. 12. 1938. godine. Naime, na listi Udružene opozicije kandidiran je istaknuti, lijevo orijentirani HSS-ovac i simpatizer KPJ Ivan Sigurnjak iz Donjeg Kosinja, sa zamjenikom Vaćom Kordićem iz Lipova Polja. Ti su kandidati istaknuti usprkos direktne intervencije rukovodstva HSS-a, odnosno direktno dra Pernara, koji je inzisitirao da se kandidira trgovac Ante Vlainić, odnosno da se napravi kompromis s frankovcima.

I među omladinom utjecaj frankovaca u to vrijeme bivao je sve slabiji. Još u 1937. godini većina ionako malog broja srednjoškolaca i studentske omladine, šegrti i pomoćnici, pa i manji dio seoske perušićke omladine bio je obuhvaćen u kleronacionalističkoj organizaciji »Križarsko bratstvo«. Prva zaoštravanja i prvi sukobi perušićke, komunistički orijentirane omladine s »križarima« bio je ljeta 1937. prilikom logorovanja perušićkih i gospićkih članova »Križarskog bratstva« nedaleko sela Mušaluka. Tada je, naime, nekoliko komunistički orijentiranih omladinaca pokušalo raspršiti taj »križarski« logor. Te, a pogotovo slijedeće — 1938. godine — kao napredni komunistički omladinci ističu se studenti Nikola Sorić i Martin Dasović, zatim srednjoškolci Joso Dasović i Nikola Kordić Geno, kao i Drago Pocrnić, krojački pomoćnik, Joso Štimac Jolip, pekarski pomoćnik, Joso Sorić i drugi.

Stvaranje i rad organizacija KPJ u kotaru, neposredno pred rat (1939—1941.) Aprilski rat

U okupljanju i organiziranju perušićkih komunista vrlo mnogo su učinili i pomogli komunisti izvana. Jakov Blažević jedan je od prvih koji je još 1938. godine uvelike dolazio u Perušić, kod Ivana Rukavine Palente, i u sela pazariške i kosinjske općine, okupljao komuniste i radio s njima. S pazariškim komunistima i HSS-ovcima, simpatizerima KPJ, Jakov je te godine održao niz sastanaka, počev od Brizova Polja i Balenije, pa sve do u Donjih Pazarišta.

U kući Ivana Rukavine Palente okupljao je istaknute komuniste iz sve tri općine.

Te iste godine Anka Butorac, član CK KPH od 1937. prinudom zagrebačke policije boravila je u svome rodnom selu Podastraniji, u Donjim Pazarištima, pa su se nekolicina njezinih suseljana Pazarištana smatrali komunistima od toga vremena.

I Stipe Ugarković te je godine dobio izgon iz Zagreba pa se zadržavao u svome rodnom selu, Malom Polju, gdje se i te kako osjećao njegov utjecaj. On je i kasnije dolazio u Perušić, sastajao se s Ivanom Rukavinom Palentom te održavao sastanke s komunistima.

Zagrebački student Srđan Brujić, porijeklom iz Donjeg Kosinja, mnogo je učinio na okupljanju komunista u kosinjskoj općini te jačanju njihovog utjecaja u organizacijama Samostalne demokratske stranke. Te, 1938. godine

on je radio s dosta brojnom grupom, većinom mlađih Srba i Hrvata koji su bili, ili su uskoro postali članovi KPJ.

Te i kasnijih godina, posebno 1939. i 1940. godine osim Jakova Blaževića, a kasnije i Nedjeljka Žakule, Perušić su posjećivali i komunisti iz Zagreba: Mirko Bukovac, Martin Franekić, Nina Rubčić, Šime Balen, Srđan Bruić
— inače članovi komisija za rad na selu Centralnog komiteta KPH pa su i oni mnogo truda uložili u radu s perušićkim komunistima. Održavali su sastanke, najčešće u kući Ivana Rukavine Palente, obično s većom grupom od desetak najistaknutijih komunista iz perušićke općine, ili pak iz čitavog kotara, te su im pomagali u organizacionom sređivanju i instruirali ih da se snađu u političkom djelovanju: u radu na selu, a posebno ti okviru organizacija HSS-a ili SDS-a.

Od jeseni 1940. i Marko Orešković je nekoliko puta boravio u perušićkom području, pomažući komunistima da se snađu u neposredno rastućoj opasnosti od fašizma.

Jakov Blažević je u svakom pogledu, pa i u organizacionom, najviše pomagao perušićkim komunistima. On je stvarao i prve ćelije na sastancima kod Joje Rajčevića, slastičara u Smiljanskom Polju, kojima su prisustvovali i Pazaristani; zatim kod Ivana Markovića i Ivige u Brizovu Polju, u kući Tome Marinca Maksimova u Donjim Pazaristima, u selu Baleniji kod Klanca, u Donjem Kosinju, u kući Ivana Rukavine Palente u Perušiću, u kući Ante Hećimovića Pupolja u Bukovcu, u kući Ivana Kolaka Šimuna u Jurišić Selu i drugdje.

Tim je sastancima prisustvovao obično veći broj komunista, ali i simpatizera. Na sastanku u kući Ante Hećimovića Pupilja, na primjer, održanom u jesen 1939. godine, bilo je prisutno osam članova KPJ od kojih je **i** jedan iz Kosinja, sa još desetak istaknutih simpatizera Partije, uglednih seljaka, aktivista lijevokrilnih HSS-ovaca. Sastankom je rukovodio Ivan Rukavina Palenta, a zatim je govorio Jakov Blažević, razlažući najprije općepolitičke prilike u zemlji i u svijetu. Govorio je zatim o opasnostima agresivne politike njemačkog i talijanskog fašizma, o kapitulantskoj politici buržoazije i njezinih stranaka, o ulozi Sovjetskog Saveza u političkim zbivanjima, kao i o politici KPJ u zemlji. Na kraju je govorio o organizacionim partijskim pitanjima, o stvaranju partijskih ćelija, o njihovom radu, jačanju **i** širenju utjecaja među narodom, o konspiraciji, držanju pred neprijateljem itd. Na tom sastanku primljeno je nekoliko novih članova u KPJ, među kojima su bili: Ive Smolčić, Ivan Kolak Šimin, Stipe Milković Đotić **i** Mića Uremović.

Po sjećanju Ive Smolčića jednu partijsku ćeliju sačinjavali su: on, Ivan Kolak Šimin i Stipe Milković Đotić.

I na svim drugim sastancima u jesen 1939. i u proljeće 1940. godine, održavanim u selima perušićke, pazariške i kosinjske općine, primani su u članstvo Partije istaknuti aktivisti, njezini simpatizeri. Prema sjećanju Karla Rukavine na jednom sastanku, u jesen 1939. u kući Frane Duića Puiza, Jakov Blažević je primio u Partiju: Franju, Matoju Balenovića, Marka Butorca i Vioka Milinkovića.

U radu na okupljanju komunista, osnivanju partijskih ćelija i primanju novih članova KPJ u to vrijeme u čitavom kotaru najviše su se angažirali Jakov Blažević i Nedjelko Žakula, a u kosinjskoj općini i Srđan Brujić. Danas je nemoguće potpuno rekonstruirati koliko je bilo partijskih ćelija

i gdje su bile organizirane, kao ni tko je sve bio član KP. To prije svega stoga, što je Partija radila u strogoj ilegalnosti i nije ostalo nikakvih pisanih dokumenata u tom pogledu. Nema više živih, ni nekih pojedinaca, koji bi mjerodavno mogli o tome dati podatke, kao što je Ivan Rukavina Palenta koji je najbolje znao partijske organizacije u čitavom kotaru, ili Mića Kulaš koji je vodio blagajničke partijske poslove, odnosno novčane partijske poslove uopće, ili Srđan Brujić za kosinjsku općinu, ili Nikica Starčević i Franjo Duić za pazarišku općinu.

Prema izjavama i podacima, dobijenim od starih članova KPJ, u perušićkoj općini je do proljeća 1940. godine bilo formirano šest partijskih ćelija, i to: u Perušiću, Prvan-Selu, u Bukovcu (sa Lipovom Glavicom), u Konjskom Brdu (sa Kosim), u Kvartama (sa Svetim Markom) i u Jurišić Selu (s Malim Poljem). Računa se da je u ovim ćelijama početkom kolovoza 1940. godine bilo nešto preko trideset članova i kandidata za članove KPJ od kojih su petorica bili članovi još od 1920. a petorica kanadske, odnosno sjeveroameričke KP.

Za općinu Pazarište teško je utvrditi u kojim su sve selima organizirane partijske ćelije, ali se prema sastancima što ih je održao Jakov Blažević u jesen 1939. u toj općini, i prema sjećanju Karla Rukavine, uzima da su najprije stvorene dvije partijske ćelije i to jedna u Donjim Pazarištima i druga u zaseocima Klanca: Beleniji, Brizovu Polju, Otešu i Žitniku. Tada je u toj općini bilo najmanje desetak članova KPJ.

I u kosinjskoj općini bilo je u to vrijeme desetak i više članova Komunističke partije, a i tamo su vjerojatno najprije bile organizirane dvije partijske ćelije.

Prema nekim podacima smatra se da je perušićki kotar u vrijeme Prve ličke okružne partijske konferencije, održane na Plitvicama sredinom kolovoza 1940. godine, imao šezdesetak članova Partije.

Treba naglasiti da se komunisti u perušićkom kotaru u svome svakodnevnom radu nisu držali strogo organizacionih ćelijsikih formi rada. Naime, u gotovo svim konkretnim partijskim akcijama organizacije su radile skoro legalno. U kući Ivana Rukavine Palente, na primjer, sastajalo se po desetak istaknutijih komunista iz čitave općine radi dogovora. Slično je bilo i u ostalim dvjema općinama. Članovi Partije u Perušiću isto tako su se nalazili, dogovarali i radili zajednički (grupno) izlazeći iz okvira ćelija. U konkretnim političkim akcijama oni su svuda djelovali kao partijska grupa. Međutim, rasparčavanje i proučavanje partijskih materijala obavljalo se po ćelijama i pri tom se dosta vodilo računa o pravilima konspiracije.

Političke prilike u kotaru 1939. i 1940. godine bile su za perušioke komuniste vrlo povoljne. Utjecaj KPJ i njezinih članova među stanovništvom bio je velik i neprestano je rastao. Komunisti su još od 1936. godine, posebno od španjolskog građanskog rata, razvijali upornu borbu protiv nacionalizma i nacionalista, ističući da nacionalno pitanje i nacionalne suprotnosti, kao i socijalne probleme — koji su se posebno iskazivali u prezaduženom siromašnom selu — može riješiti samo Komunistička partija.

Borba s nacionalistima vodila se prije svega u okvirima HSS-a, tada jedine legalne političke stranke među hrvatskim stanovništvom. Istaknuti perušićki komunisti: Ivan Rukavina Palenta, Nikola Šutić, Mića Kulaš, Nikola Milković Fuksan, Lovre Bašić Prikin, Milan Hećimović Perić i Joso Alešković, zatim kosinjski komunisti i komunistički omladinci: Dušan Brujić, Milan Draš-

ković, Franjo Majetić, Mićo Kokotović Milan Sigurnjak, Filip Delač i Dane Sokolić, kao i pazariški komunisti i lijevo orijentirani HSS-ovci: Franjo Duić Puiz, Matoja Balenović, Marko Butorac, Nikica Starčević, Vicko Milinković, Karlo i Karle Butorac, Nikola Hodak, Karlo Krpan i Luka Rukavina, uporno su provodili politiku Partije i konačno su 1938. preuzeli organizacije HSS-a u čitavom kotaru. Desnokrilni HSS-ovci, nacionalisti i frankovci, pod vodstvom ustaša: trgovca Ante Vlainića, Juce Rukavine, Jure Umića, Ivana Štimca Ugra, Branka Milinkovića, Josice Fadjevića i drugih, potpuno su istisnuti iz rukovodstva organizacija HSS-a koje su držali takoreći od postojanja stranke.

Kotarski odbor i seoski odbori HSS-a bili su u rukama komunista — utjecajnih seljaka, članova KP.

Napredni seljak Ivan Rukavina Palenta, jedan od najutjecajnijih članova KP i najistaknutiji partijski prvak u kotaru, bio je predsjednik Kotarskog odbora HSS-a.

Perušićki komunisti istisnuli su nacionaliste, frankovce i iz gospodarskih organizacija HSS-a i uspješno organizirali i vodili »Gospodarsku slogu« sa zadružnom trgovinom — »Hrvatskom seljačkom gospodarskom zadrugom«
— oko kojih su okupili veliki broj siromašnih seljaka. Nabavljali su zadovoljavajuće količine kukuruza i drugog žita, sjemena po pristupačnijim cijenama, nego u drugim trgovinama. Komunisti su s učiteljom Grgom Fajdetićem osnovali i vodili »Pčelarsku zadrugu«, te su provodili i razne druge akcije u cilju gospodarskog unapređenja sela.

I na čelo Mačekove »Seljačke zaštite« došao je komunista Ivan Smolčić. Međutim, vodstvo HSS-a nije imalo povjerenja u tu komunističku »Seljačku zaštitu«. Bili su dobro informirani pa joj nisu dali ni jedne puške. Od Kemfelje su uspjeli iskamčiti samo dva revolvera malog kalibra.

Slično je bilo i među pristašama SDS Srđana Budisavljevića, u srpskim selima Kosinja. Komunista Dušana Brujić, s Mićom Kokotovićem iz Poljana, Vaćom Kordićem iz Lipovog Polja i drugima, još zarana, a u okviru SDS-a, organizira »Seljačko kolo« s pododborima u Mlakvi, Poljanu, Kršu, Studencima i u Lipovom Polju. Uz pomoć Srđana Brujića ti su komunisti svojim aktivnim radom u okviru SDS i kroz »Seljačko kolo« ostvarili veliki utjecaj među srpskim stanovništvom, posebno među omladinom.

Partija je utjecala i na kulturni život u kotaru i razvijala ga. U Perušiću je u to vrijeme kao nepoćudan za režim premješten gruntovničar Milan Ružić, stari član KPJ iz Hrvatskog primorja, iz Bakra. On je u neposrednom kontaktu s Jakovom Blaževićem i Ivanom Rukavinom Palentom okupljao perušićke intelektualce. Zajedno s Grgom Fajdetićem, direktorom osnovne škole i Nikolom Raščpicom, prosvjetnim referentom, Grunte je — kako su ga zvali — uspio za partijsku politiku pridobiti jedan broj učitelja, perušićkog liječnika, veterinara i druge.

Milan Ružić Grunte, Grgo Fajdetić, Mića Kulaš, Milan Hećimović Perić, Joso Alešković, Joso Dasović, Grgo Hećimović i drugi perušićki komunisti ubrzo su uspjeli reorganizirati i čitaonicu u Perušiću. Iz čitaonice su uspjeli potpuno istisnuti frankovce koji su je dotad držali. Oko čitaonice okupili su naprednu perušićku inteligenciju i omladinu, ali i veliki broj seljaka koji su plaćali simboličnu članarinu od 2 dinara.

U kosinjskoj općini uspješno je djelovala omladinska dramska grupa koja je i u drugim općinama davala priredbe s popularnim repertoarom

(»Jazavac pred sudom« i »Veliki slijepac je progledao«, npr.) Grupa je imala d svoj tamburaški zbor.

Perušićki skojevci organizirali su i vodili svoj nogometni klub, koji je igrao i izvan mjesta: u Gospiću, u Vrhovinama, Lovincu i drugdje.

U ocjenjivanju političkih prilika u ovom kotaru posebno valja spomenuti dva politička događaja.

Prvi, izbori za Skupštinu Kraljevine Jugoslavije, održani 12. 12. 1938. godine, koji su provedeni pod utjecajem komunista. Usprkos nastojanju HSS--ovskog prvaka dra. Pernara da se za poslanika kandidira nacionalista d ustaša Ante Vlainić, komunisti su vrlo lako odbacili ta nastojanja i na listi Udružene opozicije za poslanika kandidirali Ivana Sigurnjaka iz Donjeg Kosinja, kao istaknutog lijevo orijentisanog HSS-ovca, čiji je stariji sin Milan bio član KPJ, a za njegova zamjenika Vaću Kordića iz Lipovog Polja, kao predstavnika SDS-a. To je stanovništvo (Srbi i Hrvati) svestrano prihvatilo velikim odazivom glasanja za Udruženu opoziciju.

Drugi, općinski izbori, u jesen 1938. godine, kada su sva tri općinska poglavarstva (kosinjsko, pažariško i perušićko) prešla u ruke komunista. U pripremama za te izbore na HSS-ovskim skupštinama i na sastancima po selima komunisti su isticali svoju listu općinskih vijećnika, kao listu radnog naroda — radnika i seljaka. U tim izbornim pripremama pomogao je i Stipe Ugarković. U perušićkoj općini na čelu liste bio je utjecajni seljak i stari komunista Nikola Milković Fuksan, u pazariškoj općini Vioko Milinković, a u kosinjskoj Mate Delač. U Pazaristima je lista radnog naroda od 30, dobila 27 vijećnika, u Kosinju 25, a u Perušiću 23 odbornika, od kojih su mnogi bili članovi KPJ, kandidati za člana ili simpatizeri Partije.

Komunisti ovog kotara uvijek su posebnu pažnju poklanjali mladima ljudima, okupljali ih, vezali uza se i radili s njima. Stoga nije čudno da je već 1938., a i ranijih godina, u Kosinju, Pazaristima, a pogotovo u perušićkoj općini bilo dosta omladinaca koji su se oduševljavali više komunistima i politikom KPJ, nego Mačekovim HSS-om.

Članovi Partije upravo su 1939. godine razvili snažan i organiziran rad s omladinom u sve tri općine.

U drugoj polovici lipnja 1939. godine osnovana je prva skojevska grupa u Perušiću. Sačinjavali su je đaci gospićke gimnazije: Joso Dasović i Ivan Arbanas, koji su već bili članovi gimnazijskog aktiva SKOJ-a, zatim: Dane Balenović, Juka Kolak, Matan Rukavina Palentin i Martin Dasović Main, a nešto kasnije u grupu su se uključili i nekolicina sitnoobrtničkih šegrta i pomoćnika, kao i seoskih omladinaca. Krajem ljeta i u jesen te godine Perušić je imao jaku skojevsku grupu od petnaestak članova, a pripadali su joj i omladinci iz mjesta: Jurišić Sela, Prvan-Sela i Kvarata. Utjecaj skojevaca među omladinom brzo je rastao jer su bili vrlo aktivni u društvenom, zabavnom i sportskom životu omladine. Početkom kolovoza 1940. godine u perušićkoj općini već su postojale dvije vrlo jake skojevske grupe: jedna u Perušiću, a druga u Prvan-Selu. Skojevska organizacija bila je u to vrijeme ozbiljna kadrovska rezerva perušićke partijske organizacije. Početkom kolovoza 1940. u KPJ je primljeno šest članova SKOJ-a: jedan đak, dvojica sitnih službenika, dvojica obrtničkih pomoćnika i jedan seljak.

Sredinom kolovoza 1940. godine na Plitvičkim jezerima održana je Prva okružna konferencija Komunističke partije Hrvatske za Liku. Pripreme partijskih organizacija za tu Konferenciju u perušićkom kotaru vodio je

Srđan Brujić. Uz pomoć perušićkih komunista: Ivana Rukavine Palente, Jose Dasovića i Miće Kulaša, Srđan je organizirao i prebacivanje delegata na Plitvice koje je pod vidom izletnika prevezao kamionima Milan Pocrnić.

Prema nekim podacima perušićki kotar imao je u to vrijeme šezdesetak članova KPJ. Konferenciji su kao delegati perušićkih partijskih organizacija prisustvovali: Joso Alešković, Joso Dasović, Grgo Hećimović, i Mića Kulaš. Ivan Rukavina Palenta, iako je bio delegat, nije mogao prisustvovati jer se upravo u to vrijeme u Zagrebu održavao sastanak između lijevog krila vodstva HSS-a i predstavnika CK KP Hrvatske, kojemu je Palenta
— uz Ivana Pavleka Miškinu — morao prisustvovati. Kao delegati kosinjskih partijskih organizacija Konferenciji su prisustvovali: Dušan Brujić, Mića Delač, Pilja Delač i Mićo Kokotović. Delegati partijskih organizacija pazariške općine iz tehničkih razloga su zakasnili na određenu vezu tako da nisu stigli na Konferenciju. Izvještaj o radu organizacija perušićke općine podnio je Joso Dasović, a kosinjskih Dušan Brujić. Konferencija je za člana Okružnog komiteta KPH za Liku izabrala Dušana Brujića.

Prva okružna partijska konferencija za Liku unijela je mnogo novog poleta u radu komunista. Organizacije su sa više plana nastavile da politički djeluju u narodu. Komunisti iz pazariške, perušićke i kosinjske općine održali su redovito veze s Okružnim komitetom u Gospiću, gdje su im drugovi Jakov Blažević i Nedjeljko Žakula pružili neposrednu podršku i pomoć.

Od jeseni 1940. godine i Marko Orešković je nekoliko puta posjećivao perušićke članove Partije. Održao je nekoliko sastanaka s grupama istaknutih komunista: najprije u kući Ante Hećimovića Pupilja u Lipovoj Glavici, zatim u stanu Miće Kulaša u Perušiću i nekoliko puta u kući Ivana Palente. Perušićkim komunistima ostao je posebno u sjećanju sastanak s Markom u stanu Miće Kulaša.

On se pozabavio najprije svakim članom posebno, a onda im je govorio
o zadacima komunista, kao avangardi radničke klase i seljaštva, o nekim organizacionim problemima i o partijskoj disciplini. Posebno im je govorio o ulozi komunista u suprotstavljanju i borbi protiv predstojeće fašističke agresije. Marko je mnogo pomogao i u organizacionom učvršćenju partijskih organizacija, a posebno je inzistirao na organiziranju češće veze organizacija s Okružnim komitetom u Gospiću, pa su u tom pogledu određeni po jedan drug iz svake općine, koji će barem jednom mjesečno odlaziti u Gospić kod Jakova Blaževića i Nedjeljka Žakule na dogovor.

Posljednji put s perušićkim komunistima Marko je bio krajem veljače, ili početkom ožujka 1941. godine. Tada je on na sastanku komunista, u kući Ivana Rukavine Palente, govorio o neposrednoj ratnoj opasnosti, odnosno
0 pritisku njemačkog i talijanskog fašizma na Jugoslaviju i prijetnjama Hitlera i Musolinija da porobe našu zemlju. Posebno je govorio o pripremama komunista koji će se morati suprotstaviti prodoru fašizma, prednjačiti i voditi narod u borbu. Tada je Marko inicirao da komunisti organiziraju izvanrednu Kotarsku skupštinu HSS-a i da, između ostalog, ta skupština traži da vlada Kraljevine Jugoslavije u takvim političkim prilikama zaključi ugovor o prijateljstvu i vojnoj pomoći sa Sovjetskim Savezom, u slučaju rata. Organiziranje te skupštine preuzeo je Ivan Rukavina Palenta
1 ona je održana 19. 3 1941. godine u Pazarištima. Kotarska konferencija HSS-a bila je izvanredno dobro posjećena, a jedan od govornika bio je i

Milan Hećimović Perić. On je govorio o agresivnosti i pritiscima evropskog fašizma na Jugoslaviju i o ratnoj opasnosti te je predložio tekst rezolucije sa zahtjevom vladi da se sa Sovjetskim Savezom zaključi ugovor o prijateljstvu i uzajamnoj vojnoj pomoći. Svi su prisutni — i odbornici organizacija HSS-a i prisutni seljaci — rezoluciju prihvatili s velikim oduševljenjem i odobravanjem. Toga dana Marko Orešković se našao u Perušiću, dugo je razgovarao s perušićkim komunistima i navečer otputovao s tekstom rezolucije.

Perušićki komunisti održali su još jedan sastanak, neposredno prije rata. Bilo je to krajem ožujka ili početkom travnja, u kući Ivana Rukavine Palente. Sastanku je prisustvovao i Joso Dasović. On je iz Zagreba prenio direktive Centralnog komiteta. Na sastanku je prihvaćeno da se komunisti odazivaju mobilizacijskom pozivu, ili da se dobrovoljno javljaju u vojsku. Ostat će Ivo Smolčić, kao zapovjednik Mačekove »Seljačke zaštite«, s posebnim zadatkom — iako »Zaštita« nije imala oružje — da onemogući eventualne pokušaje ustaša da odvlače ljude u dezerterstvo, u šume.

Ivan Rukavina Palenta među prvima je otišao u vojsku i bio je na položajima prema Talijanima, negdje u Gorskom kotaru.

Dr. Gojko Veternar

Aprilski rat, talijanska okupacija i uspostava ustaške vlasti u kotaru Gospić i kotaru Perušić 1941. godine

Aprilski rat

Početak drugog svjetskog rata zatekao je ove krajeve u znaku daljnjeg pogoršavanja ekonomsko-socijalnih, političkih i nacionalnih prilika i odnosa. Rat u Evropi se postepeno širio a time gasio i mnoga radilišta s kojih su se grupno ili pojedinačno vraćali radnici i s područja ovih dvaju kotara. Ratna psihoza je uticala i na jenjavanje sezonskih radova u zemlji, a to je pogoršalo ionako teško ekonomsko stanje brojnih seljačkih porodica i porodičnih zadruga. Sve veća nezaposlenost praćena usitnjavanjem seljačkih posjeda, dugovima i borbom za svagdašnji kruh, razgarala je ionako eksplozivnu situaciju u selu i poticala seljake na još odlučnije zahtjeve za socijalnim i političkim promjenama u društvu.

Sve se to odražavalo i na opće političko stanje u ovom kraju, na sve veću konfrontaciju političkih stranaka i grupa koje su unosile nervozu i napetost u politički život sredine. Sporazum između srpske i hrvatske buržoazije o podjeli vlasti, 1939. godine, doveo je i ovdje do novih konstelacija

političkih snaga, ali nije umanjio i protivrječnost između ranijih partija i grupa. Snage sporazuma na čelu s HSS-om nastoje da očuvaju njime stečene pozicije, te po osnivanju Banovine Hrvatske vrše izvjesnu smjenu u upravnom aparatu općina i kotara. S druge strane, snage potisnute decembarskim izborima 1938. ne biraju sredstva da povrate izgubljene pozicije.[1]

Pored ovih poznatih stranačkih i drugih trzavica javlja se i diferencijacija unutar građanskih stranaka, od kojih se najnaprednije grupe i pojedinci okreću revolucionarno-demokratskom bloku na čelu s Komunističkom partijom. U hrvanju za vlast i ekonomske pozicije buržoazija ipak do početka rata uspijeva da u svoju stranačku mašineriju uvrsti i veliki dio seljaštva te da njegovu borbu za ekonomski napredak usmjeri na kolosjek vjerskih i nacionalnih sukoba. Brzi nastup rata prekinuo je osvješćavanje masa i borbu na liniji demokratskog fronta za političke slobode, socijalnu pravdu i nacionalnu ravnopravnost.[2]

Ratna opasnost od napada na Poljsku bila je sve prisutnija, a ovdje se manifestirala na razne načine. Učestali su pozivi za rezervu i vojne vježbe, kao i drugi kontakti vlasti sa stanovništvom. Užurbano je otpočela gradnja fortifikacijskih objekata na predviđenim linijama obrane od kojih su se neke protezale i kroz Liku.[3] Vlakovi su bili puni putnika, u prvom redu radnika koji su se vraćali kućama.

Nastalu psihozu su maksimalno koristile razne profašističke i petokolonaške grupe, od kojih je najrazornije za obranu zemlje djelovala znatno ojačala ustaška organizacija, a što se očitovalo u odbijanju poziva i svim drugim oblicima destrukcije i mobilizacije. Stvarnu snagu ustaškog pokreta u Lici, a naročito u kotarima Gospić i Perušić, činilo je u prvom redu jako i mobilno ustaško rukovodstvo. Kako se približavao početak rata, to rukovodstvo je sve užurbanije okupljalo ranije zaprisegnute ustaše, te učlanjivalo nove pristaše iz redova raznih slojeva: trgovaca, seljaka, činovnika, đaka, studenata i drugih deklasiranih elemenata. Oformljene jezgre u Gospiću i Perušiću širile su se i u okolna sela.[4]

1 Ivan Jelić, Komunistička partija Hrvatske 1937—1941, Zagreb, 1972, str. 206.

2 Jakov Blažević, Ekonomsko-socijalne i političke prilike u Lici uoči NOR-a i djelovanje Komunističke partije u tim uvjetima, HAK, Zb, 5, str. 66—67. Isti autor, Prepoznavanje, Zagreb, 1981, 22—23.

3 U Lici je predviđena, a na pojedinim mjestima i počela, izgradnja utvrđenih linija kao što su: r. Kupa — Velika Kapela, r. Glina — Mala Kapela, r. Una — Velebit i dr. Mnoge od njih nisu bile od osobite važnosti u fortifikacijsko-tehničkom pogledu (Velimir Terzić, Slom Kraljevine Jugoslavije 1941, Beograd 1982, knj. 2, str. 154—155).

4 U Gospiću su dr Andrija Artuković i dr Jozo Dumandžić, advokati, te trgovac Marko Došen, a po uputstvima Pavelića, prišli osnivajnu ustaške organizacije još 1930. godine. Najprije su osnovali sportsko društvo »Viktorija« i rasparčavali listove: »Grič«, »Ustaša« i »Hrvatski domobran« Zavrbovali su veći broj ljudi i već 1931. imali najjaču ustašku organizaciju u zemlji. Juco Rukavina, penzionirani austrougarski poručnik, osnivao je i širio ustaške organizacije na perušićkom kotaru. Nakon održanih sastanaka ustaša u Gospiću, Perušiću, Brušanima, Klancu, Kalinovači i Čalić Dragi, donesen je statut i uspostavljeni logornici za kotar Gospić (Jozo Tomljenović) i za kotar Perušić (Juco Rukavina), a zatim tabornici za općine: Smiljan, Gospić, Pazarište i Perušić. Ova organizacija ustaša uzela je učešće u tzv. »Velebitskom ustanku« 1932. godine, kako prihvatom diverzantske grupe iz Italije i prenošenjem oružja preko Zadra, Lukovog Šugarja i Rizvanuše, tako i u pogledu sklanjanja učesnika. Više učesnika te afere izvedeno je pred Državni sud za zaštitu države i Okružni sud u Gospiću. Time je prva veća ustaška organizacija na ova dva kotara razbijena (Todor Stojkov, O takozvanom ličkom ustanku 1932, CSP, br. 11/1970, str. 171—180 i AIHRPH, Grupa VIII (Emigranti), kut. 2, dok. 127.)

Nakon ovog događaja veći broj ustaša s ova dva kotara odlazi u logore u Italiju. Od 19 emigranata s ovog područja 3 su \rbovana u Belgiji među radnicima-članovima Hrvatskog saveza

Razorna ustaška aktivnost imala je antijugoslavenski karakter. Naime, napad na velikosrpski režim ne predstavlja puko opozicinašenje već izljev organske mržnje prema svemu što je srpsko. Svoju podrivačku djelatnost vršile su legalno i ilegalno. Legalno su to činili preko svojih brojnih filijala kao što su društva »Domagoj«, »Križarsko bratstvo«, »Marijina kongregacija«, te putem desnog krila HSS-a i odreda »Hrvatske seljačke zaštite«,[5] u čija vodstva i komande su infiltrirali svoje najagresivnije predstavnike. Njihovo osnivanje i aktivnost za srpski živalj u Lici bilo je tim čudnije i zagonetnije što se to vršilo javno i masovno, što su ti odredi djelovali izvan svih stranačkih normi i naglo jačali u danima mobilizacije za aprilski rat. Još čudnija je bila tolerancija vojnih vlasti prema njima, tim više što SDS, koja je djelovala zajedno s HSS-om, nije imala sličnih vojih formacija.

U takvoj političkoj situaciji izbijaju martovske demonstracije u Beogradu i vrši se mobilizacija za aprilski rat. Dok su ove demonstracije u Lici ostale manje-više nezapažene, mobilizacija, početak i tok rata unijeli su veliku uznemirenost.[6]

Mobilizacija u Lici tekla je relativno sporo i neujednačeno u odnosu na pojedine općine i kotare. Na tu sporost i neefikasnost uticalo je više različitih činioca od kojih su najznačajniji: defetizam u okviru Generalštaba bivše jugoslavenske vojske u mogućnost obrane, držanje vodstva HSS-a na čelu s Mačekom,[7] nevjerovatni liberalizam prema dezerterima kada se radi o akutnoj situaciji za obranu zemlje, te neaktivnost, mlak i labav odnos vojno-mobilnih i drugih organa. Na neuspjeh mobilizacije uticalo je i rastrojno djelovanje ustaških radio-stanica u službi njemačkih i talijanskih sredstava javnog komuniciranja.[8]

(Mladen Colić, Takozvana Nezavisna Država Hrvatska, 1941, Beograd 1973, str. 50 i AIHRPH, VIII, kut. 4, dok. 335).

Od 1937—1939. godine, a na osnovu amnestije vlade Milana Stojadinovića vraća se u zemlju 260 emigranata, među kojima i Mile Budak (Fikreta Butić-Jelić, Ustaše i NDH 1941—1945, Zagreb 1978, str. 46). Budak se vraća u ljeto 1938. godine i preuzima vodstvo ustaškog pokreta u zemlji, te počinje s okupljanjem ustaša i obnovom ustaških organizacija (Spomen knjiga prve obljetnice Nezavisne Države Hrvatske 10. 4. 1941—10. 10. 1942, Zagreb, 1942, str. 8). U Lici je taj period obilježen sa stvaranjem raznih kulturnih i sportskih organizacija iza kojih stoji ustaška ideologija. U njima su se okupljali i zaprisezali novi članovi ustaškog pokreta (HAK, Zb. 1, str. 517—518, 670-673, 688—689; i Lika u NOB 1942, str. 282 i 439).

5 Odredi Hrvatske seljačke zaštite (HSZ) u Lici nastajali su u toku 1937. i 1938. godine. Infiltracijom ustaša u njihove komande odredi poprimaju separatistički i antijugoslavenski karakter mada su u prvom momentu namijenjeni protiv komunista i za zaštitu stranačkih zborova. U selima su osnivani rojevi i vodovi, a u općinama satnije i bataljoni. Svaki od ova dva kotara imao je vlastitu zaokruženu organizaciju odreda. Po naređenju glavnog komandanta HSZ u Hrvatskoj Kemfelje, a uz saglasnost Mačeka, u vrijeme mobilizacije za aprilski rat, u odrede su u prvom redu ulazili oni »koji nisu bili pozvani u vojsku.« Njima je dato u zadatak »da drže straže i patrole, te da čuvaju svoja sela, pa i općinska i kotarska središta« (M. Colić, n. dj. str. 108). U akciji na razoružanju jugoslavenske vojske odredi HSZ u Lici krenuli su odmah po proglasu NDH i izjavi Mačeka od 10. aprila 1941. godine i u tome pokazali izuzetnu aktivnost i efikasnost. Rasformirani su u junu 1941. godine. Najpouzdaniji iz tih odreda uvršteni su u ustaške formacije, a ostali su raspušteni.

6 Jakov Blažević navodi da u Lici 27. marta 1941. (a to je karakteristično i za druge krajeve Banovine Hrvatske — p. a.), nije bilo nikakvih akcija i demonstracija« osim što smo redovno radili« (HAK, Li-1, br. 1630, Sjećanje ličke grupe komunista, snimljeno 23. 3. 1951).

7 Izjave Mačeka od 1938. i Košutića od 1939. godine imale su negativan karakter u odnosu na odbranu zemlje (M. Glojnarić, Borba Hrvata, Zagreb, 1940, str. 314).

8 Pavelić je 6. 4. 1941. preko radio-stanice u Firenci, koja mu je data na raspolaganje, uputio Proglas hrvatskom narodu kojim ga poziva na ustanak, a vojnike da napuste Jugoslavensku vojsku (HAK, m/f. 5, sn. 102).

Mobilizaciju u ova dva kotara, kao i u većini kotara Like, te dijelu Korduna i Gorskog kotara vršio je Vojni okrug Otočac.[9] Pomoćni mobilni centar nalazio se u Gospiću. Vojni okrug je teže kontrolirao mobilizaciju pojedinih općina, pogotovo onih koje su se nalazile izvan željezničke pruge. Mobilizaciju je usporavao i način evidencije po mjestu rođenja, a ne boravka, budući da se zbog pečalbarstva izvan Like tada našao velik broj obveznika.[10]

Rezervisti iz kotara Gospić i kotara Perušić slani su u otočački mobilni centar, a zatim u jedinice koje su se popunjavale s njegovog područja. Inače, u Lici, osim u Otočcu, nije bilo većih vojnih efektiva. U Gospiću je bio smješten 2. bataljon 55. puka (bihaćkog), u Gračacu suhoputna stanica od 250 vojnika, jedinice u formiranju u Lukovom Šugarju, manje jedinice za obezbjeđenje ličke željezničke pruge, pojačanja žandarmerijskih stanica sa po 10—20 vojnika, dok se najjača mobilna koncentracija vojske nalazila u Otočcu.[11]

Suprotno razornom i imobilizacionom djelovanju ustaških i drugih profašističkih i petokolonaških grupa na liniji obrane zemlje djelovale su znatne patriotke snage, u prvom redu komunisti i skojevci. U duhu direktiva CK KPH za Liku i članovi kotarskih rukovodstava su pozitivno uticali na mobilizaciju, slali svoje članove na koncentracijska mjesta i agitirali za odlazak u jedinice.[12]

Najveći broj mobiliziranih iz ovih dvaju kotara na mobilizacijskom mjestu u Otočcu svrstano je u 44, 91. i 33. puk. Prvi je upućen u sastav Ličkog odreda 7. armije Prve grupe armija. Popunjen je sa svega 35—40% ljudstva i s oko 20% sprežnom stokom, te 9—11. aprila zaposjeo lokaciju kod Novog za obranu jadranske obale. Kompletniji od ovog bio je 91. puk, koji je zajedno sa 106. pukom iz Karlovca i jedinicama mobiliziranim na banjalučkom području činio Ličku diviziju. Ova divizija je kao rezerva Vrhovne komande upućena na ratnu lokaciju Bos. Brod—Derventa. Preostali 33. puk aprilski rat je zatekao na mobilizacijskoj lokaciji u selu Poljice kod Otočca.[13]

Dan prije početka napada na Jugoslaviju Pavelić upućuje proglas vojnicima hrvatske nacionalnosti da napuste jugoslavensku vojsku.[14] Unatoč tome, a i pored niza apela iz inostranstva ustaše čija je snaga tada bila nepoznata, a i bez podrške u narodu, nisu se usudili da u prva četiri dana rata pređu na oružane akcije, već su se ograničili na odbijanje poziva i bježanje u šume s namjerom da obrazuju zeleni kadar.[15]

Međutim, proglas o uspostavi NDH i kapitulantska izjava Mačeka od 10. aprila pokrenuli su, gotovo samoinicijativno, akciju Hrvatske seljačke za-

9 Otočac je bio jedan od 49 vojnih okruga u Jugoslaviji 1918—1941.

10 V. Terzić, n. dj., str. 200.

11 Đuro Stanisavljević, Ustanak naroda Like 1941. godine, Istoriski glasnik (IG) 1—4, Beograd, 1961, str. 81.

12 HAK, Li-1, br. 1158, Sjećanje Jakova Blaževića na sjednicu CK KPJ od 8. aprila u Zagrebu i Tome Nikšića na njegov odlazak u Otočac, gdje je bio tada zatvoren.

13 V. Terzić, n. dj. str. 299—267.

14 HAK, m/s. 5, sn. 102.

15 Veća grupa dezertera grupisala se na području otočačkog kotara, među kojima je bilo i obveznika s kotara Perušić ((Đ. Stanisavljević, n. dj. 81).

štite za razoružanje jugoslavenske vojske, čak dva dana ranije nego je general Štancer uputio apel zaštitarima da pokupe ratni materijal i oružje.[16] HSZ koja je bila naročito jaka i dobro organizirana u Gospiću, Perušiću, Otočcu i Brinju, odmah je zaposjela sve važne raskrsnice puteva te presretala rasute jedinice i pojedince Jugoslavenske vojske koji su se uputili u pravcu Bosne i dalje u Srbiju. Vojnike su razoružavali, premlaćivali, a oficire ubijali.[17] Ti odredi su preuzeli obezbjeđenje sela, skladišta i drugih objekata i predavali ih ustašama. Najjače svoje straže imali su na Vratniku, u Krivom Putu i Žutoj Lokvi. Na tom pravcu je i razoružan veći dio Ličkog odreda i drugih dijelova iz sastava Prve armijske grupe. Vojnici koji su pristizali s pravca Gorskog kotara razoružavani su u Krišpolju, Brinju i Jezeranama.[18] Ustaški elementi u HSZ bili su najrevnosniji. Odmah su prišli stvaranju pomoćnih odreda, rušili staru i stvarali svoju vlast.

Talijanske trupe u aprilskom ratu krenule su u prodor na zapadnom frontu tek kada su Nijemci ušli u Zagreb. U pravcu Like kretao se Motorizirani korpus iz rezerve 2. talijanske armije. Dvanaestog aprila stigao je u Senj, a odatle se razvio u dva pravca: divizija Litore nastavila je nastupanje u pravcu Karlobaga, a divizija Torino preko Vratnika, Krivog Puta i Žute Lokve u pravcu Otočca, Perušića i Gospića.[19] Do 14 sati 13. aprila 1941. godine, na katolički Uskrs, stigla je do Štikade, nedaleko Gračaca, gdje je njena čelna kolona zaustavljena od manjeg odreda vojnika pod komandom Mirka Plajvajza (Pleiweisa), kapetana bojnog broda i patriota iz Gračaca pod komandom žandarmerijskog poručnika Dušana Drakulića. Bio je to jedini otpor nastupanju Talijana na teritoriju Like u aprilskom ratu.[20] Slijedećeg dana Talijani ulaze u Gračac i nastavljaju prodor preko sjeverne Dalmacije. Odmah po zaposjedanju ličke željezničke pruge, vrše okupaciju mjesta u unutrašnjosti Like: Korenice, Udbine, Donjeg Lapca i Srba tako da je 20. aprila 1941. zaposjednuta cijela Lika.

Narod je s mržnjom, strahom i neizvjesnošću pratio i doživljavao te događaje. Mržnju je usmjeravao, kako na buržoaski režim bivše države čija slabost je i dovela do tako brzog i sramnog poraza, tako i na petoikolonaše svih vrsta koji su to ubrzali. Jedino su likovale ustaše i njima odani ljudi i to manifestirali svečanim dočekom okupatora u Brinju, Otočcu, Perušiću, Gospiću i drugim mjestima.

Talijanska okupacija

Aspiracije talijanskog okupatora na područje Like sadržane su još u predratnim planovima Musolinija u kojima je ona predstavljala samo jednu od zona etapnog prodora na Balkanu. Od okupacije aprila 1941. pa sve do

16 Ferdo Čulinović, Organizacija vlasti i oružane snage u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Vojnoistorijski glasnik br. 3/1968, str. 132—139.

17 Đ. Stanisavljević, n. dj. str. 81.

18 HAK, Li-1, br. 1637. Samo odredi HSZ u Brinju i Otočcu razoružali su u toku 10. i 11. aprila dva puka i to najviše u mjestu Otočac i kod Krivog Puta (o tomei Đuro Stanisavljević, n. dj. str. 81).

19 Drugi svjetski rat (Pregled vojnih operacija), str. 462 i 472.

20 Ing. Nikola Rapajić, Gračac u danima okupacije, Lika u NOB 1941, str. 73.

polovine 1943. godine Lika je za fašističku Italiju predstavljala zaleđe i zaštitni pojas za bezbjednost primorske anektirane zone, te kopnenu vezu ove i isto takve zone u Sloveniji. Otud i tolika upornost talijanskog okupatora da održi kontrolu nad ličkom željezničkom prugom za koju su, za sve to vrijeme okupacije, bile vezane mnoge vojne akcije i političke kombinacije. Talijani su kroz cijeli taj period držali u Lici, a naročito u Gospiću i Otočcu, jake vojne snage, vršili čestu dislokaciju svojih trupa i samo u toku 1941. tri puta mijenjali okupacioni status:

— Od okupacije 14. aprila do Rimskih ugovora 18. maja 1941. Talijani su vršili vojnu i civilnu vlast na zaposjednutoj teritoriji. Uz njih i pod njihovim pokroviteljstvom i vojnom zaštitom tu nastaje i razvija se civilna vlast i vojne formacije NDH.

— Od Rimskih ugovora pa do 26. augusta 1941. na prostoru Like protezala se druga demilitarizirana zona. Demilitarizirana po terminu i međudržavnoj obavezi, ali se i po broju okupacionih trupa, pa i pored njihovog djelomičnog smanjenja u odnosu na prvu fazu okupacije. Civilna vlast potpuno prelazi na organe NDH koji pojačavaju i omasovljuju teror, u prvom redu protiv srpskog stanovništva.

— Početkom septembra Talijani su izvršili reokupaciju druge i treće zone kao reakciju na ustanak i nemoć organa NDH da mu se suprotstave. Talijani dovlače nove trupe i pojačavaju okupacioni režim. Da bi izvršili pacifikaciju Like bez većih žrtava, ponovo preuzimaju vojnu i civilnu vlast u drugoj zoni. Četvrtu promjenu okupacionog statusa izvršili su polovinom 1942. godine.[21]

Raspored talijanskih trupa na ovom prostoru često se mijenjao. Umjesto jedinica Motoriziranog korpusa, koje su u svom nastupanju kretale preko Like i Dalmacije za Hercegovinu, na ovo područje se postepeno razmještaju jedinice Brzog korpusa (Corpo d'amata cellere). Iste su u svom nastupanju od Ogulina prema Slunju već 17. aprila dostigle liniju Prijeboj—Plitvice.[22] Narednih dana jedinice tog korpusa pomicale su se u pravcu Perušića i Gospića tako da se 21. aprila nalaze: Prva divizija na pravcu Vrbovsko——Ogulin—Otočac—Brinje, a Druga na liniji Karlobag—Gospić—Gračac——Udbina—Korenica. Naredne njihove lokacije pomicane su ka Karlovcu. Štab korpusa kraće vrijeme smješten je u Otočac kao mjestu najveće strategijske važnosti u Lici.[23]

Pored jedinica ovih divizija kroz mnoga lička mjesta prodefilirao je i niz samostalnih bataljona: crnih košulja, mobilnih, teritorijalnih i posadnih jedinica, naročito duž ličke željezničke pruge. Naredbom Štaba 2. talijanske armije utvrđene su u principu jačine posada koje su odgovarale važnosti svakog naseljenog mjesta, raspoloženju stanovništva i općoj situaciji, s tim da se za posadu garnizona određivala jedinica ne manja od bataljona. Osim toga svaka posada je morala imati jedno automobilsko odjeljenje kako bi, u slučaju pobune stanovništva i drugih potreba, brzo mogla stići na

21 Međudržavnim sporazumom između fašističke Italije i NDH 19. juna 1942. došlo je i do ove, četvrte promjene okupacionog statusa Like. Zbog svojih obaveza na MediteranuTalijani ponovno smanjuju okupacionu vojsku koju zbijaju u manji broj garnizona, a nekoliko uporišta i dionica ličke željezničke pruge povjeravaju ustaško-domobranskim i četničkim jedinicama.

22 Na toj liniji se nalazila 2. brza divizija (Zb. NOR-a, tom XIII, dok. 2, str. 11).

23 Zb. XIII, knj. 1, dok. 4.

određeno mjesto. Zatim je naređen čest manevar i premještaj manjih jedinica, da bi se kod mjesnog življa stekao dojam da ih je mnogo i da su svakog časa spremne za intervenciju.[24]

Talijanske trupe u Gospiću, Perušiću te na željezničkim stanicama i drugim većim mjestima u unutrašnjosti i važnijim raskrsnicama putova, uglavnom, su stacionirale u vojnim, upravnim i drugim državnim objektima, a po nedostatku ovih i u većim privatnim kućama. Osim toga, na više mjesta, a naročito kad se radi o stražama i ljetnom periodu, smještale su se i u barakama, čim bi Talijani zaposjeli koje mjesto, prišli bi kupljenju oružja i drugog ratnog materijala koji je pripadao bivšoj jugoslavenskoj vojsci. Usput su pohapsili i nekoliko učesnika aprilskog rata i odveli ih u ratno zarobljeništvo.[25] Daleko veća količina prikupljenog oružja došla je u ruke ustaša, pogotovo kad je riječ o ova dva kotara.[26] Koliko je stalo Talijanima da razoružaju mjesno stanovništvo, vidi se i iz raspisa talijanske komande od 30. aprila kojim se zahtijeva bezuslovna predaja oružja karabinjerskim stanicama, a da će ih ove »predati hrvatskoj vojsci čim se ista uspostavi«.[27]

Civilnu vlast u ime okupatora vršili su civilni komesari do 18. maja 1941. godine. Više komesare postavljala je i kontrolirala viša komanda, dok su niži bili podređeni komandantima talijanskih garnizona. Komesari su, prema Musolinijevom propagandističkom proglasu, brinuli »za obezbjeđenje poretka, javnog života i pazili da se poštuje čast i prava porodice, život pojedinca i privatna svojina, kao i religiozni običaji i vršenje crkvenih obreda«[28]. Koliko se okupator držao ovog proglasa, govori masovan teror protiv srpskog stanovništva.

Uz sve pacifističke i propagandne fraze to je u stvari vojna okupaciona vlast koja je štitila svoje imperijalističke ciljeve. O tome govori i dopis komandanta 2. talijanske armije Ambrozija (Vittorio Ambrosio) o nadležnosti civilnih komesarijata. Komandant upozorava »da će svaki napad na italijanskog vojnika ili civila biti kažnjen strijeljanjem«. Zatim daje do znanja da će vojska »pružati pomoć pri pronalaženju i hapšenju nepoželjnih elemenata, vršiti cenzuru novina, obavljati popise prehrambenih artikala, voditi kontrolu snabdijevanja i cijena«. Za škole kaže da ostaje kako je sada, a to znači prekid nastave i zapos jednu tost školskih zgrada, pa »da se na kraju improviziraju ispiti, a ocjene nekako odrede prema prosjeku iz prvog polugodišta«.[29] U svakom slučaju sve ove mjere Talijana imale su karakter učvršćenja okupatorske vlasti i sprečavanje svakog, pa i najmanjeg istupa protiv njihovih trupa.

24 Jačina talijanskih posada u Gospiću i Perušiću iznosila je najmanje po bataljon, u Gospiću često i preko dva bataljona. U mjestima uz željezničku prugu (Raduč, Medak, Ribnik i dr.) te u naseljima izvan pruge (Brušani Pazarište, Kosinj i dr.) broj talijanskih vojnika bio je u jačini od voda do jedne čete, a za pojedine objekte i straže, čak i manji.

25 Musolini je još 14. aprila naredio da se što prije pokupi oružje na zaposjednutoj teritoriji.

26 HAK, m/f. 6, sn. 0405 i 0350.

27 AIHRPH, NG-12/987 i 979. Izvještaji kotarskih oblasti NDH iz Udbine, Gračaca i Korenice koji govore o utakmici između talijanskih i ustaških vlasti oko kupljenja oružja.

28 Propagandni karakter proglasa dokazivanje činjenica da talijanski okupatori nisu sprečavali atak ustaša na pravoslavne crkve i sveštenstvo.

29 Zb. XIII, knj. 1, dok. 6.

Odnos talijanskog okupatora prema organima NDH se iz dana u dan mijenjao. Iako su Talijani u stvari imali vojnu i civilnu vlast na okupiranoj teritoriji, ustaška vlast se razvijala i djelovala bez ograničenja. Područje Like kao zaleđe primorske zone s primarnim interesom za talijanskog okupatora, bilo je od naročite važnosti. Zato je okupator budnim okom pratio i kontrolirao osnivanje i rast raznih formacija NDH, nastojeći da uravnoteži njihovo narastanje i osamostaljenje, sve dok se ne donesu mjere i utvrde odnosi s NDH kao saveznikom.[30] Unatoč tome, odnosi između ustaške vlasti i Talijana u aprilu 1941. bili su prijateljski i razvijali se u znaku međusobne solidarnosti. Time je talijanski okupator omogućio ustašama hapšenje većeg broja Srba. Svoje uhapšenike Talijani su otpremali u ratno zarobljeništvo, a na sudbinu onih koje su hapsile ustaše nisu se ni osvrtali. Sve se to vršilo pod motivacijom i stvorenom klimom da se radi o nacionalistima i pripadnicima režima države s kojom je Italija kao neprijateljskom stranom bila sučeljena u apotekom ratu, a koje treba dotući i onemogućiti za eventualni otpor. Koristeći svoje savezništvo s fašističkim silama ustaška vlast se sve više osamostaljivala a za to, kad je riječ o Lici, ima zahvaliti okrilju i oružanoj zaštiti talijanskog okupatora.[31]

Početkom maja odnosi između ustaške vlasti i talijanskog okupatora počinju se kvariti, a što je posljedica i sve bližeg odnosa i oslonca NDH na Treći rajh. Talijani sve više ističu svoje aspiracije na ličku željezničku prugu i kompetenciju u odnosu na okupaciona prava, te počinju sondirati teren za približavanje ozlojeđenim Srbima koji su već do tada pretrpjeli ogromne ljudske žrtve i materijalnu štetu. U tom smislu Talijani pružaju zaštitu pojedinim Srbima, pomažu njihov bijeg u Sušak i na područje sjeverne Dalmacije, te otpočinju pregovore sa srpskim građanskim političarima, uglavnom iz redova nacionalista. Uz to Talijani prave sve veće smetnje stvaranju i jačanju ustaških i drugih formacija NDH. Tako umjesto oružničkih postaja u Metku i Karlobagu uspostavljaju svoje karabinjerske komande.

Unatoč mjerama povremene i pojedinačne zaštite Srba na kraju prve etape okupacionog sistema Talijani se u suštini nisu suprotstavili teroru ustaša nad srpskim stanovništvom. O tome Đuro Stanisavljević navodi i ovaj primjer: »A s koliko su Italijani u politici približavanja Srbima, pokazali cinizma i čiste računice za budućnost dovoljno pokazuje ovaj primjer. Na intervenciju pohapšenih oficira Srba, Talijani su upali u gospićki zatvor prepun Srba, koje su ustaše pohapsile bez ikakvog razloga, izvukli su iz zatvora 3 oficira i 2 žandara i otpremili ih u zarobljeništvo, dok se na vapaj ostalih zatvorenika nisu ni osvrtali.«[32]

Neposredno prije Rimskih ugovora došlo je do većih incidenata između Talijana i ustaške vlasti na području Gračaca, Otočca, Gospića i Perušića i to u prvom redu između oružničkih postaja i karabinjerskih stanica. O incidentu u Gospiću predstojnik kotarske oblasti obavijestio je mjerodavne organe NDH u Zagrebu s optužbom da : »Komanda italijanskih okupacionih vlasti ne dozvoljava, da se uvažavaju zahtjevi hrvatskih policijskih vlasti,

30 Neva Žurić-Scotti, HAK, Referati sa naučnog skupa »Lika u ustanku« 1941. (održan na Plitvičkim jezerima 1982. godine), str. 9—10.

31 Đuro Stanisavljević, n. dj. str. 83—84.

32 Isto.

da se maknu politički pritvorenici sa teritorija, koji je okupiran od talijanskih vlasti«. Zatim navodi da je komandant karabinjera »naredio oružničkom zapovjedniku Seidlu skidanje zastave jučer oko podne (15. 5. 1941. — p.a.) i to njemačke, a oko dva sata hrvatske sa oružničke postaje, dok je na istoj zgradi ostala talijanska, jer su u istoj zgradi karabinjeri. Zatim je zabranio majoru Seidlu primanje novih oružnika«.[33]

Rimskim ugovorom 18. maja 1941. između Italije i NDH mijenja se okupacioni status Like, po kome ona ulazi u sastav druge demilitarizirane zone. Civilna vlast prelazi na organe NDH, koja dobiva odriješene ruke, te neograničeno nastavlja i pojačava masovni teror protiv Srba, Židova i Cigana, ali i protiv onih rodoljubivih Hrvata koji su javno izrazili nezadovoljstvo s ustaškom vlašću. U vezi s tom promjenom Komanda 2. talijanske armije izdaje 19. maja naređenje podređenim trupama u kome, pored ostalog, stoji: »Talijanske oružane snage koje se nalaze na teritoriju NDH prestaju od sutra 20-tog da imaju značaj i prava okupacionih trupa i dobivaju značaj trupa koje stacioniraju na teritoriji prijateljske savezničke Nezavisne Države Hrvatske«.[34]

Tek sada nastaje period ubrzane izgradnje civilne vlasti i vojnih formacija NDH. Broj okupacionih trupa u Lici je znatno smanjen i, uglavnom, ograničen na veća mjesta i na posade duž ličke željezničke pruge.

Uspostava ustaške vlasti u Gospiću i Perušiću

Ustaška vlast u Gospiću počela se uspostavljati već 10. aprila 1941. poslije podne. Zapravo, u isti čas kako je stigla vijest o uspostavi NDH, proradila je već za to ranije osnovana grupa »Oslobođenje«, te otpočela s preuzimanjem pojedinih nadleštava vlasti i stvaranjem Pomoćnog ustaškog odreda. PUO je regrutiran iz redova šovinistički orijentirane intelektualne omladine i drugih deklasiranih elemenata odgajanih u mržnji prema Srbima. Na čelo tog ubilačkog mehanizma postavljen je Jurica Frković, trgovac, u svojstvu izvanrednog ustaškog povjerenika za Liku.[35]

Iste večeri počela su hapšenja Srba, komunista i drugih antifašista. Iz sastava PUO koji je brojio oko 100 članova slati su izvanredni ustaški povjernici po ostalim kotarima Like, zbacivali staru i uspostavljali svoju vlast. Na licu mjesta su dovodili pripadnike ustaškog pokreta na ključna mjesta, dok je na ostalim mjestima i dalje ostajao raniji činovnički aparat. Na vijest o proglasu NDH među prvima je reagirala Komanda žandarmerijske čete u Gospiću na čelu s majorom Seidlom koji je odmah na zgradu te komande izvjesio njemačku zastavu s »hackenkreutzom«. Već istog i narednog dana raspuštena je žandarmerijska četa, Srbi oružnici najureni, a k preuzetim žandarima Hrvatima priključivali su pomoćne oružnike iz ustaških redova. Sve je to bilo popraćeno pljačkom, hapšenjem, hajkom na ljude, kao i razoružavanjem tu zatečenih jugoslavenskih vojnika.[36]

33 AVII, m/f 6, sn. 0183.

34 Zb. XIII, knj. 1, dok. 23.

35 Izvanredne ustaške povjerenike po većim oblastima imenovao je Hrvatski ustaški nadzor, a od maja Glavni ustaški stan u Zagrebu (Fikreta Butić-Jelić, n. dj. str. 80 i 99).

36 Jakov Blažević, Sjećanje na ljude i minule događaje u Lici1941. i 1942. godine, HAK, Zb. 3, str. 636 i 637.

Isti dan je grupa proustaških elemenata na čelu s Jucom Rukavinom izvršila pripreme za preuzimanje vlasti u Perušiću. Veća grupisanja ustaša u tom kotaru, kao i u kotaru Gospić, zapažena su i ranije, a naročito u vrijeme aprilskog rata. Proglas o uspostavi NDH ih je zatekao na okupu. Odmah su se našli u centru mjesta, na čelu s trgovcem Antom Vlajnićem, inače funkcionerom HSS-a, i dogovarali se o preuzimanju vlasti. O tome događaju prof. dr Nikola Rapajić, koji je toga dana zatečen na dužnosti u tom mjestu, daje slijedeći iskaz: »Proglašenje NDH 10. aprila 1941. zateklo me u Perušiću gdje sam kao agronom zamjenjivao kolegu koji se nalazio u rezervi. Tu sam dolazio iz Gračaca, mjesta mog stalnog zaposlenja, svakog četvrtka tj, na sajmeni dan da u Perušiću, obavim sa strankama tekuće poslove. Taj dan, imajući više posla, ostao sam u kancelariji i poslije podne. Oko 17 sati dođe u zgradu sreski načelnik Glavan pozva me u svoju sobu i upozna s Kvaternikovim proglasom. Oko 20 sati upade u sobu Ante Vlainić, poslanik HSS-a, sa još tri zaštitara te, ne pitajući za dozvolu, pograbi telefon i nazva Gospić. Vidim po razgovoru da su već tamo ustaše preuzele vlast. Saznavši da sam agronom i Srbin promrsi: 'Srbima se neće ništa desiti', i dodade: 'tko nije ništa kriv', te naredi da se s prozora skinu zavjese, jer da rata više nema. Oko 21 sat tu ponovno dođe načelnik. Vlainić mu naredi da pozove žandarmerijsku stanicu i da se ista preda zaštitarima. Načelnik posluša i pozove odmah komandira stanice, nekog Crnogorca, objasni mu situaciju i naredi da preda stanicu. Unatoč okruženju s ovim ljudima, komandir to odbi i zatraži da ga odmah povežu s njegovim pretpostavljenim majorom Seidlom. Čim je uzeo slušalicu, shvati što se desilo, dade pristanak, ali reče: 'Ako neko dirne u moju porodicu, oružjem ću se braniti'. Zatim, pozdravi načelnika, krenu u stanicu a žaštitari za njim«.[37]

Zahvaljujući organizacionoj pripremljenosti ustaške organizacije u Gospiću i Perušiću, te postojanju većeg broja ustašama naklonjenih ljudi iz odreda Hrvatske seljačke zaštite i desnog krila HSS-a, ustaška vlast je brzo uspostavljena, te je odmah počelo čišćenje zatečenog aparata. Sreski načelnici nisu smjenjivani budući su provjereni još u banovinskom periodu, činovnički kadar je zadržan s tim što je odmah počelo njegovo pročišćavanje, najprije od Srba koji su obično pri tome hapšeni i zatvarani, a zatim i od drugih nepoćudnih elemenata. Sve je zavisilo o važnosti mjesta i o momentalnoj mogućnosti stručne zamjene, Srbi su najduže zadržani na željeznici, ali su i ovdje smijenjeni, odnosno pohapšeni u toku juna. Tada se vršilo čišćenje aparata i od nepovjerljivih Hrvata, a izvršeno je i raspuštanje Hrvatske seljačke zaštite. Najpovjerljiviji i u aprilskom ratu najzaslužniji preuzeti su u ustaške formacije ili u organe vlasti.[38]

Osnovno jezgro ustaške vlasti na kotaru Gospić i kotaru Perušić, pa i u Lici, držali su Jurica Frković, izvanredni ustaški povjerenik a kasnije i veliki župan, Stjepan (Stevo) Tomljenović, ustaški logornik i Juco Rukavina koji je došao na čelo oružništva NDH. Oni su postavljali ustaške povjereni-

37 **Izjava** prof, dra Nikole Rapajića, snimljena 18. 12. 1984. godine, nalazi se kod autora.

38 **Mjera** čišćenja Srba, Židova i drugih za ustašku vlast nepoćudnih elemenata obavljala se pod **parolom** »Obnove državne ustanove« (Narodni list od 15. 6. 1941).

ke po općinama: Ivicu Šarića za Smiljan, Ivana Devčića Pivca za općinu Karlobag, Džima Pavičića za Lički Osik, Stjepana Dukovca za općinu Medak, te povjerenike po selima. U kotaru Perušić je to izvršio Juco Rukavina, gdje je već 11. aprila uspostavljena upravna vlast i mreža ustaških organizacija. Na čelo kotarske oblasti Perušić postavljen je raniji načelnik sreza Glavan, nešto kasnije Ante Vlainić, frankovac, inače predratni poslanik na listi Mačeka. Istovremeno su uspostavljena i općinska poglavarstva u sve tri općine, kao i mreža ustaških organizacija. Za logornika je postavljen Ivan Štimac Ungar, a za tabornike: Ićo Kolak za Perušić, Branko Milinkoviić za Pazarište i Josip Josica Fadljević za Kosinj.[39]

Poslije Rimskih ugovora izvršena je reorganizacija civilne vlasti NDH. Naredbom od 10. juna definirane su i velike župe kao »državne upravne oblasti na određenom državnom području«[40]. Prema toj podjeli kotar Gospić i Perušić, zajedno s kotarima Gračac, Udbina i Otočac spadali su u Veliku županu Gacka i Lika sa sjedištem u Gospiću. Za velikog župana naimenovan je Jurica Frković, ustaški emigrant i organizator ustaškog terora u Lici.[41]

Kotar Gospić sastojao se iz tri općine i jednog gradskog područja i to: Lički Osik, Smiljan, Medak i grad Gospić s ukupno 30.740 stanovnika. U Gospiću je bilo središte Velike župe, Župske redarstvene oblasti, Oružničkog krila, Kotarske oblasti, Gradskog poglavarstva, Ravnateljstva šuma, Sudbenog stola, te niza kotarskih i gradskih ustanova iz oblasti sudstva, zdravstva, prosvjete, poreskog sistema i drugih. Uglavnom, tu su bile sve centralne ustanove velike župe, osim Popunidbenog zapovjedništva koje se nalazilo u Otočcu kao tradicionalno značajnijem vojnom centru Like.[42] Sve te ustanove do kraja juna bile su pročišćene od činovnika Srba i drugih nepoćudnik elemenata u odnosu na ustaški režim.[43]

Kotar Perušić imao je u svom sastavu tri općine: Perušić, Pazarište i Kosinj s ukupno 19.760 stanovnika. U Perušiću je bilo sjedište Kotarske oblasti, Općinskog poglavarstva općine Perušić, Kotarskog suda, Šumarije, Kotarskog oružničkog zapovjedništva, dok su sudske, financijske, zdravstvene i druge ustanove bile podređene Velikoj župi u Gospiću.[44]

Sastav i nazivi ustaških organa često su se mijenjali, a još brže su se mijenjali na položaju glavni njihovi nosioci. Na čelo ustaške vlasti postepeno su se uspinjale sve radikalnije i sve zloglasnije ličnosti. Osim u sjedištu kotara i općina ustaše su postavljale svoje straže i povjerenike i u ve-

39 Sjećanja i članci Dane Lastavice, Vanje Arbanasa i Ivana Miljkovića (Građa za NOB kotara Gospić).

40 Narodne novine od 10. 6. 1941. godine.

41 Kotar Brinje bio je u sastavu Velike župe Vinodol i Podgorje, a kotari Donji Lapac i Korenica u Velikoj župi Krbava i Psat.

42 R. Landakušić, Priručnik o političkoj i sudbenoj podjeli Nezavisne Države Hrvatske, Zagreb, 1942, str. 253—254.

43 Zakon o polaganju vjernosti NDH donesen je već 10. 4. 1941. i odmah je počela čistka zatečenog aparata vlasti, najprije od funkcionera, a zatim od nepoćudnog činovništva. Sve je napuštano i zatirano što je u vezi sa starom vlasti. Prikupili su čak i odlikovanja uz obavezan popis njihovih nosilaca. Samo na kotaru Perušić pokupljeno je 51 odlikovanje. Popis nosilaca su koristili za prioritet hapšenja i likvidacije ljudi kad je riječ o Srbima. A kada se radi o Hrvatima, popisi su im služili kao dokaz nepovjerenja prema NDH. (AIHRPH, NG-25/1781 od 1. 6. 1941).

44 R. Landekušić, n. dj. str. 254.

ćim selima, pogotovo ako su naseljena hrvatskim i nacionalno miješanim stanovništvom, te ako se radi o selima na važnijim komunikacijama i raskršćima.

Unatoč forsiranom jačanju ustaških faktora u upravnoj vlasti, vlast općenito nije imala šireg oslonca ni u hrvatskim masama. Neprestanim naredbama, zabranama, sankcijama i sličnim ona je razbila iluziju kod dijela naroda o nacionalnoj državi Hrvata. Uslijed divljačkog terora prema Srbima, Židovima i ostalim rodoljubima i antifašistima bez obzira na nacionalnost, ta vlast se morala održavati silom, pomoću okupatora i osloncem na njegovu prisutnost. Osim prisvajanja narodnih hrvatskih simbola ona nije respektirala, pa ni tolerisala krajiške tradicije i demokratske institucije stečene u zajedničkom životu i borbi Srba i Hrvata. Isključila je iz pravnog života srpski narod na kojeg su se odnosile samo zabrane, naredbe i sankcije. S druge strane, ustaška vlast je svoju politiku temeljila na nacionalnim, a ignorirala ekonomske i socijalne težnje hrvatskog naroda. Za ekonomske nedaće okrivljavala je sve Srbe, a za izbavljenje iz siromaštva nudila je pljačku, iseljenje i istrebljenje srpskog naroda.

Istovremeno s učvršćivanjem civilne vlasti jačale su i vojne formacije NDH, unatoč obavezi da se ova zona demilitarizira. Te formacije su nastajale i razvijale se i prije Rimskih ugovora, unatoč kontroli i ograničavajućem faktoru koji proizlazi iz okupacionog statusa. Od Rimskih ugovora 18. maja do reokupacije zone 26. augusta 1941. taj proces je tekao forsirano i bez ikakvog ograničenja tim više što je u junu i julu smanjen broj talijanskih okupacionih trupa.[45] U toj etapi su se ubrzano razvijala sva četiri oblika vojnih formacija, naročito na kotarima Gospić i Perušić: a) ustaška vojnica, b) domobranstvo, c) oružništvo d d) naoružani civili.

a) *Ustaška vojnica:* Prvi ustaški odredi u Lici heterogenog sastava, izgleda i uloge nastajali su odmah po proglašenju Nezivisne Države Hrvatske. Bili su to nosioci, a istovremeno čuvari i izvršni organi novouspostavljenih organa vlasti. Gospić je bio centar formiranja tih odreda gdje su, nakon uspostave stožera, logora i tabora, formirane ustaške grupe od po 10—20 ljudi. Te grupe kao okosnice poslane su 23. maja u kotare Gračac, Udbinu, Korenicu i Donji Lapac sa zadatkom da tamo učvrste ustašku vlast i osnuju vojne ustaške formacije.[46]

Jače formacije u vidu ustaške vojnice obrazovane su nakon utvrđivanja kriterija za njihovo osnivanje 10. maja, dopunjenog i razrađenog 24. juna 1941. godine. Uvjet za prijem u ustašku vojnicu bila je pripadnost ustaškom pokretu, a da je kandidat položio ustašku zakletvu do 10. aprila 1941. godine.[47] Kao stranačka vojska ustaškog pokreta izgrađivala se »po ugledu na SS trupe u Njemačkoj i fašističke crne legije u Italiji«.[48] To su bile redovne djelatne bojne, dok su u tzv. pripremne bojne ulazile pristaše iz gra-

45 Talijanske trupe napustile su kotar Donji Lapac u junu, Gračac u julu, dok su se nešto smanjeni garnizoni zadržali u Udbini i Korenici i nešto veće snage u Gospiću i Otočcu. Druga i t-.eća divizija Brzog korpusa povukla se u Italiju kao i jedinice Motoriziranog korpusa, a 1. divizija Brzog korpusa pomakla se prema Karlovcu. U pravcu Like se postepeno primicala divizija »Re« i na periferiju Like »Lombardija«.

46 Đ. Stanisavljević, n. dj. str. 86.

47 »Hrvatski narod« od 6. 6. 1941.

48 M. Colić, n. dj. str. 270.

ìd d

đanstva koje su polagale zakletvu, pa su time istovremeno postajali pripadnici ustaškog pokreta. U ove formacije ustaša ulazila su godišta od 18—30. godine starosti. U Lici, sa središtem u Gospiću, formirana je ustaška bojna pod komandom Jure (Juce) Rukavine. Brojila je oko 500 ustaša regrutiranih iz redova seljaka, zanatlija, đaka, studenata i drugih pripadnika ustaškog pokreta. Spadala je u red pripremnih bojni s policijskom ulogom, a svoju stvarnu aktivnost iskazala je u teroru. Pored ove, na području ovih dvaju kotara formirani su i dijelovi tzv. pričuvne bojne (straže) i ustaški podmladak.[49]

b) Domobranstvo: Prve jedinice domobranstva u Hrvatskoj nastale su već u toku aprila 1941. godine. Lika je spadala u Vrbasko divizijsko područje s orijentacijom na Otočac kao njen centar za mobilizaciju. Prve dvije bojne domobrana mobilisanih u Lici prebačene su u druge krajeve: 9. pohodni bataljon (bojna), formiran od 8—20. maja 1941. u Otočcu, upućen je u Knin i Sinj, a 22. pohodni bataljon, formiran u Gospiću u drugoj polovini juna, također je napustio ovo područje poslije učešća u masovnom pokolju srpskog življa u Suvaji 1. juna 1941. godine.

Zatim, 29. juna formiran je Štab 12. pješačke pukovnije u Otočcu gdje je nastao i njen 1. bataljon, a 2. bataljon te pukovnije nastao je u Gospiću. U sastav ove pukovnije upućen je još jedan bataljon iz Knina[50] tako da je krajem jula ista brojila 1.400 vojnika.

c) *Oruništvo:* Posebnu grupu oružanih formacija NDH činilo je oružništvo. Korišteno je za vojne akcije mada je u suštini njegova uloga policijske naravi kao organa »reda«, tj. bili su to egzelkutivni organi ustaške vlasti. Oružničke postaje nastajale su, uglavnom, na mjestima ranijih žandarmerijskih stanica i to odmah na vijest o nastanku NDH. Preuzimale su prostorije, oružje i opremu bivših žandarmerijskih stanica iz kojih su odmah odstranili žandare Srbe. Na mjesto ovih preuzimali su u službu pomoćne oružnike iz redova ustaša i njima bliskih ljudi. Natječajem od 18. aprila izvršili su popunu postojećih postaja. Zakonskom odredbom Pavelića o ustrojstvu oružništva NDH od 21. augusta 1941. godine u Gospiću je uspostavljeno Krilno zapovjedništvo namjesto ranije komande žandarmerijske čete. Ovome su podređena četiri oružnička voda pod neposrednom komandom kotarskih oružničkih zapovjedništava i to: vod Gospić s 12 oružničkih postaja, Gračac također s 12 postaja, Otočac s 9 i Senj s 8 oružničkih postaja. Oružničke postaje na području gospićkog voda bile su u Gospiću, Širokoj Kuli, Metku, Brušanima, Perušiću, Janjči, Kosinju, Pazaristu, Podlapcu, Buniću, Korenici i Karlobagu.[51]

d) *Naoružani civili:* Naoružani civili predstavljali su značajne oružane formacije NDH u Lici, a posebno kad je riječ o kotaru Gospić i kotaru Perušić. Njihov sastav, vojnički profil, uloga i organizacija je bila heterogena, kako u pogledu na pojedina sela tako i u odnosu na vremenske periode u toku drugog svjetskog rata. Zajednička crta svih tih grupa je pljačka i teror nad srpskim narodom, te hapšenja i zatvaranja ljudi nepoćudnih ustaškoh režimu

49 Ustaški podmladak se dijelio na: uzdanicu (7—11 godina), junake (11—15), starčevićance (15—21) i sveučilištarce (preko 21 godinu).

50 M. Colie, n. dj. str. 210—214.

51 M. Colić, n. dj. str. 283—285.

bez obzira na nacionalnost. Bila je to ujedno i mobilna rezerva za popunu domobranskih i ustaških bojni. I nazivi za te formacije bili su različiti, također zavisno o vremenu i kraju gdje su nastale i djelovale, kao i o ulozi koju su imale, kao što su: naoružani civili, domaće ustaše, seoski ustaše, seoska ustaška milicija, divlje ustaše[52] a u trećoj i četvrtoj godini rata za neke od njih važio je i naziv »bijela garda«.[53] Naoružanje i mobilizacija ovih formacija vršilo se pod izgovorom da brane hrvatska sela od četnika, u koje su ubrajali sve Srbe. Neke od tih naoružanih seoskih grupa dugo su ostale na nivou straža i nisu učestvovale u teroru.[54] Jedan dio tih pripadnika donio je oružje iz aprilskog rata, drugi iz HSZ, dok je najveći dio primio oružje po stupanju u te formacije.

Poznato je da je najveći broj jedinica naoružanih civila bio u Bosni, Hercegovini i u Lici. Poznate su i brojne njihove akcije pljačke i teror, čak i takmičenja u tom nedjelu s ustaškim satnijama, ali je manje poznato kretanje njihovog brojnog stanja po selima i varošima, način mobilizacije kao i promjenu u njihovoj unutrašnjoj organizaciji.[55]

Teror i pljačka ovih jedinica, pogotovo njihova iznenadna pojava, izazivali su ne samo patnju i stradavanje srpskog, već i osudu kod hrvatskog naroda. Čak i faktori ustaškog režima su strahovali da će toliko bezakonje kad-tad uticati na distanciranje od tih nedjela i dijela hrvatskih nacionalista. Cijeneći da je teror protiv srpskog stanovništva bio povod ustanka, Njemačka i Italija, preko svojih predstavnika u Zagrebu zahtijevaju izvjesnu korekciju unutrašnje politike prema Srbima, očekujući da bi time zaustavili ustanak, a u pogodnom momentu i potpuno ga ugušili. Zato je i ustaški režim prisiljen na taktiziranje. Neuspjesi u borbi s ustanicima su ga pogotovo na to prinudili. Zato »da bi stišali uzbuđenje koje je u javnosti bilo izazvano zvjerstvima ustaša nad srpskim stanovništvom«, kao i da bi se zvjerstva pripisala samo »divljim ustašama«, a ne jedinicama ustaške vojnice i drugima, Pavelić je bio prisiljen da izda 9. augusta 1941. godine odredbu kojom je naredio »da (se) postrojbe kao oružana pomoć tj. divlje ustaše imaju smjesta prestati svakom djelatnošću«.[56] U svakom slučaju na ovo je uticao početak i uspjeh narodnog ustanka, te pokreti i pristizanja novih i brojnih talijanskih trupa u zonu. Reokupacijom druge zone rasformirane su i ove ustaške formacije naoružanih civila. Dio njihovih pripadnika uključen je u ustašku vojnicu, dio u domobrane i oružnike dok je samo jedan manji dio potpuno razoružan.[57] U svakom slučaju te formacije su mnogo doprinijele nastanku i učvršćenju ustaške vlasti u Lici. Ponovno su obnovljene polovinom 1942. i djelovale pod raznim nazivima sve do kraja rata.

52 Naziv »divlje ustaše« upotrijebio je Pavelić 9. 8. 1941. kada je, a da bi zaštitio ustašku vojnicu i ostale formacije koje su također učestvovale u teroru, donio odluku o njihovom raspuštanju.

53 Odrede bijele garde osnivali su reakcionari desnog krila HSS u dogovoru s ustaškim vodstvom u kotarima Gospić i Perušić 1943. i 1944. godine.

54 U Ličkom Lešću nalazilo se u oružničkoj postaji 30 pušaka koje su seljaci uzimali samo kad im je red za stražu.

55 Izučavanje te problematike otežava i nedostatna i po raznim arhivima razbacana dokumentaciona građa, a i nedovoljno vršeno istraživanje na terenu događaja.

56 M. Colić, n. dj., str. 280 i 281.

57 Isto.

Sve ove formacije služile su se policijskim mjerama i rasle na praksi terora i zato se nisu dugo osposobile kao vojne jedinice. Nespremno su dočekale ustanak u jugoistočnoj Lici, kojem se nisu mogle suprotstaviti. Time su prepustile inicijativu talijanskim trupama i došle pod njihovu potpunu komandu i zaštitu.

Ivan Arbanas Vanja

Perušićki kotar u prvim danima okupacije i ustanka 1941. godine

Napadom Nijemaca i Talijana na Jugoslaviju 6. 4. 1941. godine većina perušićkih skojevaca svakodnevno se nalazila zajedno i provodila vrijeme skoro neprestano na okupu. Bili su međusobno povezani, interesirali se i pratili razvitak ratnih operacija, ali i prilike u Perušiću. Skojevci su organizirano slušali radio-vijesti u stanu Miće Kulaša s namjerom da se o ratnim događajima informiraju članovi KPJ po selima s kojima su održavane veze.

Odmah se moglo zapaziti da su i nacionalisti — ustaše — vrlo živi i drski, da su i oni neprestano na okupu, da održavaju sastanke i dogovaraju se, većinom u kući Ante Vlainića, ili u gostionici Mate ćutića. Već prvih dana rata s frankovcima su bila i dvojica nepoznatih za koje se moglo pretpostavljati da su ili neki ustaški funkcioneri, ili instruktori — odnosno oboje. Neprestano su se nalazili na relaciji Perušić—Gospić, održavali su veze i s gospićkim frankovcima. Bilo je očito da se ozbiljno pripremaju i da prate razvitak situacije na ratištima.

Već prvih dana rata bilo je jasno da se fašističkim njemačkim i talijanskim snagama neće moći pružiti ozbiljniji otpor i da se Kraljevina Jugoslavija neće moći dugo održati. Bombardiran je, na primjer, jedan vojni transport negdje na ličkoj pruzi prema Zagrebu, treći ili četvrti dan rata, a vojnici u uniformama — istina bez oružja — demoralizirano su se pojedinačno ili u manjim grupama vukli cestom, većinom već iscrpljeni od pješačenja i gladi, a kretali su se leđima okrenuti fronti.

I vijesti s ratišta bile su oskudne i zloslutne.

U četvrtak, 10. travnja ustaški doglavnik Slavko Kvaternik objavio je preko radija osnivanje takozvane Nezavisne Države Hrvatske. Perušićke ustaše — njih oko dvadesetak, među kojima: trgovac Ante Vlainić, umirovljeni financijski službenik Jure Umić, trgovac sirovom kožom Grgo Ćulumović Grcija, gostioničar Mate ćutić, općinski pisar Ićo Kolak; seljaci: Mića Dasović, Dane Hećimović Perić, Ivan Štimac Ugar, Mile Žarak Mićic; studenti Pere i Tomo ćulumović, trgovački pomoćnik Martin Kasumović i još nekolicina iz kruga seoske sirotinje, u stvari lumpenproletera, sklonih

karti i alkoholu — dočekali su tu vijest na okupu, razdragani i veseli. Izišli su na ulice Perušića, međusobno čestitali, ljubili se, a nekolicina njih pucala je iz vrlo dobrih pištolja i revolvera.

U petak, 11. travnja prijepodne u Perušiću se našao i ustaša Juco Rukavina. Ustaše su se organizirale. Njih nekolicina: Ante Vlainić, Jure Umić, Grcija ćulumović, Ivan Štimac Ugar, Tome i Pere ćulumović, skupa s Jucom Rukavinom i s još nekolicinom nepoznatih, otišli su u prostorije Kotarskog predstojništva i Općinskog poglavarstva. Pridružili su im se kotarski pristav Glavan i domaći kapelanić, mršav, isposničkog ružnog lica, ali poznati ustaški zagovornik. Tog prijepodneva perušićke ustaše uspostavile su vezu s Brankom Milinkovićem, Rudom Ritzom i drugim ustašama iz Klanca, te s ustašom Josicom Fadljevićem i njegovima iz Gornjeg Kosinja.

To su jutro formirali i svoju vlast. Upravitelj »kotarske oblasti« Perušić postao je dotadašnji kotarski pristav Glavan.

Osnovali su i svoje ustaške političke organizacije: ustaški logor u kotaru i tabore u općinama. Prvi logornik bio je Ivan Štimac Ugar, a tabornici: za općinu Perušić Ićo Kolak, za pazarišku najprije Branko Milinković, a kasnije Rude Ritz, dok je u kosinjskoj općini tabornik bio Josica Fadljević. No, bez obzira na takvu međusobnu podjelu vlasti valja naglasiti da su ustaše Ante Vlainić i Jure Umić dugo imali najjači utjecaj među ustašama i inače, iako nisu obavljali neke javne ustaške dužnosti.

U petak oko 11 sati u Perušiću su se počele širiti glasine da se prema mjestu kreće veća grupa četnika. Svijet se uznemirio i počeo se okupljati na ulici u grupama. Većinom je to bila mlađarija i žene. Jedni su se popeli na Klisu, brdo iznad mjesta, da bi izviđali prema Širokoj Kuli, Studencima i kosinjskim brdima — prema srpskim seiima. Među njima su se našli i članovi Skoja i KPJ. Oni su prvi počeli smirivati narod i uvjeravati svijet da su glasine lažne, namjerno ubačene i da panici nema mjesta. Karakteristično je da su se iste te glasine javile i širile i u pazariškim selima, gotovo istovremeno kada i u Perušiću.

Možda nedugo poslije 12 sati na Klisi se pojavio i žandar Klemo Popović, inače kandidat za člana KPJ. Potražio je komuniste i obavijestio ih da se ustaše spremaju razoružati žandarmeriju i da su skoro svi žandari skloni da se stave u njihovu službu. Majin Dasović, Ivica Erent, Braco Jurišić i drugi skojevci i partijci brzo su se spustili u mjesto i uputili žandarmerijskoj stanici.

Bila je prazna. Unutra su našli jednu pušku »manliherku« (austrijska), nešto ofanzivnih bombi i metaka za karabin, nekoliko starih bajuneta i starih sablji. Izišli su. Vani su se susreli s grupom ustaša, među kojima su bili Mate ćutić, Mića Dasović, Mile Mićic Žarak, Ivan Štimac Ugar i nekolicina drugih. Već su imali puške. Na ulici je bilo i dosta drugog svijeta, većinom žena i mladih, a među njima i komunističkih simpatizera. Ustaše su repetirali puške, izvukli pištolje i razgalamili se: »Bacajte to, majku vam vašu komunističku!«, »Pobit ćemo vas ...!«. Izvikivali su i dosta drugih prijetnji. Majin, Ivica Erent, Braco Jurčić i nekolicina Prvančana bili su im najbliži. Majin je imao isukanu sablju, drugi bajunete. Nisu se dali. Nasrnuli su jedni na druge. Ivica Šimatović Vuca zaklonio se iza Gobičinog kioska. Imao je »manliherku«. Repetirao je i pokušao ju napuniti šaržerom metaka, ali od karabinke (»mauzer«), a i inače je puška bila puna zaštitne masti. No, skočile su i žene. Počele su galamiti na ustaše, izmije-

šale su se s mladim komunistima. Razišli su se bez posljedica: ustaše prema žandarmerijskoj stanici, a skojevci i komunisti skupa s narodom, jedni prema Prvan-Selu, drugi prema željezničkoj stanici, Bukovcu, Lipovoj Glavici i Kvartama. I Vuca je otišao sa svojom »manliherkom« pod kaputom.

U subotu, 12. travnja 1941. kroz Perušić su prema Dalmaciji prolazile prve kolone motoriziranih talijanskih okupatorskih jedinica.

Najprije su projurili motociklisti, a za njima su pristigli tenkovi, oklopni automobili, artiljerija i kamioni, puni Talijana koji su, onako do zuba naoružani, izgledali nezaustavljivi. Zadržavali su se i u mjestu, pa i zanoćili, a ujutro su produžavali.

Sutradan (u nedjelju) 13. travnja na sam dan katoličkog Uskrsa talijanske jedinice nastavile su čitavog dana da se valjaju cestom prema Gospiću. Tek u kasno poslijepodne u mjestu i u njegovoj užoj okolici zaustavili su se »bersaglieri«, valjda čitav puk, dotjerivali se, pjevali, a u predvečerje dospjeli su prirediti i promenadni koncert, kojom se prilikom oko njihove vojne glazbe u centru mjesta okupilo nešto radoznale djece i mlađarije. Izgledalo je kao da su se i ustaše izgubile, nekamo nestale, utopile se u onoj gomili Talijana koji kao da su namjeravali ostati zauvijek. Mjesto je zaista postalo stalni talijanski garnizon. U početku se tu smjestio bataljon »bersagliera«, a kasnije se neko vrijeme nalazio i 33. bataljon »Camicie nere« (crne košulje — fašisti) sa 600 vojnika, čiji je zapovjednik bio kapetan Augustino Fumo.

U ponedjeljak, 14. travnja već ranim jutrom perušićki mali zatvor osvanuo je pun. Ustaše su, tek što su prigrabile vlast, počele planskim i smišljenim hapšenjima. Noću su pohvatale i zatvorile dvanaest Hrvata komunista i istaknutijih simpatizera: Josu Aleškovića, Josu Dasovića i njegovog brata Martina Dasovića Maj ina, Antu Hećimovića Pupil ja, Milana Hećimovića Perića, Danu Balenovića, Juku Kolaka, Miću Kulaša, Ivu Smolčića, Martina Rukavinu Palentina, Juru Dasovića Danina i postolara Lojzu Jutta. Istovremeno su strpali u zatvor i nekolicinu istaknutih Srba: perušićke trgovce Manu Pejića i Marka Munjasa, te seljake Božu Pejnovića iz Klanca, Bogdana Štakića i Mandeliju iz Studenaca.

I u ostalim dvjema općinama ustaše su svoju vlast prema narodu predstavile na isti način. Kosinj ski ustaše također su pohapsile nekoliko uglednijih i bogatijih Srba, među kojima Danu Brujića i Milana Kneževića, trgovce iz Gornjeg Kosinja, lugara Vujicu Uzelca i kosinjskog pravoslavnog popa Mišu Diklića. Ali i u toj općini ustaše su se okomile prvenstveno na komuniste, bez obzira na to bili oni Srbi ili Hrvati. Među prvima su zatvorile starog Ivu Sigurnjaka, istaknutog lijevokrilnog HSS-ovca i simpatizera Partije, zatim Pilju Delača, Miću Pintara i još nekolicinu drugih Hrvata. Ubrzo su se lukavstvom domogli i nekolicine Srba, istaknutih komunista i simpatizera Partije. Uhvatili su Dušana Brujića, člana Okružnog komiteta KPH za Liku, te Miću Kokotovića Lazanova, Dušana Kokotovića Pepanova, Simu Repca i skojevca Doku Brujića.

No, dvojica komunista, Ivin sin Milan Sigurnjak i student Srđan Brujić, uspjeli su im u prvi mah umaći i prebaciti se u Zagreb. Ustaše su, međutim, organizirale pravu hajku u potrazi za njima, pa su ih brzo i uhvatile. Srđana Brujića su pod pratnjom poslale natrag u Perušić, ali on je na domaku Ličkog Lešća uspio pratnji iz vlaka pobjeći i prebaciti se u Turjanski.

I u pazariškoj općini ustaše su isto tako odmah razotkrile svoje pravo

lice. Već u ponedjeljak 14. i utorak 15. travnja pohapsili su preko dvadesetak Hrvata i strpali u podrum općinske zgrade u Klancu.

Među njima, uz općinskog blagajnika Tašu Rukavinu, zatim Ivana Jurčića i klanačkog trgovca Peru Miškulina, u tom podrumu našli su se i istaknuti pazariški komunisti i simpatizeri Partije: Franjo Dujić Puiz, Karlo Krpan, pekar, Karlo Rukavina, Matoja Balenović, Joso Lulić, Marko Butorac, Karlo i Karle Butorac, Nikola Hodak i drugi; zatim istaknuti lijevokrilni HSS-ovci: Mate Sorić i Pere Starčević, onda Grga Lulić, Ante Starčević i drugi. Dočepali su se i španjolskog dobrovoljca Mile Butorca iz Donjih Pazarišta. Komunista Vicko Milinković uspio je izmaći tom hapšenju i pobjeći, ali su ga za desetak dana upornim gonjenjem otkrili i uhvatili.

Uskoro, ni desetak dana poslije prvih hapšenja, ustaše su počele zločinački da fizički likvidiraju ljude. Gospićki ustaški prvaci stvorili su prvu grupu od desetak ustaša koljača. Imali su na raspolaganju automobil kojim su krstarili oko Gospića — po Perušiću, Otočcu i drugdje — gdje su dolazili da likvidiraju svoje žrtve. Noću, potajice, bez svjedoka premlaćene zatvorenike kamionom su prebacivali u šumu između Janjča i Ličkog Lešća i tamo u Dumanu ih zvjerski ubijali i bacali u jamu bezdanušu. Tamo su pobijeni perušićki trgovci Marko Munjas i Mane Pejić, trgovac iz Studenaca Dane Pavlović, seljaci Božo Pejnović, Bogdan Štakić Mandelija i nekolicina drugih. Kao prve žrtve ustaškog terora ubijeni su i bačeni u jamu bezdanušu i kosinjski trgovci Dane Brujić i Milan Knežević, pravoslavni pop Mišo Diklić, lugar Vujica Uzelac i još nekoliko drugih uglednijih Srba Kosinjana.

Među prvim žrtvama ustaškog divljačkog obračunavanja prvih dana okupacije našli su se i Srbi komunisti. Tako su u jamama bezdanušama uskoro zauvijek nestali Dušan Brujić, Mićo Kokotović, Dušan Kokotović, Simo Repac, skojevac Đoko Brujić i još nekolicina istaknutih simpatizera Partije.

Ustaše su se bezobzirno okomile i na zatvorenike Hrvate. U pazariškoj općini klanačke ustaše među prvima su ubile Ivana Jurića, Peru Miškulina i Tašu Rukavinu. Popularnog komunistu i predsjednika pazariške općine Vicka Milinkovića najprije su izmasakrirale i potom ga bacile u Ševića jamu, a ubili su španskog borca Milu Butorca. U Zagrebu su ubrzo nakon hapšenja likvidirale kosinjskog komunistu Milana Sigurnjaka. I Nikolu Sorića uhvatili su i likvidirali u Zagrebu. Perušićki komunistički prvak Ivan Rukavina Palenta uspijevao se skrivati nekoliko mjeseci, ali su ga se konačno dočepali i strpali ga u zatvor u Zagrebu gdje je i nestao. Ostale zatvorenike Hrvate ustaše su tukle, grozile im se i prijetile. Prebacivale su ih i u gospićki zatvor i nakon par mjeseci ih puštale kućama.

Međutim, i dalje je ustaški pritisak na članove Partije i Skoja, te na istaknute njihove simpatizere i lijevokrilne HSS-ovce bio vrlo velik i neprestan. Ustaše su ih ponovno hapsile i predvodile na saslušanja, zlostavljale ih, prijetile im i tukle ih, te tražile da izdaju Ivana Rukavinu Palentu, da se odreknu svoga političkog uvjerenja, opredijele za ustaše i da stupe u ustaške, domobranske ili oružničke jedinice.

Bilo ih je ikoji to nisu izdržali.

U perušićkoj općini dvojica članova KPJ: Pave Grivičić Miljušev, bolje stojeći seljak iz Kosinjskog Brda i Mićo Uremović, kovač iz Kose, odrekli su se Partije i njene politike te priklonili ustašama, što je među svijetom u prvi mah djelovalo neugodno i demoralizatorski. Obojica su stupila u us-

taške jedinice i kasnije poginuli u borbama protiv partizana. I nekolicina skojevaca pod pritiskom ustaša stupila je u njihove redove no, oni se nisu odrekli svoga političkog uvjerenja, već su kasnije prebjegli u partizane ili na druge načine surađivali s NOP-om. U kosinjskoj općini pod strahovitim pritiskom ustaša nekolicina članova i kandidata Partije su se pasivizirali sretni ida ih ustaše puste na miru. Međutim, Luka Vukelić Busija, seljak od Svetog Ivana iz Donjeg Kosinja, odmah je kapitulirao i od prvih dana i sam postao eksponirani ustaša, pa je kao takav i poginuo. U pazariškoj općini samo se Matoja Balenović demoralizirao, odrekao partijske politike i opredijelio za Spekulativnu liniju čekanja.

Komunisti i skojevci u velikoj su se većini na razne načine snalazili u uvjetima ustaškog terora. Iako u početku bez ikakve pomoći sa strane, oni su brzo uspostavili međusobne veze, sastajali se, informirali i bodrili s vlastitom spoznajom i čvrstom odlukom da se moraju suprotstaviti ustaša-|ma i okupatoru i da se moraju boriti na život i smrt. Znalo se — treba prikupljati oružje i municiju. Joso Alešković, Grgo Hećimović i Ive Smolčić među prvima su se dočepali pušaka.

Uspostavljeni su punktovi informiranja i veza. U svako doba dana ili noći moglo se doći po poruku ili je ostaviti u kući Marije i Miće Alešković, kod Sorića, kod Ante Hećimovića Pupilja, Ivana Milkovića Fuksana i u kući Kate Turić. Na uspostavljanju veze posebno su se isticale skojevke: Mande Hećimović, Fanika Šutić, Mande Ugarković, sestre Bronzović, Mande Sorić, te mladi skojevci: Stipe Jurišić, Zvone Balenović, Frane Arbanas, Mile Ćulumović, Milan Sorić Fendijin i drugi. U onim uvjetima talijanske okupacije i ustaškog terora činili su gotovo nemoguće: krali su municiju ustašama i Talijanima ispred nosa, prenosili poruke spretno i bez straha. Marijana Kolak domogla se podataka da se ustaše spremaju ponovno pohapsiti komuniste.

Druga velika hajka na komuniste i skojevce uslijedila je u drugoj polovici srpnja, opet istovremeno u čitavom kotaru. U kosinjskoj općini ovaj su put ustaše pohapsile nešto više Hrvata nego polovicom travnja. Opet su se u zatvoru u Gornjem Kosinju našli stari Ivan Sigurnjak, Markić Sigurnak, Pii ja Delač, Ivica Jugović, Mića Pintar, Dane Sokolić i nekolicina drugih.

U pazariškoj općini ustaše su uspjele pohapsiti grupu, uglavnom, starijih naprednih ljudi, jer su se mlađi i simpatizeri KPH ranije uspjeli skloniti od kuća. U zatvor su i ovaj put strpali Matu Sorića, Peru Starčevića, Antu Starčevića a od komunista Franju Dujića Puiza, Karla Krpana, pekara, Karla Rukavinu, Marka Butorca i Stipu Dujića.

U perušićkoj općini većina komunista i simpatizera bila je pravovremeno obaviještena da je u »kotarsku oblast« stigla depeša iz Zagreba kojom se traži hapšenje komunista.

Većina njih živjela je takorekavši u ilegalnosti, izvan svojih kuća, pa je uspjela izbjeći hapšenje. Od istaknutih komunista uhvatili su Milana Hećimovića Perića i Miču Kulaša.

Srpsko stanovništvo iz Lipova Polja, Krša, Mlakve, Poljana i Studenaca živjelo je u strahu i iščekivanju kakvo će zlo sutradan nadoći. Ustaše su svakodnevno vršljale po ovim selima i uspijevale da zateknu i pohapse po nekoliko uglednijih starijih ljudi kućedomaćina. Odvodile su ih u Gornji Kosinj i zatvarale u podrum općinske zgrade odakle se više nisu vraćali.

Nitko ih više nije vidio. Svi su slutili, i staro i mlado, i muško i žensko — svi su nesigurno pretpostavljali da ih ustaše noću ubijaju. Pročulo se to. Stoga su se svi odrasliji, pogotovo muškarci danju povlačili i skrivali u šumarcima i šumama u blizini sela. Ujutro bi im se pridružile i žene s djecom — donosile su hranu. Sklanjao se svatko tko nije morao biti kod kuće. Prestali su se kretati iz sela u selo. činili su to tek u slučaju velike potrebe.

U nedjelju, 26. srpnja, na katolički blagdan Svete Ane, ustaše su organizirale i održale veliki politički zbor u Gornjem Kosinju. Zboru su prisustvovali mnogi ustaški prvaci iz Zagreba i Like, počev od Jurice Frkovića, velikog župana Velike župe Like i Gacke, pa do Vanče Mihajlova. Zbor je otvorio donačelnik Zagreba, Tome Biljan inače kosinjanin, a govorio je ustaški doglavnik i ministar Mile Budak. Bio je to njegov poznati, zastrašujući i huškaoki govor protiv Srba. Parolom kao što su: »Srbe na vrbe!«, »Srbima nema mjesta ovdje u Hrvatskoj!« i sličnima Budak je dao ustašama do znanja da mogu početi s fizičkom likvidacijom srpskog stanovništva.

Nedugo poslije Budakovog govora perušićke, pazariške i kosinjske ustaše počele su organizirano i planski masovno ubijati stanovnike čitavih sela. Počele su najprije u perušićkoj općini, u zaselcima Studenaca. U nedjelju, 2. kolovoza ustaše su ranim jutrom opkolile kuće Borčića, kod Dubokog ispod Kuzmanovače, te pobile sve živo: žene, djecu, muškarce, staro i mlado — oko 65 osoba. Kuće i ostale zgrade su odmah spalile. U Janjačkoj Kosi to su jutro pobile Uzelce i Tomaševiće — njih oko 50, zatim Sitvuke i Glumičiće, te Pejnoviće na Brdu Križanovu — ukupno 46 žitelja. Nekoliko dana kasnije likvidirali su i Štakiće na Janjču.

Nekoliko dana poslije, 6. kolovoza ustaše su opkolile Mlakvu, pokupile nekoliko stotina seljana — žena, djece i staraca — te ih otjerale u mlakvarski zaselak Kosu. U kuću Jove Glumičića uvodile su grupe od po desetak žicom vezanih muškaraca ili žena i djece, ubijale ih plotunima iz pušaka, a zatim dokrajčivali noževima i bajunetama. Na kraju su kuću zapalili. U toj kući, po grmlju oko kuće i u kukuruzištu ustaše su tada pobili oko 275-ero djece, žena i staraca.

U tu su kuću u trećoj grupi vezanih ustaša uvukle i kćerku Jove Glumičića, sedamnaestogodišnju Nevenku. Plotunom su je ranili u kuk i zatim nekoliko puta izboli noževima. Onesvijestila se. Osvijestila ju je kolegica Milica Jejićeva koja je bila s njom vezana, a kojoj su meci prebili noge. Milica ju je nagovorila da bježi. Nevenka je uspjela osloboditi ruke, izvući se između leševa pobijenih i pobjeći na tavan kuće, a zatim je skinula nekoliko krovnih crjepova, provukla se i skliznula po krovu sa zadnje strane kuće.

Pobjegla je u šumu i uspjela se priključiti izbjeglim žiteljima mlakvarske Dulibe, koji su je njegovali i pomogli da joj zarastu rane.

Sutradan, 7. kolovoza ustaše su organizirale masovni pokolj u Gradini i Kršu. Svijet se većinom već krio u šumarcima blizu sela i u Obijaju — šumi između Krša i Lešća. Ustaše su pobile i poklale nemoćne — one koji nisu mogli iz kuća — a zatim su organizirale pravu hajku po šumi Obijaj a i šumarcima iznad sela. Pucale su i ubijale koga su stigle. Starije i nemoćne hvatale su i žicom vezale oko stogova, a stogove su zatim palile.

Jedna grupa od osam mladića pokušala je odatle da pobjegne u Primorje, što dalje od vlastite kuće, od vlastitog sela. Samo da je spasiti glavu. Uhvatili su ih oružnici u Krasnu, povezali žicom, pa su ih dvojica oružnika

i dva krasnarska lugara dopratili u Gornji Kosinj i predali ustašama. Ovi su ih strpali u podrum općinske zgrade, a u njemu su bili vidni znakovi, ostaci i tragovi masakriranja ljudi. Navečer su im ustaše naredile da se skinu do gaća, povezale ih žicom po dvojicu i noću ih odvele do jame bezdanuše, nedaleko crkve Sveta Ane u Gornjem Kosinju. Tode Paripović je putem od podruma do jame odlučio da bježi. Hodajući u mraku uspio se odvezati od sudruga. Kada su došli do jame, ustaše su im naredile da legnu. Tada je Tode skočio i dao se u bijeg. Uspio je da pobjegne u mrak, a zatim da prepliva Liku i priključi se svojima.

Kod jame pored crkve Svete Ane ustaše su pobile i u nju bacile oko 200 Srba iz kosinjskih sela.

Najviše ih je pobijeno i bačeno u tzv. Macolinu jamu na Janjču, nekoliko stotina osoba — točan broj se ne zna. U toj jami završili su život i mnogi iz drugih krajeva Like što su ih ustaše noću dopremale kamionima iz Gospića, ili Otočca, ili Perušića. U jamu Paukušu ustaše su bacile oko 20 osoba samo iz zaselaka Pejnovića i Uzelaca, a u jamu na Dumanu bacili su poklanih oko 20 osoba samo iz Lipova Polja. U jami Nezdravki ubijeno je oko 13 osoba iz Krša. U Ševića jami kod Klanca, u pazariškoj općini, pobijeno je i bačeno oko 150 muškaraca, žena i djece, a njih su ustaše dopremali većinom iz Gospića.

Prema podacima Komisije za ratne zločine u bivšem perušićkom kotaru ustaše su u masovnim pokoljima i pojedinačno pobili 1166 Srba — žena djece i muškaraca iz Lipova Polja, Gradine, Krša, Poljana, Mlakve i Studenaca.

Ova ustaška, fašistička divljanja i organizirani progoni srpskog stanovništva, masovno ubijanje i potpuno likvidiranje susjeda srpske narodnosti, strahovito su zaprepastili hrvatsko stanovništvo perušićkog kotara. Ustaše su time razotkrile svoje pravo lice i potpuno su izgubile svaki ugled kod hrvatskih seljaka koji su počeli shvaćati da Nezavisna Država Hrvatska nije i njihova država. Sve je više raslo nezadovoljstvo hrvatskog stanovništva prema ustašama i njihovoj vladavini te njihovim gospodarima — Talijanima i Nijemcima. Mnogi su se već tada opredijelili protiv njih orijentirajući se sve više komunistima, pomažući ih u njihovoj borbi.

U takvim prilikama, tamo gdje su ustaše bjesomučno haračile pod okriljem talijanskih okupatora, bilo je teško raditi. Bio je ugrožen svatko tko nije bio njihov istomišljenik. Većina komunista već od drugog hapšenja živjela je u ilegalnim uvjetima, najčešće izvan svojih kuća. Ordžavali su međusobne veze, informirali se o političkim prilikama, te o ustaškim planovima i akcijama. Veliku pomoć komunistima pružali su mladi skojevci i skojevke iz Perušića, Prvan-Sela, Malog Polja, Bukovca i Lipove Glavice, koji su bili pokretni i vrlo snalažljivi. Komunisti i skojevci bili su međusobno vrlo dobro povezani i u svim su selima imali čvrsta uporišta. Međutim, veze s komunistima u drugim općinama kao ni sa OK KPH za Liku nije bilo.

Stipe Ugarković bio je prvi koji je, uz pomoć skojevke Mande Ugarković, uspostavio vezu s perušićkim komunistima. Kada je Pavelićev doglavnik Mile Budak držao govor u Gornjem Kosinju na crkvenom zboru Svete Ane, Stipe je 26. srpnja na rivinama uz rijeku Liku održao prvi sastanak s grupom perušićkih komunista. Na sastanku su bili: Joso Alešković, Ivan Arbanas, Dane Balenović, Grgo Hećimović, Ju'ka Kolak, Stipe, Mile i Maka Milković, Ive Smolčić i nekolicina drugih. Stipe ih je upoznao s političkim

prilikama i s pozivom komunistima da organiziraju narod na ustanak te da krenu u borbu protiv okupatora i ustaša. Detaljno ih je upoznao s Proglasom CK KPJ u tom pogledu, kojeg je on čitao još u Zagrebu preko ilegalne radio-stanice.

Govorio im je i o prilikama i akcijama komunista u susjednom otočačkom kotaru. Na tom sastanku perušićki komunisti preuzeli su određene zadatke, u prvom redu uspostavljanje veze s komunistima u otočačkom kotaru. Na prijedlog Grge Hećimovića i Jose Aleškovića razrađen je plan da se preko Ramljana i drugova iz Ličkog Lešća, te uz pomoć vlastitih veza, prodre među domobrane na Špilniku i u Otočcu te uspostavi čvrsta veza radi nabavke oružja i municije. No, radi promjene prilika u Ramljanima i na Špilniku taj je plan propao.

Drugom prilikom, kada je mjesec dana kasnije bio opet na terenu perušićke općine, Ugarković je nastojao da Ivana Rukavinu Palentu prebaci iz perušićkog područja na pogodniji teritorij za njegov život i rad. Naime, prema ranijem dogovoru s Markom Oreškovićem, članom CK KPJ i Radom Končarom, sekretarom CK KPH — kako je govorio Ugarković — Palentu je trebalo prebaciti u Podravinu; ili u kraj Mihovila Pavleka Miškine, gdje je imao dosta prijatelja što ih je stekao još u radu s HSS-om. No, kada se Ugarković sastao s Palentom u jednom od njegovih skrovišta, nakon dužeg razgovora spoznao je da je Palenta toliko ruiniranog zdravlja da nije ni za kakav put, već da ga treba liječiti. To je bio drugi pokušaj da se Palenta prebaci iz perušićkog područja u neko za njega manje ugroženo.

U prvoj polovici ili sredinom rujna Ugarković je ponovno bio u kontaktu s perušičkim komunistima.

Utorkom se iz Kaluđerovca trebao prebaciti u Smiljan radi sastanka s Jakovom Blaževićem. Na cesti kod Kaluđerovca na jednom zavoju iznenada se zajedno s vodičem susreo s dvojicom ustaških oružnika. Jedan od njih bio je ozloglašeni narednik Tonković. Oružnici su im zatražili isprave. Stipe je itnao radničku knjižicu. Narednik ju je uzeo i zapitao ga kako se zove. »Joso Lulić«, odgovorio mu je Stipe. Drugi, mlađi, upitao ga je odakle je, od kojih Lulića. »Iz Donjih Pazarišta«, rekao je Stipe. Mlađi je slavodobitno uzviknuo: »Od kakvih Donjih Pazarišta, tamo nema Lulića!«. Narednik je mlađem oružniku prepotentno dao znak da šuti. U taj čas on je iz Stipine knjižice izvukao nekoliko puta preklopljenu sliku. Nastala je mučna situacija. Vodič je odmah pomislio: »Staljinova slika!«. Brzo je kombinirao sto će se dalje događati. Znao je da Stipe ima pištolj i da ga drži u unutrašnjem džepu kratkog kožnog kaputa. Morat će se baciti na ovog mlađeg žandara i tako Stipi omogućiti da izvuče pištolj. Bio je do kraja napet. Narednik je kibicerski polako razmotrio sliku. Otvarao ju je dio po dio i [s]Vaki put bi stao i upitno, prodorno gledao u Stipu i vodiča. Na kraju — [n]a zaprepaštenje vodiča — narednikovo lice razvuklo se u blažen osmijeh. Pažljivo je složio sliku i vraćajući je Stipi zajedno s radničkom knjižicom [r]^kao im je: »Sada znam ko ste! Svaki pošten Hrvat nosit će ovu sliku uza [s]^. A da ste kojim slučajem Srbi, Židovi ili komunisti — ovdje bi vas na mjestu ubio.

Bila je to Pavelićeva slika. Stipe je malo kasnije obrazložio vodiču: »Na zadnjem sastanku s Markom Oreškovićem u nečijoj kancelariji u Zagrebu Marko je na rastanku skočio na stol, skinuo Pavelićevu sliku sa zida, izvadio je iz okvira i rekao mi: 'Uzmi to! Trebat će ti na putu!'.

U srijedu navečer u smiljanskoj Rastoci Ugarković se sastao s Jakovom Blaževićem. Sastanku je prisustvovalo i nekoliko smiljanskih komunista i smiljanskih partizana, te nekoliko pazariških komunista, među kojima i Franjo Dujić Puiz, te Ivan Arbanas iz perušićke općine. Poslije ovog sastanka s Blaževićem Ugarković se vratio na perušićko područje da bi se neko vrijeme tamo angažirao u radu s komunistima. Ustaše su, međutim, brzo saznale za njegov boravak, pa su za njim organizirale pravu hajku u Malom Polju.

Vezu s Okružnim komitetom KPH za Liku, odnosno direktno s Jakovom Blaževićem, perušićki komunisti uspostavili su uz pomoć Ferde Toplaka, u drugoj polovici kolovoza. Pazariški komunisti vezu s Blaževićem imali su nešto od ranije, a uspostavili su je uz pomoć komunista iz Smiljana. Na osnovi detaljnih uputstava i zadataka, dobijenih od Jakova Blaževića, perušićki komunisti počeli su s više sistema i organiziranije da se pripremaju za borbu protiv ustaša i Talijana.

U rujnu Joso Dasović i Mića Kulaš uspostavili su neposrednu vezu sa srpskim stanovništvom u Kosinju. Oni su u Kršu održali sastanak kojem su, između ostalih, prisustvovali: Mile Lemić, Slavko Pejak, Mile Štakić i drugi.

Tada je formiran Inicijativni odbor čiji je zadatak bio da organizira narod u borbu protiv ustaša i okupatora i u tu svrhu da se pristupi nabavci i prikupljanju oružja. Predsjednik Inicijativnog odbora bio je Mile Lemić. Odmah je u Kršu organizirana grupa boraca koja je imala tri puške, nešto pištolja i starih kubura. Organizirane su i redovite danonoćne straže kojima su rukovodili Mile Lemić i Slavko Pejak. Uspostavili su i neprestane veze sa stanovnicima ostalih srpskih sela — Lipova Polja, Poljana, Mlakve i Studenaca, gdje su također organizirane seoske straže. Inicijativni odbor uskoro je ustanovio vezu s partizanskim odredom »KIK« (kasnije »Ognjen Priča«) u gornjoj Lici, na čelu kojeg su bili Miloš Uzelac i Srđan Brujić, i zatražio pomoć u oružju ili da im na neki drugi način pomogne u borbi protiv ustaša.

Perušićki komunisti uspostavili su neposrednu vezu i s komunistima u pazariškoj općini. Veze su se održavale uz pomoć postolara Nikice Starčevića. Pazarištani su opet redovito surađivali s komunistima iz Smiljana. Nabaviti oružje bilo je najvažnije, pa su zajednički pokušali organizirati kanal za nabavku pušaka i municije od domobrana u Gospiću. Perušićani su, međutim, drugim kanalom — u suradnji s Ninom Naglićem — uspjeli iz Gospića nabaviti dvije puške i nekoliko stotina metaka. Perušićani su već u rujnu imali desetak pušaka, a Pazarištani otprilike isto toliko.

Činjene su manje sabotaže i akcije. Skojevci su bušili gume talijanskim vozilima. Smiljančani su, zajedno s Pazarištanima, na cesti Klanac—Gospić postavljali zasjedu poznatom klanačkom ustaši Rudi Ritzu, ustaškom taborniku za pazarišku općinu. Međutim, uspio im je pobjeći, pa su Jandriša i još jedan smiljanski partizan, zajedno s Perušićanima, Rudi Ritzu postavljali zasjedu na cesti Perušić—Gospić, kod Prvan-Sela, a zatim i na Ćojluku na cesti Perušić—Klanac, ali je imao sreće pa im je umakao. Juka Kolak, Dane Balenović i drugovi pokušali su, uz pomoć Ivice Rubčića, Rudu Ritza likvidirati također na Ćojluku, ali je i njima umakao.

U prvoj polovici studenog u kosinjsku općinu došli su borci partizanskog odreda »Ognjen Priča«, pod zapovjedništvom Miloša Uzelca i Srđana Brujića. Odred je 11. studenog napao žandare i ustaše kod Janjča i Studenaca,

razbio ih i rastjerao, a slijedeća dva dana i kosinjske ustaše kod Gornjeg Kosinja i Mosta. U tim akcijama zapaljena je pilana kod Mosta koja je do tada danonoćno radila za Talijane. Tom prilikom zaplijenjene su dvije puške i nešto puščane i revolverske municije.

Polovicom studenog, na poziv Srđana Brujića, grupa Hrvata komunista iz Pazarišta i Perušića otišla je u Kosinj i pridružila se odredu »Ognjen Priča«. Iz Pazarišta su u partizane otišli: Franjo Duić Puiz, Luka Baričević, Karlo Krpan, pekar, Josip Stojević Rakar, Mile Hodak čile i Joso Duić, krojački pomoćnik, skojevac. Iz perušićke općine su otišli: Mića Kulaš, Grgo Hećimović Fogo, Joso Dasović, Juka Kolak, Dane Balenović, Ivan Arbanas Vanja, Mile Kulaš Milić i Ivica Šimatović Vuca. U dogovoru s Perušićanima Srđan Brujić je Šimatovića zadužio da organizira i održava vezu između drugova perušićke i kosinjske općine te ga uputio natrag kući u Mizinovac.

Grupa Perušićana i Pazarištana, zajedno s naoružanim Kosinjanima, već je 19. studenog u sastavu odreda sudjelovala u napadu na ustaše u Vukelić Selu. Međutim, ustaše su pružile žestok otpor, pa napad nije uspio. Noćd između 20. i 21. studenog odred je zajedno sa stanovnicima Studenaca, Krša, Poljana i Mlakve razrušio prugu u Dumanu, između Studenaca i Janjča. Umjesto talijanskog transportnog vlaka, koji je očekivan, naišao je putnički i srušila se lokomotiva i službena kola. željeznička pruga bila je onesposobljena četiri dana.

Tokom prijepodneva 21. studenog u Poljanu je Srđan Brujić formirao samostalni odred od naoružanih Kosinjana, Pazarištana i Perušićana. U odred se javilo dvostruko više boraca nego što je bilo oružja: imali su oko dvadesetak karabinki i lovačkih pušaka te nešto revolvera i pištolja, a odred je sačinjavalo više od četrdesetak boraca. Za odgovornog rukovodioca odreda Srđan je ostavio borca svoga odreda Esada Bibanovića. U predvečerje toga dana Srđan Brujić i Miloš Uzelac napustili su sa svojim odredom perušićki kotar.

Par dana prije toga Joso Stojević Rakar i zagrebački skojevac Joso Duić vratili su se u pazariška sela da bi, prema ranijem planu, prihvatili i prebacili u Kosinj još jednu grupu Pazarištana koji su se odlučili da idu u partizane. Međutim, Joso Duić čim je, takoreći, stupio u blizinu Klanca, naletio je na grupu ustaša koji su ga uhvatili.

Pod batinama im je sve ispričao. Joso Stojević uspio se ubrzo vratiti i donijeti nekoliko stotina puščanih metaka. Ustaše su odmah reagirale. Preko noći su pohapsile nekoliko desetaka Pazarištana iz svih pazariških sela
— od Podastranije do Balenije. Josu Lulića su uhvatili upravo kada je napuštao kuću da ide u partizane. Ponovno su se u zatvoru našli: Karlo Rukavina, Božo Marković, sudac Ante Starčević, Jole Zivković, Karlo i Karle Butorac; zatim: Ivan Rukavina Beg, Vinko Balenović Samac, Marko Balenović Vidov, Jure Župan, Grga Lulić i mnogi drugi. Pohapsili su većinom mlađe, ali i starije istaknute seljake kao Matu Sorića, Peru Starčevića i druge. Zatvorili su i dvije žene: Zoru Gobac i Pepicu Miškulin. U zatvor u Klanac ustaše su dopremale uhapšenike i iz Smiljana, među kojima je bio i Ivan, zvani Brinjak, kojeg su zvjerski premlatile. Posebno su izmrcvarile Vinka Balenovića Samca, pretpostavljajući da je on nešto znao o pazariškim komunističkim vezama s domobranima iz Gospića.

Ustaše su hapsile i u kosinjskoj i u perušićkoj općini. U Kosinju su za-

tvorile svoje stare znance: Ivu Sigurnjaka, Pilju Delača, Danu Sokolića, Ivicu Jugovića i nekoliko drugih da bi ih ubrzo, početkom prosinca, pustile kućama.

U perušićkoj općini ustaše su uspjele iznenaditi Antu Hećimovića Pupilja, Josu Oreškovića Jolasa, Tonu Smolčića i još nekoliko seljaka.

I njih su prebacile u zatvor u Klanac i tamo su ih dobrano mlatili, posebno Antu Pupilja i Jolasa.

Drugi Perušićani uspjeli su im pobjeći. Milan Mandekić pobjegao je iz opkoljene kuće u Prvan-Selu i u »pratnji« puščane paljbe otišao pravo u partizane na Ljubovo. Joso Alešković i Ive Smolčić također su izbjegli hapšenje, pa su se i oni preko Bukovca i Lipove Glavice uputili na Ljubovo. Nešto kasnije na Ljubovo je stigao i Ivan Milković Fuksan, a kratko vrijeme poslije njega došli su i Martin Hećimović Bracija i Mile Obućina Grujić. Svi su oni bili naoružani puškama.

Talijani i ustaše su 22. i 23. studenog poduzeli zajedničku akciju na kosinjsko-pazariško-perušićki odred i srpsko stanovništvo kosinjskih sela. Talijani su počeli akciju od Studenaca i Janjča, a ustaše od Gornjeg Kosinja i Vukelić Sela i pročešljavali svako selo i zaselak. Odred nije prihvatio borbu, nego se s jednim dijelom stanovništva, većinom omladine, najprije povukao u šumu Dulibu, između Studenca i Mlakve, a zatim se u toku noći prebacio u Obijaj iznad Krša, gdje se zadržao jedan dan. Kako je talijansko-ustaški pritisak bivao sve jači, to je odred odlučio da se prebaci u gornju Liku. I već sutradan se s jednim dijelom stanovnika srpskih sela Gornjeg Kosinja ,većinom omladine, prebacio na Ljubovo.

Opsenice na Ljubovu, Staniša, Mile i St'evan, a i ostali stanovnici Ljubova, pružili su i iskazivali dobrodošlicu Kosinjanima, Pazarištanima i Perušićanima.

Na Ljubovu su ostali uglavnom naoružani borci kosinjsko-pazariško-perušićkog odreda. Smjestili su se u jednoj kućici-logoru, te kod Opsenica i Rastića. Većina ostalog izbjeglog stanovništva, stariji i omladina, uglavnom ženska, odmah potkraj studenog raspoređena je i smještena kod stanovnika Bunića, šalamunića, Debelog Brda, Krbavice i Trnavca.

U prosincu svi su se borci i omladinci, pogotovo oni s oružjem, javljali i uključivali u partizanske jedinice. Teško je reći koliko ih je bilo, ali je sigurno da je potkraj prosinca 1941. godine u slobodnoj gornjoj Lici u partizanskim jedinicama bilo najmanje devedeset boraca — Srba i Hrvata iz Kosinja, Pazarišta i Perušića.

Mile Bobić šoša od početka je radio u partizanskoj radionici oružja u Trnavcu, gdje je demontirao neeksplodirane avionske bombe i topovske grante od čijeg su eksploziva pravljene ručne bombe. Neko je vrijeme zajedno s njim radio i Mile štakić šoša, jedan od predratnih zagrebačkih sindikalnih radnika i komunista.

U posebnom partizanskom vodu nalazili su se Mile Javorina Barabica, Bogdan i Svetozar Kokotović Parmakov, Slavko Pejak, Slavko Repac i Dane Radović.

U bataljonu »Marko Orešković«, između ostalih Kosinjana, nalazili su se i Aleksa Cvijanović Aćim, Dane Glumičić Vukanov, Mane Kokotović, Jovo Mileusnić i Đuran Radović.

Formiranjem Omladinske čete u nju su stupili: Mile Cvijanović Pejičin, Mile Javorina Papica, Nikola Kokotović, Nikola Lemić, Nikola Momčilović, Pejo Munjas, Trivun Paripović i Branko Radović.

Najviše ih je bilo u bataljonu »Ognjen Priča«. U njemu su se u drugoj polovini prosinca nalazili: Joso Alešković, Ivan Arbanas, Dane Balenović, Luka Baričević, Mileta Bobić, Vasilj Bobić Trivin, Bogdan i Dragan Bunjevčević Dragićev, Stevica Bunjavćević Sarkin, Đuro Cvijanović, Joso Dasović, Franjo Duić Puiz, Stevan Glumičić, Martin Hećimović Bracija, Grgo Hećimović Fogo, Mile Hodak čile, Dane, Đurica i Vojin Javorina, Nikola Kokotović Parmak, Juka Kolak, Vaćo Kordić, Karlo Krpan, pekar, Mića Kulaš, Dako i Mile Lemić, Milan Mandekić, Ive Milković Fuksan, Niko Munjas, Mile Obućina Grujić, Mile Pocrnić Triša, Mane i Tode Paripović, Bude Paripović Bućica, Ilija, Miško i Stevo Petrić, Ilija i Petar Pražić, Bude Pribić Bućo, Mile Repac, Ivica Smolčić, Joso Stojević Rakar, Aleksa — Alimbas, Dušan, Đuro, te Mane Varićak, Dušan Janjin, Simo i Sovre Štakić, Đorđe Uzelac Petretin i još nekolicina drugih. Većina njih bili su u 2. četi čiji je komandir bio Dmitar Zaklan. U to vrijeme najčešće su se nalazili na položaju na Ljubovu.

Tokom poslijepodneva 24. te noću uoči 25. prosinca borci te čete izvršili su propagandističku demonstrativnu akciju po selima perušićke općine. Oni su prošli kroz sela Bukovac, Lipovu Glavicu, Prvan-Selo, Konjsko Brdo i Kvarte, a borci Perušićani javljali su se seljacima, okupljali ih, govorili im i dijelili propagandni materijal.

U toj akciji ubijeno je nekoliko ustaša te zaplijenjene dvije karabinke i dva pištolja. Pojava partizana među stanovnicima hrvatskih sela imala je velikog odjeka.

Omladinke iz Kosinja, među kojima: Maša Cvijancvić, Danica i Mande Kokotović; zatim: Danica, Milka i Savka Radović i brojne druge, koje su krajem studenoga s partizanima došle u gornju Liku, nalazile su se u to vrijeme većinom u Buniću, Krbavici i Trnavcu. Povezale su se s domaćom omladinom, pa su radile na svim onim poslovima i zadacima s kojima se tada bavila omladina. Prikupljale su hranu za vojsku, odjeću i obuću, šile kape partizanke, košulje, hlače, te plele čarape i maje.

Na Ljubovu su se u to vrijeme nalazile Mande Hećimović iz Prvan-Sela i Tekla Fajdić iz Gospića, koje su s ljubovskom omladinom šile rublje, odjeću i zimske bijele ogrtače za partizane. Fanika Šutić po zadatku se vratila s Ljubova u Prvan-Selo da održava vezu s tamošnjim članovima Skoja i partizanima na Ljubovu.

Stefica Serdar Sabolić

Sjećanje na ilegalni rad u Gospiću (august-oktobar 1941. godine)

Posljednjeg dana jula 1941. godine stigla sam prvi put u Gospić i zatim u smiljanski zaselak Bogdanić — djedovsku kuću Serdara »Mačkiljevih« — gdje sam nekoliko dana s ocem i tri mlađe sestre čekala da nam stigne namještaj iz Slavonskog Broda. Majka nam je umrla još 1935. godine.

Pošto je moja sestra Ljubica završavala IV razred gimnazije, otac je još u toku školske godine, radi njenog daljeg školovanja, tražio premještaj iz Sreskog načelstva u Brodu, gdje je radio kao činovnik, u Gospić ili Petrinju, gdje su postojale učiteljske škole. Premješten je u Gospić, poslije stvaranja NDH i Velike župe Gacka i Lika.

Tada sam bila student II godine Medicinskog fakulteta u Zagrebu i član SKOJ-a. Teško sam prihvatila odlazak iz Slavonskog Broda, grada mog djetinjstva, mladosti i ranog opredjeljenja za komunističke ideje. Nakon povratka iz Zagreba, početkom aprilskog rata, u Brodu sam bila uključena u ilegalni rad omladine. Pošto zbog očevog premještaja nisam imala legalnog opravdanja da ostanem u Brodu, a po tadašnjim kriterijima nisam bila dovoljno kompromitirana da bih potpuno prešla u ilegalnost, odlučeno je da idem u Gospić s tim što će se drugovi pobrinuti da tamo dobijem vezu za dalji rad.

Ne uzdajući se sasvim u brzo ostvarenje takve veze, pisala sam u Zagreb svojoj drugarici Ivanki Klaić — Seka Ivici[1] da me dočeka na stanici. Dok je otac sa sestrama otišao tetki, provela sam sa Seka Ivicom par sati u Zagrebu — do polaska noćnog vlaka za Gospić. Njoj je uspjelo da me na brzinu na tramvajskom stajalištu, pred zagrebačkom željezničkom stanicom, upozna s drugaricom Slavom Blažević koja se kao kurir trebala istim vlakom vratiti u Gospić. Dogovorile smo se da Slavu potražim kod njene kuće u Gospiću čim se smjestimo. Opisala mi je gdje je kuća, ali i napomenula da ću je lako naći jer svako zna gdje je.

Seka Ivica me odvela u ilegalni stančić blizu Zrinjevca gdje se tada krila s Dragicom Končar. Koliko se sjećam, to bi moglo biti u Šenoinoj ulici. Pokazivale su mi kako mogu kroz prozor da skoče u slučaju da ih dođu hapsiti. Oduševljeno su mi pričale o borbama koje su počele u Lici, da je tamo nakratko drug Rade, a i naš »gazda« Milan Muhar Mićun, da Zagreb

1 Od jeseni 1940. godine Seka Ivica i ja smo zajedno stanovale kod Marice i Milana Muhar (Zadružna pekara) Medulićeva 19, Zagreb, na preporuku druga Rade Končara koji se posebno brinuo za Seka Ivicu, komunistu, seljanku iz Starih Perkovaca kraj Slavonskog Broda. On se pobrinuo i za njeno zaposlenje u »Kvisisani«, Ilica, Zagreb. Ivanka Klaić-Seka Ivica, strijeljana je 14. januara 1942. u Dotrščini (Zagreb) po presudi Prijekog suda. Po još nedovoljno istraženim izvorima bila je u grupi koja je pripremala atentat na Pavelića (sjećanje š. S. S. i drugih od 27. VI 1977. u HIS Slavonije i Baranje, Slav. Brod).

»vri«, da su »naši svuda«. Pričale su mi o partizanskom logoru kraj Plitvica i djevojci Neđi Žakuli i njenoj prvoj noćnoj straži.

Sretna i smirena, otputovala sam u Gospić. Kratkih par dana neizvjesnosti je brzo prošlo. Vezu sam dobila.

II

U djedovskoj kući u Bogdaniću živio je sin očevog najstarijeg brata (pokojnog Ive) Božina Serdar sa ženom Marom (rod. Lemajić) i sinčićem, dojenčetom Nikolom. Primili su nas toplo, rođački. Okupila se i ostala rodbina, među njima Božinina sestra Marija, udata za Peru Zorića iz Kolakovice, majka petero male djece.

S Božinom posjetismo njegovog tasta Lemajića. Srdačno nas dočekaše: iznijeli sir, rakiju, pršut. Razgovaralo se o teškim vremenima. Nina, njihov sin, bivši finans, bio je kod kuće, u neizvjesnosti. Svi su bili zabrinuti za mlađeg Danu koji se s još nekim domaćim mladićima krio. Uoči našeg do'laska neko ga je noću ranio pištoljem pa je bio u bolnici u Gospiću.

Blizu kuće Serdara na putu sam upoznala seoske djevojke i s njima razgovarala. Među njima se po ljepoti isticala jedna s nadimkom Gara. Ütö su iz polja, od rječice Bogdanice, naišle ustaše. Dvojica se zadržaše kod naše grupice i započeše razgovor s djevojkama. Očito su ih poznavali. One su se zaplašeno ustezale. Sve nešto kao u nategnutoj šali ustaše počeše da broje Srpkinje. Najednom promijeniše ton i narediše da Srpkinje stanu na drugu stranu. Skočiše moji rođaci s ocem i odvedoše me u kuću. Ustaše vikom počeše da utjeruju svijet' u kuće, naređujući da se zatvaraju prozori, pa kretoše po selu. Virili smo iza zavjese. Trka, pucnjava. Nije prošlo dugo i čulo se potmulo naricanje. Pored kuće provedoše povorku od oko dvadesetak ljudi iz toga dijela sela. Poznadoh Garu i sestru joj, te starog prijatelja Luku Lemajića. Tužna naša Mara vrisnu: »ćakane moj!«. Odvukosmo je od prozora, ugušismo joj vrisak da i nju ne odvedu. Leži obeznanjena. Pokušavam da je nekako tješim, da nahranim malog Nikolu, da smirim sestrice (četrnaest, deset i sedam godina) koje me uplašeno pitaju kud smo to stigli. Bilo je to 2. augusta 1941. godine.

Nasuprot mojim crnim predviđanjima, otac je naivno vjerovao da će ljude protjerati u Srbiju (sudeći po brodskim prilikama gdje ustaški teror tada nije imao ovakve masovne razmjere i oblike, a moglo se nekim kanalima dobiti i propusnice za Beograd). Uskoro smo saznali tešku istinu. Oko kuće se stalno vrtio neki ustaša. Rekli su mi da se zove Antina i da je iz kuće tik uz našu, istog prezimena — Serdar. Kad je saznao ko smo mi, prišao mi je. »A, studentica... ti si sigurno crvena... Svi su studenti crveni«. Pitala sam ga po čemu to zaključuje. Počeo me uvjeravati da se ne bojim, da je i on crven, da je sad došlo vrijeme da i radnici dobiju svoja prava i nastavio da mi spleteno objašnjava nacionalsocijalističke parole. Pitala sam ga za sudbinu susjeda Srba koje su ustaše sproveli. Okolišao je i onda zbunjeno i zavijeno rekao tako da sam shvatila da su ubijeni. Pokušavao je da se ovdje u svom selu prikaže kao da se tu slučajno zatekao, kao da nema sa svim tim veze i uglavnom se držao oko kuće, govoreći da su ustaše iz drugih sela. Saznala sam od njega da ih je predvodio Adžija, ustaša — povratnik iz emigracije.

Strah je obuzeo ljude. Noću su se svi sakupljali u jednu kuću, tjerani nekom nesvjesnom nadom da će biti sigurniji kad su na okupu. Osjećala

sam strah i zbunjenost dojučerašnjih komšija, povezanih i rodbinski, Srba i Hrvata. Sad su se bojali osvete, iako sami nisu učestvovali u zločinu. Povremeno se čula usamljena pucnjava s brda Bogdanić. Pronio se glas da to pucaju četnici, iako se lako moglo zaključiti da to izazivaju same ustaše.

Nakon dva-tri dana ustaše se povukoše iz sela pošto su opljačkali kuće i izopijali se. Svijet se malo smirio i vratio poslu. Božina se usudio da krene tastovoj kući. Pošla sam s njim. Kuća pusta, ormari razvaljeni, škrinja rastvorena, sve u neredu, razvučeno, opljačkano. Na stolu još ono sira i rakijske čašice, ostaci našeg rođačkog dočeka.

Nekim nevidljivim koncima moji saznaše da su Marina majka i brat Nina uspjeli pobjeći ispred ustaša i da se kriju u obližnjem selu. Ustaše su u bolnici tražile Danu Lemajića, ali ga je sakrio, kako rekoše, upravnik bolnice Tomljenović. (Kasnije sam Danu posjećivala u bolnici).

Nisam mogla da dočekam povratak u Gospić. Po raznim pričama, udaljenim plamenovima i pucnjavi, znala sam da su drugovi tu negdje, blizu. Osjećala sam se sputanom, a željela sam ih čim prije pronaći.

III

Konačno se smjestismo u Gospiću. Bio je t'o stan u kući Stankovića, u Bilajskoj ulici (danas Ulica VI proleterske divizije br. 6). Jedva sačekah da otac krene na posao pa odjurih da pronađem Slavu Blažević. Moja sestrična Marija Zorić mi je objasnila kako da pronađem kuću. U dvorištu sam srela jednog starijeg čovjeka, a zatim se pojavila i jedna djevojka. Rekli su mi da je Slava u Zagrebu odakle se neće ni vratiti. Bila sam uporna, ali uzalud. Uvidjela sam da su nepovjerljivi jer me nisu poznavali.

Razočarana napisala sam pismo Seka Ivici u Zagreb, uvijeno je obavijestila o svom neuspjehu i poslala svoju adresu. Čekajući odgovor gledala sam s našeg prozora kako svakog jutra ustaše sprovode povorke izmučenih ljudi, poderane odjeće i obuće, često bosonogih, vezanih konopcima i lancima. Vidjela ih kako stižu putem od željezničke stanice, skreću pokraj kuće, gdje smo stanovali, pa preko obližnjeg mosta iznad Novčiće odlaze dalje u grad. Pričalo se da stižu čak iz Hercegovine. Kasnije sam saznala da su ih odvodili u logor »Jadovno« na Velebitu i ubijali.

Odlazila sam u Kolakovicu i Bogdanić ne bih li tamo nešto saznala. S Marijom i njenim mužem Perom Zorićem već sam otvoreno razgovarala, pogotovo kad su mi pričali kako je Kata uspjela pobjeći ustašama »za dlaku« i kako joj je rubac ostao na trnju, dok su joj muža i sinove ustaše ubile. Shvatila sam da se to radi o Kati Pejnović o kojoj sam slušala još u Zagrebu, kod Muharovih. Kasnije sam saznala da se Kata Pejnović još prije rata sastajala o mojom Marijom i Perom, te Marijom Jelinić i Marijom Zorić (Makičinom) pod Kolakovicom i čitala im i govorila o teškom životu radnika i seljaka i o borbi komunista za njihov bolji život.

Moje mlađe sestre zbijale su se oko mene. Objašnjavala sam im što se dešava i pripremala ih da mi kasnije pomognu. Od oca se, naravno, sve krilo. Ličko seljače s osnovnom školom, od pisara u smiljanskoj općini (kratko vrijeme) pa žandara, uz marljivost i poneke ispite dospio je do nadoficijala, tadašnjeg najvišeg administrativnog zvanja. Cijenio je školu i brinuo se da nam da »kruh u ruke«. Bio je sretan što me izvukao iz mog brodskog »komunističkog društva«, jer se bojao za svoju službu i mlađu

djecu. Vjerovao je da sam u Gospiću, hoćeš-nećeš, mirna jer nikoga nisam poznavala.[2]

IV

Već se bližila polovica mjeseca augusta. Jednog jutra opazih kroz prozor svog zagrebačkog »gazdu« — Milana Muhara. Viknem iz sveg glasa »Mićune!« a on, po običaju žustar i konspirativan, stavi prst na usta. Dadoh mu znak da uđe u kapiju i sletjeh niz stepenice. Reče mi da me već danima traži jer je obaviješten da sam u Gospiću i da tražim vezu. Pošto se žurio, zakazali smo razgovor za slijedeći dan prije podne, u mom stanu. Pošto je u prizemlju bila slastičarnica, a kuća na prometnom mjestu, nije bilo teško »šmugnuti« u kapiju, pa na kat. Sestre sam pripremila. Ne shvaćajući sasvim što ovaj susret za mene znači, radovale su se zajedno sa mnom, kao da će zbog tog susreta sve more i neizvjesnosti prestati.

Na zakazanom sastanku Muhar mi je objasnio da je po zadatku ilegalno na radu u Gospiću. Domaći, poznati komunisti s Jakovom Blaževićem su već bili po selima, uglavnom u Divoselu, i organizirali narod na otpor. Svečanim glasom mi je rekao da sam primljena u Komunističku partiju za što je imao ovlašćenje od druga Rade Končara.

Za mene su tada članovi Komunističke partije izgledali uzvišeni stariji drugovi i drugarice, prekaljeni batinama, zatvorima i tamnicama, poznavaoci marksizma. Ne odbijajući zadatke rekla sam Mićunu da to nisam zaslužila i da tome nisam dorasla. Nastala je kratka rasprava. On mi je rekao da se Partija u ovim danima pouzdaje u omladinu, da sam provjerena i tokom rada u Zagrebu, jer nisam radila samo na fakultetu, nego i s njima u ulici
1 rejonu. Cijeni se moja upornost da se povežem u Gospiću, iako bih mogla mirno da živim pod očevom zaštitom. Rasprava se završila time što me pozvao na disciplinu, ističući da sam od sada član Partije.

Bilo je to 15. ili 16. augusta. Objasnio mi je zašto nisam mogla da nađem Slavu Blažević. Naime, ona se prebacila na teren, jer su je ustaše tražile radi hapšenja. Rekao mi je da u Gospiću ilegalno radi još jedan član KP, »Stari Ličanin«, s kojim će me povezati. Zbog prilika u Gospiću nećemo održavati zajedničke sastanke kao partijska ćelija, koju poslije mog prijema sačinjava nas troje, već ćemo se sastajati pojedinačno.

Muharu sam ispričala sve što sam doživjela i zapazila u Bogdaniću i Gospiću, objasnila raspoloženje ljudi i mojih bližih rođaka. Odobrio mi je da Mariju Zorić uključim u naš ilegalni rad. Jer, pošto nije uspio da se poveže s Ivom čačićem, a čuo je da se krije u Gospiću od ustaša, pomislio je da bi Marija kao domaća mogla da se raspita za njega, pa mi je dao taj zadatak. Međutim, njoj to nije pošlo za rukom.

Potpuno sam zaboravila ostale detalje ovoga za mene velikog dana. Moje sestre se sjećaju da su držale stražu na prozorima u sobi, dok sam s Muharom razgovarala u kuhinji. Najednom spaziše oca kako ide u kuću u posve neočekivano vrijeme. Na brzinu sam Muhara zatvorila u »špajz«. Otac je zaboravio ključeve, uzeo ih i odmah otišao, zadovoljan što nas je

2 Istine radi, kad sam kasnije bila u zatvoru u Zagrebu, u Petrinjskoj ulici, uspio je da dobije dozvolu da mi preda deku i odjeću 10. I 1942. i da mi prišapne: »Samo ništa ne priznaj, samo ništa ne priznaj«. Pokušavao je da nađe neke veze da me izvuče iz logora Stara Gradiška. Uspješniji su bili naši drugovi: spašena sam zamjenom u Bijeloj kod Daruvara, 11. X 1943. godine.

našao vrijedne jer smo poslovale po kući. Kako je u međuvremenu već naraslo tijesto za kruh, koji sam trebala da zamijesim, čovjek koji me primio u Partiju, po zanatu pekarski radnik, brzo je i spretno zamijesio kruh i otišao. Otac je za ručkom hvalio odličan kruh, a sestre su se zavjerenički smijuckale.

Na skrovitom mjestu blizu gospićkog »korza« Muhar me iste večeri upoznao sa »Starim Ličaninom«. Dogovoreno je da se s njim mogu vidjeti javno, a s Muharom tajno.

Pošto se talijanska vojska nalazila u Gospiću, neobaviješten i kolebljiv svijet je očekivao da će to doprinijeti smirenju i da će prestati ustaška zvjerstva. Takva je bila i talijanska propaganda: Talijani su spasioci Srba. Neki preživjeli Srbi su se iz sela sklonili u Gospić, pa tako i Božinina punica.[3]

Morali smo da se iselimo iz kuće Stankovića u koju se smjestila talijanska vojna komanda. Preselili smo u kućicu Jele Počuče, u Lipovskoj ulici br. 17 (danas ulica Steve Korice-Lole). Tada sam sastanke s Muharom održavala uz rječicu Novčiću. On se spuštao putem pokraj klaonice, a ja niz vrt s lavorom rublja radi ispiranja u rječici.

Sa »Starim Ličanom« sam se vidjela nekad usput po danu (na ulici) ili uvečer kad bismo radi kamuflaže prošli i »korzom«, većinom u društvu moje sestre Ljubice koja se upisala u I razred učiteljske škole. U slučaju potrebe prikazali bismo da naše poznanstvo potječe od ranije. Stoga mi je on saopćio i svoje pravo ime. Bio je to Dragomir Dorčić — zvali su ga i Ilija. Primorac iz Novog Vinodolskog, šumarski inžinjer u gospićkoj šumariji. Pričao mi je i da ima vjerenicu, ali mi nije rekao njeno ime i gdje živi.

Pošto je radi štampanja letaka u Divoselu trebalo tamo prebaciti potreban materijal iz Gospića, Dorčić me poveo u jednu malu ulicu prema Novčići (Mlinarska ili Radnička) i upoznao s drugaricom Katom kod koje je Jakov Blažević imao sklonjen taj materijal. Slijedećeg dana, u korpi za povrće, kao vraćajući se s pijace, prenijela sam od Kate kući šapirograf (i još ponešto) t'e kanticu s benzinom. Kantu je moja tada desetogodišnja sestra Stanka odnijela u gostionicu »Ćorak« u Bilajskoj ulici, jer bi za mene kao »gospodičnu studenticu« bilo nezgodno da tamo uđem. Ostalo je preuzeo Muhar, direktno od mene. U gostionicu »Ćorak« dolazili su na vezu seljaci iz Divosela. Jedno vrijeme je malo popustila blokada Gospića pa se moglo doći i kolima, a tako prenijeti i oružje.

Prilikom sastanaka s Dorčićem razmjenjivali smo obavještenja, poruke od Muhara ili za njega, te materijal. Dorčić je bio uvijek ozbiljan i smiren, a njegova uputstva jasna i određena. Tada nedovoljno iskusnoj u ilegalnom radu ulijevao mi je nekakvu posebnu sigurnost. Imala sam utisak da je sve kod njega promišljeno, odmjereno i da nema situacije koja bi ga mogla iznenaditi.

U to vrijeme Dorčić je bio i kurir za Zagreb. Imao je odlično legalno pokriće — službena putovanja u Ministarstvo šumarstva. Od njega sam primila letke koje sam sa sestrom Ljubicom bacala oko kasarni u ulici koju danas na mapi Gospića prepoznajem kao Ulicu Marka Oreškovića. Koliko

3 Nina Lemajić i moj bratić Božina Serdar — kasnije borci NOR-a.

se sjećam, bile su dvije akcije rasparčavanja letaka. Jedni su bili na našem jeziku, a drugi na talijanskom. Njima su vojnicima objašnjavani ciljevi naše borbe i pozivani su da nam se pridruže. Letke sam sa sestrom ubacila i u kapiju talijanske komande gdje smo ranije stanovali. Sestra je išla naprijed da skrene pažnju vojnika na straži, a iza nas je išao Muhar s oružjem kao obezbjeđenje. Letke na našem jeziku smo rasparčale i u nastavku Lipovske ulice, računajući da će ih ujutro naći i pročitati seljaci koji dolaze u grad.

Jedan dio letaka dala sam mojoj Mariji Zorić da ih rasparča po Smiljanu. Veselo i bodro ispričala mi je kako je nabadala letke po živicama i s prikrivenim zadovoljstvom kasnije slušala komentare svojih susjeda: »Ko li se to usudio?«. Odlazila je u Smiljan kao da oštri sjekiru kod kovača, pa je na povratku letke stavljala na vidna mjesta — na most kod Tesline kuće i drugdje, sve do Kolakovice.[4]

Zbog ustaškog terora bilo je poteškoća da se uspostavi prekinuta veza sa Smiljanom, odakle je trebalo pokrenuti Hrvate da u zajedničkoj borbi dokažu da ne odobravaju ustaška zločinstva. Dogovorili smo se da Marija prenese u Smiljan poruku Duji Katiću da ga traži Jakov. Katić se negdje krio, a njegova sestra je bila nepovjerljiva prema Mariji Zorić. Pokušala je i drugi put. Tada su joj ukućani tvrdili da je Dujo u Zagrebu i kao dokaz pokazali joj neku kartu ili pismo. Na to mi je Muhar rekao da Marija pokuša još jednom, ali (da bi stekla povjerenje) neka prenese doslovno slijedeću poruku: »Neka Dujo Katić dođe onamo gdje je spavao mjesec dana.« Kad je Marija Zorić predala ovu poruku Katićevoj sestri, ova se nasmijala i upitala je kako ona to zna. Marija je kratko odgovorila da joj je rečeno da tačno tako kaže. Na ove zadatke Marija je polazila u pratnji svog muža Pere koji je izmislio odlazak u ribolov i na rakove, kao pokriće za njihovo kretanje.

Muhar se morao sasvim povući iz Gospića jer je za njim stigla tjeralica. Povezao me s drugom Perom Čorakom, dezinfektorom u Domu zdravlja, od koga sam trebala da dobijam sanitetski materijal i razna obavještenja. Marija se pak u Kolakovici povezala s Marijom Jelinić i Marijom Zorić (Makičinom). S Muharom se tada veza uspostavljala preko druga Obradovića — »Bjelka« iz Obradović Varoši.

Jedan od zadataka je bio da se sazna brojno stanje ustaških, domobranskih i talijanskih posada u Gospiću. Preko Pere Zorića sam dobila podatke o brojnom stanju i naoružanju u kasarni u Kaniškoj ulici (danas Ulica JNA). Pero Zorić mi je nabavio 250 metaka što je bilo dato seoskoj straži za odbranu od ustanika, tzv. četnika, kako ih je nazivala ustaška propaganda. Marija mi je metke donijela u Gospić, vezane oko pojasa i podvezica.

Radi uspostavljanja veze s vojskom ugovoren mi je sastanak s jednim

4 Prema dokumentu, pronađenom u Vojnoistorijskom institutu u Beogradu (signatura: kut. 220, br. 18/5—1), tj. izvještaju Velike župe Gacka i Lika br. 1371 od 19. rujna 1941. godine, vidi se da je seljak Mijat Kovačević iz Bogdanića kod Smiljana donio letak koji je neko »prošle noći prilijepio na stablo pokraj njegove kuće«. Ovo je nesumnjivo djelo Marije Zorić, s razlikom što je ona letak nabola na granu, jer nije ni koristila ljepilo. Ovim dokumentom bi se mogao utvrditi i datum jedne od akcija rasparčavanja letaka u Gospiću, pošto su se takve akcije po pravilu izvodile istovremeno. Letak je bio na našem jeziku. To se može zaključiti po primjedbi rukopisom na dokumentu: »Prevedi i pošalji II Armati, gca Kirac«. Koliko sam saznala, ona je bila profesor talijanskog jezika, a vjerovatno i prevodilac kad se njeno ime navodi u ovom dokumentu.

domobranskim oficirom (ili podoficirom). Mjesto ;vrijeme i lozinku dobila sam od Dorčića. Trebalo je da se sretnemo u Kaniškoj ulici, mislim: na potezu od bolnice prema gradu. On je dobio moj lični opis i trebalo je da u prolazu izgovori francusku riječ »Madmoazel« (Mademoiselle). Na ulici nije bilo puno prolaznika, pa nije bilo teško ustanoviti ko je ko. Uz malo nespretnosti sastanak je obavljen. Ne sjećam se kakav je bio dalji razvoj ove veze, tj. da li je drug dostavljao podatke iz svoje jedinice, ili pak otišao u partizane.

U Gospiću sam srela Branka Vorela iz Slavonskog Broda, šumarskog tehničara. Ispitujući njegovo raspoloženje, saznala sam da je ogorčen zbog zločina ustaša i da bi bio spreman da sarađuje. Obavijestila sam Dorčića, ali pošto smo oboje ubrzo otišli iz Gospića, ne znam šta je dalje bilo u pogledu ove saradnje.

Naišla sam i na jednog studenta iz Zagreba koga sam znala kao ljevičara. Mislim da se zvao Peršić. Iznenadio se što sam dospjela u Gospić i ispitivao me kako gledam na tadašnju situaciju. Prilikom slijedećeg susreta rekao mi je da neki drugovi žele sa mnom razgovarati i zakazao mi sastanak u parkiću Čardak, blizu mosta kod Novčiće. Upoznao me s jednim mladićem koji me pozvao da se uključim u rad omladine. Kad nisam vidjela drugog izlaza, rekla sam da već imam svoju vezu. Oni su to referisali dalje, pa im je rečeno da to nije tačno i da sam sigurno tako rekla da se izvučem. Meni je objašnjeno da je cilj ovakve informacije bio da me se sačuva, pošto bih, družeći se s domaćim omladincima, sigurno pala u oči ustašama. Tako sam jedno vrijeme praćena prezirnim pogledima pri susretima na ulici.

Jednoga dana Dorčić me poslao da hitno prenesem Muharu poruku kako se iste večeri iz kaznionice prebacuje u Zagreb nekoliko uhapšenih Gospićana. Kočijaš će zastati kod jednog mostića, na putu prema željezničkoj stanici, gdje je bilo pogodno mjesto za napad. Otišla sam drugu Obradoviću da me odvede Muharu. Usput, iza jednog štaglja, spazih one gospićke omladince kako nešto barataju s oružjem. Tako smo se bez riječi razjasnili. Koliko se sjećam, predložena akcija nije uspjela. Nije mi poznato kako je Dorčić dolazio do ovakvih i sličnih informacija.[5]

V

Dorčić je dobio poziv u domobranstvo, kao rezervni oficir. Otputovao je u Zagreb po uputstva. Nekako u isto vrijeme pojavio se u novinama oglas o upisu na fakultete. Po logici mog oca trebalo je da krenem u Zagreb i nastavim studije. Nisu pomagale moje jadikovke: kako ću ih ostaviti same u Gospiću. On nije još ništa saznao o mom radu u Gospiću, a ni o mogućnosti da me na fakultetu uhapse kao studenta ljevičara i aktivistu u Klubu medicinara. Stoga sam zatražila od Muhara da idem u partizane.

Dorčić se vratio. Dobio je direktivu da ide u domobranstvo i da tamo ilegalno radi. Brinuo se zbog kurirskih veza pa je zbog toga odlučeno da

5 Februara 1983. godine zamolila sam druga Lava Zdunića da mi eventualno pomogne kod nekih imena. Kad sam mu ispričala naprijed navedeno, ustanovili smo da se to radilo o pokušaju njegovog oslobođenja. Onda mi je postalo jasno otkud znam njegovo ime i prezime još iz Gospića, iako se mi tamo nikad nismo upoznali, nego 1944. godine u Slavoniji. Ne mogu sa sigurnošću da tvrdim, ali mi se čini da je ime mladića koji je sa mnom razgovarao na Čardaku bilo Ferdo Toplak.

ipak idem u Zagreb, da se na fakultetu ne pojavljujem, a upis da nekako sredim.[6] Drugovi su smatrali da za kurirski zadatak imam dobro pokriće: putovanje obitelji u Gospić, propusnicu i povlasticu za vožnju kao kćer »državnog činovnika«.

U nedjelju uoči puta u Zagreb, mislim da je bio 5. oktobar, otišla sam s Dorčićem u Obradovića Varoš gdje je iza jednog plasta sijena održan sastanak. Tu sam upoznala Jakova Blaževića i Juru Naglića. Bila su tu još dva ili tri naoružana druga. Najprije je Dorčić nasamo razgovarao s Blaževićem, a zatim sam od Blaževića dobila lozinku za Zagreb: trebalo je da se u deset sati javim u voćarnicu u Gajevoj ulici br. 9 i tražim od prodavca »gospođicu Malu«. Ugovoren je i dan mog povratka u Gospić, a pred željezničkom stanicom dočekat će me jedan mladić u svijetlom balon-mantilu s novinama u ruci i oslovit će me nekim francuskim riječima. Za to će se pobrinuti Naglić.

Nakon ovog sastanka produžila sam zaobilaznim putem u Kolakovicu da se pozdravim sa Zorićima. To je bilo ujedno i pokriće pred ocem što sam izostala iz kuće skoro cijeli dan. Ostavila sam mojoj Mariji neke svoje knjižice i bilježnice što je vjerno čuvala tokom cijelog rata. Rekla sam joj da drugovi znaju za njihov rad i da će ih neko već potražiti. Isto sam rekla i sestri Ljubici.[7]

U Zagrebu sam se privremeno smjestila kod Marice Muhar. Tamo je bila i Seka Ivica. Pojavljivala se u stanu i odlazila kao i ja.

Na javki u voćarnici ispostavilo se da poznam »gospođicu Malu«. Bila je to Ankica Sertić Cincipinka koju sam upoznala kod Muharovih u junu mjesecu kad sam na dan-dva doputovala iz Slavonskog Broda. Tada sam saznala da se skoro vratila s robije koju je izdržavala u Požarevcu.[8]

Od Cincipinke sam dobila nekoliko pisama koja sam trebala odnijeti na označene adrese u Zagrebu. Nije mi dala nikakva bliža uputstva kako da se ponašam. Među pismima je bilo jedno za Betiku Cerin, Humska 11. Kad je pročitala pismo, ispostavilo se da joj je to prvi glas od muža Vlade otkako je mobilisan u aprilski rat. Tražio je da mu pošalje skijaško odijelo i »gojzerice«, pa sam prilikom prvog putovanja u Gospić, uz poštu koju sam dobila od Cincipinke, nosila i kofer s tim stvarima. Betiki nisam ništa rekla o sebi tako da nije znala kako se zovem ni otkuda sam.

Ugovorenog dana na gospićkoj stanici sam sretno prošla kontrolu, jer su mi kofer iznijeli talijanski vojnici koji su sa mnom putovali u istom kupeu (mislim, od Ogulina). Opisani drug me dočekao. Kad su ostali putnici i vojnici poodmakli prema gradu, nas dvoje smo skrenuli s Bilajske ceste uz tzv. Plantažu (ili rasadnik?) za Divoselo. Tamo sam upoznala Vladu Cerina i predala mu kofer. Tada sam saznala da je radio u »Siemensu« s Radom Končarom. Mnogo mi je pričao o patnjama naroda, o žrtvama ustaškog pokolja, opljačkanim kućama, želio je da što više pomogne tom

6 Na V semestar upisala me kolegica Tanja Taler koja je to učinila za više kompromitiranih studenata ljevičara. Potvrda o upisu trebala je ocu radi dječjeg doplatka.

7 S Ljubicom je neke razgovore u smislu takvog rada vodila njena kolegica Zrinka Vučić, ali otac nije dozvoljavao međusobne posjete. Pogotovo je strog režim zavladao poslije njegove ženidbe i dolaska maćehe u kuću. Plašeći se represalija zbog mene, zatražio je i dobio premještaj u Petrinju (1942. godine).

8 Ankica Sertić Cincipinka je kasnije postala izdajnik na zagrebačkoj ustaškoj policiji.

narodu koji daje sve od sebe za prve partizane. Naročito se brinuo za djecu, jer će skoro zima. Govorio je da bi njegova mlada žena, kjrojačica, mogla da sašije nešto odjeće što bih ja donijela. Rekao mi je da ona nema političkog iskustva. Prihvatila sam da joj odnesem njegovo pismo.

Pošto je Jakov Blažević bio tada u Počitelju, pošla sam tamo da mu predam poštu. Upoznala sam Katu Pejnović, Pekišu Vuksana, Jelu Bićanić i ponovo srela Slavu Blažević. Doživjela sam slobodu u njenim prvim koracima. Razgovarala sa seljankama u kući — štabu, gdje smo ručali. Pohvalili su se da je u našim redovima i bivši jugoslavenski oficir i upoznali me s njim.

Milan Muhar i Jure Naglić su mi u Divoselu pokazali spaljenu školu. Saznala sam kako je tekla prva partizanska akcija u Divoselu — napad na ustaše zabarikadirane u školi. Naglić je bio zadužen da me sprovede na gradsku cestu blizu Jasikovca. Vratila sam se noćnim vlakom u Zagreb. Bila sam tako blizu sestara, a nisam smjela da im se javim.

S poštom sam u Zagreb nosila i pisaću mašinu kojoj je trebalo prepraviti slova: da li latinička u ćiriličku, ili obratno, danas se više ne sjećam. Nosila sam i veću količinu bivših jugoslavenskih dinara radi zamjene u tada važeće kune. Pošto je u vrijeme zamjene novca Gospić bio blokiran, a rok je prošao, moglo se to obaviti još samo u banci u Zagrebu. To je trebala obaviti Vera Jurić.[9]

Pisaću mašinu sam odnijela kod Dorčićevih prijatelja (obitelj Sedmak) čiju mi je adresu on ranije dao da bi mi što više olakšao i pomogao pri izvršenju zadataka.[10] Tamo sam zatekla Dorčića koji se tu našao nekim poslom iz Karlovca. Dao mi je svoju karlovačku adresu.

Teško mi je da nakon toliko godina rekonstruišem da li sam u Divoselo putovala još jednom ili dvaput, jer me je Cincipinka u međuvremenu slala i u Karlovac.[11]

Posljednji kurirski zadatak za Gospić bio je po nalogu Zlate šegvić. Cincipinka mi je zakazala sastanak na stubama iznad Petrove crkve u Zagrebu. Mi smo išle ozdo, od Vlaške ulice, a Zlata se spuštala stubama, ozgo od Salate. Kad nas je Cincipinka povezala, otišla je. Zlata mi je predala jedno pismo da ga hitno još istog dana nosim u Liku. Naglasila je da je pismo važno, da ga dobro sakrijem i da ništa drugo sa sobom ne nosim.[12]

9 Novac je zaista promijenjen i stigao je u Liku poslije mog hapšenja. To mi je u Breznici (sjedištu Okružnog NOO-a Slavonski Brod) oktobra 1944. rekao Jakov Blažević. Uz to je spomenuo kako je na jednom zboru u Vrapcu raskrinkavao četničku intrigu da je »jedna ustašica dolazila i odnijela srpske dinare u Zagreb« i govorio kako sam uhapšena, a možda nisam više ni živa.

10 Po mom sjećanju, stan Sedmakovih je bioblizu hotela »Esplanade«, mislim, u Gundulićevoj. Drug Blažević mi je u svom pismu od 17. XI 1982. naveo da su Sedmakovi stanovali u Kranjčevićevoj ulici (Zapadni kolodvor) da je Tone Sedmak još 1934. radio s njim u tehnici PK KPJ za Hrvatsku i da je tada studirao šumarstvo.

11 U Karlovcu sam vidjela i Dorčića. Rekao mi je da ima uslova za rad među domobranima. Mnogo kasnije, poslije zamjene, saznala sam za dalju sudbinu ovog našeg dobrog druga. Izdao ga je jedan domobran, bio je zatvoren u vojnom zatvoru u Novoj Vesi u Zagrebu i strijeljan 1942. godine. Tri dokumenta iz neprijateljske arhive, koja se čuva u Vojnoistorijskom institutu u Beogradu (kut. 61, br. 17/8—2, 17/8—1 i 17/8—3), dokazuju da je Dorčić uhapšen 1. novembra 1941. godine u domobranskoj jedinici kod Zvornika na prijavu vodnika Osmana Dizdarevića iz Pljevlja.

12 Pošto je Zlata Šegvić imala direktnu vezu s Vladimirom Popovićem, sekretarom Operativnog partijskog rukovodstva u Hrvatskoj, može se pretpostaviti da je i ovo hitno pismo bilo njegovo. Sa Zlatom Šegvić sam bila 1942. u logoru Stara Gradiška. Bila je sekretar naše ilegalne partijske organizacije. Početkom septembra 1942. ustaše su je ubili u logorskoj samici, zajedno sa Hanom

Pošto put nije bio unaprijed dogovoren, na stanici me nije čekao kurir (rodom iz Ornica, nije još bio završio učiteljsku školu). Uspjela sam da se probijem do Divosela, a poslije je već bilo lako da nađem Jakova Blaževića i uručim mu pismo.

Na povratku, dok me Naglić sprovodio prema Gospiću, sreli smo na jednom seoskom putu grupu naoružanih mladića iz Smiljana, s Dujom Kafićem.

Po povratku u Zagreb, ujutro 21. oktobra 1941. godine, pošla sam k Betiki Cerin da vidim da li je šta sašila. U kući me u zasjedi čekao agent. Betika je već bila u zatvoru. Uhapšena sam i ja.

Franjo Zdunić Lav

Ustaški zločini na Jadovnom i u nekim drugim logorima smrti uz osvrt na njihove korijene

»Oni koji ne pamte prošlost, osuđeni su da je ponovo prožive.«

Santayana

Kada se govori o ustaškim zločinima i zvjerstvima koje su počinili na Jadovnom sredinom 1941. godine (juni—august) nad našim narodima: Srbima, Jevrejima i Hrvatima, svakom se nameće pitanje: gdje su klice i korijeni tih monstruma, pobješnjelih zvijeri i krvoloka; kako su nastali i tko ih je odgajao za ubice; kako je nastala njihova teroristička organizacija — Ustaški pokret i tzv. Nezavisna Država Hrvatska (NDH) za koju naš pjesnik Vladimir Nazor reče: »Niti je bila nezavisna, niti država, a najmanje Hrvatska«.

Historičari su na ova i druga pitanja, uglavnom, odgovorili. Međutim, da bi se dobila što potpunija i cjelovitija slika o Jadovnom, kao jednom od prvih i najstrašnijih gubilišta — stratišta našega naroda, potrebno se ukratko osvrnuti unatrag, na prošlost.

I

U Hrvatskoj je za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije, drugom polovinom XIX st. djelovala Hrvatska stranka prava (HSP).[1]

Njeni osnivači dr Ante St'arčević (1823—1896) i Eugen Kvaternik (ubijen

Pavelić. Prema dokumentu u Vojnoistorijskom institutu u Beogradu (signatura: kut. 229, br. 46/4—1) lički partizani su od Talijana tražili zamjenu zatočenika, među njima i Zlate Šegvić (dopis Velike župe Gacka i Lika T br. 1275 od 16. XI 1942).

1 Vaso Bogdanov, Historija političkih stranaka u Hrvatskoj, Zagreb 1948.

1871. godine) bili su istaknuti neprijatelji Austrije i Mađarske. Austriju i dinastiju Habsburgovaca smatrali su vinovnikom svih nevolja hrvatskog naroda. Za cijeloga života radili su na rušenju Austrije boreći se protiv Habsburgovaca. Zastupali su stanovište, da Hrvatima nema života, a niti budućnosti dokle se god ne oslobode Austro-Ugarske i ne stvore svoju samostalnu državu.

Starčevićeva ideologija počivala je na koncepcijama rasističkog nacionalizma. Granice »Velike Hrvatske«, kakvu je on zamišljao, bile su na zapadu kod Triglava, a na istoku na današnjim granicama s Bugarskom. U toj državi osim Hrvata, po njemu, drugih narodnosti (Srba, Slovenaca, Crnogoraca itd.) nije bilo, niti ih je on priznavao. Bio je netrpeljiv prema svim ostalim imenima (nacionalnim) i isključivo je inzisitirao na hrvatskom imenu: »... celo pučanstvo među Macedoniom i Njemačkom, među Dunajem i adrističkim morem, ima samo jednu narodnost, samo jednu domovinu, samo jedan život hervat'ski... Iliro-Serbia nije drugo nego Hervatska, kroz vekove u povesti i u pravu, a i danas u narodnosti... U Srbiji je pučanstvo hervatsko, koje nekoji u novije vreme zovu serbskim«.[2] Nasuprot Starčeviću, Kvaternik je u početku priznavao srpsku nacionalnost, ali izvan Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Kasnije pod njegovim (Starčevićevim) utjecajem i on je potpuno negirao.

Ovakav separatistički nacionalizam (rasistički) kojega je kasnije još ekstremnije propovijedao i provodio njegov nasljednik Josip Frank, bio je agresivan, netrpeljiv, antisrpski i antijugoslavenski. Pristalice Stranke prava (SP) istupali su i služili se parolama: »U hrvatskim zemljama samo je jedan politički narod«, »U Hrvatskoj se ne priznaje nikakva srpska narodnost ni srpsko ime«, »Hrvatska, Hrvatima« i slično.

Nekoliko godina prije smrti Starčević je svoj stav prema drugim narodnostima ublažio i u izvjesnoj mjeri korigirao.

Za života Starčević je bio kritikovan i napadan od klerikalizma radi odnosa prema crkvi i antiklerikalnog stava. On je ukazivao na negativnu ulogu crkve i klera u odnosu na hrvatski narod i razobličavao ih. Isticao je da crkva materijalno izrabljuje narod i kulturno unazadnjava, te da je uvijek služila tuđinu za ugnjetavanje hrvatskog naroda, a različitu vjersku pripadnost iskorišćavala za sijanje razdora među narodom.

Poslije smrti Starčevića u SP preuzeo je vodstvo dotadanji tajnik Josip Frank (1844—1911) advokat i političar iz Zagreba. Neko vrijeme bio je urednik »Agramer Presse«, a kasnije »Kroatische Post«.[3]

U svojoj biti (porijeklom austrijski Jevrej) Frank je bio austrofil i antislaven, posebno antisrpski raspoložen. Borio se za spasavanje Austrije, njezino jačanje i jačanje bečkog centralizma i dinastije Habsburgovaca.

Kasnije, po Franku, SP se prozva »frankovluk«, a njene pristalice frankovci. Pod njegovim vodstvom došlo je do simbioze SP i klerikalizma. Vještim makinacijama on je SP podveo u službu Beča i Austrije, protiv kojih se ranije borila. U ovakvoj svojoj raboti Frak je imao vrlo veliku podršku
1 dobrog saveznika u katoličkoj crkvi i klerikalizmu.

Katolička crkva i klerikalizam zazirali su od oslobođenja i ujedinjenja

2 Vaso Bogdanov, isto, str. 746.

3 Frank je kao student radio za tajnu obavještajnu službu austrijskih vojnih krugova.

južnoslavenskih naroda. Smatrali su da bi bili ograničeni u svojim ekspanzionističkim stremljenjima prema Istoku, a s druge strane da bi time bila omogućena penetracija pravoslavlja na Zapad. Polazili su sa stanovišta, da dok je god hrvatski narod u okviru Austrije, do tada su interesi katolicizma zaštićeni. Zbog toga je klerikalizam zdušno pomagao Franka (izuzev jednog manjeg broja klera) i bio najveći pobornik Austrije. U vezi s takvom koncepcijom djelovali su i širili propagandu velikih razmjera — antipravoslavnu, antisrpsku, a posebno propagandu protiv ujedinjenja južnoslavenskih naroda.

Frankovo služenje bečkom centralizmu posebno je došlo do izražaja od 1908. do 1910. godine za bana Raucha. On je sa svojim legijama, financiranim i naoružanim od Beča i Pešte, sprovodio teror i hajku protiv Srba i koalicione opozicije u Hrvatskoj. »Te su legije nosile znakove sa natpisom 'za kralja i Hrvatsku' koje znakove su nosili i neki članovi Rauchove vlade, vičući, osobito u pripitu stanju, da su i oni legionaši... Srpska zastava, ćirilica, srpski patrijaršijski grb, srpsko ime, srpske škole, srpske zemljoradničke zadruge, srpske štedionice, u jednu riječ: sve što je srpsko, našlo se proskribirano kao veleizdaja, a u narod srpski u Hrvatskoj ... puštena hajka istražnih sudaca da hapse.«

Antun Radić daje ovo svjedočanstvo o tome, kako su Frankove legije uz asistenciju Rauchove policije žarile i palile po Hrvatskoj premlaćujući sve protivnike austro-mađarskog režima, od vođe hrvatsko-srpske koalicije Šupila, do prvaša Mile Starčevića: »Legija na poslu. Prošle nedjelje, navalilo u Zagreb jedno dvadeset mladića od tako zvane frankove legije na zastupnika Šupila... te ga stali lupati batinama... Frankovi legionaši pokušali su (kako smo ukratko javili), umoriti Milu Starčevića i njegove drugove. Dr Petričić ranjen je revolverom u gornji dio noge, a jedan mladić ispod srca... To već nije šala, jer su Frankovi pristaše eto pod zaštitom vlasti gospodari života i smrti u Hrvatskoj.«[4]

Upravo u ovakvoj SP spregnutoj sa klerikalizmom, pod vodstvom Franka, a izrasloj na Starčevićevom ekstremnom nacionalizmu, nalaze se klice i korijeni, kao i ideologija kasnijeg ustaštva.

Sprega frankovaca i klerikalizma u svom formiranju i organiziranju je došla do izražaja na Svehrvatskom katoličkom kongresu, održanom septembra 1900. godine u Zagrebu pod vodstvom sarajevskog nadbiskupa Stadlera. U govoru kojega je održao na kongresu on je istakao: »Mi smo Hrvati i katolici i to hoćemo da budemo. I zato se sastadosmo, da to pred cijelim svijetom izjavimo, od kojega nam mnogi ne daju, da se zovemo Hrvati, a drugi nam hoće da krate, da smo katolici. Mi smo i jedno i drugo«.[5]

Bez svake sumnje, Stadler je hrvatstvo poistovijetio sa katoličanstvom i obratno, katoličanstvo sa hrvatstvom.

Ovu kleronacionalističku koncepciju, kasnije je potvrdio kao ideologiju ustaštva poznati ustaša Mile Budak u svom govoru, održanom 13. VII 1941. godine u Karlovcu: »Braćo i sestre! Na našoj odanosti crkvi i katoličkoj vjeri temelji se naš cijeli rad, jer nas je povijest naučila da kad ovdje ne bismo bili katolici, da bi nas davno nestalo. Eto, braćo i sestre na te sve-

4 Vaso Bogdanov, isto, str. 765.

5 Viktor Novak, Magnum crimen, Zagreb 1948, str. 9.

tinje, na crkvu, vjeru i obitelj, najviše navaljivahu naši najveći neprijatelji, a to su pravoslavci svih klasa i boljševici. Proračunati neprijatelji traže uvijek najosjetljivije mjesto i kušaju na nj udariti. Ali baš se tu namjerio na najveći otpor, jer je na tim temeljima bazirana ideologija ustaškog pokreta«.[6]

Poslije navedenog kongresa frankovci i klerikalci otpočeli su sa neviđenom žestinom rasplamsavanje vjerske i nacionalne netrpeljivosti, šovinizma, antisrpstva i slično, žestinu ove propagande najbolje ilustriraju napisi u tadašnjoj njihovoj štampi. Tako povodom ubistva Ferdinanda u Sarajevu zagrebački frankovački list »Hrvatska« od 29. IV 1914. piše: »U našem krugu, na našem tijelu nalazi se sva sila krpuša u spodobi Srba i slavosrba, koji nam prodaju grudu i more, a eto i kralja ubijaju. Sa njima moramo jednom za svagda obračunati i uništiti ih. To nek nam od danas bude cilj ... Ubojico ime ti je Srbin! I jesi Srbin, prokleto ti sjeme i pleme, što ga je vjetar natrunio po našem hrvatskom tlu, da rađa zločin i zlobu, sije neslogu i razbojnički proljeva krv«. Isti list 3. VII 1914. godine piše: »Narod navješćuje Srbima borbu na život i smrt i progonstvo iz Bosne i Hercegovine«.[7] Za ovakvim frankovačkim napisima nije zaostajala ni tadašnja klerikalna štampa: »Hrvatska katolička zadruga«, »Hrvatska narodna zajednica« itd.

Međusobno povezani klerikalci i frankovci dočekali su i prvi svjetski rat šireći i rasplamsavajući propagandu nacionalne mržnje, antisrpstva i antijugoslavenstva. U takvom ratnohuškačkom divljanju zatekao ih je i slom Aust'ro-Ugarske 1918. godine i stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

II

Padom Austro-Ugarske Monarhije kleronacionalizam je i u novoj državi nastavio svoju djelatnost kroz obnovljenu SP, oktobra 1918. godine. Upravo iz redova pripadnika obnovljene SP rađaju se prve ustaše i ustaška organizacija iza kojih stoji veći dio katoličkog klera koji je oduvijek bio odbojan prema ujedinjenju naših naroda.

Obnovljena SP nije se slagala sa jugoslavenskom politikom novoosnovanoga Narodnog vijeća u Zagrebu o ujedinjenju Srba, Hrvata i Slovenaca. Formirala je i svoj program, kojega je uz tadašnjeg predsjednika Vladimira Prebega potpisao i advokat Ante Pavelić, kao tajnik. On je 1919. godine bio izabran za gradskog zastupnika na listi SP, a 1927. i u Narodnu skupštinu u Beogradu. Inače malobrojni članovi SP bili su ekstremni nacionalisti — nacionalistički orijentirani intelektualci, činovnici austrofili, te bivši austrougarski oficiri, koji su stvaranjem nove države bili nezadovoljni zbog gubljenja ranijih privilegija i povlastica.

Rukovodstvo obnovljene SP ubrzo je (novembra 1922. godine) došlo u koliziju sa najvećom i najutjecajnijom političkom strankom u Hrvatskoj — Hrvatskom republikanskom seljačkom strankom (HRSS) na čelu sa Stjepanom Radićem. Uskoro među njima izbija sukob zbog nastojanja rukovodstva HRSS da se sporazumi s političkim strankama u Srbiji. Frankovci su

6 Viktor Novak, isto, str. 604—605.

7 Viktor Novak, isto, str. 31.

smatrali da je to napuštanje borbe za oslobođenje hrvatskog naroda i si. S druge strane Radić je optuživao frankovce zbog veza sa emigracijom i navodio, da oni »ne vode hrvatsku nego tuđu politiku« i da hrvatskom narodu »smeta frankovština i ona ne smije imati riječ u hrvatskom narodu«. I dalje: »Hrvatski narod ima svoju glavu koja je u njegovoj sredini, a ne u Pešti, Beču i Rimu«.[8] Iz ovoga vremena počinje intenzivnije djelovanje i političko angažiranje Pavelića, pa i faza njegova potajnog paktiranja (1922—1925) sa radikalima kao nosiocima režima u bivšoj Jugoslaviji, a u cilju diskreditiranja Radića.

Godine 1926. u okviru SP osnovana je i omladinska organizacija pod imenom: Hrvatska republikanska pravaška omladina (HRPO). Nakon svog Drugog sabora (septembar 1928. godine) ova organizacija je pristupila organiziranju terorističkih grupa. Najpoznatija je bila »Hrvatski domobran«. Po ovlašćenju SP Pavelić je krajem oktobra 1928. godine osnovao ilegalnu ustašku organizaciju koja je 7. januara 1929. na sastanku u Zagrebu, jedan dan poslije uvođenja šestojanuarske diktature kralja Aleksandra, dobila naziv »Hrvatski ustaški pokret« (nazivan i Ustaša — hrvatska revolucionarna organizacija). U njemu su se okupljali malobrojni, najreakcionarniji klerofašistički elementi, uglavnom, iz redova univerzitetske omladine.[9] Cilj organizacije bio je rušenje Jugoslavije kao države.

Iz straha i bojazni od hapšenja Pavelić je 1929. godine pobjegao u Austriju, a zatim u Italiju gdje se stavio u službu fašizma i Musolinija, koji su vodili revanšističku politiku prema Jugoslaviji. U emigraciji on je otpočeo okupljanje malobrojnih emigrantskih skupina u Italiji, Austriji, Mađarskoj i Njemačkoj, te tako postao idejni i organizacioni začetnik ustaštva. Uspostavio je ilegalne veze i kontakte (kanale komuniciranja održavali su pomorci, šverceri, pojedini katolički svećenici itd.) sa istomišljenicima u zemlji: Milom Budakom, Slavkom Kvaternikom, braćom Matom i Ivicom Frković i drugima. Uspostavio je i kontakte sa predstavnicima makedonske separatističke organizacije VMRO (Vnatrešna makedonska revolucionarna organizacija).

Pavelić je 1932. godine objavio Ustav ustaše hrvatskog oslobodilačkog pokreta, koji je donijet na pomenutom sastanku 7. januara 1929. godine, a 1933. propisao je i NAČELA hrvatskog ustaškog pokreta. U ovim dokumentima, posebno u Načelima zacrtani su zadaci metode i sredstva političkog djelovanja — akcije. Okosnica svega je rasizam, ekstremni nacionalizam, separatizam, antikomunizam, fašizam i terorizam.

U februaru 1932. godine ustaški list »Ustaša« pisao je: »Revoluciom krvlju i oružjem treba srušiti tuđinsku tiraniju i uspostaviti nezavisnu državu Hrvatsku.« i »Nož, revolver i pakleni stroj, to su idoli.. .«[10] U mjesecu julu 1932. godine u članku »Treba klati« piše: »Ono što pije krv hrvatskog naroda treba poklati, da se više nikada to zlo u hrvatskoj sredini nepojavi«.[11]

Prijeteća i osvetnička propaganda ustaške organizacije bila je popraćena (uz financijsku pomoć fašizma — Musolinija) diverzantskim terorističkim akcijama, a služila je Musoliniju i za prikupljanje obavještajnih podataka

8 Fikreta Jelić Butić, Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941—1945, Zagreb 1977, str. 14—15.

9 Vojna enciklopedija, 10, drugo izdanje, Beograd 1975, str. 265.

10 Ustaša, izdao Ured za promičbu Glavnog ustaškog stana, Zagreb 1941, str. 7—17.

i

o Jugoslaviji. Iz Italije je 1932. godine ubačena u Velebit petorka ustaških emigranata (Ivan Devčić, Rafael Boban i dr.) koja je uz sudjelovanje nekolicine istomišljenika u Lici (Marko Došen, Andrija Artuković, Juco Rukavina, Jurica Frković i dr. koji su sačinjavali ustaško jezgro) izvršila diverziju na žandarmerijsku zgradu u selu Brušane.[12] U oktobru 1934. godine izvršeno je i ubistvo kralja Aleksandra u Marseilleu u Francuskoj.

Skoro nezapaženi i nepoznati, bez ikakvog utjecaja i podrške u narodu, ustaše su ovim akcijama, u izvjesnom smislu, skrenuli na sebe pažnju. Reakcija tadašnjeg monarho-buržoaskog režima bila je strašna. Već ranije uvedena šestojanuarska diktatura (u stvari, bila namijenjena KPJ i suzbijanju njene djelatnosti) još više je pojačana terorom i nasiljem policije i žandarma. Hrvatski narod u Lici bio je obespravljen, nemilosrdno ugnjetavan i maltretiran. Godine 1935. nedaleko Gospića, kod Smiljanske plantaže, žandarmi su pucali na grupu seljaka iz Pazarišta, i neke od njih ubili. Poslije se prepričavalo da je to bila delegacija (ili slično) koja je pošla kod kotarskog predstojnika, ali da je ovaj bio prethodno obaviješten kako se radi o pobuni i da seljaci namjeravaju napasti Gospić. Godine 1936. ubijen je u selu Trnovcu Karlo Brkljačić Kacan, poslanik HSS-a, koji je kao HSS-ovac bio poznat i utjecajan. Ubio ga je Stjepan Pejnović Peina. Tada su po Gospiću kružile priče da su ubistvo organizirali četnici. Poslije ubistva Brkljačića u njegovu selu nastala je pjesma (vjerovatno potekla iz redova HSS-a): »Crna zemljo i zelena travo, i tebi je Brkljačića žao«. Polovinom 1937. godine žandarmi su u Senju pobili 6—7 gospićkih izletnika, a neke i ranili, pucajući u automobil kojim su se vozili. Istini za volju treba istaći, da su ovi izletnici (izuzev neznatnog broja) bili frankovci. Oni su nacionalističkim pjesmama, povicima i ispadima isprovocirali i izazvali tamošnju žandarmeriju već unapred pripremljenu za svoj postupak.

Teror i nasilje bivšeg režima nad narodom frankovci su propagandistički koristili u cilju pridobivanja istomišljenika. Neke manje uspjehe su i polučivali. Unatoč tome narod ih nije prihvatio, iako je bio ogorčen i ozlojeđen postupcima režima. Ovakav odnos prema frankovcima proizlazio je iz činjenice što je najveći dio hrvatskog naroda u Lici bio pod utjecajem HSS-a, a ustaše su mu bile nepoznate i tuđe. To najbolje ilustrira u svojoj izjavi seljak Rukavina, bivši pripadnik HSS-a i radićevac, riječima: »Za ustaše sam čuo prvi put 1932. godine kada su napali žandarme u Brušanima. Do tada nitko o njima nije ništa znao. Kasnije se čulo i znalo za gospićke frankovce i govorilo da su to pristaše ustaša. Moram napomenuti da su svi ti frankovci ili ustaše, kako su ih nazivali, bio takav soj ljudi koji nisu ništa radili, bili su skloni tuči i svemu drugom, samo ne poštenom radu. Zbog toga mi njih nismo voljeli niti im odobravali. To je bio ološ sklon krađi i pljački. Svako pošten se njih klonio. Sa njima niti jedan pošten Hrvat nije imao posla«.

Poslije ubistva kralja Aleksandra, a u cilju da zataška čitav slučaj. Musolini je izjavio da će Pavelića izručiti Jugoslaviji. Ustaše su se tada u Italiji našle u nepovoljnoj situaciji. Oko 500 emigranata bilo je internirano na otoku Lipari. Sam Pavelić bio je uhapšen i zatvoren u Torinu, gdje se na-

11 Fikreta Jelić Butić, isto, str. 26.

12 Jakov Blažević, Djela I—IV, knj. 1, Zagreb, Beograd, Sarajevo 1980, str. 121—125.

lazio do 1936. godine, a zatim interniran u Sieni do 1939. godine kada je pušten na slobodu.

Tokom 1935. godine došlo je do izvjesnog poboljšanja odnosa između Jugoslavije i Italije. Bio je potpisan i političko-trgovinkki ugovor, marta 1937. godine. Vlada Milana Stojadinovića smatrala je da će ovim potezom, tj. sporazumom, učvrstiti svoj položaj, riješiti se ustaške emigracije i oslabiti unutrašnju opoziciju koju je vodila Hrvatska seljačka stranka na čelu sa Mačekom. Nakon pomenutog sporazuma, od novembra 1937. do polovine 1939. godine, u Jugoslaviju se vratilo oko 250 ustaša. Među povratnicima nalazile su se istaknutije ustaše: Mile Budak, Mladen Lorković, Jure Francetić i drugi. Treba istaći da su upravo Stojadinović i njegova vlada oni, koji su otvorili vrata bivše Jugoslavije i dozvolili ulazak fašističkoj 'ideologiji i organizacijama. Takav stav zadržala je kasnije i vlada Cvetković-Maček.

Kombinacije koje je Musolini imao sa Mačekom (za Pavelićeve internacije) u cilju razbijanja Jugoslavije, otpale su sporazumom Cvetković-Maček 1939. godine. U nastaloj situaciji Pavelić je pušten iz internacije i ponovo angažiran od Musolinija. Od tada se u Jugoslaviji razvija vrlo aktivna i intenzivna ustaška djelatnost i propaganda. U toj svojoj djelatnosti ustaše su naročitu pažnju poklanjale organizacionom učvršćivanju i infiltriranju svojih ljudi u redove HSS-a i razne državne i druge institucije. O tome je ustaša Mile Budak u istražnom postupku poslije rata izjavio: »S obzirom na okolnost, da još nismo mogli sprovesti javnu organizaciju ustaša, to smo tražili od svojih prijatelja i pristaša da ne istupe iz Seljačke stranke, već smo naprotiv savjetovali da sarađuju i sudjeluju u javnom i stranačkom životu HSS pod vodstvom dra Mačeka. Naši su ljudi zauzimali i u Banovini više položaje pa i u drugim granama državne uprave. Tako na primjer ustaša Kruno Batušić bio je zapovjednik osobne garde Mačekove i to još od 1938. g.«

Slično Budaku izjavio je i Svježić Oktavijan, ustaša, član ustačkog prekog suda u Srijemu. On je naveo da je Zvonko Kovačević, pukovnik i zapovjednik Mačekove Zaštite, bio usko vezan za Kvatemika i odigrao presudnu ulogu u osnivanju tzv. NDH; te da su, pored Kovačevića, u Mačekovoj Zaštiti pukovnik Pribanić i Batušić bile ustaše još za Banovine Hrvatske. Ovakvim ilegalnim ustaškim radom rukovodili su Budak, Kvaternik, S. Lorković i drugi. Izdavali su i listove: »Hrvatski narod«, »Hrvatska gruda« i dr.

U to vrijeme jezgro gospićkih, a ujedno i ličkih ustaša, sačinjavalo je nekoliko trgovaca: Jurica Frković, Ivan Pavičić, Lovro Duić, Niko Kovačević i dr, te studenti — braća Stjepan i Ivan Tomljenović, Ante Brkljačić, Josica Samardžija i dr.

Sprega frankovaca i klerikalizma za bivše Jugoslavije kroz ustaški pokret doživjela je svoju kulminaciju. Putem svojih organizacija: »Križarsko bratstvo«, »Marijina kongregacija«, »Domagoj« i dr. klerikalizam je u duhu ekstremnog nacionalizma, rasizma, nacionalne i vjerske mržnje, separatizma i osvete, odgajao ustaške kadrove.

Za ustaše je bila najznačajnija organizacija »Križarsko bratstvo« (osnovana 1929. godine) jer je imala poluvojnički karakter. Ona je, u stvari, nastavila rad ranije klero-političke organizacije »Orlova«, koja je bila zabranjena šestojanuarskom diktaturom, a služila je klerikalnom ekskluzivizmu i političkom separatizmu.

Sa kakvom je perfidnošću kler organizirao »križarska bratstva«, ilustrira

instruktivno pismo njenog rukovodioca dra I. Protulipca jednom župniku iz okolice Splita u kom je, pored ostalog, pisalo: »Morate paziti, da previše informacija ne dajete van, da gg seniori ne učine druk, kao što su ga u Zagrebu učinili. Organizacija će se dati sprovesti. Držat ćemo se, kao da se radi o crkvenoj organizaciji, a radi će se kao do sada... (tj. orlovsko politički). Čim dobijete odobrena pravila od biskupa, možete početi raditi u Splitu... Razmislite i dogovorite se s oo. Isusovcima i nađite najpametniji način, kako će se to pitanje potvrde za Split riješiti.. ,[13]

Ovako formirana i organizirana »križarska bratstva« diljem cijele Hrvatske, pod rukovodstvom katoličkog klera, utirala su put ustaštvu i za njega odgajala kadrove omladine. To najbolje ilustrira, poznati po svome radu među križarima, ustaša-svećenik Franjo Kralik, urednik »Katoličkog tjednika« koji 27. IV 1941. godine u članku »U znaku žrtve — Uz povratak ustaša« piše:

»Križari i Križarice! Prilikom zadnjih događaja vidjelo se, kako je važnu ulogu vršila ta organizacija duhovno pripavljajući 'novu mladu Božju Hrvatsku'. Odgoj križarske omladine, zahvaljujući pok. dr. Ivanu Merzu i živomu dr Ivi Protulipcu, bio je radikalno Hrvatski. Duhovni program njezin s duhovnim programom ustaša slagao se je i iznosio ga je bezbroj puta, na raznim velikim križarskim manifestacijama dr. Ivo Protulipac, a i drugi križarski govornici. Neka, eto križarska žrtva u budućnosti dođe do jačega izražaja. Ali ne toliko riječima, koliko djelima.«[14]

Pripadnici organizacije »križara« nisu mogli drugim putem niti poći kada su njihovi učitelji i dušebrižnici nosili u sebi svojstva rasizma, vjerske i nacionalne netrpeljivosti i si, što je kasnije, za NDH, u punoj mjeri došlo do izražaja. Izraziti primjer ovakvih učitelja i dušebrižnika je fra Miroslav Filipović — Majstorović[15], komandant logora Jasenovac, koji je dao pobiti oko 35 000 ljudi, žena i djece u čijim likvidacijama je i sam učestvovao. Fra Dionizije Juričev, kapelan Pavelićeva dvora i kateheta, ni po čemu nije izostajao iza Majstorovića. Ovoga monstruma najbolje ilustrira njegov govor, održan u Stazi za rata, prilikom pokrštavanja Srba u kom je, pored ostalog, rekao: »U ovoj zemlji ne može da živi nitko osim Hrvata, jer ovo je zemlja Hrvatska, a tko se neće pokrstiti, mi znademo kud ćemo s njim. Ja sam u ovim gore krajevima davao očistiti od pileta sve do starca, a ako bude potreba, učiniti ću i ovdje, jer danas nije grehota ubiti ni malo dijete do 7 godina, a koje smeta našem ustaškom pokretu. Mi danas treba da budemo svi Hrvati i da se proširimo, a kad se proširimo i ojačamo, ako nam bude potrebno, još čemo da oduzimamo od drugih. Nemojte misliti što sam ja u svećeničkoj odori, ali da znate da ja, kada je potrebno uzmem strojnicu u svoje ruke i tamanim sve do kolijevke, sve ono što je protiv ustaške države i vlasti«.[16]

Katolički svećenik — župnik i ustaški tabornik na Udbini Mate Moguš u svojoj kleronacionalističkoj netrpeljivosti i mržnji prema Srbima inicira njihovo uništenje i istrebljenje riječima: »Dosad smo za katoličku vjeru

13 Viktor Novak, isto, str. 295.

14 Viktor Novak, isto, str. 585.

15 Jakov Blažević, isto, knj. 3, str. 476—477.

16 Viktor Novak, isto, str. 627.

radili molitvenikom i krstom, a sada je došlo vrijeme da radimo puškom i revolverom. Pa ako budete tako radili, uživat ćemo plodnost mutilačkih bara«.[17]

Za Majstorovićem, Juričevim, Mogušom i drugima ništa nije zaostajao pop Jole Bujanović, ustaški bojnik, organizator i vođa »križara«, a za NDH osnivač ustaške jurišne bojne i vojne policije u Gospiću. Kao veliki župan Like u februaru 1945. godine dao je povješati 60, a u martu 30 muškaraca i žena, većinom Srba iz Gospića. Ovakvih i sličnih svećenika — dušebrižnika, zakletih ustaša prije i u toku rata, koji su obavljah vojne i druge ustaške funkcije, nije bio mali broj.[18]

Kada i tko je osnovao »Križarsko bratstvo« u Gospiću nema pouzdanih podataka. Poznato je da je sa istim 1937. godine rukovodio Stjepan Tomljenović Patak, student (za NDH ustaški stožernik u Gospiću) i Ante Brkljačić Pić, student. U ovoj organizaciji djelovao je i gimnazijski kateheta, ustaša Vladimir Kargačin. Organizacija je okupljala omladinu, đake gimnazije, učiteljske škole, studente itd. i odgajala ih u kleronacionalističkom, fašističkom duhu. Iz njenih redova potekle su na j zloglasni je ustaške ubice i koljači, koji su 1941. godine sačinjavali tzv. Pomoćni ustaški odred (PUO) i vršili masovne pokolje. U logorima Slano, Jadovno, Jasenovac i na drugim stratištima oni su svojim bestijalnostima i krvološtvima potvrđivali da su dostojni svojih učitelja. Još prije rata, za Banovine Hrvatske, javno su po Gospiću pjevali: »Vrati se, vrati, Ante Paveliću«, ili »Kad se Maček iz Ženeve vrati, dijelit će se Srbi i Hrvati«. Pored ovih i sličnih pjesama, međusobno su se pozdravljali fašističkim pozdravom (uzdignutom desnom rukom) uz povik ŽAP (Živio A. Pavelić), »Bog živi« i »Bog i Hrvati«, a kao znak raspoznavanja nosili su na reverima kaputa mali hrvatski grb u obliku trokuta.

Nisu bili rijetki ni slučajevi fizičkog napada gospićkih frankovaca na one za koje su smatrali da im smetaju, ili su za njih bili nepoćudni. Upravo po uzoru na Hitlerov Sturmabteilung. Tako su jedne noći 1939. godine sačekali Nikolu Francetića, agronoma, poznatoga komunistu iz Ličkog Novog i pretukli ga. U gospićkom parku Kolakovac, uz pucnjavu iz pištolja, kamenicama su napali poznate gospićke komuniste: Jakova Blaževića, Milu Počuču, Đuru Stankovića, Nedeljka Žakulu, Ivu čačića, Antu Rukavinu Buru, Nikolu Rupčića, Juru Naglića i dr. Za ovakve i slične ispade (izgrede) tadašnji organi vlasti Banovine Hrvatske u Gospiću, frankovce nisu pozivali na odgovornost. Prećutno se prelazilo preko svega jer su u redovima HSS-a, posebno u Građanskoj zaštiti imali infiltrirane svoje ljude, koji su ih štitili i njihove postupke zataškavah. Jedino, kada su izazvali nered za proslave Mačekova rođendana (1940. godine) onda ih je nekolicina istaknutijih internirana u Šid i Lepoglavu.

»Marijinu kongregaciju« organizirao je i vodio pop kateheta Nikola Mašić, profašistički i ustaški orijentiran. To je bila klerofašistička organizacija koja je obuhvatala srednjoškolsku žensku omladinu, članstvo u ovoj organizaciji za učenice bilo je obavezno. Iz njenih redova potekle su poznate ustaškinje, koje su rukovodile ženskim ustaškim organizacijama.

17 Viktor Novak, isto, str. 610.

18 Isto, str. 756—775.

Negdje 1939/40. godine osnovana je u Gospiću uz učešće gimnazijskog profesora Danijela Crljana, klerofašiste, »Hrvatska ustaška revolucionarna akcija« — HURA) kojom su rukovodili Josip Samardžija (student), Marko Frković, Ante Pihler (austrougarski oficir) i drugi. Nešto kasnije osnovana je i ženska ustaška organizacija »Revolucionarna ustaška ženska akcija« (RUŽA) pod rukovodstvom Josipa Šabana, Zdenke Janjić, Đurđice Hunjet i drugih. Osim studenata, đaka učiteljske škole i gimnazije, ove organizacije okupljale su i jedan broj trgovačkih pomoćnika, propalih i nedovršenih srednjoškolaca.

III

Slom Kraljevine Jugoslavije i proglašenje NDH (10. IV 1941.) gospićke ustaše — frankovci dočekali su vrlo dobro pripremljeni. Po uzoru na fašizam, koji ih je kao kvislinge i doveo na vlast, intencija im je bila ukloniti sve, što ih je moglo u bilo kojem vidu ometati u njihovoj vladavini. Za Srbe je bilo planirano potpuno istrebljenje. Pored fizičkog uništavanja, jedan dio srpskog naroda namjeravali su kroatizirati (pohrvatiti) putem prekrštavanja, uz angažiranje katoličke crkve.[19] U tu svrhu Pavelić je već 3. maja 1941. godine izdao zakonsku odredbu o prelazu s jedne vjere na drugu, a 30. juna 1941. godine izdana je i Instrukcija pod br. 48468/41. u kojoj je, uz ostalo, stajalo:

toč. 2) Grčko istočnjaci, koji dolaze u katoličke i župne urede da budu primljeni, moraju donijeti od kotarskih i općinskih poglavarstava potvrdu 0 ličnoj čestitosti. Ta se potvrda izdaje u sporazumu s ustaškim logorima 1 taborima. O tome trebaju općine i kotarske oblasti da izvjeste Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja.

toč. 3) Kod izdavanja tih potvrda treba paziti na grčkoistočne žitelje popove, trgovce, bogate obrtnike, seljake i uopće na inteligenciju da im se ne izdaju potvrde osim u slučajevima kada se doista dokaže njihova lična čestitost, jer je načelno stanovište vlade da se ovakovim osobama ne izdaju potvrde«.[20]

Ovu »Instrukciju« ustaški ministar Mile Budak dostavio je 14. VII 1941. godine pod br. 42687-B, 1941. godine biskupskim ordinarijatima NDH. U Okružnici nadbiskupske kancelarije kanonik univ. prof. dr S. Bašić, »Instrukciju« je protumačio ovim riječima: »Molimo preuzvišeni Ordinarijat, da bi u povjerljivoj formi obavijestio sve župske urede u pogledu primanja pravoslavnih u katoličku crkvu. Pravoslavnima se neće ni u kojem slučaju dopustiti da prelaze u grko-katoličku crkvu. Intencije hrvatske vlade, da se u katoličku crkvu ne primaju pravoslavni popovi, učitelji, zatim uopće inteligencija i napokon bogati sloj trgovaca, obrtnika i seljaka radi kasnijih eventualnih odredaba s obzirom na njih da se ne bi izvrgavala neugodnostima vjera i ugled katolicizma ... Niže i siromašno pravoslavno pučanstvo dopušteno je primati uz predhodnu pouku u katoličkim istinama. U koliko bi gore spomenuti navaljivali da budu primljeni, treba ih u zgodnoj formi zadržavati u katekumenatu ili ih na drugi način otkloniti.«[21]

Nema sumnje, katoličkoj crkvi je bilo poznato što se priprema srpskom narodu, posebno njegovoj inteligenciji, sveštenicima, učiteljima, trgovcima

19 Jakov Blažević, isto, knj. 3.

20 i 21 Viktor Novak, isto, str. 621—622.

i bogatijim seljacima. Predviđeno kroatiziranje putem prekrštavanja bila je samo iluzija. Pokolj u glinskoj crkvi (29. 7. 1941.) i u drugim mjestima, logori: Slano, Jadovno, Jasenovac, Stara Gradiška itd. gdje je poklano i pobijeno na hiljade i hiljade ljudi, žena i djece, svjedoci su kako se »niže i siromašno pravoslavno pučanstvo« kroatiziralo i prelazilo na katolicizam.

Uporedno sa Srbima, ustaše su pripremale smišljeno i sistematsko uništavanje Jevreja i komunista. Stav prema ovima proizlazio je iz nacističko-rasističkog stava Njemačke. Osim toga odnos prema komunistima bio je sadržan u samoj ustaškoj ideologiji koja je počivala na kleronacionalizmu i kao takva bila antikomunistička. Pripremano je i uništenje nepoćudnih Hrvata i svih onih koje su smatrali opasnima i neprijateljima. U duhu ovakve koncepcije ustaše su u svim krajevima otpočele hapšenjem i likvidiranjem viđenijih Srba i komunista.

U Gospiću je za preuzimanje vlasti na području Like bila formirana grupa od 6 članova pod nazivom »Oslobođenje«: Josip Samardžija, Ivan Tomljenović, Marko Frković, Ante Brkljačić, Lovro Duić i Frane Miletić, kao i Pomoćni ustaški odred (PUO) za vršenje patrola, straža, hapšenja, likvidacija i slično. PUO je imao oko 80—100 pripadnika, a sačinjavali su ga studenti, đaci, nedovršeni srednjoškolci, trgovački pomoćnici i šegrti. Sa zadacima, za koje su se ranije, niz godina, fanatično i sistematski pripremali, bili su upoznati skoro svi članovi.

Isti dan po proglašenju tzv. NDH »ustaški stan« (sačinjavali ga članovi grupe »Oslobođenje« i dr), smješten u staroj općini, oko 18 sati pristupio je hapšenjima viđenijih Srba. Hapšenje je vršio PUO, uz pomoć jednog broja pripadnika Mačekove Građanske zaštite, u grupama koje su brojile 6—8 članova. U bivšem Domu »Jugosokola«, u jednoj manjoj prostoriji, bila je smještena grupa za likvidacije: Mile Stilinović (Majinkin) Štuka, Niko Jelača Štakor, Zvone Naglić, Marko Maras Cigo, Joso Matijević, Jopa Suknaić, Vlado Levar, Braja Žumberac i drugi. Još prije izbijanja rata oni su sačinjavali neku vrstu frankovačke udarne grupe koja se fizički obračunavala sa pojedincima — njima nepoželjnim. Kasnije je ova grupa upotpunjena Stipom Brkljačićem (Linjakov), Krešom Rukavinom, Franom Svetićem, Blažom Došenom i drugim notornim ubicama-koljačima, te prozvana »desetina smrti« zbog likvidacije u Šaranovoj jami na Jadovnom. Kako se ovim ubicama došlo do naziva »desetina smrti«, nije poznato. Za pretpostaviti je da je u samom početku grupa za likvidacije brojila 10 članova i po tome dobila naziv. Činjenica je da je broj likvidatora na Jadovnom više nego dvostruk. Poznato je da su članovi PUO odlazili na Jadovno i učestvovali u likvidacijama.

Dva do tri dana poslije 10. IV 1941. godine u Gospić se iz internacije vratio Jurica Frković. Tada je po njegovom naređenju PUO raspoređen i u grupama poslan na teren u srpska mjesta i sela radi uspostavljanja ustaške vlasti, hapšenja i likvidacija. Grupe su bile raspoređene ovako: Lapac — Milan Mataija, oko 10 članova, Udbina — Tomo Duić, 7—8 članova, Gračac — Nikola Japunčić i Milan Alić, oko 15 članova, Ploča — Ante Čanić, oko 5 članova, Korenica — Juco Ugarković, oko 15 članova, Vrhovine — Zvonko Verzon (Ante), oko 10 članova, Vrebac — Zvonko Pezelj, 7—8 članova, Otrić — Gabre Šikić, 3—4 člana itd.[22]

22 Arhiv SUP-a SRH.

Zvanični nazivi ovih grupa nijesu poznati. Negdje su nazivane »ustaški stan«, a ponegdje je vođa grupe nazivan »ustaški povjerenik«.[23] Činjenica je da su ove grupe na terenu vršile hapšenja i uopće teror nad narodom, te počinile najsvirepije zločine — masakriranja, ubistva i pljačke. Nadzor nad njima su vodili ustaški emigranti Frane Šarić Franić i Joso Tomljenović, koji su u tu svrhu došli iz Zagreba.

Među prvim Srbima u Gospiću bili su uhapšeni i zatvoreni: Ilija Opačić, direktor učiteljske škole; Bogdan Bruić, advokat; Mihajlo Potkonjak Mićok, profesor; Ilija i Boško Plećaš, Milivoj Zec i Bogdan Novković, činovnici; Nikola Mihić, Milan Maksimović, Nikola Dukić, Milan Knežević i Bogde Stanić, trgovci; Milan Obradović, stolar; Ilija Žegarac, pekar; Petar Stanić, gostioničar; Jovo Krajnović, brijač; Janko Obradović, poduzetnik; Aleksandar Opačić Saša i Branko Basarić studenti; te učenici Bogde Počuča Maček (član SKOJ-a), Đorđe Rajčević i drugi. Treba istaći, da je veliki broj studenata i đaka Srba bio napredan i lijevo orijentiran.

Od žena prva je bila uhapšena Jela Počuča Zarijinka. Ubijena i bačena u jamu na Jadovnom.

Gospićki Srbi bili su zatvoreni u kaznionicu (nazivana od građana i »Gericht«) gdje su svakodnevno zlostavljani, tučeni i mrcvareni. Poslije govora ustaškog doglavnika Mile Budaka u Gospiću (2. maja 1941. godine) pomenuti su izvedeni u dvorište kaznionice, zatim povezani i odvedeni na gubilište. Tada se prepričavalo, a to su potvrdile i pojedine ustaše svojim izjavama, da su pobijeni i bačeni u Macolinu jamu na Janču. Istinitost ove verzije u izvjesnom smislu potvrđuje i slučaj Mile Vujnovića Pučana, koji je nađen mrtav kod Budačkog mosta. Vujnović je vožen u istom pravcu i nije isključeno da je iskočio iz kamiona i pokušao bijeg, ili je već ranije bio ubijen u kaznionici, pa je na tom mjestu njegov leš izbačen. Advokat Bogdan Bruić bio je u kaznionici odvojeno zatvoren i pod konac maja ubijen.

Uporedo sa Srbima pohvatan je i pohapšen jedan broj gospićkih komunista: Ante Rukavina Bura i Dinko Tomičić — studenti, Nikola Starčević — šušter, Tomo Balenović — činovnik, Franjo Zdunić Lav — gimnazijalac (član SKOJ-a), te lijevo orijentirani Jure Čorak, Milan Stopić, Drago Prpić Karlo i dr. Zatim je uhapšen Ivan Murković, predsjednik organizacije HSS sa još četiri člana HSS-a. čitava ova grupa, zatvorenih u kaznionicu, brojila je oko 22—23 zatvorenika. Među njima su se nalazili i članovi KPJ i SKOJ-a iz Perušića: braća Joso i Martin Dasović, Juka Kolak, Dane Balenović, Mića Kulaš i drugi. Nešto kasnije su uhapšeni Milan Svetić Mišo, gimnazijalac (član SKOJ-a), Ivan Alar, sestre Tekla i Ana Fajdić, Kata Bevandić — poznati kao naklonjeni komunistima i simpatizeri.

U toku aprila i maja 1941. godine ustaše su radile na učvršćivanju i konsolidiranju preuzete vlasti uz hapšenje istaknutijih Srba, komunista i Hrvata koje su smatrali nepoćudnima. Ova hapšenja i likvidacije po svom obimu nisu bila takvih razmjera, kao hapšenja, progoni i pokolji koji su uslijedili narednih mjeseci.

Masovna hapšenja, ubistva, pokolji, pljačke i uopće teror nad Srbima, Je-

23 Prema ustaškom ustavu osnovne jedinice organizacije su: »zbir« — okupljao je pripadnike ustaškog pokreta iz jednog sela ili naselja, »tabor« — skup zbirova sa područja općine, »logor« — skup tabora sa jednog kotara, »stožer« — skup logora sa područja županije. Na čelu čitavog ustaškog pokreta nalazio se Glavni ustaški stan (GUS). Na čelu »zbira« nalazio se zbirnik, »tabora« — tabornik, »logora« — logornik, »stožera« — stožernik i Glavnog ustaškog stana — poglavnik.

vrejima i komunistima otpočeli su početkom juna 1941. godine. Ustaše su pristupile ovakvim mjerama, bez obzira na planirano sistematsko uništavanje Srba, inicirani sve većim narodnim otporom protiv njihove vlasti, širenjem ustanka i NOP-a, te napadom njemačkog Reicha na Sovjetski Savez 22. VI 1941. godine.

Da bi svojim postupcima dali i zakonsku formu, ustaško Ravnateljstvo za javni red i sigurnost (RAVSIGUR) naknadno je izdalo (15. 7. 1941. godine) i zvaničnu naredbu: »Valja odmah otpočeti sa pritvorom svih Srba i Židova, koji su imalo poznati kao komunisti. Valja početi postepeno i faktički pritvarati i otpremati u zbirne logore »Gospić« Srbe iz pojedinih takozvanih pravoslavnih otoka, tj. specijalno paziti na to da budu financijalno jači i intelektualno«.[24]

Upravo tih mjeseci (juni—juli) razmiljeli su se po terenu ustaški funkcioneri (Budak, Artuković, Lorković, Žanić i dr.) da bi svojim govorima podstakli i ohrabrili područne ustaše na masovne istrebljivačke pokolje. Mile Budak među prvima, već 2. maja 1941. godine, drži svoj poznati govor u Gospiću (govorio je sa balkona bivšeg Sreza) u kojem uzvikuje: »Bježite psine preko Drine« i »Jedan dio Srba ćemo pobiti, drugi raseliti, a ostali ćemo prevesti u katoličku vjeru i tako pretopiti.« Šestoga juna drži govor u Križevcima, a 8. jula u Vukovaru, gdje istupa s parolom: »Ili se pokloni ili se ukloni«. U Pakracu je 20. jula rekao i ovo: »Jednog Vlaha posadi i ugosti za stolom, a drugoga sveži i sjedi na njega. Što ti misli onaj za stolom, isto ti misli onaj pod stolom. Zato zapamti i ovo: s Vlahom (Srbinom) jedi samo pola zdjele ubij ga zdjelom po glavi, jer će i on tebe«.[25] Slično Budaku govore i ostale ustaške glavešine. Tako je, na primjer, ustaški stožernik iz Banja Luke dr Gutić u Sanskom Mostu rekao i ovo: »I kod nas, uskoro, drumovi će poželjeti Srbalja, al Srbalja više biti neće. Izdao sam drastične naredbe za njihovo potpuno ekonomsko uništenje, a slijede nove za potpuno istrebljenje. Ne budite slabi ni spram jednoga. Držite uvijek na umu da su to bili grobari i uništavajte ih gdje stignete, a blagoslov našega poglavnika i moj neće vam uzmanjkati«.[26]

Za vrijeme kulminacije pokolja u Lici, Jurica Frković (veliki župan) poslije pokolja u Širokoj Kuli drži govor pripadnicima PUO, nazivajući ih »Žutim orlovima«, u kojem ističe: »Fundamenat na Jadovnom je od Srba i Židova, a glazura će biti od pokvarenih Hrvata«.

Podstrekivanja, koja su tih dana dolazila od ustaških vrhova, imala su svoju jezivu primjenu. Otpočeo je sveopći istrebljivački i uništavajući pokolj Srba, Jevreja, komunista i za ustaše nepoćudnih Hrvata. Nemilice su ubijani muškarci, žene i djeca. Pljačkana je imovina, a kuće i čitava sela spaljivani. Ustaške klerofašističke grupe, formirane od tipova sa izrazito patološkim svojstvima, vršile su neopisiv teror nad čitavim narodom. Zaskočen ustaškim zločinima i krvološtvima narod je bio užasnut i obezumljen. Koliko je u Lici u tim pokoljima i stradanjima ugašeno života radi ilustracije navodimo da je:

— u Divoselu pobijeno i poklano preko 997 muškaraca, žena i djece;
— u Smiljanu oko 550 pretežno žena i djece;
— u Širokoj Kuli ubijeno je 433 žena, djece i staraca;

24 Fikreka Jelić Butić, isto, str. 185—186.

25 i 26 Viktor Novak, isto, str. 605—608.

— u Kosi i Mlakvi kod Kosinja u jednoj kući spaljeno 275 žena, djece;
— u zaseocima kod Perušića pobito i poklano muškaraca, žena i djece: Tomaševići — 50, Pejnovići, Sitvuci i Gluičići — 46, Borčići — 65;
— u Buniću I 98 kuća spaljeno i 125 lica ubijeno;
— u Suvaji i Srbu 306 muškaraca, žena i djece pobijeno i zaklano;
— u Bubnju kod Lapca nekoliko stotina muškaraca, žena i djece ubijeno i poklano, kao i u Meljinovcu kod Lapca;
— u Štikadi kod Gračaca ubijeno i poklano oko 250 muškaraca, žena i djece;
— u Gračacu ubijeno 70 mladića koji su se na vojni poziv odazvali i, tako prevareni, pobijeni;[27]
— u Švici kod Otočca poklano 30 lica i
— u Brlogu kod Otočca ubijeno 50 lica.

Za vrijeme ovih pokolja punile su se ličke kraške jame, ponori i bezdani tijelima ljudi, žena i djece. Na području Perušića bačeno je u jame: Nezdravka — 13 lica iz Krša, Duman — 20 lica iz Lipova Polja, Pavkuša — 20 lica iz zaseoka Pejnovići i Uzelci; kod Pazarišta u jamu Ševići oko 1500 muškaraca, žena i djece, dopremljenih iz drugih krajeva zemlje; u Gornjem Kosinju kod Sv. Ane (crkve) bačeno je u jamu oko 200 ljudi žena i djece; na Janči u Macolinu jamu nekoliko stotina muškaraca, žena i djece, dopremljenih sa područja Like i iz drugih krajeva vozom, kamionima i drugim prevoznim sredstvima; u 6 jama na zapadnim padinama Velebita (područje Karlobaga) bačeno je preko 4200 muškaraca, žena i djece, dopremanih kamionima. Na rejonu Baških Oštarija (na Velebitu) u jami na Popratnjaku (brdo Badanj) našlo je smrt nekoliko stotina muškaraca, žena i djece, uglavnom Srba i Jevreja, dopremanih iz drugih krajeva zemlje. U kotaru Gračac u 4 jame (jedna na Kuku) bačeno je i ubijeno više hiljada ljudi, žena i djece.[28] Neke preživjele i pohvatane u ovim pokoljima ustaše su odvodile u Gospić u kaznionicu, a zatim u logore, ili izravno na druga gubilišta.

IV

Za istrebljenje i uništavanje Srba, Jevreja i komunista ustaše su se smišljeno i planski pripremale. U cilju ostvarenja svojih planova, prije nego su otpočeli masovnim terorom i pokoljem formirali su sabirne (zbirne) i koncentracione logore. Sabirni logori imali su prihvatno-tranzitni karakter, za razliku od koncentracionih kojima je bila namjena fizičko uništavanje interniranih. Upućivanje u logore bila je slobodna volja velikih župana, stožernika, logornika, tabornika, šefova redarstva (policije) zapovjednika vojnih formacija, specijalnih Pavelićevih izaslanika i si. Prema uputstvima ovih vršene su likvidacije zatočenika, dopunjavane samovoljom komandanata logora i posade koja je vršila obezbjeđenje.

Prvi sabirni logor na teritoriji NDH osnovan je 29. aprila 1941. godine u Drnju kod Koprivnice, u zgradama tvornice »Danica po kojoj je i dobio ime.[29] Odluka o njegovu formiranju donesena je 20. aprila 1941. godine. Prvi

27 Arhiv SUP SRH. Podaci su iz ranijeg poslijeratnog perioda. Treba ih uzeti kao približne. U nekim slučajevima kasnije se utvrdilo da je broj pobitih bio veći. Tako npr. za Divoselo je navedeno 650, a kasnije je utvrđeno da je pobijeno preko 670 lica od čega oko 200 djece.

28 Arhiv SUP-a SRH.

29 Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji, str. 58—59.

zatočenici u njemu bili su Srbi i komunisti (469) sa područja Grubišnog Polja, Križevaca i Pakraca. Kroz logor je prošlo oko 5000 interniraca, od čega oko 4500 Srba, 300—400 Jevreja, a ostalo su bili komunisti i Hrvati. Zbog gladi, zlostavljanja i ubistava život je u logoru izgubilo oko 200 zatvorenika. Internirani su bili iz svih krajeva Hrvatske i Bosne i Hercegovine. U grupi Jevreja nalazilo se 175 mladića Jevreja iz Zagreba, od kojih su mnogi bili lijevo orijentirani. Među njima je bilo članova KPJ i SKOJ-a.[30] Ovi mladići Jevreji 30. 6. 1941. godine otpremljeni su vozom za Gospić.

»Danica« je kao logor rasformirana prvom polovinom jula 1941. godine (datum nije poznat), a posljednjih 1600 zatočenika transportirano je u Gospić i Staru Gradišku.

U junu 1941. godine formiran je u neposrednoj blizini Gospića sabirni logor kojeg su ustaše zvanično nazvale »Zbirni logor Gospić«. Točan datum njegova osnivanja nije poznat. Početkom druge polovine juna već je postojao. Zapovjednik mu je bio ustaški poručnik — koljač Dragan Pudić Paraliza, a obezbjeđenje su vršile ustaše iz 17. i 23. ustaške polubojne. Nalazio se oko 3—3,5 km istočno od Gospića, na lijevoj obali rijeke Novčiće, udaljen od vode 250—300 m. Bio je smješten u 3 velike gospodarske zgrade (štale) opasane ogradnim zidom visine 2,5 m. Ovi gospodarski objekti, koje je još prije rata sagradila ugledna gospićka porodica Maksimović, bili su poznati pod imenom »Ma'ksimovićeve štale«. Kada su ih ustaše pretvorile u logor, zatočenici ga prozvaše »Ovčara«, po ovcama koje su se tu nekada nalazile.

U logoru »Ovčara« bili su internirani Jevreji, (muškarci, žene i djeca), žene Srpkinje i njihova djeca i jedan manji broj žena, komunista hrvatske nacionalnosti. Potjecali su iz svih krajeva Hrvatske — Zagreba, Ludbrega, Varaždina, Koprivnice, Dubrovnika itd; te iz Bosne i Hercegovine — Sarajeva, Zavidovića, Brčkog itd. Koliki je broj zatočenika prošao kroz logor nije poznato. Internirani su iz logora transportirani kamionima za Karlobag, a zatim brodicama na otok Pag u »Slano« gdje su na vrlo svirep način ubijeni.

U toku augusta 1941. godine u logoru se nalazilo oko 1500 muškaraca i žena i oko 100 djece. Poznato je da su prvom polovinom augusta otpremljena 4 kamiona zatočenica na otok Pag u »Slano« gdje su odmah po iskrcavanju na obali, na najzvjerskiji način pobite.

Glad, psihičko i fizičko iznuravanje, maltretiranje i zlostavljanje u »Ovčari« bili su svakodnevna pojava. Za sada se ne raspolaže podacima da su u logoru vršena ubistva — likvidacije. Međutim, u jednoj uvali, nedaleko logora, nalazio se u to vrijeme grob mlade žene ili djevojke. Navodno je bila Jevrejka. Na komadu drva (zabitog u grob) bila je pričvršćena fotografija. Da li je ova djevojka izvršila samoubistvo, umrla svojom smrću ili ubijena od ustaša, ostaje nerazjašnjeno.

»Ovčara« je kao logor ukinuta pod sam konac augusta 1941. godine. Pretходно (19. 8. 1941. godine) dopremljeno je iz logora »Slano« oko 450 (?) Jevreja i 360 Srba iz gospićke kaznionice. Obje ove grupe zajedno sa zatočenicima iz »Ovčare« su 21. 8. 1941. godine otpremljene vozom za Jastrebarsko, a zatim muškarci u Jasenovac, — a žene u Kruščicu kod Travnika.

Kaznionica u Gospiću, kod starijih građana poznata i pod imenom »Ge-

30 Dr Jože Romano, Jevreji Jugoslavije 1941—1945. žrtve genocida i učesnici NOR-a, str. 105.

rieht«, bila je velika četverokrilna zgrada cea 130 x 130 m na 2 sprata. Krila zgrade međusobno su povezana i zatvaraju dvorišni prostor sa bunarom na sredini. U prednjem zapadnom krilu zgrade, za Kraljevine Jugoslavije bili su smješteni: sud, javno tužilaštvo i gruntovnica. Ostala tri krila sačinjavala su kaznionica u koju se ulazilo sa istočne strane.

U aprilu 1941. godine Talijani su, jedno kraće vrijeme, u sjevernom krilu zgrade držali zarobljene oficire Jugoslavenske vojske. Poslije njihova odlaska ustaše su je u potpunosti preuzele i koristile, manjim dijelom kao kaznionicu, a u većini kao centar (logor) sabirno-tranzitnog karaktera. U nju su zatvarani Srbi, komunisti (muškarci i žene) i nepoćudni Hrvati. Zatočenici su bili iz svih krajeva Hrvatske, Bosne, Hercegovine i Srijema. Dopremani su vozom, kamionima, a ponekad i zaprežnim kolima (slučaj Srba iz Dvora na Uni i okolice Bihaća). Za transportiranja, naročito vozom (željeznicom), zatočenici su bili zgruvani u marvinske vagone po 50—60 ljudi i, bez obzira koliko je dugo transport trajao, nisu dobivali niti hrane, niti vode.

Na željezničkoj stanici u Gospiću, gdje se vršio utovar stoke, ustaše su ogradile prostor drvenim plotom u visini 2 m i tu istovarale transportirane. Na ovom prostoru vršio se i popis prispjelih, samo u prvo vrijeme. Prispjele je prihvatao ustaški nadporučnik Janko Mihalović, upravnik kaznionice za političke zatvorenike. Nakon popisa, tj. prihvata, žene, djeca, Jevreji i Hrvati odvažani su kamionima; a Srbi u dvoredima i četveroredima, vezani žicom dva po dva ili četiri po četiri, u koloni, koja je još i uzdužno bila povezana lancem ili konopom, odvođeni su pješice. Vrlo često bili su tako gusto povezani da su morali ići ükoräk, jer u protivnom ne bi mogli hodati. Kolone povezanih brojile su 100, 150, 200, 250 i 300 ljudi, prema tome koliki je broj bio dopremljen. Srbi su sa željezničke stanice otpremani u kaznionicu, a zatim na gubilišta, ili u logor na Pagu ili Jadovnom; ili su, što je bilo u većini slučajeva, izravno odvođeni na gubilište. Isti postupak je bio i sa muškarcima Jevrejima i Hrvatima, s tim što Jevreji nisu dopremani u kaznionicu. Žene Jevrejke i Srpkinje sa djecom otpremane su u logor »Ovčaru«, a zatim na otok Pag. Isti postupak je bio i prema ženama komunistima hrvatske nacionalnosti, s razlikom što je jedan dio njih smješten u kaznionicu. U slučajevima kada su transporti bili vrlo veliki, a u nedostatku prostora, ustaše su Jevreje smještali privremeno u dvorište i kino-salu stare općine. Bilo ih je smještenih i u dvorištu hotela »Lika«.

Polovinom jula 1941. u kaznionicu je iz Lepoglave dopremljena jedna veća grupa komunista, starih članova KPJ, na čelu sa Kavurićem, Krajačićem, Bukovcem, Ankom Butorac i dr. Tko je sve od komunista Srba, Hrvata i Jevreja bio otpremljen na Jadovno i likvidiran, podacima se ne raspolaže. Poznato je samo da je u grupi od 175 mladih Jevreja, dovedenih iz logora »Danica«, bilo članova KPJ i SKOJ-a, ali njihova imena za sada nisu poznata.

U mjesecima juni, juli i august 1941. godine, za vrijeme najžešćih pokolja, kaznionica je bila toliko puna da je u ćelije (zatvorske) bilo nagruvano i 25—30 ljudi. U ovako nabijenim ćelijama ne samo da se nije moglo sjediti, naprotiv, nije se moglo niti stajati. Vrlo veliki broj zatvorenika nalazio se i u zatvorskom dvorištu. Koliki je broj, posebno Srba, prošao kroz ovu kaznionicu nije poznato, a niti se raspolaže podacima. Teško da će se to bilo kada i utvrditi. Prema ocjeni nekih očevidaca u dvorištu kaznionice znalo je dnevno biti i do 5000 ljudi, a u vremenu od 20. 7. do 19. 8. 1941. godine oko 25000 ljudi prošlo je kroz kaznionicu.

Uslovi zatvorenika i onih koji su dovođeni i odvođeni dalje iz kaznionice bili su jezivi. Hrana se sastojala od nešto malo graha ili kaše, a u najviše slučajeva nije ni dobivana. Postupak je bio zvjerski. Ustaše su upadale u ćelije, tukle štapovima, bole noževima i ubijale. Takav postupak sa zatvorenicima bio je za čitavo vrijeme postojanja ustaša. Zločini koji su se ovdje činili neshvatljivi su i neopisivi. Tako, na primjer, Stevica Dukić (sin trgovca Dukića) mladić gimnazijalac, u to vrijeme (1941) imao je 16 godina, bio je u kaznionici izmasakriran. Nos i oba uha su mu odrezali, a zatim je likvidiran u Medačkoj plantaži. Sva njegova krivica sastojala se u tome što je bio sin trgovca Dukića. Inače, Stevica je materijalno i financijski potpomagao nogometni klub GOŠK i družio se sa njegovim igračima, te je pred slom Kraljevine isključen iz »Jugosokola«. Prema jednoj verziji (neprovjerenoj) slično je završio i prof. Mihajlo Potkonjak Mićok. Njega je ustaški emigrant Šarić Franić u ćeliji rasporio nožem »od učkura do bijela grla«. Kasnije je bankovni činovnik Ivan Zdunić iz Žabice ubijen u ćeliji iz revolvera, a zatim su mu prerezane žile na rukama itd.

Terka Franje Gojmerac, rođena 1901. u Zagrebu, privatna činovnica, govoreći o ustaškim zločinima u logorima, za zbivanja i zločinačke postupke ustaša u gospićkoj kaznionici je navela: »U kaznionicu Gospić stigla sam 20. VII 1941. Tu sam vidjela kako se danomice odvažaju ljudi, na hiljade, vezani žicom, na Jadovno i otok Pag. Stalno su dolazili veliki transporti iz čitave Bosne. Ti ljudi su putovali nekoliko dana u zatvorenim marvinskim vagonima, bez hrane i vode, u srpanjskoj vrućini. Onako žedni, gurali su se oko bunara u kaznioničkom dvorištu. Čekali su u dugim redovima da dođu do vode. Jedan od njih bio je malo nestrpljiv i to ga je odmah koštalo glave. Ubijen je od ustaše Nikole iz revolvera i ostao je na mjestu mrtav.

Često smo čuli zapomaganje iz ćelija, gdje su ustaše tukli i mučili ljude. U tim ćelijama bili su oni osuđeni na smrt gladovanjem i batinanjem. U noći kad se gasilo svjetlo, znali smo što to znači: izvlačili su mrtve iz ćelija, vidjeli smo to sa prozora. To su htjeli obavljati tiho i neprimjetno. Držim da je u ono vrijeme što sam bila u kaznionici Gospić (od 20. VII do 19. VIII 1941.) prošlo kroz nju oko 25.000 ljudi. Ime zapovjednika kaznionice ne znam. Za nas političke zatočenike bio je logornik Mihajlović, a mnogo je obilazio kaznionu i ustaša Pudić .. .«[31]

Ana Fajdić (Mile i Kate), uhapšena od ustaša u Gospiću 26. VII 1941. godine, između ostalog, je za ustaške zločine vršene u gospićkoj kaznionici navela: »Kroz ono vrijeme dok sam ja bila u kaznionici vršena su masovna zločinstva kao ubijanje, batinanje i slično, te sam tako gledala ljude čak i odrezanih uši i na svake muke mučenih. Osim toga bilo je skoro svakodnevno dopremanje i otpremanje transporta ljudi koji su otpremani na klanje, a to su nam baš govorili, da ovi ljudi idu na klanje, vakmani iz kaznione. Ovih slučajeva ne mogu nabrojiti, jer ih je bilo toliko mnogo, a kolone bi bile od prilike od 100—200 ljudi, kako koja, a bili bi vezani.. .«-[12]

Za vrijeme batinjanja, masakriranja i ubijanja po zatvorskim ćelijama us-

31 Arhiv Jugoslavije, ZKRZ inv. br. 9284 veza F. br. 3423.

32 Historijski arhiv Karlovac, Arhivski sabirni centar Gospić, k. 120/47 Ana Fajdić dala je pismenu izjavu 13. 9. 1947. prilikom suđenja inicijatoru ustaških pokolja u Lici, ustaškom stožerniku Stjepanu Tomljenoviću, osuđenom na smrt 1947. godine.

taše su na dvorištu zatvora stvarale buku udaranjem u razne metalne predmete, kako se ne bi čuli jauci i krici zapomaganja. Noću su iznosili na dvorište izmasakrirane i ubijene nastojeći to prikriti gašenjem svjetla. Zatim se vršio utovar, pri čemu su se čuli povici: »ulazi« i »penji se«. Oni koji su ostajali u ćelijama, znali su da su to njihova braća, rođaci, seljani i drugovi odvođeni na stratište.

Svakodnevno prijepodne u zatvorskom dvorištu formirane su kolone (dvoredne ili četveroredne) zatvorenika povezanih žicom međusobno i iizdQž kolone. Ove kolone odvođene su pješke na Jadovno. Uporedo s njima, vrlo veliki broj zatočenika prebacivan je na stratište jednim autobusom i s 2 kamiona. U toku noći žrtve su odvozili samo kamionima. Tih mjeseci to se ponavljalo iz dana u dan, iz noći u noć.

Paralelno sa formiranjem sabirnih logora ustaše su, uz instrukcije i učešće Nijemaca i Talijana, pristupile osnivanju koncentracionih logora. Logori su bili predviđeni za masovnu internaciju Srba, Jevreja, komunista i nepoželjnih Hrvata. Osnivači logora bili su Dido Kvaternik, Mijo Babić i Andrija Artuković.

U sklopu Ustaške nadzorne službe (UNS) 1941. godine formirani su Ured III i Ustaška obrana (UO). Ured III imao je, uglavnom, organizaciju i upravu nad logorima, a UO kao vojno-policijska jedinica obezbjeđenje logora i područja na kojem se on nalazio. Za formiranje i uspostavu logora bio je zadužen i dgovoran Mijo Babić, ustaški emigrant, koji je i ranije, prije formiranja Ureda III, pristupio organizaciji logora, hapšenjima, progonima i likvidacijama. Poslije njegove pogibije, juna 1941. godine, ovu njegovu funkciju preuzeo je poznati zločinac Vjekoslav Luburić Maks. Treba istaći da je i Luburić, kao ranije i Babić, bio izravno podređen i odgovoran Paveliću.[33]

Ne raspolaže se podacima, niti je poznato, čija je uopće bila zamisao da se prvi koncentracioni logori, nazivani i »logori smrti«, osnuju na otoku Pagu i u Lici — na Jadovnom. Da li su otok Pag i Lika zbog svog položaja i konfiguracije tla bili najpodesniji, ili je ustaška organizacija u Gospiću i Lici smatrana najpouzdanijom, ostaje nerazjašnjeno. Nije isključeno, da su kod odlučivanja presudnu ulogu odigrali Artuković, Budak i braća Mate i Ivica Frković, čiji je brat Jurica (ustaški veliki župan) rukovodio ustaškom organizacijom u Lici (u Gospiću) i kao takav ulijevao najviše povjerenja u ostvarivanje njihovih zamisli i ciljeva.

Koncentracioni logor na otoku Pagu je bio prvi koncentracioni logor kojega su osnovale ustaše, a zvanično je nosio ime »Logor Pag«. Sastojao se iz dva dijela: »Metajne« — logora za žene i djecu i »Slana« — logora za muškarce. Za sve vrijeme postojanja, do njegove likvidacije, njime je rukovodio ustaški emigrant, koljač Ivan Devčić Pivac, a ujedno je bio i zapovjednik 13. ustaške bojne, koja je obezbjeđivala logor. Njemu su bili podređeni: Maks Očić, zapovjednik u »Metajni«, i Slavko Baijak Ventura, zapovjednik u »Slanom«.

Podaci o osnivanju logora na Pagu međusobno su kontradiktorni. Prema jednima, neposredno iza proglašenja NDH na Pag su došli ustaški emigranti: Mijo Babić, Mijo Bzik, Ivan Devčić i drugi u svrhu odabiranja lokacije i osnivanja logora. Poznato je da su ustaški emigranti došli u zemlju 19. IV 1941. godine i, prema tome, njihov dolazak i posjet Pagu mogao je uslijediti naj-

33 Arhiv SUP-a SRH.

ranije koncem aprila, ili početkom maja 1941. godine. S obzirom na činjenicu da je odluka o osnivanju prvog sabirnog logora »Danica« donesena 20. IV 1941. nema sumnje da su ustaše paralelno s time užurbano radile i na osnivanju koncentracionih logora. Svakako u vezi s tim uslijedio je dolazak Babica i grupe ustaša na Pag. Za pretpostaviti je da je tada određena lokacija logora i donesena odluka o njegovom osnivanju. Prema podacima, prve radove oko podizanja logora izvodile su same ustaše. Najvjerojatnije da su ustaše izvodile radove na »Metajni«.

Tačan datum formiranja »Metajne« — logora za žene i djecu, nije poznat. Zvaničnih podataka nema. Ipak, može se prihvatiti pretpostavka da je u toku mjeseca maja 1941. godine bio osposobljen za smještaj zatočenika. Nalazio se na istočnoj obali Paškog zaliva, u neposrednoj blizini mjestašca Metajna. Sastojao se od 3 drvene barake. Prema podacima, prvi zatočenici logora bili su žene Jevrejke i djeca, dopremljeni iz Zagreba preko Gospića, koji su u logor stigli 24. juna 1941. godine. Upravnik logora bio je ustaški koljač Maks Očić, koji je pripadao 13. ustaškoj bojni, čiji su dijelovi vršili obezbjeđenje logora.

U logoru »Metajna« bile su smještene žene Jevrejke i Srpkinje, njihova djeca, te žene komunisti hrvatske nacionalnosti. Kapacitet logora nije poznat, a niti se raspolaže podacima o tome. Ne zna se ni koliki je broj žena i djece doveden u logor i pobijen. Na osnovu ekshumacije leševa — 293 žene i 81 djeteta — na prostoru logora »Slano«, gdje su bili dovedeni i pobijeni, dolazi se do zaključka da je u logoru posljednjih dana boravilo, tj. bilo zatočeno, cca 350 do 400 žena i djece. Ova cifra bi se mogla uzeti i kao kapacitet logora.

Činjenica je da je vrlo velik broj žena Srpkinja, Jevrejki i njihove djece, kao i žena komunista hrvatske nacionalnosti, koji su dovođeni iz svih krajeva Hrvatske, Bosne i Hercegovine, te sa samog područja Like, s intencijom da ih se internira u »Metajni«, već za samog sprovođenja bio likvidiran. Pobijeni su i bačeni u jame na zapadnim padinama Velebita, ili u more uz istočnu obalu otoka Paga. Poznato je da su početkom augusta 1941. godine četiri kamiona zatočenih žena iz logora »Ovčara« (u Gospiću) upućena u »Metajnu« i na istočnoj obali Paga, u neposrednoj blizini logora »Slano«, žene su iskrcane i odmah pobijene.

»Metajna« je za nesretne žene, majke sa djecom, djevojke i starice, bila pravo mučilište i pakao. Zločini i zvjerstva koje su nad njima ustaše činile, nepojmljivi su i neshvatljivi. Glad i žeđ čemu su izvrgavane po više dana (u jednom slučaju 46 dana) bili su popraćeni silovanjima, ubistvima, klanjima, masakriranjima (ženama su rezane dojke, trbusi i si.) i drugim sadističkim postupcima. Za ilustraciju treba navesti da su katolički svećenici: don Krsto Jelinić, župnik iz Barbata, Ljubo Magaš i Martin Maras dolazili jedänpüt nedjeljno u logor radi zadovoljavanja svojih seksualnih poriva. Silovali su mlade žene i djevojke, koje su poslije toga bile izmasakrirane i ubijene. Zapovjednik logora, koljač Devčić, svoje patološko-sadističke porive zadovoljavao je na taj način što je postrojavao gole žene — zatočenice i iz pištolja ih gađao u grudi.

Likvidacija logora »Metajna« izvršena je između 15. i 19. augusta 1941. godine na taj način što su zatočenice i djeca u tom periodu prebačeni u logor »Slano« gdje su pobijeni. Tom prilikom likvidirano je: 293 žene i 81 dijete. Talijani su 11. 9. 1941. godine izvršili ekshumaciju i pronađene leševe spalili.

Likvidacija zatočenica od ustaša, što je utvrđeno na otkopanim leševima, izvršena je na najbestijalniji način. Žrtve su usmrćivane tupim predmetima ili klanjem. Neznatan broj likvidiran je vatrenim oružjem.[34]

Ni zvaničnim podacima o datumu osnivanja logora »Slano«, za muškarce — Srbe, Jevreje i Hrvate — se ne raspolaže. Prema izjavama pojedinih bivših zatočenika proizlazi da su prvi radovi na podizanju logora otpočeli 25. juna 1941. godine, a izvodila ih je grupa od 200 Jevreja dovedenih iz Zagreba preko Gospića. Logor se nalazio na istočnoj obali otoka Paga, nasuprot Karlobagu, na goleti i kršu uvalice Slano po kojoj je i dobio ime. Za pretpostaviti je da su ustaše ovaj pusti i nepristupačni kraj koristili kao gub'ilište i prije osnivanja i podizanja logora. Ovaj logor je bio ograđen bodljikavom žicom, a sastojao se iz dva dijela — južnog i sjevernog — koji su međusobno bili odvojeni žicom. U južnom dijelu nalazili su se zatočenici Jevreji, smješteni u 3 drvene barake; a u sjevernom Srbi i Hrvati, smješteni u 10 drvenih baraka.[35] Da li je Slavko Baljak Ventura, koljač, bio cijelo vrijeme upravnik logora, nije poznato. Prema nekim podacima upravnici logora su se često mijenjali. Ni kapacitet logora nije poznat, a ne raspolaže se ni podacima o broju Srba, Jevreja i Hrvata koji su u njega dovedeni i pobijeni. Za sada to ostaje nerazjašnjeno.

Treba istaći da vrlo velik broj Srba, Jevreja i Hrvata, upućenih u logor »Slano«, tamo nikada nije stigao. Poznato je da su ih ustaše, prilikom sprovođenja preko Velebita, likvidirale i bacale u 6 jama na zapadnim padinama Velebita. Samo u jamu na Popratnjaku (brdo Badanj) kod Baških Oštarija bačeno je više stotina lica. Osim toga, vrlo velik broj je pobijen i bačen u more nadomak istočnoj obali otoka Paga.

Prvi zatočenici logora bili su angažirani na niveliranju terena, postavljanju ogradne žice, gradnji jedne dvospratne drvene barake i izgradnji puta (ceste) Baška Slana — Sušac. Zatočenici su u logor pristizali skoro svakodnevno u većim i manjim skupinama. U prvo vrijeme boravili su pod vedrim nebom, na zemlji i kamenu, noću i danju, izloženi vremenskim nepogodama. Radovi koje su obavljali bili su teški i iznuravajući. Radilo se 10—12 sati dnevno. Ishrana je bila više nego slaba: porcija tople vode sa nekoliko zrna graha ili s otpacima kupusa. Kruh je dobivan neredovito, u razmaku od 10 dana po 80 grama. Kasnije uopće nije ni dobivan. Voda za piće i kuhanje uzimana je iz vrulja kod obale i bila je slana.

Dana 3. jula 1941. godine logor je posjetio nepoznati ustaški oficir. Nije isključeno da je to bio Luburić jer, prema podacima, on je u to vrijeme boravio u Gospiću. Tada je izdvojena grupa od 55 starijih Jevreja, s obrazloženjem da idu u drugi logor, i likvidirana. Nekako u to vrijeme, nevrijeme je srušilo baraku, koja je bila u izgradnji, i pod ruševinama smrt su našla 3 zatočenika, a 10 ih je bilo ozlijeđeno. Ova desetorica idućeg dana iznesena su, s motivacijom da idu u bolnicu, i likvidirana. Neposredno iza toga izvršeno je prvo javno strijeljanje u logoru, kojem su prisustvovali svi zatočenici iz jevrejskog i srpskog dijela. Strijeljan je Vilhelm Keiser s obrazloženjem da je pokušao bijeg. Idućeg dana strijeljana su i dva Srbina (imena nepoznata) s insinuacijom da su napali stražara.

U srpskom dijelu logora postupak je bio još gori i svirepiji, nego u je-

34 Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji, str. 124—131.

35 Dr Joža Romano, isto, str. 123.

vrejskom. Zatočenici nisu smjeli sjediti, a niti ležati — morali su čučati. Međusobno nisu smjeli razgovarati. Ukoliko bi netko bio uhvaćen u razgovoru, odmah je bio ubijen. Kao Jevreji, i Srbi su izvođeni na radove i za rada bili zlostavljani i ubijani. Takav postupak primjenjivan je i prema zatočenim Hrvatima. Kako su pristizali novi zatočenici, tako su redovno iz logora odvođene grupe ranije dovedenih zatočenika. Odvođenje ovih i njihovo likvidiranje ustaše su prikrivale obrazloženjem da su premješteni u drugi logor.

Drugom polovinom jula 1941. godine dio logora, u kojem su se nalazili Srbi i Hrvati, bio je potpuno ispražnjen. U njemu je vladala dizenterija i kada su u taj prostor preseljeni Jevreji, zatekli su samo dva zatočenika koji su umirali.

Likvidacije zatočenika logora »Slano« većim dijelom su vršene bacanjem žrtava u more. Prethodno bi za žrtvu bio privezan kamen da bi potonula. Izvjestan broj zatočenika likividiran je nedaleko logora — na predjelu zvanom Furnaža. Žrtve su bacane, i u jame, i u iskopane rovove. Na tom predjelu nalaze se 3 veće masovne grobnice. Najveća se sastoji od 6 uzdužnih rovova dugačkih 7 m, dubokih 2 m, koji su na vrhu povezani poprečnim rovom dugačkim 56 m, dubokim 2—3 m i širokim 3 m. Na čitavom prostoru nalazi se još niz manjih i pojedinačnih grobova.

Ustaše su žrtve ubijale tupim predmetima, noževima i, najmanje, vatrenim oružjem. Prethodno su im vezane ruke žicom, a u nekim slučajevima i noge. To je potvrdila ekshumacija koju su načinili Talijani (11. 9. 1941.) petnaestak dana nakon likvidacije logora i odlaska ustaša sa otoka Paga. Tada je iz rovova izvađen 781 leš: 407 muškaraca, 293 žena i 81 djeteta. Uz pojedine ženske leševe pronađeni su i dječji, koji su bili zajedno vezani. Očito da se radi o djeci koja su zajedno s majkama živa bačena u rov, jer na njihovim leševima nisu pronađeni tragovi usmrćenja.[36]

Prije nego su otpočele likvidacijom logora »Slano«, ustaše su 12. augusta 1941. godine jednu grupu zatočenika brodicama prebacile u Barić Dragu, a zatim ih odvele u Velebit gdje su ih likvidirale. Istim putem odvedena je 15. augusta i druga grupa. Koliki je broj zatočenika bio u ovim grupama nije poznato. U to vrijeme, možda i nešto ranije, prema nekim podacima, odvedena je i jedna grupa od oko 3000 (?) Srba, navodno u pravcu logora »Jadovno«.[37] Najvjerovatnije da je ovom grupom ispražnjen dio srpskog i hrvatskog logora »Slano«. Međutim, kako se u podacima o logoru »Jadovno« nigdje ne spominje dolazak ovako velike grupe, dolazi se do zaključka da je navedena grupa zatočenika putem, negdje u Velebitu, likvidirana.

U noći između 19. i 20. augusta 1941. godine ustaše su u potpunosti likvidirale logor »Slano« i napustile otok Pag. Sa sobom su povele oko 450 preostalih zatočenika Jevreja (prema nekim podacima samo 100). Ovaj ostatak zatočenika otpremljen je u Gospić, a zatim 21. augusta 1941. godine transportiran, preko Jastrebarskog, za Jasenovac.

V

Koncentracioni logor smrti »Jadovno« nalazio se sjeverozapadno od Gospića — na udaljenosti od 23,5 km — duboko u šumi velebitskog masiva. Cesta koja vodi od Gospića na zapad prema Karlobagu na završetku 7-og km, iza

36 Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji, str. 124—131.

37 Dr. Jože Romano, isto, str. 123.

sela Podoštre, račva se i jedan krak se odvaja na sjever prema selima Trnovac i Jadovno. Put do Trnovca (3,6 km) prolazi ravničarskim terenom, a od trnovačke crkve penje se u serpentinama zapadnom stranom brda i nakon 3,5 km izbija na zaravanak (visoravan) nadmorske visine 805 m. Zaravanak je duguljasta oblika i proteže se od juga ka sjeveru u dužini od 2 km. Južna polovina zaravanka je široka oko 1 000, a sjeverna oko 500 m. Jadovno, po kojem je logor i dobio ime, je malo selo koje se nalazi na ovom platou. Prije rata imalo je oko 25, a danas svega 9 kuća. Od Jadovnog put nastavlja u šumu i vodi podnožjem istočne strane brda Metla, preko Murjanovice, čovnice i Bužimskog bila prema sjeveru. Upravo na mjestu gdje završava 8-mi i počinje 9-ti km ovoga šumskog puta sa desne njegove strane odvaja se staza (duga oko 450 m) kojom se silazi u uvalu — čačić-dragu, nazivanu i čačić--dolac. To je mali šumski proplanak (ranije imao dimenzije oko 70—90 m) sa blagim padom od sjevera prema jugu, obrastao starom bukovom i jelovom šumom. Upravo u tom proplanku ustaše su podigle logor »Jadovno«.

Prema podacima logor su osnovale poznate ustaše: Jurica Frković, veliki župan župe Lika i Gacka, Juco Rukavina, ustaški pukovnik, Stjepan Rubinić, šef ustaškog redarstva u Gospiću i Rude Ritz (bivši učitelj) ustaški satnik. Upravnik logora bio je Rude Ritz. Obezbjeđenje logora vršile su 17. i 22. ili 23. ustaška polubojna. Neposredni rukovodilac obezbjeđenja logora bio je ustaški poručnik Bešlić, student iz Splita.[38]

Prvi radovi na podizanju logora počeli su 24. juna 1941. godine. Izvodila ih je grupa od 25 mladih Jevreja izdvojenih iz skupine od 200 Jevreja koji su 23. juna 1941. dopremljeni vozom iz Zagreba u Gospić. Ovih 25 Jevreja, sa bodljikavom žicom za ogradu logora, prebačeni su kamionom u čačić-dragu. U prvi mah oni su, pod nadzorom ustaša, ogradili proplanak pričvršćivanjem žice (u visini od 1 m) za okolna stabla bukava i izvjestan broj stubova koje su postavili. Neposredno iza toga počele su stizati veće grupe od po 150—200 Jevreja i Srba.

Ograđeni prostor logora imao je ovalan oblik cca 90 X 60 m i konstantno je proširivan, pa su sredinom augusta, kada je logor likvidiran, njegove dimenzije iznosile 170—180 X 90 metara. Ogradna žica (u to vrijeme visoka 2,5 m) bila je dvostruka i gusto isprepletena sa međuprostorom od 1 m u kojem se nalazila spiralno isprepletena bodljikava žica. Ulazna vrata logora nalazila su se na sjeverozapadnoj strani, a bila su široka oko 3 m i načinjena također od bodljikave žice. Sa svake strane ispred vrata nalazio se po jedan ustaša — stražar.

U prvo vrijeme oko logora su bile podignute 4 drvene stražarske osmatračnice, koje su kasnije, najvjerovatnije proširivanjem logora, srušene. Poslije toga, kada je ograda dovršena, s vanjske strane ogradne žice bila su postavljena stražarska mjesta u razmaku 30—40 metara. Prema nekim podacima u čuvanju logora učestvovali su i domobrani. Nešto dalje, sjevernije od ulaznih vrata, a izvan logorske žice, nalazile su se dvije brvnare (barake), jedna manja za upravnika i veća (oko 8 m duga) za posadu obezbjeđenja koja je brojila 30-ak ustaša. Veća brvnara imala je po dužini (ispred sebe) povišeni drveni plato na kojem su se nalazila 2 mitraljeza (1 teški i 1 puškomitraljez). Plato je dominirao nad logorom i ustaše su svakodnevno iz mitraljeza puškarali iznad glava zatočenika.

38 Arhiv SUP-a SRH.

Za čitavo vrijeme postojanja logora zatočenici su bili angažirani na niveliranju terena i na drugim poslovima oko uređenja logora. Rušili su stabla koja su se nalazila unutar ogradne žice, čistili kamen i kopali povišeni dio proplanka. Radovi su bili teški i iznuravajući jer se radilo od jutra do noći.

Unutar logora, za smještaj zatočenika, nije bilo nikakvih objekata — baraka. Zatočenici su se nalazili pod vedrim nebom, danju i noću izloženi vremenskim nepogodama. Noći su posebno bile nesnošljive zbog niskih temperatura i vlažnosti šume. Sjedilo se i ležalo na goloj zemlji. Poneki od zatočenika imao je ispod sebe komad kore od drva ili nešto grančica i bujadi (paprati) sakupljenih u okolini logora pod nadzorom ustaša.

U početku, radi rušenja stabala i prikupljanja grana i bujadi, ustaše su izvodile grupice od 8—10 ljudi u neposrednu blizinu logora. Nešto kasnije počela je i izgradnja »sojenica« što su obavljali zatočenici. To su bile od granja napravljene nadstrešnice čija je krovna konstrukcija s prednje strane ležala na 2 stuba (visine 2 m) kojima su vrhovi bili povezani prečkom, a sa stražnje strane prislanjala se na zemlju. Međusobna udaljenost potpornih stubova iznosila je 2,5—3 metra. Krov su sačinjavale grane, bukve, jele i paprat. Pod jednu ovakvu sojenicu moglo je stati 10—15 ljudi.

Broj sojenica je rastao pristizanjem novih zatočenika. Prvom polovinom augusta 1941. godine one su činile potkovu (polukrug), otvorenu prema jugoistočnoj strani logora. Ispred potkove bio je sagrađen red sojenica u ravnici i one su zatvarale potkovu. U sojenicama su zatočenici bili smješteni prema nacionalnosti i međusobno odvojeni — posebno Srbi, posebno Jevreji, i posebno Hrvati. Jevreji su bili smješteni u zapadnom kraju potkove dugom oko 50 m. U razmaku 3—4 m nastavljale su se sojenice za Srbe i one su činile istočni krak potkove. Dužina im je bila oko 80 metara. U sojenicama ispred potkove, u dužini od 20 m, nalazili su se Hrvati, a na ove su se nadovezivale opet sojenice za Srbe u dužini od 50 metara. Razmalk između sojenica za Hrvate i onih za Srbe iznosio je 1,5—2 m. Udaljenost sojenice od ogradne žice bila je oko 25 m. Taj prostor je bio očišćen od rastinja, radi preglednosti. Zatočenici se nisu smjeli približavati ogradi bliže od 2 m. U protivnom, ustaška straža je pucala.

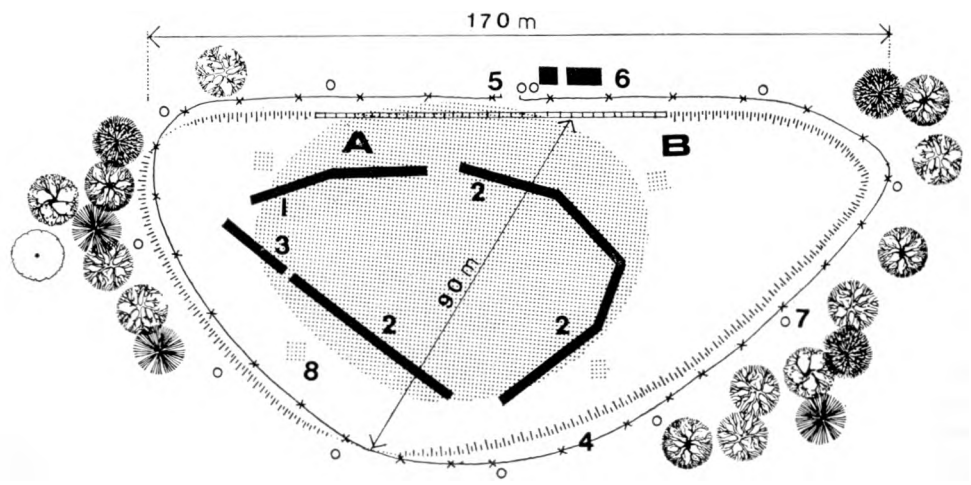
Hrana u logoru je bila mizerna nešto graha i vruće kaše. U prvo vrijeme logoraši su sami kuhali unutar logora u limenkama i porcijama. Kasnije se kuhalo pod nastrešnicom izvan žice, u blizini brvnara. Jevreji su bili snabdjeveniji posuđem od ostalih. Njima je dozvoljeno da ga prilikom dolaska u logor unesu. Ostali su zatočenici sami sebi pravili mala korita, izdubljena u komadu drva pomoću sjekire kojima su obarali stabla. Kasnije je kod izlaznih vrata logora jedan zatočenik pravio ova mala korita po nalogu ustaša. I hrana se izdavala kod ulaznih vrata tako da su po nju dolazili u redu, jedan po jedan zatočenik — posebno Jevreji, posebno Srbi, i posebno Hrvati. Vodu za kuhanje i piće donosili su zatočenici u 5 kazana, pod ustaškom stražom, sa izvora Crni potoci . Ovaj izvor nalazio se južno od logora oko 500——600 m.

Međusobno komuniciranje i razgovor u samom početku su dozvoljavani, ali kasnije je to bilo zabranjeno. I sami logoraši zazirali su od razgovora i izbjegavali kontaktiranja, bojeći se denunciranja. Svi su živjeli u jednoj beznadnosti, očekujući da svake sekunde, svakog časa, budu prozvani i odvedeni na gubilište.

Prvi zatočenici logora »Jadovno« bili su Jevreji. Osim onih 25 Jevreja, koji su izveli početne radove, već idućih dana dovedena je veća grupa Jevreja iz raznih krajeva sa područja Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Ovi Jevreji dovođeni su u logor izravno sa željezničke stanice. Uporedo s njima počelo je dovođenje i Srba koji su se nalazili u gospićkoj kaznionici. Oni su potjecali sa područja Like, Banije, Korduna i Bosne i Hercegovine. Koncem mjeseca juna dovedena je veća grupa Srba (Oko 400?) s područja Bjelovara, Grubišnog Polja i Pakraca. Kasnije, nakon ukidanja logora »Danica«, dovedeni su i drugi Srbi s ovoga područja, tako da je, prema podacima, s ovoga područja likvidirano 1486 lica. Svi su oni otpremani iz gospićke kaznionice za Jadovno u 2 kamiona i jednim autobusom, kojima su upravljali (šofirali): Mile Stilinović Štuka, Luka Polić i Ivan Halupa Puba. Zatočenici u kamionima bili su povezani žicom, za razliku od onih u autobusu. Za vrijeme prevoženja bili su pod pratnjom naoružanih ustaša. Svi su dopremani prije podne do crkve u Trnovcu gdje su istovarani (iskrcavani) i zatim, povezani dva po dva u kolonu, koja je još i uzdužno bila povezana lancem, odatle nastavljali pješke put za logor. Na ulazu u logor, za improviziranim stolom, prispjele kolone prihvatao je Rude Ritz, upravnik, i popisivao. Kasnije, tokom jula pa nadalje, popisivanje se nije vršilo.

Prvih deset do petnaest dana u logor su dopremane kolone zatočenika koje su brojile 150—200 ljudi. Kasnije je to prestalo i dovođene su svakodnevno manje grupe po 8—10 ljudi jutrom, a 10—20 predvečer. Ovo su najvjerojatnije bili ostaci prethodno likvidiranih kolona. Ponekad su u logor dopremane i tokom dana grupe od 30—40 ljudi, dovezenih kamionom.

Iz logora je pred večer ustaša Ritz, na osnovu nekakva spiska u vidu cedu-

Ustaški logor Jadovno

A — Logor u početku
B — Logor augusta 1941 g.
1 — Sojenica Jevrejska
2 — Sojenica Srba
3 — Sojenica Hrvata
4 — Ogradna žica logora
5 — Ulazna vrata
6 — Ustaške barake
7 — Stražarska mjesta
8 — 4-tri stražar. osmatračnice početnog logora.

lje, izdvajao manje grupe od 8 do 10 ljudi, i to dva do tri puta — ukupno oko 30—40 zatočenika. Oni su nevezani odvođeni stazom kojom se dolazilo u logor. Da li su ovi zatočenici, nakon što su se udaljili od logora, bili povezani nije poznato, ali 1—1,5 sat poslije njihova odlaska začula bi se pucnjava, na osnovu čega se može zaključiti da su bili likvidirani. Među zatvorenicima (logorašima) vladalo je mišljenje, da su svi oni koji su u to vrijeme odvođeni odlazili u smrt.

Kapacitet logora nije bio velik. Na to ukazuje i površina koju je zapremao. Na osnovu raspoloživih podataka dolazi se do zaključka da je u njemu dnevno prosječno bilo 1500 do 2500 ljudi. Koliko je uopće dovedeno zatočenika u logor i pobijeno nije poznato — to ostaje nerazjašnjeno. Poznato je samo to da je iz logora za njegova postojanja izašlo živih oko 50—55 zatočenika. Na osnovu analize podataka za pretpostaviti je, da je, za 55 dana njegova postojanja, u njemu boravilo Oko 4500 do 5000 ljudi, i to: Srba preko 4500, Jevreja oko 250—300 i oko 100 Hrvata.

Tačnih podataka o mjestu gdje su zatočenici logora likvidirani nema. Predmnijeva se da su likvidacije vršene na jami ispod Grgina brega. Na to upućuju izjave preživjelih zatočenika koji tvrde da se predvečer, nakon odvođenja pomenutih grupa zatočenika, iz toga pravca, čula pucnjava. Naznačena jama (ispod Grgina brega) nalazi se na završetku 7-og km, uz put koji vodi k logoru, a oko 1,5 km prije samoga logora. Ova jama do danas je ostala neispitana od speleologa.

Zločinački postupak ustaša prema zatočenicima, posebno Srbima, u logoru »Jadovno« ilustrira referat B. M. od septembra 1942. godine, rađen u Beogradu, koji govori o strahovitim zločinima ustaša i katoličkih svećenika nad srpskim življem u NDH. Referat obuhvata i logor »Danicu« kod Koprivnice. Na njegovoj 7. strani je navedeno: »Daleko veći logor bio je osnovan kod Koprivnice na prostoru napuštene fabrike »Danica«. To je skup starih dotrajalih zgrada i baraka. Režim je bio ustaški i prema tome strahovito oštar i surov. Brojno stanje se kretalo obično od 6—10.000. Dnevno su jedne grupe otpremane u Gospić, a druge pristizale, pa se može reći da je kroz Koprivnicu prošlo i više od 30.000 Srba. A bilo je nešto i Hrvata, komunista i Jevreja. Postupak je bio surov, zlostavljanje i mučenje svakodnevno. Bilo je i ubistava. Naročito su bili zlostavljani i mučeni srpski sveštenici. Ustaše su sa uživanjem čupali brade starim čestitim svećenicima, izbijali zube s kundacima i onako izmaltretirane tjerali na najteže fizičke inače potpuno besciljne radove. Hrana je bila do zla boga hrđava, spavalo se na goloj zemlji, možda malo slame, higijenski uslovi strahoviti. Paketi od kuće su stizali, ali su ih ustaše pljačkale. Ko je uspio prokrijumčariti nešto novca, taj je mogao da dođe do zalogaja hleba. Uhapšeni Srbi bili su intelektualci pokupljeni i dovedeni iz cele Hrvatske, građani, trgovci, zanatlije, razni službenici i seljaci, kvalitativno naš najbolji elemenat. U toku mjeseca juna počeli su transporti za Gospić u teretnim zatvorenim vagonima gusto nabijeni tako, da su ti jadnici trpili od nepodnosive zapare i žeđi. U Gospiću su te grupe sabirali u prostorijama zatvora Okružnog suda i kaznenog zavoda. I osim iz Koprivnice stizali su transporti i sa drugih strana. Dnevno je u Gospić dolazilo od polovine juna pa do 20. augusta po 1 000 uhapšenika, muških i ženskih. U tom zatvoru bile su neopisive prilike. Sve prenatrpano i sobe i hodnici i dvorište. Hrana nikakva. Na tolike hiljade svega jedan bunar. A ustaše nemilosrdno dan i noć tuku, muče i ubijaju. Pomoći ni odakle.

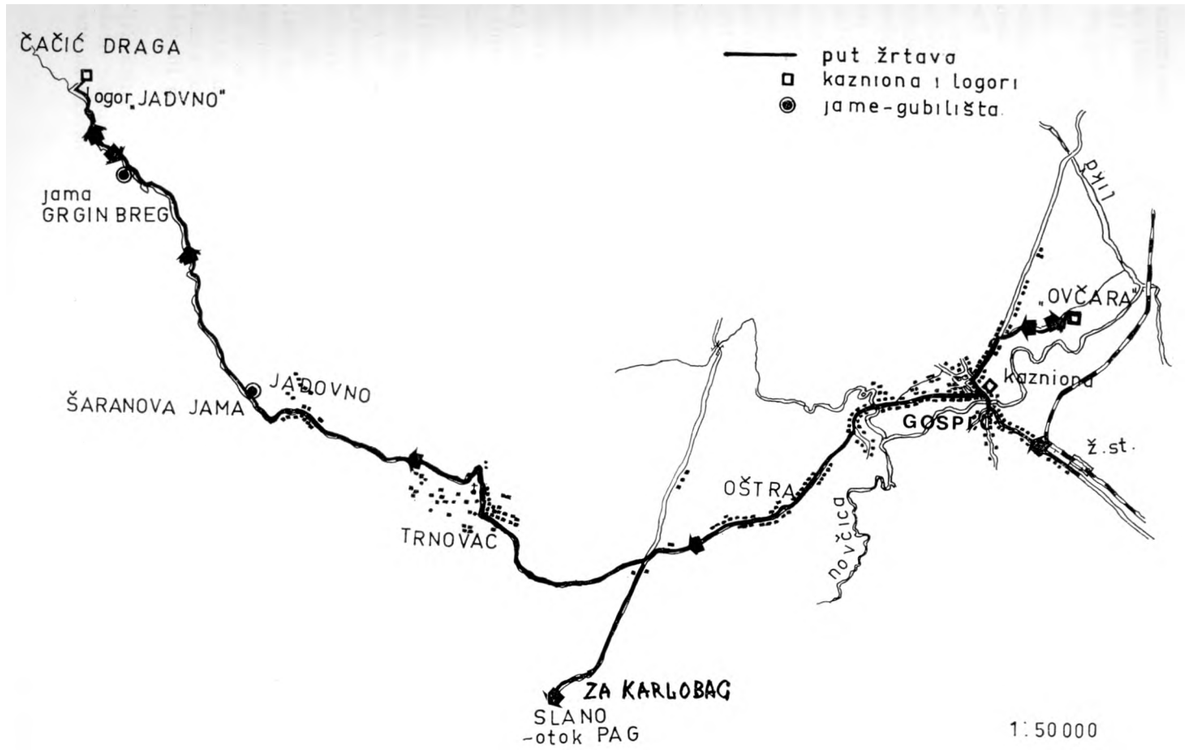
Svako jutro formirala se upravo pogrebna povorka. Po dva i dva vezana za ruke žicama, a pojedini parovi povezani spojenim lancem sačinjavali su tu tužnu povorku u jačini od 500 ljudi, jer taj lanac nije bio duži... Uz pratnju ustaša kundačeni i bijeni kretali su se ti jadni naši Srbi na svoj poslednji put. Na Jadovno.

Jadovno je mali proplanak ispod Velebita, daleko od Gospića, 16 km na visini od 1400 m. Tu je formiran logor u najsurovijem obliku. Nikakve zgrade ni barake. Dotjerani Srbi smješteni su u jedan prostor dobro ograđen žicom. Da bar donekle sklone glavu improvizovali su sjenice od granja. Patili su od gladi i hladnoće, jer su noći na toj visini bile neobično hladne, a ljudi slabo obučeni bez pokrivača. I opet maltretiranje sa teškim radovima potpuno beskorisnim. Hrana nikakva. Tako ispaćene, fizički i duhovno, ustaše su dnevno Srbe zvjerski ubijali. Tamo je bio jedan ponor, karakteristična formacija krasa čiju dubinu nije nitko izmjerio sa kraterom od metar i po prečnika. Na rub tog kratera dovodile su ustaše par po par vezanih Srba, jednog od njih ili puškom ili nožem ili maljem mlatili, taj se srušio u jamu, ponevši sobom nepovratno svog druga živoga. I tako je to išlo jezovito precizno. Svaki dan kao na letećoj vrpci u fabrici. Koliko je Srba našlo svoj grob u toj bezdanoj jami? Kad se zna da je dnevno u Gospić na Jadovno dolazilo isprva po 500, a kasnije i po dva puta dnevno toliko, i da je to trajalo sve do 20. augusta onda nije teško izračunati broj nevinih žrtava. Preko 30.000 hiljada na žalost ni jedan živi svjedok nije ostao. Tek se posrednim putem od ustaša moglo saznati koliko je na taj način Srba likvidirano. 20. augusta je taj logor hitno evakuisan zbog talijanske okupacije. Sve što je preostalo živo u Gospiću, ukrcano je u nekoliko vlakova strahovito nabijeno u zatvorenim vagonima i prevezeno u Jastrebarsko. Putem je nekoliko desetina umrlo od iznemoglosti i strahovite zapare u vagonima. Iz Jastrebarskog su muški bili prebačeni u logor Jasenovac, a ženske u Krušćicu kod Travnika u Bosni. Tih par dana u Jastrebarskom inače još jednu tešku etapu tih naših stradalnika na njihovom kalvarijskom putu. Nova mučenja i patnje. Jasenovac. Najstrašnije mučilište i gubilište. U Jasenovcu su se slegli ostaci logora Gospić i Koprivnica .. ,«[39]

Unatoč rigoroznim mjerama koje su ustaše sprovodile u cilju obezbjeđenja logora i nastojanja da ga održe u tajnosti, zatočenici su pokušavali bijeg. Dva su bijega završila uspješno, a jedan nije. Mane Čanak iz Kuzmanovače kod Široke Kule (danas penzionirani kapetan JNA) jedan je od prvih zatočenika koji je uspio pobjeći iz logora »Jadovno«. Drugi dan, nakon što je doveden u logor, bio je priključen grupi koja je išla pobirati granje i bujad oko logora. On je to iskoristio i pobjegao. Bijeg je izvršio negdje oko 6. jula 1941. godine. Drugi bijeg su ostvarili Branko Cetina iz Vrepca (danas penzionirani pukovnik JNA) i Savo Zoroja (poginuo u NOV) iz Pavlovca kod Vrepca. Iz logora su pobjegli četvrtoga dana nakon boravka u njemu. Obojicu su ustaše, sa jednom grupom zatočenika, izvele da sijeku stabla u neposrednoj blizini logora. Iskoristili su nepažnju straže i pobjegli. Bijeg su izvršili oko 10. jula 1941. godine.

Koncem jula 1941. godine bijeg su pokušali zajedno još 4 zatočenika. Njihova imena nisu poznata. Presjekli su ogradnu žicu, ali su ih ustaške straže primijetile i trojicu ubile, a četvrti je nestao. Tijela ubijenih unesena su unu-

39 Arhiv Jugoslavije, ZKRZ, inv. br. 12897.

Put žrtava od željezničke stanice Gospić do ustaškog logora Jadovno.

tar logora i stavljena uz ogradnu žicu u cilju zastrašivanja ostalih zatočenika. Šta se dogodilo sa četvrtim: da li je uspio pobjeći, ili je podlegao ranama, ostaje nerazjašnjeno.

Prvom polovinom augusta 1941. godine ustaše su jedan broj zatočenika iz logora sprovele u gospićku kaznionicu. To su bila desetorica Jevreja: Ivan Volner, Boris i Viktor Rozenvaser, Drago Mautner, dr Saša Blivajs, dr Emil Frojndlih, Ervin Gutman, Srećko Tkalčić, Aleksandar (prezime nepoznato) i Božo Švarc. Svih 10 pripadali su grupi od 175 mladih Jevreja dopremljenih iz logora »Danica«. Rat su preživjeli Švarc i Blivajs. Nešto kasnije vraćen je u kaznionicu i dr Bela Hohstetner, liječnik. On je također preživio rat i danas se nalazi u inostranstvu.

Tih dana je vraćena natrag u kaznionicu i jedna grupa (42—45) zatočenika, koju su pretežno sačinjavali Hrvati. O njihovim imenima i prezimenima vrlo se malo zna. Poznato je samo da su u njoj bili: Katić, bilježnik iz Smiljana, Ante Rukavina, zemljoradnik, Ratković, lugar, Hanžek, Mačekov ministar, predstojnik kotara Karlovac (ime se ne zna) Stevo ćirić iz Srbije, predratni ministar. Po povratku u kaznionicu ova grupa je zadržana u njoj oko 2 mjeseca, a zatim je jedan broj pušten na slobodu.

Logor »Jadovno« nekoliko puta su posjetili ustaški veliki župan za Liku i Gacku, stožernik i tabornik iz Gospića. Polovinom jula logor su posjetili i nepoznati ustaški oficiri. Kako su u to vrijeme dolazili u Gospić Dido Kvaternik i Vjekoslav Luburić, vjerovatno su to oni bili. Osim toga i drugi podaci govore da su njih dvojica posjećivali logore u Lici.

Likvidacija logora »Jadovno« izvršena je između 15. i 20. augusta 1941. godine. Ustaše su na uklanjanje i likvidaciju logora bili prisiljeni postupkom Talijana. Fašistička Italija je zbog svojih pretenzija i aspiracija na zapadno i južno područje NDH i reokupacije tog teritorija, kojega su činile tzv. II i III zona, izdala 15. augusta 1941. godine nalog 2. armiji za njihovu okupaciju. Talijani su svoj postupak pravdali širenjem narodnog ustanka koji se iz dana u dan razbuktavao i poprimao sve šire razmjere. Ustaše i Pavelić su stavljeni pred gotov čin. Zbog toga su užurbano pristupili likvidaciji logora »Slano« i »Jadovno« i uklanjanju tragova svojih zločina.

Kada su ustaše otpočele likvidacijom logora »Jadovno«, u njemu se približno nalazilo oko 1200 zatočenika — oko 900 Srba, i 250—300 Jevreja. Svi ovi zatočenici većim su dijelom pobijeni u neposrednoj blizini logora i bačeni u krašku vrtaču. Ova vrtača, promjera oko 20 m, nalazi se na južnoj strani i udaljena je od logora 40—50 metara. Na pobijene žrtve ustaše su nabacale kamenje, debla i granje.

Postavlja se pitanje, šta se dogodilo i kuda su nestale hiljade i hiljade polugolih i bosih, gladnih i žednih, obespravljenih i bez krivnje krivih nesretnika, povezanih u dvoredne i četveroredne kolone, koji su vođeni prema logoru »Jadovno«, a u njega nikada nisu stigli. Ove kolone jula—augusta 1941. godine išle su svakodnevno 3—4 prije i 2—3 poslije podne, a bile su duge 100 do 150 metara i brojile po 200—300 ljudi. Radi ilustracije kako su očevici vidjeli te kolone evo izjava dvojice od njih.

Sjećajući se događaja iz ljeta 1941. godine Stjepan Nikole Kosović iz Ličkog Novog je ispričao: »U ljeti 1941. godine, negdje koncem mjeseca srpnja i početkom kolovoza, ja sam kao dječak od 12 godina sa ostalim čobanima čuvao blago na predjelu koji mi zovemo Novoselo, a to je upravo mjesto gdje se cesta za selo Trnovac odvaja od glavne ceste Gospić—Karlobag. Tada

i nc

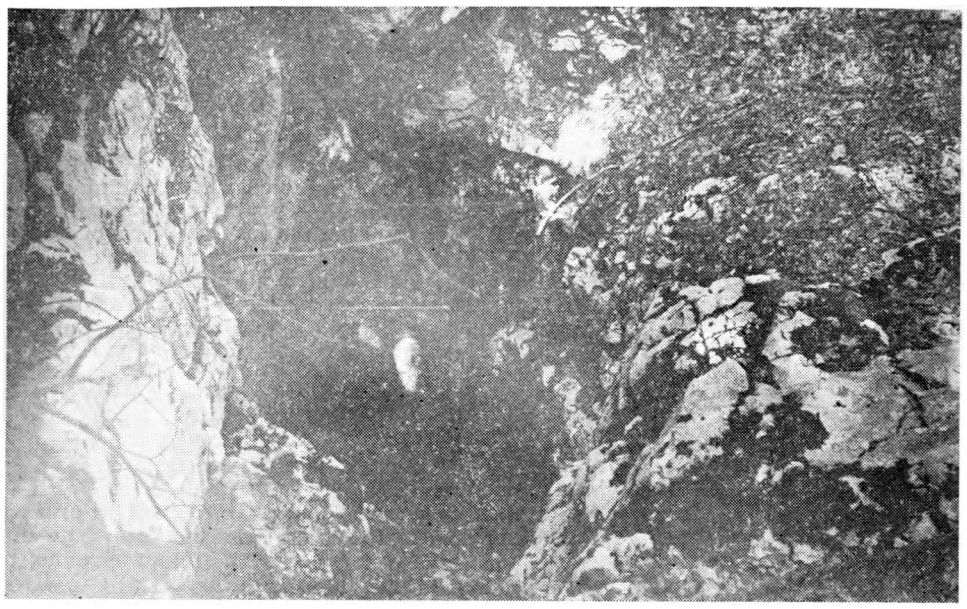
sam vidio skoro svaki dan da su ustaše vodile kolone uhapšenih i povezanih ljudi u pravcu sela Trnovac. Tih kolona bilo je i prije i poslije podne. Znalo je biti 3 do 4 kolone prije podne a 2 do 3 poslije podne. Kolone su bile duge, po prilici, 40 do 50 metara. Išle su u razmaku jedna od druge, po prilici, oko 50 metara. Uz kolone su išle ustaše. Ljudi u koloni bili su povezani dva po dva i još uzdužno između sebe. Ovi ljudi koji su bili povezani u koloni bili su obučeni različito. Vidjelo se da je bilo vrlo dobro obučenih koji su nosili kofere sa sobom. Izgledali su kao gospoda. Međutim, bio je vrlo velik broj i ljudi koji su bili bosi i goli — imali su na sebi samo košulje i gaće. U to vrijeme ja nisam znao tko su ti ljudi. Međutim, u selu se pričalo da su to Srbi i Zidovi i da ih gone bacati u jame, u Jadovno. Žena i djece među ovim ljudima nije bilo. Ostalo mi je vrlo dobro u sjećanju kada su nas neki iz ove kolone, nas čobane, dok smo ih promatrali u prolazu kraj ceste, pitah: »Da li je daleko grad Jadovno?« Mi djeca smo tada pokazivali rukom da je to u tom pravcu, ali nismo govorili koliko je daleko jer ni sami nismo znah koliko je daleko Jadovno«.[40]

Ivan (Joso) Fajdić iz Gospića, danas penzioner, je izjavio: »Godine 1941. imao sam nepunih 14 godina starosti. Bio sam đak nižih razreda gospićke gimnazije. Živio sam u Ličkom Osiku. U Gospić sam dolazio povremeno. Sjećam se da sam jednoga dana u ljeti, već su bile školske ferije, došao u Gospić. Stajao sam pred hotelom »Lika« i tada sam vidio kada su ustaše gonile kolonu Srba u pravcu Karlobaga. To je bilo prije podne. Kolona je bila duga od centra, tj. od hotela »Lika« do današnjeg Općinskog komiteta SKH. Kolona je bila svezana i to tako da su dva po dva bila vezana, a pored toga čitava kolona uzdužno. Ljudi koji su sačinjavali kolonu bili su različito obučeni. Vidjelo se da su to bili seljaci, ali je bilo i građana, što zaključujem po načinu odijevanja. Kolonu su sa strane pratile ustaše. Napominjem da u ovoj koloni nije bilo žena i djece.«[41]

Za sve ove nestale hiljade i hiljade ljudi, odvođenih u kolonama u »Jadovno«, daju odgovor Vodena ili Šaranova jama i druga gubilišta — prvenstveno Šaranova jama. Od puta koji od Jađovnog vodi u šumu, na udaljenosti od 1,8 km, odvaja se udesno staza 20 m duga, na nadmorskoj visini od 890 m, kojom se dolazi do Šaranove jame. Ova je jama ranije, u narodu, nazivana Vodena jama. Godine 1939. prozvana je Šaranova po mladiću Bubašu čija je porodica nosila nadimak Šarani. Bubaš je išao u sječu drva i vrzmao se oko jame (po pričanju, on ju je htio preskočiti) i u nju se survao. Njegov stariji brat pomoću konopca se spustio u dubinu i izvukao ga mrtva. Od tada jama nosi naziv Šaranova.

40 Stjepan Kosović je izjavu dao 10. 8. 1981. godine.

41 Ivan Fajdić je izjavu dao 6. 8. 1981. godine.

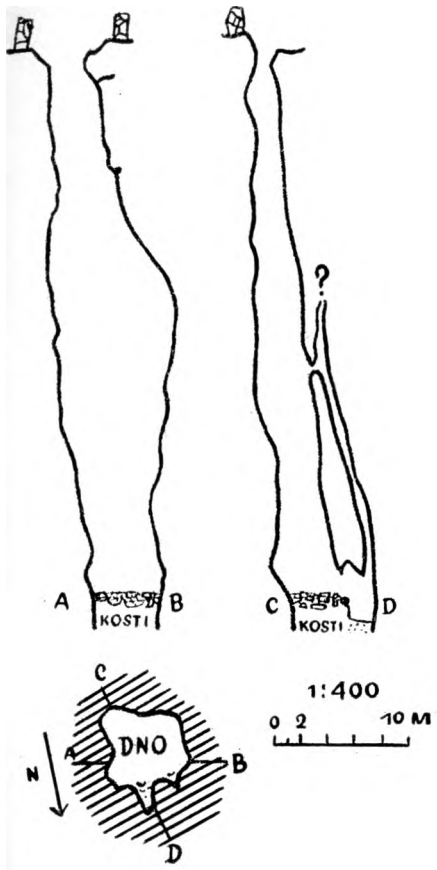

Šaranova jama, mjesto svirepih ustaških zločina.

Iz kaznionice i sa željezničke stanice u Gospiću, nesretni ljudi, žrtve, dovođeni su u kolonama ili kamionima upravo tu nad ovu jamu — gubilište. (Prema podacima, likvidacije u ovoj jami otpočele su koncem maja ili početkom juna 1941. godine). Na rub jame privođeni su u parovima dva po dva, kako su bili svezani, i ubijani, odnosno likvidirani tupim predmetima, noževima, a u manjoj mjeri i vatrenim oružjem. Ustaše su znale jednoga, od svezanih žrtava, usmrtiti da bi se drugi živ za njim sunovratio u dubinu. Nakon likvidacije likvidatori su za žrtvama bacali u jamu ručne bombe. Likvidiranje je, uglavnom, vršila grupa od 10 krvoloka, patoloških tipova, nazivanih »desetina smrti«. Za vrijeme likvidiranja druge ustaške zvijeri čuvale su kolonu nesretnika, koji su čekali dok na njih dođe red.

Šaranovu jamu — i uopšte logor »Jadovno« kao gubilište — ustaše su koristile čitavo vrijeme tokom juna i jula, pa sve do 20. augusta 1941. godine, dok nije likvidiran logor u Ćačić-dragi. Ukupno oko 80 dana. Prema nekim izjavama (usmenim) još pod konac mjeseca maja počela su dva kamiona voziti na Jadovno i pred zoru se vraćati. To se ponavljalo iz noći u noć sve do osnivanja logora (24. 6. 1941. godine) da bi se nastavilo do njegova likvidiranja, s tim što od osnivanja logora više nije bila tajna da se na Jadovnom vrše likvidacije.

Na pitanje: koliko je ljudskih žrtava za ovo vrijeme likvidirano na Jadovnom, nemoguće je dati precizan odgovor. Broj pobijenih je bez svake sumnje vrlo velik — ogroman. Prema jednim podacima: 35 000 lica. Uprošćenom analizom dolazi se i do cifre od preko 37.000 žrtava. Naime, uzme li se da su od 1—24. juna (24 dana) dva kamiona prosječno svake noći prevezla oko 40

Šarano va jama
Jama počinje otvorom 1,5 x 4 metra i takvom širinom pruža se do dubine od 12 metara, gdje se širina jame počinje neznatno povećavati da bi na dnu iznosila 4 x 6 m (vidi nacrt). Ukupna dubina jame iznosi 42,5 metara. Dno jame pokriveno je tankim slojem tucanika, koji je bačen u jamu vjerojatno prilikom gradnje ograde. Ovaj tucanik uglavnom je prekrio kosti. U sjevernom dijelu dna jame, gdje se ono pruža u obliku jednog kanala, debljina sloja kostiju iznosi 1,35 metara. Jama se pruža strogo vertikalno. Stijene su gole izuzev uskog vertikalnog kanala, koji se pruža iznad sjevernog dijela dna jame gdje su one pokrivene tankim slojem sigovine.
NAŠE PLANINE — Revija Planinarskog saveza Hrvatske, Tihomir Pajalić

ljudi, to ukupno iznosi 960 žrtava. Od 24. juna 1941. godine (osnovan logor) pa do 20. jula 1941. žrtve su dovožene kamionima na gubilište, ili u dva kamiona i jednim autobusom do trnovačke crkve, odakle su nastavljale put pješice. Paralelno sa ovima, koji su dovoženi, zatočenici su dopremani iz kaznionice i izravno sa željezničke stanice u kolonama (3—4 prije i 2—3 poslije podne) koje su brojile 100, 200, 300, pa i 400 ljudi. U kolonama, kamionima i u autobusu u prosjeku je dnevno odvođeno najmanje 450 ljudi. (Prosjek od 450 uzet je kao najniži, a u stvarnosti on je bio mnogo veći.) Iz toga proizlazi da je od 24. 6. 1941. do 20. 7. 1941. godine (26 dana) na Jadovno odvedeno 11 700 ljudi. Za period od 20. 7. do 19. 8. 1941. godine (30 dana) prema ocjeni očevidaca (Terka Gojmerac) samo kroz kaznionicu u Gospiću (bez onih koji su sa željezničke stanice izravno odvedeni) prošlo je oko 25 000 ljudi. Na osnovu iznesenoga proizlazi da je na Jadovno odvedeno i likvidirano: od 1—24. 6. 1941. oko 960, od 24. 6. do 20. 7. 1941. oko 11 700, a od 20. 7. do 19. 8. 1941. godine oko 25 000 — što ukupno iznosi 37 660 žrtava. Ovaj broj (37 660) žrtava, do kojega se dolazi ovako uprošćenom analizom, je približan i ne može se uzeti potpuno tačnim i konačnim. Teško da će se bilo kada utvrditi tačan broj žrtava koje je progutalo Jadovno. Jer, ustaše su za sobom uklanjale sve što bi moglo ukazati na obim njihovih zločina.

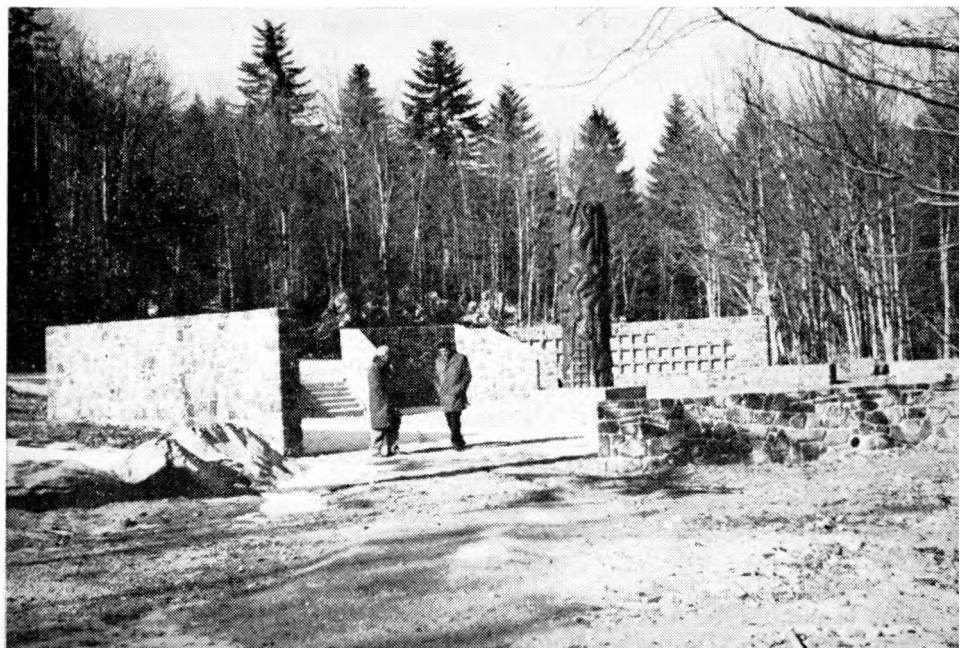
Sa sigurnošću se ne može tvrditi da je samo Šaranova jama grobnica žrtava na Jadovnom. To je i nemoguće. Do danas je ostala neispitana i neistražena slična jama na Grginom bregu, kao i široki lokalitet Jadovnog. Jama ispod Grgina brega je 5 km dalje od Šaranove, tačno na završetku 7-og km, uza sam rub puta s lijeve strane; a oko 1,5 km prije logora u čačić-dragi. Na osnovu podataka o logoru proizlazi da su ustaše vršile likvidacije i u ovoj jami. Na to ukazuje i pucnjava, koja se predvečer čula iz toga pravca, nakon što su prozvani zatočenici i izvedeni iz logora.

VI

Poslije rata oko Šaranove jame je podignuta zidana ograda od klesanog kamena visine 1,5 metar. Ulaz i pristup jami nalazi se na istočnoj strani. Okolina je obrasla visokom bukovom šumom. Na ogradnom zidu su spomen-ploče: jedna u spomen 1486 žrtava iz Grubišnog Polja i Bjelovara, a druga u spomen 8 žrtava iz Sremskih Karlovaca.

Jama na Grginom bregu ostala je neispitana i neistražena. Kao takva ostat će i dalje dok je speleolozi ne istraže.

Prostor nekadašnjega logora u čačić-dragi zapušten je i obrastao žbunjem. Šuma ga sve više preuzima, tako da se u skoroj budućnosti neće vidjeti ni obrisi platoa na kojem se nalazio logor. Južno ispod logora izgrađeno je spomen-obilježje: kameni plato 10 X 10 m, a na njegovoj istočnoj strani se izdiže spomenik od klesanog kamena 2 x 2 x 0,60 m sa mramornom pločom

U izgradnji, spomen obilježje na ustaške žrtve kod Šaranove jame na Velebitu, (snimio Radivoj Pešić)

i natpisom u spomen palim žrtvama. Vrtača, u koju su bačeni posljednji zatočenici logora, više se ni po čemu ne razlikuje od ostalih vrtača u Velebitu. Drveni plot, kojim je poslije rata bila ograđena, istrulio je i ni po čemu se više ne vidi da je i postojao.

Cesta koja vodi od Trnovca do Jadovnog vrlo je loša i za putničke automobile jedva prolazna. Od Jadovnog do čačić-đrage put je prohodan samo za terenska i teretna vozila. Ukoliko bi se netko i uputio u tom pravcu, morao bi ići pješice 8,5 km.

Za istaći je da spomen-obilježja na Jadovnom nisu u skladu sa brojem žrtava koje su tu pale. Iz pijeteta prema svima, koji tu ostaviše svoje kosti kao žrtve ustaško-fašističkog terora, trebalo bi više pažnje pridati spomen-obiIježjima i podići ih na nivo dostojan palih žrtava.

Mane Čanak

Kako sam pobjegao iz ustaškog logora „Jadovno“

Slom i kapitulacija Kraljevine Jugoslavije zatekla me na odsluženju vojnog roka u Šibeniku. Pet dana nakon toga nekako sam uspio doći kući — u Kuzmanovaču. Odmah sam saznao da je uspostavljena ustaška vlast, da ustaše patroliraju po selima, hapse ljude i da su već u Širokoj Kuli uhapsili oko deset ljudi. Osam do deset dana nakon mog dolaska u moju kuću dolaze trojica ustaša: Mile Rukavina Baćak, Ivan Obućina Mušlija i neki Nikola iz Perušića, prezime mu nisam znao. Tražili su da im predam oružje i vojnu opremu. Oružje nisam imao, a vojnu uniformu im nisam htio predati. Pretresali su kuću i našli vojničke cipele i dvije košulje. Mene su svezali žicom i poveli, a nađene stvari ponio je jedan od njih. Moja supruga, koja je ležala u postelji poslije poroda, ustala je i krenula za nama kukajući i moleći ih da me puste, jer smo tada imali troje male djece. Vodili su me tako svezanog oko 2 kilometra, a žena je stalno išla za nama i kukajući preklinjala ih da me puste. Najednom su zastali odvezali me i pustili. Sa suprugom vratio sam se kući. Nedugo poslije toga u mom selu uhapsili su još pet ljudi i također ih brzo pustili, a kasnije sam shvatio da im je to bila taktika kako ljudi ne bi bježali od kuće, kao i to da su trojica od ove petorice dali veću sumu novca za svoj otkup.

Na Vidovdan, 28. VI 1941. godine, pošao sam kositi svom komšiji Staniši Čoviću. Sa mnom je išao i Ilija Vujnović Bracija. Sreli su nas ustaše: Mile Rukavina i Ivan Obućina i uhapsili. Nisu nas vezali već su nam rekli da smo uhapšeni i da nas sprovode u Janjče. Upitali smo ih zašto nas vode u Janjče, udaljeno oko 50 km, kad imaju bliže ustaške vlasti — u Perušiću. Sjećam se da nam je tada Mile Rukavina rekao da bismo se u Perušiću loše proveli, a da će nas iz Janjče već sutradan pustiti kući. Jako sam se uplašio jer sam ranije čuo da tamo ima jedan bezdan u koji ustaše bacaju ljude.

U Janjci ustaše su nas zatvorili u podrum žandarmerijske stanice u kom

Mane Čanak lijevo i Stevan Korica Lola, Narodni heroj.

je bilo tridesetak ljudi: Borčića, Uzelaca (5), Pejnovića, Štakića i drugih čijih se prezimena ne sjećam. Među zatvorenim bio i jedan čovjek sa Korduna koga su ustaše uhapsili negdje na putu. Nakon 6 do 7 sati u podrum je ušlo nekoliko ustaša koji su nas povezali lancima, izveli iz podruma i potovarili u kamion koji je došao iz Gospića. Pratila su nas trojica ustaša naredivši nam da legnemo u kamionu. Tako su nas dopremili u dvorište kaznionice u Gospiću, a zatim zatvorili u potpuno praznu ćeliju na drugom katu. Prilikom zatvaranja evidentirali su nas u neku knjigu. U ćeliju nisu više nikoga dovodili. U njoj smo proveli oko šesnaest dana. Za to vrijeme samo su nas jedan dan izveli u dvorište kaznionice u šetnju. U ćeliju su svaku večer oko 7 sati dolazila dvojica ustaša, stari oko dvadeset pet godina i tukli nas kundacima i drugim predmetima koji su im se našli pri ruci.

Negdje sedamnaestog dana boravka u kaznionici izveli su nas u dvorište u kom se nalazilo 200 do 250 ljudi. Tu sam vidio nekoliko poznanika iz Vrepca: Branka Cetinu, Savu Zoroju, zatim mornaričkog podnarednika Đekića iz Divosela, Jovu Vlaisavljevića, Milu Vučkovića, Glišu NoVkovića i još neke druge čijih se imena više ne sjećam.

Ustaše su nam naredili da izvučemo kaiševe iz hlača, a tko je imao bolje cipele, ili neki bolji komad odjeće, također je morao skinuti. Za to vrijeme sa prozora kaznionice gledali su nas Talijani i bacali nam neke male kruške. Tu u dvorištu odvojili su jednu grupu od 30 do 40 ljudi, među kojima sam bio i ja, nevezane utovarili u jedan manji autobus i prozvali nas iz one knjige

u koju su nas upisali prilikom zatvaranja. Dovezli su nas u selo Trnovae i istovarili ispred trgovine, podno jednog uzvišenja na kojem je bila crkva. Po izlasku iz autobusa ustaše su nas vezali lancima za ruke, dvojicu po dvojicu, i zadržali nas tako dok čitavu preostalu grupu iz dvorišta kaznionice nisu tu dopremili, pomenutim autobusom i nekim manjim kamionima. Vezane dva po dva poveli su nas oko 13 sati cestom uz Velebit. Naišli smo na jedan izvor (negdje blizu Jadovnog) i ustaše su nam dozvolili da onako vezani pijemo vodu, pošto kolona nije bila vezana i uzduž. Sa mnom je bio vezan Glišo Novković, rodom iz nekog sela kod Studenaca.

Pred logor »Jadovno« smo nekom šumskom stazom stigli u predvečerje. Čitavu kolonu pratila je straža od pet naoružanih ustaša u oficirskim uniformama Jugoslavenske vojske. Jedan od te petorice bio je Pave iz Brušana (ili okolice) koji je bio sa mnom na odsluženju vojnog roka, ali mu nisam znao prezime niti sam mu se smio javiti jer sam bio uplašen kad sam vidio kuda nas vode.

Vezane uveli su nas kroz jedan uži otvor u žici kojom je bio ograđen logor i odriješili nas. Tu nam je komandant logora Rude Rie održao govor. Da se on tako zvao, rekao mi je Glišo Novković, kao i to da je prije rata bio učitelj u Podlapači. Rekao nam je da se u prvo vrijeme za jelo poslužimo porcijama logoraša koje smo tu zatekli i da napravimo ležajeve od mahovine i lišća u vidu sova.

Logoraši, koje smo zatekli, imali su neka drvena korita iz kojih su jeli, a Jevreji neke limenke i lavore. U logoru sam ponovo susreo nekoliko poznatih ljudi, među kojima i Branka Cetinu iz Vrepca. Mene je prepoznao jedan ustaša kojeg sam upoznao prije rata na pijaci u Gospiću. Prišao mi je i upitao otkuda sam, a kada sam mu rekao, onda me udario nekoliko puta kundakom. Bilo je tu ljudi iz raznih krajeva, čak iz Bosne — od Bugojna, Petrovca i Krupe. Sjećam se i jedne skupine Dalmatinaca (negdje oko 200 ljudi) odjevenih u nekakva plava radnička odijela. Njima nije smio niko prilaziti, a imali su, koliko sam mogao primijetiti, i neki poseban tretman i prave porcije za jelo.

Logor se nalazio u nekoj manjoj uvali i bio je ograđen bodljikavom žicom visine oko 2,5 metra. Toga dana ustaše su doveli i neke ljude, koji nisu bili logoraši, da popravljaju i učvršćuju ogradnu bodljikavu žicu. Na sredini logora nalazila se jedna vrtača oko koje su logoraši navozili zemlju. Vrtača je služila kao zahodska jama za logoraše.

Oko logora bila je postavljena straža, sastavljena od naoružanih ustaša, raspoređenih tako da je otprilike na svakih deset metara bio jedan stražar, a ukupno ih je moglo biti nešto više od jednog voda. Straža je bila raspoređena izvan logorske žice. Na samom ulazu u logor bila su dva stražara, a sa svake strane bila je postavljena slika Ante Pavelića. Nedaleko od ulaza bila je neka nadstrešnica, pokrivena limom, u kojoj bi odmarala smjena straže. Nedaleko od nje bile su dvije drvene barake: u jednoj je bila kancelarija Rude Rica, a u drugoj su spavali ustaše. Kako i gdje su se ustaše hranili, nije mi poznato, a mi logoraši kuhali smo nekakvu hranu (ili, bolje reći, vodu od pasulja) u samom logoru, nedaleko ogradne žice.

Dok sam bio u logoru, ustaše su izvodili skupine od 20 do 30 logoraša da sakupljaju granje i mahovinu od čega bi u logoru pravili »sove« za spavanje. Ove grupe uvijek su pratila po dvojica naoružanih ustaša.

Istoga dana, kad su doveli moju grupu u logor, navečer sam sa još jeđa-

naestoricom išao sa nekim kazanima po vodu. Pratila su nas dvojica naoružanih ustaša, a kad smo stigli do izvora, tamo su nas tukli i pri povratku u logor tjerali da pjevamo četničke i komunističke pjesme. Sjećam se da su tada ustaše natjerali Savu Zoroju iz Vrepca da pjeva: »Paveliću živila ti ruka, što ti ubi srpskoga hajduka«.

Drugog dana sam, u grupi od oko trideset ljudi, tri puta izlazio iz logora na sakupljanje granja i mahovine, a stalno su nas pratila dvojica ustaša. Kada smo se treći put vraćah u logor, dvadeset do trideset metara od ulaza, ja sam se odlučio da pobjegnem. Skočio sam ü stranu, preskočio neku kamenu ploču i potrčao. Jedan od ustaša ispalio je dva metka za mnom. Nastavio sam da trčim u pravcu zapada i izbio na najvišu čuku Velebita, odakle sam ugledao more i zaključio da se nalazim negdje istočno od Karlobaga. Na tome predjelu nije bilo šume pa sam se malo povratio natrag, a zatim krenuo kroz šumu i izašao negdje između Trnovca i Pazarišta. Približio sam se jednoj kući i čuo razgovor muža i žene, koju je on zvao Luja. Nisam im se javljao, već sam se ponovo orijentirao prema brdu Oštra, prešao preko bara i tri puta preko neke vode koja je jako vijugala. Na barama sam naišao na neki tor i, pošto je već bila blizu noć, a i kiša je padala, uvukao sam se u kućicu za psa i u njoj zaspao.

Pred zoru probudio me razgovor nekih ljudi koji su sa sjekirama išli u pravcu šume. Po njihovom razgovoru zaključio sam da su Srbi i da sam negdje blizu Divosela. Ljudima se nisam javljao, već sam došao do neke kuće pred kojom je stajala jedna ženska. Pitao sam je kako ću najlakše stići u Počitelj. Ona mi je pokazala put. U Počitelj je bila udata moja sestra. Stigao sam kod nje i ona mi je dala oputare da obujem. Ubrzo je u kuću ušla njena kćerka i rekla da su ustaše došli u selo. Ona me izvela iz sela u njive gdje je kosio njen otac, a on mi je pokazao put za Vrebac. Kada sam prešao prugu, naišao sam na Danu Dragosavca koji mi je pokazao pravac za Kuzmanovaču. Negdje pred noć došao sam kući, najeo se, uzeo ćebe i otišao u šumu gdje sam se skrivao do ustanka.

Branko Cetina

Sjećanja na zatvor u Gospiću i bijeg *iz* logora „Jadovno“

Odmah nakon proglašenja NDH 12—15 ustaša dolazi u Vrebac radi uspostavljanja nove vlasti. Smjestili su se u Sokolski dom. Ustaša iz Gospića Zvonko Pezelj, bio im je nekakav vojni starješina, a idejni i duhovni vođa Tomo Župan Tomiša iz Barleta. Ubrzo po dolasku u selo ustaše, pod raznim izgovorima, počinju da hapse uglednije domaćine, inteldktualce, viđenije mladiće i radnike, koji su se u ratnom metežu vratili svojim kućama. Uhapsili su i mog oca i navodno ga odveli u logor na otok Pag. Od dolaska u Vrebac, pa

sve do mog hapšenja, stalno su pratili moje kretanje i držali me pod prismotrom.

Dana hapšenja tačno se ne sjećam. Bilo je to negdje pred kraj juna 1941. godine kada sam pošao u trgovinu da kupim cigarete i još neke stvari. Pred samom trgovinom presrela me ustaška patrola od trojice ustaša, uhapsila i odvela u zatvor koji se nalazio preko puta — u podrumu kuće Save Dragosavca. Istoga dana zatvorili su i Milu Mandarića iz Vrepca i Savu Zoroju iz Pavlovca, a iz Mogorića su dotjerali i zatvorili Milju Vučkovića i Jovu Maljkovića Mačkića. U zatvoru su nas držali sedam dana i za to vrijeme nas nisu tukli. Sedmi dan su po naređenju Tomiše Župana pustili iz zatvora Milu Mandarića, a nas četvoricu vezali nekim kanapom dva po dva, utovarili u zaprežna kola ovdašnjeg seljaka Mane Božića i odvezli u Gospić. Na putu do Gospića pratila su nas dvojica naoružanih ustaša koji su inače bili »na službi« u Vrepcu. Prilikom sprovođenja u Gospić, na putu između Bilaje i Gospića — na Visokom brdu — odvezali su nas, da bismo pogurali jedan ustaški kamion koji je tu ostao u defektu. Kad smo krenuli dalje prema Gospiću, nisu nas ponovo vezali.

Kad smo stigli u Gospić, ustaška pratnja predala nas je ustašama u gospićkoj kaznionici. Strpali su nas u jednu ćeliju na prvom katu gdje je već bilo 8—10 zatvorenika iz okoline Ličkog Petrovog Sela i Bihaća. Nakon tri dana premjestili su nas u drugu ćeliju, s prozorom okrenutim prema dvorištu, koja je bila nešto prostranija. U ovoj ćeliji smo prvi dan mogli i da legnemo na patos, ali već drugi dan dotjerali su grupu ljudi, Srba i Hrvata iz Zagreba. Iz te grupe sjećam se Stjepana Kučiša (mislim da živi u Zagrebu).

Slijedećeg dana ustaše su dotjerali jednu grupu ljudi od Dvora (sa Banije) i jedan dio njih nagurali u našu ćeliju. Ovi su ljudi jedva stajali na nogama, a po tijelu i licu imali su mnogo krvi i krvavih ožiljaka po čemu se vidjelo da su ih ustaše prethodno mnogo tukle i mrcvarile. Negdje predvečer istoga dana u našu ćeliju upala su tri ustaše. Bili su to mlađi ljudi, negdje između 20 i 30 godina. U rukama su imali štapove dužine oko pola metra i njima počeli nemilosrndno da mlate koga su stigli, a najviše Banijce pošto su bili prvi do vrata. Naime, u ovoj ćeliji bilo nas je öko 25. Bili smo nabijeni jedan do drugoga i morali smo stajati i danju i noću jer nije bilo mjesta da sjednemo. Sutradan su nas izveli u dvorište u šetnju i dok smo šetali u krug, četvorica ustaša nas je mlatila — nekoga nogom, nekoga šakom, a nekoga drvenom palicom. Jednog Banijca udarili su po glavi tako da je pao obliven krvlju. Ustaše su ga odvukle pod česmu u dvorištu i polile vodom. Uskoro se ova krvava šetnja završila. Vraćajući se u ćeliju nosili smo onog premlaćenog Banijca pošto nije mogao da hoda. Navečer su ovoga i još jednoga Banijca odveli iz ćelije i više ih nismo vidjeli, a više nas ni u šetnju nisu izvodili.

U kaznionici su nam davali jednom dnevno jesti — naizmjenično: jedan dan malo pasulja, a drugi dan kašu. U ćeliji se nalazila i kibla za vršenje nužde tako da iz ćelije nitko nije mogao izlaziti. Svako veče su ustaški batinaši ulazili u ćelije i premlaćivali zatvorenike, a da se ne bi čuli jauci i zapomaganje, na dvorištu su ustaše zvonile nekakvim zvonima ili snažno udarali po težim metalnim predmetima, što je prigušivalo jauke zatvorenika. Poslije tih premlaćivanja u dvorište kaznionice dolazio bi kamion, a onda bi iz ćelije izvodili grupe zatvorenika, tovarili ih u kamion i odvozili, za nas, u nepoznatom pravcu. Pošto se to događalo uglavnom noću, to mi nije po-

znato da li su ljude prije ulaska u kamion vezali ili nisu, ali sam prilikom tih odvođenja uvijek čuo veliku galamu i urlanje ustaša: »Ulazi!« i »Penji se!«.

Jedanaesti dan boravka u gospićkoj kaznionici sve nas iz moje ćelije ponovo su izveli u dvorište, u šetnju. Tek što smo napravili jedan krug, a u dvorište su ušli kamion i omanji autobus. Odmah nakon toga ustaše su počeli vezati dvojicu po dvojicu i gurati ih u kamion. Kad su napunili kamion, nas ostale potovarili su nevezane u autobus. Dok su vezali ljude i gurali ih u kamion, jedan ustaša prišao je nekom stasitom, izrazito brkatom Banijcu i iščupao mu brk. Čovjeka je oblila krv, a kada se počeo brisati, ustaša ga udario još nekoliko puta šakom u nos i u stomak. Autobus je vozio Luka Polić, sin Frane Polića, trgovca iz Gospića, kojeg sam od ranije poznavao i dok sam ulazio u autobus, pogledom i onako ispod glasa zapitao sam ga kuda ćemo. Međutim, on je okrenuo glavu i nije mi ništa htio odgovoriti.

U kamion i autobus utovarili su između 70 i 80 ljudi. U kamion su odozada sjela dvojica ustaša, a jedan uz vozača kojeg ja nisam poznavao. Autobus su pratila dvojica ustaša, od kojih je jedan bio negdje pozadi, a drugi odmah pored vozača. Kada smo krenuli iz dvorišta kaznionice, teško je bilo uočiti u kom se pravcu krećemo budući su na prozore autobusa bile navučene zavjese. Ali, pošto sam od ranije dobro poznavao Gospić, preko ramena vozača vidio sam da se krećemo Kaniškom ulicom, u pravcu Karlobaga.

Nakon nešto više od pola sata vožnje stigli smo u Trnovac. Iznad crkve, na okuci puta koji se penje u pravcu Jadovnog, ustaše su nas iskrcale. Tu nas je dočekala grupa od osam do deset ustaša koji su odmah priskočili i običnom crnom žicom povezali po dvojicu, a onda jednim lancem čitavu kolonu po dužini. Tako povezani tu smo čekali oko dva sata dok nisu autobusom i kamionom dovezli i drugu grupu ljudi iz Gospića. Tada su nas sve tako vezane poveli cestom prema Jadovnom, pored koje je bilo prilično balvana i rezane građe. Ispred sela Jadovnog smo stajali petnaestak minuta, a za to vrijeme ustaše su se častili rakijom koju je neki od njih nosio sa sobom. Nakon ovog »odmora«, krenuli smo prema šumi. Bio sam vezan sa Savom Zorojom i dok smo išli u šumu, mislili smo da će nas u njoj sve pobiti. Nekako istovremeno počeli smo razmišljati i o bjekstvu. Nas dvojica smo to namjeravali učiniti još iz zatvora u Vrepcu. Savina sestra donijela nam je jedna kliješta kako bismo presjekli rešetke na prozoru podruma, ali ih je Sava bacio dok su nas vodili u Gospić, pri samom ulazu u grad. Sada nam se činilo da ovako čvrsto povezani nemamo nikakve šanse za bijeg. Čudno je to osjećanje bespomoćnosti.

Kroz šumu su nas vodili četiri do pet kilometara, a zatim skrenuli šumskom stazom udesno od puta. Nakon petsto — šesto metara hoda stazom začuli smo žamor ljudi, a zatim smo ugledali logor. Bio je ovalnog oblika i opasan sa tri ili četiri reda bodljikave žice koja je djelomično bila prikovana za stupove, a djelomično za živa stabla. Ulaz u logor bio je u stvari prolaz kroz bodljikavu žicu, širine 1—1,5 metar. Ispred samog ulaza u logor dočekao nas je upravnik logora Rude Rie s još jednim ustašom. Kako je kolona prilazila, njih dvojica su nas popisivala — ime i prezime, godina rođenja i mjesto odakle je tko. Takav popis ustaše su vršile i onda kad su nas zatvorile u kaznionicu u Gospiću. Pošto su zapisali podatke, odriješili su nas i propustili u logor. Kada su nas sve strpali u logor, bilo je već tri sata poslije podne. Čitavog toga dana nismo dobili ništa za jesti. Po mojoj procjeni u logoru smo zatekli oko 500 ljudi, mahom Jevreja iz Zagreba,

Branko Cetina

Karlovca, Bihaća i drugih mjesta Hrvatske. Izgledalo mi je da je logor tek osnovan možda prije desetak dana — pošto su još bili svježi tragovi ograđivanja i drugih radova u njemu. U prvi sumrak se iz pravca kojim smo dovedeni čula poduža pucnjava. Pretpostavljali smo tada da je neko pokušao pobjeći a Sava mi je rekao da su to, najvjerovatnije, ustaše pobile čitavu grupu ljudi što su je poslije nas vodili iz Gospića pošto toga dana više nisu dovodili ljude u logor.

Na sredini logora zatekli smo poveću gomilu kamenja koju su, najvjerovatnije, prethodnih dana po logoru sakupili logoraši. Lijevo od ulaza u logor, izvan žice, nalazila se poveća vrtača — udubina, a nedaleko nije bila je jedna drvena baraka u kojoj su boravili i spavali ustaški zlotvori. Malo dalje od te barake također lijevo od ulaza) nalazila se nadstrešnica, pokrivena uglavnom granjem, u kojoj se u početku kuhalo za ustaše, a kasnije i za nas logoraše.

Za vrijeme mog boravka u logoru, po naređenju ustaša, mi logoraši smo na ogradu logora dodali još nekoliko reda bodljikave žice tako da je njena visina dosegla oko 2 metra. U krugu logora sjekli smo stabla i iznosili ih izvan logora. Od drva napravili smo, također, van žice dvije stražarske os-

matračnice: jednu na južnoj, a jednu na sjevernoj strani logora. Unutar žice nije bilo nikakve barake niti nadstrešnice pa smo mi logoraši boravili pod vedrim nebom, na zemlji, kori drveta, ili običnoj grani sjedili i spavali. Drugog dana boravka u logoru po desetorica ljudi dobila je od ustaša jednu sjekiru i svaki od njih komad drveta. Naredili su nam da napravimo drvena korita iz kojih ćemo jesti. U ta korita dobivali smo jednom dnevno nešto malo kaše, a logoraši koji su dovedeni prije nas primali su kašu u nekakve šerpice i limenke. Nama logorašima kašu su kuhali i dijelili određeni logoraši pod obezbjeđenjem ustaša-stražara. Tko je kuhao i dijelio hranu ustašama, ja nisam vidio.

Logor su obezbjeđivali ustaški stražari, raspoređeni na četiri stražarska mjesta i to: na svakoj osmatračnici po jedan i jedan na ulazu. Ukupno obezbjeđenje logora, dok sam ja bio u njemu, činilo je tridesetak ustaša. Iz logora su ustaše svakodnevno vodile po jednu grupu od 10 ljudi u pravcu sjeveroistoka, pod pratnjom stražara, po vodu. Gdje se tačno nalazila voda, nije mi poznato pošto nikad nisam išao po nju. Također svakodnevno, iz logora su ustaše izvodile grupu ljudi u šumu da sjeku drva i tešku građu koju su onda donosili u logor da bi od nje pravili neke objekte — barake.

Predvečer, drugog dana mog boravka u logoru, ustaše su prozvale oko 30 ljudi, podijelile ih u manje grupe od 8—10 i pod pratnjom dvojice—trojice ustaša odvele ih stazom kojom smo dovedeni. U grupi prozvanih bio je neki čovjek iz Perušića, star oko 30 godina, plav, srednjeg rasta, koji je pričao da će ga pustiti jer sa nekim ima veze. Imena mu ne znam pošto smo se plašili s njim upoznati, sumnjajući da nije provokator. Nakon sat do sat i po vremena čula se pucnjava, ali iz zapadnog pravca od logora, negdje iz smjera skretanja šumskog puta Ülijevo (gdje su nas skrenuli na stazu kojom smo stigli u logor). Nedugo poslije prestanka pucnjave ustaše su se vratili. Što je bilo sa onim ljudima koje su otpratile, da li su ih pobile ili pustile, ja zaista ne znam. Mada je svim zatočenicima bilo jasno da ih vrlo vjerovatno čeka smrt, niko se nije odlučivao ni na pojedinačan ni na organizovan otpor, na obračun sa šačicom ustaških stražara i na organizovan bijeg.

Svaki put kad bi ustaše formirale grupu logoraša za sječu drva, ja i Sava gurali smo se što bliže kako bismo uspjeli izaći van logora. Trećeg dana ja sam se ugurao u grupu, ali pošto nije uspio Sava i ja sam se povukao iz grupe među logoraše. Toga dana logor je posjetio veliki župan Like i Gacke Jurica Frković s još dvojicom ustaša i jednom ženom. Svih četvoro bili su u ustaškoj uniformi, a u pratnji Rude Rica, koji im je nešto objašnjavao, prošetali su logorom. Do ulaza u logor s njima su došla još dvojica ustaša i tu ostali u razgovoru sa stražarom.

U jednom trenutku, dok su ovi šetali logorom, nešto su zastali i Sava ih je zamolio da mu dadu cigaretu pa je jedan ustaša izvukao cigaretu i bacio mu je onako ciničkl. Tko su bili ove ustaše sa Juricom Frkovićem, ne znam, a i lik sam im slabo zapamtio, osim što se sjećam da je ona žena, koja je bila također u ustaškoj uniformi, bila srednjeg rasta i široke glave.

Četvrtog dana mog boravka u logoru ujutro su ustaše poimenično prozvale grupu ljudi i kao onu prethodnu nevezane, pod pratnjom, nekuda odvele. Da li su ih kasnije negdje izvan logora vezale i šta je s njima bilo, meni nije poznato. Za vrijeme dok sam bio zatočenik u logoru »Jadovno«, u njemu nije bilo žena ni djece.

Tek četvrtog dana smo Sava i ja uspjeli da se uguramo u grupu koja je određena za sječu drva. Poveli su nas na istočnu stranu logora i dali svakoj dvojici po jednu sjekiru pa smo na smjenu sjekli, čuvala su nas dvojica naoružanih ustaša, a u neposrednoj blizini bio je i stražar koji je s te strane obezbjeđivao logor. Oborili smo jedno drvo i počeli kresati granje. Ustaše su u tom času nešto pričali i pripaljivali cigarete, a pošto nas je krošnja oborenog drveta zaklanjala od njihovih pogleda, bacili smo sjekiru i dali se u bijeg. Bilo je to negdje oko deset sati prije podne. Trčeći kroz šumu i bujad prešli smo oko 300 metara, a da stražari nisu primijetili da nas nema. Tek tada smo čuli iza sebe veliku galamu i pucnjavu na što smo ubrzali trčanje da se što više udaljimo od logora.

Nakon jednog sata trčanja kroz šumu zastali smo, orijentisali se i krenuli u pravcu vrha Velebita i Karlobaga. Na vrh Velebita izbili smo oko 12 sati. Odatle smo uočili put kojim smo došli u logor i selo Jadovno. Tako smo se ponovo orijentisali. Tražili smo vodu, pošto smo bili jako žedni i, kad je nigdje nismo našli, grizli smo list da bar malo ublažimo žeđ. Spuštali smo se niz Velebit, ka selu Trnovcu. Ispred Trnovca primijetili smo jedan izvor i naizmjenično u par navrata popili po malo vode, pokvasili lice i u šumi se malo odmorili. Bilo je oko 3 ili 4 sata poslije podne.

Pošto smo morali obići Trnovac i preći dosta dug put do Divosela, nastavili smo da se krećemo donjim rubom šume, osmatrajući sela. Idući tako šumom naišli smo na starijeg muškarca i mlađu ženu koji su sakupljali suvi list. Mi smo se uplašili njih, a oni nas. Žena je počela dozivati čovjeka pa smo pobjegli u pravcu Brušana. U prvi sumrak prešli smo preko bara između Ličkog Novog i Velebita i negdje kasno u noći došli u Divoselo — u kuću Janka Rajčevića. Ispričali smo mu tko smo i otkuda idemo, pa smo ga zamolili da nam dade nešto za jesti i pusti nas da odspavamo kod njega nekoliko sati, do pred zoru. Janko i njegova majka dali su nam jesti, a zatim nas je on poveo na štalu gdje smo spavali dok nas nije razbudio u prvo svanuće, a onda nam je dao doručak, nakon čega smo produžili u pravcu Ribnika. Kako je bila magla ispod sela Ornica, naišli smo na kućii Paje Ciganina, ustaše. Od njegovih pasa branili smo se kamenjem. U tom momentu Pajo je izašao iz kuće psujući nas, a kad je vidio da smo se dali u bijeg, opalio je nekoliko metaka za nama.

Kad se magla podigla, zatekli smo se na prostoru između Bilaja i Ribnika. Ispred nas se ispriječila rijeka Lika. Preplivali smo je i izbili uz cestu, za trenutak sačekali dok su prošli talijanski kamioni, a potom je pretrčali. Ostalo nam je još da pređemo željezničku prugu, ali smo se već bili malo opustili, usporili hod i razgovarali. Odjednom je među nas s leđa upao jedan vakman na biciklu. Ne silazeći s bicikla pitao nas je tko smo i zatražio od nas isprave. Sava se u tom momentu brzo snašao i iz okreta udario ga šakom u glavu, tako da se ovaj odmah strovalio na zemlju, zajedno s biciklom. Pokušali smo da mu otmemo pištolj. Odjednom začula se velika galama i, kad smo se osvrnuli u tom pravcu, vidjeli smo grupu seljaka iz Bilaja koja je pošla na kosidbu. Ponovno smo pobjegli i u vrlo kratkom vremenu pretrčali prugu. Tek kad smo se udaljili od nje 1—2 km, legli smo da osmotrimo što se dešava iza nas. Seljaci su i dalje bili u gomili oko vakmana, ali niko nije trčao za nama. Tu smo se Sava i ja rastali uz dogovor da se sutradan nađemo u planini na Čardaku. Sava je krenuo desno prema Pavlovcu, a ja pravo u Vrebac.

Znao sam da bi mi bilo opasno otići u selo pa sam na prilazu selu zamolio jednu djevojku, koja je tu čuvala stado, da mi donese nešto hrane. Djevojka je otišla i uskoro mi je njena majka donijela jelo. Dok se ona čudila otkud sam ja tu, jer je znala da su me odvele ustaše, u selu se začuo zvuk kamiona, a ubrzo i pucnjava kod moje kuće. Naime, ustaše su ubijah pse što su lajali na njih. Odmah sam shvatio da su podigli potjeru za mnom, pa sam ovim dvjema rekao da nikome živom ne govore da su me vidjele, a ja sam pobjegao ka rijeci Jadovi gdje sam se sklonio u jedan žbun i tako proveo dan. Tokom noći sam se prebacio u planinu. Ustaše su opkolili moju kuću i držali zasjedu punih 10 dana. Čitavo to vrijeme mojim trima sestrama i baki nisu dozvoljavali da se udaljavaju iz kuće.

Do početka ustanka Sava i ja skrivali smo se u planini, a ustaše su raspisali potjernicu za nama i ponudili visoku nagradu u Vrepcu onome tko nas uhvati ili ubije.

Pukovnik Dane Rajčević

Zločini ustaša nad stanovnicima Divosela, Čitluka i Ornica u prvoj polovini augusta 1941. godine

Masakr nad zbjegom naroda u Kruškovačama

Napad ustanika na ustašku posadu u Divoselu i njena likvidacija, u toku noći 3/4. augusta 1941. godine, poslužili su kao povod za niz stravičnih represalija koje su ustaše preduzele da bi u korijenu sasjekle i ugušile ustanički pokret u Divoselu. Svakako, najgnusniji je divljački masakr naroda Divosela, Čitluka i Ornica u zbjegu, u uvali Kruškovače* pod Velebitom, 5. augusta 1941. godine.

U vrijeme napada ustanika na ustašku posadu u Divoselu, prema ranije donijetoj odluci, veliki dio naroda Divosela, Čitluka i Ornica, tokom 3. augusta 1941. godine, povukao se iz svojih kuća i siklonio se na Debelu glavicu, Drenac i druge obronke Velebita koji su se naslanjali na njegov osnovni greben. Evakuacija je izvršena u redu. Ljudi su ponijeli odjeću, posteljinu i hrane za nekoliko dana. Oni koji su imali konje i prevozna sredstva, povezli

* Kruškovače predstavljaju dugu, izlomljenu i uzanu uvalu, koju sredinom prosijeca nekoliko potočića. S južne strane zatvaraju je padine Visočice (1619 m), a sa sjeverne strane, prema Divoselu i Gospiću, zatvorena je prohodnim, pošumljenim i blagim padinama Velikog i Malog Bešlinca. Više je otvorena prema Čitluku i Počitelju, a od Dulibe i Alanka odvojena je presedlinom (na Burovači i Brezovači) preko koje ka Dulibi vode loši seoski putevi. Ovaj teren ima oblik potkovice, čiji je otvor okrenut prema Čitluku dok su tri ostale strane prilično strme i pokrivene gustom šumom. Prostorija, na kojoj je bio smješten zbjeg, relativno je zaklonjena, ocjedita, sa dovoljno vode i drveta za tekuće potrebe, ali krajnje nepovoljna za zbjeg, u slučaju iznenadnog napada i naleta neprijatelja, što će se i potvrditi.

su peći, namirnice, lične i posteljne stvari, računajući na bolje uslove života i ishrane za vrijeme boravka u zbjegu. Narod u zbjegu sačuvao je relativno dobar mir, gubeći iz vida činjenicu da je ratno stanje koje sa sobom nosi i iznenađenja, a i posljedice koje iz toga proizlaze. Koliko je bilo izbjeglica u ovome zbjegu, tačan broj nije poznat, jer to nije evidentirano, ali je moguća procjena iz ovih podataka: Divoselo je u ustanku imalo 2 167 stanovnika, Čitluk 528, Ornice 167 — što ukupno iznosi 2 862.

S obzirom da je jedan dio čitlučana i Orničana bio po šumarcima, van prostorije zbjega, da su se Divoseljani nalazili u Debeloj glavici i šumarcima oko zaselaka i da je jedan dio naroda iz sva tri sela ostao kod svojih kuća, računa se da je brojno stanje zbjega iznosilo oko 1 000 stanovnika.

Međutim, bez obzira na brojno stanje neka veća iznenađenja nisu se očekivala. Stoga se nisu predviđale ni neke posebne mjere, niti su se narodu davala neka posebna uputstva koja bi regulisala izvjesna pitanja organizacije unutarnjeg života ovako velikog, heterogenog kolektiva koji se našao u prirodi pod vedrim nebom. Mjere osiguranja zbjega i postupci naroda u zbjegu, u slučaju pomjeranja iz bilo kojih razloga, bili su nepoznati narodu. Čak ni sanitarnim mjerama, koje regulišu korištenje pijaće vode, loženju vatre u toku dana i noći te uređenje mokrih čvorišta, za tako veliku koncentraciju ljudstva, nije se poklonila dovoljna pažnja niti se nešto posebno preduzimalo. Povlačenje naroda u toku dana u postojeće šumarke i korištenje prirodnih maski, u cilju zaklanjanja od eventualnog vazdušnog izviđanja nije preduzimano.

Utisak je bio da je zadržavanje naroda u ovom zbjegu samo privremena mjera i da će se narod brzo vratiti svojim kućama. Ni rukovodstvo, osim osiguranja zbjega i osmatranja mogućih pravaca sa kojih bi neprijatelj mogao da napadne zbjeg, nije preduzimalo neke posebne mjere, očekujući dalji razvoj situacije. Bez obzira na to, narod u zbjegu se osjećao sigurnim — uz grupu ustanika, a u zaleđu mu moćni i teško prohodni Velebit koji može da pruži sigurnu zaštitu.

U zbjegu u Kruškovačama narod je više razmišljao o napadu na ustašku posadu u školi i očekivao je prve vijesti o ishodu toga napada.

Noć 3/4. augusta bila je vedra, a u drugoj polovini i sa slabom mjesečinom. Noćnu tišinu narušavala je žestoka paljba s druge strane Debele glavice, kod škole u kojoj su se ustaše nalazile u vatrenom okruženju. Kratko vrijeme poslije razdanjivanja stigla je vijest da je napad pred zoru završen, školska zgrada spaljena, ustanici da su se po svanuću povukli na Debelu glavicu, a preživjele ustaše da su se iz podruma zapaljene zgrade uspjele izvući. Zapravo, napad je bio prekinut zbog zabune jer je neko pronio vijest da ustaškoj posadi stiže pomoć u motorizaciji koja je krenula iz Gospića, a u stvari se čuo šum motorizacije koja se kretala iz Bilaja cestom ka Gospiću. Povlačenje ustanika na Debelu glavicu omogućilo je ustašama da se izvuku iz podruma škole i da pobjegnu u Gospić.

Bez obzira na konačan rezultat ovoga napada na ustašku posadu, narod je s radošću primio tu vijest jer je sa geografske karte takozvane Nezavisne Države Hrvatske nestalo jedno uporište koje se više neće moći da uspostavi do kraja rata. Razbijanje ustaškog uporišta u Divoselu učinilo je snažan utisak na evakuisani narod pod Velebitom, koji tada nije razmišljao, niti je mogao da zna šta mu se sprema i kakva ga sudbina očekuje, mada su ustaše nizom pokolja po selima i prije ustanka, pokazale svoje prave namjere —

fizičko istrebljenje Srba u NDH. Pored toga ni rukovodstvo ustanka u Divoselu nije znalo da je za gušenje ustanka u Lici, upravo u Gospiću, u neposrednoj blizini sela, pod komandom domobranskog generala Mihaila Lukića, obrazovan Lički zdrug koji je počeo da djeluje 1. augusta.

Rukovodioci ustanka u Divoselu nisu gajili nikakve nade i iluzije u to da će ustaše u Gospiću ostati ravnodušne prema Divoselu poslije razbijanja njihovog uporišta u školi. Naprotiv očekivali su njihovo reagovanje jakim snagama. Zbog toga, čim su se ustaničke snage povukle na Debelu glavicu, jedan dio rukovodećeg ustaničkog sastava našao se na prostoru između zaselka Trešnjići i Potkonjaci, razmotrio trenutnu situaciju i odlučio:

— da se organizuje osmatranje na istaknutim pravcima koji vode ka zbjegu sa linije Prisoj—šeničište—Burovača—Gradina kako bi se izbjeglo iznenađenje ukoliko bi neprijatelj pokušao da se pod zaštitom šume privuče zbjegu i

— da se odmah pristupi organizaciji zbjega na taj način da se narod brzo obavijesti u slučaju jačeg ustaškog napada na zbijeg i da se preduzmu potrebne mjere za premještanje zbjega na drugo mjesto.

Poslije kraćeg zadržavanja u Divoselu, grupa rukovodećih ljudi s dijelom ustanika prebacila se u Kruškovače radi upoznavanja naroda sa novonastalom situacijom. Za to vrijeme i ustaše su se u Gospiću užurbano pripremale da unište zbjeg u Kruškovačama.

U toku 4. augusta primijećen je nalet pojedinačnih ustaških aviona u zoni Kruškovača, čija je pojava ukazivala da se avioizviđanjem osmatra glavni objekat napada — zbjeg naroda u Kruškovačama — i da će podaci i fotosnimci najbržim putem stići do ustaških snaga koje vrše pripremu napada. Pored toga i osmatrači, koji su bili na Prisoju (zapadne padine Debele glavice), primijetili su poslijepodne veliki broj zaprežnih vojničkih i seljačkih kola (vjerovatno, mobilisanih) u pokretu preko livada, rašća i šedrvana u pravcu sela Alanka.

Očigledno je, da su to bili pozadinski dijelovi ustaških snaga koje su prenosile opremu i municiju za predstojeći napad na zbjeg u Kruškovačama. Svega jedan dan poslije napada ustanika na ustašku posadu u Divoselu neprijatelju je bilo dovoljno da njegov Lički zdrug, čija je komanda u Gospiću, izvrši konačne i ubrzane pripreme za napad na zbjeg u Kruškovačama.

Dnevnim osmatranjem sa visova na Debeloj glavici stavljen je pod kontrolu, od strane ustanika, prostor od Gospića do Brušana, s jedne strane, i Bilaja i Ribnika, s druge strane, a time je svako iznenađenje na ovim pravcima svedeno na malu mjeru.

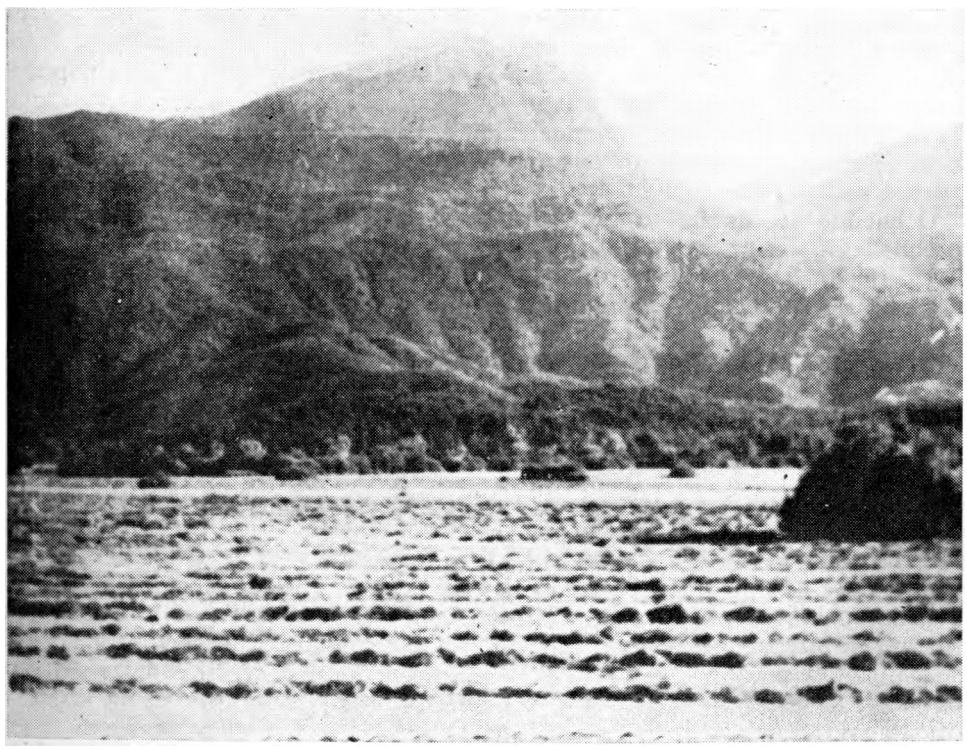
Uoči napada na zbjeg najveći dio stanovnika Divosela, koji se te večeri našao u Kruškovačama, bio je iz daljih zaselaka, od Debele glavice do Vtelebita, dok je onaj dio oko Debele glavice, zanoćio u njoj, a zaseoci Mali i Veliki Kraj uglavnom u gajevima blizu svojih kuća. U zbjegu u Kruškovačama nalazi se i dio evakuisanog naroda iz sela Čitluka i Ornica, a jedan manji dio se bio povukao u podnožje Velebita. Negdje kasno u noć zbjeg se smirio. Stariji i djeca su pozaspali, a straže i neposredno osiguranje ostali su na svojim mjestima. Dobijao se utisak da nema neposredne opasnosti, tim prije što se očekivalo da će neposredno istureno osiguranje moći na vrijeme otkriti svaki pokušaj napada u toku noći ukoliko bi do njega došlo.

U toku noći 4/5. augusta ustaške snage, sastava jedne ustaške bojne Ličkog zdruga, pod komandom Ivana Devčića Pivca, a pod zaštitom mraka,

krenule su sa dvije satnije (čete) sa Alanka, preko Dulibe i Burovače, u napad na zbjeg u Kruškovačama, a jednom satnijom od Ribnika, preko polja, ka Čitluku, sa zadatkom da se spoji sa glavninom bojne koja je nastupala od Alanka i zatvori obruč oko Kruškovača, sa pravca Čitluka.

Noćni napad nije predviđen jer je rizičan i za samog napadača zbog nevidljivosti, što bi moglo da dovede i do međusobnog tučenja sopstvenih snaga, a s druge strane noćni napad bi omogućio zbjegu da se pod zaštitom mraka djelimično izvlači iz obruča kad se napad otkrije. Neprijatelj je usvojio plan okruženja i uništenja zbjega u cjelini i zato je predvidio da zbjeg okruži do svanuća, a napad otpočne u zoru što je i realizovao. Plan je izrađen u Stožeru (štabu) Ličkog zdruga u Gospiću.

Usnuli zbjeg, pokriven tamom, koju je još više pojačavao kišni oblak, čekao je zoru. I vatre u zbjegu su samo tinjale. Padala je sitna kiša. U toj tišini, pod zaštitom noći, do zuba naoružan i sigurno vođen kroz mrak i šumu, neprijatelj se približavao zbjegu, noseći sobom smrt. Ko je to tako sigurno vodio ustaške koljače do zbjega u Kruškovačama? Mi smo to tada vezali za neku sitnu izdaju i za neka beznačajna imena lokalnog značaja. Međutim, ne postoji mala izdaja. Svaka izdaja je velika izdaja, bez obzira na njene dimenzije, a ako je inspirisana od okupatora, onda ona prerasta u katostrofu. Nikada nismo otkrili ko su bili ti vodiči. Njihova imena ostat će vječita tajna. To su izdajnici visokog ranga.

Uvala Kruškovače u kojoj su ustaše izvršile zločin nad civilnim srpskim stanovništvom.

Iznenada, dok se noć gubila u praskozorju, a narod u zbjegu spavao ili se budio, planuše puške, najprije podalje, a potom sve bliže. Zaštektaše i mitraljezi. Nasta pakao ... Sve se prolomi... Ustaše navališe — cijela jedna bojna.

Nasta paklena situacija: kuknjava, plač i vrisak djece i žena, krik ljudi, rika goveda, rzanje konja. Poče spasavanje gologa života i bjekstvo kuda ko zna i može. U prvi mah ustaške snage nisu zatvorile kliješta oko zbjega, jer su se sporo razvijale iz marševskih kolona za borbu, ali kako su pristizale i zatvarale kliješta oko prostorije zbjega, ubijale su sve živo što se pred njima nalazilo. Trenutno je ostao slobodan i netučen prostor u pravcu Počitelja. Tamo je najviše i navalila većina naroda iz zbjega. Mlađi, snalažljiviji i manje opterećeni uspjeli su da se izvuku ovim pravcem. Ali stanje u Kruškovačama je i dalje teško. Samo se čuje jauk, vriska i ubijanje. Klanje i ubijanje je trajalo jedan sat. Bilo je silovito. Ustaše su stalno vikale: »Ne pucajte! Sami sebe ubijamo! Koljite!« žive su natjeravali da legnu potrbuške, a potom ih kroz leđa probadali.

U toku čitavog dana ustaše su temeljito pretresale šumarke oko Kruškovača da bi poklale sve što bi našle živo. Ogromna masa ljudi, žena i djece našla je smrt u ovom vatrenom obruču, dok je jedan manji dio uspio da se dohvati Velebita i prebaci u Počiteljsku Dulibu.

Istog dana su ustaše iz susjednih sela oko Gospića prošle kao vihor evakuisanim Divoselom i opljačkale ga do golih zidova. Autor ovih redova je iz gajeva sa sjevernih padina Velebita gledao ustaše-pljačkaše kako odvoze natovarena kola sirotinjske posteljine i odjeće, a oni koji nisu imali kola za prevoz, napunili su pune čaršave posteljine i odjeće i nosili to kao smotak na glavi.

To su bili ženski pljačkaši (ustaše). Nekoliko stotina bijeli zavežljaja kretalo se livadama, od zaseoka Klisa do gajeva ispod Velebita, u susjedna sela. Ostali su prazni i opustošeni domovi. Bolesne i iznemogle starce, babe i djecu, što su našli u kućama, pobili su i poklali, a veliki dio njihovih domova su popalili. Nekoliko pojedinaca, i čitave porodice, su žive pobacali u vatreno more popaljenih zgrada gdje su sagorjeli. Pa i vremenska nepogoda se okrenula protiv naroda. Pred pokolj zbjega, u zoru je počela da pada kiša i tako još više zagorčila posljednje trenutke naroda čiji su časovi bili na izmaku.

U svom zvjerskom orgijanju ustaše su 5. augusta u Kruškovačama ubile 265 lica iz Divosela, 25 iz Čitluka i 5 iz Ornica, dok je 17 lica iz Divosela spaljeno prilikom paljenja sela — što ukupno iznosi 312 lica (Vidi Prilog br. 1, 2 i 3.).

Kruškovače su od 5. augusta 1941. godine ušle u historiju kao jedan kutak na geografskoj karti Like u kom je stradao nedužni narod Divosela, Čitluka i Ornica. To je bio genocid, koga je unio u našu zemlju fašistički okupator, a njegovi izvršioci su bili izdajnici hrvatskog naroda, ponikli na tlu ove zemlje i pod suncem koje grije ovu zemlju.

Ako svestrano osvjetlimo događaje u Kruškovačama, prije i u toku napada na zbjeg, moći ćemo sami da ocijenimo koliko su nam se neke odluke udaljavale od realnih zahtjeva. Evakuacija sela u Kruškovače, uoči napada na ustašku posadu u školi, taktički je pravilna jer je postojala potencijalna mogućnost da se napadnutom uporištu pritekne u pomoć iz Gospića i da

se na taj način narod nađe između dvije vatre. Evakuacijom naroda je ova opasnost izbjegnuta.

Izbor mjesta za zbjeg — u Kruškovačama — i pored izvjesnih pozitivnih preimućstava, nije bio najsretnije rješenje. Prostorija zbjega je uvučena u jednu usku uvalu koja se mogla sa okolnih visova potpuno osmatrati. U slučaju jačeg napada neprijatelja i okružavanja prostorije zbjega, njegovo izvlačenje uz strmi greben Velebita je gotovo neizvodljivo. Svakako da toliki narod nije trebalo grupisati na jednom, već na više mjesta.

Osiguranje zbjega u Kruškovačama je svakako slaba tačka naše organizacije. Služba osmatranja mogućih pravaca napada i prilaza ka zbjegu je potpuno podbacila. Ona nije na vrijeme otkrila neprijatelja, što mu je omogućilo da neopaženo izbije na samu ivicu prostorije zbjega i otvori vatru na usnuli zbjeg. Tu je bio uzrok i početak stradanja zbjega u Kruškovačama, pod Velebitom.

U isto vrijeme, mi smo prilikom organizacije osmatranja u toku noći narušili principe noćnog osiguranja, a ti su principi u Kruškovačama od nas zahtijevali:

a) Udvostručiti organe osmatranja u toku noći na svim mjestima zbog slabe vidljivosti i

b) Postaviti dvije linije osmatranja oko prostorije zbjega — spoljnu i unutrašnju. Spoljna linija je morala biti na udaljenosti od zbjega za domet puške jer, ako bi organi izviđanja i osmatranja stupili u borbu s neprijateljem, istom vatrom ne bi bili tučeni organi osmatranja i narod u zbjegu istovremeno. Unutrašnja linija se postavlja na polovini odstojanja od spoljne linije i ona je garancija da se neprijatelj ne provuče neopaženo do prostorije zbjega.

U isto vrijeme unutrašnja linija održava vezu sa spoljnom linijom i, u slučaju otkrivanja neprijatelja, izvještava rukovodstvo u zbjegu koje daje znak za povlačenje zbjega unaprijed određenim pravcima. Za obje ove linije, potrebno je bilo u toku noći angažirati nekoliko stotina ljudi.

Ovo je maksimalno što je tog trenutka zahtijevala situacija u Kruškovačama. Ovom prilikom valja reći nešto i o pogrešnoj procjeni mogućih pravaca kojima smo predviđali napad neprijatelja na zbjeg. Naš najslabije osigurani pravac bio je onaj prema Alanku i Burovačama, a to je upravo i pravac kojim je neprijatelj usmjerio glavne snage na zbjeg u Kruškovačama. Mi smo u procjeni pravca napada neprijatelja upravo na ovom pravcu očekivali slabije snage i zato je napad neprijatelja jakim snagama preko Alanka predstavljao za nas neprijatno iznenađenje, što nije samo rezultat slabe izviđačke službe, nego i slabe procjene konkretne vojnopolitičke situacije. Trebalo je računati i s time da se sa par raspoloživih pušaka nije ni mogao dati ozbiljniji otpor ustašama, bez obzira na pravac napada na zbjeg i sa time upoznati narod, a to nije urađeno.

Na koncu, moramo istaći, da je našemu stradanju u Kruškovačama pridonijelo i popuštanje budnosti. U predustaničkom periodu je kod mnogih ljudi, iskusnih političara, omladinskih aktivista, pa i kod običnih ljudi, popustila budnost, a naročito od napada Njemačke na SSSR. U mnogim sredinama nastala je neka vrsta euforije — osjećaj, da će moćni SSSR brzo okončati rat i dati svijetu toliko željeni mir. Takvo gledanje na rat otupilo je i našu budnost i paralisalo službu osmatranja i izviđanja zbog čega, pored ostalog, nije blagovremeno otkriven napad neprijatelja na zbjeg, a time

nije bilo moguće ni njegovo blagovremeno izvlačenje ispod udara neprijatelja.

Kazivanja preživjelih o masakru u Kruškovačama

Zahvaljujući stjecaju raznih okolnosti jedan dio Divoseljana preživio je pokolj u Kruškovačama, iako se već bio našao u rukama ustaških dželata. Njihove izjave su nam otkrile namjere ustaških vlasti: da srpski živalj i iz ovoga dijela Like potpuno istrijebe, pobiju sve živo, od kolijevke do staraca; njihove domove spale i unište svaki trag bitisanja jednog naroda u ovom prostoru. Zločini u Kruškovačama su vjerodostojan dokaz tih namjera

Soka Obradović (Koka), od Jasikovca kod Gospića, nije više među živima. Umrla je ubrzo poslije rata od posljedica rane, zadobivene od ustaškog noža, kojim je bila probodena u Kruškovačama. Ona je svome sinu, Kuzmanu Obradoviću, sada pukovniku JNA u penziji izjavila slijedeće: »Bila sam uhvaćena s grupom Divoseljana u Kruškovačama. Gledala sam sve strahote i zločine koje su ustaše izvršile nad uhvaćenim narodom. Među uhvaćenima bilo je i onih koje su ustaški zločinci poznavali i prije rata. Prema tim — svojim bivšim poznanicima — ustaše su ispoljavale poseban bijes.

Jedan, koga su posebno mučili, bio je stari Janko Vujnović, otac prvoborca i organizatora ustanka u Divoselu Vujnović Damjana (Denija). Starog Janka su mučili na sve moguće načine. Imao je dugu bradu, koju je stalno nosio, i svu su mu počupali.

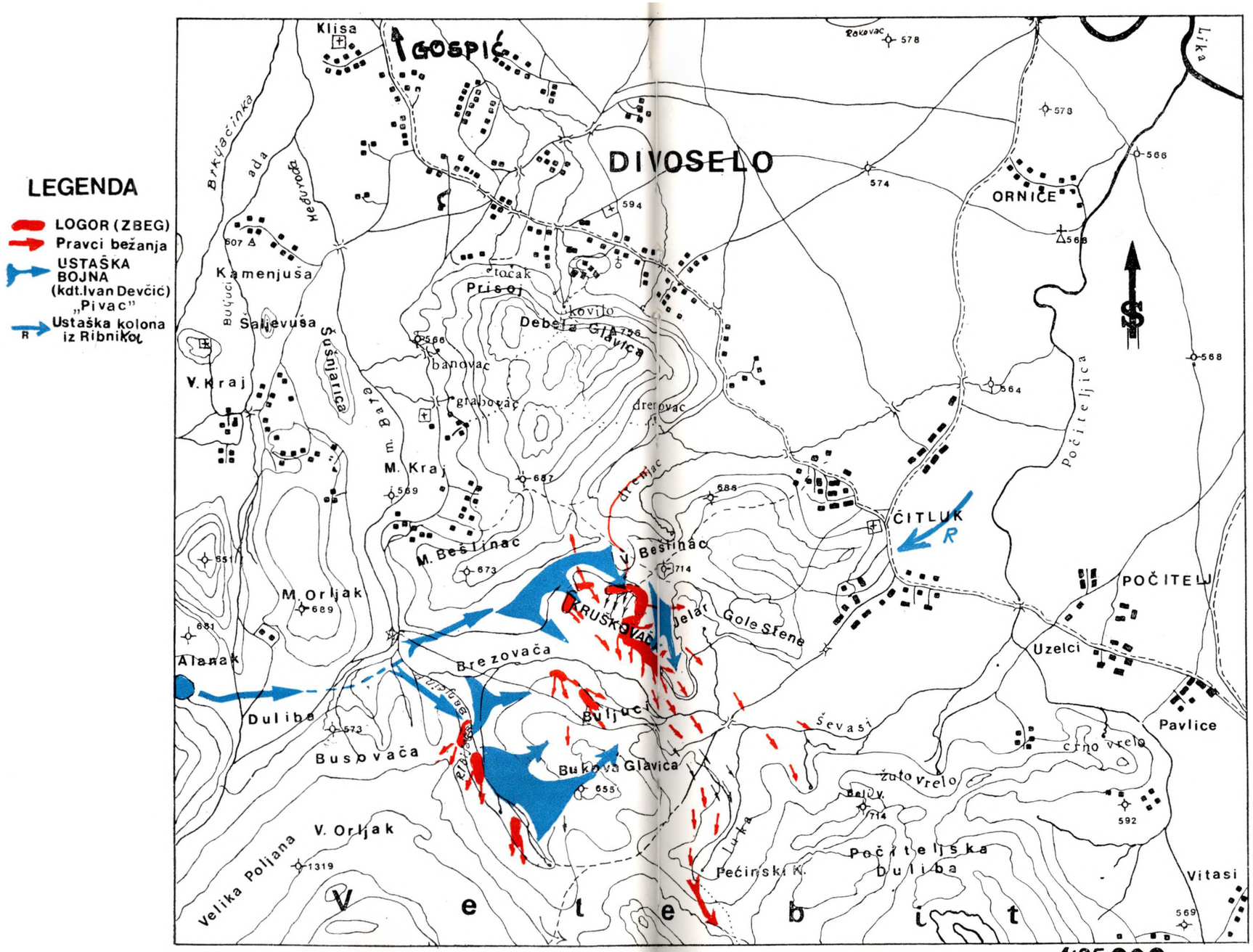
Tukli su ga svim sredstvima koja su im bila pri ruci. Gledala sam kako mu čupaju kosu, sijeku uši i kopaju oči. I tako poluživog odveli su ga i strijeljali.

Bilo je uz nas i jedno dijete od 2—3 godine starosti, u seljačkoj košuljici. Jedan ustaša probo je dijete nožem na pušci, podigao ga u vazduh i tako nabodenog bacio preko glave. Sve prisutne, prilikom ubijanja, silili su da legnu na leđa, a onda su svaku žrtvu uboli nožem u lijevu stranu iznad srca, tako da je žrtva bila odmah mrtva.

U ovoj grupi ubijenih, pred mojim očima, bio je i seljak iz Divosela — Sava Bjegović (Saverak). Ustaše su ubijale jednog po jednog. Došao je red i na Savu Bjegovića (Saverka). Čujem kako jedan ustaša viknu: 'Stari, dođi ovamo da te koljem!' Starac je prišao mrtav od straha. Vidim kako ustaša drži nož. Lijevom rukom mu drži glavu, a desnom reže vrat. Krik starca i mlaz krvi je posljednje pred njegovu smrt.

Ja sam ležala na leđima i kad sam došla na red za ubijanje, zamračilo mi se pred očima. Kad sam ubodena nožem, osjetila sam se obezglavljenom i dokrajčenom. Mene su, vjerovatno, greškom uboli u desnu stranu, a to nije bilo smrtonosno. I tako sam ostala živa. Tko je od ubijenih davao znake života, ustaše bi mu prišle i dotukle ga. Ja sam ležala potrbuške, probodena i krvava. Izgledalo je da sam mrtva i tako sam ostala živa. Naime, ustaše su i mislile da sam mrtva. Inače bi me dotukli kao i druge.

Kad su pobili, ovaj narod, ustaše su otišli dalje. Iza njih je na jednoj gomili ostalo oko 50 ljudskih leševa. Kad sam se osvijestila, bila sam sva u krvi. Iz te pustoši krenula sam svojoj kući u Jasikovac, kod Gospića. Kuća je bila sva opljačkana od gospićkih ustaša. Od kuće sam krenula ka Planta-

Ustaški napad na zbjeg naroda
u Kruškovačama, 5. 8. 1941.

ži (u neposrednoj blizini moje kuće). Tu sam naišla na Talijane koji su me onako krvavu i ranjenu prevezli u Primorje, gdje sam zaliječena i odatle vraćena živa kući.

Sa mnom je u povećoj grupi uhvaćenih u Kruškovačama bila i kći Milica, maturant gospićke gimnazije. Među ustašama je vidjela jednog koji je bio njen poznanik iz Gospića. Tada nam je doviknula: ‚Odite ovamo, ne bojte se!' Ona je tog momenta računala na sigurnost, jer je u pitanju poznanstvo iz gimnazije. Milica je tada bila u nekim hlačama i kad ju je jedan ustaša vidio, viknuo je: 'Ova je iz Srbije, daj je ovamo da je ubijem!' Ustaše su cijelu grupu brzo opkolile, pohvatale i počele odmah ubijati. Onaj poznanik moje kćerke iz gospićke gimnazije prišao joj je, naslonio joj pištolj na lice i opalio. Pala je mrtva.«

Milan Obradović, pukovnik JNA u penziji, izjavio je slijedeće:

»Bio sam s majkom i sestrama Milicom i Jovankom. Jovanka je imala nejako dijete. Sticajem okolnosti, u tom paklu, u vrijeme pokolja odvojio sam se od njih, ali ne daleko. Bio sam najviše 40 metara od njih, sakriven u grmlju. U mojoj neposrednoj blizini, zaklonjena u grmlju, nalazila se grupa od 10 ustaša koja je mučila dva seljaka iz Divosela. Jedan od njih bio je stari i dobro poznati pismonoša Stevo Trešnjić, a drugi — znatno mlađi od njega — Milan Plećaš (Šimin).

Nisam vidio kako muče ove ljude, ali sam čuo užasno jaukanje. Galama ustaša i jaukanje mučenih su se toliko miješali da se nije moglo razaznati što se zapravo dešava. Sve to nije potrajalo dugo, jer je ubijanje brzo završeno i ustaše su otišle dalje, a žrtve su ostale.

Neki mučenici su uspjeli i da pobjegnu jer je kod ustaša popustila budnost. Oni koji su pobjegli, kasnije su pričali da je Milan Plećaš (Šimin), po naređenju ustaša klao i pekao jagnjad za njih i kad je sve bilo završeno, onda su mu ustaše naredili da iskopa raku u koju su ga bacili kad su ga ubili.

To je bio metod psihičkog mučenja. Strašan je to psihički doživljaj kad čovjek sam sebi kopa raku, znajući da za trenutak dolazi smrt koja će ga odnijeti u nju. Mučenja koja su ustaše primjenjivali bila su raznovrsna. Uvijek se nešto novo izmišljalo da bi se na čovjeku isprobalo ono što je bilo najgore.«

Milica Počuča, rođena Rajčević, preživjela je pokolj u Kruškovačama, zajedno s kćerkom Mirom koja je bila stara samo godinu dana. 0 tim događajima ispričala je čudne okolnosti koje su je spasile od ustaškog noža, a bio je pred njom i samo su je trenuci odvajali od smrti. Da nije doživjela najgore, ona to pripisuje svojoj sudbini. O tim strašnim trenucima ona mi je ispričala ovo:

»Naišla su dvojica ustaša dok sam s djetetom bila zaklonjena u grmu. Kad su došh do mene, jedan je viknuo: 'Ubij je!'. 'Ne', rekao je drugi, 'i ja imam takvih šestero kod kuće'. I tako oni produžiše dalje a ja se s djetetom otputih u pravcu Čitluka. Prije nego sam se odvojila od ustaša, jedan stade i upita: 'Gdje ti je muž?'. 'Gdje i ti!', odgovori onaj drugi koji nije bio sklon ubijanju.

Život mog djeteta i mene spasila je slučajna okolnost što je na mene naišao koljač, koji je zato i poslan u Kruškovače, i onaj drugi koji nije bio koljač, već je mobilisan i nosio je u sebi nešto ljudsko.«

Ovakvih i sličnih slučajeva bilo je nekoliko u Kruškovačama.

Janko Potkonjak, radnik, sin Anice Potkonjak, koji živi u Divoselu, ispri-

čao nam je kako je njegova majka poginula u Kruškovačama za vrijeme pokolja: »Kuća moje majke nalazila se u zaseoku Glavičica, u neposrednoj blizini Ličkog Novog. Razdvaja ih potok Novčića. Mnoge porodice iz Ličkog Novog su se s nama poznavale i bili smo dobri komšije (susjedi). Na dan pokolja u Kruškovačama moja majka je bila prikrivena u šipražju sa četvero djece. Bila su to moja braća i sestre. Slučaj je htio da na moju prikrivenu majku natrapaju dvojica ustaša iz Ličkog Novog. Jednom je bilo ime Mile, a prezimena se više niko ne sjeća. Kad je Mile naišao na moju majku, koju je dobro poznavao i s čijom porodicom je prije rata živio u dobrim odnosima, nije htio da je ubije, nego je to prepustio drugom ustaši koji ju je ubio zajedno s njenih četvero djece — mojih četvero braće i sestara.«

Petar Počuča, penzionisani potpukovnik JNA i ratni vojni invalid, ispričao mi je kako je poslije rata, 1945. godine, slučajno otkrio jednog koljača u zbjegu Divoseljana u Kruškovačama. Naime, kada je haranje u Kruškovačama završeno i vjetar raznio dimove, narod se vratio u Kruškovače da pronađe svoje mrtve i da ih prenese u groblje. I Petar Počuča je sa svojom porodicom tragao za mrtvima — svojim rođacima i bližnjima. Idući šumom naišao je na jedno drvo na kome je visio obješen šljem. Petar uzme šljem, pogleda ga i ugleda na njemu napisano ime: Ivan Vrban Lovra. Očito da je to bio šljem ustaškog koljača.

Kako je šljem ostao u Kruškovačama, okačen na drvetu, ostat će tajna, ali sticajem okolnosti vlasnik šljema će biti otkriven poslije rata — 1945. godine. O tome nam je Petar Počuča ispričao slijedeće:

»Pomenuti ustaša bio je vrlo mlad kad je klao u Kruškovačama. Kao i mnogi drugi, poslije rata, i on je uspio da se prikrije u novoj sredini, ali pošto nije služio vojsku, pozvan je na odsluženje vojnog roka u Novi Sad. Stjecajem okolnosti ja sam 1945. godine bio na službi u Novom Sadu, u istoj ustanovi u kojoj je služio i ustaški koljač — vojnik Ivan Vrban Lovra. Radeći rutinski svakodnevne poslove, nađe mi se u ruci jedan spisak i čitajući ga pogled mi se zaustavi na njegovom imenu. Kao munja sinu mi u glavi okačeni šljem na drvetu u Kruškovačama i ispisano ime na njemu. Naredim da mi odmah dovedu toga vojnika i, kad je za kratko vrijeme stigao, nastade razgovor u četiri oka:

— Da li si ti bio u Kruškovačama pod Velebitom, 5. augusta 1941. godine?

— Da, bio sam — odgovori vojnik — kome se na licu mijenjalo bljedilo i crvenilo.

— Da li je tvoje ime bilo na šljemu koji je ostao okačen na drvetu u šumi u Kruškovačama?

— Da, imao sam tada šljem.

— Da li si ti tada klao narod u Kruškovačama?

— Jesam, zaklao sam jedno dijete.

Dalji razgovor nije više bio potreban. Ustaški koljač Ivan Vrban Lovra predan je organima gonjenja na dalji postupak.

Bogdan Jerković, penzionisani pukovnik JNA, izjavio je:

»Bio sam grafički radnik kada sam se sa svojom braćom i sestrama našao u Kruškovačama, u momentu ikada je otvorena paljba na zbjeg iz neposredne blizine. Najprije se čula pojedinačna, a potom mitraljeska vatra. Brat Jovo, koji je bio vojnik, viknuo je glasno: 'To su ustaše!'. U blizini se nalazio
i Mile Počuča (stari revolucionar) koji je sarađivao s rukovodstvom. On je odmah energično reagirao: 'Nemoj da paničiš!' Mislio je da ta pucnjava ne

dolazi od ustaša. Međutim, vatra postade sve jača, a narod poče da bježi i prije nego što je puščana vatra zahvatila prostoriju zbjega. Cijela grupa naroda, koja se nalazila u mojoj neposrednoj blizini, uspjela je da se izvuče iz opasnosti.

Ne tako dugo poslije stradanja naroda u Kruškovačama kao grafički radnik upućen sam po zadatku u Gospić, odakle sam slao papir i sanitetski materijal partizanskom odredu u Divoselo. Dok sam radio na datim zadacima, u Gospiću me jednog dana sasvim slučajno sreo Toni Došen, koljač za vrijeme pokolja u Kruškovačama. Toni Došen je tada bio mladić (20-to godište). Bio je sin Tonija Došena, gostioničara iz Gospića, a poznavao sam ga prije rata, za vrijeme šegrtovanja u Gospiću. U razgovoru me pitao gdje sam bio. Rekoh mu da sam bio u Divoselu, a za vrijeme ustaškog napada u Kruškovačama. On me zagleda pa reče: 'E, tamo sam ja bio i da sam te sreo bio bih te zaklao'. Dakle, i Toni Došen iz Gospića je bio jedan od koljača u Kruškovačama. Kasnije ga nikad nisam sreo, vjerojatno je nestao u ustaškom orgijanju tokom rata.

To je bio moj susret i razgovor s ustaškim koljačem iz Gospića — Tonijem Došenom.«

Mileva Miščević, rođena Krajnović, živi sa svojom porodicom u Beogradu. Ona mi je ispričala:

»U trenutku kada je otpočeo napad ustaša na zbjeg u Kruškovačama, za trenutak sam se našla van toga pakla. Poznavala sam dobro Kruškovače, gotovo svaku stazu, jer sam tu kao djevojka čuvala ovce. Kad su ustaše napale, nalet je bio silovit. Žurili su da sve pobiju što je pred njima bilo i proletjeli su preko Kruškovača kao vihor. Nisu se zadržavali u mjestu, već su jurili da što više pohvataju, pobiju i pokolju. Mi smo se cijeli dan vrzmali oko Bešlinca i Bjeljevina. Stalno smo se motali i gledali kuda da krenemo iz ovoga pakla. Tumarajući tako po Bešlincu naišli smo na mrtvu ženu koja je ležala na zemlji s rasporenim stomakom. Bila je pred porođajem. Rasporili su j°j stomak i dijete izvadili iz nje. Ono je ležalo pored nje mrtvo, a ona sva u krvi.«

Taj događaj ostavio je stravičan utisak na Milevu Miščević, jer je i sama bila noseća. Teško je bilo i zamisliti tragiku majke koju su zločinci ubijali s djetetom u stomaku. U sumrak Mileva Miščević-Krajnović je uspjela da se provuče kroz sve zamke i prebaci u Medak. I kada se poslije nekoliko dana vratila svojoj kući u Čitluk, naišla je na drugu tešku sliku zločina — u svojoj kući. Naime, u štali je našla zaklana svoga djeda Nikolu Krajnovića sina Petra Krajnovića.

Milan Trešnjić, publicist i novinar nam je izjavio:

»Bila je zora 5. augusta 1941. godine. Upravo se počelo razdanjivati. Nastala je iznenadna pucnjava u neposrednoj blizini zbjega. Ja sam bio u zbjegu i spavao. Iskočivši kao zec iza sna, pojurio sam u pravcu gdje nije bilo pucnjave. Sa mnom je bježala i jedna manja grupa naroda. Kad smo prevalili 50—100 metara, neko nam je doviknuo: 'Ne bježite tamo, eno ih otuda!' Tada se okrenem i ugledama 5—6 ustaša koji su bili udaljeni od mene pedesetak metara. Odmah krenem na suprotnu stranu, u pravcu puta koji vodi iz Čitluka prema Visočici, pređem baru (Sičku) kroz koju protječe rijeka Počiteljica i dokopam se Velebita. Veliki Bešlinac je ostao pozadi. Svi oni koji su se držali šume i Bešlinca mahom su upali u ustašku potjeru i bili su poubijani.

Upravo tu kod Bešlinca izginula je cijela porodica Basarić, i to: Mićko Basarić i njegova žena Marija, sin Sava (zvani Saverak), njegova žena Sava i 2__3 djece. Stradanje porodice Basarić ukazuje na to da u Kruškovačama nije bilo zarobljavanja: sve što je palo ustašama u ruke živo — od djeteta do starca — ginulo je. Vatrenim oružjem je ubijano ono što je bilo dalje i što je bježalo, a ono što je bilo nadohvat ruke, to se klalo. U tom krkljancu, preživjeli narod je slušao ustaše, koji su pročešljavali šumu, kako viču: 'Ne pucajte! Štedi municiju! Kolji!'.

Milica Potkonjak Đaković je kao 17-godišnja djevojka s narodom izbjegla u Kruškovače i tom prilikom živa pala u ruke ustaškim koljačima, a kasnije uspjela da pobjegne. O tim trenucima strave ona nam je ispričala slijedeće:

»U zbjegu u Kruškovačama bila sam s majkom, bratom i sestrom. Probudili su nas pojedinačni puščani pucnji, a malo kasnije i mitraljeski. Već oko 9 sati ustaše su nas uhvatili. Navalili su sa svih strana. Među njima sam prepoznala Nikolu Došena (Mandina) sa Alanka. Mislim da mi to nešto znači i odmah sam mu se obratila riječima:

— Nikola, da bježim odvade?

— Kuda da bježiš kad ništa srpsko neće ostati živo. Stare će poklati, a mlade poslati u Novi (Lički) da služe (da budu sluge).

Do 10 sati sve su nas okupili kod vatre gdje smo prenoćili prethodnu noć. Oko nas je bilo ustaša kao pljeve. Nastalo je mučenje i ubijanje. Najprije su ubijali ljude, a one koje nisu ubili, tukli su kundacima. Seljaka Milana Plećaša poznavali su od ranije i prvog su odabrali za mučenje. Pred našim očima derali su mu kožu, a druge su tukli kundacima, ili čime su stigli. Milan je sav bio krvav (zbog deranja kože) i takvog su tjerali da im peče jagnjad za ručak i večeru.

Mom bratu od strica, Đuri Potkonjaku, kopali su oči pred nama, a onda su ga tako slijepog odveli malo dalje od nas i ubili. Jednu ženu s djetetom u trbuhu rasporili su i ona je u najtežim mukama umrla. Tjerali su ljude da peku jagnjad, a te iste ljude su ubijali kao gamad. Moja majka, gledajući zlo koje ljudi doživljavaju pred njenim očima, reče mi: 'Milice, bježi odavde! Neka te u trku ubiju da ovo ne doživiš!'

— Gdje ima vode? — zapitaše ustaše kad su se dobro iznajeli pečene jagnjetine.

— Ja znam gdje ima vode — rekoh. Taj kraj sam dobro poznavala. I tako sam sa sestrom od strica, Jagom Potkonjak i Savom Jović, snajom Steve Jovića, otišla na vrelo po vodu.

Kod vrela sam prvi put vidjela ustašu sa fesom na glavi i slovom »U«. On je pucao iz mitraljeza. Ali, tu je bio i jedan ustaša koji nije klao. On me upitao odakle sam, a ja sam mu rekla ko sam i odakle sam. Nije me dirao; samo je rekao: 'E, bože, bože, što je došlo!'

Tada sam odlučila pobjeći. Obratila sam se ovom drugom ustaši, koji je bio u mojoj blizini, da me pusti da obavim nuždu. Pustio me. Međutim, čim sam se odvojila nekoliko koraka, počela sam bježati. Odmah su otvorili vatru za mnom, ali me nisu pogodili, a mogli su me uhvatiti živu. Mojom srećom oni ne trče za žrtvom, nego pucaju. To im je sigurnije, nego da trče. Vidjela sam da je onaj ustaša s fesom na glavi otvorio vatru za mnom, ali sam brzo umakla u grmlje i sakrila se u malu uvalu. Preda mnom je Bukova glava i ja pokušam da bježim prema njoj. Pri tome naletjeh na ustašku stražu koja se nalazila na raskrsnici puta na Bukovoj glavi. U tom momentu sam prile-

gla na zemlju. Nisu me primijetili, niti me progonili. Kako Bukova glava nadvisuje Kruškovaču, s visine posmatram što se događa dolje na livadi, znajući da nisam više u rukama ustaša, da sam na slobodi. Posmatram livadu i gledam prikupljenu kolonu naroda. Vode ga u pravcu Alanka. U koloni primjećujem i moju majku — sa džemperom u ruci.

U šumi sam ostala dva dana. Treći dan krenem prema livadi (gdje je bio zbjeg) i u šumi naiđem na Bogdu Potkonjaka Mačka i Miku Radaković (Bikinu). Oni su mi dali malo mlijeka i odveli me do Počiteljske Dulibe.

Tek trideset dana poslije pokolja se narod Divosela masovno počeo vraćati u svoje popaljeno i uništeno selo. Tek tada smo počeli da saznajemo što su doživjele pojedine porodice i članovi pojedinih domaćinstava. Tada je i moja porodica saznala za tešku sudbinu pojedinih svojih članova. Naša strina, Janja Potkonjak, izvukla se iz Jarčje jame, na Velebitu, u koju je bila živa bačena, i vratila se u selo, svojoj kući. Našli smo je mrtvu kod kuće, poslije trideset dana. Umrla je od gladi, iscrpljenosti i preživljenih trauma.

Spaljivanje živih ljudi u Divoselu

Predviđajući upravo takava zlodjela ustaša mi smo i bili prinuđeni da evakuiramo sve stanovništvo iz Divosela pod Velebit da ne bi bilo masakrirano (izmrcvareno) u silovitom naletu, koji se pripremao od strane ustaša. Međutim, jedan dio staraca, starica i djece ostao je kod svojih kuća. To su bili ljudi i žene u poznim godinama koji nisu željeli da se odvoje od kuće. Teško im je bilo napuštati svoje ognjište i ono malo imovine i stoke, stjecane decenijama, mukotrpnim dugim i teškim radom, otimajući od surove prirode ono što se moglo oteti. To su bili drevni starci i starice, ne tako brojni, mahom iz zaselka Klisa i Vedro Polje, koji su vjerojatno mislili da u njihovo vrijeme ne postoje ljudi, koji bi mogli nasrnuti na goli život starog svijeta. Bilo je tu i nešto mlađeg svijeta koji se tu našao u vrtlogu ratnih zbivanja, tražeći spas golog života gdje bilo.

Vjerovanje starih da će biti pošteđeni bila je zabluda koja će biti krvlju plaćena. Naime, poslije proboja iz ustaškog obruča u Kruškovačama, neznatan broj ljudi još u toku 5. augusta vratio se svojim kućama da vidi što je ostalo od njihovih domova. Na putu ka svojim stanovima oni su ginuli na poljima ili pred svojim kućnim pragovima, jer su se u to vrijeme po selima razmiljeli ustaše-pljačkaši, naoružani puškama i noževima. Oni koji su imali zaprežna kola, tovarili bi opljačkanu imovinu na njih i odvozili. Ovi pljačkaši bi ubijali sve živo što bi našli u selima, istovremeno paleći kuće i sve gospodarske zgrade.

To je fašistički metod uklanjanja svih vidljivih tragova pljačke — ubijanje naroda; metod uklanjanja živih svjedoka — očevidaca ratnih događaja u Divoselu.

U upaljene domove, u užarenu buktinju bacali su žive starce i starice i sve one koji su im živi pali u ruke. Jedini svjedoci ovih monstruoznih ustaških zločina u Divoselu bili su ostaci nedogorjelih ljudskih kostura koji su nađeni na zgarištima popaljenih domova nakon povratka naroda pomenutih sela iz izbjeglištva. Na osnovu pronađenih ostataka ljudskih kostura na ovim zgarištima, utvrđeno je da je u Divoselu poslije Kruškovača spaljeno 17 živih osoba (Vidi Prilog br. 3).

U historiji su poznati periodi kada su spaljivani živi ljudi. To je bilo mračno doba srednjeg vijeka i poznate španske inkvizicije. Tada su na lomačama spaljivani mnogi veliki ljudi i umni stvaraoci koji su svojom naukom davali veliki doprinos borbi za razbijanje srednjovjekovnog mračnjaštva. Pa ni taj mračni srednji vijek nije poznavao slučajeve spaljivanja nevinih staraca i starica i ubijanje njihove djece, kao što smo mi to doživjeli u Divoselu.

Paljenje živih staraca i starica u Divoselu, ubijanje ljudi i klanje njihove djece, pretvorilo je svaku kuću ovog sela u posebno mučilište. Ova zvjerstva po svojoj svireposti nemaju poređenja u historiji.

Evo tih tragičnih ličnosti koje su žive spaljene u vatrenim buktinjama i u njima na jeziv način završile svoj životni vijek.

1. Potkonjak Soka (Sokina), rođena 1862. godine, seljanka iz zaseoka Klisa; nepismena. Cio život je provela u selu. Najveća metropola koju je vidjela u svom životu je Gospić i njegova pijaca do koje je nekada dolazila da nešto proda od svoje sirotinje i zadovolji neke sitne životne potrebe. Spaljena je u svojoj kući pod Klisom. Živa je bačena u plamenu loptu koja je nastala od zapaljene kuće.

2. Potkonjak Marija Brinarica, rođena 1871. godine, maćeha Đure Potkonjaka, seljanka iz zaseoka Klisa; nepismena. Spaljena u zapaljenoj sjenari svoje susjede Janje Plećaš (Isičine) pod Klisom — ispod groblja na Klisi.

3. Potkonjak Sava (Sovrina), rođena 1870. godine, seljanka iz zaseoka Klisa; nepismena. Spaljena je u kući svoje komšinice Save Rajčević, tzv. Mićanice.

4. Plećaš Kata, rođena 1891, godine, sestra Laze Plećaša, seljanka. Spaljena je u sopstvenoj ljetnoj kuhinji u zaseoku Plećaši — pod Klisom (ispod groblja).

5. Jerković Milka, rođena 1900. godine. Žena Duke Jerkovića (Đuđe). Po zanimanju krojačica. Spaljena je u sjenari Petra Stanića (Jokanova) u zaseoku Vedro Polje. U vatrenu stihiju bačena su i njena djeca koja su zajedno s majkom uhvaćena u bježaniji u Vedrom Polju. Milka je bježala u pravcu Gospića da bi našla spas za svoju djecu. Naime, njen muž Đuđa je bio prijatelj gospićkog trgovca Guge Šimića. Ona je dobro znala za to prijateljstvo. Zato je i pošla u Gospić da nađe Gugu Šimića da joj pomogne. Na tom putu zablude ona je naišla na ustaše, koji su ih sve pohvatali, doveli do kuće Petra Stanića i, prethodno zapalivši sjenaru, u vatrenu stihiju pobacali svih četvoro. Najstarije dijete imalo je 12, a najmlađe 5 godina.

6. Jerković Savka, rođena 1928. godine, dijete — kći Milke Jerković.

7. Jerković Bogdan, rođen 1934. godine, dijete — sin Milke Jerković.

8. Jerković Nevenka, rođena 1935. godine, dijete — kći Milke Jerković.

9. Plećaš Mile, rođen 1930. godine, sin Jovana (Joce), odnosno unuk Danje Plećaša. Uhvaćen i bačen u zapaljenu zgradu.

10. Potkonjak Zorka, rođena 1896. godine, supruga Mile Potkonjaka Mićoka iz zaseoka Klisa. Kad su ustaše naišle, ona se zaključala u bajti Danje Počuče, pandura, i nije htjela da otvori. Bajta je bila drvena i kad su ustaše prišle do nje, pucale su kroz drvena vrata i ona je poginula. Ustaše su potom zapalile bajtu sa ostalim zgradama i tako je izgorjela mrtva.

11. Matić Luka, rođen 1867. godine, seljak. Spaljen u svojoj zapaljenoj kući u Vedrom Polju.

12. Matić Boja, rođena 1870. godine, žena Luke Matića Luise. Spaljena je zajedno sa svojim mužem Lukom u Vedrom Polju.

Jezivom smrću — spaljivanjem — još su umoreni: Potkonjak Milica (Mika), Matić Đuro, Matić Sava, Matić Bosa i Vujnović Jela (Dancelova).

Jarčja jama — stravično mučilište i masovna grobnica

Zločini nad narodom u Kruškovačama neviđeni su i neshvatljivi, ali oni koji su se sutradan odigrali nad jednim dijelom naroda, po okrutnosti daleko će prevazići ono što se odigralo u Kruškovačama. To će doživjeti upravo onaj dio naroda koji je uspio da izbjegne pokolj u Kruškovačama. Taj dio je po svireposti, načinu izvršenja, mjestu mučenja i izboru žrtava, među kojima su na prvom mjestu djeca, doživio gotovo stravičniju sudbinu.

Probijajući se iz obruča u Kruškovačama jedan dio naroda se našao u okolnim šumama i gajevima, šipražju i grmlju, a najveći dio se uhvatio padina Velebita i Visočice u namjeri da se probije ka Počiteljskog Dulibi. U pročešljavanju šume ustašama su pala u ruke 53 lica (ljudi, žena i djece). Njih su zarobili, prikupili i odveli na Alanak te dijelom pobili, poklali i polužive, i žive, bacali u tamošnju Jarčju jamu iz koje se (gotovo nevjerojatno) petero uspjelo izvući.

Jarčja jama je jedna od brojnih kraških pojava u srednjem Velebitu, iznad sela Alanka. Kao prirodna rijetkost mogla je biti interesantna iz turističkih i speleoloških razloga. Znajući za nju, lokalne ustaše su predložile da se iskoristi kao masovna grobnica za narod pobunjenih sela. Jama je vrlo duboka, a izdubilo ju je proticanje nadzemnih i podzemnih voda koje se nagomilavaju od snijega i ostalih padavina. Ona ima nekoliko kamenih pragova koje voda nije mogla vremenom da razori erozijom. Prilikom bacanja bilo kakvih predmeta u jamu, isti ne stižu na dno, već se zadržavaju na pojedinim basamacima (pragovima). Ustaše su upravo izabrale ovu jamu za mjesto zločina.

O krvoproliću nad 53 Divoseljana u Jarčjoj jami na Alanku, pod Velebitom, ispričala nam je potresnu priču seljanka Marija Počuča* iz Divosela (Veliki Kraj), koja je sa svoje troje djece bačena živa u jamu, zapravo nedotučena, a potom se uspjela izvući iz jame; i Pera Cvijanović koja je sa cijelom porodicom bačena naklana u jamu i koja je, također, uspjela da se živa izvuče iz nje.

Ona mi je ispričala:

»Ja sam se«, kazuje Pera, »sakrila sa svojom porodicom u šumi Kruškovače. Mislili smo da smo tamo potpuno sigurni. Moj muž Dmitar reče: 'E, ovdje nas ne bi našli da nas traže i godinu dana'. Ali ono što je za nas bilo nemoguće, ipak se dogodilo. Među ustašama, koji su šumu pretraživali, nalazilo se i nekoliko njih iz obližnjih sela, koji su poznavail svaku stazu. Opkoliše nas i iskrsnuše pred nama sa svih strana. Njihovi zapovjednici rekoše nam da se ništa ne bojimo, jer da će nas odvesti na sigurno mjesto — u Gospić.

Doveli su nas do nekih kuća u zaseoku Alanak, jer su skupljali na jedno mjesto sve one koje su toga dana uhvatili. Bilo je tu muškaraca, mlađih i starijih, žena, djevojaka i djece, od one najmanje do odraslijih dječaka. Ustaške krvave bajonete i uniforme i njihovi izbezumljeni, životinjski izgledi nisu obećavali ništa dobro. Vezaše nam svima ruke na leđa i povedoše nas. Uskoro vidjesmo da nam se približava svršetak.

Uz očajnu vi'isku djece i majki dođosmo do duboke, na prvi pogled, pokrivene jame — provalije. Onako kako smo redom dolazili, ustaše počeše jednog po jednog probadati bajonetima i bacati u provaliju.

Vidjela sam svojim očima kako susjedi i ostali ljudi, polužívi, poluzaklani, strmoglavce padaju u jamu. Ustaše su urlale od veselja, naslađujući se mlazevima krvi koja je kuljala iz probodenih tijela.

Doguraše i mene do provalije. Otimala sam se, ali su me njih dvojica dogurali, a tada me treći probode bajonetom i sruši prema otvoru jame. U padu sam udarala čas u jednu, čas u drugu stranu provalije, dok se nisam stropoštala na dno. Pala sam na leđa i onako stučena, nisam se mogla ni pomaknuti. Gledala sam kako padaju nove žrtve. Čuju se užasni krikovi. Majke u padu zovu svoju djecu, a djeca zovu svoju majku. Stenje se u polumraku provalije, svuda oko mene. Svuda leševi i polužívi ljudi. Pipam da se malo pomaknem, a za prste mi se lijepi nešto toplo. To je krv. Krv se cijedi sa stijena provalije. Na jednom kraju provalije .vukući se po dnu, nađem svoga muža Dmitra i kćer Milevu.

Bacanje odozgo se završi ,a iza toga začu se gore vika. Ustaše nagrnuše i sručiše na nas gromade kamenja i nekakvu gredu. Vikali smo od užasa, a na to se ozgo prosu kiša tanadi. Stisli smo se uz krvlju zalivene stijene. Paljba dotuče još neke koji su bili živi. Iza toga za tren nastade tišina.

Psi, ne čuvši više ništa, odoše, misleći da smo svi mrtvi. Tek poslije nastade jauk i zapomaganje. U crnoj masi tražili su se pojedini članovi porodice, dozivajući se izbezumljenim i iznemoglim glasovima. U provaliji se našlo živih nas jedanaestero. Bili smo pri svijesti, ali ošamućeni od straha i muka. Kad smo se malo smirili, počesmo se dogovarati kako da se izvučemo iz provalije.

Bila sam jača od ostalih i oni se preko mojih leđa popeše do užeg otvora, otkuda nastaviše penjanje laktovima, raskrvavljenih rana. I tako smo izišli van. Noć smo proveli u šumi. U zoru krene moj muž Dmitar da izvidi gdje se nalazimo i nikada se više ne povrati. Vjerojatno je naišao na ustaše i tada ubijen.«

Tako završi svoju priču stara Pera i nasloni glavu na suhe uzdrhtale ruke.

Tako završavaju kazivanja o mučenju i mučilištu u Jarčjoj jami na Alanku, u Velebitu. Ali ni Jarčja jama nije posljednje mučilište preživjelih Divoseljana iz Kruškovača. To je samo jedna od karika u lancu mučilišta koja su zamišljena i realizovana u ustaškim glavama radi gušenja pobune u ustaničkim krajevima.

Mučilište u Podgorju

Primorski priobalni pojas uz današnju Jadransku magistralu, sa zapadne strane Velebita, poznat je u Lici pod nazivom Podgorje. Ta priobalna regija ostat će u sjećanju jednom dijelu Divoseljana iz ustaničkog perioda kao mučna uspomena. Jer, tamo je stradao dio izbjeglica iz Divosela, koje su uspjele da se izvuku iz logora u Kruškovačama ispod ustaškog noža. Nošene mišlju da će se tamo spasiti, upravo tu su pale u ustaške ruke i uništene.

Prilikom likvidacije zbjega u Kruškovačama, ustaše nisu uspjele da pot-

* Njenu izjavu pročitajte u radu Gojka Matića »Prve ustaničke puške i pokolj u Divoselu 1941. godine.

puno zatvore obruč oko logora i izvrše potpuno uništenje naroda u njemu, što je omogućilo jednom dijelu naroda da se izvuče.

U metežu i haosu, koji je nastao, manji dio naroda je instinktivno težio da se uhvati Velebita, računajući da će se pod zaštitom planine i šume spasiti i izvući iz opasnosti u koju je upao. Najveći dio se orijentisao u pravcu Počitelja, a manje grupe su se izvlačile kud je ko znao, izbjegavajući pušćanu vatru i opkoljavanje. Tako su se te male grupe i grupice unutar planine slile u jednu veću grupu od 66 ljudi. Ova grupa je izmakla ustaškom nožu, ali ju je surovost Velebita stavila pred velike teškoće.

Velebit je surova i besputna planina, bez naselja, hrane i vode, a naročito na pravcu povlačenja — pored Visočice (1 619 m). Trebalo je nekuda krenuti. Grupa se brzo odlučila da krene preko Velebita, ka moru, u Podgorje. Nikad nije razjašnjeno što je bilo odlučujuće da ovaj narod krene preko Velebita u Podgorje. Vjerojatno je taj trenutno spašeni narod, pod utjecajem pokolja u Kruškovačama i paljenja ustaničkih sela u Lici, pretpostavljao da se nema gdje u Lici skloniti, a u isto vrijeme računao je i s drugom lošom pretpostavkom: da ustaša nema u Podgorju i da će se tamo privremeno zbrinuti, a potom preći u Zadar koji nije bio u sastavu NDH, već pod talijanskim suverenitetom još od prije drugog svjetskog rata. Sva ta i takva razmišljanja nisu bila realna u datoj situaciji i ona su taj izbjegli narod vodila u propast što će se uskoro i dogoditi.

U Podgorju nema velikih sela. Od vrha Velebita pa do mora nalazi se goli kamen, a na obroncima Velebita, uz more, razbacana su jako siromašna primorska sela za koja su Gospić i Lika bili bogato zaleđe.

Ta sela nisu mogla nikada sama sebe ishraniti. U njima su živjeli mahom zidari i ribari, koji su se otiskivali u svijet za zaradom, a u Lici su između dvaju ratova prodavali so, smokve, grožđe i drugo. Tako su se razvijali dobri odnosi između Podgoraca i Ličana, a posebno između Podgoraca i Divoseljana. Izbjeglice iz Divosela su računale da će u Podgorju biti prijateljski primljene i da tamo nema ustaša. Međutim, i tamo su bile ustaše, pošto se ustaška vlast prostirala na sva mjesta s one strane Velebita — do mora — duž sadašnje Jadranske magistrale. Upravo iz toga siromašnog elementa ustaše su vrbovale svoje »dužnosnike« koji će u ovom primorskom regionu obavljati krvave zadatke po njihovom zahtjevu.

Ne računajući s time 57 izbjeglica iz Divosela i 9 iz Čitluka (Vidi Prilog br. 5) uputilo se golim životom, bez hrane i vode, preko Velebita, poznatom pješačkom stazom, pored Visočice. Gladni, žedni i iznemogli, poslije jednog dana napornog marša, ugledali su plavetnilo mora i niske siromašne kamene kućice, pripijene uz kamenitu obalu.

Iznemoglu kolonu gladnih, žednih i premorenih izbjeglica, većinom žena i nešto omladine, sačekale su u zasjedama ustaške zvijeri, pohapsile ih i zatvorile u crkvu, u selu Šibuljni. Sav ovaj izbjeglički karavan je tu, u crkvi, dotučen glađu, žeđu i šikaniranjem. Nijedan od ovih izbjeglica, koji je pao u ustaške ruke, nije se vratio u Divoselo.

Selo Šibuljna je naseljeno srpskim stanovništvom koje je, po proglašenju NDH 1941. godine, dijelom stradalo, a dijelom izbjeglo u Zadar, ali se kasnije vratilo.

Ovo selo sa malim brojem stanovnika, odnosno domaćinstava, stavljeno je odmah pod ustašku kontrolu. Nemajući ni jedne pogodne zgrade za zatvor, ustaše su iskoristili pravoslavnu crkvu za ovu svrhu i tu su zatvorili sve iz-

bjeglice iz Divosela — one koji su prebjegli preko Velebita. Glad, mučenje i orgijanje dokrajčili su muke ovih nesrećnika. Sve što nije stradalo od iznemoglosti, gladi i žeđi, ustaše su pobili i sahranili pored seoskog groblja — uz sam zid, sa spoljne strane groblja. To su bili jedini i preostali tragovi ustaškog zločina u selu Šibuljni (u Podgorju) augusta 1941. godine.

Bilans trodnevnog orgijanja ustaških zlikovaca nad stanovnicima Divosela, Čitluka i Ornica bio je više nego stravičan. Samo u toku jednog dana — 5. augusta — u Kruškovačama je na različite načine ubijeno 265 lica iz Divosela, a 17 živih spaljeno u selu; slijedećeg dana 53 su bačena u Jarčju jamu, od kojih se 5 uspjelo izvući dok ih je 7. augusta 57 umoreno u Šibuljni — što ukupno iznosi: 387 ljudi, žena i djece iz Divosela. Iz čitluka je u Kruškovačama ubijeno 25, a u Šibuljni 9 lica, dok je iz Ornica u Kruškovačama ubijeno 5. Bio je to pravi genocid, jer je jedina »krivica« ubijenih bila ta što su rođeni kao Srbi. Preživjeli stanovnici, zaprepašteni jezivim prizorima ubijanja i životinjskog iživljavanja nad nevinim žrtvama od strane ustaša, neshvatljivim za dvadeseti vijek, doživjeli su strahovite psihičke stresove koji su na dosta njih ostavili doživotne posljedice.

Pomenutim žrtvama samo je privremeno slomljen herojski otpor Divosela, Čitluka i Ornica. Sela su ponovo oživljela i nastavila da se bore i prkose talijanskim, njemačkim i ustaškim snagama u Gospiću pune četiri godine — do konačnog oslobođenja Like.

Prilog br. 1

Divoseljani usmrćeni u Kruškovačama, 5. 8. 1941. godine

Rajčević Milica 70 godina, Rajčević Đuro 40, Rajčević Branislav 8, Rajčević Zagorka 35, Rajčević Branka 10, Potkonjak Nikola 50, Potkonjak Dane 7, Potkonjak Soka 70, Potkonjak Đuro 40, Rakić Milica 30, Rakić Jovo 6, Potkonjak Nikola 70, Potkonjak Mika 25, Potkonjak Anka 6, Potkonjak Nada 7, Potkonjak Jeka 35, Potkonjak Boja 45, Potkonjak Bosa 25, Potkonjak Jela 8, Potkonjak Anica 38, Potkonjak Kata 15, Potkonjak Iso 7, Potkonjak Jela 1, Jerković Jovo 60, Plećaš Milan 41, Plećaš Jelena 1, Plećaš Milica 29, Plećaš Nikola 66, Plećaš Nikola 7, Plećaš Janko 6, Plećaš Savka 4, Plećaš Desa 2, Plećaš Milka 29, Plećaš Stevo 7, Plećaš Stojan 3, Plećaš Dmitar 74, Plećaš Dane 57, Plećaš Kata 50, Plećaš Anđa 15, Plećaš Jovan 50, Plećaš Kata 11, Plećaš Jeka 47, Plećaš Ljuba 5, Plećaš Milica 9, Radaković Stana 66, Počuča Soka 32, Počuča Dmitar 21, Vujnović Marko 38, Vujnović Bosa 9, Vujnović Mileva 7, Vujnović Janko 8, Vujnović Radojka 5, Vujnović Milan 3, Vujnović Vuka 2, Vujnović Jovo 10, Vujnović Milan 2, Vujnović Nikola 6, Vujnović Zora 1, Vujnović Jovan 36, Vujnović Jaga 28, Vujnović Milica 9, Vujnović Mile 1, Vujnović Nada 3, Vujnović Bogdan 5, Vujnović Janja 49, Vujnović Mihajlo 21, Vujnović Tode 11, Vujnović Mika 66, Vujnović Marija 40, Vujnović Boja 14, Vujnović Ljuba 3, Vujnović Devka 60, Vujnović Jeka 60, Basarić Jankić 60, Basarić Mika 30, Vujnović Janko 71, Stanić Nikica 61, Stanić Jeka 50, Stanić Jovo 19, Stanić Ljubica 16, Stanić Desa 8, Jerković Sava 51, Jerković Nikola 65, Jerković Milica 65 Jerković Dmitar 48, Tomaš Mile 59, Obradović Mile 21, Obradović Marija 62, Obradović Mika 27, Obradović Marija 5 Obradović Dmitar 3, Obradović Pera 63, Bjegović Pajo 55, Bjegović Milica 40, Bje-

gović Sarka 21, Bjegović Milica 1, Plećaš Jovan 46, Plećaš Sava 40, Stanić Mica 31, Stanić Sava 46, Stanić Zorka 19, Stanić Mica 27, Bjegović Janja 66, Stanić Mica 36, Stanić Smilja 12, Stanić Janja 50, Stanić Soka 24, Stanić (dijete) 4, Stanić (dijete) 3, Stanić Jela 45, Jović Stevelja 70, Jović Milan 32, Jović Sava 28, Jović (dijete) 5, Jović (dijete) 3 Potkonjak Janja 50, Trešnjić Stevo 67, Trešnjić Anđelija 61, Trešnjić Mile 74, Trešnjić Mika 68, Potkonjak Đuro 45, Potkonjak Dmitar 66, Potkonjak Vaja 61, Travica Đurađ 14, Potkonjak Vaja 49, Potkonjak Marko 70, Potkonjak Dragan 7, Obradović Bikan 60, Obradović Daća 60, Obradović Soka 20, Dugandžija Stević 60, Dugandžija Soka 55, Dragaš Beba 17, Dragaš Danica 7, Vujnović Ruža 20, Dragaš Sejka 63, Basta Vaja 41, Dragaš Marija 58, Dragaš Jovan 7, Dragaš Desa 5, Basarić Anđa 30, Basarić Đuro 3, Basarić Marija 2, Basarić Mićan 71, Basarić Sava 55, Basarić Pajo 25, Basarić Marija 20, Basarić Marija 22, Vujnović Ana 30, Obradović Milica 23, Obradović Jovanka 30, Šakić Danica 2, Stanić Ljubomir 47 Matić Mile 10, Počuča Soka 39, Počuča Stevo 5, Počuča Savka 2, Plećaš Milka 38, Plećaš Marko 35, Vujnović Jela 65, Počuča Mile 60, Počuča Sara 61, Počuča Zorka 22, Počuča (dijete) 1, Počuča Božica 26, Počuča Sava 51, Počuča Mile 2, Počuča Jovo 5, Počuča Nikola 17, Vujnović Miloš 41, Vujnović Sava 41, Vujnović (dijete) 11, Vujnović (dijete) 6, Vujnović (dijete) 3, Vujnović Nikola 41, Vujnović Jovan 51, Vujnović Milica 44, Vujnović Mile 41, Vujnović Dragica 35, Vujnović Jaga 4, Vujnović Mica 5, Vujnović (dijete) 3, Vujnović (dijete) 2, Vujnović (dijete) 1, Vujnović (dijete) 6, Obradović Pajkan
51, Obradović Lela 29, Obradović Jovo 51, Obradović Milica 51, Pajić Milka 26, Pajić Mika 51, Pajić Koka 31, Pajić (dijete) 6, Bjegović Anica 29, Bjegović Stevo 5, Bjegović Ilija 4, Bjegović Sava 2, Bjegović Tanasija 55, Bjegović Sava 51, Bjegović Sava 31, Bjegović Jela 3, Bjegović Mirko 2, Bjegović Jovo
2, Bjegović Simo 60, Bjegović Stevo 56, Počuča Mile 52, Obradović Milica
52, Obradović (dijete) 3, Obradović (dijete) 11, Obradović (dijete) 9, Obradović (dijete) 7, Obradović Soka 38, Obradović Ankica 10, Plećaš Dmitar 51, Plećaš Jaga 49, Plećaš Mara 14, Plećaš (dijete) 3, Plećaš (dijete) 4, Rašić Milica 11, Rašić (dijete) 10, Rašić Nada 10, Rašić Jovanka 6, Rašić Vera 2, Dugandžija Petar 60, Stanić Milan 16, Stanić Cuka 34, Stanić Simo 19, Matić Dušan 33, Matić Janja 31, Matić Sveto 9, Matić Neđo 8, Matić Ljuba 6, Potkonjak Branko 4, Potkonjak Milica 1, Potkonjak Jela 63, Matić Soka 31, Matić Mile 4, Matić Smilja 4, Matić Smilja 31, Matić Ljuba 15, Matić Savka 14, Matić Bosa 13, Matić Mile 11, Matić Mika 60, Matić Sarka 32, Matić Janja 80, Matić Jela 24, Matić Milica 10, Matić Ljuba 7, Matić Jovan 6, Matić Vlade 4, Matić Nikola 55, Matić Jaga 32, Matić Milica 15, Vujnović Anka 31, Potkonjak Boja 21, Potkonjak (dijete) 3, Potkonjak (dijete) 2, Bjegović Stevo 79, Bjegović Marko 53, Bjegović Mira 1, Matić Milica 50, Matić Mile 2, Uzelac Janja 30, Uzelac Milica 12 i Uzelac Stevo 7 godina.

Prilog br. 2

Citlučani ubijeni u Kruškovačama, 5. 8. 1941. godine

Jović Milan 19 godina, Krajnović Petar 85, Krajnović Mile 43, Krajnović Janja 30, Krajnović Mileva 30, Krajnović Ilija 9, Krajnović Sava 7, Krajnović Iso 5, Krajnović Jaga 4, Krajnović Janko 20, Krajnović Petra 54, Krajnović

Milica 30, Krajnović Mara 13, Krajnović Jaga 10, Krajnović Nikola 4, Krajnović Đuro 3, Krajnović Smilja 25, Krajnović Marijana 34, Krajnović Petar 3, Krajnović Đuro 1, Krajnović Simo 60, Krajnović Anđa 58, Krajnović Đuro 23, Pjevač Dmitar 70 i Pjevač Milica 65 godina.

Orničani usmrćeni u Kruškovačama, 5. 8. 1941. godine

Potkonjak Dušan 11 godina, Pjevač Nikola 38, Pjevač Sara 38, Pjevač Milica 4 i Pjevač Mile 1 godina.

Prilog br. 3

Divoseljani živi spaljeni, 5. 8. 1941. godine

Potkonjak Soka (Sokina) 79 godina, Potkonjak Milica (Mika) 41, Potkonjak Marija 55, Potkonjak Sava (Sovrina) 71, Plećaš Kata 30, Jerković Milka 41, Jerković Nevenka 5, Jerković Bogdan 6, Jerković Savka 12, Plećaš Mile 10, Matić Luka 73, Matić Boja 71, Matić Đuro 70, Matić Sava 60, Potkonjak Zorka 44, Vujnović Jela (Dancelova) 65 i Matić Bosa 13 godina.

Prilog br. 4.

Divoseljani bačeni u Jarčju jamu (na Velebitu) **6. 8. 1941. godine**

Rajčević Sava (Mićanica) 60 godina, Potkonjak Sara (Viljinka) 45, Potkonjak Milica 3, Plećaš Dušanka 6, Plećaš Deva 34, Plećaš Đuro 6, Radaković Marko (Markan) 66, Radaković Sava 60, Cvijanović Dmitar (Cvijo) 55, Vujnović Ilija 37, Vujnović Čedo 13, Cvijanović Desa 19, Čuturilo Jovo 33, Jerković Neda 4, Bjegović Mika 47, Bjegović Mara 63, Bjegović Anka 25, Bjegović Marijana 4, Bjegović Dmitar 2, Obradović Desa 11, Stanić (dijete) 4, Stanić (dijete) 5, Stanić Koka 66, Bjegović Jaga 36, Bjegović (dijete) 5, Bjegović (dijete) 3, Bjegović (dijete) 2, Stanić Ljuba 26, Stanić (dijete) 4, Stanić (dijete) 2, Stanić (dijete) 3, Stanić (dijete) 2, Bjegović Anđa 37, Potkonjak Janja 50, Potkonjak Ilija 8, Potkonjak Momčilo 6, Trešnjić Jaga 45, Dragaš Sava 55, Basarić Sofija 30, Počuča Milka 43, Počuča Marija 27, Počuča Miloš 4, Počuča (dijete) 2, Počuča (dijete) 1, Počuča Nikola 4, Bjegović Dušan 4, Bjegović Zorka 6 i Potkonjak Soka 25 godina.

Prilog br. 5

Divoseljani ubijeni u Šibuljni (Podgorje) 7. **8. 1941. godine**

Rajčević Pera 23, Rajčević Zorka 8, Potkonjak Milica (Beba) 38, Plećaš Jelena 55, Plećaš Marija 16, Plećaš Ljuba 19, Plećaš Janja (Isičina) 45, Jerković Brajko 5, Jerković Mirko 20, Jerković Milica 50, Plećaš Smilja 15, Jerković Savka 4, Vujnović Borka 18, Obradović Ilija 75, Obradović Stana 30, Obradović Milica 13, Bjegović Mile 33, Stanić Jovo 41, Trošelj Nikola 21, Stanić Janko 41, Obradović Milica 18, Stanić Bogdan 18, Lučić Petar 30, Lučić Ljubica 30,

Lučić Janja 17, Dragaš Jaga 37, Dragaš Jeka 45, Dragaš Joco 22, Dragaš Savka 18, Dragaš Bogdan 15, Dragaš Janja 7, Basta Dmitar 17, Basarić Milka 61, Basarić Ljuba 20, Basarić Nikola 12, Basarić Cuka 34, Stanić Mićo 30, Stanić Mile 20, Stanić Sara 40, Stanić Sara 30, Jović Jeka 55, Jović Jaga 20, Jović Milan 35, Jerković Cuka 41, Jerković Ljuba 21, Jerković Dušan 8, Bjegović Marija 31, Bjegović Milan 8, Bjegović Janko 4, Bjegović Ilija 2, Bjegović Mika 17, Bjegović Dmitar 15, Bjegović Mileva 15, Bjegović Milica 16, Bjegović Janja 20, Bjegović Anka 13 i Bjegović Deka 47 godina.

Citlučani usmrćeni u Šibuljni (Podgorje) 7. **8. 1941. godine**

Krajnović Jeka 45 godina, Krajnović Sava 13, Krajnović Jovo 7, Pjevač Milica 21, Pjevač Anica 50, Pjevač Bogde 20, Arambašić Marija 40, Arambašić Sofija 18 i Arambašić Dara 16 godina.
Sofija 18 i Arambašić Dara 16 godina. U navedenim selima ustaše su samo
5. i 7. augusta 1941. godine na najsvirepiji način usmrtile 426 ljudi, žena i djece srpske nacionalnosti.

Gojko Matić

Prve ustaničke puške i pokolj u Divoselu 1941. godine

Proljeće 1941. godine nije donijelo uobičajenu radost. U školu u Divoselu jednog dana iznenada nahrupi njih dvadeset i pet u crnim uniformama, s velikim »U« na kapama. Istjeraše djecu iz škole i prisiliše učiteljicu da sve makne što je vezano za nastavu. Porazbacaše klupe i školski pribor prije negoli je učiteljica stigla nešto reći, ostajući zaprepaštena postupkom ustaša. Od toga dana nestalo je igre i smijeha, vesele dječje graje; prekinuta je jedna mladost u svom početku, nestalo je mjesta za djetinjstvo... Ljudi su se skrivali, potajno se sastajali, organizirali tajne sastanke na kojima su se dogovarali za akcije u slučaju potrebe.

Ustaše su najprije noću odvodili ljude u svoj štab u školu, tamo ih nemilosrdno mrcvarili, tražeći od njih da izdaju komuniste; zvjerski ih mučili i mučki ubijali. Divoselo je shvatilo što se događa. Nitko se živ nije vraćao sa ustaškog preslušavanja. Harali su selom iz dana u dan sve više i sve gore. A sunce je i dalje sjalo, samo to nitko više nije zamjećivao, voćke su cvale, ljudi su nastavljali s poljskim radovima, no sve je pritiskala strašna mora. Smrt se uselila u ovo dosad mirno, veliko, složno selo, nemilosrdno i grubo odnosila njegove stanovnike u nepovrat. Ustaše su govorili da uhapšene šalju na rad u Njemačku, no znalo se da su to laži.

Sa lica djece, kojoj su odvodili očeve i braću, nestalo je vedrine. Oči **su** se zamutile od svakodnevnih suza, pogled je postao ozbiljan i odlučan

zamišljen pogled starca. Pojaviše se bore na čelu onima koji su još jučer bacali kamena s ramena.

Ustaše, na čelu sa krvnikom Pecanom, sve su više zlostavljali i ubijali nedužne ljude. Nikada nećemo zaboraviti događaj koji se zbio na brdu Kevrića (Veliki Kraj). Dvojica ustaša napali su braću Paju i Milu Vujnović s namjerom da ih uhapse. No mladići su im se odlučno oduprli. Tom je prilikom Pajo poginuo, a Mile ogorčen osjeti u sebi silnu snagu i jednom krvniku otme pušku iz ruku, uperi je u ubojicu svoga brata i uspije ga raniti, a sam pobjeći. To je bio prvi oružani otpor pružen neprijatelju, obračun u obrani življenja i slobode čovjekove ličnosti, sukob dobra i zla obilježen krvlju koji je donosio žrtve, ali i nove nade.

Taj je događaj imao strašan epilog. Na brdo Kevrića došlo je osamnaest ustaša te pobilo bez milosti porodicu Vujnović. Bila je to odmazda za pruženi otpor. Ovime su ustaše naumili prestrašiti stanovnike Divosela i okoline i unaprijed onemogućiti svaki otpor. Od tog su dana pojačano patrolirali selom, maltretirali narod i prijetili. Kao da je i sunce potamnjelo nad Divoselom, koje će doživjeti krvavi žločin, jedan od najkrvavijih u povijesti čovječanstva.

Što će učiniti stanovnici ovog junačkog sela koje je pred rat brojilo 2217 stanovnika, a pružalo se dužinom na sjever, od Gospića do južnih proplanaka Velebita, i širinom od Rizvanuše na zapadu do Čitluka na istok? Ono je od svog postojanja rasadnik naprednih ideja, a već 1933. godine ima članova KPJ. Komunisti su imali snažan utjecaj među mladima što se osjećalo i u okolnim susjednim selima.

Ustaški teror sve se više pojačavao; ustaše ubijaju žene i djecu. Takvo stanje trajalo je do 2. 8. 1941. godine. Tada narod više nije mogao trpjeti zločine i odlučuje se za zbjeg u Kruškovače podno Velebita. Sav narod iz Divosela privremeno napušta svoja ognjišta, povlači se u šume i sa sobom nosi sve što se ponijeti moglo: hranu, odjeću i si. Goni i stoku. Tu, u Kruškovačama, pod vedrim nebom osjećali smo se sigurnije nego u selu misleći da ćemo se spasiti od ustaškog terora i pripremiti se za akciju oslobođenja sela.

Za djecu je život u zbjegu bio vrlo težak. Spavalo se na zemlji pod vedrim nebom. Čim zahladi, loži se vatra oko koje se okupljaju starci i djeca, ljudi se dogovaraju i organiziraju u grupe za razne akcije. Hrana je bila vrlo oskudna, većinom krumpir i grah, što nalazimo noću u polju da nas ustaše ne primijete. Svi smo proživljavali veliku dramu užasnutu okrutnošću i zločinima fašista koji su se redali pred našim djetinjim očima u svoj strašnoj istini. Daleko za nama ostale su dječje igre čobana po širokim bujnim pašnjacima Divosela.

Drug Jakov Blažević, narodni heroj i organizator ustanka u Lici, ovako opisuje omladinu i pionire Divosela; »Brojna je, junačka i ponosna bila omladina Divosela. Ona ima revolucionarnu historiju prije rata. Njena skojevska organizacija bila je brojčano jaka i imala je jak utjecaj na omladinu i čitavo selo.«

Takva omladina, među kojom je bilo dječaka i djevojčica od 12 do 16 godina (i starijih), pokazala je svoj heroizam u prvim ustaničkim danima hrabro se pridružujući partijcima već u prvim akcijama protiv neprijatelja — ustaša, koje su se zabarikadirale u školi, pretvorivši je u svoj »ustaški stan«. No, to nije zaplašilo hrabre skojevce i komuniste kao ni ostale stanovnike sela.

Mjesni komitet pozvao je ljude u Jankov borik. Tu je govorio sekretar Okružnog komiteta KPH za Liku drug Jakov Blažević, sekretar Mjesnog komiteta drug Damjan Vujnović Deni, Stevo Vujnović, Marko Vujnović i dr. pozivajući sve da se stave u službu domovine, Partije i časti zemlje i naroda. Govorili su: »Imamo poneku bombu, pušku, revolver... Trebamo uzeti i kose i roglje i sve što nam padne u ruke; moramo istjerati te nemani iz sela... Nema nam drugog izlaza. Dizat ćemo ustanak, moramo u oslobodilački rat za naše domove, njive, šume, za našu djecu: »Tu u Jankovom boriku izredali su se mnogi govornici i svi su zaključili da se treba boriti, da treba napasti »ustaški stan« i osloboditi selo. Zadivljen čvrstim stavom naroda na tom sastanku, sjećajući se tih događaja, drug Jakov Blažević, između ostalog, kaže:

»U tom prijelomnom momentu bilo mi je jasno da odluka toga skupa istovremeno znači volju i svijest čitavog sela. Na tom divnom primjeru vidio sam krunu dotadašnje političke borbe komunista Divosela — članova Partije i SKOJ-a... Od prvog dana pa do kraja u tom je selu mobilizacija ljudi i njihovih sredstava za borbu bila potpuna. Divoseljani imaju historiju svojih ofanziva, kada su starci i pioniri, branili selo jer je sva omladina i sve za vojsku sposobno bilo otišlo izvan Like sa VI ličkom divizijom, ili pak drugdje negdje bilo angažirano«.

Prvo vatreno krštenje započelo je 3. kolovoza 1941. godine pod rukovodstvom Jakova Blaževića i Mjesnog komiteta KPH Divosela. Omladinci ustanici javili su se u tu bitku bez kolebanja, preziruć opasnosti, koje su ih čekale, vođeni željom da oslobodi selo od mrskih izdajnika.

Ljetna topla noć, stvorena za mir i za ljubav, ponijela je na svojim krilima oko trideset drugova, trideset hrabrih sokolova, koliko-toliko naoružanih puškama, bombama i revolverima. Više oružja nije bilo te se napad na »ustaški stan« morao izvesti ovom malom četom smjelih, prvih partizana našega kraja. Mjesečina je jasno osvjetljavala selo koje je nijemo drijemalo bez svojih domaćina. Samo škola, koja je umjesto svog mirnog đačkog života trpjela zločince koji su je pretvorili u stratišta, i te je ljetne noći bdjela — iz nje su se čuli pijani glasovi ustaša.

Ustanici, među kojima su bili i skojevci i omladina, tiho se prišuljaše školi i opkoliše je. Zatim se prolomi pucnjava i potmula eksplozija pokoje bombe. Kroz noć su odjekivali zanosni, uzbudljivi glasovi i povici skojevaca: »Naprijed, narode!«, »Udri krvnike!« Iznenada pucnjava, prasak i povici, sve je to prestrašilo ustaše te su se povukli u podrumske prostorije i otuda pokušali nekakvom obranom. Kosa im se dizala na glavi; drhtavica i groznica, strah od mogućnosti narodne kazne za zlodjela — sve se to ispremiješalo u njima... Iz podruma zgrade pucali su kroz malene prozorčiće nasumce.

Stanovnici Divosela pažljivo su pratili tutanj borbe iz svojih skloništa podno Velebita. Osjećali smo da naši junaci pobjeđuju. U nas je ulazio ponos i neki pojuriše u pravcu sela. Omladina, mladići i djevojke, pjevali su i klicali spuštajući se kao lavina niz padine obližnje Debele glavice. Borba se sve više rasplamsavala. Pogođeni izdajničkim mecima poginuli su hrabri komunisti Vlado Radaković i Mile Jerković, u momentu kada su prodirali u zgradu škole da uhvate krvnike. Njih su osvetili njihovi drugovi, koji su upravo pristizali iz okolnih šumaraka. Rastuženi i ogorčeni zbog nji-

hove pogibije, jurili su u školsku zgradu goloruki uz povike: »živjela Komunistička partija!«. Omladina je zapalila već djelomično razvaljenu zgradu i pretvorila je u plamenu buktinju iz koje su zločinci uspjeli da pobjegnu.

Drug Jakov Blažević, rukovodilac ove oružane akcije, ovako se sjeća tih momenata: »Samoinicijativno se omladina umiješala u borbu, uzela je u svoje ruke i posvojila. Tu je ona neposredno počela da sveti smrt svojih drugova. Vlade Radakovića i Mile Jerkovića koji su te noći, dajući svoje mlade živote, pokazali svojim mlađim drugovima kako se bori i osvaja nov život, ono, u čemu naša omladina slobodno diše i radi.«

Tada je nastala pjesma »Ranjenik«, prva pjesma recitovana u Divoselu, koja je prihvaćena kao narodna, a napisala ju je omladinka Zora Matić-Glumac, posvetivši je borcu ranjenom u ovoj akciji. Pjesma, kojom ranjeni borac pozdravlja rodbinu, drugove, prijatelje, sadrži njegove poruke i traži osvetu. Vlado i Mile zauvijek su ostali u srcu zemlje i svojih drugova koji ih ne zaboravljaju.

Ustaše su pripremale odmazdu stanovnicima Divosela. U najvećoj tajnosti organiziran je napad na Kruškovače gdje se sklonilo stanovništvo — žene, djeca, starci. Bilo je to tužno i krvavo svitanje 5. kolovoza 1941. godine. Narod je još spavao u šumarcima. Tek tu i tamo netko je ustao i naložio vatru. Rominjala je sitna kišica kao da oplakuje žrtve koje će ući u tragičnu priču, nošenu cijeli život u svima nama koji smo preživjeli te strašne sate groze i užasa.

Ilustracije radi iznosim svoja sjećanja. Takva sjećanja i doživljaje mogu ispričati i drugi preživjeli sudionici tih krvavih događaja. Ja sam, također, već bio ustao i zajedno s Milom, sinom strica Paje, prizalogajio nekoliko žlica palente sa varenikom koja je ostala od večere. Najednom, više nas, opali jednom pa dva, pa tri puta. Narod se uskomeša, poče se dizati. Ütö poče pucati i puškomitraljez, puške, te zaori komanda: »Naprijed, deveta bojna, hvataj, kolji!«. U tim časovima strave i očaja narod unezvjeren bježi: svako na svoju stranu; majke grabe djecu golu i bosu. Sve bježi na Velebit. Tu je mnoge zadesila strašna smrt. Sijevala je ustaška kama, djeca i starci umirali su groznom smrću na ustaškim bajonetama. Kruškovače su natopljene ljudskom krvlju, krvlju naroda Divosela. I stoka, privezena za bukviće, gine. Konji ržu, krave riču, ovce bleje. Sve juri bezglavo.

Moja majka nosi jednogodišnju sestru i dozivlje mene. Otac s bratom i tetkom juri u svom pravcu. Nitko ni za koga ne zna. Ja i stričev Mile zaostali trčimo kroz grmlje i šipražje podvelebitskih strana. Tu se Mile negdje odvoji od mene. Kasnije sam čuo da se vratio u selo gdje su ga ustaše ubili. Nema više mog druga Mileta s kojim sam drugovao u svom mirnom djetinjstvu, igrao se i zajedno s njim radovao i tugovao.

U bjesomučnom bijegu pred nožem i bajonetom ugledam da i za mnom trči ustaša sa bajonetom na pušci. Neki užas prođe mi tijelom, srce mi se zgrči i u trenu se prisjetih svojih roditelja i braće; zatim mi pred oči jasno iskoči slika zaklanih dječaka i djevojčica, a vrisak njihov zabode mi se u srce... Ne znam kako sam smogao snage da trčim, izbezumljeno nastojeći umaknuti sigurnoj smrti koja me slijedi, strašna i stvarna. Ustaša je svè više pristizao, čuo sam njegove korake ... U tom momentu naiđe mu pod ruku neka druga žrtva, ispriječivši mu se na putu prema meni, i on se prihvati svog krvavog posla. Jecaj i krik paraju mi tijelo i dušu i strašan strah

uđe u mene. Tako prestrašen skočim u neki grm i tu nađem jednu drugaricu koja mi reče neka šutim... Zanijemio sam, a u sebi plačući gorko odlučio: ako preživim, postat ću borac. Krvnici su premetali grmlje, pretraživali sve naokolo, izvlačili starce, djecu, majke; klali ih, nabijali na bajonete, ubijali na najzvjerskiji način, tu pred mojim očima. Sve sam gledao, grlom i srcem plakao, grcao u sebi. Drugarica je drhtala kao u groznici, a iz očiju tekle su joj krupne suze...

Naš grm slučajno nisu pregledali. Nisu u njega ni zavirili. Gorko je bilo ostati živ nakon toliko mrtvih... Okamenjen sam gledao neopisive zločine koje su činili ustaški krvnici... Ruke su im do lakata bile krvave... Činilo mi se da svijet nestaje uslijed zločina — u krvi umiru ljudi, izrasli na svom tlu, uz rođenu goru... Pomislio sam da je i sa mnom gotovo. Nisam znao gdje su naši, gdje je mama sa sestrom, gdje otac, braća. Da li su živi...? Velebit je mokar od kiše, suza i krvi, natopljen nevoljom i jadom, plačem i umiranjem svoje djece... Takav dan nije bilo moguće doživjeti ni u turska vremena...

Nebo iznad nas, sivo, oblačno, oplakivalo je naše rane i boli, prerane smrti tolikih nevinih ljudi i djece ... Negdje popodne odoše ... Nasta grobna tišina. Koraci se nisu čuli, ni stenjanje. Sve je prestalo ...

Tada iz jednog grma, nedaleko mojeg skloništa, izađe malena djevojčica. Moglo joj je biti oko dvije godine. Izlazi iz šipražja preplašena, i široko otvorenih očiju i uplakanih obraza, kroz plač dozivlje mamu. Nitko joj se ne odaziva. Njena majka sigurno je među mrtvima, tu negdje leži i ne čuje dozivanje svoje kćerkice. Tužno zaplače dijete... I kamen bi omekšao od prizora na krvavom popришtu. Ne shvaća malena što se to događa i možda misli da će se zasigurno pojaviti njena dobra majka, dati joj kruha i ponijeti je na rukama ...

Promatrao sam djevojčicu i htio izaći iz svog zaklona da je utješim. Drugarica mi reče da i dalje mirujem. Nije sigurno, još su možda krvnici u blizini. čučao sam stisnut u gustišu i gledao što će se dalje desiti. Djevojčica je napravila nekoliko koraka i dalje dozivajući svoju majku, zatim je bolno zaplakala cvileći tankim glasićem. Tada ugledam kako se odnekuda pred njom stvori ustaša i pomislim najstrašnije. Ustaša se ogledavao na sve strane' z.a^™ Pr^ao djevojčici. Nešto joj je govorio i na naše zaprepaštenje dao joj je komad kruha, podigao je i odnio u obližnje grmlje. Čuo sam kako joj reče strogim glasom da se ne miče otuda do noći.

Shvatio sam tada da i među tim užasnim zločincima, među ustašama, ima i onih koji se mogu sažaliti nad djecom. Tko zna što se probudilo u srcu tog neprijateljskog vojnika kad je ugledao zaplakanu usamljenu djevojčicu na grobištu, na stratištu, na mjestu zločina u kojem je sudjelovao. Možda se sjetio vlastite kćerke, nalik ovoj djevojčici kojoj su ukrali djetinjstvo ...? Možda je u njemu na trenutak progovorio čovjek, ili tko zna? 0 tome sam kasnije u životu mnogo razmišljao i nisam našao pravi odgovor. No tada, na mjestu događaja, osjećao sam olakšanje, a ujedno i oprez zbog mogućnosti da se krvnici pojave prije noći.

. ^ zaklonima po šipražju i grmlju ono što je preostalo na životu dočekalo je veče. Velebit je umuknuo prekriven crnom tamom koja se kao ogromna ptičurina nadvila nad njegovo zeleno lice.

U sumrak, kad su se ustaše potpuno povukli, izlazim iz grmlja, izbezumljen zbog prizora koji sam otkrio pred mojim dječjim očima. Vidim gomile

poklanog naroda. Svuda krvavi leševi žena, djece i staraca, komšija, rođaka, dobrih prijatelja s kojima sam se jučer igrao. Sada leže ovdje nepomični, izmrcvareni. Teturam preko mrtvih tijela, zapinjem o njih, padam, dižem se ponovo i tako stižem na Velebit, izbezumljen, krvav ...

Soka Vujnovič-Bjegovič, koja je među mrtvima ostala u životu, priča: »Počelo je pucati sa svih strana. Ustrčali smo se po logoru, dozivali jedni druge i zapomagali. U paničnom bijegu gazili smo po onima koji bi pali, ne znajući da li su smrtno pogođeni, ranjeni, ili su se samo spotakli i pali. Tko bi nkčas zastao, bio bi ubijen, jer su se ustaše pomiješale s narodom. Uspjela -sam sa Janjom i njezinom djecom da se sklonim u jedan grm. Jauk, zapomaganje, dozivanje i pucnji ne prestaju. Ustaški dželati dozivaju narod da izađe, obećavajući da ništa neće biti i da nitko ne bi poginuo da nije bježao.

Nismo dugo ostali u našem nesretnom skloništu. Naišao je ustaša i golim nožem nas izgurao iz grma. Sva mi je odjeća bila krvava, a on se čudno cerekao iskesivši koljačke zube. Dogurao nas je na poljanak i naredio da legnemo. Legli smo. Janji je u naručju mala Zora, a meni Milan. Jedan ustaša nožem najprije Janji istrže malu Zoru iz ruku, a zatim iz mog zagrljaja iščupa Milana. Udarali su nas kundacima, gazili nogama i boli noževima, a kad su završili posao, otrčali su tražiti nove žrtve. Janja je bila sva izbodena, mali Dušan i ja smo izubijani, a ostala djeca mrtva. Pritajili smo se do predvečerja. Nedaleko od nas neko dijete jezovito plače i doziva: 'Tata, daj vode, tata!' Nisam mogla ni smjela da se pomičem, da pomognem nesretnom djetetu.

U predvečerje kad je prestalo pucanje i hajka, ustadosmo, izljubismo mrtvu djecu i pobjegosmo preko Čitluka i Počitelja za Medak.«

O masakriranju pedeset četvorice Divoseljana u Jarčjoj jami (na Alanku pod Velebitom) ispričala nam je potresnu priču seljanka Marija Počuča iz Divosela (Veliki Kraj) koja je bila bačena u jamu, ali je uspjela da se spasi. Njeno izlaganje prenosim u cjelini.

»Na dan 2. augusta 1941. godine izbjegla sam sa svekrom i troje još nejake djece u logor Kruškovače, između Debele glavice i Visočice, gdje se nalazilo mnogo ljudi iz Divosela, čitluka i Ornica. Poslije dva dana ustaše su u samu zoru izvršile napad na logor. Kiša je padala u toku noći. Djeca su bila ozebla i gladna. Nastala je žestoka pucnjava na sve strane iz pušaka i mitraljeza. Prolomili su se jezivi povici ustaša: .Opkoli, hvataj živer.

Narod je bježao kamo je tko znao, a nitko nije znao gdje će. Nas nekO" liko sa djecom počeli smo bježati k Velebitu — nekoliko žena i djece i jedan stari čovjek. Svi smo se bili sklonili u jednu jamu, ali su nas ustaše primijetili i pohvatali. Starca odmah ubiše, a ostale odvedoše u ustaški logor na Kruškovačama, gdje su prikupljeni svi oni koji su pronađeni živi u šumi. Oko logora bilo je mnogo mrtvih ljudi, kao snoplja. Tu je nastao novi pokolj i orgijanje. Tuklo se i ubijalo čime se stiglo i moglo. Žrtva se birala prema prohtjevima za mučenje. Gledamo svojim očima tučenje, klanje i mučenje svake vrste, a mi i djeca uslijed straha od zemlje odskačemo. One koji su bili teže ranjeni odmah su ubijali. Čim je pala noć, odvojili su muškarce od žena i djece i sve pobili.

Prikupili su nas i održali slijedeći govor: ‚Za sve su ovo krivi vaši ljudi. Oni neće da se pokoravaju vlastima, a vlasti se mora pokoravati pa ma kakva ona bila. Onaj tko je prav, nije trebao da bježi od kuće, a onaj tko

je kriv, neka zna da neće utećі. A tko je kriv? Kriv je onaj kome je netko od sinova, braće ili muževa učinio nešto protiv ove države. Što ste napravili sada kad ste od kuće otišli? Kod kuće nemate ništa. Sve vam je uništeno. Onaj tko je znao da je prav, nije trebao da bježi od kuće. Vidite što ste sa bježanjem sad učinili. Vidite li koliko je naroda tu poginulo, a svemu je krivo to što ste bježali od kuće, a da niste bježali od kuće ne bi vas nitko dirao. Više od kuća nemojte bježati, a vlastima se pokoravajte. Kad dođete kući, vidjet ćete da vam je sve uništeno. Tko je god živ, neka dođe u općinu i prijavi se pa ćemo mu dati hranu, robu i stoku. Sad idemo na Alanak. Tamo ćemo prenoćiti, a sutra ćete dobiti isprave i svaki neka ide svojoj kući i neka više ne bježi. Tko je stariji i nejak, neka sjedne na kola pa će se voziti.'

Četvora kola brzo su napunjena starim i iznemoglim ljudima i tako krenusmo na Alanak. Pošto smo malo poodmakli, konji su stali i nisu više htjeli vući. Mi smo produžili ka Alanku, a kola s ljudima su ostala. Čim smo se malo udaljili, ustaše su ljude u kolima poubijali. Nama su rekli da su ljudi iz kola pušteni kućama, a da ćemo mi biti pušteni sutra.

Kad smo stigli na Alanak, odmah su nas ogradili bodljikavom žicom i pitali nas: ‚Kako vam se čini?'. Rekosmo da nam se čini kao onom koji je u neprilici. Tu su nas zadržali jedan sat, a zatim su nas prebacili u šupu seljaka Luke Došena. Ova je šupa sa tri strane ozidana kamenjem, a pokrivena solidnim daskama. Na vratima su postavljeni ustaški stražari s puškama na kojima su bili noževi. U šupi smo noćili dvije noći. Tu su nas držali bez hrane i vode, tukli, mučili i nazivali raznim pogrdnim imenima. Ispitivali su nas imamo li kod sebe sat, zlatan prsten ili nešto slično, jer ćemo odgovarati ako se to kod nekoga nađe. Djeca jauču od gladi i žeđi. Traže vode. Seljakov sin Milan, ustaša, donese kofu punu vode i podnese je pred lice svakog djeteta, ali nikome ne da, nego je izmakne ispred ispruženih ručica. A djeca samo plaču i viču: ‚Daj vode!'.

Odjednom su nas poveli iz šupe. Bilo nas je pedeset četvoro. Nakon izlaska iz šupe rekli su da nas vode u Gospić i da ćemo ići na radove, da ništa od stvari sa sobom ne nosimo jer ćemo tamo dobiti sve što nam treba. Međutim, odjednom smo se našli pred jamom. Iz jame je virilo okresano drveće sa šiljcima (brklje) kako bi se ljudi na njih nabijali i mučili prilikom bacanja u jamu. Vođeni smo do jame po dvoje, opkoljeni od ustaša s jedne i s druge strane i dobro čuvani da ne bi tko pobjegao. Pred jamom smo svi bili opkoljeni ustašama koji su stajali jedan do drugoga. Krvnički posao obavljala su četvorica ustaša. Dvojica su vodila za ruke žrtvu, a druga dvojica čekala su pred jamom s oštrim noževima. Svakoj žrtvi je pred jamom zadavano nekoliko smrtonosnih udaraca, a potom je unakažena i unesrećena otisnuta u provaliju.

Došao je red na mene i na moju djecu. Istrgli su mi djecu iz ruku i jedno po jedno bacili u jamu — Milku od 3 godine, Dušana od godinu i po i malog Branka od 2 mjeseca. Na koncu su i meni zadali sedam rana i bacili me za djecom u jamu. Preko nas su ispalili pet metaka, nabacali kamenje i jedno okresano drvo sa šiljastim ostacima odsječenih ogranaka, a zatim su nestali.

Dno jame bilo je prekriveno krvavim leševima. Oni koji nisu bili dotučeni, očajnički su jaukali, i tražili pomoć, ali je nije imao tko pružiti. Bilo je i živih koji su se mogli kretati. Čim je prestala pucnjava i bacanje ka-

menja, ja sam se uspravila i rekla: ‚Tko može neka ide van'. To sam još jednom ponovila, ali je netko rekao: ‚Nećemo van, tamo su ustaše'. Ja san se pri tom onesvijestila dva puta, a čim je nesvjestica prošla, uspjela sam da se pomoću ubačenog drveća izvučem iz jame s mišlju da ću rade poginuti, nego se dalje mučiti. Bila sam sama jer nitko od živih nije htio sa mnom izaći. Djeca su mi mrtva. Izašavši iz jame nisam našla ustaše. Nisam mogla dalje, nego sam se uvukla u jedan grm i čekala zalazak sunca, a zatim sam krenula šumom iznad Alanka, ali bez imalo snage. Od pada mraka do zore uspjela sam prijeći svega pola kilometra. Do ponovnog mraka uspjela sam doći do svoje kuće. Kod kuće nije bilo ničega — sve polupano i opljačkano. Tu sam se zadržala dva dana i dvije noći jer zbog rana nisam mogla dalje. Sutradan su me našli Đurđa i Gojko Vujnović koji su pošli svojim kućama da vide da li je tko od njihovih poslije pokolja ostao živ. Oni su me odatle poveli u Počitelj gdje sam se priključila ostalim izbjeglicama iz Divosela, među kojima sam našla Jelu Stanić, Mariju Počuča (Stakinu) i Savu Jerković (Dušanovu) koje su uspjele da iziđu iz jame na Alanku u koju sam i ja bila bačena.«

Kruškovače su pretvorene u masovnu grobnicu, bez nadgrobnih znakova s imenima. To je bezimeno groblje nedužnih koji u mukama umriješe. Nestale su čitave porodice. Ostali su roditelji bez djece, djeca bez roditelja.

Branko Krnjaić

Nabava i kupovina oružja u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji 1941. godine

Kada smo 1941. godine poveli borbu protiv ustaškog terora i pokolja nevinog stanovništva, neki krajevi ličke regije, među kojima i gospićki kotar, raspolagali su s vrlo malom količinom oružja, pogotovo u odnosu na kotare Gračac i Donji Lapac koji su u tom pogledu bili u mnogo povoljnijem položaju.

Početkom aprilskog rata u nekim garnizonima na području Dalmacije došlo je do kolebanja i rasula pojedinih jedinica Jugoslavenske vojske i prije ulaska talijanskih trupa u njihove garnizone tako da i nije bilo većeg otpora na tom prostoru. Izuzetak čine neki dijelovi Jadranske divizije i mornarice koji su pružili jači otpor kod Knina, u Šibeniku, Splitu i Boki Kotorskoj. Jedinice, koje nisu pale u zarobljeništvo, bile su razoružavane od strane ustaških organizacija i Mačekove zaštite, a neke su oružje i same odlagale da bi se vojnici lakše i nesmetano mogli kretati do svog rodnog mjesta.

Ljudstvo Jadranske divizije, osobito njenog 54. pješadijskog i 11. pograničnog pješadijskog puka sa sjedištem u Benkovcu, bilo je pretežno mobilisano sa područja vojnog okruga Knin, koji je izvršio mobilizaciju i za ko-

tareve Gračac i Donji Lapac. Jadranska divizija postepeno se raspadala od 13. do 19. aprila 1941. na putu Knin—'Grahovo—Drvar, dok je njen 11. puk ostavio većinu oružja u selima sjeverne Dalmacije. Ljudstvo se razbježalo kućama noseći sa sobom dobar dio oružja i municije.[1]

U Gračacu je poručnik žandarmerijskog voda Dušan Drakulić, na zahtjev KK KPH za Gračac i na čelu sa Gojkom Polovinom, prisutnoj masi građana podijelio oko 200 vojničkih pušaka i tako spriječio ustaše da već 12. aprila 1941. preuzmu vlast u Gračacu.

Približno je utvrđeno da je na područje kotara Donji Lapac doneseno preko 300 vojničkih pušaka, 5 puškomitraljeza i 20 pištolja[2], a u gračački oko 700 pušaka[3] i 10 puškomitraljeza. Na području Dalmacije i ovih kotareva ostao je dio oružja koji nije pao u ruke talijanske vojske i ustaša, a to je kasnije, poslije dizanja ustanka, i bio osnovni izvor kupovine oružja.

Na području gospićkog i perušićkog kotara situacija je bila krajnje nepovoljna što se tiče posjedovanja oružja, a slično je bilo i u udbinskom i koreničkom kotaru. U garnizonu Jugoslavenske vojske Gospić u prvim danima rata ustaška organizacija je efikasno djelovala i čitavi garnizon bio je brzo razoružan. Bilo je teško iznijeti pušku iz njega, a takva je situacija bila i u otočkom garnizonu. Čim su ustaše uzele vlast, odmah izdaju naredbe o predaji oružja pod prijetnjom strijeljanja. Tako su u nekim selima pojedinci predavali oružje koje su donijeli iz vojske, a bilo je slučajeva da su predavali i civilno koje nije bilo oporezovano strahujući da će ih netko prijaviti.

Koncem jula u Mogoriću je oformljena četa od 120 boraca, naoružanih sa 10 vojničkih pušaka »Mauzer« i »Manliher«, 15 pištolja, 25 civilnih pušaka raznih kalibara, jednocijevki i dvocijevki, te s nekoliko kubura. Treba tome dodati da se za svaku pušku raspolagalo sa svega 3—5 metaka, a za neke jedva po 1—2 naboja. Ostali borci bili su naoružani sjekirama i roguljama. Napadom na ustaško-žandarmerijski stan u Metku (5. augusta) Stojan Milojević Ljoljan zarobio je jednu pušku. Napadom na ustašku patrolu u Ploči zarobljene su dvije puške sa municijom od kojih je jedna pripala Milošu Đakoviću iz Mogorića, koji je sudjelovao u toj akciji. Jednu pušku je Branko Radaković Brancel oteo Talijanu na seoskom putu u žegaru.[4]

U selu Ploča okupilo se 1. augusta 120 mještana, naoružanih sa 19 vojničkih pušaka »Mauzer«, 8 lovačkih (dvije dvocijevke i 6 jednocijevki) i 7 pištolja, a ostali su bili naoružani vilama i roguljama. Zatim su 3. i 5. augusta u borbi sa ustašama u Ploči zaplijenjene četiri vojničke puške »Mauzer« i dva pištolja sa municijom.[5]

Vod sela Kik raspolagao je 1. augusta sa 2 vojničke puške, 6 pištolja i 8 lovačkih pušaka — 3 jednocijevke i 5 dvocijevki.[6] Stanje u pogledu posjedovanja oružja nije bilo bolje ni u ostalim srpskim selima gospićkog kota-

1 Arhiv CK SKH NOR-a 1941—1945, MG, 151-1-14.

2 Đoko Jovanić, Ustanak u donjolapačkom kotaru 1941. godine, HAK, Zb. 14, Karlovac, 1958, str. 99.

3 Vladimir Maričić, Geografske osobine i razvoj NOR-a u gračačkom kotaru, HAK, Zb. 13, knj. 1, Karlovac, 1984, str. 20.

4 Arhiv CK SKH, NOR 1941—1945, MG, 151-1-14.

5 HAK, Zb. 13, knj. 1, Gračac u NOR-u 1941—1945, str. 724—725.

6 Isto, str. 452.

ra. Kada su ustaše napustile svoj stan u Vrepcu, 30. augusta 1941. godine, ustanici Vrepca, Zavoda, Pavlovca i izbjeglice iz Barleta, Ostrvice i široke Kule, koje su izbjegle ustaški pokolj, raspolagali su sa 15 vojničkih pušaka oko 30 raznih lovačkih i nekoliko pištolja. Ukupno sve tri grupe brojile su preko 100 ljudi, a oko 50 njih bilo je naoružano sjekirama i roguljama. Jedan broj ustanika iz Široke Kule, koji je uspio izbjeći ustaški pokolj, priključio se ustanicima Ljubova. Za vrijeme ustaškog napada na Vrebac 31. jula, 3. i 10. augusta zaplijenjene su 3 puške »Mauzer« i nekoliko sanduka municije. U ostalim akcijama ustanici Barleta, Ostrvice, Široke Kule i Vrepca zarobili su još oko 10 pušaka.[7] Ustanici sedam navedenih sela u vrijeme ustanka raspolagali su sa 46 vojničkih pušaka »Mauzer« i »Manliher«, s preko 30 pištolja i 71 civilnom puškom (preko 60% kapslenjače s jednom cijevi). Za Raduč, Medak, Počitelj, Čitluk i Divoselo nemam podataka. Dvadeset pušaka je zaplijenjeno u prvim borbama.[8]

Ustaški zdrug jačine oko 1.000 ustaša i domobrana napao je 17. augusta Ploču. Napad je bio usmjeren prema Donjoj Ploči i Mogoriću. Zahvaljujući masovnom učešću ustanika ovih dvaju sela napad je uspješno odbijen. Slijedećih dana slomljena je ustaško-domobranska ofanziva na području donjolapačkog i gračačkog kotara. Nakon toga na području gospićkog kotara nastaje jedan period bez većih ustaških akcija na slobodni teritorij, izuzev nekih lokalnih ispada i pripucavanja. Pošto ustaško-domobranska ofanziva od 17. do 20. augusta nije uspjela, ustaško vodstvo je primorano da pristane na sporazum između Italije i NDH (26. augusta 1941.) po kome Talijani treba da preuzmu u drugoj demilitariziranoj zoni vojnu i civilnu vlast, a u trećoj zoni vojnu vlast. Talijani su odmah po reokupaciji Like zatražili da im se preda sve raspoloživo oružje. Međutim, poučeni iskustvom iz aprilskog rata, a i zbog širih ciljeva ustanka, oružje više niko nije ispuštao iz ruku.[9]

Sada nastaje period intenzivne političke aktivnosti Komunističke partije i SKOJ-a. Vrši se prijem novih članova u redove KPJ i kandidata, proširuje se broj simpatizerskih kružoka, omasovljava se skojevska organizacija, osnivaju odbori AFŽ-a, Saveza mlade generacije, te proučava marksistička literatura na partijskim i skojevskim sastancima. Odbori civilne vlasti rješavaju sve sporove među mještanima, vrše smještaj izbjeglica koje su uspjele izbjeći ustaškom pokolju, organiziranju noćne akcije za dizanje i sabiranje ljetine koja je bila na dometu ustaške vatre. Održavaju se masovni sastanci na kojima se govori o bratstvu i jedinstvu naših naroda, o ciljevima narodnooslobodilačke borbe, o potrebi vođenja borbe, ne samo protiv ustaša već i protiv talijanskog okupatora koji je i omogućio ustašama da dođu na vlast. Održava se obuka sa svim mladićima, koji nisu služili vojsku, u vezi rukovanja i gađanja iz oružja. Stvara se jača vojna organizacija i prilagođava novim uvjetima vođenja borbe.

Negdje u septembru 1941. godine otpočela je akcija za kupovinu oružja u sjevernoj Dalmaciji i svuda gdje ga je bilo. Neka sela su odmah pristupila tome zadatku, kao: Ljubovo, Bunić i Šalamunić. Na masovnim zboro-

7 Lika u NOB-i 1941, str. 424—425.

8 Zbornik NOR-a, tom V, knj. 1, 39, str. 126.

9 Lika u NOB-i 1941, str. 139.

vima ovih sela određeni su ljudi koji će ići u Dalmaciju radi nabave, odnosno kupovine oružja. Na čelu jedne takve grupe bio je Stanko Opsenica, komandant odreda »Ljubovo« i organizator ustanka. Bio je poznanik mnogih ljudi u tom kraju Dalmacije jer se još prije rata bavio kirijom. Aktivan u tome bio je i Dmitar Zaklan, organizator ustanka u svome kraju. Sakupili su stoku na dobrovoljnoj bazi, pretežno od imućnih seljaka. Dva puta su išli u Dalmaciju i donijeli 32 puške i dva puškomitraljeza.[10]

Možda će biti interesantno da ispričam svoj doživljaj i doživljaj mojih drugova prilikom kupovine oružja prije nego pređem na suštinsku obradu ove teme.[11]

Rečeno nam je da se puške mogu kupiti za lire, ali još lakše za debelu sitnu stoku. To sam ispričao nekim svojim drugovima i pozvao ih da pođemo u Dalmaciju. Pošto se kod nas o toj trgovini još nije mnogo znalo, bilo se teško odlučiti. Moj susjed Nikica Vučković pristao je da pođe sa mnom. To je bilo početkom oktobra. Na put smo pošli bez propusnice, bilo od štaba odreda ili odbora civilne vlasti. Već na putu u Srednjoj Gori naišli smo na prvu prepreku. S obzirom da su me tamo poznavali neki drugovi, dobio sam propusnicu od njihovog odbora civilne vlasti. Slijedećeg dana nastavili smo put na kome smo sreli Nikolu Dautovića, rodom iz Klapavica, koji ide iz Dalmacije i nosi pušku privezanu na samaru konjića Ispričao nam je sve što je znao o toj kupovini. Znali smo dobro da su poznanstvo i veza glavni elemenat kod takve kupovine. Tražio sam od njega da trampimo, na što je on odmah pristao. Ja njemu 15 grla sitne stoke, a on meni pušku i 25 komada metaka. Cijena je bila visoka, ali je puška u takvoj situaciji najveće bogatstvo. Moj susjed Nikica Vučković vratio se u Klapavice da sačeka susjede koji treba da iz Dalmacije donesu puške i municiju. Kad sam došao kući, odmah je procurila vijest da sam donio pušku iz Dalmacije.

Drugog dana našao sam se u Vrepcu kod Miloša Popovića, gdje sam zatekao Dušana Dragosavca sa dvojicom drugova. Ispričao sam im sve što sam znao o kupovini oružja. Tražili su da s njima pođem u Dalmaciju na što sam i pristao. Miloš Popović primio je obavezu da mi kupi odgovarajuću sitnu stoku. Neki od drugova primio je obavezu da obezbijedi propusnisu od komande odreda. Narednog dana krenuli smo na put. Od nas šestorice ni jedan nije služio vojsku. Svi smo rođeni u selu i bavili se zemljoradnjom. Nismo se dalje kretali od područja rodnog kraja. Sada prvi put krećemo u nepoznato područje. Naš političko-marksistički domet nije bio toliki da bismo mogli predvidjeti na koje ćemo prepreke i poteškoće sve naići, pogotovo kad je riječ o političkim zbivanjima i previranjima koja su nastala u pojedinim krajevima poslije reokupacije slobodne teritorije od strane Talijana. Jedno nam je bilo jasno: svi smo se već ranije bili opredijelili za NOB i bili spremni da vodimo borbu protiv okupatora i svih njihovih slugu. Većinom smo bili simpatizeri KPJ i članovi SKOJ-a. Treći dan našega puta stigli smo u Zrmanju i javili se Milojku Ćuku, komandantu 10. gerilskog odreda. Od njega smo dobili opširniju informaciju o stanju na tom području kao i propusnicu da se možemo slobodno kretati po onim selima koja su bila oslobođena od ustaša, ali s tim da je ne pokazujemo

10 Lika u NOB-i 1941, str. 620—622.

11 Koncem septembra susreo sam se sa svojim poznanikom Momčilom Cankovićem iz Srednje Gore koji mi je rekao da su iz njegovog sela dva druga bila u Dalmaciji i kupila dvije vojničke puške.

pred Talijanima. Preko Veljka Budimira, komesara općine, Milojko nam je isposlovao propusnice i odgovarajuće isprave za stoku da možemo prisustvovati sajmenom danu u Kistanjama.

Drugog dana već smo se našli na sajmu u Kistanjama. Naše prisustvo u toj sredini bilo je uočljivo. Lička kapa i torba na leđima bile su dobro poznate mještanima i okolnim selima. Trgovci stokom interesirali su se za cijenu. Mi smo se dogovorili da bude viša od pijačne, da bismo dočekali neku povoljniju ponudu za oružje. Dva su nas čovjeka duže promatrala i stupila u kontakt sa Dušanom Dragosavcem i Milanom Mandarićem. Oni su nas obavijestili da raspolažu sa 8 pušaka i 2 puškomitraljeza, a da ćemo konačnu pogodbu izvršiti na licu mjesta. Odmah smo krenuli sa stokom u njihova sela. Naprijed su išla njih dvojica, zatim Dušan Dragosavac, Milan Mandarić i Nikola Popović. Na izlazu iz pijace sačekali su ih talijanski karabinjeri tražeći isprave. Dok su njih petoricu kontrolisali i hapsili, nas trojica smo uspjeli povratiti stoku natrag na pijacu i izbjeći hapšenje.

Dogovorio sam se sa Milanom i Milom da prodam svoju stoku i vratim se u Zrmanju, te da obavijestim Milojka Ćuka o našim nezgodama kao i radi intervencije za uhapšene drugove. Stoku sam prodao za 10 hiljada lira. Njih dvojica su sa neprodanom stokom krenula u obližnja sela zapadno od Kistanja, a ja za Zrmanju. U Padane sam stigao u prvi sumrak. Tu su se nalazili talijanski karabinjeri i hrvatski oružnici. Prišao sam šoferu koji je namještao ceradu na kamionu i zamolio ga da me poveze do Zrmanje. Pristao je uz naknadu od 500 lira i smjestio me u kamion među džakove brašna. U kabini su se s njim vozila dva karabinjera koji nisu znali za mene.

Kad smo stigli u Zrmanju, karabinjeri su se javili u stanicu, šofer je otvorio ceradu i ja sam neprimjetno izišao. Javio sam se Milojku Ćuku i obavijestio ga o našem slučaju i mojim namjerama. Milojko mi je obezbijedio dvojicu vodiča koji su približno znali gdje stanuje Nada Stanić žena trgovca Bogde, koji je u Gospiću imao dozvolu za trgovinu oružjem. Bila je namjera da Nada intervenira za puštanje zatvorenih drugova. Bogdu su ubile ustaše a Nada se sklonila u Kistanje. Ujutro smo nas trojica krenuli biciklima za Kistanje. Na putu smo sreli drugove koji su bili uhapšeni, a dvojica Dalmatinaca zadržana su u zatvoru pod sumnjom da su komunisti ili šverceri oružjem. Nas četvorica našli smo se naveče kod Milojka Ćuka. Situacija je bila takva da nismo bili u mogućnosti vratiti se natrag i tragati za drugovima koji su odagnali stoku u nepoznata sela. Milojka smo upoznali sa situacijom u našem kraju, naročito teškom po pitanju naoružanja. Imao sam još 9 i po hiljada lira, a ostali drugovi nisu imali ništa. Zbog toga nam je Milojko obezbijedio da kupimo jedan puškomitraljez od podnarednika Jugoslavenske vojske, kojeg sam platio 9 hiljada lira, ali bez municije. Uz to smo dobili i adresu jednog druga iz Popine, koji je imao municije za prodati. Milojko nam je dao dvojicu drugova za vodiče. Pošto su most na Zrmanji čuvali Talijani, mi smo u toku noći prešli Zrmanju preko jedne vodenice i prekim putem izišli na Otrić, prešli željezničku prugu i oprostili se sa našim drugovima vodičima. U Popini smo uzeli municije za 500 lira, a zatim nastavili put. U Klapavicama smo navratili kod Nikole Dautovića od kojeg sam kupio pušku prije tjedan dana. Tu smo se na ručku susreli sa Gojkom Polovinom i Markom Oreškovićem.[12]

12 Gojka sam upoznao još 8—9. aprila 1941. godine, kada se nalazio na dužnosti sekretara Kotarskog komiteta Gračac.

Nekoliko dana nakon našega dolaska kući vratili su se i Mile i Miloš Mandarić. Donijeli su dvije puške, a ostalu stoku trojice drugova prodali su za lire. Dušan, Nikola i Milan vratili su se natrag u Dalmaciju i također kupili puške. Puškomitraljez, koji sam donio, ostao je u mogorićkoj četi, a ja sam u zamjenu dobio vojničku pušku od komandanta odreda Milana Kuprešanina. Ranija moja puška ostala je u Koste žužića.[13] Naše nezgode na putu poslužile su kao pouka ostalim drugovima koji su kasnije išli u Dalmaciju radi kupovine oružja.

Direktiva OK KPH za Liku i vojnog rukovodstva Like o nabavi oružja počela se masovnije primjenjivati sredinom oktobra 1941. godine. Održavani su masovni sastanci po selima i zaseocima na čitavom području kotara Gospić, koji su bili identični i prožeti istim duhom. Objašnjavana je narodu potreba nabave i kupovine oružja, govoreno gdje se sve može kupiti, spominjana cijena tog oružja, te da se kupovina vrši organizirano, da se na sastancima određuju drugovi sa stečenim iskustvima u dotadašnjem radu i poznavaoci situacije na tom području. Kolika je to želja i potreba u to vrijeme imati pušku za odbranu golog života, ne može se golim riječima iskazati. Na sastancima ljudi su ustupili stoku na dobrovoljnoj bazi. Većina ih se obavezivala da će sami uzeti pušku bez obzira na njenu cijenu i svoje imovno stanje. Oni siromašniji po dvojica ili trojica uzimali su jednu pušku.

Od 10 grla sitne stoke odvajali su 3—4 grla, od 15 odvajali su 5 grla. Neki su davali stoku određenim ekipama da im donesu pušku, a oni su obavljali druge zadatke koje je nalagala tadašnja situacija. Tako su Mile Ilić, Miloš Vurdelja i Mane Lazić iz Mogorića, te Marko ćurčić i Joca Bobić iz Vrepca dali svoju stoku navedenim ekipama koje su im donijele puške. Ovakvih slučajeva bilo je i u drugim selima kotara Gospić. One porodice koje nisu imale stoke, davale su i posljednji dinar koji se zatekao u njih. U Vrepcu i Mogoriću nalazile su se porodice iz široke Kule, Ostrvice, Barleta, Divosela i Smiljana, koje su izbjegle ustaškom pokolju. Njihov stočni fond bio je većinom opljačkan od strane ustaša. Na jednom masovnom sastanku u Divoselu, prilikom prikupljanja novca za kupovinu oružja, jedna žena na sastanku dala je stožinu sijena da se proda i da sav novac ostane kao prilog za kupovinu oružja. Mile Zaklan iz Mogorića bio je stariji čovjek i nije imao djece, a dao je vola za pušku i naoružao jednog borca u četi. Rade Korica Lulica imao je osmoro djece, te dvije krave i 10—15 grla sitne stoke, a dao je jednu kravu za pušku i 170 metaka. Slična situacija bila je i kod Ilije Kuduza koji je imao osmero djece, a uzeo pušku. Dušan Mandarić Serga iz Vrepca dao je kravu za pušku i naoružao jednog borca u četi. Janja Vračar iz Kruškovače živjela je sama sa malodobnim sinom, a od imovnog stanja imala je dvije krave da bi jednu dala za pušku i naoružala jednog borca u četi. Mile Plećaš iz Smiljana bio je sa jednim drugom uhapšen od Talijana. Uspjeli su pobjeći sa jednim konjem od Talijana i ustaša, kojeg su dali kao prilog za kupovinu oružja drugovima iz Čitluka. Ovakvih primjera sa područja kotara Gospić bilo je mnogo više.

13 Poginuo je kao komandir čete u 1. bataljonu 3. ličke brigade 1943. godine u Trnovcu kod Gospića.
Košta je 1941.pobjegao svezan s jame, a tada su mu ubijena dva sina i bačena u jamu od ustaša.

Narod je na sastancima birao ljude i određivao ekipe za kupovinu oružja u Dalmaciji. Na tim sastancima određivani su najugledniji i najpošteniji ljudi u selima koji su bili u organima vlasti, organizatori ustanka i provjereni kao borci u dotadašnjim borbama. Važno je bilo i da su bili poznati u onom kraju Dalmacije gdje se kupovalo oružje. Izbor ovakvih ljudi primijenjivao se na čitavom području kotara Gospić. Iz Mogorića su određivani: Dane Korica Danil, organizator ustanka i sekretar Mjesnog odbora civilne vlasti, Rade Korica Lulica, organizator ustanka, Mane Radaković Manjica, komandir voda, Sava Lazić Savcan, vlasnik birtije i kirijaš, poznavalac većeg broja ljudi u sjevernoj Dalmaciji i drugi provjereni borci. Kod nabave oružja bilo je tu i samovolje od strane pojedinaca. Žrtve toga bili su oni koji su, da bi što prije došli do oružja, odlazili sami ili po dvojica radi kupovine oružja, pa su na putu bili opljačkani ili maltretirani.

Za vrijeme tih putovanja nailazilo se na niz poteškoća, prepreka i nepredviđenih okolnosti. Ljudi su odlazili s namjerom da će se zadržati najviše tjedan dana, a bilo je slučajeva da su ostajali po dva i tri tjedna. Pogode puške i čekaju na isporuku po 10 i više dana. Osim hrane što su sobom ponijeli drugu nisu imali ni gdje ni za što kupiti, ukoliko stoku nisu prodali za novac. Ratna je situacija i teško se dolazi do živežnih namirnica, a područje kojim su se kretali samo po sebi bilo je pasivno. Za stoku je još bilo teže. Nije se imala gdje napasti na tom kršu, a sijena nije bilo za kupiti, pa ni novca. Stoka je mršavila pa se često prodavala ispod cijene. Njome se putovalo cestom preko Velike Popine, Otrića, Zrmanje, Padana i to sve dok Talijani, po preuzimanju vojne i civilne vlasti, nisu zaveli strožiji režim kretanja, a naročito po pitanju posjedovanja oružja. Poslije se išlo preko Malovana, planinskim masivom i pješačkim stazama usprkos nevremenu i drugim nedaćama. Na području Dalmacije morali su se tražiti zaobilazni putevi, izbjegavati talijanske patrole i zasjede. Većinom se putovalo noću uz pomoć vodiča koji su često puta bili nesigurni zbog saradnje sa Talijanima.

U prvo vrijeme, dok se masovno nije počelo ići po oružje, puška se mogla uzeti vrlo jeftino, naročito za živežne namirnice, za krompir, brašno, žito, grah i druge artikle. Ona sela Like koja graniče sa Dalmacijom uzimala su vrlo jeftino puške i municiju. Početkom ustanka ta su se sela uspjela masovno naoružati. Uslijed potražnje rasla je i cijena oružja. Dizali su je sami kupci jer, zbog želje i potrebe, često puta nije se pitalo za cijenu. Cilj je bio što prije doći do puške. U nedostatku novca ljudi su prodavali stoku. Na granici između Like i Dalmacije obično su ih sačekivali ljudi koji su se i ranije bavili stočnom trgovinom, te kupljenu stoku preprodavali Talijanima. U prvo vrijeme puška se mogla uzeti za novac, najviše za lire. Tako su pojedinci na lak način zarađivali veće sume novca. Međutim, oni koji su imali puške za prodati, brzo su ocijenili da im je bolje pušku zamijeniti za stoku nego za novac, a stoku prodati Talijanima. Tako je nastala trampa kod kupovine oružja. Najprije se puška mogla kupiti za 5 grla sitne stoke, zatim za 10, pa za 15 i na kraju za 20 grla. Što se tiče krupne stoke puška se dobivala najprije za june, pa za kravu ili vola, i na kraju za dvije krave ili dva vola.

Ispočetka se oružje kupovalo samo u Dalmaciji a kasnije, i kad mu je cijena porasla, kupovalo se i u južnoj Lici, u prvom redu u selima koja graniče s Dalmacijom. Kod te trgovine dolazilo je do izražaja poznanstvo i

bliske veze. Mnogi pojedinci uzimali su oružje preko veze, a zatim ga preprodavali po većoj cijeni.

Kako okarakterizirati ovu trgovinu, teško je reći, iako ona ima sve dimenzije šverca. Ali, ako čovjek za spas svoga života i svoje porodice traži nečiju uslugu da bi došao do oružja, a taj koji mu ga nabavlja rizikuje i vrijeme i svoj život dok dođe do njega, pa, ako i zaradi neki dinar — zaslužio ga. Bilo je preprodaje i šverca, pa i neopravdanih zarada. Iz navedenih primjera moglo bi se zaključiti da imamo pozitivan i koristan šverc i onaj negativni i špekulantski.[14]

U vezi ove trgovine i nabave oružja navest ću jedno naređenje komandanta Štaba Grupe NOP odreda za Liku Vlade ćetkovića, od 11. novembra 1941. godine, kojeg je uputio svim komandantima odreda, komandantima bataljona, svim komandirima četa i vodova, partizanskih odreda u Lici. U tački 8. i 9. se navodi: »Sve švercere koji gone stoku treba zaustaviti i ispitati kuda stoku goni, ko im je dao odobrenje, treba vidjeti da stoka nije ukradena. U svakom slučaju stoku treba zaustaviti i o tome izvjestiti ovu komandu. Propustiti se može samo ona stoka čija je prodaja odobrena od strane ove komande, a straže će o tome biti blagovremeno obavještene. Svaku trgovinu sa okupatorom treba najoštrije suzbiti i nedozvoliti da im se šta proda. Trgovci koji od njih kupuju izvjesne artikle i poslije donose u selo i prodaju po pretjeranoj cijeni treba onemogućiti.«[15] Iako su Štab Grupe NOP odreda i OK KPH za Liku bili protiv te trgovine, kojom je ogromna količina stoke dolazila u ruke okupatoru, često puta i u bescjenje, ipak su je ispočetka prepuštali slučaju i inicijativi pojedinih ljudi. Ovo naređenje komandanta Štaba Grupe NOP odreda za Liku uslijedilo je tek kada se kupovina oružja prenijela na neka sela Like i poprimila dimenzije šverca.

Glavni punktovi prelaza iz ovog dijela Like u Dalmaciju bili su: Srednja Gora, Kurjak, Komićsko, Poljice, Klapavica, Bruvno, Gubavčevo Polje, Glogovo, Velika Popina i Malovan. U tim selima bio je određeni broj ljudi koji su imali svoje prijatelje i poznanike na području Dalmacije i njima se trebalo obraćati za kupovinu oružja. Potreba za oružjem bila je tolika da se često puta ni za cijenu nije pitalo. Jedan broj ljudi kupio je pušku da nije ni išao u Dalmaciju. Zato je navedeno naređenje komandanta Štaba Grupe NOP odreda za Liku predviđalo kontrolu i zaustavljanje putem straže svih onih koji nemaju dozvolu navedene komande. Naređenje je imalo svoj pozitivni, ali i negativni efekat.

Novembra 1941. počeli su se javljati pročetnički elementi na području južne Like i sjeverne Dalmacije. Oni su sačekivali grupe ljudi s ispravnim propusnicama i odobrenjima nadležnih ustaničkih komandi i otimali im stoku, novac ili oružje što bi poslije preprodavali. O tome navodim nekoliko primjera. Jedna ekipa ljudi iz Široke Kule i Barleta, vraćajući se iz Dalmacije i noseći kupljeno oružje, bila je sačekana i zaustavljena od strane manje grupe naoružanih ljudi. Na pitanje za koga nose oružje i da li će njime tući Talijane ili ustaše, doviknuo je Đuro Uzelac — za sebe, a tući ćemo ustaše. Nakon duže prepirke nisu se usudili da ove razoružaju. Na sličan način uspjela se izvući i grupa mladića iz sela Vrepca, koja je bila spremna da prihvati i borbu. Neke manje grupe su razoružane i opljačkane.

14 Iz razgovora sa prvoborcima toga kraja: Stankom Kukićem, Danom Labusom i borcem Savom Osmokovićem.

15 Kopija tog naređenja nalazi se kod autora.

Tako u članku »Krbava bez oružja« piše: »Sada je već teže bilo prelaziti iz Like u Dalmaciju, jer su se na graničnom sektoru, pored ustaša i Talijana u garnizonima po okolnim selima i na Velebitu pojavile pljačkaške grupe koje su otimale stoku, novac ili već kupljeno oružje.«[16]

Rade Korica Lulica iz Mogorića išao je sa grupom drugova po drugi put u Dalmaciju radi kupovine oružja. Nakon što su dio stoke prodali zadržali su se u jednoj gostionici čekajući noć da nastave put. Zaostavši u jednom dvorištu Rade je povaljen na zemlji i opljačkan, pod prijetnjom smrću da o tome nikome ne smije reći. Dušan Ljuština, rodom iz Počitelja, na povratku iz Dalmacije bio je opljačkan i toliko pretučen da je poslije podlegao zadobivenim ranama. Stanko Njegomir, rodom iz Vrebca (Zavode), sačekan je od talijanske zasjede te prilikom pokušaja bijega ranjen i ubrzo podlegao.

Pored svih incidenata, prepreka i poteškoća na koje se nailazilo, odlazak po oružje tekao je sve do sredine decembra 1941. godine. Tada je bilo zabranjeno odlaziti u Dalmaciju radi kupovine oružja. Jedna grupa drugova iz sela Mogorića, na čelu sa Manom Zaklanom i Dokom Basarićem, zatekla se u Dalmaciji 19. decembra 1941. Nakon niza prepreka i poteškoća jedva se uspjela izvući da niko nije stradao. Poslije navedene zabrane pojedini ljudi su i dalje odlazili u neka sela gračačkoga kotara i sve do konca godine kupovali oružje. Za tu zabranu bilo je više razloga. U prvom redu, prodajom stoke talijanskim okupatorima slabio je stočni fond koji je već dotle bio znatno prorijeđen. Osim toga, na području Dalmacije već je bilo teško doći do puške. Ukoliko bi se negdje i našla, stajala je dva grla krupne ili 20 grla sitne stoke. I politička situacija na području Dalmacije i kotara Gračaca bila je sve teža. Tu se vršila i diferencijacija — odvajanje četnički orijentiranih ljudi. Neke takve grupe su već otvoreno surađivale s talijanskim okupatorima. Na terenu se odvijala borba pod rukovodstvom KPJ za dobivanje podrške širokih narodnih masa. Održavani su masovni sastanci po selima na kojima je isticana potreba vođenja borbe i protiv Talijana, te objašnjavano da oni nisu zaštitnici srpskog naroda, kako tvrde pročetnički orijentisani elementi, već im je cilj razbijanje narodnooslobodilačke borbe. Međutim, u to vrijeme još nije dolazilo do otvorenijih oružanih sukoba na ovom terenu između boraca narodnooslobodilačke borbe i pročetnički orijentiranih elemenata, koji su postepeno prilazili pod okrilje okupatora.

Kad je riječ o nabavi i kupovini oružja na području Dalmacije, važno je istaći i neka pitanja koja su u to vrijeme bila prisutna kod naroda Like i svih nas koji smo išli u tu nabavu i kupovinu. Na partijskim, skojevskim, masovnim i drugim sastancima govorilo se narodu otvoreno i jasno da članovi KPJ iz hrvatskih sela i gradova sa područja Dalmacije skupljaju oružje, municiju i drugu opremu i šalju na slobodnu teritoriju sjeverne Dalmacije i Like. Bilo je riječi da se i preko njih može kupiti oružje. Neki drugovi su kroz obradu pojedinih tema obuhvatili i ovo pitanje nabave i kupovine oružja, ali nisu ulazili u širu analizu njegova porijekla i načina trgovine. što se tiče verzije o besplatnom slanju oružja i municije iz Dalmacije na slobodnu teritoriju Like, vidi se da je tim načinom isporučen jedan teški mitraljez (švarcloze) i 15—20 pušaka za koje se zna, te veća količina municije, eksploziva i bombi.

16Lika u NOB-i 1941, str. 621.

Početkom novembra krenula je po drugi put grupa ljudi s Ljubova i Šalamunića na čelu sa Stankom Opsenicom i Dmitrom Zaklanom u Dalmaciju radi kupovine oružja. Na putu su susreli grupu ljudi iz Široke Kule, pa su zajedno krenuli za Dalmaciju. Dolaskom u Krupu skrenuta im je pažnja od strane mještana da se nije zgodno kretati sa tolikom stokom u velikoj grupi jer, ako naiđu Talijani, mogli bi im stoku zaplijeniti. Stoku su prodali za lire tamošnjim seljacima. Međutim, kad su prešli rijeku Zrmanju, u jednoj šumici naišli su na odred Sime Dubajića koji ih je upoznao sa situacijom na terenu i sugerirao im da se ne kreću u velikoj grupi. Uputio ih je na neka sela u blizini Šibenika gdje bi mogli naći oružje. Kada su se razdvojili, jedna grupa na čelu sa Danom Čankom bila je uhapšena od strane karabinjera i nakon tri dana saslušavanja i maltretiranja puštena. Grupa sa Stankom Opsenicom u potrazi za oružjem preko njegovih ranijih poznanika naišla je na Obrada Stijelju i sa njim pogodila 7 pušaka i jedan teški mitraljez za 17 hiljada lira i rokom nabave od 8 dana s tim da ga isplati unaprijed kako bi on mogao kupiti navedeno oružje. Obrad je otišao Talijanima i nastavio da karta.

Dok je Stanko rješavao ovaj nemili slučaj, čuo je da se u krugu crkve Svetog Jere u Skradinu nalazi veća količina oružja i municije u jednoj grobnici. U selu Kakanj, u kući Vase Gajice, sastao se sa Markom Šubašićem koji je na toj liniji održavao veze sa pojedinim selima. Na osnovu ove verzije tražio je od Marka da pođu u Skradin. Marko je uzeo 5 drugova i potreban alat, a sa Stankom je bilo 6 drugova. Dvije noći su proveli na tom terenu i prekopali nekoliko grobnica, ali oružje i municiju nisu našli. Marko šubašić uspio je preko svojih drugova sakupiti 7—9 pušaka i izvjesnu količinu municije. Ovo oružje i municija nisu naplaćeni. Bio je to poklon drugovima iz Like.[17]

Seljaci iz sela Nunića skupili su 17 hiljada lira i vratili Stanku i njegovoj grupi ono što je Obrad prokockao sa Talijanima. Stanko se tada u Žegaru upoznao sa Ilijom Palijom, rodom iz Bosne, koji se ranije na tom području nalazio u žandarmeriji. Pristao je da pođe sa Stankom u ličke parzane i postao je najomiljeniji borac Like istakavši se pjesmom drugarstvom i borbenošću.[18] Nakon tri tjedna neugodnih doživljaja Stanko se sa svojom grupom vratio u Liku sa prvim poklonom — oružjem koje je dobio od drugova Dalmatinaca. To je sve što sam mogao saznati o besplatnom slanju oružja na slobodnu teritoriju Like. Drugih kanala i veza na ovom području nije bilo u 1941. godini.

Kod obrade ove teme želio sam da približno utvrdim koliko je oružja kupljeno 1941. godine u Dalmaciji za područje kotara Gospić. Evidencija o tome nije svagdje vođena. Koristio sam lične kontakte i razgovore s pojedincima koji su se nalazili u pozadinskim organima vlasti i sudjelovali u toj kupovini. Koristio sam i raznu literaturu. Međutim, ni za jedno selo kotara Gospić ne tvrdim da su navedene brojke apsolutno tačne. Naime, one su približno tačne. U dogovoru s drugovima, koji su mi pomogli u pri-

17 Iz razgovora kojeg sam vodio sa Markom šubašićem 15. aprila 1986. godine u njegovom stanu u Zadru.

18 Ilija Palija poginuo je 1944. na sremskom frontu kao komandant artiljer. brig. 6. ličke prol. div., Lika u NOB-i 1941, str. 621—622.

kupljanju podataka, nastojao sam uvijek dati manji broj u odnosu na mogući. Za neka sela, o kojima se više zna, navest ću ime i prezime ljudi koji su kupili puške, a za ostala samo broj kupljenog oružja.

Selo Kik, najmanje po broju domaćinstava, koje je 1941. godine pripadalo kotaru Gospić, kupilo je 32 puške i 3 hiljade komada metaka.[19]

Selo Ploča, koje je 1941. godine pripadalo kotaru Gospić, kupilo je 60 pušaka »Mauzer« i jedan puškomitraljez »Brno« — sve u Dalmaciji.[20]

Za selo Mogorić su podaci približno tačni. Navodim za svakoga ime, očevo ime i prezime: Maljković Damjana Dmitar, Maljković Bože Dušan, Maljković Jove Branko, Vučković Jove Miloš, Vučković Dmitra Đuro, Vučković Mile Nikica, Banjeglav Nove Branko, Banjeglav Stojana Dane, Banjeglav Jove Đuro, Korica Bože Dane (pmitr.), Korica Save Sava (Saćo), Korica Ilije Milanko, Korica Milanka Janko, Korica Dmitra Đuro, Korica Milanka Stevo, Korica Miće Rade Lulica, Korica Steve Jovo, Korać Petra Đuro Đuran, Radaković Laze Miloš, Radaković Mile Nikola, Radaković Nikole Mićo, Radaković Bože Bogdan i Nitalj, Radaković Stojana Miloš, Radaković Ise Stevo, Radaković Đure Đuro, Radaković Bože Dane, Radaković Dane Jovo, Radaković Dane Samuilo, Radaković Milanka Nikola, Radaković Paje Mane Manjica, Radaković Mane Jovo, Radaković Mile Miloš Brato, Radaković Bože Perica, Radaković Save Jovo Joca, Radaković Staniše Dane Danelica, Radaković Marka Milanko, Radaković Petra Stojan, Radaković Nikole Miloš, Djaković Dane Nikola Nik, Djaković Tome Marko Markić, Djaković Spase Stojan, Djaković Mane Jovo, Djaković Laze Jovo, Djaković Tome Dane, Djaković Tome Nikola, Djaković Mile Dane, Zaklan Mihajla Milan, Zaklan Save Petar, Zaklan Bože Mane, Zaklan Bože Dane, Zaklan Mane Milan, Basarić Nikole Spaso, Basarić Đurana Dušan, Basarić Nikole Đuro Đoko, Basarić Jove Petar, Lazić Jove Mane, Lazić Mile Sava (pmitr.), Čanković Jove Ilija, Čanković Laze Ilija, čanković Stevana Miloš, Džodan Rade Dragutin, Vurdelja Rade Jovo Jojina, Vurdelja Ilije Josina, Vurdelja Stole Miloš, Vurdelja Tome Dušan, Ilić Koste Milan, Ilić Janka Lazo, Ilić Nikole Miloš Joša, Ilić Milanka Dane, Kuduz Nikole Ilija, Krnjajić Jove Branko (pmitr.), Kričković Jove Boško, Milojević Bogdana Sava, Milojević Bože Dane, Milojević Jojića Nikola, Tomaš Sime Nikola, Borić Nikole Đuro, Borić Tome Ilija, Stojisavljević Jove Đuro i Basarić Nikole Spaso.[21]

Sela Vrebac, Zavode i Pavlovac kupila su preko 60 pušaka na teritoriji sjeverne i srednje Dalmacije i jedan puškomitraljez »Brno«, kojeg je ranije pogodio Milan Graovac, platio naknadu Vlado Božić od skupljenoga novca i stoke, a donio ga Jovo Ugarak Jolica. Pod konac augusta 1941. godine komandant odreda Joco Njegomir poslao je Milana Graovca i Milana Božića u Donji Lapac da traže pomoć u oružju. Od Štaba bataljona Gerilskih odreda za Liku, na čijem su čelu bili Stojan Matić i Gojko Polovina, dobili su jedan puškomitraljez na zajam. Zatim, 31. augusta 1941. godine u Drvaru je sazvano prvo savjetovanje delegata narodnooslobodilačkih gerilskih od-

19 HAK, Zb. 13, knj. 1, Gračac u NOB-i 1941—1945, str. 452.

20 Isto, str. 724—725.

21 Tako je Mogorić kupio 76 pušaka i tri puškomitraljeza. Ne tvrdim da su ovi podaci apsolutno tačni. Netko je sigurno izostao. Podatke je prikupila grupa boraca sela Mogorića idući od kuće do kuće sa autorom. U dnevniku autora koji je propao 1944. godine, u vrijeme forsiranja rijeke Bosne, bilo je zabilježeno 80 pušaka i tri puškomitraljeza.

reda oslobođenih krajeva Bosne i Like. Ovom savjetovanju prisustvovao je Joco Njegomir, delegat iz Vrepca, i tada dobio jedan puškomitraljez od Ljube Babica. Tako je Vrebac, pored navedenog broja pušaka, u svom sastavu imao i tri puškomitraljeza.[22]

Selo Barlete je naseljeno nacionalno mješovitim stanovništvom. Kada se uzme u obzir da su tada samo srpske porodice kupovale oružje, ono spada među najmanja sela po broju domaćinstava na kotaru Gospić. Na području Dalmacije 1941. godine uzelo je 29 pušaka i jedan puškomitraljez. Evo i imena: Radmanović Petar, Radmanović Milan, Radmanović Nikola, Vukelić Nikola, Mandarić Dušan, Radmanović Janko, Basarić Božo, Basarić Branko, Sudar Petar, Sudar Đuro, Mrkšić Dane, Basarić Milan, Basarić Jovo, Lazić Danilo, Lazić Milan, Lazić Dušan, Nikšić Jovelja, Basarić Milan Tasin, Basarić Mile Kolebica, Rajšić Milan, Basarić Đuro, Basarić Dmitar, Basarić Nikola, Basarić Marka Milan, Basarić Bože Milan, Basarić Ilija, Basarić Bogdan, Rajšić Dane, Ciganović Dane i Basarić Milan.[23]

Selo Ostrvica je 1941. godine na području sjeverne i srednje Dalmacije za sakupljeni novac i stoku (kako kolektivna tako i pojedinačna sredstva) kupilo 38 pušaka »Mauzer« i jedan puškomitraljez »Brno« te municije prosječno za svaku pušku 70 i za puškomitraljez 350 metaka.[24]

Selo Široka Kula gdje živi mješovito stanovništvo, poput Divosela, najviše je stradalo od ustaškog pokolja. Samo u augustu 1941. godine poklano je 340 duša (staraca, žena, djece i odraslih ljudi). Njihov je stočni fond većinom opljačkan.

Dio stoke pronađen je i povraćen vlasnicima uz dvoličnu igru Talijana. Tako je narod Široke Kule, pored svih nedaća i stradanja, otkidajući posljednji zalogaj od usta, uspio kupiti preko 80 pušaka »Mauzer« i četiri puškomitraljeza »Brno« te municije u prosjeku za pušku 50, a za puškomitraljeze oko 300 metaka.[25]

Sela Raduč i Kruškovac zajedno su kupila preko 40 pušaka »Mauzer«, jedan puškomitraljez »Brno« i municije u prosjeku na pušku preko 40 i za puškomitraljez oko 300 metaka. Od navedenog broja 10 kupljenih otišlo je u ruke četnika.[26]

Selo Medak uzelo je u Dalmaciji 10 pušaka. Jednu je donio Jovo Tarbuk, a ostalih 8 Jovo Grbić, Milan Grbić i Branko Uzelac.[27] Jovo Borić, pekar, kupio je jednu pušku.

Selo Počitelj organiziralo je dva do tri puta odlazak u Dalmaciju radi kupovine oružja i municije. Kupljeno je 10 pušaka »Mauzer« i municije u prosjeku na pušku oko 40 metaka.[28]

Selo Divoselo je Gospiću najbliže srpsko selo. U prvim danima augusta 1941. godine najviše je stradalo od ustaškog terora na području kotara Gos-

22 Podatke prikupila grupa prvoboraca Vrepca, Zavoda i Pavlovca na čelu sa Danom Popovićem i ličnim kontaktom autora s pojedinim učesnicima tih događaja.

23 Prikupili podatke prvoborci Radmanović Nikola i Rajšić Dane.

24 Za Ostrvicu dali podatke prvoborci Trivun Dimić i Stanko Bogdan.

25 Za Široku Kulu podatke dali prvoborci: Dane Čanak, Đuro Uzelac, Jovo Repac i Nikola Rakić.

26 Za Raduč i Kruškvac podatke dali: Ilija Kuprešanin, Milan Gajić i Petar Kalinić, sviprvoborci.

27 Za Medak podatke dali: Mićo Ljuština, učitelj, Tome Božurov i ćaćo Uzelac.

28 Za Počitelj podatke prikupio Dušan Ivančević preko grupe prvoboraca.

pie. Samo u prvom naletu poklano je 525 duša (žena, djece, staraca i odraslih ljudi). Stočni fond i ostala imovina su do temelja opljačkani. Narod se vraćao na opljačkana i spaljena zgarišta, ali duhom nije klonuo. Kada se provodila akcija prikupljanja sredstava za kupovinu oružja, narod Divosela nije davao stoku kao druga sela, nego posljednji dinar koji je imao. Tako je Divoselo nabavilo 2 puške, a Čitluk 3 puške »Mauzer« i 1 puškomitraljez »Brno«. Koliko je ta nabava i kupovina oružja bila prirasla srcima stanovnika Like, navodim odlomak iz »Školskog zbornika« koji glasi: »Izlokanim seoskim putem kod Rogića na goloj dasci treskali su se komunisti Pajo i Ujak, vraćajući se iz Dalmacije. Lica su im ozarena i radosna. Dobar su pazar učinili — puškomitraljez, tri puške, dva pištolja i sanduk municije. Čitav arsenal.«[29]

Iz navedenih razloga je vidljivo da su Divoselo i Čitluk najmanje kupili oružja u Dalmaciji. Međutim, u Divoselo su početkom septembra počeli dolaziti komunisti Hrvati i sobom donosili oružje, a nešto je dobiveno i preko veze iz Gospića. U novembru dolazi Smiljanska četa, koja je bila dobro naoružana, tako da Divoselo i Čitluk u pogledu naoružanja početkom decembra nisu bili u nepovoljnijem položaju u odnosu na druga sela kotara Gospića. Tako je na području odreda »Velebit« koncem decembra bilo 440 pušaka, uzetih u Dalmaciji i nekim selima Like, te 15 puškomitraljeza, od kojih 13 kupljenih i 2 poklonjena.[30] Količinu municije je teško utvrditi, ali prema dobivenim podacima ispada da je prosjek za jednu pušku iznosio po 40 do 50 a za puškomitraljez po 300 metaka. Tako je na području Prvog ličkog NOP odreda »Velebit«, i pored male količine oružja u početku ustanka, zapljenom u borbama i kupovinom u Dalmaciji, stvorena osnova za veće akcije, ne samo protiv ustaša već i protiv Talijana i četnika.

Dane Popović

Ustanički dani u selima Vrebac, Zavode i Pavlovac

Ustanak u selu Vrebac, Zavode i Pavlovac brižljivo je pripreman od strane partijske i skojevske organizacije. Posebno su te pripreme bile intenzivne već od prve polovine jula 1941. god., kada je Mile Počuča, u šumi iznad Zavoda, održao sastanak s aktivom SKOJ-a iz naših sela. Kako su već među narodom pronio glas da je ustanak počeo u Srbu, to je 28. jula 1941. godine na šakića Rudini sačinjen plan napada na ustašku posadu u domu — u Vrepcu. Prisutni ustanici su tada za svog komandanta izabrali Jocu Njegomira.

Međutim, do planiranog napada na ustaški »stan« u domu nije došlo. Usta-

29 Podatke prikupili: Đuđa-Đuro Krajnović, Dane Vujnović, prvoborci i Petar Stanić; Zbornik literarnih radova učenika i nastavnika, str. 61.

30 Napominjem da «ve kupljeno oružje u pomenutim mjestima nije ušlo u naoružanje PO »Velebit«, a niti sam naveo ukupno naoružanje tog Odreda.

še su vjerovatno osjetili da se nešto priprema, ili su pak od nekoga obavješteni da će biti napadnuti, pa su tako noću 31. VII/1. VIII 1941. godine iz doma pobjegli. Čim se pronio glas kroz naša sela da su ustaše pobjegle, za relativno kratko vrijeme narod se počeo okupljati pred školom, domom, ispred crkve, na gradini i drugim pogodnim mjestima. Tu se među prvima našao Milan Kokot i Duško Graovac sa svojim puškama mauzerkama koje su donijeli iz BJV. I dok se poveća grupa ljudi, okupljenih ispred kuće trgovca Vlade Narančića, dogovarala šta dalje raditi, odjednom dojuriše konjska kola iz pravca Metka s dvojicom ustaša, koji sigurno nisu znali da su ostale ustaše prethodne noći pobjegli iz Vrepca. Vjerovatno im je bilo sumnjivo što se toliki narod okupio, pa su naglo usporili kola. Kad je neko iz mase povikao: »Gospon Zvonko, bježite, poginućete!«, ta dvojica ustaša su počeli bježati u pravcu škole i dalje prema Metku. (Ustaša Pezelj Zvonko, koji je bio s još jednim ustašom u kolima, bio je povjerenik ustaškog »stana« u Vrepcu). Sve se to odvijalo filmskom brzinom, tako da se prisutni ustanici nisu odmah mogli snaći.

Dok su ustaše bježali u pravcu škole, Milan Kokot se nalazio sa svojim karabinom ispred crkve i čim ih je primijetio ispalio je na njih dva metka, ali nijedan od ustaša nije pogođen. I, tako je puška Milana Kokota 1. VIII 1941. god. prva označila ustanički hitac u našim selima, a time i početak oružanog ustanka. (Puška Milana Kokota se i danas nalazi u Muzeju revolucije SR Hrvatske u Zagrebu).

Rukovodstvo ustanka, na čelu s Jocom Njegomirom kao komandantom, odmah je pristupilo organizovanju i angažovanju svih onih koji su bili spremni i sposobni da se uključe u oružanu borbu. Apelirano je na sve ljude koji imaju bilo kakvo oružje da ga donesu na zborna mjesta, kako bi se moglo odmah pristupiti organizaciji odbrane sela i formiranju prvih oružanih partizanskih jedinica u sastavu Gerilskog odreda. Oružja je inače bilo malo, svega nekoliko vojničkih pušaka, nešto lovačkih i štucova, kubura i pištolja. Ostali ustanici koji nisu imali tu sreću da imaju oružje u početku su morali »statirati« borcima s oružjem, koristeći »pomoćna« sredstva kao što su: vile, roglje, kose, noževe i razne druge različite naprave koje su ljudi sami izrađivali. I, tako ustanak u našim selima od prvog dana poprima masovni karakter. Uključio se, može se slobodno reći, sve staro i mlado, muško i žensko. Već prvi dani ustanka najavljivali su da nas čeka teška borba, da pred sobom imamo dobro naoružane ustaše i domobrane koji će pokušati da silom uguše naš NOP i da fizički unište narod naših sela. No, ta ustaška »sila« nije zaplašila naše borce i narod, već naprotiv, kod njih je preovladala odlučnost da se bore do kraja bez obzira na žrtve koje ih očekuju. Takvu odlučnost već prvog dana ustanka ispoljava Mile Mandarić Pejin. Naime, uhvatio se goloruk s ustašom koji je pošao biciklom iz Barleta za Vrebac. Iako je ustaša od Mile bio fizički snažniji, nije uspio Milu savladati. Kad je osjetio da se približavaju neki naši ustanici mjestu gdje se taj ustaša rvao s Milom, ostavio je pušku i bicikl i pobjegao za Barlete. Međutim, drugi dan slijedi ustaška odmazda, organizira se napad na Vrebac iz pravca Ribnika, Bilaja i Barleta. Ono malo boraca s oružjem raspoređeni na ivici sela Vrebac uspjeli su odoljeti tim prvim napadima ustaša. I u toj borbi Mile Mandarić ispoljava odlučnost, snalažljivost i hrabrost. Iz zasjede jednim metkom ubija dvijcu ustaša, jednog ranjava i tako u dva dana »zarađuje« tri vojničke puške. Njegovo junaštvo je imalo velikog odjeka među našim narodom i borcima. To im

je davalo još veću sigurnost i podizalo borbeni moral. Inače su ustaše tih prvih dana ustanka više puta pokušavali ispadima i upadima u naša sela da unište i uguše NOP, ali su svaki put bili prisiljeni da bježe glavom bez obzira. Doduše, bilo je situacija kada su dublje prodirali u sela, palili kuće, pljačkali stoku i imovinu, ubijali nevini narod koji nije uspio izbjeći u zbjegove, ali su i u takvim situacijama bili prisiljeni da se brzo vraćaju u svoje baze. Kasnije su, kad bi napadali s jačim snagama, neke svoje jedinice ubacivali u našu pozadinu — na Vrebačku stazu, gdje su napadali zbjegove naroda i tamo vršili zločine nad starijim ljudima, ženama i djecom. U toku češćih napada na naša sela u početku ustanka, u jednoj od tih borbi 4. VIII 1941. godine, hrabro je poginuo Mile Mandarić s ostalim borcima, sa svojim »štucem«, branio selo na Vlaškom brdu od napada ustaša i domobrana iz pravca Ribnika. Naši borci, iako slabo naoružani, svakodnevno ispoljavaju veliku hrabrost u odbrani naših sela, nanoseći ustašama gubitke i tamo gdje su se najmanje nadali. Koliko su se ustaše bojali vatre iz ono malo našeg oružja, toliko su se, a nekad čak i više, bojali gromoglasnih poklika iz stotine grla boraca koji su iako goloruki hrabro nastupali i uzvikivali: »Juriš, napred da ih živе povatamo!«, »Zalomi levo-desno krilo!«, »Napred 1. četa, napred druga četa!« itd., iako tih i takvih četa nije ni bilo, ali su ustaše vjerovali da se tu zaista radi o nekim jakim snagama. Takvi juriši, reklo bi se boraca bez oružja, kod neprijatelja su stvarali paniku, uvjerenje da se takvom naletu ustanika ne mogu suprotstaviti pa su bježali glavom bez obzira. U takvim jurišima posebno se isticao Miloš Popović, čiji je gromki glas odzvanjao gotovo s jednog na drugi kraj sela.

Rukovodstvo ustanka od prvog je dana, pored mjera na odbrani sela i formiranja vojnih jedinica, poduzimalo i niz drugih mjera na organizaciji pozadine, odnosno prilagođavanju života u našim selima ratnim uvjetima. Pristupilo se formiranju novih organa narodne vlasti, formiranju AF2-a, jačanju skojevske i partijske organizacije, zatim formiranju vojno-pozadinskih komandi i ustanova. Formirane su partizanske straže na pravcima prema Ribniku, Bilaju i Barletima. Mlađi borci su tim stražama sticali i prva iskustva iz vojničkog života: rukovanje oružjem, patroliranje, stražarska služba i si. Jedna od tih straža bila je smještena u kući Miliše Crnokraka (Bujsterova) kod mosta Popovića, a komandir straže je bio Vaso Uzelac Vaća.

Odmah na početku ustanka, pa i kasnije kroz čitavi tok NOB-a, naša sela su bila stjecište i baza mnogobrojnih porodica — žena, djece i staraca iz drugih sela kao što su: Barlete, Ostrevica, Široka Kula, Divoselo pa i Smiljan, otkuda je srpski narod bježao ispred zločina ustaša. Sve je to zahtijevalo dodatne napore za narod naših sela, a posebno za rukovodstvo ustanka, u prvom redu skojevsku i omladinsku organizaciju, jer je na stotine familija iz tih sela trebalo smjestiti .rasporediti i obezbijediti im »normalan« život, koliko je to uopće bilo moguće u onakvim uslovima. No, i pored svih teškoća i nevolja koje je narod naših sela imao, izbjeglice iz susjednih sela prihvaćene su veoma dobro, s njima su dijelili zlo i dobro. Posebna pažnja je bila posvećena zbrinjavanju i smještaju starijih ljudi i male djece. S obzirom na tako veliki broj izbjeglica formiran je posebni Odbor za izbjeglice, koji je imao zadatak da koordinira rad s mjesnim NOO-ima naših sela i sa svim drugim masovnim organizacijama. Dane Čanak, rodom iz Široke Kule, sjeća se da je predsjednik Odbora za izbjeglice bio Momčilo Čanak, prvoborac iz Široke Kule. Kako se ustanak sve više širio, to se narod ovih sela počeo

postepeno vraćati u svoja sela, gdje su nailazili na popaljene kuće, opljačkanu imovinu i na poubijane članove porodica koji nisu mogli pobjeći u zbjegove. Interesantno je istaći da su se pri povratku naroda ovih sela svojim kućama pojavili i Talijani kao »zaštitnici« srpskog naroda, pa su im čak obezbijedili i fizičko obezbjeđenje na povratku u svoja sela.

Pojedinci su svojim ponašanjem skretali s linije NOB-a. Među narod su pro turane pročetničke teze da su svi Hrvati ustaše i da prema njima ne bi trebalo imati milosti, da njima ne treba vjerovati, a za Hrvate komuniste koji su dolazili u srpska sela takvi su znali govoriti da su to ustaški špijuni i si. Žrtva samovolje, odmah prvih dana ustanka u Vrepcu je ubijena mlada djevojka — Hrvatica, koja je bila poštarica u Vrepcu.

Rukovodstvo ustanka je koristilo svaku priliku naglašavajući da u oslobodilačkoj borbi trebaju učestvovati svi pošteni ljudi i narodi bez obzira na nacionalnu, vjersku i drugu pripadnost. Kod većine naših ljudi preovladavala je svijest i uvjerenje da i među Hrvatima ima dobrih i poštenih ljudi da svi Hrvati ne mogu biti odgovorni za zločine ustaša. U Vrepcu je često istican primjer Luke Pavičića, rodom iz Svetog Roka, koji je 1941. godine bio u sastavu ustaške posade u Vrepcu. Iako je bio u ustaškoj uniformi, on je u svakoj pogodnoj prilici, kontaktirajući s našim ljudima, znao govoriti: »Ljudi, bježite, bićete poklani«. Pavičić je čak nabavio propusnicu Marku Popoviću iz Vrepca i rekao mu da bježi, jer mu ne garantira da će ostati živ.

Veliku ulogu u kovanju bratstva i jedinstva Hrvata i Srba u našim selima imao je Milan Jurjević — »Španac«, borac španskog građanskog rata i član KPJ, rođen u Ribniku. On se od prvog dana uključio u NOP u našim selima. I ne samo to, nego su pod njegovim uticaj em na našu slobodnu teritoriju (u Vrebac, Zavode i Pavlovac) prešle čitave familije iz Ribnika: Jurjevići, Boljkovci, Sekulići i dr., koji su se zajedno s našim narodom uključili aktivno u NOP. Ovakva saradnja i veze naših sela s Ribnikom imale su ogromni politički značaj jer su pojedinci širili kako Hrvatima nije za vjerovati, da su oni špijuni, ustaše i slično. Jurjević je ubrzo postao vrlo popularan kako kod boraca tako i kod naroda, pa nije bilo ni djeteta koje ga nije poznavalo. Zahvaljujući njemu i ostalim Ribničanima, koji su prešli na slobodnu teritoriju, rukovodstvo ustanka u našim selima je imalo stalno svježe podatke
0 kretanju i namjerama ustaša, a kasnije i Talijana, o pripremanju ofanziva na slobodnu teritoriju, tako da se narod iz naših sela mogao blagovremeno povući u šumu — u zbjegove, a borci pripremiti za odbranu sela. Skoro svaku noć Jurjević je s ostalim aktivistima iz Ribnika odlazio u Ribnik na veze sa simpatizerima i saradnicima NOP-a . Te veze između Ribnika i Vrepca bile su najbolji govori. Veliku ulogu u održavanju veza i u pružanju pomoći Ribničanima odigrali su pojedini drugovi iz naših sela kao što su: Branko Cetina, Danica Radaković — lugarova, Vaso Dragosavac Vaća i drugi. Vijest o pogibiji Milana Jurjevića 3. 10. 1942. bolno je odjeknula u našim selima — kod naroda i boraca.

Kako je priliv novih boraca bio sve veći, pred Komandu odreda postavljao se problem vojno-stručnog osposobljavanja boraca koji nisu služili vojsku. Zbog toga je u jesen 1941. godine formirana nastavna četa. Ona je predstavljala pravu vojničku formaciju, podijeljena na desetine i vodove s komandnim kadrom. Disciplinski starješina čete bio je Jovo Bogdanović, mornarički podoficir. Četa je bila smještena u domu u Vrepcu gdje je bila organizirana
1 zajednička ishrana iz partizanske kuhinje.

Nastavu s četom izvodili su: Đuro Bogdanović, Maksim Dragosavac, Đuro Ugarak Cogo, učitelj Rudić iz škole Pavlovačke, Vlado Mandarić i dr. Svi su ovi bili podoficiri ili kaplari u BJV. Kroz svakodnevnu obuku omladinci su sticali osnovna vojna znanja koja su im bila potrebna. Obuka se izvodila po planu i programu koji je uglavnom sadržavao: izvođenje taktičkih vježbi — desetina, vod, četa u napadu i odbrani, osnovni elementi iz nastave gađanja i rukovanja naoružanjem, izvođenje fortifikacijskih radova, postupci u različitim situacijama (ubacivanje u neprijateljsku pozadinu, positizanje iznenađenja i si). Izvođena je i strojeva obuka, stražarska služba i dežurstvo. Zahvaljujući zalaganju i shvatanju značaja obuke u onim uslovima, mladići su za kratko vrijeme ovladali najneophodnim elementima vojne vještine.

Ogromni značaj imala je ta obuka za svakog pojedinca, kao i za jedinice u kojima su se kasnije ti borci borili, jer su stečeno znaje na obuci znali pravilno iskoristiti u konkretnim uslovima u toku svakodnevnih borbi protiv neprijatelja. Od tih mladića su kasnije, kroz borbu, izrastali hrabri i sposobni borci, bombaši, mitraljesci, desetari, komandiri vodova i četa te politički komesari. Ova nastavna jedinica je pored vojno-stručnog usavršavanja, zajedno s omladinom Vrepca, organizovala i priređivala kulturno-umjetničke priredbe koje su bile masovno posjećivane. Posebno su se isticali neki omladinci i omladinke u izvođenju raznih skečeva, recitacija, humora i si. Ova nastavna četa kao vojna formacija bila je u stroju kada se polagala zakletva u Dragi ćurčića 1941. godine.

Nešto o taktiziranju Talijana. U početku ustanka, dok smo vodili borbu protiv ustaša, domobrana i oružnika, Talijani su češće počeli posjećivati srpska sela vršeći demonstraciju vojne sile da bi nas zaplašili. U ljeto 1941. godine organizuju manevre (vježbe) na relaciji Vrebac—Lisina—Čardak. Vatreni položaji artiljerije nalazili su im se na prostoru zaseoka: Popovići—Uzelci——Grubići—Most Popovića—Vlaško brdo—ćelemije, otkuda su vršili bojeva gađanja na prostoru Lisine i čardaka. Ta demonstracija vojne sile kod jednog broja ljudi izazvala je strah i uvjerenje da bi bilo besmisleno i nemoguće suprotstaviti se takvoj vojnoj snazi, pogotovo kada se znalo s kakvim oružjem raspolažu naši borci. Pored demonstracije vojne sile, Talijani su se služili i demagogijom. Naime, nastojali su da se prikažu kao »zaštitnici« srpskog naroda govoreći: »Serbo bono, Horvate macare«, a kad bi došli u hrvatska sela, onda bi govorili »Horvato bono, Serbo macare«, što je jasno ukazivalo da oni idu linijom »zavadi pa vladaj«. Da bi se prikazali kao dobrotvori i zaštitnici srpskog naroda, oni po selima dijele sol besplatno (tada je inače bila oskudica soli). No, takva njihova politika je ubrzo doživjela poraz, jer je narod dobro prozreo njihove namjere, dobro znajući da su Talijani u prvom redu okupatori koji su porobili našu zemlju i da su oni i doveli na vlast ustaše i Antu Pavelića. Dolaskom u naša sela Talijani su pokušali i putem plakata da upozore narod na poslušnost, tj. na posljedice ako budu ugroženi životi njihovih vojnika. Pozivali su ljude da predaju oružje i si. Plakate tek što bi istakli na vidna mjesta već bi za kratko vrijeme bili poskidani i pocijepani od skojevaca. Poslije završenih manevara Talijani i dalje povremeno navraćaju u naša sela, ali se to njihovo prisustvo uglavnom ograničava na komunikacije. No, ipak su u tom svom taktiziranju nastojali da ne izazovu kakav incident, pribojavajući se da partizani ne bi i protiv njih počeli voditi borbu kao i protiv ustaša, domobrana i oružnika. Kako su Talijani taktizirali prema ustanicima, narječitije govori primjer iz Metka. Ta-

mo su partizani 4/5. Vili 1941. godine izvršili napad na ustaški »stan« iako je u tom momentu selo bilo puno Talijana. Dok je trajala žestoka borba između ustaša i partizana, Talijani su sve to »mirno« posmatrali. Kad su ustaše pod pritiskom naših snaga uspjeli pobjeći, u Metku su nekoliko dana ostali zajedno Talijani i partizani.

Međutim, kada su počele prve čarke s Talijanima, situacija se iz osnova izmijenila. Sve više je prisutna ne samo demonstracija vojne sile, nego i prijetnja tom silom u vidu represalija, odmazde, pljačkom i paljenjem sela. Čim su počele prve borbe protiv Talijana, u našim selima dolazi do izvjesnog kolebanja kod pojedinaca, a pogotovo je to bilo prisutno kod jednog broja ljudi starijih godišta koji su ispoljavali sumnju u sposobnost i snagu naših boraca da se uhvate u koštac s takvom vojnom silom kakva je talijanska vojska.

Tim ljudima je bilo nepojmljivo da će naši borci s onako slabim i malobrojnim naoružanjem, skoro goloruki, mogu uhvatiti u koštac s takvom vojnom silom, do zuba naoružanom, kakva je bila talijanska armija. Prve uspjele akcije naših boraca u borbi protiv Talijana pokazale su i dokazale da smo mi u stanju da vodimo borbu protiv svakog neprijatelja, neovisno od toga kakvom snagom raspolaže. Kasniji događaji su to u potpunosti i potvrdili. Među naš narod su vrlo brzo dopirale vijesti o uspješnim akcijama boraca
— partizana Like u borbi protiv Talijana, kao što su: borbe na Pogledalu, Šijanovom klancu i oko Korenice u kojim borbama je zarobljeno više od 125 Talijana. U svim tim borbama, pored poginulih i zarobljenih vojnika, zarobljena je velika ratna oprema i naoružanje. Sve je ovo imalo pozitivnog utjecaja na izmjenu političke klime u našim selima, jer su sada i oni koji su sumnjičavo gledali na naše mogućnosti za vođenje borbe protiv Talijana počeli vjerovati u našu snagu. Borci naših sela su jednim dijelom učestvovali u borbama protiv Talijana oko Korenice, pa su povratkom u selo' hrabrili ljude i kod njih razvijali osjećaj sigurnosti i vjere u snagu NOV-a. Tada je među našim narodom posebno pozitivno odjeknula vijest da je u pomoć Ličanima pristigla četa boraca Hrvata iz Dalmacije, koji su rame uz rame s našim borcima jurišali i ginuli kod Korenice. To je imalo neprocjenjivi značaj za dalje širenje i jačanje bratstva i jedinstva Srba i Hrvata, ne samo kod nas u Lici nego i šire.

Od svih bitaka i borbi protiv Talijana do tog vremena imala je, svakako, najveći značaj borba na Ljubovu, januara 1942. godine, u kojoj su Talijani potučeni do nogu. Tada je nastao, reklo bi se, prelomni trenutak, jer su uspjesi koje su postigli borci naših sela pod komandom Joce Njegomira bili više nego impresivni. Talijani su u toj borbi pretrpjeli do tada jedan od najvećih poraza kako u ljudstvu tako i u materijalu. Kako su u toj bitki u većini učestvovali borci iz naša tri sela (Zavoda, Pavlovca i Vrepca), to je kod našeg naroda zavladalo pravo oduševljenje. Na najsvečaniji način su dočekivani borci po povratku s Ljubova. Naoružanje i oprema zarobljenih u toj borbi znatno su ojačale snagu naših jedinica, jer je to omogućilo naoružavanje novih boraca koji do tada nisu imali oružje. S time je znatno porasla i vatrena moć naših jedinica u cjelini.

Bitka na Ljubovu je imala pored vojničkog još i više politički značaj, ne samo u ova naša tri sela nego i u čitavoj Lici. Ovom pobjedom na Ljubovu politika Talijana, kao i svih pročetničkih i drugih elemenata, koji su se pojavljivali kao »zaštitnici« srpskog naroda, doživjela je potpuni krah. Zahvaljujući takvim uspjesima, herojstvu i junaštvu naših boraca, te političkom

radu među masama na objašnjavanju ciljeva i zadataka NOB-a, naš narod je do kraja prozreo i shvatio politiku Talijana, kojima je bio osnovni cilj da uz pomoć domaćih izdajnika — ustaša i četnika unište NOP.

Dušdn T. Graovac

Komunistička partija i savez komunističke omladine u borbi za slobodu, bratstvo i jedinstvo Hrvatskog i Srpskog naroda kotara Gospić od travnja 1941. do oslobođenja

Od Zagreba i Pete zemaljske, preko Plitvica i Prve okružne konferencije ličkih komunista, do kotara Gospić

Odluke Prve okružne konferencije KPH za Liku, održane u ljeto 1940. godine na Plitvičkim jezerima, kao i odluke, stavovi i analize događaja u zemlji i Evropi, koje je dala Peta zemaljska konferencija KPJ, te ostvareno jedinstvo redova Partije i konkretno utvrđeni program akcije, bili su putokaz u organiziranju i djelovanju partijskih i skojevskih organizacija u Lici pred aprilski rat, pa i u kotaru Gospić. Pošto je bila brojno najjača u Lici, na Prvoj okružnoj konferenciji iz gospićke organizacije u Okružni komitet izabrana je polovica njegovih članova.

Poslije Prve okružne partijske konferencije stvoreni su uvjeti za osnivanje i Kotarskog komiteta KPH Gospić, pa je septembra 1940. godine Okružni komitet KPH za Liku organizirao Prvu kotarsku partijsku konferenciju u Gospiću u advokatskoj kancelariji Nedeljka Žakule, člana Okružnog komiteta KPH za Liku. Bilo je to u Bubaševoj (danas Radnička ulica u Gospiću). Konferenciji je prisustvovalo 20 delegata. Oni su predstavljali organizacije KPJ iz Gospića, Učiteljske škole, Gimnazije, Divosela, Smiljana, Mušaluka i Široke Kule. U vrijeme održavanja Konferencije, primjenjene su najstrožije mjere ilegalnosti, čak ni delegati nisu znali za koje pojedine članove Kotarskog komiteta glasaju. Glasalo se »za druga N. N.«, na osnovi iznesenih karakteristika.[1]

Na ovoj Konferenciji delegati su se upoznali sa odlukama i upozorenjima Pete zemaljske konferencije KPJ i Prve okružne konferencije KPH za Liku. Konferencija je izabrala Kotarski komitet od sedam članova, i to: za sekretara Kotarskog komiteta KPH Gospić Nedjeljka Žakulu, advokata iz Gospi-

1 Sjećanja Jakova Blaževića.

ća, a a članove Đuru Stankovića, Tomu Balenovića, Tinku Jordan, Antu Rukavinu-Buru, Damjana Vujnovića-Denija i Simu Počuču-Starog.[2]

Kotarski komitet KPH za kotar Gospić izabran na ovoj Konferenciji, imao je neposredan zadatak da djeluje na ostvarivanju zaključaka Pete zemaljske konferencije KPJ, Okružne konferencije KPH za Liku i Kotarske konferencije na kojoj je izabran.

Proglašenjem opće mobilizacije 1941. godine, dio članova ovog i Okružnog komiteta KPH za Liku, našao se u jedinicama jugoslavenske vojske, tako da se više u navedenom sastavu nije uspio okupiti.

Novi Kotarski komitet Partije za kotar Gospić osnovan je septembra mjeseca 1941. godine na području Počitelja (tako rekuć na nogama, u hodu). Komitet je brojio šest članova, i to: Damjan Vujnović-Deni — sekretar Komiteta, članovi Petar-Perica Kleut, Vlado Cerin, Mićun Muhar, Ilija Obradović i Nikola Krajnović-Jekušin. Tokom 1941. godine izmijenilo se nekoliko sekretara ovog komiteta iz objektivnih razloga vođenja ustanka. Tako Damjana Vujnovića-Denija zamjenjuje Petar-Perica Kleut. Poslije Petra--Perice Kleuta dolazi Vlado Cerin, poslije Cerina, Mićun Muhar, a početkom 1942. godine dužnost sekretara vrši Marko Vujnović-Mašin.[3] Od kapitulacije Jugoslavije, pa do septembra 1941., partijskom organizacijom u kotaru rukovodi Mjesni komitet KPH Divoselo (zapadnim dijelom kotara) i Okružni komitet KPH za Liku.

Istog dana, nakon završene Kotarske partijske konferencije, osnovan je 1 Kotarski komitet Skoja za kotar Gospić od pet članova: Branko Ognjenović za sekretara, a za članove Nikola Trošelj iz Divosela, Danica Radaković iz Mogorića, Dujo Katić iz Smiljana i Antić Uzelac iz Smiljana.[4] Organiziranju omladine Kotarski komitet i partijske ćelije posvećivali su značajnu pažnju. Zbog toga se napredni omladinski pokret u kotaru masovno razvio. Za rad sa mladima u partijskim forumima odgovarali su Đuro Stanković i Ivo ćaćić.

U proljeće 1940. godine u kancelariji advokata Nedeljka Žakule osnovan je i Okružni komitet Skoja za Liku. U Gospić dolazi Marko Orešković da osnuje Okružni komitet Skoja za Liku i saziva sastanak komunista kome prisustvuju: Jakov Blažević, Mile Počuča, Nedeljko Žakula, Ivo ćaćić, Kata Pejnović i Đuro Stanković. U Okružni komitet izabrani su: Đuro Stanković za sekretara, Ivo ćaćić i Branko Ognjenović za članove.[5] Ovaj Okružni komitet bio je ovlašten da kasnije poveća broj svojih članova prema potrebama Like i specifičnostima njenog područja. Osnivanje Okružnog komiteta Skoja bila je velika potreba, jer se omladinski pokret u Lici kretao k stepenu jedne veće organiziranosti, širine i stabilizacije. Okupljao je sve širi krug omladine različitih zanimanja pa Partija nalaže da se smjelije ide u osnivanje skojevskih organizacija i grupa omladinskih simpatizera Partije i SKOJ-a. Progresivna omladina se okuplja u raznim sportskim i kulturnim organizacijama. Omladinski pokret se razvija u širinu, a iznalaze se različiti metodi i oblici rada sa mladima.

2 Sjećanja Đure Stankovića, tadašnjeg člana Kotarskog komiteta KPH Gospić.

3 Sjećanje Damjana Vujnovića — Denija, Petra — Perice Kleuta i Mićuna Muhara.

4 Sjećanja Duje Katića.

5 Sjećanja Đure Stankovića.

Utjecaj partijske organizacije kotara Gospić na mladu generaciju bez sumnje je dao značajne rezultate koji su bili od velike koristi u ustanku i NOR-u, pa i u izgradnji zemlje. Skojevci u srednjim školama, na fakultetima i si. bili su među najboljim učenicima. Otuda potječe i njihov značajan ugled zbog koga su se oko njih okupljali drugi omladinci i omladinke. To im je davalo priliku da uspješno idejno-politički djeluju, da šire komunističke ideje i jačaju omladinski pokret u kotaru. To je vrijeme kada se pokreću mnoge sportske, kulturno-prosvjetne i političke aktivnosti među mladima. Organizuju se izleti, logorovanja i sportska natjecanja na kojima se sastaje najširi krug mladih. Idejno-političkim radom većina omladine dolazi do spoznaje da je ratna opasnost pred vratima. Otuda se kod nje javlja veća potreba za čvršćom organiziranošću u vidu snažnijeg otpora za obranu zemlje.

Studenti iz Gospića donose iz Zagreba napredne ideje, komunističke poglede na svijet i najsvježije informacije o stanju u zemlji i svijetu. Oni okupljaju radničku, srednjoškolsku, seosku i drugu omladinu oko sebe. Tumače joj prilike i opasnosti koje nailaze. Oni stvaraju kružoke i aktive mladih. Tako se širi politički rad među mladima, razvija odgovarajuća svijest na liniji Partije. Među omladinom se šire revolucionarne ideje, ideje jedinstva i bratstva koje je u tim danima i godinama bilo narušeno.

Do ustanka 1941. u kotaru Gospić u preko 15 mjesta, postojala su progresivna omladinska jezgra, Skoj i drugi oblici organizovanja u kojima se okupljala napredna omladina.

Uprkos teškoćama velik dio omladine Gospića, i kotara kao cjeline, uključuje se pod rukovodstvom Partije i Skoja u napredne forme i oblike omladinskog revolucionarnog pokreta. No, nije to sve išlo sasvim glatko. Bilo je to teško postići obzirom na reakcionarne korijene i trulo sjeme koje su među mlade »posijale« građanske partije. Daljnji tok revolucije pokazao je da su građanske partije brzo nestale kao da nikad nisu postojale, a nitko za njima nije suzu ispustio. Sreća da je tako! Zasluga za to pripada Komunističkoj partiji koja je njihovu prljavu rabotu raskrinkala u masama.

Težište rada Partije i Skoja pred ustanak prenosi se na pripremu ustanka i ideološku izgradnju.

Partija prikuplja progresivnu literaturu i širi je među mladima. Ideološko-politički rad razvija se preko čitalačkih grupa što će se kao metod rada zadržati tokom čitave narodnooslobodilačke borbe. U Gospiću se pod utjecajem Partije i Skoja osnivaju biblioteke sa potrebnim brojem progresivnih publikacija, tekstova i knjiga. Poslije čitanja u grupama i kružocima razvijala se diskusija, čitalačke grupe i kružoci su tradicija i nastavak metoda rada koga je u ovome gradu razvio istaknuti komunista Akif šeremet,[6] gospićki gimnazijski profesor, kao i njegovi sljedbenici: Divko Budak, Jakov Blažević, Mile Počuča, Đuro Stanković i dr. U kružocima i grupama u početku se koristila beletristika naprednih pisaca, naših i stranih: Cesarea, Miškine, Pelagića, Kočića, Cankara, Matavulja, Krleže, Gorkog, Londona, Travena, Šolohova, Turgenjeva i dr.

6 Sjećanja dr Pa via Gregorića.

Partijsko savjetovanje u Šedrvanu 1940. godine

U Šedrvanu (Divoselo) 1940. godine održano je kotarsko partijsko savjetovanje kome je prisustvovalo oko 25 članova KPJ. Savjetovanje je organizirao Okružni komitet KPH za Liku. Cilj savjetovanja je bio: međusobno obavještavanje o tome što i kako se radi na ostvarivanju zaključaka i stavova Pete zemaljske konferencije KPJ. Konstatovano je da u kotaru Gospić i u Lici postoje dobro organizirane i jake partijske organizacije, da pod rukovodstvom Partije uspješno djeluje dosta dobro raširena mreža skojevskih organizacija, koje okupljaju znatan broj napredne omladine, da su komunisti u Gospiću uspjeli oko sebe okupiti znatan broj građana, činovnika, trgovaca, zanatskih radnika, đaka, studenata i drugih.[7]

Savjetovanje je imalo značajan poticaj za daljnji partijski rad i djelovanje komunista u kotaru, posebno na njihovu obavezu provođenja u djelo zaključaka Pete zemaljske konferencije KPJ i Prve okružne konferencije KPH za Liku.

Tako se kontinuitet partijskog djelovanja održao do oružane revolucije. Gospić postaje središte partijskih akcija u kotaru i u Lici. On je »stožer« oko koga se okreću i usmjeravaju brojne partijske i druge progresivne snage. Advokatska kancelarija Bogdana Brujića, u kojoj kao komunista i advokat pripravnik djeluje Jakov Blažević i advokatska kancelarija Nedjeljka Žakule, bile su »košnice« na čijim vratima vrve ljudi kao pčele. Mnogi od njih se i ne poznaju, niti znaju ko po kome poslu dolazi. I oni koji su se znali, »nisu se poznavali«. Lijepo bi se pozdravili i nastavili put prema datom zadatku. U tim sastajalištima komunista primane su diektive, davane obavještenja, »krojile« se mnogobrojne partijske akcije, koje su odgovarale tadašnjem vremenu i društveno-političkim prilikama.

Osnovna preokupacija komunista u to vrijeme bio je politički rad sa najširim narodnim masama. Vodila se borba za svakoga čovjeka, radnika, seljaka, intelektualca, činovnika, zanatliju itd. Bilo je to vrijeme u razvitku i djelatnosti KPJ, kada se nije robovalo raznim šemama i birokratskim opterećenjima.

Politički uticaj na mase bila je osnovna odlika komunista. Koliko je neki komunista imao ugleda, uticaja i povjerenja u masama, tolika je bila njegova vrijednost. Po tome ga je cijenila Partija i klasa. To je jedno od bitnih pitanja na kojima je partijska organizacija kotara i KPJ kao cjelina pokazala svoju potpunu zrelost u ostvarivanju svoga programa na jugoslavenskom planu.

Pregled brojnog stanja partijske i skojevske organizacije kotara neposredno pred ustanak 1941. godine

U ovom poglavlju bit će riječi o partijskim ćelijama, skojevskim i drugim progresivnim organizacijama stvorenim u ilegalnosti.

Cilj mi je bio da utvrdim poimenični pregled članstva KPJ i Skoja, što sam dobrim dijelom uspio. Međutim, u svim sredinama u kojima su djelo-

7 Sjećanja Jakova Blaževića.

vali komunisti i skojevci, te druge progresivne organizacije i društva, nisam uspio utvrditi činjenice zbog nedostatka odgovarajuće historijske dokumentacije, posebno nedostatka memorijalne građe o kojoj se ranije nije vodilo računa da se prikupi. Zato će u nekim sredinama podaci biti nepotpuni, a u izvjesnom procesu moguće su i netačnosti zbog poodmaklog vremena za točno sjećanje ljudi na koje sam se oslonio. No, kad se sagleda cjelina revolucionarnih zbivanja, čitalac može dobiti realnu sliku društveno-političkih snaga, koje su požrtvovno učestvovale i vodile oružanu revoluciju do pobjede.

U Divoselu s Čitlukom i Ornicama djeluje partijska organizacija od 35 članova KPJ, 27 iz 1940. i ranijih godina i 8 primljenih 1941. godine. Organizacija je bila podijeljena u pet partijskih ćelija, radi uspješnijeg djelovanja u ilegalnim uvjetima, čitluk je imao 3, a Omice jednog člana KPJ. Divose-Ijačka organizacija imala je jaku kandidatsku grupu od 16 kandidata i skojevsku organizaciju od 30 članova. Zbog toga se ova organizacija uvrštava u red najkompletnijih i najorganizovanijih partijskih organizacija u kotaru, Lici, pa i šire. Taj broj i velik broj simpatizera, koje je imala, pokazao je svoju pravu vrijednost u ustanku 1941. i tokom narodnooslobodilačke borbe. S partijskim ćelijama rukovodio je Mjesni komitet KPH Divoselo, koji je osnovan 1940. godine odlukom Okružnog komiteta Partije za Liku. Sekretar Mjesnog komiteta bio je Damjan-Deni Vujnović-Jankov.[8]

Simo Počuča-Stari, predratni komunista kazuje, da je njemu Damjan--Deni Vujnović, negdje 1940. godine saopćio da je izabran u Mjesni komitet KPH Divoselo i da je kao član toga komiteta prisustvovao sastancima partijskih ćelija, kandidatskih grupa i skojevskih organizacija.[9]

U članstvu partijske organizacije Divosela nalazili su se: Počuča Mile, Radaković Vlade, Vujnović Đuro-Đurelica, Potkonjak Đuro-učitelj, Plećaš Milan-Kuntićev, Radaković Branko-Branja, Radaković Dušan-Duvilo, Radaković Simo-Savin, Plećaš Jovo-Steviša, Plećaš Sako-kovač, Plećaš Nikola-Pusan, Plećaš Soka-student, Vujnović Damjan-Deni, Vujnović Stevo-Jankov, Basarić Janko-lugar, Obradović Ilija-Kum, Obradović Đuro-Dacin, Vujnović Marko--Mašin, Vujnović Janko-Japa, Vujnović Mica-Mašina, Vujnović Milan-Jankićev, Počuča Marko-student, Počuča Mile-Mišo, Počuča Simo-Stari, Trošelj Jokan-Joško, Stanić Jovan-Jovančić, Vujnović Bogde-Vardec, Stanić Janko--Vaskanov, Počuča Stevo-Paželj, Plećaš Jovo-Sekin, Radaković Jelka-Bikina, Dragaš Joso-Ilijašinov, Vujnović Dmitar-Ilčev, Trešnjić Joco i Potkonjak Nikola-Savin.

Članovi KPJ iz Čitluka: Nikola Krajnović-Jekušin, Jović Mića-pukovnik, Krajnović Nikola-lugarov i iz Ornica Potkonjak Mića, te kandidati Krajnović Nikola i Pjevač Mile.

Kandidati za članove KPJ u Divoselu bili su: Dragaš Milan, Vujnović Đuro-Petuljov, Plećaš Tomo-Jajić, Jerković Dmitar, Vujnović Triša, Vujnović Luka-Janišin, Vujnović Marko-Pavlinov, Obradović Miloš-Dacin, Stanić Iso, Počuča Jaga, Vujnović Anđa, Vujnović Ilija-Stucko, Plećaš Mile-Rucalj i Počuča Mile-Bracan.

U skojevskoj organizaciji Divosela nalazili su se: Plećaš Anka, Počuča

8 izjava Jakova Blaževića i Damjana — Denija Vujnovića.

9 Sjećanja Sime Počuče — Starog.

Dmitar-Mujin, Jerković Mile-limarov, Trošelj Nikola-Aničin, Potkonjak Stevo-Mačak, Potkonjak Ilija-Bućan, Radaković Vaja-Sarkina, Obradović Stevo--Bjelko, Radaković Dmitar, Vujnović Mile-Nikoličin, Potkonjak Mile-Relja, Plećaš Branko-Sokin, Potkonjak Simo-Kekin, Jerković Ankica-Katina, Vujnović Jaga, Trešnjić Milan, Bjegović Nikola, Poćuća Milica Jelinina, Počuča Desa, Obradović Dušan-Pantin, Potkonjak Mićo, Jerković Mirko, Obradović Đuro-Diljo, Obradović Jovo-Savkin, Plećaš Jaga-Miličina, Ribar Stevo, Ribar Milan, Obradović Savka, Obradović Sofija, Potkonjak Jaga.[10]

Skojevska organizacija Divosela imala je vrlo velik uticaj među omladinom Divosela. U svome radu bila je usko povezana sa partijskom organizacijom i Mjesnim komitetom Divoselo, te partijskom i skojevskom organizacijom Učiteljske škole i Gimnazije u Gospiću.

Godine 1938. u Smiljanu, Bužimu i Rastoci dolazi do osnivanja organizacija Komunističke partije Jugoslavije. Djelatnost članstva KPJ brzo se širila na široke slojeve stanovništva. Partijske ćelije brojile su 19 članova KPJ i to: Jovo Rajčević, sekretar ćelije (godine 1941. poginuo je od ustaša), Kata Pejnović, Ivica Katić, Ivan-Đan Uzelac, Tone Serdar, Antić Uzelac, Juka Pavičić, Pajo Rupčić, Božo Pavičić, Josip ćaćić, Nikola Milinković, Božo Prpić, Tomo Balenović, Ive ćaćić, Tomo Milković-čiča, Dujo Katić, Martin Pavičić-Ivančev, Pavle ćaćić, Božo Rupčić. Bio je to vrlo jak partijski aktiv na jednom takvom užem području iza čije aktivnosti stoje veliki politički uspjesi. Partijska ćelija u Smiljanu imala je šest grupa simpatizera u kojima je okupljala 167 građana, pretežno mladih.[11] Tako su smiljanski komunisti neposredno radili sa narodom i vršili svoj utjecaj na nj. Partija je znala, da samo na taj način može ostvarivati svoj program i biti uspješna. Partijskom radu i pokretu na ovome području, najdirektnije je pomagao Jakov Blažević, Mile Počuča, Nedjeljko Žakula, Stipe Ugarković, Đuro Stanković i drugi partijski radnici. Često se u Smiljan navraćao i Marko Orešković, kada bi dolazio na teren sreza Gospić. On je često dolazio na sastanke skojevske organizacije, a znao se naći i na raspravi sa simpatizerskim grupama Smiljana. Svojim prisustvom na sastancima organizacija Komunističke partije Jakov i Marko su dali snažan poticaj razvoju komunističkog pokreta, kako u Smiljanu, tako i u ostalim dijelovima sreza i mnogo šire.

Napori, koje su činili komunisti, doveli su do stvaranja dobrih uvjeta za djelovanje mladih komunista. Tako je do formiranja skojevskih organizacija došlo 1938/1939. godine. Skojevska organizacija Smiljana, kao zasebnog naselja, bila je vrlo jaka, ne samo brojčano, nego i po svojim aktivnostima i svome utjecaju na mladu generaciju. Organizaciju su sačinjavali: Ivan Katić, Joso Milković, Pajo Milković, Ante Milković, Grga Uzelac, Ana Milković, Luca Milković, Rade Milković, Tome Tomljenović, Petar Milinović, Marzin Milinović, Ante Prpić, Jure Blažević, Milica Pejnović-Počuča, Marica Serdar, Marija Katić-Kuprešanin, Ante Kovačević, Pepica Devčić, Luka Bogić, Ivan Milković-Senjo, Luca Katić, Mača Ilić, Kata Šarić, Ivan Dujić-Jandriša, Slavko Stijačić (popov sin). Djelatnost tih 25 skojevaca, bila je gotovo istog kvaliteta kao djelatnost članova Partije. Jakov Blažević je često isticao, da -on nikada nije pravio razliku između skojevaca i članova Partije. Čak šta

10 Izjava Sime Počuče — Starog.

U Sjećanja Duje Katića.

više, kaže Jakov »u skojevce sam u mnogim prilikama i situacijama imao veće povjerenje, nego u neke članove KPJ«.[12]

Godine 1940. odvaja se skojevska organizacija Bužima od Smiljana, radi uspješnijeg djelovanja, te organizaciono-kadrovskih i drugih uvjeta. Skojevska organizacija Bužima se osamostaljuje u svome radu, ali ne prekida kontakte sa smiljanskim Skojem i partijskom ćelijom. Tako su skojevsku organizaciju Bužima 1940. godine sačinjavali: Luka ćaćić, Mile ćaćić, Ive ćaćić, Grga Pezelj, Marija ćaćić, Jure Tomljenović, Nikola Serdar, Ive Blažević, Stipe ćaćić, Manda ćaćić, Grga Pavičić.[13]

Nešto slabiji uticaj smiljanskih partijskih organizacija bio je u selima Debelo Brdo, Trnovac, Jadovno, zbog nedovoljne upornosti, da se i tamo stvore partijska jezgra.

Mjerilo partijskog uticaja bili su izbori 1940. godine. Partijska organizacija Smiljana je te godine izašla samostalno sa svojom listom na izbore. Nosilac liste bio je član KPJ Pavle ćaćić iz Bužima. Samo sa sedam glasova manje, partijska organizacija je izgubila na izborima. Protiv partijskog kandidata udružile su se HSS, SDS, JNS i frankovci. Na ponovljenim izborima komunisti su ponovo izgubili, ali sada sa četiri glasa razlike, a to im je omogućilo da je u Općinsko vijeće ušlo osam članova Partije, i to: Jovo Rajčević, sekretar ćelije, zatim Josip ćaćić, Martin Pavičić, Božo Rupčić, Tone Serdar, Ivica Katić, Ivan Uzelac — Dan i Pavao ćaćić.[14]

U gradu Gospiću djeluje partijska organizacija, koja je brojila 22 člana. U njenom sastavu su i članovi Okružnog komiteta KPH za Liku. Sačinjavali su je: Jakov Blažević, sekretar Okružnog komiteta Partije, Mile Počuča, organizacioni sekretar Okružnog komiteta Partije, Nedjeljko Žakula, član O. K. KPH, zadužen za partijske organizacije u Lici i rad »Seljačkog kola«, Đuro Stanković, član OK KPH zadužen za rad SKOJ-a i omladine u Lici. Konkretnije zaduženje mu je bilo rad sa SKOJ-em u Vrepcu i za rad »Seljačkog kola«, u Mogoriću, zatim Tomo Balenović, koji je držao veze sa partijskom organizacijom Smiljana i Pazarišta, Dane Basarić, Ive ćaćić, Joko Vukelić, Milo Popović, Nikola Ugarković, Jure Naglić, Ante Rukavina — Bura, Marija Orešković, Đorđe Perčinović, Kata Pejnović, Marija Bevandić, Nikola Starčević — Opančar, Mica Vukelić, Tinka Jordan, Kata Bevandić i Tomo Nikšić.[15]

Lički Novi bio je pod uticaj em gospićkih komunista, posebno komunista Gimnazije i Učiteljske škole. Osim toga, napredni studenti Gospića i njegove okoline također su odigrali značajnu ulogu u razvoju partijskog i skojevskog rada. Tako je Niko Tomljenović, koji je studirao i radio u štampariji Centralnog komiteta Partije za Hrvatsku, imao značajn uticaj na ljude i omladinu Ličkog Novog. Skojevska organizacija, koja je osnovana 1939. brojila je pet članova, i to: Joso Bubaš, Mićo Šaban, Blaž šaban, Pajo Kosović, Katica Bubaš. Ova skojevska organizacija imala je jak aktiv simpatizera, među omladinom Ličkog Novog.[16]

12 Izjava Jakova Blaževića, 4. 6. 1985. — intervju.

13 Sjećanja Duje Katića.

14 Sjećanja Duje Katića.

15 Sjećanja Jakova Blaževića, Ferdinanda Toplaka, Đure Stankovića i drugih.

16 Sjećanje Jose Bubaša i Paje Kosovića.

Partija je imala svoj uticaj u Rizvanuši i Brušanima preko Miška Došena.

Još početkom 1938. godine u Širokoj Kuli počima da djeluje partijska ćelija, ćeliju je osnovala Mica Vukelić, koja je došla u Široku Kulu kao učiteljica sa gospićke preparandije. U ovoj ćeliji djelovali su: Mica Vukelić, sekretar ćelije i članovi Vlado Radaković, učitelj iz Divosela, Marija Orešković, učiteljica iz Široke Kule, Vlado Orešković — Student, Dušan Uzelac — Cveko, Nikica Zastavniković — Glavoč, Milan Knežević — Manin (ubijen od ustaša 1941. godine), Mile ćaćić — Maličina za koga je ocjenjeno da nije imao pozitivno državnje 1941. godine, Martin ćaćić — Pepin, koji je došao iz Francuske kao član KP Francuske. Njemu je priznato članstvo u KPJ. U Ćukovačkoj grupi kao članovi Partije djeluju: Ivan Galović i Iso Novković.[17]

U početku i nešto kasnije patronat nad Mušalukom imao je Jakov Blažević i Mile Počuča. Oni su 1938. godine osnovali partijsku ćeliju u Mušaluku. Ova ćelija ubraja se u red aktivnih i primjerno organizovanih partijskih jedinica toga vremena. Organizaciju su sačinjavali: Joso Josan Bešić, sekretar, Pajo Lisac, Stjepan Biljan, Mato Antonovic, Pepa Antonović, Grga Biljan i Stipe Pavletić iz Vukšića, koji je jedno vrijeme bio povezan sa ovom ćelijom.

U Mušaluku je djelovala i kandidatska grupa od tri kandidata KPJ, i to: Mile Potnar, Stipe Pavičić i Joso Horvat.[18]

Ćeliji je uspjelo da svojim radom stvori dobar uticaj među omladinom Mušaluka, tako da je 1940. godine došlo do osnivanja skojevske organizacije u Mušaluku. Sačinjavali su je skojevci: Joso Bešić — Crnja, sekretar, Luđa Bešić, Jelka Bešić, Marija Bešić, Kaja Bešić, Antonica i Ante Bešić, Štipan Bešić, Ive Lisac — Pajčinov, Tomo Antonović, Jeka Antonović, Anka Antonović, Kata Antonović, Ivica Biljan, Nikola Biljan, Ivica Franić, Jure Franić, Ante Franić, Mile Franić, Ivan Antonović, Joso Šutić, Akciga Ratković.[19]

Godine 1939. u jesen došlo je do formiranja skojevske organizacije u Vrepcu. Organizaciju je osnovao Đuro Stanković, član Okružnog komiteta Partije za Liku i Lukica Miščević iz Vrepca. koji je bio sekretar te organizacije. Ova organizacija je brojila 41 skojevca i spada u red najvećih skojevskih organizacija u Lici. Ne samo brojčano, već po svojoj aktivnosti preko »Sokola« kao sportskog društva, te preko »Seljačkog Kola« i drugih formi rada imala je velik uticaj u narodu i omladini triju sela, Vrepca, Zavoda i Pavlovca. U navedenom broju i sa zapaženom aktivnošću, ova organizacija je dočekala ustanak, u kome je preuzela značajnu i veliku ulogu na ovome Području. Nedovoljnom pažnjom žandarima je uspjelo da pohapse vođe °Ve organizacije.

Državni tužilac 5. veljače 1941. pod brojem KK 1129 dostavlja Državnom nađodvjetništvu u Zagrebu izvještaj u kome ističe da je podigao optužnicu Protiv Luke Miščevića, Petra Sunajka, Dušana Mandarića i Nedjeljka Žakule advokata iz Gospića. Navedenim dokumentom, tužilac zahtijeva da mu se postupak odobri. U vezi s tim predlaže, da se glavni pretres održi Pred Vijećem od pet sudija Okružnog suda u Gospiću, te da se na taj pre-

[1] Sjećanje Mice Vukelić i Uzelac Dušana — Cveke.

[m] Sjećanja Jakova Blaževića.

^ Sjećanja Tome Antonovića, Luke Bešića i Ivice Franića.

tres pozovu kao svjedoci još 33 člana komunističke organizacije iz Vrepca, ili predoče njihova usmena kazivanja na saslušanju pred sucem Sreskog suda u Gospiću Rukavinom. U spomenutom spisku pobrojani su sledeći skojevci, odnosno članovi komunističke organizacije u Vrepcu: Dane Zoroe (34), Petar Kričković (35), Marko Zoroe (36), Sava Zoroe (37), Gojko Kričković (38), Đuro Novković (39), Moliš Graovac (40), Jovo Bogdanović (Gojkov) (41), Dušan Graovac (42), Nikola Njegomir (43), Nikola Njegomir (44), Stevo čurčić (45), Mane Novković (47), Miloš Novković (48), Miloš Novković (49), Stevo Dragosavac (50), Mile Graovac — Lukajinov (51), Nikola Graovac (52), Nikola Novković (53), Jovo Novković (54), Dušan Graovac (55), Sava Novković (56), Jovo Bogdanović (57), Nikola Dobrota (58), Jovan Popović (59), Milan Graovac (60), Nikola Dragosavac (61), Novak Bursać (62), Milan Korica (63), Nikola Mandarić (64), Dušan Dragosavac (65), Jovan Novković (66), Miloš Novković (67), Đuro Bogdanović — Milošičin (70), Iso Tomaš (72).

Prvo okrivljeni Luka — Lukica Miščević, Milorad Miščević, Petar Sunajko, Dušan Mandarić, zatvoreni su u samicu u Gospiću.[20]

Jakov Blažević, advokat u kancelariji Nedjeljka Žakule zalagao se da se na bilo koji način domogne vršenja sudske prakse u predmetu optuženih komunista. U svome izvještaju KK 1129/1940., od 23. siječnja 1941. godine, državni tužilac ističe: »Danas došao je potpisanome (potpisani je on, državni tužilac op. p.) lično sreski načelnik, tražeći informaciju, da li je advokatski pripravnik, koji radi u kancelariji okr. Žakule, po imenu Jakov Blažević, dodijeljen na rad — radi vršenja sudske prakse — sudiji Rukavini, koji vodi istragu u predmetu protiv Žakule i dr., te da li su i ostali predmeti protiv komunista dodijeljeni istom sudiji. Uputio sam ga na samog istražnog sudiju, jer mi službeno nije poznat raspored u tome pogledu.

Skojevska organizacija u Vrepcu imala je uza sebe svu omladinu i stanovništvo, što je pokazao razvoj događaja u ustanku i poslije tokom narodnooslobodilačkog rata. Ova organizacija mladih komunista praktično je odigrala ulogu partijske organizacije, jer je držala sve konce u svojim rukama.

Stanovnici sela Mogorić bili su prije rata pod uticajem komunista, Nedjeljka Žakule, Đure Stankovića i Jakova Blaževića. Žakula se kao sekretar Kotarskog komiteta Partije Gospić i Đuro Stanković kao omladinski rukovodilac Like angažirao, da se u Mogoriću ostvari odgovarajući partijski uticaj. Godine 1940. Jakov Blažević prima u Partiju Đuru — Đurta Milojevića i Sivu — Sadžu Milojevića.[21] Kako je prema sjećanju, Rade Grković iz Srednje Gore, predratni komunista, bio od Jakova Blaževića zadužen da kontaktira i surađuje sa komunistima Mogorića i Ploče, to ističe da su prije rata u partijskoj organizaciji Mogorić bili i Rade Korica — Lulica i Mane — Manjica Radaković.[22] Tako je stvoreno partijsko jezgro u Mogoriću, koje je svoj rad usmjeravalo preko »Seljačkog kola« i drugih oblika djelovanja. Ubrzo u djelokrugu »Seljačkog kola« djeluje omladinska sekcija. Najaktivniji ljudi iz Mogorića u »Seljačkom kolu« bili su: Mane Milojević, Sava Milojević, Jovo Radaković, Dane Korica, Nove Banjeglavić, Mile Korica — Mitailo, Jovo Bjegović — Pop, Petar Bjegović — Učitelj, Stojan — Stole

20 Savski žandarmerijski puk, pov. broj JB-2049-IHRPH u Zagrebu.

21 Sjećanja Jakova Blaževića (12. 6. 1985.).

22 Sjećanja Rade Grkovića.

Radaković, Iso Radaković, Mile Ilić — Puškar (koji je bio predsjednik »Seljačkog kola«) i dr.[23]

Zahvaljujući uticaju komunista, Mogorić je postao jedno od najpoznatijih srpskih opozicionih sela Like prije rata. Mlađi i stariji Mogorićani opredjeljivali su se za komunističke ideje. Mogorićani su od stvaranja partijske organizacije, pa do ustanka 1941. veoma često kontaktirali sa Nedjeljkom Žakulom u njegovoj advokatskoj kancelariji u Gospiću i sa Jakovom Blaževićem, advokatskim pripravnikom u advokatskoj kancelariji Bogdana Brujića u Gospiću. Pošto je Bogdan Brujić bio prvak stranke SDS za kotar Gospić i simpatizirao djelovanje komunista, te je komuniciranje naprednih i organiziranih ljudi iz kotara bilo sigurnije.

Rad »Seljačkog kola« u Mogoriću se sve više razvijao. Članstvo ove organizacije proučavalo je partijsku literaturu: »Srp i čekić«, Historiju SKP(b), djela A. Cesarea i drugu partijsku literaturu.

Koliko je bio jak uticaj Komunističke partije u Mogoriću, pokazalo se kasnije u ustanku 1941. godine i daljnjim razvojem narodnooslobodilačke borbe.

Prema iskazanim podacima kotarska partijska organizacija prije ustanka 1941. imala je 85 članova, 135 skojevaca i 25 kandidata. Prednji podaci rezultat su istraživačkog rada i ne pretendira se kategorički na njihovoj točnosti. Iako partijska organizacija brojčano nije bila velika, imala je snažan uticaj na stanovništvo kotara.

Kada je 10. 4. 1941. godine objavljeno stvaranje Nezavisne Države Hrvatske (NDH) u Gospiću je na Žandarm. stanici istaknuta Hitlerova zastava. Ustaše su počele da likuju. Neki stanovnici su bili zabrinuti i obezglavljeni. Mnogi su nastojali da otputuju iz grada, što je stvaralo gužvu. Komunisti su se do toga časa dogovarali kako i što poduzeti ako dođe do situacije koja je tu. Ustaše su već u vojnim kasarnama preuzeli vlast.

Kad je Marko Orešković došao, dogovoren je sastanak sa Jakovom. Marko je tu bio dva dana. On je postavio pitanje organizovanja i prikupljanja oružja. U svemu tome bilo je važno da se povežu članovi KPJ i simpatizeri.

Dok su u mirnodopskim uslovima veze bile dobre, u nastalim ratnim uvjetima bile su isprekidane.

Zato se dogodilo da je Nedeljko Žakula otišao, a da to nisu znali ostali komunisti — Jakov Blažević, Mile Počuča, Kata Pejnović i drugi. Oni su živjeli u iluziji da Žakula negdje partijski djeluje, da djeluje u tri lička kotara. Žakula je po dogovoru ostavljen da djeluje u sjeveroistočnoj Lici. On je u Visuću hrabrio ljude i pripremao ih za ustanak, a potom je otišao u Srbiju gdje se uključio u ustanak i postao politički komesar 1. šumadijskog NOP odreda i na toj dužnosti poginuo.

»Kad je Marko Orešković došao po drugi put, ja sam bio u Gospiću na sastanku. Ne sjećam se da je Marko davao neke primjedbe na naš rad tada. Inače nismo sa njegove strane dobili nikakovu, čisto jasnu perspektivu. Međutim, uspjeli smo brzo uspostaviti vezu i reagirati.«[24]

»U junu je situacija bila drugačija. Tada smo već davali zadatke partijskim organizacijama.

23 Sjećanja Mile — Mitajila Korice.

24 Sjećanja Jakova Blaževića — snimak, zapisi — arhiva OK KPH za Liku.

Neki su smatrali, da je ono što smo politički radili, bilo samo za ona vremena i da sada ne treba nastaviti sa započetim. Naročito srpske mase bile su zaplašene. Ustaški teror počeo je odmah. Najprije pojedinačnim hapšenjem, a kasnije sve masovnije. Subotom su se obično održavali sastanci u ustaškom stanu i tada bi se donosili zaključci, koje Srbe treba hapsiti. Međutim, u nekim krajevima počelo je već prvih dana i hapšenje Hrvata — HSS-ovaca, koje su smatrali komunistima. Ustaše su preuzeli čitavi prijašnji aparat. Samo su postavili svoje predsjednike i eventualno ubacivali po nekog mještanina, koji se već ranije eksponirao kao ustaša.«[25]

Međutim, ovdje je potrebno istaknuti da su ustaše prilikom preuzimanja postojećeg aparata, te uvođenja svojih odanih ljudi, istovremeno otpustili iz službe sve Srbi. Srbi su se našli na ulici, bez kruha, bez ikakvog objašnjenja i dalje perspektive. NDH, *prema tome, nije bila država srpskog naroda u Hrvatskoj.* Ona je *Srbe osudila na smrt.*

Iz nekoliko naprijed citiranih ocjena članova Okružnog komiteta KPH za Liku može se zaključiti da su kapitulacija, uspostava NDH i prva zvjerstva ustaša stvorili dosta konfuznu situaciju u kojoj se u prvim trenucima trebalo snaći.

Međutim, potrebno je konstatovati da nisu izgubili orijentaciju, koju im je dala Peta zemaljska konferencija. Radili su postupno, svjesni da veze moraju uspostaviti i vršiti pripreme za mijenjanje postojećeg stanja. Tok daljnjih događaja u kotaru Gospić i u Lici to je potvrdio.

Genocid nad srpskim narodom u kotaru

Mučna, gotovo bezizlazna situacija, iz koje je proizlazio veliki zadatak i historijska odgovornost komunista pred hrvatskim i srpskim narodom kotara, iscrpljivala je umne, organizatorske i fizičke sposobnosti komunista, čiji je zadatak bio usmjeriti najšire narodne mase na kolosijek narodnooslobodilačke borbe. Dva naroda, Hrvati i Srbi, nastanjeni su tu vjekovima. Žive tu zajedno i upućeni su isključivo jedan na drugoga. Golemi zadatak Partije bio je da spriječi međusobno istrebljenje, a to se moglo postići samo na taj način da oba naroda masovno krenu pod zastavom Partije, jedinstveni i složni, u borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. Takav posao nije bilo lako obaviti.

Međutim, u tim prvim koracima ustaške vlasti, nitko nije mogao zaustaviti genocid nad srpskim narodom. Kod srpskog naroda stvara se psihoza: Hrvati nas kolju, pale, pljačkaju. Oni hoće uništiti srpski narod. Ustaška propaganda prijeti hrvatskom narodu, da slijedi pokolj od Srba, s ciljem da bi za svoju platformu dobili što veći broj hrvatskog stanovništva.

Kako je genocid iz mikroperspektive izgledao u Ostrovici?[26]

Godina 1941. Ljeto, užareno kao i obično. Patrole ustaša upadaju u selo. Bezvlašće. Nitko ni u čemu kod novonastalih vlasti ne nailazi na zaštitu i razumijevanje. Perspektive nema. Kako živjeti? Ustaše odvode i ubijaju najuglednije ljude, ljude pune životne snage. Vijesti preko radija. Govori

25 **Jakov Blažević—Mile** Počuča, naizmjenično — zapisi, arhiva CK KPH za Liku.

26 **Ostrovieu** sam uzeo za ilustraciju, pošto sam posjedovao podatke živih svjedoka.

poglavnik i doglavnici. U stihovima: »Tjeraj psine preko Drine! Vješaj Srbe sve o vrbe!« Miting u Gospiću. Govori Mile Budak, koji to isto potvrđuje. Euforija genocida. Poslije pokolja u Smiljanu i Divoselu, pokolj u Ostrovici i okolini. Ustaše iz Barleta upadoše 2. augusta u Ostrovicu i poklaše žene i djecu: Savatović J. Jeku, šašić D. Milku, šašić Miloša Cvijetu, šašić B. Janju sa tek rođenim djetetom (koje još nije ni imena imalo) i šašić Bože Milana, starog dvije godine.

Iz Ličkog Osika 3. augusta upada u Ostrovicu dvanaest ustaša. Bili su u civilu i naoružani. Narod panično napušta svoje domove. Bježi u šumu, zavlači se u spilje. Kuća za kućom i drugi objekti gore. Ubiše dvoje staraca — Teslić Simu i njegovu suprugu Soku. Poslije njih živu u vatru baciše Teslić Soju. Život u spiljama Vranjaka, Škadrice, Osoja i dr. bez hrane, vode, odjeće, pokrivača. Sve je to ostalo. Nije se moglo ponijeti, jer se morao goli život spašavati. Gori ta ljudska muka i vrijednost. Kiša pada i pogoršava život u planini. Petnaesti augusta napade narod u zbjegovima oko 100 ustaša. Prema nepotpunim podacima poklaše 81 osobu iz Ostrovice, široke Kule, Ćukovca, Kuzmanovače, Barleta. U prvom naletu zaklašee dva mladića od 16 godina — Pandžić Petra Milorada i Dimić Tode Nikicu. Nedaleko od njih zaklaše Radmanović Soku i njene dvije unučice. Starica moli: »Zakoljite mene, nemojte mi curice zaklati«. Baki je vrat prerezan u sekundi, a za njom i unučicama, koje su potom ustaše bacile u vatru. Starica Anđa Dimić, poznata kao Anđuša, u obrani svoga života i života dvoje djece svoga brata Marka Dimića hvata se oko jednog ustaše. Zgrabi mu nož u ruci. Priskoči drugi ustaša, te zakla nju i dvoje djece. Dlanovi su joj bili izrezani nožem, koga je hvatala da bi obranila sebe i djecu.[27] Dolinama Sredogorja odjekivali su krikovi djece, žena, staraca, preživjelih majki i baka.

Dani strave i užasa. Trebalo je u takvoj situaciji naći izlaz i put k slobodi. Trebalo je narodnu razjasniti ciljeve ustaša, a potom ih vojnički razbiti. Trebalo je srpskom narodu objasniti, a potom ga uvjeriti, da su mu Hrvati braća i da je izlaz iz nastale situacije samo u zajedničkoj borbi protiv zajedničkog neprijatelja. Na tim pitanjima Partija je danonoćno radila, tumačila, objašnjavala, uvjeravala. Da nije tako radila, uporno, odvažno, samoprijegorno, svjesna cilja i ishoda, ona bi se bila »ugasila«, a mjesto nje vratilo bi se vrijeme barbarstva.

»Bez Partije, ispred ustaškog noža, Srbi Like bili bi natjerani u kavez talijanske i četničke perfideje i izdaje. Međutim, pošli su vođeni Partijom, revolucionarnim, patriotskim putem, putem bratstva i jedinstva sa Hrvatima.«[28]

I dalje: »Po svojoj složenosti kroz historiju svih negativnosti političkog života, Lika je, specijalno Gospić, bila svakako jedan od najtežih frontova, koga je bila naša Partija.«[29]

Zahvaljujući snazi i uticaju partijske organizacije, skojevaca, simpatizera, demokratskim i progresivnim snagama, zatim obostranom povjerenju i želji hrvatskog i srpskog naroda da zajedno živi u miru, slozi, bratstvu i jedin-

27 Sjećanja Smilje i Gojka Pandžića, prvoboraca izOstrovice.

28Jakov Blažević, Povijest i falsifikati, str. 81.

29 Jakov Blažević, Zbornik 1, HAK, str. 463.

stvu, postiže željeni rezultat. Partija je na ovome području (kao uostalom i u čitavoj Jugoslaviji) položila najteži ispit u svojoj historiji.

Proglas za ustanak u kotar Gospić donio je Marko Orešković krajem lipnja 1941. godine. Odmah iza toga stiže i direktiva za ustanak od CK KPH iz Zagreba. O tome Jakov Blažević kaže: »Pisanu direktivu za ustanak dobio sam od Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske negdje oko 25. srpnja 1941. godine. Naša veza sa Centralnim komitetom održavala se preko kurira (Slave Blažević, Neđe Žakule i drugih), koji su dolazili za raznim materijalima i direktivama. Ta je direktiva CK bila rezolutna. Na oružane akcije, za kolebanja i odlaganja više nema vremena.«[30]

Pripreme za ustanak tekle su organizirano. Radilo se sa članovima Partije da ih se pripremi za taj pothvat, a potom da oni rade sa narodom i pripreme ga za ustanak. U nekim sredinama bilo je potrebno primijeniti i partijske kazne, sve do isključenja iz Partije, zbog kolebanja i neshvatanja uloge Partije (Divoselo i dr). Radilo se užurbano na prikupljanju oružja u čemu se jako oskudijevalo. Ljudi gone stoku u Dalmaciju i donose vojničke karabine, puškomitraljeze, bombe i dr. U Dalmaciju se ide u grupama. Putuje se danima i noćima. Ide se kriomice. Na licu mjesta vrši se trampa. Jedna krava ili konj za jedan karabin i 50 metaka. Mitraljez je skuplji. Treba dati pet ovaca za njega, ili dvije krave.

U selima se vrši popis ljudstva, koje je odslužilo Jugoslavensku vojsku, s ciljem kako bi se znalo kome »sutra« povjeriti buduće jedinice ustanika.

Krajem srpnja 1941. godine situacija je bila zrela za ustanak.

Pročulo se u više mjesta kotara da je u Srbu dignut ustanak. U međuvremenu, od uspostave ustaške vlasti pa do ustanka, ljudi su se u srpskim selima veoma često sastajali da bi razmotrili postupke i ciljeve ustaških vlasti, pogotovo sa stanovišta odvođenja ljudi najjače snage na takozvane »šumske radove« za čiju se lokaciju nije moglo doznati, niti su se ikada sa tih radova vratili. Tražio se način da bi se došlo do prave istine.

Pod rukovodstvom Partije i snažnim utjecajem skojevske organizacije u Vrepcu, Vrepčani su na nekoliko ilegalnih sastanaka (koji su održani na predjelu Radlovca—Miščevića, podno Stražbenice, kod Bobića batre, vodenice Alaginjac i drugdje) došli do uvjerenja da se treba oružanom borbom obračunati sa ustaškom postajom u Vrepcu. Takav stav oni su izgradili još u šestom—sedmom mjesecu 1941. godine, kada se jasno utvrdilo da su oni koji su odvedeni na »šumske radove« ubijeni u Medačkoj i Vrebačkoj plantaži. Svi ti sastanci imali su pripremni karakter za ustanak.

Vrepčani, Zavođani i Pavlovčani pristupili su posljednjim pripremama za ustanak. Izabrali su rukovodstvo ustanka, a za komandanta ustaničkih snaga izabrali su Jovana — Jocu Njegomira, artiljerijskog narednika. Međutim, ustaše su 29. jula 1941. godine pobjegle iz Vrepca u Gospić.[31]

Prema sjećanju Milorada Miščevića, napad na ustašku postaju u Vrepcu trebao se izvršiti 1. augusta 1941.[32]

U Gospiću je za borbu protiv ustanika formiran Lički zdrug, koji je brojio oko 5.000 ustaša. Iza zdruga stajale su moćne talijanske jedinice. Prvih

30 Jakov Blažević — Povijest i falsifikati, str. 65.

31 Đoko Jovanić: Lika od okupacije do šeste divizije, knj. šesta lička prol. div. strana 15, stav 3.

32 Izjava Milorada Miščevića, 30. 3. 1989. godine.

dana kolovoza 1941. godine jedinice ovog zdruga iz Gospića i Bilaja poduzimlju napad na Vrebac.

Napad je bio munjevit. Borbe su počele. Neprijatelj je dobio prvu i pravu lekciju u kotaru. Mile Mandarić Pejin, bivši žandarm i vojnik Jugoslavenske vojske, likvidirao je sam trojicu ustaša i o rame okačio tri karabina sa municijom. U žestokoj borbi poginuo je ustanik Miloš T. Graovac. Uz znatne žrtve, neprijatelj je u paničnom bijegu pobjegao u Bilaj i Gospić. Od tada, pa do oslobođenja zemlje, ustaše se više nikada nisu u Vrepcu stacionirale.

U jesen 1941. godine u Vrebac stiže i Milan Jurjević, španski borac i komunista, s nekoliko porodica Ribničana. Što je i koliko je njihov dolazak kao Hrvata iz Ribnika u partizane značio za srpski narod, nije teško razumjeti. Bila je to velika moralna snaga za srpski narod u ovom dijelu kotara. Tim događajem, konkretno puškom u ruci a srcem u duši, ostvaruje se partijska strategija: Ne rat između Srba i Hrvata, nego njihov zajednički rat protiv krvničke ustaške vlasti, protiv zajedničkog neprijatelja! I zaista, revolucionarnom borbom, počinje da se stvara bratstvo i jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda.

Ozlojeđeni događajima u Vrepcu, ustaške vlasti donose odluku da se u najkraćem roku imaju spaliti sva srpska sela, a srpski narod istrijebiti s područja kotara. Ali događaji su okrenuli tokom koga je usmjeravala Komunistička partija.

Drugog augusta 1941. godine u Divoselu, u boriku Janka Vujnovića, Divoseljani se dogovoriše da noću 2/3. augusta 1941. izvrše napad na ustašku posadu u Divoselu. Tako se i odigralo. Napad je izvršen i Divoselo je oslobođeno. Od tada, pa do kraja rata, ustaše se u Divoselu nisu više mogle stacionirati iako je Divoselo predgrađe Gospića. Poslije tih događaja, ustanak zahvaća gotovo sva sela i mjesta kotara Gospić, od Ljubova do Ploče, od Raduča do Bužima, od Starigrada do Cesarice, naravno različitim intenzitetom i specifičnostima. Više ga nisu mogli zaustaviti ni Talijani.

Kad se narod Ploče i okoline 1. augusta 1941. godine digao na ustanak, predvođen najužim rukovodstvom drugova: Nikice Popovića, Laze Gajića, Mile Gajića i dr., u pomoć su im stigli i susjedi Mogorićani, predvođeni svojom partijskom organizacijom. Bili su to: Đuro — Đurt Milojević, sekretar partijske organizacije Mogorić, zatim Sava Sadžo Milojević, Rade Korica — Lulica, Mane Radaković — Manjica, Branko Banjeglav, Petar Radaković — Perica — Rošić, Mane Radaković — Šaban.[33]

Prema sjećanju Marka Korice, prvoborca iz Mogorića, u sastavu grupe Mogorićana, koji su se priključili ustanicima u Ploči, bili su i sledeći: Marko Korica, Dane — Danil Korica, Jovo Korica, Petar Korica, Stevo Korica — Lola, Mile Korica — Bekrija, Milan Korica, Dušan Korica, Gojko Čanković, Miloš Đaković, Sava Đaković, Nikola Đaković, Đuro Đaković, Tomušilo Đaković, Rade Đaković, Dane Đaković — Ljubičić, Dušan Maljković — Maksimov, Dušan Maljković — Dančin, Nikola Vučković, Gojko Banjeglav, Samujilo Borić, Đuro Borić, Branko Radaković, Đuro Radaković, Nikola Radaković — Nića, Jovo Radaković, Dmitar Ilić, Đuro Stanković.[34]

33 Izjava Rade Grkovića.

34 Iz spiska učesnika u ustanku u Ploči Marka Korice, kojeg mi je dao Rade Grković, 31. 3. 1989. god.

Ustanici u Metku napali su 6/7. augusta 1941. godine ustašku posadu u Metku i zajedno sa oružnicima protjerali ih iz Metka. U kotaru se osnivaju odredi ustanika, koji se kasnije razvijaju u veće vojne formacije.

Zato je na inicijativu Okružnog komiteta KPH za Liku 15. augusta 1941. godine u Metku (kod crkve) održan sastanak kome su prisustvovali predstavnici oslobođenog dijela kotara. Među njima bili su tadašnji sekretari partijskih ćelija, skojevskih organizacija, jedan dio predratnih članova Partije, dio članova KK KPH Gospić, članovi Okružnog komiteta KP za Liku, te vojni rukovodioci iz ustaničkih sela u kotaru. Sastankom je rukovodio Jakov Blažević. Dogovoreno je da se za sve ustaničke jedinice u kotaru osnuje jedinstvena komanda, radi bržeg povezivanja jedinica, uvođenja reda, discipline i jedinstvenog komandovanja.

U jedinstvenu komandu za kotar Gospić ušli su: Milan Kuprešanin kao komandant, Jovan — Joco Njegomir, načelnik komande i Đuro Petković, član komande, zadužen za organizaciju u pozadini. Utvrđeno je da sjedište komande bude u Mogoriću.

Na spomenutom partijskom sastanku u Metku postavljeni su neposredni zadaci i date smjernice za daljnje rukovođenje NOP i vojnim snagama organiziranim u partizanske odrede. Jedinstvena komanda ustaničkih snaga u kotaru vrlo je brzo izradila pravila o ustrojstvu narodne partizanske vojske, što je bilo značajno za vojničko ponašanje, unutarnji red jedinica i njihovu disciplinu. Zasluge za ta ustrojstva pripadaju Milanu Kuprešaninu, Jovanu — Joci Njegomiru i Petru Kleutu, koji je kasnije ušao u najuže rukovodstvo kotara. Vojna komanda je zaslužna i za izradu mobilizacijskih spiskova prema kojima su muškarci od 20 do 40 godina svrstavani u operativne jedinice, a oni od 40 do 60 godina u razne organizacije i službe u pozadini. Ubrzo je zatim položena zakletva u svim odredima za beskompromisnu borbu protiv neprijatelja.

Vojno rukovodstvo pristupilo je provođenju vojne obuke u odredima, posebno sa mladićima-dobrovoljcima, koji nisu služili redovni rok u staroj jugoslavenskoj vojsci. Te i druge mjere komande imale su izuzetno velik značaj za učvršćenje jedinica i jačanje sposobnosti za predstojeće oružane akcije.

»U oktobru je razvijena velika aktivnost među Hrvatima u Smiljanu, gdje je Jakov Blažević pristupio osnivanju čete. Da bi se ta akcija pomogla, odlučeno je da odred Đoke Jovanića dođe u Smiljan i da uz pomoć tamošnjih partizana-komunista pohvata i postrijelja istaknute ustaše. Ovaj zadatak odred je izvršio veoma uspješno u toku noći 24. oktobra 1941. Idućeg dana od Smiljančana je formirana četa koja je ostala na terenu. Komandir čete bio je stari partijski radnik Božo Prpić. Četa je poslije izvršila niz uspješnih akcija na ustaše. Smiljanska četa je krenula za Divoselo. U zoru, 20. novembra primicala se slobodnoj partizanskoj teritoriji... Iza podne krenula je prema Brdu Dragaškom. Istovremeno čuo se čas ovdje, čas ondje poneki pucanj, neko čarkanje. Zbog toga je četa požurila... U tome momentu stigla je vijest, da veće neprijateljske snage nadiru prema Divoselu. Četa se priključuje borcima Divosela... Napad ustaša bio je silovit... Ustaše su natjerane u paničan bijeg... Ovo je prvi veći i ozbiljniji okršaj u kome na području Divosela učestvuju zajedno Srbi i Hrvati... Dolazak Smiljančana imao je i veliki politički značaj i bili su prigrljeni od Divo-

seljana s velikim simpatijama.«[35] Te prve akcije hrvatskih i srpskih partizana kotara Gospić imale su neprocjenjivo značenje za daljnji razvoj ustanka i NOP-a u kotaru i šire.

Nemoguće je bilo zamisliti uspješan razvoj NOP-a bez odlučne bitke sa talijanskim okupatorom, koji je u kotaru na vješt i lukav način raspirivao nacionalizam i bratoubilački rat. Mnogi su smatrali rat s Talijanima besmislicom. Partija je morala vršiti temeljite pripreme stanovništa i boraca za predstojeće okršaje s Talijanima. Stare i mnoge nove partijske ćelije i skojevske organizacije vladale su da tako rečem političkom situacijom u kotaru.

Održavali su se u svim mjestima masovni sastanci, ukazivano na sva ona zla i tegobe koja su donijeli talijanski okupatori kao glavni neprijatelji naših naroda i narodnooslobodilačke borbe.

Prvi veći boj i uspjeh dijelova 1. ličkog odreda »Velebit« u gospićkom kotaru protiv talijanskih okupatora (40 zarobljenih i razoružanih) odigrao se u Ploči 5. siječnja 1942. godine, a snažno je politički odjeknuo ne samo u kotaru već i u čitavoj Lici. Petnaestak dana kasnije u poznatoj ljubovskoj bici Talijani su doživjeli pravu katastrofu. Samo dva mjeseca kasnije na Pločanskom klancu doživjeli su novi poraz, a 12. aprila 1942. i u pohodu na Mogorić, Pavlovac i Vrebac,

Spomenuti uspjesi partizanskih snaga veoma su pozitivno djelovali na političko raspoloženje i borbeni moral naroda u kotaru. Partijske organizacije u ustaničkim mjestima uspješno su položile ispit. Topila se psihoza mogućnosti ratovanja sa »jačim«, jačim u oružju, ali ne i srcem.

Prve bitke s Talijanima su dobivene. Porastao je broj partijskih i skojevskih organizacija i njihovog članstva. Stečena su borbena iskustva i hrabrost za dalje.

Razvoj partijskih, skojevskih i antifašističkih organizacija u kotaru

Partija razvija NOP i sebe. Mada izgleda da je u odnosu na broj stanovnika u kotaru članova KPJ malo, *stoji činjenica da su partijske i skojevske organizacije dokazale da je NOB temeljni oblik organiziranja masa u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika.* Partija vodi mase i izgrađuje se u revolucionarnu snagu. Dosta se brzo i fleksibilno prilagođava novim revolucionarnim uvjetima, koji su do juče bili samo pomisao i pretpostavka. Komunistima kotara Gospić uspijeva da, osim nekih izuzetaka, uključe široke narodne mase u narodnooslobodilačku borbu. U tome poslu se nisu služili *trulim kompromisima* i *demagoškim proklamacijama,* svojstvenim građanskim strankama. Ustankom i razvojem NOB-a uticaj građanskih stranaka i njihovih vrhova *srušio se kao trulo stablo.* Ostalo je da *lista i cvjeta zdravo stablo Partije.* Samo komunisti kotara u suštini postaju *protagonisti* narodnooslobodilačke borbe. A ta njihova borba značila je i borbu za nacionalno oslobođenje i socijalnu pravednost. Kroz mukotrpne, revolucionarne puteve komunisti su postali avangarda.

Na uspješniji razvoj i djelatnost partijske i skojevske organizacije u kotaru Gospić imali su zaključci Okružnog komiteta Partije za Liku od 11.

35 Vojno delo, str. 188—189.

septembra 1941, zatim stavovi i zaključci istog komiteta od početka oktobra 1941, te vojno-političko savjetovanje u Kamenskom 21. septembra 1941. godine.

Dolazak španskih boraca na područje kotara Gospić, Emila Antića, Milana Jurjevića, Ljube Kneževića, Pekiše Vuksana imalo je velik moralni i organizacijski doprinos razvoju ustanka, jačanju i učvršćenju redova partijske i skojevske organizacije. Značajan je bio i dolazak krojačkog radnika iz Zagreba Safeta, koji je uspješno radio sa skojevcima na kulturnom polju.

U selima oslobođenog i neoslobođenog dijela kotara osnivaju se nove partijske i skojevske organizacije. Uporedo s njima niču i novi organi vlasti — NOO-i. Rujna 1941. godine u Ploči je osnovana partijska ćelija za Ploču i Kik. Ćeliju osniva Mile Počuča, član OK KPH za Liku. Brojila je 5 članova sa sekretarom Petrom Kljajićem. U studenom 1941. u Ploči je osnovana kandidatska grupa od 4 kandidata Partije. S njima radi Petar Kljajić, sekretar ćelije. U proljeće 1942. osniva se ćelija u Kiku. Osnovao ju je Petar Kljajić, a brojila je tri člana. Istovremeno je osnovana i skojevska organizacija u Kiku. Polovinom maja 1942. godine partijska ćelija u Ploči prestala je da radi zbog odlaska njenih članova u jedinice NOV. Tada su za partijski rad u Ploči zaduženi: Danica Radaković, Dane Vuksan i Jože Hedelan. Na zahtjev Kotarskog komiteta Partije Gospić na rad u pozadinu vraćaju se Dane Žegarac i Đuro ćalić. Rad partijske ćelije u Ploči ponovo oživljava.[36]

Krajem studenog 1941. godine u Mogoriću je osnovana partijska ćelija koja je brojila 7 članova. Do kraja godine narasla je na 18 članova.[37] Mogorić je prije rata imao dva člana KPJ i razvijen politički rad kroz »Seljačko kolo«. To je rezultiralo masovnim pristupom Mogorićana pod zastavu Partije.

Za Vrebac, Zavode i Pavlovac osniva se partijska ćelija 14. rujna 1941. od tri člana, sa sekretarom Lukicom Miščevićem. Daljnjim razvojem ustanka i NOB-a, došlo je 1942. godine do osnivanja partijske ćelije za Pavlovac.[38] To »odvajanje« od ćelije Vrebac pokazalo se efikasnim jer su se konkretno i uspješnije mogli rješavati problemi koji su bili za svaku sredinu specifični.

U proljeće 1942. godine osnovana je u Barletama partijska ćelija od 3 člana. Sekretar ćelije bio je Boškan Basarić.[39]

Istovremeno je osnovana i skojevska organizacija. Oko tih organizacija okuplja se mladi i stari svijet. One postaju motorna snaga za organiziranje svih sadržaja i oblika oslobodilačke borbe.

I u Ostrovici je u proljeće 1942. osnovana partijska ćelija koja je brojila 3 člana KPJ.[40] Skojevska organizacija osnovana je još pred kraj 1941. godine. U listopadu 1941. u Ostrovici se osniva i odbor AFŽ-a, prema svemu sudeći prvi u kotaru. Odbor su osnovale Kata Pejnović i Slava Blažević, a predsjednica mu je bila Smilja Savatović.[41]

36 Izjava, sjećanje Petra Kljajića.

37 Iz neobjavljene dokumentacije Mile Mitajila Korice.

38 IHRPH, KP-231/113. — Sjećanja Smilje Savatović-Pandžić.

39 IHRPH, KP-231/144.

40 IHRPH, 231/144.

41 Sjećanja Smilje Savatović-Pandžić.

U veljači 1942. godine u Vukšiću je osnovana ilegalna skojevska organizacija koja je brojila oko 10 članova. Osnovali su je Juka Kolak i Ankica Ratković-Maljković. U to vrijeme (i nešto ranije) kao kandidat Partije radio je Ivan Pavletić Generalić, jedan od zaista primjernih likova naše revolucije i članova Partije.

Rad ove organizacije u ilegalnosti bio je veoma koristan za svestraniji razvoj NOB-a u kotaru. Vukšić je jedan od onih značajnih punktova preko koga su se ostvarivale veze neoslobođenih sa oslobođenim dijelovima kotara. Preko te organizacije dobivali su se podaci o jačini i namjerama neprijateljskih snaga, širila se sitina o NOB-u, suzbijala i razbijala neprijateljska propaganda u hrvatskim selima, prikupljali lijekovi, oružje, prehrambeni artikli, okupljali se brojni simpatizeri NOP-a, slali mlađi ljudi na oslobođeni teritorij i u jedinice NOVJ.

Vukšić je naselje u kome se rodila Ankica Ratković-Maljković. Pošla je stopama Marka Oreškovića, svoga rođaka, koji je svaki put navraćao kod njenih roditelja (kada bi došao u Liku). Ankica je od 16 godina, kao djevojčica sa dugim pletenicama, došla među partizane na gvozdeno Ljubovo. Iako mlada, znala je gdje je njezino mjesto. Koliko je samo puta prešla noću željezničku prugu pored bunkera, da bi stigla na vezu u svoj Vukšić, a potom se ponovo sa rezultatima vratila na slobodni teritorij. Zajedno sa ćukovačkim, kuljskim, barletskim i ostrovačkim komunistima Ankica je učinila veliki doprinos razvoju NOP-a, posebno u općini Lički Osik. Nije slučajno skojevska organizacija Vukšića u svakoj kući imala simpatizera NOP-a. U Budaku 1943. Ankica Maljković organizira kandidatsku grupu tako da se i preko Budaka održavala veza i vršio utjecaj na svestraniji razvoj NOP-a.

U tim područjima stalno na vezi, osim Ankice, bili su Dane Mrkšić, Milka Pandžić i drugi.

U oktobru 1941. u Počitelju je osnovana skojevska organizacija. Bilo je to u neposrednim danima ustanka. Organizaciju je osnovao Vlado Cerin. Bila je to brojčano jaka i utjecajna organizacija, ne samo među mladima. Brojila je 14 članova. Njezin doprinos razvoju NOP-a bio je izuzetno značajan jer je Počitelj bio izložen četničkoj propagandi i uticaju. Do osnivanja partijske ćelije dolazi u proljeće 1942. godine. U početku ćelija je brojila 3 člana, a kasnije se razvila u brojčano i politički jaku partijsku organizaciju. Postoji mišljenje da je najprije postojala zajednička ćelija za Počitelj i Čitluk, koja se kasnije podvojila.[42]

Početkom rujna 1941. godine Jakov Blažević u Metku osniva partijsku ćeliju od 5 članova. Za sekretara ćelije izabran je Petar Perica Kleut. Ova ćelija nije dugo djelovala. U studenom 1941. prestala je da radi zbog odlaska njenih članova u partizanske jedinice. U Metku je ostala da djeluje kandidatska grupa od 3 člana. Međutim, rad ove grupe nije bio zapaženiji. Krajem rujna 1941. godine Smilja Pokrajac osniva u Metku i skojevsku organizaciju. Ova organizacija nastala je iz dvije jake grupe omladine — simpatizera NOP-a u Metku.[43]

Organizacija je brojila dvanaest članova. Dolaskom Talijana i formiranjem

42 Izjava Marice Ljuštine.

43 Sjećanja Petra Kleuta — Perice.

četničke jedinice u Metku skojevska organizacija prešla je u ilegalno djelovanje. Organizacija je bila veoma aktivna iako je njezin rad bio otežan zbog prisustva jakih neprijateljskih snaga u mjestu. Skojevska organizacija je uspjela da u jesen 1941. godine okupi široki krug omladine ispod Velaguše, Ljeskovčeve glavice i središta Metka. Organiziran je vrlo jak pjevački zbor u kome su omladinci i omladinke pjevali revolucionarne pjesme. Zbor učestvuje u smotri pjevačkih zborova u oslobođenom Mogoriću. Organizacija mladih komunista u Metku djeluje do proljeća 1942. godine kada prestaje sa radom zbog odlaska njenih članova u partizanske jedinice.[44]

Djelatnost partijske ćelije i skojevske organizacije u Metku pozitivno se odrazila i na okupljanje žena za NOP. Tako je u jesen 1941. godine osnovan odbor AFŽ-a. Odbor je masovno okupio žene Metka i angažirao ih za pomoć NOP-u kotara. Sa ženama Metka intenzivno su surađivale i pružale im pomoć Kata Pejnović i Slava Blažević. Kasnije, tokom NOP-a, čak i dugi niz godina poslije oslobođenja medački AFŽ prednjačio je po mnogim pitanjima u kotaru.

U Raduču je prije došlo do osnivanja skojevske organizacije. Osnovana je u jesen 1941. godine. Organizaciju je osnovao Stevo Potkonjak, tadašnji učitelj u Raduču, koji je već ranije bio partijski organizovan.

U osnutku organizacija je brojila 3 člana. Početkom 1942. godine skojevska organizacija se znatno omasovljava tako da je brojila oko 200 članova. A 26. siječnja 1942. godine osnovana je i partijska ćelija u Raduču od 3 člana, da bi ubrzo narasla za šest članova. Tokom rata ova ćelija je kontinuirano djelovala i postigla veoma zapažene i značajne rezultate u političkom radu u selu.[45]

Skojevska organizacija u Širokoj Kuli osnovana je 25. 12. 1941. godine. Osnovao ju je Juka Kolak, a prvi sekretar organizacije bila je Anka Dmitrović-žužić. U vrijeme osnivanja brojila je oko 12 članova. Partijska ćelija koja je u Širokoj Kuli osnovana prije rata imala je prekid u radu od 1941. do prosinca 1942. godine, kada je Mile Mileusnić Crni obnovio partijsku ćeliju od 3 člana i bio njezin sekretar.[46] Ćelija se tokom NOP-a stalno razvijala i popunjavala novim članovima. Njene zasluge su izuzetno velike u razvoju NOP-a u tome kraju, posebno u razvoju bratstva i jedinstva hrvatskog i srpskog naroda, zatim za organiziranje zbjegova, sklanjanje stanovništva i organiziranje života u ratnim uvjetima. Ta ocjena vrijedi i za skojevsku organizaciju Široke Kule.

Partijski komiteti i kadrovi Partije imali su vrlo stroge kriterije za prijem u Partiju.

Očito, bilo je prisutno sektaštvo zbog koga se partijske organizacije nisu znatnije omasovljavale odanim i sposobnim komunistima. Taj propust, koji je Partija primijetila i češće se kritičkim tonovima osvrtala i ukazivala na njega, nadomještao se nešto šire otvorenim vratima u Skoj.

44 Sjećanja generala Petra Kleuta.

45 Izjava Milana Minje Gajića, prvoborca iz Raduča.

46 Izjava Mile Mileusnića Crnog.

Četništvo u borbi protiv NOP-a u kotaru

Kad je ustanak u kotaru poprimio šire dimenzije, četnici i ustaše, potpomognuti Talijanima, odlučno i drsko usmjeravaju svoje snage da ustanak i NOP razbiju. Talijani provode svoju politiku i nastoje do krajnjih granica raspiriti nacionalni sukob između Srba i Hrvata. Oficijalno su se prikazivali kao zaštitnici Srba od ustaškog istrebljenja, a to je upravo bila velika opasnost za uspješni razvoj ustanka u kotaru. Međutim, od te lukavštine i prljave okupatorske politike i politike domaćih izdajnika bila je daleko jača djelatnost partijskih snaga u kotaru. I historijske činjenice dokazuju da talijansku zaštitu ni pod cijenu života nije prihvatio srpski narod u kotaru iako je mogao, iako mu je to u prvim momentima izgledalo lakše. Srpski narod je energično odbio talijansku »zaštitu« i masovno krenuo s komunistima u NOB-u. Bili su to teški trenuci.

Težina im se ogleda i u tome što su četnici i ustaše, i drugi dezorjentirani i malodušni elementi po nagovoru Talijana, pristupili individualnom teroru-ubijanju rukovodilaca NOP-a u kotaru i šire. Njihova drskost i dobrim dijelom neopreznost ustaničkih snaga, da na odgovarajući način i bolje proanaliziraju i obezbede svoje redove, nanijila je NOP-u kotara i mnogo šire velike gubitke ubistvom Marka Oreškovića, člana CK KPJ, ustaničkog vođe u Lici, Hrvatskoj i Jugoslaviji, zatim Pekiše Vuksana, komandanta 3. bataljona 1. ličkog odreda »Velebit«, Vlade Cerina, sekretara KK Skoja i člana KK KPH Gospić. Njihovo ubistvo — nestanak iz tek razbuktalih redova ustaničkih snaga — stravično je odjeknulo u kotaru. Taj svirepi akt neprijatelja naišao je ne samo na osudu, nego je rasplamsao još veću mržnju i mobilizirao mnogostruko šire snage kotara u borbu protiv neprijatelja, posebno četništva. O tim zbivanjima u Proglasu Okružnog komiteta KPH za Liku je, pored ostalog, istaknuto:

»Zločinačka ruka neprijatelja i oslobodilačke borbe srpskog i hrvatskog naroda, zločinačka ruka narodnih izdajica i talijanskih plaćenika izvršila je ovih dana podmuklo i ogavno umorstvo nad jednim od naših prvoboraca, nad organizatorom oružanog ustanka u Lici, nad neustrašivim narodnim junakom, članom Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske, našim ljubljenim drugom Markom Oreškovićem-Krntijom.

Vijest o ovome odvratnom činu šake izdajnika i zločinaca, uzbudila je čitavu Liku. Cijela Lika, bez obzira na vjerske i političke razlike, reagirala je na tu vijest dubokim bolom, iskrenim suzama i pravednim gnjevom protiv ubojica...

Narodnooslobodilački front Srba i Hrvata nastavit će još odvažnije putem zajedničke borbe hrvatskog i srpskog naroda do konačnog oslobođenja, a hrabri partizanski odredi, slijedeći stope svoga velikog druga Marka Oreškovića, nastavit će još upornije borbu protiv okupatora.. .«[47]

Okupator i domaći izdajnici su nemilosrdni. Oni srljaju dalje u borbu protiv NOP-a. Kad su Talijani 27. siječnja 1942. godine zapalili zaseok Konjevića u Raduču, četnici proglasiše da su to učinili partizani. Kažu: Partizani su ti koji su izazvali Talijane, pa Talijani pale seoske kuće. Uz to šire glasine da je bolje s Talijanima surađivati, nego ih srditi, a kamoli voditi borbu

47 IHRPH, broj 327.

protiv njih. »Eto, Konjevići i Radučani, što vam rade komunisti!«. Tako su radili i govorili četnici Gavre Stanojevića, jednog od poznatih kriminalaca prije rata.

Osjetivši težinu političke situacije u Raduč dolazi Jakov Blažević. Govori na jednom skupu ljudi o potrebi gerilskog ratovanja protiv okupatora i njegovih slugu. To je bilo ono vrijeme kada se četnici još nisu posve distancirali od snaga NOP-a. Ljudi su taj govor pravilno shvatili, a posebno potrebu oružane borbe da bi se stekla sloboda. U studenom 1941. Jakov Blažević, Perica Kleut i Milan Kuprešanin u nekoliko navrata dolaze u Raduč među narod. Gotovo svi Radučani našli su se na okupu. Tada je položena zakletva ustaničke jedinice i provedeni izbori za Mjesni NOO Raduč.[48]

Radučani nisu bili za cijepanje od partizana. Odlučno su bili za borbu protiv okupatora i njegovih slugu.

Time su se četnici distancirali, posve podvojili od partizanskih snaga u kotaru. Godine 1942. Gavro osniva zloglasne trojke čiji je zadatak bio ubijanje rukovodilaca NOP-a, posebno komunista i članova organa vlasti. Tako je prva žrtva poslije Pekiše Vuksana i Vlade Cerina bio u Raduču Mića Dejanović, zamjenik predsjednika NOO-a Raduč.

Gubitak spomenutih kadrova imao je velike posljedice za brži i uspješniji razvoj NOP-a u kotaru. Po tome kako su pojedini kadrovi gubili živote može se konstatirati da oni nisu dovoljno čuvani, niti su se sami sklanjali ispred opasnosti za koju su morali znati, kao što su morali znati da je tako neoprezno ponašanje donosilo štetu razvoju NOP-a. U vezi s tim, odgovarajući na pismo Centralnog komiteta KPH Hrvatske u ime CK KPJ i Vrhovnog štaba NOVJ, drug Tito ističe: »Iz vašeg pisma se također vidi, da ste vi u Hrvatskoj dobili najteže udarce u pogledu gubitaka kadrova. Mi znamo teške uslove pod kojima se tamo radi, ali ipak mislimo, da se premalo učinilo i preduzelo mjere da se sačuvaju naši kadrovi. Izgubili smo nekoliko članova Centralnog komiteta, izgubili smo skoro čitavo rukovodstvo omladine. Izgubili smo mnogo dobrih partijskih kadrova-aktivista, a to znači, da sa vaše strane nije bilo preduzeto dovoljno efikasnih mjera, da bi se spriječilo neprijatelja da nam zada takove udarce... Slučaj »Krntije«, također dokazuje, da je potrebno našim rukovodećim kadrovima strogo zabraniti, da se igraju svojim životima, koji su danas više nego ikad potrebni Partiji i nama. Izvucite iz svega toga pouka![49]

Djelatnost partijske organizacije u Podgorju

Taj veoma značajan priobalni pojas pripadao je i prije rata kotaru Gospić. Teren veoma težak za komuniciranje. Cesta od Gospića do Karlobaga i obalom od Rijeke prema Maslenici i dalje bila je pod kontrolom neprijateljskih snaga. Zato su kotarski komiteti KPH i Skoja, Kotarski NOO, Općinski biro KPH Medak, Općinski biro KPH Gospić i drugi sa Podgorjem održavali veze preko velebitskih prevoja Razbojne drage, Visočice i dr.

Neposredan kontakt i odgovornost za politički rad u Podgorju imao je

48 Sjećanja Milana — Min je Gajića, prvoborca iz Raduča.

49 Dokumenat u IHRPH.

Kotarski komitet KPH Gospić i Općinski biro KPH Medak i Gospić. U svojstvu člana Kotarskog komiteta KPH Gospić i sekretara Općinskog biroa KPH Medak glavni politički čovjek za Podgorje bio je Lukica Miščević.

Prije njega u Podgorje je OK KPH za Liku, u proljeće 1943. godine, uputio Đuru Potkonjaka (sa dužnosti sekretara Općinskog komiteta KPH Lovinac) radi partijsko-političkog rada. Oni su na tome području zajedno sa partijskim kadrovima osnivali partijske, skojevske, omladinske i druge organizacije i organe vlasti. Pored njih sa kadrovima iz Podgorja s ličke strane kontaktiraju: Nikola Krajnović-Savin, Marko Vujnović-Mašin, kao sekretar Kotarskog komiteta KPH Gospić, Simo Počuča, organizacioni sekretar Kotarskog komiteta Partije, Đuro Potkonjak-Trišin, Milan Grbić i dr. Kontaktirali su s Lukšom Poljakom iz Šibuljne, Nikolom Vukićem iz Tribnja, Marinom Trošeljom iz B. Drage, Nikolom Trošeljom, Simom Vukićem, Antom Matakom, Jurom Vukićem, Josom Marasovićem, Mijatom Perićem, te braćom Šimom i Krstom Knežević iz Jasenica i drugima. Vrlo su uspješno organizirali i razvijali NOP u tome dijelu kotara.

Politički rad s Podgorjem započinje u jesen 1941. godine. U Barić Dragu iz Divosela dolaze Nikola Trošelj i Šime Vukić. Tamo se sastaju sa Marinom Trošeljem. Sastanci se održavaju u kući Mile Vukića gdje se vrše pripreme za ustanak. Uspostavlja se veza sa svim naprednim ljudima toga područja, a preko njih šire se veze na sve rodoljube i antifašiste. Jedan od progresivnih ljudi bio je i Nikola Marinković, koji je vrlo dobro poznavao političku situaciju i ljude toga kraja. Preko njega širile su se veze sa Antom Matakom Kovačem i Jurom Vukićem Švarcom, zatim u Starigradu-Paklenici sa Mićom Maričićem, učiteljem, njegovom suprugom Matijom Maričić, svećenikom Antunom Adžijom, Josom Marasovićem, Mijatom Perićem, te u Jesenicima sa braćom Knežević. Platforma NOB, bila je osnova na kojoj su se okupljale progresivne, slobodoljubive i antifašističke snage. Otuda i svećenik Antun Adžija, prisno surađuje i potiče razvoj NOP u Podgorju. Za vrijeme vršenja mise u starigradskoj crkvi, on je javno i bez straha pozivao u partizane sve što je sposobno da nosi pušku ili da se na drugi način bori protiv talijanskog okupatora i ustaškog genocida nad srpskim narodom. Doznavši za njegovu opredjeljenost i odlučnost, da se bori u redovima NOP-a, ustaše ga hapse, vežu ga konju za rep i vlakaju po starigradskim vrletima. Umro je u teškim mukama kao nepokolebljivi antifašista.

Krajem 1941. godine i do polovice 1942. širi se uticaj na veći krug ljudi iz Podgorja, sve do Cesarice. Organizira se ilegalni rad sa brojnim grupama simpatizera. Kotarski komitet redovito šalje na to područje propagandni partijski materijal, partijsku štampu, marksističku literaturu i drugo. Djelatnost partijskih snaga prerasta u šire okvire. Utjecaj Partije širi se na Miškoviće na otoku Pagu, gdje je glavna veza Frane Mišković. U to vrijeme na području Paga dolaze kadrovi iz CK KPH radi podizanja ustanka i širenja NOP-a. Komunisti i progresivne snage NOP-a u Podgorju imali su svoje naoružane grupe, koje su hvatale i ubijale ustaške koljače, te vršile druge potrebne akcije. U prvoj polovini maja 1943. formira se odred »Plavi Jadran« u Šibuljni. Komandant odreda bio je Nikola Marinković, a komesar šime Baričević. Poslije kapitulacije Italije odred se razvio u brojniju jedinicu NOVJ.[50]

50 Sjećanja Marina Trošelja, Lukice Miščevića i drugih.

U jesen 1942. osnovan je NOO Podgorje, zatim redom NOO-i u svim mjestima i selima. Početkom 1943. osnovan je i Općinski NOO u Starigradu za područje Podgorja. Partijska organizacija na čitavom području osniva odbore AFŽ, skojevske organizacije, odbore USAOH-a, te Općinski komitet Skoja i Općinski odbor USAOH-a Podgorje.

Kotarski komitet KPH Gospić u svome izvještaju Okružnom komitetu KPH za Liku od 17. 12. 1942. godine ističe: »Stanje u hrvatskim selima podgorja je dobro. Narod je ogorčen protiv Talijana, ustaša i dobrovoljačke fašističke legije. Prema izvještaju Marina Trošelja ima tamo oko 70 ljudi koji bi došli u partizane.«[51]

Zbog pojave partizana i njihovih prvih akcija u Maslenici i Starigradu i straha da ne budu napadnuti, iz Kruščice su se 28. aprila 1943. godine u Karlobag povukli Talijani, oružnici i financi, a slijedećeg dana i iz Barić Drage žandarmi i financi, također u Karlobag. Time je čitava obala od Karlobaga do Obrovca u dužini od 80 kilometara postala slobodna. Bila je to prva oslobođena teritorija u ovom kraju u toku NOR-a. Time su stvoreni uslovi za intenzivan politički rad.

U izvještaju KK KPH Gospić od 25. 10. 1944. upućenom Okružnom komitetu KPH za Liku se kaže: »U općini Podgorje situacija se popravlja. Uspjelo se vratiti na stranu NOP-a dezertere koji su bili otišli na stranu neprijatelja. Ekonomski položaj stanovništva se popravio. Narod dobavlja hranu iz Kotara, a jedino negoduje protiv toga, što im naplaćuju carinu 10%, prelaskom preko kanala. Nato smo odmah reagirali preko Kotarskog NOO Benkovac sa namjerom, da se to spriječi.«[52]

Četnici i ustaše često su upadali na oslobođeni teritorij Podgorja, naročito poslije osnivanja odreda »Plavi Jadran«. Partijska organizacija, druge organizacije i organi vlasti uspješno su sklanjali narod u predjele Velebita.

Kapitulacijom Italije narodna vlast i političke organizacije djeluju na području Podgorja slobodnije. Na vijest o kapitulaciji fašističke Italije odred »Plavi Jadran« prebacuje se u Ravne kotare i ka Zadru gdje je, pošto je brojno narastao, reorganiziran u dva odreda — Zadarski i novi odred »Plavi Jadran« koji se ubrzo vratio u Podgorje. Istovremeno osniva se i Komanda mjesta Karlobag, a zatim i Općinski NOO i Općinski komitet KPH Karlobag.[53]

Od kapitulacije Italije pa do oslobođenja veze Kotarskog komiteta KPH Gospić i drugih kotarskih organizacija i ustanova sa Podgorjem i obratno bile su sve češće i uspješnije.

Uhodalo se i redovito izvještavanje o djelovanju partijskih i drugih organizacija i organa NOP-a. Suradnja i obostrana pomoć razvijala se bez većih prepreka. O tome, kao i o uspješnom djelovanju partijske organizacije u Podgorju doznajemo iz izvještaja koji su slati Kotarskom komitetu KPH Gospić. Tako se u izvještaju broj 1 Općinskog komiteta KPH Podgorje konstatuje: »Iako je neprijateljska ofanziva skoro u cijeloj Lici, politička situacija na našem sektoru je vrlo dobra. U Starigradu je održana skupština na kojoj je bilo prisutno oko 200 osoba. Govorio je politkomesar Zadarskog

51 Muzej Like, Inv. broj 105.

52 IHRPH.

53 Sjećanje Marina Trošelja.

partizanskog odreda. Narod je bio zadovoljan sa skupštinom. Narod je na skupštini izabrao Mjesni NOO za Starigrad. Mobilizacija, koju smo poduzeli od prvog sastanka prilično je uspjela. Prvih dana javilo se kod Štaba bataljona 'Plavi Jadran' preko 150 ljudi. I sada svaki dan dolaze. U NOV do sada je stupilo oko 50 novih drugova... Uglavnom našim upornim i pravilnim radom uspjeli smo da nam nitko nije pobjegao ispred mobilizacije, iako je pritisak neprijatelja oko nas veliki.«[54]

Izvještaj broj 2 Općinskog komiteta KPH Podgorje Kotarskom komitetu KPH Gospić ističe: »Dragi drugovi! Politička situacija je bez promjene. U Tribnju održana jedna masovna skupština, kojoj je prisustvovalo oko 100 osoba, većinom žena. Na skupštini je govorio Lukica Miščević, koji je narod upoznao sa političkom situacijom.

Narod je bio potpuno zadovoljan poslije održanog govora. Razvila se diskusija i pitanja. Narod se za sve interesuje. Na skupštini je dato tumačenje i odgovori. Izabran je novi NOO na potpuno demokratski način.

Neprijateljske snage i kretanje u našoj najbližoj okolini, otprilike su slijedeće: U Karlobagu se nalazi 32. ustaška bojna, koja je dosta slabog morala. Ima nešto Nijemaca i legionara, čiji je moral isto na niskom stepenu. U Karlobagu se nalazi u magazinima oko 100 vagona hrane. Na otoku Pagu nalazi se oko 500 Nijemaca, većinom radne grupe, koje prave utvrđenja. Pokušali su više puta mobilizaciju, ali nisu imali uspjeha. Neprijateljske koncentracije, koje su se vršile u okolici Karlobaga, uglavnom su usmjerene prema Novalji i otoku Rabu. Dvije satnije 9. ustaške bojne iz Brušana otišle su u Novalju. Koncentracija neprijatelja u Obrovcu uglavnom je završena i banda odlazi prema Bukovici. Opasnost za otoke za sada ne prijeti. Naša partijska organizacija uporno radi, na tome, da se svaki zaselak i svaki čovjek upozna sa stvarnim političkim i vojničkim događajima u zemlji i van zemlje.

Plan naše organizacije do idućeg sastanka sadrži: pojačati politički rad sa narodom, provesti dobrovoljno sakupljanje soli za bolnicu i postradali narod i to poslati Kotarskom NOO Gospić. Sa vojskom se sporazumjeti da se u Liku pošalje nekoliko stotina glava blaga. Organizirati prenos soli za Liku. Sa narodom će ići odbornici. Molimo Kotarski komitet da nam javi gdje bi bilo najzgodnije mjesto u Lici na kome bi se vršila razmjena soli i hrane u određeni dan.

Na taj način spriječili bi špijunažu i šverc. Tako bi narod u Lici dobio nešto soli, a ovaj u Podgorju nešto hrane.«[55]

U izvještaju Općinskog komiteta Podgorje Kotarskom komitetu Gospić od 9. 12. 1944. godine se, pored ostalog, navodi: »Politička situacija na području ove općine je prilična. Politički rad sa narodom odvija se normalno. Naročito se popravila situacija u Selinama i Starigradu, pošto je banda u ovim selima prestala da ometa. Nekoliko bandita nalazi se u spiljama Velebita. Dvojica su se predala. Upućeni su u Komandu mjesta Zadar. Ostali kradu i pljačkaju blago. Opljačkali su jednu ženu iz Počitelja, koja je nosila hranu i sol. Banda je u priličnoj mjeri omražena kod naroda i nemaju uporišta, što se vidi iz toga da narod izvještava o kretanju bande iako se

54 Muzej Like, inv. broj 1733.

55 Muzej Like, inv. broj 1734.

oni narodu groze. Tribanj, Trošelji i Barici. U ovim selima politička situacija je dobra. Narod je uglavnom uz pokret i pomaže ga u čemu je to moguće. Neoslobođeni sektor: Naše političko djelovanje je prilično. U Lukovu Šugarju banda je vršila mobilizaciju. Velik broj ljudi nije im se odazvao iako su vršili teror i hapšenje. Odazvali su im se jedino koljači i oni koji su njima skloni... U selima Lukova Šugarja stalno imamo vezu. Održavaju se sa ljudima sastanci. Proturamo im našu štampu i tako se narod upoznaje sa događajima. Jedinstvena narodnooslobodilačka fronta prilično se aktivirala. U svim selima postoje odbori JNOF, koji politički djeluju.«.[56]

Citirani dijelovi izvještaja iz Podgorja ilustrativno govore o djelatnosti i organizaciji partijskih snaga na tome području. Vidljivo je da je Partija od vremena kapitulacije Italije imala situaciju u svojim rukama i da ni za trenutak nije ispuštala iz svojih ruku svoj utjecaj u tome dijelu kotara.

Partija u borbi za izgradnju nove narodne vlasti

Dalji razvoj NOB-a, posebno stvaranje i izgradnja nove narodne revolucionarne vlasti, zahtijevali su vrlo odgovoran i samoprijegoran politički rad partijskih ćelija i drugih faktora NOP-a. Zato je Partija organizaciju prvih organa narodne vlasti i izbor što kvalitetnijih kadrova u njih postavila pred najšire mase. U centru pažnje bila je demokratičnost, posebno kvalitet odbornika koji idejno-politički stoje čvrsto na pozicijama NOP-a i koji posjeduju organizatorske sposobnosti, moralne kvalitete i povjerenje naroda. U svim oslobođenim dijelovima kotara partijske ćelije i Kotarski komitet KPH formiraju organe narodne vlasti. Na neoslobođenom dijelu kotara se ponegdje osnivaju ilegalni organi vlasti nazivani akcioni NOO-i (akcioni odbori). Osnovni kriteriji koje je postavila partijska organizacija kotara za izbor odbornika bili su: odanost i čvrstina na liniji Partije i NOP-a, hrabrost i odlučnost, ugled i povjerenje najširih slojeva naroda.

Tih kriterija su se dosljedno pridržavale partijske organizacije, svjesne da od toga zavisi brži i svestraniji razvoj NOP-a. Koliko god su Partija i narod imali vrlo precizne »filtere«, toliko su i oni koji su predlagani u NOO-e duboko razmišljali da li mogu udovoljiti težini uloge koja im se povjerava.

Za kotar Gospić je karakteristično da su prvi organi nove narodne vlasti izabrani na javnim zborovima. U izuzetnim slučajevima vojni organi su imenovali članove organa narodne vlasti. Bilo je ponegdje, ali rijetko, da su slično postupale i političke organizacije (Partija, Skoj, AFŽ, USAOH i dr.) Takav postupak se morao i razumjeti, jer su to diktirali ratni uvjeti. Odgovoran pristup uspostavi novih organa narodne vlasti bio je dokaz da su partijske ćelije i komitet shvatili suštinu revolucionarnih zbivanja. Jer, uspješan razvoj NOP-a u kotaru nije zavisio samo od brojnosti partizanskih odreda, nego i od adekvatne organiziranosti organa narodne vlasti, političkih organizacija i ustanova u pozadini.

Zato je u kotaru, uporedo sa razvojem ustanka, došlo do osnivanja većeg broja partijskih ćelija, skojevskih organizacija, organizacija AFŽ-a, USAOH-a

56 Muzej Like, inv. broj 1758.

i dr. koje su na ovom terenu bile bitku za uspješnu djelatnost organa vlasti. Ranije osnovane (prije ustanka) partijske ćelije i skojevske organizacije znatnije povećavaju broj svojih članova. Za period ustanka, do proljeća 1942. godine, značajno je da se smjelije pristupilo osnivanju i omasovljenju skojevskih organizacija u kotaru nego partijskih ćelija, iako je područje kotara dosta brzo bilo »pokriveno« partijskim organizacijama.

Izuzetak čine sela: Podoštra, Rizvanuša, Brušani, Oštarije, Dabar, Trnovac, Jadovno, Žabica, Bilaj, i Lički Osik (uži dio). Gdje su djelovale partijske ćelije, skojevske i druge organizacije NOP-a, tamo se NOP razvijao brže i svestranije, a prostor za djelovanje ustaških i četničkih organizacija se sužavao. Gdje nije bilo partijskog utjecaja, širio se utjecaj neprijatelja NOP-a. U Ribniku, na primjer, djeluju ilegalno skojevci Gajo Jurjević i drugi. Ribnik ima svoj ilegalni akcioni NOO. Tamo se pokret širi. Širi se istina
0 pravednosti narodnooslobodilačke borbe kod hrvatskog naroda. U Bilaju za NOP radi Nikola Šimunić i njegova porodica, što je bilo vrlo značajno. U Rizvanuši i Brušanima Partija djeluje u narodu preko Miška Došena
1 drugih.

Kotarski komitet usmjerava aktivnost u sela oko Gospića (zapadno od Gospića) i na grad Gospić. Cilj je osnivanje akcionih NOO-a. Sa akcionim odborima u 1942. godini i dalje uspješnije rade općinski komiteti Partije (Lički Osik, Gospić, Medak, Smiljan, Lovinac, Podgorje). U 1941. godini osnovani su akcioni odbori u Bužimu, Smiljanu, Rastoki i Mušaluku. Uz postojanje NOO-a u oslobođenom dijelu kotara time su stvoreni uvjeti za osnivanje Kotarskog NOO-a Gospić. Inicijativu za osnivanje Kotarskog NOO-a Gospić dao je Kotarski komitet Partije na sjednici 11. oktobra 1941. godine u Mogoriću. Osnivanje i rad Kotarskog NOO-a bio je velik poticaj za daljnji uspješan rad organa vlasti i objedinjavanje njihove aktivnosti u kotaru.

Novi sistem vlasti djeluje u teškim uslovima u kotaru na opće zadovoljstvo narodnooslobodilačke borbe. U zajedničkoj sjednici Kotarskog komiteta i Kotarskog NOO-a Gospić, decembra 1941. godine, data je ocjena da se narodnooslobodilačka borba, bez obzira na združeno djelovanje Talijana, četnika i ustaša, proširila na gotovo sve dijelove kotara. U Gospiću i njegovoj okolini svakodnevno se povećavao broj simpatizera i aktivnih učesnika NOB-a.

Odlukom Kotarskom komiteta Partije iz januara 1942. godine u kotaru se pristupilo osnivanju općinskih komiteta Partije i općinskih NOO-a za Lovinac, Medak, Gospić, Smiljan i Lički Osik. Kotarski komitet posebno Zaključuje da se vodi briga o kvalitetu izabranih kadrova u organe Partije
1 narodne vlasti. Jer, općinski komiteti i NOO-i su takve institucije koje su najbliže bazi, čovjeku, životu. Oni su ti koji će organizirati akcije i provoditi U djelo direktive. Zato moraju biti sastavljeni od sposobnih kadrova. Partijski komiteti i ćelije bili su energični u odstranjivanju iz NOO-a onih ljudi koji su se uspjeli u njih uvući da bi sačuvali glavu, kao i onih koji nisu bili sposobni da odgovore dužnosti odbornika. Zato se i 12. maja 1942. godine Kotarski NOO popunjava novim članovima. Vrši se izbor novog tajnika, članova, blagajnika. U odbor ulaze predstavnici Saveza mlade generacije (SMG), AFŽ-a i drugi. Osnivanjem općinskih NOO-a rad mjesnih NOO-a na oslobođenom i neoslobođenom području postao je mnogo kvalitetniji. Partija se zalaže da viši organi vlasti češće izdaju potrebna uputstva, da

daju razna pismena i usmena tumačenja, donose odluke, rezolucije, održavaju savjetovanja sa odbornicima. Sve je to služilo za jedinstvenije, efikasnije i kvalitetnije djelovanje organa vlasti.

Na savjetovanju odbornika mjesnih i općinskih NOO-a kotara, održanom 23. maja 1942. godine u Buljmizama, konstatovano je da su partijski komiteti, partijske ćelije i članovi Partije na području kotara uložili vrlo značajne napore i dali velik doprinos uspješnijem organiziranju i djelovanju mjesnih i općinskih NOO-a. Ocijenjeno je da su svoju aktivnost prilično razvili i akcioni odbori u ilegalnim uvjetima rada. To je ujedno bila potvrda i dobra ocjena za partijski rad u kotaru, ocjena da je uloga Partije na području kotara znatno porasla. Kvalitetnije i točnije snabdijevale su se jedinice na frontu, stvarala bolja organizacija rada i rada u pozadini.[57]

U septembru 1942. godine Kotarski komitet i Kotarski NOO organiziraju kotarsko savjetovanje predstavnika općina i mjesnih organa vlasti. Prisutni konstatuju da su narodne mase pod rukovodstvom Partije izgradile jedan čvrst organizam vlasti, koji ni po čemu nije podsjećao na vlast koju je revolucija srušila. Druga bitna konstatacija je da su se organi vlasti u kotaru pokazali u svojoj pravoj ulozi kao istinski predstavnici naroda i narodnooslobodilačke borbe iz koje su nastali.

Značajan je i zahtjev učesnika savjetovanja da daleko više treba raditi na aktiviranju akcionih odbora u neoslobođenim dijelovima kotara, da treba ići smjelije u akcije za pridobijanje naroda za NOB. To je period kada Kotarski komitet i općinski komiteti s partijskim ćelijama kao prvenstveni zadatak imaju razvijanje jačeg utjecaja Partije i NOB-a u neoslobođenim dijelovima kotara. To je postao imperativ svih snaga i institucija NOP-a. Rad akcionih odbora bio je vrlo rizičan, složen i odgovoran, bilo da su radili na stalnom ili povremeno okupiranom dijelu kotara. Neprijatelj je i te kako budno motrio na raspoloženje naroda. Akcioni odbori, bez obzira na težinu svoga djelovanja, uspijevaju da pasiviziraju brojno stanovništvo u odnosu na zahtjeve okupatorskih i kvislinških vlasti. Oni ukazuju narodu na štetnost uključivanja u neprijateljske jedinice, raskrinkavaju postupke neprijatelja, rasturaju partizansku štampu i propagandni materijal, prikupljaju lijekove, hranu, odjeću, izvještavaju o ciljevima neprijatelja itd. Vrlo je značajan njihov doprinos razvoju i jačanju bratstva i jedinstva hrvatskog i srpskog naroda. Podaci koje su prikupljali akcioni odbori, simpatizeri, politički i drugi radnici, obrađivali su se u Kotarskom komitetu Partije, a Kotarski komitet je podatke davao na korištenje operativnim jedinicama NOVJ.

Prikupljanje obavještajnih podataka o neprijatelju za potrebe jedinica NOVJ bio je jedan od stalnih zadataka partijskih i drugih organizacija. Pored većeg broja sačuvanih obavještajnih izvještaja navodim da je Nikola Krajnović, član Kotarskog komiteta KPH Gospić 13. siječnja 1943. godine za potrebe partizanskih jedinica izradio skicu Bilaja s objašnjenjem i poslao Kotarskom komitetu KPH Gospić. U objašnjenju je pisalo: »Šaljem vam nacrt Bilaja. Tu vam je i posada, odnosno jačina neprijateljske vojske. U Gospić je stiglo 300 Talijana i 1000 ustaša. U Lički Novi stiglo je 400 ustaša. U Bilaju od 80 do 100 ustaša. Imaju 2 teška i 16 lakih mitraljeza.

57 IHRPH — K-III.

Rosulje 150 boraca. Stanica Bilaj-Ribnik 150 Talijana. Željeznički most oko 50 Talijana. Most na cesti 30 Talijana. Novoselo 50 domobrana. Patrola se drži oko sela. Ustaše prisiljavaju mladiće da se obuku. Idu na prisilni rad. Nekoliko se mladih iz Bilaja obuklo, a neki su se krili i pobjegli. Narod je ogorčen. Komandant u Novoselu hoće da pravi utvrde. Domobrani protestiraju. Zakaži sastanak ako bude moguće, samo oprezno. Bunkeri: Klisa, Glavica, Gradina i Kr. glavica. Nisu natkriveni. Crvena crta u crtežu označava ulaz«.[58] Mnogobrojni su ovakvi izvještaji koji su slatki Kotarskom komitetu Partije, drugim komitetima, organima vlasti i vojnim jedinicama, a koji su bili od izuzetno velikog značaja za jedinice NOV.

U prosjeku općinski NOO-i imali su 8 do 10 članova, a općinski komiteti Partije oko 8. Jedni i drugi pokazali su se vrlo praktični.

Oni su objedinjavali rad mjesnih NOO-a, a komiteti djelatnost partijskih ćelija i ostalih organizacija NOP-a. Općinski NOO-i posebno su se zalagali za rad akcionih odbora na neoslobođenom dijelu kotara. Morali su organizirati i neprestano držati vezu te vršiti potreban utjecaj na stanovništvo neoslobođenog dijela kotara. Tokom 1942. i 1943. godine u kotaru je osnovan znatan broj akcionih odbora (Brušane, Barić Draga, Cesarica, Starigrad, Lički Osik, Ribnik, Medak, Počitelj, Gospić i dr). Efikasnijem djelovanju organa narodne vlasti mnogo su pomogle Upute za rad NOO-a, koje je izdao Okružni komitet KPH za Liku 9. ožujka 1942. godine. Uputama se od kotarskih komiteta i partijskih ćelija zahtijevao rad na osamostaljivanju i učvršćivanju NOO-a« čija naređenja treba izvršavati bez pogovora«, jer to je vlast, koja »treba da uklanja ropski duh, ropski mentalitet, koji je stoljećima stvaran kod seljaka«.[59]

I pored jakih talijansko-ustaških, kasnije njemačko-ustaških snaga, u Gospiću nisu prekidane partijske aktivnosti i rad za NOP. Članovi KPJ, skojevci i simpatizeri djeluju strogo ilegalno preko Akcionog NOO-a, udarnih grupa, kulturnih, sportskih i drugih oblika aktivnosti. Ustaške vlasti su budno motrile na djelatnost komunista i njihovih simpatizera.

U vrijeme proglašenja NDH i ulaska Talijana u Gospić, partijska organizacija formira udarnu grupu, koju su sačinjavali: Mićun Muhar, Mara Šarić, Svetozar Zec, Nikica Daković, Zvone Čorak, Pere Čorak, Jure Čorak i dr. Daljnje jezgro partijskih kadrova i njihovih simpatizera sačinjavali su: Luka Pavičić, Marica Serdar, Ivanka Čaćić, Mima Sekulić, Franjo Zdunić, Mišo Svetić, Ivica Alar, Ivanka Blažević, Zora Gobac, Nikola Peršić, Đuro Vujnović, Jure Brmbolić, Marija Stojević, Kata Butorac, Ankica Matijašević, Ana Toplak, Nada Toplak, Ante Zupčić-Baja, Juraj Nikšić (zadužen za rad s domobranima — iznošenje oružja za NOP), Marija Pavičić, Nada Mažar. Neki od njih su hapšeni, osuđivani i strijeljani od ustaških vlasti. Mima Sekulić i Franjo Zdunić (uhapšeni), Ivanka Blažević, Ana Toplak i Nada Toplak odvedene u logor, domobrani Tokić i Havajić strijeljani, Mara Šarić strijeljana.

(Imenični pregled gospićkih ilegalaca naveo sam i u mome radu »Razvoj, organizacija i djelatnost NOO-a« kotara Gospić, te sam nastojao da se ne ponavljaju imena, koja sam kasnije istražio. Vjerovatno ih ima još). Sa

58 Muzej Like, inv. broj 115.

59 HAK, F-ONOO za Liku, kut. 3/432.

ilegalcima u Gospiću stalno je održavana veza i pored veoma teških uslova. Veze su održavali: Milan Obradović Baći, Nikola Krajnović (lugarov), Dane Mrkšić, Đuro Caklar, Nikola Šimunić, Mara Barulija, Soka Basarić, Jure Naglić, Ferdo Toplak, Josip Jordan-mesar, Stevo Potkonjak, Stevo Obradović, Marica Serdar, Đuro Stanković, Stevo Vujnović, Damjan (Deni) Vujnović, Marko Korica, Bude Radmanović, Kuzman Obradović, Branko Cetina, Vaso Dragosavac Vaća, Marko Todor, Milan Jurjević Španac, i drugi.

Jure Naglić održavao je vezu sa Gospićem preko skojevca Miše Svetića. Naglić je radio u Štabu 1. operativne zone Hrvatske te je morao stalno imati svježe podatke o kretanju neprijateljskih snaga što se vidi i iz pisma Miši Svetiću u kom mu piše: »Druže Mišo! Najhitnije napravi skicu Gospića. Označi bodljikavu žicu i bunkere, talijanske vojničke stanove. Također treba navesti koliko vojnika se nalazi kod blokada, po danu i noću. Konspirativno! Vrlo hitno! Smrt fašizmu — sloboda narodu! Jure Naglić«.[60]

I veze komunista Smiljana sa Gospićem bile su tako reći svakodnevne. Veze drže: Đuro Katić, Ivan Milković čiča, Ive ćaćić, Ivan Uzelac Đan, Ivan Milković Senjo, Pajo i Joso Milković, Grga Uzelac, Nikola Milinković, Antić Uzelac, Ivan Dujić, Jandriša, Maša Uzelac, Dragan Milković i drugi.

Evo jednog primjera kako je s Gospićem kontaktirao Dragan Milković, predsjednik Akcionog odbora Smiljana. Jednom prilikom u proljeće 1942. on se sa zaprežnim kolima uputio u Gospić. U kolima su plug, drljača i ostali pribor za oranje, kao da ide nekamo da ore. Ustaše ga propuštaju preko barikada. Zaustavlja se kod Kate Popović zvane Jarčićke, kod koje su se već nalazili karabini sa municijom i drugi materijali što su nabavili domobranski poručnik Stanić, član Akcionog odbora u Gospiću i simpatizer NOP-a domobran Balenović. Dragan Milković sa ostalim priborom stavlja pod plug i željeznu drljaču oko 20 karabina s municijom i uspješno se kao »ratar« vraća u Smiljan.[61] Samo tom prilikom donosi naoružanje za vod vojnika. Takvih putovanja izvršio je nekoliko, a to su radili i drugi ilegalci.

I tako se stjecala sloboda i kovalo bratstvo i jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda. Bila je to svojevrsna hrabrost.

Iako je ustašama uspjelo da 1942. godine otkriju ilegalnu organizaciju NOP-a u Gospiću i postrijeljaju sve članove Akcionog odbora, u gradu nikada nisu prestale da žive i djeluju komunističke snage. Smiljanska i divoseljačka partijska organizacija imale su poseban zadatak Kotarskog komiteta KPH: da ulažu stalne napore za širenje partijskih veza i utjecaja s gradom, zatim sa Trnovcem, Debelim Brdom, Brušanima, Rizvanušom, Oštarijama, Ličkim Novim i drugim hrvatskim selima. Partijske ćelije i skojevske organizacije Ćukovca, Ostrovice, Barleta i Vrepca održavale su veze sa Budakom, Ličkim Osikom, Mušalukom, Vukšićem i Širokom Kulom.

U Kuli je u prvim danima ustanka i nešto kasnije bio glavna veza Dane (Danac) Orešković. U jednoj od veza bio je teško ranjen Šima Radmanović iz Ostrovice.[62] Veze s oslobođenog teritorija sa Kulom održavaju: Dane Mrkšić, Ankica Ratković-Maljković, Mile Mileusnić Crni, Anka Dmitrović-žužić i drugi. Prema Mušaluku i Vukšiću usmjereni su partijski radnici sa slo-

60 Originalno pismo, koje sam dobio od majke Miše Svetića, predao sam Muzeju Like u Gospiću.

61 Sjećanja Ivana Uzelca — Dana.

62 Izjava Dane Mrkšića, člana KK KPH Gospić.

bodnog teritorija: Dane Mrkšić, Ankica Ratković-Maljković, Anka Dmitrović Mile Mileusnić, Milka Pandžić, Smilja Pandžić i dr. Godine 1942. iz Mušaluka znatan broj omladinaca odlazi u jedinice NOV na slobodni teritorij, što je bio rezultat partijskog rada.[63]

Osim spomenutih djelatnosti partijske organizacije kotara 1942. godine angažirale su se oko priprema za izbore NOO-a. Kotarski komitet KPH usmjeravao je tu aktivnost. U pismu partijskim ćelijama i NOO-ima je istekao da »NOO-i igraju sve veću ulogu u razvoju narodnooslobodilačke borbe u kotaru i da se pred njih postavljaju teži i odgovorniji zadaci. Zato novoizabrani NOO-i trebaju biti sastavljeni od najenergičnijih, najbeskompromisnijih i najodanijih privrženika NOB-a. Oni moraju biti izraz odlučnosti i volje naroda, da se još većom energijom vodi borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika, da se još uspješnije poveže front i pozadina i ostvari parola: SVE ZA FRONT — SVE ZA PARTIZANE!«. Kotarski komitet upozorio je ćelije i općinske komitete da povedu više brige o uključivanju žena i omladine u nove organe vlasti, jer je to pitanje prilično zapostavljeno. A sektašilo se i po pitanju prijema žena i omladine u Partiju. Kotrski komitet posebno upozorava ćelije i općinske komitete da paze kako se u NOO-e ne bi uvukli razni neprijatelji koji bi u njima razorno djelovali.[64]

Partija se zalagala i za veću međusobnu suradnju NOO-a i drugih ustanova NOP-a.

Bilo je u tome smislu mnogo nedostataka i zatvaranja u svoje okvire. Partija je na vrijeme osjetila da je u složenijim ratnim uslovima nužna daleko veća međusobna suradnja svih snaga NOP-a. Istovremeno, Partija se zalagala za veću suradnju pozadinskih organa i organizacija sa vojnim jedinicama i vojno-pozadinskim ustanovama i obratno. Na tom planu partijska organizacija kotara postigla je vrlo zapažene i za NOP dragocjene rezultate.

Rad na ideološko-političkom uzdizanju organizacije i članova KPJ i kriterijumi za prijem u KPJ

U vrlo delikatnim ratnim uslovima partijska organizacija se zalagala za svoju ideološko-političku izgradnju i izgradnju svojih članova. Zbog toga je Kotarski komitet pristupio održavanju partijskih kurseva, organiziranju seminara i intenzivnom radu partijskih kružoka. Sa kursevima se počelo sredinom 1942. godine. Sjedište Kotarskog komiteta bilo je u Vrepcu, gdje je gro tih kurseva održan. Taj zadatak Kotarskom komitetu nalagala je i Okružnica broj 1 Okružnog komiteta KPH za Liku, u kojoj se pored ostalog od Kotarskog komiteta i partijskih ćelija zahtijevala »svjesna odgovornost članova Komunističke partije, koja mora biti bezuvjetna«. Dalje je pisalo: »Ne smije se dopustiti neprovođenje partijske linije, niti samovoljno tumačenje iste. Održavanje redovnih partijskih sastanaka, proučavanje partijske literature, razjašnjavanje političkih događaja, obzirom, da je teoretski nivo članstva na vrlo niskom stupnju, osnovni je zadatak organizacija i komiteta. Organiziranje SKOJ-a i pomoć u vaspitanju omladine, jedan je od glavnih

63 Sjećanja Smilje Savatović-Pandžić.

64 Arhiva CK KPH-1953.

zadataka.«[65] Tokom 1942. i 1943. godine održano je 9 kotarskih kurseva, koje je pohađalo 87 polaznika, članova Partije.

Ćelijski sastanci 1942. godine, pa i narednih godina, imali su radni i teoretski dio. Takvi su bili i sastanci komiteta i skojevskih organizacija. Svaki član Partije i komiteta bio je zadužen za izvršenje konkretnih zadataka. Na slijedećem sastanku bi se analiziralo kako su postavljeni zadaci izvršeni. Svaki član pojedinačno bi podnosio usmeni izvještaj o svome radu. Ako zadatak nije izvršen, nije na vrijeme izvršen, ili je izvršen sa određenim manjkavostima, dotični član Partije dobivao bi ocjenu, primao kritiku i odgovarajuće partijske kazne. U ćelijama i komitetima uhodala se praksa da je svaki član, koji nije bio uspješan, sam pravio kritički osvrt na svoj rad, a potom i ćelija kao cjelina, odnosno odgovarajući partijski organ. U partijskim ćelijama članovi su bili zaduživani za održavanje masovnih sastanaka sa narodom, organiziranje omladine na radne akcije, obradu zemlje, žetvu, uskladištenje i čuvanje živežnih namirnica, sakupljanje dobrovoljnih priloga i mnoge druge aktivnosti.

Kursevi i seminari radili su gotovo neprekidno u Vrepcu, Buljmizama i Mogoriću. Slušaoci kurseva su bili sekretari ćelija, članovi općinskih komiteta, skojevskih i drugih organizacija, predsjednici i članovi NOO-a, te odabraniji perspektivniji članovi Partije. Kursevi su trajali od 15 do mjesec dana. Njihov rad se veoma uspješno uhodao pa su se i poslije oslobođenja, tokom 1945. i 1946. godine održavali u Gospiću. Slušaoci kurseva slani su za predsjednike i odbornike NOO-a, rukovodstva Skoja, omladine, AFŽ-a, JNOF-a, članove partijskih foruma. Predavači su bili članovi Kotarskog komiteta. Povremeno bi predavanja održavali i članovi OK KPH i Centralnog komiteta, kad bi se našli na terenu.[66]

Kružoci su bili oblik partijskog idejno-političkog obrazovanja članova KP, kandidata i skojevaca. Aktivno se radilo sa kandidatima i skojevcima za koje se predviđao skori prijem u Partiju. Na kružocima su proučavana: »Pitanja lenjinizma«, »Historija SKP(b)«, »Oktobarska revolucija« i drugi materijali. Idejno-politički rad u kružocima bio je masovniji u odnosu na kurseve. U njima su postizani dosta solidni rezultati.

čitalačke grupe, koje su bile raširene i dosta dobro uhodane, idu u još veću širinu. Vode ih članovi KPJ koji su postigli bolje uspjehe na kružocima, seminarima ili kursevima. čitalačke grupe rade uglavnom naveče, u kućama (bajtama) po zaselcima, uz kakvu žižu, petrolejku, lojanicu i si. Partija je insistirala da se na čitalačkim grupama nađe što širi krug naroda, posebno omladine. Prorađivane su odluke AVNOJ-a, ZAVNOH-a, »Borba«, »Naprijed«, »Lički kurir«, »Lička borba«, »Vjesnik«, zatim materijali Centralnog, Okružnog i Kotarskog komiteta, leci, vijesti, izvještaji sa frontova u zemlji i svijetu, saopštenja organa Partije i narodne vlasti.

Kružoci i čitalačke grupe naročito su forsirani na neoslobođenim i poluoslobođenim dijelovima kotara. Iz izvještaja Kotarskog komiteta KPH Gospić Okružnom komitetu KPH za Liku doznajemo kako su proučene odluke II zasjedanja AVNOJ-a. U izvještaju piše: »Naš komitet je održao sastanak

65 Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda (dalje Zbornik), tom V, knj. 1. Vojnoistorijski institut, Beograd, str. 79.

66 Sjećanja Marka Vujnovića Mašina, tadašnjeg sekertara Kotarskog komiteta KPH Gospić.

sa svim kotarskim organizacijama na kome su proučene Odluke AVNOJ-a i direktivno pismo Okružnog komiteta. Zadatak je realiziran oko 80 posto. Proučeni su isto tako uvodni članci 'Naprijeda' od broja 32. do 37. Proučen je i govor druga Tita. Odluke AVNOJ-a proučile su sve općinske organizacije i sve partijske ćelije. Na teritoriju kotara održane su 34 masovne skupštine, s posjetom oko 80 posto građana. Održavani su sastanci po zaselcima na kojima je proučen gore navedeni materijal s diskusijom. Sastanci po zaselcima bili su posjećeni 90 posto. Sa odlukama AVNOJ-a narod je upoznat 80 posto (u Metku, Raduču, Počitelju 60 posto), u Podgorju 40 posto, na privremeno okupiranoj teritoriji narod se upoznaje preko naše štampe. Narod je sa odlukama prilično upoznat, posebno na području općine Smiljan. Govor druga Tita i odluke AVNOJ-a proučavaju se i na neoslobođenom teritoriju sa organizacijama, aktivistima i simpatizerima.«[67]

U jednom drugom izvještaju Kotarski komitet piše Okružnom komitetu: »Kotarski komitet održao je dva teoretska sastanka na kojima je proučavao materijal o kadrovima i odluke AVNOJ-a. Općinski komiteti održali su po četiri teoretska sastanka na kojima su proučavani listovi 'Naprijed' od 32. do 39. broja. Općinski komitet Lički Osik proučavao je 'Nacionalno pitanje' (Staljin), zatim 'Fašizam i radnička klasa', u ostalim dijelovima kotara proučava se 'Nacionalno pitanje' (Tito).

Isti materijal savladan je 90 posto. Isto tako partijske ćelije su održale po četiri teoretska sastanka za proučavanje navedenih materijala. Materijali su svladani oko 60 posto«.[68]

Vidne rezultate na ideološko-političkom planu postigle su i kulturnoumjetničke družine i pjevački zborovi u okviru skojevske i omladinske organizacije. Na slobodnom teritoriju rade i osnovne škole. Osnivaju se analfabetski tečajevi na kojima se svladavaju osnovi pismenosti. Stanovništvo je bilo uposleno različitim zadacima. Kao da nije bilo praznog hoda. Na području kotara ubire se novac za literaturu. Daju se dobrovoljni prilozi za štampu, časopise, knjige. O tome izvještaju Kotarskog komiteta KPH Gospić Okružnom komitetu KPH za Liku piše: »Dragi drugovi! Šaljem vam novac, tj. dobrovoljni prilog za list 'Naprijed', što smo sakupili od naroda i ustanova, i to 54.809 kuna i dinara. Šaljemo vam ujedno i sabirni arak, koji ste nam poslali od Uredništva 'Naprijed', pa ćete u njemu imati potpuni pregled, koliko je koja ustanova (i pojedinac) dao. Narod je sa zadovoljstvom davao novac iako sa istim ne raspolaže.«

Idejno-političko vaspitanje, ne samo članova KPJ, Skoja i drugih organizacija, nego i čitavog naroda, bilo je osnovno oružje za uspješno djelovanje partijske agitacije i propagande tokom NOP-a. Drugačije, teško bi se bilo odbraniti od neprijateljske propagande, koja je bila veoma jaka. Veze, međusobno komuniciranje i razmjena informacija između partijskih organa odvijala se od početka do završetka NOR-a.

Partijski komiteti i ćelije najprije su slali sedmične izvještaje, a poslije (1942/43. ltd.) uhodali su se petnaestodnevni izvještaji. Viši organi Partije prakticirali su da na neke karakterističnije i problematičnije izvještaje pismeno odgovaraju, upozoravaju, savjetuju, daju direktive kako bi se neka

67 IHRPH, KP-238/900.

68 Isto, KP-238/900.

i

pitanja riješila (na primjer da li nekog primiti u Partiju ili još pričekati — provjeriti i si.)- Takav metod rada i informiranja bio je i te kako značajan i koristan.

Izvještaj Kotarskog komiteta Okružnom komitetu obično je obuhvatio: ocjenu političkog stanja na terenu; organizaciono pitanje Partije, SKOJ-a i drugih organizacija i njihovu aktivnost, neaktivnost, uspjehe i propuste; djelatnost NOO-a; rad omladine, AFŽ-a i vojno-pozadinskih vlasti; agitaciju i propagandu (zidne novine, letke, borbu protiv neprijateljske propagande i si); kulturno prosvjetni rad (opismenjavanje, djelovanje kulturno-umjetničkih družina, rad čitalačkih grupa i dr.); obavještajnu službu; omasovljenje Partije; zdravstvenu aktivnost i dr.

Za partijske, skojevske i druge sastanke organizacija NOP-a u kotaru Gospić, treba istaći, da su oni imali informativni i akciono radni karakter. U informativnom dijelu govorilo se o političkoj i vojnoj situaciji u svijetu i u zemlji, što je bilo značajno za osobnu informiranost članstva Partije, koje je s tim upoznavala najšire mase.

Partijska izgradnja u ratnim neprilikama morala se provoditi da bi se organizacija i članovi osposobili za izvršavanje zadataka koje su nametali rat i revolucija. Netko je mogao biti bezgranično privržen stvari narodnooslobodilačke borbe i idejama komunizma i bez teoretskih i organizatorskih sposobnosti. Partija je zato ulagala napore da dobri i odani ljudi steknu i odgovarajuće teoretsko znanje, da bi udovoljili kriterijima dobrog i sposobnog komuniste, masovnika i političkog radnika. Centralno pitanje u rješavanju postavljenih zadataka je lična odgovornost za svaku povjerenu zadaću i sektor rada.

U revoluciji su radnička klasa i najširi slojevi jugoslavenskog društva zahtijevali uzoran lik člana Komunističke partije.

Partija se kroz razne forme teoretskog i praktičkog rada zalagala da u partijskim organizacijama odgoji takve članove. U to vrijeme partijska organizacija u kotaru bila je veoma homogena. U svakoj akciji i izvršenju postavljenog partijskog zadatka članstvo je imalo pred očima lik komuniste kakvog traži revolucija. Stav, da se na takvim principima izgrađuje partijska organizacija, doprinio je da su komunisti, iako brojčano mali u odnosu na broj stanovništva u kotaru, bili i te kako velika politička snaga, koja je odolijevala neprijatelju na frontu i u rješavanju presudnih problema i zadataka u pozadini. U kolovozu 1943. godine partijsku organizaciju u kotaru sačinjanjavala su četiri općinska i jedan kotarski komitet, zatim 19 partijskih ćelija, od čega dvije u komandama mjesta, jedna u Podgorju, jedna u Kotarskom NOO-u i jedna u Kotarskom odboru AFŽ-a. članova Partije bilo je 108. Od toga Srba 91, Hrvata 17; seljaka 89, radnika 5, intelektualaca 1, đaka 8, bivših službenika 5; muških 81 i žena 27.[69]

Tokom NOP-a partijska organizacija se postupno povećavala. Kriteriji za prijem u Partiju bili su i dalje »oštri«. Partijske organizacije su analizirale svakog budućeg člana KPJ. Prije prijema u Partiju morao se proći kandidatski staž ili biti član SKOJ-a da bi pojedinci pokazali visok stepen borbenosti i odanosti ciljevima Partije i narodnooslobodilačke borbe. A kad bi partijska organizacija došla do saznanja da nekoga treba primiti u Partiju,

69 IHRPH, KP-234/434.

slala je prijedlog Kotarskom komitetu Partije sa opširnim karakteristikama, a često su i sekretari ćelija prisustvovali onom dijelu sjednice Kotarskog komiteta u kome se raspravljalo o prijemu u Partiju, da bi još i usmeno mogli upotpuniti prijedlog za prijem nekog kandidata u Partiju. To je bio put za stupanje u redove Partije.

Na traženje OK KPH za Liku Kotarski komitet ga je 4. listopada 1943. godine obavijestio o broju stanovnika po općinama, njihovom odnosu prema NOB-u, nacionalnom sastavu, zatim o partijskim organima i organizacijama, njihovom broju, broju članova KPJ, njihovoj socijalnoj i nacionalnoj pripadnosti i drugom.

Prema tome izvještaju općina Medak imala je 11.788 žitelja, od toga Hrvata 2, a ostalo Srbi.

U svakom od šest sela postojala je partijska ćelija, a u Mogoriću dvije sekcije. Postojao je općinski komitet KPH. Članova Partije bilo je 40, od kojih 1 Hrvat i 8 žena.

U općini Lički Osik bilo je 4.292 žitelja: 1.724 Hrvata i 2.568 Srba.

Općina ima devet sela, a partijske ćelije postojale su u Barletama, Ostrovici i Širokoj Kuli. članova Partije bilo je 18, a od njih 1 Hrvat; 5 je ženskih i 13 muških; 2 seljaka, 5 radnika i 1 srednjoškolac. Jedan član je završio partijski kurs pri Okružnom komitetu.

Prema nepotpunim podacima općina Gospić imala je 11.895 stanovnika, a od toga 1.155 Srba i 10.740 Hrvata. Općina, osim grada, ima pet sela, a partijske organizacije postojale su samo u Divoselu i Čitluku, sa ukupno 16 članova, od kojih 4 žene; 4 Hrvata; 2 intelektualca, jedan radnik i ostalo seljaci. Partijski kurs završio jedan (Miško Došen). Postojao je i općinski komitet.

Za općinu Smiljan tražene podatke o stanovništvu Općinski komitet Smiljana nije dostavio izgovorivši se da je to nemoguće. Izvijestio je da je 50 posto stanovništva za NOB. Partijska organizacija nije postojala ni u jednom selu. Općinski komitet imao je 5 članova i 3 člana koja se nisu nalazila u toj općini. U ovoj općini uopće nema Srba, svi su Hrvati. Od članova jedan je intelektualac, jedan radnik, ostalo seljaci. Jedan je završio srednjih partijski kurs.

Kotarski komitet KPH Gospić imao je 8 članova, od kojih je jedan Hrvat, ostalo Srbi; 3 intelektualca, dva radnika, jedan podoficir i dva seljaka. Srednji kurs završilo šest članova: dvije žene i četiri muškarca.

Kotarski komitet SKOJ-a imao je 7 članova -— 2 Hrvata i 5 Srba; jedan muškarac, ostalo žene; 4 intelektualca, ostalo seljaci.

Kotarski NOO Gospić imao je 6 članova — jedan Hrvat i 5 Srba (sve muški), 2 radnika i 1 podoficir, ostalo sesljaci. Kurs završio jedan.

Kotarski odbor AFŽ-a brojao je 3 člana — 1 Hrvatica i 2 Srpkinje. Srednji kurs završila jedna.

Ćelija ROC (rajonski obavještajni centar) imao je 3 člana: 1 Hrvat i 2 Srba; 1 intelektualac, 1 podoficir i 1 seljak.

Ćelija Komande mjesta Medak brojila je 4 člana: svi Srbi — 1 radnik, ostalo seljaci. Kurs završio jedan.

ćelija terenske čete pri Komandi mjesta Medak imala je 4 člana: svi Srbi — 1 radnik i 3 seljaka.

Ukupan broj stanovništva u kotaru (bez Smiljana) iznosio je 27.975, od kojih 15.909 Srba i 12.066 Hrvata. Kotar su sačinjavale 4 općine, 27 sela

i grad Gospić. Postojala su 4 općinska komiteta i 11 partijskih ćelija. Članova KPJ bila je ukupno 116, od kojih 20 Hrvata i 96 Srba; 12 radnika, 88 seljaka, 3 podoficira i 13 intelektualaca; 28 žena i 88 muškaraca. Srednji partijski kurs završilo 12 članova.[70]

Prve dvije ratne kotarske partijske i skojevske konferencije

Prva kotarska partijska konferencija od ustanka, a druga po redu od osnivanja Kotarskog komiteta KPH Gospić, održana je ožujka 1942. godine u Buljmizama (Mogorić). Prisustvovalo joj je 37 delegata koji su predstavljali partijske organizacije, narodnu vlast i partizanske jedinice u kotaru. Prisustvovao joj je Tomo Nikšić kao član Okružnog komiteta KPH za Liku.[71] Osnovna problematika, o kojoj se na konferenciji raspravljalo, bila je politička situacija u kotaru, organizaciono stanje i razvoj partijske organizacije, SKOJ-a i antifašističkih organizacija, razvoj organa vlasti, pripreme za predstojeće izbore za NOO-e i plan proljetne sjetve. Konferencija je ocijenila da se život stanovništva na oslobođenom teritoriju prilično »uhodao« u veoma teškim ratnim prilikama. Kao neposredan zadatak konferencija je postavila pred partijske ćelije; politički rad među masama i borba za pridobivanje masa za NOP.

Druga kotarska partijska konferencija, a treća od osnivanja KK KPH Gospić, održana je 11. studenog 1943. godine u Vrepcu. Prisustvovala su joj 43 delegata koji su predstavljali 113 članova KPJ, 67 kandidata i 175 skojevaca. Konferencija se prije svega založila za energičnu i nepoštednu borbu za mase u okupiranim dijelovima kotara, posebno u Gospiću i njegovoj bližoj okolini.

Dva mjeseca poslije održane konferencije Kotarski komitet KPH Gospić uputio je pismo jednom broju partijskih organizacija i svojim članovima u kome je, pored ostalog, naglasio: »Uprkos tome što se očito vidi da hrvatski narod našeg kotara nije uz fašiste iz jednostavnog razloga, što je ustaški režim nanio toliko nevolja hrvatskom narodu, da mu postaje sve jasnije, da je stvar fašizma propala. Takva situacija u selima našeg kotara je nastala zahvaljujući uspjesima NOB-a. Vi ste sa svoje strne vrlo malo ili ništa učinili, da bi shvatili i osigurali naš utjecaj na raspoloženje, rad i borbu tamošnjeg naroda. Iz nijednog vašeg izvještaja ne vidi se, da ste nešto uradili. Zakačili ste se za oslobođeni teritorij i sa njega ne znate da maknete. To je dobar dokaz, da se još niste osposobili za rukovodioce... Ne vidi se uopće da su partijske organizacije i njihovi članovi osnov čitavom radu, niti da vode računa o stanju u organizacijama u hrvatskim selima. Niste dovoljno shvatili od kolike je važnosti rad među hrvatskim masama, koje sve više igraju značajnu i presudnu ulogu u narodnooslobodilačkoj borbi, iako vam svakih petnaest dana šaljemo upute i direktive. Nastojte gdje je to potrebno i moguće, da što veći broj članova svoje organizacije prebacite na rad u hrvatska sela, ne zaboravljajući da pri tome smatramo Raduč i Počitelj neoslobođeni teritorij. Nastojte da se ne dogodi, da nastane

70 IHRPH, KP-235/569.

71 Sjećanja Tome Nikšića.

samo grupiranje članova naših organizacija u Počitelju i Raduču, a da za hrvatska sela podnosite izvještaje: 'ne može se', 'uhvatio sam vezu', 'stanje u tome i tome selu je prilično', 'radi se' itd. U izvještaju morate kazati što ste konkretno učinili...

Hrvatske mase, a naročito bivše funkcionere HSS, treba uvjeravati, da vodstvo HSS-a na čelu sa Mačekom ima isti stav kao i četnici i da ima svoje predstavnike u izbjegličkoj vladi u Londonu. Treba ih uvjeriti da Maček hoće hrvatskom narodu sudbinu sličnu onoj iz propale Jugoslavije«.[72]

Borba protiv Mačekove politike čekanja u kotaru bila je jedan od izuzetno važnih zadataka Partije i ostalih snaga NOP-a, jer je ta politika vodila pasiviziranju hrvatskih masa. Zbog toga je OK KPH za Liku stalno insistirao na upornom političkom radu u hrvatskim selima. U jednom dopisu Kotarskom komitetu KPH Gospić on, pored ostalog, piše:

»Čitajući vaš izvještaj od 8. 12. o. g. broj 32, mora se dobiti kriva slika o vašem radu u smiljanskoj općini, kao i ostalim hrvatskim selima vašega kotara ... Istina je da Hrvati u pomenutim selima nisu uz fašiste iz jednostavnog razloga, što je taj režim nanio toliko nevolja hrvatskom narodu i što već sada hrvatskim narodnim masama postaje sve jasnije, da je stvar fašizma propala... Mora se konstatovati da vi na tamošnjem sektoru slabo stojite. Vi ste upali u grešku, što jedino smatrate ozbiljnim radom, rad na oslobođenoj teritoriji. Možda to na riječima ne čete priznati, ali činjenice protivno kazuju. Da ste važnost toga rada ispravno shvatili, vi bi svoje najbolje snage bacili na taj sektor, pa makar to bilo i na štetu rada na oslobođenom teritoriju, što kod vas ne treba da bude zbog brojnosti članstva.

Položaji i akcije trebaju biti svagdje, i u samom Gospiću, a ne negdje u brdima... Vjerovatno da ste na sličan način zanemarili rad u hrvatskim selima lovinačke i osičke općine, pa nastojte, da sve propuste i greške, što prije uklonite.«[73]

Iz jednog izvještaja KK KPH Gospić, upućenog OK KPH za Liku, doznajemo da je rad Odbora za hrvatska sela krenuo i da u Trnovcu dolazi na sastanak po 30 žena i ljudi i da im se objašnjava uloga izdajničkog vodstva HSS-a, što narod u većini odobrava. Kotarski komitet je u smiljansku općinu uputio Nikolu Krajnovića i Milu Jerkovića, članova KK KPH Gospić, radi partijsko-političkog rada. U Podgorje trebalo je da ode sekretar KK KPH Gospić i da tamo ostane nekoliko dana, ali zbog njegove bolesti to nije ostvareno. U siječnju 1943. godine osnovani su odbori Saveza mlade generacije u Bužimu i Rastoki od po 5 članova.[74]

Marko Vujnović Mašin, sekretar Kotarskog komiteta KPH Gospić od polovice 1942. do polovice 1943. godine, živo se sjeća napora koje je činio Kotarski komitet, općinski komiteti, partijske ćelije i drugi faktori u političkom radu na neoslobođenom dijelu kotara. Na pitanje kako i koliko se radilo i da li je bilo sektašenja, on je odgovorio: »Da li je bilo sektašenja? Bilo ga je, jer je osnovni kriterij bio da li je netko hrabar ili ne.

Što se tiče sektašenja u selima zapadne Like, sasvim sigurno ga nije bilo. Naš utjecaj tamo onemogućavao je pritisak ustaša i u velikoj mjeri stav

72 IHRPH, KP-247/1473.

73 IHRPH, KP-230/83.

74 IHRPH, KP-231/113.

Ante Kacanova iz Trnovca — predratnog predsjednika HSS-a za kotar Gospić. Čini mi se da se više nije moglo, jer su neki pokušaji članova komiteta graničili sa samoubistvom.«[75]

Ilegalni rad bio je izuzetno težak politički rad. Bio je životno opasan pa je zahtijevao i posebne uvjete da bi se uspjelo. On je bio glavna i svakodnevna preokupacija partijskih rukovodstava. Postignuti uspjesi u razvoju NOP-a u kotaru o tome najbolje svjedoče. Za ciljeve NOP-a ilegalci su ginuli kao i oni na frontu. Radi ilustracije navodimo samo Milana Asića iz Ličkog Novog koga su ustaše strijeljale. U ustaškom sudu i prilikom strijeljanja herojski se držao. Nije nikoga teretio iako je mogao. Za sebe je javno priznao da je partizan i da je imao sa partizanima vezu. Na strijeljanju je prkosno rekao da će ga narod osvetiti.[76]

Osnovne značajke skojevske i omladinske aktivnosti u kotaru

Partija je stalno i sa mnogo pažnje vodila brigu o organiziranosti i djelatnosti SKOJ-a, Saveza mlade generacije (SMG) i USAOJ-a.

U Vrepcu je travnja 1942. godine održana 1. kotarska konferencija SKOJ-a, koja je za sekretara Kotarskog komiteta SKOJ-a izabrala Ivana Došena Sokola. Krajem 1942. i početkom 1943. godine u kotaru su djelovala četiri općinska komiteta SKOJ-a: Lovinac, Medak, Gospić, Lički Osik i bataljonsko rukovodstvo SKOJ-a 1. bataljona Ličkog partizanskog odreda. U omladinskim rukovodstvima (općinskim komitetima) radila su 22 člana — aktivista: Lovinac 4, Medak 6, Gospić 4, Lički Osik 4 i u bataljonskom rukovodstvu 4. Njihova socijalna struktura je slijedeća: radnika 2, seljaka 16, intelektualaca 6, a po nacionalnom sastavu svi su bili Srbi (22). Skojevske organizacije postojale su u Divoselu sa 8 članova, Čitluku 8, Počitelju 10, Barletima 11, Ostrovici 9, Mušaluku 4, Ploči 11, Kiku 8, Raduču 11, Vrepcu 10, Pavlovcu 10, Buljmizuma 10, Bužimu 4, Smiljanu 4, ćaćić Dragi 8 i u Mogoriću 12. Ili, ukupno je bilo teritorijalnih organizacija 16 sa 138 članova SKOJ-a.

Pored toga, u kotaru djeluju i odbori Saveza mlade generacije: u Divoselu od 7 članova, Čitluku 5, Počitelju 8, Barletima 9, Ostrovici 9, Mušaluku 3, Ploči 8, Kiku 7, Raduču 10, Vrepcu 13, Pavlovcu 11, Zavodu 7, Buljmizama 10, Mogoriću 10, Bužimu 5, Smiljanu 4, ćaćić Dragi 3. Ukupno: 142 aktivista u odborima SMG. Utvrđeno je da je Savezom mlade generacije u kotaru obuhvaćeno 1.180 mladića i djevojaka, i to u Bužimu 30, Mogoriću 160, Buljmizama 72, Zavodu 43, Pavlovcu 181, Vrepcu 181, Raduču 83, Kiku 76, Ploči 139, Mušaluku 30, Ćukovcu 24, Barletima 48, Počitelju 85, čitluku 68 i u Divoselu 61.

U pionirske odrede i čete bilo je organizirano uključeno: u Divoselu 88, čitluku 88, Počitelju 115, Barletama 70, Ostrovici 70, Ćukovcu 72, Ploči 225, Kiku 120, Vrepcu 215, Pavlovcu 117, Zavodu 89, Buljmizama 120 i u Mogoriću 284, ili ukupno 1.673 pionira, koji su djelovali i bili odgajani pod utjecajem Partije, SKOJ-a i Saveza mlade generacije.[77]

75 Sjećanje Marka Vujnovića — Mašina.

76 IHRPH, KP-231/113.

77 IHRPH, Skoj, 23/2563.

Ovi statistički podaci imaju i određenih nedostataka, prvenstveno što u njima nije obuhvaćeno čitavo područje kotara, najvjerovatnije zbog neposjedovanja podataka.

Druga kotarska konferencija SKOJ-a održana je također u Vrepcu u ljeto 1943. godine. Na Drugoj kotarskoj partijskoj konferenciji podnesen je poseban referat o organizaciji i djelatnosti mlade generacije u kotaru. Konstatovano je da su se od Prve do Druge partijske konferencije SKOJ i omladinski pokret znatno omasovili i organizaciono ojačali. U to vrijeme djelovao je Kotarski komitet SKOJ-a od 7 članova, Kotarski odbor Saveza mlade generacije od 28 članova, te 24 skojevske organizacije u kojima je bilo 278 skojevaca. To je velik napredak u odnosu na stanje pred ustanak 1941. godine.

SKOJ je zaslužno dobivao najbolje ocjene za svoje učešće i svoj doprinos razvoju NOP-a u kotaru i djelovanje među mladima. On je u kotaru uspješno okupljao široke slojeve omladine, stvarao je omladinske organizacije, radio s njima idejno-politički, uključivao mlade u tokove narodnooslobodilačke borbe, aktivirao ih na ostvarivanju partijske strategije i politike, organizirao radne čete, bataljone, brigade, udarne i diverzantske grupe, bombaše, koji su dobrovoljno krčili put do neprijateljskih bunkera, razvijao kulturno-prosvjetni rad, zabave, razonodu među mladima. SKOJ je rasplamsao aktivnost SMG i USAOJ-a u kotaru. Kao najaktivnije omladinske aktiviste referat Druge partijske kotarske konferencije ističe Ostrovicu i Buljmize. Ističe se i pionirska organizacija koja je davala značajan doprinos razvoju narodnooslobodilačke borbe. Pioniri uče i organiziraju se u čete. Oni su kuriri, sakupljači dobrovoljnih priloga, nosioci velike ljubavi prema narodnooslobodilačkoj borbi, Partiji i Titu, prema slobodi, bratstvu i jedinstvu. U kotaru su se 1942. godine naročito isticale pionirske organizacije Barleta, Buljmiza i Divosela.[78]

Antifašistički front žena počeo se stvarati u ustanku. Za nešto više od godinu dana razvila se jaka antifašistička organizacija žena u kotaru, koja je u jesen 1942. godine izabrala kotarsko rukovodstvo (Izvršni odbor od 6 članova i Prošireni odbor od 11 članova). Izabrana su i 4 općinska odbora AFŽ-a: Gospić, Medak, Lički Osik i Smiljan. Imali su 17 članova i 22 mjesna odbora AFŽ-a u kojima je bilo angažirano 118 članova — žena. Partija je učešću žena u NOB-u poklanjala izuzetno veliku pažnju, mada je u početnim danima ustanka, pa i nešto kasnije, bilo sektašenja i nepovjerenja.

Suradnja je bila zadovoljavajuća. Na sve sastanke Kotarskog i drugih komiteta pozivana je predsjednica žena.

Doprinos žena kotara razvoju NOB-a od neprocjenjive je važnosti. One su na svojim leđima iznijele mnoge zadatke. Brinule su o djeci, sklanjale su i bdjele nad dječjim životima u zbjegovima Velebita i Ličkog sredogorja, u zgarištima doma svoga. One koje su bile nepismene učile su čitati i pisati, brinule i ginule s djecom u naručju. Bile su borci s puškom, mitraljezom, bombom. Tkale su, prele, plele i odijevale vojsku i pozadinske radnike. Prenosile su i liječile ranjenike, bolesnike, tifusare i iznemogle. Skup-

78 Muzej Like, inv. broj 416.

ljale su, kuhale i nosile hranu i odjeću na vatrene položaje. Orale, sijale, žele i sklanjale plodove. Uzgajale, čuvale i sklanjale stoku ispred neprijateljskih ofanziva. Vršile odborničke dužnosti, rukovodile partijskim ćelijama i skojevskim organizacijama. Bile su ilegalci i partijski radnici pod veoma teškm uvjetima. Svladavale su prepreke kao i muškarci. Nije bilo razlike.

Na konferencijama i u radu SKOJ se bavio tematikom kao i Partija. Bitka se vodila za stvaranje novih organizacija, a naročito za mobilnost postojećih. Mladi ulažu napore da pojačaju svoju aktivnost u neoslobođenim dijelovima kotara. SKOJ je posebno ulagao napore za razvijanje svestrane aktivnosti Saveza mlade generacije, odnosno USAOH-a na liniji NOB-a. SKOJ i omladinske organizacije su se posebno bavile organiziranjem mladih u radne čete, bataljone i brigade. Na međuopćinskim i širim takmičenjima isticao se bataljon omladine Ličkog Osika, koji je brojio oko 300 brigadira organiziranih na vojničkim principima.

Radnim bataljonom rukovodila je Marica Žigić, komandant, a politički komesar bila je Smilja Savatović-Pandžić. Radna brigada djelovala je na području kotara. Ona je imala svoj štab, komandant, političkog komesara, čete, vodove itd. Sačinjavala ju je omladina Ostrovice, Ćukovca, Barleta, Široke Kule, Mušaluka, Vukšića i drugih mjesta.[79]

U proljeće 1942. godine došlo je do osnivanja organizacija Saveza mlade generacije (SMG) na osnovu direktiva Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku i Okružnog komiteta KPH za Liku. Organizacijski pristup tome pitanju utvrdila je Prva kotarska konferencija SKOJ-a u Vrepcu. Proljeće i gotovo čitava 1942. godina bila je u znaku organiziranja i akcionog osposobljavanja SMG na ključnim pitanjima razvoja NOB-a. Tako SMG postaje najšira platforma za okupljanje omladine i pionira koji su bili spremni da se bore protiv okupatora i njegovih slugu.[80] U kolovozu 1942. godine u Vrepcu je osnovan Kotarski odbor Saveza mlade generacije. U toj organizaciji je pretežno ženska omladina. Mladići su otišli u jedinice NOVJ. Međutim, i ženska omladina se uključuje u operativne jedinice. Uz sve tegobe rata, sve nedaće i složene zadatke, praćene glađu, bolestima i si. mladi borbom i pjesmom rješavaju ratne zadatke na putu do slobode. Predvodi ih Partija i SKOJ s puno autoriteta i odvažnosti.

Omladinski pokret razvijao se u širinu i postao glavna poluga Partije. Mladi su bitan faktor u borbi protiv nepismenosti. Glavni su oslonac Partije u borbi protiv četničke, ustaške i okupatorske propagande. Puni žara, elana i vjere u pobjedu, oni su stvaraoci i čuvari bratstva i jedinstva srpske i hrvatske omladine i naroda. Oni su stvaraoci i nosioci novih društvenih odnosa. Mladi razbijaju mnoge predrasude i zastarjela shvatanja i odnose koji nisu mogli da se uklope u tokove revolucije. Oni su nosioci radikalnih promjena za novi način življenja. Mladi su smjeli u mijenjanju starih patrijarhalnih odnosa. Oni su borci protiv malograđanštine i buržoaskog morala.

Zbog velike aktivnosti SKOJ-a i Saveza mlade generacije svakom sposobnom mladiću bilo je nemoguće održati se na svome ognjištu, biti pasivan i izvan stroja jedinica NOVJ. Tako se razvija jedan efikasan i raširen sistem obrane i zaštite u kome učestvuju svi prema sposobnostima. Omla-

79 Izjava Smilje Savatović-Pandžić i Milke Pandžić, partijskih radnika u kotaru tokom NOR-a.

80 IHRPH, Skoj, 2/33.

dina ratuje, gine, ore, kopa, žanje, vrše, gradi kuće, bajte, zemunice, skloništa. Ona uči, politički se i idejno izgrađuje. Čita se »Borba«, »Naprijed«, »Lički kurir« i dr. Ona liječi i prenosi ranjenike, organizira diverzantske akcije, vrši kurirsku i obavještajnu službu, angažira se u organima vlasti.

Najhitnija karakteristika omladine toga vremena je svijest i odlučnost koju je posjedovala i koju je usmjerila u borbu protiv neprijatelja narodnooslobodilačke borbe.

Nije ona tu svoju vrlinu ispoljavala samo u oružanim formacijama, već i u pozadini. Mladi su beskompromisni protiv svakog nasrtaja neprijatelja na bratstvo i jedinstvo. Ta revolucionarna omladina nije prolazila mimo i preko negativnih pojava. Odlučno im se suprotstavljala na svojim sastancima, u radnim brigadama, jedinicama NOV i svugdje gdje se nalazila i tako jačala NOP i svoje borbene redove.

Poslije Prvog kongresa USAOJ-a (27—29. 12. 1942. u Bihaću) u proljeće 1943. godine u kotaru Gospić poduzimaju se akcije za osnivanje i djelovanje USAOJ-a, odnosno USAOH-a. Spomenuti kongres definirao je djelatnost USAOJ-a na oslobođenom i neoslobođenom teritoriju, utvrdio organizacijski oblik USAOJ-a i stavio u njegovu nadležnost bitne probleme NOP-a u Jugoslaviji, a kotarski komiteti KPH i SKOJ-a preduzeli su mjere za uspješno organizovanje USAOJ-a u kotaru. U proljeće i ljeto 1943. godine osnovani su seoski i općinski odbori USAOH-a u kotaru. U kotarskim i općinskim rukovodstvima SKOJ-a u kotaru, u martu 1943. godine, bilo je 36 članova — aktivista SKOJ-a. U 20 skojevskih organizacija bio je 181 skojevac, a u ilegalnim skojevskim organizacijama djelovala su 43 člana.[81] A već početkom svibnja 1944. u kotaru djeluju 23 skojevske organizacije sa 325 skojevaca, od čega 270 omladinki; 292 seljaka, 8 radnika, 25 đaka; 42 Hrvata i 283 Srbina. U to vrijeme bilo je 17 sela u kojima nisu postojale skojevske organizacije.[82]

Ocjenjujući rad omladine u kotaru Gospić Okružni komitet SKOJ-a za Liku u dopisu Kotarskom komitetu SKOJ-a Gospić od 5. 12. 1942. je istakao: »Pokraj nedostataka u vašem radu, vi ste uspjeli polučiti vidne rezultate. Sproveli ste izbore u predviđenom roku. (Misli se na izbore za NOO-e, op. aut). Preko SMG raskrinkali ste tuđe elemente, koji su se htjeli uvući u NOO-e. Uspjeli ste uhvatiti vezu sa omladinom u neoslobođenom dijelu kotara, formirati skojevske i organizacije SMG. Drugaricama iz Mušaluka, koje žele preći na oslobođeni teritorij možete dozvoliti, s tim, da vodite računa, da tamo još netko ostane na vezi sa oslobođenim teritorijem. Omladinki iz Mušaluka, koja želi u NOV odobrite odmah. Omladini iz Vukšića, koja želi da ide na sastanke u susjedna oslobođena sela, neka ide pod ilegalnim uslovima. Ali, ako se pojedinci kompromituju, onda neka idu u NOV. Naročitu pažnju posvetite organizacionom jačanju SMG u neoslobođenim selima i formiranju skojevskih jedinica gdje zato ima uslova.«[83]

U siječnju 1943. godine u Vrepcu je održano savjetovanje skojevaca kotara, kome su prisustvovali svi članovi općinskih rukovodstava, pročelnici skojevskih organizacija, svi skojevci izabrani u NOO-e, skojevci u odborima

81 Muzej Like, inv. broj 16.

82 1HRPH, Skoj, 23/2592.

83 IHRPH, Skoj, 23/2617.

USAOH-a i predstavnici jedinica NOV. Savjetovanje je dalo pozitivnu ocjenu 0 djelovanju SKOJ-a i odbora USAOH-a. Rečeno je da su se mladi uključili u pozadinske organizacije, NOO-e, radne čete, bataljone, brigade i u jedinice NOV.

Posebno je istaknuto da radne jedinice omladine rade na proizvodnji i sklanjaju žitarica. Tako su radne jedinice Vrepca, Zavoda, Pavlovca i Barleta za 1. bataljon 9. brigade Hrvatske sakupile i odnijele na položaj 176 kg slanine, 320 kg kruha, 85 pari čarapa, 28 pari rukavica, znatan broj šalova, pulovera, maja itd.[84]

Mladi kotara Gospić u takmičenju sa omladinom Korduna za 1. svibnja 1943. godine sakupili su 2.400 kg željeza, 207 vreća kore i 500 kg luga, zasjekli 30 borića za cijeđenje smole, posadili 200 vreća krompira, iskopali 94 jame za poljske zahode, zakopali 200 strvina, porušili 6 kilometara i 200 metara željezničke pruge na relaciji Lovinac—Perušić, iskopali 380 rovova za borce, srušili 30 neprijateljskih bunkera i 700 metara obrambenog zida. Za potrebe jedinica NOVJ omladina je obradila 20 jutara zemlje u proljetnoj sjetvi. Okrečila je 60 kuća i skloništa, te održala 28 sastanaka, kojima je prisustvovalo 988 mladih, i 19 skupova, kojima je prisustvovalo 706 pionira.[85]

Poslije kongresa USAOJ-a u Drvaru 1944, omladina u kotaru bila je veoma ponosna na zastavicu, koju je lička omladina osvojila na kongresu kao najuspješnija u novoj Jugoslaviji, svjesna da je i ona tome doprinijela.

U izvještaju Okružnom komitetu SKOJ-a Kotarski komitet SKOJ-a Gospić ističe: »Održali smo 15 sastanaka sa pionirima. Bilo je prisutno 325 pionira. Pioniri su naučili jedan skeč. Omladina je učinila posjet vojsci. Uručeno je 111 kg masti, 724 litre mlijeka, 89 kg kruha, 42 jaja, 1,5 kg putra, 8 kg krumpira, 27 pari čarapa, oprato je 2.003 para veša, okrpano 46 pari čarapa 1 odijela. U toj akciji učestvovalo je 216 mladih. Jedan dan radilo je 10 omladinki, koje su iznijele 235 sanduka municije. Šesnaest omladinki nosilo je dvojicu ranjenika — partizana 50 kilometara. Okopano je 50 dana oranja, gdje je učestvovalo 425 omladinki. Izvršeno je 406 kurirskih akcija.«[86]

Kretanje članstva i kotarska partijska konferencija polovicom 1944. godine

Kotarski komitet KPH Gospić brojio je 10 članova i to: radnika 3, seljaka 3, intelektualca 4; Hrvata 4, Srba 6; žena 1.

Kotarski komitet SKOJ-a Gospić imao je 7 članova. Svi su bili članovi KPJ: Srba 6, Hrvata 1. Kotarski komitet SKOJ-a vodio se kao jedna partijska ćelija. U njemu je radilo 6 žena i jedan muškarac.

Općinski komtiet Partije Medak imao je 9 članova. U šest partijskih ćelija bilo je 55 članova KPJ, radnika 1, seljaka 51, obrtnika 2, namještenika 1; Srba 57, Hrvata 1 i kandidata za člana KPJ 34.

Općinski komitet Lički Osik imao je 7 članova, tri partijske ćelije sa 22 člana KPJ, radnika 2, seljaka 19, namještenika 1; Hrvata 3, Srba 19 i 12 kandidata KPJ, žena 15.

84 IHRPH, Skoj, 23/2566.

85 IHRPH, Skoj, 23/2572.

86 Muzej Like, inv. broj 419.

Općinski komitet KPJ Gospić imao je 5 članova, 5 partijskih ćelija sa 31 članom KPJ, žena 15.

U organizacionoj šemi spominju se ćelije: Karlobag, Podgorje, Smiljan, ROC (Rajonski obavještajni centar), Kotarski NOO, komande mjesta i dr.[87]

Pregled iskazuje ukupno 170 članova KPJ i to: radnika 13, seljaka 141, obrtnika 3, namještenika 6, intelektualaca 7; Hrvata 30, Srba 140 i kandidata KPJ 59.

U svibnju 1944. godine u kotaru Gospić je 21 ćelija sa 148 članova KPJ, Hrvata 20, Srba 128; muških 116, ženskih 32; radnika 16, seljaka 116, bivših službenika 7, namještenika 1, srednjoškolaca 4.[88]

Mreža komiteta i ćelija u junu 1944. godine u kotaru izgledala je kako slijedi:

Kotarski komitet imao je 6 članova, radnika 3, srednjoškolaca 2, namještenika 1; Srba 4, Hrvata 2.

Općinski komitet Gospić imao je 2 ćelije i 14 članova KPJ, radnika 1, seljaka 13; Srba 13, Hrvata 1.

Općinski komitet Lički Osik imao je 5 ćelija i 31 člana KPJ — Hrvata 3, Srba 28; muških 21, ženskih 10.

Općinski komitet Medak imao je 6 ćelija i 50 članova KPJ — muških 34, ženskih 16; Srba 49, Hrvata 1.

Partijska organizacija Podgorje imala je 2 ćelije i 12 članova KPJ — muških 10, žena 2; Hrvata 8, Srba 4.

Ćelija Smiljan imala je 3 člana KPJ — muških 3, Hrvata 3.

Komanda mjesta Medak imala je 1 ćeliju, 7 članova KPJ, Srba 7.

Komanda mjesta Karlobag imala je članova KPJ 5 — Srba 3, Hrvata 2.

Partizanska četa imala je jednu ćeliju sa 9 članova KPJ, specijalna četa 9 članova KPJ i ROC ćeliju sa 3 člana.[89]

Treća (od 1940. četvrta) kotarska partijska konferencija održana je u Vrepcu u kolovozu 1944. godine pod šatorom, jer su seoski stambeni i drugi objekti bili spaljeni u poznatoj njemačkoj ofanzivi »Morgenštern«. Konferencija je radila u dva dijela — svečani i radni. Svečani dio održan je u prisustvu delegata i naroda. Dat je kulturno-prosvjetni program: pozorišni dio, horske recitacije pionira i omladine Vrepca, borbene partizanske pjesme i tjelovježba. Iako u vihoru rata, ugljenu i pepelu, svečani dio konferencije ostavio je snažan dojam na narod.

Konferenciji su prisustvovala 134 delegata, gotovo dvostruko više nego što je partijska organizacija kotara imala članstva pred ustanak.

Od 134 delegata 109 su Srbi, 25 Hrvati; 104 muškaraca i 30 žena. Iz raznih razloga konferenciji nisu prisustvovala 22 člana-delegata, što znači da je na konferenciju bilo pozvano 156 delegata. Ocjenjujući rad konferencije Okružni komitet KPH za Liku u pismu Kotarskom komitetu KPH Gospić istakao je da je konferencija kod članstva Partije ostavila »vrlo dobar utisak« i da je izabrala Kotarski komitet u koga su ušli svi stari članovi Komiteta.[90]

87 IHRPH, KP-247/1548.

88 IHRPH, KP-247/1548.

89 IHRPH, KP-247/1548.

90 Muzej Like, inv. broj 419.

U organizacionom referatu podnijetom konferenciji konstatovano je da se kotarska partijska organizacija u periodu od prošle konferencije učvrstila, brojčano porasla i kvalitativno ojačala.[91] Dok je u vrijeme održavanja Druge kotarske konferencije kotar Gospić imao 113 članova KPJ, u vrijeme ove konferencije imao je 156 članova KPJ, odnosno 43 člana više. Nacionalni sastav bio je: 27 Hrvata i 129 Srba. U kotaru su djelovala 4 općinska komiteta i 15 partijskih ćelija, dvije u komandama mjesta, jedna u partizanskoj četi i jedna u ROC-u. U kotaru je bilo 72 kandidata za člana KPJ. Referat je konstatirao da se nacionalni sastav poboljšao. U spomenuti broj nisu uvršteni članovi Partije koji su otišli na dužnosti van kotara ili u jedinice NOVJ. Taj broj iznosio je 52 člana KPJ. U vremnu od Druge do Treće konferencije poginulo je 8 članova.

Sve kotarske ustanove imale su svoje ćelije do polovice 1943. godine, kada su odlukom Kotarskog komiteta i nešto ranijim zaključcima Okružnog komiteta KPH za Liku rasformirane, a njihovo članstvo povezano sa seoskim i drugim ćelijama.

Ovakav potez nije slučajno učinjen. Partija je vodila revoluciju i izgrađivala sebe. Prema tadašnjim ocjenama partijskog rukovodstva to je bilo potrebno da bi se postiglo jače i svestranije ideološko i organizaciono izgrađivanje partijskog članstva, koje se ranije u sastavu kotarskih ustanova »jednostrano razvijalo zbog čega je slabije bila razvijena i partijnost. »Istovremeno su partijske ćelije na selu dobile pojačanje, jer su u njih ušli stariji i iskusniji članovi KPJ. Dalja praksa je pokazala da je jačanje seoskih partijskih ćelija na ovaj način učinilo kvalitetniji rad ostalih političkih i drugih organizacija i organa, posebno efikasniji rad NOO-a. Partijske organizacije su mogle studioznije da pristupe osposobljavanju organa vlasti za njihov efikasniji rad u ratnim uvjetima.

Partijsko prestrojavanje na spomenuti način uslijedilo je i prema zaključku Centralnog komiteta KPH. Centralni komitet je upozorio da stvaranje partijskih jedinica, ne samo u kotarskim, već i u općinskim institucijama, udaljava Partiju od svakodnevne stvarnosti i revolucionarnih potreba i zadataka. »Stvaranje ćelija po općinama, kočio je razvitak partijskih jedinica na selu i ometao njihovu aktivnost. Da bi se otklonile te smetnje i da bi naše seoske organizacije mogle razvijati punu aktivnost, treba odmah pristupiti stvaranju partijskih jedinica po selima — jedno selo sa njegovim zaselcima — jedna ćelija.«[92]

U zaseocima stvarala su se odjeljenja partijskih ćelija. Tendencija je bila da se Partija sasma približi masama, njihovim svakodnevnim potrebama i zadacima, koji su proizlazili iz datih uslova. Razvijanje rada Partije i masa i stvranje takve organizacijske postave stavilo je partijske ćelije u najneposredniji i najoperativniji položaj realizacije zadataka narodnooslobodilačke borbe. Tako su partijske ćelije postale osnovni subjekt i generator svih aktivnosti. One su morale držati sve konce u svojim rukama. Uz postojanje skojevskih i drugih organizacija, koje su na takvim principima mo-

91 IHRPH, KP-241/1087.

92 IHRPH, KP-230/57.

rale biti također organizirane, narodnooslobodilačka borba u kotaru uspješnije se razvijala i njeni tokovi su se svestranije i radikalnije usmjeravali prema sve većim uspjesima na frontu i u pozadini.

To je u stvari vrijeme kada su stvoreni općinski komiteti Partije, kojima je prvi i osnovni zadatak bio da organiziraju na tim principima partijske ćelije na svome području. U tome organizacijskom zahvatu posebno važno mjesto zauzimalo je pitanje rukovodećih kadrova u ćelijama. Jer, koliko je bilo teško i odgovorno provesti jednu ovakvu organizaciju, toliko je bilo još odgovornije pitanje kome dati u ruke partijsku ćeliju ili njeno odjeljenje. Zato Centralni komitet i drugi niži organi Partije zahtijevaju da se za sekretara ćelija i njihovih odjeljenja postave najbolji drugovi. Takav kriterij, pod kojim se podrazumijevaju sve najbolje vrline čovjeka, tražio se i za izbor članova općinskih komiteta. U sklopu reorganizacije partijske organizacije u kotaru bilo je nužno da se taj zahvat pravilno objasni članstvu Partije, što je učinjeno i shvaćeno kao stvarna potreba.

Na konferenciji je konstatirano da kotarska partijska organizacija, iako brojno jaka, nije uspjela da riješi sve zadatke postavljene od prethodne kotarske partijske konferencije. Kritika je upućena partijskoj ćeliji Smiljana, koja nije uspjela da proširi djelokrug svoga rada, niti da se omasovi iako su zato postojali uslovi. Konferencija je uputila dosta oštru kritiku i partijskim organizacijama koje se nisu dovoljno angažirale u okupiranom dijelu kotara. »Ostalo je mnogo pasivnog naroda u hrvatskim selima prema NOP-u, jer nije imao orijentacije, nije bio povezan s nama. Kotarski komitet je forsirao izvlačenje hrvatskih masa ispod utjecaja neprijatelja. Ne samo da nismo uspjeli izvući ispod neprijateljskog utjecaja, već jedan dio koji je bio uključen, zbog toga što se sa istima nije radilo i davalo perspektive za budućnost, ponovo su otišli k neprijatelju. Partijska organizacija Medak nije imala dovoljno inicijative za razbijanje četničke bande, razuvjeravanje i izvlačenje masa ispod četničkog utjecaja«, istaknuto je u referatu.

Partijsku djelatnost pratile su i druge slabosti. Jedna od njih je sektašenje. »Komunisti su mnoge kolebljive i neodlučne ljude nazivale banditima, selo banditsko i si. te su se od istih izolirali, ograničili se na jedan uski krug ljudi, koji su već dali krv za NOB. Takovim stavom i udaljavanjem od ljudi, nije se mogao očekivati uspjeh«, konstatirao je referat. Partijska organizacija kotara imala je sektaški odnos i prema JNOF-u u čiji djelokrug se nije uspjelo prenijeti težište političkog rada. Zato je kao glavni zadatak konferencija postavila osposobljavanje odbora JNOF-a uz maksimalni politički rad članova KPJ, posebno u aktiviranju hrvatskih masa u Jedinstvenoj narodnooslobodilačkoj fronti.

Za partijsku organizaciju kotara u 1943. i 1944. godini karakterističan je osjetan porast broja članstva, mada je to moglo biti i izraženije. Prijem u Partiju vršio se iz redova SKOJ-a i kandidata. Razvoj NOB-a u zemlji i kotaru, kapitulacija Italije, snažan razvoj jedinica NOVJ i njihovo naoružanje utjecali su na povećanje broja članstva u kotaru. Konferencija je ocijenila da se otišlo u drugu krajnost u pogledu omasovljavanja Partije. Blagi kriteriji omogućili su da se u Partiju primi veći broj članova, a da se nije vodilo računa o kvalitetu, političkoj spremnosti i perspektivama razvitka. Među njima bilo je i takvih koji nisu bili spremni da djeluju među masama. Zbog toga je bilo slučajeva isključenja iz Partije u općinama

Gospić, Lički Osik i Smiljan. Primjenjivale su se vrlo često i druge partijske kazne. Kazne su se primjenjivale za neredovito i netočno provođenje partijskih zadataka i stavova, za neborbenost, nesnalažljivost u radu itd. Organizacioni referat je među uspjesima partijskog rada spomenuo i prodor u Gospić, gdje su stvorene odgovarajuće organizacije: tri simpatizerska kružoka, tri skojevske grupe, narodnooslobodilački odbor, odbor AFŽ-a i vojni komitet među domobranima.[93]

U političkom referatu je izneseno da je prilikom »provale u partijske aktivnosti u gradu Gospiću, uhapšeno preko 200 simpatizera NOP-a. Veći dio ustaše su odagnale u koncentracione logore, a jedan dio je strijeljan. Međutim, ilegalni rad nije prestao. On se nastavio pod drugim okolnostima i metodama sa ljudima privrženim NOP-u.« U jednom od brojnih izvještaja, poslanih o stanju u Gospiću na slobodni teritorij, kaže se: »Veze sa Gospićem imamo na dvije strane. Jedna preko Novoga, a druga preko Smiljana i Bužima. U Gospiću smo uspjeli povezati nekoliko omladinki, koje rade i izdaju materijal. Povezali smo i jednu grupu žena simpatizera, koja također rade i propagiraju. Imamo posebno dvije veze za obavještenja, koje dobro funkcioniraju. U Brušane je došlo 250 civila bez oružja. Sve su stariji ljudi iz okoline Varaždina, jer pruga ne radi. Raspoloženje naroda u selu Rizvanuša je 90 posto prema nama. Narod u Novom nije oduševljen našim uspjesima i jedva čeka, kada će doći partizani, da i njih oslobode Boška, Marka i drugih bandita, koji sada idu od kuće do kuće i kažu da će u Novom ostati samo četiri kuće, a ostale će spaliti sve i poklati, jer da su svi partizani. Prije dva dana zaklali su kod Pipote u Kaniži lugara Kosović Ivana, te ga bacili u neku vodu. On je otac desetero nejake djece, koja su ostala bez igdje ičega. Ovim činom ustaše su izazvale veliko ogorčenje naroda i građanstva... Domobrani na Oštarijama prosjače od naroda i silom otimlju zadnji zalogaj. U ovoj ofanzivi istakli su se novopridošli drugovi iz Novoga i Rizvanuše, u prvoj borbi sa ustašama.

Raspoloženje naroda u Gospiću, a i u okolici u većini je na našoj strani. Dobro su obaviješteni o događajima.«[94]

Od ustanka pa do oslobođenja Partija je u kotaru organizirala udarne grupe, koje su imale zadatak da uništavaju saobraćajnice, komandni kadar, štabove neprijatelja i dr. Taj metod djelovanja unosio je demoralizaciju, nesigurnost i paniku u redove neprijatelja, a jačao snage NOP-a.

Ispravljanje grešaka u partijskoj djelatnosti bila je jedna od velikih odlika Partije. Kotarski komitet KPH Gospić zapazio je i slučajeve preuzimanja vlasti od nekih partijskih ćelija. Kad bi neki NOO na svojoj sjednici rješavao konkretna pitanja i probleme, članovi NOO-a, koji su bili članovi KPJ, bi isticali: To je riješila ćelija, ili komitet. Ostavimo to, to će riješiti ćelija, ili komitet itd. Takva praksa ostavljala je negativne tragove. Poslije toga u kotaru se partijska aktivnost usmjeravala na osamostaljivanje NOO-a u njihovom radu.

U 1943. i 1944. godini djelatnost partijske organizacije bila je veoma intenzivna. Partija je angažirala SKOJ, USAOH, AFŽ, NOO-e, komande mjesta i druge na zasijavanju što većih površina zemlje raznim usjevima. Narodno-

93 IHRPH, KP-247/1548.

94 IHRPH-K-111.

oslobodilačka borba se snažno proširila što je zahtijevalo veće količine hrane. Porasle su jedinice NOV, povećao se i broj izbjeglica. U kotaru je bilo oko 3.000 izbjeglica koje je trebalo smjestiti i prehraniti. Uz pomoć narodnih masa Partija je uspješno izvršila taj zadatak.

Upućena je od KK KPH Gospić životna parola da svaka osoba mora nešto zasijati. Tako je u stvari i bilo. Drugi bitan pothvat KK KPH i Kotarskog NOO-a Gospić je upisivanje narodnog zajma u kotaru. Zajam se naročito forsirao u neoslobođenom dijelu kotara s ciljem što šireg i čvršćeg vezivanja narodnih masa za NOB. Akcijom je sakupljeno 400.000 dinara i kuna narodnog zajma, uglavnom iz neoslobođenog dijela kotara. Sam grad Gospić sakupio je 100.000 dinara i kuna zajma.

Djelatnost partijske organizacije kotara na platformi jedinstvene narodnooslobodilačke fronte

Zaključkom Kotarskog komiteta KPH Gospić od 25. srpnja 1944. godine u svim selima kotara, osim u Bilaju, osnovani su seoski, a zatim općinski i Kotarski odbor JNOF-e. Organima JNOF-e data su uputstva za rad, a članovima Partije zadatak da na platformi JNOF-e razvijaju partijsku aktivnost. Istovremeno, to je važilo i za sve antifašističke organizacije, organe vlasti i ustanove NOP-a. Partija je stvarala široki narodni front bez koga nema uspješne i brže pobjede nad neprijateljem. U početku partijski rad u okviru JNOF-e išao je sporo, prvenstveno zbog sektašenja i neshvatanja uloge JNOF-e u narodnooslobodilačkoj borbi. Na tu negativnost upozorila je i kotarska partijska konferencija 1944. godine. Međutim, nije bilo sektašenja samo prema JNOF-i. Sektašilo se i prema Skoju. Mnoge partijske organizacije smatrale su sebe dostatnim, bez da postoje i druge organizacije.

Vodeći borbu za mobilizaciju svih postojećih i sposobnih snaga za NOP partijska organizacija se sa izuzetnim naporima borila protiv mobilizacije stanovništva u redove četnika i ustaša, ukazujući pri tome na životnu, historijsku štetnost i promašaj svih onih koji odlaze u redove neprijatelja.

Napori na tome planu dali su više moralnih rezultata. Bilo je dosta pojedinaca i grupa što se nisu odazvali u neprijateljske jedinice (Brušane, Rizvanuša, Lički Novi, Medak, Podgorje i dr).

Nove brige, stradanja i rad u završnoj fazi rata

Pred i u jesen 1943. zbilo se nekoliko značajnih događaja. Italija je kapitulirala, pa su mjesto Talijana došli Nijemci, a upravo na početku jeseni iste godine Šesta lička proleterska divizija krenula je na svoj dugi, borbeni put. Iako su mnogi Ličani žalili za odlaskom divizije, većina ih je bila ponosna što su joj Vrhovni štab i Vrhovni komandant NOVJ TITO povjerili velike zadatke. O tome kakova je bila situacija u kotaru doznajemo iz izvještaja Kotarskog komiteta KPH Gospić Okružnom komitetu KPH za Liku u kom, pored ostalog, piše: »Politička situacija u našem kotaru, može se reći da je prilična, pogotovo u onim selima koja su ranije oslobođena. Provalom Švaba u naš kotar, nije bilo nekog paničnog straha. Evakuacija je prilično uspjela (sve prilično, op. aut). Narod je hranu uglavnom sklonio ispred

neprijatelja. U novooslobođenim selima bila je zavladala panika i strah pred Švabama i ustašama prilikom povlačenja naše vojske. Prije dolaska Švaba u Gospić, narod u novooslobođenim selima dobro se držao. Bio je prilično raspoložen. Vjerovalo se da će Gospić sigurno pasti. Međutim, sada se u priličnoj mjeri kolebaju, pošto vide male snage oko Gospića. Prilikom prodora Nijemaca u Gospić narod je iz hrvatskih sela, a naročito iz općine Lički Osik bio izbjegao u većem broju, nego prvi put ispred ustaša, što je dokaz, da narod u sve većoj mjeri simpatiše našu narodnooslobodilačku borbu.

Raspoloženje naroda u Bilaju i Ribniku dosta je slabo. Kod kuće nisu ih dočekale nego žene, djeca i stari ljudi. Ljudi iz tih sela pobjegli su ispred naše vojske u Gospić. Nijemci su ubacili propagandu, da je partizanska vojska u Perušiću poklala sve muškarce.

U Metku se stanje protiv Nijemaca prilično izmijenilo. Narod Metka danas gleda sasma drugačije na partizane. Govorili su: 'Sada vidimo, da ste vi jedina vojska, koja se bori za narod. I zato trebamo uzeti svi puške da se borimo protiv te tiranije'. Što se tiče situacije u Gospiću, može se reći, da narod nema ni malo povjerenja ni u ustaše ni u Nijemce ... Sa oslobođenjem Karlobaga situacija se popravila. Raspoloženje naroda je dobro. Partijska organizacija Podgorja na vrijeme reagira na svaku neprijateljsku propagandu.. .«[95]

Borba, rad i život morali su se nastaviti bez obzira na koncentraciju snaga neprijatelja.

Neprijateljska propaganda je jačala. U njoj su četnici prednjačili. Kruže njihove glasine: Tito je mudriji od Pavelića. On će pametnije istrijebiti Srbe. Ustaše pjevaju: Lako nama s vama ratovati, kad su naši komandanti vaši.[96] U takvoj situaciji morala se znatno više aktivirati partijska agitacija i propaganda protiv novog neprijatelja i njegovih parola. Partija je istupila sa stavom: Nijemcima ćemo dati lekciju kao i Talijanima. Napori Partije rezultiraju formiranjem 35. divizije NOVJ i drugih područnih jedinica. Omladinci i omladinke svakodnevno odlaze dobrovoljno u jedinice NOVJ. Prve pobjedonosne bitke 35. divizije ohrabruju NOP u kotaru i Lici. Tridesetpeta divizija postaje adekvatna zamjena za 6. diviziju.

Tokom avgusta 1943. godine intenzivno se radilo na pripremama za napad jedinica NOVJ na Gospić. Međutim, od toga napada se odustalo zbog kapitulacije Italije i prodora Njemaca u Liku i kotar Gospić. Snage jedinica NOVJ bile su usmjerene na razoružanje talijanskih vojnih snaga u Dalmaciji, Primorju i Istri. Tada je došlo do tješnjeg i šireg povezivanja Like sa Dalmacijom, Primorjem, Istrom i šire što je imalo višestruko značenje za daljnji uspješniji razvoj NOP-a i pobjede nad njemačkim snagama u spomenutim rajonima.

Kapitulacija Italije bio je događaj od velike važnosti, kako za savezničke snage — antihitlerove koalicije, tako prvenstveno za NOP u Jugoslaviji. Povodom toga događaja došlo je do masovnijeg razvoja NOP-a u dijelu kotara — Podgorju, gdje su talijanske snage uz pomoć kvislinga usporavale razvoj oslobodilačkog pokreta.

95 IHRPH, KP-132/590.

96 IHRPH, KP-240/991.

Četverogodišnja borba u kotaru bila je prožeta i borbom protiv dezerterstva. Čim bi se neki vojnik-partizan pojavio kod svojih roditelja, partijska, skojevska i druge organizacije utvrđivale su ispravnost njegova boravka izvan operativne jedinice. Ako ne bi imao ispravna dokumenta, zahtijevalo se da se odmah vrati u svoju jedinicu. Bilo je dosta slučajeva da se svi nisu javljali u prvobitne jedinice, već su odlazili u druge jedinice, tražeći gdje je lakše, sigurnije i si. Iz nekih jedinica 35. divizije odlazili su u »Plavi Jadran«. Kotarski komitet KPH Gospić u povodu toga uputio je pismo općinskim komitetima i upozorio: »U zadnje vrijeme zapaža se, da se poneki partizani ne vraćaju u svoje jedinice pravovremeno. Zato treba vaš komitet preko partijskih organizacija saznati za takve partizane koji samovoljno produžuju sebi odsustvo i preko komandi mjesta nastojati, da se pošalju i vrate u svoje jedinice, makar i putem straže.«[97]

Kotar Gospić, prije svega njegov oslobođeni teritorij, bio je stalno izložen neprijateljskim napadima i ofanzivama različitih razmjera. Otuda i česta razaranja narodne privrede.

Cilj neprijatelja je bio i ekonomski uništiti baze NOP-a i potom čekati da ustanici padnu na koljena. Iznenadni napadi neprijatelja iz Gospića, Karlobaga, Metka, Perušića, Lo vinca i iz drugih mjesta svakodnevno su nanosili udarce i stradanja narodu oslobođenog teritorija.

Posebno teška razaranja i velike žrtve doživjeli su Mogorić, Pavlovac, Vrebac, Barlete i Ostrvica za vrijeme neprijateljske operacije »Morgenstern« na slobodnu teritoriju Like u proljeće 1944. godine. Teška situacija odvijala se u evakuaciji stanovništva i njegovog života u zbjegovima. Dvanaestog maja 1944. godine u kotar Gospić (predjele Velebita) iz Srednje Gore prebačeno je oko 12 000 građana. U prihvatu, obezbeđenju i ishrani veliku ulogu odigrale su partijske, skojevske, USAOH, AFŽ, narodnooslobodilački odbori i druge institucije i organizacije NOP-a. Ovom ofanzivom Lika i kotar Gospić bili su opustošeni, ali ne i pokoreni. Ostala je Partija i narod, sa čvrstim uvjerenjem da će prebroditi poteškoće koje su ofanzivom izazvane. Već u prvim danima lipnja 1944. godine održana je kotarska konferencija narodnooslobodilačkih odbora na kojoj su izneseni nepotpuni podaci o posljedicama ofanzive. Potpuno je uništeno 795 stambenih, gospodarskih, javnih i drugih objekata. Opljačkano je 17 vagona hrane. Neprijatelj je odagnao 297 konja ili 148 pari zaprege, 583 goveda, 2.892 komada (grla) sitne stoke, 654 svinja itd. Ekonomska situacija u mnogim domaćinstvima bila je takva da je Kotarski komitet KPH Gospić molio Zadarski partizanski odred da provede akciju dobrovoljnog prikupljanja sitne stoke radi obnove stočnog fonda i uzdržavanja porodica koje su ostale bez stoke. Ubrzo je u Liku preko Velebita dognato 200 grla sitne stoke — ovaca i koza. Akcija pomaganja stanovništva kotara trajala je na području Podgorja do oslobođenja.

To je bila prava i životna ratna solidarnost koju je njegovala Partija i bez koje se nije moglo uspješno voditi narodnooslobodilačka borba. Neprijatelj je ofanzivom osiromašio ionako ekonomski oslabljeni i iscrpljeni teritorij kotara. Neprijateljske snage u kotaru bile su vrlo jake. Njima nije bilo lako odolijevati.

97 Muzej Like, inv. broj 193.

I poslije pada Italije situacija na području kotara bila je izuzetno teška. U takvim uvjetima Partija je morala ulagati krajnje napore da narodnooslobodilačku borbu dalje uspješno razvija, da održi moral stanovništva i u svemu istraje. Tada joj se nametnulo nekoliko veoma teških problema koje je sa ostalim snagama NOP-a moralo brzo rješavati. To su prije svega: obnova i izgradnja porušenih i spaljenih objekata, razvoj i jačanje jedinica NOV, prehrana naroda, izbjeglica, jedinica i ustanova, posebno bolnica, borba protiv neprijatelja i njegove prapagande, koja je zadavala mnogo problema, zaštita zdravlja stanovništva, jačanje političkog utjecaja u selima oko Gospića i brza obnova stočnog fonda (zatečeni stočni fond u kotaru početkom ustanka bio jedan od bitnih faktora za uspješan razvoj NOP-a).

U teškoj ekonomskoj situaciji u kotaru se kontinuirano nalazilo nekoliko hiljada izbjeglica koje je trebalo hraniti, a hrane nije bilo ni za domaće stanovništvo. Partija je i tu našla izlaz. Naime, oko 1.500 stanovnika kotara, zbog opasnosti pomora od gladi, evakuirano je na Kordun sa ostalim ličkim narodom.

To je umnogome pomoglo da se ublaži problem gladi u kotaru. U rješavanju tih i drugih problema, naročito po pitanjima obnove i izgradnje, oslonac je tražen i na neoslobođenom dijelu kotara, gdje su još postojale mogućnosti ekonomske egzistencije. Akcioni odbori, ilegalci i simpatizeri učinili su veliki doprinos u prikupljanju lijekova, živežnih namirnica, odjevnih predmeta, oružja, građevinskog materijala i drugih potrepština koje su pomogle ekonomskom oživljavanju, uz napore koji su se činili na oslobođenom teritoriju. U isto vrijeme, dok su se činili napori za ekonomsko oživljavanje, partijske organizacije vodile su upornu borbu i sa veoma agresivnom propagandom Nijemaca, ustaša i četnika protiv NOP-a, koja je imala izvjesnog uticaja na kolebljivce kojih je uvijek bilo.

Poslije sporazuma Tito—šubašić kod naroda je zavladao strah da će kralj i vlada u Londonu izigrati NOP. Zato su partijske organizacije u kotaru odmah pristupile tumačenju toga sporazuma kao velikog uspjeha NOP-a.

Uporna i kontinuirana politika Partije u kotaru pridobila je nove snage za NOP i dovela postepeno do podnošljivije ekonomske situacije u kotaru. Kotarski komitet i Kotarski NOO donose odluku da se sa raspoloživim snagama krene u obnovu razorene privrede kotara. Odluka je donešena na zajedničkoj sjednici oba foruma, krajem lipnja 1944. godine u Vrepcu.

U selima se izvršio popis svih sposobnih ljudi za obnovu. Organizirane su građevinske ekipe (zidari, tesari i drugi). Radne brigade omladine i ostalih sposobnih građana sjekle su građu u Sredogorju i Velebitu. Do jeseni 1944. godine u kotaru je izgrađeno na stotine novih objekata za stanovanje, gospodarski objekti, škole, bolnice, skloništa, zemunice, mostovi i dr. I politička situacija se popravila. Raspoloženju naroda doprinijela je i situacija na frontovima Evrope gdje su Nijemci gubili bitku za bitkom. Djelatnost Partije na širem planu, u okviru JNOF-e, pokazala je svoju praktičnu i revolucionarnu vrijednost na rješavanju konkretnih životnih pitanja.

U svakodnevnim akcijama hrvatski i srpski narod stvarao je bratstvo i jedinstvo i nije se dao pokolebati, što je nagonilo domaće izdajnike da poduzimaju represivne mjere protiv stanovništva neoslobođenog dijela kotara. U izvještaju Okružnom komitetu KPH za Liku o tome je Kotarski komitet, pored ostalog, pisao: »Političko stanje u hrvatskim selima je slijedeće: Neprijatelj je u posljednjih deset dana pojačao teror nad našim

simpatizerima. Slučaj u općini Smiljan, gdje se banda bacila na pljačku i zlostavljanje naroda. Naše partizanske familije su tukli i govorili: 'Kod vlaha nema više ništa za pljačku. Sada ćemo Hrvate pljačkati'. Isto tako propagiraju, da su se četnici složili s partizanima da ubijaju hrvatski narod.

Na sve te njihove propagande narod govori da oni to rade pred svoju propast, koja je neizbježna. I narod im ne vjeruje. S punim povjerenjem dočekuje naše snage... U centru Gospića nastala je strašna demoralizacija neprijatelja, pa i naroda zbog savezničkog bombardovanja. Čim se svanjiva sve bježi iz grada«.[98]

Od kapitulacije Italije partijska organizacija sprovela je mobilizaciju svih sposobnih snaga za jedinice NOV. Uspjeh je bio iznad očekivanja. Mnogi omladinci i omlainke sa slobodnog i neoslobođenog dijela kotara otišli su u jedinice 35. divizije, Zadarski odred i odred »Plavi Jadran«. U sukobu sa partizanskim snagama Nijemci su pretrpjeli mnoge poraze u Lici i kotaru, što je doprinosilo većem povjerenju naroda u NOP i uspješnijem radu Partije, antifašističkih organizacija i organa vlasti. Nasuprot tome u redovima četnika i ustaša dolazi do panike i međusobnih obračuna. Na svim ulazima u Gospić postavljaju se dvostruka i trostruka mitraljeska gnijezda. Nitko nije mogao van ni unutra, osim u slučaju savezničkog bombardovanja. Međutim, ni to ilegalcima i simpatizerima NOP-a nije priječilo put, iako ga je znatno smanjivalo i ometalo. Oni su svojim kanalima redovno izvještavali Kotarski komitet o stanju u gradu. Svakog sumnjivog ustaše su kažnjavale smrću. U tim danima strijeljale su oko 80 građana za koje su sumnjali da su simpatizeri NOP-a.

Partija se istrajno borila i brinula za svakog čovjeka koji je u obruču neprijatelja mogao postati njegov plijen i žrtva.

Kotarski komitet KPH i Kotarski NOO Gospić donose odluku o evakuaciji svih ugroženih stanovnika iz okupiranih dijelova na slobodni teritorij. Ta evakuacija odvijala se pod veoma teškim atmosferskim, političkim i vojnim previranjima i sukobima. Zima, glad i tifus 1944/45. godine stvarali su svojevrsne tegobe. Neki su se pitali kako da krenu u područja zaražena tifusom. Pa ipak kretali su jer je kod ustaša i četnika bilo gore od tifusa. Oštra i nemilosrdna borba protiv četništva također je stalan zadatak Partije. Iako ni četništvo ni ustaštvo nisu napuštali svoje metode borbe sa ciljem da raspale sukob između srpskog i hrvatskog naroda, ipak je pobijedila linija KPJ, odnosno politika bratstva i jedinstva.

Žetva u ljeto 1944. godine bila je jedna od najtežih ratnih žetvi u kotaru. Trebalo je onemogućiti neprijatelja da je opljačka. Aktivirane su omladinske radne brigade, koje su zajedno sa NOO-ima i JNOF-om organizirale ovaj važan posao. Radilo se i noću. Zadatak je izvršen s potpunim uspjehom. Žetva je uspjela, a žito sakupljeno.

Partija je stalno radila i na organizacionom i kadrovskom jačanju organa vlasti. Kada je ZAVNOH donio odluku da se pri NOO-ima organiizraju odjeli kao sektori djelatnosti, na tome pitanju maksimalno su se angažirale partijske organizacije kotara. Na kotarskom partijskom savjetovanju u jesen 1944. godine ocijenjeno je da su Partija i JNOF-a uspjele organizirati i kadrovski više nego ikada ojačati NOO-e. To je bila i historijska nužda. Što se išlo

98 IHRPH, KP-240/1047.

dalje u razvoju revolucije i što se bližio kraj njenom oružanom dijelu, to su zadaci postajali složeniji.

Za njihovo rješavanje u interesu nastavka revolucionarnih tokova trebalo je imati adekvatnu vlast. Bilo je u tome i teškoća jer se jedan broj partijskih ćelija sporo prilagođava novim metodama rada Partije u okviru JNOF-e.

Pred kraj rata partijske organizacije su se angažirale i u radu na organiziranju narodne milicije, prije svega da se u organe i jedinice narodne milicije odaberu najodaniji i najiskusniji kadrovi ponikli u redovima NOP-a i jedinicama NOVJ. Jer, za čišćenje terena, održavanje reda i mira, kao i za obezbjeđenje rada narodne vlasti trebali su odani i iskusni kadrovi što se u kotaru, a i šire, pokazalo posve ispravnim. U vezi s tim Partija je poklanjala veliku pažnju i formiranju jedinica KNOJ-a u koje su, također po partijskim kriterijima, regrutovani sposobni i odvažni kadrovi.

Krajem 1944. i početkom 1945. godine u kotaru su Partija, antifašističke organizacije i organi narodne vlasti organizirali masovne demonstracije u vezi sa izjavom kralja Petra. Bio je to energičan otpor svakoj, a posebno kraljevskoj buržoaskoj vlasti. Srpski i hrvatski narod kotara, koji je prešao kroz scile i haribde, kroz trnovite puteve stravičnog rata za slobodu, bratstvo i jedinstvo, ostao je masovno uz Partiju i Tita.

U siječnju i veljači 1945. godine partijske organizacije organizirale su veliku akciju prikupljanja hrane. U zajednički fond sa ostalim kotarevima Like sakupljeno je 370.143 kg žita i krumpira, 1.059 komada krupne i sitne stoke i 373.824 kg stočne hrane.

I u radu na obnovi ličke pruge, koja je u toku rata razrušena, partijske organizacije su dale značajan doprinos.

Kotarski komitet i Kotarski NOO Gospić organizirali su građevinske ekipe, omladinske radne čete i brigade, kao i čitav narod za obnovu ove pruge. Taj posao je bio izuzetno naporan, ali su pripreme za finiš akcije vrlo dobro izvršene i, kad su se za to stvorili uvjeti, dionica razrušene pruge brzo je osposobljena za promet.

Poslije oslobođenja Gospića, 4. travnja 1945. godine, partijske organizacije angažirale su se i u radu na provođenju agrarne reforme i kolonizacije, kao i na obnovi privrede i vraćanju stanovništva u normalne životne tokove. Planski i na dužu stazu pristupilo se izgradnji stambenih objekata, škola, mostova, cesta, putova, gospodarskih i drugih objekata.

Na dan 30. prosinca 1944. godine partijska organizacija kotara Gospić imala je 23 partijske ćelije sa 169 članova KPJ. Među njima bilo je 13 radnika, 141 seljak, 3 obrtnika, 6 namještenika, 7 intelektualaca; 44 Hrvata, 125 Srba i 40 žena. Kandidata za članove KPJ bilo je 59."

Čime se sve bavila kotarska partijska organizacija najbolje ćemo vidjeti ako citiramo dijelove plana rada Kotarskog komiteta od 30. prosinca 1944. godine. Plan je rađen po sektorima — politički, agitacija i propaganda, organizacioni, općinski komiteti, partijske ćelije, NOO-i, AFŽ, omladinski sektor i komande mjesta. U vezi sa političkim sektorom rada planirano je:

Bez obzira na to što u planu rada Kotarskog komiteta ima improvizacija, iz njegovog sadržaja može se vidjeti u koje je sve pore tadašnjeg života ulazila Partija. Bitna stvar u metodu rada Partije bila je širina djelovanja

99 IHRPH, KP-242/1164.

u masama u okviru Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte za ciljeve NOP-a. Planu bi se moglo prigovoriti da je vrlo malo tretirao obavezu i djelatnost Partije na neoslobođenom dijelu kotara, posebno u gradu Gospiću. Međutim, to ne znači da ranije uspostavljeni odnosi i veze sa neoslobođenim dijelovima kotara nisu funkcionirale. Funkcionirale su i te kako jer su se vrlo dobro od početka ustanka uhodale.

Četvrtog aprila 1945. godine, kada je kotar Gospić oslobođen, hrvatski i srpski narod slavio je pobjedu ostvarenja svojih vjekovnih težnji da u slobodnoj zemlji živi slobodno, složno i bratski. Te tekovine su ga stajale mnogo stradanja i mnogo žrtava. I materijalna šteta bila je ogromna: porušeno je i spaljeno 3.636 kuća za stanovanja, 4.841 gospodarska zgrada, 101 javni objekat i školska zgrada. Ubijeno je i opljačkano 1.686 konja, 6.115 goveda, 36.940 ovaca i koza, 2.761 svinja, te 192.338 tona ljudske i 234.112 tona stočne hrane itd.[100]

Komunistička partija Jugoslavije na području ratnog kotara Gospić, uostalom kao i u čitavoj Jugoslaviji, ostvarila je svoju historijsku ulogu, eksponirala se kao sposoban, revolucionarni odred radničke klase i najširih slojeva naroda. Stekla je izuzetno veliki ugled i povjerenje naroda, vođena i inspirirana svojom legendom — Titom. Kao takva nastavila je uspješno da vodi narode Jugoslavije u obnovu ratom razorene privrede i u izgradnju novog političkog sistema na tekovinama revolucije.

Damjan De ni Vujnović

Neka sjećanja o organizaciji KPJ i njenom djelovanju u Divoselu do ustanka 1941. godine

Uticaj komunističkih ideja počinje u Divoselu 1933/34. godine, a nosioci su đaci gospićkih škola. Od njih 35 ima i nekoliko seljaka obuhvaćenih partijskim radom. Idućih godina organizacija predstavlja najznačajniji politički faktor u Divoselu. Te godine komunisti preuzimaju u svoje ruke Prosvjetni dom, Sokolsko društvo a 22. maja 1938. godine vodstvo SDS i za sekretara biraju Damjana Vujnovića. Postoji izvještaj sreskog načelnika banskoj upravi o tome da su komunisti Divosela preuzeli vodstvo stranke u svoje ruke.

1939. godine raspušta se Sokolsko društvo po direktivi drugova iz Gospića, jer je po njima njegovo postojanje odudaralo od političke situacije u selu. Zato su nam prije polaska na takmičenje na slet u Sušak preko Vlade Radakovića poručili znajući da je postojala realna mogućnost da osvojimo prvo mjesto, da to ne bi bilo dobro s obzirom da bi onda reakcija Gospića to iskoristila i time negirali uticaj i rad KP u selu. Profesor Branko Stanić sreo

100 Zavod za statistiku općine Gospić.

je poslije sleta kod Jasikovca Damjana Vujnovića i pitao ga šta je to bilo u Sušaku i šta se to događa u Divoselu. Ovaj mu je odgovorio da je za sve kriv pop Dane. Naime, za to raspuštanje imali smo dobar povod i motivaciju. Juna ili jula 1939. održava se sokolski slet župa Sušak — Rijeka. Rukovodioci su bili Polić i Boras. Pop Dane Obradović iz Ostrvice, čelnik njihove čete, donosi ovim u župu jagnje kao poklon. Time je bilo odlučeno kome će pripasti vijenac. Neosporno je da je četa iz Ostrvice imala dobar sastav i već nosila prelazni vijenac, ali ovim jagnjctom su trebali i ovaj put pobijediti. Stevo i Damjan Vujnović saznali su za to podmićivanje, organizirali su nenastupanje oko 8 četa, među kojima i iz Divosela. Slet je krnj održan. Polić i Boras vršili su veliki pritisak i prijetili da nam neće omogućiti povratak vozom kući, ali ništa im nije pomoglo. Vrativši se kući raspustili smo i društvo i četu, koje je potpuno bilo u našim rukama, a naročito smo imali uticaj na podmladak kojim je rukovodio Stevo Vujnović. O tom uticaju vrlo lijepo priča Nikola Stanić, učitelj u penziji, koji je tada bio u podmlatku. Nastavljamo uspješno rad s podmlatkom kroz organizaciju SKOJ-a pa su svi stupili u NOB 1941. godine.

Prva okružna konferencija KPH za Liku održana je 20. jula 1940. godine na Plitvicama, a ne agusta kako u nekim publikacijama piše. To se vidi i iz izvještaja sreskog načelnika u Gospiću, koji pod pov. broj 1945/40. dana 9. 08. 1940. godine, banskoj vlasti Banovine Hrvatske u predmetu: »Suzbijanje komunizma u mjesecu srpnju« — u toku mjeseca srpnja tekuće godine komunistička djelatnost na području sreza Gospić iscrpila se samo jednom i to rasturanje zabranjenih letaka pod naslovom »Seljacima, radnicima, cijelom radnom narodu« s potpisom Okružni komitet Komunističke partije za Liku. Izvještaj po ovom predložen je Naslovu dana 26. 07. 1940. godine pov. broj 1415—1940. sreski načelnik, potpis.

Na Prvoj okružnoj partijskoj konferenciji za Liku komuniste Divosela predstavljali su: Vlado Radaković, Đuro Potkonjak, učitelj i Jovo Plećaš, preparandist.

Po završetku konferencije. Okružni komitet KPH za Liku donosi odluku da se u Divoselu zbog brojnosti komunista i njihovog uticaja izabere Mjesni partijski komitet.

Za sekretara je izabran Damjan Vujnović koji se nalazio na odsluženju vojnog roka, a koji se 1. augusta vraća. Vlado Radaković prenosi Damjanu Vujnoviću da se u vezi s tim poveže s Milom Počučom, članom OK komiteta radi daljnjih uputstava, što čini 2. 8. 1940. godine, a 3. 8. 1940. formira se Mjesni komitet od 3 člana, a kasnije proširuje na 5 članova. Organizira se 5 ćelija s 25 članova. Sekretari ćelija bili su članovi Komiteta.

U toku 1938. i slijedećih godina partijski rad je masovan. Iako u Divoselu nemamo organizaciju od augusta 1940. godine na principu ćelija, komunisti se međusobno znaju i povezuju. Skoro svi đaci koji idu u gimnaziju i preparandiju obuhvaćeni su komunističkim radom.

U Divoselu sve se češće organizuju priredbe u Prosvjetnom domu. Dajemo razne komade kao Sluga Jernej, Voda sa planine, gdje smo uspjeli dovesti predstavnika i zastupnika HSS-a iz Gospića Ivana Murkovića. Organizujemo saradnju s okolnim selima, a naročito s Ličkim Novim. U jesen 1940. godine dajemo priredbu i u selu Mogorić, komad Voda sa planine. U jesen 1940. proučavamo istoriju SKPB, prve tri glave, a četvrtu smo preskočili, jer je nismo razumjeli, i prešli na daljnje glave.

Obrađivali smo i čitali i druge dostupne materijale kao: Seljačko kolo, Srp i čekić, Politički vjesnik, Proleter, Stožer, Seljačka misao. Nova riječ, Naše novine, Naša brazda, Pečat, Kultura, Izraz, Marksov brimer, Maksima Gorkog Mati, Travena itd.

U septembru 1940. godine u Gospiću je održana Kotarska partijska konferencija u advokatskoj kancelariji Nedeljka Žakule, gdje je izabran kotarski komitet. Organizaciju Divosela predstavljali su Damjan Vujnović, Đuro Obradović Dacin i Simo Počuča. Na početku konferencije Nedeljko Žakula je uz osmijeh kazao da u slučaju nailaska policije kažemo da smo došli po pravne savjete kod njih jer su tu bili advokati Jakov Blažević i Đuro Stanković, a nas je na skupu bilo oko 20. Malo neubjedljivo opravdanje.

U jesen 1940. održan je i jedan širi političko-frontovski sastanak u Divoselu na mjestu Šedrvan. Tu je uglavnom Jakov Blažević iznosio političku situaciju i obrazlagao zadatk koji stoje pred nama. U oktobru našu organizaciju obilazi i Marko Orešković a poslije nas odlazi u Smiljan.

U jesen 1940. formiran je i Kotarski komitet SKOJ-a. Skojevsku organizaciju iz Divosela predstavljali su omladinci Nikola Trošelj i Mile Jerković, limar. U Divoselu je formiran i Mjesni komitet SKOJ-a.

U septembru 1940. godine vodimo akciju za prikupljanje pomoći u hrani i odjeći bivšim španskim borcima koji se nalaze u logoru u Francuskoj. Akcija je dobro uspjela. Prikupljeni materijal prevezao je u seljačkim kolima Janko Vujnović i predao ga Jakovu Blaževiću.

O toj akciji sreski načelnik u Gospiću 4. X 1940. godine pod brojem 1826/ /1940. obavještava vlast Banovine Hrvatske i kaže da se djelatnost komunista na području sreza u toku mjeseca rujna ispoljila u rasturanju letaka» saopćenje o položaju bivših španskih boraca« od kojeg je jedan primjerak pronađen 13. 9. 1940. godine pokraj puta za Divoselo.

Od 1938. godine pa nadalje Prvi maj i 7. oktobar Dan oktobarske revolucije komunisti Divosela proslavljali su ispisivanjem parola na određenim vidnim mjestima kao i postavljanjem crvenih zastava.

Tih godina predstavnici građanskih partija teže se usuđuju i pod žandarskom zaštitom zalaziti u Divoselo.

U martu 1941. godine dobio sam poziv za rezervu u vojsku. Znao sam za direktivu da se komunisti trebaju boriti. Znajući političku situaciju, stanje u vojsci i o građenju utvrda po pričanju rezervista smatrao sam da je nepotrebno ići u rat pa sam se kao disciplinovan član obratio drugovima iz OK u vezi toga. Odgovorili su da trebam ići, da je takva direktiva, a dužnost sekretara da predam drugu koji nema vojnu obavezu.

Dužnost sam predao Jovi Plećašu Savinom, tek svršenom učitelju. U rezervu sam pošao s bratom Milom, koji je pao u zarobljeništvo. Brat Stevo se već ranije nalazio u rezervi. Stevo i ja uspjeli smo pobjeći iz zarobljeništva — Stevo iz logora u Doboju, a ja s Ilidže.

Prvih dana maja 1941. vraćam se kući i preuzimam dužnost sekretara komiteta. Jovo Plećaš me obavještava da za 1. maj nisu ložili vatre ni vješali zastave i pisali parole, jer nisu imali vezu s Okružnim komitetom, a na svoju ruku nisu se usudili plašeći se i represalija od strane ustaša i Talijana ako bi to samo bilo u Divoselu.

Od Vlade Radakovića sam saznao da pretpostavlja da se Mile Počuča nalazi u Divoselu kod sestre, ali da nije mogao uspostaviti s njim vezu, jer da sestra uvijek kaže da nije kod nje. Za Jakova Blaževića rekao je da pret-

postavlja da se nalazi u Smiljanu. Nakon tog saznanja poslao sam Vladu kod Mile Jerkovića, skojevca, inače sestrića Mile Počuče, da mu prenese da sam se vratio iz vojske i da tražim direktive za daljnji rad. Poslije toga Mile Počuča došao je k meni i o tome obavijestio Jakova Blaževića. Oni su poslije toga donijeli odluku da sjedište Okružnog komiteta bude u Divoselu u kući moga oca Janka Vujnovića.

Tu su kao veza KP dolazili Raša Stanisavljević, član OK Karlovca, Milo Popović, željeznički činovnik, poslije rata novinar, kao i drugi, a najviše je dolazila Jakovljeva sestra Slava kao kurir.

10. 4. 1941. godine ustaše su u Gospiću preuzele vlasti i već 11. 4. 1941. skoro svi Srbi u gradu bili su uhapšeni. 24. 4. 1941. godine u Divoselu je uhapšen Nikola Ribar, koji je blizu Jasikovca uspio iskočiti iz kamiona, ali su ga ustaše u bijegu ubile.

7. juna 1941. godine 25 ustaša dolazi u Divoselo i formiraju ustaški stan s povjerenikom Lukom Pavelićem iz Smiljana. U to vrijeme proširuje se partijska i skojevska organizacija. Organizujemo jedan širi sastanak skojevaca i omladinaca, njih oko 50, u mjestu Kamenjuša gdje se Jakov prvi put poslije okupacije pojavljuje na širem sastanku kod nas. Iako je za njim raspisana potjernica, znao je da ga nitko neće ovdje izdati.

U isto vrijeme Stepinac kroz crkvu i klerikalnu štampu u listu »Hrvatski glas«, a Budak, Lorković, Zanić, dr. Puk, Viktor Gutić i drugi širom NDH drže zborove s jednim jedinim ciljem da uvjere hrvatski narod kako Srbe treba istrijebiti ne birajući sredstva.

Mile Budak kaže da cijeli poglavnikov rad nije ništa drugo do providnost božija i u ime toga boga on poziva na klanje. Osnovna mu je parola klanje i Srbe na vrbe. U Gospiću na zboru Mile Budak izjavljuje »Jedan dio Srba ćemo pobiti, drugo raseliti, a treći prevesti u katoličanstvo i tako ih pretopiti u Hrvate«. U Gospiću po tom pitanju prednjači katiheta Nikola Mašić, koji kaže da Srbe treba zauvijek očistiti. Mirno je doživio starost u Gospiću poslije rata. Marko Orešković na partijskom sastanku 1941. godine govori upravo o takvim i sličnim klerikalcima najvećem otrovu za narod, jer zloupotrebljavaju njegova vjerska osjećanja.

Nisu zaostajali ni katiheta Vladimir Kargačin i kapelan Ivan Mihalić.

Situacija je teška, ali pripreme za ustanak odvijaju se sve intenzivnije. Mile Počuča i Damjan Vujnović 15—20 dana prije ustanka, odnosno sredinom jula, odlaze u Počitelj gdje u dva navrata organiziraju sastanak s nekoliko ljudi u vezi ustanka. Na sastanku su bili prisutni: Nikola Došen Mišanov, Milan Došen, Mićo Ivančević, Milan Vitas, student, Petar Ljuština i Gojko Uzelac.

Mile Počuča prelazi preko pruge u sela Vrebac, Mogorić, Srednju Goru, a Jakov obilazi Smiljan, Bužim itd.

Janko Vujnović sa Stevom i Denijem pravi sklonište ispod stoga sijena u svojoj kotarini. Tu se smješta tehnika OK KPH, a ponekad se i prenoći.

Narod je zaplašen a i pojedini komunisti što nije ni čudo. Branko Radaković govori da se ne treba boriti jer će ruski avioni pobijediti Nijemce bacajući štruce — žemičke na Njemačku koja je navodno gladna. To govori koliko je malo poznata opća situacija. Poslije gine u partizanima.

Marko Počuča, student prava, jedan među (najstarijim komunistima, kome ustaše hapse ii ubijaju brata Milana, učitelja u Papuči, i nakon upozorenja sekretara komiteta da mora ostati na terenu iz straha i pod pritiskom porodice

bježi za Srbiju, dospijeva u zarobljeništvo, a otuda u francuski pokret otpora.

Učitelj Đuro Potkonjak, isto tako jedan među starijim članovima KP, ne povezuje se s Milom Počučom iako je znao da je tu u Divoselu, već odlazi u Slavoniju gdje je ranije službovao kao učitelj i gdje ostaje sve do kapitulacije Italije. Đuro Potkonjak je održavao vezu s partijom, bio hapšen, bio i u domobranima, a od 1943. godine u partizanima.

Đurelica Vujnović, jedan od najstarijih komunista, također s grupom Divoseljana bježi za Srbiju. Tamo se uključuje u partizane gdje i pogiba kao komesar čete.

Iz Ornica Milan Potkonjak, svršeni učitelj i član KP, te omladinac Milivoj Potkonjak isto bježi iz sela i u Srbiji se uključuju u pokret.

Njihova trenutačna neodlučnost, nesnalaženje te bijeg iz svog kraja nije imalo negativan uticaj ni na organizaciju KP niti na narod.

1. jula 1941. ustaše po nagovoru izdajnika Branka Kevrića dolaze na brdo Kevrića i hapse braću Paju i Milu Vujnovića. Oni daju otpor. Pajo i jedan ustaša pogibaju, a Mile se poslije sklanja u šumu. Ustaše im hapse familiju, na zvjerski način muče i skoro sve ubijaju. Hapšenja se u selu nastavljaju, ljude muče, ubijaju i odvoze u Medačku plantažu.

Sredinom jula 1941. godine na Plitvicama Rade Končar, Marko Orešković
1 Stipe Ugarković održali su sastanak s predstavnicima KPH s kojima su se uspjeli povezati. Našu organizaciju KP Divosela, odnosno faktički Gospića, predstavljao je Jovo Plećaš, svršeni učitelj. On je podnio izvještaj o radu organizacije, o pripremama za ustanak i prenio nam daljnje zadatke.

Koncem juna i početkom jula 1941. godine sekretar komiteta Damjan Vujnović održao je sastanak s grupom omladinaca u vezi obuke s oružjem. Za obuku je zadužen Đuro Potkonjak, bivši podoficir. Obuka je održavana
2 puta sedmično u Divoselu i Čitluku. Na tom sastanku pored Đure Potkonjaka bili su prisutni i Nikola Krajnović, lugar, Miloš Plećaš »brk«. Oko 50 omladinaca je bilo obuhvaćeno tom obukom. Poslije ustanka u jesen 1941. obuku su prošli svi omladinci.

15. 7. 1941. Mjesni komitet formirao je odred od 33 borca. Zborno mjesto je Jankovo borje. Te noći kiša je strahovito padala. Nije se vidio prst pred okom. U odred su stupili Stevo i Dajman Vujnović, Ilija Obradović Stakin, Mile Počuča Bracan, Stevo Rajšić, Joco Trešnić, Stevo Potkonjak Mačak, Mile Jerković, Dmitar Jerković Jekičin, Đuro Radaković Duvilo, Vlade Radaković, Branja Radaković, Marko Vujnović Pavlinov, Marko Vujnović Mašin, Janko Vujnović Mašin i Luka Vujnović Janišin, Đuro Obradović Dacin, Slobodan i Petar Jerković, Sava Počuča Ćikin, Mile Vujnović Kujica, Niko Pajić, Joco Počuča Đurinov, Nikola Bjegović, poljar, Jovo Plećaš Savin, Marko Dimić, Bodan Rajčević, Stevo Rajčević, Đuro Potkonjak Trišin, Dmitar Potkonjak Božin, Mišura Pjevač i Dmitar Stanić Dušanov.

S nama na čelu bio je sekretar KPH za Liku Jakov Blažević. Krenuli smo u prvu akciju na rušenje pruge Bilaj—Ribnik. Podmetnuli smo pomiješan dinamit i ekrazit. Nestručno postavljen nije eksplodirao. Pored rušenja pruge posjekli smo i nekoliko telegrafskih stubova. Prije polaska na akciju stari komunista Branko Radaković prepao se akcije. Razna objašnjenja je davao, ali je sve to bilo iz straha. Tim činom odstranjen je iz partije i to mu je rečeno. Međutim, poslije se uključio u partizane gdje je i poginuo. Upozorili smo da ako još netko želi, neka slobodno to izjavi i neka ostane. Nitko se više nije javio niti je odustao.

i

Drugi put smo išli desetak dana kasnije. Po našem mišljenju to je bilo oko 25. 7. 1941. godine. Međutim, u izvještaju Ministarstva prometa javnih radova NDH, broj 4 od 27. 7. 1941. godine stoji: »Sve telefonske i telegrafske veze bile su prekinute između Bilaja i Ribnika. Veze su ponovno uspostavljene u 9,50.«

U telegramu Željezničke stanice Gospić od 31. 7. 1941. godine stoji da je noću 30/31. 7. 1941. u kilometru 120 dignuta pruga u dužini od 10 metara. Nađeno je 3 kg ekrazita pomiješanog s dinamitom. Na istom mjestu porušena su tri telegrafska stuba. Pruge i telegrafski stubovi su popravljeni u 9,50 sati.

Telegram Željezničke stanice Gračac od 31. 7. 1941. g. stoji: »Sve telefonske i telegrafske veze bile su prekinute između Bilaja i Ribnika. Veza je ponovno uspostavljena u 8,50 sati.« Isto tako bila je i pruga porušena na istom mjestu i popravljena.

31. 7. 1941. godine u izvještaju Prve hrvatske oružničke pukovnije o prekidu željezničke pruge stoji: »U noći 30/31. 7. 1941. godine u kilometru 120/78. dignuta je pruga u dužini 10 metara. Nađeno oko 3 kg miješanog ekrazita i dinamita koji nije eksplodirao. Na istom mjestu porušena su 3 tei. stuba. Tel. stubovi i pruge su popravljene.«

Treću akciju smo izveli na cesti na relaciji Gospić—Brušani, rejon Podoštra. Posjekli smo 11 telegrafskih stubova. U izvještaju redarstva Gospić, to je bilo 1/2. 8. 1941. godine, stoji:

»10. X 1941. godine prepiljena su tri stuba na putu Gospić—Karlobag.« Po mom sjećanju to je učinio Jakov Blažević s desetinom kada je išao u neko izviđanje.

2. 8. 1941. godine Jakov Blažević dao mi je odštampane letke sa zadatkom da ih preko organizacije rasturimo u Lički Novi. Letke sam predao i zadužio Stevu Potkonjaka i Isu Jerkovića, omladince iz zaseoka Klisa, koji graniči s Ličkim Novim. U Ličkom Novom ustaše su uhvatile Isu Jerkovića i ubile ga, a Stevo Potkonjak uspio je pobjeći. Katolički pop Ličkog Novog uhvatio ga je za rukav i svukao mu kaput, a Stevo je uspio pobjeći.

Toga smo popa u proljeće 1942.godine prilikom napada na Lički Novi uhvatili i sproveli u Divoselo. Poslije obavljena razgovora s njim Jakov Blažević me zadužio da ga pustim i sprovedem u Lički Novi. Taj pop poslije toga nije nas više napadao, a u toku rata napustio je Liku i otišao u gornju Hrvatsku.

Za Stevom Potkonjakom ustaše su pucale i upale u zaselak Klisa. Narod je počeo da bježi. Jedan broj omladinaca i članova KP došao je k mojoj kući. To je bilo predvečerje. U isto vrijeme predveče stiže kurir od Marka Oreškovića s porukom da se diže ustanak. Kurir je bio Mićun Muhar, pekarski radnik, kojeg je Jakov znao iz Zagreba.

Jakov mi je odmah na licu mjesta prenio poruku i dao zadatak da sazovem narodni zbor sela na kojem ćemo narod pozvati na ustanak.

Istu večer 2. 8. 1941. zbor smo održali u Jankovu Boriku. Skoro cijelo selo bilo je prisutno. Na zboru smo donijeli dvije odluke. Prva — da se diže ustanak i druga — izbor narodne vlasti, koja je imala zdatak da rukovodi ustankom i na svim poslovima koji su se u takvoj situaciji sami od sebe nametali.

Javnim glasanjem na tom zboru dato je puno povjerenje komunistima i simpatizerima Stevi i Deniju Vujnoviću, Iliji Obradoviću Stakinu, Anki Ple-

ćaš i Simi Počuči. Na prijedlog Damjana Vujnovća u odbor je ušao i Janko Rajčević, podoficir. Narod je tražio da u odbor uđe i Jakov Blažević što je i učinjeno.

Na zboru je odlučeno da se izvrši evakuacija sela, pa da se onda napadne Ustaški stan u osnovnoj školi. S obzirom da je zbor duže trajao to se odlučilo da se preko dana selo evakuiše, a onda slijedeću noć izvrši napad. Mi smo imali 13 pušaka, 17 pištolja, od toga samo 4 vojnička karabina, ostalo lovačke puške i 2 stare austrijske manliherke.

3/4. 8. 1941. godine u stvari u 2 sata poslije ponoći izvršen je napad na Ustaški stan. Od naših su poginuli Vlade Radalcović, Mile Jerković, Triša Vujnović, a ranjen Nikola Bjegović, poljar.

5. 8. 1941. ujutro ustaše su opkolile narod u Kruškovači i izvršile masakr. Poslije toga smo preostali živalj skupili na Dočiteljskoj dulibi i organizovali njegov smještaj po drugim selima. Jedan dio naroda izrazio je želju da se skloni u Dalmaciju kod Talijana. To smo im i omogućili. Oni su se poslije mjesec dana vratili natrag. Jedne smo smjestili po srpskim selima s obje strane pruge, a jedan dio mlađih pristupio je u odred. Isto tako manji dio se zadržao po rubovima Velebita, gdje su uskakali u selo po hranu. Za izvršenje zadataka formirali smo razne odbore, kao odbor za prikupljanje pomoći, koji se poslije nazvao Odbor narodnooslobodilačkog fonda, Odbor za prikupljanje žita, formirali brigade da taj posao obave, organizovali sanitet te narodni sud koji je ušao i u istoriju narodnog suda.

Napad na izbjeglice izvršila je jedna ustaška bojna kojom je rukovodio bojnik Pivac. Sačinjavali su je ustaše, većinom Ličani i nekoliko Bosanaca. Bilo ih je oko 600. Prva satnija napadala je ispod Velebita do potoka Kruškovača, druga je napadala glavni logor u Kruškovači, a treća Drenac i preko Čitluka, te neki naoružani civili iz Bilaja i Ribnika koji su imali zadatak sačekati srpski narod na cesti čitluk—Velebit—Počitelj i ne propustiti nikog živog.

U izvještaju ustaškog generala Lukića broj 86 od 6. 8. 1941. godine kaže se da je zdrug počeo djelovati 1. 8.1941. god. za akciju južno od Gospića angažovana je ustaška satnija pod zapovjedništvom ustaškog satnika Devčića s 200 ustaša. Prokrstarila je od Brušana, L. Novi, Divoselo, Čitluk i na Kruškovačama za kilometar od Divosela našla veću skupinu odbjeglih ljudi, žena i djece. Nađen je i veliki komunistički propagandni materijal (prilog 1 letak), leci, novine, preše, ustaški i dr. žigovi i ustaške kape.«

Sve ovo je pronađeno u kolima moga oca Janka Vujnovića pa su ga ustaše strahovito mučile, ali im ništa nije Kazao. Tu u njgoevim kolima bila je i tehnika OK KP za Liku.

Podatke o smještaju Divoseljana u Kruškovačama dao je ustašama već spomenuti izdajica Kevrić i njegova svastika Ika Tomaš r. Došen. Naveo je ustaše od Velebita i u prvom susretu poginuo je Mišo Počuča. S njim je bio i Jakov Blažević, ali je uspio izmaći.

A u dnevniku rada generala Lukića stoji da 4. 8. 1941. godine u dva sata poslije ponoći napadnut Ustaški stan u Divoselu gdje se nalazilo 8 ustaša... te da je u vršenju čišćenja u Divoselu satnik Devčić s tri ustaške satnije iz Karlobaga krenuo u Divoselo radi čišćenja. 5. 8. 1941. g. vršeno je čišćenje Divosela i Velebita.

5/6. 8. 1941. g. napadnuta je ustaška posada u Metku. Zgrada je zapaljena, a dio ustaša je pobjegao kod Talijana koji su bili u školi svega 100-tinjak metara od ustaškog stana.

Prije ustanka i tih dana, prema podacima koje je obradio pukovnik Dane Rajčević, u samom logoru Kruškovače ubijeno je 250 duša, a u selu i po njivama i šumarcima 283, kod čitluške škole 21, preko Velebita u selu šibuljinu 57, Jarčija jama u podnožju Velebita kod sela Rizvanuše 54, ranije u Jadovnom 34, u Medačkoj plantaži prije ustanka oko 20-ak, na Slanom 2, ukupno oko 720 duša, od čega 250 predškolske i školske djece.

Ugašen je 61 dom ili kako se kaže mrtvim kocem zatvoreno 529 kuća i 637 gospodarskih zgrada je spaljeno. Opljačkano je 4 150 grla krupne i sitne stoke.

Spisak imena stradalih postoji na spomen-ploči na Spomen-domu u Divoselu. Na prvoj tabli na spomen-ploči piše: »Svojom krvlju od 1941. do 1945. ispisaše svoju istoriju borbe za sretniji život našeg čovjeka i za sreću naših naroda, za ljudsko među ljudima, za bratstvo i jedinstvo u vremenu i trajanju.«

Krajem jula 1941. godine ustaški stožer u Gospiću na čelu s Juricom Frkovićem pripremio je plan o istrebljenju srpskog naroda. Stožer je imao zadatak da u roku od 6 dana uništi i istrijebi sve Srbe u Lici. Djelomično mu je i uspjelo: Lipe, Smiljan, Divoselo, Kula, Barlete i u samom gradu.

20. 8. 1941. ustaše su ukinule zloglasni logor Jadovno gdje je od formiranja početkom juna ubijeno preko 35.000 ljudi iz raznih krajeva zemlje. Jakov Blažević je pripremao napad na logor za oslobađenje zatvorenika i u tu svrhu poslao je i neke skojevce Hrvate u stražare da izvide situaciju, a meni je dao zadatak da se pripremim za tu operaciju. Međutim, događaji su se brzo odvijali i do toga nije došlo.

Oko 15. 8. 1941. godine Jakov Blažević se iz Divosela prebacio u Smiljan i otuda ostatak srpskog življa preveo u Divoselo.

Ivan Arbanas

Organiziranost i djelatnost antifaštističkih organizacija i organa vlasti u kotaru Perušić tokom narodnoslobodilačkog rata

Uvodne napomene

U prosincu 1941. godine u slobodnoj gornjoj Lici, na Ljubovu, u Buniću i Šalamuniću, te u Debelom Brdu i u Krbavici, odnosno u narodnooslobodilačkim partizanskim jedinicama nalazilo se devedesetak boraca (93) Srba i Hrvata iz Kosinja, Pazarišta i Perušića.

Najviše ih je bilo u Kosinjsko-pazariško-perušićkom odredu (četrdesetak) naoružanih puškama (ponekom lovačkom) i s nekoliko pištolja. Nalazili su se na Ljubovu gdje su, zajedno s borcima partizanskog odreda »Ljubovo«,

stražarili, izviđali i patrolirali prema Širokoj Kuli, perušićkoj Kosi, Konjskom Brdu i Svračkovom Selu, gdje su Ive Smolčić Čato i Mile Hodak Čile pokušavali uspostaviti ozbiljnije kontakte s nekim hrvatskim porodicama. Hranom su ih opskrbljivali odbornici narodnooslobodilačkih odbora, odnosno narod Bunića, Šalamunića i Debelog Brda. Odred »Ljubovo« sačinjavali su uglavnom borci s Ljubova, iz Bunića i Šalamunića.

Komandant je bio Staniša Opsenica, a politički komesar Tome Nikšić. Kasnije su borci Kosinjsko-pazariško-perušićkog odreda, zajedno s borcima Ljubovskog odreda, ušli u sastav 2. čete bataljona »Ognjen Priča«. Ostali su se uključivali u druge jedinice. Nekolicina već iskusnijih boraca bila je u posebnom vodu. Bilo ih je i u jedinicama pokretnog bataljona »Marko Orešković«, a u Omladinskoj četi bilo je više od desetak mlađih boraca.

Naoružanje (puške, municija i ostalo) osvajalo se u borbama. Borci su sudjelovali u raznim akcijama i borili se s ustašama i Talijanima. Tako su Kosinjani, Pazarištani i Perušićani, s borcima Ljubovskog odreda i bataljona »Marko Orešković«, 10. prosinca napali ustašku i žandarsku posadu na Plitvicama. Ustaše i žandari pružali su žestok otpor, ali su poslije nekoliko dana uz podršku i pomoć Talijana uspjeli pobjeći s Plitvica.

Po zamisli Tome Nikšića, člana Okružnog komiteta KPH za Liku i članova u to vrijeme formiranog prvog Kotarskog komiteta KPH za kotar Perušić borci bataljona »Ognjen Priča«, u stvari borci partizanskog odreda »Ljubovo« i Kosinj sko-pazariško-perušićkog odreda, noću 24. na 25. prosinca izveli su propagandističku akciju u selima perušićke općine. Pod komandom Staniše Opsenice, zajedno s perušićkim komunistima i skojevcima, oni su prošli kroz Bukovac, Lipovu Glavicu, Prvan-Selo, Kanižu, Kvarte i Varoš. Sukobili su se s ustašama u Kvartama i Varošu, nekolicinu su ubili, a ostale su satjerali u Perušić.

Stanovništvu su dijelili propagandni materijal i u razgovorima tumačili ciljeve narodnooslobdilačke borbe.

Sudjelovali su i u blokadi Talijana u Korenici i u borbama za Korenicu koje su počele krajem prosinca 1941. godine i trajale do kraja ožujka 1942. No, za borce iz perušićkog kotara od posebnog je značenja bila dvodnevna borba s Talijanima na Ljubovu, 23. i 24. siječnja 1942. godine, kada se i posljednji dobrovoljac iz perušićkog kotara konačno naoružao. Pobjeda partizana na Ljubovu imala je poseban odjek na političke prilike u cijelom perušićkom kotaru. Impresionirala je i mlado i staro u hrvatskim selima. Talijani su, naime, pokupili dosta seljaka s konjima i sanjkama da bi im s bojišta prevezli mrtve, ranjene i smrznute vojnike. Tako su ti seljaci — i ne htijući — postali svjedoci velike partizanske pobjede. Radost je b'la velika među simpatizerima narodnooslobodilačkog pokreta u hrvatskim selima, a potištenost i zabinutost ovladala je ustašama i njihovim pristašama. Ljubovo je dobilo naziv »gvozdeno«. O borbama partizana na Ljubovu, kod Crne Vlasti i prema Turjanskom, te oko Korenice, pričalo se svuda. Rasle su simpatije za narodnooslobodilački pokret i za njega se opredjeljivao i veliki broj dotad kolebljivih stanovnika perušićkih sela. Pobjede Narodnooslobodilačke vojske nad »nepobjedivim« talijanskim okupatorima imale se velikog utjecaja među hrvatskim stanovništvom i u pazariškoj i u kosinjskoj općini, a posebno su odjeknule i s radošću primljene među srpskim stanovnicima perušićke i kosinjske općine.

U to vrijeme poginuo je i jedan od prvih boraca Kosinjsko-pazariško-pe-

rušićkog odreda. Naime, stari Luka Baričević Pekan, rođen 1894. u Klancu, još u prosincu 1941. ozbiljno se razbolio na Ljubovu. Drugovi su ga, pod imenom jednog seljaka iz Šalamunića, otpremili u koreničku bolnicu još prije napada na Talijane i prije blokade Korenice. Brzo se oporavljao i u drugoj polovici siječnja, kada su partizani u toku napada bili nadomak bolnici, on se pokušao izvući od njih, ali nije uspio. Talijani su ga zapazili i ubili.

Zajedno s borcima Kosinjsko-pazariško-perušićkog odreda krajem studenoga 1941. prebacilo se u gornju Liku i nekoliko desetaka žena, starijih muškaraca, omladinki i odraslije djece iz srpskih sela Kosinja i bilo raspoređeno po kućama u Krbavici, Trnavcu, Debelom Brdu, Buniću i Šalamuniću. Omladinke su se povezale s omladinskim organizacijama tih sela i radile na svim poslovima i zadacima kojima se tada bavila omladina — prikupljale su hranu, odjeću i obuću za vojsku; šile su kape partizanske, košulje, gaće, hlače, te plele čarape i maje. Među njima posebno su se isticale Maša Cvijanović, Danica i Manda Kokotović, Danica, Milka i Savka Radović i druge. Na Ljubovu su se u to vrijeme nalazile Tekla Fajdić iz Gospića i Mande Hećimović, koje su zajedno s ljubovskom omladinom šile rublje i odjeću. Mande je ubrzo stupila u operativnu jedinicu — u žensku četu. I pojedine druge omladinke ubrzo su se uključile u operativne jedinice kao borci i bolničarke.

Obnavljanje i stvaranje organizacija KPJ i SKOJ-a

U prosincu 1941. godine u sastavu Kosinj sko-pazariško-perušićkog odreda na slobodnom području gornje Like bilo je 12 članova Komunističke partije i 4 člana Skoja, od kojih jedna skojevka. Bilo je dosta simpatizera Partije koji su kao takvi bili poznati još od ranije. Svoje simpatije prema Komunističkoj partiji Jugoslavije i Sovjetskom Savezu oni su ispoljavali ranijim konkretnim političkim djelovanjem u okviru organizacije Hrvatske seljačke stranke (HSS), Seljačkog kola i Samostalne demokratske stranke (SDS).

Član Okružnog komiteta KPH za Liku Tome Nikšić često se u to vrijeme nalazio s perušićkim komunistima na Ljubovu i s njima radio. U drugoj polovici prosinca on je na Ljubovu osnovao prvi Kotarski komitet KPH za kotar Prušić. Sekretar tog komiteta bio je Joso Dasović, a članovi: Joso Alešković, Juka Kolak, Mića Kulaš i Franjo Duić Puiz. Joso Dasović je bio odgovoran za politički i organizacioni rad, Joso Alešković za organizaciju narodnooslobodilačke vlasti, Juka Kolak za rad s omladinom, Frane Duić za agitacioni i propagandni rad i rad sa ženama, dok se Mića Kulaš, između ostalog, brinuo za arhivu komiteta, a bio je zadužen i za ekonomat — za nabavku hrane, odjeće, obuće i novca.

Sjedište komiteta najprije je bilo na Ljubovu, u jednoj kući u zaselku Rastići. Poslije pomenutih dvodnevnih borbi s Talijanima komitet se preselio u Bunić.

U isto vrijeme iz odreda su povučeni članovi komiteta Joso Alešković i Mića Kulaš. Nešto kasnije komitetu su stavljeni na raspolaganje i borci, članovi Partije: Ivica Smolčić ćato i Grgo Hećimović Fogo. Grgo je neko vrijeme bio slabo pokretan, jer su mu u borbi na Ljubovu bile promrzle noge.

U sjedištu komiteta najčešće su se nalazili sekretar Joso Dasović i pedeset

jednogodišnji Frane Duić Puiz. Često se s njima nalazio i Mile Lemić koji je još u rujnu 1941. u selu Kršu bio izabran za predsjednika Inicijativnog odbora — tadašnjeg organa narodnooslobodilačkog pokreta. Tome Nikšić povezao je članove komiteta i s domaćim članovima Partije s Ljubova, iz Bunića i Šalamunića.

Političke prilike u perušićkom kotaru bile su u to vrijeme vrlo teške. Usta-
še su u drugoj polovici studenog 1941. izvršile masovna hapšenja, većinom Hrvata komunista i simpatizera iz perušićkih, pazariških i kosinjskih sela. Partijske i skojevske organizacije bile su razbijene. Jedan dio najistaknutijih članova Partije ustaše su pobile, jedan dio zatvorile, a oni što su još bili na slobodi — zastrašeni ustaškim terorom — nisu imali najčešće ni međusobne veze.

Terorom i zastrašivanjem ustaše su pokušavale da ojačaju utjecaj i nametnu svoju politiku hrvatskom stanovništvu, ali im to nije uspijevalo onoliko i onako kako su to željeli. Neprestano su pravili pritisak na mladiće da bi ih pridobili ili natjerali da se javljaju u ustašku vojnicu, domobranstvo, ili ustašku mil·ciju.

U domobranske jedinice mobilizirali su određena godišta, prije svega 1918, 1919, i 192(Mo, ali su u njih odlvačili i starije. Ustaše su sakupljale jedinice za istočni front i za mornaricu na Crnom moru. Osim toga, ustaše su pokušavale okupiti što više seoskih mladića i djevojaka i poslati ih na rad u Njemačku. Jako malo ih se odazvalo. No, brzo su se odatle vratili, jer su tamo bili radno roblje.

Valja ovdje naglasiti da su ustaše za svoju politiku uspjeli pridobiti tek vrlo mali broj hrvatskih seljaka, a oni su bili dobro poznati u svakom selu. Većina seljaka nije prihvaćala ustaše niti odobravala njihove postupke i metode vlasti. Oštro su osuđivali ustašku genocidsku politiku prema Srbima, Židovima i Romima. Na razne načine davali su na znanje da ne prihvaćaju fašističku politiku i praksu ubistava, terora i straha i da takva fašistička Nezavisna Država Hrvatska ne može biti i njihova država.

Veliki dio Hrvata u sve tri perušićke općine sa simpatijama je osluškivalo i primalo sve događaje vezane uz narodnooslobodilački pokret, posebno stvaranje partizanskih jedinica, njihove akcije i borbe protiv ustaša i Talijana. S posebnom su pažnjom, poštovanjem i simpatijama prihvaćali vijesti o odlasku susjeda u partizanske jedinice-mladića i starijih ljudi koje su i inače poznavali i cijenili.

Političke prilike u perušićkom kotaru 1941. i početkom 1942. godine bile su vrlo teške.

Perušićki komunisti grdno su platili prvih nekoliko mjeseci fašističke talijanske okupacije i ustaške strahovlasti u takozvanoj Nezavisnoj državi Hrvatskoj. U kosinjskoj općini ustaški tabornik Josica Fadljević i njegovi koljači ubili su Dušana Brujića, Miću Kokotovića Lazanova, Budu Glumičića Papina, Danu Kordića Simina, Đorđa Brujića, Simu Repca Markova i druge istaknute ljevičare i demokrate. Milan Sigurnjak uspio im je pobjeći u Zagreb i tamo se skloniti, ali su ga ustaše uhvatile i strpale u Kerestinac, pa je poginuo s ostalim kerestinačkim žrtvama. U pazariškoj općini ustaše su ubile poznatog komunistu i predsjednika općine Vicka Milinkovića i španjolskog dobrovoljca Milu Butorca, a u perušićkoj općini su se dočepale komunističkog prvaka Ivana Rukavine Palente i nestao u ustaškim zatvorima u Zagrebu.

U drugoj polovici studenoga 1941. ustaše su u čitavom kotaru organizirano izvršile hapšenje većeg broja Hrvata komunista i simpatizera iz perušićkih, pazariških i kosinjskih sela. Najprije su ih držali u općinskim zatvorima, pa su većinu prebacili u zatvor u Klanac, a odatle u Gospićki zatvor gdje su mnogi od njih ostali do proljeća 1942. godine.

Ustaše su tako uspjele razbiti partijske i skojevske organizacije u čitavom kotaru. Stoga su, ali izbog visokog snijega i jake zime, izgubljene sve veze s organizacijama i članovima Partije i Skoja ma terenu.

Jedino su se još donekle mogle održavati veze s partijcima, skojevcima i simpatizerima u Lipovoj Glavici i u Bukovcu, a povremeno i u Prvan-Selu.

Kotarski komitet KPH Perušić na svom prvom, konstituirajućem sastanku, zajedno s Tomom Nikšićem, dobro je ocijenio političke prilike u kotaru i zaključio da se, bez obzira na vremenske prilike, što prije organiziraju i uspostave veze sa članovima Partije i Skoja na terenu i da se povežu i učvrste partijske i skojevske organizacije. Komitet je osim toga zaključio da se organizira dobar agitaciono-propagandistički rad na terenu, da se prodre u svaki zaselak i da se ljudima usmeno i pismeno, lecima i pismima objašnjavaju zadaci i ciljevi narodnooslobodilačke borbe definirane parolom »Smrt fašizmu-sloboda narodu!«. Jedan od osnovnih i neprestanih zadataka komiteta bila je borba i rad partijskih organizacija i Skoja za svakog Hrvata. Trebalo je stanovnike hrvatskih sela čupati ispod ustaškog utjecaja i pridobijati ih te aktivirati za narodnooslobodilački pokret i što više ih uključivati u jedinice Narodnooslobodilačke vojske.

U pogledu prvog zadatka — uspostavljanja i organiziranja veza na okupiranom teritoriju — komitet je odmah poduzeo nekoliko akcija. Tako se oko Nove 1942. godine sekretar komiteta Joso Dasović, usprkos velikom snijegu i vrlo hladnom vremenu, uputio u općinu Kosinj da bi ispitao tamošnje prilike. Zajedno s borcima Đurom Cvijanovićem iz Poljana i Budom Paripovićem Bućom iz Donjeg Kosinja Dasović se s Ljubova prebacio preko Kvara ta i Klenovca, najprije u Dulibu i Mlakvu.

Odatle su se uz pomoć Marije Glumičić i još nekolicine omladinki i omladinaca prebacili u Poljan i Krš. Uz pomoć omladine uspjeli su prijeći rijeku Liku te posjetiti i Lipovo Polje. Pokušali su organizirati čvrste i redovite veze u kosinjskim selima, ali i aktivirati već ranije stvorene veze između kosinjskih i perušićkih sela.

Naime, još u drugoj polovici rujna 1941. godine te su veze organizirali Joso Dasović i Mića Kulaš zajedno s tada formiranim Inicijativnim odborom u Kršu. Kao osnovni punktovi u toj vezi bile su porodice Miliše Borčića, zatim Stake i Mile Sitvuka Mikića iz Klenovca te Nikole Milkovića Fuksana iz Markova Sela. U drugoj polovici studenog te godine Srđan Brujić i Joso Dasović u tu su vezu uključili i lugara Ivana Šimatovića Vucu iz Mezinovca, kojeg su ostavili kod kuće (između ostalih) sa zadatkom da održava veze između Kosinjana i Perušićana.

Valja odmah napomenuti da su se sve te veze brzo izgubile zbog velike i oštre zime, ali i ustaškog terora. Kosinjske su ustaše, na primjer, na samu Novu 1942. godinu u rano prijepodne u Mlakvi pohvatale i u Trnovitoj dolini pod Rovičkim vrhom pobile 12 muškaraca, a među njima i Manu i Milana Glumičića — Jovine sinove, Budu Glumičića Milina, Dmitra Gruičića Miletina, Milu Cvijanovića Vujina, Petra Bobića Lukina, Simu Glumičića i Vuju Javorinu.

Kotarski komitet Partije usprkos velikoj zimi pokušao je da organizira redovne veze sa selima perušićke općine. Nekoliko dana poslije dvodnevnih borbi s Talijanima na Ljubovu, potkraj siječnja, Ivan Arbanas i Dane Balenović prebacili su se u Prvan-Selo i prikupili podatke o porazu Talijana na Ljubovu, njegovim političkim posljedicama i utjecaju na narod. Tom su prilikom ujedno spoznali da se redovne veze neće moći održavati sve dok je visok snijeg jer se po snijegu do dva metra visine nije moglo kretati.

No, već u veljači 1942. godine vremenske prilike su se počele poboljšavati pa su u drugoj polovici toga mjeseca, a pogotovo u ožujku, perušićki komunisti počeli sve češće odlaziti na teren perušićke općine. Uspostavili su i organizirali veze i punktove. Tako su u selu Kosi angažirali porodicu Mile Lulića, u Konjskom Brdu porodicu Juke Murgića i još nekolicinu simpatizera, u Prvan-Selu brojne skojevce, partijce i simpatizere, u Bukovcu i Lipovoj Glavici komuniste: Milana Hećimovića Perića, Matešu Hećimovića Jagina, Joju Hećimovića Kunara i druge. Kada je nestalo snijega, Joso Alešković i Grgo Hećimović skoro su neprestano bili u Prvan-Selu, Bukovcu i Lipovoj Glavici, a Mića Kulaš i Ivo Smolčić u Kvartama, Mezinovcu, Malom Polju i Jurišić Selu. Dolazili su u Bunić samo da predahnu, da se naspavaju i odmore, pa su se opet vraćali.

U to vrijeme — potkraj veljače ili u prvoj polovici ožujka 1942. godine — kada su već uspostavljene veze s pojedinim članovima Partije u perušićkim selima, Kotarski komitet je osnovao prvu općinsku organizaciju KPH za općinu Perušić.

Grgo Hećimović je zadužen da bude sekretar te partijske organizacije. Tada su, naime, komunisti čitave općine činili jednu organizaciju, ćeliju. Grgo je kao sekretar prisustvovao i sastancima Kotarskog komiteta, gdje je neposredno podnosio svoj izvještaj o političkim prilikama i radu organizacije u općini. Kotarski komitet je ujedno Ivicu Smolčića zadužio za rad na organiziranju narodne vlasti u perušićkoj općini, pa je on već u to vrijeme bio drugi član partijskog rukovodstva za općinu Perušić.

U perušićkoj općini političke prilike krajem zime 1942. godine ozbiljno su se počele mijenjati u korist narodnooslobodilačkog pokreta. Tako je ocijenio Katorski momitet Partije na sastanku u prvoj polovici ožujka. Članovi Partije i Skoja čvršće su se povezivali i aktivirali prije svega u agitaciono-propagandnom radu i objašnjavanju fašističke genocidne politike ustaša i okupatora s jedne strane, te ciljeva i zadataka narodnooslobodilačke borbe s druge strane. Komunisti su vrlo brzo uspjeli okupiti skojevce po selima i usmjeriti ih da učvršćuju i jačaju skojevske organizacije. Skojevci su se najprije povezali i organizirano aktivirali u Prvan-Selu, a uskoro i u Perušiću i u zaselcima oko mjesta.

Članovi Kotarskog komiteta i očinskog rukovodstva partije ubrzo su počeli po selima da organiziraju incijativne narodnooslobodilačke odbore kao organe nove narodne vlasti.

Isto su tako počeli stvarati inicijativne odbore Antifašističke fronte žena, a u okviru tih odbora uspjeli su okupiti i angažirati veliki broj žena koje su postale izvanredno vrijedni aktivisti i uporni propagatori narodnooslobodilačke borbe.

Valja ovdje spomenuti da je Kotarski komitet, zajedno s općinskim rukovodstvom Partije, na terenu organizirao i odbore Narodne pomoći. Članovi tih odbora prikupljali su po selima priloge u odjeći, obući, hrani, lijekovima,

novcu i drugom, pa su u toj aktivnosti uspjeli okupiti dosta velik broj simpatizera u selima perušićke općine.

U kosinjskoj općini političke prilike u to vrijeme bile su vrlo teške, pogotovo u srpskim selima. Kosinjske ustaše iz Vukelić Sela i Gornjeg Kosinja bile su valjda najkrvoločnije. Uvijek su bile spremne da hapse, hvataju i ubijaju Srbe tih sela, ponajprije odrasle muškarce, i da pljačkaju njihovu imovinu. Na samu Novu 1942. godinu u Mlakvi i oko toga sela pohvatale su dvanaest muškaraca i pobile ih. Borci, partizani iz tih sela nisu im mogli pomoći, jer su se u to vrijeme nalazili u partizanskim jedinicama u gornjoj Lici. Stanovnici srpskih sela — Dulibe, Mlakve, Poljana, Zabare, Gradina, Krša i Lipova Polja — imali su dobro organizirane seoske straže. U izviđanju i održavanju veza posebno su prednjačile omladinke. Te su straže najčešće uspijevale da na vrijeme obavijeste stanovnike o kretanju ustaša, pa su se sklan|ali ispred njih. Na žalost, straže nisu imale oružja, tek nekoliko lovačkih pušaka i revolvera, pa im se nisu mogle suprotstaviti.

Ni u hrvatskim selima te općine političke prilike nisu bile povoljne. Kosinjski ustaški tabornik Josica Fadljević provodio je sa svojim ustašama teror i nad Hrvatima koji nisu bili njihovi istomišljenici. On je znao i poznavao svakog komunistu u općini. Ustaše su među prvima uspjele uhapsiti člana Partije Milana Sigurnjaka Ivina iz Donjeg Kosinja, zatim poznate kosinjske komuniste Pilju Delača, Dana Sokolića i druge, omladinca Nikolu Sigurnjaka, drugog Ivina sina, te poznate lijevokrilne HSS-ovce: Ivu Sigurnjaka, Markića Sigurnjaka i druge. Njih su maltretirali, puštali iz zatvora i ponovno hapsili. Zastrašili su ih i potpuno razbili, a kako su bili pod neprestanom ustaškom kontrolom, to su se jedva mogli međusobno sastajati i informirati. Ni s kim nisu imali veze sve do početka ljeta 1942. godine, kada su uspostavili vezu s drugovima iz Ličkog Lešća.

Kotarski komitet je radi takvih prilika u toj općini još u veljači odlučio da za člana komiteta kooptira Slavka Pejaka i to sa zadatkom da radi u srpskim i hrvatskim selima kosinjske općine. Sigurno je da ga ne bi pustili samog, ali bez obzira na traženje komiteta, Slavko je i dalje ostao u partizanskim jedinicama gdje je u to vrijeme bio potrebniji. Treba ovdje spomenuti da je Juka Kolak kao član perušićkog Kotarskog komiteta Partije ostao u 2. četi bataljona »Ognjen Priča« sve do polovice svibnja 1942. godine.

Veze s komunistima u pazariškoj općini Kotarski komitet nije uspijevao da uspostavi u to vrijeme.

Na prijedlog Frane Duića Puiza nešto kasnije i uz pomoć drugarica iz Prvan-Sela uspostavljena je veza sa Matojem Balenovićem iz Balenije kod sela Klanca. No, Matoja se toliko pasivizirao i preplašio da je odbio svaku suradnju sa starim drugovima.

Pazariški komunisti uskoro su se i sami snašli pa su se toga proljeća povezali s komunistima iz Smiljana. Kada su učvrstili te veze, nekolicina Pazarištana, a među njima i nekoliko drugova koji su pušteni iz gospićkog ustaškog zatvora, otišli su toga proljeća u partizanske jedinice na smiljansku stranu.

Stvaranje organizacija KPJ i SKOJ-a u partizanskim jedinicama

Bilo je to u drugoj polovici siječnja 1942. kada je Tome Nikšić organizirao i održao sastanak boraca članova KPJ i Skoja 2. čete bataljona »Ognjen Pri-

ca«. Iz Perušića su u toj četi bili članovi Partije Ivan Arbanas, Dane Balenovič i Juka Kolak, a članovi Skoja Martin Hećimović Bracija, Ive Milković Fuksan i Mile Obućina Gruić. Od boraca iz pazariške općine članovi Partije su bili Karlo Krpan, pekar i Joso Stojević Rakar. Tome Nikšić ih je povezao s borcima, članovima Partije iz Bunića i Salamunića — Dušanom Ratkovićem, Dmitrom Zaklanom (koji je bio i komandir 2. čete) i drugima, pa su oni činili jednu organizaciju u 2. četi.

Svi oni, što je razumjivo, trebali su biti primjerni borci i uvijek se zalagati da borbeni moral bude na visini. U slobodno vrijeme okupljali su borce, informirali ih o vojnim prilikama i borbama Crvene armije u Sovjetskom Savezu protiv Hitlerove, Musolinijeve, Frankove i drugih evropskih fašističkih soldateski. Upoznavali su ih i s akcijama i borbdama partizanskih jedinica diljem naše zemlje. Čitali su izvještaje i biltene vojnog i političkog sadržaja te objašnjavali liniju i ciljeve narodnooslobodilačke borbe.

Poslije borbi na Ljubovu, na primjer, ina sastancima partijaca i skojevaca s borcima komunisti su se ozbiljno trudili da borce pripreme za akciju oslobođenja hrvatskog sela Čanka. Ukazivalo im se na to da se u tom selu ponašaju dostojanstveno, kao pravi narodni borci, nosioci i tumači narodnooslobodilačke borbe, da sprečavaju i onemoguće bilo kakav pokušaj pljačke ili lične osvete prema pojedincima i porodicama, da i sami objašnjavaju ciljeve borbe tumačeći da i Hrvati trebaju ići u partizanske jedinice i zajednički se boriti za slobodu Srba i Hrvata.

Napad na Čanak uslijedio je 6. veljače i u njemu su sudjelovale 5. četa 2. bataljona 1. ličkog NOP odreda »Velebit«, Lapačka četa i 2. četa bataljona »Ognjen Priča«.

Većina ustaša i žandara uspjela se izvući iz čanka prema Perušiću. Valja ovdje istaći da se partijska organizacija 2. čete bataljona »Ognjen Priča« u pripremi akcije za oslobođenje Čanka uspješno položila veliki politički ispit.

Posebno Juka Kolak i ostali perušićki i pazariški komunisti mnogo su pomogli Tomi Nikšiću pri organiziranju i održavanju sastanaka i mitinga sa stanovnicima Čanka upoznavajući ih s linijom i zadacima narodnooslobodilačke borbe. Upravo takvim radom ta je akcija imala veliki agitaciono-propagandni značaj i izvan koreničkog kotara. Oslobođenje Čanka imalo je posebnog odjeka i u perušićkom kotaru.

Poslije ove borbe partijska organizacija 2. čete ubrzo je počela da priprema borce za akcije i izvan koreničkog kotara, konkretno za oslobođenje Donjeg Lapca. Oko 20. veljače četa je bila na odmoru u Buniću i za to vrijeme su partijci i skojevci intenzivno radili s borcima često održavajući sastanke. Upoznavali su ih s političkim prilikama i vojnom situacijom u Sovjetskom Savezu i u našoj zemlji. U napadu za oslobođenje Lapca, 27. veljače, u sastavu jedinica Grupe NOP odreda za Liku, učestvovali su i borci 2. čete. Talijanska posada bila je svladana. U toj borbi poginuo je i Vasilj Bobić Tririn iz Studenaca, borac 2. čete bataljona »Ognjen Priča«, koji je još u drugoj polovici studenog 1941. stupio u Kosinj sko-pazariško-perušićki odred.

Kada je riječ o stvaranju partijskih i skojevskih organizacija u partizanskim jedinicama, onda treba govoriti i o Omladinskoj četi. Naime, u toj četi od njezinog formiranja nalazilo se više od desetak omladinaca, boraca iz Kosinja i Studenaca, koji su se u okviru Kosinjsko-pazariško-perušićkog odreda potkraj studenog 1941. povukli u gornju Liku.

Oni su kao borci te čete sudjelovali u nizu akcija, počev od borbi za Ko-

i

renicu pa do borbi za Srb protiv Talijana i četnika. Svi su oni bili izvanredni borci. No, zbog svoje posebne hrabrosti i borbenosti, smisla za razvijanje izvanrednog drugarstva i zrelijeg političkog gledanja, te pozitivnog utjecaja na ostale omladince borce već u ožujku 1942. godine članovi SKOJ-a postali su borci te čete: Nikola Kokotović, Petar Munjas Pejo i Branko Radović.

Uskoro su pojedini drugi borci omladinci postajali članovi SKOJ-a, i ne samo u Omladinskoj četi već i u drugim jedinicima u kojima su se nalazili kao borci. Tako je Aleksa Cvijanović Aćim postao član SKOJ-a u bataljonu »Marko Orešković« u proljetnim mjesecima te godine. Može se reći da je bilo više od desetak boraca iz Kosinja i Studenca koji su u partizanskim jedinicama bili članovi SKOJ-a već potkraj proljeća i početkom ljeta 1942. godine.

Valja spomenuti da je perušićka skojevka Mande Hećimović među prvim omladinkama pohađala prve tečajeve za bolničarke. Kasnije je sudjelovala u osnivanju ženske čete i aktivno učestovala u radu skojevske organizacije u toj četi.

Prodor i jačanje četničkog utjecaja među borcima perušićkog kotara

U vrijeme priprema za oslobhđenje Donjeg Lapca za komandira 2. čete bataljona »Ognjen Priča« došao je Mane Varićak, rodom iz Mlakve, podoficir Jugoslavenske vojske.

Bio je dobar borac, autoritativan i obljubljen vojni rukovodilac, a po političkom uvjerenju komunista. Još kao podoficir u Jugoslavenskoj vojsci imao je kontakte s gospićkom partijskom organizacijom. Po oslobođenju Donjeg Lapca 2. četa ostala je više dana u mjestu, gdje je držala straže, patrolirala i obavljala druge vojne zadatke.

Bataljon »Marko Orešković i »Lapački bataljon, koji je već od tada nosio ime Stojana Matića, svoga komandanta poginulog u borbi za oslobođenje Lapca, zajedno s tri čete Krajiškog odreda, napali su 5. ožujka Talijane i četnike u Srbu. U jednom naletu oslobođen je skoro čitav Srb, izuzev školske zgrade i oko nje još nekoliko manjih objekata. Ubrzo je u Srb upućena i 2. četa bataljona »Ognjen Priča«. Preuzela je položaje što su ih uglavnom držali Krajišnici, jer su njihove čete morale ići u druge akcije na svome području. Četvrti vod 2. čete preuzeo je položaj u jednoj prizemnici s gornje strane ulice, a bila je manje od stotinu metara udaljena od školske zgrade gdje su se zabarikadirali talijanski fašisti. U ovom vodu svi borci bili su iz perušićkog kotara. Nekoliko puta narednih dana oni su iz te kuće jurišali i napadali Talijane u školskoj zgradi, ali bez ikakvog uspjeha. U jednom od tih napada, koji je bio potpomognut topovskom i mnobacačkom vatrom, Bracija Hećimović i Mile Obućina Gruić prvi su se uspjeli prebaciti do škole i kroz prozor ubaciti unutra. Za njima se do škole probio i Đurica Javorina, ali su ga mitraljeskom paljbom primorali da legne uza zid.

Trojica ovih boraca pod pritiskom Talijana morali su se povući. Nijedan borac se više nije uspio domoći škole. Za vrijeme ovog napada nekoliko ih je bilo ranjeno, a među njima i desetar Đuro Cvijanović. Partizanske jedinice u Srbu morale su se zadovoljiti blokadom talijanskih i četničkih snaga, a uskoro su se morale potpuno povući jer su Talijani i četnici s mnogo premoćnijim snagama počeli od Otrića i Popine prodirati preko Srpskog klanca da deblokiraju svoje snage u Srbu.

U situaciji kada su Talijani skupa s četnicima otpočeli ofanzivu da bi deblokirali svoje garnizone u Srbu i Korenici, 2. četa bataljona »Ognjen Priča« morala je napustiti položaje kod Srba i vratiti se natrag u Krbavu. Tamo su Talijani jakim snagama od Gospića i Metka 23. ožujka počeli prodirati preko Pločanskog klanca za Udbinu i Korenicu. Oni su se 25. ožujka spojili sa svojim snagama na Udbini, a tri dana kasnije ušli su u Korenicu, čiji je garnizon bio blokiran tri mjeseca. Sutradan su Talijani spalili neka okolna sela i Korenicu, napustili je i povukli se na Udbinu, odakle su u nekoliko navrata upadali u okolna sela s namjerom da ih popale. Kada su početkom travnja napali Visuć i pokušali ga spaliti, 2. četa im se suprotstavila uspješno. Sutradan nakon ove borbe četa se iz Visuća i Ondića prebacila u Srednju Goru, gdje je učestvovala u borbi s daleko nadmoćnijim snagama Talijana koji su imali namjeru da je spale, ali u tome nisu uspjeli jer su ih partizanske snage (među njima i 2. četa) odbacile prema Udbini.

Za vrijeme borbe s Talijanima u Srednjoj Gori iz 2. čete bataljona »Ognjen Priča« petnaestak boraca iz Kosinja napustilo je položaj i dezertiralo. Oni su se preko Ljubova, Kose i gornjeg dijela Kosinja prebacili u Lipovo Polje. Četu je to teško pogodilo jer, poslije nekoliko žestokih i odlučnih borbi s fašistima, borce je poklopila izdaja u vlastitim redovima.

Tek poslije izdaje borci su postali svjesni da je to organizirano djelo veoma prefriganih četničkih elemenata. Oni su ih dobro poznavali i vidjeli kako su se ponašali u vrijeme proteklih borbi. Znali su Stevicu Bunjevčića kao zadrtog bivšeg žandarmerijskog narednika, koji ništa dalje od kralja i monarhije nije ni mogao vidjeti, a komuniste je mrzio već po svome ranijem predanom batinaško-žandarskom opredjeljenju. Dragan Bunjevčić i Boćo Bunjevčić bili su pod jakim Stevičinim utjecajem i oni su morali misliti i postupati kako je on htio. Vaćo Kordić je od ranije slovio kao tobože političar »od zanata«. On se kao član Samostalne demokratske stranke prikazivao ljevičarem, jer mu je to odgovaralo u ondašnjoj općepolitičkoj klimi. Komunisti su ga tada podržavali, a on je sada htio biti što dalje kod komunista. I Bućica Paripović je dosta rano pokazivao da mu je teška partizanska puška. Većina dezertera bila je iz Lipovog Polja i Donjeg Kosinja (osim Dane i Nikole Glumčića, Vukanovih iz Mlakve i još nekolicine iz drugih srpskih sela sjevernog dijela Kosinja).

Oni su se počeli okupljati i grupirati još u Buniću, prije borbe za Donji Lapac, a po njegovom oslobođenju već su otvoreno rovarili među borcima. Druga četa ostala je u Lapcu oko tjedan dana i pokušala pronaći neke od poznatijih četničkih elemenata iz tog kraja, među kojima i majora Rašetu. Bućica, Stevica, Vajo i još nekolicina boraca otvoreno su izražavali svoje zadovoljstvo kada je Rašeta izmakao patrolama. Oni su u grupicama, među borcima u koje su imali povjerenja, otvoreno napadali rukovodeći politički i vojni kadar koji ih uvlači u rat protiv Talijana, a sve dalje od njihovih kuća. Umjesto da brane svoje kuće i svoja sela, oni glupo gube glave po tuđim šljivicima! Oni su uporno širili propagandu da je rukovodstvo pogriješilo što part'zani napadaju Talijane. Najagresivniji su bili u Srbu, gdje je njihova propaganda bila intenzivnija i drskija. Neprestano, danju i noću na položaju u kućici do školske zgrade, a poslije čestih neuspjelih napada na Talijane, Stevo, Bućica, Vajo i ostali istomišljenici neprestano su podrivali borce i njihov borbeni moral. Nametali su im svoje uvjerenje da je borba

protiv Talijana beskorisna i nemoguća i da se treba vratiti u svoj kraj, čuvati svoju kuću. Valja naglasiti, da su borci 2. čete ogorčeno osudili njihovo dezerterstvo s položaja u Srednjoj Gori. Pogotovo su borci iz perušićkog područja shvatili težinu tog dezerterstva, jer to nije bilo obično bježanje s položaja vlastitoj kući radi predaha i odmora, već neprijatelju-četnicima.

Poslije borbi s Talijanima i njihovog izvlačenja iz Korenice 2. četa bataljona »Ognjen Priča« otišla je u šalamunić i Bunić na odmor, a kasnije i u Trnavac. Zajedno sa Ličkom proleterskom četom ona je 27. travnja zauzela Prijeboj, koji su držale ustaše, a narednih dana oslobođene su Plitvice, Poljanak, Sertić Poljana i druga sela, pa je slobodna teritorija Like spojena sa slobodnim teritorijem Korduna.

Devetog svibnja komandir 2. čete Mane Varićak lišen je dužnosti komandira i razoružan na zboru čete, održanom poslije akcije protiv domobrana na području Plitvica. Zboru je prisustvovao i Šime Balen, politički komesar Štaba Grupe NOP odreda za Liku. Tako je Mane Varićak kao komandir čete morao snositi odgovornost za prodor četničkog utjecaja u njegovu četu i za dezerterstvo boraca, s čime se on nije složio. S njim su se solidarizirali njegovi susjedi Ilija Pražić, Dušan i Sovre Štakić, te Stevo Petrić, smatrajući da se Manu ne može toliko činiti odgovornim s tako ozbiljnim posljedicama. Zbog toga su i oni razoružani. Mani Varićaku bilo se teško braniti i nemoguće opravdati. Teško mu je bilo podnijeti što je razoružan, ali tom je prilikom odlučio i pred četom izjavio da će borbom dokazati da osobno nije kriv za takvu situaciju u četi i da će se s ostalim drugovima do kraja boriti za narodnooslobodilački pokret. Poslije toga Mane i njegova grupica prebacili su se u područje Mlakve, Dulibe, Poljana i drugih kosinjskih sela. Bili su bez oružja, osim što je Mane Varićak imao bombu koju mu je pred polazak dao Srđan Brujić.

Po dolasku u ta sela oni nisu mirovali već su požurili da se prije svega domognu oružja. Došli su najprije do nekoliko bombi i jednog pištolja. Zatim su iznenadili dvojicu talijanskih vojnika na patroli uz prugu između Janjče i Studenaca i razoružali ih, pa su tako zadobili 2 talijanske puške, još nekoliko bombi i municiju. Pridružila im se i nekolicina dezertera Kosinjana, koji su bili spremni i opredijeljeni za daljnu borbu. Sela Duliba, Mlakva, Poljan, Zabara, Gradina i Krš bili su im dobra i prostrana baza, a stanovnici tih sela bili su spremni da im pruže svaku pomoć.

Jedan dio boraca 2. čete poslije pomenutog zbora određen je da popuni bataljon »Božidar Adžija«, koji je operirao u području otočačkog kotara gdje je četnički utjecaj u to vrijeme bio dosta velik. Bataljon je 14. svibnja oslobodio Kutarevo i Krasno. U tim borbama sudjelovao je i Andrija Špoljarić, pekar iz Kosinjskog Bakovca, koji je u travnju iz domobranstva došao u partizane zajedno s domobranskim oficirom Martinom Dasovićem i još s nekolicinom domobrana.

Dvadesetak uglavnom bolešću iscrpljenih i starijih boraca 2. čete ostalo je neko vrijeme u sastavu Dalmatinske, odnosno 3. čete bataljona »Marko Orešković koja se nalazila u Babinom Potoku na položajima prema Talijanima u Vrhovinama. Vod boraca iz perušićkog kotara držao je u Turjanskom položaj prema ustašama i domobranima u Čanku i Ramljanima. Vodnik toga voda bio je Aleksa Varićak, a vodni delegat Vanja Arbanas, koji se oporavljao od žutice od koje je obol'o još u borbama za Srb.

Petorica boraca — Juka Kolak, kao član Kotarskog komiteta KPH Peru-

šić, zatim Dane Balenović, Martin Hećimović Bracija, Ive Milković Fuksan i Mile Obućina Gruić — tom su prilikom upućeni na raspolaganje perušićkom Kotarskom komitetu Partije koji ih je od vojske tražio jer su oni kao komunisti trebali pomoći u političkom radu u perušićkom kotaru, gdje su se političke prilike brzo mijenjale u korist narodnooslobodilačkog pokreta.

Proljeće narodnooslobodilačkog pokreta u perušićkom kotaru

U ožujku 1942. godine uvjeti za ilegalni rad na području perušićke općine bili su povoljniji i snošljiviji. Na plenarnom sastanku, održanom 6. ožujka, članovi Okružnog komiteta KPH za Liku ocijenili su da se u prušićkom kotaru politička situacija izmijenila i da su komunisti perušićkog partijskog rukovodstva uspostavili veze s ljudima u mnogim hrvatskim selima.

Rastao je broj simpatizera za narodnooslobodilački pokret. Seljaci su izbjegavali da stupe u domobranske ili ustaške jedinice, a odbijali su i pokušaje ustaškog logornika Ivana Štimca Ugra da u selima kod svojih kuća prime ustaške puške i tako budu neka vrsta ustaške predstraže prema partizanima. Tako nitko od seljaka u Prvan-Selu, Bukovcu i u Lipovoj Glavici nije primio ustašku pušku.

U Mezinovcu i dobrim dijelom u Malom Polju, zahvaljujući radu i zalaganju Ivice Šimatovića Vuce, seljaci su otvoreno rekli logorniku Ugru da neće njegove puške u svojoj kući. Ako drukčije nisu mogli, onda bi se javljali u domobrane u Otočac ili Gospić, a odatle bi se na razne načine izvlačili da što više budu kod vlastite kuće. Valja naglasiti da za odlazak na rad u Njemačku ustaše u 1942. godini nisu uspjeli dobiti nikoga.

No, većina simpatizera NOP-a bila je još uvijek dobrano zastrašena. Divili su se partizanima, poštivali ih i cijenili, ali su se bojali za sebe i za svoje porodice ako bi otvorenije radili za NOP ili stupili u partizane. U travnju i svibnju 1942. godine članovi Kotarskog komiteta KPH Perušić i općinskog rukovodstva partijskih organizacija perušićke općine bili su posebno aktivni. Nalazili su se skoro neprestano na terenu i u svim selima perušićke općine brzo su uspjeli povezati članove Partije, skojevce i brojne simpatizere.

Joso Dasović, Joso Alešković i Grgo Hećimović povezali su i angažirali članove Partije u Lipovoj Glavici, Bukovcu i Prvan Selu. Bili su to: Lovre Bašić Prikin, Joja Hećimović Kunar, Milan Hećimović Perić, Mateša Hećimović Jagin, Nikola Šutić, a uskoro i Ante Hećimović Pupilj (kada se vratio iz gospićkog ustaškog zatvora, gdje je bio od jeseni 1941.).

Ti su drugovi u svojim, a i u susjednim selima okupili izvjestan broj simpatizera Partije i lijevokrilnih HSS-ovaca. Posebno su se svojom privrženošću Partiji i aktivnošću u pokretu isticali Peko Matić Hećimović, član KPJ od 1919. godine, Joso Pocmić Ćimun, Mikica ćulumović Vidov, Marija i Mića Alešković. Za stanovnike tih triju sela može se reći da je bio mali broj porodica pod uplivom ustaša. Velika ih je većina do kraja ostala na strani NOP-a.

I u susjednom selu Konjskom Brdu brzo se uspjelo okupiti i organizirati dosta simpatizera, među kojima su se isticali: Marko Obućina Galić, porodica Jope Galića, komuniste od 1920. godine, Juka Murgić, porodica Jope i Marka Murgića i drugi.

Mića Kulaš i Ive Smolčić isto su tako u drugim perušićkim selima uspjeli

brzo povezati i angažirati članove Partije. U Kvartama su posebno aktivno surađivali Ivan Karić Lajder i Joso Nenadić Jež, u Markovu Selu Ivan Milković Fuksan, koji je bio aktivni član KP još od 1919. U njegovoj brojnoj porodici, bilo je i nekoliko skojevaca i skojevki a sin Ive je već bio u partizanima. U Malom Polju povezali su se s Nikolom Markovićem, klesarom, također partijcem još od 1919. te sa Stipom Milkovićem Dotičem i njegovom braćom Milom i Makom, a u selu Kaniži sa Ivanom Kolakom Šiminim. I u tim selima komunisti su uspjeli pridobiti dosta veliki broj vrlo aktivnih i odanih simpatizera koji su do kraja rata mnogo značili za pokret.

U Varošu su to bili Ivan Asančaić Pavelin i žena mu Anka te Marija Kokotović, a u Kvartama partijac Ivan Karić Lajder, porodica Dragana Karića i drugi.

U Mezinovcu beskompromisno su se odazvali i smjelo surađivali drugovi Jurica Kulaš, član Komunističke partije Kanade i Luka Marković, partijac od 1919. godine. Ivica Šimatović Vuca tog je proljeća bio posebno vrijedan na jačanju i održavanju veza sa stanovnicima srpskih sela u Klenovcu i Studencima, pa u kosinjskoj Dulibi i Mlakvi. Uz pomoć Vuce, te suradnjom Stake i Mike Sitvuka i Miloša Borčića od toga vremena veza Kotarskog komiteta sa kosinjskim selima bila je redovitija i normalna.

Povezivanje i uključivanje skojevaca u politički rad bilo je izvanredno uspješno. U Prvan-Selu oni su jedva dočekali da ih netko povede i organizira. Joso Alešković i Grgo Hećimović brzo su okupili stare skojevce: Markića Dasovića Kukca i Nikolu Dasovića Kranjca, Milu Rukavinu Prcu, Faniku Šutić i njezinog brata Ivu, sestre Katu i Ivku Bronzović, Milu Čulumovića, Milana Sorića Efendijina i još nekolicinu koji su postali članovi Skoja 1941. godine.

Joso Dasović i Ive Smolčić uspjeli su povezati ostale perušićke skojevce, pa i one koji su živjeli u samoj žici, kojom su Talijani osiguravali mjesto i svoj garnizon. U kući aktivistkinje Kate Turić, jedva nekoliko stotina metara daleko od talijanske žice, njih dvojica su se sastajali najprije sa starim skojevcima Martinom Dasovićem Mainom i Matanom Rukavinom Palentinim.

Uz njihovu pomoć Joso Dasović i Ive Smolčić za kratko vrijeme su se povezali sa starim skojevcima i članovima Partije Ivicom Erentom iz Ribnika i Josom Jurišićem Bracom. Obojica su radili u mjestu kao krojački pomoćnici pa su skupa s perušićkim postolarom Mićom Špoljarićem uspjeli brzo povezati i angažirati ostale skojevce u samome mjestu. Bili su to Marijana i Joso Kolak, Frane Arbanas, Stipe Jurišić Dašin, Zvone Balenović i Nikola Uremović. Ovi mladi skojevci vrlo su spretno održavali skoro svakodnevne veze između aktivista i simpatizera iz samoga mjesta s onima u okolnim zaselcima i selima. Tome je dosta pridonosila i skojevka Mande Ugarković iz Malog Polja koja je hrabro dolazila u Perušić kada je god to trebalo.

Skojevci u selima perušićke općine i u Perušiću svojom danonoćnom aktivnošću i uz pomoć partijaca postigli su velike uspjehe u okupljanju seoske omladine. Kopnio je ustaški utjecaj. Malo je bilo omladinaca i omladinki koji su bezrezervno pristajali uz ustaše i Talijane. Svi su ih dobro znali i polarizacija je bila očita. Antifašistički raspoložena omladina izbjegavala je bilo kakve veze sa ustašama i Talijanima, a to je imalo odraza i na »Ustašku mladež«, organizaciju ustaške omladine. Već 10. travnja, godišnjicu ustaške NDH, ustaše nisu uspjele proslaviti onako kako su planirale. U nastupu i manifestacijama »Ustaške mladeži« izostala je seoska omladina. Toj pro-

slavi prisustvovali su uglavnom sredjnoškolci i srednjoškolke s nekoliko trgovačkih šegrta, te nešto malo seoske omladine iz Kaniže i Varoša.

Omladinska ustaška organizacija, osnovana još u jesen 1941. godine, od proljeća 1942. nije više imala neku značajniju ulogu među perušićkom omladinom. Sve se to svelo na aktivnost logornice i tabornice »Ustaške mladeži« s još jedva dvadesetak srednjoškolskih učenica, učenika i šegrta, koji su bili do kraja odani ustašama i fašističkoj ideologiji. Upravo ti su odlazili u ustaške jedinice i prijetili pojedinim skojevcima i partijcima što se pretvorilo u ozbiljnu opasnost.

Članovi Kotarskog komiteta i rukovodstva općinske partijske organizacije razvili su vrlo intenzivan agitaciono-propagandni rad među stanovništvom pruišćke općine. Održavali su mnoge sastanke s partijcima i skojevcima, razgovarali su s njima pojedinačno i u manjim grupama, obavještavali ih o političkim prilikama i o borbama protiv fašizma u Sovjetskom Savezu i u našoj zemlji, davali im letke i drugi propagandni materijal da ga rasturaju među simpatizerima. Upućivali su ih kako da izvlače omladinu i ostale ispod ustaškog utjecaja i pridobivaju za NOP. Pojedinim utjecajnim ljudima pisali su i slali pisma u kojima su im objašnjavali prilike i pozivali ih na suradnju. Juka Murgić (a i drugi) nosio je tako pisma Jose Dasovića, upućena sucu Grgi Štimcu, Gigi i Mili Luliću Draji, koji su živjeli u Perušiću.

U svome političkom radu partijski rukovodioci koristili su i javne sastanke-zborove, koje su održavali u selima udaljenim od ustaškog i talijanskog garnizona.

Obično nedjeljom, neposredno prije podneva, članovi komiteta i aktivisti okupili bi veći broj seljana i onda bi na otvorenom ili u nečijoj kući s njima razgovarali, informirali ih o političkim i vojnim prilikama i jednostavno bi im prikazivali i objašnjavali cljeve NOB-a, a raskrinkavali politiku i konkretne planove i akcije ustaša i Talijana.

Jedan takav prijepodnevni nedjeljni zbor uspješno je održan u Lipovoj Glavici 10. svibnja, gdje se okupilo dosta seljana i iz Bukovca. Zbor su organizirali Joso Dasović, Mića Kulaš i Ive Smolčić. Drugovi su se poslije zbora zadržali u selu nešto duže nego što su trebali i ustaše su za to brzo doznale. Krenule su iz Perušića, sa Gostovača i iz Široke Kule, opkolili zaseoke Klenovac, Laziće i Kukin Dol, baš kada su se pomenuti morali povlačiti prema Ljubovu. Imali su i jedan puškomitraljez, pružili su ustašama žestok otpor i uspjeli se probiti, osim Mile Obućine Gruića koji je poginuo na početku sukoba s ustašama.

Stvaranje narodnooslobodilačkih odbora, organizacija AFŽ-a i Narodne pomoći

Prvi narodnooslobodilački odbori u perušićkoj općini počeli su se organizirati potkraj ožujka i početkom travnja 1942. godine.

Kotarski komitet KPH Perušić posebno je za organiziranje nove narodne vlasti zadužio Josu Aleškovića, člana komiteta i Grgu Hećimovića, sekretara partijskih organizacija općine. Na tom zadatku radili su i ostali politički radnici. Još prije toga Tome Nikšić ih je upoznao s okružnicom CK KP Hrvatske, donesenom u prosincu 1941. godine, kojom je razrađen način organiziranja NOO-a, akcionih odbora i odbora Antifašističke fronte žena. Komi-

tet je zaključio da se najprije stvaraju inicijativni odbori nove narodne vlasti, a kada i gdje budu povoljnije prilike, onda će se birati odbornici mjesnih NOO-a po selima.

Prvi mjesni inicijativni narodnooslobodilački odbori stvoreni su u Bukovcu, Lipovoj Glavici i u Prvan-Selu. Za Bukovac i Lipovu Glavicu osnovan je jedan mjesni NOO, a u početku su ga sačinjavali članovi KP Joja Hećimović Kunar i Mateša Hećimović Jagin te antifašista Joso Dasović Papica. U Inicijativi NOO Prvan-Sela ušli su Mikica ćulumović, Jura Sorić i Marija Aleškoović Mićina. Kasnije su, potkraj ljeta, u taj NOO ušli još i Kaja Aleškoović Josina, Ivan Dasović Cimjan i Joso Hećimović.

U proljeće 1942. godine inicijativni mjesni NOO-i osnovani su u Mezinovcu, Malom Polju i u Perušiću. U Mezinovcu su članovi odbora bili Ivica Šimatović, Jurica Kulaš i Marija Kasumović. Kasnije je, krajem ljeta, u taj odbor ušla i Kaja Kulaš. U Malom Polju prvi odbornici NOO-a bili su Maka i Mile Milković, Milan Lulić i Mijat Ugarković.

U Perušiću su to bili Matan Rukavina, Cuka Smolčić i Kate Turić, a kasnije su odbornici tog odbora još postali Ljuba Belobrk i Mate Sokolić.

Poslije Druge okružne konferencije KPJ za Liku, održane od 17. do 21. svibnja 1942. u Korenici, rad na osnivanju mjesnih NOO-a toliko se intenzivirao da je u jesen te godine svako selo u perušićkoj općini imalo svoj NOO. Međutim, treba reći da ti NOO-i nisu bili organi vlasti, nisu mogli imati prerogative vlasti, jer su sela bila okupirana i pod terorom ustaša i Talijana. Odbornici su u stvari bili istaknuti pristaše NOP-a, njegovi aktivisti, često i članovi Komunističke partije. Oni su bili izvanredni propagatori borbe i to im je bio jedan od najglavnijih poslova. Osim toga, njihov rad se svodio na prikupljanje narodne, crvene pomoći. Naime, politički radnici su inače stvarali i odbore Narodne pomoći, ali bili su to većinom i odbornici mjesnih NOO-a. Prikupljali su pomoć u novcu — endehaškim kunama, zatim u hrani, brašnu i grahu, ali najčešće u odjeći i obući. Sakupljali su municiju-puščane i druge metke, sanitetski materijal, baterije, papir, duhan i sol. Iz Prvan-Sela najčešće se otpremala odjeća i obuća, duhan i sol. U Bukovcu su, odnosno u Lipovoj Glavici u proljeće te godine davali i stoku: ovce i janjce. U Perušiću su u okviru narodne crvene pomoći prikupljali novac, papir, duhan, baterije, sanitetski materijal i drugo. U Kvartama, Mezinovcu i u Malom Polju toga proljeća prikupili su i dosta metaka, između ostalog.

Ivica Šimatović Vuca, koji je bio i odbornik Narodne pomoći, po nekoliko je puta Josi Dasoviću i Mići Kulašu ili pak Ivi Smolčiću predavao po nekoliko hiljada kuna i nekoliko stotina pušćanih metaka. Kasnije je Grgi Hećimoviću isporučio nekoliko vreća brašna za ishranu vojnika bataljona »Mati ja Gubec«.

Istovremeno s organiziranjem mjesnih NOO-a perušićki politički radnici stvarali su i odbore Antifašističke fronte žena (AFŽ) po selima. U te odbore oni su okupljali žene i omladinke, vrlo privržene simpatizere pokreta ili skojevke. U Prvan-Selu u prvom odboru AFŽ-a bile su Kaja Aleškoović i Marija Miče Aleškoović, te Luce Hećimović Grgina. U Bukovcu su prve odbornice AFŽ-a bile Marica i Mica Hećimović, a u Perušiću Ljuba Belobrk i Kate Turić.

Potkraj ljeta 1942. godine u svim perušićkim selima bili su osnovani odbori AFŽ-a u kojima je bio okupljen veliki broj simatizerki i aktivistkinja NOP-a. Žene i omladinke angažirale su se u raznim poslovima i na raznim

zadacima, a obavjale su ih vrlo požrtvovano i često spretnije od muškaraca. Mnoge od njih radom u okviru Antifašističke fronte žena postale su skojevke i članovi Partije. Sve te žene i omladinke u mjesnim NOO-ima i odborima AFŽ-a bile su izvanredni agitatori narodnooslobodilačke borbe po selima, vrlo pouzdane, uporne i prodorne u izvršavanju zadataka.

Druga okruna konferencija KPH za Liku i njen odraz na rad partijskih organizacija u perušićkom kotaru

Druga okružna konferencija komunista Like održana je u Korenici od 17. do 21. svibnja 1942. godine. Njoj su kao delegati perušićkih partijskih organizacija prisustvovali Joso Dasović, Frane Duić Puiz i Juka Kolak, te Ivan Arbanas, kao delegat 3. čete (Dalmatinske) bataljona »Marko Orešković«.

Joso Dasović je kao sekretar Kotarskog komiteta bio referent o političkim i organizacionim problemima partijskih organizacija perušićkog kotara. Opširno je obrazložio događaje i zbivanja u partijskim organizacijama od Prve okružne konferencije partijskih organizacija Like, održane na Plitvicama u ljeto 1940. godine, gdje je također bio delegat i referent za perušićki kotar. Posebno je govorio o zbivanjima u 1941. godini, okupaciji i dolasku ustaša na vlast. Naime, ustaše su se pod okriljem Talijana odmah okomile na članove Partije i skojevce, hapsile ih, mlatile i ubijale, bez obzira bili Srbi ili Hrvati. Na desetke članova Partije, skojevaca i istaknutih antifašista ustaše su po nekoliko puta hapsile te maltretirale njih i njihove porodice.

U jesen 1941. opet su ih hapsile, trpale u zatvore u Gornjem Kosinju, Klancu i u Perušiću, držale ih u gospićkom zatvoru, odakle su ih u proljetnim mjesecima 1942. puštale kućama. Neprestano su pravile pritisak na članove Partije i skojevce da se odreknu svoga političkog uvjerenja, a prihvate njihovu i ideologiju i da stupe u ustaše. Neki nisu izdržali. Pavle Grivičić Miljušev iz Konjskog Brda, je bio jedan od uglednijih i za ličke prilike bogatijih seljaka lijevo orijentiranih, te član KP od 1939. godine. Ustaše su i njega među prvima hapsile, batinale i maltretirale pa se, podlegavši njihovom pritisku, odrekao svojeg političkog opredjeljenja i priklonio ustašama. Poginuo je kao domobran negdje u borbi protiv partizana.

Konferencija je raspravljala i o slučaju Jose Bronzovića, člana SKOJ-a od jeseni 1939. i člana KP od jeseni 1940. godine. On je, naime, pod pritiskom ustaša od srpnja 1941. bio u ustaškim formacijama i to u ustaškom stanu (posadi) u Divoselu, sve dok Divoseljani nisu napali i likvidirali taj stan. Joso Bronzović je u vrijeme održavanja konferencije već bio u partizanskim jedinicama. Došao je u partizane iz domobrana u prvoj polovici travnja 1942. godine. O njemu i o njegovu držanju govorili su Juka Kolak i još neki delegati iz gospićkih organizacija, među kojima i Marko Vujnović iz Divosela.

Potvrdili su da se za vrijeme dok je bio u ustaškoj, a od kraja osmog mjeseca do odlaska u partizane u domobranskoj uniformi, nije kompromitrao i da je njegovo držanje bilo doista takvo da politički nije bio kažnjen. Joso Bronzović poginuo je kao partizan 4. travnja 1943. u Trebižnjiku kod Dalmatinske Krupe. Njegove dvije sestre, skojevke Katu i Ivku, uhapsili su Talijani u ljeto 1942. i otjerali u logor u Italiju. Tom su prilikom jednog talijanskog vojnika, s kojim su one imale vezu, preko njega nabavljale municiju te ga pripremale za odlazak u partizane, Talijani javno strijeljali u Perušiću.

Konferencija je imala poseban značaj za perušićke partijske organizacije i njihovo daljnje političko djelovanje. Jedan od osnovnih zadataka što ih je donijela bio je da se pojača i razvije svestrana politička aktivnost Partije u zapadnom dijelu Like među hrvatskim stanovništvom. U vezi s tim trebalo je u hrvatskim selima povezivati, učvršćivati i aktivirati dotadašnje te stvarati nove organizacije Partije i Skoja. Posebno ih se moralo angažirati u agitaciono-propagandnom radu, koji je u podvelebitskim hrvatskim selima bio potpuno zanemaren. Naime, trebalo je razvijati svestranu propagandu u tom pogledu da se okupe i uključe u NOP svi antifašisti, prije svega antifašistička omladina. Pred partijske i skojevske organizacije postavio se politički zadatak da se hrvatski seljaci otrgnu od bilo kakvog utjecaja okupatora, ustaša i četnika.

Ocijenjeno je, naime, da je veliki dio hrvatskog stanovništva razočaran postupcima i politikom okupatora i ustaša, koji su terorizirali svakoga tko nije uz njih. Pravilno je konstatirano da se razvija antifašizam i rastu simpatije za NOP. U vezi s takvom političkom ocjenom zaključeno je da se partizanske aktivnosti i borba protiv neprijatelja trebaju prenijeti u hrvatska sela, pa tako i Hrvatima omogućiti da stupaju u partizanske jedinice i time stvaraju borbeno jedinstvo Srba i Hrvata.

Konferencija je u okviru predstojećih političkih zadataka komunistima, pored ostalog, skrenula pažnju na antifašistički raspoložene pristaše Hrvatske seljačke stranke, kojih je bilo u zapadnoj Lici, pa i u perušićkom kotaru. Trebalo ih je pridobiti i angažirati za NOB, raskrinkavajući pritom reakcionarnu i izdajničku politiku vodstva HSS-a koje je zastupalo politiku čekanja. Konferencija je, nadalje, donijela zaključak da se NOO-i kao organi nove narodne vlasti smjelije stvaraju i na neoslobođenom području. Zaključeno je da se isto tako organiziraju i stvaraju i ostale antifašističke organizacije: Savez mlade generacije (SMG) i Antifašistička fronta žena.

Druga okružna konferencija ličkih komunista imala je veliko značenje za perušićke komuniste. Kotarski komitet KPH Perušić odmah je u duhu konferencijskih zaključaka izradio određene planove i konkretne zadatke u pogledu političkog djelovanja na terenu i u pogledu organiziranja u tu svrhu.

Prije svega zaključeno je da se u selima perušićke općine još više razvije politički rad i angažiraju antifašisti, omladina i žene u akciji za NOP. Poslije održanih sastanaka Grgo Hećimović, Ive Smolčić, Joso Dasović, Mića Kulaš, Joso Alešković i drugi odmah su se uputili na okupirani teren. Tamo su u selima, gdje su god mogli prodrijeti, uz pojačani agitaciono-propagandni rad, okupljali seljake, omladinu i žene, te organizirali NOO-e, odbore AFŽ-a i SMG-e. U relativno kratkom vremenu novi NOO-i osnovani su u Kosi, Konjskom Brdu i u Kvartama.

Druga značajna politička odluka Kotarskog komiteta bila je da se organizirano prodre u sela pazariške općine i da se članovi komiteta i tamo uključe u politička kretanja. Naime, s tom općinom nije bilo nikakve veze od kraja studenog 1941. kada su u njoj ustaše pohapsile većinu komunista i omladinaca antifašista. Pazaristani su, međutim, u rano proljeće 1942. sami uspostavili vezu s drugovima iz Rastoke i Smiljana. Upravo zahvaljujući toj vezi oni su uglavnom onako kako su izlazili iz ustaškog zatvora u Gospiću, preko smiljanske veze, odlazili u partizanske jedinice. Tako su u travnju i svibnju u bataljon »Pekiša Vuksan« otišla dvojica članova KPJ — postolar Nikica Starčević i Joso Lulić Markov iz Klanca; zatim Vinko Balenović i Marko Ba-

lenović iz Balenije kod Klanca, Petar Lulić Pere Antin i Grga Lulić iz Klanca. Za njima su nešto kasnije otišli Blaž Marković iz Brizova Polja i Joso Duić Ivanov te Marko i Pave Župan svi iz Oteša.

U vrijeme održavanja konferencije, na zahtjev Kotarskog komiteta, borci Pazarištani Karlo Krpan, pekar, član KPJ i Mile Hodak Čile povučeni su iz partizanske jedinice i stavljeni na raspolaganje komitetu. Čile Mile bio je dobar i popularan borac, vedar duh, veseljak i masovnik, pa je još za trajanja konferencije primljen za člana KPJ. Njih su dvojica dobili zadatak da se kao politički radnici prebace u sela pazariške općine, uspostave vezu sa tamošnjim komunistima, i uključe ih u rad na pridobivanju seljaka za NOP. Član Kotarskog komiteta Frane Duić Puiz, kao dobar poznavalac tamošnjih prilika, nekoliko ih je dana posebno upućivao kako će raditi i kome će se obraćati. Potkraj svibnja Mile Hodak Čile i Karlo Krpan uputili su se s Ljubova i preko Divosela i Smiljana — uz pomoć smiljanske veze — prebacili se u Oteš i Klanac. Iz Smiljana su sa sobom poveli i Vinka Balenovića, borca bataljona »Pekiša Vuksan«. Trebao im je kao dobar poznavalac konkretnih prilika na tom terenu, čile Mile je nakon par tjedana uspio obavijestiti Franu Duića Puiza da su njih dvojica uspostavili neposredne veze s nekoliko članova Partije i sa više simpatizera, a da su se upoznali i s političkim prilikama. Javljali su da će početi organizirati i NOO-e u Otešu i Klancu, te da okupljaju i pripremaju jednu grupu mladića za odlazak u partizane.

Upozoravali su na velike teškoće jer su ustaše u Klancu bile vrlo aktivne u nastojanjima da spriječe odlazak Pazarištana u partizane.

Međutim, Čile Mile uspio se održati na tom terenu manje od mjesec dana. Naime, nedaleko od sela Balenije naišao je na ustašku grupu i poginuo u sukobu s njom. Ustaše su poslije toga još više terorizirale stanovništvo. Koncem 7. mjeseca pohapsile su grupu aktivnih suradnika NOR-a: Ivu Osmokrovića, Ivu Jurčića, Mariju (Ana) Jurčić, Josu Krpana Joselicu i Luku Vukelića. Kasnije su ih strijeljali da bi time zastrašili stanovništvo. Ranije su uhapsili omladinku Anu Župan iz Oteša koja je pljuvala po Pavelićevoj slici, otpremili je u Jasenovac, gdje je i ubijena. Karlo Krpan i Vinko Balenović nisu se poslije toga mogli održati na terenu pa su se vratili na oslobođeno područje. Tako su pazariška sela opet ostala neko vrijeme bez aktivista NOP-a.

Odmah po završetku konferencije Kotarski komitet Partije odlučio je da formira Kotarski komitet SKOJ-a Perušić. Za sekretara toga komiteta došao je Ivan Arbanas, koji je na traženje KK KPH Perušić napustio jedinicu. Arbanas je ujedno kooptiran i za člana Kotarskog komiteta Partije. Juka Kolak već je bio član Okružnog komiteta SKOJ-a za Liku pa je mnogo pomogao u konsolidiranju skojevskih organizacija na terenu.

U Kotarski komitet SKOJ-a odmah su kao članovi uključeni stariji skojevci — Marko Dasović Markić iz Prvan-Sela i Matan Rukavina Palentin iz Perušića. Toga ljeta u Kosinju u Kotarski komitet SKOJ-a kooptirana je Mande Kokotović iz Poljana. Okružni komitet SKOJ-a u to vrijeme je na rad u skojevski komitet u Kosinj uputio Đuru Popovića koji se tu zadržao više mjeseci. U jesen te godine u komitet SKOJ-a uključena je i Mande Ugarković iz Malog Polja. No, u jesenskoj ofanzivi Talijana i ustaša, povlačenjem partizanskih jedinica i rukovodstava društveno-političkih organizacija iz perušićkog kotara, Mande je ostala na terenu bez kontakta s komitetom.

Potkraj svibnja Ivan Arbanas je, zajedno s ostalim drugovima, otišao u se-

la perušićke općine radi aktiviranja skojevskih grupa. Kao i ranije, bile su dvije skojevske grupe: s grupom u Perušiću je radio Matan Rukavina Palentin, a imala je osam članova. Bili su vrlo privrženi, požrtvovni i spretni u obavljanju svojih zadataka. Druga skojevska grupa bila je nešto brojnija a s njom je rad:o Marko Dasović Markić. Sve su to bili skojevci iz 1941. i ranijih godina.

Početkom lipnja jedan broj mladih komunista i skojevaca morao je napustiti teren i otići u partizane jer im je prijetila ozbiljna opasnost da ih ustaše pohapse. Tada su u bataljon »Božidar Adžija« stupili: članovi Partije Ivica Erent i Joso Jurišić Braco; te skojevci Markić Dasović, Martin Dasović Main, Nikola Dasović Kranjac, Mile Rukavina i Ive Šutić.
Zajeno s njima otišao je i Mile Jurišić Brico.

Borbe u perušićkom kotaru i formiranje bataljona »Matija Gubec«

Kotarski komitet Partije donio je poslije konferencije još jednu značajnu odluku: da svoje sjedište s Ljubova premjesti u Kosinj, na vlastito područje. Joso Dasović je otišao u Mlakvu, uspostavio vezu s Manom Varićakom, koji je bio već okupio grupu od desetak boraca, i s njim se dogovorio o dolasku Perušićana u Kosinj. Polovicom lipnja s Ljubova su se preko Kvarata u Kosinj prebacili: Joso Dasović, Mića Kulaš, Juka Kolak, Grgo Hećimović, Ivan Arbanas, Dane Balenović, Martin Hećimović Bracija, Ivan Milković Fuksan i Ive Smolčić. Bili su naoružani, a Bracija je imao i puškomitraljez. Svi su se kao borci uključili u grupu boraca pod komandom Mane Varićaka. Članovi komiteta Joso Alešković i Frane Duić Puiz zadržali su se i dalje na Ljubovu kao ponoćnom sjedištu komiteta, jer je Josi odatle bilo jednostavnije odlaziti u perušićka sela.

Grupa boraca u Kosinju u drugoj polovici lipnja održala je sastanak u Rudinama kod Mlakvene grede, na kojem su Mane Varićak i Joso Dasović obrazložili konkretne političke i vojne zadatke.

Na području perušićkog kotara oni će voditi akcije protiv ustaša i ostalih neprijatelja, osvajati oružje i okupljati nove borce. U vezi s tim morat će uspostaviti veze i s dezerterima u Lipovom Polju, kao i s grupom od desetak partizana Hrvata u Ličkom Lešću. Borci su oduševljeno primili informacije i prihvatili prijedloge ovog sastanka s izvanrednom odlučnošću da ratuju.

Uz pomoć omladinki iz Krša, Mlakve i Donjeg Kosinja Mane Varićak brzo je uspostavio vezu s dezerterima u Lipovu Polju. On i Joso Dasović otišli su k njima na sastanak. Dogovorili su se da zajednički vrše akcije na kosinjske ustaše koji su dotad slobodno vršljali po selima. Dezerteri su imali 13 pušaka. Brzo je uspostavljena veza i sa partizanskom grupom u Ličkom Lešću.

Tek 11. srpnja borci Mane Varićaka — Kosinjani i Perušićani — uspjeli su u Kršu (kod lokve Radovića) dočekati grupu ustaša i tom su prilikom ubili kosinjskog ustaškog tabornika Josicu Fadljevića s još dvojicom ustaša. Ustaše i žandari iz Gornjeg Kosinja i Vukelić Sela pošli su u pomoć Josici Fadaljeviću, ali su ih partizani dočekali kod mosta na Gradini, zaustavili ih i u žestokoj borbi razbili. U toj borbi poginuo je i zapovjednik oružničke postaje Kosinj, ozloglašeni vodnik Petar Vedrina. Pred večer ustaše, žandari domobrani povukli su se u Gornji Kosinj, jer su u borbu ušli i na njih s boka zapucali partizani dezerteri iz Lipova Polja.

To je ujedno bila i jedina akcija protiv ustaša u kojoj su oni sudjelovali. Za kratko vrijeme svi su oni u Lipovom Polju otvoreno prešli na stranu četnika.

Ova akcija protiv kosinjskih ustaša i žandara bila je od velikog značaja za razvitak partizanskog pokreta u Kosinju, odnosno u čitavom perušićkom kotaru. Prije svega, tom je akcijom grupa partizana, pod komandom Mane Varićaka, izišla iz ilegalnosti. Iz dana u dan (i noću) išli su u razne manje akcije i na područje perušićke općine, napadali su manje grupe ustaša i razoružavali domobrane, stjecali novo oružje i municiju, pa su neprestano brojčano rasli i jačali u naoružanju.

Poslije ovih prvih ozbiljnijih sukoba s ustašama i žandarima grupa je vec imala više od četrdesetak naoružanih boraca s jednim puškomitraljezom. Tako se formirala Kosinj sko-perušićka četa kojom je komandirao Mane Varićak. Naime, grupa od nekoliko partizana, koji su se razoružani skupa s Manom prebacili iz gornje Like, za nepuna dva mjeseca prerasla je u četu. Najprije im se pridružila nekolicina boraca koji su čitavo vrijeme bili kod kuća, ali su se nekako dočepali oružja. Zajedno s Perušićanima u prvoj polovici lipnja već je bilo skoro trideset boraca.

Polazeći od važnosti pomenutog područja i značaja akcija i borbi protiv neprijatelja na tom terenu Štab Grupe NOP odreda za Liku uputio je u Kosinj iz drugih jedinica većinu boraca Kosinjana i Perušićana.

Među prvima u Kosinj su se prebacili borci voda 3. čete bataljona »Marko Orešković« čiji je komandir bio Aleksa Varićak Alimbas. S njima je četa imala već oko 70 boraca. U Kosinj je 25. srpnja stigla i grupa od dvadeset i nešto više boraca Kosinjana i Perušićana iz bataljona »Božidar Adžija«. Imali su dva puškomitraljeza, a s njima su došli Slavko Pejak i Andrija Špoljarić. Doveo ih je Srđan Brujić, zamjenik političkog komesara Štaba Grupe NOP odreda za Liku. Srđan se dugo zadržao u Kosinju. On je pomogao da se ova Kosinj sko-perušićka četa, sada sa preko stotinu boraca, formira u bataljon. Formiranje bataljona svečano je završeno 27. srpnja pod Mlakvenom gredom, gdje su borci na velikom narodnom zboru, postrojeni u tri čete, svečano i javno položili zakletvu. Bataljon je dobio ime »Matija Gubec«.[1] Komandant bataljona postao je Mane Varićak, a politički komesar Slavko Pejak.

Ovdje treba spomenuti i vojne akcije partizanskih jedinica u zapadnom podvelebitskom dijelu Like, koje su zadirale i u pazarišku općinu. Naime, još potkraj lipnja na konferenciji komandanata ličkih odreda, a po direktivi Glavnog štaba Hrvatske, odlučeno je da se jedan dio vojne aktivnosti prenese u zapadnu Liku.

Neprijatelj je tamo imao manje snage nego po mjestima i gradovima uz prugu. Pretpostavljalo se, osim toga, da će se vojnim akcijama pojačati i politički utjecaj NOP-a, te hrvatsko stanovništvo masovnije uključiti u narodnooslobodilačku borbu. U tu je svrhu formiran Kombinirani odred kojem je komandant bio Milan Kuprešanin. Odred su sačinjavali 1. i 2. bataljon 1. ličkog odreda i bataljon »Stojan Matić« iz 3. ličkog odreda.

1 Prema sačuvanim dokumentima tada je vjerovatno formirana Kosinjska (Perušićka) četa jačine 60—80 boraca. Ona 15. 8. 1942. ima 64 puške i 3 puškomitralieza, a 7. 9. 1942. zajedno sa bataljonom »Božidar Adžija« ušla je u sastav tada formiranog 4. ličkog NOP odreda. Ubrzo poslije toga od nje i novih boraca formiran je Kosinjski bataljon koji je dobio naziv »Matija Gubec«. Vidi dokumenta u Arhivu Vojnoistorijskog instituta, fond NOR — kut. 1611, br. reg. 41/12, 46/12, 50/12, 53/12 i kut. 102 B, br. reg. 2/2. Primjedba redaktora.

Kombinirani odred pošao je na svoj borbeni pohod 14. srpnja iz Divosela pa je, nakon što su njegove jedinice zauzele Smiljan, Bužim i Rastoku, prenio akcije i u sela općine Pazarišta. Jedinice odreda ušle su 23. srpnja iz Smiljana u donjopazariška sela Kalinovaču i Popovaču. Sutradan su 1. bataljon 1. odreda i dvije čete bataljona »Stojan Matić« jednim krakom preko Velikog i Malog Žitnika prodirali prema Otešu i Klancu, a drugim krakom uz rijeku Liku prema Kaluđerovcu. Međutim, ustašama u Klancu stigli su u pomoć ustaše i Talijani iz Perušića pa su se ove jedinice morale povući na polazne položaje u Smiljan. Istovremeno je 2. bataljon preko Kalinovače i Popovače napao ustaše u Donjim Pazarištima. Te su jedinice 25. svibnja, uz pomoć dviju četa 1. bataljona, izbacile ustaše iz Donjih Pazarišta i tom prilikom ubile nekoliko ustaša i 11 ranile. Jedinice Kombiniranog odreda nastavile su iz Donjih Pazarišta da nadiru preko sela i zaselaka (Aleksinice, Škvadre, Oteša i Svetog Ivana) potiskujući ustaše prema Klancu koga je trebalo da napadnu slijedećeg dana, ali je u međuvremenu došlo naređenje da se Kombinirani odred odmah povuče prema Bruvnu.

Radi toga su daljnje akcije odmah prekinute, a jedinice odreda isti su se dan povukle iz Pazarišta prema Divoselu.

Ova akcija partizanskih jedinica u pazariškoj općini nije imala većeg vojnog uspjeha, jer je morala biti obustavljena na po puta. No, sigurno je imala posebno značenje za stanovnike tih sela među kojima je bilo mnogo simpatizera NOB-a. Oni su se prvi put susreli s većim partizanskim jedinicama, došli su s njima u vezu i stekli ozbiljniju sliku o veličini narodnooslobodilačke borbe. Početkom akcije Kombiniranog odreda u zapadnom dijelu Like nekolicina omladinaca Hrvata iz pazariških sela stupila je u Smiljanu u njegove jedinice.

Borci novoformiranog Kosinjsko-perušićkog bataljona »Matija Gubec« neprestano su, skoro svaki dan, bili u akcijama i vodili borbe protiv ustaša. Već sutradan po svome formiranju oni su se sukobili s jakim neprijateljskim snagama. Ustaše i domobrani su iz Krupščice. Gornjeg Kosinja i Vukelić Sela pokušali da prodru u Mlakvu, Gradinu i Krš, ali su ih borci zaustavili i odbili. Slijedećih nekoliko dana manje jedinice bataljona krstarile su po selima perušićke općine-Mezinovcu, Malom Polju i Kvartama — razoružavale domobrane koje bi zatekle kod kuće i osiguravale kretanje i agitaciono-propagandistički rad političkim radnicima. Postavljali su zasjede ustašama koji su bježali i sklanjali se u Perušić u žicu. Nisu se više ni po danu usudili slobodno kretati po selima izvan talijanske žice.

No, ubrzo su ustaše organizirale napad na bataljon s namjerom da »očiste Kosinj od komunističkih bandita«.

Oko 500 perušićkih, pazariških kosinjskih ustaša, žandara i domobrana krenulo je 5. kolovoza sa svih strana u napad na bataljon, koji se nalazio na položajima na uskom prostoru iznad sela Mlakve i Dulibe, Poljana, Krša i Gradine. Potkraj dana bataljon je uspio da odbaci ustaše na polazne položaje i da zaplijeni mitraljez, nekoliko pušaka i dosta municije. Ustaše su i sutradan nastavili sa napadima, ali su ih borci bataljona odbijali još uspješnije, potpomognuti paljbom i iz zaplijenjenog mitraljeza. Trećeg dana napada, 7. kolovoza, Talijani su podržali ustaše artiljerijom i minobacačkom vatrom sa Studenaca. Ustaše, žandari i domobrani žestoko su napadali i pritiskali borce bataljona čitav dan, pokušavajući da konačno slome njihov ot-

por. Poslije podne partizani su prešli u protunapad te uspjeli da odbace ustaše i da im nanesu dosta gubitaka.

Ovaj propali trodnevni napad ustaša na bataljon i neprestana krstarenja i akcije njegovih boraca po perušićkim selima imali su veliki odjek među hrvatskim seljacima u svim selima perušićke općine, naročito među omladinom. Ubrzo poslije tih borbi iz Malog Polja došli su u partizane: Mate Ugarković, Milan Ugarković, Tone Ugarković i Pere Lulić Lopac. Nekako istovremeno su Ive Milković Dacanov i Tone Ugarković, obojica iz Malog Polja, iz domobranstva prešli u slavonske partizanske jedinice.

Svakom akcijom i borbom brojčano je rastao i bataljon. Svaku novu pušku odmah je prihvaćao omladinac, novi borac iz Mlakve, Poljana, Krša, Gradine ili Studenca, spreman da se do kraja bori protiv nadmoćnijeg i bolje naoružanog neprijatelja. Stanovnici tih sela hranili su borce svoga bataljona i pružali im svaku drugu podršku. Omladinci su bili neprestano s borcima. Omladinke su im s posebnim oduševljenjem i samoprijegorom šile, prele i krpale odjeću, nosile hranu na položaj; obavljale poslove bolničarki, nosile, previjale i njegovale ranjenike. Stanovnici tih sela i borci bili su jedna cjelina u tim ratnim naporima, pa su zajednički vršili i akcije. Omladina i odrasli Studenaca, Krša, Poljana i Mlakve zajedno su s borcima bataljona razrušili prugu od Janjče do Studenaca, dočekali putnički vlak i zarobili nekoliko domobrana, talijanskih oficira i vojnika.

U kolovozu borci bataljona neprestano su bili u pokretu i izvodili razne akcije. Zapalili su zgradu škole u Studencima, gdje su se trebali useliti talijanski vojnici. U suradnji s drugovima iz Ličkog Lešća zapalili su i školu u otočačkom selu Čovićima, gdje su se također trebali smjestiti Talijani. Ubrzo poslije propalog ustaškog napada bataljon je prešao u ofanzivne akcije i na teritoriju pazariške općine.

Bataljon je dobro izvedenom i brzom akcijom razbio i razjurio kosinjske ustaše i oslobodio pazariško selo Kruščicu, smješteno između Kosinja i pazariških sela Vaganca i Klanca.

Tada se predalo nekoliko domaćih domobrana koji su razoružani i pušteni kućama. To je bilo prvo veće hrvatsko selo u koje je bataljon ušao s planom da ga oslobodi. Borci su svojim vladanjem i neposrednim odnosom stekli velike simpatije stanovnika toga sela od kojih se većina opredijelila za NOP pa je do kraja rata dobro surađivalo i bilo uporište manjih partizanskih grupa i političkih radnika. Isti dan u jedinice bataljona javio se Joja Arbanas iz Kaluđerovca i sa sobom donio dvije puške. Nešto kasnije jedinicama se pridružila i petorica novih boraca iz Krupčice: Joso Radošević, Nikola P. i Vinko M. Radošević, Štipan Vukelić i Petar P. Radošević.

Ovdje treba spomenuti da je 7. rujna, po naređenju Štaba 1. operativne zone Hrvatske, formiran 4. lički NOP odred. Sačinjavali su ga otočački bataljon »Božidar Adžija« kao 1. bataljon i Kosinjsko-perušićki bataljon »Matija Gubec« kao 2. bataljon. Poslije nešto više od dva mjeseca (18. studenog) taj odred je rasformiran, a ova su dva bataljona ušli u sastav 1. hrvatske narodnooslobodilačke udarne brigade.

Borbe s Talijanima i oslobađanje Kosinja

Poslije svih dotadašnjih manjih i većih akcija i borbi bataljona »Matija Gubec« u perušićkom kotaru, te propalih ustaških pokušaja da mu se ozbiljnije suprotstave, Talijani su odlučili obračunati s partizanima u Kosinju.

Pogotovo zato što su partizani razrušili prugu Janjče-Studenci i zapalili zgradu osnovne škole u Studencima, gdje su se trebali useliti talijanski vojnici. Ocijenili su da je njihov garnizon u Studencima bio ozbiljno ugrožen.

Talijani su za tu akciju pripremili velike snage: oko 4.600 vojnika iz Studenaca, Perušića i drugih garnizona, minobacače i topove, pa i avione. Zajedno s njima u toj akciji sudjelovalo je nekoliko stotina ustaša, žandara i domobrana iz Perušića, Pazarišta i Kosinja. U rano jutro 13. rujna Talijani su s vrlo jakim snagama krenuli od Studenca prema selu Dulibi, brdu Karauli i selu Kršu. Bila je to široka linija fronte od Janjče preko Studenaca do Dulibe, na kojoj su nastupale stotine i stotine talijanskih vojnika i oficira, a podržavala ih je žestoka minobacačka i topovska paljba, koju su usmjerili naročito po Karauli i po kućama Krša. U napad su ubacili i avione koji su u nekoliko navrata bacali bombe po položajima i selima. Bila je to najžešća borba partizana s neprijateljem u perušićkom kotaru za čitavo vrijeme rata.

Talijanski juriši bili su vrlo žestoki. Silovito su prodrli do prvih kuća u Kršu. Dijelovi bataljona na položaju kod Krša, na Karauli i prema Dulibi brzo su se sredili i uporno branili. Zaustavili su Talijane i pokušavali ih protujurišima odbaciti s osvojenih pozicija.

Nekoliko prvih prijepodnevnih sati neprestano su praštale puške, štektali mitraljezi i puškomitraljezi, gromoglasno eksplodirale ručne bombe, mine i granate bacača i topova a u intervalima i avionske bombe.

Ustaše iz Pazarišta i Gornjeg Kosinja pokušale su prijeći Liku i prodrijeti na partizanski teritorij, ali su brzo zaustavljene. Gdje su stali, tu su i ostali čitav dan.

Jedna grupa partizana Hrvata iz Lešća, njih desetak, čuli su odjek žestokog okršaja i uputili se prema Kosinju. Prihvatili su borbu iznad Janjče i Krša, napadali su i pucali po Talijanima koji su se upravo tu ukliještili do prvih kuća Krša. Iznenadnom bočnom vatrom po Talijanima borci iz Ličkog Lešća mnogo su pomogli da su se dijelovi bataljona »Mtaija Gubec« oko Krša uspjeli osloboditi talijanskog pritiska i izbaciti Talijane s osvojenih položaja oko sela. Upravo u tim borbama poginuo je i jedan talijanski visoki oficir (komandant jednog talijanskog puka). Ubio ga je Vajo Bobić s krova jedne kuće.

Poslijepodnevnim talijanskim napadima opet je prethodila jaka minobacačka i topovska vatra sa Studenaca te avionska bombardiranja po partizanskim položajima. Talijani su ponovno navaljivali i jurišali prema Dulibi, po padinama Karaule i prema Kršu. Oko 16 sati partizani su im se suprotstavljali snažnim protunapadima.

Ozbiljno su zbunili talijanske vojnike pa su se ovi, a i oficiri, počeli predavati u grupicama. Konačno su počeli da se povlače na povoljnije položaje prema Studencima. Upravo u tom njihovom povlačenju razvile su se i vodile žestoke borbe i okršaji po šipražju, proplancima i dragama sve do u noć. Time je propao pohod talijanske sile ma partizane u Kosinju.

Talijani su imali velike gubitke: preko 470 izbačenih iz stroja — što ubijenih, ranjenih i zarobljenih vojnika i oficira. No, i bataljon je imao velike gubitke. Među prvima je poginuo Mane Pejnović, kojeg su Talijani ujutro rano iznenadili na straži iznad Krša i ubili. U prijepodnevnim satima, u vrijeme oštrih borbi, među prvima poginuo je i obljubljeni komandant bata-

ljona Mane Varićak. Komandu je preuzeo Dane Radović. Ukupno su poginuli 23 borca: Sveto Kokotović, komandir 1. čete, Stevo Petrić, politički komesar 1. čete, Zele Uzelac, vodnik i Mane Uzelac, vodni delegat, Dragan i Mile Glumac, Mane i Mirko Počuča, Bude i Petar Paripović, Mane Radović, Luka Petrić, Nikola Glumac, Dane Kokotović, Nikola Javorina, Nikola Gru:-čić, Đurica Javorina, desetar, Mane Petrić, Đuro Petrić i Obrad Brujić, te Miladin Cvijanović Ilijin, predsjednik mjesnog NOO-a i Milka Paripović.

Borci bataljona zaplijenili su 2 mitraljeza, 2 puškomitraljeza nekoliko desetaka pušaka i dosta municije.

Ni slijedećeg dana Talijani nisu mirovali.

Tukli su od vremena do vremena minobacačima i topovima po partizanskim položajima. No, nisu se usudili da krenu u napad. Zadovoljili su se da zasipaju položaje i sela granatama i avionskim bombama. Najviše se strepilo za ranjenike: da ne bi bomba ili granata slučajno udarila u kuću gdje su bili smješteni. U poslovima oko smještaja ranjenika i njihovog sklanjanja na zaštićenija mjesta, na putu između dva zaseoka, blizu Poljana, teško je ranjen Slavko Pejak, politički komesar bataljona. Zahvatile su ga krhotine avionske bombe. Dužnost političkog komesara preuzeo je Juka Kolak.

Sutradan poslije opisanih borbi, tj. 14. rujna jedinice 1. i 2. hrvatske narodnooslobdilačke udarne brigade i bataljon »Krbava« su stigli u perušićki kotar, očistili Janjačku Kosu od ustaša i spojili se sa bataljonom »Matija Gubec. Ulaskom partizanskih jedinica u Čanak, Kosu i Janjče stvoren je ujedno siguran put iz Kosinja u Gornju Liku, kojim su omladinke Krša, Gradine, Poljana i Mlakve već istoga dana prenosile teže ranjenike u partizanske bolnice u gornjoj Lici.

Pomenute partizanske snage su 15. rujna nastavile sa zamašnim akcijama na komunikacije kojima su se služili Talijani. Dva su dana borci pomenutih jedinica napadali na prugu i objekte na pruzi — bunkere i vaktarnice, sve od Vrhovina do Studenaca i Perušića, rušili ih i palili te prodrli do samog Perušića.

U tim dvodnevnim borbama partizani su što ranili, ubili ili zarobili oko 150 talijanskih vojnika i domobrana, zaplijenili 3 mitraljza, 3 puškomitraljeza, minobacač s 90 mina, 55 pušaka,17.000 metaka, radio-stanicu i drugi materijal.

Poslije ovih akcija i kraćeg odmora 1. i 2. hrvatska NOV brigada i bataljon »Matija Gubec« dobro organiziranom akcijom 21. rujna, boreći se s ustašama, žandarima i domobranima, oslobodili su Gornji Kosinj i sva ostala sela kosinjske općine. Ustaške snage uspjele su se izvući i preko pazariških sela pobjeći u Perušić. Partizanske jedinice ušle su toga dana u Lipovo Polje, ali su četnici pobjegli u Velebit, iznad sela, odakle ih se većina prebacila u Otočac.

Štab bataljona »Matija Gubec« smjestio se u centru Gornjeg Kosinja. S njim su se iz Krša preselili i kotarski komiteti Partije i Skoja. Članovi tih komiteta razvili su živu političku kampanju da bi stanovnike upoznali s ciljevima NOB-a i otrgnuli ih od utjecaja ustaša i četnika. Politički radnici, partijci i skojevci, zajedno s domaćim borcima i vojnim rukovodiocima, organizirali su i održavali sastanke, manje skupove i razgovore s omladinom i odraslim od zadnjeg zaselka u Lipovu Polju ili Rudinci pa sve do Kosinjskog Bakovca. Srđan Brujić, politički komesar 4. ličkog odreda, dobro

je poznavao ljude u srpskim i hrvatskim selima Kosinja, dobro je znao ranija politička kretanja u tome kraju, osobno je poznavao ljevičare i ranije članove Partije pa je i vrlo mnogo učinio za oživljavanje političkog života u tim selima, kao i u organiziranju ljudi i pokreta.

I drugi su činili vrlo mnogo. Juka Kolak, Andrija Špoljarić i svaki borac i rukovodilac bataljona »Matija Gubec« tih su dana bili tumači i propagatori NOP-a.

U više tada oslobođenih sela kosinjske općine stanovnici su brzo izabrali mjesne NOO-e u nekima i odbore AFŽ-a. Kkojevci i skojevke svakodnevno su okupljali omladinu, organizirali je i uključivali u razne akcije prije svega za pomoć vojsci.

Bataljon »Matija Gubec« popunjavao se novim borcima, dobrovoljcima koji su svakodnevno stizali zi Klenovca, Studenaca, Krša, Mlakve i Poljana, pa i iz Lipova Polja. Dolazili su dobrovoljci i iz hrvatskih sela kosinjske i perušićke općine, a među prvima je stigla grupa dobrovoljaca iz Donjeg Kosinja i Malog Polja.

Međutim, ni neprijatelj nije mirovao. Kosinjske ustaše ubacivale su u sela manje grupe i pojedince, pa su zastrašivale stanovnike hrvatskih sela. Bili su drski. Ubili su Nikolu Borčića Milišina na straži pred Štabom bataljona u centru Gornjeg Kosinja. I Talijani su skoro svakodnevno organizirali akcije na partizane u selima kosinjske općine. Tako su se 23. rujna preko Studenaca probili na brdo Karaulu i topovima tukli po Gornjem Kosinju. Njihovi avioni nekoliko puta obasipali su bombama Gornji Kosinj i druga sela. Talijani su se, naime, užurbano pripremali za protivofanzivu na partizanske snage u kosinjskoj općini. Dovlačili su nove snage prema Perušiću i Studencima, a koncentrirali su se i iz Otočca prema Kutarevu i Krasnu.

Partizani ih nisu pustili na miru. Dijelovi 2. hrvatske NOV brigade napali su 28. rujna između Janjča i Studenaca talijansku kolonu, zapalili 3 kamiona i prisilili Talijane da se povuku u pravcu Studenaca i Perušića.

Međutim, pošto su prikupili jake snage, Talijani su zajedno s četnicima i ustašama od Otočca, Perušića i Studenaca prešli u napad prema Kosinju. Daleko brojno i tehnički slabije 1. i 2. hrvatska NOV brigada nisu mogle da brane Kosinj pa su 1. listopada preko Kruščice prešle u pazarišku općinu i napale ustaške posade u Donjim Pazarištima, Aleksinici i Klancu, koje su pobjegle prema Perušiću i Gospiću.

U Kalinovači, Donjim Pazarištima i u Klancu poginulo je nekoliko istaknutijih ustaša.

Pritisak Talijana na partizane u Kosinju bivao je sve jači. Krajem rujna oni su se od Otočca preko Kutareva i Krasna, skupa s četnicima, probili na Rudniku i do prvih zaselaka Lipova Polja. S druge strane, od Perušića i Studenaca nastupali su prema Kršu, uz jaku podršku topova i mnobacača. Bataljon »Matija Gubec« pružio je jak otpor i onemogućio im brzo napredovanje. Štab 4. ličkog odreda (a i štab bataljona) uvidio je da neće moći da obrani Kosinj, pa je odlučio da se s jedinicama povuče iz Kosinja. Nakon stotinjak i nešto više dana boravka, borbe i rada prije svega u kosinjskoj, ali i u perušićkoj i pazariškoj općini, bataljon »Matija Gubec« zajedno s kotarskim komitetima Partije i Skoja i s oko 600 stanovnika uglavnom iz Krša, Mlakve, Poljana i Gradine napustio je to područje i povukao se u sela gornje Like.

Tada su iz pazariške općine u partizane otišli: Zora Gobac iz Vranovine,

Nikola Hodak Čile iz Oteša. Marko Lulić iz Predvaganca, Pere Lukić iz Vranovine, Božo Marković iz Aleksinice, Blaž i Franjo Marković iz Brizova Polja, Martin Rukavina iz Budžaka, Marko Rukavina Makić iz Klanca i Joso Duić iz Oteša. Osim njih Pazarišta je tada napustilo i nekoliko žena partizanskih boraca: Draga — žena Grge Lulića, Anka — žena Karla Krpana, Vice žena Marka Krpana, Kaja — Vinka Balenovića i Ana — majka Jose Lulića.

Stvaranje organizacija KPJ, SKOJ-a i drugih organa i organizacija NOP-a te jačanje njihovog utjecaja

Partijsko i skojevsko rukovodstvo kotara u predasima između borbi i zajedno s borcima razvijalo je svestranu političku aktivnost u srpskim i hrvatskim selima u sve tri općine. Partizani su i u hrvatskim selima izvodili uspješne akcije protiv ustaša, domobrana i Talijana što je imalo utjecaja na njihove stanovnike. Političke prilike u selima perušićkog kotara proljeća i ljeta 1942. godine iz osnove su se mijenjale. Utjecaj NOP-a rastao je iz dana u dan. Politički radnici komunisti skoro su svakodnevno bili u selima među narodom, razgovarali, objašnjavali i organizirali. U zaseoke Studenaca i Kvarata, pa i u Mezinovac i u Malo Polje, članovi Kotarskog komiteta Partije i Kotarskog komiteta Skoja dolazili su i po danu, često u pratnji i nekolicine ili više boraca.

Zajednički bi izvršili poneku akciju: razoružali pokojeg domaćeg domobrana ili manju grupu, napadali ustaše i slično, zatim bi okupljali seljake i razgovarali s njima. Može se reći da početkom ljeta 1942. godine nije bilo većeg zaseoka u prušićkoj općini gdje partizani nisu stvorili svoje čvrsto uporište. Politički radnici dolazili su i u neposrednu blizinu žice, kojom je bio opasan Perušić, a iza koje su se ustaše i Talijani osjećali jedino sigurnima. U kućama Kate Turić i Ljube Belobrk, stotinjak metara daleko od žice, održavani su sastanci sa skojevcima i drugim aktivistima iz samoga mjesta. U selu Varoš kod pruge politički radnici zalazili su i noćivali kod Anke i Ivana Pavlin Asančajić. U Lipovoj Glavici, Bukovcu, Prvan-Selu i Kaniži sastanci su održavani i po danu.

Članovi Partije u selima perušićke općine bili su u to vrijeme međusobno dobro povezani. Ante Hećimović Pupilj, Joja Hećimović Kunar, Mateša Hećimović Jagin, Milan Hećimović Perić, Nikola Šutić, Ivan Kolak Šimin i drugi članovi KPJ bili su poznati aktivisti i nosioci političkog rada u Bukovcu, Lipovoj Glavici, Prvan-Selu i Kaniži. S druge strane u selima prema Kosinju, u Kvartama, Mezinovcu i u Malom Polju vrlo angažirani članovi Partije i kandidati za člana Partije bili su: Ivan Milković Fuksan, Stipe Milković Đotić, Ivan Karić Laj der, Joso Nenadić Jež, Ivica Šimatović Vuca, Nikola Marković, klesar, Mile i Maka Đotić Milković i drugi.

Oni su mnogo učinili u pridobivanju omladine za NOP i uspješno su pomagali skojevcima u radu s omladinom.

Skojevske grupe u Prvan-Selu, Bukovcu i Perušiću zarana su se sredile i povezale. U proljeće i ljeto te godine skojevci i skojevke bili su najumješniji agitatori i propagatori pokreta. Pridobijali su za NOP mladiće i djevojke u svim selima. Utjecaj NOB-a među omladinom rastao je iz dana u dan. Skojevci su još u proljeće uspjeli razbiti organizaciju »Ustaške mladeži« i suzbiti ustaški utjecaj među mladima.

Skojevske grupe učvrstile su svoje redove i povećale broj članova, posebno u Prvan-Selu, Bukovcu i u Lipovoj Glavici. I u drugim selima skojevska organizacija stvarala je svoja uporišta, prije svega u Konjskom Brdu, Kvartama, Studencima, Svetom Marku i u perušićkim zaseocima. U to vrijeme članovi SKOJ-a postali su, između ostalih: Amka Brujić Anova, Marica Hećimović, Zora Karić, Ante Karić Lajderov, Joso Milković Fuksanov i nekolicina drugih omladinaca i omladinki. U svakodnevnom radu oni su spretno održavali međusobne veze, kontakte s komunistima u selu, s aktivistima i s političkim radnicima na terenu.

Razbuktala politička aktivnost u perušićkim selima, snažan utjecaj Komunističke partije i NOB-a kao i neposredni kontakti s borcima partizanskih jedinica mnogo su doprinijeli da su toga ljeta mnogi omladinci Hrvati stupili u partizanske jedinice.

Odlazili su u partizane članovi Partije i skojevci, ali i veći broj omladinaca antifašista. Otišli su predratni članovi Partije: Joja Hećimović Kunar, Mateša Hećimović Jagin i Milan Hećimović Perić. Prije odlaska u partizane Joja Kunar i Mateša Jagin javili su se u domobranstvo, obukli domobranske uniforme i, kada su dobili puške, pobjegli su u partizane. Kotarski komitet zatim ih je partijski oštro kaznio, jer su bez znanja i odobrenja komiteta otišli u domobrane.

Omladinci su odlazili u partizane pojedinačno i u manjim grupama čitavo ljeto, a i u jesen te godine. Bili su to: Mile Lulić Budić, Mile Dasović Tugin, Dane i Mile ćulumović, Jopa Murgić, Stipe Murgić Stipić, Mate ćutić Avić, Joakim Hećimović Čavić, Stipe Hećimović Kunar, Stipe Kolak Ljupan, Mile Obućina Galić, Milan Ugarković Puzo, Joso Milković For, Mića Brajković Anušev, Mića Šimatović Šokanov, Mile Rukavina Cane, Pere Lulić Lopac, Pave Orešković Relić i drugi. Iz Zagreba su u kolovozu stigli zagrebački skojevci Perušićani — Joja ćulumović Mikičin, Pere Štimac i Milan Rukavina Šain. Kratko vrijeme zadržali su se kod kuća, uspostavili vezu s domaćim skojevcima i partijcima i otišli u partizane. Perušićani su u to vrijeme odlazili u partizane i u krajevima izvan Like, gdje su se zatekli kao domobrani. U slavonske partizanske jedinice iz domobrana otišli su Ive Milković Dacanov i Tome Ugarković, Mandin brat, pa Josip Štimac, pekar.

Drugi Tone Ugarković, Stićev Brat, također je tada otišao u partizane izvan Like i našao se u 1. proleterskoj brigadi.

Grgo Hećimović, član Kotarskog komiteta Partije i ujedno sekretar partijskih organizacija općine Perušić, bio je od početka najodgovorniji za organiziranje i rad NOO-a u čitavom kotaru. U selima perušićke općine u tom radu pomagao mu je Ive Smolčić. Oni su, zajedno s članovima Kotarskog komiteta Partije, posebno s Mićom Kulašom i Josom Aleškovićem, ali i s drugim komunistima, s vrlo mnogo truda i zalaganja organizirali novu narodnu vlast, najprije u selima perušićke općine.

U ožujku i travnju 1942. godine u Prvan-Selu, Bukovcu, Lipovoj Glavici, Kvartama, Mezinovcu i Malom Polju stvoreni su prvi takozvani inicijativni mjesni NOO-i. U te odbore ulazili su članovi Partije i drugi istaknuti antifašisti, poznati i cijenjeni ljudi u selu. Radi toga što su Talijani zajedno s ustašama bili prisutni u tim selima, ti NOO-i nisu mogli imati prerogative vlasti kao u oslobođenim područjima. No, oni su i njihovi odbornici bili organizatori političkih akcija i svakog drugog ilegalnog djelovanja. Treba spomenuti da su se ti odbori dosta uspješno bavili prikupljanjem pomoći za

vojsku u odjeći i obući, lijekovima, soli, novcu, papiru, duhanu i drugom ali i u prikupljanju municije. Naime, organiziranjem prvih NOO-a u tim selima stvarali su se i odbori narodne, crvene pomoći.

Prvi predsjednik Mjesnog NOO-a za Bukovac i Lipovu Glavicu bio je stari partijac, član Komunističke partije Kanade Ante Hećimović Pupilj. Njega su ustaše u jesen 1941. uhvatile, zatvorile u Gospiću, premlatile n'à mrtvo i u proljeće 1942. pustile kući. Sporo se oporavljao, ali je radio s mnogo sistema i ljubavi. Član tog odbora bio je i stari kanadski komunista Joja Hećimović Kunar, zatim prijeratni komunista Mateša Hećimović i Joso Dasović Papica.

Predsjednik Mjesnog NOO-a u Prvan-Selu bio je stari član KP Sjedinjenih Američkih Država Nikola Šutić. Odbornice Kaja Alešković Josina i Marija Alešković Mićina bile su žene čija se smjelost i privrženost pokretu nije mogla uspoređivati. I ostali članovi toga odbora — Mikica Čulumović, Jure Sorić, Ivan Dasović Cimjan i Joso Hećimović — bili su poznati ljevičari i antifašisti.

U Konjskom Brdu predsjednik Mjesnog NOO-a bio je stari ljevičar Marko Obućina Galić, a članovi Eva Grivičić i Pere Grivičić, te Joso Rukavina Kralić. Mjesni NOO Grgići-Gostovača u to vrijeme sačinjavali su Joso Pocrnić Marin, predsjednik i članovi Josojko Pocrnić, Pere Rukavina Perić, Joso Štimac Anovin, Blaž Uremović i Stipe Uremović.

Mjesni NOO u Janjačkoj Kosi sačinjavali su Mile Rukavina Mić, jedan od uglednijih seljaka koji je bio predsjednik, zatim njegova kćerka Marija, omladinka, Marija Mažar i Boljfe Petrlić.

U Kvartama je prvi predsjednik Mjesnog NOO-a bio Joso Nenadić Jež, koji je još 1940. bio kandidat za člana KPJ. članovi ovog odbora bili su Mile Gavran Milče i Mile Ojurović, a u radu im je mnogo pomogao partijac Ivan Karić Lajder. U Sv. Marku i Klenovcu predsjednik Mjesnog NOO-a bio je Mane Glumičić, a odbornici Soka Sitvuk, Simo Glumičić, skojevac Joja Milković Fuksanov, M;ća Šimatović i Mate Šimatović. S njima je radio stari član Partije Nikola Milković Fuksan.

Prvi predsjednik Mjesnog NOO-a u Mezinovcu bio je Pere Kaumović i odbornici Jurica Kulaš, stari kanadski član KP, Marija Kasumović i Kaja Kulaš. Njima je mnogo pomagao Ivica Šimatović Vuca. U Malom Polju predsjednik prvog Mjesnog NOO-a bio je Stipe Milković, predratni član KPJ i članovi Maka i Mile Milković Đotić, kandidati za članove Partije, Milan Lulić i Mijat Ugarković. U Mjesnom NOO-u Studenci predsjednik je bio Simo Uzelac, a članovi Dane i Mile Javorina, te Dane Petrić.

Prvi NOO Perušića sačinjavali su Dane Jurišić Dašo, predsjednik i članovi Kate Turić, Cuka Smolčić, Ljuba Belobrk, Mate Sokolić, Luka Žarak i Matan Rukavina Palentin, član KK SKOJ-a.

U drugoj polovici rujna 1942. godine osnovan je i Općinski NOO za perušćku općinu. Poslije jednog masovnog sastanka u Mezinovcu Grgo Hećimović i Ive Smolčić su organizirali taj organ vlasti, a sačinjavali su ga Ante He--imović Pupilj, predsjednik i Ivica Šimatović Vuca i Ive Smolčić, članovi.

Naredne pola godine taj odbor nije imao ozbiljnijeg uticaja na rad mjesnih NOO-a na području općine. Povremeno su njegovi članovi, posebno Ive Smol-:ić, pružali mjesnim NOO-dma uputstva za rad u pogledu konkretnih poslova. Mo, NOO-i u okupiranim selima perušićke općine nisu ni mogli obavljati podove vlasti. Ali su zato bili izvanredni i vrlo aktivni propagatori NOP-a.

Inicijativni odbori AFŽ-a formirani su već u proljeće 1942. godine u selima perušićke općine, prije svega u Prvan-Selu, Bukovcu, Lipovoj Glavici, Mezinovcu i Malom Polju, kao i u samome Perušiću. U te odbore ulazile su žene od ranije lijevo orijentirane i odlučne antifašistkinje i omladinke, većinom skojevke. Bile su to žene čvrsto opredijeljene za borbu protiv ustaša i Talijana i spremne da se angažiraju u svakom radu. Bile su izvanredni agitatori, poznate među seljanima, sposobne da utječu i okupljaju druge žene i omladinke. Posebno su se isticale: Kaja Alešković Josina, Marija Alešković Mićina, Luce Hećimović Grgina, Kate Turić, Ljuba Belobrk, Maća Kolak Jolina i druge.

U ljeto te godine u skoro svim selima perušićke općine, umjesto inicijativnih, stvarani su mjesni odbori AFŽ-a. Na brojnim sastancima po selima mnogo se govorilo o ulozi žena u narodnooslobodilačkoj borbi, te o ulozi i zadacima organizacija AFŽ-a. Na mnogim od tih sastanaka učestvovala je i Nena Manola, članica Okružnog odbora AFŽ-a za Liku. Organizirani su tada odbori AFŽ-a u Prvan-Selu, Bukovcu, Lipovoj Glavici, Konjskom Brdu, Kvartama, Sv. Marku, Klenovcu, Studenicama, Mezinovcu i Malom Polju. U okviru tih organizacija uz ranije aktivistkinje angažirale su se i isticale brojne žene i omladinke među kojima: Anka Asančajić Ivana Pavelina, Marica Hećimović, Anova Brujić, Zora Karić, Marija Kasumović, Reza Marković Lukina, Kaja i Mande Ugarković i druge. Žene i omladinke perušićkih sela obavljale su razne poslove i zadatke u okviru organizacija AFŽ-a, a posebno su organizirano prikupljale odjeću i obuću, hranu, sol, duhan, lijekove i druge stvari za partizane.

U kosinjskoj općini politički rad bio je veoma svestran. Na tom području nalazili su se partizani čija je borbena snaga i uspješnost rasla iz dana u dan, a zajedno s njima i s narodom nalazila se i većina članova kotarskih komiteta KPH i SKOJ-a. U slobodnim srpskim selima te općine (Dulibi, Mlakvi, Poljanu, Zabarju, Gradini i Kršu) a i u zaseocima Studenaca (osim samog mjesta gdje je bio talijanski garnizon) komunisti su bili u svakodnevnom neprestanom kontaktu s narodom, živjeli su s njim, razgovarali, održavali sastanke i stvarali organe i organizacije NOP-a.

članovi Kotarskog komiteta Partije, sekretar Joso Dasović i član Juka Kolak, najprije su stvorili jaku partijsku organizaciju u bataljonu »Matija Gubec«. Pored komandanta bataljona Mane Varićaka i političkog komesara Slavka Pejaka istaknutiji članovi Partije u bataljonu bili su: Juka Kolak, Dane Balenović, Đuro Cvijanović, Vojin Javorina, Martin Hećimović Bracija, Ive Smolčić, član Općinskog komiteta KPH za općinu Perušić, Mile Javorina Papica, Svetozar Kokotović, Stevo Petrić, Mile Štakić, Joso Stojević Rakar, Andrija Špoljarić i nekolicina drugih. Svi su oni bili izvanredno hrabri borci, ugledni i voljeni među borcima i narodom.

Istovremeno s partijskom stvorena je i skojevska organizacija u bataljonu a organizirali su je Ivan Arbanas Vanja sekretar Kotarskog komiteta SKOJ-a i Juka Kolak, član Okružnog komiteta SKOJ-a za Liku. Među isticanutijim skojevcima bili su: Ive Milković Fuksan, Aleksa Cvijanović Aćim, Mile Cvijanović Pejičin, Pejo Munjas, Branko Radović, član kotarskog komiteta SKOJ-a, Marko Dasović Markić, Martin Dasović Main, Nikola Dasović Kranjac, Ive i Mile Čulumović, Mile Rukavina Prca i drugi.

Oni su okupljali omladince i bili tumači linije KPJ i NOB-a, ne samo me-

đu omladincima u bataljonu, nego i među omladinkama i omladincima u selima. Uvijek su, kada nisu bili u borbama ili na položajima, bili zajedno s omladinom u selu, prisustvovali njihovim sastancima te im pomagali u radu. Svojim radom oni su se uvrstili u pouzdanu rezervu novih članova KPJ.

Članovi Kotarskog komiteta Partije, prije svega sekretar Joso Dasović i Juka Kolak, odmah su se po svome dolasku u sela kosinjske općine, krajem lipnja i početkom srpnja 1942. godine, posebno angažirali u stvaranju partijske organizacije u selima. U to vrijeme među prvima u članstvo KPJ primljeni su: zagrebački sindikalni radnik Milan Štakić, Mile Lemić, Branko Cvijanović, Niko Munjas, skojevac Milan Varićak i još nekolicina drugih. Valja naglasiti da je ubrzo i nekoliko skojevaca i skojevki primljeno u Partiju. Rad s tim članovima Partije i njihov politički rad među narodom bio je intenzivan i svakodnevan pa je kasnije, potkraj ljeta, formiran i prvi Općinski komitet KPH za Kosinj. Članovi toga komiteta bili su Mile Lemić, sekretar, te Branko Cvijanović i Milan Varićak.

Ovdje valja naglasiti da je Srđan Brujić svojim boravkom u Kosinju od 25. srpnja Kotarskom komitetu pružio izvanrednu pomoć u političkom radu među stanovnicima sela te općine, a posebno u stvaranju partijskih organizacija. Srđan je pokrenuo niz političkih akcija, organizirao i vodio mnoge masovne i druge sastanke po selima, a članove komiteta povezivao s ranijim komunistima i istaknutim simpatizerima Partije.

Članovi Kotarskog komiteta ubrzo su po dolasku u kosinjska sela pokušavali da prodru i u hrvatska sela te općine, prije svega u sela Donjeg Kosinja gdje je od ranije postojao dosta jak utjecaj Partije. No, bilo je vrlo teško održavati čvršće veze, jer su kosinjske agresivne ustaše budno držale Gornji Kosinj i Vukelić Selo koje se ustobočilo na putu za sela Donjeg Kosinja.

Joso Dasović i Mića Kulaš, u suradnji s Manom Varićakom i njegovim borcima, već u srpnju uspjeli su uspostaviti veze sa predratnim komunistom Piljom Delačom, zatim sa Danom Sokolićem, njegovom sestrom Ankom i drugima. Ivica i Ankica Jugović tom su prilikom Mići Kulašu i Stevi Glumcu isporučili dvije karabinke s municijom. Srđan Brujić kasnije ih je povezao s porodicom Ive Sigurnjaka, poznatim lijevokrilnim HSS-ovcem i narodnim zastupnikom Udružene opozicije. Članovi kotarskih komiteta Partije i Skoja, zajedno sa Srđanom brzo su okupili, organizirali i u političkom radu angažirali Sigurnjakova sina Nikolu, skojevca, zatim Markića i Mandu Sigurnjak, Milana Šutića Martinova i mnoge druge.

Oslobođenjem čitave kosinjske općine (21. rujna) politički rad u hrvatskim selima Kosinja ogromno je živnuo. Stupili su i prvi dobrovoljci u partizane: Ive Jugović Sabirotinja iz Selišta, Ivica i Ankica Jugović, Ive Ivančić, Nikola Sigurnjak Ivin, Markić i Manda Sigurnjak, Ankica Sokolić, Milan Šutić Martinov i još nekolicina drugih.

Djelovanje SKOJ-a u selima kosinjske općine bilo je u to vrijeme od posebnog značenja. Skojevska organizacija imala je velikog udjela u političkom životu i radu među stanovništvom. Omladina je bila nosilac akcija i borbe protiv fašista-ustaša i Talijana, a i nosilac optimizma i čvrstog uvjerenja u pobjedu. Bila je skupa sa starijima ozbiljan i ravnopravan sudionik u svim ratnim zbivanjima.

Sekretar Kotarskog komiteta SKOJ-a Ivan Arbanas Vanja, uz svakodnevnu pomoć Juke Kolaka i drugih partijaca, potkraj lipnja i početkom srpnja okupio je i organizirao prve skojevce i skojevke u srpskim selima Kosinja.

Bili su to omladinci i omladinke iz Mlakve, Zabarja, Poljana, Krša, Gradine i Studenaca. Među njima bili su najistaknutiji: Milan Varićak, Marija Glumičić. Maša Cvijanović, Mande Kokotović. Danica Kokotović, Milica Cvijanović, Anka Momčilović, Ljubica Cvijanović, Milena Pražić, Nevenka Glumičić, Savka Radović i sigurno još toliko drugih.

I u partizanskoj Kosinjsko-perušićkoj četi brzo se organizirala skojevska grupa koja je brojčano i organizaciono ojačala upravo formiranjem bataljona, odnosno dolaskom u bataljon domaćih boraca skojevaca, Kosinjana i Perušićana, iz Omladinske čete i bataljna »Marko Orešković« i »Božidar Adžija«.

Bili su to izvanredni borci i obljubljeni omladinci, od kojih spominjemo: Aćima Cvijanovića, Milu Cvijanovića, Peju Munjasa, Branka Radovića, Milu Čulumovića, Nikolu Dasovića, Maina Dasovića, Ivu Milkovića Fuksana, Milu Rukavinu Prcu, a bilo je još toliko drugih.

Polovicom srpnja u Kotarski komitet SKOJ-a kooptirana je Mande Kokotović, skojevka iz Poljana, a iz partizana je povučen na rad u komitet Markić Dasović, član toga komiteta od njegova formiranja. Ujedno je Okružni komitet Skoja za Liku uputio Đurana Popovića na rad u ovaj komitet. Član komiteta od početka je bio i Matan Rukavina Palentin, koji se nalazio i radio na okupiranom dijelu perušićke općine.

Neprekidnim radom članova Kotarskog komiteta Skoja i uz svestranu pomoć članova komiteta Partije organizacije SKOJ-a u kolovozu i rujnu učvrstile su se i brojčano povećale u svim srpskim selima kosinjske općine, kao i u Studencima. U skojevskim organizacijama Mlakve, Zabarja, Poljana, Krša, Gradine i Studenaca bile su većinom omladinke, jer su se mladići kao borci nalazili u bataljonu »Matija Gubec« i pripadali su bataljonskoj skojevskoj grupi. Treba, međutim, naglasiti da su skojevci borci svakodnevno surađivali sa skojevskim organizacijama u selima i sudjelovali u svim političkim i drugim akcijama Skoja.

Skojevke i skojevci okupljali su i organizirali ostalu omladinu pa su danju i noću učestvovali u svim aktivnostima kojima se pomagala vojska, fronta i borba protiv neprijatelja.

Skojevke su svakodnevno pripremale hranu i nosile je borcima na položaje, prale su, šile i krpale odjeću i obuću, nosile ranjenike u organizirana previjališta, a zatim preko ceste i pruge, preko Janjče i Kose na slobodno područje gornje Like do partizanskih bolnica. Pod zaštitom boraca omladinke su organizirano žele žito, pa i po mjesečini ga dizale ispred ustaških položaja. Spremale su i drugu ljetinu i pomagale da se hrana smjesti u skloništa. Brinule su se ujedno o stoci i obavljale druge poslove iz svakodnevnog života. Zajedno s odbornicima NOO-a pripremale su krampove, ćuskije i druge alatke za rušenje pruge, te sudjelovanje u odvaljivanju tračnica i rušenju pruge između Studenaca i Janjče. Omladina je bila ogroman oslonac i borcima i narodu.

Oslobođenjem čitave kosinjske općine (21. rujna) skojevske organizacije razvile su veoma živ politički rad u Lipovu Polju i u hrvatskim selima Donjeg i Gornjeg Kosinja i Bakovca. Organizirana je skojevska grupa u zaseocima Donjeg Kosinja, ali je bilo malo vremena da se sve to učvrsti jer su kosinjska sela za desetak dana ponovno okupirana.

Treba ovdje spomenuti da je Kotarski komitet SKOJ-a u rujnu pripremao organiziranje Općinskog komiteta Skoja za općinu Kosinj, čiji bi članovi bili

Danica Kokotović, Milena Pražić i Milan Varićak. Međutim, početkom narednog mjeseca partizanske jedinice morale su se povući s tog područja pred nadmoćnijim snagama Talijana, ustaša i četnika.

S vojskom povukao se i veliki dio naroda i njegove omladine, a zajedno s njima i politička rukovodstva.

Usprkos svakodnevnim borbama protiv ustaša i Talijana skojevci i skojevke Krša, Gradine, Mlakve, Zabarja, Poljana i Studenaca okupljali su se vrlo često i organizirali. Još u srpnju na omladinskim sastancima u tim selima stvarani su mjesni odbori Saveza mlade generacije koji su okupljali svu omladinu antifašistički orijentiranu. Međutim, skojevske organizacije n·su posvećivale potrebnu pažnju organizacijama Saveza mlade generacije pa njeni odbori nisu imali zapaženiju ulogu u organiziranju i aktiviranju omladine. Naime, skojevske organizacije u to vrijeme bile su svestrani pokretači i organizatori svih omladinskih aktivnosti. Tek poslije okružne konferencije SKOJ-a za Liku, koja je održana u kolovozu 1942. godine u Donjem Lapcu, a kojoj su iz perušićkog kotara prisustvovali Juka Kolak i Vanja Arbanas, tim se organizacijama posvećuje veća briga.

U okviru svestranog političkog rada u selima kosinjske općine partijci i skojevci dosta su pažnje povećivali i radu sa ženama. One su, naime, i inače snosile mnoge teškoće i obaveze što ih je postavljala i nametala borba. Veliki broj žena Dulibe, Mlakve, Poljana, Zabarja, Krša, Gradine i Studenaca, zajedno s omladinkama, pored svojih svakodnevnih poslova, neprestano je bio angažiran u svim aktivnostima NOP-a. Zato i nije bilo teško da se te žene organiziraju. Naime, već u srpnju u tim selima su osnivane organizacije Antifašističke fronte žena.

Žene i omladinke, članice AFŽ-a, bile su ugledne i utjecajne, vrijedne i primjerne u svakom poslu. U to vrijeme na području tih sela nalazila se i Nena Manola, koju je Okružni odbor AFŽ-a za Liku uputio da pomogne organiziranje žena u perušićkom kotaru.

Kada je riječ o NOO-ima kao organima narodne vlasti u kosinjskoj općini, onda valja najprije spomenuti da je u Kršu u prvoj polovici listopada 1941. godine osnovan prvi Iinicijativni odbor kao organ NOP-a i nove narodne vlasti. Sačinjavali su ga: Mile Lemić, Slavka Pejak i Mile Štakić. Oni su organizirali seoske straže u Kršu, Gradini, Zabarju, Poljanu, Mlakvi i Dulibi. U stražama je bilo angažirano više desetaka ljudi, mladih i starijih. Imali su samo tri puške, nekoliko pištolja i starih kubura. Komandir straže bio je Mile Lemić, a Slavko Pejak bio je politički komesar. Inicijativni odbor imao je i dobro organiziranu kurirsku službu pa su stanovnici po selima bili na vrijeme informirani o kretanju ustaša.

U 1942. godini po selima perušićkog kotara organizirali su mjesni NOO-i prema Okružnici broj 4 Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske od 6. prosinca 1941. godine. Prvi NOO-i u kosinjskoj općini osnovani su krajem lipnja i već slijedećeg mjeseca uveliko su obavljali svoje zadatke. Prvi odbornici u Mjesnom NOO-u u Mlakvi i Dulibi bili su Niko Munjas, tajnik, te Mane Bobić i Marija Glumičić, dok je prvi predsjednik bio Mane Gruičić Varat, a poslije njegove pogibije, početkom listopada 1942, za predsjednika je došao Milan Varićak.

Mjesni NOO za Krš i Gradinu sačinjavali su: Đuro Radović, tajnik, zatim Dane i Dušan Kordić, Mane Paripović, Anđa i Milica Paripović. Vajo i Milan Radović, te Simo Pribić, a predsjednik je bio Vlado Lemić. U Mjesni NOO

Poljan-Zabarje ušli su Obrad Kokotović, kao tajnik i Jovo Kokotović, a predsjednik je bio najprije Miladin Cvijanović, a poslije Branko Cvijanović. Prvi Mjesni NOO u Studencima sačinjavali su Dane Petrić, Dane i Mile Javorina, a predsjednik je bio Simo Uzelac.

Oslobođenjem čitave kosinjske općine (21. rujna) osnovani su NOO-i u Lipovu Polju, u hrvatskim selima u Donjem Kosinju, Gornjem Kosinju i u Kosinjskom Bakovcu. No, skorom ofanzivom Talijana, ustaša i četnika na to područje, te dolaskom četnika u Lipovo Polje i ustaša u hrvatska sela (4. listopada) NOO-i u tim selima su razbijeni.

NOO-i u Mlakvi, Poljanu i Zabarju, te Kršu i Gradini i njihovi odbornici veoma aktivno su radili dok su sela bila slobodna. Njihov svakodnevni rad svodio se na pružanje svestrane podrške partizanima u svakom pogledu. Organizirali su prikupljanje, mesa, brašna, krupmira i druge hrane za borce. Veliku pomoć odbornicima pružale su omladinke i žene koje su kuhale i nosile hranu na položaje. One su im prale rublje, brinule o odjeći i obući i inače vodile brigu o njihovom smještaju. Posebna briga i pažnja poklanjana je ranjenicima.

NOO-i su se bavili i drugim poslovima. Oni su uz pomoć ostalog stanovništva, naročito omladine i žena, organizirali žetvu i spremanje druge ljetine.

Krajem srpnja 1942. godine u Mlakvi, odnosno u zaselku Duliba, osnovan je i prvi Općinski NOO za kosinjsku općinu. Njegov predsjednik bio je Mile Lemić, tajnik Branko Cvijanović i blagajnik Bude Pribić. Tada je osnovan i prvi Općinski NOO za općinu Perušić, koji su sačinjavali Ante Hećimović Pupilj, Ive Smolčić i Ivica Šimatović Vuca.

U to vrijeme osnovan je i Inicijativni kotarski NOO za kotar Perušić, a sačinjavali su ga: Mile Lemić, Ivica Šimatović i Blaž Balenović Blažota iz pazariškog sela Kruščice. Kasnije, oslobođenjem Kruščice, odnosno u drugoj polovici rujna — oslobođenjem čitave kosinjske općine — u selu Mlakvi formiran je prvi Kotarski NOO Perušić u koji je, pored već spomenute trojice članova In'cijativnog odbora, ušao i Joso Alešković. Prvi predsjednik toga odbora bio je Joso Alešković, član KP od 1939. i član Kotarskog komiteta Partije, a tajnik je bio Ivica Šimatović Vuca.

Članovi Kotarskog i Općinskog NOO-a počeli su zdušno da rade na organizacionom učvršćenju i razvijanju rada mjesenih NOO-a kao organa nove narodne vlasti. U tom pogledu mnogo im je pomogao Grgo Hećimović kojeg je i inače Kotarski komitet partije zadužio za organiziranje, učvršćenje i rad NOO-a. Međutim, ubrzo je taj rad onemogućen, jer je početkom listopada uslijedila neprijateljska ofanziva na kosinjsko područje.

Prije toga, krajem rujna uslijedila je reorganizacija mjesnih NOO-a. Naime, mjesni NOO-i Krš i Gradina spojili su se u jedan NOO, dok su se NOO-i Dulibe i Mlakva, Poljana i Zabarja isto tako spojili u Mjesni NOO Mlakva. U danima povlačenja ispred nadmoćnijeg neprijatelja ovako organizirani odbori mogli su biti operativniji i uspješniji u izvršavanju niza novih zadataka koje im je nametnuo neprijatelj ofanzivom.

Naime, u neprijateljskoj ofanzivi zajedno s partizanskim jedinicama povlačilo se oko 600 žitelja iz kosinjskih sela, omladine, žena i djece, ali dosta i starijeg svijeta. Zajedno s njima povlačili su se i njihovi odbornici, držali su ih na okupu, obavještavali o svemu, organizirali ih u pokretu, brinuli se za smještaj i ishranu, za bolesne i iscrpljene. Zajedno s partizanskim jedi-

nicama, održavajući neposrednu vezu s borcima bataljona »Matija Gubec«, oni su se iz kosinjskih sela povlačili preko pazariške Kruščice i Aleksinice u smiljanska sela. Odatle su se noću prebacivali preko Rizvanuše za Divoselo i dalje za Čitluk. U to vrijeme Talijani su prodirali i na to područje, napadali su prema Počitelju, pa se ovaj narod iz Kosinja nekoliko dana nije mogao prebacivati dalje. Tri dana kasnije, pod zaštitom i osiguranjem bataljona »Matija Gubec«, narod se sjeverno od Metka prebacio preko pruge za Vrebac. Odatle je poslije odmora otišlo u Krbavsku dolinu i razmjestilo se u Šalamuniću, Buniću, Debelom Brdu, Krbavici i Kozjanu.

U toku višednevnog povlačenja Kosinjani su disciplinirano i samoprijegorno podnosili sve teškoće što ih je nametnula neprijateljska ofanziva. Pored odbornika i članova komiteta o narodu je stalno brinuo i bataljon »Matija Gubec« štiteći ga od neprijatelja. U povlačenju je desetak omladinki stupilo u bataljon (borci i bolničarke). Na tome putu nekoliko osoba je poginulo, a među njima i Mane Gruičić Varat, predsjednik Mjesnog NOO-a Mlakva.

Već u listopadu 1942. godine većina izbjeglica iz Krša i Mlakve vratila se preko Kozjana i Janjačke Kose u svoja sela. I na povratku osiguravali su ih borci bataljona »Matija Gubec«. U svojim selima zatekli su brojna zgarišta, uništenu i opljačkanu imovinu. Naime, Talijani i ustaše u svome pohodu na Kosinj pljačkali su i palili kuće u Dulibi, Mlakvi, Kršu, Gradini i kod Mosta i u drugim zaselcima srpskog dijela kosinjske općine. Zajedno se narodom vratili su se i članovi Općinskog komiteta KPH za koisnjsku općinu s još nekolicinom partijaca, skojevaca, skojevki i drugih aktivista. Vratili su se i odbornici mjesnih NOO-a i nekoliko starijih boraca. Bili su naoružani pa se u tim selima našlo petnaestak pušaka. Općinski komitet Partije i odbornici organizirali su seoske straže i tako se osiguravali od iznenadnog upada ustaša ili Talijana u sela.

U hrvatskim selima u Donjem i Gornjem Kosinju i u Bakovcu ustaše su prvih dana listopada pohapsile na desetke Hrvata, pristalica, simpatizera i aktivista NOP-a. Bili su to većinom mladi ljudi, a među njima Pilja Delač i Dane Sokolić. Držali su ih neko vrijeme u zatvoru u Donjem Kosinju, maltretirali ih, a onda ih pustili. Simpatizeri i aktivisti NOP-a iz tih sela nisu se uspjeli čvršće povezati s partizanima sve do proljeća 1943. godine kada je oslobođen čitav perušićki kotar.

Ovdje treba spomenuti da su u jesen 1942. godine jedinice 4. ličkog NOP odreda, a ponajviše njegov 2. btaljon »Matija Gubec«, na području kosinjske i perušićke općine često vodile borbe protiv ustaša i Talijana i uspješno ometale saobraćaj na željezničkoj komunikaciji između Perušića i Ličkog Lešća.

Formiranje četničkog odreda u Lipovu Polju

Kosinjski dezerteri, koji su 4. travnja 1942. godine za vrijeme borbe protiv Talijana u Srednjoj Gori, napustili 2. četu bataljona »Ognjen Priča«, prebacili su se u Kosinj i smjestili u Lipovo Polje odakle ih je većina bila rodom. Između dvadesetak dezertera bilo ih je tek nekolicina koji su bili četnički orijentirani i izraziti antikomunisti. Prednjačio im je Stevo Bunjevčić Sarikin, bivši žandarmerijski narednik. On je imao poseban utjecaj na braću

Bogdana i Dragana Bunjevčića koji su ga slijepo slijedili. Osim Stevice Bunjevčića već tada su izrazito četnički orijentirani bili Bude Paripović Bućica, Vaćo Kordić, Mane Uzelac i još nekolicina. Ostali su stjecajem okolnosti kasnije postali četnio. Nikola Glumičić Vukanov i njegov brat Dane, pa i Stevo Gruičić Bobin, Mane Paripović Doca, i Todor Paripović Žujin i još nekolicina sve do ljeta, do ozbiljnijih partizanskih akcija protiv ustaša i Talijana na kosinjskom području, mudrijašili su i očijukali s partizanima.

Sekretar KK KPH Perušić Joso Dasović, Mane Varićak i ostali borci odlučili su krajem lipnja da s njima u Lipovu Polju uspostave vezu, pa da ih pokušaju organizirati i uključiti u zajedničke borbe protiv ustaša. Vezu s dezerterima uspostavila je omladinka Milka Ivković, rođakinja skojevke Mandé Kokotović. Ona je po mraku preplivala Liku i tako prenosila poruke. Na sastanak u Lipovo Polje išli su Mane Varićak i Joso Dasović. Tom prilikom dezerteri su pristali zajednički sudjelovati u akcijama protiv ustaša. Oni su tada imali 19 pušaka. Međutim, obećanje su prekršili.

Sredinom srpnja u Lipovo Polje su iz Otočca počeli da dolaze istaknutiji četnici i četnički oficiri. Dolazili su i četnici iz Metka. Bili su to Mileta Grozdanić iz Ponora, zatim oficir Jugoslavenske vojske Muselinović koji se predstavljao kao delegat Draže Mihajlovića i drugi. Oni su održavali sastanke u selu i zaselcima Lipova Polja. Oštro su postupali prema nekolicini koja im se pokušavala suprotstaviti u bilo kojoj formi. Vezali su ih, zatvarali u podrume i prijetili im. Uvjeravali su ih da se ne treba boriti protiv Talijana, »osvjedočenih prijatelja srpskog naroda«, a ni protiv ustaša, već samo protiv partizana i komunista koji su im najveći neprijatelji.

Ubrzo su okupili sve sposobne za oružje, njih preko šezdesetak, pa ih je Mileta Grozdanić s grupom svojih četnika odveo u Otočac k Talijanima i tamošnjim četnicima, gdje su ih naoružali.

Kratko vrijeme su ih zadržali u Otočcu i pripremali za borbu protiv partizana. Odveli su ih preko Vrhovina u napad na Turjanski. No, tamo su upali u oštru borbu i žilav otpor partizana, pa su se kosinjski četnici razbježali i u grupama vratili u Lipovo Polje. Jedna grupa tih četnika susrela je Ivicu Klobučara (leu Bejina) iz Kosinjskog Goljaka, koji je iz Slavonije došao u Kosinj na poziv za regrutaciju. Četnici su ga isprovocirali »da je prijatelj partizana« pa, kada je pristao da će se dobrovoljno javiti u partizane, svezali ga, odveli sobom i ubili.

Komandanti četničkog odreda u Lipovu Polju u početku su se često mijenjali. Najprije ih je vodio Mileta Grozdanić, a kada je on ostao u Otočcu kao značajna veza između četnika i Talijana, neko ih je vrijeme vodio Muselinović. Na kraju je Mane Uzelac preuzeo komandu nad četničkim odredom. Održavali su neposrednu vezu s četnicima u Gackoj dolini i s Talijanima u Otočcu. Talijani su ih snabdijevali s oružjem i municijom, a od njih su »sljedovali« duhan i jedan dio hrane.

Odnosi između kosinjskih četnika i ustaša regulirani su ugovorom o međusobnoj suradnji i nenapadanju. Ugovor je napravljen polovicom ljeta 1942. godine u zgradi seoske škole u Donjem Kosinju. Potpisao ga je Pajo Jugović, ustaški povjerenik u Donjem Kosinju, a od strane četnika Muselinović. Prema sadržaju tog ugovora četnici i ustaše su se sporazumjeli o dva osnovna elementa: prestat će sukobljavanje i neprijateljstva između ustaša i četnika, a zajednički će surađivati i sudjelovati u borbi protiv partizana.

Kada su partizanske jedinice oslobodile Kosinj (21. rujna) četnici iz Li-

pova Polja manjim dijelom pobjegli su iznad sela u Velebit, dok ih je većina pobjegla Talijanima u Otočac. Početkom listopada, u ofanzivi Talijana na područje Kosinja, četnici su se skupa s njima vratili u Lipovo Polje.

Političko djelovanje u kotaru od jeseni 1942. do proljeća 1943. godine

Boravak u izbjeglištvu teško je pogađao stanovnike Mlakve, Poljana, Zabarja, Gradine, Krša i Studenaca i mnogi su ispoljavali želju da se vrate svojim kućama. U suradnji sa Štabom 4. ličkog NOP odreda, odnosno u suradnji sa Srđanom Brujićem, članovi Kotarskog komiteta KPH i Kotarskog NOO-a Perušić ocijenili su da su se po završetku talijansko-ustaške-četničke ofanzive u kosinjskim selima prilike poboljšale. Stoga su se i suglasili da se narod može vratiti u svoja sela što je i urađeno. Na oslobođenom teritoriju Like ostao je manji dio naroda, pretežno mladih.

Sjedište KK KPH Perušić bilo je u to vrijeme u Buniću, odakle se početkom 1943. godine premjestio u Kuzmanovaču, nadomak perušićkih sela.

U sjedištu komiteta najčešće su se nalazili sekretar Joso Dasović, zatim Franjo Duić Puiz, Mića Kulaš i Joso Alešković. Juka Kolak u to vrijeme obavljao je dužnost političkog komesara 2. bataljona 4. ličkog NOPa odreda. Ivan Arbanas Vanja otišao je na oko tri mjeseca u udbinski kotar na novu dužnost. Funkciju sekretara KK SKOJ-a kraće vrijeme obavljao je Dane Balenović, a potom je tu dužnost preuzela Mande Kokotović.

Kotarski komitet Partije na svojim prvim sastancima u Buniću ocijenilo je da su, i poslije povlačenja partizanskih jedinica s područja kotara, političke prilike u okupiranim selima dobre. Naime, veliki broj stanovništva u hrvatskim selima na razne je načine pokazivao da je protiv ustaša i Talijana i da su mnogi spremni da aktivno surađuju. Konstatirano je da su i bivši istaknutiji pripadnici Hrvatske seljačke stranke svi za NOB i da su se mnogi, posebno u pazariškoj općini, aktivno angažirali u raznim formama. Treba naglasiti da reakcionarno rukovodstvo Hrvatske seljačke stranke za čitavo vrijeme rata ovdje nije nimalo uspjelo sa svojom politikom čekanja među bivšim članovima te stranke. Stoga je Kotarski komitet Partije, u suradnji s Okružnim komitetom KPH za Liku, izradio planove političkog rada. Trebalo je, naime, osigurati stalnu prisutnost komunista na okupiranom području kotara, zatim održati i pojačati političko-propagandni rad među narodom.

U tu svrhu članovi Općinskog komiteta KPH za perušićku općinu Grgo Hećimović, Ive Smolčić i Ante Hećimović Pupilj, koji se i inače nalaz *o* u svom selu u poluilegali, bili su vrlo često na terenu u selima te općine.

Te su jeseni u Općinski komitet KP kooptirali još dvojicu članova: Lovru Bašića Prikina i Josu Dasovića. Održavali su sastanke sa komunistima i skojevcima, s odbornicima i aktivistima, davali im propagandni materijal, objašnjavali političke i druge događaje. U tome su im pomagali i članovi Kotarskog komiteta Joso Alešković i Mića Kulaš koji su također odlazili u perušićka sela. Njihovo političko djelovanje bilo je dosta uspješno pa je te jeseni iz perušićkih sela stupilo u partizane još jedanaest Hrvata.

Nadalje, Kotarski komitet Partije sačinio je tada i plan političkog djelovanja u pazariškoj općini. Prije svega, u drugoj polovici listopada osnovan je prvi Općinski komitet KPH za pazarišku općinu. Sekretar je bio Nikica

Starčević, postolar, a članovi Joso Lulić i Josip Stojević Rakar. Oni su preuzeli zadatak da se prebace na područje pazariške općine i da tamo politički djeluju. S njima se uputio politički radnik Karlo Krpan, pekar, predratni komunist. Sa sobom su poveli trojicu čvrstih i provjerenih boraca Pazarištana — Štipana Vukelića, Marka Krpana i Vinka Balenovića Samca. Oni su se iz gornje Like najprije prebacili u Smiljan, gdje su uspostavili vezu s Ivanom Uzelcem Danom i drugim smiljanskim komunistima.

Ovdje treba spomenuti da je te jeseni u Klancu uspostavljena oružnička postaja. Namjera je bila da oružnici zajedno s domaćim ustašama povrate povjerenje u ustašku moć u selima čiji su se stanovnici sve otvorenije opredjeljivali za NOB.

U takvim poluilegalnim prilikama članovi Općinskog komiteta i drugi aktivisti mogli su raditi s dosta uspjeha. Organizirali su i čvrsto povezali ranije komuniste: Karla Rukavinu, Marka Butorca, Štipana Duića, Karlu Butorca, Matoju Balenovića i druge. S njima su održali više sastanaka i zajedno su pripremali osnivanje mjesnih NOO-a. U tu svrhu u studenom je održan sastanak u Baleniji, zaselku kod Klanca, u kući Martina Balenovića Jačina, na kom je osnovan Inicijativni općinski NOO za pazarišku općinu, koji su sačinjavali: Martin Balenović Jacin, Mile Butorac, Karlo Rukavina, Ivica Stojević i Matoja Balenović. No, već tada se Matoja, prijeratni poznati komunista, počeo izvlačiti od bilo kakve aktivnosti. Ubrzo se pasivizirao i na kraju se okrenuo protiv NOB-e.

članovi općinskog komiteta Partije uspostavili su vezu i sa istaknutim lijevokrilnim pripadnicima Hrvatske seljačke stranke — Matom Sorićem, Perom Starčevićem i mnogim drugima — koji su bili osvjedočeni simpatizeri KPJ. Svi su se oni bez rezerve uključili u NOP.

Posebna pažnja te jeseni posvećena je pazariškoj omladini. Održano je više sastanaka s omladinkama i omladincima po zaseocima, a korištena su u tu svrhu i seoska prela. Tada je nekoliko omladinaca i omladinki postalo članovima SKOJ-a. I pazariške žene aktivno su se uključivale u NOB,a najpr je u Kruščici, pa u Aleksinici, Podstrani, Otešu i u drugim selima. Nekoliko aktiviskinja, a među njima i Zora Gobac, odlazilo je u druga sela i održavalo sastanke sa ženama.

Pazariški komunisti surađivali su s Ivanom Uzelcem Danom i drugim političkim radnicima iz Smiljana. Od njih su dobivali i nešto propagandnog materijala. Dogovorili su se da zajednički unište ustašku oružničku postaju u Klancu pa su, zajedno s borcima jedne partizanske čete, razoružali žandare i raspršili domaće ustaše. Tom je prilikom ubijen ustaša Martin Župan Kučića iz Brezova Polja, a zarobljen je zapovjednik oružnika, vodnik Šećer. Tada je u Klancu likvidirana i pazariška općinska uprava koju ustaše više nisu uspjele obnoviti u toku rata.

U prosincu su članovi pazariškog općinskog komiteta Partije s nekoliko aktivista pokušali da kod Kruščice prijeđu rijeku Liku i da se preko Mlakve prebace u gornju Liku, odnosno u Kuzmanovaču. Rijeka Lika baš tih dana bila je narasla pa nije bilo lako prebaciti se na drugu stranu. Stoga su se u Kruščici zadržali par dana duže. Došao im je na vezu i Ivan Špoljarić, pekar iz kosinjskog zaselka Sv. Vid. Međutim, pošto su bile obaviještene o njihovom kretanju, ustaše su s poručnikom Tatekom na čelu 22. prosinca (po nekim podacima 3. prosinca) iznenada opkolile Kruščicu. U sukobu s ustašama među prvima je poginuo Štipan Vukelić koji je pružao žilav otpor.

i/in

Ubio je poznatog pazariškog ustašu Milu Vrkljana Milicu koji je predvodio ustašku grupu iz Gospića. Štipana su teško ranili i uhvatili ga, pa ga je zaklao ustaša Šarić. Tada su poginuli Nikica Starčević, sekretar i Josip Stojević Rakar, član Općinskog komiteta Partije, zatim partizani i politički radnici Vinko Balenović i Marko Krpan.

Pogibija ovih komunista predstavljala je veliki gubitak ne samo za pazarišku općinu, već i za partijsku organizaciju čitavog kotara.

Ivan Špoljarić uspio se probiti iz obruča i pobjeći u kosinjsko-bakovačke strane. Karlo Krpan probio se do Like i sakrio ostavši nezapažen. Joso Lulić, član Općinskog komiteta Partije, sakrio se pod prazan badanj u kući Blažote Balenovića. Dogodilo se da su ustaše zgrabili Blažotu, tukli ga i natjerali da skupa s Petrom Balenovićem kopa vlastitu raku u šljivaru ispod kuće. Premlatili su ih, ali ih nisu strijeljali. Sticajem svih tih okolnosti i zahvaljujući čvrstoći tih seljaka i Joso Lulić se uspio spasiti pod badnjom u Blažotinoj kući, u kući člana Kotarskog NOO-a. Ustaše su pljačkale po selu, opijale se rakijom, klale i pekle janjce i tukle seljake — muškarce i žene.

Četvrta neprijateljska ofanziva i političke prilike u kotaru

Početkom siječnja 1943. godine sekretar KK KPH Perušić Joso Dasović otišao je u Gorski kotar na dužnost u Agitprop Okružnog komiteta KPH za Gorski kotar. Biro Okružnog komiteta KPH za Liku na sjednici 4. siječnja odlučio je da umjesto Dasovića, Frane Duić obavlja dužnost sekretara.

Komitet su tada sačinjavali još i Joso Alešković, Mića Kulaš, Juka Kolak i Vanja Arbanas koji se vratio s područja Udbine. U prvoj polovici siječnja komitet je održao nekoliko sastanaka kojima su ponekad prisustvovali i Grgo Hećimović, sekretar Općinskog komiteta KPH za općinu Perušić i Joso Lulić, član Općinskog komiteta KPH pazariške općine. Tim sastancima prisustvovao je i Tome Nikšić, član OK KPH za Liku, koji je članovima pomogao u razradi planova za politički rad na terenu i u donošenju odgovarajućih odluka.

Tada je, između ostaloga, zaključeno da su političke prilike u okupiranim selima kotara dobre jer se i hrvatsko i srpsko stanovništvo čvršće opredjeluju za NOB. No, kako nije bilo dovoljno kadrova koji bi mogli ozbiljnije politički djelovati na terenu, odlučeno je da se preko OK KPH za Liku zatraži nekoliko istaknutih boraca — Kosinjana i Perušićana — iz partizanskih jedinica i uključi u politički rad u kosinjskoj, pazariškoj i perušićkoj općini.

Osim toga, odlučeno je da se reorganizira specijalni vod sastavljen od dvadesetak boraca, uglavnom Kosinj ana. Vodnik toga voda bio je Aleksa Varićak Alimbas, a vodni delegat Mileta Gruičić. Naime, odlukom Štaba 4. ličkog NOP odreda još u prvoj polovici listopada taj je vod dobio poseban zadatak: da pruža pomoć i zaštitu izbjeglom stanovništvu iz Mlakve, Krša i drugih kosinjskih sela.

Osim toga, borci voda trebali su da podržavaju političke akcije na terenu Kosinja, Pazarišta i Perušića i da posluže kao jezgro oko kojeg će se okupljati novi borci iz kotara. Stoga je odlučeno da se u tu svrhu u vod uputi nekoliko istaknutijih političkih i vojnih rukovodilaca.

Međutim, četvrta neprijateljska ofanziva poremetila je i odgodila mnoge

planove, a nametnula druge probleme i zadatke. Njoj je prethodila velika i vrlo agresivna neprijateljska propaganda kojom je najavljeno uništenje partizanskih snaga. Ustaše i Talijani rasturali su letke u kojima su partizane pozivali na predaju obećavajući im sigurnost. S druge strane vršili su pritisak na partizanske porodice i istaknutije simpatizere, prijetili im, maltretirali ih, a i porodice istaknutijih boraca zatvarali su u perušićki zatvor. Osim toga, ustaše su ofanzivu svestrano koristile i mnogo su se trudile da mobiliz raju mladiće u domobranske i ustaške jedinice i u tome su imali dosta uspjeha. Mobilizirali su muškarce od 17 do 45 godina starosti, ali prvenstveno od 1920-tog do 1925-tog godišta. U tu svrhu rasturali su letke i plakate kojima su pozivali »dobrovoljce«. U čitavoj toj kampanji izvanredno su :'m dobro došli perušićki dezerteri. U perušićkoj općini uspjeli su mobilizirati oko 150 mladića, a u pazariškoj i kosinjskoj jedva po desetak omladinaca u svakoj. Dovukli su ih u Perušić i većinu obukli u ustaške uniforme.

Uvježbavali su ih, ali dobar broj mobiliziranih kasnije se izvlačio, bježao svojim kućama i tako dočekalo partizanske jedinice.

Neprijateljska ofanziva nije počela neočekivano. Iz Gospića, Ličkog Osika, Perušića i Široke Kule dijelovi talijanske divizije »Re«, ustaše i domobrani počeli su 22. siječnja da prodiru preko Ljubova prema Buniću i Korenici. Žestoke borbe vođene su danima. Kotarski komitet KPH Perušić još prije početka neprijateljske ofanzive organizirao je i pripremio nekoliko grupa od po tri borca. Oni su se u vrijeme neprijateljske ofanzive prebacivali na okupirano područje te pripucavali na talijanske i ustaške položaje kod Perušića i njihove patrole na željezničkoj pruzi. Grupe su vodili Dane Balenović i Juka Kolak. Kada bi noću zapucali na Talijane, ovi bi satima odgovarali vatrom iz mitraljeza i puškomitraljeza. Međutim, članovi kotarskog i općinskog komiteta Partije Perušića i Kosinja, kao uostalom i svi ostali politički radnici i partijci, morali su se baviti i drugim problemima što ih je nametnula neprijateljska ofanziva, a prije svega dezerterima iz jedinica NOVJ.

Već u početku neprijateljske ofanzive, a pogotovo kasnije u vrijeme teških borbi po velikom snijegu i hladnoći pojedinci su samovoljno napuštali položaj, jedinicu i bježali kućama. Među prvima su dezertirali Mile Brajković — Mića Anušev, Joso Milković For, Mića Šimatović Šokanov, zatim Pere Lulić Lopac, Pave Orešković Relić i još skoro isto toliko drugih boraca iz perušićkih sela.

Mića Anušev i ova četvorica odmah su se predali ustašama. Oni ih nisu zatvarali. Dali su im po 2.000 kuna i pustili ih kućama. Miću Anuševa pridobili su da sudjeluje i u propagandi protiv NOB-a. Vodili su ga u Gospić, pa na seoske zborove u Mušaluk, Perušić i drugdje, gdje je i on govorio i »primjerice« pomagao ustaškim govornicima dokazivati da »partizana više nema, da su ih Talijani i ustaše uništili, pa će se i ostali partizani Hrvati vratiti kućama...« i slično. Ta grupa perušićkih dezertera bila je ozbiljno ustaško propagandističko oruđe u to vrijeme. Ustaše su svojim postupkom prema njima uspjeli zakočiti neke naše političke aktivnosti, Prije svega, dezerteri su im mnogo pomogli da su lakše i uspješnije provodili mobilizaciju u perušićkim selima. A nekoliko mjeseci kasnije ti će dezerteri u sprezi s ustašama, djelujući kao Bijela garda, zadati još dosta jada i muke političkim rukovodstvima i aktivistima na području perušićke općine.

Jedan dio dezertera nije se javljao niti predavao ustašama. Oni su kriomi-

ce došli svojim kućama, zavukli se u skloništa i čekali. Članovi Kotarskog i Općinskog komiteta Partije i politički radnici, ponajviše Juka Kolak, Dane Balenović i Vanja uspostavili su s njima vezu preko članova porodice i vraćali ih u jedinice.

Desetak i nešto više Kosinjana dezertiralo je već prvih, a naročito zadnjih dana neprijateljske ofanzive. I oni su bježali pojedinačno ili u manjim grupicama i došli svojim kućama.

Tamo su se već nalazili borci specijalnog voda Alekse Varićaka koji su 28. siječnja navečer, ne obavijestivši Kotarski komitet Partije, napustili Kuzmanovaču i s jednim dijelom omladinki, žena i starijih osoba što su bili u izbjeglištvu, prebacili se u Mlakvu i druga kosinjska sela. Bili su tamo i članovi Općinskog komiteta Partije s nekoliko komunista i s dosta skojevki i skojevaca, te odbornici NOO-a.

Napravili su zajednički kompromis: prije svega, da će dezerteri neko vrijeme ostati u sastavu voda i da će svi skupa braniti sela od eventualnih napada ustaša ili Talijana, zatim da će, u slučaju da ustaše i Talijani ozbiljno ugroze sela, dopustiti narodu da pobjegne četnicima u Lipovo Polje da bi se tamo sklonio. Uputili su poruku četnicima, da u takvom slučaju njihovim seljanima ne prave teškoće, već da im pruže sklonište. I bilo je slučajeva da su stanovnici, prije svega od Mosta, Gradine i zaselaka prema Lipovu Polju, bježali preko Like i sklanjali se kod četnika. Treba reći da je vod Alekse Varićaka sa odbornicima i s petnaestak dezertera brojao nešto manje od pedeset naoružanih boraca. Bio je toliko jak da je mogao stvarno pružati određenu sigurnost stanovnicima pomenutih sela što je svima skupa dobro došlo. Stoga nije čudno što se nitko od dezertera nije odlučivao da se vrati u jedinicu.

Kotarski komitet KPH Perušić u toku neprijateljske ofanzive poduzeo je više raznih aktivnosti. U dogovoru s Okružnim komitetom KPH za Liku i u suradnji sa Štabom 6. ličke divizije NOVJ komitet je iz vojske povukao Martina Hećimovića Braciju i kooptirao ga u Kotarski komitet Partije, kao i Branka Radovića, kojeg je kooptirao u Općinski komitet Partije kosinjske općine. Bracija je bio politički komesar čete, a Branko zamjenik političkog komesara čete u 4. bataljonu 1. ličke brigade. Obojica su bili izvanredni drugovi, a voljeli su ih i stari i mladi.

Zajedno s njima u Kosinj je upućen i Đuran Popović. U to vrijeme u kosinjskoj općini nalazio se općinski partijski komitet koji je imao tri člana, a u selima i vodu bilo je još nekoliko članova Partije. Skojevaca i skojevki bilo je mnogo više, petnaestak najmanje, ali su bili neorganizirani i pasivni. Potkraj veljače, odnosno početkom ožujka reorganizirana je i kosinjska vojna jedinica. Odlukom Štaba 6. divizije formirana je Kosinjska četa. Za komandira čete Štab divizije postavio je Danu Radovića, a za političkog komesara Braciju Hećimovića. Komitet je naskoro u tu četu uputio i Danu Balenovića da pomogne organizirati i aktivirati partijsku i skojevsku organizaciju u četi, a i da pomogne skojevskim organizacijama u selima da se bolje organiziraju i učvrste.

U kosinjskoj općini političke prilike počele su se brzo sređivati, članovi Općinskog komiteta Partije ozbiljnije su se angažirali u radu s partijcima i sa skojevcima u selima. Više su se brinuli o radu simpatizerskih kružoka. Naime, još u jesen prethodne godine u tim selima bila su osnovana dva simpatizerska kružoka od po sedam članova. Članovi Općinskog komiteta

Branko Cvijanović, Mile Lemić, Milan Varićak, kao i drugi članovi Partije, skojevci i odbornici, uz pomoć Branka Radovića, Bracije Hećimovića i Dane Radovića zauzeli su ozbiljniji stav i prema četnicima u Lipovu Polju. Zahvaljujući određenim aktivnostima boraca Kosinjske čete te jačanju političkog utjecaja i s druge strane Like jedan manji dio četnika počeo se opredjeljivati za partizane.

U prvoj polovici ožujka petorica četnika iz Lipova Polja prišli su Kosinjskoj četi — Stevo Gruičić, Dane i Dušan Kordić, te Petar i još jedan Petar Paripović.

U pazariškoj općini političke prilike u to vrijeme bile su najpovoljnije. Ustaše su tamo uspjeli mobilizirati jedva desetak mladih ljudi, no po okončanju neprijateljske ofanzive nisu se usuđivale ni kretati po selima ove općine, iako tamo nije bilo partizana. Naime, narod se opredjeljivao za NOB. Stoga je već početkom veljače Frane Duić uputio Vanju Arbanasa u pazarišku općinu sa zadatkom da tamo poveže partijce i organizira partijske ćelije, zatim da formira općinski komitet partije, organizira SKOJ, omladinu i NOO-e. Komitet je ubrzo u Pazarište uputio i Josu Lulića, Božu Markovića i Pavu Župana.

Naime, na traženje Kotarskog komiteta Božo i Pave su još za trajanja četvrte neprijateljske ofanzive povučeni iz 4. bataljona 1. ličke brigade zbog uključivanja u politički rad u pazariškoj općini. Zajedno s njima došle su i Zora Gobac i Ankica Ratković. U početku je i Juka Kolak bio s njima desetak dana. Prokrstarili su oni od Dragnuše i pazariškog Bakovca do Stojević Drage i Balenije, pa od Kruščice do Brizova Polja i Žitnika. Odmah na početku uspostavili su vezu s Karlom Rukavinom, Karlom Butorcem, Markom Butorcem, Štipanom Duićem i nekolicinom drugih komunista, kao i sa velikim brojem simpatizera KPJ i NOP-a i brzo ih uspjeli aktivirati na raznim zadacima.

Među prvima su bili: Joso Vukelić Stričev, Ivica Stojević, Martin Balenović, Petar Balenović Lele, Jole Živković, Karlo Butorac Gašparov, Nikola Hodak, Tome Marinac, Luka Rukavina Petrov, Mate Sorić, Pere Starčević i drugi.

U prvoj polovici veljače osnovana je prva partijska organizacija, a ubrzo i Općinski komitet KPH za pazarišku općinu, koji su sačinjavali Joso Lulić, sekretar i članovi Karle Butorac i Karlo Rukavina. I Vanja je radio u okviru toga komiteta kao njegov član. Ubrzo su, u drugoj polovici veljače, osnovane i dvije kandidatske grupe: jedna u Klancu i druga u Donjim Pazarištima, a svaka je imala po tri člana. Osnovana su i dva simpatizerska kružoka sa po tri člana.

Politički radnici mnogo su truda posvetili omladini. Okupljali su je na sastancima u kući Blažotinoj i drugih u Kruščici, u kući Nikole Hodaka u Podastraniji, Toce Marinca u Donjim Pazarištima, u Otešu, Baleniji i u Stojevića Dragi, članovi Skoja u Krušcici bili su: Iva Vukelić, Mare Balenović, Vica Balenović, Pepa Marinić, Marija Vukelić i Marija Vukelić Nikina. U Donjim Pazarištima i u Podastraniji članovi skojevske grupe bili su: Ive Butorac, Joso Butorac, Danica Butorac, Marija Jovanović Bakina, Mica Pastuović, Kate Hodak Nikolina, Marica Marinac, Marija Starčević Matina. U Stojević Dragi članovi Skoja bili su: Marija Stojević, Nikola Stojević Baćo, Kaja Suknaić i Anka Butorac Milina. U Otešu članovi skojevske grupe bili su: Mande Duić, Marija i Tera Hodak, Luce Župan, Luka Župan i Pave Marković.

U klanačkom selu Baleniji bila je brojčano dosta velika grupa skojevaca u kojoj su, između ostalih, bili: Ana Balenović Vidova, Kaja Balenović Petra Lelina, Nada Smolčić (Cvijanović?) Vinko i Martin Smolčić, Mande Radošević, Braco Radošević, Pepa Rukavina, Peran Rukavina i Mara Duić Stjepanova.

Bili su to vrlo vrijedni omladinci i omladinke, privrženi NOB-u. Sami su se mnogo angažirali na okupljanju i organiziranju omladine te u pridobivanju dobrovoljaca za partizanske jedinice. Već potkraj veljače javilo se desetak i više omladinaca i omladinki da idu u partizane. Tada su među prvima otišli: Marko Balenović Vidov, Anka Balenović, Kaja Balenović Petrova, Vinko Smolčić i brat mu Martin, Braco Radošević, Marko Rukavina, Marija Starčević Matina, Ivan Sorić Matin, Petar Župan i drugi. Do potkraj travnja iz ove općine u partizane je stupilo četrdesetak omladinaca i omladinki.

I u okupljanju žena u selima pazariške općine u veljači i ožujku, a posebno u travnju, učinilo se mnogo. U radu sa ženama posebno su se zalagale Zora Gobac, Mare Balenović, Marica Marinac, Josina majka Ana Lulić, Anka i Vice Krpan i druge. Žene su posebno vrijedne bile u prikupljanju hrane, odjeće i obuće, te druge pomoći vojsci. U ožujku osnovani su odbori AFŽ-a u Kruščici, Klancu, Otešu, Aleksinici i Donjim Pazarištima.

U prvoj polovici ožujka u većini sela pazariške općine održavani su sastanci na kojima su birani mjesni NOO-i tako da u travnju još nisu bili izabrani odbori u podvelebitskom selu Kalinovači i u Žitniku koji je bio najbliži Gospiću.

U Kruščici su još u rujnu 1942. izabrali svoj NOO koji su sačinjavali: Nikola Balenović, predsjednik, te Blaže Balenović Blažota, koji je bio i član prvog Kotarskog NOO-a, zatim Mile Vukelić, Ivan i Joso Radošević Jokiša. Kako su Ivan i Jokiša Radošević ubrzo otišli u partizane, u rano proljeće 1943. u taj odbor izabrani su još: Ilija Radošević, Mate Vukelić, Luka Glavaš i Nikola Vukelić.

U prvi NOO u Vagancu izabrani su: Stipe Duić, kao predsjednik, te Ive Rukavina Beg i Marko Rukavina.

Za predsjednika Mjesnog NOO-a u Podstrani izabran je Nikola Hodak, a za članove Karlo Butorac Mali i Luka Rukavina Petrov. U Mjesni NOO Velike Plane tada su izabrani Nikola Rupčić, kao predsjednik i članovi: Jure Borovac, Juko čačić Jotonjin, Ante Starčević Jovašev i Toma Starčević Bilan. Predsjednik Mjesnog NOO-a Bakovac— Dragnuša bio je Ante Borovac, a članovi Marija Borovac i Dane Radošević. Kasnije su u taj odbor izabrani još Ivica Borovac Josin i Ive Borovac Dominov.

Prvi predsjednik Mjesnog NOO-a Klanac bio je Petar Balenović Lele, koga je nekoliko mjeseci kasnije smijenio Jure Rukavina. Odbornici toga odbora bili su: Martin Balenović, Marko Baričević, Šime Pećina, Toma Radošević, Mare i Petar Rukavina. Prvi predsjednik Mjesnog NOO-a u Otešu bio je Petar Hodak, a članovi: Ivan Duić, Ive i Mare Baričević, Stipe Filipović, Franjo Marković, Adam Martinov i Petar Vrkljan Jurin.

U Stojević Dragi predsjednik odbora bio je Ivica Stojević. U taj odbor još su izabrani: Vid Balenović, Mile Butorac i Štipan Smolčić, dok je Petar Balenović Lele iz Mjesnog NOO-a Klanac nešto kasnije prešao na rad u ovaj mjesni NOO.

U Aleksinici za predsjednika odbora izabran je Stipe Filipović, a članovi su bili: Josip Butorac Jockan, Blaž Marković, i Šime Starčević i Joso Starčević Pomin. U Dragi — Popovači predsjednik je bio Lukan Marinac, a članovi Jole Jovanović i Pilja Sorić.

Dva mjeseca kasnije izabrani su mjesni NOO-i i u Kalinovači, Žitniku i u još nekoliko sela. Stanovnici Kalinovače — Dubrave za predsjednika su izabrani Juku Starčevića a za odbornike: Milana Miletića, Božu Šimića, Jolu i Juru Živkovića. Za Žitnik i Dunjevac predsjednik odbora bio je Božo Lulić, a članovi Ivica i Petar Balenović te Petar Lulić.

Mjesni NOO za Novoseliju i španjušu (tada izabran) su sačinjavali Jurica Jovanović, predsjednik, Luka Starčević (kasnije on predsjednik) i Milan Župan. U Maloj Plani prvi odbornici bili su: Jure Borovac, Pave Borovac i Markić Borovac. Kasnije je to selo pripojeno Velikoj Plani.

Olsobođenjem čitavog perušićkog kotara u Klancu je potkraj travnja organiziran i Općinski NOO za pazarišku općinu.

Članovi tog odbora bili su: Mile Butorac Šimin, Ivan Duić, Pajanov, Pera Hodak, Marko Rukavina Beg i Ivan Sojević, a prvi prdsjednik bio je Ivan Duić Pavin, a u jesen Karlo Rukavina. U jesen u taj općinski odbor ušao je još i Milan Župan, odbornik iz Donjih Pazarišta (Novoselija — španjuša).

Odbornici su u to vrijeme imali mnogo posla. Osnovni zadatak bio je pomaganje jedinicama NOVJ. Prije svega trebalo je osigurati i prikupiti određenu količinu hrane za partizanske jedinice koje su se nalazile na položajima oko Gospića, zatim za Komandu mjesta Klanac i borce pri toj komandi. Odbornici su hranu, uglavnom meso, brašno i krumpir, prikupljali po selima ma dobrovoljnoj osnovi. Organizirali su i nabavku soli iz Primorja. Odbori su jedinicama stavljali na raspolaganje smještaj, kola i zaprežnu stoku, pa vodiče i sve drugo što je trebalo učiniti da bi se pomogla borba protiv ustaša i Talijana opkoljenih u Gospiću.

Pazariško područje bilo je pogodno opkoljenim ustašama za održavanje veza izvan partizanskog obruča. Njihovim ljudima i simpatizerima bilo je najlakše dočepati se opkoljenog Gospića ili izići iz njega preko pazariških sela. Stoga su i odbornici Općinskog i mjesnih NOO-a imali mnogo posla da organiziraju nadzor u svim selima radi borbe protiv špijunaže. Oni su mnogo pomogli u kasnijem razbijanju ustaških kanala koji su iz Gospića vodili u Aleksinicu i druga sela. S dosta uspjeha odbornici su se suprotavljali švercu, prije svega prehrambenih proizvoda, a posebno soli.

Govoreći o radu prvih NOO-a treba znati da su svi ovi odbornici bili izvanredni agitatori i propagatori ciljeva NOB-a. Kod svojih suseljana imali su dobar ugled, poštivali su ih i odazivali im se u svim poslovima i zadacima. Svakako treba spomenuti da su poznati pazariški lijevokrilni HSS-ovci, inače simpatizeri KPJ, bili veoma aktivni u radu za NOP. Bili su to: Toce Marinac, Jole Živković, Mate Sorić, Pere Starčević i drugi.

Kada se nakon Prvog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije postavilo pitanje osnivanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske, za njegovog vijećnika bio je predviđen i izabran Frane Duić Puiz. Međutim, krajem ožujka Frane se razbolio od rifusa i narednog mjeseca umro, pa je za vijećnika ZAVNOH-a izabran Mate Sorić. On je bio oduševljen takvim političkim angažiranjem pa je 5. travnja napustio kuću i preko Mlakve i Kuzmanovače otišao na slobodnu teritoriju Like.. Sorić je bio vijećnik I, II i III zasjedanja ZAVNOH-a i II zasjedanja

AVNOJ-a. Dugo je bio i potpredsjednik Okružnog NOO-a za Liku. Mate Sorić bio je siromašni pazariški seljak, skroman i istinoljubiv, borac za socijalnu pravdu i narodnu jednakost — dugogodišnji pristaša Hrvatske seljačke stranke. Bio je simpatizer KPJ i veliki prijatelj Sovjetskog Saveza. Bio je istaknuti lijevokrilni HSS-ovac. Ustaše su mu za rata ubile ženu i kćerku, a na Strani NOB-a poginula su mu dva sina.

U selima perušićke općine dezerterstvo članova KPJ i boraca u siječnju i početkom veljače — prije i za vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive — imalo je velike negativne političke posljedice. Ni članovi Kotarskog a pogotovo perušićkog Općinskog komiteta nisu se snašli. Istina, članovi komiteta, uz pomoć Dane Balenovića i nekolicine drugih političkih radnika, uspjeli su se spojiti s nekolicinom partizana dezertera i vratiti ih u jedinice.

poslije četvrte neprijateljske ofanzive Frane Duić, Joso Alešković i Mića Kulaš održali su nekoliko sastanaka s članovima perušićkog Općinskog komiteta. Kotarski komitet je — početkom ožujka Lovru Bašića Prikina i Josu Dasovića, zbog njihova oportunizma, neaktivnosti, aljkavosti, površnosti u radu i neodgovornosti, izbacio iz Partije i Općinskog komiteta. Njih dvojica ušli su u Općinski komitet početkom zime 1942. godine. Komitet je izbacio iz Partije još dvojicu starih partijaca iz Bukovca koji su još u siječnju dezertirali svojim kućama. Nakon toga reorganiziran je Općinski komitet Partije tako što je uz Antu Hećimovića Pupilja, Grgu Hećimovića i Ivu Smolčića njegov član postao je i Joso Alešković koji je obavljao i dužnost sekretara jer se Grgo razbolio.

Po završetku četvrte neprijateljske ofanzive, u proljeće političke prilike u većini sela znatno su se poboljšale. Fašistički okupatori i ustaše sve su više gubili povjerenje naroda, koji se sve više opredjeljivao za NOB.

Politički radnici, članovi Partije i Skoja mogli su se lakše kretati po selima, okupljati stanovništvo i politički djelovati. U to vrijeme osnovano je pet simpatizerskih kružoka: u dva sela po 4 člana, a u tri sela po 3 člana. Organizirane su i prve kandidatske grupe.

Međutim, svuda se osjećalo da nema dovoljno sposobnih kadrova koji bi mogli uspješno politički djelovati. Valja naglasiti da je potkraj zime 1943. godine, prema izvještaju Franje Duića, u čitavom kotaru bio samo 21 član Kompartije. Nadalje, Kotarski komitet Partije ostao je na par članova. Naime, Frane Duić se ozbiljno razbolio od tifusa i umro za mjesec dana. Joso Alešković se također teško razbolio i mjesecima se oporavljao. I Grgo Hećimović je bio bolestan. Mića Kulaš povučen je na rad u komandu. 1. ličkog vojnog područja. Dužnost sekretara Kotarskog komiteta krajem ožujka preuzeo je i obavljao Martin Hećimović Bracija, a uskoro je za člana komiteta kooptiran Josip Lulić kao sekretar Općinskog komiteta Partije za pazarišku općinu.

Politički rad u slobodnom kotaru

U proljeće 1943. godine jedinice NOVJ u velikoj protivofanzivi oslobodile su čitavu Liku, izuzev Gospića. Dijelovi 6. ličke divizije u drugoj polovini travnja po prvi put su oslobodili čitav perušićki kotar i blokirali ustaše u Gospiću.

Ispred njenih jedinica ustaše su 24. travnja pobjegle iz Perušića u Gospić. Bježeći iz Prušića ustaše su pokušale da sobom povedu i članove partizanskih porodica i istaknutije simpatizere NOB-a, koje su polovicom travnja po-

hapsile i zatvorile. No, u onoj panici i strci svi pohapšeni, i djeca i odrasli, uspjeli su se razbježati i posakrivati. Razbježao se i dio većinom mladih, nedavno mobiliziranih ustaša. U Gospić su sa sobom odveli par stotina svojih pristalica i članova porodica. U tom povlačenju ustaše su pljačkale i zlostavljale stanovnike koji se nisu htjeli s njima povlačiti u Gospić. Bili su izbezumljeni. Tih dana u ulici u Gospiću ubili su perušićkog skojevca, gimnazijalca Nikolu Uremovića, koji se tamo našao slučajno.

Kotarski komitet Partije došao je u Perušić jako oslabljen i okrnjen. Isto je tako bilo i s Kotarskim NOO-om i sa Kotarskim komitetom Skoja. Okružni komitet KPH za Liku odlučio je da perušićkoj partijskoj organizaciji pruži pomoć u kadrovskom pogledu na dva načina: da se iz jedinica povuče nekoliko domaćih boraca, dobrih skojevaca i članova Partije, ali i da se u ovaj kotar uputi nekoliko iskusnijih komunista iz drugih kotara. Tako je već u prvoj polovici svibnja za sekretara Kotarskog komiteta Partije došao Dušan Dragosavac. Ubrzo su u ovaj kotar iz udbiinskog kotara došli na rad Jovo Đukić — na dužnost sekretara Općinskog komiteta KPH za pazarišku općinu, Ilija Tepavac koji je također radio u pazariškom Općinskom komitetu i Milka Grković, koja je radila u Kotarskom komitetu Skoja i u kosinjskom Općinskom komitetu Partije.

Gospića partijska organizacija poslala je u perušićki kotar Božu Grubića Boću, koji je radio u pazariškoj općini kao član Općinskog komiteta Partije i Miću Miščevića, koji je bio sekretar Općinskog komiteta Partije kosinjske općine. Gospićki, a i drugi kotari upućivali su kadrove na rad u ovaj kotar. Neki su od njih ostavili i živote na ovome području. U borbi protiv ustaša na području pazariške općine poginuo je Jovo Đukić, a na području perušićke općine Boća Grubić i Mićo Miščević.

Iz 6. ličke divizije a prije svega iz 4. bataljona 1. brigade na politički rad u kotar povučeni su, između ostalih stari član Partije Mate Hećimović, Mateša Jagin, Vojin Javorina, Mane Kokotović, Mile Rukavina Prca, Milan Rukavina Šain, Pejo Munjas, Mile Obućina Galić, Pere Štimac i Andrija Špoljarić, Svi su se oni brzo saživjeli s političkim prilikama u kotaru i zdušno radili da učvrste i prošire utjecaj NOR-a na srpsko i hrvatsko stanovništvo kotara.

KK KPH Perušić odmah je poduzeo niz akcija u cilju učvršćenja i jačanja partijskih organizacija, u prvom redu općinskih komiteta. U kosinjskoj općini Mile Štakić i ostali članovi Općinskog komiteta Partije počeli su da rade organiziranije i s mnogo volje i oduševljenja. S obzirom na to što su se članovima komiteta nametali sve opsežniji zadaci, uskoro je u taj komitet kooptirana i Milka Grković, a nešto kasnije i Mićo Miščević koji je obavljao i dužnost sekretara.

Posebna pažnja posvećena je organiziranju ćelija. U prvoj polovici svibnja Mile Štakić je u kući Jose Jugovića u Gornjem Kosinju osnovao prvu partijsku ćeliju od 6 članova. Polovicom svibnja u toj općini stvorene su dvije partijske ćelije: jedna u Kršu od tri člana i jedna u Mlakvi također od tri člana. Valja spomenuti da je u Kosinju u prvoj polovici srpnja u KPJ primljeno devet novih članova: Milica Cvijanović, Marija Glumičić, Danica Kokotović, Nikola Munjas, Pejo Munjas, Anka Paripović, Mile Repac, Dušan Škarić i Ivica Štajduhar. Svi su primljeni na partijskoj konferenciji. Nešto kasnije u Općinski komitet kooptirani su Milica Cvijanović i Niko Munjas. Kosinjski komunisti odmah su posebnu pažnju posvetili i radu sa simpatizerskim kružocima i kandidatima za članove Partije. U prvoj polovici svibnja obnovili su dva

simpatizerska kružoka osnovana još u jesen 1942. a formirali su i kandidatsku grupu od 7 članova.

U pazariškoj općini Kotarski komitet je partijskom radu pružao veliku pomoć. Političke prilike u toj općini bile su vrlo dobre. Stanovnici pazariških sela listom su se opredjeljivali za NOB, ali partijskih kadrova je bilo jako malo. Stoga je Kotarski komitet, kooptiravši za svoga člana sekretara Općinskog komiteta Josu Lulića, na njegovo mjesto uputio Jovu Đukića. Osim njega, toga ljeta je na pazariškom području radio i Boća Grubić kao član Općinskog komiteta. U jesen su u Pazarištima kao članovi toga komiteta djelovali i Ive Dasović Cigo, Milan Rukavina Šain, a Ilija Tepavac je postao sekretar pošto je početkom 1944. poginuo Jovo Đukić.

Krajem travnja u pazariškoj općini, pored partijske ćelije od tri člana, bila je organizirana i kandidatska grupa od tri člana i dva simpatizerska kružoka s preko desetak članova.

U perušićkoj općini partijski Općinski komitet sporo se uhodavao zbog bolesti njegovih članova. Po oslobođenju Perušića u taj komitet ušao je i Nikola Šutić, stari komunista iz Prvan-Sela. Kasnije je kooptiran i Milan Rukavina Šain, a od jeseni i Božo Grbić koji je u perušićkoj općini radio sve do pogibije 27. ožujka 1944. godine. U radu su im mnogo pomagali članovi Kotarskog komiteta Partije. Mnogo truda uloženo je u rad na organiziranju partijskih ćelija. U općini su u prvoj polovici svibnja postojale tri ćelije: jedna u Perušiću od šest članova, jedna u Prvan-Selu od tri člana i jedna u Bukovcu — Lipovoj Glavici od tri člana, i nekoliko simpatizerskih grupa. Polovicom svibnja u simpatizerskim grupama u čitavom kotaru bila su okupljena 53 simpatizera KPJ.

Političko-partijski rad u kotaru u to vrijeme posebno je karakteriziralo stvaranje partijskih ćelija. Naime, članovi Partije u perušićkom kotaru do tada nisu radili po ćelijama. Naime, Druga okružna partijska konferencija, održana u Korenici u svibnju 1942. reorganizirala je partijske organizacije na osnovu općinskih ćelija. Tako su, na primjer, u čitavoj perušićkoj općini svi članovi Partije bili obuhvaćeni u jednu partijsku organizaciju kojom je kao sekretar rukovodio Grgo Hećimović.

Pokazalo se, međutim, da takvo ćelijsko djelovanje nije bilo efikasno, jer su nezapaženo promicali mnogi problemi sela. Takva partijska organizacija gubila je vezu sa selom i okolinom pa se i partijski rad rasplinjavao. Nametnule su se ozbiljne teškoće i loše posljedice u planiranju i ostvarivanju političko-partijskih zadataka, u jačanju discipline i odgovornosti, kao i u pogledu učenja i idejnog osposobljavanja članova. Stoga je u listopadu 1942. godine, po uputstvima CK KPH, izvršena reorganizacija partijskih organizacija na osnovi seoskih ćelija. Poslije toga rad organizacija odvijao se mnogo bolje. No, u perušićkom kotaru i poslije formiranja komiteta kosinjske, pazarišne i perušićke općine, u drugoj polovici listopada, partijske ćelije nisu se stvarno organizirale (formalno možda) po uputstvima CK sve do proljeća 1943. godine. Dobro je ovdje spomenuti da i prije rata brojčano jaka Partija u perušićkom kotaru nije živjela ćelijskim životom, izuzev djelomično pri raspodjeli i proučavanju partijskih materijala.

Rad s omladinom u oslobođenom kotaru bio je na visini. Kotarski komitet SKOJ-a kadrovski se brzo upotpunio. Uz sekretaricu Mandu Kokotović te članove Markića Dasovića i Matana Rukavinu Palentu taj su komitet sačinjavali još Mile Rukavina Prca i Milan Rukavina Šain, dok su u ljeto koop-

tirani Božo Marković i Milena Pražić. U sve tri općine osnovani su i općinski komiteti SKOJ-a a u svakom od njih radio je i po jedan član Kotarskog komiteta Skoja. U pazariškoj općini sekretar Općinskog komiteta SKOJ-a bila je Marija Stojević, a u kosinjskoj Danica Kokotović. U prušićkom Općinskom komitetu Skoja radili su: Pere Štimac, Anka Brujić, Milena Pražić, Matan Rukavina, a kasnije i drugi. Skojevske grupe već u prvoj polovici svibnja stvarale su se tako rekavši u svim selima kotara. Tako su na primjer, skojevsku grupu za selo Klenovac i Sveti Marko, što su je osnovali Matan Rukavina i Anova Brujić, sačinjavali: Milica i Nevenka Borčić, Luka ćutić, Zora Kolar, Josipa (Beba) Milković Fuksanova i Danica Sitvuk.

Sekretar te grupe bila je Anova. Sekretar skojevske grupe u Mezinovcu bila je Micika Marković itd. Najjače dvije skojevske grupe bile su u Prvan--Selu i u samome Perušiću. U prvoj polovici svibnja u čitavom kotaru bila su već organizirana 52 skojevca i skojevke.

U isto vrijeme na omladinskim sastancima po selima stvarali su se i mjesni odbori USAOH-a. Ti su odbori okupljali omladinu na raznim sastancima i zadacima. U sve tri općine u svibnju formirani su i općinski odbori a krajem toga mjeseca i Kotarski odbor USAOH-a. Odbori USAOH-a zajedno sa skojevcima i skojevkama okupljali su omladinu skoro svakodnevno, organizirali je i vodili u brojne akcije i manifestacije. U perušićkoj i kosinjskoj općini organizirano je nekoliko omladinskih radnh grupa koje su pomagale seljacima u sjetvi, a kasnije u žetvi žita i spremanju druge ljetine. Početkom svibnja te su omladinske radne grupe, zajedno s odraslim, posebno bile angažirane na onesposobljavanju i rušenju željezničke pruge od Ličkog Lešća do Studenaca i dalje prema Perušiću i Ličkom Osiku. Krajem tog mjeseca željeznička pruga na toj dionici bila je već skoro sva ispreturana i potpuno onesposobljena za saobraćaj.

Posebno treba istaći političko i drugo zalaganje omladine, organizacija Skoja i USAOH-a u okupljanju dobrovoljaca za partizanske jedinice. Uključivanju prije svega Hrvata u jedinice NOVJ sve su organizacije posvetile izvanrednu pažnju. Iz pazariške općine već u ožujku i travnju otišlo je dvadesetak omladinaca i omladinki u partizanske jedinice, a kasnije su se u partizane javljali i iz sela perušićke i kosinjske općine.

U toku svibnja u jedinice NOVJ iz čitavog kotara stupilo je 11 omladinki i 64 omladinca.

I mnoge žene u selima perušićkog kotara posebno su se zalagale u političkom životu i radu za NOP od prvih dana oslobođenja. U kosinjskoj općini žene su uz pomoć članova Partije, a posebno skojevki, nastavile da stvaraju nove i oživljavaju ranije osnovane organizacije Antifašističke fronte žena po selima. U svibnju osnovan je i Općinski odbor AFŽ-a koji su sačinjavale: Marija Glumičić, Milka Grković, Ankica Jugović i Anka Katalin. I u selima perušićke općine učvršćivale su se ranije osnovane i stvarale nove organizacije AFŽ-a u kojem su se vrijedno i samoprijegorno uključile mnoge žene. I u toj općini ubrzo je formiran općinski odbor AFŽ-a. Jedino je u pazariškoj općini zaostajao rad sa ženama, iako je tamo bilo dosta žena uključenih u rad za NOP. Mjesni odbori AFŽ-a tamo su se počeli organizirati tek početkom ljeta, ali samo u nekoliko sela. U prvoj polovici svibnja organiziran je i Kotarski odbor AFŽ-a Perušić koji su sačinjavale četiri drugarice.

Oslobođenjem perušićkog kotara veoma mnogo truda posvetilo se NOO-ima, kao organima nove narodne vlasti, njihovu stvaranju i učvršćivanju. U ko-

sinjskoj općini NOO-i i odbornici Mlakve i Krša od prošle jeseni su stekli ogromno iskustvo u radu s narodom s kojim su se zajedno nalazili u svim mogućim ratnim situacijama i neprilikama. I članovi kosinjskog Općinskog NOO-a položili su ispit u praktičnom rukovođenju i odborima i narodom.

Stoga je u toj općini bilo mnogo jednostavnije nego u drugim općinama učvrstiti ranije osnovane i stvoriti nove odbore. I u hrvatskim selima: Vukelić Selu, Selištu-Rudinki, Donjem i Gornjem Kosinju, te u Kosinjskom Bakovcu, zatim u Bastasima-Stakićima i u zaselcima Most i Uzelci, brzo su osnovani NOO-i koji su se dobro snašli u radu oko sjetve, prikupljanju sjemena, plugova i drugih alata. Općinski NOO smjestio se u Gornjem Kosinju, a predsjednik je bio Mile Repac umjesto Mile Lemića koji je kao odbornik Kotarskog NOO-a imao mnogo posla. Ovaj Općinski odbor je, uz pomoć drugih antifašističkih organizacija u prvoj polovici lipnja organizirao i proveo izbore za odbornike mjesnih NOO-a u selima. Kasnije, u jesen te godine predsjednik Općinskog NOO-a Kosinj bio je Mane Kokotović.

U Pazarištima su mjesni NOO-i početkom svibnja već bili organizirani u svim selima osim u Kalinovači i Žitniku. Općinski NOO smjestio se u Klancu, a prvi predsjednik je bio Ivan Duić. Kasnije ga je zamijenio Karlo Rukavina.

U perušićkoj općini brzo su se učvrstili ranije osnovani NOO-i, a u prvoj polovici svibnja bili su formirani i u svim selima, osim u Kosi. Prvi predsjednik Općinskog NOO-a u slobodnom Perušiću bio je Ante Hećimović Pupilj. Kotarski NOO, čiji je predsjednik bio Joso Alešković, smjestio se u Perušiću. Odbornici Kotarskog NOO-a zajedno s odbornicima Općinskog NOO-a, a i mnogi odbornici mjesnih NOO-a neprestano su imali pune ruke posla.

S obzirom na poslove i zadatke koji su im se nametali i odbori su se brojčano povećavali i širili djelokrug rada.

U pogledu ustrojstva i rada NOO-a od posebnog su značaja bile odluke ZAVNOH-a. Još je Inicijativni odbor ZAVNOH-a 27. ožujka 1943. godine donio pravilnik o radu NOO-a po kojemu su oni trebali organizirati odsjeke za razne djelatnosti: upravno-administrativni odsjek, gospodarski, prometni, zdravstveni, socijalni, prosvjetni, propagandni i druge. ZAVNOH je na Prvom zasjedanju u Otočcu i na Plitvicama, 13. i 14. lipnja 1943. godine, i formalno donio taj pravilnik, dok je na svome Drugom zasjedanju, održanom u Plaškom od 12. do 15. listopada, donio više odluka u svrhu daljnjeg razvoja, rada i djelovanja NOO-a.

Kotarski NOO Perušić imao je krajem travnja četiri člana, a krajem srpnja već ih je bilo sedam. Shodno pravilniku Inicijativnog odbora ZAVNOH-a
0 radu i ustrojstvu NOO-a te uputstvima Okružnog NOO-a za Liku i Kotarski NOO odmah je počeo osnivati pojedine odsjeke, a prije svega gospodarski, zdravstveni i prosvjetni. I općinski NOO-i, prije svega kosinjski i perušićki, osim gospodarskim, bavili su se socijalnim, zdravstvenim i prosvjetnim poslovima i zadacima koji su im se nametali u selima.

Prvih dana poslije prvog oslobođenja NOO-i su se susreli s mnogo problema i poslova. Prije svega trebalo je organizirati proljetnu sjetvu. U tu svrhu Kotarski NOO u suradnji s općinskim NOO-ima Kosinja i Perušića odmah je organizirao prikupljanje sjemena, plugova i drugih alatki za oranje i sijanje, prije svega u popaljenim i opljačkanim selima — Mlakvi, Kršu, Studencima
1 drugdje.

Osim toga. Kotarski NOO je već u prvoj polovici svibnja prikupio nekoliko vagona kukuruza i drugog žita što su odbori podijelili najoskudnijim po-

rodicama u najsiromašnij'm i ratom opustošenim selima. Nadalje, svi ti NOO-i, od Kotarskog do mjesnih, organizirali su radne grupe i rukovodili akcijama onesposobljavanja željezničke pruge. Organizirali su i radionice za izradu i popravak alatki. Suradnja NOO-a, omladinskih i ostalih antifašističkih organizacija bila je svestrana i svakodnevna, posebno sa jedinicama NOVJ. Odbori su pružali pomoć jedinicama NOVJ u svakom pogledu, počev od nabavke kola i konja za prevoz mesa, brašna, krumpira i drugih artikala za prehranu boraca, smještaja vojnika, smještaja i prijevoza ranjenika i slično.

Valja spomenuti da su ubrzo po prvom oslobođenju kotara formirane tri komande mjesta: u Kosinju gdje je komandant bio Mile Javorina Barabica, u Klancu za l*azarišta, kojoj je komandant bio Mateša Hećimović, i u Perušiću. Pri perušićkoj komandi mjesta formiran je Rajonski obavještajni centar, kojemu je do početka studenog šef bio Sveto Medić.

Političko-propagandni rad u svim dijelovima kotara bio je vrlo intenzivan. Često su se održavali masovni sastanci stanovnika po selima, a organizirani su i veći zborovi u Perušiću, Gornjem Kosinju, Donjim Pazarištima, Aleksinici, Klancu i drugdje. Na tim zborovima govorili su Jakov Blažević, sekretar OK KPH za Liku, Tome Nikšić, Duka Špoljarić, Juka Kolak, Mate Sorić i drugi.

Na jednom zboru u Perušiću potkraj svibnja govorio je i Filip Lakuš, predstavnik onog dijela rukovodstva Hrvatske seljačke stranke koje je surađivalo sa NOP-om. Članovi Kotarskog i općinskog komiteta Partije i Skoja i drugi politički radnici na brojnim sastancima po selima s dosta uspjeha suprotstavljali su se ustaškoj i četničkoj propagandi, a i politici reakcionarnog dijela Hrvatske seljačke stranke.

Perušićka Bijela garda

Jedan od nezahvalnih zadataka u prvim danima poslije prvog oslobođenja kotara bio je da se što hitnije okupe dezerteri koji su pobjegli iz jedinica za vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive, pa da ih se uputi natrag u jedinice. U kosinjskoj općini okupljeno je i u Kosinjskoj četi razoružano 35 dezertera, te odmah upućeno u Štab 6. divizije. Njih 18 ostalo je u jedinicama, a 17 ih se opet ubrzo vratilo kućama. Kasnije, potkraj svibnja većina i ovih dezertera otišlo je u jedinice.

Međutim, u perušićkoj općini prikupljanje dezertera od početka je išlo naopako. Prije svega, za nekolicinu dezertera trebalo je utvrditi koliko su duboko bili povezani s ustašama, kolika je i kakva bila njihova suradnja za vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive, a i kasnije.

Taj stupanj povezanosti s ustašama trebalo je utvrditi kod Mile Brajkovića Anuševa i Stjepana Rukavine Ćane. U perušićkoj općini odmah su okupili sedam-osam dezertera, ali ih nisu poslali u jedinicu, nego su ih zadržali uz Komandu mjesta Perušić da tamo obavljaju stražarske, kurirske i druge poslove. No, većina tih dezertera ponašala se nedisciplinirano i više su bili kod svojih kuća nego pri Komandi mjesta. Dan-dva prije 10. svibnja u perušićkoj Komandi mjesta našla su se četiri dezertera koji su upućeni u Štab 6. divizije. Međutim, jedan je ostao u diviziji a trojica su tako reći isti dan pobjegla kućama. I 12. svibnja su trojica dezertera upućena u Štab 6.

divizije. Među njima je bio i Mile Brajković Anušev. Oni su iskoristili priliku na rijeci Lici, pri ukrcavanju u čamac, napali pratioca, oteli mu pušku, pobjegli i već sutradan na cesti Perušić-Klanac, na prijevoju Ćojluku, zapucali na nekolicinu naših drugova. Sada su tek politički radnici shvatili da su nadigrani.

Od tada je na području perušićke općine počela da djeluje Bjela garda. Treba imati na umu da su neki od tih dezertera još od četvrte neprijateljske ofanzive imali čvrste veze s ustašama, a među prvima Mile Brajković iz Kaniže i Stjepan Rukavina Čane iz Konjskog Brda.

Njih dvojica su se brzo povezali s ustašama u Gospiću i po njihovim uputstvima organizirali grupe i njima rukovodili. Bijela garda trebala je prije svega da okuplja i ustaške i partizanske dezertere i da ih aktivira u borbi protiv NOP-a upravo na području gdje su rođeni i koje dobro poznaju. Ona je, dakle, trebala okupiti sve one koji su spekulirali i na jednoj i na drugoj strani, pa čak i pristalice Mačekovog reakcionarnog dijela HSS-a koji su prema svojoj propagandi računali i na iskrcavanje Engleza na našoj obali, što je trebalo dočekati kao priliku za obračun s NOP-om. Zadatak Bijele garde sastojao se u tome da u pozadini, po perušićkim selima u zasjedama dočekuje i ubija političke radnike, odbornike i istaknute aktiviste, da napada manje grupe boraca, da hvata kurire, uništava telefonske linije, prikuplja podatke o jedinicama NOVJ i dostavlja ih ustašama u Gospiću. Ustaše su bjelogardiste naoružale i dale im jedan puškomitraljez.

U grupama Bijele garde i oko nje okupilo se oko 25 naoružanih partizanskih i ustaških dezertera. Stipe Rukavina Čane sa svojom grupom operirao je u Konjskom Brdu i Kvartama, Mile Rukavina Baćak sa još nekolicinom u Kosi i prema Čanku, dok su grupe Martina Jurišića Make, Bože Markovića i Mile Jurkovića Miče izvodile akcije na području između Perušića i Klanca. Grupa, odnosno Maka Jurišić ubio je partizana Milu Jurišića Bricu, a Čane, je, zajedno s ustaškim agentom Božom Karićem iz Kvarata, u Janjačkoj Kosi uhvatio političkog komesara čete Matu Grahovca kojeg su ubili.

Pripadnici Bijele garde pravili su velike teškoće političkim radnicima i pokretu u perušićkoj općini. Prije svega, stvorili su nesigurnost na terenu, a posebno su ugrozili mobilizaciju novih boraca iz hrvatskih sela. Polovicom svibnja, na primjer, kada je s položaja, koje su ustaše držale kod Budačkog mosta, prebjeglo sedam domobrana, odmah su se prijavili Komandi mjesta. Očekivalo se da će učestati prebjegavanje domobrana, ali to je zakočeno upravo djelovanjem Bijele garde te ustaškom propagandom i terorom.

I omladinci po selima manje su se odlučivali da stupe u partizanske jedinice. Stoga su politički radnici brzo reagirali. Postavljali su bjelogardejcima zasjede i imali su uspjeha. Uspjeli su ubiti Milu Brajkovića Anuševa nakon čega se jedan iz njegove grupe odmah predao, a dvojica su se kasnije sami vratili kućama i predali. Poslije pogibije Mile Brajkovića pritisak na pripadnike Bijele garde se pojačao pa ih se do kraja svibnja predalo petnaestak s oružjem. Nekolicina su upućena na istražni postupak u Komandu 1. ličkog područja, a jedan dio ih je otišao u partizanske jedinice. No, jezgra Bijele garde — Stipe Rukavina Čane, Mile Rukavina Baćak, Mićo Jurković i još njih nekolicina — ostali su i dalje na tome području. Imali su puškomitraljez, ali veće akcije nisu činili. Pritajili su se sve do prodora ustaša iz Gospića i njihovog ponovnog ulaska u Perušić 18/19. kolovoza 1943. godine. Tada su Čane, Baćak i ostali bjelogardjeci uskladili svoje akcije s

ustaškim napadima, predvodili su grupe ustaša u pozadini jedinica NOVJ, a sami su napadali i ubijali.

Tada su ubili i komunistu Ivana Karića Lajdera iz Kvarata. Za takvu aktivnost ustaše su pohvalile pripadnike Bijele garde, a nešto kasnije su čanu unaprijedile u ustaškog podoficira. Valja ovdje naglasiti da su se grupe takozvane Bijele garde uključile u redovne ustaške jedinice. Nešto kasnije, pogotovo u 1944. godinu, ustaše su osnovale nekoliko grupa, poput njemačkih trupova. Sastojale su se od desetak ustaša a predvodile su ih najokorjelije domaće ustaše. Stoga su se i u tim grupama našli Čane, Baćak i još nekolicina drugih koji su bili predvodnici Bijele garde.

Ustaške i četničke akcije u kosinjskoj općini

Poslije prvog oslobođenja kotara većina ustaša iz kosinjske općine pobjegla je u Gospić. Međutim, oni koji su ostali, vršljali su oko svojih sela. Najviše ih je bilo iz Vukelić Sela i bili su vrlo agresivni. Oni su plašili narod, prijetili i tako ometali normalizaciju života u selima te onemogućavali mobilizaciju Hrvata u jedinice NOVJ. Pomagale su ih i hranile njihove porodice i simpatizeri, većinom iz Vukelić Sela. Bilo im je teško ući u trag. Početkom lipnja ta grupa ustaša iznenadila je kod Rudinke jednu patrolu Komande mjesta Kosinj i od 13 boraca 6 ubila.

Uslijedila je višednevna, skoro neprestana potjera za tom grupom. Poslije 15. lipnja u potjeri je sudjelovao i jedan bataljon 6. divizije, zajedno s borcima Komande mjesta Kosinj, pa se grupa morala povući s toga područja.

U prvoj polovici travnja 9. brigada 6. divizije i jedinice 8. kordunaške divizije čistile su Gacku dolinu od ustaša, Talijana i četnika. Ta operacija krunisana je oslobođenjem Otočca (12. travnja) što je imalo posebnog utjecaja na demoralizaciju četnika u Lipovom Polju. Nekoliko njih prešlo je partizanima i uključilo se u Kosinjsku četu. Međutim, prilike u Lipovu Polju ubrzo se mijenjaju. Naime, jaka grupa četnika iz Gacke doline -nije s Talijanima pobjegla u Senj već se sklonila u Lipovo Polje. Dolazili su i oni koji su s Talijanima bili u Senju. No, osim njih u Lipovo Polje stigao je preko Primorja i četnički odred iz Metka s 84 četnika. Tako se krajem travnja i početkom svibnja u Lipovu Polju našlo oko 300 četnika a među njima i brojni četnički oficiri, pa tako i major Milivoj Vuksanović, vjerovatno rodom iz Crne Gore. On je neko vrijeme zapovijedao tom četničkom grupacijom. Od domaćih četničkih prvaka isticali su se Vajo Glumac Šaronja, Mane Uzelac i drugi. Lipovo Polje postalo je tako čvrsta četnička baza u to vrijeme u Lici, i to u svakom pogledu. Preko Velebita imali su neprestane veze s Talijanima u Senju koji su ih pomagali oružjem i municijom, a djelomično i hranom.

Četnici su se osilili u to vrijeme. Osjećali su se jakima pa su već početkom svibnja počeli da pljačkaju po hrvatskim selima. U jednoj pljačkaškoj akciji u Kosinju zapalili su dvije kuće i tri štale. Da bi ih razbila, 1. brigada 6. divizije poduzela je 6. srpnja višednevnu akciju na Lipovo Polje i velebitske obronke iznad sela. Svi strani četnici i većina domaćih pobjegli su preko Velebita u Senj. U toj akciji pohvatano je dvadesetak domaćih četnika s jednim puškomitraljezom, od kojih su četvorica stupila u 6. diviziju. Kasnije se predalo još nekoliko četnika. Tom je prilikom kod jednog čet-

nika nađeno pismo što su ga tome četničkom odredu uputile ustaše. U pismu ustaše obavještavaju četnike da će uskoro poduzeti velike ofanzivne operacije protiv partizanskih jedinica pa ih upućuju da naprave spisak potrebnog oružja i munioije, a što će im ustaše isporučiti za borbu protiv partizana u predstojećim operacijama.

Ustaškim protunapadima iz Gospića zaista su i četnici u Lipovu Polju postali agresivniji. Bili su to uglavnom domaći četnici koji su se zadržavali u šumi iznad sela ili su se vratili iz Senja. Javno su se pojavljivali u selu pa su potkraj kolovoza razoružali jednog borca i jednu drugaricu. No, Komanda mjesta Kosinj i njena četa čestim akcijama i pritiskom na četnike u Lipovu Polju uspjele su ih prepoloviti. U studenom razoružali su 27 četnika s jednim puškomitraljezom.

Kućama su se vratili još dvanaestorica bez oružja. U velebitskoj šumi iznad sela ostalo je dvadesetak i nešto više najokorjelijih s 2 mitraljeza, 2 puškomitraljeza i malim bacačem mina. Oni su i prezimjeli u blizini svojih kuća uz pomoć svojih suseljana.

Protunapadi ustaša iz blokiranoga Gospića

Gospićke ustaše izvršile su 25. lipnja napad na jedinice NOVJ u Smiljanu, Otešu i Klancu, potisnule ih i ponovno zauzele smiljansku i pazarišku općinu. Iz Klanca se povukla i pazariška Komanda mjesta s grupom svojih boraca, a skupa s njima povukao se i mali dio stanovnika, većinom iz sela oko Klanca, koji se skupa s odbornicima prebacio u sela perušićke općine. Komanda mjesta Klanac ubrzo je rasformirana poslije povlačenja iz pazariške općine a grupa boraca priključila se Komandi mjesta Perušić.

Ustaše su u pazariškoj općini odmah pristupile mobiliziranju muškaraca od 16 do 55 godina starosti. Po selima su se razletjeli Delko Bogdanić, Juco Rukavina i druge poznatije ustaše, organizirali su zborove i držali govore o tome da su »partizani uništeni u Srbiji, Crnoj Gori i Sandžaku, a uskoro će biti uništeni i ovi u Hrvatskoj ... borit ćemo se svi skupa za seljačku državu« i tome slično. Obećavali su da će seljacima razdijeliti tri vagona kukuruza. I onda su im objašnjavali da se »u borbi protiv komunističkih bandi moraju svi naoružati«.

Bio je to velik i raznolik pritisak. Hapsili su simpatizere i aktiviste NOR-a. Boću Stojevića strijeljali su 13. srpnja u Klancu. Strijeljanje je organizirao Stipe Marković Macola, satnik u ustaškoj bojni Delka Bogdanića.

U to vrijeme ustaše su počele da naoružavaju i staro i mlado. Mobilizirale su oko 400 seljaka, većinom starijih, razdijelile im puške i zadržale ih na stražama i položajima u njihovim selima da ih brane od napada partizana. Stvorile su takozvanu ustašku miliciju kao sastavni dio obrambene bojne, a za komandni kadar dovukli su oko 40 ustaša i žandara.

U pazariškoj općini uvjeti za politički rad postali su vrlo teški. Od četiri člana Općinskog komiteta Partije samo se po jedan mogao nalaziti na terenu. Najčešće su Božo Marković, Pave Župan i još poneki politički radnik krstarili selima i obavljali samo najnužnije zadatke. Politički život zamro je **u** toj općini pa je oslabio i priliv omladinaca u partizanske jedinice. Valja ovdje spomenuti da je dosta naoružanih seljaka i to u Donjim Pazarištima — pobjeglo i skrivalo se bliže kuća jer nisu htjeli u ustašku milicju, ali ni u jedinice NOVJ, izuzev petorice koji su stupili u partizane.

U perušićkoj i kosinjskoj općini odlazak Hrvata u jedinice NOVJ bio je dosta velik, ali neujednačen. Sredinom srpnja formirane su čete pri komandama mjesta Kosinj i Perušić, u koje su se kao borci javljali obično stariji ljudi.

Četi kosinjske komande mjesta tada se javilo osam starijih Hrvata. Te su čete i inače obavljale poslove prikupljanja omladinaca dobrovoljaca radi njihovog upućivanja u partizanske brigade. Mora se priznati da je od oslobođenja perušićkog kotara do polovine srpnja otišlo dosta omladinaca i omladinki u jedinice NOVJ, ali još uvijek nije to bio pravi odraz političkog stanja i simpatija stanovništva prema NOB-u. Stoga je Štab 6. divizije polovicom srpnja odlučio da se formira bataljon od partizana Hrvata iz sastava divizije kako bi se oko njega što uspješnije okupljali dobrovoljci Hrvati u Lici. Bataljon je svečano formiran 20. srpnja. Dobio je ime »Matija Gubec«. Komandant je bio Ivo Grahovac a politički komesar Milivoj Rukavina. Bataljon je od 3. kolovoza potpadao pod direktnu komandu Glavnog štaba Hrvatske, a 24. kolovoza 1943. godine ušao je u sastav 13. divizije. U vrijeme njegovog formiranja u bataljon je stupilo dosta novih boraca iz perušićkih sela. Među njima bilo je više skojevaca i skojevki iz Perušića, Malog Polja, Prvan-Sela, Kvarata i drugih sela.

Jake ustaške snage noću između 18. i 19. kolovoza uspjele su da iznenadnim napadom prodru iz Gospića u Perušić i jedinice 1. ličke brigade odbace prema Konjskom Brdu. Borci ove brigade pet su dana odbijali napade jakih ustaških i domobranskih snaga, koje su pokušale da prodru dalje prema Kvartama, Konjskom Brdu i drugim perušićkim selima. Ustašama su u ovim napadima mnogo pomogli bjelogardejci koji su se sada uključili u ustaške jedinice i predvodili ih u akcijama.

Stjepan Rukavina Čane čak je dobio i čin ustaškog dočasnika.

I u perušićkim selima ustaše su počele s vrlo živom propagandnom kampanjom s ciljem da izvrše sveopću mobilizaciju stanovništva. I ovdje su se, kao i u Pazarištima, razletjeli Juco Rukavina, Ante Vlainić i druge poznate ustaše. Držali su govore, obećavali i prijetili, hapsili suradnike i istaknutije simpatizere NOR-a, te im pljačkali ionako već opljačkanu imovinu. Po selima je išao Čane Baćak i drugi bjelogardisti koji su predvodili manje grupe ustaša i prisiljavali seljake da uzmu pušku. Naoružavali su i staro i mlado pa i poznate simpatizere i aktiviste NOP-a. Perušićkim dijelom ustaške milicije zapovijedao je Ante Vlakrć. Namjeravali su da od naoružanih seljaka u perušićkom kotaru formiraju obrambenu bojnu kojoj bi Ante Vlainić postao zapovjednik. Naime, ustaše su u selima perušićkog kotara uspjele naoružati oko 650 do 700 muškaraca.

Kotarski komiteti Partije i Skoja, pa i Kotarski NOO, kao i druga rukovodstva antifašističkih organizacija u zadnji su se čas izvukla iz Perušića i smjestila na Križanovo brdo iznad sela Kvarte. S njima, s Komandom mjesta i njenom četom povuklo se i dosta stanovnika s porodicama iz Perušića, Prvan-Sela, Bukovca i drugih ponovno okupiranih sela.

Druga brigada 8. divizije u dvodnevnim borbama protiv ustaša u Perušiću, krajem kolovoza, razbila je ustašku miliciju u Malom Polju i drugim zaselcima oko Perušića. Mobilizirani seljaci odmah su predali oružje i razbježali se kućama.

No, zato su ustaše i domobrani pružili žestok otpor, a dovlačili su nove

ustaške i domobranske snage iz Gospića. U t·m borbama za Perušić sudjelovao je i novoosnovani bataljon »Matija Gubec«. On je preko pazariškog Žitnika trebao da napada ustaše u Klancu, zatim da napreduje prema rijeci Lici i Mušaluku kako bi bočno napao ustaše oko Perušića. Međutim, ustaše su preko Smiljanskog polja brzo dovukle pomoć iz Gospića, pa se bataljon »Matija Gubec« našao u okruženju ustaša koje su napadale iz Klanca i onih koje su nastupale od Gospića preko Žitnika. Tom prilikom je bataljon »Matija Gubec« pretrpio velike gubitke.

Kapitulacija fašističke Italije i ponovna blokada ustaša u Gospiću

Od posebnog značenja za dalji razvitak narodnooslobodilačke borbe bila je kapitulacija Italije 8. rujna 1943. godine. Otpao je jedan točak s fašističke osovine, značajan upravo za ove naše krajeve. Stanovništvo je uvidjelo da fašizam u Evropi doživljava ozbiljne udarce i da mu se bliži kraj. Ubrzo je uslijedila odluka ZAVNOH-a (20. rujna) kojom se poništavaju ugovori jugoslavenskih vlada i Pavelićeve ustaške vlade, a kojima su pojedini dijelovi naše zemlje predani Italiji.

Ujedno je proglašeno i priključenje Istre, Rijeke i Zadra, te aneksiranog dijela Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Dalmacije s otocima matici zemlji, to jest Hrvatskoj i Jugoslaviji. Politički radnici u hrvatskim selima perušićkog kotara na svim mogućim skupovima govorili su o talijanskoj kapitulaciji i o značenju odluka ZAVNOH-a. Stoga su već prvih dana poslije kapitulacije Italije omladinci iz hrvatskih sela počeli češće stupati u jedinice NOVJ.

Jedinice 6. i 13. divizije počele su 3. listopada s napadima na ustaške i domobranske položaje oko Gospića, počev od Karlobaga pa preko Smiljana, Pazarišta i Perušića do Ličkog Osika. Za četiri dana zauzele su sva ustaška uporišta oko Gospića i blokirale grad. Kotarska i općinska rukovodstva NOB-a vratila su se u Perušić i Klanac. Dužnost sekretara KK KPH Perušić sada je obavljao Martin Hećimović Bracija jer je Dušan Dragosavac u međuvremenu otišao na novu dužnost. U to vrijeme Kotarski komitet imao je 7 članova, a tri općinska komiteta 13 članova. U kotaru je početkom listopada bilo 13 partijskih ćelija: dvije u Pazarištima — u Kruščici od 4 člana i u Donjim Pazarištima od 3 člana; u Perušiću tri — u Prvan-Selu od 5 članova, u Bukovcu od 5 i u Mezinovcu od 4; te u Kosinju 3 ćelije u Mlakvi od 5 članova, u Kršu 4 u Zabarju sa 5 članova. Ostale ćelije postojale su: po jedna pri komandama mjesta Perušić i Kosinj, jedna pri Kotarskom NOO-u i jedna u ROC-u Perušić. Ukupno je bilo 55 članova KPJ od kojih 30 Srba i 25 Hrvata.

Ponovnom blokadom ustaša i domobrana u Gospiću politički radnici u perušićkom kotaru održavali su po selima brojne sastanke i razvili veliku političku aktivnost. Na tim sastancima, na primjer u Kaluđerovcu, Malom Polju, Mezinovcu i Kvartama znalo je biti i oko dvije stotine starijih seljana i omladine. Politički radnici objašnjavali su narodu odluke AVNOJ-a i ZAVNOH-a, razvitak NOB-a i perspektive konačnog sloma fašizma. Međutim, političko aktiviranje samih seljaka simpatizera dosta se umrtvilo u mnogim selima toga kotara. Naime, jedan dio simpatizera NOB-a izvlačio se od javnog djelovanja i pored vjere u uspješan ishod NOB-a. Htjeli su strplji-

vim iščekivanjem da dočekaju slobodu i da budu u miru. Takvo pasivno držanje neosporno je koristilo neprijatelju.

To je, nesumnjivo, bio uticaj politike reakcionarnog dijela vodstva HSS-a, čije su pristalice te parole uspješno koristile u svojoj političkoj igri u nekim selima perušićkog kotara. Ta politika simpatiziranja s NOB-om i iščekivanja da se rat okonča i bez vlastitog sudjelovanja bila je dosta izražena u nekim selima kosinjske, pa i pazariške općine. Stoga je i dolazak novih dobrovoljaca Hrvata u jedinice NOVJ sveo na mali broj, po nekoliko iz svake općine.

Pogoršanje političkih prilika očitovalo se i u činjenici da je s ustašama u Gospić ovaj put pobjeglo mnogo više stanovnika nego u travnju, što govori 0 tome da se taj narod, dok je kotar bio slobodan, nije uspjelo pridobiti i vezati za NOP.

Nadalje, većina pripadnika mobilizirane ustaške milicije razbježala se prilikom borbi za Perušić i Pazarišta, a dosta ih se predalo i vratilo kućama. U pazariškoj općini, na primjer, već prvi dan je sakupljeno 76 pušaka. Dosta veliki broj pobjegao ih je s ustašama u Gospić. Iz perušićke općine otišlo ih je šezdesetak, a iz pazariške oko 150. Mnogi su se, istina izvlačili iz Gospića i vraćali u svoja sela te predavali jedinicama NOVJ. U pazariškoj općini su tako u toku listopada iz Gospića pobjegla 83 naoružana ustaška milicionera a ukupno je predano preko 150 pušaka. Iz Gospića se vratilo još 1 dvadesetak mobiliziranih iz perušićkih sela.

Iz blokiranog Gospića izvlačile su se i grupe osvjedočenih ustaša, krstarile su po selima i okupljale svoje istomišljenike. U Donjim Pazarištma tako se stvorila jedna ustaška grupa od dvadesetak vrlo agresivnih ustaša koje je vodio ustaški vodnik Marko Mandekić Maka iz Donjih Pazarišta. Ona je pravila ozbiljne teškoće na tome području. Polovicom listopada uhvatila je dvije drugarice: člana Općinskog rukovodstva Skoja za pazarišku općinu i drugu koja je kao borac tamo došla na oporavak.

I u kosinjskoj općini krstarile su grupice naoružanih ustaša. U to vrijeme u Kosinj skom Bakovcu zadržala se grupa od sedam-osam domaćih ustaša, ali joj četa Komande mjesta Kosinj nije dala mira ni mogućnosti da se tamo učvrsti. Ova četa je kasno u jesen razoružala 27 Hrvata u zaselcima Donjeg Kosinja i Kosinjskog Bakovca pa ih pustila kućama.

Politički radnici perušićkog kotara uspjeli su u studenom i prosincu 1943. godine da razviju svestranu političku aktivnost, naročito u selima perušićke i kosinjske općine. U selima pazariške općine mogućnosti za političko djelovanje bile su teške. Tamo su se, na primjer, članovi Općinskog komiteta Partije morali često suprotstavljati ustašama direktno. Oni su krajem studenog otkrili jak ustaški kanal kojim su ustaše iz Gospića preko Klanca i Aleksinice održavale veze sa Pazarištima i Kosinjem.

Komunistima su u njihovu političkom radu mnogo pomagali i članovi Okružnog komiteta KPH za Liku koji su često bili na tome području. Oni su prisustvovali sastancima komunista, a prije svega Kotarskog komiteta Partije. Najčešće su im u pomoć dolazili Jakov Blažević i Tome Nikšić. Oni su prisustvovali i masovnim sastancima. Na velikom zboru u Perušiću početkom studenog govorili su Jakov Blažević i Nina Rupčić.

Članovi Kotarskog i općinskih komiteta Partije i Skoja neprestano su se nalazili u selima i radili s odraslim i s omladinom. Osnovni zadatak bio im je da učvrste partijske organizacije. Krajem 1943. godine u selima perušić-

kog kotara bilo je 15 ćelija s ukupno 68 članova Partije, pretežno seljaka i skoro podjednako Srba i Hrvata. Mnogo pažnje posvećivano je i kandidatima za članove Partije, koji je krajem godine bilo 35 ukupno, obuhvaćenih u 8 kandidatskih grupa. U kosinjskoj općini radile su 3 kandidatske grupe s 12 članova, u perušićkoj 3 grupe s 14 članova, a u pazariškoj općini dvije kandidatske grupe s 9 članova.

Posebno se intenzivno odvijao rad sa simpatizerskim kružiocima. U 27 grupa simpatizera KPJ bilo je obuhvaćeno preko 150 žena i muškaraca iz kotara.

Skojevske organizacije perušićkog kotara teže su se snalazile u radu ove jeseni nego ranije. Bilo je ukupno organiziranih 16 skojevskih grupa, a u njima su uglavnom bile skojevke, jer je većina skojevaca bila u jedinicama NOVJ. Članovi općinskih i kotarskog rukovodstva Skoja bili su mladi i neiskusni, a radi slabe organiziranosti bili su opterećeni i mnogim nevažnim poslovima pa stoga nisu mogli ni znali pružiti veću pomoć organizacijama Skoja i odborima USAOH-a po selima. No, ni partijske organizacije, počev od ćelija u selima, pa ni općinska ni kotarsko rukovodstvo Partije nisu se mnogo zalagala da skojevci prevladaju svoje organizacione teškoće. Zato je broj članova počeo stagnirati, a nisu se stvarale ni nove organizacije. Potkraj godine za sekretara Kotarskog komiteta Skoja došla je Ankica Ratković. Članice tog rukovodstva bile su angažirane i na drugim poslovima. Milena Pražić, na primjer, bila je ujedno i član Općinskog komiteta Partije za prušićku općinu, a Marija Stojević imala je niz drugih obaveza u antifašističkim organizacijama za pazarišku općinu, počev od Općinskog odbora AFŽ-a. Odbori USAOH-a organizirani su u dosta sela kosinjske i perušićke općine, ali njihovo je postojanje bilo formalno. Naime, ti su odbori postojali u osnovi u onim selima gdje su postojale i skojevske grupe čiji su članovi bili u stvari nosioci svih omladinskih aktivnosti.

Što se tiče organizacija Antifašističke fronte žena može se uzeti da su općinski odbori AFŽ-a, koji su postojali u sve tri općine, bili najefikasniji, a posebno Općinski odbor AFŽ-a u kosinjskoj općini. U kotaru je osnovano 15 mjesnih organizacija AFŽ-a ali u pazariškoj općini samo jedna. U Kotarskom odboru AFŽ-a po radu su se isticale Marija Glumičić i Luce Hećimović koje su mnogo pomagale i organizacijama na terenu.

Narodnooslobodilački odbori bili su organizirani i radili kao organi vlasti gotovo svuda. U kosinjskoj općini jedino u Lipovu Polju i Rudinki nisu postojali NOO-i. U perušićkoj općini NOO-i su radili u 15 sela, dok su u pazariškoj općini osnovani samo u dva sela: u Aleksinici i u Donjim Pazarištima. U općinskim NOO-ima, s obzirom na povećanje poslova i zadataka, dolazilo je do promjena pa je u pazariški Općinski NOO ušao Karlo Rukavina, u perušićki Vojin Javorina, a u Kotarski NOO: Grgo Hećimović, Adam Baričević, Mile Pocrnić Triša i neki drugi.

Ponovna okupacija perušićkog kotara

Jedinice njemačke 114. lovačke divizije, zajedno s ustaškim i domobranskim snagama, probile su 16. siječnja 1944. godine blokadu Gospića i prodrle u Lički Osik i Perušić, odakle su odbacile jedinice 1. i 2. brigade Operativnog štaba za Liku.

Dva dana kasnije njemačke snage ušle su i u Otočac te ovladale i cestom Perušič-Otočac. Taj dan poginuo je kod Otočca i Ivan Dasović Cigo koji je u to vrijeme radio u GOC-u Hrvatske. Jedinice 1. i 2. brigade 35. divizije napale su 31. siječnja ustaše na položajima u Perušiću i Ličkom Osiku i izbacile ih iz Perušića, ali ustašama su brzo stigli u pomoć domobrani i ustaše iz Metka i Gospića pa su se drugi dan ove snage morale povući.

Kotarski i općinski NOO-i kao i antifašističke organizacije još ranije su se pripremale za povlačenje pred nadmoćnijim neprijateljem. Stoga je ova evakuacija polovicom siječnja bila organiziranija, iako se odvijala u nepovoljnim zimskim uvjetima. Bježeći pred ustašama i Nijemcima svoje kuće i sela napustilo je oko 1.000 Srba i 600 Hrvata. Povuklo se tada s narodom 109 odbornika NOO-a. U selima perušićke općine ih je ostalo desetak. Narod je sa sobom poveo i nešto stoke. Jedan dio izbjeglog stanovništva smjestio se u Kosi, ali većina ih se odmah prebacila u sela koreničkog kotara: Kozjan, Bunić, Šalamunić, Debelo Brdo i druga. Svi stanovnici Mlakve i Krša nisu se povukli daleko od svojih sela, nego su se poslije prodora Nijemaca i ustaša vratili svojim kućama te organizirali seoske straže da ih ustaše ne bi iznenadile. Mnogo su im pomagali borci čete Komande mjesta Kosinj, koji su operirali u kosinjskoj općini. U prvoj polovici veljače u Krš i Mlakvu vratio se još jedan dio izbjeglog stanovništva koji se skoro mjesec dana nalazio većinom u Kozjanu. S njima su se vratili i odbornici mjesnih i Općinskog NOO-a. U izbjeglištvu tada je ostalo oko 200 stanovnika iz Krša i Mlakve.

Ustaše su po selima kotara izvodile česte akcije zastrašivanja i nasilnog mobiliziranja. Tako su 18. veljače opkolile zaseoke Donjeg Kosinja i pohvatale oko 180 muškaraca. Desetak od njih su odvojile, uhapsile i svezale kao suradnike NOP-a, a zatim ih odagnale u zatvor. Jednu Hrvaticu i trojicu uhvaćenih partizana su ubile, a ostale su prisilile da prime njihovo oružje. Ustaše iz Gospića prebacile su se kroz velebitske obronke u pazarišku općinu i iznenada opkolile selo Dragnušu, pokupile pedesetak muškaraca, odvele ih sobom i naoružale. Usput su pokušale da to isto naprave i u pazariškom Bakovcu, ali su se seljaci na vrijeme izvukli i pobjegli iz sela. Ustaše su, osim toga, stvorile pokretljive grupe, ukupne jačine od četrdesetak dobro naoružanih, koje su krstarile po selima, pratile kretanje političkih radnika i postavljale im zasjede. U grupama su se nalazile i domaće ustaše. I četnici u Lipovu Polju postali su agresivniji. Zimušnja grupa od njih dvadesetak opet je počela brojčano rasti. Spuštali su se u hrvatske zaselke oko Lipova Polja i pljačkali. U Donjem Kosinju zapalili su dvije kuće. Tako su uvjeti za rad na terenu bili vrlo teški, posebno u pazariškoj općini. No, borci čete Komande mjesta Kosinj bili su velika podrška i pomoć narodu i političkim aktivistima, pogotovo na terenu kosinjske, ali i pazariške općine, kuda se četa kretala.

Poslije Nove 1944. godine Bracija Hećimović otišao je na partijski tečaj pa je za sekretara Kotarskog komiteta Partije došao Đuro Potkonjak. Na perušićkom području nalazio se i Đuro Špoljarić, koji je kao partijski instruktor radio s članovima komiteta, odlazio s njima na teren i mnogo im pomagao da se snađu u teškim uvjetima rada. I Juka Kolak našao se u selima perušićkog kotara, gdje je kao član Okružnog komiteta SKOJ-a i predsjednik Okružnog odbora USAOH-a za Liku svakodnevno pomagao skojevcima u ostvarivanju njihovih zadataka.

U takvim prilikama, gdje je svako političko djelovanje bilo vrlo teško, lako su se gubile glave. Upravo u tim prvim mjesecima 1944. godine — kao i uopće tokom te godine — perušićka partijska organizacija platila je krvavi danak. Već 18. siječnja pri povlačenju na izlasku iz Otočca poginuo je Ive Dasović Cigo, raniji član Kotarskog komiteta Partije. Krajem siječnja iznad Konjskog Brda poginuo je Juka Kolak. Njega, Šaina i još nekolicinu komunista Perušićana dočekali su i opkolili dijelovi jedne ustaške bojne u Konjskom Brdu, na povratku sa sastanka u perušićkim selima. U prvi mah je izgledalo da su se svi uspjeli probiti, no Juku su ipak već izvan obruča oborili jednim metkom. U Donjem Kosinju, 24. februara, poginuo je Bude Paripović, član ROC-a Perušić. Dva dana kasnije kod Velike Kladuše poginuo je Bracija Hećimović, vraćajući se s tečaja (proglašen narodnim herojem) a prvih dana ožujka poginuo je i Jovo Đukić, sekretar Općinskog komiteta KPH za Pazarišta.

On je kod Vaganca naišao na ustašku grupu u takvim okolnostima da nije imao nikakvog izgleda da se izvuče. Dužnost sekretara pazariškog Općinskog komiteta preuzeo je Ilija Tepavac, inače član toga komiteta.

Najteži udes pogodio je perušićke komuniste ranim jutrom 26. ožujka kada je jedna ustaška bojna po vrlo ružnom vremenu iznenadila i opkolila rukovodstva perušićkog kotara u zaselcima Škrljak, Gornji Lulići, Madžari i Jurković Dol. Tada je poginulo 28 drugova i drugarica, a 33 su zarobljena. Između ostalih poginuli su: Joso Alešković, predsjednik Kotarskog NÓO-a, Božo Grabić, član Općinskog komiteta KPH Perušić, Mićo Mišćević, sekretar Općinskog komiteta KPH Kosinj, Dušan Škarić, šef ROC-a za kotar Perušić, Milena Pražić, član Kotarskog komiteta SKOJ-a i drugi. Među poginulim bilo je dosta odbornika pazariških i perušićkih mjesnih NOO-a i nekoliko vojnika čete Komande mjesta Perušić. Među zarobljenima bila je i Dara Čudić Vujnović, član Okružnog komiteta KPH za Liku i Okružnog odbora AFŽ-a za Liku, Micika Rukavina i Pere Štimac, članovi Općinskog komiteta SKOJ-a perušićke općine, te nekoliko članova Partije i odbornika. Dolaskom u Perušić ustaše su izmrcvarenog Ivčinu Bašića zaklale, a Ivana Dasovića Palenticu ubile u perušićkom groblju. Nekolicinu tih zarobljenika ustaše su pobile u Jasenovcu. Nekolicina su uspjela pobjeći iz Gospića na oslobođeni teritorij. Dara Čudić Vujnović, Micika Rukavina, Eva Pocrnić, Mile Hećimović Pajac i Pere Štimac oslobodili su se gospićkog zatvora zamjenom za neke zarobljene gospićke ustaše.

Politički život i rad u posljednjoj ratnoj godini

Poslije ovog katastrofalnog gubitka i poraza u Kosi, već krajem trećeg mjeseca, društveno politička rukovodstva kotara, zajedno s izbjeglim narodom konačno su se prebacila u dublje i nešto sigurnije zaleđe, u sela koreničkog kotara Kozjan, Bunić, Šalamunić i Debelo Brdo, pa i u sela udbinskog kotara — Tolić, Mekinjar i Jošane. Kotarska i općinska rukovodstva brzo su se popunjavala novim članovma. U Kotarski N00 ušli su Grgo Hećimović kao predsjednik zatim Adam Barićević iz Donjih Pazarišta, Mile Pocrnić Triša iz Bukovca i Andrija Špoljarić iz Kosinjskog Bukovca. Novim članovima popunjen je i Kotarski komitet Partije za čijeg je sekretara došao Jure Ivezić. Članovi su bili Manda Kokotović, koja je ranjena i prebačena u bolnicu, te

Andrija Špoljarić, a kooptirani su još Grgo Hećimović, Mile Pocrnić Triša, Milan Rukavina Šain, kasnije i Joso Vukelić Stričev. Josu Stričeva komitet je povukao iz 35. divizije pa ga je kooptirao u pazariški Općinski komiitet, a kako je početkom ljeta Ilija Tepavac otišao na novu dužnost u udbinski kotar, Joso Stričev je obavljao i dužnost sekretara toga komiteta. Tada su u taj komitet kooptirani još i Marica Marinac i Nikola Hodak Čile. Za sekretara u perušićki Općinski komitet došao je Vanja umjesto Šaina, a u tom komitetu su radili Vojin Javorina, Mile Rukavina i kasnije Pere Kasumović.

Reorganizacija Kotarskog i općinskih komiteta Skoja trajala je duže vremena jer je omladina bila zajedno s narodom razasuta svuda.

Zato je Kotarski komitet Skoja, pogotovo poslije pogibije Milene Pražić, još dugo bio neaktivan i neefikasan.

Treba spomenuti da su se prestrukturirale i komande mjesta. Naime, Komanda mjesta Kosinj prestala je da funkcionira pa je djelovanje Komande mjesta Perušić prošireno na čitavi kotar. Njen komandant bio je Ante Milković, kasnije Joso Turkalj, a politički komesar Joso Bubaš. Komanda je imala jednu ćeliju od tri člana Partije. Čete pri komandama mjesta Kosinj i Perušić spojile su se u četu Komande mjesta Perušić kojom je zapovijedao Mile Javorina Barabica. Četa je imala dvije partijske ćelije s 13 članova Partije. Komandir je odmah formirao udarnu grupu boraca koja je obavljala razne akcije protiv ustaša, četnika i Nijemaca na perušićkom području. Po potrebi četa je imala i po dvije grupe, a njeni borci dobro su se nosili sa neprijateljem, četa Komande mjesta potpadala je pod komandu odreda. I perušićki ROC također je kompletiran. Rukovodilac je bio Dane Balenović, a članovi Božo Marković, Pejo Munjas, Mile Obućina Galić i neko vrijeme Jovo Obradović čiča.

Kotarski NOO, zajedno s odbornicima općinskih i mjesnih NOO-a, a u neposrednoj suradnji s kotarskim i općinskim rukovodstvom Partije i Skoja, u travnju 1944. godine pripremali su izbjeglo stanovništvo iz kotara da se prebaci u Kordun i na Baniju radi boljeg smještaja i lakše prehrane.

Naime, stanovnici koreničkog i udbinskog kotara bili su dobrano osiromašeni i materijalno iscrpljeni u proteklim ratnim godinama. S druge strane izgledi za skori povratak naroda u svoja sela nisu uopće postojali pa je izbjegle porodice i starije osobe trebalo smjestiti sigurnije i postojanije. Stoga je već u drugoj polovici travnja u Kordun i u Baniju prebačeno preko 250 osoba iz perušićkih i kosimjskih sela. S njima su otišli i njihovi odborn'ci, po jedan član općinskih i Mile Pocrnić Triša kao predstavnik Kotarskog NOO-a. S Perušićanima su otišli i stari komunisti Nikola Šutić i Jopa Obućina Galić. Većina ih se smjestila u selima glinskog kotara. Tamo su ostali do travnja iduće godine — do pred konačno oslobođenje Perušića. I boravak u izbjeglištvu u selima Banije i Korduna nije bio lagan. Pobolijevali su odrasli i djeca, harao je i tifus i mnogi su se razboljeli, a desetak ih je umrlo. Među njima i Nikola Šutić.

Sedma neprijateljska ofanziva

Jake neprijateljske snage, sastavljene od ukupno 9 bataljona iz njemačke 392. i 373. legionarske diviz'je i 4. ustaškog zdruga, zatim njemački 1. puk »Brandenburg«, 92. motorizirani puk i četnički medaški odred, namjeravale su 13. i 35. diviziju okružiti u području Krbavskog polja i tu uništiti.

Te snage su 7. svibnja 1944. godine počele prodirati u Gornju Liku nastupajući od Gospića, Perušića, Ličkog Lešća, Vrhovina, Bihaća, Lapca i Gračaca. Žestoke borbe vođene su oko dva tjedna. Neprijatelj nije uspio da ostvari svoje namjere.

Za vrijme ove uništavajuće neprijateljske ofanzive stanovnici sela gornje Like napuštali su svoje kuće i sklanjali se ispred neprijatelja u šume i zbjegove. U selima koreničkog i udbinskog kotara zatečeno je oko 350 izbjeglica, žena, djece i starijih iz perušićkog kotara, a s njima i većina članova antifašističkih organizacija iz kotara. Svi skupa su se, zajedno s domaćim stanovnicima, vješto sklanjali ispred neprijateljskih snaga u šumama podno Plješevice i u Ličkom sredogorju. Jedva desetak sati prije nego li će neprijateljske snage ovladati Krbavom članovi Kotarskog NOO-a Perušić i kotarskih komiteta Partije i Skoja, zajedno s članovima općinskih komiteta i odbora, a u suradnji s jedinicama NOVJ, odlučili su da se s narodom iz Ličkog sredogorja prebace u Ličko polje, da pređu prugu i cestu i da se nedaleko Metka prebace u Velebit.

Prilikom prelaska ceste između Metka i Ribnika jedna partizanska jedinca postavila je na nju mine. Perušićke izbjeglice kretale su se noću za ovom jedinicom sa nekoliko konjskih zaprega kojima su prevozile malo hrane, iznemogle i bolesne. Kako očito nitko nije znao da je cesta minirana, to su neka zaprežna kola s konjima naišla na mine i otišla u zrak.

Pet osoba je poginulo, a među njima i Mača Kolak, majka Juke Kolaka. Bilo je i nekoliko ranjenih. Još prije svitanja kolona od oko 400 osoba izbjeglog naroda i njihovih rukovodilaca uspjela se skloniti u šume Velebita. U zbjegu su se našle i grupe ranjenika, tifusara, rekonvalescenata i drugih izbjeglica. Hrane tako reći nije ni bilo. Kotarski NOO Perušić i Kotarski komitet Partije uspostavili su vezu s antifašističkim organizacijama gospićkog kotara koje su s nešto hrane pomogle da se prehrani izbjeglo stanovništvo. Kada su se neprijateljske snage povukle u svoje baze, narod iz perušićkog kotara vratio se iz Velebita istim putem do udbinskih i koreničkih sela Mekinjara, Tolića, Šalamunića i drugih, koja su ovaj put neprijatelji popalili do temelja. Kasnije se i većina ovog naroda, oko 300 duša, prebacila u sela Korduna i Banije, gdje je zajedno sa svojim odbornicima dočekala i oslobođenje Perušića.

Političke prilike u kosinjskoj općini

Godine 1944. u kosinjskoj općini političke prilike bile su najteže. U toj općini bilo je oko 150 ustaša koje su te godine, pogotovo poslije sedme ofanzive u lipnju i srpnju, organizirale pravu hajku na srpsko stanovništvo Krša, Mlakve, Studenaca i nekih zaselaka. Iznenada su upadale u sela i sve, ikoje bi pohvatale, odmah su ubijale, trpale u kuće i palile.

Zatim su pljačkale ionako već opljačkanu imovinu i spaljivale sve što je gorjelo. Radile su to sistematski kao i augusta 1941. godine, namjeravajući valjda da ta područja potpuno očiste od srpskog stanovništva. Tako su u Studencima, u zaseocima Sitvuka i Pražića, pobile i poklale 18 osoba. Nešto ih se uspjelo skoniti u zaselcima susjednih hrvatskih sela Mezinovca i Sv. Marka. Tada su ubile i tri Hrvata. U drugoj akciji, u Dulibi, Mlakvi i

Kršu, ubile su 38 osoba. Pobijene u Dulibi spalile su u kući Petra Munjasa. Istrebljivačku hajku ustaše su sitematski provodile čitave te godine. One su 14. prosinca opkolile Docin Gaj i još nekoliko susjednih zaselaka i u njima pohvatale i pobile 67 osoba. Pod tim neprestanim pritiskom najodvratnijeg terora do istrebljenja stanovnici srpskih zaselaka bližih Lipovu Polju bježali su četnicima i sklanjali se u tom selu. U njemu se potkraj godine skupilo oko 1.000 žitelja — domaćih i iz susjednih zaselaka. Osjećali su se sigurnijima neko vrijeme.

U Kršu i u Mlakvi poslije ovih pokolja boravilo je jedva pedesetak osoba. Sklanjale su se i živjele uglavnom u šumi i u pećinama. Živjele su tako oko sedam mjeseci susrećući se povremeno s borcima čete Komande mjesta i političkim radnicima. Uspjeli su da spase trojicu savezničkih avijatičara, sklanjali ih u pećine ispred ustaša. Najzad svi skupa su se pod zaštitom boraca 35. divizije prebacili u gornju Liku. Bila je to krvava i teška epopeja srpskog stanovništva toga kraja.

U proljeće 1944. godine opet se okupilo oko 70 četnika u Lipovu Polju, većinom domaćih, a nešto ih je bilo iz Gacke doline i Metka. Osim pušaka imali su tri mitraljeza i tri puškomitraljeza. Ovaj kosinjski četnički odred bio je u sastavu Ličkog četničkog korpusa. Ovdje valja spomenuti da su četnički oficiri popa Đujića, u suradnji s Nijemcima i njimovom obavještajnom službom, već u proljeće 1944. odlučili i planirali da u slučaju svoga konačnog sloma u Lici zajedno s ustašama organiziraju gerilske jedinice, koje bi organizirale otpor protiv jedinica NOVJ i novih organa vlasti. Tim planom bilo je predviđeno da na području Lipova Polja ostane jedna četnička grupacija od četrdesetak ponajboljih četnika pod zapovjedništvom Mane Uzelca. U tu svrhu četnici iz Lipova Polja uspostavili su redovite veze s kosinjskim ustašama. Međutim, ustaše su tražile da se kosinjski četnici stave pod njihovu neposrednu komandu. Naime, izgleda da su ustaše, po uputstvima Delka Bogdanovića, namjeravale da kosinjsku općinu potpuno očiste od srpskog stanovništva i tako stvore svoju tvrđavu za slučaj gerilske borbe protiv jedinica NOVJ.

U rujnu 1944. godine na zajedničkom sastanku ustaških i četničkih oficira trebalo je do kraja razgraničiti međusobne odnose u pogledu gerile, teritorije i kompetencije u toj općini. Na sastanku u Donjem Kosinju ustaše su zaskočile četnike pa su ubile komandanta kosinjskog četničkog odreda Manu Uzelca i još šest četnika. Tom prilikom ustaše su napale i na Lipovo Polje gdje su im četnici — po prvi put —pružili otpor.

Četnici u Lipovom Polju u to vrijeme ozbiljno su se demoralizirali, međusobno su se svađali, a jedan dio ih je bio spreman da prijeđe na stranu NOP-a. No, okorjeli domaći, te medački i otočački četnici držali su ih ipak na okupu. Naime, u kasnu jesen četnička skupina popa Momčila Đujića, komandanta Dinarske četničke divizije, sa oko 3.000 četnika napustila je kninsko područje i povlačila se pod okriljem Nijemaca prema zapadu, četnički oficiri naveliko su radili da se pokretu Đujićevih četnika pridruže i lički četnici. Prema ranijem planu u Lipovu Polju ostalo bi oko četrdesetak domaćih četnika koji bi organizirali i vodili gerilu. U drugoj polovici prosinca jedna grupa, uglavnom okorjelih kosinjskih četnika, napustila je Lipovo Polje i, zajedno s četnicima iz Metka, u Brlogu se 27. prosinca priključila Đujićevim četnicima i zajedno s njima se preko Senja prebacila u Istru. U kapitulaciji Njemačke predali su se engleskim snagama pa su se uspjeli

skrasiti u Francuskoj, Engleskoj, SAD i Australiji.

U Lipovu Polju ostalo je tridesetak uglavnom starijih četnika. No, ustaše ni njih nisu više puštale na miru. Sve su se češće zalijetale na Lipovo Polje. Kada je grupa četnika na putu za Brlog napustila Lipovo Polje, kosinjske ustaše, zajedno sa jednom ustaškom bojnom iz Perušića, prodrli su u Lipovo Polje. Četnici su pružili otpor, nekoliko ih je poginulo, ali su ih ustaše uspjeli izbaciti s položaja i iz sela.

Tada su ustaše napravile pravi pokolj po Lipovom Polju. Pohvatale su gotovo sve stanovništvo i pobile oko 200 osoba. Pljačkali su sve do čega su došli i popalili veći broj kuća i drugih zgrada.

Političke i druge prilike u pazariškoj općini

U pazariškoj općini političke prilike bile su dosta povoljne. Narod je listom simpatizirao NOB. No, politički radnici teško su se prebacivali u tamošnja sela i radili u njima s mnogo teškoća. U proljeće 1944. godine na pazariški teritorij nekoliko puta se probijao i tamo je boravio sekretar Općinskog komiteta Partije Joso Vukelić Stričev zajedno s još nekolicinom političkih radnika. Ustaše su tada, pogotovo u ljetnim mjesecima, nastojale da što više Pazarištana mobiliziraju u svoje jedinice. Hvatale su i mladiće od 15 godina, odvlačile ih u Gospić, ali oni bi bježali natrag i skrivali se oko kuća. Tako je u pazariškim selima bilo preko četrdesetak mobiliziranih ustaša koje su pobjegle kućama, skrivale se i čekale kraj rata. Nisu htjele ni u partizanske jedinice. U toj općini, prije svega u Donjem Pazarištima, krstarila je dosta jaka ustaška grupa koju je vodio Maka Mandekić, ustaški vodnik. Ona je hvatala dezertere iz jedinica NDH da bi ih otpremila u Gospić, ali je i aktivistima NOP-a postavljala zasjede.

Početkom listopada u toj općini na prolazu je bio i jedan dio Izviđačkog voda 35. divizije s kapetanom Antom Borićem na čelu. On je imao zadatak da na slobonom području u Hrvatskom primorju, počev od Jablanca pa preko Velebita, Pazarišta i Smiljana do Divosela, provjere i učvrste organizaciju i kanale primanja i prebacivanja lakog naoružanja, municije i odjeće, koju su morem dopremali Englezi. S izviđačima bio je i borac Braco Radošević iz Balenije. Zajedno sa svojim drugovima izviđačima on se navratio kući i sa sobom u jedinicu poveo i mlađeg brata Grgu. Oni su se preko Donjih Pazarišta, Velike Plani i pazariškog Bakovca prebacili u Štirovaču, gdje su zanoćili u jednoj pastirskoj kolibi. Ustaška grupa Make Mandekića nekako je saznala za njihovo kretanje, pratila ih i iznenada zapucala ujutro kada su se počeli ustajati. Poginuli su kapetan Ante Borić i Jure Gržan, vodič iz Velike Plani, inače aktivista NOP-a. Svi ostali su se izvukli s jednim lakše ranjenim borcem.

U jesen te godine Joso Vukelić Stričev kooptiran je u Kotarski komitet Partije. Ujedno je postao i član Kotarskog NOO-a, pa je umjesto njega za sekretara Općinskog komiteta Partije došao Mile Javorina Pepica. On se već u prvoj polovici listopada našao u selima pazariške općine. Zajedno s njim našli su se članovi Partije: Karlo Krpan, pekar, Nikola Hodak Čile, Ive Rukavina Beg, Mile Butorac, odbornik, Ivica Stojević i Pepa Marinić, skojevka. Oni su se poslije jednog sastanka prebacili na područje Klanca i noću između 13. i 14. listopada smjestili u jednu štalu da prenoće u neposrednoj blizini Klanca i ceste.

Ustaše su lako doznale za njihov konak, opkolile ih i skoro sve pobile. Uspjeli su se probiti jedino Nikola Hodak Čile i Ivica Stojević. Tako ie pazariška partijska organizacija opet ostala bez nekoliko izvanrednih komunista.

Politički rad u perušićkoj općini

Većina stanovnika perušićke općine bila je već u proljeće 1944. godine, pogotovo poslije sedme neprijateljske ofanzive, duboko uvjerena da se ustašama i Nijemcima približava kraj i da narodnooslobodilačka borba nezaustavljivo ide ka pobjedi. Narod je bio dobro upoznat i s vojnim i s političkim zbivanjima: s napredovanjem Crvene armije na istočnom frontu i njenom približavanju i našim granicama, s napredovanjem savezničkih snaga u Italiji i kasnije s veličinom i posljedicama Druge fronte u Francuskoj, zatim s odlukama AVNOJ-a i ZAVNOH-a, s političkim kretanjima kod nas itd. U svim selima većina stanovnika bila je na strani NOP-a. U Kaluđerovcu, Malom Polje, Mezinovcu, Kvartama i drugdje seljaci su dočekivali političke radnike, pomagali im i sklanjali ih od ustaša. Kao i svuda drugdje i u perušićkoj općini ustaše su na sve moguće načine pokušavali da što više muškaraca uvuku u svoje jedinice i da ih naoružaju. Ante Vlainić i drugi poznati ustaše govorili su da Rusi neće doći u ove krajeve, pa ako i dođu, da im ništa neće moći, jer će biti »naoružana armija republikanske seljačke države.«

I oni su djevojke pozivali da uzmu oružje i da tako budu još bolji borci od partizanki. Računali su da će se sporazumjeti sa zapadnim saveznicima o zajedničkoj fronti protiv Sovjetskog Saveza i komunista.

U jesen 1944. godine ustaše su na području perušićke općine imale četiri udarne grupe, svaka sa dvadesetak i više ustaša, uglavnom iz sela u kojima su se zadržavale. Te su grupe dosta jada zadale političkim radnicima i aktivistima. Terorizirale su simpatizere NOB-a, hapsile ih i pljačkale. Još 7. svibnja u Malom Polju ubile su starog komunistu Stipu Milkovića, a njegova brata Maku šest mjeseci kasnije. Između Kaluđerovca i Kruščice jedna grupa ustaša iznenadila je i ubila Branka Radovića, člana perušićkog ROC-a i Ivu Radoševića, člana pazariškog Općinskog komiteta Skoja.

U gornjoj Lici, poslije oslobođenja Knina i Gračaca, u prosincu 1944. godine Nijemci i ustaše izvršili su protuudar na sektoru Ljubovo—Korenica—Udbina, ovladali tamošnjim cestama i kontrolirali čitavo udbinsko i koreničko područje. Perušićka kotarska i općinska rukovodstva, skupa s izbjeglim narodom iz perušićkih sela koji se nalazio u udbinskom i koreničkom kotaru, prebacila su se nakon toga u potpuno slobodna sela gračačkog kotara, odnosno općine Lovinac. Pošto je konačno oslobođenje bilo na vidiku, već u prvim mjesecima 1945. godine počela su se ozbiljno pripremati za dan kada će i Perušić biti konačno oslobođen, odnosno za organiziranje narodne vlasti i njezino učvršćenje.

Sekretar Kotarskog komiteta KPH Perušić bio je u to vrijeme Andrija Špoljarić, koji je tu funkciju preuzeo od Jure Ivezića poslije sedme neprijateljske ofanzive. Milan Rukavina Šain bio je organizacioni sekretar komiteta od osam članova. Sekretar Kotarskog komiteta SKOJ-a bio je Matan

Rukavina Palentin. U taj komitet su kooptirani Marica Dasović, Ana Hećimović i Joso Marković, pa je brojao sedam članova. Predsjednik Kotarskog NOO-a Grgo Hećimović u ožujku je otišao u ZAVNOH na novu dužnost pa je funkciju predsjednika preuzeo Mile Pocrnić Triša.

Kotarski i općinski komiteti Partije i Skoja, te kotarski i općinski NOO-i, kao i Kotarski odbor Jedinstvene narodno-oslobodilačke fronte u veljači i ožujku 1945. godine obavili su niz poslova na liniji priprema kako bi antifašističke organizacije bez teškoća mogle funkcionirati. U tu svrhu Kotarski N00 osnovao je sve odjele, ekipirao ih kadrovima i pokušao predvidjeti poslove i zadatke koji će ih dočekati oslobođenjem kotara. Bila je to prije svega organizacija proljetne sjetve i obnova popaljenih sela. I Kotarski odbor JNOF-e doživio je mnogo promjena, prije svega u tom pogledu što se proširio s većim brojem članova, poznatih aktivista i cijenjenih ljudi iz Kosinja, Pazarišta i Perušića. Tako, na primjer, učitelj Grga Fajdetić trebao je ići u Okružni odbor JNOF-e za Liku, pa je umjesto njega kooptiran u perušićki Kotarski odbor JNOF-e Ive Sigurnjak iz Donjeg Kosinja.

Jedinice 4. armije JA počele su 5. travnja 1945. godine ofanzivne operacije za konačno oslobođenje zapadne Like i Hrvatskog primorja i već toga dana razbile dijelove njemačke 392. legionarske i 11. ustaško-domobranske divizije i oslobodile Perušić, Lički Osik, Gospić, Baške Oštarije i Karlobag.

Konačno oslobođenje perušićki kotar dočekao je sa 104 članova KPJ, organizirana u 15 ćelija. U sedam kandidatskih grupa bilo je još 25 kandidata za člana Partije. Organizacije SKOJ-a imale su u to vrijeme oko 150 članova. Svi su se oni po oslobođenju s velikim oduševljenjem i pregalaštvom uključivali u danonoćne poslove što su se nametali pri obnovi spaljenih i opljačkanih sela i pri organiziranju i učvršćivanju narodne vlasti.

Kotarski NOO Perušić, zajedno s odbornicima općinskih i mjesnih NOO-a, odmah je pristupio organiziranju priprema za proljetnu sjetvu. Sakupljani su plugovi i druga oruđa, sjeme, zaprežna stoka i ostalo. Organizirane su kovačke radionice za popravak i osposobljavanje plugova i drugog alata. Za gornju Liku, u udbinski kotar, na primjer, prvih dana slobode je poslano prikupljenih pedesetak plugova i nešto sjemena. U perušićkom kotaru sjetva je obavljena na vrijeme i izvan očekivanja dobro.

U pogledu obnove sela, prije svega Studenaca, Mlakve i Krša, išlo se sporo jer, prije svega, nije bilo građevinskog materijala. Ljudi su u prvo vrijeme osposobljavali zidine samo toliko da se mogu skloniti od nevremena i prespavati. Pravili su bajte. Dugo je trajala ta izgradnja.

Svakako, najvažniji zadatak odbornika NOO-a i članova svih antifašističkih organizacija u kotaru — dakako, u neposrednoj suradnji s jedinicama Jugoslavenske armije — bilo je razoružavanje razbijenih ustaških, domobranskih, četničkih i njemačkih jedinica, grupa i pojedinaca.

Milan Kuprešanin

Vojno-političko savjetovanje u Metku i stvaranje prvog ličkog partizanskog odreda „Velebit“

Odluka o formiranju jedinstvene ustaničke komande za kotar Gospić donesena je u Metku 15. augusta 1941. godine na sastanku predstavnika svih ustaničkih sela tadašnjeg kotara Gospića. Sastanak je organizirao OK KPH za Liku i na njemu je izvršena analiza rezultata i iskustava iz prvih ustaničkih dana i na osnovu toga donesene odluke koje su učvršćivale dostignuto i otvarale perspektivu.[1] Procjenu situacije dao je sekretar OK KPH za Liku i član CK SKJ Jakov Blažević. On je iznio i pregled događaja tokom petnaestak prvih ustaničkih dana i dao njihovu ocjenu. Ukazao je na zločine i genocid što su vršile ustaše pod okriljem okupatora nad srpskim življem i svim progresivnim i istaknut:'m Hrvatima koji nisu prihvatili okupaciju ni njenu ustašku vlast. Posebno su među prvima bili na udaru komunisti, bez obzira na nacionalnost, i svi oni za koje je ustaška vlast smatrala da joj mogu postati smetnja u zločinačkoj izdaji narodnih interesa.

Već u prvim masovnim pokoljima samo u Smiljanu i Divoselu palo je preko hiljadu žrtava, najviše staraca, žena i djece, a genocid se nastavljao bez milosti. Bilo je jasno da sa okupatorom i ustaškom vlasti, kao njegovom ekspoziturom, nema i ne može biti mogućnosti za opstanak i normalan život.

Jedini izlaz iz teške situacije bila je oružana borba koju je narod poveo da bi stvorio uslove ne samo za opstanak nego i za nacionalno i socijalno oslobođenje. Jasno je ukazano da je bratstvo i jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda u započetoj borbi osnovna garancija za pobjedu. Ukazano je i na držanje talijanskog okupatora u tim prvim danima ustaškog divljanja, koji se prividno držao po strani. Ipak, Talijani su poneke istaknute i poznate srpske nacionaliste spasa vali od ustaškog klanja, ali sa ciljem da bi im to, kao tobožnjim zaštitnicima Srba, poslužilo kao razbijanje jedinstva ustaničkih snaga i stvaranja četničkih organiazcija. No, to nije moglo zavarati ni Partiju, koja je organizirala i vodila ustanak, ni politički zrelije, pa ni obične ljude. Bilo je svakom jasno da bez okupatora nije moguća ni ustaška vlast.

Za okupatorske planove, kako je u analizi rečeno, uništavanje stanovništava u međusobnoj borbi na okupiranim prostorima samo je olakšavalo njegove pretenzije i položaj po onoj staroj latinskoj prokušanoj politici »zavadi pa vladaj«. Iz takve je ocjene proizlazio logičan i jasan zaključak da je ustaška vlast u službi okupatora i da je njegovo prividno neangažiranje u borbi samo taktika dokle to njemu kao okupatoru bude odgovaralo. A to znači da je borba protiv okupatora, kao glavnog krivca i neprijatelja, morao biti os-

1 Sastanku su prisustvovali predstavnici slijedećih sela: Vrebac, Mogorić, Ploča, Raduč, Medak, Počitelj, Divoselo i Smiljan. Točan broj i imena delegata još uvijek se istražuju i provjeravaju.

novni zadatak ustanika a da je borba sa ustašama zapravo borba protiv izdajnika i isturenog odreda okupatora sa kojim čini cjelinu u borbi protiv svog okupiranog naroda. Borba protiv ustaša bila je u prvom planu jer su oni predstavljali najneposredniju životnu opasnost i kao prethodnici fašističkog okupatora vršili masovne pokolje i uništavanja.

Ovo je sve jasno istaknuto u ocjeni Jakova Blaževića i kroz diskusiju delegata potvrđeno i prihvaćeno.

Tobože neutralan stav okupatora u početku ustanka odgovarao je Talijanima, ali ne i NDH. Poznato je naime da Talijani Rimskim ugovorom nisu dobili sve što su željeli, a ni NDH što je očekivala, pa je ustaški poglavnik Ante Pavelić nastojao da dobije njemačku naklonost kako bi izdejstvovao što povoljniji položaj u rješavanju svojih obaveza prema Talijanima što se ovim nije dopalo. Neuspjeh ustaša da uguše ustanak s jedne i uspjeh ustanika s druge strane upotrijebljeni su kao povod za zaposjedanje takozvane druge zone od strane talijanskih oružanih snaga što je omogućilo protezanje većeg utjecaja i u tzv. trećoj zoni, odnosno do demarkacione linije kojom je Jugoslavija bila podijeljena između njemačkih i talijanskih okupatora.

Istaknuto je i to da su prve borbe pokazale kako ustaška neman, koja zna žariti i paliti, uništavati sve što joj dođe pod nož, zna isto tako biti jadna i kukavna kad joj se narod suprotstavi, pa makar i goloruk, odnosno da poslije prvih poraza bježi pod skute okupatora i traži zaštitu. Prvi uspjesi ustanika ukazivali su da je borba ne samo moguća nego i da je jedini put koji daje izglede za konačnu pobjedu i oslobođenje. Jasno je rečeno da će to biti moguće ako narod bude složan, odlučan i jedinstven u toj borbi da sam kroji svoju sudbinu, kako je to od samog početka ustanka ukazivala KPJ. U pripremi ustanka program Partije je široko objašnjavan u narodu.

Bilo je dosta riječi i o potrebi organiziranosti naroda kako po pitanjima koja predstavljaju svakodnevne životne potrebe pojedinaca i naroda, tako posebno po pitanju vojne organizacije i političkog djelovanja. Očito je bilo da teške borbe tek predstoje, teže i složenije, ne samo sa ustaškim nego i s okupatorskim snagama i da se za to moramo pripremiti u svakom pogledu. U tom cilju nakon diskusija svih prisutnih delegata donesena je jednoglasna odluka da se odmah objedine sve ustaničke snage kotara pod jednu komandu i organiziraju po vojnim principima.

Bilo je zaključeno da izabrana komanda vrši i druge neophodne poslove civilne prirode potrebne za organiziranje i snabdijevanje borbenih jedinica. U komandu su na prijedlog delegata izabrani: Milan Kuprešanin, kao komandant, Joso Njegomir, kao načelnik štaba i Đuro Petković za pitanja snabdijevanja i slično. Dužnost političkog komesara novoizabrane komande vršio je član OK KPH za Liku Mile Počuča. Ubrzo je komanda objedinila sve ustaničke snage u kotaru koje su obrazovale Gerilski bataljon »Velebit«.

Po ozbiljnosti svestranosti analiziranja situacije, po živom učešću delegata sa punim osjećajem odgovornosti, bilo je vidno da narod svjesno i sa punom odgovornošću preuzima vlast u svoje ruke, da organizuje svoju vojsku i svoju vlast i sve ostalo za novi način življenja u teškoj i neravnopravnoj borbi.

Može se reći, bez bojazni da se pogriješi, da su to zapravo prvi počeci delegatskog sistema. Znali smo da je OK KPH za Liku pripremio i organizi-

rao ovo savjetovanje, ali su svi delegati, i oni koji su bili članovi KP i oni koji nisu, shvatili da je Komunistička partija jedina politička snaga koja je u tim teškim danima ostala sa narodom i koja svojim programom, sposobnošću i organiziranošću zaslužuje puno povjerenje da kao organizator ustanka odigra svoju historijsku ulogu. Da je neko mogao na tom sastanku zaviriti u osjećaje tih ljudi koji donose historijske odluke, donekle bi mogao shvatiti veličinu njihove odgovornosti i sva ona preispitivanja svoje vlastite savjesti da li je sve dobro učinjeno.

Za ovakav tok događaja sasma sigurno da su postojali već ranije stvoreni bitni preduslovi koji su proizlazili iz razvoja društveno-političkih, ekonomskih, socijalnih i drugih prilika u kotaru Gospiću. O tim uslovima govore detaljnije pojedine teme sadržane u ovom Zborniku, posebno tema o radu Partije prije rata, pa bih ovdje ukazao samo na neke momente radi cjeline shvatanja ovog teksta. Stanovništvo kotara Gospića bilo je hrvatske i srpske nacionalnosti i predratne građanske partije, koje su se uglavnom oslanjale na jednu ili drugu nacionalnost, to su zloupotrebljavale i u svom nacionalističkom sljepilu raspirivale nacionalnu mržnju. Ni glavne stranke — HSS i SDS — nisu bile imune od nacionalističke zagriženosti.

Stranke kao što je JRZ i druge samo su još više rastakale društvene i ljudske odnose. Poznato je da je HSS prije rata formirala seoske naoružane straže koje su služile za borbu protiv komunista i naprednih stremljenja, a u momentu okupacije i poslije poslužile su kao glavni oslonac ustaške vlasti. Takve krajnosti pogodovale su ustaškoj vlasti koja brzo prelazi sa pojedinačnih na masovne pokolje i genocid nad srpskim življem, što je inače u osnovi fašističke ideologije čiste rase. Ovakvo stanje je sigurno utjecalo i na rad KPJ i naprednih snaga jer je te krajnosti trebalo prevladavati i ukazivati da su glavni problemi, pa i nacionalni, u osnovi klasne prirode.

Počeci rada Partije u Gospiću praktički počinju sa njenim osnivanjem u Kraljevini SHS, sa manjim ili većim intenzitetom prema konkretnim uslovima, o čemu svakako kao najbolji poznavalac govori i Jakov Blažević u svom prilogu u ovom Zborniku. Treba reći da je KPJ, u početku legalna a zatim ilegalna, znalački pronalazila mogućnosti i forme rada, pa i kroz neke HSS-ovske i SDS-ovske organizacije i druge organizacione forme stvarala sebi široka područja djelovanja u narodu. Naročito su poznate komunističke i skojevske grupe u gimnaziji, učiteljskoj školi, u selima, pa i u gospićkom garnizonu, što na svoj način govori o širini. Povoljno je bilo što je narod na djelu sve više uviđao svu bijedu i nemoć građansko-buržoaskih partija, dok je KPJ sve to znala iskoristiti ne zatvarajući se u uske ilegalne forme. To je omogućilo da je pred rat u skoro svakom selu gospićkog kotara postojala ili partijska ili skojevska organizacija, ili su djelovali napredni ljudi — simpatizeri itd.

Može se reći da nije bilo čovjeka koji nije ponešto znao o Partiji. Treba reći i to da je dosta ljudi po selima, na koje se Partija oslanjala, bilo vrlo poznato, da su bili dobri i radni domaćini, vrlo poštovani i cijenjeni, što je bilo veoma značajno. Ugledu KPJ dosta su doprinijeli i ljudi koji su radili po čitavom svijetu i dolazili u dodir sa naprednim snagama kao i ljudi koji su učestvovali u oktobarskoj socijalističkoj revoluciji. Ovakvo stanje na terenu omogućilo je da Partija i u najtežim uslovima okupacije i pritiska priprema, poveže i organizuje narod za oružani ustanak i tako pruži dokaze o svojim sposobnostima da ostvaruje ulogu organizatora ustanka. To

je omogućilo Partiji i narodu da odole svim pritiscima, ne samo brojno jakih oružanih snaga okupatora i njegovih slugu, nego i veoma prefinjenoj i podloj propagandi okupatora u nastajanju da razbije ustanak svim sredstvima — vojnim, političkim, petom kolonom i sladunjavim obećanjima.

U takvoj situaciji je počeo da se stvara i razvija Prvi lički partizanski odred »Velebit«, najprije kao Gerilski bataljon »Velebit«. Ustanak uz ovakve pripreme, bar na ovom terenu, imao je odmah masovnu podršku i s te strane nije bilo problema. Problem je bio u oružju koga je prije rata u selima bilo veoma malo. Svako je selo raspolagalo sa po kojom zarđalom otragušom (stara dvocijevka ili jednocijevka) sa nekoliko patrona, rijetko sa austrijskim karabinom (manliher), sa kojom kuburom i pištoljem. I to je bilo sve za početak. U Metku smo, na primjer tek početkom augusta prvi karabin oteli od ustaša na cesti kod Parapeta.

Prvu su akciju pripremili skojevci i omladinci u Vrepcu za 29. jula na ustaški s>tan (posada) ali su ustaše bile obaviještene od jednog domaćeg izdajnika, pa su pobjegle u Gospić uoči samog napada. Početkom augusta pucao je samoinicijativno na ustaše na cesti kod medačke Glavice jedan od Maoduša. Odmah poslije pucanja skupila se veća grupa nenaoružanih ljudi u blizini — na mjestu zvanom Parapet. Oko 16 sati, dok smo stajali na cesti u grupi i dogovarali se, iznenada dojuriše dvoja kola ustaša među nas. Nismo ih ranije primijetili jer smo bili na oštroj okuci. Svako zgrabi kamen ili što drugo. Iznenađeni smo i mi i oni. Konji se u galopu sjuriše niz stranu tako da smo uspjeli likvidirati samo jednog ustašu i zaplijeniti prvu pravu pušku.

Tom prilikom razgovaralo se i o organiziranju napada na ustaški stan u Metku i inače o organiziranju mjera obezbjeđenja. Ja sam tu bio zadužen za organizaciju i vođenje napada, vjerojatno zato što sam kao rezervni oficir imao neko vojno znanje a i svi su me poznavali. Odmah smo odredili drugove koji će otići u Počitelj, Vrebac i Mogorić, sa zadatkom da se u tim selima prikupi što više ustanika i da krenu u akciju prema dogovorenom planu. Sjećam se da sam išao u Mogorić gdje sam se povezao sa Lazom Radakovićem (koga sam poznavao još iz gospićke gimnazije) i sa drugim pojedincima koji su bili članovi KPJ što tada nisam znao, jer od 1932. godine do okupacije nisam živio na tom terenu. Tako je bilo organizirano dosta ustanika iz sela općine Medak, mislim preko dvije stotine, ali na žalost sa samo nešto malo zastarjelog oružja.

Noću između 3. i 4. augusta u Divoselu je likvidiran ustaški stan. Napad je organizirao sekretar OK KPH Jakov Blažević zajedno sa mjesnom partijskom organizacijom, a učestvovali su uglavnom komunisti, skojevci i omladinci. Stan je likvidiran i zapaljen. Tom prilikom poginuli su Vlado Radaković i Milan Jerković. Noću između 4. i 5. augusta izvršen je napad i na ustaški stan u Metku, koji je likvidiran i zapaljen, ali su ustaše uspjele pobjeći dijelom u Ribnik, a dijelom kod žandara u kasarnu i Talijana u centru Metka. Interesantno je da Talijani nisu intervenisali iako im je slučajno poginuo jedan podoficir[2]. Od ustanika dvojica su ranjena. Ovim su bili razbijeni ustaški stanovi koji su bili postavljeni u srpskim selima gospić-

2 Prema izvještaju Komande 1. puka talijanske divizije »Re« od 8. augusta 1941. godine poginuo je narednik Salvadore Ebate, ađutant bataljona, i to 7. augusta, a slijedećeg dana je sahranjen u Gospiću. (Dokumenti u Arhivu Vojnoistorijskog instituta, k. 67, br. red. 37/1) — prim, redaktora.

kog kotara. Oni su razbijeni tako reći bez poštene puške, sa raznim priručnim predmetima, ali sa neodoljivom voljom i snagom da se stane na kraj ustaškim zlodjelima. Prije ovih akcija bilo je više raznih sabotaža, kidanja telefonskih žica i si. U Gospiću je npr. ubijen komandant seoske Mačekove straž, poznati frankovac Adžija itd.

Intervenirale su iz Gospića 9. augusta domobranske snage, kao zvanična vojska NDH, pod komandom generala Lukića, koje su za sebe govorile da imaju ulogu mirenja i da preuzimaju komandu od ustaša tobože da više neće biti progona i pokolja.

No, to je bila samo naivna i neuvjerljiva priča da bi se poslije prvih poraza dobilo na vremenu i zaliječili prvi šokovi ustaša, koji su vjerovali da nož i nasilje rješava sve. U stvari, ustaška vlast i okupator sa pričom o mirenju demostrira vojnu snagu sa ciljem da pasivizira i razbije ustanak. Na prolazu od Gospića prema Gračacu tim snagama nije pružan otpor sve do Lapca gdje su i te snage razbijene. Stanovnicima općine Medak obratio se 12. augusta i veliki župan Gacke i Like Frković proglasom u kome ih je pozvao da se vrate kućama i spriječe »bilo kakav nered i buntovništvo... jer će vlasti biti izazvane gdje će stradati i nevini«. Međutim, proglas nije imao nikakvog efekta.

Štab bataljona odmah poslije izbora počinje da rješava postavljene zadatke. Za njegovo sjedište izabran je Mogorić. Vrše se vrlo intenzivne političke pripreme za dalje vođenje borbe. Održavaju se sastanci i razgovori o ustanku, borbi, njenim zadacima i ciljevima, kako organizirati narod itd. Razgovara se o svim mogućnostima, kako se može narod organizirati, živjeti i boriti se u veoma teškim uslovima okupacije i terora domaćih ustaških izdajnika, koji su fašističku namjeru, da unište sve što je progresivno i one koji ne podržavaju novo stanje, veoma spremno izvršavali. Za rješavanje tako složenih zadataka organizira se narodna vlast, omladina i žene, što znači sve ono što je neophodno za surovu borbu i život. Pošlo se od toga da maksimalno dobra i pravilna organiziranost naroda pruža najveće mogućnosti. Naravno, najveća pažnja usmjerena je organizaciji oružanih snaga.

Štab bataljona odmah je izdao uputstva za vojnu organizaciju po selima. Usvojena je iskustvena vojna organizacija: desetina, vod, četa, bataljon, u načelu trojnog ili četvornog sastava — tri desetine čine vod, tri voda četu itd. Treba imati u vidu da su već u pripremi ustanka postavljeni prvi vojni organizacioni oblici po selima. Zvali su se različito: četa, odred, straže itd. Sada je usvojena jedinstvena organizacija za čitavo područje kotara Gospića i još nekih sela susjednih kotara. Bio je to bataljon koji se zvao Gerilski bataljon »Velebit«.

Spremnost za borbu bila je široka, pogotovo mlađih ljudi. Prijavilo se već prvih dana organiziranja oko dvije hiljade boraca, a oružja nije bilo ni za pedesetak boraca i to u svakom ustaničkom selu po nekoliko raznih zastarjelih primjeraka. Bilo je dileme, kako se organizirati kad nema oružja. Da li ići na maksimalnu organiziranost ili početi sa manjim grupama? Odlučili smo da izvršimo usvojenu organizaciju i postavimo sav starješinski kadar za sve prijavljene kako bi organizacija počela živjeti i raditi. Time ostvarujemo prvi utjecaj. Odmah smo izradili plan borbene obuke za sve čete, a posebno za omladince koji nisu služili vojsku pa su oni skoro svakodnevno imali obuku. Šteta što su se ti nastavni planovi i programi izgu-

bili zajedno sa arhivom Like koja je pred četvrtu ofanzivu zakopana u sedam sanduka a dvojica drugova, koji su to uradili, ubrzo su poginuli, tako da je mjesto ostalo i dan-danas nepoznato.

Izrađena je i sprovedena uredba o organizaciji i zadacima narodne vojske.

Ona se pominje i u izvještaju na Kamenskom, 21. septembra 1941. godine. Ta uredba je imala 22 člana u kojima je točno bilo precizirano što su zadaci i prava narodne vojske, obaveze pojedinaca itd. Možda to izgleda kao suvišna pedanterija, ali je uz obuku i razrađenu političku pripremu i ovo doprinosilo učvršćivanju discipline i odgovornosti. Na žalost i ta je uredba zajedno sa ostalom arhivom nestala, a ona bi danas bila interesantna da se vide načini razmišljanja i rješavanja početnih pitanja ustanka u raznim uslovima i selima.

Ovakva maksimalna, u tim uslovima moguća, organiziranost naroda i vojske pokazala se veoma korisnom. Narod je shvatio da ima svoju vlast i tako se počeo ponašati i to u punoj mjeri. Tako, na primjer, jednog dana dođoše mi dvojica ljudi iz Vrepca sa nekim ostavinskim predmetima koji se vuku neriješeni već nekoliko godina. Kažem: kud sad da to rješavate, a oni: pa vi ste sad naša vlast. Nekako se dogovorismo i razidosmo zadovoljni. Tako je počinjano od najsitnijih do najkrupnijih stvari. Napominjem da su prva dva-tri mjeseca i poslovi civilne prirode vršeni u Štabu bataljona, a poslije su se narodni odbori izdvojili, posebno formirali i počeli funkcionisati kao narodna vlast. Tako je već 10. augusta 1941. izabran prvi seoski narodnooslobodilački odbor vezan za Štab bataljona.

Vojnom organizacijom bilo je obuhvaćeno oko 1.800 boraca što se vidi i iz izvještaja predstavnika gospićkog kotara na vojno-političkom savjetovanju delegata Like na Kamenskom 21. septembra 1941. godine.

Znači da je izabrani Štab bataljona u roku od mjesec dana obavio sav taj organizacioni posao i na pomenutom savjetovanju izašao sa detaljnim podacima.

Najteže je bilo doći do oružja jer su ustaške postaje po nekim selima bile brzo razbijene i tu se malo uhvatilo. Ostao je garnizon Gospić gdje su ustaše pobjegle pod skute okupatora, koji je bio suviše jak da bismo tamo nešto pokušali dobiti vojnom akcijom. Četa u Smiljanu imala je vezu preko domobrana, pristalica NOP-a u Gospiću, i najbolje se naoružala. Drugi izvor za dobivanje nešto oružja bila je sjeverna Dalmacija, gdje su se raspale neke jedinice Jugoslavenske vojske pa je kod naroda ostalo nešto skrivenog oružja. To se oružje moglo kupiti tajnim kanalima od pojedinaca i to samo za živu stoku — konje, volove i ovce. Tako se za jednog vola mogla dobiti puška i nešto municije, pa je tim putem kupljeno oko stotinjak pušaka. Najveći dio oružja je ipak dobijen u akcijama izvan utvrđenih garnizona, pogotovo kada je počela intenzivnija borba sa Talijanima. Tako se koristila svaka mogućnost da se zaplijeni što više oružja u borbi prilikom ustaških ispada na oslobođeni teritorij ili hvatanjem patrola između utvrđenih garnizona itd.

Jesen 1941. godine najviše je iskorištena za vojnu i političku pripremu. Trebalo je razobličiti dvoličnu politiku okupatora koji se u početku ustanka nastojao prikazati neutralan.

U stvari, potajno je nastojao da pronađe i organizira četničke elemente i da svoje ljude ubaci u naše redove da bi na taj način spriječio razvoj ustanka. Razobličavanje te perfidne igre okupatora zahtijevalo je i vremena

i mnogo umješnosti u političkom radu. Održavani su danonoćno sastanci sa vojnim jedinicama i sa narodom, na kojima je razjašnjavana politika okupatora. Istovremeno su vršene akcije na prugu i presretanje talijanskih patrola. Tako smo se pomalo naoružavali, politički jačali i pripremali za Sve veće i veće borbe. Jedna od tih većih akcija jeste i akcija Jurišne čete, 6. januara 1942. godine — čiji je komandir bio Perica Kleut — u Ploči gdje je razoružano 57 Talijana, a o tome je poseban prilog u ovom Zborniku. Tako intenzivan i svestran rad Partije dao je rezultate.

U toku jeseni Gerilski bataljon »Velebit« reorganiziran je u Prvi lički NOP odred »Velebit«, sastava četiri bataljona. Prvi bataljon formiran je od boraca iz Mogorića, Ploče i Raduča, drugi na području Vrepca, Barleta i Ostrovice, treći na području Metka i Počitelja i četvrti od boraca iz Divosela, Čitluka i Ornica. Politički komesar odreda bio je Perica Kleut, a kasnije Đuro Stanković. Sve jedinice odreda položile su zakletvu po tekstu koji je izrađen u OK KPH za Liku, a glavni njegov autor je bio Marko Orešković. Tekst zakletve se nešto razlikuje od zvanične, koja je kasnije dobijena. Prvi je zakletvu položio 4. bataljon u Divoselu, zatim 24. septembra 2. bataljon u Vrepcu i 9. novembra 1. bataljon. Polaganje zakletve na vjernost narodu bila je isto tako jedna od mjera za učvršćivanje discipline i jačanje odgovornosti, a po svojoj sadržini i podloga za političku mobilizaciju. Evo te zakletve:

»Zaklinjem se da iz ruku neću napustiti oružje sve dok posljednji fašistički okupator ne napusti moju zemlju, sve dok posljednji ustaški gad ne bude iskorijenjen.

Zaklinjem se da ću se neprijatelju, koji je pomoću domaćih izdajica i plaćenika porobio i opljačkao moju zemlju, klao i ubijao moj narod, žene i djecu, otimao moje žito, moj trud i muku i izgonio me sa mog djedovskog ognjišta, zaklinjem se da ću mu se osvetiti nemilosrdno, da ću mu nanositi udarac, krv za krv, smrt za smrt.

Zaklinjem se da ću u nemilosrdnoj borbi protiv ustaških razbojnika čuvati se i kaniti svakog samovoljnog ispada i osvećivanja nad mirnim stanovništvom, ženama i djecom ma kakve vjere i narodnosti bili.

Zaklinjem se da ću svagdje i uvijek zastupati misli bratstva zajedničke borbe Srba, Hrvata i Muslimana za čišćenje moje zemlje od zajedničkog neprijatelja protiv fašističkih okupatora i domaćih izdajnika i plaćenika, bili oni iz srpskih, hrvatskih ili muslimanskih redova.

Zaklinjem se da ću pre umrijeti nego odati sebe ili svoje drugove i našu svetu borbu, da ću prije umrijeti nego pljačkom ili samovoljnim nasiljem Okaljati zastavu pod kojom se borim.

Ako prekršim ovu svetu zakletvu, ako pokažem slabost, malodušnost, kukavičluk, nedisciplinirаnost ili zlonamjerno izdam interese svog naroda sramno da padnem od ruku svojih drugova.«

Od velikog značaja za razvoj ustanka u Lici bilo je vojno-političko savjetovanje, održano 21. septembra 1941. godine na Kamenskom, na kom su učestvovali delegati iz svih kotareva Like. Iz kotara Gospić bilo je sedam delegata. Analizu pređenog ustaničkog puta i stečenog iskustva dao je Marko Orešković, član CK KPJ i CK KPH, koji je govorio i o međunarodnoj situaciji. Poslije diskusije, u kojoj su učestvovali skoro svi delegati, donijeta je odluka da se formira jedinstvena vojna komanda za čitavu Liku i tako povežu akcije svih ustaničkih snaga i pripreme za daljnje i složenije uslove

borbe. Donesena je i odluka da se za već formirane jedinice usvoji jedinstveni naziv — odred. Donesena je i odluka da se po kotarevima u odredima formiraju posebne pokretne jedinice koje neće biti vezane za određeni teritorij nego će se koristiti po potrebi kako bude zahtijevala situacija, što predstavlja odlučujući korak ka stvaranju budućih operativnih vojnih jedinica. U prvom odredu ubrzo je formirana takva jedinica, najprije kao jurišni vod koji brzo prerasta u jurišnu četu, a o kojoj je zasebno pisano u ovom Zborniku. Četa u proljeće 1942. godine prerasta u bataljon »Pekiša Vuksan«. Donesena je i rezolucija koju je pročitao i obrazložio Jakov Blažević, a u njoj je naznačena ocjena situacije i zadaci daljnjeg razvoja borbe.

Vojno-političko savjetovanje na Kamenskom i njegove odluke predstavljaju čvrstu orijentaciju ustaničkih snaga. Ustanak na tlu Like poprimio je široke razmjere općenarodnog ustanka i prerastao u nove oblike revolucionarne borbe pošto se narod masovno i definitivno opredijelio da svojom vlastitom snagom rješava svoju budućnost.

Okupator je jasno naznačen kao osnovni neprijatelj koji na svojoj fašističkoj platformi okuplja i koristi domaće istomišljenike i narodne izdajnike ustaše i četnike, čiji zločini prema svom narodu prevazilaze ljudski razum. Ukazano je da se okupator koristi petom kolonom, tj. specijalnim agenturama biranim od domaćih izdajnika koje nastoji da i dalje koristi i ubacuje u naše redove. Protiv takvih tajnih agentura borba nije bila ni jednostavna ni laka iako smo ih politički naznačili i razobličavali, ali smo bili još organizaciono na početku i sa malim iskustvom da ih brzo otkrivamo u svojoj sredini, što nije bilo nimalo jednostavno jer smo se borili tako reći za svakog čovjeka da ga pridobijemo u naše redove i za našu borbu što je olakšavalo okupatoru ubacivanje svojih agenata.

Kod nas u 1. ličkom odredu »Velebit« prve ozbiljnije posljedice djelovanja četničkih agentura izbile su u Metku 21. novembra 1941. godine u Štabu 3. bataljona kada je ubijen komandant tog bataljona Pekiša Vuksan, inače španski borac. Taj slučaj nas je dosta iznenadio. Zapravo, izbio je ranije i prije nego smo mogli predvidjeti tako oštar i brz razvoj događaja na bazi podataka koje smo imali o četničkoj aktivnosti pojedinaca u tom bataljonu.

To sada, historijski gledano, možemo cijeniti kao iskustvo na kome se treba učiti. Na koncu, historija se zato i piše da se na njenom iskustvu učimo.

Petar Vuksan Pekiša (član KPJ od 1923. godine, prošao Španiju, bio u Sovjetskom Savezu, radio na Srednjem istoku, krasan čovjek itd) koliko je god bio odan revoluciji , nije bio dovoljno budan u odnosu na ljude niskog nivoa političke zrelosti, kojima je komandovao u konkretnim uslovima. Njegova hrabrost i odlučnost, osjećaj da može i mora sve učiniti najbolje, bez obzira na uslove, u ovoj rovitoj sred'ni nije bila dovoljna. U drugoj sredini, politički stabilnijoj, ovakve osobine bile bi samo poželjne i odlično iskorištene. Mi smo inače ukazivali da se u našim uslovima ne može samo komandovati, nego i odgajati. U takvoj sredini, opterećenoj još političkim nedoumicama, gdje politička svijest pojedinaca još kaska za događajima, osjećaj šta se i na koji način može postići bitan je faktor. U jednoj takvoj nezdravoj i napetoj situaciji, kad sitnica može prevagnuti na jednu ili drugu stranu, došlo je do međusobne svađe i rasprave, potegnuto je oružje i komandant se u tom času našao usamljen u svom štabu, a rezultat je bio koban za njega.

To je otvorilo prostor i ohrabrilo one iz potaje da idu dalje, zaraženi već

četničkom izdajom. Slijedeća žrtva bio je Vlado Cerin, Hrvat, koji se našao u susjednom selu Počitelju, kao komunista — sekretar partijske organizacije. Da stvar organizacioni i politički još nije bila sazrela za tako oštar puč, među ostalim, govori i činjenica da su treći dan u tu sredinu otišli Jakov Blažević i komandant odreda Kuprešanin bez pratnje i vrlo oštro i jasno postavili pitanje odgovornosti za ubistvo. Tu su i noćili, a da se krivci nisu usudili ništa poduzeti protiv njih.

Da smo tamo bolje vladali političkom situacijom i brže uklanjali određene slabosti, ako bi se takve stvari i dogodile, vjerojatno bi to bilo i kasnije i drugačije. Tu nije bila dovoljno budna i uspješna ni partijska ni vojna linija. Taj slučaj je zapravo bio uvod u oštro diferenciranje sa četnicima kao okupatorskim slugama i nastavak beskompromisne borbe s političkim i vojnim mjerama. Okupator je učinio sve da svim mogućim obećanjima, naoružavanjem i snabdijevanjem četnika, pa i podržavanjem njihove parole da još nije vrijeme za borbu protiv okupatora, iste usmjeri protiv partizana koje je nastojao prikazati kao glavne krivce za sve nedaće srpskog naroda. Treba reći da su se četničke bande mogle održavati samo u talijanskim garnizonima odakle su povremeno ispadale na oslobođeni teritorij kad bi osjetile da nema partizana. Ti izrodi, kao i ustaše, bili su nam veliki teret, ne toliko kao neka borbena snaga već kao domaći ljudi koji su bili velika pomoć okupatoru jer su poznavali i teren i našu situaciju i utoliko je teža njihova izdaja. Biti okupator tuđe zemlje i naroda samo po sebi je veliki zločin, a dignuti ruke na svoj narod, da bi pomagao zločin okupatora, predstavlja izdaju i najveći zločin protiv svog naroda.

Pod komandom okupatora četnici i ustaše nastavljaju zajedno borbu protiv partizana, bez obzira što svako od njih ima svoje posebne račune i što bi najradije jedni druge zadavili, ali reakcionarna fašističko-šovinistička ideologija i ina njoj sazdani interesi je to što ih je povezivalo u borbi protiv svega što je napredno, pa i protiv svog vlastitog naroda.

Ta ista reakcionarna platforma i danas ih u emigraciji i pod skutom stranih interesa i obvještajnih službi povezuje u borbi protiv socijalističke Jugoslavije. Suradnja u toku rata išla je dotle da su ustaše iz Gospića, sa vel.kim županom Like i Gacke Ferdom Stilinovićem na čelu, 6. marta 1943. godine sklopile sporazum sa medačkim četnicima o suradnji u borbi protiv partizana.

Poslije zaposjedanja i preuzimanja vojne i civilne vlasti u tzv. drugoj demilitarizovanoj zoni, 20. septembra 1941. godine, Talijani pozivaju narod i partizane da predaju oružje, ali tome nitko nije nasjeo. Do ovog zaposjedanja dolazi iz više razloga. Naime, Italija kao okupator proširuje svoju vojnu i političku vlast što odgovara njenim interesima i što Rimskim ugovorima nije uspjela postići. I drugo, bilo je vidno da ustanak vode komunisti, da se on nezadrživo širi i postaje ozbiljna smetnja angažovanju na istočnom i drugim frontovima, što ugrožava osnovne okupatorske interese. Šire i dugotrajnije borbe s Talijanima počinju oko Korenice, krajem 1941. i početkom 1942. godine, gdje sa dijelom snaga sudjeluje i 1. lički odred. U sklopu toga na Pločanskom klancu, odnosno u Ploči, došlo je do veće borbe 6. januara 1942. godine.

O toj borbi u Zborniku detaljnije piše Stevo Maoduš. Da bi se izbjeglo ponavljanje, a ipak zadržala cjelina, napominjem neke značajke koje su nastale u vezi ove akcije. Partizanska zasjeda postavljena je ma samom Plo-

čanskom klancu kao najpogodnijem mjestu za zasjedu. Međutim, kada su Talijani došli u Ploču, ispod samog klanca, tu su zastali i počeli se utvrđivati u jednoj zidanoj čvrstoj zgradi, što je za partizane bio znak da su otkriveni. U stvari, posrijedi je bila izdaja jednog izdajnika iz samog sela.

Ocijenivši da su otkriveni, partizani su prešli u napad i počeli opkoljavati zgradu u kojoj su se Talijani zabarikadirali. Znajući da bi se juriš na tako utvrđenu jedinicu platio osjetnim gubicima, Petar Kleut, komandir Jurišne čete, pokušao je varkom da uz snažan pritisak uputi neprijatelju ultimatum za predaju, ukazujući na njegov bezizlazni položaj. Nakon dugih pregovora i pritisaka Talijani, jasno, ne znajući koliko ima partizana, pristaju na predaju pod uslovom da predaju sva naoružanja i opremu, a da se vojnici i oficiri sa pištoljima s tri kamiona vrate u Gospić.

Nama su, zapravo, naoružanje i oprema u tom momentu bili i najvažniji, dok su nam zarobljeni Talijani predstavljali problem zbog ishrane i smještaja. Ako možemo dobiti oružje i opremu bez vlastitih gubitaka u tadašnjim uslovima, onda je to svakako uspjeh. Osim toga, održavanje date riječi u pregovorima od strane partizana, o kojima je neprijateljska propaganda trubila svega i svačega, predstavljalo je najbolji demanti takve propagande. To je bio evidentan dokaz da partizani ne samo da poštuju Hašku konvenciju kao svaka redovna vojska, nego su mnogo humaniji u odnosu na zarobljenike od okupatora koji ne samo što su sve palili i uništavali, nego su i nemilosrdno ubijali staro i mlado i nemoćno, kao i zarobljene borce, te su najmanje zasluživali našu humanost. Na takva njihova zlodjela mi smo smogli snage da odgovorima humanim gestom, a to je moralo ostaviti pozitivan trag i kod okupatorskih vojnika, što je nama išlo u prilog i na političkom i na vojnom planu jer su se okupatorski vojnici lakše predavali bez bojazni da će biti strijeljani.

Kako smo kasnije saznali, ovaj slučaj je okupatoru predstavljao ozbiljan moralno-politički problem. Ovo napominjem stoga jer je bilo kritike na ovakav postupak, koja se pokazala neopravdanom.

Najveća borba sa talijanskim okupatorom i domaćim izdajnicima koju su vodile jedinice 1. odreda početkom 1942. jeste borba na Ljubovu 21—22. januara 1942. godine. O toj borbi u ovom Zborniku je zasebno pisao Joco Njegomir koji je komaindovao 2 bataljonom 1. odreda — učesnikom u toj borbi zajedno sa grupom komunista i skojevaca iz Perušića. Radi toga bih samo ukazao na neke značajke te borbe koje posebno zaslužuju pažnju. U izvještaju, kojeg je poslao talijanski komandant svom Generalštabu, piše da je to najcmiji dan za talijansku armiju od početka rata na jugoslavenskom prostoru. To priznanje samo po sebi dosta govori, a i rezultati te borbe to uvjerljivo potvrđuju. Neprijatelj je imao velike gubitke i u živoj sili i u ratnom materijalu koji je zaplijenjen. Izbačeno je iz stroja preko 400 vojnika i oficira, zaplijenjena su 4 topa, 2 tenka, 20 komada automatskog oružja, 200 pušaka, mnogo municije i ostale ratne opreme.

Drugo što je isto tako važno jeste da je ta borba pokazala sposobnost naših jedinica da u određenim uslovima izbore tako značajnu pobjedu nad daleko nadmoćnijim snagama najsavremenije fašističke okupatorske armije. Ta je borba na djelu potvrdila naša uvjeravanja da je okupator i te kako ranjiv i da ga se može uspješno tući kada mu se nametnu određeni uvjeti borbe koji nama odgovaraju.

Dalje, to je bila najozbiljnija proba za naše jedinice, ispit koji su naši

borci polagali i uspješno položili u surovoj borbi u najtežim zimskim uslovima. To je učvrstilo moral boraca i uvjerenje u vlastitu sposobnost. Taj uspjeh je potvrđivao opravdanost i realnost oslobodilačke borbe. Ako je kod koga još postojalo bojaznosti ili sumnje, što se tada govorilo, kako se protiv tako velike imperije boriti, onda je ovaj uspjeh i te i takve još jednom uvjerio da se može boriti i protiv imperije, pogotovo kad smo mi u situaciji da diktiramo uslove borbe. Nametanje protivniku uslova borbe bio je najvažniji faktor partizanske taktike.

Ovdje treba nešto reći i o izvještaju predstavnika Štaba Grupe NOP odreda za Liku na vojnom savjetovanju u Glavnom štabu Hrvatske, održanom 13. decembra 1941. godine, koji je ocijenio da jedinice 1. odreda još nisu spremne za borbu sa Talijanima. Koliko je ta ocjena bila površna, govori niz akcija protiv talijanskih oružanih snaga, a posebno borba na Ljubovu. Takva procjena govori i o slabom poznavanju stanja i neuvažavanju nekih specifičnosti razvoja i djelovanja 1. odreda. Osnovna specifičnost proizlazila je iz činjenice da su na našem terenu bili jaki i utvrđeni garnizoni okupatora i domaćih izdajnika, koji su štitili i glavne komunikacije Zagreb—Split i koje mi nismo mogli napadati sa vrlo oskudnim naoružanjem i računati sa bilo kakvim uspjehom, a svaki neuspjeh u tim prvim počecima tako masovnog ustanka imao bi vrlo negativne posljedice.

To je donekle pokazala i opsada Korenice iako je to bio izdvojen garnizon gdje je pomoć neprijatelju teško mogla stizati.

Mada treba reći da je blokada Korenice natjerala okupatora na pokušaje deblokade, a time su se stvorili uslovi da mi tako izolovane pokušaje pretvorimo u svoje uspjehe. To je kasnije pokazao i napad na željezničku stanicu Raduč, koji nije uspio itd. Obratno, na otvorenom prostoru, kao pravilo, uvijek smo imali uspjeha, što potvrđuje i borba na Ljubovu, na Pločanskom klancu na Šijanovom klancu, Pogledalu i dr. Nisu se dovoljno uvažavala ni naša nastojanja da najprije politički i organizaciono učvrstimo naše jedinice nastale u masovnom ustanku i da ih postepeno kalimo kroz manje akcije, a tih akcija je bilo kao, na primjer, u Ploči, razne zasjede na pruzi, borbe sa manjim grupama prilikom ispada na oslobođeni teritorij itd. Bilo je neophodno prvo politički razjasniti i razobličiti dvostruku politiku okupatora i uvjeriti široke mase šta su pravi ciljevi okupatora te vojnički učvrstiti borbene jedinice i pripremiti i njih i narod za tako surovu borbu.

Upravo sve te svakodnevne pripreme, koje je preduzimao i Štab odreda i partijska organizacija u njemu i na terenu, bile su nužan i neophodan uvjet za uspjeh i na Ljubovu i kasnije. Zahvaljujući tako temeljitim vojnim i političkim pripremama 1. odred, iako se nalazio na terenu vrlo složenih uvjeta, bio je u stanju da oko 2.000 boraca uključi u brigade u momentu njihova formiranja, a to znači skoro sve ljudstvo sposobno za borbu sa toga terena. Masovni ustanak nije bilo lako i jednostavno učvrstiti i osposobiti za borbu u tako složenim uslovima.

Tako masovni ustanak organizirati i usmjeriti u željenom pravcu bio je najteži i najosjetljiviji zadatak političkog i vojnog rukovodstva i tu se nije smjelo griješiti. To se postiglo zahvaljujući u prvom redu pravilnom i upornom radu Partije. Napominjem ovo pošto je bilo kritike koja je upućivana ličkom rukovodstvu, pa i 1. odredu u smislu nedovoljne angažiranosti u borbi sa okupatorom, a u stvari zimi 1941/1942. godine Talijani su u Lici doživjeli najveće poraze — Ljubovo, Korenica, Donji Lapac, Šijanov klanac, Po-

gledalo, Ploča i Srb. U tim borbama izbačeno je iz stroja nekoliko hiljada okupatorskih vojnika, što je najbolji dokaz širine i narastanja narodnooslobodilačke borbe, a to se nije moglo postići bez odmjerenih i ozbiljnih političkih i vojnih mjera koje su omogućavale stalni uspon bez ozbiljnijih oscilacija koje bi taj uspon ozbiljnije kočile. Taj proces naraštanja je tekao usprkos tome što su nam Talijani uspjeli nametnuti ozbiljne teškoće stvaranjem četničkih grupa čija izdaja je ostavljala teške ožiljke koji su se morali prevladati.

U blokadi Korenice 1. lički odred je intenzivno učestvovao sa dijelom svojih jedinica, koje su se povremeno smjenjivale, a najduže je bio jedan vod iz Kika. O svim tim borbama dobiva se prava slika iz obrade te operacije kao cjeline koju je opisao Petar Kleut u zborniku »Lika u NOB 1941«. U jednoj borbi oko pokušaja deblokade iz pravca Vrhovina ranjen je i komandant odreda na Šijanovu klancu 31. decembra 1941. godine, a dva dana kasnije i komandant Grupe odreda za Liku Vlado ćetković.

Inače, kod deblokade Korenice, osim borbe na Ljubovu, jedinice 1. odreda vodile su najžešću borbu sa talijansko-ustaško-četničkim snagama na Pločanskom klancu. Ta ofanziva za deblokadu Koren'ce se dugo pripremala i konačno je do borbe došlo 23. i 24. marta 1942. godine. Naše jedinice su imale oko 40 pušaka i 2 puškomitraljeza iz 1. bataljona, a u toku borbe stigla je i Jurišna četa. Međutim, snage protivnika su bile daleko nadmoćnije i u ljudstvu i u naoružanju tako da pomenute snage nisu mogle izdržati više od jednog dana i morale su se povući sa klanca. Međutim, 25. marta 1942. Talijani su prodrli u selo Srednju Goru, gdje momentalno nije bilo naših jedinica, i počeli sa pljačkom, paljenjem i ubijanjem. Prva četa 1. bataljona, koja je bila u blizini, brzo je reagirala i zajedno sa narodom iznenada napala pljačkaše koji su skupo platili svoja zlodjela. Sa zaplijenjenim oružjem naoružano je novih 20 boraca. U svim ovim borbama neprijatelj je imao znatne gubitke koje je teško bilo utvrditi. Naše jedinice imale su 8 mrtvih i 2 ranjena. Interesantno je da je u toj borbi ranjen Vaso Ličina, koji je ostao bez vida pa se po sjećanju povukao prema jednom potoku oko 200——300 metara kroz neke kamenjare i grmove i tu potpuno slijep preživio ravnih 19 dana dok nije slučanjo pronađen — što predstavlja svojevrstan fenomen, pogotovo s obzirom na zimske hladnoće.

U toku 4. i 5. aprila 1942. godine borbe su nastavljene sa snagama koje su se povlačile iz Korenice.

U Srednjoj Gori, gdje je okupator ponovo pokušao sa pljačkom i paljenjem, iznenadnim napadom naših jedinica pretrpio je nove gubitke. Napad je izvršen i na talijanski logor u selu Tušice, u toku noći 9. aprila, gdje su također naneseni gubici okupatoru bez obzira što je raspolagao daleko jačim snagama. Ovim borbama završena je etapa blokade i deblokade talijanskog garnizona u Korenici odakle su Talijani bili prisiljeni da se povuku. Te borbe, koje su trajale više od 3 mjeseca, posebno su obrađene i ocijenjene, a ovdje je dat samo jedan isječak koji se odnosi na učešće jedinica 1. ličkog odreda.

Inače, u toku zime 1942. godine jedinice 1. odreda vodile su niz drugih manjih i većih akcija koje ću samo napomenuti. Tako, je na primjer, 25. januara 1942. porušena pruga na dionici Medak—Raduč; 20. februara četnici su iz zaselaka oko Metka protjerani u talijanski garnizon Medak i smjestili se u jednu zgradu na koju je stavljen natpis »četničko-talijanska komanda«

I

— dakle, doista prava izdajnička firma; 26. februara kod željezničke stanice Bilaj—Ribnik ubijeno je 7 Talijana; 6. marta vođene su borbe sa Talijanima oko Ljubova i Čubrić jezera, gdje su Talijani prisiljeni da se povuku prema Gospiću. Krajem marta pokušaj oslobođenja Podlapače nije uspio jer nije bilo dobrog sadejstva sa jedinicama koje su djestvovale iz pravca Krbavskog polja. Noću između 27. i 28. marta porušena je pruga na dionici Medak—Gospić.

Koncem januara 1942. godine organiziran je napad na željezničku stanicu Raduč, gdje su bili utvrđeni Talijani i četnici.

Ovaj napad nije uspio jer je u osnovi bio sračunat na iznenađenje što nije postignuto, a uslijed vrlo jake zime nije bilo moguće izdržati dalju opsadu. Zima je bila toliko jaka da je i oružje zbog nedostatka specijalnog ulja za podmazivanje zatajilo. Zatim se 1. aprila vode borbe oko Ćukovca, gdje je suzbijen pokušaj napada ustaša; a 19. aprila borbe sa ustašama u Vraniku; u toku maja vođene su manje borbe oko željezničke stanice Raduč; u toku juna borbe i oko Široke Kule i Podlapače, gdje su ustašama nanijeti veći gubici; a 12. jula oko Lovinca, gdje su ustaše imale više gub - taka a mi 2 poginula. Sve ove akcije detaljnije su opisane u raznim člancima i zato ih ovdje samo spominjem da se vidi živa aktivnost jedinica
1. odreda u toku zime i proljeća 1942. godine, uz napomenu da mnoge sitnije akcije nisu ni spomenute.

Selo Mogorić, zajedno sa selima Vrebac i Ploča, bilo je sjedište Štaba 1. ličkog odreda, organa narodne vlasti, partijskih komiteta i antifašističkih organizacija kotara. Osim toga, za ta se sela može reći da su bila čvrsta uporišta revolucije, čime se ne umanjuje uloga i drugih sela, posebno Divosela, Smiljana i dr. koja su bila u težem vojnom položaju s obzirom na blizinu jakih garnizona neprijatelja. Mogorić se oslanjao na dublju slobodnu pozadinu tako da je taj prostor predstavljao trn u oku okupatora, ustaša i četnika. Upravo zbog takvog vojno-revolucionarnog značaja ovih sela, gdje nije mogla ozbiljnije prodrijeti četničko-talijanska agentura, usprkos svim pokušajima okupator se odlučuje na vojno rješenje.

Početkom aprila počele su pripreme za talijansko-četničko-ustašku vojnu ofanzivu širih razmjera da se, kako rekoše, komunističko gnijezdo uništi jednom zauvijek.

Napad na Mogorić i šire počeo je 12. aprila 1942. godine iz rejona Metka.
0 ovom napadu ima zaseban članak u ovom Zborniku pa nema potrebe za ponavljanjem. Ovdje treba reći da se narod Mogorića, Vrepca i Ploče mirno
1 hladnokrvno suočio sa prijetećom situacijom i sa već unaprijed ispoljenim likovanjem četnika, Talijana i ustaša da je konačno došao kraj, kako rekoše, komunističkom leglu. Narod je vjerovao u svoju snagu i u svoje borce. Neuporedivo veća napadačka snaga neprijatelja pred takvom odlučnošću je morala zastati, poviti se pred smjelim manevrom boraca, koji su počeli odjednom da napadaju i sa bokova i sa fronta, da bi se jutarnje raspoloženje poslije podne pretvorilo u bezglavo bježanje. Poraz talijansko-četničko-ustaških zlikovaca bio je potpun, ne samo vojnički nego još više politički. Pošli su sa velikim talambasima da definitivno unište »komunističko leglo«, a vratili se bježeći bezglavo, ostavljajući na bojnom polju preko stotinjak mrtvih. Da im nisu stigli u pomoć tenkovi, protiv kojih nismo imali nikakvog oružja, gubitak bi bio daleko teži. Bilo ih je prosto smiješno gledati kako bježeći metnu mitraljez na rame sa okrenutom cijevi natrag pa se ne zna da

li pucaju po svojima, koji su zaostali, ili po goniocima. Ova borba je još jednom pokazala spremnost naroda i boraca da se odupru neuporedivo jačim snagama okupatora.

Ona je, isto tako, pokazala i svu bijedu izdajničke uloge četnika i ustaša.

Slijedeća veća akcija 1. ličkog odreda bio je odlazak u zapadnu Liku kada 14. jula 1942. godine počinje i oslobođenje toga područja nastanjenog hrvatskim življem. To su sela: Rizvanuša, Brušani, Trnovac, Smiljan, Bužim, Pazarišta i dr. I o ovoj akciji ima poseban članak u ovom Zborniku pa, da se izbjegne ponavljanje, napomenut ću samo neke činjenice. U svim tim selima mi smo imali organizirane grupe ili pojedince, članove Partije, skojevce, i simpatizere, ili ljudi koji nisu prihvatili ustaški režim, a u Smiljanu, gdje je još prije rata bila jaka partijska organizacija, formirana je 19. septembra 1941. godine partizanska četa. Naime, u pomenutim selima ustaše su vršile snažan teror i pritisak na ljude da bi priječile njihovo opredjeljivanje za NOB.

U dogovoru i na inicijativu OK KPH za Liku predviđena akcija je imala za cilj osloboditi ta sela od ustaškog terora i omogućiti da se stanovništvo u neposrednom dodiru sa partizanima pobliže upozna sa nama i ciljevima naše borbe i brže stupa u naše redove. Zato su ustaše na tu akciju bile jako osjetljive jer su znale da će njihova propaganda, koja je strašila stanovništvo s nama kao četnicima ili komunistima, koji maltene jedu žive ljude i slično, biti i te kako razotkrivena.

Mi smo već prvog dana, 14. jula, oslobodili Rizvanušu, Brušane, Trnovac i stigli u Smiljan. Za Lički Novi i strelište ispod Oštre bilo je predviđeno da se ne zauzimaju po svaku cijenu, nego da se blokiraju radi osiguranja desnog krila naših snaga. Svakako, ako bi se ukazala prilika jer smo, na primjer, bili obaviješteni dan uoči pokreta da na strelištu ispod Oštre ima nešto malo domobrana a u Ličkom Novom redovne domaće straže, da se i ta mjesta napadnu i zauzmu. Međutim, noć uoči akcije te dvije točke bile su zaposjednute jakim ustaškim snagama. Posrijedi je bila izdaja, jer je bilo vidno da je naš plan otkriven. Iako smo pomalo računali sa takvim mogućnostima, bila je neopreznost prepustiti komandantima tih jedinica da sami ocijene prema konkretnoj situaciji da li ići na likvidaciju tih uporišta ili ih blokirati što je bilo dovoljno za obezbjeđenje akcije. Međutim, htjelo se što više, a kad se u toku borbe vidjelo da smo na takva mjesta naletjeli na daleko veće snage, sa kojima nismo računali, bilo je već kasno. U povlačenju smo pretrpjeli znatne gubitke. To je bilo još jedno gorko iskustvo koje govori da predostrožnosti nikad nije previše i od kolikog je značaja računati sa svim mogućnostima koje protivnik može preduzeti.

Narod oslobođenih sela svuda nas je dočekao sa mnogo razumijevanja i interesa, a u nekim selima gdje je naš utjecaj bio veći, kao na primjer u Smiljanu i Bužimu, i sa oduševljenjem i odmah se masovno uključivao u rad.

Kad su pojedinci koji su bili pod većim ili manjim utjecajem ustaša i njihove propagande, pa i ustaške familije, vidjeli da se mi ne osvećujemo za ustaške zločine, sve je više raslo raspoloženje za našu borbu i uključivanje u naše redove, naročito kod omladine. I kad je akcija političke mobilizacije počela da pokazuje prve rezultate, dobili smo naređenje od Štaba Grupe NOP odreda za Liku da se vratimo natrag na oslobođeni teritorij, jer se navodno priprema ofenziva, iz Gračaca. Ovo naređenje prekinulo je daljnji

tok operacije i započetu akciju masovnije vojne i političke mobilizacije u tim selima sa hrvatskim življem što se štetno odrazilo na raspoloženje, jer se nije mogao ni približno iskoristiti i učvrstiti uspjeh vojne akcije. A kako se pokazalo da je informacija o predstojećoj ofanzivi iz Gračaca bila lažna, to je povlačenje iz zapadne Like bilo još štetnije pa je to bila i tema razgovora na sastanku OK KPH za Liku sa Štabom Grupe NOP odreda za Liku.

No, bez obzira na sve nedostatke i slabosti naš prodor u zapadnu Liku, u sela isključivo sa hrvatskim življem, imao je značajan uspjeh na širem političkom planu. Narod se i za to kratko vrijeme ipak uvjerio u svu lažnost ustaške propagande i na djelu se upoznao s partizanima kao običnim ljudima iz naroda koji se zajedno s tim narodom nesebično bore protiv okupatora i njegovih slugu ustaša i četnika, koji su se zajedno sa okupatorom borili protiv partizana, bez obzira što su im politički interesi različiti, kao krajnji nacionalistički eksponenti hrvatske, odnosno srpske buržoazije.

Da smo se na tom području zadržali bar dvadesetak dana, uspjeh bi bio daleko značajniji i svestraniji.

Organizacija odreda doživljavala je razne promjene u toku svoga skoro jednogodišnjeg djelovanja. Naprije je bio bataljon sa dva sektora: jedan naslonjen na Velebit, a drugi na Ličko sredogorje. Zatim je na savjetovanju na Kamenskom donesena odluka da se obrazuje odred što je odmah i provedeno pa je formiran odred sa 4 bataljona. Nešto poslije savjetovanja na Kamenskom formiran je jurišni vod koji je brzo prerastao u četu, a zatim u proljeće 1942. godine u bataljon »Pekiša Vuksan«, koji je poslije ušao u sastav 1. partizanske brigade Hrvatske. Ostala dva bataljona ušla su u sastav 3. ličke brigade koja je formirana 9. septembra 1942. godine. Time je 1. lički NOP odred »Velebit prestao da postoji.

Na terenu kotara Gospića ostao je dio boraca od kojih je formiran novi bataljon što je poslužio kao jezgro jedinstvenog Ličkog NOP odreda koji je poslije formiran. Dio boraca i pojedinačno je ušao u brigade. Formirana je poslije i jedna omladinska četa koja je kasnije prerasla u bataljon. Tako je sa terena 1. ličkog odreda u jesen 1942. godine svrstano u jedinice oko 2.000 boraca što predstavlja veoma solidan uspjeh i u klasičnom poimanju punu mobilizacijsku veličinu. A ako se uzme u obzir da je to ostvareno u uslovima okupacije i dvostruke domaće izdaje (ustaše i četnici) onda se na tom terenu zaista postigao maksimum.

Članovi Štaba 1. ličkog NOP odreda »Velebit« 1942. godine.

Jurisna četa 1. ličkog NOP odreda »Velebit«, januar 1942.

Borci Jurišne čete, 1942. godine. S lijeva na desno: Vlado Ljeskovac, Jovo Ljeskovac, Mile Korica »Bekrija« i Milan Kleut.

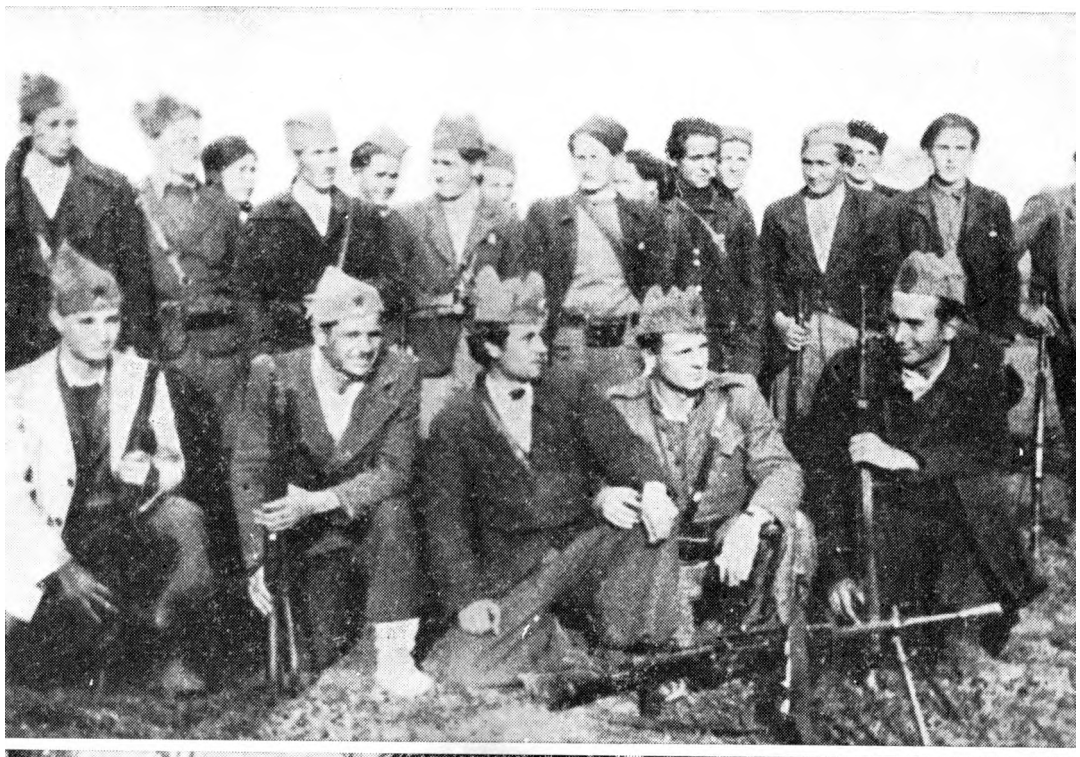
Grupa ustanika u Krbavici novembra 1941. godine. S lijeva na desno: Đurt Milojević, Pejo Žunić, Tomo Nikšić, član OK, Mile Počuča, član OK, Rapajić, Jakov Blažević, član OK i Slobodan Uzelac, član OK SKOJ-a. U drugom redu s lijeva: Rade Žigić, član OK, Kata Pejnović, član OK, jedan seljak iz Mogorića i partizan zvan Lulica.

Đuro Stanković, Rade Žigić, Vlado ćetković, Vladimir Bakarić, ^Ante Kukuljan, Josip Cazi, Jakov Blažević, Milan Kupresanin, Đoko Jovanić, Marija Šoljan, Miloš Uzelac, Milan Basta i Dr Slavka Očko-ćetković.

Borci bataljona »Velebit« 1942. u oslobođenom Ribniku.

Borci bataljona »Pekiša Vuksan«.

Borci bataljona »Božidar Adžija« na položaju kod Brloga 1942.

Borci 1. voda 3. omladinske čete 1. ličkog NOP odreda »Velebit« s komandirom Nikolom Dragosavcem i komesarom Miloradom Mišćevićem.

Dane Kovač

Sjećanja na neke događaje u Širokoj Kuli, 1941. godine

Prvim naredbama ustaških vlasti Jevreji, Romi i Srbi u NDH stavljeni su van zakona. To se već prvih sedmica okupacije osjetilo i u selu Gluntuša i u čitavoj Širokoj Kuli: uhapšeni su pop Dimitrije Jerković, trgovac Momir Bobić i zemljoradnici Mane Čanak i Bude Mileusnić. Tri mladića — zatečena u Jugoslavenskoj vojsci — otjerana su u zarobljeništvo, a nekoliko porodica, u prvim danima okupacije, uspjelo je da izbjegne u Srbiju.

U Gluntušu (zaselak Široke Kule) upala su, početkom juna 1941. godine, dvojica ustaša u namjeri da uhapse lovce: Simu i Danu Kovača. Obojica su bili veliki zaljubljenici lova i dobrog oružja. Kad ih ustaše nisu našle, preko susjeda su im poručile da im se odmah jave u Širokoj Kuli, pa će im vratiti oduzeto lovačko oružje.

Iako savjetovani od ostalih da ne vjeruju ustašama, da je to prevara, Simo i Dane su se, idućeg dana, javili ustašama i odmah bili uhapšeni i prebačeni u Ličko Lešće gdje su, sa grupom ranijih uhapšenika, izvedeni na strijeljanje, a zatim su im tijela bačena u duboku jamu. Međutim, Simo se ipak uspio spasiti jer je, prije nego su ustaše ispalile smrtonosne plotune, skočio u jamu i zadržao se na jednoj stijeni, a nešto kasnije, iako sa teškim povredama ruku i glave, uspio se izvući i vratiti kući. Iza toga su svima u zaseoku Gluntuša postale jasne ustaške namjere. Više niko nije smio ostati u kući. Brigu oko stoke, njiva i kupovine osnovnih životnih namirnica preuzele su žene, često i djeca, iako nisu bila bezbjedna.

To je najrječitije pokazao slučaj kad su ustaše pucale na dječaka Stanišu Kovača, samo zato što je ovaj, kad ih je ugledao, počeo da bježi. U zaselak Ujati, gdje se ovaj napad na dječaka dogodio, ustaše su došle s naredbom da se niko ne smije udaljavati iz sela.

Ustaške vlasti, uz pomoć i blagoslov nekih proustaški nastrojenih svećenika, uporno su pozivali sprsko stanovništvo na pokrštavanje u katoličku vjeru, jer bi u tom slučaju postali ravnopravni sa ostalim stanovnicima NDH. U protivnom im nema opstanka u novoj državi. Pojedinci su u tom činu vidjeli jedini izlaz iz teške situacije, nadajući se da će na taj način spasiti sebe i svoje porodice. Jedan od pristalica pokrštavanja bio je i Mane Rakić, stariji čovjek iz Kukina Dola. Prelazak na katoličanstvo smatrao je običnom formalnošću pa je postao glavni zagovornik pokrštavanja u selu. Veliki broj mještana je preko ove propagande prelazio ćutke, nemajući svoje stavove i ne izjašnjavajući se. Za pokrštavanje stanovništva bila je određena subota, 2. august — pravoslavni praznik Ilindan.

Iz zaseoka Gluntuša pošao je manji broj porodica, a najviše ih je bilo iz zaseoka Kukin Do, odakle je pošlo gotovo sve stanovništvo. Poziv na pokrštavanje bio je, u stvari, ustaška taktika da bi se ljudi okupili i da bi ih na taj način lakše pohvatali, a onda poubijali. Jer, svi oni koji su došli na pokrštavanje poubijani su u rejonu Čekretske bare, a uspio je da preživi samo Petar (Ilije) Rakić, sa ženom Milkom, sinom Ilijom i sestrom Ankom. Iz porodice Duke Račića svi su poubijani, kao i iz porodice Mane Račića Mateše. Ubijen je i njegov brat Dane, sa ženom i dvjema kćerima, susjed Mane Rakić, sa ženom dva sina i kćerkom. Iz porodice Ilije Rakića nastradali su: otac, majka, sin i dvije kćeri.

Ustašama ni to nije bilo dovoljno pa su istog dana krenule da pale i ubijaju koga god uhvate. U zaseoku Podovi zapalile su kuće Rakića, te Đukana i Sime Kovača. Prethodno su ih opljačkali i stoku im otjerali. Srećom, ove porodice su na vrijeme izbjegle u rejon Lisine (Lužine). Iako uplašeni i u velikoj nedoumici šta da rade, našlo se razumnih pojedinaca koji su počeli da organizirano zbrinjavaju žene i djecu i da ih sklanjaju u Ularice, u predjelu Likovac. Oko zbrinjavanja nejakih brinuli su se Marija Kovač i Vojo Rakić.

Trećeg augusta ustaše su nastavile zločinima, ali u tome nisu imale puno uspjeha jer su se već sve porodice sklonile u najnepristupačnije predjele obližnjih šuma. Četvorica mladića sklonila su se u Trnavac. Cijelog dana ustaše su pucale i pljačkale napuštene domove, a u rejonu Trta vina njiva uhvatile su i ubile Anicu, ženu Marka Milosavljevića.

Da bi Talijani i praktično pokazali svoju »zaštitu« srpskog stanovništva i naveli ga na povratak u sela (najčešće zgarišta), pohapsili su nekoliko istaknutih ustaša u Širokoj Kuli, a među njima i Milu, zvanog »Bašan«, i internirali ih u Italiju. Italijani su znali da su sela opustošena, stoka otjerana, a pokućstvo i poljoprivredne alatke uništene ili opljačkane. Žetva nije uopće obavljena, a i ono žito što su najodvažniji prikupili, nije se imalo gdje samljeti. Doduše, nešto se moglo samljeti ručnim mlinom, kojeg je izgradio Iso (Rade) Kovača, a preko Marije Obućine i Mande Hećimović (Hrvatica) mogle su se zamijeniti manje količine žita za gotovo brašno, ali sve to nije bilo dovoljno. Najviše su patila djeca. Znajući da takva situacija može dovesti đo teških posljedica i u odnosu na njih same, Talijani su preduzeli neke akcije koje su trebale pokazati njihove dobre namjere da »pomognu« ugroženim srpskim selima.

Pored hapšenja nekolicine ozloglašenih pljačkaša i krvnika iz ustaških redova, naredili su svima onima koji su držali opljačkanu stoku i alatke, da to sve prikupe u istočnom dijelu Perušićkog polja. Toga dana, na ovo mjesto, ustaše nisu imale pristupa.

Međutim, akcija Talijana je dala mršave rezultate. Narod je prikupio samo manji dio svog vlasništva jer su ostalo ustaše zadržale za sebe. Ono malo stoke, što je tog dana prikupljeno, narod nije imao čime da hrani. Sijeno je propalo na livadama, a ono što je pokošeno i pokupljeno, ustaše su popalile. Zato je dio stoke prodat, a dio, kasnije, otjeran u Dalmaciju i zamijenjen za oružje.

Kada je u gospićkom kotaru počelo formiranje 1. ličkog partizanskog odreda »Velebit«, planom su obuhvaćena sva sela i zaseoci, sa ljudstvom za pojedine čete, vodove i desetine. Planom je bilo predviđeno da sela: Široka

Kula, Ostrvica, Barlete i Vrebac, formiraju 2. bataljon ovog odreda. Ljudstvo, sposobno za borbu, iz Široke Kule (sem zaselaka: Urije, Ćukovac i jednog dijela Kneževića trebalo je da obrazuje 4. četu ovog bataljona. Za komandira čete predviđen je Stojan Serdar, a za političkog komesara Vlado Orešković, Milan Dmitrović predviđen je za komandira voda, kojeg popunjava Gluntuša. Međutim, od navedenih starješina ni jedan nije došao u Gluntušu do polovine novembra.

Suočen sa gorkom istinom u odnosu na okupatorski i ustaški teror Jovan Kovač je grupisao dio porodica u preostale dvije kuće u Kukin-Dolu i organizirao izviđačku i stražarsku službu. Osmatračn'ca je bila na predjelu zvanom Počazbina, a osmatralo se prema Perušiću. Ovaj dio zadatka najčešće je povjeravan nekolicini mladića koji su sve zadatke savjesno izvršavali, ali niko od njih nije bio naoružan.

Zbog toga je povedena akcija da se, na dobrovoljnoj osnovi, prikupi što više stoke i novca pa da se to prebaci u Dalmaciju i tamo zamijeni za oružje. Taj zadatak su uspješno izvršili Petar (Ilije) Rakić, braća Momčilo i Staniša Kovač i Ilija (Nikole) Kovač. Oni su u Gluntušu donijeli četiri puške stari prepravljeni austrijski karabin, koji je više ličio na kuburu nego na pušku i svega pet metaka. Pored pomenute četvorice tada su u partizanski odred »Ljubovo« otišli još i Bogdan i Peko Korać, te Momčilo (Mile) Korać. U ovaj odred je otišlo i više mladića iz Široke Kule i zaseoka: Čubrića Jezero, Sjenokos i Podovi.

U Gluntuši je na organizaciji zaštite naroda, pored Todora, Milana i Sime Kovača, najviše radio Jovan Kovač. Samo uz povremene dogovore sa Draganom Rakićem, predano je radio na organizaciji zaštite i bezbjednosti naroda, a u svrhu kupovine oružja uporno je prikupljao stoku, novac i druge vrijednosti.

Krajem oktobra grupa seljaka iz zaselka Milisavljevići, Rakići i Klenovac pošla je na kopanje krompira, posađenog u blizini ustaških i talijanskih posada u Širokoj Kuli i Ličkom Osiku. Ustaše i Talijani su sve činili da ih ometu, čak su otvorili artiljerijsku i minobacačku vatru i tom prilikom ranili Bogdana Rakića. Da ne bi podlegao povredama, bez stručne ljekarske pomoći, otac Luka ga je odvezao ljekaru u Perušić. Pri povratku, nedaleko od Kukma Dola, ustaše su ih sačekale i obojicu zaklale.

Ljudstvo 4. čete 2. bataljona 1. ličkog partizanskog odreda »Velebit« položilo je partizansku zakletvu 15. novembra 1941. godine, na veoma svečan način, u predjelu ćatića dola, u organizaciji komandira čete Stojana Serdara. U stroju je bilo samo pet boraca, naoružanih vojničkim puškama. Poslije polaganja zakletve, pristupilo se intenzivnom prikupljanju oružja, tako da je krajem decembra četa posjedovala 94 puške i 3 puškomitraljeza.

U oktobru, ili početkom novembra, grupa boraca, koju su vodili Dragan Rakić i Momčilo Kovač, napala je talijansku patrolu na dijelu pruge Lički Osik-Perušić, nedaleko od predjela Šuplje stijene. Kako je teritorija, na kojoj je izveden napad, bila i pod talijanskom kontrolom, to su ovi odmah uzvratili protuakcijom na taj način što su upali u zaselak Kukin Do i uhapsili Jovana Kovača zbog vojničkih čakšira koje je ovaj imao na sebi. Na uporno objašnjavanje porijekla vojničkih čakšira i moljenje prisutnih žena i staraca, nekoliko sati kasnije, Talijani su Kovača oslobodili.

Dan-dva kasnije Talijani su, uz pomoć ustaša, napali grupu članova KPJ koji su se zatekli u neposrednoj blizini Perušića. Pošto je borba bila žesto-

ka, svi oni, koji su imali oružje, a zadesili su se u obližnjim selima i zaseocima, izišli su na položaje, u neposrednu okolinu Perušića. Od članova KPJ u ovom sukobu sa ustašama i Talijanima učestvovali su: Mile Obućina Grujić, Braco Pupilj i Juka Kolak, sa još četiri druga. Niko od njih nije ranjen, niti je poginuo, a i iznijeli su sve naoružanje s kojim su raspolagali (puškomitraljez, desetak vojničkih pušaka i nekoliko ručnih bombi). Poslije kratkog odmora, u zaseoku Gluntuši, produžili su u Ljubovo.

U zaseoku Klenovac, koji se nalazio pod dubokim snijegom, boravio je član KPJ — Stipe Pavletić. Sa Pavletićem je u partizane došao i sin mu Grga, skojevac. Kao dobar skijaš Grga je izašao na skijanje na Čekresku glavicu. To je bio povod da su i talijanski skijaši izašli iz Široke Kule (gdje su imali posadu), opkolili zaseok Klenovac i u neravnopravnoj borbi teško ranili četvoricu boraca. Poginuli su Bogdan Sudžuković, koji se junački borio dok je imao municije, a onda je slomio pušku da ne padne u ruke neprijatelju, te Bude Sudžuković, Jovo (Mile) Rakić i Mile (Mele) Rakić.

Za ovu tragediju je Dragan Rakić, brat smrtno ranjenog Jove, smatrao Grgu jedinim krivcem i po svaku cijenu htio je osvetiti brata. Međutim, to su spriječili Stojan, Mićo i Branko Sudžuković, te Savo Rakić i Jovan Kovač. Zahvaljujući njima izbjegnuto je da ne bude novih žrtava.

Pored Talijana i ustaše su pokušale da iznenade borce u zaseocima Klenovac i Lovriči, ali su oba puta na vrijeme otkriveni i odbijeni nazad u uporište. U posljednjem odbijanju napada dejstovao je i kupljeni puškomitraljez, a nišandžija je bio Simo Kovač.

Posljednjih dana novembra partizanski odred »Ognjen Priča« prerastao je u bataljon »Ognjen Priča«, a Kuljska četa izašla je iz sastava odreda »Velebit« i postala 5. četa ovog bataljona. Komandir čete postao je Dragan Rakić, a dotadašnji komandir, Stojan Serdar, otišao je na novu dužnost.

Stevo Maoduš

Jurišna četa — udarna jedinica prvog ličkog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda „Velebit“

Jurišna četa je popularni naziv prve pokretne, udarne jedinice 1. ličkog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda »Velebit«. U razvoju vojne organizacije i narodnooslobodilačke borbe u gospićkom kotaru, pa i na širem području Like, ta jedinica imala je izuzetno značajno mjesto i ulogu. Njeno stvaranje bilo je uslovljeno koliko vojnim, toliko i političkim razlozima i potrebama.

Čete i bataljoni u sastavu 1. ličkog partizanskog odreda bili su, u jesen

1941. godine, organizirani na teritorijalnoj osnovi. Njihov borački sastav bazirao se na spiskovima. Izuzev takozvanih »stalnih«, odnosno »seoskih« straža, čija je brojna veličina zavisila od oružja s kojim se raspolagalo, ostali borci, uglavnom nenaoružani, boravili su kod svojih kuća. Kako su prilike sazrijevale, i vojna organizacija postajala je čvršća, teritorijalni bataljoni i čete su se postepeno razvijale u homogenije i bolje naoružane vojne snage. Tako organizirane vojne jedinice bile su, uglavnom, orijentirane na odbranu sela od upada ustaša i povremeno preduzimanje ofanzivnih akcija. Međutim, potrebe daljeg razvitka NOB-a, prema općoj strategijskoj koncepciji, zahtijevale su nov kvalitet u razvoju vojne organizacije. Bilo je neophodno ići u pravcu stvaranja pokretnih borbenih jedinica koje neće biti vezane za određenu teritoriju i držanje odbrambenih frontova, a koje će se odlikovati i većom ofanzivnošću i udarnom snagom. Stvaranje Jurišne čete označavalo je jedan novi kvalitetan korak na takvom kursu razvitka partizanske vojne organizacije u gospićkom kotaru.

Stvaranje Jurišne čete bilo je motivirano i neposrednim razvojem političke situacije u gospićkom kotaru i širem području Like. Poslije prvih ustaničkih borbi kojima su istjerane ustaše iz srpskih sela, Komunistička partija razvila je aktivnost na političkim i organizacionim pripremama za dalju borbu protiv ustaša, za rušenje Pavelićevog režima, ali i za otpočinjanje borbe protiv talijanskih okupatora. I dok je Partija činila napore da pokrene i što više omasovi narodnooslobodilačku borbu u hrvatskim selima i da zbliži i poveže hrvatska i srpska sela u zajedničkoj borbi, u ustaničkim srpskim selima prilike su se, u jesen 1941. godine, počele komplikovati pod uticajem razbijačke četničke akcije. U takvoj situaciji formiranje jedne udarne partizanske jedinice, odabranih i odvažnih boraca, spremnih da se bore na svakom mjestu i protiv svih neprijatelja NOB-a, bilo je izuzetno značajno. To su potvrdili i kasniji događaji. U tome je rukovodstvo NOB-a u Lici već imalo pozitivna iskustva sa »letećim« odredom »Čapajev«, koji je, pod komandom Đoke Jovanića, djelovao na jugu Like. Te jedinice, kao što je istakao Marko Orešković, zamišljene su kao »jezgra naših budućih jedinica«.[1]

Formiranje Jurišnog voda

Realizaciji odluke političkog i vojnog rukovodstva o formiranju pokretne udarne jedinice u sastavu 1. ličkog partizanskog odreda pristupilo se u novembru 1941. godine. Bilo je predviđeno da se, za početak, formira jedinica jačine voda, sa perspektivom njenog daljeg brojnog jačanja i prerastanja u veću jedinicu. Štab 1. ličkog partizanskog odreda uputio je zahtjev štabovima bataljona da iz svoga sastava odaberu 5—6 hrabrih i za borbu spremnih boraca, koji će se dobrovoljno javiti u novu jedinicu. Trebalo je da borci dođu naoružani puškom, a Štabu 3. bataljona je naređeno da borci iz Metka donesu i puškomitraljez. Treba napomenuti da je u tadašnjim prilikama zahtjev u pogledu oružja predstavljao veću obavezu nego što je bio sam izbor boraca. Jer, bilo je dosta omladinaca koji bi se rado uključili u jednu takvu jedinicu, ali nisu bili u prilici da dođu do oružja. A onaj ko se domogne puške, nije se ni po koju cijenu od nje odvajao.

1 **Tomo Nikšić, U Lici 1941, Zbornik članaka »Lika u NOB 1941), Vojnoizdavački zavod »Vojno delo«, Beograd, 1963.**

Neposredan zadatak oko formiranja nove jedinice preuzeo je politički komesar 1. ličkog partizanskog odreda Petar Kleut Perica. Devetnaestog novembra,[2] kada je zakazan prvi zbor, okupila su se u školi u Mogoriću 22 naoružana borca koje su uputili štabovi teritorijalnih bataljona. Bio je tu i zatraženi puškomitraljez iz 3. bataljona.

Formiranju nove jedinice koja je, na inicijativu Štaba 1. ličkog odreda, nazvana Jurišni vod, da bi se istakao njen borbeni karakter, prisustvovali su komandant odreda Milan Kuprešanin i grupa vojnih i političkih rukovodilaca iz Štaba odreda i 1. bataljona. U prigodnom govoru okupljenim borcima je Petar Kleut ukazao na zadatke koji očekuju novu jedinicu. Pozvao je pristigle borce da još jednom razmisle i da se svako potpuno slobodno, i bez ikakvih zamjerki, opredijeli da li će stupiti u novu jedinicu. Svi prisutni borci odlučno su se izjasnili da ostaju.[3]

Na zboru u Mogoriću izabran je i prvi komandni sastav Jurišnog voda. Borci su za komandira izabrali Petra Kleuta, s tim što je on i dalje zadržao funkciju političkog komesara odreda. Okružni komitet KPH za Liku i Štab odreda složili su se s tim što, samo po sebi, pokazuje koliki je značaj pridavan toj jedinici. Borci su, također jednoglasno prihvatni odluku Kotarskog komiteta KPH za Gospić i Štaba odreda da se za političkog komesara postavi Ilija Uzelac Iljuš, stolarski radnik, aktivni učesnik u revolucionarnoj borbi u Beogradu, gdje je i postao član Partije. U početku je Jurišni vod bio podijeljen na dvije desetine. Za njihove komandire izabrani su Dušan Maoduš Konjanik i Dane Bobić Pilot.

U komandnom pogledu Jurišni vod bio je potčinjen Štabu 1. ličkog odreda »Velebit«, a partijsko-politički bio je vezan za Kotarski komitet KPH Gospić.

U vezi s formiranjem Jurišnog voda zaslužuju da se zabilježe i slijedeće dvije zanimljive pojedinosti. Prvo, borcima je na dan formiranja data direktiva da unište sve svoje lične dokumente, ako su ih imali. Računalo se, naime, s tim da će ovaj vod izvoditi akcije na teritoriji koju drži neprijatelj i u njegovoj dubljoj pozadini, pa je ovo bila mjera predostrožnosti da bi se onemogućilo utvrđivanje identiteta u slučaju ako neko od boraca pogine ili ranjen padne neprijatelju u ruke. I drugo, u pokretu iz Mogorića u Srednju Goru uslijedilo je, u neku ruku kao završni čin formiranja Voda, odabiranje partizanskih imena, odnosno nadimaka, kojima će se borci međusobno i javno oslovljavati. Po tim nadimcima borci su ubrzo postali poznati i popularni u narodu. U davanju partizanskih imena učestvovali su svi borci, a običaj se zadržao i kasnije. Prestao je negdje u vrijeme kad je Vod već bio prerastao u četu. Na žalost, za sve borce danas nije moguće utvrditi nadimke.

U ovome zapisu stoji kao posebna obaveza da se zabilježe i otmu zaboravu imena prvoboraca od kojih je formiran Jurišni vod. Spisak tih prvoboraca, koji slijedi, sačinjen je po sjećanjima živih učesnika u tim događajima, jer autentičnih historijskih podataka o tome nema. Međutim, zbog daleko od-

2 O datumu formiranja Jurišnog voda ne postoji puna saglasnost preživjelih boraca. Većina se slaže da je to bilo 19. novembra na što upućuje i vremenski slijed ostalih događaja.

3 Radi potpunosti informacije treba napomenuti da se među borcima, koji su došli na formiranje Jurišnog voda, našao i Nikola Uzelac (Niko Jovičin) koji je poslije nekoliko dana dezertirao k četnicima.

maklog vremena, sjećanja su izblijedjela, pa su u tome mogućne i nenamjerne greške, u jednom ili drugom smislu. Na osnovi tako prikupljenih podataka, evo i spiska tih prvoboraca:

Dane Batinić Crni, zemljoradnik iz Ploče (poginuo 1942. kod Sadilovca), Milan Bjelobaba Žaco, bivši žandarm iz Raduča (poginuo 1942. kod Križpolja), Dane Bolić Pilot, vazduhoplovni podoficir iz Počitelja, Jovan Bogdan zemljoradnik iz Ostrvice (poginuo 1942. kod Perušića), Luka Bogić Proleter, đak iz Smiljana, Mirko Čubrilo Žicar zemljoradnik iz Raduča, Mile Čuturilo-Sveti Nikola, radnik iz Ploče, Đuro ćalić Planinac, radnik iz Ploče, Lazo Gajić ćaća, radnik iz Ploče, Mile Gajić Mornar, mornarički podoficir iz Ploče (poginuo 1942. kod Divuša u Bosni kao komandir čete), Nikola (Nikica) Kleut Šofer, zemljoradnik iz Metka, Mile Korica Bekrija, radnik iz Mogorića, Stevo Kor'ca Lola, zemljoradnik iz Mogorića (poginuo 1942. na Plitvicama, narodni heroj), Vladimir (Vlade) Ljeskovac Soko, zemljoradnik iz Metka, Dušan Maoduš Konjanik, konjički podoficir iz Metka (poginuo 1943. kod Kistanja kao komandant bataljona), Jovo Njegovan Tasalj, zemljoradnik iz Počitelja, Mile Petković Brljo, zemljoradnik iz Ostrvice, Božo Potkonjak Sin, zemljoradnik iz Divosela, Srđan Stanić Skijaš, đak iz Divosela, Ilija Uzelac Iljuš, radnik iz Metka, Milan Vitas Seljo, zemljoradnik iz Počitelja i Nikola (Nikica) Vučković Lav, zemljoradnik iz Mogorića.[4]

U prvi sastav Jurišnog voda uključuje se, razumljivo, i Petar Kleut Perica, kao njegov komandir.

Borci od kojih je formiran Jurišni vod bili su mladi ljudi, oko 20 godina. Bili su to borci koji su se već istakli u ustaničkim borbama. Iako su među njima tada bila samo dva člana partije (Petar Kleut i Iljuš Uzelac), nekoliko kandidata i skojevaca, svi su oni bili čvrsto riješeni da, pod rukovodstvom Partije, nastave narodnooslobodilačku borbu.

Jurišni vod bio je jezgro i osnova iz koje se uskoro razvila Jurišna četa, popularna lička borbena jedinica, pa se njegovo formiranje smatra osnivanjem i začetkom djelovanja Jurišne čete. U narodu je, međutim, Jurišni vod od samog početka nazivan Jurišnom četom i pod tim imenom stekao je široku popularnost.

Marš u Krbavsko polje i napad na ustaše u Mušaluku

Na prvi zadatak, dobijen od Jakova Blaževića, tada člana Okružnog komiteta KPH za Liku, Jurišni vod je krenuo istoga dana po formiranju. Trebalo je da Vod iz Mogorića otprati u sjedište Okružnog komiteta, u Debelo Brdo,

4 U vezi sa spiskom prvog sastava Jurišnog voda,odnosno, prvoboraca Jurišne čete, potrebno je napomenuti:
U izradi spiska strogo je poštovan kriterij da se navedu imena isključivo onih boraca koji su bili prisutni formiranju Voda — 19. novembra u Mogoriču. Za ovaj spisak izjasnila se većina konsultovanih boraca. Međutim, u tome ima i neslaganja u odnosu na neke pojedince. Na drugoj strani, ostalo je nerazjašnjeno pitanje nekih boraca Jurišne čete koji se ne nalaze u ovome spisku. Posebno, ostala je dilema oko imena Jove Ljeskovca Vozara, podoficira iz Metka (poginuo 1942. godine kod Ličke Jesenice), inače, poznatog borca Jurišne čete, za koga neki borci smatraju da je bio prisutan formiranju Voda. Tu je i pitanje Steve Potkonjaka Mačka koji je, po njegovoj ličnoj izjavi, bio partijskim zadatkom spriječen da prisustvuje samom formiranju Voda u Mogoriču, ali mu se priključio slijedećeg dana na maršu. U sjećanjima nekih boraca pominje se i Mile Bakić iz Ostrvice. U tome smislu ovaj spisak ostaje nedorečen, kako u pogledu imena boraca, tako i njihova ukupnog broja.

troje političkih radnika koji su stigli iz Zagreba, a među njima je bila i dr Slava Očko. Istovremeno, bilo je zamišljeno da Vod izvede neku borbenu akciju, za koju se odluči sama komanda Voda. U skladu s ulogom koja mu je namijenjena, Vod je imao zadatak i da politički djeluje u selima kroz koja će proći. Za to je, već slijedećeg dana, politički komesar Ujuš Uzelac formirao pjevački hor. Borci, uključeni u hor, među kojima je bilo i nekoliko dobrih pjevača, znali su od ranije više borbenih i revolucionarnih pjesama, naučenih u omladinskim pjevačkim horovima koji su, po direktivi Partije, osnivani na terenu.[5] Tako je, već na samom početku, Vod imao za te prilike dobar pjevački hor, sa repertoarom borbenih i revolucionarnih pjesama kojima se moglo nastupati na skupovima i zborovima naroda i omladine. Kasnije, dolaskom novih boraca, hor je ojačavan, a i sam politički komesar proširivao je repertoar revolucionarnih pjesama koje je »donio« iz Beograda.

Na svom marševanju kroz krbavska sela Jurišni vod, čiji su borci imponirali držanjem, a za te prilike i naoružanjem, ostavio je veoma dobar utisak u narodu. Međutim, na tome maršu dogodila se i jedna epizoda koja je ocijenjena kao pogreška u odnosu na političku liniju NOB-a. Naime, Jurišni vod je na svoj prvi zadatak krenuo sa crvenom proleterskom zastavom na čelu. Stigavši 20. novembra, preko Srednje Gore, Mekinjara i Pećana, u Debelo Brdo, komanda Voda je organizovala zbor omladine i naroda. Zbor je zakazan u mjesnoj osnovnoj školi. U učionici, gdje se zbor održavao, kao dekor je iznad školske table bila izvješena crvena zastava, a na tabli napisana parola: »Proleteri svih zemalja — ujedinite se«. Na intervenciju, u to vrijeme sekretara Okružnog komiteta Partije, Rade Žigića, koji je došao pred početak zbora, i nakon razjašnjenja sa komandirom i političkim komesarom Voda, zastava je skinuta i parola izbrisana. Poslije toga zbor je održan po predviđenom programu. Održani su politički govori, a pjevački hor Voda, kome je ovo bio prvi javni nastup, otpjevao je svoj repertoar borbenih i revolucionarnih pjesama. Istini za volju treba reći da se borci Jurišnog voda, ni tada niti kasnije, nisu baš lako odrekli crvene zastave. Trebalo je dosta ubjeđivanja da to prihvate. A crvena proleterska zastava znala se, i poslije epizode u Debelom Brdu, ponekad zavijoriti na čelu kolone »jurišnika«.[6]

Iz Debelog Brda Vod je, preko Šalamunića i Ljubova, stigao 21. novembra u selo Klenovac. Komanda Voda imala je u planu da negdje u širem rejonu sela izvede borbenu akciju, kao što je i bilo predviđeno pred početak ovoga marša. U dogovoru sa Stanišom Opsenicom, komandirom partizanske čete na Ljubovu, odlučeno je da Vod napadne ustaše u Mušaluku. U selu je bilo oko 20 ustaša i naoružanih seljaka, uključenih u tzv. seoske ustaške straže. Za ovu akciju Staniša Opsenica pridodao je Jurišnom vodu jednu desetinu boraca iz Široke Kule i pobrinuo se za vodiče. Ovako ojačan, Vod je 22. novembra prešao cestu i prugu između Ličkog Osika i Perušića i, iz pokreta,

5 Poslije ustanka na oslobođenoj teritoriji gospićkog kotara bilo je organizovano više omladinskih pjevačkih horova koje je, po zadatku Kotarskog komiteta KPH, vodio Safet Trafijančić, skojevac, krojački radnik iz Brčkog. Safet je poginuo jula 1942. godine kod Gomirja, kao borac 1. proleterskog bataljona.

6 Ovu zastavu sašila je za partizane i na njoj izvezla simbole, u augustu 1941. godine, Milojka Tošić iz Ilidže. Iz Igmanskog partizanskog odreda donio ju je u Liku Petar Kleut. Na početku 1942. godine zastava je bila pohranjena u jedan bunker iznad Mogorića. Taj bunker kasnije je otkrila jedna neprijateljska grupa i uništila zastavu. Krojačicu i vezilju zastave ubile su ustaše u Jasenovcu.

upao u Mušaluk. Ustaše i ustaške seoske straže bile su iznenađene i nisu pružile otpor. Partizani su pohvatali i razoružali nekoliko pripadnika seoske straže, dok su ustaše uspjele pobjeći iz svojih kuća i posakrivati se. U izvještaju ustaške žandarmerije iz Široke Kule, koji se oslanja na talijanski izvještaj od 24. novembra, kaže se, u vezi s tom akcijom, da je »grupa od 400 komunista i četnika 23. XI u 4h upala u selo Mušaluk, opljačkala neke kuće i odnijela oružje« i da je »razoružana seoska straža i odnešeno 5 pušaka sa 400 metaka.« Dalje se navodi da su »napadači u selu ostavili letke CK KPH u kojima se govori o godišnjici oktobarske revolucije i neminovnoj pobjedi nad fašizmom«. Tu se navode i neka izmišljena imena ljudi iz Čitluka, Divosela i Počitelja, koji su, tobože, prepoznati i dodaje da su »među napadačima primijećeni i neki Perušićani, ali su bili maskirani pa se nisu mogli točno prepoznati«.[7]

Upad partizana u Mušaluk, 5—6 kilometara u dubinu teritorije koju je neprijatelj zaposjeo dosta jakim snagama (osim brojnih ustaških posada, bili su u Gospiću, Perušiću, Ličkom Osiku i Širokoj Kuli i garnizoni talijanske vojske), unio je dosta uzbune i nesigurnosti u ustaškim posadama oko Gospića i Perušića. Iako se Jurišni vod nije mogao u Mušaluku zadržati duže vrijeme i uspostaviti širi kontakt s narodom, ovom akcijom stvoren je o partizanima sasvim drukčiji utisak od onoga kako ih je u hrvatskim selima prikazivala ustaška propaganda. »Jurišnici« i borci iz Široke Kule odnosili su se korektno prema stanovništvu. U komentarisanju događaja iz te noći, među stanovništvom Mušaluka i susjednih sela, posebno se govorilo o tome da su partizani bili u kući ustaškog zapovjednika, ali nisu nanijeli nikakvo zlo njegovoj porodici. Akcija u Mušaluku stekla je tada dosta popularnosti i na oslobođenoj teritoriji.

Iz Mušaluka Jurišni vod se povukao pred zoru 23. novembra. U pokretu prema Ostrvici prošao je kroz Novoseliju gdje su se nalazile seoske ustaške straže. Pojavom partizanske kolone straže su se uzbunile, ali se nisu usuđivale otvarati vatru, tako da je kolona mirno prošla kroz selo. Preko Ostrvice i Barleta Vod je istoga dana, u prijepodnevnim satima, stigao u Vrebac.

Događaji u Metku i Počitelju i akcija protiv četnika

U ovome kratkom vremenu, dok se Jurišni vod nalazio na zadatku u Krbavskom polju i Mušaluku, na teritoriji 1. ličkog partizanskog odreda zbili su se događaji koji su zaprijetili da ozbiljno ugroze dalje narastanje NOB-a u gospićkom kotaru.

U jednoj široko organizovanoj akciji protiv NOB-a koja se, pod pokroviteljstvom i uz neposrednu pomoć talijanskih okupatora, vodila u ustaničkim srpskim selima Dalmacije i Like, četnici su uspjeli da iznutra razbiju 3. bataljon 1. ličkog partizanskog odreda. Taj bataljon bio je formiran na teritoriji Metka, Počitelja i Raduča. Reakcionarni i šovinistički elementi u Metku, čije su kolovođe bile: bivši žandarmerijski narednik Jože Vuletić, narednik Jugoslovenske vojske Nove Mihić, doseljeni lumpenproleter Gavro Stanojević i trgovac Dane Trbojević, podsticani i usmjeravani od strane Talijana i ličko-dalmatimske četničke »veze«, uspjeli su, već poznatim četnič-

7 Arhiv Vojnoistorijskog instituta JNA, Beograd, (dalje Arhiv VII, k. 86, br. reg. 49/3.

I

kim parolama, proširiti svoj uticaj i pridobiti za akciju protiv NOB-a jednu grupu naoružanih ljudi iz međačke teritorije čete. Slično je bilo i u Počitelju, gdje su četnički elementi: Đuro i Gojko Vitas, Tomica Ivančević, Dušan Potkonjak Karabinjer, Milan Došen i drugi osvojili pozicije u teritorijalnoj četi i proširili svoj uticaj u narodu. Koristeći trenutak kad se Jurišni vod nalazio daleko izvan toga terena, četnici su preduzeli odlučnu akciju za razbijanje odreda. U noći između 20. i 21. novembra medački i počiteljski četnici su, u jednom sinhronizovanom nastupu, mučki ubili komandanta 3. bataljona i člana Kotarskog komiteta KPH za Gospić Pekišu Vuksana, španskog borca, i Vladu Cerina, radnika iz Zagreba, u to vrijeme političkog komesara čete u Počitelju i novoimenovanog sekretara Kotarskog komiteta KPH za Gospić.

četnička akcija je pripremljena dobro organizovanim propagandnim i tajn'm prevratničkim djelovanjem. Uz poznate četničke parole o nemogućnosti vođenja borbe protiv Talijana, o Talijanima kao »prijateljima Srba« itd, četnička propagandna kampanja bila je usmjerena na kompromitiranje, pred narodom, pojedinih najodgovornijih partijskih i vojnih rukovodilaca, a posebno Hrvata u redovima boraca, optužujući ih kao ustaške agente koji rade na uništenju Srba. Neposredno pred početak njihove prevratničke akcije, četnički zavjerenici proturili su u Počitelju i Metku i jedno falsifikovano, tobože, »povjerljivo pismo komande Odreda«, u kome se »saopštava« da su Pekiša Vuksan i Vlado Cerin njemački i ustaški agenti i da ih treba likvidirati. Pred početak akcije četnici su lansirali u narod vijest da je Jurišni vod uništen u Krbavskom polju, a u tome falsifikovanom pismu ova dvojica boraca označeni su kao krivci za to. Krivotvoreni pečat na tome »pismu« izradio je Gavro Stanojević koji je i u Kraljevini Jugoslaviji osuđivan kao falsifikator novca.

četnička propaganda i prevratnička akcija mogla je, razumljivo, uspjeti tamo gdje je partijska organizacija bila slaba i gdje je bila labilna unutrašnja disciplina i niska politička svijest boraca u tadašnjim teritorijalnim vojnim jedinicama. Zato su četnici usmjerili svoju aktivnost na teritoriju Metka, Počitelja i Raduča, odnosno na 3. bataljon 1. ličkog odreda, gdje je partijska organizacija bila tek u stvaranju i gdje je politički rad i uticaj malog broja aktivista bio nedovoljan da bi se političke prilike usmjerile i vodile ispravnim tokom.[8] Uza sve to, može se reći da su i Partija i vojne komande bile u tim prilikama krajnje nebudne. O tome dovoljno govori i činjenica da su dvojica glavnih aktera četničke akcije u Metku, Nove Mihić i Gavro Stanojević, bili na odgovornim komandnim dužnostima u 3. bataljonu — prvi, zamjenik komandanta bataljona i drugi, komandir čete. Nije se obraćala pažnja na zakulisan rad i njihovo održavanje veze s trgovcem Danom Trbojevićem, koji je još za vrijeme Kraljevine Jugoslavije bio poznat kao šovinist

8 U Metku, na primjer, gdje je bilo težište četničke akcije, zahvaljujući Talijanima, partijska organizacija obrazovana je krajem septembra 1941. godine. Njen sastav sačinjavali su: Kata Pejnović, Perica Kleut, Stevo Maoduš i Iljuš Uzelac. Osim njih bilo je još šest kandidata za članove Partije (Nikica Kleut, Petar Konjević, Petar Ljuština Pera, Jovo Ljeskovac, Dušan Maoduš i Jovo Tarbuk). Do događaja, o kojima je riječ, ćelija se uspjela sastati svega tri puta. Kata Pejnović, kao član Okružnog komiteta Partije i zadužena za rad sa ženama, imala je političke obaveze po cijeloj Lici. Slično je bilo i sa Pericom Kleutom koji je, kao politički komesar odreda i jedno vrijeme sekretar Kotarskog komiteta KPH za Gospić, također morao veći dio vremena boraviti van toga terena. Stevo Maoduš, politički komesar bataljona, bio je i sekretar Kotarskog komiteta SKOJ-a za Gospić. Istina, u Metku su bile dosta jake, aktivne i borbene tri skojevske grupe, ali one nijesu bile u stanju, ni svojom snagom ni pozicijom, spriječiti negativan tok događaja.

i četnički eksponent. Kako se poslije otkrilo, samo zahvaljujući stjecaju okolnosti izbjegnute su i veće žrtve jer je četnička zavjera imala u planu da likvidira još nekoliko rukovodilaca Partije i NOB-a.

Ovi događaji u Metku i Počitelju umnogome su uslovili dalju aktivnost Jurišnog voda, kao i kasnije Jurišne čete. Odmah po primljenom obavještenju o događajima, Jurišni vod je, 23. novembra prije podne, iz Vrepca krenuo prema Kukljicu, gdje je bilo središte četničke zavjere i akcije. Prije ovih događaja tu se nalazio Štab 3. bataljona, a nedaleko odatle, u zaseoku Grbići, ubijen je Pekiša Vuksan. Prelazeći prugu kod Metka Vod je naišao na četvoricu talijanskih vojnika koji su u borovoj plantaži sjekli drva. Talijanski vojnici su razoružani, ali im je, nakon kraćeg objašnjenja ko su partizani i za što se bore, oružje vraćeno i oni su pušteni da se vrate u Medak, jer se smatralo da u toj nejasnoj situaciji ne bi odgovaralo započinjati borbu i s Talijanima. Vod je u Kukljic stigao pred veče i upravo naišao na zbor naroda koji su sazvali četnici da bi opravdali svoju akciju. Na pojavu Voda narod se razišao, a grupa od oko 15 četnika, koja je učestvovala u ubistvu Pekiše Vuksana, i oko desetak onih koji su im se naknadno pridružili, pobjegli su prema Počitelju. Toga dana uveče stigla je u Kukljic i Mogorićka partizanska četa, pod komandom Laze Radakovića, a s njom i komandant Odreda Milan Kuprešanin. Jurišni vod i Mogorićka četa krenuli su u gonjenje četnika. Kod Sitnika, u Počitelju, neobavješten o kretanju partizana, upao je u partizansku kolonu i razoružan Nove Mihić, jedan od glavnih učesnika četničkog puča u Metku.[9] Četnici n; u Počitelju nisu pružili oružani otpor, već su se razbježali pred partizanima. Tridesetak najaktivnijih učesnika u puču pobjeglo je u Velebit.

Aktivnost Jurišnog voda do prerastanja u četu

Poslije energičnog oružanog nastupa protiv četnika nastalo je, za jedno kraće vrijeme, četničko povlačenje i gubljenje pristalica. Za to vrijeme Partija (i, pod njenim rukovodstvom, druge antifašističke borbene organizacije) razvila je političku aktivnost na raskrinkavanju četničke politike u narodu i izolacije četničkih kolovođa.

U situaciji koja je stvorena četničkom akcijom, Jurišnom vodu pripala je posebna uloga. Iako do oružanog obračuna sa četnicima nije došlo sve do februara 1942. godine, Jurišni vod (kao kasnije i četa) djelovao je kao izrazito antičetnička jedinica i bio čvrst oslonac pristalicama NOB-a u narodu. On je u tim prilikama bio jedna od najangažovanijih i najefikasnijih borbenih jedinica na koju se oslanjala Partija i Štab odreda u borbi protiv četništva u gospićkom kotaru. Iako je bio brojčano relativno mala jedinica, on je u tadašnjim prilikama predstavljao respektivnu udarnu snagu, pred kojom su se četnici povlačili i izmicali. Stalno krstareći selima s obje strane

9 Novak Mihić Nove zadržan je toga dana u Jurišnom vodu, a slijedećeg dana sproveden je u Mogorić. gdje se održavao širi sastanak vojnih i partijsko-političkih rukovodilaca i aktivista NOB-a, da bi se razmotrila nastala situacija i dalji rad u vezi s njom. Na tome sastanku Nove Mihić je opravdavao četničku akciju i svoje učešće u njoj neobaviještenošću o pravom stanju stvari i si. U nastojanju da se izbjegnu dalji sukobi i pokuša preko Nove Mihića uticati na razbijanje četničke grupacije, on je pušten da se vrati u Medak. Međutim, on je i dalje ostao uz četnike do kraja rata, iako se nije posebno isticao, niti je u četničkoj organizaciji imao neke veće funkcije. Nema podataka da je vršio zločine nad narodom.

željezničke pruge, Jurišni vod je priskakao u pomoć aktivistima NOB-a, izbacivao iz akcije četničke elemente, suprotstavljao se četničkoj propagandi, popularizirao NOB, podizao moral i unosio u narod vedrinu, širio bratstvo i jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda Like. Uz vojne akcije on je na taj način i aktivan nosilac političkog djelovanja Partije na širenju NOB-a.

Uporedo sa aktivnošću protiv četnika Jurišni vod je do kraja 1941. godine izveo i nekoliko akcija protiv ustaša i talijanskih okupatora. Bile su to, istina, manje akcije, uglavnom diverzantskog karaktera, u skladu s borbenom snagom ove jedinice. Za tadašnje prilike akcije su imale širi značaj, posebno u moralnom i propagandnom smislu.

Neposredno poslije akcije protiv četnika u Metku i P očite Iju, Jurišni vod je, krajem novembra[10], zajedno sa Divoselskom četom 4. bataljona, učestvovao u napadu na ustaše u selu Rizvanuši. Ta akcija nije dala očekivani rezultat, jer se nije uspjelo iznenaditi i likvidirati ustaše. Kao pojedinost iz te akcije može se navesti da je u napadu jedne desetine Jurišnog voda na kuću zloglasnog ustaše Polde Supera ranjen njegov sin, također ustaša. Iako ovom akcijom nisu postignuti borbeni rezultati, ona je, poslije akcije u Mušaluku, unijela među ustaše u široj okolini Gospića novu nesigurnost i bojazan od partizanskih napada.

Prvih dana decembra Jurišni vod boravio je u Ostrvici i Ćukovcu. U planu Štaba 1. ličkog odreda bilo je da Vod sadejstvuje 2. bataljonu u napadu na ustašku posadu u Širokoj Kuli. A pošto se, zbog pristiglih pojačanja ustašama, odustalo od toga napada, on je noću 4. decembra[11] izvršio diverziju na pruzi, u blizini mosta kod Ličkog Osika. Pruga je bila razrušena eksplozivom i jedan dan je na njoj bio obustavljen saobraćaj. Međutim, ova diverzija zaslužuje da se zabilježi, čini se, više zbog načina kako je izvedena, nego zbog njenih rezultata. Od tehničkih sredstava za izvođenje akcije raspolagalo se sa nekoliko paketa ekrazita i koturom korde (štapina). Bilo je zamišljeno da se aktiviranje eksploziva podesi sa nailaskom voza, a nakon toga da Vod napadne voz iz blisko postavljene zasjede. Kad je naišao voz, na odstojanje koje je, razumije se, moglo biti ocijenjeno odoka, zapaljen je štapin. Da se ne bi primijetila svjetlost gorećeg štapina, Stevo Korica Lola, koji je bio glavni »miner«, zaklanjao ga je ležeći preko njega. Međutim, voz koji je nailazio bio je teretni i kretao se sporo, tako da je štapin dogorio i izazvao eksploziju prije nego je voz stigao na mjesto gdje je eksploziv bio postavljen. Poslije kraće borbe s jakim obezbjeđenjem voza, Vod je morao da se povuče.

Vrativši se u Divoselo, Jurišni vod i Smiljanska partizanska četa, koja se tada nalazila u Divoselu, izvršili su upad u Smiljan. Cilj te akcije bio je da se prihvate četvorica zaostalih boraca iz Smiljanske čete i da se borci iz Smiljana snabdiju kod svojih kuća potrebnom odjećom za zimu. Smiljan su kontrolisale dosta jake ustaške snage i partizani su na zadatak morali ići prikriveno i zaobilaznim putem. Poslije skoro dvodnevnog marša, besputnim terenima preko velebitskih padina, preko Takalica, pored Trnovca i Jadovnog, Jurišni vod i Smiljanska četa stigli su u noći između 9. i 10. decembra u zaselak Zablato. Zadatak, radi koga se išlo u Smiljan, izvršen je kako je

10 Tačan datum nije bilo moguće utvrditi. Orijentirano, to je bilo krajem novembra, ili prvih dana decembra.

11 Datum nije siguran.

i bilo zamišljeno. Osim toga, ponovni susret naroda ustaničkog Smiljana sa svojim borcima i drugim partizanima značio je moralnu podršku NOB-u toga kraja i dalje jačanje borbenog bratstva Srba i Hrvata. Inače, borbe u Smiljanu nije bilo jer se nije ni planirao napad na jaku i dobro osiguranu ustašku posadu. Jedino se borac Smiljanske čete Ivan Dujić Divljak prikrao »ustaškom stanu« i iz neposredne blizine otvorio vatru na ustaše što je kod njih izazvalo uzbunu.

Akcija u Smiljanu pamti se među borcima, možda, najviše po napornom maršu i naročito po teškoćama na koje su borci naišli prilikom povratka u Divoselo. Povratak u Divoselo preko trnovačkog polja izvršen je pod vrlo teškim meteorološkim uslovima. Borci su gazili do pojasa nabujale i hladne potoke i bare »preko kojih se upravo hvatao led«.[12]

Umorni, gladni, mokri i prozebli »jurišnici« i Snrljančani stigli su, 11. decembra pred zoru, u Divoselo gdje su, po već utvrđenoj praksi, raspoređeni po kućama. Tu su se u gostoljubivim domovima Divoseljana osušili, nahranili i pripremili za dalje zadatke.

Prerastanje Jurišnog voda u četu i njena aktivnost do kraja 1941. godine

Brojno jačanje Jurišnog voda išlo je brzo. Već poslije akcije u Mušaluku pristupali su mu u većem broju novi borci. Odmah slijedećih dana uslijedilo je veće pojačanje novim borcima iz Raduča, Metka, Počitelja, Ploče i drugih sela. Bili su to borci koji su, poslije četničkog puča, odlučno stajali uz NOB i Partiju i željeli da se aktivno uključe u borbu protiv četnika, kao i svih drugih neprijatelja. Nakon akcije u Smiljanu, odlukom Kotarskog komiteta KPH Gospić i Štaba 1. ličkog odreda, Vodu se priključilo desetak boraca Smiljanske čete. Time je Jurišni vod i po svom nacionalnom sastavu odslikavao zajedništvo u borbi, bratstvo i jedinstvo Srba i Hrvata u gospićkom kotaru i već za nepun mjesec dana svog postojanja, dostigao jačinu jedne prosječne partizanske čete.

U vezi s pristupanjem novih boraca u Jurišni vod zaslužuje da se uzgred zabilježi i jedna zanimljivost, koja pokazuje koliko se mnogo polagalo na ugled te jedinice i na moralno-politički lik njenih boraca. Naime, stupanje novih boraca u Jurišni vod bilo je povezano s određenim uslovima. O prijemu svakog novog borca izjašnjavali su se svi borci. Bio je, od samog početka, uveden običaj i praksa da komandir ili politički komesar iznese pred kolektiv boraca želju nekoga dobrovoljca (i to u njegovu prisustvu) da se priključi Vodu. Nakon diskusije o borbenim i moralno-političkim kvalitetima kandidata, uslijedilo bi izjašnjavanje o prijemu. Iza toga kolektiv je, na prijedlog nekoga od boraca, odabirao za novog borca partizansko ime. Iako nije poznat slučaj da je neko odbijen, ova procedura prijema stalno je primijenjivana u Jurišnom vodu, a neko vrijeme i kasnije kad je Vod prerastao u četu.

U skladu sa razvojem situacije u gospićkom kotaru i planom razvoja vojnih jedinica, Štab 1. ličkog odreda odlučio je da se brojno ojačani Jurišni vod i zvanično preformira u četu, koja će, kao i Vod, nositi popularni naziv Jurišna četa.

12 Nikica Kleut, Udarna četa 1. ličkog partizanskog odreda, Lika u NOB 1941.

Formiranje Jurišne čete izvršeno je sredinom decembra 1941. godine u Divoselu. Borci su razvrstani u vodove i desetine. Najprije su bila dva voda, sa po dvije desetine, a početkom 1942. godine formiran je i treći vod. U početku Četa je brojala oko 70 boraca, a vodio ju je kraće vrijeme, kao komandir, Perica Kleut. I kada je on, oko sredine januara 1942, otišao na dužnost u Štab Grupe NOP odreda za Liku, zamijenio ga je na dužnosti komandira Momčilo Novković, prije toga komandir Smiljanske čete i komandant 3. bataljona. Iljuš Uzelac bio je i dalje politički komesar, Jovo Ljeskovac Vozar postavljen je za »operativnog« u komandi čete, sa posebnim zaduženjem za pripremanje vojnih akcija. Za komandire vodova postavljeni su: Dušan Maoduš Konjanik, Dane Bobić Pilot i Mirko Čubrilo Žicar.[13]

Organizaciono, kadrovski, politički i vojno sređena i pripremljena, sa već dosta borbenih iskustava, Jurišna četa je bila jedna od najaktivnijih, najudarnijih i najpouzdanijih jedinica 1. ličkog odreda na kraju 1941. i u prvoj polovini 1942. godine.

Iz Divosela se Jurišna četa prebacila u Vrebac gdje se pripremala za napad na željezničku stanicu Bilaj — Ribnilc. U stanici se nalazila talijanska posada jačine oko 30 vojnika, radi osiguranja pruge. Sa Štabom 2. bataljona 1. ličkog odreda dogovoreno je da u napadu na stanicu učestvuje i jedan vod iz toga bataljona. Napad je izvršen u noći između 16. i 17. decembra. Stanica je napadnuta bombama i puščanom vatrom, ali je ubrzo od Gospića naišao talijanski voz sa vojskom, koja je obezbjeđivala prugu, pa se akcija morala prekinuti. Partizani su se povukli bez gubitaka. Pretpostavljalo se da je neprijatelj imao gubitke, ali o tome nema dokumentovanih podataka. Sutradan su Talijani pohapsili veći broj seljaka iz Bilaja i Ribnika te vodili istragu pod sumnjom da su i oni učestvovali u napadu.

Nakon ove akcije Jurišna četa se zadržala nekoliko dana u Vrepcu, Pavlovcu i Mogoriću, a zatim je krenula u sela zapadno od željezničke pruge. Kombinovano sa političkim djelovanjem u narodu i, posebno, radom na onemogućavanju širenja, odnosno paralisanju četničkog uticaja, ona je izvela i neke manje borbene akcije i diverzije.

Prebacivši se u toku noći između 21. i 22. decembra iz Mogorića preko željezničke pruge, Četa je pokušala da iznenadi i napadne u Kukljicu jednu veću grupu četnika koja je tu boravila. Nastupajući pravcem od Papuče zaobišla je Kukljic sa velebitske strane, ali su četnici uspjeli na vrijeme izmaći. Slijedećeg dana, dok se zadržavala u Breziku, jedna njena trojka (Mile Korica, Vlade Ljeskovac i Srđan Stanić) upala je noću na željezničku stanicu u Metku i na prepad zarobila dvojicu ustaša. Prilikom sprovođenja ustaše su likvidirane, u pokušaju da u dubokoj snježnoj prtini napadnu partizane i pobjegnu.

Iz Brezika Jurišna četa se, preko Počitelja, prebacila u Čitluk, a odatle poslije dvodnevnog odmora, u Raduč gdje je stigla 25. decembra. U polju, između radučke željezničke stanice i Kruškovca, Četa je minirala prugu i postavila zasjedu, u očekivanju da naiđe voz. A pošto voz nije naišao, produžila je u Ploču i odatle, preko Tušica, u Kurjak. U noći između 28. i 29. decembra pristupila je rušenju mosta u Tušicama kako bi otežala talijansko

13 Oko imena prvih komandira vodova ima neslaganja među preživjelim prvoborcima, posebno i stoga jer **su na početku 1942. godine bile kadrovske izmjene. Dane Babić ubrzo je otišao iz Čete pa vodnik postaje Dušan Ćubrilo (Duja Baraba), a kasnije se kao vodnik jednog voda pojavljuje i Jovo Ivančević Jelen.**

i ustaško komuniciranje cestom prema Udbini. Za vrijeme rada na rušenju mosta prikupljenim priručnim alatom, došlo je do incidenta koji je zaprijetio da se pretvori u oružani sukob. Naime, jedna veća grupa naoružanih seljaka iz Komića oštro se i energično suprotstavila rušenju mosta, iz straha da će im Talijani zapaliti selo. U pregovoru komande Čete sa seljacima incident je izglađen i uspostavljena je »međusobna sloga«, a most je samo djelomično oštećen. Odatle se Četa vratila u Mogorić koji je, uz Divoselo, bio njena stalna baza za odmor.

Razoružanje Talijana u Ploči

Početkom 1942. godine ličke partizanske jedinice preduzimaju značajnije operacije i akcije protiv talijanskih okupacionih snaga u čijem težištu su bile borbe oko Korenice. U tim operacijama bile su, na raznim borbenim zadacima, angažovane i sve jedinice. 1. ličkog partizanskog odreda »Velebit«.

Očekujući kretanje talijanskih vojnih kolona preko Ploče za Udbinu (Talijani su prethodnog dana na tome pravcu raščišćavali snijeg na cesti.), Jurišna četa je sa dijelovima 1. i 2. čete 1. bataljona[14], 4. januara poslije podne, zaposjela Pločanski klanac. Uskoro iza toga stigla je u Gornju Ploču (od Metka) talijanska kolona od sedam kamiona koji su prevozili vojnu opremu, hranu, novac i poštu za garnizon na Udbini. Kao obezbjeđenje transporta i popuna jedinica, u kamionima se nalazilo oko 80 talijanskih vojnika. Prema podacima iz jednog ustaško-domobranskog dokumenta[15], u koloni se nalazilo i »nešto civila«, jedan žandarm i jedan finac. Kada je talijanska kolona stigla u Gornju Ploču, neko od pročetnički orijentiranih seljaka, ili iz straha od represalija, obavijestio je Talijane o partizanskoj zasjedi na Klancu.[16] Kolona je odmah prekinula dalje kretanje i vojnici su zauzeli položaje za odbranu, koristeći kao glavnu otpornu tačku čvrsto zidanu kamenu kuću trgovca Dojčinovića. Potom, Talijani su pohapsili više ljudi iz mjesta i zatvorili ih u podrum kuće Dojčinovića.

O svemu ovome obavijestila je partizane na Pločanskom klancu jedna djevojka iz mjesta, čije ime danas, na žalost, nije moguće saznati. Tada se borac Jurišne čete, Mile Gajić Mornar, ponudio da ode u Ploču, izvidi situaciju i, sa tačnim izvještajem, vrati se na položaj. Komanda Jurišne čete upozorila ga je na opasnost toga zadatka, naglasivši da se to od njega ne traži. Ipak, Mile Gajić bio je uporan pa je, nakon što je odložio oružje, skinuo opasač i petokraku zvijezdu, sišao u Ploču. Ali, Talijani su ga odmah uhapsili i zatvorili u podrum kuće Dojčinovića, zajedno sa ostalim zatvorenim mještanima.

Kako Talijani nisu kretali prema Udbini, komandir Jurišne čete Petar Kleut i komandant 1. bataljona Lazo Radaković dogovorili su se da jedna jača grupa partizana, dobrovoljaca iz Jurišne čete i 1. bataljona, krene zaobilaznim putem ispod Jusipovače u Ploču i da iz neposredne blizine napad-

14 Prvi bataljon 1. ličkog odreda »Velebit« kasnije je nazvan »Mirko štulić« i poznat je pod tim imenom.

15 Arhiv VII, k. 87, br. reg. 4/33.

16 U ustaško-domobranskoj dokumentaciji (Arhiv VII, k. 87, br. reg. 4/33) navodi se da je o partizanskoj zasjedi na Klancu Talijane obavijestio »jedan mladić«.

ne talijanske vojnike, čime bi se stvorila mogućnost podilaženja i napada glavnine partizanskih snaga sa Pločanskog klanca. Ova grupa partizana, koju je predvodio Lazo Radaković, blokirala je talijanske vojnike u kući Dojčinovića i sve do pada mraka onemogućila im izlazak iz nje. Za to vrijeme Jurišna četa i dijelovi 1. i 2. čete 1. bataljona, nastupajući u streljačkom stroju po dubokom snijegu, vršili su opkoljavanje talijanskih vojnika.

Dok je trajala borba između ubačene grupe partizana i talijanskih vojnika u Ploči, naišao je iz pravca Metka jedan talijanski kamion. Borci Jurišne čete napravili su mu na brzinu zasjedu, ali se kamion uspio probiti i priključiti opkoljenim vojnicima. Ubrzo iza toga naišao je i drugi kamion koji upada u bolje postavljenu zasjedu. U kratkoj borbi jedan talijanski vojnik je poginuo, a jedan oficir i desetak vojnika su se predali.

Komanda Jurišne čete, u dogovoru sa komandantom 1. bataljona, odlučila je da iskoristi situaciju i da preko zarobljenog oficira, koji je govorio našim jezikom, pokuša utjecati na talijanske vojnike da se predaju. Preko zarobljenog oficira talijanskim vojnicima je upućen poziv za predaju. Uspaničeni i dezorijentirani oni su pristali da se predadu, uz minimalne uslove. Bilo je, naime, utvrđeno da vojnici predadu sve oružje i municiju, jedino da se oficirima ostave pištolji i da im se dopusti da se vrate u Medak. Predaja je izvršena prema dogovorenim uslovima.[17] Razoružani talijanski vojnici vratili su se u Medak sa tri oštećena kamiona. Ostali kamioni su, nakon što je s njih skinut teret, zapaljeni ili onesposobljeni. Naoružanje, oprema, veće količine hrane i drugo je zaplijenjeno. U skidanju i odnošenju plijena učestvovali su i seljaci iz obližnjih kuća koji su se u većem broju okupili na mjestu događaja.

U partizanskim izvještajima navodi se da je u ovoj akciji zaplijenjeno 40 pušaka, 4 puškomitraljeza, »veća količina« municije, bombi i hrane. Međutim, uspoređujući te podatke sa podacima iz talijanskih izvještaja, dolazi se do zaključka da partizanske komande nisu uspjele evidentirati potpun broj razoružanih vojnika i količinu zaplijenjenog oružja. Zato bit će, najbolje citirati talijanske podatke o tome. U izvještaju Komande talijanskog 6. armijskog korpusa od 6. januara 1942. godine, koji je preko Komande 2. armije upućen Generalštabu Kraljevske vojske, stoji slijedeće:

»Oko 200 ustanika napalo je kolonu od 7 vozila na kojima su se nalazili tri podoficira, kapelan, 26 vojnika pratnje i 50 vojnika za popunu, III/2. peš., hrana i pošta upućeni iz Gospića u Udbinu. Naše snage, zabarikadirane u seoskim kućama, pružile su otpor, pretrpjevši gubitak od 1 mrtvog i jednog ranjenog, a 5-og u 1 čas kapitulirale su poslije pregovora s vođom ustanika, koji im je zagarantovao život i predaju neoštećenih vozila, s tim da prethodno polože oružje. Izgubljeno: 4 puškomitraljeza, lično oružje i municija za 80 ljudi, kamion zapaljen, na jednom oštećen motor, jedan kamion s prikolicom prevrnuo se u potok s poštom i 35.000 lira. Oficiri, kojima je ostavljeno oružje, i razoružani vojnici, vratili su se u Medak sa tri kamiona. Vodi se istraga radi utvrđivanja odgovornosti.«[18]

17 Kasnije je bilo prigovora i zamjerki na to što je talijanskim oficirima dopušteno da odnesu svoje pištolje. Međutim, to je partizanima stvorilo ugled kod Talijana, a i u narodu je naišlo na odobravanje.

18 Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (dalje Zbornik), tom XIII, knj. 2, dok. 36, Vojnoistorijski institut JNA, Beograd 1972.

U ovoj akciji iz Jurišne čete ranjen je Milan Pejnović Tašo, koji je bio i njen prvi ranjenik.

Akcija u Ploči imala je veliki odjek, kako u narodu, tako i kod okupatora i kvislinga. Ona je bila jak podstrek za borbu protiv talijanskih okupatora, posebno u situaciji kad su u narodu još postojala velika kolebanja i neodlučnosti da li se protiv Talijana može oružana borba voditi i da li je treba voditi. U tome smislu, akcija je bila udar na četničku propagandu koja je u narodu širila strah od talijanske oružane sile i mirenje sa okupacijom.

Poslije događaja u Ploči Talijani su privremeno odustali od nastojanja da se tim pravcem probiju u Krbavsko polje i pomognu opkoljenom garnizonu u Korenici. Na južnom krilu borbenog rasporeda jedinica 1. ličkog odreda nastupilo je sredinom januara zatišje. Neprijatelj se nije kretao van svojih garnizona. Naišla je jaka zima sa dubokim snijegom što je otežavalo akcije, a posebno kretanje neprijateljeve motorizacije. U tome vremenu Jurišna četa je krstarila po selima, priređivala priredbe za omladinu i politički djelovala u narodu, najviše u selima gdje su rovarili četnici. S obzirom na ograničene mogućnosti borbenih dej stava u uslovima oštre ličke zime Jurišna četa, sve do pred kraj januara, nije imala borbenih akcija i taj tronedjeljni predah predstavlja vrijeme njenog najmanjeg borbenog angažovanja uopće. Iz itoga vremena možda je vrijedno zabilježiti jedan događaj koji se, istina, ne može uvrstiti u njene borbene akcije, ali koji je kod okupatora i kvislinga izazvao dosta uzbune.

Četa se, 15. januara, kretala po dubokom snijegu iz Mogorića prema Kruškovcu. Desetak partizana bilo je na skijama, a glavnina je išla prtinom u koloni po jedan. Kad je, nešto pred podne, čelo kolone stiglo na samu prugu, naišao je od Raduča putnički vlak čiji se dolazak, zbog padanja gustog snijega, nije primijetio. Četa se zatekla u vrlo nezgodnom položaju, na potpuno otvorenom prostoru i nerazvijena za borbu. Ali, iznenadna pojava partizana stvorila je paniku kod putnika i obezbjeđenja vlaka. Bez otvaranja vatre i sa jedne i sa druge strane, vlak je požurio prema Metku, a Četa je produžila u Kruškovac. Putnici i obezbjeđenje vlaka paničili su i pričali na stanicama u Metku i Gospiću, gdje se vlak zaustavljao, da su kod Kruškovca naišli na »nepregledne« kolone partizana. Nato su okupatorsko-kvislinške vojne posade uz prugu, posebno u Raduču i Metku, preduzele opsežne mjere borbene pripravnosti, pojačale obezbjeđenje, izvještavale više komande o »primijećenim pokretima« jakih partizanskih snaga itd.

Napad na željezničku stanicu Raduč

U januaru 1942. godine borbe protiv Talijana kod Korenice bile su u punom jeku. Da bi se olakšao položaj partizanskih snaga kod Korenice, Štab 1. ličkog odreda odlučio je da sa raspoloživim snagama odreda napadne i likvidira talijansku posadu na željezničkoj stanici Raduč na kojoj se, prema podacima partizanske obavještajne službe, nalazilo stalno obezbjeđenje od oko 100 vojnika, sa dosta automatskog oružja. Štab 1. ličkog odreda angažovao je za napad: 1. bataljon (bez jedne čete), Jurišnu četu, jedan vod iz 2-og i jedan iz 4. bataljona. Njima su se priključile i grupe boraca i naoružanih aktivista NOB-a iz Kruškovca, Raduča i Bogunice. Tako je u akciji bilo angažovano blizu 300 naoružanih boraca, a za nju su izvršene obimne vojne

i političke pripreme. U noći pred napad pruga je porušena na više mjesta, u čemu su uz borce 1. bataljona učestvovali u velikom broju i seljaci iz Mogorića, Ploče i okoline. Rušenje pruge vršeno je pod borbom sa talijanskim obezbjeđenjima.

Napad na stanicu izvršen je u noći između 28. i 29. januara. Uslovi za napad bili su vrlo nepovoljni. Neprijatelj je bio dobro pripremljen za odbranu i napad partizana dočekao spreman za borbu. Vjerovatno su ga četnici obavijestili da partizani pripremaju napad. Ùz tö talijanski vojnici su imali povoljne položaje za odbranu. Tri kamene stanične zgrade, utvrđene bunkerima i bodljikavom žicom, nalazile su se na otvorenom i preglednom prostoru. Partizani nisu imali oruđa za rušenje prepreka i utvrđenja. Snijeg je bio visok, a mraz vrlo jak. I, kao najgore, automatsko oružje partizana zbog hladnoće nije moglo da dejstvuje. Tako je već na samom početku akcije izostalo iznenađenje neprijatelja, kao i brzina udara-ono na što se najviše računalo. U sticaju svih tih okolnosti, napad partizana nije mogao biti ni snažan ni efikasan i Talijani su ga, sa svojih dobro utvrđenih položaja i veoma jakom vatrom, odbili bez mnogo teškoća.

Rano ujutro, slijedećeg dana, talijanska komanda uputila je, željezničkom kompozicijom, iz Metka i Gospića, pojačanje, među kojima i jednu četu skijaša u bijelim odijelima. Sa vojnim pojačanjima upućena je i ekipa za popravak razrušene pruge u kojoj je bilo i mobilisanih bivših pružnih radnika iz Metka i drugih sela. U akciju su se umiješali i četnici. Pred njen početak medačko-počiteljski četnici, sa kojima su u to vrijeme bili uspostavljeni neki odnosi primirja, poslali su u Štab 1. ličkog odreda delegaciju s porukom da će i oni učestvovati u akciji protiv Talijana. Oni su, pod tim izgovorom, i zaposjeli položaje između Radučkih glavica i pruge kuda su vodili pravci očekivane intervencije talijanskih vojnih snaga. Naiavno, Štab odreda nije se oslanjao na četnička obećanja pa je na tim pravcima postavio svoja borbena obezbjeđenja. Pokazalo se, kao što se moglo i pretpostaviti, da su četnici sve to radili u dogovoru s Talijanima. Oni su na položajima sačekali dolazak talijanskih jedinica i, razumije se, propustili ih da nastupaju prema partizanskim položajima.

U prijepodnevnim satima 29. januara vođene su neprekidne borbe sa talijanskim pojačanjima dok je željeznička stanica držana u blokadi. Pošto nije uspio napad na stanicu, jedan dio boraca teritorijalnih jedinica, nenaviknutih na ovakve borbe i napore, a demoralisanih neuspjehom, počeo je napuštati položaje i ispoljavati zahtjev da se akcija obustavi. Štab odreda je, stoga, na položajima zadržao samo Jurišnu četu, manji dio boraca 1. bataljona i vod iz 4. bataljona. Za to vrijeme Talijani su stalno pojačavali pritisak u nastojanju da odbace partizane sa položaja oko stanice. Oko podne jedan jači odred talijanskih vojnika probio se u selo Drenovac, zapalio veći dio sela i opljačkao do čega je stigao. U toj talijanskoj akciji živote su izgubili Dragić Konjević i njegova kćerka (simpatizeri NOP-a) te dvoje djece. Treba, međutim, reći da Drenovac partizani nisu branili. Stariji seljaci, pod uticajem četničke propagande, da Talijani neće dirati sela iz kojih se ne pruža otpor, zahtijevali su od partizana da se oko sela ne vode borbe. A kad su talijanski vojnici počeli paliti selo, partizani to više nisu mogli spriječiti. Dok se Jurišna četa pripremala za protivnapad, talijanski odred se povukao tako da je samo njegovo povlačenje bilo popraćeno vatrom.

U nastaloj situaciji nije bilo izgleda za obnavljanje napada na željezničku

stanicu. Više nije bilo mogućno ni držati borce na položaju, u snijegu i velikoj hladnoći, pogotovo kad to nije otvaralo izglede za postizanje nekog vojnog uspjeha. U poslijepodnevnim časvima 29. januara štab 1. ličkog odreda naredio je povlačenje jedinicama.

Partizani su u radučkoj akciji imali dva poginula i nekoliko ranjenih boraca (svi iz 1. bataljona). Iz Jurišne čete promrzlo je nekoliko boraca, bez težih posljedica. Talijanski gubici, prema izvještaju Komande talijanskog 5. armijskog korupsa od 30. januara 1942. godine, iznosili su: 1 mrtav, 8 ranjenih i 1 promrzli vojnik.[19]

Neuspjeli napad na radučku željezničku stanicu imao je negativnih posljedica za NOB u tom rejonu. Neuspjeh, a posebno paljenje Drenovca, četnici su iskoristili da pojačaju propagandu, uzimajući to kao argumente za svoju politiku saradnje sa okupatorom i mirno čekanje kraja rata. Uopće, četnici su postali mnogo agresivniji u svom ponašanju. U selima se ponovo počela osjećati demoralizacija i jačanje četničkog uticaja.

Jurišna četa se pred noć 29. januara prikupila iznad Drenovca. Komandir čete Momčilo Novković upoznao je borce sa situacijom kod Raduča i sa odlukom da se Četa u toku noći povuče preko Papuče, Brezika i Počitelja, u Divoselo. Zborno mjesto Čete zakazano je kod kuće Ise Obradovića Ćejina, u Divoselu. Borci su se prema Divoselu kretali po grupama. Iz usputnih sela na pravcu kretanja bilo je nekoliko partizana koji su koristili priliku da se, promrzli i gladni nakratko svrate svojim kućama. Tako je svratio svojoj kući u selo Brezik i Čedo Glumac Jovin i sa sobom poveo svoje drugove — Petra Jerkovića Katina i Miloša Maljkovića Crnog. Oni su se u kući zadržali preko noći i u svanuće slijedećeg dana krenuli su da se priključe Četi na zakazanom zbornom mjestu u Divoselu. Krećući se prtinom po dubokom snijegu, naišli su kod Ljuštinove pile u Metku na patrolu talijanskih vojnika. U kratkoj puščanoj vatri iz neposredne blizine poginuli su Čedo Glumac i Petar Jerković, dok je Miloš Maljković uspio umaći i drugoga dana stići u Četu. Pogibija ove dvojice partizana djelovala je vrlo mučno na narod toga kraja, a borci Jurišne čete teško su preživljavali gubitak svojih drugova. Taj događaj lebdio je stalno u Četi kao tužna opomena i iskustvo u izgrađivanju unutrašnjih odnosa, izgrađivanju vojničke budnosti, discipline i osjećaja za vojničke zadatke.

Akcija protiv četnika u Počitelju i Metku

Na početku 1942. godine četnici su, kao saradnici okupatora, pojačali svoju aktivnost protiv NOB-a. Nato je rukovodstvo NOB-a u Lici zauzelo stav da je sa njima iluzorno dalje taktizirati i da se protiv njih povede energična oružana akcija. I početkom februara 1942. godine započinje period odlučnog oružanog obračuna sa četnicima u gospićkom kotaru.

Prilika da se četnicima nanese udar ukazala se kada je jedna grupa od oko 30 njih, došla iz Metka u Počitelj, pokazujući namjeru da se tu zadrži Jurišna četa, obaviještena od terenskih radnika iz Počitelja da se četnici nalaze u zaseoku Ivančevići, krenula je u noći između 8. i 9. februara iz Divosela, s namjerom da ih iznenadi i napadne. Krećući se po dubokom snijegu

19 Zbornik, tom XIII, knj. 2, dok. 36.

i jakoj mećavi, Četa je u zoru stigla u zaselak Ivančevići. Gotovo istovremeno, grupa od šest četnika, neobaviještena o prisustvu partizana, uputila se kućama Miče i Momčila Ivančevića, u namjeri da u njima doručkuje. Jedna desetina Jurišne čete, koja je upravo bila stigla, i sama još nepripremljena za borbu, dočekala je četnike iznenadnom vatrom. U kratkom okršaju ubijena su četiri četnika, među kojima i Dušan Potkonjak Karabinjer, jedan od glavnih aktera u novembarskom četničkom puču u Počitelju. Za vrijeme okršaja dvojica iz te grupe četnika koji im, inače, nisu bili mnogo privrženi, sakrili su se u kući i staji Miće Ivančevića. Kasnije su ih otkrili i razoružali Ljuba i Momčilo Ivančević. Glavnina četnika iskoristila je trenutak dok je trajao obračun sa ovom grupom i pobjegla u Medak, k Talijanima.

Poslije akcije u Počitelju Štab 1. ličkog odreda pripremio je, za 20. februara, jednu zamašniju akciju protiv četnika u Metku. U ovoj akciji učestvovali su 1. bataljon i Jurišna četa. Bilo je zamišljeno da se obuhvatnim nastupanjem iznenadi grupa od oko 60 četnika, na prostoriji između Metka, Papuče i Kukljica, i da im se tu nanese odlučan udar. Jurišna četa imala je u toj akciji zadatak da likvidira glavnu grupu četnika koja se nalazila u popovom stanu, gdje im je bila i komanda. Međutim, o akciji su četnici bili obaviješteni preko nekih svojih doušnika pa su imali vremena da se ispred partizana povuku i sklone u Medak kod Talijana. Prvi bataljon se u toku dana vratio preko pruge u Mogorić, a Jurišna četa je produžila nastupanje protiv jače grupe četnika koja se nalazila u Breziku, u blizini medačke crkve, i odatle pružala otpor. Pred nastupanjem Jurišne čete četnici su se slijedećeg dana povukli k Talijanima u Medak gdje se već nalazila njihova glavnina. U ovim okršajima sa četnicima ranjen je borac Jurišne čete Nikola Kovačić Baja. Jurišna četa zadržala se na tome terenu još dva-tri dana.

Čitavu akciju protiv četnika su, razumije se, budno pratili Talijani u Metku. Potpomažući četnike, oni su zajedno s njima, 20 i 21. februara, isturali jaka borbena obezbijeđenja prema Parapetu i Breziku i nasumce otvarali vatru, ali se nisu usuđivali odlučnije napasti partizane.

U vezi s ovim događajima bit će zanimljivo citirati izvještaj Zapovjedništva 1. ustaške oružničke pukovnije od 5. marta 1942. godine. Iako taj izvještaj izmišlja podatke o partizanskim snagama, o gubicima »komunista« i drugo, on autentično odslikava sramnu kvislinšku ulogu četnika. U izvještaju nalazimo ovaj itekst: »20. veljače o. g. oko 400—500 komunista napali su selo Medak, kotar Gospić. Kada su ih četnici primijetili, povukli su se iz kuće bivšeg parohijalnog stana u Medku, gdje su imali svoj štab. Nakon što su se četnici povukli, komunisti su zapalili zgradu parohijskog zdanja sa svim namještajem. Istoga dana oko 12 sati u selu Medku talijanska vojska **u** suradnji sa četnicima potisnula je komuniste iz sela Medka u obližnji zaselak Papuča. Ovim pritiskom ubijeni su 2 komunista.

21. veljače o. g. talijanska vojna vlast u suradnji sa četnicima ponovno je preduzela akciju protiv komunista kod same crkve, a četnici između sela Počitelja i Medka ubili su 2 komunista. Istog dana komunisti su opljačkali trgovinu Nikole Grbića u Medku i ubili bivšeg državnog lugara Miću Grbića. četnici izrazuju želju saradnje sa oružništvom i našim domobranima, dok sa ustašama za sada odbijaju svaku saradnju.«[20]

Na kraju, u vezi sa ovom akcijom, treba napomenuti da iako ona nije

20 Zbornik, tom V, knj. 3, dok. 153.

postigla materijalne rezultate, imala je politički i moralni učinak. Partizani su pred narodom tih krajeva demonstrirali i snagu i riješenost da se sa četnicima, kao saradnicima okupatora, energično razračunavaju.

U očekivanju proljetnih borbi

Za vrijeme dok su jedinice 1. ličkog odreda bile angažovane u borbama i akcijama protiv Talijana i četnika, učestvujući i dijelom snaga u borbama kod Korenice, ustaše iz Gospića, Bilaja i Ličkog Novog stalno su pojačavale pritisak i vršile napade, samostalno ili u sadejstvu s Talijanima, prema Divoselu, Čitluku i Ornicama. Jedinice 1. Odreda, raspoređene na vrlo širokom frontu, morale su biti stalno na oprezu, držati položaje i suprotstavljati se upadima neprijatelja na oslobođenu teritoriju. Jurišna četa je, u tim okolnostima, upućivana na najugroženija mjesta borbenog rasporeda jedinica odreda i na očekivane pravce neprijateljevog nastupanja. Pred kraj februara očekivao se veći napad ustaša i Talijana na Divoselo pa je na taj teren upućena i Jurišna četa. U rejonu Divosela ona je provela desetak dana, a pošto očekivani napad nije tada uslijedio, prebačena je, krajem prve sedmice marta, na prostoriju Ostrvica — Barlete, radi obezbjeđenja ovih sela od Talijana i ustaša iz Široke Kule i ojačanja položaja 2. bataljona na Ljubovu. Dalje vrijeme do pred kraj marta, odnosno, do početka proljetnih borbi sa talijanskom vojskom, Jurišna četa se uglavnom kretala na prostoru između Ostrvice i Ploče, u ulozi rezervne udarne jedinice odreda. To vrijeme, iako bez borbi, bilo je za nju dosta naporno, jer je, u uslovima oštre zime, slabih smještajnih mogućnosti i ostalog, mnogo vremena morala provoditi na položaju i biti u čestom pokretu. Koliko su prilike dopuštale, Četa je to vrijeme koristila za svoje unutrašnje političko i borbeno izgrađivanje i za političko-propagandno djelovanje u narodu. Najviše pažnje posvećivano je ideološko-političkom radu u Četi, čiji je osnovni sadržaj bio usmjeren na razjašnjavanje i usvajanje karaktera, ciljeva i političke linije NOB-a. Treba posebno napomenuti da je u partijskoj i skojevskoj organizaciji Jurišne čete posvećivano dosta pažnje izučavanju osnova marksizma-lenjinizma, kao trajnom sadržaju idejnog djelovanja.

U ovome vremenu, krajem zime i početkom proljeća 1942. godine, učinjen je odlučniji korak na daljem političko-organizacionom sređivanju stanja u Četi. Naime, iako su starješine i borci Jurišne čete pokazivali visoku političku svijest i borbenost, malo je do toga vremena bilo učinjeno na njihovom prijemu u KPJ. Od formiranja Jurišnog voda partijska ćelija u Četi pojačala se samo za dva člana i to dolaskom Steve Potkonjaka Mačka i Emila-Mile Antića Španca, dok je Momčilo Novković došao na mjesto Perice Kleuta. Razlozi za takvo stanje bili su u tome što se partijska ćelija u Jurišnoj četi pridržavala vrlo strogih kriterija za prijem novih članova u Partiju što je, inače, bila karakteristična pojava u partijskoj organizaciji Like u to vrijeme. Djelujući na širem planu omasovljavanja Partije u skladu sa postojećim stanjem i mogućnostima, Kotarski komitet KPH za Gospić zadužio je člana Komiteta i političkog komesara 1. bataljona Đuru Stankovića da se komunistima u Jurišnoj četi razmotri tu situaciju i prenese direktive za dalji rad. Nakon toga slabosti u pogledu prijema u Partiju novih članova počele su se u Jurišnoj četi brzo otklanjati jer su za to, zaista, postojali

izvanredni uslovi. Već u aprilu primljeni su u Partiju: Luka Bogić, Nikica Kleut i Dušan Maoduš, izabrani novi kandidati za članove Partije i ojačana skojevska organizacija.

Kad se piše o Jurišnoj četi treba zabilježiti i događaj koji je duže vrijeme otežavao, a zat'm, nedjelju dana (na kraju druge i početkom treće dekade mjeseca marta) potpuno paralisao njenu aktivnost. Kako je Četa bila često u pokretu, a u zimskim uslovima nije bilo smještajnih ni drugih mogućnosti za redovno presvlačenje rublja i održavanje potrebne higijene, kod boraca se pojavila u jačem stepenu vašljivost, a zatim svrab. Da ito spriječi, komanda Čete, u dogovoru sa odredskim sanitetom, preduzima energičnu akciju za liječenje od svraba. Radi toga Četa je bila smještena u improvizovani karantin u školi u Pavlovcu. Liječenje od svraba izvršeno je na tada jedino mogućan efikasan način. Svi borci skinuli su sa sebe i odložili i posljednji komad odjeće i rublja i puna tri dana proveli su potpuno goli u jednoj zagrijanoj i slamom zastrtoj učionici. Za to vrijeme omladinke iz Pavlovca, Zavoda i Buljmiza izrvšile su parenje odjeće i rublja. Liječenje od svraba vršeno je žestikom, a dijelom i sumpornom mašću, koja je u ograničenoj količini dobivena preko veze iz Gospića. Čitavoj toj higijensko-zdravstvenoj operaciji »jurišnici« su prišli odgovorno i do kraja disciplinovano, unoseći u to i svoj vedar duh i šaljiv ton. Razumije se, ta higijenska akcija, u ličkom ambijentu, nije mogla proći ni bez šaljivih i zajedljivih primjedaba od strane okolnog stanovništva koje je toj situaciji prilazilo više sa šaljive strane. Ali, sve u svemu, ako se izuzmu neke pojedinačne teškoće zbog opekotina, akcija je potpuno uspjela.

Na kraju ovoga perioda, dok je Četa boravila u Mogoriću, četnici su pod Bogunicom, mučki iz zasjede, ubili njenog najstarijeg borca i jednog od najstarijih partizana Like, pedeset osmogodišnjeg Milanka Zagorca Marinistu dok se nalazio u posjeti porodici.[21]

Borba na Pločanskom klancu

Proljeće 1942. godine počelo je dinamičnim slijedom događaja i vojnih aktivnosti u Lici.

Poslije zimskih neuspjeha talijanske vojske da se od Gospića, preko Ljubova, probije do opkoljenog garnizona u Korenici, u proljetnoj ofanzivi talijanska komanda je, za postizanje toga cilja, odabrala pločansko-udbinski pravac, kao glavni pravac proboja i nastupanja iz Ličkog polja. Međutim, Pločanski klanac, sa svojim prirodnim taktičkim prednostima za branioca, predstavljao je najkritičniju tačku u nastupanju talijanske vojske na tome pravcu.

Za prodor preko Pločanskog klanca neprijatelj je upotrijebio jake snage. Sa prostorije Medak, Kruškovac, Raduč nastupalo je oko 2000 talijanskih vojnika[22], uz podršku preko 50 topova i minobacača, 8 tenkova i, najvjero-

21 Milanko Zagorac Marinist, u Jurišnoj četi poznat pod nadimkom Putnik, bio je austrijski mornarički podoficir. Uživao je ugled poštena čovjeka i bio poznat po svojim demokratskim ubjeđenjima. U vrijeme Kraljevine Jugoslavije biran je za općinskog načelnika u Metku. Od prvog dana ustanka odlučno se opredjeljuje za NOB. U Jurišnu četu došao je u januaru 1942, poslije oružanog otpora četnicima koji su pokušali da ga razoružaju. Kad je 22. marta bio u posjeti porodici, četnici su ga sačekali i iz zasjede ubili.

22 U literaturi se navode različiti podaci o neprijateljevim snagama koje su nastupale preko Pločanskog klanca. Na osnovu nekih talijanskih izvora, kao i prema propusnoj moći toga pravca, može se zaključiti da je na Klanac napadao jedan ojačani pješadijski puk.

vatnije, jedne eskadr'le aviona. Sa talijanskom vojskom nastupale su i neke manje ustaške formacije i grupe kojima je bio cilj da se probiju u Udbinu, gdje je bio jak ustaški garnizon.

Štab 1. ličkog odreda bio je obaviješten o pripremanoj ofanzivi, ali je, s obz·rom na i dalje snažan pritisak neprijatelja na ljubovskom pravcu i šire ugrožavanje slobodne teritorije, neprijateljskim snagama na pločansko-udbinskom pravcu mogao suprotstaviti samo nepotpun 1. bataljon i Jurišnu četu.

U očekivanju napada 1. bataljon je 23. marta sa dvije čete zauzeo položaje na Pločanskom klancu. Jurišna četa stigla je na Klanac iz Mogorića slijedećeg dana ujutro, neposredno pred početak neprijateljevog nastupanja. Jurišna i 1. (Pločanska) četa 1. bataljona, pod komandom Mirka Štulića, držale su ključne položaje na Josipovači i Jezeru. Zajedno sa naknadno prisiglom grupom boraca iz Kika, na tim položajima našlo se oko 160 boraca, naoružanih puškama, sa 6 puškomitraljeza, jednim mitraljezom i uobičajeno malo municije. Druga (Mogorićka) četa 1. bataljona bila je na krajnjem desnom krilu borbenog rasporeda, na položaju od Klanca prema Štulića gradini. Jedan vod Jurišne čete zauzeo je položaj ispred Ploče, na rijeci Jadovi, radi bočnog dejstva na neprijateljske kolone.

Borba koja je toga dana (24. marta) vođena na Pločanskom klancu spada u najteže borbe jedinica !. ličkog odreda, a svakako je najteža koju je dotada vodila Jurišna četa. Nastupanje pješad·je neprijatelj je podržavao snažnom koncentričnom vatrom artiljerije, minobacača, avijacije, automatskog i drugog streljačkog oružja. Položaji na Pločanskom klancu pružali su dobre prirodne zaklone od streljačke i artiljerijske vatre. Ali borci na položaju nisu bili zaštićeni od minobacača i avijacije pa su trpjeli gubitke. Međutim, i pored velike nadmoćnosti neprijatelja u ljudstvu i silovite vatre, Jurišna i 1. četa 1. bataljona odbijale su čitav dan sve njegove pokušaje da se probije preko Klanca. Preko njihovih položaja neprijatelj se, zaprovo, nije ni usp'o probiti, nego je za to iskoristio nebranjeni prostor između Gostuše i Troure (Trovrh) koji partizanske snage nisu zaposjele zbog svoje malobrojnosti. Sa položaja na Jusipovači i Jezeru Jurišna i 1. četa povukle su se tek pred noć, kad se neprijatelj između Gostuše i Troure, iza leđa partizanskih položaja probio za Tušice.

Padom Pločanskog klanca talijanskoj vojsci uspjelo je da se, poslije tromjesečnih nastojanja i pretrpljenih velikih gubitaka, probije kroz partizanske položaje u Krbavsko polje i dalje ka Korenici. Po dubini, na pravcu nastupanja talijanske vojske, nije bilo jačih partizanskih snaga koje bi joj se mogle ozbiljnije suprotstaviti.

O gubicima neprijatelja u borbi za proboj preko Pločanskog klanca nema utvrđenih podataka. Postoje procjene da neprijatelj nije pretrpio gubitke »znatno veće od partizanski«[23] dok se, po drugim procjenama, ti gubici kreću i do 50 poginulih i ranjenih.[24] Partizani su u toj borbi imali osjetne gubitke: oko 15 mrtvih i »nekoliko« ranjenih[25] Najveći gubici nastali su od mi-

23 Petar Kleut, Partizanski odred »Velebit« u drugoj ratnoj godini, Lika u NOB 1942.

24 U jednom izvještaju Komande talijanskog 5. armijskog korpusa od 26. marta (Zbornik, tom XIII, knj. 2, dok. 26) navodi se da su Talijani imali »dosad utvrđene« gubitke: 6 mrtvih i 24 ranjena vojnika, a za partizane se kaže da su imali 85 mrtvih. Sve to ukazuje da se na taj izvještaj ne može osloniti.

25 Lato Radaković, Bataljon »Mirko Štulić«, Lika u NOB 1942.

nobacača. Jurišna četa imala je 4 poginula i 2 ranjena borca. Poginuli su: Đuro Vračar Garov iz Kruškovca, Stanko Orlović Jandrijin iz Ploče, Mirko Čubrilo Lukin i Milan Pokrajac Begov iz Raduča; ranjeni su Jovo Kuprešanin Markedža (ostao invalid)[26] i lakše Mile Vračar Stojkin, oba iz Kruškovca.

Neposredno iza borbe na Pločanskom klancu Jurišnu četu zadesio je jedan nemio događaj sa tragičnim krajem. Kad je završena borba na Pločanskom klancu i Jurišna četa se povlačila prema Srednjoj Gori, petorica njenih boraca iz Kruškovca i Drenovca uputili su se, ne tražeći odobrenje komande Čete, svojim kućama, s namjerom da prenoće, odmore se i slijedećeg dana vrate u Četu. Ovoj grupi boraca priključili su se i Rade Kuprešanin Grabarac iz Ploče i Marko Dejanović Jela iz Raduča. Međutim, pošto su bili prokazani, sutradan su petoricu od njih iznenadili i pohvatali četnici. Radu Kuprešanina i Marka Dejanovića četnici su strijeljali 7. aprila u Metku. Ostalu trojicu su pustili i oni su se kasnije opet priključili partizanima. Ovaj mučan događaj, kad se ima u vidu i pogibija Milanka Zagorca, bio je treći slučaj gubitka života boraca Jurišne čete zbog odvajanja iz jedinice. To su najtamniji događaji u blistavoj prošlosti ove jedinice. Primjeri negativni, ali, kao iskustvo, vrlo poučni.

Aktivnost poslije borbe na Pločanskom klancu

Poslije prodora talijanske vojske u Krbavsko polje i Korenicu Jurišna četa učestvovala je, u posljednjoj sedmici marta 1942, u napadu na ustaše u Podlapači.[27] Jako ustaško uporište u Podlapači, koje su držale većinom ustaše koljači, stalno je »visilo nad glavom« susjednim slobodnim selima na obje strane Vrebačke staze. Poslije prodora Talijana u Krbavsko polje i Korenicu i stezanja obruča oko slobodne teritorije, opasnost od Podlapače još više se pojačala. Štab 1. ličkog odreda pokušao je da prikupljanjem raspoloživih snaga, i u sadejstvu sa bataljonima »Ognjen Priča«, i »Krbava«, iznenadno napadne i razbije ustaše u Podlapači. Od jedinica odreda u tome napadu učestvovali su: 2. bataljon (bez jedne čete), Jurišna četa i 2. četa 1. bataljona.

Akcija na Podlapaču izvođena je u vrlo lošim atmosferskim uslovima. Jaka snježna mećava otežavala je kretanje i orijentaciju na terenu i sadejstvo jedinica. Jedinice nisu uspjele da do određenog vremena stignu na položaje za napad, tako da ni početak napada niti kasnija dejstva nisu mogli biti sinhronizovani. I, što je posebno bilo važno za ishod akcije, iznenađenje nije postignuto. Izvođena je u krajnje nepovoljnim uslovima, akcija na Podlapaču nije mogla uspjeti.

Prema planu akcije Jurišna četa imala je zadatak da na Podlapaču napada od Ledenica i Orlova brda. Iako je imala vodiče ona je, u snježnoj mećavi, već u nastupanju izgubila orijentaciju. Kad je tek u svitanje stigla iznad Ledenica, našla se na goloj strmini, neposredno pred ustaškim položajima. Izložena jakoj mitraljeskoj i puščanoj vatri iz ustaških bunkera b'la je priko-

26 Teško ranjenog Jovu Kuprešanina, koji je ostao na položaju neprimijećen od ostalih drugova, našao je pri povlačenju Čete Milan Grbić, desetar, zavio mu rane i prenio ga do baze u šumi iznad Srednje Gore.

27 O datumu akcije na Podlapaču ne postoji saglasnost među preživjelim učesnicima. U literaturi se na više mjesta kao datum navodi 29/30. marta. To vrijeme izgleda najvjerovatnije i prema slijedu ostalih događaja pa se u tome kontekstu i ovdje pominje.

vana za zemlju, pokrivenu snijegom, sve do podne, kada je naređeno povlačenje svih jedinica.

Evidentirani gubici partizana u akciji na Podlapaču iznose 5 poginulih i 4 ranjena borca. Jurišna četa izgubila je jednog borca. Prilikom povlačenja koje je, na nišanu ustaškog oružja i po dubokom snijegu, bilo kranje otežano, poginuo je Nikola Konjević Vrana. Lakše je ranjen Luka Bogić Proleter. O ustaškim gubicima nema podataka, ali, s obzirom na sve okolnosti u kojima je akcija izvođena, oni su mogli biti minimalni. Pa, ipak, ta akcija postigla je izvjestan rezultat u pogledu neposrednog otklanjanja opasnosti za slobodnu teritoriju od Podlapače. Ustaše u Podlapači su se od ovoga napada osjetile ugrožene pa su radi vlastite sigurnosti tražile i pomoć iz Gospića i Široke Kule. Jurišna četa se vratila u Mogorić, gdje su je očekivali novi zadaci.

U opisu aktivnosti Jurišne čete krajem marta i početkom aprila 1942. godine potrebno je osvrnuti se na neke događaje u razvoju političke situacije u gospićkom kotaru, koji su tada izbili u prvi plan, a u kojima je i Jurišna četa bila aktivan sudionik.

Politička situacija na teritoriji 1. ličkog odreda pokazivala je, poslije prodora talijanske vojske u Krbavsko polje i Korenicu, znake osjetnog pogoršavanja. Slobodna teritorija bila je sa svih strana stisnuta u »kliješta« i ugrožena jakim neprijateljskim snagama. U odnosu na neprijatelja više nego male snage odreda bile su, silom prilika, razvučene od Ostrvice do Ploče i dijelom na zapadnoj strani od željezničke pruge, prema Gospiću. U nastupanju od Ploče ka Udbini i Korenici talijanska vojska, ogorčena na partizane i radi odmazde, palila je i pljačkala usputna sela i ubijala stanovništvo koje bi zatekla. Iz zapaljene Ploče, Jošana i drugih sela uz komunikacijske pravce nastupanja neprijateljskih snaga, slilo se na uže područje Mogorića i Srednje Gore mnogo izbjeglog stanovništva. Nad slobodnim ustaničkim selima lebdjela je neposredna opasnost od upada neprijatelja, paljenja i pljačke, masakriranja naroda.

U takvoj situaciji okupatori i kvislinzi vidjeli su svoju šansu da nanesu vojni i politički udar NOB-u u gospićkom kotaru. Ustaše su, zajedno s Talijanima, vršile pojačan pritisak od Gospića, Bilaja, Ribnika i Široke Kule, prema Divoselu, Čitluku, Ostrvici i Čukovcu, stalno ugrožavajući slobodnu teritoriju. Istovremeno one su pojačavale propagatine i druge aktivnosti i mjere za suzbijanje oslobodilačkog pokreta u hrvatskim selima i mjestima. U nastaloj situaciji posebno su se aktivirali četnici koji su ocijenili da je nastupio pogodan trenutak, da ojačaju svoje pozicije i prošire uticaj i, posebno, da razbiju jedinstvo naroda u srpskim selima istočno od željezničke pruge, koja su dotada čvrsto stajala uz NOB. Oživljujući svoje poznate parole o očuvanju života i imovine stanovništva, četnički agitatori su preduzeli akciju da na toj osnovi pokolebaju i povuku za sobom što više ljudi, uplašenih daljim razvojem vojne situacije. Neuspjeh partizana u napadu na željezničku stanicu Raduč, neuspjeh tromjesečnih nastojanja da se likvidira talijanski garn zon u Korenici, prodor talijanske vojske u Krbavsko polje, paljenje sela i druge odmazde nad stanovništvom, četnička propaganda je koristila kao potvrdu »ispravnosti« svoje politike prijateljstva i saradnje sa Talijanima.

Četnička prevratnička akcija dostigla je svoj najviši domet i izraz zadnjih dana marta 1942. godine kada su se razna negativna i demoralizatorska stru-

janja počela šire osjećati i ispoljavati u selima istočno od željezničke pruge, pa i u nekim teritorijalnim jedinicama. U takvoj situaciji borba za paralisanje i onemogućenje četničke akcije izbija u prvi plan i Štab 1. ličkog odreda odlučuje se na preduzimanje energične akcije protiv četničkih agenata
i razbijača NOB-a u tim selima. U tu akciju neposredno se uključuje i Štab grupe NOP odreda za Liku koji na taj teren upućuje obavještajnog oficira Peru Grubora, sa jednim vodom partizana iz bataljona »Ognjen Priča«, sa zadatkom da u Mogoriću, Vrepcu i drugim selima na toj teritoriji pohapsi najistaknutije četničke agente i razbijače NOB-a. U stvari, radilo se o desetak deklarisanih neprijatelja NOB-a koje je trebalo eliminisati i onemogućiti njihovu destruktivnu aktivnost. U toj akciji bila je neposredno angažovana i Jurišna četa. Ona je, pod neposrednom komandom Štaba odreda, bila u pripravnosti da, ako se ukaže potreba, interveniše i da se oružano suprotstavi svakom eventualnom pokušaju onemogućenja izvođenja protivčetničke akcije. Četa je i neposredno učestvovala u hvatanju i eliminisanju četničkih agenata.

Akcija hapšenja i eliminisanja četničkih agenata nije tekla jednostavno i
i bez teškoća. Dvojica-trojica između najistaknutijih četničkih agitatora i razbijača NOB-a uspjela su izmaći hapšenje i pobjeći Talijanima u Medak. Hapšenja koja je provodio Grubor i način kako je to radio imali su i neke negativne političke reperkusije. Pročetnički elementi, rodbina i prijatelji pohapšenih unosili su u narod nemir, šireći razne glasine o »tajnim spiskovima« velikog broja ljudi koje treba likvidirati itd, pa je u Mogoriću i Vrepcu bilo i protesta većih grupa ljudi, koji su zahtijevali od Štaba odreda da se pohapšeni oslobode. Ali, zahvaljujući ovoj brzoj i energičnoj akciji i, istovremeno, širokoj političkoj mobilizaciji aktivista i simpatizera NOB-a, četnički uticaj u ustaničkim selima istočno od željezničke pruge bio je definitivno likvidiran.

Treba, međutim, reći da se pokazalo kako je narodnooslobodilačka borba u tim selima bila jedinstvenija i čvršća nego što se, u tome jednom kritičnom trenutku, mislilo i na jednoj i na drugoj strani. Posebno je omladina pokazala čvrstinu i odlučno je stajala uz Komunističku partiju i NOB. Samo desetak dana iza ovih događaja, kada su ova sela došla pod neposredan udar neprijateljske ofanzive, borci i čitav narod pokazali su svoju odlučnost da uz Partiju i rukovodstvo NOB-a istraju u započetoj borbi.

Akcija u Srednjoj Gori

Dok su se razmrsivali događaji o kojima je naprijed bilo riječi, i vršila konsolidacija borbenih redova u selima istočno od željezničke pruge, Talijani su privodili kraju evakuaciju svoga garnizona iz Koremice. Cestom preko Ploče i Udbine stalno su kretale, u oba pravca, brojne kolone vozila i vojske.

U okviru plana operacija i kaznenih akcija talijanske vojske jedan njen jači odred od »oko 2000 crnokošuljaša i alpinaca«[28] napao je 3. aprila sela Visuć i Ćojluk, a slijedećeg dana, savladavši otpor malih partizanskih snaga iz bataljona »Krbava», usmjerio se na Srednju Goru.

Po primljenom obavještenju od Štaba bataljona »Krbava« o akciji Talija-

28 Izvještaj štaba Grupe NOP odreda za Liku od 11. aprila 1942. (Zbornik, tom V, knj. 4, dok. 9).

na, Štab 1. ličkog odreda uputio je, ujutro 4. aprila, iz Mogorića, ubrzanim maršem, prema Srednjoj Gori Jurišnu četu, 3. četu bataljona »Krbava«, koja se tada nalazila u Mogoriču, i po jedan vod iz 1. i 2. čete 1. bataljoina. S tim jedinicama išao je Petar Kleut koji je preuzeo rukovođenje akcijom protiv Talijana.[29] Iz Vrepca je, po naređenju Štaba odreda, nešto kasnije krenula ka Srednjoj Gori i 1. četa. 2. bataljona.

Prije nego su partizanske jedinice stigle nadomak Srednje Gore, talijanski vojnici već su bili upali u selo. Evakuacija i sklanjanje naroda iz sela, gdje je bilo i mnogo izbjeglica, izvršeno je u zadnji čas, tako da je neprijatelj uspio iznenaditi i pohvatati jedan manji dio stanovništva. Pohvatane muškarce, mahom starije ljude, Talijani su odmah strijeljali. Čim su upali u selo, otpočeli su sa paljevinom i pljačkom svega do čega su stigli, u čemu su prednjačili »crnokošuljaši s bradom«.[30] Ali, pošto nisu očekivali da bi mogli biti napadnuti, bili su neoprezni i nisu postavili borbena obezbijeđenja. To je omogućilo pristiglim partizanskim jedinicama da ih iznenade i napadnu.

Napad na talijanske vojnike izvršen je, tako reći, iz pokreta, čim su Jurišna i 3. četa bataljona »Krbava« stigle na položaj. Prema kratkom dogovoru na licu mjesta, Jurišna četa preuzela je zadatak da preko Prodića grede napadne lijevi bok i pozadinu neprijatelja, a 3. četa bataljona »Krbava« da od Miletića drage napada frontalno i obuhvatom s jugozapadne strane. U ovakvom rasporedu obje čete su u brzom nastupanju stigle neprimijećene do sela, po kome su se bili razmiljeli talijanski vojnici, pljačkajući i paleći kuće. Jurišna četa se već bila probila skoro do sredine sela kada je otvorila vatru na izenanađene fašiste. Istovremeno u borbu je stupila i 3. četa bataljona »Krbava«, brzo i energično nastupajući ka središtu sela. U tome vremenu na poprište događaja stigla je i 1. četa 2. bataljona i odmah stupila u akciju, nastupajući od Breštana. Iz pravca Kurjaka neprijatelja su napali pristigli dijelovi 1. bataljona. U borbu je kasnije pristigla i 2. četa bataljona »Ognjen Priča«. Napad partizana bio je tako iznenadan, brz i energičan, da je među talijanskim vojnicima nastala panika i rasulo. Jači otpor nastupanju partizana pružen je iz središta sela, gdje su se nalazili štab, tenkovski vod i komora, ali talijanska komanda nije uspjela organizovati odbranu. Jurišna četa je u bliskoj borbi uspjela da ručnim bombama onesposobi jedan tenk, ali su ga Talijani protivnapadom drugih tenkova uspjeli šlepovati i odvući. Talijanski vojnici su u neredu napuštali selo i povlačili se ka Kurjaku
i Udbini, ostavljajući iza sebe mrtve, oružje, opremu i napljačkani plijen.

Talijani su u Srednjoj Gori pretrpjeli dosta velike gubitke. Istina, dokumentarno provjerenih podataka o tome nema, ali procjene se kreću od »nekoliko desetina« do 100 vojnika izbačenih iz stroj (mrtvih i ranjenih). U izvještaju Štaba Grupe NOP odreda za Liku od 11. aprila 1942. godine navodi se podatak da su Talijani u ovoj akciji imali 50 mrtvih.[31] Bez obzira na tačnost ovih ili onih procjena, činjenica je da su talijanski gubici bili neosporno veliki. Kad se uzme u obzir zaplijenjeno oružje i pretpostavka da u borbi, po pra-

29 Petar Kleut zamijenio je jedno kraće vrijeme na dužnosti komandanta 1. ličkog odreda Milana Kuprešanina, koji je bio ranjen.

30 Talijanske jedinice ojačavane su snagama iz sastava fašističke legije »Superga«, čije su oznake bile crne košulje, crne beretke, crvene kravate i kame za pojasom, a većinom su nosili brade. U napadima talijanske vojske na slobodnu teritoriju prednjačili su u zločinima nad narodom.

31 Zbornik, tom V, knj. 4, dok. 9.

vilu, ima više ranjenih nego poginulih vojnika, može se izvesti zaključak da su procjene od oko 50 izbačenih iz stroja najbliže realnosti. Među poginulim talijanskim vojnicima bili su i jedan viši i dva niža oficira.[32] Kao plijen palo je u ruke partizana: 12 pušaka, 1 puškomitraljez, veća količina municije, ćebadi i druge opreme, kao i sve namirnice napljačkane u selu. Za tadašnje prilike bio je posebno vrijedan plijen sanitetski auto — kombi, sa sanitetskom opremom i instrumentima, koji je osvojila jedna grupa boraca Jurišne čete. Talijanski vojnici ostavili su nekoliko natovarenih mazga, 1 kamion i nekoliko motocikla. Zahvaljujući akciji partizana, spašeno je više od pola sela da ga fašisti ne popale. U spašavanju sela učestvovali su i sami seljaci koji su, ohrabreni akcijom partizana, zajedno s njima, još za vrijeme borbe, upadah u selo i gasili požare.

Jedinice 1. ličkog odreda imale su u akciji u Srednjoj Gori 1 poginulog (iz 1. bataljona) i nekoliko, uglavnom lakše, ranjenih boraca. Desetak boraca bilo je povrijeđeno od kamenja koje su razbacivali talijanski bacači mina. Iz Jurišne čete ranjeni su Jovo Dukić Tenk i Dragan Dejanović Ćujo.

Akcija u Srednjoj Gori imala je veoma pozitivan odjek, ne samo u udbinskom kraju, nego i u susjednom gospićkom kotaru. Uspjeh te akcije utoliko je značajniji što je došao, tako reći, u pravi čas, u trenutku jedne neizvjesnosti i teške psihoze koju je u narodu stvorila neprijateljeva proljetna ofanziva. U narod se, poslije te akcije, brzo počelo vraćati samopouzdanje i vjera u vlastite snage. Vijesti o porazu Talijana u Srednjoj Gori, u narodnoj mašti preuveličavane, brzo su se širile i podizale opći borbeni moral.

Odbrana Mogorića

Povukavši se iz Korenice talijanska vojska se rasporedila, po ranijim i nanovo improvizovanim garnizonima, duž glavne ličke ceste i željezničke pruge. Opasnost za gospićku slobodnu teritoriju nije bila otklonjena. Na završetku ofanzive talijanska vojska pripremila je napad na teritoriju istočno od željezničke pruge. Pripremani napad talijanska komanda zamislila je kao kaznenu ekspediciju na to područje, koje je bilo stalno slobodno još od prvih dana ustanka. Neprijatelj je namjeravao da zapali Mogorić, Vrebac, Pavlovac i druga sela u -tome širem zahvatu. Okupator i kvislinzi posebno su bili kivni na Mogorić, koji je smatran glavnom bazom NOB-a u gospićkom kotaru. U to vrijeme u Mogoriću su bili Štab 1. ličkog odreda, Štab 1. bataljona i sjedište Kotarskog komiteta Partije, Kotarskog NOO-a i drugih antifašističkih organizacija.

O pripremanom napadu Štab odreda obaviješten je dan ranije. Znalo se da će neprijatelj upotrijebiti jake snage, ali Štab odreda mogao im je suprotstaviti samo svoja dva bataljona i Jurišnu četu. Iako su to, u odnosu na očekivane snage neprijatelja, bile male snage, Štab odreda je odlučio da se neprijatelju pruži odlučan otpor. Moralo se to učiniti i zbog naroda koji

32 U početku se mislilo da je poginuli viši talijanski oficir bio komandant garnizona u Korenici, pukovnik Anđelini (Angelini), pa je to bilo ušlo i u naše zvanične dokumente. Kasnije je ustanovljeno da se radilo o zamjeni ličnosti. Poginuo je p. pukovnik Lugin, komandant bataljona, a među ranjenima bio je i Gulart, komandant legije crnih košulja (Giuseppe Angelini, Fuocli di bivacco in Croatia, Roma 1946, str. 164).

je očekivao takav otpor. U tome sm'slu izvršene su vojne i političke pripreme boraca i stanovništva na cijeloj teritoriji zapadno od Vrebačke staze. Neboračkі dio stanovništva, sa skromnom imovinom, koja se mogla ponijeti (uglavnom, pokrivači i hrana), i stokom sklonjen je u planinski predio iznad sela. Mostovi i prijelazi na Jadovi i Trnovi, koje u to doba godine nisu gazne na većoj dužini, su porušeni. Naoružani politički radnici i članovi NOO-a, kao i uvijek u sličnim prilikama, stavili su se na raspolaganje vojnoj komandi.

Na položaje ispred sela, od Ploče do Buljmiza, Štab 1. ličkog odreda rasporedio je 1. bataljon (bez jednog voda 2. čete, koji je obezbjeđivao narod i pozadinu boraca od Podlapače) i Jurišnu četu. Ostali dio fronta, desno od njih, preuzeo je na sebe 2. bataljon.

Rano ujutro 12. aprila otpočelo je sa linije Bilaj—Ribnik—Medak nastupanje u kolonama nekoliko hiljada talijanskih vojnika, čije su glavne snage bile usmjerene ka središtu Mogorića.[33]

Približavajući se selu kolone su se razvijale u streljački stroj. Nastupanje pješadije podržavala je snažna vatra artiljerije i minobacača. Neprijatelj je stavio pod jaku artiljerijsku i minobacačku vatru čitav Mogorić, sa najjačom koncentracijom na središte sela, na prostor oko škole i crkve, gdje je bilo sjedište Štaba odreda i kotarskih antifašističkih organizacija. Mogorićka škola, crkva i više zgrada bile su porušene i zapaljene.

Očekujući glavni pravac neprijateljskog napada ka središtu Mogorića, Jurišna četa zauzela je položaje od Buljmiza do Brdarskog mosta, a 2. četa lijevo od nje, sa glavnom tačkom otpora oko Jovića mosta, Klenova i Dabinjače. Obje čete imale su ukupno oko 150 boraca. U kamenjarima na desnoj obali Jadove borci su bili raspoređeni na velikom rastojanju. Jedan teški mitraljez 1. bataljona postavljen je na Dabinjači, a drugi na Umčiću.

Neprijateljev streljački stroj, u kome se kretalo i nekoliko malih talijanskih tenkova, nastupao je širokim frontom. Pošto nisu nailazili ni na kakav otpor do na sam domak sela, do partizanskih položaja dopirao je veseo žagor talijanskih vojnika, jer im je izgledalo da će za tolike njihove snage ovo biti lak zadatak, čiji će epilog, već po staroj praksi, biti pljačka i paljenje kuća.

Glavni udar talijanskih jedinica bio je usmjeren ka položajima Jurišne i 2. (Mogorićke) čete. Borci ovih četa, sa dobro zaklonjenih položaja, otvorili su na talijanske vojnike vatru tek kad je njihov borbeni stroj izbio na lijevu obalu Jadove. Iznenađeni bliskom i dosta jakom streljačkom vatrom sa partizanskih položaja i prvim pretrpljenim gubicima, talijanski vojnici ustuknuli su na široj liniji borbenog stroja. Ne odustajući od daljeg napada, jača borbena grupa talijanskih vojnika, predvođena oficirima, pokušala je prijeći preko Brdarskog mosta da bi stvorila mostobran za dalje nastupanje svojih snaga, ali je kod samog mosta naišla na čvrst otpor boraca Jurišne čete. Talijanski oficir, koji je predvodio napad na most, poginuo je od prvih partizanskih plotuna.

33 O neprijateljevim snagama, koje su učestvovale u ovome napadu na Mogorić, nema sigurnih podataka. Zna se da je bila angažovana glavnina tal. divizije »RE« i da su talijanskim jedinicama bile pridate i neke ustaške snage. Na raspolaganju talijanskoj komandi bili su, razumije se, \ medačko-počiteljski četnici. Procjene o ukupnom broju neprijateljskih vojnika kreću se između 4 i 7 hiljada. U izvještaju štaba Grupe NOP odreda za Liku Glavnom štabu Hrvatske od 18. aprila 1942. (Zbornik, tom V, knj. 23) navodi se podatak da je u napadu učestvovalo 5000 neprij. vojnika, sa 4 baterije topova 150 mm i 4 baterije bacača mina.

Koristeći zabunu, koja je nastala među talijanskim vojnicima, komandant 1. bataljona Lazo Radaković, koji se tu nalazio, krenuo je na čelu grupe boraca Jurišne čete, u kojoj su bili: Branko Vukelić Bato, Dušan Bjegović Vatrogasac, Milan Grbić Hrastnik i politički komesar Iljuš Uzelac, u protivnapad na Talijane. Pod kišom metaka, ova grupa probija se preko Brdarskog mosta i upada među talijanske vojnike koji počinju da bježe. U blizini mosta ostavili su mitraljez sa sandukom municije što su u produžetku borbe koristili partizani.

Odmah po prebacivanju preko Brdarskog mosta prve grupe partizana, Jurišna i 2. četa, predvođene komandirima Momčilom Novkovićem i Dušanom Maljkovićem, krenule su sa svojih položaja na juriš preko Jadove. Istovremeno, na desnom krilu, jedan vod Jurišne čete, predvođen vodnikom Dušanom Maodušem Konjanikom, prešao je Jadovu ispred Buljmiza i probio se u lijevi bok borbenog rasporeda neprijatelja. Nešto prije toga je u desni bok Talijana od Žira samoinicijativno udario jedan vod 2. čete, pod komandom vodnika Manice RadaKovića. Jurišna i 2. četa izvršile su tako odlučan i brz juriš da su se talijanski vojnici dali u paničan bijeg na čitavom frontu. Paniku, koja je zahvatila talijanske vojnike i rasipanje njihovog borbenog stroja, nisu mogle spriječiti ni prijetnje oružjem od strane oficira, kao ni pokušaj talijanske komande da vlastitom artiljerijom i vatrom jedinica iz pozadine po vojnicima u bijegu, ponovno uspostavi borbeni poredak. Vojnike u bijegu partizani su energično i krajnje smjelo gonili, ne dajući im priliku da se zaustave i srede. U akciju gonjenja uključio se i 2. bataljon sa svoje dvije čete, nastupajući bočno na neprijatelja, preko zaseoka Graovci (koji su Talijani zapalili u prijepodnevnom nastupanju)
i polja. Pred veče, kad se borba završila, talijanski vojnici bili su stjerani u Medak i u improvizirane logore duž ceste i pruge. O panici koja je bila zahvatila -talijanske vojnike govori i pojedinost, za koju se naknadno saznalo, da su njihovi artiljerci u žurbi kod medačke borove plantaže napustili bateriju topova, koju su tek drugi dan odvukli.

Borba za odbranu Mogorića i protivnapadi, koje su izvele Jurišna i 2. četa 1. bataljona, spadaju, može se slobodno reći, u red najsmjelijih akcija kojima se odlikovao NOR u cjelini. Pobjedu nad mnogostruko jačim neprijateljem izvojevala je izuzetna hrabrost, snalažljivost i inicijativa partizana — starješina i boraca. Iz opširnog izvještaja o toj borbi koji je, s datumom od 18. aprila, podnio Štab Grupe NOP odreda za Liku Glavnom štabu Hrvatske, citirat ćemo dio koji je dat u zaključku: »U ovoj borbi koja je vođena u toku cijeloga dana, svu težinu snosila je Jurišna četa odreda i II četa I bataljona
I odreda. Poslije teških borbi i iskušenja u Pločanskom klancu, moral kod snaga 1. odreda bio je djelomično popustio, naročito razornom akcijom četničkih nastrojenih elemenata. No u ovoj posljednjoj borbi, ove dvije čete pokazale su da su dorasle i sposobne za izvršenje najtežih zadataka. Izdržale su na položaju svu težinu bombardovanja i primile se u koštac s neprijateljem, koji bi svojim brojnim prisustvom mogao pokolebati i pukove savremene vojske. Partizani 1. odreda (Jurišna četa i 2. četa 1. bataljona), svjesni borbe koju vode za slobodu svoga naroda i za odbranu sirotinje svoga sela, pružili su još jedan sjajan primjer požrtvovanja, hrabrosti i snage partizanske vojske«.[34]

34 Zbornik, tom V, knj. 4. dok. 23.

U zvaničn'm dokumentima Štaba 1. ličkog odreda i Štaba Grupe NOP odreda za Liku navodi se podatak da su gubici talijanske vojske u mogoričkoj akciji iznosili oko 100 mrtvih i »nepoznat« broj ranjenih. Talijanskih izvora o tome nema na raspolaganju. Dopuštajući mogućnost da u našim procjenama talijanskih gubitaka ima i preuveličavanja, neosporno je da su ti gubici morali biti relativno veliki. Jer, u ratnoj strategiji i taktici ovo je tipičan primjer kako jedinice u bjekstvu, zahvaćene panikom, redovno trpe velike gubitke, a i od manjih snaga protivnika. Osim vojnog uspjeha, pobjeda koju su partizani izborili, bila je izuzetno značajna u moralno-političkom pogledu. Ocjenjujući ovu pobjedu, Štab Grupe NOP odreda za Liku, u izvještaju Glavnom štabu Hrvatske od 14. aprila 1942. kaže: »Ova pobjeda nad neusporedivo jačim neprijateljem povoljno će odjeknuti među stanovništvom i među partizanima, te se nadamo da će mnogo pridonijeti sređenju prilika na tome sektoru.«[35]

Gubici partizana u ovoj borbi iznosili su: 8 mrtvih i približno toliko ranjenih boraca.[36] Iako ne veliki za jednu takvu akciju, ovi partizanski gubici bili su dosta osjetni za te prilike, posebno stoga što su svi poginuli borci bili iz 1. bataljona, odnosno sa teritorije Mogorića koji je, i inače, imao dosta gubitaka u zadnjim borbama. Većina ovih boraca stradala je, i ovaj put od neprijateljskih minobacača. Među poginulim bila je i hrabra posluga mitraljeza na Dabinjači koja je već na početku borbe bila na udaru neprijateljeve artiljerije i minobacača. Od boraca Jurišne čete ranjen je Milan Mihić Brko i kontuzovan Branko Vukelić Bato.

Napad na Mogorić bio je posljednji ofanzivni poduhvat neprijatelja u sklopu njegove kampanje spasavanja garnizona u Korenici. I to poduhvat koji je za okupatora i kvislinge više nego neslavno završio. Žestoko bombardovanje Divosela artiljerijom i minobacačima, koje je uslijedilo par dana iza toga, kao izraz neprijateljeva nemoćnog bijesa, označilo je kraj njegove proljetne tromjesečne ofanzivne kampanje.

Uz dosta velike gubitke Talijani su se uspjeli osloboditi blokade, izvući svoj garnizon iz Korenice i usput popaliti ustanička sela u širem zahvatu kretanja trupa (Ploča, Visuć, Ćojluk, Srednja Gora). Bilo je i stradanja stanovništva u zahvatu talijanskih borbenih operacija i akcija. Ali neprijatelji nisu uspjeli nanijeti ozbiljniji udarac NOB ni spriječiti njen nezadrživ razvitak na širem području Like što im je bila osnovna namjera.

Prerastanje Jurišne čete u bataljon »Pekiša Vuksan«

Posl'je četničkog udara u 3. bataljon bilo je u planu partijskog i vojnog rukovodstva u gospićkom kotaru da se, oslanjajući se na naprednu omladinu i ljude koji su stajali uz NOB, taj bataljon ponovo formira. Namjesto Pekiše Vuksana za komandanta bataljona postavljen je Momčilo Novković, a politički komesar ostao je i dalje Stevo Maoduš. Bili su postavljeni i novi komandiri četa u Počitelju i Metku. Međutim, i u tim »obnovljenim« četama prevladavali su četnički elementi i kolebljivi ljudi, a novi komandiri

35 Zbornik, tom V, knj. 4, dok. 15.

36 Prema nekim podacima, ukupan broj ranjenih partizana nije, čini se, tačno evidentiran.

četa uskoro su se ispoljili kao četnički agenti. Jedino se četa na teritoriji Raduča i Kruškovca uspjela nekako održati, mada na dosta labilnim osnovama. Zbog takvog razvoja situacije, partijsko-političko i vojno rukovodstvo u kotaru ocijenilo je da inzistiranje na obnavljanju 3. bataljona na ranijoj teritorijalnoj osnovi više ne odgovara realnim uslovima, a ni zahtjevima daljeg razvitka vojne organizacije. Štab 1. ličkog odreda donio je stoga odluku da se taj bataljon ukine kao organizacijsko-formacijska jedinica.

U skladu sa naraslim snagama NOB-a u kotaru i općim kursem razvitka narodnooslobodilačkih oružanih snaga, Štab odreda je, pred proljeće 1942. godine, došao na zamisao da formira jedan pokretni udarni bataljon čije bi jezgro bila Jurišna četa. Borbe oko Korenice i neprijateljeva ofanziva pomjerili su realizaciju te odluke. Konkretnim rješenjima i mjerama za formiranje novog bataljona prišlo se u drugoj polovini aprila. Tada je precizirano da se novi bataljon formira od Jurišne čete, koja će kompletna ući u njegov sastav, glavnine 4. bataljona i novih boraca koji će u tome vremenu stupiti u odred sa teritorije bivšeg 3. bataljona i iz drugih krajeva. Tako je već i po svom sastavu novi bataljon odslikavao prevazilaženje dotadašnjeg sistema organizovanja vojnih jedinica na teritorijalnoj osnovi. Odlučeno je da se bataljon formira od tri čete, a odabran je i njegov starješinski sastav. Za komandanta bataljona određen je Momčilo Novković, do tada komandir Jurišne čete, a za političkog komesara Damjan Vujnović Deni, komandant 4. bataljona i član Kotarskog komiteta KPH za Gospić.

Do početka maja 1942. godine, dok su vršene pripreme za formiranje bataljona, Jurišna četa djeluje kao samostalna jedinica. Jedno vrijeme poslije borbe za odbranu Mogorića ona se zadržavala na teritoriji Mogorića, Buljmiza i Vrepca, a zatim se 21. aprila prebacuje u rejon Počitelj — Divoselo, gdje ostaje do formiranja bataljona. U tome međuvremenu ona je izvela nekoliko zapaženijih borbenih akcija, koje ćemo ukratko navesti:

— Devetnaestog aprila Jurišna četa je sadejstvovala sa 1. bataljonom u napadu na ustaše i žandarme u selu Vraniku. Napad na ustaše, žandare i borbu s njima vodio je 1. bataljon, a Jurišna četa je imala zadatak da »pročešlja« zaseoke između Vranika i Lovinca. Četa na svom »frontu« nije naišla na neprijatelja.

— U sadejstvu sa jedinicama 4. bataljona Jurišna četa je učestvovala 24. aprila u uspjelom napadu na četnike u Počitelju. U toj akciji zarobljeno je 15 domaćih četnika što je za tamošnju četničku organizaciju bio osjetan udar.

— Dvadeset devetog aprila Jurišna četa, u sadejstvu sa Divoselsko-čitlučkom četom 4. bataljona, izvodi dobro pripremljenu akciju na žandare (»oružnike«) u selu Brušanima. Pored 15 žandara u selu je bilo i nešto domaćih ustaša. Među žandarima, koji su bili uglavnom iz Brušana i Rizvanuše, bilo je i simpatizera NOB-a, sa kojima je partijska organizacija iz Divosela uspostavila vezu. Žandarmerijska posada predala se bez otpora poslije kraćih pregovora. Fingirani otpor (pucanje u zrak) insceniran je nakon izvršene predaje oružnika, da bi se izbjegla ustaška odmazda nad njihovim porodicama. Oko polovina žandara odmah se, zajedno s komandirom, priključila partizanima. U pretrazi sela otkrivene su i pohvatane i neke ustaše. U akciji je zaplijenjeno 20 pušaka, 2 puškomitraljeza, veća količina municije i druge opreme.

Svoju posljednju akciju, kao samostalna jedinica, Jurišna četa izvela je 1.

maja 1942. godine, zajedno sa dvije čete iz 1. i jednom četom iz 2. bataljona, protiv četnika u Metku. Glavnina četnika nalazila se u rejonu sèlà: Bogunice. Papuče, Kruškovca i Kukljica. Koristeći širok i pogodan teren, četnici su uspjeli izbjeći obuhvat i povući se u Velebit. Njihovi gubici tom prilikom ostali su nepoznati. Partizani su imali jednog poginulog borca iz 1. bataljona, a teško je ranjen, sa trajnim posljedicama, politički komesar Jurišne čete Iljuš Uzelac.[37]

Prvi zbor novog bataljona u kompletnom sastavu, na kome je izvršeno njegovo formiranje, održan je 5. (?) maja u Malom Kraju u Divoselu. Uz prigodne govore borcima, formiranje i organizaciju bataljona izvršili su komandant bataljona Momčilo Novković i politički komesar Damjan Vujnović Deni. Prema ranije utvrđenom planu, izvršena je podjela boraca po četama, a imenovan je i uveden u dužnost starješinski kadar. Od glavnine Jurišne čete, koja je tada brojala blizu 150 boraca, formirana je 1. četa bataljona. Za komandira te čete postavljen je Dušan Maoduš Konjanik, a za političkog komesara Stevo Potkonjak Mačak. Od ostalog dijela Jurišne čete i od Omladinske čete, koju su sačinjavali borci iz Počitelja, Divosela i Smiljana formirana je 2. četa, za čijeg je komandira postavljen Jovo Tarbuk Popara[38], a za političkog komesara Emil Antić Španac.[39] Treća četa, sa komandirom Danom Jovićem i političkim komesarom Simom Radakovićem, formirana je od boraca 4. bataljona sa teritorija Divosela, Čitluka i Ornica. Brojno stanje bataljona iznosilo je oko 250 boraca.

Na inicijativu koja je već ranije potekla iz Jurišne čete, bataljon je nazvan, po imenu poginulog komandanta 3. bataljona, »Pekiša Vuksan«. Tim imenom nezvanično se nazivala već i sama Jurišna četa.

Do stupanja u 1. brigadu NOV Hrvatske bataljon »Pekiša Vuksan« izveo je na teritoriji Like više uspješnih akcija protiv okupatora, ustaša i četnika, čime je započeo svoj borbeni put kojim se svrstao među najistaknutije i najpopularnije ličke jedinice. A još dugo vremena nakon formiranja bataljona narod je njegovu 1. četu nazivao popularnim imenom — Jurišna četa.

Jurišna četa je, od osnivanja prvog voda do prelaska u bataljon »Pekiša Vuksan«, prošla kroz jedan dinamičan period u razvitku NOB-a u gospićkom kotaru. Ona je, na izvjestan način, bila aktivan učesnik u svim važnim vojnim i političkim događajima u kotaru, pa i na širem području Like. I, zato, pratiti razvoj ustanka i oslobodilačke borbe u gospićkom kotaru, krajem 1941. i u prvoj polovici 1942. godine, nije mogućno, a da se ne sagleda i djelovanje Jurišne čete i njena uloga u tim događajima.

Pojava Jurišne čete u 1. ličkom partizanskom odredu u jesen 1941. godine, u relativno kratkom vremenu od početka ustanka u Lici, označila je prvi korak u prevazilaženju teritorijalnog sistema organizovanja vojnih jedinica. Ona unosi novine u dotada statička dejstva jedinica vezanih za određenu teri-

37 Prilikom ove akcije Ilija Uzelac Iljuš pošao je sa dvojicom boraca da pod Velebitom uspostavi vezu sa 1. bataljonom, ali je upao među četnike. Metak je pogodio talijansku bombu, koja mu je visila na pasu. Eksplozija bombe ga je onesvijestila. Na to su dopali četnici i, da bi ga dokrajčili, udarili su ga sjekirom i izboli nožem. Ostavili su ga misleći da je mrtav.

38 Jovo Tarbuk poginuo je 1942. godine kod Sadlovca.

39 Emil Antić (Mile) poginuo je u saobraćajnoj nesreći 1952. godine kao oficir JNA.

toriju — izvanrednu pokretljivost, brzinu i snagu udara. Naziv »jurišna« izražavao je njene osobine.

U toku petomjesečnog postojanja kao samostalna jedinica, pod neposrednom komandom Štaba 1. ličkog odreda, Jurišna četa izvela je mnoge akcije i izvršila brojne vojne zadatke. Neosporno, bila je jedna od borbeno najaktivnijih, ako ne i najaktivnija jedinica 1. ličkog odreda u to vrijeme. U prijedlogu Štaba odreda od 20. aprila 1942. godine za pohvalu jedinica daje se Štabu Grupe NOP odreda za Liku obrazloženje za Jurišnu četu: »Od jedinica u posljednjim borbama sa okupatorom, ustašama i četnicima naročito su se istakle ove jedinice: 1. Jurišna četa bataljona »Pekiša Vuksan«, jer je uzela učešća u svim akcijama na teritoriji 1. odreda, a u samo mjesec dana od 20. III do 20. IV o. g. izvršila 10 uspjelih akcija nanijevši neprijatelju teške gubitke«.[40]

S obzirom na veličinu Jurišne čete kao borbene jedinice, među akcijama, koje je ona izvela od formiranja voda do prerastanja u bataljon »Pekiša Vuksan«, bilo je tzv. »sitnih« akcija kojima nisu postizani neki spektakularni rezultati, ali je bilo i onih u kojima su postizani značajni uspjesi, pa i sjajne pobjede. Sve te akcije, u njihovoj ukupnosti, zauzimaju istaknuto mjesto u borbenim dejstvima 1. ličkog odreda. Pri tome se ne može izgubiti iz vida ni činjenica da je Jurišna četa nastala i da je djelovala u zimskim uslovima kada su mogućnosti za borbena dejstva protiv neprijatelja, koji se rijetko kretao van svojih garnizona, bile krajnje ograničene.

Kad je riječ o aktivnosti Jurišne čete i njenom doprinosu narođnooslobodilačkoj borbi u tome dijelu Like, ne manju vrijednost ima i njena politička uloga. Još od osnivanja ona je, osim vojnih, izvršavala i neposredne političko-propagandne i agitacione zadatke za NOB. Svojom borbenom aktivnošću i političkim djelovanjem ona se pojavljuje i kao moralni oslonac narodu u njegovom opredjeljivanju za NOB, posebno u borbi protiv četnika i četničkog uticaja. U gospićkom kotaru izvela je i prvu oružanu akciju protiv talijanske vojske i time, u stvari, otpočela oružanu borbu protiv talijanskih okupatora na tome području Like. U datoj političkoj situaciji to je bilo od izuzetne važnosti za dalji tok NOB-a, ne samo u gospićkom kotaru, nego i na širem području Like. Na sastanku predstavnika štabova NOP odreda Like i Korduna, koji je 15. decembra 1941. godine održan u Glavnom štabu Hrvatske, da navedemo to kao ilustraciju, komandant Grupe NOP odreda za Liku Vlado Četković, u izvještaju o političkom stanju u jedinicama 1. ličkog odreda u to vrijeme, ocjenjuje (mada, možda, prestrogo) da »većina« partizana u odredu »nisu spremni za borbu s Talijanima« i ističe da je »formiran jurišni vod od 40 ljudi koji je spreman za sve akcije«.[41]

U Jurišnoj četi je, od formiranja njenog prvog voda, bio razvijen intenzivan ideološko-politički rad. Zahvaljujući tome, ona je mogla uspješno djelovati u narodu i sredinama gdje se kretala, popularisati i propagirati NOB. Svaki njen borac bio je, manje ili više, politički radnik, sposoban da objašnjava strategijske i političke ciljeve i aktuelnu političku liniju NOB-a. Iz Jurišnog voda, odnosno Čete, otišao je veći brojkadrovana političke dužnosti, u organe narodne vlasti, nakomandne dužnosti udruge jedinice i dr.

40 Zbornik, tom V, knj. 4, dok. 25.

41 Zbornik, tom V, knj. 2, dok. 59.

Gotovo neprekidno u pokretu i akciji, četa je svojim djelovanjem i držanjem unosila u narod vedrinu, podizala moral i sigurnost, razvijala vjeru u pobjedu. U selima, kroz koja je prolazila i gdje je boravila, održani su mnogi skupovi naroda i omladine, na kojima je, uz političke govore partijsko-političkih radnika sa terena i iz vojske, redovno nastupao četni pjevački hor, a kasnije i glumačka grupa, sa programom borbenih i revolucionarnih pjesama i skečeva. Zbog svega toga narod je prema Četi i njenim borcima iskazivao zaista iskrenu ljubav kakva se može osjećati i iskazivati samo u takvim teškim vremenima prema narodnim zaštitnicima i hrabrim borcima za slobodu.

Sa krajnjom usrdnošću seljaci su primali borce Jurišne čete u svoje domove na smještaj i hranu, djevojke i žene plele tople čarape, rukavice i džempere. Zaiskrila je, tu i tamo, i poneka idealna ljubav, koja je, na žalost, ostala u okvirima neostvarenih mladalačkih snova. Sa svoje strane borci Jurišne čete cjelokupnim svojim odnosom i držanjem uzvraćali su narodu ljubav i brigu. Partijska i skojevska organizacija i starješine u Četi stalno su i sa posebnom pažnjom vodili brigu o odnosima boraca i Čete u cjelini, prema narodu. Sa osjećajem zadovoljstva zaslužuje da se napomene i to da za čitavo vrijeme postojanja Jurišne čete nije bilo nijednog negativnog postupka na koji bi se neko iz naroda požalio.

Posebno treba istaći ulogu i doprinos Jurišne čete u razvijanju narodnog brastva i jedinstva između Srba i Hrvata. To životno pitanje jugoslovenskih naroda bilo je u gospićkom kotaru dovedeno u tešku krizu ustaškim pokoljima srpskog stanovništva. Ne samo što je razvijanju bratstva i jedinstva Jurišna četa doprinosila svojim držanjem i borbenom i političkom aktivnošću, nego je ona i svojim nacionalnim sastavom odslikavala zajedništvo u borbi Srba i Hrvata. Jurišnu četu smatrala su jednako svojom srpska sela sa obje strane željezničke pruge, od Ploče do Gospića, kao što su je smatrali svojom ustanički Smiljan i druga sela oko Gospića, koja su u Četi imala svoje borce.

Ugledu i popularnosti Jurišne čete bitno je doprinosio i moralni lik njenih boraca i starješina. Još od formiranja prvog voda ona je stalno popunjavana odvažnim i moralno-politički probranim borcima. A partijska i skojevska organizacija neprekidno su brinule o moralno-političkom liku i ugledu »borca Jurišne čete«. U vezi s tim, treba istaći i činjenicu da je Jurišna četa živjela i djelovala kao vrlo homogen kolektiv, u kome je bio uspostavljen primjeran sklad ratnog drugarstva, demokratičnosti i svjesne vojničke diselline. A sve to ostavljalo je u narodu povoljan utisak i stvaralo povjerenje.

Te odlike istakle su Jurišnu četu na posebno mjesto među jedinicama 1. ličkog odreda »Velebit« i uvrstile je u najpopularnije ličke jedinice s kraja 1941.i prve polovine 1942. godine.

Borcima Jurišne čete, čija imena dajemo u prilogu, pripada, zbog svega toga, zasluženo priznanje da su svoj zadatak časno izvršili.[42]

42 U pisanju članka o Jurišnoj četi autoru su svojim sjećanjima, učešćem u istraživanju i utvrđivanju događaja i podataka, kao i u konačnoj redakciji sadržaja pomogli preživjeti borci i starješine Jurišne čete: Luka Bogić, Dušan Cubrilo, Duja, Mile Čuturilo, Milan Grbić, Jovo Ivančević, Mićo Ivančević, Jovo Kuprešanin, Vlade Ljeskovac, Petar Kleut Perica, Petar Ljuština Pera, Stevo Potkonjak, Tomo Tomljenović, Ilija Uzelac Iljuš i Branko Vukelić. Osim njih, pomogli su u radu, kao poznavaoci događaja: Joja Basarić, Dušan Ivančević, Nikola Miščević, Joco Njegomir, Lazo Radaković, Todor Radošević, Dane Rajčević i Đuro Stanković.

Spisak boraca Jurišne čete

Iz Divosela: Bjegović Stevana Dragan — Stevelja, Bjegović Đure Dušan — Vatrogasac (poginuo 1942. kod Udbine), Jerković Jove Milan — Baburica (poginuo 1942. u Sadlovcu), Jerković Steve Petar — Katin (poginuo 1942. u Metku), Plećaš Luke Bogdan — Pusan (poginuo 1942. u Sadlovcu), Potkonjak Đure Božo — Sin, Potkonjak Đure Ilija Golub, Potkonjak Triše Jovo (poginuo 1943. u Bosni), Potkonjak Sime Stevo — Mačak, Ribar Nikole Milan i Stanić Jovice Srđan (Srđo) — Skijaš.

Iz Čitluka: Pjevač Đure Stevo — Pjevač i Rajčević Đukana Petar — Pepa.

Iz Počitelja: BObić Save Dane — Pilot, Ivančević Nikole Jovan — Jelen, Ivančević Dane Milan — Mišo (poginuo 1944. u Kosinju), Ivančević Ilije Milan — Mićo, Ivančević Stojana Milan — Crni (poginuo 1942. kod Dvora na Uni), Lasković Milkana Mirko, Ljubojević Gene Ilija — Stric (poginuo 1943. na Pađanima), Ljubojević Ise Dušan — Šmit, Ljubojević Mihaila Đuro — Omladinac, Ljubojević Mile Đuro — Ljutica, Ljuština Stevana Petar — Crni, Mrkšić Dane Jovo (strijeljan 1942. od četnika u Metku), Njegovan Jove Gojko. Njegovan Save Jovo Tasalj, Njegovan Jovana Nikola — Josalj (poginuo 1942. u Papuči), Pavlica Petra Dane — Brodar, Pavlica Dane Dmitar (poginuo 1944. kod Plitvičkih jezera), Pavlica Petra Dušan — Žandar (poginuo 1942. kod Dvora na Uni), Pavlica Jovana Iso — Palavorda (poginuo 1945. kod Senja), Pavlica Milana Nikola — Nikica, Pavlica Milana Petar (Perica) — Rodan, Pavlica Nine Petar — Perica (poginuo 1942. u Sadlovcu), Potkonjak Steve Đuro — Đurika (poginuo 1943. u Deringaju), Potrebić Ilije Milan, Prerad Steve Dušan — Duja (poginuo 1943. u Otočcu), Radošević Nikole Ilija — Mljekar (poginuo 1943. u Žumberku), Radošević Nikole Milan — Barjaktar ranjen 1943. i umro kod Vrepca u transportu za bolnicu), Uzelac Đure Sava-Ljuti, Vitas Ise Dušan — Terzija (umro ranjen 1942. u Šalamuniću) i Vitas Dane Milan — Seljo.

Iz Metka: Glumac Jove Čedo (poginuo 1942. u Metku), Grbić Miče Ilija, Grbić Miće Milan — Hrastnik, Kleut Stevana Milan — Karan (poginuo 1943. na Neretvi), Kleut Mile Nikola (Nikica) — Šofer, Kleut Mile Petar — Perica, Kuprešanin Jove Branko, Ljeskovac Mile Branko — Brane, Ljeskovac Mile Jovo — Vozar (poginuo 1942. kod Ličke Jesenice), Ljeskovac Mile Vladimir (Vlade) — Soko, Ljuština Nikole Đuro, Ljuština Rade Petar — Pera, Maoduš Nikole Dušan — Konjanik (poginuo 1943. kod Kistanja), Maoduš Nikole Stevo, Maoduš Save Rade — Tekstilac, Marunić Ilije Milan — Daso, Mihić Petra Milan — Brko, Potrebić Dmitra Dušan (poginuo 1942. kod Ličke Jesenice), Potrebić Jove Milan, Radošević Mile Tomo — Komadina (poginuo 1942. kod Ličkog Novog), Tarbuk Steve Jovo — Popara (poginuo 1942. u Sadlovcu), Uzelac Milkana Ilija — Iljuš, Uzelac Milkana Nikola — Brico, Zagorac Sime Milanko (Marinist) — Putnik (poginuo 1942. u Metku), Zagorac Sime Nikola — Frenter i Zagorac Petra Nikola — Kobac (poginuo 1943. kod Bruvna).

Iz Kruškovca: Kuprešanin Milana Dušan — Balčota, Kuprešanin Đukana Ilija — lean, Kuprešanin Milanka Jovo — Markedža, Kuprešanin Miće Nikola — Jačina, Kuprešanin Špire Rade, Kuprešanin Dane Slavko (poginuo 1943. kod Papuče), Vračar Dane Đuro — Garov (poginuo 1942. na Pločanskom klancu), Vračar Mile Mile (poginuo 1945. kod Zagreba) i Vračar Dane Vaso.

Iz Raduča: Bjelobaba Dane Milan — Žaco (poginuo 1942. kod Križpolja), Čubrilo Mile Dušan (Duja) — Baraba, Čubrilo Luke Dušan — Lipać, Čubrilo Ise Đuro, Čubrilo Dane Mile (poginuo 1943. u Ploči), Čubrilo Luke Mirito (poginuo 1942. na Pločanskom klancu), Čubrilo Mile Mirko — Žicar, ćelić Save Milan — Vrećan (poginuo 1942. kod Ličke Jasenice), ćelić Đure Sava, Dejanović Marka Dragan — Muso (poginuo 1943. sa grupom ranjenika kod Međugorja), Dejanović Jove Milan (poginuo 1944, kod Srba), Dejanović Nikole Marko — Jela (strijeljan 1942. od četnika u Metku), Dejanović Marka Nikola (Nikica) — Mlađi Muso (poginuo 1944. na Fruškoj gori), Dejanović Marka Petar — Ćujo, Dejanović Rade Rade — Čepin, Gajić Nikole Nikola — Princip, Kalinić Jove Dmitar — Obijaj, Kalinić Tomice Milan, Kalinić Tomice Pavao (poginuo 1943. u Bosni), Konjević Vuje Nikola — Vrana (poginuo 1942. na Podlapači), Milekić Save Gojko — Mali, Mišćević Jove Nikola — Žuna (poginuo 1943. kod Kika), Mrkailo Đure Milan — Lasta (pognuo 1942. kod Plitvičkih jezera), Mrkailo Jove Mile — Zemljak, Pejinović Rade Janko (nestao 1942. godine), Pokrajac Paje Branko-Jaban (pognuo 1944. kod Valjeva) Pokrajac Ise Dušan (poginuo 1944 u Dalmaciji), Pokrajac Marka Đorđe (poginuo 1943. sa ranjenicima kod Otočca), Pokrajac Miloša Ilija-Dakan (poginuo 1944. u Bosni), Pokrajac Milanka Milan — Begov (poginuo 1942. na Pločanskom klancu), Rutalj Anice Momčilo (nestao 1942. godine) i Tesla Petra Ilija — Rolac (poginuo 1942. na Plitvicama).

Iz Drenovca: Glumac Perice Dušan — Švraka (poginuo 1942. na Bosanskom Grahovu i Glumac Milanka Nikola.

Iz Ploče: Batinić Petra Dane-Crni (poginuo 1942. kod Sadlovca, Crnobrnja Jove Dane, Čuturilo Vuje Mile — Sveti Nikola, Čalić Nikole Đuro — Planinac, Dukić Mile Jovo — Tenk, Dukić Mile Petar (poginuo 1944. u Ploči), Gajić Nikole Lazo — ćaća, Gajić Samoila Mile — Mornar (poginuo 1942. u Bosni), Kuprešanin Janje Rade — Grabarac (strijeljan 1942. od četnika u Metku), Ličina Nikole Milan, Orlović Bože Lazo (poginuo 1944. na Čudinom klancu) Orlović Jandrije Stanko (poginuo 1942. na Pločanskom klancu) i Radeka Mile Petar.

Iz Lovinca: Gnjatović Petra Marko (poginuo 1942. na Plitvicama) i Gnjatović Dana Nikola (Nikica) — Bure (poginuo 1942. kod Mušaluka),

Iz Gračaca: Suša Ilija — Stolar (poginuo 1942. na Plitvicama)

Iz Mogorića: Banjeglav Nikole Gojko — Tigar, Banjeglav Nove Branko — Marelja (poginuo 1942. u Mogoriću), Đaković Janka Dane, Đaković Janka Rade — Moco, Korica Stojana Dušan — Pobro, Korica Stojana Gojko (poginuo 1943. na Budačkom mostu), Korica Save Mile — Bekrija, Korica Ilije Stevo — Lola (poginuo 1942. na Plitvicama, narodni heroj), Maljković Bože Dušan — Maksim, Maljković Dane M;loš-Crni, Vučković Mile Nikola (Nikica) — Lav i Vurdelja Tome Dušan — Macuoka.

Iz Pavlovca i Zavoda: Graovac Nikole Đuro — Zlatonja, Maljković Tome Mane — Mećava, Maljković Tome Petar — Bravar (poginuo 1944. u Beogradu), Novković Jovana Momčilo, Novković Jovana Živko — Zlatar (poginuo 1943. u Pavlovcu), Novković Joce Sava (poginuo 1942. u Sadlovcu) i Todorić Ilije Miloš.

Iz Vrepca: Bogdanović Nikole Jovo (poginuo 1942. kod Ličke Jasenice).

Iz Ostrvice: Bakić Maksima Mile, Bogdan Maksima Jovan (poginuo 1942. kod Perušića), Petković Steve Mile — Brljo, Savatović Steve Nikola (poginuo 1943. na Zuleševici) i Teslić Save Petar.

Iz Smiljana: Bogić Miloša Luka — Proleter, Blažević Ivana Jure — Krcun, Dujić Jandre Ivan — Divljak, Lemajić Save Milan, Milinović Stjepana Martin — Cigo, Milinović Karla Petar — Aga, Milković Marka Ante — Jastreb, Milković Marka Pajo — Kovač, Milković Ivana Joso — Kurjak, Pejinović Dane Milan — Tašo, Tomljenović Mate Jure — Poljak (ubijen od ustaša 1942. u Gospiću), Tomljenović Jure Tomo — Bikan i Antić Uzelac.

Iz Brušana: Dešić Milan (poginuo 1942. na Plitvicama).

Iz Gospića: Rukavina Jose Ante — Bura i Toplak Ferdo

Iz Plaškog: Vukelić Petra Branko — Bato.

Iz Plavča-Drage: Popović Ilija — Lčanin (poginuo 1944. na sremskom frontu).

Iz Selca (kod Crikvenice): Antić Emil (Mile) — Španac.

Iz Križevaca: Hrženjak Andrije Duka i iz Pakraca: Kovačić Nikola — Baja.

Napomene uz spisak boraca Jurišne čete

U vezi sa spiskom boraca Jurišne čete potrebno je ukazati na slijedeće:

1. Za utvrđivanje ovoga spiska uložen je velik trud. Gotovo bi se moglo reći da je to bio i najteži dio rada prilikom pisanja članka o Jurišnoj četi.

Spisak je sačinjen na osnovi sjećanja preživjelih učesnika u ratu. U njegovom utvrđivanju učestvovali su preživjeli borci Jurišne čete, a osim njih konsultovan je široki krug ljudi koji su , kao učesnici u ratu i poznavaoci prilika i ljudi svoga kraja, mogli u tome pomoći. S obzirom na to što se spisak zasniva isključivo na sjećanjima, koja su često nesigurna i kontradiktorna, postoji mogućnost da su se potkrale neke greške u imenima boraca i podacima o njima i pored maksimalnih nastojanja da se utvrdi tačno činjenično stanje. Zbog toga mogućno je, ne namjerno, da ime nekog borca Jurišne čete nije ovdje zapisano, kao i obrnuto, da je navedeno ime nekog borca koji se, u datom vremenu za koji je spisak rađen, nije nalazio u Jurišnoj četi.

2: Kriterij za unošenje imena boraca u ovaj spisak bio je taj da se navedu svi borci koji su bili u Jurišnoj četi (stalno, duže, ili kraće vrijeme) u vremenu od formiranja Jurišnog voda do prerastanja Jurišne čete u bataljon »Pekiša Vuksan« zbog čega su mogućne nejasnoće, pa i greške u samom spisku.

3. I pored nastojanja da se za sve borce prikupe osnovni podaci koji se ovdje daju, to nije bilo mogućno postići. Za više boraca nije se uspjelo saznati partizanske nadimke. Za neke poginule borce nije se uspjelo utvrditi mjesto gdje su poginuli. Za veći broj boraca nije se uspjelo saznati ime oca, posebno za one koji zavičajno nisu sa teritorije gospićkog kotara. Nepotpunost ovih podataka, kao i eventualne greške u spisku, jedino bi se mogli otkloniti iznošenjem spiska pred širu javnost (putem lokalne štampe ili preko Saveza boraca), ali autor nije u poziciji da to sprovede.

4. Mnogi od boraca Jurišne čete, čija su imena ovdje navedena, nisu više u životu. Mnogo ih je poginulo u ratu, a mnogi su umrli poslije rata. U priloženom spisku to je navedeno samo za one borce koji su poginuli u ratu, odnosno koji su u ratu umrli od zadobijen'h rana. Za one koji su umrli poslije rata taj podatak nije unesen pa je, možda, ovaj spisak i u tome pogledu nepotpun i nedorečen.

Milan Sijati

Akcije partizanskog odreda „Marko Orešković“ u Smiljanu i Metku

Poslije prvih akcija Jurišni odred Grupe NOP odreda za Liku, nezvanično nazivan »Čapajev«, a kasnije »Marko Orešković«, dobio je zadatak da se iz istočne prebaci u centralnu Liku. U Dobroselu ga je sačekao član Okružnog komiteta KPH za Liku Mile Počuča i sredinom oktobra 1941. godine poveo u Srednju Goru. Odred je brojao 35 boraca na čelu sa komandirom Dokom Jovanićem i političkim komesarom Milanom Sijanom. Po dolasku u Srednju Goru odred je posjetio politički komesar Štaba Grupe NOP odreda za Liku Marko Orešković. On je borcima govorio o ciljevima narodnooslobodilačke borbe i o političkoj situaciji u svijetu i zemlji.

Iz Srednje Gore odred se prebacio u Vrebac gdje je bila planirana akcija na ustaše u Širokoj Kuli u kojoj je trebalo da on učestvuje, zajedno sa ustanicima iz Ostrvice. Međutim, od toga napada se odustalo. U Vrepcu i Mogoriću odred se zadržao nekoliko dana. Kao dobro naoružana i disciplinovana vojna jedinica odred je svojim ponašanjem pozitivno djelovao na narod u selima Vrebac i Mogorić, te na ustanike toga kraja. Organizovani su susreti sa ustanicima i narodom tih sela na kojima su govorili starješine odreda, a pjevane su i revolucionarne pjesme što je također veoma pozitivno uticalo na jačanje borbenog morala i spremnosti za borbu naroda toga kraja.

Poslije boravka u pomenutim selima odred se oko 20. oktobra prebacuje na područje Metka i Počitelja. U Počitelju se susreće sa članovima Okružnog komiteta KPH za Liku — Jakovom Blaževićem, Milom Počučom i Katom Pejnović. Ona je kasnije pristupila odredu i tako postala prva žena-borac sa puškom u ruci u Lici.[1] Tu smo se susreli i sa ustanicima toga sela koji su držali položaje prema Gospiću i Ribniku radi obezbjeđenja sela. Borci odreda prijatno su se osjećali u tome selu, dobro su primljen, smješteni i ugošćeni po seoskim kućama. Iz Počitelja je odred prešao u Divoselo, gdje je ostao i 23. oktobra. Sa njim se nalazio i Jakov Blažević. On je vršio pripreme za akciju koju je naš odred trebao da izvede u neprijateljskoj pozadini sjeverozapadno od Gospića, u Smiljanu. Za to vrijeme on je direktno kontaktirao sa starješinama i borcima odreda i ostao je mnogima u dragoj uspomeni, kao Hrvat odlučan borac i komunista.

U Divoselu borci su saznali da idu u Smiljan, radi hvatanja i kažnjavanja ustaških zločinaca, koji su tamo terorisali narod, ubijali Srbe i Hrvate antifašiste i vršili pljačku. Smiljan, Bužim i okolna sela bila su pretežno nastanjena hrvatskim življem i nalazila su se pod ustaškom vlasti, u neposrednoj blizini jakog ustaškog i talijanskog garnizona u Gospiću. Ustaše su nastojali da hrvatski narod zastraše »četnicima«, a u stvari se radilo o partizanima.

1 General-major JNA.

Cilj akcije je bio da se hrvatskom narodu pokaže ko su partizani i šta oni hoće.

U sumrak 23. oktobra odred je krenuo iz Divosela za Smiljan, zajedno s Jakovom Blaževićem koji je najbolje poznavao situaciju na terenu. Iako je bio oktobar, išlo se po velikoj hladnoći. Na putu se prepriječila rijeka Novčića koja se nije mogla gaziti. Pripremljen je mali splav kojim je trebalo prebaciti borce na drugu stranu rijeke, kod Ličkog Novoga. Splav se sastojao od dva spojena korita za miješanje hljeba, a njime je upravljao Jandre Počuča iz Divosela. U splavu su se jednovremeno mogla prebaciti samo dva borca. Trebalo je jako oprezno ulaziti u njega da bi se izbjegao pad u rijeku. Neki se toga nisu držali pa su se smočili i mokri nastavili put.

Kada su svi borci prebačeni preko rijeke, odred je nastavio put u pravcu Smiljana. Okolina j bila bijela od mraza. Stigli smo u Smiljan još u toku noći i neprimijećeni ušli u jednu kuću na periferiji sela. Bila je to kuća ujaka Jakova Blaževića. Tu su nas čekali već okupljeni komunisti i simpatizeri iz sela. Spremili su nam prijatan doček i nešto hrane. Riješeno je da se planirana akcija izvede slijedećeg dana uveče, a da odred pređe u Bužim i do toga vremena ostane u tajnosti. Nakon kraćeg odmora i razgovora sa domaćinima, napustili smo Smiljan i krenuli u Bužim.

U Bužimu smo predanih 24. oktobra. Selo je blokirano i nikome nije dozvoljavano da ga toga dana napusti kako bismo sačuvali tajnost našega prisustva. Uhapsili smo nekoliko ljudi koji su smatrani pristalicama i simpatizerima ustaša. Pošto nisu činili zločine, pušteni su, ali im je i zapriječeno da će ih stići neminovna kazna ako budu pomagali ustaše ili sarađivali s njima. Nekima od njih uzeli smo cipele da bismo obuli borce koji su bili polubosi. U vezi s tim Jakov Blažević im je rekao: »Ovo su narodni borci, koji se bore i za vašu bolju budućnost, idući po ovome mrazu i hladnoći. Oni ne štede svoje živote, a vi koji sjedite kod svojih kuća, dužni ste barem da im na taj način pomognete«. Oni su na to rado pristali, valjda iz straha i od teže kazne.

U sumrak 24. oktobra odred je krenuo na izvršenje zadatka. Za vodiče smo dobili nekoliko drugova iz Smiljana koji su znali gdje stanuju ustaški koljači, koje smo trebali pohvatati. U selo smo stigli u neko doba noći i, podijeljeni u grupe, po unaprijed utvrđenom planu, krenuli u hvatanje: ustaškog bilježnika Marka Tiljka, ustaškog povjerenika Ivice Šarića, ustaša Blaža Tomjanovića i Markiše Franića, kao i župnika u Smiljanu Butkovića. Svi su pohvatani kod svojih kuća i dovedeni u općinsku zgradu u Smiljanu. Tu su svi, osim popa Butkovića, osuđeni na smrt i strijeljani. Iako je uhapšen zato što je simpatizirao i pomagao ustaše, pop nije strijeljan, već je poslije saslušanja pušten.[2] Njega je Jakov Blažević lično poznavao iz gimnazije i skrenuo mu pažnju na njegov odnos prema ustašama. »Pustit ćemo te da nam ne kažu da ubijamo popove, ali ako budeš pomagao ustaše, snaći će te ista kazna kao i ove druge«, rekao mu je Jakov.

Po izvršenom zadatku odred je krenuo za Divoselo. Jakov Blažević je ostao na terenu radi formiranja partizanskog odreda (čete) u Smijlanu — od komunista i simpatizera koji su tu do tada živjeli ilegalno. Putem do Divosela trebalo je ponovo preći Novčiću. Problem je nastao kad se saznalo da na

2 Butković je nakon puštanja otišao u Brušane gdje je u žandarmerijskoj stanici ispričao što je u Smiljanu uradila veća grupa »četnika«, iako se radilo o partizanima.

mjestu planiranog prelaza nema Jandre Počuče sa splavom, pošto nije znao kada će se odred vratiti. Trebalo je da neko prepliva rijeku, otiđe u Divoselo i pronađe Počuču. Politički komesar odreda Milan Šijan u odijelu skoči u hladnu rijeku i prepliva je, a zatim produži za Divoselo, pronađe Počuču i dovede ga sa splavom do rijeke.[3]

Odred se uspješno prebacio preko Novčiće i još u toku noći stigao u selo.

Planirana akcija u neprijateljskoj pozadini je sa uspjehom završena što je bilo od velikog vojnog i političkog značaja. Odred je nekoliko dana boravio u hrvatskim selima i politički djelovao u narodu, ukazujući na put kojim je trebalo ići, a koji se razlikuje od onoga kojim su krenuli ustaše i četnici.

Dok se veći dio odreda nalazio u Smiljanu, u Počitelju je ostavljena grupa boraca, pod komandom komandira 1. voda Dušana Damjanovića. U međuvremenu su ovi borci dobili zadatak da u Metku pohvataju i strijeljaju tri brata — Miću, Luku i Đuru Maoduša — zbog njihovog bahatog ponašanja, ubistva jednog čovjeka (Travica), povezivanja s talijanskim okupatorima (naročito po linij šverca) i što su pročetnički istupali. Zadatak su borci sa uspjehom izvršili. Nevino je poginuo i jedan čovjek koji se zatekao sa Maodušima. Tom prilikom ranjen je komandir voda Dušan Damjanović. Ubistvo braće Maoduš proisteklo je, pored ostalog, i iz loših odnosa u Metku, kao i iz ličnih obračuna među ustanicima oko primata u selu između Gavre Stanojevića, koji je kasnije postao jedan od vođa četnika u selu, i braće Maoduš, a u sve to borci odreda nijesu bili dovoljno upućeni. Ubistvo trojice braće odjednom u selu je uglavnom negativno odjeknulo, a cio slučaj je ocijenjen kao politički štetan.

Poslije ovih akcija odred ponovo prelazi u Vrebac gdje je u školi organizovana priredba za narod. Pored pjevanja revolucionarnih borbenih pjesama, prikazana je Nušićeva »Vlast« i »Haralampije«, a recitovane su i neke pjesme. Prisutni su pratili program s velikim interesovanjem i smijehom nagrađivali glumce, iako gluma nije bila na nekoj umjetničkoj visini. Poslije ove priredbe odred prelazi u Srednju Goru, a zatim preko Mekinjara i Jošana odlazi na Kamensko gdje je ušao u sastav novoformiranog partizanskog bataljona »Marko Orešković«.

3 U odredu je znao još da pliva samo Milan Basta.

i

Pero Milinović

Smiljanska partizanska četa

Borbeni duh naroda Smiljana svakako je izvirao iz cjelokupne njegove povijesti i stečenih iskustava. Život i opstanak na međama nekoliko carevina, tumaranje tuđinskih četa po Lici — turskih, austrijskih, Napoleonovih — vladavina Habsburgovaca i doba apsolutne Monarhije, feudalni odnosi i mnogo drugog u povijesti, nije ostavilo previše lijepih uspomena. Ali zato je kroz prošlost nagomilano puno dragocjenih iskustava kojima se pothranjivao duh naroda Like i Smiljana i njegova upornost u borbi za slobodu i vlastiti identitet pa i u danima izdaje reakcionarne buržoazije Kraljevine Jugoslavije i okupacije 1941. godine.

Ni Kraljevina Jugoslavija svojom antinarodnom i reakcionarnom politikom nije ostavila puno ljepše uspomene od onih iz ranije prošlosti. Gospićka, palanačka buržoazija, pohlepna i željna vlasti, uporno je nastojala, naročito u predratnim godinama, da proširi svoj utjecaj u svim oblastima života, i ne samo na području tadašnjeg kotara Gospića, nego i na širem području Like. Drsko koristeći nacionalne i socijalne razlike, razne predrasude, ekonomsku, kulturnu i svaku drugu zaostalost pojedinih sredina u Smiljanu, činila je sve da izazove nacionalnu mržnju i trvenje. Ovu zločinačku rabotu u Smiljanu je provodila preko male, ali opasne grupe ustaša na čelu s ustašom, katoličkim popom, Blažom Tomljenovićem, kao i preko »Velikosrba«, pravoslavnog popa, prote Stijačića. Ova dva »pastira božjeg stada« napustila su sve crkvene kanone, baveći se uporno šovinizmom i borbom protiv komunista i svih antifašista, uz svestranu podršku svojih ideologa, nacionalista i klerofašista iz Gospića.

Tako je i Smiljan dijelio sudbinu cijelog našeg naroda, živeći u donekle specifičnim uvjetima. Te specifičnosti su se, osim ostalog, ogledale i u tome što je u njemu zajedno živio mješoviti življ — Srbi i Hrvati, što je Smiljan od 1935. godine bio pod snažnim utjecajem KPJ i što je od 1938. godine imao svoju partijsku organizaciju; što su neka sela, smještena ispod obronaka Velebita (Bužim, Rastoka i druga) bila pogodna za ilegalni rad komunista, a kasnije i za pripreme ustanka 1941. godine i što je Smiljan imao brojno jaku i dobro organiziranu skojevsku organizaciju, koja je uoči rata i kasnije uz sebe vezala najveći dio omladine.

U godinama prije rata komunisti Smiljana — članovi KPJ i SKOJ-a — političkim djelovanjem su u narodu stekli političku prevlast nad klerofašistima i ostalim reakcionarnim snagama, okupljajući oko sebe sve antifašiste i napredne ljude u selu. Općinski izbori 1940. godine bili su ogledalo političkog stanja i potvrda utjecaja komunista na narod Smiljana. Na radničko-seljačkoj listi, kao kandidat za načelnika općine, našao se stari ugledni komunista Pavao čačić iz Bužima, a protukandidat mu je bio katolički pop Blaž Tomljenović, koga su podržavale sve režimske stranke, pa i sam prota Stijačić. Iako su se inače međusobno mrzili, ova dva popa našli su zajednički jezik kada je bila u pitanju borba protiv komunista. Zbog izbornih makinacija popa Tomljenovića, komunisti su tražili i izborili poništenje izbora i pro-

vedbu novih. Na ponovljen'm izborima pobijedio je pop Tomljenović sa svega četiri glasa prednosti, zahvaljujući poznatom triku — pozivu mladih ljudi na vojnu vježbu, da bi bili odsutni na dan izbora, kao i podršci desnog krila Mačekove HSS. U Općinsko vijeće ipak je ušlo 8 komunista.

Pobjeda popa Tomljenovića bila je u stvari Pirova pobjeda. Zbog izbornih makinacija i nasilničkog ponašanja izgubio je jedan dio pristaša dotada naivnih vjernika, a komunisti su dobili još veći ugled i utjecaj u narodu. Pop Tomljenović bio je ubrzo premješten u Blagaj, kod Slunja, ali ni tamo ga nije zanimalo »Sveto pismo« već »Mein Kampf«, Hitlerovo »sveto«, nacifašističko pismo. Nakon proglašenja NDH postao je aktivni ustaša i kao koljač platio glavom negdje na Kordunu, u borbi sa borcima NOV. Prota Stijačić je poslije proglašenja NDH živio još svega 24 sata. Ustaše su ga uhvatile i zaklale.

Odmah poslije proglašenja NDH ustaše su poduzele teror nad srpskim stanovništvom i komunistima. Smiljan je bio među prvim od podvelebitskih sela u kome su ustaše počele da vrše zvjerstva nad srpskim življem i da sprovode hajku na komuniste. Odmah su uhvatili i na zvjerski način ubili sekretara partijske organizacije Jovu Rajčevića zbog čega je partijska organizacija Smiljana bila prisiljena da se povuče u ilegalnost. Na taj način sačuvala je partijski kadar koji je u ustanku i kasnije odigrao ulogu od neprocjenjivog značaja, ali po cijenu gubljenja inicijative u tom vremenu što, doduše, nije dugo trajalo.

U svibnju 1941. godine u Smiljan dolazi sekretar OK KPH za Liku Jakov Blažević. Njegov dolazak u selo uvijek je bio događaj od značaja za smiljanske komuniste, a ovoga puta, s obzirom na situaciju, bio je za nas od posebne važnosti. Jakov je poznavao prilike u Smiljanu i imao je povjerenja u njegove komuniste i skojevce. Rođen u blizini Smiljana — u Bužimu, on je poznavao dobro mentalitet ovih ljudi, a može se reći da je i emotivno bio vezan za smiljansku partijsku i skojevsku organizaciju, spajajući na najbolji način to osjećanje s dužnošću i položajem sekretara OK KPH za Liku.

Na sastanku, koji je tada održao sa smiljanskim komunistima, Jakov Blažević je bio vidno zabrinut situacijom u kojoj smo se našli, ali svakom svojom riječi ispoljavao je optimizam i vjeru u snagu Partije i naroda da izdrži i prevlada sva iskušenja. Objašnjavao je situaciju i upućivao na organiziranu pripremu za nastupajuće dane. Inzistirao je na prikupljanju oružja i na odvraćanju ljudi od odlaska u Pavelićevu vojsku, osim onih simpatizera koji su se mogli ubaciti u domobransku vojsku u Gospiću, radi nabavljanja oružja i prikupljanja važnih obavještajnih podataka. Razumije se, bilo je riječi i o drugim pitanjima i zadacima.

Od svibnja je situacija na području Smiljana bila još teža. Talijanski okupator i domaći izdajnici svakodnevno su vršili teror nad narodom i širili neprijateljsku propagandu. Poslije napada Nijemaca na SSSR (22. 6. 1941.) i Proglasa CK KPJ, kojim se pozivaju naši narodi u borbu, okupator i domaći izdajnici još su više podivljali. U Gospiću ustaše tajno pripremaju istrebljenje srpskog naroda, a istovremeno vrše podlu propagandu kako srpski narod može biti siguran da ga neće nitko dirati, a da će biti uhapšeni samo komunisti i oni Srbi koji ne poštuju zakon. Međutim, u srpnju i prvih dana kolovoza (2. kolovoza) u dva naleta u Smiljan ustaše su izvršile najmasovniji i najokrutniji zločin nad srpskim narodom, ubivši na zvjerski način oko 600 ljudi — odraslih muškaraca, žena, djece i staraca sve što su živo uhvatili.

Pored genocida nad srpskim narodom, ustaše hapse i na zvjerski način muče napredne Hrvate-antifašiste, napredne ljude i protivnike njihovih zločinačkih postupaka.

Zločin koji su ustaše počinili bio je strašan šok za narod Smiljana, za svakog čovjeka osim za šačicu morbidnih propalica, koji su se priključili ustašama i s njima završili neljudski život.

U onim, za naše narode teškim danima, »kada smo se«, kako je to na jednom mjestu rekao tadašnji sekretar OK KPH za Liku Jakov Blažević »našli na dnu ambisa — prikovani Prometej na kavkaskim urvinama«, jedino je KPJ bila i ostala uz narod, duboko riješena i pripremljena da preuzme povijesni zadatak, da organizira i povede široki front (radničku klasu, seljake, demokratsku inteligenciju, sve rodoljube i antifašističke snage) u odlučujuću borbu za oslobođenje. Smiljanska partijska organizacija izišla je iz ilegalnosti, konsolidirala svoje redove i nastavila intenzivan rad na prikupljanju oružja i pripremi borbenih grupa za oružane akcije protiv okupatora i domaćih izdajnika. Skojevska organizacija nastavila je predano da radi na okupljanju omladine i na pripremama za izvršavanje zadataka koje pred nju postavi Partija.

U drugoj polovini kolovoza u Smiljan ponovo dolazi Jakov Blažević i održava sastanak, zajedno s članovima KPJ i SKOJ-a. Na ovom sastanku bilo je oštre kritike zbog nekih propusta i nedovoljne fleksibilnosti u radu. Sastanak je za nas, tadašnje članove Partije i SKOJ-a, bio od neprocjenjive koristi. Zadaci su bili konkretni i nedvosmisleni: drug Jakov je zahtijevao da se odmah i neodložno ide u akciju na Talijane i domaće izdajnike. Iste noći u Divoselo je prebačen preživjeli srpski živalj. Poslije ovoga sastanka partijska organizacija ubrzava akciju na prikupljanju novih količina oružja i formira borbene grupe za izvršenje konkretnih zadataka. Ona uzima na sebe dvojaku ulogu — organizaciju borbenih akcija i partijsko-politički rad po selima.

Devetoga rujna grupa partizana, koju su sačinjavali: Božo Prpić, Božo Rupčić, Nikola Milinović i Ivan Uzelac Dan, krenula je iz Rastoke u napad na talijansku kolonu koja se, stigavši iz Gospića u Bužim, vraćala natrag. Zadatak ove talijanske kolone bio je izviđanje terena, zastrašivanje naroda i pljačka. Zasjeda joj je postavljena u blizini zaseoka Selište, ali su je talijanske patrole na vrijeme otkrile pa je došlo do međusobnog puškaranja na dosta velikom odstojanju, tako da Talijani nisu imali gubitaka. Međutim, oni su shvatili da za njih nije sigurno ni u hrvatskim selima i više se nikada nisu usudili proći ovim pravcem. Ovo je vjerojatno bio i prvi napad na talijanske okupatorske snage na području kotara Gospić.

Nekoliko dana poslije ovoga napada na Talijane jedna borbena grupa — uglavnom, skojevaca Smiljana — ubila je najvećeg zločinca i koljača Ivana Abramovića, koji je na zvjerski način lično ubio stotine ljudi u logoru „Jadovno".

Radi objedinjavanja svih borbenih grupa i koordinacije njihovih akcija u Smiljanu je 18. rujna formirana komanda. Za komandanta izabran je, voljom boraca, Božo Prpić Stari, tvornički radnik, stari i prekaljeni komunista. To je, u stvari, bio Smiljanski partizanski odred.[1] U Božinoj kući je or-

1 Treba napomenuti da o formiranju, odnosno postojanju ovoga odreda nema pisanih dokumenata. Osim toga, odred je među borcima nazivan različitim imenima: gerilski odred, partizanska grupa, partizanski odred i si. Zbog svega toga moguća su i oprečna mišljenja o postojanju odreda, formi-

ganizirana čak i zajednička ishrana onih boraca kojima su kuće bile daleko, ili kojima je bilo opasno odlaziti kući zbog mogućeg iznenađenja i prepada ustaša i okupatora.

Noću, 24. listopada, veća grupa smiljanskih partizana zajedno s Jurišnim odredom »Čapajev«, pod komandom Đoke Jovanića, učestvuje u likvidiranju ustaških funkcionera i nekih drugih zločinaca u općini Smiljan. Sutradan, 25. listopada, odred »Čapajev«, dobro naoružan i vojnički dobro organiziran, s grupom smiljanskih partizana, prošao je kroz sela i zaselke Smiljana, ostavljajući snažan utisak na narod i uvjerenje da nijedan izdajnik neće ostati nekažnjen za svoja nedjela.

Nakon ove akcije i povratka odreda »Čepajev« u Divoselo, smiljanski su se partizani prikupili u Bužimu i Rastoci radi formiranja Smiljanske partizanske čete. U međuvremenu nabavljeno je još oružja, uglavnom novih pušaka Jugoslovenske vojske i veće količine municije. Sve radnje i pripreme odvijale su se pod komandom Bože Prpića.

Obaviještene da se smiljanski partizani nalaze s jednom grupom u Rastoci, a drugom u Bužimu, jake kombinirane talijanske snage krenule su 2. studenog rano ujutro u pravcu Rastoke. Talijani su streljačkim strojem zahvatili cijelo selo i otvorili žestoku vatru iz automatskog oružja (puškomitraljeza i mitraljeza) po kućama u kojima se nalazila rastočka grupa boraca. Jako iznenađena, ona se uspjela izvući na uzvišenja iznad sela. Poginuo je borac iz Rastoke — Joso Jelić. Njega su Talijani mrtvog odnijeli u Gospić, kao dokaz svog uspjeha, hvaleći se kako su sve partizane uništili.

Istoga dana iz Gospića je krenula i jedna domobranska satnija u pravcu Bužima gdje se nalazila druga grupa boraca i skojevaca. Dejstvo ove domobranske satnije bilo je koordinirano s dejstvom talijanskih snaga. Cilj je bio, spajanjem domobranskih i talijanskih snaga, opkoliti oba sela, odnosno obje partizanske grupe i uništiti ih. Međutim, obje grupe su izbjegle opkoljavanje, povlačenjem dublje u šumu, na sigurnije položaje. Veći otpor ovako velikim talijanskim i domobranskim snagama partizani nisu mogli pružiti, osobito ne ovako podijeljeni u dvije grupe.

Poslije ovoga napada Talijana i domobrana smiljanski partizani su se spustili u Bužim, Rastoku i okolne zaseoke. Bili su sada mnogo oprezniji: obezbjeđivali su se stražama i patrolama. Tokom 16. i 17. studenog sve su se grupe okupile u Rastoci, a 18. studenog konačno je formirana Smiljanska partizanska četa. Komandir čete postao je Momčilo Novković, a politički komesar Emil Antić Španjolac. Četa je formirana od postojećih borbenih grupa (odreda) s tim što su u njen sastav ušla još tri borca iz Divosela, koji su došli s komandirom čete Momčilom Novkovićem. Četa je brojila ukupno trideset i dva borca, naoružana sa 32 nove puške — karabina Jugoslovenske vojske i nekoliko bombi i pištolja, te većom količinom municije. Pored komandira i političkog komesara četu su sačinjavali: Jure Blažević, Milan Basarić Ljuban, Tomo Baien, Ivo Čaćić, Ivan Dujić Jandriša, Grga Franić (prešao 1942. neprijatelju), Joso Jelić Lisica, Dujo Katić, Nikola (Nina) Milinović, Petar Milinović, Martin Milinović Ante Milković, Joso Milković, Pajo Milković, Ante Milković Rade, Tomo Milković čiča, Milan Muhar Mićun, Juko Pavičić, Mile Plećaš, Nikola Plećaš, Ilija Plećaš, Ivan Pekas Brinjak, Bo-

ranog 18. rujna 1941. godine. Kratak podatak o postojanju ovoga odreda zabilježen je u Hronologiji oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945, izdanje Vojnoistorijskog instituta, Beograd 1964,

žo Prpić, Božo Rupčić, Anton (Tome) Serdar, Štef-Pekar, Jure Tomljenović Kaštrola, Tomo Tomljenović, Ivan Uzelac Đan i Mile Vujnović Đuđa.

U toku noći između 21. i 22. studenog Smiljanska četa je stigla u zaselak Varoš, s namjerom da ujutro sačeka ustaško-domobranske snage, koje su očekivane iz Gospića, i da ih s pogodnih položaja napadne iz zasjede. Međutim, pošto se ovoga jutra spustila neobično gusta magla, to je postojala mogućnost da ustaško-domobranske snage prođu neopaženo za Rastoku, obilazeći u magli zaselak Varoš i druge zaseoke oko Smiljana, pa je zbog toga odlučeno da četa krene u pravcu Rastoke i na pogodnim položajima u zahvatu brijega Vekavac organizira zasjedu i napadne ustaško-đomobransku kolonu, koja je ovuda morala proći. Dok se četa još kretala ka pomenitim položajima, njezinim tragom u gustoj magli, kretala se ustaško-domobranska kolona, a da četa nije znala. Upravo kada je počela posjedati položaje pod Vekavcem, ustaško-domobranske snage su se već razvile i opkolile četu sa svih strana, otvarajući žestoku vatru uz pozive: »Predajte se«. Komandir čete komandovao je bacanje ručnih bomb', a odmah zatim juriš prema zapadu, u pravcu Rastoke. Ustaško-domobranske snage su bile iznenađene snažnom vatrom i bombama partizanske čete što joj je omogućilo da se probije iz obruča, bez gubitaka. Ovoj neuspjeloj zasjedi znatno je doprinijela gusta magla, ali i neopreznost Smiljanske partizanske čete. Istoga dana, nakon ovog okršaja, u Smiljan je stigla jedna talijanska vojna kolona radi zaštite ustaša i domobrana, ako bi se našli u opasnosti, kao i zbog demonstriranja sile i zastrašivanja naroda.

Uveče, 22. studenoga, Smiljanska četa prikupila se u zaseoku Vaganac, gdje je već bio stigao Jakov Blažević sa komandom čete. Poslije sastanka Jakova s komandom čete i nekim starijim komunistima, borcima je saopćeno da četa iste noći kreće za Divoselo. Za nekoliko sati borci su se pripremili, uzevši iz svojih kuća potrebne stvari, i ponovo se okupili na istom mjestu.

Oko 23 sata Smiljanska partizanska četa, na čelu s Jakovom Blaževićem i komandom čete, krenula je put Divosela, preko Zablata, ivicom sela Traovca, pored Novog Sela i oko 10 sati 23. studenoga stigla u zaselak Kamenjuša. Tu je zastala radi predaha i dogovora sa Štabom 4. bataljona 1. ličkog partizanskog odreda »Velebit« i komunistima iz Divosela. Dogovoreno je da četa krene u pravcu Brda Dragaškog. Putem prema ovom zaselku, oko 12 sati, četa je obaviještena o pucnjavi sa pravca Ličkog Novog, što je ukazivalo na to da ustaše kreću u napad na Divoselo. Četa je odmah promijenila pravac kretanja i uputila se u susret ustašama. U hodu se kod zaseoka Đuretići spojila s borcima 4. bataljona 1. ličkog odreda »Velebit« i zajedno s njima, u rejonu zaseoka Radakovići i u zahvatu ceste koja vodi za Veliki Kraj, posjela položaj za obranu, na lijevom krilu posjednutog položaja.

Ustaše su nastupale u streljačkom stroju, otvarajući s vremena na vrijeme žestoku vatru. Narod je u panici bježao ispred ustaša prema podvelebitskim zaseocima. Na položaju čete vladala je tišina. Naređeno je da se ne puca dok ustaše ne priđu bliže. Mir i tišina na našem položaju vjerojatno su mučili ustaše pa su zbog neizvjesnosti, često zastajali i otvarali žestoku vatru. U streljačkom stroju, na položaju Smiljanske čete, nalazio se i drug Jakov Blažević, očito zaokupljen željom da smiljanski partizani u ovoj borbi budu na vis'ni svog borbenog zadatka. Ustaše su prišle na dosta blisko odstojanje i, primijetivši nas, prvo su otvorile žestoku pušćanu vatru, uz veliku galamu. Nijedan naš borac se nije pomjerio s mjesta. Čekali smo koman-

du za otvaranje vatre. I na komandu »Paljba!«, s desnog našeg krila zaštektao je puškomitraljez iz odreda »Velebit«. Kod ustaša je nastao metež. Kad smo krenuli naprijed, ustaše su se dale u paničan bijeg u pravcu Ličkog Novog, a neki su bježali i prema Gospiću, vukući svoje ranjene. Na našoj strani bila su ranjena dva borca.

Naveče je u Divoselu bilo pravo slavlje. Okupio se narod i borci Divosela da pozdrave borce Smiljanske čete i da zajedno proslavimo pobjedu, izvojevanu toga dana nad ustašama koje su se još jednom uvjerile da je Divoselo snažno partizansko uporište, koje nije lako osvojiti. Te večeri susreli su se mnogi stari znanci iz Divosela i Smiljana. U atmosferi tadašnjih zbivanja ti su susreti bili i dirljiviji i značajniji, nego što bi bili u normalnim prilikama.

Ne samo u ovoj borbi, nego i do svog rasformiranja, Smiljanska je četa predstavljala značajnu borbenu snagu na području Divosela. Svi njeni pripadnici, osim nekoliko simpatizera, bili su članovi KPJ i SKOJ-a, što govori 0 visokom političkom nivou njenih boraca. Novi karabini, kada je i lovačka puška predstavljala dragocjenost, bili su značajno naoružanje čete. Četa takvog sastava i tako naoružana bila je sposobna za izvršenje raznih borbenih zadataka.

Za odlazak Smiljanske čete iz Smiljana u Divoselo bilo je više razloga. Neki od nj h bili su odlučujući: na području zapadno od Gospića četa se našla sama, odvojena od ostalih ustaničkih snaga na čije bi sadejstvo mogla računati: iako solidno naoružana, ona ipak nije bila dovoljno jaka da se uspješno odupre brojnim talijanskim i ustaško-domobranskim formacijama; a taktičko-borbenu i fizičku vezu s Divoselom i drugim podvelebitskim ustaničkim selima, u zimi koja je nastupala, teško bi uspostavila i održavala itd. U ovakvim uvjetima , da je ostala na području Smiljana, četa bi vjerojatno trpjela velike gubitke, što bi negativno utjecalo na moral naroda u Smiljanu i šire, te na daljnji razvoj NOB-a na ovom području krajem 1941. i početkom 1942. godine. Međutim, dolazak Smiljanske partizanske čete u Divoselo imao je veliki politički značaj, posebno za razvoj i učvršćenje bratstva 1 jedinstva srpskog i hrvatskog naroda na čitavom području tadašnjeg kotara Gospić, kao i za sprečavanje svakojake propagande okupatora i domaćih izdajnika. Ovo je bio događaj koji je imao veliki odjek i u samom Gospiću. Odlazak Smiljanske čete iz Smiljana bio je i primjer odvajanja boraca i jedinica od svojih kuća i od svojih sela, što je zahtijevao dostignuti nivo razvoja NOB-a, a i potreba za koncentracijom određenih snaga na određenom području za napad na neprijatelja kada i gdje mu najmanje odgovara. Ovo je bio delikatan, ali opravdan i nužan potez, jer su se partizani u početku teško odvajali od svojih sela.

Polovinom prosinca, u skladu s općom reorganizacijom partizanskih jedinica na ovom području, rasformirana je Smiljanska partizanska četa. Borci su raspoređeni u jedinice 1. ličkog NOP odreda »Velebit«, s tim što je jedna veća grupa ušla u sastav Jurišne čete koja je do tada bila pod komandom Petra Kleuta Perice. Nekoliko starijih, iskusnih komunista ostalo je u Divoselu radi povratka u Smiljan i političkog djelovanja na terenu. Tako su se borci Smiljanske partizanske čete našli zajedno s borcima Divosela, Počitelja, Metka, Raduča i ostalih ustaničkih sela, u borbi protiv okupatora i domaćih izdajn ka svih boja. Oni su znatno doprinijeli potpunom raskrinkavanju talijanske i četničke propagande. Naime, Talijani su u ljeto i u jesen 1941. godine, perfidnom propagandom, glumeći Bonifacija, pokušali pridobiti srpski

narod za sebe, predstavljajući se njegovim zaštitnikom od ustaša. Cilj im je bio sprečavanje širenja oružane borbe i stvaranje četničkih formacija, koje bi im pomogle u ostvarivanju globalne okupatorske politike. Ona šačica četnika, izdajnika srpskoga naroda, stavljajući se u službu okupatora, služila se sračunatom propagandom kako je čitavi hrvatski narod protiv srpskog naroda i kako srpski narod mogu spasiti jedino Talijani. Među njima je bilo okorjelih četnika, ali i zavedenih glupaka. Ali sva ta izdajnička rulja i njihova propaganda razbijena je snagom Partije i naroda koji je brzo shvatio namjere okupatora i njegovih slugu — domaćih izdajnika.

Tako je, eto, borba smiljanskih komunista u prvoj ratnoj godini bila teška i složena, ali i uspješna. U njoj je nikla i razvila se Smiljanska partizanska četa. U Smiljanu se razbuktao i duboke korijene pustio NOP, potkrijepljen poukama povijesti, ali prije svega nepokolebljivom vjerom u KPJ, koja je stajala na čelu ustanka, NOB-a i revolucije, a koja je to povjerenje sticala i stekla kroz dvije decenije klasne borbe.

Na kraju treba reći i to da bi Smiljan teško, ili puno teže, bio ono što je bio 1941. godine, i u daljnjim godinama NOB-a, da nije bio čvrsto povezan s komunistima Gospića i s članovima OK KPH za Liku. Zato, kada se govori o Gospiću, kao o najvećem gnijezdu frankovaca, klerofašista, ustaša i drugih antidemokratskih snaga u predratnim godinama, ili o zločinima, koji su u njemu planirani i iz njega potjecali u godinama rata, ne smije se zaboraviti činjenica da je u tom »zvjerinjaku« niz predratnih godina postojalo neuništivo uporište Partije, žarište gospićkih komunista i skojevaca i sjedište OK KPH za Liku. Gospićki komunisti su imali veliki utjecaj ne samo na području kotara, nego i u čitavoj Lici.

Što se tiče političke komunikacije: Gospić — Smiljan, može se sa sigurnošću reći da su komunisti Gospića i članovi OK KPH za Liku pružali dragocjenu pomoć komunistima Smiljana. Posebno je ta pomoć bila velika i permanentna od druga Jakova Blaževića, koji je Smiljanu, smiljanskim komunistima i skojevcima, posvetio dobar dio vremena, otetog od svojih obaveza sekretara OK KPH za Liku. Zato mi borci Smiljanske partizanske čete, koji smo danas još živi, osjećamo dug zahvalnosti drugu Jakovu Blaževiću, članovima OK i komunistima Gospića u ime one dragocjene pomoći koju smo od njih uistinu i dobili.

To dor Radosević

Partizanska grupa, četa, odred i bataljon „Plavi Jadran“

Od grupe do odreda

Poslije poraza u kratkotrajnom aprilskom ratu 1941. godine Kraljevina Jugoslavija je raskomadana i podijeljena između njemačkih, talijanskih, mađarskih, i bugarskih okupatora, a stvorena je i Nezavisna Država Hrvatska (NDH) kao sastavni dio i elemenat okupacionog sistema. Ta nova kvislinška tvorevina izvršila je, pored ostalog, novu administrativnu podjelu svoje teritorije. Pored stvaranja velikih župa, kao administrativnih oblasti, prekrojeni su neki raniji kotarevi i obrazovani novi. Tako je iz kotara Gospić izdvojena općina Karlobag od koje je, dijelom proširene, obrazovan novi kotar — Kotarsko poglavarstvo Karlobaga sa svim kotarskim organizacijama i ustanovama stvorenim u NDH. U sastav ovog kotara ušla je i općina Starigrad — Paklenica koja se protezala na jugoistok do Obrovca. Novi kotar Karlobag pripojen je Velikoj župi Vinodol i Podgorje čije je sjedište bilo u Senju, dok se kotar Gospić našao u sastavu Velike župe Lika i Gacka. Tako su ustaše, pored toga što je Karlobag s okolinom (»lička rivijera«) Velebitom odvojen od Like, i u administrativnom pogledu ga izuzeli iz kotara kome je između dva rata pripadao.

Komunistička partija Jugoslavije nije priznala okupaciju, komadanja i razna prekrajanja zemlje, već je povela narod u oružanu borbu za nacionalno i socijalno oslobođenje, nastojeći da tu borbu organizuje u svim njenim dijelovima, angažovanjem svojih organizacija, stvaranim po predratnim političko-administrativnim jedinicama i geografskim oblastima. Pošto je općina Karlobag ranije pripadala kotaru Gospić, to je Okružni komitet Komunističke partije Hrvatske za Liku (OK KPH) preko Kotarskog komiteta KPH za Gospić nastojao da i u njoj organizuje oružanu borbu, konkretnije u predjelu između Karlobaga i Obrovca, odnosno u Podgorju. To je išlo veoma sporo jer u tome kraju nije bilo organizacija KPJ, a stanovništvo, prilično zaostalo u kulturnom i obrazovnom pogledu, bilo je pod dosta jakim uticajem ustaša koji su i u ovome kraju izvršili pokolj nad srpskim življem u Šibuljni, a jedan broj ljudi mobilisali u, po zlu čuvenu, ustašku bojnu Ivana Devčića Pivca, nastojeći da čitav kraj vežu za svoju politiku. Nasuprot tome pojedinci antifašisti, većinom omladinci, kao i manje organizirane grupe boraca iz Podgorja, a naročito iz dijela sjeverne Dalmacije — Novigrada, Posedarja, Vinjerca, Ražanca i Nina — prebacivale su se tokom 1942. godine preko Velebita u Liku i uključivale u ličke partizanske jedinice.

Među pomenutim grupama, prije svega, treba istaći grupu od 27 omladinaca iz Novigrada koja je uveče 1. januara 1943. godine krenula u partizane, preko Velebita u Liku. Poslije 20-todnevnog zadržavanja u čobanskim kolibama na Velebitu, koje je vrijeme iskorišteno za kraću vojno-političku obu-

ku, grupa je po velikom snijegu stigla u Raduč, u Lici, i bila uključena u 9. partizansku brigadu Hrvatske, odnosno 3. brigadu 6. ličke divizije.[1] Osim te grupe u ličkim partizanskim jedinicama se u to vrijeme nalazio izvjestan broj boraca iz Podgorja i najsjevernijeg dijela Dalmacije, te boraca s područja Š.ibenika, Vodica, Iža i Murtera, koji su se u nekoliko grupa još 1941. godine prebacili u Liku i borili u njenim jedinicama. Njihova borba u ličkim partizanskim jedinicama, sastavljenim u ogromnoj većini od Srba, značila je mnogo za aktiviranje Hrvata iz Like u NOB, a naročito u pogledu stvaranja bratstva i jedinstva Srba i Hrvata u Lici, narušenog ustaškim i četničkim pokoljima.

Jača uporišta NOB-a u Podgorju stvaraju se krajem 1942. godine, obrazovanjem simpatizerskih grupa, antifašističkih organizacija i akcionih narodnooslobodilačkih odbora.[2] Iz izvještaja KK KPH za Gospić od 2. novembra 1942. godine, upućenog OK KPH za Liku, doznajemo da je u Podgorju rasturen veći broj letaka koje je izradio KK KPH za Gospić, zatim da će se u Tribnju za nekoliko dana osnovati organizacije Antifašističkog fronta žena (AFŽ) i Saveza mlade generacije (SMG), da su u Starigradu učvršćene dvije grupe simpatizera od po četiri člana i da će Općinski biro KPH za Gospić uspostaviti vezu sa Šibuljnom.[3] Iz drugog izvještaja od 8. decembra te godine, upućenog također OK KPH za Liku, vidimo da tada u Starigradu i Kruščici postoje akcioni NOO-i, kao i Odbor SMG u Kruščici.[4]

Do osjetno jačeg razvoja NOB-a u Podgorju dolazi u proljeće 1943. godine. To je vrijeme kada je, poslije sloma četvrte neprijateljske ofanzive u Lici, 6. lička divizija, i druge partizanske jedinice, protivofanzivom oslobodila čitavu Liku, izuzev Gospića, što je imalo uticaja i na povoljan razvoj situacije u Podgorju. Naime, to je period kada se OK KPH za Liku, KK KPH za Gospić i Štab 6. ličke divizije počinju jače interesovati za Podgorje radi njegovog daljeg aktiviranja u NOB-u. Pored ostalih mjera Štab 6. ličke divizije, sredinom aprila, uputio je bataljon »Ognjen Priča« iz 2. ličke brigade u Podgorje. St'gavši u Jasenicu Štab bataljona je od Šime Kneževića obaviješten o situaciji u širem rejonu, a zatim je u noći između 15. i 16. aprila sa po jednom četom, koje su predvodili kuriri Krste Knežević (brat Šimin) i Krste Antičević iz Selina, napao i razoružao oružničke posade (žandarme) u Maslenici i Starigradu, a zatim njihove pripadnike, izuzev komandira, pustio na slobodu. U općini Starigrad-Paklenica i u općinskoj ispostavi u Maslenici zaplijenjena je i uništena arhiva, a iz magacina u Starigradu narodu je podijeljeno 12699 kg krompira[5] što je sve veoma povoljno odjeknulo u narodu. Istovremeno je u Matacima, kod Kruščice, u kojoj se nalazila talijanska posada, pohvatano 16 ustaša koji su sprovedeni na Rujno, odakle ih je deset pušteno kućama, a šestorica, koji su učestvovali u pokolju srpskog življa u Šibuljini, sprovedena su u Liku gdje ih je narodni sud osudio na smrt. Bataljon se nakon ovih akcija vratio u Liku.

1 A. Maštrović Nino, Osnivanje, razvoj i borbe Zadarskog partizanskog odreda, Institut JAZU u Zadru, Zadar 1969, str. 7—8.

2 Ovi NOO-i stvarani su u mjestima pod kontrolom neprijatelja, pa pošto nijesu mogli da vrše funkcije vlasti nazivani su akcionim.

3 i 4 Arhiv Vojnoistorijskog instituta (dalje Arhiv VII), Mikroteka CK KPH, film 14, sn. 246—248.

5 Arhiv VII, fond NDH k. 261, br. reg. 45/1—2: Izvještaj Velike župe Vinodol i Podgora, od 5. 5. 1943. godine, Općem upravnom povjereničtvu u Sušaku.

Zajedno s bataljonom »Ognjen Priča« u Podgorje je iz Like stigao i Đuro Potkonjak, dotada sekretar Općinskog komiteta KPH za Lovinac, koga je, po direktivi OK KPH za Liku, tamo uputio KK KPH za Gospić radi partijsko-političkog djelovanja, stvaranja partijskih, skojevskih i antifašističkih organizacija, kao i daljeg jačanja NOB-a. Dolaskom u Podgorje on je u KPJ primio Marina Trošelja i Luku Poljaka Lukšu, pa su njih trojica obrazovali prvu partijsku ćeliju u Podgorju. Ćelija je odmah otpočela politički da djeluje u narodu i da uspostavlja vezu sa pristalicama i simpatizerima NOB-a kojih je ne mali broj bio u podgorskim selima. Među njima treba istaći katoličkog popa don Antu Adžiju i učitelja Milu Maričića u Starigradu, don Lovra Dražića u Kruščici i Šimu Kneževića u Jasenici. Zahvaljujući povoljnom razvoju događaja u rejonu Šibuljna — Starigrad ćelija ocjenjuje da u Podgorju postoji potreba, a i povoljni uslovi, za formiranje partizanske vojne jedinice. U vezi s tim njen sekretar se, dopisom preko KK KPH za Gospić, obratio OK KPH za Liku s prijedlogom da se u Podgorju, između Karlobaga i Obrovca, formira partizanski odred pod nazivom »Plavi Jadran«.

Ubrzo iza ovoga, krajem aprila i početkom maja, Štab 6. ličke divizije, vjerovatno u dogovoru s OK KPH za Liku, a po naređenju Glavnog Štaba Hrvatske, povlači iz svojih jedinca većinu boraca s područja Podgorja i najsjevernijeg dijela Dalmacije i upućuje ih po grupama u Podgorje,[6], sa zadatkom da posluže kao jezgro za formiranje partizanskog odreda koji će dejstvovati na području ispod Velebita, između Karlobaga i Obrovca, napadati i likvidirati tamošnje neprijateljeve posade, politički djelovati u narodu radi jačanja pozicija NOB-a i vršiti mobilizaciju boraca, ne samo za odred, već i za 6. ličku diviziju u prvom redu. Među njima je bio i Nikola Marinković iz Šibuljne, komandir voda u bataljonu »Pekiša Vuksan«, i Boris Anzulović, student prava iz Novigrada, hrabri komunista, poznat kao takav i od ranije u tom kraju, a koji će tu kao terenski radnik igrati značajnu ulogu sve do pogibije, 29. maja 1944. godine. Od pomenutih grupa u Šibuljini je u prvoj polovini maja 1943. godine formiran partizanski odred, jačine voda, nazivan i leteći vod, koji je dobio naziv »Plavi Jadran«. Njegov komandant (komandir) bio je Nikola Marinković, a politički komesar Marin Trošelj, iz Tribnja, inače politički radnika na terenu. Pored njih u odredu su iz Šibuljine bili: Dujo Marinković, Joco Marinković, Mile Poljak, Likica Poljak, Đoko Prodanović i Jovo Štrbo; iz Novigrada: Ratko Karavida, Joso Kaštela, Ivica (Luke) Buterin, Roko Oštrić, Jakov Sinovčić, Šime Sinovčić, Dinko Ivčić, i Ivo Anzulović; iz Ražanca: Mate Žagar, Filip Tabor i Mimina Miočić iz Rtine: Ive Stošić. Prema sjećanju Đoke Prodanovića prva grupa iz koje je izrastao odred imala je 14 boraca.

Pojava bataljona »Ognjen Priča« i njegove akcije u Starigradu i Maslenici, osnivanje partijske ćelije, dolazak grupe iskusnih boraca iz 6. ličke divizije i stvaranje odreda, odlučujuće su uticali na promjenu situacije u Podgorju

6 O tome nema sačuvanih dokumenata. A. Maštrović u već pomenutom radu (str. 8) kaže da je to bilo oko 20. 4. 1943. godine, dok D. Damjanović i F. Toplak u članku Odred »Plavi Jadran« (Šesta proleterska divizija, Epoha, Zagreb, 1969, str. 176—191) tvrde da je to bilo u prvoj polovini juna te godine. Svakako da je istina negdje u sredini jer se u jednom izvještaju Štaba 6. divizije od 7. 6. 1943. upućenom Štabu 1. korpusa NOVH već spominje odred »Plavi Jadran«, odnosno kaže se da se patrola bataljona »Ognjen Priča« sastala 6. 6. poslije podne s patrolom odreda »Plavi Jadran« (Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda — u daljem tekstu Zbornik, tom V, knj. 16, str. 92—93).

u korist NOB-a. Zbog bojazni da bi mogle biti likvidirane, ustaške vlasti su najprije povukle oružničku posadu iz Šibuljne u Kruščicu, a posadu u Barić Dragi ojačale sa 13 žandarma iz Baških Oštarija. Međutim, na tome se nije stalo. Zbog događaja u tome rejonu i u Lici, naročito poslije zauzimanje Brušana (28. IV) i Baških Oštarija (29. IV) od jedinica 6. divizije, čime je Karlobag bio odsječen od Gospića, kao da je panika zahvatila Talijane i ustaše u Podgorju. Talijani su se 28. aprila, »pošto su se u okolici sela Kruščice počele grupirati partizanske skupine«, kako to piše u izvještaju Oružničkog krila (žeta) iz Senja, od 2. maja 1943. godine, Vrhovnom oružničkom zapovjedništvu, iz Kruščice povukli u Karlobag. S njima se iz Kruščice povukla i oružnička posada sa rizničkom stražom (financi). Sljedećeg dana i oružnička posada i riznička straža iz Barić Drage povukle su se također u Karlobag »da ne bi bile po partizanima razoružane. Gubitka nije bilo jer su se na vrijeme povukli«, kako to piše u pomenutom izvještaju.[7]

Poslije povlačenja Talijana, žandarma i financa iz pomenutih sela u Karlobag, čitava obala sa podvelebitskim selima od Karlobaga do Obrovca, u dužini od oko 80 km, postala je slobodna. Bila je to prva slobodna teritorija u toku NOR-a u ovom kraju. Time su stvoreni uslovi da se pristupi njenoj organizaciji kao bazi NOR-a, vršenju revolucionarnih promjena na njoj i mobilizaciji novih boraca. Otpočelo se sa održavanjem zborova po selima na kojima je narodu objašnjavana vojno-politička situacija u zemlji i u svijetu, raskrinkavana politika okupatora, ustaša i četnika, istican značaj bratstva i jedinstva Hrvata i Srba, popularisana linija KPJ u NOR-u, ukazivano na dalju perspektivu NOR-a i njegov uspješan završetak; zatim se pristupilo obrazovanju NOO-a i masovnih antifašističkih organizacija omladine (USAOH-a) i žena (AFŽ-a). Obrazovan je i NOO za podgorska sela, kao najviši organ nove revolucionarne vlasti u Podgorju, koji je bio vezan za Kotarski NOO Gospić. Stvorene su i organizacije SKOJ-a u nekim selima. Otpočelo se i sa opismenjavanjem naroda, za taj posao angažovane su Dragica Miletić iz Ražanca i Iba Maštrović iz Nina. Obrazovana je i diletantska grupa kojom je rukovodio Mate Buterin iz Novigrada. Zahvaljujući organizovanom i upornom političkom radu na terenu, Podgorje je postalo baza NOR-a i oslonac, naročito Šibuljna, Trošelji i Starigrad, odreda »Plavi Jadran« koji bi se, da nije imao oslonca u narodu, teško mogao održati u tom kraju.

U početku odred »Plavi Jadran« više je politički djelovao, nego što je izvodio oružane akcije, jer za njih nije ni imao uslova. Neprijatelj se povukao u utvrđene garnizone, Karlobag i Obrovac, a između njih nije saobraćao, tako da brojno mali odred nije mogao nešto više da uradi. Ipak dejstvom sa obale ometao je pomorski saobraćaj u Velebitskom kanalu, između Karlobaga i Obrovca. Tako je 22. maja 1943. godine napao talijanski ribarski brod automatskim oružjem, sa obale u blizini Tribnja i Šibuljne. Talijani su reagovali na taj način što su dva dana kasnije topovima, sa jedne torpiljarke, tukli mjesta odakle je pucano na ribarski brod.[8] Krajem maja 1943. godine, napadom dijelova talijanske 14. granične brigade i ustaških jedinica iz Karlobaga te okruženih ustaških snaga iz Gospića u susret jednih drugima, probijena je blokada ovog mjesta i uspostavljena veza između Karlobaga i Gos-

7 Arhiv VII, fond NDH, k. 261, br. reg. 42/1—2 i 45/1—2.

8 Arhiv VII, k. 231, br. reg. 50/9—1: Comando della 2ª armata 26. maggio 1943. al commissariato generale amministrativo croato.

pića. Nešto kasnije, 18. juna, Talijani su topovima sa tri broda i jednim avionom bombardovali Šibuljne, ali to nije imalo nikakvog efekta.

Zahvaljujući političkom djelovanju u narodu i uticaju razvoja NOB-a u drugim krajevima, naročito u Lici, odred »Plavi Jadran« je postepeno brojno rastao tako da je u julu 1943. godine prerastao u četu »Plavi Jadran«, jačine oko 80 boraca, naoružanih sa oko 40 pušaka i puškomitraljezom, što znači da je samo polovina njenog ljudstva bila naoružana. Pored oskudice u oružju četa je imala problema i s ishranom, s obzirom da je kraj u kom se nalazila veoma pasivan. U tom vremenu četa je uputila oko 40 boraca, uglavnom iz Vinjerca, u 6. ličku diviziju koji su se hrabro borili u njenim jedinicama. Od njih treba istaći Jakova Versića koji je poginuo herojskom smrću.

Odvojeni bilom Velebita od Like i udaljeni od žarišta oružane borbe u Dalmaciji, odred, a zatim i četa »Plavi Jadran«, nijesu imali veze ni sa jednom partizanskom jedinicom. Djelovali su potpuno samostalno, tim prije što je veza sa KK KPH Gospić bila veoma slaba i neredovita. Tek u drugoj polovini jula s četom je, po naređenju Glavnog štaba Hrvatske, uspostavio vezu Štab 6. ličke divizije i stavio je pod svoju komandu.[9] Poslije toga Štab divizije uputio je Šimu Baričevića za političkog komesara čete, dok je komandir ostao Nikola Marinković. Osim toga Štab divizije u to vrijeme poslao je četi puškomitraljez, 20 pušaka i nešto hrane[10] i stavio joj u zadatak da napada četnike u Velebitu, iznad Metka u Lici, i da dejstvuje na cesti Karlobag — Gospić, te u rejonu Ražanca. Četa je ubrzo postavila zasjedu četnicima iz Metka u Velebitu i tom prilikom ubila dvojicu od kojih je jedan bio komandir četeničke čete. Pored akcija na pomenutom području, četa je čamcima na vesla održavala veze sa simpatizerima i aktivistima NOB-a u Ražancu, Vinjercu, Posedarju i Novigradu i uticala na raspoloženje i aktiviranje naroda u NOB, prihvatajući istovremeno pojedince koji su odlazili u partizane, ne samo s tog područja već i s područja općine Nin.

U to vrijeme četa »Plavi Jadran« u svom sastavu imala je tri voda. Komandiri vodova i vodni delegati bili su: 1-vog Đoko Prodanović i Ratko Karavida, 2-gog Josip Kaštela i Mate Žagar, i 3-ćeg Peko Poljak i Jakov Sinovčić.

Čim je, uveče 8. septembra saznala za kapitulaciju fašističke Italije, četa se, ostavivši jedan vod u Šibuljni, sa leutima »Kozara« i »Staljin« prebacila u Rtinu, odakle je prešla u Ražanac gdje je razoružala oko 60 karabinjera, financa i vojnika. Nakon toga je glavnina čete, sada već s nekoliko novih boraca, po dijelovima krenula prema Ninu, Petrčanima i Vrsima gdje je, zajedno s narodom i političkim radnicima na terenu, razoružala karabinjerske posade, a u Privlači finance. Zajedno s aktivistima sa terena manja grupa boraca prebacila se motornim brodom iz Privlake na otok Molat radi prihvata zatočenika iz tamošnjeg koncentracionog logora i njihova prebacivanja na kopno. U logoru se nalazio i jedan broj zatočenika iz tog dijela Dalma-

9 Izvještavajući o tome Glavni štab Hrvatske, Stab 6. divizije u izvještaju od 13. 8. 1943. je, pored ostalog naveo: »četa »Plavi Jadran« broji oko 80 ljudi, naoružanih sa i puškomitraljezom i oko 40 pušaka. Pristižu stalno novi ljudi ... Sa četom smo uhvatili vezu prije dvadesetak dana i stavili je pod našu komandu, a dotle nije bila vezana ni za koju vojničku jedinicu. Četa je organizovana i ima sav vojnički kadar. Mi smo im poslali komesara i zamjenika komesara« (Arhiv VII, k. 105A, br. reg. 20—3).

10 Zbornik, tom V, knj. 18, str. 106—107: Izvještaj Štaba 6. divizije, od 10. 8. 1943. godine, štabu 1. korpusa NOVH.

cije. Vod koji je ostao u Šibuljni razoružao je Talijane u Novigradu. Tu je svega jedan oficir pružio otpor i bio ubijen. Tako se za veoma kratko vrijeme najsjeverniji dio Dalmacije našao u rukama partizana.

Uoči kapitulacije fašističke Italije i Štab 6. divizije preduzeo je izvjesne mjere u vezi s nastupajućim događajima. Prije svega nastojao je da spriječi prodor njemačkih jedinica preko Like u Dalmaciju, a zatim i da razoruža neke talijanske posade i dođe do oružja i drugog ratnog materijala. U vezi s tim odlučio je da u Podgorje uputi jedan vod, jačine oko 25 boraca, pod komandom zamjenika komandanta bataljona »Pekiša Vuksan (1. brigade 6. divizije) Dane Potrebića i političkog komesara Steve Ob rado vica Belog, radi razoružanja talijanske posade u Karlobagu. Odluku Štaba divizije prenio je, 7. septembra 1943. godine u Ostrvici, Potrebiću i Obradoviću komandant 1. brigade Lazo Radaković, rekavši da se očekuje kapitulacija fašističke Italije i da su oni određeni da se s jednim vodom boraca prebace preko Velebita ka Karlobagu, razoružaju tamošnju talijansku posadu, uspostave vezu sa četom »Plavi Jadran« i tamo sačekaju dalja naređenja.[11]

Vod je, poslije napornog marša preko Velebita, stigao 9. septembra u Lukovo Šugarje, gdje je doznao da je fašistička Italija kapitulirala, da je ustaška posada, koja se od ranije nalazila u Karlobagu, već razoružala Talijane u tom mjestu, a da se četa »Plavi Jadran« nalazi negdje južnije, prema Starigradu. Pošto u vezi s Karlobagom nije mogao ništa da uradi, vod je krenuo prema Šibuljni kako bi, u vezi s dobijenim zadatkom, uspostavio vezu sa četom »Plavi Jadran« i, kako nje tamo nije bilo, čamcima na vesla prebacio se u Ražanac.

Iz Ražanca je Dane Potrebić izvijestio Štab 6. divizije da u pogledu Karlobaga nije mogao ništa učiniti jer su ga pretekle jače ustaške snage i razoružale Talijane, da se nalazi kod komande čete »Plavi Jadran« u Ražancu, gdje pristižu mnogi dobrovoljci u partizane, da je oduševljenje naroda ogromno i da očekuje dalja naređenja. S obzirom da nije bio upućen u Podgorje da ojača četu »Plavi Jadran«, Potrebić je smatrao da je tu privremeno i da će se ubrzo s vodom vratiti u Liku. Međutim, događaji koji su se veoma brzo razvijali, zahvatili su i njega i drugove koji su došli s njim i vezali ih za Dalmaciju.

Da bi se riješila mnoga pitanja koja je nametnula nova situacija, a naročito pitanje mobilizacije i priliva novih boraca, njihova prihvata i organizovanja, te pitanja daljeg dejstva, održan je 12. septembra, po povratku sa terena, u Ražancu sastanak komunista u stvari starješina iz čete »Plavi Jadran«, iz voda Ličana i s terena, na kome je, pored ostalog, odlučeno da se od čete »Plavi Jadran«, voda Ličana i novih formiraju dva bataljona, svaki od po tri čete, i upute ka Zadru radi pritiska na njegov garnizon i daljeg razoružanja Talijana. Odluka je odmah sprovedena u život. Privremeno je za komandanta 1. bataljona postavljen Dane Potrebić, a za političkog komesara Stevo Obradović, dok je za komandanta 2. bataljona postavljen Joso Kaštela, a za političkog komesara Šime Baričević koji je zajedno s Nikolom Marinkovićem objedinjavao rad obaju bataljona.

Oba bataljona ubrzo su narasla na oko 400 boraca, s područja najsjevernijeg dijela Dalmacije. Svi borci ni jesu se mogli odmah naoružati, a pošto su

11 Prema izjavi Dane Potrebića date autoru septembra 1973. godine.

bili novi, nijesu imali ni borbenog iskustva. U nedostatku kadrova štabovi bataljona nijesu mogli biti kompletirani, a za komandire i političke komesare četa, kao i za komandire vodova i vodne delegate i desetare, postavljeni su borci iz čete »Plavi Jadran« i voda Ličana. Odmah po formiranju bataljoni su upućeni prema Zadru radi mobilizacije i prihvata novih boraca, pritiska na Zadar i razoružanja Talijana. Bataljoni su izbili na liniju: Poljica, Dračevac, Biševo, ali je tu ostavljen samo 1. bataljon, nazvan Zadarski, dok je 2. bataljon orijentisan na sektor: Posedarje, Raženac, Ljubac, radi obezbjeđenja sa tog pravca i za vezu s Podgorjem.[12]

U to vrijeme u Zadru se nalazilo oko 10000 talijanskihvojnika, koji su najvećim dijelom pripadali diviziji »Zara«, a koje su razoružali dijelovi njemačke 114. lovačke divizije. Naime, još 6. septembra motorizovana grupa »Tajsl« (Teissl) 114. lovačke divizije stigla je na aerodrom Nadin odakle je, kad je objavljena kapitulacija fašističke Italije, upala u Zadar i počela da razoružava talijanske vojnike, dok su drugi dijelovi te divizije stigli u Zadar 10. septembra, kada je bilo završeno razoružanje talijanskih jedinica u gradu. U Zadru se nalazio i talijanski guverner Dalmacije i komandant talijanskog 18. armijskog korpusa, general Umberto Spigo, koji se uoči kapitulacije prebacio tu iz Splita, vjerovatno smatrajući da je Zadar talijanska teritorija i da će se tu osjećati bezbjednije. On je 10. septembra s predstavnicima njemačke 114. lovačke divizije potpisao diktat o predaji naoružanja i opreme jedinica pod njegovom komandom, kao i civilne vlasti, njemačkim jedinicama. Međutim, pošto je njemačka 114. lovačka divizija trebala da posjedne i Benkovac, sa Dmišem i Šibenikom, to nije mogla da zadrži jače snage u Zadru pa je, plašeći se napada partizanskih jedinica, ponovo naoružala oko 4000 talijanskih fašista koji su joj se stavili na raspolaganje, radi neposredne odbrane grada.[13] Putem aviona Nijemci su rasturili veliku količinu letaka na našem jeziku u kojima su pozivali Dalmatince da se do 10. oktobra vrate kućama, bez ikakve odgovornosti, i prijave njemačkim vlastima, inače će biti kažnjen smrću ko se poslije toga roka uhvati neprijavljen i s oružjem.

Ustaška NDH nije imala snaga ni mogućnosti da iskoristi prodor njemačkih jedinica u Dalmaciju i da svojim trupama posjedne dio koji je bio anektiran od strane Italije. Ono što se nije moglo postići vojnom silom pokušalo se nadoknaditi putem propagande. U čitavom primorskom pojasu rasturena je, putem aviona, velika količina letaka s proglasom poglavnika NDH o priključenju primorskih krajeva NDH i pozivom Dalmatincima za saradnju na izgradnji NDH, ali to nije imalo očekivanog efekta. Što se tiče samog Zadra, Nijemci su smatrali da on pripada Italiji i jasno stavili do znanja NDH da ona tu nema što da traži.

U takvoj situaciji novoformirani bataljoni, izrasli iz čete »Plavi Jadran« i novih boraca, s obzirom na bataljon Nijemaca i naoružane talijanske fašiA«

12 U nekim memoarskim radovima (D. Damjanović i F. Toplak, već pomenuti rad), kao i u dokumentima (Arhiv VII, k. 104A, br. reg. 29—2) spominje se i bataljon »Plavi Jadran«, naime da je od čete »Plavi Jadran« najprije formiran istoimeni bataljon pa tek od njega pomenuta dva bataljona. Međutim, bataljon pod tim imenom u to vrijeme nije formiran.

13 O tome imamo podatak i u izvještaju Ministarstva unutrašnjih poslova NDH, v. t. 8253—1—1943. Ministarstvu oružanih snaga u kome se, pored ostalog, kaže: »U Zadru je 3C0 Nijemaca zarobilo 10.000 Talijana. Međutim kako je prijetila neposredna opasnost da partizani navale na Zadar to su Nijemci naoružali 4.000 fašista« (Arhiv VII, k. 29, br. reg. 16/1—13).

ste, objektivno nijesu mogli postići neki značajniji vojnički uspjeh u rejonu Zadra. Oni nijesu imali ni neposredne veze s partizanskim jedinicama koje su pod komandom Štaba Kninskog sektora dejstvovale u sjevernoj Dalmaciji, niti sa Štabom 6. ličke divizije koji se nalazio daleko u Lici, pa je održavanje veza s njim bilo sporo, a događaji su se veoma brzo odvijali.

Polazeći od toga da područje zadarskog okruga geografski pripada sjevernoj Dalmaciji i da bi samim tim i u operativnom pogledu trebalo da potpadne pod njegovu komandu, Štab Kninskog sektora je 14. septembra 1943. godine naredio odredu »Plavi Jadran«, koji zapravo još nije bio ni formiran, da se stavi pod komandu Sjevernodalmatinskog partizanskog odreda.[14] Istovremeno je obrazovao Štab odreda s Manom Brekom na čelu, kao komandantom, i uputio ga u Ražanac da preuzme komandu nad odredom. Tri dana kasnije (17. IX) Štab Kninskog sektora (Direktivom br. 8) stavio je u zadatak »Plavom Jadranu« da što aktivnije dejstvuje u pravcu linije Zadar—Karin, a u slučaju da ga neprijatelj prisili na povlačenje, da se povuče ka Ražancu i motornim čamcima prebaci u Velebit ili na otok Pag. U tu svrhu stavio je pod njegovu komandu motorne čamce na sektoru Ražanac, Nin, Privlaka.[15]

Ne znajući za mjere koje je preduzeo Štab Kninskog sektora, a da bi iskoristio povoljnu vojno-političku situaciju, i Štab 6. ličke divizije istovremeno je obrazovao Štab odreda (oko 15. IX) i uputio ga na područje gdje je dejstvovala četa »Plavi Jadran« s ciljem da od nje i novih boraca formira partizanski odred. Za komandanta odreda postavljen je Danilo Damjanović Danić, do tada zamjenik komandanta 2. ličke brigade, a za političkog komesara odreda Ferdo Toplak, do tada politički komesar bataljona »Pekiša Vuksan« 1. ličke brigade.[16] Na raspolaganje Štabu odreda Štab divizije stavio je divizijsku glumačku grupu, radi političko-propagandnog rada na novooslobođenom području. I da bi novi Štab odreda što prije stigao u određeni rejon, prebacio ga je kamionom, zajedno s glumačkom ekipom, od Udbine do prevoja Alan (na Velebitu) odakle se spustio u Starigrad. Ali kako tamo više nije bilo čete »Plavi Jadran«, Štab se trabakulom prevezao u Ražanac gdje je zatekao Štab novoformiranog 2. bataljona, kojeg je obrazovao Štab Kninskog sektora.

Tako su se iznenada u Ražancu našla dva štaba odreda i, vjerovatno da se ne bi zamjerili jedni drugima pošto su se od ranije poznavali, ni jedan štab u takvoj situaciji nije htio da preuzme komandu nad postojeća dva bataljona. Zbog toga je na sastanku oba štaba odlučeno da svaki od njih obavijesti svoju pretpostavljenu komandu o situaciji i nastalom nesporazumu, tražeći da se što prije riješi pitanje da li će odred pripasti Kninskom sektoru ili 6. diviziji i koji će štab njime komandovati. Nesporazum je brzo riješio Glavni štab Hrvatske, naređenjem Štabu Kninskog sektora, op. br. 206 od 17. septembra 1943. godine, kojim ga je obavijestio da odred »Plavi Jadran« potpada pod neposrednu komandu Štaba 6. divizije[17] i da on ima

14 U vezi s tim je u Direktivi br. 7. Štaba Kninskog sektora od 14. 9. 1943. bilo, pored ostalog, rečeno: »Odred 'Plavi Jadran' koji je do sada bio pod komandom VI divizije stavlja se pod komandu S.D.P. odreda« (Zbornik, tom V, knj. 19, str. 201).

15 Zbornik, tom V, knj. 19, str. 269: Direktiva Štaba Kninskog sektora od 17. 9. 1943. godine.

16 D. Damjanović i F. Toplak, navedeni članak, str. 176—191.

17 Vjerovatno da je Glavni štab Hrvatske smatrao da je pomenuti odred formiran u Podgorju pa je i donio takvu odluku, koju je kasnije korigovao kad mu je na ovo ukazao štab Kninskog sektora.

namjeru da od toga odreda i 1. ličkog hrvatskog bataljona »Matija Gubec« (formiranog 20. 7. 1943. u Lici) obrazuje brigadu, sastavljenu isključivo od Hrvata u sastavu 6. divizije.[18]

Nakon toga Štab Kninskog sektora povukao je svoj štab, a s odredom je ostao da komanduje štab koji je uputila 6. divizija. Istovremeno je Štab Kninskog sektora prenio na odred zadatke koje je ranije dobio od Glavnog štaba Hrvatske. Prije svega, s obzirom na vojni, strateški i politički značaj Zadra, trebalo je u prvom redu budno motriti i pratiti situaciju u njemu, uspostaviti vezu s talijanskim vojnicima u gradu i pridobiti ih za borbu protiv Nijemaca ili za predaju. Dalje je trebalo da odred formira jedan mornarički odred koji bi krstario sjevernodalmatinskom obalom, održavao vezu s otocima i novomobilisane borce s otoka prebacivao na kopno.[19]

Objedinjavanjem komande nad već dva postojeća bataljona, od strane Štaba kojeg je iz Like uputio Štab 6. divizije, oko 20. septembra, završeno je formiranje partizanskog odreda »Plavi Jadran«. Štab se smjestio u Ražancu. Pored drugih mjera koje je preuzeo radi učvršćenja odreda,mobilizacije novih boraca (upućeno je oko 1500 poziva vojnim obveznicima na terenu), aktiviranja jedinica i dr. on je pri Štabu odreda obrazovao kurs desetara, kako bi što prije došao do najnižeg komandnog kadra. U to vrijeme došlo i do manjih izmjena u komandnom kadru: za operativnog oficira u Štabu odreda postavljen je Nikola Marinković, za obavještajnog oficira Šime Baričević, a na njegovo mjesto za političkog komesara 2. bataljona došao je Slavko Glumac, koga je iz Like uputio Štab 6. divizije, dok je umjesto Steve Obradovića za političkog komesara 1. bataljona (Zadarskog) imenovan Dušan Mandarić.

U to vrijeme situacija u rejonu Zadra bila je takva da su talijanski vojnici i oficiri, kako pojedinci tako i u grupama, bježali iz Zadra od momenta objave kapitulacije fašističke Italije i dolaska Nijemaca u grad pa sve do kraja steptembra. Pri tome oni su se rukovodili različitim ciljevima: najveći broj ih je smatrao da će se tim putem najlakše vratiti kućama u Italiju; jedni su mrzili fašizam i Nijemce pa su željeli da izbjegnu odvođenje u koncentracione logore, drugi su se plašili bombardiranja Zadra, a bilo ih je i ubijeđen'h antifašista koji su stvarno željeli da se bore protiv njemačkog fašizma. Najzad, bilo je među njima onih koji su imali djevojke u selima oko Zadra pa su bježali k njima, a bilo je i pojedinaca špijuna koje su Nijemci nastojali da ubace u jedinice NOVJ. Koliko se ukupno talijanskih vojnika predalo odredu »Plavi Jadran«, teško je ustanoviti, jer su podaci o tome veoma različiti i kreću se od 800 do 2000.[20] Međutim, ogromna većina njih je po vlastitoj želji upućena u Italiju.

Pored pojedinaca i grupa odredu je iz Zadra pristupio i jedan kompletan bataljon Talijana, pod komandom kapetana Lusiolija.[21] Međutim, veći dio njegovih pripadnika na vlastitu želju upućen je u Italiju. Ostatak je krajem septembra u Poljicama reorganizovan i uključen u odred kao njegov 3. bataljon. Po želji samih Talijana bataljon je nazvan »Gofredo Mameli« (Goffredo Mameli), po talijanskom pjesniku i revolucionaru iz prve polovi-

18 i 19 Arhiv VII, k. 104A, br. reg. 29—2.

20 Primjera radi, tako D. Gizdić u svom radu: Dalmacija 1943. (Epoha, Zagreb, 1962, str. 558) navodi cifru od 800, a A. Maštrović (cit. rad, str. 12) tvrdi da ih je bilo preko 1 500.

21 U raznim izvorima piše se kao Lussioli, Luccioli i Lucioli.

ne XIX stoljeća. Za komandanta bataljona postavljen je kapetan Lusioli, koji je bio antifašista, a po zanimanju profesor, dok je dužnost političkog komesara obavljao Ivan Tomić, komandant Komande mjesta Nin. Bataljon je brojao oko 160 boraca[22] koji su imali veliko borbeno iskustvo, naročito u borbi s jedinicama NOVJ. S obzirom na to, na antifašističko raspoloženje njegovih pripadnika i naoružanje, Štab odreda je smatrao da će bataljon biti borben i disciplinovan.[23] Iz Poljica bataljon je prebačen u rejon sela Kožino radi zatvaranja pravca Zadar—Nin.

U to vrijeme Štab odreda formirao je i Mornarički odred »Ražanac« koji je u svom sastavu imao 21 plovnu jedinicu od po 10 do 15 tona nosivosti. Brodovi su sakupljeni u Velebitskom kanalu, od Barić Drage do Obrovca, 1 iz Privlake kod Nina, a svaki je bio naoružan jednim mitraljezom i s 1 do 2 puškomitraljeza. Mornarički odred je imao zadatak da u slučaju potrebe prebaci odred »Plavi Jadran« preko Velebitskog kanala u Velebit, održava vezu s otocima, patrolira na sektoru Velebitskog kanala, Paga i Molata i izvršava i druge zadatke. Odredom su komandovali Tome Šalov, komandant, i Jakov Matak, politički komesar.[24]

Pošto je bio potpuno oformljen, partizanski odred »Plavi Jadran« imao je u svom sastavu tri bataljona, od kojih jedan talijanski, Mornarički odred »Ražanac« i desetarski kurs, a privremeno pod njegovom komandom nalazila se i glumačka ekipa 6. divizije koja je u sjevernoj Dalmaciji ostala čitav mjesec dana, dajući priredbe po selima.[25] Ukupna jačina odreda iznosila je oko 600 boraca. Po socijalnoj pripadnosti, ako izuzmemo Talijane i nekoliko radnika, intelektualaca i pripadnika bivše Jugoslovenske vojske, borci odreda bili su zemljoradnici i ribari, a u odnosu na nacionalnu pripadnost većim dijelom Hrvati, zatim Talijani (bataljon) i Srbi. Što se tiče borbene vrijednosti odreda, ona, prema ocjeni štaba 6. divizije, nije bila mala. Međutim, pošto je Štab divizije smatrao da odred još nije dobro organizaciono učvršćen, da je njegov Štab mlad, u borbi neprovjeren i bez dovoljno samostalnosti, a borci neiskusni, ocijenio je da mu je ta jedinica »još daleko slabija od ostalih«,[26] što je i razumljivo kad se uporedi s jedinicama koje su imale dvogodišnje borbeno iskustvo.

22 Podaci o brojnoj jačini ovog bataljona su različiti. Tako se u Zborniku, tom V, knj. 20, na str. 261—262 navodi da je prilikom formiranja imao oko 800 ljudi, ali da je taj broj ubrzo smanjen na 300 jer su ostali na vlastiti zahtjev upućeni u Italiju. Iste cifre iznio je i D. Gizdić (navedeni rad, str. 661), dok A. Maštrović (navedeni rad, str. 19) tvrdi da je bataljon brojao preko 200 boraca. Međutim, u izvještaju štaba 6. divizije, A. br. 628 od 1. 10. 1943, štabu 1. korpusa NOVH se kaže da je talijanski bataljon »jak oko 160 ljudi« (Zbornik, tom V, knj. 20, str. 12—17).

23 Svoju spremnost i odlučnost za borbu bataljon je dokazao 19. oktobra kada je u Kožinu napadnut od njemačkih snaga iz Zadra, kojom prilikom su skoro svi njegovi borci izginuli. Bataljon se tada nalazio u sastavu Zadarskog partizanskog odreda.

24 A. Maštrović Nino, navedeno djelo, str. 11—12.

25 U već pomenutim radovima A. Maštrovića (str. 104) i D. Damjanovića i F. Toplaka (str. 185) navodi se da je odred »Plavi Jadran« imao četiri bataljona od kojih je jedan bio talijanski. Riječ je o bataljonima »Smiljanić Ilija« i »Janković Stojan« koji su zapravo bili bataljoni Zadarskog odreda .A da je odred »Plavi Jadran« imao samo tri bataljona potvrđuju nam, pored ostalih dokumenata, i dva izvještaja Štaba 6. divizije (op. br. 65 i op. br. 650) oba od 12. 10. 1943. upućena Štabu 1. korpusa NOVH u kojima se govori samo o tri bataljona od kojih je jedan talijanski. U tim izvještajima, pisanim neposredno pred reorganizaciju odreda, nema ni pomena o bataljonima »Janković Stojan« i »Smiljanić Ilija« te, prema tome, nije teško zaključiti da mu ni jesu ni pripadali. Njih kasnije srećemo u Zadarskom odredu.

26 Zbornik, tom V, knj. 20, str. 12—17: Izvještaj Štaba 6. divizije od 1. 10. 1943. Štabu 1. korpusa NOVH.

Jedan od najvažnijih zadataka odreda »Plavi Jadran« bio je da budno motri na situaciju u Zadru, održava vezu s antifašistima u gradu i talijanskim vojnicima, uz nastojanje da ih što više privuče na stranu NOVJ i pridobije za borbu protiv Nijemaca. Taj zadatak odred je uglavnom izvršavao preko 1. bataljona (Zadarskog) koji se nalazio na položajima prema Zadru. Osim njega s talijanskim vojnicima i oficirima pregovarali su neki članovi bivšeg MK KPH Zadar, zatim članovi OK KPH Zadar, predstavnici Štaba Kninskog sektora, Štaba 4. operativne zone Hrvatske, Štaba 6. divizije, Komande mjesta Nin i naravno Štaba odreda »Plavi Jadran«. Stiče se utisak da taj rad nije bio dovoljno koordiniran i usklađen zbog čega su, pored ostalog, vjerovatno izostali i značajniji rezultati.

Štab odreda »Plavi Jadran« u dva maha pregovarao je s jednom grupom talijanskih oficira, s pukovnikom Radovanijem na čelu, koja je izlazila iz Zadra. Oni su, naime, izjavljivali da u Zadru postoji veća grupa oficira koja je spremna da na oslobođenu teritoriju izvede veći broj vojnika i da se bori protiv Nijemaca. Pošto su tih dana iz Like bili stigli u obilazak Odreda Živan Dimitrijević i Miloš Uzelac, politički komesar i načelnik Štaba 6. divizije, to su se i oni uključili u pregovore. Na sastanku je bilo dogovoreno da iz Zadra izađe veća grupa talijanskih oficira i vojnika i da se od njih i bataljona »Gofredo Mameli« formira divizija. Za komandanta buduće divizije bio je predviđen vazduhoplovni kapetan I klase Martineli. Tom prilikom bilo je govora i o napadu na Zadar, ali se ubrzo pokazalo da od svega toga nema ništa i da su u sve to bili upleteni prsti njemačke obavještajne službe, a vjerovatno i nove talijanske vlade, s Badoljom na čelu, koja je nastojala da Zadar zadrži pod Italijom.

U rejonu Zadra sam odred »Plavi Jadran«, s obzirom na veličinu garnizona i granična utvrđenja još iz doba prije rata, nije imao uslova za veće ofanzivne akcije. Štab odreda je bio toga svjestan ali ipak, s obzirom na obećanje grupe talijanskih oficira, koja je dolazila na pregovore i druge elemente situacije, smatrao je da ipak postoje uslovi da se napadom jačih snaga zauzme Zadar. Zbog toga je i tražio od Štaba 6. divizije da iz Like uputi jednu brigadu u rejon Zadra kako bi se iskoristila povoljna situacija. Ali pošto su njegove jedinice bile angažovane u borbama u Lici, on to nije mogao učiniti. Sam pak, odred otpočeo je s izvođenjem akcija tek kad su njemačke snage počele da saobraćaju cestom Obrovac—Zadar i da vrše ispade iz Zadra kako bi im onemogućio saobraćaj i spriječio napade na oslobođenu teritoriju.

Prvu akciju odred »Plavi Jadran« izveo je 26. septembra 1943. godine kada je iz zasjede kod Smiljčića njegov 1. bataljon napao njemačku vojnu kolonu koja se kretala od Obrovca ka Zadru. Prije toga Štab odreda je bio obaviješten iz Zadra da će Nijemci toga dana transportom otpremiti oko 1000 Talijana, preko Obrovca i Bihaća, za Njemačku, pa je grupisao oba bataljona u selima Visočane, Poličnik i Kašić, a zatim je, da bi osujetio namjeru Nijemaca postavio s 1. bataljonom zasjedu kod Smiljčića, dok je 2. bataljon zadržao u Briševu kao rezervu. Međutim, na zasjedu je neočekivano iz suprotnog pravca, od Obrovca, naišla motorizovana kolona u kojoj je bilo oko 60 kamiona, 1 tenk i 4 oklopna automobila. Na nju je najprije otvorena puščana i mitraljeska vatra, a zatim je izvršen juriš. Uništeno je 10 kamiona, ubijeno 7 Nijemaca, a veći broj ih je ranjen. Nijemci su se brzo sredili i snažnom vatrom uspjeli odbaciti dijelove bataljona od ceste

i time izbjeći još veće gubitke. Kolona s talijanskim vojnicima, koja je krenula iz Zadra, kad je čula borbu kod Smiljčića, vratila se natrag. Štab 6. divizije, u izvještaju Štabu 1. korpusa NOVH od 12. oktobra 1943. godine, povoljno je ocijenio tu borbu zato što bataljon nije imao gubitaka i jer su se»... kako komandni kadar tako i borci pokazali borbeni i energični, a pored toga i dobro snalazili kako za vrijeme borbe tako i u povlačenju«. Očito da se moglo više uništiti kamiona, ali borci nijesu imali nimalo iskustva kako se to radi. Štab divizije posebno je istakao šest talijanskih vojnika koji su bili nišandžije na mitraljezima zato što su bili »vrlo dobri i borbeni«.[27]

Pored više manjih, odred je odbio i dva jača napada njemačkih snaga iz rejona Zadra na oslobođenu teritoriju i to: 4. oktobra napad jednog njemačkog bataljona, podržanog s 3 tenka i 4 oklopna automobila, iz D. Zemunika, preko Smokovića, ka Murvici i pet dana kasnije napad jednog njemačkog bataljona, podržanog s dvije baterije topova i minobacača, iz Bokanjca prema Briševu. Oba napada odbio je 1. bataljon, nanijevši neprijatelju ukupne gubitke od oko 60 mrtvih i ranjenih, dok je sam imao samo dva ranjena borca. Jedna njemačka četa upala je 4. oktobra iz Obrovca u Jasenicu, ali se brzo povukla, čim je osjetila intervenciju dijelova 2. bataljona, tako da nije ni došlo do borbe.[28]

Reorganizacija odreda u dva nova odreda — Zadarski i novi odred »Plavi Jadran«

S obzirom da je odred »Plavi Jadran« u ogromnoj većini formiran od boraca s područja Zadra, Novigrada, Vinjerca, Ražanca i Nina, da je tu dejstvovao i da to područje geografski, administrativno i operativno pripada Dalmaciji, Štab Kninskog sektora je smatrao da komandovanje odredom od strane Štaba 6. ličke divizije nije najbolje riješeno, pa je dopisom od 20. septembra 1943. godine ukazao na to Glavnom štabu Hrvatske. Istovremeno mu je predložio da se odred »Plavi Jadran« reorganizuje na taj način što bi se, od njegovih boraca iz Podgorja, formirala posebna jedinica koja bi zadržala naziv »Plavi Jadran« i dejstvovala u Podgorju, pod komandom Štaba 6. divizije, dok bi se od boraca s područja najsjevernijeg dijela Dalmacije formirao Zadarski partizanski odred koji bi potpao pod komandu Štaba Kninskog sektora.[29]

Glavni štab Hrvatske složio se s ovim prijedlogom i, Naredbom od 29. septembra, stavio u zadatak Štabu Kninskog sektora da otpočne s formiranjem Zadarskog partizanskog odreda na taj način što će za novi odred uzeti 200 boraca iz odreda »Plavi Jadran« koji su mobilisani s pomenutog dijela Dalmacije.[30]

Istog dana posebnim dopisom Glavni štab Hrvatske upoznao je i Štab 6.

27 Zbornik, tom V, knj. 20, str. 257—258.

28 Zbornik, tom V, knj. 20, str. 261—262 i 584: Izvještaj Štaba 6. divizije od 12. 10. 1943. štabu 1. korpusa NOVH i Izvještaj Štabu 4. korpusa od 26. 10. 1943. Glavnom štabu Hrvatske.

29 Zbornik, tom V, knj. 19, str. 363—364: Dopis Štaba Kninskog sektora od 20. 9. 1943. Glavnom štabu Hrvatske.

30 Arhiv VII, k. 104A, br. reg. 47—2.

divizije da će štab Kninskog sektora formirati Zadarski partizanski odred od 200 boraca iz odreda »Plavi Jadran« i da mu ih treba staviti na raspolaganje, kao i stari i iskusniji kadar, zatim da od 100 boraca formira manji odred koji će ostati pod imenom »Plavi Jadran« i koji će dejstvovati u Podgorju, ispod Velebita, a da s ostatkom boraca postojećeg odreda »Plavi Jadran« popuni svoje brigade.[31]

Ubrzo nakon toga, 5. oktobra, Glavni štab Hrvatske izdao je Naredbu br. 29 kojom je naredio formiranje Kninskog, Sjeverodalmatinskog i Zadarskog partizanskog odreda, na području sjeverne Dalmacije. Izvršenje naređenja stavljeno je u zadatak Štabu 19. sjevernodalmatinske divizije koja je formirana istom naredbom od Kninskog sektora. Istovremeno svi ti odredi stavljeni su pod njenu komandu.[32] Slijedećeg dana, 6. oktobra, Glavni štab Hrvatske naredio je Štabu 6. divizije da, pored još dvije manje jedinice, rasformira odred »Plavi Jadran« i njegovim ljudstvom popuni svoje brigade.[33] Time je unekoliko bila izmijenjena Naredba od 29. septembra, ali se od te izmjene ubrzo odustalo, tako da je na snazi ostala prva naredba.

Naredba Glavnog štaba Hrvatske sprovedena je u djelo sredinom oktobra 1943. godine.[34] Odred »Plavi Jadran« je rasformiran i od dijela njegovih boraca s područja sjeverne Dalmacije formiran je Zadarski partizanski odred od dva bataljona, koji je nastavio da dejstvuje na području gdje je do tada djestvovao odred »Plavi Jadran«. U njegov sastav ušli su i talijanski bataljon »Gofredo Mameli« (razbijen 19. oktobra) i Mornarički odred »Ražanac«. Za komandanta odreda postavljen je Danja Potrebić, a za političkog komesara Ferdo Toplak.

Od dijela boraca iz Podgorja formiran je novi odred »Plavi Jadran«, sastava tri omanja bataljona, od kojih je 3. bataljon formiran uglavnom od ljudstva koje je ranije bilo zavedeno od strane Talijana i mobilisano u Antikomunističku miliciju (Milizia volontaria anticomunista — skraćeno MVAC), na zahtjev boraca dobio naziv »Ilija Smiljanić«. Za komandanta odreda ostavljen je Vlado Ciganović, a za političkog komesara Slavko Glumac. Raniji komandant odreda »Plavi Jadran« Danić Damjanović postao je komandant 2. brigade 19. sjevernodalmatiske divizije.[35]

Novi odred »Plavi Jadran« u Podgorju

Po završenom formiranju novi odred »Plavi Jadran« s dva bataljona upućen je sa područja Zadra — Ražanac u Podgorje, gdje je stigao pred kraj oktobra 1943. godine, dok je bataljon »Ilija Smiljanić«, kojim su komandovali komandant Đoko Prodanović i politički komesar Milojko Dronjak, upućen u Liku radi popune 6. divizije. Bataljon se kratko vrijeme s jednom četom,

31 Arhiv VII, k. 104A, br. reg. 46—2.

32 Arhiv VII, k. 106, br. reg. 1—2.

33 Arhiv VII, k. 106, br. reg. 18—3.

34 Kog je to datuma bilo, nije se moglo tačno utvrditi. Međutim, na osnovu dopisa Zadarskog partizanskog odreda od 20. 10. 1943. OK KPH Zadar, u kome ga obavještava da je »pred par dana formiran ovaj odred« (Arhiv VII, k. 1617, br. reg. 1—2) može se zaključiti, s obzirom na tih »par dana« i da je dopis pisan 20. oktobra, da je to bilo oko 17. oktobra.

35 D. Damjanović i F. Toplak, isto, str. 191.

kao posadom, zadržao u Karlobagu, a jednu četu je uputio na Baške Oštarije. Početkom novembra stigao je u Liku i popunio 6. diviziju. U toku pokreta preko Velebita izvjestan broj boraca iz bataljona vratio se u Dalmaciju.

Dolaskom u Podgorje odred »Plavi Jadran« zauzeo je sljedeći raspored: Štab odreda i 1. bataljon u Starigradu, a 2. bataljon u šibuljni. U tom vremenu došlo je do daljih promjena u odredu: za komandanta odreda došao je Ivan Grahovac, a za političkog komesara Joso Vukelić; na kurs pri Glavnom štabu Hrvatske u Plaškom upućeni su Nikola Marinković i Joso Kaštela, koji su se nakon mjesec dana vratili u odred i bili raspoređeni: Nikola Marinković za operativnog oficira odreda, a Joso Kaštela za komandanta bataljona. Drugi bataljon je, pod komandom Zvonka Oštarića, upućen u Liku, takođe radi popune 6. divizije, čiji se Štab nalazio u Konjskom Brdu, kod Perušića. Tako je Štab odreda ostao sa svega jednim bataljonom koji je dio snaga rasporedio u Jasenicu, prema neprijatelju u Obrovcu.

Vojno-politička situacija u Podgorju u to vrijeme bila je znatno drukčija od one od prije dva mjeseca. Najznačajnije je to što u njemu više nije bilo neprijateljskih vojnih jedinica.

Naime, poslije neuspjelog napada, u noći između 21 i 22. septembra, dijelovi 13. primorsko-goranske divizije ponovili su 3. oktobra napad na ustaše u Karlobagu, razbili 19. ustašku bojnu i zauzeli mjesto čime je čitavo Hrvatsko primorje bilo oslobođeno. Kotarski komitet KPH za Gospić dopisom je 10. oktobra 1943. godine obavijestio OK KPH za Liku da je politička situacija u Karlobagu povoljna, da je većina stanovništva s oduševljenjem dočekala jedinice NOV i da su odmah 22 borca dobrovoljno stupila u partizane. Međutim, za situaciju u Podgorju rečeno je da je »mjestimično dobra, mjestimično slaba«, da Nijemci iz Obrovca vrše ispade prema Jasenici i da u Jasenici, Selinama i Starigradu ima priličan broj ustaški nastrojenih pojedinaca.[36]

U oslobođenom Karlobagu počela je da radi novoosnovana Komanda mjesta, osnovana je kandidatska grupa, a radilo se i na stvaranju partijske ćelije. Kao pomoć u partijskom radu KK KPH za Gospić uputio je u Podgorje Luku Miščevića (Lukicu). Na tom zadatku povremeno su angažovani Simo Počuča Stari, organizacioni sekretar KK KPH za Gospić, zatim Dane Bobić Pilot, omladinke Janja Vuksan i Mara Bubaš, za rad po liniji SKOJ-a i drugi. Povoljna situacija iskorištena je za jačanje i učvršćivanje postojećih i stvaranje novih NOO-a, kao i antifašističkih organizacija omladine i žena. Sve je to bilo od velikog značaja za stvaranje čvršće baze i oslonca za odred >>Plavi Jadran«. Značajnu ulogu odred je odigrao u pogledu prikupljanja raznog materijala, kao i nabavke soli sa otoka Paga i njihovog prebacivanja h Liku, dok je iz Like dopremao krumpir radi ishrane boraca i stanovništva.

I I pored svega odred je sporo brojno jačao, vjerovatno što na terenu nije Pilo dovoljno sposobnog ljudstva za borbu, a nije ni izvodio oružane akcije jer na njegovom operacijskom području nije ni bilo neprijatelja. Najbliže 'Njegove posade nalazile su se u Obrovcu i Gospiću. Borci odreda bili su snažno vezani za sela iz kojih su poticali tako da ih je teško bilo pokrenuti tz Podgorja.

36 Arhiv VII, Mikroteka CK KPH, film 20, sn. 741—748.

U prvoj polovini novembra 1943. godine došlo je do značajnih promjena u snagama i komandnim odnosima u Lici. Naime, u tom vremenu 6. lička divizija, u čijem se sastavu nalazio i odred »Plavi Jadran«, napustila je Liku, po naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ, i otišla u Bosnu, u sastav 1. proleterskog udarnog korpusa. Za rukovođenje partizanskim jedinicama koje su ostale u Lici Glavni štab Hrvatske obrazovao je 11. novembra Operativni štab za Liku, pod čiju je komandu stavio i odred »Plavi Jadran«. Kao i sa Štabom 6. divizije veza odreda s novim štabom bila je slaba, spora i neredovita. Glavnina odreda je bila angažovana za kontrolu pravca Gospić—Karlobag i motrenje na neprijatelja u Obrovcu.

Poslije odlaska 6. divizije u Bosnu ustaške snage u Gospiću, koji se nalazio u blokadi, postale su znatno aktivnije. Namjera im je bila deblokada ovog grada. Pošto su u međuvremenu dijelovi njemačke 114. lovačke divizije prodrli iz Gračaca u Gospić i ojačali njegov garnizon, trebalo je ovladati i cestom Gospić—Oštarije—Karlobag, uspostaviti posadu u Karlobagu, a preko njega obezbijediti vezu sa Senjom i Rijekom. Zauzevši Trnovac, Brušane i Rizvanušu, ustaše su 21. novembra iz rejona Jadovnog sa 9. i 32. ustaškom bojnom krenule u napad prema Oštarijama i Karlobagu. One su ujutro toga dana iznenadile dijelove 1. brigade 13. primorsko-goranske divizije, koji su glavnu pažnju bili usmjerili na pravac od Brušana, i bez jačeg otpora brzo ovladale Baškim Oštarijama i kraće vrijeme zadržale se u njima, vjerovatno radi priprema za dalji prodor prema Karlobagu.

Bez dovoljno poznavanja situacije dvije čete odreda »Plavi Jadran« i partizanska četa »Alan«, koja je dejstvovala u predjelu sjeverno od Karlobaga, upućene su iz rejona Karlobaga prema Ravnom Dabru i stavljene pod komandu 4. bataljona 1. brigade 13. primorsko-goranske divizije, sa zadatkom da zajedno sa njim napadnu neprijatelja na području Ravni Dabar, Ura, Baške Oštarije. Zadatak pomenute tri čete bio je da zauzmu Ravni Dabar, a zatim da đejstvuju prema situaciji. Prednji dijelovi ovih četa sukobili su se kod Ravnog Dabra s manjim ustaškim snagama koje su se zatim povukle prema Baškim Oštarijama. Nastupajući za njima čete su izbile na uzvišenja zapadno od ovog sela. Pošto je dobio podatke da su se ustaše povukle iz Baških Oštarija, Štab 4. bataljona 1. brigade uputio je dvije odredske čete u selo da ga izvide i prikupe podatke o neprijatelju.

Vjerujući neprovjerenom obavještenju čete su neoprezno nastupale ka selu i bile iznenađene. Ustaše su ih pustile na blisko odstojanje, a zatim napale snažnom vatrom iz sela i sa okolnih visova. Pretrpjevši velike gubitke čete su počele da se povlače u neredu prema Cesarici. U Baškim Oštarijama ustaše su zadržale 32. bojnu, a sa 9. bojnom prešle u gonjenje i uveče toga dana i u toku noći ušle u Karlobag. Čete »Plavog Jadrana« pretrpjele su gubitke od 14 poginulih, 2 ranjena i 15 nestalih boraca.[37]

Narednih dana ustaše su počele da vrše ispade iz Karlobaga na oslobođenu teritoriju, ali su ih uspješno odbijali dijelovi odreda. Kada je 29. novembra u Karlobag stigao 3. bataljon 271. puka njemačke 114. divizije, 9. ustaška bojna povučena je u Baške Oštarije, odakle je 32. ustaška bojna premještena u Brušane. I Nijemci su s jednom četom, 5. decembra, izvršili ispad iz Karlobaga prema Cesarici, ali su i oni odbijeni.

37 Zb., tom V, knj. 21, str. 335—336: Izvještaj Operativnog štaba za Liku od 19. 12. 1943. godine Štabu 4. korpusa NOVJ.

Pišući o 35. diviziji i odredu »Plavi Jadran«, u ono vrijeme komandant Operativnog štaba za Liku, Petar Kleut je, pored ostalog, konstatovao da je održavanje veze s odredom teško i nesigurno, da Štab odreda nije pokazivao mnogo volje da sa svoje strane doprinese uspostavljanju čvršće veze s Operativnim štabom, da ovaj Štab ima slabe mogućnosti da utiče na njegovu popunu o kojoj, kao i o političkom radu u njemu, nije niko vodio dovoljno brige, zbog čega su brojno stanje i aktivnost odreda stalno opadali i poslije borbe na Baškim Oštarijama i ulaska neprijatelja u Karlobag odred je sveden na oko 100 boraca.[38] Zbog svega ovoga Operativni štab za Liku predložio je Štabu 4. korpusa da odred »Plavi Jadran« rasformira, odnosno preformira u četu.

U dopisu (izvještaju) Štabu 4. korpusa od 26. novembra 1943. godine Operativni štab za Liku prijedlog je obrazložio na sljedeći način: »Iz izvještaja Štaba odreda »Plavi Jadran« vidi se da su izgledi za razvitak toga odreda u Primorju vrlo slabi. Oni nisu u stanju izvesti ni jednu uspješnu akciju. Skoro svi su novomobilisani borci, koji nisu prošli kroz borbe, a kako su blizu kuća odlaze stalno bez odobrenja kući, pa se neki i ne vraćaju dok ih patrola ne dotjera. Sad taj odred nema boraca ni za jedan dobar bataljon. Naše mišljenje i naš prijedlog je: da se taj odred rasformira, a štab odreda, štab bataljona i veći dio boraca da se prevede u Liku, te da se ojača Lički partizanski odred. Na tom sektoru mogla bi se ostaviti jedna četa (četa »Plavi Jadran«) koja bi služila kao jezgro oko koga bi se okupljali oni koji bi se eventualno iz toga kraja mogli još mobilisati. Ta bi četa ujedno patrolirala obalom od Jasenice do Karlobaga i bila u stalnoj vezi s jedinicama u Lici.«[39]

Pošto nije bio nadležan da odluči o rasformiranju odreda, Štab 4. korpusa NOVJ upoznao je s prijedlogom Glavni štab Hrvatske koji se s njim složio tako da je zamisao realizovana u prvoj polovini decembra 1943. godine, ali ne u potpunosti kako je planirano.

O tome doznajemo iz izvještaja Operativnog štaba za Liku od 18. decembra 1943. godine, upućenog Štabu 4. korpusa NOVJ i Glavnom štabu Hrvatske u kom, pored ostalog, piše: »Po odobrenju Glavnog štaba rasformirali smo odred »Plavi Jadran« i naredili da Štab odreda i Štab bataljona sa odredom (odnosno bataljonom) pređe u Liku. Štabovi su došli, ali nisu uspjeli da dovedu ni jednog vojnika, osim tri do četiri kurira. Ostali borci, koje su poveli, usput su im se razbježali i vratili u Primorje, gdje je bila ostavljena jedna četa zvana četa »Plavi Jadran«.[40]

Četa »Plavi Jadran« brojala je oko 120 boraca, od kojih su 19 bile žene, a bila je naoružana sa 110 pušaka, 2 mašinske puške, 3 puškomitraljeza, 8 revolvera i 80 bombi.[41] Sa četom su komandovali Nikola Marinković, Josip Vukelić i Šime Baričević.

Događaj jasno ukazuje na nedovoljnu političku svijest boraca odreda »Plavi Jadran« o tome da neprijatelja treba tući ne samo kod svojih kuća i sela već i u drugim krajevima gdje to potrebe oružane borbe zahtijevaju, ali i na

38 Petar Kleut, Trideset peta lička divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1970, str. 53—54.

39 Zbornik, tom V, knj. 21, str. 471—472.

40 Arhiv VII, k. 105C, br. reg. 51—1 /2.

41 Arhiv VII, k. 105C, br. reg. 51—3/2: Pregled brojnog stanja i naoružanja jedinica Operativnog štaba za Liku na dan 18. 12. 1943. godine.

to da su bili čvrsto vezani za svoja sela i kraj otkuda su se teško odvajali. Uostalom to nije bila karakteristika ili specifičnost samo odreda »Plavi Jadran« jer su i inače svi partizanski odredi formirani u toku NOR-a u Jugoslaviji bili teritorijalne jedinice, vezane za određene krajeve. U odredima su borci kroz oružane akcije, ideološko-politički i kulturno-prosvjetni rad sticali borbeno iskustvo, ideološko-politički i kulturno se izgrađivali, a zatim popunjavali pokretne operativne jedinice — brigade i divizije. Očito da je odred »Plavi Jadran« imao malo oružanih akcija i da je u njemu zatajio ideološko-politički i kulturno-prosvjetni rad, što potvrđuje i naprijed citirani izvještaj Operativnog štaba za Liku.

Partizanski bataljon »Plavi Jadran«

Poslije neuspjeha da glavninu boraca odreda »Plavi Jadran« prevede u partizanske jedinice u Lici, odnosno nakon njihovog povratka u Podgorje, gdje je bila ostavljena četa »Plavi Jadran«, Operativni štab za Liku je odlučio da od nje i pomenutih boraca formira bataljon »Plavi Jadran« s perspektivom da preraste u odred. Problem je bio u komandnom kadru i nemogućnosti da efikasnije utiče na rad te jedinice. Izvještajem od 18. decembra 1943. godine Operativni štab za Liku obavijestio je Glavni štab Hrvatske, pored ostalog, da »u Primorju ima oko 300—400 naoružanih ljudi koji su pod vrlo slabom ili nikakvom našom kontrolom. Svi su oni bili u odredu »Plavi Jadran«. Da imamo nekog sposobnog druga Hrvata, koji poznaje Primorje, mogli bi opet nešto preduzeti da se ti borci prikupe, organizuju i upotrijebe najprije na tom sektoru, a potom i na drugom«.[42]

Pristupajući realizaciji zamisli Operativni štab za Liku postavio je za komandanta bataljona »Plavi Jadran« Nikolu Marinkovića, kao dobrog poznavaoca situacije u Podgorju, dok političkog komesara bataljona tada nije imenovao. Za relativno kratko vrijeme, odnosno krajem decembra 1943. godine, Nikola Marinković je uspio da formira bataljon, sastava dvije čete. O tome je odmah obaviješten Operativni štab za Liku koji je 4. januara 1944. godine svojim organizacionim izvještajem upoznao Glavni štab Hrvatske i Stab 4. korpusa da je u Podgorju formirao partizanski bataljon i da namjerava tamo da obnovi odred »Plavi Jadran«.[43] Novoformirani bataljon »Plavi Jadran« brojao je po spisku 320 boraca (300 muškaraca i 20 žena), dok je na licu imao 120 boraca (110 muškaraca i 10 žena), naoružanih sa 112 pušaka, 3 puškomitraljeza, 2 automata (šmajsera), 8 pištolja i 75 bombi.[44] Pošto je u januaru te godine poginuo Nikola Marinković, za komandanta bataljona postavljen je Đo'ko Prodanović, a za političkog komesara Božo Prpić.

U toku januara 1944. godine Liku je zahvatila takozvana šesta neprijateljska ofanziva. Početkom toga mjeseca u Gračacu je koncentrisana glavnina njemačke 114. lovačke divizije radi prodora preko Gospića i Otočca ka Senju. U vezi s tim je iz Karlobaga, 4. januara, povučen 3. bataljon njenog 271. puka u Gospić, a zatim je kao posada ostala jedna satnija (četa) 9.

42 Arhiv VII, k. 105C br. reg. 51—3/2.

43 Arhiv VII, k. 426A, br. reg. 33/6.

44 Zbornik, tom V, knj. 23, str. 55: Brojno stanje i naoružanje jedinica Operativnog štaba za Liku na dan 4. 1. 1944. godine.

{AŠke bojne. Dva dana kasnije, 6. januara, nju su napali dijelovi bataljona »pjiivi Jadran« (jača odmetnička skupina«, kako to piše u jednom ustaškom ^Kješ taju) i prisili je da se povuče u Sušanj, a zatim u Baške Oštarije.

pijelovi bataljona »Plavi Jadran« ostali su kratko vrijeme u oslobođenom jr^i'lobagu. Naime, pošto se glavnina njemačke 114. lovačke divizije iz Gra- £at;a probila u Gospić, Štab njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa na- reClio je ustaškim snagama u rejonu Gospića da ponovo uspostave kontrolu nad Karlobagom i obezbijede dalji prodor divizije prema Otočcu. U vezi s tin[1] Je 9. ustaška bojna, 11. januara, iz Baških Oštarija krenula u napad prema Karlobagu, savladala otpor dijelova bataljona »Plavi Jadran« i ušla u ovo mjesto, ostavivši dio snaga u šušnju i kod Ure. Dijelovi bataljona povukli su se prema Lukovom Šugarju. Pošto su mogućnosti ovog bataljona za veća aktivna dejstva bile vrlo ograničene, Operativni štab za Liku mu je posebnom zapoviješću naredio da u nastaloj situaciji kontroliše jadransku obalu u Velebitskom kanalu, od Starigrada do Barić Drage, da izviđa prema Karlobagu i Obrovcu i da preko Komande mjesta Medak (u Počitelju) održava bar jednom nedjeljno vezu s Operativnim štabom.[45]

Dobijene zadatke bataljon je uspješno izvršavao, izuzev održavanja veze s Operativnim štabom za Liku. Veza se održavala kuririma, a oni su se teško probijali preko snijegom zavijanog Velebita, tako da su veze bile veoma nesigurne i neredovite. Bataljon je, u stvari, samostalno donosio odluke i dejstvovao u duhu općih zadataka. Utjecaj Operativnog štaba, kako na borbena dejstva, tako i na partijsko-politički rad u bataljonu i na terenu, popunu novim borcima i drugo, osjećao se veoma slabo. Situacija se nije poboljšala ni krajem januara kada je došlo do organizacionih promjena u partizanskim jedinicama u Lici. Naime, 30. januara 1944. godine, naredbom Glavnog štaba Hrvatske, formirana je 35. divizija NOVJ, od jedinica Operativnog štaba za Liku koje je preimenovan u štab te divizije. U sastav ove divizije ušao je [1] bataljon »Plavi Jadran«. Zadržan je na starim položajima i sa istim zadacima.

Kako nije imao uslova za izvođenje većih borbenih akcija kojima bi stjecao borbena iskustva, organizaciono se učvršćivao i brojno rastao, bataljon se u ovom vremenu brojno smanjio. On je u februaru, u svoje dvije male čete, imao 88 boraca, naoružanih sa 73 puške, 5 mitraljeza, 2 puškomi trai jeza i minobacačem.[46] Iako je bio brojno malen, bataljon je uspješno ometao Planove okupatora i ustaša u Podgorju i predstavljao im trn u oku, naročito ust[t]ašama u Karlobagu, zbog čega su povremeno preduzimali napade na njega, u namjeri da ga unište ili izbace iz Podgorja. Tako je s tim namjerama i 28. februara 1944. godine 9. ustaška bojna krenula u napad iz Karlobaga i u toku dana, uz slabiji otpor dijelova bataljona, izbila u Tribanj (do Sv.

Magdalene), a slijedećeg dana, nastavljajući napad, zauzela Šibuljnu. Istovremeno s ustašama u napad su na odred prešli i četnici od Obrovca i uspjeli da uspostave vezu sa ustašama u Šibuljni, odakle su i jedni i drugi bili primorani da se ubrzo povuku u polazne baze. U ovim borbama iz odreda je poginulo nekoliko boraca, među kojima je bio i komandir čete Joso Kojić iz Poljica kod Zadra, dok su ustaše prema vlastitom priznanju imale je-

45 Petar Kleut, isto, str. 78.

™ Arhiv VII, k. 112, br. reg. 3/3.

dnog poginulog i dva ranjena vojnika.[47] Ovom prilikom ustaše su opljačkale magazin (skladište) 6. brigade 19. sjevernodalmatinske divizije koji se nalazio u Bajamovcu, a četnici su uhvatili popa, don Antu Adžiju, i nakon nekoliko dana ga strijeljali.

Da bi ojačao bataljon »Plavi Jadran« u komandnom pogledu, pošto je komandant Nikola Marinković poginuo prethodnog mjeseca nesretnim slučajem, Štab 35. divizije, koji se tada nalazio u Zalužnici, povukao je početkom marta Ratka Karavidu i Josu Kaštela iz svoje 2. brigade i zajedno s Božom Prpićem, koji se nalazio pri Glavnom štabu Hrvatske, uputio ih na određene dužnosti u bataljon. Na putu za Podgorje oni su svratili u Štab 11. korpusa NOVJ u Crnoj Vlasti (danas Gornje Vrhovine) gdje su dobili detaljna uputstva za rad, naročito u pogledu organizacije prebacivanja hrane i ratnog materijala sa Visa, Molata i Oliba, preko Podgorja i Velebita, u Liku Kompletirani, u stvari, novi Štab bataljona smjestio se u Šibuljni, a sačinjavali su ga: komandant Đoko Prodanović, politički komesar Ratko Karavida, zamjenik komandanta Joso Kaštela i zamjenik političkog komesara Božo Prpić. Raniji politički komesar bataljona povučen je u Liku, a Šime Baričević je zbog bolesti upućen na liječenje. Rukovodilac SKOJ-a u bataljonu bio je Joso Sinovčić. Manje organizacione promjene izvršene su i u četama čiji su komandiri i politički komesari bili: 1-ve Jovo Štrbo i Mate Buterin i 2-ge Marko Babac i Ive Anzulović. U toku marta bataljon je popunjen manjim brojem novih boraca pa je u njemu formirana i 3. četa. Njen komandir je bio Roko Oštrić, a politički komesar Mate Žagar. Ukupno u sve tri čete bilo je 120 boraca, naoružanih sa 71 puškom, 2 mitraljeza, 2 puškomitraljeza, 2 automata (šmajsera) i minobacačem.[48] Sljedećeg mjeseca Štab bataljona je rasformirao 3. četu da bi ojačao dvije čete, ali mu je Štab 35. divizije naredio da je ponovo formira.[49]

Ne odustajući od namjere da razbije bataljon »Plavi Jadran« 9. ustaška bojna je 25. marta ponovila napad sa dvije satnije iz Karlobaga i šušnja, u pravcu Barić Drage i Šibuljne. Najjači otpor dijelovi bataljona pružili su kod Trošelja odakle su se povukli prema Starigradu. Ustaše u svojim dokumentima navode da su tom prilikom zarobile pet partizana (1 Nijemac,
3 Hrvata i 1 Srbin), dok o svojim gubicima šute. Sljedećeg dana jedna njemačka motorizovana kolona probila se od Obrovca do Tribnja, tučena bočnom vatrom od dijelova bataljona kod Starigrada i Šibuljne.[50]

Bataljon »Plavi Jadran« najviše se u to vrijeme zadržavao u rejonu Starigrad—Paklenica—Tribanj odakle je, raspoređen po četama i vodovima, uspješno sprečavao vezu neprijatelja obalskim putem, između Obrovca i Karlobaga, naročito na dijelu između Selina i Barić Drage, a vatrom automatskog oružja sa obale ometao je i pomorski saobraćaj neprijatelja u Velebitskom kanalu, između pomenutih mjesta. Istovremeno u pomenutom rejonu,

47 Arhiv VII, k. 145, br. reg. 54/4—1: Izvještaj Oružničke postaje Karlobag od 1. 3. 1944. godine Zapovjedništvu 2. oružaničke pukovnije.

48 Arhiv VII, k. 112, br. reg. 18/3: Organizacioni izvještaj Štaba 11. korpusa NOVJ, za mart 1944. godine, Glavnom štabu Hrvatske.

49 Zbornik, tom V, knj. 26, str. 603—606: Izvještaj Štaba 35. divizije od 27. 4. 1944. Štabu 11. korpusa NOVJ.

50 Arhiv VII, k. 150A, br. reg. 2/9—1: Izvještaj Oružničkog krila Zapovjedništva Gospić od 30. 3, 1944. Glavnom zapovjedništvu oružništva.

kao svojoj bazi, on je obezbjeđivao i omogućavao stvaranje i rad organa nove narodne vlasti — NOO-a, kao i organizovanje i rad partijskih, skojevskih i antifašističkih organizacija omladine i žena.

Značajan uspjeh bataljon »Plavi Jadran« postigao je početkom aprila 1944. godine kada je onemogućio neprijatelja da ovlada dijelom obale između Karlobaga i Obrovca i uspostavi vezu kopnom između ova dva mjesta. Drugog aprila 9. ustaška bojna iz Karlobaga prebacila je brodovima jednu svoju satniju u Barić Dragu odakle je pokušala da upadne u Tribanj. Međutim, jedna četa bataljona vještim i brzim bočnim napadima uspjela je da ovu satniju odbaci natrag i da je satjera u tvrđavu (Forticu) u Barić Dragi. Očekujući da će neprijatelj i sljedećeg dana pokušati da napada tim pravcem, te da bi ga što spremnije dočekao, Štab bataljona je iz Selina prebacio dio jedne čete u Tribanj. Međutim, neprijatelj je 3. aprila napao i od Obrovca, potisnuo slabije dijelove bataljona iz Selina u Paklenicu, prodro u Starigrad i produžio prma Tribnju, ali su ga dijelovi bataljona zaustavili kod Šibuljne, a zatim protiv napadom odbacili u Starigrad.

Idućeg dana neprijatelj je ponovo pokušao da jednovremenim i ususretnim napadom iz Barić Drage i Starigrada prema Tribnju ovlada priobalnim putem, ali je na oba pravca vještom i aktivnom odbranom u žestokim okršajima odbijen. Poslije ovoga neprijatelj se počeo povlačiti u polazne baze — Karlobag i Obrovac. Pošto je ustaškoj satniji u Barić Dragi bio presječen pravac za povlačenje kopnom, ona se ukrcala na brodove i otplovila u Karlobag, dok su oklopna kola, koja su je štitila prilikom ukrcavanja, partizani uništili. Dijelovi neprijatelja, koji su se povlačili iz Starigrada, gonjeni su vatrom dijelova bataljona preko Selina do Ravanjskog.[51]

Poslije ovih borbi na operacijskom području bataljona zavladalo je relativno zatišje. Manjih okršaja bataljon je imao kod Maslenice i Jasenice, kao i sa manjim grupama ustaša koje su pokušavale da se od Karlobaga i Oštarija prokradu kroz velebitske vrleti i s leđa napadnu dijelove bataljona u Tribnju, na Rujnu i u Päklenici, ali su uvijek na vrijeme bile otkrivene i protjerane ili uništene.

U proljeće 1944. godine bataljon »Plavi Jadran« imao je, pored ostalog, velikih teškoća i u pogledu ishrane boraca. Pored toga što je Podgorje inače pasivan kraj, poljeće je takvo godišnje doba kad se stare zalihe hrane obično iscrpe, a nove još ne pristignu, pa se bataljon morao snalaziti na razne načine. Tako je, da bi pribavio izvjesnu količinu namirnica, oko 25. aprila, uputio političkog komesara čete Matu Buterina, sa grupom boraca, brodom »Štipan« na otok Olib. Kako se u uvali Sv. Nikola zatekao njemački brod, to je na njega, u saradnji sa mjesnim NOO-om, organiziran napad; posada je poubijana, a brod zaplijenjen i kasn'je dobio ime »Crvena zvijezda«. Sa dijelom plijena i dobijenim namirnicama od mjesnog NOO-a Buterina se sa grupom i oko 4 tone namirnica uspješno vratio u Šibuljnu, što je dobro došlo, ne samo za odred već i za ishranu ranjenika koji su u narednom mjesecu evakuisani iz Like u Podgorje.

Krajem aprila neprijatelj je ponovo pokušao da ovlada priobalnim putem. Najprije su, 28. aprila, dijelovi 9. ustaške bojne prešli u napad iz Karlobaga prema Tribnju, ali su snage bataljona poslije borbe kod Barić Drage, koja je

51 Petar Kleut, isto, str. 159—160.

trajala čitav dan, odbacile natrag. Rano ujutro sljedećeg dana ustaše su iz Karlobaga ponovo krenule u napad istim pravcem, ali su ih opet dijelovi bataljona odbacili natrag. Gotovo istovremeno u napad je iz Obrovca u susret ustašama krenulo oko 250 četnika i 40 Nijemaca, podržanih tenkom i s 2 oklopna automobila. Borba s ovim snagama vođena je sve do uveče, kada su ih dijelovi bataljona, u sadejstvu sa snagama Zadarskog partizanskog odreda, protivnapadom odbacili natrag.[52]

Pošto su se ustaške, četničke i njemačke snage u Karlobagu i Obrovcu pokazale nedovoljne da ovladaju cestom između ova dva mjesta, bilo je potrebno, da bi se to ostvarilo, angažovati jače njemačke snage. Potreba za tim nametnula se početkom maja, kada je trebalo predislocirati jedan divizio« obalske artiljerije iz sjevernog dijela Hrvatskog primorja u sjevernu Dalmaciju. Da bi se to obavilo Štab njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa naredio je 9. ustaškoj bojni i njemačkoj 264. diviziji da ovladaju pomenutim putem. Svjedočanstvo o tome kako im se tom prilikom suprotstavio i s njima borio bataljon »Plavi Jadran« sačuvano je u istorijatu njemačke 392. legionarske divizije u kome su te borbe opisane pod posebnim naslovom: »Otvaranje obalskog puta Karlobag—Obrovac«, a evo kako:

»Ovaj zadatak«, piše pored ostalog u istorijatu, »dat je 9. ustaškom bataljonu čije su dve čete 2. maja krenule iz Karlobaga, da bi se susrele s delovima 264. divizije koji su nastupali s juga. Njima je kod Barić Drage pružen otpor koji je savladan, pa je produženo s raščišćavanjem i razminiranjem puta. U međuvremenu je primljena depeša od 264. divizije, da su njeni delovi naišli severno od Starigrada na jak otpor i da su opkoljeni. Komandant 392. divizije naredio je tada da se na prostor severno od Starigrada iskrcaju dve čete 847. grenadirskog puka sa zadatkom da oslobode borbenu grupu 264. divizije i zajedno s njom prodru prema severu, da bi se spojili s dvema ustaškim četama. Ovo je izvršeno bez većih teškoća.«[53]

Ovom svjedočanstvu neprijatelja nije potreban komentar. Ono najbolje govori o tome kako se oko stotinjak boraca bataljona »Plavi Jadran« uporno i junački borilo protiv brojem i naoružanjem znatno nadmoćnijeg neprijatelja, odnosno dijelova dviju njemačkih divizija. Bila je to najveća borba bataljona u kojoj su njegovi borci, boreći se na dva fronta, stekli nova borbena iskustva i veliko samopouzdanje u vlastite snage. I povjerenje naroda u bataljon ogromno je poraslo.

Poslije završene predislokacije neprijatelj se povukao u garnizone iz kojih je krenuo u napad, a bataljon »Plavi Jadran« ponovo je ovladao gotovo čitavom obalom između Karlobaga i Obrovca, u dužini od oko 70 kilometara, i nastavio s ranijom aktivnošću. Iako je nastupilo proljeće, veze bataljona sa Štabom 35. divizije bile su i dalje gotovo nikakve. Bilo ih je teško i održavati kuririma jer je Štab divizije bio dosta udaljen i uglavnom se zadržavao na području Krbavskog i Koreničkog polja, gotovo stalno angažovan u borbama. Povremeno bataljon je ostvarivao vezu s jedinicama 13. primorsko-goranske divizije u rejonu šušnja i Baških Oštarija, preko voda Komande mjesta Karlobag.

52 Zbornik, tom V, knj. 28, str. 133—138: Operativni izvještaj štaba 11. korpusa NOVJ, za period od 2.4. do 31. 5. 1944. godine, Glavnom štabu Hrvatske.

53 Arhiv VII, k. 18, br. reg. 39/14.

Od kraja aprila bataljon »Plavi Jadran« ostvaruje sve tješnju vezu sa Zadarskim partizanskim odredom koji je dejstvovao u Ravnim kotarima, a poslije oslobođenja Posedarja neposredno se povezuju i slobodne teritorije Ravnih kotara sa slobodnom teritorijom u rejonu Starigrad—Paklenica—Tribanj, koju je držao bataljon »Plavi Jadran«. Pošto je time ostvario mnoge bolje veze, preko Velebitskog kanala sa sjevernom Dalmacijom, nego s Likom, bataljon je, na prijedlog Štaba 19. sjevernodalmatinske divizije, Glavni štab Hrvatske, u prvoj polovini maja, u operativnom pogledu potčinio Štabu Zadarskog partizanskog odreda, mada je i dalje ostao u organskom sastavu 35. divizije.

Pored ostvarivanja pomenutih zadataka bataljon »Plavi Jadran« odigrao je značajnu ulogu i u pogledu obezbjeđenja i prihvata ranjenika iz Like i njihovog transporta brodovima, sa dijela obale koju je držao, na otok Molat, a odatle na Vis, naročito u maju 1944. godine. Naime, Liku je tog mjeseca zahvatila neprijateljska ofanziva, poznata pod nazivom operacija »Morgenštern« (Morgenstern) koja je narodu Like donijela ogromne patnje i stradanja kao ni jedna neprijateljeva ofanziva ranije.[54] Izuzetno težak problem za partizanske jedinice u Lici u toj ofanzivi bio je zbrinjavanje i evakuacija ranjenika na sigurna mjesta. Znatan broj je njih sa Plješivice prebačen na Kordun, a jedan dio noću, između 12. i 13. maja (oko 200) iz rejona Srednje Gore u Velebit, iznad Počitelja, s velikim zbjegom naroda (oko 12000). Ispitivala se mogućnost da se dio tih ranjenika prebaci preko Velebita u Podgorje kod bataljona »Plavi Jadran«, a zatim brodovima na otok Vis. Na tom poslu, pored ostalih, bio je angažovan i Stevan Opsenica, zamjenik komandanta 11. korpusa NOVJ, koji je tih dana s radio-stanicom, u vezi s tim, boravio kod bataljona u Podgorju. On je 20. maja poslao izvještaj Štabu korpusa kojim ga je obavijestio o uslovima evakuacije ranjenika tim pravcem i da bataljon kontroliše tri staze preko Velebita.[55]

Tih dana bataljon je prihvatio oko 120 teških ranjenika iz zbjega iznad Počitelja (u Velebitu) i smjestio ih na Velikom Rujnu, ispod grebena Velebita, oko 8 km sjeverno od Starigrada. Njihovo prebacivanje na Molat organizovano je ribarskim čamcima na vesla. Ranjenici su do mora prenošeni na mazgama i na nosilima. Jedne noći u tri ribarska čamca na vesla ukrcano je oko 60 pomenutih ranjenika i, pod rukovodstvom Ratka Kara vi de, krenulo prema Molatu. I pored ometanja od strane ustaša, sa najjužnijeg dijela otoka Paga, dva su čamca uspješno stigla do Molata, dok je treći bio prisiljen da se vrati u Šibuljnu. Obezbjeđivanje i brigu o ranjenicima nastavio je bataljon »Plavi Jadran«.

U prvoj polovini juna 1944. godine Glavni štab Hrvatske je izvršio reorganizaciju 35. divizije i drugih partizanskih jedinica u Lici, u namjeri da ih organizaciono i brojno što bolje osposobi za uspješnije suprotstavljanje čestim neprijateljevim ofanzivama, kao i za ofanzivne akcije. U toku te reorganizacije bataljon »Plavi Jadran« izuzet je iz organskog sastava 35. divizije i ušao u sastav Zadarskog partizanskog odreda. Glavni štab Hrvatske depešom je (4. juna) javio Štabu 11. korpusa da će bataljon »Plavi Jadran« ući u Zadarski odred, kome je naređeno da izvršava obaveze prema 11. korpusu i

54 Vidi: Petar Kleut, isto, str. 161—204.

55 Zbornik, tom V, knj. 27, str. 441—444.

da dotadašnjeg političkog komesara bataljona Božu Prpića postavi u neku od svojih operativnih jedinica.[56]

U vezi s ovim Štab 11. korpusa NOVJ uputio je 8. juna 1944. godine naređenje Štabu 35. divizije u kom je pisalo: »Odlukom Glavnog štaba Hrvatske od 5. juna 1944. bataljon 'Plavi Jadran' izlazi iz satava 35. divizije, te ulazi u sastav Zadarskog odreda«.[57] Odluka je ubrzo izvršena, a time je i bataljon »Plavi Jadaran« prestao da postoji. Umjesto njega u Podgorju su, pored u Ravnim kotarima pa i Lici, povremeno dejstvovali dijelova Zadarskog partizanskog odreda.

Partizanske jedinice koje su nosile naziv »Plavi Jadran« — grupa (odred), četa, i bataljon — postojale su i dejstvovale nešto više od godine dana u Podgorju i najsjevernijem dijelu Dalmacije. Njihov značaj nije samo u tome što su to bile prve jedinice NOVJ, formirane u pomenutim dijelovima naše zemlje, već u višestrukom vojnom i političkom doprinosu oružanoj borbi i socijalističkoj revoluciji u tim oblastima. Akcije ovih jedinica, iako malobrojne, bile su od velikog značaja za ove krajeve u kojima do tada nije bilo oružane borbe.

Izrasla iz grupe (odreda) boraca i formirana u predjelu između Karlobaga i Obrovca, četa »Plavi Jadran«, zajedno s vodom boraca i manjim brojem starješina, upućenih iz Like od strane 6. divizije, poslužila je kao jezgro za formiranje odreda »Plavi Jadran« od novih boraca, u rejonu između Zadra, Posedarja, Ražanca i Nina, u vrijeme neposredno poslije kapitulacije fašističke Italije. Pored oružanih akcija i samo prisustvo odreda na periferiji Zadra prisiljavalo je njemačke okupatore da u tom gradu drže jače snage. Vezujući ih za sebe kad su one i te kako bile potrebne u srednjoj Dalmaciji, odred je posredno sadejstvovao s jedinicama NOVJ, koje su u to vrijeme vodile veoma žestoke borbe u rejonu Splita. Treba istaći i to da je odred od antifašista iz Zadra dobio veće količine raznog materijala koji je uglavnom upućen 6. diviziji u Liku.

Sprečavanjem ispada neprijatelja iz Zadra i držanjem slobodne teritorije, koja je ranije bila anektirana od strane faštističke Italije, odred »Plavi Jadran« je omogućio njenu organizaciju u duhu načela i potreba oružane borbe i socijalističke revolucije, vezujući je čvršće i nepovratno za NOB, uprkos pozivima i raznim obećanjima od strane ustaškog poglavnika NDH i novih okupatora — Nijemaca. Na novooslobođenom području učvršćene su postojeće i stvorene nove organizacije KPH i SKOJ-a, a uporedo s njima i masovne antifašističke organizacije omladine (USAOH) i žena (AFŽ). Obrazovani su i organi vojno-pozadinske vlasti: komande mjesta Zadra i Nina i Komande Zadarskog vojnog područja. Pošto su bili uništeni okupatorski organi vlasti na teritoriji koju je držao odred, izvršene su i revolucionarne promjene stvaranjem mjesnih i seoskih narodnooslobodilačkih odbora koji su funkcionisali kao pravi organi nove revolucionarne narodne vlasti. Uz sve to odred je nastavio održavanje veza i saradnje dalmatinskih partizana s unutrašnjošću zemlje, a prije svega s Likom.

Političkim djelovanjem u narodu odred »Plavi Jadran« dao je veliki doprinos stvaranju i učvršćenju borbenog bratstva i jedinstva Hrvata, Srba i

56 Zbornik, tom V, knj.28, str. 546.

57 Arhiv VII, k. 569A, br. reg. 13/6.

Tal jana na području gdje je ono sistematski razarano smišljenim akcijama talijanskog okupatora, ne samo u toku, već i prije rata. Stvaranjem čvrste baze i oslonca NOB-a. u narodu i mobilizacijom boraca, odred je u saradnji s partijskim i masovnim antifašističkim organizacijama te novim organima vlasti, za veoma kratko vrijeme stvorio političke i vojne uslove za formiranje dva odreda od kojih je Zadarski nastavio da dejstvuje u sjevernoj Dalmaciji, a novi odred »Plavi Jadran« u Podgorju, pored dva bataljona upućena u Liku koja su popunila jedinice 6. divizije.

Našavši se u Podgorju, daleko od jačih partizanskih jedinica u Lici i Dalmaciji i bez uslova za masovniju popunu novim borcima, odred je najprije reorganizovan u četu a zatim u bataljon »Plavi Jadran«. Za pola godine, koliko je postojao, bataljon je uspješno sprečavao saobraćaj neprijatelja između Karlobaga i Obrovca, ometao pomorski saobraćaj u Velebitskom kanalu, sprečavao ispade neprijatelja iz pomenutih mjesta na oslobođenu teritoriju, politički djelovao u narodu radi jačanja pozicija NOB-a, naročito u pogledu stvaranja bratstva i jedinstva, a omogućio je i evakuaciju izvjesnog broja ranjenika iz Like brodovima na Molat i dalje na Vis. Pored vojnih zadataka bataljon je u Podgorju omogućio stvaranje i rad organa nove narodne revolucionarne vlasti: NOO-a, u mjestima koja je držao, kao i stvaranje i rad organizacija KPJ i SKOJ-a, zatim antifašističkih organizacija omladine i žena, odnosno Narodnooslobodilačkog fronta, kao i Komande mjesta Karlobag.

Slobodna teritorija, koju je držao bataljon »Plavi Jadran«, udaljena od jačih žarišta oružane borbe u Lici i Dalmaciji, predstavljala je, nasuprot nastojanju ustaša, pravu oazu i bazu NOB-a u ovom kraju, koju neprijatelj i pored više pokušaja nikada nije uspio da likvidira. Posebno treba istaći da su odred i bataljon mobilisali i prihvatili veći broj boraca, naročito iz Ravnih kotara i uputili ih u Liku za popunu 6-te, a zatim i 35. divizije.

Pored uspješnog komandovanja i rukovođenja od strane štabova i komandi četa, odred i bataljon »Plavi Jadran« mogli su ostvariti tako zapažene rezultate i održati se na malom manevarskom prostoru u blizini većih neprijateljevih garnizona i značajnih komunikacija, zahvaljujući i partijskim i skojevskim organizacijama koje su u njima postojale i politički djelovale. Partijske organizacije bile su osnovna rukovodeća snaga u svim ovim jedinicama i štabovima i, zajedno sa članovima SKOJ-a, osnovna borbena jezgra, nosioci ofanzivnog duha, bratstva i jedinstva, svjesne discipline, ratnog drugarstva, moralno-političkog jedinstva i kulturno-prosvjetnog rada, ne samo u jedinicama već i na terenu u narodu, zatim čuvari moralnog lika i svih pozitivnih karakternih osobina koje su krasile, ne samo komuniste, već i sve borce. Komunisti — članovi KPJ i SKOJ-a, služili su za primjer svojom hrabrošću, požrtvovanjem, disciplinom, budnošću prema neprijatelju i drugim.

Vojnim akcijama i političkim djelovanjem u narodu jedinice koje su nosile naziv »Plavi Jadran« dale su veliki doprinos razvoju i učvršćenju NOB-a u Podgorju i sjevernoj Dalmaciji. Osim u historiji NOR-a i socijalističke revolucije, one su ostale i u trajnom sjećanju naroda u tim krajevima, vezane s njim mnogobrojnim, neraskidivim i nezaboravnim vezama.[58]

58 Pored dokumenata i oskudne literature u toku rada konsultovani su Ante Gvardiol, Đuro Potkonjak, Danja Potrebić, Josip Kaštela, Ratko Karavida, Mate Buterin, Slavko Glumac, Đoko Prodanović i Milojko Dronjak.

Grupa partizana u Počitelju, krajem 1941. godine.

Omladina Pavlovca prije izvođenja diverzije na željezničkoj pruzi između Metka i Ribnika 1942.

Počitelj 1941.

Jakov Blažević govori na proslavi 1. maja 1942. godine u Korenici: s lijeva, Šime Balen, s desna, Nina Rupčić, Jovo Bogdanović i Slobodan Uzelac. Na balkonu s desna dr Vladimir Bakarić, Vladimir Popović, Ivo Rukavina i Vlado ćetković.

Počitelj 1942.

Borci 3. omladinske čete 1. NOP odreda »Velebit« u Divoselu 1942.

Divoselo, 1942. S lijeva na desno: Marko Zoroje, Koka Plećaš, Dragan Ljubojević i Ljuština.

Joco Njegomir

Drugi bataljon Prvog ličkog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda „Velebit“ od formiranja do zaključno sa borbom na Ljubovu

U historiji je malo primjera da se za tako kratko vrijeme od nenaoružanog naroda stvore vojnički sposobne jedinice visokih moralnih i političkih kvaliteta, kao što je to slučaj i sa 2. bataljonom 1. ličkog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda »Velebit«, koji je izrastao iz ustaničkih snaga i razvijao se u vrlo složenim uslovima kada se nije raspolagalo ni najminimalnijim sredstvima za formiranje vojnih jedinica, osim ljudskog faktora spremnog da slijedi poziv Komunističk partije Jugoslavije na ustanak i borbu protiv okupatora i njegovih slugu. Bataljon je formiran od boraca iz selä: Pavlovac, Zavode, Vrebac, Barlete, Ostrvica i Široka Kula. Pavlovac, Zavode i Vrebac nastanjeni su srpskim, a Barlete, Ostrvica i Široka Kula srpskim i hrvatskim življem.

Veliki broj muškog stanovništva ovih sela odlazio je u svijet na razne radove, tako je u njima bilo dosta radnika, ali većinu stanovništva su činili zemljoradnici. Ovaj kraj imao je manji broj inteligencije, a i ono što je bilo mahom je živjelo u drugim mjestima. Sa ovoga terena bio je znatan broj podoficira Jugoslovenske vojske i onih koji su služili u žandarmeriji i policiji. Bilo je tu dosta omladine, mahom napredne i organizirane u organizacijama SKOJ-a, veoma aktivne i uključene u političku borbu na liniji KPJ. Mnogi odavde su prošli kroz zatvore i razna druga zlostavljanja. Jedan dio stanovništva pripadao je raznim opozicionim partijama, a drugi dio je prihvatao liniju i stavove KPJ, koja je djelovala na području kotara Gospić.

Stanovnici ovog područja pravi su lički gorštaci, većinom siromašni, vrijedni, naviknuti na mnoge i svakojake tegobe života, prirodno borbeni i revolucionarni. Veliki broj njih, tražeći posla i zarade, kako u svojoj zemlji, tako i van nje, brzo je osjetio kapitalističko izrabljivanje i nepravedan odnos prema radnicima i seljacima. Dosta ih je učestvovalo u raznim ratovima, a veliki broj u raznim štrajkovima širom zemlje i na raznim stranama svijeta, stičući predstavu o različitim sistemima i državnim uređenjima: fašizmu u Njemačkoj i Italiji, o ruskoj revoluciji i prvoj zemlji socijalizma SSSR-u, o borbi KPJ za prava radnika i seljaka, o njihovom organizovanju i njihovoj borbi za ta prava.

Propast Kraljevine Jugoslavije u aprilskom ratu narod ovoga kraja nije dočekao sa posebnim iznenađenjem, jer je znao za njeno šurovanje sa fašističkim silama, za njenu korumpiranost i trulost. Teško je jedino shvatio brz slom Jugoslovenske vojske i sramnu izdaju vlade i vojnog vodstva, koji su

bez borbe predali neprijatelju zemlju, čitavu armiju s cjelokupnim naoružanjem i opremom. Okupaciju od strane Talijana i Nijemaca i stvaranje NDH, pod njihovim okriljem narod je primio sa zebnjom i gorčinom, jer je teško mogao da sagleda vlastitu sudbinu. Ta zebnja se vrlo brzo obistinila, čim su okupatori i ustaše pokazali svoje pravo lice.

Pod zaštitom i okriljem okupatora ustaše su na ovom području, po uspostavljanju svoje vlasti, počele formirati ustaške oružane jedinice i »ustaške stanove« (posade) po selima. U Gospiću su bile glavne ustaške i talijanske okupatorske snage, u Širokoj Kuli, Ribniku i Podlapači jake jedinice ustaša, a u Metku i Vrepcu »ustaški stanovi« sa jakim posadama. Ovakav raspored ustaških snaga, omogućavao im je kontrolu nad cijelim područjem kotara Gospić. Područje 2. bataljona, ovakvim rasporedom, bilo je sa svih strana okruženo ustaškim snagama, a u centru — snagama »ustaškog stana« u Vrepcu, odakle je osmatran cjelokupni život ovoga kraja.

Nakon formiranja ustaških jedinica i »stanova« po selima, ustaše počinju sa popisom stanovništva, oduzimanjem oružja, iseljavanjem, hapšenjem i lažnim pripremama za pokrštavanje. Prvo je počelo hapšenje naprednijih i viđenijih ljudi, a zatim svih onih, koji su, po njihovoj ocjeni, mogli predstavljati i najmanju smetnju u održavanju i učvršćivanju ustaške vlasti. Uhapšene su odvodili u Gospićku kaznionicu, a odatle, poslije mučenja, u zloglasni logor »Jadovno« u Velebitu, gdje su na okrutan način ubijani i bacani u jame. Kod prvih hapšenja, ustaše su širile propagandu da hapse samo one, koji su imali od ranije neke greške prema Hrvatima i da će takvi, nakon saslušanja, biti upućeni na rad u Njemačku. Narod je vrlo brzo uvidio lažnu ustašku propagandu jer je saznao da nisu zatvarani samo Srbi, nego i mnogi drugi, među njima i Hrvati, da je kaznionica puna i jednih i drugih i da ih odvode u »Jadovno« i ubijaju.

Kad su ustaše uvidjele da je narod saznao za njihova zvjerstva i nedjela, oni nastoje da što prije ostvare zamišljene planove za uništenje što većeg broja ljudi. Užurbano pristupaju hapšenju po kućama, na poljima, pri obradi zemlje, a one, za koje nisu sigurni da će ih moći uhapsiti, ubijaju na licu mjesta. Uhapšene odvode u »ustaške stanove«, plantažu kod Metka i Dupčan kod Ribnika, gdje ih na najsvirepiji način ubijaju. U tim svojim divljanjima, do početka ustanka, ustaše su iz pomenutih sela ubile preko sto ljudi. Pokolj su izvršile u Barletama i Ostrvici.

Kakve su sve zločinačke planove imale ustaše i kakvom su se sve propagandom služile, najrječitiji je primjer Široke Kule. U ovom selu ustaše su uspjele nagovoriti veći dio naroda da 2. augusta 1941. godine dođe na svečano pokrštavanje koje se imalo obaviti u seoskom crkvenom dvorištu. U povorci se našlo preko hiljadu ljudi. I pored toga što je dan i noć pred pokrštavanje Vlado Orešković, Hrvat, član KPH, išao od kuće do kuće i savjetovao narod da ne ide na pokrštavanje, da je to ustaška varka i da će ustaše poubijati sve one koji tamo dođu, većina nije poslušala savjet. Toga dana ustaše su sabile narod u crkveno dvorište, okruženo gvozdenom ogradom, zaključali crkvenu kapiju, unaokolo postavili mitraljeze i sve drugo potrebno za likvidaciju tih nedužnih ljudi, čiji je grijh samo u tome što su Srbi.

Pred sam početak izvršenja ustaškog plana, pred crkvu je, s pištoljem u ruci, došao domobranski poručnik Mato Orešković, koji je glasno i energično povikao ustašama: »Dok sam ja živ, ovdje neće poginuti ni jedan Srbin!

Samo preko mene mrtvog, možete ostvariti svoje zločinačke planove!« Otvorio je crkveno dvorište i rekao narodu: »Idite, ljudi, odavde! što ste došli? Nije ovdje mesnica!« Tako je ovaj hrabri čovjek, spasio hiljade nedužnih života sigurne smrti.

Nakon neuspjelog plana da likvidiraju srpsko stanovništvo Široke Kule, ustaše su bile bijesne. Tražile su priliku da to ostvare. Narod je tek tada shvatio kakva ga sudbina čeka, napustio je selo i povukao se u planinu, gdje su se sposobni za borbu organizovali za odbranu naroda, a žene, djecu i stare sklonili u sèia: Vrebac, Zavode i Pavlovac, gdje ih je narod svesrdno primio i dijelio s njima sve što je imao, do oslobođenja njihovog sela.

Prije ustanka i u njegovim prvim danima u Vrepcu, Zavodu i Pavlovcu našlo se preko hiljadu izbjeglica iz Barleta, Ostrvice, Široke Kule i zaseoka Počuče kod Gospića, koji su se sklonili od ustaša. Dio ovoga naroda, koji nije mogao biti smješten u pomenutim selima, prihvatio je narod Mogorića.

Kada je otpočeo opšti teror, ubijanja, bježanja iz sopstvenih domova i sklanjanje u šume i druga sela, kod naroda je zavladala neizvjesnost, nesigurnost i potištenost. Počelo se razmišljati i govoriti o tome, šta učiniti i preduzeti, da se spriječi dalje proganjanje i ubijanje nedužnih ljudi, kako se i s kim povezati i dogovoriti o zajedničkom otporu ustaškim divljanjima. Izvjesni broj ljudi se već bio sklonio u šume sa nešto oružja. Jedna grupa ovih ljudi povezala se sa susjednim selima i savjetovala se o mjerama i akcijama koje treba preduzeti za zaštitu sela.

Krajem juna 1941. godine grupa skojevaca iz Zavoda uspjela je da uhvati vezu sa Kotarskim komitetom KPH za Gospić i organizacijom SKOJ-a i da ih obavijesti o teškoj situaciji u ovim selima. Savjetovano je da se narod sklanja u šume ispred ustaških naleta; da se oružje ne predaje ustašama, već da se sklanja i čuva na sigurnim mjestima i da se vrše postepene pripreme naroda za borbu koja treba da počne čim za to nastupi momenat. Članovi SKOJ-a i napredniji i odvažniji ljudi, prenosili su narodu ovu poruku, savjetujući da se što veći broj ljudi povuče u šume, a da u selima ostanu .samo najpotrebniji za obradu zemlje. Ovaj savjet i upozorenje većina je prihvatila i sklonila se u šume. Neki to nisu poslušali pa su brzo postali žrtve ustaša.

Grupa naprednijih i odvažnijih ljudi i članova SKOJ-a počela je već početkom jula 1941. godine da se sastaje i vodi razgovore o situaciji, posebno u ovim selima, gdje je ustaško divljanje dostiglo velike razmjere i već do tada uništilo velik broj ljudi i imovine. Razmišljalo se i razgovaralo, o tome kako organizovati zaštitu naroda od terora, kako organizovati otpor. Održano je nekoliko sastanaka. Postepeno su uključivani novi ljudi, koji su ispoljavali odvažnost i spremnost za otpor. Diskutovalo se šta uraditi i kako otpočeti sa pripremama za otpor, kakav otpor treba da bude i kom cilju da vodi. Normalno, u diskusijama su ispoljavana razna mišljenja o koncepciji: da
li da to bude otpor manjih razmjera za zaštitu stanovništva, ili da to bude masovni narodni ustanak za potpuno oslobođenje. Odmah se postavilo pitanje, ne samo gdje, kako i na koji način, nego i ko i kada da povede ustanak. Neki su bili mišljenja da ustanak treba biti čisto srpski, bez učešća drugih u njemu. Drugi su bili mišljenja da treba organizovati otpor na principima hajdukovanja. Treći su bili za to, da to bude opšti narodni ustanak, otvoren za učešće svih koji su spremni za borbu.

Grupa skojevaca je iznijela stav i program KPJ da ustanak treba da bude

opštenarodni, orijentisan na borbu protiv okupatora i svih narodnih izdajnika. Nakon duže diskusije i razmatranja svake od iznijetih varijanti, većina se opredijelila za koncepciju da ustanak treba organizovati kao opštenarodni, a borbu usmjeriti protiv ustaša, a zatim i protiv okupatora.

Da bi usvojena koncepcija za ustanak dobila opštenarodni karakter, zaključeno je da se organizuje narodni zbor, na kome bi se iznijela opšta situacija, kao i prijedlog da je jedini mogući izlaz iz situacije u kojoj se narod našao otpočeti sa pripremama za ustanak i borbu. Za pripremu takvog zbora upoznavanje sa opštom situacijom i prijedlogom mjera za početak organizovanja ustanka, određena je posebna grupa u kojoj su bili: Luka Mišćević, Milorad Mišćević, Joco Njegomir, Milan Njegomir (Mićin) i Dušan Njegomir.

Zbor je održan 17. jula 1941. i veći dio prisutnih je prihvatio iznijete prijedloge. Zbor je grupu, koja je vršila pripreme, preimenovao u Odbor za organizovanje ustanka i sve poslove vezane za ustanak, posebno oko stvaranja evidencije o oružju i njegovom sklanjanju na sigurno mjesto. Odboru je naloženo da stupi u vezu sa podesnim ljudima i u okolnim selima i da ih, prema ocjeni, uključi u rad Odbora. Zaključeno je da se slijedeći zbor održi 24. jula i da se na njega pozove što više naroda.

Međutim, zbor je održan 26. jula 1941. godine zbog toga što su Talijani izvodili artiljerijska gađanja po rejonu gdje je trebalo da se zbor održi zakazanog dana. Postoji vjerovatnost da su Talijani bili obaviješteni o ovom zborovanju. Na zboru je odlučeno da ustanak počne 28. jula, napadom na »ustaski stan« u Vrepcu. Izabran je komandant svih ustanika, kao i komandiri vodova, a ljudstvo je raspoređeno po vodovima, kao i oružje sa kojim se raspolagalo. Za komandanta je izabran Joco Njegomir, za komandire: Milan Njegomir (Mićin), Stanko Njegomir, Simo Todorić, Vlado Tomaš, Dušan Zoroja i Milan Todorić. Nije formirana nikakva posebna komanda, već su data sva ovlaštenja komandantu, da prema nastaloj situaciji i potrebi rješava vojna i druga pitanja, do daljnjeg. Od oružja je bilo: 5 karabina, 10 lovačkih pušaka, 12 pištolja i manji broj bombi.

Poslije zbora došao je kod nas Mile Počuča, član OK KPH za Liku i donio Proglas CK KPJ, kojim se narod poziva na opšti ustanak. Počuča nas je upoznao sa opštom situacijom u svijetu i kod nas, pročitao nam Proglas, objasnio nam kako njime da upoznamo narod i savjetovao nas kako da se organizujemo za borbu. Mi smo Počuču upoznali sa našim dotadašnjim radom, odlukama koje smo donijeli i danom početka ustanka. Složio se u potpunosti sa našim dotadašnjim radom, planom i organizacijom, ali je postavio zahtjev da ustanak ne počinjemo dok ne dobijemo ugovoreni signal za opšti ustanak u svim selima. Naime, on prolazi selima do Donjeg Lapca, radi usaglašavanja jednovremenog ustanka. Nama će signal za početak ustanka biti zapaljena velika vatra na kosi Opaljenica, iznad Mogorića. Zbog ovoga je odgođen početak ustanka. Međutim, ugovoreni signal nije uopšte dat, vjerovatno zbog toga što je ustanak u Srbu počeo prije našeg dogovora.

Dvadesetog jula 1941. u rejonu Šakića rudine (iznad Zavoda) održan je zbor naroda kome su prisustvovali stanovnici Pavlovca i Zavoda, te jedan broj iz Vrepca, Barleta, Ostrvice i Široke Kule. Na zboru je pročitan Proglas CK KPJ, zatim je narod upoznat sa situacijom i planovima za ustanak kod nas i u susjednim selima, što je većina sa oduševljenjem prihvatila.

Ustaše su od jednog našeg izdajnika doznale o našim pripremama za us-

tanak, pa su 29. i 30. jula napustile »ustaški stan« u Vrepcu. čim je rukovodstvo ustanka čulo za ovo, naređeno je, da formirane jedinice odmah zaposjednu položaje ispred Vrepca, radi obezbjeđenja od Barleta, Bilaja i Ribnika, zatim da se jače osiguranje uputi na Čardak (Vrebačka staza) radi obezbjeđenja od Podlapače. O nailasku ustaša s toga pravca dogovoreno je da se znak dade ispaljivanjem prangija (kaluni), koje su uzete iz crkve.

U »ustaškom stanu« u Vrepcu, koga su ustaše na brzinu napustile, pronađena je pismena zakletva Marka Zoroje (zvanog »Ćumarko«) da će raditi za ustaše. Tako je otkriveno ko je obavještavao ustaše, a preko njih i Talijane, o našim pripremama za ustanak. Isti je, za izdaju osuđen na smrt i strijeljan.

Ustaše su 30. jula sa više pravaca krenule u napad na Vrebac, u namjeri da ga zaposjednu i razbiju ustanak u samom početku. Svi napadi su uspješno odbijeni. U ovim borbama je zaplijenjeno nešto oružja, tako da tada ustanici raspolažu sa oko 25 karabina i dosta municije.

Pošto je većina ljudi, sposobnih za borbu, dobrovoljno tražila da se uključi u borbu pod zajedničkom komandom, to je 22. augusta u Vrepcu održan zbor stanovnika: Pavlovca, Zavoda, Vrepca, Barleta, Ostrvice, Široke Kule i zaseoka Počuče, radi formiranja zajedničkih jedinica i komande. Narod je predlagao i vršio izbor starješina. Formirana je zajednička komanda, koja je dobila naziv Komanda gerilskih odreda za Vrebac i okolinu, sa sjedištem u Zavodu. Za komandanta je izabran Joco Njegomir, za političkog komesara Dušan Njegomir, za zamjenika komandanta Jovo Dragosavac (Josura), a za obavještajnog oficira Miloš Uzelac. Jovo Pavičić je izabran za bolničara (referent saniteta). Formirana su četiri odreda. Odredi su dobili imena po selima iz kojih su borci. Prvi odred (Pavlovac — Zavode) sa sjedištem u Zavodu; komandir Milan Njegomir (Mićin). Drugi odred (Vrebac) sa sjedištem u Vrepcu; komandir Dušan čurčić. Treći odred (Barlete — Ostrvica — zaselak Ćukovac) sa privremenim sjedištem u Vrepcu; komandir Danješ Radmanović. Četvrti odred (Široka Kula) sa privremenim sjedištem u Vrepcu; komandir Jovo Žigić. Formirana su i tri centra za ishranu odreda. Hrana je po dogovoru i rasporedu dobivana od domaćinstava.

Čim su odredi formirani i organizaciono sređeni, porasla je njihova odbrambena sposobnost i mogućnost izvođenja napadnih akcija, te mogućnost postepenog preuzimanja inicijative. Pošto je ustanak počeo i u okolnim selima, pristupljeno je međusobnom povezivanju i organizovanju uzajamne pomoći u odbrambenim i napadnim dejstvima. Posebno je čvrsta povezanost ostvarena sa ustanicima u Ploči i Mogoriču. Uspostavljene su dobre veze sa Metkom, Divoselom i Ljubovom.

U većini sela kotara Gospić ustanak se vrlo brzo razvijao. Priliv novih dobrovoljaca je svakim danom bio sve veći tako da su odredi postali brojno vrlo jaki, što je iziskivalo ponekad reorganiziranje postojećih i formiranje novih jedinica, manje glomaznih za naš način ratovanja. S obzirom na širinu pokreta i snažni priliv boraca osjetila se preka potreba objedinjavanja svih ovih jedinica radi njihovog planskog usmjeravanja i daljeg razvoja ustanka.

Prateći razvoj ustanka i narastanje jedinica, OK KPH za Liku je uočio prijeku potrebu objedinjavanja dejstava svih ustaničkih snaga zbog jedinstvenog usmjeravanja na najvažnije zadatke u datom momentu. Sekretar OK KPH za Liku Jakov Blažević sazvao je polovinom augusta 1941. godine u

Metku sastanak svih komandanata i komandira sela kotara Gospić. Na sastanku je razmotrena opšta situacija u svijetu, zatim kod nas u zemlji, a posebno u kotaru Gospić. Nakon sagledavanja stanja u svakom od ustaničkih sela, dotadašnjih rezultata i propusta, predloženo je da se izvrši objedinjavanje svih daljih akcija i mjera za još brži razvoj ustanka i mobilizaciju novih boraca. Predloženo je da se formira zajednička komanda za sve ustaničke jedinice kotara Gospić, što je i usvojeno. U komandu su izabrani: Milan Kuprešanin, Joco Njegomir, Đuro Petković i, nešto kasnije, za političkog komesara je izabran Petar Kleut Perica. Za sjedište komande je određen Mogorić. Postavljeni su zadaci i date smjernice za rad. Dogovoreno je da se od svih jedinica formira bataljon pod nazivom Gerilski bataljon »Velebit«. Bataljon su sačinjavala dva sektora: prvi su činile ustaničke jedinice Divosela, Počitelja, Metka i Raduča, a drugi Široke Kule, Ostrvice, Vrepca, Mogorića i Ploče. Komanda je počela da dejstvuje oko 20. augusta 1941. godine. U napisima nekih autora, kao Milana Kuprešanina i Petra Kleuta, pa i nekih drugih, navodi se kao mjesto formiranja bataljona, kasnije odreda, Medak. Međutim, u Metku je izvršen samo dogovor, a formiranje i sve drugo, što je potrebno za funkcionisanje ovakve komande, izvršeno je u Mogoriću.

Septembra 1941. godine bataljon je preformiran u 1. lički narodnooslobodilački partizanski odred »Velebit«, sastava četiri bataljona.[1] Prvi bataljon sačinjavali su borci iz Mogorića, Ploče i Kika — komandant Lazo Radaković, politički komesar Đuro Stanković; 2. bataljon borci iz sela od Pavlovca do Široke Kule — komandant Joco Njegomir, politički komesar Dušan Njegomir; 3. bataljon borci iz Raduča, Kruškovca, Metka i Počitelja — komandant Pekiša Vuksan, politički komesar Stevo Maoduš i 4. bataljon borci iz Čitluka, Divosela i Smiljana — komandant Deni Vujinović, politički komesar Jure Naglić.

Komanda gerilskih odreda za Vrebac i okolinu preimenovana je u Štab 2. bataljona 1. ličkog NOP odreda »Velebit«. U jedinicama nijesu vršene nikakve organizacione promjene, jedino što su gerilski odredi preimenovani u partizanske čete.

Prema dogovorenom zajedničkom planu u Štabu odreda, pred Štabom 2. bataljona i svih njegovih jedinica stajalo je niz krupnih zadataka, koje je što prije trebalo riješiti da bi se oružana borba na njegovom području što uspješnije razvijala. Ti zadaci bili su:

— što brže dalje naoružavanje bataljona, u prvom redu putem plijena u napadnim dejstvima i postavljanjem zasjeda, zatim organizovanim slanjem grupa i pojedinaca u Dalmaciju, gdje se u to vrijeme moglo kupiti razno oružje za novac ili razmjenom za stoku, kao i slanjem ekipa u ustanička sela do Donjeg Lapca radi dobivanja pomoći u municiji i oružju s obzirom na istureni položaj bataljona prema najjačem talijansko-ustaškom garnizonu
— Gospiću;

1 Vrijeme formiranja 1. ličkog NOP odreda »Velebit« očito je mnogo pomjereno unaprijed. U stvari, reorganizacija ličkih ustaničkih jedinica u partizanske bataljone i odrede otpočela je pošto je rukovodstvo ustanka u Lici upoznato sa odlukama vojnopolitičkog savjetovanja u Glavnom štabu NOP odreda Jugoslavije u Stolicama. Na osnovu toga, kao i nekih sačuvanih dokumenata, sa sigurnošću se može ustvrditi da je 1. lički NOP odred »Velebit« formiran krajem oktobra ili početkom novembra 1941. godine. Inače, teško se može razumjeti da je u septembru u gospoćkom kotaru formiran partizanski odred, a da se to isto ne radi i u ostalim ličkim kotarevima kad za to postoje uslovi, tim prije što ustankom rukovodi jedan Okružni komitet KPH za Liku (Primjedba redaktora).

— što hitnije oslobođenje Barleta, Ostrvice i Široke Kule, radi vraćanja izbjeglog stanovništva iz zbjegova i stvaranja uslova za sabiranje ljetine (usjeva) jer su ustaše i Talijani planirali da pokupe ili spale cijelu ljetinu, kako bi narod prinudili na predaju i na taj način onemogućili dalji razvoj ustanka;

— prebacivanje 3. i 4. čete u njihove rejone radi zaštite stanovništva i izvođenja dejstava u širem prostoru;

— organizovanje vojnog osposobljavanja boraca, posebno onih koji nisu služili vojsku i koji nisu znali da rukuju oružjem i da se snalaze u borbenim dejstvima. Za ovo je trebalo koristiti borce — podoficire Jugoslovenske vojske kojih je bilo dosta u četama;

— prići idejno-političkom obrazovanju boraca radi upoznavanja sa ciljevima NOB-a i linijom KPJ u toj borbi, kao i razobličavanju propagande okupatora i domaćih izdajnika angažovanjem članova KPJ i SKOJ-a, kao i izraslijih rukovodilaca;

— raditi na osposobljavanju vojnog kadra radi uspješnijeg komandovanja jedinicama;

— aktivno učestvovati u stvaranju i jačanju antifašističkih organizacija po selima;

— organizovati i što šire razviti obavještajno-izviđačku službu na terenu u cilju uspješnijeg prikupljanja podataka o planovima i namjerama neprijatelja, kao i obučvati borce i starješine iz oblasti obavještajno-izviđačke djelatnosti i prikupljanja podataka o neprijatelju;

— uspostavljati veze sa simpatizerima NOB-a u neprijateljskim garnizonima radi njihovog što većeg aktiviranja, naročito na prikupljanju podataka
0 neprijatelju;

— sprečavati nekontrolisan odlazak stanovništva u mjesta koja drži neprijatelj, radi nabavke namirnica, u kom cilju organizovati stalno patroliranje ispred sela, vršiti osmatranje i kontrolu ulaska i izlaska iz sela;

— usavršavati odbrambene položaje ispred sela radi njihove odbrane i zaštite naroda, u tom cilju na položajima stalno držati dio snaga i povremeno ih smjenjivati. U slučaju jačih napada neprijatelja, organizovano sklanjati narod u unaprijed određene planinske rejone, sprečavati paniku i demoralizaciju i biti u stalnom kontaktu s narodom;

— riješiti pitanje slušanja, umnožavanja i rasturanja radio-vijesti u cilju svakodnevnog upoznavanja boraca i naroda sa situacijom kod nas i u svijetu.

S cijelim komandnim kadrom bataljona ovi su zadaci detaljno razmotreni
1 prodiskutovani, a potom se pristupilo njihovom izvršavanju prema zaduženjima. Većina ovih zadataka je bila stalna, ali od svih najprioritetnije je bilo naoružanje bataljona, vojno obučavanje i idejno-političko obrazovanje.

Pitanje naoružavanja uspješno je rješavano, tako da je bataljon do kraja godine raspolagao sa 250 karabina, 3 puškomitraljeza »Brno« i jednim mitraljezom »Breda« i sa solidnom količinom municije. Veći dio ovog oružja, zaplijenjen je u borbama. Izvjesna količina oružja nabavljena je u Dalmaciji, a manji dio prikupila je grupa boraca iz ustaničkih sela oko Donjeg Lapca, u čemu su se posebno isticali Milan Graovac i Milan Božić. Treba istaći da je pomoć u naoružanju pružio i Gojko Polovina, jedan od organizatora i rukovodilaca oružanog ustanka u kotaru Donji Lapac, koji je, baš kada je bilo najpotrebnije, poslao jedan puškomitraljez »Brno« sa povećom količinom

municije. Drugu pomoć pružio je Ljubo Babić, komandant ustaničkih snaga u Drvaru. Sa njim je poslije završetka Drvarske konferencije razgovarao Joco Njegomir, iznio mu situaciju na terenu bataljona i neophodnu potrebu za oružjem i municijom. Babić je naredio da mu se dodijeli jedan puškomitraljez, sanduk municije, nekoliko pušaka i preko dvjesta ručnih bombi, koje su, u to vrijeme, izrađivane u njihovim radionicama. Za prenos ovog oružja velika je zasluga Nikole Radakovića, zvanog »Nitalj«, koji je uspio obezbijediti dva konja sa samarima i sve prebaciti do bataljona.

Tokom augusta i septembra 1941. godine bataljon je vodio borbe radi obezbjeđenja i ubiranja ljetine. Omladina i sposobno stanovništvo organizovano su uspjeli prikupiti svu ljetinu pa čak i u rejonima koje je držao neprijatelj. Borci su pored uspješnog obezbjeđivanja žetve često i sami učestvovali u radovima. Tako je parola: »Ni zrno žita neprijatelju«, uspješno ostvarena.

U toku borbe za ljetinu, krajem augusta i u prvim danima septembra, oslobođena su sela Barlete i Ostrvica, a nešto kasnije i neki zaseoci Široke Kule, pa se narod iz zbjegova vratio kućama. Treća i 4. četa su obezbjeđivale sela i uspješno dejstvovale u bližoj i daljoj okolini. U Ostrvici neprijatelj nije više nikada uspio da stacionira posadu, na Barlete je vršio nekoliko napada, ali je svaki put bio odbijen, s tim što je, pri povlačenju iz posljednjeg većeg napada, popalio veći dio sela. Držeći okolne zaseoke, dijelovi bataljona su držali Široku Kulu u stalnom poluokruženju.

U drugoj polovini septembra izrađeni su planovi za vojnu obuku i političko obrazovanje. Planovi za vojnu obuku obuhvatali su, poznavanje raznih vrsta oružja, rukovanje njime i čuvanje; tenkovi, njihova upotreba i mogućnosti odbrane od istih; taktički postupci i ponašanje boraca u raznim napadnim i odbrambenim dejstvima, korišćenje zemljišta i maskiranje; prednosti i efikasnosti zasjede ako se pravilno izabere rejon, vrijeme i tajnost postavljanja; zaštita od avijacije i upotreba ručnog naoružanja u borbi protiv niskoletećih aviona; upoznavanje sa osnovnim strojevim radnjama i borbenim porecima, njihovo izvođenje u raznim prilikama i okolnostima; pozdravljanje i oslovljavanje, odnos između boraca i starješina.

Obrazovano je nekoliko grupa kursista kojima su rukovodili borci-starješine bivši podoficiri Jugoslovenske vojske. Posebno su se u uspješnom izvođenju obuke isticali: Vlado Tomaš, Stevo Novković, Đuro Ugarak (Cogo), Milan Dimić i drugi. Uspjeh obuke je bio vrlo dobar što se može zaključiti i iz toga da je bataljon izveo niz borbenih akcija uz vrlo male sopstvene gubitke.

Tematika moralno-političke izgradnje je obuhvatala: ciljeve NOB-a i ulogu boraca u ostvarivanju tih ciljeva; ulogu SSSR-a i Crvene armije u borbi protiv fašističkih zavojevača; fašizama i njegovi mračni ciljevi; politika Kraljevine Jugoslavije, razne građanske stranke, njihova izdaja i posljedice izdaje; korijeni ustaša, njihova ideologija i ciljevi; četništvo, njihova ideologija, ciljevi, saradnja s okupatorima i pokušaj rukovodstva NOB-a da privoli četnike na saradnju i izbjegavanje bratoubilačkog rata; izbjeglička vlada u Londonu i njena izdajnička uloga; širina NOB-a i mogućnosti svakog pojedinca da se bori protiv fašizma i zdajnika naših naroda; stvaranje bratstva i jedinstva između Srba i Hrvata; Komunistička partija Jugoslavije, njeno mjesto i uloga u predratnom periodu, organizovanju ustanka i rukovodeća uloga u NOB-u i stvaranju nove oružane sile i nove narodne vlasti. Ovaj rad dao je

odlične rezultate tako da je bilo veoma malo politički negativnih istupa od strane boraca.

U sprovođenju plana idejno-političkog obrazovanja pun doprinos su dali članovi KPJ i SKOJ-a. Veliku pomoć pružali su im Jakov Blažević, Mile Počuča, i Kata Pejnović, članovi OK KPH za Liku, kao i Marko Orešković, član CK KPJ i CK KPH. Oni su u više navrata dolazili, a neki i duže vrijeme boravili na ovom terenu. Zborovi na kojima su istupali bili su vrlo posjećeni. Sa posebnom pažnjom slušana su njihova izlaganja o situaciji uopšte, uspjesima oružane borbe širom Jugoslavije i njenoj perspektivi.

Na sastancima sa rukovodećim kadrom bataljona i organima vlasti ocjenjivali su uspjehe i propuste, davali savjete i pouke za dalji, bolji i organizovaniji rad i borbu. Posebnu pomoć davali su u proširivanju organizacija KPJ i SKOJ-a, formiranju organa nove narodne vlasti, kao i antifašističkih organizacija žena i omladine.

Krajem augusta 1941. godine održan je narodni zbor, na kome je izabran prvi zajednički odbor nove narodne vlasti. U odbor su izabrani predstavnici svih sela. Za prvog predsjednika je izabran Samuilo Bogdanović. Nešto kasnije izabran je odbor u svakom selu. Ubrzo su oni dobili naziv narodnooslobodilački odbori. Njihovi prvi predsjednici su bili: Nove Radmanović, Sava Bogdan, Dane Novković i Petar Graovac. Odbori su preuzeli na sebe snabdijevanje sela i zbjegova putem seoskih straža, koje su odbori formirali, kao i rješavanje raznih sporova i drugih pitanja. Stvaranjem narodnooslobodilačkih odbora Štab bataljona se oslobodio dijela dotadašnjih zadataka. Jedinice bataljona su koncentrisane u pogodne rejone gdje je počeo njihov pravi vojnički život, vršenje stalne obuke i priprema za predstojeća složenija dejstva.

Štab 2. bataljona je održavao stalne veze sa susjednim jedinicama i s njima zajedno izvodio razna borbena dejstva. Tako je sa Jurišnom četom 1. ličkog NOP odreda bataljon učestvovao u napadima na Lički Osik, Bilaj i Ribnik, zatim sa 1. bataljonom odreda u napadima na Medak i Raduč, sa 1. bataljonom odreda i bataljonom »Krbava« u napadima na Podlapaču, sa Ljubovskom četom u napadima na Široku Kulu, Lički Osik i Perušić.

Pažnja koju je Štab 2. bataljona od početka poklanjao obavještajnom i izviđačkom radu, dala je dragocjene rezultate. Obavještajni oficir Miloš Uzelac, inače narednik — pilot Jugoslavenske vojske, vrlo je uspješno organizovao ovu službu. Obučio je veliki broj boraca u izviđanju i osmatranju, što je bilo od velike pomoći štabovima i jedinicama u borbenim dejstvima. Uspješno je uspostavljena veza u garnizonima neprijatelja u Gospiću, Širokoj Kuli, Ribniku i Metku, preko ljudi odanih pokretu koji su dostavljali podatke o neprijatelju i njegovim namjerama. Posebno su uspješno prikupljani i registrovani podaci o kolebanju pojedinaca koji su prihvatali neprijateljsku propagandu i širili je na našem terenu preko četnika u cilju razbijanja jedinstva ustanika.

Već u toku priprema za ustanak osjetila se prijeka potreba informisanja o događajima u svijetu i kod nas. Tražen je način kako to riješiti. Posjedovanje radio-aparata je bila rijetkost u to vrijeme, a njegova nabavka u danima okupacije gotovo nemoguća. U odboru za pripremu ustanka bio je i Milan Njegomir (Mićin), narednik, mašinista ratne mornarice, koji je prije odlaska u mornaricu završio električarski zanat u Beogradu i dobro poznavao radio-tehniku. Kod kuće je imao neke radio-elemente i dijelove radio-apa-

rata. Od tih elemenata uspio je da sastavi radio-aparat (prijemnik na baterije). Istina, aparat je bio primitivan, ali je uspješno »hvatao« neke radio-stanice. Politički komesar bataljona Dušan Njegomir slušao je i umnožavao radio-vijesti, svakodnevno ih donosio na položaje borcima, a preko zaduženih pojedinaca rasturao ih i u narodu. Radio je nosio naziv »Agencija grm«, a bio je smješten na tajnom mjestu u šumi za koje je znao samo politički komesar bataljona i par drugih rukovodilaca. Ovako organizovano obavještavanje boraca i naroda imalo je veliki moralni značaj i podstrek za još uspješnije vođenje borbe.

Trideset prvog augusta 1941. godine održana je poznata Drvarska konferencija na kojoj su učestvovali vojno-politički rukovodioci Like i jednog dijela zapadne Bosne. Delegaciju Like je predvodio Mafko Orešković. Ispred 1. ličkog NOP odreda »Velebit« na konferenciji su učestvovali Milan Kuprešanin i Joco Njegomir. Na njoj je razmatrana vojno-politička situacija u svijetu i u našoj zemlji, posebno u Lici i Bosni. Analizirani su dotadašnji rezultati u oružanoj borbi i izvršena razmjena iskustava. Osnovni zadatak konferencije je bio priprema za oružanu borbu i protiv talijanskih okupatora.

U toku rada konferencije došlo je do vrlo oštre konfrontacije između većine učesnika, koji su se bezrezervno izjašnjavali za početak borbe protiv okupatora, i četničkih ideologa koji su se izjašnjavali protiv svake borbe sa okupatorom. Oni su se zalagali za to, da borbu treba i dalje usmjeriti samo protiv ustaša, jer vrše pokolj srpskog stanovništva. U ovom su se naročito isticali pop Momčilo Đujić, Mane Rokvić i još neki. Kako ovi četnički ideolozi nisu uspjeli da ostvare svoje ciljeve i nametnu svoje stavove konferenciji, napustili su konferenciju i stavili se odmah pod okrilje okupatora koji ih je naoružao. Četnici odmah otpočinju borbu protiv partizana, uz široku propagandu u srpskim selima radi razbijanja jedinstva boraca i naroda u NOB-u.

Konferencija je jednoglasno usvojila Rezoluciju koja je umnožena u većem broju primjeraka, radi upoznavanja svih vojnih jedinica i naroda. Delegati odreda »Velebit« upoznavali su narod i jedinice sa Rezolucijom i potrebom borbe protiv okupatora.

Mnogo značajniji događaj za organizacioni razvoj ustaničkih jedinica u Lici, pa prema tome i za 2. bataljon, bila je Konferencija vojnih delegata Like, održana 21. septembra 1941. godine na Kamenskom, na Plješivici. Konferencijom je rukovodio član CK KPJ i CK KPH Marko Orešković i na njoj su delegati kotareva podnijeli izvještaje o vojnim jedinicama (odredima) po kotarevima, njihovom naoružanju, akcijama i drugom. I ova konferencija je donijela Rezoluciju u kojoj je, pored ostalog, ukazano na potrebu stvaranja čvršćih i jačih vojnih jedinica i njihovog aktiviranja u borbi protiv okupatora.

U oktobru 1941. godine borci bataljona položili su partizansku zakletvu. Zakletvu su polagali svi sposobni za borbu, bez obzira da li su bili naoružani ili ne. Njih preko šest stotina svrstalo se u četiri čete i ponosno ponavljalo riječi zakletve koju je čitao komandant odreda Milan Kuprešanin. Riječi čestitanja, poslije obavljene zakletve, koje je uputio Milan Kuprešanin, burno su pozdravljene, uz ovacije i klicanje Partiji i našoj borbi. Nakon toga bataljon je u svečanom stroju prodefilovao kroz Vrebac.

Kraj 1941. godine bataljon je dočekao organizaciono učvršćen, stručno osposobljen, solidno naoružan i spreman za izvršavanje svih zadataka koje pred njega postavi Partija i rukovodstvo. U takvom stanju, bataljon je pri-

mio naređenje za preuzimanje ljubovskih položaja, riješen da ih brani i spriječi svaki prelaz neprijatelja iz Ličkog u Krbavsko polje.

Sastav i raspored bataljona krajem 1941. godine, a prije preuzimanja ljubovskih položaja, bio je slijedeći:

— Štab bataljona sa sjedištem u Vrepcu. Sastav Štaba ostao je isti kako je to ranije navedeno. Umjesto političkog komesara Dušana Njegomira, koji zbog bolesti nije više mogao obavljati dužnost, izabran je Mile Graovac;

— 1. četa sa sjedištem u Zavodu i na položajima ispred sela Zavode—Pavlovac, s aktivnim dejstvom u pravcu Bilaja, Ribnika i Metka. Komandir čete Simo Todorić, komandiri vodova: Stevo Novković, Vlado Tomaš i Dušan Zoroja;

— 2. četa sa sjedištem u Vrepcu i na položajima Vrebac — Barlete, s aktivnim dejstvom, u saradnji sa 1. četom, u pravcu Bilaja, Ribnika i Metka. Komandir čete Dušan ćurčić, komandiri vodova: Maksim Dragosavac, Mile Mandarić i Vlado Mandarić;

— 3. četa sa sjedištem u Ostrvici i na položaju Ostrvica — Ćukovac, sa aktivnim dejstvom u pravcu Ličkog Osika i Gospića. Komandir čete Milan Dimić, komandiri vodova: Janko Radmanović, Ića Repac i Danješ Radmanović i

— 4. četa sa sjedištem u zaseocima Serdari i Klenovac, te na položajima Kuzmanovača — Serdari — Klenovac, s aktivnim dejstvom u pravcu Široke Kule i Perušića, zatvarala je put Kula — Podlapača. Komandir čete Stojan Serdar, a komandiri vodova: Dragan Rakić, Rajko Vujinović i Jovo Kovač.

Do kraja 1941. godine, s naraslim partizanskim snagama, oružani ustanak u Lici dobio je široke razmjere. Dio tih snaga blokirao je talijanske garnizone u Korenici i Udbini, dok je drugi dio izvodio napadna dejstva širom Like. Jače snage Talijana nalazile su se u garnizonima: Bihać, Vrhovine, Otočac i Gospić, a u Korenici i Udbini po jedan bataljon. Ovi garnizoni u Udbini i Korenici sprečavali su još širi razvoj ustanka u svojim rejonima, vezivali znatan broj partizanskih snaga, kočili njihov manevar i sprečavali dejstva u drugim pravcima. Likvidacijom ovih garnizona, posebno koreničkog, stvorila bi se široka osnovica za manevar partizanskih snaga i dejstva u više pravaca.

Štab grupe NOP odreda za Liku, cijeneći situaciju, svoje snage i snage neprijatelja, odlučio je u dogovoru s OK KPH da već ranije blokirani garnizon u Korenici napadne i likvidira. Napad je planiran za 1. januara 1942. godine.

Blokirani talijanski garnizon u Korenici nalazio se u teškom položaju zbog nestašice osnovnih životnih namirnica. Dotur hrane iz Vrhovina i Gospića bio je gotovo nemoguć, jer su partizanske snage zatvarale puteve koji od tih mjesta vode ka Korenici. U takvoj situaciji, komandant opsjednutog garnizona je odlučio da sa dijelom snaga izvrši ispad iz Korenice do obližnjih sela i snabdije se hranom, otimanjem od naroda. Tako je 29. i 30. decembra 1941. godine manji broj Talijana stigao do Bjelopolja, ali su ih partizanske snage sačekale, napale, dijelom uništile ili zarobile, tako da se niko nije vratio u Korenicu. Komandant garnizona upućuje novu jaču grupu da izvidi, šta se desilo ranije upućenim snagama. Partizani dočekuju i ove snage, nanose im velike gubitke, a ostatak panično bježi u Korenicu, gdje je zavladala opšta

panika. Partizanske snage zauzele su okolna mjesta oko Korenice — Gradinu, Krst, Kalebovac i Vranovaču i tako još više stegle obruč oko ovog mjesta. Tako su borbe za Korenicu počele ranije i drugačije od plana Štaba grupe NOP odreda za Liku.

Sagledavši novonastalu situaciju, Štab grupe zaključuje da će Talijani vrlo brzo intervenisati iz okolnih garnizona i nastojati da po svaku cijenu pruže pomoć opkoljenom garnizonu. U vezi s tim preduzeto je što hitnije zatvaranje pravca Vrhovine—Korenica i pravca koji iz Ličkog polja vode u Krbavsku kotlinu i prema Korenici. Bataljonu »Marko Orešković« naređeno je da što hitnije zatvori i brani pravac Vrhovine — Korenica; bataljonu »Ognjen Priča« da obezbijedi blokadu Korenice i kontroliše prostor Plitvička jezera — Prijeboj; bataljonu »Krbava« da, pored blokade Udbine i Podlapače, snagama jedne čete zaposjedne prevoj Gorica, između Krbavskog i Koreničkog polja, te da izdvoji jedan vod i uputi ga u Krbavicu, u rezervu Štaba grupe odreda. Štabu 1. ličkog NOP odreda »Velebit« naređeno je da zatvori pravce koji iz Ličkog polja vode u Krbavsku dolinu, posebno da zatvori i spriječi prolaz Talijana preko ljubovskog prevoja i Pločanskog klanca. Četi bataljona »Ognjen Priča«, koja je držala ljubovske položaje do 30. decembra, naređeno je da se vrati u sastav svog bataljona, a da ove položaje privremeno preuzme jedan vod iz čete 2. bataljona 1. ličkog NOP odreda »Velebit«, do stizanja jačih snaga.

Na osnovu naređenja Štaba grupe NOP odreda za Liku, Štab 1. ličkog odreda je naredio svom 2. bataljonu da sa glavninom snaga zaposjedne i brani ljubovske položaje, Jurišnoj četi, ojačanoj dijelovima 1. bataljona, da zaposjedne i brani prolaz preko Pločanskog klanca, 1. i 3. bataljonu da aktivno dejstvuju na komunikacije Gospić — Gračac, vezuju snage na sebe i sprečavaju dejstva prema Korenici.

Ovakvim rasporedom i zadacima jedinica (šest bataljona i dvije čete), sa oko 100 pušaka, 33 puškomitraljeza, 3 teška mitraljeza, 1 haubicom sa 40 granata, Štab grupe odreda za Liku, dočekao je januar 1942. godine i početak tromjesečnih žestokih borbi sa talijanskom divizijom »Re«, koja je držala pod okupacijom veći dio Like i imala, ne računajući četnike i ustaše, preko deset hiljada vojnika, 100 artiljerijskih oruđa, 500 mitraljeza i puškomitraljeza, preko 8000 pušaka, tenkove, konjicu i avijaciju. Odnos snaga u živoj sili bio je jedan prema deset, a u tehnici nemjerljiv.

Od početka borbi za Korenicu do 20. januara 1942. godine, Talijani su četiri puta pokušali da pruže pomoć i deblokiraju opkoljeni garnizon u Korenici, snagama nekoliko bataljona, ali bez uspjeha i uz velike gubitke. Ni napad jedinica ličke Grupe odreda na Korenicu 20. i 21. januara nije uspio.

Pošto do tada učinjeni pokušaji deblokiranja Korenice nisu uspjeli, a s obzirom na teško stanje opsjednutih jedinica, Talijani su odlučili da angažiranjem jačih snaga i sredstava prodru sa više pravaca u Korenicu i deblokiraju njenu posadu. Pošto se Komanda divizije »Re« do tada pokazala nemoćna da izvrši deblokadu, rukovođenje ovim poduhvatom preuzela je Komanda 5. armijskog korpusa. Na sastanku u Vrhovinama, kome je prisustvovao i komandant talijanske 2. armije, general Roata, izrađen je plan operacije koji će početi da se realizuje od 23. januara. Koncentracija snaga za realizovanje ovog plana počela je 17. januara.

Po ovom planu, deblokadu Korenice i izvlačenje snaga iz nje, trebalo je ostvariti napadom sa tri pravca: Vrhovine — Korenica Gospić — Ljubovo—

Korenica i Lovinac — Udbina — Korenica. Glavne snage, sastava pet pješadijskih bataljona, jačine preko 3000 vojnika, ojačane lakom i teškom artiljerijom, tenkovima, minobacačima i bacačima plamena, trebale su da napadaju pravcem Vrhovine—Korenica, a pomoćne snage, sastava dva pješadijska bataljona, ojačana baterijom topova, četom minobacača i vodom tenkova, jačine preko dvije hiljade vojnika, pravcem Široka Kula — Ljubovo — Bunić — Korenica. Garnizon Udbina, jačine bataljona, trebao je da dejstvuje pravcem Jošan — Gorica, radi vezivanja partizanskih snaga na tom pravcu i sadejstva napadnim kolonama. Napad je podržavala avijacija od deset aviona.

Kada je Štab 2. bataljona, krajem decembra 1941. godine, dobio naređenje od Štaba 1. ličkog odreda »Velebit« da preuzme pravac Gospić — Ljubovo — Bunić — Korenica i spriječi prodor talijanskih snaga u Korenicu, pristupio je detaljnom upoznavanju zadatka i procjeni situacije, nakon čega je odlučio da sa glavnim snagama bataljona posjedne i brani taj pravac, a sa pomoćnim snagama da zatvori i brani pravac Gospić — Vrebac — Podlapača — Krbavska kotlina. Pripreme za izvršenje ove odluke započele su odmah.

Početkom januara 1942. godine hitno je upućena na Ljubovo grupa od oko osamdeset boraca, pod komandom zamjenika komandanta bataljona Jove Dragosavca. U sastav ove grupe ušao je i vod 4. čete koji je ranije preuzeo položaj na Ljubovu, od čete bataljona »Ognjen Priča«. Zadatak ove grupe bio je da pripremi, zaposjedne i brani ljubovske položaje, prema razvoju situacije, do dolaska ostalih snaga bataljona, predviđenih za ove položaje. Ona je zaposjela položaj na liniji: k. 1005—k. 940 (sjeverozapadno od zaseoka Opsenice) — zaseok Dmitrašinovići, sa isturenim predstražama u rejon zaseoka Rakići i stalnim patroliranjem do linije zaseoka Mileusnići — Senokos.

Pripremajući bataljon za odlazak na Ljubovo njegov Štab je pristupio i opsežnim mjerama izviđanja, osmatranja i prikupljanja podataka o neprijatelju i mjerama koje preduzima u rejonima Gospić — Perušić — Široka Kula i na glavnoj komunikaciji Gospić — Gračac. Polovinom januara upućen je na Ljubovo i obavještajni oficir bataljona Miloš Uzelac, sa zadatkom da iz neposredne blizine izviđa i registruje sve mjere i pokrete neprijatelja u rejonima koji gravitiraju prema ljubovskim položajima, da putem kurira o svemu hitno obavještava Štab bataljona i jedinice koje drže ljubovske položaje.

Talijani su počeli da prikupljaju i koncentrišu snage već od 17. januara, najprije u rejonima: Gospić, Perušić i Široka Kula, a zatim u zaseocima: Vukava, Nikšić i Lipova Glavica.

Po prijemu obavještenja o pokretima i koncentraciji talijanskih snaga, Štab 2. bataljona je zaključio da će ove snage pokušati proboj prema Korenici preko Ljubova. U vezi s tim je naređeno da jedan vod 3. čete iz rejona Ostrvice pojača snage na Ljubovu, a 21. januara na Ljubovo je sa još jednom grupom boraca došao i komandant bataljona radi preuzimanja rukovođenja odbranom. Politički komesar bataljona Mile Graovac preuzeo je komandu nad ostalim snagama koje su zatvorile pravce Gospić — Vrebac — Podlapača — Krbavska kotlina.

Na ljubovskim položajima 21. januara se našlo preko sto sedamdeset boraca bataljona, naoružanih puškama, s 4 puškomitraljeza »Brno« i jednim

mitraljezom »Breda«. Slijedećeg dana se pod komandu bataljona dobrovoljno stavila grupa od petnaest boraca, članova Kotarskog komiteta KPH Perušić i terenskih radnika, članova Partije, Hrvata, koji radi koncentracije i priprema Talijana za napad nisu mogli da djeluju na terenu. Tako se na ljubovskim položajima našlo nešto preko sto osamdeset boraca.

Po dolasku komandanta bataljona na Ljubovo, zamjenik komandanta i obavještajni oficir upoznali su ga sa posjednutim položajem i mjerama koje su preduzete radi efikasnije odbrane, a posebno o mogućim uzastopnim linijama odbrane po dubini, njihovim dobrim i lošim stranama.

Pošto su ranije prikupljeni podaci, preko obavještajne službe i izviđačke djelatnosti boraca, dopunjeni svježim podacima, dobijenim od jednog broja mještana iz okolnih zaseoka i Široke Kule, govorili o rejonima koncentracije Talijana, artiljeriji, minobacačima i tenkovima, kao i o većoj mobilizaciji saonica i ljudstva za njihovo opsluživanje, pristupljeno je procjeni svih tih podataka i opšte situacije. Na osnovu dužine kolona, koje su osmotrene u pokretu cestom Lički Osik — Široka Kula, kao i pojave tenkova, artiljerije i minobacača i razmještaja u rejonu Široke Kule, zaključeno je da Talijani vrše užurbane pripreme za napad jačim snagama, koji će biti podržan tenkovima, artiljerijom i avijacijom, s ciljem brzog prodora preko Ljubova prema Korenici. Tačan broj i veličina jedinica, koje su se očekivale, nije se mogao pouzdano procijeniti iz prikupljenih podataka. Ali, s obzirom na pojavu tenkova i drugih sredstava podrške, posebno intenzivnog avio-izviđanja i bombardovanja rejona Ljubova, u posljednja dva dana, moglo se pretpostaviti da se radi o snagama daleko jačim od jednog bataljona.

S obzirom na visinu snijega i teži planinski teren ocijenjeno je da će Talijani sigurno upotrijebiti specijalne jedinice za planinsko ratovanje, snabdjevene krpljama, skijama i drugom opremom, koje mogu biti uspješno upotrijebljene i van zahvata glavne komunikacije. Međutim, visina snijega i godišnje doba — vrlo oštra zima i niske temperature — momenti su koji su išli u prilog partizanskim snagama. Imala se u vidu osjetljivost Talijana na velike hladnoće, a to je trebalo što uspješnije iskoristiti.

Kod razmatranja podatka o mobilizaciji saonica i civilnog stanovništva za njihovo opsluživanje, zaključeno je da će one biti najvjerovatnije upotrijebljene za dotur jedinicama — municije, hrane i druge opreme — zbog nesigurnosti snabdijevanja pomoću kamiona, u uslovima visokog snijega i niskih temperatura. Drugi mogući zaključak, s obzirom na veliki broj saonica koje su mobilisane, bio je da će Talijani vršiti opštu pljačku u zoni dejstava, radi snabdijevanja, kako jedinica u napadu, tako i doturom hrane opkoljenom garnizonu u Korenici, čija je situacija u tom pogledu bila vrlo kritična.

U procjeni situacije Štab 2. bataljona je pošao i od činjenice da Talijani, s obzirom na osmatranje i fotografisanje (iz aviona) pravca napada, dužeg vremena bavljenja partizanskih snaga na Ljubovu i vjerovatnoće da talijanska obavještajna služba ima svoje špijune-doušnike na našem terenu, znaju približno koje položaje drže partizanske snage, kao i jačinu snaga koje su bile na području prije dolaska 2. bataljona. Međutim, o novim snagama, koje su došle, Talijani vjerovatno nisu imali podataka, s obzirom na našu pojačanu budnost, patroliranja i kontrolu terena, što je intenzivno vršeno od dolaska 2. bataljona na Ljubovo.

Pri procjeni mogućih pravaca dejstva Štab bataljona je procijenio svaki

rejon koncentracije, snage i sredstva podrške u njemu, konfiguraciju zemljišta, koje i kakve pravce ono pruža za nastupanje tih snaga, gdje ti pravci izvode, kao i važnost svakog od njih, imajući stalno u vidu da Talijani približno znaju raspored naših snaga. Iz ove procjene izveden je zaključak da glavne snage i tehniku neprijatelja treba očekivati duž i u zahvatu ceste široka Kula — zaseok Rakići — Ljubovo — Bunić, a pomoćne vjerovatno pravcem Vukava — Čubrića stanovi — Konjski vrh — Ratković poljana i Lipova Glavica — Podovi — jugoistočne padine k. 882 — k. 1005 — Kneževići. Ocijenjeno je da će zadatak glavnih snaga neprijatelja vjerovatno biti da što prije izbiju na liniju sjeveroistočne padine Velonja — zaseok Rakići — k. 904 — čardak — k. 942. da se na njoj razviju i uz sadejstvo pomoćnih snaga razbiju partizanske jedinice u rejonu ljubovskog prevoja i stvore uslove za dalje nastupanje prema Korenici. Napad se očekivao najdalje do 25. januara. Međutim, nije se isključivala mogućnost da počne i ranije, što se imalo u vidu radi preduzimanja neophodnih odbrambenih mjera.

Nakon procjene jačine talijanskih snaga, njihove namjere, mogućih pravaca dejstva i vremena kada se napad može očekivati, pred Štab bataljona se postavilo niz pitanja: kako i kakvim načinom odbrane parirati napad jakih talijanskih snaga, šta učiniti da se umanji nerealan odnos snaga u živoj sili i tehnici, gdje i kako rasporediti snage đa se Talijanima zada iznenađujući udarac i tako preokrene situacija u korist bataljona... Dotadašnji raspored snaga na položaju nije obezbjeđivao iznenađenje, niti je pružao uslove za širi manevar po frontu odbrane, kako zbog veličine rejona, tako i zbog nedostatka snaga, koje bi se primjenom manevra mogle naći na bokovima Talijana, nanositi im udarce i cijepati njihove snage, stvarajući tako uslove glavnim snagama bataljona za slamanje napada.

Sagledavši delikatnost i ozbiljnost situacije komandant bataljona je predložio da se izvi di mogućnost promjene dotadašnjih položaja sa osnovnim ciljem da se postigne iznenađenje i izbjegne artiljerijski i avio-udar, koji će Talijani sigurno u pripremi napada izvesti. Po mogućnosti, nove položaje trebalo je posjesti na liniji: jugozapadne padine k. 921 — Čardak — k. 942
— zaseok Rakići — k. 904 — Tepšanovac k. 852 — Čubrića stanovi. Svjesno se išlo na rizik, jer ovi položaji nisu pružali povoljne uslove za izvlačenje, u slučaju potrebe njihovog prinudnog napuštanja, ali su oni sigurno stvarali uslove za iznenađenje jer će Talijani vjerovatno očekivati branioce na dominantnim položajima na ljubovskom prevoju, pogotovo što imaju niz uzastopnih linija po dubini, veoma pogodnih za odbranu.

Ne saopštavajući nikom namjeru o promjeni položaja, Štab 2. bataljona je izvidio i osmotrio cijelu prostoriju, posebno predviđeni rejon novih položaja. Utvrđeno je da je on pogodan za organizaciju odbrane, da na cijeloj liniji ima niz kamenih zidova, vrlo pogodnih za uređenje zaklona da ispred položaja ima dosta dolina i uvala u koje su vjetrovi nanijeli velike snježne nanose što će otežavati prelaz preko njih i Talijane siliti da kanališu svoje snage samo na nekoliko pravaca, koji se umješnim rasporedom mogu dobro zatvoriti i solidno braniti. Pored toga na cijelom terenu jedino ova liniji je pružala najbolju mogućnost za razvoj talijanskih jačik snaga i tehnike, što je pružalo šansu bataljonu za iznenađenje i napad na napadačeve kolone u pokretu prije nego ih po frontu razviju za napad.

Po završenom izviđanju održan je sastanak sa komandirima četa i vodova od kojih su mnogi odlično poznavali zemljište. Iznijeta im je zamisao

Štaba bataljona i traženo njihovo mišljenje, s obzirom na novu situaciju i rizik koji iz toga može proizaći. Sve starješine su u cjelini prihvatile novi plan odbrane. Naređeno im je da strogo drže u tajnosti namjeru o promjeni položaja, da to nikom dalje ne prenose, radi izbjegavanja panike kod stanovništva, a posebno radi očuvanja tajnosti, sračunate na iznenađenje protivnika. Odlučeno je da se u toku noći, između 22. i 23. januara, u rejon Čardak — Tepšanovac upute dva voda kao pojačanje predstražama koje su te položaje držale od ranije radi sprečavanja svakog iznenađenja. Posjedanje novih položaja ostalim snagama trebalo je izvršiti noću između 23. i 24. januara, tajno, prije svanuća, po planu koji će biti utvrđen na izviđanju sa komandnim kadrom 23. januara. Ovo izviđanje planirano je da se izvede što neprimjetnije pod plaštom rutinskog osmatranja i patroliranja.

Ujutro, 23 januara, Talijani su sa četiri tenka krenuli u izviđanje i uspostavljanje dodira s partizanima. Stigli su do zaseoka Rakići, a pošto je put bio zakrčen velikim kamenjem, dalje nisu mogli. Tada su okrenuli tenkove prema Širokoj Kuli. U tom momentu otvorena je na njih slabija pušćana vatra iz zaklona ispred Rakića. Osjetivši vatru tenkovi su užurbano odstupali prema Širokoj Kuli. U toj žurbi jedan tenk je skliznuo s puta, gusjenica mu se zaglavila i on nije mogao dalje. Vozač je izašao iz tenka i pokušao da pobjegne, ali su ga partizani pristigli i vratili do tenka. Uz pomoć ovog tenkiste, partizani su izvukli tenk i prebacili ga iza Rakića, gdje je maskiran. Sa tenka su demontirana dva mitraljeza i izvađena sva municija.[1]

Na izviđanju sa komandnim kadrom, Štab 2. bataljona je utvrdio liniju i rejone odbrane. Odlučeno je da se odbrana organizuje po vodovima i to po sistemu vodnih otpornih tačaka sa međusobnom vatrenom vezom i vidnim dodirom. Određena su i najpogodnija mjesta vatrenih položaja za automatska oruđa, njihove zone dejstva i međusobno sadejstvo. Posebna pažnja je posvećena mitraljezima, koji su tako raspoređeni da mogu vatrom prikrivati veći dio položaja bataljona, posebno centar i cestu. Odlučeno je da se za borbu protiv tenkova formira poseban protivtenkovski vod od dobrovoljaca, koje je trebalo snabdjeti raspoloživim ručnim bombama, pošto drugih protivtenkovskih sredstava nije bilo.

Po završenom izviđanju komandant bataljona je izdao usmeno naređenje za raspored jedinica, odredio im zadatke, način sadejstva, utvrđivanje položaja, maskiranje, osmatranje, vrijeme i način otvaranja vatre i znake za obavještenje o nailasku neprijateljskih snaga. Jedinice su dobile slijedeće zadatke:

— prvi vod 1. čete (komandir Stevo Novković) ojačan grupom Perušićana i jednim puškomitraljezom, organizuje položaj na liniji: jugozapadne padine k. 921 i do puta Podovi — Čardak, sa zadatkom: spriječiti prolaz talijanskih snaga pravcem Podovi — k. 1005 — Kneževići i obezbijediti desni bok snaga na glavnom položaju. Sadejstvuje sa 2. vodom 1. čete na sjevernom dijelu Čardaka;

— drugi vod 1. čete (komandir Dušan Zoroja) ojačan jednim mitraljezom, organizuje položaj na liniji: seoski put Podovi — Čardak, sjeverne padine

1 Ovi mitraljezi nisu imali postolje, ali su ih partizani, u borbi 24. januara, vrlo uspješno upotrijebili, koristeći za postolja kamene zidove i rakije drveća. Vozač tenka Giulio Celestini, koji je zarobljen, ostao je dobrovoljno u partizanima i postao vrlo dobar tenkista u Tenkovskom bataljonu Hrvatske.

Čardaka, sa zadatkom: ne dozvoliti prolaz Talijanima pravcem Podovi — Čardak — Ljubovo. Sadejstvuje sa 1. vodom 1. čete i 1. vodom 2. čete;

— prvi vod 2. čete (komandir Vlado Mandarić) sa jednim puškomitraljezom, organizuje položaj u rejonu Čardak — k. 942 sa zadatkom: u sadejstvu sa 2. vodom 1. čete i 2. vodom 3. čete ne dozvoliti prolaz Talijana pravcima: Mileusnići — Čardak — Ljubovo i Serdari — Rakići — Ljubovo;

— drugi vod 3. čete (komandir Danješ Radmanović) ojačan mitraljezom, organizuje položaj na liniji: južne padine k. 942 — zaseok Rakići, za zadatkom: u sadejstvu sa 1. vodom 2. čete, 3. vodom 4. čete i protivtenkovskim vodom ne dozvoliti prolaz Talijana pravcem Serdari — zaseok Rakići — Ljubovo;

— treći vod 4. čete (komandir Rajko Vujinović) sa jednim puškomitraljezom organizuje položaj na liniji: isklj. zaseok Rakići — jugoistočne padine Tepšanovca (Korito) sa zadatkom: u sadejstvu sa 2. vodom 3. čete i 2. vodom 4. čete ne dozvoliti prolaz talijanskih snaga pravcem Serdari — zaseok Rakići — Ljubovo;

— drugi vod 4. čete (komandir Dragan Rakić) sa jednim puškomitraljezom organizuje položaj na liniji: Tepšanovac — k. 852, sa zadatkom: u sadejstvu sa 3. vodom 4. čete i 1. vodom 3. čete ne dozvoliti prolaz talijanskih snaga pravcem Serdari — zaseok Rakići — Ljubovo; biti spreman, u sadejstvu sa 1. vodom 3. čete, izbiti na liniju Nikšići — Koraći i spriječiti izvlačenje talijanskih snaga kada nastupi povoljan ishod borbe na glavnom položaju;

— prvi vod 3. čete (komandir Ića Repac) ojačan jednim teškim mitraljezom, organizuje položaj na liniji: južne padine k. 852 — Čubrića stanovi, sa zadatkom: spriječiti prolaz talijanskih snaga pravcem Vukava — Čubrića stanovi — Konjski vrh — Ljubovo i obezbijediti lijevi bok glavnih snaga bataljona, a u slučaju povoljnog ishoda borbe biti spreman, u sadejstvu sa 2. vodom 4. čete, izbiti na liniju Nikšići — Koraći i spriječiti povlačenje talijanskih snaga;

— protivtenkovski vod (osamnaest dobrovoljaca) — komandir Vlado Tomaš organizuje položaj u rejonu: kameni zid ispred zaseo'ka Rakići — gornji sprat kuće Jovana Rakića (tvrda kamena kuća), sa zadatkom: spriječiti prolaz talijanskih tenkova pravcem Široka Kula — Rakići — Ljubovo, koristeći svežnjeve ručnih bombi; pojačati zaprečavanje puta u zaseoku Rakići. Sadejstvuje mu mitraljezom 2. vod 3. čete i mitraljez bataljona, sa padina kose Velonj;

— teški matraljez bataljona, sa nišandžijom Maksimom Dragosavcem i pomoćnikom Stevom ćurčićem, pod neposrednom komandom komandanta bataljona, na vatrenom položaju južno od Rakića (ispod padina kose Velonj) i zonom dejstva Čardak — Tepšanovac, sa zadatkom: podržati vatrom snage na glavnom položaju, spriječiti prolaz talijanskih snaga pravcem Serdari — Rakići — Ljubovo, sadejstvovati protivtenkovskom vodu u odbijanju napada tenkova i biti spreman za dejstvo na ciljeve koje u toku borbe odredi komandant bataljona.

Za mjesto osmatračnice komandanta bataljona određena je južna padina kose, u rejonu teškog mitraljeza bataljona, dok je na k. 852 (Tepšanovac) postavljen poseban osmatrač sa zadatkom da osmatra pokrete talijanskih snaga i, u momentu njihovog približavanja, bacanjem titovke (kape) tri puta üvls dade o tome znak komandantu bataljona i svim starješinama. Obavještajni oficir bataljona dobio je zadatak da prati, osmatra i us-

mjerava dejstvo 1. i 2. voda 1. čete, a zamjenik komandanta 1. voda 2. čete i 2. voda 3. čete.

Pored naređenja za organizaciju i posjedanje položaja data su i uputstva 0 ostalim mjerama koje je trebalo preduzeti za uspješnije izvršenje predstojećeg zadatka. Tako je ponovljeno naređenje da se o novim položajima nikom ništa ne saopštava i da se borce s time upozna tek kada krenu na nove položaje. U pokretu na položaje trebalo je spriječiti razgovor i galamu, a na položajima se ukopati u snijeg, iza kamenih zaklona i maskirati se od pogleda sa zemlje i iz vazduha. Prethodno je trebalo preduzeti akciju da se borci po mogućnosti snabdiju bijelim platama; po posjedanju položaja spriječiti svaki pokret, a tragove dolaska na položaje zamaskirati. Borcima povremeno omogućiti pokrete nogama i rukama, radi zagrijavanja. S obzirom na veliku hladnoću i mraz bilo je potrebno obezbijediti da svaki borac ispod gornje odjeće stavi nešto slame koja će ih čuvati od hladnoće i smrzavanja. Komandiri vodova, posebno 1. voda 1. čete i 1. voda 3. čete, još su dobili zadatke da, u slučaju vanredne situacije na krilima bataljona, kuririma obavještavaju komandanta bataljona o tome. Na talijanske izviđačke dijelove 1 manje grupe zabranjeno je da se otvara vatra, već ih je trebalo pustiti da prođu kroz borbeni položaj s tim da se kasnije pristupi njihovom uništavanju. Određeno je da signal za opšte otvaranje vatre na centralnom dijelu položaja bude rafal ispaljen iz teškog bataljonskog mitraljeza, po naređenju komandanta bataljona, dok su krilni vodovi dobili zadatak da otvaraju vatru prema razvoju situacije, u prvom redu na jače snage i to iznenadno kada se potpuno približe položajima.

U slučaju povoljnog razvoja situacije, odnosno kad se uvidi da je nastupila pometnja i demoralizacija kod talijanskih snaga, trebalo je svim snagama preći na juriš uz pjesmu i što jaču viku. Momenat za početak juriša odredio bi komandant bataljona. Komandirima četa je naređeno da izaberu dobrovoljce za protivtenkovski vod i da ih stave pod komandu Vlade Tomaša, s tim da ih, prije posjedanja položaja, komandant bataljona i Vlado Tomaš upoznaju sa zadatkom i načinom borbe protiv tenkova, posebno, kako najefikasnije upotrijebiti ručne bombe. Po odbijanju tenkova ovaj vod bi nastavio da dejstvuje protiv ostalih talijanskih snaga, koje budu dejstvovale u zahvatu ceste Široka Kula — Rakići — Ljubovo.

Na kraju je komandant bataljona objasnio zašto ne predviđa pravce povlačenja bataljona u slučaju nepovoljnog razvoja situacije. Naime, ako plan iznenađenja, kome je bilo podređeno sve, pa i napuštanje dominantnih položaja na prevoju i posjedanje položaje u ravnici, gdje nas Talijani najmanje mogu očekivati, uspije, onda je trebalo očekivati povlačenje Talijana, a ne bataljona. Međutim, ako iznenađenje potpuno i ne uspije, borce se moralo pripremiti za najuporniju borbu i po svaku cijenu spriječiti Talijane da prođu preko položaja. Dopustiti Talijanima da ovladaju našim položajima dovelo bi u pitanje čitav plan Štaba grupe NOP odreda za Liku, a ostale snage u borbi za Korenicu stavilo u vrlo težak položaj, dok bi stanovništvo i njegova dobra bili izloženi pljački i uništenju. Povjerenje koje nam je ukazalo rukovodstvo upućujući nas na Ljubovo, ljubav i pažnja koju nam je narod ovog kraja ispoljavao tražili su od bataljona da to i opravda, da se žrtvuje do krajnjih granica. Zato su bili spremni i borci i starješine.

U slučaju da dođe do krajnje nepovoljnog razvoja situacije, povlačenje bi se ipak moralo izvršiti na ranije položaje i na njima nastaviti borbu. To

povlačenje izvršilo bi se pod vrlo teškom borbom i uz osjetne gubitke, a mogao ga je da odobri samo komandant bataljona, pod uslovom da drugog izlaza nema. Ako do toga dođe, kao mogući pravci povlačenja predviđeni su: Čardak — jugositočne padine k. 1005 — Lulića stanovi i sjeveroistočne padine Velonja — zaselak Vukmirovići — zaselak Dmitrašinović. Oba ova pravca izvodila su na stare položaje i djelimično su pružala najbolje rješenje, pod uslovom da se spriječi natkriljavanje od strane Talijana o čemu su posebno morali da vode računa komandiri 1. voda 1. čete i 1. voda 3. čete.

Do jutra 24. januara bataljon je uspješno i u primjerenom redu posjeo nove položaje, pristupio utvrđivanju i maskiranju, utanačavanju međusobnih veza vatrom i pogledom, uz neprekidno budno osmatran je mogućih pravaca napada. Jutro je bilo vrlo hladno i tmurno, sa povremenim snijegom, što je onemogućavalo da talijanska avijacija bude aktivna, a bataljon da poboljša položaje za odbranu.

Nešto poslije devet sati vrijeme se poboljšalo, pa su talijanski avioni otpočeli da izviđaju. Uvijek je u vazduhu bio po jedan avion. Nadlijetali su i izviđali ranije položaje na ljubovskom prevoju, povremeno su prelijetali i preko novih položaja, u pravcu Široke Kule i rejona koncentracije talijanskih naga. Nisu bombardovali.

Oko deset sati je osmatrač sa k. 852, bacanjem titovke tri puta üvls, dao znak da se Talijani približavaju položajima. Uskoro su pred položaje stigle izviđačke grupe u bijelim odijelima. Za njima se cestom kretalo šest tenkova. Izviđačke grupe su došle pred same položaje i kada su ugledale cijevi pušaka i partizane, zalegle su u snijeg, bez pokušaja otvaranja vatre ili davanja znakova svojim jedinicama da su naišli na partizanske snage. Tu su ostale do kraja borbe i smrzle se. Naši borci, poštujući naređenje, nisu otvarali vatru.

Tenkovi su produžili u zaseok Rakići — do zapriječenog dijela ceste. Pošto nisu mogli dalje bez raščišćavanja, okrenuli su se prema kući Jovana Rakića, gdje su uočili grupu protivtenkovaca i počeli da mitraljiraju po gornjem spratu kuće gdje su bili partizani. U tom momentu bačen je svežanj bombi koji je oštetio prvi tenk, našto su se ostali tenkovi panično povukli i nisu više dolazili. U oštećenom tenku je bio major, fašista, sa radio-stanicom. On je komandovao ovom tenkovskom grupom. Davao je otpor iz tenka do zadnjeg metka u pištolju. Ubrzo je poginuo. Izbačen je iz tenka, a borci su pokupili municiju i pomoću tenkiste, zarobljenog prethodnog dana, demontirali mitraljeze, koji su odmah upotrijebljeni u borbi. Tako je zaplijenjen i drugi tenk.

Interesantan je postupak, kako izviđačkih grupa, tako i majora-tenkiste, da i ako su raspolagali signalnim pištoljima, radio-stanicom i drugim sredstvima obavještavanja, nisu pokušali da dadu nikakav znak o nailasku na partizanske snage. Zbog ovoga su prvo prethodnice, a zatim i glavne snage u kolonama, bez razvoja za borbu, izbile pred same cijevi boraca, uvjerene da su to samo naša obezbjeđenja koja će oni lako razbiti i ovladati predviđenom linijom za razvoj radi napada na naše snage na ljubovskom prevoju. Štabu bataljona i borcima ovo nije promaklo. U tome su jasno vidjeli grešku talijanskog komandovanja i dobar znak da su iznenađenje i planirana zamka na dobrom putu da budu ostvareni.

Po pristizanju prethodnica, u kolonama, pred položaje bataljona, otvorena je po talijanskim vojnicima vrlo precizna i žestoka vatra. Nanijeti su im veliki gubici i natjerani su da zalegnu u snijeg, tako da su predstavljali vr-

lo pogodne mete. Onemogućeni su da se iz kolone razviju u borbeni poredak za napad.

Glavnina talijanskih snaga podilazila je u kolonama položajima bataljona, ne shvatajući da ni izvidnice, ni prethodnice nisu izvršile postavljeni zadatak i da se nalaze u teškom položaju. U toku podilaženja glavnih snaga otvarana je artiljerijska i minobacačka vatra po predjelima iznad naših položaja, kao i po Ljubovu. Jedna minobacačka jedinica, posebno je tukla rejon gdje se nalazio bataljonski teški mitraljez i osmatračnica komandanta bataljona, ali bez većeg učinka. Od kamene parčadi lakše su ranjeni nišandžija mitraljeza Maksim Dragosavac i njegov pomoćnik Stevo Ćurčić, ali su oni i dalje nastavili dejstvo.

Komandant talijanskih snaga, da bi podržao nastupanje prethodnica, ne sagledavajući opštu situaciju upućuje u prednje redove artiljerijsku bateriju na saonicama, sa zadatkom da podrži borbu prethodnica i omogući dalji pokret glavnih snaga. Kada je baterija stigla na plato ispred Rakića, obasuta je snažnom vatrom automatskog oružja. Poubijane su zaprege i baterija je ostala nepokretna na putu ispred naših položaja. Starješine i posluge baterije sklonili su se u jednu uvalu odakle su pokušali vatrom ličnog naoružanja pružiti otpor, ali su brzo ućutkani do zarobljavanja cijele baterije i njih samih. Kada su prednji dijelovi glavnih talijanskih snaga stigli na povoljnu udaljenost od položaja bataljona, dočekani su snažnom vatrom i bili prinuđeni da zalegnu u snijeg, pod nepovoljnim uslovima. Pokušali su, uz nepreciznu i neorganizovanu vatru, da izbiju na liniju naših položaja, ali im to nije uspjelo. Ispred položaja bataljona pojavio se veći broj lutajućih konja i mazgi, natovarenih municijom, koje su vojnici u panici pustili. Vatrom bataljonskog teškog mitraljeza većina ih je poubijana što je omogućilo da zaplijenimo veće količine municije.

Kada je komandant talijanskih snaga došao do zaključka da mu prethodnice nisu izvršile zadatak, da je glavnina zastala i da artiljerijska baterija ne dejstvuje, krenuo je lično naprijed da sredi situaciju i organizuje izvršenje dobijenog zadatka. Stigavši do okuke puta, sjeveroistočno od Tepšanovca, pokošen je mitraljeskim rafalom i tako završio svoju neslavnu ekspediciju. »Ribeli«, kako su nas nazvali Talijani, razbili su mu iluzije o brzom pohodu do Korenice.

Dok su vođene žestoke borbe na centralnom dijelu bataljonskih položaja, Talijani su sa po jednom ojačanom četom vršili snažan pritisak i na oba krila bataljonskog rasporeda. Razvila se žestoka borba na desnom krilu, na južnim padinama Gradine (k. 882) kao i na lijevom krilu, u rejonu Tepšanovac — Čubrića stanovi. Snage bataljona odoljele su svim napadima i spriječile neprijatelja da ugrozi lijevi bok snaga na glavnom položaju. Zbog jakog pritiska i agresivnosti talijanskih snaga na krilima, snage bataljona iz tih rejona nisu uspjele da izvrše drugi dio svog zadatka i da izbiju u rejon Nikšići — Koraći, radi sprečavanja izvlačenja Talijana što bi ih inače dovelo u još teži položaj.

Pretrpjevši velike gubitke, u nemogućnosti da se uspješno razviju za borbu zbog stalne jake vatre partizana, a saznavši za gubitak artiljerijske baterije i pogibiju komandanta, u talijanskim redovima je nastalo kolebanje i panika što je oslabilo njihovu vatru i otpor.

Prateći budno situaciju na centralnom dijelu položaja i dobivši izvještaje sa drugih dijelova položaja o stanju kod neprijatelja, komandant bataljo-

na je naredio borcima ispred svoje osmatračnice da otpočnu pjesmu i snažnu viku, čime je dat znak za opšti juriš. Kada su borci na ostalim dijelovima položaja čuli to, prolomila se snažna pjesma i vika, a zatim su energično krenuli na juriš. Čuvši pjesmu i snažne povike za juriš, Talijani su se dali u panično bjekstvo, ostavljajući usput sve što im je smetalo u bježanju. Ranjeni i promrzli ostali su u snijegu čekajući zarobljavanje. Razbijenog neprijatelja dijelovi bataljona gonili su do linije Koraći — Nikšići — Gradina (trig. 912), gdje je dalje gonjenje obustavljeno, jer su snage bataljona bile iscrpljene i dijelom promrzle, a postojao je i rizik daljeg gonjenja, jer su Talijani i ustaše organizovali prihvat razbijenih snaga na vrlopogodnim položajima, sjeverno od Široke Kule.

Dio snaga je zadržan na položaju radi sprečavanja mogućih iznenađenja od strane Talijana i ustaša, a drugi dio je pristupio prikupljanju zarobljenika, naoružanja i opreme. Prikupljeni su svi zdravi, ranjeni i promrzli talijanski vojnici. Zdravi zarobljenici su odmah upućeni u Bunić, a promrzli i ranjeni u zaseoke Rakići i Mileusnići, radi ukazivanja pomoći. Referent saniteta Jovo Pavičić cijelu noć je ukazivao pomoć partizanima i ranjenim Talijanima.

Na cijelom bojištu od Rakića do Nikšića i Korača ostala je masa naoružanja i opreme, saonice sa ćebadima, buradima pića, masa ranaca, mrtvi konji sa sanducima municije, mrtvi vojnici i oficiri. Prikupljanjenaoružanja i opreme trajalo je cijelu noć i cio dan — 25. januara.

Gubici neprijatelja su bili ogromni. Iz stroja je izbačeno preko 400 vojnika i 11 oficira. Zaplijenjen je velik broj naoružanja i opreme: dva tenka, kompletna baterija topova (4 oruđa) sa 500 granata,[2] 20 komada automatskog oružja, 200 pušaka, 50 pištolja, 150000 metaka, preko 500 ćebadi, veliki broj ranaca, veća količina sanitetskog materijala i druge opreme.

Gubici bataljona bili su: jedan mrtav, 4 ranjena i 10 promrzlih. Poginuo je Nikola Novković.

Po zarobljene tenkove upućen je, od strane Štaba grupe NOP odreda za Liku, Vlajko Vlaisavljević, tenkovski podoficir bivše Jugoslovenske vojske, sa zadatkom da ih preuzme, otpremi u Krbavicu i osposobi za predstojeće borbe. Ovo su bili prvi zaplijenjeni tenkovi na teritoriju Hrvatske i poslužili su kao jezgro za kasnije formiranje Tenkovskog bataljona Hrvatske.

Zaplijenjeni topovi, granate, veći dio puščane municije i opreme, upućeni su Štabu grupe NOP odreda za Liku. Ostali dio je ostao za popunu bataljona i naoružanje novih boraca. Ostavljen je i jedan top sa manjom količinom granata od čega je formirano artiljerijsko odjeljenje, kojim je komandovao Đuro Bursać. U toku 25. januara izvršeno je probno gađanje ovim topom koje je potpuno uspjelo. Komandir zarobljene baterije je ponudio svoju pomoć: da objasni sistem oruđa i nišanskih sprava. Ovo odjeljenje je kasnije učestvovalo u borbama za Korenicu i prilikom zauzimanja Donjeg Lapca i Srba.

Vijest o velikom porazu Talijana na Ljubovu brzo se pročula Likom. Nastala je radost i oduševljenje boraca i naroda. Rasli su borbeni moral i uvjerenost naroda da je njegova vojska sposobna stati na put i daleko brojnijoj, tehnički opremljenoj armiji okupatora, kada je u pitanju odbrana naroda i

2 Ovi topovi su prva kompletna baterija, zaplijenjena u to vrijeme na teritoriji Hrvatske. Imali su vrlo značajnu ulogu u toku cijelog rata. Više puta su pohranjivani zbog nedostatka municije, pa ponovo aktivirani nakon zarobljavanja municije.

slobode. Izvučena su poučna iskustva za daljnu, još uspješniju borbu. Razbijena je nevjerica i grlata četnička propaganda o nepobjedivosti jake i dobro organizovane i naoružane armije okupatora, protiv koje se, po njihovom mišljenju, ne može i ne treba boriti, već sagnuti glavu, čekati da nas uništava i da nas drugi oslobodi.

Kada je 24. januara poslije podne Komanda talijanskog 5. armijskog korpusa, koja je planirala ove operacije i rukovodila njima, saznala za veliki poraz njenih snaga na Ljubovu, zavladala je u njoj velika uznemirenost i panika. Naredila je da se odmah obustave sva dejstva glavnih snaga na pravcu Vrhovine — Korenica (jer su i te snage pretrpjele velike gubitke i nisu izvršile ni dio planiranih zadataka) i da se povuku u Vrhovine i Otočac. Tako je porazom talijanskih snaga na ljubovskom, pomoćnom, pravcu operacije za deblokadu Korenice riješen ishod borbe i na glavnom pravcu Vrhovine — Korenica, što je rijetkost u historiji ratovanja, pogotovo kada ih izvode tako jake snage protiv malobrojnog i slabo naoružanog protivnika.

Od planirane zamašne operacije, tehnički i materijalno dobro obezbijedene, Komanda talijanske 2. armije očekivala je brz i potpun uspjeh. Međutim, ona se završila potpunim porazom zbog čega je moral njenih jedinica zabrinjavajuće opao. Odjek poraza u 2. armiji je bio vrlo težak i uznemirujući. Kod sumiranja gubitaka u ljudstvu i tehnici shvaćena je težina poraza. General Đakomo Zanusi je to najbolje izrazio konstatacijom: »Sve u svemu, iz stroja je izbačeno preko hiljadu vojnika. Jednom riječju, crn dan, najcrnji od početka rata sa Jugoslavijom«.

Nakon završetka borbe na Ljubovu talijanska komanda je tražila odobrenje da uputi parlamentarce i ekipe za preuzimanje ranjenih i mrtvih. Odobren im je dolazak, pod bijelom zastavom i bez oružja. Parlamentarce je predvodio pukovnik, vjerovatno načelnik Komande 5. armijskog korpusa. S njime su došla još tri oficira, doktor, svećenik i tumač, kao i ekipe sa sanicama za transport ranjenih i mrtvih. Naše snage su budno osmatrale kretanje ekipa po bojištu dok su tovarile mrtve, kojih je zaista bilo mnogo. Nisu svi ni pronađeni, jer su bili zatrpani u snijegu. Predato im je 46 ranjenika, koji su bili sanitetski potpuno obrađeni i nahranjeni, i jedan broj promrzlih. Ovaj momenat je posebno dirnuo talijanskog doktora, pa i pukovnika, jer je takav naš gest potpuno odudarao od njihove propagande o našem divljaštvu i postupcima prema ranjenim i zarobljenim, koju su oni širili među svojim vojnicima. Ovdje su se na djelu uvjerili o sasvim drugačijim postupcima partizanskih boraca. Doktor je ponudio sav sanitetski materijal, koji je imao sa sobom, i izrazio spremnost da uputi još kada se vrati u garnizon. Kada su parlamentarci došli do poginulog komandanta fašističkog majora, koji je komandovao tenkovima, stali su i pozdravili ih fašistički, a svećenik je pročitao opijelo.

Poslije preuzimanja ranjenih i otpremanja mrtvih, zametnut je interesantan razgovor između pukovnika i nas. Pošto nismo imali puno povjerenja u talijanskog tumača, mi smo imali svog, koji je znao francuski i talijanski. To je bio jedan borac iz Ostrvice, po prezimenu Kralj. Pukovnik se interesovao koliko nas je bilo kada smo postigli takav uspjeh. Rečeno mu je da je to vojna tajna i da bi on kao profesionalni vojnik to trebao da zna. Međutim, pošto ga je to posebno interesovalo, rečeno mu je da nas je bilo sedam stotina. N:je mogao povjerovati da toliki broj slabo naoružanih boraca može postići takav uspjeh. Mi prisutni mislili smo u sebi: »Kada bi ti stvarno znao

koliko nas je bilo, pao bi u nesvijst od muke zbog nesposobnosti tvojih starješina i neborbenosti vojnika«.

Postavio je pitanje: da li mi poštujemo Ženevsku konvenciju? Predočeno mu je da je najbolji dokaz našeg poštovanja Konvencije to što su vidjeli pri predaji ranjenih, kojima je ukazana sva potrebna pomoć, kao i naše odobrenje da mogu pokupiti mrtve, a da će naš odnos prema zarobljenim najbolje vidjeti kada bude vršena razmjena koju su predložili. Stavljeno mu je do znanja da su Talijani ti koji ne samo da ne poštuju Ženevsku konvenciju, već se na konkretnim primjerima zvjerstava po selima, ne samo prema borcima, nego čak i prema djeci i starcima, oglušuju o nju; da pale sela i vrše pljačke, da podstrekavaju ustaše i četnike na razna zlodjela, a da im oni čuvaju stražu i naoružavaju ih. Ovaj odgovor pukovnik je primio sa negodovanjem i izjavio da to njihova armija ne čini, da nas oni ne priznaju kao regularnu vojsku, već kao odmetnike i bandu, zbog čega ne potpadamo pod Ženevsku konvenciju. Na ovakav njegov drzak stav, oštro mu je odgovoreno, uz ponovo navođenje niza konkretnih primjera njihovih zvjerstava. Izvršeno je upoređivanje: ko je u stvari banda, kako nas oni nazivaju, da li mi, koji se borimo za svoju slobodu i zaštitu naroda od njihovih zlodjela, ili oni, koji su došli iz Italije u našu zemlju da siju smrt i prave zgarišta od naših domova.

Interesovalo ga je, zašto se mi u stvari borimo — da li za kralja ili za nešto drugo. Dobio je kratak odgovor. Kralja njima poklanjamo, a mi se borimo za slobodu i sretniji život naših naroda koji će sami graditi i razvijati onako kako njima bude najbolje odgovaralo. Rečeno mu je da će u vremenu koje predstoji on, njihova armija i sluge brzo osjetiti gnjev svih naših naroda i njihovu riješenost da sa svim snagama i sredstvima oslobode zemlju od njih i njihovih slugu.

U toku najžešće borbe na položaj je na Ljubovu došao zamjenik komandanta Grupe NOP odreda za Liku — Petar Kleut Perica. Po prijemu raporta i nakon upoznavanja sa situacijom pitao je: da li je potrebna neka pomoć od Štaba grupe? Rečeno mu je da nam nije potrebna pomoć, već da prenese poruku Štabu grupe da »samo preko mrtvih boraca 2. bataljona Talijani mogu proći za Korenicu«, što je on i učinio.

Nešto poslije odlaska Kleuta, na saonicama je na položaj došao i Staniša Opsenica, iako teško ranjen. Ovaj legendarni junak nije mogao izdržati da ne dođe i ne vidi zametnuti boj na njegovom »Gvozdenom Ljubovu«. Skinuli su ga sa saonica i doveli do komandanta bataljona. Interesovao se kako teče borba i hoćemo li izdržati. Obaviješten je o toku borbe i do tada postignutim rezultatima, čime je bio obradovan, posebno iznenađenjem koje smo priredili Talijanima. Tražio je da ga dovedemo do kamenog zaklona i omogućimo mu da ubije bar jednog okupatorskog vojnika. Uzeo je pušku i, nišaneći i osmatrajući, uspio je vrlo precizno da pogodi prvog koji se pokazao na položaju, dajući i time svoj doprinos borbi koja se vodila. Za pojavu Staniše na položaju borci su brzo saznali i nastavili još žešće da uništavaju neprijatelja. Kada je pojačana minobacačka vatra, po dijelu položaja gdje se nalazio Staniša, zbog opasnosti da ponovo ne bude ranjen, smješten je u saonice i vraćen kući. Komandant bataljona mu je obećao, da će ga po završetku borbe posjetiti i obavijestiti o rezultatima, što je i učinio, pri čemu je Staniša ispoljio neviđenu radost. Predložio je komandantu bataljona, da se pobratime, što je i obavljeno uz snažno pozdravljanje prisutnih.

Pobjedom nad talijanskim snagama na Ljubovu, koju su izvojevali borci 2. bataljona, potvrđena je ranija konstatacija da je kraj 1941. godine bataljon dočekao organizaciono učvršćen, vojnički i politički pripremljen, moralno čvrst i spreman da izvrši svaki zadatak i naređenje Partije i rukovodstva. Nepoželjno je, možda i nepravedno, posebno izdvajati ko je doprinio ovom uspjehu, uz tako male sopstvene gubitke, jer to je uspjeh svih boraca i starješina bataljona, koji su učestvovali u ovoj borbi, kao i onih koji su pripremali borce za ovu i druge borbe. Međutim, ipak, treba istaći da posebne zasluge za puni uspjeh imaju u prvom redu borci protivtenkovskog voda, sa Vladom Tomašem na čelu; svi komandiri vodova, posebno krilnih: Stevo Novković, Ića Repac i Dragan Rakić; posada teškog mitraljeza-Maksim Dragosavac i Stevo Ćurčič; komandir centralnog voda Danješ Radmanović koji je, pored komandovanja vodom, rukovao i teškim mitraljezom; Joja Basarić koji je mitraljezom podržavao dejstvo vodova Iće Repca i Dragana Rakića na lijevom krilu borbenog poretka, a koji su odoljeli svim vrlo snažnim pritiscima napadača; zatim obavještajni oficir bataljona Miloš Uzelac; referent saniteta Jovo Pavičić koji, ne samo da je ukazivao ljekarsku pomoć, već je učestvovao i u protivtenkovskom vodu u borbi protiv tenkova.

Kada su borci 2. bataljona došli da preuzmu položaje na Ljubovu, dočekani su od strane stanovništva sa posebnom pažnjom i brigom o njihovom smještaju i ishrani, za što im borci duguju veliku zahvalnost. Teško je naznačiti ko je sve vodio veću brigu, jer je to većina radila. Čini nam se da su se u tome posebno izdvojile Stanka i Milica Opsenica, koje su danonoćno brinule o ishrani i drugim potrebama boraca, dajući tako svoj doprinos uspjehu u ovoj borbi.

Dok je glavnina 2. bataljona 1. ličkog NOP odreda »Velebit« bila na ljubovskim položajima i vodila borbu sa talijanskim snagama, koje su pokušale proboj prema Korenici, dotle su druge jedinice bataljona, koje su branile sela i zatvarale pravac Gospić. — Vrebac — Podlapača — Krbavska kotlina, dejstvovale aktivno na glavnu komunikaciju Gospić — Gračac. Tako je dio tih snaga, krajem januara 1942. godine, pored ostalih akcija, uspio da poruši željezničku prugu između Ribnika i Metka.

Pošto su Talijani imali veliki broj ranjenih i promrzlih u ljubovskoj borbi, a kako za toliki broj nisu imali bolničkih kapaciteta, krajem januara su ih oko 300 posebnim putničkim transportom uputili u Split. Ova kompozicija je naletjela na razrušenu prugu, iskočila iz tračnica, pa je veći dio vagona uništen, zajedno sa Talijanima koji su u njima bili. Grupa boraca iz zasjede uspjela je preostalim, koji nisu stradali u vagonima, da nanese velike gubitke. Intervencijom ustaša iz Ribnika i Talijana iz Metka jedan dio Talijana iz ovog transporta je spašen. Ovom akcijom su borci bataljona dokrajčili dobar dio talijanskih vojnika i starješina koji su uspjeli da se izvuku iz borbe na Ljubovu.

Poslije borbe 2. bataljon je ostao na Ljubovu do kraja januara 1942. godine kada ga je smijenio bataljon »Ognjen Priča«. Tada su se jedinice 2. bataljona vratile u svoje ranije rejone razmještaja na odmor i popunu novim borcima. Pošto je komandant bataljona postavljen za operativnog oficira Štaba grupe NOP odreda za Liku, komandu nad bataljonom preuzeo je dotadašnji zamjenik komandanta Jovo Dragosavac.

Štab grupe NOP odreda za Liku je početkom februara 1942. godine planirao da ponovo napadne talijanske snage u opsjednutoj Korenici i da je zauzme. U vezi s tim je formirao posebnu grupu, koju su sačinjavali: po jedna četa iz 1. i 2. bataljona odreda »Velebit«, dvije čete bataljona »Ognjen Priča« i jedan dio bataljona »Krbava«, vod topova, zaplijenjenih na Ljubovu, i jedna haubica 100 mm, koja se od ranije nalazila kod Korenice. Komandu grupe su sačinjavali: komandant Joco Njegomir, politički komesar Đuro Stanković, obavještajni oficir Ilija Orlić Brato i referent saniteta Jela Leka.

Polovinom februara izvršen je napad na Korenicu. Dio jedinica je uspio da se probije do prvih kuća, drugi dio je ovladao bolnicom i kućama u njenoj blizini. Međutim, snage, koje su napadale od Vrpila, nisu na vrijeme izvršile napad, što je omogućilo Talijanima da se srede i da ih onemoguće u izvršavanju zadatka. Zbog ovoga je dalji napad obustavljen. Dio jedinica je povučen na ranije položaje, a drugi dio se utvrdio u bolnici i obližnjim kućama, posebno u kući Stanićkinoj, u neposrednoj blizini prve linije talijanske odbrane. Talijani su imali veći broj mrtvih i ranjenih, a u bolnici je zarobljen izvjestan broj ranjenika, među njima i nekoliko oficira.

Krajem februara 1942. godine opsadu Korenice je preuzeo bataljon »Krbava», pod komandom Mićuna Šakića. Čete iz odreda »Velebit«, vraćene su u sastav svojih bataljona. Sa četom 2. bataljona vratio se i raniji komandant bataljona, oslobođen dužnosti operativnog oficira Štaba grupe zbog nepovoljnog razvoja situacije na terenu bataljona. Dok su se borci 2. bataljona žestoko borili na Ljubovu i postigli značajnu pobjedu, i dok su krvarili kod Korenice, talijanska i četnička propaganda uspjela je kod jednog dijela kolebljivaca, van sastava bataljona, da izazove demoralizaciju i paniku i da ih uključi u svoje planove u cilju razbijanja bataljona i NOP-a na njegovom sektoru. Ova grupa je bila povezeana, ne samo sa četnicima u Metku, već i sa istomišljenicima na sektoru 1. bataljona — u selima Ploča i Mogorić.

Brzom i energičnom intervencijom Štaba 1. ličkog odreda »Velebit«, Štaba grupe NOP odreda za Liku i 2. bataljona, pristupilo se raščišćavanju situacije. Pohapšeni su oni koji su se posebno isticali u širenju neprijateljske propagande i demoral'zacije. Neki od njih su kasnije strijeljani, dok je jedan dio njih, nakon razgovora s njima i ubjeđivanja u pogrešnost njihovih postupaka, pušten kućama. Mnogi od njih su kasnije postali izvanredni borci bataljona. Nesmotrenošću komandanta 2. bataljona glavni ideolog cijelog ovog slučaja četničke propagande i akcija na ovom terenu, Milan Novković, iskoristio je momenat i uspio pobjeći u Medak u četnike, ali je uskoro i on uhvaćen i strijeljan.

Poslije ovih događaja pristupljeno je reorganizaciji bataljona. Iz njega su odstranjeni svi oni kod kojih je primjećena i najmanja kolebljivost. Starija godišta su izdvojena i stavljena na raspolaganje NOO-u Vrebac — za formiranje seoskih straža i druge pozadinske dužnosti. U bataljonu su ostala mlađa godišta boraca koji su se do tada iskazali kao bezrezervno i čvrsto opredijeljeni za NOB. Formirane su tri čete: 1-va i 2-ga od boraca iz selä: Zavode, Pavlovac, Vrebac, Barlete, Ostrvica i zaseoka Ćukovac, a treća četa je formirana od omladinaca iz ovih sela i nosila je naziv Omladinska četa. Ranija 4. četa, sa terena Široke Kule, po naređenju Štaba grupe NOP odreda za Liku, kompletna je upućena u sastav bataljona »Ognjen Priča«.

U reorganizovanom bataljonu došlo je do promjene i u komandnom kadru. Pošto je jedan veći broj boraca i starješina u proteklom periodu prim-

ljen u KPJ, stvoreni su prvi put uslovi da se u četama postave politički komesari, a u vodovima delegati vodova za što do tada nije bilo mogućnosti. Ovo je imalo velikog utjecaja na politički i kulturni rad u bataljonu.

Novi Štab 2. bataljona sačinjavali su: komandant Jovo Dragosavac, politički komesar Stevo Maoduš, zamjenik komandanta Milan Dimić, operativni oficir Vlado Tomaš, obavještajni oficir Miloš Uzelac. Na službi pri Štabu bataljona bili su Milan Grubić i Mile Graovac. U 1. četi je komandir bio Simo Todorić, politički komesar Dušan Dragosavac, komandiri vodova: Maksim Dragosavac, Vlado Mandarić i Stevo Novković i delegati vodova: Petar Sunajko, Milan Dobrota i Đuro Kričković. U 2. četi: komandir Danješ Radmanović, politički komesar Milan Mandarić, komandiri vodova: Nina Repac, Petar Serdar i Nikica Radmanović i delegati vodova: Nikola Radmanović, Boško Vlašnjić i Boća Jerković. U 3. četi (omladinskoj: komandir Nikola Dragosavac, politički komesar Milorad Mišćević, komandiri vodova: Đuro Ugarak Cogo, Jovo Dragosavac Đedo i Branko Rudić i delegati vodova: Nikola Mandarić, Nikola Maljković i Jovo Novković. Dotadašnji komandant bataljona, Joco Njegomir, premješten je za operativnog oficira 3. ličkog NOP odreda.

Ovako reorganizovan bataljon nastavio je da dejstvuje do septembra 1942. godine kada ulazi u sastav 3. ličke brigade (9. hrvatska) pod nazivom bataljon »Velebit«. U sastavu brigade borio se u Lici, Bosni, Crnoj Gori, Srbiji, Srijemu, Slavoniji, Moslavini i Zagrebu, odnosno do konačnog oslobođenja zemlje, časno izvršavajući sve zadatke koji su pred njega postavljani. Zajedno sa drugim bataljonima 6. ličke proleterske divizije »Nikola Tesla« prešao je slavan i pobjedonosan put i dao značajan doprinos konačnoj pobjedi nad okupatorima i domaćim izdajnicima.[3]

3 Članak je pisan u prvom redu na osnovu ličnih sjećanja autora i konzultovanja preživjelih boraca.
2 bataljona. Korišteni su i dokumenti objavljeni u Zborniku dokumenata i podataka o narodnooslobodiiačkom ratu jugoslavenskih naroda, tom V, izd. Vojnoistorijskog instituta, Beograd; zatim Giuseppe Augelini, Fuochi di bivacco in Croatia (Logorske vatre u Hrvatskoj), Roma 1946; Giacomo Zanussi, Guerra e catastrofa d'Italia (Rat i katastrofa Italije), Roma 1946; Lika u NOB 1941. (Zbornik članaka), VIZ »Vojno ciclo., Beograd 1963, Lika u NOB-u 1942, (Zbornik članaka) VIZ »Vojno delo«, Beograd 1971, i članci po raznim listovima.

Vojislav Radaković

Neuspjeli napad talijanskih okupatora na Mogorić (12. aprila 1942. godine)

Početak 1942. godine u Lici se karakteriše veoma oštrim borbama između naših snaga i Talijana, naročito kod Korenice i na Ljubovu, zatim u napadu na Donji Lapac i Srb. Krajem marta završene su borbe za Korenicu i talijanske snage, pošto su je spalile, bile su prisiljene da se iz nje i Udbine povuku u širi rejon Metka. Nasuprot njemu, istočno od pruge Gospić — Lovinac, nalazio se pojas partizanskih sela: Široka Kula, Ostrvica, Barlete, Vrebac, Pavlovac, Mogorić, Ploča i Kik. Ona su predstavljala prvu odbrambenu liniju slobodne teritorije koja se prostirala na istok sve do rijeke Une, gdje se dodirivala sa slobodnom teritorijom Bosanske krajine.

Kad govorimo o ovoj liniji i pojasevima, moramo naglasiti da se oni ne mogu poistovjećivati sa odbrambenim linijama i pojasevima iz drugog svjetskog rata. U našim pojasevima nema rovova, saobraćajnica, položaja i svega drugog što karakteriše pojam »pojas« u drugom svjetskom ratu. Naši »pojasevi« su ljudi tih sela, čvrsto opredijeljeni za narodnooslobodilačku borbu i ljepši i bolji život, drugim riječima, za slobodu i socijalizam. Ta sela su bila baza i oslonac partizanskih jedinica, u njima je već bila stvorena nova revolucionarna vlast — narodnooslobodilački odbori, u njima su djelovale partijske i skojevske organizacije i masovne antifašističke organizacije omladine, žena i pionira. Kao takva ona su predstavljala obrambeni bedem protiv neprijateljskih nasrtaja na slobodnu teritoriju, a služila su i kao baza za prihvat izbjeglica iz hrvatskih sela zapadne Like, zatim iz Raduča, Metka, Ornica, Čitluka i Divosela. Iz ovih sela širio se uticaj na neka sela u zapadnoj Lici, gdje se NOP sporije razvijao. Posebno treba istaći da su partizanske snage, oslanjajući se na ova sela, izvele niz akcija na pruzi i cesti Gospić —Gračac, kao i na cesti Medak — Ploča — Udbina i nanijele okupatoru i njegovim saradnicima osjetne gubitke u ljudstvu i materijalu. Zbog toga je neprijatelj u više navrata pokušavao da razbije partizanske snage i pokoleba volju naroda za borbu u Ostrvici, Barletima i Ploči, ali bez nekog ozbiljnijeg uspjeha.

Mogorić je u pomenutom pojasu sela zauzimao centralni položaj, a uz to jačih i češćih neprijateljskih napada. Neprijatelj je već osjetio na svojim leđima kvalitete 1. i 2. bataljona 1. ličkog NOP odreda »Velebit«, koji su ponikli u ovim selima i shvatio da bi svaka akcija bez dovoljno snaga predstavljala avanturu.

Mogorić je u pomenutom pojasu sela zauzimao centralni položaj, a uz to i ekonomski je bio relativno jak. U njemu je bilo sjedište Štaba 1. ličkog NOP odreda i Štaba 1. bataljona, zatim Kotarskog komiteta KPH za Gospić, Kotarskog komiteta SKOJ-a, Kotarskog NOO-a i inicijativnog Kotarskog odbora AFŽ-a. U njemu je našlo utočište dosta izbjeglica iz zapadne Like, Široke Kule, Ostrvice, Raduča i drugih sela, ugroženih od neprijatelja. Treba i to

napomenuti da je u njemu i prije rata uspješno politički djelovala organizacija KPJ. »Mogorić je bio središte partizanskog pokreta u granicama tadašnjeg gospićkog sreza... Narod ovoga sela bio je listom za oslobodilačku borbu. U očima okupatora i njegovih saradnika Mogorić je bio partizanska tvrđava koju treba što prije razbiti. Ubijeđen u svoju snagu i uspjeh okupator je otvoreno pripremao kaznenu ekspediciju na selo.«[1]

Pred kraj zime 1942. Talijani su ocijenili da je došao trenutak odmazde jer su tada imali dovoljno snaga za izvršenje toliko željenog cilja. Jake snage koje su se povukle iz Korenice i Udbine mogle su biti upotrijebljene za razbijanje partizanskih snaga u Mogoriču, Pavlovcu i Ploči. Talijani su imali za cilj i da spale ta sela, unište materijalnu bazu partizanskih jedinica i da za duži period obezbijede sigurnije komuniciranje željezničkom prugom i cestom Gospić — Gračac, ali i da pokolebaju narod tih sela, razbiju njegovo jedinstvo i eventualno obezbijedi stvaranje četničkih organizacija.

Štab 1. ličkog NOP odreda »Velebit« je 10. aprila dobio neke podatke od svojih obavještajaca iz Metka da će Talijani, uz podršku četnika, izvršiti napad na Mogorić, a vjerojatno i na Pavlovac i Ploču. Sutradan su ti podaci provjereni i potvrđeni. Inače, taj dan je prošao u nekom posebnom raspoloženju. Pronosile su se vijesti da će u toku slijedeće noći stići u selo bataljoni »Marko Orešković« i »Krbava«. Zavladalo je raspoloženje kod domaćih boraca. Saopšteno im je da se sutra očekuje napad Talijana na selo i ukazano na potrebu i značaj da se taj napad odbije. Pripremajući se za borbu borci su očistili i podmazali oružje.

Sutradan, 12. aprila, oko šest sati izašle su na položaje na desnoj obali rijeke Jadove: 2. četa 1. bataljona 1. ličkog NOP odreda, pod komandom komandira Dušana Maljkovića i političkog komesara Marka Korice (četa je bila sastavljena isključivo od boraca iz Mogorića)[2] i Jurišna četa, također, 1. ličkog NOP odreda, pod komandom komandira Momčila Novkovića i političkog komesara Ilije Uzelca Iljuša. Ukupno 142 partizana. Druga četa (bez jednog odjeljenja 2. voda koje je obezbjeđivalo zbjeg u Međugorju) je grupno po vodovima i odjeljenjima posjela položaje na desnoj obali Jadove, južno od crkve i škole u selu. Desno od nje, također na desnoj obali Jadove, položaje je organizovala Jurišna četa po istom sistemu. Drugi bataljon 1. ličkog NOP odreda je dijelom snaga zatvorio pravac Medak — Pavlovac, a s ostalim snagama je organizovao odbranu Vrepca, dok se 1. četa 1. bataljona nalazila na položajima ispred sela Ploče.

Na osnovu ovakvog rasporeda da se zaključiti da su 2. četa 1. bataljona i Jurišna četa predstavljale težište odbrane i da su zatvarale pravac Medak — Mogorić, a ostale snage pravce: Medak — Ploča, Medak — Pavlovac i Ribnik — Vrebac. Sa 1. bataljonom komandovao je Lazo Radaković, 2. bataljonom Joco Njegomir, a ovim dvama bataljonima i Jurišnom četom, s komandnog mjesta u Mogoriču, Petar Kleut Perica, komandant 1. ličkog NOP odreda »Velebit«.

Neprijatelj jačine oko 5.000 vojnika sa 4 baterije topova 150 m/m, 4 baterije minobacača i tenkovskom četom, jačine 12 tenkova otpočeo je napad u

1 Dr Petar Kleut, Partizanska taktika i organizacija, Vojnoizdavački zavod JNA »Vojno delo«, Beograd 1960, str. 200—201.

2 I pisac ovoga članka bio je tada njen borac.

8,35 časova sa... linije Bilaj — Ribnik — Medak... Namjera neprijatelja bila je paljenje sela Mogorić, Pavlovac i Vrebac«.[3]

Po drugoj varijanti: »Okupatorsko uporište u Metku poslužilo je kao baza za ovu akciju. U Medak i Raduč dopremljena su oko dva puka talijanske divizije »Re« (3.000—4.000 vojnika), divizijska artiljerija i jedna tenkovska četa. Četnici su poslužili kao pomoćne snage. Plan komande ovih snaga bio je da brzim upadom sa tri pravca Mogorić opkoli, partizanske jedinice i ustanove uništi, narod otpremi u logore, kuće spali, a stoku i ostala dobra podeli između talijanske komande i četnika. Plan akcije je djelimično obuhvatio i susjedna sela — Pavlovac i Ploču«.[4] Na osnovu ova dva izvora, a i na osnovu ličnih sjećanja i konsultovanja sa brojnim učesnicima ove borbe, očigledno je da se radilo o veoma jakim neprijateljskim snagama — oko 5000 vojnika, savremeno naoružanih i podržanih snažnom artiljerijskom vatrom i tenkovima.

Napad je otpočeo jakom artiljerijskom vatrom po rejonima oko crkve i škole po visovima iznad crkve i škole u Mogoriću. Vjerojatno je neprijatelj pretpostavljao da se u tim rejonima nalaze partizanske snage i da je u školi Štab 1. ličkog NO odreda. Talijani su tukli i po nekim zaseocima Mogorića i Pavlovca, a povremeno su prenosili vatru na pješačke staze, koje iz Mogorića vode ka sjeveru u planinu, jer su primijetili da se tim puteljcima povlači narod sa stokom i sa onim što je mogao ponijeti na leđima.

Artiljerijska priprema napada trajala je oko 2 sata. Za to vrijeme pješadija je oprezno podilazila našim položajima, pokušavajući da dejstvom pješadijskog naoružanja isprovocira naša dejstva i da otkrije naše položaje. Ali u tome nije uspjela. Borci su strpljivo i hrabro čekali u zasjedi da Talijani dođu na blisko odstojanje. Tek kada su stigli na blisko odstojanje, na pojedinim mjestima i do 50 metara, na njih je otvorna vatra. Do prvog sudara je došlo na Jović-mostu, a zatim je došlo do žestoke borbe sa glavninom 2. i Jurišne čete. Prvi vod 2. čete, koji se nalazio na lijevom krilu borbenog poretka, bio je van kontakta sa neprijateljem. Talijani su u nekoliko navrata pokušavali da pređu Jadovu, ali nikako n'su uspijevali. Kao da su se bojali ćudi nepoznate rijeke koja je, uslijed proljetnih kiša, narasla taman toliko da kod neprijatelja stvori nesigurnost kao prepreka koju treba savladati.

Borba je veoma žestoka. Partizanski borci ne odstupaju ni koraka, a i neprijatelj je veoma uporan. Osjeća ogromnu nadmoćnost nad našim snagama, a posebno u artiljeriji i minobacačima. Direktnim artiljerijskim pogotkom uništio je mitraljez koji je do tada veoma efikasno dejstvovao preko naših glava i nanosio neprijatelju velike gubitke. Posluga mitraljeza — Jovo Đaković, Dmitar Ilić i Đuro Radaković — je poginula. Poginuli su i Branko Banjeglav i Dušan Basarić, poslužioci puškomitraljeza, a puškomitraljez je uništen. Ginu Milan Maljković i Stevo Korica. Borba je ušla u presudni trenutak kada je neko iz 3. voda 2. čete, najvjerovatnije Branko Rakić, politički delegat voda, ubio talijanskog majora, a 1. vod 2. čete i jedan vod Jurišne čete samoinicijativno prešli u protivnapad na bokove neprijateljskog rasporeda. Isto je uradila i jedna četa 2. bataljona ugrožavajući mu lijevi bok.

3 Arhiv Vojnoistorijskog instituta Beograd, kut. 102 B, br. reg. 8—1/4: Izvještaj Štaba grupe NOP odreda za Liku br. 127 od 18. IV 1942. godine Glavnom štabu Hrvatske.

4 Dr Petar Kleut, n. dj. str. 201.

Ovi protivnapadi su unijeli pometnju, a kasnije i paniku u redove neprijatelja, pa je nastalo opšte bježanje prema Metku. Nešto poslije podne je borba završena. Neprijatelj se uz osjetne gubitke povukao, a partizanske snage su ponovo posjele ranije položaje, očekujući eventualni novi napad. Neprijateljski tenkovi, koji su imali zadatak da nastupaju zaobilaznim pravcem preko Ploče i da napadnu u bok partizanske snage u Mogoriću, odbijeni su od 1. čete 1. bataljona i oko 16 sati su pristigli u raspored jedinica koje su frontalno napadale na Mogorić. Tada je neprijatelj izvršio ispad tenkovskom četom, ojačanom pješadijom, sa ciljem da izvuče bateriju topova koja je ostala u jednoj vrtači, a naši borci u žaru borbe nisu je ni primijetili. Poslije kratke borbe i taj napad je odbijen.

Tako je završena borba za Mogorić, uz osjetne gubitke neprijatelja: oko 100 mrtvih i ranjenih. I partizanske snage su imale teške gubitke: 8 mrtvih i 3 ranjena — svi iz 2. čete i iz Mogorića. Izgorjele su 3 kuće i crkva, a nekoliko kuća i škola su oštećeni.

Pobjeda kod Mogorića je imala ogroman značaj ne samo za Mogorić, već i za čitavu Liku i njene partizanske snage. Ona je podigla borbeni moral naroda i učvrstila uvjerenje da se moguće boriti ne samo protiv ustaša, već i protiv talijanskih okupatora, moderno naoružanih savremenim naoružanjem. Mogorić je i u daljem toku narodnooslobodilačkog rata čvrsto ostao na liniji oružane borbe. U borbi, sa puškom u ruci, poginulo je iz sela 111 partizana, među kojima i narodni heroj Stevo Korica Lola, zatim dva komandanta bataljona: Branko Maljković i Jovo Radaković, dva komandira čete: Nikola Đaković i Dane Zaklan. Uz njih, u Mogoriću su pale kao žrtve fašističkog terora i 113 osoba, pretežno žena, djece i starijih ljudi, što znači da je Mogorić u temelje naše socijalističke domovine ugradio 233 života. Iz redova boraca izrastao je u toku rata i u poslijeratnoj izgradnji naših oružanih snaga, prema nepotpunim podacima: 1 komandant korpusa (vojnog područja), 2 komandanta divizije, 3 komandanta brigade, 8 komandanta pukova, 17 komandanata bataljona. Iz Mogorića potječu: dva narodna heroja — Stevo Korica Lola i Lazo Radaković, dva generala JNA, 14 pukovnika, 15 potpukovnika i 16 majora.

Dane Lastavica

Pregovori s talijanima i razmjena zarobljenika kod Široke Kule, marta 1942. godine

U duhu međunarodnih pravila o ponašanju zaraćenih strana u ratu i u toku NOB-a vođeni su ponekad pregovori s protivnikom, prije svega, u vezi s razmjenom zarobljenika. Takvih pregovora je u Lici bilo više. Ovdje će biti riječi o pregovorima između partizanskih i talijanskih parlamentaraca, vođenim 15. marta 1942. godine u Podovima, na cesti koja od Široke Kule vodi prema

Ljubovu. Pregovaralo se o razmjeni zarobljenika i deblokiranju opkoljenog talijanskog garnizona u Korenici.

Ovaj garnizon blokirale su 1. januara 1942. godine jedinice Štaba Grupe NOP odreda za Liku. Iako su Talijani tada nazivali partizane pogrdnim riječima, iako nisu poštivali osnovna prava ratnog protivnika, bili su prisiljeni na pregovore, što je za njih, prema vlastitom priznanju, bilo veliko poniženje. Međutim, štabovi i jedinice NOVJ pridržavali su se ratnih zakona, pravila i običaja, što je vidljivo i iz tadašnjih dokumenata.[1] Istina je i to da je kod Talijana teško bilo naći zarobljenih partizana. U ovom slučaju radilo se 0 zarobljenim terenskim političkim radnicima i aktivistima NOB-a.

Pošto su početkom 1942. godine u borbama na Pogledalu, oko Korenice i na Ljubovu, jedinice Štaba Grupe NOP odreda za Liku nanijele teške gubitke talijanskoj diviziji RE i zarobile oko 200 njenih vojnika i oficira, njenoj komandi, koja se nalazila u Gospiću, nije preostalo ništa drugo nego da direktnim pregovorima sa Štabom Grupe — putem razmjene zarobljenika i uhapšenih aktivista NOB-a — povrati svoje zarobljene vojnike i oficire. U vezi s tim održan je na Ljubovu preliminarni sastanak parlamentaraca, predstavnika talijanske divizije i Štaba Grupe odreda za Liku, na kom su Talijani postavili izvjesne uvjete. Svjedočanstvo o tome sačuvano je u izvještaju Štaba Grupe NOP odreda za Liku od 2. marta 1942. godine, upućen komandantu Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske.

»Izvještavamo vas«, piše u izvještaju, »o toku i rezultatu razgovora s neprijateljem po pitanju razmjene zarobljenika... Razgovori su se vodili na Ljubovu (Rakići — D. L.). Predstavnici talijanske K-de otpočeli su razgovore o miru, umjesto o razmjeni zarobljenika. Pitali su nas: Pod kojim bi uslovima pristali da obustavimo neprijateljstva; 2. Da li bi možda htjeli promjenu vlade (misli se na ustašku vladu) i 3. Da li bi komanda njihove II armije mogla doći u kontakt s našom Vrhovnom komandom (misli se na Vrhovni štab NOP odreda Jugoslavije).

Mi smo im odgovorili da nismo došli da razgovaramo s njima o miru, nego o razmjeni zarobljenika. Rekli smo da smo mi neprijatelji između kojih ne može biti mira dok ne napuste našu zemlju. Što se tiče promjene vlade, odgovorili smo im da mi ne priznajemo ni njihovu okupatorsku vlast ni Pavelićevu vladu. Na treće pitanje odgovorili smo im ako hoće dodir s našom Vrhovnom komandom po pitanju mira, da je besmisleno, jer da o miru ne može biti riječi. Zatim su nam postavili pitanje pod kojim uvjetima bi Štab Grupe dozvolio da se njihova vojska evakuiše iz Korenice i Udbine. Mi smo im odgovorili: jedino pod uvjetom da nam predaju sve oružje i municiju u potpuno ispravnom stanju.

Po pitanju razmjene zarobljenika mi smo ostali pri našem ranijem stanovištu. Razgovori su se završili tim da će talijanski delegati saopćiti svojoj K-di naše mišljenje i naše uvjete. Desetak dana poslije toga obavijestila nas

1 U Užicama 1941. godine Vrhovni štab NO POJ je svim štabovima i partizanskim jedinicama izdao naredbu o postupku prema zarobljenicima. U njoj ie, između ostalog, pisalo: »Pod pretnjom sm.tne kazne zabranjuje se odgovarati na zločine sličnim protumjerama, ili bilo kakvo ispoljavanje osobne mržnje prema ratnim zarobljenicima. Samo partizanske komande imaju pravo da poduzmu istragu protiv pojedinaca iz redova zarobljenika za koje se neophodno dokaže da su vršili zvjerstva. Partizanske jedinice su dužne više od svih da strogo poštuju ratna pravila i da visoko drže neokaljanu zastavu naših herojskih odreda.« (Josip Broz Tito, ONO i DZ-a, Sarajevo 1980, str. 86; Kalendar događaja i »Borba« br. 308 od 8. 11. 1975.)

je talijanska K-da da pristaje na naše uvjete razmjene zarobljenika, tj. na paritet, i da će pristupiti razmjeni čim se vrijeme poboljša i čim naprave spiskove naših ljudi koji se nalaze u njihovim rukama. Još do danas nismo izvršili ni jednu razmjenu s njima .. .«[2]

Razlozi koji su doveli do pregovora, uvjeti pod kojima su održani, kao i ultimatumi koje su parlamentarci postavljali u ime svojih komandi, najbolje se vide iz sačuvanih dokumenata i pisanja preživjelih učesnika tih pregovora.

Iz jednog izvještaja Štaba Grupe NOP odreda za Liku Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske vidimo da su talijanske komande iz Vrhovina i Gospića slale pismene ponude na adresu Štaba Grupe zbog razmjene zarobljenika, ali ih je ovaj odbio, jer su bile nepovoljne, a predložio je da se razmjena izvrši po principu AL PARI.[3]

U vezi s hapšenjem Gage Žigić i gostioničara Egića OK KPH za Liku predložio je talijanskoj komandi da ih razmijeni za oficire, a o tome je 25. januara 1942. godine obavijestio CK KPH: »Ovih dana smo obaviješteni da je drugarica Gaga (Žigić — D. L.) skinuvši se (s voza) u Vrhovinama otišla u stan jednog našeg simpatizera, trgovca Egića, i tu su je zajedno s ovim trgovcem uhapsili karabinjeri. Mi smo o njenom hapšenju saznali poslije 4 dana. Odmah smo uputili pismo talijanskoj komandi u kome smo im ponudili razmjenu za drugaricu i druga sa njihovim oficirima. Oni su nam odgovorili i pristali na razmjenu s tim da im damo njihovih osam oficira za drugaricu i druga. Na to njihovo pismo mi smo im odgovorili da ćemo pristati na razmjenu samo lice za lice.«[4]

Komandant 1. puka talijanske divizije RE, Đuzepe Angelini, koji se u to vrijeme sa jednim svojim bataljonom nalazio opkoljen u Korenici, u svojim sjećanjima na ratne dane je poslije rata o tim pregovoirma napisao:

»Dok su branitelji Korenice protiv neprijatelja držali visoko zastavu domovine ... i dok se vani... na veliko organizirala nova operacija razbijanja opsade, Komanda divizije »Re« počimala je pregovore s partizanskom komandom Krbavice, da bi ispitala uslove koje postavljaju ustanici za eventualno mirno oslobođenje opsjednutog garnizora... Nevjerovatno ali istinito ti pregovori su bili povedeni u varljivoj nadi, da će se ustanici navesti da popuste i ne vodeći računa o tome kakav bi poraz neizbježno proizašao za naš ugled od eventualnog odbijanja.

Od koga potiče inicijativa za taj korak nije mi bilo moguće utvrditi, jedva, međutim, vjerujem da je to bila lična inicijativa generala Đabenija, koji je u ono doba još komandovao divizijom »Re«.

Činjenica je da je u mjesecu februaru, dok su u punom jeku bile pripreme za novu operaciju razbijanja opsade, potpukovniku Antonikoli, komandantu garnizona Vrhovine, lično povjerio general Đabeni da dođe u dodir s nekim od partizanske komande zone Turjanski — Krbavica da bi se odredio sastanak parlamentaraca.

Partizanska komanda je pristala i sastanak je bio određen u Rakićima.

2 Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (dalje Zbornik), tom V, knj. 3, Vojnoistorijski institut, Beograd, str. 221—222.

3 Zbornik, tom V, knj. 3, str. 129.

4 Zb., tom V, knj. 3, str. 129.

Kao predstavnici talijanske komande bili su određeni pukovnik Sodu, potpukovnik Antonikola i vojni kapelan don Lazeri. Oni su imali zadatak da vode pregovore o dvije stvari:

1. Da postignu vraćanje najvećeg mogućeg broja talijanskih oficira divizije »Re«, koje su zarobili ustanici, u zamjenu za jednu ženu, jednog političkog komesara partizanske komande koja je bila iznenađena i uhvaćena u Vrhovinama usred špijunskog rada i stoga zaslužila da bude predana Vojnom ratnom sudu;

2. Da predlože mirno oslobođenje garnizora Korenice uz dvostruku obavezu s naše strane, da ćemo napustiti Korenicu i da ne ćemo izvršiti za cijelo preostalo vrijeme godine nikakvu operaciju protiv ustanika te zone.

Ne obazirući se na nepodesnost momenta, koji je izabran za započinjanje pregovora s ustanicima, čitaocu će biti jasno kako je i samo postavljanje tih pregovora bilo takvo, da nije štitilo naš ugled i da je sve više navodilo protivnika da smatra taj korak kao izraz slabosti. Gord zbog postignutog uspjeha, neprijatelj je zaista postao krut i kad su se naši predstavnici pojavili na sastanku u Rakićima, hladno je izložio svoje neopozive uslove:

1. Zamjena zarobljenika mogla se prihvatiti, no ograničavajući je na dva talijanska oficira. (Kad se sa naše strane usudilo inzistirati da vraćenih oficira bude barem osam, neprijatelji su ironično odgovorili da veoma malo cijenimo svoje oficire tražeći da ih primimo osam u zamjenu za jednu ženu!);

2. Garnizon Korenice mogao bi se neometano udaljiti pod uslovom da na licu mjesta ostavi oružje, opremu i hranu.

Drugi uslov, koji je očito vrijeđao vojničku čast, bio je gnjevno odbijen. Prvi se morao prihvatiti. U zamjenu za hrvatsku ženu bila su zatim vraćena dva oficira 1. pješadijskog puka, potporučnici Revelandi i Golia, oba ranjena.«[5]

Kao predstavnik Štaba Grupe NOP odreda za Liku s Talijanima je pregovarao i izvršio razmjenu (u stvari, zarobljenika za uhapšene aktiviste NOB-a) Jovo Kokotović koji je deset godina kasnije o tome napisao:

»Opsada Korenice još je trajala... Ja sam dobio zadatak da preko kurira — civila vodim pregovore s talijanskom komandom u Gospiću, gdje su bili i naši uhapšeni drugovi.

Za osam zarobljenih oficira pristali su da zamijene 13 naših terenskih radnika. Bili su među njima Joco Levnajić, Stevo Dugandžija, Mile Kleut (otac Perice Kleuta), nekoliko žena iz AFŽ-a i još neki drugovi.

Trajalo je neko vrijeme dok smo se konačno sporazumjeli. Zakazali smo sastanak 15. 3. 1942. (ožujak) u Podovima, kraj Široke Kule, s tim da obje strane dođu bez oružja.

Za taj sastanak dogovorili smo u Štabu u tančine sve mogućnosti. Dobio sam detaljne instrukcije od druga Jakova Blaževića tako da sam bio za te pregovore potpuno spreman. Dobro sam se opremio. Imao sam dobru odjeću i obuću. Nosio sam sa sobom i kožnatu tašnu punu lira — nekoliko kila, koje smo imali. Novac je bio stalno kod mene. Nisam znao kuda bi ga spremio.

Preko noći poslan je jedan vod partizana iz bataljona »Ognjen Priča« naoružanih puškomitraljezom u blizini Podova za moje osiguranje. Zarobljene

5 Guiseppe Angelini, Fuochi di bivacco in Kroazia, Roma 1946, str. 112—113.

talijanske oficire poveo sam stražom od dva borca (Dragan Jelača iz Zaklopca i Rade Petričević Dukić iz Kolebovca — D. L.).

Oko osam sati ujutro stigli su u Podove i talijanski pregovarači. Bila su to tri talijanska oficira. S njima je bio ustaša s trakom crvenog križa oko rukava, kao tumač. Čim smo se sastali, Talijani su mi predložili da odemo na pregovore u Široku Kulu. Tu su bili garnizoni Talijana, ustaša i domobrana. Garantirali su da mi se neće ništa dogoditi. Mislio sam časak, a onda odlučio da pođem. Vjerovao sam da će to biti za nas dobra propaganda.

Pristao sam i postavio uslov da njihov oficir pregovarač ostane u Podovima s našom stražom kao garancija za mene.

Ušli smo u auto i krenuli u Široku Kulu. Kada smo stigli vidio sam, da ke — rekao sam straži.

Ustaša je preveo Talijanima moje naređenje.

Ušli smo u auto i krenuli u Široku Kulu. Kada smo stigli vidio sam, da nas očekuje grupa civila ustaša i domobrana. Znatiželjno nas je posmatrala dok smo se polako vozili kroz špalir talijanskih vojnika. Uvjerio sam se da su pregovarači dobili zadatak, da me pod svaku cijenu dovedu u Široku Kulu i pokažu vojsci i narodu.

Stali smo. Kad sam izišao iz auta, dočekao me je talijanski oficir i pozdravio fašističkim pozdravom. Ozdravio sam partizanskim pozdravom: stisnutu pesnicu prinio sam do troroge »partizanke«.

Oficir upita:

— Partizano generalo?

Pitanje me je iznenadilo. Iako smo se u sitn'ce dogovorili, zaboravili smo odrediti moj čin.

— Da! — rekao sam bez oklijevanja.

Pošli smo kroz špalir.

— Nudim vam kompromis počeo je oficir.

Začudio sam se i napeto slušao tumača, koji mi je prevod o prijedloge.

— Odredit ćemo vam slobodnu teritoriju, predlagao je oficir. Tu možete da osnujete svoju vladu.

— Da li imate pravo da u ime partizana pregovarate sa nama? — ubacuje se.

Imam — rekao sam mirno.

— Dakle, nastavio je, osim slobodne teritorije zabranit ćemo ustašama pokolje i paljenje, zaštićivaćemo i Srbe i Hrvate, a vas ćemo materijalno pomagati. Da li pristajete?

Osjećao sam siguran uspjeh. Uslovi su mi izgledali toliko povoljni da ih ne bi trebalo odbiti.

— Među nama nema kompromisa — mirno sam odgovorio. Nismo mi u Italiji, da nam nudite dio svoje zemlje, nego u Jugoslaviji. To je naša zemlja, prema tome samo mi možemo predlagati uslove. Naši su uslovi slijedeći: Vi trebate napustiti našu zemlju, ostavite sve oružje i opremu, izručite nam ratne zločince, koji su s ustašama i četnicima ubijali naš narod i palili naša sela, a mi vam garantiramo da ćemo vam osigurati povratak u Italiju. Drugih uslova ne primamo. Nastavit ćemo borbu, jer smo sigurni u pobjedu.

Talijanski me oficir mirno saslušao. No, kada mu je ustaša počeo prevoditi zadrvenio se, stisnuo šake, zubima zagrizao usnu, te su mu od srdžbe zasuzile oči. Bijesno je nešto vikao.

— Rastrgati ćemo ga! — zaurlale su ustaše i potrčale prema nama.

Talijanski vojnici su ih zadržali. Štitili su me poštujući imunitet pregovarača, ali su i oni mrmljali.

— Mogu li kupiti cigarete? — upitao sam nehajno, kao da urlanje ustaša i oficirov bijes ne primjećujem.

— Ne idite u trgovinu, znam šta vam se može dogoditi, odgovorio je oficir koji se međutim svladao. Šutjeli smo časak, čuo sam tiho zvrckanje fotografskih aparata. Iz gomile gledalaca kriomice su me fotografirali talijanski oficiri.

— Zašto me slikate kriomice? — upitao sam sa smiješkom. — Možete me slobodno slikati, ako vas to veseli. Gdje su naši zarobljenici? — upitao sam,

— šta je s njima?

Oficir je dao naređenje. Za nekoliko minuta stigao je zatvoreni bolnički auto, a bez ičijeg naređenja, ili dozvole vrata su se naglo otvorila. Naši drugovi su poskakali napolje i prije nego što sam se snašao, digli me u zrak, spustili natrag na zemlju i obasuli poljupcima.

Naš spasilac! Nismo se nadali da ćemo ikad više vidjeti partizane! Razdragano su klicali.

— U auto!, bijesno je zaurlao oficir.

Naši su drugovi zapjevali, ne obazirući se na razbješnjele ustaše i Talijane.

Priskočili su talijanski vojnici i silom ih ugurali u kola. Dok mi je oficir učtivo nudio, da uđem u njihov luksuzni auto, talijanski oficiri donijeli su mi pedesetak kutija cigareta.

Koliko koštaju cigarete? upitao sam i otvorio kožnatu tašnu s nekoliko kila lira.

— Ništa. Primite to kao dar — otmjeno je rekao oficir.

Ponosno sam odbio »dar«, silom htio da platim, pokazujući lire. Nije htio da primi novac.

— Poslat ću vam fotografije — rekao je učtivo. Civili kuriri predat će ih za vas najbližoj vašoj jedinici.

Dovezli smo se u Podove, pregledali spiskove zamjene i prozvali taoce.

— Druže, uzbuđeno me je oslovio jedan talijanski kapetan — zarobljenik. Bio je Slovenac, učitelj iz Gorice. Ne daj me u zamjenu. Ne vraćaj me njima. Ne želim... neću da budem fašistički oficir, ni talijanski državljanin. Hoću da se sa vama borim.

Oklijevao sam časak.

Bilo mi ga je žao, no nisam smio mijenjati odluku. Nisam imao ovlaštenje, a osim toga, Talijani ne bi bili izručili naše terenske radnike. Silom mobiliziran oficir Slovenac i dalje je žarko i očajno navaljivao molbama.

Bilo mi je teško, no ipak sam izručio talijanske oficire — zarobljenike, a s njima Slava Ogrizovića — Slovenca.«[6]

Među razmijenjenim bila je i Bosiljka Rajčević, rođena Potkonjak, iz Divosela, učesnik NOR-a od 1941. godine. U vezi sa hapšenjem i razmjenom ona mi je izjavila:

»Uhapšena sam 6. februara 1942. godine u Gospiću od strane Talijana. Vezom smo doznali da jedan Talijan želi ići u partizane. Došla sam u Gospić i uhvatila vezu s tim Talijanom. On mi je dao svoj pištolj i pošli smo prema Divoselu. Kada smo došli blizo Jasikovca, iz zasjede je iskočila talijanska

6 »Naprijed«, god. IX, br. 34, od 15. 8. 1952. godine.

patrola od nekoliko vojnika. Uhapšeni smo i vezani vraćeni u Gospić. Talijanski podoficir odmah je pušten, ciničkl se smijući. Vidim provokacija. Izdana sam.

Odmah poče saslušavanje. Ništa ne priznajem. Dođe i taj Talijan-provokator i pita me za pištolj. Rekla sam da sam pištolj prilikom hapšenja usnijeg bacila. Našli su taj pištolj.

U zatvoru sam bila sve do razmjene. Prvi pokušaj razmjene nije Uspio, uslijed borbi na Ljubovu i oko Široke Kule, pa smo vraćeni nazad u zloglasni zatvor u Gospiću.

S nama u gospićkom zatvoru bilo je i talijanskih vojnika, ali u njih nismo imali povjerenja s obzirom da je među njima bilo provokatora.

U zatvoru smo stalno divanili da će Talijani izgubiti rat i otići iz Jugoslavije. Na ovo su oni bili strašno ljuti i uvrijeđeni.

Jedan razgovor sa talijanskim stražarom Gvidom odvijao se ovako:

— Bošiljka, mlada i lijepa djevojka pa u zatvoru...?

— Gvido, sada je rat pa mogu biti i u zatvoru. Mi ćemovas Talijane tući i tjerati iz Jugoslavije.

Na to mi Talijan mimikom dade znak (stavljajući prst na usnice) da ćutim jer se u susjednoj ćeliji nalazi talijanski vojnik u zatvoru — kao provokator.

Posebno je bio ustaški zatvor na I katu, a posebno talijanski na II katu. Iz ustaškog zatvora čuli su se krikovi i jauci.

U zatvoru je bilo raznih provokacija, ali i znatiželjnih pitanja talijanskih vojnika — stražara, na koja smo mi zatvorenici otvoreno odgovarali.

Jednog jutra ušli su stražari u zatvor i rekli:

— Idemo.

Iz zatvora smo izašli i stali jedan uz drugoga: Bosiljka Potkonjak, Anka Vujinović, Mica Vujinović, Joco Levnajić, Stevo Dugandžija i Mile Kleut. Po trpani smo u kamion koji je krenuo. Praćeni jakom stražom i s nekoliko oficira nismo znali kuda idemo. Prilikom izlaska iz zatvora rečeno nam je da idemo u Fijumu (Rijeku). Međutim, došli smo do Široke Kule i stali. Izašli smo iz kamiona, pogledali oko sebe i ugledali naše predstavnike — odlično obučeni, dotjerani, a nadasve raspoloženi.

Među našim pregovaračima prepoznala sam i Radu Petričića, koji mi je prije rata bio šef pisarnice u Sreskom sudu u Gospiću. Suze idu — suze radosnice.

Pozdravljaju naši stisnutom pesnicom, a Talijani fašističkim pozdravom. Talijanski zarobljenici ljube svoje, a mi svoje, u velikom uzbuđenju.

Jovo Kokotović je svojom sposonošću predstavio nas i naš NOP kao veliku silu i veliku vojsku. Svojom inteligencijom, ponašanjem, rječnikom i odlućnošću skrenuo je pažnju svih prisutnih na sebe. Svi smo ga ponosno gledali kada je odlučno i sigurnim glasom izlagao uvjete razmjene. Gledali su ga i Talijani — zarobljenici i pregovarači — a on je vodio glavnu riječ. Upitani od Kokotovića kako su Talijani s nama postupali u zatvoru, rekli smo da su postupali dobro. Isto su i Talijani pitali svoje, a i oni su izjavljivali da su naši dobro postupali s njima. Krenuli smo prema Ljubovu i putem nailazili na naše borce partizane koji su držali zasjede i bili pripremni za dejstvo, ukoliko bi pregovori i razmjena bili iznevjereni.«[7]

7 Izjava data u Divoselu 24. 8. 1976. godine nalazi se kod autora.

Bez obzira koliko je drugi svjetski rat bio surov i koliko je bilo izvršenih zločina, genocida i raznih neljudskih i nevojničkih postupaka, za vrijeme njegovog trajanja bilo je i primjera vojničkog i ljudskog držanja, ovisno o subjektima prisutnim u pojedinim situacijama. Ovaj primjer govori da je, bez obzira na oštrinu pregovora, postojala izvjesna tolerancija, dalekovidnost i konačna riješenost da se u pregovorima postižu ciljevi propisani u ponašanju zaraćenih strana.

Vladimir Mandarić

Združena dejstva u zapadnoj Lici jula 1942. godine

U proljeće 1942. godine vojno-političku situaciju u Lici karakterisala su dva momenta — prvi, borba protiv okupatora poprimila je široke razmjere i postala težište oružane borbe i drugi, četnički pokret u tom periodu dostigao je vrhunac izdajničke djelatnosti pod neposrednim okriljem talijanskog okupatora. Najveće četničko uporište u kotaru Gospić formirano je koncem 1941. godine u Metku odakle su četnici, uz punu podršku Talijana, nastojali da prošire svoj uticaj na okolna srpska sela. U početku djelomično su imali uspjeha u Počitelju i Raduču, ali su kasnije doživjeli potpuni krah i mogli su se održati zahvaljujući osloncu na talijanskog okupatora i saradnju s ustašama.

Postignuti uspjesi partizanskih jedinica u Lici krunisani su značajnim vojničkim i političkim pobjedama nad okupatorom i domaćim izdajnicima. Tako je u drugoj polovini januara dio snaga 1. ličkog partizanskog odreda »Velebit« zadao do tada najveći udarac talijanskom okupatoru u poznatom boju na Ljubovu, u kojem je potpuno razbijena jedna jača neprijateljska jedinica. Još jedna značajna pobjeda izvojevana je u aprilu kada su razbijene višestruko jače talijanske snage u napadu iz Metka na slobodnu teritoriju Mogorića, koje su pretrpjele potpun neuspjeh i natjerane da se u neredu povuku u polaznu bazu. Ovim i drugim značajnim pobjedama na vojnom planu omogućeni su i značajni politički uspjesi u bržem širenju i jačanju NOB-a i organizaciji narodne vlasti na oslobođenoj teritoriji Like.

I pored značajnih vojno-političkih uspjeha ustaški teror nad simpatizerima i pristalicama NOB-a iz redova hrvatskog naroda i uticaj HSS-a još uvijek su predstavljali ozbiljnu prepreku za brže širenje i jačanje NOB-a u selima nastanjenim hrvatskim življem — zapadno od Gospića. Iako je od samog ustanka Smiljan postao žarište oružane borbe u zapadnoj Lici, a u njemu je KPJ i prije rata imala jak uticaj, još uvijek je bio pod kontrolom neprijatelja. Posebno slab naš uticaj u to vrijeme je bio u selima Lički Novi i Rizvanuša, Brušane, Trnovac, Žabica, Kaniža, kao i u selima općine Pazarište. Bili su potrebni veći vojnički uspjesi partizanskih snaga na ovom području da bi se sela oslobodila domaćih ustaša i stvorili uslovi za dalje

jačanje pozicija NOB-a i širu mobilizaciju novih boraca u partizanske jedinice.

U tom periodu od partizanskih snaga u gospićkom kotaru nalazio se samo 1. lički NOP odred »Velebit«. Njegova dejstva uglavnom su se odvijala na prostoru: Široka Kula, Podlapača, Lovinac, Medak, Divoselo. U nedostatku težeg naoružanja osnovni oblici borbenih dejstava svodili su se na zasjede i diverzantske akcije, rušenje komunikacija, napade na slabije utvrđene tačke neprijatelja, uništenje ustaške i četničke vlasti i drugo. Ostati samo na tome značilo bi stagnaciju i prepuštanje inicijative neprijatelju. Trebalo je, što se tiče gospićkog kotara, brojno jačati postojeći odred, preduzimati smjelije akcije, prodirati u neoslobođena sela zapadno od Gospića, oslobađati ih od uticaja okupatora i ustaša i stvoriti bazu NOB-a u njima.

Najvažniji objekat za okupatora na teritoriji Like bila je željeznička pruga, koja je predstavljala jedinu kopnenu vezu takve vrste između Italije (preko Ogulina) sa Dalmacijom, koju je okupator smatrao sastavnim dijelom Italije. Zbog toga je nastojao da ovu komunikaciju pošto-poto sačuva za sebe i spriječi njeno razaranje od strane partizana. Uz pomoć domaćih izdajnika organizovao je njenu odbranu po sistemu niza većih ili manjih posada na svim važnijim željezničkim objektima, koji su bili dobro utvrđeni bunkerima i žičanim preprekama. Ostale snage neprijatelja na teritoriji kotara Gospić bile su raspoređene u više odvojenih uporišta koja su bila isto tako dobro utvrđena. Minske prepreke neprijatelj nije primjenjivao, vjerovatno zbog oskudice u ovim sredstvima i veće potrebe za njima na drugim frontovima.

Štab Grup NOP odreda za Liku sredinom jula 1942. godine raspolagao je podacima da se u Gospiću nalazi 5000—6000 talijanskih vojnika i 500—600 ustaša, u Metku oko 800 Talijana i 250—300 četnika, u Ličkom Osiku oko 400 Talijana, u Širokoj Kuli oko 200 žandara i ustaša, u Bilaju i Ribniku nešto više od 70 Talijana i 120 domaćih ustaša, u Raduču oko 150 Talijana, u Lovincu oko 150 Talijana, u Ličkom Novom 30 naoružanih domaćih ustaša, u Brušanima 60 naoružanih domaćih ustaša i oko 40 domobrana, u Pođoštroj 30 domaćih ustaša, u Debelom Brdu 55 domaćih ustaša i u Žabici 40 domaćik ustaša (Izvještaj Štaba Grupe od 16. jula 1942. Štabu 1. operativne zone Hrvatske).

Nasuprot navedenim snagama neprijatelja 1. lički NOP odred »Velebit«, jačine dva bataljona i jedne samostalne omladinske čete, nalazio se u slijedećem rasporedu: 1. bataljon na teritoriji Metka, Raduča, Ploče i Mogorića,
2. bataljon na teritoriji Široke Kule, Ostrvice i Vrepca, a samostalna omladinska četa, formirana pretežno od omladinaca ispod 20 godina iz sela Počitelj, čitluk, Ornice i Divoselo, u tim selima. Ukupna jačina odreda iznosila je oko 800 slabo naoružanih boraca.

Što se tiče odnosa snaga neprijatelj je bio u ogromnoj prednosti, a pored bojne nadmoći bio je i neuporedivo bolje naoružan. Njegove snage bile su pet puta jače od 1. ličkog odreda. No, i pored toga, snage neprijatelja imale su i svojih slabosti koje su se, pored ostalog, ogledale u rasporedu i razbijenosti po odvojenim uporištima, što je otežavalo brzo grupisanje na pojedinim pravcima, bilo za odbranu ili napad na slobodnu teritoriju. Istina, posada Gospića raspolagala je jakim i dobro naoružanim snagama koje su mogle biti dovoljne za preuzimanje ofanzivnih dejstava. Međutim, taktika okupatora bila je usmjerena na to da se u borbama na otvorenom prostoru pr-

venstveno upotrebljavaju ustaško-domobranske i četničke snage, uz njegovu podršku artiljerijom i avijacijom.

Polazeći od direktiva CK KPH i Glavnog štaba Hrvatske, OK KPH za Liku i Štab Grupe NOP odreda za Liku donose odluku da sredinom jula, iz rejona Divosela, prodru jačim snagama sjeverozapadno od Gospića radi oslobođenja tamošnjih sela od domaćih ustaša te daljeg aktiviranja stanovništva u NOB-u i što šire mobilizacije novih boraca u partizanske jedinice. Od posebnog značaja bilo je oslobođenje Smiljana da bi se spriječile ustaške represalije prema partizanskim porodicama, pljačka i propadanje njihove imovine, a na taj način još više učvrstila vjera širih masa tog područja u partizanske snage u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Za dejstva u zapadnoj Lici formiran je Kombinovani odred, pod komandom Milana Kuprešanina, sastava: 1. odred »Velebit«, ojačan bataljonom »Stojan Matić« iz 3. odreda (ukupno tri bataljona) i jedna samostalna omladinska četa, ili oko 1100 boraca. Bataljon »Mićo Radaković« iz 2. odreda privremeno je stavljen pod komandu 1. odreda i orijentisan na samostalna dejstva u rejonu Široke Kule.

Planom Kombinovanog odreda bila su predviđena dejstva u dvije etape: prvoj, uništenje neprijateljskih snaga u Ličkom Novom, na Oštri i Strelištu, Debelom Brdu i Brušanima i u drugoj, oslobođenje Smiljana, Oštarija, Bužima i Pazarišta. Pored vojne akcije planom je bilo predviđeno i političko djelovanje u selima, održavanje zborova s narodom, stvaranje NOO-a i antifašističkih organizacija omladine i žena, kao i mobilizacija sposobnog stanovništva u partizanske jedinice.

Međutim, za neprijatelja je bila od ogromnog značaja komunikacija Gospić — Karlobag u pogledu snabdijevanja velikog gospićkog garnizona što je svakim danom bilo sve teže obavljati željeznicom. Posebno, glavno uporište u Gospiću snabdijevalo se vodom za piće iz vodovoda u Brušanima, koji je zbog toga predstavljao objekat od životne važnosti za neprijatelja. Bilo je realno očekivati da će neprijatelj po svaku cijenu nastojati da osujeti plan dejstava Kombinovanog odreda.

Sve ovo pokazuje da je naš plan, u samom početku, bio veoma rizičan i pored ocjene da se talijanske snage, koje su predstavljale glavninu u Gospiću, neće direktno angažovati u borbi van svog uporišta, izuzev artiljerijom i avijacijom, radi podrške ustašama. Ukoliko bi došlo do intervencije talijanskih snaga, predviđalo se da bi to bilo sa zakašnjenjem. S druge strane, nije pridavan veći značaj ustaškim snagama u samom Gospiću, polazeći od pretpostavke da se brzo i iznenadno, još u toku noći 13/14. jula, ovlada uporištima u Novom, na Oštri i Strelištu, gdje su se nalazile relativno slabe snage, i na taj način preduhitri intervencija ustaških snaga iz Gospića. Međutim, s obzirom na blizinu Gospića, ove snage bile su dovoljne da nam se za određeno vrijeme suprotstave i na taj način stvore uslove za intervenciju jačih snaga neprijatelja u roku od svega jednog sata.

U duhu plana dejstava jedinice Kombinovanog odreda dobile su slijedeće zadatke:

— 1. bataljon 1. ličkog odreda, pod komandom Laze Radakovića, da zauzme Podoštru i Debelo Brdo i razoruža domobransku posadu na Strelištu kod Oštre;

— 2. bataljon 1. ličkog odreda, pod komandom Jove Dragosavca Josure,

da iznenadnim napadom iz pravca Klise (i južnije) zauzme Lički Novi sa obližnjim visovima prema Oštri, obezbjeđujući se dijelom snaga od Gospića;

— bataljon »Stojan Matić«, pod komandom Tomice Popovića, da zauzme Brušane, uništi vodovod i spriječi eventualnu intervenciju neprijatelja od Karlobaga i

— samostalna omladinska četa (komandir Vlado Mandarić) da zauzme Oštru i sa tog uzvišenja, koje je dominiralo nad okolinom, dejstvuje u međuprostoru između 1. i 2. bataljona.

Početak napada određen je za noć između 13. i 14. jula.

Za izvršenje zadatka jedinice su grupisane u Divoselu. U njima su izvršene detaljne pripreme, a pored ostalog objašnjen je značaj akcije i potreba da uspije: disciplinovano izvršenje svih zadataka, rasturanje letaka, političko djelovanje, naročito na liniji bratstva i jedinstva hrvatskog i srpskog naroda. Od jedinica je zahtijevana upornost prilikom izvršavanja svih zadataka. Predviđeno je da se prva etapa, u osnovi, završi u toku noći 13/14. jula, a u slučaju neuspjeha noću, da se napad produži danju, dok su za izvršenje druge etape jedinicama dani orijentirni zadaci s tim da se konkretizuju prema razvoju situacije u toku dejstava.

Po padu mraka 13. jula jedinice su iz polaznih rejona u Divoselu krenule na izvršenje zadatka. Zbog velike pomrčine i kiše, kretanje se odvijalo vrlo sporo, tako da su neke jedinice stigle do svojih objekata napada sa znatnim zakašnjenjem, tek oko 2 sata poslije ponoći. U toku njihovog približavanja neprijatelj je često osvjetljavao teren, što nas je upozoravalo na mogućnost da je neprijatelj već saznao za prikupljanje naših snaga u Divoselu i povećao budnost. To se kasnije potvrdilo istinitim i faktor iznenađenja je ovoga puta izostao i pored jake pomrčine i kiše, a to su nam najčešće bili saveznici.

Prema podacima o neprijatelju, zadatak 1. bataljona izgledao je lakši. Međutim, iako je bez teškoća zauzeo Debelo Brdo, njegova 1. četa naišla je na jak otpor i znatno jače snage neprijatelja na Strelištu kod Oštre, od onih koje su očekivane prema ranijim podacima. Kasnije je ustanovljeno da je domobransku posadu na Strelištu, uoči samog napada, smijenilo 50 ustaša.

Od samog početka napada razvila se žestoka borba kod 1. i 2. bataljona. Uz osvjetljavanje terena i dobro organizovanu vatru, neprijatelj je ubitačnom i bliskom vatrom iz automatskog oružja i ručnim bombama obasuo ove bataljone ispred svojih utvrđenih položaja. Zbog toga, na Karauli kod Ličkog Novog i na Strelištu kod Oštre, u toku noći oni nisu postigli uspjeh. Uporno produžavajući napad po prvobitnom planu, neki njihovi dijelovi zatekli su se poslije svanuća, 14. jula, neposredno ispred neprijateljskih položaja. U takvoj situaciji neprijatelj je 1. četi 1. bataljona na Strelištu nanio gubitke od preko 20 mrtvih i više ranjenih. Među poginulima bio je i zamjenik komandanta bataljona Mirko Štulić, koji je neposredno rukovodio napadom ove čete. Kasnije će ovaj bataljon dobiti njegovo ime, dok je Mirko proglašen za narodnog heroja.

Kod 2. bataljona, na Karauli, stvorena je slična situacija. Sačekan jakom vatrom neprijatelja, napad 1. čete odbijen je u toku noći, uz osjetne gubitke — poginuo je komandir 3. voda Stevo Novković i obavještajni oficir Jovo Novković, a komandir 1. voda, Maksim Dragosavac, teže ranjen. Neki dijelova ovog bataljona još u toku noći odbačeni su prema Klisi; dio 2. čete sačekao je dan kod groblja, na obezbjeđenju prema Gospiću, a dio 3. čete između Karaule i Oštre. Oko 8 sati 14. jula iz Gospića su intervnisale jake ustaške

snage koje su u rejonu groblja bukvalno masakrirale dijelove 2. čete, koji su do posljednjeg borca pružali ogorčen otpor. Svi do jednog su herojski izginuli, da nijedan nije pao neprijatelju živ u ruke. Od poginulih u sjećanju je ostao Simić Dimić, koji je po godinama bio znatno stariji od ostalih, a po hrabrosti među najhrabrijima. Sa Oštre (kao iz helikoptera) ovaj prizor je bilo strašno posmatrati. Međutim, razdaljina je bila suviše velika za vatru koju je omladinska četa sa ovog brda otvarala po neprijatelju da bi pomogla svojim drugovima, koji su se očajnički branili do posljednjeg.

Slaba veza između 2. bataljona i samostalne omladinske čete, koja je bez borbe zauzela Oštru jer na njoj nije bilo neprijatelja, dovela je neke dijelove 3. čete 2. bataljona pod vatru omladinske čete koju je ova otvorila po ustaškim snagama u toku intervencije iz Gospića. Tu je smrtno ranjen borac 3. čete Nove Popović (Mikanin) i evakuisan u V. Kraj — Divoselo, ali mu se nije mogla pružiti efikasna ljekarska pomoć.

Međutim, samostalna omladinska četa odigrala je značajnu ulogu jer je usporila juriš ustaša i olakšala 3. četi povlačenje. Posebno je pružila dragocjenu pomoć 1. četi 1. bataljona u rejonu Strelišta, dejstvujući vatrom po neprijatelju koji je na nju jurišao u momentu njenog izvlačenja, posebno pružajući pomoć u evakuaciji njezinih ranjenika. Pri tome je ispoljeno krajnje poštovanje i drugarstvo svojstveno borcima NOV da ni mrtav drug ne padne u ruke neprijatelja. Na žalost, uslovi su bili i suviše teški da se ovoga puta izvuku i poginuli drugovi. Njihova tijela će biti prikazana od strane neprijatelja kao očigledan »dokaz« da su potpuno razbili »bandu« (kako su nas zvali) što će trajati kratko vrijeme, jer će se naše snage ponovo naći u neodoljivom napadu prema Smiljanu i Pazaristu.

Pretrpljeni gubici naročito su se negativno odrazili na borce 1. bataljona. Oko 25 mrtvih boraca, ostavljenih na bojnom bolju (i to pretežno iz Mogorića), a posebno gubitak zamjenika komandanta bataljona Mirka Štulića, značilo je težak udarac ovom bataljonu. I pored tog njegov borbeni moral nije oslabljen, što će se ubrzo pokazati u toku narednih dejstava.

Bataljon »Stojan Matić« uspio je bez većih napora da razbije neprijatelja u Brušanima i uništi vodovod, zahvaljujući boljoj pripremi i postignutom iznenađenju, posebno slabijim borbenim kvalitetima neprijatelja i udaljenosti od Gospića.

Poslije jednodnevnog odmora, sređivanja i sagledavanja uzroka neuspjeha u prvoj etapi, Kombinovani odred je već 15. jula prenio svoja dejstva prema Smiljanu i Pazaristu i u toku druge polovine jula razbio je sva neprijateljska uporišta u tom rejonu.

Najveći uspjeh postignut je na političkom planu — u tumačenju linije NOB-a narodu ovog kraja kao jedino ispravne u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. Demantovana je ustaška propaganda da pred hrvatskim narodom prikaže borce NOB-a kao neorganizovanu »bandu« koja ima za cilj da vrši nasilje nad hrvatskim narodom i pljačka njegovu imovinu, upravo ono što je bio cilj ustaša u odnosu na pošteni hrvatski i srpski narod. Zborovi s narodom održani su u Brušanima, Trnovcu, Smiljanu, Rastoci i Bužimu.

Dok su se ustaše i partizani borili na Strelištu kod Oštre i u Ličkom Novom do međusobnog istrebljenja, okupator je to manje-više mirno gledao. Jedino je artiljerijom i avijacijom tukao Divoselo.

Zbog talijansko-četničke ofanzive na 3. lički odred u južnoj Lici, Kombinovanom odredu je naređeno da se povuče u Divoselo, što je ovaj i uradio

26. i 27. jula. Nakon toga su dva bataljona upućena prema Bruvnu, gdje je baš u to vrijeme neprijatelj prekinuo s ofanzivom i počeo da se povlači. Kad se to ima u vidu, nije bilo razloga da se Kombinovani odred brzo povuče iz zapadne Like. Mogao je (i trebao) da ostane duže u zauzetim selima, i pored toga što je uslijedila intervencija jačih ustaških snaga iz Gospića, čime bi i ostvareni rezultati, naročito na političkom planu, bili znatno veći.

U borbama u zapadnoj Lici Kombinovani odred je pretrpio gubitke od 32 poginula, 6 zarobljenih i 26 ranjenih, dok se 25 boraca razboljelo. Tako je iz stroja izbačeno preko 80 boraca. Izgubljene su i 32 puške. Ubijeno je između 50 i 60 ustaša, zarobljeno 10 ustaša i 20 žandara i naoružanih seljaka, a zaplijenjen je 1 mitraljez, 2 puškomitraljeza i 65 pušaka. Neosporno najveći uspjeh u ovim dejstvima bio je političkog značaja. Po prvi put su u pomenutim selima dejstvovale jače partizanske snage što je ostavilo snažan utisak na narod ovog područja. Međutim, u selima je ljudi sposobnih za vojsku malo zatečeno tako ih se uspjelo i malo mobilisati u partizane. Na naše pitanje gdje su, slijedio je odgovor: »na radu u Njemačkoj«, ili »mobilisani u domobranstvo«. Primjećivao se kod naroda i izvjestan strah što se i očekivalo s obzirom na ustašku propagandu. Pogoršanje situacije u južnoj L ci i povlačenje Kombinovanog odreda privremeno je umanjilo postignute uspjehe u zapadnoj Lici. Ipak, njegova đejstva na ovom području bila su od ogromnog značaja jer je neprijatelj zauvijek počeo da gubi političku bitku na ovom području.

Omladina i partizani sela Vrebca, 1942.

Omladina i partizani sela Čitluk, 1942.

Vrebac, 1942. Maksim Dragosavac i Mišo Njegovan.

Vrebac, 1942. Jovo Ivančević »Jelen« i Srđan Mandarić.

Na ribnjaku u Brušanima, 1942.

Selo čitluk 1942, poslije izvođenja kultumo-umjetničkog programa.
S lijeva na desno: Neđa Žakula, Kata Pe.jnović (Narodni heroj) i Marija Šoljan.

Gojko Matić

Pionirska partizanska četa u Divoselu

Odrasliji dječaci i djevojčice ustaničkog Divosela su još od 1941. godine radili na ostvarivanju ciljeva NOB-e i socijalističke revolucije. Njihova aktivnost odraz je ukupnih djelatnosti naroda toga mjesta. Pioniri su se bespoštedno, raznovrsno i pregalački angažirali u svim akcijama omladine, sa SKOJ-em i Partijom na čelu.

Oplakivanja i hodočašća zamijenjena su živošću i pjesmom, onom pravom partizanskom, što je budila radost i brisala suze plačnih očiju.

U selu je na poticaj SKOJ-a 1941. godine osnovan pjevački zbor koji će označiti prekretnicu u kulturno-prosvjetnom radu. Brižljivo su i predano uvježbavane pjesme koje su svojom toplinom i porukom vraćale osmijeh na tužna i zgrčena lica. I na tom poslu su se sve zapaženije viđali pioniri. Sve su se više učile recitacije i izvodili igrokazi — skečevi, kojima smo ismijavali besmisao fašističkog divljanja, žigošući i domaće izdajice i nenarodnu vlast. Time je nepobitno širen smisao dalekosežnih ciljeva NOB-a. Osobito je svojski prihvaćena pjesma koja je govorila o tragičnoj sudbini naroda Divosela. Napisao ju je i kazivao Bogde Matić (Milancikov). Pjesma »Ranjenik« svakako je među prvima recitovana i pjevana u Divoselu. Ti su uspješni prvenci poticali na novi rad i daljnje stvaralaštvo.

Znatnije angažiranje pionira u pjevačkom zboru počelo je u vrijeme pojačanog odlaska omladinaca u partizanske jedinice, sa kojima su otišla i tri pionira koji su tada imali po 12 godina starosti (danas su nosioci Partizanske spomenice 1941. godine).

Osobite vrijednosti okupljanja pionira i održavanja priredaba ogledale su se između ostalog i u tome što je izvođen igrokaz protkan bratstvom i jedinstvom. Radnja se odvijala 1941/42. godinu na barama Šedrvana — susret pionira Hrvata i Srba, te dogovor o zajedničkoj borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika, četnika i ustaša. Autor igrokaza bio je Iso Matić. Tom prilikom recitirana je pjesma koja je razobličavala okupatora i domaće izdajnike. Njen autor je također Iso Matić.

Tog je proljeća također održana priredba kod Poljara i podno Debele glavice. Izveden je igrokaz »Hvatanje neprijateljskog špijuna«. Tada je pionirka Anka Vujnović-Stanić recitirala stihove pjesmice »Pionirka ja sam mala«.

Još od konca 1941. godine u Divoselu se pojačano radilo na izobrazbi najmlađih kako bi prepoznali neprijatelja, saznali nakane okupatora, postupke nenarodnih vlasti i domaćih izdajnika. Podučavali su nas kako ćemo se skloniti i zaštititi, te izvršiti povjerene nam zadatke. Upoznavani smo sa ciljevima NOB-e te uspjesima partizanskih jedinica. Podučavani smo za obavljanje stražarskih, izviđačkih i kurirskih poslova, proučavali taktiku partizanskog ratovanja i drugo. Za to su uglavnom bili zaduženi članovi odbora »Mlade generacije«. Sastanci su korišteni i za čitanje vijesti, partijske i partizanske štampe. Nakon pročitanog teksta objašnjavana nam je njegova suština. čitalačke su grupe redovito održavale sastanke po danu i navečer. Često je to bilo pod vedrim nebom, na kakvom čistom proplanku. A navečer

se uz tinjanje petrolejke naprezao vid i nizali novi pročitani zapisi o partizanskoj borbi. Stidljivo se i škrto prostirala svjetlost, ali se usprkos tome besprekidno čitalo.

Negdje su se istodobno pojavljivale i zidne novine. One su pretežno pripremane u prostorijama odbora »Mlade generacije«. Osnivanjem diletantskih grupa pionira po zaseocima rađale su se i zidne novine u bajti Ise Matica, Smilje Bjegović i drugdje. One su kasnije izlagane u Domu kulture (bajti) koji je bio sagrađen jeseni 1942. godine u zaseoku Veliki Kraj. Novine su sadržavale napise o zgarištima Divosela, o partizanskim borcima i njihovim podvizima, te o nizu vrijednih akcija pionirskog odreda i drugo, a korišteni su i isječci iz partizanske štampe. Na sve strane Divosela odzvanjala je pjesma. Strelovito su se razlijegali zvuci pjesme o Marku Oreškoviću, Stojanu Maticu, o SKOJ-u i partiji, o Titu, nizali su se stihovi o pioniru Petru, pjevale su se pjesme »Ranjenik«, »Avanti popolo« i druge.

Sadržaji kulturnog i zabavnog rada, prve i druge ratne godine, pretežno su se izvodili ispred zidina bivšeg Doma kulture, ispred crkve i na obrisima Dragaškog brda, u trenucima između fašističkih orgijanja. Tu je inače bilo i sjedište Narodnooslobodilačkog odbora. Dragaško brdo je postalo pravo stjecište stanovnika Divosela. Pod vedrim nebom, u okrilju topline što ju je pružalo brdo, održavani su zborovi. Tako je to bilo sve do početka augusta 1942. godine kada su u jednom napadu fašističke zvijeri uspjele popaliti sve preostale kuće i novosagrađene popularne bajte u selu. Ostala su samo zgarišta i nove žrtve.

Da bi se lakše obranio i zaštitio od vrlo čestih talijansko-ustaških napada, svakodnevnih gađanja iz topova po zaseocima i šumarcima Divosela i bombardiranja iz aviona, narod se sklanjao u predjele bliže Velebitu. Ovo zbijanje stanovništva na manjem prostoru zbližilo je i najmlađe, a to je pogodovalo da rad bude življi i sadržajno bogatiji.

Dom u zaseoku Veliki Kraj je u pravom smislu postao izvorište mnogočega što je naturalo mračno ratno doba i istinske plemenitosti oružane borbe koju je poveo naš narod. Bujica radosti ulijevala se u srca prilikom svakog boravka partizanskih jedinica u selu. Bila je to prava zgoda da veselje raste, da se gromoglasno iz punih grla izvuče vedra partizanska pjesma koja potiče na nove akcije, rađa se produhovljena šala koja ljudima pomaže da se na kratko vrijeme opuste i predaju radostima života koje su više i moćnije izvirale iz NOB-e.

Odrasliji dječaci i djevojčice, pripadnici pionirskog odreda Divosela, koji su se isticali svojim aktivnostima, te 1942. godine dobivali su sve teže, složenije i odgovornije zadatke. Vršili smo kurirsku službu raznoseći povjerljivu poštu iz mjesta u mjesto i u jedinice NOV. Mnogi smo korišteni kao vodiči pojedinim jedinicama NOV koje su tuda prolazile i organizirale napade na neprijateljska uporišta zapadne Like. Pomagali smo pri sakupljanju žita za NOVJ, po poljima, u neposrednoj blizini neprijateljskih garnizona. Žito su noću žele omladinke Divosela, a pioniri su bili izvidnica na isturenim položajima, naročito prema Gospiću u kojem se utaborio jaki talijansko-ustaški garnizon. Sudjelovali smo u diverzantskim akcijama, u rušenju pruge kojom se služio okupator i domaći izdajice.

U jesen 1942. godine sakupilo se nas petnaestak pionira i omladinaca sa zadatkom da porušimo prugu između Metka i Ribnika. Cijelom akcijom rukovodio je Mićo Počuča (poginuo 1944. godine na Debeloj Glavici u borbi s us-

tašama). Čitav krajolik utonuo je u tamnu noć bez zvijezda. Sve je utihnulo, nije se čula ni pucnjava kao obično, sela su zamrla u nekom napetom umoru i iščekivanju, Velebit se smirio. Samo je jesenji vjetar hladio naše vrele obraze dok smo žurili već poznatim prečacem prema pruzi. Zaustavili smo se na mejstu koje je bilo najudaljenije i jednom i drugom neprijateljskom uporištu. Mićo nas je rasporedio u tri grupe. Jedni smo išli u izvidnicu prema Ribniku, gdje su bile ustaše, drugi su išli prema Metku, gdje su se utaborili četnici, a treći su rušili prugu. U svim tim akcijama bili smo vrlo spretni, dobro smo poznavali teren i bez muke smo se orijentirali i u mrkloj noći.

Godine 1942. skojevska organizacija Divosela primila je nas trojicu pionira u SKOJ, a imali smo po trinaest godina. To je bilo veliko priznanje za naš dotadanji rad na izvršavanju postavljenih zadataka. Sastanak se održao u bajti pod Malim Krajem, kasno poslije podne. Otvorio ga je sekretar organizacije i najavio da će se organizacija povećati za tri člana, tri vrijedna pionira koji su se iskazali na zadacima. Slušali smo riječi sekretara. Oči dvadesetak skojevaca bile su uprte u nas trojicu, a mi smo u sebi proživljavali dotad najljepše trenutke. Čuli smo kako drugovi izgovaraju naša imena ističući da smo od sada skojevci, članovi Saveza komunističke omladine Jugoslavije. Prijem je bio svečan, svi su nam čestitali i poželjeli mnogo uspjeha u radu i djelovanju. Bili smo ponosni, ali smo znali i to da nas od sada čekaju još veće obaveze i disciplina. Drugovi su nam rekli da ćemo dobivati konkretne zadatke od SKOJ-a, pored onih koje smo već imali kao pioniri.

Na tom svečanom sastanku govorili su nam što znači SKOJ u odbrani domovine, kakva je njegova uloga, koji su mu ciljevi i zadaci. Dali smo obećanje da ćemo sve zadatke svjesno izvršavati. Na istom sastanku bila je na dnevnom redu kritika i samokritika-analiza izvršenih zadataka — te smo imali priliku čuti kako se skojevci osvrću na svoje djelovanje i akcije, kako analiziraju sve obavljene zadatke i kritički se osvrću na propuste.

Odmah iza toga dobili smo zadatak da čuvamo municiju i zaplijenjeni materijal koji je bio smješten u jednoj baraci na brdu Kevrić. Tu je bilo cijelo skladište municije i ratnog materijala prijeko potrebnog za partizanske udarne grupe i brigade. Brdo Kevrić bilo je podesno jer se u njegovoj pozadini nalazio Velebit, a prema sjeveru, u pravcu Gospića, pružao se zaseok Veliki Kraj, opasan njivama i barama sa sjevera, a sa jugozapada se širila Opaljena strana, malo pošumljeno brdo kojim se moglo neopazice i brzo stići do Risove kose gdje je rasla grabova i bukova šuma.

U slučaju opasnosti municija i materijal prenosio bi se na određena mjesta u šume gdje ga neprijatelj ne bi mogao otkriti. Za stražarenje imali smo jednu pušku. Tako smo stražarili jednom puškom i sa po dvije bombe-talijanke. Šetali bismo naokolo i budno pazili da se neko ne bi približio našem skladištu. Samo poznati glasovi i lozinka mogli su značiti propusnicu da se tuda prođe. Izvršavali smo savjesno zadatke SKOJ-a i nije nam bilo teško stražarenje po kiši i vjetru.

Stražarili smo noću, a danju smo bili kuriri i izviđači. Često smo bili gladni, neispavani. Neki su se dječaci razboljeli. U akcijama se nismo plašili neprijatelja, sitog, naoružanog, spremnog za ubijanje. Sve smo više postajali borci.

Nas nekoliko vraćali smo se te jeseni 1942. godine s brda Vrljajac, s Gornjih Duliba, pruženih ispod samog Velebita. Zastali smo kod Delovkina vre-

la. Bukve i grabove napuštalo je već žuto lišće koje je obilato pokrilo vlažno tlo. Pogledavali smo stazom koja je vodila do planinskog doma na Visočici, odakle je trebao doći kurir. Stigao je oznojen i usopljen od brza hoda preko Velebita i od važnosti zadatka koji je obavljao.

Bila je olujna noć jeseni 1942. godine. Kiša i vjetar zapliću se o golo granje uznemirenih šumaraka kao stotine tisuća bičeva. Na kraju brda Kevrića ugledasmo bataljon »Mirko Štulić«. Vidim nekoliko poznatih lica dječaka mojih godina, ili možda starijih godinu- dvije, iz Ličkog Novog. Ilija i ja ih upitasmo kako su došli u ovaj bataljon. Odgovoriše da idu s bataljonom kao vodiči u napad na Lički Novi. Oči su im sjale nekim posebnim žarom. I u nama se pojavi želja da se priključimo bitaljonu, da pođemo s njima i to izjavismo komandantu. On nas prihvati i uvrsti među bombaše na čelo kolone. Naš je zadatak bio da vodimo bataljon i da napadnemo fašističke bunkere u Ličkom Novom. Koliko li smo samo mi dječaci stražarili, koliko li smo izviđali u pravcima Gospića, Brušana, Ličkog Novog i drugdje gdje su se nalazili neprijateljski garnizoni?! Svaki od nas je dobro znao sve puteve i staze kojima se može proći da te neprijatelj ne primijeti.

Krećemo na Lički Novi sa ovim hrabrim momcima, pravim junacima, i borit ćemo se. To povjerenje moramo opravdati. Ta mi smo skojevci. Tiho i brzo smo prolazili poljima močvarama i gajevima prema zapadu. Zavrnuli smo nogavice, voda nam je mjestimice sezala do polovine listova, prsti su se širili i propuštali blato i mulj. Prođosmo pokraj Kamenjuše, pošumljenog brdašca, preko potoka na mjestu gdje je bio plićak i zagazimo dalje preko bara Šerdrvana.

Stigosmo do prvih fašističkih bunkera, vješto kamufliranih. Dječaci iz Ličkog Novog komandantu objasniše položaj bunkera, zatim ukazaše na ustaške straže na prilazima. Kiša je prestala, samo je vjetar pojačano zviždao i lamatao granama drveća. Komandant rasporedi bataljon i izda naređenje. Trebalo je odjednom napasti više bunkera tako da se neprijatelj ne stigne pribrati. Svuda je vladao potpuni mir. Ustaški stražar se približavao bunkeru i udaljavao desetak metara. Kada smo se približili bunkerima, na zakazani znak bacili smo bombe. U istom trenutku eksplodirale su i druge bombe, bačene na faš:stičke bunkere. Istovremeno se začu gromoglasna tutnjava iz svih pravaca, prasak pušaka i štektanje mitraljeza. Sve se to slilo u neku zastrašujuću ratnu pjesmu, u čudesnu neku orljavu koja je u isto vrijeme prožimala tijelo i kidala srce.

Bataljon »Mirko Štulić« na juriš je zauzeo Lički Novi. Neprijatelj je imao velike gubitke, a naš bataljon izgubio je tri borca. Taj gubitak pomutio nam je radost pobjede, koja je tražila žrtve. U takvim situacijama i akcijama su se čeličili i kalili pioniri Divosela.

Od jeseni 1942. godine partizanske jedinice nisu bile stalno vezane za Divoselo, pa su partijska i skojevska organizacija, zajedno s NOO-om, odlučile da organiziraju zaštitu sela od vrlo čestih ustaško-talijanskih napda. Pošto su svi omladinci sposobni za borbu, kao i ljudi srednjih godina, otišli u partizanske jedinice, odlučeno je da se za to angažuju stariji ljudi, a kako je i njih bilo malo, riješeno je da se formira partizanska četa, sastavljena od pionira, sa isključivo odbrambenim zadacima. U pripremama za njeno formiranje najviše je angažirana skojevska organizacija jer je rad sa pionirima bio jedan od sektora rada organizacije SKOJ-a u NOR-u. Odluka je realizovana 7. 11. 1942. godine kada je na pitomom brdu Klepalištu, podno

Velebita, formirana naoružana pionirska partizanska četa, što je predstavljalo jedinstveni primjer ne samo u nas, već i u povijesti svjetskih ratova i revolucija.

Bila je uistinu prava milina vidjeti male borce-pionire kako muški stežu pušku, kako ponosno i odvažno stoje u stroju prkoseći nakanama i zlodjelima neprijatelja. To je divan primjer herojstva i neustrašivosti jednog naroda. Sva volja i nesalomljiva snaga naroda ispoljene su i u prigodnom programu u čast osnivanja pionirske čete, od strane dramske i recitatorske sekcije i pjevačkog zbora. Tom prigodom recitirali su pioniri-borci čete: dvanaestogodišnji Janko Jerković Gojica pjesmu »Za mladosti moje rane« i dvanaestogodišnji Vojislav Matić Voćan pjesmu »Pionir Petar«. Pjevački zbor otpjevao je nekoliko partizanskih pjesama.

Tako je u rumenoj jeseni 1942. godine u Divoselu nikla neustrašiva Pionirska četa, koja će se kasnije iskazati brojnim herojstvima, dovitljivim i smjelim akcijama. Zacijelo, to je veličanstvena etika stvaranja i rasta jedne pionirske čete koju je tako snažno ponijela vizija ljepšeg i boljeg sutra, zastava slobode i pravde da nikad nije ustuknula ni klonula pred najezdom fašističkih zlikovaca.

Svečani čin osnivanja Pionirske čete uveličale su i drugarice iz odbora »Mlade generacije«, članovi NOO, KPJ, SKOJ-a i partizani. Govorila je drugarica Jaga Plečaš, koja je bila zadužena od strane SKOJ-a za rad s najmlađim, i politički komesar partizanskog bataljona koji se tada nalazio u Divoselu. Govorili su o NOB-i i socijalističkoj revoluciji i o borbenim zadacima tek osnovane Pionirske čete. Zatim je izabrano rukovodstvo čete. U četi su formirana tri voda u koje su raspoređeni svi borci-pioniri Divosela i okolnih sela koji su se nalazili u Divoselu.

Prilikom formiranja četa je u stroju imala 43 pionira-borca, dobne starosti od 12 do 16 godina, da bi u proljeće 1943. imala 61 pionira-borca. Neki su zauvijek ostali na brojnim bojištima, partizanskim uporištima i čukama, davši za današnju slobodu i svoj život. Mnogi su u borbama ranjavani pa i danas nose ožiljke rata, strahote obespravljivanja čovjeka. Najzaslužniji su okićeni partizanskim odličjima. Neki bivši pioniri Divosela nosioci su Partizanske spomenice 1941. godine. U borbama su se vješto okušali zadivljujući i starije partizane. Kakav je to patriotski zanos kad se i djeca late oružja da bi obranili svoju rodnu grudu? Zaista veličanstven!

Godine 1943, nakon godinu dana djelovanja i ratnih iskušenja, Pionirska četa bila je dobro naoružana. Pioniri-borci su sa svim oružjem, kojim su raspolagali, besprijekorno rukovali. Posvuda se zamjećivala ozbiljnost, drugarstvo i odlučnost. Nitko se nije prepustio nehatu.

Naše su oči budno i netremice bdjele na obrani sela. A neprijatelj, i najčešće ustaše, muvali su se u obližnjoj okolici i vrlo često se krvoločno zalijetali u nedužno Divoselo. Nailazili su na ubojitost i prepreke hrabrih boraca-pionira. Izdržali su ljudi Divosela, a s njima i borci-pioniri više od 86 neprijateljskih napada, upada i udara. Iako je harala nevolja, raspirivala se zgarišta, sijao se strah i užas, nije se slomio ustanički duh naroda i pionira — boraca Divosela. Dapače, naše su usne Saputale riječi osvete i zakletve, riječi očovječenja. Još prkosniji i ubojitiji smo ustajali, još odlučenije svrstavali smo se u stroj pod stijeg sa crvenom petokrakom. Iz dana u dan čeličila se snaga, rađale su pobjede i sve brže se grabilo konačnom ishodu — oslobođenju zemlje.

Borci Pionirske čete živjeli su danonoćno u pripravnom stanju, poput svih jedinica NOV. Patrolirali su redovito u svim pravcima, prema neprijateljskim utvrdama. Svako jutro postavljali smo zasjede. Izviđalo se neprekidno. Kada bi neprijatelj posegnuo na naše područje, dočekao ga je borac-pionir, otvarajući vatru na njega, a omladinka je žurila u selo da oglasi dolazak neprijatelja. Izvidnice su neumorno i bespoštedno bdjele na Debeloj glavici, Klisi, Kamenjuši, šaljevuši, Opaljenoj strani i Vrljajcu, a zasjede su, osim na tim mjestima, postojale u Risovoj kosi, Duleru, nad Gazom i u ostalim šumarcima priraslim uz padine obližnjih brda.

Svaki dan je vrebala opasnost. Pokoji put su se fašisti vješto pritajili i sručili kišu pušćanih zrna na izvidnicu ili patrolu. Jednog su dana ustaše na Klisi iznenada napale braću, pionire-borce Dušana i Milu Obradovića. Junački su se borili, iako su bili teško ranjeni. Šikljala je krv, pljuštali su i šibali meci. Herojstvo pionira se strelovito pročulo u Divoselu i dalje. Bila je to pouka ustašama da i pioniri-partizani jačaju tvrđavu obrane i oružane borbe. Jovančić, Jandrikan, Mile Počuča Bracan, Iso Matić, Iso Obradović Ćein, Mićan Matić, Branko Bjegović, Nina Plečaš Lazin, Jovo Jerković Baburа, Tomo Plečaš Jajić, Nikola Raić i ostali svesrdno su pomagali i često predvodili pionire-borce.

Pioniri su obavljali i kurirske dužnosti. Dvanaestogodišnji pionir Ilija Potkonjak Brinar bio je pouzdani kurir sekretara Okružnog komiteta KPH za Liku, organizatora ustanka, druga Jakova Blaževića, koji je često boravio u Divoselu. Mnogi su se pioniri okušali kao izuzetno vješti vodiči pojedinih jedinica NOV. Pomagali su, zatim, u prikupljanju žita, poticani izrekom: »Ni jedno zrno neprijatelju!«. Postojala je i čitava lepeza raznih poslova kojima su se bavili pioniri-borci. Isticali su se i kao prekaljeni diverzanti, osobito u rušenju i kidanju tračnica željezničke pruge.

Pioniri su znali razlikovati prijatelja od neprijatelja. Podučavali su ih stariji drugovi — partizani, iskusni borci i revolucionari. Rame uz rame sa svojim vršnjacima, ocem i djedom, činili su stroj nesavitljivih, stroj koji je duboko vjerovao Partiji s drugom Titom na čelu. Stoga nije izmišljotina da, usprkos prostrijeljenim ustima,Tomo Plečaš Jajić, obraćajući se pionirima kaže: »Ne mogu oni nas, djeco moja, savladati!«.

Početkom 1944. godine u četi je osnovan i četvrti — planinski vod, čiji je komandir bio Jovančić, iskusni prvoborac. Uz već spomenute zadatke čete ovaj vod imao je i specijalni zadatak. Naime, poslije kapitulacije Italije Nijemci su zauzeli dio položaja što su ih Talijani držali. Tako su doveli u Gospić specijalnu planinsku jedinicu sa zadatkom da se presvlači u partizanske uniforme i da se ubacuje u našu partizansku pozadinu. To su bili tzv. »trupovi«. Zadatak voda je bio da iste prepoznaje i da ih uništava.

Svaki od vodova čete obezbjeđivao je određeni rajon sela. Ukoliko bi neprijatelj naišao u jedan rajon, u pomoć bi stigli i ostali vodovi čete, ne ostavljajući pri tome neobezbjeđene ostale rejone.

Početkom 1943. godine mi borci Pionirske čete bili smo dobro naoružani. Imali smo dva mitraljeza marke »Breda« i četiri puškomitraljeza, a ostalo su bile puške, karabinke i talijanke. Svaki borac čete imao je najmanje po dvije bombe. Oružje i municiju otimali smo od neprijatelja u borbama. Uspješno smo sprečavali gotovo sve napade ustaša. U borbama za Divoselo pioniri-borci pokazali su izvanrednu hrabrost i umješnost jer su dobro poznavali teren i bili ogorčeni na ustaške zločine. Ništa nas pionire-ratnike nije mimo-

išlo. Pratile su nas sve ratne nedaće: smrzavanje, marševi, juriši, glad i bolest. Sve što je pratilo partizane u divizijama i ofanzivama, to smo osjetili i mi još onako maleni, fizički nedorasli, slabo odjeveni i većinom bosi. Umjesto u igru ušli smo iz borbe u borbu, umjesto škole pred nama je bilo ratište.

Ilustracije radi opisat ću neke od mnogobrojnih borbi koje je naša četa vodila.

U proljeće 1943. godine, već po uobičajenom rasporedu, u 4 sata pošli smo u zasjedu, da zauzmemo položaj na nama već poznatoj koti. (Na položaj išla je jedna desetina). Kad ustaše već tu. Sukob je bio neizbježan. Odstupili smo i mi i oni. Kada smo se malo pribrali, razvili smo se u streljački stroj i protjerali fašiste nanijevši im gubitke.

Do rane jeseni 1943. godine ustaše i Talijani su mnogo puta upadali u Divoselo i potpuno ga spalili. Stanovnici sela, ranjeni i bolesni borci povukli bi se na Velebit, a Pionirska četa bi samostalno, ili u sastavu neke jedinice NOV, vodila borbu s okupatorom i domaćim izdajnicima.

Kuću Ilije Jerkovića ustaše su nekoliko puta palili. Međutim, na brzinu bi iznad podruma napravio novu bajtu od pruća i dasaka. Ilija pozove prvi vod, pošto su se ostali vodovi čete nalazili u drugim rejonima Divosela (četa je prethodno vodila žestoke borbe na svim sektorima Divosela sa jednom ustaškom bojnom), da se odmori u njegovoj bajti. Podrum je bio tek provizorno pokriven daskama koje još nisu bile dobro pričvršćene. Rasporedismo straže i patrole i odlučismo da ostanemo. Tu je bila i starija Ilijina sestra Savka. Ona nas pogosti krupmirima. Najeli smo se u slast pečenih krumpira i razgovarali, a drugarica Savka nam ponudi prenoćište i ležaje na gredama i daskama koje su pokrivale podrum . Bili smo umorni od noćnih marševa i borbi pa prihvatismo gostoprimstvo. Na daskama je bilo nešto malo slame, a mi onako umorni ispružismo se i pozaspasmo. Tako smo spavali negdje do 3 sata, kad nas probudi snažan pucanj. »Napad!«. — netko poviče. »Dižite se, drugovi, brzo!« Svi naglo skočismo iz sna ne znajući točno ni gdje se nalazimo. Pomaknuše se daske na kojima smo ležali i nekoliko nas propadne u podrum. »Što je ovo?«, vikali smo. »Gdje se nalazimo?«. »Ta znate gdje ste, kod mene u podrumu«, reče Ilija. Brzo iskočismo iz podruma, nastojeći da se priberemo za borbu. Pođosmo u trku do obližnjeg uzvišenja, obraslog hrastovom šumom, iznad Boškinovca. Tu vod zauzme položaj da dočeka ustaše koji su se približivali.

Malo podalje u hrastovoj šumi, sakriven iza debla, Tomo Plećaš tuče po ustašama iz svoje karabinke. Zatim su zaredali pioniri-borci svojim puškama, puškomitraljezom i bombama. Zametnu se žestoka borba na vrlo bliskom odstojanju. U jednom momentu podiže se Tomo da baci bombu, začuje se i povik, nešto kao »na juriš«, no tada ga pogodi metak i prosvira mu obraze. Tomo se svali i mi pomislismo da je mrtav, no on otpuzi onako ranjen na drugi položaj. Za njim osta trag krvi. I neprijatelj je imao velike gubitke. Naiđe i nova ustaška jedinica koju zaustavi snažno obasipanje bombi pionira-boraca. Tu je posebnu hrabrost iskazao 15-godišnji Mile Počuča Migela. Pod pritiskom jak'h neprijateljskih snaga morali smo se povlačiti pod zaštitom mitraljeza (»Brede«) koji je tukao sa Kevrića brda. Zaustavili smo se na Klepalištu, gdje nam je stigla pomoć i na juriš protjerasmo fašiste. Vraćajući se kraj bajte Jajića nađemo u njoj ranjenog Tomu. Tomo je bio sta-

rij i čovjek koji je s Pionirskom četom odlazio u borbe i pokazao se neustrašiv i hladnokrvan i u njatežim satuacijama.

Jeseni 1943. godine pod zaštitom magle ustaše su zauzeli Kamenjušu. Kad se magla raspršila, krenuli smo na juriš sa šušnjarice i Ruline šaljevuše, zasuli Kamenjušu puščanom i mitraljeskom vatrom i uz gromoglasne povike istjerali ustaše iz Kamenjuše. Stigli smo pod Kamennjušu i našli naloženu vatru punu pečenih krumpira koje smo slasno pojeli.

Pionirska četa često je nastupala i u sastavu drugih partizanskih jedinica. Tako je jedna od njenih akcija povezana s akcijom samostalne čete 2. ličkog područja koja je djelovala u tom dijelu Like. Bilo je to 1943. godine. Četa je bila obaviještena da ustaške snage spremaju napad na Divoselo i da će udariti noću. Narod Divosela, ponajviše žene, starci i djeca, te iznemogli, bolesni i ranjeni borci, tokom dana povukli su se u Velebit. Pionirska četa stavila se na raspolaganje samostalnoj četi Komande 2. ličkog područja i dobila zadatak da na kotama oko sela zauzme položaj.

Komandir samostalne čete, Mišo Njegovan iz Počitelja, bio je vrlo iskusan i hrabar rukovodilac. Znao je da ga čeka težak zadatak: da odbije napad jakih ustaških snaga. Prošao je on mnogo bitaka od prvih ustaničkih dana 1941. godine i mnoge je drugove izgubio u neravnim borbama, zadavajući neprijatelju snažne udarce. Nastojao je da organizira bitke tako da neprijatelj bude izložen na brisanom prostoru, a njegovi borci da tuku iz zaklona i zasjeda. Politički komesar čete, Pajo Matić iz Divosela, poznavao je teren i mogućnosti Pionirske čete. Razmišljao je i o tome kako će četa, sastavljena od dječaka, braniti žene i djecu Divosela. Sjetio se i svoje djece i žene koji su se nalazili negdje u velebitskim šumama. Njegova kuća — drvena bajta — ostala je opet po tko zna koji put prazna, čekajući da joj se vrate domaćini.

Komandir i politički komesar rasporediše po grupama nas borce- pionire na pojedine kote. Znalo se da će napad uslijediti iz svih pravaca od neprijateljskih uporišta. Oko pola noći krenuli smo da zauzmemo položaje. Sve se odvijalo u nekoj mukloj tišini. Činilo se da selo tvrdo spava pa su ustaše imale namjeru da ga opkole, popale i unište sve živo. Nisu ni slutili da su njihove zločinačke namjere otkrivene i da ih čekaju narodni borci. Oba iskusna prvoborca u rukovođenju akcijom imala su veliko povjerenje u našu četu, koje smo mi i opravdali. Napad je bio snažan, silovit. Gorijelo je i nebo i zemlja od eksplozije artiljerijskih granata raznih kalibara i od minobacačke vatre. Izdržali smo zajedno s borcima terenske čete i samostalne čete 2. ličkog područja, a neprijatelju nanijeli ozbiljan udarac.

Nastupao je oktobar 1943. godine. Na svim frontovima širom zemlje partizani su pobjeđivali neprijateljske formacije i oslobađali gradove i sela. Nama najdraža 6. lička divizija, prije odlaska u Bosnu, vršila je pripreme za oslobođenje Gospića. U Gospiću su se tada ugnijezdili koljači i pljačkaši — ustaše. Šesta lička bijaše dobro naoružana, naročito teškim oružjem, a borbeni duh boraca bio je na visini. Bila je ogromna želja uništiti neprijatelja koji već treću ratnu godinu pljačka Liku i vrši ispade na oslobođenu teritoriju, ubija i pali sve odreda. U Divoselu nije bilo kuće koja nije imala žrtve.

Tih dana jedan bataljon 6. ličke odmarao se u Divoselu, kako bi borci što spremniji krenuli u napad. Odlučismo i zamolismo Štab bataljona da se i naša Pionirska četa stavi u službu toga bataljona i da se priključi akciji. U sumrak borci se počeše okupljati i postrojavati na prostoru iza divoseljačke crkve. Odmah iza bataljona postrojila se i naša četa. Nas dvadesetak malih

boraca i nekoliko starijih drugova. Trojicu od nas uzeše za vodiče pojedinih četa bataljona. Sva trojica bila su rodom iz Ličkog Novog. Znalo se da će oni najbolje dovesti bataljon već poznatim putevima, skrivenim od neprijatelja. Vodiči su stajali nekoliko koraka od čela bataljona, promatrajući uzbuđeno što se dešava. Dječaci su od uzbuđenja i nestrpljenja poskakivali na mjestu; činilo im se da se pripreme odvijaju suviše sporo i da je potrebno što prije krenuti. Veselila ih je pomisao kako će ranom zorom osvanuti u svom rodnom selu na čelu bataljona drage im 6. ličke divizije. Srca su im jače udarala, pogledavali svi komandanta bataljona kao da pitaju zašto se ne kreće. Napokon, komandant naredi pokret i krenuše četa za četom u noć. Naprijed komandant i politički komesar, pa vodiči, a za njima sve tri čete bataljona i na začelju Pionirska četa.

Nebo se natmurilo kao da će udariti pljusak, noć bez ijedne zvijezde, a kolona korača bez riječi. Kurir je trčkarao kraj kolone prenoseći razne obavijesti koje je slao komandant. Naređenja su se tiho prenosila od druga do druga. Znali smo da će to biti značajna borba za našu četu. Oslobodit ćemo Lički Novi u sastavu jedinica proslavljene 6. ličke divizije.

Izišavši ispod Klise na kolski put vodiči zauzeže svoja mjesta. Kolona se razdijelila u nekoliko grupa. Pionirska četa s vodičem na čelu krenula je cestom Gospić — Lički Novi. U mrkloj noći ti novljanski dječaci sjajno su vodili čete jer su poznavali svaki pedalj zemljišta pa se kretanje odvijalo bez zastoja, brzo. Oko pola noći stigosmo do mjesta odakle se trebalo neopazice prikradati selu. Trebalo je opkoliti neprijatelja u njegovoj neposrednoj blizini i započeti napad. Pionirska četa kretala se cestom iznad sela, lagano i oprezno, tražeći uz put zaklone. Začusmo lavež psa koji je osjetio šumove. No kad smo se sasvim približili, on ućuta. Zavlada mrtva tišina. Čekali smo u svojim zaklonima uz cestu udaljeni jedan od drugoga najviše četiri koraka. Vrijeme nam je sporo odmicalo. Svaki trenutak bio je vječnost u očekivanju pucnja koji je bio ugovoreni znak za napad. U selu je bilo sve tiho. Vrijeme se vuklo, zora je još bila daleko... Negdje oko 4 sata ujutro dođe kurir od komandanta i upozori nas da ostanemo na svojim mjestima. Kad najednom prolomi se pucanj u selu. Visoko iznad sela izvi se raketa bačena sa »karaule« i osvjetli selo i okolinu. Njena blistava plavo-crvena pruga još je ronila nekuda u nebo kad odjekne snažan pucanj. Zagroktaše mitraljezi. Borba se rasplamsa.

Pionirska četa imala je zadatak da onemogući eventualno upućivanje pojačanja neprijatelju koje je moglo stići samo iz pravca Gospića. U jeku žestoke borbe začu se tutnjava od Gospića. Po pucnjevima i vici, koja se naglo približavala, osjetili smo da dolazi naš trenutak. Nije trebalo štedjeti municiju i bombe; bili smo dobro naoružani i mogli smo svom snagom napasti i iznenaditi neprijatelja koji se sve više približavao. Bat koraka bio je sve jači i udarao je u naše uši. Kad se ustaška jedinica sasvim približila, zasuli smo je vatrom. Puškomitraljezi i puške u malim rukama — a bilo je i starijih drugova boraca — sigurno su udarali i pogađali ciljeve. Na cesti nasta pravi pakao.

Shvativši da su upali u zasjedu ustaše su se nastojali povući udarivši u bijeg, ili sakrivajući se u obližnjoj živici i povlačeći se u zaklone. Sa svih strana čulo se zapomaganje ranjenih, a nekoliko ih je uz cestu ležalo mrtvih. Pomalo se rađala i zora. Vidjeli su se nejasni obrisi sela koje je dočekalo partizane-oslobodioce. Akcija je uspjela. Lički Novi bio je zauzet.

Novembra 1943. godine ustaše i Nijemci su napali Divoselo i uspjeli zaci u Debelu glavicu. Pionirska četa je vodila s njima žestoku borbu. Dvojica iz čete se odvoje i zađu im za leđa. Kad su zapucali, ustaše su se počele povlačiti. U jednoj vlaci nađeni su mrtvi Mile Potkonjalc (imao je 13 godina) i jedan ustaša. Pokraj njih stajale su puške. U međusobnom susretu ubili su jedan drugoga. U borbi je poginuo i 15-godišnji Vlado Radmanović.

Zimi 1943. godine krenuli smo iz Divosela, iz zaseoka Mali Kraj, s nekoliko starijih drugova i vodičem u vrlo opasnu i smjelu akciju prema Gospiću. Na prilazu grada uhvatili smo jednog neprijateljskog vojnika i doveli ga u Divoselo da mu sudi Narodni sud. Prilikom saslušavanja dao je dragocjene podatke o neprijateljskim snagama utaborenim u Gospiću. Budući smo se tiho prikradali gradu da bismo uspješno priveli kraju tu akciju, neprijatelj nas nije primijetio sve dok se nismo počeli vraćati. Naš dogovor je bio, ukoliko nas neprijatelj primijeti, da prihvatimo borbu, da mu nanesemo što veće gubitke pa makar i po cijenu vlastitih života. Na našoj strani gubitaka nije bilo, iako je neprijatelj čitavu noć pucao na sve strane i osvjetljavao teren raketama pošto nije znao s koje mu strane prijeti opasnost.

Aprila 1944. godine ustaše napadoše Divoselo preko Rizvanuše i Olanka. Pred njih je izašla Pionirska četa i napad odbila. Jednoga dana u ljeto iste godine Divoselo je bilo, ko zna po koji put, napadnuto sa svih strana od jedne ustaške bojne. Uspjela nas je odbaciti sa dijela položaja i zaći u Debelu glavicu. Tu su se utaborili misleći da su nas potpuno razbili. Bio je lijep sunčan dan. Nama su u pomoć stigli dijelovi jednog partizanskog bataljona iz Počitelja. Pucnjava je bila prestala.

Ustaše su se na prisoju Debele glavice raskomotile i počele ručati neku suhu hranu, konzerve i dr. Lagano smo im se približili na dohvat bombe i potpuno ih opkolili. Čekajući znak za napad iz naše pozadine javi se gromoglasno predsjednik NOO Divosela Mile Počuča Bracan pozivajući ih na predaju. Dato im je do znanja da su opkoljeni i da neće moći izvući žive glave, ukoliko se ne predaju. Poziv za predaju su odbili. Napad je bio silovit i u potpunosti su izvršene prijetnje predsjednika NOO Divosela.

Polovinom 1944. godine 35. lička partizanska divizija dobila je zadatak da iz Karlobaga preuzme robu i oružje koje su saveznici poslali brodom kao pomoć partizanima. Divizija je pri povratku razbila ustaški garnizon u Brušanima i nastavila nastupanje iz pravca Brušana prema Divoselu. Pionirska četa o tome nije bila obaviještena. Misleći da se radi o jačoj neprijateljskoj formaciji četa je na našu diviziju otvorila vatru iz dva mitraljeza i četiri puškomitraljeza. Srećom brzo je došlo do sporazuma i borba je obustavljena.

Ljeta 1944. godine 14-godišnji Mile Gendić Čile, borac čete, našavši se na isturenom mjestu kao da je predosjećao da će se nešto desiti. Stavio je pušku ispred sebe i legao u visoku bujad. Tada naiđe ustaša. Razoružao ga je Mile i živa doveo u NOO gdje ga je predao dežurnom odborniku da mu sudi Narodni sud.

Piloti Paul Habiltot i Eduard Smith iskočili su padobranima iz oštećenog savezničkog aviona. Petnaestogodišnji borac čete Ljubiša Vujnović je stigao do njih prije fašista i doveo ih na slobodni teritorij. Usput su razgovarali, ali Ljubiša nije ni riječi razumio. Tek je učiteljica iz Brezovače prevela pitanje pilota: »Što bi mali ratnik želio da mu poklone u znak zahvalnosti?«. Ljubiša se počešao iza uha i odgovorio: »Pa neka mi daju jedan padobran, ako se to smije!«

Piloti su odmah dali padobran Ljubiši i opet nešto pričali. Učiteljica je prevela: »Kažu da to nije dovoljno. Oni će ponovo u svoje jedinice i kad budu letjeli, bacit će ti padobranom što god zaželiš. Samo reci što hoćeš« Ljubiša se opet zamisli i oklijevajući reče: »Pa, ako ne bi bilo preskupo, neka mi bace koju teku i olovku«. Piloti su održali obećanje i bacili ogroman paket, ali na žalost u ruke Nijemaca.

Pomenute i druge zadatke borci-pioniri izvršavali su kontinuirano, bez odmora, od formiranja čete 7. 11. 1942. do oslobođenja naše zemlje 15. 5. 1945. godine.

»Kad idu u borbu ljudi, vojska koju je država stvorila, odrasli ljudi, onda je to njihova dužnost prema svojoj otadžbini, onda je to dug građanina i rodoljuba. Ali, kad bez mobilizacije, dobrovoljno, djeca od dvanaest, četrnaest, petnaest i šesnaest godina idu u borbu, znajući da će u njoj poginuti, onda je to natčovječanski heroizam mladih ljudi koji žrtvuju sebe, iako još nisu pravo ni stupili u život — da bi buduća pokoljenja bila sretna«. Ove riječi vrhovnog komandanta NOVJ, maršala Josipa Broza Tita, izgovorene na Prvom kongresu omladine Srbije 1944. godine u potpunosti se odnose i na borce partizanske pionirske čete iz Divosela.

Evo i imena pionira-boraca divoseljačke pionirske partizanske čete:

Mane Bjegović (Stevin), rođen 1928. u Divoselu, borac od 7. 11. 1942. godine; Branko Bjegović (Stevin), rođen 1928. u Divoselu, borac od 7. 11. 1942. godine; Đuro Bjegović (Jovin), rođen 1931. u Divoselu, borac od 1943. godine; Ivica Došen (Miškov), rođen 1928. u Rizvanuši, borac od 7. 11. 1942. godine; Drago Došen (Miškov), rođen 1930. u Rizvanuši, borac od 1943. godine; Mile Gendić (Ljubanov), rođen 1930. u Divoselu, borac od 1943. godine; Ilija Jerković (Jovin), rođen 28. 2. 1929. u Divoselu, borac od 7. 11. 1942. godine, zamjenik komesara čete; Janko Jerković Gojica (Jovin), rođen 22. 9. 1930. u Divoselu, borac od 2. 2. 1943. godine Milan Jerković, rođen 1927. u Divoselu, borac od 7. 11. 1942. godine, delegat voda, poginuo; Dmitar Jerković, rođen 1927. u Divoselu, borac od 7. 11. 1942. godine, poginuo; Vojislav Jerković (Danin), rođen 1930. u Divoselu, borac od 1943. godine, poginuo; Vilim Kosović, rođen 1927. u Ličkom Novom, borac od 7. 11. 1942. godine, delegat voda, pognuo; Drago Lisac, rođen 1930. u Brušanima, borac od 1943. godine; Gojko Matić (Isin), rođen 10. 5. 1929. u Divoselu, borac od 1. 11. 1942. godine, komandir čete i učesnik II kongresa USAOJ-a; Vojislav Matić (Isin), rođen 11. 11. 1930. u Divoselu, borac od 1. 5. 1943. godine, umro; Đuro Matić (Dmitrov), rođen 1928. u Divoselu, borac od 7. 11. 1942. godine, poginuo; Dušan Matić (Dmitrov), rođen 1930 u Divoselu, borac od 1943. godine, poginuo; Martin (Spire), Musić, rođen 18. 10. 1927. u Ličkom Novom, borac od 13. 5. 1943. godine, komandir voda; Ilija Obradović (Savin), rođen 28. 8. 1928. u Divoselu, borac od 7. 11. 1942. godine, delegat voda; Bogdan Obradović (Padin), rođen 1929. u Divoselu, borac od 7. 11. 1942. godine, delegat voda; Brane Obradović (Bikičin), rođen 1928. u Divoselu, borac od 7. 11. 1942. godine, umro; Mile Obradović (Isin), rođen 1928. u Divoselu, borac od 7. 11. 1942. godine; Nedjeljko Obradović (Pekin), rođen 1929. u Divoselu, borac od 7. 11. 1942. godine; Dušan Obradović (Isin), rođen 1929. u Divoselu, borac od 1943. godine; Vojin Pajić (Nikolin), rođen 1927. u Divoselu, borac od 7. 11. 1942. godine, komandir voda, umro; Grujo Pajić (Nikolin), rođen 1928. u Divoselu, borac od 7. 11. 1942 godine; Maksim Pajić (Maksimov), rođen 7. 10. 1927. u Divoselu, borac od 7. 11. 1942. godine.

*Janja Hr^enjak Kraj novi}**

Organizacija i rad partizanske zdravstvene službe u kotarevima Gospić i Perušić ratne 1941 .i 1942. godine

Organizacija kurseva

U oružanom ustanku 1941 godine u kotarevima Gospić i Perušić, na površini od oko 1700 km^2, u 70 sela i 216 zaselaka sa ukupno oko 40000 stanovnika,[1] narod se našao s jedne strane, a okupator i njegovi sluge, ustaše i četnici, s druge strane fronta. Posljedica toga je bila da je narod u selima ostao bez ijedne zdravstvene ustanove, bez zdravstvenog kadra i bez lijekova. Te ustanove, kadrovi i apoteke ostali su u bodljikavom žicom ograđenim garnizonima. I to je, također bio oblik borbe neprijatelja protiv naroda. Zato je i u oblast zdravlja trebalo osposobiti narod za borbu. I taj zadatak su savladavali: Komunistička partija, SKOJ, AFŽ i prvi NOO-i u veoma teškim uvjetima NOB-a.

Za organizaciju zdravstvene službe u kotarevima Gospić i Perušić bila je otežavajuća okolnost što su njihovo područje dijelile željeznička pruga i cesta na zapadnu i istočnu stranu, a neprijatelj je te komunikacije grčevito držao. Međutim, kao što se narod po svim drugim linijama pripremao i osposobljavao za dugu borbu protiv neprijatelja, tako se morao osposobiti i u pogledu zdravstvene preventive i liječenja, a naročito u pogledu pružanja prve pomoći i liječenja ranjenih boraca.

Krajem 1941. i početkom 1942. godine na oslobođenom teritoriju ovih dvaju kotareva prišlo se organizaciji zdravstvene službe i stvaranju zdravstvenog kadra putem različitih zdravstvenih kurseva, od kurseva prve pomoći do pripremanja kadra za potrebe vojnog saniteta, prihvatilišta i ambulanti za ranjenike, za partizanske bolnice i za zdravstvenu zaštitu naroda.

Održavanje kurseva je povjereno Janji Hrženjak jer je ona prije odlaska u partizane već održavala slične kurseve prve pomoći u okupiranom Zagrebu,

* Rođena je 4. 3. 1914. u Krajnovoj Draži (Čitluk). Završila je gimnaziju u Gospiću, a srednju medicinsku školu u Beogradu. Nakon završetka školovanja radila je u Zaraznoj bolnici u Zagrebu. Od početka okupacije radi za NOP. U siječnju 1942. odlazi na oslobođeni teritorij Like u partizane. Na inicijativu KK KPH za Gospić organizira kurseve prve pomoći. U ožujku 1942. povjereno joj je da u zaseoku Buljmize formira prvu partizansku bolnicu u zapadnoj Lici. Radila je u bolnici Bijeli Potoci i u Korenici. Bila je politički komesar bolnice u Ličkom Lešću, upravitelj bolnice u Živuljama i rukovodilac bolnice u Skradu na Kordunu. Krajem 1943. obavlja dužnost upravitelja bolnice 4. korpusa NOVJ, zatim rukovodi oporavilištem u Topuskom. Janja radi u vojnim bolnicama u Grumu (Italija) i u Splitu. U lipnju 1945. postavljena je za šefa saniteta Vojne uprave JA za Istru i Slovensko primorje, a u svibnju 1947. upućena je na rad u Komitet za zdravlje vlade FNRJ. Odlikovana je Ordenom za hrabrost, Ordenom zasluga za narod i Ordenom bratstva i jedinstva sa zlatnim vijencem. Nosilac je» Partizanske spomenice 1941.« Umrla je 20. 2. 1985. godine u Zagrebu.

1 Savezni zavod za statistiku: Popis stanovništva 1953. godine.

koje je organizirala KP, a sa kojima je neposredno rukovodila Marija Šoljan-Bakarić. Sanitetski kursevi u oslobođenim i poluoslobođenim selima održavani su u slobodnijim uvjetima, nego u Zagrebu, ali ipak ne sa malim teškoćama. Njih je trebalo održavati pretežno sa ženskom omladinom i ženama čiji je obrazovni nivo bio najviše 4 razreda osnovne škole, bez potrebnog znanja o higijeni i preventivnom čuvanju zdravlja. Zato su i kursevi sa takvim polaznicima morali biti znatno širi od pružanja prve pomoći, a za takav rad nije bilo nikakvih priručnika pa je i predavač morao učiti zajedno sa polaznicima kursa. Daljna teškoća je bila u nedostatku bilo kakvih pomagala, lijekova, joda, zavoja, instrumenata (pinceta, sterilizatora, šprica za injekcije, nosila, udlaga itd.) bez čega bi se kurs svodio na goli verbalizam, što bi bilo gotovo neprihvatljivo za nivo obrazovanja polaznica kurseva. Stoga je za svaki kurs trebalo pripremiti materijal i pomagala — ono što se moglo naći ili pripremiti na terenu. Pri tome je trebalo imati u vidu da je neprijatelj u većini sela već opljačkao stoku, oruđa i posteljinu.

U toku borbe, naročito u 1941. godini, trebalo se boriti i za svijest i što potpuniju spoznaju naroda da se okupator i njegove sluge mogu istjerati iz zemlje ili uništiti samo oružanom borbom. Zato su i sanitetski kursevi bili ujedno i oblik okupljanja koji je služio ne samo zdravstvenom, već i ideološkom i kulturno-prosvjetnom obrazovanju i objašnjavanju različitih podlih makinacija neprijatelja. Članovi KPJ i SKOJ-a su se snažno angažirali da na sanitetskim kursevima, pored svog prisustva, okupe što veći broj još politički neangažiranih omladinki i žena. Za kurs je trebalo pridobiti pojedine omladinke i žene, što je išlo relativno lako u odnosu na slamanje otpora ponekih roditelja i bračnih drugova koji, što zbog patrijarhalne svijesti, što pod pritiskom antikomunističke propagande neprijatelja i dijela popova, nisu mogli, a neki nisu ni htjeli shvatiti svu dubinu ustanka i neophodnost borbe za slobodu i bolji život.

Održavanje sanitetskih kurseva je, dakle, bio vrlo složen i težak zadatak. Trebalo je napregnuti sve snage i prisjetiti se znanja dobivenog u školi, iskustava iz rada u bolnicama i poliklinikama i sličnog, pa to sve prenijeti na pogodan način polaznicima kursa. Pored objektivnih, nikle su i subjektivne teškoće i problemi. Čime početi i kako govoriti tim mladim djevojkama i ženama? Što im reći o ranama, prelomima, sterilizaciji, što o higijeni i preventivi, o prvoj pomoći, opekotinama, o različitim zaraznim bolestima i epidemijama koje zahvaćaju borce i narod, a mogu ih desetkovati više nego neprijatelj u oružanoj borbi? Kako privući pažnju slušalaca kad topovi grme na Ljubovu, Pločanskom klancu; kad »štuke« bombardiraju i mitraljiraju položaje boraca i nezaštićena sela; kad tako reći svakog časa meci fijuču oko ušiju i kad svi strahuju od napada neprijatelja? Teško je slušati o nekim nevidljivim zaraznim klicama, kao neprijatelju zdravlja, kad je vidljivi neprijatelj pred vratima. Teško je govoriti o čistoći, higijeni i preventivi kad se nema što obući i čime pokriti. A ipak se moralo učiti i naučiti i tai oblik borbe.

Prvih ranjenika je već bilo posvuda i zato je trebalo poći od njih — od rana, preloma i svega onog što je bilo povezano sa ranjavanjem u borbama. Učili smo kako treba postupati sa ranjenicima, kako zaustaviti krvarenje i očistiti ranu od različitih nečistoća. Naučili smo da u nedostatku drugih dezinfekcionih sredstava okolinu rane moramo oprati prokuhanom vodom u kojoj se kuhala hrastova kora. To pranje rane i njene okoline ima dvojaku

vrijednost: kao sredstvo dezinfekcije i sredstvo za zaustavljanje ili bar smanjenje krvarenja. Okolinu rane, prema mogućnostima, je trebalo očistiti krpicom namočenom u alkohol ili rakiju. Tek tako uređenu ranu trebalo je zaviti. U nedostatku pravih zavoja i gaze također se koristio priručni materijal. Zavoji su se pravili od plahta, jastučnica, ručnika ili bilo kakve druge čiste krpe. No i taj zavoj trebalo je kuhati u vodi najmanje 10 minuta, a potom prepeglati vrelom peglom, kako bi bio potpuno dezinficiran. Tako je pegla postala jedan od najvažnijih sanitetskih instrumenata. Kursistkinje je trebalo naučiti da na samu ranu treba stavljati krpice koje su mekanije, ali i s njima treba jednako postupiti kao i sa zavojem; zatim da se krpice ne smiju držati prstima, već prokuhanom pince tom ili škarama i tako ih stavljati na ranu. Ranu, ako ne boli i ako jako ne gnoj i, ne treba često previjati radi mogućnosti zagađivanja. Takav način predavanja i praktične primjene bio je razumljiv i prihvatljiv polaznicama. Uporedo je objašnjeno i to zašto se mora očistiti rana i zašto se mora dezinficirati zavojni materijal. Objašnjena im je opasnost od gangrene, zaraznih klica koje se nalaze oko nas u zraku, a mi ih ne možemo prostim okom vidjeti, ali ih našim rukama možemo prenositi na ranu, da bi shvatile kako treba i ruke dobro oprati sapunom ili lužinom, prije rada oko rane.

Pošto je savladana prva pomoć u vezi rana, prešlo se na prelome kostiju. Polaznice su praktično učile kako učvrstiti prelomljeni dio noge ili ruke da se ne miče (imobilizacija) i kako sa što manje opasnosti otpremiti ranjenika do ambulante ili bolnice. Da bi se prelom mogao učvrstiti trebalo je napraviti modele daščica za različite vrste preloma. Tamo gdje to nije bilo moguće trebalo je koristiti ono što se moglo: različite drvene predmete, više zajedno povezanih prutića, pušku ranjenog borca koju je trebalo pričvrstiti uz prelomljeni d'o itd.

Prilikom bombardiranja i paljenja sela dolazilo je do opekotina. Zato su polaznice trebale savladati i prvu pomoć kod opekotina, naročito onih koje su opasne po život (ako je opekotina III ili IV stupnja, a opečeno više od jedne petine kože). I u tim slučajevima se tražilo pružanje prve pomoći i liječenje kakvo se moglo osigurati na licu mjesta. Pored mlijeka i ulja čime su se njegovale lakše opekotine, za teže ili teške opekotine trebalo je nastrugati unutrašnji dio lipove kore i kuhati ga u mlijeku tako dugo dok ne postane želatinasta masa. Tu masu trebalo je staviti na sterilni dio platna (isti postupak kao i kod zavoja) i priviti je na ranu čiju okolinu je trebalo također, prethodno oprati prokuhanom vodom i namazati uljem.

Kad je pružanje prve pomoći savladano i kad je pobuđen interes, polaznice su učile i liječenje bolesti različitim narodnim lijekovima. Tako je npr. sumpor pomiješan sa mašću odlično sredstvo protiv svraba, a različiti čajevi od kamilice, glogova cvijeta, majčine dušice, hajdučke trave itd. pomažu kod probavnih teškoća. Polaznice su morale naučiti borbu protiv ušiju i drugih prenosnika različitih opasnih zaraza i oboljenja.

Usprkos svim problemima i teškoćama na sanitetskim kursevima na području kotareva Gospić i Perušić krajem 1941. i početkom 1942. osposobljen je velik broj sanitetskih kadrova, bolničarki i higijeničarki koje su dale veliki doprinos u sanitetu partizanskih odreda, bataljona, brigada, 6. ličke proleterske divizije »Nikola Tesla«, 35. divizije, u partizanskim bolnicama i prihvatilištima, kao i narodu na oslobođenom teritoriju. Polaznice ovih kurse-

va su se isticale hrabrošću i izvrsno primjenjivanim znanjem koje su stekle na kursevima. Posvuda im je odavano priznanje.[2]

Na žalost, nije moguće nabrojiti sva imena djevojaka i žena koje su pohađale kurseve, niti su poznati putevi kojima su prošle. Jesu li izborile slobodu, ili su na putu te slavne borbe položile živote? Ipak, neophodno je oteti zaboravu bar one o kojima smo mogli nešto saznati.

Prema prikupljenim podacima i vlastitom sjećanju prvi sanitetski kurs je održan prvih dana siječnja 1942. godine, u Divoselu. Njega su pohađale i završile, između ostalih, i slijedeće drugarice: Savka Bjeković-Marina, Mika Jerković-Baburina, Ljubica Jerković-Bilješkova, Savka Jerković-Kovačeva, Milica Jerković Vujnović, Janja Obradović, Jela Obradović, Bosa Obradović-Peke Aničina — poginula u borbi 1942. godine, Smilja Obradović Gregorić — Peke Aničina, Jaga Plećaš (poginula u borbi 1943. godine), Zorka Plećaš, Desa Počuća-Jelinina, Milica Počuća-Jelinina i Jaga Vujnović.

Po završetku kursa u Divoselu novi kurs je održan u Čitluku (za Čitluk i Ornice) u čitluškoj školi, a pohađale su ga, između ostalih, slijedeće drugarice iz Čitluka: Mika Basarić-Đukanova — strijeljana od Nijemaca 1943. godine zajedno sa ranjenicima kod Duvna, Dara Bukarica, Janja Jović-Brankova, Dušanka Krajnović-Micina, Janja Krajnović-Markova, Jeka Krajnović-Branoga, Mika Krajnović-Gugina — poginula u bombardiranju sela, Mika Krajnović-Markova — strijeljana od Nijemaca zajedno sa ranjenicima 1943. godine kod Duvna, Mika Krajnović-Rođina, Nada Krajnović-Micina — politički delegat voda Omladinskog bataljona, poginula u borbi između Ornica i Bilaja 1942. godine, Nevena Krajnović-Kovačeva, Sava Krajnović-Božina, Sava Krajnović-Jage Painove, Zorka Krajnović-Bojanina, Cuka Kričković-Nidžina, Kokica Kričković-Mike Pećinove, Mika Kričković-Soke Špekotine — poginula januara 1943. u borbama kod Bruvna, Ljuba Njegovan-Šulina, Savka Obradović-Jararova, Jeka Pjevač-Đurina, Ljuba Pjevač-Đurina, Danica Rajčević-Milkanova poginula prilikom bombardiranja sela, Soka Rajčević Aksentijević i Zorka Rajčević-Đudina.[3]

Iz Ornica kurs su pohađale omladinke: Ana Pjevač-Štrocina, Boja Pjevač-Štrocina, Boja Pjevač-Ćičina, Milica Pjevač-Iseljina, Pera Pjevač-Cvijetina, Sava Pjevač-Cvijetina, Sava Pjevač-Jankova, Smilja Pjevač Krajnović-Nikolina, Zora Pjevač-Štrocina — poginula u borbama na Udbini 1942. godine, Ankica Potkonjak-Nikoličina — medicinski radnik iz rata sve do penzije, Jeka Potkonjak-Anina, Smilja Potkonjak-Bože Milkanova, Smilja Potkonjak-Tanasina, Sava Potkonjak — Tošanova i Savka Potkonjak — Bože Milkanova.[4]

2 Zbog našeg duga prema tim partizankama, borcima i bolničarkama, trebalo bi prikupiti što više njihovih imena i podataka o njihovu slavnom putu borbe i patnje do oslobođenja, a i kasnije u izgradnji naše socijalističke zajednice.

3 Podatke o učesnicima ovih kurseva i o načinu vođenja kurseva za Čitluk dali su: Nikola Krajnović-Jekušin, živi u Gospiću, nosilac Partizanske spomenice 1941, istaknuti društveno-politički radnik, član KK KPH i KNOO-a u toku NOR-a; Soka Rajčević Aksentijević, živi u Beogradu, istaknuti društveno-politički radnik, u toku NOR-a član KK KPH, Okružnog odbora AF2-a i nosilac Partizanske spomenice 1941; Đuđa Krajnović, istaknuti skojevac i član KPH, nosilac Partizanske spomenice 1941; Zorka Krajnović-Đuđina iz Gospića, Savka Obradović iz Beograda i Soka Rajčević-Sojina iz čitluka, također svi istaknuti omnladinski rukovodioci i radnici, aktivni članovi AFŽ-a.

4 Podatke o polaznicama ovoga kursa iz Ornica dali su: Smilja Pjevač Krajnović iz Gospića, skojevka od 1941. godine, član KPH od 1943. organizator omladine i žena (zajedno sa svojom drugaricom Milicom Pjevač-Iseljinom, je nosilac Partizanske spomenice 1941. član Kotarskog komiteta SKOJ-a, član Općinskog NOO-a i nosilac Partizanske spomenice 1941.) i Nikola Krajnović-Jekušin.

Istovremeno sa kursom u Čitluku održavan je i kurs u Počitelju za Počitelj i Medak, a završile su ga slijedeće polaznice: Ana Bobić-Ilijina — poginula u borbama na Drvaru, Ljuba Bobić-Mikina, Soka Bobić-Pavlova, Smilja Došen, Jela Gluščica-Dukanova, Danica Gvozdić, Ljuba Ivančević-Iletina, Milka Ivančević-Momčilova, Danica Kleut, Kata Kuprešanin, Jela Lasković-Bogdina, Marica Lasković-Bogdina, Seja (Milica) Miščević Lemaić, Jaga Mrkšić-Danina, Ljuba Njegovan-Nitaina — poginula spasavajući ranjenike 1943. godine kod Bihaća, Milica Njegovan-Cujina — poginula u Drvaru kao bolničarka 6. ličke divizije, Jela Pavlica-Petrova, Marica Potkonjak-Stevkova, Ana Potrebić-Ilijina, Bika Radošević-Anđukina, Bika Radošević-Nikolina, Jela Radošević-Anđukina, Seka (Danica) Radošević-Savanova, Dara Tarbuk-Stevičkova —poginula sa ranjenicima u IV ofanzivi, Mica Uzelac — Đurina, Nedeljka Uzelac-Milutinova, Ana Vitas-Jankova, Ana Vitas-Nidžunova, Ana Vitas-Mladenova, Jaga Vitas-Mićina, Marica Vitas-Dušanova, Marica Vitas-Jankova, Milica Vitas-Mišina, Milka Vitas Dubaić, Milka Vitas-Savkina, Maša Vitas-Dujina, Janja Vuksan-Milajčeva — nosilac »Spomenice 1941«, Mika Vuksan-Brankova, Danica Zagorac i Milka Žegarac.

Kurs u Počitelju, nakon što su četnici ubili španskog borca Pekišu Vuksana i istaknutog komunistu Vladu Cerina, bilo je teže organizirati i održavati nego prethodna dva, zbog čestih upada četnika iz talijanskog garnizona u Metku. Trebalo je ulagati značajnije napore i vršiti veće političke pripreme za njegovo održavanje. Skojevska organizacija je taj posao obavila hrabro i besprijekorno. Među skojevcima se isticala Seja Miščević Milica. Predavaču na kursu pomogle su Soka Rajčević Aksentijević i Ljuba Njegovan-Nitajina, koje su polazile kurs u Čitluku. Okupljenoj omladini bi se dale političke informacije, zatim bi uslijedilo predavanje o prvoj pomoći, higijeni itd, a iza toga bi omladina pripremala i kulturno-prosvjetni program. Kurs u Počitelju je održavan u kući Sare Sarice Vitas Došen.

Četnici, od kojih su neki bili i iz Počitelja, a najviše ih je bilo iz Metka, često su prodirali u Počitelj i nastojali da pohvataju medačke i počiteljske kursiste i »doktoricu« — predavača, ali većina naroda je bila na oprezu, a borci, skojevci i članovi KP, držeći jake straže, uvijek su na vrijeme spriječili četničke namjere. Tako je i taj kurs uspješno završen, premda su četnici zlostavljali Saricu Vitas, uništili joj pokućstvo i druge stvari koje su služile kursu. I na tom jednomjesečnom kursu proučavano je isto gradivo kao i na kursevima u Čitluku i Divoselu.[5]

Nakon uspješno održanih kurseva u Divoselu, Čitluku i Počitelju kursevi su održani i u Mogoriću, Vrepcu i Pavlovcu. Kraći kurs prve pomoći je održan uz već do tada formiranu prihvatnu ambulantu za ranjenike u Mogoriću (Buljmize).. Predavanja koja su održana o prvoj pomoći u Mogoriću polazila je, pored ostalih, i Sofija Korica Teta, udata Rajšić, sada umirovljenica, sanitetski pukovnih JNA u Beogradu.

Najznačajniji kursevi u cilju razvoja i izgradnje sanitetskih kadrova za potrebe partizanskih bolnica, opreravnih jedinica i naroda održani su u Vrepcu za Mogorić, Vrebac, Buljmize i druga susjedna sela i zaselke; a u Pavlovcu za Pavlovac, Zavode, Barlete, Ostrvicu, Široku Kulu i druga susjedna mjesta.

5 Podatke za kursistkinje iz Počitelja i Metka dala je Milica Miščević Seja, član SKOJ*a od 1941. i član KP od 1943. god, organizator omladine i AFŽ-a, istaknuti društveno-politički radnik — živi u Gospiću.

U tim naseljima bili su bolji uvjeti za rad jer još nisu bila opljačkana i osiromašena, kao što su bila sela zapadno od pruge, a bila su i bezbjednija od upada neprijatelja. Na tim kursevima, osim prve pomoći, moglo se više znanja dati polaznicima i o njezi ranjenika, čistoći posteljine, okoline, o kirurgiji, o borbi protiv zaraznih bolesti i epidemija.

Kursevi su također trajali po mjesec dana. Ranjenika, azmještenih po kućama, je bilo sve više pa su polaznice odmah i praktički primjenjivale stečeno znanje na kursu. Neke od njih su već imale i vatreno krštenje u pojedinim borbama, kao npr. u borbi za Podlapaču (30. III 1942. godine). U toj borbi je bio ranjen i drug Grubić, o kome ćemo još govoriti, a bilo je i konkretnih primjera izvlačnja ranjenika iz borbe, pružanja prve pomoći i prenošenja do ambulante.

U pružanju prve pomoći i liječenju kod preloma trebalo je gipsa koga nije b'lo. Taj problem na kursu i u praksi smo rješavali bjelancem od jaja. To se činilo na taj način, da se vlakno kudjelje natopilo bjelancem i time omotavala udlaga i pričvršćivao prelomljeni dio. Bjelance bi se stvrdnulo kao gips. Tako smo riješili i pitanje gipsa kod preloma. Pravilno postupanje sa ranom, zavojima, udlagama itd. osiguravalo je da ranjenici dosta brzo ozdrave i da im prelomljeni dio dobro zaraste. Takvi primjeri su ohrabrivali bolničarke i osamostaljivali ih u radu.

S obzirom da je bilo sve više ranjenika po kućama prišlo se organizaciji prve bolnice u Buljmizama — za područje 1. ličkog NOP odreda »Velebit«. Organizaciji bolnice se moglo prići jer je bilo već osposobljenih bolničarki i prilično prikupljenog sanitetskog materijala. Sanitetska pomagala — udlage, nosila i druga, prema nacrtu voditelja kursa — radili su samouki stolari u Vrepcu, Buljmizama, Zavodu, Pavlovcu i Mogoriću. Jedan od takvih majstora je bilo i Mile Vučković.

Kurs u Vrepcu su polazile slijedeće djevojke i žene: Mica Bogdanović Dragosavac, Sara Božić, Marija Crnokrak, Mica Crnokrak, Mileva ćurčić, Ljubica Dimić Ciganović iz Ostrvice, Nada Dimić iz Ostrvice, Soka Dimić iz Ostrvice, Draga Dragosavac-Ražovinova, Draga Dragosavac-Savina, Ljubica Dragosavac, Ankica Lazić iz Barleta (poginula na Drvaru), Ljuba Lazić iz Barleta, Draga Mandarić-Nikačova, Jela Mandarić, Jovanka Mandarić, Milja Mandarić, Milja Mandarić-Anđina, Dragica Petković iz Ostrvice, Janja Petković iz Ostrvice (kao bolničarka i borac poginula u borbi). Milka Polovina, Jela Popović-Radanova, Jela Popović-Đurina, Milica Popović-Đurina i Smilja Radmanović Rašeta iz Barleta. Kurs je održan u vrebačkom kulturno-prosvjetnom domu.[6]

Kurs u Pavlovcu polazile su: Marija Bursač, Maša Ciganović, Janja Graovac, Anđa Mandić, Milja Maljković Grubić, Mara Miščević, Anđa Njegomir, Anka Njegomir, Sava Njegomir, Jaga Todorić, Koka Todorić, Sofija Tođorić, Milja (Milica) Ugarak, Jaga Zoroja i Milica Zoroja.

Krajem 1941. i početkom 1942. godine dio naroda, posebno napredne hrvatske i srpske omladine, morao je pobjeći iz Gospića, Perušića i nekih hrvatskih i srpskih sela na oslobođeni teritorij. Dok su ti napredni omladinci, omladinke i njihovi roditelji bili u garnizonima na okupiranom teritoriju, vršili su brojne obavještajne zadatke, skupljali pomoć u hrani, lijekovima, obući, oruđu itd. i putem veza slali na oslobođeni teritorij kamo su i sami,

6 Podatke o kursu dala je Draga Dragosavac-Savina, živi u Zagrebu. U to vrijeme, a i danas, aktivan politički radnik, član SKOJ-a i organizator AFŽ-a u Vrepcu u toku NOR-a.

ukoliko nisu pohvatani i ubijeni, morali prebjeći. Te omladinke i omladinci su se odmah svrstali u borbene jedinice, završivši prethodno vojnu obuku i sanitetske kurseve. Tako su, na primjer, kurs u Počitelju, Vrepcu i uz bolnicu u Buljmizama polazile i pojedine djevojke iz Raduča, Kika, Kruškovca i drugih sela. Iz Raduča su to bile: Jelka Bjelobaba, Sava Čubrilo, Soka čubrilo, Soka Čubrilo, Mara Gajić, Jaga Kalinić; zatim: Janja Kuprešanin iz Kruškovca (poginula u borbama kod Nebljusa 1942. godine kao bolničarka), Dara Ličina iz Kika (poginula kod Nebljusa 1942. kao bolničarka), Mara Mišćević, Borka Mrkojilo, Marija Pokrajac, Soka Pokrajac i Marija Žegarac.[7]

Između ostalih, kurseva u Vrepcu i Pavlovcu polazile su partizanke i skojevke iz Smiljana, Ličkog Novog, Gospića, Perušića, Pazarišta i Kosinja: Kata Balenović iz Pazarišta (poginula u 35. diviziji), Anka Jelača iz Ličkog Novog, Manda Hećimović iz Perušića, Jeka Knežević (poginula kao bolničarka Ličke grupe odreda), Milka Kokotović iz Krša — Kosinj, Mara Kosović iz Ličkog Novog, Desa Lastavica iz Krša-Kosinj, Luce Milković, Marija Paripović iz Krša-Kosinj, Anka Prpić iz Smiljana, Marija Prpić iz Smiljana, Anđa Rakić (poginula u 35. diviziji kod Široke Kule), Nevenka Sudžuković (umrla od tifusa), Fani Košutić iz Perušića, Sofija Radović, iz Krša-Kosinj (poginula 16. III 1943. u Lovincu kao referent saniteta 1. brigade 6. ličke divizije) i Milka Vejin iz Kaniškog Brda.

Kursevi u Vrepcu i Pavlovcu održavani su istovremeno. Jedan prije podne, a drugi poslije podne. Održavala ih je Janja Hrženjak. Kurs u Pavlovcu održan je u osnovnoj školi.[8]

Neke ocjene i primjeri požrtvovanja i herojstva bolničarki

Polaznice sanitetskih kurseva dale su veliki doprinos radu ne samo partizanskih bolnica u Lici, nego i kao bolničarke i borci u sanitetu partizanskih odreda, bataljona, brigada, 6. ličke proleterske divizije »Nikola Tesla« i 35. divizije. Dr Slava Očko, šef saniteta Grupe NOP odreda za Liku isticala je hrabrost i izvrsno primjenjivanje znanja koje su stekle kursistkinje na kursevima. Svuda gdje su radile i gdje su se borile odavano im je priznanje. Neke od njih (kao npr. Ljuba Njegovan-Nitajina) toliko su se osposobile na kursu da su kasnije u bolnici u Buljmizama, kao i u operativnim jedinicama odlično vršile dužnost bolničarki, a često preuzimale i kompletnu brigu o ranjenicima.

Poznat je primjer Jeke Krajnović-Branoga, rođena Potkonjak (skojevka od 1941. godine, član mjesne organizacije SKOJ-a, član općinskog rukovodstva radnih brigada i člana KPJ od 1943. godine) koja je bila jedna od najhrabri-

7 Podatke o ovim djevojkama dala je Štaka Miščević Bjegović, istaknuti politički radnik, član KPJ, nosilac Partizanske spomenice 1941. članratnog Okružnog odbora AFŽ-a za Liku i Kotarskog NOO-a Gospić.

8 Podatke o polaznicama kursa iz Pavlovca i Zavoda dala je Sava Njegomir, udata Trbušić, živi u Zagrebu. Bila je komandir Omladinske čete. Nakon oslobođenja završila školu medicinskih sestara i radila kao medicinska sestra. Djelomično su korišteni podaci iz knjige »Lika u narodnooslobodilačkoj borbi 1942. godine« i podaci iz zbirke dokumenata koju je pripremio Kotarski odbor Saveza ženskih društava Kotara Gospić od marta 1959. godine.
Dio podataka o sanitetu sa područja Perušića i Kosinja dao je drug Dane Lastavica

jih i najvoljenijih omladinki, zatim skromna i nesebična politička radnica, uzor komunistima i narodu, a takva je ostala i do danas.

Mika Kraj novič-Markova, skojevka od 1941. godine, odlično je savladala gradivo kursa, bila je aktivni politički radnik i dobra bolničarka što je pokazala i u pratnji ranjenika 1943. godine kad je zajedno sa dijelom svojih ranjenika zarobljena od Nijemaca i četnika te strijeljana kod Duvna.

Nada Krajnović-Micina, također skojevka od 1941. godine, bila je delegat voda Omladinskog bataljona, a poginula je u borbi sa ustašama 1942. godine.

Jeka Potkonjak-Anina bila je politički komesar pozadinske radne čete koja je organizirala rad u pozadini, a posebni zadatak joj je bio prihvat i prenos ranjenika.

Milica Njegovan Cujina, neustrašivo se boreći za svoje ranjenike poginula je na Drvaru kao bolničarka 6. ličke divizije.

Dara Tarbuk-Stevičkova također je hrabro pala uz svoje ranjenike u IV ofenzivi.

Janja Krajnović-Markova, skojevka od 1942. godine (bila je i kurir i bolničarka) ranjena je u IV ofenzivi, prešla s ranjenicima IV i V ofenzivu, preboljela tifus i nakon oslobođenja bila jedna od najaktivnijih zadrugarki u seljačkoj radnoj zadruzi.

Marija Bursač kao sekretar SKOJ-a organizirala je omladinke i žene za rad u bolnici kao i Jaga Zoro ja i druge.

Kata Balenović kao izvanredni borac poginula je u 35. diviziji u borbama sa neprijateljem.

Anka Jelača se posebno istakla u borbama 6. ličke divizije u Drvaru.

Manda Hećimović, nosilac Partizanske spomenice 1941. bila je politički komesar 4. ličke ženske omladinske čete.

Luce Milković je hrabro pala u borbama za Perušić.

Na terenu Kosinja, Pazarišta i Perušića se naročito istakla Sofija Radović, koja je kao đak škole medicinskih sestara stupila u borbu i svoje znanje iz škole i kursa primjenjivala kao da je najiskusniji liječnik, jer na tom dijelu oslobođenog teritorija nije bilo ni jednog stručnog zdravstvenog radnika. Ona je u borbi nastavila svoje školovanje, i organizirala partizansku bolnicu u Kosinju. Spašavajući ranjenike slavno je pala na bojnom polju.

Nema pera koje bi moglo opisati slavnu borbu i požrtvovnost, odanost idealima narodnooslobodilačke borbe, ljubav za slobodu i žrtve koje su dale bolničarke liječeći svoje ranjene drugove, izvlačeći ih s položaja, boreći se i znanjem i puškom. Sve ove djevojke, omladinke i žene, isticale su se i na frontu, i u sjetvi i u žetvi, i u prikupljanju hrane i odjeće, i u prenošenju bolesnih i ranjenih, i u ofenzivama, spasavajući narod zajedno sa boračkim jedinicama, i u vraćanju života u popaljena i opljačkana naselja nakon ofanziva. Mnoge od tih hrabrih i požrtvovnih djevojaka poginule su herojskom smrću, mnoge od njih su nosioci Partizanske spomenice 1941, a i danas su valjani graditelji našeg socijalističkog društva. Na žalost nismo u stanju da ih sve otmemo zaboravu, a mnoge nisu dobile odgovarajuća priznanja za sve ono što su učinile i što danas čine za našu slobodu i za izgradnju socijalizma, nešto zbog skromnosti, a najviše zbog naše nedovoljne brige i pažnje.

S obzirom da su se na kurs među prvima javljale najbolje i najnaprednije omladinke, one su svojim primjerom povlačile i drugu omladinu. Nakon završenih kurseva većina kursistkinja je nastavila rad u bolnicama i ambu-

i

lantama, ili je raspoređena po jedinicama — u čete i bataljone. Manji broj njih je ostao u pozadini koja je također bila front. Front rada i borbi na kojem su, uz druge zadatke, kursistkinje bile, terenski zdravstveni radnici, bolničari i borci s puškama u ruci.

Daljnji rad na osposobljavanju sanitetskog kadra nastavljen je uz bolnicu u Buljmizama. U bolnici su se usvaršavale omladinke koje se prethodno završile sanitetski kurs. Radeći sa ranjenicima i bolesnicima one su utvrđivale stečeno i stjecale novo znanje, praktički ga primjenjujući. Tako se, uglavnom, stvarao osnovni bolnički kadar i kadar prve pomoći.

Omladinke iz Divosela, Ornica, Čitluka, Počitelja, Metka, Raduča, Ploče, Vrepca, Pavlovca, Pazarišta, Krša, Kosinja, Perušića, Smiljana itd. vodile su, uz ostalu omladinu, teške borbe u pozadini. Činjenica je da je samo u jesen 1942. godine čitava Omladinska četa izginula u borbama. Međutim, borba se vodila i za hranu, za sjetvu, za žetvu, za obnovu popaljenih kuća.

Omladinke su u prvo vrijeme nosile ranjenike u Buljmize, a kasnije u Šalamunić, Krbavicu, na Bijele potoke i prema Bosni za vrijeme IV neprijateljske ofenzive. Znatno kasnije omladinke su, bose i gladne, više gole nego obučene, prenosile ranjenike preko Velebita u Šibuljnu odakle su otpremani na Vis i dalje. Težinu ranjenika može shvatiti samo onaj čija su ramena do kosti izglodana nosilima. Najstrašnije od svih muka za njih je bilo kad bi se veze sa morem prekinule, pa su teške ranjenike morale nositi nazad u Liku.

Evo kako opisuje prenos ranjenika iz Kosinja u istočnu Liku Dane Lastavica u neobjavljenom rukopisu:

»Oko 100 omladinki iz Kosinja uprtilo je noću, uz prve jesenjske kiše, tridesetak ranjenika i cijelu noć su ih nosile da bi u jutarnje sate osvanule u Kozjanu. Na rukama omladinki (a bio je među njima i poneki omladinac i našao se i Slavko Pejak, politički komesar bataljona, koji je ranjen kod Karaule. S ranjenicima su se kretale od Mosta uz Krš, prešle preko pruge i ceste, koju su čuvali i obezbjeđivali Talijani i ustaško-domobranske jedinice, zatim ispod Janjča, Ivčevića Kose i Kuzmanovače u Kozjan. Ovo je herojski primjer omladinki Kosinja, koje su svoje ratne drugove na rukama prenijele kroz borbeni poredak neprijatelja. U toku puta nije bilo odmora, a tišina je bila nijema. Omladinke su se dodirom ruke sporazumjevale kada je bilo nužno da se zamijene i uzmu na ramena svoje drugove. Kada su došle u Kozjan, njihova ramena, ruke i polubose noge bile su krvave od teških i krvavih žulja, ali se ni jedna nije na to požalila«.

U selima se znalo koja je od polaznica kursa ostala na terenu, tako da su se njoj obraćali ranjenici i bolesni za pomoć. A pomoć je trebala svakodnevno, jer su napadi četnika, ustaša i Talijana bili česti čim bi saznali da na pojedinom području nema partizanskih jedinica. »Tako na primjer«, priča Milica Miščević Seja, »kad je od četničke bombe teško ranjen Dragiša Lasković, donijeli su ga do mene, jer je moja kuća bila daleko od centra sela. Soka Rajčević i ja postupale smo prema uputama sa kursa. Kuhale smo hrastovu koru i tom vodom mu ispirale ranu. Krvarenje se smanjilo. Povezale smo rane zavojima koje smo izrezale od jastučnice. Četnici su ostali cijeli dan u Počitelju, pa se nije moglo preko pruge i zato smo ranjenog Laskovića prenijele podnožjem Velebita u prihvatilište u Čitluku, a odatle noću preko pruge u bolnicu u Buljmizama.«

Veliki kroj ovakvih i sličnih primjera pokazuje da su polaznice sanitet-

skih kurseva bile sposobne da u najkritičnijem času osiguraju borcima i narodu prvu pomoć. Ipak, putem sanitetskih kurseva nije se mogao riješiti nedostatak visokostručnih zdravstvenih radnika i specijalista. Njih su, mada nikad dovoljno, dovodili vrijeme i uspjesi NOB-a na oslobođeno područje. Članovi KPJ na neoslobođenom teritoriju su organizirali odlazak liječnika i drugih stručnjaka na oslobođenu teritoriju. Međutim, neosporno je da su prve teškoće ratnog saniteta na području kotareva Gospić i Perušić, naročito u 1941. i do pred kraj 1942. godine, iznijele svega dvije do tri medicinske sestre, dva do tri bolničara i veliki broj polaznica kurseva. Samo iz kurseva održanih na području kotara Gospić oko 60 bolničarki i bolničara je raspoređeno u vojne jedinice, dok su ostali radili u bolnicama, ambulantama i prihvatilištima, ili po »po direktivi« ostajali u selima.

Razvoj bolničke službe

U početku jedini izvori za snabdijevanje sanitetskim materijalom i lijekovima bili su okupirani gradovi. Putem ilegalnih veza, uz najveće opasnosti po život, slali su ih partijski radnici i simpatizeri iz Zagreba i drugih okupiranih radova na oslobođeni teritorij. Tako su, na primjer, lijekovi sanitetski materijal iz Gospića slali na oslobođeni teritorij dr Ana Gradišnik i njen suprug koji su radili kao liječnici u školskoj poliklinici u Gospiću. Na toj poliklinici su radile Desa Marunić i Anka Matić, medicinske sestre, prije dolaska u partizane. Veza za lijekove je bio i liječnik iz Perušića. Napredna omladina sakupljala je lijekove i sanitetski materijal na okupiranom teritoriju i prenosila ga na oslobođena područja. Polaznice kursa u Počitelju, koje su bile iz Metka, također su ponekad uspjele donijeti nešto lijekova i zavojnog materijala iz talijanskog garnizona. Međutim, sve su to bile male količine čije prikupljanje je bilo skopčano sa velikim rizicima. Bijegom sve većeg broja simpatizera u partizane ti izvori su bili sve manji, a potrebe sve veće. Naročito velike potrebe su bile za zavojima. Da bi se koliko-toliko otklonila njihova nestašica, Janja Graovac, Soka Todorić i Sava Njegomir organizirale su preko AFŽ-a u Vrepcu i Zavodu tkanje zavoja. Prvi zavoji su se tkali u Vrepcu u kući Marije Crnokrak. Tkala ih je, pored drugih, i Mileva Krajnović, udata Miščević. Druga tkaonica zavoja je bila u Zavodu u kući Mare Njegomir, a tkale su ih Anka Njegomir i Jaga Todorić.

Na području Vrepca, Mogorića i Pavlovca razvile su se i prave male radionice sanitetskih pomagala: nosila, udlaga za različite vrste preloma, pa čak i korita za prelome kičme. Ta pomagala su radili samouki stolari, prema nacrtima koji im je davala up ravnica bolnice u Buljmizama, a među majstorima se naročito isticao Mile Vučković iz Mogorića.

Snabdijevanje lijekovima i sanitetskim materijalom zavisilo je i od uspjeha u borbama, od zapljene sredstava neprijateljevog vojnog saniteta i od plijena u gradovima u kojima su se nalazile apoteke i skladišta neprijatelja. Tada su, koncem maja 1942. godine, dijelovi 1. ličkog NOP odreda »Velebit« zarobili jednu talijansku kiruršku ekipu sa lijekovima i zavojima.

Zarobljeno je i nekoliko kirurških instrumenata (peani, kokeri pincete, skalpeli, igle za šivanje kože, svila, kopče, dvije šprice, igle za šprice, kutija za sterilnu gazu, cloretyl za lokalnu anesteziju i drugo). Od lijekova je bilo: sulfatiazola u prahu i u tabletama, zatim par bočica limunove kiseline, dvije

litre konjaka, par velikih ampula fiziološke otopine, injekcije kamphora, coffeina, marphia i ampule sterilne vode. Dobivši taj sanitetski materijal, osjećali smo se puno sigurnije, naročito u liječenju težih ranjenika i kod neophodnih kirurških zahvata.

Lijekovi, sanitetski materijal i pomagala

Prvi ranjenici, borci i neboračko stanovništvo, smješteni su po seoskim kućama koje su bile manje na udaru neprijatelja. Pronalazile su se pogodne kuće u nekom udaljenijem zaseoku, dalje od komunikacija. Takvi smještaji su prerastali u prihvatilišta za ranjenike. Jedno takvo prihvatilište je bilo u Divoselu, u zaseoku Jajići, a vodio ga je i pružao prvu pomoć ranjenicima Jovo Počuča Paželj. On je bio bolničar u bivšoj Jugoslavenskoj vojsci.

Druga takva prihvatna stanica je bila u Čitluku kod Rajčevića, u kući Sojine Nikice Rajčevića. To prihvatilište su organizirale i vodile Sojina i druge kursistkinje. U Mogoriću je bila organizirana ambulanta za ranjenike, sa više kreveta po seoskim kućama, a vodila ju je Desa Marunić, medicinska sestra. Ova ambulanta je bila najprije organizirana u kući Vujice Đakovića, a kasnije u kući Đurana Kovača. U toj ambulanti, pored Dese Marunić, radile su i bolničarke Milka Čanković i Sofija Dimić, a pomagale su im omladinke Milka, Soka i Zorka Đaković, te Jeka i Deva Radaković. U ambulanti, prije osnivanja bolnice, su se liječili, pored drugih, i ranjenici: Stevo Radaković, Miloš Ilić, Mane Radaković i Ilija Petković.

I u Vrepcu je bila organizirana slična ambulanta, a vodio ju je Jovo Pavičić koji je također bio bolničar u bivšoj Jugoslavenskoj vojsci. Ova ambulanta je bila smještena u kući Danješa Narandžića, zatim u kući Mile Mandarića da bi se ustalila u kući Milana Graovca Latkova. Svaka od ambulanti imala je po deset do petnaest lakših i težih ranjenika ili bolesnika.

Pošto su se borbe sve više razgarale, to je i broj ranjenika stalno rastao. Njihovo liječenje nije dalje moglo ostati u prihvatilištima i u ambulantama. Zato je u prvoj polovici marta 1942. godine osnovana bolnica 1. ličkog NOP odreda »Velebit« u Buljmizama (zaselak Mogorića). U nju su smješteni teži ranjenici. U početku ih je bilo 25. Taj broj je kasnije varirao prema žestini borbi, koje su se u tom vremenu vodile na području kotara Gospić. Takva bolnica nije mogla biti organizirana u Divoselu ili Čitluku, jer su ta sela neprestano ugrožavali Talijani, ustaše i četnici.

Štab 1. ličkog NOP odreda, kotarski odbori antifašističkih organizacija i Kotarski narodnooslobodilački odbor Gospić bili su u to vrijeme u Vrepcu i Mogoriću. Zato je tamo i bilo najsigurnije organizirati bolnicu i održavati sanitetske kurseve.

Bolnica se nalazila u kući Dmitra Maljkovića, u tri prostorije sa zemljanim podom, i djelomično u kući Mike (Mikeljače) Vučković. Krevete i posteljinu, suđe kao i sav drugi materijal i hranu, sakupili su omladina, AFŽ i narodnooslobodilački odbori. Omladinske i ženske antifašističke organizacije preuzele su brigu o pranju i čistoći u bolnici i ambulantama, a skojevci zajedno sa borcima rekonvalescentima i drugima, koji nisu bili sposobni za operativne jedinice, organizirali su straže i čuvanje bolnice i ranjenika. Žene i omladina su dolazili u posjetu bolnici i donosili darove svojim ranjenim

drugovima. Među ostalim, to su bile: čarape, rukavice, veste itd. koje su oplele žene i djevojke.

Prihvatne stanice i dalje su ostale u Divoselu i Čitluku, sve dok ta sela nisu do temelja spaljena. Međutim, i tada je Sojina Rajčević uspjela sačuvati svoju drvenu kućicu. Kad je počelo paljenje sela, prebacila ju je pod Velebit kamo je izbjegao narod. I tamo je ta kućica sve do završetka rata služila za prihvat i liječenje ranjenika i bolesne djece. Kućica je i danas sačuvana i nalazi se kao ljetna kuhinja i uspomena na teške dane. Zato je i čuva Sojina Rajčević (slika).

Buljmize su se razvile u pravi bolnički centar za ranjenike i teže bolesnike oslobođenog dijela kotareva Gospić i Perušić. Tako su ranjenici imali svoju za te uvjete dobro organiziranu bolnicu. Ambulante za lakše ranjenike u Vrepcu i Mogoriču stavljene su pod upravu bolnice u Buljmizama. U bolnici i ambulantama su se liječili i borci i civilno stanovništvo.[9]

Premda u to vrijeme nije bilo dovoljno lijekova, pa ni jednog liječnika na tom području, ipak su ranjenici imali stručnu njegu, liječenje, pa i kirurške zahvate. Radilo se onako kako se učilo na kursu. Čistoća je bila na najvišoj razini. Potrebe su stalno rasle, jer je i ranjenih boraca i neboračkog stanovništva bilo sve više. Zato se bolnica proširila na još dvije seljačke kuće. U bolnici u Buljmizama, sa oko 30 težih ranjenika, uključujući i ambulante sa još oko 30 lakših ranjenika, bile su od stručnog kadra svega 2 medicinske sestre: Janja Hrženjak i Desa Marunić.

Pored ranjavanja i drugih bolesti i svrab se jako raširio u vojnim jedinicama. Bolnica se borila i s tim problemom. Kad borci nisu bili u borbama, dolazili su da se liječe od svraba. Tako je npr. Lazo Radaković, sada general-potpukovnik, doveo cijelu četu pred bolnicu tražeći pomoć za svoje borce. Nakon tri dana borci su bili izliječeni od svraba, oprani, okupani i oporavljeni. Protiv svraba se upotrebljavao sumpor u prahu izmiješan sa svinjskom mašću. Ovim se mazalo tri dana, a poslije se oboljeli oprao u blagom rastvoru lužine. Rublje je trebalo biti sve iskuhano i prepeglano. Čim bi se izliječio svrab, prestale bi i kraste.

Među borcima i civilnim stanovništvom se širila i ušljivost. Trebalo je i to sprječavati. Uši su se najefikasnije uništavale vrelom peglom kroz mokru krpu ili u vreloj pari u takozvanoj partizanskoj buradi. Bolničarke i bolničari su se borili protiv tih bolesti i nametnika svom snagom i svim raspoloživim sredstvima.

Prilikom borbe sa Talijanima u Kršu (Kosinj), 13. septembra 1942. godine, bataljon »Matija Gubec« imao je dosta ranjenih boraca. Ranjenici su smješteni u kuću Obrada Cvijanovića Obrencije u Kršu, a omladinka Sofija Radović, referent saniteta bataljona prirodno nadarena i uporna, činila je sve što je mogla i znala da od smrti otme svoje ranjene drugove. Njoj je od velike pomoći bio Jovo Grujičić (ili Jovo Varat, kako su ga zvali) bolničar iz prvog svjetskog rata. Pored njega Sofija je okupila oko sebe više omladinki koje su joj pomagale i koje su se kasnije opredijelile za bolničar-

9 Navodimo primjer jedne djevojke koja je imala vodenu bolest, a kako je zbog toga izgledala puna (debela) u selu se pričalo da je u drugom stanju. Majka i kćer su tražile pomoć u svojoj bolnici u Buljmizama. Utvrđeno je da je ova mlada žena teški srčani bolesnik i da joj se zbog toga nakupila voda pod tkivom. Lijekova nije bilo za takvu vrstu bolesti, ali su joj savjeti i neki čajevi olakšali život. Najvažnije je bilo to da se narodu objasni o kakvoj se teškoj bolesti radi.

ke u četama i bataljonima. Nakon oslobođenja Kosinja ova, nazovimo je bolnica, preselila se u Lipovo Polje u kuću Marije Škarić (majka Dušana Škarića Uče). Za područje Kosinja ova bolnica je bila najznačajnija zdravstvena ustanova u ratu, sve do ponovnog gubitka Kosinja.

Dok su se partizani nalazili u Kosinju, pored bolnice, u kućama Petra Lemića Tubonje, Slavka Pejaka i još nekim drugim, bila su organizirana previjališta. U njima je pružana prva pomoć ranjenicima, a zatim su teži upućivani u bolnicu u Lipovom Polju, ili u Krbavicu i Bijele potoke.

Neki primjeri uspješnog liječenja i hrabrog držanja ranjenika

Premda se u bolnici u Buljmizama vodila zdravstvena lista o svakom ranjeniku, koji je prošao kroz nju i kroz ambulante u Vrepcu i Mogoriću, one nisu sačuvane. Preostala su samo sjećanja upravnice bolnice, ekonoma Petra Korice i političkog komesara Ilije Uzelca Iljuša, te preživjelih boraca koji su u njoj liječeni kao ranjenici. Njih je sve manje i teško ih je pronaći da bi se što više od njih saznalo. Međutim, i njima je danas teško da se poslije 40-ak godina prisjete svega onoga što su preživjeli. Zato ne samo da nije moguće opisati svakog pojedinca koji je ušao i izišao iz bolnice, nego nije moguće ni objaviti imena tog velikog broja ranjenika i bolesnika. Ipak nekoliko narednih primjera ilustrirat će ponašanja, način liječenja i rezultate gotovo svih ranjenika.

Neopisivo je sa koliko su strpljivosti ti mladi ljudi podnosili bolove. Naživo se najčešće rezalo, namještale kosti, pa i pililo bez ikakve anestezije. Rijetko se čuo vrisak ili jauk. škripali su zubi, a graške znoja su se slijevale niz lice. To je bio znak da boli, da strašno boli. Među prvim ranjenicima nalazio se i Božo Grubić Boća. Bio je teško ranjen u nogu i sa prelomom butne kosti. Bez ikakve anestezije namještena mu je kost. Izliječen je dosta brzo i ponovo otišao u borbu. Poginuo je na Konjskom Brdu kod Perušića.

Među teške ranjenike je spadao i Jovo Dukić, zvani »Tenk«. Tane mu je probilo glavnu žilu kucavicu lijeve ruke iza šake. Pošto je to bila arterija, krvarenje je bilo snažno, u mlazevima. Oprezno je skinut zavoj. Brzo je pokrivena rana sterilnom gazom i stavljena drvena kocka na mjesto rane. Kocka je pritegnuta zavojem i čitava noć je provedena uz ranjenika jer je i najmanje daljnje krvarenje moglo izazvati smrt. Puls se jedva mogao osjetiti. što raditi da se ranjenik spasi? U redovnoj bolnici, sa kirurzima i tehničkom opremom, to ne bi bio problem, ali ovdje, u seljačkoj kući, što da učini čovjek koji nije nikad takav slučaj obrađivao? Upravnica je bila svijesna da će Jovo umrijeti, ako ne zaustavi krvarenje. Žila se morala uhvatiti i podvezati, inače ništa drugo ne vrijedi. Morao se proširiti otvor rane, naći žila kucavica, odvojiti je od tkiva, uhvatiti je peanom i podvezati. Sve je to urađeno bez narkoze i lokalne anestezije. Kakva je to bila sreća i radost kad smo uspjeli Jovu oteti od sigurne smrti?! On je i sad živ.

Jedan borac (čije se ime nije moglo utvrditi) bio je ranjen u glavu tako da je metak probio čeonu kost i komadić je odnio. Mozak se vidio kako pulzira i curio je van. Isti drug je bio ranjen i u koljeno. U bolnicu su ga donijeli nakon 6 do 8 sati iza ranjavanja, u besvjesnom stanju. Očistili smo okolinu rane, a odstranili i mozga oko kafenu žličicu. Rubovi rane su osvježeni kirurškim nožem, stavljen je steril streptazol prašak na ranu, a rubovi

kože su spojeni kopčama. Rana je povijena. I koljeno je očišćeno i zavijeno. Iako je bilo teško vjerovati da će ovaj teško ranjeni borac preboljeti, sve se radilo kao da se u to čvrsto vjeruje. Ranjenom je dana injekcija coffeina. Na veliko čudo, već drugi dan ranjenik je bio pri svijesti. Nakon osam dana skinute su kopče i više nije ni trebalo zavijati ranu jer gnojenja nije bilo. Ni rana na koljenu nije gnojila i potpuno je zarasla.

Među mnogim teškim ranjenicima je bio i Ilija Uzelac Iljuš. Ranjen je 1. maja, od četnika u Metku, u glavu i izboden nožem po leđima. To su bile tri velike i duboke rane koje su zjapile toliko da su se i pluća vidjela. Dopremljen je u bolnicu 12 sati iza ranjavanja. Njegove rane su bile zagađene i ubrzo su se počele gnojiti. Rane nisu šivane, nego samo zasute streptozol praškom, poslije čišćenja okoline. Dosta se teško oporavljao od rana, ali je ipak uz dobru njegu ostao živ, iako su mu bila pluća otvorena, a to je predstavljalo veliku mogućnost infekcije. Bio mu je povrijeđen i živac, te nije mogao dobro pokretati rukom. Poslije prizdravljenja Iljuš je bio politički komesar bolnice.

Dušan Radaković je došao u bolnicu ranjen u obje ruke dum-dum mecima, s prelomom nadlaktice i podlaktice. Napravljene su drvene udlage u obliku trokuta. Ranjenik je dobio i tetanus injekciju. Iako velike rane i polomljene kosti, sve je dobro i dosta brzo sraslo.

Težak ranjenik i uopće jedan od vrlo teških slučajeva partizanske bolnice u Buljmizama je bio Vaso Ličina iz Kika koji je dopremljen devet dana nakon ranjavanja u borbi na Pločanskom klancu 24. marta 1942. godine. Ranjen u glavu, a bila su mu izbijena oba oka, ostao je na bojištu pokriven snijegom. Našli su ga omladinci u besvjesnom stanju i bez hrane. Promrzle su mu bile noge i uha. Gotovo je neobjašnjivo kako je mogao ostati živ. U bolnici je preduzeto sve što se moglo i znalo da bi se vratio u život. Trebalo mu je oprezno davati hranu, najprije tekućinu i to na žličice svaki sat tokom 24 sata; zatim je trebalo odstraniti nožne prste koji su bili mrtvi i užasno zaudarali. Postojala je opasnost daljnjeg širenja odumiranja stopala. Da bi se spriječio taj nemio proces, noge su mu kupane u rastvoru hipermangana, par minuta u hladnoj pa onda par minuta u toploj vodi. Jednom na dan je primjenjivana masaža. Počeo se oporavljati i postajao je strahovito gladan. Psovao je i vikao što mu ne damo jesti. Dvije bolničarke su bile naizmjence uz njega pazeći da mu tko ne bi doturio hranu. Tako je vođena borba za njega 15 dana i — Vaso je ostao živ. Umro je 1980. godine kao 100%-tni ratni vojni invalid.

Drug Dušan Vitas (partizansko ime »Terezija«), krojač po zanimanju, rođen u Počitelju, bio je vrlo hrabar borac, ali na žalost tuberkulozan od prije rata. Ranjen je u kičmu i u petu. Bila su mu slomljena dva vratna pršljena. On je najprije ležao u prihvatnoj bolnici kod Sojine Rajčević u Čitluku. Bio je sasvim nepokretan, tuberkuloza se razbuktala, rane su se strašno gnojile. Sve što se moglo učiniti bilo je da ga se smjesti u drveno korito za njega napravljeno. Korito je bilo obloženo kudeljom i u njemu je zavojima pričvršćen ležao ranjenik. Zbog tuberkuloze i krvarenja iz pluća moralo ga se izolirati u posebnu sobicu. To je bilo vrlo teško izvesti jer bolesnik nije znao svoje stanje i opasnost kojom ugrožava svoje mlade drugove. Umro je uslijed tuberkuloze i rana.

Stevan Lasković (Lazinov) ranjen je u kuk. To je bila teška kirurška obrada, ali je i on uspješno izliječen i danas živi u Počitelju. Đuro Pavlica iz

Počitelja i Vlado Ljeskovac iz Metka kao ranjenici također su liječeni u prihvatnoj bolnici kod Sojine, a zatim u Buljmizama.

Dane Žegarec ranjen je talijanskom bombom u noge. Izliječen je i danas je živ. Petar Sladić iz Murtera također je kao ranjenik liječen u bolnici *u* Buljmizama, a danas živi u Rijeci. Politički radnik Marko Vujnović (Mašin) bio je ranjen od minobacača. Kako još u to vrijeme nije bilo kirurških instrumenata, povađena mu je parčad gvožđa malim škaricama za nokte i pincetom za obrve. Škrgutao je zubima i govorio: »Samo vadi, Janjo, to je fašističko gvožđe«.

Izliječeni ranjenici vraćali su se u svoje jedinice i nastavljali borbu, a oni koji još nisu bili potpuno ozdravili, smješteni su u oporavilišta ambulanti u Mogoriću i u Vrepcu — koje su vodile najbolje bolničarke sasvim zadovoljavajuće. One su radile s velikom požrtvovnošću, premda su imale svega dva do tri mjeseca prakse i jednomjesečni kurs. Ambulante su bile organizirane na isti način kao i bolnica. Dva puta u tjednu vršio se obilazak ambulanata. Bolnica u Buljmizama imala je upravnika — Janju Hrženjak, političkog komesara — Uiju Uzelca Iljuša, i ekonoma — Petra Koricu, koji je svega sebe davao za uspješan rad bolnice, osiguravajući moguće i nemoguće što je bolnici bilo potrebno. Politički komesar je održavao političke informacije i organizirao idejno-politički i kulturno-prosvjetni rad s ranjenicima, bolničkim osobljem i bolničkom stražom. Tako su bolnica u Buljmizama i njena odjeljenja u Mogoriću i Vrepcu bila prave ratne vojne ustanove s upravnikom, političkim komesarom, ekonomom, bolničkim osobljem i stražom.

Ranjenici su tri puta dnevno dobivali hranu, a glavna kuharica je bila Anka Uzelac. U bolnici se vodila evidencija: svaki ranjenik je imao svoju bolesničku listu sa opisom i stanjem bolesti. Disciplina je bila na visini, a isto tako i higijena. Juna 1942. godine Desa Marunić je premještena u 2. lički NOP odred, a na području 1. ličkog NOP odreda i u bolnici u Buljmizama je ostala upravnik bolnice Janja Hrženjak sa glavnim bolničarkama: Ljubom Njegovan (Nitajinom), Darom Tarbuk i Kokom Koricom.

U partizanskim jedinicama i među stanovništvom vojni sanitet je stekac veliko povjerenje. Narod se po svim pitanjima, pa čak i u pitanjima ustanovljenja uzroka smrti, u slučaju sumnje na ubistva, trovanja i si. obraćao za nalaz vojnom sanitetu.[10]

Pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije i uz pomoć čitavog naroda — žena, omladine, staraca i pionira — stvorili smo osnovni zdravstveni kadar, skromne, ali funkcionalne zdravstvene ustanove, zdravstvena pomagala, zavojni materijal, hranu, krevete i posteljinu i sve što se moglo stvoriti u ratnim uvjetima. Bio je to veliki doprinos pobjedi u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji. Ponosni smo na to djelo.

10 U slučaju nagle smrti nekog starca u Ploči počele su se širiti razne priče. NOO je rukovodioce bolnice — Janju Hrženjak i Desu Marunić — poslao na uviđaj. O uviđaju je napravljen zapisnik kod NOO-a. Konstatirana je kap. NOO je o nalazu obavijestio selo i sve su sumnje i priče o uzroku starčeve smrti prestale.

Mane Borile

Razvoj zdravstvene djelatnosti na području kotara Gospić i kotara Perušić u toku narodnooslobodilačkog rata[1] (april 1942 - april 1945)

Stvaranje i razvoj partizanske sanitetske službe, posebno njene teritorijalne komponente u obliku stalnih zdravstvenih ustanova na ovom području u toku narodnooslobodilačkog rata, odvijalo se u složenim i nepovoljnim kolnostima. Ukratko: jaki i utvrđeni neprijateljski garnizoni, zatim isturene brojne posade u utvrđenim uporištima, uz ličku prugu i važnije cestovne komunikacije, bili su stalna i neposredna prijetnja za svaku zdravstvenu ustanovu na dijelu oslobođene teritorije o kojoj je ovdje riječ. U stvari, teritorijalna osnovica za postojanje bilo kakvih bolničkih centara nalazila se na bliskom dohvatu neprijateljskih napada i prepada i stoga je bila vrlo sužena.

Ipak, već u prvoj ratnoj godini na poručju djelovanja 1. ličkog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda »Velebit« dolazi do postepenog razvoja vojnog saniteta u njegovim jedinicama i pozadini. Naime, vrlo brzo se nametnula hitna potreba osiguranja zdravstvene pomoći za ranjene i bolesne partizanske borce, ali i za narod iz borbene pozadine koji je bio izložen genocidu od strane okupatora i njegovih pomagača, domaćih kvislinga. Zbog toga su se odmah angažirala partijska i vojna rukovodstva, kao i NOO-i, uz pomoć AFŽ-a i omladine, na stvaranju i opremanju vojnog saniteta, a nešto kasnije i civilne zdravstvene službe.[2] Već krajem 1941. i početkom 1942. godine širom Like postignuti su značajni rezultati. O tome, između ostalog, piše dr Slava Ćetkovič-Očko, referent saniteta u Štabu Grupe NOP odreda za Liku, u pismu, upućenom 1. maja 1942. iz Korenice (danas Titova Korenica) Komitetu za pomaganje narodnooslobodilačkih odreda u zdravstvenom pogledu u Zagrebu gdje ističe: »Na našem teritoriju imamo jednu veću bolnicu (30 kreveta) i nekoliko ambulanta (po 10—15 kreveta). Ispočetka smo se

1 Ovaj rad je napisan na temelju prikupljenih podataka u projektu »Partizanske zdravstvene ustanove u Lici od 1941—1945.« Uz konsultaciju Janje Hrženjak-Krajnović, nastavlja se na njen rad: »Prvi počeci organizacije i rada zdravstvene službe na području kotara Gospić i Perušić 1941—1942. godine«, te zajedno čine cjelinu. Obadva rada su prilog upoznavanju akcija trajno vođenih od organiziranih snaga NOP-a o važnom i kritičnom pitanju zdravlja naroda i njegove vojske na ovom ustaničkom području.

2 KPJ je znatno ranije, primjerice, još 1940. godine, a i u pripremama za ustanak, širila svoj neposredni uticaj među zdravstvene radnike. Okupljeni su aktivisti i simpatizeri, zdravstveni radnici, koji su potom učestvovali u organizaciji i radu kurseva prve pomoći. Prikupljan je sanitetski materijal i sve drugo što je bilo neophodno za početak rada zdravstvene pomoći ranjenima i bolesnima. Upravo prvi zdravstveni radnici u Lici u partizanskim jedinicama i na oslobođenoj teritoriji bili su ti aktivisti i simpatizeri. (Janja Hrženjak — Razvoj i rad saniteta, Lika u NOB-u 1942. VIZ, Beograd, 1971, str. 687).

borili sa mnogim poteškoćama — možemo reći da smo tu bolnicu i ambulante stvorili iz ničega.«[3]

U to vrijeme, pored dr Slave Ćetkovič-Očko, u Lici rade još 4 školovane sestre pomoćnice i jedna primalja koja je bila i instrumentarka.[4] Za područje kotara Gospić i kotara Perušić bila je sretna okolnost što su se tamo nalazile i samostalno radile dvije sestre pomoćnice: Desa Marunić i Janja Hrženjak-Krajnović. Upravo zahvaljujući njihovom pionirskom radu kod organizacije i vođenja zdravstvenih kurseva osposobljeni su prvi pomoćni stručni kadrovi za potrebe vojnih jedinica, zdravstvenih ustanova i za zdravstvenu zaštitu progonjenog naroda. Prema prikupljenim podacima Janje Hržen-jak-Krajnović, samo u Divoselu, Čitluku, Počitelju, Vrepcu i Pavlovcu, kurseve zdravstvene zomoći pohađalo je i završilo 157 polaznica.[5]

Kao što je rečeno, područje ovih kotara nije bilo pogodno za rad teritorijalnih zdravstvenih ustanova, ali uz nesebičnu aktivnost žena i omladinki, kao i onih koje su završile kurs prve pomoći u Mogoriću, ili jedan od stalnih kurseva u bolnici u Buljmizama, vojni sanitet svih jedinica, koje su tu ratovale, uspješno je rješavao brojne zadatke. Isto tako i NOO-i su imali njihovu stalnu pomoć pri osnivanju zdravstvenih sekcija i zdravstvenih ekipa, a one su ih najčešće i predvodile u stručnom pogledu.

Prve partizanske bolnice u Lici bile su općeg tipa jer su prihvatale i liječile i ranjenike i bolesnike. Razvojem bolničke službe došlo je do specijalizacije među bolnicama, tj. izdvojile su se posebne za kirurške zahvate (teške i lake), za interne i zarazne bolesti.[6] Prva mreža takvih bolnica uspostavljena je u vremenu od decembra 1941. do aprila 1942. godine. U njenom sastavu bile su: Centralna partizanska bolnica za Liku (Krbavica),[7] Bolnica 1. ličkog NOP odreda »Velebit« (Buljmize) i Bolnica 3. ličkog NOP odreda (Dobroselo). Oko bolnica, na manjoj ili većoj udaljenosti, osnivane su ambulante koje su primale i liječile lakše ranjenike i bolesnike, a djelovale su i kao oporavilišta. U okviru te bolničke mreže, Bolnicu 1. ličkog odreda (Buljmize)[8] organi-

3 Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (u daljem tekstu: AIHRPH), KP-66/1197; Zbornik dokumenata i podataka sanitetske službe u NOR-u jugoslovenskih naroda (u daljnjem tekstu: Zb. sn. si.), Sanitetska uprava JNA, Beograd 1967, knj. 6, str. 9—10. i 2. knjiga »2ene Hrvatske u NOB-u«, Zagreb 1955, str. 208—209.

4 Zb. sn. si. 6, str. 10.

5 Janja Hrženjak-Krajnović, rad u ovom Zborniku.

6 Dr Slava Blažević, Organizacija i rad sanitetske službe u Lici u vrijeme NOR-a, Lika u prošlosti i sadašnjosti, Historijski arhiv u Karlovcu (u daljnjem tekstu: HAK), Zb. 5, Karlovac 1973, str. 462—463.

7 Bolnica u Krbavici počela je radom u decembru 1941, a znatnije je proširena i bolje uređena tokom januara 1942. godine. Nalazila se u neposrednoj blizini sjedišta Štaba Grupe NOP odreda za Liku i bila prva partizanska bolnica u Lici koju je organizovao i vodio liječnik. Zato je mogla da liječi i teže ranjenike iz Like, a i šire, te je i u dokumentima nazivana »Centralna« — npr. u Zborniku dokumenata i podataka o NOR-u jugoslavenskih naroda (u daljnjem tekstu: Zb. NOR), VII, Beograd 1952, tom V, knj. 3, str. 277. Ova bolnica je bila na terenu 2. ličkog odreda u osnivanju, a poslije i bolnica tog odreda. Iz te činjenice pojedini autori izvlače pogrešan zaključak i pišu o postojanju dviju bionica u Krbavici: Centralne, za teške ranjenike, i Bolnice 2. odreda. Međutim, od početka rada pa do evakuacije na Kamensko, sredinom juna 1942, u Krbavici radi samo jedna bolnica koja je svoj kapacitet širila iz školskih zgrada u seoske kuće, prema ratnim potrebama.

8 Bolnica je osnovana u Buljmizama, uz pomoć NOO-a Vrebac i Pavlovac, a ne, kako se ponegdje pogrešno navodi, u Mogoriću, pa da je tek u toku borbi za Mogorić evakuisana u Buljmize. U vezi s početkom rada Janja Hrženjak-Krajnović je u navedenom radu (Lika u NOB-u 1942, str. 690) dala podatak da je to bilo u aprilu 1942. godine. Međutim, imajući u vidu da je napad na Mogorić bio 12. 4. 1942. (Zb. NOR, V, 4, dok. br. 23) i sjećanje Janje Hrženjak-Krajnović, da je bolnica ranije počela radom i da je primila ranjenike iz borbe za Mogorić, zajednički smo zaključili da je bolnica počela raditi u martu 1942. godine.

zirale su i vodile Desa Marunić i Janja Hrženjak-Krajnović. prvi upravnik ove bolnice bila je Desa Marunić, kao šef saniteta u 1. odredu, a njenim odlaskom na novu dužnost obadvije funkcije preuzima Janja Hrženjak-Krajnović.[9]

U to doba od posebnog značaja za jačanje sanitetske službe bile su »Instrukcije za organizaciju sanitetske službe u odredima narodnooslobodilačke partizanske vojske u Lici«, koje su u svom konačnom obliku napisane u maju 1942. godine.[10] U tim »Instrukcijama« je istaknuto da opća reorganizacija partizanske vojske nalaže potrebu ispravljanja propusta u sanitetskoj službi, te da se ona organizuje po jedinstvenom principu, u cilju bržeg razvoja i efikasnosti. »Instrukcijama« je preciznije razrađena organizaciona struktura, kako teritorijalne, tako i trupne komponente sanitetske službe. Svaki odred je trebao da ima »šefa saniteta odreda«, »odredsku bolnicu« i političkog delegata bolnice. U bolnicama je predviđeno pomoćno bolničko osoblje, zatim straža za osiguranje bolnice, kao i način snabdijevanja hranom i svim ostalim od strane štaba odreda, »bilo iz svog magacina, bilo preko NOO iz obližnjih sela«.[11] Svaki bataljon je bio obavezan da organizira svoju »bataljonsku ambulantu«, za lakše ranjenike sa 5—10 kreveta, kojom rukovodi »bataljonske bolničar«, uz pomoć 1—2 bolničarke, a za vrijeme borbe razvijalo se »bataljonsko previjalište«; u svakoj četi postavljao se »četni bolničar« koji je za vrijeme borbi obrazovao »četni sanitetski punkt«.

Komandiri četa bili su dužni da iz svakog voda izaberu po dva nosioca ranjenika. Ovi »pomoćnici četnih bolničara« morali su znati najosnovnija pravila prve pomoći kako bi u hitnim slučajevima mogli na licu mjesta pružiti pomoć ranjenom drugu. »Instrukcijama« su određeni i zadaci sanitetskih organa u zatišju, u pogledu sprovođenja higijenskih mjera (čišćenje od ušiju, liječenje svraba, preventivne mjere u slučaju pojave koje zarazne bolesti); a komandanti odreda su bili zaduženi da postupe po »Instrukcijama«.[12]

S tim u vezi posebno se isticala Bolnica 1. ličkog NOP odreda (Buljmize), o čemu dr Slava Ćetkovič-Očko, piše: »Ova se bolnica odlikovala naročito dobrom njegom bolesnika i čistoćom. Omladinke koje su radom u toj bolnici stekle sanitetsko obrazovanje ubrajale su se i kasnije među najbolje ličke bolničarke za rad u bolnici. Ljeti iste godine (odnosi se na 1942. godinu, prim. M. B.) bolnica je premještena u zgradu škole u Šalamuniću, te je služila kao prihvatna bolnica prilikom drugog napada na Udbinu«.[13] Kada je

9 Janja Hrženajk-Krajnović, Razvoj vojnog saniteta u Lici u razdoblju od 1941. do uključivo 1942, Memorijalna građa Spomen-područja Bijeli potoci — Kamensko, jedan primjerak kod autora, str. 5.

10 Zb. sn. si. 6, str. 11—14. U redakcijskoj bilješci se pretpostavlja da su »instrukcije« napisane vjerojatno sredinom 1942, međutim, kako s pravom upozorava dr Ivan Kralj, iz istog Zbornika je vidljivo (dok. br. 7, str. 19) da je to urađeno u maju 1942. godine. (Vidjeti: Dr Ivan Kralj, Organizacija zdravstva u narodnooslobodilačkoj borbi na teritoriju Hrvatske, Časopis za suvremenu povijest 3/1981, str. 94).

11 Zb. sn. si. 6, str. 12.

12 Zb. sn. si. 6, str. 11—14.

13 Dr Slava Cetković-Očko, Razvoj sanitetske službe u Lici od januara do oktobra 1942. godine, Hronike o radu sanitetske službe u NOR-u 1941—1945, (u daljnjem tekstu: Hronike), Vojnomedicinska akademija, Beograd 1966, sv. 2, str. 325—326. Za premještaj bolnice u šalamunić dr Slava ćetković--Očko navodi da je je bilo ljeti 1942, a Janja Hrženjak-Krajnović, u navedenom radu (Lika u NOB-u 1942, str. 695), piše o tome određenije te navodi da je premještaj bio u augustu. Pri rekonstrukciji, došli smo do zaključka da je do preseljenja došlo nešto ranije, i to u drugoj polovici jula, odnosno oko mjesec dana prije drugog napada na Udbinu, koji je počeo 21 /22. 8. 1942. godine. Pri tom smo

počela raditi u Buljmizama, bila je smještena u jednu seosku kuću s tri prostorije, u koju je odmah prihvaćeno 9 težih ranjenika.[14] Zbog naraslih potreba bolnica se ubrzo proširila i povećala svoj kapacitet na 25—30 ležaja.[15] U njenom sastavu rade ambulante u Vrepcu i Mogoriču, kao i pojedina prihvatilišta za ranjenike (npr. u Divoselu) ili prihvatne stanice za ranjenike (primjerice, uređena stanica u Čitluku). Tako se Bolnica 1. ličkog odreda »Velebit« (Buljmize) razvila u organizovan bolnički centar u kom se liječe ranjeni i bolesni partizani, ali i narod ovog područja.[16]

Kao što je vojni sanitet pružao svu moguću pomoć narodu, sačuvana dokumenta i prikupljeni izvori pokazuju da je i narod, slikovito rečeno, za svoju vojsku davao posljednji svoj zalogaj, a za partizanske bolnice i posljednju koru kruha. Naime, iz postojeće sačuvane historijske građe vidi se da su NOO-i već u prvoj ratnoj godini dali znatan doprinos rješavanju kritičnog pitanja brige o narodnom zdravlju i što bržem ozdravljenju partizanskih boraca.

Za ilustraciju, evo samo nekoliko takvih primjera.

Kotarski NOO za kotar Gospić (sa sjedištem u Mogoriču) 20. maja 1942. šalje upute svim NOO-ima za budući rad te ih u t. 13 upozorava: da organizuju sklanjanje namirnica iz kuća i gospodarskih zgrada i da vode brigu kako se iste ne bi pokvarile. Pri tom se podvlači, da se hrana ne smije nikako u zemlju zakopati, jer bi se tamo lako mogla pokvariti, a kao takva »može da prouzrokuje zarazne bolesti«.[17]

NOO Mogorić u svom dopisu od 3. juna, upućenom NOO-u Divoselo, između ostalog, piše: »Molim vas da nam nabavite 10—15 kg sode za pravljenje sapuna«.[18]

NOO-i su, pored izrade skoro cjelokupnog inventara za bolnice i ambulante, u svojim radionicama ili kod pojedinih majstora organizovali i izrađivali sanitetsku opremu i pomagala. Tako 14. jula NOO Zavode izvješta va Kotarski NOO za kotar Gospić da je u Vojnu komandu Vrebac otpremio
i dvoja nosila za ranjenike.[19]

uzeli u obzir i Izvještaj NOO-a Počitelj Kotarskom NOO-u za kotar Gospić u Mogoriču, od 15. jula 1942, u kom ga izvještava da je na člana NOO-a Počitelj, Laskovića Dragišu, od strane izdajnika izvršen napad pa je smrtno ranjen prenijet u bolnicu (Buljmize) gdje je podlegao ranama i pokopan. Janja Hrženjak-Krajnović se sjeća 'kao da ga vidi' kada su ga dovezli kao i teških rana koje je bio zadobio. Na žalost, u onim prilikama, bez kirurga u bolnici, nije mu se moglo pomoći. Koliko smo do sada mogli utvrditi, on je bio i jedini smrtni slučaj u Bolnici 1. odreda (Bumljize). (AIHRPH, NV-111).

14 Janja Hrženjak-Krajnović, nav. rad u knjizi: Lika u NOB-u 1942, str. 690.

15 Dr Slava Ćetkovič-Očko, nav. rad, str. 325; Rade Guberina, Sanitetska služba na slobodnoj teritoriji, Lika u NOB-u 1942, str. 671.

16 O značaju izvršenja tog prvorazrednog zadatka dr Ivan Kralj piše: »Osiguranje stalne zdravstvene zaštite partizanskih snaga i stanovništva ustaničkih krajeva shvaćalo se već u samim začecima narodnooslobodilačkog rata (NOR) kao krupan i veoma odgovoran zadatak narodnooslobodilačkog pokreta (NOP). Od prvih dana ustanka javljala se i stalno narasla potreba zdrvstvene pomoći ranjenimi oboljelim partizanima i progonjenom, zlostavljanom i često masakriranom stanovništvu. Zdravstvene ustanove bile su koncentrirane u gradovima i većim mjestima pod kontrolom neprijatelja i praktički su bile nepristupačne za partizane, a ulazak u ta mjesta bio je opasan i za narod iz ustaničkih predjela« (Dr Ivan Kralj, Razvoj zdravstvene službe u Narodnooslobodilačkoj vojsci i na slobodnim teritorijima Hrvatske u vrijeme narodnooslobodilačkog rata 1941—1945, Saopćenja, Pliva, broj 1/1980, str. 7).

17 AIHRPH, NV-111.

18 i 19 Isto.

Veoma zanimljiv podatak nalazimo u obavijesti NOO-a Počitelj (14. 7. 1942.) u kojoj javljaju NOO-u Divoselo da su drugarice iz Metka prikupile dobrovoljnu pomoć za ranjene drugove u bolnici i, među ostalim prilozima, da su dostavile »400 (četristo) dolara namijenjenih za duvan«.[20] Pošto su se mnoge stvari s okupiranog teritorija nabavljale preko NOO-a Divoselo, tražili su da se ispita mogućnost nabavke duvana za navedeni iznos.

Tako je Bolnica 1. ličkog NOP odreda za vrijeme svo rada u Buljmizama bila okružena stalnom pažnjom NOO-a, AFŽ-a i omladine. Ali, zbog ratnih potreba ona napušta svoje stalno odredište i postaje bolnica u pokretu. Naime, u vrijeme pred osnivanje 2. ličke partizanske brigade donijeta je odluka da se bolnica preseli u Šalamunić. Po prijemu naređenja (sjeća se Janja Hrženjak-Krajnović) izvršen je pregled svih ranjenika i bolesnika. Tada su samo najteži ranjenici određeni za transport, lakši su upućeni na kraće liječenje i oporavak u ambulante Vrebac ili Mogorić, koje nastavljaju radom, a sposobni su upućeni u svoje jedinice. Isto tako, izvršen je raspored bolničkog osoblja i s neophodnim bolničkim inventarom oformljena je kolona za transport. Prevoz je izvršen kolima s konjskom zapregom što im je stavio na raspolaganje NOO Pavlovac — Zavode.[21]

U Šalamuniću bolnica je smještena u školsku zgradu i imala je kapacitet 50 ležaja. Od osoblja je imala dvije sestre pomoćnice, političkog delegata, ekonoma, dvije bolničarke s položenim ispitom, dvije kuharice, tri pralje i tri bolničarke na kursu. Međutim, novo odredište nije bilo pogodno za prihvat i liječenje težih ranjenika jer je bolnica bila izložena čestim napadima neprijateljskih aviona.[22]

Štab Grupe NOP odreda za Liku bio je ranije naredio 1. odredu da izgradi bolnicu u šumi, ali isti nije pristupio njenoj gradnji jer nije mogao naći pogodan teren na svom području, a nije raspolagao ni potrebnim materijalom.[23]

Ipak, na području 1. odreda, kao što je rečeno, nastavljaju radom »2 bataljonske ambulante: smještene u privatnim kućama u selima oko Mogorića, svaka sa 15—20 kreveta. Osoblje: bataljonski bolničari i po dvije pomoćnice.«[24]

U »Instrukcijama«, izdatim u maju, date su osnovne smjernice za rad sanitetske službe, a iz podataka koji se nalaze u »Pregledu razvitka sanitetske službe Ličke partizanske grupe«[25] vidi se da su iste imale značajan utjecaj i postigle pozitivne rezultate jer je organizacija sanitetske službe u sva tri lička odreda bila bolja i rad uspješniji.[26]

Međutim, neprestano povećanje broja ranjenika, a među njima i onih s težim i složenijim povredama, nametalo je problem nedostatka kirurške pomoći u partizanskim bolnicama, a u Grupi NOP odreda za Liku još uvijek nije bilo ni jednog kvalificiranog kirurga, kao uostalom ni na cijelom slobo-

20 AIHRPH, NV — 111.

21 Janja Hrženjak-Krajnović, Usmena izjava, Zagreb 4. 3. 1983.

22 Zb. sn. si. 6, str. 21.

23 i 24 Isto, str. 21.

25 Isto, str. 18—24.

26 Mr. ph. Eliezer Katan, Važnija dokumenta o organizaciji sanitetske službe u NOV i POJ pre donošenja statuta, Simpozijum povodom 30-godišnjice 1. kongresa lekara Jugoslavije, Bosanski Petrovac, 21—23. septembar 1972. — Zbornik radova, str. 304.

dnom teritoriju Hrvatske.[27] Stoga je kao jedno od rješenja bilo sadržano u prijedlogu da se pokuša izvršiti zamjena dra Gugliemo Bijasiolia, koji je radio u ambulanti u Frkašiću, za dra Ugarkovića iz Gospića, ili dra Muhvića iz Otočca.[28] Sticajem okolnosti na ovaj način pitanje kirurga nije riješeno i ono se rješava tek dolaskom dra Franca Klajnhapela, početkom oktobra 1942. godine.[29]

U jesen 1942. partizanski sanitet u Lici ide još jedan korak naprijed u svom razvoju. Naime, formiranjem brigada rasformirani su 1, 2. i 3. lički NOP odred, kao i Štab Grupe odreda, a obrazovana je Komanda ličkog područja, kao najviša vojno-pozadinska vlast u Lici,[30] koja je svojom Naredbom broj 3, od 18. oktobra 1942. godine regulisala rad svih sanitetskih ustanova, kao i raspored i imenovanje sanitetskog osoblja.[31] U tački 5, te Naredbe, određeno je da dotadašnja bataljonska ambulanta u Vrepcu nosi naziv »VII lička partizjanska ambulanta«. Isto je učinjeno s cjelokupnom mrežom reorganizovanih sanitetskih ustanova (bolnica i bataljonske ambulante). Naime, sve su preimenovane i dobile šifru zbog konspiracije i bezbjednosti.[32] Uz to, referent saniteta u Komandi područja morao se pobrinuti da u svaku ambulantu postavi stručnu bolničarku ili bolničara, kao i političkog delegata. Snabdijevanje ambulanti je ostavljeno kao ranije: kod NOO-a »onih sela u kojima se nalaze, a sanitetski materijal dobivati će iz Centralne apoteke«. Pravo upućivanja pacijenata u ambulante imali su samo: referenti saniteta, njihovi zamjenici, te upravnici bolnice i njihovi pomoćnici, vodeći računa da u ambulante treba slati u prvom redu lakše ranjenike, a voditelji ambulanta primali su pacijente na temelju uputnica i u slučaju hitne potrebe. Partizanski liječnici bili su dužni u svakoj prilici pružiti pomoć civilnom stanovništvu, ali nisu bili obavezni da o tome izdaju bilo kakva uvjerenja. O reorganizaciji službe i rasporedu bilo je upoznato zdravstveno osoblje na teritoriji ličkog područja, a obavijest je upućena i komandantima područnih bataljona (koreničkog, gračačkog i gospićkog).

Sedma lička partizanska ambulanta (Vrebac) radila je shodno Naredbi, od sredine oktobra do kraja 1942. godine. Početkom novembra imala je na liječenju 20 ranjenika. U isto vrijeme radi i ambulanta u Mogoriću[33], smještena u četiri seoske kuće radi čega je planirana izgradnja paviljona. Vodile su je tri stručne bloničarke, dok je broj ranjenika varirao. Npr. 10. novembra imala je 28 ranjenika, 2. decembra 24, a 22. decembra 14 ranjenika.[34]

U izvještaju partijske ćelije Komitetskog odsjeka Glavnog štaba Hrvatske (GŠH), koji je pisan nešto kasnije od događaja o kom je riječ (14. 7. 1943),

27 Dr Ivan Kralj, nav. rad, ČSP broj 3/1981, str. 94.

28 Zb. sn. si. 6, str. 23.

29 Gojko Nikoliš, Memoari (korijen, stablo, pavetina), Liber, Zagreb, 1980. str. 438.

30 Vojna enciklopedija, Beograd 1970—1976. (u daljem tekstu: VE), knj. 5, str. 79.

31 Zb. sn. si. 6, dok. br. 11, str. 26—29.

32 Milan Obradović, Neka iskustva iz obezbeđenja partizanskih sanitetskih ustanova uLici tokom NOR-a sa stanovišta koncepcije ONO, Simpozijum . . . Bosanski Petrovac, 1972, Zbornik radova, str. 148.

33 Ova ambulanta u Mogoriću nije bila predviđena naredbom Komande ličkog područja, od 10. 10. 1942, ali je ona počela s radom, kao što smo vidjeli, još u martu i nije prestajala sve do pred samu 4. neprijateljsku ofanzivu, a i tada vrlo kratko. Zbog toga svi autori, koji polaze samo od naredbe, ispuštaju doprinos i značaj ambulante u Mogoriću.

34 Rade Guberina, nav. rad, Lika u NOB-u 1942, str. 680.

navodi se da su pred 4. neprijateljsku ofanzivu likvidirane »kao potpuno neodgovarajuće i nehigijenske ambulante u Rudanovcu, Ponorcu, Frkašiću, Mogoriću i Vrepcu.«[35] Ipak, već u toku ofanzive radi ambulanta u Mogoriću, u zgradi osnovne škole, vođena stručnim bolničarkama. Zbog čestih bombardovanja ranjenici i bolesnici su sklanjani u obližnju hrastovu šumu, ili u pećinu koja je imala dvije prostorije. Pri naletima neprijateljskih aviona, straža je iz zaklona ispred pećine ostvarala vatru na niskoleteće avione. Ležaji su bili napravljeni na podu školske učionice, i to za teže ranjenike iz udaljenijih mjesta, dok su lakši ranjenici iz ovoga kraja raspoređivani kod svojih kuća ili kod porodica koje su izbjegle pa se tu (u blizini) negdje smjestile. U vrijeme između bombardovanja lakši bi ranjenici dolazili u ambulantu na previjanje i obradu rana. Prilikom neprijateljskim bombardovanja, uz rušenje i paljenje kuća, dolazilo je i do ljudskih gubitaka — pogibija i ranjavanja.[36] Primjerice, samo u Vrepcu i Ploči, prema navedenom izvještaju, je izgorjelo i srušeno 10—12 zgrada, a poginulo ili ranjeno oko 10—15 osoba. Svim ranjenim je pružena pomoć u organizaciji NOO-a, a teži su upućivani u ambulantu u Mogoriću.

Sredinom marta situacija se znatno popravlja. Omladina je prilikom prihvatanja i smještaja vojnih jedinica organizirala i akcije pranja, krpljenja i sprečavanja pojave tifusa pjegavca, uništavanjem ušiju. Ovo je bilo od presudnog značaja, jer u to vrijeme na području kotara Gospić nije bilo ni jedne partizanske bolnice, a epidemija tifusa pjegavca već je uveliko bila zahvatila istočni dio Like i ozbiljno zaprijetila da se proširi i u kotar Gospić i kotar Perušić. »Na tifus se uvijek mislilo« — piše prof dr Nikola Rapajić — »naročito prilikom onakvih ofanziva, pa su preduzimane moguće mjere preventive. Ali da će tifus uzeti takve razmjere, to se nije moglo ni zamisliti. A da se to i moglo znati, u prilikama kakve su nastale nije bilo mogućnosti da se spriječi, pa ni da se znatnije ublaži«.[37]

Nemajući na oslobođenom području odgovarajućih zdravstvenih organa, preko kojih bi se mogle sprovoditi neophodne mjere u cilju podizanja »narodnog zdravlja i razvijanja higijenske svijesti«, u Raspisu o osnivanju Zdravstvenog odsjeka Ivršnog odbora AVNOJ-a, iz decembra 1942 godine, predviđeno je »da se pri svakom narodnooslobodilačkom odboru (seoskom, opštinskom, sreskom) osnuju zdravstvene sekcije, kao pomoćni organi za rad na zdravstvenom polju«.[38] Da bi zdravstvene sekcije imale uspjeha u svom radu, razrađen je program aktivnosti koji je bio izvodljiv u ratnim prilikama. Program je obuhvatio slijedeće najosnovnije mjere:

35 HAK, C KKPH — 11/1377.

36 O složenosti situacije, kao i prilikama za rad po svim životnim pitanjima na području kotara Gospić, u vremenu do pred 4. neprijateljsku ofanzivu, kazuju nam podaci iz »Izvještaja komandi područja i sreskih NOO-a«, podnijetog na Konferenciji predstavnika sreskih NOO-a i komandi područja, 15. januara 1943. godine, u Bihaću gdje se iznosi: »Kotar gospićki nalazi se na periferiji oslobođene teritorije i izložen je čestim napadima neprijatelja, ali i pored toga borbeno raspoloženje stanovništva je vrlo dobro. Ima sela u kotaru koja su izdržala po 30 napada. U kotaru je ubijeno dosad 1.400 Talijana, ustaša i četnika. Okupator i ustaše popalili su 1.100 zgrada. Ekonomsko stanje je dosta slabo uslijed pustošenja neprijatelja, a i opšteg siromaštva. U kotaru ima oko 2.000 izbjeglica. Odnosi između Hrvata i Srba su dobri« (Narodno oslobođenje — organ AVNOJ-a, god. 1, broj 3, od 25. 1. 1943; citirano prema Bi:haćka republika, Zbornik dokumenata, knj. 2, str. 509).

37 Prof. dr Nikola Rapajić, Pjegavac u Četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi — neka sjećanja, HAK, Zb. 6, Karlovac 1973, str. 537.

38 Zb. sn. s.l 1, str. 106.

— borbu protiv ušljivosti,
— snabdijevanje zdravom pijacom vodom,
— čistoću stanova, kuća za stanovanje i njihove okoline (dvorišta, štale, nužnici i drugo),
— čistoću tijela (kupanje, pranje ruku i nogu), osobito pranje ruku, kako bi se suzbile bolesti »prljavih ruku«: trbušni tifus i srdobolja,
— paljenje krečana,
— sabiranje ljekovitog bilja,
— uništavanje leševa životinja,
— borbu protiv scabiesa (svraba, šuge, češe),
— mjere u slučaju pojave zaraznih bolesti,
— povezanost zdravstvenih sekcija sa vojnim sanitetom i izvještaj o radu.[39]

Sve mjere primjerno su razrađene, a u programu je bila izložena osnovna ideja s ciljem da se svaki NOO sa svojom zdravstvenom sekcijom angažuje u akciji, prema mjesnim prilikama i mogućnostima, uz pronalaženje oblika rada kojima će postići najbolje rezultate.

Međutim, akciju je prekinula 4. neprijateljska ofanziva. Naime, ona je, u vrijeme najveće zime, praćena velikim pokretom izbjeglica koje su se kroz Liku, Kordun i Baniju vraćale iz pjegavcem zaraženih krajeva zapadne Bosne, bila uzrokom velike epidemije pjegavog tifusa u svim kotarima kroz koje je prolazio izbjeglički zbjeg. U takvoj situaciji, u prisustvu jednog člana Inicijativnog odbora ZAVNOH-a i referenta Sanitetskog odsjeka GŠH (SOGŠH), 6. marta je formiran Okružni zdravstveni odbor za Liku u koji je ušao i jedan član Okružnog NOO-a.[40] Okružni zdravstveni odbor, kao privremena ustanova, imao je dva osnovna zadatka: 1. organizaciju borbe protiv pjegavog i trbušnog tifusa, kao i svih drugih zaraznih bolesti i 2. organiziranje vraćanja i zbrinjavanja svih izbjeglica koje su se nalazile na teritoriju Like. Za naredni dan predviđeno je da se organiziraju zdravstveni odbori u određenim mjestima, a u roku od tri dana i karantini po kotarima, također u određenim mjestima. Kotar Gospić u Vrepcu — za općinu Vrebac.[41]

Tako dolazi do ponovnog osnivanja zdravstvene ustanove u Vrepcu gdje je morala biti uređena karantina, posebno za one na koje se sumnjalo da su oboljeli od tifusa i posebno za bolesne od tifusa. Za vođenje karantina vojni sanitet je upućivao bolničarke, a NOO Vrepac je trebao da odredi ekonoma, kuharice i drugo pomoćno osoblje, kao i da im obezbijedi potreban broj plahta, pokrivača i slamarica, dovoljnu količinu hrane, u prvom redu mlijeka, jaja i slično.

Sve ove mjere bile su u interesu borbe protiv zaraznih bolesti, borbe oko zbrinjavanja i vraćanja izbjeglica u svoje krajeve, odnosno borbe za zdravlje naroda i njegove vojske na čitavom operativnom području. Naime, najveći broj oboljenja nije bio prisutan u vojnim jedinicama, ali novi borci su stizali iz naroda, a partizanske jedinice su u toku akcija prolazile kroz naseljena mjesta, u njima logoravale i noćivale. Uz to, vrlo često su bile izmiješane sa stanovništvom, dok je glavni izvor snabdijevanja hranom i vodom, odjećom i obućom bio narod s oslobođenog teritorija. Stoga je akci-

39 Isto, 108—113.
40 AIHRPH, NV — 111, KNOO Gospić 1943.
41 AIHRPH, NV — 111 KNOO Gospić 1943.

ja s pravom imala cilj: stvoriti zdravu pozadinu da bismo imali zdrav front. Upravo tada počinje i organizacija civilne zdravstvene službe. Njeni prvi koraci bili su u borbi protiv pjegavca u vrijeme velike epidemije za i poslije 4. neprijateljske ofanzive. U cilju bržeg povezivanja i boljeg rasporeda snaga, veoma je bila važna služba javljanja i obavještavanja o svakom novom slučaju oboljenja od tifusa.

Kotarski komitet KPH Gospić dao je punu pomoć radu NOO-a, u novim prilikama, i već je 18. marta u NOO-ima bio zadužen po jedan član Komiteta koji je neposredno uzimao učešće kod osnivanja komisija, a date su i pismene i usmene upute općinskim komitetima KPH za angažovanje u radu NOO-a.[42] U Izvještaju broj 18, od 24. 3. 1943. Komitet obavještava OK KPH za Liku da su kod svih NOO-a osnovane: prehrambena, sjetvena i zdravstvena komisija, ali da u njihovom radu još nema značajnijih rezultata.[43] Ipak, već u izvještaju od 2. aprila javljaju da u nekim selima i zaselcima zdravstvene komisije imaju vidnih rezultata i da »narod pravi nužnike kod bajta i kuća«, a da će se u najskorije vrijeme u nekim selima pristupiti paljenju krečana.[44] Tokom aprila rad komisija je nastavljen, jedino sredinom mjeseca još nisu radile u općini Smiljan. Krečeno je ono malo kuća što je preostalo poslije neprijateljskih paljenja sela, a u Vrepcu je pronađena odgovarajuća zgrada za karantinu koja je ispražnjena i okrečena. Iskopano je 35 zahodskih jama, utvrđeno i prijavljeno nekoliko slučajeva oboljelih, ali u pomanjkanju odgovarajućeg stručnog lica nisu mogli utvrditi da li je to bio grip ili tifus. U cijelom kotaru su prikupljani lijekovi i druga oprema za ranjene drugove.[45]

U toku protivofanzive, u proljeće 1943. godine, 6. i 8. divizija te 6. i 14. primorsko-goranska brigada oslobodile su čitavu Liku, izuzev Gospića. Pokušaj dijelova 6. i 8. divizije da ga, 2/3. 5. 1943. godine, zauzmu nije uspio. U pripremi napada na Gospić, Štabu 8. divizije stavljeno je u zadatak da formira »glavnu prihvatnicu za ranjenike«.[46] U tom cilju je pripremljena zgrada i očekivalo se da dođe dr Franc Klajnhapel. O radu kirurške ekipe dr Franc Klajnhapel piše: »Dne 2. V pripremali su naši napad na Gospić MKE (Mobilna kirurška ekipa, prim. M. B.) putuje preko Bunića za Široku Kulu i Lički Osik, gdje je primila prve ranjenike, koji su se poslije obrade upućivali u Bijele Potoke. Napad nije uspio i MKE je dobila naređenje da produži za Otočac.«[47]

O radu glavne ranjeničke prihvatnice, do dolaska kirurške ekipe, dr Marjan Morelj daje ove podatke:

»Prema dogovoru sa Štabom divizije divizijsko previjalište organizovao sam u Širokoj Kuli. Ovo previjalište bilo je zajedničko za 6. i 8. diviziju i zato je kasnije ovde došao u pomoć i dr. Jernejc. Divizijsko previjalište bilo

42 AIHRPH, KP — 247/1483.

43 Isto, KP — 247/1484.

44 Isto, KP — 247/1485.

45 Isto, KP — 247/1486.

46 Zb. NOR, V, 15, str. 13—15.

47 Dr Franz Kleinhappel, Sjećanje partizanskog kirurga na vojno partizansku bolnicu u Bijelim Potocima, Memorijalna građa Spomen-područja Bijeli Potoci — Kamensko; jedan primjerak ustupljen autoru na korišćenje, str. 10.

je smješteno u ispražnjenu seljačku kuću sa dve prostorije. U jednoj, većoj prostoriji primani su ranjenici i vršen je medicinski rad. U drugoj prostoriji vršen je smještaj ranjenika posle obrade i ovde su čekali na evakuaciji...

U široku Kulu dan posle početka akcije na Gospić, došla je i kirurška ekipa, na čelu sa dr Franc Kleinhapelom. Iz divizijskog previjališta upućivani su u hiruršku ekipu teži ranjenici (kompliciranе frakture, otvorene povrede grudnog koša, veće povrede mekih delova). Kroz divizijsko previjalište prošlo je celo vreme oko 150—200 ranjenika i to iz Šeste i Osme divizije... Evakuacija ranjenika iz divizijskog previjališta, odnosno iz hirurške ekipe, vršena je delimično kamionima, delimično seljačkim kolima u Krbavicu i u bolnicu na Bijele Potoke.

Za vreme napada na Gospić na divizijsko previjalište dolazilo je dnevno pored ranjenika i više slučajeva pegavca i to pretežno iz Osme divizije. Osma divizija bila je u toku IV neprijateljske ofanzive prilično jako zahvaćena pegavcem i on je nastupao u jedinicama Osme divizije još i početkom maja, iako je bio u opadanju. Slučajevi pegavca, koji su dolazili na divizijsko previjalište, nisu primani na samo previjalište nego su posle kraćeg zadržavanja kola kod divizijskog previjališta evakuisani u Krbavicu.[48] Verovatno je i među samim ranjenicima bilo slučajeva pegavca, ali se njihova izolacija na samom previjalištu nije mogla izvršiti, usled oskudnih prostorija i navale ranjenika.«[49]

Tako je pjegavi tifus ozbiljno zaprijetio i u zapadnoj Lici. Stoga 8. maja Kotarski komitet KPH Gospić obavještava sve općinske komitete da se pripreme za prošireni sastanak, koji će se održati 16. maja, te donesu podatke prema ranije primljenom upitniku, iz kojih će se vidjeti: koliko je izrađeno nužnika, okrečeno kuća ili bajti i što je napravljeno u vezi s paljenjem krečana.[50] I Kotarski NOO Gospić 13. maja šalje raspis svim općinskim NOO-ima, u kom im nalaže da upale po jednu krečanu, te da izrađuju partizansku burad od benzinske buradi koju će im poslati, a općinski NOO Medak da što prije uredi jednu ambulantu. Uz to, svi se upozoravaju da vode brigu o novim oboljenjima, s tim da ih izoluju u izdvojenu prostoriju, odnosno da se oboljelu osobu uputi u karantin gdje isti postoji. »Trebamo svim silama nastojati da sprečimo tu bolest u našem kotaru«, podvlači se u raspisu, »da nam se ne bi desilo ono što se desilo u našim susjednim kotarevima.« Zatim se naglašava: »Ovo je jedna stvar protiv koje se moramo boriti kao i protiv fašizma, zato treba da se kopaju zahodske jame, kreče preostale kuće, kao i da se naš narod što više trebi od ušiju, uspostaviti partizansku burad po mogućnosti u svakom selu i pariti robu.«[51] Da bi se postigao bolji uvid o kretanju zaraznih bolesti, Kotarski NOO za kotar Gospić svojim aktom br. 207, od 22. 5. 1943, urgira kod svih općinskih NOO-a da

48 U Smiljanu je također bila organizovana jedna prihvatnica za oboljele od tifusa i to u jednom dijelu škol. zgrade. Oboljeli su više dana odvoženi u Krbavicu. Iako je i Jovan Lukić iz bat. »O. Priča« s dva druga tek četvrtog dana došao na red za put u bolnicu u Krbavicu i, uz dramatične okolnosti, drugog dana stigao na odredište. (Jovan Lukić, Sjećanje na napad na Gospić 2/3. V 1943. i liječenje u part. bol. u Krbavici. Sjećanje napisano za autora).

49 Dr Marjan Morelj, Sanitetska služba 8. divizije u aprilu—maju 1943. godine, Hronike — 2, str. 517—518.

50 AIHRPH, KPH — 247/1486.

51 AIHRPH, NV — 111, KNOO Gospić 1943.

u okviru redovnih desetodnevnih izvještaja (8, 18. i 30. u mjesecu) izvještavaju o svim zdravstvenim pitanjima držeći se ranije primljenih uputa.[52]

U junu se akcija nastavlja. Uvodi se i »Tjedan čistoće«, u vremenu od 14. do 20. juna, koji je pripreman preko proglasa u zidnim novinama, na seoskim zborovima i isticanjem većeg broja plakata. Kao završetak »Tjedna čistoće« bilo je predviđeno da se 20. juni uzme kao »dan opće narodne štednje«. Toga dana »treba da se zavjetuje čitav narod, svi rodoljubi da će svim sredstvima sprečavati širenje zaraznih bolesti. Taj dan treba cio narod postiti, tako da se odnosnog dana ništa ne jede i da se sva ona hrana, koja bi se toga dana trebala potrošiti preda u narodno oslob. fondove u sirovom stanju, odkuda bi je narodnooslobodilački odbori upotrebili za pomoć siromašnim i našim bolnicama«.[53]

Pored toga, nastojeći ubrzati izgradnju zemunica i prikupljanje vune i hrane, Kotarski NOO za kotar Gospić se zalaže da, gdje god postoje uvjeti za kunićarstvo i ribolov, da se te djelatnosti organiziraju, jer bi se na taj način mnogo doprinijelo ishrani stanovništva i partizanskih bolnica. U to vrijeme na terenu kotara su se nalazili agronomi pa su NOO-i upućeni na njih kako bi se prišlo prikupljanju i sušenju gljiva, kao i pravljenju lijekova od ljekovitog bilja, za što je bio posebno zainteresiran partizanski vojni sanitet.[54]

Ovako organizovane i sistematične mjere doprinijele su da u junu pojava pjegavca u kotaru Gospić ima samo sporadični karakter, odnosno da ni jednog časa nije dobila šire razmjere.

Poslije 4. neprijateljske ofanzive postepeno su se sređivale prilike na oslobođenom području, a uz brojne napore došlo je do opadanja epidemije pjegavca pa su početkom juna stvoreni uvjeti i pružila se mogućnost za formiranje »pozadinske zdravstvene službe«.[55] Naime, Zdravstveni odjel ZAVNOH-a dobio je jednog liječnika epidemiologa i dva liječnika opće prakse tako da je mogao nastaviti rad prema smjernicama Inicijativnog odbora ZAVNOH-a. On je, pored ostalog, od juna do novembra 1943. izdao »Uputu za rad na uspostavljanju zdravstvene službe na oslobođenom području Hrvatske« i »Priručnik za rad zdravstvenih sekcija«, a pokrenuo je i izlaženje »Narodnog liječnika« čiji je prvi broj posvećen trbušnom tifusu i ostalim crijevnim zaraznim bolestima kao najakutnijem problemu tekuće sezone.

Za organizaciju medicinskog i higijenskog rada na selu i osposobljavanje mjesnih zdravstvenih sekcija za samostalan rad, osnovano je 9 pokretnih zdravstvenih ekipa. Ekipa broj 4 raspoređena je za okrug Liku, sa sjedištem u Korenici, a imala je prihvatnu stanicu za bolesnike i raskužnu postaju (parni dezinfekcioni aparat i pokretno kupatilo s tuševima).[56] Najaktivnijim elementom u suzbijanju zaraznih bolesti pokazala se omladina, koja se s velikim oduševljenjem prihvatila posla. Ona piše i lijepi parole, donaša ilovaču za sanaciju bunara i zahoda, pravi vapneno mlijeko, bijeli kuće, pomaže kod gradnje seoskih kupatila i kod kopanja zahodskih jama.

U tom razdoblju i u gospićkom kotaru radi se na tim zadacima. U augustu, na Plenumu Kotarskog NOO-a zaključeno je, između ostalog, da općinski i mjesni NOO-i moraju održavati sjednice sa članovima svih triju komi-

52, 53 i 54 Isto.

55 ZAVNOH, nav. Zb. 1943, str. 558.

56 ZAVNOH, nav. Zb. 1943, str. 559—560.

sija: prehrambene, poljoprivredne i zdravstvene, kao i da se poradi na pripremama za posjete Vojno-partizanskoj bolnici (Podlapača), na čemu treba posebno da se angažira AFŽ i omladina.[57] U izvještaju od 14. 9. 1943. konstatuje se da je zdravstveno stanje dobro i da oboljelih od zaraznih bolesti skoro da nema, osim troje bolesnih u općini Gospić, ali i ti su već ozdravljali.[58]

U pristupnim borbama od 3. do 7. oktobra 1943. dijelovi 6. i 13. divizije blokirali su Gospić. No, zamišljeni napad na grad nije izvršen zbog naglog prodora dijelova njemačke 114. divizije iz Gračaca u Gospić. U toku borbi prihvatna bolnica 6. divizije bila je uređena u Krbavici (zaselak Mirića Varoš), a kirurška ekipa prvo je bila smještena u Širokoj Kuli, a zatim u Konjskom Brdu.[59] Istovremeno, u Metku je formirano pomoćno divizijsko prihvatilište. O tome dr Mario Milas, piše: »Komanda mjesta u Metku, kojoj smo se prijavili, odmah nam je našla smještaj. To je bila seljačka kuća na putu kojim su trebali da stižu ranjenici iz 1. brigade, koja je napadala Gospić s njegove jugozapadne strane ... Inače, kuća u koju smo se smjestili odmah je postala u neku ruku 'narodna ambulanta'. Sve u Metku što se osjećalo i malo bolesnim-poglavito žene i djeca — skupilo se da ih doktor pregleda... U toku dva dana naše su jedinice potpuno očistile periferiju Gospića i ustaše saterale 'u žicu'. Za to vreme do nas je stiglo iz 1. brigade 8 ranjenika, težih i srednje težih. Izvršili smo pregled njihovog općeg stanja (krvavljenje — šok — imobilizacija) prekontrolisali da li su dobiil serum, okrepili ih i otpremili dalje u pozadinsku, teritorijalnu bolnicu u konkretnom slučaju u Podlapaču.«[60] Prema ranijem rasporedu u Medak je trebala stići i kirurška ekipa iz Otočca, ali je zadržana kad se saznalo za njemačko prodiranje iz Gračaca. Zbog iznenadnog prodora u Medak, njemačke motorizovane jedinice su iznenadile jedan bataljon 2. brigade. Komandu mjesta Medak i razvijenu medicinsku ekipu na pomoćnom divizijskom previjalištu. »Radi naglog povlačenja«, svjedoči dr Mario Milas, »još neiskusni kao borci — nismo mogli evakuirati našu sanitetsku opremu — dvoje nosila i sanduče... Vezu sa 1. brigadom smo uhvatili u noći nešto pre ponoći. Niko iz sastava ekipe nije stradao.«[61]

Iza toga dr Maria Milas preuzima dužnost referenta saniteta u 2. brigadi i uspostavlja brigadnu ambulantu u blizini Ličkog Osika, u kojoj su bili na dužnosti: jedan dezinsektor, jedan bolničar za čuvanje lijekova, jedan bolničar-kurir i 4 bolničarke za njegu ranjenika i bolsnika. U dva-tri dana ambulanta je prihvatila nekoliko ranjenika, a kako su borbe jenjavale i pretvarale se sve više u čarkanje, ranjenika je bilo malo, s ranama lakše naravi. Nakon obrade ranjenik je pripreman za što ugodniji transport, a zatim upućen u kirušku ekipu koja se nalazila u blizini Štaba 6. divizije, u selcu Konjsko Brdo.

Pošto nisu imali većih problema sa ranjenicima, pristupili su daljnoj izobrazbi sanitetskih kadrova, uz rad na svakodnevnom podizanju higijenske svijesti, tako da je podignuta samoinicijativa, kako kod sanitetskog osoblja,

57 i 58 AIHRPH, NV — 111, KNOO, Gospić, 1943.

59 Dr Vinko Frančisković, Rad u kirurškim ekipama 6. ličke i 19. divizije u 1943. i 1944. godini, Hronike — 2, str. 699.

60 i 61 Dr Mario Milas, Moj rad u sanitetskoj službi 6. ličke divizije 1943. i 1944. godine, Hronike — 2, 567—568.

tako i kod svih boraca. Kopani su poljski nužnici, vodio se stručni nadzor u četnim kuhinjama, a u vrijeme diobe hrane uvijek bi jedan bolničar pregledao čistoću ruku i porcija. Zbog približavanja zime i sezone tifusa pjegavca, ušljivost im je bila u centru pažnje. Pred odlazak iz Like svaki je bataljon dobio partizansko bure.[62]

Pred napad na Gospić 3. brigada je bila razmještena na sektoru Studenci, iznad Perušića, gdje je uz ostalu popunu izvršeno i snabdijevanje sa sanitetskim materijalom kog je bilo u većoj količini nakon kapitulacije Italije. Sanitetski materijal se dijelio po potrebi bataljonima, a veća količina je ostavljena u rezervi saniteta brigade. O sastanku na kom je izvršena priprema napada na Gospić, učesnik dr Ivan Lesić, piše:

»Iznesen je iscrpno plan napada, dat je pravac evakuacije kao i organizacija evakuacije. Predviđene su sve moguće eventualnosti. Ranjenike je trebalo evakuisati u bolnice u Otočcu i Krbavici- gdje se nalazila divizijska bolnica koja se tada formirala od divizijske ambulante ... Napad je bio izvrsno organiziran u svakom pogledu. Tog sam dana dobio oko 40 kola koja su spremno čekala na ranjenike, a imali smo i jedan kamion. Sve smo to razmjestili uzduž ceste pod drveće radi opasnosti od aviona. Već istog dana kada je otpočeo napad, neprijatelj je bio satjeran u sam Gospić. U napadu su učestvovala i dva tenka, kao i teški merzeri, koji su tukli sam Gospić iz Ostrvice. Ranjenika je bilo oko 40—50, a broja poginulih se ne sjećam. »Do brigadne ambulante ranjenici su stizali unutar tri sata. Tu su im zavoji revidirani nakon čega su, okrijepljeni čajem i toplim obrokom, transportovani dalje za bolnice. »Gospić nismo uspjeli zauzeti«, ističe dr Ivan Lesić, »jer mu je došla pomoć Nijemaca iz Gračaca, ali je ipak ostao opkoljen, sa jednom komunikacijom prema Gračacu, a koja je bila jako nesiguna od naših jedinica koje su se nalazile duž ceste.

Štab brigade kao i brigadna ambulanta se smještava u Perušić i tu ostajemo sve do 7. novembra 1943. godine.«[63]

U Perušiću dr Ivan Lesić organizira niži bolnički kurs koji uspješno završava 15 bolničarki. Program kursa je bio: prva pomoć s evakuacijom, higijena, zarazne bolesti i anatomija. Pred polazak u Bosnu brigadna ambulanta je svoj dezinfektor na točkovima ostavila Komandi mjesta Perušić za borbu protiv ušljivosti i tifusa pjegavca u sezoni 1943/44. godine. Za potrebe brigade napravili su 4 partizanska bureta za razušavanje koja su se lako tovarila na dvije mazge i bila daleko pokretljivija od dezinfektora.

U novembru je na sektor Vrebac — Ostrvica stigla 2. brigada 13. divizije i razmjestila se u djelomice popaljenim selima. Higijensko stanje je bilo loše, postojao je svrab i ušljivost. U jedinicama se pristupilo stalnoj dezinsekciji i kontroli nad svrabom. Organizirana je saradnja sa omladinkama za pranje veša, ali samo za dio jedinica koje nisu bile na položaju, radi čega čistoća veša nije udovoljavala, dok je čistoća tijela bila dobra jer se organizovano prišlo pranju i kupanju. Da bi se kod svih podigla higijenska svijest i onemogućilo pjegavac, određeno je: da se u svim kuhinjama redovito kontroliše red i čestoća od strane bataljonskih referenata saniteta; da kod svakog odmora, kao i u svakoj mogućoj prilici, borci peru glavu, a ako je to-

62 Dr Mario Milas, nav. rad: Hronike — 2, str. 568—570.

63 Dr Ivan Lesić, Sanitetska služba 3. ličke proleterske brigade 6. proleterske divizije u toku 1943. i 1944. godine, Hronike — 2, str. 683—685.

plije, da se operu do pojasa; uz ostale časove dnevnog reda i obuke, određen je čas za biskanje ušiju; da se sva vunena odjeća (majice i slično) odmah prekuha; sve navedene mjere propagirati i organizirati natjecanje kod pojedinih jedinica u pogledu čistoće i uništavanju ušiju i obuhvatiti sve organizacije u bataljonu da potpomognu ovu akciju.[64]

U brigadi je svaki bataljon imao po jedno partizansko bure, a kako se na terenu Vrepca — Ostrvica, u nekom selu, pojavio tifus — odmah je izvršena izolacija da se isti ne bi dalje širio.

Kao što je istaknuto, na području ovih dvaju kotara situacija je uvijek bila složena i najčešće se moralo raditi na samom dohvatu neprijatelja. O stanju krajem godine govore nam podaci iz izvještaja Kotarskog NOO-a Gospić, od 7. 12. 1943. godine. Primjerice, neprijatelj se nalazio u Metku, Raduču, Ribniku, Bilaju, Brušanima, Oštarijama, Karlobagu, a i općina Smiljan bila je pod ustaškom okupacijom. Ipak, u kotaru radi 6 općinskih NOO-a (4 birana, 2 postavljena), 24 mjesna NOO-a (15 biranih, 9 postavljenih), kao i jedan povjerenik. Međutim, u zdravstvenom odjelu stanje im je nepovoljno, jer nemaju: liječnika, higijeničara, bolnice ili ambulante, a ni zgrade za tu svrhu. Od 4 slučaja prijavljenih zaraznih bolesti, dva su otpremili u bolnicu u Krbavicu (kotar Korenica), a jedno im je lice umrlo od tifusa. Oboljele su izolirali, poveli borbu protiv ušljivosti, vršili razušivanje partizanskim buradima i uputili zahtjev da im se dostavi sumpor za liječenje svraba. Kod svih NOO-a postojale su zdravstvene komisije, ali je kod mnogih bilo nesnalaženja.[65]

U decembru na sektoru Gospića (od Perušića skoro do Metka) nalaze se 2. i 4. brigada 13. divizije. U saniranju nepovoljnih higijenskih prilika vojni sanitet nastoji da ojača rad civilnog zdravstva i u saradnji s omladinskom organizacijom pokreće akciju za sakupljanje šipka. Pošto se bio pojavio trbušni tifus u nekim selima oko Vrepca, u programu za januar 1944. planirali su borbu protiv trbušnog i pjegavog tifusa, kao i čvršće povezivanje s pozadinskim sanitetom, u nastojanju da se spriječi prelaz zaraznih bolesti sa stanovništva na vojne jedinice.[66]

Da bi se unaprijedio rad civilnog zdravstva, Zdravstveni odjel ZAVNOH-a 9. 2. 1944. upućuje »Okružnicu« oblasnim i okružnim NOO-ima i svim zdravstvenim ustanovama civilne službe, o organizaciji zdravstvenih odjela okružnih NOO-a i o reorganizaciji zdravstvene službe na terenu.[67] U »Okružnici« se daje objašnjenje da se u prvoj etapi formiranja civilne zdravstvene službe rukovodilo potrebom stvaranja takvih zdravstvenih ustanova koje bi bile sposobne da brzo pronalaze i u samom zametku lokalizuju i suzbiju svaku zaraznu bolest koja bi se mogla pretvoriti u epidemiju. To je dovelo do stva-

64 Izvještaj štaba 2. brigade 13. divizije NOVJ, od 19. novembra 1943. godine, o zdravstvenom i higijenskom stanju brigade, Zb. sn. si. 6, str. 291—293.

65 AIHRPH, NV — 111, KNOO Gospić 1943. Kao što se vidi, situacija je bila teška, ali i tada se radilo i borilo — »U znaku takmičenja«. Npr. narod gospićkog kotara, u vremenu od 1—15. 12. 1944, skupljajući dobrovoljne priloge za NOVJ, dao je: 8 334 kg žita, 12 215 kg krompira, 760 kg mesa, 5 600 kg sijena za vojne konje, a za vojsku i prolaznike spremio 3 910 obroka. Pored toga, u deset posjeta uzelo je učešće 766 osoba (omladinke, žene, pioniri) i odnijelo: 2 420 kg kruha, 2 298 kg krompira, 77 kg kupusa, 122 kg mesa, 4 kg masti, 10 kg jabuka, 1 954 litre kuhane hrane, 155 1 mlijeka, 44 1 lješnjaka, 12 1 rakije i 22,5 kg duvana (AIHRPH, Zb-Per. 25/126, »Lički vjesnik« br. 27, 23. 12. 1944).

66 Zb. sn. si. str. 304—310.

67 ZAVNOH, Zb. dokumenata 1944, IHRPH, Zagreb 1970, str. 130—131.

ranja prvih pokretnih zdravstvenih ekipa, a one su u početku bile neposredno pod rukovodstvom Zdravstvenog odjela ZAVNOH-a. Međutim, one su ubrzo proširile djelokrug svog rada pa su razvile značajnu aktivnost u higijenskoj propagandi, na organizaciji zdravstvenih sekcija u selima kroz koja su se kretale, u provođenju kolektivnog liječenja svraba, na suzbijanju ušljivosti itd. Nešto kasnije su pri okružnim NOO-ima osnovani zdravstveni odjeli, a njihovi članovi bili su: jedan odbornik, zadužen za zdravstvo, liječnik (rukovodilac ekipe i zdravstveni insepktor) i jedno lice, zaduženo za zdravstvenu propagandu. Pored toga, bilo je poželjno »da se zdravstveni odjel proširi sa još jednim stalnim delegatom od organizacije AFŽ-a i USAOH-a.«[68]

Nakon osnivanja zdravstveni odjeli su trebali organizirati tečajeve za stručno osposobljavanje članova: kotarskih, općinskih i mjesnih zdravstvenih sekcija, kako bi bili pripremljeni za samostalan rad. Prema »Okružnici« sve zdravstvene ustanove na području jednog okruga — bolnice, kotarske ambulante, kotarski higijeničari, dječji domovi — bile su podređene okružnom zdravstvenom odjelu, odnosno okružnom NOO-u koji je preuzimao brigu o narodnom zdravlju i o svim zdravstvenim ustanovama na svojoj teritoriji. U Lici to je bio Okružni NOO za Liku.

Formiranjem 11. korpusa NOVJ (30. 1. 1944) brzo se uspostavlja i Korpusna vojna oblast koja obuhvata pozadinske vojne službe na teritoriji 11. korpusa: u Lici, Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju i u Istri. U martu je
11. korpus preuzeo sve vojno-partizanske bolnice na svom teritoriju, a za referenta saniteta u Korpusnoj vojnoj oblasti postavljen je dr Milan Forenbaher.[69]

U toku 1944. godine 11. korpus je vodio borbe sa dijelovima njemačke 392, 162. (turkestanske), 188, 373. i 264. divizije, s ustašama i četnicima. U njegovom sastavu bila je i 35. divizija (Lička), također formirana 30. 1. 1944. i u tom vremenu uglavnom dejstvovala na teritoriju Like.

U drugoj polovini februara 7 slučajeva pjegavca pojavilo se u 35. diviziji. Od njih sedmorice dvojica su bila iz 2. bataljona 1. brigade. »Obojica su oboljeli za boravka njihovih jedinica u Vrepcu i Širokoj Kuli«, navodi se u izvještaju, »a u doba kad su se imali inficirati bili su na odsustvu u Ostrvici; 5 drugova oboljelih od pjegavca pripadnici su 3. brigade 19. divizije koja je privremeno bila dodijeljena 35. diviziji. Oni su svi oboljeli u selu Klapavice, blizu Bruvna. Prema izvještaju referenta saniteta 35. divizije to je selo već ranije bilo žarište pjegavca, jer je bilo oboljevanja koncem prošle godine a sada se obnovilo. Izgleda da su se iz toga žarišta raširili slučajevi pjegavca u Ostrvicu i Vrepcu. Svi oboljeli drugovi smješteni su u bolnicu u Krbavici. Zaražene jedinice te brigade razušene su i karan tirane.«[70]

Pri reorganizaciji zdravstvene službe do kraja aprila u Lici je formiran Zdravstveni odjel u Okružnom NOO-u, sa liječnikom kao zdravstvenim referentom. Osnovana je jedna civilna zarazna bolnica (u kotaru Udbine) kroz koju je mjesečno prolazilo 80—85 bolesnika, otvoreno je 5 kotarskih ambulanata, dječji dom, dom za rodilje i jedna raskužna postaja[71], sa stabilnim de-

68 ZAVNOH, nav. Zb. 1944, str. 131.

69 Dr Juraj Perin, Sanitetska služba 11. korpusa, početkom 1944. godine, Hronike 2, str. 540—541.

70 Zb. sn. si. 2, str. 187.

?a ter¡tor¡jalne dezinfekcijske stranice (upotrebljavani su različiti nazivi, npr. »raskužne«, »razušne« stanice, ili »postaje«), a postavljale su se na komunikacijskim raskršćima, prijelazima sa zara-

zinfekcionim aparatom i tuševima za kupanje; održana su 4 tečaja za osposobljavanje pomoćnog sanitetskog kadra, tako da je obučeno 47 higijeničara i članova zdravstvenih sekcija. Protiv trbušnog tifusa cijepljeno je 1641, izliječeno od svraba 3200, razušeno 4421 i okupano 1161 osoba, te obavljen 2781 ambulantni pregled.[72] U sklopu cjelokupne zdravstvene djelatnosti kontinuirano je rađeno i na širenju higijenske svijesti među civilnim stanovništvom te uzdizanju kadrova seoskih higijeničara koji su, ne čekajući pomoć sa strane (dolazak liječnika ili zdravstvene ekipe)- sami, uz pomoć NOO-a i masovnih antifašističkih organizacija, provodili potrebne zaštitne mjere, što je bio najglavniji uzrok povoljnog prolaza epidemičke sezone.

U maju 1944. je u Lici izvedena velika njemačka i ustaška operacija »Morgenstern« (»Jutarnja zvijezda«). Naime, Štab njemačkog 15. brdskog korpusa sasvim iznenada je 7. maja otpočeo ranije planiranu operaciju radi uništenja 35. divizije i posjedanja slobodne teritorije Like. U vrijeme te ofanzive 35. divizije je vodila naročito teške borbe, u kojima se vrlo brzo pitanje ranjenika postavilo u svoj svojoj oštrini, te je aktivnost Štaba 11. korpusa i njegovih jedinica od tog momenta bila usmjerena problemom ranjenika.

U početku se pokušalo spasiti ranjenike i bolesnike (među kojima je bilo i oboljelih od pjegavca) unutarnjim manevrom na operativnoj prostoriji Like. Stoga su 10. maja sve bolnice u Lici pokrenute i ubrzo se našle u vrlo kritičnoj situaciji, u predjelu Srednje Gore. Tada, u namjeri da spasi ranjenike, Štab 11. korpusa s dijelom svojih jedinica nastavlja unutarnji manevar, težeći da ranjenike prebaci na susjedna, manje ugrožena područja. Iz Srednje Gore veća grupa pokretnih odlazi, veoma opasnim i napornim maršem, preko Plješivice na Kordun; druga grupa odlazi na Velebit, s namjerom da se prebaci na Vis; dok je 95 najtežih za kraće vrijeme sklonjeno u jednu spilju. Istovremeno je ispitivana i mogućnost prebacivanja ranjenika u Bosnu, na operativno područje 6. divizije, kuda se uspjelo evakuirati samo 22 ranjenika.

O razmještaju i evakuaciji ranjenika Štab 11. korpusa je 13. maja depešom izvijestio GSH: »Teže i nepokretne ranjenike sklonili smo u zemunice kod Srednje Gore. Pokretni ranjenici će danas ili večeras poći iz Mogorića za Počitelj i Čitluk, a onda prema situaciji: ili opet prema sjeveru, ili istoku, ili jugu. Rukovođenje i organizaciju sklanjanja i odbrane ranjenika povjerili smo potpukovniku Stevi Opsenici, Momčilu Novkoviću i Simi Mrđi.. ,«[73] Prema izvještaju koji je pisan 14. maja »u Počitelj svi ranjenici i dijelovi stigli (su) po predviđenom planu«.[74]

znih teritorija, kao i na svim ostalim mjestima gdje se za to ukazala potreba. Izgrađivane su i uređivane u različitim varijantama, počevši od najjednostavnijih, s nekoliko partizanskih buradi, pa sve do najvećih, dobro opremljenih dezinfekcijskih stanica. (Vidjeti: Dr Ivan Kralj, nav. rad, Saopćenja, Pliva broj 1/1980, str. 30).

72 ZAVNOH, nav. Zb. 1944, str. 488. Iz broja razušavanja u Lici (4 421) vidi se stalan rad na suzbijanju tifusa pjegavca. Inače, na oslobođenom dijelu Hrvatske u sezoni 1943/44. prva epidemija je izbila u novembru 1943. u Gorskom kotaru, a uspješno ju je suzbila, u roku od tri tjedna, Ekipa broj 1. Drugo žarište epidemičnog tifusa pjegavca tinjalo je u kotaru Gračac i kotaru Gospić. Ovu epidemiju suzbio je Okružni Zdravstveni odjel sa svojim liječnikom i kadrom seoskih bolničara, dok se izolacija oboljelih vršila u kotarskoj zaraznoj bolnici, kao i posebnim seoskim izolanama.

73 Zb. NOR, V, knj. 27, str. 210.

74 Isto, str. 378. Poslije velikih iskušenja, na prijelazu Ličkog polja, grupa od oko 300 ranjenika, koju je vodio dr Ante Vukas, uspjela je stići u Počitelj, a nekoliko sati kasnije stiže i grupa internih bolesnika i oboljelih od pjegavca koje je vodio dr Boris Ljahnicki. Iz Počitelja su nastavili za Velebit i stigli na odredište gdje su im već bile pripremljene kolibe, napravljene od borova granja.

»Kako je ranije javljeno«, izvještava potpukovnik Stevan Opsenica, »20. maja Štab 11. korpusa — svi pokretni ranjenici (236) prebačeni su na sektor Velebita, od kojih je 18. o. m. 107 nepokretnih prebačeno na Malo Rujno (Podgorje), koji će se ukoliko bude ikakove mogućnosti prebaciti preko. Ostali pokretni ranjenici, koji su pred skorim ozdravljenjem, ostali su na Velikoj Poljani (Velebit) pod barakama, koji će se moći prebacivati na ovaj sektor čim to situacija bude dozvoljavala. Na sektoru Srednje Gore ostalo je još 95 težih nepokretnih ranjenika, koji su bili spremljeni-bunkerisani, ali uslijed toga što je iste bilo vrlo opasno zadržati duže u ovom smještaju, iste smo danas otvorili i poduzeli sve potrebne mjere da ih prebacimo na sektor Kremen (Krčana). Od sklonjenih ranjenika do sada su trojica umrli, dok su ostali na ovom sektoru do sada svi spašeni. Njihova ishrana općenito je vrlo slaba.«[75]

U ovoj ofanzivi neprijatelj je do 16. maja popalio skoro sva sela do kojih je mogao doći. U takvoj situaciji garnizoni Perušić, Gospić i Gračac koristili su povoljnu mogućnost za paljenje i pljačku. Ipak, moral izbjeglog naroda bio je na visini. Tokom cijele ofanzive NOO-i i masovne antifašističke organizacije AFŽ-a i USAOH-a daju stvarni doprinos u spašavanju ranjenika i bolesnika. U teškoj situaciji za izbjegli narod, omladinke i žene nisu nikada priznavale da je situacija bezizlazna, već su u tim kritičnim i pogibeljnim trenucima ostavljale sve obaveze i priskakivale u pomoć da se spase ranjeni i bolesni drugovi.[76] Tako su radili NOO-i i masovne organizacije u Lici pa i u kotarevima Gospić i Perušić tokom cijelog rata, a u ovoj ofanzivi su također dali sve od sebe za spašavanje ranjenika, za što brže ozdravljenje, odnosno za povratak u borbene jedinice.

Početkom juna 1944. počinju protivnapadi naših jedinica pa je do sredine mjeseca u općem protivnapadu oslobođeno sve što je »neprijatelj bio zauzeo u toku operacije 'Morgenstern'. Oslobođenje Plitvičkih jezera omogućilo je ZAVNOH-u da ubrzo vojsci i narodu Like pošalje veću pomoć u hrani iz Pokuplja i Posavine. Nekoliko slijedećih dana, za vrijeme predaha od borbi, izvršena je higijenska obrada, sređivanje jedinica i reorganizacija 35. divizije.«[77]

U to vrijeme, u vezi s borbom protiv akutnih zaraznih bolesti, Sanitetsko odjeljenje Štaba 11. korpusa usvaja plan za nastupajuću sezonu 1944/45. Tada se pristupilo i drugim mjerama, u težnji da se podigne opće higijensko stanje u svim jedinicama, posvećujući punu pažnju ličnoj higijeni: pranju rublja, kupanju, brijanju i šišanju. šišanje glave se provodilo kod boraca i

Noći su bile hladne, a oni nisu imali dovoljno pokrivača. Odmah su se obratili okolnom izbjeglom narodu i dobili neophodne pokrivače, ali pitanje ishrane je bilo nerješivo, tako da su nastupili dani gladovanja. Svi oni kojima je bila potrebna kirurška pomoć upućeni su u Dalmaciju, a preostali, po završetku ofanzive, vraćaju se u Liku. (Dr Ante Vukas, Uslovi rada i lečenje kožnovenerićnih bolesnika u NOR na teritoriji Like i Dalmacije, 1943. i 1944, Hronike — 2, str. 653—654; Dr Boris Ljahnicki, Vojna partizanska bolnica br. 6, godina 1944; Isto, str. 358—359).

75 Zb. NOR, V, 27, str. 443. Od strane 19. divizije javljeno je 22. maja da se mogu prebaciti ranjenici na otoke, ali samo po grupama i uz potrebno osiguranje, štab 11. korpusa obavijestio je 28. maja GŠH da je grupa ranjenika s Velebita stigla na otok Vis. (Isto, fusnota broj 8, str. 320).

76 Soka Kovačević-Mirić, Usmena izjava, Zagreb, 8. 11. 1979. godine.

77 Dr Petar Kleut, Borbe u Lici (od juna 1944 do marta 1945.), HAK, Zb. 11, str. 596.

komandnog sastava bez iznimke.[78] Od strane sanitetskih organa vršena je svakodnevno kontrola nad kuhinjama i spremanjem jela. Šurenje rublja obavljano je barem jedanput u deset dana, a u međuvremenu su pretraživana odijela.

Uz teritorijalni vojni sanitet postepeno se organizirala i jačala civilna zdravstvena služba na području oslobođene teritorije u Lici. Da bi civilna zdravstvena služba mogla preuzeti brigu o zdravlju naroda, trebalo je pomoći što je vojni sanitet neprestano i radio. Krajem 1944. god ne vojno-pozadinske ustanove u Lici imale su po jedno partizansko bure. No, to se pokazalo nedovoljnim, te je određeno da komande područja dobiju po tri, a komande mjesta po dva partizanska bureta.[79] Uz to, kadrovima u higijensko-epidemiološkoj službi posvećivala se stalna pažnja i briga, nastojeći da se prevladaju sve objektivne i subjektivne smetnje. Zbog pomanjkanja liječnika u 1. i 2. ličkom području, na dužnosti zdravstvenih referenata bili su »novopostavljeni kvalifikovani zdravstveni nadzornici«. U komandama područja, komandama mjesta i svim ostalim vojno-pozadinskim ustanovama radio je, po uputstvima zdravstvenih referenata ili zdravstvenih nadzornika, po jedan higijeničar i bolničar. Oni su vodili brigu o općoj i ličnoj higijeni ljudstva, kao i o prostorijama svojih ustanova, zatim su obilazili teren i pronalazili sumnjive slučajeve zaraznih bolesti, neposredno sarađujući s civilnim zdravstvenim osobljem. Bolničarke su imale priručnu apoteku, pružale su prvu pomoć i sarađivale s higijeničarima. Referenti područja imali su obavezu da pomoćno sanitetsko osoblje stalno stručno usavršavaju putem sastanaka ili konferencija na kojima su se rješavali praktični zadaci i razrađivala stručna uputstva.

Pojava pjegavca u sezoni 1944/45. u Hrvatskoj je više zahvatila narod, a manje vojne jedinice u Baniji, Lici i sjevernoj Dalmaciji. Suzbijanje zaraze se odvijalo uz više poteškoća jer su bili najviše pogođeni krajevi koji su bili operativna područja stalnih borbi, sa zbjegovima i neprekidnim miješanjem vojske po naseljima s ukućanima, a upadi neprijatelja prekidali su provođenje najpotrebnijih zdravstvenih mjera. Širenju zaraznih bolesti pogodovale su i pojave potcjenjivanja opasnosti i zanemarivanje preventivnih mjera.

U složenoj ratnoj situaciji kakva je tada bila u Lici (česti pokreti vojske i naroda) presudnu ulogu dobijali su seoski odbori za suzbijanje pjegavca. Dočekivali su vojne jedinice i, u zajednici s vojnim sanitetom, raspoređivali ih u odvojen smještaj. Vodili su cjelokupnu brigu o prolaznicima (prihvat, razušavanje, ukonačavanje u zasebne prostorije) i, po njihovom odlasku, organizirali pranje prostorija vrelom lukšijom. Preduzimali su posebne mjere oko izbjeglica (uređivanje higijenskih konačišta, smještaj i razušavanje), a kod daljnjih pokreta davali su im pratnju zdravstvenog osoblja.

Na području Like u januaru 1945. u vojnim jedinicama je bilo 33 slučaja pjegavca,[80] — ali je bolest imala lagan tok tako da je bio samo jedan smrtni. Međutim, među civilnim stanovništvom pjegavac je u kotaru Gračac (Zrmanja-Otrić) i u kotaru Gospić poprimio epidemični karakter. U kotaru Gospić epidemija se pojavila krajem decembra 1944. i uglavnom lokalizirala u opći-

78 Zb. sn. si. 6, str. 371.

79 Zb. sn. si. 6, str. 436.

80 Zb NOR, V, 38, str. 116—117.

ni Medak. Započela je u selima Divoselo i Čitluk pa je, preko Počitelja i Brezika, prenijeta u Papuču, Vrebac, Vrebački Pavlovac i Mogorić.

Ukupno je prijavljeno 70 slučajeva: u Divoselu 5, čitluku 4, Počitelju 30, Metku 2, Breziku 4, Papuči 6 i Vrepcu, Pavlovcu i Mogoriću oko 20, od čega 4 smrtna. U suzbijanju epidemija angažirane su i vojne higijenske ekipe koje su, u zajednici s brigadnim sanitetom, sprovodile zaštitne mjere među stanovništvom pa je mortalitet bio znatno niži nego u gračačkom kotaru i iznosio je oko 4%.[81]

Da bi se aktivirale sve snage u borbi protiv pjegavca, a shodno naređenju GŠH, u Lovincu je 10. 1. 1945. održana konferencija s predstavnicima vojnih i civilnih vlasti. Organizirani su odbori za suzbijanje pjegavca, od seoskih do Okružnog NOO-a za Liku. Razrađen je detaljan plan rada tih odbora, uz svestranu pomoć vojnog saniteta. Na konferenciji je formiran Okružni odbor za suzbijanje pjegavca. U Odbor su ušli: Stevan Opsenica, pukovnik, Vajo Skendžić, član Okružnog odbora JNOF-a, Mika Radaković, član ONOO-a dr Ernest Čohar, zdravstveni referent ONOO-a, Branko Miletić, medicinar i A. Ratković iz Okružnog odbora USAOH-a.[82]

U zajedničkoj akciji već krajem januara pokazali su se prvi rezultati. Dovršene su razrušene stanice u Korenici, Udbini, Ričicama, Gračacu i Obrovcu. Formirano je šest pokretnih higijenskih ekipa: 4 vojne i 2 civilne. Dvije su vojne i dvije civilne odmah upućene u općine Otrić i Zrmanju, dok je treća vojna upućena u Bunić, a četvrta u općinu Medak.[83]

U jedinicama 11. korpusa NOVJ u Lici u februaru 1945. bilo je 76 slučajeva pjegavca (operativne jedinice 61, a u vojnoj pozadini 15).[84] U istom mjesecu kod civilnog stanovništva bila su prijavljena 173 slučaja pjegavca, i to po kotarima: Gračac 138, Gospić 24, Udbina 5, Korenica 5 i Perušić 1.[85] Od toga je bilo 36 smrtnih slučajeva (na području kotara Gračac 24, a kotara Gospić 12). Prema tome mortalitet je još uvijek bio vrlo velik i iznosio je skoro 21°/o. Usprkos mnogim objektivnim uzrocima, to je obavezivalo organizirane snage NOP-a na stalnu, široku i efikasnu akciju.

U tom cilju 3. brigada 13. udarne divizije započela je izgradnju stabilne suve komore u Metku, koja bi znatno ojačala zdravstvenu preventivu na terenu kotara Gospić, ali je nije uspjela završiti zbog pokreta. Higijenske ekipe su nastavile sa šurenjem sela u kojima se pojavio pjegavac, a također i sela oko njih. Tako je na području Otrić-Zrmanja razušeno oko 5000, u kotaru Gospić 1250, a u kotaru Korenica oko 650 stanovnika. Ovo su uporedo obavile vojne i civilne pokretne higijenske ekipe. Izvršavajući svoje zadatke, osoblje

81 Isto, str. 117—118.

82 »Lički vjesnik« br. 29, od 6. 1. 1945.

83 U sastavu higijenske ekipe bili su po jedan higijeničar, bolničar dezinfektor i jedno lice zaduženo za krečenje i opskrbu drvima.

84 Podaci su dati prema izvještajima objavljenim u Zb. sn. si. 6, str. 501 i 542 i tabelarnom izvještaju str. 509. U izvještaju na str. 501, kod pojave pjegavca pogrešno je štampan broj 104, a treba 76 (Prim. M. B.).

85 Zb. sn. si. 6, str. 502 i 543. Pjegavac u kotaru Gospić prenesen je s okupiranog dijela »po neprijatelju«. Primjerice, u Barletima prijavljen je jedan slučaj, ali se pretpostavljalo da ih ima više, što. se nije moglo utvrditi jer je mjesto bilo pod kontrolom neprijatelja. Isto tako iz kotara Perušić prijavljen je samo jedan slučaj iz samog Perušića. Pošto je Perušić bio također pod neprijateljskom kontrolom, ostali se podaci nisu mogli prikupiti, »ali su svi znaci tu da i na tom sektoru ima više slučajeva pjegavca« (Zb. sn. si. 6, str. 502).

angažirano na higijensko-epidemiološkom radu povremeno je upućivano na kurseve za zdravstvene nadzornike, kako bi se obučio što veći broj stručnog kadra, ali broj organiziranih kurseva, kao i broj upućenih na njih, nije bio dovoljan.

Podaci o radu i teškoćama u februaru nalaze se u izvještaju za taj mjesec, OK KPH za Liku upućenom u CK KPH, u kom piše: »Kampanja protiv zaraznih bolesti nije dostigla potrebne mjere iako je pjegavac u većini sela lokaliziran. Stambene prilike, ishrane i vrlo često pokret i iseljenje naroda pred neprijateljem je dosta sprečavalo organiziranu borbu protiv bolesti. Zdravstvene mjere nisu se sprovodile jednako uporno u selima gdje nije izbio pjegavac, kao u selima gdje je on izbio. NO zdravstveni odbori od Okružnog pa na niže vršili su jake napore u tom pravcu.«[86]

Civilna zdravstvena služba (uz sve ispoljene slabosti, propuste, nerazumijevanja, pa i pojedine otpore) postepeno se formirala u cijeloj Lici, uz pomoć vojnog saniteta 11. korpusa NOVJ, i davala svoj doprinos u suzbijanju pjegavca u sezoni 1944/45. godine. Ilustracije radi navodim dio izvještaja o radu Izvršnog odbora Okružnog NOO-a za Liku u periodu od 12. decembra 1944. do 3. marta 1945. godine: »U zdravstvenom odjelu pored pročelnika rade dva referenta. Od tih je jedan stručni liječnik. Pred par dana dobili smo još jednog stručnog liječnika. Kod kotarskih NOO-a organizirani su zdravstveni odjeli i u njima rade higijeničarke, koje su svršile bolničarske kurseve, kao referenti. Odjel se kroz ovaj period aktivno zalagao na suzbijanju tifusa. U tu svrhu organizirani su odbori za suzbijanje tifusa od Okružnog na niže. Ovi odbori nisu u potpunosti izvršili namijenjeni zadatak. U periodu od prošlog zasjedanja skupštine od tifusa je oboljelo 353 osobe. Od toga je preboljeno 188, a 44 umrlo.[87] Za raskuživanje napravljeno 91 komad partizanske buradi, koja su raspoređivana po kotarima na upotrebu. Na suzbijanju tifusa od strane vojnog saniteta data nam je dobra pomoć. Naše glavne zdravstvene snage nalazile su se u gračačkom kotaru na radu, jer je tamo najviše harao tifus. Dvije zdravstvene ekipe koje su u kotaru radile mjesec dana, uspjele su u priličnoj mjeri suzbiti zaraznu bolest. Prvo i 2. ličko područje dalo je svako po dvije zdravstvene ekipe koje su radile u Gračacu, Gospiću i Korenici... Kroz ovaj period održan je 15-dnevni zdravstveni kurs, koga je pohađalo 13 drugarica. Kurs je završio sa dobrim uspjehom i drugarice su zaposlene po kotarevima. Bolnica u Gračacu je izgrađena, ali još nije otvorena, jer se čekaju lijekovi i instrumenti, koje nam je obećao poslati Odjel narodnog zdravlja ZAVNOH-a. Uspostavljene su karantene u Udbini, Gračacu i Korenici, ali je u njima malo bolesnika izolirano. Suzbijanje zaraznih bolesti još uvijek je goruće pitanje, jer se zaraznih bolesti još uvijek nalazi u kotaru Gračac, Gospić i Udbina.«[88]

Uz trajnu opasnost iz lokalizovanih žarišta pjegavca, u martu se ratna situacija znatno pogoršala. Naime, 4. marta neprijatelj je započeo koncentrični napad na oslobođeni teritorij Like i do 17. marta uspio ovladati Korenicom i Krbavskim poljem i presjeći vezu između Korduna i Dalmacije. Ni u

86 AIHRPH, KP — 243/1248a.

87 Iako je iznalaženje i prijavljivanje novih slučajeva pjegavca kod civilne zdravstvene službe bilo manjkavo i nedostatno, ipak, ovi podaci pokazuju uporan rad u čitavom razdoblju.

88 AIHRPH, NOO-i Hrvatske, kut. 110.

takvim prilikama nije se odustajalo od najnužnijih mjera za sprečavanje zaraznih bolesti i uspjeh je postignut. Naprimjer, dok je u februaru bilo 76 novih slučajeva pjegavca, u martu ih je 48 (samo dva smrtna).[89] U vrijeme napada došlo je do većeg pokreta naroda jer je neprijatelj po svim selima, u kojima se zadržao, vršio pljačku, paljenje i ubijanje civilnog stanovništva. Većina naroda našla se u vrlo teškim prilikama, pod vedrim nebom pa se nisu mogle primjenjivati ni najosnovnije higijenske mjere. U stvari, krenulo je oko 16000—20000 osoba[90], prvo u jednom, pa u drugom smjeru, iz opustošenih krajeva u izbjeglištvo i potom natrag u svoje domove. Prema podacima, utvrđenim krajem marta, prijavljenih bolesnika od pjegavca u Lici je bilo 162, i to po kotarima: Gračac 98, Gospić 34, Udbina 24, Donji Lapac. (s Gornja Suvaja), 3, Korenica (Bunić) 3[91]. I tada se organizovano prišlo suz bijanju zaraze pa su upućene specijalne higijenske ekipe s partizanskim buradima koje su obavile mnogobrojna šurenja. Ipak se nije uspjelo sve razšuriti zbog velike pokretljivosti izbjeglog naroda i nemogućnosti da ih se prihvati i karantenira.

Pri Područnoj bolnici XI—2 završilo je bolničarski kurs, 12 polaznika ali nisu upućeni u vojne jedinice, već su raspoređeni u specijalne ekipe koje su trebale da obave cijepljenje i naprašivanje civilnog stanovništva u ugroženim mjestima. Za rukovodioce ekipa postavljena su dva zdravstvena nadzornika koji su položili kurs kod GŠH. Prema rasporedu bilo je predviđeno da početkom aprila ekipe krenu u kotareve Udbinu, Korenicu i Gospić, a potom bi otišle u općine Otrić i Zrmanju kako bi se onemogućilo širenje zaraze prema Dalmaciji i Primorju.

Stalno provođenje preventivnih mjera u svim kotarima u Lici davalo je povoljne rezultate. O radu, situaciji i postignutim uspjesima kazuje i izvještaj OK KPH za Liku, od 3. aprila 1945. godine, upućen u CK KPH, u kom se navodi: »Po pitanju suzbijanja zaraznih bolesti učinilo se kroz ovaj period prilično, tako da se bolesti ne šire, a u nekim mjestima se osjeća da opadaju, iako su objektivni uslovi vrlo pogodni za širenje bolesti. U cilju sprečavanja masovnog oboljenja od tifusa poslije povratka naroda u svoja sela zaključili smo da se povede 'Tjedan čistoće' a koji je otpočeo 1. aprila. Za taj tjedan uzete su najvažnije mjere u vezi sa zdravstvom, kao: zakopavanje strvina, izrada i iskorištavanje partizanskih buradi itd.«[92]

U svom izvještaju, od 4. aprila 1945. godine, sanitetsko odjeljenje GŠH, dajući analizu zdravstvenih prilika u Lici, između ostalog, ističe: »Na sektoru Like pjegavac pokazuje vidnu tendenciju opadanja... Maksimalni rad oko razušivanja, kao i potpuna vakcionacija ljudstva, uz naprašivanje sa DDT, uspjeli su da suzbiju pjegavac. Veliku je opasnost predstavljalo stalno kretanje komunikacijama Like, ali ipak uspjelo se sve suzbiti. Pomjeranje civilnog stanovništva u Lici marta mjeseca za vrijeme ofanzive bilo je veliko. To je nepovoljno djelovalo na sam rad, ali vojni sanitet, uz pomoć civilnih vlasti i njihovih dvaju liječnika, uspio je da sve to savlada. I među civilnim

89 Zb. NOR, V, 39, dok. br. 8, 22 i 36; Isto, XI, 4, dok. br. 2, 5 i 7.

90 Zb. sn. si. 6, str. 581.

91 Isto, str. 559 i 580.

92 AIHRPH, KP — 243/1270 — a.

stanovništvom počelo se sprovoditi cijepljenje, kao i naprašivanje sa DDT onog stanovništva koje je u kontaktu sa bolesnicima.«[93]

Brojne aktivnosti, započete u martu, nastavljene su i u aprilu. Od 1. do 8. aprila organizirana je šira akcija — »Tjedan zdravlja« — o čemu je već bilo riječi, a vojni sanitet je dogovorio s Okružnim NOO-om za Liku da se u svakom kotaru zapali po jedna krečana, kako bi se konačno riješilo složeno pitanje pomanjkanja kreča, »te kopanje zahodskih jama uz svaku seosku kuću«.[94] Nastavljeno je i sa strogom izolacijom svih sumnjivih i bolesnih, provedena je karantena zaraženih sela; izvorišta epidemije bila su potpuno blokirana. Naime, u mjestima gdje je postojala epidemija, pored svih dotada provođenih mjera, vršena je i vakcinacija cijelog stanovništva dvokratnom injekcijom vakcine.

Poslije oslobođenja Donjeg Lapca, Udbine, Korenice i Bihaća, kao i izvršene pregrupacije snaga, 4. armija je 4. aprila prešla u napad na neprijatelja na liniji Vrhovine — Gospić — Karlobag — Pag i već prvog dana probila njegovu odbranu na cijeloj širini. Na pravcu glavnog udara 13. 16. i 20. divizija slomile su otpor neprijatelja u Ličkom polju i oslobodile: Perušić, Lički Osik, Gospić i Brušane. Na taj način, uz stalno provođenje svih mogućih mjera protiv zaraznih bolesti, dolaskom proljeća stiže i sloboda u kotar Gospić i kotar Perušić, što omogućava uspješno privođenje kraju i borbe za suzbijanje zaraznih bolesti u sezoni 1944/45. godine.

Na kraju možemo zaključiti da su se uz sve specifičnosti, vojni sanitet i civilna zdravstvena služba mogli razvijati i opstati na području ovih dvaju kotara samo zahvaljujući nesebičnoj pomoći naroda, njegovih NOO-a i masovnih antifašističkih organizacija, od prvih ustaničkih dana do konačnog oslobođenja.

U cjelini gledano, narod ovih dvaju kotara imao je tešku ratnu epopeju na putu do slobode, ali je stalno bio garant i nosilac svake aktivnosti, odnosno ugrađivao je sve svoje umijeće i sposobnosti u savladavanje teških udaraca koje je neprijatelj nastojao nanijeti NOP-u. Koncepcija i praksa partizanskog zdravstva na ovom teritoriju, kao i šire, bila je »plod kolektivnog iskustva političkih i vojnih rukovodstava, zdravstvenih radnika, samih partizana kao i naroda ustaničkih krajeva. Svaka od tih sredina svojim je sudjelovanjem davala svoj udio i doprinos izgradnji zdravstva u NOB-u. Samo se tako mogao izgraditi sistem koji je neraskidivim sponama bio vezan za tlo na kojem je rođen i čije su bitne crte zadržale punu vrijednost ne samo za sve vrijeme narodnooslobodilačkog rata, nego i kao vrelo ideja i pouka za suvremene potrebe zdravstvene zaštite.«[95]

93 Zb. sn. si. 5, str. 337 i 344.

94 Isto, 6, str. 590. Krajem marta još uvijek na terenu pet ekipa obavlja razušivanje civilnog stanovništva, i to: četiri rade na sektoru Otrič—Zrmanja, a jedna (iz 1. ličkog područja) u Radaču (kotar Gospić).

95 Dr Ivan Kralj, nav. rad, Saopćenja, Pliva 1/1980, str. 44.

Gen. major Milan Basta

Formiranje Treće ličke brigade i njene prve borbe

Polet ustanka u Lici i formiranje brigade

Sredinom 1942. godine, skoro dvije trećine Like bilo je oslobođeno. Lapački i korenički kotar bili su potpuno oslobođeni a udbinski, osim Udbine, također. Oslobođen je i u našim rukama bio dobar dio gračačkog, gospićkog i perušićkog kotara i nešto manji dio otočkog i brinjskog.

Talijanski okupatori držali su veća naseljena mjesta duž željezničke pruge i ceste na liniji Plaški — Gospić — Knin. Po pravilu, u blizini i zajedno sa okupatorskim snagama, nalazile su se ustaške, domobranske i četničke jedinice kao njihove pretstraže.

Organizacije naše slobodne teritorije, tzv. pozadine, ostvarena je u najvećem mogućem stepenu. Naravno, bilo je to sve spec'fično, prilagođeno i uslovljeno teškim ratnim prilikama. U svakom selu na slobodnoj teritoriji (i u mnogim koji su bili pod kontrolom neprijatelja) postojala je narodna vlast: NOO-i, organi antifašističkih organizacija (AFŽ-a i USAOH-a), zatim partijske i skojevske organizacije. Sve su te organizacije i organi vlasti bili povezani po vertikali: po općinama, kotarevima, sve do nivoa okružnih organa za Liku.

Osim toga postojao je u Lici dobro organizovan sistem vojne organizacije pozadine — od raznih magazina, skladišta i radionica, do komandi mjesta, objedinjenih Komandom ličkog vojnog područja, formiranog 1. oktobra 1942. godine. Postojale su zatim omladinske radne brigade, razni kursevi (od analfabetskih do stručnih); radile su od jeseni 1942. i osnovne škole, štampani su listovi i razna glasila na šapirografu, održavane priredbe itd.

Sve to govori o visokom stepenu organizovanja pozadine i jedinstvu pozadine i vojske. Sve se tada radilo pod geslom: »Sve za front, sve za pobjedu«. U takvu organizaciju partizanskog života i na frontu i u pozadini, bila je utkana sva revolucionarna energija i zanos narodnih masa koje su komunisti pokrenuli iz vjekovnog sna u borbu za stvaranje novog i boljeg života.

U takvim okolnostima narastanja unutrašnjih snaga i jedinstva NOP-a, stvorili su se i u Lici potrebni uslovi za stvaranje tri partizanske brigade i 6. ličke partizanske divizije. Kako je broj partizana rapidno rastao govori podatak da je sredinom 1942. godine u Lici dejstvovalo blizu 3000 boraca, a krajem godine taj broj se popeo na preko 5000. Nasuprot njima stajala je neprijateljska vojska jačine od 27000 Talijana, ustaša i četnika.

Poslije formiranja 1. partizanske brigade Hrvatske (juni — juli 1942.), koja je kasnije postala 1. lička brigada, i formiranja 2. ličke brigade (sredinom augusta 1942.), naredbom Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, od četiri lička

1 U članku će se brigada od početka nazivati 3. ličkom brigadom bez obzira na drugi službeni naziv kojeg je nosila u prvim mjesecima njenog postojanja: 9. partizanska brigada Hrvatske.

partizanska bataljona, formirana je i 3. lička brigada kao 9. partizanska brigada Hrvatske.[1] Formiranje je uslijedilo u selu Mogoriću, udaljenom petnaestak kilometara sjeveroistočno od Gospića. Sjedište novoformiranog štaba brigade bilo je u početku u Mogoriću — u zaseoku Buljmizama. Najveći broj jedinica, koje su ušle u sastav nove brigade i našle se odmah pri ruci, nalazio se u Mogoriću, Vrepcu i bližoj okolici.

Iako tačan datum nije utvrđen, kao dan formiranja brigade uzet je 9. septembar 1942. godine. To je datum za koga najviše govore i neki izvedeni podaci. Narod je brigadu odmah po formiranju nazvao 3. ličkom brigadom, iako je ona zvanično nosila drugi (već spomenuti) naziv sve do maja 1943. godine, kada je naredbom GŠ Hrvatske zvanično i dobila naziv onako kako ju je narod zvao: 3. partizanska brigada 6. divizije. Poslije se taj naziv mijenjao u udarnu brigadu, da bi nešto kasnije dobila naziv i proleterske brigade. (Te nazive su nosile i druge dvije ličke partizanske brigade).

Treća brigada nije se mogla na dan formiranja sva prikupiti. Trebalo je desetak dana da se svi predviđeni bataljoni odlijepe od neprijatelja i prikupe radi skupnog dejstva na novom području.

Sjećam se da smo u zaseoku Buljmizama, u Mogoriću, uspjeli postrojiti nepuna dva bataljona. Tada sam, u svojstvu novoimenovanog političkog komesara brigade, kao i njen komandant Milan Kuprešanin[2], poslije smotre, govorio pred strojem o značaju formiranja brigade, o tadašnjim karakterističnim momentima u razvitku NOB-a i o našim zadacima. Naravno, kao politkomesar neizbježno sam morao govoriti o političkoj situaciji u svijetu i kod nas, o stanju na frontovima u svijetu, o četničkoj izdaji, o londonskoj izbjegličkoj jugoslavenskoj vladi itd. Jedan dio bataljona »Velebit« nalazio se u Vrepcu gdje smo također izvršili posebnu smotru i održali govore.

To je bio moj prvi nastup pred borcima koji su pripadali bataljonima »Mirko Štulić« i »Velebit«, a potječu iz sela Ploča, Kik, Mogorić, Vrebac, Barlete, Ostrvica i Široka Kula. Imao sam tada 21 godinu. Komandant brigade bio je u povoljnijem položaju od mene, jer je došao sa dužnosti komandanta 1. ličkog NOP odreda »Velebit«, u čijem sastavu su duže vremena bila obadva bataljona. Borci ovih bataljona su ga dobro poznavali. Mene su dobro poznavali samo borci bataljona »Krbava« (čiji sam bio politkomesar iz prvih dana njegovog formiranja) koji je nešto kasnije pristigao na ovo područje.

Milan Kuprešanin, zvani Šmanjak, rodom iz Papuče (Medak), od mene je bio stariji desetak godina. To je bio već zrio čovjek, rezervni oficir bivše Jugoslovenske vojske, iskusan komandant, veoma oprezan, hladnokrvan i s posebnim smislom za procjenu vojne situacije. Plan za napad ili odbranu vrlo smišljeno je i detaljno donosio, kao i pravovremene odluke. Mirne i tihe naravi nikad, u stvari, nije mirovao. Uvijek je prikupljao podatke o neprijatelju. U tome mu je sigurno pomoglo i to što je naslijedio obavještajnu mrežu i određene kanale informisanja od odreda »Velebit«. Poznavao je dobro teren oko Gospića i Ličkog sredogorja. Sada je to područje djelovanja brigade. Sve mu je to pomoglo da se, pored svojih komandantskih osobina, odmah u početku dobro snađe. Vrlo dobro me je prihvatio i nije mu nimalo

2 Milan Kuprešanin penzionirani general-pukovnik i član Savjeta Federacije.

smetala moja mladost da se konzultujemo i dogovaramo o svakom iole važnijem pitanju.[3]

Za zamjenika komandanta brigade bio je najprije postavljen Jovo Dragosavac iz Vrepca, ranije istaknuti komandant bataljona »Velebit«. Ubrzo, takorekavši, poslije nekoliko dana, bio je premješten i postavljen na dužnost komandanta novoformiranog Ličkog partizanskog odreda. Taj odred imao je zadatak da drži položaje prema neprijatelju i zatvara važnije pravce tamo gdje se ne nalaze brigade.

Na dužnost zamjenika komandanta brigade, umjesto Dragosavca, došao je Momčilo Novković dotadašnji poznati komandant bataljona »Pekiša Vuksan«, hrabar borac još iz prvih dana ustanka i neustrašiv komandant.[4] Njega su borci iz bataljona »Velebit« i Mirko Štulić« od ranije dobro poznavali i radovali se njegovom dolasku u brigadu. Uskoro je zbog svoje lične hrabrosti imponovao i ostalim bataljonima koji su ušli u sastav brigade. Rodom je iz Vrepca. Mornarički je podoficir bivše Jugoslovenske vojske. Momčilo je na nas mlađe, također, djelovao kao potpuno zrio i iskusan, ali i temperamentan čovjek. Kao zamjenik komandanta brigade bio je protagonista i često je uporno inzistirao na preduzimanju najsmjelijih poduhvata i akcija u neprijateljskoj pozadini.

Za zamjenika političkog komesara brigade postavljen je Josip Hadelan, stari komunista, radnik iz Zagreba. To je bio iskusan partijac, a imponovao je svojom bliskošću ljudima, blagošću i hladnokrvnošću. Međutim, zbog nedovoljnog ratnog iskustva i specifičnosti rada u partizanskim jedinicama u Lici, nije se najbolje snalazio, što je i sam uočio te predlagao da ide na partijski rad na teren. U tome zahtjevu izašlo mu se u susret, a na njegovu dužnost došao je Bogdan Vujnović, rodom iz Divosela, vrlo uporan politički radnik, sa dovoljno iskustva i znanja za taj posao.[5]

Na dužnost operativnog oficira postavljen je Rade Bubalo, podoficir bivše Jugoslovenske vojske, hladnokrvan i staložen vojnik. Ubrzo je otišao za zamjenika komandanta 1. ličke brigade i nakon kraćeg vremena poginuo u borbi sa ustašama u Sv. Roku (kod Lo vinca).

Prvi intendant brigade bio je Ranko Gaćeša iz Gračaca, snalažljiv i agilan intendant.[6] Njega je nešto kasnije uspješno zamijenio i dugo vodio brigadnu intentanturu Nikola Borić[7] iz Mogorića.

Sastav, formacija i naoružanje

Svi bataljoni 3. ličke brigade formirani su do kraja 1941. godine. Komandni kadar i većina boračkog sastava u borbama, još od prvih dana ustanka, stekli

3 Institucija političkih komesara nije bila odmah dobro shvaćena i uhodana, te je bilo u početku dosta nerazumijevanja i trzavica oko kompentencija između komandanta i politkomesara. Sjećam se da je nešto docnije neko iz Glavnog štaba Hrvatske predložio da me kao već »iskusnog« komesara premejste na udžnost politkomesara 6. primorsko-goranske brigade. Tada su mi rekli da se politkomesar Glavnog štaba drug Vladimir Bakarić tome usprotivio izjavivši, da je naša brigada tada bila jedina gdje su se komandant i komesar tako dobro slagali.

4 Momčilo Novković nalazi se u penziji u činu viceadmirala.

5 Bogdna Vujnović penzionisan je kao general-major JNA.

6 Živi kao penzioner u Gračacu.

7 2ivi u Beogradu kao penzionisani oficir JNA.

su znatno borbeno iskustvo koje im je dobro došlo za izvršavanje težih i krupnijih zadataka. Komandni kadar morao je odsada da rješava složenije probleme oko planiranja i obezbjeđenja većih napadnih i odbrambenih operacija, probleme koordinacije, sadejstva, veze, snabdijevanja i drugog. Jednom riječju, trebalo se tući sa jačim neprijateljskim snagama i napadati utvrđena, naseljenja mjesta, i na nepoznatom terenu.

Postojala je bojazan da se novoformirana brigada neće brzo formirati u jednu kompaktnu vojnu cjelinu i borbeni kolektiv i da se u krupnijim operacijama neće moći pokazati kako treba. Navodno su bataljoni koji su otišli u 1. i 2. ličku brigadu bili bolje organizovani, imali su veći broj članova KPJ i skojevaca itd. Neki su predskazivali da će biti teškoća oko napuštanja sela u kojima su borci rođeni, odnosno, gdje su bataljoni formirani.

Naravno, takve bojazni bile su sasvim bezrazložne. Istina, u nekim bataljonima bilo je nešto manje članova KPJ i SKOJ-a, a ideološko-politički rad bio je nešto malo u zaostajanju. Pojačanim i organizovanim političko-vaspitnim radom i, na samom startu, postignutim velikim rezultatima u borbama protiv Talijana, ustaša i četnika, 3. lička brigada brzo je omasovila svoju partijsku i skojevsku organizaciju najhrabrijim borcima i starješinama. Ona se vrlo brzo pokazala kao jedna od najboljih brigada, ne samo 6. ličke divizije. Sve do kraja rata isticala se velikim uspjesima i rezultatima u borbama protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Treća lička brigada bila je sastavljena od četiri bataljona.

Prvi bataljon »Velebit« formiran je još u jesen 1941. godine i nalazio se u sastavu 1. ličkog partizanskog odreda »Velebit« kao njegov 2. bataljon. Sastavljen je od boraca koji potječu iz Pavlovca, Vrepca, Barleta, Ostrvice i Široke Kule. Prije ulaska u sastav brigade najčešće je držao položaje u gospićkom kotaru, prema neprijateljskim uporištima u Ribniku, Bilaju, Širokoj Kuli i Gospiću.

Drugi bataljon »Bićo Kesić« dobio je ime po svome prvom političkom komesaru, narodnom heroju Petru Kesiću (Bići), koga su u proljeće 1942. godine, kada je izbio četnički puč na teritoriji Gračaca, četnici uhvatili i zvjerski ubili. Formiran je od boraca sa teritorija gračačkog kotara i u početku, prije četničkog puča, nosio je naziv »Gavrilo Princip«. Do ulaska u brigadu vodio je uspješne borbe na jugu Like.

Treći bataljon »Mirko Štulić« dobo je me po svome poginulom zamjeniku komandanta, narodnom heroju Mirku Štuliću. U njega su regrutovani borci iz sela: Gornje i Donje Ploče, Mogorića, Kika i dijelom iz Raduča i Kruškovca. Prije ulaska u sastav brigade učestvovao je u nizu borbi: na Pločanskom klancu, u Mogoriću, u borbama oko Gospića, na Oštroj, oko Metka itd.

Četvrti bataljon »Krbava« regrutovan je sa teritorije ranijeg udbinskog kotara. Najviše je vodio borbe oko Udbine, Podlapače, Korenice, protiv četnika kod Gračaca, u Gackoj dolini, na Pločanskom klancu, Trouri itd.

Svaki bataljon je imao po tri čete, čete po 3 voda, a svaki vod, u principu, po tri desetine. Bilo je perioda kada su vodovi imali i po dvije desetine. U svakom bataljonu postojao je i jedan samostalni mitraljeski vod (2—3 mitraljeza i poneki bacač 45 mm). Kasnije su bataljoni raspolagali s 1—2 protivtenkovske puške. Jedno vrijeme postojao je peti- mitraljeski bataljon koji je kasnije uslijed teškoća u komandovanju bio rasformiran i podijeljen na mitraljeske vodove koji su raspoređeni po bataljonima.

Pri Štabu brigade postojao je vod za vezu sa telefonistima i kuririma, kao i intedantura. Ulaskom brigade u sastav 6. divizije u njoj se oformila sanitetska i obavještajna služba. Brigada u početku nije imala pravu ljekarsku službu. Sanitetsku službu su vršili bolničari koji su to i ranije bili, služeći bivšu Jugoslovensku vojsku. Ranjenici su upućivani u bolnice koje su bile organizovane na slobodnoj teritoriji gdje je bilo ljekara i nešto više lijekova.

Brojno stanje 3. ličke brigade iznosilo je na dan formiranja 883 borca, naoružana s 810 pušaka, 6 mitraljeza i 2 laka minobacača. Kakav je u to vrijeme bio polet borbe, najbolje se vidi po tome što je nakon samo dva mjeseca od formiranja brigade došlo u njene redove 300 novih boraca.

Po nacionalnom satavu borci su, gotovo, svi pripadali srpskoj nacionalnosti. Svega nekoliko boraca bili su po nacionalnosti Hrvati. Naravno, taj odnos poslije formiranja se postepeno mijenjao, jer je sve više boraca Hrvata dolazilo u redove brigade. Nacionalni sastav brigade sigurno bi nešto drugačije izgledao da nije zbog potrebe u zapadnoj Lici, koja je pretežno nastanjena hrvatskim življem, formirana još jula 1942. Kosinjsko-perušićka četa, sastavljena pretežno od Hrvata, a nešto kasnije, početkom septembra iste godine, i bataljon »Matija Gubec«, također sastavljen većinom od boraca hrvatske nacionalnosti.

Po jednom nađenom »pregledu« iz rvih dana formiranja, slika socijalnog sastava brigade bi bila slijedeća: 37 radnika, 17 zanatlija, 10 đaka i intelektualaca, 37 vojnih lica (oficira, podoficira i žandara). Svi ostali — znači preko 85% bili su zemljoradnici.

Razbijanje četnika u Raduču

Izdaja četnika krajem 1941. i početkom 1942. godine izazvala je uzbuđenje u našim ustaničkim redovima, oštru političku diferencijaciju i u pojedinim krajevima Like pravu krizu ustanka. U želji da zadrže svoje klasne pozicije i stari poredak, uz pomoć izbjegličke kraljevske vlade i zapadnih saveznika, jedan dio srpske buržoazije izvršio je, u saradnji sa okupatorom, zavjeru protiv NOB-a. U toj svojoj izdajničkoj raboti četnici su u početku diferencijacije u ustaničkim snagama imali uspjeha tamo gdje je utjecaj komunista kao najdosljednijih antifašističkih boraca bio slabiji, gdje ih nije bilo dovoljno, ili tamo, gdje su komunisti pravili greške, odstupajući od široke antifašističke platforme borbe i okupljanja svih slojeva naroda, bez obzira na političko opredjeljenje, ako su samo za borbu protiv okupatora.

Pošto širenje ustanka i NOB-a nikako nisu mogli da suzbiju vojnim sredstvima talijanski okupatori su počeli podstrekavati četnike i pomagati ih u njihovom nastojanju da stvore četničke jedinice i da ih gurnu u borbu protiv partizana. Talijanski fašistički vlastodršci vjerovali su da će preko četnika uspjeti spriječiti i razbiti NOB te moći uspostaviti svoju vlast nad okupiranom teritorijom. Uz svesrdnu pomoć okupatora, povezani sa četničkom izdajom u Kninskoj krajini, lički četnici uspjeli su stvoriti određenu krizu i privremeno pokolebati dio ustaničkih redova u dijelu lapačkog, gračačkog i otočkog kotara i u užem dijelu oko Metka, nedaleko od Gospića.

Ali, zahvaljujući velikim uspjesima partizanskih snaga i nanošenju velikih gubitaka taljanskom okupatoru, ustašama i četnicima, zahvaljujući sprovo-

đenju široke platforme NOP-a i upornim političkim i organizacionim radom, uspjelo se u Lici, već u prvoj polovini 1942. godine, suzbiti četničku izdaju i zadati im na vojničkom i političkom polju osjetne poraze, od kojih se više nisu mogli oporaviti. Uskoro su i u spomenutim kotarevima četnici sabijeni na uže rejone, naročito oko željezničke pruge i talijanskih garnizona, jer su se samo uz njih mogli održati.

Ne štedeći Talijane i ustaše, a cijeneći da su četnici politički veoma štetni, a momentalno vojnički najslabija neprijateljska tačka, Štab 3. ličke brigade planirao je svoju prvu akciju na četnike u Raduču. Prikupivši se poslije formiranja u rejonu Ploča—Mogorić—Vrebac, gdje je prema nekim podacima očekivala neprijateljsku ofanzivu na taj dio slobodne teritorije, brigada je krenula u ofanzivna dejstva, ne čekajući neprijatelja da prvi krene. Na prostoru između Metka i Lovinca, već noću 23/24. septembra napravljena je diverzija, pokidana je željenička pruga zajedno sa telefonsko-telegrafskim stubovima u dužini od 2 km.

U Raduču, nedaleko od Metka, nalazilo se oko 100 četnika koji su predstavljali 3. bataljon tzv. 2. ličke četničke brigade. Oslanjali su se na talijanske snage na željezničkoj stanici Raduč, koja je od sela udaljena 3—4 km, zatim na svoje saveznike ustaše u Lovincu i Sv. Roku i na četničku sabraću u Gračacu i Metku. Zbog blizine okupatora i ostalih njima bliskih snaga, zbog povoljnih geografsko-topografskih uslova za odbranu, radučki četnici živjeli su u uvjerenju da su bezbjedni i da će im njihovi saveznici u slučaju veće opasnosti i napada jačih partizanskih snaga već u prvim časovima borbe priteći u pomoć.

Osnovna ideja četničke odbrane u slučaju većeg partizanskog napada bila je, da se povuku i što duže održe u dobro utvrđenoj i od tvrdog materijala sagrađenoj velikoj seoskoj kafani Stojana Pejnovića i da tu sačekaju pomoć spolja.

Zamisao za napad Štaba 3. brigade bila je jednostavna. Sa tri bataljona (75% svojih snaga) obezbijediti napad od mogućih intervencija od Metka i Gospića, od Lovinca, Sv. Roka i Gračaca, kao i od obližnjeg talijanskog garnizona na željezničkoj stanici Raduč, a sa 3. bataljonom »Mirko Štulić« (u kome se nalazilo dosta boraca iz samog sela Raduča) napasti četnike u selu, satjerati ih u pomenutu birtiju, opkoliti ih u njoj i, u pogodnom trenutku, jurišem je zauzeti.

Iz svoje polazne baze Mogorić—Ploča, u sumrak 25. steptembra 1942. godine, krenula je 3. lička brigada na izvršenje zadatka. Sve je išlo po planu. Noću 25/26. septembra četnici su stjerani sa okolnih čuka u utvrđenu zgradu. Oko te zgrade nalazili su se rovovi povezani saobraćaj nicama. Sama zgrada pravljena je od kamena, a prostrano dvorište bilo je ograđeno visokom kamenom ogradom pogodnom za odbaranu. Na prozorima zgrade napravljene su puškarnice, kao i na prozorima i otvorima u podrumu. Oko zgrade bio je brisani prostor.

Ocijenivši da nema smisla odmah jurišati na utvrđeno četničko uporište i izlagati se nepotrebnim žrtvama, Štab brigade pristupio je blokadi utvrđene zgrade, računajući na psihološki efekat, na gubljene morala kod četnika kada ustanove da intervencija i pomoć spolja ne uspijeva doći tako brzo kao što su oni pretpostavljali.

Ali i mi smo morali tačno ocijeniti koliko ćemo vremena moći odoljeti intervenciji spolja i koliko je potrebno vremena da se neprijatelj prikupi i

pođe sa jačim snagama iz Gospića, Metka, Lovinca i Gračaca. Zato smo u početku najviše nade polagali u naše snage na obezbjeđenju. Ukoliko one odole prvim naletima spolja i budu duže vremena izdržale u odbrani, utoliko će proporcionalno na drugoj strani, u seoskoj birtiji, rasti nespokojstvo, rasti raspoloženje najvećeg broja za predaju. Opkoljeni četnici u Raduču, stalno su bili pod našom vatrom od koje nisu mogli oka otvoriti. Čekala se samo pogodna prilika da se pod zaštitom noći upadne u neprijateljska uporišta sa bombaškim odjeljenjima.

Sutradan izjutra, 26. septembra, od pravca Metka intervenirale su neprijateljske snage sastavljene od Jurišne medačke četničke čete Gavre Stanojevića i par stotina Talijana. Uz podršku artiljerije napale su 1. bataljon »Velebit« na položaju kod zaseoka Papuče, na padinama Bogunice i drugim pogodnim uzvišenjima oko ceste koja vodi za Raduč. Bataljon je iskoristio pogodne topografske položaje između Papuče, Kruškovca i Drenovca da organizuje odbranu i pripremi »dobrodošlicu« neprijatelju koji je nastupao od Metka.

Četnici i Talijani uzaludno su u više navrata jurišali na položaje. Bataljon »Velebit« ih je svaki put odbio i uporno držao svoje položaje puna dva dana. Neprijatelj je trpio u neuspjelim napadima gubitke, shvativši dosta kasno da mora dovući jače snage ako misli uspjeti u svom poduhvatu. Međutim, sudbina radučkih četnika bila je već zapečaćena. U stvari, borba za Raduč odvijala se na obezbjeđenjima. Bataljon »Velebit« je svoj zadatak u potpunosti izvršio. U tim oštrim borbama imao je 6 poginulih i 7 ranjenih boraca.[8] Bataljon »Krbava« zadržao je, također, Talijane i ustaše koji su krenuli u pomoć četnicima iz Lovinca, odnosno Gračaca. Neprijatelj s te strane nije angažovao jače snage i nije toliko bio uporan kao kolona koja je nastupala od Metka, odnosno Gospića. Bataljon »Bićo Kesić« dobro je razrušio željezničku prugu, opkolio i blokirao talijanske snage na željezničkoj stanici Raduč.

Opkoljeni radučki četnici slušali su pucnjavu sa svih strana, ali pomoć nije dolazila niotkud. Poslije protekle dvije noći i jednog dana potpune neizvjesnosti, otpočelo je u njihovim redovima komešanje i kolebanje. Ponestalo je hrane i vode. Nastao je i zamor uslijed nespavanja i stalne napregnutosti. Kao i uvijek, u ovakvim i sličnim situcijama, jedni su htjeli da pregovaraju, drugi da se predaju i spase svoje glave što prije, a treći, dio onih, koji su zagazili u zločin, da se brane po svaku cijenu.

Ocijenivši situaciju da je došao pogodan trenutak za juriš i da ne treba čekati noć, Štab brigade je 27. septembra naredio bataljonu »Mirko Štulić« da pređe u napad. Napad je bio silovit i kratak. Prekinuo je četničke dileme.

Uz mjestimični otpor neprijatelj se predao. U naše ruke pao je 101 četnik. Među njima je zarobljen i komandant četničkog bataljona (neki kažu da je bio zamjenik komandanta) i predsjednik četničkog odbora u Raduču, bivši žandarmerijski narednik Čubrilo. Svega nekoliko njih u toj gužvi uspjelo je da pobjegne. Zaplijenjeno je oko 90 pušaka, 1 mitraljez i nekoliko hiljada metaka. Porušena je željeznička pruga i uništene su telefonske linije u dužini oko 6 km. Uništen je i vodovod koji je snabdijevao vodom ne-

8 Poginuli su: Mile Mandarić i Mane Crnokrak iz Vrepca, Bogdan Potkonjak iz Ostrvice, Stevo Sudar iz Barleta, Dane Pejak i Sofija Polovina iz Ostrvice, bolničarka, prva žena borac koja je poginula u brigadi.

prijateljske garnizone u željezničkim stanicama Raduč i Medak. Bataljon »Mirko Štulić« imao je samo jednog ranjenog borca — Bogdana Ćaliča iz Ploče koji je, na žalost, podlegao ranama u partizanskoj bolnici u Bijelim potocima na Plješevici.

Željezničku stanicu Raduč Talijani su jako utvrdili i branili je sa oko 80—100 vojnika. Naše snage dobile su zadatak da talijanski garnizon u stanici samo blokiraju i spriječe Talijane da eventualno pođu u pomoć svojim četničkim saveznicima u Raduču. Radi ispitivanja borbenog morala i raspoloženja neprijatelja, u početku je na stanicu izvršen demonstrativni napad. Pokazalo se da su Talijani spremni grčevito se braniti. Utvrđena stanica kao čir postavljena je u polju, na čistom brisanom prostoru. Talijani, koji su uvijek bili bolji u odbrani u utvrđenom mjestu nego u napadu, isplanirali su dobro svoju odbranu i plan vatre, tukući oko svojih bunkera svaki kvadrat ravnog, kao na dlanu, terena.

Po uspješno svršenoj akciji u selu Raduč pomišljali smo u jednom trenutku da bi bilo dobro da s jačim snagama noćnim napadom pokušamo osvojiti stanicu. Ipak je prevladavala realistična procjena da nećemo moći koristiti faktor iznenađenja, da su jače intervenističke snage Talijana, ustaša i četnika iz pravca Gospića i Gračaca bile već prema nama pokrenute i da nema potrebe upetljavati se u nove neizvjesne borbe. Potreban nam je bio predah i pripreme za nove borbe koje su skoro uslijedile.

Kada se piše o prvoj borbi 3. ličke brigade, o njenom napadu na Raduč i odbijanju intervrencije od Metka, kada se želi približiti kroz određene fragmente i tadašnja atmosfera i likovi ljudi, vrijedno je istaći neke interesantne događaje.

Osmatrajuć neprijatelja oko željezničke stanice Raduč vodnik 3. voda 2. čete bataljona »Krbava« Iso Barać primijetio je u smiraj dana da se na zgradi željezničke stanice vije bijela zastava. Začudio se i bio ubijeđen da je ranije nije bio zapazio. Spuštanjem noći bijela zastava se sve više isticala i počela mu je bosti oči. Znao je da Talijani nisu bogzna kakvi borci. Sjećao se on talijanskih poraza i njihove gotovo katastrofe na Ljubovu januara 1942. godine, zatim njihovih velikih poraza na Šijanovom klancu, Pogledalu, oko Korenice i na drugim mjestima. Svuda su oni te zime na otvorenom prostoru dobivali grdne batine i trpili poraz za porazom. Ali isto tako je znao, da se iza utvrđenih bunkera i zgrada znaju Talijani dobro boriti. Pogotovo ako je u izgledu brza intervencija i pomoć izvana.

Jedan trenutak stajao je Iso nepomičan i kao skamenjen. Što treba u novonastaloj situaciji raditi? Istaknuta bijela zastava znači ipak znak predaje. Trljao je oči i gledao. Možda ga oči varaju? Umoran je i neispavan. Uporno je gledao i sebe ubjeđivao:

— Jeste, to je bijela zastava. Možda su Talijani procijenili da su poslije poraza četnika oni na redu. Nema ih mnogo. Neće se moći oduprijeti. Možda ne žele da prolijevaju uzaludno krv i hoće se predati. Lukavi su oni. Znaju oni da smo ih ranije kao zarobljenike redovno vraćali natrag u talijanske garnizone, jer nismo imali uslova da držimo veće mase zarobljenika.

U glavi partizanskog vodnika vrzmala su se svakojake misli. — Možda je neprijatelj shvatio da se novorođenoj, silovitoj partizanskoj brigadi neće moći oduprijeti i zašto zabadava prolijevati krv. U Isinoj mašti novoformi-

rana brigada je sila nad silama, koja svakog neprijatelja može slomiti pa i ove Talijančiće.

Tako je toga predvečerja rezonovao i brzo pribirao svoje misli vodnik Iso. Šansu ne treba nikako propustiti. Da li treba komandi čete ili Štabu bataljona to javljati? Noć se približavala i nije se za to imalo vremena. Mogu se oni u međuvremenu predomisliti. Treba brzo i samoinicijativno raditi. Borac koji je ležao u zaklonu u njegovoj blizini samo je vidio i čuo kako. se Iso pridigao i promrmljao: »Jest, to je bila bijela zastava, oni se žele predati!« U tom trenutku već se bio uspravio i kao u transu pošao sasvim ležerno, bez žurbe, gipkim korakom prema neprijateljskim rovovima i bunkerima.

Talijanske predstraže su ga bez riječi i ikakvog zaustavljanja propustile. Posmatrali su ga i sami iznenađeni. Vjerovatno su mislili da kao partizanski parlamentarac valjda donosi nekakvu važnu poruku, ili možda dolazi da se preda. Nekoliko Isinih boraca, koji su ostali iza njega, ćutke su ga i zaprepašteno gledali. Nemaju pojma što je to njihov vodnik naumio. Znaju oni njega kao velikog ljudinu i junačinu. Možda je spremio nekakvu zamku neprijatelju. Ali, kakvu nikako im nije bilo jasno.

Tek kada se savim približio željezničkoj zgradi, Iso je dobro vidio zastavu. I, gle čuda! To nije bila bijela zastava, nego prava pravcata talijanska zastava. Istina, nešto malo izblijedila, pa mu se onako umornom izdalje, u prvi sumrak, učinilo da je bijela i da neprijatelj ima namjeru da se preda. I dok se on za trenutak u čudu snebivao i pitao sebe što sada da radi kada se tako grdno prevario, već je pred njega izišao komandant posade, omanji ugađeni talijanski oficir. Čim se neprijateljski oficir pojavio, upitno i začuđeno ga posmatrajući, otpočeo je na talijanskom jeziku govoriti (već su se našli oni koji su razumjeli naš jezik i otpočeli prevoditi). Upitan zašto je došao, Iso je talijanskog komandanta netremice posmatrao i još uvijek pribirao misli: što da mu kaže i kako da se iz ove nenadane i veoma nezavidne situacije, u koju je tako nesmotreno upao, izvuče?

U velikom uzbuđenju dođe mu spasonosna misao. Treba zaigrati na novu kartu. Iso izjavi da je došao predložiti da se Talijani predaju, jer silna partizanska vojski pristiže i sprema se da ih napadne. Evo, on je došao da ih upozori, kako je najbolje da se predaju i tako spase svoje glave, te izbjegnu teška iskušenja, prije nego što se ta strašna brigada prikupi i otpočne svoj uništavajući napad. Zamalo je ispalo da je lsi posebno žao života talijanskih vojnika i, eto, on je došao da im pomogne. Za uzvrat traži samo da ostave oružje i municiju i da odu u talijanske garnizone u Medak i Gospić. Što dalje je govorio vodnik Iso, sve više je ličio na čovjeka koji diktira ultimatum i uslove predaje.

Vrlo ozbiljnog lica pažljivi talijanski komandant saslušao je partizanskog vodnika i poslije kratke stanke, vrlo mirnim i pribranim glasom, u veoma učtivoj formi, odgovorio je da on shvaća svu ozbiljnost situacije i pobude partizanskog parlamentarca, ali da ne može pogaziti svoju oficirsku zakletvu i da se ne može nikako predati. Ono, što on može samo reći, to je: da partizanski parlamentarac prenese partizanskom komandantu brigade da Talijani sa željezničke stanice Raduč neće sada vršiti ispade niti napadati partizane.

Talijanski oficir skoro da se ispričavao lsi što se ne može predati. Pošto su riječi strašnog i smionog partizanskog vodnika i suviše ozbiljno zvuča-

le i pošto već nekoliko dana slušaju pucnjavu i kanonade oko sebe, a pomoći izvana još nema, Talijani su Isu pustili da se mirno vrati svojima. Fascinantna figura i sigurnost partizanskog vodnika toliko su autoritativno djelovali da mu Talijani, respektirajući svu ozbiljnost situacije, nisu smjeli ništa učiniti. Sve to sa svoje strane govori o snazi, moći i autoritetu već narasle NOV.

Nešto kasnije, u IV neprijateljskoj ofanzivi, hrabri vodnik Iso, junački je 13. februara 1943. poginuo kao zamjenik komandira 3. čete bataljona »Krbava« u borbi talijanske kolone koja je preko Kuka, prevoja na Plješevici iznad Visuća, nastupala prema Donjem Lapcu. Istrčao je sam sa bombama u rukama pred talijanske tenkove koji su naglo izbili na naš položaj na Kuku i otpočeli iznenadnom vatrom da tuku po našim borcima. Štiteći svoje drugove, pokošen je neprijateljskom vatrom i tenkom pregažen. Mrtvo tijelo partizanskog komandira Ise Baraća nađeno je mnogo kasnije, tek kada se duboki snijeg na visokom prevoju otopio. Sahranjen je u Orovcu, sjenovitom selu ispod Plješevice, nedaleko od Donjeg Lapca, ostavivši petoro nejake djece siročadi (žena mu je umrla pred sam ustanak)[9].

Interesantna je, također, bila još jedna epizoda iz napada na radučke četnike, a koja se odnosi na Dmitra Njegomira, čija pojava predstavlja zaista specifičnu i originalnu figuru našeg rata u Lici i, vjerovatno, ne samo u njoj. On de facto nije formacijski pripadao ni jednoj jedinici 3. brigade iako je rođen u Zavodu, te je normalno mogao pripadati bataljonu »Velebit«, ili barem bataljonu »Mirko Štulić«. Jednostavno je pripadao 3. ličkoj brigadi, a najviše se zadržavao kod bataljona »Velebit«. Da je neko i pokušao da Pobru (tako smo ga zvali) uklopi u organizacione forme i postojeću formaciju i veže ga za neku desetinu, vod i četu, sumnjam da bi u tome uspio. Pobro bi u tom slučaju sigurno napustio 3. brigadu i pošao u neku drugu, koja bi prema njemu i njegovoj sklonosti da »luta« bila, možda, blagonakloni ja. Ali nama i Štabu brigade to nije smetalo i niko nije tako nešto ni pokušavao. Za vrijeme zatišja vojnički se uvježbavao i sprovodio obuku u jedinici u kojoj se zatekao, slušao politička predavanja. Do najvećeg stepena drugarski se ophodio i snosio sve partizanske tegobe kao i drugi. U toku borbe, kada bi pristigao na mjesto okršaja, uvijek se javljao najstarijem komandiru ili političkom komesaru jedinice i s njima se obavezno konzultirao kada će on nastupiti i baciti svoje bombe koje je uvijek sa sobom nosio.

Pobro je po selima na slobodnoj teritoriji imao nekakvu svoju »organizaciju« koja mu je redovno javljala gdje se nalaze neeksplodirane avionske bombe ili artiljerijske granate, kojima nas je neprijatelj gađao. Išao je na lice mjesta, vadio te bombe i granate iz zemlje, prepravljao ih za svoju upotrebu i daljnje korišćenje protiv neprijatelja. Imao je đavolske smjelosti, pamate i znanja da ih sasvim stručno iz zemlje izvadi, demontira, pronađe grešku stručnjaka, zbog čega nisu prilikom upotrebe eksplodirale; ponovo montira i spremi da obavezno eksplodiraju i to bez greške, kada on to bude želio. Za takav posao obično su potrebne škole i stručni kursevi, veliko iskustvo, i određene sprave za vađenje projektila, ali i izuzetna smjelost. Za nepismenog sina seoskog ličkog kovača takve škole i kursevi nisu bili potrebni. Sve je to on savlađivao snagom svoga talenta i hrabrošću.

9 Prema podacima poznavalaca prilika svih petoro djece ostalo je živo; prošli su kroz partizanske domove ratne siročadi, završili škole, a neki i fakultete.

Obično se u njegovoj torbi, obješenoj o rame, nalazila jedna veća ili dvije manje avionske bombe ili artiljerijska granata, teške po 5 do 10 kg, ponekad i teže. Kada iskrsne neka važnija borba, okršaj ili napad na neprijateljsko utvrđeno mjesto, Pobro bi sam, na svoju ruku i inicijativu, došao na mjesto poprišta, bez obzira koja jedinica ili bataljon brigade vodi borbu. Prikrao bi se i podišao neprijateljskom položaju na blisko odstojanje, te bacao ili kotrljao niz brdo, ako je teren bio pogodan, one teške bombe i granate na neprijateljski bunker, rov, ili ih ubacivao kroz prozor neke utvrđene zgrade. Svim borcima 3. brigade i narodu u mjestima gdje se brigada zadržavala, ili kroz koja je prolazila, poznat je bio lik partizana Pobre, onako specifičnog, originalnog, nakrivljenog, od stalnog nošenja tih teških bombi. Jer, ukoliko se ne bi pružila neka povoljna prilika za njihovu efikasnu upotrebu, ukoliko ne bi bilo nekih važnijih borbi, nego samo čarke, Pobro bi čuvao svoje »gromove« (tako je on »tepao« svojim projektilima) za bolju i važniju priliku.

Druga karakteristika Pobrinog lika i izgleda, po kome su ga svi oni s kojima se sretao zapamtili, jeste nošenje nekakvog čudnovatog, da ne kažem čudotvornog mača, dosta dugačkog i oširokog, sa obje strane naoštrenog. Pošto je oštrica mača bila od kvalitetnog čelika, Pobro se naročito starao da on bude uvijek naoštren kao britva. Nitko mi nije znao reći gdje ga je Pobro našao. On sam o tome nije nikada govorio.

Pobro nije bio krupnog rasta. Osrednje korpulencije, koščate konstrukcije, bio je vrlo žilav, otporan i durašan. Onako naoružan, opterećen, povinut u leđima i nagnut na stranu, uvijek mi je ličio na nekog humorističkog junaka iz prošlosti, na nekog našeg ličkog Don Kihota. Taj njegov humoristički lik i izgled, ali i jako izražen smisao za humor i stvaranje veselih raspoloženja i duhovitih situacija, njegova borba protiv nepravde, zla i mraka, način kako je on tu borbu shvatio i njoj doprinosio, ozbiljnost držanja i njegov karakter, činili su ga zaista sličnim, ali istovremeno i različitim od Servantesovog viteza. Razlika nije mala. Dok se prvi borio protiv vjetrenjače, Pobro se borio protiv okrutnog i krvavog fašističkog neprijatelja.

U vrijeme napada na radučke četnike sreo sam ga na jednoj uskoj stazi kojom je krenuo prema utvrđenoj kući u Raduču. Pozdravili smo se kao stari znanci još iz odreda »Čapajev« (iz prvih dana ustanka 1941. godine).

— Kud si to naumio tako natovaren? — upitam ga, iako sam znao kuda se uputio.

— Eto, nosim ove moje »gromove«, druže komesare. Malo da potprašim đikane. — odgovori otresiti Pobro pogledajući svoju torbu i mliujući očima svoje bombe — »gromove«.

— A hoćeš li to moći učiniti Pobro? Teški su ti tvoji »gromovi«. — primijetili ja osmjehujući se.

— Hoću, hoću, druže komesare. Ne ber' ti brige za to. Zapržiću ja njima čorbu. Dobro zna Pobro kako se to radi!

Pozdravismo se srdačno. Ode Pobro polako, gegajući se, onako nakrivljen, povijenih leđa, prema četničkom uporištu. Nehotice uhvatim sebe u razmišljanju: odakle toliko snage, toliko energije i odakle toliko nagomilane mržnje prema neprijatelju kod toga, ne tako krupnog i snažnog, ali svakako veoma žilavog, otpornog i izdržljivog čovjeka. Nešto kasnije Pobro se zaista privukao utvrđenoj zgradi i zajedno sa isturenim borbenim odjeljenjima čekao zapovijest za napad, ali i na svoju priliku da se primakne neprijatelju i baci svoju bombu.

Nije Pobro istrčavao tek tako bez razmišljanja i vještog prikradanja. Davno bi on poginuo da nije bio mudar i iskusan borac. Ali nije bilo lako, bez velike opasnosti po život, bacati na neprijatelja granatu ili aviobombu tešku 5—10 kg. Trebalo se neprijatelju približiti, često na manje od desetak metara, da bi bačena bomba imala puni efekat. Vješto je koristio konfiguraciju zemljišta, noć, napad i juriš naših snaga, kada neprijatelj potisnut i pritisnut ne može normalno da vodi o svemu računa. Takve pogodne trenutke znao je nepogrešivo pronaći. Tako je i ovaj put u Raduču iskoristio svoj trenutak i, samo on zna kako, zafrljačio svoj »grom« i bacio ga na četnike. Bomba je zaista odjeknula gromovito.

Ustaški debakl u Ribniku

Uskoro poslije likvidacije radučkih četnika, iz svoje dotadašnje baze Mogorić — Vrebac, 3. lička brigada krenula je u napad na ustaško uporište Ribnik, u kome se nalazilo oko 100 dobro naoružanih ustaša, žandara i seljaka. Ustaše su se, također, oslanjale na talijanske garnizone u Gospiću, Bilaju i Metku. Isto tako kao i četnici, i ribničke ustaše su bile samo isturene talijanske predstraže i predstavljali su, u stvari, žrtvene jarce koji treba da izginu i vade kestenje iz vatre za tuđinskog osvajača.

Za razliku od radučkih četnika ustaše u Ribniku su bile nešto bolje organizovane. Više je bilo onih koji su se od samog početka ustanka borili protiv partizana i zato su imali više borbenog iskustva. Imali su više oficira. Njihov komandni kadar u cjelini bio je u vojno-stručnom pogledu obrazovaniji i imao više ratnog iskustva. Ribnička ustaška posada bila je u nešto povoljnijem položaju od radučkih četnika, jer je bila blizu jakog talijanskog i ustaško-domobranskog garnizona u Gospiću, udaljenog oko 8 km. Utoliko je naš napad na Ribnik bio delikatniji i pod težim uslovima.

Uz nešto ustaša, žandara i oficira sa strane, najveći dio ribničke posade su seljaci, mještani. Većini od tih naoružanih seljaka glavni cilj je bio da sačuvaju svoja imanja i glave. Drugo je pitanje koliko je bila ispravna njihova seljačka kalkulacija, da biti na strani ustaša i fašizma znači i najsigurniji uslov spasavanja glava i imanja. Dvadesetak ustaških zlikovaca držalo je ostale na svojoj uzdi i u stalnom strahu od odmazde za pokolje i pljačku što su gospićke ustaše zajedno s jednim brojem mjesnih ustaša izvršile 1941. godine nad stanovništvom okolnih srpskih sela.

Okupatoru i ustaškoj komandi u Gospiću i te kako je bilo stalo da održe ribnički garnizon kao svoje isturene predsraže prema rastućoj partizanskoj opasnosti. Zato su im povremeno slali jača ili slabija pojačanja i iskusniji komandni kadar. Sve je to zavisilo o stepenu opasnosti od partizanskih napada. Zbog svega ovoga situacija u Ribniku, u vrijeme našeg napada, bila je, politički gledano, delikatna. Trebalo je jasno diferencirati zagriženog i ogrezlog ustašu od kolebljivijih seljaka. Zato je važno bilo izvršiti dobru političku pripremu svih bataljona brigade i svakog borca ponaosob. Svaki i najsitniji pojedinačni nesmotreni postupak i najsitnija osveta, ili pljačka, išli bi samo na ruku ustašama i priječili bi i otežali započetu političku diferencijaciju u Ribniku.

Polovina boračkog sastava 3. ličke brigade bila je iz sela istočno od Ribnika u kojima su ustaše 1941. izvršile pokolj. Među borcima je bilo onih koji su

izgubili nekog svog najbližeg, ili čitave familije. Pretpostavljao sam da će u napadu na Ribnik biti određenih problema, teškoća i ispada. Stoga smo izvršili dobru političku pripremu. I zaista, naši borci bili su svjesni tog našeg stava, potrebe političke diferencijacije i pridobijanja masa za NOB. Ni jedan incident, ili ma kakva samovolja od strane boraca, za vrijeme napada na Ribnik, nisu se desili. Treća brigada bila je prava revolucionarna jedinica koja je bila na visini borbenog i političkog zadatka.

U napadu na Ribnik Štab 3. brigade primijenio je u osnovi sličnu taktiku kao i u napadu na raduč ke četnike. Osnovna zamisao bila je da se jake snage postave na obezbjeđenje prema okolnim neprijateljskim garnizonima: u Bilaju, Gospiću i Metku. Na taj način, dok se ne izvrši likvidacija ustaške posade, trebalo je efikasno spriječiti talijansko-domobransko-četničku intervenciju. Razlika od prethodne akcije ogledala se najviše u tome što je zbog velike blizine jakih neprijateljskih garnizona i većeg broja komunikacija, kao i zbog konfiguracije zemljišta, trebalo brzo, odlučno i iznenadno napasti i dejstvovati mnogo brže nego na Raduču.

Plan napada u općim linijama bio je slijedeći: 1. bataljon »Velebit« imao je zadatak da napada u zahvatu ceste Medak—Ribnik; od Ličkog Čitluka napadao je 2. bataljon »Bićo Kesić« i to lijevom obalom rijeke Like, obezbjeđujući se od Bilaja; 3. bataljon »Mirko Štulić« obezbjeđivao je napad od Metka i željezničke stanice Bilaj—Ribnik, dok je 4. bataljon »Krbava« napadao od željezničke stanice Bilaj—Ribnik, obezbjeđujući se s leđa i bokova.

Dvije čete, po jedna iz 1. i 2. bataljona, brzo su se i neopaženo uvukle u sam centar sela i iznenadno napale ustašku komandu. Tako je, 3. oktobra 1942. godine, oko 2 sata poslije pola noći, otpočeo dobro sinhronizovani i istovremeni napad na ustašku posadu u Ribniku. Iznenađenje je bilo skoro totalno, što je uslovilo brz i potpun uspjeh akcije. Na juriš je zauzeta žandarmerija, škola i popov stan, koji je bio najjače utvrđen i pripremljen za odbranu. Sve je to postignuto prije nego što su ustaše i shvatile o čemu se zapravo radi.

Među prvima bombe su bacali poznati bombaši, hrabri borci Vrepčani — Petar Crnokrak i Stevo Čurćić iz 1. čete 1. bataljona »Velebit«. Neprijatelj je počeo iskakati iz zgrada i predavati se bez nekog ozbiljnije organizovanog otpora. Međutim Petar i Stevo nisu dočekali pobjedonosni kraj borbe. Kad su u drugom navratu bacili bombe na utvrđenu zagradu, u kojoj je stanovao pop, odakle su ustaše u jednom trenutku otpočele davati otpor, jedna bomba se odbila o tvrdi prozorski okvir i usmrtila ih obojicu. Sve su to nepredviđene i nepravedne ratne okolnosti koje se rjeđe dešavaju, ali se, na žalost, eto, dešavaju. Pali su hrabri partizanski bombaši i svojom krvlju zalili našu pobjedu. Do zore otpor ustaša je savladan. Cio napad se toliko munjevito odvijao da neprijatelj iz Bilaja, Metka i Gospića nije u toku noći dospio ni da interveniše. Tek sutradan, kad je sve bilo već gotovo, uslijedila je intervencija.

Štab brigade je iskoristio faktor iznenađenja uz taktiku istovremenog napada iznutra i spolja. Iskorištena je i noć, kao i dobro poznavanje terena, rovova, bunkera i rasporeda neprijateljske žive sile. Za ubacivanje u selo obično su birani najbolji borci s puno ručnih bombi i lakšeg automatskog naoružanja. Iznenadnim upadom u centar neprijateljevog utvrđenja uništeno je neprijateljsko komandovanje i pokidana veza. Istovremeni napad iznutra

i spolja doveo je ustaše u stanje totalne dezorganizacije, demoralizacije i nesposobnosti da se organizovano i uspješno brane.

Zarobljena su 32 neprijateljska vojnika, a u okršaju su 22 ubijena. Ostatak je, koristeći noć, pobjegao glavom bez obzira. Zaplijenjeno je oko 40 pušaka, 1 puškomitraljez i dosta municije.

Neprijatelj je sutradan optočeo da artiljerijom tuče položaje brigade u Ribniku i oko njega. Tek poslije podne uslijedila je iz pravca Bilaja intervencija Talijana i ustaša. Prema njima brigada je isturila jače snage, spremno ih dočekala i odbila natrag. Fašisti su na bojnom polju ostavili 1 minobacač, 4 puške i nešto municije. Brigada je imala ukupne gubitke od 7 poginulih i nekoliko ranjenih boraca.[10]

Uspjesi 3. ličke brigade jako su obradovali sve naše ljude. Neprijatelj je bio zaprepašten. Brigada je za njega postala strah i trepet. Najbolji primjer koji to dokazuje jeste slijedeći slučaj: Kada se nekoliko dana poslije Ribnika (6. oktobra 1942. godine) pojavila u Brušanima i Ličkom Novom, ustaše su se iz svih sela kod Gospića razbježale glavom bez obzira. Jedni u Gospić, a drugi u Karlobag.

Doznavši da Talijani pripremaju ofanzivu na slobodnu teritoriju, brigada se vratila u svoju polaznu bazu — u Vrebac i Mogorić. Tom prilikom onesposobila je vodovod u Brušanima koji je snabdijevao Gospić vodom. Prilikom povratka porušila je na više mjesta željezničku prugu Gospić—Gračac. Ranije samopouzdanje ustaša bilo je ozbiljno poljuljano.

Za postignute uspjehe ubrzo je stiglo i priznanje. Brigadu je 7. oktobra pohvalio Glavni štab Hrvatske. »Vaša je brigada«, pisalo je, pored ostalog, u pohvali upućenoj Štabu brigade »svojom akcijom na Raduč, a sada i na Ribnik, dokazala da ima sve uslove da postane jedna od najboljih brigada Hrvatske«.[11]

Poslije prvih uspjeha 3. lička brigada angažovana je za razbijanje četnika na području Gračaca i Bosanskog Grahova. Veoma značajne uspjehe postigla je u borbama u toku četvrte neprijateljske ofenzive na Pločanskom klancu i na Zuleševici, zatim u protivofanzivi naših jedinica kojom prilikom je oslobođena čitava Lika, izuzev Gospića. U sastavu 6. ličke divizije, u novembru 1943. godine, odlazi u Bosnu i vodi borbe oko Travnika, učestvuje u napadu na Banju Luku i ističe se u šestoj neprijateljskoj ofenzivi. Najznačajniji uspjeh postigla je 25. maja 1944. u borbi protiv njemačkog vazdušnog desanta u Drvaru, kada je zajedno s drugim jedinicama NOVJ, onemogućila njemačke snage da unište Vrhovni štab NOV i POJ sa vrhovnim komandantom Jasipom Brozom Titom na čelu. Visoke moralne i borbene kvalitete pokazala je i na maršu i u borbama od Livna do Zlatibora, zatim u borbama u Srbiji, te prilikom oslobođenja Beograda. Borila se u Srijemu, Slavoniji, Moslavini i za oslobođenje Zagreba, gdje je završila svoj ratni put. Na tom putu nanijela je ogromne gubitke talijanskim i njemačkim okupatorima, kao i njihovim pomagačima, domaćim izdajnicima — ustašama i četnicima.

10 Pored pomenute dvojice hrabrih bombaša i junaka Steve i Petra, poginuli su Radučani: Đuro Milekić i Dane Kalinić, zatim Bogdan Craokrak i Todor Panjević, obojica iz s. Vrepca. Poginuo je i Mile Jurjević, stari komunista i španski borac, rodom iz Ribnika. Njegova smrt je bila neočekivana i predstavljala je veliki gubitak za Ribnik i NOB-e Like.

11 Arhiv Vojnoistorijskog instituta, Beograd, kut. 33, br. reg. 1—3.

Za izvanredne zasluge i doprinos pobjedi u narodnoslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji odlikovana je Ordenom narodnog heroja, Ordenom narodnog oslobođenja, Ordenom partizanske zvijezde i Ordenom bratstva i jedinstva.

Đorđe J. Orlović

Borbe u zapadnoj Lici (septembar-oktobar 1942.)

Situacija, ciljevi i planovi

Zapadnom Likom, mada geografski nije tačno određena, smatra se dio sadašnje općine Gospić, oko željezničke pruge Ličko Lešće — Gospić i zapadno od nje. Borbe o kojima se govori u ovom članku odvijale su se na prostoru tadašnjih općina Kosinj, Pazarište i djelimično Smiljan i Perušić. U tim krajevima živi uglavnom hrvatsko stanovništvo, izuzev nekoliko sela kosinjske općine, nastanjenih Srbima, nad kojima su ustaše počinile ogromne zločine.

Sva srpska sela bila su za narodnooslobodilačku borbu, izuzev donekle Lipovog Polja koje je djelimično i povremeno bilo pod uticajem četnika (u to vrijeme bilo ih je oko 40 u selu). U prostoru srpskih sela: Mlakva, Poljan, Krš i drugih, u augustu 1942. godine, formiran je Kosinjski partizanski bataljon »Matija Gubec«, kao 2. bataljon 4. ličkog partizanskog odreda u kome su, pored Srba iz kosinjskih sela i Studenaca, bili i Hrvati iz Perušića, Kosinja, Pazarišta i Ličkog Lešća, koji su došli u partizane.

Hrvatska sela bila su pod jakim uticajem ustaša. U njima je Nezavisna Dražava Hrvatski uspjela da za svoje oružane snage — ustašku vojnicu, domobranstvo i oružništvo-mobiliše većinu muškaraca sposobnih za vojsku. Preostalo ljudstvo, koje je iz kojekakvih razloga ostalo po selima, a bilo je sposobno za oružje, naoružavano je i pod rukovodstvom mjesnih ustaša obražovalo ustašku miliciju. U takvoj situaciji i obične simpatije prema NOP-u morale su se dobro skrivati. Sam bataljon »Matija Gubec« (kao ni Perušićka četa iz koje je razvijen) svojim skromnim snagama nije mogao ni vojnim akcijama, niti političkim djelovanjem, da situaciju u pomenutom rejonu korjenito preokrene u korist NOB-a.

Da bi se hrvatska sela u zapadnoj Lici otrgla ispod ustaškog uticaja, a stanovništvo masovnije angažovalo u narodnooslobodilačkoj borbi, valjalo je angažovati jače snage koje bi »kontrolisale taj sektor najmanje mjesec dana«, kako je to izvijestio politički komesar 1. operativne zone Hrvatske. I Glavni štab Hrvatske je dijelio takvo mišljenje, nadajući se da će se time stvoriti uslovi za političko djelovanje među hrvatskim masama i omogućiti im masovnije opredjeljenje za NOB i stupanje u partizanske jedinice. Stoga je odlučeno da se za ovaj zadatak upotrijebe tadašnje najkvalitetnije snage —
1. i 2. lička brigada — mada je ova posljednja tada bila u veoma rovitom stanju poslije teškog poraza na Udbini (22. do 25 augusta).

Prodor u zapadnu Liku mogao se tada ostvariti dvjema varijantama:

1. Noćnim maršem iz rejona Korenica—Udbina, pogodnim pravcem, obići neprijateljska uporišta i, izbjegavajući borbu, upasti u rejon Mlakva—Poljan—Krš pa na toj maloj slobodnoj teritoriji stvoriti bazu iz koje se moglo zrakasto dejstvovati, prema situaciji: dublje u Kosinj, prema Pazarištima, Perušiću i pruzi Perušić—Ličko Lešće.

2. Brzim i energičnim napadom od ustaša očistiti sva sela do pruge, izbiti na prugu, uništiti neprijateljske posade na njoj i porušiti je; a zatim produžiti dejstva u Kosinj i dalje, prema situaciji.

Očigledno, prva varijanta je omogućavala izvjesno iznenađenje, vodila je najkraćim putem neposredno cilju; ali je sadržavala i izvjestan rizik od iznenađenja i neprijateljskih udara pošto je neprijatelj na području Gospića i Perušića, oko pruge i zapadno od nje, imao veoma moćne snage[1]. Druga varijanta je bila sporija u dostizanju cilja, ali je gotovo na minimum svodila rizik raznih iznenađenja i neočekivanih udara. Štab 1. zone se odlučio za dejstva druge varijante.

Borbena dejstva u zapadnoj Lici, s obzirom kako su se odvijala, mogu se podijeliti u nekoliko faza. Čišćenje ustaških posada po selima do linije željezničkih stanica Ramljani i Janjče i dejstva na pruzi i oko nje mogu se označiti kao prva faza; zauzimanje Kosinja i borbe po njemu i oko Karaule, kao druga faza, i zauzimanje Pazarišta i borbe po njemu kao treća faza. U prvoj fazi dejstvovala je pretežno sama 2. brigada, a oko pruge i u kasnijim dejstvima pridružila joj se i 1. lička brigada, u početku sa dva i kasnije sa tri bataljona. Kad je dobila zadatak da se iz rejona Doljane prebaci preko Gackog polja, zauzme Sinac i Ličko Lešće i izbije na prugu, 1. brigada se nalazila na području Otočca. Međutim, ona je tih dana bila jako angažovana u borbi sa Talijanima i četnicima pa je 13. septembra (kada je već trebala biti na pruzi) držala liniju: Glavace—Doljani—Brezovac—visovi iznad Škara. Stoga se ona nije mogla prebaciti određenim pravcem na prugu, već se morala noću 13/14. septembra polovinom snaga izvlačiti iz borbe i obilaznim pravcem (preko Dugog Dola) prebaciti u rejon Crna Vlast (danas Gornje Vrhovine) — Turjanski.

Kada su dejstva oko pruge već bila u toku, Štab 1. zone u Korenici primio je primjedbe Glavnog štaba Hrvatske na svoj plan dejstva. Podsjećajući Štab zone da su mu već »ukazali na značenje kosinjske jedinice, koja je svojim formiranjem ostvarila zgodnu bazu u zapadnoj Lici od kuda bi se mogla vršiti sva dalja prodiranja u tome kraju... trebalo je obje brigade skoncentrisati u tome predjelu (Mlakva—Poljan—Krš i Đ. O.) zapadne Like i onda iz toga centra poći na operacije i prema pruzi Sinac—Janjče i prema Lipovom Polju—Pazarištu, odnosno Klancu čije bi zauzimanje... značilo

1 Ovaj prostor pokrivala je gotovo kompletna talijanska divizija RE, sa jednim pješadijskim pukom u Gospiću, a jednim u Perušiću. Zatim ustaško-domobranske snage: 5. ustaška bojna i 1. bojna 12. pješačke pukovnije, jačine oko 655 vojnika i oficira, sa 564 puške, 37 puškomitraljeza, 6 mitraljeza, 12 lakih minobacača (AVII, k. 312, br. reg. 33/31, 2). Mješoviti dijelovi ovih bojni bili su po manjim uporištima van Gospića sa oružnicima i ustaškom milicijom u gotovo svakom selu. U Gospiću je bilo zapovjedništvo 2. oružničke pukovnije sa svojim snagama. U času upada u Kosinj od ovih snaga u Gospiću se nalazilo oko 800 ljudi, ali ih oni nisu mogli upotrebljavati bez odobrenja Talijana. Baš u vrijeme kada se 2. brigada na Ljubovu spremala za pohod, Talijani su glavninu divizije RE prebacivali i koncentrisali na području Otočca radi »čišćenja V. Kapele« što su počeli 16. septembra. Ovim su dejstva do pruge i prodor u Kosinj bili jako olakšani, pošto su u Gospiću i Perušiću ostavili po jedan bataljon.

prekretnicu u situaciji u zapadnoj Lici. Vaš plan je previše zaobilazan i nesiguran. Trebalo je odlučnije poći prema centru. Ukoliko vam u zapadnoj Lici uspije mobilizirati Hrvate, uvršćujte ih u udarne brigade, tako da bi se u njima što prije povećao broj partizana Hrvata«.[2] No, za izmjene u planu je bilo kasno pa su dejstva i dalje nastavljena po planu Štaba 1. zone.

Izbijanje na prugu Ramljani — Janjce

Čvrsta namjera da se prodire u zapadnu Liku sazrela je u Glavnom štabu Hrvatske i u Štabu 1. operativne zone Hrvatske još sredinom ljeta 1942. godine. Odlukom o formiranju 2. ličke brigade, 6. augusta u Donjem Lapcu, bilo je predviđeno da ona, čim se prikupi i formira, odmah krene u tome pravcu. To je, dakle, trebao biti njen prvi borbeni zadatak. Međutim, iz nekih razloga odlučeno je da, prije toga, ona napadne i likvidira opasno ustaško uporište Udbinu, čvrsto vjerujući da uspjeh neće izostati. Ali, umjesto očekivanog sigurnog uspjeha, došlo je do teškog poraza u kome je još formacijski nekompletirana brigada izgubila gotovo trećinu svoga sastava,[3] što nije moglo ostati bez posljedica na moralno stanje i borbenu sposobnost brigade. Mada je ovim porazom oslabljena glavna snaga planirana za dejstva u zapadnoj Lici, pošto je 1. brigada bila jako angažovana u svakodnevnim borbama u Gackoj dolini, štab 1. zone nije odustajao od svog plana. Vjerujući u brz oporavak brigade, izvanredni moral i borbeni polet njenih boraca, odmah je pristupio pripremama za nadiranje prema pruzi i Kosinju. Događaji su mu dali za pravo.

Štab 1. zone je 1. septembra naredio 2 brigadi da se sutradan cjelokupnim snagama prikupi na liniji Turjanski—Ljubovo—Podlapac, a da se Štab brigade smjesti na Ljubovu i bude na okupu pošto će politički komesar zone s njime održati sastanak.[4] Na ovome sastanku, bez sumnje, pretresano je stanje brigade i mjere koje se poduzimaju, ili ih treba preduzeti, da se ona što prije sredi i osposobi za predstojeće zadatke o kojima je svakako podrobno bilo riječi. Odmah potom na sastanku partijske ćelije štaba brigade pretresen je opšti plan predstojećih dejstava, te plan priprema jedinica za akciju (smještaj, opskrba, rad u jedinicama itd.), a svi su članovi Štaba dobili precizne zadatke. U toku 2. septembra svi bataljoni su se prikupili u rejonima koji su se poklapali s polaznim rejonima za napad ili su bili u njihovoj blizini: bataljoni »Stojan Matić« i »Mićo Radaković« u Svračkovom Selu i Ljubovu, bataljon »Ognjen Priča« u Trnavcu i Udarni bataljon u rejonu T urj anski—Živul j a.

Prema neprijatelju su isturena borbena osiguranja i osmatrači, koji su motrili na njegovo kretanje i ponašanje. U toku 4. i 5. septembra komandant brigade je sa svakim štabom bataljona, na njegovom pravcu napada, izvršio komandantsko izviđanje, gdje je pored upoznavanja sa mogućim tačkama neprijateljskog otpora, razrađivan i plan napada dotičnog bataljona. Kao za-

2 Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (dalje Zbornik), tom V, knj. 7, Vojnoistorijski institut, Beograd, dok. 38.

3 Vidjeti Vojnoistorijski Glasnik br. 3 za 1980. godinu A. Orlović: Druga lička proleterska brigada, VTŽ, 1983, Beograd str. 12—41.

4 Arhiv Vojnoistorijskog instituta Beograd (dalje AVII, k. 1467, br. reg. 16/4.

vršni čin cjelokupnih priprema u Krbavici je (vjerovatno 7. septembra) održana konferencija Štaba brigade sa štabovima bataljona, uz prisustvo političkog komesara 1. zone Hrvatske. Ovdje su zajednički pretreseni svi problemi u vezi sa predstojećim napadom, pojašnjeni i precizirani zadaci svih jedinica, ne samo bataljona, već i pojedinih četa i manjih jedinica koje su imale da odigraju značajnu ulogu.

0 neprijatelju Štab brigade je imao uglavnom tačne podatke. Znalo se da u Čanku ima oko 50 naoružanih ljudi, od čega 20 oružnika sa 1 puškomitraljezom i 1 mitraljezom, a u Ivčevića Kosi i obližnjim zaseocima oko 100 naoružanih, među njima nešto ustaša i oružnika, sa 2 puškomitraljeza i 1 mitraljezom. Po ostalim selima i zaseocima bile su uglavnom grupe naoružanih mještana-ustaška milicija. Dakle, većinu neprijateljskih snaga činili su naoružani mještani (ustaška milicija) grupno raspoređeni oko svojih zaselaka, a oslonjeni na glavne tačke otpora oko škola gdje su se nalazile ustaše i oružnici sa automatskim oružjem. Raštrkan raspored neprijatelja, po međusobno slabo povezanim grupama, uslovljavao je da i napad brigade poprimi razuđen karakter, da se uglavnom svede na brze prodore i manevre manjih jedinica, usmjerenih na brzo opkoljavanje i hvatanje usamljenih grupica i dijelova.

Zapovješću Štaba brigade od 6. septembra 1942. godine[5], 4. bataljon (»udarni«) dobio je zadatak da iz rejona Turjanskog izbije sjeverno i zapadno od Ivčevića Kose, da je opkoli i razoruža neprijatelja, zatim da očisti zaseoke Hećimovići i Murgići, posjedne V. Vidovaču (k. 741), osigura se od Janjče i Ramljana i da uspostavi vezu sa 3. bataljonom. Drugi bataljon »Ognjen Priča« trebao je da, iz rejona Trnavac — Živulja, jednom četom očisti zaseoke Lug, Golići i Duman, osiguravajući se prema Ramljanima, drugom četom da očisti Korita i Mali Čanak, a trećom četom da sa pravca Kozjana upadne u Čanak i pohvata posadu u školi. Prvi bataljon »Stojan Matić« imao je zadatak da, iz rejona Kuzmanovače, jednom četom u naletu očisti zaseok Markovići, brzo izbije na Lisac (k. 1062) i u Dumanu uhvati vezu sa 2. bataljonom, kako bi spriječili bježanje neprijatelja iz Čanka, drugom četom da očisti zaseoke: Bašić — Poljana, Duboki i Gornji Lulići, dok je treća četa zadržana u brigadnoj rezervi, u rejonu k. 1027. Trećem bataljonu »Mićo Radaković« naređeno je da, iz rejona Kuzmanovače, jednom četom očisti zaseoke: Donji Lulići, Gostovača, Magarice, drugom četom da zauzme Podboišno Selište i posjedne Boište (k. 804), a trećom četom da očisti zaseoke: Murgići, Jurišić, Alivojvodić i Uremović, postavljajući osiguranje prema Širokoj Kuli i Perušiću. Nakon izvršenja ovoga zadatka bataljon je trebao da sa dvije čete, na pogodnoj liniji između Kamenitovca (k. 675) i Gradine (k. 882), postavi osiguranje radi zaštite lijevog boka brigade.

Početak napada određen je za 9. septembar u 6 sati, »računajući po novom vremenu«, kako piše u zapovijesti. Jedinice su u određene rejone morale noću izbiti do 5 sati. Komandno mjesto brigade bilo je na Tromeđi (k. 1037).

Veza je organizovana kuririma i ugovorenim znacima (signalima). Drugih sredstava veze uostalom tada još nije ni bilo. Za prihvat ranjenika iz 1. 2. i 4. bataljona organizovana je prihvatna ambulanta u Kozjanu, a za 3. bataljon

5 Zbornik, tom V, knj. 7, dok. br. 18.

u Kuzmanovači. Uveče je svim borcima podijeljen jednodnevni obrok suhe hrane za sutrašnji dan.

Ujutro 9. septembra, kada je 2. lička brigada prešla u napad, a time i u pohod u zapadnu Liku, u njenom stroju je bilo 818 boraca (pred napad na Udbinu imala je oko 1100), naoružanih sa 747 pušaka, 36 puškomitraljeza, 7 mitraljeza, 1 malim minobacačem, 178 ručnih bombi i sa po 20 metaka u prosjeku na pušku.[6]

Svi bataljoni prešli su u određeno vrijeme u napad, osim 1. bataljona koji je zakasnio oko 40 minuta, što je omogućilo neprijatelju da iz Čanka pobjegne i izbjegne uništenje. Drugi bataljon je ušao u Čanak bez značajnijeg otpora, dok je na drugim mjestima bilo ponegdje i malo jačeg otpora. No, sve je to bilo uglavnom kratkotrajno. Dejstva su odmah poprimila karakter razuđenosti, samostalnih akcija odjeljenja i vodova u cilju hvatanja i uništavanja grupa i grupica u bijegu. Ali, pošto se ovdje radilo uglavnom o mještanima, koji su dobro poznavali zemljište (a i tko bježi, uvijek je brži), njima je polazilo za rukom da izbjegnu klopke i uništenja, skrivajući se u mnogobrojnim rupama i škarpama. Ganjanje tih grupa trajalo je cio dan, da bi se drugi dan nastavilo sistematsko pretraživanje i čišćenje terena. I pored svega poneka grupica i pojedinac su ostajali skriveni, tako da su i poslije nekoliko dana izbijali u Perušić.[7] U cijeloj akciji ubijeno je 30 neprijateljskih vojnika, zaplijenjeno 30 pušaka sa oko 2400 metaka, 14 lovačkih pušaka, 9 pištolja 1 signalni pištolj i ponešto druge opreme. U brigadi je 1 borac poginuo, a 1 teže i 1 lakše ranjen.

Nakon izvršenja borbenih zadataka 1. bataljon se prikupio u Dumanu sa osiguranjem prema Ramljanima, 2. bataljon u Čanku, 3 bataljon u rejonu Gostovača—Pocrnići sa osiguranjima prema Perušiću i Širokoj Kuli i 4. bataljon u Ivčevića Kosi sa osiguranjima prema Janjči i Ramljanima. Ubrzano su vršene pripreme za napad na uporišta duž pruge Vrhovine—Janjče, a manjim dijelovima su izvođene sitnije akcije na putu i pruzi kuda su se upravo tih dana iz Gospića prema Otočcu prevozile trupe divizije RE, radi čišćenja Velike Kapele. Tako je 11. septembra, između Studenaca i Janjče, jakom vatrom napadnut talijanski transportni voz u kome su ubijena dva, a ranjeno 5 vojnika.[8]

U pripremi jedinica za dejstva na pruzi nije bilo posebnih poteškoća. Ali u prikuljanju ljudstvi i alata za rušenje pruge i ceste naišlo se na velike teškoće. U zauzetim selima ostalo je veoma malo ljudi poodmaklih godina koji nisu bili voljni da pomognu i sarađuju. Čak i alat (krampovi, ćuskije, lopate itd.) bilo je teško prikupiti — sve je to skrivano i sklanjano. Dovođenje ljudstva iz udaljenih ustaničkih sela tražilo je mnogo vremena. Zbog svega toga do početka napada jedva je prikupljeno oko 80 ljudi sa nedovoljno alata i sa vrlo malo eksploziva. Već prvog dana akcije oko polovina ovoga ljudstva se osulo i otišlo kućama, nešto zbog slabo organizovane ishrane, a

6 Zbornik, tom V, knj. 7, dok. 33.

7 Tako je grupa oružnika pod vodstvom jednog ustaše ostala skrivena u jednom vrletnom pošumljenom brdašcu. U sumrak jednog dana naišao je kurir-omladinac iz 3. bataljona, koji je davao znakove da uhvati vezu sa svojom četom. Ustaša se odazvao i na pitanje kurira slučajno odgovorio da je to 3. četa. Kada je kurir došao ustaše su ga ubile, a zatim pobjegle u Perušić (AVII, k. 65, reg. br. 1/5—1).

8 Zbornik, tom V, knj. 7, dok. 100.

i iz drugih rasloga. Stoga su se za rušenje komunikacija morale upotrijebiti borbene jedinice.

Upravo u vrijeme dok se brigada pripremala za dejstvo duž pruge, Talijani su 12. septembra, sa dva bataljona 11. berseljerskog puka i jednim bataljonom 2. pješadijskog puka, uz jaku artiljerijsku podršku, krenuli u napad pravcem Studenci—Krš, gdje im se odlučno suprotstavio nedavno formirani bataljon »Matija Gubec« svojim više nego skromnim snagama. Borba je bila veoma žestoka, naročito oko Karaule (tt. 668), sa obostrano velikim gubicima. Talijani su ovaj jaki i dominantni položaj danju bili zauzeli, ali su ih Kosinjani u noćnom jurišu zbacili i natjerali na povlačenje prema Studencima. Ustaško-domobranski izvori kažu da su u ovoj borbi Talijani imali oko 20 mrtvih i 60 ranjenih vojnika. Opet po tim izvorima: ujutro 14. septembra oko 1,30 sati napadnuti su Talijani oko željezničke stanice Studenci. Borba je trajala do 5 sati kada su se partizani povukli, nanijevši Talijanima gubitke od 26 mrtvih i 20 ranjenih. Međutim, po talijanskim izvorima, u ovim borbama su poginula njihova 3 oficira i 22 vojnika, a ranjenih su imali 57 i nestalih 19 vojnika.[9] Bataljon »Matija Gubec« je u ovim borbama imao velike gubitke od 15 mrtvih, među kojima i komandant bataljona Mane Varićak i njegov zamjenik Kokotović, te 15 ranjenih boraca, a među njima i politički komesar bataljona Slavko Pejak, kasnije proglašen narodnim herojem.

Napad na neprijateljeva uporišta duž pruge trebao je da počne noću 13/14. septembra, ali je zbog zakašnjena 1. brigade odložen za slijedeću noć.[10] Zapoviješću Štaba 1. operativne zone Hrvatske glavni zdatak dobila je 2. brigada: u naletu da očisti Ramljane i Janjče te da napadne neprijatelja u željezničkim stanicama Ramljane, Ličko, Lešće i Janjče i u stražarama između njih, uz istovremeno rušenje pruge i puta između ovih stanica. Prvoj brigadi je naređeno da napadne utvrđenja pred velikim tunelom, stražarnicu između tunela i stanice Sinac i stanicu Sinac. Bataljon »Krbava« (iz 2. ličkog partizanskog odreda) dobio je zadatak da napada neprijatelja od željezničke stanice Vrhovine do ulaska u veliki tunel, bataljon »Matija Gubec« (2. bataljon 4. ličkog odreda) trebao je da demonstrira napad na željezničku stanicu Studenci i da jednom četom poruši prugu između Studenaca i Janjče, a zatim da obezbijedi prelaz preko pruge — u Kosinj. Nakon izvršenog zadatka na pruzi, 1. i 2. brigada imale su zadatak prebaciti se u rejon Krš—Poljan—Mlakva (u Kosinju).

Bataljoni 2. brigade dobili su ove zadatke: 1. bataljon da zauzme Ramljane sa željezničkom stanicom, poruši dio pruge prema Ličkom Lešću i da jednom četom na cesti iznad Ličkog Lešća postavi osiguranje prema Otočcu; 4. bataljon da zauzme željezničku stanicu Ličko Lešće i da ruši prugu prema Janjči; 2. bataljon da zauzme selo i stanicu Janjče i ruši prugu prema Lešću;
3. bataljon da obezbijedi lijevi bok i dejstvo brigade od neprijatelja iz Perušića, posjedanjem linije k. 630 — k. 595 — k. 670 i da održava tijesnu vezu sa 2. bataljonom 4. ličkog odreda. Početak napada određen je za ponoć 14/15. septembra 1942. godine.

Druga brigada je napad počela po utvrđenom planu i u određeno vrije-

9 Zbornik, tom V, knj. 32, dok. 152; knj. 7, dok. 50 i tom XIII, knj. 1, dok. 126.

10 Zbornik, tom V, kn .j7, dok. 35 i 43; AVII, k. 1467, br. reg. 35/4, 36/4, 38/4.

me. Oko željezničkih stanica borbe su potraj ale do svanuća. Uvjerivši se da su uporišta dobro utvrđena i da ih neprijatelj odlučno brani, odustalo se od namjeravanog juriša na njih. Sve stražare su popaljene, a pruga dobrim dijelom oštećena, mjestimično i temeljito razrušena, dok je put na nekoliko mjesta samo ponešto prekopan. Četa 1. bataljona, koja je bila na osiguranju prema Otočcu, budući da nije imala vezu sa svojim bataljonom, ujutro se svojevoljno povukla. Taman što je napustila položaj, Talijani su iz Otočca intervenisali dijelom snaga, upavši njima u željezničku stanicu Ličko Lešće i iznenadivši jedinice 4. bataljona koje su je držale u opsadi. Oni su pokušali da pruže otpor, ali su brzo odbačeni. Iz željezničke stanice Janjče talijanska posada je pred podne izvršila jači ispad na 2. bataljon, koji ih je dijelom snaga frontalno zadržavao, pomalo uzmičući, dok ih je dijelom snaga obilazio, a potom je uslijedio odlučan protivnapad u kome je ubijeno 25 neprijateljskih vojnika, a zaplijenjena 2 mitraljeza, 1 puškomitraljez, 20 pušaka i oko 2000 metaka. Zarobljena su i 4 oružnika.

Pošto je, povlačenjem čete 1. bataljona, put od Otočca bio otvoren, upućena je, noću 15/16. septembra, 1. četa 4. bataljona da postavi zasjedu oko puta iznad Ličkog Lešća. Ujutro, oko 10 sati, naišla je iz Otočca talijanska kolona od 14 vozila, među kojima i 4 oklopna automobila.[11] Kada je svom dužinom ušla u zasjedu, otvorena je po njoj jaka bočna vatra. Neprijatelj je bio iznenađen. U komešanju su vojnici skakali iz kamiona i pokušavali organizovati otpor. Tada je uslijedio udar ručnim bombama i juriš, što je izazvalo još veću pometnju i panično bježanje neprijatelja. Čelni oklopni automobili umakli su u željezničku stanicu Ličko Lešće, a začelni su pobjegli nazad. Iz kamiona je uzeto oružja, municija i oprema. Popodne se iz Otočca ponovo pojavila pješadija na kamionima. Na izvjesnom odstojanju, podalje od čete u zasjedi, pješadija je iskočila iz kamiona, razvila se za borbu i nastavila nastupanje. Četa se povila frontom prema neprijatelju, sačekala ga na bliskom odstojanju i preciznom vatrom zaustavila ga u nastupanju. Pred veče četa se povukla u sastav bataljona. Izvještaj kaže da je ovom prilikom ubijeno 40 neprijateljskih vojnika, zaplijenjena 2 puškomitraljeza, 52 puške, 1 radio-stanica, 1 mali minobacač sa 90 mina i druga oprema. Noću 16/17. septembra brigada se izvukla iz borbe oko pruge i otišla u ranije planirani rejon Krš—Poljan—Mlak va.

U borbama oko pruge brigada je imala 4 poginula i 28 ranjenih boraca. Prema izvještaju Štaba 2. brigade ubijeno je oko 105 neprijateljskih vojnika.

Zbog poteškoća da se iz rejona Škare—Doljane prebaci na prugu Sinac——Ramljani, 1. brigada je zakasnila s napadom za jedan dan. Iako je noću 13/14. septembra sa 1. i 4. bataljonom prešla prugu između Vrhovina i Rudopolja, ona ipak zbog umora i udaljenosti nije stigla da u određeno vrijeme pređe u napad. Napad je počela tek oko 4 sata 15. septembra. Određene objekte nije zauzela, ali je oko 800 metara pruge oštetila i mjestimično dobro porušila. Uveče, u ponovljenom napadu, 1. bataljon je zauzeo vaktarnicu koju je posada poslije izvjesne borbe napustila. Ovdje su iz brigade trojica poginula, među njima i već čuveni junak Miloš Rastović, komandir čete, a ranjenih je bilo 15 boraca, među njima i Ilija Radaković, politički komesar 1. bataljona. Obojica su kasnije proglašena narodnim herojima.

11 Zbornik, tom V, knj. 32, dok. 162.

Daljeg uspjeha u toku dana nije bilo i brigada se 16. septembra uveče povukla u Ramljane, gdje je predanila. Tokom dana je u sastav brigade stigao njen 2. bataljon iz rejona Otočca, dok je 3. bataljon tamo trajnije ostao. Noću 17/18. septembra i ova brigada se (bez 3. bataljona) za 2. brigadom prebacila preko pruge u Kosinj.[12]

Čim je 2. brigada krenula u nastupanje, preko Čanka i Ivčevića Kose, neprijatelj je u Gospiću pravilno shvatio i ocijenio cilj njenih dejstava, te pokušao da joj parira određenim protivmjerama. Ali, kako je slučaj htio da 1. i 2. brigada svoja dejstva oko pruge i prodor u zapadnu Liku započnu u najpovoljnijem trenutku, odnosno za neprijatelja nepovoljnom, on nije bio u stanju da im se efikasno suprotstavi. Naime, baš u trenucima kada su brigade izbijale na prugu, glavne snage talijanske divizije RE, iz rejona Gospić—Perušić, već su bile prebačene i koncentrisane oko Otočca radi učešća u čišćenju Velike Kapele. Upravo 16. septembra, kada su dejstva na pruzi privođena kraju, Talijani su snagama od oko tri divizije otpočeli ofanzivu na Veliku Kapelu. Uzalud je ustaški komandant sektora u Gospiću molio talijanskog komandanta da interveniše kako partizani ne bi presjekli komunikacije između Perušića i Ličkog Lešća. Ovaj mu nije mogao pomoći. Stoga su najprije artiljerijom, a kasnije i avijacijom, pokušali da utiču na tok događaja, ali bez ikakvog uspjeha.

Od tih dejstava brigade nisu imale nikakve štete, ali je zato avijacija nanosila ne samo štete, nego i žrtve stanovništvu, pa čak i ustašama. U selu Ramljane od avijacije je 18. septembra ubijeno 5 civila, a istog dana, avioni poslati da tuku Krš, Poljan i Mlakvu, gdje su već bile brigade, bombardovali su ustaško uporište Gornji Kosinj, bacivši 20 bombi. Ovo su ustaše kasnije isticale kao uzrok brzom padu Kosinja. Međutim, veliki značaj napadnutih komunikacija prisilio je Talijane da, slabeći tek započeta dejstva na Velikoj Kapeli, hitno iz borbe izvuku 2. puk divizije RE (2. i 3. bataljon) i 11. berseljerski puk (bio pridat diviziji) radi spašavanja ugroženih uporišta i oslobađanja komunikacija. Ovi pukovi su 19. septembra od Sinca i Lešća krenuli u akciju, ali tada na pruzi više nije bilo partizana i tako su udarili u prazno. Brigade su se već treći dan nalazile u Kosinju.

Borbe u Kosinju

Ujutro, 18. septembra, obje brigade su se našle na cilju svoga nastupanja, pa se moglo pristupiti izvršenju glavnog zadatka: uništenju ustaško-domobranskih snaga na području Kosinja i Pazarišta, uz sadejstvo 2. bataljona (»Matije Gubec«) 4. ličkog partizanskog odreda.

Za rukovođenje borbenim dejstvima u Kosinju obrazovan je Operativni štab, koji su sačinjavali komandanti i politički komesari brigada pod rukovodstvom političkog komesara 1. zone (ostao samo nekoliko dana po zauzimanju Kosinja) i operativnog oficira zone (ostao do kraja). Snagama prikupljenim u rejonu Mlakva—Poljan—Krša moglo se napasti neprijatelja u kosinjskim selima na dva načina: kombinovanjem manje-više frontalnih napada uz

12 Zbornik, tom V, knj. 7, dok. 43, 50, 51, 99; Zbornik, tom XIII, knj. 2, dok. 126; AVII, k. 14, br. reg. 8/1—9 i k. 65, br. reg. 1/5—1.

lokalne obuhvate oko svakog uporišta od Donjeg Kosinja do Kruščice i Kosinjskog Bakovca, ili dugim obilaznim manevrima preko vrletnog i besputnog planinskog zemljišta pokušati iznenaditi neprijatelja, odsijecati ga od podvelebitskih obronaka, opkoljavati ga u uporištima i uništavati. Operativni štab se odlučio za ovaj drugi, teži i složeniji, način koji mu je izgledao efikasniji. Drugoj brigadi je dao zadatak da odsiječe neprijatelja od podvelebitskih vrleti, šuma i strmina i da ga otuda opkoljava i uništava, a 1. brigadi da, manje-više frontalno, zahvati neprijateljska uporišta linijom Gornji Kosinj—Sušanj—Kruščica i sa juga Kosinjski Bakovac, radi sadejstva dijelovima 2. brigade koji su napadali sa sjevera. Bataljon »Matija Gubec« dao je dio snaga brigadama za vodiče, a drugim dijelom je postavio osiguranje prema Perušiću, da bi se nakon dva dana kompletan prikupio oko Karaule (tt.668) radi zatvaranja pravca od Studenaca i Janjče.

Operativni štab je raspolagao podacima da se u Kosinju, po raznim uporištima, nalazi ukupno nešto preko 100 ustaša, oko 270 domobrana i ustaških milicionera i oko 50 četnika u Lipovom Polju. Međutim, samo ustaša, oružnika i milicionera bilo je oko 600 naoružanih ljudi, sa najjačom posadom u Gornjem Kosinju i Vukelić Selu. U Lipovom Polju bilo je 40 četnika pod oružjem. Neprijatelj je bio grupno raspoređen u otpornim tačkama, po selima i zaseocima. Nastojanja, da se neprijatelj u takvom rasporedu jednovremeno opkoljava i uništava, uslovila su da su brigade i bataljoni uglavnom dejstvovali po četama, bez čvrste međusobne veze.

Bataljoni 2. brigade polazili su na izvršavanje zadataka iz zaseoka Paripovići i Podobljaj, sjeverno od Krša. Na marš su polazili u različito vrijeme, zavisno od pravca i objekta napada, kao i potrebnog vremena da do njega stignu. Utvrđeno je bilo da se sva uporišta napadnu jednovremeno, 21. septembra u 9 sati. U ovaj napad 2. brigada je krenula sa 868 boraca, naoružanih sa 795 pušaka, 41 puškomitraljezom, 2 mala minobacača i drugim sredstvima.

Drugi bataljon »Ognjen Priča« je imao najduži i najteže savladiv pravac. On je morao da od Paripovića, dugim bočnim obilaznim maršem, opštim pravcem, padine M. i V. Risovca (k. 1016) i V. kose (k. 1074), južno pored sela Kutereva, obilazeći selo Goljak, preko Vučjaka (k.1218) izbije u rejon Oštraca (k. 977) sjeverno od Bakovca; te da se linije k. 788—tt.879 (Kosinjski bok) sa sjeverne strane opkoli selo Kosinjski Bakovac i u sadejstvu sa 2. bataljonom (»Pekiša Vuksan«) 1. brigade, koji je bio južno od njega, uništi neprijateljevu posadu u pomenutom selu. Marš je bio veoma dug, po bespuću spor i naporan, naročito noću, pa je trajao preko 30 sati. U rejon Oštraca (k. 977) bataljon je izbio oko 9 sati i tu zatekao dijelove bataljona »Pekiša Vuksan«. Stigao je dva sata kasnije na određenu liniju. Kada su oba bataljona prešla u akciju i pristupila opkoljavanju sela, ono je već bilo napušteno. Uz mjestimična pripucavanja ustaše su bježale u šumu prema Pazaristu. Borci su u selo ušli gotovo bez otpora. I tako ogromni napori ova dva bataljona nisu dali očekivane rezultate.

Treći bataljon »Mićo Radaković« krenuo je ujutro (20. septembra) i pred veče stigao u Kuterevo. Na maršu je bio otkriven i čim je stigao u Kuterevo izdržao je snažno bombardovanje talijanske avijacije bez značajnijih gubitaka. Rano izjutra, još noću, je krenuo na zadatak: da pohvata i razoruža ustaše u Rudinki, a potom da očisti Selište i Draškoviće i uspostavi vezu sa 4. bataljonom. Pošto je bio pravovremeno otkriven, ustaše su ovom bata-

ljonu postavile zasjedu, podalje ispred sela. Osiguravajući dijelovi bataljona u koloni, uz svu opreznost, oko 7 sati 21. septembra, našli su se pod iznenadnom neprijateljskom vatrom i pretrpjeli znatne gubitke, čim se nakon toga bataljon razvio i krenuo u napad, neprijatelj je prekinuo otpor i pobjegac djelimično neposredno u šumu, a djelimično preko polja ka četnicima u Lipovo Polje gdje još nisu bila počela dejstva. Pošto je zauzeo Rudinku, bataljon je zauzeo i očistio sva sela i zaseoke do Draškovića gdje je uspostavio vezu sa 4. bataljnom.

Prvi bataljon »Stojan Matić« kretao se uglavnom maršrutom 2. bataljona, s tim što je od sela Goljaka krenuo preko Kućišta u namjeri da opkoli Lipovo Polje i u njemu pohvata i razoruža četnike. Međutim, četnici su, pošto su sačekali i prihvatili ustaše, koje su bježale iz Rudinke i Donjeg Kosinja, zajedno sa njima pobjegli prema Otočcu, ne pruživši otpor

Četvrti bataljon, ojačan jednom četom 4. bataljona 1. brigade, trebao je da u Vukelića Selu razbije i razoruža relativno jaku neprijateljsku posadu. Uspio je da je okruži, ali je naišao na veoma jak otpor pa je i pored svih nastojanja nije uspio savladati do pada mraka. Čim se smračilo, znajući šta ga čeka, neprijatelj je iskoristio noć i poznavanje zemljišta te se izvukao iz obruča i pobjegao. Ovdje je 4. bataljon imao 2 poginula i 7 ranjenih boraca među kojima je bio i komandant bataljona Milan Sijan. Novi komandant bataljona postao je Dušan Dotlić, dotada zamjenik komandanta 1. bataljona. U ovim akcijama 2. brigada je imala 7 poginulih i 25 ranjenih boraca, najviše iz 3. i 4. bataljona.

Bataljon »Pekiša Vuksan« (2. bataljon 1. brigade) upućen je u obilazni manevar da bi sa južne strane zahvatio i opkolio Kosinjski Bakovac. On je imao zdatak da jednom četom pored Kruščice, preko Antonovice, po vrletnom i izlomljenom planinskom zemljištu, izbije na liniju južno od Oštraca (k. 977) do zaključno sa k. 788, a jednom četom kod vodenice u Ribniku. Kod Oštraca je oko 9 sati uspostavio vezu sa 2. bataljonom 2. brigade koji je taman pristizao. Sa ove dvije čete, u sadejstvu sa 2. bataljonom 2. brigade, trebalo je pročistiti sve zaseoke prema Gornjem Kosinju. Trećom četom bataljon je posjeo sjeverne padine k. 870 do k. 911. Ovaj bataljon je putem (kod Antonovice) rastjerao neke neprijateljske grupe i zaplijenio dvije puške, dok u zauzimanju i čišćenju Bakovca, kako je već rečeno, nije naišao na ozbiljniji otpor.

Prvi bataljon (»Marko Orešković«) 1. brigade, ojačan jednom četom 4. bataljona, trebao je da očisti sjedište općine Gornji Kosinj i okolna sela. Pridodatu četu je postavio na liniju k. 694 — k. 709, kao osiguranje prema Paparištu, a svim svojim snagama krenuo je na izvršenje osnovnog zadatka. Tokom dana je zauzeo i očistio Kruščicu, Poljanak i Podjelar i pripremio se da naveče napadne posadu u Gornjem Kosinju. Međutim, već oko 18.30 sati on je bez otpora ušao u Gornji Kosinj pošto ga je neprijatelj u panici napustio. Tim je borba za Kosinj bila i okončana.

Četvrti bataljon 1. brigade, bez dvije čete, zadržan je u rezervi u Poljanu.

Sutradan i narednih dana vršeno je sistematsko pretresanje zemljišta da bi se pohvatale i uništile izbjegle neprijateljske snage, ali ni to nije donijelo očekivanih rezultata. Neprijateljeve snage od preko 600 naoružanih ljudi su raspršene, ali ne i uništene, što je bio glavni cilj akcije. Pokazalo se da te snage, ùmnogome sastavljene od mještana, i pored svih napora, preduzetih mjera i složenih manevara, nije bilo moguće iznenaditi i uništiti. Iz-

gleda da ih je neočekivana pojava partizana, iz pravaca ispod Velebita i od Pazarišta, toliko zbunila i uplašila da su se, čim bi ih opazile, odmah davale u bejkstvo bez značajnog otpora. Možda bi jednostavnija dejstva najkraćim pravcima, bez ovolikih opkoljavajuće-obilaznih manevara, uz primjenu brzih lokalnih obuhvata, dala bolje rezultate. U cijeloj ovoj akciji uhvaćeno je 30 naoružanih ljudi, a po njihovim izvorima imali su 20 mrtvih i 40 ranjenih vojnika. Zaplijenjeno je 30 pušaka i nešto druge opreme.[13]

Brzi gubitak Kosinja za neprijatelja je došao iznenada pa je izazvao veliko uzbuđenje u njegovim, naročito ustaškim redovima. Posebno ih je uznemirio slab otpor njihovih snaga i brzina kojom je Kosinj zauzet. Ustaški vlastodršci u Gospiću (veliki župan, ustaški stožernik, komandant sektora) odmah su skočili na noge da organizuju otpor i spriječe prodor u Pazarišta i ka Perušiću. Nastalo je oštro međusobno optuživanje i prebacivanje krivice za brzi slom odbrane u Kosinju, pri čemu ni Talijani nisu bili pošteđeni.[14] I komanda talijanske 2. armije u Sušaku, čim su brigade upale u Kosinj, postala je uznemirena i počela preduzimati odgovarajuće protivmjere. Talijanska komanda u Gospiću je 19. septembra, pored svojih, u stanje pune borbene gotovosti stavila i sve ustaško-domobranske snage tako da su, radi kompletiranja jedinica, neki dijelovi ovih snaga povučeni sa položaja u Bilaju i Ribniku. Smatrajući ovo nedovoljnim, a da ne bi obustavljali »operaciju čišćenja« Velike Kapele koja je bila u toku, Talijani su pribjegli dovlačenju jakih snaga iz Knina u rejon Prušića, gdje su 22. septembra stigla tri kompletna bataljona (jedan iz divizije »Bergamo«, a dva iz divizije »Sassari«) sa divizionom artiljerije, sve iz 18. armijskog korpusa, pod komandom generala Đanucija (Giannuzzi) pomoćnika komandanta divizije »Sassari«. Po komandantu ove snage se kasnije pojavljuju kao »grupa Đanuci«. Ona već 23. septembra stupa u dejstvo, napadom 3. bataljona 25. puka divizije »Bergamo« pravcem Studenci—Krš. Pošto je naišao na žestok otpor u rejonu Karaule (tt. 668), u borbu je uveden i 3. bataljon 151. pješadijskog puka divizije »Sassari«. Ovaj pravac, Karaulu i okolicu, branili su: bataljon »Ognjen Priča« i 1. i 2. četa bataljona »Matija Gubec«. Uz snažnu artiljerijsko-minobacačku podršku Talijani su uspjeli zauzeti Karaulu bacivši sa nje četu bataljona »Ognjen Priča«. Branioci su upornom odbranom i protiv napadima zaustavili dalje prodiranje Talijana, ali Karaulu uz sve napore nisu uspjeli povratiti. Na dostignutim položajima neprijatelj je prešao u odbranu i odmah pristupio opravci porušene pruge i puta.

U toku 24. septembra u sastav »grupe Đanuci« ušao je i 11. bersaljerski puk, kao i sve snage divizije RE u Gospiću i Perušiću, namijenjene i ostavljene za odbranu ovih mjesta. Na taj način grupa Đanuci« je postala veoma jaka grupacija od 7—8 bataljona, sa artiljerijom, minobacačima i ostalim sredstvima. Njen glavni zadatak, u početku a i kasnije, bio je da zašititi Gospić i Perušić sa međuprostorom između njih, zatim da zatvori sav prostor između Perušića i Ličkog Lešća, kako bi bio spriječen bilo kakav prelaz i manevar partizanskih snaga preko pruge i ceste. U stvari, već tada je »grupa Đanuci« postavljena tako da obrazuje lijevi krak velikih kliješta 5. armij-

13 Zbornik, tora V, knj. 7, dok. 61, 69, 70, 81 i 84.

14 Zbornik, tom V, knj. 7, dok. 109. Ustanovivši na terenu da je uzrok sloma »primjerna vojnička

skog korpusa kojima se željelo obuhvatiti i uništiti partizanske snage u Kosinju, kako ćemo vidjeti kasnije.[15]

Na položaje oko Karaule prebačeni su 26. septembra 1. i 4. bataljon 2. brigade, gdje su smijenili bataljone: »Ognjen Priča« i »Matija Gubec«. I ovi bataljoni su nekoliko puta bezuspješno pokušavali da zbace talijanski bataljon za Karaule. Neprijatelj je ove važne i taktički jake položaje uporno branio, zadržavajući time i znatne taktičke prednosti i povoljnosti. Ali, to nije zbunjivalo partizanske štabove. Oni su produžili dejstva shodno svome planu i zamislili, ispoljavajući pri tom izuzetnu smjelost, pa i drskost.

Istovremeno, dok su vođene borbe oko Karaule, 1. brigada sa svoja tri bataljona dejstvovala je prema Pazaristu, odnosno Klancu, a djelimično i prema Perušiću. Na ovaj pravac ona je bila usmjerena odmah po zauzimanju Kosinja, sa zadatkom da zauzme Klanac i obližnja sela. Ujutru, 26. septembra ona je napala neprijatelja oko Klanca i Kaluđerovca, ali bez uspjeha. Napad je ponovila i slijedećeg dana, ali opet bez uspjeha. Tada je odlučeno da obustavi dalje napade, ali da zadrži zauzete položaje dok se u taj rejon ne prebaci i 2. brigada.

U toku 27. septembra raspored naših snaga izgledao je ovako: 1. brigada je bila prema Klancu, Kaluđerovcu i Vagancu; drugi bataljan 4. odreda, pošto je smijenjen kod Karaule 26. septembra, jednu četu je već imao u sastavu 1. brigade kao vodiče u napadu na Klanac, jedna četa je bila u Gornjem Kosinju radi održavanja reda, dok mu je jedna četa, podijeljena po patrolama, izviđala i prikupljala podatke o neprijatelju; Druga brigada je imala 1. i 4. bataljon na položajima ispred Krša i ispod Karaule, do Risovca (tt. 861), jedan bataljon je bio u Lipovom Polju i Vukelića Selu, a jedan je sa dvije čete pretresao i čistio Bakovac, isturivši jednu četu u Krasno. Ne uspjevši da povrate Karaulu 1. i 4. bataljon 2. brigade pristupili su manjim akcijama tamo gdje ih neprijatelj nije očekivao.

Ujutro, pred zoru 28. septembra dvije čete 4. bataljona i jedna četa 1. bataljona postavljene su u zasjedu na cesti između Studenaca i sela Janjče, u rejonu k. 612 (Tomaševića kuće). Oko 13,30 sati naišlo je 7 kamiona od Studenaca, sa dva voda pješadije kao pratnjom. Pošto su upali u zasjedu, iznenađeni jakom streljačkom vatrom, Talijani su gotovo bez otpora napustili kamione i dali se u bjekstvo prema željezničkoj stanici Janjče, ostavivši kamione i sav materijal u njima. Ali je i po zasjedi otvorena jaka vatra sa željezničke stanice Studenci, sa Karaule i Gradine, zahvativši i zaustavljene kamione i talijanske dijelove koji su bježali ka stanici Janjče. Pored toga, iz stanice Janjče odmah je intervenisala četa berseljera, a ubrzo zatim i jedna četa iz Studenaca. Uslijed toga nije bilo moguće popaliti sve kamione i izvući sav bogati plijen. Zapaljen je samo jedan kamion (dva su pripaljena, ali nisu izgorjela), izvučene su 44 puške, 5000 metaka, 1 pištolj, 4 sanduka mina 81 mm, 1 pisaća mašina i ponešto drugog materijala. U ovoj zaista smjeloj i drskoj akciji Talijani su imali 9 mrtvih (među njima i jedan oficir) i 7 ranjenih vojnika. Zarobljen je jedan Talijan, jedan ustaša i jedan četnik. Čete su se, vješto koristeći zemljište, po dijelovima i bez gubitaka, povukle na prvobitna položaje u sastav svojih bataljona. Noću 28/29. septembra položaje oko Karaule preuzeo je bataljon »Matija Gubec«, a 2. brigada se u to-

15 Zbornik, tom V, knj. 7, dok. 110, 114; tom XIII, knj. 2, dok. 126 i tom V, knj. 32, dok. 164.

ku 29-og prebacivala i grupisala u rejonu Kruščice radi napada na Klanac i Pazarište.

U borbama u Kosinju neki ciljevi su donekle i postignuti: raspršene su ustaško-domobranske snage (ali ne i uništene), njihova vlast je bila privremeno razbijena i uklonjena, ali postizanje planiranih političkih ciljeva išlo je veoma teško. Evo kako je situaciju vidio i ocijenio na licu mjesta politički komesar 1. operativne zone Hrvatske: »Poslije oslobođenja Kosinja perspektive za mobilizaciju nisu naročite. Narod se razbježao i pobjegao ispred partizana u hrvatska sela (misli se na sela pod kontrolom ustaša — Đ. O.), tako da vrlo mali broj sarađuje sa nama«. Ostali su konstatuje on, uglavnom i u manjem broju samo stariji ljudi i žene. »Hrvatski seljaci«, nastavlja politički komesar u svome izvještaju, »koji su ostali više se plaše Talijana i ustaša nego nas i svoj neulazak u partizane motiviraju time«. Njegov zaključak da: »... ovaj pohod u zapadnu Liku neće donijeti rezultate koje smo očekivali«, pokazao se tačnim.

Ni dolazak i intenzivan politički rad iskusnijih političkih radnika, u prvom redu Hrvata, među ovim narodom nisu mogli za kratko vrijeme da poboljšaju situaciju. Rezultati su bili i ostali slabi. Takvo opstrukciono držanje stanovništva neposredno se odražavalo na snabdijevanje jedinica odjećom i obućom, u čemu je pomoć i podrška naroda bila presudna. Danonoćno se pentrajući po kosinjskim vrletima mnogi borci su potpuno obosili. Ustanička srpska sela: Mlakva, Poljan, Krš i druga su bila opustošena i popaljena pa nisu mogla pomoći. U novooslobođenim selima malo šta se moglo dobiti na bazi suradnje i pomoći, već se moglo samo silom uzeti što, razumije se, nije dolazilo u obzir. Stoga je, na primjer. Štab 2. brigade bio primoran da od Štaba 1. zone u Korenici zatraži da tamo hitno prikupi i pošalje što veću količinu opanaka, cokalja i čarapa jer su mnogim borcima već krvarile noge.[16]

Borbe u Pazarištu

Koristeći talijansku pasivnost na Karauli i duž komunikacija, a njihove pripreme za opkoljavanje još se nisu primjećivale, Operitivni štab za Kosinj nije ispuštao inicijativu. Stremeći postavljenim ciljevima on je veoma smjelo i cjelishodno dejstvovao u sprovođenju svojih zamisli i planova. Pošto 1. brigada nije uspjela da zauzimanjem Klanca i Pazarišta ostvari planirani cilj, iz Kosinja je na ovaj pravac, u toku 29. septembra, smjelo prebačena kompletna 2. brigada, ostavivši oko Karaule u dodiru sa neprijateljem samo bataljon »Matija Gubec«. Pokazalo se to kasnije ne samo smjela, nego mudra i cjelishodna odluka.

Talijani su bili dobro obaviješteni o snazi i namjerama ovh partizanskih snaga u zapadnoj Lici. U početku su izgleda bili nasjeli paničnim ustaškim obavještenjima da ima oko 4000 boraca, pretežno Bosanaca, Crnogoraca i drugih, da bi ubrzo ustanovili da se radi o snagama do oko 2000 boraca što je približno bilo i tačno. Riješen da tu opasnost iz ovoga osjetljivog područja što prije ukloni, komandant talijanske 2. armije naređuje 26. septembra koman-

16 Zbornik, tom V, knj. 8, dok. 1 i AVII, k. 801, br. reg. 31/3.

dantu 5. armijskog korpusa da na sektoru Like što prije preduzme operacije »radi čišćenja teritorija između mora i sektora zapadno od glavne ceste i željezničke pruge Vrhovine—Medak«. Zbog toga su borbena dejstva u cilju čišćenja Velike Kapele bila ubrzana, djelimično skraćena, a ponegdje i obustavljena.

Komandant 5. armijskog korpusa (štab u Crikvenici), kome je za ovu priliku potčinjena i »grupa Đanuci«, izdao je 29. septembra — upravo kada se 2. brigada grupisala za napad na Pazarišta — zapovijest svojim trupama za opkoljavanje i uništenje partizanskih snaga u Kosinju. Komandantu divizije »Granatieri di Sardegna« naredio je da se koncentriše »početkom sutrašnjeg dana između Vratnika, Žute Lokve i Brloga. Ujutro 2. oktobra pokrenućete se i otići u Krasno-Poljane, odakle ćete zatim proslijediti prema kotlini Kosinj da protjerate grupu neprijatelja, za koju je javljeno da se tamo nalazi, u sadejstvu sa trupama divizije »RE« koja će operisati sa istoka i trupama divizije »Sassari« generala Đanucija koja će operisati sa jugoistoka«.[17]

Pošto se »grupa Đanuci« već odavno nalazila na odgovarajućim položajima, to je diviziji »Re« naređeno da što prije pročisti prostor: Križpolje, Dabarski Glibodol i Dabar i da se odmah prikupi u rejonu Otočca radi sadejstva diviziji »Granatieri« i »grupa Đanuci«. Plan komandanta 5. korpusa je prožet osnovnom idejom da sa prostrane operativne osnovice opkoli, a potom sabije i čvrsto stegne taktički obruč oko svih partizanskih snaga na prostoru Gornjeg Kosinja, gdje će ih koncentričnim dejstvima razbiti i uništiti. Osnovu snaga za izvršenje plana činila je »grupa Đanuci« koja je imala zadatak da spriječi bilo kakvo izvlačenje partizanskih snaga preko pruge. Računalo se također da će se ustaško-domobranske snage u Pazaristu uspješno držati i zatvoriti taj dio fronta.

Ne obazirući se mnogo na to šta neprijatelj namjerava i može da preduzme, mada je žestoku reakciju morao očekivati, Operativni štab grupe brigada jednostavno je produžio izvršavanjem svoga plana — razbijanju i uništenju ustaških uporišta u Klancu i Pazaristu. Ovom smjelom i cjelishodnom odlukom na najbolji način je iskorišćen mali preostali vremenski prostor do talijanske navale: da se ustaško-domobranske snage u Klancu i Pazaristu razbiju, a djelimično i unište. Učinjeno je to u vrijeme kada su već moćna neprijateljska kliješta za opkoljavanje bila u pokretu potpuno otvorena, sa vrhom desnog kraka u Krasnu, a zatvorenim lijevim krakom duž komunikacije do Gospića. Nastupala je, dakle, neizbježna napeta igra dva oštro sučeljena protivnika, oba jake volje da istraju u sprovođenju svojih namjera i planova koje su međusobno mogli samo naslućivati.

U Pazaristima, kao i u Kosinju sve sposobno ljudstvo, nalazilo se pod oružjem. Najjače snage, oko 150 ustaša i oružnika su branile Klanac, sjedište općine, oko 60 vojnika je branilo Oteš (k. 743), a po ostalim selima i zaseocima, (Podstrana, Aleksinica, Vaganac, Kaluđerovac i druga) branili su se uglavnom ustaški milicioneri, ponešto ustaša i drugi dijelovi koji su se tamo zatekli. Podatak, kojim se raspolagalo, da u Pazaristu ima oko 500 naoružanih ljudi, uglavnom je bio tačan.

Druga brigada je dobila zadatak da zauzme Klanac i brdo Oteš (k. 745, 722),

17 Zbornik, tom V, knj. 7, dok. 110, 114 i tom XIII, knj. 2, dok. 126.

da poruši most na Otešici, između Klanca i Smiljana, a potom da postavi obezbjeđenje prema Gospiću, da zapadno od Klanca očisti od neprijateljskih dijelova sav prostor i posjedne pogodne položaje zaključno sa Krčmarom (tt. 1012). Prva brigada je osala na predašnjem pravcu i položajima, sa zadatkom da zauzme Kaluđerovac i poruši most na rijeci Lici, a potom da zaposjedne jake položaje prema Perušiću i obezbijedi dejstva sa te strane.[18]

Čim je riješeno da se 2. brigada prebaci u Pazarište, blagovremeno je u tome pravcu upućen njen 2. bataljon i dio snaga 3. bataljona tako da su se već 29-og ujutro našli na položajima prema Vagancu. Pošto je prvobitno bilo odlučeno da napad na Klanac i druga uporišta počne noću 29/30. septembra, to je 2. bataljonu i 2. četi 3. bataljona 2. brigade postavljen zadatak da tokom dana (do noći) pročiste teren od neprijateljskih dijelova zapadno od Klanca, do linije Podvaganac—Podstrana, i da time obezbijede slobodan i nesmetan prolaz glavnim snagama brigade prema Klancu. Međutim, napad je bio odložen za slijedeću noć (30. septembar/l. oktobar), izgleda zbog toga što 1. i 4. bataljon nisu mogli stići na vrijeme. O ovoj promjeni nisu bili obavješteni štabovi 2. i 3. bataljona i oni su usamljeni počeli dejstva po prvobitnom planu, oko podne 29. septembra pa su, unatoč početnim uspjesima pretrpjeli neuspjeh i nisu izvršili zadatak.

Naime, 2. bataljon »Ognjen Priča« imao je zadatak da zauzme Vaganac i visove: Obli kuk (k.614), Metlu (k. 730), Ostrovicu (k. 846), Medvjeđak (k. 963) i Krčmar (tt. 1012), kako bi time omogućio nesmetan prolaz glavnim snagama brigade (u toku noći) prema Klancu. Potom je trebao da pročisti sela: Podstrana, Alekmica i ostala. Napad je počeo oko podne 29. septembra i u početku se uspješno razvijao tako da je zauzeo većinu određenih položaja. Međutim, budući je bio usamljen u borbi gotovo puna dva dana, zauzete položaje nije mogao zadržati, pa se morao povući ispred prikupljenih nadmoćnih neprijateljevih snaga i napustiti gotovo sve zauzete položaje. Zbog toga prolaz glavnim snagama, kada su 30-og uveče naišle, idući prema Klancu, nije bio otvoren i one su ga morale same otvarati. Slijedećeg dana (1. oktobra) kada su sve snage bile u dejstvu, i ovaj bataljon je svoj zadatak u potpunosti izvršio.

Istovremeno i naporedo sa 2. bataljonom napad je počela i 2. četa 3. bataljona »Mićo Radaković« koja je imala zadatak da zauzme k. 694 i k.637 i da neprijatelja odbaci istočno od Vaganca, kao i između Vaganca i Budžaka. I ona je dva dana borbu vodila usamljena pa je neke u početku zauzete položaje kasnije morala napustiti. Određene položaje uspjela je zauzeti 1. oktobra ujutro kada su sve snage stupile u dejstvo i kada joj je u pomoć pritekao 4. bataljon 1. brigade sa dvije čete. Ostale snage bataljona »Mićo Radaković« bile su na ovim zadacima: 1. četa je bila pridodata 1. bataljonu za rušenje mosta na Otešici i postavljanje osiguranja prema Gospiću, što je ona uspješno i izvršila, a 3. četa je bila zadržana u Kosinju radi obezbjeđenja prebacivanja ranjenika preko pruge na slobodnu teritoriju.

Prvi bataljon »Stojan Matić« sa 1. četom 3. bataljona imao je zadatak da zauzme Oteš i poruši most na Otešici, obezbjeđujući se dijelom snaga prema Gospiću. U nastupanje je krenulo 30. septembra uveče, ali kako napri jed pomenute jedinice nisu izvršile svoje zadatke i oslobodile prolaz, on je

18 Zbornik, tom V, knj. 8, dok. 6 i 17.

u nastupanju naišao na jak otpor sjeverno i južno od Vaganca. Iz pokreta su brzo razvijene dvije čete koje su odmah prešle u odlučan napad. Energičnim jurišem, a mjestimično i borbom prsa u prsa, neprijateljski dijelovi su brzo odbačeni i bataljon je oko 1 sat 1. oktobra produžio prema Otešu, na izvršenje glavnog zadatka. Napad na Oteš bataljon je počeo oko 4 sata. Mada okružen i pritisnut sa svih strana, neprijatelj se grčevito branio. Poslije nekoliko pokušaja bataljon je tek oko 11 sati uspio da jurišem razbije neprijatelja i izvrši zadatak.

Četvrti bataljon je imao zadatak da zauzme Klanac i utvrđene visove neposredno uz selo. Napad je počeo u 4,30 sati 1. oktobra u ovakvom rasporedu:
1. četa je napadala neposredno Klanac, 2. četa je napadala vis istočno od Klanca a 3. četa k. 708 sjeverazapadno od Klanca. Borba je od početka bila oštra i uporna. Upotrebom ručnih bombi 1. i 3. četa su uspjele svoje zadatke izvršiti do 7 sati, nabacujući razbijene neprijateljeve dijelove na vis istočno- od mjesta. Pošto je 2. četa, zbog slabog i nepouzdanog vodiča, mnogo zakasnila i nije blagovremeno prešla u napad na vis, istočno od sela, razbijeni dijelovi su ovdje bili prihvaćeni i time ojačali njegovu odbranu. Ovu četu je dan zatekao podaleko na otvorenom polju pa je sporo i uz poteškoće prilazila objektu napada. I kada je prišla i počela napad, uspjeha nije bilo, a borba za vis se otezala. Potom su za osvajanje visa i pomoć 2. četi upotrijebljene sve snage bataljona pa je odlučujuća borba za vis uslijedila oko 13 sati. Sa istočne strane napadala je 2. četa, sa zapada 1. četa, dok je 3. četa vatrom napad podržavala. U jurišu (oko 15 sati) ustaški je otpor slomljen i vis je zauzet. Time je bataljon okončao borbu za Klanac i svoj zadatak u potpunosti izvršio.[19]

Napad na Klanac, u čiju je odbranu pouzdano vjerovao, izazvao je u neprijateljskom komandovanju u Gospiću ne samo uzbuđenje, nego i brzo reagovanje. Nadajući se da će se snage oko Klanca održati, ustaški komandant sektora je ujutro iz Gospića uputio oko 40 domobrana i oružnika u izviđanje prema Klancu i Pazarištu da razjasne situaciju. Ova grupa je u rejonu V. Žitnika naišla na otpor (možda: 1. čete 3. bataljona) i čim je na nju pripucano, ona je pobjegla nazad. Pred podne je ustaški bojnik Devčić (Pivac) sa jednim satom ustaša i sa dvije talijanske čete pohitao u pomoć da deblokira Oteš (još se tada držao) i da povrati Klanac.[20] No, od toga nije bilo ništa. Do njegovog pristizanja ustaški otpor je svuda bio slomljen i on je bez poteškoća odbačen nazad.

Prva brigada je svoj zadatak lako i brzo izvršila. Čim je Klanac zauzet, ustaške snage su panično, gotovo bez otpora, napuštale svoje položaje i pred njom pobjegle u Perušić. Bez očekivanog otpora zauzela je Kaluđerovac i srušila most na rijeci Lici. Kako od Perušića ovoga i narednih dana nikakve intervencije nije bilo, ona je time svoja dejstva u zapadnoj Lici okončala. Naime, već je bilo odlučeno da se, po izvršenju ovoga zadatka, brigada što prije izvuče preko pruge i prebaci u rejon Krbavica—Homoljac jer joj je već bio određen novi zadatak. Dalja dejstva trebala je da nastavi 2. brigada sa 2. bataljonom 4. ličkog partizanskog odreda.

U toku 2. oktobra nije bilo značajnijih događaja ni borbi, ali je zato su-

19 AVII, k. 1467. br. reg. 28/5.

20 AVII, k. 14, br. reg. 8/1—9.

trađan uslijedio snažan napad talijanskog 11. bersaljerskog puka iz rejona Budački most—Mušaluk. U njegovom sastavu nalazila se i jedna satnija, kombinovana od ustaša, domobrana i oružnika. Do sudara je došlo u Klanačkom Polju, južno od Klanca i Oteša, sa 1. i 4. bataljonom 2. brigade. Prateći nastupanje neprijatelja iz sastava 1. bataljona je skrivenim pravcem upućena 1. četa da, obilazeći lijevi bok neprijatelja, izbije u njegovu pozadinu i da tu ostane prikrivena sve dok ostale snage ne stupe u borbu. Četa je neopaženo došla iza neprijateljevih minobacačkih položaja i tu sačekala povoljan trenutak za napad. Kada je u oštroj borbi neprijatelj u nastupanju bio zaustavljen i odlučnim protivnapadom primoran na povlačenje, četa je iz pozadine prešla u odlučan juriš. Nastao je pravi krkljanac, žestoki bliski obračun, u kome su radili i noževi i kundaci. U toj borbi je vodnik 1. čete 1. bataljona Dušan Opačić zadobio 18 rana i kasnije ih prebolio. Neprijatelj je natjeran na dosta neuredno povlačenje. Uslijed pada mraka borba je prekinuta i on se povukao na desnu obalu rijeke Like, zadržavši se oko 18 sati na liniji Dunjevac—M. Žitnik. U ovoj borbi je 27. bersaljerski bataljon imao 13 mrtvih i 12 ranjenih vojnika.[21] Ova dva bataljona 2. brigade su i dalje zadržana u ovome rejonu u skladu sa projektovanim daljim nastupanjem preko Smiljana kroz podvelebitska sela, radi razbijanja neprijateljskih dijelova i vlasti. Međutim, uslijed talijanskog nastupanja ubrzo dolazi do naglog obrta situacije pa od toga plana nije bilo ništa.

Čim su zauzeti Klanac i Pazarište, narednog dana je kompletan 3. bataljon vraćen u zaštitu Kosinja i radi pojačanja odbrane u rejonu Karaule. On je 3. oktobra kod Karaule smijenio 1. i 2. četu bataljona »Matija Gubec« koje su trebale da se povuku na odmor. Ali, upravo tada nastupa bitna promjena situacije koja se iz časa u čas mijenjala i naglo pogoršavala. Kako se Štab brigade nalazio u Pazarištu, dejstvima u Kosinju rukovodio je u stvari Štab 4. ličkog partizanskog odreda kome su bili pridodati zamjenik komandanta i operativni oficir 2. brigade. Time je obrazovana neka vrsta operativnog štaba. Upravo kada su smijenjene čete trebale da se prikupe radi odmora, Štab odreda je dobio izvještaj da su se na prilazima Rudinci i Kućištu pojavile talijanske snage pa je smijenjene čete odmah uputio prema njima. Pravcem Donji Kosinj—Rudinka upućena je 1. četa, a u pravcu Lipovo Polje—Kućište upućena je 2. četa. Budući se znalo za jake talijanske snage oko komunikacije Ličko Lešće—Perušić i na Karauli, to je pojava ovih snaga ukazivala na neprijateljske namjere. Ali spore kurirske veze između štabova u Kosinju i Pazarištu jako su otežavale pravovremeno praćenje i cjelovito sagledavanje situacije. Ipak je 4. oktobra ujutro 3. bataljonu, u rejonu Karaule, dopunjen zadatak utoliko što mu je, pred zatvaranje pravaca prema Kršu, naređeno da stvori uslove za izvlačenje brigade preko pruge, pravcem Krš—Ramljane—Turjanski. Tokom ovoga dana, radi pojačanja snaga u Kosinju, upućen je i 2. bataljon 2. brigade koji nije uspio stići dalje od Bakovca.

Oko 10 sati 4. oktobra talijanske snage su prešle u odlučno nastupanje. Iz rejona Krasno—Kuterevo, sa prednjim dijelovima na liniji Kućište—Rudinka, divizija »Granatieri« nastupala je u širokoj zoni, između Strašnog brda (tt. 941) i padina Vučjaka (k. 1218), sa obje strane »dveju direktrisa koje

21 AVII, k. 1467, br. reg. 24/5; Zbornik, tom V, knj. 32, dok. 167, 169; knj. 8, dok. Ill i tom XIII, knj. 2, dok. 126.

vode u Donji Kosinj i Lipovo Polje«, stoji u zapovijesti. Divizija »Re« nastupala je lijevo od nje, u zoni sa lijevom granicom Tobolovački vrh (k. 679 iznad M. Janjče) — željeznička stanica Janjče (uključeno) u pravcu Krša. »Grupa Đanuci« je zadržana na dotadašnjim položajima.

Kroz Donji Kosinj i Lipovo Polje neprijatelj je nastupao u razvijenom poretku i širokim frontom, zahvatajući i planinske grebene iznad ovih sela i pravaca, pa stoga i dosta sporo. Tome su svakako doprinosile i čete bataljona »Matija Gubec« koje ga nisu mogle zadržati, ali su ga uzastopnim pripucavanjima tjerale na opreznost i usporavanje. U to vrijeme »grupa Đanuci« oko komunikacija nije ispoljavala zapaženije aktivnosti, pa se sa te strane još nije primjećivala opasnost. Međutim, u ranim popodnevnim časovima cestom od Janjče prema Kršu, odjednom se pojavila jaka kolona neprijateljske pješadije i tenkova. Bila je to glavnina divizije »Re« koja je dolazila iz Ličkog Lešća. Ona je brzo i lako odbacila naše osiguravajuće dijelove na tome pravcu i bez otpora upala u Krš, a potom izbila u Zamršten i na most na rijeci Lici. Ovdje je iznenadila, djelimično zaplijenila i uništila komoru 2. brigade. Ovim je 1. četa bataljona »Matija Gubec« (iz pravca Donjeg Kosinja) bila odsječena i odbačena u planinu iznad Paripovića. Također je odbrana bataljona »Mićo Radaković« (u rejonu Karaule) bila kompromitovana pa se i on morao povući.

Uveče 4. oktobra obostrana situacija je bila slijedeća: neprijatelj je ovladao Donjim Kosinjem, Lipovim Poljem, Kršom i Karaulom, a naše snage su zanoćile u ovakvom rasporedu: na desnoj obali rijeke Like, u rejonu Mlakve (na Gredi — k. 615) nalazio se bataljon »Mićo Radaković«, na lijevoj obali, na liniji Sušanj — tt. 667 (M. vrh) — k. 747, bataljon »Matija Gubec« bez
1. čete, a ulijevo od njega, iznad sela Bakovac, položaje je držao bataljon »Ognjen Priča« (u toku dana prispio iz Pazarišta). Ostala dva bataljona i dalje su bila oko Klanca. Pošto su se u toku noći stekli svi podaci o situaciji, Štabu brigade je postalo jasno da od izvlačenja pravcem Krš—Ramljane—‘—Turjanski ne može biti ništa pa je odlučio da brigadu sa ostalim dijelovima izvuče preko Smiljana prema Divoselu, mada je i taj pravac bio pod kontrolom neprijatelja. Jedinice ne samo da su bile angažovane u borbi, nego su bile i rasturene na velikom prostoru pa je valjalo stvoriti i vrijeme i prostor za njihovo prikupljanje i organizovano povlačenje. Situaciju je otežavala i masa naroda iz kosinjskih partizanskih sela koji se povlačio sa brigadom. Neizvjesno je bilo da li će tri nekompletna partizanska bataljona, nešto oko 500 ljudi najviše, uspjeti tokom 5. oktobra toliko usporiti neprijateljsko nastupanje i stvoriti uslove za organizovano odstupanje vojske i naroda preko Smiljana tokom naredne noći.

Međutim, tešku situaciju 5. oktobra ujutro olakšali su upravo talijanski komandanti. Oni su, držeći se svoga plana o okruženju i uništavanju partizana u rejonu Zamršten—Krš—Mlakva—Gornji Kosinj, čitavo dopodne po ovome rejonu manevrirali ne bi li ih pronašli i uništili, mada tu više nije bilo nijednog partizana. Pri tom su, udarajući u prazno, izgubili mnogo vremena koje je našim bataljonima dobro došlo i u osnovi omogućilo da izvrše zadatak. Tek oko 11 sati Talijani su usmjerili napad na položaje naših bataljona. Najžešći napad su poveli na položaje bataljona »Matija Gubec« pa je njegova
2. četa odsječena i nabačena iznad Bakovca prema Krasnu, te se nije uspjela povući sa ostalim snagama, već je ostala i održala se u Kosinju. Ostale

snage nastavile su otpor, gipko manevrišući i uzmičući od položaja do položaja pred masovnom talijanskom navalom, koja je valjda i zbog toga dosta sporo napredovala. Masa je zaista bila impozantna. Sav prostor od Karaule, preko Krša, Lipovog Polja i Kosinjskog Balcovca, sve vrleti i strmine, bile su prekrivene vojnicima i natovarenim mazgama. Pred tolikom masom u vrleti i bespuću, neprekidan, gubitak i organizovan, otpor naših bataljona bio je zaista efikasan. Stoga su oni uspjeli da se do pada mraka održe na liniji Pećinsko v. (k. 795) — južni dio Kruščice (gdje se držao 3. bataljon) — Čelinka (k. 937) — Krčmar (tt. 1012) — Kita vrh (k. 846), gdje su se zadržali 2. bataljon i 3. četa bataljona »Matija Gubec«. Oko 18 sati jedinice su, po naređenju, ove položaje organizovano napuštale žureći da se najkraćim pravcima u Podotešu saviju u brigadnu marševsku kolonu, Odavde je, noću 5/6. oktobra, kompletna brigada, Štab 4. ličkog odreda sa svojim dijelovima, kao i sa dosta naroda, koji je krenuo u izbjeglištvo, u odstupno-bočnom maršu, preko Smiljana i ispog Debelog brda, u jutarnjim satima prešla cestu Gospić——Brušane i do 10 sati stigla u rejon Divoselo—Rizvanuša gdje je predanila. Što sa brigadom, što na druge načine, iz Kosinja je na slobodnu teritoriju izbjeglo oko 2000 duša, među njima i 50 Hrvata kojima je prijetila ustaška odmazda.[22]

Izvlačenje i odstupanje ovolike mase izmorene vojske i naroda, preko teritorije kontrolisane od neprijatelja, odvijalo se u neočekivano povoljnim okolnostima, zahvaljujući slučajnoj, ali srećnoj koincidenciji koja se desila toga jutra. Naime, ujutro 6. oktobra, kada je za umornu brigadu uodstupanju moglo biti najkritičnije, u prostoru između Gospića i Brušana 3. brigada (9. hrvatska) je upravo u 3 sata krenula u napad na ustaška uporišta u tome rejonu. Ona je do nailaska 2. brigade zauzela Lički Novi, Brušane i Rizvanušu i time na najbolji način obezbijedila neometan prolaz 2. brigadi. Slijedeće noći brigada je prešla prugu između Metka i Ribnika i oko 7 sati stigla u Vrebac, gdje je opet predanila, da bi se narednih dana prikupila oko Korenice i potom ubrzo krenula na Kordun za 1. brigadom.

U borbama u Pazarištu, uglavnom oko Klanca, ustaško-domobranske snage imale su 33 mrtva (među njima i dva ustaška oficira), a 65 ih je zarobljeno, među njima 20 ustaša koljača. Talijani su imali 16 mrtvih i 12 ranjenih. Zaplijenjeno je: 100 pušaka, 3 mitraljeza, 4 puškomitraljeza, oko 5500 metaka, 3 mala minobacača, 1 protivtenkovski mitraljez 15 mm, 1 automat (šmajser) 1 putnički automobil i mnogo druge opreme i materijala. Druga brigada je imala 3 poginula i 14 ranjenih boraca.[23]

Koliko je neprijatelj slabo razumijevao prirodu partizanskih jedinica, njihove namjere i manevre, pokazuje dalji tok talijanskih dejstava, usmjerenih uglavnom na 2. brigadu. Poslije neuspjeha tokom 3. oktobra u Klanačkom Polju, 11. bersaljerski puk je narednih dana u rejonu Dunjevac—Mušaluk stajao pasivno, što je brigadi i omogućilo neometano svijanje u kolonu (u Podotešu) i odstupno-bočni marš preko Smiljana. Brigada se već uveliko odmarala u Divoselu kada je ovaj puk popodne 6. oktobra ušao u Kaluđerovac, da bi tek sutradan stigao u Klanac. U toku 7. oktobra talijanske divi-

22 AVII, k. 103b, br. reg. 29/16.

23 Zbornik, tom V, knj. 8, dok. 1, 3, 6, 32, 38, 43, 17, 37 i AVII, k. 1467 br. reg. 28/5.

zije su dostigle liniju Klanac—Gospić, odakle su ujutro 8. oktobra produžile nastupanje. Iz rejona Klanac—Pazarišta, preko Smiljana, prema Brušanima nastupala je divizija »Granatieri«, a iz Gospić prema Divoselu, Počitelju i Ribniku nastupala je divizija »Re«, da bi u toku 9. oktobra dospjela do Raduča. Pred ovim snagama i 3. brigada se morala 8. oktobra povući iz rejona Brušane—Rizvanuša—Divoselo preko pruge na istok. Potom su se obje divizije razvile oko pruge između Metka i Perušića, frontom prema Krbavi, spremne za nastupanja. Namjeravano nastupanje na slobodnu teritoriju prema Krbavi je obustavljeno 12. oktobra »zbog odustajanja hrvatskih jedinica da u njemu učestvuju« — kaže talijanski izvještaj. Poslije toga su se ove divizije vratile u svoje redovne garnizone, a jedinice iz 18. armijskog korpusa (»grupa Đanuci«) upućene su prema Kninu.

Porazi u Kosinju i Pazarištu, naročito oko Klanca u čiju su odbranu vjerovali, doveli su gotovo u pometnju ustaško-domobransko komandovanje u Gospiću. Uzrujanost je dostigla vrhunac kada je još 3. brigada 6. oktobra ujutro likvidirala njihove posade u Ličkom Novom i Brušanima, pred samim Gospićem. Uslijed toga je ustaško zapovjedništvo sektora, uz saglasnost talijanskog komandanta, na brzu ruku povuklo kombinovanu ustaško-domobransku satniju od 120 vojnika iz Smiljanskog Polja »radi odbrane vojarne i grada Gospića«.[24] Valja zapaziti da ova jaka satnija u Smiljanskom polju nije ni pokušala da ometa marš 2. brigade koja je baš tuda prolazila. Da li je nije primijetila ili nije smjela da stupi u borbu, ostaje nepoznato.

U namjeri da uništi ili bar razbije partizanske snage u Kosinju i Pazarištu, neprijatelj je pokrenuo štočega do 20000 vojnika. Tim ogromnim snagama on praktično nije postigao ništa, osim, kako on kaže: »protjerivanje partizana sa područja zapadno od željezničke pruge«. U stvari, ličke udarne brigade su se u najboljem redu povukle, pošto su izvršile postavljene zadatke. Razočaranost zbog neuspjeha nije u svome izvještaju mogao da prikrije ni komandant talijanskog 5. armijskog korpusa, napisavši: »Postojali su svi izgledi da ovo okruženje uspije, ali je neprijatelj i ovaj put uspio da izmakne«. Za neuspjeh, razumije se, krivi su drugi jer su »partizani savladali hrvatske posade domobrana i ustaša u rejonu Pazarišta, koje su pružile slab otpor«. Imao je svakako razloga da se ljuti na svoje štićenike, ali nije imao baš nikakvog razloga da hvali »grupu Đanuci« da je »dobro izvršila zadatak i onemogućila bjekstvo partizana prema istoku« jer je upravo kroz njen raspored između Perušića i Studenaca noću, izgleda 4/5. oktobra, promarševala neometana 1. lička brigada.

U jednomjesečnim borbama po zapadnoj Lici ustaška vlast je razbijena, njena moć i dominacija kompromitovani. Samouvjerenost i arogantnost ustaških pristalica je vidno splasnula. Iako nije došlo do iole značajnijeg priliva boraca Hrvata u udarne brigade, kako se to očekivalo i priželjkivalo, po selima su stvorena izvjesna uporišta za politički rad koja su kasnije postepeno jačala i sve više dobijala na značaju. Ustaško-domobranske snage nisu bile uništene, ali su ozbiljno tučene i demoralisane. Neposlušnost i dezerterstvo od strane domobrana postali su tokom oktobra zabrinjavajuća pojava pa su iz Zagreba preduzimane vanredne mjere radi njihovog sređivanja.

24 AVII, k. 14, br. reg. 8/1—8, 10/1—3, 11/1—10, 13/1—17.

Samo iz 1. bojne 12. pukovnije u mjesecu oktobru dezertiralo je 157 domobrana.[25] Iako se za mjesec dana nije moglo mnogo postići, kasniji su događaji pokazali da su ove borbe, pored vojnog, imale i veliki politički značaj za postepeno jačanje NOB-a i u zapadnom dijelu Like.

Milan Gr ubit

Gospićki područni bataljon

Vojno-političke okolnosti u kojima je formiran bataljon

U toku ljeta 1942. godine izvršen je kvalitativan skok u organizaciji partizanskih jedinica u Lici. Rasformirani su 1, 2, i 3. lički NOP odred i od njihovih bataljona formirane 1, 2. i 9. partizanska brigada Hrvatske, kasnije nazvane 1, 2. i 3. lička brigada. Poslije formiranja 9. partizanske brigade Hrvatske, sredinom septembra 1942. godine, od pomenutih odreda ostali su nepotpuni štabovi 1. i 2. odreda s manjim prištapskim jedinicama (omladinske čete i razni vodovi) čime su praktično bili rasformirani. Od 3. ličkog odreda ostao je jedan bataljon, dok je 4. lički odred bio tek formiran, ali i on je u novembru te godine ušao u sastav 1. brigade.

U međuvremenu učinjen je dalje korak u organizaciji oslobođene teritorije kao baze za dalje vođenje narodnooslobodilačkog rata, stvaranjem pozadinskih vojno-teritorijalnih organa. Na osnovu naredbe Vrhovnog štaba NOP i DVJ o obrazovanju pozadinskih vojnih vlasti, Štab 1. operativne zone Hrvatske (Lika, Kordun i Banija) obrazovao je Komandu ličkog područja kao najviši organ vojne pozadinske vlasti u Lici koja je počela radom 1. oktobra 1942. godine sa sjedištem u Šalamuniću. Odmah nakon formiranja Komanda je razvila veoma živu aktivnost, naročito u pogledu stvaranja svojih izvršnih organa — komandi mjesta i partizanskih straža, a preuzela je i niz drugih obaveza koje su do tada spadale u nadležnost partizanskih odreda.

Pored rasformiranja 1, 2. i 3. ličkog odreda, Štab, 1. operativne zone Hrvatske rasformirao je i Štab Grupe NOP odreda za Liku, dok je 4. lički odred potčinio sebi. U vezi sa svim tim Štab Grupe NOP odreda za Liku izdao je 17 oktobra 1942. godine naredbu u kojoj je konstatovao da su na oslobode-

25 AVII, k. 66, br. reg. 1/1—3, k. 138, br. reg. 4/4—3. Po zapovijesti Glavnog stana poglavnika upućen je 7. oktobra 1942. u Gospić ustaški bojnik Delko Bogdanić sa punomoćjem da »organizira sve postojeće domobranske i ustaške postrojbe koje mu se podređuju. On imade . . . osigurati Gospić i okolinu. Bojnik Bogdanić vodi sobom momčad ustaških jedinica prikupljenih u Zagrebu. Sa ovom momčadi i onom koja je već prikupljena u Gospiću . . . Bogdanić imade ustrojiti XXXIV ustašku bojnu« za čijeg je zapovjednika postavljen. Bogdanić 31. oktobra izvještava o teškom stanju, gotovo rasulu, vojske u Gospiću, koje je zatekao. Kaže da je iz 1. domobranske bojne 3/4 ljudstva dezertiralo, da je u vojarni ostalo 80 vojnika. Uzrok ovolikoj demoralisanosti je vidio u čestim i teškim neuspjesima i porazima u borbi, pa je ljudstvo postalo apatično (AVII, k. 114, br. reg. 4/15—1). I ovo je, dakle, bio rezultat uspješnih jednomjesečnih borbi naših snaga po zapadnoj Lici za koji se tada vjerovatno nije ni znalo.

noj teritoriji Like ukinuti partizanski odredi i naredio da svu imovinu i arhivu štabovi odreda predaju Komandi ličkog područja, kojoj su se na dalji raspored imali javiti članovi štabova odreda i staviti na raspolaganje preostale jedinice ne samo odreda, već i prištapske jedinice štaba grupe (inžinjerijska četa, vod za vezu, radionice i dr). Time je Grupa NOP odreda za Liku poslije jednogodišnjeg rada i borbi prestala da postoji.

Iako naredbom Vrhovnog štaba o obrazovanju pozadinskih vojnih vlasti nije bilo predviđeno da komande područja imaju posebne vojne jedinice, osim partizanskih i seoskih straža, novoformirana Komanda ličkog područja pristupila je formiranju područnih bataljona i četa, vjerovatno po direktivi Štaba 1. operativne zone Hrvatske, pod čijom je komandom bila. Preostali 2. bataljon 3. ličkog odreda preimenovala je u Gračačko-lapački područni bataljon, a u koreničkom i gospićkom kotaru formirala je Korenički i Gospićki područni bataljon, dok je u udbinskom kotaru obrazovala Udbinsku područnu četu s perspektivom prerastanja u bataljon. Kao osnov za formiranje Gospićkog područnog bataljona poslužili su: Omladinska četa, Smiljanski i Ostrvički vod, preostali od 1. ličkog odreda.

Za komandanta bataljona postavljen je Jovo Dragosavac, do tada zamjenik komandanta 1. ličkog NOP odreda, a za političkog komesara Stevo Maoduš, politički komesar bataljona u pomenutom odredu. Kasnije je za zamjenika komandanta imenovan lean Kuprešanin, a za zamjenika političkog komesara Milan Grubić.

Od raspoloživih i novopridošlih boraca Štab bataljona je za relativno kratko vrijeme uspio da, pored Omladinske, formira još dvije čete od boraca iz Smiljana, Divosela, Čitluka, Počitelja, Raduča, Kika, Ploče, Mogorića, Vrepca, Barleta, Ostrvice i Čukovca. Bataljon je s 1. i 2. četom zatvarao pravce: Lovinac—Ploča—Udbina i Gospić—Vrebac—Udbina i štitio sela: Ploču, Mogorić, Vrebac i Ostrivcu, dok je s 3. četom obezbjeđivao: Divoselo, Čitluk i Početelj. Komandiri i politički komesari četa bili su: 1-ve omladinske Milan Mandarić i Miloš Mandarić, 2-ge, Janko Vujnović i 3-će, Dane Ličina i Mile Pjevač. Brojno stanje bataljona iznosilo je oko 200 boraca, naoružanih puškom (mauzer, talijanskim i lovačkim) i sa samo nekoliko puškomitraljeza. Bio je to dodatni doprinos u ljudstvu gospićkog kotara oružanoj revoluciji, a kad kažemo dodatni, onda se pri tom misli na činjenicu da su prije formiranja ovog bataljona na ovom području bila već formirana tri poznata bataljona: »Pekiša Vuksan«, »Velebit« i »Mirko Štulić«.

Još u toku formiranja, a naročito kad je trebalo izvoditi borbene akcije, pokazalo se da Komanda ličkog područja, kao organ vojno-pozadinske vlasti, nije u stanju da komanduje vojnim jedinicama, pa makar se one zvale područne, jer za to nije imala odgovarajuće organe. Zbog toga je ona 24. oktobra 1942. godine zatražila od Štaba 1. operativne zone Hrvatske da nađe rješenje u vezi s komandovanjem područnim jedinicama. Na osnovu toga, kao i na osnovu vlastitog saznanja, Štab 1. operativne zone Hrvatske izdao je krajem oktobra Naredbu br. 13. (datum na nju nije stavljen) kojom je naredio da se u Lici, pored 4. odreda, formira još jedan odred u koji će ući svi područni bataljoni i čete. Naredbom je bilo određeno da se odred zove 1. lički partizanski odred. Međutim, taj naziv je ubrzo promijenjen u 3. lički odred, da bi se nešto kasnije ustalio naziv Lički NOP odred. Njegovo operacijsko područje obuhvatalo je gospićki, koreničkі, udbinski, donjolapački i gračački kotar. Za komandanta odreda postavljen je Jovo Dragosavac,

a za političkog komesara Stevo Maoduš. Štab novoformiranog odreda održao je prvi sastanak 1. novembra 1942. godine u Mekinjaru pa se taj datum uzima kao početak djelovanja odreda. Slijedećeg dana, 2. novembra Komanda ličkog područja obavijestila je sve svoje područne jedinice da od tog dana potpadaju pod komandu novoformiranog odreda.

Ulaskom u sektor Ličkog odreda Gospićki područni bataljon dobio je naziv 1. bataljon Ličkog odreda. Popunom novim borcima sastav bataljona se stalno mijenjao, a naročito krajem te godine kada je iz njega izuzeta Omladinska četa radi formiranja 2. udarnog omladinskog bataljona, a mjesto nje došla četa iz 4. bataljona (udbinskog) tako da je 1. bataljon Ličkog odreda samo po porijeklu podsjećao na Gospićki područni bataljon.

Pošto su prvi komandant i politički komesar bataljona postavljeni za komandanta i političkog komesara novog odreda, to je za komandanta 1. bataljona imenovan Simo Todorić, za političkog komesara Milan Grubić, koga je ubrzo zbog odlaska na novu dužnost zamijenio Velimir Hrnjak, zamjenika komandanta Vladimir Tomaš, za zamjenika političkog komesara Mile Jerković Katin i za obavještajnog oficira Petar Sunajko. Brojno stanje bataljona 27. novembra 1942. godine iznosilo je 248 boraca.

Borbe bataljona

Gospići područni, odnosno 1. bataljon Ličkog NOP odreda, dejstvovao je u početku na teritoriji gospićkog kotara. Ta dejstva bila su pretežno obrambenog karaktera zbog niza objektivnih uslova. Brojčano mali i relativno slabo naoružan, a uz to razvučen na velikom prostoru po četama i vodovima, nije imao uslova da napada brojno jačeg neprijatelja — Talijane, ustaše, domobrane i četnike u utvrđenim uporištima — u zahvatu željezničke pruge Perušić—Gospić—Medak—Lovinac između kojih je saobraćao jakim snagama uz dobra osiguranja. Bataljonu su kao oslonac služila ustanička sela sa zapadne strane iskod Ličkog sredogorja i sa istočne strane ispod Velebita.

Na borbena dejstva bataljona veliki uticaj imala je činjenica što je slobodna teritorija u gospićkom kotaru bila podijeljena na dva dijela, željezničkom prugom i cestom Gospić—Gračac koje je koristio neprijatelj.

Dio slobodnog teritorija istočno od komunikacija sačinjavao je pojas sela: Počitelj, Čitluk, Ornice i Divoselo, koja su bila bliže komunikacijama pa tako i neprijateljskim uporištima u Ribniku, Bilaju, Gospiću, i Ličkom Novom. Odbranu ovih sela vršila je 3. četa, raspoređena po vodovima i desetinama. Istočni dio slobodnog teritorija bio je znatno veći i sačinjavala su ga sela: Široka Kula, Čukovac, Ostrvica, Barlete, Vrebac, Zavode, Pavlovac, Mogorić, Ploča i Kik, u dužini od 50-tak kilometara. Dio ovo slobodnog teritorija bio je nešto udaljeniji od komunikacija, prosječno 5 do 7 km, sa pogodnom konfiguracijom zemljišta u zaleđini za odbranu. Odbranu ovog dijela slobodnog teritorija vršile su 1. i 2. četa, raspoređene takođe po vodovima i desetinama. Ovakav borbeni raspored, pored razvučenosti i usitnjenosti, patio je i od slabe međusobne povezanosti četa u okviru bataljona i vodova u okviru četa, naročito u 3. četi. Veza između Štaba bataljona i četa, kao i veza unutar četa, održavana je putem kurira za što su korišteni i konjanici. Takva veza zadovoljavala je komandovanje sa 1. i 2. četom, međutim veza sa 3. četom bila je otežana jer se odvijala preko željezničke pruge i ceste

između Ribnika i Metka, a ponekad i između Ribnika i Bilaja. Veze su održavane najčešće, i u pravilu, noću. Nerijetko su kuriri bili izloženi zasjedama četnika iz Metka i ustaša iz Bilaja i Ribnika. Zbog toga je 3. četa bila u neku ruku samostalna i prepuštena sama sebi.

Željeznička pruga i cesta korištene su od strane neprijatelja za snabdijevanje i manevar snagama zbog čega su bile dobro branjene snagama iz uporišta, putem patrola, postavljanjem prikrivenih zasjeda, a ponekad i posjedanjem dijelom snaga.

Kompozicije vlakova bile su sastavljene i od vagona zaštićenih od puščano-mitraljske vatre i sa oružanom pratnjom Talijana, ustaša i četnika. Cestovni saobraćaj, zavisno od transporta, praćen je nerijetko i oklopnim vozilima.

I pored svih obezbjeđenja od strane neprijatelja željeznička pruga na potezu Gospić—Medak, a manje na dijelu između Metka i Lovinca, bila je najvažniji i težišni objekt napada bataljona. Bile su to diverzije koje su imale za cilj rušenje i uništenje pruge i vlakova koji su saobraćali na njoj; radi smetanja snabdijevanja i manevra neprijateljevih jedinica. Te diverzije vršene su noću i pruga je rušena na taj način što su razdvajane ili prekidane tračnice, a potom prevrtane skupa sa pragovima uz istovremeno rušenje kamene podloge. Za ta rušenja često je angažirana i omladina uz obezbjeđenje od strane dijelova bataljona. Svako takvo rušenje pruge Talijani su kažnjavali artiljerijskim napadima na Vrebac i Mogorić od kuda su, najčešće, jedinice kretale na rušenje pruge. Za rušenje pruge korišten je i eksploziv, ali rjeđe, jer ga nije bilo. Popravak porušenih dijelova pruge neprijatelj je vršio danju uz jaka osiguranja pa su napadi bataljona na ta osiguranja u pravilu izbjegavani. Isto tako, bez obzira što je bio jak i držao uporišta duž pruge u svojim rukama, neprijatelj se nije usuđivao da saobraćaj prugom obavlja noću, već je to radio po danu. Međutim, bilo je slučajeva da su vlakovi ponekad saobraćali i u ranim jutarnjim satima, što je davalo mogućnost da se na njih napada.

Poslije napada na četnike u Raduču i ustaše u Ribniku i Brušanima 3. lička brigada se po naređenju Glavnog štaba Hrvatske, u drugoj polovini oktobra, pomjerila iz gospićkog kotara na jug, prema Gračacu i dalje prema Bosankom Grahovu, tako da je u gospićkom kotaru od partizanskih jedinica ostao sam Gospićki područni bataljon. Iako je svu pažnju usredsredio na odbranu sela, on je u tom mjesecu imao više uspješnih diverzija i manjih borbi u kojima mu se predalo 19 četnika i u kojima je ubio 5—6 neprijateljskih vojnika, a više ih ranio, te zaplijenio 3 puške s municijom.

Pošto se primicao 7. novembar, odnosno 25-ta godišnjica oktobarske revolucije, odlučeno je da se obilježi nekom većom akcijom. Odluka je pala da to bude napad na vlak na dijelu pruge između Metka i Ribnika, koji je svakog jutra prolazio od Gračaca prema Gospiću, što je ustanovila obavještajna služba. Da bi ta akcija uspjela, trebalo je u toku priprema riješiti nekoliko problema. Prije svega trebalo je sopstvenim sredstvima i znanjem napraviti minu takve snage, koja će moći uništiti ili teško oštetiti lokomotivu vlaka. To je uspješno riješeno vađenjem eksploziva i detonatora iz neeksplodiranih talijanskih artiljerijskih granata i avio-mobi. Trebalo je riješiti i način aktiviranja mine u času nailaska lokomotive. Kako se nije raspolagalo odgovarajućom baterijom i elektroupaljačem, riješeno je da se mina aktivira mehaničkim putem-potezanjem žice — što je povećavalo rizik oko uspjeha.

Miniranje lokomotive, koje je trebalo da izazove prevrtanje vagona, trebalo je izvesti na pogodnom nasipu pruge, a takav se nalazio u blizini Ribnika u kom su se nalazile ustaše. Napad na vlak, nakon miniranja, sa zapadne strane trebala su da izvrše dva voda 3. čete, a sa istočne strane dijelovi 1. i 2. čete pod neposrednom komandom komandanta bataljona Sime Todorića.

Zbog niza nepredviđenih okolnosti akcija nije izvršena onako kako je planirana zbog čega je izostao i željeni uspjeh. Naime, u toku noći između 6. i 7. novembra vladalo je veliko nevrijeme sa kišom i snijegom zbog čega vodovi 3. čete nisu došli na planirani zadatak, a iz istih razloga s njima se nije mogla ni uspostaviti veza. Nasuprot njima dijelovi 1. i 2. čete stigli su blagovremeno na mjesto diverzije, ukopali i maskirali minu i poteznu žicu, odabrali i maskirali zaklon iza kojeg je trebalo potezanjem žice aktivirati minu, a zatim posjeli i maskirali položaj za napad. Međutim, vlak toga jutra nije došao u očekivano vrijeme, što je čitavu akciju dovelo u pitanje s obzirom da se pored pruge teško moglo ostati neprimijećeno. Budući je napad bio vezan za dan oktobarske revolucije, a bio je uložen znatan napor u izradu i postavljanje mine, odlučeno je da se vlak sačeka, minira i napadne bez obzira na nastale okolnosti.

Naišavši oko 10 sati iz pravca Metka kompozicija vlaka sa četiri ili pet vagona kretala se dosta sporo, a u blizini nasipa sa ukopanom minom sasvim je usporila vožnju.

Istovremeno je nekolicina talijanskih vojnika iz lokomotive posmatralo prugu sa lijeve i desne strane, što je bio znak da su bili oprezni. Kad je grupa za aktiviranje mine počela natezati žicu, osmatrači su je primijetili i u tom času strojovođa je zaustavio vlak, ali je lokomotiva već bila prešla preko mine. U tom času ispod spoja lokomotive i vagona za ugljen odjeknula je snažna eksplozija, veća nego što se očekivalo. Otvorena je obostrana vatra. Osiguranje vlaka iskoristilo je to što nije bilo napadnuto i sa zapadne starne ruge pa je, pošto se sredilo, posjelo na toj strani nasip i otvorilo snažnu vatru. Shvativši da ne postoji mogućnost potpunog uništenja vlaka i njegova osiguranja naređeno je povlačenje koje je izvršeno pod jakom vatrom neprijatelja.

U ovoj akciji poginula su tri, a ranjeno je šest boraca, dok se gubici neprijatelja nisu mogli ustanoviti. Od trojice poginulih dva su bili dobrovoljci iz grupe za aktiviranje mina. Poslije ove akcije pruga nije radila 3 dana. Neposredno nakon napada Talijani su artiljerijom tukli Vrebac, a u korištenju željezničke saobraćajnice postali su znatno oprezniji: počeli su da stavljaju lokomotivu na začelje kompozicije tako da je ispred sebe gurala vagone.

Poslije ove diverzije bataljon je nastavio da postavlja zasjede pa i na samoj periferiji Gospića i da sprečava ispade ustaša i četnika iz njihovih garnizona. četnički odred iz Metka, jačine oko 30 četnika, napao je 24. novembra 2. četu bataljona u Počitelju.

I pored nepovoljnih uslova, jer se morala obezbjeđivati od ustaša u Ribniku, četa se čitav dan uspješno suprotstavljala četnicima i predveče ih protivnapadom odbacila u Medak. Njena tri borca su ranjena, 3 četnika su ubijena, oko 10 ranjeno i jedan zarobljen, a zaplijenjene su i 3 puške. U odbrani srpskog sela isticali su se i borci Hrvati — Mile Lovrić i Mate Jović iz oko-

line Knina, te Ivan Vršak iz Ivaneca, koji su tri dana ranije prebjegli iz domobrana iz Ličkog Novog i donijeli puškomitraljez i 2 puške.

Tri dana kasnije, tj. 27. novembra, 3. četa bataljona postavila je dvije nagazne mine na željezničku grugu između Ličkog Osika i Budaka. Na jednu je naišao vlak i snažnom eksplozijom srušena je pruga, a iz tračnica izbačena lokomotiva sa 6 vagona, dok druga mina nije eksplodirala. Na istom mjestu ova četa je 29. novembra porušila 150 m pruge i pokidala 1 km telefonskih linija uz prugu. U toku istog mjeseca u četama ovog bataljona obrazovane su posebne grupe jačine 5—10 boraca za rušenje pruge koje su se privlačile obično teže pristupačnim mjestima i postavljale mine ili rastavljale tračnice gdje to neprijatelj nije očekivao.

I u naredna dva mjeseca težište akcija bataljona bilo je na rušenju željezničke pruge. Pošto se oskudijevalo u eksplozivu, pruga je rušena ručno ili su rastavljane tračnice. Za ovo je korišteno i stanovništvo, a prije svega omladina, jasno, uz odgovarajuća obezbjeđenja. Dijelovi bataljona su 1. decembra na cesti između Metka i Ribnika skinuli oko kilometar telefonskih žica koje su korištene za postavljanje stalnih telefonskih linija na oslobođenoj teritoriji.

Dva dana kasnije porušeno je 400 m pruge i pokidano 1 km telefonskih linija između Metka i Raduča, nakon čega je saobraćaj bio obustavljen 2 dana. Između Metka i Ribnika pruga je rušena 6. decembra i 7. januara, između Metka i Raduča 8, 15. i 20. decembra. Pored toga bataljon je s manjim snagama postavljao zasjede četnicima oko Metka i nanosio im gubitke, a upadao je i u Donje Pazarište (2. 12.) i Mušaluk (16/17. 12.) radi napada na ustaše i žandare.

Početak četvrte neprijateljske ofanzive u Lici 20. januara 1943. godine zatekao je 1. bataljon Ličkog odreda u uobičajenom rasporedu. Dobio je zadatak da zatvori i brani pravac Bilaj—Vrebac—Podlapača—Udbina i kontroliše međuprostor između 3. ličke brigade, koja je zatvarala pravac Lovinac——Ploča—Udina, i dijelova 2. ličke brigade koji su u rejonu Ljubova zatvarali pravac Gospić—Široka Kula—Bunić. Bio je to velik i težak zadatak za brojno mali bataljon (14. 1. 1943. imao je 196 boraca). Međutim, kako neprijatelj nije napadao preko njegovog odbrambenog sektora, to bataljon nije ni vodio borbu u toku ove neprijateljeve ofanzive. Bataljon je štitio sela na istočnoj ivici Ličkog polja, koja je često bombardovala neprijateljeva avijacija, i bio spreman da stupi u akciju ako to zatreba. On je obezbjeđivao i sve organe narodnooslobodilačke borbe gospićkog kotara koji su se nalazili na tom dijelu slobodne teritorije. Osim toga izvršio je i nekoliko diverzija na željezničku prugu između Gospića i Metka. U jednoj od tih diverzija porušena je pruga i uništena kompozicija sastavljena od lokomotive i tri vagona. Bilo je to u februaru 1943. godine, u jeku najžešćih borbi u Lici kada je neprijatelj intenzivno koristio prugu za snabdijevanje i manevar trupa.

Za rušenje pruge angažirana je i omladina iz Vrebca.

Poslije sloma četvrte neprijateljske ofenzive u Lici izvršena je reorganizacija Ličkog partizanskog odreda a, pored ostalog, i bataljoni su dobili druge nazive. Tako je dotadašnji 1. bataljon 3. marta 1943. godine dobio naziv 3. bataljon Ličkog odreda. U tome vremenu Lički odred je, po naređenju Glavnog štaba Hrvatske, pomjeren na područje Zrmanje i Plavna i sa njima granične oblasti Dalmacije, izuzev 3. bataljona koji je upućen na Drenovaču, gdje je pola godine zatvarao pravac Bihać—Donji Lapac. Početkom aprila

te godine za njegovog političkog komesara ponovo je došao Milan Grubić pošto je Velimir Hrnjak postao rukovodilac delegatskog kursa pri Štabu odreda. Bataljon je 18. augusta 1943. godine izuzet iz sastava Ličkog odreda i stavljen pod komandu Štaba 6. ličke divizije i dobio naziv Samostalni bataljon 6. divizije. Imao je tada oko 150 boraca. Poslije prodora Nijemaca iz Bihaća preko Donjeg Lapca ka Gračacu i Kninu, pred kapitulaciju fašističke Italije, prebačen je na pravac Gračac—Lovinac, a zatim ubrzo zbog prodora Nijemaca tim pravcem prema Gospiću, u rejon Budak—Vukšić, gdje je krajem oktobra 1943. godine rasformiran a njegovim ljudstvom popunjene jedinice 6. divizije pred njen odlazak u Bosnu.

Gospićki područni bataljon, od početka novembra 1942. godine 1. bataljon Ličkog odreda, dejstvovao je svega oko pet mjeseci u gospićkom kotaru. Brojno mali nije imao uslova da izvodi veće ofanzivne akcije pa je težište svoje aktivnosti usmjerio na diverzije na pruzi Perušić—Gospić—Medak—Lovinac u kojima je postizao značajne uspjehe i stvarao velike teškoće okupatoru na toj veoma značajnoj komunikaciji. Štitio je ustanička sela od napada okupatora, ustaša, domobrana i četnika, politički djelovao i obezbjeđivao rad organa narodnooslobodilačke borbe gospićkog kotara, često sam bez operativnih partizanskih jedinica u čemu i jest njegov veliki značaj.

Dui an T. Graovac

Nastanak, razvoj, organizacija i djelatnost NOO-a kotara Gospić od 1941 -1945. godine

Za organizaciju borbe komunista gospićkog kotara i Like od presudnog historijskog značaja bila je Prva okružna konferencija KPH za Liku, održana na Plitvičkim jezerima jula 1940. godine, koja je učinila vrlo značajan napor u sumiranju i vrednovanju čitavog razdoblja partijskog rada, od formiranja organizacija KPJ 1922. do tada. Konferencija ocjenjuje da je protekli period ispunjen veoma bogatim, revolucionarnim iskustvom i borbom komunista s klasnim neprijateljem, da su izgrađene čvrste veze partijskih ćelija, općinskih i kotarskih komiteta s Okružnim komitetom, što je kasnije u ustanku 1941. godine bio osnovni preduvjet za dizanje i vođenje ustanka i NOR-a.

Partijska organizacija u kotaru Gospić u to vrijeme, pod izuzetno teškim okolnostima ilegalnog rada, čvrsto je utemeljila svoj utjecaj i stekla veliko povjerenje hrvatskog i srpskog naroda.

Drugi važan faktor organiziranosti i pripravnosti komunista kotara Gospić su ostvarene čvrste veze sa CK KPH i CK KPJ, koje su držali Jakov Blažević i Marko Orešković. Oni su kao članovi najviših organa Partije prenosili direktive, iskustva i stavove na partijsku organizaciju kotara. Sve je to imalo izuzetno veliko značenje za povezivanje komunista, komiteta i organizacija, od okupacije zemlje do početka ustanka 1941. godine. Vihor svjetskog.

stravičnog rata je dočekan. On je više pomrsio ionako zamršene tokove ljudskog života, ali komuniste Like i kotara Gospić nije zatekao nespremne, članovi Okružnog komiteta i mnogi drugi komunisti našli su se u raznim krajevima Like i zemlje. Ranije dobro izgrađene partijske veze, stečeno partijsko iskustvo i znanje, poznavanje političkih prilika u kotaru, omogućilo je komitetima i komunistima da se u jednoj takvoj situaciji općeg rasula i ratne psihoze snađu.

Okupacijom Jugoslavije i uspostavom ustaške vlasti nastupio je period barbarstva. U izuzetno teškoj situaciji okupacije i divljanja ustaša partijske veze u Lici ostvarivale su se postupno i uz maksimalne napore komunista.

Intenziviran je partijski rad kao i pripreme za ustanak. Pojačan je utjecaj komunista u narodu. Time je bitka za očuvanje kadrova i bitka za veći utjecaj u narodu dobivena, iako u nekim sredinama nije vođena s dovoljno pažnje i odgovornosti. Ipak, događaji koji su se munjevitom brzinom odvijali (okupacija zemlje, opće rasulo Jugoslavenske vojske i proglašenje NDH) unijeli su opću pomutnju kod stanovništva kotara. Ustaška teroristička organizacija koristi takvu situaciju te, uz pomoć Mačekove Seljačke zaštite, najvećom mogućom brzinom uspostavlja svoju vlast. U stvari Mačekova Seljačka zaštita u Gospiću bila je glavna poluga pomoću koje se ostvarivala organizacija ustaške vlasti u tom kotaru. Njeni pripadnici preuzimlju oružje i municiju iz magazina Jugoslavenske vojske, na putovima i šumskim krajolicima dočekuju obezumljene vojnike i skidaju s njih oružje, čak i dijelove odjeće. To oružje, koje je trebalo krenuti protiv fašističkog osvajača, ustaše okreću protiv vlastitog naroda, protiv komunista.

Formiraju se ustaške postaje u Gospiću, Brušanima, Širokoj Kuli, Metku i Vrepcu[1], a po nalogu Jure Frkovića, velikog župana Gacke i Like, prestaju da postoje i djeluju svi oblici dotadašnje vlasti. Već 12. i 14. travnja 1941. godine stižu u Gospić i Medak talijanske motorizovane jedinice. Kotar Gospić našao se u vojnoj okupacionoj zoni Petog armijskog korpusa i njegove divizije »Re«, čije su jedinice usput nailazile na veoma srdačan doček ustaških vlasti, dok je narod s mržnjom i podozrenjem gledao tu soldatesku, znajući da u historiji njegovoj, a i drugih naroda, osvajač-imperijalista nikada nije donio slobodu i mir.

Prvi dani okupacije u Gospiću

Kada je 10. travnja u šesnaest sati preko radija proglašena NDH, gotovo istog momenta u Gospiću je visjelo nekoliko Hitlerovih barjaka. Istog dana ustaše su ušle u kasarnu i preuzele vlast. Sve ulice Gospića su bile pod strogim nadzorom i teško se njima moglo kretati.

Dolazak Talijana u kotar Gospić predstavljao je snažnu podršku ustaškim vlastima za ostvarivanje njihovih zločinačkih nakana istrebljenja komunista, njihovih simpatizera i srpskog naroda. Tako već na prvoj konferenciji divizije »Re« prisustvuju tek ustoličeni predstavnici ustaške vlasti u Gospiću:

1 IHRPA, k. 111.

Jure, zvani Jurica Frković, veliki župan Gacke i Like, kotarski predstojnik Drešić, načelnik grada Gospića Bedeković i zapovjednik 2. bojne 12. pješadijske pukovnije Pihler.

Ustanak u kotaru Gospić i prvi oblici nove narodne vlasti

Nezapamćeni teror, logori smrti, jame i klaonice naroda glavna su obilježja novonastale ustaške vlasti. Prve žrtve ustaškog genocida bili su Srbi komunisti i njihovi simpatizeri. Dvadesetak kilometara zapadno od Gospića ustaše su uspostavile veliki logor »Jadovno«. Deseci hiljada ljudi, žena i djece tamo je pobacano u duboku jamu. I druge jame, kao što su: Badanj-jama na Oštarijama, Nezdravka u Kosinju, jama u Janjcu (blizu Studenaca), jama na otoku Pagu, punjene su nedužnim srpskim i jevrejskim stanovništvom. Simo Kovač, Kuljanin,[2] kad je doveden nad jamu u Janjču, prije negoli je dobio nož u leđa, skočio je u jamu s ciljem da se sam ubije. Pukim slučajem ustavio se na nekim »policama« jame. Za njim su ustaše bacale bombe, kamenje, pucali iz pušaka i kad su »posao« završili, nastao je tajac. Ustaše su otišle, a mrtvi su mrtvi. Nevjerojatnom snagom Simo Kovač uspio se iz jame izvući, teško okrvavljen, i u toku noći vratio se svojoj kući u Široku Kulu. Prve riječi, koje je izgovorio stanovništvu ugroženom od ustaša, bile su: »Neka niko više ne čeka kod kuće. Bježite, ne ide se na nikakove radove, nego u smrt«. U vrebačkoj i medačkoj plantaži na stotine i hiljade ljudi najjače snage sami su sebi kopali grobnice. Tu su poklani i postrijeljani. Pucanj je rano u zoru dopirao u Vrebac, Pavlovac, Mogorić i druga sela, ali se tih dana nije još moglo povjerovati da se nedužnim ljudima oduzimlju životi. Ustaše su im živima vadili oči. Smrt u toj gustoj borovoj šumi zatekla je mnoge ljude kotareva: Gospić, Gračac i Donji Lapac.

Kad bi rodbina pitala za odvedene ljude, ustaše su odgovarale da su otišli na šumski rad i da će se brzo vratiti.

Raspoloženje za ustanak raslo je svakim danom nesmanjenom brzinom. Gotovo sva sela gospićkog kotara partijskim vezama su brzo doznala za poziv Komunističke partije Jugoslavije narodu za ustanak. Proglas CK KPJ u kotar Gopić donio je Marko Orešković, krajem lipnja 1941. godine. On dolazi kod Jakova Blaževića u Gospić, gdje se zadržava dva dana. U toku jula 1941. godine kuriri Okružnog komiteta KPH za Liku donose pismeni nalog CK KPH Okružnom komitetu KPH za Liku za dizanje ustanka. Nalog je uručen Jakovu Blaževiću u Divoselu.[3] Njih dvojica poslije toga dogovaraju kako da se narod psihološki priprema za ustanak, da se komunisti i skojevci čvršće organiziraju u pripremama za političko djelovanje i da se poduzimlju sve moguće mjere za nabavku oružja.

Poslije Markova odlaska partijska organizacija kotara Gospić orijentira se na pripreme naroda za ustanak, povezuje svoje redove, hrabri članstvo, čisti redove od kolebljivaca i uopće se konsolidira. Po zadatku Marka Oreškovića i Jakova Blaževića komunisti kotara Gospić vrše popis ljudstva koje je odslužilo određene rodove Jugoslavenske vojske, kako bi se to ljudstvo u

2 Izjava Dane Lovrića iz široke Kule.

3 Izjava Jakova Blaževića.

ustanku moglo rasporediti po jedinicama (koje će se formirati) na određene rukovodeće vojne funkcije. Partijske i skojevske organizacije u kotaru sve se uspješnije povezuju. Do izražaja dolazi solidarnost i ispomaganje u oružju i municiji, čega je jako nedostajalo.

U noći 27. jula 1941. u znatan broj sela i naselja gospićkog kotara stigle su vijesti da je dignut ustanak u Srbu. Preostalo je samo da se odbrajaju sati i minute do dizanja ustanka u pojedinim selima. Selo Vrebac, udaljeno četrnaest kilometara od Gospića, prvo se u kotaru diglo na ustanak. Svi za pušku sposobni Vrepčani, Zavođani, Pavlovčani i Barlećani sastali su se 28. jula u Vrepcu, gdje su dogovorili plan napada na ustašku postaju u Vrepcu. Javnim glasanjem, bez ijednog glasa protiv, za komandanta ustaničkog odreda izabrali su Jocu Njegomira, artiljerijskog narednika bivše Jugoslavenske vojske.

Iz pravca Gospića i Bilaja ustaše 2. kolovoza preduzimlju napad na Vrebac. Sačekali su pušćanom vatrom na cesti koja vodi iz Gospića u Vrebac, gdje su dobili prvu lekciju i opomenu da neće lako biti sa ustanicima. Uz znatne žrtve natjerani su u panični bijeg. Od tada, pa sve do oslobođenja, ustaše se u Vrepcu nikada više nisu stacionirale. Vrebac je bio oslobođen i u njemu je ubrzo došlo do osnivanja prve civilne vlasti. Iako je situacija bila izuzetno teška, narodu Vrepca kao da je odlaknulo. Raspoloženju naroda pridonosi, i nadu u uspjeh mu ulijeva, dolazak Jakova Blaževića u Vrebac, upravo u prvim danima ustanka kada je to bilo napotrebnije i najriskantnije. (Jakov Blažević je više puta navraćao u Vrebac tokom NOR-a i jednom prilikom pred ulazak partizana u okršaje s talijanskim okupatorima). Na masovnom zboru naroda Vrebca Jakov Blažević je govorio o nužnosti zajedničke borbe hrvatskog i srpskog naroda protiv okupatora i domaćih izdajnika. »Samo složni Srbi i Hrvati, mogu da se oslobode krvničke vlasti«, istakao je Jakov Blažević. Neki ljudi su ga i s nevjericom slušali što nije za čuđenje. Ali živa riječ sekretara Okružnog komiteta KPH za Liku nije promašila cilj. Komunistička partija Jugoslavije na svom programu vodi narod u ustanak do konačne pobjede, a to je bio i program najširih slojeva svih naroda Jugoslavije.

Neposredno poslije ustanka u Vrebac, u partizane, dolazi nekoliko hrvatskih familija iz Ribnika, koje predvodi Milan Jurjević Španac i tako započinje zajednička, žilava i nesebična borba srpskog i hrvatskog naroda protiv zajedničkog neprijatelja. Prvi poraz ustaša u Vrepcu obezglavio je ustaške vlasti, a pogotovo velikog župana, Juricu Frkovića, koji je donio smišljenu odluku da se za tjedan dana fizički mora uništiti srpsko stanovništvo u selima oko Gospića.

Ni trenutka se nije čekalo. Prvi masovni pokolj u gospićkom kotaru izvršen je u Smiljanu, gdje je poklano i u kućama spaljeno oko 650 ljudi, žena i djece, ne izuzimajući ni one koji su u kolijevci majčinoj zatečeni. Bila je to stravična slika. Ustaše hvataju manje i veće grupe ljudi, žena, djece i odmah ih ubijaju. Neke grupe brzo zatvaraju u seoske kuće, zaključavaju ih i spaljuju. Praksa ustaša bila je da kolju djecu, da im poslije toga kundacima razbijaju lubanje i nabijaju ih na bajonete.

Nakon ovoga redaju se pokolji u Širokoj Kuli iOstrvici, gdje je poklano nekoliko stotina stanovnika tih sela. Ustaše se služe ivarkom. Narod Ćukovca, Klenovca i Široke Kule zovu u crkvu, tobože na pokrštavanje, a onda, kada se narod prikupio u crkvi koja je bila nagruvana suhom slamom, za-

tvaraju vrata crkve i vrše pripreme da slamu i narod zapale. Na sreću se tu našao domobranski oficir Mate Orešković koji je otključao crkvu i omogućio zatočenicima da pobjegnu. (Mate Orešković je kasnije otišao u partizane). Poslije toga uslijedio je pokolj u Ploči i Papuči. U selu Lipe, kraj Gospića, ustaše su poklale sve srpske familije i time ostvarile dio plana poglavnika i velikog župana Jurice Frkovića. Selo je nestalo s lica zemlje.

Ustaše su istovremeno zlostavljali i ubijali napredne ljude i njihove familije u hrvatskim selima kotara Gospić i ostalih kotareva u Lici. To su uglavnom bili komunisti, skojevci i njihovi simpatizeri, zatim lijevo orijentisani HSS-ovci. Hapsili su ih, zatvarali, mučili i ubijali u svakoj prilici, kad im je to bilo moguće i kad su ocijenili da to treba činiti.

Ocjena da će pokolj i druga zlodjela ustaša djelovati zastrašujuće na ona sela i naselja koja se još nisu digla na ustanak, bila je nepromišljena i na najnižem stepenu ljudske svijesti. Greška za greškom, zlodjelo za zlodjelom. U svim hrvatskim selima, a naročito u Gospiću, ustaše šire propagandu da dolaze četnici, koji kolju Hrvate i pale hrvatska sela te da se zato svaki pošteni Hrvat reba prihvatiti oružja. Stvaranjem jedne takve psihoze ustaše su uspijevale da mnogim ljudima stave puške u ruke i uvedu ih u svoje zloglasne jedinice. Da bi na tome planu polučili što više rezultata, organizirali su fingirane napade. Pucali bi po čitavu noć, a onda ujutro i tokom dana uvjeravali narod da su vodili borbu s četnicima i da su ih pobili. Taktika zastrašivanja četnicima imala je za cilj da u tadašnjoj atmosferi, koja je već bila jako teška, produbi nacionalnu mržnju između Srba i Hrvata. Ustaše su obećavale zemlju i imanja protjeranih i poubijanih srpskih familija, samo da bi hrvatsko seljaštvo pridobili za sebe.

Ali val ustanka nije više niko mogao zaustaviti, bez obzira na taktiku, politiku i propagandu. Već 2. kolovoza, u gaju Janka Vujnovića, održava se sastanak Divoseljana. Govori im Jakov Blažević. I ovdje ustanici izabraše Operativni štab, napadoše ustaške snage i protjeraše ih u Gospić. Divoselo je oslobođeno pa se i u njemu, iako sasvim blizu Gospića, nikada više nije održala ustaška vlast.

No, ni staro prijateljstvo, zasnovano na trgovačkim odnosima i razmjeni dobara prije rata, nije pomoglo. Ustaše su bile nemilosrdne u likvidaciji srpskog stanovništva. Divoselo, Čitluk i Ornice bili su u plamenu.

U malom vremenskom razmaku od svega nekoliko dana ustankom je zahvaćeno područje od Ljubova, preko Široke Kule, Ćukovca, Ostrvice, Barleta, te već oslobođenih sela: Vrepca, Zavoda, Pavlovca, Mogorića i Ploče (u £atu zvanog: gornjeg sektora kotara Gospić, op. aut.), zatim Raduča, Papuče, Metka, Počitelja, te Čitluka. Ornica i Divosela (donjeg sektora kotara Gospić, op. aut.). Njima se pridružuje i Smiljan, selo s pretežno hrvatskim Stanovništvom, koje je na svome terenu 1941. godine organiziralo ustaničku ormaciju: Smiljansku partizansku četu. Početne akcije smiljanskih ustanica bile su izuzetno značajne za daljnji razvoj ustanka u kotaru Gospić. Sredinom kolovoza 1941. godine, dobro organiziranom akcijom, po noći, preko ijeka i potoka, kroz obronke zapadnog dijela Velebita, smiljanski partizani Odvode preživjeli srpski narod na oslobođeni teritorij »donjeg« i »gornjeg« lektora kotara Gospić, Oktobra 1941. godine, uz pomoć Udarnog odreda Đoke

4 Izjava Dane (Denija) Vujnovića.

Jovanića, smiljanski partizani likvidirali su ustašku vlast u smiljanskoj općini. Od boraca Smiljana, Bužima i Rastoke, 18. septembra 1941. godine, formirana je Hrvatska partizanska četa (nastala iz odreda smiljanskih partizana) koja je igrala veoma značajnu ulogu u razvoju ustanka, širenju bratstva i jedinstva i osnivanju nove narodne vlasti.

Druga polovina kolovoza 1941. godine bila je u znaku izvjesnih (ako se tako može reći) predaha. Ustaški napadi na ustanička sela nešto su oslabili, dok se u redovima ustanika intenzivno radi na još čvršćem organizovanju ustaničkih snaga, pogotovo organizovanju i obuci partizanskih jedinica, zatim političkih struktura i prvih organa civilne narodne vlasti. Svako ustaničko selo ima naoružani odred, kojim rukovodi Partija preko svojih članova, skojevaca i njihovih simpatizera. Te vojne formacije su stalno na okupu. One imaju svoje patrole, straže i uopće nadzor nad sigurnošću građana oslobođenog teritorija. Slobodnim teritorijem nitko nije smio ni mogao proći bez propusnice, ovjerene štambiljem neke novonastale vlasti. Oružane formacije brinu se o svim bitnim pitanjima rada i života ljudi. Odredi su međusobno povezani sistemom informiranja o evenutalnom kretanju neprijateljskih snaga i međusobnom borbenom ispomoći. Prema utvrđenom rasporedu narod bi borcima donosio hranu i potrebne odjevne predmete. Tako počinje da se regulira život i rad na oslobođenom dijelu kotara Gospić. Iz malih, teritorijalno ograničenih odreda nastaju veće partizanske jedinice.

Prvi lički partizanski odred

Jakov Blažević 15. kolovoza 1941. godine kod medačke crkve održava sastanak predstavnika svih oslobođenih mjesta kotara Gospić, na kome se bira zajedničko vojno rukovodstvo, Gerliskog bataljona »Velebit«, prve teritorijalne jedinice gospićkog kotara. To je bilo prvo vojno-političlco savjetovanje u kotaru (pa i mnogo šire) na kome je jednak značaj dat, kako organiziranju partizanskih vojnih formacija i zajedničkom lcomandovanju, tako i organiziranju pozadinskih organizacija, prvih oblika organa vlasti, političkih organizacija i institucija u cilju bržeg razvoja NOP-a. Jednom riječju: raspravljalo se o tome kako živjeti i kako se organizirati u nastalim vrlo teškim i komplikovanim ratnim uvjetima.

Krajem septembra 1941. godine bataljon »Velebit« naredbom je promijenio naziv u Prvi lički partizanski odred i formirao četiri bataljona radi lakšeg komandovanja, efikasnije pokretljivosti i dejstvovanja. Dejstvo ovog odreda bit će presudno za daljnji razvoj ustanka, NOP-a i nove narodne vlasti u kotaru Gospić i šire. Jedan od trojice članova Štaba odreda bio je zadužan za organizaciju pozadine i snabijedvanja, sudske poslove i dr. Praktično je time Prvi lički partizanski Odred kao vojna vlast bio klica narodne vlasti. Zapravo, on je utjecao na reguliranje, organizaciju i djelatnost prvih organa civilne vlasti u kotaru.

U ustaničkim selima ustaška vlast više nije postojala. Ona je za svega par dana definitivno bila srušena i ustaše je više nikakvim mjerama, pa ni silom, ni uz pomoć okupatora, nisu mogli uspostaviti. I u onim dijelovima kotara, gdje su formalno imali uspostavljenu vlast, de facto je u najširim masama hrvatskog naroda nisu imali. To je bila vlast koja je životarila uz pomoć okupatora.

Presudna uloga Partije i rat s okupatorom

Za daljnji razvoj NOP-a i nove narodne vlasti bila je presudna uloga Partije. Ona je osnovni i bitni faktor za usmjeravanje snaga NOP-a na uništenje glavnog neprijatelja — talijanskog okupatora, koji se nije mogao ostaviti na statusu kvo — a pored toga razvijati i novu vlast koja služi interesima NOP-a. Za obračun s Talijanima morale su se izvršiti političke pripreme u narodu i osigurati potrebna količina oružja. Jedan od načina kako se dolazi do oružja, bila je trampa za stoku. Stoka je odgonjena u Dalmaciju gdje je za nju kupovano oružje. Takvu organizaciju trampe u prvim danima ustanka provode vojne formacije, a uz njih i prvi organi civilne vlasti koji se počinju osnivati. Oni agitiraju među stanovništvom, prave raspored ko može i koliko treba da dade stoke. Stoka se skuplja na jedno mjesto i određeni ljudi je gone u Dalmaciju otkuda donose oružje i municiju. Oružje je bilo skupo. Ali bez obzira na to, mnogima vojni i civilni organi vlasti nisu ni trebali praviti raspored koliko će stoke dati, već su oni dobrovoljno odbrajali dio svoga stočnog fonda, uključivali se u zajednički pogon za Dalmaciju i tako dolazili do oružja. Trebalo je dati 6 ovaca za jednu vojničku pušku (karabin), a za puškomitraljez i dobrog vola. Dobavljeno oružje vojni i civilni organi raspoređuju po jedinicama. I tu se vidi jedinstvo revolucije i revolucionarne vlasti koja se tek rađa.

U to vrijeme Kotarski komitet KPH Gospić težište svoga rada usmjerava na proširivanje i jačanje partijskih i skojevskih organizacija i organizacija AFŽ-a. Prvi organi vlasti, koji se najčešće zovu »civilna vlast«, »odbori narodne pomoći«, »narodna vlast«, »odbor za pomoć vojsci« i si. niču na oslobođenom dijelu teritorija kotara. Sve te snage i oblike djelovanja Partija usmjerava na svoju osnovnu liniju i pravac politike, tumačeći da se ne radi
0 ratu između Srba i Hrvata što je okupatoru bio osnovni cilj tako prikazati nastalu situaciju u kotaru), nego o njihovom zajedničkom ratu protiv talijanskih okupatora i njihovih slugu — ustaša i četnika. Političke snage kotara odbacuju tezu da se nenaoružan narod ne može tući s daleko nadmoćnijom silom — Talijanima, ustašama i četnicima. Narodne mase kotara prihvaćaju stav Partije: da se ide u borbu s Talijanima svim sredstvima, od rogalja do mitraljeza. Razvijala se vjera u pobjedu, jer u toj borbi će se naći zajedno srpski i hrvatski narod.

Lukavu i dvoličnu politiku Talijana brzo je spoznao i srpski i hrvatski narod, zahvaljujući upornom političkom djelovanju Partije. Partijskoj organizaciji kotara Gospić bilo je jasno da bez zajedničke borbe Srba i Hrvata ne može biti govora o uspjehu ustanka i konačnoj pobjedi. Zato se radilo danonoćno i neumorno da bi se spriječio bratoubilački, odnosno građanski rat. Hrvatski i srpski narod uvjerava se u istinitost onoga što mu Partija govori. Zato hrvatske mase, putem raznih formi te metoda otpora i akcija, uzimlju aktivno učešće u NOP-u. U prazno je pucala i ova ustaška depeša: »Bližim dodirom sa stanovništvom Smiljana, moglo se ustanoviti, da narod polako uviđa zablude u koje ih je zaveo vođa komunističke vlade — advokat Jakov Blažević.«[4] Već tada ustaške vlasti priznaju da postoji komunistička vlada koju su oni i te kako dobro osjetili na svojoj koži i koje su se plašili iz svakog grma i iza svakog ćoška.

Hrvatski i srpski narod kotara Gospić je shvatio da su nosioci svih nedaća
1 nemilih događaja Talijani, čije je osnovno političko geslo bilo: zavaditi

Srbe i Hrvate da se građanskim konfliktom međusobno istrebljuju, zatim da se ubijaju komunisti i rukovodioci NOP-a, kako bi oni poslije tih krvarenja lako uspostavili svoju imperijalističku vlast. Talijani su znali da snage NOP-a vrše pripreme za napad na njih. Zato četnicima daju instrukcije da ubijaju rukovodioce NOP-a. Poslušne sluge, krvoloci i izdajnici, četnici počinju individualnim terorom u ustanku. Mučki, drsko i otvoreno ubijaju komuniste i rukovodioce NOP-a u kotaru s ciljem da spriječe i potpuno zaustave daljni razvoj ustanka i da uspostave svoju vlast. Na žalost, prve njihove žrtve postali su Marko Orešković, vođa ustanka u Lici i šire, koga su četnici ubili u Bosni, zatim Pekiša Vuksan, španski borac i komandant Trećeg bataljona Prvog ličkog partizanskog odreda i Vlado Cerin, član Kotarskog komiteta KPH Gospić. Pekišu i Vladu masakrirali su medački i počiteljski četnici na najzvjerskiji način, a predvodili su ih Gavre Stanojević i Grujo Ivančević. Glavu Pekiše Vuksana su odsjekli i donijeli je u Medak Talijanima kao corpus delicti. Bacili su je na zemlju, gazili po njoj, ćulali je kao loptu po ledini, pljuvali je, da bi time pokazali svoju privrženost i odanost talijanskim okupatorima. Vladu Cerina izboli su noževima, a potom ga zaklali kao živinu. Četnici i ustaše primjenjivali su iste, najzvjerskije metode genocida.

Borbe protiv Talijana u Lici počele su, kao što je poznato, poslije savjetovanja u Kamenskom (21. septembra 1941. godine) i zauzimanjem druge zone, mada je i prije toga bilo oružanih sukoba s Talijanima u Lici. Ovo savjetovanje bilo je veoma značajno za daljni razvoj NOP-a i narodne vlasti.

Osnivanje, razvoj i djelatnost NOO-a u kotaru Gospić 1941. godine

Organizacija narodne vlasti nedjeljiva je od razvoja vojnih formacija. Ta dva bitna faktora NOP-a razvijala su se uporedo i s istim ciljevima. U vrlo teškim i komplikovanim — revolucionarnim uslovima, stvaraju se organi narodne vlasti u kotaru Gospić. Društveno-politički sistem, oblici i forme nove revolucionarne vlasti nastaju izvorno iz osjećanja i potrebe revolucije, a potvrdu o svojoj nužnosti dobili od najširih slojeva radničke klase i svih revolucionarnih snaga NOP-a. Time je ostvareno maksimalno jedinstvo svih snaga u revoluciji, što je bio osnovni preduvjet za njezin daljnji i uspješan razvoj. Novu narodnu vlast, koja nastaje iz vatre žestokih bitaka za slobodu, mogli su sačinjavati i predstavljati samo oni kojima je to povjerenje dala radnička klasa i narod. Zato je, poučen gorkim iskustvom vladavine stare buržoaske vlasti, narod bio veoma osjetljiv i oprezan prilikom izbora kadrova u nove organe svoje vlasti. Analogno tome, nije se bilo lako ni prihvatiti funkcije vršenja te vlasti, jer je nije bilo lako vršiti, obzirom na opseg, složenost i odgovornost zadataka i problema koji su bili golemi.

Uporedo s vojnom organizacijom, predstavljenom u Prvom ličkom partizanskom odredu, u kotaru Gospić formirali su se prvi organi narodne vlasti po selima. Oni nastaju prema potrebama NOB-a i u suštini su bili ratni štabovi za svoje mjesto, naročito kada su partizanske jedinice počele napuštati zavičajna mjesta i vršiti operacije u drugim rajonima. Kao prvi organi

5 Ustaška depeša br. 1266, od 18. XII 1941. (Privatna arh. aut.).

narodne vlasti, s različitim nazivima u početku svoga nastanka, a kasnije kao NOO-i, oni su bili naoružani organi. Kad bi bilo napadnuto selo, svi članovi civilne vlasti, odnosno NOO-a stupali su u borbu za obranu sela. Biti odbornik, delegat, izabranik nove vlasti, značilo je biti i vojnik i civil. Prve organe vlasti narod u kotaru Gospić bira na javnim skupovima i sastancima političkih organizacija. U nekim mjestima, zbog izuzetno komplikovane vojne situacije, civilni organi vlasti bili su imenovani od vojnih organa ili, pak, rukovodstava političkih organizacija. Ali, to su bili rjeđi slučajevi, makar i veoma praktični za uslove revolucije kakva se vodila.

Prvi dani ustanka i njegov daljni razvoj pokazali su da uspjeh NOP-a ne zavisi samo od masovnosti i organiziranosti partizanskih odreda, nego i od organiziranosti vlasti i društveno-političkih faktora u pozadini. Zato u kotaru Gospić dolazi do osnivanja novih partijskih i skojevskih organizacija, a od ranije postojeće povećavaju broj svojih članova. U svim oslobođenim selima osnivaju se organi vlasti, a nešto kasnije u neoslobođenim selima i gradu Gospiću ilegalni organi vlasti — akcioni odbori. Tempo života u ratu bio je takav da su novonastali organi vlasti počeli odmah funkcionirati. Oni uvode potreban red i organizaciju na oslobođoenom teritoriju, pogotovo u onim mjestima u kojima je neprijatelj popalio kuće i gospodarske objekte i u koja su stizala na hiljade izbjeglica iz drugih dijelova kotara (Barlete, Vrebac, Zavode, Pavlovac, Mogorić, i si).

Djelovanje nove narodne vlasti osjetilo se na svim sektorima djelatnosti u ratnim uvjetima života. Svako je brzo shvatio i znao svoju ulogu, svoje obaveze i prava, o čemu svjedoče brojni slučajevi trezvenosti i nepaničenja u organiziranju sistema samoobrane, sklanjanju izbjeglica u zbjegove, zaštiti starih i nemoćnih građana i djece, rješavanju pitanja njihovog zdravlja, ishrane i osnovnih uvjeta za kakav- takav život itd. Nova vlast s novim odnosima i regulativima, prema tome, nastaje iz idejnih stremljenja, iz dubokih i za slobodu naročito razvijenih osjećaja i interesa, iz pluralizma interesa svih slojeva društva. Vlast koja nastaje iz mnoštva interesa naroda, a u doba radikalnih revolucionarnih kretanja i promjena, ima svoje neizbrisive korijene u radničkoj klasi i svim progresivnim slojevima društva. Takva vlast bila je prisutna u svakoj kući, porodici, jedinici i drugoj strukturi revolucionarnog pokreta. Pored onih formalnih organa, svi ustanici i ustanku opredijeljeni građani, osjećali su tu vlast u svojoj ličnosti. Nije bilo bitno da li su se ti prvi genetski oblici vlasti zvali »civilna vlast«, »odbor«, »seoski odbor«, »narodni sud«, »seoska straža«, »odbor za raspodjelu žita«, »odbor za pomoć vojsci«, »odbor narodne pomoći« i si. Bilo je bitno da ti organi zadovoljavaju potrebe ustaničkih snaga, da ostvaruju njihove interese, da zavode potreban red na svome području, da brinu o sigurnosti građana itd. Kao takvi oni djeluju do mjeseca decembra 1942. godine, kada su ukinuti nazivi »civilna vlast« i drugi, a uveden naziv NOO.

O takvoj vlasti, koja nastaje iz svih slojeva revolucionarnih snaga, vlasti naroda, govorio je u ustaničkim danima Marko Orešković, ističući »da moramo stvoriti našu vlast«, koja će »provoditi naše zakone u djelo..Marko Orešković je zahtijevao od ličkih komunista da se najenergičnije moraju boriti »za stvaranje jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta protiv okupatora«. On je na savjetovanju u Kamenskom, 21. septembra 1941. godine, zahtijevao da se novi organi vlasti biraju od vojnih i civilnih delegata, što se na području kotara Gospić i primjenjivalo.

U Širokoj Kuli se polovinom septembra 1941. godine osniva civilna vlast koja, kao i u svim drugim mjestima, u jesen 1941. godine prerasta u NOO. Prvi predsjednik civilne vlasti u Širokoj Kuli bio je Mića Sudžuković, zvani »Vrait«, a članovi: Luka Kovač, Anka Odanović, Vaso žužić Vasić, Lazo Mileusnić Laćan i drugi.

NOO Široke Kule u Općinskom NOO-u Bunić predstavljao je Luka Kovač Lujin. Narod iz Kule je tokom NOR-a proveo dosta vremena u zbjegovima — u šumama Ljubova, Kuzmanovače i Jezera, pa sve do Bunića, Svračkova Sela, Šalamunića i drugih mjesta Krbavske doline. Uz narod se nalazila i njegova vlast, tj. NOO i drugi organi i organizacije koje su bile potrebne za razvoj NOP-a u tome kraju kotara. Narod u zbjegovima i njegova vlast uz njega održavali su neprestanu vezu sa Širokom Kulom, često okupiranom od ustaša i Talijana.

U Kuzmanovači, koja je 1941. godine brojila oko 70 domaćinstava, posebno je formirana civilna vlast koja je najuže surađivala sa NOO-om Široka Kula. Prvu civilnu vlast u Kuzmanovači predstavljali su: Teodor Čanak, Mika Čanak, Rajko Vujinović, Mile Čović Pića i dr.

Kao i Kuzmanovača i Čukovac, također, ima posebno svoju civilnu vlast, tj. NOO. Civilna vlast je osnovana neposredno poslije ustanka. Prvi predsjednik bio je Todor Žigić, a članovi: Dane Novković, Vaso Knežević, Đukan Uzelac, Dane Klašnjić, Spase S. Repac, Milka (Žigić) Knežević, Stojan Paskaš (tajnik), Petar M. Žigić, Jovo Serdar, Dane Žigić, i Lukica Klašnjić (tajnik kasnije).

Istovremeno formirala se prva narodna vlast u Ostrovici, čiji je prvi predsjednik bio Dušan Pandžić, a članovi od 1941. do 1945. god., Božo Savatović, Iso Dimić, Sava Bogdan, Maksim Dimić, Soka Dimić, Trifun Dimić, Simo Radmanović (tajnik), Branko Radmanović, Jeka Radmanović, Pajo Dimić (taj. kasnije), Mara Teslić, Milka Polovina, Rade Kranjčević, Jela Teslić, Petar Petković, Joso Dimić (taj. kasnije), Milka Pandžić (taj.), Božo Savatović, Dušan Dimić, Sava Stanković-Sudar.

Barlećani u svoju civilnu vlast, neposredno poslije ustanka, biraju znatan broj članova koji su od 1941. do 1945. godine prošli kroz NOO. Prvi predsjednik je bio Nove Radmanović, a članovi: Branko Basarić, Jovo Rašeta, Nikica Basarić, Boško Basarić (tajnik), Branko (J). Basarić, Mica Radmanović, Milija Basarić, Jovo Rašeta, Janko Sudar, Soka Basarić. Desa Nikšić, Lazo Rašeta, Mile Basarić, Nikola Vukelić (tajnik kasnije), Nikola Sudar, Dušan Rajšić, Jovo Basarić, Nikola Rašeta (tajnik kasnije), Branko Radmanović i Anđa Basarić.

Selo Vrebac, Žavođe i Pavlovac neposredno poslije ustanka, točnije 9. VIII 1941. godine, formira civilnu vlast. Za prvo predsjednika izabran je Samuilo Bogdanović, a članovi od 1941. do 1945. godine bili su: Branko Cetina,[6] Janko Dragosavac, Milan Cetina, Rašo Mandarić, Jovica Popović, Dane Dragosavac, Milan Božić, Mile Mandarić, Milica Mandarić, Đuro Popović, Dušan Niegomir, Toma Maljković, Petar Radmanović, Milan Kokot, Milan Graovac, Mihajlo Popović, Milica Popović, Mane Rajšić, DaneRaišić (1942—1945), Milka Ugarak, Jela Popović, Mane Bogdanović, Božo Grubić, Vaso Dragosavac, Ljubica Drago-

6 Ustaše su ga 1941. godine odvele u logor »Jadovno«, iz koga je pobjegao krvav i izmasakriran. Bio je jedan od predsjednika NOO-a Vrebac, 1943. godine. Poslije je otišao u Šestu ličku proletersku diviziju u kojoj je postao pukovnik JNA. Sada živi u Beogradu.

savac, Nikola Popović Žutija, Mile Dragosavac, Dušan Krajnović, Milan Krajnović i Samuilo Milošica Bogdanović.

Za razliku od ostalih civilnih organa vlasti i NOO-a, kasnije formiranih, narodna vlast u Vrepcu je djelovala u izuzetno teškim uvjetima i susretala se sa složenim problemima koje je trebalo rješavati. Ovo selo je nekoliko puta tokom NOR-a do temelja spaljivano od strane ustaša i Talijana. Kao tvrd orah i i jako partizansko uporište 1941. i narednih godina prihvatilo je (iako spaljeno) na hiljade izbjeglica, od djece do staraca i iznemoglih građana, iz sela »donjeg sektora« i drugih dijelova kotara (i drugih kotareva) koje je trebalo smjestiti. I ne samo to. Trebalo je u neimaštini i gladi, koja je naveliko vladala u selu, prehranjivati i taj svijet koji je ostao bez svoga doma, svoje oranice i vrta. Trebalo je taj živalj sačuvati da ne postane masovna žrtva započetog istrebljenja srpskog naroda. Vrebačke porodice, čije su kuće i gospodarski objekti spaljeni, prihvaćale su na zbrinjavanje i po nekoliko izbjegličkih porodica i s njima dijelile i posljedni krumpir, zalogaj kruha, žlicu zobene neslane kaše i slično. Tih stravičnih dana, koji su donosili smrt glađu, visoke svijesti nezapamćene solidarnosti naroda Vrepca, Zavoda i Pavlovca sjećaju se i danas oni koji su tada bili djeca. NOO sela Vrepca organizirao je partizansku kuhinju 1941. godine u šljiviku Jovana Bobića Joce. Ona do oslobođenja nije prestala da radi za vojsku, izbjeglice, prolaznike, ranjenike itd. I danas je tamo samo jedna krhotina zida, bez ikakve druge zabilješke i sjećanja na stravične i teške dane NOR-a.

Za sela Vrebac, Zavode i Pavlovac u ustanku, pa do proljeća 1942. godine, djeluje jedinstveni NOO Vrebac. Ovaj Odbor bio je sastavljen od predstavnika svih triju sela, a 1942. godine Pavlovac i Zavode biraju posebno svoj NOO.

U civilnu vlast sela Mogorića u prvim danima ustanka izabrani su: Miloš Vurdelja, za predsjednika, Tomiša Đaković, Mile Ilić Puškar, Dane Korica (tajnik 1941), Đuro (Đurt) Milojević, Sava Milojević Sadžo, Novak Banjeglav, Sava Radaković, Siojan Kravić, Mane Zaklan, Branko Krnjajić, Sava Korica, Đuro Korica, Mile (Mihajlo) Korica, Đuro Borčić, Dane Radaković, Pera Radaković, Petar Korica, Sava Korica, Lazo Novković, Boja Borić i drugi, za članove tokom NOR-a.

Zaslužuje pažnju kako su članovi prve civilne vlasti u Mogoriću (kasnije NOO Mogorić) uspjeli sačuvati značajan dio svoje arhive, zapisnika, odluka i si. Za razliku od drugih NOO-a, ovaj NOO ostavio je značajne tragove iz svoje djelatnosti koji danas mogu dobro da posluže u sagledavanju prilika pod kojima je djelovala prva narodna vlast. Citiram nekoliko zapisnika i odluka iz perioda 1941. i početka 1942. godine:

— Zapisnik sa prve konstituirajuće sjednice civilne vlasti, održane dne 26. X 1941. godine u Mogoriću. Prisutni: Dane Korica, Miloš Vurdelja, Mile Ilić, Tomiša Đakov'ć, Nikola Radaković.

Predmet:

1. Izbor predsjednika i sekretara.

Odbor civilne vlasti jednoglasno izabire za predsjednika Miloša Vurdelju, a za sekretara Danu Koricu.

Zaključeno i potpisano.

Sekretar Dane Korica Predsjednik Miloš Vurdelja

— Zapisnik sa Treće sjednice odbora civilne vlasti, održane u prostorijama osnovne škole u Mogoriću, dana 14. XI 1941. godine. Prisutni članovi: predsjednik Miloš Vurdelja, sekretar Dane Korica, članovi: Mile Ilić, Tomiša Đakovi, Nikola Radaković.

Dnevni red:

1. Pretres pitanja razvoda braka Nikole i Jage Basarić.

Nikola Basarić podnio je žalbu odboru civilne vlasti da ga njegova drugarica, koju je oženio pred godinu dana neće da sluša, već stalno izaziva svađu i traži da se provede razvod braka kod njih dvojice.

Nikolina drugarica Jaga Basarić, postavlja pitanje odgajanja djeteta, koje je novorođeno. Na pitanje sekretara, Nikola obećaje, da će davati pomoć u novcu, u visini 150 dinara za podizanje djeteta. Dok Jaga na to ne pristaje, već zatražuje, da ga Nikola sam, njeguje i odgaja.

Odbor vlasti donosi odluku, da Jaga ne može prisiliti Nikolu, da on njeguje dijete, već da se narede između sebe, a još bi najbolje bilo, da se izmirite i da zajednički dijete odgajate. Ali, kad već ne možete doći do izmirenja, onda neka Jaga njeguje dijete do 9 mjeseci, a Nikola da joj dava pomoć u novcu, 150 dinara, a po navršenih devet mjeseci, da dijete na daljnje odgajanje uzme Nikola.

Zaključeno i potpisano.

Sekretar Dane Korica

Predsjednik: M. Vurdelja

M.P.
Članovi:
T. Đaković
Mile Ilić
Nikola Radaković.«

Navedena dokumenta ukazuju da su se prvi organi narodne vlasti, nastali u revoluciji, neposredno susretali i sa građansko-pravnim i mnogim drugim pitanjima iz rada i života građana, da su sva ta pitanja uspješno rješavali i da je narod u njih imao veliko povjerenje.

Sela Gornja Ploča i Kik bila su u sastavu ratnog kotara Gospić, od ustanka 1941. godine do 1943. godine. Od tada oni pripadaju ratnom kotaru Gračac.

Civilnu vlast u Kiku sačinjavali su: Nikola Petrović, Mile Ćuruvija, Jovan (M.) Žegarac, Mile Ličina Bikan, Marko (N.) Trkulja i Petar Platiša.

U Gornjoj i Donjoj Ploči prvu narodnu vlast predstavljali su: Sava Gajić — predsjednik, Petar Kljajić — tajnik i članovi: Bude Orlović, Dušan Ćuruvija, Miloš Banjeglav, Milan Anduković, Mane Gojić, Rade J. Orlović, Stevo ćolić, Niko Draganić, Stevan Draganić, i Nikola Budimlija. Prvi organi vlasti u Kiku i Ploči bili su veoma preduzimljivi, dobro organizirani i aktivni. Budući će njihov rad i aktivnost biti detaljnije obrađeni u Zborniku kotara Gračac, to je dovoljno da se na ovom mjestu istaknu prethodni podaci:

Narodnu vlast u selu Raduču tokom NOR-a predstavljali su: Milan Gajić (kao prvi predsjednik), Petar Kalinić, Mića Dejanović, Đuro Dejanović, Miloš

Panjković, Janko Bjelobaba, Janko Levnaić, Marko Bjelobaba, Sava Milekić, Dane Vračar, Nikola Vračar, Stevo Kuprešanin, Ilija Čubrilo, Marija Dejanović, Janko Dejanović, Janko ćelić, Pajo Pokrajac, Koka Trbojević, Branko ćelić, Petar Miščević i Nikola Vračar, kao članovi.

Selo Kruškovac (u neposrednoj blizini Metka) biralo je tokom NOR-a svoju vlast, predstavljenu slijedećim izabranicima: Milenko Zagorac (izabran za prvog predsjednika), Vračar (Nidžo), Nikola Dane Vračar Doka (tajnik 1941. godine), Nikola Kuprešanin, Ilija Kuprešanin, Mićo Oklobdžija — članovi.

Ratni uslovi života zahtijevali su da se vlast što više približi stanovništvu, njegovim zahtjevima i potrebama, pa je tako u nekoliko sela kotara Gospić, koja su zahvaćala veće područje, formirano više NOO-a.

Vlast sela Metka, koje je bilo i sjedište ratne općine Medak, predstavljali su: Stevo Ljuština, prvi predsjednik, i članovi: Todor Radošević (predsjednik Akcionog NOO-a Medak, 1942. godine), Milan Ljuština, Milan Mihić, Tode Uzelac, Stojan Tarbuk, Stevan Kleut, Ilija Marinić, Jovan Tarbuk, Jovo Vlaisavljević, Đuro Radošević, Beba Oklobdžija, Lazo Zagorac, Mićo Maoduš, Đuro Zagorac, Vujo Oklobdžija, Joso Maoduš, Tanasija Grbić i Dara Maoduš. Za vrijeme okupacije Metka NOO Medak nalazio se na oslobođenom teritoriju. Dio članova ovoga NOO-a, s jednim brojem članova skojevske organizacije, djelovao je u Metku ilegalno, uglavnom na zadacima prikupljanja podataka o kretanju i namjerama neprijateljskih snaga na oslobođenom teritoriju, tumačenja politike NOP-a, upućivanje ljudi u pogrešnost i štetnost četništva, stupanja sposobnih ljudi u redove NOV itd. Takav zadatak imali su i NOO-i Raduča, Kruškovca i Počitelja.

NOO-i Čitluka i Ornica, kao i NOO-i i sva ona sela, koja su bila na dometu Gospića i drugih sela oko njega, u kojima su bila ustaška uporišta, borili su se da sačuvaju ljudski potencijal, da se na zgarištima zasnuje život u ratu, organizira prehrana i obrana sela od ustaša, koji su često u njih upadali iz pravca Ribnika- Bilaja i Gospića. Preživjelo stanovništvo Divosela, Čitluka i Omica, za vrijeme jačih neprijateljskih ofanziva, napuštalo je svoja zgarišta i preko pruge odlazilo u zbjegove u oslobođena sela (Vrebac, Pavlovac, Mogorić i dr) da bi se poslije ofanzive vraćalo ponovo na svoja ognjišta. Ali, narod tih sela proveo je velik dio vremena u zbjegovima, u šumama Velebita, čitlučani i Orničani proveli su mnoge ratne dane i godine pod zemljom. Područje Pećinskog, u podnožju Velebita, bilo je izrovano podzemnim hodnicima — zemunicama. Ljudi iz savremenog života vraćali su se u život divljaštva. Odatle su promatrali sa suzom u oku svoja zgarišta, oranice i pašnjake do kojih nisu mogli lako doći. Ali bile su to i suze radosnice koje su gledale slobodu kako laganim koracima i sigurno korača prema njima.

Čitluk i Ornice teritorijalno su pripadali općini Medak. Narod Čitluka i Ornica u prvim danima ustanka bira svoju vlast u kojoj je do oslobođenja djelovao znatan broj odbornika. Prvi predsjednik civilne vlasti bio je Nikola Krajnović Crni, a članovi: Đuro Krajnović, Đuro Potkonjak, Marija Obradović (tajnik 1941), Nikola Pjevač, Mile Pjevač, Božo Rajičević, Nikola Kričković, Zorka Rajčević, Luđa Krajnović, Joso Krajnović, Nevena Krajnović, Mile Krajnović, Branko Krajnović i Đuro Vujnović.

Divoselo, također, neposredno poslije ustanka, odnosno 2. VIII 1941. godine, bira civilnu vlast. Do oslobođenja zemlje kroz divoseljački NOO prošao je veliki broj odbornika. Kao prvi predsjednik evidentiran je Simo Počuča, a članovi Odbora: Mile Počuča, Joco Trešnjić, Đuro Radmanović, Tomo Jer-

ković, Ilija Obradović, Marko Dimić (otac Nade Dimić, op. aut.) Sava Počuča, Sava Plečaš, Iso Stanić, Janko Rajčević, Nikola Obradović, Ilija Vujnović, Miloš Obradović, Dane (Deni) Vujnović, Jure Naglić, Marko Vujnović Mašin, Kuzman Obradović, Marinka Stanić, Jelka Radaković, Stevo Počuča, Savka Stanić Vujnović, Mićo Počuča, Simo Vujnović, Ljubica Jerković Obradović, Bogdan Jerković, Iso Obradović i Dmitar Vujnović.

Djelatnost NOO-a (civilne vlasti) Divosela bila je veoma složena. Poslije stravičnog pokolja teško su se mogle prilike konsolidovati. S druge strane, Divoselo je u neposrednoj blizini Gospića i Ličkog Novog, otkuda su svakodnevno i po nekoliko puta slijedile ustaško-talijanske akcije. Rodno zgarište teško se moglo napustiti, a još teže obnoviti i na njemu zasnovati bilo kakav život. Uz natčovječanske napore, odlučnost i volju za život, divoseljački narod je prihvatio teške uvjete života. Vlast, koju je osnovao, izabrao, slijedila je njegove interese i potrebe do oslobođenja.

U selu Bužimu formirana je narodna vlast koja kasnije prerasta u NOO, u stvari u Akcioni NOO, koji je pretežno djelovao u ilegalnim uvjetima. Odbornici ovoga Akcionog odbora tokom NOR-a veoma su se malo mijenjali. Kako su 1941. godine izabrani, gotovo da se do oslobođenja nisu mijenjali. Kao prvi predsjednik evidentiran je čačić, koji je tu dužnost vršio do oslobođenja, a članovi Odbora bili su: Luka Pezelj, Joso Pezelj, Frane čačić, August čačić i Pajo Uzelac.

Kao i u Buzimu, gotovo, je identična situacija i u selu Rastoci, gdje je prvi predsjednik Akcionog odbora bio Luka Pavičić. On je tu dužnost vršio od 1941. godine do oslobođenja. Članovi Akcionog odbora bili su: Pajo Rupčić, Jokan Filipović, Luka Pavičić i Božo Prpić.

Smiljan, kao središte ratne općine Smiljan, formira svoj Akcioni odbor (civilnu vlast) 1941. godine. Prvi predsjednik je bio Dragan Milković, a članovi: Ivica Katić, Marko Šarić, Luca Milković i Pavao Uzelac.

U Mušaluku se 1941. (kao i u selima smiljanske općine) formira civilna vlast (Akcioni odbor) čiji je prvi predsjednik bio Stjepan Biljan, a članovi: Ivan Mesić, Joso Bešić (tajnik 1941. godine). Manda Došen, Pajo Lisac, Mate Antonović (tajnik od 1942. do 1945. godine), Manda Lisac, Petar Pavičić, Jela Bešić i Ivica Franić.[7]

Članovi ilegalnih akcionih odbora za vrijeme četničko-talijanskih i ustaških napada najčešće su se nalazili na oslobođenom teritoriju, odakle su održavali vezu sa članovima Partije i skojevcima u ilegalnosti, prikupljajući od njih potrebne podatke za organe vlasti i partizanske jedinice. Njihova djelatnost bila je usmjerena na slanje novih boraca u jedinice NOV, zatim prikupljanje oružja municije, sanitetskog materijala, odjeće, duhana, soli, prehrambenih artikala itd. Drugi bitan zadatak akcionih odbora sastojao se u tome da u svojim mjestima prošire krug saradnika NOP-a i organiziraju diverzije protiv okupatora i domaćih izdajnika. Za djelatnost NOO-a i akcionih odbora na oslobođenom i neoslobođenom teritoriju kotara Gospić 1941. godine bili su značajni stavovi i odluke sjednice Okružnog komiteta KPH za Liku, održane u prvoj polovici studenog 1941. godine u Donjem Lapcu.

7 Spisak predsjednika i članova mjesnih i općinskih NOO-a (1941—1945) kotara Gospić i Ferušić sačinjen je po sjećanju preživjelih odbornika i predsjednika NOO-a 14. I 1964. U objašnjenju se ističe da se za neke članove NOO-a podaci trebaju uzeti s rezervom, ali da se spisak može koristiti. Dokument se čuva u Muzeju Like, Gospić — H 389.

Pored datih ocjena o uspješnom snalaženju i rukovođenju većine partijskih organizacija, komiteta i članova KPJ u dizanju ustanka, ukazano je i na to da u svim kotarevima Like treba pristupiti osnivanju »odbora nacionalnog oslobodilačkog fronta«, jačanju i učvršćivanju novoosnovanih organa vlasti.

Za organizaciju, djelatnost i učvršćenje osnovnih organa vlasti u kotaru Gospić bio je izuzetno značajan članak Edvarda Kardelja, u kome je napisano »da NOO-i moraju postati istinski privremeni organi vlasti«. Kardeljev članak je Okružni komitet KPH za Liku umnožio i uputio ga kotarskim komitetima i nižim partijskim organima, sve do osnovnih organizacija Komunističke partije. Članak je objavljen polovinom listopada 1941. godine, a već u studenom dolazi do organizovanja NOO-a u kotaru Gospić. Drugi značajan dokument je Okružnica CK KPH, izdana polovinom decembra 1941. koja govori o funkcioniranju i zadacima NOO-a, zatim o mjestu i ulozi narodnog fronta, zadacima AFŽ-a itd. Ova Okružnica je mnogo pomogla partijskim i drugim organizacijama, vojnim komandama i drugim faktorima NOP-a, da NOO-e usmjere na planski i sistematski rad i efikasniju djelatnost u rješavanju zadataka NOP-a.

U organizaciji, razvoju i djelatnosti NOO-a u kotaru Gospić Okružnica broj 4 CK KPH ima posebno značenje za osnivanje akcionih odbora u mjestima gdje ne postoje uvjeti legalnih NOO-a. Akcione ili ilegalne odbore uglavnom su osnivali općinski komiteti Partije, partijske i skojevske organizacije u selima i naseljima gdje su se nalazile okupatorske jedinice, ustaše i četnici. Godine 1941. u tu vrstu odbora ubrajaju se akcioni odbori u Bužimu, Smiljanu, Rastoki, Mušaluku. Njihov broj će se u narednim godinama (1942. i 1943.) još više proširivati u kotaru, o čemu će biti riječi naprijed.

Jesen 1941. godine predstavlja prekretnicu u nastanku, organizaciji i djelatnosti NOO-a kotara Gospić. Iz revolucije, u krvi, s bratstvom i jedinstvom hrvatskog i srpskog naroda kotara Gospić, nastaje nova vlast i s njom društveno-politički sistem koji se razvija uporedo s potrebama revolucije. Oni vrše svu civilnu vlast i obavljaju političke funkcije kao borbeni organi narodnog fronta. Veoma značajna komponenta za uspješan razvoj i djelatnost NO-a u kotaru Gospić je konkretna i aktivna pomoć koju su im pružale partijske i skojevske organizacije i organizacija AFŽ-a. Ta dva fronta, onaj s oružjem i ovaj pozadinski, bili su nerazdvojna cjelina jedinstvenog organizma, koji ne bi u tako teškim i složenim uvjetima egzistirao kada takvo jedinstvo ne bi postojalo.

Pod parolom »Sve za front« narod kotara Gospića iscrpljivao je i posljednje rezerve za borbe na frontu i za institucije u pozadini, da bi se čim prije priveo kraju jedan tako težak oslobodilački rat. Zajednički uloženi napori na frontu i u pozadini te njihovo besprijekorno i jedinstveno funkcioniranje urodili su jednim velikim i historijskim plodom.

Samo na taj način moglo se preći u drugu, višu fazu oslobodilačkog rata i razvoja NOO-a, kao istinskih organa narodne vlasti.

Osnovni zadaci novonastale narodne vlasti 1941. godine, naročito na oslobođenom dijelu kotara Gospić, sastojali su se u tome da se hranom, potrebnim odjevnim predmetima i oružjem što bolje snabdiju gerilske jedinice — odredi, da se oni omasovljavaju novim borcima, da brinu o smještaju i prehrani izbjeglica, da poberu i spreme u zemunice i druga prikladna skloništa plodove jesenske i proljetne sjetve i osiguraju što veće rezerve za potrebe

vojnih jedinica i bolnica, da se izbore za što uspješniju jesensku sjetvu 1941. godine, iako su perspektive bile mračne, da se sačuva i po mogućnosti poveća stočni fond kao vrlo važna rezerva mesa u živom, da osiguraju makar i m'nimalne količine lijekova iz Gospića i drugih mjesta u kotaru i van kotara, putem različitih veza, da osiguraju nužne količine soli, šećera i dr. za vojsku i stanovništvo, da organiziraju seoske straže i uspostave potrebnu sigurnost stanovništvu pošto su gerilski odredi počeli prerastati u veće vojne formac je, — čete i bataljone i napuštati zavičajna mjesta, zatim da organiziraju izgradnju i obnovu stambenih i gospodarskih objekata, koje je neprijatelj spalio, zatim obnovu škola, razrušenih mostova i drugih objekata, da zajedno s vojnim jedinicama brinu o osiguravanju potrebnog alata, eksploziva i ljudstva za rušenje željezničke pruge, kojom se služe neprijateljske jedinice, za rušenje mostova, prekopavanje cesta, da rješavaju sporne građanske probleme (pitanje posjeda, vlasništva, krađe d drugih odnosa), da prate i sprečavaju šverc, nedozvoljenu sječu šume, izdaju propusnice stanovništvu za slobodno kretanje na svome i susjednom području, da vrše nadzor nad kretanjem lica na svome području i da rješavaju mnoga druga pitanja i probleme.

Novi organi vlasti, NOO-i pod veoma teškim okolnostima, ali sa puno volje, žara i hrabrosti svojih članova, u suradnji s vojnim štabovima, čiji su oni, u prvim danima ustanka pa i mnogo kasnije, sastavni ili bolje reći nerazdvojni dio, vršili su svu vlast potrebnu za razvoj ustanka i NOP-a u cjelini. U njihovom početnom razvoju i djelovanju nije bilo oblasti rada u ratnim uvjetima o kojoj oni nisu brinuli i za koju nisu bili odgovorni narodu i institucijama političkog sistema koji nastaje iz revolucije

Jesen 1941. godine tražila je poseban napor NOO-a oslobođenog dijela kotara. Za daljnje, uspješno vođenje NOR-a trebalo je misliti kako osigurati potrebne količine žitarica. Izlaz je bio samo u jesenskoj sjetvi. Zaorati i zasijati što veće površine pšenicom i raži bio je osnovni zadatak. U tome cilju pri mnogim mjesnim NOO-ima kotara Gospić formiraju se sjetvene komisije. One brinu o potrebnoj količini sjemena, izrađuju plan sjetve i osiguravaju sredstva kojima treba da se bavi sjetva. Pri nekim NOO-ima formiraju se radne čete u koje ulaze omladinci i omladinke čiji je zadatak da pomažu NOO-ima i njihovim organima u obavljanju složenih i odgovornih zadataka. Pored ostalih NOO-a, radnu četu od oko 60 omladinaca i omladinki formirao je u septembru 1941. godine NOO Vrebac. Četa je imala svoga komandira, zamjenika komandira i vodove. Ona je zajedno s partizanskim jedinicama često učestvovala u rušenju željezničke pruge Ribnik — Medak, prekopavala ceste kojima se služio okupator, pomagala u izgradnji zemunica, podizanju stambenih i gospodarskih objekata, pomagala u transportu ranjenika, učestvovala u akcijama sjetve, žetve i spremanja žitarica u zemunice i druga skloništa.

Jesenska sjetva 1941. godine bila je »krvava«.

Oralo se tamo gdje se nikada nije oralo — u dragama i dolovima ličkog sredogorja. Tamo su bili najčešće i zbjegovi, tamo se podizalo i čuvalo stočni fond (područje iznad Široke Kule, Ćukovca,Ostrvice, Barleta, Vrepca, Zavoda, Pavlovca, Mogorića i Ploče). Narod iz Široke Kule u izbjeglištvu zasnivao je život na pojasu od Kuzmanovače, preko Podova, Jezera, Ljubova, Svračkova Sela, Bunića i Šalamunića. Do svojih oranica nije mogao u vrijeme kada bi

se u Širokoj Kuli zadržavale ustaše. Kuljsko polje bilo je na dometu ustaških i talijanskih puščanih i mitraljeskih zrna iz Ličkog Osika. Zato su se morale orati drage i dolovi u dubokim šumama. Takve i slične situacije bile su sa Ćukovcem, Ostrvicom, Barletima, Vrepcem, Zavođem, Pavlovcem, Mogorićem, Pločom, Čitlukom, Ornicama i Divoselom.

Talijani, četnici i ustaše su znali za tegobe i akcije na oslobođenom teritoriju. Zato bi oni svoju aktivnost pojačali u vrijeme sjetve, žetve itd. Topovskim i minobacačkim zrnima iz Gospića te sa željezničke pruge od Gospića do Lovinca bombardovali su ustanička sela, koja su preko dana nadlijetali talijanski avioni i sipali bombe na već ionako izmasakrirano stanovništvo. Puščana i mitraljeska zrna ustaša, Talijana i četnika gađala su sve živo sa bilajskih glavica, koje su dominirale nad poljem Barleta, Vrepca, Čitluka i Ornica; sa novljantskih glavica, koje su kao na dlanu imale Divoseljačko polje; sa medačkih i raduckih brda s kojih su Talijani i četnici tukli polja do Pavlovca i Mogorića, a sa Cvituše i drugih glavica danonoćno su pržili nad pločanskom ravnicom. Zato se moralo orati i noću i u tišini, ali ni tada bez raketa, puščanih, mitraljeskih i topovskih zrna. Neprijatelj bi po danu odredio elemente odstojanja i pravce gađanja pa bi noću ispaljivao na vagone municije na naselja i polja oslobođenog dijela kotara Gospić. U takvim neprilikama se oralo jeseni 1941. i sve do kraja NOR-a. Usprkos svemu uzoralo se i pobralo plodove u znoju i krvi.

Zdravstvena zaštita, gotovo bez ljekara i drugog medicinskog osoblja, lijekova i instrumenata, na oslobođenom teritoriju, bila je u nadležnosti organa vlasti, političkih organizacija i vojnih organa. Bolnica u Gospiću služila je za potrebe okupatora i ustaških vlasti. Ustankom su prekinute sve javne veze ustaničkih sela s Gospićem. Zato NOO-i u Mogoriću (Buljmize), Pavlovcu, Vrepcu i drugdje osnivaju prihvatilište za ranjenike i bolnice. Istovremeno se osposobljavaju kadrovi za bolničarske poslove. Posebnom ilegalnom vezom vojni organi, organi narodne vlasti, partijske i skojevske organizacije te AFŽ prikupljaju lijekove preko skojevaca i simpatizera NOP-a iz Gospića, kao i iz drugih krajeva izvan kotara ili, pak, iz susjednih kotareva Like i Dalmacije.

Osnivanje i djelatnost Kotarskog NOO-a Gospić 1941. godine

Na sjednici Kotarskog komiteta KPH Gospić, 11. oktobra 1941. godine, pod prvom točkom dnevnog reda raspravljalo se o potrebi i ostvarenim uslovima za formiranje Kotarskog NOO-a Gospić i općinskih NOO-a. Na sjednici je konstatovano da je uspješno provedena organizacija NOO-a u kotaru, u skladu sa člankom E. Kardelja »NOO-i moraju postati istinski, privremeni nosioci narodne vlasti« i da je, obzirom na složenost problema daljneg razvoja ustanka i političke situacije u kotaru, potrebno formirati Kotarski NOO Gospić. Tom prilikom povjereno je Milanu Kuprešaninu, komandantu Prvog ličkog partizanskog odreda »Velebit« i Milanu Korici Mitajilu, kao dobrom poznavaocu prilika u kotaru, da predvide delegate i sazovu osnivačku skupštinu Kotarskog NOO-a Gospić. Milan Kuprešanin i Mile Korica Mitajilo sazvali su osnivačku skupštinu u kući Ilije Kravića (u Mogoriću) 21. studenog **1941.** godine. Bila je to prizemna kuća s jednom sobom i kuhinjom u kojoj **je** bio smješten Štab Prvog ličkog partizanskog odreda, a u kojoj će početi

da djeluje i Kotarski NOO Gospić (jedno poduže vrijeme NOR-a i s obzirom na to da su se kotarske ustanove nalazile pretežno u Mogoriću, narod je znao izgovarati »Kotarski NOO Mogorić«, op. aut.).

Na osnivačkoj skupštini okupila su se 64 delegata. Skupštini prisustvuju svi predsjednici mjesnih (seoskih) NOO-a i nekih akcionih odbora (Medak i dr), predstavnici partijskih i skojevskih organizacija, AFŽ-a i predstavnici Prvog ličkog partizanskog odreda »Velebit«. Prije nego je otpočela radom osnivačka skupština, među okupljenim delegatima našao se i Đoko Jovanić sa devetoricom svojih boraca, na prolazu u druge krajeve Like. Oni su prisustvovali skupštini i dočekali njezin završetak. Skupštini je također prisustvovao i Petar Kleut u svojstvu sekretara KKKPH Gospić, političkog komesara Prvog ličkog partizanskog odreda i komandanta Jurišne čete. Domaćin osnivačke skupštine bio je Mile Korica Mitajilo, koji je brinuo o smještaju i ishrani delegata.

Osnivačkom skupštinom rukovodi radno predsjedništvo, kome predsjedava Milan Kuprešanin. Pored spomenutih i pored ostalih, sjeća se Mile Korica Mitajilo, skupštini u ime NOO-a Ploče prisustvuju: Petar Kljajić i Stevo ćalić; u ime Kika: Jovo Zagorac, Milan Ličina i Marko Petković; Mogorića: Mile Korica Mitajilo, Mile Ilić, Puškar, Miloš Vurdelja, Đuro (Đurt) Milojević, Dane Korica i Tomušilo Đaković; Vrepca, Pavlovca i Zavoda: Petar Graovac, Stevo Miščević Spajija, Milan Cetina (Bibin) i Samuilo Bogdanović; Barleta: Božo Basarić, Nove Radmanović, Dane Rajšić, Branko »Prgonja«; Ostrvice: Bikan Polovina, Dušan Pandžić i Sava Bogdan; Široke Kule: Dane Novković i Todor Žigić; Raduča; Milan Gajić Minja i Petar Kalinić Perica; Metka: Nikola Potrebić; Počitelja: Milanko Lasković i Đuro Vitas; Čitluka i Ornica: Nikola Krajnović (Iličkov) i Marija Obradović (Krajnović); Divosela: Stevo Vujnović, Dane Vujnović Deni i Nikola Obradović i Smiljana: Marija Katić i Ljuban Basarić.[8]

Prema zaključku Kotarskog komiteta KPH Gospić i osnivačke skupštine svaki predsjednik mjesnog NOO-a bio je i član Kotarskog NOO-a, odnosno njegovog plenuma. Do tada osnovane kotarske političke organizacije, Kotarski komitet KPH, Kotarski komitet SKOJ-a, AFŽ-a, te Prvi lički partizanski odred, imali su u Kotarskom NOO-u svoje predstavnike. Osnivačka skupština izabrala je oko 30 delegata u plenum Kotarskog NOO-a Gospić. Istovremeno je usvojen zaključak da se sjednicama Izvršnog odbora i plenuma obavezno poziva Milan Kuprešanin kao komandant odreda. Ovim zaključkom, po svojoj funkciji, ulozi i zadacima, narodnooslobodilački odbori se u svome radu osamostaljuju, mada su i dalje bitni faktori oružanim formacijama. Još trima narednim sjednicama Kotarskog NOO-a Gospić predsjedava Milan Kuprešanin kao komandant odreda. U novoj, ali teškoj i mučnoj 1942. godini, sjednicama Kotarskog NOO-a predsjedava Mile Mitajilo Korica, prvi izabrani predsjednik Kotarskog NOO-a Gospić.[9]

Nakon svega 5 dana od osnivačke skupštine održava se prva radna i konstituirajuća sjednica Kotarskog NOO-a Gospić u Buljmizama (dio sela Mogorića, op aut), u kući Nikole Đakovića Nike, gdje je izabran Izvršni odbor Ko-

8 Sjećanja Mile Mitajila Korice, prvog predsjednika Kotarskog NOO Gospić.

9 Mile Mitajilo Korica rođen je u Mogoriću 1894. godine. Kao ranjenik u prvom svjetskog ratu dospio je na liječenje u Moskvu, gdje je dočekao i oktobarsku revoluciju kojoj se priključio.

tarskog NOO-a Gospić od tri člana, i to: Mile Korica Mitajilo, za predsjednika, Stevo Vujnoviić, za tajnika i Ilija Graovac, za člana. Na ovoj sjednici osnovan je Pomoćni odbor Kotarskog NOO-a Gospić, koji je imao zadatak da osniva bolnice, vodi brigu o liječenju i smještaju ranjenika i bolesnih građana, da brine o lijekovima, pribavlja hranu, odjeću i drugo. Pomoćni odbor broj io je 7 članova.

Time se Kotarski NOO fizički odvojio od Štaba Prvog ličkog partizanskog odreda i nastavio rad u Buljmizama. Prvi štambilj za Kotarski NOO izradio je Đuro Maljković iz Mogorića.

Prva radna sjednica Kotarskog NOO-a Gospić osnovala je Viši civilni sud u Mogoriću, u koga su ušli: Sava Korica, — predsjednik suda — iz Mogorića, Milan Graovac, tajnik — iz Vrepca, Petar Kljajić, član — iz Ploče, Milan Gajić, član — iz Raduča, Petar Graovac, član — iz Pavlovca, Dane Radmanović, član — iz Barleta, Dušan Pandžić, član — iz Ostrvice, Iso Stanić, član — iz Divosela, Jovo Žegarac, član iz Kika i Mića Sudžuković, član — iz Široke Kule.

Dužnost suda bila je da rješava razna sporna pitanja koja nije mogao riješiti mjesni, općinski, pa ni kotarski NOO. Ovaj sud je tokom 1941. i 1942. godine dobivao dosta raznih predmeta za rješavanje. Osnovna intencija rada suda i NOO-a, od mjesnih do Kotarskog NOO-a bila je da sporne predmete usmjeravaju u pravcu pomirenja i postizanja nagodbe, ako se radilo o građanskim predmetima i sporovima. U tome smislu sud je okončavao predmete koji su mu bili u nadležnosti u 80 % slučajeva i to veoma uspješno. Viši civilni sud sastajao se obavezno sedmično jedanput.

Plenum Kotarskog NOO-a Gospić zaključio je da se odmah pristupi osnivanju općinskih NOO-a na području kotara. Osnivanje Kotarskog NOO-a Gospić imalo je izuzetno ii višestruko značenje, prije svega za daljnje ustrojstvo mjesnih NOO-a na oslobođenom teritoriju, osnivanje i djelatnost akcionih odbora na neoslobođenom području kotara, organizaciju i djelatnost općinskih NOO-a, kao i za sva bitna pitanja daljnjeg razvoja i učvršćivanja NOP-a u kotaru.

Sjednice Kotarskog NOO-a Gospić održavale su se u pravilu jedanput mjesečno, dok su se više puta mjesečno sazivala kotarska savjetovanja predsjednika i tajnika mjesnih NOO-a i njihovih organa (komisija za sjetvu, gospodarska pitanja, školstvo, zdravstvo opskrbu itd).

Razvoj, organizacija i djelatnost NOO-a kotara Gospić u 1942. godini

Krajem decembra 1941. godine, a na osnovu zaključka konstituirajuće i radne sjednice Kotarskog NOO-a, održava se druga sjednica Kotarskog NOO-a Gospić u Buljmizama, kojoj prisustvuju predstavnici političkih organizacija i vojnih jedinica. Dnevni red ove sjednice imao je dvije točke:

1. Politička situacija u kotaru i
2. Pripreme za osnivanje općinskih NOO-a.

Ocijenjeno je da se NOP u kotaru, usprkos djelovanju udruženih snaga Talijana, četnika i ustaša, proširio na gotovo sve dijelove kotara, da se na neoslobođenom teritoriju svakim danom povećava broj simpatizera i aktivnih suradnika NOP-a, da svi razumni i pošteni građani energično osuđuju

postupke Talijana, četnika i ustaša i da prema njihovoj strahovladi jača otpor raznim načinima i vidovima.

Radi većeg uspjeha NOO-a zauzet je stav da se pristupa formiranju općinskih NOO-a za općine: Lovinac, Medak, Gospić, Smiljan i Lički Osik, koji će biti bliži neposrednim zadacima i koji bi se pod rukovodstvom Partije maksimalno angažirali na radu i osnivanju akcionih odbora u neoslobođenim dijelovima kotara. O izboru kadrova u općinske NOO-e vodila je brigu Partija, dok je teritorijalna podjela sela i naselja, mjesnim i općinskim NOO-ima, bila u nadležnosti Kotarskog NOO-a. Tako su početkom 1942. godine počele pripreme za osnivanje općinskih NOO-a u kotaru Gospić.

U travnju 1942. godine izabran je Općinski NOO Lovinac, sa sjedištem u oslobođenoj Ploči. Brojio je oko deset članova, što je karakterističan broj i za ostale općinske NOO-e u kotaru. Prvi predsjednik Općinskog NOO-a Lovinac bio je Božo Radaković, a tajnik Petar Platiša.

Krajem 9. ožujka 1942. godine sazvana je konferencija za izbor Općinskog NOO-a Medak, u Mogoriću. Za predsjednika je izabran Tomušilo Đaković, koji je tu dužnost vršio do 1943. godine, a od 1943. godine do oslobođenja Dušan Vitas iz Počitelja.

Članovi ovog NOO-a bili su: Milan Grbić (1942—1943), Đuro Graovac (1942—1944), Milan Gajić (1942—1944), Đuro Borić (1943—1944), Janko Panjak (1943—1944), Jovan Graovac (1943—1944) i Milan Grubić (1944).

Općinski NOO Gospić izabran je također u ožujku 1942. godine. Prvi predsjednik ovog NOO-a bio je Miloš Obradović, koji je tu dužnost vršio od 1943. godine, a od 1943. do 1945. godine Nikola Krajnović Crni. Članovi ovog NOO-a bili su: Ilija Vujnović (1942), Smilja Pjevač Krajnović (1942—1945), Dane Bobić Pilot (1942), Nikola Potkonjak (1942), Dane Bobić (1943), Dušan Vitas Bakrač (1943), Ilija Vujnović (1943), Mile Počuča (1943—1945), Nikola Šimunić (1943—1945) i Dane Jović (1944—1945).

Travnja 1942. godine izabran je Općinski NOO Lički Osik, čije je sjedište bilo na oslobođenom teritoriju, kao i sjedište Općinskog NOO-a Gospić. Prvi predsjednik Općinskog NOO-a Lički Osik bio je Dane Orešković Danac iz Široke Kule (do 1943. godine) a od 1943. godine Ivan Pavletić Generalić (do oslobođenja). Članovi ovog NOO-a bili su: Nikica Basarić (1943—1944), Luka Bešić (1943—1944), Božo Savatović (1943), Milica Galović (1944), Luka Kovač (1944), Ilija Dmitrović (1944), Bude Rakić (1944) i Milan Jamičić (1944).

Sredinom svibnja 1942 godine smiljanski aktivisti izabrali su Općinski NOO Smiljan, čiji je prvi predsjednik bio Ivan Katić. Članovi ovog NOO-a bili su: Božo Rupčić (1942—1943), Ivica Katić (1942—1943), Jandriša Dujić (1942—1945), Josip čačić (1942—1945), Maša Uzelac (1942—1945), Marko Šarić (1942—1945), Dragan Milković (1942—1945) i Adam Prpić (1942—1943). Ivan Katić i njegov šesnaestogodišnji sin uhvaćeni su od ustaša. Poslije smrti Ivana Katića, predsjednik Općinskog NOO-a Smiljan postao je Božo Prpić.[10]

Organizirani na osnovama direktiva CK KPH i Okružnog komiteta KPH za Liku, NOO-i kotara Gospić bili su stvarni organi nove narodne vlasti, nastali iz njedara revolucije, za njene potrebe i ciljeve. Od svoga postanka pa do oslobođenja, uz maksimalne napore Partije i njenih članova, NOO-i kotara Gospić uspjeli su da nižu pobjede za pobjedama, bitku za bitkom, uishra-

10 H — 3889, Muzej Lika — Gospić.

ni NOV, institucija, političkih i drugih organizacija, bolnica, ranjenika, tifusara, škola, zbjegova; odolijevali su u borbi za razvoj pismenosti; rješavali socijalna pitanja i probleme djece bez jednog i bez oba roditelja, iznemoglih građana; a posebno su pobrali značajne plodove na planu stvaranja, razvijanja i učvršćenja bratstva i jedinstva hrvatskog i srpskog naroda u kotaru.

U proljeće 1942. godine, zbog specifičnosti i efikasnosti obavljanja zadatka, u Pavlovcu je izabran NOO za Pavlovac i Zavode (izdvojen od NOO-a Vrebac). Njegov prvi predsjednik bio je Petar Graovac od 1942 do 1945. godine, a članovi: Nikica Novković, Sava Njegomir, Dušan Miščević, Vaso Todorić, Đuro Graovac, Sava Tomaš, Jovan Graovac, Milan Todorić, Dane Tomaš, Đurđa Njegomir, Marko Novković, Nikola Novković, Nikica Graovac, Anđa Njegomir i Jela Novković.

Uspješnim operacijama 3. čete d ostalih jedinica bataljona »Velebit« u Počitelju su u proljeće 1942. godine, stvoreni uvjeti za osnivanje NOO-a. Prvi predsjednik ovog NOO-a bio je Milan Pavlica. U njemu su do oslobođenja zemlje bili prisutni, kao članovi: Ilija Basić, Dušan Ljubojević, Đuro Pavlica, Mile Potrebić, Gojko Lasković, Stevan Lasković, Ilija Bobić, Mićo Pavlica, Milan Mrkšić, Đukan Njegovan i dr.

U 1942. godini organiziraju se akcioni odbori u neoslobođenim selima kotara, čime se utjecaj i snaga NOP-a razvija u širinu.

U Rizvanuši — Brušanima prvi predsjednik Akcionog odbora bio je Stipe Došen, tajnik Stjepan Šikić i članovi: Ivan Maras, Pave Došen, Ante Sudar, Seka Došen i dr. Odbor je djelovao do oslobođenja zemlje.

Predsjednik Akcionog odbora sela Trošelji — Barić Draga bio je Niko Trošelj, tajnik Ante Trošelj i članovi: Ante (Jure) Trošelj, Šime (Marka) Trošelj, Luka (Pavla) Trošelj, Frane (Jandre) Maras, Janko (Damjana) Trošelj, Tone (Blaža) Trošelj,Tomislav (Frane) Trošelj, Marica Trošelj i Šime Barić.

U Cesarici je osnovan Akcioni odbor sa prvim predsjednikom Milom Dokozićem i tajnikom Ignjacijem Vrbanom. Njegovi članovi su bili: Jure (Mate) Smojver, Franjo (Duje) Smojver, Ivan (Ivana) Smojver, Karlo (Karla) Bačić, Anica A. Vrban i Mile (Mijata) Dokozić.

U Ličkom Osiku predsjednik ilegalnog Akcionog odbora bio je Ivan Pavletić Generalić, Nikola Ratković, tajnik, a članovi: Stipe Ratković Škoro, Ivica Rendulić Špica, Anka Borčić, Petar Borčić i Pilja Pavletić.

U ljeto 1942. godine, po direktivi biroa Općinskog komiteta KPH Medak, organiziran je Akcioni NOO Medak — od ljudi koji su se nalazili na oslobođenom teritoriju Vrepca, Mogorića i Počitelja. Akcioni NOO Medak nije mogao vršiti svoju funkciju na području Metka, jer su se u Metku nalazili Talijani i četnici. Sjedište Akcionog NOO-a Medak bilo je u Počitelju i povremeno na osobođenom teritoriju u Mogoriću. Njegov predsjednik bio je Todor Radošević, tajnik Milan Potrebić (Danin), Milan Ljuština i drugi.

U Ribniku Akcioni odbor predvodi Gajo Jurjević, istaknuti revolucionarni omladinac, od 1942. godine do oslobođenja. Članovi odbora bili su: Mića Sekulić, Mile Jurjević, Stipe Jurjević, Marijana Jurjević, Roža Erent, Franjka Jurjević Ankača, Petar Mihaljević, Ivo Sekulić, Mile Jurjević Rodov, Stevo Jurjević, Roko Dukovac, Antun Jurjević, Seka Aleksić, Marica Došen, Franjo Grgurić i Maćan Grgurić.[11]

11 H — 389 Muzej Lika — Gospić.

U osmom mjesecu 1942. godine osniva se u gradu Gospiću Akcioni odbor. U njega su ušli: Ivanka Matajia-ćaćić, Zora Gobac, Mara Šarić i domobranski poručnik Stanić.[12]Tako uspostavljenom vezom u Gospić je stizala partizanska štampa, leci, brošure, i dr. Ovi materijali dijeljeni su na čitanje članovima Akcionog odbora, skojevcima i simpatizerima NOP-a. Skojevci su partizansku štampu rasturali po gradu, uglavnom osobama za koje se pretpostavljalo da su sklone potpomaganju NOP-a. Akcionim odborom rukovodila je Mara Šarić, kao njegov predsjednik.

U jesen 1942. godine osniva se i skojevska grupa u Gospiću, koju sačinjavaju: Nikica Đaković, sekretar i članovi: Svetozar (Braco) Zec, Ivica Jurjević Ćujo, Ivan Jurjević, Bogdan Vujnović Boća, Duka Vujnović, Mišo Svetić, Ante Zupčić Baja i Mara Šarić. Organizacija se kasnije proširivala novim članovima.[13] Članovi ove skojevske organizacije Ivan i Ivica Jurjević drže vezu od 1941. godine do oktobra 1942. godine s komunistima oslobođenog Vrepca: Brankom Cetinom, Vašom (Vaćom) Dragosavcem, Markom Todorićem, Milanom Jurjevićem Špancem (do pogibije 3. oktobra 1941. op. aut.) i drugima. Gospić je bezbroj puta osvanuo prekriven lecima koje su rasturali skojevci, a posebno odvažni skojevac Ivica Jurjević.[14]

Značajnu i praktičnu ulogu odigrali su općinski NOO-i u kotaru. Oni su bili pravi općinski štabovi sa širim uvidom u probleme i zadatke koje treba rješavati pa su kao takvi držali u mobilnosti mjesne NOO-e, signalizirali im opasnost od povremenih upada neprijatelja i organiziranih neprijateljskih ofanziva, predlagali im rješenja i davali direktive, učestvovali u rješavanju problema evakuacije i mnogih drugih pitanja. Procjene NOO-a u evakuaciji morale su biti precizne jer evakuacija nije lak posao. Otuda i odgovornost organa vlasti na tome planu. Dovoljan je bio samo jedan pogrešan potez usmjeravanja hiljada ljudi, žena, djece i stoke pa da sve to padne pod nož neprijatelja. A što ako se ostane bez naroda, bez žive ljudske snage i bez stočnog fonda?

Problem izbjeglica u kotaru Gospić bio je stalan. Na području mjesnih NOO-a Vrebac, Pavlovac, Mogorić, Barlete i dr. bilo je u prosjeku 800—3000 izbjeglica tokom čitavog NOR-a. Međutim, i ta sela su spaljena pa nije bilo lako prehranjivati ni svoje stanovništvo. Zbog toga u studenom 1942. godine Kotarski NOO Gospić osniva Kontrolnu komisiju za izbjeglice pa je to postao jedan od njegovih redovnih sektora djelatnosti. U zimu 1942/43. spomenuta sela ulaze sa oko 2300 izbjeglica.[15]

U vezi s rješavanjem problema izbjeglica Okružni komitet KPH za Liku, u svome izvještaju CK KPH od 9. XII 1942. godine, ističe za primjer djelatnost NOO-a u kotaru Gospić na rješavanju složenih problema, posebno problema izbjeglica i »da su oni na svome području postali autoritet u kojima narod gleda svoju pravu vlast.[16]

12 Iz govora Jakova Blaževića prilikom otkrivanja spomenika Nikoli Tesli u Gospiću.

13 Iz neobjavljene dokumentacije Svetozara (Brace) Zeca.

14 U decembru 1941. godine, došao je kod mene Ivica Jurjević, divan mladić i odvažan skojevac. Poginuo je na Čudinom klancu 1944. kao komesar čete.

15 Dokument 364, f. 3, Muzej Like, Gospić.

16 HAK, f. 1/66.

U rješavanju tih i drugih pitanja i problema NOP-a tokom 1942. god'ne nastavlja se suradnja NOO-a s vojnim organima. Gotovo niti jedna skupština Kotarskog NOO-a, općinskih NOO-a i njihovih organa nije održana bez prisustva komandanata, komesara i drugih funkcionera i predstavnika odreda, bataljona, četa i ostalih jedinica. Oni bi na tim skupštinama govorili o vojno-političkoj situaciji i mjerama pripravnosti koje NOO-i trebaju preduzimati Suradnja i interesi fronta i pozadine zasnovani u ustanku i dalje se odgovorno i pažljivo razvijaju, sa principima uzajamnog povjerenja, tako da nikome nije ni na pamet padalo da takvu koordinaciju zanemari jer su je ratni uslovi kao takvu zahtijevali.

Pred političke i vojne faktore kotara Gospić u 1942. godini postavlja se vrlo odgovoran zadatak: širenje NOB-a u sve dijelove kotara. To je u stvari bio zadatak još u ustanku. Zato sekretar Okružnog komiteta KPH za Liku Jakov Blažević obavještava Kotarski komitet KPH Gospić da je na sastanku Okružnog komiteta KPH za Liku konstatovano »da mi nismo uspjeli u život provesti osnovnu partijsku liniju širenja NOB-e i uključivanja hrvatskog naroda u NOB-u!«. Jakov Blažević dalje upozorava na neobavještenost, ili na pogrešnu obavještenost znatnog broja hrvatskih sela o NOP-u, što rezultira malim brojem učešća Hrvata u NOP-u. On zahtijeva energičan partijski prodor u sva sela Zapadne Like i masovno uključivanje naroda u NOP jer, u protivnom slučaju, »naš će pokret doći na nultu točku, izgubit će polet i poći putem opadanja i potpunog kraha«. I dalje, Jakov Blažević ističe: »Imamo dvije perspektive: prenijeti plamen NOB-e u Zapadnu Liku i uključiti hrvatska sela u tu borbu ... Trebamo izvršiti politički juriš na taj kraj.«[17]

Pismo sekretara Okružnog komiteta KPH za Liku Jakova Blaževića je ocijenilo situaciju u zapadnoj Lici i kao takvo postalo predmet rasprave Kotarskog komiteta KPH, Kotarskog NOO-a, općinskih komiteta i NOO-a partijskih organizacija i mjesnih NOO-a i svih političkih faktora u kotaru, koji su na osnovu njegovog sadržaja donijeli konkretne zaključke za rad u zapadnom dijelu kotara. Time se rad svih institucija oslobođenog teritorija usmjerava na »politički juriš« u hrvatska sela i grad Gospić. Donesen je i plan o daljnjem angažiranju akcionih odbora u neoslobođenim dijelovima kotara, plan osnivanja skojevskih organizacija, primanja novih članova u KPJ, organiziranje novog i većeg broja simpatizera NOP-a, intenziviranje akcija na rušenju komunikacija i uništavanju žive sile i naoružanja okupatora i domaćih kvislinga itd. Ovo pismo imalo je veliko značenje za daljnji razvoj NOP-a i u zapadnoj Lici. Ubrzo dolazi do prvih značajnih rezultata na tome planu, koji su NOP-u u kotaru dali masovniji karakter, pojačanim utjecajem političkih faktora, naročito na raskrinkavanju politike Mačeka, ustaša, četnika i Talijana. Došlo je do kolebanja u domobransko-četničkim jedinicama, koje su se počele odasipati i djelomično prelaziti na stranu NOP-a.

Direktivom Kotarskog komiteta KPH Gospić, semptembra 1942. godine, osnovana je Komanda mjesta u Mogoriću, čiji je osnovni zadatak bio čuvanje reda i sigurnosti na oslobođenom teritoriju, osiguravanje materijalnih rezervi u zemunicama i magazinima, prevoza hrane, opreme i potrebnih sredstava za front i pozadinu. U sastav Komande mjesta ušli su: Đuro (Đurt) Milojević, kao komandant, Tomiša Đaković, kao komesar, Marko Vujnović (Pav-

17 Muzej Like, Gospić, f. VI, dok. 369.

linov) kao ekonom, Milan Graovac, kao komandir čete i Stojan Lazić, kao instruktor straže.

Osnivanje i djelovanje Komande mjesta u Mogoriću, kao organa vojno--pozadinske vlasti, mnogo je pridonijelo pomoći u radu NOO-ima u kotaru, naročito na oslobođenom teritoriju. Osim mobilizacije sposobnog ljudstva za NOV i druge teritorijalne jedinice, Komanda mjesta pomaže u organizaciji i djelatnosti NOO-a, organizira saobraćajne veze, održava prometnice i vrši potrebna osiguranja. Suradnja Komande mjesta sa NOO-ima, posebno Kotarskim NOO-om i Kotarskim komitetom KPH Gospić bila je veoma dobra, kao što je bila izvanredno dobro organizirana i suradnja NOO-a i jedinica NOV. Tako se jedinstvo revolucije i revolucionarne vlasti intenzivno nastavlja u kotaru, a to je osnovna garancija za bržu i uspješniju pobjedu nad okupatorom i domaćim izdajnicima.

Izgradnja i obnova popaljenih i porušenih objekata

Općoj akciji izgradnje i obnove porušenih i popaljenih objekata i intenzivnijoj djelatnosti NOO-a pridonijela je i značajna aktivnost radioničke tehnike kotara Gospić. U Mogoriću je radila kovačka, kolarska, postolarska, krojačka i tehnička radionica za popravak oružja i proizvodnju ručnih bombi. U Vrepcu, Pavlovcu, Zavodu i Barletima radile su tkalačke i kovačke radionice. Slično je bilo i u svim drugim oslobođenim selima kotara. U tkalačkim radionicama se izrađuju plahte i zavoji za bolnice, zat'm maje, puloveri, rukavice i ostali odjevni predmeti. U kući Milana Cetine radio je motorni mlin za potrebe NOV i pozadinskih organizacija, kao i stanovništva, dok je mlin na konjsku vuču radio u kući Milana Kokota u Vrepcu i Mile Radakovića u Mogoriću.

Izlaz se tražio za sve i morao se naći. I vojni i civilni organi jednako brinu o interesu zajedničke stvari — pobjede nad okupatorom i domaćim izdajnicima.

Za meljavu žitarica koristile su se i vodenice na rijeci Jadovi i dr. Aktivno je tokom NOR-a radilo nekoliko vodenica, kao vodenica na Graovčevoj pećini, Alaginjac i Popovića mlini, zatim vodenica na rijeci Kovačici u Mogoriću. Ti mlinovi potpuno su zadovoljavali potrebe oslobođenog teritorija, a bili su pod upravom NOO-a, koji su za njih imali zadužene povjerenike, svoje članove. Dio ušura, koji se ubirao od meljave žitarica, NOO-i dijelili su najsiromašnijim građanima. Nešto kasnije NOO-i su donosili uredbe za predaju ušura.

Radionička tehnika, mlinovi i dr. zahtijevali su da se čuvaju. Organizirane straže pri NOO-ima i dijelovi jedinica Komande mjesta nisu bili samo čuvari organa vlasti i političkih organizacija, nego su čuvali i sve potrebne objekte, kao što su zemunice, radionice, magazini. Straže su morale brinuti i o životima žena, djece, starih i iznemoglih građana, tj. nenaoružanog dijela stanovništva, kome je neprestano prijetila opasnost od upada neprijateljskih snaga. Straže, pored muškaraca nesposobnih za operativne jedinice, često sačinjavaju omladinci i omladinke te mnogobrojne žene. Ovaj sistem civilne zaštite, odigrao je veoma veliku ulogu tokom NOR-a u kotaru Gospić. Ne samo to. Takav sistem civilne zaštite pokazao se nezamjenljiv.

Prvi izbori za nove organe vlasti

Za nešto više od godinu dana djelovanja organa narodne vlasti (od ustanka 1941. do jeseni 1942. godine) ukazala se potreba provođenja prvih, općih izbora za NOO-e oslobođenog teritorija, decembra 1942. godine. Za to vrijeme organi civilne vlasti razvili su se u gotovo svim mjestima na oslobođenom teritoriju kao NOO-i, a na neoslobođenom kao akcioni, sa svojim konkretnim i specifičnim zadacima.

Na osnovu Uputstava Vrhovnog štaba NOVJ, od rujna 1942. godine, i Okružnice Okružnog komiteta KPH za Liku, u kotaru Gospić imenovane su izborne komisije u selima, općinama i kotaru, koje su počele političke i tehničke pripreme za provođenje izbora. Zajednički aktivi Partije, SKOJ-a AFŽ-a, SMG-e i predstavnika Komande mjesta, krenuli su u političke pripreme izbora. Održavaju se masovne skupštine stanovništva na kojima se ocjenjuje rad NOO-a, od mjesnih do Kotarskog NOO-a. NOO-i podnosili su na skupštinama stanovništvu izvještaj za period od svoga osnutka do dana izbora. Izvještaji su se podnosili i za sve organe NOO-a, kao što su bile razne komisije, seoske straže i drugi stalni i povremeni organi i oblici djelovanja. Iznešeni su uspjesi i nedostaci rada NOO-a i odbornika. Ukazivalo se na konkretne, dobre i loše strane pojedinaca — odbornika i aktivista. Narod je za sposobne i odvažne odbornike tražio da ih se ponovo bira u NOO-e, dok je za one koji su se pokazali nesposobni zahtijevao da ih se dalje ne bira u NOO-e. Predizborne pripreme bile su jedan veoma gust filter kroz koji je narod davao zeleno svjetlo budućim predstavnicima u NOO-ima. Osnovni kriteriji bili su: odanost NOB-u, odvažnost i sposobnost.

U vezi s predstojećim izborima, a za njihov puni uspjeh, Kotarski komitet KPH Gospić 17. X 1942. godine šalje pismo svim partijskim organizacijama i Kotarskom NOO-u Gospić u kome, pored ostalog, ističe: »Dragi drugovi! U vezi sa predstojećim izborima NOO-a izvršite najsavjesnije sve pripreme... da bi se izbori što prije proveli Ne smijete pogrešno shvatiti tu hitnost... NOO-i igraju sve veću ulogu i zato trebaju biti sastavljeni od najenergičnijih, najbeskompromisnijih i najodanijih privrženika NOB-i. Oni moraju biti izraz odlučnosti i volje naroda, da se sa još većom energijom vodi borba protiv okupatora i domaćih izdajnika. Oni moraju povezati i organizirati pozadinu i učinite sve da se ostvari parola : 'Sve za front, sve za pozadinu!' Izborna kampanja mora biti vođena i provođena pod parolom mobilizacije novih boraca u redove NOV-e. Izborna kampanja treba da bude ogromna manifestacija našega narodaza borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. Zato u izbornoj kampanji sve narodne organizacije trebaju upregnuti svoje snage, da bi se narodu rastumačila važnost izbora, od kojih zavisi uspjeh naše borbe i slobode, koja se već ostvaruje u predvečerju propasti fašističkih razbojnika. Za izbornu kampanju treba organizirati specijalne propagandističke grupe, koje će po planu raditi na dodjeljenom im terenu. Te propagandističke grupe moraju biti sastavljene od najboljih drugova i drugarica, koje su proučile Uredbu o izborima, koji znadu značaj i karakter NOO-a... Parole: 'Samo odan i vjeran NOB-i i nepomirljivi neprijatelj okupatora i njegovih slugu može biti biran u NOO', 'Nećemo izdajničkih sreskih načelnika, općinskih bilježnika, žandara i financa', 'Hoćemo svoju narodnu vlast' itd. Izborna kampanja mora oštro ukazivati na savez četnika sa okupatorom i us-

tašama i raskrinkavati izdajnički rad izbjegličke vlade ... Ponovo vas upozoravamo, da naročitu pažnju posvetite ženama«.

U pismu od 20. X 1942. Kotarski komitet KPH ističe: »... Kod pitanja organizacije naše vlasti u pozadini u današnjoj situaciji mora se podvući, da se postavlja ono u izmjenutom vidu prema ranijim formama narodne vlasti. Ona je prirodnim putem bila iznikla u samom početku naše oslobodilačke borbe, te su NOO-i i vojna pozadinska vlast, ma da su sada one daleko razvijenije i zahtijevaju još i dalje razvijanje. Ali karakter NOO-a danas je izmijenjen. Ma da i oni i dalje ostaju prelazni oblik ka budućoj istinskoj narodnoj vlasti, koju će narod formirati poslije oslobođenja, mora se podvući, da ona konstatacija o prelaznom obliku ne znači da se pitanje buduće forme i karaktera vlasti ostavlja slučaju... i da ta vlast može preći u ama kakovu drugu formu. Taj smo stari oblik vlasti srušili i ostavili — za sobom. Zbog toga nema danas više nikakvog smisla isticati privremenost karaktera NOO-a, kao organa vlasti. Naprotiv, danas se NOO-i ispoljavaju kao prirodno nastalim razvojem uslovljenim i potvrđenim organima vlasti, nove narodne vlasti, te njihova prelaznost može značiti samo jedan stupanj njihovog razvoja u istome pravcu na svome višem stepenu. Naravno, ne radi se o imenu, nego o suštini, da je konačno svršeno sa starim oblicima vlasti i da je sadašnja forma, koju je stvorio ustanak, ona klica iz koje će se razviti buduća vlast. Jednom riječju, ne podvlačiti više privremeni karakter vlasti NOO-a, kao organa vlasti i osnovu buduće narodne vlasti.«

U toku priprema za izbore sekretar Okružnog komiteta KPH za Liku Jakov Blažević upućuje pismo partijskim komitetima i organizacijama, u kome ističe da veći broj izbjeglica treba da bira svoje NOO-e, a manji da glasa za one NOO-e na čijem teritoriju se nalaze.[18]

Tada, kada nije bilo slobodnog vremena, a posebno najosnovnijih drugih uvjeta, uvode se demokratske mjere kandidovanja više kandidata, što je stanovništvo sa zadovoljstvom priLvatilo. U kotaru Gospić izborni seoski zborovi održani su 2. decembra, a općinski 6. decembra 1942. godine. Stav Kotarskog komiteta , ostalih političkih organizacija i Kotarskog NOO-a Gospić bio je da se izbori za NOO-e održe od 1. do 10. decembra 1942. godine.[19] U tome vremenu provedeni su izbori u kotaru Gospić za NOO-e jedanaest oslobođenih sela i četiri općine. Izabrano je 58 odbornika za seoske, od čega 14 žena, a za općinske 25 odbornika i 6 žena. Izbori za općinske NOO-e provedeni su za općinu Lovinac, Medak, Gospić i Lički Osik. U tim općinama u izborima učestvuje 100% stanovništva — birača. To povrđuje činjenicu stvorenog povjerenja naroda u svoju novu revolucionarnu vlast i politički sistem koji se revolucijom rađa. Taj događaj daje novu snagu NOR-u u kotaru za još uspješnije vođenje NOR-a do konačne pobjede. Istovremeno, masovni pristup izborima pokazuje u revoluciji stvarano jedinstvo naroda i njegove nove narodne vlasti, NOO-a i političkih organizacija. Osim toga, ovi odbori u kotaru Gospić predstavljali su najširu osudu i negaciju starog sistema vlasti, predstavljane u obliku izbjegličke kraljevske vlade i povjerenje novoj revolucionarnoj narodnoj vlasti koja je nastala i koja s narodom dijeli pobjede i poraze.

18 Muzej Like, Gospić, f. 6.

19 HAK, f. 1/45.

Ovi izbori nisu bili izbori kojima je cilj bio samo glasanje. Oni su bili smotra uspjeha revolucije, počam od zaselka, ulice, sela, naselja, do širokog oslobođenog teritorija, do AVNOJ-a. Oni su bili smotra u revoluciji stvorenog bratstva i jedinstva i potvrda da su narodne mase spremne pod rukovodstvom KPJ ostvariti bratstvo i jedinstvo kroz borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. Izbori u kotaru Gospić (i šire) pokazali su visoku svijest naroda, posebno u kandidiranju i izboru odbornika. Razmišljanja su bila trezvena i vrlo savjesna: kome dati povjerenje da ga dalje predstavlja i da izvršava tako teške i složene zadatke revolucije koja je već pobrala značajne plodove i tekovine, a koje su skupo plaćene životima najmilijih. Zato se narod u kotaru Gospić uistinu zalagao da bira najodanije i najsposobnije odbornike u NOO-e. Kasnije je to potvrdila snalažljivost NOO-a u periodu četvrte neprijateljske ofanzive, kada je trebalo evakuirati na desetke hiljada žena, djece, staraca, bolesnika i ranjenika i njihovu imovinu, osigurati za njih i jedinice NOV hranu, odjeću i druge potrebe, kada je trebalo na nova odredišta smjestiti radionice, pekare, prolazne kuhinje i dr, da mogu nastaviti radom za potrebe fronta i pozadine, osigurati rad bolnica, škola i obaviti čitav niz drugih zadataka i akcija. Sve to govori da je narodna vlast položila svoj veoma teški ispit u revoluciji i da se kadrovski ojačala.

Nije bilo sektora, ili polja rada i života, na kome se nije razvijala djelatnost NOO-a. Briga o navedenim pitanjima i problemima, zatim njihova djelatnost na planu socijalne zaštite starih i iznemoglih građana, zdravstvene zaštite (borbe protiv tifusa i drugih zaraznih bolesti), politički rad, vođenje agitacije i propagande, kulturnog i zabavnog života u ratnim uslovima, učvrstila je pozicije nadležnosti i djelatnosti NOO-a u 1942. godini, što je bio osnov za njihovu daljnju djelatnost do kraja rata.

Snažan podstrek daljnjem radu i razvoju NOO-a i NOB-a na području kotara Gospić dalo je Prvo zasjedanje AVNOJ-a, održano u Bihaću 26. i 27. XI 1942.godine.

Poslije Prvog zasjedanja AVNOJ-a počinju intenzivne pripreme za osnivanje ZAVNOH-a, te okružnih NOO-a kao viših organa vlasti. U Lici se pristupa pripremama za osnivanje Okružnog NOO-a za Liku.

Organizacija i djelatnost NOO-a u kotaru Gospić u 1943. godini

Godina 1943. bila je prelomna za daljnji razvoj NOB-a, za uspješnu borbu protiv okupatora i kvislinga. Legendarne i pobjedonosne bitke NOVJ na Neretvi, Sutjesci, Zelengori i drugdje to potvrđuju.

Aktivnost novoizabranih NOO-a na području kotara Gospić, kao i započete pripreme za osnivanje Okružnog NOO-a za Liku, usporila je četvrta neprijateljska ofanziva koja je počela 20. siječnja 1943. godine i trajala oko 40 dana. Poslije četvrte neprijateljske ofanzive oslobođeno je cjelokupno područje Like osim Gospića, što je bio preduslov da se na tako širokom oslobođenom području organizira i proširi djelatnost NOO-a koji su do toga vremena položili ispit u ostvarivanju zadataka NOP-a i volje naroda.

Aktivnost na osnivanju, organizaciji i djelatnosti nižih organa vlasti se nastavlja. U Korenici se 25. veljače 1943. godine osniva Okružni NOO za Liku. U njegov uži sastav ušao je Stevo Vujnović (Jankov) iz Divosela koji je do tada bio tajnik Kotarskog NOO-a Gospić. U selu Ponoru kraj Korenice 1. mar-

ta 1943. godine osnovan je Inicijativni odbor ZAVNOH-a, čije se Prvo zasjedanje održava u oslobođenom Otočcu i Plitvičkim jezerima, 13. i 14. juna 1943. godine. Osnivanje viših organa vlasti imalo je veoma pozitivan odraz na ukupnu organiziranost i djelatnost NOO-a kotara Gospića. NOO-i kotara Gospić dosljedno primjenjuju Pravilnik o radu NOO-a koga je donio Inicijativni odbor ZAVNOH-a 27. marta 1943. godine, a prema kome su se u organizaciji NOO-a utvrdili odsjeci djelatnosti: upravno-administrativni, gospodarski, prometni, zdravstveni, socijalni, propagandni, prosvjetni i dr. Takva podjela sektora djelatnosti učinila je NOO-e aktivnijim i djelotvarnijim.

Od 12. do 15. X 1943. uslijedilo je i Drugo zasjedanje ZAVNOH-a u Plaškom, kada je usvojen veći broj odluka čiji se sadržaj odnosio na daljnju izgradnju, razvoj i učvršćenje NOO-a, od mjesnih, seoskih, općinskih, gradskih, kotarskih i okružnih do ZAVNOH-a. Kotar Gospić na drugom zasjedanju ZAVNOH-a predstavljaju delegati: Jakov Blažević, Miško Došen, Kata Pejnović, Mate Sorić i Mile Počuča. Za njih su glasali odbornici općinskih, kotarskih i Okružnog NOO-a, uz prethodnu raspravu partijskih organizacija i komiteta, mjesnih NOO-a i drugih organizacija NOP-a. Iako u složenim ratnim uslovima, partijska organizacija kotara Gospić i Like osigurala je i provela demokratski način izbora što je u širokim masama naroda posebno cijenjeno i vrlo dobro prihvaćeno.

Od velikog značaja za daljnji razvoj NOP-a i nove narodne vlasti u kotaru Gospić i Lici imala je izjava članova Izvršnog odbora HSS-a na Drugom zasjedanju ZAVNOH-a, poslije koje su mnogo porasle simpatije, suradnja i aktivno uključivanje pristaša HSS-a u NOP. Ali pristupanje pristaša HSS-a narodnooslobodilačkom pokretu kotara Gospić i Like nije rezultiralo samo radi spomenute izjave. Komunisti kotara Gospić i Like imali su snažan utjecaj u narodu još u predrevolucionamim godinama, naročito na lijevo krilo *HSS-a,* što se pokazalo još u ustanku 1941. godine. Proglas konferencije delegata i funkcionera HSS-a 8. VII 1943. godine, kojoj je iz Like prisustvovalo 180 delegata, upućen funkcionerima i pristašama HSS-a Like, Hrvatima Like, kojim ih se poziva da se priključke NOP-u, znatno je doprinio političkoj aktivnosti progresivnog dijela HSS-a u kotaru. Znatan broj njih odazvao se aktivno u redove NOP-a. Prelazeći na stranu NOP-a oni su bezrezervno raskrinkavali politiku Mačekovog rukovodstva, a izjava na Drugom zasjedanju ZAVNOH-a imala je snažan utjecaj na daljnju uspješnu organizaciju i akcionu sposobnost NOB-a.

Za daljnji razvoj narodne vlasti u kotaru Gospić imala je značaj Rezolucija Drugog zasjedanja ZAVNOH-a, u kojoj je rečeno: »da su hrvatski i srpski narod u Hrvatskoj u toku herojske, dvogodišnje borbe, u krvi i ognju izgradili svoje jedinstvo i istinsko političko predstavništvo ZAVNOH, koje jedino priznaje i koje mu daje puno svoje povjerenje.« To je bio snažan podstrek NOO-ima u kotaru Gospić u cilju da se još bolje organizuju i aktiviraju na ostvarivanju zadataka koji su se pred njima nalazili. Tako se došlo u period u kome je kotar Gospić imao organiziran sistem narodne vlasti, od mjesnih i općinskih, do Kotarskog NOO-a. Osim toga, u kotaru djeluju brojne partijske i skojevske organizacije, organizacije Saveza mlade generacije i Antifašistički front žena (AFŽ). Partijska organizacija kotara ni za trenutak nije iz svoga nadzora ispuštala organizaciju narodne vlasti. Njena uloga i odgovornost u izgradnji i osposobljavanju NOO-a bila je velika i jedino se tako mogla nova vlast izdići na nivo zadataka koje je revolucija zah-

tijevala da se rješavaju. Tu činjenicu potvrđuju kotarske partijske konferencije, održane tokom NOR-a, na kojima je predmet rasprave bila izgradnja i djelatnost NOO-a u kotaru. Tako i odluke Treće okružne konferencije KPH za Liku, održane 1. i 2. VII 1943. godine u Vrhovinama, svojim dosta oštrim i kritičkim ocjenama o organizaciji, razvoju i djelovanju NOO-a, posebno zahtijevaju efikasnije provođenje u djelo programa organizacije i osposobljavanja NOO-a, a time i jačanje NOP-a u Lici.

Prema tome, napori komunista imali su prvorazrednu ulogu u organizaciji i razvoju narodne vlasti. Zato su NOO-i od svoga postanka 1941. godine uvijek uspijevali u rješavanju najkonkretnijih pitanja i problema.

Mreža NOO-a u kotaru Gospić 1943. godine

Mjesni NOO-i djeluju u Raduču, Kruškovcu, Metku, Počitelju, Ribniku, Čitluku, Ornicama, Divoselu, Ličkom Novom, Rizvanuši, Brušanima Smiljanu, Bužimu, Rastoki, Širokoj Kuli, Čukovcu, Mušaluku Ličkom Osiku, Kuzmanovači, Ostrvici, Barletima, Vrepcu, Pavlovac-Zavođu, Mogoriću, Trošeljima, Barić Dragi, Karlobagu, Cesarici, šušnju, Ledeniku, Dabru i Oštarijama. U jesen 1943. godine, kada je ponovo okupiran dio kotara Gospić, neki NOO-i prešli su u ilegalnost — u Ribniku, Ličkom Novom, Ličkom Osiku, Mušaluku, Cesarici, Gospiću, Barić Dragi i dr.

Radom legalnih NOO-a rukovodilo je pet općinskih NOO-a i to: Smiljan, Gospić, Lički Osik, Medak i Karlobag. Općinski NOO Gospić imao je pretežno sjedište u čitluku, Vrepcu i Mogoriću, Općinski NOO Lički Osik također na oslobođenom teritoriju Ostrvice, Barleta, Vrepca, Široke Kule i dr. Općinski NOO Lovinac sa svojim mjesnim NOO-ima pripojen je kotaru Gračac, a novoosnovani Općinski NOO Karlobag sa svojim mjesnim NOO-ima sastavni je dio kotara Gospić.

U 1943. godini su novoosnovani NOO-i: Lički Novi (u proljeće) čiji je prvi predsjedni bio Joso Bubaš; Bilaj, predsjednik Jakov Butković; Trnovac, predsjednik Marko Šuper; Cesarica, predsjednik Mile Dokozić, tajnik Ignjecije Vrban, a članovi od 1944. do 1945. godine: Jure (Mate) Smojver, Ivan (Ivana) Smojver, Karlo (Karla) Bačić, Anica (A.) Vrban i Mile (Mijata) Dokozić.

Djelatnost ilegalnih NOO-a kotara Gospić 1943. godine

Zadatak ove vrste NOO-a u kotaru u odnosu na 1943. godinu se proširio. U 1943. godini, a u skladu s odlukama i rezolucijama Prvog i Drugog zasjedanja ZAVNOH-a, Proglasa konferencije delegata i funkcionera HSS-a i masovnim razvojem NOP-a, imali su, pored poznatih zadataka i uloge, zadatak što masovnijeg uključivanja svih raspoloživih snaga za proširenje, omasovljenje i jačanje NOP-a. Kao ilegalni NOO-i, od koji su neki djelovali čas legalno, čas ilegalno, poznati su NOO-i u Ribniku, Brušanima, Rizvanuši, Ličkom Novom, Smiljanu, Bužimu, Mušaluku, Ličkom Osiku, Barić Dragi, Lulcovom Šugarju, Gospiću i dr.

Teško je bilo ilegalno djelovati. Ali, u ime slobode mnogi komunisti i simpatizeri NOP-a prezirali su smrt. Ilegalni NOO-i u kotaru Gospić dali su ne-

procjenjiv doprinos sveukupnom razvoju NOP-a. Njihovo prikupljanje oružja, municije, odjeće, živežnih namirnica i lijekova; rasturanje letaka i drugih pisanih materijala, knjiga i brošura; rad na obavještajnim pitanjima; izvođenje raznih diverzantskih akcija itd. bili su veoma delikatni zadaci i akcije čijom realizacijom je jačao NOP u kotaru.

Poslije prvog ilegalnog Akcionog odbora u Gospiću, organiziranog 1942. godine, a po ustašama likvidiranog u jesen iste godine, u proljeće 1943. osnovan je drugi ilegalni NOO Gospić, koji u stvari nastavlja rad prvog. Imao je šest članova, a to su bili: Mile Javorina, trgovački pomoćnik, Nikola Jurasović, krojački radnik, Stjepan Jugović, stolarski radnik, Nikola Đaković i njegov sin Nikica Đaković te Mara Šarić. Ovaj Odbor je kontinuirano održavao veze sa oslobođenim dijelom kotara, prikupljao i slao oružje, municiju, hranu, lijekove, odjevne predmete, razne informacije, a najčešće one koje se odnose na brojno stanje i kretanje neprijateljskih snaga; rasturao je po gradu letke i druge materijale, štampu, časopise, brošure i drugo što je štampano na oslobođenom teritoriju. Vrlo se uspješno ostvarivala i takozvana simljansko-bužimska veza s gospićkim ilegalcima, odnosno s ilegalnim NOO-om i skojevskom organizacijom u Gospiću. Na toj vezi čvrsto se surađivalo preko Mice Pavičić Korać, Luje Balenović (majke Tome Balenovića), čačić rođene Matajia Ivanke, Marije Mukvić, Anke Pavičić, Zore Jauković i drugih, a preko domobranskog poručnika Havajića i Tokića, pisara kod domobrana u Gospiću, ilegalni NOO i skojevci Gospića dobivali su puške i municiju koju su slali na oslobođeni teritorij.[20]

Uz Akcioni NOO i skojevsku organizaciju u Gospiću, koja je bila glavni nosilac svih ilegalnih akcija, proširio se vrlo širok krug simpatizera i onih koji su na razne načine pomogli NOP, a među njima se ističu pojedinci i porodice: Zupčić Ante, Zupčić Mare, Antončić Josipa, Svetić Roke, Brmbolić Martina, Zdunić Lava, Matijašević Mate, Zec Ružice, Đaković Anke, Obradović Save, Jordan Svetić Marije, Lemajić Mile i Dane, dra Gradišnika, liječnika poliklinike, Drganc Milana, apotekara, Kosović Jure, Bakotić Josipa, profesora, Jaroslava Malia, profesora i njegove supruge Karmen[21], Tomljenović Marije profesorice, Vukelić Mire, profesorice, Pulec Jožice profesorice, Jelača Jure, Marković Milutina, Crnković Ivan, željezničar, Starčević Mileva i njezin brat Starčević Svetozar, Milković Joso, Vučić Lavoslav, učitelj, i njegov sin Vučić Marijan, Ankica Čorak Lapčević, grupa žandara (koji su napustili barikade prilikom napada partizana na Gospić), Devčić Ivan, Grljević Ivan, Jurković Josip, Penove Josip, žandarski poručnik. S njima je posebnu vezu držao član Akcionog NOO-a Gospić Mile Javorina, trgovac. Kao simpatizeri slijede porodice: Alić Mile i Mande, Rajčević Mate i Zorke, Mažar Martina, Kekić Marije Seke, Šarić Mande, Centner Ivana, Brajković Marije i dr. Uz Akcioni NOO i skojevsku organizaciju posebno se ističu omladinci i omladinke: Dara Zec Aranđelović, Alar Nikica, soboslikar, Ljubotina Mišo, Plećaš Vlado, Krpan Ante (ubijen od Talijana 1942. godine), Lemajić Kosović Mileva, Vujnović Stanić Slavko i dr.[22]

20 Izjava Nikice Djakovića, člana ilegalnog NOO Gospić i gospićkog skojevca.

21 Jaroslav Mali bio je zatvoren u gospićkom zatvora i kada je vidio oko sebe svoje đake kao zatvorenike, rekao je: »Meni je drago što sam ovdje, kada uza sebe vidim moje đake«. Profesor Jaroslav Mali otišao je 1943. godine u partizane. Poginuo je kao partizan 1945. godine na Ličkom Lešću.

22 Izjava Nikice Djakovića, člana ilegalnog NOO-a Gospić.

Dajući ocjenu djelatnosti ilegalaca u gradu Gospiću, okupljenih oko ilegalnog NOO-a i skojevske organizacije, Svetozar (Braco) Zec u svojim neobjavljenim dokumentima, pored ostalog, ističe: »Dakle, sve u svemu, nekhi velikih, značajnih podviga nije bilo, ali treba pribilježiti da se našlo ipak i takve mladosti, i hrvatske i srpske, koja je barem htjela, koliko je mogla da pomogne razvoj NOP-a sa one strane gradskih blokada. Nije neskromno tvrditi: i male akcije dobijale su posebne razmjere, mnogo veća značenja, jer su izvođenje pod veoma teškim okolnostima. Treba shvatiti i stalno imati na umu da se to radilo u Gospiću. A Gospić, to je bio sinonim za veliko strafcište, za brojne grobnice hiljada nevinih ljudi.«[23]

Kud će veći podvizi od onih koje su radili gospićki ilegalci — izvlačiti oružje i municiju i mnoge druge stvari za oslobođeni teritorij, pod plugom i drljačom s konjskom zapregom, preko čeličnih ustaških barikada. Ko bi to i radio, osim onih junaka čija je želja za slobodom jača od smrti?

Razaranje privrede kotara Gospić

Ekonomska osnova oslobođenog dijela kotara Gospić, a tako i čitave Like, bila je iscrpljena i ratom razorena, tako da je od ustanka 1941. do kraja 1943. u Lici uništeno 25000 kuća i gospodarskih objekata, ubijeno 20000 stanovnika, od čega 2600 mladih.

Ofanziva za ofanzivom, napad za napadom, redali su se u beskonačnost. Stambeni i drugi objekti, koje su NOO-i i narod oslobođenog dijela kotara teškom mukom po drugi, treći put zgrađivali, podizali, makar i sa provizornim krovom nad glavom, ponovo su 1943. godine spaljivani i razarani topovima, minobacačima i avionskim bombama. Ginuli su vojnici, ratnici; ginuli su civili, radnici i odbornici, kao stvaraoci određenih materijalnih dobara za potrebe fronta i pozadine. Takva, vrlo teška situacija, nametnula je velike obaveze NOO-ima, partijskim, skojevskim i drugim organizacijama NOP-a u kotaru. Da bi se NOO-i i druge subjektivne snage NOP-a što bolje snašle u rješavanju privrednih i ostalih problema, početkom marta 1943. godine, Inicijativni odbor ZAVNOH-a šalje svim NOO-ima okružnicu kojom ih usmjerava na rješavanje prisutnih problema, oživljavanje stočnog fonda, koji je znatno smanjen i iscrpljen, naročito stvaranje rezervi mesa u živom, podizanje fonda zaprežne stoke, izgradnju kuća, gospodarskih objekata, škola, skloništa, zemunica, bolnica, organiziranje proljetne sjetve, prehranjivan je siromašnih obitelji, prehranjivan je i smještaj izbjeglica, borbu protiv tifusa, koji naročito hara 1943. godine, prehranu NOV i pozadinskih organizacija itd.

Na važnost i složenost privredne problematike ukazuje i Centralni komitet KPH i Glavni štab NOV i POH. Za tri i pol mjeseca svoga djelovanja Inicijativni odbor ZAVNOH-a izdao je nekoliko uputstava i direktiva za organiziranje i unapređenje narodne privrede, s posebnim akcentom na razvoj poljoprivrede, tako da su ta dokumenta bila osnov za organiziranje i razvoj privrede ratnog kotara Gospić. Među tim dokumentima poseban značaj ima Poslovnik o radu NOO-a, koji je prehranu i opskrbu NOV, brigu o unapređenju poljoprivrede, industrije, obrta i ostalih grana, stavio u nadležnost go-

23 Iz neobjavljene dokumentacije Svetozara (Brace) Zeca.

spođarskih odsjeka NOO-a. Značaj Poslovnika je u tome što je ozakonio i razne komisije, kao pomoćne organe NOO-a, koje su NOO-i mogli organizirati privremeno, radi izvođenja sjetvenih i žetvenih radova. Zauzet je čvrsti stav, da razmjene nema bez produkcije viškova i prometa, bez osnovnih grana obrta i najosnovnijih elemenata industrije u vidu mlinova, pilana, kovačnica, postolarskih i stolarskih radnji, tkalačke radinosti, radionica za obradu i proizvodnju kože, vojnih i civilnih radionica za proizvodnju i popravak oružja i oruđa za obradu zemlje i razvoj uslužnih djelatnosti.[24]

Uviđajući složenost problema koje treba da rješavaju NOO-i u godini 1943, Centralni komitet KPH uputio je 14. srpnja pismo partijskim komitetima u Lici u kome se, pored ostalog, ističe: »Da bi se NOO-i oslobodili sadašnje uskoće, da bi oni postali ono što stvarno treba da budu — borbeno-politički organi, Partija će mnogobrojne zadatke morati sprovoditi baš preko NOO-a i u njih davati svoje najbolje ljude.«[25]

To je dokaz koliku je brigu posvećivala Partija kadrovskim rješenjima u NOO-ima da bi oni uspješno svladali probleme koji se nalaze pred njima, a Partija ostvarila svoju revolucionarnu liniju uspješnog vođenja revolucije do pobjede.

U proljeće 1943. godine mjesni i općinski NOO-i kotara Gospić osnivaju prehrambene, zdravstvene i sjetvene komisije, koje sačinjavaju predstavnici političkih organizacija i članovi NOO-a. U kotaru se odvija živa aktivnost pod parolom: »Ni pedalj neobrađene zemlje!«. Partijske i skojevske organizacije, AFŽ, omladina i NOO-i provode plan proljetne sjetve. Udruženim snagama, političke organizacije organiziraju svoje članstvo u obradi zemlje, a gospodarske komisije NOO-a rukovode organizacijom posla, sjetve i žetve. Ocijenjeno je na sjednici Kotarskog NOO-a Gospić da je proljetna sjetva 1943. godine, obzirom na ratne prilike, uspješno provedena u kotaru, bez obzira na to što je za 26% manje zasijano, nego u proljeće 1942. godine.[26]

Akciono jedinstvo subjektivnih snaga NOP-a u kotaru je sve izraženije, a to je ona nesalomljiva snaga o koju su se razbile sve ofanzive i sve namjere neprijatelja. Stalna opreznost političkih snaga jedan je od vrlo važnih revolucionarnih zadataka i vrlina političkih faktora kotara Gospić. »Lički kurir« broj 10, od 12. VII 1943. godine, upozorava: »Neprijatelj će pokušati sve da bi našem narodu oteo žetvu. On već sada preko raznih agenata i špijuna širi lažne vijesti, da će NOV otimati žito i stavljati ga u komunu. To su samo njegova nastojanja, da odvrati narod od skrivanja žita, pa da ga u slučaju ofanzive lakše pronađe«.[27] Narod kotara Gospića na oslobođenom teritoriju nije nasjedao tim glasinama. Umjesto toga sve političke organizacije razvijaju takmičenje u berbi žitarica. Svaki napad neprijatelja, bilo oružjem ili propagandom, izazvao je kontranapad iz koga su političke snage i NOO-i uvijek izlazili kao pobjednici.

Kotarski NOO i ostala rukovodstva kotara sredinom augusta organiziraju savjetovanje u Vrepcu o pitanju razvoja privrednih aktivnosti i o većoj proizvodnji prehrambenih artikala. Ovom savjetovanju prisustvuju predstavnici

24 Zbornik ZAVNOH-a 1943/1.

25 AIHRPH — F KP 234/392.

26 IHRPH — KP 247/485.

27 »Lički kurir«, glasilo Okr. NOO-a za Liku, broj 10.

svih mjesnih i općinskih NOO-a, predstavnici prehrambenih, sjetvenih i zdravstvenih komisija NOO-a, sekretari općinskih komiteta i svih partijskih ćelija, kao i predstavnici ostalih političkih organizacija. Učesnici savjetovanja preuzeli su konkretne zadatke. Pored proljetne sjetve, žetve i pospremanja žitarica, nametnuli su se i drugi neodloživi zadaci. Zaključci su odmah umnoženi i upućeni svim NOO-ima i drugim političkim faktorima u kotaru. Zaključci su istovremeno dostavljeni i svim akcionim NOO-ima u neoslobođenom dijelu kotara, radi usklađivanja zajedničkih aktivnosti u cijelom kotaru. Citiram te zaključke:

»Kotarski NOO za kotar Gospić, br. službeno, 13. VIII 1943. Prepis zaključaka iz zapisnika sjednice održanog plenuma ovog odbora dana 18. 8. 1943, kojih se točaka treba pridržavati, odnosno po njima se treba odmah raditi, i to:

1. Odmah izvršiti raspodjelu rada po Poslovniku, isti prethodno u detalje proučiti, da bi se sa radom po njemu dobro upoznali,

2. Saziv kotarske konfrencije, koja se čini prije treba sazvati kao i na istu pozvati članove plenuma, kao i predstavnike Komande mjesta i predstavnike antifašističkih organizacija.

3. Svaki mjesni NOO mora da svake nedjelje sazivlje redovnu skupštinu i da svakih 15 dana iznosi svoj rad na skupštini pred narod.

4. Da se sve krađe koje se dešavaju po istima provodi istraga i to odmah, jer nitko ne smije ostati nekažnjen, tko se upušta u krađu.

5. Da svi oni vojnici, koji se nalaze kod kuće bez lekarskog uvjerenja, da su bolesni i da imaju pravo na to ii bez dozvole od strane komande, da su na otsustvu, upućuju u svoje jedinice.

6. Kotarski NOO mora imati pregled rada odbora na čitavom teritoriju kotara, općinski također na teritoriju općine, a mjesni moraju imati pregled u selu, tj. imati sve točno popisano da ne bi griješili u radu.

7. Kako kotarski, tako općinski i mjesni moraju stalno održavati sjednice sa članovima svih triju komisija, tj. poljoprivredne, prehrabene i zdravstvene. Mislilo se reći da održavaju redovne sjednice radi sporazuma u radu.

8. Kod svih odbora, počam od kotarskog, pa do mjesnog, ne smije se zanemariti rad kulturno-prosvjetnih odbora, koji je najodgovorniji za rad na kulturno-prosvjetnom polju.

9. Sve kancelarije, počam od kotarske do mjesne moraju da se urede sa što više parola, a svaki NOO mora imati natpis, da narod zna gdje je, a isto tako da znadu i vojnici.

10. Sazvati sve kovače na sporazum i savjetovanje i osnovati, odnosno organizirati kovačnice — Vrebac, Mogorić, Medak, Počitelj i eventualno u općini Lački Osik.

11. Nastojati osnovati nabavne centre po općinama preko kojih će se nabavljati razna roba potrebna narodu.

12. Povesti kampanju ponovo za sabirnu akciju za duhan za našu vojsku, kao i, postupiti po uputama, koje su već razaslate.

13. Povesti kampanju za posjete bolnicama u Podlapači, naročito poraditi preko antifašističkih organizacija, ali prethodno, prije nego se ide u posjetu, obavijestiti Kotarski NOO.

14. Uvesti odmah po odborima časove proučavanja, kao i da se svi članovi odbora uče i privikavaju na govore, a to će najlakše preko večernjih sa-

stanaka po zaselcima, gdje će svaki član odbora voditi evidenciju gdje je prisustvovao sastanku i o čemu je govorio.

U sporazumu sa antifašističkim organizacijama pristupiti sprovođenju kampanje za sabirnu akciju u hrani za našu vojsku i sirotinju, prema uputama, koje će se podijeliti.

Ovih točaka, svaki član kotarskog NOO-a pridržavat će se i na terenu nastojati da ih sprovodi u život preko općinskih i mjesnih NOO-a, kad se vrati sa terena obavezno će referisati, gdje i što je po zaključcima učinio. Drugarski borbeni pozdrav.

M. P.

Sekretar:
Nikola Potkonjak, v.r.

Predsjednik:
M. Korica, v.r.

P. S. Upozoriti narod da sklanja hranu u zemunice!«[28]

Borba protiv **tifusa i zaštita zdravlja građana**

Ovo složeno i važno pitanje bilo je na listi prioriteta NOO-a. Zarazne bolesti su harale u kotaru, a među njima najopasniji je bio tifus, koji je ugasio život mnogobrojnih stanovnika oslobođenog teritorija kotara. Gdje se javio tifus, javila se i sigurna smrt. Bio je to »drugi front« koji je odnosio bezbroj ljudskih života i tako slabio udarnu moć operativnih jedinica i pozadinskih organizacija i naroda. Pored gladi, nekvalitetne ishrane, nestašice lijekova, uništenih vodoopskrbnih objekata, zatrovanih bunara, »rasijanih« ljudskih i životnjskih lešina razmnožilo se mnoštvo ušiju, pravi »mravinjaci«, uz to velik broj stanovništva bez krova nad glavom i mnoge druge nevolje.

Nedostatak medicinskog osoblja upućivao je snage NOP-a kotara da se tim nevoljama i opasnostima suprotstave na svaki mogući način. Intenzivno se radi na kopanju zahodskih jama, zakopavanju i spaljivanju životinjskih lešina. NOO-i obavezno uvode »partizansku burad« za obavezno raskuživanje odjevnih predmeta stanovništva i vojske. Istovremeno, NOO-i u kotaru naređuju paljenje krečana na oslobođenom teritoriju jer, kreč je bio presudan za održavanje higijene. Najveći broj krečana zapaljen je 1943. i narednih godina, na području Vrepca, Zavoda, Pavlovca, Mogorića, Barleta, Ostrvice; te Raduča, Počitelja, Čitluka i Divosela. Na tim i drugim zadacima 1943. godine razvija se između oslobođenih sela i općina takmičenje, čiji je nosilac omladina, posebno ženska.

Tifusari su se liječili izolirano od ostalih bolesnika i ranjenika u karantenama, na području Vrepca, Zavoda, Pavlovca, Mogorića i drugih oslobođenih sela. Bolnička prihvatilišta za ranjenike i oboljelo stanovništvo također su se pretežno nalazila u spomenutim selima, otkuda su teži slučajevi otpremani u bolnici Bijeli potoci. Otpremu bolesnika i ranjenika vršili su NOO-i, a na izvršenju toga zadatka najčešće se našla ženska omladina. Poduzete mjere za suzbijanje i liječenje zaraznih bolesti imale su vrlo dobrih rezultata i protiv njih se borilo sve do oslobođenja.

28 IHRPH — K 111.

Ljetna berba i pospremanje plodova 1943. godine

NOO-i obavljaju intenzivne pripreme na oslobođenom teritoriju kotara za kosidbu, žetvu, vršidbu i spremanje plodova u zemunice i druga skloništa, da bi se kao i ranijih godina osigurala potrebna količina hrane za vojsku i stanovništvo. Uhodanim sistemom radnih četa pri gotovo svim mjesnim NOO-ima i učešćem zemljoradnika danonoćno se radilo na žetvi. Kao i prethodnih godina, žetva se u kotaru Gospić odvijala pod vatrom topovskih granata, puščanih i mitraljeskih zrna. Želo se srpom i s oružjem u ruci. Neprijatelj je iznenadnim napadima noću i danju ubacivao svoje jedinice na oslobođeno područje, palio žitarice i stogove sijena. Zato se moralo raditi brzo i odlučno. Što se uspjelo pokositi i požnjeti, odmah se moralo i odvoziti i sklanjati na sigurnija mjesta. Nikada se više nije moglo vidjeti toliko žena i najmlađih kao kosaca, nego ratne 1943. godine. Kosili su i žnjeli oni koji su znali i koji nisu znali, oni koji su mogli i oni koji nisu mogli. Pod parolom: »Ni zrna žita okupatoru« političke organizacije kotara razvile su takmičenje u žetvi žitarica pa se žetva obavila uspješno, a rezerve žitarica brzo su spremljene u zemunice koje su izgrađene 1942. i u proljeće 1943. godine na područjima svih mjesnih NOO-a od Raduča do Divosela, te od Mogorića do Široke Kule. Gospodarske komisije NOO-a i NOO-i položili su i u ovoj značajnoj akciji jedan od teških ispita i osigurali daljnji tok i'azvoja NOP-a u kotaru.

Evidencija o zasijanim i obranim površinama, radnoj snazi, zaprežnim vozilima, vršalicama, sijačicama i drugim alatnim strojevima, kojima su raspolagali mjesni, općinski i Kotarski NOO, poslužila je u svrhu uvođenja više rada u obavljanju poljoprivrednih djelatnosti i osiguranju mogućeg dijela rezervi žita za potrebe vojske i pozadinskih organizacija i ustanova.

Već 28. IX 1943. Kotarski NOO održava savjetovanje s predstavnicima prehrambenih i sjetvenih komisija u Buljmizama, na kome sumira postignute uspjehe u žetvi i učinjene propuste, s ciljem da se u narednom periodu ne ponavljaju. Istovremeno je na ovome savjetovanju učinjen i dogovor za pripreme jesenske sjetve 1943. godine. Prema izvještaju Kotarskog NOO-a Gospić od 8. XII 1943. godine, koji je upućen Okružnom NOO-u za Liku, kotar Gospić je krajem 1943. godine imao 593 para konja, 146 pari volova i 357 ispravnih zaprežnih kola. Stočni fond iznosio je: goveda — 3523, ovaca — 6890, koza — 1096 i prasadi — 1011 komada. Ovi podaci odnose se samo na oslobođeni dio kotara. To je bila vučna snaga i ujedno rezerva mesa u živom, otkuda se moralo snabdijevati NOV, ustanove, bolnice, izbjeglice, seoske straže i stanovništvo.

Familija bez krova nad glavom bilo je 325, a provizorno podignutih bajta 534. Osoba bez hrane bilo je 1130. Njima hranu dodjeljuju NOO-i iz fondova koje su imali, ili su ih putem svenarodne solidarnosti osiguravali.[29]

Oslobođeni teritorij je tokom rata oskudijevao sa soli. Znajući za krizu soli, ustaše bi s utvrđenih kota dovikivali: »O, neslani Jovane!«. Po sol se išlo ilegalno u Dalmaciju. Išle su često žene i omladinke. Inače, za nabavku soli vlasti oslobođenog teritorija oslanjale su se na akcione odbore neoslobođenog teritorija i zahtijevali od njih da nabavljaju i prebacuju sol na oslobo-

29 IHRPH — K 111.

đeni teritorij. Tako Mjesni NOO Mogorić piše pismo NOO-u Divoselo slijedećeg sadržaja: »Prema zaključku skupštine svoga sela, zaključeno je u pogledu nabave soli, da se može nabaviti veća količina, i to kilogram soli za kilogram žita ili brašna. Skupština na veću cijenu ne pristaje. Molimo vas da nam nabavite 100 kg soli.«[30]

Šestog oktobra 1943. godine održan je plenum Kotarskog NOO-a Gospić koji je raspravljao o provedenoj žetvi, spremanju žitarica, prehrani vojske i naroda, pripremama za jesensku sjetvu i dr. Na ovome plenumu na ličnu molbu, a zbog zdravstvenih razloga, oslobođen je dužnosti predsjednika Kotarskog NOO-a Mitajilo Mile Korica, a za novog predsjednika plenum je izabrao Nikolu Potkonjaka.

Aktivnost građevinskih ekipa u kotaru Gospić tokom NOR-a

Sredinom 1943. godine u Lici je bilo 36 značajnijih radionica u kojima je radilo preko 350 radnika. U njima je te godine proizvođno 440 novih plugova, skovano 1700 motika, 7000 komada rogalja, oko 3000 srpova, preko 2300 kosa itd. U organizaciji i djelatnosti NOO-a kotara Gospić veoma značajno mjesto zauzimlju građevinsko-tehničke ekipe koje su postojale pri svim mjesnim NOO-ima. Za svoje potrebe Kotarski NOO Gospić imao je svoju građevinsku ekipu. Građevinsko-tehničke ekipe izvodile su radove prema programu i zadacima koje je postavljala partijska organizacija kotara i mjesni NOO-i. One su radile na izgradnji kuća, gospodarskih objekata, škola, bolnica, zemunica, mostova, propusta i si. Oslobođeni teritorij kotara imao je znatan broj raznih radionica koje su tokom rata radile, a o kojima sam prethodno govorio.

Pored istaknute radioničke tehnike u kotaru vrlo aktivno rade tesarske ekipe koje su organizirali mjesni NOO-i u Širokoj Kuli, Kuzmanovači, Klenovcu, Podovima, Ćukovcu, Ostrvici, Barletima, Vrepcu, Pavlovcu, Mogoriću, Raduču, Metku, Počitelju, Čitluku, Ornicama, Divoselu itd. Njihov doprinos u izgradnji ratnih bajta, gospodarskih i drugih objekata je od neprocjenjivog značaja. Građevinske ekipe NOO-a bile su organizirane tako da su imale svoje poslovođe, a NOO-i mogli su ih po potrebi prebacivati da rade i izvan svoga mjesta boravka, čak i u druge kotareve, što nije bio rijedak slučaj.

Informativna djelatnost NOO-a i političkih organizacija kotara Gospić

Stanovništvo kotara Gospić, nastanjeno Hrvatima i Srbima, još mnogo prije stravičnog rata 1941—1945. godine, bilo je izloženo manipulisanju od strane građanskih stranaka. U toku NOR-a okupator i kvislinzi nisu nikada prestajali da ugrožavaju bratstvo i jedinstvo Hrvata i Srba, jer im je ono bilo veliki trn u oku. Zato su na sve moguće načine pokušavali da to jedinstvo naruše, da raspire nacionalnu netrpeljivost i tako uspore razvitak NOP-a u kotaru. Za masakriranje stanovništva, koje su sami činili, optuživali su snage NOP-a i kod neupućenog dijela stanovništva stvarali zabludu.

Zadatak snaga NOP-a i NOO-a, u skladu sa uputstvima ZAVNOH-a **i**

30 IHRPH — K 111.

AVNOJ-a, bio je da stanovništvu oslobođenog i neoslobođenog teritorija redovno daju saopštenja i informacije o stvarnim ciljevima NOB-a i namjerama neprijatelja NOP-a. Na tome planu ogroman dio tereta podnijele su partijske ćelije, skojevske organizacije, organizacije AFŽ-a, JNOF-e i drugi faktori. Sve te organizacije su na svojim redovnim sastancima ukazivale na ciljeve i opasnost od neprijateljske propagande, a potom sazivale javne zborove i stanovništvo informirale o ciljevima NOB-a i namjerama neprijateljske propagande da omete daljnji razvoj NOP-a u kotaru i šire.

Kotarski komitet KPH Gospić imao je odjeljenje za agitaciju i propagandu preko koga je redovno informirano članstvo KPJ, a potom i narod u svim mjestima kotara. Odjeljenje za agitaciju propagandu specijalno je pratilo ciljeve i metode neprijateljske progande i iznalazilo rješenja najuspješnije borbe protiv nje. U tu akciju odmah su se uključile propagandne komisije NOO-a i političkih organizacija. Svi dijelovi JNOF-e kotara dejstvovali su planski i jedinstveno. Ono što je najpozitivnije u informativno-propagandnoj aktivnosti organizacija i organa NOP-a u kotaru je brzo reagiranje na svaki pokušaj neprijateljske propagande. U protivnom, svako odugovlačenje, omalovažavanje lažnog lansiranja neprijateljske propagande i sporo reagiranje na istu, imalo bi dalekosežne posljedice za NOP. Zato su članovi Kotarskog i općinskih komiteta i svih drugih kotarskih i općinskih organizacija i NOO-a odmah kretali na teren i na licu mjesta objašnjavali narodu pravu istinu i usmjeravali ga na liniju NOP-a i oslobođenje zemlje. Od proljeća 1943. godine do oslobođenja zemlje svi mjesni, općinski i Kotarski NOO Gospić imali su svoja odjeljenja za agitaciju i propagandu koja su najuže surađivala s odjeljenjima i komisijama za agitaciju i propagandu partijskih komiteta.

Sedmog septembra 1943. godine Okružni NOO za Liku obraća se letkom Hrvatima Gospića i okoline, domobranima i silom mobilisanim ustašama, u kome ističe: »Krvnici Juco Rukavina, Delko Bogdanić i drugi tjeraju vas silom u borbu za propalu stvar njihovog fašističkog gospodara i krvoločnog poglavnika. Ovi zlotvori vide da im se primiče kraj i terete svojih zločina hoće da natovare na vaša leđa. Oni hoće da vas do kraja unište, da od vas naprave slijepo oružje. Nemojte biti sudionici u njihovom krvničkom poslu. Prelazite na stranu naše NOV, da se zajedno sa hiljadama Hrvata iz svih krajeva naše domovine, rame uz rame sa svojom srpskom braćom, borite za bolju budućnost naše zemlje. Stupajte u borbu protiv poglavnikovih razbojnika, protiv njihovih četničkih saveznika i agenata, klike oko Mačeka, koji hoće hrvatskom narodu nametnuti novo ropstvo i stvoriti mu mračnu sutrašnjicu.«[31]

U cilju organiziranja uspješnije informativne djelatnosti Okružni NOO za Liku, svojim dopisom broj 168/43, zahtijeva od svih NOO-a da uspostave dopisnu službu s redakcijom »Narodne borbe« i tjednikom »Lički kurir«, ističući pri tome značaj blagovremene informiranosti u NOR-u.

U drugoj polovini 1943. godine NOO-i i subjektivne snage NOP-a kotara pojačavaju svoju propagadnu aktivnost protiv četničkih zločinaca, sa ciljem da se od četničkih zločinačkih vođa odvoje oni koji se još nisu ogriješili o NOP. Upućen im je poziv da napuste svoje izdajničko vodstvo i da se nađu u redovima NOV.

31 HAK, OK KPH za Liku, dok. 1/112.

Kotarski NOO Gospić upućuje četnicima letak slijedećeg sadržaja: »Četnici medačke općine! Još i sada, kad je svakom jasno, da će uskoro pasti fašizam i svi njegovi pomagači, vi dozvoljavate, da vas izdajnici kao Gavre Stanojević, Tomica Ivančević i drugi guraju iz izdaje u izdaju, da vas prodaju Hitleru i da vas konačno upropaste. Umjesto da se borite protiv koljača nevinog srpskog naroda — ustaša, vaši vođe sklopili su sa njima savez i gone vas u borbu protiv vlastitog naroda. Zar ćete ići zajedno sa razbojnikom Nikolom Njegovanom, koji je u Počitelju bacao Srbe žive u vatru!

Ovi izdajnici pokušavaju svoju izdaju sakriti iza leđa naših velikih saveznika Engleske i Amerike. Ali naši su saveznici nizom izjava i postupaka dali na znanje cijelom svijetu, da nemaju i ne mogu imati nikakve veze s Hitlerovim slugama — četnicima. I neki dan kaže londonski radio 'Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, prva je saveznička vojska, koja se bori u Hitlerovoj evropskoj tvrđavi'. Dakle jasno je da Englezi i Amerikanci znadu za izdajstvo četnika i da jedinim svojim saveznicima — smatraju našu narodnooslobodilačku vojsku.

To prikrivaju četnički vođe, da bi vas zadržali uza se i lakše gurali u zločine. Na taj način hoće oni da odgode za koji dan svoju propast. Oni koji ih budu slijepo slušali, doživjet će sudbinu 200 četnika u Gomirju, 150 četnika i oficira na otoku Lošinju, koji su glavom platili svoju izdajničku politiku. Stotine ubijenih i zarobljenih četnika po čitavoj našoj zemlji neka vam bude opomena, da ista sudbina čeka sve one, koji se ne odreknu protunarodnog rada.

Mnogi četnici u Lici uvidjeli su to i vraćaju se svojim kućama. I vi trebate da slijedite primjer bivših četnika otočačkog i gračačkog kotara, primjer bivših četnika iz medačke općine, koji su se vratili kućama i počeli miran i slobodan život među svojim narodom.

Ne slušajte bijedne izdajnike srpskog naroda, koji su se pobratimili sa ustaškim psima — koljačima. Prezir i poruga čitavog naroda prati ih, a pravedna kazna neće ih mimoići. Protiv njih je sav naš narod, protiv njih su naši saveznici, Sovjetski savez, Engleska i Amerika.

Ako ne prekinete sa svojim protunarodnim radom i ne povratite se kućama, stradat će vaše porodice, konfiskovat će im se sva imovina i bit će protjerane u logore.

Vraćajte se svojim kućama, da vas ne zadesi ista sudbina kao i vaše izdajničke vođe — ustašku braću, Hitlerove sluge.
Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

6. X 1943.

Kotarski Narodno oslobodilački
odbor Gospić«.[32]

Tako je informativno-propagandna djelatnost NOO-a i drugih političkih faktora kotara Gospić bila u ofenzivi.

Potrebno je ovom prilikom podsjetiti na činjenicu da je neprijatelj u kotaru Gospić bio vrlo spretan i uporan u širenju svoje propagande i da je u mnogim slučajevima uspijevao, ali na kratku stazu. Gdje su god političke

32 IHRPH — K 111.

snage Partije, ostalih političkih organizacija i NOO-a, popuštale u intenzitetu djelovanja među masama, tamo je neprijateljska propaganda osvajala za sebe teren. Znajući za to, političke organizacije i NOO-i nisu iz svojih ruku ispuštali jedan od glavnih političkih zadataka: rad s masama i držanje masa u stalnoj informiranosti o svim bitnim pitanjima.

U drugoj polovini 1943. godine dogodilo se nekoliko važnih događaja koji su bitno utjecali na daljnji tok razvoja narodne vlasti i NOB-a, drugog svjetskog rata i njegovog ishoda. Naime, kao prvo 9. IX 1943. kapitulirala je Italija, jedna od sila osovine, što je dovelo do proširenja i jačanja NOB-a u Jugoslaviji, a u svijetu učvrstilo uvjerenje u skori slom fašističke Njemačke i njenih ostalih saveznika.

Drugi značajan događaj je historijsko Drugo zasjedanje AVNOJ-a u Jajcu 29. XI 1943. na kome su udareni temelji nove demokratske Jugoslavije. Odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a sankcionisale su i vrednovale do tada stečene tekovine NOB-a i dale snažan podstrek daljnjem razvoju revolucije i radikalnim promjenama u političkom sistemu zemlje.

Treći značajan događaj je Drugo zasjedanje ZAVNOH-a u Plaškom, od 12. do 15. oktobra 1943. godine, koje je svojim odlukama, stavovima i zaključcima dalo snažan podstrek daljnoj još uspješnijoj organizaciji organa vlasti u Hrvatskoj.

Četvrto, mjesto talijanskih divizija u kotar Gospić su došle njemačke, koje su čvrsto držale relaciju Donji Lapac—Gračac—Gospić—Karlobag i bile snažna podrška ustašama i četnicima u njihovoj borbi protiv snaga NOP-a. Sva ostala mjesta u Lici nalazila su se u rukama ili pod pojačanom kontrolom snaga NOV. Bez obzira na ratobornije njemačke snage te ohrabrene ustaše i četnike, NOO-i, antifašističke organizacije i druge snage NOP-a u kotaru nastavile su svoje djelovanje još intenzivnije i organizovanije.

U političkom referatu Treće partijske konfrencije kotara Gospić, održane u jesen 1943. godine, ističe se: »... političko stanje u kotaru znatno se promjenilo. Kapitulacijom Italije oslabljeni su ustaški garnizoni. Naša vojska raspršila je četnički garnizon u Metku od kojih je polovica prešla u redove NOB-e, dok su ostali pobjegli u Velebit... Operacijama NOV oslobođen je čitav kotar, osim Gospića... Nakon upornog rada naše organizacije, uspjeli smo se 'probiti' u sam centar Gospića, gdje smo stvorili ilegalne organizacije s kojima su radili direktno članovi našeg komiteta. Preko tih organizacija proturali smo u grad letke, parole, štampu, vijesti o uspjehu jedinica NOV i savezničkih snaga, u čemu smo imali vidnih rezultata. Uspjeli smo u Gospiću upisati zajam od 100.000 dinara. Poslije nebudnosti, došlo je do provale Akcionog NOO-a i skojevske organizacije u Gospiću. Zatvoreno je preko 200 naših simpatizera (i skojevaca, op. aut.).«[33]

Organizacija i djelatnost narodne vlasti kotara Gospić u 1944. i 1945. godini

Bitka za oslobođenje i za izgradnju nove narodne vlasti nastavlja se u novim uvjetima.

Stavovi Kotarskog komiteta, općinskih komiteta i partijskih ćelija da NOO-i u kotaru trebaju kadrovski ojačati i učvrstiti sektore svoje djelatnosti u

33 IHRPH — K 111.

praksi su se uspješno provodili. U NOO-e, njihove sektore i organe uključio se veliki broj partijskih kadrova, čime je njihova organizacija i djelatnost došla na jedan viši stepen sposobnosti za obavljanje zadataka koji su se pred njima nalazili.

Snažan poticaj svim snagama NOP-a u kotaru Gospić, pored odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a i ZAVNOH-a, dao je zahtjev predsjednika Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije Josipa Broza Tita, koji je početkom ožujka 1944. godine upućen svim narodima Jugoslavije, a kojim se traži maksimalna aktivnost i čvrsta organizovanost svih snaga revolucije. Titova poruka se tjednima proučavala u svim strukturama kotara Gospić, uključujući i neoslobođeni dio kotara. U stvari poruka te odluke AVNOJ-a i ZAVNOH-a istovremeno su se obrađivale na sastancima svih političkih organizacija i na javnim zborovima stanovništva oslobođenog dijela kotara. Tokom proučavanja Titove poruke ili poslije toga svi mjesni, općinski i Kotarski NOO Gospića izradili su svoje konkretne programe rada i aktivnosti u svim sektorima djelatnosti.

U kotaru se razbuktala borba za razvoj ratne privrede, prije svega masovne pripreme za proljetnu sjetvu, razvitak stočnog fonda, izgradnju kuća, bajta, gospodarskih objekata, mostova, saobraćajnica, skloništa, radioničke aktivnosti itd. Naročito su se rasplamsale akcije Saveza mlade generacije u kotaru na rješavanju naprijed spomenutih zadataka. Radne jedinice pri NOO-ima su se proširivale novim mladim snagama, a organizirane su i nove radne čete kojima su rukovodili NOO-i i političke organizacije. U tim jedinicama 1944. godine u kotaru Gospić bilo je organizirano oko 1800 mladih, pretežno ženske omladine. Čak je i za djecu bilo sramno biti po strani. Zato su se i ona uključivala u radne jedinice. Radne jedinice i partizanske straže dale su veliki broj dobrovoljnih radnih dana u pribavljanju materijalnih dobara siromašnim obiteljima, obiteljima poginulih boraca i obiteljima boraca koji su u jedinicama NOV otputovali na daleka ratišta. Akcije radnih četa imale su ne samo privredni, već i humani karakter.

Usmeni izvještaj delegata kotara Gospić, Vuksana Jove Brđe, na Okružnom savjetovanju o djelatnosti NOO-a, pored ostalog, naglasio je i ovo: »Ima lijepih uspjeha u našem kotaru. U jedno selo došli su četnici. NOO je okupio sve ljude, koji su se organizirali i protjerali četnike. U borbi je bilo ljudi i od 70 godina. U Divoselu su se organizirali pioniri, odbili napade ustaša i ubili 40 ustaša. Omladina rješava poslove za dva sata, za koje se mislilo da će se rješavati 8 sati. Omladinke su se naročito istaknule u prenošenju ranjenika. Nosile su ih gole i bose, po 70 kilometara daleko, neprohodnim putovima, a što je najglavnije, to su činlie gladne. U raznim borbama udarne grupe uspjele su ubiti 115 neprijateljskih vojnika, uništiti 6 tenkova i 9 kamiona ... Bilo je i drugih, nevjerovatnih podviga mladih.«[34]

Takvim zamahom i elanom dočekana je i VII neprijateljska ofanziva, u proljeće 1944. godine, kada je bila usmjerena protiv jedinica NOV i velikog dijela oslobođenog teritorija. Ustaše i četnici, potpomognuti Nijemcima, žarili su i palili ličkim poljima i bregovima. Bilo je to vrijeme kada je Lika ostala bez svoje VI ličke proleterske divizije, koju narod Like nije prežalio tokom čitavog vremena od septembra 1943. do oslobođenja zemlje. Nije mje-

34 IHRPH — K 111.

sto ovdje da iznosim ishod VII ofanzive. Ona se kao i sve druge ofanzive razbila o udarnu snagu jedinica NOV i jedinstvo NOB-a.

Daljnji značajni događaji teku svojim slijedom. U Topuskom se 8. i 9. maja 1944. godine održava historijsko Treće zasjedanje ZAVNOH-a. Ovo zasjedanje bilo je izuzetno značajno za daljnji razvitak revolucionarne vlasti u Hrvatskoj. U odluci, koju je donio ZAVNOH, a ustrojstvu i poslovanju NOO-a, konstatovano je da sva vlast pripada narodu, preko njegovih izabranih zastupnika u NOO-ima, od seoskih, općinskih, kotarskih i okružnih, do ZAVNOH-a i da su NOO-i oni koji su u toku NOB-a nastali kao organi te borbe i razvili se historijskom nuždom i voljom samog naroda u organe suštinske narodne, demokratske vlasti, kao osnovica državne vlasti u demokratskoj Hrvatskoj.[35]

Kotar Gospić je početkom 1944. imao pet općinskih NOO-a i to: Gospić, Medak, Lički Osik, Smiljan i Karlobag i 37 mjesnih NOO-a. Nova narodna vlast i političke organizacije djeluju u svakom kutku kotara. Partija čvrsto drži političku situaciju u svojim rukama, bez obzira na stradanja, nevolje i razorenu privredu.

U skladu s odlukama Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, Kotarski NOO Gospić a zatim i općinski i mjesni NOO-i organiziraju odjele, kojima rukovode pročelnici, i odsjeke kojima rukovode šefovi odsjeka.

Provodeći u djelo odluke ZAVNOH-a i NOO-i prikupljaju i sređuju podatke
0 razaranju narodne privrede i o zlačinama koje su počinili okupatori i domaći izdajnici. Bio je to vrlo odgovoran i složen posao kojega je trebalo obaviti kako bi se po završetku rata svijetu moglo prikazati počinjene štete
1 zvjerstva, radi eventualnog zahtjeva za ratnu odštetu. Na zajedničkoj sjednici Kotarskog NOO-a i Kotarskog komiteta KPH Gospić, u januaru 1944. godine, utvrđene su grupe popisivača za utvrđivanje ratne štete u kotaru. Ta akcija vodila se čitave 1944. godine u izričitoj nadležnosti NOO-a. U popisu učestvuju mladi, zatim učitelji i pismeniji ljudi.

Tokom 1944. godine u kotaru je i dalje prisutan problem prehrane jedinica NOV, koje su se brojčano povećale, prehrana izbjeglica i siromašnih građana, ranjenih boraca, oboljelih građana koji su se nalazili u bolnicama itd.

Ljetna žetva i berba, te jesenska sjetva 1944. godine, odvijali su se pod istim, sličnim i često puta otežanim uvjetima, kao i ranijih godina. Ustaše i četnici primjenjuju novu taktiku iznenadnih noćnih napada i upada na oslobođeni teritorij, pale sve do čega dođu, a naročito žitarice, napadaju objekte u kojima su smješteni NOO-i i komiteti Partije itd.

Relacija od Gračaca do Gospića i Karlobaga, cestom i željezničkom prugom, koju su držali Nijemci, ustaše i četnici, bila je za oslobođeni teritorij ispod Velebita i preko pruge, ispod Ličkog sredogorja, stalna opasnost. Rat je i dalje odnosio žrtve, siromašio ionako uništenu narodnu privredu, stočni fond, zaprežnu stoku, saobraćainice i dr.

U izvještaju od 29. jula 1944. godine Okružni komitet KPH za Liku izvještava CK KPH, pored ostalog, i o slijedećem: »Poslije neprijateljske ofanzive autoritet NOO-a se popravio. Izvršeno je čišćenje odbora od kolebljivih elemenata i od onih koji su izgubili ugled. Članovi KP u nekim mjesnim NOO-

35 Dokumcnat o razvoju narodne vlasti, Prosv. Beograd, 1948, str. 317.

-ima pokazuju još uvijek mnogo nespretnosti u radu i nemaju potreban utjecaj na narod... Rad po raznim granama napreduje. Po gospodarskom pitanju NOO-i pokazuju sve više samostalnosti. Odbornici ilegalnih NOO-a najvećim dijelom su izbjegli na oslobođeni teritorij, naročito oni koji su kompromitovani.. .«^

Česti napadi i upadi na oslobođeni teritorij kotara stvarali su nove i brojne izbjegličke logore, koji su se nalazili u šumama gornjeg i donjeg sektora kotara Gospić. Narodna vlast, Partija i ostale organizacije NOP-a ulagali su krajnje napore da se sačuva stanovništvo.

Već po ustaljenom redu sjednice mjesnih NOO-a održavaju se jednom, a često i više puta tjedno, sjednice općinskih NOO-a svakih deset dana, a izuzetno i češće, a plenumi Kotarskog NOO a jednom mjesečno. Štabovi i komisije za sjetvu, žetvu, otkup, uplatu ratnog zajma itd. često, ali na kratko, su se sastajale, donosile operativne planove i organizirale akcije. Na svojim sastancima analizirale su provođenje u djelo ranije donesenih zaključaka. To je bila stalna praksa NOO-a, njihovih organa i političkih organizacija u kotaru.

U 1944. godini NOO-i djeluju po planu koji se utvrđivao za mjesec dana. Krajem mjeseca analiziralo se provođenje u djelo planskih zadataka, utvrđivalo se kako i koliko su pojedinci, nosioci zadataka, izvršili svoje obaveze. Od onih koji nisu izvršili zadatke kako je predviđeno, tražila se odgovornost. Pred narod na skupštinama javno su se iznosile takve analize i upućivale kritike onima koji su se realizaciji plana podbacili, a za greške težeg karaktera tražila se politička odgovornost i smjenjivanje s dužnosti. Kritika i samokritika bile su važno sredstvo u borbi protiv različitih grešaka i negativnih pojava. Nisu bili rijetki slučajevi da su mnogi odbornici za neefikasan i nedisciplinovan odnos prema provođenju utvrđenih zadataka u život bili smjenjivani sa odborničke dužnosti. Narod bi odmah na svojim skupštinama birao druge i tako su se NOO-i u praksi razvijali i učvršćivali kao revolucionarni organi narodne vlasti.

Slijedeći bitan zadatak NOO-a u 1944. godini bio je mobilizacija boraca u jedinice NOV. To se naročito odnosilo na novooslobođena mjesta u kotaru. Zabilježen je neznatan broj pojedinaca koji su na razne načine izbjegavali regrutovanje u jedinice NOV.

U jesen 1944. godine Kotarski NOO Gospić provodi u djelo Uputstvo Okružnog NOO-a za Liku, koje se odnosilo na osnivanje narodne milicije pri Kotarskom NOO-u. Na sjednici Kotarskog komiteta KPH Gospić, 28. oktobra 1944. godine, zauzet je stav da se u miliciju regrutuju sposobni, zdravi i odvažni kadrovi iz redova četa pri Komandi mjesta Medak te iz partizanskih straža NOO-a. Istovremeno je za osnivanje jedinica milicije zatražena pomoć u kadrovima od Štaba bataljona KNOJ-a i Štaba 35. divizije NOVJ. Tako je narodna milicija u kotaru Gospić organizirana na vojnim principima, sa dobrim i iskusnim kadrovima. Organiziranje milicije bio je snažan doprinos uvođenju reda u kotaru i sprečavanju švrca, krađe, utaje živežnih namirnica, sječe šume, većem redu na stočnim sajmovima, nabavljanju i raspoređivanju živežnih namirnica i si.

Godina 1944. bila je godina u kojoj su organi narodne vlasti nastavili bor-

bu za zaštitu narodnog zdravlja. Borba protiv tifusa i drugih zaraznih bolesti nastavila se još jačim intenzitetom nego ranijih godina, jer je za to bilo više sredstava i drugih mogućnosti. Učinjeni su znatni napori u razvoju nastave u školama, osposobljen je dovoljan broj učitelja za izvođenje osnovne nastave i za opismenjavanje ostalog dijela nepismenog stanovništva putem analfabetskih tečajeva koji su radili u svim selima, čak i po zaselcima

Kako se bližio kraj 1944. godine, bližio se i dan oslobođenja. Opća situacija na frontovima diljem Evrope, kao i na frontu koga je vodila NOVJ, govorila je jasno da se bliži oslobođenje. U tome smislu vršene su intenzivne organizacione, kadrovske i političke pripreme kako bi NOO-i i druge političke snage spremne dočekale dan slobode i sagledale kraj jednog stravičnog i dugog rata. To je vrlo pozitivno utjecalo na psihološko raspoloženje stanovništva u kotaru, koje je višestruko pojačalo svoju aktivnost na svim sektorima djelatnosti. Ali »uspavanci« i zanosu nije bilo mjesta. Trebalo je i dalje razvijati budnost, radni elan i aktivnosti na vojnom planu. Partija je bila taj organizirani odred revolucije, koji je i u takvim prilikama, kada se već mogao sagledati kraj ratu, upozoravala nosioce svih aktivnosti NOP-a da treba strogo voditi računa o tome da se narod sačuva od uništenja učestalih neprijateljskih ofanziva i napada. To je bila prvenstvena briga NOO-a koji su morali osigurati zbjegove i osnovne uvjete za život u njima sve dok traje ofanziva. Zato je posljednja godina NOR-a bila u tome znaku.

U tome smislu OK KPH za Liku 1. siječnja 1945. godine, u pismu upućenom svim kotarskim komitetima KPH u Lici, ističe: »Pitanju sklanjanja i čuvanja naroda treba posvetiti naročitu pažnju i razviti budnost, obzirom da je Lika stalno poprište teških borbi i neprijateljskih napada. I pored uspjeha, koji su do sada postignuti, aktiviranjem borbenih grupa, seoskih straža, patrola i izvidnica, još uvijek se nedovoljno ozbiljno shvaća pitanje zaštite naroda. Kako se približava dan oslobođenja naše zemlje, to više treba organizirati svestranu zaštitu u čuvanje naroda. Uporno i svakodnevno kontrolirati, da li su poduzete sve potrebne mjere budnosti i pozivati na odgovornost za i najmanju nemarnost i površnost po tome pitanju«.[37]

Krajem 1944. i početkom 1945. godine Kotarski odbor JNOF-e, Kotarski NOO i svi NOO-i političke organizacije kotara Gospić, organiziraju masovne demonstracije povodom izjave kralja Petra. Plebiscitarno je narod kotara Gospića dao podršku KPJ i drugu Titu. I ovom prilikom narod kotara Gospića otkazao je svako povjerenje monarhiji. To je bio prilog naroda ovoga kotara općem raspoloženju svih jugoslavenskih naroda.

U kotaru je na najmasovniji i najsvečaniji način za one prilike proslavljen dan oslobođenja Beograda. Na masovnim sastancima samo u dvije općine, Medak i Lički Osik, održana su 82 sastanka kojima je prisustvovalo oko 2400 stanovnika. Učestali su radni manifestacioni skupovi koji su bili usmjereni prema konačnom oslobođenju zemlje i kotara.

Masovan i odlučan zalet i raspoloženje prema skoroj slobodi i konačnoj pobjedi nitko više nije mogao zaustaviti. Tome raspoloženju snažan podstrek dale su i odluke Četvrte partijske konferencije komunista Like, održane u Srednjoj Gori 20, 21. i 22. oktobra 1944. godine.

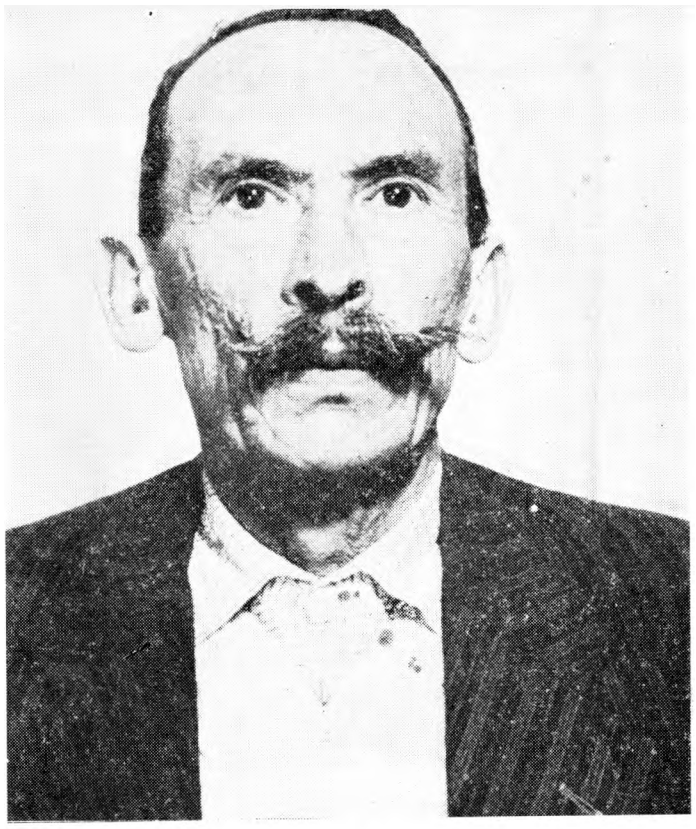
37 HAK, kut. 10, br. 1058.

Od značajnih akcija Kotarskog NOO-a Gospić u 1944. godini je obnova ličke pruge, tj. dionice koja prolazi kroz teritorij kotara u dužini cca 70 kilometara, a u ratu je gotovo uništena. Preko NOO-a u općinama i selima Kotarski NOO Gospić provodi akciju sječe pragova u predjelu Velebita i Ličkog sredogorja. U kotaru se otvara nekoliko pilana među kojima je najpoznatija ona u Dulibi, iznad čitluka, u padinama Velebita. Za šumski rad i eksploataciju drvne mase trebala je jaka ljudska radna snaga koje nije bilo mnogo na raspolaganju. No, uz znatna naprezanja, dobru organizaciju, volju i upornost ovaj posao je na opće zadovoljstvo uspješno priveden svojoj svrsi.

Posljednji od niza NOO-a, nastalih tokom NOR-a na području kotara, je Gradski NOO Gospić, koji je formiran u studenom 1944. godine u Metku, u zaseoku Brezik. Formiranje Gradskog NOO-a Gospić spada u akciju priprema za ulazak u Gospić nakon njegovog oslobođenja. U ovaj Odbor su ušli: Tomo Balenović, predsjednik, Pajo Kosović, tajnik, Svetozar Braco Zec, član — zadužen za socijalnu zaštitu; Bubaš Mara, član — zadužena za prosvjetu i kulturu; Mila Pavičić (Korać), član — zadužena za zdravstvo; Simo Miljuš, član — zadužen za industriju i obrt; Stipe Došen, član — zadužen za unutrašnje poslove; Rašo Basta, član — zadužen za stambene poslove; profesor, Mato Matijašević, član i Đuro Rabatić, član — zadužen za trgovinu.
Gradski NOO Gospić djelovao je u ovom sastavu do novembarskih izbora 1945. godine kada je izabran novi Gradski NOO, čiji je prvi birani predsjednik bio Pajo Kosović.

Kotarski NOO Gospić je u suradnji s Okružnim NOO-om za Liku pripremio plan ulaska u Gospić i uspostavljanja narodne vlasti u njemu. Tim planom predviđeni su konkretni kadrovi i organi vlasti koji će preuzeti objekte, ustanove, radnje, poduzeća i si. Po tome planu Upravni odjel Okružnog NOO-a preuzima: Županiju; Poljoprivredni odjel: Poljoprivrednu školu i podružnicu; Odjel obrta, trgovine i industrije: električnu centralu i druge radionice; Odjel tehničkih radova: sva skladišta i Vatrogasni dom; Odjel šumarstva: Ravnateljstvo šuma i šumsku upravu; Odjel prehrane: županijsku i gradsku aprovizaciju, pekare i mljekare; Socijalni odjel: socijalne ustanove; Zdravstveni odjel: polikliniku i zubarske radnje: Prosvjetni odjel: škole, čitaonicu i knjižnicu, Odjel obnove: statistički županijski ured; Prometni odjel: željezničku stanicu; Kotarski NOO: kotarsku oblast; Općinski NOO Gospić: općinsko poglavarstvo; Kotarski narodni sud: Kotarski sud i gruntovnicu s arhivom i inventarom itd.

Četvrtog aprila 1945. godine rano u zoru, točnije u 6 sati ujutro, počeo je napad združenih tenkovskih, artiljerijskih i pješadinskih jedinica Četvrte armije NOV Jugoslavije na Gospić. Bio je to pravi pakao. U dvanaest sati istoga dana, tako reći bez žrtava, Gospić je bio oslobođen. U opustjeli grad, u kome je razarajuće djelovala ustaška propaganda, vraćali su se njegovi stanovnici tjednima i mjesecima nakon oslobođenja.

Mile Korica, predsjednik Kotarskog NOO-a Gospić.

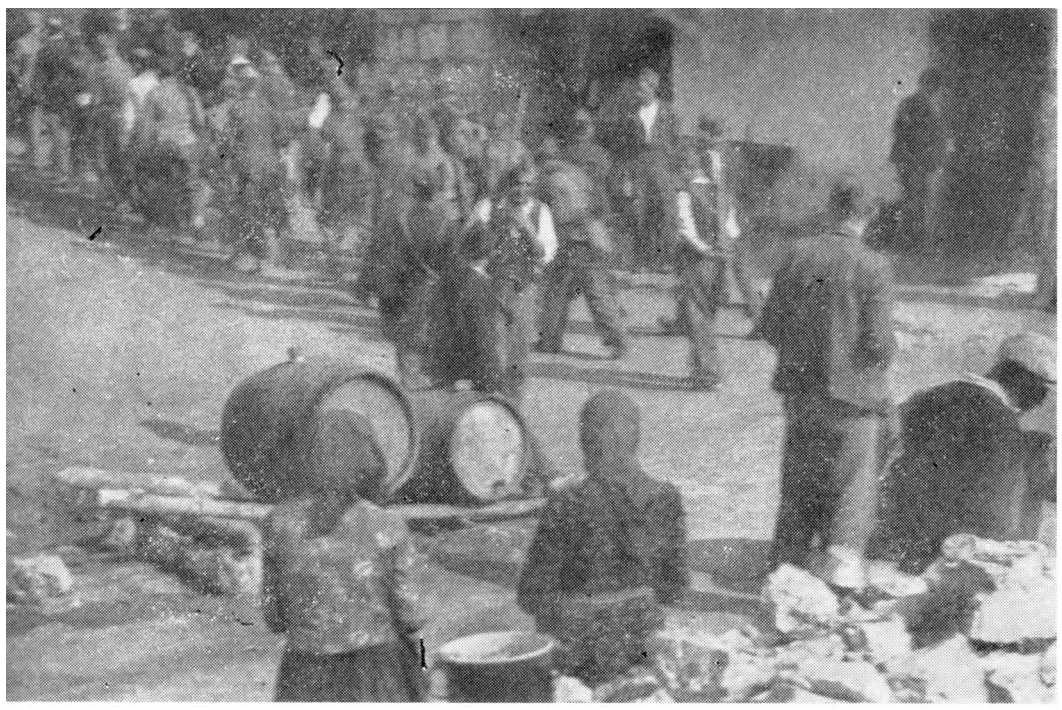
Milan Božić, tajnik Kotarskog NOO-a Gospić.

Medak, 1943. S lijeva na desno: Miloš Čanković, Đuro Vlatković, Stanko Vukmirović, Danješ Radmanović i Pero Damjanović.

Lički Os-ik, 1943.

Vrebac, 1943. Prolazna partizanska kuhinja.

»Sve za front«, i vršidba žita mora biti na vrijeme.

Nakon akcije sakupljanja žita, omladina Široke Kule, Počitelja i Divosela.

Narod sela Počitelja u izbjeglištvu na Velebitu.

Žrtve ustaškog zločina.

Žrtve talijanskih zločina.

Kovačka partizanska radionica u Mogoriću.

Ivan Arbanas Vanja

Perušićki skojevci pred rat i u prvoj godini rata

Organizacija SKOJ-a u perušićkoj općini počela se stvarati 1939. godine, najprije među srednjoškolskom omladinom koja je pohađala gimnaziju u Gospiću putujući svakodnevno vlakom. Tako je već u proljeće pomenute godine bilo nekoliko perušićkih srednjoškolaca koji su bili članovi skojevske organizacije u gospićkoj gimnaziji. Bili su to: Joso Dasovć, Ivan Arbanas i Anka Murgić.

Prva skojevska grupa u Perušiću organizirana je u drugoj polovici lipnja 1939. godine, pred završetak školske godine. Najprije su je sačinjavali: Joso Dasović, Ivan Arbanas, Dane Balenović, Juka Kolak, Martin Dasović Main i Matan Rukavina Palentin. Oni su ubrzo oko sebe okupili i druge srednjoškolce, sitnoobrtničke šegerte i pomoćnike te seosku omladinu. Bili su to: Milan Arbanas Mićo, Ivica Erent iz Ribnika, Joso Jurišić Braco, Jurica Kreković, Ive Milković Fuksanov, Milan Štimac (Mijać Gemičin), — svi iz Perušića; te Joso Bronzović, Marko Dasović Kukac i Nikola Dasović Kranjac iz Prvan-Sela. kac i Nikola Dasović Kranjac iz Prvan-Sela.

Krajem ljeta te godine Perušić je imao jaku skojevsku grupu od petnaestak članova kojoj su pripadali omladinci iz mjesta, zatim iz Jurišića i Prvan--Sela. Trojica su bili srednjoškolski đaci, dvojica nesvršeni đaci, koji su se kasnije prihvatili pisarskih i drugih sitnih službeničkih mjesta, petorica su bili zanatski šegrti i pomoćnici, a ostala petorica seoski omladinci. Po socijalnom sastavu bila su to djeca sitnoseljačke sirotinje, koja je životarila uz malo zemlje i još manje stoke, te djeca sitnih obrtnika čiji se standard desetljećima nije mijenjao na bolje.

Ovdje treba napomenuti da je godinu dana ranije (ljeta 1938.) Nikola Sorić iz Prvan-Sela, inače student i zagrebački komunist, pokušao oformiti skojevsku organizaciju u svom selu. On je početkom ljeta okupio nekolicinu seoskih mladića među kojima je bio i Joso Sorić. Mladići su se već tada suprotstavljali »križarima«, klerofašističkoj omladini, gospićkim i perušićkim srednjoškolcima i sveučilištarcima — članovima »Križarskog bratstva« — koji su u okviru i pod rukovodstvom te organizacije logorovali u Mušaluku i zborovali u Ličkom Osiku, u drugoj polovici kolovoza. Međutim, odlaskom Nikole Sorića u jesen na studij u Zagreb, ta se grupa nije učvrstila.

Stvaranju skojevske organizacije i njezinom učvršćivanju, osim Perušićana — skojevaca iz gospićke gimnazije — mnogo su pridonijeli i perušićki komunisti: Ivan Rukavina Palenta, Mića Kulaš, Joso Alešković, Grgo Hećimović, Ivan Smolčić, Joja Hećimović Kunar, Milan Hećimović Perić i drugi. S druge strane, opet, sastancima istaknutih perušićkih komunista — aktivista, koji su se održavali uglavnom kod Ivana Rukavine Palente, gotovo redovito su prisustvovali Joso Dasović — koji je 1939. postao i član KPJ — i Ivan Arbanas ili Juka Kolak i to kao predstavnici SKOJ-a. Tim su sastancima često prisustvovali i istaknuti komunisti iz Zagreba: Šime Balen, Martin Franekić, Nina Rupčić, Srđan Bruić i drugi, kojom bi prilikom informirali, instruirali i usmjeraval političku aktivnost perušićkih komunista na terenu.

Utjecaj skojevaca među perušićkom omladinom brzo je rastao zato što su bili vrlo aktivni u društvenom, zabavnom i sportskom životu omladine.

Organizirali su i provodili značajan agitaciono-propagandistički rad, u prvom redu protiv religioznih, klerofašističkih i nacionalističkih organizacija, akcija i utjecaja.

Jedna od prvih uspješnih akcija perušićkih skojevaca bilo je razbijanje kleronacionalističke omladinske organizacije »Križarsko bratstvo«. Ta je organizacija osnovana u kasnu jesen 1936. godine sa sjedištem u »Ćabinoj kući«, u selu Kaniži, nedaleko župnog dvora i crkve Svetog Križa (nešto ranije ta je kuća bila vlasništvo poznatog ustaše Juce Rukavine), a kasnije se organizacija preselila u samo mjesto, u prostorije čitaonice u Domu hrvatskih iseljenika. Organizacija je okupljala perušićku hrvatsku srednjoškolsku omladinu, a bilo je u njoj nekoliko studenata, nešto trgovačkih pomoćnika i šegrta, pa i po neki seoski mladić. Mladi kapelani perušićkog župnog dvora odgajali su ih u klerikalnom duhu. »Križarima« je bila obaveza da prisustvuju misama i drugim crkvenim obredima te predavanjima što ih je u tom smislu kapelan održavao u crkvi ili u prostorijama »Križarskog bratstva«. Kapelan je vodio i njihov tamburaški zbor koji je nastupao i na plesnim priredbama što su održavane u mjesnoj čitaonici koju su još u to vrijeme vodili nacionalisti — frankovci. Međutim, po politčkoj pripadnosti »Križarsko bratstvo« bilo je nacionalistička organizacija u kojoj su glavnu riječ imali srednjoškolci i studenti-frankovci.

Razbijanje »Križarskog bratstva« odvijalo se nekako istovremeno s formiranjem skojevske grupe, u lipnju 1939. godine. Najprije su se iz tamburaškog zbora povukli napredniji omladinci i omladinke, pa su ubrzo »križari« ostali bez svirke.

Za petnaestak dana skoro sva srednjoškolska i seoska omladina prestala je da dolazi u »Križarsko bratstvo«. Ono je poslije toga tek formalno okupljalo nekoliko učenica iz nižih razreda srednjih škola i nekolicinu trgovačkih pomoćnika i šegrta trgovaca Ante Vlainića i Ivice Kasumovića koji su i inače, kao i gazde im, bili frankovački orijentirani.

Početkom ljeta 1939. godine perušićki skojevci organizirali su mjesni nogometni klub »Klisa« što je bio veliki događaj za omladinu toga malog mjesta i njegovu okolicu. Od početka su u klubu igrali: Dane Balenović, Juka Kolak, Ivan i Mićo Arbanas, te Pere Jutt, Ivan Grivičić čiko i drugi. Godine 1940 gostovali su i izvan mjesta — u Gospiću, Vrhovinama, Lovincu i Otočcu, a na utakmicama su ih pratili navijači — komunisti i simpatizeri. Skojevci su bili popularni kao dobri nogometaši, dobri svirači i pjevači, dobri drugovi, bili su komunikativni — masovici.Bili su utjecajni i okupljali su veliki broj seoske omladine, te većinu srednjoškolske i šegrtske — antifašistički orijentirane. Omladina ih je slijedila u mnogim akcijama.

Tako su 19. ožujka 1940. godine na katolički blagdan, Svetog Josipa, perušićki skojevci s omladinom iz Prvan-Sela, Bukovca, Lipove Glavice, Konjskog Brda, Malog Polja i drugih sela organizirali na crkvenom zboru u Ličkom Osiku političke demonstracije izvikujući parole o Komunističkoj partiji i Sovjetskom Savezu i pjevajući tada popularne ljevičarske pjesme: »Crveni se Istok i Zapad«, o Matiji Ivaniću, Matiji Gupcu i druge. O tome je u jednom kratkom članku pisao tadašnji zagrebački dnevnik »Obzor«, svakako negativno.

Skojevci su, inače, prisustvovali narodnim zborovima, održavanim na crkvene blagdane sudjelovali u narodnim kolima i u drugim oblicima prigodnih zabava. Pri tom su okupljali antifašističku omladinu, pjevali popularne Ijevičarske pjesme i tako stvarali raspoloženje drukčije od klerikalnog. Oni su i 18. 8. 1940. godine prisustvovali crkvenom godišnjem blagdanu u Malom Polju gdje su s brojnom antifašističkom omladinom i s nekolicinom starijih članova Partije zbor pretvorili u antifašističku manifestaciju, pa su sa zbora potpuno i fizički potisnuli grupu frankovaca. Pred večer, međutim, na povratku u Perušić, desetak okupljenih frankovaca dočekalo je grupu skojevaca i omladinaca u samom mjestu zapucavši na njih iz revolvera. Takav postupak frankovaca revoltirao je mještane toliko, da su se odmah, iako nenaoružani, uključili u razračunavanje te kamenjem razjurili frankovce i porazbijali izloge trgovca Ante Vlainića. Tako se sve to završilo antifašističkim demonstracijama omladine i jednog dijela mještana, a pokrenut je i sudski proces protiv Mile Žarka (Mićica) i grupe frankovaca, na kojem je perušićke omladince zastupao Jakov Blažević. Sudski proces završen je tek za NDH — 1942. godine — svakako u korist ustaša.

Skojevci su skupa s antifašističkom seoskom omladinom, a uz pomoć odraslijih članova Partije, organizirali proslavu Dana oktobarske revolucije (7. 11. 1939. godine). Posebno je proslavljen Dan oktobarske revolucije slijedeće godine, kada su omladinci-skojevci s nekolicinom članova KP uoči toga dana na brdima palili kresove, po selima rasturali letke CK KPJ te isticali crvene zastave na teže dostupnim mjestima.

Posebno je bio proslavljen i Prvi maj 1940. godine. Tada nije bilo zaselka u toj općini, kao uostalom ni u čitavom kotaru, gdje nije bilo letaka i crvenih zastava. Crvene zastave vješane su na telegrafske stupove i visoko na drveće pa su žandari imali puno posla dok su ih poskidali. Prema izvještaju sreskog načelnika tada su rasturana dva letka potpisana od Središnjeg odbora Komunističke partije Hrvatske. Te su letke omladinci noću rasparčali po mjestu i ubacili u gotovo svaku seljačku kuću. Omladinci su rasparčavali i sve ostale letke. Tako su početkom ljeta te godine rasturali »Otvoreno pismo Središnjeg odbora Komunističke partije Hrvatske«, upućeno: »Svim pristašama HSS, seljacima, radnicima seljačke zaštite, građanske zaštite, HRS-a i bivšim robijašima!«, zatim letak: »Dosta je bilo otezanja vlade Cvetković-Maček!«, kao i letak Okružnog komiteta KPH za Liku upućen: »Seljacima, radnicima — cijelom radnom narodu!« Zadnji leci, koji su dopremljeni u Perušić u drugoj polovici ožujka 1941. godine samo su u manjem broju bili rastureni, jer su — hapšenjem skojevaca i komunista — morali biti uništeni.

Početkom kolovoza 1940. godine u perušićkoj općini postojale su dvije vrlo aktivne skojevske grupe: jedna u Perušiću i druga u Prvan-Selu. S njima su radili — u izvjesnom smislu rukovodili: Joso Dasović (do jeseni, tj. od odlaska u Zagreb na studij), Juka Kolak i Ivan Arbanas. Dane Balenović s Jukom Kolakom posebno je radio u nogometnom klubu »Klisa«. Treba naglasiti da su skojevci u svim svojim akcijama neprestano kontaktirali i surađivali s Ivanom Rukavinom Palentom, kao partijskim rukovodiocem u kotaru, te s drugim članovima KP u mjestu i u selima perušićke općine.

Prilog br. 1

Perušićka skojevska grupa početkom kolovoza 1940. godine:

1. Joso Dasović, đak, od jeseni 1940. student, član KP od 1939, nosilac Partizanske spomenice 1941;
2. Ivan Arbanas Vanja, đak, član KP od kolovoza 1940, nosilac Partizanske spomenice 1941;
3. Dane Balenovič, općinski službenik, član KP od kolovoza 1940; nosilac Partizanske spomenice 1941;
4. Juka Kolak, željeznički službenik, član KP od kolovoza 1940, poginuo krajem siječnja 1944. kao predsjednik Okružnog odbora USAOH-a i član Okružnog komiteta SKOJ-a za Liku;
5. Martin Dasović Main, nesvršeni đak, poginuo 20. 11. 1944. kod Mazina kao politički komesar čete;
6. Matan Rukavina Palentin, seljak, nosilac Partizanske spomenice 1941;
7. Milan Arbanas Mićo, opančarski pomoćnik;
8. Ivica Erent, krojački pomoćnik, rodom iz Ribnika, član KP od kolovoza 1940,umro u partizanima od tuberkuloze;
9. Joso Jurišić Braco, krojački pomoćnik, član KP od kolovoza 1940, ranjen 1942.na Papuči te zaklan vjerojatno u bolnici na Krčani;
10. Milan Štimac (Mijać Gemičin), stolarski pomoćnik;
11. Jurica Kreković, stolarski pomoćnik;
12. Ivan Milković Fuksan, seljak, zarobljen 1942. na Papuči i ubijen u Gospiću;
13. Ivan Kreković ćićko, krojački šegrt;
14. Mića Uremović, seoski kovač, član KP od jeseni 1939. Godine 1941. kapitulirao pred ustašama, otišao u njihove jedinice i poginuo u borbi protiv partizana.

Prilog br. 2

Skojevska grupa Prvan-Sela početkom kolovoza 1940. godine:

1. Joso Bronzović, seljak, član KP od kolovoza 1940, poginuo 4. 4. 1943. u Trebišnjiku kod Dalmatinske Krupe;
2. Marko Dasović Kukac, đak, nosilac Partizanske spomenice 1941;
3. Nikola Dasović Kranjac, seljak, nosilac Partizanske spomenice 1941, umro poslije rata;
4. Mile Rukavina Prca, općinski službenik, nosilac Partizanske spomenice 1941;
5. Mile Dasović Tugin, seljak, umro poslije rata kao oficir JNA;
6. Stipe Hećimović Kunar, seljak, ranjen na Papuči, a zaklali ga četnici u bolnici na Krčani;
7. Martin Hećimović Bracija, seljak, poginuo 26. 2. 1944. kod Kladuše, narodni heroj;
8. Mile Obućina Gruić, seljak, poginuo u proljeće 1942. kod Široke Kule;
9. Ivan šutić Nikolin, seljak, poginuo 1942. u Pađanima kod Knina;
10. Manda Hećimović Fogina uda ta Kučišec, nosilac Partizanske spomenice 1941. i

11. Ivka Bronzović, uhapšena u proljeće 1942, bila u logoru u Italiji do kapitulacije, a poslije u NOP-u.

Skojevska grupa u Perušiću u to vrijeme imala je 14 članova, od kojih su tada već petorica (računajući i Josu Dasovića) bili članovi Komunističke partije. Po socijalnom sastavu četvorica skojevaca bili su đaci, dvojica niži službenici, šestorica obrtnički šegrti i pomoćnici, a trojica seoski omladinci (Prilog br. 1).

Druga skojevska grupa u to vrijeme obuhvaćala je omladince iz Prvan-Sela, Bukovca, Lipove Glavice i Kose. Imala je deset članova — dva đaka i 8 seoskih omladinaca. Dvojica su bili članovi KP, a jedan od njih od jeseni 1939. (Prilog br. 2)

U kasnu jesen 1940. godine i zimi 1940. na 1941. rad s omladinom bio je vrlo živ i još svestraniji. Održavani su brojni sastanci po selima na kojima se okupljalo i po dvadesetak omladinaca i omladinki u pojedinom selu. Koristila su se i omladinska prela za održavanje sastanaka. U okupljanju antifašističke omladine posebno su se zalagali i članovi Komunističke partije na selu. Valja spomenuti da je i Marko Orešković u kući Ivana Rukavine Palente održao jedan sastanak s grupom skojevaca. Između ostaloga, govorio im je o religiji, o borbi za ravnopravnost žena i o potrebi rada s njima, kao i o njihovom uključivanju u antifašistički pokret.

U tom jesenskom i zimskom periodu u Perušiću i okolnim selima broj članova SKOJ- a još se nešto povećao. Članovima SKOJ-a postalo je i nekoliko omladinki. Upravo ovi mladi skojevci i skojevke bili su posebno aktivni u prvim mjesecima okupacije te nezamjenjivi, na primjer, u prikupljanju informacija, uspostavljanju veza, prikupljanju municije i hrane, odjeće i ostalog materijala.

Bilo je to ono vrijeme kada su ustaše pohapsili poznatije perušićke komuniste i skojevce te provodili dotad nezamisliv teror i pritisak na omladinu da se odrekne svojih političkih uvjerenja.

Okupacijom zemlje ustaše su se odmah, već prvih dana poslije proglašenja Nezavisne Države Hrvatske, okomili na komuniste i skojevce i organizirali pravu hajku na njih. U ponedjelajk- 14. travnja, u perušićkom zatvoru osvanuli su: Joso Dasović i Martin Dasović Main, Dane Balenović, Juka Kolak i Matan Rukavina Palentin. Istovremeno s njima uhvaćeni su i zatvoreni stariji komunisti: Mića Kulaš, Ante Hećimović Pupilj, Milan Hećimović Perić, Ivan Smolčić i Joso Alešković, te simpatizeri: Jure Dasović Dänin, Lojzo Jutt i drugi. Za nekoliko dana ustaše su u gospićki zatvor prebacili Josu Dasović i njegova brata Maina, Juku Kolaka, Danu Balenovića, Miću Kulaša, Antu Hećimovića Pupilj a i Juru Dasovića Danina, gdje su ih držali preko dva mjeseca.

Ustaško fašističko divljanje i teror prema srpskom stanovništvu, ali i hrvatskim komunistima i antifašistima u čitavom kotaru, neprestano su rasli u nevjrojatnim razmjerima i oblicima. Već prvih dana svoje vladavine poubijali su uglednije Srbe, trgovce i popove, ali i poznatije komuniste (u Kosinju Dušana Bruića, člana OK KPH za Liku, i Miću Kokotovića). Ubijali su i uglednije komuniste Hrvate (kosinjskog komunistu Milana Sigurnjaka, te pazariške: Vicka Milinkovića i »Španjolca« Milu Butorca). Ubili su i nekolicinu Hrvata iz Klanca koji nisu pristajali uz njihov fašistički režim. Ivan Rukavi-

na Palenta mjesecima je uspijevao da se krije — sve do pod kraj ljeta — dok ga se nisu dočepali i strpali ga u logor Jasenovac odakle se više nije ni vratio.

Ustaški pritisak na članove Partije i SKOJ-a, kao i na istaknute simpatizere, bio je vrlo velik i neprestan. Skojevce su u drugoj polovici travnja i u svibnju skoro svakodnevno hapsili. Uhapšene su puštali na slobodu, ali i ponovo hapsili. Preslušavali su ih, maltretirali, prijetili im, tukli ih i mučili; tražili da izdaju Ivana Rukavinu Palentu i druge komuniste koji su se krili. Pritiskivali su ih da se odreknu svog političkog uvjerenja, da se prijave u ustašku miliciju, u domobranske ili oružničke jedinice. Neke su i prisilno regrutovali u vojsku.

Dvojica perušićkih članova Partije nisu izdržala, a ni nekolicina skojevaca. Javili su se u domobranske jedinice ili u ustašku miliciju. Valja ovdje napomenuti da se ni jedan od tih skojevaca nije kompromitirao na strani ustaša, već su za rata surađivali s NOP-om ili su se ubrzo priključili partizanskim jedinicama (kao Joso Bronzović, koji je poginuo 4. 4. 1943. u Trebišnjiku kod Dalmatinske Krupe).

Nakon izlaska iz zatvora, već u šestom mjesecu, perušićki skojevci i komunisti počeli su se snalaziti i u uvjetima ustaškog terora. Uspostavljali su međusobne veze i okupljali se sa spoznajom i čvrstom odlukom da se moraju suprotstaviti ustašama i talijanskom okupatoru. Sastajali su se u brdima i gajevima iznad Prvan-Sela, u Kaniži, na Kunjači, kod rijeke Like i drugdje. Prikupljali su oružje i municiju. Već tih dana nekolicina komunista dočepala se pušaka iz domobranskih garnizona Otočca i Gospića.

U ljetnim mjesecima 1941. godine veliku ulogu u okupljanju i povezivanju perušićkih komunista odigrali su skojevci.

Pri tom su se aktivirali novi i mlađi omladinci i omladinke iz Perušića, Prvan-Sela, Bukovca i Lipove Glavice, Konjskog Brda, Kvarata i Malog Polja. Oni su održavali veze, nosili poruke, donosili informacije o ustašama i Talijanima, doznavali za njihove namjere i planove, prikupljali municiju i druge materijale. U onim uvjetima činili su gotovo nemoguće.

Skojevska organizacija učvrstila se u novim uvjetima i ponovno jačala. Novi omladinci i omladinke postajali su članovi SKOJ-a dokazavši svoju političku opredijeljenost nizom akcija i izvršenih zadataka. U Perušiću je nastala nova skojevska grupa koju su sačinjavali: gimnazijalac Nikola Uremović, Stipe Jurišić, Zvone Balenović i Frane Arbanas. S njima je radio Matan Rukavina Palentin, a i drugi perušićki skojevci i komunisti. Oni su se upuštali i u sitne sabotaže podmećući daske s čavlima pod ustaška i talijanska vozila, a odigrali su vrlo značajnu ulogu u prenošenju informacija i raznog materijala iz samog mjesta.

Na uspostavljanju veza i obavljanju drugih zadataka u Prvan-Selu posebno su se isticali raniji skojevci: Markić Dasović Kukac, Nikola Dasović Kranjac, Mile Rukavina Prca i Ivan Šutić Nikolin, te skojevke Mande Hećimović Fogina i Ivka Bronzović, ali i brojni drugi omladinci i omladinke koji su u ljeto i jesen 1941. postali članovi SKOJ-a. Za ovo selo može se ustvrditi da u to vrijeme (a pogotovo kasnije) nije bilo kuće iz koje barem netko nije bio angažiran za NOP.

Prilog br. 3

Članovi SKOJ-a primljeni u 1941. godini:

1. Nikola Uremović, đak — u travnju 1943. ubile ga ustaše na ulici u Gospiću;
2. Frane Arbanas, seljak, penzionirani oficir JNA;
3. Zvone Balenović, đak, penzionirani oficir JNA;
4. Stipe Jurišić Dašin, seljak, penzionirani oficir JNA,
5. Martin Hećimović Gajin, seljak, poginuo 27. 3. 1944. na Škrljaku;
6. Mile ćulumović Lujin;
7. Mile ćulumović Lucijin;
8. Ive ćulumović Lujin;
9. Ivan ćulumović Mikićin;
10. Mile ćulumović, strojobravar;
11. Ivan Hećimović Fogin;
12. Ive Sorić Josin;
13. Andrija Dasović Kukac;
14. Marijana Kolak, Jukina sestra;
15. Mande Sorić, poginula 1942. na Marinoj Glavici;
16. Fanika Šutić Nikolina, penzionirani oficir JNA;
17. Mande Ugarković iz Malog Polja;

Članovima SKOJ-a postali su: Mande Sorić i Jelica Vlainić, Fanika Šutić, Kata Bronzović, Anka i Ivan Hećimović Fogin, Ane ćulumović, Ive Mile ćulumović Lujin, Ivan ćulumović Mikićin i Mile ćulumović Točinkin, strojobravar (Prilog br. 3). S njima su radili komunisti: Dane Balenović, Joso Alešković i Grgo Hećimović Fogin i stariji skojevci iz toga sela.

Mande Ugarković iz Malog Polja, koja je također u to vrijeme postala član SKOJ-a, održavala je, između ostalog, i vezu između perušićkih komunista i Stipe Ugarkovića Palente koji se nalazio u otočačkoj kotlini na organiziranju ustanka. Marijana Kolak, Jukina sestra, posebno je bila angažirana u Perušiću. Ona se tako domogla podataka da ustaše pripremaju novohapšenje komunista u drugoj polovici srpnja, pa su skoro svi na vrijeme izbjegli tom hapšenju.

U drugoj polovici 1941. godine, pod utjecajem partijaca i skojevaca, u čitavoj perušićkoj općini sve je više rastao politički otpor prema ustašama, širila se i jačala antifašistička orijentacija uopće, posebno među omladinom. Pogotovo je to došlo do izražaja odlaskom prve grupe od petnaest komunista i skojevaca iz Perušića u Pazarišta u Kosinj u partizane polovicom studenog.

Ustaše su uzvraćali još jačim terorom. U drugoj polovici studenog uhapsili su nekoliko desetaka Perušićana i Pazarištana, komunista i antifašista, i strpali ih u zatvore u Perušiću, Klancu i Gospiću. Ujutro 22. studenog u Klancu je osvanulo tridesetak Pazarištana u uskim zatvorskim prostorijama, gdje su ustaše svakodnevno dovlačile nove uhapšenike, pa i iz Smiljana i Perušića. Velika grupa tada uhapšenih prebačena je u zatvor u Gospiću, gdje su ostali sve do početka travnja 1942. godine. No, usprkos teroru antifašistički, protivustaški pokret i dalje je neprestano rastao.

U prosincu 1941. grupa skojevaca i skojevki, posebno iz Prvan-Sela- namjeravala je da ode u partizane na Ljubovo gdje su se u odredu Stanka Opsenice već nalazili i partizani Perušićani i Pazarištani. Prihvaćeni su samo oni koji

su imali puške, i to: Ivan Miiković Fuksan, skojevac iz Markova Sela, Martin Hećimović Bracija i Mile Obućina Gruić, skojevci iz Lipove Glavice. Na Ljubovu je tada ostala i Mande Hećimović Fogina, dok se Fanika Sutić morala vratiti s Ljubova u svoje selo s određenim zadacima u cilju rada sa skojevcima.

Na kraju treba napomenuti da je Kotarski komitet KPH za Perušić krajem svibnja 1942. godine formirao Kotarski komitet SKOJ-a koji su sačinjavali: Marko Dasović Kukac, Martin Dasović Main i Matan Rukavina Palentin, svi skojevci od 1939. godine, a sekretar im je bio Ivan Arbanas Vanja koji je ujedno bio i član Kotarskog komiteta Partije. Politička angažiranost skojevaca bila je vrlo intenzivna, pa je utjecaj komunista među omladinom bio velik i neprestano je rastao. Skojevci su već u proljeće 1942. skoro potpuno razbili organizaciju »Ustaške mladeži« u Perušiću, u kojoj je ostalo tek nekoliko učenika i učenica. Oni su, naime, kao đaci obavezno morali biti i članovi te ustaške organizacije.

No, uskoro se jedan dio skojevaca i partijaca morao povući sa terena u partizane, pogotovo poslije hapšenja skojevki — sestara Bronzović — i strijeljanja jednog talijanskog vojnika koji je surađivao sa skojevcima u Prvan-Selu. Tada su u partizane otišli partijci Ivica Erent i Braco Jurišić, zatim skojevci Marko i Martin Dasović, članovi Kotarskog komiteta SKOJ-a, te Niko Dasović, Mile Rukavina, Ivan Šutić i drugi.

Marija Kuprešanin

Stvaranje organizacija AFŽ-a i njihova djelatnost tokom NOR-a u kotaru Gospić

Predratni rad Komunističke partije Hrvatske u kotaru Gospić stvorio je preduslove za masovnije prisustvo žena, kako u pripremi ustanka, tako i u toku narodnooslobodilačke borbe, gdje su žene sve više preuzimale na sebe složene i odgovorne poslove u pozadini, a i u borbenim jedinicama.

U veoma teškoj situaciji poslije okupacije Like od strane talijanskih fašista, stvaranja NDH i dolaska na vlast domaćih ustaša, koji i u našem kotaru provode hajku protiv komunista i naprednih ljudi, te pristupaju masovnom istrebljenju srpskog stanovništva, Komunistička partija objašnjava stanovništvu ciljeve okupatora i domaćih izdajica, njihovo nastojanje da zavade srpski i hrvatski narod i na taj način lakše ostvare svoje zločinačke namjere. Takvom i sličnim aktivnostima Partija je pripremala narod na otpor i oružani ustanak. U tim pripremama na različite načine sve više i sve masovnije učestvuju i žene, naročito omladinke. Žene obavljaju razne kurirske veze sa Gospićem, prenose potrebne izvještaje, razne materijale, po kojü pušku, municiju i slično. Sve to one rade i pored talijanske i ustaške prisutnosti i njihovih zvjerstava, rizikujući i svoj vlastiti život.

U ustanku tokom 1941. godine ta aktivnost se sve više proširuje. Neki drugovi, koji su se eksponirali kao pristalice NOB-a odvedeni su preko veze iz Gospića na oslobođeni teritorij i si.

U okupiranom Gospiću, pored jakog talijansko-ustaškog garnizona, radi naša ilegalna organizacija — Narodna pomoć (Narodni odbor) u kojoj najviše učestvuju žene i omladinke, koje rade pod veoma teškim uvjetima, a neke su na tim zadacima izgubile i živote, kao npr. Mara Šarić, Ivanka Mataija i Zora Gobac. U Gospiću, osim prikupljanja i slanja obavještajnih podataka na oslobođeni teritorij, žene sakupljaju i šalju neophodan sanitetski materijal, pisaći pribor, odjeću i druge potrepštine. U oslobođenim selima žene se, u zajednici sa ostalim aktivistima, najviše angažiraju na sakupljanju hrane, zbrinjavanju izbjeglica, koje su pobjegle iz svojih sela pred terorom okupatora i ustaša, zatim na pripremanju odjeće za borce i na drugim zadacima koji su se nametali u konkretnim uslovima.

Da bi prikupljanje odjeće, obuće, hrane i drugih potreba za borce bilo uspješnije, Okružni komitet KPH za Liku, na sastanku od 11. rujna 1941. godine, između ostalih, donosi i zaključak da se svuda formiraju odbori Narodne pomoći kroz koje će se ova akcija organizirano sprovoditi. U tim zaključcima se govori i o organiziranom radu među ženama. Na osnovu ovih zaključaka pokrenuto je masovnije uključivanje žena u ove zadatke. Još u rujnu 1941. godine, na većem dijelu našega kotara, birane su po jedna ili dvije žene u prve odbore Narodne pomoći (Narodne odbore).

Prelaskom na oslobođeni teritorij Kata Pejnović, član Okružnog komiteta KPH za Liku, nastavlja svoj politički rad. Uz ostale aktivnosti održava i skupove žena na kojima govori ne samo kao već poznati komunista, nego i kao majka i supruga koja je u prvom naletu ustaških zločinaca izgubila muža i troje djece. Zbog toga je bila i pristupačnija i razumljivija ženama, kad je kao takva, i kao Srpkinja, govorila o bratstvu i jedinstvu Srba i Hrvata i ulozi žene u ratu.

U radu sa ženama u prvim danima ustanka, osim što održava kurirske veze sa Zagrebom, djeluju i Slava Blažević.

Da bi se žene masovno i organiziranije uključile u rad, CK KPH donosi Okružnicu br 4 (6. prosinca 1941. godine) o stvaranju Narodnooslobodilačkog fronta, o karakteru, funkcijama i zadacima narodnooslobodilačkih odbora i o osnivanju i zdacima Antifašističke fronte žena (AFŽ). Prema Okružnici u Antifašističku frontu žena trebalo je da se uključe najbolje, najaktivnije i najborbenije žene, članovi Komunističke partije i simatizeri. Na osnovu te direktive sredinom prosinca 1941. godine osniva se u Krbavici Inicijativni Okružni odbor antifašističke fronte žena (IOO AFŽ-e.) za Liku, od osam članova (iz svakog kotara po jedna drugarica). Za predsjednicu izabrana je Kata Pejnović koja je, kao član OK KPH za Liku, inače bila odgovorna za organizaciju i rad žena Like. Poslije formiranja IOO AFŽ-a za Liku učesnice sastanka krenule su svaka u svoj kotar sa zadatkom da formiraju mjesne odbore AFŽ-a u svim selima i gradovima. Za rad na organiziranju žena u kotaru Gospić zadužena je Marija Katić.

Prilikom dolaska u sela normalno smo se obraćale odbornicima mjesnih narodnooslobodilačkih odbora, da nam pomognu oko saziva sastanka žena, kao i oko izbora u odbore AFŽ-a aktivnijih, odanih drugarica NOB-u. U tome početnom radu najvažnije je bilo naći načina kako seoske žene što masov-

nije okupiti i uključiti u organizirani rad u složenoj i teškoj situaciji, a postojale su predrasude s obzirom na mjesto j. ulogu žene u društvu.

Poslije formiranja 100 AFŽ-a krenula je Kata Pejnović sa mnom u gospićki kotar, što mi je pomoglo u daljem radu oko organiziranja žena. Koncem prosinca 1941. godine stigle smo u Divoselo, selo sa snažnom partijskom organizacijom, da formiramo prvi mjesni odbor AFŽ-a u našem kotaru. S obzirom na zimsku noć i raštrkanost sèia bio je to veliki masovni sastanak žena, u prisustvu članova KPJ i odbornika NOO-a. Sastanak je održan u velikoj seoskoj kući koja još nije bila zapaljena od ustaša i Talijana. Poslije govora Kate Pejnović o značaju organiziranog rada žena, te o bratstvu i jedinstvu Srba i Hrvata, kao i o drugim aktuelnim događajima, prišlo se izboru mjesnog (seoskog) odbora AFŽ-a. U želji da učestvuju u organiziranom radu, za izbor u odbor javilo se mnogo više žena, nego što je bilo predviđeno (pet do šest), naime, iz svakog zaselka po jedna.

U selima gdje je prije rata uspješnije djelovala partijska organizacija nije bilo teškoća organizirati žene u AFŽ-e. Do početka ljeta 1942. godine u našem kotaru su formirani i otpočeli radom mjesni odbori AFŽ-a u Divoselu, Čitluku sa Ornicama, Vrepcu, Zavodu, Pavlovcu, Mogoriću, Buljmizama, Barletama, Počitelju, Ploči, Ostrvici, Širokoj Kuli, Raduču sa Kruškovcem, Metku, Rizvanuši, Smiljanu, Rastoki, Bužimu i Ličkom Novom. Iako su neka od ovih sela bila poluoslobođena (naime, povremeno su u njih upadale ustaše ili četnici), odbori su počeli da djeluju. U drugim selima našega kotara mjesni odbori AFŽ-a (npr. u Cesarici) formirani su tokom 1942. i 1943. godine.

Inicijativni kotarski odbor AFŽ-a (IKO AFŽ-a) Gospić formiran je u februaru 1942. godine, sa zadatkom da, kao rukovodeći organ žena u kotaru, djeluje na političkom prosvjećivanju žena, na osamostaljenju postojećih i formiranju novih mjesnih i općinskih odbora, kao i na aktiviranju žena u NOB.

Općinski odbori AFŽ-a za općine Medak i Gospić formirani su u proljeće 1942. a za Smiljan i Lički Osik 1943. godine. U općinske odbore ušle su, kao po pravilu, predsjednice mjesnih odbora AFŽ-a. U početnom radu općinskih odbora 1942. godine općina Medak imala je najpovoljnije uslove za rad, s obzirom da je bila sva slobodna, osim Metka i Raduča. Općini Medak pripadala su u početku i sela: Ploča, Ostrvica i Široka Kula, sve dok nije formiran Općinski odbor AFŽ-a Lički Osik, odnosno dok Ploča nije pripala Lovincu. Općinski odbori sastajali su se redovno svakih osam dana radi izvještaja o radu i dogovora za daljnji rad, o čemu su pismeno obavještavali Inicijativni kotarski odbor AFŽ-a Gospić.

U početku su u mjesnim odborima AFŽ-a odbornice većinom bile omladinke. To je i razumljivo jer su one bile slobodnije što se tiče kućnih obaveza i porodice, bez straha kako će izvršiti dobivene zadatke, a bile su i pismenije. Iz istih razloga pojedine drugarice u početku rade u dva — tri zaselka, jer je svaki dio sela trebalo obuhvatiti organizacijom.

Članice mjesnih odbora AFŽ-a birale su iz svojih redova najsposobniju ženu za predsjednicu. Za predsjednicu, kao i za članove odbora, bilo je dosta iskušenja u radu zbog prirode i složenosti zadataka, pa je trebalo dosta samoinicijative u snalaženju. Predsjednica je rukovodila sastankom i usmjeravala rad odbora u raznim praktičnim zadacima i političkim pitanjima: raspoloženje naroda, neprijateljska propaganda, izvršenje postavljenih zadataka svake odbornice pojedinačno, kritička ocjena uspjeha i neuspjeha, budući zadaci i si. Sastanci mjesnih odbora održavani su jednom nedjeljno. Sastav mje

snih odbora u vremenu između izbora dopunjavan je ili proširivan novim ženama, bilo zbog odlaska na druge dužnosti, — ili iz nekih drugih razloga.

Masovni sastanci žena u oslobođenim selima, kojima su normalno prisustvovali i muškarci, održavani su uglavnom noću, obično u prostranijoj kući ili u osnovnoj školi, pri svjetlu lučerdi i uz ručni rad — pletivo, vezenje, predenje vune i konoplje itd. Na masovnim sastancima aktivistkinje su objašnjavale ciljeve narodnooslobodilačke borbe, liniju KPJ u toj borbi, značaj bratstva i jedinstva Srba i Hrvata, nužnost zabrane prodaje materijalnih dobara neprijatelju (bojkot tržišta), izdaju narodnih neprijatelja-ustaša i četnika i drugo. Pred Osmi mart govorilo se i o značaju toga datuma, kao dana borbe za ravnopravnost žena. Taj dan se od 1942. godine, na gotovo čitavom gospićkom kotaru, slavio masovno, organiziranjem raznih takmičenja među ženama radi što boljeg izvršenja zadataka u vezi sa snabdijevanjem narodnooslobodilačke vojske, idejnim uzdizanjem i si. Takmičenja su se odvijala i prigodom drugih značajnijih datuma: za Prvi maj, Dan oktobarske revolucije i u čast značajnih događaja iz NOB-a.

Na masovnim sastancima nastojalo se među ženama razviti neposredan razgovor o iznesenim pitanjima. Žene su se polako hrabrile, pripremale za pitanja i sve više učestvovale u razgovoru, iako je do ustanka najveći broj njih bio nezainteresiran za sve drugo, osim za svoje kućne i roditeljske obaveze. Pa i one starije, većinom nepismene žene, učestvovale su u razgovoru i postavljale razna pitanja o NOB-u i šire. Učestvujući tako na razne načine u rješavanju pitanja važnih za razvitak NOB-a, žene su shvatile oružani narodni ustanak kao i svoju obavezu — borbu za vlastiti opstanak i mnogo šire. Sastanci su obično završavani pjevanjem borbenih pjesama, često i onih koje bi žene ispjevale nakon akcija boraca, pa i onih koje su bile teške i u kojima su pale brojne žrtve. Bile su to pjesme koje su hrabrile i poticale na daljnju borbu.

Sve masovnije učestvovanje žena u narodnooslobodilačkoj borbi bilo je od velike pomoći organima nove narodne vlasti u izvršavanju raznih zadataka. Tako su žene pružile značajnu pomoć u sprovođenju bojkota tržišta (blokada tržišta). Naime, u prvim danima ustanka iz oslobođenih sela pojedine su žene odlazile u Gospić, odnosile žito, jaja, mast i drugo, a donosile šećer, kavu, sol, petrolej i tekstil i pored upozorenja i zabrane NOO-a da se to ne čini i da se prekine svaki kontakt sa neprijateljem. Odbornice AFŽ-a uz pomoć velikog broja žena i antifašističkih organizacija svakodnevnom kontrolom i stražama, vodile su beskompromisnu borbu, otkrivale prekršitelje odluke o bojkotu tržišta i iznosile njihova imena na masovnim sastancima. U toj situaciji, u prvim danima ustanka i nestašici pojedinih proizvoda potrebnih za život, žene su se snalazile. Kuvanjem jedne vrste repe, umjesto šećera, dobivao se slatki sirup, umjesto prave kave koristio se prženi ječam, a za svjetlo se koristio loj i usukani pamuk što se stavljalo u izdubljeni krumpir itd. U periodu navikavanja na nestašice ovo je veoma dobro služilo. I načinom rada u cilju ublažavanja nestašice raznih proizvoda žene doprinose svoj udio narodnooslobodilačkoj borbi.

U prvom Inicijativnom kotarskom odboru AFŽ-a (IKO AFŽ) za Gospić bile su: Danica Radaković, Mileva Milojević, Anka Vujnović i Marija Obradović. Za predsjednicu ovog Odbora izabrana je Danica Radaković, član Kotarskog komiteta KPH za Gospić u kom je, između ostalog, bila zadužena i za

rad u organizaciji žena u kotaru. Za tajnicu je izabrana Mileva Milojević. Sastanci IKO AFŽ-a održavani su u razmaku 10—15 dana. Pored organizacionih i drugih pitanja, na dnevnom redu sastanaka stalno je bilo prisutno i pitanje političke izgradnje članova odbora. Sastanak je, uglavnom, trajao dva dana. Prvog dana IKO AFŽ iscrpno je raspravljao o organizacionim i drugim pitanjima iz rada organizacije, a drugog dana su se proučavali partijski i drugi materijali, da bi se odbornice politički osposobile za što bolje izvršavanje svojih zadataka u organizacijama AFŽ-a. Poslije svakog sastanka o radu organizacije AFZ- u kotaru Gospić pismeno je izvještavan IOO AFŽ-a za Liku.

Članice IKO AFŽ-a pomagale su u radu mjesnim odborima AFŽ-a, prisustvovanjem na njihovim sastancima i učešćem u razradi direktiva i zadataka koji su stajali pred organizacijom. Kroz čitalačke grupe radile su na političkom prosvjećivanju odbornica i svih žena, okupljajući ih na sastanke po zaseocima, čitajući i prorađujući ratnu štampu, biltene, radio-vijesti, kasnije list »Žene u borbi«, te napredne knjige, kao »Mati« Maksima Gorkog i drugo. Žene iz Inicijativnog kotarskog odbora odlazile su gotovo svake večeri u drugi zaselak radi razgovora sa ženama o svakom pročitanom dijelu knjige i članku iz štampe. Takvim načinom rada, kao i kursevima, osposobljavale su se članice mjesnih odbora AFŽ-a i druge žene. Na taj način stvarani su i kadrovi žena koje su se uključivale u dalji rad sa ženama i bile velika pomoć u radu narodnooslobodilačkim odborima, bilo kao odbornice ili na dužnosti u njihovim organima.

Pored navedenih zadataka žene su bile organizirane i u borbene grupe. Uglavnom su to bile djevojke koje su pomagale borcima u raznim akcijama — rušenju željezničke pruge, prekopavanju cesta, obaranju telegrafskih stupova i drugo. Iz tih borbenih grupa najveći broj djevojaka otišao je u razne jedinice 6. ličke divizije. Odziv djevojaka u 1. ličku žensku partizansku četu iz gospićkog kotara bio je daleko veći nego je bilo predviđeno. Stoga su kotarski komitet KPH i rukovodstva kotarskih antifašističkih organizacija odlučili da se u kotaru odmah, odnosno još u augustu 1942. godine, formira zasebna omladinska ženska partizanska četa što je i urađeno. Komandir čete bio je Branko Rudić, zamjenik Marija Dešić i politkomesar Ante Vujinović. Četa je bila smještena u Pavlovcu (Zavode), gdje je sa njom izvođena vojna obuka. Po završetku obuke djevojke su raspoređene u borbene jedinice. Žena--boraca u partizanskim jedinicama iz gospićkog kotara — evidentirano je oko stotinu i dvadeset. One su sve borbene zadatke hrabro izvršavale, a mnoge su ugradile svoj mladi život u temelje slobode naše zemlje. Pored odbornica iz kotarskog odbora, treba reći da su i odbornice mjesnih odbora AFŽ-a imale velike zasluge za postignute uspjehe na političkoj izgradnji žena u selima.

Pomoć organizaciji AFŽ-a u organiziranju žena pružao je Kotarski komitet KPH Gospić, kao i općinski komiteti Partije. Dragocjenu pomoć oko snalaženja u radu sa ženama pružao je lično i Jakov Blažević, predratni i jedan od ratnih sekretara OK KPH za Liku. On je bio prisutan i na sastanku Inicijativnog kotarskog odbora AFŽ-a, u proljeće 1942. godine, u Buljmizama. Pred organizaciju AFŽ-a, pored ostalih zadataka, postavio je aktivniji rad u hrvatskim, kao i nekim srpskim selima (Medak, Raduč), jer uslova za to je tada bilo. Istakao je i potrebu borbe za svaku ženu u čitavom kotaru, ne samo da se izvuče ispod neprijateljskog utjecaja, nego i od zaostalog shvaća-

nja i odnosa prema ženi uopće. Na tom sastanku prisustvovale su i Kata Pejnović i Marija Katić.

Članice Inicijativnog kotarskog odbora, kao i druge aktivistkinje AFŽ-a koje su radile u selima koja je neprijatelj držao povremeno ili stalno, dobivena zaduženja na organiziranju žena izvršavale su pod veoma teškim okolnostima. Organiziranje žena obavljalo se u konspiraciji kako bi se aktivistkinje, kao i žene simpatizeri, zaštitile od talijansko-ustaško-četničkog terora.

Rad na organiziranju žena u AFŽ u hrvatskim selima — Smiljanu, Rastoci, Bužimu, Brušanima, Rizvanuši, Ličkom Novom, Osiku, Mušaluku i još nekim odvijao se pod težim uslovima, pošto nisu bila stalno oslobođena. U ovim selima teror ustaša i okupatra nad aktivistkinjama i simpatizerima NOB-a nalagao je drugi način rada pa i privremeni prelazak u ilegalnost do ponovnog dolaska jedinica Narodnooslobodilačke vojske. Na ovom terenu posebno treba istaći kurirsku službu žena. U toku četiri godine narodnooslobodilačkog rata u ovim selima uvijek se našla nekompromitirana žena koja je poslužila kao kurir i bila dragocjena veza sa Gospićem zbog dobivanja važnih podataka za potrebe NOV. Da bi se u takvim ilegalnim uvjetima omogućilo održavanje sastanaka mjesnog odbora AFŽ-a, kao i omasovljavanje antifašističke fronte, odbornice su se snalazile na razne načine. Za sastanke mjesnih odbora AFŽ-a, kao i politički rad sa ženama po zaselcima korištena su prela — čupanje vune i čijanje perja, a ljeti na barama kupljenje sijena i drugi oblici. U takvim uvjetima politički rad sa ženama odvijao se po većim ili manjim grupama, a gdje to nije bilo moguće i pojednačno. U nekim selima odbornice su imale svoje lozinke i u slučaju nailaska ustaša, vijesti su prenosile lančano jedna do druge. Na taj način su obavještavale i partizanske veze i partijske radnike koji su djelovali na terenu provodeći partijske odluke u život. Odbornice mjesnih odbora AFŽ-a bile su velika pomoć NOO-ima kod skupljanja hrane za NOV i opskrbljavanja prihvatnih bolnica hranom i drugim potrepštinama, prikupljanja pomoći za popaljena sela u novcu i hrani, kao i u izvršavanju političkih zadataka. Značajno učešće žena u organizacijama AFŽ-a na ovom terenu omogućilo je djelovanje KPJ prije rata i u toku NOB-a.

I iz sela Trošelji, Cesarica, Oštarije, Barić-Draga, Šibuljna i drugih u općini Karlobag, koja su, izuzev kraćeg vremena poslije kapitulacije Italije ostala okupirana od Talijana i Nijemaca, do početka aprila 1945. godine, znatan broj žena pomagao je NOB na razne načine. Neke od njih su bile otkrivene pa su se zbog opasnosti morale prebaciti na oslobođenu teritoriju gdje su nastavile rad, a neke su sa familijama prebačene u zbjeg u Italiji. U ovoj općini, osim u Cesarici, nisu formirani odbori AFŽ-a. Sličan način rada, kao u pomenutim hrvatskim selima, bio je i u nekim srpskim selima, kao npr. u Raduču i Metku, u koja su povremeno upadali Talijani, četnici i ustaše, a kasnije i Nijemci.

Osim rada u organizacijama AFŽ-a žene su se osposobljavale i za razne dužnosti neophodne za NOB. Uglavnom, djevojke su se sanitetskim tečajevima osposobljavale za pružanje prve pomoći i njegu ranjenih boraca. Predavanjima koje su držali sanitetski stručnjaci obučavane su o higijeni, liječenju ljekovitim travama (u nedostatku lijekova) i drugom. Bilo je najvažnije da se za kratko vrijeme dobije neophodno znanje. U nedostatku pomoćnog sanitetskog kadra te djevojke su bile velika pomoć sanitetskim stručnjacima u toku narodnooslobodilačkog rata.

Žene su pomagale NOO-ima ranjenog borca smjestiti u prikladnu kuću 1 pružiti mu svu potrebnu njegu u ratnim uvjetima. Za bolnice su skupljale krevete, posteljinu, hranu, tkale i prale zavoje, dezinficirale zavoje iskuhavanjem i peglom i drugo. U nedostatku lijekova sakupljale su razne trave čiju su ljekovitost žene sela poznavale po tradiciji i koristile u liječenju raznih oboljenja. Korištenje ljekovitih trava na selu se prenosilo sa generacije na generaciju. Žene su organizirano dolazile u posjete ranjenicima, donosile milošte: kolače, jabuke, duvan pa i narandže i limun, što je dobivano od žena sa oslobođenog terena. Takve posjete bile su korisne i uvijek sa radošću dočekane od ranjenih boraca.

U toku NOB-a nepismene žene su opismenjivane kroz tečajeve za nepismene, koje su u početku vodile kvalificirane učiteljice. U gospićkom kotaru nepismenost je bila veća kod starijih žena, dok su mlađe uglavnom bile pismene, te kod opismenjavanja nije bilo većih teškoća. Neke od tih žena, koje su završile tečaj i naučile da čitaju i pišu, bile su sposobne da pohađaju političke kurseve za žene.

Politički kursevi žena održavani su radi osposobljavanja i osamostaljenja odbornica AFŽ-a, kao i drugih žena koje su željele da nadograde svoje političko znanje. Kursevi su trajali petnaest dana i na njima su prema planu prorađivane teme: Komunistička partija Jugoslavije i njena uloga u NOB-u, NOO-i, organi nove narodne vlasti, SKOJ, antifašističke organizacije omladine i žena, fašizam i domaće izdajice, borba saveznika protiv fašizma i drugo. Po završetku kursa polaznice su polagale ispit. Kursevi su mnogo pomagali u radu, kao i političkom razvitku žena. Oni su održavani u Buljmizama, gdje je bio najpovoljniji smještaj za polaznice. Prvi kurs počeo je u augustu 1942. godine. Kursevima je rukovodila Sofija (Koka) Plećaš, a pomagala joj je Pepica Šaban.

U 1942. godini rukovodstva organizacija AFŽ-a angažirana su i oko pripreme za održavanje Prve okružne konferencije AFŽ-a za Liku. U tim pripremama odbornice su organizirale predizborne sastanke sa ženama po selima na kojima im je, pored političkih događaja, objašnjavan značaj održavanja Prve okružne konferencije, te izbor općinskih i Kotarskog odbora AFŽ-a, kao i izbor delegata koji će zastupati žene gospićkog kotara na tom skupu žena. Na sastancima žena potvrđeni su ranije izabrani mjesni odbori AFŽ-a, a gdje ih nije bilo, izabrani su novi. Na predizbornim sastancima u vezi održavanja Prve okružne konferencije žene su preuzimale različite takmičarske obaveze kako pojedinačno, tako i između zaselaka i sela.

Poslije održanih sastanaka sa ženama po selima, što je tada bilo moguće na oslobođenoj teritoriji našega kotara, održana je u Buljmizama, u proljeće 1942. godine, Kotarska konferencija AFŽ-a za Gospić. Njoj je prisustvovao veći dio odbornica do tada osnovanih mjesnih i općinskih odbora AFŽ-a. Izvještaje o radu organizacija AFŽ-a podnijele su članice IKO AFŽ-a, kao i predsjednice mjesnih i općinskih odbora. Sagledani su propusti u radu, usvojeni budući zadaci i donijeta odluka o održavanju predizbornog zbora žena našega kotara. Konferenciji je prisustvovao i uzeo učešće u diskusiji sekretar Kotarskog komiteta KPH Gospić — Mićun Muhar. Predizbomi zbor (miting) žena, kao završna priprema za Prvu okružnu konfrerenciju žena, održan je u također Buljmizama. Na zboru, pored žena, prisustvovalo je i stanovništvo obližnjih sela — Mogorića, Vrepca, Zavoda i Pavlovca. Zbog udaljenosti od Buljmiza, iz Ploče, Široke Kule, Ostrvice i Barleta prisustvovale su odbornice,

dok je iz Čitluka, Počitelja, Metka, Raduča, Divosela i Ornica prisustvovao veći dio mjesnih odbornica AFŽ-a. Razlog ovakve odluke bila je opasnost prelaska većeg broja žena preko željezničke pruge Gospić — Gračac, koja je dobro čuvana od neprijatelja. Prisutne na zboru pozdravili su predstavnici: Kotarskog komiteta Partije, NOV, SKOJ-a, NOO-a, te članice IOO AFŽ-a za Liku. Poslije pozdravnih govora izabran je Kotarski odbor AFŽ-a za Gospić i delegati za Prvu okružnu konferenciju AFŽ-a Like.

U Kotarski odbor AFŽ-a izabrano je devet žena. U septembru odbor je popunjen sa još dva člana, tako da je ukupno brojio jedanaest članova, od čega devet Srpkinja i dvije Hrvatice. Bile su to: Danica Radaković, predsjednica, Mileva Milojević, tajnica i Deva Radaković iz Mogorića, Marija Obradović i Sofija (Soka) Rajčević iz Čitluka, Milica Popović iz Vrepca, Anka Vujnović i Sofija (Koka) Plećaš iz Divosela i Štaka Miščević iz Raduča. Od septembra u odboru su Lucija Milković iz Smiljana i Dragica Kosović iz Ličkog Novog.

Prva okružna konferencija AFŽ-a za Liku održana je 15. rujna 1942. godine u Šalamuniću. U Okružni odbor AFŽ-a za Liku iz našeg kotara izabrane su Kata Pejnović, kao predsjednica, zatim Marija Katić, Mileva Milojević i Pepica Šaban. Po završetku Prve okružne konferencije AFŽ-a delegati su se vratili u svoja sela donoseći zapažanja o radu žena u drugim kotarevima Like, kao i zaključke za budući rad. Najljepše i najveće zadovoljstvo, što su delegati doživjeli na konferenciji i što je ostalo za vječita sjećanja prisutnima, kao i svim ženama kad su ih delegati upoznali, jeste pozdravno pismo koje je sa konferencije upućeno vrhovnom komandantu NOV i POJ Josipu Brozu Titu. Ime Tito postalo je ženama simbol snage i poticaj u radu i borbi za slobodu.

Te jeseni i zime, uz svakodnevne obaveze, koje obavljaju u zajednici sa antifašističkim organizacijama za potrebe NOV, odbornice nastavljaju politički rad među ženama. Naročito su se objašnjavali značaj Prvog zasjedanja AVNOJ-a i pripreme za Prvu zemaljsku konferenciju AFŽ-a Jugoslavije. Žene su obavještene o predviđenim delegatkinjama koje će predstavljati žene gospićkog kotara na toj konferenciji. To su bile: Kata Pejnović, Anka Vujnović, Pepica Šaban i Mileva Milojević. (Mileva Milojević nije prisustvovala konferenciji jer je u međuvremenu poginula). Zemaljska konfrerencija je održana u Bosanskom Petrovcu 6. do 8. decembra 1942. godine, uz prisustvo druga Tita. Za prvu predsjednicu AFŽ-a Jugoslavije izabrana je Kata Pejnović.

Kontinuirani rad u organizacijama AFŽ-a privremeno je otežavala četvrta neprijateljska ofanziva, početkom 1943. godine. Posljedice ove ofanzive posebno su bile teške u oslobođenom dijelu kotara. Iz zbjegova narod se vratio na zgarišta opljačkanih kuća. U tako teškoj situaciji pojavila se još i bolest — epidemije tifusa, što je otežavalo izvršavanje redovnih zadataka. Sve žene sposobne za rad, pa i one starije, pomagale su u podizanju bajti i spre-

čavanju tifusa, vršeći dezinfekciju odjeće i posteljine pomoću parne buradi ("partizanska burad") koje nije bilo dovoljno. One iskuhavaju vodu za piće, izoliraju oboljele od tiftisa u posebne barake, brinući se za njihovu ishranu i drugo. Odbornice AFŽ-a, kao i mnoge druge žene zajedno sa ostalim organizacijama radile su danonoćno.

Poslije četvrte neprijateljske ofanzive dolazi i naša velika pobjeda i porazi Talijana, ustaša i četnika, odnosno oslobođenje čitavog kotara, osim Go-

spića i Karlobaga. Svi ti događaji u 1943. godini stavili su pred organizacije AF2-a i pred sve žene ogromne zadatke i obaveze. Svrstane u radne grupe, žene i djevojke, djelujući kroz razne komisije NOO-a — prehrambene zdravstvene i prosvjetne — pomažu snabdijevanje boraca NOV, kao i zbrinjavanja ranjenika po prihvatnim bolnicama. Rade i sve drugo što je u toj situaciji, pod rukovodstvom NOO-a, bilo neophodno. Tako je u prvoj polovini 1943. godine rad organizacija AFŽ-a bio isključivo skoncentrisan oko praktične pomoći narodnooslobodilačkim odborima u ublažavanju posljedica četvrte neprijateljske ofanzive. I u takvim uvjetima nije zanemaren politički rad sa ženama. Žene se interesuju i žele da budu upoznate sa svim događajima, kako iz naše borbe, o AVNOJ-u i ZAVNOH-u, tako i o izbjegličkoj vladi u Londonu, o Mačeku i suradnji vrhova HSS-a, sa ustašama, o napredovanju savezničkih armija i si.

Uz sav rad i požrtvovnost aktivistkinja AFŽ-a u Lici, kao i u Hrvatskoj, smatralo se da još uvijek nije postignut dovoljan uspjeh u radu i političkom prosvjećivanju žena. Zbog toga po direktivi Inicijativnog odbora AFŽ-a Hrvatske i Kotarski odbor AFŽ-a Gospić reorganiziran je u Izvršni odbor i plenum. Također zbog jačanja organizacija u 1943. godini formirane su partijske ćelije u kotarskim odborima AFŽ-a od žena članova KPJ. U proljeće 1943. godine organizacije AFŽ-a u kotaru vrše pripreme za izbor delegata za Prvu zemaljsku konfrenciju AFŽ-a Hrvatske. Pored velikih obaveza oko saniranja posljedica četvrte neprijateljske ofanzive, pripreme su ipak uspješno izvršene. Žene su upoznate sa značajem zemaljske konferencije AFŽ-a Hrvatske i za nju su izabrani delegati.

Prva konferencija AFŽ-a Hrvatske održana je u Otočcu i odmah su uslijedile pripreme za Drugu okružnu konferenciju AFŽ-a Like.

Na predizbornim sastancima žene su upoznate sa zaključcima Prve konferencije AFŽ-a Hrvatske, značajem održavanja Druge okružne konferencije AFŽ-a Like i aktuelnim događajima kod nas i u svijetu. Na tim sastancima potvrđeni su ranije izabrani mjesni odbori AFŽ-a, a u selima gdje ih nije bilo, izabrani su novi. Na mjesnim predizbornim sastancima predviđeni su delegati za Kotarsku konferenciju, kao i delegati za Drugu okružnu konferenciju AFŽ-a Like, a birani su na općinskim zborovima na kojima su birani i općinski odbori AFŽ-a. Na Kotarskoj konferenciji izabran je Kotarski odbor AFŽ-a Gospić od sedamnaest članova od kojih u Izvršni odbor sedam članova, četiri Srpkinje i tri Hrvatice.

U siječnju 1944. godine CK KPJ uputio je direktivno pismo svim partijskim rukovodstvima i iznio greške u radu AFŽ-a i odredio zadatke za njihovo otklanjanje. Tako je npr. u trećoj točki toga pisma pisalo: »Odbornice AFŽ-a ne treba da shvate svoju funkciju kao da su one predstavnice žena, nego da su aktivistkinje NOF-a (Narodnooslobodilačka fronta) za mobilizaciju žena u zajedničkoj borbi«. U vezi s tim dolazi do reorganizacije rada u organizacijama AFŽ-a. U gospićkom kotaru reorganizacija je sprovedena u prvom tromjesječju 1944. godine. Partijska ćelija u Kotarskom odboru AFŽ-a rasformirana je, a njeni članovi raspoređeni u druge partijske ćelije, gdje su zaduženi za rad u AFŽ-u, NOO-ima i na drugim dužnostima.

Organizacije AFŽ-a nastavile su rad u 1944. godini pod veoma teškim okolnostima. Još uvijek je bilo pojava oboljenja od tifusa. Osim krumpira, u drugim živežnim namirnicama se oskudijevalo; ishrana je bila slaba, živjelo se u bajtama, odjeća i obuća su bile oskudne. Uz sve napore NOO-a da se

hrana pribavi iz nepopaljenih sela i drugih izvora, nije je još uvijek bilo dovoljno. Žene za ishranu koriste sve mogućnosti prirode, kao npr. lješnike, kruške jesenke u turšiji, razne plodove cvijeća za čajeve i drugo. U takvoj situaciji žene odvajaju veći dio hrane za borce i bolnice. Posljednje coklje (pletene vunene papuče, potšivene kožom ili drugim materijalom) šalju borcima na front. Zbog oskudice u obući događalo se zimi 1944/45. da se sastanci Kotarskog odbora AFŽ-a nisu mogli redovito održavati.. Uz svu tu tešku situaciju politički rad među ženama nije zanemaren. Žene se upoznavaju sa svim događajima i vrše pripreme za Treću konferenciju AFŽ-a Like. U uvjetima bolesti, stanovanja u bajtama, nedostajanja hrane i odjeće, četverogodišnje borbe stradanja i pljačke od strane okupatora i domaćih izdajica, jedino što ženama nije nedostajalo bila je hrabrost. Žene gospićkog kotara su s pjesmom radile, učile, borile se i izdržale hrabro od početka NOB-a, vjerujući u svoju Komunističku partiju i druga Tita.

Na kraju nužno je navesti imena nekih žena iz velikog broja aktivistkinja koje su vršile razne dužnosti, a nisu naprijed spomenute: Mica Vujnović, Milica Počuča (Simina), Anka Matić, Jelka Radaković, Jaga Plećaš, Mileva Obradović, Milica Pjevač, Janja Hrženjak, Nada Krajnović, Ljubica Krajnović, Ivanka Blažević, Luja Balenović, Mica Pavičić, Marija Brajković (Jesinka), Marica Vitas, Sarica Vitas, Ljuba Njegovan, Seja Miščević, Dara Maoduš, Danica Kleut, Mileva Mileusnić, Desanka Marunić, Štaka Kalinić, Soka Gajić, Jela Kuprešanin, Mara Štulić, Zora Dabić, Ljubica Štulić, Mara Platiša, Boja Borić, Nedjeljka (Nena) Lazić, Dušanka Radaković, Mika Banjeglav, Jelka Maljković, Koka Korica, Marija Radaković, Sava Tomaš, Marija Bursać, Jaga Zoraja, Milja Zoraja, Mileva ćurčić, Draga Dragosavac, (Savina), Draga Mandarić, Milja Ugarak, Anđa Njegomir, Sofija Todorić, Marta Miščević, Janja Graovac, Koka Sudar (Samuilova), Smiljana Radmanović, Ankica Lazić, Maša Narandžić, Marijana (Paskaš) Radmanović, Smilja Savatović, Milka Polovina, Soka Dimić, Nevenka Jelić, Ankica Ratković, Marija Nikšić, Jela Knežević, Pepica Pavletić, Mara Grbac, Pepa Orešković, Marica Došen, Marica Dešić, Seka Došen, Mara Šuper, Anka Jelača, Mara Francetić, Matija Šaban, Ankica Kosović, Anka Sekulić, Marta Jurjević, Maca Jurjević Ana Smojver, Marija Smojver, Matija Maras, Maca Vukić, Marija Vilko, Tonka Budak, Ruža Bačić, Jelka Trošelj, Seka ćaćić, Ana Tomljenović, Kata ćaćić, Ivka Kosović, Ika Milinović, Seka Prpić, Kata Pavičić, Pepa Prpić, Pepica Devčić, Lucija Katić, Milica Pejnović, Mara Tomljenović, Maša Uzelac, Ruža Zec i Sofija Radišević.

Ovom temom nije iscrpljeno sve bogatstvo rada žena gospićkog kotara što ostaje za daljnja izučavanja.

Jovan Babić

Organizacija i rad vojno-pozadinskih organa u kotaru Gospić i kotaru Perušić od 1941 do 1945. godine

Štabovi gerilskih, a zatim partizanskih odreda u Lici od ustanka do kraja 1941. godine vršili su vojnu, civilnu i sudsku vlast. Okružnicom broj 4 CK KPH od 6. decembra 1941. godine određeni su karakter, funkcija i zadaci NOO-a kao organa koji obuhvataju »sve funkcije vlasti, osim vojničke, kojom upravljaju štabovi partizanskih odreda«. U procesu osamostaljivanja NOO-a, kao organa vlasti, vršeno je razgraničenje vojne i civilne vlasti mada će se sadržaji rada miješati i kasnije. Do oktobra 1942. godine vojno-pozadinsku vlast vršio je Štab Grupe NOP odreda za Liku preko potčinjenih odreda i bataljona. Odnose i skladne pravce djelovanja neposredno je usmjeravao OK KPH za Liku.

Po mjeri stvaranja i proširivanja slobodne teritorije u kotarevima Gospić i Perušić stvaran je sistem vojno-pozadinskih organa i ustanova. Početkom decembra 1942. godine u kotaru Gospić formirana je Komanda mjesta Mogorić, tokom 1943. godine komande mjesta: Medak, Lički Osik, Smiljan i Karlobag a krajem 1944. Komanda mjesta Gospić, te u kotaru Perušić komande mjesta: Perušić, Kosinj i Pazarište. Neke od njih brzo su se gasile, djelovale u vrlo teškim uslovima, povremeno izvan svoje teritorije.

Pomenutu slobodnu teritoriju pokrivala je Komanda ličkog područja, zatim 1. ličkog područja do kraja 1943. kada teritorija kotara Gospić ulazi u sastav 2. ličkog područja, sem Karlobaga koji je u kraćem vremenskom periodu u sastavu primorskog područja.

U duhu naredbe Vrhovnog štaba NOV i POJ o obrazovanju pozadinskih vojnih vlasti Štab 1. operativne zone Hrvatske formirao je krajem septembra 1942. godine Komandu ličkog područja kao najviši organ vojno-pozadinske vlasti u Lici. Ova komanda otpočela je s radom 1. oktobra 1942. godine.[1] Između ostalih jedinica pod njenu nadležnost stavljen je Gospićki područni bataljon.[2]

U vrijeme formiranja Komande ličkog područja u kotaru Gospić slobodnu teritoriju sačinjavala su ustanička sela nastanjena srpskim stanovništvom: Kik, Ploča (lovinačka općina — u to vrijeme u sastavu kotara Gospić); Mogorić, Pavlovac, Zavode, Vrebac, čitluk i Počitelj (općina Medak); Barlete, Ostrvica i Ćukovac (općina Lički Osik) i Divoselo (općina Gospić). Naznačenu teritoriju presijecala je željeznička pruga Zagreb—Split koju je kontro-

1 Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda (dalje Zbornik), tom V, knjiga 8, dokumenat 1.

2 Arhiv Vojnoistorijskog instituta (dalje Arhiv VII), kutija 1907—5, fascikla 1, dokumenat 19.

lirao okupator. S tim u vezi u teškom položaju bila su sela zapadno od pruge: Divoselo, Čitluk, Počitelj i Raduč.

U kotaru Perušić slobodnu teritoriju činila su sela: Mlakva, Krš, Poljan (općina Kosinj). Pomenutu teritoriju i novoslobođenu općinu Pazarište talijanski okupator je sa ustašama, domobranima i četnicima 5/6. oktobra napao i okupirao je. Od tada do kraja aprila 1943. godine kotar Perušić nije slobodan. Izuzetak čini Krš (Poljan) gdje se nalazio manji zbjeg naroda kojeg obezbjeđuje jedan vod bataljona »Matija Gubec«.[3] Oko 600 Srba (žena, djece i staraca) i oko 50 Hrvata iz Krša, Mlakve, Gornjeg i Donjeg Kosinja, Lipova Polja i Studenaca izbjeglo je ispred okupatora na oslobođeni teritorij Divosela, Čitluka i Počitelj a (kotar Gospić).[4]

Uži i širi pojas uz željezničku prugu Ogulin—Knin i ceste Otočac—Knin i Gospić—Karlobag držao je i uporno branio talijanski okupator iz posebno utvrđenih uporišta. Ovim uporištem predstražu su činili ustaše, domobrani i četnici. Time su oni zajedno ostvarivali punu kontrolu na području izvan pomenutih žarišta ustanka. Od oktobra 1942. godine, izuzev povremenih ispada ka Divoselu, Čitluku i Počitelju, do 20. januara 1943. godine bili su u defanzivi i postavili se u osnovi kao front prema partizanskim snagama koji se protezao linijom Kik—Ploča—Mogorić—Vrebac—Barlete—Ostrvica—Čukovac, te Divoselo Čitluk—Počitelj.

Formiranjem Komande ličkog područja, s obzirom na pomenutu slobodnu teritoriju, bili su stvoreni svi preduslovi da se osnuje jedna ili dvije komande mjesta za područje kotara Gospić. Iz više razloga to nije učinjeno do početka decembra 1942. godine. Vojno-pozadinsku i operativnu funkciju za područje slobodne teritorije vršio je Stab Gospićkog bataljona (komandant Jovo Dragosavac, politički komesar Stevo Maoduš) sa sjedištem u Vrepcu.[5] Njegove čete obezbjeđivale su slobodnu teritoriju i zatvarale pravce: Lovinac—Pločanski klanac—'Udbina (1. četa), Barlete—Vrebačka staza—Udbina (2. četa) i Divoselo—Čitluk—Počitelj (3. četa).[6]

Područna komanda Like, kao pozadinska komanda, nije u svom sastavu imala operativne organe za komandovanje jedinicama, a ni područni bataljon nije bio osposobljen za operativnu i pozadinsku akciju. To pitanje Komanda ličkog područja 24. oktobra predočava Štabu 1. operativne zone Hrvatske sa predlogom da se nađe drugo rješenje.[7] Viša vojna komanda nalazi rješenje u formiranju 3. ličkog partizanskog odreda u čiji sastav ulaze područni bataljoni.[8] Međutim, Gospićki bataljon će do početka decembra, kako svjedoče izvori, vršiti dijelom i pozadinsku funkciju.

U međuvremenu, suprotno duhu pomenute naredbe Vrhovnog štaba NOV i POJ, Komanda ličkog područja, u sporazumu s OK KPH za Liku, formirala je Vojno-politički odbor VPO za kotar Gospić od 5 članova,[9] koji je počeo s radom polovinom oktobra.

3 Zbornik, tom V, knj. 9, dok. 10.

4 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 1, d. 15.

5 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 3, d. 3.

6 Zbornik, tom V, knj. 9, dok. 42.

7 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 2, d. 18.

8 Brojna oznaka 3 je zbog toga jer su Kordunaški i Banijski odred nosili oznake 1. odred bio tada treći u 1. operativnoj zoni Hrvatske, a jedini u Lici. 2. pa je Lički

9 Arhiv, VII, k. 1907—5, f. 1, d. 14.

Kotarski VPO imao je zadatak da imenuje općinske VPO-e. U izvještaju od 18. novembra 1942. VPO navodi da su osnovani općinski VPO-i, sem za općinu Lovinac što će uraditi na slijedećoj sjednici.[10] Komanda ličkog područja zadužila je Antu Rukavinu da pomaže i kontroliše rad VPO-a za kotar Gospić. Kotarski VPO, kako svjedoče izvori, razvijao je intenzivnu političku aktivnost.

Ponikli izvan regulativa koje su postojale u cijeloj zemlji (uz to su dolazili sve češće u sukob sa NOO-ima i vojnim štabovima) VPO-i su 23. novembra, na inicijativu delegata Centralnog komiteta KPJ, koji je došao u Liku radi priprema za izbore NOO-a, ukinuti.[11]

Komanda mjesta Mogorić

Narasle potrebe reguliranja života i rada za potrebe NOB-a upućivale su na nužnost ubrzanog rada na slobodnoj teritoriji kotara Gospić. Rekonstrukciju komande mjesta po vremenu i sastavu teško je izvršiti jer nema pouzdanih izvora, a sjećanja su podosta nesigurna. Iz pisma Kotarskog komiteta KPH za Gospić od 25. novembra 1942. godine vidljivo je da ga je OK KPH za Liku požurivao da oformi komandu mjesta. U informaciji Kotarskog komiteta od 9. decembra 1942. godine pominju se članovi ćelije a u pismu od 20. decembra iskazani su slijedeći podaci: da komanda mjesta ima 4 člana (šef ekonomske sekcije, kontrolor, politički instruktor i komandant, te da je formirana nova partijska ćelija od 4 člana pri Komandi mjesta Mogorić i da je formirana partizanska straža od 56 ljudi koja se dijelila na 4 voda — svaki je vod pokrivao po jednu općinu.[12]

Iz pomenutih izvora proizlazi da je komanda mjesta formirana između 1. i 10. decembra 1942. godine, da je dobila službeni naziv Komanda mjesta Mogorić sa sjedištem u Mogoriću i da je pokrivala slobodnu teritoriju kotara Gospić. Prvi komandant Komande mjesta Mogorić, prema nešto kasnijem izvoru,[13] bio je Đuro Milojević Đurt. Na osnovu izjava Ilije Grbića, Kuzme Obradovića, Bose Rajčević i Dane Jovića utvrđeno je da su Dušan Maljković i Tomo Đaković Tomiša bili članovi Komande na dužnosti zamjenika i političkog instruktora, dok ime i prezime četvrtog člana nije utvrđeno. Ovaj raspored po dužnostima nije bio u potpunosti u skladu sa naredbom o obrazovanju pozadinskih vojnih vlasti, pa je kasnije s njom usklađen. Sekretar ćelije, prema izvještaju od aprila 1943. godine, bio je Dušan Maljković.[14]

Na osnovu sačuvanih i dostupnih izvora proizlazi da su vojnopozadinski organi, tj. područni bataljon, Komanda ličkog područja i Komanda mjesta Mogorić, uz oslonac na NOO-e i antifašističke organizacije, u vremenu od oktobra 1942 do 20. januara 1943. godine radili na rješavanju svih zadataka koje su nametali rat i revolucija. Jedan od njih, veoma aktuelan, bio je zbrinjavanje izbjeglica.

10 Isto, k. 1907—5, f. 4, d. 3.

11 Arhiv VII, CK KPH, film 14, snimak 554.

12 Arhiv VII, Muzej Like Gospić (MLG), film 1/266—267.

13 Isto, film 1/294.

14 Arhiv VII, CK KPH, film 20/671.

Polovinom oktobra 1942. godine neprijatelj je napao na Divoselo, Čitluk i Počitelj i popalio ih. U tim selima, u to vrijeme, nalazilo se oko 650 izbjeglica iz kotara Perušić i nepoznat broj izbjeglica iz Primorja. Štab Gospićkog područnog bataljona i NOO-i su imali zadatak da narod sa ugroženog područja prebace u Ploču, Mogorić i Vrebac. Taj zadatak je obavljen do 31. oktobra 1942. godine.[15] U pomenutim selima našlo se oko 2.500 izbjeglica, od čega samo u Barletama, Pavlovcu, Zavodu i Vrepcu 1.487 izbjeglica.[16] Njihova ishrana i smještaj bili su stalna briga NOO-a i vojno-pozadinskih vlasti.

Predizborna aktivnost za izbor NOO-a bila je također jedan od zadataka vojno-pozadinskih organa. Prvi predizborni politički skupovi održani su 11. oktobra u Kiku, Ploči, Mogoriću, Pavlovcu, Zavodu, Vrepcu i Barletama. Na njima su dominirale teme: značaj predstojećih izbora za NOO-e, suradnja vojske i pozadine, potreba šireg učešća u NOB-u.[17] Slijedeće sedmice održane su skupštine naroda u Ploči, Mogoriću, Pavlovcu, Zavodu i Vrepcu, na kojima su govorili predstavnici Štaba Gospićkog bataljona, Kotarskog komiteta KPH za Gospić i Kotarskog NOO-a.[18] Krajem mjeseca u svim selima održani su širi politički skupovi. Po ocjeni VPO-a interes naroda za predstojeće izbore je bio ogroman.[19]

Aktivnost je nastavljena i tokom novembra, ali o tome nema pouzdanih izvora. Organizatori ovih skupova bili su Kotarski NOO-i i Štab Gospićkog bataljona.

Radi mobilizacije novih boraca u jedinice NOVJ do 10. oktobra održavani su zborovi, ali bez većih rezultata.[20] Ovaj problem je i u narednim mjesecima istican. Međutim, na slobodnoj teritoriji gospićkog kotara ljudske rezerve bile su minimalne pošto su skoro svi sposobni borci dobrovoljno još ranije stupili u partizanske bataljone — »Velebit«, »Mirko Stulić«, »Pekiša Vuksan« i Gospićki područni bataljon, kao i u partizansku stražu. Sa polu-oslobođene ili okupirane teritorije odziv je bio minimalan. Sa oslobođene teritorije izraženije su se u partizanske bataljone javljale omladinke, ali o broju nema pouzdanih podataka.

Uoči neprijateljske ofanzive 5/6. oktobra veća grupa (oko 80) omladinki iz kotara Perušić prenosila je ranjenike na slobodnu teritoriju (Krbavica). Sve su se one dobrovoljno javile u NOVJ i od njih je Komanda ličkog područja formirala omladinsku četu. Nakon obuke omladinke su raspoređene u operativne jedinice.[21]

Zbrinjavanje ranjenika bio je također stalan zadatak VPO-a. Naredbom broj 3 referenta saniteta Komande ličkog područja bataljonska ambulanta preimenovana je u Sedmu ambulantu, a nalazila se u Vrepcu. Radila je od sredine oktobra do kraja godine. Početkom novembra imala je 20 ranjenika iz Ličkog odreda, a od sanitetskih radnika višu medicinsku sestru Anku

15 Arhiv VII, k. 1907—5, £. 3, d. 3.
16 Arhiv VII, CK KPH, film 15/44.
17 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 1, d. 20.
18 Isto, k. 1907—5, f. 2, d. 19.
19 Isto, k. 1907—5, f. 3, d. 22.
20 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 1, d. 15.
21 Lika u NOB 1942, str. 195.

Matić i dvije pomoćnice, zatim političkog delegata i ujedno ekonoma Ljubana Basarića te nešto pomoćnog osoblja.[22]

Osma ambulanta, locirana u Mogoriću, a koja u pomenutoj naredbi nije navedena, imala je tri bolničarke, dok se broj ranjenika mijenjao: 10 novembra bilo ih je 28, 2. novembra 24, a 22. decembra 14. Politički delegat ambulante bio je Branko Rakić.[23] Za centar bolovanja u Pavlovcu nema podataka, osim da je oformljen i da je radio.

O ishrani ranjenika i osoblja u ambulantama brinuli su NOO-i i, kako svjedoče izvori, u tom pogledu nije bilo teškoća. Teži je bio problem s odjećom i obućom, kao i sa sanitetskim materijalom, naročito lijekovima, što se dobijalo na razne načine. Znatan dio dobijen je preko pozadinskih organa (sanitetskih ustanova), zatim ilegalnim kanalima iz Gospića, Metka i Perušića, a korišćena su i mjesna sredstva.

U ambulantama je organizovan sanitetski, politički i kulturno-prosvjetni rad sa ranjenicima, bolesnicima i osobljem u vidu predavanja, proučavanja direktivnih članaka iz partijske štampe, diskusija i razgovora, diletanskih grupa, zidnih novina, analfabetskih tečajeva i si. Obrađivane su slijedeće teme: ekonomski razvitak društva, oktobarska revolucija, organizacija narodne vlasti, sveslovenski kongres, ciljevi narodnooslobodilačke borbe, izdajnički rad jugoslavenske vlade u Londonu, izdaja četnika i ustaša, snaga partizanske vojske, nepobjedivost Crvene armije i si.[24]

U izvještajima političkih delegata se ističe da ranjeni i bolesni drugovi živo prate »političku nastavu«.

Organizacija veza i transporta također je spadala u zadatke VPO-a. Do 10. oktobra završena je telefonska linija Mogorić—Srednja Gora, a do 18. oktobra Mogorić—Šalamunić.[25] Radnu snagu i dovoz telefonskih stubova određivali su NOO-i što u to vrijeme nije bilamala obaveza.Usporedo su uspostavljene relejne stanice i civilna poštanska služba. Izvori svjedoče da je organizacija službe dobro funkcionirala. Organizacija transporta zasnivala se na naredbi Komande ličkog područja po kojoj su NOO-i morali da imaju jedna dežurna kola za hitne potrebe vojske, naročito za prevoz ranjenika. U normalnim prilikama ovom naredbom se moglo udovoljiti potrebama lokalnog saobraćaja. Međutim, u vanrednim prilikama — prisustvo krupnijih vojnih jedinica (oktobar 9. brigada, kraj decembra 1. brigada), prebacivanje izbjeglica ili hrane na sigurnija mjesta i si. — jedna dežurna kola nisu bila dovoljna pa su mobilisana dodatna transportna sredstva što je vršila Komanda ličkog područja preko svoje transportne sekcije.

Za sigurnost i obezbjeđenje slobodne teritorije, pored partizanskih jedinica, odgovarali su i VPO-i.

U izvještaju VPO-a za kotar Gospić od 10. novembra 1942. istaknut je zahtjev za naoružanje partizanskih i seoskih straža.[26] Povod je bio upad grupe četnika iz Metka uPavlovac (30. oktobra 1942) kojom prilikom je opljačkano 113 ovaca, 15 goveda i dr.

22 Arhiv VII, k. 1907-5, f. 3. **d.** 17.

23 Isto, k. 1907—5, f. 3, **d.** 35.

24 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 3, **d.** 17.

25 Isto, k. 1907—5, **f.** 2, **d.** 1.

26 Isto, k. 1907—5, **f.** 3, d. 22.

Neke pojave unutar slobodne teritorije zahtijevale su česte intervencije vojnih i političkih organa. Jedna od njih je vezana za učestale odlaske stanovnika u obližnje garnizone (Medak, Lovinac) radi nabavke soli i drugih artikala. Tako, na primjer, 21. novembra 1942. išlo je iz Ploče u Medak 50 lica po so, koja su nakon toga uhapšena i sprovedena u Štab 1. bataljona 3. ličkog odreda, ali su nakon razgovora sa sekretarom Kotarskog komiteta KPH za Gospić i zamjenikom političkog komesara bataljona puštena kući.[27]

Takve i druge pojave remetile su poredak odnosa na slobodnoj teritoriji, a potreba da se spriječe ubrzala je stvaranje partizanske straže pri Komandi mjesta Mogorić. Partizanska straža u jačini 56 stražara pokrivala je slobodnu teritoriju 4 općine (Lovinac, Medak, Gospić, Lički Osik) po principu jedan vod na jednu općinu. Među prvim mjerama koje ova Komanda mjesta preduzima je organizaciono-političko učvršćenje partizanske straže. U već pomenutom pismu Kotarskog komiteta KPH za Gospić od 20. decembra 1942. godine navodi se da je odmah dato u zadatak zamjeniku komandanta da svakodnevno sa vodnicima i komandirima straže održava vojničke i političke časove. Stražu su činili nakon ranjavanja ili bolesti oporavljeni partizani među kojima je bilo i starijih godišta.

Prema pregledu brojnog stanja i naoružanja Komande ličkog područja (26. decembra 1942. godine) straža je brojala 52 partizana.[28]

Do 20. januara 1943. godine vojno-politička situacija bila je povoljna čemu je pogodovalo i bjekstvo ustaša sa Udbine. Sem napada Talijana 12. decembra 1942. na Kik i Ploču, drugih ozbiljnijih napada nije bilo. Sa slobodne teritorije dejstvovao je 1. bataljon 3. ličkog odreda prema komunikaciji Gospić—Gračac i obližnjim mjestima. On je, na primjer, 16/17. decembra izvršio akciju na Mušaluk i tom prilikom je iz sela 10 simpatizera prešlo na slobodnu teritoriju.[29] U takvim uslovima Komanda mjesta Mogorić rješavala je brojne zadatke iz djelokruga svoje nadležnosti: uređenje magacina, snabdijevanje operativnih jedinica, reguliranje transporta i veza i drugo.

Naredbom Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske od 21. decembra 1942. godine,[30] pored ostalog, regulisan je način snabdijevanja jedinica NOV i POH. U naredbi je naglašeno da je osnovni izvor pomoć naroda, zatim ratni plijen, kupovina za gotov novac, rekvizicija, konfiskacije i organizovanje radionica za izradu odjeće i obuće. Ishrana je vršena na terenu iz Narodnooslobodilačkog fonda. Određena je i dnevna tablica sljedovanja: hljeba 500 grama, mesa (govođe, svinjsko ili ovčje) 300 grama, krumpira ili kupusa 400 grama, pasulja 150 grama, masti ili masla 10 grama, suhog mesa 200 grama, slanine 150 grama, duhana 10 grama ili cigareta 10komada. Sljedovanja su izdavana iz vojnih magacina na temelju brojnog stanja. Oizdavanjima iprimanjima vođene su knjige primanja i izdavanja hrane koje su redovno kontrolisane od nadležnih vojno-pozadinskih organa.

Tokom decembra 1942. i do 20. januara 1943. godine na slobodnoj teritoriji gospićkog kotara nalazio se 1. bataljon 3. ličkog odreda, dvije ambulante

27 Arhiv VII, Muzej Like, Gospić, film 2/255—256.

28 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 5, d. 8.

29 Zbornik, tom V, knj. 10, d. 60.

30 Zbornik, tom V, knj. 10, dok. 62.

i partizanska straža sa ukupno oko 250 ljudi. Ishrana je, uglavnom, vršena prema tablici pa je dnevno izdavano oko 450 kilograma ljudske hrane. Utvrđeno je da sa ishranom u naznačeno vrijeme nije bilo problema. Krajem decembra 1942. na ovom terenu nalazila se desetak dana i 1. brigada 6. divizije. U povodu njenog dolaska OK KPH za Liku dao je instrukcije za doček. Nisu sačuvani izvori na osnovu kojih bi se vidio obim poslova i kako su izvršeni. Kada su bile u pitanju krupnije jedinice, dio obaveza u to vrijeme u tehničkom i materijalnom pogledu uzimala je Komanda ličkog područja. Ona je 23. decembra 1942. u magacinima imala 471.307 kilograma prehrambenih artikala.[31]

U periodu januar-maj 1943. slobodna teritorija gospićkog kotara bila je pozornica izuzetnih zbivanja i uzbudljivih događaja sa naizmjeničnim obrtima. U vrijeme trajanja neprijateljske ofanzive prepolovljena na dva dijela, sužavana na slobodne oaze sa zbjegovima u planinama, ostala je jedinstvena, prkosna i odlučna u pružanju otpora nadmoćnom okupatoru.

Nakon sloma ofanzive iskazala je izdržljivost, samoprijegor i ljudsku solidarnost u prihvatu i materijalnom obezbjeđenju operativnih jedinica NOV i POH u njihovim ofanzivnim dejstvima za proširenje slobodne teritorije. Uporedo se odvijala dramatična borba na otklanjanju ratnih posljedica-sa niranju prilika i normalizovanju života i rada. U tom cilju je bila usmjerena aktivnost svih organizacija NOP-a, pa i rad Komande mjesta Mogorić.

Ujutro 20. januara 1943. godine iz garnizönä sa linije Lovinac—Gospić——Lički Osik otpočeo je napad na slobodnu teritoriju, poznat kao četvrta neprijateljska ofanziva. U toku te ofanzive talijanske trupe su se uglavnom kretale komunikacijama Lovinac—Udbina i Gospić—Lički Osik—Bunić zadržavajući se u užem pojasu oko njih. Pločanski klanac i Ljubovo bili su glavna mjesta otpora. Najžešće borbe vođene su između 20. januara i 3. februara za Pločanski klanac, gdje su se borile jedinice 9. brigade 6. divizije i dijelovi bataljona 3. ličkog partizanskog odreda, a neposredno uz komunikaciju (Pločanski klanac) 1. bataljon »Velebit«, 3. bataljon »Mirko Štulić« i dijelovi odredskog bataljona koje su činili većim dijelom borci sa ove teritorije.

U nastaloj situaciji Komanda mjesta Mogorić i njeni izvršni organi (partizanska straža, relejne stanice) radili su, pored ostalog, u prvom redu na evakuaciji stanovništva nastanjenog uz komunikaciju Lovinac—Udbina, koja je počela u noći između 19. i 20. januara i nastavljena tokom dana.

Stanovnici Kika većim dijelom su evakuirani u Visuć, gdje su prihvaćeni od strane Komande mjesta Udbina, a zatim su upućeni u šumu Sarajevo kod Udbine. Drugi, manji dio našao je sklonište u Ličkom sredogorju ili Raduču, uglavnom po rodbinskoj liniji. Stanovništvo Ploče sklonilo se u zbjegove Ličkog sredogorja (predio Poljice) a manji dio na teritoriju Udbine. Stanovništvo Mogorića i Vrepca ostalo je kod svojih kuća. S Vrepčanima su i stanovnici Barleta, Ostrvice i Ćukovca. Stanovnici Divosela, Čitluka i Počitelja ostali su takođe kod svojih kuća. U toku trajanja ofanzive ovaj dio slobodne teritorije nije njome bio zahvaćen, ali je bio odsječen i u stalnom okruženju sa nejasnom perspektivnom.

Po sjećanju suvremenika, posebno Jove Žegarca, Vuje Dejanovića, Dane

31 Isto, tom V, knj. 30, d. 191.

Jovića, Bose Rajčević i drugih, te na osnovu šturih izvora u toku evakuacije skoro nije bilo panike. Vladao je visok stepen organizacije i borbenog morala. Narod ovog kraja, poučen iskustvom ustaničkih dana i seljačkom logikom, uz organizovane akcije organizacija NOP-a, pretežan dio imovine (ljudska i stočna hrana) sklonio je na sigurnija mjesta, u pojedinačne i grupne magacine i skloništa. Magacini Narodnooslobodilačkog fonda, kao i vojni, izgrađeni su takođe u predjelu Ličkog sredogorja. Tokom trajanja ofanzive nastavljeno je sklanjanje imovine sa još većom upornošću.

Snabdijevanje operativnih jedinica bio je jedan od najprečih zadataka svih antifašističkih organizacija.

Organizatori akcija su NOO-i. Ishrana operativnih jedinica na položajima od 20. januara do 3. februara vršena je sa terena Udbine i Gospića. Međutim, dva bataljona na Pločanskom klancu i odredski bataljon snabdijevala je Komanda mjesta Mogorić. Koliko je utvrđeno, borci su redovno snabdijevani, češće i toplim obrocima koji su pripremani u blizini položaja, a na položaj donosila ih je omladina. Snabdijevanje odjećom, obućom i maskirnim sredstvima (bijele plahte) bio je također prioritetni zadatak s obzirom na snijeg, niske dnevne i noćne temperature. Mobilizacija ljudi i tehničkih sredstava za prekopavanje i rušenje ceste, kao i za prenos ranjenika u pozadinu, bio je isto tako stalni zadatak.

Izvršavanje navedenih zadataka u toku trinaestodnevnih (i noćnih) borbi zahtijevalo je punu mobilnost Komande mjesta Mogorić, partizanske straže i relejnih stanica na održavanju stalne veze sa štabovima operativnih jedinica i organizacijama NOP-a. Rekonstrukciju gornjih veza Komande mjesta sa operativnim jedinicama teško je izvršiti uslijed nedostatka izvora, ali sve ukazuje (snabdijevanje i dr.) na to da je ona sa izvršnim organima iz domene svoje nadležnosti bila na visini izvršavanja zadataka i obaveza.

U vremenu od 3. februara, kada su Talijani ovladali Pločanskmi klancem i usmjerili dejstva ka Udbini i Donjem Lapcu, do 23. februara dio slobodne teritorije i zbjegove naroda branili su dijelovi 1. bataljona 3. ličkog odreda i partizanska straža.

U prvih 13 dana borbi oko Pločanskog klanca i Ljubova, kao i narednih deset dana u okruženju, stanovništvo je prihvatilo nametnutu borbu kao nešto normalno, bez straha i panike. Izvori svjedoče, a sjećanja savremenika potvrđuju, da se narod preko dana sklanjao od avionskih bombi, a uvečer okupljao na sastanke i dogovarao o obavezama za sutrašnji dan ili, pak, noću zakopavao mrtve u seoskim grobljima. Svojevrsno svjedočanstvo o stanju i odnosima nalazimo u izvještaju Općinskog komiteta KPH Lički Osik od 18. fabruara 1943. u kome se konstatuje da je situacija prilična, da je moral naroda dobar, mada se boji prodora neprijatelja, i da se vrše pripreme za proslavu dana Crvene armije.[32] U najtežim uslovima narod je, izgrađivao moralne norme i nepisana pravila ponašanja zahtijevajući da ih svako poštuje, a pogotovo rukovodioci. Svako odstupanje izazivalo je revolt i oštre osude. To je, pored ostalog, uticalo na čvrstinu i javnu bezbjednost zbjegova naroda i imovine. Skoro da nisu zabilježeni primjeri pljačke, krađe i drugih negativnih pojava, pogotovo dezerterstva.

U vremenu od 23. februara do 3. marta 1943. godine okupator sa ustaša-

32 Arhiv VII, Muzej Like, Gospić, film 1/772.

ma, domobranima i četnicima, nakon poraza u rejonu Donjeg Lapca (18. februara) prenosi težište dejstava na slobodnu teritoriju gospićkog kotara. U međuvremenu, po naređenju Štaba 9. brigade od 17. februara, bataljon »Mirko štulić« prebačen je na slobodnu teritoriju Gospića radi zaštite naroda u zbjegovima.

Iza njega se vratilo izbjeglo stanovništvo iz Kika i G. Ploče i smjestilo se u Ličko sređogorje. Napad Talijana na Mogorić i Vrebac počeo je 23. februara. Suprotstavili su im se 1. bataljon 3. ličkog odreda i bataljon »Mirko Štulić«. Krajem februara, po naređenju Štaba 6. divizije, na ovaj teren prebačena je 9. brigada (3. lička). Ona je u vrijeme od 1. do 3. marta, iako iscrpljena u borbama tokom ofanzive i sa malo municije, vodila teške borbe braneći sela i zbjegove. Nadmoćnim snagama okupatora i kvislinga slomljen je njen otpor i neprijatelj je ovladao linijom sela Ploča—Mogorić—Vrebac, a pri povlačenju u polazne garnizone spalio ih je i dostupnu imovinu opljačkao.

Početkom marta 1943. godine sastav Komande mjesta Mogorić bio ie: komandant Đuro Milojević Đurt, zamjenik Dušan Maljković pomoćnik Tomiša Đaković, vojno-sudski isljednik Kuzma Obradović, referent saniteta Dušanka Krajnović, obavještajni referent — nije utvrđeno, sekretar partijske ćelije Dušan Maljković. Sjedište Komande mjesta bilo je u Mogoriću.[33] Partizanska straža brojala je oko 50 stražara. Komanda miesta je uspostavila relejnu stanicu u Mogoriću a pomoćne u Vrepcu i Divoselu te organizovala obućarsku i krojačku radionicu. Pokrivala je slobodnu teritoriju kao i u prethodnom periodu.

Talijanski okupator napustio je Medak 4. marta, a Gospić, Lički Osik i Perušić 21. marta 1943. godine. Ova uporišta prepustio je ustašama, domobranima i četnicima.

U novonastaloj situaciji Štab 6. divizije orijentisao je glavne snage ka komunikaciji Lovinac—Gospić—Lički Osik—Perušić. Tako je od marta do kraja maja (sem 12 dana) na ovoj teritoriji prisutna 9. brigada, u vrijeme borbi između Raduča i Metka (od 13. do 19. marta) i njena 2. brigada, a krajem aprila i 1. brigada. Na ovoj teritoriji, u borbama za oslobođenje uže i šire okoline Gospića, pored 6. divizije kraće vrijeme nalazili su se i dijelovi 8. divizije.

U međuvremenu su naredbom Glavnog štaba NOV i POH, od 31. marta, umjesto jednog ličkog područja formirana dva: 1. i 2. ličko područje. Prvo je obuhvatalo kotareve Gospić, Udbina, Korenica, Otočac i Perušić.

Na slobodnoj teritoriji koju je pokrivala Komanda mjesta Mogorić živjelo ie krajem marta 1943. godine 9.715 stanovnika. Do tada je bilo popaljeno 2.061 kuća i 2.198 štala, dok je nezapaljenih kuća bilo 309 i štala 237. Tokom aprila bilo je 109 porodica bez sredstava za život, ali se taj broj u narednim danima uvećavao. Brojne izbjeglice stvaranjem uslova vraćale su se svojim napuštenim ognjištima ili su razmještene u susjedne kotareve, te se njihov broj od oko 2.500 smanjio na 579. Na ovom terenu se u prosjeku, sa punim materijalnim obezbjeđenjem, nalazila jedna brigada, a bile su locirane i pozadinske ustanove brigada 6. divizije. Kako su lička ustanička sela, koja su činila osnovnu bazu u svakom pogledu, tokom četvr-

33 Sjećanje Kuzme Obrađovića i sačuvani dokumenti.

te ofanzive poharana, spaljena i opljačkana, ponestalo je hrane i za narod i za vojsku. Stoga je ishrana jedinica oko Gospića bila veoma loša, jednolična i nedovoljna — ponešto kuhanog i neslanog mesa bez hljeba, ponekad sa malo kaše.

U duhu direktive OK KPH za Liku, pri Kotarskom NOO-u Gospić formirane su polovinom marta prehrambena, sjetvena i zdravstvena komisija, sa kojim sarađuje i Komanda mjesta Mogorić. Navedene komisije su formirane i pri općinskim NOO-ima. U centru pažnje, pored ostalih, kao dnevni prioritetni zadatak bio je snabdijevanje vojske i gladnog stanovništva.

Snabdijevanje operativnih jedinica tokom marta i do kraja aprila vršeno je iz mjesnih sredstava po osnovi dobrovoljnih priloga, bez rekvizicije. Dio aktivnosti prehrambenih komisija iskazan je na konferenciji kotarskih i općinskih okruga Like, 11. aprila 1943. godine, na kojoj je konstatovano da je u kotaru Gospić za potrebe vojske prikupljeno: 160 kg graha, 7.700 kg krumpira, 1.632 kg žita i 8.075 kg mesa, a za siromašne: 10 kg graha, 150 kg krumpira, 488 kg žita i 60 kg mesa, zatim da je organizovan tjedan ranjenika i prikupljeno: 655 jaja, 27 kg brašna, 9 kg masti, 447 kg krumpira, 32 kg graha, 2,5 kg soli, nekoliko narandži i limuna, 8 zavoja i 730 dinara. U jednom izvoru se navodi da je na dobrovoljnoj osnovi sakupljeno 7 metara žita, te 100 metara krumpira za siromašne i vojsku. Koliko je utvrđeno, slobodna teritorija medačke općine, uglavnom sela na liniji Mogorić—Vrebac, snabdijevala su 9. brigadu za koju je dnevno izdavano 1 000 kg hrane.[34] Prema sedmičnim pregledima prikupljene hrane izdane za vojsku proizlazi da je meso u Mogoriću i Vrepcu bilo glavni artikal.

Veći broj operativnih jedinica na ovom prostoru (krajem aprila) snabdijevale su komande 1. i 2. ličkog područja iz svojih rezervi i Okružni NOO-i iz NOF-a, ali o tome nema podataka.

Krajem aprila, oslobođenjem uže i šire okoline Gospića, stvoreni su uslovi za dodatne izvore snabdijevanja iz novooslobođenih sela. Materijalna sredstva su prikupljale komisije sastavljene od predstavnika vojnih jedinica, vojno-pozadinskih organa i članova NOO-a, po osnovi dobrovoljnih priloga. Oko prikupljanja materijalnih sredstava, a zatim distribucije, krajem aprila i početkom maja bilo je nesporazuma između intendantura operativnih jedinica s jedne i vojno-pozadinskih organa NOO-a s druge strane. Stoga ratni plijen, konfiskacija i rekvizicija nisu uvijek realno iskazivani. Naime, intendature brigada, pa i bataljona, prikrivale su stvarno stanje, sa tendencijom stvaranja sopstvenih zaliha mimo važećih regulativa, zaobilazeći vojno-pozadinske organe koji su bili za to nadležni. Polovinom maja predstavnik Ekonomske sekcije Glavnog štaba Hrvatske utvrdio je u Komandi mjesta Mogorić rečene nepravilnosti o čemu jeobavijestio GŠH i Štab 6. divizije.[35] Pomenute nepravilnosti bile su predmet razgovora i na okružnoj konferenciji NOO-a i predstavnika vojno-pozadinskih organa.

Pored ishrane, ne male teškoće iskrsavale su u pogledu smještaja i obezbjeđenja transportnih sredstava za potrebe vojske. I pored stava Okružnog NOO-a za Liku da se dovede potražnja za transportnim sredstvima na dozvoljenu granicu, potrebe za ovim su stalno rasle. Mobilizaciju transportnih

34 Arhiv VII, MNO Zagreb, film 9, sn. 72, 78, 882, 83 i 84.

35 Arhiv VII, k. 109 — B, f. 6, d. 11.

sredstava, koliko je utvrđeno, komande 1. i 2. ličkog područja vršile su u određenim vremenskim periodima sa širih područja i time ublažavale teškoće slobodne teritorije gospićkog kotara.

Prvih dana marta te narednih dana i mjeseci glavni problem bio je kakav-takav krov nad glavom. Ovu akciju, napraviti krov nad glavom za ljude, ali i za stoku, pratile su brojne teškoće. Po sjećanju suvremenika i na osnovu oskudnih izvora zna se da su odrasliji odlazili u šumu da sjeku građu i dovlače u selo, djeca i žene su po zgarištima skupljali čavle, vrata i prozore (ranije skrivene), ratne trofeje — sve što je moglo da posluži za podizanje krova nad glavom. Nedostatak rezane građe usporavao je ne samo izgradnju individualnih zgrada, već i skladišta NOF-a, pošto su postojeće pilane bile angažirane za vojne potrebe (izgradnja magacina, bolnica i dr.). U mirnim uslovima dovitljivi pojedinci nalazili su puteve i način kako da se domognu najskupocjenijeg građevinskog materijala — dasaka, što je stvaralo nezadovoljstvo kod naroda. O toj pojavi svjedoči pismo partijske ćelije Komande mjesta Mogorić u kojem se oštro kritikuje Komanda 1. ličkog područja zbog izdavanja dasaka pojedincima a opravdanim službenim zahtjevima nije udovoljeno.[36] Prema jednom izvoru do početka aprila na slobodnoj teritoriji gospićke općine izgrađeno je oko 100 bajti.[37] Sa istim intenzitetom odvijali su se radovi i na ostalim dijelovima, ali o tome nema podataka.

Međutim, do kraja aprila dijelovi slobodne teritorije bili su izloženi upadima neprijateljskih snaga pa su novoizgrađene bajte paljene. Tako, na prijer, 2. aprila 1943. ustaše su upale u Počitelj i spalile ga.[38]

U pogledu preventivnih mjera protiv zaraznih bolesti (tifus, grip i druge) vođeno je niz akcija: rađena su partizanska burad za vojsku i narod, paljene krečane, kopane zahodske jame, u Vrepcu je organizovan karantin itd. Sve je to značajno doprinijelo da zarazne bolesti ne uzmu šireg maha. Na ovim pitanjima, pored antifašističkih organizacija i NOO-a, dnevno je bilo angažovanje komande mjesta, a i sanitetskih organa operativnih jedinica.

Uporedo se vodila i kampanja proljetnje sjetve uz brojne teškoće: nedostatak alata, zaprežne stoke, sjemena i ljudske radne snage. Cijeneći postojeće stanje rukovodstvo NOP-a za kotar Gospić, u duhu direktive OK KPH za Liku, sprovelo je obimne tehničke, materijalne i političke pripreme. Izvršen je popis i mobilizacija svih zanatlija (prije svega kovača) od kojih su

36 Arhiv VII, CK KPH, tilm 20/671.

37 Arhiv VII, MNO Zagreb, film 9/73—75.

Zbornik, tom V, knj. 7, dok. br. 18.
dezorganizacija« veliki župan optužuje ustaške funkcionere da su izazvali sukobe između ustaša, oružnika i milicionera. Najviše optužuje nekog Biljana, donačelnika Zagreba, koji često dolazi i prisvaja sebi pravo političkog i vojničkog vođe za Kosinj. Biljan oštro optužuje župana za politiku »smirivanja i pomirenja«, ali i talijansku vojsku za česte poraze, pa time i za indirektno naoružavanje partizana (AVII, k. 134, br. reg. 29/1—25). Biljan jako žali 20 vagona odmetničkog žita, žali se na uzdrman moral vojske, na paniku kod stanovništva pa patetično uzvikuje: »Time naše ustaško žarište Lika i zadnja pričuva idealnih boraca nestaje što se mora sprečiti, a to se može na taj način ako se pošalje najmanje jedna ustaška bojna i potrebno oružje za naoružanje pričuve.« Ako pomoć ne stigne, propast će hrana, izgladnjeti pučanstvo i »biće poubijane mase golorukih idealnih boraca«. Vapaji su ostali bez odziva, ustaška bojna nije stigla jer je nisu imali, niko goloruk nije hvatan ni ubijan.

38 Arhiv VII, CK KPH, film 20/668.

oformljene seoske radionice a radilo se i na osnivanju kotarske radionice. U tim radionicama od zaostalih ratnih trofeja izrađivan je poljoprivredni alat i osposobljavan postojeći. Oformljeno je i 11 omladinskih radnih četa za obradu napuštenog (vakantnog) zemljišta i pomoć porodicama koje su ostale bez radne snage i alata.[39]

U organizacionim pripremama i u toku rada neposredno učestvuje i Komanda mjesta Mogorić. To joj je, zapravo, u tome vremenu i bilo težište rada. Nije utvrđeno (nedostaju pouzdani izvori) koliko je ona obradila zemljišta, ali je sigurno da je partizanska straža do kraja aprila na ugroženim područjima obezbjeđivala radove i sama učestvovala u njima.

Organizovanim i planskim radom, pri čemu su glavni nosioci posla bile žene, djeca i starci, postizani su izvanredni rezultati. U jednom izvoru od 2. juna 1943. se navodi da je medačka općina (slobodna teritorija) zasijala I.555 kvarata ili 66 dana oranja, da raspolaže sa 363 para tegleće stoke, od čega je 100 nesposobnih, te da 76 familija nema sjemena.[40] Nedjelju dana kasnije navodi se da je zasijano 1.700 kvarti uz napomenu da podaci nisu točni pošto vlasnici prikrivaju stvarno stanje.

Delegat Kotarskog NOO-a Gospić na okružnoj konferenciji NOO-a Like, II. aprila 1943. godine, je iznio da obradive zemlje ima 6.300 dana oranja, od čega je 1.211 dana zasijano ozimim a 2.480 dana jarim usjevima. Mjesec dana kasnije (12. maja) dat je pregled zasijanih površina u procentima kako slijedi: opićna Gospić — 50%, Lički Osik — 70%, Medak — 80%, a općina Smiljan 40% zbog nedostatka umjetnog gnojiva. Rečeno je da će biti zasijano još 10—15%, ali da treba obezbijediti 20 metara prosa, 5 metara graha i 5 metara kukuruza.

Od oko 450 dana oranja napuštenog zemljišta zasijano je 200 dana za siromašne, 30 u režiji, 20 za izbjeglice i u napolici 143 dana oranja.[41] Prema izvještaju Komande 1. ličkog područja od 18. maja 1943. kampanja proljetne sjetve se uspješno obavljala i u to vrijeme su obrađeni posljednji komadi zemlje.[42] I pored svih teškoća koje su pratile realizaciju proljetne sjetve u starim ustaničkim bazama ona je sa uspjehom realizovana.

Komanda mjesta Mogorić, pored angažiranja oko sjetve, a u skladu sa naređenjem Komande područja, ostvaruje i evidenciju o posjednicima oružja, a radi i na sprečavanju pojava pljačkaških tendencija, šverca i nedozvoljene trgovine . Uz pomoć omladine intenzivno radi i na uspostavljanju žičanih veza na slobodnoj teritoriji i na telefonskom povezivanju sa susjednim kotarima.

Komanda mjesta Mogorić radila je od osnivanja pa do polovine maja 1943. godine pod nepovoljnim i teškim uslovima. Kritičke opaske, izricane u raznim povodima, ne mogu umanjiti njen udio, često i presudan u pojedinim situacijama.

39 Arhiv VII, MNO Zagreb, film 9/83.

40 Arhiv VII, CK KPH, film 20/688.

41 Isto.

42 Arhiv VII, k. 127, k. 1, d. 6.

Komanda mjesta Medak

Oslobođenjem kotara Gospić (sem Gospića) krajem aprila i početkom maja 1943. stvoreni su uslovi da se formira više komandi mjesta.

U izvještaju Kotarskog komiteta KPH za Gospić od 23. aprila 1943. navodi se da je predviđeno da se što prije osnuju komande mjesta za Lički Osik, Medak i Smiljan i da će pitanje kadrova biti riješeno u sporazumu sa općinskim komitetima.[43] Po tada važećim regulativama komande mjesta su naredbom formirali viši vojni i pozadinski organi te obezbjeđivali kadar, naoružanje i ostalo. Komanda 1. ličkog područja 18. maja u petnaestodnevnom izvještaju Ekonomskoj sekciji GŠH takođe ističe potrebu formiranja novih komandi mjesta, ali napominje da nema dovoljno ljudstva, posebno komandnog kadra, pošto dosta drugova još boluje.[44] Naredbi o formiranju novih komandi mjesta nema ili su nedostupne pa je teško izvršiti rekonstrukciju kada su i kako formirane.

Do polovine maja u nekoliko izvještaja informacija pominje se Komanda mjesta Mogorić, a zatim se gubi da bi se službeno pojavila Komanda mjesta Medak. Zapravo, nije se radilo o ukidanju jedne i stvaranju druge, već o promjeni naziva. U istom kadrovskom i vojničkom sastavu nastavila je djelovati. Komanda mjesta Medak imala je sjedište u Metku i pokrivala je slobodnu teritoriju općina Medak i Gospić i vjerovatno do kraja maja 1943. godine i općine Smiljan, a od kraja augusta i dijelove općine Lički Osik, odnosno cio gospićki kotar.

Ranija slobodna teritorija kotara Gospić i novooslobođena — Metka (24. aprila, Ličkog Osika, Bilaja (22/23. aprila) i Brušana (28/29. aprila) — po općem političkom stanju, raspoloženju i odnosima snaga predstavljaju različite cjeline sa određenim karakteristikama u okviru svake od njih. U ustaničkim selima Partija, NOO-i i antifašističke organizacije ,uz oslonac i podršku stanovništva, uporedo sa otklanjanjem ratnih posljedica, usklađivali su napore, hvatali korak s daljim tokovima narodnooslobodilačke borbe. U novooslobođenim selima rukovodstva NOP-a radila su na stvaranju NOO-a i antifašističkih organizacija, (dok su neka općinska rukovodstva ranije formirana) te usmjeravala aktivnost radi otklanjanja teškog nasljeđa koje su ostavile okupatorsko-ustaško-četničke snage, čiji su tragovi bili dublji nego što se očekivalo. Iz ovakvog stanja proizlazili su i zadaci komandi mjesta, što se posebno odnosi na Komandu mjesta Medak. Opću bezbjednost i političku konsolidaciju prilika u novooslobođenim selima ometali su ostaci ustaško-četničkih snaga, kao i stavovi rukovodstva HSS-a.

Četničke snage napustile su Medak 23/24. aprila i povukle se u Velebit. Od oko 300 četnika njih oko 200 povuklo se u Selce i Crikvenicu pod okrilje Italijana, dok je grupa od stotinjak četnika ostala u Velebitu nadomak svojih kuća. U vremenu maj—septembar 1943. manje grupe četnika (20——30) iz Crikvenice s vremena na vrijeme dolazile su u Velebit iznad Metka i nakon obavljenog zadatka vraćale se nazad. Dolazak četnika iz Crikvenice imao je dva cilja: propagandno djelovanje i uznemiravanje stanovništva s jedne strane i učvršćivanje grupe špiljara u Velebitu, kod kojih su bili prisutni znaci kolebanja i diferencijacije, s druge strane.

43 Arhiv VII, CK KPH, film 20/673.

44 Arhiv VII, k. 127, f. 1, d. 6.

U vojnom pogledu ostatak četnika u Velebitu nije predstavljao opasnost. Međutim, sama prisutnost omogućavala je agenturno i propagandno djelovanje neprijatelja, ometanje normalnih veza sa okolnim selima, a utjecala je i na opredjeljenje novooslobođenih sela medačke općine za NOP. Komande mjesta Medak. Jedan od njenih primarnih političkih obaveza, kao i slobodnu teritoriju od napada manjih grupa neprijatelja spolja i sprečavala njihovo kretanje po selima. Istovremeno obezbjeđivala je održavanje zborova i mitinga, kao i saobraćajnih veza. Posebno se angažirala u sprečavanju pljačkaških tendencija i šverca u novooslobođenim selima nastojeći da se trgovina obavlja putem razmjene ili kupovine za novac i pod kontrolom NOO-a.

Vojno-politička situacija opredjeljivala je rad komandi mjesta, pa i Komande mjesta Medak. Jedna od njenih primarnih političkih obaveza, kao i svih organiziranih snaga NOP-a, bila je širenje bratstva i jedinstva i međusobne solidarnosti u kotaru Gospić. Značajan dio sadržaja rada bio je posvećen sprečavanju šovinističkih strasti i mržnje, mobilizaciji stanovništva na raskrinkavanju ustaša, četnika i politike rukovodstva HSS-a. Političko-propagandni rad odvijao se preko pojedinačnih razgovora, sastanaka, čitanjem vijesti, rasturanjem štampe (»Vjesnik«, »Naprijed«, »Lički kurir«) i vijesti koje je izdavao Okružni NOO za Liku.[45]

U starim ustaničkim bazama NOP se razvijao uzlaznom linijom i sa dubokom vjerom u pobjedu nad fašizmom.[46] Ustaška, četnička i HSS propaganda činila je svoje u odvraćanju stanovništva da se čvršće veže sa NOP-om. To se naročito odnosilo na mobilizaciju boraca za NOV. Mobilizacija za NOV tokom ljeta, i pored uporne propagande snaga NOR-a, nije dala skoro nikakve rezultate.

Komanda mjesta Medak, sa sjedištem u istoimenom selu, do polovine augusta radila je u nepromijenjenom sastavu, a od tada su vršene značajne promjene. Polovinom augusta zamjenik komandanta Dušan Maljković, a krajem septembra komandant i pomoćnik Đuro Milojević Đurt i Tomo Đaković Tomiša odlaze na nove dužnosti. Krajem septembra i početkom oktobra Komanda Medak radila je u slijedećem sastavu: Ilija Grbić, komandant, Đuro Sekiz, zamjenik komandanta, Ljuban Basarić, pomoćnik, Kuzma Obradović, vojno-sudski isljednik i obavještajni oficir (nije utvrđeno). Izmjene u njenom sastavu vršene su na zahtjev i prijedloge Kotarskog komiteta KPH za Gospić.[47] Pri Komandi mjesta formirane su i radile obućarske i krojačka radionica i pekara.

Uputstvom Odsjeka za vojne vlasti GŠ NOV i POH, od 30. juna 1943. godine, izvršena je reorganizacija partizanskih straža tako da je svaka komanda mjesta dobila četu partizanske straže.

Četa partizanske straže 2. augusta 1943. imala je slijedeći raspored: 10 u Metku, 17 u Čitluku i 20 na terenu Medak—Raduč. Komandir čete Nikola Bobić, politički komesar Janko Vujnović.[48] Raspored očigledno pokazuje da je težište javna bezbjednost u novooslobođenim selima medačke općine.

45 Arhiv VII, k. 127, f. 1, d. 10.

46 Arhiv VII, MNO Zagreb, film 9/98.

47 Arhiv VII, CK KPH, film 20/732.

48 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 12, d. 12.

Pored organizacionog učvršćenja četa partizanskih straža Komanda 1. ličkog područja, u saradnji sa komandama mjesta i NOO-ima, učvršćuje seoske i općinske straže pri NOO-ima s orijentacijom da preuzmu dio objekata na obezbjeđenje i čuvanje. Istovremeno, po naređenju viših vojnih vlasti, naoružavan je jedan broj aktivista od kojih su stvarane borbene grupe pri općinskim i kotarskom komitetu. Tako, na primjer, 24. septembra izvršen je kombinovani napad (civila i vojske) na četnički logor u Velebitu i tom prilikom zarobljeno je 9 četnika.[49] U organizacionom pogledu seoske i općinske straže bile su u domeni komande mjesta, kao njeni izvršni organi, a borbene grupe su pod kontrolom Partije, mada su vojničke akcije usklađivane sa vojno-pozadinskim i operativnim organima.

Koliko se moglo utvrditi, četa partizanske straže kod naroda je uživala ugled i povjerenje. Tome je značajno doprinio vojno-politički i kulturno-prosvjetni rad u njoj. Težište ove aktivnosti bilo je na jačanju odgovornosti, discipline, vojničkog izgleda i pravilnog odnosa prema stanovništvu. U četi je formirana i partijska ćelija.

U sklopu političko-propagandnog rada važno mjesto zauzimala je mobilizacija novih boraca za NOV. Rezervi u ustaničkim selima nije bilo. Ukoliko se našlo pojedinaca starijih godišta kod kuća, zadržavani su za popunu partizanske straže ili seoskih i općinskih straža, a pripadnici mlađih godišta (1926. i 1927), ukoliko se već nisu nalazili u operativnim jedinicama, dobrovoljno su se javljali u četu partizanske straže ili su uvrštavani u borbene grupe za kurirske i druge potrebe.

Tokom ljeta i početkom jeseni četnička propaganda i utjecaj na novooslobođena sela (Medak, Raduč) se kontinuirano sprovodila. Ona je pojačavana u određenim vremenskim razmacima dolaskom manjih ili većih četničkih grupa iz Crikvenice i Selca koje bi otvarale pucnjavom na obližnja sela ispod obronaka Velebita i remetile kanale i veze sa Podgorjem. Četnici su zahtijevali sa kojim ličnostima da pregovaraju i si.[50] Nakon kapitulacije fašističke Italije četnička grupacija iz Metka naći će se kraće vrijeme u Gomirju, a zatim sa Gavrom Stanojevićem obreće se u Velebitu iznad Metka (oficiri su pobjegli u Italiju. Tokom septembra i oktobra u Velebitu će iščekivati razvoj događaja, odnosno kako će ih primiti Nijemci. Nakon sporazuma Đujića sa Nijemcima i oni će pristupiti pod okrilje novog gospodara — njemačkog okupatora.

U međuvremenu ispitivali su teren za čvršće veze i suradnju sa ustašama u Gospiću. Komanda mjesta Medak sa četom partizanske straže imala je stalni zadatak da sprečava kontakte četničkih simpatizera sa grupom četnika u Velebitu. Istovremeno je obezbjeđivala kanal Počitelj-Podgorje (Tribunj—Starigrad) od četničik prepada. Te zadatke, koliko se moglo utvrditi, Komanda mjesta je solidno obavljala u granicama mogućnosti, mada u nekim izvorima ima i kritičkih tonova, što je za ono vrijeme bilo razumljivo. Tražilo se uvijek više od ostvarenog. Sigurno je utvrđeno da je Komanda mjesta Medak sa partizanskom stražom bila zaista rigorozna prema četničkim simpatizerima.

Snabdijevanje jedinica NOVJ, pozadinskih ustanova i gladnog stanovniš-

49 Arhiv VII, MNO Zagreb, film 9/12.

50 Arhiv VII, CK KPH, film 20/713.

tva bio je stalno aktuelan problem. Na sektoru Gospića bilo je polovinom augusta na ishrani preko 1.000 vojnika i 400 izbjeglica a mjesec dana kasnije 250.[51] Snabdijevanje jedinica NOVJ do polovine augusta vršila je Komanda mjesta Medak. Do nove žetve sredstva su se najčešće prikupljala putem dobrovoljnih priloga. Jedan od značajnih izvora u prikupljanju žita bila je Žetva na napuštenim imanjima. Po naređenju vojnih vlasti krajem jula povećan je obrok kruha na 500 grama.[52]

Žetva i sklanjanje žita je prioritetan zadatak. S tim u vezi zakazan je za 10. jula sastanak predstavnika VPO-a i Okružnog NOO-a zbog izrade plana rada u vezi s predstojećom žetvom i vršidbom, te raspodjele — koliko u magacine NOF-a, a koliko u vojne magacine.[53]

Organizatori žetve i vršidbe sa napuštenog zemljišta bili su Komanda mjesta i NOO-i, a nosilac posla omladina, svrstana u omladinske čete. Nisu ustanovljene količine pokošenog i ovršenog žita. Spremanje žita u vojne magacine organizirala je Komanda 1. ličkog područja, preko komandi mjesta. Na oslobođenoj teritoriji Gospića rađena su lična i zajednička skloništa. Porodične i zajedničke zemunice nisu bile dovoljno obezbjeđene jer nije bilo dovoljno dasaka.[54] Tokom ljeta na teritoriji Gospića nije radila ni jedna pilana.[55] I pored tih teškoća ljetna kampanja sabiranja ljetine i njenog sklanjanja na sigurnija mjesta u predjelu Ličkog sredogorja i Velebita uspješno je obavljena na teritoriji koju je pokrivala Komanda mjesta Medak.

Od 3. do 7. oktobra 1943. godine 6-ta i dijelovi 13. divizije oslobodili su užu i širu okolinu Gospića sa Karlobagom, sem Bilaja. Iznenadnim prepadom (9. oktobra) njemačkog oklopnog puka iz Gračaca prema Gospiću izmijenjen je odnos snaga na ovom sektoru. Nakon tri dana njemačka kolona napušta Gospić i vraća se u Gračac. Do kraja oktobra, izuzev manjih vojničkih dejstava sa obje strane, značajnijih događaja nije bilo (sem oslobođenja Bilaja 13. oktobra). U vremenu novembar-decembar okupator je zajedno sa ustašama i domobranima ovladao komunikacijama Gračac—Gospić i Gospić—Karlobag (24. novembra) i uspostaviouporišta uMetku,Brušaninia i Karlobagu iz kojih povremeno vrši napade nadijelove slobodne teritorije.

Dostupni izvori saglasni su u ocjeni da česte izmjene stanja (u vojnom Pogledu) nisu bitno poremetile ritam zbivanja u starim bazama slobodne teritorije, dok su kod medačkih četnika i njihovih simpatizera bilježene pojave sa izraženim znacima diferencijacije. Od 8. oktobra do 6. novembra 1943. godine slobodnu teritoriju brani 2. brigada 6. divizije, a zatim do kraJ'i godine 4. brigada 13. divizije, dijelovi Ličkog partizanskog odreda i u vfemenskim razmacima četa partizanske straže Komande mjesta Medak.

U toku prvog prodora i kasnije Nijemci se drže oko komunikacije i posjednutih garnizona. Međutim, u početku su najavili mjere odmazde, sinhronizovanu propagandu i agenturnu djelatnost. Prva odmazda Nijemaca izvr-

ši Arhiv VII, MNO, film 9/106 i 112.

52 Arhiv, VII, k. 1093, f. 2, d. 3.

53 Arhiv VII, k. 109—1, f. 1, d. 4.

54 Arhiv VII, k. 1950, f. 7, d. 1.

55 Arhiv VII, MNO Zagreb, film 9/98.

šena je u Metku i Raduču 12. oktobra 1943. godine. Tog dana objesili su 15 ljudi a zatim ih bacili u vatru i silovali sve žene od 15 do 55 godina.[56] U toku decembra u Kruškovcu ustaše su zapalile 7 kuća a u Raduču ubile jednog čovjeka.[57] Izvori potvrđuju da je narod na odmazde okupatora i kvislinga odgovarao sa još organizovanijim radom u cilju pružanja otpora. Na takvo stanje uticali su i opći događaji: kapitulacija fašističke Italije, oslobođenje Dalmacije i Hrvatskog primorja, uspjesi NOV i POJ i saveznika na svjetskim frontovima.

Medački četnici, pošto su se nakon kapitulacije Italije vratili u Velebit, sem oficira, nadomak svojih kuća, ispitivali su teren kako će ih primiti Nijemci.

Prvih dana oktobra u njihovim redovima javljaju se znaci demoralizacije što se ogledalo u svakodnevnoj predaji manjih grupa od 5 do 6 četnika od kojih su neki odmah stupili u NOV. Do početka novembra predalo se civilnim i vojnim vlastima 90 četnika. Proces predaje ubrzan je nakon njemačke odmazde nad nedužnim narodom, 12. oktobra u Metku. Istovremeno dolazi i do snažne diferencijacije u redovima četničkih simpatizera kao i njihovih porodica. Taj proces je zaustavljen dobrim dijelom uspostavljanjem njemačko-ustaškog garnizona u Metku, početkom novembra, a i nekim političkim potezima snaga NOP-a koji su se ogledali u nepovjerenju prema četnicima. Do kraja godine kod jednog broja medačkih četnika je zadržana i dalje rezerva prema Nijemcima. Od njih se odvojila manja grupa sa Gavrom Stanojevićem i krajem oktobra otišla u Gospić kod ustaša. U pojedinim izvorima pominje se različit broj (100—80—33) četnika.[58] Međutim, grupa oko Gavre Stanojevića neće se dugo zadržati u Gospiću. Vjerovatno uz blagoslov Nijemaca prebačena je u Gračac. Iz Gračaca će djelovati putem ucjena i prijetnji na grupu u Velebitu držeći je na vezi sa ciljem da je uključi u svoj odred.

četnička propaganda zasnivala se na tome da su Nijemci sila, da treba čuvati kuću, da će doći Englezi i kralj, da će se dijeliti zemlja, da je 6. divizija izginula, da će partizani poslije rata odgovarati itd.

U jednom izvoru s kraja decembra 1943. zabilježeno je da ustaše i četnici zajedno pjevaju: »Složili se Srbi i Hrvati, kralju Petre, ti se nama vrati«.[59] U tome vremenu i takvoj situaciji djelovala je Komanda mjesta Medak na slobodnoj teritoriji medačke općine, te dijelova općina Gospić, Lički Osik i Smiljan. Od 9. oktobra do kraja godine njeno sjedište je u selu Vrebac. Uz manje kadrovske promjene uslijed premještaja (jedan član poginuo) radi la je u prethodnom sastavu. U vremenu između 15. i 20. decembra 1943. godine potpala je pod Komandu 2. ličkog područja.[60]

U skladu s naređenjem viših vojnih vlasti da se organizaciono, vojnički i politički osposobljavaju čete partizanskih straža Komanda mjesta Medak je i taj zadatak obavila. Njena četa je polovinom oktobra brojala 45 stra-

56 Arhiv VII, MNO Zagreb, film 9/122.

57 Arhiv VII, k. 127, f. 1, d. 2.

58 Arhiv VII, k. 127, f. 2, d. 26; CK KPH, film 32/576 i MNO 9/131.

59 Isto, MNO Zagreb, film 9/145.

60 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 12, d. 7.

žara[61] a 8. decembra 1943. godine 86 boraca i starješina. Nije bilo izmjena starješinskog sastava. Partijska ćelija imala je 8 članova KPJ i 24 člana SKOJ-a i kandidata. Starješinski sastav kao i desetak stražara činili su borci iz 1941. godine, dok su pretežan dio činili borci i dobrovoljci iz 1942. i prve polovine 1943. godine. Među njima je bilo 12 teže i 7 lakše ranjenih. U spisku partizanske straže bila su 4 pekara, 1 šuster, 2 magacionera, 1 telefonista i 1 nadzornik linije.[62]

U Komandi mjesta Medak i četi partizanske straže odvijao se raznovrstan vojno-politički i kulturno-prosvjetni rad, prilagođavan konkretnim prilikama i aktuelnim trenucima.

Ova aktivnost zasnivala se na planovima rada Komande 1. ličkog područja. Tako, na primjer, plan rada za sve komande mjesta u vremenu od 25. novembra do 15. decembra imao je slijedeći sadržaj: dalje ruke od naše zemlje, jasne i odlučne riječi, odluke o pripajanju Istre, Rijeke, Zadra i ostalih okupiranih krajeva Hrvatske, drugo zasjedanje narodnog predstavništva Hrvatske, peta neprijateljska ofanziva, Titov govor mladim oficirima NOV i POJ i pitanja što će biti sutra.[63] Naglasak rada bio je da se kod starješina i stražara razvija osjećaj da su oni, pored funkcija koje obavljaju, tumači narodnooslobodilačke borbe. Članovi Komande mjesta i starješine čete su obavezno nastupali na zborovima i skupštinama koje su redovno održavane i na koje se narod odazivao. Komanda mjesta snažno je uticala na to da je narod u ustaničkim bazama čvrsto stajao uz NOP, a takvo opredjeljenje bilježeno je i u novooslobođenim selima. Nešto manje bilo je opredjeljenje za NOP u dijelu Metka i u Raduču.[64]

U posljednja tri mjeseca 1943. godine Komanda mjesta Medak u određenim vremenskim razmacima, zbog nedostatka vojnih jedinica, vršila je i operativnu funkciju. Četa partizanske straže držala je položaje, postavljala zasjede i patrolama kontrolirala nebranjene prostore.[65] U nekoliko izvora daju se pohvalne ocjene o držanju čete, a naročito u vremenu od 1. do 15. decembra kada je držala tri dana položaj, dok nije došla operativna jedinica, i da je ubila 17 ustaša.

U toj borbi teško je ranjen zamjenik komandira čete Ilija Bukarica.[66] U jednom od prodora dijelova njemačke 114 lovačke divizije iz Gospića poginuo je i obavještajni referent Komande mjesta.[67] U ovom vremenu završena je dogradnja seoskih straža, koje su poprimale pravi izgled vojne organizacije, pa su i one, kako svjedoče izvori, pomagale četi partizanske straže u kritičnim momentima.[68]

Pošto je na teritoriji medačke općine, nakon odlaska 6. divizije u Bosnu,

61 Arhiv VII, k. 105—B, f. 4, d. 24.

62 Arhiv VII, k. 1967—5, f. 12, d. 24.

63 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 12, d. 21.

64 Arhiv VII, k. 127, f. 2, d. 26.

65 Arhiv VII, k. 127, f. 2, d. 26.

66 Isto.

67 ARHIV VII, CK KPH, film 20/749.

68 Arhiv VII, CK KPH, film 32/576.

izostao jedan broj boraca koji su vršljali po okolnim selima lovinačke općine, Komanda 2. ličkog područja ukazala je na to u dopisu od 3. decembra 1943. godine. A već u petnaestodnevnom izvještaju Komande 1. ličkog područja od 18. decembra konstatuje se da je uhvaćeno 30 dezertera[69] iz čega proizlazi da je Komanda mjesta Medak vrlo brzo reagirala na navedenu pojavu.

Komanda mjesta Medak stalno je pratila pokrete četnika i njihove veze sa porodicama. Po naređenju Komande 2. ličkog područja vršila je i konfiskaciju imovine onih četnika koji su otišli u garnizon Gospić kod ustaša.

Krajem godine izvršila je popis poginulih partizana, invalida i vojnih obveznika. U vezi sa ovim vršena je i mobilizacija novih boraca za jedinice NOVJ. Nema pouzdanih izvora kako je ovaj posao obavljen, ali prema oskudnim izvorima mobilisano je 40—50 novih boraca koji su poslani u 6. diviziju i u jedinice ličke operativne grupe.[70]

Pitanje rada pošta, telefonskih centrala i relejnih stanica bilo je stalno aktuelno uslijed čestih prodora neprijatelja i kidanja veza. Zaposleno osoblje na pošti imalo je status borca NOVJ. S tim u vezi viši vojni pozadinski organi su komande mjesta stalno podsticali da zaposleno ljudstvo na pošti i centralama obuhvataju planom vojno-političke obuke i materijalnim snabdijevanjem.[71]

Na snabdijevanju je dnevno bilo u prosjeku oko 1.000 boraca operativnih jedinica na slobodnoj teritoriji koju je pokrivala Komanda mjesta Medak, a broj gladnih stanovnika se kretao od 250 do 400 osoba. Snabdijevanje artiklima ishrane vršeno je iz magacina NOF-a,[72] a povremeno i iz vojnih magacina. Koliko je utvrđeno, snabdijevanje operativnih jedinica vršeno je po tablici sledovanja uz manja odstupanja zbog prodora okupatorskih snaga na pravcu Gračac—Gospić. Tako, na primjer, tokom decembra na sektoru Medak—Počitelj kola za prevoz hrane pala su četiri puta u ruke neprijatelja na što je narod Vrepca i Mogorića oštro protestvovao zbog pogibije nekoliko partizana, a i zbog materijalne štete.[73]

Teškoće u snabdijevanju iskrsavale su i zbog velikih snježnih nanosa. I pored redovnog čišćenja puta od snijega često se nisu mogla koristiti zaprežna vozila pa su korišćene noseće kolone. U ovo vrijeme zabilježene su posjete borcima na položajima od strane omladine i žena što se pozitivno odražavalo na borce 13. divizije.

Komanda mjesta Medak sa partizanskom stražom obavljala je dosta uspješno zadatke iz svoje nadležnosti kao i u odbrani slobodne teritorije. Zbog toga im je, svjedoče izvori, rastao ugled u narodu. Četa partizanske straže Komande mjesta Medak predstavljala je čvrst oslonac rukovodstvu NOP-a za kotar Gospić. U nekim izvorima iskazivane su ponekad oštrije ocjene o radu vojno-pozadinskih organa, a naročito u pogledu suradnje i koordinacije rada sa NOO-ima. Ta sporna pitanja, nastala u toku, rada rješavao je Kotarski komitet KPH Gospić.

69 Arhiv VII, k. 127, f. 1, d. 2.

70 Arhiv VII, CK KPH, film 7/655.

71 Arhiv VII, k. 127—F, f. 4, d. 12.

72 Arhiv VII, MNO Zagreb, film 9/12.

73 Arhiv VII, k. 127—F, f. 1, d. 2.

Tokom januara 1944. godine, a u vezi izvlačenja njemačke 114. lovačke divizije pravcem Gračac—Perušić—Otočac, okupator uspostavlja svoje posade u Lovincu, Metku, Gospiću, Ličkom Osiku i Perušiću te iz njih vrši ispade prema slobodnoj teritoriji sa ciljem uništavanja žive sile i materijalnih dobara. Tako je, na primjer, u Vrepcu opljačkao stočnu hranu i spalio 16 bajti,[74] početkom marta u Ostrvici ubio je 10 osoba, zapalio 30 bajti i opljačkao 150 grla stoke.[75] U drugoj polovini maja neprijatelj vrši napad iz Gospića prema Vrepcu, a iz Metka prema Počitelju. On napušta Medak 20. maja, ali zadržava put Gospić—Bilaj—Vrebačka staza do 27. maja, kada i njega napušta. Krajem juna vođene su teške borbe oko Vrepca i u njegovoj široj okolini.

U naznačenom vremenu, što je ovisilo od vojne situacije, slobodnu teritoriju branile su manje ili veće jedinice NOVJ.

Tokom februara u predjelu Vrebac—Mogorić nalazila se 3. brigada 19. divizije, polovinom maja 3. brigada 13. divizije i 3. bataljon 1. brigade 8. divizije, a u toku juna 3. brigada 35. divizije. Međutim, 1. bataljon Ličkog odreda u cijelom periodu bio je glavna okosnica odbrane slobodne teritorije, uz četu partizanske i seoskih straža, te borbenih grupa.

Neprijateljska vojna dejstva prema slobodnoj teritoriji pratila je izrazito jaka agenturna i propagandna djelatnost, usmjerena jednako prema stanovništvu i operativnim jedinicama. Na unutrašnjem razbijanju NOP-a bili su jedinstveni ustaše, četnici, Nijemci i HSS podstičući dezerterstva iz jedinica i odvraćanje naroda od bilo kakve suradnje i rada za NOP. HSS lansira parole: čuvaj glavu, ne idi ni u čiju vojsku, sabotiraj, pa na bilo koji način.[76] To udruženo djelovanje nije ostalo bez posljedica. Tako, na primjer, samo na teritoriji medačke općine zabilježen je 21 slučaj dezerterstva iz operativnih jedinica. Svi su oni stupili u četničke redove. Krajem juna čak i iz Vrepca i Pavlovca (koji su do tada i kasnije odolijevali vihoru zla i zuluma) zabilježeno je 7 dezertera.[77] četnička propaganda je posebno unosila paniku proturajući vijesti o njemačkim trupama.

Obrana slobodne teritorije od zaraznog propagandnog i agenturnog djelovanja okupatora i kvislinga počivala je na mobilnosti, povezivanju i patriotskoj svijesti. Na toj liniji antifašističke organizacije djelovale su jedinstveno i odlučno.

Komanda mjesta Medak u dijelu svoje nadležnosti, kako kazuju izvori, odigrala je vrlo značajnu ulogu. Sadržaj i metod rada uspješno je prilagođavala čestim izmjenama vojno-političke situacije i konkretnim prilikama.

Polovinom januara 1944. godine, odlukom više vojne pozadinske vlasti, Komanda mjesta Medak među prvima je na teritoriji 2. ličkog područja izvršila reorganizaciju. Suština reorganizacije ogledala se u tome da se vojno-pozadinski organi brojčano smanje, ali izborom boljeg boračkog i starješinskog sastava kvalitetno ojačaju. U okviru čete formiran je terenski vod s ciljem da se bori protiv neprijateljske agenture na slobodnoj teritoriji i da vrši prepade na manje neprijateljske kolone. Pri Komandi mjesta for-

74 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 1, đ. 5.

75 Arhiv VII, MLG. film 1/573.

76 Arhiv VII, CK KPH, film 39/185.

77 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 1, d. 5 i f. 17, d. 29.

mirana je borbena grupa koja je prema potrebi pojačavana članovima KPJ i SKOJ-a s terena. U sklopu ove reorganizacije jačale su mjesne i općinske straže u koje su uključivani omladinci rođeni 1927. i 1928. godine, ozdravljeni partizani i starija godišta. Seoske straže, naoružane puškama i puškomitraljezima, poprimale su izgled prave vojne organizacije i preuzimale obezbjeđenje lokalnih objekata, organizovale noćna i dnevna dežurstva i patrole, izviđačku službu i si. Reorganizacijom i smanjenjem brojnog stanja partizanske straže dio sposobnih vojnih obveznika upućen je u operativne jedinice ili za popunu seoskih straža.

Prema spisku Komande 2. ličkog područja na dan 30. januara 1944. godine brojno stanje za Komandu mjesta Medak je slijedeće: u Komandi mjesta 3 člana, komandnog osoblja u četi partizanske straže 9 i partizanskih stražara 49.[78]

U izvještaju Komande 2. ličkog područja od 13. februara 1944. godine navode se ocjene za komandni kadar u Komandi mjesta Medak (Ilija Grbić, komandant, Ljuban Basarić, pomoćnik i Jovo Knežević, zamjenik komandanta).[79] Iz ovog pregleda vidljivo je smanjenje brojnog stanja u odnosu na stanje iz decembra 1943. godine. Raspored čete Medak 30. januara 1944. godine: Divoselo, Čitluk i Počitelj 16, Vrebac 24 i po terenu 21 partizanski stražar. Komandir i politički komesar čete kao i u prethodnom periodu.

Komanda 2. ličkog područja formirala je polovinom februara četu za specijalne zadatke i uputila je na sektor Gospića. Nema podataka o njenoj aktivnosti i koliko je vremena ovdje ostala, ali je sigurno da je usko surađivala i oslanjala se na Komandu mjesta Medak i četu partizanske straže. Zasjede i patrole radi razbijanja grupe četnika, koja se zadržala u Velebitu, bio je stalni zadatak čete partizanske straže i posebnih borbenih grupa.

O tome, na primjer, kazuje i jedan izvor od 10. maja u kome se navodi jačina grupe (13), ime njenog komandanta i vodiča, vrijeme polaska, naređenje da se ponese suhe hrane za tri dana, kao i odijelo za noć, jer će grupa ići na Velebit i tamo ostati u zasjedi.[80] U ovom periodu jedan od sigurnih kanala vodio je od Počitelja — preko Velebita — za Starigrad i Tribanj u Podgorju. Njim su se služili šverceri, a i NOO-i u nabavci soli i drugih artikala, kao i za evakuaciju ranjenika.

Stoga je on bio od posebnog interesa za Komandu mjesta Medak, kao i za Komandu mjesta Karlobag. Nisu sačuvani (ili nisu dostupni) izvori da bi se izvršila valjana rekonstrukcija ove veze.

Pored ukazivanja na ciljeve ustaško-četničke i HSS-ovske propagande stanovništvo je redovno informisano o spoljnim i unutrašnjim događajima, posebno su objašnjavane odluke II zasjedanja AVNOJ-a protiv kojih je i bila uperena oštrica neprijatelja. Uporedo je vršena i mobilizacija svih snaga na izvršavanju tekućih zadataka — proljetna sjetva, prilozi za vojsku, jačanje suradnje, odnosno bratstva i jedinstva između Srba i Hrvata i dr. Svi širi skupovi završavani su kulturno-umjetničkim programom u kojem su učestvovale ekipe operativnih jedinica i partizanske straže. Tako se na

78 Arhiv VII, k. 127, f. 6, 2 i 26.

79 Arhiv VII, CK KPH, film 40/236.

80 Arhiv VII, MLG, film 1/708.

primjer, glumačka ekipa 2. ličkog područja tokom februara nalazila na teritoriji Komande mjesta Medak gdje je nastupala prigodnim programom. U više mjesta je bila dobro primljena, što se ogledalo u posjetama, a naročito u Mogoriću.

Kako su vojno-pozadinski organi imali značajan udio u sprovođenju političko-propagandnog djelovanja — neposredno učešće i obezbjeđenje propagandnih materijala — pri Komandi 2. ličkog područja održavani su politički kursevi s komandnim kadrom i starješinama što je ujedno bila i priprema za njihovo političko djelovanje među stanovništvom.

Prema ocjenama Komande 2. ličkog područja Komanda mjesta Medak i njena partizanska straža bili su među prvima u izvršavanju zadataka, nalazeći se stalno među stanovništvom. Poštovanje naroda prema partizanskoj straži iskazivano je i u posjetama, pa čak i iz onih sela koja su do nedavno bila naklonjena protivničkoj strani.[81]

Mobilizacija novih boraca za operativne jedinice i za popunu 6. divizije bio je stalno aktuelan zadatak. Prema nepotpunim podacima, sabranim iz informacija Općinskog komiteta KPH za Medak i drugih izvora, proizlazi da se na teritoriji Komande mjesta Medak u prvom polugodištu 1944. godine dobrovoljno javilo u NOV 68 omladinaca i 17 omladinki od čega se 26 omladinaca opredijelilo za 6. diviziju.[82] Uporedo sa akcijom dobrovoljnih javljanja vršena je i mobilizacija boraca, ali o tome nema podataka.

U komandama mjesta početkom 1944. godine uvedeno je jedinstveno knjigovodstvo i izvještavanje.[83] Ukupno su vodile deset knjiga i pisale 9 petnaestodnevnih i mjesečnih izvještaja. Knjige su vodili i magacioneri. Knjigovodstvo-izdavanje i primanje hrane i potrošnog materijala — redovno je kontrolisano od nadležnih organa.

Ekonomsko stanje slobodne teritorije gospićkog kotara u proljeće 1944. godine se naglo pogoršavalo uslijed okupatorskih razaranja tako da se po ocjeni Komande 2. ličkog područja moglo računati samo na četiri sela koja su nešto bolje ekonomski stajala.

U vezi s tim povećavao se iz mjeseca u mjesec broj gladnih. Tako, na primjer, pominje se i cifra od oko 400, zatim za april 140 i za maj samo u Čitluku 100 osoba. Ishrana ovog dijela stanovništva vršena je iz NOF-a, u pravilu raspodjelom po selima, a pri kraju polugodišta slanjem preko Visa u Italiju i Afriku. Prema jednom izvoru kampanja da se narod šalje u Slavoniju nije uspjela.[84]

Sa ishranom vojske na slobodnoj teritoriji Gospića u vremenu februar—maj nije bilo nekih posebnih problema, pored ostalog i zbog toga što se na njoj u to vrijeme nalazio samo 1. bataljon Ličkog odreda i pozadinske jedinice i ustanove. Veće jedinice zadržavale su se ovdje kraće vrijeme i tada je dobijana pomoć od Komande 2. ličkog područja. U ovo vrijeme uočavane su pojave kod NOO-a, naročito Gospića i Gračaca, da prikrivaju stvarna stanja u magacinima NOF-a i mogućnosti sela. Za ilustraciju ove pojave Komanda 2. ličkog područja navodi primjer Vrepca (mart 1944) gdje su se

81 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 1, d. 5 i f. 17, d. 8.

82 Arhiv VII, MLG, film 1/691 i CK KPH, film 40/277,

83 Arhiv VII, k. 116, f. 1, d. 3.

84 Arhiv VII, MLG, film 1/101, 106 i 573.

sami seljaci pitali: kako to da se od njih ništa ne traži, pa su nudili volove za klanje.[85] Ti primjeri odražavali su poimanja i shvatanja stanovništva jer u to vrijeme ništa nije bilo preče od snabdijevanja jedinica NOVJ. Međutim, NOO-i su imali svoje brige, probleme i teškoće sa uvijek prisutnim računom što će biti sutra. Prema ekonomskom izvještaju Komande 2. ličkog područja, od 3. marta, ishrana vojske bila je redovna. Kako se sa terena nije dobijala (vjerovatno zbog niskih temperatura) dovoljna količina krumpira, trošile su se rezerve makarona, graha, riže i graška.[86]

Početkom februara počela je sa radom pekara pri Komandi mjesta Medak. Operativne jedinice na njenom terenu snabdijevane su do tada hljebom s Udbine, što je otežavalo njegovo dopremanje na položaje vojski. U vrijeme od 15. do 29. februara 1944. godine ova pekara primala je s terena 1.700 kg brašna i ispekla 2.938 kg hljeba, za operativne jedinice izdato je 2.324 kg hljeba i za vojne vlasti u pozadini 427 kg.[87]

Radionice pri Komandi mjesta Medak radile su sa smanjenim kapacitetom zbog nedostatka materijala. U toku januara vođena je kampanja za izradu predmeta za 6. diviziju. Odaziv naroda bio je izvanredan, ali nema pouzdanih podataka o količini i vrsti predmeta koje je Kotarski NOO Gospić predao Okružnom NOO-u i uputio za 6. diviziju.

Početkom februara, u skladu sa odlukom rukovodstva NOP-a za kotar Gospić, protjerano je 18 četničkih porodica iz Metka i Raduča u Gospić i izvršena konfiskacija njihove imovine. Gospićke ustaše vratile su protjerane porodice pod izgovorom da kod njih nema četnika. Nakon toga one su otpremljene za Gračac. Ta odluka primljena je vrlo loše kod četničkih porodica i njihovih simpatizera, pa i simpatizera NOP-a.[88] Otvoreni protesti i kritike su se odnosili na postupak i način pa su se postavljala razna pitanja, posebno zašto se na isti način ne postupa sa ustaškim porodicama iz Lovinca.[89] Ova epizoda, kako svjedoče izvori, ostavila je vrlo loš utisak kod većine naroda na slobodnoj teritoriji.

Slobodna teritorija gospićkog kotara iskazala je samoprijegor, hrabrost i ljudsku solidarnost u prihvatu ranjenika i izbjeglog naroda sa teritorija udbinskog i koreničkog kotara, koji je pod pritiskom neprijateljske ofanzive, bio prisiljen da napusti sela i zbjegove.

Tako je, na primjer, grupa od 235 ranjenika 12/13. maja 1944. iz Srednje Gore izvučena u Mogorić odakle je naredne noći prebačena u Velebit, iznad Počitelja. Sa ovom grupom ranjenika u zbjeg u Velebitu prešao je i neutvrđeni broj izbjeglica sa pokretnom imovinom. U jednom izvoru[90] pominje se cifra od 12.000 do 15.000 izbjeglog naroda a po sjećanjima, posebno Jove Vuksana, ona se penje na oko 30.000. Te cifre su zaista pretjerane u svakom pogledu. Prije svega, sa teritorije gospićkog kotara narod se nije pokretao, držao se starih zbjegova kao i većina naroda sa koreničkog i udbinskog kotara. Većina izbjeglica bila je iz perušićkog kotara, a moglo ih je biti izme-

85 Arhiv VII, k. 116—V, f. 2, d. 33.
86 Arhiv VII, k. 1907—5, 17, d. U.
87 Arhiv VII, k. 116/VI, f. 2, d. 26.
88 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 17, d. 8.
89 Arhiv VII, MLG, film 1/688.
90 Zbornik, tom V, knj. 27, dok. 105.

đu jedne do dvije hiljade i vjerovatno toliko sa najugroženijih područja koreničkog i udbinskog kotara. I prosta logika navodi na zaključak da se u toku jedne noći toliko naroda sa imovinom nije moglo prebaciti preko ceste i pruge Gospić—Gračac.

Kolonu ranjenika i naroda obezbjeđivali su: 3. brigada 13. divizije, 3. bataljon 1. brigade 8. divizije, 1. bataljon Ličkog odreda i pozadinske jedinice Komande 1. ličkog područja. Iz Velebita je 107 ranjenika 18. maja prebačeno u Podgorje (Tribanj, Starigrad) pa na otok Vis. Ostali ranjenici vraćeni su na teritoriju koreničkog i udbinskog kotara, po završetku majske ofanzive na Krbavsko polje. Dio izbjeglog naroda (nije utvrđen broj), prebačen je u Podgorje, a zatim na otok Vis odakle je transportovan za Italiju i Afriku.

Većina izbjeglog naroda nakon ofanzive vratila se u stare zbjegove, odakle je dio prebačen u Kordun, naročito iz perušićkog kotara. Ovakva situacija nametala je krupne obaveze svim antifašističkim organizacijama na slobodnoj teritoriji Gospića, a posebno Komandi mjesta Medak. Utvrđeno je da je njena četa partizanske straže obezbjeđivala transport ranjenika za Podgorje.

Tokom marta, na osnovu naredbe Vrhovnog štaba NOV i POJ, umjesto pomoćnika komandanta, uvedena je dužnost političkog komesara u komandi mjesta. Umjesto zelenih oznaka čina i položaja tokom maja uvedene su
1 ovdje oznake jednake onima u operativnim jedinicama.[91] Naredbom broj
2 Štaba 11. korpusa NOVJ, od 14. aprila 1944. godine, postavljeni su komandant i politički komesar u Komandi mjesta Medak — Perica Krtinić i Ljuban Basarić. Pomenuta naredba nije u praksi sprovedena pošto se raniji komandant Ilija Grbić vratio sa kursa pa je ostao i dalje na dužnosti komandanta.[92]

Od polovine maja i krajem juna Komanda mjesta Medak učestvuje u odbrani slobodne teritorije i obezbjeđuje zbjegove. Pored svih obaveza ona aktivno učestvuje u kampanji proljetne sjetve, obradi napuštenog zemljišta, suzbijanju zaraznih bolesti, prikupljanju dezertera, kontroli objave i dr.

Nespokojstva na slobodnoj teritoriji kotara Gospić bilo je na pretek u drugom polugodištu 1944. godine. Ono je proizlazilo iz toga što je okupator s vremena na vrijeme iz Gračaca prema Gospiću i obratno slao svoje trupe radi intervencije na raznim sektorima. U vremenu jul—septembar borbe su se odvijale na liniji Lički Osik—Perušić i Lički Osik Široka Kula—Ljubovo, pa je zapadni dio slobodne teritorije neposredno ugrožavan, a od polovine novembra do polovine decembra vođene su žestoke borbe na liniji Gospić—Medak—Lovinac. Uz česte ustaške napade na slobodnu teritoriju (iz garnizona Gospić i Lovinac) prisustvo četnika u Velebitu, je takođe činilo stalne smetnje NOP-a. Njemačko-ustaški napadi na slobodnu teritoriju, kao i vršljanje četnika, nisu bili istog intenziteta, ali po teroru stanje se nije mijenjalo. Osnovna karakteristika svih napada na slobodnu teritoriju je uništavanje ljudskih života i materijalnih sredstava.

Do polovine novembra 1944. godine krupnijih operativnih jedinica na slobodnoj teritoriji nije bilo, izuzev kraćeg zadržavanja u prolazu. U među-

91 Arhiv VII, k. 570-A, f. 13, d. 28.

92 Arhiv VII, k. 570, f. 6, d. 3.

vremenu okosnicu odbrane slobodne teritorije i zaštite naroda činile su čete partizanske straže, borbene grupe i seoske straže.

Da je Komanda mjesta Medak bila angažovana u odbrani slobodne teritorije svjedoče i sačuvani izvori: 8. jula 1. bataljon Ličkog odreda odbio ustaški napad iz Gospića na Divoselo,[93] 12. jula četa partizanske straže Medak odbila napad ustaša na Barlete,[94] 20. jula bataljon Zadarskog odreda sa terenskim četama vodio borbu sa ustašama u rejonu Metka,[95] 5. augusta desetina Komande mjesta Medak i naoružani civili odbili ustaški napad na Divoselo i tom prilikom ubili 3 ustaše, među njima i komandira ustaške satnije, 14. augusta četa partizanske straže vodila borbu sa četnicima u Metku, u toku augusta udarna grupa zarobila dva četnika, u toku augusta četa partizanske straže uništila 7 motornih vozila i oštetila avion prisilno spušten kod Budačkog mosta,[96] 15. septembra vod medačke čete, sa lovinačkom četom partizanske straže, vodi borbu sa dvije ustaške satnije,[97] 18. novembra 3. brigada 13. divizije u rejonu Metka odbila napad ustaša iz Gospića, 23. novembra 2. i 3. brigada 13. divizije odbijaju ustaški napad iz Gospića, od 10—13. decembra, u istom rejonu, vode se žestoke borbe.[98]

Do kraja 1944. godine jedinice 13. divizije (nakon oslobođenja Gračaca 9. decembra) vrše pritisak na ustaški garnizon u Gospiću. Od polovine decembra slobodna teritorija kotara Gospić čvrsto je povezana sa oslobođenim gračačkim kotarom, a preko Alana i sa Dalmacijom.

Po ljudskim žrtvama i materijalnim gubicima najteža su bila posljednja dva mjeseca. Tako, na primjer, 14. novembra 1944. jača ustaška grupa (»trup«) upada u Međugorje, ubija 6. stražara, ranjava jednu ženu i pali barake, a u povratku u Mogoriću je zaklala ili odagnala ukupno 35 lica (žene, djeca, starci).

U toku decembra ustaše su ubile i zaklale 40 stanovnika. U toku novembra neprijatelj je opljačkao i odagnao 1.000 komada ovaca i goveda i zapalio 200 kvarata žita u kotaru Gospić.

Još početkom augusta medački četnički odred, jačine 120 četnika, prebacio se (vjerovatno po odobrenju Nijemaca) iz Gračaca u Velebit. Ovim dolaskom znatno je narušen odnos snaga na teritoriji medačke općine. U Metku i Raduču bio je otežan rad NOO-a i antifašističkih organizacija, dok je u Počitelju, sem u dva zaseoka, bilo nešto pogodnije stanje.[99] U vremenu august—septembar četnici su terorisali partizanske porodice i simpatizere, ometali razmjenu dobara između Podgorja i Like, vršili špijunsku i propagandnu djelatnost i povezivali svoje simpatizere na cijeloj teritoriji kotara u cilju razbijanja NOP-a.

Komanda mjesta Medak imala je uvid u snagu, akcije i dnevno kretanje četničkih grupa. Međutim, ona nije imala dovoljno snaga da ih razbije i one-

93 Arhiv VII, CK KPH, film 40/327.

94 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 17, d. 18.

95 Arhiv VII, MLG, film 1/112.

96 Arhiv VII, CK KPH, film 40/327, 368 i 748.

97 Arhiv VII, k. 569, f. 3, d. 9.

98 Dr Petar Kleut, Borbe u Lici od juna 1944. do marta 1945. godine, četvrta godina NOR-a, Historijski arhiv u Karlovcu 1981, str. 636 i 640.

99 Arhiv VII, CK KPH, film 40/405, 427, 436 i 748.

mogući im djelatnost pa se povremeno za pomoć obraćala operativnim jedinicama. Tako je na primjer, u hvatanju grupe od 5 četnika, dezertera iz NOV na prostoriji Vrepca i Pavlovca (6. jula) učestvovala jedna četa iz 3. brigade 35. divizije. Tog dana pomenuta grupa naišla je na zasjedu, ali je nesmotrenošću poginuo komandir čete i jedan partizan, a četnici se razbježali. Sutradan je samo jedan od njih uhvaćen.[100]

Dolaskom 13. divizije na slobodnu teritoriju glavnina medačke četničke grupe se prebacuje u Gračac i 1. decembra 1944, zajedno sa gračačkom grupacijom, bježi prema zapadu, ali je manja grupa špiljara i dalje ostala u Velebitu sa znacima kolebanja, zajedno sa svojim simpatizerima. U prilog takvom stanju, pored uspjeha NOVJ, išla je i činjenica što su ustaše činile teške zločine (i pored savezništva) nad nedužnim stanovništvom Metka i Raduča.[101]

U periodu jun—septembar na slobodnoj teritoriji se pod složenim i nepovoljnim uslovima odvijala mukotrpna borba za kosidbu, žetvu i sabiranje jesenjih plodova. Uz suglasnost Glavnog štaba NOV i POH i ZAVNOH-a regulisane su pripreme, odnosi između NOO-a i vojno-pozadinskih organa u toku rada, kao i raspodjela dobara za skladištenje u magacine NOF-a i vojne. Za kosidbu trave pri komandama mjesta formirane su udarne desetine kojima su NOO-i određivali površine za kosidbu, uglavnom na napuštenim (vakant) posjedima.[102] U pripremi za žetvu precizirano je da partizanske straže pruže pomoć u radnoj snazi, da vojno-pozadinski organi organizuju preuzimanje ušura od vršalica, preuzimanje žita sa vakantnih posjeda i da se na vrijeme izgradi potreban broj zemunica.[103]

Međutim, prema ukupnim podacima za teritoriju 2. ličkog područja proizlazi da je dato oko 1.000 kosaca za košenje trave, a u ljetnoj kampanji 1.877 radnika. U odnosu na broj četa, koje su učestvovale u radu, Komanda mjesta Medak približno je dala oko 142 kosca i 258 radnika. Utvrđeno je da je Komanda mjesta Medak sa partizanskom stražom obezbjeđivala rad na svim kritičnim punktovima i sa uspjehom u njemu učestvovala. Do 28. jula ukošeno je na teritoriji 2. ličkog područja 320 vozova sijena, od čega je sklonjeno oko 100 vozova. Na teritoriji Komande mjesta Medak građene su zemunice u Međugorju (vjerovatno i na obroncima Velebita) a u izgradnji je učestvovala i Komanda 2. ličkog područja sa svojim sredstvima i snagama.[104]

Dnevni obrok jednog borca je iznosio 0,95 kg, radnici su imali povišicu 20%, a kosci 50%.[105] Pored ovog, izvori pominju da su pojedine jedinice i straže dobijale hranu u selima. Na slobodnoj teritoriji kotara Gospić ishrana operativnih jedinica do polovine novembra 1944. nije predstavljala poseban problem iz razloga što nije bilo krupnijih jedinica . U izvještaju Komande mjesta Medak Komandi 2. ličkog područja za period oktobar—novembar konstatuje se loše ekonomsko stanje, a za slijedeći mjesec se pod-

100 Zbornik, tom V, knj. 29, dok. 15.

101 Arhiv VII, CK KPH, film 40/754.

102 Arhiv VII, k. 571, f. 22, d. 15.

103 Arhiv VII, k. 116/III, f. 1, d. 7.

104 Arhiv VII, CK KPH, film 40/332, 339 i 356.

105 Arhiv VII, k. 116/1, f. 5, d. 43.

vlači da narod daje dobrovoljne priloge ali, ako se zadrži i dalje veći broj jedinica na ishrani, taj teret narod ne bi mogao izdržati.[106]

I pored učešća Komande 2. ličkog područja u snabdijevanju operativnih jedinica citirani izvori potvrđuju da su se jedinice oslanjale i na mjesna sredstva.

Sabirne akcije prikupljanja hrane za vojsku i dalje su nastavljene u nekoliko vidova: dobrovoljni prilozi na osnovu tzv. kvota (razreza po kotarima), pozajmica od naroda i preko posjeta jedinicama. Tim povodom je 26. septembra 1944. godine održan sastanak s predstavnicima općinskih i kotarskih NOO-a u Okružnom NOO-u za Liku, zatim sastanak komandi 1. i 2. ličkog područja i sastanak štaba 11. korpusa i Okružnog NOO-a za Liku.[107] Na ovom posljednjem istaknuta je potreba da se sakupi 20 vagona krumpira što bi NOO-i trebali predati komandama 1. i 2. ličkog područja. U to vrijeme dnevni utrošak hrane za vojsku u Lici iznosio je oko 5.000 kg. Nakon pomenutih sastanaka na nivou Like data je sugestija da se povede kampanja sakupljanja žita u vidu takmičenja koje je počelo 1. novembra 1944. godine. Po sumarnom pregledu Komande 2. ličkog područja na ovoj teritoriji NOO-i su sakupili 87.000 kg žita.[108] Za kotar Gospić nema posebno iskazanih podataka, ali se sasvim sigurno može pretpostaviti da je na njegovoj teritoriji prikupljena jedna četvrtina. U istom izvoru se navodi da se putem omladinskih posjeta prikupilo 530 kg krumpira i pasulja, da je plijenom dobijeno 17.287 kg, konfiskacijom 129.183 kg, rekvizicijom 4.663 kg i ušurom 104.751 kg hrane.

Posjećujući borce NOVJ na položajima narod im je iskazivao poštovanje i brigu. Tako, na primjer, omladina slobodne teritorije kotara Gospića tokom novembra posjećuje 3. brigadu 13. divizije i donosi joj 302 kg kruha, 605 kg krumpira, 9 kg graha, 55 kg brašna, 15 litara mlijeka, 41 kg kupusa, 4 kg mesa, 2 litre lješnjaka, 15 tuba duvana i pola kg masti.[109] Uporedo je vođena i akcija prikupljanja hrane za potrebe vojske u vidu pozajmice od naroda. U izvještaju Komande mjesta Medak, od 9. septembra 1944. godine, se navodi kako narod nerado daje pozajmicu žita kad to traže NOO-i, ali članovima Komande mjesta redovno daje.[110] Vjerovatno se konstatacija odnosila na pojedine odbore ili članove jer su u akciji redovno uključivane sve antifašističke organizacije. Međutim, suština leži u činjenici što se pozajmica nije razlikovala od uobičajenih dobrovoljnih priloga pa je stoga moguće da se kod naroda stvaralo nepovjerenje prema toj vrsti davanja.

Smještaj vojnih jedinica, a posebno naroda, u nastupajućim zimskim uslovima predstavljao je za slobodnu teritoriju kotara Gospić akutan problem. Komanda mjesta Medak u izvještaju 9. novembra 1944. godine navodi da ima naroda koji živi pod vedrim nebom. Stoga su zadnjih mjeseci 1944. godine sve antifašističke organizacije i vojno-pozadinski organi činili izuzetne napore da se narodu obezbijedi najnužniji smještaj.

106 Arhiv VII, CK KPH, film 40/752 i 754.

107 Arhiv VII, MNO Zagreb, film 9/209 i k. 571, f. 20, d. 23.

108 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 2, d. 1.

109 Arhiv VII, MLG, film 1/752.

110 Arhiv VII, CK KPH, film 40/748.

U međuvremenu su više vojno-pozadinske vlasti upozoravale da se komande mjesta okrenu pitanjima i zadacima iz svoje nadležnosti.

Međutim, situacija na teritoriji Komande mjesta Medak bila je takva da je težište imala na operativnim funkcijama pa je sa te strane isticana za primjer od strane viših vojnih vlasti, a kod naroda je uživala puno povjerenje što se ogledalo i u čestim posjetama (naročito omladine) četi partizanske straže. Komanda mjesta Medak obavljala je i dio poslova telefonske i poštanske službe. Naime, u toku jula učestvuje u opravci telefonske linije Medak—Lovinac, a u toku augusta postavlja telefonsku liniju Mogorić——Barlete.

S obzirom na gradnju brojnih objekata na slobodnoj teritoriji, zahtjeve operativnih jedinica, naročito krajem godine, vezanim za dejstva na području kotara Gračac, rasle su iz dana u dan potrebe za radnom snagom i prevoznim sredstvima. Bio je to zaista težak teret za narod na slobodnoj teritoriji kotara Gospić, ali o tome kako ga je podnosio i odgovarao na brojne zahtjeve nema podataka. U kronologiji zbivanja ostala su samo sjećanja i uspomene na transportne kolone (noseće i prevozne) ljudi i žena (uglavnom najmlađih i starijih). Ovaj vid doprinosa stanovništva regulisan je vojnim naredbama i poiman u narodu kao vojna obaveza, a bili su rijetki primjeri izbjegavanja. U skali brojnih napora, koje je civilno stanovništvo na slobodnoj teritoriji činilo za NOB, transportne kolone su izrazit primjer da nije bilo nikakve razlike između fronta i pozadine. U tom sklopu stanovništvo ustaničkih sela na liniji Mogorić—Pavlovac—Vrebac—Barlete—Ostrvica, te Divoselo i Čitluk dalo je svoj doprinos u granicama mogućnosti, pa i više od toga.

Po naređenju Komande 2. ličkog područja Komanda mjesta Medak je radila na ažuriranju spiskova vojnih obveznika 1. i 2. poziva, tegleće i tovarne stoke.[111] Propagandno-politička aktivnost odvijala se u znaku proslave godišnjice ustanka, odluka Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, izbora za odbore JNOF--a, okružne konferencije USAOH-a, uspjeha NOVJ, dolaska Crvene armije na granice Jugoslavije, oslobođenja Beograda i mobilizacije na tekućim zadacima.

U duhu uputstava Glavnog štaba Hrvatske od 6. jula 1944. nastale su značajne organizacione promjene u komandama mjesta: formiran je ekonomat sa ekonomom na čelu koji preuzima poslove što ih je do tada obavljao zamjenik komandanta, a ovaj preuzima mobilizacijske poslove. U ekonomatu je uvedena podjela rada: prikupljanje ljudske hrane, pekare, kuhinje, mesnice i sabiranje stočne hrane. Formirana je i saobraćajna sekcija. U izvještaju Komande mjesta Medak od 9. septembra 1944. navode se još informativni i poštanski sektor, kao i isljednik te da su prva mjesta popunjena. Tokom decembra ekonomska sekcija imala je 5 članova, a saobraćajna 1 natcestara i 5 cestara. Do polovine decembra 1944. godine komandant Komande mjesta Medak je Ilija Grbić, politički komesar Ljuban Basarić i zamjenik komandanta Đuro Vojvodić.

Prema izvještaju od 19. decembra 1944. godine naziv Komanda mjesta Medak se gasi, a službeni naziv glasi Komanda mjesta Gospić, koju čini isti sastav ranije Komande mjesta Medak. Nije se radilo o novoj komandi mje-

111 Arhiv VII, CK KPH, film 40/339, 346 i 356.

sta već o promjeni naziva. Jedina kadrovska izmjena je izvršena što je za političkog komesara umjesto Ljubana Basarića postavljen Antić Uzelac, a u komandi čete partizanske straže umjesto Nikole Bobića Jovo Štikovac.[112]

U drugoj polovini 1944. najveći dio aktivnosti Komande mjesta Medak odnosio se na borbene zadatke što ih je nametala situacija. Rad vojno-sudskih isljednika i obavještajnih organa teško je rekonstruisati zbog nedostatka izvora. U cjelini Komanda mjesta Medak, uz punu suradnju s NOO-ima i antifašističkim organizacijama, a pod rukovodstvom Kotarskog komiteta KPH za Gospić, dala je značajan doprinos uspješnom razvoju narodnooslobodilačke borbe u kotaru Gospić.

Komanda mjesta Lički Osik

Komanda mjesta Lički Osik formirana je početkom maja 1943. godine. Po sjećanju Dane Jovića i Marka Korice oformljena je u toku borbi oko Gospića, što se može zaključiti i po izvještaju Komande 1. ličkog područja od 12. maja u kome se razmatra rad pomenute komande. Po sjećanju Dane Jovića i Marka Korice, te na osnovu nekoliko izvora,[113] Komandu mjesta Lički Osik su činili: komandant Božo Prpić, pomoćnik Dane Jović, zamjenik Vlado Orešković, vojno-sudski isljednik Joso Orešković i obavještajni oficir Marko Korica. Sekretar partijske ćelije bio je Marko Korica. Njeno sjedište u početku je u Ličkom Osiku (Vukšić) a kasnije u širokoj Kuli. Pokrivala je slobodnu teritoriju općine Lički Osik.

U vremenu od 1. juna do 18. augusta 1943. sa slobodne teritorije Ličkog Osika operativne jedinice NOVJ neposredno su držale blokadu ustaškog garnizona u Gospiću i srednje Like. Rasporedom jedinica u Mušaluku, Ostrvici, Barletama, Vrepcu i Ribniku izraženo je težište odbrane slobodne teritorije. Na pomenutoj teritoriji nalazile su se 3. brigada 6. divizije (jun-jul) i od početka augusta 1. brigada te divizije. Do 18. augusta 1943. godine, kada neprijatelj zauzima Lički Osik, nije bilo značajnijih borbi, sem 25/26. juna i 4. augusta. S vremena na vrijeme neprijateljska avijacija je izviđala, bombardovala i mitraljirala položaje operativnih jedinica i okolna sela (Mušaluk, široku Kulu i dr.). Neutvrđenog dana u toku juna od avionske bombe teško je ranjen komandant Božo Prpić u Širokoj Kuli i na putu za bolnicu podlegao ranama u Buniću. Nakon toga dužnost komandanta vršio je Vlado Orešković.

Partizanska straža ove komande na dan 6. jula 1943. godine imala je ukupno 44 stražara[114] i to: 4 starješine, 4 stražara u relejnoj stanici, 21 pri Komandi mjesta i 14 na postaji Široka Kula. Straža je imala komandira i političkog instruktora. Po sjećanju Marka Korice dužnost komandira obavljao je Milan Basarić Bijeli, mada ima mišljenja da je on bio politički instruktor.

Partizanska straža je u duhu naredbe viših vojno-pozadinskih vlasti krajem jula prerasla u četu partizanske straže. Nije utvrđeno da li je pri Ko-

lu Arhiv VII, CK KPH, film 40/748 i 754.

113 Arhiv VII, CK KPH, film 7/619 i 20/255—260.

114 Arhiv VII, k. 105—A, f. 1, d. 7.

mandi mjesta Lički Osik formirana četa partizanske straže. Prema rasporedu četa partizanske straže Komande 1. ličkog područja na dan 2. augusta 1943. godine 5. četa Perušić pokrivala je teritoriju Komande mjesta Lički Osik sa 10 stražara i sa vodom za specijalne zadatke (27 partizana).[115] Vjerovatno da četa partizanske straže nije bila formirana iz razloga što je već bio dat prijedlog od strane Komande 1. ličkog područja da se Komanda mjesta Lički Osik ukine.

Općinska rukovodstva NOP-a za Lički Osik, formirana prije njegovog oslobođenja, kao i mjesna u ustaničkim selima (Barlete, Ostrvica i Ćukovac) nastavila su akcije na formiranju antifašističkih organizacija u novooslobođenim selima. 0 tim naporima, sem za organizacioni razvoj KPJ, nema podataka. Međutim, na osnovu iskazane organizacione aktivnosti na formiranju novih partijskih ćelija i prijema članova KPJ može se pouzdano zaključiti da su sve mjesne organizacije NOP-a u novooslobođenim selima ove općine bile formirane do 8. augusta 1943. godine. Tako, na primjer, u općini su 18. marta 1943. djelovale dvije ćelije (Barlete, Ostrvica) sa 8 članova KPJ, a 1. augusta 5 ćelija (Barlete, Ostrvica, Široka Kula, Mušaluk i Komanda mjesta) sa 23 člana KPJ.[116]

U procesu stvaranja antifašističkih organizacija vidnu ulogu su imale operativne partizanske jedinice koje neposredno učestvuju u političkim akcijama na terenu — priprema proslave godišnjice ustanka, učešće na zborovima, održavanje priredbi u Ličkom Osiku, Mušaluku, Širokoj Kuli i dr.

Ovaj vid aktivnosti posebno se odražavao na rad omladinske organizacije. To se vidno izražavalo čestim posjetima omladine i AFŽ-a borcima na položajima.

Snažniji uspon NOP-a i promjenu odnosa snaga, kako kazuju izvori, na slobodnoj teritoriji općine Lički Osik usporavale su mjere konfiskacije, te pojava pljačkaških tendencija prema novooslobođenim selima.[117] Na te pojave ukazivalo je rukovodstvo NOP-a za kotar Gospić pa i OK KPH za Liku sa preporukom da se negativne pojave suzbijaju, pri čemu su Komandi mjesta Lički Osik izricani prekori zbog nedovoljne odlučnosti u njihovom eliminisanju.

Snabdijevanje operativnih jedinica vršeno je iz mjesnih sredstava (dobrovoljni prilozi, konfiskacija) i uz pomoć Komande 1. ličkog područja, te komandi mjesta Perušić i Medak. Kako su na teritoriji Komande mjesta Lički Osik bile locirane pozadinske ustanove brigada, pa i dijelovi 6. divizije, neosporno je u pogledu organizacije snabdijevanja bila nosilac Komanda mjesta Lički Osik. Ona je sa osloncem na Općinski NOO i antifašističke organizacije činila napore da se brojnim zahtjevima udovolji, mada su oni često prelazili objektivne mogućnosti. Sa snabdijevanjem operativnih jedinica (ishrana, odjeća, obuća i opći smještaj), nije bilo posebnih problema, kako kazuju šturi izvori i sjećanja suvremenika. O ukupnim naporima nema pokazatelja za vjernu rekonstrukciju.

Međutim, po sjećanju Marka Korice (u to vrijeme sekretar ćelije u KM Lički Osik) što potvrđuje i Dane Jović, pomoćnik komandanta, organizacija

115 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 6, d. 1.

116 Arhiv VII, MLG, film 1/758 i 783.

117 Arhiv VII, CK KPH, film 20/682.

snabdijevanja ishranom operativnih jedinica bila je veoma složena. Naime, žito ili brašno otpremano je kolima u pekaru komande mjesta Udbina otkuda bi hljeb bio dopreman u Lički Osik da bi se po tablici snabdijevanja otpremao operativnim jedinicama na položaje. U tom lancu snabdijevanja svakog dana su angažovana kola za prevoz i radna snaga Komande mjesta Lički Osik i Općinskog NOO-a. Uporedo sa ovim redovno je funkcionisala prolazna kuhinja za ishranu vojno-političkih organa i redovne kurirske službe. U nedostatku materijalnih sredstava, kao i u pogledu prevoza i radne snage, zadaci nisu bili laki, a i najmanji propusti u tom lancu, s pravom ili ne, cijenjeni su od viših vojno-političkih organa kao propusti Komande mjesta Lički Osik.

Kampanja ljetne žetve bila je na ovom terenu najobimnija akcija. U izvorima, kao i poslijeratnoj literaturi (sem konstatacija) nema pravih podataka za valjanu rekonstrukciju. Stoga sjećanja Marka Korice i Dane Jovića, koja se podudaraju i sa sačuvanim izvorima, dozvoljavaju mogućnost da se ovi napori, uglavnom, rekonstruišu. U žetvi, pored domaćih omladinskih četa, učestvuje i omladina Krbavice i ona sa teritorije općine Medak, sa ukupno 300 omladinaca i omladinki. Za omladinu sa strane bila je obezbjeđena ishrana i smještaj. Radove u polju obezbjeđivale su operativne jedinice i partizanska straža. Na vakantnom i napuštenom zemljištu žetva se većinom obavljala noću.

Vršidba se obavljala u Ličkom Osiku (Vukšić) a proizvodi su sklanjani na teritoriju Komande mjesta Korenica i spremljeni u zemunice. Cjelokupna organizacija bila je u režiji Komande 1. ličkog područja (preko Komande mjesta Lički Osik). Koliko je utvrđeno, do 18. augusta 1943. taj dio obaveza Komanda mjesta Lički Osik je sa uspjehom izvršila.

Poseban zadatak Komanda mjesta Lički Osik imala je u obezbjcđenju javne sigurnosti na slobodnoj teritoriji. Ovaj vid rada i djelovanja odvijao se u neposrednoj suradnji sa odgovarajućim organima operativnih jedinica. S tim u vezi hapšena su i zatim saslušavana osumnjičena lica. Po ovim pitanjima politički organi NOP-a upućivali su česte prekore Komandi mjesta Lički Osik. U ljeto 1943. godine kod partijskih foruma u zapadnoj Lici, uključujući i OK KPH za Liku, bilo je neshvatljivo oko uloge i mjesta vojno-pozadinskih organa na teritoriji koju je pokrivala Komanda 1. ličkog područja. U tom pogledu, s pravom ili ne, rađale su se ideje sa zahtjevom da se u okviru partijskih foruma obrazuju posebni partijski organi za kontrolu rada vojno-pozadinskih organa.[118] U toj i takvoj atmosferi formirana su i gledanja na rad Komande mjesta Lički Osik. Utvrđeno je da se Komanda mjesta Lički Osik u svom radu od dva i po mjeseca opredjeljivala prema smjernicama Komande 1. ličkog područja, a u suradnji sa rukovodstvom NOP-a općine Lički Osik i vojno-operativnih organa.

Polovinom augusta, odlukom viših vojnih organa, Komanda mjesta Lički Osik je ukinuta i njen rad više nije obnavljan.

118 Arhiv VII, CK KPH, film 20/255—260.

Komanda mjesta Smiljan

Komanda mjesta Smiljan formirana je vjerovatno u drugoj polovini maja 1943. godine. U izvorima se spominje do početka jula. Od 25. juna ona je ostala bez slobodne teritorije pa je zbog toga i ukinuta. Na žalost, nije sačuvan nijedan podatak koji bi govorio o njenom radu, kao i o kadrovskom sastavu. U izvoru od 6. jula 1943. pominje se partizanska straža brojnog stanja 30 stražara, među kojima su 4 starješine — locirana u Smiljanu.[119] Općinom Smiljan su 25/26. juna ovladale ustaše, pa je Komanda mjesta ostala bez svoje teritorije. Nije utvrđeno vrijeme, ali se pretpostavlja da je Komanda mjesta Smiljan ukinuta početkom jula 1943. godine i više nije obnavljana. Od ukidanja komandi mjesta Smiljan i Lički Osik dijelove slobodne i poluslobodne teritorije ovih općina, odnosno cijelog kotara Gospić, obuhvatala je Komanda mjesta Medak.

Komanda mjesta Karlobag

Teritorija općine Karlobag sa Karlobagom oslobođena je 3. oktobra 1943. godine od dijelova 13. divizije. Istog dana, kako tvrdi Nikola Budak, komandant 13. divizije formirao je Komandu mjesta Karlobag. Sa pomenutom tvrdnjom saglasan je i Kuzma Obradović pa se navedeni dan može smatrati početkom rada ove Komande mjesta. Njen sastav, po sjećanju Nikole Budaka i Kuzme Obradovića, bio je: komandant Jurica Bakarčić i pomoćnik komandanta Nikola Budak, a sjedište u Karlobagu. Istog dana formirana je i četa partizanske straže (brojno stanje nije utvrđeno) sa komandirom Božidarom Dominesom Nevom na čelu.

Za sređivanje stanja i prilika u oslobođenom Karlobagu angažovala su se rukovodstva NOP-a kotara Gospić, kao i Komanda 1. ličkog područja što potvrđuju i dostupni izvori. U informaciji Kotarskog komiteta KPH Gospić od 10. oktobra 1943. godine navodi se da su se u Karlobagu dobrovoljno javila 22 borca u NOV. Ćelija ROC-a (Rejonski obavještajni centar) izvještava 19. oktobra OK KPH za Liku da se sekretar ćelijenalazi u Karlobagu, i Dušan Vitas, član Općinskog NOO-a Medak, i da jegovoriona jednom zboru. Kotarski komitet KPH za Gospić (1. novembra) navodi da su Kuzmu Obradovića (do tada vojno-sudski isljednik u Komandi mjesta Medak) poslali da primi dužnost pomoćnika komandanta Karlobaga.[120] Polovinom novembra Komanda 1. ličkog područja konstatuje da je izvršena reorganizacija Komande mjesta Karlobag i predlaže da se ona potčini Komandi primorskog područja.

Po sjećanju Kuzme Obradovića i tvrdnji Nikole Budaka, što potvrđuju i izvori. Komanda mjesta Karlobag reorganizovana je krajem oktobra 1943. godine uz neposredno angažiranje Komande 1. ličkog područja. Njen sastav je slijedeći: Nikola Budak, komandant, Kuzma Obradović, pomoćnik i Ilija Došen, zamjenik komandanta. Četa partizanske straže brojčano se povećala sa dobrovoljcima iz Karlobaga i okoline. Komandir čete je Božidar Dominines Nevo i politički komesar Milan Jurković.

119 Arhiv VII, k. 105—A, f. 1, d. 7.

120 Arhiv VII, CK KPH, film 20/741 i 752 i film 9/228.

U fazi formiranja i reorganizacije Komanda mjesta obavljala je vrlo značajne poslove na sređivanju stanja: hapšenje osumnjičenih osoba, mobilizacija novih boraca za jedinice NOVJ i popuna partizanske straže, obezbjeđenje javnog reda i snabdijevanja operativnih jedinica. Vrlo značajnu ulogu imala je u suzbijanju šverca i nedozvoljene trgovine koja je i do tada bila razvijena između Like i sela u Podgorju. Naročito je bila razvijena razmjena poljoprivrednih proizvoda za so. Za rekonstrukciju ove aktivnosti nema podataka. Međutim, u izvještaju Okružnog NOO-a za Liku za period od 15—31. oktobra navodi se da je za potrebe okruga nabavljeno 35—40 vagana soli i da je podijeljena narodu.[121] Istovremeno se naglašava da je potrebno još 160 vagana soli. Nije poznato kako se do nje dolazilo, ali je sigurno da se dobrim dijelom nabavljala preko Karlobaga. Ranije započeta praksa nastavljena je tako da su vojno-pozadinski organi preko NOO-a vršili razmjenu na slobodnoj teritoriji. Tako je, na primjer, za mjeru soli dobijena mjera žita koje se spremalo u vojne magacine ili pak u NOF. Komanda mjesta je bila angažovana na sprečavanju nedozvoljene trgovine i šverca, obezbjeđivanju transporta i kontroli razmjene na slobodnoj teritoriji.

U toku 21. novembra 1943. godine u Karlobag su ušle ustaše pošto su na Baškim Oštarijama odbacile dijelove 13. divizije i NOP odred »Plavi Jadran«.

Po sjećanju Kuzme Obradovića antifašistička organizacija i Komanda mjesta evakuisani su nakon toga na otok Pag, a poslije desetak dana na otok Rab, zatim u Jablanac, Senj, Otočac i Vrebac gdje su, prema tvrđenju Nikole Budaka i sjećanju Kuzme Obradovića, stigle 25. decembra 1943. godine. Tu su vršene pripreme za povratak u Podgorje. Početkom januara 1944. godine Komanda mjesta Karlobag, po naređenju viših vojno-pozadinskih organa, prebacila se na slobodnu teritoriju Podgorja i smjestila u Šibuljni. Po dolasku u Podgorje izvršene su neznatne izmjene u njenom sastavu tako da je krajem januara komandant bio Nikola Budak, zamjenik Ilija Došen i pomoćnik Đuro Rastović, umjesto Kuzme Obradovića.

U četi partizanske straže komandir je i dalje Božidar Domines Nevo, a umjesto Ivana Jurkovića dužnost političkog komesara preuzeo je Bogdan Ilić Božo. Četa se brojčano povećala borcima dobrovoljcima iz Podgorja i po sjećanju savremenika (Đure Rastovića i Nikole Budaka) imala je oko 40 stražara. Pokrivala je slobodnu teritoriju oko Starigrada, Tribunja i Šibuljne. Kontrolisala je i stazu koja od Starigrada preko Velebita vodi za Počitelj. Komanda mjesta Karlobag je aprila 1944. potpala pod Komandu 2. ličkog područja.[122]

U prvom polugodištu 1944. godine na teritoriji Podgorja vojnopolitička situacija za NOP bila je povoljna.

Odvijale su se pripreme za formiranje antifašističkih organizacija i NOO-a u selima. U tom procesu vrlo značajnu ulogu imala je Komanda mjesta Karlobag sa partizanskom stražom. Početkom maja u Starigradu je održana skupština uz prisustvo 200 osoba. Tom prilikom je izabran NOO za Starigrad. U Tribunju je održana skupština i izabran NOO oko 20. maja, uz pri-

121 Arhiv VII, CK KPH, film 20/741 i 752 i film 9/228.

122 Arhiv VII, CK KPH, film 40/376.

sustvo 100 osoba. Tokom maja i juna nastavljena je aktivnost u održavanju skupština i izbora na kojima su istupali civilni i vojni predstavnici.

Jedan od aktuelnih zadataka pred novoformiranim antifašističkim organizacijama i NOO-ima bio je mobilizacija boraca za jedinice NOVJ. Do polovine maja javilo se preko 150 ljudi za odred »Plavi Jadran«. Njih 50 poslano je u jedinice NOVJ, a ostali su vraćeni kućama.

Početkom maja NOO-i i Komanda mjesta vodili su akciju sakupljanja soli za bolnice i narod i njeno prebacivanje u Liku, odnosno Kotarskom NOO-u Gospić radi diobe. Istovremeno je prikupljana i stoka (vjerovatno sitna) za slanje u Liku. Ne postoje podaci o tome kako su ove akcije uspjele. Međutim, koliko je utvrđeno, razmjena se stalno odvijala na liniji od Starigrada (preko Velebita) do Počitelja. U izvještaju od 29. maja Općinski komitet KPH Podgorja predlaže Kotarskom komitetu KPH Gospić da se organizuje zajednički prenos soli za Liku, da se za razmjenu odrede dani i da transport prate odgovorni organi, čime bi se spriječio šverc i špijunaža, narod Like obezbijedio solju, a Podgorci kruhom. U vezi sa ovim je polovinom juna konstatovano da razmjena ide teško pa su iz Podgorja upućena dva druga na okružnu konferenciju NOO-a, radi nabavke hrane za pare.[123]

Nema podataka o ulozi Komande mjesta prilikom prebacivanja ranjenika iz Like za Vis, naročito polovinom maja i kasnije, kao ni o otpremanju prispjelog materijala sa Visa za Liku.

Komanda mjesta Karlobag, sa vrlo pokretljivom četom partizanske straže na slobodnoj teritoriji Podgorja, u prvom polugodištu 1944. godine bila je siguran oslonac za dalji razvoj NOP-a i u održavanju veza Dalmacije sa slobodnom teritorijom Like. U drugom polugodištu 1944. godine ona ima stalno sjedište u Šibuljni, a povremeno u Velikom Rujnu, Malom Rujnu i Paklenici. Sa osloncem na slobodnu teritoriju Tribnja i Starigrada kontrolisala je Podgorje od Obrovca do Senja.

Neprijatelj (Nijemci, ustaše, četnici) nije imao dovoljno snage da zaposjedne i čvrsto drži pod kontrolom komunikaciju Obrovac—Karlobag pa se ograničio na povremene prolaze bez dužeg zadržavanja, kao i na ispade iz Obrovca, Novigrada i Karlobaga, pa čak i iz Gospića. Oslobađanjem Ravnih kotara (7. oktobra Benkovca, 13. oktobra Karina, 31. oktobra Zadra i 9. novembra Obrovca) i dijela gospićkog i gračačkog kotara teritorija Podgorja u novonastaloj situaciji postaje još čvršći oslonac NOP-a. U Podgorju su stalnu opasnost predstavljale manje i veće grupe ustaša i zelenog kadra koje su se krile u Velebitu i okolo sela. One su pojedinačnim ubojstvima pripadnika NOP-a i pljačkom imovine unosile nemir među stanovništvom, a političko-propagandnom djelatnošću odvraćale ga od jačeg angažovanja na strani NOP-a.

Jedan od najvažnijih zadataka Komande mjesta Karlobag bio je prihvat, transport i osiguranje ljudi i materijala, odnosno onoga što je s Visa pristizalo na obalu Podgorja i upućivano prema Lici, kao i obratno, te slanje ranjenika i naroda za Vis na putu prema Italiji i Africi.

Međutim, ovu veoma važnu aktivnost Komande mjesta je teško rekonstruisati zbog toga što u sačuvanim izvorima (na primjer, u mjesečnim izvještajima od jula do decembra) o tome nema podataka, izuzev detalja koji

123 Arhiv VII, MLG, film 1/619 i 620.

svjedoče da je transport obavljen i da su veze postojale. Na toj liniji su i sjećanja savremenika. U mjesečnim izvještajima Komande mjesta Karlobag Komandi 2. ličkog područja pominje se da je dio naroda iz Podgorja prebačen za Vis. Isto tako se ističe da se uopće ne može obezbijediti ishrana naroda i partizana iz mjesnih sredstava, pa se pomoć mora tražiti sa otoka. Utvrđeno je da je grupa od 107 ranjenika s dijelom naroda iz zbjega u Velebitu 18. maja prebačena u Podgorje a zatim na Vis. U drugom polugodištu 1944. godine ovaj kanal je i dalje korišćen za prebacivanje ranjenika i naroda, ali u manjem obimu jer su korišćeni i drugi putevi. Po sjećanju savremenika pomorska linija od Starigrada i Tribnja za Vis i obratno bila je uglavnom sigurna pa su ovim putem dopremane i određene količine hrane i ratnog materijala, ali o količinama i vremenu nema podataka. U jednom od izvora navodi se da su po oslobođenju Ravnih kotara veze sa Visom postale bolje.[124]

Slobodna teritorija, Tribnja, Starigrada i Šibuljne pružala je povoljne uslove i za lokalni promet (razmjenu roba) između Like i Podgorja. Izvori, kao i sjećanja savremenika, potvrđuju da se ta razmjena stalno odvijala. To ilustruje i izvještaj Općinskog komiteta KPH Podgorje, od 11. augusta 1944. godine, u kome se navodi da su 7. augusta ubijena kod Starigrada 4 čovjeka iz Selina.[125]

Tog dana su mijenjali na Velibitu so za hranu, u predjelu čičine doline kod Raduča. U pomenutom izvještaju se konstatuje da je na to mjesto dolazio narod iz Raduča i ostalih okolnih sela sa hranom i vršio razmjenu sa seljacima iz Podgorja. Svjedočenje Nikole Budaka govori da je i četa partizanske straže upražnjavala pomenutu razmjenu i na taj način dolazila do artikala za ishranu.

Prilikom prihvata i transporta ljudi i materijalnih sredstava iz Podgorja za Liku i obratno osnovna obaveza Komande mjesta Karlobag bila je da obezbijedi sigurnost kanala za namjeravani promet. Nije to bio nimalo lak zadatak s obzirom na činjenicu da je pomenuti kanal bio stalno pod prismotrom neprijatelja, naročito ustaških grupa i zelenog kadra. Lokalni promet nije se odvijao pod kontrolom Općinskog NOO-a Starigrad. U cjelini oba zadatka Komanda mjesta je sa dosta uspjeha obavljala, uz manje propuste koji nisu bitno utjecali na opću bezbjednost i sigurnost veza Like sa Podgorjem i obratno.

Bezbjednost slobodne teritorije, ugrožavane često od odmetničkih ustaških grupa i povremenim prolazima neprijatelja iz Obrovca ka Karlobagu i obratno te stvaranje uslova za organizovano djelovanje antifašističkih organizacija bio je stalni zadatak Komande mjesta Karlobag. Koliko je utvrđeno, ona je ostvarivala punu i stalnu saradnju sa Općinskim komitetom KPH za Podgorje, Općinskim NOO-ima Starigrad, kao i Štabom Zadarskog partizanskog odreda. Izvori svjedoče da su Komanda 2. ličkog područja i rukovodstvo NOP-a za kotar Gospić bili stalno prisutni na području Podgorja, pomagali snage NOP-a u rješavanju aktuelnih problema i ubrzavali njihovu aktivnost.

Slobodna teritorija Podgorja čvrsto je stajala uz NOP mada je bilo u tom

124 Arhiv VII, CK KPH, film 40/730 i 735.

125 Arhiv VII, MLG, film 1/646 i 649.

i oscilacija što je ovisilo najčešće od prisustva neprijateljskih snaga i represalija koje su one primjenjivale nad stanovništvom. Krajem jula rukovodstvo NOP-a, Štab Zadarskog partizanskog odreda i Komanda mjesta donose odluku da mobilišu sve ljudstvo od 18 do 48 godina starosti. Odluka je nekoliko puta odgađana uslijed jačeg pritiska neprijatelja iz Karlobaga i Novigrada i pojave dezerterstva u Zadarskom partizanskom odredu. Prema dostupnim izvorima i pored svih teškoća mobilisana su 54 nova borca u NOVJ, od čega 8 dobrovoljaca.[126] Dijelom mobilisanih boraca popunjena je četa partizanske straže, a drugi su upućeni u operativne jedinice.

Na pitanje mobilizacije bila je angažovana i Komanda 2. ličkog područja, a zabilježena je i intervencija rukovodstva NOP-a kotara Gospić.[127] U procesu mobilizacije rukovodstvo NOP-a u Podgorju protjeralo je dvije ugledne porodice iz Starigrada u Medak i konfiskovalo im svu imovinu pod pretpostavkom da su podsticali dezerterstva i ometali mobilizaciju novih boraca. Sa tom ocjenom i postupkom nije se složilo rukovodstvo NOP-a za kotar Gospić. Na njegovu intervenciju pomenute porodice su puštene iz zatvora Komande mjesta Medak, vraćene u Starigrad, a vraćena im je i konfiskovana imovina.

Primjer pokazuje da je rukovodstvo NOP-a za kotar Gospić sa dužnom pažnjom pratilo pojave i pravce djelovanja snaga NOP-a u Podgorju i usmjeravalo njihovu aktivnost.

Politička i propagandna aktivnost na slobodnoj teritoriji razvijana je na osnovi planova Komande 2. ličkog područja i rukovodstva NOP-a za kotar Gospić. Nastavljena je praksa održavanja zborova na kojima su NOO-i podnosili izvještaj o svom radu.[128] Izvori dalje bilježe da su krajem augusta prvi put žene i omladina posjetili Zadarski partizanski odred i Komandu mjesta Karlobag, a u novembru 1944. godine da je narod dao za vojsku tri veća čamca i da omladina Tribnja nastupa sa priredbom u Starigradu i obratno. U izvorima se konstatuje da je političko stanje i raspoloženje za NOP kod naroda poraslo, naročito poslije vojnih uspjeha NOVJ oslobođenjem Ravnih kotara i dijela Like. U isto vrijeme zabilježena je demoralizacija kod pripadnika ustaških grupa kao i u redovima neprijateljske vojske na teritoriji Karlobaga.[129]

Neprijateljske grupe iz Velebita ili uporišta ubacivane su češće na slobodnu teritoriju. Pored pljačke meta tih grupa bili su članovi antifašističkih organizacija i njihove porodice. Tako je, na primjer, 2. augusta iz zasjede ubijen Simić Kukić, sekretar partijske ćelije Tribanj i član Općinskog NOO-a Starigrad. U oktobru ustaše upadaju u Seline, terorišu i pljačkaju 4 porodice, simpatizere NOP-a[130]

Prijetnjama i zastrašivanjem ustaše su propagandom iobavještajnom djelatnošću nastojale da zaustave razvoj NOP-a u selima Podgorja. Pored njih i dezerteri iz jedinica NOVJ činili su smetnje NOP-u. U vezi sa ovim Komanda mjesta Karlobag, uz oslonac na antifašističke organizacije, nastojala

126 Arhiv VII, MLG, film 1/637, 643, 646 i 649; i CK KPH, film 40/737.

127 Arhiv VII, CK KPH, film 40/359.

128 Arhiv VII, MLG, film 1/634.

129 Arhiv VII, CK KPH, film 40/733, 737 i 738.

130 Arhiv VII, MLG, film 1/639 i 649.

je da prati kretanja i ustanovi lokacije zadržavanja ustaških grupa i da sprečava njihove terorističke akcije na slobodnoj teritoriji, zatim da ostvari uvid u jačinu i namjere okolnih neprijateljskih posada, kao i u opće stanje i raspoloženje naroda na okupiranoj teritoriji o čemu je u mjesečnim obavještajnim izvještajima izvještavala Komanda 2. ličkog područja.

Komanda mjesta sa četom partizanske straže aktivno je dejstvovala, kako na slobodnoj teritoriji tako i izvan nje. Ta aktivnost se u izvorima češće isticala i cijenila. Tako, na primjer, 6. septembra udarna grupa Komande mjesta Karlobag, jačine 10 boraca, sačekala je ustaše iz 9. bojne na cesti između Karlobaga i Cesarice, zarobila ustaškog rojnika i ubila jednog ustašu.[131] Dva dana kasnije ista grupa napala je njemački kamion na cesti Karlobag—Cesarica sa 10 bačava benzina (3.500 litara). U toku novembra četa partizanske straže imala je 3 sukoba sa neprijateljem i u tim sukobima ubila 12 neprijateljskih vojnika i uhvatila jednog špijuna i jednog dezertera.

Komanda 2. ličkog područja u izvještaju za mjesec oktobar 1944. navodi da na sektoru Karlobaga ustaše imaju jak utjecaj, ali istovremeno ističe odlučnost čete partizanske straže u hvatanju nekih špijuna.

Po sjećanju savremenika, posebno Nikole Budaka, na liniji Obrovac—Karlobag četa partizanske straže prekopala je cestu i postavljala zasjede pri nailasku neprijateljskih jedinica. U sačuvanim izvještajima Komande 2. ličkog područja ističe se za primjer aktivnost Komande mjesta Karlobag, a naročito njena četa partizanske straže.

Kroz rad Komanda mjesta Karlobag jačala je organizaciono i kadrovski. U toku septembra 1944. godine postavljen je ekonom i informativni oficir a u oktobru i saobraćajni podoficir. Tokom decembra uveden je referent za naoružanje, kao i sanitetski i tehnički, ali za ta mjesta nije bilo ljudi. Komanda mjesta ostvarivala je uvid i kontrolu i nad radom pošte.[132] Njena četa partizanske straže izrasla je u čvrstu i snažnu jedinicu. Komanda mjesta Karlobag sa četom partizanske straže bila je čvrst oslonac rukovodstvu NOP-a u Podgorju. Njena uloga dolazi posebno do izražaja krajem 1944. godine u povezivanju slobodne teritorije Podgorja sa Likom i Ravnim kotarima. Od januara do kraja marta 1945. godine, kada je završena koncentracija 9. divizije na području Podgorja, Komanda mjesta Karlobag obavljala je funkciju i vojne i vojno-pozadinske vlasti na teritoriji koju je pokrivala. U pomenutom vremenu nastavila je sa uobičajenim aktivnostima vezanim za bezbjednost slobodne teritorije, te organizacionim i političkim pripremama za rad nakon oslobođenja Karlobaga.

Karlobag je oslobođen 4/5. aprila, a otok Pag u toku 5. aprila 1945. godine.

Oslobođenjem općine Karlobag Komanda mjesta dobila je vrlo značajnu ulogu, pored ostalog, u pogledu uništenja ostataka zaostalih neprijateljskih grupa na teritoriji općine, stvaranja uslova za normalni rad NOO-a i antifašističkih organizacija, osposobljavanja i opravke komunikacija u kom cilju je u Karlobagu uspostavljena saobraćajna stanica, koja u aprilu ima jednog natcestara i 10 cestara, a značajnu ulogu odigrala je u održavanju ceste

131 Arhiv VII, k. 569, f. 3, đ. 32.

132 Arhiv VII, CK KPH, film 40/735—737.

Karlobag—Senj. O ukupnoj aktivnosti nisu sačuvani vojni izvori na osnovu kojih bi se ona mogla rekonstruisati. Komanda mjesta Karlobag nastavila je da djeluje i poslije 9. maja 1945. godine.

Komanda mjesta Gospić

Slobodna teritorija gospićkog kotara, sa osloncem na područje Gračaca i Ravnih kotara, u toku zime, uoči i tokom priprema za operaciju konačnog oslobođenja Like, predstavljala je vrlo značajnu vojno-pozadinsku bazu. Stoga je sadržaj rada Komande mjesta Gospić koja je, kako je već rečeno, počela da radi krajem 1944. godine, kao i aktivnost svih snaga NOP-a bio time opredijeljen.

Na slobodnoj teritoriji do polovine marta 1945. godine nalazile su se jedinice 13. divizije. Locirane na liniji Medak—Mogorić—Vrebac vršile su pritisak prema Gospiću i ujedno odbijale manje ustaške ispade. Jedan od njih, 3. januara, prema Metku odbila je 3. brigada pomenute divizije.

Pokušaj neprijatelja između 10. i 17. marta da iz udbinskog kotara prodre ka slobodnoj teritoriji Gospića nije, takođe, uspio. Uslijed loših vremenskih prilika (jaka zima, visok snijeg i snježne vijavice) tokom januara i februara borbena dejstva bila su uglavnom svedena na aktivnost izviđačkih jedinica.

S teritorije kotara Gospić do polovine marta snabdijevana je u prosjeku po jedna brigada 13. divizije i pozadinske jedinice i ustanove. Snabdijevanje operativnih jedinica obezbjeđivala je Komanda vojne oblasti 11. korpusa NOVJ iz vojnih magacina sa značajnom stavkom iz mjesnih sredstava pa i sa teritorije Gospića. Elementarne nepogode (snježni nanosi) i nepristupačan teren za upotrebu zaprežnih kola s konjskom vučom i tovarnim konjima ometao je redovan prijem hrane u glavne vojne magacine i njeno otpremanje na položaje, a noseće omladinske kolone nisu mogle da zadovolje potrebe pogotovo jedinica udaljenih od glavnih snabdjevačkih baza. U izvještaju Štaba 13. divizije od 20. januara navodi se da se u posljednje vrijeme uslijed zatrpanih komunikacija i oskudice u saobraćajnim sredstvima snabdijevanje pogoršalo i da predstavlja problem. Poremećaj snabdijevanja operativnih jedinica iz vojnih magacina, u kritičnim situacijama, nadoknađivan je iz mjesnih sredstava. Međutim, o tim davanjima za kotar Gospić nema pouzdanih izvora.

Stočna hrana za potrebe vojnih jedinica prikupljana je uglavnom iz mjesnih sredstava (s napuštenog zemljišta i rekvizicijom od naroda).

Nema podataka koliko je izdato stočne hrane, ali se problem sve više zaoštravao, naročito u periodu proljetne sjetve. U izvještaju Komande vojne oblasti 11. korpusa, od 15. februara 1945. godine, Ekonomskom odjeljenju Glavnog štaba Hrvatske, naglašeno je da je Okružni NOO za Liku izjavio, uz suglasnost ZAVNOH-a, da više ne može davati hranu (ljudsku i stočnu) za vojsku, jer je narod iscrpljen tako da u pojedinim kotarevima gladuje od 1.500 do 2.000 ljudi. Kako svjedoči jedan drugi izvor, od 10 marta 1945. godine, i dalje su korišćena mjesna sredstva.[133] Komanda mjesta Gospić i NOO-i su činili krajnje napore da zadovolje potrebe i zahtjeve operativnih jedinica.

133 Arhiv VII, K 116/V, f. 3, d. 4 i 27 i f. 6, d. 4.

Od polovine marta pa do 9. maja 1945. godine snabdijevanje operativnih jedinica je vršeno isključivo iz armijske baze preko intendantura divizija i samostalnih jedinica. U operativnim izvještajima divizija u vremenu do oslobođenja Gospića se posebno naglašava da je ishrana dobra i da su borci na vrijeme snabdijevani.

Saobraćajni organ za održavanje i opravku puteva Komande mjesta Gospić (1 natcestar, 1 pomoćnik i 3—5 cestara; kasnije se broj cestara povećao)[34] imao je osnovni zadatak da osposobi komunikacije za neometan saobraćaj na svojoj teritoriji. Po potrebi i u hitnim slučajevima je pri saobraćajnom organu formirana radna jedinica. Tokom januara i februara bio je osnovni zadatak čišćenje cesta od snježnih nanosa pri čemu je u pravilu tražena pomoć od naroda, a u tome su učestvovale i operativne jedinice.

Od druge polovine marta Komanda mjesta Gospić užurbano je radila na otklanjanju svih prepreka s ceste i na osposobljavanju željezničke pruge od Lovinca do Ribnika. Osposobljavanje komunikacije (ceste i pruge) za saobraćaj pratile su brojne teškoće, prije svega nedostatak alata i radne snage, jer se istovremeno radilo i u polju (proljetna sjetva) i na drugim brojnim zadacima. Nije utvrđeno koliko je ljudi radilo na ovim poslovima, ali se računa da je iz kotara Gospić bilo dnevno angažovano u prosjeku do stotinu ljudi. Komanda mjesta je sa osloncem na prometne organe kotarskih i općinskih NOO-a (prometni odjel i prometni odsjeci) obezbjeđivala zahtijevana prevozna sredstva i ljude u cilju izvršavanja tekućih poslova.

Komanda mjesta i Socijalni odsjek NOO-a vodili su evidenciju vojnih invalida kojima je pružana novčana i materijalna pomoć. Pored ratnih vojnih invalida aktuelno je bilo i zbrinjavanje ratne siročadi, civila invalida, izbjeglica, invalida iz prošlog rata i drugih.

NOO-i su u završnoj fazi rata prihvatili dio zadataka koji su prije bili u nadležnosti komande mjesta i partizanske straže. Tako, na primjer, upravni odsjeci preko narodne milicije, čije je formiranje počelo početkom godine, obezbjeđuju javni red i poredak na slobodnoj teritoriji. U njihovoj nadležnosti su žalbe, tužbe, administrativne kazne, evidencija stanovništva, ranjenih boraca i invalida te mobilizacija vojnih obveznika.

Posljednja ratna mobilizacija novih boraca za popunu operativnih jedinica vršena je u januaru a manjim dijelom i u martu 1945. godine.

Tokom januara, uz politička objašnjenja antifašističkih organizacija, Komanda mjesta je preko upravnih organa NOO-a upućivala pozive svim onim ljudima koji su podlijegali vojnoj obavezi a nalazili su se kod svojih kuća. U ovom vremenu jedan broj djevojaka, uglavnom na dobrovoljnoj bazi, poslan je na rad u vojne bolnice i ambulante. Smatra se da je u pomenute dvije kampanje sa slobodne teritorije Gospića u vremenu januar—mart upućeno oko 200 lica u operativne jedinice, pretežno sa teritorije općine Medak (Medak, Raduč, Počitelj).

Polovinom marta 1945. godine na slobodnoj teritoriji završena je koncentracija 20. i 26. divizije NOVJ radi oslobođenja Gospića. Uvod u te operacije svakako je oslobođenje Bilaja 26. marta 1945. godine. U vremenu od polovine marta do 4. aprila, kada je oslobođen Gospić, cjelokupna aktivnost svih antifašističkih organizacija i NOO-a bila je podređena vojnim zadacima (briga za smještaj jedinica, učešće u transportu, pružanje podataka o rasporedu

134 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 17, d. 2.

i snazi neprijatelja itd). Vojni izvori za ovu teritoriju su jedinstveni u ocjeni da su se prethodni podaci o rasporedu neprijateljskih snaga pokazali tačni.

Nakon oslobođenja gospićkog kotara Komanda mjesta sa partizanskom stražom, uz jedinice KNOJ-a, imala je u suštini jedan od glavnih zadataka uništenje ostataka ustaško-domobranskih i četničkih grupa na teritoriji koju je pokrivala. Pomenute grupe su se krile po obroncima Velebita ili u blizini svojih kuća. O ovoj aktivnosti nema podataka mada je ona do 9. maja pa i kasnije bila među najvažnijim.

Tokom aprila rasformirane su komande 1. i 2. ličkog područja te formirano ličko područje sa sjedištem u Gračacu a nakon oslobođenja Like u Gospiću. U tom vremenu vidna je tendencija da Komanda mjesta Gospić sama pokriva čitavu teritoriju kotara. Ona nastavlja da djeluje i poslije 9. maja — Dana pobjede. Pored poslova iz područja rada komandi mjesta u toku proljetne sjetve, u duhu naređenja viših pozadinskih vojnih oblasti, Komandi mjesta je dodijeljen kompleks zemljišta (vojna ekonomija) za obradu u sopstvenoj režiji.[135]

Po oslobođenju Gospića Komanda mjesta Gospić imala je vidnu ulogu u regulisanju saobraćaja na cesti Karlobag—Gospić—Otočac. S tim u vezi je pri njoj uspostavljena saobraćajna stanica sa odgovarajućim kadrom, a nju su 26. aprila 1945. godine činili komandir i 5 saobraćajaca. Koliki je značaj pridavan ne samo regulisanju saobraćaja već i stanju putne mrže na području kotara Gospić, pokazuje i jačanje organa za nadzor i održavanje komunikacija. Tokom aprila Komanda mjesta Gospić imala je 1 natcestara, 1 pomoćnika natcestara i 16 cestara.[136] Izvori svjedoče da su u ovo vrijeme određene ceste bile predane u nadležnost NOO-ima, ali su na ovoj teritoriji u toku završnih operacija zadržane pod vojnom upravom.

Komanda mjesta Perušić

U oslobođenom kotaru Perušić u proljeće 1943. godine nadležni vojni organi formirali su tri komande mjesta. Naredbe o njihovom formiranju nisu pronađene pa je teško izvršiti pravu rekonstrukciju po vremenu i sastavu, a sjećanja suvremenika su nepouzdan izvor.

Prva od njih je formirana Komanda mjesta Perušić. Vjerovatno je naredba za njeno formiranje donesena uoči ili nakon oslobođenja Perušića (24. aprila 1943). Na osnovu izvora iz prve polovine maja 1943. godine može se zaključiti da je formiranje završeno krajem aprila i da djeluje već od 1. maja pod službenim nazivom Komanda mjesta Perušić. Prema izvorima komandant mjesta bio je Ivica Rupčić, a zamjenik Ivan Duić.[137] Ostali članovi u izvorima se ne pominju. Kao moguće članove komande ili partizanske straže savremenici navode: Antu Milkovića, Danu Balenovića, Grgu Hećimovića i Jocu Došena, što autor, i pored nastojanja, nije uspio da provjeri.

Kotarski komitet KPH za Perušić formirao je 15. maja 1943. partijsku ćeliju od 3 člana u Komandi mjesta Perušić.[138] Sjedište Komande mjesta je u

135 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 9, d. 6 i 9.

136 Arhiv VII, k. 128, f. 3, d. 22.

137 Arhiv VII, CK KPH, film 7/627 i film 20/445.

138 Arhiv VII, CK KPH, film 7/606.

Perušiću i ona je do kraja maja 1943. godine pokrivala slobodnu teritoriju istoimenog kotara. U izvještaju Komande 1. ličkog područja od 18. maja 1943. godine ističe se potreba formiranja novih komandi mjesta, ali i poteškoća da nemaju odgovarajućeg kadra.[139] U ovo vrijeme, kako izvori svjedoče, rukovodstvo NOP-a kotara Perušić vršilo je organizacione i političke pripreme za formiranje komandi mjesta Kosinj i Pazarište (sa partizanskim stražama). Formiranje partizanskih straža teklo je sporo zbog nedostatka boračkog i starješinskog kadra kao i naoružanja. Štab 6. divizije dao je dio boraca, starješinski kadar i naoružanje. Straža Komande mjesta Perušić 6. jula 1943. godine broji 4 starješine, 38 stražara i 4 u relejnoj stanici, od čega ih je 20 novomobilisanih.[140] U duhu naređenja Komande 1. ličkog područja formirana je polovinom jula četa partizanske straže pri Komandi mjesta Perušić u kojoj je Kotarski Komitet KPH za Perušić 10. jula formirao partijsku ćeliju od 3 člana.[140']

Od oslobođenja u proljeće 1943. pa do kraja te godine opće vojno i političko stanje u perušićkom kotaru naizmjenično se mijenjalo pri čemu se ističu tri karakteristična perioda: prvi — od oslobođenja do 20. augusta slobodnu teritoriju, sem općine Pazarište (od 25. juna) drže i pokrivaju snage NOP-a; drugi — od 20. augusta do 4. oktobra teritoriju, sem općine Kosinj, drži i kontroliše ustaška vlast i treći — od 4. oktobra do kraja godine slobodnu teritoriju ponovo pokrivaju snage NOP-a.

Od prisustva vojnih jedinica (NOVJ i neprijatelja) zavisilo je stanje, raspoloženje i odnos snaga u kotaru. U navedenim uslovima djelovale su snage NOP-a i usmjeravale aktivnost u prvom redu radi otklanjanja teškog nasljeđa kojeg je ostavila okupatorsko-ustaška vlast čiji su tragovi bili dublji nego što se očekivalo. Naznačene opće karakteristike, kao i posebne po općinama, opredjeljivale su djelovanje komandi mjesta u kotaru.

Od formiranja Komanda mjesta Perušić bila je nosilac aktivnosti iz domena djelovanja na cjelokupnoj slobodnoj teritoriji kotara.

U prvoj polovini maja na užem i širem rejonu Perušića nalazile su se jedinice 6-te i 8. divizije. Otuda i zadaci Komande mjesta Perušić: smještaj, zbrinjavanje i ishrana tih jedinica. Koliko je utvrđeno, ona je u toku maja obezbjeđivala u prosjeku ishranu jedne brigade. Dio obaveza, kako izvori kazuju, u pogledu ishrane imala je Komanda 1. ličkog područja, a dijelom i više vojne pozadinske vlasti. Od juna do 20. augusta blokadu neprijateljskog garnizona u Gospiću držala je po jedna brigada koju su ravnomjerno snabdijevale komande mjesta Medak i Lički Osik, pri čemu su učestvovale i komande mjesta sa teritorije kotara Perušić. Na području kotara Perušić izvori materijalnih sredstava tokom maja bili su: ratni plijen, rekvizicija, ušur i manjim dijelom dobrovoljni prilozi, uglavnom za bolnice.

Početkom maja za potrebe 6. divizije sakupljeno je 10.000 kg žita, a za EO 20.000 kg žita i određene količine stoke.[141] Izvor od 15. maja govori da su data uputstva Komandi mjesta Perušić da nastavi sa konfiskacijom koja jedno vrijeme nije uopće sprovođena. Akcija je nastavljena i sprovodila se do

139 Arhiv VII, k. 127, f. 1, d. 6.
140 Arhiv VII, k. 105—A, f. 1, d. 7.
140 a Arhiv VII, CK KPH, film 7/606.
1441 Arhiv VII, k. 109—B, f. 6, d. U.

kraja maja. U magacinima Narodnooslobodilačkog fonda je oko 10. maja bilo 4.000 kg kukuruza. Do tog vremena dato je općini Kosinj 80 kvarata, a općini Perušić 1.500 kg. Iz magacina NOF-a ishranjivana je 2. brigada 6. divizije. Komanda 1. ličkog područja krajem maja konstatuje da NOF ne postoji jer, pošto se hrana nabavi, odmah se i troši pa je nastavljeno sa rekvizicijom viškova radi prehrane vojske.

Od početka juna do 20. augusta obaveze komandi mjesta na teritoriji Perušića bile su znatno manje, a u izvorima se navodi da su ulagani krajnji napori te da je ishrana operativnih jedinica zadovoljavala.

U toku maja omladina Perušića vodila je akciju na prikupljanju hrane, odjeće, obuće i zavoja za bolnice a na dobrovljnoj osnovi. Dio te aktivnosti prikazan je u jednom izvoru kako slijedi: od 15—30. maja sakupljeno je 1.068 jaja, pasulja 22 malića, masti 3 kg, ručnika 12 komada, brašna 6 malića, krumpira jednu vreću, zavoja 50 metara, čarapa 13 pari i šlapa 4 para.[142]

Komanda mjesta Perušić imala je veoma velike obaveze u odnosu na zahtjeve operativnih jedinica da im stavi na raspolaganje zaprežna kola za prevoz hrane, ranjenika, ratnog vojnog materijala i dr. Istovremeno bilo je zahtjeva i od antifašističkih organizacija povodom organizovanja zborova, mitinga i drugih manifestacija. U jednom od izvora ističe se ovaj problem i navodi da se vodi računa o raspodjeli pomenutih sredstava. Ilustrovan je primjer trebovanja kola od 23. jula za fudbalsku utakmicu koja je odigrana 25. jula u Otočcu između fudbalskih timova 6. i 13. divizije. Tim povodom bilo je teškoća. Naime, seljaci su davali otpor zbog vršidbe.[143]

Problem mobilizacije obveznika za popunu operativnih jedinica bio je stalno prisutan i u njegovom rješavanju učestvovale su sve snage NOP-a, a neposredni nosioci bile su komande mjesta.

Politička objašnjenja i ubjeđivanja preko javnih zborova nosila su pečat apela da se obveznici dobrovoljno javljaju u NOV, ali akcija nije dala očekivane rezultate. Komanda 1. ličkog područja 18. maja navodi kako obveznici traže da ih se pozove službenim putem pa će se odazvati,[144] a Kotarski komitet KPH za Perušić 19. maja OK KPH za liku postavlja pitanje[145] da li se može da izvrši mobilizacija na poziv ili ne? Nije utvrđeno da li je i kakav odgovor dobijen, ali u političkoj kampanji nije bilo promjena. Rukovodstvo NOP-a cijenilo je da je obveznicima potrebandokument službeni poziv kojim bi se u slučaju potrebe pravdali pred ustaškim vlastima da sumobilisani, a ne dobrovoljci.

Mobilizaciji obveznika u jedinice NOV dala je žestok otpor ustaško-HSS--ovska propaganda, protkana ucjenama, prijetnjama i sijanjem straha. Na istoj liniji djelovale su i odbjegle ustaške grupe, a i pojava dezerterstva iz jedinica NOVJ na svojevrstan način ometala je proces mobilizacije. Rukovodstvu NOP-a je za ocjenu političkog stanja, odnosa i diferencijacije među stanovništvom bio barometar kakav je odnos obveznika prema dobrovoljnom odlasku u jedinice NOV. Od oslobođenja do kraja maja 1943. na dobrovolj-

142 Arhiv VII, CK KPH, film 20/412, 413, 429 i 430.

143 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 12, d. 11.

144 Arhiv VII, k. 127, f. 1, d. 6.

145 Arhiv VII, CK KPH, film 20/422.

noj osnovi otišla su u operativne jedinice 64 omladinca i 11 omladinki,[144] pretežno iz općina Kosinj i Pazarište — Hrvati.[147] Od početka juna do 20. augusta politička kampanja nastavljena je istim intenzitetom, ali su postignuti minimalni rezultati. S tim u vezi OK KPH za Liku 30. jula za kotar Perušić konstatuje da mobilizacija Hrvata u našu vojsku nije imala rezultata.

U Sincu je 20. jula Štab 6. divizije formirao bataljon »Matija Gubec« isključivo od boraca Hrvata, pored ostalog i zbog toga da bude okosnica okupljanja dobrovoljaca sa ove teritorije. Nije utvrđeno koliki se broj dobrovoljaca odazvao. Prema jednom izvoru (1. augusta 1943) za hrvatski bataljon javio se jedan omladinac koji je izbjegao iz Pazarišta i dvije djevojke; prema drugom (22. augusta) se navodi da su od prošlih izvještaja otišle 4 omladinke i 1 omladinac u bataljon »Matija Gubec«. Polovinom jula 4 odbjegla četnika javila se dobrovoljno u brigadu.[148]

Pored gradnje magacina i skloništa, prebacivanja hrane iz ugroženih područja i drugog, Komanda mjesta Perušić organizirala je preko omladine i akcije rušenja pruge, postrojenja i bunkera na cijeloj teritoriji. U pripremama i sprovođenju akcija ona je nailazila na otpore stanovništva, kako u odzivu tako i u mobilizaciji prevoznih sredstava. U pomenutoj akciji glavni oslonac bila je omladina. I pored svih teškoća (otpor stanovništva, odbjegle ustaške grupe itd) do početka juna pruga je uništena od Janjče do Studenca i od Ličkog Osika do stanice Perušić (osim 2 km na tom sektoru) zapaljeni su ili odvezeni svi šliperi, razrušeni bunkeri i dr.

Pojava dezerterstva iz jedinica NOVJ bila je izražena tokom maja, a u narednim mjesecima bila je zanemarljiva. Komanda mjesta Perušić sa partizanskom stražom i uz pomoć operativnih jedinica bila je angažovana na prikupljanju dezertera i njihovom sprovođenju u jedinice kojima su pripadali.

Tako je polovinom maja od 35 privedenih dezertera njih 18 ostalo u brigadi, a 17 otišlo kući iz kosinjske jedinice dok su 4 Perušićana, koji su sprovedeni u Štab divizije, ponovo dezertirali. Grupu dezertera iz operativnih jedinica činili su isti ljudi, njih 35—40, koji su pojedinačno ili grupno dezertirali pa se ponovo vraćali putem prisiljenja u matične jedinice. Neki od njih su se agresivno ponašali, posebno u nekim selima iz okoline Perušica.[149] Pojava dezerterstva negativno se odražavala na opću konsolidaciju političkog stanja pa su stoga sve antifašističke organizacije na nju ukazivale na zborovima i manjim skupovima.

Odbjegle ustaše, bjelogardisti i četnici u Lipovom Polju, koji su se od oslobođenja perušićkog kotara zadržavali u skrovitim mjestima u blizini sela, bili su stalna opasnost bezbjednosti slobodne teritorije i smetnja političkoj konsolidaciji novooslobođenih sela. U stalnom kontaktu preko raznih veza sa neprijateljskim garnizonom u Gospiću ili samostalno prilagođavali su djelovanje konkretnim prilikama sa ciljem da odvrate narod od jačeg angažovanja na strani NOP-a služeći se propagandom, prijetnjama, a i fizičkim napadom na pojedince. U sklopu ustaških planova prema slobodnoj teritoriji ustaške grupe pojačavale su sveukupnu djelatnost, naročito tokom augusta, do te mje-

146 Arhiv VII, CK KPH, film 20/430.
147 Arhiv VII, CK KPH, film 20/152, 164, 443 i448.
148 Arhiv VII, CK KPH, film 20/152, 164, 443 i448.
149 Arhiv VII, CK KPH, film 20/418, 422 i 430.

re da su držale pod kontrolom pojedina sela i općine Perušić. U izvorima nema preciznih podataka o jačini ovih grupa na cijeloj teritoriji, izuzev nekih grupa i konstatacija da predstavljaju opasnost.

Tako se, na primjer, u jednom izvoru za period od 15—30. maja, navodi da je odmetnička grupa razbijena (1 ubijen, 15 se predalo) i da ih je ostalo 4—5 u obližnjim selima Perušića.[150] U narednim mjesecima u izvorima se navode slični podaci. Polovinom jula pominje se grupa od 5 članova u Kosi, a 9. augusta da je grupa iz Šume upala u D. Kosinj u cilju nasilne mobilizacije ljudi. Međutim, mali broj izvora daje realnu ocjenu o snazi i uticaju odbjeglih grupa. Jedan od njih (17. augusta) navodi da je Bijela garda tokom augusta u Kosi i Konjskom Brdu sazivala javne sastanke, a organizacije AFŽ-a to nije mogla.[151]

Komanda mjesta nije imala dovoljno snage da se vojnički jače suprotstavi odmetničkim grupama a operativne jedinice, zauzete blokadom neprijateljskog garnizona Gospić, nisu poklanjale ovom problemu neku veću pažnju. Rukovodstvo NOP-a za kotar Perušić nije, kako kazuju izvori, imalo prave informacije o povezanosti odbjeglih grupa sa dijelom stanovništva čak i sa članovima NOO-a. Ta povezanost i uticaj objelodanit će se nakon ponovne okupacije Perušića 20. augusta 1943. godine. Evidencija oružja u privatnoj svojini bio je jedan od zadataka koji je sprovodila Komanda mjesta Perušić, ali o rezultatima nema podataka.

Suzbijanje šverca i nedozvoljene trgovine bio je stalni zadatak svih komandi mjesta. Okružni NOO donio je polovinom maja odluku o otvaranju sajma na teritoriji kotara Perušić. Međutim, sajmovi su bili slabo posjećivani, pa je šverc uzimao sve više maha.

Polovinom maja 1 kg soli kupovao se za 7—10 lira, 1 kg duhana stajao je 1.400—1.500 kuna, 100 komada »Drave« 30 lira, 100 komada cigareta »Ibar« 35 lira itd. Putem razmjene dobivao se 1 kg soli za 1 kg žita ili jedan varićak (10 litara). Kurs lire imao je odnos 1 lira — 7 kuna.

Formiranje NOO-a i antifašističkih organizacija pratili su teški otpori, kao i pitanje mobilizacije. Koliko je utvrđeno, pojedinci se nisu prihvatali datih obaveza NOO-a uslijed straha od ustaških represalija. Do 19. maja u općini Perušić formirani su u svim selima NOO-i, izuzev u Ivčevića Kosi.

Manji ili veći sastanci kao i zborovi održavani su na čitavoj teritoriji. Jedan od poznatijih je zbor u Perušiću 30. maja 1943. kome je prisustvovalo 500 ljudi, a govorili su vojni i politički predstavnici Like. Iz perušićkog kotara je 20. jula išlo na zbor u Otočac 226 osoba sa 18 kola. Uoči proslave godišnjice ustanka na čitavoj teritoriji su na okolnim vrhovima gorjele vatre. Međutim, svečarsko veselje i odziv naroda na zborove i sastanke nije odražavao pravi odnos snaga na oslobođenoj teritoriji što će zbivanja narednih dana jasno pokazati.

U sklopu plana za širu deblokadu Gospića ustaše su 18. augusta napale položaje 1. brigade 6. divizije i u toku dana zauzele Lički Osik, a slijedećeg dana Perušić. Brigada je sa položaja Konjsko Brdo, Ravni vrh i Veliki Čardak zaustavila dalje napredovanje ustaških snaga i zatvorila pravce prema Otočcu i Buniću. Noću 25/26. augusta na pomenutim položajima nju jesmijeni-

lo Arhiv VII, k. 127, f. 1, d. 6.

151 Arhiv VII, CK KPH, film 20/251 i 441 te film 7/632.

la 2. brigada 8. divizije. Krajem augusta i početkom septembra rukovodio je kraće vrijeme borbama oko Perušića Štab 13. divizije.

Po naređenju Štaba 6. divizije 5. i 6. septembra na sektor Perušića prebačena je njegova 3. brigada (bez 1. bataljona) koja smjenjuje 2. brigadu 8. divizije i dijelove 13. divizije. Raspored 3. brigade 10. septembra bio je slijedeći: 4. bataljon zatvaraju pravac Perušić—Janjče, 3. bataljon je u Kuzmanovači i štab brigade u Janjči a zatim u Studencima. Iz rasporeda brigade proizlazi da ustaše drže Perušić sa užom okolinom i Pazarište (sem Kruščice). Sa posjednutih položaja 3. brigada je izvodila manje akcije.[152]

U vremenu od 3. do 7. oktobra jedinice 6. i 13. divizije ponovo su oslobodile kotar Perušić i Gospić, sem Gospića. Treća brigada 6. divizije oslobodila je Perušić 3. oktobra 1943. godine. Komanda mjesta Perušić u tom i prethodnom vremenu imala je znatne obaveze u rješavanju problema evakuacije stanovništva, razmještaja, zbrinjavanja i obezbjeđenja.

Iznenadnim i brzim prodorom ustaških snaga u Perušić stanovništvo u bližoj okolini zatečeno je u nespremnom stanju tako da se veći dio naroda nije sklanjao. Veći dio izbjeglog naroda orijentisan je ka Kuzmanovači i manjim dijelom na teritoriju općine Kosinj. CK KPH za Liku direktivom od 21. augusta nalaže da se evakuisani narod smjesti na teritoriju Sinca, da nešto može ostati u Kuzmanovači, ali da je nezgodno da se prebacuje u Kosinj. U informaciji Kotarskog komiteta KPH za Perušić od 22. augusta se navodi da je tog dana jedan dio naroda prebačen u Sinac i da se Komanda mjesta snašla.

Ranije izbjeglice iz Smiljana i Pazarišta evakuisane su u Podlapaču kod Udbine.[153] Uz izbjegli narod nalazila su se općinska i mjesna rukovodstva antifašističkih organizacija.

Komanda mjesta Perušić imala je sjedište u Kuzmanovači. Koliko je utvrđeno ona, uz NOO-e i antifašističke organizacije, a u skladu s datim direktivama OK KPH za Liku i rukovodstva NOP-a za kotar Perušić, usmjerava aktivnost u mjestima lociranja izbjeglica u pogledu razmještaja, ishrane i fizičkog obezbjeđenja. Političko-propagandnim djelovanjem suzbijana je ustaško-haesesovska propaganda: da se izbjegli narod vraća svojim kućama, da će partizani propasti, da uskoro dolaze Nijemci itd. Istovremeno preduzimane su mjere budnosti na planu sprečavanja ubacivanja neprijateljskih agenata. Pomenute organizacione i političke mjere su značajno doprinijele da je evakuisano stanovništvo u svom opredjeljenju čvrsto stajalo uz NOP mada su zabilježeni i neznatni slučajevi vraćanja pod okrilje ustaške vlasti.

Rukovodstvo NOP-a za kotar Perušić dnevno je pratilo događaje i zbivanja na okupiranoj teritoriji i preduzimalo mjere u cilju razvijanja otpora ustaškoj vlasti. Prvih desetak dana ustaška vlast ne vrši teror, čak ni prema simpatizerima NOP-a, i dijeli provizaciju. U isto vrijeme u Perušić se vraćaju odmetničke grupe i stavljaju na raspolaganje ustaškoj vlasti. Bijela garda, koja se nalazila u Kosi i Čanku, sišla je u Perušić i usput u Kvartama ubila dva kandidata za članove KPJ i jednog kurira iz brigade.

Do 1. septembra na okupiranoj teritoriji ustaška vlast je sprovela opću mo-

ra Arhiv VII, CK KPH, film 20/448 i 453.

bilizaciju oko 650—700 obveznika.[154] Među mobilisanim nalazio se i jedan broj simpatizera NOP-a i članova NOO-a.[155] U jednom od izvora navodi se podatak da su ustaše mobilisale 25 odbornika i da se neki od njih nisu razlikovali od ustaša.[156]

Pod uticajem spoljnih i unutrašnjih događaja (posebno nakon kapitulacije Italije) i djelovanjem snaga NOP-a među stanovništvom su bilježeni vidni znaci diferencijacije u odnosu prema ustaškoj vlasti.

Evakuacija materijalnih sredstava sa slobodne teritorije, koju je pokrivala Komanda mjesta Perušić, nije do kraja sprovedena. Do 20. augusta nije do kraja sprovedena akcija sklanjanja žita na sigurnija mjesta, a prema svjedočenju izvora veći dio naroda nije evakuisan na slobodnu teritoriju i time je veća količina žita postala plijen ustaša.[157] Prema izvještaju ONOO-a za Liku navodi se da je sa napuštenog zemljišta ubrano 860 kvarti žita od čega je 160 kvarti izdato za vojsku, a 680 predano prijemnoj stanici Ljubovo. U istom izvoru iznesen je podatak da je spremljeno 330 mtc sijena i da je potrošeno za ishranu konja.

Komanda mjesta Perušić bila je nosilac poslova u pogledu snabdijevanja operativnih jedinica i stanovništva koje nije imalo sredstava za prehranu. Izvori svjedoče da je uz pomoć NOO-a ovaj zadatak uz velike napore uglavnom dobro izvršavala.

Oslobođenjem kotara Perušić veći dio ustaško-bjelogardejskih snaga nije se povukao u Gospić već se zadržao u selima Pazarišta, Kosinja i oko Perušića očekujući dalji razvoj događaja, pad Gospića.[158] Tokom vremena jedan se broj predao snagama NOP-a, drugi pobjegao u Gospić, a treći se zadržao u šumama neposredno uz sela. Političko-propagandno djelovanje rukovodstva NOP-a da se zaostale neprijateljske grupe privole na predaju ostalo je bez efekta, a vojnih snaga nije bilo dovoljno da ih se na to prisili.

Prodorom njemačkih snaga iz Gračaca za Gospić (9. oktobra 1943) vojni odnos snaga izmijenio se u korist neprijatelja. Povlačenjem dijelova 6. divizije (polovinom oktobra) iz šireg rejona Gospića to stanje ustaše koriste pa krajem oktobra i tokom novembra zauzimaju Novi, Oštru i Smiljan. Time je vojno-politički položaj kotara Perušić bio krajnje nepovoljan. S jedne strane prijetila je dnevna opasnost od prodora neprijatelja na slobodnu teritoriju, a s druge strane zaostale neprijateljske grupe, ohrabrene pritiskom Nijemaca i podstrekavane od ustaša, postajale su sve veća opasnost. Posebno je bila na udaru općina Pazarište, zatim Kosa i Varoš (općina Perušić), pa Bakovac i Rudinka (Kosinj).

Slobodnu teritoriju kotara Perušić do prvih dana novembra branili su dijelovi 6. divizije, a do kraja godine 4. brigada 13. divizije. Ona je prema zapovijesti Operativnog štaba za Liku od 12. novembra 1943. godine zauzela slijedeći raspored: 1. bataljon na položaju Lički Osik, 2. bataljon u Muša-

154 Arhiv VII, CK KPH, film 20/283.

155 Arhiv VII, MNO Zagreb, film 9/112.

156 Arhiv VII, k. 107—B, f. 1, d. 24.

157 Arhiv VII, CK KPH, film 20/255—260.

158 Arhiv VII, k. 107—B, f. 4, d. 24.

luku, 3. bataljon u Klancu, Otešu i Kaluđerovcu, 4. bataljon u Jurišiću i štab brigade u Prvancima.[159] Operativni štab za Liku imao je sjedište u Perušiću.

U jednoj od naredbi Operativnog štaba za Liku, pored ostalog, stoji da bataljoni ne dozvole bez propusnice prelaženje rijeke Like i da vode računa o konspiraciji.[160] Opće vojno-političko stanje i odnos snaga u datom trenutku nametali su potrebu da i operativne jedinice vrše poslove iz djelokruga unutrašnje bezbjednosti slobodne teritorije. Do kraja 1943. ustaške snage su u defanzivi, izuzev izviđačke djelatnosti i povremenih upada na teritoriju općine Pazarište sa ograničenim ciljem. Slobodnu teritoriju kotara Perušić pokrivala je Komanda mjesta Perušić (općinu Perušić i Pazarište) a Komanda mjesta Kosinj istoimenu općinu. Na ovu teritoriju Komanda 1. ličkog područja povremeno je upućivala i svoju četu za specijalne zadatke. Sjedište Komande mjesta Perušić je u Perušiću.

Krajem 1943. godine u Komandi mjesta Perušić izvršene su kadrovske promjene. Početkom novembra komandant Ivan Rupčić premješten je[161], a po naredbi Komande 1. ličkog područja zamjenjuje ga Josip Turkalj,[162] pomoćnik komandanta je Joso Bubaš, zamjenika komandanta Ivana Duića zamjenjuje Jakov Došen Jaca,[163] mobilni oficir postavljen je početkom decembra,[164] a dužnost isljednika obavljao je pomoćnik komandanta. Četa partizanske straže Komande mjesta Perušić 8. decembra 1943. imala je 10 starješina i 57 stražara.[165]

U četi je postojala partijska ćelija od 7 članova KPJ i grupa SKOJ-a od 8 članova. Komanda mjesta Perušić sa četom partizanske straže bila je posebno angažovana na obezbjeđenju bezbjednosti i konsolidaciji stanja na slobodnoj teritoriji koju su činile nesigurnom odbjegle ustaško-bjelogardejske grupe i naoružani civili. Skrivene u šumama u blizini sela i s osloncem na istomišljenike propagandom, ucjenama i prijetnjama po dolasku ustaša i Nijemaca vršile su snažan uticaj i kontrolu većeg dijela općine Pazarište i u selima Kosa i Varoš u općini Perušić, gdje je bez prisustva operativnih jedinica ili čete partizanske straže političkim radnicima NOP-a bio pristup onemogućen.[166]

U procjenama brojnog stanja ustaško-bjelogardejskih grupa, njihovom lociranju i snazi uticaja izvori su nepotpuni. Najčešće se navodilo da ih ima između 150 i 200. Međutim, dio izvora umanjuje snagu i uticaj ustaško-bjelogardejskih grupa, a prenaglašava četnički u Lipovu Polju. Kotarski komitet KPH za Perušić kao nosilac organizaciono-političkih aktivnosti na slobodnoj i poluslobodnoj teritoriji, kako izvori svjedoče, usmjeravao je težište ka najopasnijem žarištu-razbijanju ustaško-bjelogardejskih grupa i razoružanju civila. U tom cilju oslanjao se na vojno-pozadinske organe kao najorganizovaniju snagu koja mu je stajala na raspolaganju te na pomoć operativnih je-

159 Zbornik, tom V, knj. 21, dok. 101.

160 Zbornik, tom V, knj. 21, dok. 47.

161 Arhiv VII, k. 107—B, f. 4, d. 24.

162 Arhiv VII, 127, f. 2, d. 25.

163 Prema sjećanju Mile lavorine Barabice.

164 Arhiv VII, CK KPH, film 20/483.

165 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 12, d. 24.

166 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 2, d. 23.

dinica. Vojno-pozadinski organi bili su neposredni nosioci utvrđivanja posjednika oružja, mjesta neprijateljskih grupa, pravaca kretanja i njihovih oslonaca u selima.

Do 20. oktobra 1943. predalo se sa teritorije općine Perušić 76 odmetnika, a prema procjeni u šumi ih se nalazilo još oko 30.[167]

U općini Pazarište oko 1. novembra 3. brigada 6. divizije izvršila je akciju na odbjegle ustaško-bjelogardejske grupe i uhapsila 83 civila[168] (9 strijeljano, 30 pušteno, a ostali su poslani Komandi 1. ličkog područja) i zaplijenila 131 pušku.[169] Izvršena je konfiskacija u Kalinovači. Akcija, (pogotovo represivne mjere) negativno je ocijenjena u jednom izvoru kao da je usporila dalji proces predaje, dok se u ocjeni Komande 1. ličkog područja ističe da se nakon akcije banditi prijavljuju i predaju oružje.[170] Krajem novembra i početkom decembra u općini Pazarište razoružano je 17 civila, dok je četa za specijalne zadatke Komande 1. ličkog područja u vremenu od 5. do 14. decembra razoružala 34 civila i prikupila 28 vojničkih i 4 lovačke puške i 2 pištolja.[171] Pored rečenog, izvori svjedoče da su pojedinci ili grupe predavali oružje komandi mjesta, ali brojke nisu navedene. Međutim, na osnovi iznesenih podataka u općinama Perušić i Pazarište razoružano je po raznim osnovama 258 lica čime su značajno uzdrmane ustaško-bjelogardejske grupe i sužene njihove baze za djelovanje. U izvještaju Komande 1. ličkog područja od 4. januara 1944. za period od 15—31. decembra 1943. navodi se da se u Pazaristu nalaze operativne jedinice, da se stanje popravilo i da terenski radnici mogu zalaziti u sela.[172]

Prema izvještaju područja ocjena stanja u općini Perušić je pozitivna, sem za sela Kosa i Varoš.

U kotaru Perušić vojno-pozadinski organi, uz angažovanje operativnih jedinica, po raznim osnovama razbili su neprijateljske grupe jačine oko 336 ustaša i time stvorili uslove za konsolidovanje stanja na poluoslobođenoj teritoriji. Međutim, proces konsolidacije tekao je sporo, dijelom zbog straha stanovništva od sutrašnjeg dana, a dijelom zbog prisustva zaostalih neprijateljskih grupa u šumi, čiji je uticaj na sela bio jači nego što su brojno jake bile grupe.

Uporedo sa razbijanjem neprijateljskih grupa i razoružanjem posjednika oružja Komanda mjesta Perušić bila je angažovana i na sprečavanju šverca, nedozvoljene trgovine i špijunaže što je imalo vrlo razgranatu mrežu i kanale. U izvorima se najčešće pominje kanal — Otočac—Kosinj—Pazarište—Gospić. Pored razgranatog šverca, koji je gušio legalni sajam u Perušiću, postojala je sumnja da se u švercersku mrežu ubacuju ustaški agenti,[173] i da su neki od njih bili snabdjeveni legalnim propusnicama od organa NOP-a. Oni su, svjedoče izvori, legalno kupovali na pijaci u Otočcu krupnu i sitnu stoku i preko Kosinja i Pazarišta prodavali je u Gospiću. Na teritoriji Pazarišta

167 Arhiv VII, CK KPH, film 20/469.

168 Arhiv VII, k. 107, f. 1, d. 24.

169 Arhiv VII, CK KPH, film 20/472.

170 Arhiv VII, CK KPH, film 20/183.

171 Arhiv VII, K. 1907—5, f. 12, d. 27.

172 Arhiv VII, k. 127, f. 5, d. 16.

173 Arhiv VII, k. 107, f. 5, d. 3.

u vremenu od 5—14. decembra 1943. četa za specijalne zadatke pronašla je 25 vreća jabuka, 620 litara rakije i 120 vreća krumpira namijenjenih Gospiću. Robu je predala Kotarskom NOO-u Perušić.[174]

Tim povodom uhapsila je 25 osoba i predala ih komandama mjesta Otočac, Perušić i Kosinj radi dalje istrage, a 5 familija protjerano je u Gospić, U isto vrijeme u općini Perušić uhapšeno je nekoliko lica za koje se smatralo da su članovi Ustaške nadzorne službe.[175] Krajem decembra 1943. Komanda 1. ličkog područja cijeni da je šverc suzbijen.[176]

Stvaranje NOO-a i antifašističkih organizacija na teritoriji kotara Perušić bio je također stalan zadatak Komande mjesta. U formiranju novih MNO-a išlo se linijom postavljanja, a ne izbora, iz razloga što se ljudi nisu prihvatali bilo koje dužnosti u organizacijama NOP-a. Koliko je utvrđeno u nekim NOO-ima postavljeni su raniji članovi NOO-a za koje se znalo da su bili mobilisani u ustaške formacije. Uz sve teškoće NOO-i su formirani tokom novembra i decembra 1943. godine. Istovremeno se vodila akcija za stvaranje antifašističkih organizacija, ali je to išlo teže nego sa NOO-ima. Do kraja 1943.ove organizacije još nisu bile formirane u Kosi i Varošu.

Omladina je, inače, prihvatila niz akcija koje su sprovodile komande mjesta iz domene svoje djelatnosti. Sve akcije i mjere na konsolidaciji slobodne teritorije pratila je politička aktivnost u vidu užih i širih masovnih sastanaka. Tako, na primjer, Kotarski komitet KPH za Perušić 31. oktobra navodi da je u posljednjih 10 dana održano 14 masovnih sastanaka.[177]

U pripremama, obezbjeđenju i organizovanju ovih masovnih sastanaka i zborova, kao i u dostavljanju i rasturanju propagandnog materijala Komanda mjesta i njena straža igrali su važnu ulogu.

Snabdijevanje vojnih jedinica vršilo se uglavnom iz magacina NOF-a, mada je bilo snabdijevanja i iz mjesnih sredstava, konfiskacijom i rekvizicijom. Krajem oktobra i početkom novembra Komanda mjesta Perušić učestvuje u pripremi materijalnog obezbjeđenja 6. divizije pred njen pokret u Bosnu u sastav 1. proleterskog korpusa. Nije utvrđen broj, ali se pominje da je sa terena kotara Perušić 6. divizija snabdijevana tovarnim konjima i samarima primjenom konfiskacije.[178] U pismu OK KPH za Liku od 11. novembra 1943. partijskoj ćeliji Komande 1. ličkog područja povodom konfiskacije i rekvizicije u nekim zaseocima oko Perušića kao i u Čanku naglašava se da se to ne može vršiti bez saglasnosti Okružnog NOO-a.[179]

U naredna dva mjeseca ishrana operativnih jedinica tekla je normalno. U više izvora se navodi da je perušićka omladina posjećivala jedinice na položajima i učestvovala u izradi odjevnih predmeta, ali o količinama nema podataka. Do kraja godine u Perušiću je radio motorni mlin kapaciteta 30——40 metara žita dnevno i pilana kapaciteta 120 dasaka dnevno. Pošte, telefonske centrale i relejne stanice predstavljale su problem Komandi mjesta Perušić s obzirom na uslove pod kojim su radile.

174 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 12, d. 27.

175 Arhiv VII, k. 127, f. 1, d. 22.

167 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 2, d. 23.

177 Arhiv VII, CK KPH, film 20/475.

178 Isto, CK KPH, film 20/472.

179 Arhiv VII, CK KPH, film 7/648 i 655.

Po naređenju viših vojno-pozadinskih organa komanda mjesta imala je zadatak da na svojoj teritoriji sve ljudstvo angažovano na tim poslovima obuhvati planom vojno-političke obuke i materijalnim snabdijevanjem. Pored ovog, rađena je telefonska linija Perušić—Kosinj, a krajem decembra premještena je i pošta iz Široke Kule u Perušić.[180] U tome vremenu u Perušiću je otpočela izgradnja pekare za bolnice.[181]

Mobilizacija novih boraca za NOV dala je slabe rezultate i pored političke kampanje preko masovnih sastanaka i zborova. U kotaru se javilo ukupno 5 Hrvata u NOV.[182]

U naznačenom vremenu na teritoriji kotara Perušić bilo je više hapšenja, suđenja i izricanja kazni prisilnog rada, ali konkretnih podataka nema. U Komandi mjesta nije postojao isljednik pa je te poslove uglavnom obavljao pomoćnik komandanta. Prema sačuvanim izvorima izricane su vrlo oštre ocjene u povodu rada i aktivnosti Komande mjesta za nedovoljnu aktivnost u borbi protiv neprijateljskih grupa, u sprečavanju šverca, saradnji sa NOO--ima itd. Međutim Kotarski komitet KPH za Perušić imao je drugi sud i ocjene o njenom radu. Tako, na primjer, u izvještaju od 21. novembra 1943. kaže da su vojno-pozadinske vlasti aktivne u borbi protiv V kolone i da se ne miješaju u kompetencije NOO-a.[183] Slične ocjene je povremeno izkazivala i Komanda 1. ličkog područja.

Ocjene o radu vojno-pozadinskih organa od strane Kotarskog komiteta su izraz realnog stanja i odnosa na slobodnoj teritoriji. Oni su bili glavni oslonac Komitetu u sprovođenju organizacionih i političkih mjera na slobodnoj i poluslobodnoj teritoriji, jer drugih organizovanih snaga nije bilo (NOO, USAOH, AFŽ). Vojno-pozadinski organi izvršavali su postavljene zadatke u granicama svojih mogućnosti i time utirali put za stvaranje NOO-a i antifašističkih organizacija organizirajući rad na slobodnoj teritoriji.

Šesnaestog januara 1944. njemačka 114. lovačka divizija odbacila je 1. i 2. brigadu Operativnog štaba za Liku od Gospića i zauzela Lički Osik i Perušić, a 18. januara i Otočac. Ustaše su uspostavile posade u Ličkom Osiku i Perušiću radi obezbjeđenja ceste Gospić—Otočac, stvaranja uslova za upade i prodore ka slobodnoj teritoriji i mobilizaciji obveznika za popunu svojih redova. Dijelovi 35. divizije, kraće vrijeme 3. brigada 19. divizije i 3. brigada 13. divizije, zatvarali su pravac prema Ljubovu, a sa položaja na liniji Počernići——Uremovići kontrolisali su Konjsko Brdo i Janjče i sprečavali ispad neprijatelja iz Perušića ka Janjči i Potkosi.[184] U toku neprijateljske ofanzive na slobodnu teritoriju Korenice i Krbavskog polja (tokom maja) okupatorsko-ustaške snage okupirale su teritoriju kotara Perušić, sem užeg dijela općine Kosinj. U junu 1944. vođene su žestoke borbe između jedinica NOV i neprijateljskih snaga na sektoru Perušića.

Aktivnost Komande mjesta Perušić do 16. januara 1944. odvijala se na prikupljanju hrane za operativne jedinice, čišćenju komunikacija od snježnih nanosa, završavanju telefonske linije i što je najglavnije na mobilizaciji novih boraca za popunu jedinica NOV na čemu su radile i sve antifašističke organizacije i NOO-i.

180 Arhiv VII, k. 127, f. 5, d. 16.
181 Arhiv VII, CK KPH, film 40/114.
182 Arhiv VII, MNO Zagreb, film 9/145.
183 Arhiv VII, CK KPH, film 20/472.
184 Isto.

Rok za prijavljivanje bio je 11. januar 1944. godine. Tog dana od 57 pozvanih odazvalo se 36, a ostali su privedeni pomoću partizanske straže. U toku priprema i sprovođenja mobilizacije pretpostavljalo se da su ustaše iz Gospića slale određene grupe da je ometaju. To i prodor neprijatelja na slobodnu teritoriju omeli su veći uspjeh u odzivu obveznika i djelovali na držanje prijavljenih tako da je većina njih dezertirala. Polovinom februara 1944. Komanda mjesta u dogovoru sa Kotarskim komitetom i NOO-om kotara Perušić vršila je ponovo mobilizaciju onih obveznika koji su ranije mobilisani,[185] ali o rezultatima nema podataka.

Uoči i tokom neprijateljskog prodora na slobodnu teritoriju kao najsloženiji zadatak koji se nametnuo rukovodstvu NOP-a kotara Perušić bio je evakuacija stanovništva i materijalnih dobara. Iz perušićkog kotara prema nepotvrđenim podacima opredijelilo se za evakuaciju 1.500 stanovnika.[186] Po naređenju Kotarskog NOO-a Perušić evakuisano je stanovništvo iz ustaničkih sela općine Kosinj.[187] Većina evakuisanog naroda smještena je na teritoriju općine Bunić (Čanak, Ljubovo) a manji dio u Ramljane i u Kosin.[188] Sa izbjeglim narodom pošla su i rukovodstva antifašističkih organizacija i NOO-i. Manji broj izbjeglog stanovništva se, kako svejdoče izvori, vratio prvih dana svojim kućama.

Materijalno-tehnička sredstva (mlin, pilana, pošta, magacini) su na vrijeme evakuisana na slobodnu teritoriju tako da neprijatelju ništa nije palo u ruke.[189]

U vremenu od 16. januara do kraja juna 1944. godine slobodna teritorija kotara Perušić svedena je na dva manja nedovoljno povezana dijela što ih kontrolišu snage NOP-a sa težnojm da ih održe, povežu i sa njih vrše uticaj na okupiranu teritoriju. To su ustanička sela Krš, Mlakva i Poljan u Kosinju i dio teritorije općine Perušić sjeverno od komunikacije Gospić—Otočac, na liniji Jančić—Kosa—Kuzmanovača, koju drže i kontrolišu snage NOP-a do kraja aprila 1944. godine. Rukovodstvo NOP-a za kotar Perušić ima sjedište u širem rejonu Bašić Poljane.

Vojno-pozadinski organi u naznačenom vremenu, s obzirom na uslove, pretežno izvršavaju operativne zadatke — štite evakuisano stanovništvo i obezbjeđuju bolnice. Iz domene njihove djelatnosti zapažena je aktivnost u obezbjeđenju veza, evakuaciji naroda ispred neprijateljskih napada, evakuaciji izbjeglica na Kordun i snabdijevanju operativnih jedinica. O mjeri dejstva operativnih jedinica (ofanzivnog ili defanzivnog) ovisilo je i angažovanje čete partizanske straže Komande mjesta Perušić. Ona je kao cjelina ili u formi borbenih grupa držala i branila određene položaje te po zapovijestima vojnih štabova postavljala i prebacivala se na okupiranu teritoriju. Tako sredinom februara obezbjeđuje bolnice i služi kao predstraža narodu,[190] učestvuje u

185 Arhiv VII, CK KPH, film 40/116, 119 i 123.
186 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 13, đ. 16.
187 Arhiv VII, k. 127, f. 6, d. 13.
188 Arhiv VII, CK KPH, film40/119.
189 Arhiv VII, k. 107, f. 6, d. 13.
190 Arhiv VII, CK KPH, film40/123i 128.

borbi protiv ustaša 26. marta[191] početkom aprila drži položaj na sektoru Kuzmanovića—Kosa, 23. aprila na sektoru Janjče sačekuje ustašku satniju koja se nakon pljačke vraćala iz Kosinja.

Po zapovijesti Štaba 35. divizije od 12. maja četa zatvara pravac Široka Kula—Podlapača. U toku maja u općini Pazarište dejstvovale su dvije njene borbene grupe, ubile 14 i zarobile 15 neprijateljskih vojnika.[192] U toku maja, koliko je utvrđeno, četa partizanske straže Komande mjesta Perušić bila je rasformirana i podijeljena u borbene grupe. Napad ustaša na kotarsko i općinsko rukovodstvo NOP-a, kao i na Komandu mjesta Perušić krajem marta 1944. godine u izvorima je zabilježen, a u poslijeratnim napisima pominjan sa oprečnim interpretacijama događaja po vremenu, mjestu, broju žrtava i neprijateljskim snagama koje su napad izvele.

U izvodu Operacijskog dnevnika 35. divizije za 26. marta 1944. godine, pored ostalog, piše da je u 6,00 sati 1. brigada izvijestila da se u pravcu Kuzmanovače čuje borba, da je u 8,20 neprijatelj napao na Kuzmanovaču i Bašić Poljanu i da vodi borbu sa četom Komande mjesta Perušić, da su uputili četu u tom pravcu, da je neprijatelj u 9,20 odstupio za Perušić, a upućena četa nije stigla u 23,00, da je Komanda mjesta Perušić iznenađena sa 2 satnije ustaša, da je četa vodila borbu i pretrpjela gubitke od 27 mrtvih, 3 zarobljena i veći broj ranjenih. Za 27. mart u 18,15 piše da je u Bašić Poljani 25. marta poginuo kurir 35. divizije i 1. brigade te sekretar općinskog komiteta, da su kotarske ustanove bile smještene u 2—3 kuće i da je poginulo 18 boraca i rukovodilaca.[193]

Operativni izvještaj Komande 1. ličkog područja za 26. mart svjedoči da su kotarske ustanove oko 4 sata napadnute od neprijatelja jačine oko 5 satnija ustaša, da su Komanda mjesta, Kotarski komitet i Roc (Rejonski obavještajni centar) Perušića bili smješteni u zaseoku Gornji Lulić u jednoj zgradi, da je u susjednoj zgradi bio smješten 1. vod čete partizanske straže čiji je stražar obezbjeđivao i vod i komandu, da je 2. vod bio udaljen od komande 50 metara u jednoj kući sa stražarem i patrolom (dva vojnika) u Bašić Poljani, udaljenoj 500 metara. Vodovi su bili u strogoj pripravnosti. Kotarski NOO i ostale ustanove bile su smještene u zaseoku Jurković, udaljenom od Komande mjesta 800 metara.

Neprijatelj jačine oko 500—600 ustaša je iz Perušića krenuo u tri kolone: s jednom prema spoju između Komande mjesta i 1. bataljona 1. brigade 35. divizije, s drugom ka Bašić Poljani i s trećom ka Kuzmanovači. Srednja kolona je u Bašić Poljani uhvatila i ubila patrolu (dva vojnika) i uputila se ka zgradi gdje se nalazila Komanda mjesta, Komitet i Roc. Stražar je prvi otvorio vatru, ali su i njega ubile ustaše, opkolivši obje zgrade sa Komandom mjesta i 1. vodom. Opkoljeni vod i rukovodioci prihvatili su borbu i probijali se iz obruča. Drugi vod nije bio u okruženju pa je odmah stupio u borbu i pomogao 1. vodu i zatečenim rukovodiocima da se izvuku iz obruča. U ovoj borbi, uz dva vojnika iz patrole i stražara, poginula su još 4 borca, kuharica i šef Roca Perušić (ukupno 9). Kotarski NOO i druge ustanove opkoljene su u isto vrijeme. Nema opisa borbe, ali se konstatuje da je poginulo 9 ruko-

191 Zbornik, tom V, knj. 25, dok. 32.

192 Arhiv VII, CK KPH, film 40/123 i 128.

193 Zbornik, tom V, knj. 25, dok. 132.

vodilaca i 3 zarobljena. Borba je trajala sat i pol, za koje vrijeme su se preživjeli izvukli.

Neprijatelj je zaplijenio 15 pušaka, 350 metaka, 2 pištolja i 3 knjige (izdatak i primitak hrane, mobilna i knjiga objava), neka naređenja, pisaću mašinu, nešto partijskog materijala i posteljine. Neprijateljski gubici: 12 mrtvih i 18 ranjenih. Podaci konstatuju da je bila vijavica.[194]

Neprijateljski izvor svjedoči da su 26. marta 1944. u 5 sati 31. i 34. ustaška bojna iz Perušića poduzele razviđanje ka selu čanku i da je kod sela Bašić Poljane i Jurkovića došlo do borbe sa jakim odmetnicima koji su se nakon duže borbe povukli ka sjeveroistoku.[195]

U izvještaju OK SKOJ-a za Liku od 3. aprila 1944. godine konstatovan je isti događaj (bez navođenja datuma, a mjesto je Kosa). U njemu se navodi da je poginulo 27 i zarobljeno 25 osoba, među kojima i 4 člana općinskog rukovodstva SKOJ-a.[196]

Poslijeratno bilježenje i napisi o pomenutom događaju po nekim elementima su u značajnoj koliziji sa izvorima ili se na njih nekritički oslanjaju. Tako, na primjer, u »Kronologiji oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945.« (Vojnoistoi'ijski institut, Beograd, 1964) piše da je napad izvršen 26/27. marta 1944. i da je poginulo 18 boraca i rukovodilaca. Vjerovatno je preuzet podatak iz Operacijskog dnevnika 35. divizije sa 27. marta, a zanemaren podatak iznesen prethodnog dana.

Dušan J. Graovac i Mićo Medić u kontekstu objavljenih članaka tvrde da je napad izvršen 26/27. marta 1944. (prvi u Škrljaku, drugi u Bašić Poljani) i da je poginulo 29 i zarobljeno 34 pripadnika NOP-a iz kotara Perušić, ali ne pominju 2 kurira iz 35. divizije. Od 29 poginulih Dušan J. Graovac je naveo imena 8 odbornika, po jednog člana rukovodstva SKOJ-a, KP i ROCA i kuharicu pri ONOO-u (bez imena i prezimena).[197]

Operacijski dnevnik 35. divizije, operativni izvještaj Komande I. ličkog područja, kao i neprijateljski izvor su ubjedljivi dokazi da su ustaše izvršile napad na rukovodstvo NOP-a kotara Perušić 25/26. marta 1944. u selu Bašić Poljani (u zaseocima Lulić i Jurković) a ne 26/27. marta 1944. u nekom drugom mjestu. To nije sporno.

Sporne su žrtve — poginuli, nestali, zarobljeni. U ovom pregledu izvori su nesigurni pokazatelji, posebno Operacijski dnevnik 35. divizije. Tako se, na primjer, navodi da je poginuo sekretar Komiteta, a u stvari poginuo je Joso Alešković, predsjednik Kotarskog Noo-a Perušić. Nadalje, navodi se podatak da je prvog dana poginulo 27 i tri zarobljeno, a slijedećeg dana da je poginulo 18 boraca i rukovodilaca. Tog i slijedećeg dana (26. i 27.) i nisu se mogli prikupiti valjani podaci o broju žrtava iz proste činjenice što su rukovodstva bila rasturena, a nije se znalo ni ko je tu sve zatečen od prolaznika. I operativni izvještaj Komande 1. ličkog područja manjkav je utoliko

194 Arhiv VII, film NAV -N-T 314, 546/185—6.

195 Arhiv VII, fond NDH, k. 58, f. 3, d. 26.

196 Arhiv VII, MLG, film 1/573.

197 Dušan Graovac, Organizacija i djelatnost NOO-a u Lici između Drugog i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, Historijski arhiv Karlovac, Zbornik 8, str. 712 i Mićo Medić, Obavještajna služba na području Like i osvrt na vojno-obavještajnu službu u 11. korpusu, Historijski arhiv Karlovac, Zbornik 11, str. SCU.

što mu je težište na opkoljenoj grupi u zaseoku Lulić, a zanemarena je grupa rukovodilaca NOP-a u zaseoku Jurković gdje su bile brojnije žrtve. Nije pronađen izvor o 29 poginulih i 34 zarobljena pripadnika NOP-a. Po izvanrednom događaju i vremenu kada se o njemu piše (3. april 1944) skojevski izvor je, ipak, najpouzdaniji dokaz kojeg treba uvažiti i na njega se osloniti.

Uoči ustaškog napada (25/26. marta) položaje prema Perušiću držao je 1. bataljon 1. brigade 35. divizije, smješten glavnim snagama u Ivčević Kosi. Ostale snage ove brigade bile su u Potkorenu i Lešću, gdje se nalazila i četa partizanske straže Komande mjesta Kosinj, četa partizanske straže Komande mjesta Perušić uglavnom se nalazila u Bašić Poljani i isturivala je patrole prema Perušiću.

Ustaše su preko svoje obavještajne službe, što je događaj potvrdio, imali precizne podatke o dnevnim kretanjima na slobodnoj teritoriji, rasporedu operativnih jedinica, partizanske straže i mjestu boravka rukovodstva NOP-a, pa čak i o smještaju po kućama. Na osnovu takvih informacija ustaška komanda — kako svjedoče izvori — odredila je vrijeme, snage i pravce kretanja od Perušića ka glavnom cilju — rukovodstvu NOP-a kotara Perušić u Bašić Poljani radi njegovog uništenja. Od tri kolone, koje se u citiranom izvoru pominju, vjerovatno je bila najjača srednja, a ostale su joj služile za obezbjeđenje. Ta kolona (jačina dvije satnije) se iz Perušića preko Gostovače, kako navodi Petar Kleut,[198] neopaženo provukla kroz partizanske položaje, izvršila zadatak i neometano se vratila u Perušić sa zarobljenicima. Pored nanesenog udarca rukovodstvu NOP-a u ljudskim žrtvama, ustaše su opljačkale zatečenu imovinu i zaplijenile arhivu rukovodstva NOP-a za kotar Perušić.

Ishrana operativnih jedinica išla je, po naređenju Komande 1. ličkog područja, preko Komande mjesta Korenice uz učešće i Komande mjesta Perušić.

Zapovijest Štaba 35. divizije od 21. februara 1944. godine svjedoči da ishrana ide preko Komande mjesta Korenica koja hranu doprema do Bunića, a tu je preuzima Komanda mjesta Perušić i doprema do Štaba brigade, čije je sjedište trebalo biti u Počrnićima ili Gostovači.[199] Komanda mjesta Perušić za dotur hrane od Bunića do Štaba brigade morala je da ima određeni broj zaprežnih kola i tovarnih konja. Ovdje su se teškoće javljale uslijed proljetne sjetve jer su seljaci zbog toga davali otpor. Koliko je utvrđeno, ovu ulogu Komanda mjesta Perušić imala je do kraja aprila 1944. godine.

Na sektoru Perušića štabovi operativnih jedinica bili su vezani telefonskom linijom na polustolnu liniju u Ljubovu kod Serdera. U održavanju veza imala je stalne obaveze Komanda mjesta Perušić, ali o tome nema podataka.

U prvoj polovini 1944. godine rukovodstvo NOP-a za kotar Perušić sprovodilo je intenzivan političko-propagandni i kulturno-prosvjetni rad u kome su komande mjesta i čete partizanske straže imale zapaženu ulogu. Taj rad je zasnivan na mjesečnim planovima političkog rada. Tako, na primjer, u planu rada za mart 1944. godine dominiraju odluke II zasjedanja AVNOJ-a sa međutodskim uputstvom kako ih treba tumačiti.[200] U selima slobodne teritorije i

198 Petar Kleut, Borbe 35. divizije od januara do maja 1944. godine, Historijski arhiv Karlovac, Zbornik 8, str. 645.

199 Zbornik, tom V, knj. 24, dok. 79.

200 Arhiv VII, CK KPH, film 40/126.

među izbjeglicama poluslobođne, pa i okupirane teritorije, održavani su sastanci, konferencije, rasturane vijesti i drugi propagandni materijal.

Ustaško-četnička i HSS-ovska propaganda bila je uperena protiv odluka II zasjedanja AVNOJ-a. Ona je prenosila glasove da će se izmiriti Engleska i Njemačka i da će uništiti partizane, zatim da Englezi pomažu kralja i vladu, pa je zato bolje ići u ustaše nego u partizane. I četnici su propagirali da će Englezi dovesti kralja.

Pored ukazivanja na ciljeve ustaško-četničke i HSS-ovske propagande stanovništvo je redovno informisano o spoljnim i unutrašnjim događajima.

Krajem aprila neprijatelj je posebno pojačavao propagandu među evakuisanim narodom sa ciljem da ga privoli povratku svojim kućama. U izvoru od 28. aprila 1944. navodi se da se kućama vratilo 180 osoba među kojima je bilo i odbornika.[201]

U toku neprijateljske ofanzive od 7—27. maja 1944. na slobodnu teritoriju kotareva Korenice i Udbine većina naroda kotara Perušić (misli se na već izbjegli i onaj sa užeg dijela slobodne teritorije) se organizovano povlačila ispred neprijatelja u čemu je Komanda mjesta imala značajnu ulogu. Izbjeglice iz kotara Perušić (iz zbjega u Srednjoj Gori) preko Mogorića i Ličkog Polja evakuisane su 13/14. maja 1944. u zbjeg u Velebit (iznad Počitelja).

Po završenoj ofanzivi početkom juna, pošto je otvoren put za Kordun, jedan dio izbjeglog naroda iz perušićkog kotara evakuisan je na Kordun.[202] Po sjećanju savremenika izbjeglice su krenule na put za Kordun sa teritorije općine Bunić (Kozjan).

Organizacione i druge promjene tokom marta, a na osnovi naredbe Vrhovnog štaba, sprovedene su i u Komandi mjesta Perušić. Umjesto pomoćnika komandanta uvedena je dužnost političkog komesara, a umjesto zelenih oznaka čina i položaja u toku maja uvedene su oznake kao i u operativnim jedinicama.[203] Još početkom 1944. uvedeno je jedinstveno knjigovodstvo i izvještavanje. S obzirom na uslove pod kojim je radila Komanda mjesta Perušić ova djelatnost nije u svemu bila razvijena.

Štab 11. korpusa NOVJ naredbom broj 2 od 14. aprila 1944. postavio je u svim ličkim komandama mjesta komandante i političke komesare. U Komandi mjesta Perušić postavljen je Josip Turkalj za komandanta i Joso Bubaš za političkog komesara. U izjavi, datoj neposredno nakon rata, Josip Turkalj navodi da je ostao na dužnosti komandanta Komande mjesta Perušić do 20. juna 1944. godine. [204] Po sjećanju savremenika i izjavi Mile Javorine dužnost komandanta je preuzeo kraće vrijeme Mile Javorina Barabica.

U skoro svim dostupnim izvorima iskazivane su pozitivne ocjene o Komandi mjesta u Perušiću. Izvršavala je zadatke operativnih jedinica, Komande 1. ličkog područja i rukovodstva NOP-a. Iako je u vremenskim razmacima radila izvan svoje teritorije, njena aktivnost se osjećala na okupiranoj teritoriji.

U drugoj polovini 1944. teritorija kotara Perušić bila je pod kontrolom ustaške vlasti. Ona, uz primjenu terora i propagande te sa punom podrškom HSS-a, vrši prisilnu mobilizaciju obveznika pa, i pored otpora naroda, for-

201 Arhiv VII, CK KPH, film 40/30.
202 Isto.
203 Arhiv VII, k. 507, f. 13, đ. 28.
204 U toku majske ofanzive komande mjesta bile su rasformirane. Bilo je to vrijeme, kako svjedoči Milan Lastavica, spajanja i razdvajanja komandi mjesta Perušić i Kosinj.

mira seosku miliciju koja prerasta u dvije posadne ustaške bojne — kosinjsku i perušićku.

Prva se posebno isticala u teroristički-pljačkaškoj orijentaciji prema srpskom stanovništvu u ustaničkom dijelu općine Kosinj. Koncentracijom jačih snaga u Ličkom Osiku, Perušiću i Širokoj Kuli i posjedanjem utvrđenih položaja sjeverno od komunikacije Gospić—Otočac ustaše ispoljavaju dva osnovna cilja — održavanje komunikacije Gospić—Otočac i, uz podršku Nijemaca, ovladavanje putem Gospić—Korenica.

Slobodna teritorija 1. ličkog područja svela se na kotar Korenicu, ali je i ona bila stalna meta neprijateljskih sihronizovanih napada iz pravca Gospića, Otočca i Ličkog Petrova Sela. Nju su branili dijelovi 35. divizije do 9. novembra, a zatim do kraja godine 1. brigada 13. divizije. Sa položaja iz rejona Ljubova, Kuzmanovače, Kozjaka i Čanka operativne jedinice NOVJ vodile su teške odbrambene borbe i prelazile u napade na neprijateljske utvrđene tačke duž komunikacije Gospić—Otočac i na garnizone. Primjera radi, jedinice 35. divizije 9. jula zauzimaju Široku Kulu i Perušić, a 21. septembra izbile su na Budački most. U oba puta sadejstvovala im je i saveznička avijacija. Postignuti rezultati, i pored vojnog, političkog i moralnog značaja, ostali su bez jačeg efekta uslijed brze intervencije u prvom redu njemačkih snaga iz pravca Otočca i Gospića. Na pravcu Gospić—Korenica vođene su veoma teške borbe tokom jula, augusta i krajem decembra, a najžešće su bile one između 8. i 25. augusta 1944. godine, nazvane bitka za krbavsku ljetinu.

Vojno-pozadinski organi su u drugom polugodištu 1944. djelovali u specifičnim, teškim i veoma složenim uslovima. Oni su, kao i sva rukovodstva NOP-a i izbjegli narod, izvan svoje teritorije te ovisno od vojne situacije mijenjaju sjedišta. Najduže su na teritoriji općine Bunić (Ljubovo, Čanak, Kozjan) a povremeno u rejonu Kuzmanovača—Ivčevića Kosa.

Težišna aktivnost vojno-pozadinskih organa je u izvršavanju operativnih zadataka bilo u odbrani ili napadu. Jedan izvor kaže da je polovinom jula najveći dio vojno-pozadinskih organa angažiran na držanju položaja u cilju sprečavanja prodora neprijatelja na oslobođenu teritoriju.[205] U pravilu, čete partizanskih straža dejstvovale su u sastavu operativnih jedinica, ali i samostalno, braneći ili napadajući po zapovijestima određene tačke. Tako, na primjer, Komanda mjesta Perušić 22. decembra vodi borbu kod Bunića (više i Divosela) a tri dana kasnije goni jedan »trup« u Konjskom Brdu.[206]

U međuvremenu vojno-pozadinski organi iskazivali su aktivnost i na neoslobođenoj teritoriji u raznim oblicima: manjim ili većim borbenim grupama ojačanim terenskim radnicima, propagandnim djelovanjem, povezivanjem sa simpatizerima NOP-a, prikupljanjem podataka o rasporedu i stanju u neprijateljskim redovima, kao i kod naroda. Tu aktivnost bilježila je Komanda 1. ličkog područja u vremenu august—decembar čiji škrti izvještaji svjedoče da je u Pazaristu narod omogućavao kretanje političkim radnicima i pokazivao gdje se neprijatelj nalazi, da je iz ustaških redova dezertiralo oko 100 ljudi, da je neprijateljski uticaj vrlo jak, ali da se osjeća diferencijacija u njegovim redovima i da se osjeća pomoć hrvatskog naroda srpskom, da se aktivisti NOP-a mogu kretati po terenu i da se u općini Pazarište veća gru-

205 Arhiv VII, k. 1234—A, f. 9, d. 29.

206 Arhiv VII, k. 573, f. 2, d. 7 i 8.

pa ustaških dezertera krije u Velebitu te da dolazi u sukob i sa nama i sa ustašama.[207]

Vojno-pozadinski organi vršili su u smanjenom obimu poslove iz domena svoje nadležnosti. Međutim, stalno aktuelno i prisutno u sadržaju rada Komande mjesta Perušić bilo je obezbjeđenje i sklanjanje već izbjeglog naroda ispred čestih upada i napada neprijateljskih snaga na slobodnu teritoriju. To je posebno dolazilo do izražaja u toku jačih neprijateljskih prodora na slobodnu teritoriju kotara Korenice (jul, august, kraj decembra).

Političko-propagandnom i kulturno-prosvjetnom radu Komanda 1. ličkog područja pridavala je izuzetnu pažnju. Ona je komandama mjesta, pa i komandama mjesta Perušić i Kosinj, dostavljala mjesečne planove rada sa metodičkim uputstvima i zahtjevima da se sprovedu. Plan političkog rada od 5. novembra 1944. obuhvatio je slijedeće teme: Linija narodnooslobodilačke borbe, Sporazum Tito-Subašić, Odluke II zasjedanja AVNOJ-a, Odluke ZAVNOH-a, Izgradnja naše nove države, Jedinstveni narodnooslobodilački front, Reakcija — domaća i međunarodna, Političko suzbijanje dezerterstva unutar jedinica i Političko djelovanje na uzdizanju vojničkog duha kod boraca, discipline i osjećaja odgovornosti, uz napomenu da se koristi štampa i dnevne vijesti.[208]

Sadržaj političkog rada prilagođavan je općem stanju, prilikama na užoj teritoriji i stanju u jedinicama, a zasnivao se na stavovima OK KPH za Liku i Kotarskog komiteta KPH Perušić. Tome se prilagođavao i kulturno-prosvjetni rad. Politički organ Komande 1. ličkog područja redovno je kontrolisao kako se odvija rad po planovima i davao konkretna uputstva.

Polovinom oktobra Komanda područja cijeni da se ova aktivnost dobro odvija, a posebno kulturno-prosvjetni rad.[209] U svakoj jedinici postojali su kulturno-prosvjetni odbori.

Organizacionom razvoju i pripremama komandi mjesta za nastavljanje poslova nakon oslobođenja kotara Perušić pridavana je posebna pažnja od strane viših vojnih pozadinskih vlasti. Vojna oblast 11. korpusa u izvještaju od 11. septembra 1944. godine, pored ostalog, navodi da su preduzete sve mjere da se pripremi čitav kadar vojnih vlasti za uspostavljanje vlasti u slučaju kapitulacije neprijatelja.[210] Komanda 1. ličkog područja pomenute mjere je sprovodila pružajući neposrednu pomoć komandama mjesta organizacijom kurseva i češćim zajedničkim konferencijama sa komandama mjesta.

Polovinom oktobra 1944. godine Komanda 1. ličkog područja ističe da osjeća oskudicu u kadrovima, a kao razlog navodi da je dio kadra već dat za OZNU, Okružni NOO, bihaćko i kordunaško područje.[211] Po sjećanju savremenika dio kadra u ovo vrijeme otišao je iz četa partizanskih straža (iz redova komandira vodova i delegata) na odgovarajuće funkcije u NOO-e, antifašističke organizacije, KNOJ i OZNU. Takva orijentacija Kotarskog komiteta KPH za Perušić u izboru kadra nije bila bez osnova, jer se radilo o dobrim poznavaocima prilika na terenu.

207 Arhiv VII, CK KPH, film 40/184.
208 Arhiv VII, CK KPH, film 40/188.
209 Arhiv VII, k. 127, f. 7, d. 25.
210 Arhiv VII, k. 1234, f. 7, d. 7.
211 Arhiv VII, k. 116/III, f. 6, d. 12.

U komandama mjesta uveden je ekonom koji preuzima funkciju zamjenika komandanta, a ovaj se usmjerava na mobilizacijske poslove. Po zapisu Ekonomskog odjeljenja GŠH od 17. decembra 1944. pri Komandi 1. ličkog područja održan je osmodnevni ekonomski kurs (4—12. decembra 1944) na kojem je iz Komande mjesta Perušić bio Dušan Đerić i završio ga sa odličnim uspjehom.[212] U drugoj polovini 1944. komande mjesta su požurivale da vode: evidenciju ratnih vojnih invalida, poginulih i umrlih vojnika, mobilizacijske spiskove, evidenciju o prikupljanju dezertera itd. O ovoj vrsti aktivnosti nema pouzdanih podataka.

U duhu uputstva Glavnog štaba Hrvatske, od 6. jula 1944. godine, pri Komandi mjesta Perušić osnovana je 26. decembra saobraćajna sekcija sa zadatkom da održava i opravlja puteve i organizuje transport. Imala je sastav: 1 natcestar i 11 cestara.[213] Cestari su za svoj rad odgovarali neposredno komandama mjesta. Rad na cesti se tretirao kao služenje u NOV. Natcestare je postavljala Komanda 1. ličkog područja iz redova stručnih lica.

Komanda mjesta u okviru nadležnosti obavljala je i dio poslova po liniji telegrafsko-telefonske i poštarske službe, kao: opravka i postavljanje telefonskih linija, kontrola rada pošti i relejnih stanica. Početkom 1945. godine Komanda mjesta Perušić imala je sastav: Ante Milković, komandant i Joso Bubaš, politički komesar.[214] Njeno sjedište bilo je na teritoriji općine Lunić (Ljubovo, Čanak, Kozjan). U četi partizanske straže bile su česte promjene koje je teško pratiti. Komandir partizanske straže bio je Janko Korica.[215]

Tokom januara i do 12. februara 1945. godine vladalo je zatišje, izuzev manjih sukoba prema Kuzmanovači i Čanku. To stanje u vojnim relacijama se objašnjava, posebno za mjesec januar, elementarnim nepogodama: vijavica, veoma veliki smetovi i niske temperature. Između 12. i 15. februara vođene su oštre borbe oko Ljubova i Lunića sa neprijateljskim snagama koje su napadale sa linije Perušić—Široka Kula. Do 4. aprila 1945. teritoriju kotara Perušić kontrolišu i drže ustaše. Njemačke snage su uporno branile Gospić i Bihać sa ciljem da povežu svoje snage u dolini Une sa snagama u Gospiću i Otočcu. U tom planu ustaški garnizoni u Ličkom Osiku, Perušiću i Širokoj Kuli imali su istaknuto mjesto.

Opći napad na slobodnu teritoriju koreničkog i udbinskog kotara, radi stvaranja fronta na liniji Gospić—Udbina, neprijatelj je otpočeo 4. marta 1945. iz 9 pravaca. Sa linije Gospić—Otočac neprijatelj je ka slobodnoj teritoriji dejstvovao iz Ramljana preko Čanka ka Buniću, iz Perušića preko Ljubova ka Buniću i iz Gospića preko Vrepca ka Podlapači. Do 17. marta ovladao je Krbavskim poljem i koreničkom kotlinom i do 20. marta držao put Gospić——Korenica sa uporištem u Buniću. Slobodnu teritoriju branila je 13. divizija. U toku marta, prodorom neprijatelja na slobodnu teritoriju, vojno-pozadinski organi su, uz borbena dejstva, bili angažovani na evakuaciji ranjenih boraca i naroda u zbjegove. Koliko je utvrđeno, evakuacija je vršena u zbjegove ka Plješevici i Srednjoj Gori, te na slobodnu teritoriju gračanskog i gospićkog kotara.

213 Isto, k. 1907—5, f. 9, d. 6.

214 Prema izjavi Mile lavorine.

215 Prema izjavi Milana Lastovića.

U sklopu završnih operacija 4. armije JA za konačno oslobođenje Like 13. divizija u vremenu 20—28. marta oslobađa Ljubovo. Kuzmanovaču, a 23. marta i Široku Kulu. U međuvremenu 19. divizija oslobađa Krbavsko polje i Bunić. Jedinice 4. armije (20, 26. i 13. divizija) su 4. aprila 1945. oslobodile Gospić i Perušić sa širokom okolinom.

Vojno-pozadinski organi do 4. aprila 1945. djeluju izvan svoje teritorije prilagođavajući rad datim uslovima. Tokom januara, na primjer, sve raspoložive snage učestvuju u čišćenju snijega i dopremanju hrane na položaje, uglavnom u vidu nosećih kolona. Polovinom februara i tokom marta izvršavaju operativne zadatke. O tome svjedoči izvještaj Komande 1. ličkog područja od 12. marta u kome se pominje da je toga dana četa partizanske straže Perušić vodila borbu sa neprijateljem, koji je ušao u Bunić, i pretrpjela gubitke od 3 mrtva i više ranjenih.[216]

Nakon oslobođenja perušićkog kotara (4. aprila 1945) vojno-pozadinski organi imali su brojne obaveze iz domene svoje djelatnosti: konsolidovanje prilika, obezbjeđivanje bezbjednosti, izgradnja pruge i puteva, regulisanje saobraćaja, stvaranje evidencije o invalidima, ratnoj siročadi, poginulim i ranjenim borcima NOV, organizovanje povratka izbjeglog naroda sa teritorije Like, Korduna i Banije te njihov smještaj, stvaranje mobilizacijskih spiskova- organizovanje proljetne sjetve, angažovanje oko izbora za NOO-e i drugo.

Osiguranje bezbjednosti u slobodi bio je svakako jedan od najvažnijih zadataka. Tu obavezu imali su vojno-pozadinski organi sve do formiranja i učvršćenja milicije u kotaru. U tom sklopu u prvom planu postavljao se zadatak razbijanja i uništenja ostataka ustaških jedinica koji su se krili u šumama Pazarišta i Kosinja. Taj zadatak Komanda mjesta Perušić izvršavala je u saradnji sa jedinicama KNOJ-a i borbenim grupama.

Organi za održavanje i opravku puteva (u sastavu 1 natcestar i 6 cestara) imali su zadatak da osposobe komunikacije za neometan saobraćaj. Po potrebi pri saobraćajnim organima formirane su i radne jedinice. Jedan od složenijih poslova bio je opravka i osposobljavanje željezničke pruge u dijelu kotara Perušić. Osposobljavanje pruge i opravku puta pratile su brojne teškoće: nedostatak alata, radne snage i kampanja proljetne sjetve. U sklopu regulisanja saobraćajne službe pri Komandi mjesta Perušić postojala je saobraćajna stanica sa komandirom Petrom Jančićem i pet saobraćajaca.[217] Saobraćajna stanica obezbjeđivala je prevozna sredstva (kola, tovarne konje) za prevoz ljudi i materijala. Pored toga vozačima je obezbjeđivano prenoćište i ishrana.

Komanda mjesta Perušić radila je do kraja maja, kada je ukinuta.

Komanda mjesta Pazarište

Komanda mjesta Pazarište formirana je vjerovatno krajem maja 1943. godine. Po sjećanju Đure Sekiza Duje imala je slijedeći sastav: komandant Mateša Hećimović, pomoćnik komandanta Đuro Sekiz Đujo, zamjenik komandanta Grga Lulić i obavještajni oficir Dane Balenović.

216 Arhiv VII, k. 573, f. 2, đ. 18.

217 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 9, d. 3.

Pokrivala je slobodnu teritoriju općine Pazarište i izvršavala zadatke koji spadaju u djelokrug organa vojno-pozadinskih vlasti. Imala je i partizansku stražu koja je 6. jula brojila 3 starješine i 25 stražara. Njih 25 bili su ranije partizani a Komandi mjesta ih je dodijelila 6. divizija, dok su 3 mobilisana.[218]

Od 25. juna 1943. godine Pazarište je bilo pod kontrolom ustaške vlasti, sem Kruščice koja se održala do 23. augusta kao uporište NOP-a pa i Komande mjesta. U međuvremenu, pošto je ostala bez teritorije, Komanda mjesta Pazarište je polovinom jula rasformirana ne napunivši ni dva mjeseca rada.[219]

Komanda mjesta Kosinj

Prema izvještaju Kotarskog komiteta KPH Perušić 25. maja 1943. godine formirana je Komanda mjesta Kosinj u sastavu: komandant Jovo Kokotović, pomoćnik komandanta Andrija Špoljarić i zamejnik komandanta Ivica Štajduhar. Za ostale članove nema podataka. Komitet je u Komandi mjesta 30. maja formirao partijsku ćeliju od 4 člana KPJ.[220] Sjedište Komande mjesta je u Kosinju a pokrivala je slobodnu teritoriju općine Kosinj. Uporedo s njome formirana je i četa partizanske straže za koju je dio boraca, starješinski kadar i naoružanje dala 6. divizija (28. maja 50 pušaka).[221]

Na dan 6. jula 1943. brojno stanje straže iznosilo je: 4 starješine, 48 stražara uz Komandu mjesta, 9 u Kršu i 8 u Studencima. Od ukupnog broja njih 49 su ranije bili partizani, a 20 su novomobilisani.[222] Prema izjavi Mile lavorine komandir čete partizanske straže bio je Mile Javorina Barabica, a politički komesar Nedeljko Pavlović. U četi je 14. augusta 1943. godine Kotarski komitet KPH Perušić formirao partijsku ćeliju od 3 člana.[223]

Pada u oči prilično brojno jaka četa partizanske straže. To nije bilo bez razloga. Naime, u vrijeme formiranja Komande mjesta i kasnije općina Kosinj nije bila pokrivena operativnim jedinicama, a prisustvo četničke grupe u Lipovom Polju, kao i ustaških grupa nadomak sela, posebno D. Kosinja, unosilo je nesigurnost u slobodnu teritoriju koju je pokrivala Komanda mjesta Kosinj. Pomenuta straža izvršavala je i operativne funkcije. U jednom izvoru se za nju kaže da ima izgled vojne jedinice,[224] u drugom (od 16. juna) se navodi da su pred Rudinkom ubijena njena dva stražara. U izvoru od 13. maja navodi se da u opićni Kosinj ima 250 zapaljenih kuća i 250 štala, da je 112 familija bez nužnog blaga i 650 članova bez hrane.[225]

Nije precizirano na koje dijelove teritorije se odnose navedeni podaci.

Iz općine Kosinj 5/6. oktobra 1942. godine izbjeglo je oko 600 Srba (žena,

218 Arhiv VII, k. 105—A, f. 1, d. 7.

219 Arhiv VII, CK KPH, film 20/440.

220 Arhiv VII, CK KPH, film 20/426, film 40/125 i film 7/606.

221 Arhiv VII, CK KPH, film 20/426.

222 Arhiv VII, k. 105—A, f. 1, d. 7.

223 Arhiv VII, CK KPH, film 20/448.

224 Arhiv VII, **k.** 127, f. 1, **d.** 10.

225 Arhiv VII, MNO Zagreb, film 9/76.

djece, staraca) i oko 50 Hrvata iz sela Krš, Mlakva, Poljan, Gornji i Donji Kosinj, Lipovo Polje i Studenci ispred terora okupatora i ustaša na oslobođeni teritorij gospićkog kotara (Divoselo, Čitluk, Počitelj, a kasnije Mogorić i Vrebac). Dio ovoga stanovništva ostao je u zbjegovima (Krš, Poljan) sve do prvog oslobođenja, a obezbjeđivao ga je jedan vod iz bataljona »Matija Gubec«.[226] Nakon oslobođenja kotara Perušić (24. aprila 1943) izbjeglice s teritorije Gospića vraćale su se u Kosinj, u oslobođena sela.

U ustaničkim selima kosinjske općine (Krš, Mlakva, Poljan) u naznačenom periodu rad i aktivnosti nastavljeni su po uobičajenim važećim regulama svake ustaničke baze, uz razliku što su u materijalnom pogledu sela bila na ivici gole egzistencije. U izvještaju Okružnog NOO-a za Liku od 3. jula navodi se podatak da na teritoriji kotara Perušić ima 750 stanovnika koji nemaju nikakvu hranu. Nakon 25. juna 1943. dio stanovnika smiljanske općine izbjegao je ispred ustaša na teritorij općine Perušić,[227] a iz općine Pazarišta u Kruščicu, posljednje uporište snaga NOP-a ove općine, da bi i dio ovog naroda 23. augusta izbjegao u Kosinj (Krš, Mlakva, Poljan).[228] Iz ovoga je vidno da su komande mjesta Perušić, Pazarište i Kosinj imale brojne obaveze oko sklanjanja i evakuacije stanovništva, razmještaja i na kraju ishrane gladnih.

U izvorima o četničkoj grupi u Lipovom Polju, njenoj snazi, lokaciji, utjecaju, kretanju kao i o dolasku stranih četnika iz Jablanca (kod Crikvenice) podaci su precizni. U izvještaju Kotarskog komiteta KPH za Perušić, od 28. maja 1943. godine, navodi se da je to četništvo posebne vrste, da želi na mirnoj nozi živjeti sa vlastima NDH, ali je ujedno spremno da prizna i partizansku vlast ukoliko bi se ona ustalila u Kosinju pa zato i ne pucaju na našu vojsku. Međutim, četničke grupe iz Primorja na putu prema Metku i Otočcu zadržavale su se kraće vrijeme u Lipovom Polju, pa je ova četnička grupa postajala agresivnija. Oko 10. maja, na primjer, iz Primorja je stiglo 70 četnika u Lipovo Polje. Početkom jula (4. jula) u Lipovom Polju nalazila se 1. brigada (bez jednog bataljona) 6. divizije radi razbijanja četničke grupacije. Tih dana brigada je zarobila 18 četnika, a u narednim danima predala su se 33 četnika,[229] dok su strani četnici pobjegli u Jablanac. Komanda mjesta Kosinj sa partizanskom stražom i četom, izuzev navedenih dej stava brigade, bila je okosnica u razbijanju četničke grupe, kao i ustaških grupa i, kako navode izvori, uspješno se nosila sa njima. U tome je imala oslonac u selima Krš i Mlakva, ali nije imala dovoljno snage da ih vojnički jače uzdrma. Situacija u kojoj se našla nametala je, pored pomenutih, Komandi mjesta Kosinj niz zadataka koje je trebalo brzo i efikasno rješavati. U saradnji sa omladinom formirana je ženska omladinska radna četa koja je na sektoru Janjče temeljito porušila 5 km željezničke pruge.

Važan i stalan zadatak bio je sprečavanje šverca i nedozvoljene trgovine koji su s vremena na vrijeme uzimali sve više maha. Trebalo je uspostaviti i evidenciju posjednika oružja i oduzeti ga od privatnih vlasnika. S obzirom

226 Zbornik, tom V, knj. 9, dok. 10.

227 Arhiv VII, MNO Zagreb, film 9/92 i 106.

229 Arhiv VII, CK KPH, film 20/412, 426 i 440.

da je bilo pojava samovoljnog napuštanja partizanskih jedinica odnosno, kako se to onda nazivalo, dezerterstva, trebalo je sve takve pohvatati, vratiti ili prisiliti da se vrate u matične jedinice. Pojava dezerterstva se negativno odražavala na političke prilike u Kosinju, uostalom kao i u svim drugim selima. Postoji podatak da su se krajem maja 1943. godine iz općine Kosinj vratila 24 dezertera u matične jedinice.

Rad na stvaranju NOO-a i antifašističkih organizacija, kao i po pitanju mobilizacije novih boraca, odvijao se u suradnji sa partijskom organizacijom i uz dosta teškoća. Otpor su davali pojedinci koji iz straha od ustaških i četničkih represalija nisu htjeli da se prihvate odborničkih obaveza. Ovo je bio akutan problem jer u hrvatskim selima kosinjske općine do 12. maja 1943. godine nisu postojali NOO-i. U cilju političkog djelovanja najčešće su korišćeni zborovi naroda po selima i zaseocima na kojima su istupali istaknuti partijski i vojni rukovodioci. Pored ostalog, u Kosinju je na drugu godišnjicu ustanka u Lici održano veselje naroda i vojnika.[230]

Komanda mjesta Kosinj sa sjedištem u Gornjem Kosinju pokrivala je slobodnu teritoriju istoimene općine. U izvještaju Kotarskog komiteta KPH za Perušić od 22. augusta se konstatuje da u općini Kosinj rad teče normalno.

Vjerovatno da se pomenuta konstatacija odnosi na teritoriju ustaničkog dijela Kosinja (Krš, Mlakva, Poljan i drugi zaseoci nastanjeni srpskim stanovništvom) u kojoj su snage NOP-a imale punu podršku i oslonac. Međutim, veći dio teritorije Kosinja predstavljao je poluslobodnu teritoriju, a u okviru nje neki dijelovi su povremeno bili pod kontrolom neprijateljskih snaga. Tako je Lipovo Polje i dalje pod uticajem četničke grupe, a hrvatska sela, posebno Donjeg Kosinja, pod uticajem ustaške propagande, koju snažno podržava HSS, i pod pritiskom odbjeglih ustaško-bjelogardejskih grupica koje su se krile u neposrednoj blizini svojih sela Rudnika i Vukelići. Podršku ovim grupicama davale su ustaše iz Gospića, a od 23. augusta, zauzećem Kruščice, posljednjeg uporišta snaga NOP-a općine Pazarište, stvorili su uslove za snažnije djelovanje ka općini Kosinj. To se može zaključiti po svjedočenju nekoliko izvora, a posebno po jednom od 24. augusta u kome se navodi da je data direktiva da se izbjegli narod općine Pazarište evakuiše u ustanička sela kosinjske općine, a u daljempremaopćini Sinac.

Komanda mjesta Kosinj sa četom partizanske straže vršila je operativnu i pozadinsku funkciju. U operativnom pogledu branila je slobodnu teritoriju stvarajući uslove da se u okviru nje odvija normalan život i rad. Na poluslobodnoj teritoriji, kao i u dijelovima pod kontrolom neprijatelja, izvori svjedoče da je četa partizanske straže samostalno ili uz pomoć operativnih jedinica izvodila akcije.[231]

U naznačenom vremenu za stabilnost slobodne teritorije Kosinja važnu ulogu su imale operativne jedinice svojim boravkom na teritoriji općine Kosinj i učešćem u borbi protiv ustaško-bjelogardejskih i četničkih snaga, kako je to već naprijed istaknuto.

Komanda mjesta Kosinj u toku ljetne kampanje za žetvu i vršidbu žita, uz pomoć NOO-a, antifašističkih organizacija i omladinske radne čete, spro-

230 Arhiv VII, CK KPH, film 20/422, 430 i 444.

231 Arhiv VII, CK KPH, film 20/432, 448 i 453—4.

vela je akciju izgradnje skloništa za žito u ustaničkim selima (Krš, Mlakva i Poljan). Na skrovitim mjestima izgrađivala je i kamere za sijeno.[232]

U pogledu angažovanja oko smještaja i snabdijevanja operativnih jedinica nema podataka. Po sjećanju savremenika, a i dostupnim izvorima, na teritoriji Kosinja operativne jedinice su se vremenski kraće zadržavale. U akciji su polazile iz Gornjeg Kosinja gdje im je Komanda mjesta obezbjeđivala smještaj i ishranu iz magacina NOF-a, a u toku gonjenja neprijateljskih snaga (na primjer, Lipovo Polje, Rudnika, Bakovac i dr.) u pomenutim selima po osnovi rekvizicije. Jedinice koje su zatvarale pravac Pazarište—Kosinj snabdijevala je Komanda mjesta Kosinj iz magacina NOF-a.

Po osnovi već citiranih izvora Komanda mjesta Kosinj imala je značajne obaveze u pogledu prihvata i razmještaja izbjeglica na slobodnoj teritoriji. Po sjećanju suvremenika, što je u skladu i sa svojevremeno datim stavovima rukovodstva NOP-a, veći dio izbjeglog naroda sa teritorije općina Pazarište i Perušić, koji se našao u općini Kosinj, evakuisan je na slobodnu teritoriju Sinca.

Akcije na mobilizaciji novih boraca za jedinice NOV nisu dale vidne rezulte. Po jednom izvoru od 22. augusta navodi se da su iz Kosinja otišle 4 omladinke i jedan omladinac u bataljon »Matija Gubec«, a u drugom (1. septembra) da je poslano 7 omladinaca u isti bataljon.[233]

Kada su ustaše u drugoj polovini augusta 1943. godine proširile deblokadu Gospića i zauzele Perušić (19. augusta) i Pazarište, pojačale su pritisak i prema Kosinju. Borbe na sektoru Perušića tada su vodili dijelovi 13. divizije NOVJ. Žestoke borbe vođene su i oko Klanca i Oteša (29. augusta) u kojima je učestvovao i bataljon »Matija Gubec« i tom prilikom pretrpio znatne gubitke. Početkom septembra pravac Pazarište—Kosinj zatvorio je 4. bataljon 3. brigade 6. divizije. Kada je 13/14. septembra ustaška bojna iz Gospića upala u Otočac, štab ove brigade prebacio je svoj 1. bataljon u Gornji Kosinj sa zadatkom da je u sadejstvu sa 4. bataljonom bojnu sačeka i razbije. Na povratku iz Otočca ustaše su zanoćile u Donjem Kosinju i bile napadnute od pomenutih bataljona, ali zahvaljujući poznavanju terena povukle su se ka Pazaristu sa manjim gubicima. U vremenu od 19—24. septembra 4. bataljon čisti Kosinj, Krasno i Kutarevo od ustaških i četničkih grupa, a 22. septembra 1. bataljon rejon Janjče od ustaša.

Početkom oktobra (3. do 7. oktobra) 6. i 13. divizija NOVJ ponovo su oslobodile kotar Perušić i blokirale Gospić. U tom vremenu Komanda mjesta Kosinj bila je angažovana oko snabdijevanja i razmještaja partizanskih jedinica, kao i oko obezbjeđenja slobodne teritorije.

Ovo tim prije što se znatan dio ustaško-bjelogardejskih snaga nije povukao u Gospić već se zadržao u blizini oko Pazarišta, Kosinja i Perušića, očekujući dalji razvoj događaja.[234] Tokom vremena jedan dio njih se predao, jedan dio pobjegao u Gospić, a treći dio se zadržao u šumama neposredno uz sela. Poslije prodora Nijemaca iz Gračaca u Gospić (9. oktobra)ove grupe, podstrekavane od ustaša, bivaju sve agresivnije. Na njihovom udaru našao se i Kosinj, naročito sela Rudinka i Bakovac. Pored Komande mjesta Ko-

232 Arhiv VII, CK KPH, film 20/35.

233 Isto, film 20/448 i 457.

234 Isto.

sinj i njene čete partizanske straže u cilju osiguranja bezbjednosti na slobodnoj teritoriji angažovane su tada i operativne jedinice, a i Komanda 1. ličkog područja povremeno je na ovaj sektor upućivala svoju četu za specijalne zadatke.

Sjedište Komande mjesta nalazilo se tada u Gornjem Kosinju. Zahvaljujući poduzimanim mjerama ustaške grupe i četnici krajem 1943. godine prisiljeni su na defanzivu.Njihova aktivnost svela se na izviđačku i obavještajnu aktivnost, kao i na povremene upade na slobodnu teritoriju. Tako je u obavještajnom izvještaju za cijelu Liku (7. novembra 1943) za kotar Perušić, pored ostalog, konstatirano: »Njihovo djelovanje je sasvim slabo: sastoji se uglavnom u dojavljivanju novosti, o promjenama među partizanskim redovima, ustaškim banditima u Gospiću«. U zaključku je pisalo da naročito treba razbiti četničku organizaciju u Lipovom Polju, a zatim se sugeriše konfiskacija imovine četničkih porodica.[235]

U pismu OK KPH za Liku, od 6. oktobra 1943. godine, Kotarskom komitetu KPH za Perušić data je sugestija da se četnici u Lipovom Polju pozovu na predaju, jer će u protivnom biti uništeni kao u Gormirju i Lošinju. Slijedećeg dana u direktivi (svim kotarskim komitetima) sugeriše se slanje četničkih porodica u logore.[236]

Krajem 1943. godine u Komandi mjesta Kosinj izvršene su kadrovske promjene. Komandantu Jovi Kokotoviću Joži, po naredbi Komande 1. ličkog područja, polovinom novembra zamijenio je Mile Javorina Barabica, a krajem decembra pomoćnika komandanta Andriju Špoljarića, Milan Javorina Papica. Obavještajni oficir bio je Milan Petranović.[237]

Četa partizanske straže Komande mjesta Kosinj 8. decembra 1943. imala je 8 starješina i 46 vojnika.[238] U četi je postojala partijska ćelija od 6 članova KPJ i grupa od 13 članova SKOJ-a. Komandira čete Milu Javorinu Barabicu, zamijenio je na dužnosti Aleksa Cvijanović.[239] Po izjavi Mile lavorine, Milana Lastavice, Mile Cvijanovića i drugih proizlazi da je Javorinu na dužnosti komandira čete zamijenio Janko Korica. Po naprijed pomenutim savremenicima Aleksa Cvijanović u to vrijeme bio je delegat voda u četi i sa te dužnosti prešao na terenski politički rad. Kadrovske promjene u većini slučajeva vršene su po potrebi službe, a u nekim radilo se o smjenjivanju sa dužnosti. Inicijative, prijedlozi i zahtjevi za kadrovskim izmjenama u vojno-pozadinskim organima, polazili su od Kotarskog komiteta KPH za Perušić.

Pored sprečavanja pojava pljačke, dogradnje skladišta za žito i izgradnje bajti za stanovanje, prikupljanja materijalnih sredstava za jedinice NOV i političkog djelovanja u narodu, u suradnji sa NOO-ima, antifašističkim i partijskim organizacijama, Komanda mjesta Kosinj sa partizanskom stražom djelovala je i prema poluslobodnoj teritoriji, posebno u cilju razbijanja četničke grupe u Lipovom Polju koja je brojala 50 do 60 ljudi. U ovom su učestvovali i komandant 1. ličkog područja i njegov pomoćnik za politički

235 Arhiv VII, k. 107—B, f. 4, d. 24.

236 Arhiv VII, CK KPH, film 20/312 i 466.

237 Prema izjavi Mile lavorine Barabice i Milana Lastavice.

238 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 12, d. 24.

239 Arhiv VII, k. 107—B, f. 5, d. 3.

rad. Tako su, na primjer, održavali zborove u Lipovom Polju preko kojih su pozivali četnike na predaju i predočavali mjere prema četničkim porodicama. Do početka decembra 1943. prema više izvora predalo se oko 4Ü četnika, a u šumi ih se i dalje krilo 17. Komanda 1. ličkog područja cijenila je da su četnici vojnički razbijeni, ali ne i politički.[240] I u ovom vremenu četnici u Lipovom Polju izjašnjavali su se za odbranu sela i za lojalnu suradnju sa vlasti koja drži pozicije u Kosinju. Oni su se u većini slučajeva dobrovoljno i pojedinačno prijavljivali vojno-pozadinskim vlastima, a to je učinila i jedna grupa jačine 25 ljudi sa oružjem.[241] Međutim, nije utvrđen broj, ali je bilo primjera da su prema njima primijenjivane vrlo stroge represivne mjere, kao i prema njihovim porodicama (konfiskacija imovine i slanje u logore). To je ostavilo mučne ožiljke na stanovništvo u Lipovom Polju što će se odraziti već početkom naredne godine i u jačanju četničke grupe u pomenutom selu.

Polovinom novembra četa Komande mjesta Kosinj uhvatila je 8 ustaša i 3 ubila, a u Bakovcu razoružala 27 civila. Polovinom decembra ona je po naređenju Komande 1. ličkog područja prebačena u Prijeboj gdje ostaje kraće vrijeme da bi se ponovno vratila na svoju teritoriju. Nju je na ovom terenu zamijenila četa partizanske straže Komande mjesta Plitvički Ljeskovac. Komanda 1. ličkog područja pozitivno je ocijenila rad čete.[242]

Usporedo sa razbijanjem neprijateljskih grupa Komanda mjesta Kosinj sa četom partizanske straže radila je na sprečavanju špijunaže i šverca koji je imao veoma razgrana tu mrežu i kanale. Koliki je bio njegov obim, može da posvjedoči samo jedan primjer. Početkom novembra 1943. godine samo u toku jedne nedjelje šverceri iz Kosinja su u Otočcu kupili a zatim preprodali pazariškim švercerima, a ovi prodali u Gospiću: 80 svinja, 20 volova, veći broj krava i ovaca.[243] Najviše se švercalo na liniji Otočac—Kosinj——Pazariš te—Gospić.

Stvaranje NOO-a i antifašističkih organizacija, kao i obezbjeđenje njihovog rada bio je, također, stalni zadatak Komande mjesta. Pri tome je bilo znatnih teškoća i otpora. Ipak, uz sve to tokom novembra i decembra među posljednjima formirani su NOO-i u Bakovcu, Rudinki i Lipovom Polu. Formiranje antifašističkih organizacija išlo je još teže tako da one u pomenutim selima nisu formirane ni do kraja 1943. godine.[244]

Sve akcije i mjere na konsolidaciji slobodne teritorije pratila je politička aktivnost, najčešće preko užih i širih masovnih sastanaka. Komanda 1. ličkog područja navodi da je između 15. novembra i 1. decembra u Kosinju održano 6 masovnih sastanaka, da je njena glumačka ekipa dala 4 priredbe, a između 1. i 15. decembra da je održano 6 masovnih sastanaka i u Perušiću zbor sa 400 lica na kome su govorili predstavnici ZAVNOH-a, KPH, Izvršnog odbora HSS-a i vojske.[245]

Pored redovne ishrane i snabdijevanja partizanskih jedinica krajem ok-

240 Arhiv VII, k. 127, f. 2, d. 26 i f. 4, d. 2.
241 Arhiv VII, CK KPH, film 7/651.
242 Arhiv VII, k. 127, f. 2, d. 26 i f. 4, d. 2.
243 Arhiv VII, k. 127, f. 12, d. 18.
244 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 2, d. 23.
245 Arhiv VII, k. 127, f. 4, d. 2.

tobra i početkom novembra Komanda mjesta bila je angažirana i oko pripreme 6. divizije za njen odlazak u Bosnu, prije svega u pogledu snabdijevanja tovarnim konjima i samarima.[246]. Treba napomenuti da su pri Komandi mjesta Kosinj radile tri radionice: kovačka, limarska i stolarska. U njima je polovinom decembra izrađeno: 29 m cijevi za peći, 8 rogova za krov, popravljene 3 peći, poklepane 23 sjekire, napravljene 3 rešetke za peći i 1 čekić, zatim poklepano 5 bradvi, napravljeno 5 tepsija za kruh, a rađene su i razne sitnije stvari.[247] Pored svih obaveza vodila je računa o pošti, telefonskoj centrali i relejnoj stanici, kao i o održavanju telefonske linije Kosinj——Perušić.

Kada su sredinom januara 1944. godine njemačke snage odbacile jedinice Operativnog štaba za Liku od Gospića i zauzele Perušić i Otočac, a ustaše počele da nadiru prema Kosinju, dio stanovništva iz njegovih ustaničkih sela zajedno sa Komandom mjesta evakuisan je na područje Bunića.

Međutim, Komanda 1. ličkog područja je naredila da se Komanda mjesta Kosinj odmah vrati na svoju teritoriju radi zaštite ustaničkih baza i preostalog naroda, a izbjegli narod kada prođe opasnost.[248] Tako se ona nakon tri dana vratila u Kosinj, uhvatila dva četnika i ubila 4 ustaše. Međutim, izbjegli narod (sem pojedinačnih slučajeva) nije se vraćao. U isto vrijeme Komanda 1. ličkog područja šalje četu za specijalne zadatke kao pomoć komandama mjesta Perušić i Kosinj.[249] Ipak, krajem januara 1944. godine Komanda mjesta napušta Kosinj i prelazi na slobodnu teritoriju gdje se priključuje odbjeglom stanovništvu.

Našavši se van svoje teritorije Komanda mjesta Kosinj, naročito njena četa partizanske straže, bila je angažirana na operativnim zadacima kao cjelina ili po dijelovima, a po naređenju Komande 1. ličkog područja ili operativnih jedinica. Ipak, pošto je ostala bez svoje teritorije, Komanda mjesta Kosinj je početkom aprila 1944. po naređenju Komande 1. ličkog područja rasformirana i pripojena Komandi mjesta Perušić.[250] Međutim, četa partizanske straže Komande mjesta Kosinj nije rasformirana. Ona je u narednom periodu bila angažovana na izvršavanju operativnih zadataka, u odbrani određenih položaja i postavljanju zasjeda, a naročito na zaštiti evakuisanog stanovništva, obezbjeđuju bolnica, ubacivanju na okupiranu teritoriju, pa i u Kosinj.

U proljeće 1944. godine situacija u općini Kosinj, naročito u ustaničkim selima, bila je veoma teška.

Ustaše su uspjele da u svoje redove mobilišu oko 60 obveznika, dok je u Lipovom Polju bilo oko 85 četnika.[251] Ustaška vlast je podsticala novomobilisane obveznike na pljačku i ubistva u ustaničkim selima. Ova mala i $izol_{ovana}$ b_{aza} slobodne teritorije općine Kosinj, sa osloncem na seosku stražu i povremenu pomoć borbenih grupa čete partizanske straže, održa-

246 Arhiv VII, CK KPH, film 20/472.

247 I so, film 7/655.

249 Arhiv VII, **k.** 1907—5, f. 13, d. 9.

250 Arhiv VII, CK KPH, film 40/128.

251 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 13, d. 29.

vala se i odupirala ustaško-bjelogardejsko-četničkim pritiscima i žestokim napadima.

Tokom jula na zbjegove izbjeglog naroda na teritoriji općine Kosinj ustaška milicija je vršila stalne napade te palila, pljačkala i ubijala nezaštićeni narod. Ubila je 53 osobe. Obezbjeđenje i zaštita ovog naroda svela se na seosku stražu, terenske radnike i povremene borbene grupe iz čete partizanske straže Kosinj. To nije bila dovoljna garancija i izbjeglom narodu je prijetila opasnost od potpunog uništenja. Stoga je Općinski NOO Kosinj uputio molbu Štabu 35. divizije da svojim snagama omogući izvlačenje naroda iz zbjegova općine Kosinj. Štab 35. divizije odredio je svoju 2. brigadu (bez jednog bataljona) koja je, sa dijelom čete partizanske straže 5. augusta (pod borbenom zaštitom) omogućila da se narod Krša i Mlakve prikupi u Poljanu i noću između 5. i 6. augusta evakuiše na slobodnu teritoriju Kuzmanovača—Ljubovo. Slijedećih dana uslijedilo je pomjeranje ka Kozjanu.

U prvoj polovini novembra 1944. izvršena je evakuacija dijela izbjeglog naroda na Baniju. Ovaj zadatak, koliko je utvrđeno, nije bio lak. Stoga se u njegovoj realizaciji angažuju NOO-i, antifašističke organizacije i vojno-pozadinski organi. U suštini jedan od glavnih problema sadržan je u činjenici kako prehraniti vojsku i gladni narod Like. Ipak, ocjenjuje se da će se narod koji je ostao u Lici moći prehraniti tokom godine. Ishrana operativnih jedinica išla je preko Komande mjesta Korenice. Ona je dopremala hranu sa Korduna i do svih jedinica.

Komanda 1. ličkog područja, prema podatku od 9. septembra 1944. godine, dovezla je sa Korduna 69.978 kg žita. Na teritoriji 1. ličkog područja na jednog borca otpadalo je za dnevni obrok 1,15 kg hrane, a u 2. ličkom području 0,95 kg.[252] Vojni štabovi su uglavnom isticali da je hrana dobra. Tako, na primjer, Štab 13. divizije za mjesec decembar konstatuje da je hrana dobra, izuzev u dva dana kada je bila slaba.

Komanda 1. ličkog područja ponovo je formirala Komandu mjesta Kosinj, vjerovatno početkom septembra 1944. godine u sastavu: Mile Javorina Barabica, komandant i Slavko Hrnjak, politički komesar.[253] Komandir partizanske straže bio je Milan Lastavica. Njeno sjedište bilo je na teritoriji Bunića. Krajem 1944. i početkom 1945. godine djelovala je u specifičnim, teškim i veoma složenim uslovima. Poslove iz svoje nadležnosti vršila je u smanjenom obimu što je i razumljivo jer se nalazila izvan svoje teritorije. Stalno aktuelan zadatak bio je obezbjeđenje i sklanjanje izbjeglog naroda ispred čestih upada neprijateljskih snaga na slobodnu teritoriju koreničkog kotara.

Pored ostalih akcija ona sa četom partizanske straže 19. decembra 1944. godine vodi borbu kod Šeganovca, a tri dana kasnije zauzima Borje. U dijelovima okupirane teritorije, nastanjenim Srbima i Hrvatima, simpatizerima NOP-a stalno je prijetila opasnost od uništenja. Ustaše su, prema Dušanu Graovcu, tokom februara 1945. godine ubile oko 250—300 Srba iz Lipovog Polja i drugih sela općine Kosinj.[254] Međutim, nekoliko savremenika iz Kosinja smatra da je žrtava bilo manje i da je navedena cifra pretjerana.

252 **Arhiv** VII, **k. 1907—5,** f. **13, d. 30.**

253 Prema izjavama Mile lavorine i Milana Lastavice.

254 Dušan Graovac, Partijska organizacija u Lici od Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a do oslobođenja. Historijski arhiv Karlovac, Zbornik **11,** str. **311.**

Krajem 1944. godine za ekonoma u Komandi mjesta Kosinj postavljen je Dušan Kordić koji je preuzeo funkciju zamjenika komandanta. U tom vremenu je član ekonomata Mile Lastavica završio ekonomski kurs pri Komandi 1. ličkog područja.[255] Nešto prije toga dio kadra iz čete partizanske straže upućen je na razne funkcije u NOB-e, antifašističke organizacije i OZNU.

Pored svih obaveza početkom 1945. godine Komanda mjesta Kosinj pripremala se za nastavljanje rada na svojoj teritoriji u slučaju kapitulacije neprijatelja ili oslobođenja kotara Perušić. Međutim, početkom aprila ona je rasformirana, a u oslobođenom kotaru (4. aprila) od vojno-pozadinskih organa ostala je samo Komanda mjesta Perušić. Ceta partizanske straže Komande mjesta Kosinj nije rasformirana. Ona je od 10. aprila obezbjeđivala zarobljenički logor, opravku i održavanje puta Korenica—Slunj.

Komanda mjesta i partizanske straže u kotarevima Gospić i Perušić, od formiranja krajem 1942. pa do 9. maja 1945. godine, obavljale su zadatke iz svoje djelatnosti (pravna sigurnost, snabdijevanje vojske, zbrinjavanje bolesnih i ranjenih, pogorjelaca i izbjeglica, invalida, mobilizacija boraca za NOV, prikupljanje obavještajnih podataka o neprijatelju i dr) zatim su učestvovale u kampanjama žetve i sjetve, izgradnji bajta, a u određenim vremenskim razmacima branile slobodnu teritoriju. Bile su značajna spona između NOO-a i operativnih jedinica. Uz mobilizaciju i snabdijevanje operativnih jedinica imale su zapaženu ulogu i u političko-propagandnom radu.

Uz suradnju sa NOO-ima i antifašističkim organizacijama, a pod rukovodstvom kotarskih komiteta KPH Gospića i Perušića, komande mjesta i partizanske straže su pod veoma teškim uslovima, što posebno treba istaći, uspješno izvršavale povjerene im zadatke i dale značajan doprinos konsolidaciji prilika na oslobođenoj teritoriji i njenom organizovanju za službu fronta. I u čestim izmjenama vojno-političke situacije u toku NOR-a, u kotarevima Gospić i Perušić, sadašnjoj općini Gospić, vojno-pozadinski organi su bili i ostali stalno uz partijska rukovodstva, NOO-e i antifašističke organizacije, obezbjeđivali su njihov rad i bili im oslonac kao organizovana, a često puta i jedina vojna snaga. U sačuvanim dokumentima susrećemo se i suprutne, pa i negativne ocjene o radu ovih organa, naročito od Okružnog NOO-a za Liku, obavještajnih organa, pa i OK KPH za Liku, ali su te ocjene demantovane praksom i postignutim rezultatima.

255 Arhiv VII, k. 1907—5, f. 13, d. 26.

256 Rad je pisan na osnovu sačuvanih dokumenata Kotarskog komiteta KPH za Perušić, OK KPH za Liku, partijske ćelije 1. ličkog područja, izvještaja i zapisnika Okružnog NOO-a za Liku, naredbi, pregleda, planova, informacija i izvještaja Komande 1. ličkog područja i viših vojno--političkih vlasti, izvještaja ROC-a, vojnih relacija, kao i neprijateljskih dokumenata. Radi utvrđivanja nekih činjenica, a zbog oskudnosti dokumenata za neke komande, koristio sam i literaturu i usmena kazivanja savremenika. Posebno ističem pisanu izjavu Milana (Rade) Lastavice koji je u ratu bio vodnik, zamjenik i komandir čete partizanske straže Komande mjesta Kosinj. On je za period 1944. i do 10. aprila 1945. godine, na moja postavljena pitanja, iznio precizno, konkretno i svestrano svoja sjećanja na rad i djelovanje Komande mjesta Kosinj i čete partizanske straže. Takve sagovomike nisam uspio da pronađem za neke druge komande mjesta i partizanske straže.

Mane Borčić

Kulturno-prosvjetna i propagandna djelatnost u kotaru Gospić i kotaru Perušić tokom NOR-a

i

Od prvih ustaničkih dana u Lici stvorena je veća oslobođena i poluoslobođena teritorija koja je, bez obzira na privremeni gubitak jednog dijela za vrijeme neprijateljskih napada i ofanziva, postajala sve veća, odnosno bila je trajna karakteristika ličkog područja. Kako je ona izgledala s obzirom na rad osnovnih škola u školskoj godini 1943/44? Već tada u kotaru Perušić radi 16 osnovnih škola (a prije rata bilo ih je 18), dok u kotaru Gospić radi 18 (prema 34 predratne). Uz to, karta nas upoznaje s područjima gdje škole rade, gdje su izvršene pripreme za početak rada i, konačno, s neoslobođenim teritorijem.[1]

Međutim, da bi se to postiglo trebalo je prijeći složen i mukotrpan put. Paralelno s ustankom razvija se i NOP. »On se rađa u vidu velikog riječnog izvora, koji se u početku razlijeva u više manjih korita. Ali vješta ruka KP svodi sva ova koritašca u veliko riječno korito, u veliku rijeku koja sve što dalje teče, prima sve to više pritoka i konačno postaje velikom plovnom rijekom. Jedna od ovih pritoka je i narodna prosvjeta. Duboko zaorana brazda NOP, koja sve što dalje ore ide sve dublje, a ne pliće, nije naišla na mek, ravan i obrađen teren, nego obrnuto; na tvrd, kamenit, neobrađen i obrastao svakovrsnim korovom. Ali njiva se obraditi mora .. .«[2]

Sticajem ratnih okolnosti propaganda i kulturno-prosvjetna djelatnost za kotareve Gospić i Perušić dobivala je sve više na značenju, jer su se ovi kotarevi nalazili na granici oslobođenog ličkog teritorija i šire. Te djelatnosti nije mogao omesti ni genocid okupatora i njegovih domaćih kvislinga. Naprotiv, već u prvim oslobođenim područjima Like, u teškim ratnim prilikama, djeca i odrasli, često pod vedrim nebom, polaze analfabetske i druge tečajeve, pokazujući brojne primjere odvažnosti i hrabrosti.

Na sastanku vojnih delegata Like (Kamensko, 21. 9. 1941) delegat iz Gospića je, između ostalog, istakao: »Organiziranje omladine je započelo. Vojničko i prosvjetno obrazovanje omladine — triput nedeljno... Sve će škole započeti rad«.[3] O radu tih škola u oskudnim dokumentima nema podataka. Međutim, do početka prosvjetnog rada u znatnijoj mjeri dolazi u proljeće 1942. o čemu će kasnije biti više riječi. Ipak, ova činjenica pokazuje da je u gospićkom kotaru kamen temeljac partizanskoj osnovnoj školi bio postavljen u septembru 1941. godine. Krajem 1941. dolazi do organizovanja i

1 Arhivska zbirka Hrvatskog školskog muzeja, Zagreb (u daljnjem tekstu: AHSM), Lika — 2611.

2 AHŠM, Lika — 2611, Razvoj prosvjete u Lici (Izvještaj za Zemaljsko prosvjetno savjetovanje 20. 8. 1944. godine, str. 1).

3 Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (u daljnjem tekstu Zb.: NOR), Vojnoistorijski institut, Beograd 1952, tom V, knj. 1, str. 126.

održavanja zdravstvenih tečajeva u gospićkom kotaru, u selima: Divoselo, Čitluk, Počitelj, Vrebac i Pavlovac. Ovi tečajevi prevazilaze svoju osnovnu namjenu, te značajno pridonose ideološkom i kulturno-prosvjetnom obrazovanju žena i omladine. Na početku bi se okupljenoj omladini prenijele političke informacije, a poslije predavanja omladina bi pripremala kulturno-prosvjetni program. »Uz ovakve tečajeve održavali su se i analfabetski tečajevi, i to posebno za žene. Ti tečajevi su u većini bili povremeni, ali u Škarama tečajevi su radili stalno i njima je rukovodila učiteljica Marta Aralica.«[4]

U međuvremenu, na ličkim večernjim prelima (sijelima) »žene predu i pletu obuću i odjeću za partizane i istovremeno organiziraju čitalačke grupe, uvježbavaju kulturne programe, uče čitati i pisati i često prorađuju marksističku literaturu. U tim akcijama okupljao se velik broj žena, osposobljavali se mnogi kadrovi žena aktivistkinja, od kojih su kasnije formirani prvi seoski i općinski odbori Antifašističke fronte žena.«[5]

0 novom sadržaju ličkih prela u decembru 1941. pisao je »Vjesnik-hrvatske jedinstvene nacionalnooslobodilačke fronte«:

»Drugarice, hajdemo na prelo
partizanim' praviti odijelo«.

Lička prela dobivaju pomalo drugi izgled. Nisu to više neozbiljni sastanci momaka i djevojaka u zabavne svrhe. Ozbiljna su vremena dala svoj pečat i prelima. Djevojke pletu više nego prije. Pletu čarape, maje i rukavice.

To je za naše drugove partizane, što se probijaju šumama i planinama po snijegu za našu slobodu.

Rade tako djevojke, rade žene i starice rade.

1 pjesme su drukčije nego prije. Pomalo nestaju stare bećarske pjesme i niču nove o partizanima i narodnoj borbi. To postaju svakodnevne teme razgovora na prelima i sastancima. O tome se pripovijeda uz ognjišta. Pripovijedaju starci, muževi, mladići i djeca i kupe hranu, odjeću i cigarete za partizane. Partizani i partizanska borba za narodnu slobodu ispunila je život ličkog sela«.[6]

Tako su prela (sijela) dobijala snažan političko-propagandni značaj. U stvari, postajala su izvorišta za organizovaniji nastup u kulturno-prosvjetnoj i propagandnoj djelatnosti. »Na sijelima govorilo se o političkim pitanjima, čitale su se razne brošure i napredne knjige. Naročito se objašnjavao karakter NOB-a, govorilo se mnogo i o ravnopravnosti žena u borbi. Poslije toga se razvijala diskusija, a sijelo je redovno završavalo pjevanjem novih borbenih pjesama.«[7]

Na taj način jedna vrlo korisna i plodna aktivnost brzo se širila Likom.

4 Žene Hrvatske u narodnooslobodilačkoj borbi, Zagreb 1955, knj. 1, str. 39.

5 Bude Grahovac, Uloga i zadaci SKOJ-a, USAOH-a, AF2-a i NOF-a (Organizacija i razvoj), Lika u prošlosti i sadašnjosti, Historijski arhiv u Karlovcu 1973, Zbornik 5, str. 405.

6 »Vjesnik — hrvatske jedinstvene nacionalnooslobodilačke fronte«, broj 9, prosinac 1941. godine. Ovo je bio posljednji broj koji je štampan u Zagrebu, a imao je 46 stranica, što na svojevrstan način kazuje o zamahu narodnooslobodilačke borbe, o njenoj masovnosti i organizovanosti.

7 Žene Hrvatske u narodnooslobodilačkoj borbi, knj. 1, fusnota broj 1, str. 28.

Primjerice: »U Vrepcu (kotar Gospić) održan je prvi sastanak žena u listopadu 1941. Bilo je prisutno 80 žena. Na taj sastanak došla je Kata Pejnović, član OK KPH za Liku, i govorila o narodnom ustanku, o potrebi pomaganja borcima.«[8] U takvim prilikama uspješno je radio znatan broj analfabetskih tečajeva, ali u školskoj godini 1941/42. s radom u školama na cijeloj oslobođenoj teritoriji u Hrvatskoj bilo je mnogo teže. O tome svjedoči Komesarski izvještaj Glavnog štaba Hrvatske, od 30. marta 1942. godine, u kom piše:

»Veliki je nedostatak što gotovo nigdje nismo mogli nastaviti sa školskom obukom, jer nam je nedostajao učiteljski kadar, a i mnogo smo školskih zgrada morali upotrijebiti za bolnice, ambulante i smještaj partizana, a mnoge smo morali uništiti, da spriječimo uselenje neprijateljskih trupa. Analfabetski kursevi, koje smo organizirali, nisu mogli nadoknaditi školske obuke«.[9]

Prosvjetni rad širom Like najprije vodile su partijske i antifašističke organizacije omladine i žena, a tek kasnije to preuzimaju NOO-i. »Početak prosvjetnog rada u Lici počinje u proljeće 1942. godine, neposredno iza prvih udaraca nanesenih okupatoru. Otvaranje prvih škola preuzima omladinska organizacija, te je u tu svrhu po njoj izrađen i prvi nastavni plan i program. Ovaj rad sastojao se u učenju slova, borbenih parola i pjevanju borbenih i narodnih pjesama.«[10]

Početkom 1942. od štampe u Lici izlazi »Partizanski vjesnik«, koji je mnogo čitan i tražen. U Donjem Lapcu je Kotarski komitet KPH izdavao »Lapački partizanski vjesnik«, a u Mogoriću, kao organ Štaba 1. ličkog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda »Velebit«, izlazio je »Partizanski glasnik«, koji je svojom tematikom doprinosio bratstvu između Srba i Hrvata i donosio izvještaje o akcijama partizana iz svih krajeva naše zemlje.[11]

Radi osiguranja pravilnosti u provođenju narodnooslobodilačke političke linije u propagandi, te njenom unapređenju putem štampe i otklanjanju nedostataka, GŠH je svojim aktom kbr. 55/42, od 2. 10. 1942, uputio raspis političkim komesarima svih operativnih zona Hrvatske.[12]

Prema raspisu politički komesari zona su bili odgovorni za idejnost pisane propagande, a trebali su svojim uputstvima, savjetima i kontrolom spriječiti zastranjivanja i otklanjati nedostatke u propagandi. Stoga su trebali Propagandnom odsjeku GŠH slati »osim izvještaja koje šalju o propagandi u svojim politkomesarskim izvještajima, redovite detaljne izvještaje o propagandističkoj aktivnosti na teritoriji svojih zona«.[13] Ti izvještaji su sadržavali slijedeće:

1. Broj izdanih listova i ostalih publikacija tokom mjeseca i količina u kojoj su štampani;
2. Kako je razdijeljen materijal po jedinicama i među narodom, kako su listovi i tretirana problematika primljeni kod partizana i naroda;

8 Isto, fusnota broj 2, str. 36.

9 Zb. NOR, V, knj. 3, str. 427.

10 AHŠM, Lika — 2611, Razvoj prosvjete u Lici, op. cit. str. 4.

11 Zb. NOR, V, knj. 3, str. 425.

12 Isto, knj. 8, str. 16—17.

13 Zb. NOR, V, knj. 8, str. 17.

3. Kakve su uočene pogreške, odnosno nedostaci i što je preduzeto da se to popravi;

4. Na kakve su sve poteškoće nailazili pri izdavanju listova;

5. Koliki je broj primjeraka »Partizana«, »Vjesnika« i »Narodnog oslobođenja« bio neophodan da se pokriju najnužnije potrebe na terenu; kako su primljeni pojedini brojevi centralne štampe i

6. Neprijateljska propaganda (koja je pitanja postavljala, količina razdijeljenog materijala, kako je primljen i kako je na nj odgovoreno).

Uz prvi izvještaj politički komesari zona su trebali poslati kratak pregled izdavačke djelatnosti od početka, a detaljan izvještaj za protekli mjesec, kao i pet primjeraka svih publikacija koje su izdane u tom periodu.

O složenosti reda u zapadnoj Lici saznajemo iz izvještaja političkog komesara 1. operativne zone, od 1. 10. 1942, upućenog političkom komesaru GŠH, u kom piše:

»U zapadnoj Lici je oformljen IV Lički odred u koji su ušli bataljon »Adžija« (»Božidar Adžija«, prim. M. B.) i Kosinjski bataljon. Odred broji preko 300 naoružanih ljudi. Poslije oslobođenja Kosinja perspektive za mobilizaciju nisu naročite. Narod se razbježao i pobjegao ispred partizana u hrvatska sela, tako da vrlo mali broj sarađuje s nama. U Lipovom Polju gdje je bilo 40 naoružanih četnika, čim su saznali za našu koncentraciju odmah su krenuli prema Otočcu povevši sa sobom još oko 60 nenaoružanih ljudi Srba, tako da je i tu malo ostalo za mobilizaciju. Srpska sela Krš, Poljanak, Mlakva gdje je i bio ovaj bataljon u poznavanju linije Narodnooslobodilačke borbe dosta su neobavještena. Kako su ta sela stalno pod udarom neprijatelja od pruge i kako nam je potrebno boraca za pojačanje tog bataljona mi smo sproveli opštu mobilizaciju. Narod se dobro odaziva. Hrvatski seljaci koji su ostali plaše se više Talijana i ustaša nego nas i svoj neulazak u partizane motiviraju time. U svim tim selima otpočeli smo sa zborovima i tumačenjima ciljeva naše borbe. Isto tako prebačeno je nekoliko polit, radnika koji će ostati tamo. Poslije Kosinja izvršen je napad na Pazarište i II brigada krenuće prema Smiljanu i Bužimu. I ovaj pohod u zapadnu Liku neće donijeti rezultate koje smo očekivali. Teren je ogroman i krševit i neprijatelj uvijek uspije da umakne, a za pravilan rad potrebno bi bilo da jače snage kontrolišu taj sektor najmanje mjesec dana.«[14]

Iako su ratne prilike bile složene, u to vrijeme stjecali su se sve više uvjeti za početak rada u osnovnim školama. Stoga je NOO za kotar Gospić, svojim aktom br. 151, od 3. oktobra 1942, uputio raspis svim općinskim NOO-ima u kom je dao upute o otvaranju škola i njihovoj organizaciji. Ovim raspisom Kotarski NOO podržao je zaključke Konferencije učitelja za kotar Gospić, održane 27. septembra 1942. godine. Radi boljeg uvida u nastojanje i stvarno stanje donosimo ih u cijelosti:

»RASPORED RADA I NAJVAŽNIJE POTREBE U ŠKOLAMA

1) Pitanje pisma ćirilice i latinice: KNOO prihvatio je da se u prvom razredu uči ćirilica radi toga što deca posjeduju knjige pisane ćirilicom, a drugih knjiga zasada nemamo. Dočim u II. polugodištu 2. razreda počet će se učiti latinica. A ostali razredi obrađivaće jedno i drugo.

14 Zb. NOR, knj. 8, str. 10—11.

2) Đaci će biti podeljeni u dve grupe i to: prema direktivama viših foruma, školu će polaziti deca od 7 do 14 godina, budući da je sposobnost dece u tim godinama različita te će se deca deliti na dve grupe i to: prvu grupu će polaziti deca od 7 do 11 godina, drugu višu grupu od 11 do 14 godina.

Druga grupa polazit će školu nedeljno dva puta, a u te će se dane uključiti i tečaj za nepismene.

3) Čišćenje prostorija vršiće se preko Saveza mlade generacije.

4) Sve potrepštine škole, kao nabavka drva, popravak škole, klupe i t..d. spašće na dužnost mesnih NOO-a.

5) Budući da su učitelji kao i učiteljska služba pali u zaborav to se obraćamo Vama kao i svim drugim organizacijama, da olakšaju rad učiteljske službe i da isti populariziraju među narodom. Današnje učitelje ne treba smatrati i postupati prema njima kao prema nekoj gospodi, nego kao nosiocima prosvete i kao članovima narodnooslobodilačke borbe, jer će se isti žrtvovati da odgoje našu decu na način koji će najbolje služiti narodu i narodnooslobodilačkoj borbi.

Prema gore navedenom treba sa učiteljima postupati kao što oni zaslužuju i dati im dužno poštovanje.

6) Da bi se izbjegle stare formalnosti koje bi nas sećale na prošle režime primenićemo i naziv dece prema učitelju-ci, koji sada glasi 'Druže učitelju--učiteljice'.

7) Da bi rad u školama bio pravilno postavljen i da bi se učiteljska dužnost mogla vršiti bez smetnje KNOO donio je odluku u saglasnosti s učiteljima da se formira jedna komisija koja će vršiti nadzor nad učiteljima i njihovim dužnostima, kako u javnom tako i u privatnom životu.

U ovu bi komisiju ušao predstavnik učitelja, predstavnik KNOO-a i predstavnik omladine. Od strane učitelja ulazi drug Vlado Vještica, kao stručno lice po učiteljskom pitanju. Od strane KNOO-a drug Vujnović Stevan, kao predstavnik narodne vlasti. Od strane omladine nismo se još saglasili, ali ćemo o tom blagovremeno da vas izvestimo. Ova će komisija rešavati sve žalbe, sporove i drugo koji će se ticati učiteljske službe, njihovog odnosa prema narodnooslobodilačkoj borbi. U školama za vreme obuke nema pravo da nitko ulazi kao ni da kontroliše rad učitelja sem komisije koja je za to određena.

Ponovo se skreće pažnja svim opštinskim i mesnim NOO-ima kao i drugim organizacijama, da ne smetaju učitelje u radu nego da ih što više potpomažu.

8) Budući da za sada nemamo novog programa rada to ćemo upotrebiti isti kao i za vreme Jugoslavije, jer je isti komisija pronašla da može odgovarati potrebama sadašnje škole.

9) Stan i hranu za učitelja moraće se brinuti mesni narodnooslobodilački odbor svako na svom području, jer učitelji nemaju drugog sredstva za svoje uzdržavanje, prema njihovim potrebama.

10) Da bi učitelj mogao održati svoj autoritet prema deci i da bi se ista pokoravala odlukama učitelja, dozvoljeno je da prema neposlušnoj deci upotrebi učitelj blagu kaznu koja ne bi zajedno štetno delovala po zdravlje dece, ukoliko bi učitelj prekršio to odgovaraće pred komisijom.

11) Učiteljske skupštine. Da bi rad pravilno i jednako odvijao se u čita-

vom kotaru, potrebno je da se održavaju učiteljske skupštine jedanput mesečno, kojima će prisustvovati svi učitelji iz kotara kao i komisije.

Prednje se dostavlja svim opštinskim NOO. da iste dostave na mesne NOO i da nas po prednjem izvestite da li su škole počele raditi, ukoliko nisu, zašto nisu počele raditi, te kako da rad na školama otpočne odmah.

Rok: za izvestiti ovaj KNOO. do 7. ov. mj.«[15]

U t. 8 vidi se da je zadržan nastavni plan i program iz doba Kraljevine Jugoslavije jer još nije postojao novi program. Međutim, i površan pogled u dokument pokazuje da je praktičan rad u školi bio usmjeren ka ciljevima narodnooslobodilačke borbe. U vrijeme rada grupe učenika od 11 do 14 godina (prema t. 2) organizirani su analfabetski tečajevi u školi. Kako je to bilo, upoznaje nas Marija Potkonjak, učiteljica iz Divosela, u članku »Prvi dan škole«, koji je objavila »Žena u borbi« u broju 7—8, listopad 1942. godine. Evo tog članka:

»U učinionici je živo. Ozbiljna stara i mlada lica u rupcima i bez njih. Svi napeto iščekuju kako će biti prvi dan u školi. Pokazujem prva slova. Sve se glave sagibaju. Pisaljke škripe. Upada mi u oči jedna starija drugarica. Odmakla je pločicu podalje od sebe i piše. Primaknem se bliže. Slova *X* ‚u' poredana su na njenoj pločici. 'Da li dobro pišem drugarice?' Stupam s njom u razgovor. 'Cijeli život sam želila da naučim čitati i pisati', kaže ona. 'Prvi put sam se ljuto pokajala što sam slijepa kod očiju, kad sam jednom išla u Gospić. Došla sam do jednog raskršća, na kojem je bilo napisano, koji put vodi u Gospić. Tamo sam stajala više od dva sata, dok nije naišao jedan čovjek, koji mi je pročitao i kazao kojim putem trebam da krenem. Otada imam živu želju da naučim čitati i pisati'.

Sva lica su zadovoljna prvim početkom. 'Pa nije tako teško', govore drugarice ... Računaju za koliko će dana naučiti, čas je svršen. Sve odlaze kući. 'Već znamo dva slova, odzvanjaju njihovi veseli glasovi hodnikom«.[16]

U gotovo svakom oslobođenom selu održavao se po jedanili više tečajeva za nepismene. Pored učiteljice (učitelja), vodile su ih i pismenije omladinke koje su bile završile po koji razred gimnazije. »Žene su vrlo rado posjećivale tečajeve, iako je bilo i onih, koji su ih ismijavali zbog toga.«[17] AFŽ je u decembru 1942. održavao analfabetske tečajeve u selima: Ploči, Zavodu, Buljmizama, Pavlovcu i Mogoriću, a pohađale su ih 44 žene.[18]

Uporedo s akcijom opismenjivanja, u jesen 1942, tekla je široka izborna kampanja za izbor novih NOO-a. Stoga je Kotarski komitet KPH Gospić 17. 10. 1942. pisao KNOO-u Gospić da oforme specijalne propagandističke grupe, koje će objašnjavati značenje izbora, vodeći posebnu brigu o radu sa ženama.[19]

Navedeni raspis Kotarskog NOO-a Gospić usmjerio je rad u osnovnim školama koji je započinjao već poslije učiteljske konferencije. Za ilustraci-

15 AHŠM, Lika — 2611.

16 Citirano prema: 2ene Hrvatske u NOB-i, knj. 1, str. 156.

17 Žene Hrvatske u NOB-i, knj. 1, fusnota br. 1, str. 156.

18 Mihajlo Ogrizović, Razvoj školstva i prosvjete u Lici za NOB-e, Lika u prošlosti i sadašnjosti, HAK, Karlovac, 1973, Zb. 5, str. 424.

19 Arhiv Instit. za hist. rad. pokr. Hrvatske (u daljnjem tekstu: AIHRPH) NV — 111, KNOO, Gospić 1942.

ju navodimo izvještaj Općinskog NOO-a Mogorić, br. 38, od 30 septembra 1942, kojim javlja Sreskom (Kotarskom) NOO-u Gospić, da Mogorić vrši pripreme za početak školske nastave, ali da još nisu počeli s učenjem đaka, da su Zavode—Pavlovac počeli s nastavom 29. septembra, dok za Vrebac nemaju podatke jer njihov odbornik nije stigao na sjednicu.[20]

Iako rad u školskoj 1942/43. godini u Lici nije bio jedinstveno organizovan, ipak je uz svestranu pomoć novoizabranih NOO-a bilo otvoreno i radilo 97 osnovnih škola.[21] Međutim, sva nastojanja u školstvu i prosvjeti iznenada je zaustavila, i za neko vrijeme prekinula, četvrta neprijateljska ofanziva koja je započela 20. januara 1943. godine.

II

Za vrijeme ofanzive, na području zahvaćenom operacijama, okupator je s domaćim kvislinzima popalio gotovo sve školske zgrade, a uništio namještaj i školske biblioteke. Ipak, u proljeće 1943. nastavlja se prosvjetni rad s mnogo više snage i borbenosti.[22]

Početkom aprila u gospićkom kotaru rade dvije škole, a 14. aprila je predviđeno da otpočne nastava i u ostalim školama. U svakom selu radio je analfabetski tečaj, ali su smještajne prilike bile teške zbog popaljenih zgrada i kuća. Prije ofanzive u Buljmizama su svi obveznici išli u školu, odnosno polazak škole bio je 100%. Kotarski NOO je imao na raspolaganju 6 stručnih učitelja.[23]

U drugoj polovini aprila istovremeno su radile škole i analfabetski tečajevi u: Vrepcu, Pavlovac—Zavodu, čitluku, Ostrvici i Barlete—Ćukovcu. U Mogoriću su uz škole, analfabetski tečajevi radili »slabo«. U selima Kik i

20 Isto.

21 AHŠM, Lika — 2611, Razvoj prosvjete u Lici, op. cit, str. 4; Narodna prosvjeta, broj 1/1944, str. 4.

22 AHŠM, Lika — 2611. Razvoj prosvjete u Lici, op. cit, str. 4. U tom dokumentu se ističe: »Skoro na čitavom području neprijatelj je do temelja uništio sav školski namještaj, učila, nastavna sredstva, knjižnice i biblioteke, računajući, da je time onemogućen svaki školski rad. Ali kao svugdje što se je prevario, tako se je prevario i tu, jer nije računao na moć i snagu opće narodne organizacije, čeličnu volju, željeznu prodornu moć, nepokolebljivu snagu naroda i narodnog rukovodstva i na Stahanovski duh, koji u nama oduvijek živi i koji baš u ovakvim prilikama i okolnostima dolazi do punog izražaja . . .

Prosvjetni rad se nastavlja i ubrzo se nabavi namještaj i učila. Svaki đak donese u školu mali tronožni stolčić, a na koljena su postavljali svoje pločice. Za kratko vrijeme postavljene su daske na kojima su pisali. Bio je vrlo mali broj pravih pločica, ali graha, kukuruza i malih drvenih štapića za sastavljanje slova bilo je izobilja. Pločica je bilo raznovrsnih: od plehapo kojimase je olovkom moglo odlično pisati, od drveta po kojima se pisalo običnim ugljenom,od eternità, od ploča za pravljenje hodnika i odpadaka od stare hartije.

Svaka je škola imala i računalo, kojesu učitelji zajednički napravili od hrastovih šiški, sitnih krumpirića, od drveta i od kestena, nanizanih na žicu ili debeli konac. To su bila mala i lagana računala, koja su se lako mogla nositi pod rukom i uteći s njim, ako je potrebno, školska ploča bila je obična uglačana bijela daska, po kojoj se pisalo ugljenom, zatim vrata, a osobito su dobre bile stolne daske, naročito one, koje su bile crno bojadisane. Boje za ličenje ploča nije bilo, ali su učitelji bijele ploče vješali na tavan kuće ili bajte, gdje su dobro počađile, a zatim su bile odlične za rad. Krede je bilo malo, ali se je dobro čuvala, tako da je jedan komad trajao dugo vremena. Rad u pijesku i ilovači nije zaostao. Na udžbenicima se je najviše oskudijevalo. Ponegdje se je mogao naći po koji stari udžbenik. Stoga se je najviše upotrebljavao »Pionir« i naša štampa, te narodne pjesmarice. Nastavna su se sredstva čuvala i pazila. Kad učenici odlaze kućama, spremaju svoj pribor u grmove i pod drveće, potrpaju ga listom, dakle, u sigurno sklonište, gdje ga neprijatelj neće pronaći.«

23 AIHRPH, NV — 110, Okružni NOO Lika, Zapisnik konferencije kotarskih i općinskih delegata okruga Like, održane 11. aprila 1943, str. 2.

Ploča (koja su se nalazila u sastavu kotara Gospić) radile su također škole i analfabetski tečajevi.[24]

U to vrijeme, na oslobođenom području Like, kotarski prosvjetni organi održavaju konferencije prosvjetnih radnika, na kojima se razmatraju pitanja organizacije i ostvarenja osnovnih škola, izgradnje bajti, u kojima bi se održavala nastava, zatim se raspravlja o nabavci i vlastitoj izradi najnužnijeg namještaja, o upisu djece od 7 do 11 godina, o otvaranju analfabetskih tečajeva, o rasporedu učiteljskog kadra i o sadržaju obuke. U selima oslobođenog područja ponovo su izabrani prosvjetni odbori, a stručni učitelji dobili zadatak da izrade bukvar, odnosno početnicu za potrebe obuke. Za učitelje iz redova omladine održavana su ogledna predavanja, u cilju njihove pedagoške izobrazbe. Uz otvorene škole uređivani su i školski vrtovi. U težnji da se suzbiju zarazne bolesti, prosvjetni radnici su angažirani u zdravstvenim ekipama, gdje su održavali zdravstvena i druga predavanja.[25]

Poslije ofanzive uvjeti za izvođenje školske obuke bili su veoma otežani. »To nisu bile škole u klasičnom smislu... već posebne, partizanske škole. Tu mislim prije svega na uvjete u kojima su otvarane — u neprekidnoj borbi protiv fašističkog zavojevača.«, ističe u svom sjećanju Vlatka Babić. »Školske zgrade bile su spaljene, pa je učionica bila uređena u nekoj bajti, štaglju ili najčešće u prirodi. Pisalo se na pijesku, po sloju prašine ili po mekoj zemlji, pomoću kamenčića ili štapića... Nedostatak učitelja, koji su bili mobilizirani, preuzele su gotovo redovno najpismenije i najsavjesnije žene i omladinci. I upravo ta okolnost da su nam u to vrijeme nosioci prosvjetnog rada bili velikim dijelom izraziti antifašisti, unosila je u prosvjetnu djelatnost nevjerojatnu borbenost, koju nisu mogle omesti ni najžešće neprijateljske ofenzive«.[26] Propagirajući liniju narodnooslobodilačke borbe, organizujući i pokrećući kulturno-prosvjetnu djelatnost, pomažući kod oranja i sjetve, kod suzbijanja zaraznih bolesti, vodeći brigu o prehrani, odjeći i higijeni rublja partizanskih jedinica, o pomoći partizanskim i samohranim porodicama, omladina Like započela je 15. aprila 1943. veliko proljetno, jednomjesečno, takmičenje između organizacija USAOH-a: po selima, općinama i kotarevima, a također i sa ostalim okruzima u Hrvatskoj.

Na području kotareva Gospić i Perušić često su ratovale i boravile partizanske jedinice. Pri tome se neprekidno uspostavljala i odvijala obostrano korisna saradnja sa svim područjima, kao i po pitanjima kulturno-prosvjetne i propagandne djelatnosti. Npr. u drugoj polovini maja 1943. bataljon »Ognjen Priča« dao je 4 priredbe (u Smiljanu, Ličkom Osiku, Vrepcu i Mušaluku), a bataljon »Stanko Opsenica« 2 priredbe (u Smiljanu i Vukšiću) dok je Četa za vezu 2. udarne brigade dala jednu priredbu u Smiljanu.[27]

Isto tako je u augustu 1943. godine 1. udarna brigada razvila živu saradnju s pozadinom. U svakom selu uspostavila je veze s antifašističkim organizacijama, kao i sa Kotarskim komitetom SKOJ-a za Perušić i za Gospić.

24 AHSM, Lika — 2611, Dokument je zaveden kod KNOO Gospić, s prilogom, pod datumom 22. 4. 1943. godine.

25 Mihajlo Ogrizović, op. cit. str. 429.

26 Aktivnost prokušanog zadrugara 1943. (Sjećanje Vlatke Babić), Školske novine, 28, 1977, br. 41, str. 11 (Vidjeti: ZAVNOH i PROSVJETA, Hrvatski školski muzej, Zagreb, 1983.).

27 AIHRPH, NOV — 21/3012.

Po selima su borci pomagali narodu pri skupljanju i sklanjanju ljetine. Zajednički su se suprotstavljali neprijateljskoj propagandi i objašnjavali liniju narodnooslobodilačke borbe »kako u hrvatskim, tako i u srpskim selima« i rezultati nisu izostali. U Lipovom Polju su 94 borca 1. bataljona radila na spremanju ljetine. Inače su u Lipovom Polju četnici imali znatan uticaj. Kada je 1. bataljon dobio naređenje za pokret, narodu je rastanak teško pao, a na ispraćaju »svaki naš borac dobio je jedan cio kruh za put« — kaže se u izvještaju Brigadnog komiteta SKOJ-a.[2]*

U međuvremenu, krajem maja 1943, Inicijativni odbor ZAVNOH-a izradio je Upute za razvitak kulturno-prosvjetnog rada na oslobođenom teritoriju Hrvatske, s namjerom da se rad unaprijedi i da bude u funkciji narodnooslobodilačke borbe[29], a ubrzo zatim (u junu) izdan je i privremeni nastavni program za osnovne škole.[30] Prema »Uputama« svaki NOO (mjesni, seoski, općinski, kotarski i okružni) trebao je da formira svoj kulturno-prosvjetni odbor (KPO) kojem će pročelnik biti član NOO-a, a članovi predstavnici AFŽ-a i USAOH-a, te jedno stručno lice: učitelj, rukovodilac tečaja, ili neko drugi, pismen i odan narodnooslobodilačkoj borbi. »U djelokrugu rada KPO-a spada organiziranje rukovođenja i snašanja odgovornosti za cjelokupni školski i vanškolski rad.«[31] Pošto je nastavni plan i pragram bio u pripremi, istaknuta su samo neka opća didaktička i idejna načela, npr. zornost nastave, povezanost s aktualnim zbivanjima, odgoj u duhu NOB-a i bratstva jugoslavenskih naroda.[32]

Međutim, izvanškolski kulturno-prosvjetni rad detaljnije je razrađen. Osnivanjem doma kulture u svakom mjestu trebalo je stvoriti sastajalište naroda i žarište njegova prosvjećivanja. U domovima su održavani analfabetski tečajevi, čitana štampa, održavana prosvjetna predavanja i priredbe, priređivane zidne novine, te pripremani kulturno-umjetnički programi.

KPO-i nisu bili samostalna tijela nego pomoćni organi (sekcije), odgovorni svom NOO-u. Inicijativni odbor ZAVNOH-a i viši NOO-i vršili su kontrolu nad nižim NOO-ima i njihovim KPO-ima, ali su pružali i pomoć u stručnom i materijalnom pogledu.

Uz djelatnost KPO-a i naporan rad partijskih organizacija, NOO-a, organizacija AFŽ-a, omladine i učitelja, sredinom 1943. organizirana je obuka s djecom u svim oslobođenim selima.[33] U toku tih nastojanja prišlo se organizacionim pripremama za otvaranje osnovnih škola i na oslobođenom području kotara Perušić. Učitelji ovog kotara održali su sastanak 19. juna, na kojem je zaključeno da se priđe otvaranju osnovnih škola. Sutradan je održan sastanak sa svim predstavnicima općinskih i mjesnih NOO-a, na kom se raspravljalo o formiranju i sadržaju rada KPO-a. Na području kotara imali su 5 učitelja, a nešto kasnije javila su se još 4 učitelja. Formiran je

29 ZAVNOH, Zbornik dokumenata 1943. (u daljnjem tekstu: Z I) IHRPH, Zagreb, 1964, str. 136—141.

30 Z I, str. 258—260. Ovaj program nije datiran, a izradio ga je Prosvjetni odjel ZAVNOH-a. Izradila ga je Vlatka Babić u junu 1943. koristeći se iskustvima izrađenih programa u Slavoniji i Korduna. Program je bio u upotrebi do septembra 1943, kada je izrađen novi.

31 Z I, str. 136.

32 ZAVNOH i PROSVJETA, op. cit.

33 Dr Đuro Zatezalo, op. cit. str. 321.

KPO za Perušić i Općinski KPO za Kosinj. Da bi se narod ovog kotara zainteresovao za partizansku osnovnu školu, održana su i dva mitinga, jedan u Kosinju, a drugi u Ivčevića Kosi.[34]

Iz tog vremena sačuvan je dokumenat — dopis KPO Perušić, broj 1, od 30. juna 1943. — koji je Kotarski NOO Perušić, svojim aktom broj 33, proslijedio Izvršnom odboru ZAVNOH-a. Dokument se odnosi na podatke o školama i učiteljima za kotar Perušić, a napisan je u vezi zahtjeva ZAVNOH-a (akt broj 319). Evo tih podataka:

Općina Perušić:

1. Perušić, na školskoj zgradi prozori polupani, nedostaju vrata, a avionska bomba svu runirala. Imali su 8 odjeljenja, a učiteljica je bila Grivičić Olga, neudata, s 18 godina službe. U primjedbi se navodi da je bolesna i da ne želi raditi u školi.[35]
2. Mazinovac (Malo Polje), školska zgrada je popaljena, a u primjedbi je olovkom dopisano: NOO.
3. Kaluđerovac, školska zgrada izgorjela. Imali su 1 odjeljenje, a na pitanje: »Otkada je obuka prekinuta?«, navodi se: »od početka 1942/43. školske godine«, što je vjerovatno omaškom napisano i nejasno je, jer ni u momentu pisanja dokumenta nemaju učitelja. Olovkom dopisano: položaji NOO.
4. Studenci, školska zgrada izgorjela. Imali su 2 odjeljenja, a školska obuka je prekinuta od 1941. godine. Olovkom dopisano: NOO.
5. Gostovača, školska zgrada izgorjela. Imali su dva odjeljenja, a školska obuka je prekinuta od 1941/42. školske godine. Olovkom dopisano: B. G.
6. Ivčevića Kosa. Olovkom dopisano: B. G.

Općina Pazarište:

7. Klanac, školske zgrade izgorjele — obadvije; imali su 4 odjeljenja, a školska obuka je prekinuta od 1. 10. 1942. godine.
8. Sv. Ivan, školska zgrada dobra; imali su dva odjeljenja, a školska obuka je prekinuta od 1. 4. 1943. godine. Učiteljica je bila Župan (za ime stavljeno X), udata; imala je 1 dijete i 10 godina službe.
9. Donje Pazarište, školska zgrada dobra; imali su 4 odjeljenja, a školska obuka je prekinuta od 1. 4. 1943. godine. Učiteljice su bile: Stojević Tonka, neudata, s 5 godina službe, i Biškupović Mica, udata, jedno dijete i 4 godine službe. U primjedbi napisano da je pristaša NOB-a.[36]
10. Kruščica, nova školska zgrada, 1 odjeljenje, a obuka prekinuta od 1. 4. 1941. godine.

Općina Kosinj:

11. Gornji Kosinj, obje škole izgorjele; imali su 2 odjeljenja, a školska obuka je prekinuta 1. 4. 1941. godine. Olovkom dopisano: NOO.

34 Mihajlo Ogrizović, op. cit. str. 430.

35 U primjedbi izostavljena jedna rečenica iz originala.

36 Isto.

12. Mlakva, školska zgrada izgorjela; 1 odjeljenje, obuka prekinuta od 1. 4. 1941. godine. Olovkom dopisano: NOO.
13. Krš, školska zgrada izgorjela; 2 odjeljenja, obuka prekinuta od 1. 4. 1941. godine. Olovkom dopisano: NOO.
14. Lipovo Polje, školska zgrada ispravna; 1 odjeljenje, obuka prekinuta od 1. 4. 1941. godine. Olovkom dopisano: četnici, ustaše.
15. Sv. Ivan, školska zgrada ispravna; 1. odjeljenje, obuka prekinuta od 1. 4. 1941. godine. Olovkom dopisano: četnici, ustaše.
16. Klanac, školska zgrada ispravna; 1 odjeljenje, obuka prekinuta od 1. 4. 1941. godine. Olovkom dopisano: četnici, ustaše.
17. Radinka, školska zgrada ispravna; 2 odjeljenja, obuka prekinuta od 1. 4. 1941. godine. Olovkom dopisano: četnici, ustaše.[37]

Sredinom jula 1943. nisu radili analfabetski tečajevi u kotaru Gospić, »dijelom zbog poljskih radova, a dijelom zbog neprijateljske avijacije. Održavaju se kulturno-prosvjetna predavanja i sastanci.«[38]

Značajniji rezultati u organizaciji osnovnih škola postignuti su poslije 1. okružne konferencije učitelja Like (Kozjan, 18. 7. 1943.). Konferenciji je prisustvovalo 100 delegata iz svih kotareva. Iz podataka, pripremljenih za Konferenciju, vidi se da su na oslobođenom području Like radile 152 osnovne škole sa 6132 učenika. Ispred Kotarskog NOO-a Perušić bio je prisutan Joko Vukelić, učitelj. Predstavnici gospićkog kotara bili su: Đuro (Đuđa) Krajnović, odbornik, Marija Obradović, kotarski prosvjetni referent i jedan delegat ispred USAOH-a. Prema jednom sačuvanom dokumentu bio je predviđen razmještaj učitelja u gospićkom kotaru, ali tokom izvršenja dolazi do određenih promjena. Evo tih podataka:

1. Kleut Boja bila je predviđena za rad u Papuči, ali zbog razvoja situacije u mjestu, gdje se nalazila, nije otišla na dužnost;
2. Obradović Marija, umjesto u Počitelju, radila je u Čitluku,
3. Vujnović Milica, prema rasporedu u Divoselu,
4. Potkonjak Mara, umjesto u Čitluku, u Zavodu,
5. Vještica Desanka, u Buljmizama,
6. Jerković Danica (4 razreda srednje škole) u Divoselu,
7. Radaković Mira, umjesto u Zavodu,u Mogoriću,
8. Potkonjak Milica, prema rasporeduu Vrepcu,
9. Radaković Mica, u Mogoriću i
10. Potkonjak Bogdan (5 razreda srednje škole) u Ostrvici.[39]

Inače, Prosvjetni odjel Izvršnog odbora ZAVNOH-a (do 25. augusta) dobio je iz Like podatke za 84 škole. Kroz cijeli tjedan obuka se vršila u 59 škola, 3 dana u tjednu radilo je 18 škola, a 2 dana u tjednu 7 škola. U školskim zgradama radilo je 13, po privatnim kućama 21, a u prirodi 50 škola. Okrug Lika imao je 48 učitelja sa stručnom pedagoškom spremom, 62 učitelja s

37 AHŠM, Lika — 2611: U olovkom dopisanim primjedbama nije konkretnije naznačeno na što se odnosi, no najvjerovatnije kazuju da li je škola pod partizanskom ili neprijateljskom kontrolom.

38 Isto, Lika 1943, Okružni NOO Lika u vidu depeše, br. 3, od 17. 7. 1943.

39 AHSM, Lika — 2611, Okrug Lički (Konferencija 18. 7. 1943); Marija Obradović, Usmena izjava, Zagreb, 8. i 13. 11. 1984; Potkonjak Bogdan bio je raspoređen i radio je u Ostrvici, ali se razbolio i umro od tifusa. (Nikola Obradović, Usmena izjava, Zagreb, 13. 11. 1984).

nekoliko razreda srednje škole, a 9 učitelja s osnovnom školom — ukupno 119 nastavnika.[40]

U međuvremenu, narod je preko štampe pripreman za »predstojeće borbe«, te je prema prilikama svakog kraja akcija vođena što konkretnije (putem listova, biltena, zborova, sastanaka itd). Nastojalo se pojačati mobilizaciju u partizanske jedinice »naročito među hrvatskim življem«. Uz to, pojačavana je kampanja protiv ustaša i četnika, kojima su okupatori ponovo posvećivali sve veću pažnju, s namjerom da ih ubacuju na oslobođeni teritorij i da vrše napade. Putem štampe učvršćivano je oružano bratstvo i jedinstvo »srpskog i hrvatskog naroda«, kao jedna od najjačih garancija naše pobjede, a vršeno je i »učvršćivanje narodne vlasti«.[41]

Propagandni odjel ZAVNOH-a dostavio je — (23. 7. 1943) raspis svim NOO-ima o značaju i potrebi propagandnog rada s uputama o organizaciji propagandne službe.[42] U raspisu je istaknuto da su NOO-i nastajali kao organi JNOF-a i da su pred sobom imali niz prvenstveno političkih zadaća, ali da su — vršeći funkciju organa vlasti, samo jedne grane široke djelatnosti NOO-a — tokom vremena bili apsorbirani svakodnevnim poslovima narodne vlasti, da su zanemarili svoju funkciju političkih organa JNOF-a.

Stoga su trebali ubuduće napraviti »radikalni prelom« jer su se pred sve NOO-e postavljala sve kompliciranija politička pitanja. S tim u vezi raslo je i značenje »propagandnog sektora« u NOO-ima.

Međutim, da bi se to postiglo, trebalo je provesti određenu reorganizaciju u propagandnoj službi (dati joj masovniji karakter, povezati je sa masovnim antifašističkim organizacijama) i proširiti je s dotadašnjeg uskog djelokruga »rasparčavanja i izdavanja novina i letaka, na ostale oblasti političke propagande, to jest na masovne sastanke, zborove i konferencije, na političko-odgojni rad u narodu (razne priredbe itd).«[43] Stoga se ubuduće propagandni rad dijelio na dva sektora:

1. politički sektor i
2. kulturno-umj etnički sektor.

U tom dokumentu detaljnije je razrađen rad po sektorima: političkom (štampa, leci, zborovi, konferencije itd) i kulturnoumjetničkom (diletantske grupe, foto-sekcije, domovi kulture, zidne novine itd). Reorganizacijom propaganda je znatno pojačana »ne samo u ZAVNOH-u, nego i u svim NOO--ima.«[44] Tako je u oslobođenom Otočcu, 8. 8. 1943. održana konferencija pristaša i funkcionera HSS-a iz cijele Like. Na konferenciji je bilo više od 180 delegata, istaknutih članova i funkcionera, koji su zastupali: gračački, udbinski, gospićki, perušićki i otočki kotar. Po završetku rada izdan je proglas »Hrvatima Like«. U Proglasu je, između ostalog, rečeno:

»Braćo i sestre! Fašizam se približuje svojoj propasti. S njim će nestati i propasti svi njegovi pomagači. S njim će nestati i krvnik Pavelić, koji je gurnuo našu zemlju u ralje vjekovnih naših neprijatelja i pljačkaša Nijema-

40 Z I, str. 370.

41 Z I, str. 119.

42 Z I, Dokument broj 99, str. 280—285.

43 Z I, str. 281.

44 Z I, str. 380.

ca i Talijana, koji je doveo do užasnog bratoubilačkog rata i samoistreb-Ijenja ...

Braćo i sestre! U ovome času pozivaju nas duh velikog seljačkog vođe i borca Matije Gupca, duh Kvaternika i neumrlog seljačkog učitelja Stjepana Radića. Oni nas pozivaju da ostvarimo one svete ideale slobode i pravde za koje su i oni položili svoje živote. Te ideale možemo ostvariti samo kroz narodnooslobodilačku borbu, u zajednici sa svima narodima Jugoslavije, koji se danas bore za slobodu i ravnopravnu zajednicu slobodnih naroda. Upravo zato, okupljeni funkcioneri pristaše Hrvatske Seljačke Stranke pozivamo sve Hrvate Like na ustrajnu borbu do potpune i skore pobjede nad fašističkim zlikovcima i njihovim domaćim pomagačima. Svi trebamo prekinuti s politikom šutnje i čekanja, koju nam još uvijek savjetuje Dr. Maček. Takva bi politika dovela hrvatski narod u još veće i crnje ropstvo ... On je pozvao hrvatski narod prigodom okupacije naše zemlje, da se pokori ustašama. On nosi veliku odgovornost za ustaška zlodjela i živote tisuća hrvatskih sinova koji padoše na Istočnoj fronti za interese Hitlera...

Braćo i sestre! Mi vas pozivamo, da se okupite i zbijete svoje redove oko Narodno Oslobodilačkih Odbora, oko najvišeg i jedinog političkog predstavništva Hrvatske ZAVNOH-a, da zbijete svoje redove oko Narodno Oslobodilačke Vojske i Glavnog Štaba Hrvatske, da zbijete svoje redove oko druga Tita. Samo tako ćemo i izvojevati skoru i potpunu nacionalnu slobodu i nezavisnost. Samo put oružane borbe u Jedinstvenom Narodnooslobodilačkom Frontu može donijeti hrvatskom i srpskom narodu u Hrvatskoj mir, slobodu i sretniju budućnost. Zato svi u borbu! Svi na oružje! Svi na ustanak!«[45]

Tokom ljeta 1943. gotovo na čitavom oslobođenom području Like osnivani su kulturno-prosvjetni odbori. »U našim selima osnivaju se kulturno--prosvjetni odboro (KPO)« — pisao je 'Lički kurir' — »koji će u suradnji sa učiteljima i NOO-ima udružiti sve svoje sile i snage, visoku svijest i ljubav prema svom selu i narodu, da bi tako udruženim snagama mogli podići naše selo na dostojnu visinu kulture i prosvjete«.[46] Preuzimajući zadatke u pokretanju školskog i kulturno-prosvjetnog rada, KPO-i su u znatnoj mjeri pomogli daljoj i široj organizaciji prosvjetnog djelovanja.[47]

III

U jesen 1943. agitaciono-propagandni rad sve više prelazi na NOO-e pa su partijska rukovodstva preko svojih organa nastojala da se taj proces što više učvrsti. Istovremeno još se organizovanije prilazi prosvjetnom radu, »tako da prvo plansko otvaranje škola počinje u mjesecu rujnu 1943. godine.«[45]

U citiranom dokumentu se navodi da je u toku 1943/44. školske godine u gospićkom kotaru bilo otvoreno i radilo 18 škola, prema 34 predratne, a u kotaru perušićkom 16, prema 18 predratnih. U čitavoj Lici radila je 171 škola, »dok za vrijeme bivše Jugoslavije bilo je svega 155 škola, što znači

45 Z I, Dokument br. 115, str. 322—323.

46 Lički kurir, br. 11, od 19. 7. 1943, str. 6; Mihajlo Ogrizović, op. cit, str. 430.

47 Mihajlo Ogrizović, op. cit, str. 430.

48, 49, 50 AHŠM, Lika — 2611. Razvoj prosvjete u Lici, op. cit, str. 4.

da smo ovaj broj premašili za 16 škola. Školama je bilo obuhvaćeno od 8.168 obveznika 6.132 polaznika, što znači 75%.«[49] Uz to, bile su izvršene pripreme za otvaranje još 49 škola koje nisu mogle početi s radom uslijed ratnih okolnosti. »Kako su se vojničke prilike mijenjale, tako se mijenjao i broj škola, tj. jedno vrijeme ovaj broj raste ili opada.«[50] Za ova dva kotara sačuvana su dva dragocjena dokumenta — »o školama i školskim zgradama« — iz 1943, ali nisu preciznije datirani. Na temelju činjenica koje iznose, vidi se da potječu iz početka 1943/44. školske godine. Evo tih podataka:

Kotar Perušić

Općina Perušić:

1. Perušić — školska zgrada neispravna — bombardovali je i uništili Talijani — ali ima školski stan. Školska obuka u privatnoj kući sa 83 učenika.
2. Bukovac — školska obuka u privatnoj kući sa 35 učenika.
3. Konjsko Brdo — školska obuka u privatnoj kući sa 46 učenika.
4. Podovi — 20 učenika, bez školske obuke.
5. Grgići (Pocrnići) — nema školske zgrade, uništili je partizani 1943. Školska obuka u privatnoj kući sa 36 učenika.
6. Bašić Poljana — 37 učenika, bez školske obuke.
7. Ivčevića Kosa — školska zgrada nema prozora, ima školski stan. Učenika 27, bez školske obuke.
8. Kvarte — 43 učenika; školska obuka u privatnoj kući.
9. Sv. Marko — 40 učenika; školska obuka u privatnoj kući.
10. Studenci — raniju školsku zgradu spalili i uništili Talijani i ustaše 1942. Imaju 38 učenika i grade novu školsku zgradu.
11. Malo Polje — nema školsku zgradu ni školski stan (1943. uništili partizani). Ima 41 učenika, podiže se nova školska zgrada.
12. Kaluđerovac — školsku zgradu i stan 1942. uništili partizani; — školska obuka u privatnoj kući sa 49 učenika.
13. Kneževo Brdo — školska obuka u privatnoj kući sa 20 učenika.

Općina Kosinj:

14. Most — 34 učenika; školska obuka u privatnoj kući.
15. Gornji Kosinj — školska zgrada i stan 1942. spalili talijanski avioni. Školska obuka u privatnoj kući sa 60 učenika.
16. šušanj — 78 učenika; školska obuka u privatnoj kući.
17. Bakovac — dvije dobre školske zgrade i dobar školski stan, 144učenika. Školska obuka u školskoj zgradi.
18. Ruja — Lakovica, bez podataka.
19. Bočino Brdo, bez podataka.
20. Lipovo Polje — školsku zgradu i stan 1943. spalile ustaše, 120 učenika, bez školske obuke.
21. Glumačko Selo, bez podataka.
22. Kućišta — Goljak, bez podataka.
23. Rudinka — školsku zgradu i stan 1943. spalili partizani, 70 učenika, bez školske obuke.
24. Mlakva — školsku zgradu i stan 1942. spalili Talijani i ustaše, 50 učenika, bez školske obuke.

25. Donji Kosinj — ima školsku zgradu (ispravna) i dobar stan, 128 učenika, obuka u školskoj zgradi.
26. Vukelić Selo — ima ispravnu školsku zgradu, stan dobar; 59 učenika. Obuka u školskoj zgradi.
27. Gradina — školsku zgradu i stan spalili 1942. Talijani i ustaše; 26 učenika. Školska obuka u privatnoj kući.
28. Krš — 17 učenika, bez školske obuke.
29. Zabarje — nema školske zgrade; 24 učenika. Školska obuka u privatnoj kući.

Općina Pazarište:

30. Klanac — školsku zgradu i stan 1943. spalili partizani; 70 učenika, bez školske obuke.
31. Žitnik — 40 učenika, bez školske obuke.
32. Aleksinica — stanje školske zgrade dobro, stan dobar, 144 učenika. Obuka u školskoj zgradi.
33. Vaganac, bez podataka.
34. Donje Pazarište — stanje školske zgrade dobro, stan dobar, 120 učenika. Obuka u školskoj zgradi.
35. Katinovača — 70 učenika, bez školske obuke.
36. Vodastranija — 40 učenika, bez školske obuke.
37. Mali i Veliki Stan — 70 učenika, bez školske obuke.
38. Kruščica, stanje školske zgrade dobro, stan dobar, 50 učenika. Škola ne radi.[51]

Prema ovom dokumentu vidi se da je školska obuka vršena na 19 mjesta, što je za 3 više od citiranog izvještaja za 1943/44. godinu, odnosno za 1 mjesto više od predratne Jugoslavije. Do razlike među dokumentima najvjerovatnije dolazi radi toga što su neka mjesta blizu pa čine cjeline. Uz to, u Studencima i Malom Polju građene su školske zgrade, što je stvaralo mogućnost otvaranja još dviju škola.

U općini Perušić od 515 obveznika obukom je bilo obuvhvaćeno 389 polaznika, u općini Kosinj od 810 obveznika 453 polaznika, a u općini Pazarište od 604 obveznika 264 polaznika. Na taj način u kotaru Perušić od 1 929 evidentiranih obveznika školu polazi 1 106 učenika, što znači *51%.*[52] Ovaj početni uspjeh pokazuje spremnost i sposobnost organizovanih snaga NOP-a da i u kotaru Perušić prevladaju namjere neprijatelja i afirmišu partizansku osnovnu školu.

Kotar Gospić

Općina Gospić:

1. Divoselo — školsku zgradu 1941. uništile ustaše; 76 učenika, školska obuka u bajti.
2. Čitluk — školsku zgradu 1942. uništili Talijani; 57 učenika, školska obuka u bajti.

51 i 52 AHŠM, Lika — 2611; Kotar Perušić, Podaci o školama i školskim zgradama 1943. godine.

Općina Medak:

3. Počitelj — školsku zgradu 1942. uništili četnici; 186 učenika, školska obuka u bajti.
4. Medak — školsku zgradu 1943. uništili Nijemci; 220 učenika, školska obuka u privatnoj kući.
5. Papuča — školsku zgradu 1942. godine uništili četnici; 180 učenika, školska obuka u privatnoj kući.
6. Raduč — školska zgrada postoji, ali je njeno stanje slabo, a školskog stana nema; 189 učenika, bez školske obuke.
7. Mogorić — školsku zgradu 1942. uništili Talijani; 210 učenika, školska obuka u bajti.
8. Buljmize — školsku zgradu 1943. uništili Talijani; 120 učenika, školska obuka u bajti.
9. Pavlovac — školsku zgradu 1942. uništili Talijani; 90 učenika, školska obuka u bajti.
10. Zavode — školsku zgradu 1943. uništili Talijani; 48 učenika, školska obuka u bajti.
11. Vrebac — školsku zgradu 1943. uništili Talijani; 134 učenika, školska obuka u bajti.

Općina Lički Osik:

12. Barlete — školsku zgradu 1941. uništile ustaše; 56 učenika, školska obuka u bajti.
13. Ostrvica — školsku zgradu 1941. uništile ustaše; 112 učenika, školska obuka u bajti.
14. ćukovac, bez podataka.
15. Kula I — školsku zgradu 1943. uništile ustaše. Školska obuka se vrši u privatnoj kući, a o broju polaznika nedostaju podaci.
16. Kula II — školsku zgradu 1942. uništili Talijani. Školska obuka se vrši u bajti; o broju polaznika nedostaju podaci.
17. Kuzmanovača — dobro stanje školske zgrade, u kojoj 38 učenika polazi nastavu.
18. Vukšić — nema školske zgrade
19. Mušaluk — ima školsku zgradu čije jestanje dobro, ali školanije radila i nedostajali su podaci o broju obveznika.[53]

Marija Obradović, u to vrijeme referent Prosvjetnog odjela Kotarskog NOO-a Gospić, pojašnjavajući ovaj dokument ističe:

a) iz Počitelja su učenici išli u školu u Medak ili čitluk, u zavisnosti od udaljenosti,
b) u Mogoriću su radile 2 škole, a povremeno i 3, na udaljenosti 2—3 km,
c) u Vrepcu 2,
d) u Metku 2, na udaljenosti 3—4 km,
e) u Divoselu 3, na udaljenosti 3—4 km i
f) u Vukšiću nije bilo moguće organizirati nastavu zbog blizineneprijatelja.[54]

53 AHŠM, 2611 — Lika (datum nepoznat). Međutim, prema Djelovođniku Okružnog NOO-a Lika, br. 12, vidi se da se podaci odnose na 1943. godinu. (Isto, Predavanja, bilješke, zadaće i drugo 1944).

54 Marija Obradović, Usmena izjava, Zagreb, 8. 11. 1984.

Poslije kapitulacije Italije (8. 9. 1943) ovako povoljan razvoj školstva bio je i u ostalim kotarevima Like, osim u kotaru Donji Lapac kojeg su u septembru privremeno okupirali Nijemci, radi čega je prestao rad u školama. Međutim, tokom novembra prilike su se znatno izmijenile, u sklopu neprijateljskog pritiska za vrijeme šeste oianzive, što je uticalo na dalju organizaciju i razvoj školstva.[55]

U Podlapači je 19. 11. 1943. održana konferencija pročelnika prosvjetnih odjela i kotarskih prosvjetnih referenata. Prema podnijetom izvještaju, u Lici je tada radilo 111 škola sa 149 učitelja (44 učitelja, 61 sa nekoliko razreda srednje škole, 43 sa osnovnom školom i 1 sa univerzitetom).[56]

U kotaru Gospić radilo je 14 škola (4 u privatnim zgradama i 10 u prirodi) sa 463 polaznika i 21 učiteljem (8 učitelja i 13 sa nekoliko razreda srednje škole). U kotaru Perušić radile su 4 škole (2 u školskim zgradama i 2 u prirodi) sa 15 učitelja (1 učitelj, 4 sa nekoliko razreda srednje škole i 10 sa osnovnom školom). Nedostajali su podaci o broju polaznika.[57]

Na konferenciji u Podlapači raspravljalo se o radu i organizaciji prosvjetnih odjela, ostvarivanju nastavnog plana i programa, o zadacima i sadržaju rada pionirske organizacije, o akcijama na suzbijanju nepismenosti itd.[58] »Organizirani i planski rad na suzbijanju nepismenosti počeo je u mjesecu prosincu prošle godine (1943. prim. M. B.) po nastavnom programu izrađenom od strane prosvjetnog odjela ZAVNOH-a i organiziranom planu Okružnog NOO-a.«[59]

55 Mihajlo Ogrizović, op. cit, str. 431.

56 Isto, Z I, str. 583.

57 Z I, str. 587.

58 Mihajlo Ogrizović, op. cit. str. 431.

59 AHŠM, Lika — 2611, Razvoj prosvjete u Lici, op. cit. str. 5; Z I, Prema dokumentu br. 163, str. 509—511, t. 5, vidi se da je »Nacrt plana i programa za analfabetske tečajeve Prosvjetni odjel ZAVNOH-a izradio 5. novembra 1943. godine. Između ostalog, sadržaj je obuhvatao:

I Nastavni plan:

Osnove pismenosti, računa i političke izgradnje. Tečaj traje 10 sedmica po 6 sati, a održava se 3 puta tjedno po 2 sata, što je po predmetima iznosilo:

a) pismenost.....35 sati
b) račun.....15 sali
c) politička izgradnja..... 10 sati

II Nastavni program:
1. pismenost
Gradivo: pojam rečenice, analiza rečenice, riječi, slova, pojam glasa, slova velika i mala, štampana i pisana, upotreba interpunkcija i velikih slova, samostalno pisanje malih sastavaka, s ciljem da polaznici savladaju osnove pismenosti, tj. da logično čitaju i pravilno pišu sastavke.
2. račun. Cilj: da učenik upozna četiri osnovne računske operacije i osposobi (se) za samostalan rad. Gradivo: četiri osnovne računske operacije u krugu br. 1.000 i pismene preko 1.000, upoznavanje svih vrsta mjera.
3. Politička izgradnja. Cilj: da učenik upozna osnovne probleme NOB, kako bi mogao što korisnije sudjelovati u njoj.
Gradivo:
a) postanak, zadatak i vojni slom versajske Jugoslavije (Versajski mir, napad Austrije, porast narodne revolucionarnosti, zeleni kadar, izdaja Narodnih vijeća, 1. decembar. Obznana, vojno--fašistički udar 1929, narodni otpor, pokušaj stvaranja demokratskog bloka i uzroci neuspjeha, sporazum hrvatskih i srpskih reakcionarnih krugova 1939, kapitulacija i vojni slom Jugoslavije) i tumačenje prve i druge rezolucije ZAVNOH-a.
b) ustanak naroda Jugoslavije (27. mart, napad na SSSR i ustanak, narodni izdajice — uporište okupatora, saveznici — SSSR, Engleska i Amerika).
c) tekovina ustanka (bratstvo hrvatskog i srpskog naroda, stvaranje NOV, nova politička predstavništva i narodna vlast, masovne antifašističke organizacije AFŽ i USAOH).

Da bi analfabetski tečajevi bolje uspjeli, prethodno su održavana pripremna prosvjetna predavanja od strane prosvjetnih radnika i aktivista iz antifašističkih organizacija. Tokom zime 1943/44. godine, na području Like radilo je 158 analfabetskih tečajeva, sa oko 3 000 polaznika, ali, uslijed neprijateljskog pritiska i prodora (u januaru 1944) prestaju raditi u kotarevima: Perušić, Otočac i Brinje. Ipak, 93 tečaja nastavljaju s radom — u kotarevima: Gospić, Korenica, Udbina i Gračac, a uspješno ih je završilo 1 557 polaznika.[60]

Analfabetske tečajeve pohađala su lica starija od 11 godina. Najprije je obuhvaćena grupa nepismenih od 11 do 14, a zatim od 14 do 40 godina. Kod toga se stalno nastojalo obuhvatiti što veći broj nepismenih omladinki, omladinaca i žena. Bilo je primjera da su tečajeve polazile i žene starije od 50 godina i da su naučile čitati i pisati. Tečajevi su održavani u privatnim kućama i bajtama, s oskudnim nastavnim sredstvima, a voditelji su bili prosvjetni radnici i pismeniji članovi antifašističkih organizacija.

U svakom oslobođenom selu pokretano je pitanje otvaranja škole i analfabetskih tečajeva. »Sela se sklanjaju pred neprijateljem u šumu, živi (se) po bajtama i uči pisati. Doslovce čitav narod hoće da uči, da stekne znanja, da više ne bude prevaren.«[61]

Evo jednog poučnog primjera iz gospićkog kotara: »U selu Međugorju, osnovao je tečaj na svoju inicijativu seljak Mile Zaklan, star preko 50 godina. Imao je u tečaju oko 15 polaznika a od toga ih je 7 naučio potpuno čitati i pisati.«[62]

d) posljednja dva sata posvećivana su aktualnim političkim temama kraja u kojem se održavao analfabetski tečaj (primjerice: borba protiv domaćih kvislinga: ustaša i četnika, podizanje ugleda NOO-ima itd.).

III Metodika rada

1. Pismenost:

Rad se počima s predavanjem pojma rečenice, analizom rečenice na riječi, riječi na slogove, slogova na glasove. Nakon toga se prelazi na sintezu tj. spajanje glasova u slogove, slogova u riječi i riječi u rečenice.

Kad se dobro utvrdi analiza i sinteza prelazi se na učenje slova i to istovremeno pisanih i štampanih, velikih i malih. Cim se svlada nekoliko slova pišu se čitave riječi, pomalo se prelazi na pisanje rečenica te konačno malih sastavaka. Paralelno s tim radom svladava se upotreba velikih slova i interpunkcije, te logično čitanje i samostalno pisanje.

2. Račun:

Počima se usmenim računanjem u krugu broja 20 kod čega treba naročito paziti na prelaz preko broja 10. Kada su polaznici temeljito usvojili to prvo računanje, prelaze na usmeno zbrajanje i odbijanje, te množenje i dijeljenje (mali jedanput jedan) u krugu broja 100, pa na sve pismene računske operacije.

Iza toga se proširuje usmeno računanje do 1.000, uči velika tablica množenja i dijelenja, te konačno pismeno računanje.

Ovdje je bitno pismeno računanje, a usmeno obrađuje se tek toliko u koliko je ono nužno da se može shvatiti pismeno računanje. Treba obraditi sve vrste mjera, a zadatke uzimati iz svakodnevnog života.

U koliko se dospije treba obraditi pismeno računanje preko 1.000 te množenje i dijelenje sa višeznamenkastim brojem.

3. Politička izgradnja:

Teme se predavaju, a nakon toga se prelazi na diskusiju (Z I, str. 512—513).

60 AHŠM, Lika — 2611, Razvoj prosvjete u Lici, op. cit. str. 5; Arhiv Hrvatske (u daljnjem tekstu: AH) ZAVNOH, Prosvjetni odjel br. 779/1944.

61 Z I, str. 581, Referat Vlatke Babić održan na konferenciji delegata okružnih NOO-a o prosvjetnoj politici ZAVNOH-a.

62 AHŠM, Lika — 2611, Razvoj prosvjete u Lici, op. cit. str. 5.

Svaki tečaj je politički izgrađivao svoje polaznike. Na njima (a kasnije i šire) razvijana je snažna propagandna akcija na liniji popularizacije NOB-a jer su teme detaljnije i konkretnije obrađivane (prema području gdje se tečaj održavao) i razrađivane u diskusiji. A to je bilo utoliko potrebnije što su krajem 1943. godine domaći kvislinzi počeli u svojoj propagandi govoriti da će poslije rata »svima biti jednako«. Okružni NOO Like, svojim izvještajem br. 1336/43, od 11. decembra 1943, obavještava ZAVNOH (Tajništvo) o konferenciji delegata kod Okružnog NOO-a, održanoj 9. i 10. decembra, u kom, između ostalog, ističe:

»Ustaška propaganda nije osobito aktivna, jedino što i oni ističu narodu da će poslije svršetka rata biti svima jednako ... četnička propaganda je najavljivala dolazak kralja Petra i da će Englezi protjerati partizane i kako će kad dođe mir svima biti jednako i slično«.[63]

Dalje se navodi, da se u nekim krajevima »osjeća potištenost zbog odlaska VI. divizije, ali u glavnom više vlada ponos našeg naroda na VI. diviziju, zbog njezinog uzdizanja, i zbog datih joj zadataka ...

... Organizaciono stanje na teritoriju Like po NOO-ima je sprovedeno na čitavom oslobođenom teritoriju osim u pet sela, gdje postoji zbog posebnih geografskih i drugih prilika uticaj četnika ili ustaša.«[64]

Stampa je imala veoma važnu ulogu u propagandnoj djelatnosi. Stoga joj se posvećivala stalna pažnja tokom NOR-a. Da bi mogla pratiti svakodnevna zbivanja na terenu, bila je potrebna dobra dopisnička služba, a to se teško postizalo jer niži NOO-i nisu poklanjali dovoljno pažnje njenoj organiziranosti. štampa ZAVNOH-a, Okružnog NOO-a i antifašističkih organizacija odmah se rasparčavala među narod. No, štampa ZAVNOH-a je stizala sa zakašnjenjem.

Pored sve štampe srpski narod (pa čak i četničke porodice) tražio je »Srpsku riječ«, dok se u hrvatskim selima tražio »Slobodni dom«.[65] Rad i propaganda u vezi upisa »Zajma narodnog oslobođenja« prošireni su i na okupirani teritorij (»u žicu«) u Gospić, gdje se uspjelo unovčiti 130 000 dinara-kuna.[66]

Ipak, bilo je u cjelokupnom propagandnom radu više poteškoća koje je trebalo otkloniti. Stoga je OK KPH za Liku pisao partijskoj ćeliji Okružnog NOO-a:

»Upozoravali smo vas ranije da u agitaciono-propagandističkom radu učinite prekretnicu, jer se uočila neka zamorenost kod naroda, te se narod sve manje interesuje za sastanke, zborove, mitinge itd. Ova zamorenost rezultira iz toga što naši drugovi na terenu ne znadu zainteresirati mase, ne pružaju narodu ono što ga interesira, ne daju svom političkom djelovanju neki sadržaj, već bez ikakve pripreme, jednolično kao pred godinu i više dana, deklamiraju o N.O.B. ne vezujući to za životna pitanja i probleme, koji dnevno iskrsavaju pred naš narod i koji čekaju svoje hitno rješenje, te tako sami zamaraju mase. U ovome ćemo učiniti prekretnicu na taj način, ako se naši drugovi prethodno dobro pripreme za govore, ako prethodno dobro pro-

63 i 64 AIHRPH, NV — 110.

65 AIHRPH, NV — 110.

66 AIHRPH, NV — 110, ONOO Lika 1943; dokument nije datiran, ali se vidi da je pisan u novembru ili decembru 1943. godine.

uče sve probleme koji tište dotično selo i koji očekuju svoje hitno rješenje, te svoje političko izlaganje povezuju za te probleme, dajući uputstva i savjete kako treba ta pitanja riješiti. Kakvu korist narod ima od toga, ako mu mi neprestano trubimo o N.O.B., kako smo mi svaki dan sve jači, kako ćemo pobijediti itd. ako se u isto vrijeme ne pobrinemo da na pr. (za) zimu osiguramo narodu, bar kakva takva skloništa? Mi ćemo narodne mase zainteresirati i čvrsto vezati uza se samo u tom slučaju, ako zbilja narod vidi i osjeti našu svakodnevnu brigu, naš svakodnevni rad kojim težimo da mu olakšamo teške životne uslove rada.

Vraćanje četnika svojim kućama i razbijanjem njihovih uporišta ne znači da je minula četnička opasnost. Baš zato moramo pojačati budnost prema njima. Svima treba da bude jasno, da mi nećemo dozvoliti da takvi ljudi iskorišćavaju svoj sadašnji položaj, te da svojim radom rovare protiv N.O.B. Za i najmanje takve pokušaje izvoditi ćemo takve ljude pred narodni sud...

Činjenica je da mobilizacija Hrvata u NOV još uvijek nije ostvarena, to je zato što naši drugovi još uvijek ne znaju ovo pitanje na terenu dovoljno osvijetliti i postaviti onako kako bi trebalo. Nije dovoljno samo agitirati kod pojedinaca i objašnjavati potrebu pristupanja u NOV. Uspjeha neće biti ako prethodno ne mobiliziramo čitavo društveno mišljenje. Našim agitaciono-propagandističkim radom trebat ćemo kod širokih narodnih masa stvoriti takovo raspoloženje i mišljenje, da narod sam traži od onih koji su sposobni za vojsku da idu u vojsku. Stvarati takvo raspoloženje da se smatra velikom sramotom da netko sposoban za vojsku sjedi kod kuće, dok se na frontovima prolijeva krv za opstanak čitavog naroda. Isto ovakovo raspoloženje kod naroda treba stvarati u odnosu prema onima koji dezertiraju iz vojske. Tad će narod sam da traži od dezertera da se vrate svojim jedinicama. Jasno je da za ovo treba strpljiv, dnevni i uporan rad.

Naša štampa još uvijek sporo dopire u široke narodne mase što i u ovom pitanju nema dovoljno plana. Dopisničari kao i oni drugovi koji su zaduženi po pitanjima rasturanja naših listova trebaju više aktivnosti u svom radu. Zato je potrebno da se vodi evidencija o tome kako se razvija naša štampa, kako se čita, kakav je interes kod naroda za štampu itd. Bez vaše izdašne pomoći i ovo se pitanje neće moći pravilno riješiti.

Jedan veliki nedostatak u kulturno-prosvjetnom radu je taj što školama za naše najmlađe kao i tečajevima za nepismene ne posvećuje se uvijek i svaka dovoljna pažnja. Kulturno-prosvjetni odbori izvršit će svoj zadatak samo u tom slučaju, ako svim silama nastoje da likvidiraju nepismenost. A bez škola i tečajeva za nepismene, nepismenost se ne može likvidirati.«[67]

U vezi s tim Okružni NOO za Liku, svojim aktom broj 1236/1943, od 23. novembra, uputio je raspis svim kotarskim NOO-ima o zadacima i uvjetima novog planskog rada. Raspis je obuhvatio cjelokupnu djelatnost u 8 tačaka, a prema prve tri trebalo je u život sprovesti slijedeće:

1. Politički rad:
   a) u svim NOO-ima proučiti poslovnik NOO-a, pravilnike komisija (prehrambenih, zdravstvenih, poljoprivrednih, propagandnih), te uputstva za analfabetske tečajeve.

67 AIHRPH, NV — 110.

b) U svim NOO-ima proučiti listove: »Narodnu borbu«, »Lički kurir«, »Vjesnik« i »Vijesti«.
c) Da se sva ta štampa proradi u svim selima i zaselcima.

2. Da se najmanje 80% nepismenih svrsta u analfabetske tečajeve i da uče čitati i pisati.
3. Sprovesti čišćenje NOO-a od nepoćudnih elemenata (sabotera, panikera, švercera, aljkavih elemenata, pijanica i sličnih).[68]

U to vrijeme prišlo se organiziranju glumačkih grupa koje su imale cilj: djelovati politički-propagandno i kulturno-odgojno.[69] Pri kotarskim i općinskim NOO-ima osnivane su razne diletantske grupe, a Propagandni udjel Okružnog NOO-a za Liku osniva Kazališnu družinu Like.[70]

U brošuri »Agitacija i propaganda« iz 1943. kaže se da je Kazališna grupa stalno na terenu, sa zadatkom da svuda i »u svakoj prilici« stupa u kontakt s narodom i narodnom vojskom i da propagira ideju oslobodilačke borbe, ne samo na svojim predstavama, nego i u razgovorima, na konferencijama sa narodom.[71] Da bi se bolje suprotstavilo neprijateljskoj propagandi, trebalo je pomagati te grupe, kadrovski ih ojačati i davati konkretne zadatke. »Da se dosta ozbiljno pristupilo zadatku dokazuje činjenica da je u Lici djelovalo 65 amaterskih družina i 72 pjevačka zbora .. ,«[72]

Početkom decembra 1943. zbog nedostatka školskih zgrada (a neke su korišćene i za druge potrebe NOB-a) i hladnog vremena, od 49 koje su radile (24 su bile u otočkom, 18 u koreničkom, 4 u perušićkom i 3 u gospićkom kotaru), veći broj osnovnih škola prestao je s radom. Prema situaciji, očekivalo se da će moći raditi preko zime.[73]

Da bi prosvjetni rad u 1944. godini bio uspješniji, Prosvjetni odjel Okružnog NOO-a za Liku izradio je plan rada za čitavu godinu. Prema tom planu i programu »školska godina počinje 1. travnja i ti'aje 5 mjeseci i to: travanj, svibanj, lipanj, rujan i listopad.«

I dalje:

»Škola se sastoji od nižeg i višeg odjeljenja, a uče se predmeti predviđeni nastavnim planom i programom, tako da se predviđeno gradivo u tom roku može sa uspjehom završiti.

Srpanj i kolovoz su školski praznici, a u sedmični praznik spada nedjelja. Studeni, prosinac, siječanj, veljača i ožujak posvećuju se radu na suzbijanju nepismenosti i školskom radu u onim mjestima gdje postoji mogućnost.«[74]
Vanškolski rad:

a) Suzbijanje nepismenosti. Prema planu u svakom selu i zaseoku trebao se organizirati analfabetski tečaj, prema ranije dostavljenim uputama. To-

68 Isto.

69 Isto; Z I, str. 284.

70 AIHRPH, NV — 110, ONOO Lika (11. 12. 1943); Z I, str. 547.

71 Zlata Knezović, Kulturno stvaralaštvo u revoluciji, Centar za kulturnu djelatnost SSO Zagreb, 1981, str. 137.

72 Isto.

73 AIHRPH, NV — 110, ONOO Lika (U. 12. 1943).

74 AHSM, Lika — 2611.

kom proljeća i ljeta — kada se tečajevi ne mogu održavati radi poljskih radova — održavat će se prosvjetna predavanja o prosvjeti i stvarati temelj za rad tečajeva tokom jeseni i zime.

b) Prosvjetna i kulturna predavanja. Na seoskim sastancima učitelji će održavati prosvjetna i kulturna predavanja iz raznih područja ljudskog života (zdravstva i higijene, poljoprivrede, povijesti, tumačiti odluke AVNOJ-a i ZAVNOH-a, govoriti o borbenom jedinstvu srpskog i hrvatskog naroda kao i ostalih naroda Jugoslavije itd).

c) Pomoć NOO-im u radu: »Učiteljstvu je dužnost da potpomaže rad NOO-a, specijalno rad seoskih NOO-a po svim granama.«[75]

d) Učitelji se u svom radu čvrsto povezuju sa antifašističkim organizacijama tako da zajedničkim snagama izdižu selo u kulturnom i prosvjetnom pogledu.

Radi kontinuiteta školske djelatnosti, svaka je škola morala voditi slijedeću administraciju:

a) Popis školskih sposobnjaka (obuhvaćena djeca od 7 do 11 godina, koja su obavezna pohađati osnovnu školu, s osnovnim ličnim podacima).

b) Glavni imenik (prva strana — lični podaci ,druga strana — predmeti i ocjene, a u primjedbi — karakteristike).

c) Dnevnik rada, u koji se unosilo gradivo koje je obrađeno iz pojedinih predmeta s rubrikama: redni broj, datum i obrađeno gradivo.

d) Spisak nepismenih (popis svih nepismenih dotičnog sela, po grupama: od 11 do 14, od 14 do 40 i preko 40 godina.

e) Spisak polaznika za nepismene (popis polaznika, po grupama, s ličnim podacima na prvoj strani, na drugoj — spisak predmeta i ocjena, a u primjedbi — karakteristika.

Prema planu, na kraju godine, ocjenjivani su učenici i nastavnici. Učenike su ocjenjivali nastavnici (ocjene: nedovoljan, dovoljan, dobar, vrlo dobar i odličan), a nastavnike kotarski prosvjetni referenti. Uz to, na kraju godine, spisak svih nastavnika i spisak ocjena (u dva primjerka) se dostavljalo Okružnom NOO-u za Liku.

Dokument je predviđao da kotarski NOO-i sa svojim prosvjetnim referentima (i općinskim) osnuju školske općine »na cijelom području kotara, bez obzira da li je pod privremenom okupacijom ili nije.«[76]

Školska općina obuhvatala je selo i zaseoke, odakle su djeca pohađala školu. No, kako su lička sela razbijenog tipa, morale su se formirati tako da školu mogu pohađati svi obveznici i za vrijeme zime.

Radi zajedničkog rješavanja prosvjetnih problema (u svakom kotaru i općini) održavane su prosvjetne konferencije — općinske svakih deset dana, a kotarske jedanput mjesečno. Svakog 17. u mjesecu održavana je prosvjetna konferencija za kotar Gospić, a svakog 21. za kotar Perušić, prema rasporedu od 1. aprila 1944. godine.

Prvi (neposredni) zadatak NOO-a bio je podizanje školskih zgrada, ili baraka za škole, kako bi se uspješnije mogla izvoditi nastava. Naime, u Lici, zbog klimatskih uvjeta, nije se ni u proljeće, ni u ljeto, moglo stalno raditi

75 AHSM, Lika — 2611, str. 2.

76 AHSM, Lika — 2611.

u prirodi. Zatim, trebalo je čim prije nabaviti školski namještaj: klupe, stol, stolice, peć, kao i učila: školsku ploču, računalo i drugo.

Isto tako, u saradnji sa antifašističkim organizacijama trebalo je »skupljati papir, pločice, eternit, olovke, pisaljke, razne knjige, pjesmarice i dječje listove.«[77]

Da bi se što povoljnije riješilo izdržavanje učitelja, u t. 17, određeno je:

»NOO-i su dužni da prosvjetnim radnicima obezbijede stan, hranu i odjeću prema mogućnostima dotičnog sela. Voditi računa da ne idu od kuće do kuće na raspored, nego da im boravak po mogućnosti bude stalan.

Okružni NOO će također voditi računa o odjeći nastavnika, te prema mogućnostima izlaziti u susret.«[78]

U vezi ostvarenja plana, Prosvjetni odjel Okružnog NOO-a već je 21. aprila izvijestio Prosvjetni odjel ZAVNOH-a (na njegov zahtjev od 12. aprila), da u 1944. godini još nisu sagradili ni jednu školsku zgradu, ali da su uspjeli 4 adaptirati (3 u kotaru Gospić i 1 u kotaru Korenica), a od 4 učiteljska tečaja, jedan (petnaestodnevni) održan je u kotaru Gospić sa 18 polaznika.

U prilogu izvještaja navodi se da, zbog privremene neprijateljske okupacije, ne rade škole u kotarevima Perušić, Otočac i Brinje. Inače, u 1944. godini u kotaru Gospić radile su škole u selima: Divoselo, Čitluk (I i II), Medak (I, II i III), Raduč, Kruškovac, Mogorić (I i II), Buljmize, Pavlovac, Zavode i Vrebac, a u kotaru Perušić: Perušić, Bukovac, Konjsko Brdo, Grgići, Kvarte, Sv. Marko, Kaluđerovac, Most, Sušanj, Gornji Kosinj, Bukovac, Donji Kosinj, Zabarje, Aleksinica, Donje Pazarište i Bašić-Poljana.[79]

O tome Prosvjetni odjel ponovo piše 30. 4. 1944. i navodi da u kotaru Gospić uz rad škola radi i 1 analfabetski tečaj, u Raduču, te da je u toku formiranje školskih općina, »jer su škole istom počele« i da ih od 829 obveznika polazi 195 učenika. U kotaru Perušić škole još uvijek nisu radile (privremena okupacija), ali je ranije bilo osnovano 38 školskih općina, sa 28 učitelja.

Međutim, za vrijeme neprijateljskih napada 8 učitelja je izbjeglo na oslobođeni teritorij (među njima i drugarica Marija Gašpert koja se dobrovoljno javila u 6. diviziju), 15 ostalo pod neprijateljem, kom i služe, 2 su u neprijateljskom zatvoru, a 3 se kriju ispred neprijatelja.[80]

77 Isto, str. 2.

78 Isto, str. 3.

79 AH, ZAVNOH, Prosvjetni odjel broj 779/1944. U toku slanja izvještaja, od nižih ka višim organima, pri sažimanju (omaškom je) došlo do greške, pa se na kraju našao pogrešan podatak da su škole radile i u Počitelju (I i II). A, u stvari, kako je već ranije istaknuto, učenici iz Počitelja su išli u Medak ili u Čitluk, u zavisnosti od udaljenosti (Marija Obradović, Usmena izjava, Zagreb, 8. 11. 1984). Uz učiteljski kurs u kotaru Gospić, kursevi su održani i u kotarevima Korenica, Gračac i Udbina. »Na ovim kursevima predavaju stručni učitelji, a uči se osnovno gradivo iz psihologije, metodike, nastavno gradivo, praktična predavanja i politička izgradnja. U sadašnjim kursevima posvetili smo najviše brige metodici početnog čitanja i pisanja, stvarne obuke i praktičnim predavanjima. Ujedno na ovim kursevima sistematizira se proučavana građa na općinskim prosvjetnim konferencijama i upoznavanje sa općom organizacijom prosvjetnog rada. Ovi su kursevi dali vrlo dobre rezultate, tim više što ih istovremeno pohađaju svi učitelji« (AHŠM, Lika — 2611, Razvoj prosvjete u Lici, op. cit. str. 6).

80 AH, ZAVNOH, Prosvjetni odjel broj 7.809/1944. »Do polovine mjeseca siječnja 1944. bilo je na području Okruga 51 stručnih i 120 nestručnih učitelja. Privremenom okupacijom kotareva perušićkog, otočkog i brinjskog ovo se stanje izmijenilo. Izvjestan broj učitelja, kako stručnih, tako i nestručnih ostao je sa neprijateljem, te su mu se neki dali u službu, neki su zarobljeni ili poginuli, a neki su otišli na Kordun i Baniju: »(AHŠM, Lika — 2611, Razvoj prosv. u Lici, op. cit. str. 7)

U međuvremenu, od početka 1944. organizacija propagandne službe na terenu i u samom Propagandnom odjelu ZAVNOH-a, postavljena je na nove temelje.[81] Pokrajinski, oblasni i okružni NOO-i obavezno su morali organizirati propagandni odjel, koji se dijelio na dva odsjeka: politički odsjek i kulturno-umjetnički odsjek. »Političko-propagandni odsjek prop, odjela rukovodi i organizira pismenu i usmenu propagandu na svom području. Kulturno-umjetnička propaganda obuhvaća sve grane umjetničkog izražavanja, kazališnu umjetnost, književnost, likovnu umjetnost, glazbu«.[82] Između ostalog, svi pokrajinski, oblasni i okružni NOO-i trebali su »da izdaju svoja glasila i redovno radio izvještaje. Istovremeno obustavljeno je izlaženje svih listova, koje su do tada izdavali kotarski ili niži NOO-i.«[83] Glasilo Okružnog NOO-a za Liku — »Lički kurir« — izlazi od marta 1943. do aprila 1944, a od februara 1944. do maja 1945. Okružni NOO izdaje »Putem bratstva«, koji u martu 1944. izlazi dva do tri puta tjedno.[84]

U martu se organizovanije prilazi kampanji »za sabiranje sredstava u cilju ishrane i snabdijevanja naše NOV«[85] jer akcija započeta u januaru nije dala odgovarajuće rezultate. Stoga je Okružni komitet KPH za Liku u pismu partijskoj jedinici u Okružnom NOO-u od 4. 3. 1944. naložio da se kampanja »produži u obnovi, te da se odvija još bržim tempom u periodu od 6. do
14. ov. mj_____ 14. marta pri završetku kampanje treba se sprovesti preko
organizacija u narod odricanje hrane preko cijelog dana, žrtvujući određenu količinu hrane koju bi potrošili toga dana za snabdijevanje NOV tako da odmah neposredno preko NOO-a još istog dana sakupi se odgovarajuća količina i povrh kampanje koja je tekla kroz određeni period vremena...

Potrebno je dopisnički aparat angažirati na široko u tom velikom i zamašnom poslu, usmjeriti u tom pravcu agitaciju, isticati pojedine primjere požrtvovnosti, slati dopise i sarađivati u našoj štampi po tim pitanjima.«[86]

Na terenu akcija se odvijala uz ispisivanje parola: »Žrtvujmo za našu narodnooslobodilačku armiju«, »Sve za front, sve za pobjedu«, »Štedimo hranu«, »Opskrbimo našu junačku vojsku« i drugih, a preko zidnih novina, predavanja i priredbi istican je značaj akcije o kojoj »u mnogome ovise akcije i uspjesi naše vojske«.[87] Sličnih akcija bilo je bezbroj i sve su usmjeravane na jačanje borbenog i neraskidivog jedinstva između fronta i pozadine. Ovo je bilo utoliko potrebnije, jer su brojna iskušenja u narednoj godini tek nadolazila. Već 7. 5. 1944. njemački 15. armijski korpus, u zajednici s kvislinzima, preduzima operaciju »Morgenštern« da bi uništio 35. diviziju. Međutim, pošto »nisu uspjeli da unište 35. diviziju, Nijemci ustaše i četnici opljačkali su i opustošili slobodnu teritoriju kao nikad do tada (20 000 lica ostalo je bez hrane), a zatim su se povukli u polazne garnizone.«[88] Trideset petoj diviziji sadejstvovale su i brigade 8. divizije. O prijemu boraca 8. divizije, njen politički komesar, u političkom izvještaju za maj 1944. godine, piše: »Narod Like naše borce primio je sa oduševljenjem. Omladina Like je naša najbolja

81 ZAVNOH, Zbornik dokumenata 1944, IHRPH, Zagreb, 1970, (u daljnjem tekstu Z II). str. 258.

82—84 Isto.

85 AIHRPH, NV — 110.

86 Isto.

87 AIHRPH, NV — 110.

88 Vojna enciklopedija, Beograd, 1970—1976, drugo izdanje (u daljnjem tekstu: VE), knj. 5, str. 80.

omladina, a i pozadina je jedinstvena. Pokušaj raznih špekulanata nema uticaja. Sela u kojima su prije bila četnička uporišta slabije su se odnosila prema N.O.B. Dolazak neprijatelja u ta sela veliki broj sačekao je kod kuće i platili su životom.«[89]

Kada je došlo do izrazitog prodora neprijatelja, 10. maja, prestale su raditi škole u koreničkom, udbinskom i gospićkom kotaru, dok u gračačkom nastavljaju radom, »jer ofenziva nije zahvatila ovaj kotar u tolikoj mjeri, da je rad morao biti prekinut«.[90] Pred ofanzivu radila je 81 škola, a nakon nje, uz velika nastojanja, obnovljen je rad u koreničkom, udbinskom i gospićkom kotaru, pa je 30. juna uspjelo završiti rad 35 škola.[91] Tokom ofanzive se pokazalo da novoizgrađeni prosvjetni kadar manifestira visoku političku svijest, ostajući do kraja zajedno s narodom, dijeleći s njim dobro i zlo. Ova politička svijest se izražavala »u sveopćem sudjelovanju prosvjetnih radnika u organizaciji narodnog života, u uređivanju i pisanju seoskih zidnih novina, pisanju parola, sudjelovanju u glumačkim grupama, dopisničarstvu, držanju kulturno prosvjetnih predavanja, tumačenju odluka AVNOJ-a, ZAVNOH-a i td.«[92] S takvim kadrom moglo se i radilo se na operativnom području, odnosno nastojanja su usmjeravana i na okupirano područje.

»Na operativnom području uspjelo se u prosvejtnom radu, osobito u gračačkom i gospićkom kotaru. U selima koja se nalaze u blizini neprijateljskih garnizona i gdje su četnici i ustaše skoro svakodnevno napadali, odvijao se je rad u školama i analfabetskim tečajevima. Na položajima su bile seoske straže, koje su budno pratile na neprijatelja. Čim neprijatelj upada u selo počinje borba, nastava se prekida, učitelj s puškom izlazi na položaj, te poslije toga nastavlja rad. Prilikom jednog takvog upada jednog su nam učitelja zarobili, a jednog ubili.

Pod ovakvim okolnostima radilo je 8 škola. Neprijateljske topovske granate, bacači mina i upadi nijesu mogli spriječiti ovaj rad. Za okupirane dijelove vrše se pripreme u prvom redu prosvijetnog kadra, koji će odmah po oslobođenju tih dijelova nastaviti rad.«[93]

U novoj partizanskoj osnovnoj školi odnosi učitelja i učenika zasnivali su se na drugarstvu, a učvršćivani su u školi i van nje, pri čemu je vidnu ulogu imala pionirska organizacija. Odnosi između stručnih i nestručnih učitelja također su bili drugarski, uz stalnu brigu o međusobnoj pomoći i saradnji na općinskim prosvjetnim konferencijama, tečajevima i radu uopće. Da bi omela rad partizanske škole, ustaško-četnička propaganda je nastojala da pomuti te odnose i da razdvoji jedne od drugih. Ustaše i četnici propagirali su da nestručni učitelji (posebno oni s osnovnom školom) nisu sposobni da uče djecu i da će poslije rata biti otpušteni, te da će na njihova mjesta doći stručni učitelji. Zatim su isticali da se za učitelje postavljaju razne zanatlije i njima slična lica koja uopće ne odgovaraju učiteljskom pozivu. Namjera im je bila da među partizanskim učiteljima stvore dva suprotna tabora što je trebalo da dovodi do političkih sukoba, sektašenja i oportunizma, odnosno do propasti partizanskog školstva. »Narodno rukovodstvo smišljeno i plan-

89 AIHRPH, NOV — 21/2943.

90 i 91 AHŠM, Lika — 2611, Razvoj prosvjete u Lici, op. cit. str. 4.

92 Isto, str. 7.

93 AHŠM, Lika — 2611, Razvoj prosvjete u Lici, op. cit. str. 5—6.

ski prilazi suzbijanju ove propagande. Među stručnim i nestručnim nastavnicima stvaraju se najdublji odnosi drugarstva i saradnje, koji se baziraju na razvijanju političke svijesti u zajedničkoj borbi protiv neprijatelja, ukazujući pri tom na neprijateljske namjere.«[94] Pored toga, istaknut je predratni primjer — vrlo dobar rad učitelja sa osnovnom školom (tzv. pomoćnih učitelja), što je na kraju neprijateljsku propagandu u potpunosti suzbilo.

Na 2. okružnoj konferenciji prosvjetnih radnika, održanoj 25. jula 1944. (zbog ratnih prilika nisu bili prisutni pročelnici prosvjetnih odjela kotareva Perušić i Brinje, te nastavnici iz kotareva Donji Lapac, Perušić, Brinje i Otočac), uz prisustvo oko 150 delegata, iznijeti su podaci po kotarevima i usvojeni budući zadaci.

Kotar Gospić:

Radilo 18 škola, a od 1.277 obveznika bilo je 615 polaznika. Na području kotara prije rata je bila 31 školska zgrada, a sada se na oslobođenom teritoriju nalazila 1 školska zgrada. Broj nepismenih je iznosio 1 793, a na analfabetskim tečajevima je bilo 556 polaznika, dok je tečaj uspješno završilo 296 polaznika. Na učiteljskom tečaju bilo je 17 polaznika, a prosvjetne konferencije su se održavale redovno. Uz to, bile su izvršene pripreme za prelaz na četverorazrednu školu.

Kotar Perušić

Pošto kotar Perušić nije bio zastupljen, osnovne podatke dao je okružni prosvjetni referent Ilija Utvić, koji je iznio da kotar Perušić ima 16 škola i 27 nastavnika.

Usvojeni zadaci, nešto skraćeni ,glase: 1. podizanje školskih zgrada (baraka) ili korištenje privatnih kuća za škole, 2. priprema za otvaranje analfabetskih tečajeva, 3. nabavka potrošnog školskog materijala, 4. završiti što je potrebno za četverorazrednu školu i početi s radom 1. 9. 1944. godine, 5. održati kotarske prosvjetne kurseve, 6. tumačiti odluke AVNOJ-a, ZAVNOH-a i značenje JNOF-a i 7. izvršiti popis nepismenih po grupama (11—14, 14—40 i preko 40 godina).

Naveče je Kazališna družina Like dala priredbu za sve učesnike, a sutradan je održano uže savjetovanje sa kotarskim pročelnicima i referentima, na kom je izvršena analiza rada Konferencije i razmatrano kako otkloniti postojeće nedostatke. Zaključeno je dase održe 15-dnevni učiteljski tečajevi, po kotarima, na kojima bi se izvršile pripreme za tromjesečni tečaj i osposobljavanje nastavnika za praktični rad u školi.[95]

U augustu Lika je imala 3 oslobođena kotara, 1 poluoslobođen, dok su 4 kotara bila pod okupacijom velikih neprijateljskih snaga. Da bi situacija bila teža, neprijatelj je svakog mjeseca (a nekad i češće) vršio pritisak i napad na oslobođeni teritorij, tako da je narod neprekidno morao da bježi u planine. Sve je to otežavalo svaki, pa i prosvjetni rad. Međutim, na oslobođenom dijelu Like narod se s ljubavlju odnosio prema svojoj partizanskoj školi i njenim učiteljima koji su se dotad nebrojeno puta iskazali širokom aktivnošću u antifašističkim organizacijama.

94 Isto, str. 8.

95 AHSM, Lika — 2611.

U NOO-ima su bili oformljeni prosvjetni odjeli koji su radili prema dobijenim uputama snabdijevajući škole i nastavnike prema stvarnim mogućnostima. U augustu osnovne škole nisu radile, nego su održani učiteljski tečajevi u kotarevima: Gračac, Udbina i Gospić.[96]

IV

Veliko značenje za daljnji razvitak školstva i prosvjete u Federalnoj Državi Hrvatskoj u 1944/45. školskoj godini imalo je Zemaljsko savjetovanje prosvjetnih radnika, održano u Glini 21. do 23. augusta 1944. godine. Na njemu su svestrano i stručno razmatrana sva pitanja prosvjetnog rada, utvrđeni naredni zadaci, te formirane komisije za izradu nastavnih planova i programa. Za objedinjavanje i usmjeravanje rada na oslobođenom dijelu Hrvatske ističemo značajne dokumente Odjela narodne prosvjete: Nastavni plan i program za osnovne škole (25. 9. 1944), Nastavni plan i program za gimnaziju (1. 11. 1944), Prijedlog organizacije stručnog školstva (6. 11. 1944), Plan i program za općeobrazovne tečajeve (9. 11. 1944), Upute za rad đačkih domova (20. 11. 1944), Nastavni plan i program za učiteljske tečajeve (21. 11. 1944) i Upute za rad narodnih sveučilišta 15. 12. 1944).[97]

U vrijeme početka 1944/45. školske godine oslobođen je kotar Udbina, poluoslobođeni kotarevi: Gospić, Gračac i Korenica, dok su i dalje pod neprijateljskom okupacijom: Perušić, Brinje, Otočac i Donji Lapac. U to vrijeme: »Neprijatelj povremeno pokušava ubaciti usmenu i pismenu propagandu, koja je u svom sadržaju providna u laži da uopće nema nikakvog učinka. Na okupiranom području jedino se nešto radi na suzbijanju nepismenosti kod omladine, dok je drugi rad nemoguć.. .«[98]

U oktobru oslobođeni teritorij se nije mijenjao, ali je ekonomsko stanje kod naroda bilo više nego loše, kao i smještajne prilike. Narod je bio »bez krova nad glavom, te živi u malim bajtama zajedno sa ono nešto malo stoke što je uspio spasiti od uništenja. Te bajtice obično prokišnjavaju, pa su pune vode i blata, bez kreveta i ostalog pokućstva i sa malom posteljinom. Narod je potpuno ogolio i obosio, a zima je na pragu, pa je njegov život u vrlo bijednom stanju. Ishrana je nedovoljna. Osim nešto kruha i krumpira, narod nema, gotovo druge hrane .. .«[100]

Ipak, i u takvim okolnostima na oslobođenom području Like radilo je 70 osnovnih škola (24 u koreničkom, 17 u udbinskom, 19 u gračačkom i 10 u gospićkom kotaru). Većina škola je bila u privatnim zgradama ili u bajtama, a predviđalo se da s radom počenu još 32 škole, ali još nisu podignute bajte za njih. Uz to, ni podignute bajte nisu bile u dobrom stanju (što je poteškoće uvećalo) te su se morale osposobiti da zadovolje najosnovnije potrebe. Nastavu je izvodilo 96 nastavnika (21 stručni i 75 nestručnih). Od stručnih 11 je radilo u prosvjetnim odjelima. Na neoslobođenom dijelu Like nalazilo se 27 nastavnika, ali po oslobođenju moglo se računati na 14, dok je 13 bilo naklonjeno neprijatelju. Pod kontrolom neprijatelja u kotaru Otočac

96 AH, ZAVNOH, Prosvjetni odjel broj 7.406/1944.

97 ZAVNOH i Prosvjeta, op. cit.

98 i 99 AH, ZAVNOH, Prosvjetni odjel broj 7.521/1944.

100 AH-ZAVNOH, Prosvjetni odjel broj 7.576/1944.

Osnovne škole na području Like u septembru 1944. godine:

Kotar	Br. škola	Broj predvid. škola	Broj nast.	Od toga stručnih	Broj obvez.	Broj polaznika	Primjedba
GOSPIĆ (polu-oslob.)	14	7	21	3	1203	569	
GRAČAC (polu-oslob.	19	6	25	3	1291	950	
KORENICA (polu-oslob.)	24	12	32	4			Zbog učit. tečaja škole ne rade
D. LAP AC (neoslob.)							
OTOČAC (neoslob.)							
PERUŠIĆ (neoslob.)							
UDBINA (oslob.)	17	3	20	3	947	748	
BRINJE (neoslob.)							
UKUPNO:	74	28	98	13	3441	2267	

radilo je 7 škola, a 1 u kotaru Gospić. Međutim, rad tih škola bio je vrlo slab, a simpatizeri NOB-a nisu slali djecu u te škole.

Prethodni rad na stručnom usavršavanju učitelja pokazao se vrlo korisnim. Svi su nestručni učitelji prošli dva prosvjetna tečaja, u trajanju od 15 dana, a u kotaru Gospić bio je počeo radom i treći tečaj od 15 dana (sa 17 polaznika) dok je okružni učiteljski tečaj, u trajanju od 4 mjeseca, imao 37 polaznika.

Pošto je narod bio zaokupljen izgradnjom bajti, analfabetski tečajevi su planirani za decembar, a uz njih će se održavati narodna sveučilišta i roditeljski sastanci.[101]

Tokom novembra vođene su borbe sa okupatorom, ustašama i četnicima. Prilikom jednog ispada iz Gospića u Mogorić ustaše su poklale i poubijale »preko 30 staraca, žena i djece«.[102] Usprkos svim nedaćama, akcije okupatora, naročito ustaša i četnika, ometale su se na različite načine. »Na oslobođenom dijelu rad neprijateljske propagande u kulturno-prosvjetnom pogledu

101 AH-ZAVNOH, Prosvjetni odjel broj 7.576/1944.

102 Isto, broj 7.690/1944.

je onemogućen, jer narod općenito učestvuje u NOP, a na neoslobođenom dijelu onemogućava se rad neprijatelju putem štampe i radom naših simpatizera. To se vidi iz toga, što narod na neoslobođenom dijelu vrlo slabo odašilje djecu u školu, a naši simpatizeri uopće nikako. Uslovi za rad na operativnom području u blizini neprijatelja su vrlo teški, jer se rad često prekida upadom neprijatelja, ali se nakon protjerivanja rad brzo obnavlja.«[103]

NOO-i su neprekidno pomagali kulturno-prosvjetni rad i rad škola, dajući sve što su mogli, a zaduženi odbornici redovno su prisustvovali prosvjetnim konferencijama. Do sredine novembra na oslobođenom dijelu Like radilo je 70 škola, a početkom decembra 45, i to: 3 u gospićkom, 19 u gračačkom, 11 u koreničkom i 12 u udbinskom kotaru. U gospićkom kotaru prestalo je s radom 11 škola »radi pomanjkanja prostorija«.[104] Broj polaznika se znatno mijenjao, prema ratnim prilikama, tako da je u prosjeku iznosio oko 70%. Nastava je izvođena po nastavnom planu i programu koji su imale sve škole, s tim što su ga tek počele primjenjivati. Epidemija zaraznih bolesti nije bilo ni kod četnika, ni kod nastavnika, ali je bilo mnogo prehlade zbog teških stambenih prilika, te »golotinje i bosotinje«, a »nastavnici su većinom potpuno bosi, pa vrlo teško obavljaju svoje dužnosti u ovo zimsko doba.«[105]

U decembru su bile žestoke borbe sa okupatorom, ustašama i četnicima. Veoma su česti upadi neprijatelja u oslobođeni dio kotara Gospić. Zbog složene situacije broj škola se na oslobođenom dijelu Like smanjio na 34, a polazak je bio u prosjeku 71%. »Najslabiji je polazak škola u kotaru gospićkom, jer nema školskih bajti, peći i ogreva.«[106] U toj situaciji, u kotaru Gospić (kako-tako) radi 9 škola (1 u školskoj zgradi i 8 u privatnim kućama). Od 9 škola, sedam ih je imalo školski vrt. Od 751 obveznika bilo je 437 polaznika (I razred: 176 muških i 203 ženskih, ukupno 379; II razred: 13 muških i 30 ženskih, ukupno 43; III razred: 2 muška i 6 ženskih, ukupno 8, i IV razred: 3 muška i 4 ženska, ukupno 7 polaznika.)[107]

Prema izvještaju za januar 1945. godine u Lici nije bilo većih vojnih operacija radi velikog snijega, studeni i snježnih nanosa. Kod svih kotarskih NOO-a osnovani su prosvjetni odjeli, a kod općinskih i seoskih NOO-a zaduženi su odbornici za rad provjete. Bolji odnos kod seoskih NOO-a prema prosvjetnom radu postizao se aktivnošću prosvjetnih aktiva koji su osnovani gotovo u svim selima na oslobođenom području. Prosvjetni aktivi su se sastajali redovno (svakog tjedna jedanput) i proučavali partizansku štampu radi političkog odgoja i obrazovanja, zatim potrebna uputstva za rješavanje prosvjetnih problema u selima. Rješavajući brojne iskrsle poteškoće prosvjetni aktivi su uključivali narod u akciju i podizali mu prosvjetnu i političku svijest. To je omogućilo da u januaru u Lici radi 41 škola, iako je u gospićkom i koreničkom kotaru bio popaljen veći dio školskih zgrada, i da od 2 027 obveznika školu pohađaju 1 532 polaznika. Na suzbijanju nepismenosti radilo je i 87 analfabetskih tečajeva sa 805 polaznika. Na tečajevima se učilo: pisa-

103, 104 Isto, broj 7.690/1944.

105 Isto, broj 7.690/1944.

106 Isto, broj 7.981/1945.

107 Isto, broj 7.981/1945.

nje, čitanje, računanje i politička izgradnja. Brigu oko uspješnosti tečajeva vodili su voditelji-učitelji i sposobniji omladinci i omladinke.[108]

Da bi se otklonio nedostatak udžbenika u duhu NOB-a, Povjereništvo prosvjete ZAVNOH-a je 21. januara 1945. godine, preko etapne stanice Obrovac (koja je potvrdila isporuku), uputilo 15 000 Bukvara za Liku, Kordun i Baniju.[109] Primivši 5 000 Bukvara i 1 000 Početnica, Prosvjetni odjel Okružnog NOO-a za Liku iste je razdijelio kotarskim NOO-ima. No, ostalih nastavnih sredstava i drugih učila u školama je bilo vrlo malo pa su se nastavnici snalazili na različite načine.[110] Krajem februara još nisu bili završeni analfabetski tečajevi jer je bio zapao veliki snijeg, te je omladina išla na čišćenje cesta. Zbog toga Prosvjetni odjel Okružnog NOO-a nije mogao dati tačne podatke u vezi traženja Povjereništva prosvjete ZAVNOH-a, broj 218, od 10. februara. Ipak, održan je 1 tečaj, u trajanju od 15 dana, za rukovodioce analfabetskih tečajeva pa je osposobljeno 27 polaznika za rukovodioce, a pri tom se posebno istakla omladinska organizacija i učiteljsko osoblje.[111]

U razdoblju od 12. 12. 1944. do 2. 3. 1945. osnovana su kotarska učiteljska društva u kotarevima Gospić, Gračac, Udbina i Donji Lapac, s ciljem da se planski upotrijebi sav raspoloživi prosvjetni kadar i za djelovanje na neoslobođenom teritoriju Like.[112] Početkom marta na oslobođenom teritoriju radi 45 škola (4 više nego u januaru) sa 137 nastavnika (25 učitelja, 82 sa izvjesnom srednjom školom i 30 sa osnovnom školom).[113] U to vrijeme, Prosvjetni odjel Okružnog NOO-a za Liku od Propagandnog odjela preuzima kulturno-umjetnički sektor i takvu reorganizaciju provodi u čitavoj Lici.[114]

Tokom cijelog NOR-a (na ovom području) dešavali su se česti prekidi nastave, što je ometalo kontinuiran rad i otežavalo savladavanje nastavne građe, međutim, to je istovremeno obavezivalo sve sudionike u prosvjetnom radu da se vrijeme »racionalno iskoristi i da se obradi ono što je bitno«.[115] Uz školu, značajnu ulogu je odigrala borbena i revolucionarna ratna stvarnost u kojoj su učenici, sa svojom pionirskom organizacijom, uzimali aktivno učešće, dajući svoj doprinos konačnoj pobjedi nad okupatorom i domaćim kvislinzima.

Pod vodstvom SKOJ-a i USAOH-a pionirska organizacija čvrsto je povezivala školu i borbu naroda za slobodu i oslobođenje. Već krajem 1942. ona je u Lici imala 10 435 članova (bez kotara: Otočac, Perušić i Brinje). Tokom rata još je postajala brojnija i organiziranija. Nije bilo manje ili veće akcije u kojoj nisu učestvovali najmlađi. S tim u vezi pioniri su bili posebno aktivni u pružanju svoje (česte dragocjene) pomoći ranjenicima i bolnicama u partizanskom bolničkom sistemu Like od 1941—1945. godine.

Pioniri su na različite načine učestvovali u školskom i izvanškolskom životu svojih sela i mjesta. Oni su pomagali nastavnicima u izradi nastavnih

108 AH-ZAVNOH, Prosvjetni odjel broj 7.1129/1945; AIHRPH, NV — 110, Referat o radu Izvršnog odbora Okružnog NOO-a za Liku za period od 12. 12.1944. do 2. 3. 1945. godine, str. 8.

109 AH-ZAVNOH, Prosvjetni odjel broj 7.1088/1945.

110 AH-ZAVNOH, Prosvjetni odjel broj 7.1129/1945.

111 AH-ZAVNOH, Prosvjetni odjel broj 7.1270/1945.

112 i 113 AIHRPH, NV — 110.

114 AH-ZAVNOH, Prosvjetni odjel broj 7.1573/1945.

115 Mihajlo Ogrizović, op. cit. str. 435.

sredstava i učila te neprekidno vodili brigu o izgledu škole u duhu NOB-a, ukrašavali je slikama druga Tita i ostalih rukovodilaca. Uređivali su zidne novine i pisali borbeno-revolucionarne parole: »Naše škole neće i ne smiju odgajati ropske duše!«, »Sve škole svemu narodu!«, »Teško je čovjeku u mraku!«, »Sloboda se stiče borbom, a čuva radom i odgojem!« i druge.[116] U partizanskoj školi NOB je kao revolucionaran i odgojni pokret odbacio upotrebu tjelesne kazne, kao simbole vjekovnog ugnjetavanja i izrabljivanja čovjeka po čovjeku. Zato se odgojna disciplina postizala u školi putem učenikovih interesa u nastavi i putem razrednih sastanaka koji su već sredinom 1944. održavani svake subote poslije podne. Izabrani razredni odbor zajedno bi s učiteljem ispitivao uzroke raznih istupa i prestupa, koji bi se zatim ispravljali na razrednom sastanku samokritikom i društvenom razrednom kritikom. Od pedagoških kazni upotrebljavano je savjetovanje i opomene, dok ukor i druge kazne nisu dolazili do izražaja. Poslije razrednih sastanaka pisane su parole: »Tko neće kao društvo, kvari društvo!«, »Ko čini kako treba, svak ga voli!«, »Opomena velika je kazna!«, »Složna braća lako kuću naprave!«, »Svi za slogu, sve za slogu!« i mnoge druge. Rad je rezultirao primjernom i svjesnom disciplinom u nastavnom procesu, a način rada razrednih odbora razmatran je i obrađivan na kotarskim prosvjetnim konferencijama i tečajevima.[117]

S takvom školom i njenom unutarnjom organizacijom Lika je spremno ušla u završne operacije Jugoslavenske armije, odnosno u dejstva 4. armije u ličko-primorskoj operaciji (od 20. marta do sredine aprila) — operaciji za oslobođenje Like, Bihaća, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja.[118] No, put do slobode baš u martu (po ko zna koji put) postaje mukotrpan i pogibeljan. Naime, neprijatelj je, u namjeri da poveže svoje snage iz doline Une s onima iz područja Gospića i Otočca, 4. marta počeo koncentričan napad na oslobođeni teritorij Like pa je uspio do 17. marta da ovlada Korenicom i Krbavskim poljem.[119]

Međutim, organizovane snage NOP-a, rješavajući sudbinska pitanja za opstanak naroda (unutarnjim manevrom zbjega), ni jednog časa nisu zanemarile prosvjetu. Usprkos svemu u Lici je u martu radilo 59 škola (od 4 431 obveznika bilo je 3 408 polaznika) sa 139 nastavnika (27 učitelja, 82 sa izvjesnom srednjom školom i 30 sa osnovnom školom). U martu uspješno završavaju rad 82 analfabetska tečaja sa 563 polaznika.[120]

U završnim borbama za konačno oslobođenje Okružni NOO za Liku izradio je plan za uspostavljanje vlasti u Gospiću, pa je u tč. 9 Prosvjetni odjel trebao da preuzme po zaduženjima: a) Učiteljsku školu, Mate Matijašević, b) Osnovnu i djevojačku školu, Ljubica Vujnović, c) Realnu gimnaziju, Daka Drobac, d) Školski dom, Stojan Smelić, e) Kino i instrumente, Đuro Domjanović, f) Hrvatsku čitaonicu i knjižnicu. Desa Vještica. Uz škole i dotične

116 Mihajlo Ogrizović, op. cit. str. 435—436.

117 AHŠM, Lika — 2611, Razvoj prosvjete u Lici, op. cit. str. 10.

118 VE, knj, 5, str. 70.

119 Isto, str. 80.

120 AHŠM, Lika — 2611, Okružni NOO za Liku, broj 2252, od 18. 4. 1945, Izvještaj za mart Ministarstvu prosvjete Narodne vlade Hrvatske.

ustanove imenovani su trebali preuzeti kemijske i fizikalne laboratorije, kao i biblioteke i ostalo što im je pripadalo.[121]

Gospić je konačno oslobođen 4. aprila.[122] Odmah se prišlo organizaciji i izgradnji novog života, odnosno na čitavom području obnovi i izgradnji školskih zgrada i daljem razvitku školstva i prosvjete. Drugog dana po oslobođenju grada, u Gospiću prvi put nastupa s priredbom Centralna kazališna družina »August Cesaree« da bi 8. aprila, poslije priredbe u Kaniži, gostovala u Gospiću drugi put i 11. aprila po treći put, nakon čega kreće za Otočac, Novi, Kraljevicu i dalje.[123]

Na kraju treba istaći da su kulturno-prosvjetna i propagandna djelatnost bile svojevrsne dinamične poluge kojima je narod ova dva kotara neprocjenjivo doprinosio borbi naroda Like i šire. Ove dvije djelatnosti bile su i značajne uzdanice i veze s novim životom i slobodom.

Marija Obradović

Školstvo na oslobođenom teritoriju kotara Gospić od 1941-1945. godine

U kotaru Gospić između dvaju ratova nije bio dovoljan broj osnovnih škola. Neka sela i zaseoci bili su van domašaja osnovnog školstva, ali su organizaciono bili uključeni u školske centre. Zakon o osnovnom školstvu obavezivao je svako dijete od 7—14 godina da polazi školu. To se nije sasvim provodilo, uslijed pomanjkanja školskog prostora, a i roditelji nisu redovito slali djecu u školu, osobito žensku. Sve škole nisu ni bile smještene u odgovarajuće zgrade, već se radilo u običnim kućama, u jednoj prostoriji i uskom hodniku (škole u Kozjanu i Podovima, kod široke Kule), školski prostor bio je nedovoljan u odnosu na broj djece. Rad u takvim uvjetima bio je vrlo otežan, a da ne govorimo na kome su nivou bili higijenski uvjeti. Većina učitelja ovoga kotara radila je savjesno, a neki su bili već tad politički napredno orijentirani i zbog toga su bili proganjani i često premještani.

Iz slijedeće tabele vidljivo je koliko je bilo škola i odjeljenja u odnosu na broj učenika u Lici i kotaru Gospić:

121 Dr Đuro Zatezalo, op. cit. dok. br. 58, str. 465.

122 VE, knj. 3, str. 248.

123 Maja Hribar Ožegović, Kazalište na kordunsko-banijskom području u toku NOB-e, Simpozij o Petrovoj gori (Topusko, 10—13. 11. 1969), Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1972, str. 463, Rekonstrukcija maršrute Centralne kazališne družine »August Cesaree«.

Tabela osnovnih škola u kotaru Gospić 1939—40. školske godine

	Škola	Učionica	Odjeljenja	Obveznika	Polaznika	Učitelja
LIKA	159	263	375	24 281	20 046	373
GOSPIĆ	34	55	81	5 929	3 855	87

U toku rata u Lici je od 153 zgrade osnovnih škola i 6 zgrada srednjih škola, sa 292 učionice (263 osnovnih i 36 učionice srednjih škola), kao i 146 učiteljskih stanova, mnogo uništeno, dok je 30 školskih zgrada spaljeno. U kotaru Gospić od 24 škole uništeno ih je 10. U tim školama spaljen je i uništen sav namještaj, knjižnice, učila i ostali inventar, a pobijen je i znatan broj učitelja i prosefora, u prvom redu srpske nacionalnosti, od strane ustaša, neposredno poslije proglašenja Nezavisne Države Hrvatske, dok je jedan broj poginuo u toku NOR-a, ili umro u koncentracionim logorima. To su:

1. Čubrilo Marija, učiteljica u Smiljanu,
2. Harambašić Marija, učiteljica u Gospiću,
3. Jerković-Lučić Ljubica, učiteljica u Divoselu,
4. Kekić Maca, stručna učiteljica u Gospiću,
5. Košić Ljubica, učiteljica u Divoselu,
6. Opačić Ilija, profesor — direktor Učiteljske škole u Gospiću,
7. Pajić Luka, učitelj u Širokoj Kuli,
8. Počuča Marko, učitelj u Vrepcu,
9. Počuča Mile, učitelj u Papuči,
10. Pokrajac Janko, učitelj u Raduču,
11. Potkonjak Mihajlo, profesor u Gospiću,
12. Radaković Vlado, učitelj u Crnom Dabru. Poginuo u jurišu na ustaški stan u Divoselu 1941. godine,
13. Stanić Nikola, učitelj, umro u Njemačkoj, u logoru,
14. Stanković Milica, stručna učiteljica u Gospiću,
15. Branko Levnajić, učitelj u Metku, poginuo 1943. godine kod Podravske Slatine, kao komandant partizanskog bataljona,
16. Stevo Obradović Bjelko, poginuo 1944. godine,
17. Dušan Rudić, učitelj u Pavlovcu, poginuo u borbi kod Bugojna 1944. godine i
18. Dušan Škarić, učitelj u Mogoriću, sekretar SKOJ-a i politički komesar Komande mjesta Perušić, poginuo u borbi sa ustašama kod Perušića 1944. godine.

Kao ugledni ljudi učitelji su smetali ustašama jer su uživali povjerenje stanovnika mjesta u kojima su radili. Svi ti učitelji bili su Ličani, a potjecali su iz siromašnih seljačkih obitelji, većinom iz bliže okolice Gospića. Kako je u Gospiću postojala Učiteljska škola, pohađali su je pješačeći ili putujući vlakom, što je bilo vrlo naporno. Ujutro su ustajali oko 5 sati i prelazili po 8 kilometara u jednom pravcu, a toliko i nazad. Naročito je to bilo teško zimi. Kod kuće gotovo nije bilo vremena za odmor. Onako umorni nastavili bi učiti. Pored svih tih nedaća bili su to dobri učenici, a kasnije učitelji. Kao veoma sposobni učitelji, oni se nisu ograničavali samo na nastavni rad, već

su se interesirali za sve probleme svoga sela. Organizirali su predavanja u cilju unapređenja poljoprivrede, učili učenike kako se kaleme voćke i si. Svaka škola imala je svoj vrt gdje bi učenici sa učiteljem sadili povrće. Na taj način unapređivali su poljoprivredu. Provodilo se i natjecanje čiji će školski vrt biti najbolji. Tako je 1939. godine vrt škole u Papuči bio najbolji na području kotara Gospić. Učitelj Milan Počuča, koji je vodio taj vrt, dobio je nagradu kotara. Također su organizirali tečajeve kuhanja i šivanja i držali predavanja iz higijene. Takav rad učitelja bio je rasadnik svega naprednog, a narod je volio i cijenio svoju školu i njene učitelje.

Neki među učiteljima su bili organizirani, te su kao članovi KPJ i politički djelovali u svom selu, kao: Luka Pajić, Branko Levnajić, Vlado Radaković, Dušan Škarić i Dušan Rudić. Njihovim utjecajem političko uzdizanje omladine uzima sve više maha. Znali su s narodom uspostaviti prisne kontakte jer su djelovali neposredno i iskreno, zbog čega su ostali u trajnom sjećanju u narodu.

Odmah nakon ustanka i oslobađanja nekih sela od neprijatelja počinju da se stvaraju partizanske vojne jedinice. Iako su mnoga sela popaljena i do temelja uništena, kod naroda se osjeća neka sigurnost zato što ima svoju vojsku koja ga brani od neprijatelja. Uporedo sa stvaranjem partizanskih jedinica u oslobođenim selima osnivaju se i prvi NOO-i, kao organi nove narodne vlasti, zatim antifašističke organizacije omladine i žena kako bi se svi društveni slojevi uključili u NOB i dali svoj udio u borbi za nacionalno i socijalno oslobođenje. Komunistička partija Jugoslavije sa drugom Titom na čelu rukovodi, kako oružanom borbom, tako i drugim područjima života i rada u oslobođenim mjestima, pa i kulturno-prosvjetnim radom.

U jesen 1941. godine stvaraju se povoljni uvjeti za rad škola u nekim oslobođenim selima kotara Gospić. Tako su već u oktobru radile škole u Divoselu, Čitluku, Vrepcu, Pavlovcu i Mogoriću, usprkos blizini neprijateljskih garnizona. U Čitluk dolaze djeca iz obližnjeg sela Ornica. U tim školama rade učiteljice i učitelji: Ljubica Vujnović-Utvić u Divoselu, Marija Obradović u Čitluku (u vrijeme kapitulacije one su se zatekle na dužnosti u tim selima, a iz njih su i rodom). Simo Radaković je postavljen za učitelja u Vrepcu. U Pavlovcu, pored Dušana Rudića koji je tamo i prije rata bio učitelj, radi Bogdan Vujnović, a u Mogoriću učitelj Dušan Škarić koji je u tom selu već bio učitelj.

Simo Radaković i Bogdan Vujnović poslani su iz Divosela u ova sela da bi, pored rada u školi, radili i politički sa omladinom. Da bi mogli raditi u školi i da bi ih narod prihvatio, morali su dobiti Odluku o postavljenju. Takvu Odluku dobili su od Štaba 1. ličkog partizanskog odreda »Velebit«, čiji je komandant bio Milan Kuprešanin, a politički komesar Perica Kleut. Odred je formiran na teritoriji kotara Gospić i njegov Štab je u početku vršio i neke funkcije vlasti.

U Divoselu se nastava odvijala u kući Milana Dragaša jer je škola, prilikom napada na ustaše 3. 8. 1941. godine, spaljena. Poslije, zbog čestih upada neprijatelja, nastava se održavala u Velikom Kraju i na Brezovačama. U Čitluku nastava se izvodila u školskoj zgradi do jeseni 1942. godine, dok je nisu spalili ustaše i Talijani, pa se rad sa djecom nastavlja u Klanačkim Brinama. Učiteljice su, osim u školi, radile i u organizacijama AFŽ-a i u NOO-ima. U početku neka djeca su imala nešto školskog pribora (čitanki, računica, ploči-

ca i pisaljki) pa je rad bio olakšan, a poslije, kada su 1942. godine oba sela spaljena do temelja, nestali su udžbenici i školski pribor.

U nekim selima na oslobođenom teritoriju kotara Gospić u to vrijeme nije se radilo, jer je stručni učiteljski kadar ubijen od ustaša, otišao van Like ili u partizane. Početkom 1942. godine osnovan je Kotarski NOO Gospić, sa sjedištem u Buljmizama, koji potkraj godine formira Prosvjetni odjel za rukovođenje kulturno-prosvjetnim radom, pa i školama. Da bi nastavom i radom škola obuhvatili sva oslobođena sela kotara Gospić, na inicijativu Kotarskog komiteta KPH i Kotarskog NOO-a Gospić, donesen je zaključak da se održi Prva kotarska konferencija učitelja sa pedagoškom spremom.

Na Konferenciju su pozvani svi učitelji sa pedagoškom spremom: Zora Dobrić, Boja Kleut, Milkica Kleut, Milka Kleut-Žutić i Vlado Vještica. Drugarice Kleut nalazile su se u Metku, koji je u to vrijeme bio bez neprijateljskih snaga te su došle na Konferenciju. Konferencija je održana u Vrepcu 27. 9. 1942. godine. Njoj je u ime Kotarskog komiteta SKOJ-a prisustvovao Ivan Došen Soko. Konferencijom je rukovodila Marija Obradović, učiteljica.

Na konferencijama je govoreno o značaju rada škola, odnosno obuhvaćanju što većeg broja djece školom, o rasporedu učitelja na radna mjesta, o počecima rada škola, kao i o organizaciji analfabetskih tečajeva. Rad analfabetskih tečajeva trebao je biti organiziran jer je poznato da je na području kotara Gospić 1940. godine nepismenih bilo 47%, prema Godišnjaku Banovine Hrvatske za 1940. godinu. Međutim, učiteljice iz Metka, zbog prilika koje su tamo vladale i nedovoljne odlučnosti, nisu se uključile u rad. Uslijed pomanjkanja stručnog učiteljskog kadra, pozvani su svi oni koji su imali maturu, ili nekoliko razreda gimnazije, da se uključe u rad na školama. Odaziv je bio izvanredan jer su svi ti mladi ljudi već od 1941. godine bili uključeni u NOP kao članovi USAOH-a i AFŽ-a, a mnogi i kao skojevci i kandidati za članove KPJ.

U organiziranju čitavog ovog rada angažirani su NOO-i, uz aktivnu pomoć omladinskih organizacija, AFŽ-a i roditelja. Tako se u ratnim prilikama uspjelo riješiti pitanje rada škola, organizaciju analfabetskih tečajeva, smještaj i prehranu učitelja. Brigu o smještaju učitelja i prostoru, gdje bi djeca radila u zimskim mjesecima, vodili su mjesni NOO-i dok je Prosvjetni odjel Kotarskog NOO-a obavljao organizacione poslove.

Član Prosvjetnog odjela morao je biti stručno lice sa svršenim pedagoškim obrazovanjem i odan narodnooslobodilačkoj borbi. Za rad u Prosvjetnom odjelu bila je zadužena Marija Obradović. Odjel se brinuo i bio odgovoran za organizaciju i rad škola i analfabetskih tečajeva, organizaciju i redovito održavanje sastanaka sa učiteljima, na kojima su raspravljana pitanja, kako pedagoško-metodičkog karaktera, tako i materijalnog položaja škola i učitelja.

»U prosvjetnoj politici«, kako je to u svom izvještaju na Drugom zasjedanju ZAVNOH-a u Plaškom (12—15. 10. 1943) istakao Dr Pavle Gregorić, »rukovodili smo se načelom, da se bez osnovnog općeg obrazovanja ne može postići puna politička svijest. Prema tome naš politički rad neće imati pravnog uspjeha, ne dobije li cijeli narod osnovno obrazovanje.« Mnogo pažnje poklanjano je kvalitetu rada u školama, jer je mladim učiteljima bez stručne spreme trebalo pomoći. Da bi pomoć bila što efikasnija, svaki tjedan su održavani učiteljski sastanci gdje se govorilo o planu za idući tjedan, a uvijek bi se pripremala jedna nastavna jedinica koju bi održavali, u početku uči-

telji sa pedagoškim obrazovanjem, a poslije i učitelji bez stručne spreme. Moram naglasiti da su svi oni brzo i dobro obavljali svoj posao. Bez tako organiziranog rada, i bez raspravljanja o svim pitanjima plana rada, teško bi ovi mladi ljudi mogli raditi.

Rad škola ùmnogom otežava nedostatak udžbenika i najosnovnijeg školskog prostora. Odvijao se pod vedrim nebom kad su to dozvoljavale atmosferske prilike, a zimi u nekoj bajti ili među spaljenim i golim zidinama, natkrivenim nagorjelim limom, jer je rijetko koja kuća ostala čitava.

Dok bi se nastava održavala u bajti, ukućani bi odlazili susjedima. Tako se, na primjer, u bajti Stevana (Stevelje) Bjegovića, na Brezovačama, održavala redovita nastava. On je bio vrlo susretljiv. Ne samo da je dozvolio da se drži obuka u njegovoj bajti, nego je djeci izrađivao pločice i pisaljke od eternità (materijal za krov). Učenici su za vrijeme nastave sjedili na panjićima od drveta, a nagorjela vrata ili stari lim služili su kao školska ploča po čemu se pisalo ugljenom ili nekim crvenim kamenčićima. Za čitanje služila je pokoja sačuvana čitanka štampa, koja, je s vremena na vrijeme stizala u NOO-e, kao i radio-vijesti. Učenici su pisali štapićima po zemlji, sastavljali slova od kamenčića, graha i slično. Bez obzira na teške uvjete postizali su se dobri rezultati jer su djeca pokazala veliki interes, a učitelji dali mnogo truda i domišljatosti kako bi svaku stvarčicu iskoristili kao pribor za rad sa učenicima.

Često je rad škola prekidan napadima neprijatelja. Neke su škole bile veoma blizu neprijateljskih posada koje su često vršile ispade na oslobođenu teritoriju. Najviše je neprijatelju bila izložena škola u Brezovači (Divoselo) gdje je učiteljica Jelka Rajčević, u dogovoru sa NOO-ima, raspoređivala po jednog starijeg učenika na stražu sa odraslim čovjekom, često su učenici bili i kuriri te vršili niz zadataka — posjećivali bolnice, skupljali hranu i drugo. Radi izvršenja takvih, pa i borbenih zadataka, u Divoselu je osnovan Pionirski odred (četa) koji je bio jedan od prvih u Jugoslaviji. Ovaj primjer najbolje govori koliko je škola bila povezana s narodom i kakvu je važnu ulogu imala pionirska organizacija. Učenici — pioniri podjednako odgovorno odnosili su se prema radu u školi, kao i onome izvan škole, a učiteljima su pomagali u izradi nastavnih sredstava i zidnih novina. Pisali su i za list »Pionir«.

U programu rada škola akcenat je stavljen na ono što je u takvim prilikama bilo moguće učiniti i što je za učenike najvažnije — da se pripreme za život kao svjesna i obrazovana omladina. Učenici su učili čitati i pisati, računati, povijest i prirodu, a pjevali su borbene pjesme. Sva nastava odvijala se u duhu oružane borbe i borbe za bratstvo i jedinstvo. Time su škole i odgoj poprimali nove sadržaje u odnosu na predratnu školu. U radu su primjenjivani originalni oblici u skladu s razvojem prilika. Znanje, koje su učenici stjecali, bilo je po kvantumu manje, ali sadržajnije, povezano sa životom i borbom. Nova partizanska škola je usmjeravala učenike da se sa mnogo ljubavi odnose prema svom narodu i borcima. Odgoj nove škole zasnivao se na patriotizmu i humanosti, čime su udareni novi temelji morala i međusobnih odnosa.

To nije bilo teško postići jer su svi učitelji imali pravilan pedagoški stav i izgrađeno političko mišljenje. Ogorčeni bezdušnim odnosom neprijatelja, svi su kao svoj moto imali borbu za bratstvo i jedinstvo i oslobođenje zemlje.

Dana 18. 7. 1943. godine održana je u Kozjanu Prva konferencija učitelja za Liku. Konferencijom su rukovodili Vlatka Babić i Martin Puštek. Prisustvovalo joj je oko 100 delegata, jer su pored učitelja bili prisutni predstavnici NOO-a i omladine. Izneseno je stanje prosvjetnog rada na oslobođenom teritoriju Like, date su upute kako će učitelji sa pedagoškom spremom pružiti pomoć učiteljskom kadru koji tu spremu nema. Također je raspravljano na koji način riješiti pitanje nastavnih sredstava, obuhvaćanje djece nastavom, smještaj učitelja i drugo.

U početku su učitelji stjecali pedagoško obrazovanje na sastancima koji su redovito održavani, najprije jednom tjedno, a kasnije jednom mjesečno.

Na prijedlog Prosvjetnog odjela Okružnog NOO-a za Liku kotarski Prosvjetni odjel organizirao je učiteljski tečaj od 18. 3. do 2. 4. 1944. godine. Tečaj je održan u Buljmizama, a njime je rukovodila Marija Obradović. Predavači su bili: Zora Kostelac, Marija Obradović, Mara Potkonjak i Ljubica Vujnović-Utvić.

Izvještaj o učiteljskom kursu, održanom u Buljmizama za kotar Gospić

Kurs je otpočeo sa radom 18. 3. 1944. godine i trajao je do 2. 4. 1944. god. Ispit je održan 2. 4. 1944. godine.

Kurs je pohađalo 17 slušaoca sa 4 nastavnika i to: Zora Kostelac, Marija Potkonjak, Ljubica Vujnović i Marija Obradović. Rad se odvijao po programu bez ikakvih poteškoća bilo u samom radu ili u opskrbi učitelja. Građa iz pojedinih predmeta obrađena je u većem opsegu nego što je programom predviđeno. Disciplina na dostojnoj visini. Drugarski odnosi zastupani u najvećoj mjeri između nastavnika i slušaoca.

Prosvj. referent:
M. Obradović

Redni broj	Ime i prezime slušaoca	Uspjeh	Karakteristika
1.	Danica Jerković	vrlo dobar	Požrtvovna u radu
2.	Ljubica Jerković	vrlo dobar	Marljiva, ali suviše povučena
3.	Milica Lazić	odličan	Marljiva i točna
4.	Mile Ljuština	odličan	Marljiv i pokazuje osobitu sposobnost u učiteljskom pozivu
5.	Milica Potkonjak	odličan	Marljiva, pokazuje veliki interes
6.	Milka Radaković	vrlo dobar	Marljiva i točna, ali još vrlo mlada za učiteljsko zvanje
7.	Mica Radulović	vrlo dobar	Marljiva i savjesna
8.	Ljuba Radaković	vrlo dobar	Marljiva
9.	Jelka Rajčević	odličan	Marljiva, ima smisla za zvanje, ali povučena

Redni broj	Ime i prezime slušaoca	Uspjeh	Karakteristika
10.	Mira Radaković	odličan	Marljiva i olako shvaća
11.	Dara Stanić	odličan	Marljiva i točna
12.	Danilo Uzelac	vrlo dobar	Marljiv, darovit i zainteresovan
13.	Milica Vujnović	vrlo dobar	Marljiva, vrlo tiha
14.	Mileva Vujnović	Nije pohađala kurs	
15.	Sava Vujnović	vrlo dobar	Marljiva i točna
16.	Nedeljko Vujnović	vrlo dobar	Odan pozivu i točan
17.	Desa Vještica	odličan	Naročito marljiva, pokazuje veliku ljubav prema pozivu
18.	Jelena Radmanović	vrlo dobar	Marljiva i tačna, ali još vrlo mlada za učiteljski poziv

Na tečaju su obrađivana osnovna područja iz opće pedagogije, metodike materinjeg jezika, matematika i drugo. Tečaj je obišao Ilija Utvić rukovodilac Prosvjetnog odjela Okružnog NOO-a i održao predavanje iz pedagoške grupe predmeta. Tečaj se odvijao pod teškim uvjetima, bez osnovnih materijalnih i nastavnih sredstava. Prostorija, u kojoj se tečaj održavao, bila je vrlo mala, svjetlo uz lučerdu koja je jako dimila, umivanje na bunaru, ali se unatoč tome radilo i deset sati dnevno. Zalaganje svih prisutnih bilo je primjerno, a predavači su uvijek bili sa polaznicima i ulagali velike napore solidnim pripremanjem predavanja jer je manjkala stručna literatura. Polaznici su se disciplinirano i odgovorno odnosili prema radu i sve vrijeme koristili da što više usvoje određeno gradivo. Ovdje moram istaknuti Simu Radakovića koji je, kao borac 6. ličke divizije, zajedno s vojskom došao u jedno porušeno mjesto. Zainteresiran kao učitelj ušao je u školsku zgradu i među razbacanim školskim inventarom našao »Pedagogiju« i poslao je u naš Prosvjetni odjel. Ova knjiga nam je bila od velike koristi na učiteljskim kursevima.

Drugi tečaj je održan u Mogoriću u 8. mjesecu iste godine. Predavači su opet bili: Marija Obradović, Mara Potkonjak i Ljubica Vujnović-Utvić. I na ovom tečaju obrađivano je gradivo iz pedagoške grupe predmeta, a raspravljalo se o ulozi nove škole, čija nastava treba da bude prožeta NOB-om i naglaskom na bratstvo i jedinstvo između Srba i Hrvata kao i ostalih naših naroda. Mnogo pažnje je poklonjeno odnosu učitelja i učenika. Učitelj je drug učeniku i oni zajednički snose sve teškoće rata i proganjanja, a isto tako jednako teže za slobodom. Volja za učenjem i znanjem kod polaznika tečaja bila je velika. Ovi tečajevi su uspjeli, tim lakše što su svi polaznici imali četiri razreda gimnazije, a neki i više; nitko nije bio samo s osnovnom školom pa je rad na tečaju bio olakšan, a polaznici su brže usvajali gradivo. Tako donekle obogaćeni pedagoškim znanjem i stečenom praksom ovi mladi učitelji nastavili su rad sa mnogo volje.

Poslije završetka ovih tečajeva učitelji su se osjećali sigurnije jer su bolje upoznali potrebno gradivo i lakše se snalazili u radu. To su pod ovako teš-

kim okolnostima mogli raditi i učiti oni drugovi i drugarice koji su istinski bili odani NOB-u i koji su voljeli svoju zemlju te na taj način pomogli i dali svoj udio u stvaranju nove države i društva.

U decembru 1944. godine organiziran je učiteljski tečaj u Šeganovcu, zatim u Tuku, ali je zbog ofanzive prekinuo rad da bi poslije nastavio radom u Gračacu. Ovaj tečaj organizirao je Prosvjetni odjel Okružnog NOO-a za Liku, a trajao je pet mjeseci i zahvatio šire pedagoško gradivo. Iz kotara Gospić ovaj tečaj su pohađale Danica Jerković i Jelka Rajčević.

U početku se u školama radilo po planu i programu koji je sastavio Prosvjetni odjel Kotarskog NOO Gospić, a detaljno bi bio razrađen na zajedničkoj konferenciji učitelja. Od 1944. godine plan i program dostavljao je Prosvjetni odjel ŽAVNOH-a.

Do intenzivnijeg rada u školama, kao i na ostalim sektorima, dolazi poslije III zasjedanja ZAVNOH-a, 8—9. maja 1944. godine. Otvaraju se mnoge škole koje do tada nisu radile, a povećava se i broj polaznika od 7 do 11 godina. Neke škole u srpskim selima kotara Gospić pohađaju djeca iz hrvatskih sela koja nisu bila oslobođena (Rizvanuša i Smiljan). Roditelji te djece su još 1941. godine izbjegli na oslobođeni teritorij i odmah se uključili u NOB.

Poslije pomenutog zasjedanja ZAVNOH-a, pored oživljavanja prosvjetnog rada, donekle se uspješnije rješava i pitanje školskog materijala. Izdana je »Početnica«, u malom broju primjeraka, tako da su škole gospićkog kotara dobile samo 3—4. čita se »Lički kurir«, »Pionir«, »Žena u borbi« itd. Učenici su voljeli čitati ovu literaturu jer su tekstovi kratki jasni i sadržajni, u duhu NOB-a i socijalističke revolucije. Ova štampa je odgojno djelovala na učenike. Učitelji su, zajedno s učenicima, sastavljali zidne novine na kojima bi štampanim slovima bila napisana neka priča, npr: »Moj drug«, »Naši borci« »Branimo svoju zemlju«. Tu su bile i neke pjesmice koje bi sastavili učenici, a sastavljali bi i neku priču — štivo. Sva ta štampa, pored informativnog značaja, razvijala je kod djece ljubav prema borcima NOVJ i njihovim herojskim podvizima, kao i dječju svijest da i ona, učenjem i izvršavanjem drugih zadataka (kuriri, stražari, skupljanje hrane, itd.), dadu svoj prilog NOB-u.

Za vrijeme rata u kotaru Gospić radile su (neke povremeno) škole u Barletama, Buljmizama, Čitluku, Divoselu, Kruškovcu, Metku, Mogoriću, Ostrovici, Papuči, Pavlovcu, Raduču, Vrepcu i Zavodu. Neke od njih prije rata nisu postojale, već su djeca pješačila i po nekoliko kilometara. Nije bilo škole u Ornicama, već su učenici išli u Čitluk, a iz Zavoda djeca su išla u Vrebac. Može se zamisliti kakav je to bio napor za djecu, osobito onu od sedam godina, kada su morala pješačiti i nekoliko kilometara. U svim oslobođenim selima kotara radile su škole, osim u Počitelju, odakle su djeca išla u Medak, a manjim dijelom u Čitluk.

Iz naredne tabele vidljivo je koliko je škola, odjeljenja, polaznika i učitelja bilo u pomenutim školama 1944. godine.

	Škola	Obveznika	Polaznika	Odjeljenja	Nastav.	Stručni
LIKA	171	8 168	6132	—	89	21
GOSPIĆ	13	—	400—569	19	19	3

Broj polaznika je varirao zbog upada neprijatelja. Roditelji bi sa djecom otišli u drugo selo, koje tad nije bilo napadnuto od neprijatelja, pa bi neki tamo i ostajali. To se dešavalo sa izbjeglicama, a ostali bi se vraćali na svoja porušena ognjišta, zbog čega je broj učenika varirao. Tamo gdje je utjecaj KPJ bio snažniji i bolja organizacija, djeca su školom bila obuhvaćena sto posto, kao u Divoselu, Čitluku, Vrepcu, Mogoriću i Buljmizama. U nekim selima, zbog objektivnih teškoća, gdje je neprijatelj do 1943. godine, odnosno do kapitulacije Italije, stalno bio prisutan, kao u Metku, pa jednim dijelom u Počitelju, Papuči i Raduču, rad škola nije bio moguć.

Učitelji su rijetko mijenjali svoja mjesta. Međutim, dva su učitelja poginula od ustaša i tako su dva mjesta ostala prazna, ali su odmah angažirani drugi da škole ne bi prestale raditi. Vraćajući se sa učiteljske konferencije, održane u Buljmizama, na svoje mjesto u Medak, od ustaša je uhvaćen Nedeljko Vujnović. Bio je podvrgnut teškim mukama i na strašan način ubijen, u proljeće 1944. godine. Nedugo iza toga iz Barleta, gdje je bio na dužnosti, Drago Obradović se uputio u Divoselo da obiđe majku. U Ribniku ga uhvate ustaše i sasjeku sjekirama.

Njihova tako strašna smrt na sve je tužno djelovala. Međutim, rad prosvjetnih radnika, kako u školama tako i na društveno-političkom polju, dobiva punu dimenziju. Vođeni KPJ i drugom Titom oni dokazuju da ni strijeljanje 14 prosvjetnih radnika 1941. godine, pogibija 4 u NOV i strašna smrt ove dvojice (dakle: 20 prosvjetnih radnika iz ovoga kotara) ne može ih obeshrabriti. Oni dobivaju još više snage da sa ostalim narodom učestvuju u borbi protiv neprijatelja do oslobođenja zemlje.

Osim redovnog rada u školama, učitelji su dali veliki doprinos kulturno-prosvjetnom radu u svojim selima. Zajedno sa omladinskom organizacijom učestvuju u pripremanju priredbi, pisanju zidnih novina, čitanju radio-vijesti i partizanske štampe, održavanju predavanja za omladinu, posjećuju borce itd. Taj kulturno-prosvjetni rad, ovako organiziran, podiže moral kod naroda i nije rijedak slučaj, kad se zavijori omladinsko kolo, da i oni stari zaigraju. Pored ostalog i na ovaj način narod se još čvršće vezao za NOB i svim svojim bićem sudjeluje u akcijama. Naročito bi do izražaja došao kulturno-prosvjetni rad pred značajnije datume: 1. maj, 8. mart, kongres ili dolazak partizana u selo. Omladina bi organizirala priredbu na kojoj bi bio prikazan neki skeč, koga su obično učitelji sastavili; omladinski hor otpjevao bi nekoliko borbenih pjesama, a horom je dirigirao učitelj. Za tu priliku bina bi bila ukrašena zastavama i transparentima. Poslije priredbe zajedno bi zaigrali: vojska, omladina i ostali narod. Odjekivale su revolucionarne pjesme, bez obzira na blizinu neprijatelja.

Važan zadatak učitelja bio je rad na opismenjavanju nepismenih, odnosno rukovođenje analfabetskim tečajevima, koje je organizirao Prosvjetni odjel Kotarskog NOO-a Gospić.

Ovim tečajevima bili su obuhvaćeni svi od 18 do 40 godina. Međutim, polaznici su bili isključivo žene jer su muškarci iz ustaničkih sela gospićkog kotara mahom učestvovali u Narodnooslobodilačkoj vojsci. Tečajevi su bili potrebni jer je 47% bilo nepismenih, i to najviše ženske omladine. Uglavnom su održavani uvečer, pri vrlo slabom osvjetljenju. Međutim, to nije smetalo jer je želja da nauče čitati i pisati kod svih bila velika. Slijedeći primjer najbolje govori o tome. Naime, prisustvovala sam jednom takvom tečaju, koga je vodila učiteljica Mara Potkonjak. U »učionici« je bilo živo.

To je bio prvi dan u školi. Sva lica, starija i mlađa, su bila ozbiljna. Učiteljica piše prva slova, a zatim polaznice, sa puno želje da se što prije opismene, prepisuju slova. Upada mi u oči jedna starija žena, koja piše slovo »i«. Upita me: »Da li dobro pišem, drugarice, slovo ‚i'?«. Zatim nastavlja »Cijeli život sam željela da naučim čitati i pisati jer sam slijepa kod zdravih očiju«. Tečajevi su obično organizirani zimi jer se u proljeće radilo u polju, koliko su to dopuštale prilike. Osim čitanja i pisanja, učitelji bi sa polaznicima razgovarali i o uspjesima NOB-a. Po završetku tečaja obično bi bio održan i neke vrste ispit. Naravno, sve bi polaznice dobile prolaznu ocjenu i bile sretne i zadovoljne sa postignutim uspjehom.

Na kraju treba nešto reći i o materijalnom stanju učitelja koje je bilo vrlo teško. Stanovali su sa obitelji koja bi, u dogovoru sa NOO-om, bila donekle u mogućnosti da primi učitelja. Stan je bio u bajti koja se sastojala od jedne prostorije. Poteškoće, da se učitelj pripremi za nastavu u takvim prilikama, bile su velike.

Svjetlo je bilo vrlo slabo. Uveče je jedva razbijalo tamu. Za osvjetljenje koristio se luč, ili bi se izdubio krumpir u koji se stavilo nešto loja i nit pamučnog konca. Umjesto na stolu sve pripreme pisale su se na koljenu. No, pored toga, za svaki dan učitelj je ispunio svoj program po rasporedu.

Velike teškoće predstavljala je odjeća i obuća, čega gotovo nije bilo, osobito do početka 1944. godine. Od NOO-a dobivali bi nešto padobrana za bluze i košulje. Kad bi bilo oslobođeno neko veće mjesto, dobivali bi nešto bolje. Obuća se sastojala od šlapa (papuča), pletenih od vune i podašivenih sirovom goveđom kožom. To se brzo deralo, a za vrijeme kiše noge su uvijek bile mokre, a zimi hladne i sa dosta ozeblina. No, sve je to mladost hrabro izdržala jer su učitelji bili svjesni da veliki napor i žrtve vode do slobode. U 1944. godini prilike su se nešto poboljšale, znalo se dobiti i po koju englesku uniformu i cipele, a nekad i kakvog materijala da bi se sašile hlače, suknja, bluza ili nešto drugo. I pored svega, takve materijalne prilike i teški uslovi rada i života nikoga nisu obeshrabrili, već su svi svjesno izvršili svoj zadatak.

Treba spomenuti i imena partizanskih učitelja koji su, izgrađujući sebe, pedagoški i politički predano radili i udarili pečat novoj školi, a to su:

1. Jerković Danica
2. Jerković Ljubica
3. Kosović Draga
4. Lazić Milica
5. Ljuština Mile (Mićo)
6. Obradović Drago
7. Potkonjak Mara
8. Potkonjak Mica
9. Radaković Ljuba
10. Radaković Mica
11. Radaković Milka
12. Radaković Mira
13. Rajčević Jelka
14. Radmanović Petar
15. Savatović Neđo
16. Stanić Dara
17. Vještica Desa
18. Vujnović-Utvić Ljubica
19. Vujnović Nedeljko
20. Vujnović Mileva
21. Vujnović Sava
22. Vujnović Milica

Uz njih potrebno je spomenuti i učitelje koji su završili učiteljsku školu 1940. i 1941. godine, a to su: Jovo Plećaš, Smilja Radošević-Pokrajac, Stevo Potkonjak, Danica Radaković, Simo Radaković i Bogde Vujnović. Učiteljska škola u Gospiću bila je pod budnim okom Partije, gotovo više nego druge

škole jer su učitelji direktno dolazili u kontakt s narodom i tako unosili progresivne ideje u narod. Za gospićku Učiteljsku školu može se reći da je dala čitavu plejadu dobrih komunista koji su se svojim djelovanjem istakli, a neki od njih, zbog svojih izvanrednih zasluga, proglašeni i narodnim herojima. Iz našeg kotara narodni heroj, učitelj, je Smilja Radošević-Pokrajac. Njeni su nosioci Partizanske spomenice 1941. godine. Za vrijeme rata nalazili su se na odgovornim funkcijama u NOV, a Danica Radaković je bila član Kotarskog komiteta KPH Gospić. Pored spomenutih, rođenih u gospićkom kotaru, u Učiteljskoj školi školovani su đaci, budući učitelji, iz čitave Like. Mnogi od njih postali su istaknuti revolucionari i rukovodioci u toku i poslije rata, kao Mićun Šakić, Ilija Radaković, Branko Ognjenović i drugi.

Učitelji, koji su radili u partizanskim školama, nastavili su svoj rad i u oslobođenoj zemlji. Iskustva, stečena u školama za vrijeme rata, uspješno su prenosili na mlađe i dopunjavali ga doškolavanjem u učiteljskim školama i pedagoškim akademijama.

Partizanski učitelji ugradili su svoju mladost, znanje i umješnost u novu školu i udarili temelj socijalističkom odgoju i marksističkom obrazovanju. Bili su pravi i istinski pregaoci i pioniri za bolju sutrašnjicu školstva.

Ivan Milković Senjo

Neki podaci o radu obavještajne službe tokom NOB-a na području kotara Gospić i kotara Perušić

Rukovodstvo narodnooslobodilačke borbe Jugoslavije od prvih dana ustanka uviđalo je opasnost od špijunaže i drugih oblika djelovanja okupatorskih obavještajnih službi i kvislinškog aparata. Borba s protivnikom zahtijevala je obavještajnu i kontraobavještajnu aktivnost iz prostor razloga što su za vođenje političkih i vojnih akcija bili neophodni obavještajni podaci. Nema uspješne političke i vojne akcije bez obavještajnih podataka. Obavještajna služba, vojna i politička, skuplja informacije o stanju kod neprijatelja, o njegovim namjerama i tajnama. Zato već u početku ustanka, po uputstvima i direktivama CK KPJ i Vrhovnog štaba NOP odreda[1], u svim krajevima naše zemlje pristupa se organiziranju obavještajne službe i poduzimanju mjera sigurnosti.

Iako u prvim mjesecima oružanog ustanka nisu postojali posebni organi obavještajne službe, koji bi isključivo radili na obavještajnim pitanjima, ipak je taj rad uspješno izvršen. Na tom zadatku radili su partizanski odre-

1 Vojni komitet obrazovan je Odlukom CK KPJ od 10. 4. 1941. godine, a Glavni štab NOP odreda Jugoslavije na sjednici CK KPJ od 27. 6. 1941. godine. Na savjetovanju u Stolicama kraj Krupnja Glavni štab preimenovan je u Vrhovni štab NOP odreda Jugoslavije.

di i partijske organizacije na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji, naročito u gradovima. Svaki borac i starješina, pored izvršavanja borbenih i političkih zadataka, prikupljao je informacije o neprijatelju i budno motrio svaki pokušaj neprijatelja da se infiltrira u naše jedinice ili ubaci na teren koji one kontrolišu. Tražilo se saznati stanje, mogućnosti i namjere neprijatelja radi uspješnog izvođenja borbenih zadataka partizanskih jedinica kao i radi njihovog osiguranja od špijunsko-diverzantskog djelovanja neprijatelja.

Stečeno iskustvo u prvom periodu borbe s okupatorom pokazalo je da partizanski odredi bez budnosti i točnih podataka o neprijatelju ne mogu uspješno izvršavati zadatke, nego naprotiv da mogu biti iznenađeni i onemogućeni u izvršavanju svojih zadataka. O tome je vrhovni komandant Josip Broz Tito u Biltenu Glavnog štaba NOP odreda Jugoslavije br. 5 od 8. 9. 1941. godine pisao:

»Obavještajna služba je važna ne samo radi upoznavanja kretanja neprijatelja, njegove snage, o tome gdje se nalaze kakvi objekti ili materijal koji treba uništiti, već naročito i zbog toga da se partizani na vrijeme osiguraju od iznenađenja, od opkoljavanja i zasjede sa strane neprijateljskih potjera. Pravilo partizana u borbi jeste da ne budu nikada iznenađeni, da ostanu nevidljivi, a da sve vide i znaju.«[2] A na vojno-političkom savjetovanju u Stolicama, 26. 9. 1941. godine, u Vrhovnom štabu riješeno je da se posebna pažnja posveti organizaciji obavještajne službe i da se još učvrsti disciplina i budnost u partizanskim jedinicama. Centralni komitet KPJ i Vrhovni štab ne samo da su ukazali na značaj i zadatke obavještajne službe u NOR-u, već su preko općih uputstava, direktiva i delegata pružali konkretnu pomoć u razvijanju obavještajne službe i poduzimanju sigurnosnih mjera.

Poslije savjetovanja u Stolicama u svim krajevima zemlje, koje je zahvatio ustanak i gdje su stvoreni partizanski odredi, radi se na izvršavanju zadataka postavljenih pred partizanske odrede.

U to vrijeme već se javljaju početni oblici organizacije obavještajne službe, upoznavaju se metodi rada neprijatelja i stječu iskustva u borbi protiv neprijateljske agenture i pete kolone. U izvršavanju ovih zadataka štabovi i partizanska rukovodstva ispoljavaju punu inicijativu iznalaženju najboljih rješenja. U početnom periodu organizacione forme obavještajne službe su bile različite, jer je njen obavještajno-bezbjednosni rad bio uslovljen konkretnim prilikama i mogućnostima na terenu. Zbog toga i prikaz prvih organizacionih formi obavještajnog rada valja dati na konkretnom području.

Početni organizacioni oblici obavještajne službe

U svim krajevima Hrvatske, gdje se 1941. godine razvijala oslobodilačka borba, rađala se i razvijala obavještajna služba kao organ narodnooslobodilačkih partizanskih odreda. O tome govore dokumenti CK KPH i Glavnog štaba Hrvatske (GŠH), kao i dokumenti partizanskih jedinica i partijskih rukovodstava. U Okružnici broj 3 CK KPH, od 30. 9. 1941. godine, istaknuta

2 Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda (dalje Zb. NOR-a), tom II, Vojnoistorijski institut JA, Beograd 1949, str. 55.

je, pored ostalog, potreba pojačanog rada u neprijateljskoj vojsci, među domobranima i talijanskim vojnicima, pa se u vezi s tim kaže:

»Ne smije biti ni jedne partijske organizacije, a ni jednog komuniste koji radu u vojsci ne bi posvetio najveću pažnju. Svi okružni komiteti, kotarski i mjesni komiteti moraju odrediti lica koja će se specijalno baviti pitanjima rada u vojsci, članovi partije treba da iskoriste sve mogućnosti da prodru u vojsku, svoje veze i poznanstva s vojnicima i oficirima treba da predaju svojim komitetima.

Rad u vojsci treba postaviti na masovnu bazu. Ne smije biti ni jedne vojarne i vojnog logora u koje komunisti nisu prodrli, ustanovili čvrste i stalne veze, stvorili jezgru i razvili svoj rad«.[3]

Iz ovog citata se vidi da je već u toku 1941. godine bila posvećena puna pažnja obavještajnoj službi, iako tada u štabovima odreda nije bilo organa obavještajne službe. Obavještajni rad su organizirali i njime rukovodili komandanti i politički komesari partizanskih jedinica uz punu suradnju partijske organizacije i organa narodne vlasti. Vojni podaci o snazi, namjerama, kretanju i moralu neprijatelja prikupljali su se preko izviđačkih patrola i drugih izviđačkih organa, a prije svega preko široke mreže informatora i suradnika na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji. Iako obavještajni rad nije bio dovoljno razvijen kod svih boraca, ipak je obezbjeđivana unutrašnja čvrstina i jedinstvo partizanskih redova, a preko komunista i skojevaca kontrolirani su neprovjereni i sumnjivi pojedinci. Ne smije se gubiti iz vida da su u ovom periodu u partizanske jedinice stupali uglavnom rodoljubi dobrovoljci, članovi Partije, SKOJ-a i njima bliski ljudi. U ovom periodu naročito je bio zapažen rad na stvaranju veza u neprijateljskim formacijama radi političkog rada u njima, nabavke oružja, municije, prikupljanja obavještajnih podataka i vrbovanja pojedinca za partizanske jedinice i obavještajni rad.

Krajem studenog i u toku prosinca 1941. godine u Hrvatskoj je u partizanskim jedinicama formirana politička obavještajna služba, kojom su neposredno rukovodili obavještajni oficiri, a za svoj rad su odgovarali pretpostavljenom komandantu i političkom komesaru.

Ona se bavila obavještajnim i kontraobavještajnim radom. Dokumenti u kojima se govori o formiranju političke obavještajne službe govore o tome da je partijsko i vojno rukovodstvo u Hrvatskoj blagovremeno uočilo potrebu organiziranog suprotstavljanja neprijateljskoj obavještajnoj i subverzivnoj djelatnosti. Otuda su i poduzete mjere imale za cilj »podizanje organizacije obavještajne službe na viši stepen«. Ovo je zahtijevalo pojačani neprijateljski obavještajni rad i sve krupnije i teže zadatke koji su se postavljali pred partizanske jedinice i NOB u cjelini.

U Uputstvu Operativnog partijskog rukovodstva CK KPH, od 30. 11. 1941. godine, u odnosu na obavještajnu službu je rečeno:

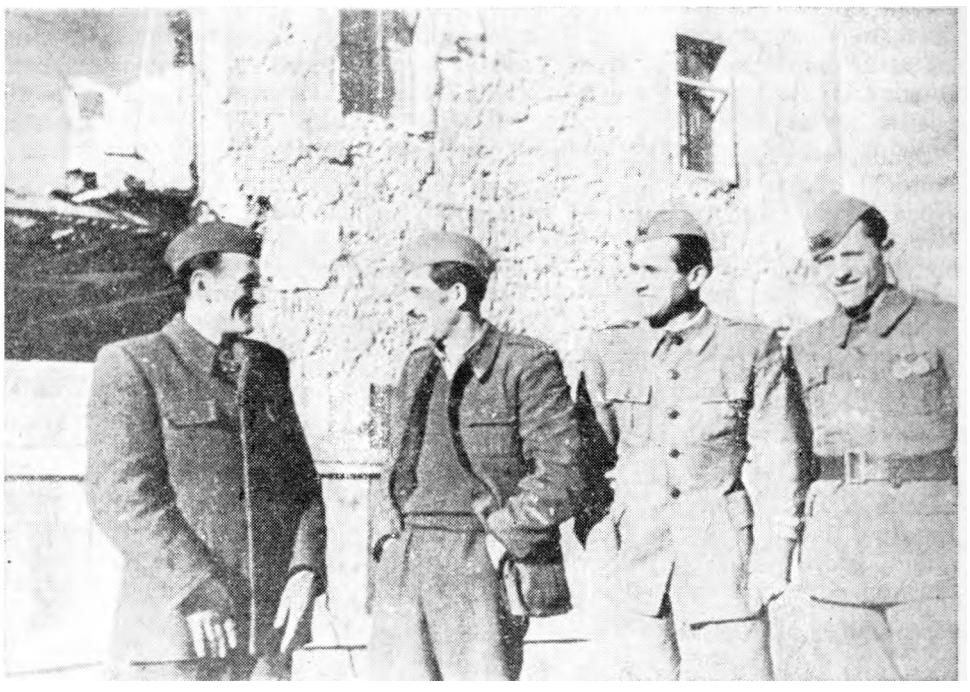
»Svom odlučnošću treba razviti obavještajnu i političku službu. To naročito za oslobođeni teritorij (da se onemogući svako rovarenje pete kolone). Obavještajnu službu treba razviti preko posebnog odjeljka u štabu, preko odgovarajućih ljudi, preko političkih komesara.. .«[4] Na osnovi ovog

3 Zbornik NOR-a, tom V, knj. 1, str. 151.

4 Zb. NOR-a, tom V, knj. 2. str. 83.

uputstva Glavni štab Hrvatske je, pored ostalog, naredio: »Obavještajnu službu u štabovima treba organizirati kao vojnu obavještajnu (informativnu) službu i političku obavještajnu službu (špijunaža i kontrašpijunaža)«.[5]

Poslije ovog naređenja, upućenog podređenim štabovima partizanskih odreda, slijedio je Uput za organizaciju političke obavještajne službe. Prema ovom Uputu GŠH u svakom bataljonu i svim višim štabovima trebalo je postaviti političkog obavještajnog oficira koji će obulhvatiti svojim djelokrugom sve vojne jedinice i sve civilno stanovništvo, dok se ne organizira civilna obavještajna služba, koja će kasnije preuzeti civilnu obavještajnu službu.[6]

Oficiri OZN-e za Liku. S lijeva na desno: Ivan Milković Senjo, Đuro Stanić »Brkica«, Antić Uzelac i Mile Cvjetićanin.

Rad političkih obavještajnih oficira morao je u svakom pogledu biti u skladu s narodnooslobodilačkim karakterom naše borbe. Za taj rad određivani su dobri, povjerljivi i iskusni borci, koji su posjedovali dovoljno političko znanje i iskustvo za povjereni im rad. U četama, odjeljenjima, vodovima, selima i mjestima obavještajni oficiri imali su svoje povjerenike. Po-

5 Isto, str. 167.

6 Isto, str. 264—265.

vjerenici su birani prema zadacima koje su trebali da obavljaju. Rad obavještajnih oficira ovisio je mnogo i o tome kojim su ljudima ukazivali povjerenje. Rad povjerenika odvijao se u tajnosti i za njih se nije znalo. Oni su to obavljali uz druge dužnosti da bi se što manje primjećivali. Povjerenici su promatrali i slijedili protivnika izvana, ili su se uvlačili među protivničke agente. Za takav rad odabirali su se najspretniji.

Obavještajni oficir morao je biti dobro upoznat sa svim što se na njegovu području događa. Za svoj rad odgovarao je svom komandantu i političkom komesaru jedinice. Rad u obavještajnoj službi odvijao se sistemtaski, temeljito i bez žurbe. Nije bilo najvažnije uhvatiti sitne protivničke agente ili izvršitelje, nego prave kolovođe i organizatore. Hapšenju otkrivenih neprijateljskih agenata pristupalo se onda kada je stvar sazrela i kada su to iziskivale same prilike. Kada se radilo o ličnostima koje su bile poznate široj javnosti, bilo među partizanima ili među stanovništvom, preduzimano je široko raskrinkavanje takvih ljudi. Trebalo im je skinuti podlu masku s lica.
O konkretnoj je situaciji ovisilo da li takvu ličnost raskrinkavati prije ili poslije hapšenja.

Osude, presude i kazne su javno objavljivane uz političko razjašnjenje. Politički obavještajni oficir upoznavao je s tokom ispitivanja okrivljenoga svoga komandanta i političkog komesara i primao od njih potrebna uputstva. U slučajevima veće, a naročito političke važnosti, trebalo je odmah obavijestiti više komande koje su u konkretnom slučaju odlučivale da li je potrebna njihova intervencija.

Obavještajni oficir više komande povremeno je sazivao podređene obavještajne oficire i davao im upute za način rada crpeći iskustva iz rada na različitim područjima. Viši štabovi izdavali su povremeno biltene kojima su niže jedinice upoznavali s radom protivničkih agenata i načinom rada protiv njih. U drugoj polovini prosinca 1941. godine na zajedničkom sastanku članova Okružnog komiteta KPH za Liku i članova Štaba Grupe NOP odreda za Liku odlučeno je da se na dužnost oficira za informativnu i obavještajnu službu u Štabu Ličke grupe postavi Petar Grubor,[7] koji je u narednoj godini dao veliki doprinos organizaciji obavještajne službe u partizanskim odredima na području Like i stručnom osposobljavanju kadra.

Pod njegovim neposrednim rukovodstvom razvijali su se i stručno osposobljavali prvi partizanski obavještajci na gospićko-perušićkom području: Ive ćaćić, Đuro Stanković, Jure Naglić, Srđan Brujić, Ivica Dasović, Damjan Vujnović Deni, Ilija Uzelac Iljuš, Dane Balenović, Dane Mrkšić, Rade Basarić i drugi.

' Petar Grubor je predan partijski radnik, borben i požrtvovan. Kao funkcioner Saveza kožarskih radnika i SKOJ-a uhapšen je u Beogradu januara 1929. odmah u početku monarhofašističke diktature i osuđen od državnog suda za zaštitu države na 12 godina robije, koju je izdržao u raznim zatvorima. Izašavši iz zatvora pred samu fašističku agresiju na Jugoslaviju aktivno je učestvovao u pripremama oružanog ustanka 1941. godine i bio ie jedan od organizatora oslobodilačke borbe u Gackoj dolini i Lici. Istakao se u borbi protiv Talijana na Pogledalu, krajem decembra 1941. godine i na Šijanovu klancu, januara 1942. godine. Poginuo je kao oficir Glavnog štaba Hrvatske, krajem 1943. godine, u blizini Otočca. Odlikovan je Ordenom narodnog heroja 20. 12. 1951. (Hnciklopedija Jugoslavije, 3, str. 628).

Razvoj obavještajne službe na gospićko-perušićkom području do sredine 1943. godine

o zadacima i razvoju partizanske obavještajne službe na ovom području nije moguće govoriti a da se ne uzme u obzir cjelokupna politička aktivnost partijskih i skojevskih organizacija pred i u toku oružanog ustanka, kao i brojnost komunista u Gospiću, Divoselu, Perušiću, Vrepcu, Smiljanu, Kosinju i Širokoj Kuli. Članovi Okružnog komiteta KPH za Liku: Jakov Blažević, Mile Počuča, Tomo Nikšić i Kata Pejnović, s grupom poznatijih i političkih sposobnijih komunista, bili su na poslu danju i noću. Jedinstvo misli 1 akcije bilo je besprijekorno. Sve se znalo gdje se što dogodilo i tko, gdje, što i kada treba uraditi.

Već u samom ustanku partijske i skojevske organizacije poklanjale su posebnu brigu stvaranju obavještajne službe. Njeni korijeni, prve organizacione forme i zadaci usko su povezani s radom partijskih i skojevskih organizacija koje su joj udarile temelje i u čijem se krilu razvijala. U vrijeme priprema i u toku ustanka bilo je teško naći partijsku i skojevsku organizaciju koja nije imala jednog ili grupu svojih članova zaduženih za obavještajni rad.

Oni su vrlo brzo uspjeli da stvore široku mrežu suradnika obavještajaca, kako u okupiranim mjestima i selima, tako i u onim mjestima i selima gdje je postojala opasnost od izvjesnih elemenata da u prvim danima ustanka, i poslije, ometaju širenje i jačanje narodnooslobodilačke borbe.

Talijanska i ustaška obavještajna služba nastojale su svim mogućim sredstvima i metodama da spriječe širenje ustanka. Smišljenom propagandom, punom lažnih obećanja, neprijatelj je pokušavao da ga neutralizira i razbije. Jurica Frković, veliki župan u Gospiću, izdao je 12. 8. 1941. godine Proglas narodu općine Medak u kojem ga poziva da se vrati kućama obećavši mu, uz ličnu garanciju, da će živjeti mirno. Istina, ovom Proglasu nitko nije vjerovao jer su narodu ranija ustaška lažna obećanja bila poznata. Dio srpskog stanovništva u Smiljanu, koje je izbjeglo ispred smrti prilikom prvog masovnog pokolja, prvih dana kolovoza 1941. godine, stradalo je kasnije jer je nasjelo lažnim ustaškim obećanjima.

Držanje Talijana za vrijeme prvih borbi ustanka s ustašama izgledalo je na prvi pogled pasivno, ali kada je bilo očigledno da ustaše definitivno gube teren, oni se aktiviraju. U prvoj polovini rujna 1941. godine, kada su Talijani preuzeli vlast, ustaše su se našli na »sporednom kolosijeku« u potpunoj ovisnosti o okupatoru. Talijani pristupaju otvorenoj »zaštiti« Srba, vode opljačkane Srbe po hrvatskim selima i pomažu im pri pronalasku njihovih opljačkanih stvari i stoke. Ovakvo ponašanje Talijana izaziva simpatije prema njima.

Neki od ovih talijanskih simpatizera nešto će kasnije poslužiti Talijanima prilikom formiranja četničkih vojnih formacija na gospićko-perušićkom području. Očito je bilo na pomolu podmuklo nastojanje okupatora da pomoću svoje agenture i angažiranjem pete kolone oslabi jedinstvo srpskog naroda i NOP-a.

Na gospićko-perušićkom području poslije okupacije Jugoslavije 1941. godine nalazili su se, pored ustaške i domobranske vojske, brojni garnizoni talijanske, a od jeseni 1943. godine, i njemačke vojske. Talijani su imali jače garnizone u Gospiću, Perušiću, Karlobagu, Kosinju, Brušanima, Klancu,

Širokoj Kuli i Metku. Ovim neprijateljskim oružanim snagama pridružile su se u jesen 1941. godine, formirane pod okriljem okupatora, četničke grupacije, stacionirane u Gospiću i Metku. U proljeće 1942. godine formiran je četnički odred u Lipovu Polju (općina Kosinj).

četnička skupina okupljena u Gospiću oko talijanskih agenata Vlade Teslića i Mirka Drakulića, jugoslavenskog oficira, vojnički je bila beznačajna. Više je služila Talijanima i četničkom pokretu za političko-obavještajno djelovanje prema oslobođenom teritoriju, četnička skupina okupljena u Metku oko Gavre Stanojevića, talijanskog agenta, bila je agresivnija. Pokušaji ubacivanja agenture na oslobođeni teritorij i oživljavanje pete kolone pravovremeno su uočeni i spriječeni. Obavještajna služba NOP-a na vrijeme je ugradila svoje saradnike u gospićku i medačku četničku skupinu. Podaci koji su dobiveni od saradnika iz Gospića i Metka omogućavali su pravovremenu reakciju na svaki pokušaj neprijatelja da aktivira petu kolonu i ugradi svoje agente na oslobođenu teritoriju.

Nekoliko godina pred rat osjetila se na jednom dijelu ovog područja, osobito u Gospiću, pojačana politička aktivnost frankovaca i klerofašista, okupljenih u Gospiću i Perušiću oko Jurice Frkovića i Juce Rukavine.

Njemačko-talijanskom agresijom, izvršenom na Jugoslaviju 1941. godine, proglašenjem Nezavisne Države Hrvatske i talijanskom okupacijom ovog područja podmlađena i brojčano ojačana ustaška skupina u Gospiću došla je na vlast. U Gospiću je za velikog župana novoosnovane Velike župe Like i Gacke imenovan Jurica Frković. Za ustaškog stožernika — političkog rukovodioca ustaša u župi — imenovan je Stjepan Tomljenović Stevo. U Perušiću su na čelo ustaške vlasti došli: Ante Vlainić, trgovac Jure Umrić i Ivan Štimac Ugar, istaknuti frakovci prije rata. Vlajnić je postavljen za kotarskog predstojnika, a Štimac je postao ustaški logornik (rukovodilac ustaške organizacije u kotaru). U općini Pazarište ustašku vlast su organizirali i njom rukovodili Branko Milinković, poštar, Rude Rie, učitelj i Maka Hećimović, općinski bilježnik. Milinković je imenovan za ustaškog tabornika — rukovodioca ustaške organizacije u općini. U općini Kosinj za ustaškog tabornika imenovan je Josica Fadljević. U opićni Smiljan za ustaškog povjerenika imenovan je Ivica Šarić, a Marko Tiljak, poznati frankovac iz Gračaca, premješten je u Smiljan na dužnost općinskog ustaškog bilježnika. Milan Čubrilo, dugogodišnji općinski bilježnik u Smiljanu, ubijen je od ustaša
11. 4. 1941. godine. U općini Karlobag ustašku vlast su organizirali: Ivan Devčić Pivac, ustaški emigrant, koji se s ustašama vratio iz Italije i Božo Miletić, koji je imenovan za ustaškog tabornika u općini Karlobag. Na području općine Lički Osik nosioci ustaške vlasti bili su: Dim Pavičić i Fran Binički, katolički župnik u Ličkom Osiku, s još nekoliko frankovaca iz Mušaluka i Široke Kule. U Metku je za načelnika općine postavljen Stjepan Dukovac, poznati frankovac iz Ribnika. U Divoselu, Metku i Vrepcu nalazili su se ustaški stanovi (posade) većinom popunjeni ustašama iz Gospića.

Grupa ustaša u Gospiću, na čelu s Juricom Frkovićem i Stjepanom Tomljenovićem, u času proglašenja Nezavisne Države Hrvatske preuzela je vlast bez ikakvog otpora. Vlast Kraljevine Jugoslavije nestala je preko noći kao da nije postojala.

Prve žrtve ustaške vlasti postali su komunisti, politički istaknutiji građani političari i imućniji Srbi te antifašisti Hrvati. U Gospiću i Perušiću našli su se u zatvoru komunisti iz Perušića, Kosinja, Pazarišta, Gospića i drugih dijelova Like. Nakon mjesec dana provedenih u zatvoru kosinjski komunisti

su pobijeni. Među njima ubijen je i Dušan Brujić, sekretar KK KPH Perušić i član OK KPH za Liku. U Pazarištima su poslije puštanja iz zatvora ustaše ubile Vicka Milinkovića, ranijeg načelnika općine. U Smiljanu je uhapšen i ubijen Jovo Rajčević, sekretar partijske ćelije Smiljan. Nešto kasnije, početkom kolovoza 1941. godine, ustaše su na Oštarijama ubile Franju Smojvera, komunistu iz Cesarice.

Grupa mladih gospićkih ustaša postala je jezgro ustaške koljačke skupine na gospićko-perušićkom i širem području Like. Pokoljem srpskog stanovništva izvršenim u ljetnim mjesecima 1941. godine u Lipama, Smiljanu, Divoselu, Širokoj Kuli, Mlakvi, Kršu, Studencima, Papuči, Šibuljni i još nekim selima rukovodilo je ustaško rukovodstvo iz Gospića i Perušića preko ovih mladih ustaša koljača. U pokolju srpskog naroda u ovim selima zapaženi su neki za koje se ranije nije znalo da su frankovci. Neki koji se ranije nisu politički izjašnjavali niti su pripadali ustaškom pokretu u zločine su posegli iz niskih koristoljubivih pobuda — pljačke. Bestijalni egoizam, odjenut vjerskom i nacionalnom mržnjom, pokazao je svu svoju bestijalnost ispoljavajući se u klanju, ubijanju, pljačkanju i paljenju.

Narodni ustanak presjekao je divljanje fašista, pljačkaša, ubojica i palikuća na oslobođenom teritoriju. Partija je organizirala borbu protiv fašističkih zlotvora i na neoslobođenom teritoriju.

U jesen 1941. godine u Smiljanu je privedena zasluženoj kazni grupa ustaških općinskih rukovodilaca s grupom ustaša koljača. Nerazdvojnu ustašku koljačku trojku, koja je klala i ubijala srpski narod u Smiljanu i okolnim selima, sačinjavali su: Ive Abramović, kalfica iz Brušana, Joso Pavelić Martić iz Trnovca i Niko Špelić iz Debelog Brda. Ova trojka stalno je bila u pokretu. Vozajući se na opljačkanim kolima i konjima stalno je pucala i pjevala. Njihove puteve i prolaze pratili su komunisti u Smiljanu. češće su navraćali pod Miljaču gdje je Abramović imao djevojku.

Vraćajući se 21. 9. 1941. godine uvečer s crkvenog zbora u Trnovcu za Smiljan, s namjerom da posjete Abramovićevu djevojku, trojka je naišla na zasjedu koju je pripremila grupa naoružanih smiljanskih komunista. Pušćani meci namijenjeni ustaškim koljačima pogodili su konje, a ne njih. U času otvaranja vatre trojka je uspjela iskočiti iz kola i pobjeći. Nije utvrđeno kuda su pobjegli Pavelić i Špelić. Abramović je bježao prema kući svoje djevojke. U bijegu naletio je na skojevce Ivana Milkovića i Grgu Uzelca. Uhapšenog i razjarenog Abramovića skojevci su prihvatili, ponašajući se kao da nisu čuli pucnjavu i izgovarajući se da su u to vrijeme kartali u Grginoj kući. U daljnjem razgovoru skojevci su mu ponudili da se zajedno vrate na mjesto gdje je izvršen napad.

Putem od kuće do mjesta gdje su ležali ubijeni konji nisu ništa razgovarali. Vrijeme je bilo odmaklo i oko 23 sata su došli u blizinu ubijenih ko nja. Na tom mjestu sjeli su i počeli tihi razgovor. Abramović je počeo na brajati imena ljudi za koje smatra da su komunisti i koje će sutra strijeljati. Vidjelo se iz izlaganja da su mu informacije netočne, jer među nabrojenima nije bilo komunista. Ljudi koje je nabrajao nisu išli u pljačku i nisu odobravali ustaške postupke; bili su mirni i pošteni seljaci, politika ih nije zanimala. Uplašen i zanesen razgovorom Abramović je postajao sve ovisniji o sagovornicima. Kada su skojevci ocijenili da donekle psihološki vladaju Abramovićem, odlučili su se na pokušaj oduzimanja puške. Zamolili su ga da im dopusti da opipaju pušku. On im je pružio pušku napomenuvši da

je puna i otkočena te da treba biti pažljiv. Kada je puna i otkočena puška prešla u druge ruke, bilo je dovoljno da se u sekundi usmjeri u glavu Abramoviča i potegne obarač. Puška je opalila, pogodak je bio siguran. Tako je dokrajčen život zločinca, jednog od najvećih koljača srpskog naroda u Smiljanu. Okupator je imao jednog slugu manje, partizani jednu pušku više.

Istragu o ovom slučaju vodili su Talijani. Sutradan, 22. 9. 1941. godine, u Smiljan je iz Gospića došla vojno-istražna komisija. Prilikom izlaska na teren istražitelja je pratio bataljon vojnika kako bi bez straha i eventualnih smetnji mogli izvršiti uvid na licu mjesta. Područje između zaselaka Milkovića Varoši, Miljače, Rasovače i Celine bilo je prekriveno talijanskom vojskom, mazgama i karetama. Vojska je demonstrirala bojnu gotovost, skidajući sa osamarenih mazgi teške mitraljeze i minobacače, postavljajući ih na vatrene položaje i zaštrašujuće djelujući na stanovništvo. Istražitelji su obavili posao do 14 sati i prisutnoj grupi gospićkih ustaša, koje su doveli sa sobom, dozvolili da leš spakuju i pod pratnjom talijanskih vojnika prevezu u Gospić.

Poslije mjesec dana u Smiljanu je izvedena druga partizanska akcija širih razmjera, usmjerena na likvidaciju ustaškog općinskog rukovodstva i grupe ustaša koljača. Narodnooslobodilački partizanski odred »Čapajev« pod rukovodstvom Đoke Jovanića i Milana Sijana, uz pomoć i učešće smiljanskih komunista i antifašista, priveo je zasluženoj kazni: Ivicu Šarića, ustaškog povjerenika, Marka Tiljka, ustaškog općinskog bilježnika, Blaža Tomljenovića, općinskog stražara i Markišu Franića, ustaške koljače. Markiša Franić, inače gluh, u času hapšenja nalazio se naoružan u svojoj kući. Grupa partizana ušla je u kuću s namjerom da ga uhapsi i sprovede u općinsku zgradu, ali je dao otpor uz pokušaj upotrebe oružja, pa je u nastaloj gužvi ubijen. Prilikom hapšenja Ivice Šarića ubijen je njegov brat Mile Šarić.

Mile nije bio ustaša niti je dolazio u obzir za hapšenje. Da bi spasio brata Ivicu, napao je partizane i u tom sukobu je ubijen. Ivica je uhapšen i sproveden u općinu. U isto vrijeme uhapšeni su Tiljak i Tomljenović. Pred upravnom zgradom općine u Smiljanu strijeljani su u noći 24. 10. 1941. godine: Ivica Šarić, Marko Tiljak i Blaž Tomljenović. Ova akcija bila je dio realizacije plana akcije političkog i vojnog rukovodstva NOB-a u Lici. Akciju je organizirao i njom rukovodio Jakov Blažević, sekretar OK KPH za Liku.

Akcija je značajna i po tome što su u njoj učestvovali partizani iz istočnog i zapadnog dijela Like. Bila je to prva akcija gdje su zajednički u većem broju nastupili Srbi i Hrvati. Bila je na djelu zajednička borba protiv fašista za stvaranje novog društvenog poretka. Ne treba zaboraviti da su ti mladi borci bili klasno-politički temeljno opredijeljeni; kod njih nacionalna komponenta nije imala primaran značaj. Fašisti su bili zajednički neprijatelj narodne slobode, bez obzira iz koje su se nacije regrutirali i kojim su jezikom govorili. Ukop strijeljanih fašista obavljen je na mjesnom groblju u Smiljanu pod zaštitom talijanske vojske. Ovom akcijom iščupan je korijen hrvatskom fašizmu na ovom području. Na djelu je bio sukob svjetova — svijeta fašizma i svijeta socijalizma. Perspektivno gledano, a komunisti su tako uvijek gledali, počelo je rušenje postojećih društvenih odnosa na ovom malom prostoru. Stariji seljaci, promatrajući ove procese, zaključivali su da se radi o revoluciji. Neki od ovih seljaka koji su kao austrougarski vojnici u prvom svjetskom ratu bili zarobljeni u Galiciji i na Karpatima i odvedeni

i

kao zarobljenici u Rusiju, gdje su kasnije bili očevici ruske oktobarske revolucije, govorili su da je ovako u ono doba počelo u Rusiji.

Partizani koji su se obračunavali s nosiocima kvislinške vlasti u Smiljanu znali su značenje obavljenog posla za dalji tok NOB-a na ovom i širem području Like. Ustaški rukovodioci u Gospiću nisu imali snage da ovu akciju proglase kao četnički napad, kako su to ranije činili. Priznali su da su komunisti s Jakovom Blaževićem na čelu pobili njihovo rukovodstvo u Smiljanu.

Treća partizjanska akcija na području Smiljana, na žalost neuspjela, izvedena je polovinom studenoga 1941. godine. Akciju je izvela grupa partizana iz Smiljanske partizanske čete. Još ranije, negdje polovinom ljeta 1941. godine, u smiljanskoj partijskoj i skojevskoj organizaciji bila je prisutna ideja o likvidaciji Rude Rica, ustaškog nadporučnika, učitelja u Klancu i Branka Milinkovića, poštara u Klancu, tada ustaškog tabornika za općinu Pazarište. Rie se u to doba nalazio na dužnosti zapovjednika ustaškog logora »Jadovno«. Na jednom sastanku smiljanskih komunista bilo je utvrđeno mjesto na cesti u Smiljanskom Polju, ispod kuće Petra Pejnovića Pacana, gdje je trebalo likvidirati Rica. Za izvršioce su se javili skojevci Petar Milinović i Joso Milković.

Ovaj dogovor odložen je za kasnije. Dolaskom ustaša na vlast Rude Rie i Branko Milinković u dogovoru s ustaškim rukovodstvom u Gospiću organizirali su masovno gubilište u Pazaristima — na mjestu zvanom Šević-jama. Planinska bezdan između Klanca i Kruščice poslužila je za masovnu grobnicu Srba, Židova i komunista sa šireg područja Nezavisne Države Hrvatske. Obavještajni podaci o zločinima ove dvojice ustaških funkcionera prikupljani su duže vrijeme. Pored utvrđenih zločina uočeno je da njih dvojica svakog petka Brankovim kolima redovno putuju iz Klanca u Gospić. Rukovodstvo NOB-a u Smiljanu odlučilo je ovoj dvojici ustaša postaviti zasjedu na cesti ispod zaseoka Miljače u Smiljanu. Zasjedu je postavila grupa boraca Smiljanske partizanske čete u nenaseljenoj kući Mate Uzelca.

Zasjeda je na vrijeme uočila nailazak kola u kojima su bili dvojica kandidata za likvidaciju. Postojala je savršena mogućnost za uspješan ishod akcije. Međutim, u času kada je trebalo otvoriti vatru, kod nekih učesnika akcije došlo je do dekoncentracije. Vatra je prerano i neujednačeno otvorena, konji su se poplašili i munjevitom brzinom protrčali pored kuće iz koje su partizani pucali. Bilo je očito da se pri izboru nekih izvršilaca pogriješio i da je propuštena prilika koja je obećavala uspjeh. Dvojica ustaških zločinaca uspjela su pobjeći ispred zaslužene smrti. Neuspjeh se sutradan negativno odrazio u Smiljanu, Bužimu, Rastoci i Pazaristima.

Rie je s grupom ustaša u Gospiću angažirao žandare iz Gospića, Brušana, Klanca i Perušića i izvršio hapšenje aktivista i simpatizera NOB-a. U Smiljanu su uhapšeni: Ivan Pekas Brinjak, Marko Šarić Gemo, Ivan Blažević, Obrstar, Jandriša Duić, Ana Katić Nana, Božo Katić Dukatar i Mara Tomljenović Tomacanova; u Bužimu: Luka Pazelj Rožin, Ana Tomljenović Kaštrolinka, Anka Serdar Klepina, Jura Pavičić Mijatinov, Grga Pezelj, Pere Uzelac Ćulum, Franjka i Ana ćaćić (Tornine), Manda ćaćić Terina, Ivan ćaćić Josipov, Manda ćaćić Josipova, Tera ćaćić Jerkova, Ivka Pavičić Jurina i Božo Pavičić Jurin; u Rastoci: Ive Jelić Matulin i Joso Rupčić Trutina; u Pazaristima: Ante Starčević, sudac, Božo Marković, šnajder, Ive Gržan

4

Ješin, Joso Duić Grgin, Mato Balenović Matoja, Ivan Rukavina Beg, Petar Šnjarić, šnajder, Joso Lulić, Vinko Balenović, Maka Balenović, Petar Župan, Joso Krpan Joselica, Marko Balenović i Mile Marković; u Gospiću: Nikica Starčević, šuster i Dragan Šarić Likota i u Perušiću: Joso Grivičić Soći i Toma Smolčić.

Dio uhapšenih u Bužimu zadržao je na ispitivanju Vid ćaćić, ustaški izvidnik iz Gospića i poslije ispitivanja pustio ih kućama. Ostali uhapšeni u Bužimu sprovedeni su preko Smiljana u zatvor Oružničke postaje Klanac. Uhapšene Bužimce oružnici su proveli kroz Smiljan vezane za kola, zastrašujući narod Smiljana s namjerom da ga odvrate od NOB-a. Istragu nad uhapšenima vodio je Rude Rie uz pomoć oružnika i nekoliko agenata Ustaške nadzorne službe (UNS). Neke od uhapšenih, poslije batinanja i kraćeg zadržavanja, pustili su kućama.

Talijani su predali 22 uhapšena, koje su ovi prevezli u zatvor u Gospić, gdje su ih zadržali pod istragom do polovine travnja 1942. god. Zbog pomanjkanja dokaza neke su pustili kućama, a neke uputili u koncentracioni logor.

Obračun okupatorske i kvislinške vlasti s aktivistima i simpatizerima NOB-a bio je nemilosrdan. Rude Rie, Branko Milinković i Maka Hećimović prekrili su područje općine Pazarište agentima Ustaške nadzorne službe. Uz ovu trojicu ustaških funkcionera kao agenti Ustaške nadzorne službe isticali su se: Ive Butorac, ustaški tabornik za Donje Pazarište, Martin Župan Kučića iz Brezovog Polja, Mile Vrkljan Milica iz Oteša, Petar Starčević i Nikola ćaćić iz Kalinovače, Joso Starčević iz španjuše, Petar Pećina Periša iz Klanca, Nikola Marković Kalanj iz Žitnika, Maka Mandekić iz Velike Plane, Jure Duić Riba iz Vranovine i još neki. Svi nabrojeni identificirani su od partizanske obavještajne službe kao agenti UNS-a. Neki od njih, prema podacima, učestvovali su u likvidaciji zatočenika u logoru »Jadovno«. Svi su bili pljačkaši i teroristi. Za zlodjela koja su počinili 1941. godine i kasnije u progonima aktivista NOB-a dobili su zasluženu kaznu. Neki su likvidirani po kratkom postupku, nekima je sudio narodni sud.

Talijanska i ustaška obavještajna služba pojačano su se angažirale u borbi protiv NOP-a na smiljansko-pazariškom području, naročito poslije neuspjelog pokušaja likvidacije Rude Rica i Branka Milinkovića. Rie je nastojao koliko god je mogao da se »revanšira« komunistima. Od oružnika u Gospiću formirao je potjerno odjeljenje i osobno njim rukovodio u akcijama protiv partizana u Smiljanu.

Talijani, oružnici i domobrani zajednički su napadali na partizane u Smiljanu, Rastoci i Bužimu. U talijanskom napadu na partizane u Rastoci poginuo je partizan Joso Jelić Lisica iz Rastoke. Udruženi fašisti okomili su se svim snagama na Smiljansku partizansku četu. Gospićki žandari predvođeni Rudom Ricom, uz pomoć ustaških doušnika, progonili su aktiviste i simpatizere NOB-a. Učestala su hapšenja i batinanja. Ustaški teror podnosio se teško.

Uviđajući stanje na ovom dijelu neoslobođenog područja i prve početke djelovanja pete kolone na oslobođenom teritoriju, vojno-političko rukovodstvo odlučilo je da povuče partizane iz Smiljana na oslobođeni teritorij — u Divoselo. Jakov Blažević, Milan Kuprešanin, komandant 1. ličkog NOP odreda »Velebit«, Deni Vujnović, komandant i Jure Naglić, politički komesar 4. bataljona ovoga odreda vodili su posebnu brigu o Smiljanskoj partizanskoj četi. Blažević i Kuprešanin mnogo su učinili u fazi priprema

za formiranje ove čete. Prelaz čete u Divoselo organizirao je Jakov Blažević koji ju je i preveo 20. 11. 1941. godine. Partizanska kolona, sastavljena od članova Partije, skojevaca i komunista po uvjerenju, predvođena komandirom Momčilom Novkovićem i političkim komesarom Emilom Antićem, marširala je za svojim idejnim vođom u nove borbe i pobjede. Za ovu partizansku kolonu, oni koji su imali priliku da je vide, sa strahopoštovanjem su govorili: »Odoše komunisti u Divoselo«. Očevici su bili iz Trnovca, Novosela i Podoštre. Komunisti su zaista otišli iz Smiljana u Divoselo, ali njihova ideologija i politika ostala je čvrsta i masovna politička baza NOB-a.

Veliki broj simpatizera NOB-a promijenio je način političkog i obavještajnog djelovanja. Ljudi su se vrlo brzo privikli na djelovanje u dubokoj konspiraciji, održavajući veze sa oslobođenim teritorijem. Veze su održavane direktnim kontaktiranjem i preko ilegalnih saradnika NOB-a u Gospiću. Jedna od više uhodanih veza u Gospiću išla je preko Ivanke Blažević, omladinke iz Bilajske ulice. Pored Ivanke u ovoj ulici, bliže centru grada, stanovala je Bogdana Vujnović, srednjoškolka koja je, kao i Ivanka, radila za partizansku obavještajnu službu i služila za prihvat kurira.

U prvim danima ustanka u Gospiću je oformljen Obavještajni centar NOB-a koji se održao do posljednje godine rata. Njegov rad bio je od neprocjenjive vrijednosti. Redovito je signalizirao o pripremama neprijatelja za napade na oslobođeni teritorij što je omogućavalo da se na vrijeme preduzmu protivmjere. Narod je mogao na vrijeme izbjeći opasnostima koje su neprijateljske ofanzive sa sobom nosile. Ivanka Mataija ćaćić, Zora Gobac Janković i Mile Javorina, obavještajci ovog Centra, uhapšeni su s grupom saradnika NOB-a, zvanom »7. brigada«, 28. 10. 1943. godine. Javorinu su ustaše ubile u zatvoru tokom istrage. Ivanka je zbog fizičkih ozljeda i iscrpljenosti prebačena u bolnicu i tamo umrla. Zora Janković osuđena je na smrt i strijeljana s još četvoricom članova »7. brigade«, 27. 4. 1944. godine na streljani u Podoštri.

U Ličkom Novom, susjednom selu do ustaničkog Divosela, naizmjenično su se u toku rata nalazili na položaju ustaše i domobrani. U selu se pored njih nalazila i grupa ustaških koljača i špijuna, okupljena oko Boška Šabana.

Grupu politički napredno opredijeljenih omladinaca, okupljenu oko Paje Kosovića, Jose Bubaša i Blaža Šabana, tadašnjih skojevaca, nije plašila opasnost kojom su bili okruženi. Neki od ovih omladinaca bili su đaci Učiteljske škole u Gospiću. Svakodnevni odlazak u grad omogućavao im je da lakše dođu do podataka interesantnih za obavještajnu službu NOP-a. Svojim političko-obavještajnim radom proširivali su političku bazu narodnooslobodilačke borbe u selu. Prvih dana svibnja 1942. godine, kada su bili u velikoj opasnosti, prešli su na oslobođeni teritorij u susjedno Divoselo: Pajo Kosović, Joso Bubaš, Blaž Šaban i Mile Stilinović. Prije odlaska dobro su pripremili za ilegalni rad one koji su ostali. Nakon kraćeg vremena na oslobođeni teritorij u Divoselo došli su: Mića Šaban, učitelj, Jure Kosović, Joja Musić, Mićo Jelača, Tomo Svetić, Ive Jelača, Mirko Francetić, Drago Majerović i još neki. Jedni su odlazili u partizane, a drugi su preuzimali njihove poslove u selu. Nešto kasnije, u proljeće 1942. godine, na oslobođeni teritorij prešla je grupa omladinki — Kaja Francetić, Mara Bubaš, Dragica Kosović, Pepica Šaban i Anka Kosović. Obavještajna služba NOP-a imala je u Ličkom Novom svoje saradnike od prvih dana ustanka do oslobođe-

nja. Posredstvom ovih suradnika obavještajne službe prešla je u partizane prva grupa domobrana, Zagoraca i Dalmatinaca, u jesen 1942. godine.

U Rizvanuši i Brušanima politički i obavještajno djelovala je grupa simpatizera NOB-a, okupljena oko Miška Došena.

Miško je bio poznat od ranije po naprednom političkom opredjeljenju. Pripadao je lijevom krilu HSS-a. Prije rata bio je vrlo aktivan u borbi protiv frankovaca u Brušanima i Gospiću. On se s njima i fizički obračunavao. Brušane su bile poznate, a još više provikane, kao frankovačka politička baza. Glavni nosioci ustaške politike u Brušanima bili su Polde Super i Ive Maras Cigo. Super je kao frankovac i učesnik ustaške afere 1932. godine bio osuđen na višegodišnju robiju. Pred rat se vratio s robije i dolaskom ustaša na vlast postao glavni akter u zločinima 1941. godine. Uvukao je u zločine i pljačku veći broj ljudi iz Brušana i Novosela.

Grupaciji ustaša okupljenih oko Supera najviše je smetao Miško Došen. Prvih dana ustaške vlasti on je s bratom Stipićem uhapšen s grupom komunista iz Gospića, Perušića i drugih krajeva Like. Nakon mjesec dana provedenih u zatvoru obojica su puštena iz zatvora. Po izlasku iz zatvora Miško je potražio vezu s Jakovom Blaževićem i komunistima iz Divosela. Ljeto i dio jeseni radio je po instrukcijama dobivenim od Blaževića i komunista iz Divosela. Do odlaska u partizane užurbano je radio na stvaranju političkog raspoloženja prema NOB-u. Angažirao je grupu aktivista na stvaranju obavještajno-političkih punktova u Rizvanuši i Brušanima. Koncem studenoga 1941. godine prešao je s bratom Stipićem i Ivom Baraćem na oslobođeni teritorij u Divoselo. Dolaskom Hrvata iz Brušana i Rizvanuše u partizane postignut je vidan politički uspjeh u korist NOB-a. Za nekoliko mjeseci Rizvanuša će postati oslonac NOB-a i trn u oku ustašama i oružnicima u Gospiću i Brušanima.

Stvorena je čvrsta veza između Rizvanuše i Divosela. Obavještajna služba NOP-a stvorila je siguran izvor potrebnih informacija s područja Brušana, Novosela, Rizvanuše i Gospića. U Brušanima, pored oružničke postaje, bila je stacionirana jača ustaška vojna formacija. S političkog i vojnog stanovišta punkt u Brušanima bio je vrlo interesantan za obavještajnu službu NOP-a.

Aktivisti i simpatizeri NOB-a iz Rivanuše i Brušana počeli su, u proljeće 1942. godine, odlaziti u partizane. Prema raspoloživim podacima obavještajna služba NOP-a imala je 19 saradnika na ovom terenu. Podaci koje su davali ovi saradnici redovno su stizali u Štab 4. bataljona 1. ličkog NOP odreda »Velebit« u Divoselo. Pri svakom partizanskom napadu na ustaško uporište u Brušanima korišteni su podaci ovih saradnika. Ivan Došen Soko, Marica Dešić, Dujo Došen, Jakov Došen, Marica Došen, Pave Došen, Tonka Došen, Milan Maras, Ante Maras, Ana Maras, Jakov Petrlić, Pave Sanković, Mile Šikić, Milka Šuper, Joso Šuper i dr. bili su vrijedni saradnici partizanske obavještajne službe. Marica Dešić po aktivnosti i spretnosti bila je među prvima. Odlaskom u partizane proslavila se kao puškomitraljezac u 2. bataljonu 2. ličke brigade. Poginula je u borbi protiv četnika kod Srba štiteći odstupanje svojim drugovima. Jakov Petrilić poginuo je kao partizan 1942. godine prilikom napada na Slunj. Mile Šikić poginuo je kao partizanski obavještajac pri izvršavanju zadatka na Jadovnom u jesen 1944. godine. Ivan Došen Soko, jedan od ratnih sekretara OK SKOJ-a za Liku, bio

je dio ove sredine i mnogo pomogao njenoj političkoj orijentaciji. Poginuc je u srpnju 1945. godine.

U prvim danima ustanka, neki ranije neki nešto kasnije, došli su na Lju bovo članovi KPJ, skojevci i antifašisti iz Široke Kule, Gospića, Kosinja, Pe rušića i Pazarišta. Narodnooslobodilački partizanski odred »Ljubovo« pod komandom Stanka Opsenice Staniše, komandanta i Tome Nikšića, politič-kog komesara, veselo je dočekivao došljake. Dolazak Hrvata komunista na Ljubovo imao je veliko političko značenje za širenje NOB-a u ovom dijelu Like. Ovdje, na Ljubovu, udareni su temelji bratstvu i jedinstvu u zajed-ničkoj oružanoj borbi protiv okupatora i domaćih fašista. S Ljubova će, u studenom i prosincu 1941. godine, partizani kretati u borbu na neoslobo-đeni teritorij. Štab Grupe NOP odreda za Liku planirao je partizanske ak-cije na perušićko-kosinjskom području a izvodili su ih partizanski odredi »Ljubovo« i »Ognjen Priča«. Obavještajne podatke potrebne za izvođenje akcija prikupljali su Kosinjani i Perušićani. Planirano je da se na područ-ju Kosinja, u zaselku Vukelići i u selima Kvarte i Studenci, privedu zaslu-ženoj kazni poznati ustaški koljači i njihovi špijuni. Ove partizanske akcije korištene su i za učvršćenje i proširivanje veza sa simpatizerima NOB-a. Pr-va partizanska akcija izvedena je u Kaniži, nedaleko Perušića, radi propa-gandno-političkog djelovanja uz korištenje mogućnosti za povezivanje s ile-galnim saradnicima narodnoslobodilačke borbe.

Poznatu ustašku grupaciju u Kosinju sačinjavali su: Josica Fadljević, us-taški tabornik za općinu Kosinj, Ante Starčević, ustaški tabornik za Donji Kosinj, Nikola Klobučar, ustaški tabornik za Gornji Kosinj i Pajo Jugović, ustaški povjerenik.

Ovi ustaški funkcioneri u Kosinju uvukli su u zločine i pljačku mnoge Kosinjane pomažući, koliko god su mogli, ustaškoj zločinačkoj grupaciji u Perušiću i Gospiću.

Druga partizanska akcija izvedna je u namjeri da se likvidira grupa ustaša koljača u zaseoku Vukelići. Međutim, ova akcija nije uspjela. Naime, krv-nici su na vrijeme saznali za dolazak partizana i pobjegli. Partizanski odred »Ognjen Priča« zadržao se u Kršu i Mlakvi desetak dana i razvio intenziv-nu društveno-političku i obavještajnu aktivnost. Politički komesar odreda Srđan Brujić dobro je poznavao političke prilike i ljude u ovom dijelu Like. Iskoristio je svoje poznavanje prilika za povezivanje s pojedincima za koje je znao da su skloni NOB-u ,i da uživaju ugled kod naroda. Za vrijeme bo-ravka odreda u ovim selima u njegov sastav stupila je grupa Hrvata iz Pazarišta i Ličkog Lešća i grupa Srba iz Krša i Mlakve.

Treću akciju izveo je partizanski odred »Ljubovo« 25. 12. 1941. godine u selima Kvarte i Studenci. U ovoj akciji likvidirana su sedmorica ustaša i zaplijenjeno nekoliko pušaka. Kažnjavanjem ustaških zločinaca u ovim selima postignut je vidan politički uspjeh. Ustaški agenti u selima su za-strašeni ,i stvoreni su povoljni uvjeti za političko i obavještajno djelovanje simpatizera NOB-a. Narodnooslobodilačka borba se širila i zaoštravala, ka-ko vojna tako i politička. Neprijatelj nije uspijevao da onemogući njen raz-voj i širenje. Kad nije uspijevao strahovitim terorom da slomi pozadinu koju je on kontrolirao, fašistički okupator i njegovi domaći plaćenici pri-bjegli su novim metodama: počeli su sa organiziranjem atentata na naše istaknute borce i ubacivanjem svojih agenata u partizanske redove.

U Metku su izdajnički plaćenički elementi 20. 11. 1941. godine ubili Pe-

kišu Vuksana, komandanta 3. bataljona 1. ličkog NOP odreda »Velebit«. U isto vrijeme ubili su u Počitelju Vladu Cerina, političkog radnika. Osim ovih i ovakvih otvorenih napada fašistički agenti služili su se i drugim metodama u namjeri da razbiju čvrstinu partizanskih jedinica i njihovu čvrstu povezanost s civilnim stanovništvom. Na mjestima gdje se uspješno uspostavljala veza između hrvatskih i srpskih sela pokušavali su na razne načine da ponovno rasplamsaju nacionalnu i vjersku mržnju među civilnim stanovništvom.

Krajem jeseni i zimi 1941/1942. godine osjetila se pojačana neprijateljska aktivnost propagandno-političkog i obavještajnog karaktera iz okupatorskih garnizora, naročito iz Metka, u sprezi s četničkim elementima, prema oslobođenom teritoriju na liniji Barlete—Vrebac—Mogorić—Ploča. Štab 1. ličkog NOP odreda »Velebit« sa štabovima 1. i 2. bataljona, u suradnji s terenskim partijskim organizacijama i organima narodne vlasti, djelovao je neprekidno na vojno-političkoj i sigurnosnoj mobilnosti vojske i naroda. Da bi se aktivnost neprijatelja spriječila i u zametku onemogućila rabota fašističkih plaćenika, morali su politički komesari, komandanti i partizani da razviju političku aktivnost i potrebnu budnost. Poduzimane su političke, obavještajne i vojničke akcije s namjerom da se slobodni teritorij što bolje zaštiti i da se narod upozna s dalekosežnim namjerama Talijana i njihovih novih slugana-četnika. Do tada je neprijatelj prema oslobođenom teritoriju nastupao vojnički i bilo ga je lako uočiti i stupiti u borbu.

S novom metodom, koju je neprijatelj počeo primjenjivati u borbi protiv NOP-a, bilo je teže izići na kraj, jer se radilo o podmuklom pokušaju da pomoću svoje agenture i angažiranjem pete kolone oslabi jedinstvo naroda i njegove vojske. Na oslobođenom teritoriju Partija je angažirala sve svoje članstvo i sve raspoložive snage u vojsci i pozadini u političkoj akciji na tumačenju politike narodnooslobodilačke borbe i njenih ciljeva, te raskrinkavanju novog metoda neprijateljskog djelovanja. Politička aktivnost bila je jedan od glavnih zadataka komunista i svih političkih izdignutih ljudi u vojsci i pozadini.

Milan Kuprešanin, komandant 1. ličkog NOP odreda »Velebit«, Perica Kleut, politički komesar odreda i komandir Jurišne čete, Jakov Blažević i Kata Pejnović, članovi Okružnog komiteta KPH za Liku, ulagali su napore oko raščišćavanja novonastalog stanja u 3. bataljonu 1. ličkog partizanskog odreda, gdje je došlo do otvorene izdaje i atentata na komandanta bataljona Pekišu Vuksana i Vladu Cerina, novoizabranog sekretara Kotarskog komiteta KPH Gospić. Ispitivanja su pokazala da rukovodstvo bataljona nije bilo dovoljno budno prema neprijateljskoj propagandi i njezinim nosiocima i da je bila nedovoljna politička aktivnost u bataljonu. četnička grupa nije na vrijeme identificirana, politički raskrinkana i izolirana. Poslije izvršenog atentata izvršioci su pobjegli k Talijanima u Medak i pod njihovom zaštitom formirali četnički odred sa Gavrom Stanojevićem na čelu.

Okupator je vješto lansirao svoju propagandu prema oslobođenom teritoriju preko ove četničke skupine i pete kolone. U propagandnoj aktivnosti vješto su djelovali na malodušne pojedince govoreći da ne treba voditi borbu protiv Talijana, da su Talijani daleko nadmoćniji i da s njima neće ići lako kao s ustašama. Govorili su da treba čekati ishod rata i ako Talijani izgube rat, onda ih treba razoružati, jer će i tako o našoj sudbini odlučivati velike sile. Jedan od aktivnijih četničkih agenata bio je Milan

Novković, bivši žandar. On je u proljeće 1942. godine iz Vrepca pobjegao ispred hapšenja k četnicima i Talijanima u Medak.

Za vrijeme boravka 2. bataljona na Ljubovu i čekanja Talijana obavještajni oficir bataljona Miloš Uzelac uhvatio je vezu s Obavještajnim punktom NOB-a u okupiranoj širokoj Kuli, na čijem se čelu nalazio Dane Orešković Danac. Orešković je bio povratnik iz Kanade gdje je radio kao rudar i tamo se priključio radničkom pokretu. Podaci o stanju u širokoj Kuli
1 talijanskim pripremama stigli su pravovremeno na Ljubovo do obavještajnog oficira bataljona. Talijani su krenuli iz Široke Kule preko Ljubova u pomoć svom opkoljenom garnizonu u Korenici. Njihova grupacija jačine
2 500 vojnika, ojačana tenkovima, topovima i minobacačima, sudarila se na Ljubovu s partizanima i bila potučena.

Pisati o partizanskoj obavještajnoj službi na gospićkom području, a ne spomenuti ulogu Jurišne čete bilo bi, najblaže rečeno, nepravedno prema partizanima ove čete. Uloga Jurišne čete na području vojno-političke i obavještajne aktivnosti bila je vrlo značajna. U ovoj četi svaki partizan bio je obavještajac, političar i vojnik. Jurišna četa je ulijevala strah i trepet svakom neprijateljski raspoloženom pojedincu na oslobođenom teritoriju, a strepili su od nje i oni koji su zbog neprijateljske aktivnosti pobjegli u okupatorske garnizone Medak i Gospić. Početkom prosinca 1941. godine u Jurišnu četu je ušla Smiljanska partizanska četa u kojoj su, pored ostalih, bila 4 člana KPJ i 8 skojevaca. Kada su četnički elementi i petokolonaši saznali da su Smiljančani u većini Hrvati, počeli su svojim »podzemnim« kanalima ubacivati propagandu da partizani u svoje redove primaju ustaše, poistovjećujući sve Hrvate s ustašama. Upućivanje boraca na izviđačko-obavještajni zadatak u Smiljan, početkom prosinca 1941. godine, uspješno je izvedeno. Tada je došlo do uspješne saradnje s ilegalcima iz Gospića u osiguranju čamca za prijelaz preko rijeke Novčiće. U proljeće 1942. godine četa je poslužila kao okosnica za formiranje partizanskog bataljona »Peki-ša Vukasan«. I tada je prestala samostalna operativna i političko-obavještajna aktivnost Jurišne čete na gospićkom području.

U proljeće 1942. godine četnička skupina u Gospiću pokušala je da ubaci svoje agente na oslobođeni teritorij koji je pokrivao 4. bataljon 1. ličkog NOP odreda. Radi se o pokušaju ubacivanja bračnog para pomoću Dragana Pejnovića, četnika i talijanskog agenta, što je pravovremeno otkriveno i suzbijeno. Obavještajna služba 4. bataljona imala je svoje saradnike u okupiranom Gospiću pa je svaka neprijateljska aktivnost, usmjeravana prema Čitluku i Divoselu, na vrijeme sprečavana. Obavještajna služba ovog bataljona otkrila je u proljeće 1942. godine grupu petokolonaša i četničkih simpatizera. Njenim uklanjanjem nikada kasnije na ovom području nije došlo do pokušaja organiziranog neprijateljskog djelovanja.

Neoslobođeni dio gospićko-perušićkog područja bio je izložen sistematskom i organiziranom djelovanju ustaške obavještajne službe iz Gospića i Perušića. Ovaj vid neprijateljske aktivnosti naročito je dolazio do izražaja u općini Pazarište i u selima oko Gospića. Polovinom lipnja 1942. godine od grupe oružnika iz Brušana opkoljen je i uhapšen u svojoj kući u Bužimu Jure Tomljenović Kaštrola, partizan Jurišne čete. Tomljenović je, naime, s još dvojicom partizana upućen iz Divosela na neoslobođeni teritorij radi izviđačko-obavještajnog zadatka. Došavši u Smiljan oko pola noći rastao se s drugovima Antom Milković i Josom Milković, Smiljaničanima i

krenuo u Bužim s namjerom da posjeti porodicu. Dogovor je bio da se sutradan sastanu na određenom mjestu. Međutim, sutradan oko 12 sati bio je opkoljen i uhapšen. Tomljenovića su oružnici sproveli u Brušane i kasnije predali ustašama u Gospić.

Nakon duže istrage ustaše su ga strijeljale 15. 9. 1942. godine na strelja-ni u Podoštri. Da li je u ovom slučaju bila u pitanju izdaja ili slučajnost, nije rasvijetljeno.

U zaseoku Balenija na pazariškom području u lipnju 1942. godine poginuo je Mile Hodak Čile, prvoborac iz Oteša. Čile je odlukom partijskog rukovodstva upućen s oslobođenog teritorija na područje Pazarišta kao političko--obavještajni radnik. Došavši u Baleniju izdan je i ubijen. Ustaše su u Pazarištima u lipnju 1942. godine strijeljale grupu ilegalnih suradnika NOB-a: Ivu Jurčića, Mariju Jurčić, Josu Krpana i Luku Vukelića.

U jesen 1942. godine partizanski obavještajci i politički radnici: Stipić Došen, Mićo Jelača, Mića Šaban i Ive Štimac uputili su se iz Divosela na neoslobođeni teritorij u Podoštru na zakazani sastanak s grupom simpatizera NOB-a. Ustaška obavještajna služba saznala je za njihov dolazak i angažirala grupu ustaša iz Gospića da ih sačeka. U sukobu s ustašama Šaban je poginuo, a Jelača i Štimac ranjeni. Nedovoljno iskustvo i pomanjkanje budnosti skupo je plaćeno.

Trećeg prosinca 1942. godine nad kanjonom rijeke Like, između Klanca i Kruščice, u borbi s oružnicima iz Klanca i grupom ustaša iz Gospića poginuli su partizani, politički radnici iz općine Pazarište: Vinko Balenović, Marko Krpan, Nikica Starčević, Josip Stojević i Štipan Vukelić. U ovoj borbi poginuo je i predvodnik ustaške skupine iz Gospića Mile Vrkljan Milica, poznati zločinac iz 1941. godine i odani izvršilac zločinačkih planova Rude Rica i Branka Milinkovića.

Zadnjih dana rujna 1942. godine 1. i 2. lička brigada s Kosinjskim partizanskim bataljonima zadale su težak udarac ustašama u Kosinju i Pazarištima. U isto vrijeme 3. lička brigada napala je četnike u Raduču, a zatim i ustaše u Ribniku. Ustaše i četnici u ovim borbama imali su znatne gubitke. U Pazarištima je poginulo preko 100 ustaša. U Raduču je poginulo 10 četnika, 101 je zarobljen. U Kosinju i Pazarištima likvidirana je skupina ustaških špijuna i zločinaca iz 1941. godine. Većina likvidiranih učestvovala je u ubijanju i bacanju ljudi u Šević-jamu 1941. godine. Od poznatih ustaških špijuna, zločinaca i terorista likvidirani su: Nikola Marković Kalanj iz Žitnika, Grga Mikez iz Klanca, Joso Milinković Bajeta i Nikola Milinković Jolaš iz Oteša, Joso Starčević iz španjuše, Toce Starčević iz Kalinovače i Ivan Župan Kučića iz Klanca.

Krajem jeseni 1942. godine u Klancu je ubijen poznati terorista i ustaški špijun Martin Župan Kučića iz Brezovog Polja. Kučića je ubijen prilikom napada partizana na oružničku postaju u Klancu. Napad, razoružanje oružnika i hapšenje oružničkog zapovjednika Šećera izvršili su partizani 3. čete 3. bataljona Ličkog partizanskog odreda, tada stacionirane u Smiljanu (u zaseoku Selište). Uz pomoć obavještajne službe uklonjeno je nekoliko ustaških špijuna i terorista s ovog područja. Među ovom skupinom zločinaca našao se i Ambroz Tomljenović iz Oštarija koji je bio poznat po ubijanju Srba i Hrvata maljem nad jamama na Jadovnom i Stupačinovu 1941. godine.

Neoslobođeni dio gospićko-perušićkog područja doživljavao je u drugoj

polovini 1942. godine velike promjene i postao operativna prostorija par zanskih jedinica. Na ovom području u srpnju 1942. godine djelovao je Koi binirani partizanski odred. Ovaj odred formiran je od dijelova 1. i 3. 1 kog partizanskog odreda. Odred je zauzeo Brušane, Oštarije, Smiljan, B žim, Rastoku i Donje Pazarište. Kasnije su 1. i 2. lička brigada s jedinic ma 4. ličkog partizanskog odreda zauzele Kosinj i Pazarište. Bilo je i vrijeme ozbiljnih obračuna s kvislinškim vojnim formacijama. Kad god 1 ustaške i domobranske jedinice trpjele gubitke i gubile teren, uvijek uskakivao talijanski okupator i intervenirao. Tako su Talijani iz Gospić stupili u akciju prilikom borbe Kombiniranog partizanskog odreda s usti šama u Donjim Pazarištima. Talijani su i 13. kolovoza 1942. godine napa Kosinjsku partizansku četu na području Kosinja. Vrlo jak talijanski napa na partizanske snage u Kosinju i Pazarištima izvršen je s namjerom okri ženja i uništenja partizanskih jedinica. Talijanske snage koncentrirale su s u Krasu i Otočcu i iz tih mjesta kretale prema Kosinju i Pazarištima. Po(jakim pritiskom neprijateljskih snaga partizani su se povukli na oslobođen teritorij, čime su borbe u zapadnoj Lici 1942. godine završene. Neprijatel je ponovno uspostavljao svoje garnizone. S druge strane vodio se pravi ra na političko-obavještajnom planu. Obavještajna služba bilježila je uspjehe na ovom području otkrivajući i uklanjajući neprijateljske obavještajce, nji hove agente i teroriste.

U četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi okupatori i njihovi saradnici opljač-kali su i spalili mnoga sela u Lici. Narod je ostao bez krova nad glavom, bez stoke i hrane. Prilike su bile teške. Izlaz je nađen u protuofanzivi. Po planu Glavnog štaba Hrvatske a u sklopu širih operativnih zahvata zadnjih dana travnja 1943. godine, jedinice 6. i 8. divizije NOV oslobodile su gospićko--perušićko područje. Neprijatelj je s oko 5 000 vojnika satjeran u Gospić. Blokada Gospića trajala je više od mjesec dana. Nezavisna Država Hrvatska tada je u Lici imala nepuna 4 km² teritorije, možda koji m² više. Njezin te-ritorij bio je grad Gospić »u žici«.

Na novooslobođenom području birani su mjesni i općinski NOO-i. Uspo-stavljena je vojno-pozadinska vlast, osnovane su komande mjesta u Karlo-bagu, Kosinju, Ličkom Osiku, Pazarištima, Perušiću i Smiljanu. Komanda mjesta Medak ustanovljena je ranije. Politički život u selima, uz kulturne priredbe, odvijao se vrlo dinamično. Općinski komiteti KPJ držali su po-litičku situaciju u svojim rukama. NOO-i i komande mjesta obavljali su svoje poslove stvarajući uslove za što ugodniji boravak operativnih jedinica na ovom području. Pojedinci, koji su se ranije ispoljavali kao ustaški sim-patizeri, pobjegli su s ustašama u Gospić.

U svibnju i lipnju 1943. godine na novooslobođenom području partizanska obavještajna služba otkrila je 13 neprijateljskih agenata. Svi otkriveni uhap-šeni su i sprovedeni u Komandu 1. ličkog područja na daljnji postupak. Među uhapšenima bilo je seoskih trgovaca, gostioničara, bivših službenika i žena čiji su se muževi nalazili u inostranstvu na radu. Ove još mlade žene služile su kao doušnici ustaškoj obavještajnoj službi.

Komande mjesta s partizanskim stražama, u suradnji s NOO-ima, odigra-le su značajnu ulogu po pitanju sigurnosti u pozadini. Aktivnost ovih orga-na pridonijela je da se oslobođeni teritorij pretvori u čvrstu bazu opera-tivnih vojnih jedinica. Borci pri komandama mjesta bili su u većini preka-

ljeni ratnici koji su poslije ranjavanja upućivani na službu u vojno-pozadinske jedinice. Oni su se konstantno borili protiv ubacivanja neprijateljskih grupa, petokolonaša i dezertera.

Organizacija civilne obavještajne službe

Politička obavještajna služba NOO-a djelovala je od početka kao organ narodnooslobodilačkih partizanskih odreda. U djelokrugu aktivnosti imala je i civilno stanovništvo. Organiziranjem civilne obavještajne službe došlo je do podjele rada — civilno stanovništvo preuzela je civilna obavještajna služba.

U prvoj polovini ožujka 1943. godine formiran je Rejonslci obavještajni centar (ROC) za kotar Gospić. Kotarski komitet KPH Gospić, čiji je sekretar bio Marko Vujnović, uz pomoć Ive Čaćića i Dane Mrkšića, obavještajaca na području 1. ličkog NOP odreda »Velebit«, odabrao je kadrove za rad u ROC-u. Bili su to: Ilija Vujnović, tajnik Općinskog NOO-a Gospić, Jaga Vujnović, omladinski aktivista iz Divosela, Iso Stanić, politički radnik iz Divosela, Petar Dukić iz Kika i Sofija Dimić, omladinski rukovodilac iz Ostrvice.

U prvo vrijeme rukovodilac ROC-a bio je Ive ćaćić, a kasnije Ilija Vujnović. ROC je u pomenutom sastavu djelovao do polovine 1944. godine. Tada je Iso Stanić premješten na dužnost obavještajnog oficira 2. ličkog područja, Jaga Vujnović na rad u ROC Korenica, Sofija Dimić vraćena na dužnost omladinskog rukovodioca odakle je i došla. Namjesto njih su za članove u ROC Gospić premješteni: Milan Grbić, sekretar Općinskog komiteta KPH Lički Osik, Milan Jurasović, politički komesar Komande mjesta Karlobag, Jovo Obradović, član ROC-a za kotar Perušić i Ivan Milković, sekretar Općinskog komiteta KPH Smiljan i član Kotarskog komiteta KPH Gospić.

Poslije kapitulacije fašističke Italije 1943. godine na gospićkom području postavljeni su mjesni povjerenici koji su brinuli o obavještajnim pitanjima. Bili su to: Stipe ćaćić za Bužim i Smiljan, Milica Pjevač za Ornice i Čitluk, Dragan Ljubojević za Počitelj, Mića Maoduš za Medak, Savka Mrkailo za Raduč, Tomo Svetić za Divoselo i Lički Novi, Joso Trošelj za Barić--Dragu i Lukovo Sugar je i Stjepan Prpić za Karlobag.

Petar Dukić, član ROC-a Gospić poginuo je početkom prosinca 1944. godine u blizini Žira prilikom borbe s ustašama i Nijemcima. Milan Grbić, član ROC-a, početkom siječnja 1945. godine ranjen je u Metku prilikom borbe s Nijemcima.

Rejonski obavještajni centar (ROC) za kotar Perušić formiran je u kolovozu 1943. godine. Za rad u njemu angažirani su poznati politički aktivisti u vojsci i pozadini: Ivan Arbanas, Dane Balenović, Božo Marković, Sveto Medić, Petar Munjas, Jovo Obradović, Mile Obućina i Dušan Škarić.

Poslije kapitulacije fašističke Italije Sveto Medić upućen je na rad u Istru. Medić je do odlaska bio šef ROC-a, a poslije njegova odlaska u viši obavještajni forum dužnost šefa preuzeo je Dušan Škarić, dotadašnji član ROC-a. škarić je poginuo u borbi s ustašama 26. 3. 1944. godine u Kosi. Jovo Obradović premješten je ljeti 1944. godine na rad u ROC Gospić. U ROC-u Perušić ostali su: Ivan Arbanas, Božo Marković, Petar Munjas i Mi-

le Obućina. Obavještajni terenski radnici u općinama kotara Perušić bili su: Pave Marković i Ivan Vrkljan u općini Pazarište, Branko i Đuran Radović u općini Kosinj i Ante Karić, Tomo Krunić i Stipe Murgić u općini Perušić.

U stručnom osposobljavanju kadrova u ROC-evima veliku pomoć pružali su već iskusni obavještajci: Rade Basarić, Ive ćaćić i Dane Mrkšić. Rade Basarić, tada šef Pomoćnog obavještajnog centra (POC) za Liku, ranije je kao obavještajac djelovao na području 1. ličkog partizanskog odreda. S uspjehom je otkrivao petokolonaše i četničke agente. Njegovom aktivnošću i aktivnošću organiziranih političkih snaga u 1. ličkom partizanskom odredu i pozadini, otkrivena je i privedena odgovornosti četnička organizacija u Mogoriću, u proljeće 1942. godine. Na čelu ove četničke organizacije nalazila su se dvojica bivših žandara.

Ive ćaćić radio je po obavještajnim pitanjima od početka organiziranog djelovanja političke obavještajne službe. Organizirao je civilnu obavještajnu službu na gospićkom području i njom rukovodio sve do odlaska na rad u POC.

Bio je član KPJ od 30-tih godina i raspolagao je širokom općom i političkom kulturom. Zbog političke aktivnosti hapšen je kao komunista u Kraljevini Jugoslaviji, a bio je vrstan poznavalac prilika i ljudi u Gospiću. Imao je veliko iskustvo u predratnoj političkoj borbi protiv frankovaca u Gospiću i znalački je pristupao izboru saradnika. Bio je veliki analitičar i rijetko se varao u procjenama. Životno i političko iskustvo koristio je vrlo racionalno u osposobljavanju mlađih obavještajaca.

Dane Mrkšić došao je na rad u oivilnu obavještajnu službu s dužnosti obavještajnog oficira 2. bataljona 1. ličkog partizanskog odreda u jesen 1942. godine. U prvo vrijeme radio je na neoslobođenom dijelu općine Lički Osik i bio zadužen za stvaranje obavještajne mreže u četničkoj skupini u Gospiću. Sa saradnicima iz Ostrvice ulazio je noću u Gospić i pronalazio povjerenike u četničkoj skupini lociranoj u Gospiću oko željezničke stanice i u zaseoku Obradović Varoš. Njegova obavještajna aktivnost, u zajednici s Ankicom Ratković, omladinskim aktivistom iz Vukšića, proširila se na neoslobođena sela: Vukšić, Široku Kulu i Mušaluk. Djelujući u ovim selima pomoću od ranije opredijeljenih za NOB: Jose Bešića, Mate Franića, Paje Lisca, Stjepana Biljana, Mile Potnara, Ivana Pavletića i Petra Borčića, uspio je uključiti veći broj omladine u političko-obavještajni rad. Nakon kraćeg vremena iz Mušaluka i Vukšića otišli su u partizane: Jure Bešić, Ante Bešić, Kata Bešić, Ivica Franić, Tomo Franić i Ivan Pavletić. U proljeće 1943. godine iz Mušaluka i Vukšića otišla je u partizane veća omladinska skupina: Jelka Antunović, Grga Bešić, Jelka Bešić, Luka Bešić, Stipe Bešić, Luka Biljan, Pepa Franić, Jela Lisac, Grga Pavletić, Filip Pavletić, Jure Pavletić, Kata Pavletić, Stipe Pavletić i Ivica Ratković.

Naredbom Glavnog štaba Hrvatske od 26. maja 1943. godine formiran je, početkom lipnja 1943. godine, Bataljon protiv pete kolone (Bataljon PPK). Štab bataljona, po pravilu, nalazio se u blizini Glavnog obavještajnog centra (GOC-a) za Hrvatsku. Bataljon je bio operativno-izvršni organ GOC-a. Isti odnosi vrijedili su za dijelove Bataljona, koji su djelovali na širem području POC-a i ROC-eva. Akcije Bataljona pripremala je obavještajna služba. Dijelovi Bataljona u jačini čete ili voda češće su djelovali na gospićko-peru-

šićkom području. Glavni zadatak PPK-ovaca i članova ROC-a bio je borba protiv pripadnika pete kolone, neprijateljskih špijuna i ubačenih neprijateljskih naoružanih grupa na oslobođeni teritorij. Pored ovih zadataka, kada su prilike iziskivale, vršeni su pretresi dijelova terena, sela i pojedinaca.

Poslije formiranja Brigade PPK, 16. 6. 1943. godine, koja je imala pet bataljona, na području Like djelovao je njezin 5. bataljon na čelu s komandantom Lazom Gadćem ćaćom i političkim komesarom Perom Rađenovićem.

Odmah nakon kapitulacije fašističke Italije i ponovnog satjerivanja ustaških i domobranskih jedinica u Gospić dijelovi bataljona s obavještajcima Danom Mrkšićem i Ilijom Vujnovićem, uz pomoć aktivista NOB-a, pohapsili su oko 30-tak ustaških zločinaca, ustaša pojedinaca i ustaških špijuna, koji su se skrivali po selima općine Karlobag i na otoku Pagu. Na Oštarijama su uhvaćena 3 ustaška zločinca, u Ledeniku 1, u Cesarici 2. Na Pagu otkrivena su i uhapšena 4 ustaška špijuna.

U Barić Dragi strijeljan je ustaški zločinac Ivan Barić. Nedaleko Tribnja, kod šarić-kućišta, uhapšena su dvojica ustaša koljača — Jure Zupčić Škrbo i Pave Zupčić. Ova dvojica učestvovala su u pokolju 68 čitlučana i Divoseljana, ljeti 1941. godine, koji su pobjegli od pokolja u Divoselu, ali su ih ustaše sačekale u Podgorju, odvele u seosku crkvu u Šibuljni i tu poklale, a zatim crkvenu zgradu zapalile. Svi uhapšeni sprovedeni su u Komandu 2. ličkog područja na daljnji postupak.

Na području Metka, u zaseoku Kukljic, PPK-ovci su pohvatali 10 četnika. Od ranije poznati četnički zločinci strijeljani su, a ostali su upućeni na sud. U zaseoku Travice, nedaleko željezničke stanice Medak, pronađen je u bunkeru i uhapšen 1 četnik. Ovaj četnik iskopao je bunker ispod pasje kućice, vrlo vješto ga kamuflirao i u njemu se skrivao. U sukobu s PPK-a u Poći telj u poginula su 2 četnika.

U proljetnoj partizanskoj ofanzivi 1943. godine rastjerani su četnici u Lipovom Polju. Dio ovih četnika predao se i stupio u partizane. Oni koji su bili čvršće vezani za rukovodstvo pobjegli su u Velebit i skrivali se pred partizanima. Poslije povlačenja partizana s područja Kosinja organizator četnika u Lipovom Polju bio je Vajo Glumac Šaronja. Ispred četničke skupine u Gackoj dolini s četnicima u Lipovom Polju održavao je vezu Mileta Grozdanić, politički utjecajna ličnost među četnicima u Gackoj dolini. Grozdanić je bio posrednik između kosinjskih četnika i Talijana u Otočcu.

Talijani su iz Otočca snabdijevali četnike u Lipovom Polju oružjem i municijom. U proljeće 1942. godine na ovo područje došao je delegat Draže Mihajlovića, oficir bivše Jugoslavenske vojske Muselinović (ili neko slično prezime), Crnogorac. Ovaj oficir bio je neko vrijeme komandant četničkog odreda u Lipovom Polju. Kasnije je komandu preuzeo Mane Uzelac.

Odnosi između četnika i ustaša u Kosinju bili su zasnovani na ugovoru o međusobnom nenapadanju. Zajednički ugovor o nenapadanju sklopljen je u zgradi seoske škole u Donjem Kosinju, polovinom ljeta 1942. godine. Supotpisnici ugovora bili su Pajo Jugović, ustaški povjerenik u Donjem Kosinju i komandant četničkog odreda Muselinović. Glavni dio sporazuma izražen u ugovoru odnosio se na zajedničko nastupanje u borbi protiv partizana i prekidanje dotadašnjeg neprijateljstva između ustaša i četnika. U proljeće 1943. godine takav ugovor sklopili su i četnici iz Metka sa predstavnicima ustaške vlasti u Gospiću.

Bijela Garda — seoska ustaška milicija

Zadnjih dana lipnja 1943. godine ustaše su napadom iz blokiranog Gospića zauzele Smiljan i Pazarište. Odmah su pristupili mobilizaciji i naoružanju starijih seljaka na smiljanskom, a nešto kasnije d na perušićkom području. Naoružane seljake nazvali su Bijela garda, iako je bila u pitanju seoska ustaška milicija.

Glavni izvršilac odluke ustaškog rukovodstva u Gospiću o organiziranju Bijele garde bio je Delko Bogdanić, zapovjednik 34. ustaške bojne. Dolaskom u Smiljan on je naredio hapšenje i strijeljanje mladića koji su izbjegavali ustašku mobilizaciju. U Smiljanu je Bogdanićeva bojna 29. 6. 1943. godine strijeljala Ivana Katića i Matu Milkovića. Beću Stojevića iz Klanca i Luku Uzelca iz Bužima ustaše su strijeljale 13. 7. 1943. godine. Stojević je strijeljan u Klancu, a Uzelac kod mosta na rijeci Otešici. Strijeljanje ove dvojice izvršio je poznati ustaški zločinac Stipe Marković Macola, zapovjednik satnije u Bogdanićevoj bojni. Strijeljanje pomenutih mladića poslužilo je ustašama za zastrašivanje seljaka.

Za zapovjednika Bijele garde na smiljanskom području postavljen je Luka Franić Ludica, partizanski dezerter iz Smiljana. Franić je početkom svibnja 1943. godine kao partizan pobjegao u Gospić i stavio se ustašama na raspolaganje, a u partizane je došao kao ustaški oružnik u proljeće 1942. godine. Izvršavajući odluku ustaškog rukovodstva u Gospiću on je 23. 7. 1943. godine pohapsio članove partizanskih porodica, koji nisu uspjeli pobjeći ispred ustaša, kao i saradnike i simpatizere narodnooslobodilačke borbe na području Smiljana, Bužima i Rastoke. Grupu uhapšenih predao je ustašama u Gospiću, a ustaše su ih protjerale na oslobođeni teritorij u Vrebac. Dolaskom kolone uhapšenih na Visoko brdo, na ulazu u selo Bilaj, ustaše su izdvojile 12 muškaraca i na tom ih mjestu strijeljali. U ovoj grupi strijeljani su: Ivica Katić, Sveto Lemaić, Ivan Katić, Đuro Rajčević, Jerko ćaćić, Mihajlo Rajčević, Mijat ćaćić, Pilip Pejnović, Ante Milković, Dane Pejnović, Ivan Filipović i Đuro Pejnović.

Zadatak Bijele garde sastojao se u postavljanju zasjeda, sačekivanju i ubijanju političkih radnika i obavještajca NOB-a. U dva navrata došlo je do oružanog sukoba između terenskih političkih radnika i Bijele garde u Smiljanu. Naša obavještajna služba imala je saradnike među ovom neprijateljskom skupinom i na vrijeme je dolazila do saznanja o njenim namjerama. U Bijeloj gardi bilo je nekoliko Mačekovih sljedbenika koji su se izdavali za simpatizere NOB-a, a u biti su bili veliki antikomunisti. Milan Franić, jedan od Mačekovih sljedbenika, koristeći rodbinsku vezu, pisao je pismo partizanima, nagovarajući ih na izdaju i dezerterstvo. Bila je na pomolu kapitulacija fašističke Italije i prema propagandi Mačekovih sljedbenika trebalo je da se Englezi iskrcaju na obalu Jadrana što bi dovelo do izmjene političke situacije u njihovu korist, a na štetu NOB-a.

Poslije kapitulacije Italije rujna 1943. godine jedinice NOVJ satjerale su ustaške vojne formacije u Gospić. Dolaskom partizana na smiljansko područje pripadnici Bijele garde razoružani su, a Franić je s ustašama pobjegao u Gospić gdje je s njima ostao do oslobođenja kada se odmetnuo u šumu, a zatim likvidiran.

Na perušićkom području Bijela garda, pod zapovjedništvom Stjepana Rukavine Ćane iz Konjskog Brda, bila je vrlo agresivna, i činila velike smetnje

i štetu NOB-u. Postavljanje zasjeda, sačekivanje i ubijanje aktivista NOB-a bio je i njen glavni zadatak. Prelaz aktivista NOB-a preko perušićkog područja na putu za Kosinj i Pazarište bio je vrlo otežan.

Stjepan Rukavina Ćane i Božo Karić, agenti UNS-a, uhvatili su u Janjačkoj Kosi Matu Grahovca, političkog komesara partizanske čete i ubili ga. U Malom Polju pripadnici Bijele garde i agenti UNS-a: Martin Jurišić Maka, Božo Marković i Mile Jurković Mićo sačekali su i ubili dvojicu partizana — političke radnike Maku i Stipu Milković.

Ante Vlajnić, Ivan Štimac Ugar i Grga ćulumović Groija bili su prije rata glavni nosioci ustaškog pokreta u Perušiću. Dolaskom ustaša na vlast postali su glavni ustaški rukovodioci. Vlajnić je postao kotarski predstojnik, kasnije zapovjednik Perušićke ustaške obrambene bojne. Štimac je postao ustaški logornik i rukovodilac UNS-a na perušićkom području, ćulmović je bio načelnik općine i aktivan pomagač prve dvojice. Ova trojica organizatora i rukovodilaca ustaške vlasti u Perušiću uvukli su u zločine i pljačku velik broj ljudi. Organizirali su u svim selima svoje doušnike i preko UNS-a uključili u špijunsku aktivnost veći broj ljudi. Na području Konjskog Brda i Janjačke Kose glavni suradnik bio im je Mile Rukavina Baćak, koji je poslije rata pobjegao u Njemačku i tamo ubijen. Vlajnić je prije rata raspolagao značajnim trgovačkim kapitalom. Bio je trgovac u Perušiću. Pljačkajući za vrijeme rata još se više obogatio. Na vrijeme je osjetio ustašku propast i s kapitalom pobjegao iz zemlje. Nastanio se u Argentini gdje je i umro. Ivan Štimac i Grga ćulumović uhvaćeni su u Perušiću i od narodnog suda suđeni na smrt strijeljanjem. Stjepan Rukavina Ćane, zapovjednik Bijele garde, ubijen je poslije rata kao ustaški odmetnik.

ROC Perušić, uz aktivno učešće Komande mjesta, jedinice PPK-a i udarnih partizanskih grupa, otkrio je i uklonio s perušićkog područja u toku 1943. i 1944. godine 18 ustaških zločinaca i ustaških špijuna. U Malom Polju otkriveno je i uklonjeno 5 ustaških zločinaca i saradnika UNS-a, u Kaluđerovcu 3, Konjskom Brdu 4, Sv. Marku 2, Bukovcu 1, Janjačkoj Kosi 2 i u Dubokom 1. U ovoj akciji otkrivanja i uklanjanja neprijateljskih agenata i ustaških zločinaca otkriveni su neki koji su s 31. ustaškom bojnom učestvovali u napadu na kotarska rukovodstva NOB-a 25/26. 3. 1944. godine u zaseoku Gornji Lulići i na Škrljaku.

Hapšenje grupe saradnika NOB-a u Gospiću

Težak udarac NOB-u i Obavještajnom centru u Gospiću ustaše su nanijele hapšenjem 27 saradnika i simpatizera NOB-a, 28. 10. 1943. godine. U ovoj grupi uhapšeni su profesori: Jaroslav Mali, Karmen Mali, Jožica Pulec i Marija Tomljenović; srednjoškolci: Ante Župčić Baja, Mica Pavičić, Đoko Vujnović, Ivica Jurjević, Nikica Đaković, Ivan Jurjević, Bogdan Vujnović, Marija Šarić, Sveto Starčević i Vlado Plećaš; obrtnici: Stjepan Jurjević, Stjepan Jugović i Nikola Jurasović; domaćice: Zora Janković rođena Gobac, Sofija Radošević rođena Vujnović i Marija Brajković; apotekar Mirko Dragane; učiteljica Ivanka ćaćić rođ. Mataija; inžinjer šumarstva Jure Kosović; trgovački pomoćnik Mile Javorina; domobranski nadporučnik Berislav Havoić; vojnik Stjepan Tokić i oružnički narednik Ivan Grljević. U toku istrage ubijen je Mile Javorina u zatvoru. Ivanka ćaćić je poslije istrage zbog nanesenih ozljeda upućena u bolnicu i tamo umrla.

Istragom nad grupom uhapšenih rukovodili su zlikovci Zvonko Janjić, ustaški poručnik, šef UNS-a u Gospiću, uz pomoć Vlade Grospića, ustaškog poručnika, izaslanika ustaške nadzorne službe iz Zagreba i Stipe Stilinovića Knjape, zapovjednika ustaškog županskog redarstva u Gospiću. Suđenje »7. brigadi« (ustaše su grupu uhapšenih nazvali »7. brigada«) održano je u Gospiću u veljači 1944. godine. Sudsko vijeće sačinjavali su: sudac Vinko Cibić, predsjednik vijeća, ustaški poručnik, Boić ustaški bojnik (zapovjednik 9. ustaške bojne) član i Josip Prizl, ustaški zastavnik iz Zagreba, član. Na smrt strijeljanjem osuđeni su: Zora Janković, Berislav Havoić, Ivan Grljević, Stjepan Tokić i Sofija Radošević. U koncentracioni logor upućeni su: Ante Župčić, Đoko Vujnović, Mica Pavičić, Nikica Đaković i Marija Brajković. Ostali članovi grupe oslobođeni su krivnje zbog pomanjkanja dokaza. Osuđeni na smrt strijeljani su 27. 4. 1944. godine na vojnom strelištu u Podoštri. Ubijeni su na mjestu strijeljanja i pokopani, izuzev Zore Janković koja je na molbu rodbine pokopana na gradskom groblju u Gospiću.

Uhapšeni članovi grupe, koji su bili oslobođeni krivnje i pušteni na slobodu, ponovno su uhapšeni po nalogu Jurice Frkovića, velikog župana, i upućeni u koncentracioni logor. U ovoj grupi bili su: Nikola Jurasović, Marija Šarić, Stjepan Jurjević, Stjepan Jugović i Marija Tomljenović. Svi, osim Tomljenovićke, ubijeni su u logoru.

Bogdan Vujnović, koji se nalazio u grupi oslobođenih, uhapšen je kasnije i od ustaške policije obješen 14. 2. 1945. godine na raskrižju puteva u Trnovačkom Novoselu. Vujnović je obješen s još devetoricom saradnika NOB-a koji su se do tada nalazili u ustaškom zatvoru u Gospiću. U ovoj grupi obješeni su: Radojka čanak (kći Milete) iz Gospića, Marija, Ljubica i Mira Kekić (kćeri Laze i Ike) iz Lipa, Kata Smutny iz Gračaca, Petar Uzelac iz Metka, Ivan Rubeša iz okolice Rijeke, Dragan Adžić iz Sv. Jurja i Bogdan Delić iz Korenice.

U grupi strijeljanih saradnika partizanske obavještajne službe u Podoštri, 27. 4. 1944. godine, bili su članovi Obavještajnog centra koji je u okupiranom Gospiću djelovao od početka ustanka. Zora Janković i Ivanka Čaćić djelovale su u ovom Centru od početka. Berislav Havoić, domobranski nadporučnik, Ivan Grljević, oružnički narednik, Stjepan Tokić, vojnik i Sofija Vujnović uključili su se kasnije u obavještajni rad. Havoić i Grljević, kao vojna lica, imali su povoljnu mogućnost za obavještajni rad. Nestankom ovih suradnika nije uništena baza partizanske obavještajne službe u Gospiću. Ostalo je još nekoliko saradnika na vrlo značajnim mjestima u neprijateljskom aparatu, koji su radili kao pomoćna lica na takvim mjestima na kojima se imalo uvida u namjere i tajne neprijatelja. Jedan od saradnika obavjetšajne službe radio je u Izvještajnom odjelu 4. posadnog domobranskog zdruga. Ovaj suradnik partizanske obavještajne službe ostao je neotkriven i izišao je na oslobođeni teritorij u rujnu 1944. godine.

Kotarska povjereništva OZN-e i narodna milicija

Poseban datum u razvoju službe sigurnosti predstavlja 13. maj 1944. godine, kada je vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito donio odluku o osnivanju Odjeljenja zaštite naroda (OZN-a) pri Povjereništvu za narodnu ob-

ranu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije. OZN-a je postala jedinstvena centralizovana organizacija obavještajne i kontraobavještajne službe, zasnovana, odnosno formirana na vojničkim principima. U Odluci o osnivanju OZN-e kaže se: »Nužno je stvoriti jedinstvenu organizaciju koja bi upravljala političkom obavještajnom službom u inostranstvu i na okupiranom području i kontraobavještajnom službom u NOV, na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji. Svu aktivnost u borbi s inostranom agenturom protivnika i antinarodnih elemenata treba centralizirati u Odjeljenju zaštite naroda — OZN-i, izdvajajući te funkcije od vojno-operativne obavještajne službe«.

Uputstvom o organizaciji i radu OZN-e određen joj je djelokrug rada: politička obavještajna služba i kontraobavještajna služba na okupiranom području, kontraobavještajna služba na oslobođenoj teritoriji i kontraobavještajna služba NOVJ. Na terenu su postojeći obavještajni centri preimenovani pa je Pomoćni obavještajni centar (POC) za Liku postao Odjeljenje zaštite naroda (OZN-a) za Liku. Rejonski obavještajni centri (ROC-evi) preimenovani su u povjereništva odjeljenja zaštite naroda (povjereništva OZN-e) a u konkretnom slučaju — Povjereništvo OZN-e za kotar Gospić i Povjereništvo OZN-e za kotar Perušić.

U povjereništvu OZN-e formirane su dvije sekcije — učinjena je podjela rada. Prva sekcija prikupljala je podatke o neprijateljskim vojnim formacijama i njihovim namjerama, o neprijateljskim špijunima koji su djelovali na okupiranom i oslobođenom području i druge potrebne podatke za rukovodstvo NOB-a. Druga sekcija preuzela je kontrolu oslobođenog područja i štitila ga od ubacivanja neprijateljskih agenata, diverzanata i sabotera, osiguranje partizanskih ustanova, radionica i drugih objekata. Uvođenjem nove organizacije rada u povjereništva OZN-e ukinuta je funkcija šefa. Članovi sekcije djelovali su samostalno i za svoj rad odgovarali OZN-i za Liku. U pravilu član sekcije djelovao je na području jedne općine. Ovakva organizacija rada zadržana je do oslobođenja zemlje.

Zahvaljujući pomoći partijskih i skojevskih organizacija na terenu OZN-a je mogla voditi uspješnu borbu protiv neprijatelja špijunaže i pete kolone. Oslanjajući se na podršku naroda i u svakodnevnoj saradnji s NOO-ima, vojno-pozadinskim organima, jedinicama narodne obrane i milicije, OZN-a je postala važan činilac sigurnosti na oslobođenom području. Za vrijeme neprijateljskih ofanziva ona je u suradnji s NOO-ima, komandama mjesta i milicijom ulagala napore da svojim operativnim mjerama što bolje osigura oslobođeno područje, stanovništvo i mjesta gdje su se nalazile partizanske ustanove.

Narodna milicija, koja je izrasla iz seoskih straža, bila je siguran oslonac OZN-i. Za razvitak milicije posebno su važni NOO-i, koje su svakodnevne potrebe silile da formiraju odgovarajuće izvrnše organe.

Seoske straže osiguravale su kotarske, općinske i mjesne NOO-e, patrolirale po selima, legitimirale nepoznate i sumnjive osobe i izvršavale naloge NOO-a i komandi mjesta.

»Lički vjesnik« je u broju 29, od 6. siječnja 1945. godine, pisao: »Uporedo s razvitkom naše narodne vlasti, nužno je došlo do organizacije milicije pomoćnog organa NOO-a. Milicija ima zadatak čuvati tekovine NOB-e, tj. voditi upornu borbu protiv svih koji nastoje poremetiti red i mir, koji hoće ugroziti živote našeg naroda«. Narodna milicija bila je aktivni učesnik u

održavanju javnog reda i mira i vrlo aktivna u suzbijanju diverzantsko-terorističke aktivnosti neprijatelja.

Članovi KPJ i SKOJ-a, koji su djelovali na terenu, izjednačavali su se u obavještajnoj aktivnosti s profesionalnim obavještajcima. Većina ih je najdirektnije učestvovala u borbi s neprijateljem, izvršavajući delikatne i vrlo složene zadatke. Na izvršavanju jednog od takvih zadataka — u borbi s ustašama u Klancu — u jesen 1944. godine poginuli su: Karlo Krpan Pekar, prvoborac iz Klanca, Mile Bobić Papica, prvoborac iz Kosinja, Mile Butorac iz Pazarišta, Pepica Marinić iz Kosinja i Ivan Rukavina Beg iz Klanca. OZN-a se sa sigurnošću oslanjala na veliki broj tihih i samoprijegornih simpatizera NOB-a koje nitko nije evidentirao kao obavještajce, a oni su to u stvari bili.

Grupa pripadnika seoske ustaške milicije iz Donjih Pazarišta, predvođena Markom Mandekićem Makom, lugarom iz Velike Plane, napala je u listopadu 1944. godine Izviđački vod 35. divizije NOVJ na Štirovači, koji se na čelu s kapetanom Antonom Borićem Tonom kretao po zadatku sa oslobođenog teritorija u Jablanac, pravcem Divoselo—Smiljan—Pazaritše i dalje Velebitom, da bi zakonačio u pastirskoj kolibi na Štirovači.

Na putu iz Pazarišta prema Štirovači vod je slijedila ustaška milicija i pritajeno čekala jutro. Kada su partizani ustajali, kako je koji izlazio iz kolibe tako je ubijen. Među poginulim partizanima bili su kapetan Anton Borić i Jure Gržan, partizanski vodič, aktivista NOB-a iz Donjih Pazarišta. U ovom sukobu poginulo je nekoliko ustaških milicionera. Ostali su kasnije identificirani, pohvatani i likvidirani. Marko Mandekić likvidiran je kao ustaški odmetnik s Draganom Devčićem, ustaškim odmetnikom iz Smiljana, u lipnju 1947. godine u kanjonu rijeke Like. U toku NOB-a i u oslobođenju s područja općine Pazarište zbog dokazanih zločina ubijeno je 55 agenata UNS-a, vjernih sljedbenika i izvršilaca politike Rude Rica i Branka Milinkovića, ozloglašenih ustaških rukovodilaca na pazariškom području.

Pioniri kao najmlađi organizirani dio NOB-a, vođeni od SKOJ-a, imali su značajnu ulogu u obavještajnim poslovima. Izvršavali su zadatke vrlo vješto i savjesno i zaslužili najveća moguća priznanja. Pioniri Divosela, organizirani u pionirsku četu i naoružani, borili su se s neprijateljem kao svaka druga partizanska jedinica. Pionirska četa u Divoselu češće se samostalno odupirala ustaškim napadima na selo i vrlo kvalitetno obavljala stražarsku, izviđačku i kurirsku službu. Pioniri su na gospićko-perušićkom području dali častan doprinos oslobođenju domovine služeći kao borci, kuriri i obavještajci.

Razmjena zarobljenika

Od kraja jeseni 1942. godine u zarobljeništvu kod partizana nalazio se Mirko Samaržija, ustaški omladinski funkcioner i značajna osoba UNS-a u Gospiću. Samaržija je zarobljen s Jurom Francetićem, ustaškim pukovnikom, zapovjednikom Pavelićeve Crne legije. Ova dvojica ustaških funkoionera zarobljena su u selu Močila, nedaleko Slunja, prilikom obaranja ustaškog aviona. U oborenom avionu nalazili su se Francetić, Samaržija i pilot. Francetić je pri zarobljavanju teže ranjen i nakon kraćeg vremena, i pored kirurške intervencije u Slunju, podlegao ranama. Samaržija je zarobljen bez ot-

pora i sproveden u Glavni obavještajni centar (GOC) za Hrvatsku na saslušanje. Poslije saslušanja nalazio se u partizanskom zatvoru do proljeća 1944. godine.

Krajem ožujka 1944. godine ustaše su, prilikom napada na ustanove i rukovodstva NOB-a za kotar Perušić u zaseoku Lulići, zarobile grupu političkih radnika a među njima i Daru Čudić, člana OK KPH za Liku. Okružni komitet KPH za Liku, da bi spasio zarobljene aktiviste NOB-a, inicirao je njihovu razmjenu za zarobljene ustaše. Inicijativu OK KPH za Liku o razmjeni zarobljenika proveli su u djelo partizanski obavještajci Ive ćaćić i Dane Mrkšić, članovi POC-a za Liku. Ova dvojica partizanskih obavještajaca angažirali su Mirka Samaržiju da, kao partizanski zarobljenik, napiše pismo bratu Josici Samaržiji, ustaškom stožerniku u Gospiću. Odgovor na primljeno pismo ustaše su poslale vrlo brzo i u njemu predložile da se razmjena zarobljenika izvrši na polju između Bilaja i Vrepca, ispod bilajskih Glavica. Članovi POC-a ćaćić i Mrkšić čekali su ustaški odgovor u ROC-u za Gospić, koji se tada nalazio u Vrepcu.

Ilija Vujnović, šef ROC-a, bio je zadužen za zarobljene ustaše koji su dopraćeni iz Babin-Potoka u Vrebac. U dogovoreno vrijeme partizanski i ustaški emisari kretali su prema mjestu ugovorenom za izvršenje razmjene zarobljenika. Ustašku stranu u pregovorima i razmjeni zarobljenika zastupali su: Josica Samaržija, ustaški stožernik u Gospiću i Vlado Grospić, ustaški poručnik, izaslanik UNS-a. Razmjena je obavljena u proljeće 1944. godine. U ovom slučaju došlo je do prvog i posljednjeg susreta partizanskih parlamentaraca i ustaških emisara na gospićko-perušićkom području. U ratu su rjeđi slučajevi da se obavještajci zaraćenih strana susreću na ovakav način.

Grupa ustaša susrela je u jesen 1944. godine dvojicu starijih seljaka iz Pazarišta — Juru Borovca i Petra Starčevića Paculja — na cesti u Smiljanskom Polju, kod spaljene kuće ubijenog Petra Pejnovića — Pacana i pitala ih: »Kakva je razlika između slova U i zvijezde?« Petar Starčević odgovorio je: »Teljig nose voli, a zvijezda je na nebu«. Za ovakav odgovor obojicu su zaklale ustaše u podrumskim zidinama Pejnovićeve spaljene kuće. Hiljade i hiljade ljudi zaklale su ustaše na ovom području i nad jamama ličkog krša bez pitanja i odgovora. Zločini su činjeni bez razmišljanja o posljedicama. Obavještajna služba NOP-a registrirala je zločine i zločince i u pogodnom momentu zločince pozivala na odgovornost.

Njemačka obavještajna služba na području Gospića

Poslije kapitulacije fašističke Italije 1943. godine talijansku vojsku na ovom području zamijenila je njemačka vojska i uspostavila garnizone u Gospiću, Perušiću, Ličkom Osiku, Oštarijama i Karlobagu. Dolaskom u Gospić njemački obavještajci uspostavili su neposredan kontakt s Izvještajnim odjelom 4. ustaškog zdruga.

Zvonko Janjić, izvještajni časnik 4. ustaškog zdruga, Rude Rie, ustaški satnik i funkcionar UNS-a, Stipe Pavičić, ustaški nadporučnik, i zapovjednik Administrativnog odjela 4. ustaškog zdruga, Josica Samaržija, ustaški stožemik i Stipe Stilinović Knjapo, zapovjednik ustaškog redarstva postali su suradnici njemačkih obavještajaca i služili im za svakodnevne potrebe u zajedničkoj borbi protiv NOP-a.

Pored njemačkih vojnih operativnih jedinica u Gospiću se nalazila diverzantsko-teroristička jedinica pod nazivom »Jagdkomando Gospić«. Ovom jedinicom rukovodio je Karlo Rieger. U Gospiću se pojavio u uniformi ustaškog oficira pod imenom Franjo Barišić. Riegerova grupa brojila je 25 izvježbanih diverzanata. Pojačanje u ljudstvu, kada se ukazivala potreba, dobivala je od ustaša. Pripadnici ove grupe bili su naoružani oružjem različitog porijekla: njemačkim, ruskim, talijanskim i ostalim. Ustaški vojni zapovjednici imali su nalog da na zahtjev šefa grupe na terenu pružaju zatraženu pomoć. Bilo im je omogućeno saslušavan je zarobljenih partizana i uhapšenih simpatizera NOB-a. Rieger je premješten iz Gospića, uz obrazloženje da se kompromitirao u očima ustaške javnosti uspostavljajući vezu s Gavrom Stanojevićem, komandantom četnika u Metku. Na Riegerovo mjesto u Gospić došao je Anton Godeli, folksdojčer iz Ljubljane. Godeli se u Gospiću predstavio kao ustaški satnik Cerić. Bio je vrlo aktivan u vršenju zločina na terenu, a angažirao se u stvaranju uslova za rat poslije rata stvarajući tzv. zakonzerviranu agenturu, radeći zajedno s ustašama na izgradnji tajnih sklonitša hrane i ratne opreme.

Skladište hrane i ratne opreme planirali su izgraditi na nekoliko skrovitih mjesta u velebitskom bespuću. Jedno skladište izgradili su u nepristupačnom predjelu Velebita, nedaleko sela Crni Dabar i osigurali ga minskim poljem. OZN-i je uspjelo uhvatiti nekoliko pripadnika Cerićeve grupe i ući u sve tajne njihovog nastojanja. Cerić je u danima oslobođenja Like uhapšen kod Senja. Na saslušanju dao je pregled cjelokupne svoje obavještajno-terorističke aktivnosti. Otkrio je planove o poslijeratnoj aktivnosti na ovom području do koje, međutim, nije ni došlo.

Štab njemačke 392. legionarske divizije nalazio se u Otočcu, pod komandom generala Mickla. U Gospiću bio je stacioniran 847. grenadirski puk, pod komandom potpukovnika Reisingera. U Senju se nalazio 846. grenadirski puk. Dva bataljona ovoga puka operirala su na gospićko-perušićkom području. Prvi bataljon, pod komandom kapetana Krügera, nalazio se u Gospiću, odakle je operativno djelovao. Ovaj bataljon s dvije ustaške bojne napadao je prema Gračacu s namjerom da omogući gračačkoj neprijateljskoj vojnoj formaciji povlačenje prema Gospiću. Međutim, na sektoru Metka nalazile su se dvije brigade iz 13. i 35. divizije NOV. U sukobu s ovim brigadama Nijemci i ustaše su razbijeni i protjerani u Gospić. U ovoj borbi ranjen je ađutant njemačkog bataljona poručnik Getbauer. Početkom prosinca 1944. godine na sektoru Metka njemačko-ustaška vojna grupacija doživjela je neuspjeh, ali je u odstupanju pravila velike zločine. Nijemci i ustaše spalili su zaselak Bogunicu i učinili masovan pokolj stanovništva — ubili su 138 civilnih osoba. Ustaški zapovjednik Frane Sudar bio je poznat od ranije po ovakvim zlodjelima (dok se nalazio u Sarajevu kao zapovjednik ustaškog zdruga).

Na sektoru Metka i Ribnika Nijemci i ustaše imali su znatne gubitke: 30 poginulih i 45 ranjenih, a zarobljene su dvije radio-stanice. Dolaskom na ovo područje njemački bataljon imao je 320 vojnika, a za kratko vrijeme smanjen je na 150 za borbu sposobnih vojnika. Drugi bataljon 846. grenadirskog puka, pod komandom kapetana Richtera, nalazio se na liniji Karlobag—Oštarije, odakle se prebacio na liniju Lički Osik—Perušić. Ovaj bataljon, u kombinaciji s ustašama, stalno je bio u sukobu s partizanima 35.

divizije NOV. Na Oštarijama nalazio se i poručnik Schneider s 2. četom 392. pionirskog bataljona.

U jesen 1944. godine otpočela je reorganizacija ustaško-domobranskih vojnih formacija u Gospiću i Otočcu. Od svih kvislinških vojnih formacija na području Gospića i Otočca formirana je 11. ustaško-domobranska divizija sa štabom u Gospiću, pod komandom Juce Rukavine, kasnije Frane Sudara. Novoformirana 11. ustaško-domobranska divizija s oko 8 000 vojnika (sa štabom u Gospiću) stavljena je pod neposrednu komandu njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa, odnosno pod komandu 392. legionarske divizije sa štabom u Otočcu.

četnički odred Medak u jesen 1944. godine imao je 140 četnika, 5 puškomitraljeza i 1 mitraljez, četnički odred Kosinj osipao se i u jesen te godine imao je 64 četnika, 3 puškomi trai jeza i 3 mitraljeza. Ovi četnički odredi bili su u formaciji Ličkog četničkog korpusa »Velebit«, pod komandom majora Milivoja Vuksanovića oficira bivše Jugoslavenske vojske. Ostaci četničkih odreda u Metku i Kosinju priključili su se u jesen 1944. godine četničkoj skupini popa Momčila Đuića, komandanta Dinarske četničke divizije.

Đuić je sa svojom divizijom bježao ispred NOV prema zapadu. Koncentracija 2 500 Đuićevih četnika izvršena je 13. i 14. 12. 1944. godine na sektoru Bihaća, u selu Baljevcu, odakle je divizija krenula preko Drežnika——Poljanka—Ličke Jesenice—Kapele i Dabra za Gacku dolinu, četničku skupinu iz Kosinja i Gacke doline Đuić je prihvatio 27. 12. 1944. godine u Brlogu i produžio preko Krivog Puta—Bribira—Škrljeva i Jelenja prema Istri. Završetak je bio predaja Englezima u danima kapitulacije Njemačke.

Prema podacima OZN-e u Đuićevu štabu su, uz pomoć njemačkih obavještajaca, u proljeće 1944. godine počele pripreme plana za gerilsko ratovanje. Za gerilsko ratovanje pripremane su četničke grupe koje bi ostale na terenu poslije odlaska Đuićeve divizije. Za područje Metka planirana je grupa od 10 četnika, a za područje Kosinja grupa od 40 četnika. Područje Velebita u interesima ustaša i četnika bilo je sporno za buduće gerilsko ratovanje. Za vrijeme posljednjeg dogovora između ustaša iz Gospića i Kosinja i četnika iz Kosinja, održanog u Donjem Kosinju, došlo je do svađe i međusobnog sukoba u kojem je ubijen Mane Uzelac, komandant četničkog odreda Kosinj i 6 četnika. Poslije ovog sukoba ustaše su poklale dio civilnog stanovništva u Lipovom Polju.

Posljednji ustaški zločini i obračun s ostacima ustaških jedinica

Grupa gospićkih ustaša po odluci UNS-a zaklala je 27. 12. 1944. godine u Bužimu Ivana Čaćića, Ivanovu suprugu Martu i trogodišnjega unuka. Zaklani bračni par imao je u partizanima 2 sina i kćerku. Ovaj zločin pojačao je postojeći prezir stanovništva Bužima prema ustašama.

Grupu od 10 uhapšenih građana Gospića srpske nacionalnosti ustaše su objesile u noći 15. veljače 1945. godine na telegrafske i električne stupove u Bilajskoj ulici. U ovoj skupini obješeni su: Sofija i Nedjeljka Teslić kćeri (Nikoline) iz Gospića, Jovo Banjeglav iz Bilajske ulice, Dmitar Obradović iz Gospića, Koka Kekić iz Gospića, Tihomir Oklobžija, oficir bivše Jugoslavenske vojske iz Donjeg Lapca, Vaso Obradović iz Gospića, Rade ćupurdija, oficir bivše Jugoslavenske vojske, Dušan Počuča iz Gospića i Ilija Počuča iz Gospića.

Iz zatvora ustaše su 5. ožujka 1945. godine odvele na vješanje u Smiljan 30 civilnih osoba srpske nacionalnosti i povješale ih na putokaze i okolno drveće na raskrižju puteva u Smiljanu. Županska redarstvena oblast u Gospiću izdala je Proglas br. V. T. 45 s imenima obješenih u Smiljanu. To su bili: Dane Lemajić iz Smiljana, Nikola Đaković iz Gospića, Ilija Kekić iz Lipa, Bosiljka Pjevač iz Vrepca, Koviljka Pjevač iz Gospića, Jelena Lemajić iz Smiljana, Sara Pejnović iz Metka, Milka Polovina iz Smiljana, Franjka Pantelić iz Udbine, Ljubica Jović iz Divosela, Jelena Obradović iz Gospića, Zora Obradović iz Gospića, Stojan Kravić iz Mogorića, Ilija Klenčić iz Škara, Eva Pezelj iz Smiljana, Đurđica Marjanović iz Knina, Danica Lemajić iz Smiljana, Jelena Zegarac iz Gospića, Smilja Korać iz Divosela, Jelka Serdar iz Široke Kule, Milka Radović iz Kosinja, Manja Lemajić iz Smiljana, Anka Dobrić iz Gospića, Dušan Korać iz Udbine, Mileva Dopuđa iz Udbine, Simo Počuča iz Divosela, Đuro Jelača iz Raduča, Bogdan Počuča iz Gospića i Stojan Pavlović iz Kompolja. Ove žrtve ustaškog terora sahranili su seljaci u neposrednoj blizini mjesta na kom je izvršen zločin.

U pripremama za konačno oslobođenje gospićko-perušićkog područja štab 4. armije JA oslanjao se i na podatke OZN-e za Liku. Prema prikupljenim podacima vidjelo se da se na frontu ispred jedinica 9. divizije, na liniji Pag—Baške Oštarije, nalazi 3. bojna 11. ustaško-domobranske divizije i 3. bataljon 846. puka s dijelovima 392. artiljerijskog puka 392. legionarske divizije. Ispred 20. divizije, od podnožja Velebita prema divoselskoj plantaži do ceste prema Bilaju, nalazili su se dijelovi 3. i 4. ustaške bojne i samostalni streljački sat 11. ustaško-domobranske divizije. Dva dana ranije ustašama je sa sektora Brinje na sektor Trnovačko Novoselo—Brušane, stiglo pojačanje u jačini jedne ustaške bojne. Na sektoru Bilaj—Široka Kula, a ispred 26. divizije, nalazile su se tri ustaške bojne. Trinaesta divizija, na sektoru Široka Kula—Lički Osik—Perušić, napadala je dijelove 847. puka, 392. artiljerijskog puka i nepotpune dvije ustaške bojne.

Ujutro 4. travnja 1945. godine neprijatelj je napadnut artiljerijskom vatrom i tenkovima, a zatim je u napad prešla pješadija. Potučene neprijateljske trupe bježale su ispred jedinica JA, u bijegu se grupirale i odmicale prema Pazarištima, Kosinju, Krasnu i dalje prema Senju i Rijeci. Mnogi pripadnici ustaško-domobranskih jedinica, koji su bili mobilizirani, u bijegu su se odvajali od glavnine zločinaca i predavali jedinicama JA ili su se vraćali svojim kućama i predavali organima narodne vlasti. OZN-a je ranije prikupila podatke za svakoga zločinca pa joj nije bilo teško izvršiti diferencijaciju među odbjeglim neprijateljskim vojnicima.

Znalo se tko se može uključiti u jedinice JA. U toku travnja i do polovine svibnja 1945. godine uhvaćen je veći broj ratnih zločinaca. Pomoću uhvaćenih ratnih zločinaca utvrđivano je brojno stanje odbjeglih ustaša koji ne žele ili ne smiju da se prijave organima narodne vlasti. Na diferencijaciji odbjeglih neprijateljskih vojnika, pored organa OZN-e, radile su partijske organizacije i NOO-i na terenu. Na području Smiljana i Bužima partijski aktivisti sami su obračunavali s odbjeglim ustašama.

Prema podacima OZN-e za Liku početkom svibnja 1945. godine na gospićko-perušićkom području predalo se oko 75% pripadnika neprijateljske vojske. U šumi je ostalo oko 150 ustaša, većinom koljača. Grupe ovih zločinaca kretale su se predjelima Velebita, iznad Kosinja, Pazarišta, Bužima, Jadovnog, Trnovca, Brušana i Rizvanuše.

Dio ustaškog rukovodstva s gospićko-perušićkog područja produžio je bijeg s njemačkim jedinicama prema Senju i dalje u pravcu Sušaka, a dio se priključio odbjeglim ustašama. Među ustaškim odmetnicima našli su se Josip Bujanović, veliki župan i Delko Bogdanić, raniji zapovjednik ustaškog zdruga u Gospiću. Bujanović se s grupom ustaša iz Brinja povratio na sektor Brinja i zadržavao se u šumskom predjelu Škamnice, iznad sela Letinca, odakle se uputio s grupom pratilaca u Zagreb. Došavši u Zagreb podnio je izvještaj predsjedniku ustaške vlade Mandiću. U pismenom izvještaju od 25. travnja 1945. godine Bujanović, u ime velikog župana Like i Gacke i povjerenika vlade pri 11. ustaškoj diviziji, predlaže vođenje gerilskog rata protiv JA i piše: »U šumama Kapele, šamnice, Senjskog bila, Velebita i južno od Karlobaga nalaze se veće grupe ustaša pripadnika 4. i 18. zdruga i to oko Glibdola, Dabra, Lipica, Brinja, Kutereva, Krasna, Kosinja, Pazarišta, Bužima, Dabra, Svetog Jurja i Lukova Šugarja koje treba povezati, srediti pod jedno zapovjedništvo i dati im točno određene zadatke uništavanja partizanske pozadine: vojničke, političke, upravne ...«

Pismo koje je Bujanović uputio predsjedniku ustaške vlade Mandiću potvrdilo je ustaške namjere poslije bijega s gospićko-perušićkog područja. Delko Bogdanić zadržavao se s grupom odbjeglih ustaša u šumskim predjelima iznad Prozora odakle se prebacio na područje Perušića i zadržavao se u predjelima Velebita, iznad Kosinja i Pazarišta. Povjereništvo OZN-e Perušić uhvatilo je na sektoru Mezinovca jednog ustašu, koji je ranije radio u štabu 4. ustaškog zdruga i bio povjerljiva osoba Delka Bogdanića. Nešto kasnije uhvaćen je i jedan od Bogdanićevih kurira. Poslije sprovedene istrage nad ovom dvojicom ustaša napravljen je plan za hvatanje Bogdanića. Akcija OZN-e i jedinica KNOJ-a, izvedena 30. 11. 1945. godine na području između Kosinjskog Bakovca i Kruščice, završila je opkoljavanjem pećine u kojoj se nalazio Bogdanić s dvojicom kurira. Likvidacijom Bogdanića raspršene ustaške grupe ostale su bez koordinatora, što je bio jedan od uvjeta koji je ubrzao likvidaciju preostalih ustaša odmetnika na gospićko-perušičkom području.

Posljednja ustaška grupa kretala se predjelima Velebita, izand Jadovnog, Trnovca, Brušana, Rizvanuše i povremeno prelazila na područje Velebita, iznad Lukova Šugarja. Ovom grupom ustaša rukovodio je ustaški zastavnik Milan Frković, raniji zapovjednik streljačke satnije 4. ustaškog zdruga.

Ova ustaška grupa sačekala je 7. 7. 1945. godine, na cesti Gospić—Karlobag, između Novosela i Brušana, Ivana Došena Sokola i Đuru ćalića, članove Okružnog komiteta KPH za Liku i ubila ih. Veći dio ove ustaške grupe likvidiran je do početka jeseni 1945. godine, a Frković s ostalim članovima grupe likvidiran je na Velebitu početkom 1946. godine.

Zajedničkom aktivnošću organa OZN-e, jedinica KNOJ-a, društveno-političkih organizacija i organa narodne vlasti te uz svesrdnu podršku naroda bilo je moguće u vrlo kratkom vremenskom periodu očistiti teren od ostataka kvislinških vojnih formacija.

Pobjedonosni završetak narodnooslobodilačke borbe očitovao se u velikim društvenim promjenama. Naša revolucija svoje dalje programske ciljeve i zadatke sažela je u kratke, jezgrovite, narodu razumljive parole: bratstvo i jedinstvo, nema povratka na staro, obnova zemlje i izgradnja socijalističkih društvenih odnosa.

Dr Gojko Vernar

Osnivanje i rad JNOF-a u kotaru Gospić i kotaru Perušić 1944. i 1945. godine

Predratna okupljanja na liniji Narodnog fronta

Predratno okupljanje masa na liniji Narodnog fronta u ova dva kotara vršeno je kao i u drugim krajevima Like pod vodstvom KPJ koja je ovdje uoči aprilskog rata brojila preko 20 ćelija s oko 100 članova KP i kandidata.[1] Okupljanja na toj liniji bila su sve intenzivnija kako se bližio početak drugog svjetskog rata. Tako je Partija samo u periodu od 1938. do 1941. godine, a na platformi Narodnog fronta, okupila znatan broj ljudi iz redova seljaka, zanatlija, radnika, đaka, studenata i inteligencije, u svakom slučaju slobodarski i patriotski opredijeljenih ljudi, bez obzira na njihovu vjersku i nacionalnu pa i stranačku pripadnost.

Vodeći smišljenu politiku na utvrđivanju narodnofrontovske platforme kotarska rukovodstva KPJ u kotaru Gospić i kotaru Perušić nisu se u tom smislu zanosila pregovorima ni koalicijama s rukovodstvima građanskih stranaka, kao što je bilo pokušaja u drugim krajevima, već su se orijentirala na direktan prodor u narod putem »Seljačkog kola«, »Seljačke sloge« i »Gospodarske sloge«, te putem sportskih, kulturno-umjetničkih i drugih naprednih društava i grupa. Osim toga KPJ je vršila neposredan uticaj i na pristaše i neke lokalne organizacije građanskih stranaka: na HSS perušićkog i nekih sela gospićkog kotara, te na pripadnike SDS u oba ova kotara. Istina, taj se uticaj nije odnosio na te stranke i njihova rukovodstva u cjelini budući da su one bile razvijenije od KPJ i u međuratnom razdoblju davale ton političkom životu sredine. Najjača među njima bila je Hrvatska seljačka stranka s pristašama regrutiranim iz redova hrvatske nacionalnosti, dok su se pripadnici srpske nacionalnosti opredjeljivali između JNS, JRZ i SDS. Inače, ova dva kotara prije rata bila su poznata po izrazitoj političkoj konfrontaciji i grčevitim sučeljavanjima političkih stranaka, a naročito žestokim u vrijeme parlamentarnih izbora 1935. i 1938. godine.[2]

Osim toga, politici okupljanja i jačanja revolucionarno-demokratskog bloka, što se može poistovjetiti s platformom i linijom Narodnog fronta, pored režima i vodstva građanskih stranaka, suprotstavljale su se još i razne reakcionarne grupe i organizacije kao što su: klerofašisti, frankovci, ustaše, četnici i druge reakcionarne i profašističke grupe. Sve te snage, podržavane od palanačke buržoazije i reakcionarnih elemenata iz drugih slojeva, imale su svoje baze u kotarskim i općinskim centrima, pa i većim selima, a što nije ostalo bez posljedica i u vrijeme drugog svjetskog rata.

1 Gojko Vezmar, Pregled razvoja KPJ u Lici 1919—1940. i osvrt na Prvu okružnu konferenciju. Plitvička jezera, 1985, str. 25, bilj. 2, i str. 28, bilj. 2.

2 Na decembarskim izborima 1938. godine HSS je dobila 7.660 glasova, a sve ostale stranke zajedno 4.648 glasova (»Politika« od 14. 12. 1938).

Ali, usprkos svim tim snagama Partija je svojom smišljenom taktikom uspjela načeti autoritet građanskih stranaka i dobrim dijelom razbiti iluziju masa u njihove programe. Prateći sve zaoštrenije proturječnosti u ekonomskom i političkom životu uoči rata ona je na liniji i platformi Narodnog fronta okupila i jedan dio pristaša građanskih stranaka i tako stvorila snažan revolucionarno demokratski blok na liniji demokracije, slobodarstva i antifašističke borbe.

Okupljanje masa u NOB na liniji Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Jugoslavije 1941—1944. godine i sučeljavanje sa snagama reakcije

Na temeljima narodnofrontovske platforme izrasta u ratu Jedinstvena narodnooslobodilačka fronta Jugoslavije (JNOF) kao najmasovnija općenarodna politička organizacija NOP-a. U njeno ime već 1941. godine pozivani su »svi rodoljubi, grupe i ličnosti u NOP, u borbu protiv zajedničkog neprijatelja — fašističkog okupatora i domaćih izdajnika«.[3] Neki od tih poziva kolali su i na teritoriju ova dva kotara.[4]

Iako JNOF u prve tri godine nije funkcionirala kao posebna politička organizacija sa vlastitim članstvom, rukovodstvom, programom i mrežom organizacija na terenu, u njeno ime i u tom periodu su se okupljali borci za slobodu i izdavali listovi partizanske štampe. Pod imenom Nacionalno-oslobodilačke fronte u Lici je već 1942. godine izlazio list »Narodna borba«, a na području gospićkog kotara u toku 1943. izlazio je list »Vrebačke staze« koji su izdavale antifašističke organizacije kotara Gospić. U ovim listovima izlazili su brojni članci u kojima su se pozivali rodoljubi u borbu na liniji Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte.[5]

Idejni predvodnik okupljanja masa u narodnooslobodilačku borbu na platformi JNOF bila je, kao i u predratnom periodu, Komunistička partija Jugoslavije a javni nosilac i realizator frontovskih funkcija bili su narodnooslobodilački odbori (NOO-i). Oni su uz štabove partizanskih jedinica i vojno-pozadinskih organa, a u ime JNOF-a i na njenoj liniji, sve do polovine 1944. godine bili glavni nosioci propagadne i mobilizatorske funkcije, pa i pokretači i izdavači letaka i listova partizanske štampe.[6]

Odaziv pozivima KPJ, upućivan svim rodoljubima, bez obzira na klasnu, stranačku, vjersku i nacionalnu pripadnost, različito se manifestirao u svakoj pojedinoj općini navedenog područja. U klasnom pogledu najmasovnije

3 O tome govore pozivi CK KPJ i CK KPH na ustanak, juna i jula 1941. (Zb. NOR-a, tom V, knj. 1, str. 5—29), Okružnica br. 3 CK KPH od 30. 9. 1941. (Zb. NOR-a, tom V, knj. 1, str. 143—153), Bilten Glavnog štaba NOPOJ br. 1 od 10. 8. 1941. godine u kome stoji da partizanski odredi »nisu borbene formacije niti jedne partije, pa ni komunističke bez obzira što se komunisti bore u prvim redovima«.

* Odnosi se na proglas CK KPJ od 15. aprila 1941, poziv CK KPH polovinom juna 1941. i poziv CK KPJ od 12. jula 1941.

^ Prvi broj lista »Narodna borba« izašao je 1. marta 1942. godine, a kao njen izdavač navedena je: Nacionalno-oslobodilačka fronta za Liku (Muzej revolucije naroda Hrvatske u Zagrebu — MRNHZ — br. inv. 3552).

^ Prema Okružnici br. 3 i 4 CK KPH odborima JNOF-a je namijenjena propagandno-politička i mobilizatorska, a NOO-ima upravna, administrativna i općepolitička funkcija. Do oformljenja JNOF-a kao posebne političke organizacije 1944. sve te funkcije su praktično vršili NOO-i uz pomoć ostalih organizacija NOP-a.

se odazvalo seljaštvo kao neosporno najbrojnija društvena snaga, u nacionalnom pogledu srpsko stanovništvo južnog dijela gospićkog kotara, dok se stranačko opredjeljenje u prvim danima oružane borbe može zanemariti.

Stranke su u stvari bile razbijene, zabranjene, a neke potpuno deklasirane i nestale. Vodstva tih stranaka, u kojima su Srbi činili osnovnu bazu članstva, kao što su JRZ i SDS su se raspala. Jedan dio njihovog vodstva stradao je već prvih dana ustaškog terora. Drugi dio je našao izlaz u bjekstvu s ovog područja u Beograd, Sušak i na anektirani dio Dalmacije. Treći dio je tu ostao i zajedno sa svojim pristašama odazvao se na ustanak. Preostali dio vodstva pokušao se pogađati s vlastima NDH, a kada mu to nije uspjelo, povezao se s Talijanima i postao nosilac četničkih tendencija.[7]

Hrvatska seljačka stranka, koja je činila većinu na ovom području, također je zabranjena, ali ne i likvidirana. Njena desna struja prišla je ustašama. Krajnje lijeva, izložena ustaškom pritisku, osobito na području Perušića, postepeno je pristupala NOP-u. Centralna linija te stranke formalno se pasivizirala očekujući rasplet događaja na svjetskim ratištima. Međutim, pripadnici ove orijentacije obreli su se u domobranstvu i ustanovama vlasti NDH, a time su objektivno doprinijeli jačanju ustaškog sistema u vojnom i političkom pogledu. Na ovoj liniji našao se i velik broj lokalnih funkcionera HSS-a na oba ova kotara.[8]

Odaziv na oružanu borbu nejednako se reflektirao i u odnosu na nacionalni sastav stanovništva. Tako na primjer, izloženo ustaškom teroru, na ustanak pod vodstvom KPJ najprije je pokrenuto, i to masovno, srpsko stanovništvo u južnom dijelu gospićkog kotara. Nešto kasnije, predvođeni komunistima i skojevcima, priključuju se grupe iz Perušića, Gospića i Smiljana, dok se odlazak u partizane iz ostalih hrvatskih sela odnosio više na pojedince i tekao je znatno sporije. Na tu razliku pa i podvojenost između srpskih i hrvatskih sela, kada je riječ o početku oružane borbe za slobodu, ima više poznatih razloga. Jedni proizlaze iz ranije prošlosti, a drugi, također vezani za prve, su rezultat ratne zbilje nastale uspostavom okupatorsko-ustaškog sistema.

Naime, pored pozitivnih procesa, koji su uticali na slogu i jedinstvo između srpskog i hrvatskog naroda u Lici, djelovalo je i niz negativnih činilaca u obrnutom smislu. Tu spadaju: višestoljetno raspirivanje vjerske mržnje od strane klerikalnih krugova, razbijačka politika austrougarske vladavine, reakcionarna djelatnost vodstva građanskih stranaka, politika nacionalne neravnopravnosti režima velikosrpske buržoazije, te trovanje međunacionalnih odnosa od strane raznih nacionalističkih i profašističkih grupa kao što su: klerofašisti, frankovci, ustaše, četnici i drugi.[9]

Naročito teško iskušenje za međunacionalne odnose donosi okupatorsko--ustaški sistem koji je na ovom teritoriju već u prvim danima NDH uspio mobilizirati znatan broj ljudi u ustaške, domobranske, oružničke i druge

7 Đuro Stanisavljević, Ustanak naroda Like 1941. godine, Istorijski glasnik 1—4, Beograd, 1961, str. 115—119.

8 Gojko Vezmar, Nastanak i razvitak Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte na području Like, Korduna i Karlovca, HAK, Zb. 11, Karlovac, 1981, str. 688.

9 Jakov Blažević, Ekonomsko-socijalne i političke prilike u Lici uoči NOR-a i djelovanje Komunističke partije u tim uvjetima, HAK, Zb. 5, str. 66 i 67, te od istog autora djelo: Prepoznavanje, Zagreb, 1980, str. 22—23.

formacije i pokrenuti ih u teror protiv srpskog stanovništva. Samo u periodu od 31. jula do 9. augusta 1941. na području ova dva kotara i na njihovoj periferiji ubijeno je preko 2.000 lica srpske nacionalnosti (u Divoselu, Smiljanu, Poljanu, Mlakvi, Kršu, Lipi, Barletama, Ostrvici, Vrepcu, Širokoj Kuli i Ploči.[10] Bilo je tu iluzija, zabluda, obmana, mržnje, a najviše nesreće i ljudske patnje koju je koristio talijanski okupator za sprovođenje svoje politike »divide et impera«. Ne bez značaja bila je i beskrupulozna ustaška propaganda koja je NOP prikazivala kao »stvar Srba« i plašila hrvatski narod sa srpskom osvetom. Slično je nastupala i četnička propaganda prijeteći revanšizmom cjelokupnom hrvatskom stanovništvu okrivljujući ga za pokolje ustaša i njima podređenih grupa i formacija. Takvo stanje podržavao je talijanski okupator i na njemu gradio svoje pozicije u Lici uperene protiv jedinstva Srba i Hrvata.

Nastankom i djelovanjem četničkih uporišta 1942. i 1943. godine u Metku i Lipovom Polju nastala je i složenija situacija i u nekoliko srpskih sela u kojima je također usporen kontinuitet ranije masovne mobilizacije u NOB.[11]

Imajući u vidu ovako složenu i tešku političku situaciju na teritoriji ova dva kotara, kao i u kotarima Otočac i Brinje, Okružni komitet KPH i Štab Grupe NOP odreda za Liku pokrenuli su veće akcije u cilju širenja NOP-a u zapadnu Liku. Na to su ih obavezivali i zaključci Druge okružne konferencije KPH za Liku, održane 17. do 21. maja 1942. u Korenici. Time su, uz političko-propagandnu aktivnost svih organa i organizacija NOP-a na temeljnim principima JNOF-a, na ovom području usmjerene i vojne akcije s jačim partizanskim jedinicama u maju i julu, te krajem septembra i početkom oktobra 1942. godine. Objektivno gledajući, i pored kratkog trajanja svake od ovih akcija, ostvareni su veliki vojni uspjesi. Manifestirana je snaga i smjelost partizanskih jedinica, te nemoć ustaško-okupatorskih snaga da spriječe dejstva NOV čak i u neposrednoj blizini svog najjačeg garnizona u Lici. Osim toga, zahvaljujući odnosu partizana prema stanovništvu, zasnovanog na principima bratstva i jedinstva i vladanja u duhu načela narodnooslobodilačke borbe, rasle su simpatije znatnog broja ljudi ovog kraja prema NOP-u. To se naročito očitovalo u selima: Smiljan, Rastoka i Bužim iz kojih se već do tada nalazio izvjestan broj boraca u jedinicama 1. ličkog NOP odreda.[12] Iako Okružni komitet zbog kratkoće boravka jedinica na tom području nije bio zadovoljan s ukupnim političkim rezultatima, ipak su ove vojno-političke akcije rukovodstva NOP-a u Lici bile od velikog značaja za razvitak NOP-a u tom kraju. Istina, i dalje se pristupanje u jedinice i organe NOP-a s područja hrvatskih sela zapadne Like svodilo na pojedince i manje grupe, ali je bilo važno da se takav proces vršio nešto ubrzanije i da je tekao u kontinuitetu.

Druga, još povoljnija prilika za širenje NOP-a u ove krajeve ukazala se nakon oslobođenja gotovo cijele Like, osim Gospića i nekoliko mjesta u njegovoj okolini, od maja do oktobra 1943. godine. Proširenje slobodnog teritorija i na ovaj prostor povoljno je uticalo na širenje mreže NOO-a i dru-

10 Gojko Vezmar, Narođnooslobodilački rat i organizacija narodne vlasti u Lici 1941—1945, doktorska disertacija, Zadar, 1984, str. 108, 109, 326 i 327.

11 Arhiv Hrvatske (AH), ZKRZ—GUZ, 1945, kut. 20, ref. OZN-e od 9. 1. 1945.

12 Lazo Radaković, Bataljon »Mirko štulić«, Lika u NOB 1942, str. 124.

gih antifašističkih organizacija — od njihovih seoskih odbora do kotarskih rukovodstava. Bila je to povoljna prilika da se i ovdje provede masovnija mobilizacija u jedinice NOV i POJ i vojno-pozadinske organe. Naime, u oslobođenim selima našao se veći broj za oružje sposobnih ljudi, bilo da ih do tada nitko nije angažirao, bilo da se radilo o razoružanim domobranima i drugim pripadnicima neprijateljskih formacija, među kojima je bio i jedan broj prisilno mobiliziranih vojnika.

Praktčnu stranu te mobilizacije vršile su komande mjesta, a propagandno-mobilizatorsku akciju provodili su NOO-i i ostale organizacije NOP-a, tj. njihova kotarska rukovodstva. Putem mnogih članaka »Narodne borbe«, »Ličkog kurira«, »Radio-vijesti« i letaka, te neposrednom agitacijom u narodu, ukazivalo se na ciljeve i zadatke narodnooslobodilačke borbe, na njenu narodnofrontovsku liniju, osuđivana je protunarodna djelatnost izbjegličke vlade u Londonu i Draže Mihajlovića, te žigosan okupatorsko-kvislinški teror i izdaja reakcionarnog rukovodstva HSS-a s Mačekom na čelu.[13]

Na mobilizaciju u NOV i POJ i u ovom periodu djelovalo je nekoliko nepovoljnih činilaca od kojih su najznačajniji: česti upadi ustaško-domobranskih jedinica iz gospićkog garnizona u okolna sela i teror nad saradnicima NOP-a, vršljanje ustaških i četničkih grupa po šumama slobodne teritorije i neprijateljska djelatnost reakcionarnog dijela HSS-a. Veće grupe ustaša, kao ostaci razbijenih jedinica, kretale su se obroncima Velebita, područjem Pazarišta, Kosinja i rubovima Gacke doline. Hranu su uzimali iz sela gdje se nalazio veći broj njihovih jataka. Svojim prisustvom i povremenim akcijama narušavali su mir i slobodno kretanje aktivista NOP-a na slobodnoj teritoriji zapadne Like.[14]

Isto takvu prijetnju predstavljale su i brojne četničke grupe nakon razbijanja četničkih uporišta. Najviše ih se kretalo rubovima Gackog polja, a preko područja ova dva kotara prelazili su do svojih novih uporišta na jadranskoj obali. Prihvatanjem dezertera u svoje redove direktno su ometale mobilizaciju u partizanske jedinice.[15]

Naročito negativan uticaj na mobilizaciju u ova dva kotara, te kotarima Brinje i Otočac, imao je reakcionarni dio Hrvatske seljačke stranke, naročito njena krajnje desna struja koja se javlja već u vrijeme četvrte neprijateljske ofenzive. Koristeći nedaće stanovništva napadnute teritorije njene pristalice plašile su hrvatski narod sa »još većom i težom« ofanzivom i na ovo područje ,te za sve nedaće krivile NOP, a naročito komuniste. Objeručke su prihvatale neke dezertere iz partizana, te ih zajedno s 'razbijenim ustaškim grupama i pripadnicima seoske ustaške milicije uključivale u od-

13 »Narodna borba« kao glasilo Okružnog NOO-a izlazi od 1. marta 1943. (u 1942. izlazila kao glasilo JNOF-a). Prvi broj govori o osnivanju Okružnog NOO-a, a nalazi se u Muzeju revolucije naroda Hrvatske u Zagrebu (Br. inv. 3532). »Lički kurir« kao organ Okružnog NOO-a počeo je izlaziti 27. marta 1943. U br. 1 objavljen je članak »Mačekovi agenti na djelu« u kome se govori o vršljanju bjelogardijskih bandi u zapadnoj Lici i ometanju mobilizacije u NOV i POV. Sličan sadižaj i u brojevima 8, 12, 13, 45.

14 AIHRPH, KP — 234/447. Izvještaj POC-a za Liku od 15 . 8. 1943. Isto, OS—1/14. Izvještaj GOC-a od 8. 8. 1943. U izvještaju GOC-a stoji da je ukupno brojno stanje tih ustaških grupa iznosilo 400 naoružanih s dva laka bacača, 1 t. mitraljezom, 3 puškomitraljeza, ostali s bombama i puškama, te da su imali oko 600 jataka.

15 AH, ZKRZ, GUZ, 1945, kut. 20. U arhivi OZN-e u temi »Četnička vojno politička organizacija u Lici« stoji da su četničke grupe na teritoriju Like brojile oko 700 naoružanih. O tome i AIHRPH KP—423, 425, 447, 482 i HAK, £. OK KPH, kut. 3, dok. 234, 236, 242, 259, 268 i 282.

rede bijele garde, koje su smatrali budućim jezgrom Mačekove vojke u slučaju poraza ustaša.[16]

Neki odredi bijele garde organizirani su na ilegalnim skupovima HSS-a.[17] Inače, bijela garda je u stvari predstavljala razne drumske i šumske bande koje su ometale kretanje na tom području. Tim imenom počele su se nazivati i jedinice seoske ustaške milicije u Smiljanu i Pazarištu, dok su iste te formacije u Perušiću i Kosinju i dalje ostale pod ranijim nazivom.

Najaktivnije djeluju u drugoj polovini 1943. te su predstavljale veću opasnost za aktiviste NOP-a na području Perušića, Konjskog Brda, Kvarta, Bakovca, Donjeg Kosinja, Pazarišta, Smiljana, Mušaluka i drugih sela.[18] Početkom 1944. bijela garda kao tipičan oblik kontrarevolucije djeluje sve sinhroniziranije s jedinicama gospićkog garnizona i pod njegovom direktnom komandom.[19]

Kako su postepeno pristaše i lokalni funkcioneri desne linije HSS-a zbog svog rada na stvaranju bijele garde i otvorenog služenja ustaškom sistemu diskreditirani kod velikog dijela hrvatskog stanovništva, vodeću ulogu u ime HSS-a preuzela je njena centralna, tipično mačekovska linija HSS-a. Pripadnici ove orijentacije se nisu otvoreno eksponirali u ustaškom sistemu, ali se od njega nisu ni javno distancirali. Dočekali su u proljeće 1943. oslobođenje od strane NOV i POJ, uglavnom, kod svojih kuća. Stupili su na scenu kao predstavnici politike »čekanja« odmah po oslobođenju Like, dakle u vrijeme kada je ZAVNOH između dva svoja zasjedanja pokrenuo široku akciju za okupljanje svih rodoljubivih snaga u hrvatskom i drugim narodima u narodnooslobodilačku borbu. Pozive hrvatskom narodu na platformi JNOF-a tada su upućivali i istaknuti članovi Hrvatske seljačke stranke koji su prešli na stranu NOP-a i početkom oktobra 1943. u Plaškom formirali Izvršni odbor HSS-a.[20]

Pristalice i ove struje HSS-a u Lici negativno su se odnosili prema mobilizaciji u NOV, ali ne i prema mobilizaciji u domobranstvo i to u želji da se zakoči razvoj NOP-a, te da u povoljnijoj međunarodnoj situaciji Pavelićevu vladavinu zamijene Mačekovom. Okupljale su pristaše na oslobođenoj teritoriji i u tome su imale izvjesnog uspjeha. Smatrale su se neprikosnovenim zastupnicima hrvatskog naroda te uobražavale da o njima zavisi njegovo opredjeljenje »za i protiv« borbe s okupatorom. Tako su nastupale i u kontaktima, zapravo »pregovorima« s predstavnicima NOP-a, lavirajući od obećanja za saradnju do pritajenog bojkota.[21]

16 HAK, f. CK KPH, kut. 12, dok. 1384. Izvještaj POC-a za Liku za period od 1. do 15. 7. 1943. U organizaciji bijele garde važnu ulogu su imali članovi desne struje HSS-a kao i neki dezerteri iz partizana.

17 Jedan takav sastanak održan je u Maslovu dolu poviše Konjskog Brda na kome je Č. Rukavina izabran za komandanta. Sastanak je održan pod direktivom J. Brajkovića, kot. povjer. HSS-a (AIHRPH, OS-1/9 od 25. 7. 1943. Izvještaj POC-a za Liku).

18 AIHRPH, KP — 234/447. Izvještaj POC-a za Liku od 18. 8. 1943. Cijeni se da je tada pod uticajem HSS-a djelovalo 470 naoružanih civila pod imenom bijele garde. Prilikom napada ustaša na Perušić početkom augusta 1943. u operaciji protiv partizana učestvovalo je i 150 pripadnika bijele garde, dok je ulaskom u mjesto tu još mobilizirano daljnjih 130 pripadnika od kojih su mnogi od ranije sačuvali svoje oružje (AIHRPH, OS — 2/149. Izvještaj POC-a za Liku od 30. 8. 1943).

19 »Vjesnik« od 26. 2. 1944. godine, članak: »Bijela garda«.

20 član Izvršnog odbora HSS-a bio je i Mato Sorić iz Perušića.

21 Ovom taboru pripadao je znatan broj lokalnih funkcionera HSS-a u zapadnom dijelu Like.

Pristaše lijeve orijentacije HSS-a su se dobrovoljno i neposredno uključivale u NOP, opredjelivši se za nj kao rodoljubi i antifašisti, a ne kao članovi stranke, pogotovo ne u njeno ime. One su u ime HSS-a nastupale nešto kasnije i to na zahtjev organa NOP-a, budući da su svojim ličnim primjerom stvarale sve veće povjerenje prema NOP-u i kod ostalih pristaša. Uticaj lijevog krila na rad i opredjeljenje pristaša HSS-a NOP-u došao je još do većeg izražaja poslije Konferencije pristaša i funkcionera HSS-a Like, održane 8. augusta 1943. godine u Otočcu.[22] Tako, zahvaljujući stavu i aktivnosti lijevog krila, dolazi do sve veće diferencijacije u centralnoj struji te stranke čije se pristaše sve više opredjeljuju za NOP.

Međutim, i pored svih nedaća pa i neuspjeha planirane masovne mobilizacije, NOP se sve više širio u hrvatska sela zapadne i sjeverne Like. Istina, gledajući izvještaje i pisma partijskih i drugih organizacija NOP-a ne dobiva se dojam o većem uspjehu. Ali, znajući da se ti dopisi i ocjene u njima zasnivaju na komparaciji sa stanjem na ranije oslobođenom području srednje i jugoistočne Like naseljene srpskim stanovništvom, te želje da se tako nešto postigne i u ovim selima, može se reći da su one kritički prenaglašene. Kada se uzme u obzir ranije stanje u početku rata, te podaci o broju mobiliziranih boraca Hrvata u bataljonima »Matija Gubec« i »Plavi Jadran«, onda se mora prihvatiti konstatacija o pozitivnom, iako sporijem kretanju u tom pravcu. Još očitiji dokaz o tome je mreža NOO-a, te mnogi aktivi SKOJ-a, odbori AFŽ-a i USAOH-a koji su postepeno osnivani i, uglavnom, do kraja 1943. godine prekrili znatan dio ovog područja.

Nastanak i rad JNOF-a kao općenarodne političke organizacije od 1944—1945. godine u Lici

Prvi organizacioni oblici JNOF-a u Lici javljaju se 1943. godine, a to znači godinu dana ranije nego što se ona formirala kao posebna politička organizacija NOP-a. To su takozvane konferencije ili zajednički dogovori predstavnika NOO-a, SKOJ-a, USAOH-a, AFŽ-a i partijskih organizacija. Na tim konferencijama se raspravljalo o sjetvi, žetvi, izgradnji bajti, suzbijanju rifusa i o drugim pitanjima pozadine i fronta. Glavnu riječ na njima vodili su odbornici NOO-a koji su ih sazivali, iznosili probleme, objašnjavali planove narodne vlasti i predlagali mjere. Bila je to klica i prva organizaciona forma koju će godinu dana kasnije koristiti novoosnovani odbori JNOF-a. Konferencije takvog karaktera najprije su se održavale na prostoru koji je zahvatila četvrta neprijateljska ofanziva, a to znači i na dijelu gospićkog kotara. Takvi oblici zajedničkog rada organizacija NOP-a širili su se i na ostale dijelove slobodne teritorije. Na perušićkom kotaru, čija teritorija je bila često napadana, zaposjedana, uglavnom ugrožena, ovakvu ulogu vrše i održavaju zajedničkim sastancima samo kotarska rukovodstva.[23]

22 Na ovu Konferenciju je pozvan veći broj pristaša HSS-a lijeve orijentacije, od kojih su se neki već nalazili na važnim funkcijama u NOP-u.

23 Koliko je naziv JNOF bio već ranije poznat i gotovo usvojen, vidi se i iz Saopćenja Zemaljskog odboar JNOF-a od 18. maja 1944. gdje se govori o JNOF-u kao o organizaciji koja već postoji: »Narodno-oslobodilačka fronta Hrvatske razvila se i učvrstila u toku trogodišnje borbe protiv fašističkog okupatora i njihovih slugu i pomagača u općenarodnu ogranizaciju (AIHRPH, JNOF kut. 1).

Formiranje JNOF-a kao posebne općenarodne političke organizacije NOP-a s vlastitim rukovodstvom i mrežom organizacija[24] zateklo je Liku, a posebno koreničkі, udbinski i gospićki kotar u grču teških borbi, maja 1944, s jakim neprijateljskim snagama u toku tzv. operacije »Morgenstern«, koja je tokom juna nastavljena na području gospićkog kotara. Poslije ove operacije vođene su, tokom jula i augusta, mnoge borbe partizanskih jedinica za odbranu Krbavskog polja i pojasa oko Plitvičkih jezera, a u septembru i oktobru i na komunikaciji Karlobag—Gospić—Perušić—Otočac.[25]

Premda su organizacije NOP-a u Lici, pa i u ova dva kotara, ne samo tada već i do završetka rata bile u silnom naporu da prehrane vojsku, zaštite ugrožena sela, izvrše evakuacije stanovništva i drugo, one su redovno pratile sve promjene što ih je razvoj revolucije nosio i na vrijeme donosile odgovarajuće mjere. Samo veće evakuacije stanovništva, kao što su i one maja i juna 1944. godine, mogle su uticati na zakašnjenje, ali ne i na kvalitet provođenja datih uputa i direktiva što je slučaj i sa stvaranjem organizacija JNOF-a u Lici.

Upravo u takvim okolnostima stiglo je na teren i Saopćenje o formiranju JNOF-a Hrvatske, 18. maja 1944, i Odluka njenog Izvršnog odbora od 19. juna 1944. o osnivanju odbora JNOF-a na terenu, od seoskih do oblasnih.[26] Kako je zbog istih razloga mjesec dana kasnila i akcija oko upoznavanja i popularizacije odluke Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, to su svi ovi dokumenti došli istovremeno na dnevni red savjetovanja pri Okružnom komitetu KPH za Liku, 10. juna 1944. godine.

Koliko je naziv JNOF-a u Lici još od ranije bio primjenjivan, govori i sadržaj pisama CK KPH kotarskim komitetima u kojem se navodi da u cilju popularizacije odluke Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a treba nastupati »zajedno sa svim ostalim organizacijama Narodno-oslobdilačke fronte« i prema prilikama u svakom pojedinom kraju. S obzirom da je još tada velik broj ljudi, zahvaćen evakuacijama, izbivao van svojih sela, u istom pismu, kao oblik agitacije, predlaže se i »pojedinačan razgovor s manjim brojem ljudi, dapače i s porodicama«.[27]

Naredne upute nadležnih organa bile su sve određenije i preciznije.[28] Bilo je jasno da se pri stvaranju JNOF-a isključuje svako »strančarenje«, mešetarenje i sektašenje«, da se odbori JNOF-a trebaju sastojati od svih političkih grupacija i vanstranačkih elemenata, da se ne ide s ciljem »pošto-poto

24 Odluku o osnivanju JNOF-a Jugoslavije donio je CK KPJ (objavljeno prvomajskim proglasom 1944. godine). Na njeno osnivanje uticala je međunarodna situacija, potreba proširenja političke osnove NOP-a sa svim antifašističkim i antiokupatorskim masama koje je trebalo odvojiti ispod uticaja Mačeka, Draže Mihailovića i drugih kontrarevolucionarnih elemenata te tako stvoriti širu osnovu naordne vlasti (Dr Dušan Živković, Narodni front Jugoslavije 1935—1945, Bćograa 1978. str. 310).

25 Dr Petar Kleut, Borbe Trideset pete divizije od januara do maja 1944., HAK, Zb. 8, str. 655.

26 AIHRPH, JNOF, kut. 1, Fond Izvršnog odbora JNOF Hrvatske. O tome piše i »Naprijed«, br. 6 od 16. 6. 1944, a »Vjesnik« br. 14 od 25. 5. 1944. objavio je i poimenični popis članova Izvršnog odbora JNOF-a među kojima su Bude Grahovac i Ilija Ćuk iz Like. U sastav Izvršnog odbora ušla su: 4 predstavnika KP, 6 predstavnika HSS, 4 člana Srpskog kluba vijećnika ZAVNOH-a, 6 izvan stranaka, 2 iz USAOH-a i po 1 iz NOV i POJ i AFŽ.

27 AIHRPH, KP — 240/995. Zapisnik sa savjetovanja. Isti datum nose i pisma OK KPH kotarskim komitetima.

28 AIHRPH, JNOF, kut. 1. Odluka Izvršnog odbora JNOF-a od 19. 6. 1944. dala je jasne propozicije za osnivanje odbora od seoskih do oblasnih.

oživljavanja političkih stranaka«, još manje »o osnivanju tamo gdje ih nema«, već da će se postojeće stranke »postaviti na zdravu utakmicu« unutar JNOF koja je iznad svih stranaka.[29]

Centralni komitet KPH bio je još određeniji kad se radi o organizacionoj strukturi odbora JNOF-a. U svojoj instrukciji od 21. juna 1944. upozorava da ovi odbori ne smiju biti kopija partijskih komiteta, a njihov pravilan rad osigurava se preko tajnika koji je u principu sekretar ćelije, odnosno komiteta kad je riječ o općinskim ili još višim odborima.[30]

Okružni komitet detaljno razrađuje ova dva uputstva i početkom jula daje instrukciju kotarskim komitetima za osnivanje odbora JNOF-a. Pri tome naglašava da u JNOF treba uvući »što veći broj onih uglednih pojedinaca, koji su do sada bili neaktivni ili se kolebali, a koji važe kao predstavnici onog kruga ljudi što stoji po strani borbe i čeka.«[31]

Agitaciji u tom smislu priključili su se i listovi partizanske štampe naročito oni koje su izdavali organi NOP-a Like.[32] Tako »Lički vjesnik« br. 21 od 12. jula 1944. poziva sve na izbore i apelira da se u JNOF »uključi one koji još kolebaju«, »koji su ostali po strani«, da se oslobode »neprijateljskih laži i obmana«. Na kraju poziva na jedinstvo svih snaga Srba i Hrvata ističući da je to »najbolji i najdosljedniji odgovor svima neprijateljima i razbijačima narodnog jedinstva«.[33]

Međutim, pripreme za osnivanje odbora na terenu su se otegle. Iz početka se nije shvatila potreba te organizacije budući da su na oslobođenom teritoriju vrlo uspješno funkcionirale ostale organizacije NOP-a. Dakle, nije se sagledala ni potreba za posebnim programom JNOF-a budući da su svi poslovi od interesa naroda i njegove narodnooslobodilačke borbe već bili pokriveni ostalim organizacijama i njihovim akcijama. Tek poslije plenuma OK KPH od 24. jula 1944. pripreme su ubrzane i dobile određenije oblike.[34]

Izbori za odbore JNOF-a su počeli na oslobođenoj teritoriji, najprije u selima, a zatim u općinama, kotarima i najzad 27. augusta 1944. osnovan je i Okružni odbor JNOF-a od 90 članova.[35] Svi ti izbori su obavljeni na seoskim masovnim sastancima, općinskim mitinzima i kotarskim konferencijama, a završeni su na slobodnoj teritoriji do polovine augusta. Izbori na neoslobođenom i poluoslobođenom području obavljeni su kasnije i po skraćenoj proceduri. To se odnosi i na izbore na dijelu kotara Gospić i na cijelom području kotara Perušić.

29 Isto, Zapisnik s 1. sjednice Izvršnog odbora JNOF-a Hrvatske od 19. 6. 1944.

30 AIHRPH, KP — 240/1010. Pismo CK KPH Okružnom komitetu za Liku.

31 Isto, br. 240/1027—2. Zapisnik s plenuma OK KPH za Liku od 7. 7. 1944.

32 U Lici su u to vrijeme izlazili listovi: »Putem bratstva«, »Lički vjesnik« i »Radio-vijesti«.

33 AIHRPH, Zb. Per. 25/126.

34 AIHRPH, KP — 240/1035. Zapisnik sa plenuma OK KPH.

35 AIHRPH, JNOF, kut. 8. U letku »Ličani Srbi i Hrvati«, objavljena su imena 81 člana, dok su se ostali nalazili na neoslobođenom teritoriju. U Izvršni odbor JNOF-a za Liku izabrani su: Mato Sorić za predsjednika, Branko Ognjenović za tajnika. Marko Bosnić i Tomo Samardžija za podpredsjednike, te članovi: Tonča Dujmović, Jerko Sudar, Vajo Skendžić, Nikola Grubor, Josip Barković, Dara Cudič, Marija Stojević, Gojko Polovina, Ilija Divjak i Mile Korica (»Naprijed«, br. 69 od 4. 5. 1944).

Osnivanje i rad JNOF-a u kotaru Gospić

Kotar Gospić u vrijeme formiranja odbora JNOF-a sastojao se od oslobođene i neoslobođene teritorije u približno podjednakom omjeru. Dio kotara, sa selima Divoselo, čitluk, Počitelj, Vrebao i druga sela u južnom dijelu kotara, predstavljao je staru slobodnu partizansku teritoriju na kojoj su od prvih dana ustanka djelovale i razvijale se antifašističke organizacije i gdje su se zadržavala kotarska rukovodstva kotara Gospić. Ali i ta teritorija u toku 1944. postaje meta stalnih napada i razaranja od strane njemačkog okupatora i vojnih formacija NDH iz Gospića. Međutim, unatoč ratnoj iscrpljenosti, ta sela su se uporno držala i dalje njegovala i razvijala sve institucije NOP-a ravnopravno s kotarima srednje i jugoistočne Like.

Veće političke promjene u ovom dijelu kotara doživjela su sela koja su ranije bila pod dominacijom i uticajem četnika. Istina, i dalje su neka pod velebitska sela uznemiravana od preostalih četničkih grupa, ali je njiho\ uticaj iz dana u dan opadao što potvrđuje i relativno uspješna mobilizacija u NOV i uspostavljanje mreže organizacije NOP-a. Zbog toga dolazi do sve češćih upada i razaranja Metka i okoline gdje su ustaše samo 10. decembra 1944. godine poubijali 78 lica.[36]

Gospić i desetak sela u njegovoj okolini bili su pod dominacijom jakog neprijateljskog garnizona. Ali i na tom prostoru, pod uticajem kretanja na domaćem i stranom ratištu, ubrzavao se proces diferencijacije u korist NOP-a. U Gospiću i okolici stvaraju se grupe simpatizera i aktivista te osnivaju dva ilegalna NOO-a. Ipak, Gospić je premaleno mjesto za tako snažan garnizon, a da bi još preostalo mjesta i za značajniji obim ilegalnog rada. Zato je okupljanje simpatizera NOP-a u Gospiću imalo kratkotrajniji karakter, brzo se završavalo strijeljanjem ili bjekstvom aktivista na slobodni teritorij. Takav ishod se dešavao i u selima, u kojima su, pored pritiska okupatora i ustaša, mudrovali i mutili političku situaciju još i reakcionari iz redova desne struje HSS-a. Ustaše su držale svoj teritorij kao bazu za svoju mobilizaciju koja je, kako se rat bližio kraju, bila sve neuspješnija i provodila se uz sve veći pritisak.[37]

Pripreme za formiranje JNOF-a u ovom kotaru trajale su nešto duže nego u centralnoj i istočnoj Lici. S jedne strane tu su se otegle rasprave i procjene oko potrebe, uloge i organizacionog ustrojstva odbora. Iz početka su te rasprave okrenute tumačenju odluka i uputstava centralnih organa NOP-a Hrvatske, a manje njihovoj praktičnoj primjeni. Nešto određenije o tome pisao je KK KPH za Gospić polovinom jula, kada preporuča partijskim organizacijama, vjerovatno pod utjecajem sastava Zemaljskog odbora JNOF-a Hrvatske, »da se u smislu priprema za stvaranje JNOF u srpskim selima popularišе Srpski klub vijećnika ZAVNOH-a, a u hrvatskim selima Izvršni odbor HSS.«[3]«

36 AIHRPH, OS — 1/40 i 1/38. Izvještaji POC-a i KP — 235/542, 586 i 581, 242/1150. Izvještaji KK KPH Gospić.

37 Isto, KP — 237/797, 239/890 i 238/900. Izvještaji KK KPH Gospić od 13. 1, 10. 3. i 18. 3. 1944. godine.

38 Isto, KP — 240/1035. Izvještaj KK KPH Gospić od 17. 7. 1944. godine. KK KPH za Gospić je još u toku juna obnovio razgovor s lokalnim funkcionerima HSS-a o pristupanju njihovih pristaša Jedinstvenoj antifašističkoj fronti, ali bez većih rezultata (HAK, f. CK KPH, kut. 9, dok. 1006—1. Izvještaj KK KPH Gospić od 14. 6. 1944).

Krajem jula počelo je osnivanje odbora JNOF-a u selima južnog dijela kotara izuzev Metka s okolicom gdje su zbog čestih upada neprijatelja i predviđenih širih političkih priprema osnivani kasnije.[39] U sjevernom dijelu kotara, koji su pokrivale, kontrolirale i na njega upadale jedinice gospićkog garnizona, akcija je vođena na dugu stazu. Izvjestan broj sela bio je pod uticajem neprijatelja, drugi pod njegovom prismotrom i pritiskom, treći i udaljeniji bio je u strahu od vršljanja bijele garde i ustaških upada. Osim toga ovu akciju je ometao i rad reakcionarnog dijela HSS-a.[40] Zbog toga se na ovom području moralo djelovati putem simpatizera, postupno, a to znači i mnogo sporije. Umjesto odbora JNOF-a po selima ovdje su u nekim selima određivani pojedinci koji su ih predstavljali, a osnivanje odbora ostavljeno je za kasnije.

Kotarski odbor JNOF-a za kotar Gospić osnovan je 20. augusta 1944. godine na Kotarskoj osnivačkoj skupštini kada je izabran i njegov Izvršni odbor. Tada je ovdje, kao i u drugim krajevima Like, postala jasna potreba, suština i osnovna uloga JNOF-a kao jedinstvene političke organizacije. O jasnoći tog kursa govori i telegram s te skupštine upućen Izvršnom odboru JNOF-a Hrvatske u kome stoji: »Obećajmo da ćemo nastojati svim silama otvoriti oči za daljnje poglede u budućnost svakom onome koji nije uprskao ruke nevinom krvlju našeg naroda, obećajemo da ćemo nastojati svakom koji luta i stoji po strani načisto postaviti ciljeve naše borbe, zatim da ćemo u interesu našeg naroda i u interesu što bržeg dokrajčenja rata i sloma fašizma proširiti naš NO pokret«. To i pitanje pomoći NOO-ima su dva osnovna zadatka na kojima su se već na startu angažirali odbori JNOF-a.[41]

Izvršni odbor JNOF-a kotara pristupio je odmah povezivanju općinskih i seoskih odbora i taj cjeloviti mehanizam usmjerio u političku akciju. U pismenoj instrukciji Izvršnog odbora kotara se upozorava da JNOF nije organizacija »starih ljudi«, sastavljena od »bivših stranaka«, već efikasan politički faktor s jasnim programom kao što je osuda, demaskiranje i razbijanje ustaških, domobranskih, legionarskih, četničkih i mačekovskih pripadnika i sječenje njihovih veza i uporišta u narodu. Isti poziva sve odbore da najenergičnije spriječe eventualnu pljačku hrvatskih sela koja bi se mogla pojaviti u vrijeme oslobađanja ili nakon njihovog oslobođenja. Zatim naglašava da »treba narodu prikazati što bi značilo danas pljačkati hrvatska sela po interese NOB-e, kao i za rad u kovanju borbenog jedinstva hrvatskog i srpskog naroda«, a to jedinstvo »je potrebno kao kruh što je potreban«, navodi se u tački 2 pomenutog dopisa. Da bi se spriječili pojedini iz popaljenih sela da tragaju za svojom stokom i opljačkanim stvarima, Izvršni odbor nagovještava »da će NOO-i pronaći što su ustaše opljačkale i raspodijeliti svakom njegovo«. To je bila najdirektnija politička priprema stanovništva za naredne događaje u slučaju oslobođenja Gospića i likvidacije ustaških uporišta u njegovoj okolini. Pri tome Izvršni odbor su-

39 HAK, OK KPH. Izvještaj KK KPH Gospić od 31. 7. 1944.

40 HAK, f. CK KPH, kut. 10. dok. 1075—1. Izvještaj KK KPH Gospić od 26. 8. 1944. U istom stoji i ovo: »Dio naroda pod uticajem mačekovaca dio pod ustaškim, tako da sasvim mali dio imamo mi za sebe. Ostali narod smiljanske općine, izuzev koljačkih familija, većim dijelom je naš i simpatiše naš pokret.«

41 AIHRPH, JNOF, 8/1114. Telegram sa skupštine JNOF-a 20. 8. 1944.

gerirà općinskim i seoskim odborima da u cilju stvaranja bratstva i jedinstva ukazuju na »historijat mržnje između hrvatskog i srpskog naroda koju su gajile bivše političke stranke«, odnosno na uzroke i vinovnike raspirivanja nacionalne mržnje i podozrivosti.[42]

U tom smislu odbori JNOF-a su vodili naročitu brigu za dobre međunacionalne odnose na graničnoj liniji slobodne i okupirane teritorije, te o što uspješnijoj saradnji između srpskih i hrvatskih sela. Kako se veliki dio opljačkanih dobara iz srpskih sela nalazio u Gospiću i kod ustaških porodica u selima, postojala je mogućnost za anarhično razvlačenje te imovine po oslobođenju tog područja, ili kako to stoji u pismu Izvršnog odbora, opasnost da to pređe u »ekonomsku pljačku«. Videći da se ustaški teror protiv srpskog naroda sve više pojačavao, da se u njegovoj prirodi ništa nije izmijenilo u odnosu na 1941. godinu, da ovaj narod pritiska sve veća nestašica hrane, da je golotinja dosegla široke razmjere, te da je ratna iscrpljenost dosegla krajnje granice na oslobođenoj teritoriji, to su antifašističke organizacije kotara Gospić, pa i novoosnovani odbori JNOF-a strahovali od pljačke te pojedinačnog i anarhičnog naplaćivanja »duga« mimo vlasti. Zato Kotarski odbor JNOF-a u dopisima općinskim i seoskim odborima nagovještava dolazak pomoći u žitu iz SSSR-a ,te da će »fašističke zemlje biti primorane da plate ratnu štetu, a svaki zločinac doći pred sud pravde«.[43] Ovo su činjenice koje potvrđuju da su odbori JNOF-a na gospićkom kotaru, već u svom početku ulazili u suštinu političke akcije koja je toj organizaciji i namijenjena.

Iako je u početku bilo lutanja, kolebanja, nesnalaženja u kompetencijama odbora JNOF-a, osobito u pogledu nadležnosti prema organima vlasti, rad odbora JNOF-a na gospićkom kotaru brzo se stabilizirao i okrenuo osnovnim zadacima, a naročito kad je riječ o vođenju propagandno-političke i mobilizatorske funkcije, te direktnoj pomoći u radu narodne vlasti. Sakupljanje hrane za vojsku i ustanove NOP-a, ishrana, smještaj i evakuacija stanovništva, otvaranje partizanskih škola i domova, suzbijanje tifusa i si. bili su osnovni praktični zadaci u vezi pomoći narodnoj vlasti. Iz početka se taj rad u pogledu kompetencija preplitao s radom NOO-a, ali ubrzo izvršena je podjela zadataka. Tako su odbori JNOF-a u svakoj akciji narodne vlasti vršili isključivo političke pripreme i za njih angažirali i ostale organizacije NOP-a, dajući tako svakoj akciji pečat masovnosti.

U veće akcije na kojima su se odbori JNOF-a u gospićkom kotaru angažirali do kraja 1944. godine spadaju: suzbijanje epidemije tifusa i drugih zaraznih bolesti,[44] organizacija kampanje za izgradnju bajti,[45] te prikupljanje hrane i evakuacija stanovništva. U pogledu prikupljanja i dopreme hrane koja se, unatoč ratnoj iscrpljenosti, potraživala u sve većim količinama, odbori JNOF-a su vršili opsežne političke pripreme s nastojanjem da se i dalje održi princip dobrovoljnosti.

Aktivnost odbora JNOF-a krajem 1944. i početkom 1945. u ovom kotaru ispoljena je u radu na evakuaciji i preselenju dijela stanovništva u Kordun,

42 Isto, 8/1115. Pismo Izvršnog odbora JNOF-a kotara Gospić od 13. 9. 1944. Pismo potpisali Banjeglav kao predsjednik i Basta kao tajnik tog odbora.

43 Isto, 8/1125. Pismo Kotarskog odbora općinskim odborima JNOF-a od 28. 10. 1944.

44 Isto, 8/1117. Epidemija tifusa 1944/45. u Lici najviše je zahvatila kotare Gračac, Udbinu i Gospić.

45 Isto, 8/1116 i 8/1117. Dopisi Izvršnog odbora JNOF-a Gospić od 13. i 15. 9. 1944.

Baniju, Dalmaciju i Slavoniju. Samo s područja Ličkog Osika za seobu u Slavoniju prijavilo se 581 lice. Praktičnu stranu evakuacije provodili su NOO-i uz pomoć komandi mjesta a odbori JNOF-a objašnjavali njenu potrebu zbog teških prilika smještaja i ishrane na ovom području.[46] Osim ovog odbori su se uključili i u akcije za raščišćavanje snijegom zametenih puteva, na paljenju uglja, pripremi željezničkih pragova za obnovu ličke željezničke pruge i na akciji izrade alata za proljetnu sjetvu. Zadatak odbora i u ovim akcijama imao je organizacioni i politički karakter.[47]

Propagandno-politički rad u smislu raskrinkavanja neprijatelja i manifestacija povodom važnih datuma i događaja iz NOB-a spadalo je u prvenstvenu kompetenciju odbora JNOF-a. Na tom zadatku su se naročito isticali mjesni i općinski odbori. Do kraja 1944. održane su manifestacije povodom oslobođenja Beograda, proslave godišnjice oktobarske revolucije kao i manifestacije povodom prve godišnjice Drugog zasjedanja AVNOJ-a. U posljednjoj ratnoj godini odbori JNOF-a na ovom terenu bili su angažirani na tumačenju amnestija upućivanih četnicima i domobranima. Tada počinju i određeniji rad na identifikaciji pripadnika kvislinških formacija, odnosno odvajanju osvjedočenih krvnika od ostalih njihovih pripadnika.[48]

Odbori JNOF-a su se uspješno suprotstavljali i četničkoj propagandi koja nije gubila na intenzitetu unatoč njihovoj očiglednoj propasti. Zatim odbori JNOF-a na poticaj zaključaka Četvrte okružne konferencije KP za Liku pokretali su aktivnost na njegovanju pozitivnih tradicija srpskog i hrvatskog naroda. S tim u vezi, a u pogledu tradicija srpskog naroda, njegovala se narodna pjesma, stari srpski običaji, veća upotreba ćirilice, a kroz isticanje Srpskog kluba vijećnika ZAVNOH-a davana je vizija buduće ustavne ravnopravnosti srpskog i hrvatskog naroda u Hrvatskoj.[49] U srpskim selima se sve više čitala »Srpska riječ« u kojoj su objavljivani članci o odlukama i zaključcima Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a te o garanciji za poslijeratnu ravnopravnost naroda u Hrvatskoj i Jugoslaviji. O toj aktivnosti govori i petnaestodnevni izvještaj KK KPH za Gospić u kome stoji i ovo: »Pod rukovodstvom JNOF oko božičnih praznika posvetili smo te dane održavanju skupština po selima za popularizaciju Srpskog kluba i ravnopravnosti Srba u Hrvatskoj gdje smo upotrebili (i) narodnog guslara. Ove skupštine bile su dobro posjećene od naroda i ostavile dobar utisak.«[50] Slična aktivnost odvijala se i u hrvatskim selima, a glavnu akciju u tom pogledu vodio je »Slobodan dom«, list Izvršnog odbora HSS-a.

Tokom januara 1945. u Lici su održane mnoge demonstracije protiv kralja Petra II i njegovog odbijanja da prihvati Namjesništvo u duhu Drugog

46 Isto, 8/1119. Pismo Kotarskog odbora općinskim odborima. Evakuacije stanovništva u prve dvije godine rata vršene su u južnom dijelu kotara, zahvatale srpska sela i provodile se u prvom redu u cilju zaštite stanovništva od fizičkog istrebljenja. Međutim, evakuacije u posljednjoj godini rata postaju sve češće i masovnije. Uz srpska sve više zahvataju i hrvatska sela, a provode se ne samo zbog spašavanja od terora već i da se narod prehrani. Tako su i otpočela iseljenja dijela stanovništva ne samo van kotara već i van okruga Like.

47 Isto, 8/1136 i 8/1133. Pisma Kotarskog odbora Gospić općinskim odborima JNOF-a.

48 Isto, 8/1127 i 8/1130. Prvo se odnosi na pismo Kotarskog odbora općinskim, a drugo na pismo Okružnog odbora kotarskim odborima JNOF-a od 11. 12. 1944.

49 AIHRPH, KP — 242/1119a—d. Dokumenti Četvrte okružne konferencije i »Naprijed« br. 97 od 13. 3. 1945.

50 HAK, f. CK KPH, 11/1164. Izvještaj KK Gospić Okružnom komitetu od 31. 1. 1945.

sporazuma Tito-šubašić. U demonstracijama u gospićkom kotaru, »koje su inače ostavile odličan utisak među narodom«, učestvovalo je 3.302 lica. Demonstracije, »praćene pucnjavom«, predstavljale su istovremeno masovnu manifestaciju narodnooslobodilačkom pokretu i odlukama Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a.[51] Osim ovog odbori JNOF- a su organizirali proslave i manifestacije povodom 27-godišnjice osnivanja Crvene armije, 8. marta (Dana žena) a neposredno pred početak operacija za oslobođenje Gospića i predavanja o 27-martovskim demonstracijama u Beogradu.[52]

O radu, organizaciji, uspjesima i propustima odbora JNOF-a u gospićkom kotaru govore brojni izvještaji Kotarskog odbora JNOF-a i Kotarskog komiteta KPH za Gospić. Na Trećoj konferenciji KPH za kotar Gospić zamjera se odborima JNOF-a na sporom prodiranju u sela općina Lički Osik i Smiljan, kao i za slab uspjeh u privlačenju pristaša HSS-a na stranu NOP-a.[53] Više izvještaja govori o dobrom radu mjesnih odbora, čak mnogo boljem od općinskih. Pri tome se konstatira da su to najčešće stariji ljudi »većinom vanpartijci, ali sa naročitim autoritetom među masama«, kao i to da do kraja 1944. godine odbori JNOF-a nisu postali politički centri za okupljanje masa.[54]

Kako u prva dva mjeseca rada ovih odbora nisu uspostavljene njihove kancelarije gdje bi navraćali njihovi članovi ili predstavnici drugih antifašističkih organizacija, Okružni komitet u okružnici kotarskim komitetima apelira:

a) da se odmah pristupi uspostavi kancelarija (sjedišta odbora JNOF-a, a naročito kotarskog i općinskih s tim »da odbori JNOF dobiju kancelarije bolje i prije nego komiteti«, te da se na njih mogu »i firme istaći«;

b) da ti odbori postanu politički centri, odnosno »živo središte svakodnevnog političkog rada i života.«[55]

Rad odbora JNOF-a u posljednja četiri mjeseca rata na teritoriju Like poprimio je šire dimenzije, afirmirao se u političkom smislu, a imao je i organiziraniji karakter. Stil i sadržaj rada, jasnoća ciljeva i kompetencija su toliko uznapredovali da su u tom smislu gotovo ičšezla početna lutanja i nesporazumi s NOO-ima i drugim organizacijama. Briga JNOF-a o ispravnosti postupaka narodne vlasti nije se više shvaćala kao kontrola i inspekcija već kao izraz javnog mnijenja i pravi demokratski korektiv u radu narodne vlasti. U tom periodu Izvršni odbor JNOF-a za kotar Gospić postaje centar političkog uticaja, odnosno mjesto odakle vrlo često i redovno stižu direktive za rad nižih odbora, te upute za njihov prodor u mase i na neoslobođeni teritorij.[56]

Do kraja 1944. godine osnovano je na teritoriju gospićkog kotara i nekoliko ilegalnih odbora i punktova na neoslobođenoj teritoriji. Međutim, uslijed jake neprijateljske kontrole i sve češćih strijeljanja s tim odborima

51 HAK, ASC Gospić. Izvještaj Izvršnog odbora kotara Okružnom odboru JNOF-a od 14. 2. 1945. U demonstracijama na teritoriju Like u tom periodu učestvovalo je oko 22.000 ljudi.

52 Isto. Izvještaj Izvršnog odbora JNOF-a Gospić od 31. 3. 1945.

53 HAK, f. CK KPH, 10/1101—1. Izvještaj KK KPH Gospić Okružnom komitetu od 26. 9. 1944.

54 AIHRPH, KP — 242/1130; 242/1124a; 242/1146a. Prva dva izvještaja pisao je KK 13. i 16. 11. 1944. a drugi je izvještaj OK CK KPH od 2. 12. 1944.

55 HAK, f. CK KPH, 10/1166. Pismo OK KPH od novembra 1944.

56 AIHRPH, JNOF, 8/1158.

i pojedincima nije se održavao redovan kontakt. Rad tih odbora svodio se na rasturanje partizanske štampe i na pojedinačan rad sa simpatizerima NOP-a. Osim toga, pripadnici tih odbora i saradnici nisu mogli duže opstati na svojim mjestima pa su se, ukoliko ne padnu u neprijateljske ruke kao kompromitirani, ubrzo izvlačili na slobodnu teritoriju. Prirodno je zato da su se neki aktivisti opirali da idu na takav teren. U nekim izvještajima govori se i o pasivnosti dijela stanovništva na tom području koje je davalo obaveze na obje strane pa je u tzv. neutralizmu tražilo načina da preživi rat.[57] Sličnih primjera bilo je u selima u kojima su se ranije nalazila četnička uporišta.

Manji broj dokumenata govori o brojnom stanju i organizacionoj strukturi JNOF-a u kotaru Gospić. Jedan od najznačajnijih u tom pogledu je statistički pregled Kotarskog odbora JNOF-a od 27. januara 1945. rađen na zahtjev Okružnog odbora JNOF- za Liku. Prema tom pregledu u kotaru Gospić postojao je jedan kotarski odbor s 27 članova, pet općinskih odbora s 39 članova, neodređen broj mjesnih odbora sa 62 člana, te nekoliko ilegalnih odbora i pojedinaca na neoslobođenom teritoriju i to:

1. Kotarski odbor imao je u plenumu 27 članova.
2. Općinski odbori:
   a) Medak imao je 12 članova, te više mjesnih s 24 člana,
   b) Gospić imao je 6 članova, te jedan mjesni sa 6 članova,
   c) Lički Osik imao je 9 članova, te više mjesnih s 12 članova,
   d) Karlobag imao je 6 članova, te jedan mjesni s 3 člana,
   e) Smiljan imao je 6 članova, te četiri mjesna sa 17 članova.

Od šest članova Općinskog odbora Karlobag četiri su radila na neoslobođenom teritoriju. Na općini Smiljan svi odbori JNOF-a radili su ilegalno.[58]

Osnivanje i rad JNOF-a u kotaru Perušić

Političke prilike u kotaru Perušić u vrijeme nastajanja organizacija JNOF-a bile su još teže i kompliciranije nego u kotaru Gospić. Veći dio kotara okupirale su jedinice njemačke 392. legionarske divizije i ustaško-domobranske grupacije »Velebit« sa sjedištem u Gospiću.[59] Sela općine Kosinj i općine Pazarište kontrolirali su odredi bijele garde i seoske ustaške milicije, dok su u Lipovo Polje i dalje navraćali i povremeno stacionirali četnici. Sve je to činilo ozbiljnu smetnju, ne samo za pripremu i formiranje odbora JNOF-a, nego i za rad ranije osnovanih organizacija NOP-a. Naime, okupacijom ovog područja ugasili su se mnogi mjesni NOO-i, odbori AFŽ-a i USAOH-a, a njihova kotarska rukovodstva evakuirana.[60]

S obzirom na stalnu ili povremenu prisutnost neprijateljskih snaga na većem dijelu kotara, agitacija za JNOF i tumačenje odluka Trećeg zasjeda-

57 AIHRPH, KP — 242/1144. Izvještaj KK KPH Gospić Okružnom komitetu od 1. 12. 1944. Isto, 242/1166 i 1179a.

58 HAK, ASC Gospić, Statistički pregled odbora JNOF-a od 27. 1. 1945.

59 Te ustaško-domobranske jedinice od januara 1945. pripadale su Štabu 11. (ustaško-domobranske) hrvatske divizije.

60 AIHRPH, OS — 1/40. Izvještaj POC-a za Liku od decembra 1943.

nja ZAVNOH-a svođeni su na manje grupe, dapače porodice i pojedince i to najviše putem letaka i rasturanja partizanske štampe.[61] Najveći značaj u prvi mah dat je tumačenju odluka ZAVNOH-a: u hrvatskim selima se naglašavala »federalnost Hrvatske« u ravnopravnoj demokratskoj federativnoj Jugoslaviji, a u srpskim selima »ravnopravnost Srba i Hrvata u Hrvatskoj«. Zatim, najavljeno je osnivanje JNOF-e, te isticana politička aktivnost Izvrnšog odbora HSS-a i Srpskog kluba vijećnika ZAVNOH-a.[62]

O nešto povoljnijoj klimi izvještava Kotarski komitet KPH Perušić početkom augusta, a što je vezano za povremena odstupanja neprijatelja pred jedinicama 11. korpusa NOVJ. Osjetila se i izvjesna demoralizacija u redovima neprijatelja na području Perušića i Pazarišta, kao i porast simpatija i broja saradnika za NOP. U Gornjem Kosinju hrvatsko stanovništvo je odbilo da ide u pljačku srpskih sela. Bila je to povoljna prilika za smjeliji nastup organa NOP-a i nešto sigurniji dolazak i boravak aktivista na tom terenu, pa i veće šanse za osnivanje odbora JNOF-a.

Formiranje odbora JNOF-a u kotaru Perušić, za razliku od većine kotara u Lici, vršilo se obrnutim redom. Najprije su predviđeni kandidati za Kotarski odbor, pa i za neke općinske odbore, dok su za sela predviđeni samo pojedinci kao predstavnici te organizacije. Kandidati za Kotarski odbor su se često nalazili izvan okupirane teritorije, dok su se mnogi članovi predviđeni za niže odbore nalazili u svojim selima na neoslobođenom području. Kako se s ovim drugim održavala veza putem pisama, usmenim porukama preko kurira i slično odustalo se za izvjesno vrijeme od formiranja općinskih i seoskih odbora JNOF-a.[63]

Uz sve nedaće i ovu akciju su sputavali reakcionari iz redova HSS-a. Imajući to u vidu Okružni komitet KPH, poučen iskustvom iz prethodne godine, nije više bio sklon da tolerira maratonska mudrovanja s pristašama toga kova i njihovim lokalnim vođama. Zato piše KK KPH Perušić da ovima treba »najoštrije podvući, da je krajnje vrijeme da pređu na stranu NOP-a i rasčiste s Mačekovom politikom, jer da će odgovarati za izdaju kao i ustaški krvnici«, te nastavlja: »Treba raskrinkati domobrane i Mačekovu politiku na terenu zapadne Like koja isključivo danas koristi okupatoru i pomaže direktno ustaške zločine da se duže održe nekažnjeni«.[64]

Kotarski odbor JNOF-a za kotar Perušić osnovan je 19. septembra 1944. u prisustvu 70 ljudi ali, kako stoji u izvještaju KK KPH Perušić, »nije imao mogućnosti, a ni podesnu zgradu za kancelariju«. Općinski i mjesni odbori nisu ni tada osnivani, već su pojedinačno imenovani predstavnici po selima koji su radili za NOP. To je učinjeno i iz predostrožnosti da se ljudi ne okupljaju i ne dovode u pitanje svoju bezbjednost.[65]

Bezbjednost za aktiviste na ovom kotaru nije se bitno mijenjala ni u prva četiri mjeseca 1945. pa općinski i seoski odbori JNOF-a nisu osnovani ni do oslobođenja Perušića, 4. aprila 1945. godine. Tako je i u tom periodu sve

61 To su: »Slobodan dom«, br. 52 i 53, »Vjesnik«, »Putem bratstva« i »Lički vjesnik« (AIHRPH, KP — 240/990. Izvještaji KK KPH Perušić od 7. 6. 1944).

62 AIHRPH, KP — 240/995. Pismo OK KPH za Liku od 10. 6. 1944.

63 HAK, f. CK KPH, kut. 10. dok. 105/A. Izvještaj KK KPH Perušić Okružnom komitetu u 2. 8. 1944.

64 HAK, f. OK KPH, 9/920. Pismo OK KPH od 11. 9. 1944.

65 AIHRPH, KP — 241/1091. Izvještaj KK Perušić od 29. 9. 1944.

narodnofrontovske poslove i akcije u kotaru vršio samo Kotarski odbor JNOF-a. On je primao direktive od viših organa, te preko svojih članova i aktivista davao upute za rad po selima. U tom smislu Kotarski odbor je održao niz sastanaka i savjetovanja na periferiji kotara i izvan njega, te na njih pozivao i predstavnike iz sela s neoslobođenog područja. Osim toga, kao odbori JNOF-a djelovali su u tom periodu i pojedini NOO-i kojima je forma narodnofrontovskog rada bila primjerenija. To znači da su više djelovali kao odbori JNOF-a, nego kao odbori narodne vlasti. Takav status je imao čak i općinski NOO u Pazaristu.[66]

U izvještajima od januara do aprila, tj. do oslobođenja Perušića, govori se o neizvjesnoj, promjenljivoj ali, uglavnom, teškoj političkoj situaciji na području perušićkog kotara. Obilazak sela bio je najteži u januaru tako da su tada s tog terena stizale vrlo oskudne vijesti.[67] Krajem februara stanje se nešto popravilo, tako da je Kotarski odbor JNOF-a preko svojih saradnika češće slao kurire i rasturao partizansku štampu. Pored svih teškoća, diferencijacija se ipak vršila u korist NOP-a. Na terenu se javlja sve veći otpor mobilizaciji u jedinice 11. (ustaško-domobranske) hrvatske divizije, u odrede bijele garde i u seosku ustašku miliciju. Na sastanku od 26. februara 1945. Kotarski odbor zaključuje »da se ponovno ide na teren, da se pišu pisma poznatim ljudima i uopće da se pojača politički rad.«[68]

Stanje na terenu neposredno pred oslobođenje kotara bilo je i dalje nepovoljno za osnivanje mjesnih i općinskih odbora. Ustaše su još uvijek pokretale pojedine civilne perušićke i kosinjske općine u pljačku srpskih sela. U martovskoj ofenzivi su slani čak u korenički i udbinski kotar. Nešto povoljnije stanje bilo je tada u općini Pazarište gdje se grupa omladinaca krije od ustaške mobilizacije. Ustaše u toj općini vrše pritisak i mobilišu pojedince u odrede bijele garde u koje ubacuju svoje najokorjelije koljače. Zadatak im je da sačekivaju aktiviste NOP-a, usamljenije grupe i partizanske kurire te osiguraju svoj utjecaj u selima.

Veći dio četnika iz Lipova Polja povukao se sa Đuićem u Istru i Sloveniju. Ostalo je nekoliko domaćih četnika, ali im je uticaj bio sve manji, stoji u izvještaju Kotarskog odbora JNOF-a.[69]

Rad JNOF-a od početka aprila do polovine jula 1945. godine

Oslobođenje Gospića i Perušića, 4. aprila 1945. godine, zateklo je odbore JNOF-a ova dva kotara u znaku akcija na suzbijanju tifusa, prikupljanju sekundarnih sirovina, obavljanju proljetne sjetve, evakuaciji stanovništva na gračačko područje, kao i u akciji »Tjedan čistoće«. Posebno značajna bila je evakuacija stanovništva koja je započeta u vrijeme martovskog upada neprijatelja na udbinski i korenički kotar.[70]

66 Isto, br. 241/1104. Izvještaj KK Perušić od 14. 10. 1944. i HAK, f. CK KPH, 10/1125—1. Izvještaj KK Perušić od 29. 10. 1944.

67 HAK, ASC Gospić, Izvještaj Kotarskog odbora JNOF-a Perušić od 29. 1. 1945. Do kraja 1944. izvještaje o radu JNOF-a na ovom kotaru pisao je Kotarski komitet KPH.

68 Isto. Izvještaj Kotarskog odbora JNOF-a od 28. 2. 1945.

69 Isto. Izvještaj od 27. 3. 1945.

70 Isto. Pismo Okružnog odbora JNOF-a za Liku svim kotarskim odborima.

Odmah po oslobođenju kotarskih mjesta bilo je planirano da se dovrši mreža odbora JNOF-a na terenu, pogotovo u kotaru Perušić u kome je, kako je već poznato, postojao samo Kotarski odbor. Međutim, oslobođenjem Like i odmicanjem fronta 4. armije JA na sjever i sjeverozapad, borbe u Lici, pogotovo u zapadnoj i sjevernoj, nisu prestajale. Načas je splaslo oduševljenje naroda stečenom slobodom. Naime, s ovu stranu fronta, rasuti po obroncima Velebita, na njegovim padinama ka Gospiću, Perušiću i Gackoj dolini, nalazili su se veći ostaci razbijenih jedinica 11. hrvatske i 392. njemačke legionarske divizije. Tu je bilo ustaša, domobrana, legionara, pripadnika ustaške seoske milicije i bijele garde, među kojima znatan broj mobiliziranih iz ovih dvaju kotara. Na tom istom području krili su se i ostaci četnika, izostalih iza glavne četničke grupacije popa Đujića, koja se povukla na zapad.[71]

Štabovi partizanskih jedinica i okružna rukovodstva antifašističkih organizacija Like već su se ranije pripremala za ovu eventualnost. Na ovaj prostor je razmještena novoosnovana Prva lička samostalna brigada, bataljon OZN-e, šest komandi mjesta, četa narodne milicije pri Okružnom NOO-u i jedinice narodne milicije po selima.[72]

Okružni komitet je razmatrao mogućnost takvog raspleta događaja još na sjednici plenuma 22. marta 1945. a Kotarski komitet KPH za Perušić vršio je pripreme na terenu nastojeći da se odvoje zločinci od onih koji to nisu kako bi ove posljednje prihvatio i mobilizirao u Narodnooslobodilačku vojsku.[73]

Prema procjeni KK KPH u perušićkom kotaru odmah po oslobođenju mjesta našlo se oko 2.000 vojnika razbijenih neprijateljskih jedinica. Zahvaljujući akcijama partizanskih jedinica, komandi mjesta i političkom radu organizacija NOP-a već do 10. aprila predalo se 200 vojnika.[74] Najviše ih se predalo u općini Perušić, dok se teže izlazilo nakraj s onima na području općina Kosinj i Pazarište. Nedaleko Lipova Polja nalazila se grupa četnika koji su tražili da se prije njihove predaje izvrši razoružanje ustaša. Do kraja aprila velik broj domobrana i pripadnika ustaške milicije predao se i vratio kućama, dok su se okorjele ustaše i dalje zadržale u šumama.[75] Samo na području Donjeg Kosinja i Bakovca nalazilo se polovinom maja još oko 250 ustaša.[76]

Na teritoriji Gospića situacija se razvijala nešto drugačijim tokom. Usljed snažnog udara 20. i 26. divizije NOVJ, 4. aprila 1945. godine, oko Gospića se nisu zadržali značajniji ostaci razbijenog neprijatelja. Ali u drugoj polovini aprila tamo su pristigle razbijene grupe s perušićkog, gračačkog i drugih područja.

71 U sastav 11. (ustaško-domobranske) hrvatske divizije ušli su 4. i 18. zdrug sa osam, 3. i 4. domobranski zdrug sa sedam bojni, dvije bojne posiate iz Zagreba i dvije iz Rijeke. U martu 1945. brojila je preko 10.000 vojnika (Petar Kleut, Borbe u Lici od juna 1944. do marta 1945, HAK, Zb. 11, str. 644).

72 Dr Đuro Zatezalo, Narodna vlast na Kordunu, Baniji i Lici 1941—45. HAK, Karlovac, 1978, str. 280. Samo do februara 1945. u Lici je već postojalo 98 jedinica seoske milicije.

73 AIHRPH, KP — 243/1259. Zapisnik plenuma OK. Isto, 243/1260. Izvještaj KK KPH Perušić od 29. 3. 1945.

74 Isto, 243/1276. Izvještaj KK KPH Perušić od 10. 4. 1945.

75 Isto, 243/1288. Izvještaj KK KPH Perušić od 30. 4. 1945.

76 Isto, 243/1298. Izvještaj KK KPH Perušić od 14. 5. 1945.

Neke od ovih protjerao je 3. bataljon Prve ličke samostalne brigade iz podvelebitskih sela Crnog i Ravnog Dabra, 26. aprila 1945. godine. Dan ranije predala se jedna grupa od 50 vojnika. U izvještaju KK KPH Gospić od 28. aprila spominje se jedna grupa iznad Smiljana, koja pripucava na sela i polja, kao i ostaci četnika nedaleko Metka i Počitelja. Krajem aprila štab ove brigade izvještava da se u blizini Gospića nalazi nekoliko grupa od po 10 do 50 vojnika. Pojedinačna predaja tih vojnika tekla je i dalje, dok su se s najokorjeiijim zločincima tukle jedinice KNOJ-a uz pomoć naroda i antifašističkih organizacija na terenu još godinu-dvije po završetku rata.[77]

O prisustvu većeg broja vojnika razbijenog neprijatelja na ovom području govore izvještaji okružnih i kotarskih rukovodstava i tokom naredna dva mjeseca po oslobođenju pomenutih mjesta. U izvještaju Kotarskog odbora JNOF-a Perušić od 21. juna 1945. govori se o 350 ustaša i nešto pripadnika bijele garde i to: »na području općine Kosinj 200, Pazarišta 100 i Perušića 50 ustaša«.[78] Na kosinjskom području do početka jula zadržavalo se oko 160 ustaša.[79]

S obzirom na veliik broj neprijateljskih vojnika u šumama početkom aprila evidentna je činjenica da je došlo do brzog njihovog razbijanja, predaje i odvajanja onih koji nisu učestvovali u zločinima. Ima više razloga za tako brz slom tih jedinica i grupa. S jedne strane radilo se o spremnosti i brzini akcije vojnih jedinica NOV i komandi mjesta koje su ih razbijale i hvatale. S druge strane tome su doprinijele i organizacije NOP-a na terenu, a među njima i novoformirani odbori JNOF-a. Osim toga, tome je mnogo doprinijelo mjesno stanovništvo iz čijih redova su popunjavane komande mjesta, seoske milicije, a inače radilo se o sve većem sužavanju podrške razbijenim grupama i pojedincima.[80]

Ovakva teška situacija je odgađala osnivanje mjesnih odbora u selima u blizini kojih su se kretale razbijene neprijateljske grupe. Tako je tek krajem aprila povećan Kotarski odbor JNOF-a Perušić na 25 članova u plenumu i na 8 članova izvršnog odbora, ali ni tada, kako stoji u izvještaju Kotarskog odbora, nije bilo niti jednog seoskog odbora.[81] I dalje je svu aktivnost u kotaru Perušić, kao što je organizacija prvomajske proslave, akcija obnove i slično vršio Kotarski odbor.[82]

Formiranje mjesnih odbora u perušićkom kotaru počelo je u prvoj polovini maja. Do 14. maja 1945. osnovano je u općini Perušić 11 mjesnih odbo-

77 Isto, 243/12. Izvještaj KK KPH Gospić od 28. 4. 1945, Zb. NOR-a, tom XI, knj. 4, dok. 89. Depeša Prve ličke samostalne brigade od 30. 4. 1945. Broj neprijateljskih vojnika u šumama na ovom području je različit, ne zbog različitog saznanja pojedinih obavještajnih službi, već zbog činjenice što su se često premještale i osipale. Pet dana ranije isti Kotarski odbor je izvijestio da se do 25. 4. 1945. predalo oko 450, a da se još nije predalo oko 700 ljudi s ovog kotara (HAK, ASC, Izvještaj dostavljen Okružnom odboru JNOF). U Karlobagu, Smiljanu i Perušiću obavljena je mobilizacija dijela ovih povratnika u jedinice Narodnooslobodilačke vojske. Pripreme za to počele su i u drugim mjestima.

78 HAK, ASC Gospić. Izvještaj Kotarskog odbora JNOF-a Perušić od 21. 6. 1945.

79 Isto. Izvještaj Kotarskog odbora JNOF-a Perušić od 4. 7. 1945.

80 HAK, f. CK KPH, 13/1401.

81 HAK, ASC Gospić. Izvještaj Kotarskog odbora Perušić Okružnom odboru JNOF-a za Liku od 28. 4. 1945.

82 Isto. Izvještaj Kotarskog odbora JNOF-a od 5. 5. 1945.

ra JNOF-a, dok je to isto u općinama Pazarište i Kosinj učinjeno krajem maja i početkom juna.[83]

Na sjednici plenuma Kotarskog odbora JNOF-a za Perušić, održanoj 16. juna 1945, osnovani su općinski odbori JNOF-a u sve tri općine, te seoski u »gotovo svim selima, osim Kose i jednog dijela sela u Kosinjskoj općini«, a što predstavlja završetak stvaranja mreže odbora JNOF-a u perušićkom kotaru.[84] Svaki novoosnovani odbor primao je na sebe obaveze, kako one u pogledu sjetve, pomoći vojsci i nerazvijenim krajevima, tako i one u pogledu razbijanja neprijateljskih grupa u šumama i vraćanja kućama onih koji nisu učestvovali u zločinima protiv naroda.

Stanje u kotaru Gospić bilo je slično ovom u perušićkom kotaru, ali i po mnogo čemu specifično. Tu su odmah po oslobođenju vojno-pozadinski organi, narodnooslobodilački odbori i dotad osnovani odbori JNOF-a ulagali velike napore na političkoj stabilizaciji novooslobođene teritorije. U prvom redu trebalo je u neka sela povratiti razbježalo stanovništvo: srpsko stanovnitšvo svojim kućama u Smiljan, hrvatsko u Ostrvicu i Široku Kulu, te izbjegle Gospićane iz podvelebitskih sela vratiti u Gospić, a Lovinčane i Podlapčane s ovog teritorija vratiti u njihove krajeve. Brzom intervencijom vojno-pozadinskih organa već u početku su spriječeni ekscesi osvete (koji su se u nekoliko slučajeva javili u Gospiću) te zaustavljeno »samovlasno naplaćivanje duga«, tj. vršljanje pojedinaca iz ranije oloboćenih kotara koji su u novooslobođenim hrvatskim selima tražili svoju, po ustašama opljačkanu stoku. Objašnjavalo se narodu da se nema zbog čega jedan drugog plašiti, već da se »zajednički čuvaju od razbježale ustaško-četničke bande«. I OK KPH za Liku javlja Centralnom komitetu KPH da u »novooslobođenim hrvatskim selima vlada strah, što će biti s onima što se predaju našim vlastima«, te da glavnu poteškoću predstavlja činjenica što u mnogim od tih sela ne postoje NOO-i već povjerenici koji ne mogu i ne stižu da reagiraju na sve iskrsle probleme.[85]

S obzirom da je na dijelu gospićkog kotara i prije oslobođenja Gospića uspostavljena mreža organizacija JNOF-a od seoskih do kotarskog odbora, a po oslobođenju nisu u prvi mah sazreli uslovi za njeno proširenje na novooslobođena sela, organizacija JNOF-a se više posvećuje neposrednim i praktičnim zadacima. U organizacionom pogledu popunjen je samo kotarski i gradski odbor sa članovima koji su se istakli u ilegalnom radu.[86]

Odbori JNOF-a u kotaru angažirali su se u gradnji kuća, suzbijanju tifusa, koji je ovdje još uvijek trajao, prehrani stanovništva, te izgradnji pragova za željezničku prugu. Vraćanjem naroda s Banije i Korduna u kotaru se tada našlo oko 5.000 lica bez hrane, stoji u izvještaju Kotarskog odbora JNOF-a od 28. aprila 1945. godine. Hrana se prikupljala uglavnom na području novooslobođenih sela. Važno je to da je JNOF u kotaru svojom političkom akcijom i agitacijom i dalje održala dobrovoljnost davanja za narod i vojsku. Zatim, u proljetnoj sjetvi hrvatska sela zapadne Like šalju

83 HAK, f. CK KPH, 13/1442. Izvještaj KK KPH Perušić od 14. 5. 1945.

84 HAK, AKC. Izvještaj Kotarskog odbora JNOF-a za Perušić od 16. 6. 1945.

85 Isto. Izvještaj Kotarskog odbora JNOF-a za Gospić Okružnom odboru JNOF-a za Liku oci 28. 4. 1945, HAK, CK KPH, 13/1344, 4. 5. 1945.

86 HAK, f. CK KPH, 13/1445. Izvještaj KK KPH Gospić Okružnom komitetu od 17. 5. 1945.

plugove u popaljena srpska sela na teritoriju južnog dijela kotara, kao i u kotaru Udbina i Korenica. Samo do kraja aprila u tu svrhu poslana su 782 pluga za potrebe proljetne sjetve.[87] Time se stvarala bratska solidarnost između hrvatskih i srpskih sela koja nije prva u toku rata, ali je značajna s obzirom na njenu masovnost. Osim toga, koordiniranom akcijom JNOF-a, USAOH-a i drugih antifašističkih organizacija u kotaru je formiran veći broj omladinskih radnih četa za obnovu popaljenih sela i ličke željezničke pruge.

Organizacija JNOF-a u kotaru Gospić i kotaru Perušić nastajala je u periodu teških i svakodnevnih borbi s jakim neprijateljskim snagama. Ona se u svom osnivanju već na startu suočavala s jakom ustaškom četničkom i mačekovskom propagandom i akcijom. To je, s jedne strane, usporavalo uspostavu njene mreže na terenu, ali je ta borba, s druge strane, politički čeličila njene odbore od seoskih do kotarskih koji se, upravo zbog te činjenice, nisu zaokupljali samo osnovnim praktičnim poslovima pozadine i fronta, već su na startu upućeni na odlučnu političku borbu za demokratska i socijalna načela revolucije. Uz sve nedaće koje su JNOF u ova dva kotara pratile u njenom nastanku i razvitku, ona je iz rata neposredno po njegovom završetku izašla sa zaokruženom mrežom odbora osposobljena da kao samostalna organizacija povede mase ovog kraja u obnovu popaljenih sela i razorene privrede.

Dane Lastavica

Ranjenici-Kosinjani na Neretvi i Sutjesci

0 četvrtoj i petoj neprijateljskoj ofanzivi dosta se piše. Sjećanja na te slavne epopeje iznijeli su mnogi njihovi učesnici. Jedan od njih, Milan Lemić, major JNA u penziji, mi je ispričao:

— Dvadeset petog decembra 1942. godine 4. bataljon (»Matija Gubec«) 1. brigade 6. ličke divizije dobio je zadatak da obezbijedi jedinice divizije koje su od Gospića i Metka napadale na Lovinac.[1] Došli smo do Bogunice 1 taman što smo otpočeli da ručamo kupus i meso, što nam je donijela na položaj omladina iz Mogorića i Vrepca, odjednom je na nas otvorena vatra iz pušaka i puškomitraljeza.

Komandir 1. čete bio je Dane Cvijanović Dukelin iz Mlakve, a politički komesar Andrija Špoljarić iz Kosinjskog Bakovca. Ja sam bio u vodu čiji je vodni delegat bio Nikola Blažević iz Smiljana. Taj iznenadni napad dviju ustaških bojni iz Gospića i četnika iz Metka nanio nam je dosta velike gu-

87 HAK, ASC Gospić. Izvještaj Kotarskog odbora JNOF-a za Gospić od 28. 4. 1945.

1 Milan Lemić nalazio se u ovom bataljonu od njegovog formiranja i uz Nikolu Paripovića bio prvi kurir Štaba bataljona i njegovog komandanta Mane Varićaka Maćana. Umro je 20. 10. 1981. godine u Zagrebu.

bitke. Delegat voda je poginuo. Poginuo je i borac Bude Basta,[2] te kurir čete Milan Lemić Tubonja. Bio sam odmah teško ranjen u desnu nogu, iznad koljena, a teško je ranjen i komandir čete Cvijanović. Ranjen je i Milan Radović i još neki drugovi. Uhvaćena su dva ranjena borca: Dane Brujić Brujo i Ivo Milkovi Fuksan, oba iz sela Sv. Marko kraj Perušića.

Kao ranjenik otpremljen sam konjskim kolima u brigadno previjalište u Mogorić, a odatle u partizansku bolnicu u Šalamunić. Ubrzo je otpočela četvrta neprijateljska ofanziva i mi ranjenici evakuisani smo iz Šalamunića. Najprije u Švračkovo Selo, a zatim u Bijele potoke. U Bijelim potocima broj ranjenika se mnogo povećao. I odatle smo evakuisani prema Nebljusima, te nakon malog odmora dalje prema Bosanskom Petrovcu, u sastav Centralne bolnice Vrhovnog štaba NOV i POJ. Iz Bosanskog Petrovca stigli smo na Oštrelj, a odatle vozom u Drvar, gdje smo samo prenoćili i ujutro rano, zbog bombardiranja, krenuli u selo Ljeskovac u kom smo se malo duže zadržali. Put nas je dalje vodio preko Mokronoga, Glamoča, Livna, Duvna i Šujice, prema Prozoru. Ispred Prozora čekali smo da ga naše jedinice zauzmu, a zatim smo se prebacili preko Neretve, u selo Javornik, gdje nas je snažno tukla avijacija noću i danju. Krenuli smo preko Prenja. Snijeg, kiša, hladnoća, a tifus počima da hara. Nastupilo je i kratko zatišje između četvrte i pete neprijateljske ofanzive.

Na putu kod Oštrelja ležeći u kolima, u kojima je bilo malo alarne, a vuklo ih malo bosansko konjče, ugledao sam moje drugove iz bataljona: Milana Radovića[3] i Milana Munjasa[4]. Pogledi nam se spojiše, a oni mi rekoše: »Mi se vraćamo u Liku«. Oni odoše, a ja okrenem glavu na drugu stranu i duboko mi se ukopa u svijest ono njihovo: »Mi se vraćamo u Liku«.

U selu Trnova, kod Kalinovika, ugledam Branka Kordića čulinova. Bolničarke mu sa isprebijane desne ruke trgaju prljave zavoje, a iz njih ispadaju dijelovi kostiju pomiješani sa crvima. Kada Branka previše, on i još tri Ličana odoše nekud. Gledam oko sebe: sa mnom od poznatih ostadoše Petar Paripović Pejica, Dragan Repac, Nikica Radović iz Kosinja, te Đorđe Grujičić (Đorđe Petretin) i još neki. Putem sam se upoznao sa Filipom čorkom iz Gospića, kome za život mogu biti zahvalan. Upoznao sam i Danu Desnicu iz Srba.

Za vrijeme kratkog zadržavanja oko sela Trnova i Ječmišta poginuli su Dragan Repac i Dane Stakić. Krenuli smo prema Sandžaku, a zatim prema Crnoj Gori. Na Tari, mislim da se selo zove Borije, bolnica se rasterećuje. Ranjenici, koji su imalo mogli da se kreću, odlaze u jedinice. Ustajem i stajem na nogu. Osjećam da iz rane cure krv i sukrvica, ali nastojim da se to ne primijeti. Gledam u bolničarku i govorim da mogu. To radim samo da odem u jedinicu, da odem tamo gdje su zdravi drugovi koji se bore.

Odlazim u 7. banijsku diviziju. U jednoj od borbi sretnem komšiju iz Kosinja — Petra Paripovića Pejicu i taman što smo izmjenjali poneku riječ naiđoše avioni. Ja ostadoh na putu, a Pejica se baci pod jedan kamen kraj

2 Bude je bio ranjen. Politički delegat voda Blažević ga je pokušao iznijeti pa su tako obojica poginula.

3 Milan Radović poginuo je 16. 6. 1943. godine pod Rudnikom, u Kosinju, u borbi protiv ustaša kao borac čete Komande mjesta Kosinj,

4 Milan Munjas poginuo je 1944. godine u borbi protiv Nijemaca u Frkašiću kao korac 35. divizije.

kojeg pada avionska bomba. Gledam: od Pejice samo ruka ode u zrak, a ostalo osta u dimu i zemlji.

Prvi put u životu, više Šćepan Polja, obrijao sam se. Naime, tada smo zarobili kompletan brijaći pribor, a u četi smo imali bricu. Naš komandir, ne znam kako se zvao, jer se skoro svakodnevno mijenjao komandni kadar uslijed pogibija, naredio je brici da ob rije sve borce u četi, pa i one na položaju. Dođe brico do mene i reče mi što je komandir naredio. »Zašto mene, ja se još ne brijem«, odgovorih. »Iako se do sada nisi brijao sada ti je prilika da se obriješ«, reče brico. Nema druge pristadoh i on me obrija, onako golužava.

Dolazim nekako do Filipa Čorka (rodom iz Gospića) i u njegovu jedinicu. Naime, još kao ranjenici upoznali smo se na putu iz Like. Filip, nišandžija puškomitraljeza, a ja pomoćnik. Trčim za hrabrim Filipom i nosim sanduk municije, a ne mogu ni sam sebe da nosim. U takvoj muci Filip nekad uzme mene za ruku, a nekad sanduk sa municijom. Svoj puškomitraljez iz ruku ne pušta. Najednom sve to dozlogrdi Filipu. Baci sanduk sa municijom, mene odgurnu od sebe, uze puškomitraljez i naglo pođe naprijed. Odjednom zastade da uoči odakle neprijatelj tuče. U mene ne gleda. Ja stojim i gledam za Filipom, teško mi je i ne znam šta da radim. U tom momentu Filip donese novu odluku, vrati se uze sanduk u jednu ruku, puškomitraljez prebaci na leđa, mene uze za ruku, pogleda me i onako drugarski reče: »Milane, ajmo!«.

Hladna Sutjeska guta ranjenike. Silazimo u njen kanjon. Jedan drug i dvije drugarice odoše malo na stranu. Odjednom čujem »Alt!«, »Alt!« i šarac se prodera. Začu se samo ženski tanki krik i sve se utiša.

Bili smo nekoliko puta pomiješani sa Švabama. Koljemo se, tučemo, nekad vatrenim oružjem, a nekad i noževima.

Znam da je moj komšija Nikica Radović poginuo, kao komandir čete u 16. brigadi 7. banijske divizije, poslije proboja sa Zelengore ka Miljevini, Đorđe Grujičić (Đorđe Petretin) poginuo je s mnogo ranjenika na Jablanici. Tu je poginuo i moj hrabri komandir — Dane Cvijanović Djukelin.

Pored Milana Lemića su bitke na Neretvi i Sutjesci preživjeli Kosinjani: Bogdan (Mile) Kokotović i Milka (Save) Štakić, a u njima su poginuli:

CVIJANOVIĆ Mile DANE (Dane Djukelin), rođen *21.* 2. 1915. u Mlakvi. Borac od 1941. godine. Teško ranjen 25. 12. kod Bogunice (Medak) kao komandir čete u 4. bataljonu 1. brigade 6. ličke divizije. Odnesen sa ranjenicima i poginuo kod Jablanice.

CVIJANOVIĆ Bude SIMO, rođen 28. 8. 1920. u Poljanu. Borac od 1942. godine. Ranjen 1942. u borbi sa ustašama u Kosinju. Odnesen kao ranjenik i poginuo.

GLUMAC Đure DANE, rođen 9. 6. 1918. u Lipovom Polju. Stupio u NOB 13. 7. 1941. u Banatu, a poginuo na Sutjesci.

GRUJIČIĆ Petra PEJO, rođen 7. 4. 1914. u Mlakvi. Stupio u NOB 1941. godine i poginuo kao ranjenik u četvrtoj ofanzivi. Bio je borac 4. bataljona (»Matija Gubec«) 1. brigade 6. divizije.

GRUJIČIĆ Damjana MANE, rođen 2. 8. 1924. u Mlakvi. Stupio u NOB 1941. godine. Ranjen 27. 7. 1942. u Gackoj dolini. Otišao sa ranjenicima i poginuo u četvrtoj ofanzivi.

GRUJIČIĆ Petra ĐORĐE, rođen 18. 3. 1919. Stupio u NOB 1941. godine. Ranjen 25. 12. 1942. kod Bogunice, kao komandir mitraljeske čete bataljona

»Matija Gubec«. Odnesen sa ranjenicima i poginuo kod Jablanice kao ranjenik.

KORDIĆ Dane BRANKO, rođen 11. 2. 1923. u Kršu. Stupio u NOB 1941. godine. Ranjen 13. 9. 1942. kao nišandžija mitraljeza u borbi protiv Talijana na Karauli u Kosinju. Odnesen sa ranjenicima i poginuo u četvrtoj ofanzivi.

PARIPOVIĆ Dane PETAR (PEJICA), rođen 23. 9. 1919. u Kršu. Stupio u NOB 1942. godine. Ranjen kod Bogunice i otišao kao ranjenik, a kasnije stupio u 7. banijsku diviziju i poginuo kao vodnik voda u toj diviziji, za vrijeme pete ofanzive.

RADOVIĆ Petra NIKICA, rođen 2. 12. 1915. u Kršu. Stupio u NOB 1941. godine. Ranjen kao komandir čete u 4. bataljonu 1. brigade 6. divizije. Odnesen sa ranjenicima, a kada je prizdravio stupio u 7. banijsku diviziju i poginuo krajem pete ofanzive kao komandir čete u toj diviziji i

REPAC Mile DRAGAN, rođen 12. 11. 1921. u Kršu. Stupio u NOB 1942. godine. Odnesen kao ranjenik i poginuo u četvrtoj ili petoj ofanzivi.

Đorđe Orlović

Borbe na teritoriji Gospića i Perušića (april-maj 1943. godine)

Pošto su se trupe italijanskog 5. armijskog korpusa iz neuspele operacije »Vajs« (u nas poznata kao četvrta neprijateljska ofanziva) pod kraj februara povukle u svoje polazne rejone duž železničke pruge Vrhovine—Gospić —Gračac, komandant italijanske 2. armije pristupio je odmah i bez oklijevanja izvršenju odavno donijete, ali odložene, odluke o povlačenju svih italijanskih trupa iz Like, prepuštajući obranu dotadašnjih garnizona i uporišta ustaško-domobranskim i četničkim snagama.[1] Već 4. marta posljednji dijelovi divizije »Sasari« napustili su Gračac i povukli se prema Kninu, dok su trupe divizije »Re« istovremeno napustile Lovinac i sva uporišta do Gospića. Sutradan, 5. marta, jedinice 6. ličke divizije ušle su u Gračac bez otpora, pošto su se četnici, čim su Italijani otišli, odmah razbježali iz grada. Međutim, uporišta od Lovinca prema Gospiću i dalje prema Vrhovinama i Otočcu, koja su preuzele ustaško-domobranske snage, bila su uporno i odlučno branjena, pa su za njih tek predstojali teški, oštri i krvavi bojevi. Gospić i Perušić italijanske trupe su napustile negdje oko polovine marta,

1 Vrativši se iz Rima, komandant 2. armije saopštio je 22. novembra 1942. komandantima korpusa odluku o povlačenju dviju divizija u Italiju i prepuštanju Like »hrvatskim trupama i formacijama M.V.A.C« — četnicima. Odluka je na traženje Nijemaca morala biti odložena, radi pripreme i izvođenja operacije »Vajs« (Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda (dalje Zbornik), tom XIII, knj. 2, Vojnoistorijski institut, Beograd, dok. 12U.

a posljednji dijelovi divizije »Re«, sa ostacima ustaško-domobranskih snaga, probili su se iz već okruženog Otočca prema Senju 12. aprila üjutru, pod snažnim pritiskom naših snaga.

Ovoga dana već oko 8 sati u grad su ušle jedinice 8. kordunaške divizije i time završile potpuno oslobođenje cjelokupne Gacke doline.

U međuvremenu, tokom mjeseca marta, vođene su žestoke borbe oko pruge od Lovinca do Vrhovina, bez značajnijih uspjeha. Na potezu Vrhovine——Janjče, orijentisane prema Gackoj dolini, dejstvovale su snage 8. divizije i 6. primorsko-goranske brigade, dok je 6. divizija dejstvovala na prostoru od Perušića do Lovinca. Ona je, u namjeri da zauzme Lovinac, koga je branila 32. ustaška bojna (oko 460 vojnika) sa nekim drugim dijelovima, od 13. do 19. marta vodila žestoke borbe sa jakim neprijateljskim snagama između Metka, Lovinca i Svetog Roka. Naročito žestoke višednevne bojeve oko Bogunice i Papuče, sa 34. ustaškom bojnom i 1. bojnom 12. pukovnije, vodila je 2. brigada, bez 3. bataljona, da bi spriječila neprijateljski prodor i omogućila 1. i 3. brigadi izvršenje njihovih zadataka oko Lovinca. U višednevnim oštrim sudarima, sa naizmjeničnim protivnapadima, obje strane su imale značajne gubitke. Međutim, napadna dejstva dviju brigada oko Lovinca nisu donijela očekivane rezultate. Naime, 1. brigada, bez 1. bataljona, uspjela je tek u ponovljenom napadu da 16. marta ujutro zauzme Sveti Rok, a 3. brigada istog dana iiveče, takođe u ponovljenom napadu, željezničku stanicu Raduč. Uslijed propusta u organizaciji i vođenju napada, 3. brigada nije uspjela da 18. marta iiveče savlada 32. ustašku bojnu i zauzme Lovinac, pa su napad i dalja dejstva u ovome rejonu obustavljena.[2]

Poslije toga 1. brigada je upućena protiv četnika u rejon Zrmanje, 2. brigada je od 21. do 30. marta ganjala četnike u rejonu Gračaca, dok je 3. brigada bila orijentisana prema Lovincu, Metku, Gospiću i Perušiću. Krajem marta 3. brigada je upućena u sastav snaga za oslobođenje Gacke doline, a 2. brigada je, bez 2. bataljona, vraćena iz Gračaca u rejon Vrebac—Barlete—Ostrvica. Njen 2. bataljon je ostavljen u Ričicama, prema Lovincu, a jedna četa 4. bataljona u Vraniku, takođe prema Lovincu. Između željezničkih stanica Sinac i Janjče, 3. brigada je 2. aprila uništila (uglavnom zarobila) kompletnu 3. ličku stražarsku željezničku bojnu, čime je svaka veza između neprijateljskih snaga u rejonu Gospića i onih u rejonu Otočca bila prekinuta. Pošto su se sa Italijanima 12. aprila ujutru, iz Otočca, povukli i ostaci tri domobranske satnije (19,20. i pohodne) 12. pješačke pukovnije, kao i dio snaga (oko 100 vojnika) 2. lovačke bojne i neki drugi dijelovi, to je pod kontrolom glavnih snaga Zapovjedništva operativnog područja Lika (u daljem: ZAPOLI) ostao samo dio komunikacija od Perušića do Lovinca i od Gospića, preko Baških Oštarija, do Karlobaga, sa centrom i glavnim osloncem Gospićem.

Ukupne snage ZAPOLI-a oko 10. aprila brojale su oko 6000 vojnika, bez brojnog oružništva i ustaške milicije po selima. Pošto su mu snage iz Otočca odbačene prema Senju, pa na njih, kao ni na 17. ustašku pripremnu bojnu u Senju, više nije mogao računati (istrgnute su mu ispod komande), njemu je na raspolaganju u širem rejonu Gospića ostalo najmanje oko 5000 vojnika, razumije se, bez oružnika ,i ustaških milicionera. Bile su to bez

2 Zb. tom V, knj. 13, dok. 59, 86, 33 i 92.

sumnje veoma jake snage, čiju je osnovu činio ustaški 4. stajaći djelatni zdrug (brigada) tada već, izgleda, pod komandom ustaškog dopukovnika Delka Bogdanića. U sastavu ustaškog 4. djelatnog zdruga nalazile su se: 9, 31, 32, i 34. ustaška djelatna bojna i gorska bitnica (brdska baterija) od dva topa 65 mm. Ostale bojne bile su pod neposrednom komandom ZAPOLI-a.

Početkom aprila raspored ovih snaga izgledao je ovako: na obezbjeđenju pruge od Studenaca do stanice Bilaj—Ribnik nalazila se 33. ustaška pripremna bojna (dvije satnije) i dvije satnije 9. ustaške djelatne bojne; dvije satnije 9. ustaške bojne nalazile su se u Gospiću, jedna kao posada u bunkerima, a jedna na željezničkoj stanici; u rejonu Bilaj, Ribnik i Medak bila je 1. bojna 12. pukovnije i 31. ustaška bojna, koja je ubrzo prebačena na Perušić. Lovinac je držala 32. ustaška bojna, a put Gospić—Karlobag, od Ličkog Novog do Baških Oštarija, obezbjeđivala je 1. lička stražarska željeznička bojna.[3] U rezervi ZAPOLI-a, u Gospiću, nalazile su se 34. ustaška bojna, 2. lovačka bojna i brzopokretni sat (tenkovska četa). U Gospiću i neposrednoj okolini nalazila se i 6. ustaška pripremna bojna, još potpuno nerazvijena — imala je samo 00 vojnika—regruta (novaka). Osim ovih snaga, u Gospiću su se trajno nalazili: ZAPOLI sa stožernom satnijom, Zapovjedništvo 4. stajaćeg zdruga sa stožernom satnijom, Zapovjedništvo 2. oružničke pukovnije ,i Zapovjedništvo oružničkog krila Gospić sa oko 200 oružnika, kao i niz nekih drugih manjih jedinica i naoružanih formacija.[4]

Orijentisana prema ovim neprijateljskim snagama 2. lička brigada je izvodila povremene i raznovrsne akcije. Tako je 1. aprila njen 1. bataljon sa dvije čete napadao posadu kod Budačkog mosta na rijeci Lici, ali bez uspjeha; jednom četom, ojačanom jednim vodom, porušio je oko 300 m pruge između željezničkih stanica Gospić i Lički Osik; dok je jednim vodom demonstrirao napad na Lički Osik.

Iste noći je 3. bataljon rušio prugu između Metka i Lovinca, demonstrirajući jednom četom napad na Lovinac. Noću 3/4. aprila jedna četa 1. bataljona, u zasjedi između Ličkog Novog i Gospića, sačekala je grupu od 24 neprijateljska vojnika i 13 ih zarobila, 2 ubila i 3 ranila. Četa se vratila bez gubitaka. Ubrzo zatim 2. brigada je dobila zadatak da razbije i uništi neprijateljsku posadu u Širokoj Kuli.

Borbe za široku Kulu

Üjutro, 7. aprila, 21. lička brigada, bez 2. bataljona (u Ričicama) i jedne čete 4. bataljona (u Vraniku), prikupila se u selima Barlete i Ostrvica, odakle je uveče krenula u napad na ustaški garnizon u Širokoj Kuli koji je sačinjavala jedna satnija 9. ustaške bojne sa mjesnim oružnicima i milicionerima. Mjesto je bilo dobro utvrđeno, opasano zidom i neprekidnom mrežom bodljikave žice, pretežno višerednom. U zidu su bili izrađeni zakloni, a na pogodnim mjestima bunkeri. Zidane zgrade, pogodne za odbranu, bile su ure-

3 Poslije nekoliko dana je rasformirana.

4 Zb. tom V, knj. 14, dok. 117, 118 i 129; ArhivVojnoistorijskog instituta Beograd (dalje AVII), kut. 53, br. reg. 15/2—1 i kut. 22A, br. reg. 1/1—13.

5 Zb., tom V, knj. 14. dok. 11; AVII, kut. 419 A, br. reg.38/2—7 i kut. 22, br.reg.13/1—20.

đene i adaptirane u tu svrhu. Za osvajanje ovog uporišta 2. brigada je raspolagala sa tri pješadijska (manje jedna četa) i mitraljeskim bataljonom, vodom malih minobacača (4 oruđa), protivtenkovskim topom 37 mm i protutenkovskim mitraljezom 15 mm, odnosno, ukupno s oko 600 boraca.

Razbijanje posade i osvajanje uporišta povjereno je 3. bataljonu, ojačanom vodom malih minobacača i odjeljenjem minera. U zahvatu puta sjeveroistočno od mjesta napadale su dvije čete, a od kote 627, sjeveroistočno od mjesta, napadala je jedna četa. Obez'ojeđenje napada povjereno je 1. bataljonu koji je sa jednom četom, ojačanom protivtenkovskim mitraljezom, zatvorio pravac od Ličkog Osika, posjedanjem položaja od ćukovca bliže putu, a sa dvije čete pravac od Perušića, na položajima Marina glava (k. 775), Ravni vrh (tt. 748) i južne padine Lisine (k. 748). U zaseoku jugoistočno od mjesta, ispod padina k. 570 (Preka strana), 4. bataljon (bez čete) obrazovao je brigadnu rezervu. Odjeljenju minera naređeno je da postavi mine na putu Široka Kula—Lički Osik i da poruši most. Sanitetsko previjalište i protivtenkovski top, sa Štabom brigade, smješteni su na cesti istočno od mjesta, kod zaseoka Bukovac.

Noću u 24 sata 7/8. aprila počeo je napad privlačenjem bombaških odjeljenja, koja su se kretala ispred četa na oko 70 do 100 metara. Svako odjeljenje imalo je samo po jedne makaze (svega tri) za sječenje bodljikave žice što je bilo nedovoljno s obzirom da ih je čekala gusta žičana prepreka za koju se znalo. Mada je zemljište ispred žice bilo dobro očišćeno, bombaši su uspjeli da se neopaženo provuku žici, ali čim su je počeli sjeći, neprijatelj ih je primijetio i zasuo gustom vatrom i bombama. Nemajući nikakva zaklona bili su prisiljeni da se puzanjem povlače nazad, ostavivši jednog druga i jednu drugaricu poginule na žici. Ponovo je pokušan prodor u mjesto, ali bez uspjeha, pa se bataljon pred zoru povukao na oko 500 metara od neprijatelja.

Ujutro, 8. aprila oko 11 sati, neprijatelj je u pomoć ugroženom garnizonu krenuo iz dva pravca. Iz Ličkog Osika, poljem u zahvatu puta, prema Širokoj Kuli nastupalo je oko 70 ustaša, a pošto četa 1. bataljona nije posjela položaje u polju i bliže putu, kako je bilo predviđeno, već se više držala Ćukovca, to se neefikasnom vatrom sa velikog odstojanja neprijatelj nije mogao zadržati ni suzbiti i on je ušao u mjesto. Iz Perušića, preko Marine glave ,i Lisine, napadala je 31. ustaška bojna koja je odbacila dvije čete 1. bataljona i spojila se sa posadom u Širokoj Kuli. Situaciju nije mogla spasiti ni intervencija 4. bataljona iz rezerve, pošto je dockan stigao da podupre odbranu 1. bataljona koji je već bio odbačen. Potom je 4. bataljon upućen da napadne i zbaci neprijateljske dijelove sa Marine glave i Ravnog vrha. Na ove položaje on je izbio bez otpora jer ih je neprijatelj već bio napustio. Istovremeno, 1. bataljonu je postavljen zadatak da posjedanjem položaja zapadno od mjesta, u rejonu Klenovca i bliže cesti, sprečava evakuaciju neprijatelja iz Široke Kule. Međutim, čim su neprijateljske snage prodrle u mjesto, odmah je počela evakuacija materijala i stanovništva u Lički Osik. Neprijatelj je pred noć iz mjesta povukao i glavninu snaga kojima je intervenisao.

Uveče, 8. aprila, nešto poslije 20 sati, obnovljen je napad na široku Kulu, uz podršku jedne haubice koja je u međuvremenu pristigla. Ovoga puta, sa južne strane napadao je 1. bataljon, bez jedne čete koja je ostala na osiguranju, a sa sjeverne strane 4. bataljon, takođe bez jedne čete. Mada je na-

pad obnovljen nešto jačim snagama, uspjeha nije bilo. Jer, i neprijatelj je svoje snage pojačao, a pored toga, ni iznenađenja nije moglo biti. čete 1. bataljona, uslijed jake i precizne vatre, nisu mogle ni prići preprekama (žici), dok su bombaška odjeljenja četa 4. bataljona prosjekla žicu i probila se do popovog stana, gdje ih je neprijatelj sačekao jakom vatrom na bliskom odstojanju i uz upotrebu ručnih bombi odbacio nazad. Time je borba okončana, napad više nije obnavljan — odložen je za nešto kasnije. Ovom prilikom 2. brigada je pretrpjela gubitke od 17 ranjenih i 5 poginulih boraca. Među njima je pao i komandant 1. bataljona Milan Sever. Neprijatelj je imao 5 mrtvih i 2 ranjena.[6]

Odustavši od daljih napada na Široku Kulu, brigada se povukla u rejon Vrebac—Barlete radi odmora i moguće popune jedinica koje su brojno jako oslabile. Njen 2. bataljon je još uvijek bio u rejonu Gračac—Ričice sa jednom četom prema Lovincu. Prema izvještaju od 10. aprila brojno stanje 2. ličke brigade izgledalo je ovako: po spisku 1390 muških i 115 ženskih boraca, u rashodu 540 muških i 35 ženskih boraca, na licu 859 muških i 80 ženskih boraca. Od naoružanja je imala 773 puške, 11 mitraljeza, 48 puškomitraljeza, 10 malih minobacača i drugo.[7]

U narednih desetak dana, dok nije pristigla 3. lička brigada iz Gacke doline, odnosno do slijedećeg napada na Široku Kulu, brigada je izvela nekoliko značajnih akcija. Tako se njen 2. bataljon iz Ričica samoinicijativno prebacio preko Velebita i 14. aprila uveče u Maslenici zarobio 11 finanaca, a u Starom Gradu 9 oružnika. Zaplijenio je 24 puške, 6200 metaka, 3 pištolja i nešto drugog ratnog materijala. Zaplijenio je i brod sa vagonom krompira koji je odmah podijelio narodu. Akcija je imala znatan vojnički, ali još veći politički značaj. Borci su od naroda srdačno dočekani i primljeni, a poslije akcije sa oduševljenjem ispraćeni. Narednog dana bataljon se vratio nazad preko Velebita i ušao u Lovinac, pošto se iz njega 15. aprila ujutro povukla 32. ustaška bojna. Ova bojna je iz Lovinca bez borbe povučena u rejon Bilaj—Ribnik, da bi odmah bila prebačena u rejon Lički Osik—Široka Kula.

Ostali bataljoni 2. brigade 15. aprila uveče bili su: jedan u rejonu Vrepca, prema Metku, Ribniku i Bilaju, a dva u prebavicanju preko pruge prema komunikaciji Gospić—Karlobag radi postavljanja zasjeda i rušenja ceste. U toku 16. aprila 3. bataljon je bio u zasjedi između Brušana i Baških Oštarija. Jednom četom postavio se prema Brušanima, a jednom prema Baškim Oštarijama. Rastojanje između njih bilo je oko dva kilometra, a u međuprostoru je pridodata Omladinska četa rušila cestu. Ujutru 17. aprila neprijatelj je naišao od Brušana kamionima, a od Oštarija pješke. Kamioni su prvi uletjeli u zasjedu i dva su zapaljena, od kojih je jedan izgorio, a drugi samo oštećen. Ubijena su dva, a ranjen jedan neprijateljski vojnik, zaplijenjene 4 puške sa nešto municije i druga oprema. Bataljon se povukao

6 Zbornik, tom V, knj. 14, dok. 55, 139 i 140; AVII k. 22, br. reg. 11/1—14, 13/1—20 i k. 86, br. reg. 7/15—1. Mada neuspio, ovaj napad je ozbiljno poremetio planove neprijatelja. Radideblokiranja Otočca za 10. aprila bio je planiran napad 4 bojne iz Perušića prema Otočcu da sadejstvuje Italijanima koji su trebali nastupati sa sjevera, a ovim napadom je to poremećeno.

7 Zbornik, tom V, knj. 14, dok. 66 i 109; AVII, k. 19a, br. reg. 43/1—17, 13/1—11; k. 421, br. reg. 36/1—3; k. 421b, br. reg. 12/4 i k. 421c, br. reg. 29/7.

bez gubitaka prije nego što je stigla 2. lovačka bojna koja je iz Brušana upućena u intervenciju.[8]

Pristizanjem 3. brigade iz Gacke doline u rejon Gospić—Perušić, gdje je već bila prikupljena kompletna 2. brigada poslije pada Lovinca, štab 6. ličke divizije[9] bio je u mogućnosti da planira i povede odlučujuće napade na neprijateljeva uporišta u ovome rejonu.

Mada mu je 1. lička brigada još uvijek bila angažovana kod Zrmanje, pa na nju nije mogao računati, pokazala se to veoma smjela, ali još više cjelishodna i dobro osmišljena odluka koja će biti krunisana kolosalnim rezultatima. Realizacija ove zamisli počela je smjelo upravo tamo gdje je tek nedavno pretrpljen neuspjeh-udarom na garnizon široka Kula, iako su u blizini (Perušić, Lički Osik) stajale dvije kompletne ustaške bojne sa još nekim dijelovima, što svakako nije bilo nepoznato.

Tokom 18. aprila 2. i 3. brigada su se prikupljale, sređivale i pripremale za odlučujući napad na Široku Kulu. Ovoga dana Štab divizije je sa štabovima brigada izvršio komandantsko izviđanje neprijateljskog rasporeda i odbrane, izdao im borbenu zapovijest i s njima razradio i utanačio plan cjelokupnih dejstava za osvajanje Široke Kule. Narednog dana isto su uradili štabovi brigada sa svojim štabovima bataljona. Vrijeme napada utvrđeno je za 19. aprila u 21,30 sati.

Posadu u Širokoj Kuli činila je ovoga puta jedna ojačana satnija 32. ustaške bojne, dok je glavnina ove bojne bila u rejonu Ličkog Osika. U rejonu Perušića, nedaleko od ovih snaga, nalazila se 31. ustaška bojna. Dakako, u ovome nevelikom prostoru bile su to jake međusobno taktički povezane snage sa kojima je valjalo ozbiljno računati. Organizacija i utvrđenost uporišta bila je manje—više kao i pri prvom napadu, samo sa ponešto dograđenim, usavršenim i poboljšanim sistemom.

Druga brigada, sa svojih 1032 borca, ojačana sa dva topa 75 mm, jednom haubicom 100 mm, protivtenkovskim topom 37 mm, protivtenkovskim mitraljezom 15 mm, jednim minobacačom 81 mm i dva tenka od 3,5 tone, dobila je zadatak da napadne i zauzme uporište, dok je 3. brigada, sa svojim 961 borcem,[10] trebala obezbijediti napad od Perušića, na položajima Marina glava (k. 775) i Ravni vrh (tt. 748), te od Ličkog Osika, na liniji od kote 578 do ceste Osik—Kula.

Usprkos rđavom iskustvu iz prvog napada (7/8. aprila) i ovoga puta je u napad na uporište upućen samo jedan, 4. bataljon, podržan tenkovima i ostalim sredstvima. Prvi bataljon je dobio zadatak da na liniji Vukov most

8 Zb., tom V, knj. 14, dok. 66 i 109; AVII, k. 22, br. reg. 1/1—29, 3/1-4 i k. 53, br. reg. 15/2—1-
Kako im je putGospić—Karlobag bio od životnog značaja, jedina kopnena veza sa Italijanima
i svojom pozadinom, to mu je ZAPOLI pridavao izuzetan značaj. Pošto je sa nje povukao i rasformirao nepouzdanu 1. stražarsku bojnu, popunivši time 2. lovačku i 1. bojnu 12. pukovnije, za obezbjeđenje ove komunikacije upotrebljavao je svoje najbolje jedinice — 34. ustašku i 2. lovačku bojnu.

9 Poslije neuspjeha oko Lovinca, 21. marta 1943. smijenjen je dotadašnji komandant Srećko Manola, a postavljen Đoko Jovanić, pa je u ovo vrijeme Stab 6. divizije izgledao ovako: komandant Đoko Jovanić, politički komesar Rade Žigić, načelnik štaba Milan-Mićun Šakić, operativni oficir Stevan Opsenica (AVII, k. 422, br. reg. 5/20 i k. 10, br. reg. 31/1—1).

10 Brojna stanja brigada stoje u divizijskoj zapovijesti (Zbornik, tom V, knj. 14, dok. 81), a u divizijskom izvještaju (Zbornik, tom V, knj. 14, dok. 109.) stoji da su obje brigade, bez po jednog bataljona svaka, imale ukupno 1250 boraca. Nesaglasnost je teško objasniti, jer se upravo iz divizijskih dokumenata vidi da je 2. brigada tokom 20. aprila bila kompletna oko Široke Kule.

(k. 572) — k. 581 — Zubar (k. 701) obezbijedi napad od Ličkog Osika, dok su dvije čete jednog bataljona upotrijebljene za blokadu Široke Kule na liniji k. 627 — Klenovac. Štab brigade se nalazio na k. 595, a brigadno previjalište u Vukavi. Od štaba brigade je uspostavljena telefonska veza sa Štabom divizije, 4. bataljonom i artiljerijom. Napad je počeo sa znatnim zakašnjenjem — 22,45 sati.

Iako su tenkovi uspješno dejstvovali — pregazili su žičanu prepreku i prodrli do popova stana — 4. bataljon, nešto zbog jake neprijateljske vatre, a nešto zbog nesnalaženja Štaba bataljona, nije uspio da prodre u mjesto, pa su se i tenkovi morali povući (jedan je bio oštećen, a dva tenkista ranjena). U svitanje bataljon se povukao od žice i zadržao u visini pravoslavne crkve (k. 605). Odmah je donesena odluka da se napad obnovi slijedeće noći jačim snagama.

U pomoć ugroženom garnizonu, tek oko 9 sati 20. aprila, krenula je iz Ličkog Osika 32. ustaška bojna, nastojeći da se probije i spoji sa posadom u Širokoj Kuli. U polju su je sačekali i zaustavili, a potom nazad odbacili 1. bataljon 2. brigade i 1. bataljon 3. brigade. Oko 15 sati poslije podne, uz pomoć tri tenka, ponovo je pokušala prodor, ali opet bez uspjeha.

Istovremeno, od Perušića prema Širokoj Kuli, intervenisala je 31. ustaška bojna. Oko 11 sati zbacila je dijelove 3. brigade i zauzela Marinu glavu. Tokom dana nastavljala je napade, potiskujući postepeno jedinice 3. brigade, da bi u noći, kada je već posada napustila Široku Kulu, ovladala Ravnim vrhom i Lisinom, te izbila pred Klenovac, gdje je zaustavljena, a potom protivnapadom razbijena i odbačena nazad.

U obnovljenom napadu, 20. aprila uveče, 3. brigada je ostala na istom zadatku, s tim što je izdvojila jedan bataljon u rezervu, koji je smješten kod kuća istočno od kote 605, kako bi, po potrebi, mogao potpomoći i napad 2. brigade. Za ovaj odlučujući juriš 2. brigada je potpuno pregrupisana, pri čemu su snage za juriš znatno pojačane. Pravcem od pravoslavne crkve (k. 605) prema centru mjesta trebao je da napada 2. bataljon, sa dvije čete u prvoj liniji, podržan sa dva brdska topa i haubicom. Ispod Preke strane (k. 570) pravo u centar mjesta dobio je zadatak da napada 1. bataljon sa dvije čete u prvoj liniji, podržan jednim brdskim topom i minobacačem 81 mm. Budući da se raspolagalo sa svega 10 granata za sva artiljerijska oruđa, podrška je mogla biti samo simbolična. U polju, liniju od Vukovog mosta (k. 572) do Zubara (k. 701), radi osiguranja prema Ličkom Osiku, posjeo je 3. bataljon, dok je 4. bataljon u rejonu Klenovca zadržan u divizijskoj rezervi. Juriš je trebao uslijediti uveče 20. aprila u 22 sata. Međutim, dok su se jedinice još razvijale i podilazile neprijatelju, da bi izbile na jurišni položaj, neprijatelj je neočekivano krenuo u proboj prema Ličkom Osiku, napuštajući mjesto. Bit će da se, zbog neuspjeha 31. i 32. ustaške bojne u toku dana, neprijatelj osjetio u beznadežnom položaju. (»Oko 21 sat prije nego je neprijatelj izvršio juriš na Široku Kulu, posada se probila u pravcu Ličkog Osika« — izvijestio je ZAPOLI). U proboju preko polja ustaše su se sukobile s 3. bataljonom 2. brigade, koji je uveliko oskudijevao municijom, a bio je orijentisan prema Ličkom Osiku, tako da su mu se ustaše neočekivano pojavile iza leđa. U oštrom noćnom sukobu ono malo municije je brzo istrošeno, pa je bataljon krenuo u juriš hladnim oružjem. Međutim, ustaše su iskoristile noć i poširok međuprostor, između ovoga i bataljona 3. brigade, pa su se tuda probile u Lički Osik.

Napori ustaških snaga, pojačanih jednom satnijom 2. lovačke bojne, da tokom narednog dana povrate Široku Kulu, nisu donijeli ploda, mada su imali snažnu i izdašnu podršku avijacije od koje je traženo da »snažno bombarduju Zubar (k. 701) i ruševine sela Ćukovac gdje se nalaze odmetnička strojnička gnijezda«.

U borbama za Široku Kulu naše brigade su pretrpjele značajne gubitke: ukupno 14 poginulih i 56 ranjenih boraca. Zaplijenjeno je 28 pušaka, 3 mitraljeza, 6 puškomitraljeza, 1 laki mitraljez, 3 mala minobacača i oko 10000 metaka. Zarobljena su i tri ustaše. Ustaše su, prema sopstvenim podacima, imale 21 poginulog, 72 ranjena i 3 nestala vojnika.

Poraz oko Široke Kule jako je uznemirio ustaško komandovanje u Gospiću. Hitale su učestale depeše u Zagreb da se »požuri sa obećanim pojačanjima«. Tražila se neprekidno i pojačana podrška avijacije, a isticano je: »Razviđanje i bombardiranje talijanskog zrakoplovstva sjajno je olakšalo borbu četa« (oko Široke Kule). Pozivajući se na obavještenja uhoda (špijuna) izvještavali su kako je kod Široke Kule: »Utvrđena prisutnost II i IX odmetničke brigade u jačini 1.500 do 2.000 odmetnika«, sa »puno automatskog oružja, sve sa puno streljiva« i da (takođe prema podacima uhoda) neposredno predstoji napad na Bilaj, Ribnik i Medak.

Valja odmah reći da ni ovakva tačna obavještejna o protivničkim snagama i namjerama, ni obilata, snažna i svakodnevna, pomoć i podrška avijacije (ustaške, italijanske, njemačke) neće pomoći ZAPOLI-u da situaciju obrne u svoju korist i zaustavi ofanzivna dejstva 6. divizije, koja su upravo hvatala maha. Čim je izgubio Bilaj, Ribnik i Medak, o čemu slijedi riječ, komandujući ZAPOLI-a pukovnik Artur Gustović je istog dana pred veče (23. aprila) na brzu ruku napustio Perušić i Lički Osik povukavši 31. i 32. ustašku bojnu na lijevu obalu Like, da ne bi doživjele sudbinu snaga u rejonu Medak. Obrazujući front na lijevoj obali Like, on je 31. ustašku bojnu smjestio u rejon Marasi — Rukavine — Došeni. Mostove na Lici — kolski (Budački) i željeznički — držala je 33. ustaška pripremna bojna svaki sa po jednom satnijom (više snaga nije ni imala), a 32. ustašku bojnu povukao je u Gospić za zaštitu grada i kao svoju rezervu.

Noću 21/22. aprila, u rejon Ostrvica—Barlete—Vrebac, prebačena je kompletna 3. brigada i 1. i 2. bataljon 2. brigade radi napada na Bilaj i druga uporišta južno od Gospića. Treći i 4. bataljon 2. brigade zadržani su prema Ličkom Osiku i Perušiću. Jedan je kontrolisao rejon Široke Kule, a drugi je držao liniju sela Lipova Glavica—Konjsko Brdo, prema Perušiću. Ovi bataljoni su 24. aprila ušli u Perušić i Lički Osik, pošto su od terenskih radnika obaviješteni da su ustaše uveče napustile ova mjesta.'[1]

Zauzimanje Bilaja, Ribnika, i Metka

U novom rejonu razmještaja jedinice 3. brigade i 1. i 2. bataljon 2. brigade su se odmarali i sređivali za napad, dok su štabovi užurbano vršili neophodne organizacione i materijalne pripreme napada. Sa štabovima bataljona je

11 Zb., tom V, knj. 14, dok. 81, 85, 86, 90, 92, 93, 101, 109 i 169; AVII, k. 22a, br. reg. 5/1—16, **6/1—9,** 6/1—26, 7/1—15, 8/1—2; k. 53, br. reg. 15/2—5; k. 421, br. reg. 19/1—2/1; k. 419, br. reg. 22/1-4 i k. 421, br. reg. 36/1—3.

u toku dana obavljeno komandantsko izviđanje, osmotrene glavne otporne tačke neprijateljske odbrane, uočeni najpogodniji prilazi njima, precizirani zadaci jedinicama, utanačen plan napada i sadejstva jedinica u napadu i na obezbjeđenju. Predviđeno je da napad počne jurišem u 21 sat 22. aprila 1943. godine.

Bataljoni 2. brigade dobili su zadatak da razbiju neprijateljsku posadu na otpornim tačkama u rejonu Bilaja, a 3. brigada da sa 1. i 3. bataljonom na liniji Velikog brda postavi osiguranje prema Gospiću, 2. bataljonom da blokira željezničku stanicu Bilaj—Ribnik i obezbijedi napad sa te strane. Njen 4. bataljon je zadržan u divizijskoj rezervi.

Posadu Bilaja činila je, uglavnom, 4. satnija 9. ustaške bojne, koja se za odbranu organizovala u vidu odvojenih otpornih tačaka. Najjaču otpornu tačku činila je kota 638 (mještani je zovu »Gradina«) u sredini sela, a ostale su bile na trigonometru 657 (Srednja glava), na željezničkoj stanici i na kolskom i željezničkom mostu na rijeci Lici. Otporne tačke su bile relativno dobro utvrđene, imale su zaklone i bunkere od priručnog materijala, a one kod mostova i na željezničkoj stanici bile su opasane i preprekama od bodljikave žice.

Napad je počeo jurišem u određeno vrijeme. Drugi bataljon je, umješno se koristeći mrakom, postigao na Gradini potpuno iznenađenje. Neopaženo je prišao bunkerima i čim su pale prve bombe, kod iznenađenih i prestrašenih ustaša, nastala je potpuna pometnja. Odmah su se bez ozbiljnijeg otpora dale u bjekstvo i raspršile u mrak. Tako je najjača tačka neprijateljske odbrane gotovo bez napora i žrtava osvojena. I 1. bataljon je, takođe, u naletu savladao neprijatelja na Srednjoj glavi (tt. 657). Pošto su u pokretu pročistili selo, oba bataljona su pristupila osvajanju mostova na Lici, što im je bio naredni zadatak. Ovdje su naišli na organizovaniji i jači otpor, ali su ga, uz podršku minobacača, snažnim jurišem ubrzo slomili. Posada ovih objekata je djelimično zarobljena, a dijelom se razbježala u mrak. Kako iz Gospića tokom noći nije bilo nikakve intervencije, to je omogućilo 3. bataljonu 3. brigade da dijelom snaga sadejstvuje ovim bataljonima oko zauzimanja mostova. Mada je imao zadatak samo da blokira željezničku stanicu Bilaj—Ribnik, 2. bataljon 3. brigade je samoinicijativno napao njenu posadu i prisilio je na predaju. Samo je sedam ustaša iz jednog bunkera pružilo jači otpor i, pošto su ostali usamljeni, pokušali su bjekstvo, ali su pohvatani. tJ cik zòre u Bilaju i okolini više nije bilo neprijateljskog otpora.

Ujutru su 1. i 2. bataljon 2. brigade posjeli položaje na desnoj obali Like, preuzevši obezbjeđenje prema Gospiću, a kompletna 3. brigada je upućena u napad na neprijateljeve posade u Ribniku i Metku. Da bi popravio situaciju i povratio Bilaj, ZAPOLI je ujutro intervenisao sa 2. lovačkom bojnom iz Gospića. U međuvremenu, mostovi na Lici već su bili porušeni. I pošto je izbila na lijevu obalu rijeke, bojna je u oštroj borbi ne samo zadržana, nego i odbačena nazad u grad.[12]

Nastupajući danju prema Ribniku i Metku 3. brigada je više poteškoća imala od neprijateljskih avijacija, koja je tih dana bila veoma aktivna, nego u slamanju neprijateljskog otpora. Ona je, energično nastupajući u razvijenom poretku, u manjim naporednim kolonama i kolonicama, zauzela Ribnik, go-

12 Zb., tom V, knj. 14, dok. 92, 93, 109, 171, i 172; AVII, k. 22a, br. reg. 8/1—2, 8/1—3 i k. 796, br. reg. 30/2.

tovo bez otpora, i odmah za neprijateljem u povlačenju produžila prema Metku, koga su branile neprijateljske snage (domobrani i četnici) gotovo brojno jače od brigade. U toku približavanja Štab brigade je sistematski razvijao svoje snage i pripremao koncentričan juriš na Medak, čim počne sumrak. Upravo kada se 3. brigada razvijala za napad i njeni bataljoni izbijali na određene pravce i položaje, neprijatelj je svim snagama napuštao garnizon povlačeći se ka padinama Velebita, prije nego što je oko njega zatvoren obruč. Brigada je iz zatečenog stanja odmah prešla u energičan napad u kome je za kratko vrijeme »raspršena i djelomično zarobljena 1. bojna 12. pješačke pukovnije (u ZAPOLI-u, poslije 2. lovačke bojne, smatrana najpouzdanijom jedinicom — Đ. O.) koja je trebala zajedno sa četnicima da se probije u Gospić (800 boraca) ali nije izvršila naređenje« — stoji u bojnoj relaciji ZAPOLI-a. Uostalom, čini se da je pukovnik Gustović, zapovjednik ZAPOLI--a, u svojoj bojnoj relaciji vjerodostojno opisao događaje i zbivanja 23. aprila 1943. godine. Evo, šta on kaže:

»23. 4. — Sat 9. bojne koja je branila Bilaj skoro bez otpora raspršena, a partizani zauzeli Bilaj, Bilajsko Novo Selo ,i željezničku stanicu. Većina vojničara pobegla u Ribnik i Medak.

3. sat 1/12. pukovnije bez borbe napustila Ribnik i povukla se u Medak.

2. lovačka bojna upućena sa zadatkom da povrati Bilaj zadržala se na levoj obali Like, pošto zbog razrušenih mostova (kolskog i željezničkog) kod Bilaja nije mogla preko vode preći.

31. bojna napustila Perušić, a 32. bojna Lički Osik-sve po zapovijedi. 31. bojna zauzela postav na lijevoj obali Like na crti Marasi—Rukavine—Došeni, a 32. bojna kao pričuva u Gospiću zadržana.

1/12. pukovnije dobila je zapovijed da se probije preko Ribnika i Bilaja u Gospić — međutim ta je bojna napustivši Medak pokušala probiti se u Velebit ali je raspršena. Zarobljeno je preko 300 momaka, izgubljeno cielo teško naoružanje (14 strojnica, 3 strojopuške, 3 lahka bacača i 1 top Pito 37 mm) i 1 krugovalna postaja i napokon cieli povoz (komora — Đ. O.). Među zarobljenicima ima 2 častnika satnik Podolšek (zapovjednik bojne — Đ. 0.) i poručnik Nekić«.[13]

Prema izvještaju Štaba 6. divizije neprijatelj je ovoga dana imao gubitke od: 13 mrtvih i 9 ranjenih vojnika; zarobljeno je 167 domobrana, 62 ustaše i 50 četnika; zaplijenjeno je 8 mitraljeza, 9 puškomitraljeza, 1 top »Pito« 150 granata, 225 pušaka sa 55000 »Mauzer« metaka i 30000 francuskih metaka itd. Ako Gustović u zarobljenih »preko 300 momaka«, nije računao i četnike, a po svemu sudeći nije, onda se jedino u tome pitanju javljaju znatne razlike. Pošto nema osnove za sumnju u njegove podatke, bit će da nešto nije bilo u redu sa evidencijom Štaba 6. divizije.

Istoga dana u dva bataljona 2. brigade i u 3. brigadi 1 borac je poginuo, a 10 ih je ranjeno od čega 5 iz aviona.

13 Zb., tom V, knj. 14. dok. 100, 109, 112, 172 i 173; AVII, k. 22a, br. reg. 7/1—15, 8/1—2, 8/1—3, k. 53, br. reg. 15/2—5, k. 422, br. reg. 24/9, 7/12 i k. 796, br. reg. 30/2. Od ove bojne iz Metka preko Velebita u Karlobag je stiglo 350 vojnika i 140 četnika. Ovdje je bojna sređena i popunjena sa oko 250—300 vojnika iz 19. i 20. satnije i 1. pohodne satnije 12. pukovnije, čiji su se ostaci povukli iz Otočca, pa su sada rasformirane, a ljudstvom popunjena 1. bojna. Cim je popunjena bojna je sa oko 600 vojnika, pod komandom bojnika Nauma Spišiča, upućena u odbranu Baškin Oštarija.

Poslije ovoga 3. brigada se prikupila u rejonu Divosela gdje je 27. aprila ujutro stigla i 1. lička brigada iz rejona Zrmanje. Pošto su 1. i 2. bataljon
2. brigade držali položaje neposredno oko Gospića, njima je postavljen zadatak da noću 24/25. aprila izvrše napad na grad. Bilo je to, u stvari, nasilno izviđanje sa ciljem da se ustanovi jačina i raspored neprijateljskih snaga na prvim položajima periferije grada, a po mogućnosti da zauzmu željezničku stanicu, most i mlin na rijeci Novčići, kako bi se time stvorili povoljni uslovi za opšti napad i osvajanje grada. Napad su počeli u 1 sat 25. aprila. Pošto su u trosatnoj borbi naišli na žestok otpor neprijatelja, bataljoni su se povukli na polazne položaje. Bio je to prvi pokušaj neposrednog napada na grad koji je, mada izvođen slabim snagama i s ograničenim ciljem, jako uznemirio ustaško vodstvo i komandovanje u gradu.[14]

Narednih dana, radi napada na Gospić, Štab 1. korpusa NOVH privukao je i 8. kordunašku diviziju (dvije brigade) u rejon Perušić—Lički Osik, dok je 6. diviziju (bez dva bataljona) grupisao u rejonu Divoselo-Rizvanuša. U rejonu Smiljan — Trnovac nalazili su se 3. i 4. bataljon 2. brigade — na položajima prema Gospiću, a jedna četa ovih bataljona držala je položaje prema Budačkom mostu, gdje su je 26. aprila smijenile jedinice 15. brigade 8. divizije, pa je i ona već 27. aprila stigla u sastav svoga bataljona.[15]

Neočekivano težak poraz u rejonu Bilaj—Ribnik-Medak zabrinuo je neprijateljsko komandovanje u Gospiću zbog čega je, kako je već pomenuto, došlo do napuštanja Perušića i Ličkog Osika. Situacija je ocjenjivana alarmantnom — puna izolacija; opkoljavanje grada neizbježnim, a moral i borbena vrijednost trupa, preostalih za odbranu, slabim. Ujutro 23. aprila ZAPOLI je izvijestio Glavni stožer domobranstva (generalštab) da su se u posljednjim borbama ustaške bojne pokazale nedoraslim za operacije, da i u najmanjim okršajima bježe i napuštaju položaj, te da su učestala prebjegavanja partizanima. Navodeći razloge za takvo stanje, on prijekorno kaže: »Šaljite pojačanje i topničtvo haubičko žurno, krajnje je vrijeme. Ako ne možete pomoći imajte hrabrosti da naredite povlačenje«.

I opšti vojni povjerenik kod italijanske 2. armije u Sušaku, general Rumler, kome je ZAPOLI bio neposredno potčinjen, istog dana u 19,15 sati saopštava Glavnom stožeru: »Na pomoć Talijana u četama ne treba računati. U pogledu vrijednosti IV ustaškog zdruga sam nemoćan, kao i Gospić. Jedini lijek da uputite dobre postrojbe i primjerne častnike. Ja više ničim ne mogu pomoći Gospić. Situacija oko Gospića je vrlo ozbiljna. Ako vi ne možete dati žurnu pomoć bilo u četama, nekom eventualnom akcijom njemačkih brzih jedinica možda iz Bihaća, onda nalazim da bi trebalo izdati nalog za povlačenje snaga zone Gospić prema Karlobagu. Molim izdaj te nalog«. Oslanjajući se na ovu podršku, a strahujući od skorog presijecanja komunikacije prema Karlobagu, ZAPOLI je 24. aprila oko podne radiogramom javio Glavnom stožeru: »Situacija kod Gospića kritična predstoji potpuno opkoljenje. Hrane ima samo za 4 dana. Posada moralno nedorasla za us-

14 Zbornik, tom V, knj. 14, dok. 109 i 115; AVII, k. 22a, br. reg. 10/1—14, 12/1—16 i 12/1—4.

15 Zb., tom V, knj. 14, dok. 109, knj. 15, dok. 24; AVII k. 424 a. br. reg. 33/6. Pošto je 27. aprila 15. kordunaška brigada odbacila 33. pripremnu bojnu i zaposjela mostove na Lici, a izbijanjem 4. kordunaške brigade u Smiljansko polje 31. bojna je bila prisiljena na povlačenje bliže gradu. Gubitak mostova značio je i gubitak velikog letjelišta sjeveroistočno od grada preko koga su tekli doturi evakuacija, što je situaciju u Gospiću još više otežalo.

pešnu odbranu — u 18 sati izdat ću nalog za evakuaciju stanovništva, a 25. travnja napuštam sa četama Gospić«.[16]

Međutim, ova odluka je naišla na oštar otpor eminentnih gospićkih ustaša sa velikim prestižom, ne samo u Gospiću, nego i u ustaškim vrhovima u Zagrebu, pa je istog dana u 22,07 sati saopštio: »Sputan sam u donošenju odluka i ne odgovaram za posljedice. Molim da mi se precizno saopšti donešena odluka na predstavku Frkovića i Samardžije.«[17] Ubrzo mu je saopšteno da Gospić ima braniti do kraja i po svaku cijenu, bez obzira na žrtve. Poštujući takvu odluku, a da bi zadržao komunikaciju prema Karlobagu, odmah je za njenu odbranu upotrijebio svoje najbolje jedinice. Istovremeno, preduzeo je opsežne i svestrane mjere utvrđivanja i priprema grada za odbranu.

Okruženje Gospića

Gubitkom Perušića i obližnjih sela ustaški garnizon u Gospiću zapao je u veoma nepovoljan položaj. Uzastopni neuspjesi i porazi u proteklim sudarima vidno su se odražavali na moralnu i borbenu sposobnost posade. Pretrpljeni su i značajni gubici u ljudstvu i naoružanju što se teško nadoknađivalo, mada su municija, pa i naoružanje, stalno pritjecali avionima. Poluokružen, garnizon je bio izložen neposrednim napadima partizanskih jedinica i udarima njihove artiljerije i minobacača. Preostala komunikacija Gospić—Karlobag (preko Velebita) bila im je jedini oslonac i kopnena veza sa saveznicima i zaštitnicima, Italijanima i vlastitom pozadinom, odakle su stalno očekivali pomoć u snagama i sredstvima. Osim toga, mada su imali naređenje da Gospić brane po svaku cijenu, bez obzira na žrtve, u Zapovjedništvu operativnog područja Lika su takvu mogućnost ocjenjivali krajnje neizvjesnom, pa su računali da će im držanje ove komunikacije u kritičnom trenutku omogućiti izvlačenje snaga iz grada, ako im zaprijeti potpuno uništenje.

Važnost komunikacije prema Karlobagu bila je potencirana činjenicom što je posada stajala pred gubitkom velikog letjelišta sjeveroistočno od Gospića (čim izgube mostove na rijeci Lici), preko koga su se avijacijom svakodnevno odvijali dotur i evakuacija. Sva nastojanja da se Italijane privoli da preuzmu odbranu ove komunikacije, makar do Baških Oštarija, ostala su bez uspjeha. Umjesto toga Italijani su stalno preporučivali napuštanje Gospića i povlačenje snaga na Baške Oštarije i u Karlobag, obećavajući svestranu podršku avijacijom i prihvat povlačenja svojim snagama na Oštarijama, što se kosilo sa neopozivom odlukom ustaških vrhova u Zagrebu. Prema tome, odbranu i zaštitu ove životno važne komunikacije za Gospić ZAPOLI je morao vršiti sopstvenim snagama. Kako mu prikupljanje jakih

16 Zb., tom V, knj. 14. dok. 171 i AVII, k. 158, br. reg. (/8 i 8/8. Ovakvu odluku je predlagala i podržavala komanda italijanske 2. armije, pa je 24-og naredila svojoj avijaciji da tokom 25-og neprekidno podržava i štiti povlačenje.

17 Radi se o Jurici Frkoviću, zloglasnom velikom županu u Gospiću (ustaškom bojniku) i o Josipu Samardžiji tadašnjem ustaškom stožerniku u Gospiću. Da bi opovrgli odluku o povlačenju, oni su avionom odletjeli u Zagreb gdje su njihova gledišta i predloži za odbranu Gospića po svaku cijenu podržali. U vezi sa ovim, pukovnik Gustović je kasnije morao podnijeti lično izjašnjenje (»osobno očitovanje«) glavaru Glavnog stožera (AVII, k. 141, br. reg. 2/35—1, 2).

partizanskih snaga u rejonu Divoselo—Rizvanuša i Smiljan—Trnovac (osim dva bataljona 2. brigade, ovdje je pristizala i 4. kordunaška brigada) nije bilo nepoznato, ZAPOLI-u je bilo jasno da predstoji neposredan, odlučan i masovan, napad na Gospić. Tačno je procijenio i to da će udaru na grad prethoditi odlučan udar po komunikaciji sa ciljem da se grad izoluje i okruži. Stoga je riješio da za odbranu komunikacije odvoji tri najbolje bojne, što je predstavljalo gotovo polovinu raspoloživih snaga, nadajući se da će u slučaju neodoljivog pritiska uspjeti da ih povuče u Gospić i upotrijebi za njegovu dalju odbranu.

Već 26. aprila odbranu Brušana preuzele su 2. lovačka i 34. ustaška bojna, pod komandom bojnika Tillera, a na Baške Oštarije je iz Karlobaga pristizala sređena i popunjena 1. bojna 12. domobranske pukovnije, pod komandom bojnika Nauma Spišića, jačine oko 600 vojnika. Jedinice su dobile zadatak da posjednute položaje brane odsutno, do krajnjih mogućnosti. Položaje sjeverno od Brušana: k.642—k.739—k.750 i stazu između Oštre (tt. 798)) i Malog Kozjaka (k.938 posjela je 2. lovačka bojna. Polažaje: Paljevina (k. 626) — Staro Selo—Palež (k.772)—k.824 — Rizvanuša, posjela je 34. ustaška bojna (bez jedne satnije). Brušane je držala jedna satnija 9. ustaške bojne. Pored puta u rejonu Crne grede položaje je držala 4. satnija 34. ustaške bojne, jačine oko 130 ustaša. U rejonu Baških Oštarija 1. bojna 12. pješačke pukovnije trebala je, osim mjesta, da posjedne i položaje: k.1052—Šikići — bezimeni vis sjeveroistočno od Šikića—Brkljačići — k.1055 — Rakita (k.978). Pošto je mjesto otprije od Italijana bilo pripremljeno za odbranu, utvrđeno i opasano žicom, položaje oko njega trebalo je posjesti i naknadno poboljšati za odbranu, što izgleda nije učinjeno. Naime, komandant talijanske 2. armije izvršio je 27. aprila inspekciju odbrane Baških Oštarija i utvrdio »da se hrvatska posada Baških Oštarija, oko 500 ljudi, ograničila na držanje samo mesta, a ne i okolnih dominirajućih visova« pa je naredio da se ovi propusti što prije otklone. Ali, kako ćemo vidjeti, za to više nije bilo vremena. Inspekcija odbrane Baških Oštarija generala Robottia ukazuje na njegovu veliku zainteresovanost za držanje ovog prevoja na Velebitu, mada nije htio da ga preuzme i brani svojim snagama. Jedino je dozvolio da se dijelovi 14. obalske brigade u Karlobagu pojačaju sa još jednim bataljonom i da se na prevoj V. Basača (tt.1091) — Ura (k. 927) izbaci jedna ojačana četa.

U toku 27. aprila 15. kordunaška brigada je odbacivanjem 33. ustaške pripremne bojne osvojila, a slamanjem protivnapada 31. ustaške bojne i zadržala mostove (željeznički i kolski — Budački) na rijeci Lici, čime je upotreba toliko važnog velikog letjelišta sjeveroistočno od Gospića bila onemogućena. Upravo ovaj uspjeh kordunaških jedinica prisilio je ZAPOLI na odluke koje su olakšale dejstva jedinica 6. divizije na komunikaciji.[18]

Brzo razbijanje i zarobljavanje znatnih neprijateljskih snaga u rejonu Bilaj—Medak, kojom prilikom je zarobljeno mnogo naoružanja i municije, naveli su Štab 1. korpusa NOVH da situaciju ocijeni dovoljno povoljnom da se odluči za neposredan napad na Gospić. U času odlučivanja bilo mu je poznato da se u rejonu Perušić—Lički Osik nalaze dvije ustaške bojne, koje je namjeravao izolovati i zauzeti grad prije nego se one povuku u njegovu

18 Zb., tom V, knj. 14, dok. 24; AVII k. 22a, br. reg. 10/1—13, 10/1—14, 12/1—4, 12/1—16, 12/1—33, 1313/1—35, 12/1—43 i **14/1—24;** k. 53, br. reg. 15/2—2, 3, 5, **6** i k. **261,** br. reg. **42/1—2.**

odbranu. U tome cilju je 24. aprila izdao pripremnu zapovijest 6. i 8. diviziji za napad na Gospić, precizirajući im pravce napada i zadatke. Blagovremeno je 8. diviziji upućeno avizo-naređenje da se sa 4. i 15. brigadom odmah prebaci u rejon Perušića. Dan i čas napada nisu određeni, već je rečeno da će uslijediti drugog dana pošto se 6. divizija prikupi u Smiljanskom polju. Međutim, pošto je istog dana obaviješten da su ustaške snage iz rejona Perušić—Lički Osik povučene prema Gospiću, Štab korpusa privremeno odustaje od ovoga plana, odlaže napad na Gospić; i 25. aprila 6. diviziji stavlja u zadatak da na najpogodnijem mjestu, možda u Brušanima, presiječe komunikaciju Gospić—Karlobag, a 8. diviziji da vrši što jači pritisak na grad. Sutradan je zapovješću podrobno regulisao zadatke i dejstva obje divizije, naglasivši da se nakon zauzimanja komunikacije i mostova na rijeci Lici, pristupi neposrednoj blokadi grada kako bi se stvorili uslovi za odlučujući napad, ili se neprijatelja prisililo na povlačenje i napuštanje grada.

Igrom slučaja, istoga dana kada je u ZAPOLI-u riješeno da se znatno pojačaju snage za odbranu komunikacije, u Štabu 1. korpusa je riješeno da 6. divizija te snage razbije i komunikaciju osvoji.[19]

Štab 6. divizije bio je relativno dobro obaviješten o rasporedu ijačini neprijateljskih snaga, pa je bio u mogućnosti da svoje snage i sredstva racionalno rasporedi i upotrijebi. Drugoj brigadi (oko 900 boraca) naredio je da zauzme Takalice (Crna greda) i Baške Oštarije, a potom da postavi dva bataljona u osiguranje prema Karlobagu, jedan bataljon da zadrži u rezervi, a jednim da pritiska na Brušane i sadejstvuje 3. brigadi. Treća brigada (oko 750 boraca) dobila je zadatak da zauzme Brušane i Poldinu glavicu, zatim da poruši mostove i propuste na cesti, a u slučaju potrebe da bude spremna jednim bataljnom pomoći 2. brigadu u osvajanju Takalica i Oštarija. Prvoj brigadi (oko 693 borca) naređeno je da zauzme Klanac (između Brušana i Ličkog Novog) i k. 642, postavljajući se potom prema Gospiću radi osiguranja, s tim da jednom četom posjedne cestu Trnovac—Jadovno. Početak napada — juriša — za sve jedinice određen je za 28. april u 3 sata »po novom vremenu« — kako to stoji u zapovijesti.

Slučaj je htio da (dok su brigade 6. divizije završavale pripreme ili su već bile u pokretu prema zadacima) u štabu ZAPOLI-a donesu odluke koje su umnogome olakšale i pospješile izvršenje njihovih nimalo lakih zadataka. Upravo, pošto u toku 27-og nije uspio da protivnapadima odbaci 15. kordunašku brigadu i povrati mostove na Lici, a time obezbijedi i upotrebu velikog letjelišta, pukovnik Artur Gustović, zapovjednik operativnog područja Lika, riješen da na svaki način povrati mostove i obezbijedi letjelište, tokom noći odlučuje da iz Brušana povuče 2. lovačku bojnu radi protivnapada u cilju povratka mostova i naređuje da se rano ujutro, u 4 sata 28. aprila, ova bojna iz Brušana uputi u Gospić. Da bi koliko-toliko popunio tu prazninu, istovremeno je naredio da se iz Takalica u Brušane uputi 4. satnija 34. bojne i da posjedne bar najvažnije položaje koje je napustila 2. lovačka bojna. Baš u trenucima kada je 2. lovačka bojna napuštala položaje, da bi se prikupila za marš u Gospić, uslijedio je odlučan juriš bataljona 3. i 1. brigade.[20] Slično se desilo i sa 4. satnijom 34. ustaške bojne na Takalicama.

19 Zb., tom V, knj. 14, dok. 102. 103 i 105; knj. 15. dok. 24; AVII k. 53, br. reg. 15/2—5.
20 Zb., tom V, knj. 14, dok. 177, 178, 179, 180, 182 i AVII. k. 22A, br. reg. 13/1—11, 13/1—22, 13/1—24, 14/1—22, 14/1—24 i 14/1—34.

Nije, dakle, Gustović trebao dugo čekati da uvidi nesmotrenost svoje odluke, ali pomoći više nije bilo, pogotovo što su svi napori 31. ustaške bojne da u toku 28-og povrati mostove propali.

Napad su u određeno vrijeme počele 1. i 3. brigada, dok je 2. brigada, uslijed velike udaljenosti i teškoća noćnog marša po velebitskim strminama i vrletima, znatno zakasnila. Treća brigada je ustaške jedinice zatjecala u pokretu sa napuštenih položaja, odmah ih razbijala, a položaje gotovo bez borbe osvajala. Već u 3,15 sati zauzeta je Poldina glavica i svi položaji sjeverno od Brušana, a u 6 sati počela je opsada i napad na utvrđeno selo, gdje se naišlo na snažan i organizovan otpor. Isto tako je 1. bataljon 1. brigade do 3,30 sati zauzeo Paljevinu (k.626) dok su ostale snage zauzele k.642 i razvile se na položajima prema Gospiću. Prema bojnoj relaciji ZAPOLI-a u Brušanima su se našli opkoljeni: 2 sata 2. lovačke bojne, 1 sat 34. i 1. sat 9. ustaške bojne — snage koje su »poslije jake bacačke vatre oko 15 sati raspršene. Jedan veliki dio probio se kroz odmetnike u pravcu Oštarija«. Za gubitke se kaže da je nestalo oko 200 domobrana-lovaca i 36 ustaša, 5 dočasnika i 1 »častnik. Poginula su 2 oficira i preko 30 vojnika.[21]

Iz rejona Divosela, vrletima Velebita, 1. i 2. bataljon 2. brigade teško i sporo su se noću probijali prema Takalicama. Ipak je 1. bataljon do 6 sati izbio u Takalice gdje je 4. satniju 34. bojne zatekao u pripremi za pokret i nespremnu za borbu. Čim je počeo napad, ona se, onako iznenađena, gotovo bez otpora razbježala u Velebit i prema Oštarijama. Bataljon je, ponesen uspjehom, odmah u razvijenom poretku — jednom četom cestom, a po jednom sjeverno i južno od nje — produžio nastupanje prema Oštarijama gdje se nalazila kompletna i jaka 1. bojna 12. pukovnije. Četa, koja je nastupala cestom, kretala se mnogo brže od ostalih, pa je sama izbila pred neprijateljeve položaje — pred žicu. Odmah je otvorila vatru i gotovo u jednom naletu upala u napuštene položaje bez ozbiljnijeg otpora. Vjerovatno su kazivanja dijelova, koji su bježali iz Brušana i Takalica, pokolebala posadu i ona je, čim je primijetila dijelove 1. bataljona, počela da se povlači prema Uri, ne pružajući gotovo nikakav otpor. Ovdje su je zaustavili i prihvatili italijanski dijelovi koji su već bili zaposjeli ove položaje. U Oštarijama se četa zadržala prikupljajući plijen i sačekujući ostale snage, zbog čega je izostalo gonjenje neprijatelja, tako da se on uredno i organizovano povukao.

Budući da nisu bile ni tučene ni rastrojene, ove snage su se brzo sredile
1, uz podršku dva italijanska tenka, dva sopstvena brdska topa i minobacača, prešle u energičan protivnapad. Kako se 1. bataljon više bavio prikupljanjem plijena, zatečen je nespreman za borbu i brzo izbačen iz Baških Oštarija, koje je neprijatelj ponovo posjeo, pripemajući se za dalju borbu i njihovu odbranu. U vrijeme dok je 1. bataljon osvajao i gubio Baške Oštarije,
2. bataljon je sadejstvovao 3. brigadi u osvajanju Brušana, a 3. i 4. su bili na putu iz rejona Jadovno—Trnovac. Pošto su 28-og popodne zauzete Brušane, odmah je donesena odluka da se 2. brigada što prije prikupi oko Oštarija, da ih napadne i zauzme.

Oko ponoći 28/29. aprila cijela 2. brigada se prikupila oko Oštarija. Njeni bataljoni su u potpunoj tišini posjeli polazne položaje za napad, a da nepri-

21 Zb., tom V, knj. 14, dok. 106, 115, 177, 178, 179, 180, 181 i 182; AVII, k. 53, br. reg. 15/2—6, k. 313, br. reg. 14/3—3 i k. 363, br. reg. 13/6, 14/6 i 14/6—2.

jatelj ništa nije primijetio. Dogovoreno je da napad počne jurišem nakon svanuća, kada prve minobacačke mine padnu po neprijateljevom položaju.

Jutro 29. aprila osvanulo je čisto, vedro i prohladno. Čim su se pojavili prvi sunčevi zraci, neprijateljski vojnici, ne primijetivši ništa sumnjivo tokom noći, koju su proveli u punoj borbenoj gotovosti i opreznosti, izvlačili su se iz rovova i bunkera da na čistom vazduhu protegnu leđa i opuste udove, međusobno se šaleći i zadirkujući. Uvjereni da je s noću i opasnost napada minula, nisu ni slutili da je sa svih strana, nedaleko od žice, prema njima upereno stotine cijevi sa prstom na obaraču. Čim je prva mina, praskom pored bunkera, označila vrijeme juriša, zasula ih je žestoka mitraljeska vatra. Među njima je odjednom nastala pometnja, vika i jurnjava po položajima. Izvjesni pokušaji vojnika da zauzmu svoja mjesta u rovovima i bunkerima, nisu uspijevali. Svuda ih je dočekivala precizna vatra, pa su i oni koji su se zatekli u rovovima, iskakali i bježali. Uslijed panike organizovanog otpora nije ni bilo. Nastojalo se nekako pobjeći, pa kuda bilo. Pojedinci i grupice bježali su kuda su stigli, ali se glavnina izvukla sjeveroistočnom stranom, gdje je obruč bio nepotpuno zatvoren, da bi se tokom dana prikupila oko Ure (k.927) pod zaštitom italijanske posade sa tih položaja. Italiani su pokušavali da organizuju protivnapad uz pomoć dva tenka, ali čim se oglasio protivtenkovski mitraljez, tenkovi su se povratili nazad i od protivnapada nije bilo ništa. Pokušaj daljeg nastupanja prema Uri zaustavljen je na liniji zapadno od Prpića — k.900 — posljednje kuće Baških Oštarija oko puta, gdje su se bataljoni 2. brigade odmarali i pripremali za napad narednе noći.

Prema već pominjanoj bojnoj relaciji ZAPOLI-a 1. bojna 12. pukovnije u borbama za Baške Oštarije, uključujući i borbu za Vrata (noću 29/30. aprila), imala je 5 ranjenih i 36 nestalih od kojih dva oficira. Ovi podaci se moraju primiti sa rezervom i zbog toga što je po drugim, takođe službenim podacima, u ovim borbama ona imala 200—300 vojnika izbačenih iz stroja. Ovaj podatak potkrepljuje i činjenica da se od nje, poslije ovih borbi, u Karlobagu prikupilo svega 375 ljudi (9 oficira, 18 podoficira, 348 domobrana). Prema izvještaju Štaba 6. divizije tokom 28. i 29. aprila u borbama za Brušane i Baške Oštarije (bez borbi za Vrata i Uru) zarobljeno je 209 vojnika, od toga 7 oficira među kojima i jedan bojnik (bio je to bojnik Tiller, zapovjednik posade u Brušanima), ubijeno 174 i ranjeno 116. Zaplijenjeno je 8 mitraljeza, 23 puškomitraljeza, 1 minobacač 81 mm sa 3 mine, 3 mala minobacača, 274 puške, 291 000 metaka i mnogo ostalog oružja i opreme. Oštećen je i jedan tenk na Oštarijama. Gubici 6. divizije (podaci po brigadama nisu evidentirani) iznosili su 14 mrtvih, 40 ranjenih i 2 nestala.[22]

Pošto je držanje i odbrana polažaja: Ura (k.927) — V. Basača (tt.1091), odnosno Vrata, bilo od velikog interesa za italijanski garnizon u Karlobagu, komandant garnizona pukovnik Peskaroti blagovremeno ih je posjeo jednom četom, ojačanom sa dva tenka i drugim sredstvima. Ove snage su, kako je već navedeno, potpomagale i prihvatale domobransku posadu Baških Oštarija. Uz njihovu pomoć i zaštitu, domobranska bojna je i ovoga jutra sačuvana od potpunog rastrojstva, zadržana i tokom dana prikupljena i do-

22 Zbornik, tom V, knj. 14, dok. 106, 115, 184, 186; knj. 15 dok. 110, 112,119; AVII, k. 22a, br. reg. 55/1—28, 15/1—30, 15/1—32, 15/1—34, 15/1—40; k. 23, br. reg. 2/1—11; k. 53, br. reg. 15/2—5; k. 313, br. reg. 18/5—3; k. 414c, br. reg. 33/6 — film 3/263, 264, 270.

nekle sređena na ovim položajima, pa joj je jedan dio položaja povjeren za odbranu — uglavnom, oko Ure i po kosama jugoistočno od nje.

U nastojanju da se iskoristi povoljna situacija i do kraja potuče već demoralisani neprijatelj, riješeno je da 2. brigada, bez 1. bataljona, naredne noći (29/30. aprila) razbije neprijatelja i odbaci ga sa ovih položaja prema Karlobagu. Treći bataljon je frontalno napadao Uru i položaje jugoistočno od nje, 4. bataljon je napadao V. Basaču, dok je 2. bataljon upućen u obilazak ovih položaja, pravcem Prpići — Ivanova draga — prema k.866. Kada su 3. i 4. bataljon, uz podršku jednog teškog i dva mala minobacača, prešli na juriš, dočekao ih je organizovan i snažan otpor neprijatelja. U oštrom i beskompromisnom sukobu došlo je do bliske borbe oko pojedinih stijena, uz obostranu masovnu upotrebu ručnih bombi. Neprijatelj se držao čvrsto i branio uporno. Ali, kada je osjetio dejstvo 2. bataljona iz pozadine, pokolebao se, otpor mu je naglo slabio i uslijedilo je napuštanje položaja i povlačenje prema šušnju. Osvajanjem ovih položaja 2. lička brigada je okončala svoja borbena dejstva oko Baških Oštarija, odnosno prevoja preko Velebita. Već sutradan je ove položaje predavala bataljonima 1. ličke brigade, a ona je krenula u rejon Smiljana da bi učestvovala u neposrednom napadu na Gospić.

U borbi za Vrata 2. brigada je imala 1 mrtvog i 4 ranjena borca, a zaplijenila je dva brdska topa bez zatvarača i 317 granata za njih, 1 mitraljez »Breda«, 2 puškomitraljeza, 6 pušaka i 60 000 metaka. O domobranskim gubicima u ljudstvu bilo je napred riječi, a italijanska 14. obalska brigada (ova jedinica je bila iz njenog sastava) imala je 20 mrtvih i nestalih i 24 ranjena vojnika.[23]

Istovremeno, dok je 2. brigada osvajala Vrata, 1. lička brigada je odbacila 32. ustašku bojnu i zauzela Lički Novi i Oštru (tt.798). Svi pokušaji ove bojne da tokom dana protivnapadom povrati Oštru bili su bezuspješni, pa je ona predveče odbačena na »postav ispred Kanižke blokade (mosta) zaokruženo severno od puta do Kanižke blokade« — stoji u pomenutoj bojnoj relaciji, uz gubitke 12 mrtvih, 15 ranjenih i 1 nestalog.

Za samo dva dana u rejonu Brušane—Baške Oštarije potučene su i rastrojene tri brojno najjače bojne u rejonu Gospića, a pri tom su njihovi preostali dijelovi prebačeni preko Velebita u rejon Karlobaga, čime su praktično ispale ispod neposredne komande ZAPOLI-a, pa su za odbranu Gospića stvarno bile izgubljene. Inače, ove jedinice su bile tako potučene da su poslije prikupljanja u Karlobagu bile nesposobne za bilo kakvu borbenu upotrebu, pa su odmah prebačene na ostrvo Pag, gdje su tokom maja sređivane i popunjavane, da bi tek početkom juna bile sposobne za borbenu upotrebu. Upravo kada je počelo stezanje čvrstog taktičkog obruča oko gospićkog garnizona, sa očiglednom pripremom žestokog napada, ZAPOLI je ostao gotovo bez polovine svojih operativnih snaga.

Sudeći po sačuvanim dokumentima, čim je počeo napad na Brušane, u ZAPOLI-u i među ustaškim vlastodršcima u Gospiću došlo je do velike zabrinutosti. Osjećanjem kritičnosti položaja, uzrujanošću i nespokojstvom

23 Zbornik, tom V, knj. 14. dok. 111 i 115; knj. 15, dok. 112 i 116; AVII, k.-22a, br. reg. 13/1—22; k. 23 br. br. reg. 2/1—11 i 2/1—25; k. 53, br. reg. 15/2; k. 424 c, br. reg. 33/6; Danić Damjanović, Posle trinaest sati marša, Šesta proleterska divizija, Epoha, Zagreb 1964, str. 156—158; Hronologija Oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945, Vojnoistorijski institut, Beograd 1964, str. 459.

odiše svaki njihov dokumenat iz toga vremena, pa bar neke od njih valja pogledati da bi se cjelokupna situacija pred napad potpunije sagledala i bolje razumjela. Još dok mu se držala posada u žici u Brušanima, ZAPOLI u 6,55 sati 28. aprila javlja Glavnom stožeru: »Najefikasnije i najžurnije tucite (avijacijom) selo Rizvanušu sa kotom 826, zatim Gredu severno od Brušana i k.602, k.739, k.750 i k.814. Posada sa ovih kota povukla se u Brušane u žicu. Zatim tucite k.642 selo Brkljačići i selo Trnovac, te konačno desnu obalu rijeke Like između željezničkog i kolskog mosta«. Već u 13,15 sati eterom je hitao novi zahtjev za »efikasnim i najžurnijim bombardovanjem« prostora oko Smiljanskog polja, svih šumaraka i zaselaka, plantaže sjeverno od velikog letjelišta, zatim kota 824 i 877, zapadno od Brušana. Očigledno se u uzbuđenosti mjera u postavljanju zahtjeva i ciljeva avijaciji, koje bi teško realizovala i znatno brojnija avijacija od one koja im je stajala na raspolaganju. U 16,30 sati ZAPOLI depešira: »Ono što sam predviđao usledilo je. Odsječeni smo između Brušana i Oštarija. Stanje kod Brušana teško (nije znao da je tada već bilo palo — Đ. O.). Ne možemo se više ni evakuirati ni probiti. Zalihe streljiva i hrane vrlo malene. Stalno smo u teškoj borbi oko Gospića. Molim tražite od Supersloda (komanda italijanske 2. armije — Đ. O.) da svojim snagama pojača Oštarije, jer je tamošnja posada preslaba (oko 600 vojnika — Đ. O.) da izdrži pritisak jakih odmetničkih snaga koje su krenule prema Oštarijama. Ovo je zatraženo i preko Talijanskog častnika za vezu«.

Neka utjeha je stigla u 18,55 sati od ustaškog vojnog povjerenika u Sušaku koji je javio da je Supersloda obećala slanje minobacača u Karlobag, ako bude mogla i u Gospić, te da će: »Pojačati svoje čete u Karlobagu i preuzeti odbranu Vrata i Oštarija, da bi vi mogli upotrebiti svoje čete sa toga pravca za odbranu Gospića. Zapovjedila je zrakoplovstvu najenergičniju djelatnost u zoni Oštarije—Brušane«. Međutim, sve je to ostalo samo obećanje, odocnilo i neispunjeno, osim, razumije se, dejstava avicjacije koja su zaista bila intenzivna. U 21,25 sati iz Gospića je sa uzbuđenjem javljeno: »2. lovačka i 34. ustaška bojna u Brušanima raspršene i djelomično zarobljene. Manji dijelovi probili se prema Oštarijama. Ako nam uopće mislite pomoći onda požurite. Moral četa slab«. Osim podrške avijacijom i moralnog podstreka druga pomoć nije pristizala.

U 5 sati 29. aprila ZAPOLI traži da avijacija cio dan nadlijeće i tuče šumarke i zaseoke oko Gospića, Rizvanušu i »Brušane i Oštarije koje su pale«, da Italijani izvrše protivnapad na Oštarije i tako redom. U 8,30 radio-talasima je jurio izvještaj i zahtjev u stilu vapaja: »U Gospiću imamo samo tri krnje bojne. Vratite nam žurno naše raspršene snage, koje se prikupljaju u Karlobagu i Oštarijama prodorom svježih snaga kroz tjesnac, potom osigurajte put Brušane—Karlobag svojim snagama«. Sa očiglednom, mada skrivenom, namerom da od Glavnog stožera izdejstvuje odobrenje za povlačenje i napuštanje Gospića, ZAPOLI u 9,25 sati javlja: »General Glorija (komandant italijanskog 5. korpusa — Đ. O.) preporuča napuštanje Gospića. Posada da se probija samo do Oštarija. Moje čete u Karlobagu smatra neposobnim da drže Oštarije... Bez svježih snaga svaki podhvat nemoguć. Gospić ne mogu više napustiti ako bi htio, jer su snage opkoljene«.

Uznemiren ovom preporukom, a izgleda i držanjem šefa ZAPOLI-a, pa i Glavnog stožera, ustaški pukovnik Sertić (ne zna mu se funkcija, izgleda, predstavnik — delegat ustaških vrhova iz Zagreba) depešira 30. aprila u

9,55 sati lično poglavniku: »Talijani smatraju da bi se posada Gospića trebala evakuirati. U interesu državnom, narodnom i najviše u interesu ustaškog pokreta ovo se ni pod cienu najvećih žrtava ne smije dogoditi. Stoga ponovo molim da se naše snage iz Oštarija upute u smislu jučerašnje molbe«
— u Gospić, kako je gore navedeno. Ovaj, očigledno utjecajni, ustaški pukovnik, uznemiren situacijom, a nezadovoljan što se zahtjevi za pomoć ne ispunjavaju, obratio se 29. aprila u 12,30 sati, ne bez superiornosti, lično glavaru Glavnog stožera: »Situacija je kritična. Šaljite najžurnije pojačanje preko Bihaća. Zašto zrakoplovstvo nije dolazilo jučer po podne i danas prije podne«. Odgovoreno mu je da vazduhoplovstvo nije letjelo uslijed rđavog vremena, a da »Nemci ne mogu uputiti snage iz Bihaća zbog ugroženosti istog, a naših četa tamo nema«. Ovim odgovorom zaista nije mogao biti mnogo umiren.

U toku 30. aprila na već pomenutu depešu ustaški pukovnik Sertić dobio je depešu da je ona uručena poglavniku i da on »pozdravlja hrabru posadu, od koje očekuje da će i dalje istrajati na odbrani svetog hrvatskog tla. Čini sve da se pomogne i olakša vaš položaj«. U 11,40 sati ovoga dana, od ustaškog vojnog povjerenika iz Sušaka primljeno je obavještenje da će, pored ostalog, »Talijani uputiti u Karlobag jednu bojnu (bataljon) i danas jednu satniju (četu). Namjera saveznika je uglavnom odbrana Vrata. Ne pokazuju ni malo volje za pružanje pomoći Gospiću već predviđaju evakuaciju Gospića tako da se posada sama probije putem prema Baškim Oštarijama«. Dakle, ako je i bilo, iluzije više nije moglo biti, saveznika se nije ticao njihov težak položaj.

Pošto mu je 32. ustaška bojna iz Ličkog Novog i sa Oštre (tt.798) odbačena na ivicu grada, ZAPOLI u 13,30 sati javlja o kritičnoj situaciji i traži žestoko cjelodnevno bombardovanje Ličkog Novog, Divosela, Vedrog Polja, Jasikovca, Vujinovića brda (k.583), Došena, Starčevića, Ćoiluka i plantaže sjeverno od letjelišta. Uznemireni ustaški pukovnik Sertić u 16 sati se opet obraća Glavnom stožeru: »Neprijatelj zauzeo Lički Novi i Oštru (k.798) i svuda se nalazi pred žicom pripremajući obći napad na Gospić sa svih strana. Zašto zrakoplovstvo ne bombardira tražene ciljeve, to je veleizdaja«. Već u 17,30 sati ponovo se obratio lično poglavniku: »Zbog toga što nas zrakoplovstvo već dva i pol dana nije pomagalo izgubili smo dvije bojne (misli na 2. lovačku i 34. ustašku, jer za sudbinu 1/12. pukovnije još nije znao — Đ. O.). Neprijatelj je zauzeo najbližu okolinu Gospića i svuda se nalazi pred žicom. Bombardira nas usredotočenom vatrom bacača i topova. Molim najenergičnije bombardirajte cjelokupnim hrvatskim i njemačkim zrakoplovstvom i danju i noću jer nam samo tako možete pomoći«. Odmah zatim, u 18 sati, iz ZAPOLI-a je u Glavni stožer upućen alarmantan telegram: »Odbačeni smo u najužu odbranu. Moral podređenih opao. Grad pun izbjeglica. Dužnost vaša da nas pomognete, jer smo vašom krivicom dospjeli u ovaj položaj«. Neka utjeha stigla je istog dana od talijanske vojne misije u Zagrebu — da će njihovo vazduhoplovstvo pružiti svu pomoć Gospiću i da će svojim trupama učestvovati u odbrani prevoja Vrata, očigledno ne znajući da je ta odbrana već bila slomljena. U ovakvom tonu i sadržaju depeširanje se nastavljalo i slijedećih dana.[24]

24 Zb., tom V, knj. 14, dok. 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185 i 186; knj. 15, dok. 110, 112, 116, 118 i 119; AVII, k. 22A, br. reg. 12/1—43, 13/1—2, 13/1—11, 13/1—22, 13/1—24, 14/1—22,

Napad na Gospić

Brigade 6. ličke divizije su u silovitom naletu za svega dva dana potpuno ovladave komunikacijom Gospić—Karlobag, dovodeći time gospićki ustaški garnizon, ne samo u punu izolaciju ,već i u čvrsto taktičko okruženje. U tim dnevno-noćnim borbama raspršene su, a dobrim dijelom i uništene, tri kompletne ustaško-domobranske bojne. Njima ne samo da su naneseni gubici zbog kojih su bile borbeno neupotrebljive, bez temeljitog sređivanja i popune, već su, odbacivanjem preko Velebita — u rejon Karlobaga — istrgnute ispod komande Zapovjedništva operativnog područja Like (ZAPOLI), koje je time bilo lišeno njihove pomoći sa kojom je računalo u svojim planovima za odbranu Gospića.[25] Bila je to gotovo polovina njegovih operativnih snaga kojima je raspolagao.

Nakon što je 1. lička brigada u toku 30. aprila, odbacivanjem 32. ustaške bojne, zauzela, a potom, slamanjem njenih protivnapada, i zadržala položaje Lički Novi — Oštra (tt.798), a 3. lička brigada blokirala Kanižu, posjela Žabicu, Jasikovac i zaselak Obradoviće; 8. kordunaška divizija posjela mostove na rijeci Lici, 15. brigada a njena 4. brigada zatvorila pravce prema Pazarištima i Smiljanu, Gospić se našao u zatvorenom taktičkom obruču. Time su stvoreni povoljni uslovi da se snažnim udarom pokuša osvojiti grad — tada od velikog političkog i vojnog značaja za obje sukobljene strane. Naime, osim Gospića cijela Lika je tada bila slobodna, pa se slobodna teritorija dalje širila u sjevernu Dalmaciju, Bosansku krajinu, Kordun, Baniju i Gorski kotar. Ocijenivši situaciju povoljnom za napad, Štab 1. hrvatskog korpusa nije oklijevao. Odmah je donesena odluka za nazad i u toku 30. aprila divizijama je izdata borbena zapovijest.

Politički razlozi da se ide na osvajanje grada, prema borbenoj zapovijesti Štaba 6. divizije, bili su u tome što je Gospić »najveći i u svetskoj javnosti poznati grad u Lici, a tu je i začet ustaški pokret u Hrvatskoj i po svojim tradicijama je najznačajnije mjesto za Pavelićevu ustašku Hrvatsku«. I nadalje: »Gospić je odgojio najveći broj ustaških bandita. Tu je poklato i uništeno najviše srpskih rodoljuba i naroda u Lici«. Trebalo je likvidirati ovo: »poslednje neprijateljsko uporište u Lici, ekspozituru Jadovnog, Slana, otoka Paga i drugih stratišta nevinog ljudstva«. U vojničkom pogledu, padom ovoga jakog garnizona oslobodile bi se jake snage koje se »mogu i moraju prebacivati na ostale sektore Hrvatske, da oslobađaju još neoslobođene krajeve, da vežu neprijatelja za druge sektore, da ga tuku na njegovim najosetljivijim mjestima i da ga tuku u samo srce«.[26]

14/1—34, 15/1—8. 15/1-7, 15/1-9, 15/1—12, 15/1—23, 15/1—28, 15/1—30, 15/1—32, 15/1—33, 15/1—34, 15/1—35, 15/1—36, 15/1—40; k. 313, br. reg. 14/33, 18/5—3, 19/6, 21/5; k. 363, br. reg. 11/6, 13/6, 14/6, 14/6—2, 19/6 i 25/6.

25 čim su se ostaci razbijenih bojni 30. aprila prikupili u Karlobagu (oko 1300 vojnika) po naređenju komandanta italijanskog 5. armijskog korpusa pošto se »ne mogu korisno upotrebiti, evakuisani su 1. maja na Pag da bi se olakšala mogućnost odbrane Karlobaga« (Zb., tom V, knj. 15. dok. 112). U Novalju je smještena 2. lovačka bojna sa svega dva sata i strojničkim poluvodom, ukupno častnika 10, dočasnika 30, domobrana 415. U Starom gradu i Solinama smještena je 1. bojna 12. pukovnije (u koju su ušli dijelovi 19. i 20. sata i 1. pohodnog sata), svega dva sata, ukupno 9 častnika, 18 dočastnika i 348 domobrana (na B. Oštarijama imala oko 600 ljudi). U gradu Pagu je smještena 34. ustaška bojna (u nju su ušli i ostaci 1. sata 9. ustaške bojne), svega tri sata (imala je četiri), ukupno 4 častnika, 26 dočastnika i 451 vojničara (Zb., tom V, knj. 15. dok. 119 i AVII, k. 22a, br. reg. 15/1—28).

26 Zb., tom V, knj. 15, dok. 1; knj. 14, dok. 10, 114 i AVII, k. 796, br. reg. 7—1/1.

I na drugoj strani, za ustaške vojno-političke vrhove, bilo je važno po svaku cijenu »očuvati Gospić sa nacionalnog i političkog gledišta«, jer »grad je pun bogatstva«. Slijede i podrobnija objašnjenja: »Privatne kuće dobro namirene hranom i drugim potrebama (pljački je bilo u izobilju — Đ. O.) Skoro sve pismohrane napuštenih mjesta u Lici bile su donesene u Gospić. U gradu je bilo još dosta staroboraca—ustaša. Upadom u Gospić partizani bi postigli nevjerovatan moralni i stvarni uspjeh, koji se ničim nikada ne bi mogao izjednačiti sa naše strane. Bilo je dakle jasno da ovu koljevku ustaštva i ustaškog pokreta nesmijemo napustiti ni pod cijenu najvećih žrtava«.

Padom ustaških garnizona u Perušiću, Ličkom Osiku, Metku, Ribniku i Bilaju, zaprijetila je 23. aprila opasnost neposrednog napada na Gospić. »Žurno i grozničavo je tada počelo uređenje Gospića za odlučnu predstojeću borbu. Sve je dignuto na noge. Muško i žensko. Po mojim uputama pojačana je posada milicionerima do onog broja koliko je bilo oružja u pričuvi (okruglo 600). Ustaška mladež i časna radna služba dobila je zadatak utvrđivanje i opskrbljivanje položaja i posade. Popunjeno je oružništvo i redarstvo. Podignuto je više pojasa utvrda (barikada) u samom gradu. Uređena je skrb za izbeglice. Poduzete su najstrože redarstvene mjere radi suzbijanja uhodarstva. A najzad proglasio sam izuzetno stanje« — stoji u bojnoj relaciji ZAPOLI-a.

U pogledu utvrđivanja i cjelokupne fortifikacijske organizacije obrane grada preduzete su svestrane i opsežne mjere. Postojeći 21 veliki betonski bunker ojačan je izgradnjom rovova sa leđnom zaštitom. Međuprostori između bunkera utvrđeni su neprekidnim rovovima i manjim bunkerima te posjednuti novim posadama. U gradu su podignuta dva pojasa barikada, a u blizini njih utvrđene su kuće. U sredini grada, na trgu pred crkvom, izgrađena je posljednja odbrambena točka. Sve zgrade, gdje su se nalazile: vojne komande, vojni uredi, radionice, skladišta, previjališta i kuhinje, posebno su utvrđene. Sve utvrde uređene su za odbranu u sve strane. Snage sa kojima je raspolagao ZAPOLI u odbrani grada bile su u ovome rasporedu: »Sjeverni sektor — 1 sat IX. bojne u kasarni, Stožerni sat ZAPOLI, Odbranbena bojna (milicija 350 momaka), Protukolski vod 12. p. p., Polubitnica IV. stajaćeg zdruga (2 gorska topa 75), 33. polubojna (imala dvije satnije — Đ. O.); Južni sektor — 2. oružnička pukovnija (200 oružnika), Odbranbena bojna (milicija 250 momaka); I pojas barikada — Novačni sat IX. bojne; II pojas barikada — Naoružani građani, domobrani i ustaše pomoćne službe; Sredina grada (reduit) — 105 redara i Pričuva — 31. bojna sjeveroistočni rub grada u postavu, 32. bojna jugozapadni rub grada u postavu, 1 sat IX. bojne u postavu na željezničkoj stanici (izvan odbranbenog pojasa grada Gospića) i Oklopni sat sa 7 tenkova u sredini grada«.[27]

Uslijed pomanjkanja podataka brojna jačina cjelokupnih snaga branioca ne može se tačno utvrditi. Ali, ako se uzme prosječna popunjenost bojni do oko 500 ljudi, pa tome dodaju ostale pomenute jedinice, kao i napomenuti dijelovi raznih jedinica koji su se tokom ranijih dejstava povlačili u grad, zatim milicija, oružnici, policija, brojni naoružani građani, onda izgleda rea-

27 AVII, k. 53, br. reg. 15/2—8. U navedenom sastavu izostavljena je stožerni sat 4. ustaškog zdruga mada je bio na licu. Ne pominje se također ni 6. ustaška pripremna bojna (sredinom aprila imala dvije satnije, oko 300 ustaša), mada su ustaše, prebjegle 10. maja, izjavile da su iz 4. sata ove bojne koja je toga dana držala položaje između Kanižkog mosta i kasarne. (Zbornik, tom V, knj. 15, dok. 33.)

lan podatak iz borbene zapovijesti 6. divizije da se radi o 2 500 do 3 000 ljudi. Odnos snaga branioca i napadača (u najpovoljnijem slučaju za napadača) kretao se oko 1 : 1, a po nekim podacima bio je i mnogo povoljniji u korist branioca.[28]

Podaci kojima je raspolagao Štab 6. divizije, pa prema tome i ostali štabovi, bili su u mnogoččm manjkavi. Najbliži stvarnosti izgledaju podaci o brojnosti i naoružanju posade gospićkog garnizona, dok su podaci o fortifikacijskoj razvijenosti i organizaciji odbrane, o moralnom stanju neprijatelja i svemu ostalom bili netačni i zastarjeli. Evo šta je o stanju i organizaciji neprijateljske odbrane u Gospiću Štab 6. divizije saopštio svojim jedinicama u borbenoj zapovijesti za napad od 1. maja 1943. godine: »Neprijatelj je samo mjesto u širokom krugu ogradio bodljikavom žicom i utvrdio sa 12 bunkera (a bio je 21 veliki i mnoštvo manjih — Đ. O.) od kojih se veći dio nalazi na ulazima. Loša strana neprijateljskog utvrđenja je u tome, što neprijatelj nema osim ovog kruga dubinskih (prihvatnih) utvrđenja (a imao je tri posjednuta pojasa — Đ. O.), te na taj način u slučaju našeg brzog prodora ne može organizovano prihvatiti (pothraniti) borbu. Osim toga neprijateljski sistem odbrane po svome opsegu iziskiva veliku posadu i na taj način neprijatelj ne može imati jačih rezervi (a imao je dvije ustaške bojne u rezervi — Đ. O.). I pored iznijetih podataka pretpostavlja se da će neprijatelj pokušati dati žestok otpor u koliko mu naše snage omoguće jedinstvenu komandu i plansku odbranu, do čega prema našem predviđenom planu ne smije i ne može doći«. U čemu je sve bilo u zabludi, jasno je da je svaki komentar izlišan.

Osim toga, oslanjajući se na podatke da se »u Gospiću nalazi neprijateljska posada satjerana iz svih zauzetih mjesta u manjim djelovima, t.j. izmješana je, ustaše, domobrani i nešto »žandara«, računalo se ne samo sa olabavljenom disciplinom i organizacijom, nego i sa ozbiljno poljuljanim borbenim moralom neprijatelja. Olako je predviđena činjenica, koja je inače morala biti poznata, da se u gradu nalaze sve ličke ustaše koje su uspjele izbjeći iz okolnih mjesta, među njima i oni najistaknutiji, koji su pripadali samom vrhu ustaškog pokreta, pa nije trebalo imati iluzija u njihovu odlučnost i sposobnost da zavedu red i disciplinu, da svakog prisile na poslušnost i borbu do kraja, koristeći se pri tome i krajnjim sredstvima. Pored ostalih oštrih mjera, pribjegli su i slijedećem: »Posadama svih utvrda naređeno je da povlačenja nema. Svak ima da ostane na svome postavu ma šta se dogodilo. Povlačenje nije bilo moguće već iz tog razloga, što su posade svih utvrda imale strog nalog da na svakog bez opomene pucaju koji se pred njima pojavi u toku neprijateljske navale.« Dakle, svako ko bi iz bilo kojih razloga krenuo unazad, imao je biti ubijen bez opomene. Upo-

28 U depeši od 8. maja ZAPOLI stanje ovako prikazuje: »Snage odbrane Gospića: 1 sat 9. bojne, 1 sat 2. polubojne (možda se radi o dijelu 2. lovačke bojne, pošto druge sa ovim nazivom nije bilo — Đ. O.),« 33. pripremna bojna, stožerni sat ZAPOLI (ni ovdje nema stožernog sata 4. zdruga), 1 sat oružnika, 1 sat dobrovoljaca, 5 gorskih topova, 3 bojna kola, 2 protuoklopna topa i top Pito. Sve u užem odbranbenom pojasu. Zatim 31. i 32. bojna sa 2 bacača van pojasa za manevar. Ukupno 1.400 boraca«. Ovoliko minimiziranje snaga vjerovatno je imalo za cilj da se prikaže« stanje što crnje« kako bi se »što jači dojam postigao u Zagrebu u pogledu težine stanja« — pravdao se kasnije pukovnik Gustović. Već pomenute prebjegle ustaše su izjavile da u Gospiću ima štoččga 5000 vojnika. Drugi prebjegli ustaša izjavio je da u gradu ima oko 2000 starih ustaša, oko 200 novomobilisanih ustaša, 400 domobrana i 1100 žandara, policajaca i naoružanih mještana iz okolnih sela; da glavnu riječ u odbrani grada imaju ustaški bojnici: Jurica Frković, Delko Bogdanić i Venture Baljak.

redo s tim: »Svi zapovjednici od zapovjednika bojne pa na više, kao i od strane ovog zapovjedništva posebno određeni častnici u toku ciele noći obilazili su postave, hrabrili posade i osobno uticali na tok borbe«. Neprijatelj je bio, dakle, odlučan da odbrani grad, imao je za to dovoljno snage i sredstava, uz upotrebu efikasnih mjera u zavođenju reda, discipline i poslušnosti.«[29]

Svoj plan napada Štab 1. korpusa zasnovao je na podacima kojima je raspolagao i na vlastitim ocjenama i pretpostavkama o neprijateljskom dejstvu i držanju u toku borbu. U nastojanju da iskoristi neprijateljeve slabosti u koje je vjerovao, nije se išlo na snažan koncentričan napad na dva ili više pravaca, već se, radi prodora u grad, pribjeglo snažnom udaru jednim pravcem, uz snažan pritisak na ostalom frontu, ostavljajući pravac preko Kaniže otvorenim. Osnovna zamisao je jasna: da se neprijatelja snažnim kružnim napadom ne prisiljava na borbu po svaku cijenu, odnosno da ga se ne lišava perspektive spašavanja izvlačenjem, nudeći mu u tome cilju, bar za početak, čak i otvoren pravac, a ešeloniranim snagama, na pravcu glavnog udara, trebalo je razbiti njegovu odbranu i upasti u grad, dezorganizovati mu odbranu i komandovanje, unijeti pometnju i kolebanje među posadu i na taj način prisiliti je na izvlačenje i napuštanje grada, iza čega bi slijedilo gonjenje, rastrojavanje i tučenje njenih dijelova u povlačenju, na otvorenom prostoru.

Glavni udar, pravcem Smiljanska ulica (cesta) — centar grada, nanosila je 6. divizija sa dvije brigade, svaka postrojena u dva ešelona. Sav ostali front oko grada pokrivala je 8. kordunaška divizija sa svoje dvije nekompletne brigade. U zoni isključno Pazariška ulica (k.571) do rijeke Novčiće dejstvovala je njena 4. brigada, bez 3. bataljona, sa zadatkom da zauzme Budačku ulicu, dok je 15. brigada imala zadatak da jednom četom blokira željezničku stanicu, a ostalim snagama da ugrožava neprijateljeva utvrđenja sa linije Žabica—Jasikovac—Bilajska ulica.

Dobivši zadatak da izvrši energičan prodor u vidu klina, pravcem Smiljanska ulica Malo Egzercirište—novo i staro sajmište do mosta, 6. divizija je imala da izbori rješenje u boju za osvajanje grada. Stoga se Štab divizije čim je primio zadatak, riješio na zamašno pregrupisavanje snaga, kako bi za izvršenje ovako odgovornog zadatka prikupio i u borbu uveo svoje trenutno najbolje jedinice. U času prijema zadatka (30. aprila) njegova 1. i 3. brigada su se nalazile neposredno oko grada (od Kaniže, preko Oštre, Žabice, Jasikovca do Obradovića), dok se 2. brigada nalazila na prevoju preko Velebita, na položajima V. Basača (tt.1091)—sedlo Vrata—Ura (k.927). Ocjenjujući da mu je za ovako odgovoran i težak zadatak pouzdanija znatno jača 2-ga od 1. brigade riješio je da ih zamijeni. U toku 1. maja 1. brigada je preuzela položaje na Velebitu, a 2. brigada je usiljenim maršem dovedena u rejon Smiljana. Istovremeno su rokirane i snage 8. divizije: njena 15. brigada sa mostova (Budački, željeznički) u rejon Bilaja, odakle se razvijala prema zadatku, a 4. brigada, bez 3. bataljona, iz Smiljanskog polja na pravac Budak—Budačka ulica. Tako su se ujutro 2. maja sve brigade određene za napad našle u rejonima prikupljanja na svojim pravcima napada.

U tome vremenu je Štab 6. divizije sa Oštre (tt.798) izvršio komandantsko izviđanje (rekognosciranje) sa potčinjenim starješinama i štabovima kojom

29 Zbornik, tom V, knj. 14, dok. 102, 105, 106, 109, 111, 114; knj. 15, dok. 1, 24, 25; AVII, k. 53, br. reg. 15/2—8; k. 796, br. reg. 1/1 i k. 242, br. reg. 8—3—1/1.

prilikom im je precizirao zadatke, podrobno razradio plan napada i načine dejstva, utanačio sadejstvo, održavanje veza i ostalo.

Prva brigada, bez 2. bataljona, na položajima V. Basača—Vrata—Ura imala je zadatak da spriječi neprijateljevo nadiranje od Karlobaga i da poruši put Ura—Baške Oštarije—Brušani. Njen 2. bataljon, ojačan sa tri mitraljeza, postavljen je u zasjedu na liniji Oštra (jedan mitraljez na južnoj, jedan na istočnoj i jedan na sjevernoj njenoj strani) — Lički Novi, sa zadatkom da ostane u tajnosti i sačeka neprijatelja u slučaju izvlačenja iz grada, a u tome pravcu mu je ostavljen otvoren izlaz Kanižkom ulicom.

Druga brigada sastava: 4 pješadijska i 1 mitraljeski bataljon, četa za vezu, pionirski vod, vod minobacača (81 mm) i odjeljenje protivkolskog mitraljeza (jedan); postrojena u dva ešelona sa po dva bataljona, dobila je zadatak da energično napada i odlučno prodire pravcem Smiljanska plantaža, preko Logorišta (uključujući desno Smiljansku i lijevo Pazarišku ulicu) prema općini, prodirući dalje glavnom ulicom prema ustaškom stanu (bivši Sokolski dom), a potom da pročisti istočnu i zapadnu stranu ove ulice i da izbije na most preko rijeke Novčiće. Zatim, ukoliko na sastav glavne i Budačke ulice istovremeno ne pristigne 4. brigada Budačkom ulicom, osigurati lijevi bok i potpomoći 4. brigadu u prodiranju. Desno, sa 3. brigadom, trebala je stalno održavati čvrstu i neprekidnu vezu i koordinirati dejstva.

Treća brigada sastava: 4 pješadijska i 1 mitraljeski bataljon, četa za vezu, vod minobacača (81 mm) i odjeljenje protivkolskog topa (jedan), postrojenja, također, u dva ešelona sa po dva bataljona, trebala je da energično prodire uporedo sa 2. brigadom preko Malog Egzercirišta, zahvatajući staro i novo sajmište, pa kroz grad do vojne kasarne i Murkovićevog paromlina na Novčići. Po dostizanju ovih ciljeva, dijelom snaga zaposjesti, utvrditi i pripremiti za odbranu hotel »Evropa« i vojnu kasarnu, a glavnim snagama obrnuti se prema zapadu i nadirati Kanižkom ulicom radi slamanja otpora neprijateljskih odsječenih dijelova. U prodiranju dobro osigurati otkriveni desni bok.

Početak napada utvrđen je za 19 sati 2. maja 1943. godine. Po razbijanju neprijatelja i osvajanju grada, za održavanje reda i poretka i prikupljanje plijena, u njemu je trebala da ostane 2. lička brigada. Sve ostale jedinice upotrijebile bi se prema situaciji, ali, u svakom slučaju, odmah po okončanju borbi bile bi povučene iz grada.

Artiljerija jačine: 3 brdska topa 75 mm i 3 brdska topa 65 mm, plasirana na vatrenim položajima u visini k.571 na Smiljanskoj cesti, pod neposrednom komandom Štaba divizije, imala je zadatak da tuče neprijateljske rovove i vatreno tačke-bunkere, sjeverno od kasarne i sjeveroistočno od italijanskih baraka (Logorišta), kao i veliki bunker između ovih objekata, kako bi omogućila prodiranje pješadije i tenkova u grad. U daljem toku napada artiljerija je trebala da tuče objekte koje budu tražile pojedine brigade na svojim pravcima napada.

Vod tenkova (dva tenka) imao je zadatak da, po završetku artiljerijske pripreme napada, potrga žicu ispred napadnih kolona 2. i 3. brigade na više mjesta, a potom da vatrom podržava pješadiju u prodiranju kroz prolaze do prvih zgrada. U prodiranju kroz grad tenkovi su trebali da neposredno sadejstvuju pješadiji u osvajanju pojedinih jakih vatrenih i otpornih tačaka.

Komandno mjesto Štaba 6. divizije bilo je u usamljenoj kući kod k.569

na Smiljanskoj cesti, komandno mjesto 2. brigade kod usamljene kuće sjeverno od aerodroma, a 3. brigade u istoj visini, samo južno od ceste. Sa komandnog mjesta divizije, pored kurirske, uspostavljena je i telefonska veza sa komandnim mjestima 2. i 3. brigade i komandantom artiljerije. Brigadama je takođe naređeno da uspostave telefonsku vezu sa svojim bataljonima u prvom ešelonu.

Divizijsko sanitetsko previjalište bilo je smješteno u usamljenoj kući na južnoj ivici Smiljanske plantaže, a dalja evakuacija se vršila pravcem Budački most—Lički Osik.[30]

Ovako zamašno pomjeranje, prikupljanje i grupisanje snaga, neposredno oko grada, nije ostalo nezapaženo. Pošto je branilac bio veoma oprezan, nadao se napadu, budno je motrio i pratio zbivanja, a uz to imao je razvijenu i obavještajnu službu (često se poziva na izvještaje uhoda) koja je funkcionisala. Tako, na primer, 1. maja u 5,30 sati ZAPOLI je tražio: »Tucite (avijacijom — Đ. O.) Bogdanić (k. 654), Debelo Brdo, Oštru, Lički Novi... i sve redom okolo.

Mi smo na užoj periferiji grada i željezničkoj postaji. Hrvatske trobojke i neprijatelj upotrebljava«. Sutradan u 10,30 sati on javlja o prikupljanju partizana i traži snažno bombardovanje, pa dodaje: »Zrakoplovstvo nas uspješno pomaže. Njegova snažna i neprekidna pomoć od presudne je važnosti. Ustaški pukovnik Sertić teško ranjen na uzletištu u času kada je pošao u Zagreb«. Istog dana (2. maja) u 11,30 sati on traži: »šaljite nam najžurnije zrakoplovom streljivo i to šrapnele za top 65 mm, bombe za bacač 81 mm, streljivo za puške, svjetlučarske naboje i 150 prižižaka za gorski top 65 mm«. Mada je ovoga dana padala kiša i bila jaka oblačnost, pa avioni uslijed nepodesnog vremena nisu mogli letjeti, ZAPOLI u uzbuđenju od neposrednog napada kao da previđa tu činjenicu i uporno traži dolijetanje, dejstvo i podršku avijacije. Poslije podne ovoga dana u 17,45 sati, što će reći, neposredno pred napad, on uzbuđeno depešira: »Jače neprijateljske snage u prikupljanju oko sela Smiljana sa namjerom napada na Gospić. Izviđite i tucite snažno«, što zbog nevremena nije uslijedilo, da bi u 21 sat saopštio: »U 19 sati odpočeo obći napad na Gospić sa sjevera i sjeverozapada. Molim odmah najžurnije intervenišite zrakoplovstvom«. Iako očekivan, snažan napad brigada 6. divizije doveo je ZAPOLI u potpunu neizvjesnost i veliko uzbuđenje. Očigledno, samo u takvom stanju je moglo doći do traženja pomoći avijacije po mračnoj i kišovitoj noći, o čemu u normalnim okolnostima ne bi moglo biti ni pomisli.[31]

Pravcem glavnog udara napad je počeo kako je bilo i predviđeno, tačno u 19 sati. Vrijeme je bilo kišovito, zemljište poorano, raskvašeno i blatnjavo, što je uvelike otežavalo privlačenje, iscrpljivalo borce i umanjivalo snagu i oštrinu napada. Ipak, mada je još bio dan, koristeći se šumarcima i voćnjacima, živicama i usjecima puteva i jaruga, bataljoni prvog ešelona bez teškoća su izbili na jurišno odstojanje — jurišni položaj. Artiljerija je na vrijeme otvorila vatru po rovovima i bunkerima. Ali njena vatra po rovovima bila je neprecizna, a betonskim bunkerima, da je i pogađala, nije mogla ništa, tako da neprijateljski sistem vatre i odbrane nije ni ugrozila, a kamoli

30 Zbornik, tom V, knj. 14, dok. 114; knj. 15, dok. 1, 24, 25; AVII, k. 424, br. reg. 8—3—1/1 i k. 796, br. reg. 1/1.

31 AVII, k. 22A, br. reg. 15/1—45; k. 23, br. reg. 2/1—9, 2/1—10, 2/1—16, 2/1—17 i 2/1—25.

poremetila. Svojom nepreciznošću neprijateljsku posadu u rovovima i drveno-zemljanim bunkerima jedva da je uznemirila, a kamoli moralno uzdrmala i pokolebala, što se zasigurno očekivalo. Dakle, dejstvo artiljerije je zatajilo u najvažnijim trenucima. U početku napada, kada je trebala pješadiju potpomoći da prodre i načne neprijateljsku odbranu, ona je omanula u preciznosti i nije izvršila zadatak. Da nevolja bude potpuna ovoga puta su i tenkovi, odnosno tenkovske posade, potpuno zatajile u izvršavanju svojih, također, za uspjeh napada presudnih, zadataka. Naime, da svojom bukom ne bi otkrivali nastupanje pješadije do jurišnog položaja, tenkovi su držani pozadi, s tim da se na najvažnijem pravcu ubace u napad kada pješadija stupi u borbu u neposrednoj pripremi juriša.

Pošto su izbili na jurišno odstojanje, bataljoni prve linije su stupili u neposrednu borbu sa neprijateljem. Žestokom vatrom štitili su svoja bombaško-jurišna odjeljenja, upućena radi otvaranja prolaza u žičanim preprekama, nastojeći da neutrališu neprijateljsku vatru iz rovova i bunkera. Međutim, otvaranje prolaza u širokoj i gustoj žičanoj prepreci, snažno branjenoj gustom i preciznom bliskom vatrom, nije uspijevalo. U nizu pokušaja da izvrše zadatak, bombaši su pred preprekama pogođeni padali, a da prolaze nisu otvorili. Tako je juriš bataljona prve linije bio onemogućen, a time i napad u začetku, ispred žice, ukočen. Situacija je za napadača postala kritična pa su sve nade, da se bar na pravcu jednog bataljona neprijateljeva odbrana načne, polagane u tenkove. Oni su uvedeni na pravcu 2. bataljona 2. brigade sa preciznim zadatkom da nastupe energično i u naletu pregaze prepreku i naprave u njoj nekoliko prolaza, a zatim da propuste i vatrom štite pješadiju. Međutim, izbivši u streljački stroj pješadije, neposredno pred žicu, oni su se odjednom zbunili, pokolebali i stali. Puna tri sata oni su se u poretku bataljona manje-više u mjestu vrtjeli, neodlučno i besciljno manevrisali, ali da pristupe gaženju žice i otvaranju prolaza nisu se usuđivali. Takvim svojim držanjem bataljonu su više štetili nego koristili, više ga ometali nego potpomagali u dejstvu. Najzad su borci 2. bataljona zahtijevali da se tenkovi uklone i prebace na drugo mjesto, a da će oni sami pokušati makazama prosjeći žicu i otvoriti prolaze. Oko 2 sata tenkovi su povučeni i prebačeni na pravac 1. bataljona 3. brigade.

Pošto su se iz njegova borbenog poretka udaljili tenkovi, 2. bataljon 2. brigade uporno je nastojao da svojim bombaško-jurišnim odjeljenjima prosiječe žicu i otvori prolaze za upad jačim snagama unutra. Oko 2 sata 3. maja, sa zapadne strane italijanskih baraka na Logorištu, prosiječen je jedan uzak prolaz i kroz njega su odmah ubacivane 1. i 2. četa. Prolaz je bio uzak pa je i ubacivanje snaga teklo sporo, a zora se neumitno približavala. Situaciju nije olakšalo ni to što je Štab 6. divizije, čim je počelo ubacivanje snaga, naredio da se vatra pojača na ostalim dijelovima fronta, a na ovome da se što više utiša, ne bi li se neprijatelja obmanulo da više pažnje usmjeri na ostale dijelove fronta. No, neprijatelj nije nasjeo, varka nije uspjela. Čim su se čete 2. bataljona ubacile kroz žicu, naišle su na snažan otpor iz manjih drveno-zemljanih bunkera povezanih neprekidnim rovom. Bombaško odjeljenje, sa političkim komesarom 2. čete Petrom Orlićem na čelu, privuklo se rovu i zasulo ga ručnim bombama, ali se žestok otpor nastavljao. Osam boraca, među njima i politički komesar čete Orlić, pokošeno je pred rovovima i bunkerima, dok su se vodnik 3. voda Petar čović i još jedan borac uspjeli izvući. Kako su svi napori ostalih bataljona prve linije da prosijeku

žicu i upadnu u neprijateljski raspored tokom noći propali, jer se nejake snage 2. bataljona kroz jedan uzak prolaz pod neprestanom vatrom nisu mogle pojačati, a uza sve to počinjalo je i praskozorje, napad je obustavljen i naređeno je povlačenje svih snaga iz neposrednog dodira na rastojanje 400—500 metara.

I na pravcu 1. bataljona 3. brigade tenkovi su dejstvovali smušeno, neodlučno i kolebljivo, pa ni tu nisu učinili ništa. Uistinu, svojom pojavom privukli su još žešću vatru branioca, pa je bataljon zapao u još težu situaciju nego prije njihove pojave u njegovom borbenom poredku. Ovaj bataljon je imao najveće gubitke — Oko 40 boraca izbačenih iz stroja. U tome besciljnom vrćenju ispred neprijateljskog položaja jedan tenk je oštećen, gdje je i ostao, dok je vozač tenka poginuo, a mitraljezac teško ranjen, po svemu sudeći, prilikom napuštanja tenka.

Poslije obustavljanja napada, izvlačenja iz neposrednog dodira i prekida borbe, po jedan bataljon iz svake brigade ostavljen je na položaju prema neprijatelju, a ostale snage su povučene na odmor.

Za ispoljenu hrabrost i odlučnost u napadu Štab 6. divizije javno je pohvalio 2. bataljon 2. brigade koji se »probio kroz žicu do neprijateljskih rovova i bunkera«, a u prethodnim borbama na Takalicama i Baškim Oštarijama ispoljio je odlučnost i upornost u borbi.

Mada je snagama 8. divizije u ovome napadu dodijeljena pomoćna uloga — jak pritisak na širokom frontu u cilju prikivanja i blokiranja neprijatelja — one su napadale energično i odlučno sa punim zalaganjem boraca. Međutim, otpor je svuda bio dobro organizovan, odlučan, postojan i nepokolebljiv, pa značajnijeg uspjeha nije bilo. Na pravcu Budačke ulice 4. brigada, podržana neposredno sa dva tenka, bila je ukočena pred žičanom preprekom i svi napori da se ona savlada i prodre unutra, ostali su bez uspjeha. Ni 15. brigada nije imala uspjeha. Jedino je 2. bataljonu ove brigade, u rejonu Jasikovačke ulice, oko ponoći pošlo za rukom da cijelim snagama izbije na oko 20 metara od žice i da na dva mjesta presiječe žičanu prepreku i napravi prolaze, ali unutra prodrijeti nije mogao. Pod jakim pritiskom neprijatelja povukao se u visinu Jasikovca, gdje je sačekao naređenje za obustavljanje napada i povlačenje.[32]

Da bi se objektivnije sagledala obostrana dejstva i napori, a time i uzroci neuspjeha u napadu, valja pogledati šta neprijatelj kaže o tome. U već pominjanoj bojnoj relaciji[33] pukovnik Artur Gustović, komandant posade (i ZAPOLI-a), pored ostalog, kaže i slijedeće: »Oko 19 sati neprijatelj je prepadom preko šumaraka i malog uzletišta pokušao dočepati se kasarne i bolnice. Jednovremeno je obasipao okolinu i same zgrade bacačkom i topovskom vatrom. U ovome svome poduhvatu umalo da nije uspio. Uslied slabe stege i nadzora kod ustaških jedinica koje su raspoređene na ovome prostoru, veliki dio momčadi i časnici nalazili su se u trenutku napada u gradu

32 Zb., tom V, knj. 15, dok. 24, 25 i 109.

33 AVII, k. 53, br. reg. 15/2—7. U 12,05 časova 3. maja ZAPOLI je izvijestio: »Sa početkom u 19 sati 2.5 do 5,00 sati 3.5. bjesomučni napadi na Gospić. Bilo je vrlo kritičnih trenutaka. Jačina odmetnika oko 2.000 ljudi tj. do 3 brigade. Svi napadi odbijeni. Posada pokazala primernu hrabrost i odlučnost (»Zbornik, tom V, knj. 15, dok. 118). I ustaški bojnik Jurica Frković je javljao« da su partizani noćas izvršili najjači napad na Gospić koji je jedva odbijen« (AVII, k. k. 23, br. reg. 4/1—7). Obraćajući se lično poglavniku on mu javlja: »Svi dosadašnji napadaji sa uspjehom, ali teško odbijeni« (AVII, k. 23. br. reg. 4/1—21).

po gostionicama i privatnim kućama, svakako bez dozvole. Bio sam baš u tom času na Kanižkom mostu gde sam izdavao zapovjedniku XXXII. bojne upute za slučaj napada na Grad. Vraćajući se usliedio je napad, te sam baš upao osobno u onu gužvu koja je bila prouzrokovana povratkom ovih momčadi na postave. Koliko god je za osudu lahkoumnost starješina i momčadi da se je ovo moglo dogoditi toliko je opet pohvalno da je u trenutku najveće opasnosti svaki jurio bez obzira na neprijateljsku vatru na svoje mjesto i tako je taj prvi neprijateljski napad odbijen.

Do mraka neprijatelj nije više napadao ali bjesnom paljbom iz topova i bacača tukao sve do čega je stigao. Ova paljba nije imala naročitog učinka jer izgleda nije imao stručno osoblje i nišanske sprave na svim oruđima. Stradali su uglavnom civili.

U toku noći napadač je još 8 puta ponovio svoje navale. Težište napada je bio izbočeni postav kod italijanskih baraka na putu za Pazarišta iza kojega je stajala polubitnica. Osim toga je neprijatelj težio odsjeći od Gospića XXXI. bojnu na postavu sev. ist. od grada. Protiv ostalih dijelova postava neprijatelj je u glavnome podržavao jaku strojničku i puščanu vatru. Na smiljanskom putu i u Jasikovačkoj šumi imao je na nadvišavajućim točkama postavljene strojnice, njih oko 7 iz kojih su cielu noć pucali neprekidno preko krovova Gospića. Ovo je bila teroristička vatra i imala je za cilj da proizvede kod posada u postavama dojam kao da napadač već puca iz grada iz kuća, koje je uspio osvojiti, jer je vatra dolazila sa leđa. Ovo je pucanje doista uznemirilo posade, koje sam neprekidno morao umirivati.

Oko 2 sata uspio je II. bataljon III. brigade (greška: bio je iz 2 brigade) prodrti između dva bunkera blizu puta za Pazarište kroz žicu, zahvaljujući okolnosti da su dva dana prije utvrđeni svi međuprostori i zaposednuti novim posadama napad je uz teške gubitke za neprijatelja odbijen. Tu je poginuo komandant bataljona među ostalima (nije nego politički komesar čete — Đ. O.).

Polubitnica je cielu noć pucala na neprijatelja ispred najviše ugroženih točaka.

Oklopni polusat služio je kao pričuva pa je u toku borbe pritekao u pomoć čas jednoj čas drugoj ugroženoj točci.

Protuoklopni topovi razmješteni su bili ka točkama gdje su se pojavili neprijateljski tenkovi (2 topa), a u kasarni je bio 1 top »Pito«. U toku borbe uništeni su sva 3 tenka (netačno — bila su 2, uništen 1), koje je neprijatelj imao, od toga je jedan zarobljen i poslije 2 dana osposobljen za našu upotrebu. Jedan od protuoklopnih topova bio je stalno na teretnom samovozu i prenošen čas na jednu čas na drugu točku gdje su se pojavili tenkovi. Top »Pito« uništio je 1 tenk.«

Kao što se vidi i branilac je zapadao u krize i mnoge teškoće u odbrani grada, mada je imao gotovo sve prednosti na svojoj strani. Ako se ima u vidu da je opšti odnos snaga bio u korist branioca, da je odbrana grada bila duboko ešelonirana, planski cjelishodno postavljena i fortifikacijski potpuno razvijena, onda se mora utvrditi da nije bilo objektivno povoljnih uslova za uspjeh napada i osvajanje grada. Ipak, namjera i odluka Štaba 1. hrvatskog korpusa da pokuša osvojiti grad i uništiti ustaški garnizon mora se smatrati opravdanom. U tada postojećoj vojno-političkoj situaciji napad na Gospić prosto nije mogao izbjeći. Takvo rješenje ne bi naišlo na razumijevanje ne samo kod naroda, nego ni među borcima, čvrsto riješen da

osvoji Gospić, Štab korpusa je za napad angažovao najbolje i gotovo cjelokupne snage kojima je raspolagao tada u Lici, podržavajući ih cjelokupnim sredstvima koje je imao. Planu napada, grupisanju snaga na pravcu glavnog udara i cjelokupnoj organizaciji napada, objektivno ne bi stajale ozbiljnije primjedbe. Prema tome neuspjeh nije posljedica subjektivnh promašaja komandovanja, već stečenih objektivnih okolnosti. Što je dejstvo artiljerije omašilo, a tenkova potpuno zatajilo, odraz je nedovoljne osposobljenosti i stručnosti njihovih posada u rukovanju ovim oruđima. Naime, za precizno gađanje ciljeva i besprijekorno upravljanje artiljerijskom vatrom trebalo je imati daleko više sposobnosti i stručnosti, nego što su imali naši tadašnji artiljerci. Taj manjak se nije mogao nadoknaditi hrabrošću, entuzijazmom i samopožrtvovanjem. S obzirom na odnos snaga i riješenost neprijatelja da grad brani do krajnjih mogućnosti ne bi se moglo osnovano tvrditi da bi napad u cijelosti uspio, da su artiljerija i tenkovi i besprekorno dejs to vali.

Činjenica da je neprijatelj ove noći utrošio 230 000 puščanih metaka jasno pokazuje kakva se moćna vatra sručila na borce 6. i 8. divizije da bi osujetila njihove prodore. O žestini napada podosta kazuju i gubici jedinica te noći. Šesta divizija (podataka po brigadama nema) imala je: 22 mrtva, 101 ranjenog i 1 nestalog borca — ukupno 124 borca izbačena iz stroja. Osma divizija imala je: 29 mrtvih i 91 ranjenog borca — ukupno 110 boraca izbačenih iz stroja. Ili, ukupni gubici u napadu na Gospić iznosili su: 51 mrtav, 192 ranjena i 1 nestali — ukupno 244 borca izbačena iz stroja.

Neprijatelj je imao 12 mrtvih i 42 ranjena vojnika od toga dva oficira.

Neuspjeh napada na Gospić, valja i na to ovdje ukazati, imao je, osim čisto vojnih, značajne političke posljedice. Naime, računalo se da će se uklanjanjem ustaškog garnizona u Gospiću među hrvatskim stanovništvom steći značajan politički utjecaj, pa time i njegova mobilizacija u narodnooslobodilačku borbu. O tadašnjem političkom stanju, raspoloženju i opredjeljenju stanovništva u selima oko Gospića Štab 1. hrvatskog korpusa izvijestio je Glavni štab Hrvatske navodeći da ustaška propaganda ima uspjeha, naročito poslije našeg neuspjeha, da se podigao borbeni moral ne samo kod izrazitih ustaša nego i kod simpatizera. Čak stanovništvo, piše u izvještaju, ranije prilično neutralno, sada se u tome koleba i više vjeruje ustašama. »To je došlo do vidnog izražaja i prilikom mobilizacije. Dok mi tamo nismo uspjeli gotovo nikog da mobiliziramo, ustaše su uspjele da mobiliziraju u hrvatskim selima sve ono što još do sada nije bilo mobilizirano. U Trnovcu ustaše su s uspjehom mobilizirale i sve pristalice HSS-a na čelu s Antunom Brkljačićem i drugim HSS-ovskim pravcima toga sela«.[34] Drugi aspekt takvog političkog raspoloženja stanovništva ispoljavao se kroz raširenu špijunažu po selima u korist ustaša. Navedeni su brojni primjeri uhvaćenih špijuna, ljudi i žena, koji su prikupljali i dostavljali podatke ustašama u Gospić, nosili poštu i održavali vezu između Gospića i Karlobaga, preko slobodne teritorije.[35] Ovu činjenicu potvrđuju i izvještaji ZAPOLI-a u kojima se često, u pogledu rasporeda i jačine naših snaga, poziva na izvještaje uhoda. Uistinu, neuspjeh napada na Gospić imao je daleko značajnije posljedice u političkom, nego u vojnom pogledu.

34 AVII, k. 107, br. reg. 13/5.

35 AVII, k. 107, br. reg. 37/5.

Blokada Gospića tokom maja

Objektivno ocijeniviši situaciju Štab 1. korpusa NOVH je 3. maja riješio da napad više ne ponavlja, već da pristupi čvrstoj opsadi grada dovoljno jakim snagama.

Za to je angažovao kompletnu 6. diviziju, dok je 8. diviziji odredio nove zadatke. Sutradan, 4. maja u 10 sati Štab 8. divizije sa 15. brigadom odmarševao je u rejon Otočca, a 4. brigada privremeno je upućena u rejon Perušić—Klanac.[36]

Snage 6. divizije u opsadi Gospića do 11. maja, uglavnom, su se nalazile u ovakvom rasporedu: prema Karlobagu, na položajima Ledenik—Sušanj—Ura—Konjsko, nalazila se kompletna 1. brigada; 2. brigada je jednim bataljonom držala Budački most, dio Budačke ulice ispred žice i Maksimovićevo imanje, a jednom ojačanom četom držala je položaje u Simljanskom polju, dok je sve ostale snage imala u rejonu Smiljan—Bogdanić—Debelo Brdo, na odmoru i u rezervi; 3. brigada je dijelom snaga držala položaje prema željezničkoj stanici, Jasikovcu, žabici i Kanižkoj ulici ispred mosta gdje se oslanjala na snage 2. brigade, a glavne snage imala je pozadi na odmoru.

Brojno stanje 6. divizije ovih dana iznosilo je ukupno na licu 2 442 borca (2 263 muškarca i 179 žena), a po spisku je imala 4 114 boraca (3 833 muškarca i 281 ženu); 1. brigada je imala na licu 647 boraca (572 muškarca i 75 žena), a po spisku je imala 1 145 boraca (1 042 muškarca i 103 žene) sa 10 mitraljeza i 33 puškomitraljeza; 2. brigada je imala na licu 876 boraca (802 muškarca i 74 žene), a po spisku 1 496 boraca (1 383 muškarca i 113 žena) sa 13 mitraljeza i 50 puškomitraljeza; 3. brigada je imala na licu 822 borca (779 muškarca i 43 žene), a po spisku 1 348 boraca (1 288 muškaraca i 60 žena) sa 12 mitraljeza i 59 puškomitraljeza. Pošto su se pokazali nepraktični, 4. maja su ukinuti mitraljeski bataljoni po brigadama, a formirane mitraljeske čete po bataljonima.[37]

Čim se prešlo na blokadu grada, obostrana dejstva poprimila su strogo ograničen karakter u pogledu upotrebe snaga i sredstava. Obično bi se noću sa po dvije do četiri čete uz nekoliko minobacačkih mina demonstrirao napad sa raznih pravaca u cilju uznemiravanja neprijatelja. U početku, naročito prve dvije noći, neprijatelj je na ova dejstva snažno reagovao masovnom vatrom kao da se zaista radilo o napadu. Kasnije, shvativši o čemu se radi, njegove reakcije su bile mnogo umjerenije.

U toku blokade neprijateljska avijacija (uključujući italijansku i njemačku) pružala je svestranu i snažnu podršku opkoljenom ustaškom garnizonu. Ona je svakodnevno, kad god je mogla letjeti, nadlijetala jedinice 6. divizije oko grada, zasipala ih tepisima bombi (više manjih bombi u korpama) i mitraljirala nanoseći im gubitke. Osim intenzivne borbene podrške, avijacija je opkoljenom garnizonu svakodnevno doturala municiju i ostale potrebe, bilo da su pojedini avioni sletjeli na nesigurno malo letjelište, ili su materijal bacali padobranima, ponekad i 30 do 40 padobrana dnevno. Upravo da bi zaštitili preostalo malo letjelište od naše neposredne minobacačke, ponekad čak i mitraljeske vatre, oni su pribjegavali češćim ograničenim ispadima.[38]

U ovo vrijeme neprijatelj je privodio kraju pripreme za operaciju »Švarc«,

36 Zb., tom V, knj. 15, dok. 5 i 24.

37 Zb., tom V, knj. 15, dok. 5, 25, 29, 95 i AVII, k. 796, br. reg. 14—4.

38 AVII, k. 23, br. reg. 4/1—3, 4/1—7, 4/1—21, 4/1—40 i k. 53. br. reg. 15/2—9.

u nas poznatu kao petu neprijateljsku ofanzivu, protiv Glavne operativne grupe NOVJ u Crnoj Gori, pa su i oko slobodne teritorije Like primijećeni izvjesni pokreti i grupisanja neprijateljskih trupa što je ukazivalo da i na ovim prostorima neprijatelj možda ima nekakve ofanzivne namjere. U vezi s tim Glavni štab Hrvatske je 7. maja izdao direktivu Štabu 1. korpusa za upotrebu i dejstvo njegovih snaga u slučaju neprijateljskog nastupanja, određujući mu koje pravce da zatvori, a na koje da usmjeri dejstva svojih snaga.

Pored ostalog, naređeno mu je da oko Gospića ostavi najviše jednu i po brigadu radi sprečavanja »brzog neprijateljskog prodora do Gospića i sjeverno od Gospića«, očigledno odustajući od čvrste opsade gospićkog garnizona. Na osnovu toga, po naređenju Štaba korpusa, 1. brigada je sa Baških Oštarija upućena na pravac Otočac—Senj, a sutradan su 1. i 3. bataljon 2. brigade, pod komandom političkog komesara Branka Damjanovića i zamjenika komandanta brigade Dragana Rokića upućeni na prostor Donji Lapac sa zadatkom da zatvore pravce prema Bihaću, Kulen-Vakufu i Martin-Brodu. Oko Gospića je, prema tome, ostalo samo pola efektiva 6. divizije, pa su ove snage morale ponovo biti pregrupisane, čineći blokadu mnogo labavijom.

Raspored snaga oko Gospića 12. maja u osnovi je izgledao ovako: položaje kod Baških Oštarija (na Velebitu prema Karlobagu) posjela su dva bataljona 3. brigade koji su smijenili 1. brigadu; liniju Vujinovića brdo (k. 583) — Jasikovac-Lički Novi (k. 585, k. 621) — Oštra (tt. 798) držao je 1. bataljon 3. brigade, a njen 2. bataljon nalazio se u rezervi u Rizvanuši; na cesti za Smiljan i na istoku kroz Smiljansko polje, ispred Budačkog mosta do Novčiće, položaje su držali 2. i 4. bataljon 2. brigade, ojačani brdskom baterijom i protivtenkovskim topom, pod komandom nekompletnog Štaba brigade-komandanta Miloša Uzelca, zamjenika političkog komesara Sime Mrđe i operativnog oficira Danila Damjanovića. U ovakvom sastavu ove snage oko Gospića ostale su do kraja maja — dokle je trajala i blokada, s tim što su po potrebi pomjerane, obično kada su pojedini bataljoni upućivani na izvršenje drugih zadataka. Tako se 12. maja od terenskih političkih radnika saznalo da se padinama Velebita, oko Metka, kreće oko 400 četnika i ustaša, pa je 3. brigadi naređeno da to odmah izvidi i ispita. Pošto se to pokazalo tačnim, 17. maja upućen je 2. bataljon 3. brigade da počisti okolinu Metka, gdje se zadržao do poslije 24. maja.[39]

Kako su lička ustanička sela, koja su činila našu bazu NOB-a, u svakom pogledu, tokom zime (četvrta ofanziva) jako poharana, spaljena i opljačkana, ponestalo je hrane i za narod i za vojsku. Stoga je ishrana jedinica oko Gospića bila veoma loša, jednolična i nedovoljna — ponešto kuvanog neslanog mesa bez hljeba, ponekad sa malo nekakve kaše. Pjegavac se pojavljivao u sve oštrijem obliku, skorbut se bio odomaćio, pa je i zbog toga sve više boraca ispadalo iz stroja. S druge strane, u stroj su se svakodnevno vraćali borci koji su preboljeli rane ili bolesti, što je omogućavalo da se prorijeđeni redovi popunjavaju i da se održi neokrnjena borbena sposobnost jedinica. I u ovako nepovoljnoj situaciji, uslijed učestalijeg pobolijevanja boraca i povećanih gubitaka, divizija je prema izvještaju od 20. maja imala na licu 2631 borca (1. brigada 639, 2. brigada 946 i 3. brigada 934 borca).

Na kružnom frontu oko Gospića gotovo svakodnevno su vođene oštre bor-

39 Zb., tom V, knj. 15, dok. 12, 19, 25, 33, 37, 39, 43, 51 i 93; AVII, k. 10, br. reg. 48/1 i k. 422, br. reg. 18/20, 19/1—2.

be, mada su bile strogo ograničenog cilja i dometa. Najžešći, a i najčešći, okršaji su vođeni na pravcu Smiljanskog polja gdje je neprijatelj nastojao da naše snage odbaci što dalje od malog uzletišta (Malog Egzercirišta) koje se povremeno nalazilo pod vatrom naših jedinica. Ozbiljnije pokušaje u tome cilju neprijatelj je činio naročito između 21. i 24. maja.

Položaje oko Gospića 21. maja držao je 1. bataljon 3. brigade (od Vujinovića brda, preko Ličkog Novog i Oštre do rijeke Bogdanice) i 4. bataljon 2. brigade (jedna četa u zahvatu ceste za Smiljan, jedna ispred Budačkog mosta, jedna u Smiljanskoj plantaži — u rezervi), a 2. bataljon 2. brigade nalazio se u rezervi u Trnovcu.

Ujutro 21. maja u 6,30 sati nekoliko stotina ustaša, uz podršku dva tenka, dva topa i ostala sredstva, počeli su napad u pravcu Smiljana, odbacivši četu 4. bataljona na južnu ivicu plantaže. Ovde je u borbu uvedena i četa 4. bataljona iz rezerve pa je neprijatelj zaustavljen i suzbijen, da bi se prèd mrak povukao u grad. Istovremeno su dvije kolone od po jedne satnije napale dijelove 1. bataljona 3. brigade u pravcu Kolakovice i Oštre. Pošto su u oštroj borbi suzbijene, pred mrak su se povukle u žicu. Čim je ujutro otpočela borba, 2. bataljon 2. brigade iz rezerve u Trnovcu prebačen je u rejon Bogdanić — Kolakovica gdje je predanio. Uveče je sa ovim bataljonom i dvije čete 4. bataljona demonstriran napad na uzletište.

Sutradan, 22. maja ujutro, neprijatelj je jakim snagama obnovio napad u pravcu plantaže, uz podršku tenkova, artiljerije i minobacača. U energičnom jurišu u više kolona odbacio je snage 2. brigade na ivicu plantaže gdje je jakom vatrom zadržan, da bi se, već po običaju, u sumrak povukao u grad. Pošto je uočeno da ustaše u ispadima tenkove upotrebljavaju istim pravcem, oko Smiljanske ceste, to su tokom noći iz 3. brigade donijete dvije protivtenkovske mine i postavljene pored ceste. Bliže neprijateljskim položajima isturene su manje snage koje su imale prihvatiti borbu i postepeno se povlačiti, dok su jače snage posjele položaje ispred plantaže.

Ujutro 23. maja u isto vrijeme neprijatelj je počeo ispad (napad) uz podršku tenkova i artiljerije istim pravcem kao i prethodnih dana. Kako su se dijelovi 2. brigade uz žilav otpor postepeno povlačili, da bi ih sustigli, neprijateljski tenkovi su brzo nastupali ispred sopstvene pješadije. Pri tom je jedan naišao na minu i na mjestu ostao prevrnut i oštećen, a drugi je odmah pobjegao nazad. I neprijateljska pješadija je prekinula dalje nastupanje, zadržavši se na dostignutim položajima. U sumrak se povukla u grad, odvukavši i oštećeni tenk.

Uslijed nesmotrenosti ovoga dana se u 2. bataljonu 2. brigade dogodio težak nesretni slučaj. Naime, komandir 2. čete ovoga bataljona nalazio se neposredno uz mali minobacač da bi nišandžiji pokazivao i precizirao ciljeve koje je trebalo tući. U jednom trenutku pomoćnik nišandžije je obrnuto ubacio minu u cijev. Od trenutne eksplozije komandir je poginuo, a nišandžija teško ranjen. Istoga dana primljen je izvještaj od Grupe bataljona (2. i 3.) 2. brigade iz Pirovišta da u Bihaću nema nikakve koncentracije neprijateljskih snaga. Ujutro 24. maja neprijatelj je opet ponovio ispad, ali sa manje zamaha i energije. Ovom prilikom tenkovi nisu istrčavali ispred pješadije. U ovim borbama bataljoni 2. brigade imali su 4 mrtva i 15 ranjenih boraca.[40]

40 Zb., tom V, knj. 15, dok. 37, 39, 43, 51, 58, 65, 73, 78 i 83; AVII, k. 53, br. reg. 15/2—9; k. 419, br. reg. 23/1—4, 32/1—4, 34/1—4, 40/1—4 , 43/1—4 , 44/1—1, 45/1-4, 49/1—7; k. 796, br. reg. 34—2 i k. 801, br. reg. 19—5.

Tih dana se na kninskom sektoru situacija naglo pogoršavala uslijed velike nadmoćnosti četničkih snaga nad tri bataljona Ličkog partizanskog odreda i Sjevernodalmatinskim partizanskim odredom.

Da bi ojačao ove snage, štab 1. korpusa NOVH je riješio da kompletnu 2. ličku brigadu prebaci pod komandu Štaba kninskog sektora. Neposredno po njegovom naređenju Grupa bataljona 2. brigade sa prostora Donjeg Lapca uputila se 24. maja preko Srba prema Kninu, a Štabu brigade je istog dana naređeno da se ostala dva bataljona od Gospića odmah krene u tome pravcu. U međuvremenu situacija se na kninskom sektoru poboljšala pa je Štab korpusa 25. maja izmijenio svoje naređenje utoliko što su bataljoni od Donjeg Lapca produžili pod Komandu kninskog sektora, a bataljoni oko Gospića zadržani i dalje na tome prostoru, s tim da se povuku sa položaja i stave u rezervu u rejonu Bilaj—Ostrvica—Vrebac, kako bi prema situaciji mogli biti upotrijebljeni za dejstvo kod Gospića, na prostoru Donjeg Lapca, ili upućeni u sastav kninskog sektora. Pošto je naređenje ove bataljone zateklo na maršu, oni su 26. maja zaustavljeni u Vrepcu, a 27. maja vraćeni u Budak i Vukšić.[41]

Kada su, radi upućivanja prema Kninu, sa položaja oko Gospića, skinuti bataljoni 2. brigade, njihove položaje su preuzeli i oko grada razvučeni 1. i
2. bataljon 3. brigade. Na liniji od željezničke stanice, preko Vujinovića brda, Ličkog Novog i Oštre, do rijeke Bogdanice razvučen je 1. bataljon, a odatle, preko Smiljanskog polja, Došena, Budačkog mosta, do rijeke Novčiće razvučen je 2. bataljon. Time je, umjesto ionako već labave blokade grada, dobijen nepouzdan i rijedak stražarski niz koji nije mogao jamčiti ni pouzdanije osiguranje, a kamoli odbranu od učestalih neprijateljskih ispada. Da bi se ove ozbiljne manjkavosti bar ublažile, odstupilo se od naređenja Štaba korpusa, pa su bataljoni određeni za rezervu djelimično vraćeni na položaj. U rezervi je, u selu Vukšiću, zadržan 4. bataljon, a 2. bataljon je dijelom snaga preuzeo dio fronta — od Došena do željezničkog mosta — od
2. bataljona 3. brigade koji se pomjerio prema Smiljanu.

Ujutro 29. maja snage 6. divizije oko Gospića bile su u ovome rasporedu: prema željezničkoj stanici jedna četa Ličkog partizanskog odreda, od Vujinovića brda preko Ličkog Novog do zaključno sa Oštrom 1. bataljon 3. brigade; odavde, preko Smiljanskog polja, do Došena 2. bataljon 3. brigade; front od Došena, pa ispred Budačkog mosta, do željezničkog mosta pokrivao je 2. bataljon 2. brigade jednom četom, imajući ostale snage u rezervi u Budaku; pozadi, u Vukšiću, 4. bataljon je obrazovao rezervu, a na položajima na Velebitu, prema Karlobagu (V. Basača, Vrata, Ura) 4. bataljon 3. brigade, ojačan jednom četom njenog 3. bataljona koji je lijevim krilom zatvarao put Konjsko—Oštarije, a desnim put Crni i Ravni Dabar—Oštarije; u rejonu Brušana u rezervi se nalazio 3. bataljon 3. brigade bez jedne čete, koji je ovdje sa Baških Oštarija povučen 28. maja. Ove snage i u ovakvom rasporedu zatekao je neprijateljski napad poveden 30. maja ujutro konvergentno iz Gospića i rejon Karlobaga.[42]

Čim je Gospić pao u opsadu, sa druge strane Velebita, u Karlobagu ina ostrvu Pagu, Opće vojno povjereništvo NDH je kod italijanske 2. armije na

41 Zb., tom V, knj. 15, dok. 70 i 76; AVII, k. 846, br. reg. 3/2 i k. 419, br. reg. 43/1—4.
42 Zb., tom V, knj. 15, dok. 93,95, 97.

Sušaku ulagalo velike napore da prikupi i organizuje snage za napad u cilju deblokade Gospića i uspostavljanja kopnene veze s njim. Odmah je zamoljen komandant italijanske 2. armije da svojim trupama deblokira Gospić, što je ovaj energično odbio, obećavajući izdašnu pomoć avijacijom koju je neštedimice i pružio.

Pošto su razbijene: 34. ustaška, 2. lovačka i 1. bojna 12. pukovnije, po naređenju komandanta italijanskog 5. korpusa, kao borbeno neupotrebljive, već su 1. maja prebačene iz Karlobaga na ostrvo Pag da »ne ometaju organizaciju odbrane Karlobaga«. Odmah se pristupilo njihovom sređivanju, reorganizaciji i popuni. U toku maja, pod neposrednim rukovodstvom vojnog povjerenika generala Rumlera, one su reorganizovane i popunjene ljudstvom i naoružanjem. Osim ovih snaga, posljednjeg dana aprila, u Karlobag je pristigla jaka legionarska satnija iz Rive (Italija) koja je zadržana za odbranu Karlobaga, a oko 7. maja iz Zagreba je pristigla Lička dobrovoljačka polubojna (oko 210 dobrovoljaca — ustaša Ličana) osposobljena za gerilsko ratovanje, pod komandom ustaškog bojnika Kuraje. Od svih ovih ustaško-domobranskih snaga na Pagu je obrazovan Privremeni paški zdrug, pod komandom potpukovnika Julija Reša (Rech), koji je trebao biti ukinut čim ove snage dođu pod neposrednu komandu ZAPOLI-a. Mada se ovdje radilo o relativno jakim snagama do 2000 ljudi, oni se ipak nisu usuđivali da s njima krenu preko Velebita u deblokadu Gospića bez neposrednog učešća italijanskih kopnenih snaga i moćne podrške njihove artiljerije i avijacije. Upornim zahtjevima i molbama generala Rumlera komandant italijanske 2. armije general Roboti najzad je udovoljio. On je odobrio da se na pravcu Karlobag—Gospić (do Baških Oštarija) upotrijebi jedan italijans'ki bataljon, artiljerija i avijacija, a za planiranje i komanđovanje cijelim poduhvatom odredio je generala De Bonisa. Planiranje proboja ka Gospiću počelo je još prve polovine maja, da bi uslijed odlaganja i otezanja bilo završeno krajem ovoga mjeseca. Planom su sinhronizovana dejstva snaga iz Primorja i snaga ZAPOLI-a iz Gospića po mjestu i vremenu.

Planom su cjelokupne snage u Primorju podijeljene u dvije grupe, za dejstvo u dvije kolone na dva odvojena konvergentna pravca. Pravcem selo Lukovo Šugarje—Goli vrh (k. 1451) — Brušane nastupala je grupa »Velebit«, pod komandom ustaškog bojnika Kuraje, sastava: Lička dobrovoljačka polubojna, satnija 2. lovačke bojne, stožer i dio snaga 34. ustaške bojne ustaškog bojnika Franje Sudara; svega oko 600 ljudi. Na pravcu Karlobag—Baške Oštarije—Gospić nastupala je grupa »Karlobag«, pod neposrednom komandom generala De Bonisa, sastava: italijanski bataljon, ostatak snaga 2. lovačke i 34. ustaške bojne, legionarska satnija iz Italije i 1. bojna 12. domobranske pukovnije, uz podršku italijanske brodske i zemaljske artiljerije.

Osnovna zamisao plana dejstva bila je u slijedećem: kolona »Velebit« kreće ranije i kada izbije u rejon Brušana, tada u napad prelaze snage iz Gospića, na položaje Lički Novi—Oštra, a kolona »Karlobag« na položaje V. Basača—Ura, uz istovremeni napad grupe »Velebit« na Brušane i Rizvanušu. Temeljitost priprema i lucidnost plana napada nedvosmisleno pokazuje sa kolikom ozbiljnosti su shvatili protivnika, koliko su duboko poštivali njegovu borbenu sposobnost dovitljivost i odlučnost u borbi.

Pošto je tokom dana prevezena sa ostrva Paga u Lukovo Šugarje, kolona »Velebit« je 28. maja u 23 sata krenula uz Velebit i do 10,35 sati 29. maja izbila na liniju Goli vrh (k. 1451) — Kameni klanac (k. 1430). U koloni je

tokom noćnog marša po velebitskoj vrleti došlo do pometnje i međusobne borbe u kojoj su tri ustaše poginule, a 20 ih je nestalo (kasnije su pronađeni u Oštarijama). Ujutro 30. maja kolona se nalazila na Tomaševom vrhu (k. 1193) odakle je u 7,30 sati došla u radio-vezu sa ZAPOLI-om u Gospiću od koga je primila zadatak za napad.

Kolona »Karlobag« je poslije podne 29. maja izbila na polazne položaje, gdje se razvila i pripremila za napad, a u svanuće 30. maja je počela napad. Uslijed žestokog otpora ojačanog 4. bataljona 3. brigade, tek oko 16 sati ovladala je položajima V. Basača (tt. 1091) — Sedla. Vrata — Ura (k. 927) i produžila ka Baškim Oštarijama. Odbačen od daleko nadmoćnijih snaga 4. bataljon 3. brigade se padinama Velebita, pored Brušana i Rizvanuše, povukao prema Divoselu. Svoju komoru je blagovremeno uputio u rejon Brušana gdje je pala pod udar grupe »Velebit« i bila uništena.

U skladu sa planom, u 5 sati 30. maja, iz Gospića je prešao u nastupanje ustaški 4. stajaći zdrug sa tri nekompletne bojne, uz podršku pet tenkova i artiljerije, prema razvučenim snagama 1. i 2. bataljona 3. brigade. U 6 sati 32. ustaška bojna je na juriš zauzela Oštru (tt. 798), oko 7 sati 31. ustaška bojna (bez 1 sata) je zauzela Debelo brdo (k. 698), a 9. ustaška bojna (bez 2 sata) zauzela je položaje kod Ličkog Novog (k. 621, k. 565). Ovako jakim, po pravcima grupisanim, snagama neprijatelja slabi dijelovi razvučenih bataljona 3. brigade nisu mogli odoljeti. Poslije snažnog, ali kratkog otpora, zbačeni su sa ovih položaja i prisiljeni na povlačenje: 1. bataljon prema Rizvanuši i Divoselu, a 2. bataljon na Rasovaču (k. 6207), Ljutaču (k. 688) i južne padine Krčmara (tt. 774) u Smiljanu.

— Kada je napad 4. ustaškog zdruga bio u punom zamahu, ZAPOLI je u 7,30 sati uspostavio radio-vezu sa grupom »Velebit«, bojnika Kuraje, na Tomaševom vrhu (k. 1193) i naredio mu da odmah napada dijelom snaga Rizvanušu, a dijelom Paljevinu (k. 626). Istovremeno je naređeno 32. ustaškoj bojni, pošto je zauzela Oštru, da smjesta produži nastupanje prema Brušanima i da zauzme Klanac sa k. 642.

U Brušanima su se oko 15 sati spojile kolone 32. ustaške bojne i grupe »Velebit«. Mada se pojavila iz neočekivanog pravca (iz Velebita), grupa »Velebit« je u Rizvanuši naišla na žestok i uporan otpor 3. bataljona (bez čete) 3. brigade, tako da je ték oko 16 sati uspjela potisnuti bataljon i zauzeti ovo selo. Potom je grupa »Velebit« zaposjela Brušane i uzvišenja oko njih, a 32. bojna je vraćena na položaje Oštra. Sutradan, 31. maja oko 16 sati, spojile su se snage iz Brušana sa kolonom »Karlobag« kod Baških Oštarija. Time je, nakon 36 dana, blokada oko Gospića razbijena i put prema Karlobagu otvoren. Napori 3. brigade da slijedećeg i narednih dana ponovo zauzme Brušane i presiječe komunikaciju za Karlobag ostali su bez uspjeha.[43] Bataljoni 2. brigade su ubrzo potom upućeni prema Kninu.

43 Zb., tom V, knj. 15, dok. 93 , 97, 99, 101, 103, 109, 119, 129, 146, 164, 165, 179, 191, 193, 195, 197, 199; knj. 16, dok. 23; AVII, k. 23, br. reg. 4/1—30, 4/1—31, 4/1—36, 4/1—41, 4/1—42; k. 83a, br. reg. 19/5—1; k. 419, br. reg. 32/1—4, 34/1-4, 40/1—4, 36/1—4, 43/1—4, 45/1—4, 49/1—7, 42/1—9; k. 796, br. reg. 15/6, 23-6 i k. 801, br. reg. 19—5.

Dr Petar Kleut

Borbe jedinica operativnog štaba za Liku oko Gospića i na teritoriji Perušića (oktobar 1943-januar 1944.)

Ličani su prvih dana novembra 1943. godine doživjeli događaj koji je za njih bio znak velikog priznanja, ali ih je ujedno i rastužio i zabrinuo, šesta lička udarna divizija, kao elitna jedinica NOV, otišla je tih dana u Bosnu u sastav 1. proleterskog udarnog korpusa i do završetka rata rastala se od svoje Like u kojoj je ponikla, rasla i prekalila se u mnogobrojnim borbama, voljena i roditeljski zbrinjavana od cijelog stanovništva ovog i okolnih krajeva.

Brigade 6. divizije predale su između 2. i 5. novembra svoje borbene položaje u Lici drugim partizanskim jedinicama. Dijelove 2. brigade, koji su bili na položajima Brušani—Divoselo—Počitelj i Vrebac—Barlete, smijenile su noću 5/6. novembra jedinice Ličkog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda. Treću brigadu na liniji Lički Osik — Pazarište — Smiljan — Trnovac smijenila je 2. novembra 1. brigada 13. primorsko-goranske divizije. Položaje prema komunikaciji Bihać—D. Lapac—Gračac preuzela je od 1. brigade 6. divizije 1. brigada 19. sjevernodalmatinske divizije.

Šesta divizija bila je 7. novembra prikupljena na prostoru Srednja Gora——Ondić—Poljica. Odatle je 8. i 9. novembra prešla u rejon Srba, da bi zatim oko 12. novembra produžila prema Bugojnu u sastavu 1. proleterskog korpusa.

Neprijatelj je iz Gospića uočio pokrete pomenutih jedinica, za vrijeme smjene, ali nije znao o čemu se radi. On je pretpostavljao da se vrši novo grupisanje partizana za napad, pa se posvetio pripremama za odbranu i nije ometao smjenu ispadima. U vrijeme od 2. do 5. novembra, na sjevernoj polovini obruča, oko Gospića, 1. brigada 13. divizije nije imala većih okršaja. Ona je uskoro povučena u sastav svoje divizije, u Gorski kotar, a njene položaje preuzela je 8. novembra 2. brigada 13. divizije. Međutim, ni ona nije tamo dugo ostala, jer ju je već 12. novembra smijenila 4. brigada 13. divizije, a ona je preuzela položaje južno od Gospića od Ličkog NOP odreda koji je upućen prema komunikaciji Bihać—Donji Lapac.

Odlazak 6. divizije iz Like doveo je do novog odnosa snaga na ličkom operativnom području. Tri osnovna zadatka koje je izvršavala 6. divizija: vršenje pritisaka na komunikaciju Bihać—Knin, sprečavanje neprijateljskog prodora pravcem Ogulin—Otočac—Gospić i blokada gospićke grupacije, Glavni štab Hrvatske povjerio je sada novoj operativnoj grupi. U sastav ove operativne grupe ušle su slijedeće jedinice: Lički partizanski odred, Gospićki bataljon, bataljon »Plavi Jadran« i Artiljerijski divizioni Glavnog štaba.

U operativnom pogledu potčinjeni su bili ovom operativnom štabu još 2. i 4. brigada 13. divizije, a od 15. decembra i (3.) 7. brigada 19. divizije. Za

rukovođenje ovom operativnom grupom Glavni štab Hrvatske je naredbom br. 36 od 12. novembra imenovao Operativni štab za Liku.[1] Skup jedinica, kojima je rukovodio ovaj Operativni štab, nije službeno dobio naziv »operativna grupa« mada je, u stvari, to bio, nego je označavan kao »jedinice Operativnog štaba za Liku«, sve dok, poslije tri mjeseca, ova grupa nije sa istim sastavom preformirana u 35. diviziju.

Formiranje operativne grupe bilo je, kao i u drugim sličnim slučajevima, privremeno formacijsko rješenje. Pošto je odlazak 6. divizije uslijedio dosta iznenadno, za izvršavanje najhitnijih zadataka oformljena je na brzinu grupa od jedinica koje su se zatekle u Lici ili u okolnim područjima. Potpuno organizovanje grupe, kao formacije namijenjene za dejstvo u nešto dužem periodu (nekoliko mjeseci), vršeno je postepeno u toku cijelog novembra. Za to vrijeme oformljen je štab i najneophodnije prištapske jedinice, pa je zbog toga i grupa otpočela dejstvovati po jedinstvenom operativnom planu tek u drugoj polovini novembra.

U Operativni štab za Liku postavljeni su, naredbom Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske[2], slijedeći drugovi: major Petar Kleut za komandanta, Uroš Krunić za političkog komesara, a major Stevo Opsenica za načelnika štaba. Dalje popunjavanje vršeno je postepeno pošto se major Kleut u to vrijeme nalazio u sjevernoj Dalmaciji, na dužnosti pomoćnika komandanta 19. divizije, a Krunić na dužnosti u 7. diviziji, organizovanje štaba, odmah po imenovanju, preuzeo je major Opsenica. On je 4. novembra za komandno mjesto izabrao Perušić, te pomoću grupe kurira do 6. novembra uspostavio vezu s najbližim jedinicama grupe, teritorijalnim komandama u Lici i sa Glavnim štabom NOV i PO Hrvatske, pod čijom je neposrednom komandom Operativni štab dejstvovao. Politički komesar stigao je u štab 15. novembra, a komandant tek 25. novembra.

U toku novembra od prištapskih jedinica bili su formirani: vod za vezu, sanitetski vod i štapska straža.

Druga brigada 13. divizije upućena je početkom novembra iz Gorskog kotara u Liku i stavljena pod komandu Operativnog štaba. Imala je oko 700 boraca. Komandant joj je bio Viktor Bubanj, a politkomesar Milan Karadžija. Glavnina joj je bila raspoređena u Divoselu, Počitelju i Metku, a jedan bataljon u Ostrvici i Vrepcu.

Četvrta brigada 13. divizije, koja je bila tek formirana u Gorskom kotaru (u septembru), sredinom oktobra upućena je u Liku, a sredinom novembra stavljena pod komandu Operativnog štaba. Imala je oko 800 boraca. Komandant joj je bio Jovo Lončarić, a politkomesar Nenad Drakulić. Sredinom novembra raspoređena je sjeverno od Gospića, na liniji Pazarište—Lički Osik—Široka Kula.

Partizanski odred »Plavi Jadran« formiran je poslije kapitulacije Italije od boraca iz Ravnih kotara i podvelebitskog primorja. U septembru i oktobru dejstvovao je u Ravnim kotarima, a zatim, po ulasku u sastav jedinica Operativnog štaba za Liku, u podnožju Velebita, između Karlobaga i Obrovca. Brojno stanje mu je (u novembru) bilo oko 150 boraca, raspoređenih u

1 Arhiv Vojnoistorijskog instituta Beograd (dalje Arhiv VII), kut. 10 A, br. reg. 15/1.

2 Zb. dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (dalje Zbornik), tom V, knj. 21, Vojnoistorijski institut, Beograd, dok. 135.

dva mala bataljona, koji su raspolagali sa 2 mitraljeza i 6 puškomitraljeza. Komandant mu je bio Nikola Prodanović, a politkomesar Ratko Karamida.

Gospićki partizanski bataljon formiran je u oktobru 1943. godine od tri terenske čete Komande 2. ličkog područja. Do kraja 1943. godine dejstvovao je južno od Gospića. Komandant mu je bio Simo Todorić, a politički komesar Dane Radaković.

Artiljerijski divizion Glavnog štaba Hrvatske formiran je početkom oktobra 1943. U njegovom sastavu bili su: vod haubica 152 mm i baterija haubica 100 mm, baterija poljskih topova 75 mm i brdska baterija 65 mm. Komandant diviziona bio je Milanko Mihovilović, a politkomesar Milan Narančić.

Operativni štab raspolagao je, dakle, sa 14 bataljona (od čega dva u Primorju), sa ukupno nešto preko 2000 boraca. Većina jedinica bile su vrlo mlade, tek formirane, a i u onim starijim većina boraca bila je bez većih borbenih iskustava. Naoružanje jedinica bilo je relativno dobro, ali je obučenost posada kolektivnih oružja bila vrlo oskudna.

Pored jedinica, koje su stavljene pod komandu Operativnog štaba, u Lici je u to vrijeme, u sastavu komandi 1. i 2. ličkog područja, bilo 5—6 partizanskih četa i desetak vodova komandi mjesta, u kojima je ukupno moglo biti oko 500 boraca.

U Lici i okolnim područjima dejstvovale su ü jesen 1943. relativno jake neprijateljske snage. U rejonu Gospića se nalazila ustaško-domobranska grupacija »Zapoli« (Zapovjedništvo Like) koju su sačinjavali:

4. stajaći djelatni zdrug (ustaška brigada), *sastava:*

— komanda zdruga i štabska četa: 210 ljudi, 20 pušaka;
— izviđački vod: 35 ljudi, 30 pušaka;
— inžinjerijska polučeta: 57 ljudi, 50 pušaka;
— vod haubica 100 mm: 21 čovjek, 20 pušaka, 2 haubice;
— brdska baterija 65 mm: 31 čovjek, 30 pušaka, 6 topova;
— brdska baterija 75 mm: 82 čovjeka, 80 pušaka, 2 puškomitraljeza, 1 mitraljez, 4 topa;
— treća tenkovska četa poglavnikovog tjelesnog zdruga (PTS): 36 ljudi, 20 pušaka, 12 mitraljeza, 12 tenkova srednje tonaže;
— 9. ustaška bojna (bataljon): 700 ljudi, 670 pušaka, 20 puškomitraljeza, 7 minobacača;
— 31. ustaška bojna: 705 ljudi, 660 pušaka, 34 puškomitraljeza 4 mitraljeza, 6 minobacača;
— 32. ustaška bojna: 700 ljudi, 600 pušaka, 35 puškomitraljeza, 5 mitraljeza, 8 minobacača;
— 34. ustaška bojna: 770 ljudi, 640 pušaka, 26 puškomitraljeza, 4 mitraljeza, 2 minobacača;
— odbrambena ustaška bojna: 980 ljudi, 950 pušaka, 5 puškomitraljeza, 9 mitraljeza;
— 2. bataljona 15. domobranskog puka: 485 ljudi, 450 pušaka, 16 puškomitraljeza, 2 mitraljeza;
— auto-četa: 42 čovjeka, 30 pušaka;
— zanatlijska četa: 120 ljudi, 100 pušaka, 2 puškomitraljeza;
— dio 2. žandarmerijskog puka: 300 ljudi, 240 pušaka, 14 puškomitraljeza, 1 mitraljez;

— komanda garnizona: 130 ljudi, 60 pušaka;
— ustaška milicija u selima oko Gospića: oko 700 ljudi, 600 pušaka, 20 puškomitraljeza, 10 mitraljeza;
— željeznički stražarski bataljon: oko 500 ljudi, 400 pušaka, 16 puškomitraljeza, 8 mitraljeza;
— medački četnički odred: 60 ljudi, 50 pušaka, 4 puškomitraljeza.[3]

Ukupno je, dakle, ustaška komanda »Zapoli« raspolagala sa: oko 6670 ljudi (od čega oko 110 oficira), 5900 pušaka, 194 puškomitraljeza, 56 mitraljeza, 23 minobacača, 12 artiljerijskih oruđa i 12 srednjih tenkova. Pored toga, na području Gospić—Karlobag, u toku novembra, nalazili su se 661. njemački dopunski bataljon i dijelovi 641. njemačkog rezervnog bataljona.

Snage NOVJ oko Gospića, poslije odlaska 6. divizije iz Like, bile su brojno četiri puta slabije od neprijateljskih, s manjim borbenim iskustvom i bez prethodne vojne obuke. Viši opšti moral i spremnost na žrtve nisu mogli nadoknaditi ovu veliku razliku u broju i obučenosti, pa je vojna nadmoćnost neprijatelja na ovom sektoru postala izrazita. Čim je osjetio da ga više ne okružuju prekaljene jedinice 6. ličke divizije, neprijatelj je u svojim akcijama postao mnogo drskiji i ofanzivniji. To se odražavalo na karakter i rezultate borbi u toku idućih nekoliko mjeseci.

Borbe oko Gospića

Ustaška komanda u Gospiću nije otkrila smjenu jedinica 6. divizije, kao ni smjenu položaja između jedinica Operativnog štaba (11/12. i 12/13. novembra) pa kritičnu situaciju za vrijeme smjene nije iskoristila za veće napade. Međutim, osjetivši življe partizanske pokrete oko Gospića neprijatelj je nastojao borbenim izviđajem da ustanovi o čemu se radi. Već 7. novembra cio 32. ustaški bataljon forsirao je rijeku Liku kod Budačkog mosta te, potpomognut minobacačkom vatrom, napao četu 4. bataljona 2. brigade, u selu Budaku, četa nije izdržala pritisak te se organizovano povukla iz Budaka u Lički Osik, bez većih gubitaka. Pokušaj ustaša da zauzme i Lički Osik odbijen je, pa se neprijatelj iivečč povukao na lijevu obalu rijeke Like. Našu odbranu uspješno je podržavao artiljerijski divizion iz Široke Kule, koji je i idućeg dana povremeno tukao neprijateljeve položaje kod Budačkog mosta.

Osjetivši da su partizanske snage na položajima zapadno od Gospića oslabljene, komanda »Zapoli« izvršila je 8. novembra, u tom pravcu jedan veći ispad glavninom snaga 4. ustaške brigade. Na prostoru između Smiljana i Brušana bile su vrlo male partizanske snage. Lijevokrilni bataljon Ličkog NOP odreda imao je glavninu snaga u Divoselu, a liniju Rizvanuša — Brušane — Trnovac, dugu oko 10 km, kontrolisao je samo jednom četom, putem zasjeda i patroliranjem. Lijevo od ove čete bio je 2. bataljon 2. brigade. Glavnina njegovih snaga bila je u Gornjem Pazarištu (Klanac), a osmatračkim odjeljenjima i patrolama kontrolisao je liniju Oteš—Rastoka—Smiljan, dugu oko 8 km. Stalni i čvrsti spoj krila između Ličkog NOP odreda i 2.

3 Arhiv VII, k. 53, br. red. 22/2-4.

brigade nije postojao, a ustaše su upravo na taj spoj usmjerile svoj napad. Neprijatelj je u akciju krenuo u slijedećem rasporedu:

— 34. ustaški bataljon pravcem Bogdanić—Ljutača—Bužim Uzelci;
— 31. ustaški bataljon, ojačan vodom tenkova i jednom njemačkom četom, pravcem Oštra—Trnovac—Jadovno i
— 9. ustaški bataljon (bez jedne čete), ojačan vodom tenkova, pravcem Lički Novi—Brušane.[4]

Osmotrivši jake neprijateljske kolone partizani se nisu upuštali s njima u blisku borbu. Samo mjestimično, posebno na pravcu Lički Novi—Brušane, pružili su nešto jači otpor, pa su se zatim povukli. Tako je cio ustaški pothvat udario u prazno. Neprijatelj je privremeno zadržao izvjesne snage na liniji Smiljan—Brušane, a glavninu snaga povukao je još istog dana na položaje oko Gospića.

Živeći još pod utiskom krvavo plaćenog iskustva iz borbi s partizanima u toku oktobra, neprijatelj je za vrijeme ovih ispada u okolini Gospića nastupao s mnogo predostrožnosti, čak i kada nije nailazio na jači otpor. Za vrijeme ispada 7. i 8. novembra on je, prema vlastitim izvještajima, utrošio preko 10000 metaka i 100 artiljerijskih granata, tukući nasumce položaje kojima se približavao. Na ovakvo respektovanje partizanskog teritorija ukazuje još jedan događaj iz tih dana. Prilikom smjene između 2. i 4. brigade, noću 11/12. novembra, 2. četa 3. bataljona 4. brigade, pošto je preuzela položaje u Rastoki i Smiljanu, uputila je nekoliko patrola da izvide zemljište ispred ovih položaja. Ne znajući gdje je prednji kraj neprijateljskih položaja, ove patrole naišle su na predstraže 34. ustaškog bataljona u Smiljanskom polju i upustile se u bliski noćni okršaj s njima. Ovo je izazvalo uzbunu i veoma jaku vatru duž cijelog položaja 34. ustaškog bataljona. Iznenađena ovako jakom vatrom i ispadima ustaša, četa je te noći odstupila prema Otešu. U izvještaju ustaške komande u Gospiću ovaj slučajni okršaj ocijenjen je kao partizanski demonstrativni napad na Gospić, koji je odbijen protivnapadom ustaškog bataljona.

Pošto je preuzela položaje od 2. brigade, 4. brigada zauzela je slijedeći borbeni raspored: štab brigade smjestio se u Prvan-Selo, južno od Perušića; položaje Smiljan—Oteš—Gornje Pazarište posjeo je 3. bataljon; lijevo od njega, duž rijeke Like i u Mušaluku, rasporedio se 2. bataljon; položaje u Ličkom Osiku, Budaku i na rijeci Lici, do željezničkog mosta kod ušća Jadove, preuzeo je 1. bataljon; a u rezervi kod Perušića zadržan je 4. bataljon.[5]

Odmah poslije smjene, još u toku noći, dijelovi 32. ustaškog bataljona pokušali su da se prebace preko rijeke Like kod Budačkog mosta, ali su bili spremno dočekani i odbijeni.

Poslije smjene, s položaja sjeverno od Gospića, 2. brigada povukla je svoje bataljone na prostor Barlete—Vrebac. Odatle je idućeg dana dva bataljona uputila na liniju Brušane—Divoselo—Počitelj da bi smijenili jedinice Ličkog NOP odreda. Jedan bataljon postavljen je na položaje u Barletama, prema neprijatelju u Bilaju, a jedan je zadržan u rezervi u Vrepcu, gdje je bio privremeno i štab brigade. Do 15. novembra 4. brigada proširila je svoj

4 Arhiv VII, k. 58: bojna relacija 1. zbornog područja za novembar 1943. godine.

5 Zb. tom V, knj. 21, dok. 69 i 101.

front s lijevog krila u Budaku, preko Ostrvice, do Barleta, pa je 2. brigada tada prebacila još jedan bataljon preko željezničke pruge na prostor Medak — Počitelj, a tamo se premjestio i Štab brigade.

Lički partizanski odred, pošto je predao položaje bataljonima 2. brigade, prikupio se u Vrepcu. Odatle se sredinom novembra uputio preko Ličkog srednjeg gorja i Krbavskog polja na položaje prema unskoj komunikaciji, rasporedivši se na plješevičke prevoje — Kamensko i Kuk.

Na frontu oko Gospića uzajamne čarke i manji prepadi s obje strane potrajali su još četiri dana poslije smjene Ličkog NOP odreda i 2. brigade. Za to vrijeme ustaška komanda u Gospiću saznala je za odlazak 6. divizije, ocijenila da nove partizanske snage oko Gospića nisu tako jake kao smijenjene ličke jedinice, pa je odlučila da pređe u napad, kako bi svoj garnizon u Gospiću oslobodila blokade.

Za cilj napada izabran je sektor Divosela, gdje je partizanski obruč stalno dosezao do pred sam Gospić i gdje su se partizani, oslanjajući se na pomoć vrlo borbenog i organizovanog stanovništva, osjećali uvijek vrlo sigurni. Na prostoru Brušane —Rizvanuša nalazio se tada 1. bataljon 2. brigade, dok je u Divoselu bila Divoselska teritorijalna četa, sastavljena od onog dijela omladine koja još nije bila dorasla za ulazak u brigadu i partizanske odrede, zatim nešto starijih ljudi, nesposobnih za duge marševe, od invalida i pripadnika seoske straže.

Cilj ustaškog napada je bio da partizanske jedinice u Divoselu i Rizvanuši opkole *i/* unište, stanovništvo Divosela masakriraju, kuće (bajte) spale, a pokretnu imovinu opljačkaju. Plan je bio da se ova sela najprije odsjeku od Velebita i tako spriječi povlačenje, a istovremeno da se zatvori obruč s istoka i zapada, pa steže prema Divoselu dok zahvaćeni prostor ne bude očišćen. Za akciju su određena tri ustaška bataljona, 661. njemački bataljon (bez jedne čete), četa tenkova i dvije baterije topova. Tako je pored neuporedive tehničke nadmoći stvorena i brojčana nadmoć u razmjeri jedan prema deset.

Napad je počeo 17. novembra izjutra. Odsijecanje od Velebita izvršio je još u toku noći 34. ustaški bataljon, krećući se pravcem Trnovac — zapadni dio Brušana — južno od Rizvanuše — Duliba — Alanak. Kada je već izbio na predviđene položaje, za zaštitu njegovih leđa od pravca Oštarija, postavljen je na cestu zapadno od Brušana, jedan tenkovski vod s njemačkim pješadijskim obezbjeđenjem. Sa istočne strane, u susret ovoj koloni, nastupao je 31. ustaški bataljon, ojačan baterijom topova, pravcem Ornice—Lički Čitluk—Vrščići—Vel. Bešlinac—Buljuci—Alanak. Sa sjeverne strane obruč su zatvarali 9. ustaški bataljon (bez jedne čete) i 661. njemački bataljon (bez jedne čete) nastupajući s linije Lički Novi — Žabica prema srednjem dijelu Divosela.[6]

Paartizani i stanovništvo bili su ovim neprijateljskim poduhvatom iznenađeni. Već dugo vremena vladalo je kod njih osjećanje nadmoći, pa je opreznost bila znatno popustila. Namjere neprijatelja otkrivene su kada je već bilo kasno da se izbjegne opkoljavanje. Četa 1. bataljona u Brušanima primijetila je pokret 34. ustaškog bataljona kad je njegovo čelo već prelazilo cestu Brušane—Oštarije, te da bi izbjegla opkoljavanje, brzo se povuk-

6 Zb. tom V, knj. 21, **str.** 591.

la u južne zaselke Divosela. četa 1. bataljona, raspoređena na položajima sjeverno od Rizvanuše, prema Ličkom Novom, bila je potpuno iznenađena napadom 9. ustaškog bataljona, pa se brzo i bez organizovanog otpora povukla duboko u Velebit, prošavši ispred čela 34. ustaškog bataljona. štab bataljona držao je 3. četu u rezervi, u zapadnom dijelu Divosela, ne znajući u prvi mah situaciju, jer se vatra čula sa svih strana. Divoselska četa pružila je žilav otpor njemačkom bataljonu koji je nastupao iz Žabice i 31. ustaškom bataljonu, na pravcu Ornice—Čitluk, ali se pred daleko nadmoćnijim snagama povlačila pod borbom prema srednjem dijelu Divosela, štiteći povlačenje stanovništva.

Do podne je obruč oko Divosela bio potpuno zatvoren. Snage 1. bataljona (bez čete koja je odstupila u Velebit) nalazile su se na prostoru oko Morljaka i M. Bešlinca i odbijale napade s pravca Rizvanuše i sela Vel. Bešlinca. Divoselska četa držala je masiv Debele glavice i odbijala napade s pravca Lički Novi, Vedropolje i Čitluk. Pretpostavljajući da je glavnina neprijateljskih snaga posjela podnožje Velebita, Divoselska četa pokušala je da smjelim protivnapadom s Debele glavice, prema sjeveru, u pravcu Gospića, gdje je neprijatelj to mogao najmanje očekivati, stvori brešu u obruču i izvuče narod, preko Poljana i Sadikovca, prema Počitelju. Međutim, ovim protivnapadom proširen je nešto manevarski prostor, ali nisu stvoreni uslovi za izvlačenje stanovništva. I 1. bataljon vodio je aktivnu i upornu odbranu, sprečavajući cijelo popodne dalje stezanje obruča i štiteći zbjeg u zaselku Veliki Kraj. Štab bataljona je ocijenio da je najvažnije održati se do mraka, jer je u toku noći bilo lakše probiti se iz obruča u bilo kom pravcu. Štab brigade u Počitelju nije imao veze s 1. bataljonom i nije znao stanje u kome se on nalazi. Pokušao je da s bataljonom iz Počitelja izvrši prodor u Lički čitluk, ali je bataljon zaustavljen od jakih bočnih osiguranja 31. ustaškog bataljona, podržavanih minobacačkom vatrom.

U toku popodneva zaustavljeno je ipak dalje stezanje obruča, a sjeverno od Debele glavice osmotrena su znatnija pomjerenja neprijateljskih snaga. Njemački bataljon napuštao je svoje položaje, a na njegovo mjesto dolazili su dijelovi 9. ustaškog bataljona, koji je rastezao svoje lijevo krilo. Iskoristivši prispjelo naređenje svoje komande iz Gračaca, za sutrašnju akciju obezbjeđivanja transporta na pravcu Gospić—Gračac, njemački bataljon se odmah i bez saglasnosti komande »Zapoli« povukao iz borbe, što je izazvalo nezadovoljstvo kod ustaške komande, jer su im izgledi za uspjeh akciji bili znatno smanjeni. Da se obezbijede od noćnih iznenađenja, uveče su povučene i ustaške snage, pravcima kojima su i nastupale. Na povlačenje je, vjerovatno, uticala i činjenica da je komanda »Zapoli«, po naređenju komande 114. divizije, morala idućeg dana angažovati i dio svojih snaga za obezbjeđenje prolaska jedne njemačke motorizovane kolone od Gračaca do Gospića.

Iznenadnom ustaškom akcijom od 17. novembra 1. bataljon 2. brigade, Divoselska teritorijalna četa i narod iz Divosela, čitluka i Rizvanuše bili su dovedeni u prilično kritičku situaciju. No i pored postignutog iznenađenja, velike nadmoćnosti i velikog utroška municije (340 granata i 30000 metaka), neprijatelj ipak nije uspio da ostvari postavljeni cilj. Gubici kod jedinica nisu bili veliki (14 izbačenih iz stroja), ali su ustaše ubile oko 20 stanovnika Divosela, popalile oko polovinu bajti (kuće su u Divoselu već ranije bile popaljene) i opljačkale znatan broj stoke. Neprijatelj je u ovoj akciji imao de-

setak izbačenih iz stroja. Ozbiljnu taktičku grešku učinila je četa 1. bataljona 2. brigade, koja je poslije prvog iznenadnog sudara odstupila duboko u Velebit, umjesto u Divoselo. Ona je, pored toga, u Velebitu naišla na zasjedu male ali drske grupe ustaških bandita iz Lukovog Šugarja, koju su mjesecima po Velebitu ganjali borci bataljona »Plavi Jadran«. Četa je tek nakon dva dana lutanja došla u sastav svog bataljona, u Divoselo.

Idućeg dana, 18. novembra. Štab 2. brigade bio je zauzet sređivanjem situacije stvorene iznenadnim napadom prošlog dana, a bio mu je nejasan i iznenadni prekid akcije, kao i pojava neprijateljskih kolona na pravcu Gospić—Ribnik—Medak. Očekivan je novi napad na jedinice brigade, pa je sva pažnja posvećena pripremi brigade za odbranu, a nije ni pokušano aktivno dejstvo protiv neprijateljskih jedinica na komunikaciji Gospić—Gračac. Tako su dva ustaška bataljona (31. i 34.), vod tenkova i 666. njemački bataljon bez otpora postavili osiguranja s obje strane ceste, od Ribnika do Raduča.[7] Nijemci su u isto vrijeme postavili obezbjeđenja od Gračaca do Raduča, pa je auto-kolona od oko 70 vozila, bez ometanja, prošla prije podne od Gračaca do Gospića, a popodne se dio te auto-kolone vratio za Gračac. Idućeg dana vratio se u Gračac i drugi dio kolone, pa su toga dana uveče neprijateljska osiguranja povučena u garnizone.

Ponovna uspostava okupatorskog garnizona u Karlobagu

Sredinom novembra neprijatelj je uz relativno slab otpor naših snaga uspijevao da obezbijedi prolaz jakih i dobro osiguranih motorizovanih kolona, cestom Gračac—Gospić. Ova činjenica i oslabljeni pritisak na gospićki garnizon omogućili su neprijatelju da zadrži već stečenu operativnu inicijativu. Komanda 114. njemačke divizije odlučila je tada da pristupi izvršenju ranije stvorenog plana: da ponovno uspostavi karlobaški garnizon i stekne kontrolu nad jadranskom obalom duž Velebitskog kanala. Komandi ličke ustaško-domobranske operativne grupe naređeno je da što prije uspostavi kontrolu prevoja Baške Oštarije i zauzme Karlobag.

Prije pokušaja dolaska u Velebit i izbijanja u Baške Oštarije, neprijatelj je morao ovladati Brušanskim klancem i razbiti partizansku blokadu Gospića na tome sektoru. Ovaj zadatak dobio je 9. ustaški bataljon koji je, u tek završenoj akciji opkoljavanja Divosela, dejstvovao na tome sektoru. On je ponovo, 19. novembra prije zore, predvođen dobrim poznavaocima terena, uspio da zaobiđe partizanska obezbjeđenja, zađe u velebitske padine, sjeverno od Brušana, i napadne 1. bataljon 2. brigade u Brušanima. Iznenađen prepadom iz neočekivanog pravca, bataljon nije uspio pružiti organizovani otpor, pa se brzo povukao. Glavnina bataljona povukla se prema Divoselu, a jedna četa bila je odsječena od glavnine i nabačena u strme padine Oštrog kozjaka, sjeverno od Brušana. Ona je tek nakon dva dana uspjela da se kroz Velebit vrati u sastav bataljona. Ovladavši Brušanima, Trnovcem i Rizvanušom, 9. ustaški bataljon otvorio je široku brešu prema Velebitu. Idućeg dana, 20. novembra, ovaj bataljon izviđao je u pravcu Baških Oštarija i utvrđivao se u Brušanskom klancu. Za to vrijeme 32. bataljon 4. ustaške brigade prikupio se u Trnovcu i izviđao prema Jadovnom. Položaje oko Bruša-

7 Zb. tom V, knj. 21, dok. 170.

i

na preuzeo je 20. novembra popodne 34. ustaški bataljon, pa je 9. ustaški bataljon tog dana uveče krenuo u Jadovno, kamo je stigao i 32. ustaški bataljon. Oba bataljona krenula su u toku noći 20/21. novembra iz Jadovnog, prema Baškim Oštarijama, slijedećim rasporedom: glavna kolona, u kojoj je bio 32. ustaški bataljon i jedna četa 9. ustaškog bataljona, išla je najpre-čim pravcem, preko Metle i zaselka Brkljačići, ka sjevernoj ivici Baških Oš-tarija. U pomoćnoj koloni nastupao je 9. ustaški bataljon (bez jedne čete), preko Smrčevog briga i Alaginca, prema zapadnom dijelu Baških Oštarija.

U Baškim Oštarijama nalazio se tada 4. bataljon 1. brigade 13. divizije, kao i dio 1. bataljona partizanskog odreda »Plavi Jadran«. Glavna pažnja ovih naših snaga, poslije neprijateljskog prodora u Brušane, bila je usmje-rena prema Brušanskom klancu i Takalicama, otkuda se očekivao neprija-teljev pokret prema Baškim Oštarijama. Manja je pažnja poklanjana vrle-tnim kosama sa sjeverne i južne strane prevoja. Pojava jakih ustaških sna-ga, 21. novembra izjutra, iznad zaselka Brkljačići, iznenadila je partizane, pa su se jedinice brzo i bez znatnijeg otpora povlačile u zapadni dio sela, odakle su kolonom krenule prema zaselku Prpići, da bi otud uspostavile ve-zu s dijelovima 1. brigade 13. divizije, koji su bili u Cesarici. Zaštitnica ko-lone je sprečavala brzo prodiranje 32. ustaškog bataljona preko prevoja Baške Oštarije. Međutim, neosigurano čelo kolone neočekivano se susrelo s čelom 9. ustaškog bataljona koji se upravo niz Alaginac spuštao k zaseoku Prpići. Ustaške snage bile su u mnogo povoljnijem položaju i brzo su prešle u napad. Pošto su pretrpjele znatne gubitke, partizanske jedinice povlačile su se, ne pružajući organizovani otpor, prema selima Sušanj i Ledenik. Iz Pr-pića 9. ustaški bataljon nije prešao u gonjenje, nego je krenuo na jug i tek u rano po podne ovladao Urom, a zatim se preko Sušnja, bez većeg parti-zanskog otpora, spuštao prema Karlobagu. Manji dijelovi partizanskog od-reda »Plavi Jadran«, koji su obezbjeđivali Karlobag, osmotrivši pokret jakih ustaških snaga niz Velebit, povukli su se uveče bez otpora prema Cesarici. Tako je u toku noći 9. ustaški bataljon posjeo Karlobag i okolne položaje. U Baškim Oštarijama i na položajima oko prevoja zadržao se 32. ustaški bataljon.[8]

Idućeg dana, 22. novembra preko Baških Oštarija, iz Gospića je u Karlo-bag stigao 3. bataljon 721. puka 114. njemačke divizije i preuzeo položaje od ustaških jedinica.[9] Deveti ustaški bataljon pošao je u Baške Oštarije i preuzeo položaje od 32. ustaškog bataljona, a ovaj je otišao u Brušane. Ko-manda ustaško-domobranskog operativnog područja Like planirala je da slijedećih dana snagama 9. i 32. ustaškog bataljona opkoli i razbije 4. bata-ljon 4. brigade 13. divizije u Pazarištu, ali je zbog pojačane partizanske ak-tivnosti na drugim sektorima oko Gospića odustala od toga.

Operativni štab za Liku pokušao je da presiječe vezu između neprijatelje-vih snaga u Gospiću i onih na liniji Baške Oštarije—Karlobag. Drugoj bri-gadi 13. divizije nađeno je da zauzme klanac Takalice. Međutim, zbog nabu-jalih planinskih potoka oko Brušana, a naročito rječice Suvaje u samom Brušanskom klancu, jedinice nisu uspjele ni da izbiju do Takalica, pa je akcija odgođena. Za vrijeme dok su dva bataljona 2. brigade pokušavala da

8 Zb. tom V, knj. 22, dok. 94.

9 Zb. tom V, knj. 21, dok. 199.

se preko strmih velebitskih padina i nabujalih potoka približe Takalicama, dijelovi 34. ustaškog bataljona izvršili su iz Gospića upad u sjeverne zaselke Divosela i u Rizvanušu, potisnuvši otud slabija partizanska obezbjeđenja. Pošto su opljačkale nešto stoke i popalile nekoliko bajti, jedinice 34. ustaškog bataljona vratile su se u Gospić.

Tokom druge polovine novembra Operativni štab za Liku postepeno je popunjavan. Tako je on tek pred kraj mjeseca imao osnovne elemente i uslove za efikasniji rad. Iz Perušića je uspostavljena telefonska veza sa Štabom 4. brigade u Ličkom Osiku i sa Štabom bataljona 2. brigade u Barletama, dok je od toga bataljona do Štaba 2. brigade u Počitelju održavana kurirska veza. S Glavnim štabom Hrvatske uspostavljena je radio-veza. Od pokretnih sredstava veze Operativni štab je raspolagao jednim automobilom i dvama motociklima.

Odmah po dolasku komandanta Petra Kleuta, 26. novembra, u Štabu je održano savjetovanje na kome su komandantima jedinica date usmene, a dva dana kasnije posiate i pismene direktive za dalju aktivnost.[10] Prvi cilj kome je težio Operativni štab bio je da se od neprijatelja preuzme inicijativa, da mu se ugroze veze na linijama Gospić—Gračac i Gospić—Karlobag, te da se većim angažiranjem 4. brigade olakša i sredi situacija na sektoru koji je držala 2. brigada. U naređenju je svima jedinicama ukazano ne samo na glavne taktičke zadatke, već i na metod dejstva u datim uslovima. S obzirom na slabe mogućnosti dejstva prema cesti Gospić—Karlobag, 2. brigada jače je orijentisana prema cesti Gospić—Gračac, radi čega je trebala izvršiti novi raspored svojih snaga. Njene jedinice manje su bile vezane obavezama zaštite i čuvanja slobodne teritorije, nego jedinice 4. brigade, pa se zato od nje mogla tražiti veća aktivnost.

Već 27. novembra Štab 4. brigade pristupio je pojačanom izviđanju iz Barleta i Vrepca, prema liniji Bilaj—Medak—Raduč. Komandantu 4. brigade stavljeno je u zadatak da ispita mogućnost napada na neprijateljske položaje — posade u Bilaju i Metku i mogućnost postavljanja zasjeda uz istočnu stranu ceste Gospić—Gračac. Za ove akcije mogao je biti upotrijebljen jedan bataljon 4. brigade iz Barleta i 2. bataljon 2. brigade iz Vrepca, koji je bio u rezervi Operativnog štaba.

Istovremeno je Štab 2. brigade vršio pojačana patrolna izviđanja i manje vatrene prepade prema neprijateljskim posadama u Ribniku i Metku. Noću 27/28. novembra Štab 2. brigade uputio je 3. bataljon u zasjedu na brdo šušnjarice i Rastik kod Raduča. Pošto je 28. novembra jedna njemačka transportna kolona trebala da pređe iz Gračaca u Gospić, neprijatelj je uputio iz Gospića jednu četu 661. njemačkog dopunskog bataljona da bi pojačao ustaška obezbjeđenja između Metka i Raduča, od kojih je primljen izvještaj da su pojačane partizanske snage u zapadnim zaselcima Metka. Njemačka četa naišla je na zasjedu u Rastiku i bila napadnuta. Poslije kraće oštre borbe, u kojoj je ubijen jedan njemački oficir, a jedan oficir i nekoliko vojnika ranjeno, napadnutima je stigla u pomoć jedna četa 31. ustaškog bataljona iz pravca Bogunice pa se 3. bataljon povukao u pravcu zaselka Kukljic.[11]

10 Zb. tom V, knj. 21, dok. 135. i 153.

11 Arhiv VII, k. 53, br. reg. 22/2-4 i Zb. tom V, knj. 21, dok. 145 i 209.

Poslije ove akcije jedinice 2. brigade zauzele su slijedeći raspored: 1. **ba**taljon bio je u Divoselu, glavninom snaga orijentisan prema cesti Gospić——Karlobag; 4. bataljon u Počitelju, orijentisan prema cesti Gospić—Medak;
3. bataljon, s vodom minobacača iz prateće čete brigade, u medačkim zaselcima Kukljic i Križajica, orijentisan prema cesti Medak—Raduč; 2. **bata**ljon bio je u Vrepu, kao rezerva Operativnog štaba; Štab brigade, s protutenkovskim vodom prateće čete, bio je u Počitelju; a četa za vezu održavala je veze na liniji Divoselo—Počitelj—Medak (Kukljic).[12]

Pod komandom Štaba 2. brigade u taktičkom pogledu bile su i dvije čete Gospićkog terenskog bataljona. Divoselska četa obezbjeđivala je sela: Divoselo, Lički čitluk, Ornice i Počitelj, a Medačka četa: Raduč i medačke podvelebitske zaselke — Križajicu, Kukljic i Brezik. U ovakvom rasporedu brigada je ostala do 2. decembra, kada su 3. i 4. bataljon zamijenili mjesta, a Medačka terenska četa sve svoje vodove prikupila u Raduču.

Pregrupacija 2. brigade, njena veća aktivnost i jača orijentacija prema Metku, izazvali su kod neprijatelja pretpostavku da bi partizani mogli izvršiti veći napad na dijelove 31. ustaškog bataljona u Metku i oko njega. Zato je komanda »Zapoli« uputila 28. novembra dvije čete 32. ustaškog bataljona, na položaje oko Metka, kao pojačanje. Mada u toku noći 28/29. novembra nije došlo do očekivanog partizanskog napada, ove dvije čete nisu povučene ni idućih nekoliko dana, jer je komanda »Zapoli«, po naređenju Štaba 114. njemačke divizije, morala s tri bataljona (31. i 32. ustaški i 2. bataljon 15. domobranskog puka) da osigura smjenu njemačkih jedinica u Gospiću. Položaje 114. divizije u Gospiću preuzeli su dijelovi 264. njemačke divizije, a Karlobag je posjeo 9. ustaški bataljon. Motorizovana jedinica 264. divizije prešla je 30. novembra iz Gračaca u Gospić bez većih sukoba s partizanskim jedinicama. Smijenjeni bataljoni 114. divizije stigli su iz Gospića u Medak
30. novembra uveče i tamo zanoćili. Idućeg dana, 1. decembra, kolona je produžila za Gračac, kroz špalir jakih ustaških obezbjeđenja. Dvije čete 3. bataljona 2. brigade uspjele su da se noću 30. XI/1. XII, kod Radučkog Drenovca, provuku između ustaških obezbjeđenja i posjednu padine Luluše i Kozarišća, u bilzini ceste Medak—Raduč. Kada je rano izjutra njemačka kolona naišla pred položaje ovih četa, bila je napadnuta, ali je s obzirom na veću snagu i jače naoružanje brzo i efikasno reagirala. Borba je potrajala do podne kada su se partizanske čete, zbog intervencije okolnih ustaških obezbjeđenja, morale povući prema Kukljicu, a njemačka kolona je produžila puta za Gračac. Neprijateljski gubici nisu ustanovljeni, a partizani su imali jednog poginulog, 4 ranjena i 3 promrzla.'[13]

Napad jedinica Operativnog štaba na uporište u Metku

Prema planu Operativnog štaba za Liku, najvažniji zadatak njegovih snaga u tom času bio je da se ponovo blokiraju neprijateljske snage u Gospiću. To se moglo postići, u prvom redu, presijecanjem njihove jedine veze s njemačkim snagama u Gračacu i sjevernoj Dalmaciji, na liniji Gospić—Gračac,

12 Zb. tom V, knj. 12, dok. 155.

13 Zb. tom V, knj. 22, dok. 22. 31 i 147.

a zatim presijecanjem i veze Gospić—Karlobag, na Velebitu. Presijecanjem veze Gospić—Gračac data je u tom času prednost i zbog toga što se tom akcijom nastojalo spriječiti manevrisanje njemačkih snaga (114. i 264. divizije), koje su upravo izvodile, u sjevernoj Dalmaciji i južnoj Lici, ofanzivu »Ziethen«, započetu 4. decembra.

Za trajniji prekid saobraćaja na cesti Gospić—Gračac bilo je važno onemogućiti kretanje tom cestom neprijateljskih motorizovanih snaga. Dva mosta, čije bi rušenje spriječilo saobraćaj motorizacije na ovoj liniji, bili su most preko rijeke Like u Bilaju i nešto manji most preko rijeke Glamočnice u Metku. S obzirom da u samom središtu Metka, tj. kod mosta, prema podacima koje je imao Operativni štab, nije bilo više od jedne čete ustaša i vod četnika, Štab je 2. decembra donio odluku da već 4. decembra, sa četiri bataljona, izvrši koncentrični napad na uporište u Metku, s osnovnim ciljem da se poruši most na Glamočnici, a potom presiječe veza Gospić—Gračac.[14]

Napad je trebao biti izveden u vidu istovremenog udara dvjema napadnim kolonama, koje do početka borbe ne bi bile u međusobnoj taktičkoj vezi. Sa istočne i sjeveroistočne strane, tj. iz pravca Vrepca i preko željezničke stanice, nastupala su dva bataljona (2. bataljon 2. brigade i 3. bataljon 4. brigade), podržavani brdskom baterijom Operativnog štaba, pod komandom Štaba 4. brigade. Baterija je, prema borbenoj zapovijesti, trebala podržavati ne samo ovu napadnu kolonu, nego i onu koja je nastupala sa zapadne strane, dok ne zauzme Velagušu koja dominira središtem Metka. Sa zapadne strane, pod komandom štaba 2. brigade, naređeno je da nastupaju 3. i 4. bataljon i prateća četa 2. brigade. Uz podršku prateće čete brigade, a potpomognut vatrom brdske baterije Operativnog štaba, 4. bataljon trebao je zauzeti Velagušu i Ljeskovčevu glavicu, s kojih se vatrom streljač kog naoružanja može tući središte Metka (Dvorina). Obezbjeđenje od intervencije neprijatelja iz Gospića i Ribnika trebalo je da postavi 3. bataljon 2. brigade.

Pošto se pretpostavljalo da će artiljerijska oruđa odigrati važnu ulogu pri zauzimanju utvrđenih zgrada, nije planirano da se napad izvede noću, već u rano jutro, a podilaženje i likvidacija obezbjeđenja pred zoru. Grupa minera u sastavu istočne kolone trebala je već u prvom naletu na neprijatelja, utvrđenog u zgradama, nedaleko od mosta (škola, žandarmerijska kasarna, nekoliko zidanih kuća), čak i pod vatrom prići mostu i minirati ga.

Operativni štab nalazio se od početka napada sa Štabom 4. brigade, 1 km sjeverno od Metka, nedaleko od željezničkog mosta na rijeci Jadovi.

U toku približavanja Metku jedinice su došle u sukob s neprijateljskim obezbjedenjima, pa očekivano iznenađenje nije postignuto. Medačka posada dočekala je napad u punoj borbenoj pripravnosti.

Napad s istočne strane počeo je po planu u 5 sati i u prvi mah se uspješno razvijao. Treći bataljon 4. brigade napredovao je od željezničke stanice do samog središta mjesta. Međutim, 2. bataljon 2. brigade, koji je nastupao niz desnu obalu Glamočnice, bio je zaustavljen vatrom iz zgrade općine, na prostoru između željezničkog mosta i cestovnog mosta na Glamočnici. Tako se desilo da minerska grupa, koja se kretala s ovim bataljonom nije iskoristila prve uspjehe 3. bataljona za miniranje mosta i dok je prebačena na pravac 3. bataljona, most je već bio pod kontrolom neprijatelja.

14 Zb. tom V, knj. 22, dok. 10.

Bataljoni 2. brigade, koji su nastupali sa zapadne strane, nisu uspjeli da izvrše zadatke. Neprijatelj je na Velaguši pružio jak otpor, a napad naših jedinica bio je neodlučan i bez podrške pratećeg oruđa. Brdska baterija nije na vrijeme izašla na svoje vatrene položaje i nije bila spremna da podrži napad na Velagušu. Ni 3. bataljon 2. brigade nije uspio na vrijeme da postavi obezbjeđenja između Metka i Ribnika, jer nije do zore uspio preći nabujalu rijeku Liku, na kojoj su prelazi iz odbrambenih razloga bili porušeni prethodnih dana.

Zbog svih ovih propusta i zakašnjenja, kao i zbog sporog nastupanja 2. bataljona 2. brigade prema središtu uporišta, 3. bataljon 4. brigade našao se u situaciji da se sam bori protiv jakih snaga, usred uporišta, s neobezbjeđenim krilima i bez podrške težih oruđa. Neprijatelj, koji je u Metku imao dvije čete ustaša, vod tenkova (za koji se nije znalo da je u uporištu) i vod četnika, uspio je poslije jednog sata borbe da potisne 3. bataljon iz Dvorine prema željezničkoj stanici.[15]

Operativni štab došao je tada do zaključka da produžavanje napada ne pruža izglede na uspjeh, a da može dovesti do većih gubitaka, pa je u 6,30 sati naredio da se akcija obustavi i jedinice oprezno povuku na polazne položaje. Odvajanje od neprijatelja vršeno je pod borbom i završeno do 8,30 sati. Tačni gubici kod neprijatelja nisu bili ustanovljeni, ali su procijenjeni na oko 15 izbačenih iz stroja. Na našoj strani poginuo je komandir mitraljeske čete 3. bataljona 2. brigade, a desetak boraca je ranjeno. Većinom su bili borci 3. bataljona 4. brigade.

Pokušaji neprijatelja da uništi 2. brigadu

Poslije neuspjelog partizanskog napada na ustaše i četnike u Metku, Štab 2. brigade nastojao je nizom manjih akcija aktivirati svoje snage, naročito 1. i 4. bataljon. Tako je jedna četa 1. bataljona uspjela 7. decembra da razbije jedan ustaški vod kod Brušana i da jedan dan kontroliše na tom odsjeku cestu Gospić—Karlobag. Naime pošto su u Brušane bile upućene jače ustaške snage, ova četa povukla se u Rizvanušu.

Dvije čete 4. bataljona, nastojeći da se što više približe cesti Gospić—Gračac, na liniji od medačke crkve do zaselka Papuča, imale su na toj liniji od 7. do 11. decembra nekoliko okršaja s jedinicama 31. ustaškog bataljona i s četnicima medačkog četničkog odreda.

Noću 10/11. decembra jedan vod 1. bataljona, s jednom desetinom Divoselske teritorijalne čete, provukao se pored neprijateljevog obezbjeđenja na Vujnovića brdu — 3 km jugoistočno od Gospića — te izvršio vatreni prepad na kolonu koja se kretala cestom od Gospića k Bilaju. Idućeg dana uspješno je odbijen jedan ustaški ispad iz Gospića u Divoselo.

Učestali partizanski napadi na njemačke kolone i ustaška obezbjeđenja između Gospića i Gračaca, krajem novembra i početkom decembra, kao i pokušaj presijecanja te vrlo važne komunikacije, napadom na uporište u Metku, izazvali su živo reagovanje kod neprijatelja. Komanda njemačkog 15. armijskog korpusa svojom intervencijom, početkom novembra, omogućila je opstanak 4. ustaške brigade u Gospiću, jer ju je deblokirala, snabdijevala i oja-

15 Zb. tom V, knj. 22, dok. 31 i 147.

čavala svojim jedinicama. Ona je zato od komande »Zapoli« zahtijevala da čvrstoobezbijedi saobraćaj na liniji Gračac—Gospić—Karlobag. Početkom decembra ova linija bila je najugroženija na odsjeku od Ribnika do Raduča. Na ovom odsjeku cestu je bilo dosta teško osigurati već i zbog ispresijecanosti i pokrivenosti zemljišta.

Komanda »Zapoli« uspjela je da izviđanjem, prikupljanjem podataka preko četničkih saradnika i korištenjem izjava zarobljenih partizana dođe do dosta tačnih podataka o snazi i rasporedu jedinica 2. brigade. Ona se tada odlučila da čestim uzastopnim i koncentričnim napadima uništi jedinice brigade.

Prvi u nizu napada na 2. brigadu izvršili su 31. ustaški bataljon i medački četnički odred. Ovaj napad izvršen je 14. decembra na 4. bataljon, koji je bio raspoređen u najjužnijim međačkim zaselcima — 1. i 2. četa u Kukljicu i Križajici, a 3. četa u Zagoračkoj Varoši. Mada su 13. decembra predveče osmotreni izvjesni pokreti neprijatelja, koji su ukazivali na mogućnost napada, a na osnovu čega je komandama četa skrenuta pažnja da jedinice treba da pojačaju budnost, komanda 3. čete nije te noći ništa preduzela da se osigura od iznenađenja, valjda i zbog toga što je ispred sebe, prema neprijatelju, imala 1. i 2. četu. Druge dvije čete osigurale su se samo neposrednim obezbjeđenjima.

U toku noći 13/14. decembra ustaše i četnici, neopaženi od partizana, opkolili su 4. bataljon. Dvije čete ustaša zašle su pravcem Papuča—Luluša—Tomčaja—Palež; treća ustaška četa, s vodom četnika, pošla je u Bukovu glavicu pa se kroz šumu spustila nad sam zaselak Zagoračka Varoš; jedna ustaška četa 32. ustaškog bataljona, s četom tenkova, ostala je u uporištu Medak, a sa dvije čete toga bataljona neprijatelj je izvršio napad na 3. bataljon 2. brigade u Počitelju, i to jednom četom iz pravca Metka, a jednom iz pravca Ribnika.

Opkoljavanje 4. bataljona završeno je u toku noći, pa je napad počeo zorom, u 5,30 sati. Treća četa u Zagoračkoj Varoši bila je potpuno iznenađena, zatečena na spavanju, te bliskom vatrom i bombama, tako reći, masakrirana. Komandni kadar pokušao je pružiti otpor, ali je ubrzo izginuo. Veći dio čete je izginuo ili je bio zarobljen, a ostaci su se raspršili u Velebit. U Kukljicu je 1. četa, također, potpuno iznenađena, ali je uspjela, mada u neredu i s gubicima, da se povuče prema Križajici. Jedino je 2. četa u Križajici stigla da se razvije za borbu, prije nego je napadnuta bliskom vatrom. Ona je prihvatila dijelove 1. čete, pa se pod borbom povukla na podnožje Velebita, iz među Tomčaja i Paleža.[16]

Napad 32. ustaškog bataljona na 3. bataljon 2. brigade u Počitelju odbijen je već na prilazima selu. Jedna partizanska desetina, koja je bila na predstraži prema Metku, na rijeci Lici kod mosta Ljubojevića, poslije prvog sukoba s neprijateljskom četom, koja je nastupala tim pravcem, nije odstupila, pa je bila opkoljena i poslije dva sata uporne odbrane potpuno uništena.

Kada je odbijen napad na Počitelj, Štab brigade uputio je jednu četu 3. bataljona da pruži pomoć 4. bataljonu. Ta je četa nastupala podnožjem Velebita, preko Brezovače, Rastovače i Bukove glavice, pa je poslije podne pomogla 4. bataljonu da neprijatelja odbaci u medačko uporište. Četvrti bataljon pretrpio je u ovom boju vrlo osjetne gubitke. On je izgubio skoro četvr-

16 Arhiv VII, k. 920, br. reg. 24/2 i Zb. tom V, knj. 22, dok. 70, 112, 161.

tinu svojih boraca i naoružanje. Neprijatelj je u borbama toga dana imao relativno male gubitke, koji su u izvještajima naših jedinica bili jako precjenjivani.

U toku slijedeća dva dana, poslije borbe u Metku, Štab brigade preduzeo je sve da se stanje u jedinicama 4. bataljona sredi, ranjenici evakuišu, objasne uzroci poraza, povećaju mjere sigurnosti od novih iznenađenja i uspostavi kontrola položaja prema liniji Medak—Raduč. Ostale jedinice brigade bile su tih dana aktivne. Treći bataljon napao je 17. decembra neprijateljsku posadu u Ribniku, koju je sačinjavala četa ustaša 32. bataljona i četa domobrana 2. bataljona 15. puka. Bataljon je uspio da ovlada Ribnikom, a neprijatelj se uz manje gubitke uspio povući prema željezničkoj stanici Bilaj—Ribnik, gdje je bio prihvaćen od pojačanja upućenih iz Gospića. Partizanske snage povučene su tada na polazne položaje — u Počitelj. Brdska baterija iz Barleta povremeno je tukla neprijateljske položaje u Bilaju.

Sistematske napade na 2. brigadu neprijatelj je nastavio 19. decembra. Cilj napada ovoga puta bio je 3. bataljon i Štab brigade u Počitelju. Uoči napada, Štab brigade i brigadna intendantura nalazili su se u zaseoku Preradovi, a u njihovoj blizini nalazio se minobacački vod prateće čete. Vod protivtenkovskih topova 47 mm bio je oko 500 m zapadno od središta Počitelja, uz podnožje Velebita. Jedinice 3. bataljona bile su raspoređene po zaselcima Donjeg Počitelja, s obzebjeđenjima prema Ribniku i Metku.

Napad na jedinice u Počitelju izvršio je 32. ustaški bataljon. Istovremeno je 31. ustaški bataljon iz Metka vršio pritisak na 4. bataljon, u južnim zaselcima Metka, dok su dijelovi 34. i odbrambenog ustaškog bataljona napadali 1. bataljon u Divoselu i Ličkom Čitluku. I ovoga puta ustaše su uspjele da drugoj brigadi prirede iznenađenje. Naime, jedna ustaška četa uspjela je da neprimijećena od partizana zađe u Velebit, noću 18/19. decembra, te da se u zoru nađe nad položajima protivtenkovskog voda i u blizini Štaba brigade. Prvi je na udaru bio vod protivtenkovnskih topova, koji je u prvom jurišu raspršen, a topovi, oprema i tovarni konji pali u ruke neprijatelja. Štab brigade i vod minobacača uspjeli su da se povuku pod borbom, ali sav materijal intendanture (konji kazani itd.) kao i štapska arhiva pali su u ruke neprijatelja.[17]

Štab 3. bataljona je iznenadnim napadom iz Velebita u prvi mah bio jako zbunjen, ali se poslije prvog sata borbe snašao i s rezervom iz srednjeg dijela Počitelja, kod škole i crkve, organizovao protivnapad na ustašku četu koja je držala položaj gdje su zaplijenjeni topovi. Protivnapad je uspio i topovi su bili povraćeni, ali ne zàdugo. Ponovnim brzim napadom ustaše su uspjele da opet preotmu topove i da ih zatim brzo odvuku u susret svojim snagama koje su od Ribnika prodrle do zaselka Uzelci i Pavlice u Donjem Počitelju.

Jedna četa 31. ustaškog bataljona pokušala je da iz Metka, preko Ljuštinove pile i Potkonjaka, napadne 3. bataljon i Štab brigade s istočne strane, izbacujući pri tom jedan vod u Lejskovaču, na osiguranje prema 4. bataljonu. Dio 4. bataljona napao je ovo osiguranje, razbio ga i gonio prema Ljuštinovoj pili, pa tako ugrozio ustaške snage s boka i natjerao ih na povlačenje k zaselku Radoševići. Ovaj uspjeh 4. bataljona imao je uticaja na brzo povla-

17 Arhiv VII, k. 424, br. reg. 39—3.

čenje ostalih ustaških snaga iz Počitelja, gdje je 3. bataljon prikupljenim snagama branio zaselke gornjeg dijela sela.

Ustaške snage, koje su iz pravca Ličkog Novog u rano jutro uspjele da se probiju na Debelu glavicu, bile su već prije podne protivnapadom jedne čete 1. bataljona odbačene prema Ličkom Novom.

Samo tri dana kasnije, 22. decembra, 31. i dio 32. ustaškog bataljona ponovo su napali jedinice 2. brigade u Počitelju. Ovoga puta nije vršeno opkoljavanje, nego je u samu zoru izvršen brz upad, iz pravca Ribnika i Metka, pa su jedinice 2. brigade opet iznenađene i nabačene u Velebit. I u ovom napadu neprijatelj je djelovao vrlo drsko i nametnuo svoju inicijativu partizanskim jedinicama, pa je tako uz male gubitke opet nanio udarac 2. brigadi, koja je u toku dva posljednja napada izgubila preko 30 boraca i dosta ratnog materijala. Nametalo se pitanje cjelishodnosti daljeg zadržavanja 2. brigade na ovom osjetljivom sektoru.[18]

Nakon nedjelju dana položaje na liniji Divoselo—Počitelj—Medak preuzeo je jedan bataljon novoformirane 1. brigade, pa je 2. brigada 13. divizije povučena u Gacko polje radi sređivanja i odmora.

Jedina jedinica čijim se dejstvom mogao donekle olakšati položaj 2. brigade, dok je vodila odbrambene bojeve u Počitelju i Metku, bila je 4. brigada. Ona je međutim morala, na liniji dugoj oko 30 km, kontrolisati sve pravce koji iz šire okoline Gospića vode na sjever, jer su se na oslobođenoj teritoriji Gackog polja, Plitvičkih jezera i Krbavskog polja nalazili Glavni štab Hrvatske i neke osjetljive pozadinske ustanove. Pojedine ustaške jedinice, jačine od čete do bataljona, već su duboko upadale u partizansku pozadinu da bi uništile neki štab, bolnicu ili skladište, pa su morale biti preduzete mjere da se to onemogući. Zato je iz sastava 4. brigade, samo za kraće vrijeme, mogao biti upotrijebljen bataljon iz rezerve ili dio nekog od krilnih bataljona, čiji bi front za to vrijeme kontrolisala neka druga manja jedinica.

Bataljoni 4. brigade nisu bili pasivni u toku decembra. Na rijeci Lici, od Ostrvice do Pazariškog polja, skoro svakog dana i svake noći bilo je manjih vatrenih okršaja i izviđačkih upada s jedne i s druge strane. Kada su ustaše sredinom decembra počele jačim snagama napadati 2. brigadu, Operativni štab naredio je Štabu 4. brigade da pojača pritisak na cesti Gospić—Karlobag, sa sjeverne strane. Pošto je jedna četa iz rezerve preuzela kontrolu Gornjeg Pazarišta, 4. bataljon prikupio se u Otešu, sa zadatkom da 17. decembra uveče krene pravcem Oteš—Jelič—Bužim—Jadovno—klanac Takalice (između Brušana i Baških Oštarija) radi postavljanja zasjede u klancu, danju 18. decembra. Bataljon se u toku noći dosta sporo kretao planinskim stazama pa je na prelaz Metlačko razvršje (1 km južno od Metle) izbio tek oko 9,30 sati 18. decembra. Zaključivši da je već kasno toga dana silaziti u klanac i postavljati zasjedu, Štab bataljona odlučio je da bataljon predani u šumi, pa da krajem iduće noći siđe nad cestu u klanac i postavi zasjedu za 19. decembar. Dok je birano podesno mjesto za predanak, iz pravca Baških Oštarija naišla je jedna jača ustaška patrola i upustila se u borbu s obzebjeđenjem bataljona. Poslije kraće borbe ova patrola bila je protjerana, ali je namjera zasjede ovom borbom bila kompromitovana, pa je Štab odlučio da se bataljon istog dana vrati u Pazarište.[19]

18 Zb. tom V, knj. 22, dok. 112, 167 i 170; Arhiv VII, k. 424, br. reg. 39—3.

19 Zb. tom V, knj. 22, dok. 112.

Borbe u Primorju

Pošto je 21. novembra neprijatelj uspio da ovlada cestom Gospić—Karlobag, razbivši pri tome naše snage na Baškim Oštarijama, u Karlobag je ušao 9. ustaški bataljon. Osjetivši pokrete dijelova partizanskog odreda »Plavi Jadran«, on se već u toku noći 21/22. novembra povukao u Sušanj. Partizani te noći nisu ušli u Karlobag jer im nisu bile jasne dalje namjere neprijateljevih snaga, koje su se nalazile u neposrednoj blizini i na dominantnim položajima. Dio 3. bataljona 721. njemačkog grenadirskog puka s nekoliko tenkova ušao je, zatim, 22. novembra u Karlobag.[20] Ove snage ostale su tamo dva dana da bi se 24. novembra povukle u Gospić. Tako je Karlobag 25. novembra bio bez neprijateljske posade, a 26. novembra u njega se vratio kompletan 3. bataljon 721. grenadirskog puka da bi tamo ostao kao stalna posada. Idućih nekoliko dana u grad su povremeno silazili i dijelovi 9. ustaškog bataljona iz Sušnja i Baških Oštarija. Njemački garnizon držao se pasivno, dok su ustaške jedinice bile neprekidno u pokretu i kontrolisale velebitske kose iznad i oko Karlobaga, dolazeći svakodnevno u sukob s patrolama iz partizanskog odreda »Plavi Jadran«, čiji se 1. bataljon nalazio sjeverno, a 2. južno od Karlobaga. U Primorju, od Jablanca do Cesarice, bio je tada raspoređen 4. bataljon »Matija Gubec« iz 1. brigade 13. divizije. Ovaj bataljon imao je pokretna obezbjeđenja prema Sušnju i Baškim Oštarijama, a preko Velebita održavao je povremeno vezu s 4. bataljonom 4. brigade u Pazaristu.

Posljednjeg dana novembra 3. bataljon 721. grenadirskog puka 114. njemačke divizije napustio je Karlobag, a na njegovo mjesto došao je bataljon 264. njemačke divizije. Jedna četa 9. ustaškog bataljona preuzela je spoljno obzebjeđenje garnizona, ali ga nije čuvala stalnom odbranom iz utvrđenja, već vrlo živim izviđanjem okolice. Dio ove čete i čete iz Sušnja izvršili su 1. decembra ispad u pravcu Cesarice. Jedna četa 1. bataljona odreda »Plavi Jadran« presrela ih je južno od Cesarice i odbila prema Karlobagu. Ustaška četa iz Karlobaga, uz podršku naoružanih ribarskih brodova, izviđala je 3. decembra obale južno od Karlobaga, sve do Barić Drage. Poslije manjih sukoba s dijelovima 2. bataljona odreda »Plavi Jadran« ova se četa povukla u Karlobag.

Veze Operativnog štaba sa odredom »Plavi Jadran« bile su zimi preko Velebita vrlo otežane, pa ni utjecaj na njegov rad nije bio redovan. S obzirom na to da ovaj odred nije bio mobilisan na ličkoj teritoriji, nego na dalmatinskoj i primorskoj, Operativni štab imao je slabe mogućnosti da utječe na njegovu popunu sa istog terena. Pošto o popuni odreda i o političkom radu u njemu nije niko vodio dovoljno brige, brojno stanje i aktivnost ovog odreda stalno su opadali. Poslije neuspjeha 1. bataljona odreda, u borbi na Baškim Oštarijama 21. novembra i ulaska neprijatelja u Karlobag, brojno stanje odreda svedeno je na svega oko 100 boraca. Operativni štab za Liku odlučio je zato da odred preformira u bataljon »Plavi Jadran«. Za provođenje ove organizacije iz Operativnog štaba upućen je novoimenovani komandant bataljona Nikola Marinković.

20 Zb. tom V, knj. 21, dok. 199 i knj. 22. dok 94.

Reorganizacija jedinica Operativnog štaba i novi raspored snaga oko Gospića

Gospićki teritorijalni bataljon doživljavao je brzi organizacijski razvoj. Njegove su čete očvrsle u borbama i postajale sve manje vezane za teren na kome su formirane radi zaštite stanovništva oslobođene teritorije. Ulogu neposredne zaštite sela sve uspješnije su obavljale seoske straže, sastavljene od starijih ljudi, invalida, žena i omladine mlađe od 15 godina. Krajem 1943. godine Gospićki bataljon bio je sposoban da, pod komandom Sime Todorića, preuzme od Ličkog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda veći dio položaja na Plješevici. Lički NOP odred je u Podlapači, 1. januara 1944, na svečan način, preformiran u novu brigadu koja je dobila naziv 1. brigada Operativnog štaba za Liku. Odmah po formiranju ona je krenula na položaje oko Gospića.

Operativni štab upoznao je Glavni štab Hrvatske sa situacijom u kojoj se našla 2. brigada 13. divizije poslije neuspjeha u borbama sa ustaškim jedinicama 14, 19. i 22. decembra, kao i sa svojom namjerom da tu brigadu za izvjesno vrijeme povuče u unutrašnjost slobodne teritorije radi sređivanja, popune i odmora, a da njene položaje preuzme Lički narodnooslobodilački partizanski odred, odnosno nova brigada. Glavni štab se složio s tom odlukom, s tim što je 2. brigada vraćena pod komandu Štaba 13. divizije i povučena najprije u sjevernu Liku, a zatim u Gorski kotar. Istovremeno je 4. brigada 13. divizije izdvojena iz organskog sastava 13. divizije i potpuno potčinjena Operativnom štabu za Liku, kao njegova organska jedinica. Ona od tada nosi naziv: 2. brigada Operativnog štaba za Liku.

Artiljerijski divizion Glavnog štaba stavljen je potpuno pod komandu Operativnog štaba. On je bio slijedećeg sastava: haubička baterija 100 mm, poljska baterija 75 mm, haubički vod 152 mm, i vod za vezu, a u njegov je sastav ušla tada i brdska baterija Operativnog štaba.

Za političkog komesara Operativnog štaba početkom januara (10. januara) postavljen je Milivoj Rukavina namjesto Uroša Krunića, koji je premješten u 7. diviziju. Za operativnog oficira postavljen je Momčilo Novković, za informativnog oficira Milojko Dronjak, a za načelnika intendanture Jovo Kokotović.

Ovom reorganizacijom je od jedinica, kojima je rukovodio Operativni štab, stvorena nova stalna organska formacija, koja nije službeno dobila adekvatan naziv (npr. Lička operativna grupa ili slično), nego je i dalje živjela pod neodređenim nazivom: jedinice Operativnog štaba za Liku.

Poslije reorganizacije, sprovedene posljednjih dana decembra 1943. godine, jedinice Operativnog štaba za Liku zauzimale su slijedeći raspored: 1. i 2. bataljon 1. brigade na prostoru Divoselo—Počitelj—Medak — preuzeti položaji od 2. brigade 13. divizije — 3. bataljon na Kamenskom; druga brigada (bivša 4. brigada) držala je ranije položaje od Pazarišta, preko Ličkog Osika, do Barleta; brdska baterija u Barletama, a poljski divizion Glavnog štaba Hrvatske između Široke Kule i Ljubova. Operativni štab nalazio se u Perušiću.

Neprijatelj je i dalje držao posjednute linije Gospić—Karlobag i Gospić—■—Medak, a cestom Gračac—Medak—Gospić dosta živo je saobraćao. U Gračacu je već pred kraj decembra primijećeno koncentrisanje neprijateljevih snaga, koje se znatno pojačalo početkom januara kada je tamo već bila glavnina 114. njemačke divizije. U sastav glavnine povučeni su 4. januara i oni

dijelovi divizije koji su bili u Gospiću i Karlobagu. Gospić je zajedno s Nijemcima napustio i četnički odred, ne tražeći za to odobrenje komande »Zapoli«, zbog čega je ova negodovala, jer su prema ustaško-četničkom sporazumu četnici bili potčinjeni vlastima NDH.

Odlaskom 3. bataljona 721. njemačkog puka u Karlobagu je kao posada ostala jedna četa 9. ustaškog bataljona. Međutim, pribojavajući se partizanskog napada, ona se već idućeg dana (5. januara) povukla u Baške Oštarije, a dijelovi partizanskog bataljona »Plavi Jadran« ušli su u napušteni Karlobag. Komanda »Zapoli« imala je 5. januara 9. i 34. ustaški bataljon u Metku, 2. bataljon 15. domobranskog puka u Bilaju i Ribniku, a ostale snage (odbrambeni ustaški bataljon, artiljeriju, tenkovsku četu, žandarmeriju itd.) u Gospiću.

Prodor 114. njemačke divizije kroz Liku

Partizanskim štabovima nisu bile poznate prave namjere 114. divizije, koncentrisane u Gračacu. Ali, obzirom da je zimska ofanziva njemačke 2. oklopne armije, kojoj je pripadala ova divizija, poslije operacija u istočnoj Bosni i srednjoj Dalmaciji, početkom januara, bila prenijeta u zapadnu Bosnu, sjevernu Dalmaciju, Kordun i Baniju, opravdano se očekivalo njeno proširenje na široku slobodnu teritoriju Like, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. Za ovu posljednju etapu neprijateljeve zimske ofanzive kao glavne udarne snage mogle su biti upotrijebljene 114. divizija s juga, a sa sjeverozapada 392. legionarska divizija, koja e od 7. januara pristizala iz Zagreba na područje Karlovca.

Komanda 114. divizije tražila je od komande »Zapoli« da joj obezbijedi pokret divizije od Gračaca do Gospića i da sadejstvuje u daljem njenom prodiranju slobodnom teritorij om Like, od Gospića do Otočca. Da bi izvršila prvi dio ovog zadatka, komanda »Zapoli« uputila je 5. januara 31. i dio 32. ustaškog bataljona iz Metka prema Lovincu, sa zadatkom da razbiju partizanske snage u području Lovinca i odbace ih dalje od ceste Gračac—Gospić.

Pošto je saznao za povlačenje njemačkog bataljona iz Karlobaga, Operativni štab za Liku naredio je 2. brigadi da ispita stanje na cesti Gospić—Karlobag. Ona je 5. januara uputila 1. bataljon i jednu četu iz 2. bataljona na greben Velebita, sa zadatkom da ispitaju stanje u Baškim Oštarijama. Pošto su izašle u rejon Baških Oštarija i ustanovile da se u njima nalazi 9. ustaški bataljon, ove su jedinice upale u selo Došen—Dabar, raspršile tamošnju ustašku miliciju, zaplijenile nešto stoke, koja je pripadala ustašama, i vratile se u Pazarište.

Dok je 114. njemačka divizija krajem prve dekade januara prebacivala svoje prethodničke dijelove iz Gračaca u Gospić, 31. i 32. ustaški bataljon obezbjeđivali su cestu Lovinac—Medak—Gospić, odbijajući pokušaje jedinica 1. brigade da se približe cesti radi postavljanja zasjede. Neprijatelj je otkrio pokrete naših jedinica na sektoru Divoselo—Medak, za vrijeme smjene 1. brigade Operativnog štaba i 2. brigade 13. divizije, ali je smatrao da su ti pokreti u vezi sa pojačanjem partizanskih snaga oko Gospića. Pošto je 1. brigada pojačala aktivnost prema cesti Gospić—Medak, kod neprijatelja je narasla bojazan da bi partizani mogli izvršiti napad na tek popravljeni most preko rijeke Like u Bilajskom Novom Selu. Zato su položaji oko mosta stal-

fio utvrđivani, a 10. januara ustaše su snagama od jednog bataljona izvršile jspad iz rejona mosta i Vujnovića brda prema Divoselu. Ispad je spremno dočekao 1. bataljon brigade i odbio ga.

U isto vrijeme 4. ustaška brigada pokušavala je da snagama iz Gospića ^auzme prostor oko porušenog mosta na rijeci Lici kod Budaka i oko željezničkog mosta na rijeci Lici, 4 km sjeveroistočno od Gospića. Naročito jak pritisak vatrom i čestim ispadima neprijatelj je vršio od 8. januara na položaje 2. brigade, u širem rejonu Budaka, s očiglednim ciljem da ovdje uspostavi mostobran i pristupi podizanju mosta. Operativni štab je iz ovoga zaključio da se snage, koncentrisane u Gospiću, namjeravaju probijati na sjever, prema Otočcu i da je malo vjerovatna pretpostavka da bi se one iz Gospića kretale na sjeverozapad, pravcem Gospić—Karlobag—Senj, u cilju ovladavanja Primorjem.

Operativni štab za Liku našao se 11. januara pred potpuno novom situacijom. Cijela 114. njemačka divizija napustila je liniju Knin—Gračac i prešla u Gospić. Po naređenju Komande njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa, snage pod komandom »Zapoli« morale su odmah da ponovo uspostave kontrolu nad Karlobagom (iz koga je prije toga povučen bataljon iz 114. divizije), kao i da pripreme i podrže proboj 114. divizije iz Gospića do Otočca, zbog čega je komanda »Zapoli« morala izvršiti pregrupaciju svojih snaga. Veće promjene su izvršene u rasporedu 4. ustaške brigade. U Metku je ostao 31. ustaški bataljon, dok je 32. ustaški bataljon upućen na liniju Brušane, Baške Oštarije. Iz Baških Oštarija upućen je 9. ustaški bataljon da zauzme Karlobag, što je poslije slabijeg partizanskog otpora uspio, a zatim se rasporedio na prostoru Karlobag, Sušanj, Velika vrata. Iz Brušana je 34. ustaški bataljon prebačen na prostor sjeveroistočno od Gospića, prema Ličkom Osiku. Odbrambeni ustaški bataljon pomjerio je glavninu svojih snaga na prostor sjeverno od Gospića, prema Pazaristu. U Bilaju i Ribniku ostao je 2. bataljon 15. domobranskog puka. Artiljerijske jedinice i Tenkovska četa pripremali su se za dejstvo u pravcu Ličkog Osika.

Neprijatelj je 12. januara prije podne počeo s pripremama za forsiranje rijeke Like, kod Budaka. Poslije kraće artiljerijske pripreme čete 34. ustaškog bataljona pokušale su da se približe rijeci i da pontonirskoj četi 114. divizije osiguraju prevoženje materijala za drveni most kod Budaka. Dvije cete 4. bataljona 2. brigade uspjele su da spriječe prilaz neprijatelja rijeci, P[a] se i auto-kolona s materijalom predveče povukla nazad u Gospić.[21]

Istovremeno s napadom na pravcu Gospić—Lički Osik neprijatelj je ispoIjavao vrlo živu aktivnost na sektoru Pazarišta. Nekoliko ustaških grupa, preobučenih u seljačka odijela, uspjelo je da se provuče kroz rijetki raspored 2. bataljona 2. brigade ili da ga zaobiđe, krećući se Velebitom, pa se tako našle u pozadini 2. brigade, na kosama Velebita, između Donjeg i Gorčeg Kosinja. Protiv njih su odmah angažirane partizanske straže komandi [rn]jesta Kosinj i Perušić.

Pošto su namjere neprijatelja sada već bile dosta jasno izražene, Operativni štab izdao je 12. januara jedinicama opštu direktivu za dejstvo u slučaju da neprijatelj idućih dana izvrši prodor pravcem Gospić—Perušić—Gacko P°lje. Ovom direktivom jedinice su dobile i nove zadatke.[22]

[21] Zb. tom V, knj. 23, dok. 102.

[22] Zb. tom V, knj. 23, dok. 46.

Drugi bataljon i prateća četa 1. brigade trebali su da se odmah rokiraju sa prostora Vrebac—Ostrvica na sjever i da se kao rezerva Operativnog štaba rasporede na prostoru Široka Kula, Lipova glavica. Trećem bataljonu na Kamenskom naređeno je da pređe u Ostrvicu, a 1. bataljonu iz Divosela i Počitelja u Vrebac i da dejstvuje protiv neprijatelja na liniji Raduč—Medak—Bilaj.

Drugoj brigadi naređeno je da glavninu (3. i 4. batalojn) drži na prostoru Lički Osik—Mušaluk, sa zadatkom da, u slučaju neprijateljevog prodora na sjever, pruža uzastopni otpor na svim podesnim položajima, s obje strane ceste Gospić—Otočac, a naročito na Gradini kod Osika, Marinoj glavici kod Perušića, u sjevernom dijelu sela Kvarte, u Studencima i u Janjči. Jedan bataljon trebao je i dalje da kontroliše prostor Pazarište—Smiljan, da izviđa prema Gospiću i štiti desno krilo glavnine brigade od eventualnog neprijateljskog pokušaja da ga zaobiđe, krećući se Velebitom. Bataljon u rezervi brigade trebao je biti iza desnog krila glavnine, te držati vezu s bataljonom u Pazaristu i s Komandom mjesta u Kosinju.

Dvije pokretljive baterije Artiljerijskog diviziona stavljene su na pravac Lički Osik—Ljubovo. Brdska baterija imala je zadatak da s položaja u sjevernom dijelu Široke Kule podržava bataljone 1. i 2. brigade ,dok borbe budu vođene na prostoru Lički Osik, Perušić. Poljska baterija postavljena je na Ljubovo, sa zadatkom da u slučaju pokušaja neprijateljevog prodora preko Široke Kule, prema Krbavskom polju, podrži borbu bataljona 1. brigade, koji bi branili taj pravac.

Operativni štab predviđao je da će se kretati prema razvoju situacije, na pravcu: Perušić, Konjsko Brdo, Ivčevića kosa. Svim jedinicama još jedanput je ukazano na metod dejstva njemačkih snaga, na to da ne dopuste razbijanje ili cijepanje jedinica, na važnost neprekidne veze između jedinica i štabova, kao i na važnost stalnog izvještavanja o situaciji.

Idućeg dana, 13. januara, neprijatelj je poslije snažne vatrene pripreme izbio jakim ustaškim i njemačkim snagama na lijevu obalu rijeke Like, nizvodno od ušća Novčiće u Liku, do zaselka Marasi, tj. na frontu širokom 4 km. Težište odbrane 4. bataljona 2. brigade bilo je u predjelu Budaka, oko porušenog mosta na Lici. Odbrana na težištu bila je uspješna, pa neprijatelj nije uspijevao da priveze materijal za most do rijeke. Međutim, jedna ustaška četa, uz minobacačku podršku, uspjela je da forsira rijeku, služeći se oštećenim željezničkim mostom kod ušća Novčiće, i da od obale prema Novoseliji potisne vod koji je taj prelaz branio. Ova je četa zatim, dejstvom niz desnu obalu Like, bočno ugrozila odbranu Budaka i omogućila prelaz i drugih neprijateljskih dijelova na cijelom frontu napada. Oko podne 4. bataljon bio je potisnut iz Budaka prema Ličkom Osiku, a neprijatelj je uspostavio mostobran širok 4 i dubok oko 3 km, na prostoru Budak, Zubar, željeznički most. Pored porušenog visokog kamenog mosta neprijatelj je pristupio brzoj izgradnji niskog drvenog mosta i uređenju prilaza k njemu.

Operativni štab za Liku znao je da svojim slabim i razvučenim snagama ne može zadržati prodor mnogo jačih njemačkih i ustaških snaga iz Ličkog u Gacko polje, ali je ipak nastojao da se taj prodor što više uspori i pri tome neprijatelju nanesu što veći gubici. Zato je odlučio da raspoloživim snagama odmah izvrši brzi koncentričan napad na mostobran i omete izgradnju mosta. Već u 13 sati izdato je naređenje Štabu 2. brigade da s jed-

nim ojačanim bataljonom napadne mostobran, pravcem Lički Osik—Budak. Štabu 1. brigade naređeno je da svoj 3. bataljon (sa sektora Barleta i Ostrvice) odmah uputi u napad na neprijatelja, koji se utvrđivao na Zubaru, odbaci ga s tog položaja, a zatim uspostavi kontrolu nad željezničkim mostom na rijeci Lici, kod ušća Novčiće. Brdska baterija i haubički vod dobili su naređenje da tuku prostor oko Budačkog mosta i ometaju izgradnju novog mosta.[23]

Pripreme za napad na mostobran brzo su izvršene. Napad ojačanog 4. bataljona 2. brigade počeo je nešto poslije 14 sati. Do 17 sati neprijatelj je bio potisnut sa sjeverne periferije Budaka, ali je njegovom jakom vatrom dalje napredovanje prema mostu bilo zaustavljeno. Da bi se izbjegli veći gubici, bataljonu je naređeno da se povuče na Gradinu i da se tamo utvrdi. Neprijatelj je, međutim, pratio povlačenje 4. bataljona na nove vatrene položaje, te je u 18,30 sati izvršio artiljerijski vatreni prepad na Gradinu, a zatim koncentričan napad pješadijom na položaje 4. bataljona i odbacio ga prema Prvan-Selu.

Dvije čete 3. bataljona 1. brigade stigle su do 18 sati na položaje sjeverno i istočno od Zubara. Četa koja je u napad krenula sa Crnog vrha uspjela je da u 19 sati na juriš zauzme Zubar. Međutim, brzim, neočekivanim protivnapadom ona je već u 19.30 sati bila zbačena sa Zubara i potisnuta 200 m prema Crnom vrhu. Štab bataljona organizovao je odmah zatim novi napad sa obje raspoložive čete. Nastupajući uz strme padine Zubara, po oštrom kršu, kroz snijeg do koljena i mjestimično gustu draču, ove dvije čete uspjele su da do ponoći još jednom na juriš zauzmu Zubar. Gonjenje neprijatelja nije bilo ni ovog puta preduzeto, jer su se čete suviše zabavile skupljanjem plijena, zbrinjavanjem ranjenika i sređivanjem vodova. Neprijatelj se, međutim, nije mirio s gubitkom Zubara, pa je s pojačanjima, koja su brzo stigla iz Budaka, služeći se velikim brojem lakog automatskog oružja i minobacačima, poslije ponoći ponovo prešao u napad i do zore ovladao njime, potisnuvši čete 3. bataljona prema Crnom vrhu.

Izjutra 14. januara 114. njemačka divizija držala je položaje na liniji: Butkovići, Antoniča vrh, Vukšić, Lički Osik, Zubar, željeznički most na rijeci Lici, kod ušća Novčiće. Preko novosagrađenog mosta kod Budaka prebacivane su artiljerijske jedinice i tenkovi. Glavnina divizije bila je već prebačena preko rijeke Like. Prema ovom neprijateljevom frontu jedinice Operativnog štaba bile su raspoređene ovako: 2. i 3. bataljon 1. brigade bili su na prostoru Široka Kula—Ćukovac—Ostrvice, a 1. bataljon u Bar letama i Vrepcu. Dva bataljona 2. brigade držala su liniju Mušalučko Malo Selo, Vučijak, Prvan-Selo, Marina glava.

U toku noći 13/14. januara minerski vod 2. brigade postavio je protivkolske nagazne mine na cesti Lički Osik—Perušić i na cesti Lički Osik—Široka Kula. U partizanskim štabovima izjutra je očekivan produžetak neprijateljevog napada: s glavnim snagama prema Perušiću, preko Marine glave, a slabijim snagama prema Širokoj Kuli i prema G. Pazaristu. Gusta magla otežavala je osmatranje i izviđanje. Dolazilo je do čestih okršaja među patrolama koje bi se iznenada srele u magli. Jedna njemačka izviđačka oklopna kola naišla su kod Hajdukovca na nagaznu minu i bila uništena. Dan je odmicao, a neprijatelj nije preduzimao veće napade na položaje 2. brigade.

23 Zb. tom V, knj. 23, dok. 103, 162 i 163.

Njegov cilj toga dana bio je da osigura svoj desni bok od eventualnih partizanskih napada, preko Zubara i Široke Kule, na osjetljivi dio borbenog poretka, između Budaka i Ličkog Osika.

Iz Ličkog Osika prema Širokoj Kuli upućene su dvije ustaške čete, sa zadatkom da zauzmu uzvišicu u središtu sela i tamo ostanu kao bočno osiguranje pravca Lički Osik—Perušić. Poslije kratkih sukoba s partizanskim obezbjeđenjima južno od sela ustaške čete uspjele su, zahvaljujući magli, da se bez većeg otpora uvuku u jugozapadni dio Široke Kule. Zbog neizvjesne situacije, bataljon 1. brigade povukao se tada iz srednjeg dijela sela na uzvišicu sjeverno od sela i rasporedio na kotama 627, 595 i 663. Kada se poslije podne magla malo razišla, neprijateljska artiljerija iz Ličkog Osika tukla je ove položaje, ali bez rezultata. Pred veče se bataljon pripremao da u prvi mrak izvrši protivnapad na ustaške čete u Širokoj Kuli. Primijetivši, vjerovatno, partizanske pokrete i pripreme, neprijatelj nije sačekao napad, već se žurno povukao prema Ličkom Osiku. Bataljon 1. brigade posjeo je zatim južnu ivicu Široke Kule i povezao se s bataljonom 2. brigade koji je držao Marinu glavu.

Na pravcu G. Pazarišta neprijatelj nije bio aktivan 14. januara. Drugom bataljonu 2. brigade naređeno je da 15. januara izvidi liniju Bužim—Smiljan—Brezovo Polje i da se kod stanovništva tih sela obavijesti o eventualnim neprijateljevim pokretima prema D. Pazaristu i u Velebit. Izvršavajući ovaj zadatak jedinice bataljona imale su nekoliko sukoba s dijelovima 34. ustaškog bataljona, koji je po naređenju Štaba 114. njemačke divizije bio raspoređen na liniji Debelo brdo—Bogdanić—Rasovača—Mil jača—Vučja draga — k. 546 na rijeci Otešici, sa zadatkom da štiti lijevi bok njemačkih snaga koje nastupaju k Perušiću.[24] Ustanovivši da se neprijatelj na ovom sektoru samo obezbjeđuje od našeg očekivanog bočnog protivnapada, bataljon je o tome, noću 15/16. januara, obavijestio Štab brigade. Operativni štab zaključio je iz tih podataka da neprijatelj ne namjerava preduzimati veće ofanzivne akcije na pravcu Gospić—Pazarište—Kosinj, pa je kontrolu toga pravca prepustio teritorijalnim jedinicama, a bataljon 2. brigade povučen je u Kaluđerovac, na desnu obalu Like.

Neprijatelj je 15. januara obnovio pokušaje da zauzimanjem Široke Kule osigura svoje desno krilo, prije nego glavnim snagama produži napad prema Perušiću. Već izjutra toga dana jedan ustaški bataljon, podržan artiljerijskim divizionom 114. divizije, počeo je napad na položaje 1. brigade u Širokoj Kuli i Ćukovcu, polazeći s linije Lički Osik—Zubar. Brdska baterija Operativnog štaba pružala je do podne s položaja iznad Široke Kule, uspješnu podršku jedinicama 1. brigade. Ona je time izazvala žestoko kontrabatiranje njemačkog diviziona iz Ličkog Osika, ali nije bila ušutkana. Pod jakim neprijateljskim pritiskom jedinice 1. brigade napustile su oko podne taktički nepovoljne položaje u Širokoj Kuli i Ćukovcu, pa se povukle na pogodnije položaje iznad sela. Čim je ušao u selo, neprijatelj je pristupio utvrđivanju srednjeg dijela Široke Kule, naročito oko crkve.

Da bi olakšao svojim jedinicama zauzimanje Široke Kule, neprijatelj je istovremeno s juga izvršio pritisak na 1. brigadu. Iz Metka je 31. ustaški bataljon, sa vodom brdskih topova, četom tenkova i vodom minobacača, napao Vrebac, u kome su se nalazile dvije čete 1. bataljona 1. brigade. Poslije

24 Arhiv VII, k. 58: bojna relacija operat. područja Like.

kraće borbe kod vrõbackog mosta na rijeci Jadovi ove dvije čete povukle su se na padine Ličkog sredogorja, iznad Vrepca. Tenkovi su se odmah po zauzimanju sela povukli u Medak, a čete 1. bataljona odmah zatim krenule su u protivnapad, pa je neprijatelj do mraka odbačen prema Metku. U isto vrijeme, 15. januara, dok je na Vrebac vršen napad iz Metka, jedna ustaška četa krenula je od željezničkog mosta na rijeci Lici, kod ušća Novčiće, i pokušala upasti u Barlete. Nju je pred selom sačekala 1. četa 1. bataljona 1. brigade i poslije kraće borbe odbacila nazad prema Gospiću.

Utvrdivši se dijelom snaga, 15. januara, u Širokoj Kuli i potisnuvši dijelove 2. brigade s Vučijaka, Štab 114. divizije odluči se na dalji prodor pravcem Lički Osik—Perušić. Već u zoru 16. januara počela je artiljerijska priprema napada, s najjačom koncentracijom vatre na Marinu glavu. Poslije jednosatne artiljerijske pripreme jedan pješadijski puk 114. divizije prešao je u napad na položaje: Marina glava i Ravni vrh. Jedan bataljon napadao je pravcem Vučijak—Kaniške drage—Grabovača. Oklopne jedinice nastupale su s obje strane ceste Lički Osik—Perušić.

Dva bataljona 2. brigade pružila su na svim pravcima neprijateljskog napada uporan otpor i zadržavale prodor do 12 sati, ali su se tada pred nadmoćnim snagama morali povući na sjever. Štab 2. brigade obavijestio je Operativni štab da prodor neprijateljskih tenkovskih jedinica prema Perušiću može uslijediti u toku prijepodneva, pa je Operativni štab 16. januara izjutra premjestio svoje komandno mjesto iz Perušića u Selište, 3 km sjeverno od Konjskog Brda. Oko podne neprijatelj je ovladao Marinom glavom, a njegove oklopne jedinice odmah zatim ušle su u Perušić, koji nije bio branjen. Poslije podne je glavnina 114. divizije izbila u Perušićko polje i na okolne visove.

Ustaški bataljon, koji je na liniji Rujnice—ćukovac—široka Kula, obezbjeđivao njemačke pokrete cestom Gospić—Perušić, osjećao se stalno ugroženim, jer je 2. bataljon 1. brigade i dalje držao sve dominantne visove oko Široke Kule. Ovaj ustaški bataljon, na podršku artiljerijskog diviziona 114. divizije iz Ličkog Osika, ponovo je pokušao 16. januara popodne da ovlada kotom 595, koju je držala 1. četa 2. bataljona. Uslovi za odbranu k. 595 bili su općenito dosta nepovoljni, jer je krševiti teren bio bez prirodne maske, a zemlja smrznuta i pokrivena snijegom, pa je utvrđivanje bilo jako otežano. četa je u toku prethodnog dana ipak prilično uredila ove položaje, obezbjedila spojeve sa susjednim četama i maskirala se, pa je napad spremno dočekan. Odbranu je uspješno podržavala brdska baterija s Ljubova, a susjedne čete su svojom aktivnošću ugrožavale bokove napadača. Poslije trosatne borbe ustaški napad je odbijen. Pošto je ustanovio da partizanske snage čvrsto drže prilaze prevoju Ljubova, a pribojavajući se napada na njemačke artiljerijske položaje i Štab 114. diviziona u Perušiću, neprijatelj je noću 16/17. januara doveo na položaje oko Perušića cijeli 34. ustaški bataljon, napustio Široku Kulu, na prostor Budak—Lički Osik doveo 2. bataljon 15. domobranskog puka, a obezbjeđenje mosta u Bilaju preuzela je žandarmerijska četa iz Gospića.

Predveče 16. januara jedinice Operativnog štaba za Liku zauzimale su slijedeći raspored: 1. bataljon 2. brigade na liniji Jasenovača—Konjsko Brdo;
2. bataljon, koji je povučen iz Pazarišta, bio je na liniji Klenovac — Runjevica; 3. bataljon u Studencima, a 4. bataljon, u brigadnoj rezervi, na prostoru Selište—Gostovača. Prva brigada imala je 1. bataljon na sektoru Vrebac

—Barlete, a 2. i 3. bataljon na liniji Široka Kula—Podovi. Poljskoj bateriji naređeno je 16. januara da se povuče s Ljubova u Vrhovine, utvrdi i uzme elemente za dejstvo protiv ciljeva u Gackom polju (Operativni štab smatrao je da je brzi prodor neprijatelja u Gacko polje vrlo vjerovatan). Brdska baterija zadržana je na Ljubovu, odakle je mogla podržavati jedinice 1. brigade. Haubički vod upućen je u Bunić, kako u nestabilnoj situaciji na pravcu Gospić—Otočac ne bi dospio u priliku da se ne može povući.

Nakon ulaska u rejon Perušića 114. divizija je u toku 16. januara i noću 16/17. januara pregrupisavala svoje snage i pripremala se za dalji prodor prema Gackom polju. Artiljerijski divizion prebacila je iz Ličkog Osika u Perušić, a oklopne jedinice prikupila u selu Kvarte. U zoru 17. januara neprijatelj je svoj napad usmjerio na Kapetanovac, Štitar i Konjsko Brdo. Do pred podne 1. bataljon 2. brigade zadržavao je napad, a zatim se, pod jakim pritiskom, povukao na liniju Kapetanovac, Mali čardak. Napredujući pod borbom s obje strane glavnog puta neprijatelj je potisnuo 2. bataljon s Runjavice i iz Klenovca, prema Studencima. Prvi napad na Jasenovaču odbili su dijelovi 1. i 2. bataljona. Neprijatelj je zatim izvršio artiljerijsku pripremu, te u novom napadu pred večer uspio da ovlada ovom kotom, a do mraka da izbije na liniju: željeznička stanica Studenci—Tomaševića kuće. Da bi spriječio odvajanje dvaju bataljona od glavnine, Štab 2. brigade naredio je 3. bataljonu da se tokom iduće noći prebaci istočno od željezničke pruge, na položaje: željeznička stanica Janjče, Milkovića stanovi, dok je zapadno od pruge, u rejonu Krša, zadržao 4. bataljon.

Operativni štab je 17. januara uveče došao do zaključka da se prodor njemačke 114. divizije u Gacko polje neće više zadugo moći spriječiti. Jedinice Operativnog štaba bile su vrlo razvučene i premorene višednevnim borbama, pod vrlo teškim klimatskim uslovima, a ni po zamisli ove odbrambene operacije nije ih trebalo podmetati direktnim čelnim udarima vrlo jakog neprijateljevog teškog naoružanja. Zato je Štabu 2. brigade naređeno da, rasporedom snaga u kome se brigada zatekla 17/18. januara, nastoji idućeg dana što više usporiti napredovanje neprijatelja od željezničke stanice Janjče do željezničke stanice Lešće, s tim što bi se tokom noći cesta na tom pravcu minirala i na podesnim mjestima zapriječila. Jedan bataljon bi, sa uzastopnih položaja, vatrom štitito prepreke na cesti, po jedan bi sa svake strane ceste bočno napadao neprijatelja, a jedan bi bataljon ostao u brigadnoj rezervi, u rejonu Ivčevića Kose.[25]

Prvoj brigadi je naređeno da, produžavanjem svog desnog krila od Podova do Podbojišnog selišta, spriječi eventualni ispad neprijatelja iz Perušića na Ljubovo i da vrši pritisak na cestu Gospić—Perušić. Trećoj brigadi 19. divizije naređeno je da, kontrolirajući Pločanski klanac, spriječi eventualni pokušaj neprijateljskog upada u Krbavsko polje s juga, i za leđa glavnih snaga Operativnog štaba, angažovanih prema komunikaciji Gospić—Otočac.

O situaciji na pravcu Perušić—Lešće obaviješten je Glavni štab NOV i PO Hrvatske u Otočcu. Naglašeno je da bi neprijateljeve oklopne jedinice, poslije izbijanja u rejon željezničke stanice Lešće, ako se ne organizuje otpor u Gackom polju, mogle za par sati stići u Otočac. Od Glavnog štaba primljena je 18. januara izjutra potvrda prijema ovoga izvještaja i naređenje o daljnjoj aktivnosti jedinica Operativnog štaba. Pošto je Glavni štab

25 Zb. tom V, knj. 23, dok. 102.

odlučio da odmah evakuira Otočac i da se sa svojim pratećim jedinicama premjesti u Plitvički Ljeskovac, potrebno je bilo da se pod čvrstu kontrolu stavi pravac Otočac—Vrhovine—Plitvička jezera. Operativnom štabu naređeno je da na taj pravac prebaci dio snaga, a zbog bolje veze s Glavnim štabom da se i Operativni štab odmah premjesti u Vrhovine.

Neprijatelj je 18. januara, kao i prethodnih dana, čim je svanulo, krenuo u napad. Njegove glavne snage napadale su položaje 2. i 3. bataljona 2. brigade, na liniji: željeznička stanica Janjče, selo Janjče, dok je slabijim snagama nastojao proširiti zonu svoje kontrole, uzduž ceste Perušić—Janjče. Braneći svaki podesni uzastopni položaj, 2. i 3. bataljon uspjeli su da natjeraju neprijatelja na oprezno nastupanje po ispresijecanom zemljištu, uz primjenu artiljerijske pripreme za zauzimanje skoro svakog brda, tako da mu je napredovanje bilo lagano, ne više od jednog km na sat. Mada je inžinjerijski odred u neprijatelj evo j prethodnici oprezno ispitivao cestu minodetektorima, pet motornih vozila nagazilo je na naše mine. Odbranu ovih dvaju bataljona podržavao je s dosta uspjeha minobacački vod brigade. Oko
14 sati prvi dijelovi 114. divizije izbili su na željezničku stanicu Lešće. Drugi i 3. bataljon 2. brigade bili su potisnuti na prostor istočno od glavnog puta .— na Čardak i u selo Potkoren. Na taj način neprijatelj je imao otvoren put u Gacko polje. Predveče je motorizovana prethodnica 114. divizije, saznavši od ustaških obavještajaca u Lešću da na putu do Otočca nema partizanskih snaga, krenula punom brzinom kroz Gacko polje, da bi upadom u Otočac postigla iznenađenje. Međutim, Otočac je već bio evakuiran, pa su tamo zatečeni samo manji zaštitni dijelovi, spremni na povlačenje. Načelnik Obavještajnog odjeljenja Glavnog štaba Pero Grubor, krećući se neoprezno na motociklu iz Otočca prema Škarama, susreo se pred Otočcem s čelom neprijateljske prethodnice i poginuo. U toku noći u Otočac je ušla glavnina 114. divizije. Mostove na rijeci Gackoj, u Čovićima i u samom Otočcu, neprijatelj je našao neoštećene.[26] Držanje zauzete ceste kroz Liku — od Gračaca, preko Gospića, do Otočca — komanda njemačkog 15. armijskog korpusa povjerila je komandi »Zapoli«, ojačavši je na pravcu Perušić—Otočac s dva bataljona njemačke 114. divizije.

Komanda »Zapoli« u Gospiću očekivala je da će, prodorom njemačkih snaga kroz Ličko i Gacko polje, partizanske snage biti bar djelimično razbijene i toliko zaokupljene koliko će ustaškim snagama grupe »Zapoli« biti dovoljno da stalnije ovladaju komunikacijom Gračac—Gospić—Otočac, a zatim da borbe prenesu u Krbavsko polje, organizovanu i čvrstu pozadinu partizanskih snaga u Lici. Pokušaji ustaških snaga od 14. do 17. januara da preko Široke Kule izbiju na Ljubovo i ugroze sjeverni dio Krbavskog polja, slomljeni čvrstim otporom jedinica 1. brigade. Teško zauzeti položaji u Širokoj Kuli bili su pod stalnim partizanskim pritiskom, pa su ih ustaške jedinice 18. januara napustile da bi ojačale položaje u Perušiću i Ličkom Osiku. Prvoj brigadi, radi jačeg pritiska na liniju Gospić—Perušić, bila je pridodata brdska baterija koja je raspoređena u Kuzmanovaču. Pošto su se njemačke snage 25. januara povukle iz Gackog polja, komanda »Zapoli« odustala je privremeno od napora da drži pod kontrolom cestu Perušić—Lešće, te je svoje snage povukla u Perušić i Osik.

26 Arhiv VII, k. 74 A br. reg. 16/2.

Borbe oko Perušića krajem januara

Poslije povlačenja neprijateljskih snaga sa sektora Lešće—Studenci, Operativni štab naredio je 2. brigadi da svoje snage rasporedi prema Perušiću, na liniji Klenovac—Konjsko Brdo—Lipova glavica, sa zadatkom da spriječi eventualne ispade ustaša iz Perušića na sjever, prema Gackom polju. Brigada je 25. januara zauzela predviđeni raspored i svoje lijevo krilo povezala s desnim krilom 1. brigade u Glunčuši. Dva slijedeća dana nije na tome sektoru bilo većih okršaja. S obje strane vršena su živa izviđanja da bi se što tačnije ustanovio protivnikov raspored snaga.

Komanda »Zapoli« naredila je 34. ustaškom bataljonu, kome je kao pojačanje bio dodijeljen vod tenkova i 5. četa 2. bataljona 15. domobranskog puka, da 28. januara napadne jedinice 2. brigade (čiji je raspored neprijatelju bio poznat) da bi ih zaobilaznim napadom razbio, djelimično uništio i odbacio dalje na sjever.[27] Za vrijeme ove akcije položaje 34. ustaškog bataljona, na liniji Lički Osik—Perušić, preuzeli su dijelovi Odbrambenog bataljona 4. ustaške brigade i 6. četa 2. bataljona 15. domobranskog puka. Za ovaj napad ustaše su napravile prilično smion plan. Dodijeljena domobranska četa i vod tenkova imali su zadatak da od Perušića frontalnim napadom na bataljon 2. brigade, koji je držao Konjsko Brdo, stvore utisak kako se na tome sektoru želi ostvariti proboj, pa da tako vežu za sebe svu pažnju štaba i jedinica brigade. Kada se to postigne, cio 34. ustaški bataljon izvršio bi brzi proboj iz Bukovca, preko Lipove glavice, u zaselak Jurišić. Od Jurišića bi pravac daljeg prodiranja bio usmjeren na sjeverozapad, prema Podboišnom selištu i zaselku Hećimović, gdje bi se cio ustaški bataljon našao iza leđa 2. brigade. Ovaj lukavi i smjeli plan potcjenjivao je otpornost jedinica 2. brigade.

Napad je počeo 28. januara izjutra. Njegova prva faza odvijala se po neprijateljevom planu. Naime, ustaški bataljon je uspio da se brzo probije kroz položaje 2. brigade na Lipovoj glavici i da napreduje do zaseoka Jurišić. Tada je, međutim, ustaški plan postao jasan Štabu 2. brigade, pa je bataljonu iz brigadne rezerve naređeno da sa V. čardaka napadne bok ustaške kolone. Rezerva je taj zadatak brzo i uspješno izvršila, pa je 34. ustaški bataljon primoran da se odmah povlači istim pravcem, kojim je i nastupao, ne ostvarivši postavljeni zadatak.

Još prije nego je počeo ovaj ustaški napad, Operativni štab donio je odluku da glavninom svojih snaga napadne neprijateljske jedinice, raspoređene od Ličkog Osika do Perušića, da bi ih razbio i odbacio prema Gospiću. Čim je slomljen ispad 34. ustaškog bataljona, Operativni štab pristupio je izradi borbene zapovijesti za ovaj napad. Jedinice predviđene za ovu akciju dobile su već 28. januara usmena naređenja da se pripreme za predstojeću akciju, a 29. januara i borbenu zapovijest za napad na neprijatelja na liniji Lički Osik—Prvan-Selo—Perušić.[28]

Na traženje Štaba 2. brigade, kojoj je poslije borbe od 28. januara bilo potrebno nešto više vremena da svoje jedinice pripremi za predstojeći napad, početak dejstva odgođen je za 30. januara u 9 sati. Za početak napada

27 Arhiv VII, k. 58, br. reg. 1/1—36.

28 Zb. tom V, knj. 24, dok. 11 i 115.

izabrano je prijepodnevno vrijeme, s jedne strane zato da bi se postiglo iznenađenje, jer je neprijatelj navikao da partizani počinju s napadom noću ili pred zoru; a s druge strane dnevno vrijeme pružalo je povoljne uslove za dejstvo naše artiljerije i za njeno uspješno sadejstvo s jedinicama koje je podržavala.

Do 8,30 sati 30. januara sve su jedinice zauzele polazne položaje za napad, pa je akcija počela po planu. Bataljoni 1. brigade brzo su raspršili neprijateljeve predstraže na Ravnom vrhu i Lisini, te pod zaštitom artiljerijske vatre podišli dobro utvrđenim položajima na Marinoj glavi. Na dati signal artiljerija je prekinula vatru, pa su jedinice 1. brigade na juriš zauzele ovu vrlo važnu tačku u sistemu odbrane linije Lički Osik—Perušić. Zauzimanje Marine glave proizvelo je u prvi mah jaki utisak na neprijatelja, pa je njegova odbrana u Perušiću ubrzo bila pokolebana. Četa, koja je branila Perušić, napustila je već oko podne središte mjesta te se povukla na kosu između Vučijaka i Prvan-Sela. S linije Prvan-Selo—Vukšić neprijatelj je sprečavao silazak jedinica 1. brigade na cestu.

Napad bataljona 2. brigade razvijao se u prvoj fazi uspješno. Neprijatelj nije stigao da organizuje odbranu Grabovače, a poslije slabijeg otpora potisnut je iz Kaniže i sa vrletnog terena sjeverno od Vučijaka. Ustaške snage, povučene iz Perušića, organizovale su u rejonu Vučijaka otpor i zaustavile dalje napredovanje jedinica 2. brigade.

Cijeneći stvorenu situaciju Operativni štab je u prvim popodnevnim časovima zaključio da postoje uslovi za uspješno produženje napada, te da bi se do mraka ovladalo linijom Vukšić—Liščev vršak—Mušaluk. Radi toga je 1. brigadi naređeno da što prije ovlada sjevernim dijelom Prvan—Sela, a 2. brigadi da zauzme raskrsnicu staza jugoistočno od Vučijaka te da produži napredovanje prema Mušaluku. Štab 1. brigade uputio je jedan ojačani bataljon da, nastupajući preko Perušića, napadne i zauzme kotu 734. S ovim bataljonom krenuo je i komandant brigade u tenku. Napad je izveden brzo i energično pa je neprijatelj odmah odbačen s kote 734 i potisnut uz kosu iznad Prvan-Sela, prema koti 780. Tako se poslije podne oko kote 780 našla glavnina snaga ustaškog bataljona.

Iz tog rejona ustaše su protivnapadom uspjeli da odbace jedinice 2. brigade s položaja oko Vučijaka u Kaniške drage, a zatim ponovo da ovladaju kotom 637. Međutim, tamo se nisu mogli održati, pa su se odmah povukli, jer su dijelovi 1. brigade već bili u južnom dijelu Prvan-Sela i napredovali prema Vukšiću. U isto vrijeme i jedinice 2. brigade zaustavile su prodor ustaša prema Kaniži i ponovo nastupale preko Vučijaka k Mušaluku. Do mraka su partizanske jedinice izbile na liniju Mušalučko Malo Selo — k. 673 — Antonića vrh—Vukšić. Pojačani otpor neprijatelja na ovoj liniji zaustavio je dalje napredovanje prema Ličkom Osiku. Prva brigada pokušala je tada da direktnim napadom preko željezničke stanice Lički Osik, uz podršku artiljerije, zauzme Gradinu, ali je odbrana na Gradini već bila ojačana pojačanjima iz Gospića pa napad nije uspio.

Komanda »Zapoli« nastojala je da po svaku cijenu zadrži položaje u Ličkom Osiku i da ponovo ovlada Perušićem. Da bi to postigla, riješila je potpuno napustiti Medak i Ribnik, te cio 31. ustaški bataljon i dvije čete 2. bataljona 15. domobranskog puka odmah prebaciti u Lički Osik. Prebacivanje ovih jedinica kamionom, uz pratnju tenkova, vršeno je već od podne 30. januara, odnosno otkad su u Perušić ušle partizanske snage. Prve jedinice

31. ustaškog bataljona stigle su već u rano popodne u Budak i odatle pješke produžile prema Ličkom Osiku. Bataljon 1. brigade (s pridodata dva tenka), koji je sa željezničke pruge (u rejonu šume Keserovac) vršio pritisak na cestu između Budaka i Ličkog Osika, na vrijeme je primijetio pokret ove ustaške kolone, upao s tenkovima na cestu, razbio čelo kolone i primorao neprijatelja na povlačenje u Budak. Tako je tek uveče ustaška kolona, uz podršku svojih tenkova, uspjela da se probije u Lički Osik. Na položajima u Osiku i na Gradini pojačanja su prihvatili dijelovi 34. ustaškog bataljona i zaustavili partizansko napredovanje.

Operativni štab bio je obaviješten da su u Osik stigla pojačanja neprijatelju, ali nije pretpostavljao da se radi o tako velikim pojačanjima kakva su stvarno bila. Naime, prije nego je napustio Medak, dio 31. ustaškog bataljona izvršio je ispad u Vrebac, a zatim preko Bilaja produžio u Gospić. Međutim, kako je bataljon 1. brigade iz Vrepca javljao o borbi koju je tamo vodio partizanski štabovi su bili uvjereni da je 31. ustaški bataljon i dalje na tome sektoru, a on je već cio bio u Ličkom Osiku. Ne znajući za te nove snage Operativni štab je 30. januara uveče konsultovao štabove brigada o mogućnostima i izgledima za koncentrični napad svim snagama na neprijatelja u rejonu Ličkog Osika — sutradan 31. januara ü zoru. Konačna odluka o tome ipak je odložena za idući dan.

Neprijatelj je, međutim, odlučio da sa pristiglim svježim snagama još u toku noći izvrši protivnapad na zamorene partizanske jedinice i da se što prije ponovo dokopa Perušića. Odmah poslije ponoći ustaške i domobranske jedinice krenule su u napad — u više kolona. Glavna kolona kretala se duž ceste za Perušić, a dvije pomoćne kolone iz Mušaluka prema Prvan-Selu i Kaniži. Prije nego što je glavna kolona počela napad na naše položaje u Vukšiću, jedna udarna grupa ustaša, od oko 80 dobrovoljaca, krenula je čistinom između Vukšića i Široke Kule, neopaženo se približila podnožju Marine glave, vješto zaobišla partizanska obezbjeđenja i uspela se do pod sam vrh, na kome su u bunkerima spavali prištapski dijelovi 1. brigade. Napad bombama ove ustaške udarne grupe na prištapske dijelove označio je ujedno i početak napada glavne kolone. Iznenađeni partizanski dijelovi na Marinoj glavi, poslije kratkog otpora, povukli su se kroz šipražje, niz sjeverne padine brda, bez većih gubitaka. Zbog gustog mraka neprijatelj se nije odlučio na gonjenje. Zauzimanje ovog položaja znatno je olakšalo neprijatelju napredovanje na prostoru između rijeke Like i ceste Lički Osik —Perušić, tako da su partizani već u toku noći i jutra potisnuti na liniju s koje su dva dana ranije krenuli u napad. U Perušiću je kao stalna posada ostao 31. ustaški bataljon, a 34. ustaški bataljon posjeo je položaje u Ličkom Osiku i Budaku.[29]

Osvrt na značajke jesenskih i zimskih borbi oko Gospića i Perušića

Odlaskom 6. ličke divizije s položaja oko Gospića, jedine neoslobođene ustaške tvrđave u Lici, nastala je ü jesen 1943. godine nagla promjena u odnosu snaga na štetu NOV i NÓPJ. Mada su iz Gorskog kotara i Hrvatskog primorja dovedene nove jedinice, koje po broju i naoružanju nisu bile mno-

29 Zb. tom V, knj. 24, dok. 11 i 115.

go slabije od 6. ličke divizije, one nisu predstavljale ni polovinu njene borbene vrijednosti. Ustaška komanda u Gospiću (»Zapoli«) to je brzo uočila i krenula u protivnapade. Ubrzo je neprijatelj razbio užu blokadu Gospića i zatim, uz pomoć njemačkih snaga, ponovo uspostavio kontrolu nad linijom Gospić—Oštarije—Karlobag i povremenu kontrolu komunikacije Gospić——Gračac. Mlade i neiskusne primorsko-goranske brigade, dovedene na teren koji nisu poznavale, doživjele su oko Gospića dosta osjetne gubitke u sukobima s okorjelim ustaškim bojnama i njemačkim snagama koje su bile znatno tvrđe od talijanskih. To je dovodilo ne samo do njegovih gubitaka, nego i do izvjesnog kratkotrajnog pada borbenog samopouzdanja stanovništva, naviklog na čvršću zaštitu slobodne teritorije, što je pojačanim političkim radom brzo otklonjeno.

Operativnom štabu za Liku trebalo je više od mjesec dana vremena da se bliže upozna s kvalitetima novih jedinica, kako bi njihove snage racionalno i opreznije koristio. Za znatne gubitke 2. brigade 13. divizije, u decembru 1943. godine, na sektoru Počitelj—Medak, nije bila kriva samo nesnalažljivost rukovodstva ove mlade jedinice, nego i nedovoljna organizaciona pomoć od strane Operativnog štaba. Kada su te slabosti uočene (početkom 1944. godine), štabovi i jedinice Operativnog štaba djelovali su mnogo sigurnije i uspješnije.

Nastupanje njemačke 114. divizije od Gračaca, preko Gospića i Perušića, u Gacko polje, u sklopu zimske ofanzive njemačke 2. oklopne armije, predstavljalo je takvu koncentraciju neprijateljskih snaga na tome sektoru kakva nije bila ostvarena ni u jednom drugom periodu rata. Jedinice Operativnog štaba ne samo da su uspjele u toku ove ofanzive (i odmah poslije nje) da zadrže pod kontrolom veći dio teritorije tih dvaju kotareva, nego su spriječile napore 4. ustaškog zdruga da trajnije zagospodari cestom Gospić——Perušić—Otočac, koja je za njega bila od vitalne važnosti jer mu je ovuda trebalo da pristiže stalno snabdijevanje od njemačke 392. divizije. Najveći dio perušićkog kotara bio je odmah poslije januarske ofanzive ponovo oslobođen.

Ivan Arbanas Vanja

Napad ustaša na rukovodstvo NOB-e perušićkog kotara, u zaseocima Gornji Lulici i Škrljak, 26/27. ožuljka 1944. godine

Jedinice njemačke 114. lovačke divizije, potpomognute ustaškim i domobranskim snagama iz Gospića, 16. 1. 1944. godine odbacile su 1. i 2. brigadu Operativnog štaba za Liku s položaja prema Gospiću (do tada blokiranom) te zauzele Lički Osik i Perušić. Dva dana kasnije one su zajedno sa ustašama zauzele i Otočac, prisilivši na daljnje povlačenje jedinice 2. brigade Operativ-

nog štaba za Liku. Ovim akcijama Nijemci i ustaše ovladali su važnom cestom Gospić—Perušić—Otočac i manjim naseljima u blizini nje.

Političke prilike i mogućnosti za politički rad u perušićkom kotaru potpuno su se izmijenile. Politički rad bio je veoma otežan zbog agresivnosti ustaša koji su svakodnevno krstarili po selima te hapsili i proganjali pristalice i suradnike narodnooslobodilačke borbe. S manjim grupama — »trupovima« — postavljali su zasjede, upadali u kuće danju i noću te tako otežavali veze političkih radnika sa stanovništvom. Kotarska i općinska rukovodstva NOB-e kotara Perušić morala su se povući s terena (iz svojih mjesta) zajedno s jednim dijelom naroda, većinom omladine. Najprije su se nalazili na Tomaševu, odnosno Križanovu brdu. Polovicom siječnja povukli su se dalje — u zaseoke Kose, prema Čanku, Kozjanu i Kuzmanovači, a iza položaja naših jedinica.

Jedinice 1. i 2. brigade 35. ličke divizije, formirane 31. 1. 1944. godine, povukle su se na položaje: od sela Ramljana, preko Gostovače, do Široke Kule, a prema Ličkom Osiku i Perušiću, te cesti Perušić—Otočac.

Upravo na tom prostoru često su se vodile borbe, bilo da su snage Narodnooslobodilačke vojske pokušavale vratiti Perušić i Lički Osik te ustaše ponovno stjerati u Gospić, bilo da su, pak, ustaše pokušavale da još dalje odbace partizanske jedinice. Tako su 31. siječnja te godine 1. i 2. brigada napale 34. ustašku bojnu u Širokoj Kuli, Ličkom Osiku i Perušiću. Međutim, ustašama je stigla u pomoć 31. ustaška bojna (s položaja kod Metka) te dijelovi domobranskog puka iz Gospića i tako napad ovih jedinica nije uspio. Borci 35. ličke divizije morali su se povući. Drugi put (8. veljače) 19. ustaška bojna iz Otočca i 32. i 34. ustaška bojna iz Gospića i Perušića napale su jedinice 1. i 2. brigade 35. ličke divizije. Ustaše su u početku uspjele potisnuti ove jedinice s položaja na liniji Ramljani—Gostovača—Široka Kula, ali su se nakon nekoliko sati borbe ustaše morale povući u svoje baze. Opet je 1. ožujka ustaška bojna iz Ličkog Osika i Perušića, ojačana jedinicama iz Gospića, napala 7. dalmatinsku brigadu 19. divizije kod Široke Kule i Lipove Glavice i potisnula je s tih položaja.

Međusobne borbe manjih jedinica bile su skoro svakodnevne. Često su ustaše, zajedno s Nijemcima, krstarili cestom Gospić—Perušić—Otočac, ili su sami iz Ličkog Osika i Perušića upadali u sela: Bukovac, Lipovu Glavicu, Konjsko Brdo i Kosu. Perušićki organi narodnooslobodilačke vlasti, pozadinski vojni organi, rukovodstva partizanskih, skojevskih i antifašističkih organizacija u takvim su se prilikama neprestano povlačili ispred ustaša i Nijemaca. U drugoj polovici siječnja najzad su se smjestili u krajnjim zaselcima Ivčevića Kose, prema Čanku, Kozjanu i Kuzmanovači.

U zaselak Gornji Lulići smjestio se Kotarski komitet KPH za Perušić, sa sekretarom Đurom Potkonjakom, te Komanda mjesta Perušić čiji je komandant bio Ante Milković, a politički komesar Joso Bubaš. Tu je bio i ROC (Rejonski obavjetšajni centar) za kotar Perušić, sa Dušanom Škarićem na čelu. U zaselku Škrljak bio je smješten Kotarski narodnooslobodilački odbor, s predsjednikom Josom Aleškovićem, te općinski narodnooslobodilački odbori za općine Pazarišta i Perušić, kao i članice kotarske i općinskih organizacija AFŽ-a. U zaselku Madžari nalazio se Kotarski komitet SKOJ-a Perušić, a u zaselku Jurkovića Dolu bilo je nešto izbjeglog naroda, kojeg je u stvari bilo i u svim ovim zaselcima.

Perušićki, kosinjski i pazariški komunisti često su odlazili u okupirana se-

la, održavali veze i sastanke s narodom i vraćali se u ove svoje baze. Ustašama to nije bilo svejedno. Potrudili su se da dobiju točne podatke o smještaju pomenutih organa NOB-e i osobama koje se tamo nalaze, ali i o njihovu kretanju po terenu. Dostavili su im ih njihovi doušnici upravo iz tih zaselaka. Perušićki Rejonski obavještajni centar (ROC) raspolagao je informacijama
0 namjerama ustaša da likvidiraju komunistička rukovodstva. Članovi ROC-a
1 njegovi obavještajci neprestano su krstarili selima perušićke općine kako bi na vrijeme preduhitrili neprijatelja. Bilo je to vrijeme izvanrednih zalaganja, napora i žrtava.

Krajem siječnja Juka Kolak, predsjednik Okružnog odbora USAOH-a i član Okružnog komiteta SKOJ-a za Liku s manjom grupom perušićkih partijskih radnika, među kojima su bili Milan Rukavina Šain i Mile Obućina Galić, spustio se u selo Konjsko Brdo da bi tamo održali sastanke i učvrstili veze.

Međutim, ustaše iz Perušića uspjele su ih iznenaditi i skoro opkoliti pa je tom prilikom poginuo Juka Kolak, probijajući se iz zasjede. On se nalazio na tom području da bi upravo u tim teškim prilikama pomogao organizacijama SKOJ-a i Partije u političkom radu s omladinom.

Kosinjska općinska rukovodstva NOB-e (Općinski narodnoslobodilački odbor, Općinski komitet KPH, Općinski komitet SKOJ-a i Komanda mjesta Kosinj) s nešto više izbjeglog naroda — uglavnom žena, djece i staraca, ali i omladine — u drugoj polovici ožujka prebacila se u Tolić u Krbavskom polju, u dublju i sigurniju pozadinu. Odveli su ih tadašnji sekretar Općinskog komiteta KPH Markić Dasović Kukac i komandant Komande mjesta Kosinj Mile Javorina Barabica. Komandir čete Komande mjesta bio je Nikola Ćuič. S kosinjskim narodom u Toliću su se našli i članovi Općinskog komtieta KPH: Mane Kokotović, Mile Štakić, Milica Cvijanović i Marija Glumičić Papina. Mane Kokotović bio je ujedno i predsjednik Općinskog narodnooslobodilačkog odbora Kosinj, a tajnik je bio Kuzme Prša. Tako su, zahvaljujući upravo tome što su nekoliko dana ranije napustili teritorij perušićke općine, općinska rukovodstva s nešto naroda iz Kosinja izbjegla ustaški pokolj.

Napad ustaša visio je u zraku. O njemu se govorilo, raspravljalo; borci Komande mjesta (a i drugi) su stražarili, patrolirali... Izrazito ružan dan bio je 26. ožujka. U kasno poslijepodne i navečer razmahala se prava mećava. Bura je nosila hrpe snijega i toliko bjesnila da se nije moglo kretati iz zaselka u zaselak. I tu večer bili su svi na oprezu.

Nešto prije pola noći Andrija Špoljarić je s još dvojicom drugova, iz kuće u kojoj je bio Kotarski komitet KPH, otišao u Komandu mjesta. Tamo je zatekao komandanta Komande Antu Milkovića i političkog komesara Josu Bubaša. Njih petorica izišli su u snijeg, u mećavu, obišli nekoliko stražarskih mjesta i vratili se donekle umireni da je po takvom nevremenu nemoguće izvesti bilo kakvu akciju.

U praskozorje 27. ožujka ustaše 31. ustaške bojne, kojom je zapovijedao bojnik Slavko Hajdinović, pošto su prethodno u toku noći po nevremenu opkolili zaselke u neposrednoj blizini kuća, napali su istovremeno svuda. U grupama su upadali među kuće. Tukli su rafalima iz puškomitraljeza. Paljbom iz pušaka i bombama zasipali su kuće i puteljke između zidova i kuća. Prostor su gotovo neprestano osvjetljavali raketama. Otpor je bio slab. Borci Komande mjesta su se raspršili, a djelomično su i pobijeni. Njih nešto više od desetine uspjelo se okupiti i povući iznad sela — prema Kuzmanovači i

Kozjanu. Odatle su pružili organiziraniji otpor i to je mnogim drugovima omogućilo da se izvuku u tom pravcu.

Dušana Škarića, šefa ROC — a za kotar Perušić, ustaše su uhvatile odmah ispred kuće gdje je bio smješten ROC. On je pokušao dati otpor, ali su ga ustaše na mjestu ubile. Pave Marković, suradnik ROC-a, uvukao se u kući u trap za krumpir i to ga je spasilo. U zaselku Škrljak ustaše su odmah napale kuću gdje je bio Kotarski narodnooslobodilački odbor. Njegov predsjednik Joso Alešković odmah se bacio na ustaše, ali su ga oni brzo dokrajčili metkom u glavu.

Grgo Hećimović Fogo i još nekolicina njih uspjeli su se izvući, probijajući se između ustaša puščanom vatrom i koristeći snježne namete te časoviti mrak poslije zaslјepljujućeg svejtla raketa... Iz kuće Kotarskog komiteta KPH među posljednjima su se izvlačili: Andrija Špoljarić, sekretar Đuro Potkonjak, Mande Kokotović i Vanja Arbanas. Najprije su se povlačili pravcem kojim su došle ustaše, prema Perušiću, i takorekavši između njih, vukući se uz ogradne zidove, kroz kišu metaka i bombi uspjeli su se izvući iz obruča. Manda Kokotović je, kada se već probila iz obruča, ranjena u nogu, a Đuro Potoknjak i Andrija Špoljarić zadobili su smrzotine na nogama.

U članku pod naslovom »Teški dani«, napisanom nekoliko godina poslije rata, Manda Kokotović Leontić je o toj ustaškoj akciji napisala, između ostalog, i ovo:

»... Mora da je davno prošla ponoć, kada mi se kroz san učinilo kao da čujem neke prigušene glasove. Trgla sam se i osluškivala. Izgledalo je kao da ispred kuće netko pokušava da zove u pomoć, ali ne može jer ga nešto davi. To su bili mukli, prigušeni krikovi i grcaji, koji su jedva uspijevali da se otrgnu iz grla.

'Na oružje, drugovi!', — prolomio se u našoj sobi nečiji glas. U tom času pod pritiskom izvana rastvorila su se naša kućna vrata i na pragu zablještali rafali puškomitraljeza. Na vratima gužva, galama, pucjnava, psovke i gušenja. Napadači izvana nasrtali su da provale u kuću, a borci naše čete htjeli su da prodru iz kuće napolje.

'Iziđimo ovuda!', — čula sam u mraku glas Potkonjaka. Netko me je za rukav vukao na suprotnvu stranu. Bez čarapa i opanaka koji su netragom iščezli, nije mi preostalo drugo nego da bosonoga krenem za Potkonjakom
i ostalima. Bilo je krajnje vrijeme. Snop bljedunjavog svjetla prodro je kroz prozor. Svjetleća raketa u magli i mećavi ličila je na sijalicu promatranu kroz mliječno staklo. U obasjanoj sobi pograbih sa stola svežanj partijske prepiske, koju je trebalo spasiti ili uništiti. Zatim se probih kroz prolaz u pravcu dvorišta, kojim su izlazili Potkonjak, Špoljarić i Vanja Arbanas. Iz dvorišta, pri svjetlu rakete, kroz vijavicu i gustu maglu razbirale su se posvuda oko nas mračne sjenke ustaša, koji su jurišali i pucali uz paklenu dernjavu.

Raketa se ugasila. Sve unaokolo progutao je crni mrak.

'Za mnom!', — viknuo je prigušeno Potkonjak.' Probijat ćemo se prema Perušiću. U pravcu slobodnog teritorija sigurno su blokirani svi prolazi!'

Bio je u pravu. Skoro svi oni, koji su pokušali da se probiju u pravcu slobodnog teritorija ili su izginuli ili su zarobljeni, jer su nalijetali na ustaške zasjede.

Potrčali smo uza zid kroz mrak po dubokom snijegu blagom nizbrdicom, koju smo svi dobro poznavali. Odasvud se čuo prasak pušaka isprepleten mi-

traljeskim rafalima i eksplozijama bombi. Svako malo planula bi u zraku svijetleća raketa. Na našu sreću magla i mećava bili su tako gusti da su se i pri maloj udaljenosti jedva primjećivale ljudske sjenke...

Čim bi se zablistala raketa, bacali smo se u snijeg. Ležeći nepomično promatrali smo kako kraj nas jure spodobe ustaša koji su urlali u napadu na naša razdvojena prenoćišta. Dok su rakete blistale, pažljivo smo pratili njihovo nadiranje, pa bi, čim se smrači, pojurili što nas noge nose u pravcu uočenih prolaza, a zatim se ponovno bacili u snijeg čim bi planula raketa. Uspjelo nam je da se tako probijemo kakvih tristo metara od našeg prenoćišta. Svuda oko nas još uvijek su se prolamali vika i vatreni krkljanac. Koristeći novu pomrčinu prebacili smo se u skokovima još tridesetak koraka. Sudeći posvemu bili smo već izišli iz neprijateljskog obruča, jer se pri svjetlu rakete nisu više primjećivale nikakve sjenke ispred nas. Potkonjak je zastao da nam bude zaštitnica. Špoljarića nisam vidjela, mora da je negdje zapeo ili zalutao.

Najednom, upravo kada je raketa dogorjevala ugledamo pred sobom nekoliko pogurenih silueta i bacimo se u snijeg u času kada je pred nama planula bomba. Toga trenutka ugasila se i raketa. Hitro što sam brže mogla, skočila sam na noge i pojurila u lijevo. Jedva sam pretrčala dvadesetak koraka, kada iza sebe začuh dugi mitraljeski rafal. Jak udarac u desni kuk oborio me u snijeg. Skočila sam ponovno, potrčala petnaestak, koraka, a zatim se spotakla i pala. Grozničavo sam u snijegu iskopala ležaj i pregršti snijega nabacala preko sebe ...

'Držite ga, majku mu njegovu!', vikao je jedan ustaša s mjesta gdje smo naletjeli na njihovo mitraljesko gnijezdo. Dali se to odnosi na mene, na Vanju ili na nekog drugog, nisam bila na čisto. Ako sada plane nova raketa, ništa me neće spasiti, jer će me po svježim tragovima lako pronaći.

Na moju radost, pomrčina je ovog puta potrajala duže nego obično. Gusta mećava gotovo me je zasula. Još malo, pa se ni moji tragovi neće razbirati ni pri svjetlu, a kamo li u ovako gustoj magli i vijavici... Proteklo je nekoliko minuta mraka. U pravcu našeg prenoćišta ponovno je bljesnula raketa, ali ovaj put dalje nego obično, tako da se i u mojoj neposrednoj blizini teško razaznavala snježna površina.

Prikupila sam svu snagu, uspravila se na svom ležaju i s puškom na desnoj, a svježnjem u lijevoj ruci pokušala da hodam. Noge su me još slušale. U hodu sam rukom opipala desni kuk. Iako su mi prsti bili utrnuli od hladnoće, osjetila sam da su se pantalone na kuku skrutile od krvi... Ako izdržim do partizanskog zaseoka Kuzmanovače, koji se morao nalaziti ispred mene, gore na uzbrdici, možda ću se sretno izvući. Ali zbog hladnoće i gubitka krvi počela sam da slabim, pa sam morala da zastajkujem oslanjajući se na pušku. Iza mene od Škrljaka još uvijek su se čuli rafali mitraljeza i povremeno bi planula po koja raketa. Naišla sam na zid ograde koji sam odlično poznavala za vrijeme svojih bezbrojnih kretanja po tome terenu i uspjela tačno da se orjentiram. Svežanj partijske prepiske zakopala sam u snijeg ispod zida. (U Trnovcu sam kasnije objasnila drugovima gdje sam zakopala arhivu, pa su je nekoliko dana kasnije pronašli, ali, naravno, bila je potpuno raskvašena). Krajnjim naporom uspenjala sam se uzbrdicom prema zaseoku. Snaga me je napuštala, noge su otkazivale poslušnost. Bilo se već potpuno razdanilo, kada sam stotinjak metara od prve kuće zaseoka Kuzmanovače, na kraju svojih snaga pala u snijeg i izgubila svijest...«

Ustaška operacija nije dugo trajala. Možda tek nešto više od sat vremena. Kada je svanulo, zadržali su se još kratko vrijeme u Gornjim Lulićima, Škrljaku i drugim okolnim zaselcima, tek toliko da se prikupe, a zatim su se povukli. Sa sobom su u Perušić odveli nešto domaćih žitelja tih zaselaka i zarobljenike koji su bili vezani žicom. Ivan Kolak Ljuštre u jednoj je prilici, dok su ih vodili kroz šumarke, uspio rastrgati žicu na rukama i pobjeći im.

Tada je poginulo 28 drugova i drugarica, a 33 ih je zarobljeno. Poginuli su između ostalih: Joso Alešković Pavin iz Prvan Sela, predsjednik Kotarskog NOO-a za Perušić; Božo Grubić Boća iz Vrepca, član Općinskog komiteta KPH za Pazarišta i član Kotarskog komiteta KPH za Perušić; Mićo Mišćević iz Vrepca — kratko prije pogibije bio je sekretar Općinskog komiteta KPH za Kosinj, član Kotarskog komiteta SKOJ-a i Općinskog komiteta KPH za općinu Perušić; Ivan Dasović Kukac iz Prvan-Sela, odbornik Mjesnog narodnooslobodilačkog odbora Prvan-Selo; Joso Dasović Paprica iz Bukovca, odbornik Mjesnog NOO-a Bukovac; Martin Hećimović Gajin iz Bukovca; Dane Jurišić Dašo, odbornik Mjesnog NOO-a Perušić; Mile Klemenčić iz Kaluđerovca, predsjednik Mjesnog NOO-a Kaluđerovac i član Općinskog NOO-a za općinu Perušić; Dane Glumičić Danjas, član Općinskog NOO-a općine Perušić; Jandre Kolak Nikolin iz Kaniže, član Mjesnog NOO-a za Kanižu; Mile Sitvuk Mikić iz Klenovca; Mićo Špoljarić iz Kosinja, postolar, član Mjesnog NOO-a Perušić; Petar Hodak iz Klanca; Marko Rukavina Beg, predsjednik Mjesnog NOO-a Klanac—Vagane; Marija Milković Mica iz Smiljana, kuharica pri Kotarskom NOO-u Perušić. Poginulo je i nekoliko vojnika iz čete Komande mjesta Perušić te jedan Primorac dok je njegova žena ranjena.

Zarobljeni su između ostalih: Dara čudić Vujnović, član Okružnog komiteta KPH za Liku i član Okružnog odbora Antifašističke fronte žena za Liku; Mile Hećimović Pajac, sekretar partijske ćelije Vukovac; Micika Rukavina, član Općinskog komiteta SKOJ-a za općinu Perušić; Pere Štimac, također član Općinskog komiteta SKOJ-a Perušić; Eva Pocrnić, skojevka — radila u Kotarskom komitetu KPH Perušić; Ivan Bašić Ivčina iz Kaniže; Ivan Dasović Palentica iz Prvan-Sela; Dane Kordić Dašo iz Karaule te njegov sin Mika Kordić; Pave Kurteš Fešter; Mate Sokolić Perišin iz Karaule; Ana Rukavina Prcina iz Perušića; Pave Lulić Draja iz Lipove Glavice; Joso Bašić Jojčina iz Kaniže; Nikola Bašić Jušanov iz Kaniže; Ive Horvatović i Niko Alešković Mićin, mladi kuriri iz Prvan-Sela; Ana Orešković Matić; Marija Brajković Garica i drugi.

Putem do Perušića, a i u samom Perušiću, ustaše su zarobljenike tukli čime su stigli, a nekolicinu su doslovce izmasakrirali. Ivčinu Bašića su potpuno izmrcvarenog zaklali u Perušiću, a Ivana Dasovića Palenticu ubili u perušićkom groblju. Nekolicinu zarobljenih ubrzo su poslali u ustaški logor u Jasenovac, a među njima Dašu Kordića i njegova sina Miku, Pavu Kurteša i Matu Sokolića. Iz Jasenovca se nijedan nije vratio.

Svi ostali prebačeni su u zatvor u Gospiću gdje su zatekli grupu Perušićana i Pazarištana što su ih ustaše te zime zarobili ili pohapsili kod kuća. Na saslušavanjima svi su se držali dobro. Tukli su ih, a gadne batine zadobio je Mile Hećimović Pajac jer im je izgledalo da mnogo zna, da je neki komunistički funkcioner, a usudio im se i oponirati. Dara Čudić Vujnović, član OK KPH za Liku, saslušanja je prošla kao kuharica. O njoj, kao ni o ostalim, ustaše nisu mogli ništa doznati.

Na inicijativu Okružnog komiteta KPH za Liku uskoro je organizirana za-

I mjena zarobljenika sa Škrljaka za ustaše koji su ranije zarobljeni i nalazili H se u zatvoru pri Komandi 2. ličkog područja. Naime ,u jesen 1942. godine par-
I tizani su iznad Močila (kod Slunja) oborili ustaški avion koji je bio na putu
I iz Zagreba za Gospić. Kako je poznato, tom su prilikom zarobljeni: ustaški
[1] pukovnik Jure Francetić, koji je uskoro od dobivenih rana umro, pilot aviona i ustaša Mirko Samardžija, brat Josipa Samardžije, ustaškog stožernika u Gospiću. Osim Mirka Samardžije u zatvoru pri Komandi 2. ličkog područja bilo je još nekoliko ustaša iz gospićkih jedinica, zarobljenih u borbama oko Bilaja.

Tom zamjenom, obavljenom u neposrednoj blizini gospićkog Bilaja, opet su se našli na slobodi: Dara Čudić Vujnović, Micika Rukavina, Eva Pocrnić, Mile Hećimović Pajac i Pere Štimac. I nekolicina zarobljenika uspjela je pobjeći na oslobođeni teritorij, koristeći paniku za vrijeme bombardiranja Gospića. Oni su, naime, pod pratnjom ustaša kao zatvorenici radili u gradu, uglavnom na raščišćavanju ruševina. Naime, kada su avioni bombardirali i mitraljirali grad, oni su se kradom izvukli iz njega i stigli do Ljubova. I ostali zatvorenici, većinom žene i stariji ljudi, koji su se u zatvoru uspjeli odrvati i epidemiji tifusa (stari Jure Dasović umro je od tifusa), uspjeli su se vremenom izvući iz zatvora, bilo kao rekonvalescenti, ili bolesni, ili na neki drugi način.

Ustaše su neprestano, zapravo za sve vrijeme rata, poduzimali sve moguće akcije da bi likvidirali rukovodstva i ugledne komuniste te tako obezglavili i oslabili narodnooslobodilačku borbu u perušićkom kotaru. Pri tom su se služili terorom, silom i lukavošću. Njihovi uspjesi uvijek su bili bolni i nenadoknadivi gubici za NOB. Tako su 24. 12. 1942. godine u pazariškom selu Krupčici uspjeli da iznenade i pobiju grupu pazariških prvoboraca i komunista. Naime, u jesen te godine u selima pazariške općine djelovali su partijski radnici i politički rukovodioci te općine: Joso Lulić, Nikica Starčević, Joso Stojević Rakar i Karlo Krpan, pekar — svi predratni komunisti i prvoborci — te komunisti i borci: Vicko Balenović Samac, Štipan Vukelić i Marko Krpan, s još nekolicinom domaćih suradnika. Oni su po selima razvili vrlo zivu političku aktivnosti, održavali sastanke s partijcima, odbornicima i aktivistima NOB-e učvršćivali veze i drugo. Poslije 20. prosinca oni su se okupili u Kruščici, odakle su se namjeravali prebaciti preko rijeke Like u kosinjsko selo Mlakvu, a zatim produžiti na slobodni teritorij gornje Like.

Ustaše u Klancu i u Perušiću saznale su preko svojih doušnika gdje se nalaze pazariški komunisti pa su noću opkolili selo i iznenadnim napadom, pod [za]Povjedništvom Tateka, brzo likvidirali svaki otpor.

U toj ustaškoj akciji ubijeni su: Vicko Balenović Samac, Marko Krpan, Nimica Starčević, Joso Stojević Rakar i Štipan Vukelić. Uspjeli su se spasiti: J°[s]o Lulić (zavukao se pod badanj u kući Blažote Balenovića) i Karlo Krpan koji se sklonio u rivine na obali Like. Ovaj svoj uspjeh ustaše su u selu slavite Pekući janjce i maltretirajući seljake — pristalice i suradnike NOB-e.

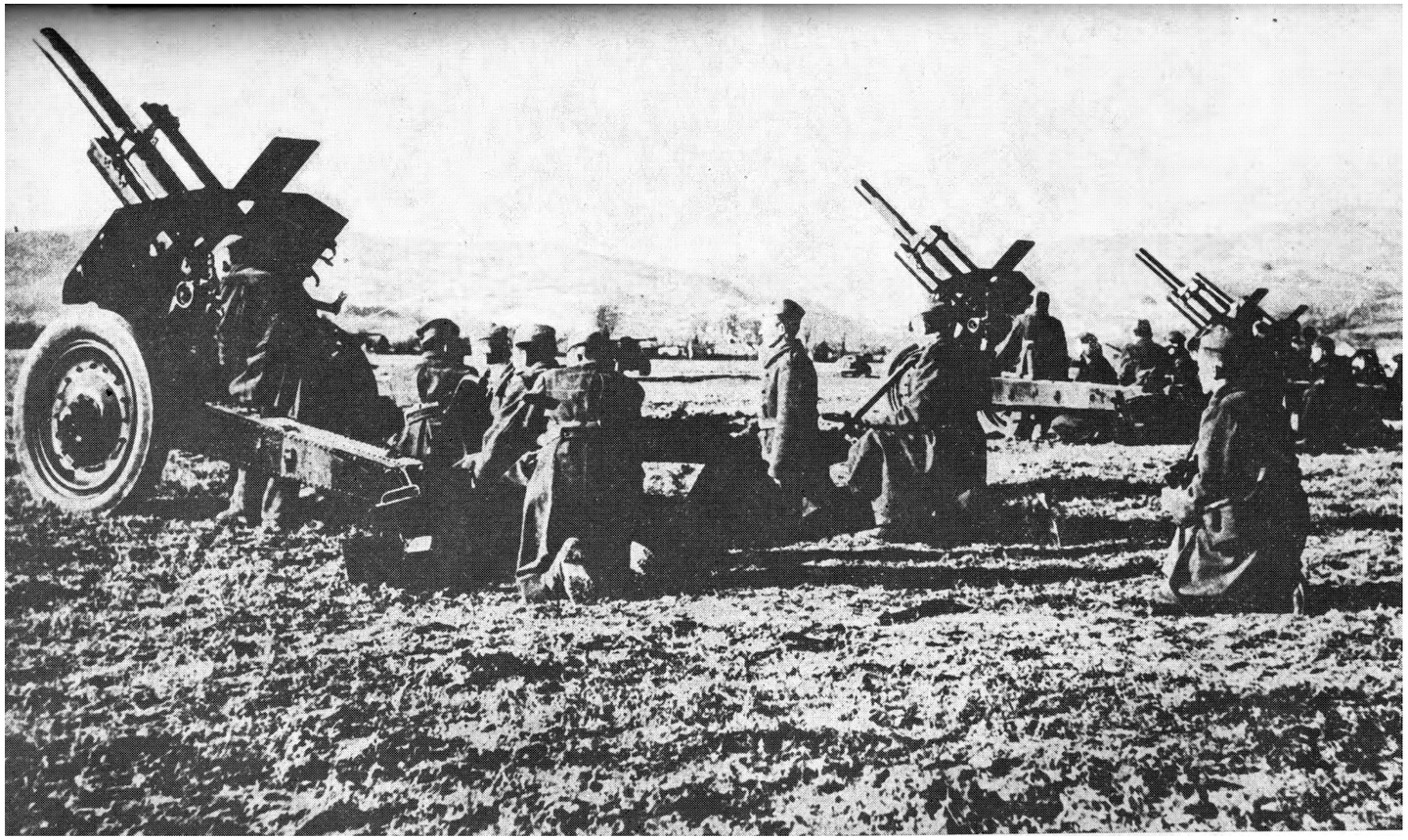
Još jednom je nemilo stradalo partijsko općinsko rukovodstvo općine Pazarišta. Bilo je to polovinom listopada 1944. godine. Mile Javorina Papina, prvoborac iz Studenaca, sekretar Općinskog komiteta KPH za pazarišku općinu, zajedno s Ivanom Rukavinom Begom, komunistom iz Klanca, i još nekolicinom komunista i simpatizera u jesen te godine obilazili su sela i zaselke s mnogo planova i političkih zadataka. Tako su se našli i u neposrednoj blizini Klanca. Zanoćili su u jednoj osamljenoj kućici. Ustaše su doznale gdje su,

opkolile su ih i pobile ih vatrom iz pušaka, puškomitraljeza i bombama. Između ostalih poginuli su: Mile Javorina Papica, Ive Rukavina Beg i Mile Butorac Simin.

Ustaška »bijela garda« u ljeto i jesen 1943. godine i ustaški »trupovi« kasnije (1944. i 1945. godine) imali su poseban zadatak da upadaju u partizansku pozadinu i da ubijaju komuniste, odbornike i aktiviste NOB-e. Jedinice Narodnoslobodilačke vojske, organizacije i organi NOB-e organizirano i uporno borili su se protiv »bijele garde« i »trupova« da bi ih razbili i onemogućili takvu njihovu djelatnost. Ta borba nije prolazila bez velikih i ozbiljnih žrtava.

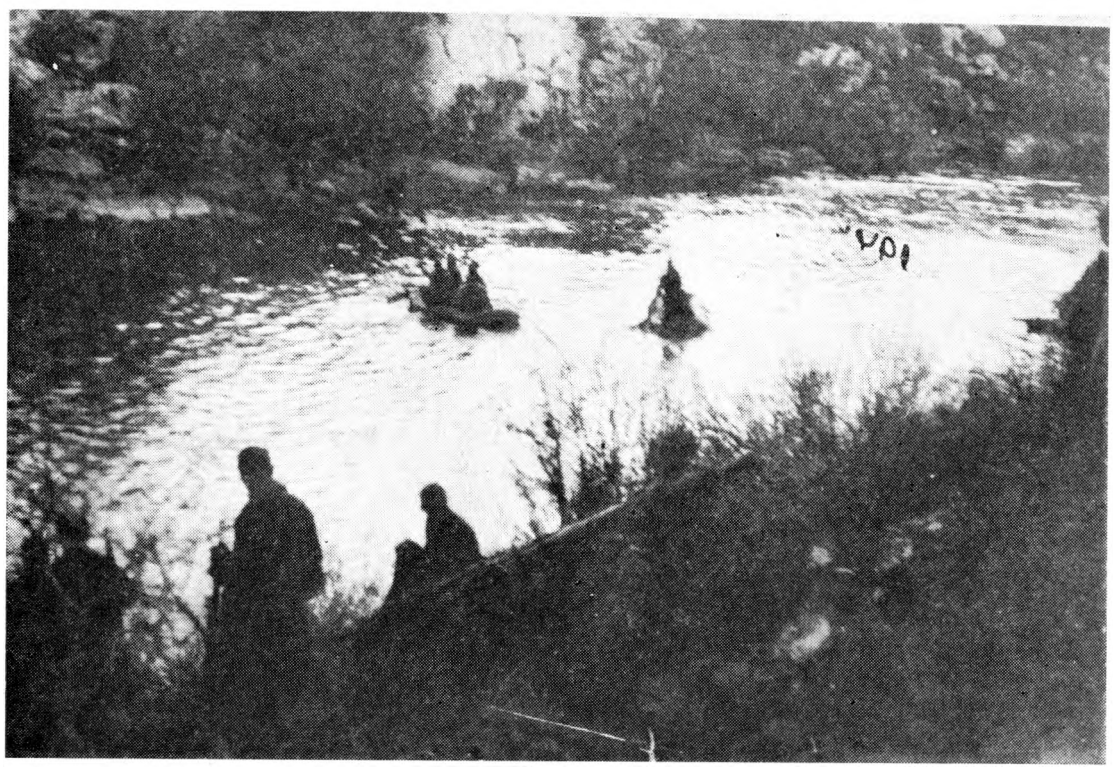
Čanini bjelogardejci uhvatili su 15. 8. 1943. godine, izmasakarirali i ubili predratnog komunistu Ivana Karića Lajdera. Ustaški trup je 7. 5. 1944. ubio u selu Malom Polju predratnog komunistu Stipu Milkovića, a šest mjeseci kasnije (6. studenog) i njegova brata Maku, također komunistu. Mjesec i nešto više dana prije konačnog oslobođenja perušićkog kotara ustaše su još jednom uspjele zadati udarac rukovodstvu NOB-e. U blizini sela Kaluđerovac ustaški trup je 19. 3. 1945. iznenadio i ubio Branka Radovića, člana ROC-a i člana Kotarskog komiteta KPH za Perušić te Ivana Radoševića Petrova iz Kruščice.

Ovo je samo nepotpuni pregled jednog broja žrtava, palih na području kotara Perušić u dugoj i neravnopravnoj borbi za slobodu s brojčano jačim i bolje naoružanim neprijateljem. Bile su to nenadoknadive žrtve koje su teško pogađale NOB-u u kotaru, no poginuli drugovi i drugarice upravo su svojim životima učvršćivali ideje i politiku Komunističke partije u narodnooslobodilačkom ratu.

Artiljerci 20. divizije NOVJ u vrijeme borbi za oslobođenje Gospića, 4. aprila 1945.

Porušen most na rijeci Lici pri borbama za oslobođenje Gospića, aprila 1945.
Forsiranje rijeke Like u borbama za oslobođenje Gospića, aprila 1945.

Zarobljeni njemački vojnici prolaze ulicama oslobođenog Gospića 1945.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

NOVOSTI

Izdaju Okružni odbori JNOF za Baniju, Kordun i Pokuplje

Živjela naša slavna pobjedonosna armija!
Živio njezin Vrhovni komandant maršal Tito!
Svi na front — sve za konačno oslobođenje domovine!

God. II. | 7. TRAVNJA 1945. | Broj 77

Pobjedonosne trupe naše slavne armije oslobodile su Sarajevo i Gospić

NEKA NAM 6. APRIL BUDE PODSTREK ZA MOBILIZACIJU SVIH SNAGA ZA KONAČNU BITKU

Prošle su četiri godine od mučkog hitlerovskog napada na našu zemlju. Četiri godine patnji i muka, četiri godine herojske borbe za slobodu, nadčovječnog bivanja s nekad toliko nadmoćnom fašističkom zvijeri, koja je htjela da uništi i satre naše narode, nisu bile uzaludne. Žrtve, koje su dali naši narodi u borbi za slobodu donijele su slavne plodove.

Naši narodi koji su pred četiri godine, zapostavi od izdajničke vlastodržačke klike, na poziv komunističke partije goloruki ustali na obranu svoje slobode i golih života — danas imaju svoju moćnu armiju, koja zajedno s bratskom Crvenom armijom, zajedno sa savezničkim vojskama Engleske i Amerike, vodi posljednje bitke za uništenje fašističke nemani. Danas naši narodi imaju svoju jedinstvenu vlast na čelu s velikim vođom i učiteljem maršalom Titom, imaju svoju državu, demokratsku federativnu Jugoslaviju, koju priznaju naši veliki saveznici i koja je važan vojnički i politički činilac u jedinjenih naroda.

Te velike tekovine borbe naših naroda otvaraju oči i posljednjem slijepcu. One su razkrinkale sve spletke reakcije, koja je nared poslavala odvratili sa sigurnog i pobjedonosnog puta borbe za slobodu, za narodnu demokratsku državu. Bijedno su propali svi pokušaji bratićevog »ministra« Draže Mihailovića, koji je toliko vremena zavlačio četničku kasu i lođe narodnoj vojsci, koji je zajedno sa Srbima i ustašama, s Nedićem i Mačekom, pokušavao razbiti jedinstvo naših naroda i skovati oslobodilački pokret. Danas je svakome jasno kome služe izdajice i prekrasnjaci, koji su nadbapatjem o beskrajednosti borbe za slobodu pokušavali odvratiti narod od oslobodilačkog pokreta. Svakome je jasno, da je Mačrk svojom parolom »čuvajte glavu«, čuvao, samo svoje i ustaške glave. Hiljade »domobrana«, koji su, zavedeni od njegovih agenata pošli u Pavelićevu vojsku, izgubili su život u sramotnoj službi okupatoru, u borbi protiv vlastitog naroda. Svi pokušaji reakcije da kući oslobodilački pokret, bankrotirali su u našim narodnima još veću mržnju prema narodnim izdajicama, još su više jačali svijest o potrebi nepokolebive borbe sve do konačnog uništenja okupatora nego i protiv svih njegovih domaćih pomagača. I nikakve njihove spletke nisu mogle razbiti jedinstvo i bratstvo naših naroda, takvo kakvo i ovdje kod nas u Srbiji i Hrvatskoj borbi protiv okupatora i ustaško četničke gamadi.

Danas kad se i posljednji dijelovi naše domovine nalaze pred oslobođenjem, neka svi narodni neprijatelji dobro upamte što je 22. marta kazao maršal Tito: »Nada se nova vremena, kada ama ni gospodari na svome, i svaki onaj, koji će vas poštovati i koji će ići vašim stopama i po vašim naredenjima, bit će pregažen kao crv.«

Neka nam sjećanje na mučki napad na našu zemlju bude novi podstrek za još odlučniju borbu protiv njemačkih zločinaca i njihovih pomagača, novi poticaj za ulaganje svih snaga za što skorije uništenje neprijatelja, koji je našoj zemlji nanio toliko zla i nesreće. Prijateljstvo jes više izgradnji naše narodne vlasti, naše savezne države, za čiju su slobodu naši narodi podnijeli tolike žrtve. Mobilizirajmo sve snage za frontu, ujedinimo sve napore u izvršavanju velikih zadataka, koje narodna vlast stavlja pred pozadinu, da bi neumornim radom pružili što više pomoći junačkim borcima naše Armije u zadnjim bitkama s neprijateljima naših naroda.

Oslobođen je glavni grad Bosne i Hercegovine Sarajevo

Beograd, 6. IV. — Danas, na dan 3. godišnjice mučkog fašističkog napada na našu zemlju, junačke trupe pobjedonosne Jugoslavenske armije oslobodile su glavni grad Bosne i Hercegovine — Sarajevo.

Snažnim naletom naših trupa oslobođen je Gospić

Ratni izvještaj generalštaba Jugoslavenske armije od 5. IV. javlja:

Naše trupe u Lici nastavljajući ofenzivu slomile su snažnim naletom otpor neprijatelja i oslobodile grad Gospić, jako neprijateljsko utvrđeno uporište, jedno od najžilavijih ustaških gnijezda. Osim Gospića oslobođena su mjesta: Brušane, Lički Novi, Lički Osik, Perušić, Ramljani, Lešće, Dabar, Jezerane, Doljani i veliki broj drugih mjesta.

Ubijen je i zarobljen velik broj neprijateljskih vojnika i oficira. U ruke naših jedinica pale su velike količine neoštećenog oružja i ratnog materijala.

CRVENA ARMIJA STUPILA JE NA TLO SJEVERNE HRVATSKE I SLOVENIJE

3. travnja trupe III. ukrajinske fronte pod komandom maršala Tolbuhina, razvijajući nastupanje u jugozapadnoj Mađarskoj, prešle su granicu Jugoslavije, oslobodile mjesta Murska Sobota, Ketoriba i Donja Dubrova i tako stupile na tlo sjeverne Hrvatske i Slovenije.

Trupe Crvene armije oslobodile su Bratislavu

Moskva, 4. IV. — U dnevnoj zapovijedi koju je maršal Staljin uputio maršalu Malinovskom obiavljeno je, da su trupe II. ukrajinskog fronta, na juriš zauzele važan industrijski centar i glavni grad Slovačke Bratislavu, krupno čvorište puteva i močno uporište njemačke obrane na Dunavu.

U bojevima za oslobođenje Bratislave istaknule su se i jedinice čehoslovačke vojske.

SAVEZNIČKE ARMIJE PRODRLE DUBOKO U NJEMAČKU

Razvijajući uspješno veliku ofenzivu na Zapadu savezničke armije brzo napreduju u dubinu Njemačke. Trupe maršala Montgomerya napredovale su na sjevernom odsjeku fronte 160 km istočno od Rajne, zauzele Münster, Osnabrück i niz drugih mjesta.

Druge savezničke armije, napredujući brzo s obe strane Ruhrske oblasti, zauzele su Paderborn i Heidelberg, spojile se kod Lippstadta u Westfaliji i čitavu Ruhrsku oblast odsjekle od ostale Njemačke. Steżući obruč oko njemačke grupe opkoljene u Ruhrskoj oblasti Saveznici su na sjeveru prodrli u Hamm, a na jugu su prešli rijeku Sieg.

Na srednjem i južnom dijelu fronte Saveznici su zauzeli Gothu, Kassel, Fuldu i doprli do Eisenacha i Würzburga.

Prešavši u novu ofenzivu u Holandiji Saveznici su zauzeli grad Enschede i izbili na Rajnu nasuprot Arnhemu.

Maršal Tito u Moskvi

Moskva 5. IV. — U Moskvu je stigao predsjednik Jugoslavenske vlade maršal Jugoslavije Josip Broz-Tito. U njegovoj pratnji nalaze se dr. Šubašić, ministar vanjskih poslova, generallajtnant Dilas, ministar za Crnu Goru, ministar trgovine i snabdijevanja Petrović, ministar šuma Andrejev, načelnik vojne misije SSSR Primorov. Zajedno sa maršalom Titom i njegovom pratnjom stigao je i ambasador SSSR-a u Jugoslaviji Sadčikov.

Na glavnom aerodromu maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita njegovu pratnju dočekao je zamjenik predsjednika Sovjeta narodnih komesara i narodnog komesara za vanjske poslove Molotov, zamjenik narodnog komesara za vanjske poslove Višinski, načelnik generalštaba Crvene armije general armije Antonov, generalpukovnik Golikov, zamjenik predsjednika Moskovskog gradskog sovjeta Jasnov, komandant grada Moskve generallajtnant Sinjajev, zamjenik načelnika protokolnog odjeljenja ministarstva vanjskih poslova Kamin, predsjednik Svesłavenskog komiteta general Gundurov, diplomatsko osoblje jugoslavenskog poslanstva, vojne misije i drugi.

Dočeku je prisustvovao i cijeli diplomatski zbor. Na aerodromu, koji je bio iskićen jugoslavenskim i sovjetskim zastavama, bila je prilikom dočeka postrojena počasna četa i odsvirana je državna himna Jugoslavije i Sovjetskog Saveza.

Crvena armija pred Bečom

U dnevnoj zapovijedi maršala Staljina od 3. IV. javljeno je, da su trupe III. ukrajinske fronte, predrijekši na austrijsko tlo, u vanjskoj obrani Beča na juriš zauzele važne gradove i prometne čvorove Wiener Neustadt (Bečko Novo Mesto), Eisenstadt, Neunkirchen i Glognitz, kao i 100 drugih mjesta.

Jugoistočno i južno od Beča zauzele su trupe ove fronte grad Baden i 130 drugih mjesta. Trupe Crvene armije udaljene su od Beča samo 5 kilometara.

Dar naroda Divosela oslobodiocima Gospića, aprila 1945.

Todor Radošević

Konačno oslobođenje Gospića i Perušića

Borbe na području kotareva Gospić i Perušić posljednje ratne zime

Oslobođenjem Zrmanje i zauzimanjem Otrića, 9. decembra 1944. godine, od strane jedinica 8. dalmatinskog korpusa NOVJ, u završnoj fazi kninske operacije i likvidacijom nep rij atei jevih snaga, koje su se nalazile u Gračacu, od jedinica 11. korpusa NOVJ, također 9. decembra, konačno su oslobođeni najjužniji dijelovi Like. Time su ujedno, pored ostalog, bili stvoreni i preduslovi za nastupanje jedinica ova dva korpusa na sjever radi oslobođenja čitave Like.

Međutim, zbog operativnog i drugih potreba Vrhovni štab NOV i POJ zadržao je glavninu 8. korpusa u Dalmaciji radi njenog obezbjeđenja i kasnijeg angažovanja za oslobođenje Mostara, a samo 9. udarnu diviziju uputio je od Otrića prema Srbu. Nju je u rejonu Srbskog klanca smijenila 20. udarna divizija koja je 16. decembra oslobodila Srb i do kraja toga mjeseca izbila do linije Kulen-Vakuf—Gornji Lapac. Pored nje, u Lici su se tada od jedinica NOVJ nalazile još i 13. primorsko-goranska i 35. lička divizija.

Poslije oslobođenja Gračaca Štab 11. korpusa NOVJ, s kojim su komandovali komandant Mićun šakić i politički komesar šime Balen, uputio je 35. ličku diviziju prema Donjem Lapcu, a 13. primorsko-goransku diviziju prema Gospiću, čiji su dijelovi, zajedno s dijelovima 35. ličke divizije, i od ranije zatvarali pravac Gospić—Gračac u rejonu Metka. Njegova 43. istarska divizija dejstvovala je u to vrijeme u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju. Još dok su se dijelovi 13. i 35. divizije pripremali za napad na Gračac i vršili pritisak na ovo mjesto, komanda njemačke 392. legionarske divizije obrazovala je borbenu grupu od dva bataljona legionara (1. bat. 846. puka i 3. bat. 847. puka) i bataljona ustaša (iz 4. stajaćeg djelatnog zdruga) i, uz podršku baterije topova, uputila je 1. decembra u napad pravcem Gospić—Medak—Raduč—Gračac radi pružanja pomoći ugroženoj posadi u Gračacu. Pošto je savladala otpor dijelova 3. brigade 13. divizije kod Metka, ova grupa izbila je na Velagušu (k. 611), Ljeskovčevu glavicu (k. 634), Medak (trig. 697), Bogu-, nicu (k. 706) i u Papuču. U toku noći između 1. i 2. decembra 3. brigada 13. divizije, ojačana jednim bataljonom 35. divizije, izvršila je od šušnjarice protivnapad na neprijatelja u Papuči i na Bogunici s istoka i zapada, ali se on uspio održati. I pored neuspjeha da se odbaci natrag, dalji prodor neprijatelja prema Gračacu bio je zaustavljen.

Da bi otklonio opasnost od eventualnih novih pokušaja neprijatelja da prodre dalje prema Gračacu, Štab 13. divizije, pošto mu je Štab 11. korpusa stavio na raspolaganje i 3. brigadu 35. divizije, izdao je 3. decembra zapovijest kojom je naredio ovoj i svojoj 3. brigadi da u toku noći između 3. i 4. decembra napadnu neprijatelja u rejonu Metka, razbiju ga i odbace prema Gospiću. Treća brigada 35. divizije dobila je zadatak da napada u zahvatu ceste od Pa-

puče prema Metku, a 3. brigada 13. divizije u zahvatu željezničke pruge od Kruškovca i šušnjarice, takođe prema Metku.[1]

Dobro pripremljen napad počeo je oko 19 sati i od samog početka povoljno se razvijao tako da su do 24 sata zauzeta sva uzvišenja između Papuče i Metka sa Dvorinom — centrom sela. Neprijatelj je bio prisiljen na brzo povlačenje. Za njim je upućen jedan bataljon koji ga je gonio do Bilaja. U ovim borbama neprijatelj je pretrpio gubitke od 30 poginulih i 45 ranjenih vojnika, a obje brigade 3 poginula i 6 ranjenih boraca. Zaplijenjene su 24 puške, dosta municije, 2 radio-stanice i drugi materijal.

U namjeri da pruži pomoć napadnutoj posadi Gračaca 4. ustaški zdrug (brigada) je 9. decembra sa tri bojne (bataljona) od Bilaja preko Ličkog polja bez otpora prodro u Ploču, jer na tom pravcu nije bilo naših jedinica, a slijedećeg dana i u Lovinac. Međutim, ovaj prodor je sticajem prilika ostao bez uticaja na razvoj situacije kod Gračaca, jer je njegova posada već bila razbijena. Dijelovi 2. brigade 13. divizije energično su 10. decembra napali ustaše i odbacili ih iz Lo vinca i Ploče u Ličko polje. Sredivši se one su s istoka, iz polja, na širokom frontu od Kruškovca do Metka, napale 3. brigadu 13. divizije, potisnule je na jugozapad i ovladale Bogunicom i Metkom u kom su zanoćile. Pošto je oko pola noći Štab 13. divizije s jednim bataljonom izvršio nasilno izviđanje neprijatelja u Metku, on je slijedećeg dana naredio 2. i 3. brigadi da u toku noći između 11. i 12. decembra napadnu ustaše i odbace ih iz sela prema Gospiću. U napad je, s težištem na brdo Medak (trig. 691) i željezničku stanicu Medak, krenula 3. brigada, ojačana 1. bataljonom 2. brigade. Iako je uporno napadala četiri sata, neprijatelj je uspio da se održi, a brigada se povukla na Bogunicu, u Papuču i u Kukljic.

Ne odustajući od namjere da od ustaša oslobodi Medak, štab 13. divizije vršio je u toku 12. decembra pripreme za ponovni napad naredne noći. Napad je trebalo da izvrše 2. i 3. brigada, ali do njega nije došlo jer su ustaše, prije nego što je uslijedio oko 22 sata, napustile Medak i povukle se u Ribnik i ka Gospiću. Za njima je 3. brigada slijedećeg dana uputila samo svoj 1. bataljon u izviđanje. Time su, u stvari, konačno oslobođeni Medak i čitava medačka općina, iako je pojedinačnih upada ustaša na njenu teritoriju još bilo.

Poslije oslobođenja Metka 13. divizija razmjestila se 13. decembra sa 3. bigadom u selima Medak i Počitelj, a sa 2. brigadom u Papuči, Mogoriću, Kruškovcu i Ličkom Cerju, dok se 1. brigada nalazila u rejonu Prijeboj—Jezerce sa zadatkom da tu dejstvuje i obezbijedi vezu između Like i Korduna. Pored tri brigade, koje su u svom sastavu imale po četiri bataljona, divizija je u to vrijeme imala i pionirski bataljon, izviđačku četu, četu za vezu, sanitetsku četu, četu pri Štabu i glazbu, a u februaru je formiran i artiljerijski divizion. Ukupno divizija je brojala oko 4 000 boraca, naoružanih streljačkim naoružanjem, 4 protivtenkovska topa i 17 lakih i srednjih minobacača.[2] Za oja-

1 Arhiv Vojnoistorijskog instituta Beograd (dalje Arhiv VII5, k. 913, br. reg. 39/1: Zapovijest Štaba 13. divizije od 3. XII 1944.

2 Prema Pregledu brojnog stanja i naoružanja i Pregledu socijalnog i nacionalnog sastava ljudstva 13. divizije od 20. I 1945. ona je tada po spisku imala 3 985 a na licu mjesta 2 928 boraca. Interesantna je njihova nacionalna pripadnost. Među njima je bilo: 3 272 Hrvata, 456 Srba, 134 Talijana, 49 Slovenaca, 23 Rusa, 19 Poljaka, 12 Crnogoraca, 10 Muslimaan, 7 Čeha, 2 Jevreja i 1 Nijemac (Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (dalje Zbornik), tom V, knj. 37, Vojnoistorijski institut, Beograd 1968, str. 346—347).

ćanje snaga na pravcu Gospić—Gračac diviziji je pridodat 4. motorizovani artieljerijski divizion Artiljerijske brigade 8. korpusa. Komandant divizije bio je potpukovnik Dušan Vlaisavljević, a politički komesar potpukovnik Đuro Matić. Umjesto Dušana Vlaisavljevića, koji je početkom februara premješten za komandanta 43. istarske divizije, za komandanta 13. divizije došao je potpukovnik Dimitrije Vojvodić. Za postignute uspjehe u dotadašnjim borbama, a naročito za slamanje neprijateljeve posade u Gračacu, Glavni štab Hrvatske je 20. decembra 13. i 35. diviziji dodijelio naziv udarna. Pored jedinica divizije u oslobođenim selima su se nalazile i seoske partizanske straže.

Nasuprot 13. udarnoj diviziji na širem području Gospića, Perušića, Vrhovina, Otočca, Ogulina i Senja nalazila se njemačka 392. legionarska divizija »Plava« (846. i 847. pješadijski i 392. artieljerijski puk) i 11. ustaško-domobranska divizija (4. i 18. ustaški stajaći zdrug i 11. artiljerijski divizion). Štab ove divizije nalazio se u Gospiću. Odvojene uskim koridorom u zahvatu komunikacije Udbina—Korenica—Slunj, u rejonu Donji Lapac—Bihać, nalazile su se njemačka 373. legionarska i 10. ustaško-domobranska divizija. Ove četiri divizije i neke druge jedinice sačinjavale su njemački 15. brdski armijski korpus čiji se Štab nalazio u Ostrošcu kod Bihaća.

Sredinom decembra 1944. godine preko gospićkog i perušićkog kotara front se stabilizovao na liniji Karlobag—Baške Oštarije—Brušane—Lički Novi—Bilaj—Ribnik—Lički Osik—Perušić—Ramljani i dalje prema Vrhovinama, Babinom Potoku i Čudinom klancu. Sva ta mjesta držao je neprijatelj, uglavnom ustaše. U naredna tri mjeseca do manjih pomjeranja linije fronta dolazilo je uglavnom na pravcima Gospić—Bilaj—Ribnik—Medak i Lički Osik—Široka Kula—Ljubovo—Bunić.

Zbog prodora dijelova 392. legionarske divizije i ustaša od Babinog Potoka preko Homoljca, 14. decembra, u Korenicu (sada Titova Korenica) i dijelova 373. legionarske divizije od Ličkog Petrovog Sela preko Prijeboja, takođe u Korenicu, i odbacivanja 1. brigade 13. udarne divizije na jug. Štab 11. korpusa je slijedećeg dana pomjerio 35. udarnu diviziju iz Lapačkog polja prema Korenici i pod njenu komandu stavio 1. brigadu 13. udarne divizije (izuzev njenog bataljona koji je zadržan na Ljubovu) naredivši joj da se pripremi za napad na neprijatelja u Korenici. Istovremeno je naredio 13. udarnoj diviziji da napadne ustaše u Bilaju i Ribniku i spriječi eventualni pokušaj prodora neprijatelja iz Ličkog Osika, preko Široke Kule i Ljubova, prema Buniću.[3]

Pošto je 2. brigadu pomjerio u Vrebac i Mogorić i pod njenu komandu stavio jedan bataljon 1. brigade na Ljubovu, Štab 13. udarne divizije naredio je 16. decembra 3. brigadi da od Metka, sa tri bataljona, napadne i razbije 6. ustašku bojnu u Ribniku, a jedan bataljon da postavi u rejon Bilajsko Novo Selo—Vujnovića brdo (k. 583—k. 582) radi sprečavanja intervencije neprijatelja iz Gospića i bjekstva ustaša iz Bilaja u Gospić. Po zauzimanju Ribnika trebao je da u njemu zadrži jedan bataljon u rezervi, a sa dva bataljona da, u zahvatu ceste i željezničke pruge, krene u napad na 19. ustašku bojnu u Bilaju i u sadejstvu s 2. brigadom, koja je dobila zadatak da sa dva bataljona od Vrepca, sa sjevera i istoka, napadne Bilaj, likvidira njegovu posadu ili je odbaci preko rijeke Like prema Gospiću. Pored toga 2. brigadi je još naređeno da sa jednim bataljonom od Ostrvice vrši pritisak prema Budaku i želje-

3 Petar Kleut, Tridesetpeta lička divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1970, str. 307.

ničkom mostu preko Like i, jednim svojim i bataljonom 1. brigade koji se nalazio na Ljubovu, prema neprijatelju na liniji Perušić—Lički Osik. Napad je trebalo da podržava 4. motorizovani divizion 75 mm Ariteljerijske brigade 8. korpusa sa vatrenih položaja između Metka i Počitelja, a lijevi bok jedinica u napadu da obezbijede partizanske seoske straže iz Počitelja, Čitluka i Divosela. Za komandno mjesto Štaba 13. udarne divizije određen je Medak, a početak napada na Ribnik u 5 sati 17. decembra, a na Bilaj čim jedinice 3. i 2. brigade uspostave neposrednu vezu.[4]

Vjerovatno da su ustaše u Ribniku putem obavještajne službe doznale da se priprema napad pa su se u toku noći između 16. i 17. decembra povukle u Bilaj tako da 1. i 2. bataljon 3. brigade, kad su u određeno vrijeme krenuli u napad na Ribnik, tamo nijesu zatekli neprijatelja. Bataljoni su odmah produžili prema željezničkoj stanici Bilaj—Ribnik, gdje su se ustaše pritajile i zahvaljujući magli pustile na veoma blisko odstojanje pomenute bataljone, a zatim krenule na juriš i odbacile ih natrag nanijevši im velike gubitke. Pored ostalih poginuli su komandant i politički komesar 1. bataljona Dragan Ivošević i Božo Božanić, te komandant i politički komesar 2. bataljona Emerik Jakovac i Tomo Tomašević. Očito da su bataljoni nastupali neoprezno i da su bili iznenađeni jurišem ustaša. Prvi i 2. bataljon prihvatio je 3. bataljon koji se nalazio u rezervi u Ribniku i odbacio ustaše natrag.

Za to vrijeme je 2. brigada uspjela da sa istoka prodre do crkve u Bilaju, ali je tu zaustavljena. Pošto se sredila, Štab divizije naredio je 3. brigadi da sa 1. i 3. bataljonom ponovo krene u napad, a da 2. bataljon, koji je pretrpio najveće gubitke, zadrži u rezervi. Međutim, čim su bataljoni došli na blisko odstojanje položajima neprijatelja u rejonu željezničke stanice Bilaj—Ribnik, ustaše su ponovo energično krenule na juriš i odbacile ih natrag, a zatim prešle i u gonjenje, te ih izbacile i iz Ribnika, gdje su se zaustavile, a zatim ubrzo povukle u Bilaj.

Dobivši pojačanje iz Gospića ustaše su gotovo istovremeno prešle u protivnapad i na 2. brigadu u Bilaju i odbacile je prema Barletama. Za vrijeme ovih borbi dva bataljona 2. brigade i jedan bataljon 1. brigade upali su s istoka u Široku Kulu i vršili pritisak na neprijatelja u rejonu Lički Osik—Budak, dok je bataljon 3. brigade, koji se nalazio na Vujnovića brdu, vodio borbu s pojačanjima koja su pristizala iz Gospića, ali sve to nije imalo utjecaja na nepovoljan ishod napada.

U ovom napadu 13. udarna divizija pretrpjela je gubitke od 25 poginulih, 47 ranjenih, 58 nestalih i 10 zarobljenih. Među poginulima, pored pomenutih, bio je i komandant 4. bataljona 2. brigade Nikola Lončar. Od naoružanja divizija je izgubila 3 mitraljeza, 8 puškomitraljeza, 56 pušaka, 11 automata (šmajsera) i 8 pištolja. Prema procjeni Štaba divizije ustaše su imale 58 mrtvih i 75 ranjenih vojnika.[5] Očito da je neprijatelj bio potcijenjen, a vlastite snage precijenjene, zatim da je napad nedovoljno organizovan, a jedinice iznenađene jurišem ustaša nijesu se snašle u magli zbog čega su pretrpjele teške gubitke.

Dok je 35. udarna divizija vodila borbe na području Korenice s neprijateljskom grupom koja je vršila ispade prema Krbavskom polju, dotle je 18. de-

4 Arhiv VII, k. 913, br. reg. 33-1/1: Zapovijest Štaba 13. udarne divcizije od 16. XII 1944.

5 Zb. tom V, knj. 36, str. 302—306: Operativni izvještaj štaba 13. udarne divizije od 19. XII 1944. štabu 11. korpusa.

cembra jedna grupa 373. legionarske divizije i ustaša od Donjeg Lapca preko Kuka prodrla u Visuć, a sljedećeg dana i u Udbinu. U vezi s tim štab 11. korpusa naredio je 19. decembra 13. udarnoj diviziji da prema Gospiću ostavi 3. brigadu, a sa ostalim snagama napadne i protjera neprijatelja iz rejona Udbine prema Donjem Lapcu što su ove i uradile u borbama u toku 20. i 21. decembra, a zatim se orijentisale, zajedno s 35. udarnom divizijom, prema neprijatelju koji je napadao od Korenice.

Koristeći odsustvo glavnine 13. udarne divizije, Štab njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa preduzeo je 22. decembra, sa tri bataljona iz sastava 392. legionarske divizije i jednim bataljonom ustaša iz Gospića, napad pravcem Lički Osik—Široka Kula—Ljubovo—Bunić, u susret borbenoj grupi koja je napadala od Korenice prema Krbavskom polju. Odbacivši 1. bataljon 1. brigade 13. udarne divizije s Ljubova gospićka grupa je istog dana prodrla u Bunić i slijedećeg dana uspostavila vezu s koreničkom grupom kod Vrpila. Namjera neprijatelja bila je da ovlada cestom Gospić—Bunić—Korenica.

Međutim, 35. udarna divizija i glavnina 13. udarne divizije prešle su 23. decembra u protivnapad i poslije žestoke borbe izbacile neprijatelja iz Krbavskog polja — borbenu grupu 373. legionarske divizije odbacile prema Koreni ci, a borbenu grupu 392. legionarske divizije na Ljubovo, prisilivši je slijedećeg dana da se i odatle povuče u Lički Osik i Gospić. Nakon ovih borbi bilo je planirano da dijelovi 13. i 35. udarne divizije napadnu neprijatelja u rejonu Korenice, ali se on, osjetivši pripreme za napad, povukao u toku noći između 25. i 26. decembra ka Vrelu, na Pogledalo i u Homoljac, gdje je napadnut i prisiljen da se povuče ka Čudinom klancu i Babinom Potoku.[6]

Poslije izbacivanja neprijatelja iz Krbavskog polja i sa Ljubova na sektoru Gospića zavladalo je zatišje. Treća brigada 13. udarne divizije zauzela je 28. decembra raspored na liniji Ljubovo—Vrebac—Medak, dok su 1. i 2. brigada zadržane u rejonu Trnavac—Čanak, prema Babinom Potoku, Ramljanima i Perušiću. Obostrana aktivnost na frontu svela se na rad obavještajnih organa, prikupljanje podataka o protivniku i manje ispade. Težište borbenih dejstava u Lici prenijeto je ka liniji Ličko Petrovo Selo—Prijeboj—Plitvički Ljeskovac—Čudin klanac—Babin Potok i na održavanje komunikacije Udbina—Korenica—Prijeboj—Slunj, odnosno njeno čišćenje od snijega radi snabdijevanja jedinica, ne samo 11. već i 4. korpusa NOVJ u Kordunu iz baza u Dalmaciji.

Vremenske prilike su bile veoma teške. Nova 1945. godina nastupila je u Lici s niskim temperaturama i snježnim vijavicama što je ometalo manevar jedinica i njihovu veću borbenu aktivnost. U takvoj situaciji težište rada u jedinicama svelo se na njihovo organizaciono učvršćenje i vojno-političku obuku boraca i starješina.

Dok je na frontu 3. brigade 13. udarne divizije u toku januara 1945. godine bilo samo nekoliko manjih sukoba s neprijateljskim jedinicama, koje su vršile izviđačke ispade iz Bilaja i Ribnika prema Vrepcu i Metku, dotle je na sektoru Ramljana i Ivčevića Kose vladala nešto veća aktivnost. Ispad ustaša i legionara 4. januara, iz Ramljana prema Čanku, odbili su dijelovi 2. brigade 13. udarne divizije. Ova brigada je u noći između 13. i 14. januara napala dijelove 392. legionarske divizije u Ramljanima i Ivčevića Kosi u namjeri da

6 Zbornik, tom V, knj. 36, str. 501—520: Izvod iz Operacijskog dnevnika Štaba 13. udarne divizije o borbama u decembru 1944. godine.

ih odbaci prema Lešću i Perušiću. Iz solidno izgrađenih utvrđenja neprijatelj je pružio snažan otpor tako da se brigada poslije tri sata borbe, pošto nije bilo izgleda na uspjeh, povukla na polazne položaje za napad, pretrpivši gubitak od jednog poginulog borca.

Vjerovatno radi izviđanja, dijelovi 392. legionarske divizije prodrli su 17. januara iz Ramljana prema Čanku do Colica, ali ih je tu sačekao jedan bataljon 2. brigade i odbacio natrag. Šest dana kasnije jedan drugi bataljon ove brigade napao je posadu neprijatelja u Ivčevića Kosi i, poslije dvosatne borbe, potisnuo je prema zaseoku Hećimović; pošto joj je pristiglo pojačanje, bataljon se povukao prema Čanku. Obezbjedivši se sa dva bataljona 1. brigade od neprijatelja u Ramljanima, 2. brigada je ponovo napala posadu u Ivčevića Kosi i zaseocima Hećimović i Rukavine. Ovoga puta posada je prisiljena da se povuče u Janjče. Intervenisale su ustaše iz Perušića, ali je ta intervencija odbijena.[7]

Početkom februara zima je nešto popustila i vrijeme se počelo stabilizovati. Uporedo s tim počele su da oživljavaju i borbe na frontu u Lici, pa i na području Gospića i Perušića. Pošto je neprijatelj počeo da izviđa od Bilaja u pravcu Ribnika i Metka, jedan bataljon 3. brigade 13. udarne divizije postavio mu je u noći između 6. i 7. februara zasjedu u Ribniku na koju je sutradan naišla izviđačka grupa 2. bojne 4. ustaškog stajaćeg zdruga jačine čete. Grupa je napadnuta, a zatim odbačena prema željezničkoj stanici Bilaj—Ribnik i Bilaju na koji je vršen pritisak iz vatrenog naoružanja. Prethodnog dana je jedna zasjeda na cesti Gospić—Brušane sačekala i napala saonice s ustašama i jednog ubila.

Pošto se vrijeme poboljšalo, na frontu se počela češće pojavljivati savezn ička avijacija. Ona je 7. februara bombardovala Gospić. Tom prilikom poginulo je 8 neprijateljskih vojnika, dok ih je veći broj ranjen. Znatan broj žrtava bio je i među građanima.[8]

Nastavljajući izviđanja u pravcu Metka, »radi utvrđivanja jačine neprijatelja«, ustaše su iz Bilaja 8. februara preko Ribnika, sa dvije čete 1. bojne 4. ustaškog stajaećg zdruga, prodrle u Medak, do mosta preko Glamočice, gdje su im najprije snažan otpor pružili dijelovi 3. brigade, a zatim prešli u napad i odbacili ih natrag.

Da bi prekinuo vezu naših snaga u Lici sa onima u Kordunu i povezao svoje garnizone u rejonu: Gospić, Perušić i Otočac s onima u rejonu Bihaća i u dolini Une, Štab njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa preduzeo je 11. februara napad dijelovima 4. ustaško-domobranske divizije iz rejona Bihaća preko Ličkog Petrovog Sela ka Drežniku i Čatrnji; te dijelovima 392. legionarske divizije od Saborskog i Vrhovina prema širem rejonu Plitvičkih jezera, odakle je prema planu trebalo da krenu na jug prema Korenici i Krbavskom polju, gdje je bilo planirano da se spoje sa snagama 11. ustaško-domobranske i 392. legionarske divizije koje su im nastupale u susret od Ličkog Osika, Perušića i Ramljana ka Buniću. Veoma žestoke borbe s neprijateljem u širem rejonu Plitvičkih jezera vodile su 35. i 8. udarna divizija i dijelovi 1. i 2. brigade 13. udarne divizije.

7 Zb. tom V, knj. 37, str. 510—511: Sumarni pregled borbi jedinica 13. udarne divizije u toku januara 1945. godine.

8 Zb. tom V, knj. 38, str. 686—696: Obća bojna relacija 11. hrvatske divizije za mjesec veljaču 1945. god.

Dijelovi 392. legionarske divizije i 4. ustaškog stajaćeg zdruga krenuli su iz Ličkog Osika i Perušića ujutro 12. februara prema Ljubovu, odakle su poslije kraće borbe potisnuli jedan bataljon 3. brigade 13. udarne divizije prema Svračkovom Selu, zatim do kraja dana izbili u Bunić i Šalamunić, gdje su spalili veći broj kuća i bajta. Napadima 1. i 2. brigade u toku naredna dva dana ove snage su bile prisiljene da se 15. februara iz rejona Bunića, Ljubova i Čanka povuku u Perušić, Lički Osik, Budak i Gospić. Borbe su vođene i na liniji Ramljani—Babin Potok—Čudin klanac.

Za sve vrijeme dok je glavnina 13. udarne divizije vodila borbe na prostoriji: Babin Potok, Čanak, Bunić, njenja je 3. brigada vršila pritisak na neprijatelja na liniji Bilaj—Gospić—Lički Novi—Brušane. Veoma smjelu akciju u toku noći između 13. i 14. februara izvršio je njen 3. bataljon koji je s juga upao u Gospić i u Bilajskoj ulici zarobio jednog ustaškog podoficira.

Ni neprijatelj nije bio pasivan. Jedna četa ustaša iz Bilaja upala je 15. februara u Ribnik i u njemu se zadržala, ali ju je već slijedećeg dana napao 3. bataljon 3. brigade i odbacio u Bilaj. Četiri dana kasnije jedna četa ovog bataljona odbila je ispad ustaša iz Brušana prema Divoselu.

Na nemirnom frontu veoma drzak napad izvršile su ustaše u zoru 23. februara na Medak s ciljem da razbiju dijelove 3. brigade koji se zateknu u selu i unište njihova skladišta i materijalne rezerve. Naime, 4. ustaški stajaći zdrug prebacio je iz Ličkog Osika u Bilaj 1. bojnu, ojačanu jednom četom 4. bojne, i s njom u toku noći preko Ličkog polja izbio istočno od Metka te sa po jednom četom neopaženo posjeo Velagušu, Bogunicu i šušnjarice — uzvišenja južno i jugoistočno od Metka, kao i cestu prema Raduču, kako bi spriječio izvlačenje dijelova 3. brigade prema Breziku i Kukljicu, a s jednom četom pred svitanje s juga i istoka napao zatečene partizanske snage u Metku. Iako su ustaše postigle potpuno iznenađenje, dijelovi 3. brigade su se brzo snašli i povukli prema Počitelju uz gubitke od 3 poginula i 10 zarobljenih boraca. Ustaše su zapalile 20 kuća i skladište bojne komore sa oko 36 000 metaka i manjim količinama streljačkog naoružanja i opreme. Nakon toga ustaše su se istog dana preko Ribnika povukle u Bilaj i Gospić.[9]

Neosporno je da jedinice 3. brigade nijesu smjele dozvoliti iznenađenje, da su morale biti budnije i bolje se obezbijediti u mjestu. Bio je ovo ujedno i posljednji upad neprijatelja u Medak u toku rata.

Pred kraj februara na frontu kod Gospića i Perušića zavladalo je zatišje. Glavnine 13. i 35. udarne divizije napadale su neprijatelja na liniji Čudin klanac—Babin Potok —Crna Vlast (danas Gornje Vrhovine) ali bez uspjeha. Dobro utvrđen neprijatelj je tu liniju uporno branio.

Pripreme i prelazak 4. armije JA u ofanzivu u Lici i protivmjere neprijatelja

U proljeće 1945. godine Narodnoslobodilačka vojska Jugoslavije prešla je u ofanzivu za konačno oslobođenje zemlje od okupatora i domaćih izdajnika. U okviru priprema za tu ofanzivu izvršene su i razne organizacione i formacijske promjene u formaciji i organizaciji jedinica. Odlukom Povjereništva

9 Zb. tom V, knj. 38, str. 495—513: Izvod iz Operacijskog dnevnika Štaba 13. udarne divizije o dejstvima jedinica u februaru 1945. godine.

narodne odbrane NKOJ-a od 1. marta 1945. godine Narodnoslobodilačka vojska Jugoslavije (NOVJ) preimenovana je u Jugoslovensku armiju (JA), a Mornarica NOVJ u Jugoslovensku mornaricu (JM), dok je Vrhovni štab NOV i POJ reorganizovan u Generalštab Jugoslovenske armije.

Slijedećeg dana, 2. marta, naredbom vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita formirana je 4. armija JA od 7, 8. i 11. korpusa. Za komandanta 4. armije je postavljen je general-major Petar Drapšin, a za političkog komesara pukovnik Boško Siljegović.[10] U sklopu općeg strategijskog plana za konačno oslobođenje zemlje 4. armija je dobila zadatak da prva krene u ofanzivu, razbije neprijateljev front u Lici i oslobodi ovu oblast, a zatim energičnim nastupanjem u pravcu sjeverozapada oslobodi Gorski kotar, Hrvatsko primorje, Istru, Slovenačko primorje i Trst.

Na dan formiranja 4. armije glavnina 8. korpusa (9, 19. i 26. udarna divizija, 1. tenkovska i Artiljerijska brigada) nalazila se u Dalmaciji, a 20. udarna divizija na položajima južno od Donjeg i Gornjeg Lapca i Udbine. Štab 11. korpusa nalazio se u Lovincu, a njegova 13. udarna divizija s 3. brigadom na položaju Mogorić—Medak i s 1. i 2. brigadom u Homoljcu, Trnavcu, Buniću i Ljubovu; 35. udarna divizija u rejonu Plitvička jezera—Korenica i 43. divizija s glavninom na području Gorski kotar—Drežnica, s jednom brigadom u Žumberku i Grupom istarskih partizanskih odreda u Istri. Sedmi korpus sa 15. i 18. divizijom nalazio se u Sloveniji. U vremenu između 15. i 18. marta iz Dalmacije su u Liku prebačene 26. udarna divizija — u rejon Doljane, Mazin, Srb — i 19. udarna divizija na prostor Medak, Ploča, Lovinac; zatim Artiljerijska brigada u rejon Otrića i 1. tenkovska brigada u rejon Gračaca, gdje su nastavile da se pripremaju za prelazak u ofanzivu.

Da bi omeo koncentraciju jedinica 4. armije, presjekao komunikaciju Lovinac—Udbina—Korenica—Slunj, uspostavio vezu između snaga u dolini Une sa snagama u rejonu Gospić—Otočac, skratio front i stvorio povoljnije uslove za odbranu, Štab njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa preduzeo je početkom marta napad jakim snagama u više pravaca iz doline Une i sa linije Gospić—Perušić—Babin Potok koncentrično prema Korenici, zatim prema Krbavskom polju i Udbini. U borbama od 3. do 17. marta protiv 13, 35, i 20. udarne divizije neprijatelj je ovladao Koreničkom kotlinom, Krbavskim poljem i Udbinom, potisnuo naše snage, osim 35. udarne divizije, na jug i uspostavio front preko Like na liniji Gornji Lapac—Kuk—Udbina—Podlapača—Ljubovo—Lički Osik—Bilaj—Lički Novi—Brušane—Oštarije—Karlobag. U pozadini ovog fronta neprijatelj je zadržao posade u Buniću, Korenici, Prijeboju i Plitvičkom Ljeskovcu. U zauzetom dijelu Like fašisti su, kao i ranijih godina, vršili zvjerstva i uništavali sve do čega su došli. Sva sela u koja su stigli ponovo su popalili (seoske bajte) i opljačkali.

I pored uspostavljanja novog fronta kroz Liku neprijatelj u operativnom pogledu nije mnogo postigao. Svoje, inače oskudne snage, razvukao je po frontu i dubini, a koncentraciju jedinica 4. armije nije uspio da omete. Na području Gospića i Perušića nije bilo većih borbi. Odbijeno je samo nekoliko ispada neprijatelja iz njegovih garnizona. Čitava 13. udarna divizija poslije borbi na širem području Krbavskog polja izvukla se južno od neprijatelje-

10 Arhiv VII, k. 118, br. reg. 15/1.

vog fronta i zadržala na liniji Kurjak—Srednja Gora—Mogorić.[11] Umjesto njene 3. brigade u rejon Metka je iz Dalmacije 16. marta stigla 14. brigada 19. divizije, ali se i ona već slijedećeg dana pomjerila prema Udbini ,a položaje kod Metka prema Bilaju posjela je 5. prekomorska brigada i jedan bataljon 2. dalmatinske proleterske brigade.

U duhu općeg zadatka za konačno oslobođenje zemlje, koji je vrhovni komandant maršal Josip Broz Tito stavio pred Jugoslovensku armiju, plana završne ofanzive Jugoslovenske armije, koji je razradio Generalštab JA i vlastitog plana, 4. armija je ujutro 20. marta prešla u ofanzivu s namjerom da probije neprijateljev front i uništi njegove snage u Lici, a zatim nastupanjem na sjeverozapad oslobodi Gorski kotar, Hrvatsko primorje, Istru, Slovenačko primorje i Trst. Angažovanjem glavnih snaga (26, 20. i 19. udarna divizija i dijelovi 1. tenkovske i Artiljerijske brigade) na desnom krilu i dijelu fronta od Une do Udbine, ona je slomila taj front i za dva dana oslobodila lapačku i krbavsku kotlinu sa Donjim Lapcem, Nebljušima, Udbinom, Bunićem i Korenicom i sa juga približila se Bihaću.

Na lijevom krilu borbenog poretka, odnosno pomoćnom pravcu napada, nastupajući od Srednje Gore Ličkim sredogorjem i obezbjeđujući lijevi bok 19. udarne divizije, 13. udarna divizija je u toku 20. marta, savlađujući slabiji otpor neprijatelja, zauzela Ljubovo, izbacila slabije dijelove neprijatelja iz Široke Kule prema Ličkom Osiku i izbila na liniju Kozjan—Ljubovo—Široka Kula—Vrebac, sa koje je narednih dana nastavila da vrši pritisak na neprijatelja na položajima Perušić, Lički Osik, Budak, Bilaj i da zatvara pravce od tih položaja prema Krbavskom polju. Sa položaja Medak—Divoselo 5. prekomorska brigada i jedan bataljon 2. dalmatinske proleterske brigade vezivali su neprijatelja na liniji Bilaj—Lički Novi, dok je 35. udarna divizija vodila borbe u rejonu južno od Plitvičkih jezera i uspostavila vezu s 19. udarnom divizijom koja je napadala s juga.

Iako prvobitnim planom operacije nije bilo predviđeno zauzimanje Bihaća, Štab 4. armije JA, imajući u vidu njegov operativno-strategijski značaj i povoljne uslove poslije proboja fronta u Lici, odlučio je da ga napadne i zauzme. Ovo je bilo nužno i radi toga da bi obezbijedio pozadinu i desni bok jedinica prilikom borbi za oslobođenje zapadnog dijela Like i nastupanja prema Istri. Za napad s juga angažovana je ojačana 26. udarna divizija, a sa sjevera 7. i 8. udarna divizija 4. korpusa. Ove snage su u vremenu od 22. do 28. marta u žestokim borbama skršile odbranu neprijatelja i oslobodile Bihać.[12]

Da bi oslabio pritisak na Bihać, neprijatelj je za vrijeme borbi za ovaj grad vršio ispade sa linije Babin Potok—Ramljani—Perušić—Lički Osik prema Korenici i Buniću, ali su sve te ispade odbile jedinice 35. i 13. udarne divizije. Dijelovi 4. ustaškog stajaćeg zdruga prodrli su 22. marta iz Ličkog Osika u Široku Kulu odakle ih je slijedećeg dana jedan bataljon 3. brigade 13. udarne divizije odbacio natrag. Angažovanjem znatno jačih snaga ustaše su 24. marta od Ramljana i Perušića napale dijelove 1. i 3. brigade 13. udarne divizije na liniji Kozjan—Kuzmanovača—Ljubovo, ali su poslije borbe, koja je

11 Zb. tom XI, knj. 4, str. 30—35: Ratni izvještaj Štaba 13. udarne divizije od 19. III 1945. godine Štabu 11. korpusa.

12 Zb. tom. XI, knj. 4, 401—439: Operacijski izvještaj Štaba 4. armije od 27. IV 1945. godine o operacijama na Krbavskom polju, u Bihaću, Nebljusima, Lapcu, Bilaju i Rakovici.

trajala čitav dan, protivnapadom pomenutih brigada uveče odbačene natrag. Slijedećeg dana ustaše su napadale istim pravcima, ali opet bez uspjeha.

Radi vezivanja neprijateljskih snaga u rejonu Gospića i sprečavanja njihohovog manevra prema Bihaću, štab 4. armije naredio je 25. marta 20. udarnoj diviziji da slijedećeg jutra sa dvije brigade, uz podršku artiljerije, napadne 2. ustašku bojnu u Bilaju i Bilajskom Novom Selu, jačine oko 300 ustaša; da je po mogućnosti razbije, zauzme ova sela i ugrozi Gospić s juga. Pod komandu 20. udarne divizije tada je stavljena 5. prekomorska brigada. Inače, 20. udarna divizija je poslije oslobođenja Donjeg Lapca i Udbine vraćena 22. marta u rejon Lovinac—Ploča, radi odmora i sređivanja. Ona je ujutro 26. marta, sa 10. brigadom s istoka i 5. prekomorskom brigadom sa zapada, napala ustaše u Bilaju i okolini. Poslije žestokih borbi oko 10 sati 10. brigada je zauzela željezničku stanicu Bilaj—Ribnik, tek uveče i Bilaj, a 5. prekomorska brigada Bilajsko Novo Selo. Od značaja je bilo to što je zauzet neoštećen most preko rijeke Like. Ustaše su se povukle prema Vujnovića brdu i Počučama pretrpivši gubitke, prema procjeni Štaba 20. udarne divizije, od oko 140 poginulih i ranjenih i 2 zarobljena, uz gubitak manjih količina oružja i opreme. Divizija je imala 12 poginulih i 46 ranjenih boraca. Za 5. prekomorsku brigadu bila je ovo prva borba takve vrste.[13]

U toku napada na Bilaj uslijedila je intervencija dijelova 4. ustaškog stajaćeg zdruga iz Ličkog Osika koji su pokušali da se zapadnim padinama Ličkog sredogorja, preko Crnog vrha (k. 786), Zubara (k. 701), Vučjaka i Ostrvice, probiju na jug i priteknu u pomoć napadnutoj posadi. Borbe su vođene skoro čitav dan i najzad su uveče dijelovi 2. i 3. brigade 13. udarne divizije prisilili ustaše da se povuku natrag. One su i slijedećeg dana napadale istim pravcem, ali opet bez uspjeha.[14]

Poslije oslobođenja Bilaja 20. udarna divizija rasporedila je 10. brigadu u rejon Vrebac—Bilaj s predstražama na Ostrovici (k. 768) i Jaića vrhu (k. 729), 9. brigadu s jednim bataljonom kod mosta preko Like i u Bilajskom Novom Selu, jednim bataljonom u Ribniku i s dva u Metku, a 5. prekomorsku brigadu u rejonu Čitluka. Njena 8. brigada vratila se u sastav divizije 31. marta i razmjestila u rejonu Medak—Raduč. Poslije gubitka Bilaja dijelovi 4. ustaškog stajaćeg zdruga su u toku 27, 28. i 29. marta napadima od Vujnovića brdo pokušavali da prodru do mosta preko Like i da ga sruše, ali su svaki put bili odbijeni od bataljona 9. i 10. brigade. U toku 29. marta neprijatelj je sa šest aviona mitraljirao položaje 10. brigade i bombardovao most, ali je on ostao neoštećen. Za to vrijeme je 5. prekomorska brigada od Čitluka vršila pritisak na neprijatelja u rejonu Vujnovića brda. Na ovom dijelu fronta i naša avijacija je povremeno dejstvovala. Prije podne 30. marta tri »Spitfajera« bombardovala su željezničku stanicu Gospić, a poslije podne četiri »Spitfajera« Lički Osik.[15]

13 Arhiv VII, k. 1029/1, br. reg. 4—1/2: Operativni izvještaj Štaba 20. udarne divizije od 29. III 1945. godine Štabu 4. armije JA.

14 Zb. tom XI, knj. 4, str. 66—70: Ratni izvještaj Štaba 13. udarne divizije od 30. III 1945. godine Štabu 11. korpusa.

15 Zb. tom V, knj. 39, str. 206—223: Mjesečni operativni izvještaj Štaba 20. udarne divizije od 31. III 1945. godine Štabu 4 armije.

Pripreme za oslobođenje Gospića i Perušića i obostrani planovi

Poslije poraza neprijatelja u Lapačkom i Krbavskom polju i uništenja garnizona u Bihaću, Štab njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa namjeravao je da organizuje front na liniji rijeka Una — Plitvička Jezera — Ramljani Perušić — Gospić — Karlobag — otok Pag, na kojoj bi zaustavio dalji prodor 4. armije JA na sjeverozapad i njeno spajanje sa snagama JA koje su dejstvovale u pozadini toga fronta. Odbrana neprijatelja sastojala se od niza odvojenih otpornih tačaka, čvorova i rejona izgrađenih po sistemu polustalne i poljske fortifikacije, pa se iz njih mogao očekivati jači otpor neprijatelja. Veoma dobro i planski za kružnu odbranu bio je utvrđen Ćudin klanac, koji je trebao da posluži kao solidna zaštita lijevog krila neprijateljeve odbrane. Solidno utvrđen bio je i Perušić sa Marinom glavom. Služio je neprijatelju kao bočno obezbjeđenje Gospića i za osiguranje komunikacije Gospić—Otočac, kao i oslonac za ispade na oslobođenu teritoriju.

Najjače utvrđen i najjače branjen bio je Gospić sa okolinom, koji je predstavljao centralni i ključni položaj čitavog sistema odbrane od Plitvičkih jezera do mora. Njegovo utvrđivanje, kao najvećeg mjesta u Lici i sjedišta ustaške Velike župe Lika i Gacka, počelo je još prve godine okupacije. Planski i sistematski su ga utvrđivali talijanski vojnici sve do kapitulacije fašističke Italije. Kasnije su utvrđenja stalno pojačavale ustaše i Nijemci. U njemu se čitavog rata sve do oslobođenja nalazio veoma jak garnizon neprijatelja. Spoljna odbrana protezala se od Ličkog Osika, preko Bilaja, do Ličkog Novog. Oslobođenjem Bilaja ta odbrana je donekle oslabljena. Unutrašnja odbrana grada u fortifikacijskom pogledu temeljila se na nizu zgrada podešenih za odbranu, zatim na bunkerima, preprekama od bodljikave žice i protivoklopnim barikadama, a značajnu ulogu igrale su i rijeke Novčića, Bogdanica i Lika kao prirodne prepreke.

Koristeći krševito, besputno i skoro golo zemljište neprijatelj je i Karlobag sa Baškim Oštarijama solidno utvrdio streljačkim rovovima i zidanim bunkerima, zaštićenim bodljikavom žiom i minskim poljima.[16]

Nasuprot namjerama neprijatelja, Štab 4. armije JA odmah je poslije oslobođenja Donjeg Lapca, Udbine glavninu snaga orijentisao prema Čudinom klancu, Vrhovinama, Ramljanima, Perušiću, Gospiću i Karlobagu, pripremajući ih za nastavljanje ofanzive radi konačnog oslobođenja preostalog dijela Like i daljeg nastupanja na sjeverozapad. Prema ranijem planu trebalo je da njegove jedinice razbiju neprijateljev front na čitavoj liniji odbrane od Plitvičkih jezera do otoka Paga. Glavni udar trebalo je usmjeriti prema Gospiću, razbiti neprijateljeve snage u njegovom rejonu, a zatim preduzeti energično gonjenje razbijenog neprijatelja i što prije izbiti u Otočac, Brinje, na Vratnik i u Senj, odnosno dovršiti oslobođenje Like i stvoriti uslove za napredovanje prema Istri. U stvari, radilo se o drugoj etapi ličko-primorske operacije.

U vremenu od 22. marta do 3. aprila, radi nastavljanja ofanzive, Štab 4. armije pregrupisao je snage i koncentrisao 19. i 13. udarnu diviziju na prostoriji Bunić—Debelo Brdo, 26. udarnu diviziju u rejonu Ostrvica—Bilaj, 20. udarnu diviziju na području Vrebac—Medak, 9. udarnu diviziju kod Lu-

16 Detaljnije o ovom i borbama za oslobođenje Like vidi: Uroš Kostić, Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945, Vojno-istorijski institut, Beograd 1978.

kovog Šugarja u Primorju, 1. tenkovsku i Artiljerijsku brigadu u rejonima: Bunić, Bilaj, Medak. četrdeset treća divizija nalazila se na području Drežnice, dok je 35. udarna divizija rasformirana 2. marta i sa dijelom njenog ljudstva popunjena 13. udarna divizija. Prva brigada 35. udarne divizije produžila je da postoji kao 1. lička samostalna posadna brigada (naziva se i Samostalna brigada 4. armije) i privremeno je operativno potčinjena Štabu 13. udarne divizije.

Zapoviješću od 2. aprila Štab 4. armije stavio je u zadatak 26. i 20. udarnoj diviziji, koje su se nalazile na pravcu glavnog udara Armije kao srednja napadna kolona, da oslobode Gospić sa okolnim mjestima. Dvadeset šestoj udarnoj diviziji, ojačanoj s dva tenkovska bataljona 1. tenkovske brigade i tri diviziona Artiljerijske brigade, pod komandom pukovnika Bože Božovića i političkog komesara potpukovnika Dušana Korača, naređeno je da napadom s linije Ćukovac—Ostrvica—Bilaj zauzme Lički Osik i Budak i obuhvati Gospić sa sjevera, dok je 20. udarna divizija, ojačana 5. prekomorskom brigadom i s dva tenkovska bataljona, pod komandom potpukovnika Bogdana Pecotića i političkog komesara potpukovnika Mate Bilobrka, trebala da napadom od Čitluka i Divosela zauzme Lički Novi i Žabicu; te obuhvatom sa zapada, zajedno sa 26. udarnom divizijom, okruži i uništi neprijateljeve snage u Gospiću i oslobodi grad, s tim što je s dijelom snaga trebalo zauzeti Brušane i zatvoriti pravac Karlobag—Gospić.

Desnu napadnu kolnu obrazovale su 19. i 13. udarna divizija. Devetnaestoj udarnoj diviziji, pod komandom pukovnika Stanka Parmača i političkog komesara potpukovnika Petra Babića, naređeno je da napadom sa linije Turjanski—Kuzmanovača oslobodi čanak, Ramljane, Janjče i izbije na cestu Perušić—Lešće radi sprečavanja intervencije neprijatelja iz Otočca i presjecanja odstupnice neprijatelj evo j posadi iz Perušića u pravcu sjevera. Jednovremeno trebalo je da se obezbijedi od neprijatelja u Gackom polju, Babinom Potoku i Čudinom klancu. Trinaesta udarna divizija, pod komandom potpukovnika Nikole Grubora i političkog komesara potpukovnika Đure Matica, dobila je zadatak da, napadom sa odsjeka Lipova glavica (trig. 671) — Široka Kula, i obuhvatom sa sjevera, zauzme Marinu glavu, Perušić i Malo Polje; izbije u Gornje Pazarište i spriječi izvlačenje neprijatelja iz Gospića i Perušića u tom pravcu.

Lijevu napadnu kolonu sačinjavala je 9. udarna divizija, bez 4. brigade, ojačana s tri bataljona mornaričke pješadije Jugoslovenske mornarice. Ona je, pod komandom potpukovnika Ljuba Trute i političkog komesara potpukovnika Ilije Radakovića, dobila zadatak da, napadom od Lukovog Šugarja i manevrom preko Baških Oštarija, zauzme ovaj prevoj preko Velebita, zatim Sušanj i Karlobag. Dijelom snaga trebalo je da likvidira neprijateljeva uporišta na otoku Pagu, a zatim da produži nastupanje prema Jablancu.

Četrdeset trećoj diviziji, kojom su komandovali potpukovnik Dušan Vlaisavljević i politički komesar potpukovnik Jože Skočilić, naređeno je da u pozadini neprijateljevog fronta, u rejonu Žuta Lokva—Jezerane, ofanzivno djeluje radi vezivanja što jačih neprijateljevih snaga u Senju, Brinju, Otočcu i Ogulinu.

U armijskoj rezervi Štab 4. armije zadržao je bataljon tenkova, protivoklopni artiljerijski divizion i inžinjerijski bataljon u rejonu Bunić—Široka Kula. Pored artiljerije i tenkova, napad jedinica trebala je da podržava i avijacija (1. i 2. jugoslovenska lovačka eskadrila u sastavu Britanskih kra-

ljevskih vazduhoplovnih snaga). Početak napada određen je za 6 sati 4. aprila, do kog vremena su sve jedinice morale biti na polaznim položajima za napad.[17]

Jedinice su do određenog vremena završile sve pripreme za napad. U toku noći između 3. i 4. aprila one su posjele polazne položaje za napad tako da su bile spremne da ujutro odlučno krenu u ofanzivu.

Oslobođenje Gospića

Neposredno pred početak napada ispred fronta 26. i 20. udarne divizije u Ličkom Osiku se nalazio 3. bataljon 846. puka 392. legionarske divizije, kao i dijelovi 1. bojne 4. ustaškog stajaćeg zdruga; u Budaku i kod mosta preko rijeke Like dijelovi 1. bojne 4. ustaškog stajaćeg zdruga; u Gospiću, Žabici, Ličkom Novom, Brušanima i na Oštroj glavnina 4. ustaškog stajaćeg zdruga, izviđački bataljon i artiljerijski divizion, zatim 3. bojna 18. ustaškog zdruga, razni pozadinski dijelovi i 5. baterija 2. diviziona 392. artiljerijskog puka, dijelovi 1. čete 392. protivoklopnog bataljona i oklopna četa od osam tenkova »fijat« težine od po 3,5 tone. U Gospiću se nalazio i Štab 11. ustaško-domobranske divizije.

U duhu dobijenog zadatka Štab 26. udarne divizije odlučio je da sa 12. i 11. brigadom, uz podršku tenkova, razbije neprijatelja u rejonu Lički Osik — Budak, presiječe mu vezu s Perušićem, zauzme most preko rijeke Like, a zatim sa ovim brigadama obuhvati Gospić sa sjevera, dok bi 1. i 3. brigada, uz podršku artiljerije, napadale na grad s istoka i jugoistoka. U cilju potpunog okruženja neprijatelja Štab 20. udarne divizije odlučio je da u obuhvat sa zapada, između Ličkog Novog i Brušana, uputi 10. brigadu kako bi sjeverno od Gospića uspostavila vezu s dijelovima 26. udarne divizije i zajedno s njima potpuno zatvorila obruč oko grada i spriječila izvlačenje neprijatelja prema Velebitu. Za to vrijeme trebalo je da, uz podršku artiljerije i tenkova, 9. i 8. brigada zauzmu Lički Novi, Oštru i Žabicu i sa juga i zapada napadnu Gospić, te u sadejstvu s dijelovima 26. udarne divizije unište neprijatelja u njemu i oslobode grad. Za to vrijeme 5. prekomorska brigada trebala je da zauzme Brušane i dijelom snaga sadejstvuje 9. udarnoj diviziji u napadu na Baške Oštarije.

Pripremajući se za napad 26. udarna divizija je u toku noći između 2. i 3. aprila smijenila dijelove 20. udarne divizije na liniji Ćukovac—Ostrvica——Bilaj i sa nje u određeno vrijeme, uz podršku artiljerije i tenkova, krenula u odlučan napad. Još u toku noći, kako je to bilo planirano, 11. brigada je, poslije kraće borbe, na prepad zauzela neoštećen most preko rijeke Like kod Budaka i uklonila eksploziv pripremljen za njegovo rušenje. Ne mireći se s gubitkom mosta ustaše su iz Gospića, uz snažnu podršku artiljerije, izvršile protivnapad i uspjele da povrate most i da u njegovom rejonu obrazuju mostobran na desnoj obali Like. Podržana tenkovima 11. brigada je nastavila da uporno napada neprijatelja i oko 16 sati uspijeva da likvidira njegov mostobran, a zatim, prešavši preko mosta oko 19 sati, upada u sje-

17 Arhiv VII, k. 312 A, br. reg. 1/5: Zapovijest Štaba 4. armije potčinjenim jedinicama od 2. IV 1945. godine.

verni dio Gospića. Za neprijateljem, koji je bježao iz Gospića na sjever, upućen je dio pješadije i 2. tenkovski bataljon 1. tenkovske brigade.

Obuhvatajući ga sa sjevera i juga 12. brigada je, uz podršku tenkova i artiljerije, vodila žestoke borbe za Lički Osik i okolna uporišta, naročito Mušaluk i Gradinu (k. 683), uzvišenja koja dominiraju okolinom. Oko 10 sati zauzet je Mušaluk, a dva sata kasnije Gradina i Lički Osik. Pošto je prethodno okružen, neprijatelj je u ovom rejonu potpuno uništen.

Napadajući od Bilaja 3. brigada je naišla na jak otpor neprijatelja kod željezničke stanice Gospić i na liniji Kekići—Jasikovac. Uz podršku tenkova ona je taj otpor energičnim napadom slomila i već oko 14 sati izbila u jugoistočni dio Gospića, gdje se nastavila boriti. Pošto su njena dva bataljona zadržana u divizijskoj rezervi, 1. dalmatinska proleterska brigada se s druga dva bataljona, zbog nedostataka čamaca, tek oko 15 sati prebacila preko rijeke Like, sjeverno od ušća Novčiće u Liku, i za sat i po, ne nailazeći na jači otpor neprijatelja, izbila do zgrade gimnazije u gradu.

U određeno vrijeme u napad je, s linije Čitluk—Divoselo, prešla i 20. udarna divizija. Na desnom krilu njena 9. brigada, podržana artiljerijom i tenkovima, napala je neprijatelja u Žabici i Ličkom Novom, dok je 5. prekomorska brigada napala Brušane i do 8 sati oslobodila ovo selo, a zatim je uputila dva bataljona prema Baškim Oštarijma, radi sadejstva dijelovima
9. udarne divizije u zauzimanju ovog sela i prevoja preko Velebita. I dok je 5. prekomorska brigada relativno lako zauzela Brušane, dotle je neprijatelj u Žabici i u Ličkom Novom pružio jak otpor 9. brigadi čije su jedinice uspjele da prodru do prvih kuća. Neprijatelj je povremeno vršio i protivnapade, ali bez ikakvog uspjeha.

Dok su 9. i 5. brigada napadale Lički Novi, Žabicu i Brušane, dotle su se 8. i 10. brigada između Ličkog Novog i Brušana ubacile na sjever, s tim što se 8. brigada orijentisala za napad na Oštru a 10-ta produžila prema Debelom Brdu, Ljutači i Krčmaru (trig. 774), odnosno Smiljanu i sa zapada blokirala Gospić. Nešto poslije 12 sati 9. brigada je prešla u odlučan napad i poslije ogorčene borbe zauzela Lički Novi i Žabicu, te natjerala neprijatelja da odstupi prema Gospiću. Nakon toga neprijatelj je napustio i Oštru ne sačekavši napad 8. brigade i povukao se takođe prema Gospiću.

Nastupajući energično za neprijateljem, i poslije borbi na Bogdanici i Malom egzercirištu, obje ove brigade oko 14 sati upadaju u Gospić i za jedan sat borci izbijaju u centar grada. Dijelovi 9. brigade, koji su nastupali desnom obalom Novčiće, bili su zadržani vatrom iz bunkera i rovova kod mosta preko ove rijeke. Pristizanjem tenkova otpor neprijatelja je oko 16,30 sati i tu slomljen. Pružajući i dalje ogorčen otpor neprijatelj se postepeno povlačio prema sjevernom i sjeveroistočnom dijelu grada.

Koncentričnim napadima 9. i 8. brigade 20. udarne divizije s juga i zapada i dijelova 11, 1. i 3. brigade 26. udarne divizije s istoka otpor neprijatelja je u gradu, uz velike gubitke, postepeno slaman i oko 23 sata potpuno prestao. Time je Gospić konačno oslobođen. Ostaci razbijenog neprijatelja uspjeli su da pobjegnu na sjever. U gonjenje za njima preko Smiljanskog i Brezovog polja do Gornjeg Pazarišta upućena su dva bataljona 1. dalmatinske proleterske brigade, ali bez rezultata jer je neprijatelj veoma brzo odstupio.

U borbama za Gospić i okolna sela 20. i 26. udarna divizija, prema procjeni svojih štabova, nanijele su neprijatelju gubitke od 1006 poginulih i 146

zarobljenih. Zaplijenile su 5 tenkova, 27 topova, 32 minobacača, 120 mitraljeza i puškomitraljeza, 34 automata, veće količine municije i razne opreme. Gubici divizija iznosili su 42 poginula, 156 ranjenih i 2 nestalih boraca.[18]

Poraz neprijatelja u rejonu Gospića bio bi neosporno još teži da su jedinice 20. i 26. udarne divizije uspjele da čvršće i brže zatvore obruč oko Gospića. Dragocjeno vrijeme izgubljeno je u borbama za Budački most. Već zauzet ovaj most je zbog nebudnosti izgubljen, što se nije smjelo dozvoliti, pa se morao ponovo osvajati, čime se izgubilo u vremenu i tempu napada, a i 1. dalmatinska proleterska brigada zakasnila je s forsiranjem rijeke Like. Sve to, uz otpor neprijatelja, imalo je za posljedicu da se dijelovi pomenutih divizija nijesu na vrijeme i čvrsto spojili sjeverno od Gospića, u rejonu Smiljana i Brezovog Polja, i time onemogućili svako izvlačenje ostataka neprijatelja iz Gospića.

Oslobođenje Perušića

Pred frontom napada 13. udarne divizije, u rejonu Konjsko Brdo—Marina glava—Perušić, branili su se ojačani 3. bataljon 847. puka 392. legionarske divizije i dijelovi 1. bojne 4. ustaškog stajaćeg zdruga, zatim 60 ustaških milicionera i baterija topova. Polazeći od dobijenog zadatka, jačine i rasporeda neprijatelja, Štab 13. udarne divizije odlučio je da, sa 1. ličkom samostalnom posadnom brigadom i svojom 2. brigadom, izvrši dublji obuhvat posade u Perušiću sa sjevera, preko Kapetanovca, Mezinovca i Malog Polja, presiječe joj odstupnicu na sjever i zapad, napadne je iz pozadine sa sjeverozapada i zapada i da je, u sadejstvu s 3. i 1. brigadom koje su dobile zadatak da napadaju frontalno s istoka, uništi.

Obilazeći Perušić sa sjevera, u širokom luku, u toku noći 1. lička samostalna posadna brigada izbila je u Malo Polje i na Grabovaču (trig. 772), zapadno od Perušića, i presjekla put za Pazarište. Druga brigada je u nastupanju, također u toku noći, sjeverno od Perušića na cesti između Jasenovače (k. 691) i Kasumovića naišla na jedno odjeljenje neprijatelja, koje je sprovodilo kola s vojnom poštom i materijalom za Otočac, i uništila ga. Intervenisao je neprijatelj jačim snagama iz Perušića i prisilio brigadu da se razvije za borbu na liniji Mezinovac—Sv. Marko, odakle je prešla u napad na Kujinjaču (k. 648), sjeverozapadno od Perušića.

Nastupajući s istoka 3. brigada je poslije kraće borbe izbacila neprijatelja iz Konjskog Brda, gdje je ostavila jedan bataljon, a sa ostalim produžila prema Sv. Vidu i Kapetanovcu, gdje je izbila nešto poslije 10 sati; a zatim je iz tog rejona, odnosno sa sjevera, nastavila da nastupa prema Perušiću u sadejstvu s 2. brigadom. Napadajući na lijevom krilu borbenog poretka divizije, iz rejona sjeverno od Široke Kule, 1. brigada je uz snažnu podršku artiljerije do 10 sati, i pored ogorčenog otpora, zbacila neprijatelja s Marine glave u Prvan Selo. Ostavši bez najznačajnijeg objekta u sistemu odbrane i našavši se okružen sa svih strana, neprijatelj je, da bi izbjegao uništenje, bio prisiljen da napusti Perušić.

18 Arhiv VII, k. 1029/1, br. reg. 7—1/2: Operativni izvještaj Štaba 20. udarne divizije od 6. IV 1945. godine štabu 4. armije i Arhiv VII, k. 1103, br. reg. 4—2/3: Operativni izvještaj Štaba 26. udarne divizije od 6. IV 1945. godine Štabu 4. armije.

Dijelom snaga neprijatelj se povlačio prema Malom Polju u namjeri da se probije u Pazarište, a dijelom snaga na jug preko Kaniže, Vučijaka (k. 747) i Risovca prema Mušaluku u namjeri da se spoji sa snagama iz Ličkog Osika. Snage koje su se povlačile prema Pazaristu sačekali su u Malom Polju dijelovi 1. ličke samostalne posadne brigade i razbili ih, te zaplijenili sve komore i materijal. Snage, pak, koje su se probijale na jug, gonila je 1. brigada i nabacila ih na Liščev vršak (k. 738), kosu sjeverozapadno od Ličkog Osika, gdje su ih sačekali dijelovi 26. udarne divizije i zbacili s kose preko Mušaluka u polje — predio Progon. Napadnuti i tu od čete tenkova i pješadije ostaci neprijatelja povukli su se prema Malom Mušalučkom Selu u namjeri da se kod Butkovića mlina prebace preko rijeke Like na njenu lijevu obalu. Međutim, tu ih je energično napala 1. brigada i ubrzo uništila. Dijelovi koji su pokušali da pređu rijeku udavili su se u vodi pošto nabujala rijeka Lika nije bila gazna na tom mjestu. Oko 20 sati borba je završena potpunim porazom neprijatelja.

Oslobođenjem Perušića i gotovo potpunim uništenjem njegove posade 13. udarna divizija je u potpunosti izvršila dobijeni zadatak i to uz male gubitke — 2 poginula i 8 ranjenih boraca i starješina. Prema procjeni Štaba divizije neprijatelj je pretrpio gubitke od 409 poginulih, 40 zarobljenih i 56 ranjenih vojnika i oficira. Zaplijenjena je ili uništena veća količina oružja, municije i opreme.[19]

Napadajući na širokom frontu sjevrozapadno od 13. divizije, 19. udarna divizija oslobodila je u toku 4. aprila čanak, Ramljane, Ivčevića Kosu i Janjče, izbila na domak Sinca i Lešća u Gackom polju i podišla Čudinom klancu, Babinom Potoku i Vrhovinama. Na dostignutim linijama obje divizije su poslije jednodnevnih borbi zanoćile.

Oslobođenje Karlobaga

Na krajnjem lijevom krilu borbenog poretka 4. armije prema Karlobagu i Pagu napadala je 9. udarna divizija, ojačana s tri bataljona mornaričke pješadije i podržana plovnim objektima Pomorske komande sjevernog Jadrana; odvojena grebenom Velebita od ostalih snaga 4. armije. U rejonu Baške Oštarije—Karlobag—Crni i Ravni Dabar nalazila se glavnina njemačkog bataljona obalskih lovaca »Brandenburg«, dijelovi 392. artiljerijskog puka i ustaški milicijski odred »Velebit«, a na otoku Pagu 1473. tvrđavski bataljon i dijelovi bataljona obalskih lovaca »Brandenburg«.

S obzirom da je neprijatelj bio dobro utvrđen, a zemljište van puteva gotovo neprohodno i nemoguće za veće manevre, Štab 9. udarne divizije odlučio je da najprije zauzme Baške Oštarije i Uru na grebenu Velebita, a zatim napadom sa sjevera i s fronta pored mora oslobodi Karlobag uz jednovremeni desant dijela snaga na Pag radi njegovog oslobođenja. Poslije artiljerijske pripreme u napad je na neprijatelja, na prostoru Baške Oštarije——Ura—Konjsko, oko 8 sati krenula 2. dalmatinska proletrska brigada, ojačana jednim bataljonom 3. brigade. Zahvaljujući magli, koja je toga dana bila prekrila zapadne padine Velebita, brigada je neopaženo podišla Konj-

19 Zb. tom XI, knj. 4, str. 223—228: Operativni izvještaj Štaba 13. udarne divizije od 12. IV 1945. godine Štabu 4. armije.

skom, iznenadila neprijatelja u njemu i brzo ga odbacila prema Baškim Oštarijama i šušnju. Kod šušnja neprijatelj je pružao žilav otpor sve do 13 sati kada je bio prisiljen da se povuče na Uru i Veliku basaču (trig. 1091) na grebenu Velebita, gdje je nastavio s otporom.

Obuhvativši protivničke snage u rejonu Baške Oštarije, Ura, Velika basača s juga, istoka i sjevera, 2. dalmatinska proleterska brigada uporno ih je napadala uz podršku artiljerije sve do pada mraka kada su se ove, da bi izbjegle potpuno uništenje, povukle prema Crnom i Ravnom Dabru. U gonjenje za njima brigada je uputila dva bataljona, a jedan prema Karlobagu, gdje se neprijatelj uporno branio, radi njegovog obuhvata i napada s istoka i sadejstva sa snagama koje su napadale pored mora.

Nastupajući pored mora, od Lukovog Šugarja ka Karlobagu, u zahvatu ceste, koju su njemačke jedinice temeljito porušile, 3. bataljon 3. brigade napao je neprijatelja najprije kod zaseoka Ognilo, zatim kod Joltuše i na Gradini, te ga uspio sabiti u Karlobag. Zahvaljujući solidnim utvrđenjima on je u Karlobagu nastavio i u toku noći da se žilavo brani, ali kada se ispoljilo đejstvo bataljona 2. dalmatinske proleterske brigade s istoka uz namjeru da, izbijanjem na more sjeverozapadno od Karlobaga, odsiječe ga od Jablanca, neprijatelj je bio prisiljen da prilično grozničavo, pod zaštitom mraka, oko 5 sati 5. aprila, napusti Karlobag i da glavninu snaga izvuče u pravcu Jablanca, ostavivši u panici svu opremu i dio naoružanja.

Oko 100 neprijateljskih vojnika izvršilo je 5. aprila ispad iz Crnog Dabra prema Baškim Oštarijama, ali su ih tu dočekali dijelovi 2. dalmatinske proleterske brigade i poslije dvosatne borbe protivnapadom odbacili natrag, a zatim protjerali neprijatelja iz Crnog i Ravnog Dabra prema Jablancu. Time su 5. aprila Karlobag i okolna sela konačno oslobođeni. U međuvremenu su dijelovi 3. brigade i mornaričke pješadije izvršili desant na otok Pag i u toku 4. i 5. aprila očistili ga od neprijatelja.

U borbama za Baške Oštarije, Karlobag i Pag neprijatelju su naneseni gubici od 160 poginulih i 277 zarobljenih vojnika. Zaplijenjeno je 9 topova, 6 minobacača, 8 mitraljeza, 31 puškomitraljez, 40 automata, 290 pušaka, 6 vagona hrane i podosta drugog materijala. Gubici divizije iznosili su: 34 poginula i 87 ranjenih boraca.[20]

Oslobođenjem Perušića, Ličkog Osika, Gospića i Karlobaga, sa nizom sela, jedinice 4. armije su veoma brzo, za svega jedan dan, izvršile sve zadatke dobijene armijskom zapovješću od 2. aprila. Snage njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa pretrpjele su teške gubitke u ljudstvu i materijalu. Sistem njihove odbrane bio je rastrojen i dezorganizovan. Glavne snage 392. legionarske divizije zadržale su Otočac, a ostale su kontrolisale ceste: Otočac—Senj i Jablanac—Senj—Sušak. Jedanaesta ustaško-domobranska divizija praktično je izbačena iz borbe.

U toku 5. aprila jedinice 4. armije su predahnule i uglavnom se sređivale i odmarale. Krajem dana 19. udarna divizija izbila je glavnim snagama pred Otočac, a pomoćnim je blokirala neprijatelja na čudinom klancu; 13. udarna divizija nalazila se u rejonu Perušića; 26. i 20. udarna divizija na prostoru: Pazarište, Gospić, Brušane i 9. udarna divizija u rejonu: Baške Oštarije, Ravni Dabar, Karlobag, otok Pag.

20 Zb. tom XI, knj. 4, str. 173—179: Operacijski izvještaj Štaba 9. udarne divizije od 6. IV 1945. godine Štabu 4. armije.

Pošto su bili stvoreni svi uslovi za dalje nastupanje na sjeverozapad, Št; 4. armije naredio je ujutro 6. aprila 19. udarnoj diviziji da napadne i os] bodi Otočac; 26. udarnoj diviziji da ubrzanim maršem izbije na prostorij Lipovlje, Brlog, Crni Kal, radi presijecanja ceste Otočac—Sv. Juraj (sac Jurjevo) i Otočac—Senj i sadejstva 19. udarnoj diviziji u napadu na Ot čac; 9. udarnoj diviziji da produži nastupanje prema Jablancu i Senju; tenkovskoj brigadi da uputi dva bataljona na pravac napada 19. udari divizije, radi oslobođenja Otočca; dok je 20. diviziju zadržao u rejonu Per šića u ulozi armijske rezerve.[21] Štab 4. armije nalazio se u Gospiću. U Karl bagu je obrazovana armijska baza, radi snabdijevanja jedinica 4. armi pravcem Karlobag—Gospić—Otočac. Već 6. aprila oslobođeni su Otočac Brinje, dva dana kasnije Jablanac i 9. aprila Jablanac i Senj. Ofanziva armije usmjerena je prema Istri.

U oslobođeni Gospić smjestila se 6. aprila glavnina 1. ličke samostalr posadne brigade, kojom su komandovali komandant Branko Gostović i pi litički komesar Milan Rapajić. Ona je tada pristupila nimalo lakšem zada ku od ranijih — da očisti mjesta, ličke šume i planine od grupa i ostatak razbijenih razbojničkih fašističkih jedinica i obezbijedi normalizaciju živol u slobodi. Prvih dana ona je izvršila pretres Gospića i kontrolisala kretanj stanovništva (rampe na ulazima u grad još nijesu bile uklonjene). Zatir je vršila pretres Pazarišta, Rastoke i Velebita. Kasnije je njena aktivnos proširena i na područje Perušića, Otočca i Senja. Značajnu pažnju poklonil je obezbjeđenju saobraćaja, naročito na cesti Karlobag—Gospić—Otočac-—Senj. Njoj se u Crnom Dabru, uvidjevši da nema drugog izlaza, predai i grupa od oko 250 ustaša i domobrana.

U oslobođena mjesta ubrzo su stigli organi narodne vlasti — narodnoo; lobodilački odbori, rukovodstva partijskih i antifašističkih organizacija, ka i vojno-pozadinski organi. Svi su oni znatno ranije formirani i djelovali n oslobođenoj teritoriji. U Gospić je stigao Okružni komitet KPH za Liku Okružni NOO za Liku, kotarski, općinski i mjesni NOO za Gospić, okružna kotarska, općinska i mjesna rukovodstva JNOF-e, SKOJ-a, USAOH-a i AFŽ-a kao i Komanda ličkog područja sa Komandom mjesta Gospić. Komandi mjesta, također ranije formirane, nastavile su rad u Karlobagu i u Perušiću

Sa oslobođene teritorije u Perušić je stigao Kotarski NOO, Kotarski ko mitet KPH i sva kotarska rukovodstva antifašističkih organizacija. U svin općinskim sjedištima obadvaju kotara nastavili su rad općinski NOO-i, a i selima mjesni NOO-i i antifašističke organizacije. Oba kotara konačno oslo bođenje dočekala su s potpuno izgrađenim sistemom nove narodne vlasti antifašističkih organizacija kao njihovom bazom.

Poslije gotovo pune četiri godine neprekidnih borbi, prepunih teških žrta va, krvi, patnji i pustošenja, sinula je sloboda za koju je i narod kotarevs Gospić i Perušić dao veliki doprinos. Nova narodna vlast i antifašističke or ganizacije, zajedno s narodom, odmah su svojski pristupili obnovi porušenih i popaljenih sela i oživljavanju privrednog, političkog i kulturnog života mjesec dana prije završetka drugog svjetskog rata.

21 Zb. tom XI, knj. 4, str. 170—173: Naređenje Štaba 4. armije od 6. IV 1945. godine potčinjenim jedinicama za oslobođenje Otočca, Brinja i Senja.

Narodni heroji

ANTONČIĆ Mate MILAN — VELEBIT

Rođen je 2. oktobra 1918. u Gospiću, Hrvatska. Mladost je proveo u siromašnoj radničkoj porodici u Gospiću, gdje je pored osnovne škole završio i četiri razreda gimnazije. Pošto zbog materijalnih razloga nije mogao da nastavi školovanje u gimnaziji, roditelji su ga uputili u podoficirsku školu Jugoslovenske vojske, koju je s uspjehom završio. Nakon toga službovao je u Skoplju kao rukovodilac administracije artiljerijske baterije. Tu je došao u dodir s naprednom omladinom i radničkim pokretom.
Da bi onemogućio šikaniranje i proganjanje komunista koji su služili vojsku u njegovoj bateriji, tajno je uništavao dokumenta koja je za njima slala policija iz njihovih mjesta stanovanja. A 1939. odbio je da sa svojim vodom puca u demonstrante koji su na skopskim ulicama protestovali protiv okupacije Albanije od strane fašističke Italije. Zbog toga je bio uhapšen i nakon puštanja iz zatvora premješten u Kraljevo. Tu se povezuje s naprednim radnicima iz fabrike vagona i uključuje u rad njihovog sportskog društva »Železničar«.

Prilikom kapitulacije Jugoslovenske vojske, aprila 1941. Nijemci su ga dva puta zarobljavali, ali je oba puta uspio pobjeći i vratiti se u Kraljevo. Čim su počele pripreme za oružani ustanak, Velebit se opredjeljuje za oružanu borbu protiv okupatora; po direktivi Partije, odlazi na planinu Goč, gdje se pridružuje tamošnjoj grupi partizana i učestvuje u prvim oružanim akcijama na području Kraljeva. Već tada je zapažen kao hrabar i odlučan borac.

Među mnogim borcima koji su se pred kraj 1941. povukli iz Srbije u Sandžak a zatim u Bosnu bio je i Velebit. I kad je formirana 1. proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada, 22. decembra 1941, postavljen

je za komandira Čete pratećih oruđa, zatim je bio zamjenik komandanta 4. kraljevačke, te komandant 5. beogradskog bataljona.

U svim velikim borbama koje je 1. proleterska brigada vodila na području Bosne, Hercegovine i Crne Gore, Velebit je stalno ispoljavao ličnu hrabrost, a kao komandant smjelost, odlučnost, vještinu i upornost u komandovanju. Prilikom napada na Teslić, na Novu 1943. godinu, kad je uspjeh bio doveden u pitanje, ponovo je na čelu bataljona jurnuo u grad, zarobio topove, a zatim lično gađajući iz streljačkog stroja pomogao u zauzimanju utvrđenih zgrada i granatama iz topa lično uništio oklopni voz. Time je omogućio drugim jedinicama, koje su tada napadale na grad, da ga lakše osvoje i dođu do velikog plijena. U napadu na Šujicu decembra 1943. bio je ranjen.

U proljeće 1944. postavljen je za komandanta 1. brigade 6. ličke proleterske divizije. Njom je uspješno komandovao u toku borbi i marševa od Drvara do Srbije, zatim u razbijanju četnika u Srbiji, oslobođenju Valjeva i Beograda. Poslije oslobođenja Beograda primio je dužnost komandanta artiljerije 6. ličke proleterske divizije, a zatim i njene artiljerijske brigade. I na toj dužnosti umio je da se nađe u pravo vrijeme i na pravom mjestu, da ličnim primerom ohrabri i podstakne na izvršenje zadatka. Tako je krajem aprila 1945. kad su njemačke snage protivnapadom bile ugrozile artiljerijsku brigadu i pozadinu 6. ličke proleterske divizije, kod Krešteloveа, uspješno organizovao odbranu pješadijskim oružjem, nanio velike gubitke Nijemcima i odbio njihov napad.

Poslije oslobođenja završio je Višu vojnu akademiju u SSSR-u i Višu vojnu akademiju JNA. Obavljao je visoke vojne dužnosti u štabu korpusa, Armije i u Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu. Danas je general-potpukovnik.

Za narodnog heroja proglašen je 20. decembra 1951. godine.

Todor RADOŠEVIĆ

BLAŽEVIĆ Juraja JAKOV

Rođen je 24. marta 1912. godine u Bužimu, opština Gospić, Hrvatska. Otac mu je bio lugar. Gimnaziju je završio u Gospiću a 1936. je diplomirao na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Još u gimnaziji pristupio je revolucionarnom radničkom pokretu, gdje je 1928. primljen u KPJ, u sedamnaestoj godini. Na fakultetu je aktivno radio u studentskom naprednom pokretu učestvujući istovremeno u gotovo svim političkim akcijama zagrebačke partijske organizacije. Zbog revolucionarnog političkog rada bio je proganjan od zagrebačke policije i izvođen pred zagrebački Sudbeni sto i Državni sud za zaštitu države u Beogradu. Zbog komunističkog djelovanja 1931. proveo je šest mjeseci u zatvoru.

Po odsluženju Jugoslovenske vojske Jakov se vratio u Zagreb, gdje je rukovodio partijskom tehnikom Pokrajinskog komiteta KPJ za Hrvatsku. Ali već poslije godinu dana, po zadatku Partije, odlazi u Gospić, gdje kao advokatski pripradnik radi sve do početka rata. U Gospiću okuplja oko sebe napredne radnike i inteligenciju, naročito omladinu i đake iz gospićke gimnazije i učiteljske škole i veoma aktivno i predano radi na stvaranju i organizacionom jačanju partijskih organizacija i organizacija SKOJ-a i širenju komunističkih ideja, ne samo u Gospiću već i na području čitave Like. Zbog toga je bio u stalnom sukobu s organima vlasti, popovima, policijom i žandarmerijom, koja je na njega neprekidno motrila.

Član je pokrajinskog komiteta KPJ za Hrvatsku.

Na prvoj okružnoj konferenciji ličkih komunista, održanoj u ljeto 1940. na Plitvičkim jezerima, Jakov je izabran za sekretara tada obrazovanog Okružnog komiteta KPH za Liku a na V zemaljskoj konferenciji KPJ (19—23. oktobar 1940) u Zagrebu za člana CK KPJ. Svojim revolucionarnim radom postao je jedan od najistaknutijih komunista koji je odlučujuće uticao na stvaranje partijskih organizacija i razvoj radničkog revolucionarnog pokreta u Lici. Veoma mnogo doprinio je osposobljavanju i pripremi partijskih organizacija i kadrova za narodnooslobodilačku borbu i revoluciju.

Po okupaciji zemlje Jakov se svom snagom bacio na organizovanje oružanog ustanka u Lici. Neumorno raskrinkava politiku talijanskih okupatora i suštinu i smisao stvaranja Nezavisne Države Hrvatske, nastojeći da što šire narodne mase okupi oko linije Partije. Pod njegovim neposrednim rukovodstvom u augustu 1941. od boraca s područja gospićkog kotara obrazovan je gerilski bataljon »Velebit«, koji je u jesen te godine prerastao u 1. lički NOP odred »Velebit«. On odlučujuće utiče i na formiranje ostalih partizanskih jedinica u Lici, obrazovanje organa nove revolucionarne vlasti, na stvaranje masovnih antifašističkih organizacija omladine i žena, odnosno jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta. Posebno se zalaže za stvaranje bratstva i jedinstva između srpskog i hrvatskog naroda.

Na drugoj okružnoj partijskoj konferenciji maja 1942, ponovo je izabran za sekretara, OK KPH za Liku. Znajući ko je glavni organizator ustanka i oružane borbe u Lici, talijanski Tribunale militare di guera osudio ga je 27. marta 1943. godine na smrt u kontumaciji. U toku rata bio je vijećnik AVNOJ-a i ZAVNOH-a. Od drugog zasjedanja ZAVNOH-a, oktobra 1943, kao član Izvršnog odbora rukovodio je Sudsko-pravnim odjelom ZAVNOH-a.

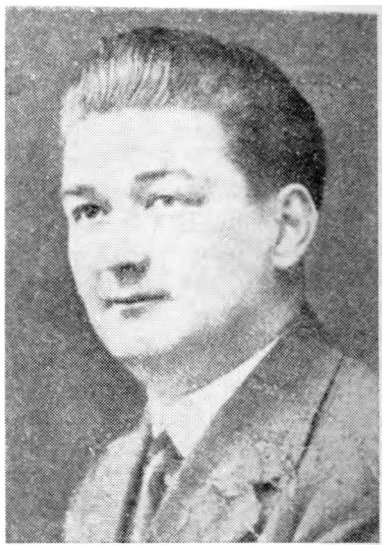
Poslije rata obavljao je niz visokih funkcija u državnim i partijskim organima. Bio je javni tužilac Narodne Republike Hrvatske, ministar trgovine i snabdevanja i ministar za državne nabavke u vladi FNRJ, potpredsjednik i predsjednik Savjeta za privredu u Vladi NRH, predsjednik Izvršnog vijeća Sabora Hrvatske, član i potpredsjednik Saveznog izvršnog vijeća, predsjednik Sabora Hrvatske i predsjednik Savezne privredne komore. Bio je zastupnik u Saboru Hrvatske i poslanik u Saveznoj skupštini. Član je Predsjedništva SSRNH i član Savezne konferencije SSRNJ. Biran je na svim kongresima za člana CK KPH i člana CK KPJ. Član je Izvršnog komiteta CK SKH i član Predsjedništva CK SKJ. Član je Savjeta Federacije i rezervni general-major JNA. Predsjednik Predsjedništva Socijalističke Republike Hrvatske. Penzioner.

Nosilac je Partizanske spomenice 1941. i više visokih odlikovanja.

Za narodnog heroja proglašen je 27. septembra 1953. godine.

Todor RADOŠEVIĆ

BUDAK Karla DIVKO

Rođen je 24. februara 1897. u Karlobagu, Hrvatska. Poslije završene osnovne škole u rodnom mjestu gimnaziju je učio u Sušaku a trgovačku školu u Ljubljani. Prvi svjetski imperijalistički rat koji je, pored ostalog, odnio veliki broj ljudskih života, snažan odjek i uticaj ideja velike oktobarske socijalističke revolucije, napredna literatura, političko bespravlje, eksploatacija radničke klase i revolucionarno vrenje odmah poslije rata — uticali su da je Divko 1919. odlučno pristupio revolucionarnom radničkom pokretu. Po prirodi veoma živ i energičan, posebno dobar propagandist, s neuništivim optimizmom i smislom za sva politička i društvena pitanja, istakao se živom političkom aktivnošću pred prve parlamentarne izbore 1920. za Ustavotvornu skupštinu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Slijedeće 1921. godine postao je član KPJ i od tada posvetio joj je sav svoj život.

Od 1927. do 1932. živio je u Perušiću, gdje je otvorio malu trgovačku radnju koju su nazvali »partijski dućan«. Za to vrijeme rukovodio je ilegalnim partijskim radom u tom mjestu i snažno uticao na stvaranje i rad partijskih organizacija u čitavoj Lici, a naročito u Gospiću i u Hrvatskom primorju. Dobro je poznavao specifične ličke prilike. Pošto se kompromitovao kod policije, prelazi u Zagreb, gdjenastavlja revolucionarni rad, naročito u sindikalnom pokretu: Savezu privatnih namještenika i u Savezu bankarskih činovnika. Godine 1934. primljen je za člana Mjesnog komiteta KPJ u Zagrebu. Slijedeće godine prešao je u ilegalnost. Zbog mogućnosti da bude uhapšen, 1936. odlazi po zadatku Partije, u inostranstvo. Zadržavao se u Pragu i Parizu, gdje je radio na organizovanju pružanja pomoći borbi španskog naroda protiv fašizma.

Odmah poslije povratka u zemlju 1939. Divko je bio uhapšen i poslije tri mjeseca mučenja i maltretiranja pušten iz istražnog zatvora. Nakon toga, i pored opasnosti da ponovo bude uhapšen, nastavio je još upornije da partijski djeluje u Zagrebu. Neposredno pred napad sila osovine na Jugoslaviju, uhapsila ga je, 31. marta 1941. zajedno sa većom grupom komunista i revolucionara, Mačekova i šubašićeva policija, i zatvorila u logor u Kerestincu. Ne mireći se sa sudbinom, bio je jedan od organizatora bjegstva iz logora. U likvidaciji i razoružavanju stražara ispoljio je veliku hrabrost i snalažljivost. Na žalost, ustaše su ga brzo uhvatile i streljale 14. jula 1941. u Kerestincu, u vrijeme kada je tek trebalo da počne prava borba, za koju je dugo pripremao partijske organizacije i njihove kadrove.

U znak priznanja za njegov revolucionarni rad u radničkom pokretu i Partiji, proglašen je 24. jula 1953. za narodnog heroja.

Todor RADOSEVIĆ

BUTORAC Karla ANKA

Rođena je 27. augusta 1903. u Donjem Pažarištu, zapadna Lika, Hrvatska, u siromašnoj porodici. Provela je teško djetinjstvo u mukotrpnom radu čuvajući stada. Poslije prvog svjetskog rata, kao nepismena čobanica, pošla je u svijet da traži zaradu. Najprije se zaposlila u Sisku u Magazinu trgovinskog i transportnog d. d. preduzeća za promet starih krpa. Tu je pristupila i klasnom sindikalnom pokretu. Brzo se uključila u revolucionarnu borbu, savlađujući i pismenost, tako da je već maja 1923. godine izabrana za blagajnika sindikalne podružnice Nezavisnih sindikata u poduzeću.

Od 1925. godine je na radu u Zagrebu, izučava krojački zanat, te postaje švelja u Domaćoj tvornici rublja. Ovdje, Anka postaje zapaženi sindikalni i partijski radnik. Od 1926. godine je član KPJ. Te godine radi i u Mjesnom komitetu Crvene pomoći, koja je imala razgranatu mrežu organizacija u cijelom gradu; ona obavlja dužnost blagajnika u tom komitetu. Od proljeća 1927. je član uprave Saveza radništva odjevne industrije i obrta Zagreba, da bi ubrzo bila izabrana i u upravu Saveza ovoga sindikata za cijelu zemlju. U to vrijeme član je Izvršnog odbora Mjesnog sindikalnog vijeća Zagreba. Na Plenumu Mjesnog sindikalnog vijeća (17. X 1927), na kome su, nakon referata Josipa Broza, razmatrani problemi zajedničke borbe i »razvijanja bratstva na djelu između zagrebačkog i beogradskog proletarijata«, imala je referat o organizovanju radnika; izabrana je za člana Komisije za rad među ženama (zajedno sa Ivanom Krndeljom i Josipom Brozom).

Tokom svoga rada u Zagrebu upoznala se i postala vjeran drug i saborac Blagoja Parovića, istaknutog revolucionara, kasnijeg člana Politbiroa CK KPJ, koji je poginuo u Španiji kao predstavnik KPJ i komesar 13. internacionalne brigade (jula 1937).

Zbog revolucionarnog rada bila je stalno proganjana i više puta hapšena. Poslije zavođenja šestojanuarske diktature, prilikom masovnog hapšenja komunista u Zagrebu, aprila 1929. godine, bila je uhapšena i Anka Butorac. Bila je podvrgnuta strahovitom mučenju u doba kada je policija, bez sudskog procesa, ubijala uhapšene komuniste i umorila takve heroje i istaknute funkcionere Partije kao Đuru Đakovića, Paju Marganovića, Nikolu Hećimovića i druge. Uprkos svirepom i sistematskom mučenju, Anka policiji ništa nije priznala.

U policijskom i sudskom zatvoru, uz osudu na godinu dana robije, provela je 15 mjeseci, da bi, zatim, bila internirana u rodni kraj; odatle je uspjela da pobjegne, najprije u ilegalnost, pa u inostranstvo.

Krajem 1930. godine Pratija ju je poslala u SSSR, gdje se u to vrijeme nalazio i njen muž. Početkom 1932. rodila je ćerku Maju (koja danas kao doktor biologije radi u Beogradu).

Iako narušenog zdravlja, sa teškim posljedicama policijske torture, Anka je u SSSR-u nastavila školovanje.

Poslije završenog četvorogodišnjeg školovanja na Komunističkom univerzitetu nacionalnih manjina Zapada, krajem 1935. ponovo je poslata na ilegalni partijski rad u domovinu. Najprije je radila u Sisku, a zatim u Čakovcu i Varaždinu. Kao sindikalni funkcioner, u Čakovcu u proljeće 1936. organizuje sindikalnu školu. Kada su se u to vrijeme zaoštrili odnosi između radnika i uprave tekstilnog poduzeća »Tivar« u Varaždinu, Partija je Anku poslala da pomogne partijskoj i sindikalnoj organizaciji. Bila je glavni organizator velikog štrajka u poduzeću »Tivar«, u kome je učestvovalo cjelokupno radništvo (oko 2.300). Taj šestonedjeljni štrajk, u kome je Partija uspjela da obezbjedi podršku seljaka iz okoline Varaždina, bio je podstrek tekstilnim radnicima u snažnim akcijama koje su uskoro vodili gotovo po cijeloj zemlji. Pod neposrednim uticajem Anke Butorac Parović istakli su svoje zahtjev i radnici tvornice svile u Čakovcu, koji su također tih dana izveli uspješan štrajk.

Sredinom aprila 1937. godine bila je uhapšena u Nevesinju, u rodnom mjestu Blagoja Parovića (gdje se privremeno nalazila), i sprovedena u žandarmerijsku komandu, a zatim u Okružno tužilaštvo u Petrinji. Pošto je provela tri mjeseca u zatvoru, početkom juna oslobođena je, s obzirom da je odbila sva policijska terećenja.

Početkom augusta 1937. na Osnivačkom kongresu KP Hrvatske, na Titov prijedlog, izabrana je u CK KPH. Od tada se njena revolucionarna aktivnost odvijala mahom u Zagrebu. Pored rada u sindikatima radila je na otpremanju dobrovoljaca u republikansku Španiju. Početkom aprila 1938, kada je i sama krenula u Španiju, bila je uhapšena na granici kod Rakeka. Tada je, »zbog pokušaja ilegalnog prelaska granice«, ponovo odležala nekoliko mjeseci u zatvoru.

Nakon pokretanja lista »Ženski svijet«, početkom 1939. koji je Partija izdavala radi unapređenja rada i prosvjećivanja žena, Anka sarađuje u njemu, da bi prilikom obnavljanja ovog lista, pošto je bio jedno vrijeme zabranjen, postala i član redakcije (početkom 1940). Zajedno sa Jovicom Markovićem i Stipom Ugarkovićem bila je u štabu za organizaciju prvomajskih demonstracija u Zagrebu 1940. godine, koje su veoma uspješno sprovedene: učestvovalo je preko devedeset procenata zaposlenih. Kada su je tada sa grupom demonstranata policijske snage opkolile i zatvorile u dvorište jedne zgrade, radnici su jurišem razbili policijski obruč, oslobodili Anku i ostale opkoljene.

Ponovo je uhapšena kada je policija upala na sjednicu CK KPH, 10. augusta 1940. godine, održanoj neposredno uoči održavanja Prve Konferencije KP Hrvatske. Tada je, sa nekoliko članova CK, bačena u koncentracioni logor u Lepoglavi, tu je dočekala i okupaciju zemlje. Mačekova policija je sve zatvorenike predala ustašama, koji su ih zatim prebacivali iz logora u logor, podvrgavajući ih svirepim mučenjima i likvidaciji. Najprije su prebačeni u gospićki logor, koji su ustaše osnovale za hrvatske komuniste, Srbe i Jevreje, zatim u Jastrebarsko, augusta 1941, a dva mjeseca kasnije u koncentracioni logor »Danica« u Koprivnici. Poslije neuspjelog organiziranja njihovog bjekstva iz logora u Gospiću i Jastrebarskom, uspjeli su da ih oslobode komunisti iz Koprivnice, 26. decembra 1941. godine.

Nakon bjekstva iz zatvora, Anka se prebacila najprije u Zagreb, gdje je

boravila oko 20 dana, a poslije uspostavljene veze sa partizanima pošla je u Banijski odred. Na putu za oslobođenu teritoriju grupa ilegalaca sišla je na željezničkoj stanici Blinjski Kut, odakle su ih vodeći po grupama odveli u Staro Selo, a zatim u Veliko Krčevo. Pošto nisu mogli odmah nastaviti put u partizanski odred, tu su se zadržali do slijedeće noći. Sutradan u zoru ustaše su opkolile kuće u kojima su bili smješteni; u nastaloj borbi Anka je bila teško ranjena u nogu i zarobljena. Odatle je prebačena u ustaški logor u Kostajnicu. Od nje nisu ništa doznali; čak ni ime, osim onog koje je bilo na njenim lažnim ispravama, kao nepoznate konobarice. Tri dana poslije zarobljavanja umrla je u kostajničkoj bolnici, 22. januara 1942. godine.

Za narodnog heroja proglašena je 14. decembra 1949. godine.

Dr Pero DAMJANOVIĆ

DIMIĆ Todora NADA

Rođena je 6. septembra 1923. u Divosclu, kod Gospića, Hrvatska. Potječe iz siromašne seljačke porodice. Osnovnu školu je završila u Gospiću, a četiri razreda gimnazije i prvi razred trgovačke akademije u Zemunu. U 15-oj godini, 1938. postala je član SKOJ-a. Od tada aktivno učestvuje u borbama napredne omladine Beograda. Nada je 1940. i u demonstracijama protiv Stojadinovićeva režima na Košutnjaku. Te godine postala je i član KPJ.

Kao član literarnog udruženja »Branko Radičević«, zbog članka koji je napisala protiv direktora škole kao progonitelja studenata ljevičara bila je uhapšena i zatvorena. I pored teških udaraca koje je primila u zatvoru, nikoga nije odala. Nakon petnaest dana puštena je iz zatvora, ali joj je zabranjeno školovanje u svim školama Jugoslavije. Godinu dana ilegalno živi i radi u Zemunu. Zatim odlazi svome bratu Bogdanu u Sisak. Tu radi kao frizerska radnica, nastavljajući svoj revolucionarni rad.

Mlada revolucionarka Dimić već u junu 1941. je u prvom partizanskom odredu u Brezovici kraj Siska. Ona obavlja teške i odgovorne zadatke. U grad ulazi odjevena u odjeću seljanke sa kantama za mlijeko, a iz grada iznosi šapirograf, pisaću mašinu i drugi materijal. Učestvuje u diverzantskim akcijama na pruzi Zagreb—Sisak. U šumi Šikara rukovodi tehnikom OK KPH Sisak na umnožavanju propagandnog materijala, koji preko napredne omladine širi gradom i okolinom. U julu 1941. kada su prekinute veze između partijskih organizacija građa i odreda, hrabra Ličanka, već zapažena po junaštvu i smjelosti, dobiva zadatak da uspostavi prekinutu

vezu. Odlazi u grad preobučena u muško odijelo, ali su je na nasipu Save prepoznali ustaški agenti i uhapsili. U sisačkom zatvoru je strašno mučena; kako ništa nije htjela da prizna, prebacuju je iz Siska u zagrebački zatvor. Na putu do Zagreba Nada je ispila veliku količinu nekog lijeka pokušavajući da se ubije. Isprebijanu i iscrpljenu odveli su je u bolnicu (danas bolnica »Josip Kajfeš«), odakle je uz pomoć zagrebačke partijske organizacije dr Slavke Očko, Milke Jovanović i Ružice Turković uspjela pobjeći na Kordun, u Petrovu goru. Tu dobiva zadatak da ode u Karlovac i da radi s karlovačkom partijskom organizacijom i članom CK KPH.

Kao član OK SKOJ-a za Kordun u okupiranom Karlovcu, pod imenom Milka i Anka Vunek, Žuta, odvažna, hrabra i iznad svega konspirativna, izvršava razne specijalne zadatke. Posjećuje partijske javke, prenosi materijal i lijekove, prima na vezu one koji iz Zagreba i Karlovca preko Dubrava odlaze u partizane, održava neprekidne veze s partizanskim odredima Korduna i prebacuje sakupljeno oružje, municiju i odjeću u Petrovu goru.

Nada je 21. oktobra 1941. postala i član Okružnog komiteta KPH za Karlovac. Ona nekoliko puta odlazi u Petrovu goru i ponovo se vraća u grad. Toj hrabroj djevojci pripada posebna uloga u organizaciji upada grupe od 25 partizana iz Petrove gore u Karlovac, 17. novembra 1941. Ona je razradila čitav plan spasavanja sekretara Mjesnog komiteta KPH za Karlovac Marijana Čavića-Grge, narodnog heroja. Njeno pismo upućeno u Petrovu goru s nizom detalja bilo je putokaz partijskoj grupi u izvođenju akcije.

U ruke ustaške policije pala je na zadatku 3. decembra 1941. u Karlovcu. Toga dana nekoliko puta išla je iz grada u predgrađe Dubovac, odvodeći ljude u partizane na Kordun. Na zahtjev da se legitimira Nada je iz torbice izvukla revolver i ubila ustaškog agenta Ivana Boršića a drugog ranila. U momentu kada joj je pištolj zatajio, uhvatili su je drugi agenti. Zatvorena je najprije u Karlovcu a onda u zatvoru na Savskoj cesti u Zagrebu. U njenim je dokumentima pisalo: Ankica Vinek. To je sve što je policija od nje saznala. I onda kad su joj ustaški agenti pekli tabane i dlanove, čupali nokte, devetnaestogodišnja partizanka je odgovarala grobnom tišinom. U zatvoru je služila primjerom. Februara 1942. odvedena je na svoj posljednji put u Staru Gradišku. Tu je i dalje mučena i mrcvarena od izvježbanog ustaškog zločinca Ljube Miloša. Njen primjer junaštva i izdržljivosti šapatom je prenošen po zatvorskim ćelijama. Pričalo se s divljenjem o nepoznatoj prkosnoj i lijepoj djevojci, koju ni najsvirepije muke nisu mogle pokolebati. Izubijanu, krvavu i bolesnu od pjegavca, ustaše su je zvjerski umorile 17. marta 1942. godine.

Tekstilna fabrika u Zagrebu nosi danas ime »Nada Dimić«.

Za narodnog heroja proglašena je 7. jula 1951. godine.

Dr Đuro ZATEZALO

HEĆIMOVIĆ Martina NIKOLA — BRACIJA

Rođen je 3. novembra 1920. u Bukovcu, općina Gospić, Hrvatska. Potiče iz siromašne seljačke porodice. Do aprilskog rata 1941. bavio se zemljoradnjom u selu i povremeno išao na sezonske radove po našoj zemlji. U političkom pogledu pripadao je levom krilu Hrvatske seljačke stranke i posebno se isticao kao protivnik frankovaca, a zatim i ustaša poslije stvaranja Nezavisne Države Hrvatske.

Kao napredan omladinac Bracija je krajem 1941. stupio u partizanski odred »Ljubovo«. Gotovo u isto vrijeme primljen je za člana KPJ. A kada je od pomenutog odreda i novih boraca ubrzo, krajem te godine, formiran Korenički bataljon »Ognjen Priča«, postao je borac u njegovoj 2. četi. Već u prvim borbama protiv Talijana oko Korenice (Titove Korenice) skrenuo je pažnju na sebe kao hrabar i neustrašiv borac.

Naročito se istakao prilikom napada na talijansku posadu u Donjem Lapcu, 27. februara 1942. godine. Četa u kojoj se nalazio napadala je od Oraovca preko brisanog prostora, na tri utvrđene zgrade u mjestu, u kojima se nalazila talijanska komanda. Ne obazirući se na snažnu vatru iz talijanskog streljačkog naoružanja i na žrtve koje su padale oko njega, Bracija je nezadrživo jurišao i među prvima upao u rov koji su Talijani bili iskopali oko mjesta. Nadirući dalje, bombama je likvidirao jedan bunker, a potom jurnuo u utvrđenu zgradu, likvidirao dio posade i zaplenio radio-stanicu. Zarobljeni talijanski oficiri govorili su poslije da ih je ovakva hrabrost zadivila i uplašila.

Slijedećeg mjeseca, prilikom napada partizanskih snaga na talijansku posadu u Srbu, Bracija se ponovo ističe svojom hrabrošću i smjelošću. Poslije više ponovljenih napada, kada se postavilo pitanje zauzimanja školske zgrade u kojoj su se Talijani bili posebno utvrdili formirana je jurišna grupa od dobrovoljaca iz 2. čete bataljona »Ognjen Priča«. Trebalo je da grupa, uz podršku jednog topa sa svega 5 granata, na juriš bombama zauzme zgradu. Među prvima za bombaša se javio i Bracija. Grupa je uporno nastojala da zauzme školu, ali zbog snažnog otpora Talijana iz škole i puščane i mitraljeske vatre iz susjednih zgrada nije u tome uspjela. Iako su se morali povući, bombaši su pokazali osvjedočenu hrabrost, a tri među njima bila su ranjena.

I u drugim borbama u kojima je učestvovao bataljon »Ognjen Priča« Bracija je služio za primjer u pogledu hrabrosti i drugarstva. Nikad se nije obazirao na opasnost, posebno kad je trebalo iz borbe iznijeti ranjenog druga.

Po zadatku OK KPH za Liku, u ljeto 1942. prebačen je iz bataljona »Ognjen Priča« u Kosinj, gdje se tada radilo na formiranju Kosinjskog bataljona »Matija Gubec« i 4. ličkog NOP odreda. I kad je formiran pomenuti

bataljon, Bracija je postavljen za političkog komesara njegove 2. čete. Ne samo u četi već i na terenu aktivno je politički radio, naročito među hrvatskim življem, radi njegovog jačeg aktiviranja u NOB i stvaranja bratstva i jedinstva između srpskog i hrvatskog naroda u tom dijelu Like. Neustrašivim držanjem u borbi i živom rječju podsticao je borce na besprekorno izvršavanje svih zadataka. Kao primjer za ugled, sa visokim borbenim i moralnim kvalitetima, bio je cijenjen i voljen od svih svojih saboraca

Po odluci OK KPH za Liku, 1943. povučen je iz vojne jedinice i postavljen za sekretara Kotarskog komiteta KPH za kotar Perušić. Na novoj dužnosti, kao i u vojnoj jedinici, sve zadatke izvršavao je s puno partijske odgovornosti, uporno i odlučno. Početkom 1944. upućen je na partijski kurs koji se održavao u Topuskom. Vraćajući se s kursa, poginuo je nesretnim slučajem, 26. februara 1944, na putu između Velike Kladuše i Slunja.

Za narodnog heroja proglašen je 20. decembra 1951. godine.

Todor RADOSEVIĆ

JAVORINA Milana SAVKA SAŠA

Rođena je 4. augusta 1918. godine u Studencima, Perušić, Gospić, Hrvatska. Bila je četvrto dijete u porodici penzionera. U kući je dobila patriotsko vaspitanje, pošto je Sašin otac bio jugoslovenski orijentiran čovjek. Osnovnu školu pohađala je u Studencima i završila je 1930. godine. Kao đak putnik svakodnevno je pješačila više od sedam kilometara do škole. Gimnaziju je učila u Gospiću i Zagrebu; završila je šest razreda 1935. godine, a zatim je došla u Beograd i upisala se u srednju medicinsku školu. Živjela je u internatu. Za vrijeme školovanja upoznala se s drugaricama koje su pripadale komunističkom pokretu. Čitala je beletristiku socijalne sadržine, posebno je zavoljela Maksima Gorkog i Džeka Londona; upoznavala se i sa marksističkom literaturom. Još kao đak medicinske škole bila je prvi put uhapšena sa grupom učenica škole 1937. godine i oko mjesec dana zadržana u Glavnjači. Zajedno s drugovima borila se protiv skoro vojničkog režima u školi. Posjećivala je među ženama radnicama na Ćukarici, objašnjavala im položaj žena, osnoskog pokreta i u radu stručnog udruženja medicinara, školu je završila 1938. godine i odmah se zaposlila u dječje obdanište radničke komore, u kome je radila do kraja 1939. godine. Kao član stručnog udruženja radila je među ženama radnicama na Ćukarici, objašnjavala im položaj žena, osnove zdravstvenog vaspitanja, i si. U to vrijeme je Saša član sindikata privatnih namještenika i Udruženja zdravstvenih radnika. Krajem 1939. go-

dine, ne želeći da postane član Jugorasa, mijenja mjesto službe i prelazi na Medicinski fakultet, na kliniku za kožno-venerične bolesti. Ponovo je uhapšena sredinom februara 1940. godine i mjesec dana zadržana u Glavnjači. Pred policijom se držala dobro, ništa nije priznala. Poslije tog hapšenja, aprila 1940. godine, Saša je bila primljena u KPJ. Poslije formiranja partijske ćelije zdravstvenih radnika na sektoru kliničke bolnice, Saša je postala njen sekretar. U ćeliji su prorađivali partijski materijal, prikupljali Narodnu pomoć, organizovali kurseve prve pomoći, obezbjeđivali predavače, uspostavljali kontakte sa zdravstvenim radnicima u Beogradu. Saša je bila organizator tog rada; držala je predavanja i održavala vezu sa školom medicinskih sestara.

Poslije bombardovanja Beograda 6. aprila 1941. godine Saša se uključila u pripreme pokreta otpora i ustanka. Bila je član Gradskog odbora Narodne pomoći, koji je 1941. godine prerastao u ilegalni Gradski odbor nacionalnog oslobođenja. U tom odboru radila je na obezbeđenju stanova za ilegalce, sakupljanju sanitetskog materijala, odijela i drugih sredstava za partizanske odrede. Pored toga, ukazivala je pomoć zarobljenicima, radila na organizaciji kurseva prve pomoći i aktivno sudjelovala u svim akcijama Partije u Beogradu. Početkom septembra 1941. godine morala je otići iz okupiranog Beograda u partizanski odred. Od 10. oktobra 1941. do 6. februara 1943. godine nalazila se u Rasinskom partizanskom odredu. Najprije je bila borac, a zatim rukovodilac saniteta odreda i politički komesar čete. Učestvovala je u svim bitkama koje je vodio odred na Blaču, Šiljegovcu, Ribarskoj Banji i u drugim borbama. U borbama pokazala je hrabrost i odlučnost. Bila je voljena kao prisan i iskren drug, blizak svakom borcu. U Rasinskom odredu dobila je i ime Saša, a borci su je zvali Sašenjka. Bila je krajem 1942. godine određena za delegata žena Srbije na I kongresu AFŽ, zbog čega je decembra mjeseca bila povučena iz odreda. Zbog pokidanih veza nije uspjela da ode na Kongres. Poslije dolaska u Srbiju delegata Vrhovnog štaba Svetozara Vukmanovića Tempa bila su izvršena kadrovska pomjeranja, Saša dobija zadatak da ide na Kosovo. Od 6. februara do 13. maja 1943. godine putovala je u Crnu Travu preko Toplice, Pasjače, Kukavice i Morave. Zatim se vratila na Jablanicu, odakle je bila prebačena na Kosovo. Putovala je preobučena u albansku nošnju. Na Kosovu je postala član Oblasnog komiteta KPJ, u kome je bila zadužena za rad sa omladinom i ženama, sve do oktobra 1943. godine. Tog mjeseca s grupom makedonskih i kosovskih partizana odlazi na teren Kumanova i Vranja, gdje je februara 1944. godine bio formiran Kosovski odred, a maja mjeseca Kosovska brigada. Sada je bila komesar u odredu i u brigadi. Bila je zadužena za politički rad u jedinici i na terenu, na povezivanju s Kosovom, izvlačenju boraca sa Kosova. Kao komesar brigade Saša učestvuje u svim borbama; u bici s bugarskim okupatorskim jedinicama, februara 1944. godine, na Biljači, bila je ranjena. Poslije ozdravljenja, s brigadom polazi put do Kozjaka; uz put brigada razbija četnike, probijajući se ka Jegejskoj Makedoniji do Kukuš-planine. Taj put je trajao 25 dana, tokom kojih je brigada vodila tridesetak borbi. U svim tim borbama Saša je pokazala vanrednu izdržljivost, odvažnost i požrtvovanje. Mogla je i da nosi puškomitraljez, vodi ranjenika, moralno podržava drugove. Jula 1944. godine Saša prelazi u 8. srpsku brigadu 22. srpske divizije, u kojoj je bila politički komesar brigade. Učestvovala je u oslobođenju Vranja,

Vladičinog Hana, Grdelice, Vlasotinca, Niša, Prištine, Vučitrna, Kosovske Mitrovice, Novog Pazara, Sjenice. Dana 28. decembra 1944. godine došla je u oslobođeni Beograd na četvoromjesečni kurs u partijsku školu za rukovodioce iz brigada i divizija. Prijavila se PK KPJ za Srbiju i bila je zadržana na partijskom radu u Beogradu. Postala je sekretar Rajonskog komiteta I rajona, učestvovala je marta 1945. godine u radu I beogradske partijske konferencije. Zatim je prešla na teren Trećeg rejona za sekretara RK, gdje je radila do septembra mjeseca. Kao delegat beogradske partijske organizacije učestvovala je u radu Osnivačkog kongresa KP Srbije.

Krajem 1945. i početkom 1946. godine pohađala je i s odličnim uspjehom završila tromjesečni kurs na višoj partijskoj školi »Đuro Đaković«. Po nalogu CK KPJ Srbije 1946. godine odlazi u Bor i Zaječar, bila je sekretar Sreskog komiteta Bora i član Okružnog komiteta KPJ, odgovorna za rad sa ženama. Godine 1947. vraća se u Beograd, pošto je njen drug bio iz Bora premješten u Beograd. Radi u Kadrovskoj upravi CK KPJ Srbije kao pomoćnik, a do 1950. godine kao načelnik Odjeljenja za privredne kadrove u Kadrovskoj upravi CK; kasnije, do 1951. godine, radi kao instruktor CK KPJ Srbije u instruktorskoj upravi CK. Od 1951. do 1953. godine pohađa i odlično završava Višu partijsku školu »Đuro Đaković«. Januara 1953. godine, poslije premještaja njenog druga za direktora Fabrike kablova u izgradnji u Svetozarevu, postaje sekretar Sreskog komiteta SKJ u Svetozarevu, gdje ostaje do septembra 1955. godine. Ponovo se vraća u Beograd i radi kao načelnik Odjeljenja za zaštitu djece u Ministarstvu zdravlja i socijalne politike Saveznog izvršnog vijeća. U to vrijeme Saša je član političkog aktiva CK SKJ Srbije, član Predsjedništva Saveznog odbora SUBNOR-a, Saveznog i Republičkog odbora Saveza društva žena Jugoslavije, član Savjeta Medicinskog fakulteta. Od 1960. godine je predsjednik Centralnog odbora sindikata zdravstvenih radnika Jugoslavije i član Saveznog vijeća sindikata Jugoslavije. Godine 1964. izabrana je za sekretara Saveznog odbora SUBNOR-a. Na toj dužnosti ostaje do kraja 1969. godine, kada odlazi u penziju. Aktivan je društveno-politički radnik, član je Konferencije Mjesne zajednice i Sekretarijata Mjesne konferencije SKJ, kao i Gradske konferencije Socijalističkog saveza Beograd i Savjeta Beogradskog univerziteta. Od 1975. godine Saša je član Savjeta Republike Srbije i političkog aktiva CK SKJ Srbije.

Nosilac je Partizanske spomenice 1941. i više drugih odlikovanja.

Za narodnog heroja proglašena je 9. oktobra 1953. godine.

Nada JOVANOVIĆ

KORICA Ilije STEVAN — LOLA

Rođen je 6. marta 1916. godine u Mogoriću, opština Gospić, Hrvatska. Kao sin siromašnih zemljoradnika nije mogao da završi ni osnovnu školu u selu već samo jedan razred. U 15-toj godini bio je prisiljen da napusti selo i krene u svijet u potragu za poslom i hljebom. Radio je razne fizičke poslove po mnogim mjestima u Jugoslaviji; najviše se zadržavao u Beogradu, gdje ga je zatekla kapitulacija Jugoslovenske vojske.

Iz porušenog i bombardovanog Beograda vratio se kući u Mogorić. Odazivajući se pozivu KPJ za oružani ustanak, stupa u seosku Mogorićku četu, koja je ušla u sastav 1. bataljona 1. ličkog NOP odreda »Velebit«. A kad je od probranih boraca iz pomenutog odreda 17. novembra 1941. formirana Jurišna četa, i Lola se nalazio u njenom stroju, i to u početku kao jedini njen puškomitraljezac. Svojom neobičnom hrabrošću i smjelošću isticao se u svakoj borbi koju je vodila njegova četa, tako da je brzo postao poznat u čitavoj Lici kao junak.

Svoj puškomitraljez Lola je besprekorno održavao u ispravnom stanju, tako da je u svako doba bio spreman za dejstvo. U napadu na Talijane u Ploči, zatim na željezničku stanicu Raduč, a naročito prilikom odbijanja napada na selo Raduč januara 1942. Lola se ističe svojom odlučnošću i borbenošću. S istom energijom bori se i protiv četnika na području Metka. Vatra iz njegovog puškomitraljeza oslonac je čitave odbrane Jurišne čete i drugih jedinica na Pločanskom klancu koje su u drugoj polovini marta 1942. sprečavale prodor jakih talijanskih jedinica iz Ličkog polja ka Udbini. A prilikom odbijanja napada talijanskih snaga iz Udbine na selo Srednju Goru, 4. IV iste godine, Lolin puškomitraljez nanio im je najviše gubitaka. Pet dana kasnije, kad je Jurišna četa napala talijanski logor u Tušicama, njegov puškomitraljez je preciznom i ubitačnom vatrom unosio paniku među talijanske vojnike i veliki broj ih pokosio.

Posebno se istakao 12. aprila 1942, kada su njegova četa i dijelovi 1. ličkog NOP odreda »Velebit« odbili napad veoma jakih talijanskih snaga na njegovo rodno selo Mogorić. Uprkos snažnoj artiljerijskoj i minobacačkoj vatri, Lola je sa svog vatrenog položaja neustrašivo tukao talijanske vojnike, nanoseći im velike gubitke, rešen da samo preko njega mrtvog mogu preći rijeku Jadovu i upasti u selo. A kad su partizanske jedinice prešle u protivnapad još upornije i odlučnije ih je tukao, goneći ih daleko od sela.

Početkom juna 1942. kada su ličke partizanske jedinice vodile oštre borbe kod Plitvičkih jezera sa talijanskim i ustaškim snagama, Lolina četa, sada u sastavu bataljona »Pekiša Vuksan«, postavila je zasjedu kod sela Jezerca i iznenadnim napadom nanijela velike gubitke ustaškom bataljonu koji je tuda naišao. Međutim, pošto su se sredile, ustaše su prešli u protivnapad,

i kako su bile brojno nadmoćniji primorali su četu na povlačenje. Lola je svojim puškomitraljezom štitio njeno povlačenje — i tom prilikom 6. aprila 1942, sa još pet drugova poginuo. Prije toga bio je ranjen na sedam mjesta, ali nije htio da napusti položaj. Za svoje drugove dao je najdragocjenije
— život, i na taj način omogućio im da se izvuku iz borbe bez većih gubitaka.

Za narodnog heroja proglašen je 27. novembra 1953. godine.

Todor RADOŠEVIC

KUPREŠANIN Nikole MILAN

Rođen je 7. oktobra 1911. u selu Medak, opština Gospić, Hrvatska. Potiče iz zemljoradničke porodice. Osnovnu školu završio je u selu gdje je rođen, a gimnaziju u Gospiću. Školu rezervnih vojnih starešina završio je u Nišu. Do aprilskog rata službovao je u Čazmi i Virovitici kao državni činovnik financijske struke. Poslije kapitulacije Jugoslavenske vojske i hapšenja u Virovitici vratio se pred ustanak u svoj rodni kraj.

Poziv KPJ za oružanu borbu prihvatio je s oduševljenjem i odmah se uključio u aktivan rad na pripremama za oružani ustanak na području gospićkog sreza. Početkom augusta 1941. rukovodi napadom ustaničkih snaga na ustaško-žandarmerijsku posadu u selu Medak, već tada se ističe kao hrabar borac i umješan komandant. Nakon toga, po zadatku OK KPH za Liku, najviše se angažuje u radu na stvaranju čvrstih vojnih jedinica od ustaničkih snaga. I kada je na vojno političkom savjetovanju u Metku 15. 8. 1941. donešena odluka da se od boraca s područja gospićkog kotara formira gerilski bataljon »Velebit« Milan je izabran za njegovog komandanta. Kao predstavnik gospićkog kotara učestvovao je na savjetovanju vojnih delegata gerilskih odreda s područja Like i Bosanske krajine, 31. augusta 1941. u Drvaru i na sastanku vojno-političkih delegata ličkih partizanskih odreda, održanom 21. septembra 1941. godine na Kamenskom na Plješivici, kojom prilikom su donešene značajne odluke za dalji razvoj oružane borbe u Lici i Bosanskoj krajini i formirana jedinstvena vojna komanda za Liku i izabran štab.

Kada je u oktobru 1941. na području gospićkog kotara gerilski bataljon »Velebit« preimenovan i preformiran u 1. lički NOP odred »Velebit« sa četiri bataljona jačine 2.000 boraca, Milan je ostao njegov komandant.

U to vrijeme primljen je i za člana KPJ. Pod njegovom komandom odred adekvatnim vojnim, organizacionim i političkim mjerama sve više izrasta u snažnu borbenu jedinicu i krajem 1941. i početkom 1942. uspješno sprečavao ispade Talijana, ustaša i četnika na oslobođenu teritoriju i rušio

ličku željezničku prugu na dijelu između Gospića i Gračaca. U decembru 1941. upućen je na partijski kurs pri OK KPH za Liku, koji se održavao u Trnavcu, i kad su krajem decembra te godine talijanske snage prodrle od Vrhovina ka Korenici (Titova Korenica), dočekao ih je s grupom kursista u Šijanovom klancu, i tom prilikom bio ranjen. U toku ljeta 1942. godine komanduje privremenom borbenom grupom nazvanom kombinovani odred, koji je dejstvovao u zapadnoj Lici, s posebnim vojničkim i političkim zadatkom, da jača angažovanje hrvatskog življa iz tog dijela Like u NOB.

Septembra 1942. kada je Glavni štab Hrvatske formirao 9. partizansku brigadu Hrvatske (3. lička), Milan je postavljen za njenog komandanta. Krajem tog mjeseca on je s brigadom razbio četnike u Raduču, a nekoliko dana kasnije i ustaše u Ribniku, a zatim oslobodio Brušane i Lički Novi. Bili su to značajni uspjesi tek formirane brigade i njenog komandanta, na kojima im je čestitao Glavni štab Hrvatske. Nakon toga Milan je nastavio da reda sve nove i nove uspjehe s brigadom: razbio je četnički puk »Vožd Karađorđe« na području Gračaca, kada je poginuo i komandant puka vojvoda Like Stanisavljević i zamjenik četničkog vojvode popa Đujića pop Savatije i time je stvarno skršena kičma četništva na tom prostoru, a zatim se po naređenju Vrhovnog štaba prebacio na sektor Bosanskog Grahova, gdje je brigada u toku novembra dejstvovala pod komandom Štaba 2. proleterske divizije. Po povratku u Liku, u decembru 1942., uspješno napada neprijateljske posade između Gračaca i Lovinca. U četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi vodi veoma oštre i uporne borbe s daleko nadmoćnijim talijanskim snagama na Pločanskom klancu i kod Gornjeg Lapca (Zuleševica). Upornom odbranom na frontu, povremenim protivnapađima i zabacivanjem dijela snaga u pozadinu, neprijatelju su naneseni ozbiljni gubici i onemogućen brz prodor na oslobođenu teritoriju Like i izvršenje zacrtanog talijanskog plana 4-te ofanzive. U svim tim borbama Milan se pokazao kao veoma vješt i neustrašiv komandant, a njegova je zasluga i to što je brigada od Glavnog štaba Hrvatske tada dobila naziv udarna.

Krajem marta 1943. kao iskusan i vješt komandant, Milan je postavljen za načelnika štaba 1. korpusa NOV Hrvatske. U to vrijeme (krajem marta i početkom aprila) komandovao je privremenom operativnom grupom »Gacka«) i sa njom postigao značajne uspjehe u Gackoj dolini. Kao sposoban i vješt starješina pokazao se i na dužnosti komandanta Štaba kninskog operativnog sektora i kao komandant novoformirane 19. sjevernodalmatinske divizije (11. oktobra 1943.), a zatim i kao načelnik Štaba 8. dalmatinskog korpusa, naročito u borbama za konačno oslobođenje Dalmacije kada je poslije pogibije komandanta druga Četkovića, do odlaska u SSSR bio v. d. komandant korpusa. Koncem 1944. godine otišao je u SSSR, gdje je završio devetomjesečni kurs u Višoj vojnoj akademiji »Vorošilov«.

Poslije rata završio je Kurs operatike pri Višoj vojnoj akademiji JNA. Bio je šef Vojne misije JNA u Albaniji, komandant armije, komandant vojne oblasti, pomoćnik državnog sekretara za narodnu odbranu i načelnik pozadine JNA, zamjenik državnog sekretara za vojnu privredu. Penzionisan je u činu general-pukovnika.

Za narodnog heroja proglašen je 23. jula 1952. godine.

Vršio je i razne društveno političke funkcije. Bio je član CK SKH, član brigadnog, divizijskog i korpuskog komiteta, član opunomoćstva CKJ za

JNA od oslobođenja do penzionisanja. Učestvovao na svim poslijeratnim kongresima SKJ i SKH kao delegat ili gost. Bio zastupnik u Saboru i poslanik u Saveznoj skupštini, član Konferencije SSRN Hrvatske i Jugoslavije. Član republičkog i saveznog savjeta NO i predsjedništva SUBNOR-a Hrvatske i predsjednik Republičkog odbora SRVS Hrvatske, član je Savjeta federacije.

Todor RADOŠEVIĆ

NOVKOVIČ Jovana MOMČILO

Rođen je 7. septembra 1916. u Pavlovcu, opština Gospić, Hrvatska. Potiče iz zemljoradničke porodice. Poslije osnovne škole završio je Stručnu podoficirsku školu Ratne mornarice. Aprilski rat 1941. zatekao ga je u činu narednika. Nakon aprilskog rata vratio se u rodno selo i na poziv KPJ uključio se u rad na pripremama za ustanak. Početkom augusta 1941. u grupi ustanika koja je napadala ustaše u selu Medak nalazio se i Momčilo: već tada se istakao svojom hrabrošću. Istog mjeseca stupio je u gerilski bataljon »Velebit«, koji je kasnije prerastao u 1. lički NOP odred »Velebit«. Kao delegat gospićkog kotara učestvovao je u radu konferencije vojnih delegata partizanskih odreda Like, održanoj 21. septembra 1941. na Kamenskom, na planini Plješivici, gdje su pretresana pitanja koja su bila od velikog značaja za dalji razvoj ustanka u Lici.

Odlukom OK KPH za Liku Momčilo je krajem oktobra 1941. postavljen za komandira čete u selu Smiljanu; a kad je ova ubrzo rasformirana, bio je zamjenik komandira, a zatim i komandir Jurišne čete 1. ličkog NOP odreda »Velebit«. Novembra 1941. primljen je za člana KPJ.

Hrabrošću i umješnošću u komandovanju posebno se istakao kad je 12. aprila 1942. s Jurišnom četom i drugim dijelovima 1. bataljona 1. ličkog NOP odreda odbio napad jakih talijanskih snaga na Mogorić i nanio im velike gubitke.

Sredinom aprila 1942. Momčilo je postavljen za komandanta bataljona »Pekiša Vuksan«, koji je tada formiran. Smjelo i odlučno vodio ga je iz okršaja u okršaj oko Gospića, Udbine, Plitvičkih jezera, na Kordunu, oko Brinja i Perušića, sve do septembra te godine, kada je postavljen za zamjenika komandanta novoformirane 9. partizanske brigade Hrvatske (kasnije 3. lička). Zbog svoje osvjedočene hrabrosti, brige o borcima i drugarstva, cijenjen je i voljen od svih boraca. U toku IV neprijateljske ofanzive vješto

se odbacuje sa dva bataljona brigade u pozadinu neprijatelja i kod Lovinca sačekuje dva ustaška bataljona i nanosi im velike gubitke.

Od marta 1943. komanduje 3. ličkom brigadom. Najveći uspjeh sa njom postigao je u aprilu u bojevima u Gackoj dolini, kada je brigada zarobila velik broj neprijateljskih vojnika i zaplijenila veću količinu oružja, zbog čega je bila pohvaljena. Kao komandant brigade ispoljio je visoke vojničke kvalitete: umješnost u komandovanju, upornost, samoinicijativu, hrabrost i odlučnost.

Januara 1944. postavljen je na dužnost operativnog oficira u Operativnom štabu za Liku, a zatim je bio komandant 1. brigade 35. ličke divizije, da bi u junu te godine postao načelnik Štaba 35. divizije. U februaru 1945. premješten je na dužnost zamjenika komandanta Divizije narodne odbrane Hrvatske, na kojoj je dužnosti, neposredno poslije rata, nastavio borbu sa ostacima razbijenih ustaških i četničkih jedinica.

Nakon završetka rata bio je komandant divizije, vojno-pomorskog područja i eskadre Ratne mornarice, zatim načelnik Vojno-pomorske akademije i Školskog centra Ratne mornarice. Završio je Višu vojnopomorsku akademiju JNA. Penzionisan je u činu viceadmirala. Umro u Splitu 1988. kao kontraadmiral JNA.

Za narodnog heroja proglašen je 27. novembra 1953. godine.

Tođor RADOŠEVIĆ

OREŠKOVIĆ Jose MARKO — KRNTIJA

Rođen je 3. marta 1896. u siromašnoj zemljoradničkoj porodici u selu Širokoj Kuli, opština Gospić, Hrvatska. Još kao dijete osjetio je svu težinu života, pri čemu mu je glad najteže padala. Osnovnu škola završio je u selu. U proljeće 1912. otišao je zajedno sa grupom suseljana na rad u Njemačku, gdje je upoznao svu surovost eksploatacije radničke klase od strane buržoazije. Po otpočinjanju prvog svjetskog rata 1914. vratio se u Liku i slijedeće godine bio mobilisan u austrougarsku vojsku. Najprije je služio u Otočcu, zatim je prekomandovan u mornaricu u Puli, gdje je, kao ložač, ukrcan na brod »Sent Oštvan«, koji je 11. juna 1918. torpedo van u Jadranskom moru, ali se Krntija uspio spasiti. Kao protivnik Austro-Ugarske monarhije i pristalica ujedinjenja svih južnoslovenskih naroda često je dolazio u sukob sa pretpostavljenima. Slom Austro-Ugarske zatekao ga je u Širokoj Kuli, gdje je bio došao na dopust zbog smrti majke.

U novoj državi — Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca — Krntija je ponovo stupio u mornaricu, ali je na monitoru »Dunav« brzo došao u sukob s komandantom broda. Poslije kraćeg zatvora odlazi u pilotsku školu; poslije dvije godine provedene u školi, odnosno ukupno 6 godina u vojsci, demobiliše se kao rezervni podoficir, pilot i šofer.

Poslije jednogodišnjeg lutanja i rada u raznim mjestima u Makedoniji i Kosovu, Krntija 1926. dolazi, u Beograd gdje počinje aktivno da radi za radnički pokret; učlanjuje se u sindikat. Izvjesno vrijeme bio je taksi-šofer Partije, kako sam kaže za sebe, a zatim se zaposlio u Ministarstvu građevina kao lični ministrov šofer. Godine 1927. primljen je u KPJ. Zbog revolucionarnog političkog rada među radnicima, kritike i razgolićavanja ondašnjih vlastodržaca, brzo je došao u sukob s policijom. U augustu 1929. je uhapšen a zatim od Državnog suda za zaštitu države u Beogradu osuđen na 5 godina robije koju je izdržao u Sremskoj Mitrovici i Lepoglavi.

Direktno s robije Krntija je protjeran u rodno selo, ali on odlazi u Sloveniju, gdje ga opet hapse; poslije zatvora u Ljubljani i Mariboru protjeruju ga u Široku Kulu. No on bježi u Zagreb i tamo nastavlja politički rad. Godine 1936. ilegalno odlazi preko Austrije, Švajcarske i Francuske u Španiju, gdje se, najprije kao mitraljezac u 2. bataljonu 129. internacionalne brigade a zatim kao vodnik i partijski rukovodilac u bataljonu, bori protiv fašizma za slobodu španskog naroda. Po povratku iz španije 1939. hapsi ga zagrebačka policija i nakon nekoliko mjeseci provedenih u zatvoru u Zagrebu, Beogradu i ponovo u Zagrebu pušta ga poslije štrajka glađu. Na konferenciji KPH 1940. izabran je za člana CK KPH. No policija ga opet hapsi i sprovodi u Lepoglavu, ali on 1940. uspijeva da pobjegne iz zatvora i da borbu za oslobođenje radničke klase nastavi u ilegalnosti. Oktobra 1940. učestvuje u radu V zemaljske konferencije KPJ u Zagrebu i na njoj biva izabran za člana Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije.

Kao prekaljenog revolucionara i iskusnog borca, poslije okupacije zemlje, CK KPJ upućuje ga u Liku radi organizovanja oružanog ustanka. U uslovima strahovitog ustaškog terora, neumorno obilazi sela i zbjegove naroda, stiže i u Drvar, priprema ustanak, djeluje na stvaranju bratstva i jedinstva srpskog i hrvatskog naroda, organizuje ustaničke partizanske snage i svojim plamenim riječima uliva narodu vjeru u pobjedu. Takvim svojim radom brzo je postao popularan i voljen, cijenjen i poštovan u čitavoj Lici. To što je Lika od početka ustanka postala jedno od najjačih žarišta oslobodilačke borbe u Hrvatskoj, pored ličkih komunista, velika je zasluga i Marka Oreškovića.

U oktobru 1941. postavljen je za političkog komesara Štaba Grupe NOP odreda za Liku, koji je tada formiran, a istog mjeseca Glavnog štaba Hrvatske. No nije stigao da se posveti ni jednoj ni drugoj dužnosti. Ubili su ga četnici i bacili u jamu 20. oktobra 1941. u zabačenom selu Očijevu, prilikom njegovog povratka iz Drvara u Liku. Njegovom smrću narodnooslbodilački pokret a posebno Lika, gotovo u samom početku, izgubili su spretnog organizatora ustanka, sposobnog rukovodioca i neustrašivog borca revolucionara.

Narod u Lici ispjevao je o njemu mnoge pjesme i stvorio legendu. Mjesec dana poslije njegove smrti prvi partizanski bataljon formiran u Hrvatskoj dobio je naziv bataljon »Marko Orešković« a njegovo ime nosila je i prva

partizanska brigada u Hrvatskoj, odnosno kasnije 1. brigada 6. ličke proleterske divizije.

Za narodnog heroja proglašen je 26. jula 1945. godine.

Todor RADOŠEVIĆ

PEJAK Save SLAVKO

Rođen je 13. jula 1919. u selu Krš (Kosinj), opština Gospić, u Hrvatskoj. Mladost je proveo u službeničkoj porodici, u selu, gdje je završio i osnovnu školu. Privatno je učio gimnaziju i položio šest razreda u Gospiću. Veoma mlad uključio se u napredni omladinski pokret; po zadatku Partije djelovao je politički u sokolskom društvu u selu. U KPJ primljen je 1939. Jugoslovensku vojsku služio je u Banjoj Luci i Otočcu, gdje ga je zatekao aprilski rat. Iako su ga ustaše u vrijeme kapitulacije Jugoslavenske vojske bile prevarom uhapsile, uspio je da pobjegne i da se vrati u svoje selo.

Po okupaciji zemlje i stvaranju Nezavisne Države Hrvatske, neumorno i sa puno poleta radi na organizovanju ustanka u Kosinju. Kasnije, kad je otpočeo ustanak, postavljen je za političkog komesara Kosinjske čete. U prvim oružanim akcijama: paljenju pilane u Kosinju, rušenju željezničke pruge kod Janjča i u borbama na Ljubovu i oko Korenice (Titova Korenica), ističe se hrabrošću i odvažnošću. Da bi se došlo do sanitetskog materijala neophodno potrebnog za ranjenike, Slavko je po naređenju štaba Grupe za Liku na čelu grupe »otpisanih« od 10 probranih boraca, početkom 1942, osvojio jednu utvrđenu kuću na periferiji Korenice, a zatim zauzeo i bolnicu, kojom prilikom je ubijeno i zarobljeno oko 70 talijanskih vojnika. U to vrijeme ustaške vlasti su ga ucijenile sa 500.000 kuna. Kraće vrijeme bio je politički komesar čete u bataljonu »Ognjen Priča« i istakao se u borbama prilikom zauzimanja Plitvičkih jezera. Zatim je bio politički komesar Dalmatinske čete u bataljonu »Božidar Adžija«, koja je, sastavljena ogromnom većinom od Hrvata, odigrala značajnu ulogu u stvaranju bratstva i jedinstva između Srba i Hrvata u Lici i u borbama za Škare, Doljane, Podum, Brlog, Kuterevo i Krasno, u prvoj polovini 1942. godine.

Kada je u 4. ličkom NOP odredu formiran Kosinjski bataljon »Matija Gubec«, Slavko je postavljen za njegovog političkog komesara. U to vrijeme izabran je i za člana Kotarskog komiteta KPH za kotar Perušić. Posebno se istakao 13. septembra 1942. prilikom napada oko 4.600 Talijana i 250 ustaša na bataljon »Matija Gubec« u Kosinju (Krš). Iako je tada bio ranjen, ostao je u borbi; zahvaljujući njegovoj hrabrosti i pozitivnom uticaju na borce,

kako rečju tako i ličnim primjerom, i ako je ostao bez komandanta i još nekoliko rukovodilaca čvrstom odbranom i povremenim protivnapadima odbio je napad skoro 50 puta jačeg neprijatelja i nanio mu gubitke od oko 450 izbačenih iz stroja. I kad je ishod borbe već bio riješen, Slavko je od eksplozije avionske bombe teško ranjen. Skoro cijelo tijelo bilo mu je izrešetano parčadima, bombe, od kojih mnoga nosi u tijelu još i danas. (Na račun toga ponekad se u krugu porodice našali: »Kad jednom umrem, šteta je da me sahranjujete. U meni ima dosta gvožđa«. Obavještenje o ovoj borbi donio je i bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ za septembar, oktobar i novembar 1942; radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« učesnike u ovoj borbi istakla je za primjer ostalim partizanima.

Poslije dužeg liječenja u Centralnoj vojnoj bolnici u Bijelim Potocima na Plješivici, iako još sasvim nije bio ozdravio, postavljen je za političkog komesara te bolnice, gdje je pozitivno djelovao na moralno-političko stanje u bolnici. Maja 1943. OK KPH za Liku uputio ga je za političkog komesara i partijskog rukovodioca Komande 1. ličkog područja, a u jesen te godine Glavni štab Hrvatske postavio ga je za političkog komesara Oficirske škole za vezu NOV Hrvatske u činu majora JA.

Po odluci CK KPH, Slavko je u jesen 1944. otišao u Slavoniju za rukovodioca politodjela 12. slavonske divizije, a kad je politodjel ukinut, početkom 1945, postao je partijski rukovodilac te divizije. Dok se nalazio u Slavoniji bio je izabran za člana Okružnog NOO-a za Liku. Kao posljedica ranjavanja neposredno pred kraj rata zdravstveno stanje mu se naglo pogoršalo, zbog čega je iz Slavonije avionom prebačen u bolnicu u Beogradu, gdje je dočekao i kraj rata.

Poslije rata bio je načelnik odjeljenja u Invalidskoj upravi JNA, instruktor u Političkoj upravi JNA, načelnik Kadrovskog odjeljenja politički instruktor i član Opunomoćstva CK KPJ za Beogradsku vojnu oblast i načelnik Kontrolne komisije CK KPJ Sarajevske vojne oblasti. Jedno vrijeme radio je u Kontrolnoj komisiji CK KPJ i u Kabinetu Vrhovnog komandanta JNA. Završio je dvogodišnju višu partijsku školu »Đuro Đaković« u Beogradu. Zbog zdravstvenog stanja penzionisan je u činu potpukovnika 1954. Kao dosljedan revolucionar, Slavko je i prije i poslije penzionisanja bio i ostao aktivan društveno-politički radnik. Posebno se angažovao u radu invalidskih organizacija SUBNOR-a u Beogradu.

Nosilac je Partizanske spomenice 1941. i više odlikovanja.

Za narodnog heroja proglašen je 27. novembra 1953. godine.

Todor RADOŠEVIĆ

PEJNOVIĆ Dmitra KATA

Rođena je 23. marta 1899. godine u Smiljanu, opština Gospić, u Hrvatskoj. Odrasla je u rodnom mjestu, u siromašnoj seoskoj porodici, baveći se zemljoradnjom i kućnim poslovima. Udala se veoma mlada i izrodila petoro djece. Težak život prisilio ju je na razmišljanje i traženje puta kojim bi trebalo poći u bolji život. Pored svakodnevnih poslova nalazila je vremena da čita i da i druge upućuje na čitanje. Od 1936. počinje da prati naprednu štampu, prihvata politiku KPJ i izvršava partijske zadatke. U kantama za mlijeko donosi partijski materijal iz Gospića i rastura ga po selima zapadne Like. Aktivno radi, u partijskoj frakciji »Seljačkog kola« i »Seljačke sloge«, na političkom i kulturnom uzdizanju seljana.

Godine 1938. primljena je za člana KPJ. Od tada je postala još aktivnija u sprovođenju linijePartije i radu naselu. Zbog toga je došla u sukob sa tadašnjim vlastima, anaročito saseoskim popom, pa joj žandari vrlo često vrše premetačine u kući. U ljeto 1940. na I okružnoj konferenciji KPH za Liku izabrana je za člana OK KPH za Liku.

Po okupaciji zemlje i stvaranju Nezavisne Države Hrvatske sva se predaje pripremama za oružani ustanak. Obilazi sela, upućuje narod da se sklanja ispred ustaškog terora i da prikuplja oružje za ustanak. Težak udarac doživljava u julskom pokolju, kada su joj ustaše ubile muža i tri sina. Nakon toga još intenzivnije radi.

Poslije otpočinjanja oružanog ustanka u Lici Kata je dobila partijski zadatak da formira organizacije Antifašističkog fronta žena u Lici. I pored životne opasnosti, neumorno obilazi sela na području Like, održava sastanke, okuplja žene, stvara njihove organizacije, i aktivira ih u NOB. U maju 1942. ponovo je izabrana za člana OK KPH za Liku, a u septembru iste godine za predsjednicu Okružnog odbora AFŽ-a za Liku. Na prvom zasjedanju u Bihaću, novembra 1942. izabrana je za vijećnika AVNOJ-a. U to vrijeme ona je jedina žena vijećnik u tom najvišem političkom i predstavničkom organu nove Jugoslavije. Iste godine na I konferenciji AFŽ-a u Bosanskom Petrovcu izabrana je za predsjednicu AFŽ Jugoslavije. Na I i II zasjedanju ZAVNOH-a 1943. birana je za vijećnika, a na III zasjedanju 1944. i za člana Predsjedništva ZAVNOH-a. Osim toga, na I konferenciji AFŽ Hrvatske, juna 1943. izabrana je za člana Izvršnog odbora Glavnog odbora AFŽ Hrvatske. Ne obazirući se na opasnosti, u toku 1943, 1944. i 1945. obilazi organizacije žena na području Hrvatske, pruža im pomoć u radu i prisustvuje njihovim konferencijama (I okružnoj konferenciji za okrug Čazmu u Kopčiću, II okružnoj konferenciji za Baniju u Klasniću, II oblasnoj konferenciji za Dalmaciju u Splitu i dr.). Prilikom bombardovanja Topuskog 1944. bila je ranjena.

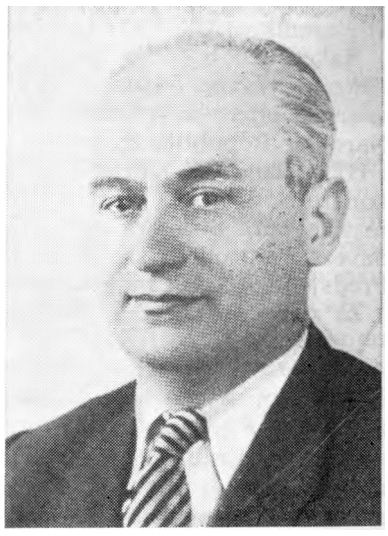
U oslobođenoj zemlji Kata se sva predala radu na obnovi i izgradnji. Bila je potpredsjednik Sabora Hrvatske i predsjednik Odbora za predstavke i žalbe Republičkog vijeća Sabora Hrvatske. Na II kongresu KPH izabrana je za člana CK KPH. Pored toga birana je za republičkog i saveznog poslanika. Bila je rezervni potpukovnik JNA, član Izvršnog odbora Saveza ratnih vojnih invalida Jugoslavije, član Izvršnog odbora SSRN Hrvatske i član Izvršnog odbora Konferencije za društvenu aktivnost žena Hrvatske. Umrla je 10. novembra 1966, godine.

Nosilac je Partizanske spomenice 1941. i više odlikovanja.

Za narodnog heroja proglašena je 3. juna 1968. godine.

Todor RADOŠEVIĆ

POČUĆA Dane MILE

Rođen je 11. novembra 1899. godine u Divoselu, opština Gospić, Hrvatska. Djetinjstvo je proveo u siromašnoj seljačkoj porodici u rodnom selu, gdje je završio i osnovnu školu. Stolarski zanat izučio je u Siklosu u Mađarskoj, koja je tada bila sastavni dio Austro-Ugarske monarhije. Kad je završio zanat, 1915, vratio se u rodni kraj. Dvije godine kasnije mobilisan je u austrougarsku vojsku i otjeran na front.

Po završetku rata i stvaranju nove države — Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca — ponovo se vratio u rodni kraj.

Još kao mlad radnik Mile se veoma rano opredjelio i potpuno posvetio naprednom radničkom pokretu i borbi radničke klase za bolji život. Odlučujući uticaj na njega imali su njegov težak život kao šegrta, bespravan položaj radničke klase u Austro-ugarskoj monarhiji, imperijalistički rat, naročito ideje oktobarske socijalističke revolucije i bezdušna eksploatacija i policijski teror u novoj državi. Radeći u više mjesta i kod raznih poslodavaca, počeo je odmah poslije prvog svjetskog rata da radi u naprednim radničkim organizacijama, član Nezavisnih radničkih sindikata postao je 1922, a zatim i član Nezavisne radničke partije Jugoslavije. U KPJ primljen je 1923. i zajedno sa još nekoliko drugova tada je organizovao prvu partijsku organizaciju u Gospiću.

Poslije uvođenja šestojanuarske diktature, Mile je uhapšen 1929. u Osijeku, gdje je tada bio zaposlen, i od Državnog suda za zaštitu države u Beogradu osuđen na 6 godina robije zbog komunističke propagande. Nakon izdržane kazne u sremskomitrovačkoj kaznioni vratio se u Liku, gdje je još upornije nastavio revolucionarni rad, naročito na jačanju postojećih i stvaranju novih partijskih organizacija i organizacija SKOJ-a. Sredinom **1935.**

na sastanku kod Divosela upoznaje veću grupu komunista iz Like sa poznatim referatom Georgija Dimitrova na VII kongresu komunističke internacionale. Pored ostalog, uspijeva da 1938. od nekoliko podoficira i oficira oformi partijsku organizaciju u gospićkom garnizonu. I kad je uoči rata bilo uglavnom završeno stvaranje partijskih organizacija u Lici, čemu je Mile dao veliki doprinos, izabran je u ljeto 1940. na I okružnoj konferenciji za člana OK KPH za Liku.

Po okupaciji zemlje i stvaranju Nezavisne Države Hrvatske intenzivno radi na pripremama za oružani ustanak, najprije u gospićkom kotaru, a zatim, po zadatku OK KPH za Liku, na području udbinskog kotara, gdje jedno vrijeme vrši dužnost političkog komesara u Štabu gerilskih odreda na sektoru Udbine i okoline (Štab Udbinskog sektora) Prilikom formiranja prvog partizanskog bataljona u Hrvatskoj, koji je dobio naziv »Marko Orešković«, krajem novembra 1941. na Kamenskom govori postrojenim borcima u ime OK KPH za Liku o ciljevima NOB i ulozi KPJ u toj borbi. Izvjesno vrijeme po partijskom zadatku radi na području donjolapačkog kotara, a zatim rukovodi partijskim kursom pri OK KPH za Liku. Do kraja rata bio je jedno vrijeme organizacioni sekretar OK KPH za Liku, član Povjereništva CK KPH za sjevernu Hrvatsku, vjećnik AVNOJ-a i ZAVNOH-a.

Nakon oslobođenja zemlje obavljao je mnoge odgovorne partijske, političke i državne dužnosti. Bio je potpredsjednik Prezidijuma Sabora Hrvatske, predsjednik Komisije državne kontrole i član Izvršnog vijeća Sabora Narodne Republike Hrvatske. Za člana Politbiroa CK KPH biran je na II i III a člana CK KPH na IV kongresu KPH i za člana CK SKJ na VI i VII kongresu, a bio je i predsjednik Kontrolne komisije CK SKH. Istovremeno je više puta biran za poslanika u Saboru Narodne Republike Hrvatske i u Saveznoj narodnoj skupštini, kao i za člana Saveznog odbora SSRNJ i člana Predsjedništva Glavnog odbora SSRN.

Za narodnog heroja proglašen je 27. novembra 1953. godine.

Todor RADOŠEVIĆ

POKRAJAC Mane SMILJA

Rođen je 8. februara 1920. u selu Medak, opština Gospić, Hrvatska. Kao dijete rasla je u zemljoradničkoj porodici punoj sitne ženske djece, u rodnom selu, gdje je pohađala osnovnu školu. Četiri razreda gimnazije i učiteljsku školu završila je u Gospiću i Banjoj Luci. Kao odličan đak u učiteljskoj školi uključila se u rad naprednog omladinskog kružoka, koji je djelovao pod rukovodstvom Partije, i postala jedan od najaktivnijih njegovih članova. Za člana KPJ primljena je 1939. godine.

Mjesto učiteljice dobila je 1940. u selu Prljevu kod Zrmanje, a ubrzo zatim se i udala. Kao komunista u selu djeluje ne samo kao prosvjetni već kao i politički radnik. Najteže joj je bilo gledati kako pop lekcijama iz vjeronauke nagriza maštu njert'h đaka.

Poslije okupacije zemlje ustaše je hapse, ali uspijeva da se izvuče iz zatvora, dok su joj muža ustaše ubile. Nakon toga baca se svim žarom, zajedno s drugim komunistima, na organizovanje i pokretanje oružanog ustanka; a kad je ustanak počeo, na mobilizaciju snaga za NOB na području Zrmanje. Neumorno obilazi sela i zaseoke, okuplja narod, naročito žene i omladinu, raskrinkava politiku talijanskih okupatora kao navodnih zaštitnika srpskog naroda i suzbija četnički uticaj.

Krajem 1941. izabrana je za člana Kotarskog komiteta KPH za kotar Gračac, a ubrzo zatim i za predsjednicu Kotarskog odbora AFŽ za Gračac. Intenzivno radi na okupljanju i aktiviranju omladine i na stvaranju i izgradnji NOO-a na području čitavog gračačkog kotara. Na I okružnoj konferenciji antifašistkinja Like, septembra 1942. izabrana je za člana Okružnog odbora AFŽ-e za Liku. Kao delegat ličkih žena učestvovala je u pripremama i radu I zemaljske konferencije AFŽ-e Jugoslavije, održane početkom decembra iste godine u Bosanskom Petrovcu. Lična hrabrost, odlučnost, otvorenost i ljubav prema ljudima, s visokim smislom za drugarstvo, stvorili su joj autoritet, posebno kod žena.

Kad su početkom 1943. nastupili teški dani za narod Like, u toku IV neprijateljske ofanzive, Smilja neumorno radi na organizaciji sklanjanja i zaštite naroda u zbjegovima i pružanju pomoći vojnim jedinicama na frontu. A kad je ova neprijateljska ofanziva slomljena, radila je s puno žara da se narod na području Gračaca čvrsto organizuje za dalju borbu. U to vrijeme bila je uvrštena među 10 ličkih kandidata za članove ZAVNOH-a. Međutim, plodan rad ovog neustrašivog revolucionara prekinuli su četnici mučkim napadom na sjedište Kotarskog komiteta KPH za kotar Gračac u Bruvnu. Iznenađena u jednoj kući na spavanju, čim je čula puške zgrabila je oružje, iskočila kroz prozor u dvorište i prihvatila borbu. I kad je vidjela

da se ne može izvući, baca bombu među četnike, a posljednji metak iz pištolja ispaljuje 18. marta 1943. sebi u glavu, da im ne padne živa u ruke.

Za narodnog heroja proglašena je 20. decembra 1951. godine.

Todor RADOŠEVIĆ

RADAKOVIĆ Stojana LAZO

Rođen je 12. aprila 1913. u Mogoriću, opština Gospić, Hrvatska. Potiče iz zemljoradničke porodice. Nakon osnovne škole, koju je pohađao u selu, završio je šest razreda gimnazije u Gospiću. Poslije toga završio je, 1934. godine Artiljerijsku podoficirsku školu. Aprilski rat 1941. zatekao ga je u činu narednika u Smederevu. Na putu za ratnu jedinicu Nijemci ga zarobljavaju kod Dugog Sela, ali uspijeva da pobjegne i da se prebaci u rodno selo Mogorić.

Na poziv KPJ priključuje se organizatorima ustanka u selu i najviše radi na organizovanju seoske Mogorićke čete, čiji komandir postaje od dana njenog formiranja. Početkom augusta 1941. s dijelovima čete učestvuje u napadima na ustaške posade u Ploči i Metku i u odbrani sela od napada ustaša. U tim prvim okršajima s neprijateljem ističe se kao hrabar i odlučan borac za ciljeve NOB. Time je stekao i povjerenje Partije, pa je oktobra te godine primljen za člana KPJ.

Kad je u jesen 1941. u sastavu 1. ličkog NOP odreda »Velebit« formiran njegov 1. bataljon od ustaničkih četa iz sela Mogorić, Ploča i Raduč, nazvan kasnije Bataljon »Mirko Štulić«, Lazo je postavljen za njegovog komandanta. Pod njegovom komandom bataljon je uspješno štitio sela od napada ustaša i Talijana i rušio željezničku prugu na dijelu između Gospića i Gračaca. Ličnom hrabrošću, borbenošću i vještim komandovanjem bataljonom ističe se prilikom napada na Talijane u Ploči, početkom januara 1942, i upornom odbranom na Pločanskom klancu, u drugoj polovini marta iste godine, sprečavajući prodor daleko nadmoćnijih talijanskih snaga iz Ličkog polja ka Udbini. Posebno se istakao kao nepokolebljiv borac i smeo komandant spreman da se žrtvuje za rodno selo 12. aprila 1942. kada su dijelovi njegovog bataljona zajedno s Jurišnom četom 1. ličkog NOP odreda »Velebit«, (u stvari samo dvije čete), odbili napad preko 4.000 talijanskih vojnika podržanih snažnom artiljerijom i nanijele im osjetne gubitke. Sedam dana kasnije njegov bataljon zauzeo je Vranik; u julu te godine, zajedno s drugim ličkim bataljonima, vodio je oštre borbe s ustašama za Podlapaču i na području sjeverozapadno od Gospića.

Sredinom augusta 1942. kad je formirana 2. partizanska brigada Hrvatske

(2. lička), Lazo je postavljen za zamjenika komandanta. I na toj dužnosti uvijek je težio da se nađe na odlučujućem mjestu u okršaju, kako bi neposrednim uvidom u tok borbe, ličnim primjerom i komandom odlučujuće uticao na njen ishod. Tako je bilo u borbama na području Kosinja i Pazarišta, naročito kod Perjasice, 17. oktobra 1942, kad je razbijen ojačan talijanski puk. Lazo je u toj borbi bio ranjen.

Početkom januara 1943. postavljen je za komandanta 1. brigade 6. ličke divizije. Pod njegovom komandom brigada je u IV neprijateljskoj ofanzivi sprečila brz prodor jakih talijanskih snaga od Gračaca ka Kulen-Vakufu, nanijevši im teške gubitke. Značajne uspjehe brigada je postigla u proljeće 1943. godine u Dalmaciji, u borbama s četnicima, i u toku ljeta u borbama s ustašama oko Gospića.

Pošto je pola godine bio operativni oficir u Štabu 19. sjeverno dalmatinske divizije, a zatim kratko vrijeme na istoj dužnosti u Štabu 6. ličke proleterske divizije Lazo je u junu 1944. postavljen za komandanta 3. brigade te divizije. Poslije uspješnih borbi na sektoru Livno—Šujica, brigada je pod njegovom komandom krenula na veliki marš za Srbiju. Prilikom forsiranja rijeke Bosne krajem jula 1944. odsječen je s jednim bataljonom brigade i s njim se priključio 11. diviziji, vodio borbe na području istočne Bosne, prešao Drinu; po oslobođenju Valjeva stigao je 24. septembra 1944. u brigadu i njom komandovao u borbama za oslobođenje Beograda.

Krajem 1944. postavljen je za načelnika Štaba 6. ličke proleterske divizije i na toj dužnosti ostao do kraja rata. Uspješno je organizovao rad Štaba divizije u rukovođenju borbenim dejstvima, a kao iskusan, sposoban i odlučan komandant pružio je značajnu pomoć nižim štabovima u borbama na sremskom frontu i kroz Slavoniju. U borbi kod Slavonskog Broda bio je teže ranjen.

Poslije rata završio je Višu vojnu akademiju i Ratnu školu JNA. Bio je komandant divizije, korpusa i vojnog područja i na dužnosti u Višoj vojnoj akademiji JNA. Penzionisan je kao general potpukovnik.

Za narodnog heroja proglašen je 20. decembra 1951. godine.

Tođor RADOŠEVIĆ

RAKIĆ Miloša Dragan

Rođen je 10. oktobra 1914. u Širokoj Kuli, opština Gospić, Hrvatska. Rastao je u siromašnoj seoskoj porodici. U selu je završio osnovnu školu. Oca, koji je otišao u pečalbu u Ameriku, nije ni poznavao, pa se morao brinuti o izdržavanju porodice. Kao rezervnog podnarednika aprilski rat ga je zatekao u Bačkoj na izradi utvrđenja. Nije dozvolio da padne u zarobljeništvo, već se probio kući u Liku. Tu ga ustaše hvataju, ali uspijeva pobjeći, vezanih ruku.

Poziv KPJ za oružanu borbu odmah je, bez ikakvog kolebanja, prihvatio: aktivno se uključio u rad na pripremama za oružanu borbu u Širokoj Kuli. Prikuplja oružje i organizuje seljane, okupljajući ih oko programa KPJ. Kao takav, jula 1941. postao je član KPJ. Prvi ustanički metak na ustaše u Širokoj Kuli ispaljen je iz njegove puške. U oružanim akcijama u selu ističe se hrabrošću i odlučnošću. I kad je u selu formirana ustanička Kulska četa, u sastavu 2. bataljona 1. ličkog NOP odreda »Velebit«, Dragan je izabran za jednog od komandira vodova te čete. Ubrzo je postao i komandir te čete, koja je u proljeće 1942. ušla u sastav bataljona »Ognjen Priča«. Naročito se istakao kao neustrašiv borac u borbama 23. i 24. januara 1942. na Ljubovu, kada je 2. batoljon 1. ličkog odreda »Velebit« sprečio prodor jakim talijanskim snagama od Gospića preko Ljubova ka opkoljenoj Korenici (Titova Korenica); tom prilikom talijanske snage su imale gubitke od oko 400 poginulih, ranjenih i zarobljenih vojnika, izgubile 4 topa 2 tenka i drugu opremu.

Kao iskusan borac, Dragan je 1. rujna 1942. postavljen za komandanta tada formiranog bataljona »Mićo Radaković«. Pod njegovom komandom bataljon je postigao značajne uspjehe u borbama oko Udbine, u napadu na Široku Kulu, u borbi u Divoselu, a naročito smjelim upadom u Žabicu, 6/7. augusta 1942. nadomak jakom talijanskom i ustaškom garnizonu u Gospiću. U sastavu 2. ličke brigade Dragan komanduje bataljonom u napadu na Udbinu i borbama u Kosinju i Pazaristu. Na Kordunu, kod Perjasice, 17. oktobra 1942, s bataljonom zaustavlja i s čela napada kolonu talijanskog puka, ojačanog sa 8 tenkova, i odlučujuće doprinosi razbijanju puka od 2. ličke i 4. kordunaške brigade. Sedam dana kasnije Dragan je vještim i odlučnim komandovanjem bataljonom i ličnim primjerom doprinio zauzimanju Tušilovića, a nešto kasnije i Ličkog Petrovog Sela i Slunja.

U IV neprijateljskoj ofanzivi komanduje s dva bataljona: zatvara pravac Gospić—Ljubovo—Bunić i onemogućava brz prodor daleko brojnijim talijanskim snagama u Krbavsko polje. Tada već kao zamjenik komandanta 2. a nešto kasnije 1. ličke brigade, nastojao je uvijek da se nađe tamo gdje je najteže, gdje je okršaj najjači, da bi primjerom podstakao i ohrabrio borce.

Početkom 1944. Vrhovni štab NOV i POJ postavio je Dragana za komandanta 2. ličke brigade, na toj je dužnosti ostao do kraja rata. Pod njegovom

komandom brigada je postigla veoma značajne uspjehe u borbama u **Bosni** naročito prilikom sprečavanja brzog prodora dijelova njemačke 373. legio narske divizije, 25. maja 1944. od Srba ka Drvaru za vrijeme njemačkog vazdušnog desanta na Vrhovni štab; zatim u borbama i marševima od Drvara do Srbije, posebno na Durmitoru, prilikom obezbeđenja evakuacije ranje nika, savezničkim avionima u Italiju. U Srbiji brigada postiže uspjehe u borbama s četnicima, zatim prilikom oslobođenja Valjeva i Beograda.

Iako bez završenih vojnih škola, Dragan je, po intuiciji, svojstveno prirodno bistrom i obdarenom komandantu narodne vojske, i u najtežin situacijama donosio najprihvatljivije odluke. Vrlo neposredan i druželjubiv s autoritetom hrabrog i vještog komandanta, ne samo postupkom već i ži vom neposrednom rječju; uz čestu uzrečicu »junače« — znao je da ohrabr i podstakne borce.

Zahvaljujući Draganovoj hrabrosti i snalažljivosti kao komandanta i viso-kim moralnopolitičkim i borbenim kvalitetima borca, 2. lička brigada posti-gla je značajne uspjehe i u borbama u Sremu i u toku završenih operacija za oslobođenje zemlje prilikom zauzimanja Vrbanje, Đakova, naročito Sla-vonskog Broda, kada je vještim manevrom udario u bok njemačke moto-rizovane kolone koja se povlačila ka Zagrebu i nanio joj velike gubitke. Uspjesi su se redali na Ilovi, prilikom zauzimanja Čazme, i na prilazima Zagrebu, gdje je Dragan završio svoj ratni put, na kom je četiri puta ranjavan.

Poslije rata obavljao je razne visoke dužnosti u JNA. Poginuo je 19. janu-ara 1959. u Beogradu u saobraćajnoj nesreći kao pukovnik i načelnik Ko-mande graničnih jedinica JNA.

Nosilac je Partizanske spomenice 1941. godine i više stranih i domaćih odlikovanja.

Za narodnog heroja Jugoslavije proglašen je 27. novembra 1953. godine.

Todor RADOŠEVIĆ

VUKSAN Pavla PETAR — PEKIŠA

Rođen je 19. januara 1905. u Počitelju, opština Gospić, Hrvatska. Potiče iz siromašne zemljoradničke porodice. Težinu života počeo je osjećati u ranoj mladosti; čim je malo poodrastao otisnuo se u svijet trbuhom za kruhom. Kovački zanat izučio je u Bosanskoj Krupi i kraće vrijeme kao kovač radio u Divoselu kraj Gospića, zatim u Belišću, Našicama i Slavonskoj Požegi. Iskusivši svu težinu eksploatacije, veoma rano je pristupio radničkom pokretu i vatreno se borio za oslobođenje radničke klase. Brzo je stekao povjerenje Partije i već u devetnaestoj godini (u proljeće 1923) primljen je za člana KPJ. Jugoslovensku vojsku služio je (1927—1928) u Vazduhoplovno-tehničkom zavodu u Petrovaradinu.

Tražeći bolje uslove za život i rad, u maju 1929. legalno je otišao u inostranstvo i za 9 godina prokrstario veći dio Evrope i Azije. Radio je na raznim poslovima u Francuskoj, Belgiji, Italiji, Siriji, Iraku, Palestini, Perziji, SSSR-u i Poljskoj. Zbog revolucionarnog rada često je dolazio u sukob s poslodavcima, zbog čega je bio prisiljen da ih često mijenja.

Kad je došlo do građanskog rata u Španiji, Pekiša, kao dosljedan revolucionar i borac za radnička prava, hita u Španiju da pomogne borbu španskog naroda protiv fašizma. U borbama se brzo istakao kao veoma smion i neustrašiv borac; bio je desetar, jedanput je teže ranjen. Po okončanju rata u Španiji povukao se zajedno s mnogim Jugoslovenima u Francusku, gdje je izvjesno vrijeme proveo u koncentracionom logoru.

Pobjegavši iz logora Pekiša je kao ilegalac, suočen s mnogim opasnostima na putu, otišao kući u Liku da nastavi borbu protiv fašizma u svojoj domovini. U rodno selo stigao je u augustu 1941, u vrijeme kada je ustanak u Lici već bio počeo i kada su se partijske organizacije i ustaničke snage pripremale da, poslije protjerivanja i uništenja ustaških posada po nekim selima i mjestima, udare i na talijanske okupatorske snage. Raspolažući bogatim revolucionarnim i borbenim iskustvom iz Španije, Pekiša se odmah priključio ustanicima u selu i sa puno poleta i revolucionarnog žara nastojao da im pomogne u organizaciji ustaničkih snaga i pripremi za borbu protiv talijanskih okupatora. Kao starog i iskusnog komunistu KK KPH za kotar Gospić izabrao ga za svog člana.

Kada je oktobra 1941. na području gospićkog kotara formiran 1. lički NOP odred »Velebit«, jačine 4 bataljona, Pekiša je postavljen za komandanta 3. bataljona, u kom su bili borci iz podvelebitskih sela Počitelja i Metka. Njegov ugled kao starog komuniste i hrabrog borca naglo je rastao, pa je postao trn u oku kako talijanskim okupatorima tako i četnicima, koji su tek nastojali da se, uz pomoć Talijana, organizuju na području gospićkog kotara, Neustrašiv i suviše samouvjeren u snagu pokreta, potcjenio je

opasnost od četnika, koji su uz punu pomoć i podršku talijanskog garnizona u Metku izvršili puč u njegovom bataljonu i ubili ga, na podmukao način, 20. novembra 1941, u Breziku kraj sela Medak. Opkolivši kuću u kojoj je spavao, pozvali su ga da se preda, ali je on otvorio vatru, a onda je pao pogođen metkom pri pokušaju da se probije iz obruča.

Da bi i na taj način sačuvali uspomenu na neustrašivog borca i revolucionara, lički borci su jednom bataljonu dali ime »Pekiša Vuksan«. Bataljon »Pekiša Vuksan« je kasnije ušao u sastav 1. hrvatske (ličke) brigade i borio se u njoj do kraja rata.

Za narodnog heroja proglašen je 27. novembra 1953. godine.

Todor RADOŠEVIĆ

Zelenka Krivo kuća

Pali borci i žrtve fašizma s područja kotara Gospić i kotara Perušić tokom NOR-a 1941-1945.

Popisi palih boraca, žrtava fašističkog terora i umrlih od tifusa izrađeni su na osnovu podataka prikupljenih preko organizacija Saveza boraca. Oni sadrže pokazatelje o ukupnim ljudskim gubicima na području kotara Gospić i Perušić, koji su obuhvaćali 8 ratnih općina, i to: Gospić, Karlobag, Lički Osik, Medak, Smiljan, Kosinj, Pazarište i Perušić. Ti popisi dostavljeni su Historijskom arhivu Karlovca u obliku anketa, a obrađeni su tako da su razvrstani abecednim redom u tri navedene kategorije po većim selima i općinama stanovanja do 6. aprila 1941. što se vidi iz priloženih spiskova. Osim navedenih, korišteni su i popisi iz 1964. godine koje čuva Arhiv Jugoslavije u Beogradu,[1] te popisi koje je izradila Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Narodne vlade Hrvatske, nastali u periodu 1945. i 1946. godine.[2] Svi ti popisi provjeravani su i uspoređivani na terenu pa ih dajemo u prilogu ovog Zbornika.

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine na području kotara Gospić i Perušić živjelo je 53.820 stanovnika.[3] U razdoblju od 6. aprila 1941. do 15. maja 1945. godine, prema dosad utvrđenim podacima, umrlo je, poginulo, ubijeno ili na drugi način izgubilo živote 6217 lica ili 11,53 % stanovništva. Od ukupnog broja ljudskih gubitaka, 1.293 (20,84 %) su pali borci, 4.740 (76,18 %) su žrtve fašističkog terora i rata, a 184 ih je umrlo od tifusa. Već

1 Arhiv Jugoslavije, Beograd, fond Savezne popisne komisije za popis žrtava rata 1941—1945.

2 Arhiv Hrvatske, fond Zemaljske komisije za utvrđivanje ratnih zločina (ZKRZ).

3 Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske 1939 — 26. kolovoza 1940, Zagreb MCMXL, str. 306 i 316.

prema ovim podacima očito je da je tokom NOR-a najviše stradalo civilno stanovništvo.

Na području oba kotara od ukupno 6.217 lica život je izgubilo 3.799 muškaraca ili 61,18 %, te 2.418 žena ili 38,81 %. Od ukupnog broja ljudskih gubitaka u najproduktivnijoj dobi (16—50 godina) živote je izgubilo 2.973 lica ili 47,72 %, u grupi preko 51 godine 1.483 lica ili 23,89 %, a do 15 godina starosti (kod palih boraca do 20 godina) nastradalo je 1.689 ili 27,22 %. Za 72 lica nije utvrđena godina starosti.

Po socijalnoj strukturi najviše je stradalo seljaka, čak 4.096 ili 65,91 %, zatim djece i đaka 1.437 ili 23,08 %, te 176 zanatlija (2,83 %), 150 radnika (2,41 %), 134 službenika (2,15 %), 57 trgovaca (0,91 %), 36 učitelja (0,58 %), 30 penzionera (0,48 %) i 36 vojnih lica (0,57 %). Drugi stradali (njih 65 ili 1,03 %) pripadaju ostalim socijalnim kategorijama.

Analizirajući nacionalni sastav ukupnih ljudskih gubitaka vidimo da je na ovom području najviše nastradalo Srba — 5.638 ili 90,63 %, zatim 563 Hrvata ili 9,10 %, te 1 Crnogorac i 1 Slovenac. Za 14 ljudi nije utvrđena nacionalna pripadnost.

Najviše ljudi izgubilo je živote na području Like, i to 5484 ili 87,41 %, zatim 682 ili 10,99 % u drugim dijelovima Jugoslavije, a 50 u drugim zemljama, dok za ostale nije utvrđeno mjesto pogibije.

Na ovom području najtragičnija je bila 1941. godina kada je živote izgubilo 3.268 stanovnika ili 52,69 %; zatim slijedi 1944. sa 1.113 lica ili 17,91 %, pa 1943. sa 944 ili 15,16 %, godina 1942. sa 498 ili 8,03 %, te posljednja godina NOR-a kada je nastradalo 364 ljudi ili 5,70 %. Vrijeme pogibije nije utvrđeno za 30 osoba.

Pali borci s područja kotara Gospić i kotara Perušić 1941—1945.

Popis palih boraca s područja ratnih kotara Gospić i Perušić obuhvaća sve poginule i umrle borce jedinica NOV-e i vojnopozadinskih organa, članove KPJ i SKOJ-a, članove odbora AFŽ-a i USAOJ-a, odbornike NOO-a, te pripadnike ostalih pozadinskih organa i službi.

Sistematizacija popisa izvršena je prema osam ratnih općina, te prema većim selima. Popisana su sva lica koja su od 6. aprila 1941. prebivala u dotičnom selu, kao i ona koja su se, zbog terora okupatora i kvislinga, vratila u selo s drugih područja privremenog ili stalnijeg karaktera. Uneseni su i oni koji su bili životno vezani s porodicom i rodnim selom, ali su zbog prirode posla (đaci, studenti, sezonski radnici i dr.) boravili van matičnog mjesta.

Osim ovih, ima i jedan manji broj boraca koji su rođeni i živjeli do 6. aprila u svom selu, a učesnici su narodnooslobodilačke borbe u drugim krajevima.

Prema dosad utvrđenim podacima na teritoriju oba kotara poginula su ukupno 1.293 borca NOR-a i to 1.042 s područja kotara Gospić i 251 iz kotara Perušić. Od ovog broja 1.195 je muškaraca ili 92,42 %, a 98 ili 7,57 % su žene. Najveći broj poginulih žena (27) je s područja općine Medak. Najveći postotak poginulih žena, u odnosu na ukupan broj poginulih muškaraca, je na teritoriji općine Smiljan i iznosi 19,04 %.

Najveći broj poginulih je iz općina Medak (517 ili 39,95 %) i Lički Osik (245 ili 18,93 %) na koje otpada preko polovine ukupno poginulih boraca. Zatim slijede općine: Gospić sa 194 poginulih, Kosinj 124, Pazarište 83, Smiljan 63, Perušić 44 i Karlobag 23 poginula.

Tabela 1.

Ljudski gubici s područja kotara Gospić i kotara Perušić 1941—1945.

	Općina	UKUPAN BROJ						STAROSNA DOB			SOCIJALNI SASTAV									NACIONALNI SASTAV			MJESTO SMRTI			VRIJEME SMRTI				
		pali borci	ŽPT i rata	umrli od tifusa	ukupno	m.	ž.	djeca i đaci	16—50 g. (kod boraca) 20—40 g.	51 — dalje (kod boraca 41 i dalje)	nepoznata god. rođenja	seljaci	djeca i đaci	radnici	zanatlije	službenici	trgovci	učitelji	ostali i nepoz.	Srbi	Hrvati	ostali i nepoznati	Lika	drugi dijelovi Jugoslavije	ostale zemlje i neutvrđeno	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.	neutvrđeno
kotar Gospić	Gospić	194	1518	13	1725	919	806	554	769	426	18	916	554	32	73	54	19	32	58	1578	145	10	1544	167	14	1210	75	166	134	132	8
	Karlobag	23	23	-	46	36	10	8	30	5	-	10	8	17	5	-	-	-	6	-	46	-	36	7	3	2	1	18	16	9	-
	Lički Osik	245	555	76	876	554	322	169	378	229	18	668	169	15	5	11	5	-	3	831	45	-	752	94	30	437	103	191	112	31	5
	Medak	517	861	75	1453	1025	428	202	755	347	25	1075	202	47	31	40	17	2	39	1439	14	-	1212	213	28	344	189	379	412	111	15
	Smiljan	63	586	-	649	346	303	182	297	148	2	408	182	12	11	9	4	1	9	558	80	1	608	29	12	499	13	58	37	42	-
Kotar Perušić	Kosinj	124	789	18	931	558	373	229	454	203	3	644	229	7	22	11	8	1	9	905	26	-	873	52	6	611	78	60	17C	12	-
	Pazarište	83	30	1	114	102	12	10	64	19	3	84	10	12	3	2	1	-	2	82	31	2	76	35	3	6	20	27	45	14	2
	Perušić	44	378	1	423	259	164	83	226	106	3	291	83	8	26	7	3	-	5	245	176	3	335	85	3	159	19	45	187	13	—
	Ukupno	1293	4740	184	6217	3799	2418	1437	2973	1483	72	4096	1437	150	176	134	57	36	131	5638	563	16	5436	682	99	3268	498	944	1113	364	30

Prema starosnoj strukturi broj palih boraca je slijedeći: u prvoj grupi (do 20 godina starosti) palo je 407 boraca, u drugoj, koja obuhvaća starosnu dob do 40 godina, poginulo je 785 ili 60,66 %, te u trećoj grupi, preko 40 godina starosti, 84 borca. Za 17 boraca nije utvrđena starosna dob. Međutim, uporedimo li godišta, najviše je poginulih od 21 do 30 godina starosti što ujedno pokazuje i najveću zastupljenost upravo tog boračkog sastava u toku NOR-a.

Odnos svake grupe je po općinama različit. Najviše mladića (153), odnosno boraca prve starosne grupe, palo je u općini Medak. U istoj općini istovremeno je poginulo i najviše starijih učesnika NOR-a, njih 20.

Po nacionalnoj strukturi među palim borcima bilo je Srba 1.122 ili 86,70 %, Hrvata 168, dok za tri borca nije utvrđena nacionalna pripadnost. Od ukupnog broja palih boraca u NOB ih je 1941. godine stupilo 643 ili 49,69 %, u 1942. godini 397 ili 30,75 %, u 1943. bilo ih je 165 ili 12,75 %, u 1944. 27 ili 2,08 % i 27 boraca uključilo se u NOB 1945. godine. U općinama Gospić i Kosinj najviše je boraca od 1942. godine, dok je u općini Pazarište najveći broj boraca stupio u narodnooslobodilačku borbu 1943. godine. Za 34 borca nije utvrđena godina stupanja u NOB.

Ako analiziramo vrijeme pogibije, onda vidimo da je 1941. godine pao 51 borac, u 1942. godini 297, tokom 1943. palo ih je najviše, tj. 398 ili 30,83 %, u 1944. poginulo je ili umrlo 388 boraca ili 29,90 °/o, a u posljednjoj godini NOR-a, do oslobođenja zemlje, pao je 151 borac. Za osam boraca nije utvrđena godina pogibije. Najviše poginulih ili umrlih boraca bilo je 1943. godine, što je posljedica velikih ofanziva te pojave tifusa.

Borci ovih kotara učestvovali su i ginuli u mnogobrojnim teškim borbama, ne samo na području Like već i u Dalmaciji, Kordunu, Bosni, Srbiji i Crnoj Gori. Njihov borbeni put bila je čitava zemlja. Padaju u bitkama za oslobođenje Beograda, kao i na proboju sremskog fronta gdje vode žestoke borbe kod Batnovca, Soljana i Vrbanje. Njihova dejstva nastavljaju se u borbama za oslobođenje Slavonije i šire zone oko Zagreba. Učestvuju i u velikoj bici na Sutjesci, a ginu i na teritoriji Hrvatskog primorja, Istre, Trsta, te Slovenskog primorja.

Do kraja 1941. godine najviše ginu članovi KP, organizatori ustanka, prvi ustanici, borci seoskih straža i gerilskih odreda. Krajem iste godine stvaraju se prvi partizanski vodovi i čete, a na prijelazu u 1942. godinu formiraju se i prvi partizanski bataljoni[4] u čijim redovima padaju i borci ova dva kotara.

Na području Like tokom 1942. godine formiraju se brojne jedinice. Od ustaničkih snaga na području Gospića formiran je 1. NOP odred »Velebit« sa 4 bataljona i bataljonima »Marko Orešković« i »Ognjen Priča«. Sredinom 1942. godine na teritoriji Like formiraju se od postojećih bataljona 2. i 3. lički odred, Lička proleterska četa, Udarni bataljon, te mnoge druge jedinice. U drugoj polovini te godine formiraju se 1, 2. i 9. brigada, a 22. novembra 1942. i 6. lička divizija. Septembra 1942. godine osniva se i Komanda ličkog područja s nizom komandi mjesta.

Osnivanjem brigada, a kasnije i 6. divizije, borci ovih krajeva popunjavaju uglavnom 3. brigadu, a kasnije i ostale jedinice te divizije. Poslije osnivanja 3. brigada (9.) vodi bitke na području Like. Značajan je napadana

4 Historijski arhiv Karlovac (dalje HAK) Zb. III, Todor Radošević: »Stvaranje i organizacioni razvoj partizanskih odreda u Lici jula 1942«, str. 671—700.

četnike u Raduču 26—27. septembra, te likvidacija ustaškog uporišta i Ribniku 3. oktobra 1942. godine. Početkom novembra iste godine, 3. brigad; povlači se na sektor Bosanskog Grahova.[5] Nakon borbi na Kordunu, i Gorskom kotaru i Lici 1. brigada odlazi na Baniju, a 2. brigada kreće *zz* Kordun gdje je u sadejstvu sa jednim bataljonom 4. brigade kod Poloja razbila talijanski konjički puk.[6] Najviše boraca s ovog područja poginule je u jedinicama 6. divizije za vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive. Veoma značajnu pobjedu izvojevali su dijelovi 6. i 8. divizije kod Donjeg Lapca i Zuleševice, gdje su razbili jake snage divizije »Sasari«, u Lapačkoj dolini, prilikom oslobađanja Gacke doline i u napadu na Gospić u proljeće 1943, godine.

Januara 1944. godine na području Like formira se 35. divizija u čiji sastav ulazi znatan broj boraca kotara Gospić i Perušić. Njene značajnije borbe su protiv Nijemaca i ustaša kod Ramljana, Široke Kule i Gostovače (februara 1944), zatim se bori u maju za vrijeme njemačke ofanzive »Morgenstern«, a jula iste godine zauzela je Ribnik, Budak, Široku Kulu i Perušić.[6a]

Iste godine gine velik broj boraca u 6. diviziji, koja se posebno istakla u razbijanju desanta na VŠ NOV i POJ u Drvaru (25. maj 1944). Te godine vode se teške borbe u Srbiji gdje divizija učestvuje u borbama za oslobođenje Beograda i u proboju sremskog fronta. Osobito veliki broj boraca pao je kod Valjeva, u bici za oslobođenje Beograda, te na sremskom frontu.

Šesta lička divizija poslije proboja sremskog fronta nastavlja svoj borbeni put za konačno oslobođenje Jugoslavije, oslobađajući Đakovo, Slavonski Brod, Čazmu, te dejstvima za oslobođenje Zagreba.

Najviše boraca iz kotara Gospić i Perušić poginulo je na području Like, odnosno tu je život izgubilo 827 boraca ili 63,98 %.

U ostalim krajevima Hrvatske poginula su 153 borca, i to: u Dalmaciji 46, Gorskom kotaru 5, Žumberku 9, Slavoniji 31, Kordunu 19, Karlovcu 3, Zagrebu i njegovoj okolici 13, Istri i Hrvatskom primorju 26 i na Baniji 1.

Na teritoriji Bosne poginula su 152 borca ovog kraja. Većinom su to bili borci 6. ličke divizije koji su vodili mnoge bitke u zapadnoj Bosni.

Na teritoriji Srbije i autonomnih pokrajina poginulo je 89 boraca. Tu se kao najčešća mjesta pogibije navode: Sremska Mitrovica, šid, Valjevo i Beograd. U ostalim krajevima poginulo je ukupno 47 boraca, i to: u Sloveniji 7, Crnoj Gori 5, Italiji 20, Njemačkoj 8, u logoru Francuske 1, u Švicarskoj 1, logoru Norveške 3, na Atlantiku 1 i na granici s Grčkom 1. Od ukupno palih boraca sa područja oba kotara, poginulo ih je 1.119 ili 86,55 %, ubijeno 89, umrlo 66 (od toga 13 od tifusa), zaklano 12, 1 borac se smrzao, dvoje se utopilo, a 4 su izvršila samoubistvo.

Prema socijalnom sastavu među poginulim borcima bilo je: 996 seljaka ili 71,13 °/o, 72 radnika, 63 zanatlije, 33 službenika, 59 djece i đaka, 4 studenta, 23 vojna lica, 17 trgovaca, 9 učitelja, 2 profesora, 1 medicinska se-

5 HAK, Zb. 6, Todor Radošević: »Organizacioni razvoj Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda na području Like«, str. 418—420.

6 HAK, Zb. 6, Todor Radošević, IBID, str. 416 i 418.

6ª Leksikon narodnooslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji 1941—1945, knj. 2, Beograd 1980, str.

stra, 1 agronom, 2 rudara, 2 naučnika, 2 kućne pomoćnice, 1 zubar i 3 pomorca. Za 3 borca nije utvrđena socijalna pripadnost.

Najviše radnika potiče iz općine Medak (19) te iz Gospića i Pazarišta (12), a najviše trgovaca, učitelja, zanatlija, djece i đaka iz općine Gospić, službenika i vojnih lica iz općine Medak.

Najviše žrtava u kotaru Gospić bilo je na području općine Gospić 1.518, zatim slijede općine: Medak sa 861 žrtvom, Smiljan 586, Lički Osik 555 te Karlobag sa 23 žrtve.

Najviše stradalih u kotaru Perušić bilo je u općini Kosinj — 789, zatim u Perušiću 378, te u Pazarištu 30.

Uspoređujući broj žrtava po selima oba kotara vidimo da je najviše stradalo stanovništvo Divosela, gdje je na razne načine likvidirano 1001 ži-

Tabela 2.

Pali borci s područja kotara Gospić i kotara Perušić 1941—1945.

	Općina	Ukupan broj palih boraca			Starosna dob				Socijalni sastav									Nacionalni sastav				Godina stupanja u NOB					1 Godina pogibije						Mjesto pogibije					
		m.	ž.	sv.	do 20 god.	21—40 god.	41 i dalje	neutvrđeno	seljaci	radnici	zanatlije	službenici	djeca i đaci	studenti	vojna lica	trgovci	učitelji	ostali	Srbi	Hrvati	neutvrđeno	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.	neutvrđeno	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.	neutvrđeno	Lika	ostali krajevi Hrvatske	Bosna	Srbija	u ostalim krajevima	neutvrđeno
Kotar Gospić	Gospić	178	16	194	76	105	8	5	112	12	16	6	28	2	3	5	8	2	160	33	1	72	91	13	8	4	6	19	38	59	55	21	2	117	22	25	18	6	6
	Karlobag	22	1	23	9	12	2	—	1	10	3	—	5	—	—	—	-	4	-	23	-	4	1	14	4	-	-	2	-	6	8	7	-	14	5	-	1	3	-
	Lički Osik	219	26	245	82	140	19	4	223	8	3	4	2	—	3	2	-	-	229	16	-	175	51	9	1	4	5	8	79	85	45	24	4	156	29	28	15	8	9
	Medak	490	27	517	153	343	20	1	416	19	17	20	19	-	15	5	-	6	517	-	-	322	132	49	10	1	3	15	121	160	154	67	-	334	46	62	47	24	4
	Smiljan	53	10	63	18	37	7	1	42	1	14	-	2	-	-	2	-	2	16	47	-	7	31	17	2	4	2	2	5	20	28	8	—	41	13	4	2	1	2
Kotar Perušić	Kosinj	110	14	124	44	70	9	1	101	7	7	1	2	1	1	3	1	—	110	14	—	40	65	18	1	—	—	3	31	43	39	8	—	89	9	15	6	5	—
	Pazarište	80	3	83	19	47	14	3	68	12	_	_	1	—	—	—	—	2	82	—	1	12	16	42	1	11	1	2	14	13	39	13	2	46	20	14	—	—	3
	Perušić	43	1	44	6	31	5	2	33	3	3	2	-	1	1	-	-	1	8	35	1	11	10	3	-	3	17	-	9	12	20	3	-	30	9	4	-	-	1
	Ukupno	1195	98	1293	407	785	84	17	**996**	72	63	33	59	4	23	17	9	17	1122	168	3	643	397	165	27	27	34	51	297	398	388	151	8	827	153	152	89	47	25

U redovima 6. ličke divizije i u partizanskim odredima Like poginula su iz oba kotara 742 borca dok su ostali borci izgubili život u drugim jedinicama, ili su pali kao vojnici u aprilskom ratu, kao borci u komandama mjesta i područja, kao politički radnici, članovi SKOJ-a i KPJ, članovi NOO-a ili kao terenski i pozadinski radnici.

Žrtve fašističkog terora i rata

Na području kotara Gospić i kotara Perušić u razdoblju od 1941. do 1945. godine ubijeno je, poginulo, zaklano, strijeljano ili na drugi način usmrćeno 4.740 lica, što čini 8,78 % od ukupnog broja stanovništva oba kotara, prema popisu iz 1931. godine.[7] Ove žrtve fašističkog terora ili rata čine čak 76,18 °/o ukupnih ljudskih gubitaka toga područja. Među njima su 2.524 muškarci, a 2.216 su žene.

7 Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske, Zagreb MCMXL, str. 306 i 316, 1939—26. kolovoza 1940.

telj, što je 21,08 °/o od svih žrtava (6.207). Velik broj stanovnika ubijen je i u drugim selima kotara Gospić: u Širokoj Kuli 434, Gospiću 200, Smiljanskom Polju 190, Pavlovcu—Vrepcu—Zavodu 178, Počitelju 175, Metku i Papuči 213, Čitluku 133, Bogdaniću 123, Mogoriću 113, Raduču 103 te u Smiljanu 104.[8]

Na području kotara Perušić broj žrtava po selima iznosio je: u Mlakvi 341, Kršu-Gradini 261, Janjačkoj Kosi 173, Lipovom Polju 111.[9]

Što se tiče starosne strukture žrtava, život su izgubila 1.262 djeteta do

8 U ostalim selima kotara Gospić broj žrtava bio je slijedeći: u Barletama 79, Ljutača 40, Rastoka 2, Selište 43, Zablata 75, Brušani 31, Trnovac 5, Bužim 6, Bilaj 1, Ribnik 13, Ornice 5, Učki Novi 19, Kaniža 13, Oštra 10, Lipe 92, Karlobag 23, Mušaluk 4, Ostrvica 98, Lički Osik s Budakom 19 i Rizvanuša 1.

9 U ostalim selima kotara Perušić broj žrtava iznosio je: u Poljanu 48, Gornjem Kosinju 8, Donjem Kosinju 20, Pazarištu 31, Studencima 93, Kaluđerovcu 5, u Malom Polju i Bukovcu bilo je po 4 žrtve, Perušiću 69, Markovom Selu 2, Prvan Selu i Karauli po 1 žrtva, u Klenovcu 8, Konjskom Brdu 3 i u Kvartama 15 žrtava.

15 godina starosti, 2.107 lica u dobi od 16 do 50 godina, te 1.305 ljudi starijih od 50 godina.

Za 53 osobe nisu utvrđene godine rođenja.

Analiza socijalne strukture pokazuje da je najviše ubijenih seljaka. Od ukupno 4.740 žrtava, seljaka je bilo 2.939 ili 62 %, djece i đaka 1.358 ili 28,63%, dok je broj stradalih u ostalim kategorijama znatno manji. Tako je radnika bilo 78, zanatlija 112, službenika raznih profila 101, trgovaca 40, gostioničara 6, učitelja 26, penzionera 30, te ostalih kategorija 50.[10]

Među stradalim radnicima najviše ih je bilo iz općine Medak (28), zatim iz Gospića (20). Nešto veću grupu žrtava čine zanatlije i službenici. Zanatlija je najviše ubijeno iz općine Gospić, njih 44, a iz općine Perušić 23. Najveći broj likvidiranih službenika je također iz općine Gospić i to 48. Veliku grupu stradalih unutar skupine službenika raznih profila čine žandari, njih 28.

U općini Gospić život je izgubilo 14 trgovaca, 4 gostioničara i 24 učitelja, dok su u drugim općinama te kategorije znatno manje ili uopće nisu stradale.

Broj usmrćene djece i đaka po općinama je slijedeći: Gospić 521, Karlobag 3, Lički Osik 159, Medak 176, Smiljan 180, Kosinj 225, Pazarište 9, Perušić 83.[11]

Po nacionalnom sastavu najviše žrtava fašističkog terora i rata bilo je među pripadnicima srpske nacionalnosti. Naime, od ukupnog broja ubijenih na području oba kotara samo Srba bilo je 4337 ili 91,45 %, Hrvata 390 ili 8,26%, te 1 Crnogorac i 1 Slovenac. Za 11 žrtava nije utvrđena nacionalna pripadnost.

Stanovništvo ovih kotara najvećim dijelom je likvidirano 1941. godine. Tada je na razne načine usmrćeno 3.217 lica ili 68,02 % od ukupnog broja žrtava tokom NOR-a. Naredne, 1942. godine broj žrtava je znatno manji i iznosi 200 lica, dok se 1943. broj povećao na 415, a u 1944. godini broj se popeo na 686 žrtava. Zadnje godine rata broj žrtava bio je manji i iznosio je 201. Za 21 lice nije utvrđena godina smrti.

Tokom svih ratnih godina žrtve su likvidirane najokrutnijim metodama. Tako je ubijeno 3.126 ljudi, zaklano 554, strijeljano 218, spaljeno 543, obješeno 98, a 173 lica su poginula od bombardiranja, od bombi, mina, granata i slično. U tabeli podataka o žrtvama fašističkog terora ostalih 28 slučajeva, koji se odnose na način smrti, označavaju slijedeće načine pogibije: 4 se utopilo, 5 je nastradalo prilikom bjekstva pred neprijateljem,

l žrtva umrla je od straha, 1 je poginuo nehotično od partizana, 2 žrtve su sasječene, 1 je pogažen njemačkim autom, 2 se smrzla, 3 je poginulo

10 Ostale kategorije čine: 5 svećenika, 2 ribara, 7 studenata, 6 sluga, 15 vojnih lica, 2 pravnika, 3 mornara, 1 avijatičar, 1 direktor, 1 inžinjer šumarstva, 1 sudac, 2 pomoćnice, 1 muzičar, 1 podvornik, 1 sportaš, 1 medicinska sestra.

II Broj nastradale djece i đaka po selima kotara Gospić je slijedeći: Bilaj 1, Bužim 1, Čitluk 42, Divoselo 384, Gospić 51, Kaniža 4, Lički Novi 3, Lipe 29, Ornice 2, Ribnik 3, Žabica 1, Lički Osik s Budakom 6, Mušaluk 2, Ostrvica 24, Široka Kula 127, Bogdanić 23, Brušani 1, Ljutača 15, Rastoka 1, Selište 11, Smiljan 43, Smiljansko Polje 59, Zablata 19, Barlete 7, Medak 31, Mogorić 42, Pavlovac — Vrebac — Zavode 23, Papuča 15, Počitelj 38, Raduč 20, Karlobag 3.

U kotaru Perušić nastradalo je djece i đaka: u Gornjem Kosinju 1, Kršu 67, Lipovom Polju 5, Mlakvi 138, Poljanu 14, Pazaristu 9, Bukovcu 1, Janjačkoj Kosi 45, Karauli 1, Klenovcu 3, Kvartama 5, Konjskom Brdu 1, Perušiću 5, Prvan Selu 1 i u Studencima 21.

za vrijeme borbi, dok je za 9 žrtava u anketi naznačeno da su umrle od neprijateljskog ranjavanja i drugih posljedica rata.

Mnogi slični slučajevi uništavanja civilnog stanovništva, kao glad, hladnoća, zarazne bolesti, duševni poremećaji, fizička iscrpljenost, te ostali oblici umiranja uslijed ratnog stanja, nisu unašani u ove popise i statističke preglede jer su tretirani kao prirodna smrt. Uzmemo li i ovo u obzir, broj stradalih bio je daleko veći.

Najviše zaklanih žrtava bilo je iz općine Gospić — 136, zatim iz Metka — 112, Smiljana — 106, Kosinja — 69, Perušića — 62, Ličkog Osika _____ 62, te 7 iz Karlobaga. Najveći broj strijeljanih bio je iz općine Medak — 63, a spaljenih iz općine Kosinj — 265 ili 48,80 % (u odnosu na ukupan broj spaljenih na području oba kotara). U općini Gospić je, u odnosu na druge općine, najviše žrtava (76 lica ili 79,54 %) usmrćeno vješanjem. Izvršioci zločina bile su uglavnom ustaše, zatim Talijani i Nijemci. Samo ustaše usmrtile su 4.363 lica ili 92,02 %, Talijani 147, Nijemci 76, Mađari 10, Bugari 1, nedićevci 1, četnici 27, a ostali su poginuli prilikom bombardiranja od jmina, granata i si. Samo na području općine Medak četnici su ubili 21 lice. Stanovništvo oba kotara ubijeno je uglavnom na teritoriju Like. Tu je likvidirano 4.469 lica ili 94,26 %. U drugim dijelovima Jugoslavije usmrćena su 234 lica, a u drugim zemljama 15 lica, i to: u Italiji 9, Norveškoj 2, Njemačkoj 4. Za 22 žrtve nije utvrđeno mjesto zločina.

Iz navedenih podataka proizlazi da je najveći broj zločina izvršen nad civilnim stanovništvom upravo u prvoj godini rata pa je potrebno istaći nekoliko činjenica koje su dovele do takvog stanja.

Neposredno nakon uspostavljanja tzv. NDH (10. 4. 1941) već tokom svibnja i lipnja 1941. započeo je val ustaške propagande protiv Srba. Širom tzv. NDH ustaški funkcioneri organiziraju političke skupove gdje propagiraju likvidaciju Srba i Židova koji su predstavljali »konstantnu opasnost za egzistenciju hrvatskog naroda«.[12]

Teror protiv Srba započeo je najprije hapšenjem uglednijih ljudi, zatim stvaranjem koncentracionih logora, tzv. »sabirališta« u koja su odvođeni Srbi, Židovi, Cigani (Romi) i svi antifašistički nastrojeni. U tim logorima vrše se masovna ubistva poslije čega su uslijedili i masovni pokolji po raznim mjestima.[13]

Prve žrtve ustaških divljanja bili su komunisti, kao i ostali napredni ljudi, bez obzira na nacionalnost, a Srbi u cjelini. Teror se razbuktao do neslućenih razmjera, a pokolji, koje su ustaše vršile masovno nad Srbima, rijetko su gdje u Hrvatskoj bili smišljeniji i organizovaniji nego u Lici.[14]

Uspostavivši svoju vlast u Gospiću ustaše su već u travnju započele hapšenjem Srba i rodoljuba iz mjesta i okoline. U prvo vrijeme hapse uglednije službenike, trgovce, gostioničare, zatim učitelje i ostale napredne ljude, te bogate seljake. Prva hapšenja vršena su opreznije, na primjer, pozivom na predaju oružja, na pokrštavanje, iseljavanje, na obavezni kuluk i si. da bi u svibnju ta hapšenja postala češća, masovnija i bezobzirnija. Meta ustaša postaju i Hrvati koji se nisu slagali sa njihovim represalijama.

12 Fikreta Jelić-Bulić, Ustaše i Nezavisna država Hrvatska 1941—1945, Zagreb 1978, str. 163.

13 IBID, str. 164.

14 HAK, Zb. III, Jakov Blažević: »Sjećanje na ljude i minule događaje u Lici godine 1941. i 1942«, str. 633.

Uhapšenici su najvećim dijelom zatvarani u prostorije kaznionice u Gospiću. U toj kaznionici vršili su nad zatvorenicima teška zlostavljanja, tukući ih i mučeći na razne načine. Nedaleko Gospića osnovale su ustaše i zloglasni logor »Jadovno« u koji su odvodili žrtve što su bile određene za likvidaciju.[15]

Teror koji su ustaše vršile nad stanovništvom kotara Gospić dostiže svoju kulminaciju u kolovozu 1941. godine. Jedan od najvećih i najsvirepijih pokolja na ovom području desio se 5. kolovoza 1941. Neposredno prije pokolja, noću 3/4. kolovoza, ustanici su napali ustašku posadu u Divoselu. Drugi dan poslije ove akcije ustaše su započele represalijama. Napale su zbjeg u podnožju Velebita, u Kruškovačama, gdje se sklonio narod iz Divosela, Čitluka, Ornica i okolnih zaselaka. Započelo je ustaško divljanje pa je toga dana poubijano i poklano 521 lice. Bile su to žene, djeca, starci, i muško, i žensko. Ustaše su stalno vikale: »Ne pucajte! Sami sebe ubijamo! Koljite!« Pojedince su natjeravali da legnu potrbuške, a potom ih s leđa probadali.[16] Po pričanju preživjelih čak su i ranjena djeca hvatana po šumi i ubijana na najsvirepiji način.[17] Samo u Divoselu 1941. godine ubijena su 883 lica (ili 58,36 % od ukupnog broja žrtava fašističkog terora na području općine Gospić) zatim slijede: Čitluk sa 115, Gospić sa 98, Lipe sa 81, te Ribnik sa 9 žrtava.

U općini Smiljan porodice su uglavnom zatvarane u kuće i žive spaljivane. Na taj način život je izgubilo 135 lica ili 23,27 % od ukupno stradalih u toj općini. Tokom prve ratne godine ubijeno je 497 ljudi ili 85,68 % od ukupnog broja likvidiranih u toj općini. U Smiljanskom Polju broj žrtava iznosi 166, u Bogdaniću 118, Zablati 72, Smiljanu 68, Selištu 43, Ljutoči 30.

Na području općine Lički Osik veliki pokolj stanovništva učinile su ustaše u selu Široka Kula. Samo 1941. godine ubijeno je 371 lice ili 66,96 % od ukupno usmrćenih na području ove općine. Tokom svih godina NOR-a u ovom selu ubijeno je 286 ljudi, 85 ih je spaljeno, 7 obješeno, 32 zaklana, a od posljedica ranjavanja, mina, bombi i si. poginulo je 25 ljudi. U ostalim selima ove općine broj žrtava 1941. godine iznosi: u Ostrvici 54, u Ličkom Osiku s Budakom 1. U općini Medak najveći broj žrtava imali su stanovnici sela Pavlovac — Vrebac — Zavode, zatim Počitelja i Metka.

Osim 1941. godine, stanovnici ove općine masovno su ubijani i u 1944. godini kad je usmrćeno 236 ljudi ili 27,37 %. Najviše žrtava 1941. uovoj općini imalo je selo Počitelj sa 102 usmrćena, zatim Pavlovac — Vrebac — Zavode 63, Medak 54, Barlete 51, Papuča 27, Raduč 21 i Mogorić 14.

Na području općine Karlobag 1941. godine nije bilo žrtava. Žrtve sa područja kotara Gospić bile su raznih polova i uzrasta, a odvođene i ubijane su u zloglasnom logoru smrti »Jadovno«, na plantaži u Metku, u Gospiću,

15 Logor na Jadovnom osnovale su ustaše u junu 1941. godine. Tu su svakodnevno dovodili Srbe i Jevreje iz Hrvatske i Bosne. Nad tim ljudima ustaše su sprovodile strahovit teror. Pored logora nalazila se jama — »bezdan« u koju su ustaše bacale žive ljude, ili ubijane maljem i noževima. U tu jamu bačeno je oko 5.000 žrtava, dok je ukupno u logoru ubijeno oko 30.000 ljudi (još nije utvrđeno tačna cifra nastradalih). Logor je likvidiran u augustu 1941.

16 Vidi o tome članak Dane Rajčevića u ovoj knjizi.

17 Lika u NOB 1941, Beograd 1963; Milan Kuprešanin, »Ustanak na području Gospića«, str. 156.

živi su bacani u jame, masakrirani i ubijani po zatvorima, svojim domovima i van domova.

Od srpnja do kolovoza 1941. ustaše su učinile niz zločina po selima kotara Perušić. Vrše se masovna hapšenja, klanja, ubijanja, žrtvama su kopane oči, rezani udovi, prebijane ruke i noge, bacane su polužive u jame, spaljivane i slično. Te godine u kolovozu najviše žrtava imalo je stanovništvo općine Kosinj.

Dana 6. 8. 1941. godine ustaše su prodrle u Mlakvu, izvršile masovno hapšenje i započele pokolj žitelja u mlakvanskom zaselku Kosi. Tom prilikom likvidirane su 242 žrtve. Žrtve su većinom ubijene u kući Jove Glumičića. Evo što o tome nalazimo u zapisnicima Zemaljske komisije za utvrđivanje ratnih zločina: »Ustaše su sav narod zatvorili u kuću Glumičić Stevana odakle su birali 10 po 10 muškaraca, čvršće ih vezivali, potom ih odgonili u susjednu kuću Glumičić Jove i postrojili ih u sobi uza zid i onda ih streljali. Zatim su počeli sa streljanjem žena i ostalog naroda. Malu djecu su potrpali u ormare, kace i tome si. i tamo ih zatvorili. Po završetku ovog stavili su noževe na puške i boli već oborene leševe. Iza toga su donijeli slame u kuću i istu zapalili i kada je kuća planula čuo se plač i vrisak djece i onih koji su bili ranjeni.«[18]

Tokom 1941. godine ubijeno je, poklano i na drugi način nestalo sa područja općine Kosinj: u Mlakvi 304 žrtve, Kršu 165, Lipovom Polju '91, Poljanu 37, u Donjem i Gornjem Kosinju 11 žrtava. U općini Pazarište iste godine nastradale su 4 žrtve, dok je u općini Perušić najviše žrtava bilo u selu Janjačka Kosa — 133, a u ostalim selima ove općine broj je iznosio 27. Stanovništvo ovog kotara našlo je smrt i u logoru »Jadovno«, te u jamama: Nezdravka, Duman, Pavkuša, Ševići, kod sv. Ane, na Janči, u Macolinoj jami.

Od 10. travnja do 9. rujna 1943. u sela kotareva Gospić i Perušić upadali su i talijanski vojnici te ubijali i mučili žitelje, odvodili građane u logor i internirali ih pod nehumanim uslovima, pljačkali gospodarska dobra, pustošili i uništavali imovinu.

Tokom 1942. godine ubijeno je ili umrlo od posljedica terora u oba kotara 200 lica, od toga njih 68 ili 33,83 % u općini Medak.[19] Naredne godine broj žrtava se povećao pa je sveukupno nastradalo 415 osoba. Samo u općini Medak nestala su 173 žitelja ili 41,78 %.[20]

Četvrta neprijateljska ofanziva i epidemija tifusa doprinijeli su povećanju broja stradanja civilnog stanovništva u oba kotara. Poslije kapitulacije Italije, do konca ožujka 1945. godine, njemački vojnici 373. divizije, u suradnji sa četnicima, upadaju u sela kotara Gospić i Perušić te ubijaju i zlostavljaju narod, pljačkaju i pale kuće i bajte.

U toku 1944. godine broj žrtava iznosi 686 ili za 272 žrtve više nego u prethodnoj godini. Po općinama broj ubijenih ili umrlih je slijedeći: Gospić 77, Karlobag 8, Lički Osik 63, Medak 236, Smiljan 9, Kosinj 121, Pazarište 5, Perušić 167.

18 Arhiv Hrvatske, fond Zemaljske komisije za utvrđivanje ratnih zločina (ZKRZ), Zh 47944, kut. br. 652.

19 U ostalim općinama 1942. godine ubijeno je ili na drugi način nestalo: u Gospiću 39 žrtava, Karlobagu 1, Ličkom Osiku 24, Smiljanu 6, Kosinju 47, Pazaristu 6 i u Perušiću 10 lica.

20 U ostalim općinama 1943. godine ubijeno je ili na drugi način nestalo:^ u Gospiću 97, Karlobagu 12, Ličkom Osiku 35, Smiljanu 37, Kosinju 13, Pazaristu 14 i u Perušiću 33 žrtve.

Tabela 3.

2rtve fašističkog terora 1 rata s područja kotara Gospić 1 kotara Perušić 1941—l945.

	Općina	Ukupno ŽFT i rata			Starosna dob			Socijalni sastav										Način smrti				Nacionalni sastav					Izvršioci zločina						Mjesto zločina						Godina smrti					
		m.	ž.	sv.	do 15 god.	16—50 god.	51 i dalje	neutvrđeno	seljaci	djeca i đaci	radnici	zanatlije	službenici	trgovci	gostioničari	učitelji	penzioneri i ostali	ubijen	zaklan	strijeljan	spaljen	obješen	poginuo (bombi, bombard. mina, granata i sl.)	ostali slučajevi	Srbi	Hrvati	ostali	neutvrđeno	ustaše	Talijani	Nijemci	bombe, mine, artilj. i sl.	okupatori i kvislinzi	ostali slučajevi	Lika	drugi dijelovi Jugoslavije	druge zemlje	neutvrđeno	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.	neutvrđeno
Kotar Gospić	Gospić	734	784	1518	450	645	410	13	794	523	20	44	48	14	4	24	471	204	136	39	22	76	36	5	1405	98	2	9	1466	14	11	23	4	–	1419	94	–	5	1191	36	97	77	111	6
	Karlobag	14	9	23	2	18	3	_	9	3	7	2	-	_	-	-	2	6	7	3	4	—	3	–	—	23	-	—	18	1	1	2	-	1	22	1	_	-	-	1	12	8	2	—
	Lički Osik	306	249	555	161	213	167	14	378	159	7	1	7	3	-	_	-	318	62	56	89	2	20	8	529	26	—	-	blb	14	12	11	1	2	536	7	7	b	426	24	3b	63	6	1
	Medak	500	361	861	166	376	296	23	593	176	28	14	20	12	1	1	16	604	112	63	27	5	49	1	847	14	—	—	668	93	4b	12	31	12	812	43	5	1	332	68	173	236	38	14
	Smiljan	293	293	586	171	272	142	1	366	180	11	10	9	2	-	1	7	281	106	25	135	13	15	11	b42	4b	_	1	b63	10	-	6	_	7	567	10	1	8	497	8	38	9	34	-
Kotar Perušić	Kosinj	440	349	789	225	380	182	2	527	225	—	15	10	b	—	—	7	426	69	16	265	1	9	3	777	12	—	-	770	b	3	10	1	—	778	8	1	2	608	47	13	121	—	-
	Pazariš te	22	8	30	9	17	4	_	15	9	_	3	2	1	_	-	-	10	_	2	-	_	18	_	-	30	_	_	12	_	_	18	_	-	30	_	_	_	4	6	14	5	1	_
	Perušić	215	163	378	82	195	101	__	257	83	b	23	b	3	1	__	1	277	62	14	1	1	23	__	237	140	__	1	3b 1	10	4	3	2	8	30b	71	1	1	159	10	33	16/	9	
	Ukupno	2524	2216	4740	1266	2116	1305	53	2939	1358	78	112	101	40	6	26	80	3126	554	2/8	543	98	173	28	4337	390	2	11	4363	147	76	85	39	30	4469	234	15	22	3217	200	415	686	201	21

Posljednje godine NOR-a najviše žrtava imala je općina Gospić — 111.[21] U općini Kosinj 1945. godine nije bilo žrtava fašističkog terora.

Umrli od tifusa

Epidemija tifusa, koja se javlja u proljeće 1943. godine, napala je i stanovništvo ovog područja. Tako je u kotaru Gospić tokom NOR-a umrlo 164, a u kotaru Perušić 20 žitelja. Najveći broj umrlih od tifusa bio je na početku općine Lički Osik — 76, zatim u općini Medak — 75, što ukupno čini 82,06 °/o od ukupno umrlih u oba kotara.

U ostalim općinama broj umrlih iznosio je: u Gospiću 13, Kosinju 18, te u Perušiću i Pazaristu po 1. U općini Karlobag nije bilo umrlih od tifusa. Statistički podaci pokazuju nam da je najviše stradalo stanovništvo sela Široke Kule, a broj umrlih iznosi 55 ljudi što čini 29,89 % od ukupno umrlih.[22]

Tifus kao epidemija javlja se za vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive. Donijele su ga izbjeglice Banije, Korduna i Like na svom povratku iz Bosne. Ta je sablast napala starce, žene, mahom sve. Otpočela je organizaciona akcija na suzbijanju epimedije. Osnivaju se karantene za izolaciju bolesnika, prihvatne stanice, izgrađuju se bolnice i formiraju zdravstvene sekcije za njegu bolesnika. Svu pomoć oboljelim od tifusa pružale su i organizacije AFŽ-a i omladine.

Od ukupnog broja umrlih od tifusa žena je bilo 104 ili 56,52 %, a muškaraca 80 ili 43,48 %. Tifus je zahvatio i djecu, a umrlo ih je ukupno 19. Sedmero djece umrlo je u selu Široka Kula, a u ostalim selima kotara Gospić i Perušić umrlo je po jedno ili dvoje djece.

Po godinama starosti najviše je stradala kategorija iznad 51 godine života, a broj umrlih iznosi 93 ili 50,54 %, zatim srednja starosna struktura od 16—50 godina sa 69 umrlih ili 37,5 % od ukupnog broja umrlih od tifusa, te 19-ero djece.

Socijalni sastav pokazuje nam da je od tifusa umro 161 seljak ili 87,5 %, 1 zanatlija, 1 đak, 1 učitelj i 1 penzioner.[23]

Po nacionalnom sastavu 179 ili 97,28 % su Srbi, a Hrvata je samo 5. U selu, tj. kod svojih kuća, umrlo je 140 lica ili 76,08 %, a van sela 42. Za dvije osobe nije utvrđeno mjesto smrti.

U općini Medak od ukupno 75 u selu ih je umrlo 66 ili 88 %, a van sela samo 9.

Godine 1943. umrla je 131 osoba ili 69,56 °/o, 1944. godine — 39, a 1945. godine — 12. Za 1 osobu navedno je da je umrla 1942. godine.

21 Godine 1945. u ostalim općinama ubijeno je ili umrlo na drugi način: u Karlobagu 2, Ličkom Osiku 6, Metku 38, Smiljanu 34, Pazaristu 1 i u Perušiću 9 lica.

22 U ostalim selima umrlo je od tifusa: u Barletama 25, Metku 19, Mogoriću 8, Pavlovcu—Vrepcu—Zavodu 8, Počitclju 15, čitluku 7, Divoselu 6, Ličkom Osiku 2, Mušaluku 1, Ostrvici 18, Kršu 14, Mlakvi 3, Poljanu 1, u Pazaristu i Perušiću po 1 osoba.

23 Đak i učitelj su iz sela Medak, penzioner je iz Barleta, a zanatlija iz Ličkog Osika.

Tabela 4.

Umrli od tifusa s područja kotara Gospić i kotara Perušić 1942—1945.

	OPĆINA	Broj umrlih			Starosna dob				Socijalni sastav				Nacionalni sastav			Godina smrti				Mjesto smrti		
		M	Ž	sv.	do 15 god.	16—50 god.	51 i dalje	neutvrđeno	seljaci	djeca	zanatlije	ostali	Srbi	Hrvati	ostali	1942	1943	1*44	1945	neutvrđeno	u selu	van sela	neutvrđeno
KOTAR GOSPIĆ	GOSPIĆ	7	6	13	3	4	6	—	10	3	—	—	13	—	1	10	2	—	—	8	4	1
	LIČKI OSIK	29	47	76	8	25	43	—	67	8	1	—	73	3	—	71	4	1	—	60	15	1
	MEDAK	35	40	75	7	36	31	1	66	6	—	3	75	—	—	46	22	6	1	66	**9**	—
KOTAR PERUŠIĆ	KOSINJ	8	10	18	2	4	12	—	16	2	—	—	18	—	—	4	10	4	—	6	12	—
	PAZARISTE	—	1	1			1		1					1			1				1	·
	PERUŠIĆ	1	—	1	—	—	—	1	1	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	1	—
	UKUPNO	80	104	184	20	69	**93**	2	161	19	1	3	179	**5**	1	131	39	12	1	140	42	2

Prema dosadašnjim istraživanjima na području oba kotara život je izgubilo 6.217 ljudi. Taj broj ne uključuje ljudske gubitke na neprijateljskoj strani. Isto tako moramo napomenuti da unatoč višegodišnjem radu na spiskovima palih boraca, žrtava fašističkog terora i umrlih od tifusa, vjerojatno postoji mogućnost da nisu upisana sva lica, pogotovo žrtve obješene u Gospiću i Smiljanu u februaru i martu 1945. godine.

Stoga molimo čitaoce, ukoliko za takve slučajeve znaju da podatke dostave Historijskom arhivu u Karlovcu, kako bi mogli upotpuniti ove spiskove.

Pali borci s područja kotara Gospić i kotara Perušić 1941-1945.

OPĆINA GOSPIĆ

ČITLUK

1. JANIĆ Koste DUŠAN, 1923, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942. Uhvatile ga ustaše i sprovele u Jasenovac gdje je ubijen 1942.
2. JOVIĆ Luke MILE, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »P. Vuksan«. Član SKOJ-a od 1943. Poginuo u Bosni 1944.
3. KRAJNOVIĆ Tome DUŠAN, 1917, kožarski radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac PO Divoselo. Član SKOJ-a od 1941. Ubili ga četnici kao borca 6. div. kod Gračaca 18.12. 1942.
4. KRAJNOVIĆ Mile ILIJA, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »P. Vuksan«. Član SKOJ-a od 1943. Poginuo kod Bosanskog Novog 1944.
5. KRAJNOVIĆ Ilija JANKO, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »P. Vuksan«. Član SKOJ-a od 1941. Član KPJ. Poginuo kao zamjenik komesara u 6. div. kod Valjeva 18. 9. 1944.
6. KRAJNOVIĆ Save JOVAN,1905, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »P. Vuksan«. Član SKOJ-a od 1943. Poginuo kod Ploče 1944.
7. KRAJNOVIĆ Mile LJUBAN, 1919, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Omladinske čete. Član SKOJ-a od 1941. Ubili ga Talijani u Ribniku 1942.
8. KRAJNOVIĆ Jovana MILE, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac Omladinske čete. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo kao borac 13. div. u Zečevu 21. 8. 1943.
9. KRAJNOVIĆ T. MILOŠ, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB1942. Poginuo kod Plitvičkih jezera 1942.
10. KRAJNOVIĆ Dmitra NADA, 1925, domaćica, Srpkinja. Delegat 1 voda u Omladinskom bataljonu. Član SKOJ-a od 1941. Poginula između Ornica i Bilaja 12. 7. 1944.
11. KRAJNOVIĆ Mile PETAR, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB1942, borac Omladinske čete. Poginuo u Ličkom Novom 1945.
12. KRIČKOVIĆ Đure BRANKO, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Član KPJ od 1942. Poginuo kao komesar u 6. div. nasremskom frontu 1944.
13. KRIČKOVIĆ Petra MILICA, 1922, kućna pomoćnica (Beograd), Srpkinja. Stupila u NOB 1942, borac bat. »P. Vuksan«. Poginula u Deringaju 2. 1. 1943.
14. PJEVAČ Đukana MILE, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB1941, borac LPO. Poginuo kod Čitluka 1941.
15. PJEVAČ Steve MILE, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Član KPJ od 1942. Poginuo kao komandant u 6. div. kod Valjeva 1944.
16. PJEVAČ Đukana NIKOLA, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 2. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kod Bos. Novog 1942.

17. PJEVAČ Đure NIKOLA, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 2. bat. 1. lič. brig. Poginuo kao komandir voda u 23. div. kod Ogulina 1944.

18. RAJCEVIĆ Jovana JOVO, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »P. Vuksan«. Poginuo kao borac 6. div. u Bruvnu kod Gračaca 1943.

19. RAJČEVIĆ Petra JOVO, 1920, seljak. Srbin. Poginuo kao borac 6. div. u Donjem Lapcu 3. 9. 1943.

20. RAJČEVIĆ Petra MILAN, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Pekiša Vuksan«. Poginuo kod Gračaca 1943.

21. RAJČEVIĆ Petra Nikola, 1916, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac Omladinske čete. Poginuo u Međugorju 1944.

22. RAJČEVIĆ Milkana SIMO, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »P. Vuksan«. Član SKOJ-a od 1943. Poginuo kod Ploča 1943.

DIVOSELO

1. BASARIĆ Janka MILE, 1898, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac područne čete. Poginuo u Prozoru januara 1943.

2. BASTA Nikole MILE, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942. Član SKOJ-a. Poginuo kod Otočca (Lešće) aprila 1943.

3. BJEGOVIĆ Đure DUŠAN, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »P. Vuksan«. Član SKOJ-a od 1941. Poginuo u Visuću kod Udbine 1942.

4. BJEGOVIĆ Save ISO, 1908, žandar, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac gerilskog odreda »Čitluk — Divoselo«. Poginuo na Debeloj glavici kod Divosela 1943.

5. BJEGOVIĆ Marka NIKOLA, 1914, kovač, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »P. Vuksan«. Član SKOJ-a. Poginuo kao komandir voda u Pađanima 1942.

6. BJEGOVIĆ Steve NIKOLA, 1900, učitelj, Srbin. Stupio u NOB 1942. Poginuo kao zamjenik komandanta Majevičke brigade na Sutjesci 1943.

7. BJEGOVIĆ Dane STEVO, 1922 seljak, Srbin. Stupio u NOB maja 1942, radio s omladinom. Clan SKOJ-a od 1940, rukovodilac SKOJ-a u Divoselu. Poginuo kao borac Omladinske čete, između Metka i Ribnika 7. 11. 1942.

8. BUKARICA Janka MIĆO, 1923 seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942' borac 6. div. Poginuo 1943.

9. BUKARICA Mile MILAN, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942. Borac 6. div. Poginuo u Bosni novembra 1942.

10. DRAGAŠ Nikole MILE, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 15. 6. 1942. Član SKOJ-a. Poginuo.

11. JERKOVIĆ Steve ISO, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, terenski radnik. Član SKOJ-a od 1940. Ubile ga ustaše u Ličkom Novom 2. 8. 1941.

12. JERKOVIĆ Jove MILAN, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »P. Vuksan«. Član SKOJ-a. Član KPJ. Poginuo u Sađilovcu 29. 5. 1942.

13. JERKOVIĆ Nikole MILE, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac gerilskog odreda »Čitluk—Divoselo«. Član SKOJ-a od 1941. Poginuo u Divoselu 3. 8. 1941.

14. JERKOVIĆ Steve PETAR, 1920, zanatlija, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Jurišne čete. Član KPJ od 1941. Poginuo kao komandir voda 1. čete 2. bat. »P. Vuksan« kod Metka januara 1942.

15. JERKOVIĆ Steve SLOBODAN, 1916, đak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac 1. LPO. Član KPJ od 1941. Poginuo kao komesar 3. bat. 2. LPO na Kamenskom 1943.

16. JERKOVIĆ Mile VASO, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »P. Vuksan«. Član SKOJ-a. Poginuo kao komandir voda 2. bat. 1. brig. 6. div. kod Knina augusta 1943.

17. JERKOVIĆ Dane VOJISLAV, 1930, dijete, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac PPKČ-e u Divoselu. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u Divoselu 1943.

18. JOVIĆ Marka NIKOLA, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942,

borac Omladinske čete. Poginuo u Počitelju 1942.

19. JOVIĆ Steve MIHAJLO, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Član SKOJ-a. Ubile ga ustaše na Kruškovačama (Divoselo) 6. 8.1941.

20. JOVIĆ Luke MILE, 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo u Bosni 1944.

21. LONČAR Đure MANE, 1924, đak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 2. bat. 1. brig. 6. div. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo na sremskom frontu 18. 12. 1944.

22. LUČIĆ Steve ĐURO, 1920, rudar, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac Rudarske čete 1. prol. brig. Poginuo na Sutjesci 1942.

23. LUČIĆ Save Mile, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac Područnog bat. Poginuo kod Donjeg Lapca 1943.

24. LUČIĆ Bože STEVAN, 1898, rudar, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Rudarske čete 1. prol. brig. Član KPJ. Poginuo pod Romanijom 1942.

25. LUČIĆ Jovana ŽARKO, 1926, trgovački pomoćnik, Srbin. Stupio u NOV 1942. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo kao delegat voda u 21. srpskoj div. kod Šida 1945.

26. MATIĆ Mile BOGDAN, 1914, žandar, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac u područnom bat. Član KPJ. Poginuo kod Bilaja 1943.

27. MATIĆ Dmitra DUŠAN, 1930, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac PPKČ-e u Divoselu. Poginuo u Divoselu 1945.

28. OBRADOVIĆ Ilije BOGDAN, 1922, podoficir, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac 1. SPO, kasnije, u 6. div. Član KPJ od 1941. Poginuo kao komandant artiljerijskog diviziona na Plavnu 1944.

29. OBRADOVIĆ Petra BOSILJKA, 1926, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOV 1942, borac 1. brig. 6. div. Član SKOJ-a. Poginula kod Valjeva 1944.

30. OBRADOVIĆ Ilije BRANKO, 1924, đak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »P. Vuksan«. Poginuo kao borac 1. brig. 6. div. na Krečani 8. 5. 1943.

31. OBRADOVIĆ Lazo DRAGAN, 1922, učitelj, Srbin. Stupio u NOB 1941, terenski radnik s omladinom, član KPJ od 1941. Ubile ga ustaše u Ribniku 1943.

32. OBRADOVIĆ Steve DUŠAN,1927, đak, Srbin. Stupio u NOV1942, borac bat. »P. Vuksan«. Poginuo u Divuši kod Bosanskog Novog 1942.

33. OBRADOVIĆ Mile ĐURO,1921, đak, Srbin. Stupio u NOB1941, borac gerilskog odreda »Čitluk—Divoselo«. Član SKOJ-a. Poginuo kao komesar u Bilišanima 1943.

34. OBRADOVIĆ Luke ILIJA, 1923, trgovački pomoćnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Omladinske čete. Član SKOJ-a. Poginuo u Brinju 1943.

35. OBRADOVIĆ Steve ILIJA,1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac 1. LPO. Član KPJ od 1938. Poginuo kao pomoćnik komesara 2. bat. 1. brig. 6. div. od neprijateljskog bombardiranja u Vrepcu januara 1943.

36. OBRADOVIĆ Mile JAGA, 1922, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOV 1942, borac u 6. div. Ranjena i umrla od posljedica, u bolnici u Beogradu 1944.

37. OBRADOVIĆ Luke MILE, 1910, vakman, Srbin. Stupio u NOV 1942. borac 2. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo na Obradović varošu 1943.

38. OBRADOVIĆ Jove MILICA,1919, učiteljica, Srpkinja. Stupila uNOB 1941, borac PO »Čitluk—Divoselo«. Član SKOJ-a od 1941. Poginula u Divoselu 1941.

39. OBRADOVIĆ Đure NIKOLA,1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac Područnog bat. Član SKOJ-a. Poginuo u 3. bat. 2. brig. 6. div. u Dobroselu kod Donjeg Lapca 1944.

40. OBRADOVIĆ Nikole NIKOLA, 1922,seljak. Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »P. Vuksan«. Član SKOJ-a. Poginuo u Ličkom Novom 1942.

41. OBRADOVIĆ Stevana NIKOLA, 1909, krojač, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac Komande mjesta Mogorić. Poginuo na Ljubovu kod Široke Kule 1944.

42. OBRADOVIĆ Nikole STEVO, 1921, student, Srbin. Stupio u NOB 1941, terenski radnik, član SKOJ-a. Član KPJ od 1942. Poginuo kao član OK SKOJ-a u Šibuljni 1944.

43. PAJIć Nikole VOJIN, 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac PPKČ-e u Divoselu. Poginuo u Divoselu 1945.

44. PLEĆAŠ Ilije BOGDAN, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1943, borac 2. PLO. Član SKOJ-a. Poginuo kao kurir štaba na Poljanicu kod Ličkog Petrovog Sela maja 1944.

45. PLEĆAŠ Luke BOGDAN, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB novembra 1941, borac bat. »P. Vuksan«. Poginuo kao komandir voda na Sadilovcu maja 1942.

46. PLEĆAŠ Jovana DMITAR, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »P. Vuksan«. Poginuo u Križpolju 1942.

47. PLEĆAŠ Kuzmana DUŠAN, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »P. Vuksan«. član SKOJ-a. Poginuo kao komandir čete kod Šida 1945.

48. PLEĆAŠ Kuzmana GOJKO, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Omladinske čete. Član SKOJ-a. Poginuo kao komandir čete u Bosanskom Novom 1942.

49. PLEĆAŠ Milice JAGA, đak, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, borac PPKČ-e u Divoselu. Poginula u Divoselu 1943.

50. PLEĆAŠ Nikole JAGA, 1926, đak, Srpkinja. Stupila u NOB 1941, terenski radnik, sekretar organizacije SKOJ-a u Divoselu, član MNOO Divoselo, od 1942. član KPJ. Ranjena u 2. bat. 1. brig. 6. div. i od posljedica umrla u Bijelim Potocima 1943.

51. PLEĆAŠ Save BRANKO, 1921, strojobravar, Srbin. Stupio u NOB 1941. Član SKOJ-a. Član KPJ od 1941.Poginuo u Srijemu 1944.

52. PLEĆAŠ Nikole JANKO, 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac PPKČ-e u Divoselu. Poginuo kod Rijeke 1945.

53. PLEĆAŠ Save JANKO, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB marta 1942, borac bat. »P. Vuksan«. Član SKOJ-a. Poginuo kao komandir voda u 2. bat. 1. brig. 6. div. kod Knina 1944.

54. PLEĆAŠ Kuzmana JOVO, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Član SKOJ-a. Poginuo kao komandant karlovačke brig, u Karlovcu.

55. PLEĆAŠ Petra LAZO, 1890, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Radio pri seoskom NOO Divoselo. Ubile ga ustaše u Divoselu augusta 1944.

56. PLEĆAŠ Save MARKO, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB marta 1942, borac Omladinske čete. Član SKOJ-a. Poginuo kod Gračaca 1944.

57. PLEĆAŠ Laze MILOŠ, 1922, mesar, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac u sremskim jedinicama. Član SKOJ-a. Poginuo u 16. vojvođ. „div. u Čortanovcima kod Novog Sada aprila 1945.

58. PLEĆAŠ Vase ZORKA, 1917, Smiljan, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOV 1942, borac 2. bat. 1. brig. 6. div. Član SKOJ-a. Poginula na Zuleševici 1943.

59. POČUČA Đure BOGDAN, đak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »P. Vuksan«. Poginuo kod Otočca 1942.

60. POČUČA Jandre DMITAR, 1909, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »P. Vuksan«. Član seoskog NOO Divoselo. Poginuo na Debeloj glavici kod Divosela 1943.

61. POČUČA Ilije ILIJA, 1926, đak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »P. Vuksan«. Član SKOJ-a od 1941, a KPJ od 1943. Poginuo kao komesar čete 2. bat. 1. brig. 6. div. kod Glamoča marta 1944.

62. POČUČA Dmitra JANDRE, 1883, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Poginuo u jedinici ili kao član odbora u Divoselu 1943.

63 POČUČA Nikole MILOŠ, 1900, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, organizator ustanka, član KPJ od 1938. Poginuo na Kruškovačama kod Divosela 3. 8. 1941.

64. POČUČA Mile NIKOLA, 1922 seli ak Srbin. Stupio u NOB 1941. Član KPJ od 1941. Poginuo kao komandir čete 6. div. kod Crikvenice aprila 1945.

65. POČUČA Nikole PETAR, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »P. Vuksan«. Član SKOJ-a. Poginuo u Mogoriću 1943.

66. POTKONJAK Janka ANKA, 1906, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, borac Komande mjesta Perušić. Član KPJ od 1942. Poginula na Perušićkoj kosi 1943.

67. POTKONJAK Nikole BOGDAN, 1924, đak, Srbin. Stupio u NOV 1944, borac u 6. div. Član SKOJ-a. Poginuo na sremskom frontu aprila 1945.

68. POTKONJAK Nikole DRAGAN, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 2. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Brušanima 1943.

69. POTKONJAK Nikole JOVAN, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »P. Vuksan«, Član SKOJ-a. Zaklali ga četnici kao ranjenika u bolnici na Krcani kod Ondića 1943.

70. POTKONJAK Anke MILAN, 1929, đak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac PPKČ-e u Divoselu. Član SKOJ-a. Poginuo u Divoselu 1943.

71. POTKONJAK Janka MILAN, 1926, đak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »P. Vuksan«. Poginuo u Divuši kod Bos. Novog 22. 12.1944.

72. POTKONJAK Jovana MILAN, 1923, đak, Srbin. Stupio u NOB 1941, radio pri seoskom NOO Divoselo. Član SKOJ-a. Ubile ga ustaše u Klisi kod Divosela februara 1942.

73. POTKONJAK Dmitra MILE, 1927, đak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »P. Vuksan«. Poginuo kod Bos. Novog 1942.

74. POTKONJAK Nikole MILE, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac Omladinske čete. Član SKOJ-a. Poginuo u 3. bat. 2. brig. 6. div. kod Knina 1943.

75. POTKONJAK Đure MILICA, 1920, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1941, borac terenske čete. Član SKOJ-a. Poginula od ustaške artiljerije na Klisi kod Divosela augusta i 943.

76. POTKONJAK Dmitra SIMO, 1924, đak. Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »P. Vuksan«. Član SKOJ-a. Poginuo kao delegat voda na Budačkom mostu kod Gospića aprila 1943.

77. PRERAD Bogdana JOVO, 1925, zanatlija, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac vojvođanskih jedinica. Član SKOJ-a. Poginuo kao komandir čete kod Šida 1945.

78. RADAKOVIĆ Save BOGDAN, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac Područnog bat. Poginuo u 35. div. na Prijeboju novembra 1944.

79. RADAKOVIĆ Luke BRANKO, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac 1. LPO. Član KPJ. Uhvatile ga ustaše na Klisi i ubile u Ličkom Novom juna 1944.

80. RADAKOVIĆ Dure DMITAR, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB novembra 1941, borac bat. »P. Vuksan«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo kao borac 35. div. kod Udbine septembra 1944.

81. RADAKOVIĆ Milana ĐURO,1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac Omladinske čete. Član SKOJ-a. Poginuo kod Knina augusta 1943.

82. RADAKOVIĆ Milana MANOJLO, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »P. Vuksan«. Ubili ga Talijani u Ličkoj Jasenici augusta 1942.

83. RADAKOVIĆ Save VLADIMIR, 1912, učitelj, Srbin. Stupio u NOV augusta 1941, borac gerilskog odreda Divoselo. Član KPJ. Poginuo u Divoselu 4. 8. 1941.

84. RADMANOVIĆ Stevana VLADIMIR, 1928, đak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac PPKČ-e u Divoselu. Član SKOJ-a. Poginuo u Divoselu 1943.

85. RAJČEVIĆ Koste DANE, 1922, klesar, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »P. Vuksan«. Član SKOJ-a od 1941. Poginuo na Zuleševici 1943.

86. RAJČEVIĆ Petra DUŠAN, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac gerilskog odreda »Čitluk—Divoselo«. Član SKOJ-a. Poginuo na Debeloj glavici kod Divosela 1942.

87. RAJČEVIĆ Koste JOVO, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942,

borac Omladinske čete. Poginuo na potezu Medak—Papuča 1943.

88. RAJCEVIĆ Marka. MILAN, 1920, trgovački pomoćnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac Područnog bat. Poginuo na Kruškovačama augusta 1943.

89. STANIĆ Jovana BOGDAN, 1925, đak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac Omladinske čete. Član SKOJ-a od 1941. Poginuo u Raduču 1943.

90. STANIĆ Ljubomira BOGDAN, 1922, đak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac Omladinske čete. Poginuo kao borac 35. div. kod Korenice 1944.

91. STANIĆ Jovana DUŠAN, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac Omladinske čete. Član SKOJ-a. Poginuo na želj. stanici Raduč 22. 12. 1942.

92 STANIĆ Ise JOVO, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac PO »Velebit«. Član SKOJ-a. Poginuo na Ljubovu kod Široke Kule 1942.

STANIĆ Luke MILAN, 1920, pekar, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac gerilskog odreda »Čitluk—Divoselo«. Poginuo u Čitluku decembra 1941.

94. STANIĆ Paje MILE, 1926, đak, Srbin. Stupio u NOV 1943, borac pri GŠH. Poginuo u Petrovoj gori 1944.

95. STANIĆ Jovana NIKOLA, 1920, učitelj. Srbin. Zarobljen kao jugoslavenski vojnik i sproveden u logor, u Njemačku, gdje je ubijen 1941.
Član KPJ od 1939.

96. STANIĆ Mile SIMO, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1944, borac u 6. div. Poginuo kod Šida 1945.

97. STANIĆ Jovana SIMO, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac gerilskog odreda »Čitluk—Divoselo«. Poginuo na Debeloj Glavici kod Divosela 1941.

98. TESLIĆ Milana DUŠAN, 1924, đak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac PO Kosmaj. Član SKOJ-a. Poginuo u Vmjačkoj banji 1941.

99. TOMAŠ Mile ISO, 1921, đak, Srbin. Stupio u NOV 1942. Poginuo na Žumberku 1942.

100. TOMAŠ Mile JANKO, 1914, trgovac, Srbin. Stupio u NOB 1942 Poginuo 1944.

101. TROŠELJ Filipa NIKOLA, 1920, seljak, Hrvat. Stupio u NOB 194l' politički radnik na terenu, član KPJ. Sekretar OK SKOJ-a za Liku. Ubile ga ustaše u Šibuljni decembra 1942.

UZELAC Milana NIKOLA, 1927, đak, Srbin. Stupio u NOB 1942. Poginuo u Rizvanuši 1943.

102.

103. VUJNOVIĆ Đure BOŽO, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac 1. LPO. Član SKOJ-a. Poginuo na sremskom frontu 1944.

104. VUJNOVIĆ J. BRANKO, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac Omladinske čete. Poginuo kod Gračaca 1942.

VUJNOVIĆ Ilije DMITAR, 1906, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac područne čete. član KPJ.' Ubili ga četnici u Metku januara 1943.

VUJNOVIĆ Dmitra DUŠAN, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac Omladinske čete. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo kao komandir 1. čete 2. bat. 5. brig. 1.9. div. na Oklaju kod Drniša 24. 1. 1944.

107. VUJNOVIĆ Đure DUŠAN, 1919, trgovac, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac područne čete. Član KPJ. Poginuo kod Bilaja 1943.

108. VUJNOVIĆ Nikole DUŠAN, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac 1. LPO. Član KPJ od 1941. Poginuo kao komandir čete u Drvaru augusta 1944. "

109. VUJNOVIĆ Jandre ĐURO, 1910, žandar, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac u područnoj četi. Poginuo na Alanu 20. 7. 1943.

110. VUJNOVIĆ Laze ĐURO, 1914, službenik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac PO Žabari. Poginuo kao komandir čete u Žabarima 1942.

111. VUJNOVIĆ Petra ĐURO, 1905, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac područnog bat. Poginuo na Pločanskom klancu 1943.

112. VUJNOVIĆ Dmitra JANKO, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »P. Vuksan«. Član

SKOJ-a od 1941. Poginuo kao komandir voda 2. bat. 1. brig. 6. div. na Zuleševici 1943.

113. VUJNOVIĆ Janka LUKA, 1902, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Područnog bat. Član KPJ od 1941. Poginuo na Kamenskom 1943.

114. VUJNOVIĆ Jandre LJUBICA, 1928, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, borac PPKČ-e u Divoselu. Poginula u Divoselu 1944.

115. VUJNOVIĆ Nikole MIHAJLO, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, terenski radnik. Član SKOJ-a od 1941. Poginuo na Kruškovačama 1941.

116. VUJNOVIĆ Dmitra MILE, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »P. Vuksan«. član SKOJ-a od 1942. Poginuo kao komandir voda 2. bat. 1. brig. 6. div. na Drvaru 1943.

117. VUJNOVIĆ Paje NEĐELJKO, 1925, đak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Omladinske čete. Član SKOJ-a. Ubile ga ustaše u Počitelju 1943.

118. VUJNOVIĆ Đure NIKALA, 1921, podoficir, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »P. Vuksan«. Član SKOJ-a. Član KPJ od 1943. Poginuo kao komandir čete 2. bat. 1. brig. 6. div. kod Šida 1944.

119. VUJNOVIĆ Nikole PAJO, 1915, vakman, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac gerilskog odreda. Poginuo u Divoselu 2. 8. 1941.

120. VUJNOVIĆ Ilije TRIVUN, 1906, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, organizator ustanka u Divoselu. Član KPJ od 1941. Poginuo u Divoselu 1941.

121. VUJNOVIĆ Laze VASO, 1912, poručnik, Srbin. Stupio u NOB 1941. Poginuo kao komandir čete u Dvoru na Uni 1941.

122. VUJNOVIĆ Đure VLADO, 1932, dijete, Srbin. Stupio u NOB 1944, borac PPKČ-e u Divoselu. Poginuo u Divoselu 1944.

GOSPIĆ

1. JAROSLAV MALI, profesor. Stupio u NOB 1943. Poginuo u Ličkom Lešću 1945.

2. KATIĆ Nikole PAJO, 1923, Smiljan, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1945. Poginuo u Pazarištu 1945.

3. KEKIĆ Nikole MILAN, 1921, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. Poginuo u 6. div. na Bugojnu 1943.

4. RABATIć Jovana PETAR, 1920, stolar, Srbin. Stupio u NOV prve pol. 1944, borac 1. brig. 35. div. Zarobile ga ustaše pri napadu na Ličko Lešće i ubile 1944.

5. SVETIć Roke PETAR, 1921, učitelj, Hrvat. Stupio u NOV 1943, borac 13. brig. 29. div. Poginuo na Trebinju 28.9. 1944.

KANIŽA

1. BAŠIĆ Jure MARIJA, 1916, med. sestra u Zagrebu, Hrvatica. Stupila u NOV 1942, borac 4. LPO. Član KPJ od 1941. Poginula kao bolničarka u Doboju 1943.

2. JURIŠIĆ JOSO, 1920, krojač, Hrvat. Stupio u NOV 1942, borac 4. LPO. Član KPJ od 1940. Ranjen u Papuči i smješten u bolnicu gdje su ga zaklali četnici 1943.

3. JURIŠIĆ Mile JOSO, Brico, 1912, seljak, Hrvat. Stupio u NOV 1942, borac 4. PLO. Ranjen kod Perušića i umro u Buniću 1943.

4. KOLAK Nikole JANDRE, 1914, seljak. Hrvat. Poginuo kao član Općinskog NOO za Perušić u Škrljaku (Kosa) 25. 3. 1944.

5. KOLAK Nikole STIPE, 1910, seljak, Hrvat. Borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Kaniži 27. 5. 1943.

6. MILINKOVIĆ Mile TOJA, 1920, radnik, Hrvat. Stupio u N013 1943, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u Travniku 21. 2. 1945.

7. MURGIĆ Franje STIPE, 1910, seljak, Hrvat. Stupio u NOB 1942, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Papuči (Medak) 26. 12. 1942.

LIČKI NOVI

1. ASIĆ Stipe ANTE, 1928, zanatlija, Hrvat. Stupio u NOV 1942. Član KPJ od 1943. Poginuo kao delegat voda brigade »Franjo Ogulinac — Seljo« kod Zagreba 1944.

2. ASIČ Nikole JURE, 1915, pekar, Hrvat. Stupio u NOB 1941. ilegalni radnik u Zagrebu. Član KPJ prije rata. Uhapsile ga ustaše i strijeljale u Ivanić Gradu 1944.

3. FRANCETIĆ Ivana MIRKO, 1925, đak, Hrvat. Stupio u NOV 1942. borac 6. div. Član SKOJ-a od 1942. Član KPJ. Poginuo kao komesar čete na Batinskoj skeli 1944.

4. KOSOVIĆ Mile ANTE, 1921, klesar, Hrvat. Stupio u NOV aprila 1943. Borac 2. čete 1. bat. 1. brig. Od januara 1944. u brigadi »Franjo Ogulinac — Seljo«. Član KPJ od 1942. Poginuo na sremskom frontu 1944.

5. KOSOVIČ Jose JANDRE, 1921, stolar, Hrvat. Stupio u NOV 1942., član KPJ od 1942. Poginuo kao komandir voda brigade »Franjo Ogulinac — Seljo« kod Zagreba 1944.

6. STILINOVIČ Stipe MILE, 1898, stolar, Hrvat. Stupio u NOV u proljeće 1942. Poginuo prilikom napada na Lički Novi 1943.

7. STILINOVIČ Mate NIKOLA, 1922, seljak, Hrvat. Stupio u NOV 1942. Borac 3. LPO. Član KPJ. Poginuo na Prijeboju kod Plitvica 1944.

8. ŠABAN Blaže JOSIPA — PEPICA, 1923,seljanka, Hrvatica. Od 1941. godine ilegalno radi za partizane. Izabrana je za člana kotarskog odbora AFŽ i Okružnog odbora AFŽ-a za Liku 1942. godine. Poginula prilikom ustaškog napada u Širokoj Kuli krajem 1943.

9. ŠABAN Blaža MILAN, 1919, student, Hrvat. Stupio u NOB 1941, politički radnik na terenu. Član KPJ od 1941. Uhvatile ga ustaše kao člana KK KPH za Gospić i strijeljale u Gospiću 21. 11. 1942.

10. ŠABAN Marka STIPE, 1926, seljak, Hrvat. Stupio u NOV 1943, borac 2. bat. 1. brig. Kasnije 1. brig. 35. divizije. Poginuo na Mazinskoj previji 1944.

11. ŠPIRELJA Martina MILE, 1917, krojač, Hrvat. Stupio u NOV 1942, borac bat. 2. brig. 6. div. Član KPJ od 1941. Poginuo na Poljanku kod Plitvica 1942.

12. ŠPIRELJA Ante STJEPAN, 1917, seljak, Hrvat. Stupio u NOV 1943, borac 2. bat. 1. brig. Od 1944. u 2. bat. 1. brig. 35. div. Poginuo u Prozoru kod Otočca 1944.

ORNICE

1. PJEVAČ Petra DRAGAN, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942. Poginuo na Breštanima 1943,

2. PJEVAČ Ise DUŠAN, 1929, dijete Srbin. Stupio u NOB 1943. Poeinuó u Ornicama 1944.

3. PJEVAČ Nikole ĐURO, 1924, đak Srbin. Stupio u NOB 1941 borac LPO. Član SKOJ-a od 1938, KPJ od 1941. Poginuo kao komesar čete u 6. div. kod Padana 1943.

4. PJEVAČ Ise MILE, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 2. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Bruvnu 1943.

5. PJEVAČ Jove ZORA, 1924, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942. Poginula u Bruvnu 1943.

6. POTKONJAK Triše JOVAN, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac PO »Čitluk—Divoselo«. Poginuo kod Bos. Novog 1944.

7. POTKONJAK Vase JOVO, 1914, kovač, Srbin. Stupio u NOB 1942. Radio pri odboru. Poginuo u Bosni 1944.

8. POTKONJAK Bogdana MILE, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Borac PO »Čitluk—Divoselo«. Poginuo u Ličkom Novom 1942.

9. POTKONJAK Petra MILE, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 2. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo na Pađanima 1943.

10. POTKONJAK Save MILE, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »P. Vuksan«. Poginuo kao komandir čete 2. bat. 1. brig. 6. div. kod Zagreba maja 1945.

11. POTKONJAK Nikole SMILJA, 1916, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOV 1944. Poginula u Srbu 1945.

12. POTKONJAK Branka Vlade, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 2. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kod Knina 1943.

OŠTRA

1. BRKLJAČIČ Ivana IVAN, 1924, trgovac, Hrvat. Stupio u NOB 1943. Poginuo 1944.

2. BRKLJAČIČ Ante JURE, 1911, seljak, Hrvat. Stupio u NOV 4. 4. 1945,

borac 2. bat. 1. brig. 19. div. Poginuo kod Bistrice u Sloveniji 12. 5. 1945.

3. BUTKOVIć Ivana ROŽA, 1926, seljanka, Hrvatica. Stupila u NOV 1943, bolničarka 1. brig. 35. div. Poginula 1944. kod Bunića.

4. PAĐEN Nikole STIPE, 1914. seljak, Hrvat. Stupio u NOV 4. 4. 1945, borac 1. bat. 1. brig. 19. div. Poginuo kod Ilirske Bistrice 10. 5. 1945.

5. SVETIĆ Ivana MARKO, 1920, rad nik, Hrvat. Stupio u NOB kao terenski radnik. Strijeljale ga ustaše u Gospiću 15. 5. 1942.

6. ŠTIMAC Bože ANTE, 1921, kovački pom., Hrvat. Stupio u NOV 1943, borac u brig. »Franjo Ogulinac — Seljo«. Poginuo kod Virovitice na sremskom frontu 1945.

RIBNIK

1. ALEKSIĆ Ivana MATE, 1925, seljak, Hrvat. Stupio u NOB 1943, borac 3. brig. 6. div. Poginuo u Banja Luci januara 1944.

2. BOLJKOVAC Blaža LUKA, 1906, seljak, Hrvat. Stupio u NOB 3.10.1942. Streljale ga ustaše u Ribniku 7. 7. 1943.

3. DOŠEN Petra VLADO, 1928, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 13. div. Poginuo na Željeznim Vratima (Istra) 1945.

4. ERNET Stjepana IVAN, 1918, krojač u Perušiću, Hrvat. Stupio u NOB 1942.Poginuo u Karlobagu 1943.

5. GRGURIĆ Ivana NIKOLA, 1920, seljak, Hrvat. Stupio u NOB poč. 1943. Poginuo na Krcani 20. 4. 1944.

6. JURJEVIĆ Martina IVAN-Ćujo, 1925, učitelj, Hrvat. Stupio u NOB 1943. borac 3. brig. 35. div. Poginuo kao komandir čete u Babinom Potoku 1944.

7. JURJEVIĆ Martina MILAN, 1908, brijač u Zagrebu, Hrvat. Španski borac, organizator ustanka. Član KPJ od 1935. Poginuo u Ribniku, 3. 10. 1942.

ŽABICA

1. ZDUNIĆ Ante CVJETKO, 1912, krojač, Hrvat. Stupio u NOV aprila 1945. Poginuo kao borac 2. bat. 9. dalmatinske brig, kod Trsta 3. 5. 1945.

OPĆINA KARLOBAG

KARLOBAG

1. BAČIĆ Mate JURE, 1922, Plitka Draga—Cesarica, pomorac, Hrvat. Stupio u NOV 10. 9. 1943. borac 2. pomorskog obalnog sektora. Umro od tifusa na otoku Istu 13. 12. 1944.

2. BARIĆ Nike JOSIP, 1925, Barić Draga, pomorac, Hrvat. Stupio u NOV 10. 6. 1944, borac Komande mjesta Karlobag. Poginuo u Lukovom Šugarju prilikom iskrcavanja jedinica NOV-e 4. 4. 1945.

3. BUDAK Divka GVOZDEN, 1924, Karlobag, đak, Hrvat. Stupio u NOB 1941, omladinski rukovodioc u odredu »Plavi Jadran«. Član SKOJ-a, član KPJ od 1943. Smrzao se na koti Glavinovac. 14. 1. 1944.

4. DELAK Franje IGOR, 1924, Trst, đak, Hrvat. Stupio u NOV 3. 10. 1943, borac Komande mjesta Karlobag. Poginuo u Baškim Oštarijama 21. 11. 1943.

5. DOKOZIĆ Stojana MLADEN, 1920, Cesarica, agronom, Hrvat. Stupio u NOV 10. 9. 1943. Tajnik Mjesnog NOO-a Cesarica, član KPJ od 10. 11. 1944. Uhvaćen od ustaša koji su ga zaklali u zaseoku Koromačina — Cesarica 16. 11. 1944.

6. DOKOZIĆ Mate TOMO, 1922, Cesarica, radnik, Hrvat. Stupio u NOV 10. 9. 1943, borac 2. bat. 2. brig. 13. div. Poginuo kod Metka 21. 12. 1943.

7. DOMINES Josipa JURAJ, 1899, Karlobag, brodograditelj, Hrvat. Stupio u NOP 3. 10. 1943, odbornik Opć. NOO-a Karlobag. Nijemci ga zarobili 7. 6. 1944. na otoku Molatu, sproveden u Trst u logor zvani »Rižama« gdje je i likvidiran 1945.

8. MILINKOVIĆ Marka IVAN, 1920, Cesarica, radnik, Hrvat. Stupio u NOV 20. 2. 1943. borac 12. slavonske brig. Poginuo u napadu na Voćin 13. 7. 1943.

9. PAVELIĆ Vilka NIKICA, 1927, Karlobag, đak, Hrvat. Stupio u NOV

3. 10. 1943, borac Komande mjesta. Karlobag. Poginuo na Baškim Oštarijama 21. 11. 1943.

10. PRPIĆ Jakova JURICA, 1928, Vidovac, đak, Hrvat. Stupio u NOV 8. 9. 1943, borac 2. brig. 13. div. pomoćnik polit, komesara čete. Poginuo kod Perušića (Marina Glava) polovicom januara 1944.

11. SMOJVER Franje FRANJO, 1899, Cesarica, obućar, Hrvat. Stupio u NOB 1941, organizator ustanka u Cesarici, član KPJ od 1936. Uhvatili ga ustaše, te istoga dana ubile na Baškim Oš'arijama (batom u glavu, potom zaklan) 11. 8. 1941.

12. SMOJVER Dane IVAN, 1919, Koromačina — Cesarica, pomorac, Hrvat. Stupio u NOV 14. 6. 1944, borac Komande mjesta Karlobag. Poginuo u zaselku Ribarica — Cesarica 21. 10. 1944.

13. SMOJVER Frane IVAN, 1923, Cesarica, radnik, Hrvat. Stupio u NOV 10. 9. 1943, borac 2. bat. 2. brig. 13. div. Poginuo kod Srpskih Moravica 15. 4. 1944.

14. SMOJVER Jure JURE, 1928, Cesarica, đak, Hrvat. Stupio u NOV 10. 9. 1943, borac 2. bat. 2. brig. 13. div. Poginuo kod Debelog Brda 20. 3. 1945.

15. SMOJVER Karla MARIJA, 1923, Cesarica, krojačica, Hrvatica. Član SKOJ-a a od novembra 1944. član KPJ. Terenski radnik. Uhvaćena od ustaša, zvjerski mučena, potom zaklana u selu Kurtuša u Velebitu — Prizna 11. 12. 1944.

16. SMOJVER Mate STIPE, 1927, Cesarica, radnik, Hrvat. Stupio u NOV 10. 6. 1944, borac partizanskog odreda »Alan«. Poginuo na Alanu (Brisničke Dulibe) 7. 12. 1944.

17. SMOJVER Jose VICKO, 1924, Cesarica, radnik, Hrvat. Stupio u NOV 10. 9. 1943, borac 2. bat. 2. brig. 13. div. Poginuo kod Lokava — Gorski kotar 11. 4. 1945.

18. TROSELJ Mijata ANTE, 1925, Tro šelj-Barić Draga, radnik, Hrvat Stupio u NOV 10. 7. 1943, borac odreda »Plavi Jadran«. Prilikom oslobađanja mjesta Karlobag bio je ranjen, otpremljen u bolnicu Otočac. Prigodom upada ustaša u Otočac zaklan sa svim ostalim partizanima koji su se nalazili na liječenju 3. 10. 1943.

19. TROSELJ Frane JURE, 1912, TROŠELJI-Barić DRAGA, krojač, Hrvat. Stupio u NOP 15. 7. 1941. Politički radnik, organizator ustanka, kandidat Partije. Pretučen od strane žandara, te je uslijed toga i umro 15. 9. 1941.

20. TOMLJENOVIĆ Tome KATA, 1914, Ledenik, domaćica, Hrvatica. Stupila u NOP 10. 10. 1943, terenski radnik. Uhvaćena od Nijemaca 7. 6. 1944. na otoku Molatu, te sprovedena u Trst, u logor zvani »Rižarna« gdje je likvidirana 1945.

21. TOMLJENOVIĆ Tome MIRKO-MIJAT, 1918, Ledenik, radnik, Hrvat. Stupio u NOP 5. 10. 1943, terenski radnik. 7. 6. 1944. uhvaćen od Nijemaca, te je sproveden u Trst u logor zvani »Rižarna«, gdje je likvidiran 1945.

22. VRBAN Jure GRGO, 1913, Cesarica, lučki radnik, Hrvat. Stupio u NOV 15. 8. 1941. u Primorsko-goransko područje, član KPJ od 10. 8. 1941. Poginuo u Liču (Gorski kotar) u činu kapetana 7. 4. 1945.

23. VRBAN Jakova JOSO, 1924, Cesarica, radnik, Hrvat. Stupio u NOP 15. 7. 1942, borac Primorsko-goranskog područja. Poginuo u Liču (Gorski kotar) 31. 3. 1943.

OPĆINA LIČKI OSIK

LIČKI OSIK

1. BUTKOVIĆ Ivana IVAN, 1920, seljak, Hrvat. Stupio u NOV 1945, borac 13. div. Poginuo od artiljerije na Kotorini 1945.

2. PAVIČIĆ Ilije JOSO, 1921, seljak, Hrvat. Stupio u NOB 1941. Poginuo kao borac 6. div. na sremskom frontu februara 1945.

3. PAVLETIĆ Stjepana GRGA, 1920, seljak, Hrvat. Poginuo kao borac na Udbini augusta 1942.

4 PAVLETIĆ Luke IVAN, 1928, seljak, Hrvat. Stupio u NOB 1945. Borac 13. div. Poginuo kod Ilirske Bistrice maja 1945.

5 SOP Jure JURE, 1924, seljak, Hrvat. Stupio u NOV 1943, borac 1. bng. 6. div. Član KPJ. Poginuo kao komesar čete na Sutjesci 1944.

6. VUKOVIĆ Bože NIKOLA, 1927, Budak, seljak. Hrvat. Poginuo kao borac 13. div. u Mariji Bistrici 1945.

MUŠALUK

1. BILJAN Ante GRGO, 1888, seljak, Hrvat. Stupio u NOB 1942. Pozadinski radnik. Član KPJ od 1941. Poginuo od talijanskog bombardiranja kod Široke Kule 1943.
2. BILJAN Luke JOSO, 1927, pisar, Hrvat. Stupio u NOB 17. 12. 1942, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo od eksplozije bombe kod Udbine decembra 1942.
3. BILJAN Nikole LUKA, 1888, radnik, Hrvat. Radio u Kanadi otkuda je krenuo da se prikljuci jedinicama NOV-e. Poginuo prilikom torpediranja broda na Atlantiku 1942.
4. FRANIĆ Mate FRANE, 1916, seljak, Hrvat. Stupio u NOV 10. 4. 1945, borac 13. div. Poginuo na Klani 5. 5. 1945.
5. OREŠKOVIĆ Luke JOSO, 1920, Široka Kula, seljak, Hrvat. Stupio u NOV maja 1942, borac bat. »Matija Gubec«. Član KPJ. Poginuo kao komandir čete 6. div. kod Šida februara 1945.
6. PAVIČIĆ Jose MATE, 1915, seljak, Hrvat. Stupio u NOB 1942. Borac 2. brig. 6. div. Poginuo u Kninu decembra 1942.

OSTRVICA

1. BAKIČ Mile MILAN, 1909, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 1. bat. 3. brig. 6. div. Ranjen u borbi sa ustašama 1942, te je podlegao ranama u Barletama novembra 1944.
2. BOGDAN Maksima ĐURO, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOI3 1942, borac bat. »Ognjen Priča«, 2. brig. 6. div. Poginuo u Širokoj Kuli u proljeće 1942.
3. BOGDAN Bože JELA, 1922, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1943, kao bolničarka. Poginula u Smiljčićima — Dalmacija 1944.
4. BOGDAN Maksima JOVAN, 1923, seljak. Srbin. Stupio u NOB 194 L Kasnije, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Klenovcu — Široka Kula 1943.
5. BOGDAN Bože MAKSIM, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 1. bat. 3. brig. 6. div. Poginuo u Ličkom Novom 1942.
6. BOGDAN Gavre MILAN. 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 1. bat. 3. brig. 6. div. Poginuo u Ličkom Novom 1942.
7. BOGDAN Maksima NIKOLA, 1915, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 6. div. Poginuo oko Đakova 1945.
8. DIMIĆ G. BRANKO, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 3. brig. 6. div. Poginuo oko Lapca 1942.
9. DIMIĆ Jovana DUŠAN, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Uhvaćen u Širokoj Kuli 1943, te obješen u Zagrebu 1945.
10. DIMIĆ Nikole ISO, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 3. čete 1. bat. 3. brig. Poginuo u Ostrvici u proljeće 1944.
11. DIMIĆ Dmitra JAGA, 1924, domaćica, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, borac 3. brig. 6. div. Poginula 1943.
12. DIMIĆ Maksima JANKO, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 1. bat. 3. brig. 6. div. Poginuo u Podlapači 1942.
13. DIMIĆ Maksima JOVO, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 2. ličkog odreda. Umro od posljedica ranjavanja u Karlovcu 1945.
14. DIMIĆ Mile JOVO, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 1. bat. 3. brig. 6. div. Poginuo u Udbini 1942.
15. DIMIĆ Sime MILAN, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, kao borac talijanskih partizana. Poginuo u Italiji 1943.
16. DIMIĆ Ise MILE, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Ljubarske čete, kasnije, 6. div. Poginuo u Srbiji 1944.
17. DIMIĆ Nikole MILKA, 1921, domaćica, Srpkinja. Stupila u NOB 1941. Terenski radnik. Poginula kod Žumberka 1945.
18. DIMIĆ Ise NIKOLA, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasni-

je, borac 1. bat. 3. brig. 6. div. Poginuo u Ličkom Novom 1942.

19. DIMIĆ Đure PETAR, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 1. bat. 3. brig. 6. div. Poginuo u Ličkom Novom 1942.

20. DIMIĆ Mile PETAR, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 1. bat. 3. brig. 6. div. Poginuo u Ličkom Novom 1942.

21. DIMIĆ Maksima SAVA, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, komandir čete. Poginuo u Frkašiću — T. Korenica 1944.

22. DIMIĆ Simo SIMO, 1900, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 1. bat. 3. brig. 6. div. Poginuo u Ličkom Novom 1942.

23. JAJIĆ Dane JELA, 1924, domaćica, Srpkinja. Stupila u NOB 1941, borac odreda »Velebit«. Umrla od tifusa 1942.

24. KOLUNDŽIJA Milana ĐURO, 1916, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac u slavonskoj jedinici. Umro od posljedica ranjavanja u Ostrvici 1945.

25. KRANJČEVIĆ Nikola RADE, 1914, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac u bat. »Krbava«. Poginuo kod Lapca 1943.

26. PANDŽIĆ Dmitra DUŠAN, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Član NOO-a. Poginuo kao predsjednik MNO-a Ostrvica u Barletama 1944.

27. PANDŽIĆ Marka MARKO, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 1. bat. 3. brig. 6. div. Poginuo kod Ličkog Novog 1942.

28. PETKOVIĆ Marka JAGA, 1926, domaćica, Srpkinja. Stupila u NOB 1943, borac 2. ličkog područja. Poginula kao borac 3. brig. 35. div u Mihaljevcu — T. Korenica 1944.

29. PETKOVIĆ Save JOVAN, 1902, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Velebit«. Umro u Ostrvici 1943.

30. PETKOVIĆ Bože STEVO, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, komandir voda 1. bat. 3. brig. 6. div. Poginuo u Ličkom Novom 1942.

31. PETKOVIĆ Sime TRIVUN, 1901, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac bat. »B. Adžija«. Pogmuo u Otočcu 1943.

32. POLOVINA Mile DANE, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941 Kasnije, borac u bat. »Velebit« Poginuo u proljeće 1943.

33. POLOVINA Paje DMITAR, 1920 seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941 'Kasnije, borac 1. bat. 3. brig. 6. div Poginuo u Lapcu 1943.

34. POLOVINA Maksima ĐURO, 1905 seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943! Poginuo u Ostrvici 1944.

35. POLOVINA Petra JOVO, 1916, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941* borac odreda »Velebit«. Poginuo u Ostrvici 1941.

36. POLOVINA Dušana MOMIR, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 194L Kasnije, borac u bat. »Velebit«. Po^ginuo u Ličkom Novom 1942.

37. POLOVINA Đure NIKOLA, 1905, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Poginuo u Kozjanu — Široka Kula 1943.

38. POLOVINA Dušana SOFIJA, 1924, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1941, borac odreda »Velebit«. Poginula u Raduču 25/26. 9. 1942.

39. POLOVINA Ilije STEVO. 1903, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Velebit«. Poginuo u Bosni 1944.

40. POLOVINA Milana STOJAN, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942. Poginuo u Zalužanima — Banja Luka 14. 1. 1944.

41. RADMANOVIĆ Jovana BRANKO, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Borac odreda »Velebit«, kasnije, borac u bat. »Pekiša Vuksan«. Ranjen je na Udbini 1943. Umro od posljedica ranjavanja u Ostrvici 1944.

42. RADMANOVIĆ Petra BRANKO, 1922, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, delegat voda u bat. »Velebit«. Poginuo u Ličkom Novom 1942.

43. RADMANOVIĆ Jeke DANE, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, komandant bat. »Krbava«. Poginuo u Nebljusima kod Lapca 1943.

44. RADMANOVIĆ Jovana DUŠAN, 1922, seljak. Srbin. Stupio u NOB

1942, borac bat. »Velebit«. Poginuo u Zalužanima — Banja ..Luka 13. 1. 1944.

45. RADMANOVIĆ Todora JOVAN, 1903, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 2. bat. 2. brig. Poginuo u Kosinju 1943.
46. RADMANOVIĆ Petra MARKO, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Velebit«. Poginuo u Bosni 1944.
47. RADMANOVIĆ Nikole MILE, 1907, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac u bat. »Velebit«. Poginuo u Ličkom Novom jula 1942.
48. RADMANOVIĆ Toše MILOŠ, 1928, dijete, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Velebit«. Poginuo u Udbini 1943.
49. RADMANOVIĆ Bože NIKOLA, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, komandir čete u bat. »Velebit«. Poginuo kod Tušice — Ploča 1943.
50. RADMANOVIĆ Nikole SAVA, 1922, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac u bat. »Velebit«. Poginuo u Oteši — Smiljan 1943.
51. SAVATOVIĆ Mile DMITAR, 1920, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1941. Borac 2. ostrvičkog voda. Umro od tifusa u Ostrvici 1941.
52. SAVATOVIĆ Dmitra BOGDAN, 1912, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac u bat. »Velebit«. Poginuo u Širokoj Kuli 1943.
53. SAVATOVIĆ Jove BRANKO, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942 u nepoznatu jedinicu u Zumberku. Poginuo negdje oko Žumberka 1943.
54. SAVATOVIĆ Petra ĐURO, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942. Poginuo 1943.
55. SAVATOVIĆ Jove MILOŠ, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. u nepoznatu jedinicu u Žumberku. Poginuo na sremskom frontu 1945.
56. SAVATOVIĆ Steve NIKOLA, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, komandir čete u bat. »Velebit«. Poginuo u Bijelim Potocima — T. Korenica 1943.
57. STANKOVIĆ Dmitra SAVA, 1904, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, komandir čete bat. »Velebit«. Poginuo u Kupreškom polju 1944.
58. STANKOVIĆ Todora PETAR, 1923, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Velebit«. Poginuo u Ostrvici 1943.
59. SUDAR Jandre MILAN, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac u bat. »Velebit«. Poginuo u Ličkom Novom jula 1942.
60. TESLIĆ Toše ALEKSA, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Velebit«. Poginuo u Lapcu 1943.
61. TESLIĆ Sime DUŠAN, 1911, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac u bat. »Velebit«. Strijeljali ga Nijemci u Ostrvici 1944.
62. TESLIĆ Dmitra MARKO, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Poginuo 1941.
63. TESLIĆ Milana MILAN, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Ognjen Priča«. Poginuo u Kistanju — Dalmacija 1943.
64. TESLIĆ Marka NIKOLA, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac u bat. »Velebit«. Poginuo u Podlapači 1942.

ŠIROKA KULA

1. ČANAK Petra DUŠAN, 1912, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Poginuo u 2. bat. 2. brig, na Udbini 21/22. 8. 1942.
2. ČANAK Mile ĐURO, 1904, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Poginuo u 2. bat. 2. brig. 6. div. u Krbavici 1943.
3. ČANAK Petra JOVO JOJICA, 1896, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Poginuo kđd Per ne (Kordun) 1944.
4. ČANAK Mile MILAN, MIĆA, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac bat. »O. Priča«. Član KPJ od 1943. Poginuo kao komesar 2. bat. 5. brig. 19. div. kod Trsta aprila 1945.
5. ČANAK Jove NIKOLA, 1909, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Poginuo u 2. bat. 2. brig, na Širokoj Kuli 1942.

6. ČANAK Jove PETAR, 1915, Kuzmanovača, seljak. Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Član KPJ od 1942. Poginuo kao komandir voda 2. bat. 2. brig. 6. div. na Širokoj Kuli maja 1943.

7. ČANAK Jovana STEVAN STEVICA, 1921, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Član KPJ od 1942. Poginuo kao komandir voda 2. bat. 2. brig. 6. div. kod Raduča krajem septembra 1943.

8. ČOVIĆ Dimitrija DANE, 1923, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Ognjen Priča«. Član KPJ. Poginuo u Lađevcu kod Slunja oktobra 1942.

9. ČOVIĆ Rade DUŠAN, Kukinov, 1915, Kuzmanovača, podoficir, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac odreda »Ljubovo«, kasnije operativni oficir bat. »Ognjen Priča«, zatim operativni oficir 8. brig. 7. div. Član KPJ. Poginuo na Vučevu (Sutjeska) 8. 6. 1943.

10. ČOVIĆ Mile ILIJA, 1922, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Član SKOJ-a. Poginuo u 2. bat. 1. lič. brig, na Dvoru na Uni novembra 1942.

11. ČOVIĆ Mile RADE, 1920, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac odreda »Ljubovo«. Član KPJ. Poginuo kao komandir voda Pratećeg bat. VŠ NOV i POJ u Drvaru 25. 5. 1944.

12. ČOVIĆ Bude SAVA, 1909, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Poginuo u 2. bat. 2. brig. 6. div. na Valjevu septembra 1944.

13. ČOVIĆ Staniše VASO, 1921, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Poginuo kao borac 2. bat. 2. brig. 6. div. kod Užičke Požege septembra 1944.

14. ČUBRIĆ Mile BOŽO, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Poginuo u 2. bat. 2. lič. brig, u Lađevcu kod Slunja 3. 11. 1942.

15. ČUBRIĆ Jovice DRAGIŠA, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Poginuo kao komandir voda 2. bat. 2. lič. brig, na Furjanu kod Slunja 3. U. 1942.

16. ČUBRIĆ Bože LAZO, 1909, seljak, Srbin. Stupio u NOB januara 1945, borac 2. bat. 1. brig. 35. div. Poginuo kod Rijeke aprila 1945.

17. ČUBRIĆ Mane MILOŠ, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941. borac odreda »Ljubovo«. Bio ranjen kao komandir voda 2. bat. 2. brig. 6. div. na Ljubovu. Na Zelengori poginuo u koloni ranjenika 1943.

18. ČUBRIĆ Nikole NEVENKA, 1925, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942. član SKOJ-a od 1942, KPJ od 1943. Poginula noseći hranu borcima na položaj na Marinoj glavi kod Perušića decembra 1943.

19. ČUBRIĆ Nikola PETAR, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Član SKOJ-a od 1942, KPJ od 1943. Poginuo kao delegat voda u 2. bat. 6. div. kod Brušana septembra 1943.

20. DMITROVIĆ Ise DANE, 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOB maja 1942, borac bat. »Ognjen Priča«. Poginuo u 2. bat. 2. brig. 6. div. na Dabinoj strani kod Donjeg Lapca u jesen 1943.

21. DMITROVIĆ Ise MILAN, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Član KPJ od 1942. Poginuo kao zamjenik komandira čete u 2. bat. 2. lič. brig, u Rakovici kod Slunja novembra 1942.

22. DMITROVIĆ Save PETAR, PECIJA, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Kandidat za člana KPJ. Komandir odjelenja 2. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo na Sutjesci gdje je bio kao ranjenik pri Centralnoj bolnici augusta 1943.

23. GALOVIĆ Pane ISO, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Velebit«, od septembra u PO Velebit. Član KPJ od 1941. Poginuo kao delegat voda na Oklinaku iznad Široke Kule januara 1942.

24. GALOVIĆ Steve MILE, 1924, trgovac, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941. Od septembra u PO Velebit. Član SKOJ-a od 1941, KPJ od 1942. Poginuo kao komesar art. diviziona 6. div. kod Ruševa (sremski front) 20. 4. 1945.

25. JELIČ Stevana PETAR, 1909, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941. Od septembra u PO Velebit. Uhvatili ga Talijani i sproveli na strijeljanje, ali je prilikom bjekstva ubijen, kod Široke Kule marta 1942.

26. KLAŠNJIČ Mile MILAN, 1915, seljak, Srbin. Stupio u NOB septembra 1941, borac PO »Velebit«. Član KPJ od decembra 1941. Poginuo u Rujnici kod Š. Kule januara 1942.

27. KNEŽEVIĆ Luke DANE, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941. Od septembra u PO »Velebit«. Član KPJ od 1942. Poginuo kao komandir voda 1. bat. 3. brig. 6. div. na Zelengori septembra 1944.

28. KNEŽEVIĆ Mile ISO, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«, kasnije u bat. »Ognjen Priča«. Član SKOJ-a od 1942, KPJ od 1943. Poginuo kao zamjenik komandira čete Ličkog područja na Poljanku kod Plitvičkih jezera 13. 9. 1944.

29. KNEŽEVIĆ Marka JANKO, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«, kasnije u bat. »Ognjen Priča«. Član SKOJ-a od poč. 1942, KPJ od augusta 1942. Poginuo kao komandir voda u 2. bat. 2. lič. brig, u Dvoru na Uni 29. novembra 1942.

30. KNEŽEVIĆ Staniše JEKA, 1922, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB marta 1942, borac Komande mjesta Bunić. Član SKOJ-a od 1942. Poginula prilikom bombardiranja u Buniću 28. 8. 1942.

31. KNEŽEVIĆ Stojana MARIJA, 1925, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, bolničarka u part, bolnici Bijeli Potoci. Član SKOJ-a od 1942, KPJ od 1943. Poginula prateći ranjenike u Centralnoj bolnici na Zelengori 1943.

32. KNEŽEVIĆ Mane MILAN, 1915, seljak, Srbin. Stupio u NOB septembra 1941, borac bat. »Velebit«. Član KPJ od 1942. Poginuo kao zamjenik komesara 1. bat. 3. brig. 6. div. na Banja Luci 1. 1. 1944.

33. KNEŽEVIĆ Sime MILE, SIPULA, 1900, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Poginuo u bat. »Stojan Matić« kod Vrlike 20. 9. 1943.

34. KNEŽEVIĆ Jovana MILOŠ, 1909, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Velebit«. Od septembra u PO »Velebit«. Poginuo kod Gračaca septembra 1942.

35. KNEŽEVIĆ Luke NIKOLA, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB septembra 1941, borac PO »Velebit«. Član SKOJ-a od januara 1942. Poginuo u Širokoj Kuli maja 1942.

36. KNEŽEVIĆ Marka PANE,1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Kasnije u bat. »Ognjen Priča«. Član SKOJ-a od 1942, KPJ od kraja 1942. Poginuo kao desetar u 2. bat. 2. brig. 6. div. na Ljubovu 25.1. 1943.

37. KNEŽEVIĆ Nikole PERA,1925, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, član SKOJ-a od 1942, KPJ od 1943. Poginula na Marinoj glavi kod Perušića jula 1943.

38. KNEŽEVIĆ Stevana PETAR, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Član KPJ od 1942. Kasnije u 2. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo na Zelengori 1944.

39. KNEŽEVIĆ Nikole PILIP,1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac odreda »Ljubovo«. Član SKOJ-a od 1942, KPJ od poč. 1943. Poginuo kao komandir čete 2. bat. 2. brig. 6. div. na Širokoj Kuli aprila 1943.

40. KNEŽEVIĆ Marka RADE, 1911, podoficir, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Kasnije u 1. bat. 3. brig. 6. div. Član KPJ od 1942. Poginuo u Istri 1943.

41. KNEŽEVIĆ Mile STEVO, 1925, mesar, Srbin. Stupio u NOB septembra 1941, borac PO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942, KPJ od 1943. Poginuo kao delegat voda 1. bat. 3. brig. 6. div. kod Udbine maja 1943.

42. KORAĆ Ise BOGDAN, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Poginuo kao desetar bat. »O. Priča« u Donjem Lapcu 27. 2. 1942.

43. KORAC Mile MOMČILO, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac PO »Ljubovo«. Član KPJ od 1942. Poginuo kao desetar 2. bat. 2. brig. 6. div. na Ljubovu januara 1943.

44. KORAĆ Ise PETAR, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Poginuo od bombardiranja u Buniću januara 1942.

45. KOSANOVIĆ Staniše MILAN, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac odreda »Ljubovo«. Zarobili ga Talijani u Š. Kuli i strijeljali u Širokoj Kuli februara 1942.

46. KOVAČ Mane BUDE, 1915, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac PO »Velebit«. Kandidat za člana KPJ. Poginuo kao desetar na želj. st. Janče septembra 1942.

47. KOVAČ Nikole ILIJA, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac PO »Velebit«. Član KPJ od 1942. Poginuo kao komandir čete 1. bat. 3. brig. 6. div. u Smiljanu augusta 1943.

48. KOVAČ Rade ISO, 1903, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac PO »Ljubovo«. Član KPJ od 1943. Poginuo kao desetar 2. bat. 2. brig. 6. div. na Zuleševici kod Donjeg Lapca septembra 1943.

49. KOVAČ Jovana MILAN, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac PO»Velebit«. Član SKOJ-a od poč. 1942. Poginuo u Plitvičkim jezerima juna 1942.

50. KOVAČ Đure MOMČILA, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac PO »Velebit«. Kandidat za člana KPJ. Poginuo kao komandir voda 3. bat. 2. brig. 6. div. u Zrmanji juna 1943.

51. KOVAČ Đure SIMO, SIMAJICA, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941. Poginuo kao borac bat. »Velebit« na Ljubovu niaja 1942.

52. KOVAČ Đure STANIŠA, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac bat. »O. Priča«. Poginuo na Podlapači marta 1942.

53. LOVRIĆ Pane MILAN, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac PO »Velebit«. Član SKOJ-a od marta 1942, KPJ od decembra 1942. Poginuo kao pomoćnik komesara čete u 2. bat. 2. brig. 6. div. u Š. Kuli 20. 4. 1943.

54. LOVRIĆ Bože NIKOLA, 1900, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941. Uhvatili ga Talijani kao borca LPO »Velebit« i strijeljali u Perušiću 18. 11. 1941.

55. LOVRIĆ Pane RADE, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo kao borac bat. »O. Priča« na Ljubovu februara 1942.

56. MARIĆ Ise JOVO, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB septembra 1942, borac 3. bat. 2. brig. 6. div. Kurir GŠH. Član SKOJ-a od 1942, KPJ od 1944. Uhvaćen u Plitvičkom Ljeskovcu, a ubijen u Š. Kuli maja 1944.

57. MARIĆ Miće LJUBA, 1925, seljanka, Srpkinja. Član SKOJ-a. Poginula negdje u Srbiji.

58. MARIĆ Petra MILKA, 1927, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB u jesen 1942. Član SKOJ-a od 1942. Poginula kao borac 4. bat. 1. brig. 35. div. na Prijeboju 1944.

59. MARIĆ Ise NIKOLA, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB marta 1942, borac 3. bat. 3. brig. Član SKOJ-a od poč. 1943. Poginuo kao komandir voda (vodnik) u 3. bat. 3. brig. 6. div. u Peckoj kod Mrkonjić grada oktobra 1943.

60. MARIĆ Ilije STEVO, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB septembra 1942, borac 3. LPO. Član SKOJ-a od februara 1943. Poginuo u Dubokom Dolu iznad Slunja juna 1943.

61. MILEUSNIĆ Dane ANKA, 1921, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB u ljeto 1942, borac Komande 1. lič. područja. Član SKOJ-a od 1942. Poginula kod Crikvenice maja 1945.

62. MILEUSNIĆ Đurđa BRANKO, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac bat. »O. Priča«. Poginuo u Kosinju oktobra 1942.

63. MILEUSNIĆ Jovana ĐURO, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB septembra 1941, borac odreda »Ljubovo«. Kasnije, u bat. »O. Priča«. Član SKOJ-a od 1942, KPJ od 1943. Poginuo kao delegat voda u KNOJ-u kod Široke Kule jula 1944.

64. MILEUSNIĆ Dane JOVO. 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Član KPJ od 1942. Poginuo kao komandir voda »O. Priča« na Udbini 15. 6. 1942.

65. MILEUSNIĆ Nikole MIĆA, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Kasnije, u bat. »O. Priča«. Poginuo kao desetar 5. brig. Kninskog sektora u Staroj Straži kod Knina juna 1943.

66. MILEUSNIĆ Nikole MILAN, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac odreda »Ljubovo«. Kandidat za člana KPJ. Poginuo u 4. bat. 5. dalm. brig, kod Benkovca 1944.

67. MILEUSNIĆ Steve MILE, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac PO »Velebit«. Zarobili ga Talijani i strijeljali decembra 1941.

68. MILEUSNIĆ Dane MILOŠ, 1913, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Član KPJ. Poginuo kao komandir voda 2. bat. 2. brig. 6. div. kod Gospića maj/ /juni 1943.

69. MILISAVLJEVIĆ Marka PETAR, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB septembra 1942, borac bat. »O. Priča«. Član SKOJ-a od 1943. Poginuo kao komandir voda 2. bat. 2. brig. 6. div. nesretnim slučajem na Udbini maja 1945.

70. MILJANOVIĆ Ilije BOŽO, 1924, seljak. Srbin. Stupio u NOB novembra 1941, borac LPO »Velebit«. Član SKOJ-a od marta 1942. Poginuo u V. Popini oktobra 1942.

71. MILJANOVIĆ Laze FILIP, 1910, radnik, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac Tamnavskog PO. Zarobili ga Nijemci kod Bele Crkve 1942, i sproveli u logor u Norvešku, gdje je ubijen 1943.

72. MILJANOVIĆ Ise MILE, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941. Kasnije, borac LPO »Velebit«. Član KPJ od 1941. Ranjen kao komandir čete 1. bat. 3. brig. 6. div. na Zuleševici maja 1943. Umro u bolnici Krbavica 1943.

73. MIRIĆ Nikole LJEPOSAVA, 1920, Kuzmanovača, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, borac u ž. četi. Poginula u 3. bat. 1. brig. 35. div. na Janči 1944.

74. NOVAKOVIĆ Stanka ISO, 1921, činovnik. Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Velebit«. Član SKOJ-a od 1940, KPJ od 1941. Poginuo kao delegat voda u Širokoj Kuli 18 5. 1942.

75. NOVAKOVIĆ Dmitra PEKO, 1884, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Poginuo kao stražar pri MNOO u Širokoj Kuli septembra 1943.

76. NOVKOVIĆ Stanka SIMO, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB decembra 1941, borac PO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942, KPJ od 1943. Poginuo kao komandir čete 1. bat. 3. brig. 6. div. u Bosni 11. 2. 1944.

77. OREŠKOVIĆ Luke JOSO, 1920, krojač, Hrvat. Stupio u NOB oktobra 1941, borac bat. »O. Priča«. Član KPJ od 1940. Poginuo kao komandir čete 2. bat. 2. brig. 6. div. u Ilinci — Srijem 1945.

78. OREŠKOVIĆ Marka JOSO, 1922, seljak, Hrvat. Stupio u NOB oktobra 1941, borac seoske čete Svračkovo Selo. Ubili ga pročetnički elementi u S. Selu krajem 1941.

79. OREŠKOVIĆ Josipa MARKO, KRNTIJA, 1896, radnik, Hrvat. Član KPJ od 1927, član CK KPH i CK KPJ. Organizator ustanka u Lici, komesar GŠH. Ubili ga četnici u Očijevu 20. 10. 1941. Za narodnog heroja proglašen 26. 7. 1945.

80. OREŠKOVIĆ Jure NIKOLA, 1919, radnik, Hrvat. Član KPJ od 1939. Stupio u NOB 1941, radio kao pol. radnik. Prilikom odlaska iz Zagreba u partizane upao u ustašku zasjedu kod Ljubova i poginuo novembra 1941.

81. PASKAŠ Dane JOVO, 1900, seljak, Srbin. Stupio u NOB septembra 1941, borac LPO »Velebit«, zatim u pozad. službi. Umro od tifusa maja 1943.

82. PASKAŠ Mile LUKA, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941.

Od septembra u LPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1941, KPJ od 1942. Poginuo kao komandant 13. proleleterske brig, kod Banja Luke ju- na 1944.

83. PASKAŠ Dane MANE, 1916, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941. Od septembra u LPO »Velebit«. Član KPJ od novembra 1942. Poginuo od zalutalog metka u Vrepcu aprila 1943.

84. PASKAŠ Spase MILAN, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941. Od septembra u LPO »Velebit«. Član KPJ od 1942. Poginuo u 1. bat. 3. brig. 6. div. na Gračacu 14. 1. 1943.

85. PASKAŠ Dane MILE, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac PO »Velebit«. Poginuo u Širokoj Kuli kao stražar kod NOO, 1943.

86. PASKAŠ Laze NIKOLA, 1904, seljak, Srbin. Borac odreda »Velebit«. Ubile ga ustaše kod Ostrvice 1942.

87. PASKAŠ Mane NIKOLA, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Velebit«. Poginuo pri pratećem bataljonu GŠH u Bihaću 1945.

88. PASKAŠ Mane PETAR, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Velebit«. Poginuo u Širokoj Kuli 1943.

89. RADMANOVIĆ Bože MILE, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB septembra 1941, borac LPO »Velebit«. Poginuo kao komandir voda kod V. Popine 15. 12. 1942.

90. RADMANOVIĆ Bože NIKOLA, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941. Od septembra u LPO »Velebit«. Član KPJ od 1941. Poginuo kao zamjenik komesara 1. bat. 3. brig. 6. div. kod Foče 1944.

91. RAKIĆ Bude ANKA, 1928, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 14. 9. 1942. Član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. Kasnije, bolničarka u 35. div. Poginula u Gospiću 16. 3. 1945.

92. RAKIĆ Staniše BOGDAN, 1917, Š. Kula, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Kasnije, u bat. »O. Priča«. Poginuo na Ljubovu 1942.

93. RAKIĆ Koste BUDE, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941 ' borac LPO »Velebit«. Ranjen kao borac 1. bat. 3. brig. 6. div. i poslan na liječenje u Italiju gdje je umro krajem 1944.

94. RAKIĆ Luke DANE, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 194l' borac odreda »Ljubovo«. član SKOJ-a od 1942. Poginuo kao puškomitraljezac bat. »M. Radaković« na Udbini 21/22. 8. 1942.

95. RAKIĆ Todora DANE, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac PO »Velebit«, član SKOJ-a od 1942. Ranjen kao desetar 1. bat. 6. div. Poginuo na putu za bolnicu 1943.

96. RAKIĆ Petra ILIJA, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac LPO »Ljubovo«. član SKOJ-a od 1942. Poginuo u 2. bat. 2. brig. 6. div. na Oštarijama iuna 1943.

97. RAKIĆ Vase ILIJA, 1899, seljak. Srbin. Stupio u NOB februara 1943, borac 2. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo od avionske bombe u Mutiliću kod Udbine septembra 1943.

98. RAKIĆ Petra ISO, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac LPO »Ljubovo«. Član KPJ od 1943. Poginuo kao komandir voda 2. bat. 2. brig. 6. div. kod Kuknjevaca (sremski front) krajem 1944.

99. RAKIĆ Todora ISO, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac LPO »Ljubovo«. Poginuo u 2. bat. 2. brig. 6. div. u Gospiću maja 1943.

100. RAKIĆ Ilije JEKA, 1924, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, borac bat. »O. Priča«. Član SKOJ-a od 1943. Poginula u 2. bat. 2. brig. 6. div. na Sutjesci 1943.

101. RAKIĆ Mile JOVO, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac LPO »Velebit«. Poginuo u Klenovcu februara 1942.

102. RAKIĆ Staniše JOVO, 1904, Ljubovo, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941. u odred »Ljubovo«, kasnije u bat. »Ognjen Priča«, 2. brig. 6. div. Umro od tifusa u Krbavici 1943.

103. RAKIĆ Mile MANE, 1920, seljak. Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941,

borac LPO »Ljubovo«. Član KPJ od januara 1943. Poginuo kao komandir voda 2. bat. 2. brig. 6. div. u Širokoj Kuli maja 1943.

104. RAKIĆ Luke MILAN, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Bivši jugoslavenski vojnik. Zarobili ga Talijani i odveli u logor u Italiji, gdje je umro 1943.

105. RAKIĆ Ilije MILE, MIĆA, 1916, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac LPO »Velebit«. Poginuo u Klenovcu februara 1942.

106. RAKIĆ Miloša MILE, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB septembra 1942, borac 4. bat. 3. LPO. Član KPJ od 1944. Poginuo u 2. bat. 2. brig. 6. div. kod Radinaca (sremski front) 26/27. 10. 1944.

107. RAKIĆ Jove MILKA, 1923, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB augusta 1942, borac 2. lič. brig, kasnije, 2. bat. 2. brig. 6. div. Član SKOJ-a od 1942. Poginula kod Budačkog mosta jula 1943.

108. RAKIĆ Vukašina MILKA, 1920, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, borac 2. bat. 2. brig. 6. div. Član SKOJ-a od 1942. Poginula kod Otrića augusta 1943.

109. RAKIĆ Laze NIKOLA, 1925, Ljubovo, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac LPO »Velebit«. Poginuo na Stazi februara 1942.

110. RAKIĆ Mile PETAR, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac LPO »Ljubovo«. Član SKOJ-a od aprila 1942. Poginuo kao puškomitraljezac 2. bat. 2. brig, u Dvoru na Uni novembra 1942.

111. RAKIĆ Petra SAVA, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac LPO »Ljubovo«. Član KPJ od 1942. Poginuo kao komandir čete 2. bat. 2. brig. 6. div. na Valjevu septembra 1944.

112. RAKIĆ Mile TANASIJA, 1900, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac LPO »Ljubovo«. Poginuo na Plitvičkim jezerima juna 1942.

113. RAKIĆ Đukana VUKAŠIN, 1901, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac LPO »Ljubovo«. Poginuo u Podlapači marta 1942.

114. RAPAJIĆ Jandre DANE, 1904, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Poginuo u 2. bat. u Perušiću jula 1942.

115. RAPAJIĆ Jandre MANE, 1899, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Kandidat za člana KPJ. Poginuo u 2. bat. u Čanku 6. 2. 1942.

116. REPAC Steve DANE, 1924, trg. pomoćnik, Srbin. Stupio u NOB septembra 1941, borac LPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo kao komandir voda 1. bat. 3. brig. 6. div. kod Bilaja maja 1943.

117. REPAC Stojana DMITAR, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941. Od septembra u LPO »Velebit«. Član KPJ od januara 1942. Poginuo kao delegat voda na Marinoj glavi kod Perušića juna 1942.

118. REPAC Gavrila Mane, 1917, mlinar, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Kosmajskog odreda. Član KPJ od decembra 1942. Poginuo kao komandir čete kod Tovarnika marta 1945.

119. REPAC Laze NIKOLA, 1916,seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac Tamnavskog PO. Zarobili ga Nijemci kod Bele Crkve 1942 i sproveli u logor u Norvešku, gdje je ubijen 26. 10. 1942.

120. REPAC Sime NIKOLA, 1919,seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941. Od septembra u LPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1941, KPJ od 1942. Poginuo kao komandir 2. čete 1. bat. 3. brig. 6. div. u Brušanima marta 1943.

121. REPAC Mile SIMO, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941. Od septembra u LPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1941, a KPJ od 1942. Poginuo kao zamjenik komandira čete u 1. bat. 3. brig. 6. div. na Banja Luci 1. 1. 1944.

122. REPAC Laze STEVO, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac Tamnavskog PO. Zarobili ga Nijemci kod Bele Crkve 1942. i sproveli u logor u Norvešku, gdje je ubijen 15. 9. 1942.

123. SERDAR Mile ANĐA, 1923, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOV juna 1942, borac 2. bat. 2. lič. brig. Član KPJ od 1943. Poginula u 2.

bat. 2. brig. 6. div. u Golubiću kod Knina juna 1943.

124. SERDAR D. ANKA, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOV 1942, borac bat. »O. Priča«. Poginula u 2. bat. 2. brig. 6. div. kod Šujice decembra 1943.

125. SERDAR Đure BRANKO, 1911, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac odreda »Ljubovo«. Kasnije, bat. »O. Priča«. Poginuo kod Gospića 1943.

126. SERDAR Luke DANE, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac »O. Priča«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo kao desetar u Širokoj Kuli aprila 1942.

127. SERDAR Luke DUŠAN, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB novembra 1941, borac bat. »O. Priča«. Član SKOJ-a od 1941, KPJ od 1942. Poginuo kao komandir čete 4. bat. 2. brig. 6. div. u Širokoj Kuli maja 1943.

128. SERDAR Nikole ĐURO, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB septembra 1941, borac LPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942, KPJ od 1943. Poginuo kao komandir voda 1. bat. 3. brig. 6. div u Bosni 19. 11. 1943.

129. SERDAR Stevana ĐURO, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB septembra 1941, borac LPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u Širokoj Kuli maja 1942. -

130. SERDAR Mile ILIJA, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac LPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u 1. bat. 3. brig. 6. div. u Gračacu januara 1943.

131. SERDAR Stojana JELA, 1921, radnica, Srpkinja. Stupila u NOV jula 1942, borac bat. »O. Priča«. Član SKOJ-a od 1942, KPJ od 1944. Poginula kao vodna bolničarka 2. bat. 2. brig. 6. div. kod Šida.

132. SERDAR Mile LUKA, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«, kasnije, bat. »O. Priča«. Član SKOJ-a od 1942, KPJ od 1943. Poginuo kao komandir voda 2. bat. 2. brig. 6. div. u Širokoj Kuli aprila 1943.

133. SERDAR Mile LUKA, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941. Kasnije, u bat. »O. Priča«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u 2. bat. 2. brig. 6. div. u Mokrom Polju (Knin) aprila 1943.

134. SERDAR Pilje MIĆA, 1924, seljak Srbin. Stupio u NOB decembra 1941, borac bat. »Velebit«, član SKOJ-a od 1942, KPJ od 1943. Poginuo u 1. bat. 3. brig. 6. div. kod Benkovca 1943.

135. SERDAR Filipa MILAN, 1924, đak, Srbin. Stupio u NOB 10. 8. 194L u odred »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942, KPJ od 1943. Poginuo kao komandir voda u 19. div, kod Benkovca 1943.

136. SERDAR Koje MILE, 1901, službenik, Srbin. Stupio u NOB septembra 1941, borac LPO »Velebit«. Član KPJ od 1942. Poginuo kao obavještajac u Štirčiću kod Široke Kule septembra 1943.

137. SERDAR Nikole MILE, 1914, radnik, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Kasnije, u komandi mjesta. Član KPJ od 1943. Poginuo kao komandir voda Komande mjesta Perušić na Ivčević kosi kod Perušića februara 1944.

138. SERDAR Dmitra NIKOLA, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac LPO »Velebit«. Poginuo kod Barleta ljeta 1942.

139. SERDAR Mile NIKOLA, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Kasnije, u bat. »O. Priča«. Član SKOJ-a od 1941, KPJ od 1942. Poginuo kao komandir čete 2. bat. 2. lič. brig, u Dvoru na Uni novembra 1942.

140. SERDAR Mile PERA, 1925, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB juna 1942, borac bat. »O. Priča«. Član SKOJ-a od 1942. Poginula u 2. bat. 2. brig. 6. div. kod Gospića augusta 1943.

141. SERDAR Steve PETAR, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB septembra 1941, borac LPO »Velebit«. Član SKOJ-a od poč. 1942. Poginuo u Ličkom Novom juna 1942.

142. SERDAR Ljube SMILJA, 1928, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, borac Komande mjesta Perušić. Član SKOJ-a od 1942. Poginula na Ivčević kosi kod Perušića 15. 2. 1944.

143. SERDAR Mile STOJAN, 1901, žand. podnarednik, Srbin, član KPJ od 1938. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Kasnije, u bat. »O. Priča«. Poginuo kao komandir čete 2. bat. 2. brig, kod Ličkog Petrovog Sela novembra 1942.

144. SUDŽUKOVIĆ Jandre BOGDAN, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac LPO »Velebit«. Poginuo u Klenovcu kod Široke Kule februara 1942.

145. SUDŽUKOVIĆ Jove BOJA, 1919, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB novembra 1942, borac bat. »0. Priča«. Član SKOJ-a od 1942. Poginula u 2. bat. 2. brig. 6. div. kod Gospića u jesen 1943.

146. SUDŽUKOVIĆ Vase BRANKO, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Od septembra u LPO »Velebit«, zatim u bat. »O. Priča«. Član KPJ od 1942. Poginuo kao operativni oficir 1. bat. 1. brig. 35. div. na Ljubovu juna 1944.

147. SUDŽUKOVIĆ Jandre BUDE, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941. Kasnije, borac 4. čet, 2. bat. 1. LPO »Velebit«. Poginuo u Klenovcu kod Široke Kule februara 1942.

148. SUDŽUKOVIĆ Jandre NEVENKA, 1923, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, borac 2. bat. 2. brig. 6. div. Član SKOJ-a od 1942. Umrla od tifusa marta 1943.

149. SUDŽUKOVIĆ Bože STOJAN, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Član KPJ od 1942. Poginuo kao komandir čete u Janči 1942.

150. ŠTRBAC Jovana MILAN, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941. Od septembra u LPO »Velebit«. Poginuo kod Janjče 1942.

151. UMILJENDIĆ Petra MAKSIM, 1900, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac LPO »Velebit«. Poginuo u Širokoj Kuli juna 1942.

152. UMILJENDIĆ Maksima MILAN, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac LPO »Velebit«. Član KPJ od 1942. Poginuo kao komesar čete 2. bat. 2. brig. 6. div. kod Kamenice (sremski front) januara 1945.

153. UMILJENDIĆ Maksima PETAR, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOV u jesen 1942, borac 2. bat. 2. lič. brig. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u 2. bat. 2. brig. 6. div. u Širokoj Kuli juna 1943.

154. UZELAC Dmitra MIĆA, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941. Od septembra u LPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942, KPJ od 1943. Poginuo kao komandir voda 1. bat. 3. brig. 6. div. u Barletama marta 1943.

155. UZELAC Mane MATEŠE MILAN, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Poginuo u bat. »O. Priča« u Donjem Lapcu 27. 3. 1942.

156. UZELAC Staniše MILAN, 1913, radnik, Srbin. Član KPJ od 1937. Stupio u NOB 7. 7. 1941, rukovodilac udarne grupe u Zemunu. Poginuo kao pomoćnik komesara 1. vojvođ. brig. 16. div. na Drini 1944.

157. UZELAC Mile STEVAN, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac čete Vrebac. Poginuo u Barletama septembra 1941.

158. VUJNOVIĆ Rade DUŠAN, 1911, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac odreda »Ljubovo«. Član KPJ od 1943. Poginuo kao komandir čete 1. brig. 1. bat. 35. div. u Korenici u ljeto 1944.

159. VUJNOVIĆ Mile MIĆANA JOVO, 1922, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«. Kasnije, u bat. »O. Priča«. Poginuo na Plitvičkim jezerima juna 1942.

160. VUJNOVIĆ Nikole JOVO, 1922, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«, zatim bat. »O. Priča«. Poginuo na Udbini 21/22. 8. 1942.

161. VUJNOVIĆ Bože RAJKO, 1913, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Ljubovo«, zatim bat. »O. Priča«. Poginuo u 2. bat. 1. brig. 35. div. na Ivčević Kosi kod Perušića 1944.

162. VUKELIĆ Mile BRANKO, 1911, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941. Od septembra u LPO »Velebit«. Ranjen kod Kulske Staze

januara 1942. i od posljedica umro u Čubrić Jezeru kod Š. Kule.

163. ZASTAVNIKOVIć Ise MILE, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOV decembra 1941, borac bat. »O. Priča«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u 2. bat. 2. brig. 6. div. kod Budačkog mosta u ljeto 1943.

164. ŽIGIĆ Staniše DMITAR, 1925, radnik, Srbin. Stupio u NOV novembra 1943, borac 18. vojvođ. brig. Član SKOJ-a od 1943. Poginuo kao puškomitraljezac na Batinskoj skeli krajem 1944.

165. ŽIGIĆ Mile JOVO, 1908, oficir, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Velebit«. Poginuo kao komandir čete u bat. »Velebit« kod Vrepca marta 1942.

166. ŽIGIĆ Mile MILAN, 1916, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941. Od septembra u LPO »Velebit«. Član KPJ od 1942. Poginuo kao delegat voda 1. bat. 3. brig. 6. div. u Brušanima aprila 1943.

167. ŽUZIĆ Paje ĐURO, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac LPO »Ljubovo«, zatim u bat. »O. Priča«. Poginuo kao desetar 3. bat. 1. brig. 35. div. na Prijeboju u ljeto 1944.

168. ŽUŽIĆ Petra KOŠTA, 1905, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac odreda »Velebit«. Od septembra u LPO »Velebit«. Član KPJ od 1942. Poginuo kao komandir čete 1. bat. 3. brig. 6. div. u Brušanima jula 1943.

169. ŽUŽIĆ Dane STANA, 1928, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, radila u bolnici Krbavica, a zatim bolničarka 2. bat. 1. brig. 35. div. Poginula kod Perušića poč. 1945.

OPĆINA MEDAK

BARLETE

1. BASARIĆ Marka BOŽO, 1910, rudar u Trepči, Srbin. Stupio u NOB 1941, sekretar part, ćelije u Barletama. Član KPJ. Kasnije, prešao u Srbiju. Strijeljali ga četnici kod Beograda 1944.

2. BASARIĆ Dane DMITAR, 1912, žandar, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941, borac 1. LPO »Velebit«. Član KPJ. Poginuo kao komandir voda pri Komandi 2. lič. područja u Gračacu 1943.

3. BASARIĆ Mane DMITAR, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941 borac 1. LPO »Velebit«, član SKOJ-a. Poginuo u 2. bat. 1. lič. brig, u Bos. Novom 1942.

4. BASARIĆ Ilije DUŠAN, 1920, rudar Srbin. Stupio u NOB 7. 7. 1941. Od decembra 1941. borac u Prvoj prol. brig, član KPJ. Poginuo u Bosni 1943.

5. BASARIĆ Janka ILIJA, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941, borac 1. LPO »Velebit«, član SKOJ-a. Poginuo u Širokoj Kuli 1942.

6. BASARIĆ Miloša ISO, 1926, seljak. Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1943, bo-' rac 1. LPO »Velebit«, član SKOJ-a od 1943. Poginuo kao borac 35. div. u Dobroselu 1944.

7. BASARIĆ Vase JANKO, 1905, seljak, Srbin. Zarobljen kao jugoslavenski vojnik i sproveden u logor u Italiji. Od posljedica mučenja u logoru, umro u Zagrebu 1945.

8. BASARIĆ Janko JOVO, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941, borac 1. LPO »Velebit«. Član KPJ. Poginuo u 1. bat. 3. brig. 6. div. kod Šida 1945.

9. BASARIĆ Petra MANE, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941, borac 1. LPO »Velebit«. Poginuo kao vodnik (komandir voda) 1. bat. 3. brig. 6. div. u Smiljanu 1943.

10. BASARIĆ Bože MILAN, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941, borac 1. LPO »Velebit«, član SKOJ-a. Poginuo kao komandir voda u 35. div. u Frkašiću 1945.

11. BASARIĆ Mane NIKOLA, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2.8.1941, borac 1. LPO »Velebit«. Član KPJ. Poginuo u bat. »P. Vuksan« 1. lič. brig, u Ličkoj Jasenici 1942.

12. LAZIĆ Miloša DUŠAN, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941, borac 1. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a. Poginuo u 1. bat. 3. brig. 6. div. u Beogradu oktobra 1944.

13. LAZIĆ Petra ĐURO, 1930, dijete, Srbin. Stupio u NOV 1943, borac Omladinskog bat. Poginuo u Glini 1945.

14. LAZIĆ Jovana ISO, 1925, seljak. Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941, borac 1. LPO »Velebit«. Clan SKOJ-a. Poginuo u 1. bat. 3. brig. 6. div. kod Sida 1944.

15. LAZIC Milana JANKO, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941, borac 1. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a. Poginuo u 1. bat. 3. brig. 6. div. u Brušanima 1943.

16. LAZIĆ Petra NIKOLA, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941, borac 1. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a. Poginuo kao borac u 19. div. na Visu 1945.

17. RADMANOVIĆ Jovana DANE, 1915, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941, borac 1. LPO »Velebit«. Član KPJ. Poginuo kao zamjenik komand. 1. bat. 3. brig. 6. div. u Čazmi 1945.

18. RADMANOVIĆ Mile JANKO, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941, borac 1. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a. Poginuo kao borac 3. bat. 3. brig. 6. div. Širokoj Kuli 1943.

19. RADMANOVIĆ Jovana JOVAN, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941, borac 1. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a. Poginuo u 1. bat. 3. brig. 6. div. u Širokoj Kuli 1942.

20. RADMANOVIĆ Dušana PETAR, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941, borac 1. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a. Poginuo u 2. bat. 1. brig. 6. div. u Bos. Novom 1942.

21. RADMANOVIĆ Nikole PETAR, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941, borac 1. LPO »Velebit«. Član KPJ. Poginuo kao komandir voda 1. bat. 3. brig. 6. div. u Gračacu 1943.

22. RADMANOVIĆ Ilije SAVKA, 1919, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 2. 8. 1941, borac 1. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a. Poginula kao borac 35. div. u Turjanskom 1943.

23. RAJŠIĆ Dmitra BOGDE, 1897, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941. Od 1942. u terenskoj četi Komande mjesta Medak. Poginuo u Vrepcu 1944.

24. RAJŠIĆ Ise BOGDE, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941, borac 1. LPO »Velebit«. Od 1942. borac Komande mjesta Medak. Član SKOJ-a. Poginuo u Bilaju 1945.

25. RAJŠIĆ Rade ISO, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941, borac 1. LPO »Velebit«, član SKOJ-a. Poginuo u 1. bat. 3. brig. 6. div. u Gospiću 1943.

26. RAJŠIĆ Stevana JANKO, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941, borac 1. LPO »Velebit«. Član KPJ od 1941. Poginuo kao komandant u 19. div. u Vođanima kod Pule 1945.

27. RAJŠIĆ Mane JOVO, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941, borac 1. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a. Poginuo u 1. bat. 3. brig. 6. div. u Ličkom Novom 1942.

28. RAJŠIĆ Mile MILAN, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941, borac 1. LPO »Velebit«. Član KPJ. Poginuo kao komandir voda 2. bat. 1. brig. 6. div. na Klekovači (Bosna) 1944.

29. RAJŠIĆ Bogde MILE, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941, borac 1. LPO »Velebit«. Član KPJ. Poginuo u 1. bat. 3. brig. 6. div. na Bjelašnici 1944.

30. RAJŠIĆ Mane NIKOLA, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941, borac 1. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a. Poginuo u 1. bat. 3. brig. 6. div. u Bruvnu 1943.

31. RAJŠIĆ Mane STEVO, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941, borac 1. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a. Poginuo kao borac Omladinskog bat. pri Komandi mjesta Medak u Bilaju 1944.

32. RAŠETA Stevana MANE, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941, borac 1. LPO »Velebit«. Kandidat za člana KPJ. Poginuo u 1. bat. 3. brig. 6. div. kod Travnika 1944.

33. RAŠETA Marka PETAR, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941, borac 1. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a. Poginuo u 1. bat. 3. brig. 6. div. u Lovincu 1943.

34. SUDAR Jandre MILAN, 1909, seljak, Srbin. Zarobili ga Talijani kao jugoslavenskog vojnika u Otočcu aprila 1941. i sproveli u logor u Berganu, gdje je ubijen 1943.

35. SUDAR Janka STEVO, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941, borac 1. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a. Poginuo u 1. bat. 3. brig, u Raduču 1943.

36. ŠERIĆ Pavla MILAN, 1922, radnik, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac slavonskih jedinica. Poginuo u Našicama 1943.

KRUŠKOVAC

1. KALINIĆ Nikole MARKO, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Komande mjesta. Poginuo u Metku 1942.
2. KUPREŠANIN Milana DUŠAN, 1925, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Drenovači 1943.
3. KUPREŠANIN Đure JANJA, 1917, domaćica, Srpkinja. Stupila u NOB 1941. Kasnije, bolničarka 6. div. Poginula u Jasenovcu 1944.
4. KUPREŠANIN Špire MILE, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Raduču 1942.
5. KUPREŠANIN Dane MIŠKO 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942. Poginuo u Raduču 1942.
6. KUPREŠANIN Đure NIKOLA, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Otočcu 1942.
7. KUPREŠANIN Stojana RADE, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Poginuo u Metku 1942.
8. KUPREŠANIN Dane SLAVKO, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac jurišne čete. Poginuo u Kruškovcu 1943.
9. KUPREŠANIN Petra STEVO, 1900, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Član MNOO-a Raduč. Poginuo u Metku 1944.
10. OKLOBDŽIJA Janka VASO, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 3. brig. 6. div. Poginuo u Drvaru 1944.
11. TRBOJEVIĆ Dmitra MARKO, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Srednjoj Gori 1943.
12. VRAČAR Dane BOGDAN, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Raduču 1942.
13. VRAČAR Dane ĐURO, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Pločama 1942.
14. VRAČAR Ise ĐURO, 1922, seljak Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnijeg borac 35. div. Poginuo u Vrepcu 1944.
15. VRAČAR Dane MILE, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 3. čete bat. »Mirko Štulić«. Poginuo kod Korenice 1943.

MEDAK

1. CRNOKRAK Bože BOGDAN, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942' borac 3. lič. brig. Poginuo na Međačkom polju 1942.
2. GLUMAC Jove ČEDO, 1922, mesar, Srbin. Stupio u NOB 1941. Strijeljali ga Talijani u Velaguši (Medak) 2. 1. 1942.
3. GLUMAC Jove DRAGAN, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Poginuo kao borac 6. div. u Brinju 5. 4. 1943.
4. GLUMAC Jove NIKOLA, 1921, podoficir, Srbin. Poginuo na Jasenovačkom mostu 1943.
5. GRBIĆ Ilije JANKO, 1900, seljak. Srbin. Stupio u NOB marta 1943, borac terenske čete pri Komandi mjesta Medak. Poginuo u Metku 1. 2. 1945.
6. GVOZDIĆ Petra DANICA, 1923, domaćica, Srpkinja. Stupila u NOB 1942. Bolničarka 6. div. Poginula 1943.
7. GVOZDIĆ Dmitra NIKOLA, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac jurišne čete 1. LPO »Velebit«. Poginuo na Udbini 1942.
8. JURASOVIĆ Nikole DANE, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB marta 1942, borac 1. LPO »Velebit«. Poginuo kao borac 6. div. u Mrkonjić Gradu 1943.
9. KLEUT Dragana JOVO, 1909, lugar, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Krajiškog odreda. Umro od upale slijepog crijeva kao komandant mjesta Ključ na Međeđem brdu (opć. Sanica) 7. 12. 1943.
10. KLEUT Sime MARKO, 1913, službenik, Srbin. Stupio u NOV maja 1943, borac 3. vojvođanske brig. Član KPJ. Ranjen kao komesar če-

te i umro u bolnici u Virovitici 13. 4. 1945.

11. KLEUT Mile MILAN, 1922, đak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac gerilskog odreda, kasnije 3. brig. 6. div. Član SKOJ-a. Član KPJ. Poginuo kao komesar čete u 35. div. u Maricima kod Labina 1945.

12. KLEUT Stevana MILAN, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac jurišne čete. Član SKOJ-a. Poginuo kao ranjenik Centralne bolnice VŠ na Sutjesci (ili Neretvi) juna 1943.

13. LIČINA Luke Dane, 1909, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac gerilskog odreda, kasnije, u terenskoj četi pri Komandi mjesta. Strijeljali ga Nijemci u Metku 10. 10. 1943.

14. LJESKOVAC Mile JOVO, 1918, podoficir, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac 1. jurišne čete. Član KPJ od 1941. Poginuo kao operativni oficir bat. »Pekiša Vuksan« u Ličkoj Jesenici 1942.

15. LJUŠTINA Rade ĐURO, 1928, đak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 3. brig. 6. div. Poginuo kao borac 35. div. u Mušaluku 21. 9. 1944.

16. LJUŠTINA Petra LJUBIŠA, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOV maja 1943, borac 3. bat. 3. brig. 6. div. Smrznuo se na brdu Čememica kod Srba novembra 1943.

17. LJUŠTINA Mile NIKOLA. 1912, trgovac, Srbin. Stupio u NOB maja 1942, borac 2. bat. 1. PLO. Poginuo u 2. bat. 3. brig. 6. div. u Pečanima kod Korenice 5. 3. 1944.

18. MAODUŠ Jove BOGDAN. 1905, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1944, borac 35. div. Poginuo u Bogunici 1945.

19. MAODUŠ Bogde DANILO, 1928, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac čete pri Komandi mjesta Médak. Zarobili ga Nijemci i ubili u Bogunici februara 1945.

20. MAODUŠ Dušan, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1944, borac 13. div. Poginuo u Trstu 1945.

21. MAODUŠ Nikole DUŠAN, 1921, podoficir, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac jurišne čete, član KPJ. Poginuo kao komandant 2. bat. u Zečevu 8. 9. 1943.

22. MAODUŠ Nikole ILIJA, 1923, trg. pomoćnik, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 3. brig. 6. div. Član SKOJ-a. Poginuo kao delegat voda u Lo vincu 28. 3. 1943.

23. MAODUŠ Petra JOVO, 1929, đak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo u 1. bat. 2. brig. 6. div. na Bogunici kod Metka 24. 12. 1943.

24. MAODUŠ Todora JOVO, 1899, službenik na željeznici, Srbin. Stupio u NOB 1942. Od 1943. u 13. div. Poginuo u Trstu 1945.

25. MAODUŠ Jove MIĆO, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 3. bat. 3. brig. 6. div. Poginuo u Krbavi 1943.

26. MAODUŠ Steve NIKOLA, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac jurišne čete. Poginuo u Ličkom Novom u proljeće 1943.

27. MAODUŠ Laze SAMUILO, 1909, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1943. Poginuo u Perušiću 1943.

28. MARIć Nikole Milan, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942. Od 1943. u 19. div. Poginuo na Sv. Klari 1945.

29. MIHIĆ Mile DUŠAN, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB aprila 1942. Od 1944. u 35. div. Poginuo na Sv. Klari 1945.

30. MIHIĆ Petra DUŠAN, 1926, đak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1943, borac Komande mjesta Medak. Član SKOJ-a od augusta 1943. Poginuo u Križajiću kod Metka aprila 1944.

31. MIHIĆ Jove ILIJA, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOV aprila 1943, borac mitraljeske čete 3. brig. 6. div. Poginuo kod Banje Ko vii jače (na prelazu iz Bosne u Srbiju) 20. 9. 1944.

32. MIHIĆ Milana PETAR, 1911, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1943, borac 35. div. Poginuo u 35. div. u Trstu 3. 5. 1945.

33. PETROVIĆ Jovice PEKO. 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1943, borac 35. div. Poginuo u Trstu 1945.

34. POTKONJAK Mile PETAR, 1884, Počitelj, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, član seoskog NOO Počuča. Ubili ga četnici u Papuči 10. 10. 1942.

35. POTREBIĆ Dmitra DUŠAN, 1924, trgovac, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »P. Vuksan«. Poginuo u Ličkoj Jasenici 1. 5. 1942.

36. POTREBIĆ Dane NIKO, 1911, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac gerilske čete Medak. Član KPJ. Poginuo kao komandir u Kukuljici (Medak) 23. 8. 1944.

37. RADOSEVIĆ Mile DMITAR, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac jurišne čete. Član SKOJ-a. Poginuo kao borac bat. »P. Vuksan« u Ličkom Novom 1. 9. 1942.

38. RADOSEVIĆ Mile TOMO, 1914, strojobravar. Srbin. Stupio u NOB 1941, borac jurišne čete. Poginuo u Sadilovcu 20. 6. 1942.

39. TARBUK Steve DARA, 1921, domaćica, Srpkinja. Stupila u NOB 1941, Od 1942. bolničarka, 2. lič. područja. Član SKOJ-a. Poginula u Gračacu 1944.

40. TARBUK Steve JOVO, 1912, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, komandir jurišne čete. Član KPJ. Poginuo kao komandir 2. čet bat. »P. Vuksan« u Sadilovcu juna 1942.

41. TARBUK Ilije MILAN, 1922, stolar, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 2. bat. 1. brig. 6. div. Umro od tifusa u Mišljenovcu 4. 5. 1943.

12. TARBUK Ilije NIKOLA, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo kao komandir voda u Srpskim Moravicama 10.5. 1944.

43. TRAVICA Ilije PETAR, 1896, stolar, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac gerilske čete u Metku. Poginuo u Metku jula 1941.

44. UZELAC Bože BRANKO, 1916, žandar, Srbin. Stupio u NOB 1941, kasnije borac u 3. bat. 3. brig. 6. div. Ubili ga četnici na Bogunici 1942.

45. UZELAC Sime MIČA, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »Pekiša Vuksan«. Poginuo na Udbini 15. 6. 1942.

46. UZELAC Milkana NIKOLA, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB maja 1942. Poginuo kao komandir 6. div. u Srbu 5. 4. 1944.

47. UZELAC Steve NIKOLA, 1925, đak, Srbin. Stupio u NOV aprila' 1943' borac 3. brig. 6. div. Poginuo u Jasenovim Potocima (Bosna) v , 5. 1. 1944.

48. VLAISAVLJEVIć Dane DMITAR, 1922, đak, Srbin. Stupio u NOB maja 1942, borac bat. »Pekiša Vuksan«. Član KPJ. Izvršio samoubistvo kao komesar čete u 6. div. da ne bi pao ustašama u ruke, u Ličkom Petrovom Selu juna 1943.

49. VLAISAVLJEVIĆ Dane MILAN, 1924, trgovac, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Valjevskog odreda. Poginuo na Kadinjači kod Užica 1941.

50. VUKSAN Gojka TIHOMIR, 1922, trgovac, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac Fruškogorskog odreda. Poginuo na Fruškoj gori 1943.

51. VULETIć Ise NEDJELJKA, 1927, domaćica, Srpkinja. Stupila u NOB 1945. Ubile je ustaše u Papuči (Medak) januara 1945.

52. VULETIĆ Jove NIKOLA. 1909, seljak, Srbin. Stupio u NOB 7.8.1941, borac gerilske čete Medak. Poginuo u Metku 4. 8. 1941.

53. ZAGORAC Vase DMITAR, 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1944, borac 35. div. Poginu u Bogunici 1944.

54. ZAGORAC Miće JANKO, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOV 2. 4. 1943, borac 13. div. Poginuo u Gospiću aprila 1944.

55. ZAGORAC Sime MILANKO, 1893, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac gerilskog odreda. Ubili ga četnici u Metku u proljeće 22. 3. 1942.

56. ZAGORAC Petra NIKOLA, 1919, seljak, Srbin Stupio u NOP 1941, član SKOJ-a od 1937. Član KPJ od 1940, kasnije borac 6. div. Poginuo između Bruvna i Mazina kod zaseoka Sučevići februara 1943.

57. ZAGORAC Janka SAVA, 1915, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Poginuo kao borac Komande mjesta Medak u Metku 1944.

58. ZAGORAC Todora VUJO, 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 35. div. Poginuo u Buniću 1943.

MOGORIĆ

1. BANJELAVIĆ Nove BRANKO, 1920, seljak. Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda »Mogorić«. Kandidat za člana KPJ. Poginuo u Mogoriću kod mosta Jovića 12. 4. 1942.
2. BASARIĆ Đure DUŠAN, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac čete Mogorić. Član SKOJ-a. Poginuo kod Kruškovca juna 1942.
3. BASARIĆ Trivuna DUŠAN, 1923, seljak. Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac čete Mogorić. Poginuo u Mogoriću (kod mosta Jovića) 12. 4. 1942.
4. BASARIĆ Jove PETAR, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac čete Mogorić, zatim u bat. »Mirko Štulić«. Član KPJ od 1942. Poginuo kao komandir čete 3. brig. 6. div. u Sloveniji 5. 5. 1945.
5. BASARIĆ Nikole SMILJA, 1925, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 2. 3. 1942, bolničarka 1. lič. područja. Član SKOJ-a od 10. 12. 1942. Poginula kao bolničarka 3. brig. 6. div. u Zagrebu maja 1945.
6. BASARIĆ Nikole TODOR, 1915, krznar. Srbin. Zarobili ga Talijani kao jugoslavenskog vojnika u Otočcu aprila 1941. i sproveli u logor u Lionu (Francuska) gdje je umro 10. 5. 1942.
7. BORIĆ Nikole ĐURO, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac čete Mogorić, zatim 2. čete 2. bat. LPO »Velebit«. Član KPJ. Poginuo kao član općinskog NOO Medak u Mogoriću novembra 1944.
8. BORIĆ Nikole JEKA, 1921, domaćica, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, radila u Mjesnom NOO Mogorić. Član KPJ od 1942. Ubile je ustaše u Malom Međugorju novembra 1944.
9. BORIĆ Đure JOVO, 1918, radnik, Srbin. Ilegalno radio u Beogradu. Član SKOJ-a. Kandidat za člana KPJ. Oktobra 1944. stupio u 6. div. Poginuo kod Beograda oktobra 1944.
10. BORIĆ Đure MILAN, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac čete Mogorić. Član SKOJ-a od 1941. Poginuo u 2. četi 3. bat. LPO »Velebit« u Metku 1. maja 1942.
11. BORIĆ Mane MILAN, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac čete Mogorić, a zatim 2. čete 3. bat. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u 3. brig. 6. div. kod Bosanskog Grahova 1944.
12. BORIĆ Nikole MILOŠ, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac čete Mogorić, a zatim 2. čete 3. bat. PLO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1941. Poginuo u Podoštri kod Gospića 12. 7. 1942.
13. BORIĆ Nikole SAMUILO, 1915, žandar, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac čete Mogorić, zatim komandir voda 2. čete 3. bat. LPO »Velebit«. Član KPJ od 1940. Uhvatili ga Talijani u Mogoriću i strijeljali u Jasikovcu (Gospić) krajem 1941.
14. BORKOVIĆ Bogdana BORKA, 1921, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 2. 2. 1942, bolničarka 1. lič. područja. Član SKOJa- od 1943. Ranili je Nijemci 1944. i od posljedica umrla u Mogoriću 2. 2. 1945.
15. BORKOVIĆ Milana DUŠAN, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1943, borac 2. čete 3. bat. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1943. Poginuo kao borac 3. brig. 6. div. u Bosni 1944.
16. BORKOVIĆ Petra ĐURO, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac Komande mjesta Medak. Član KPJ od 1942. Poginuo kod Mogorića (Malo Međugorje) 17. 11. 1944.
17. BORKOVIĆ Luke STANIŠA, 1911, seljak, Srbin. Zarobili ga kao jugoslavenskog vojnika Talijani i ustaše u Žutoj Lokvi aprila 1941. i sproveli u logor u Italiju, gdje je umro 5. 6. 1943.
18. ČANKOVIĆ Jove ALEKSANDAR GOJKO, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 8. 1941, borac čete Mogorić, zatim 2. čete 2. bat. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u odredu »Mime Todorić« u Stajnici (Brinje) marta 1944.
19. ČANKOVIĆ Đure DANE, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 3. bat. 3. brig. 6. div. Član

SKOJ-a. Ranjen i liječen u bolnici Bijeli Potoci gdje su ga zaklale ustaše 1943.

20. ČANKOVIĆ Laze ILIJA, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 29. 7. 1941, borac čete Mogorić, zatim bat. »Mirko Štulić« LPO »Velebit«. Poginuo kod Podoštre 12. 7. 1942.

21. ČANKOVIĆ Steve MIĆO, 1909, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac gerilske čete Mogorić. Član SKOJ-a od poč. 1942. Poginuo kao komandir voda bat. »Mirko Štulić« u Podoštri (Gospić) 12. 7. 1942.

22. DŽODAN Mile DUŠAN, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB marta 1942, borac bat. »Mirko Štulić«, Član SKOJ-a od 5. 6. 1942. Poginuo u 2. bat. 2. brig. 6. div. kod Mušaluka 9. 5. 1943.

23. DŽODAN Jove ILIJA, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac 2. čete, 3. bat. LPO »Velebit«. Član KPJ od 1942. Poginuo u 3. bat. 3. brig. 6. div. kod Mušaluka 9. 5. 1943.

24. DŽODAN Jove MILOŠ, 1914, žandar, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac PO Valjevo. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo kao komesar čete u Valievskom odredu, kod Batine 1944.

25. ĐAKOVIĆ Tome DANE, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 29. 7. 1941, borac 2. čete 3. bat. LPO »Velebit«. Poginuo u bat. »Mirko Štulić« u Podoštri kod Gospića 12. 7. 1942.

26. ĐAKOVIĆ Laze JOVO, 1907, seljak, Srbin. Stupio u NOB 29. 7. 1941, borac 2. čete 2. bat. LPO »Velebit«. Član KPJ od 1942. Poginuo u bat. »Mirko Štulić« u Podoštri kod Gospića 12. 7. 1942.

27. ĐAKOVIĆ Mane JOVO, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 29. 7. 1941, borac 2. čete kasnije, 2. bat. LPO »Velebit«. Poginuo u bat. »Mirko Štulić« u Mogoriću (kod Jović mosta) 12. 4. 1942.

28. ĐAKOVIĆ Rade MIĆO, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 29. 7. 1941, borac 6. div. LPO »Velebit«. Poginuo u bat. »Mirko Štulić« u Podoštri kod Gospića 12. 7. 1942.

29. ĐAKOVIĆ Tome NIKOLA, 1922 seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Od septembra, borac u LPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1941. Poginuo kao komesar čete 3. bat. 3. brig. 6. div. u Šujici (Bosna) 1944.

30. ĐAKOVIĆ Ilije RADE, 1915, seljak, Srbin. Stupio u NOB 29. 7. 1941, borac 2. čete 2. bat. LPO »Velebit«. Poginuo u bat »Mirko Štulić« u Podoštri kod Gospića 12. 7. 1942.

31. ĐAKOVIĆ Spase SAVA, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Kasnije, borac bat. »Mirko Štulić«. Poginuo u Sv. Roku 1942.

32. ILIĆ Milanka DANE, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB1941, borac 3. bat. LPO»Velebit«. Član KPJ od 1942. Ranjen je kao borac 3. brig. 6. div. u Korenici, nakon čega je umro u bolnici Bijeli Potoci 1943.

33. ILIĆ Staniše DMITAR, 1915, bravar, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac LPO »Velebit«. Član KPJ od 1939. Poginuo u Mogoriću kod Jović mosta 12. 7. 1942.

34. ILIĆ Dane DUŠAN, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942. borac 3. brig. 6. div. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u Bosni 1944.

35. ILIĆ Dane ĐURO, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Član KPJ od 1943. Poginuo u 3. bat. 3. brig. 6. div. na sremskom frontu 1944,

36. ILIĆ Janka ĐURO, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac LPO »Velebit«, kasnije bat. »Mirko Štulić«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo kao borac 35. div. na Gradini kod Korenice 1944.

37. ILIĆ M. GOJKO, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Borac 3. bat. 3. brig. 6. div. Član KPJ od 1943.Poginuo na Sutjesci 1944.

38. ILIĆ MANE, 1912, seljak, Srbin. Zarobili ga Talijani kao jugoslav. vojnika u Senju aprila 1941. i sproveli u logor. Umro u bolnici Kombreno-Le Peti (Švicarska) 8.1.1945.

39. ILIĆ Mile MILOŠ, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 3. bat. 3. brig. 6. div. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo kao komandir

vođa 3. bat. 3. brig. 6. div. u Metku 13. 12. 1944.

40. TLIĆ Mile NIKOLA, 1923. seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 3. bat. 3. brig. 6. div. Član SKOJ-a od 1942 Poginuo više Gračaca marta 1943.

41. ILIĆ Mile SAVA, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 3. bat. 3. brig. 6. div. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo na Budačkom mostu (Gospić) 9. 5. 1943.

42. KORAĆ Đure PETAR, 1920, seliak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Kasnije, borac 2. čete 3. bat. PLO »Velebit«. Poginuo kao komandir straže u Komandi mjesta Medak u Mogoriću (Međugorje) 17. 11. 1944.

43. KORICA BOGDAN. 1920, seliak, Srbin. Stupio u NOV januara 1943, borac 2. čete 3. bat. 35. div. Član SKOJ-a od 1943. Poginuo kod Klapavica (Gračac) 25. 11. 1944.

44. KORICA Mile BOGDAN, 1927, seliak, Srbin. Stupio u NOV 1943. Borac 35. div. Poginuo u Kosi kod Perušića u proljeće 1944.

45. KORICA Nikole BOŽO, 1919, seljak, Srbin. Poginuo kao jugoslavenski vojnik u Srbiji aprila 1941.

46. KORICA Petra DANE, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Kasnije, borac 2. čete, 3. bat. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u Kiseljaku Bosna 1944.

47. KORICA Đure DUŠAN, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOV krajem 1943. Borac 35. div. Član SKOJ-a. Poginuo kod Korenice 1944.

48. KORICA Janka DUŠAN, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Kasnije, borac 2. čete 3. bat. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo kao komandir voda 3. bat. 3. brig. 6. div. u Mogoriću 1943.

49. KORICA Stojana GOJKO, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941 Član KPJ od 1943. Poginuo kao komandir voda 3. bat. 3. brig. 6. div. kod Gospića 9. 5. 1943.

50. KORICA Tome JOVAN, 1909, seljak, Srbin. Zarobili ga Nijemci kao jugosl. vojnika kod Doboja aprila 1941. i sproveli u logor u Njemačku gdje je umro decembra 1942.

51. KORICA Nikole JOVO, 1911, seliak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Kasnije, borac 2. čete 3. bat. LPO »Velebit«. Član KPJ od 1942. Uhvatile ga ranjenog ustaše kao komandira voda kod Gospića i poslije mučenja ubile 12. 7. 1942.

52. KORICA Save LJUBA, 1927, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1941. Radila kao bolničarka pri Komandi mjesta. Član SKOJ-a. Uhvatile je ustaše i poslije mučenja zaklale, pa bacile u vatru u Mogoriću (Trnovi) 22. 12. 1944.

53. KORICA Mile MILICA, 1920, domaćica, Srpkinja. Stupila u NOB 1941. Bolničarka 2. čete 3. bat. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1941. Uhvatile je ustaše 9. 5. 1943. kod Budaka — Gospić (kao bolničarku 3. brig. 6. div.) te poslije mučenja ubile.

54. KORICA Bože NIKOLA, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1943, borac 2. čete 3. bat. 1. PLO. Član SKOJ-a. Poginuo u Gospiću 9. 5. 1943.

55. KORICA Milanka NIKOLA, 1925, đak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac 2. čete 3. bat. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942, KPJ od 1941. Poginuo kao oficir za vezu 2. brig. 6. div. na sremskom frontu maja 1945.

56. KORICA D. NOVAK. 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac omlad. čete Mogorić. Kasnije, u LPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 25. 5. 1942. Poginuo u Udbini kao borac 3. brig. 6. div. 20. 8. 1943.

57. KORICA Mile RADE, LULICA, 1907, seljak, Srbin. Stupio u NßB 27. 7. 1941, kasnije, borac 2. čete 3. bat. LPO »Velebit«. Član KPJ od 1938. Poginuo kao obavještajni oficir 3. brig. 6. div. kod Gospića 1943.

58. KORICA Petra SOKA KOKA, 1923, domaćica, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, bolničarka u VP bolnici Krbavica. Član SKOJ-a od 1942. Poginula kod Korenice 1943.

59. KORICA Milanka STEVAN, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1942, kasnije, borac 2. čete

3. bat. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u Mogoriću (kod Jović mosta) 12. 4. 1942.

60. KORICA Ilije STEVO, 1916, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac čete u Mogoriću, zatim Jurišne čete 1. LPO »Velebit«. Poginuo kod Plitvičkih jezera juna 1942.

61. KRAVIČ Mile JANKO BIBLE, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac slavonskih jedinica. Poginuo u Valjevu 1944.

62. KRAVIČ Jove MILAN MIŠ, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, član seoskog NOO Mogorić. Član KPJ od poč. 1942. Poginuo u Vrepcu (Zavode) marta 1943.

63. KRAVIČ Mile MILOŠ, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Borac bat. »Mirko Štulić«. Poginuo u Ličkom Novom 1942.

64. KRIČKOVIČ Bože GOJKO, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, kasnije, borac 2. čete 3. bat. LPO »Velebit«. Poginuo u Podoštri kod Gospića jula 1942.

65. KRIČKOVIČ M. JOVAN, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, kasnije, borac 2. čete 3. bat. LPO »Velebit«. Poginuo u Podoštri kod Gospića 12. 7. 1942.

66. KRIČKOVIČ Bože MILAN, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, kasnije, borac 2. čete 3. bat. LPO »Velebit«, član SKOJ-a od 1942. Poginuo u 3. brig. 6. div. kod Livna u proljeće 1944.

67. KRIČKOVIČ J. NIKOLA, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac Komande mjesta Medak. Poginuo u Mogoriću 9. 3. 1943.

68. LAZIć Save ANKICA, 1922, đak, Srpkinja. Stupila u NOB 27.7.1941, kasnije, borac 2. čete 3. bat. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1941, KPJ od decembra 1941. Poginula kao komesar čete 3. bat. 3. brig. 6. div. u Drvaru 25. 5. 1944.

69. LAZIČ Janka DUŠAN, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac 3. bat. LPO »Velebit«. Ranjen u Drvaru kao borac 3. brig. 6. div. kod Maglaja i od posljedica umro 1944.

70. LAZIČ Save DUŠAN, 1927, đak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 2. cete 3. bat. LPO »Velebit«, član SKOJ-a. Poginuo kao komandir voda 3. bat. 3. brig. 6. div. kod Gospića 1943.

71. LAZIĆ Save NEDJELJKA, 1924, đak, Srpkinja. Stupila u NOB 27. 7. 1941. Kasnije, u ženskoj četi u Tmovcu. Član KPJ od 1941. Poginula kao delegat voda 3. bat. 3. brie. 6. div. kod Slunja u zimu 1943.

72. LAZIĆ Mile NIKOLA 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 3. bat. 3. brig. 6. div. Poginuo kod Čazme na sremskom frontu 1945.

73. MALJKOVIĆ Dane BLAGOJE, 1919, seljak, Srbin. Zarobili ga Nijemci kao jugoslav. vojnika u Doboju. Umro u Njemačkoj 1945.

74. MALJKOVIĆ Jove BRANKO, 1920, seljak. Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac čete u Mogoriću, kasnije, borac bat. »Mirko Štulić«. član KPJ od 1942. Poginuo kao komandant 1. bat. 3. brig. 6. div. na Durmitoru 2. 3. 1944.

75. MALJKOVIĆ Damjana MILAN. 1919. seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac 2. čete zatim. 2. bat. »Mirko Štulić«, Član SKOJ-a od 1941. Poginuo u Mogoriću 12. 4. 1942.

76. MALJKOVIĆ Petra NIKOLA, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7.1941, borac čete Mogorić, zatim, bat. »Mirko Štulić«. Član KPJ od 1. 5. 1942. Poginuo kao borac 3. brig. 6. div. u Bosni 25. 8. 1944.

77. MALJKOVIĆ Milanka PETAR. 1923,seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac 3. bat. LPO »Velebit«. Član KPJ od 1942. Poginuo kao komesar bataljona 3. brig. 6. div. na sremskom frontu decembra 1944.

78. MALJKOVIĆ Laze RADE, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac čete »Mogorić«, zatim bat. »Mirko Štulić«. Kandidat za člana KPJ od 1. 5. 1942. Poginuo kao borac 2. bat. 3. brig. 6. div. kod Kovačice u Mogoriću 9. 3. 1943.

79. MILOJEVIĆ Mane DUŠAN, 1912, žandar, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac 3. bat. LPO »Velebit«. Član KPJ od 1942. Ranjen kao komandir voda 3. brig. 6. div. kod Ko-

renice, a umro na Bijelim Potocima 1943.

80. MILOJEVIĆ Bogdana MILEVA, 1919, krojačica, Srpkinja. Stupila u NOB 27. 7. 1941, terenski radnik, jedan od organizatora ustanka u Mogoriću. Član Okružnog odbora AFŽ-a za Liku. Poginula kao sekretar LPO »Velebit« za vrijeme neprijateljskog bombandiranja u Ploči decembra 1942.

81. MILOJEVIĆ Tome MILKA, 1923, radnica, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, borac ličke jedinice. Član SKOJ-a od 1941. Poginula kao borac 1. brig. 6. div. u Srbiji 1944.

82. MILOJEVIĆ Dane NIKOLA, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac LPO »Velebit«, od 1942. u 3. bat. 3. brig. 6. div. Član KPJ od 1942. Poginuo kao komesar čete za Zuleševici krajem 1943.

83. RADAKOVIĆ Đure DANE, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, kasnije, borac 2. čete 3. bat. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a, član KPJ. Poginuo kao borac 3. brig. 6. div. na Sutjesci 1944.

84. RADAKOVIĆ Save DANE. 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943. Član SKOJ-a. Poginuo kao borac 35. div. kod Babinog Potoka apri la 1945.

85. RADAKOVIĆ Save DANE, 1910, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac čete »Mogorić«, zatim 2. čete 3. bat. LPO »Velebit«. Član KPJ od 1942. Poginuo u Širokoj Kuli 1942.

86. RADAKOVIĆ Dane DMITAR, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 15. 2. 1942, borac Omladinske čete pri Komandi mjesta Mogorić. Poginuo u Trnavi (između Mogorića i Kruškovca) 22. 12. 1944.

87. RADAKOVIĆ Save DUŠAN, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac pri Komandi mjesta. Član SKOJ-a od 1943. Poginuo kao borac 35. div. kod Korenice aprila 1945.

88. RADAKOVIĆ Dane ĐURO, 1911, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, kasnije, borac LPO »Velebit«. Poginuo u bat. »Mirko Štulić« u Mogoriću (kod Jović mosta) 12. 4. 1942.

89. RADAKOVIĆ Đure ĐURO, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, kasnije, borac LPO »Velebit«. Ranjen 22. 6. 1942. kao borac bat. »Mirko Štulić« i umro u Mogoriću 23. 3. 1943.

90. RADAKOVIĆ Paje ĐURO, 1916, žandar, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, komandir čete, kasnije, u LPO »Velebit«. Član KPJ od 1941. Poginuo u Korenici januara 1942.

91. RADAKOVIĆ Petra JANDRE, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, kasnije, borac 2. čete 3. bat. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo kao borac 35. div. kod Gračaca novembra 1944.

92. RADAKOVIĆ Milanka JANKO, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac čete Mogorić, zatim u 2. četi 3. bat. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u Podoštri kod Gospića 14. 7. 1942.

93. RADAKOVIĆ Mane JOVO,1915, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac čete »Mogorić«, od jula 1942. zamjenik komandanta u bat. »Mirko Štulić« 1. odreda. Član KPJ od 1941. Ranjen kao komandant 3. bat. 3. brig. 6. div. na Zelengori, od posljedica umro na liječenju u Italiji marta 1945.

94. RADAKOVIĆ Nikole MIĆO,1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, kasnije, borac 2. čete 2. bat. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a. Poslije ranjavanja sam se ubio kod Gospića 1942.

95. RADAKOVIĆ Laze MILAN.1907, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 2. čete 3. bat. LPO »Velebit«. Poginuo kao stražar Komande mjesta Medak u Mogoriću (Malo Međugorje) 17. 12. 1944.

96. RADAKOVIĆ Nikole MILAN, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. kasnije, borac 2. čete 3. bat. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u Mogoriću (kod Jović mosta) 12. 4. 1942.

97. RADAKOVIĆ Milanko, 1899, seljak, Srbin. Stupio u NOB 3. 3. 1942, borac 1. lič. područja. Poginuo na Poljanku kod Plitvičkih jezera 3. 3. 1944.

98. RADAKOVIĆ S. MILANKO, PERA, 1924, seljak. Srbin. Stupio u NOB

27. 7. 1941, borac Omlad. čete, kasnije u bat. »Mirko Štulić«. Član KPJ od 1. 12. 1941. Poginuo kao komesar bat. »Mirko Štulić« 3. brig. 6. div. pri oslobođenju Beograda 20. oktobra 1944.

99. RADAKOVIĆ Laze MILE, 1907, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 3. bat. 3. brig. 6. div. Uhvatile ga ustaše i ubile u Ribniku 1945.

100. RADAKOVIĆ Janka MILICA MI KA, 1922, domaćica, Srpkinja. Stupila u NOV 1942, borac 3. bat. 3. brig. 6. div. Član SKOJ-a od 1942. Poginula u borbi s četnicima više Knina marta 1943.

101. RADAKOVIĆ Dane MILKA, 1925, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, borac u Omladinskoj četi. Član SKOJ-a od 1942, KPJ od 15. 5. 1943. Umrla od tifusa u Mogoriću 1944.

102. RADAKOVIĆ D. MILKA, 1925, domaćica, Srpkinja. Stupila u NOV 1942, borac 3. bat. 3. brig. 6. div. Poginula kao bolničarka u Mogoriću 25. 2. 1945.

103. RADAKOVIĆ Laze MILOŠ, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, kasnije, borac 2. čete 3. bat. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a. Poginuo kao delegat voda u Podo štri kod Gospića 12. 7. 1942.

104. RADAKOVIĆ Gene NIKICA, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 2. čete 3. bat. LPO »Velebit«, kasnije, u 6. div. Član SKOJ-a. Ranjen kod Korenice, po ozdravljenju postao borac 35. div. Poginuo kao komandir voda u Širokoj Kuli 3. 10. 1944.

105. RADAKOVIĆ Janka NIKOLA, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac 3. bat. LPO »Velebit«. Poginuo u Podoštri kod Gospića 12. 7. 1942.

106. RADAKOVIĆ Milanka NIKOLA, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac LPO »Velebit«, kasnije bat. »Mirko Štulić«. Član KPJ od 1942. Poginuo kao intendant 3. brig. 6. div. kod Tare 20. 10. 1944.

107. RADAKOVIĆ Stojana NIKOLA, 1910, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1944. Borac 6. div. Poginuo na sremskom frontu 1945.

108. RADAKOVIĆ Jove PETAR, 1923 seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, kasnije u 2. četi 3. bat. LPO »Velebit«. Član SKOJ-a. Poginuo na Marinoj glavi kod Perušića 1943.

109. RADAKOVIĆ Petra SOKA, 1916, domaćica, Srpkinja. Stupila u NOB 27. 7. 1941, terenski radnik, organizator ustanka u Mogoriću. član KPJ od 1941. Poginula" za vrijeme talijanskog bomandiranja u Mogoriću 9. 4. 1943.

110. RADAKOVIĆ Dane STEVO, 1923, seljak. Srbin. Stupio u NOB 2. 3. 1942, borac bat. »Mirko Štulić«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo kao borac 3. brig. 6. div. kod Kupresa decembra 1943.

111. STOJSAVLJEVIĆ Nikole MANE, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo kod Gračaca novembra 1944.

112. STOJSAVLJEVIĆ Jovana SAVA, 1911, seljak, Srbin. Stupio u NOB juna 1942, borac 2. čete 3. bat. LPO »Velebit«. Kandidat za člana KPJ. Ranjen u Mogoriću i od posljedica umro u Mogoriću 1945.

113. VUČKOVIĆ Damjana DUŠAN, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Od 1942. u bat. »Mirko Štulić«. Član SKOJ-a od 15. 5.1942. Poginuo kod Donjeg Lapca3.6.1943.

114. VUČKOVIT Damjana ĐURO, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Od 1942. u bat. »Mirko Štulić« LPO »Velebit«. Član KPJ od 15. 1. 1942. Poginuo u Brušanima 15. 6. 1942.

115. VUČKOVIĆ Mile ILIJA, 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1. 12. 1943. Borac 35. div. Član SKOJ-a od 15. 8. 1943. Zarobili ga Nijemci kod Plitvičkih jezera 15. 2. 1944. i sproveli u logor Beograd. Poginuo na Banjici 1944.

116. VUČKOVIĆ Gene NIKOLA, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Od 1942. u bat. »Mirko Štulić«. Član SKOJ-a od 6. 5.1942. Poginuo kod Ključa 15. 1. 1944.

117. VUČKOVIĆ P. PETAR, 1907, seljak, Srbin. Zarobili ga Talijani u Otočcu kao jugos. vojnika aprila 1941. i sproveli u logor gdje je umro 1942.

118. VURDELJA T. BOGDAN, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, kasnije, borac 3. bat. LPO »Velebit«. Clan SKOJ-a od 1940. Poginuo kao komandir voda u Podlapači 22. 6. 1942.

119. VURDELJA T. DUŠAN, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Od 1942. u 3. bat. PLO »Velebit«. Clan SKOJ-a od 1942. Ranjen kao borac 3. brig. 6. div. nakon čega je umro.

120. VURDELJA Ilije JOVO, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac 3. bat. LPO »Velebit«. Poginuo u Kruškovcu kod Metka 1942.

121. ZAKLAN Bože DANE, 1918, seljak. Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Od 1942. u bat. »Mirko Štulić«. Clan KPJ od 1943. Poginuo kao komandir čete na sremskom frontu 1945.

122. ZAKLAN M. MILAN, 1913, seljak, Srbin. Stupio u N013 27. 7. 1941, od 1942. u bat. »Mirko Štulić«. Clan KPJ od 15. 2. 1942. Poginuo kao delegat voda u 3. brig. 6. div. u Mogoriću 9. 3. 1943.

PAPUČA

1. KUPREŠANIN Ise DANICA, 1925, domaćica, Srpkinja. Stupila u NOV 1942, bolničarka 6. div. Poginula na Sutjesci 1944.

2. KUPREŠANIN Nikole ISO, 1920, seljak, Srbin, Stupio u NOV 1942, borac 6. div. Poginuo na Budačkom mostu (Budak) 1943.

3. KUPREŠANIN Miloša MILAN, 1907, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1943^ borac terenske čete pri ličkom području. Poginuo na Međugorju 5. 10. 1944.

4. KUPREŠANIN Ise NIKOLA, 1901, seljak, Srbin. Stupio u NOV u proljeće 1943. Poginuo kao borac 35. div. u Trstu 1945.

5. OKLOBDŽIJA Đure MICO, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942. Poginuo kao komandir voda 35. div. u Ogulinu 15. 10. 1944.

6. OKLOBDŽIJA Ise VUJO, 1898, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac terenske čete. Član seoskog NOO Medak. Ubili ga četnici u Metku 1943.

PAVLOVAC—VREBAC—ZAVODE

1. BASARIĆ Mile MILAN, 1921, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 6. 12. 1941, borac bat. »Velebit«. Poginuo na sremskom frontu u Ilincima, na dužnosti pomoćnika komesara 2. čete 2. bat. 1. brig. 6. lič. prol. DNT (član SKOJ-a od 1942) — 27. 2. 1945.

2. BOGDANOVIĆ Miće DUŠAN, 1904, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 4. 1942. u 2. bat. »Velebit«. Clan SKOJ-a od 1943. Poginuo kao borac mjesta Medak u Vrebačkoj Stazi maja 1944.

3. BOGDANOVIĆ Sime-Bratine DUŠAN, 1885, Vrebac, profesor, Srbin. Stupio u NOB jula 1941. u ilegalnu partizansku grupu u Beogradu. Uhapšen od Specijalne beogradske policije oktobra 1943, kasnije strijeljan u Beogradu na Jevrejskom groblju 7. 9. 1944.

4. BOGDANOVIĆ Stevana DUŠAN, 1910, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 14. 8. 1941. u 2. bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo kao borac 5. mitralj. bat. 3. brig. 6. lič. prol. DNT u Trnovcu kod Gospića 1943.

5. BOGDANOVIĆ Miloša JOVO, 1920, Vrebac, mornarički podoficir. Srbin. Stupio u NOB 29. 8. 1941. u 2. bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1941. Poginuo u 13. prol. brig, na dužnosti komandira čete, u Ličkoj Jasenici juna 1942.

6. BOGDANOVIĆ Bogdana MILOŠ, 1928, Vrebac, seliak, Srbin. Stupio u NOB 18. 4. 1943. u 2. bat. 3. brig. 6. lič. prol. DNT. Poginuo kao b,prac Komande mjesta Medak 22. 7. 1944.

7. BOGDANOVIĆ Đure MILOŠ, 1926, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 26. 12. 1941. u 2. bat. »Velebit«. Clan SKOJ-a od 1942. Poginuo kao borac 1. čete 1. bat. »Velebit«, u Ličkom Osiku 5. 7. 1943.

8. BURSAć Ilije DUŠAN, 1924, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 25. 1. 1942. u 2. bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo kao borac 2. bat. 6. lič. prol. DNT, u Gospiću, 3. 5. 1943.

9. BURSAĆ Mijata JANKO, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8.

1941. u 2. bat. »Velebit«. Član KPJ od 1942. Poginuo u 1. bat. 3. ličke brig, prilikom bombardiranja u Bos. Grahovu 26. 11. 1942.

10. BURSAĆ Ilije MARIJA, 1922, Pavlovac, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 28. 10. 1941. Politički radnik, član Općinskog komiteta KPH Medak. Član KPJ od 1943. Poginula kao član Okružnog komiteta KPH za Liku na Prijeboju kod Plitvica 16.3. 1945.

11. BURSAĆ Đure SAVA, 1906, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 3. 12. 1941, u bat. »Velebit«. Poginuo u 1. bat. 3. brig. 6. lič. prol. DNT u Srijemu 28. 4. 1943.

12. CETINA Mane JOJA, 1922, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 13. 9. 1941. u bat. »Velebit«. Član KPJ od 1943. Poginuo u 2. bat. 3. brig. 6. ličke prol. DNT na Zuleševici 18. 2. 1943.

13. CETINA Mike MILAN, 1920, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 9. 1941. u 2. bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u 2. bat. 3. brig. 6. ličke prol. DNT u Pazaristu 1. 7. 1942.

14. CRNOKRAK Đukana MANE, 1926, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 15. 12. 1941. u 2. bat. »Velebit«. Poginuo u 2. bat. 3. lič. brig, u Raduču kod Metka 26. 9. 1942.

15. CRNOKRAK Mile MILAN, 1925, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 16. 4. 1942. u bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u 2. bat. 3. brig. 6. ličke prol. DNT u Budaku kod Gospića 15. 7. 1943.

16. CRNOKRAK Jove PETAR ČILE, 1920, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 9. 1941. u bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1941. Poginuo u 2. bat. 3. ličke brig, u Ribniku 2. 10.1942.

17. ČURČIĆ Petra STEVO — ČILE, 1920, Zavode, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941. u Gerilski odred sela Vrepca, Zavoda i Pavlovca. Poginuo kao borac 1. čete 1. bat. 3. brig. 6. LPDNT u borbi sa ustašama pri napadu na Ribnik 3. 10. 1942.

18. ČURČIĆ Marka DUŠAN, 1907, Vrebac, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Član — kandidat KPH od 1942. Poginuo kao komandir 2. čete 2. bat. 3. brig. 6. ličke prol. DNT u Gospiću 2. 5. 1943.

19. ČURČIĆ Marka ĐURO, 1910, Vrebac, službenik, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u 2. bat. »Velebit« i obavljao dužnost intendanta 3. brig. 6. ličke prol. DNT. član KPJ od 1943. Poginuo kao član NOO Vrebac augusta 1944.

20. ČURČIĆ Petra MARKO, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 28. 5. 1943. u 1. bat. 3. brig. 6. lič. prol. DNT. Poginuo u Brušanima 5. 6. 1943.

21. ČURČIĆ Petra MILE, 1922, Zavode, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u 2. bat. »Velebit«. Poginuo u 1. četi 2. bat. 1. LPO u Ličkom Novom 16. 6. 1942.

22. ČURČIĆ Petra STEVO, 1920, Zavode, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941, borac bat. »Velebit«. Poginuo u 2. bat. 3. lič. brig, u Ribniku 2. 10. 1942.

23. DOBROTA Luke MILAN, 1910, Zavode, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u 2. bat. »Velebit«. Poginuo kao komandir voda 2. bat. 3. brig. 6. ličke prol. DNT u Oraovcu 16. 8. 1943.

24. DOBROTA Mile NIKOLA NIKICA, 1922, Zavode, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u 2. bat. 3. brig. 6. lič. prol. DNT u Gospiću 2. 5. 1943.

25. DRAGOSAVAC Luke BOŽO, 1926, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 3. 6. 1942. u bat. »Velebit«. Poginuo u 2. bat. 3. brig. 6. lič. prol. DNT u Oraovcu kod Lapca 31.9. 1943.

26. DRAGOSAVAC Dane DUŠAN, 1920, Virovitica, radnik, Srbin. Stupio u slavonske jedinice NOV. Poginuo na sremskom frontu 2. 2. 1945.

27. DRAGOSAVAC Jovice DUŠAN, 1922, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Poginuo u 2. bat. 3. brig. 6. lič. prol. DNT na Ivčević Kosi kod Perušića na osiguranju OK Perušić, 20. 3. 1944.

28. DRAGOSAVAC Jove DUŠAN, 1921, Vrebac, seljak. Srbin. Stupio u NOB

1. 3. 1942, u 2. bat. »Velebit«. Strijeljan od Nijemaca kao borac 2. bat. 3. brig. 6. ličke prol. DNT u Vrepcu 15. 5. 1944.

29. DRAGOSAVAC Mike DUŠAN, 1920, Zavode, seljak, Srbin. Stupio u NOB 18. 7. 1943. kao borac pri Komandi mjesta Medak. Poginuo u Lovincu aprila 1945.

30. DRAGOSAVAC Petra ĐURO, 1912, Vrebac, podoficir, Srbin. Stupio u NOB 1941. u neku od slavonskih jedinica. Poginuo u Sloveniji 1943.

31. DRAGOSAVAC Ise JOVO, 1924, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 26. 6. 1942. u 2. bat. »Velebit«. Clan SKOJ-a od 1943. Poginuo u 2. bat. 2. brig. 10. div. na Šijanovom klancu kod Brezovca 7. 2. 1944.

32. DRAGOSAVAC Stevana JOVO — JOSURA, 1915, Vrebac, mornarički podoficir, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Član KPJ od proljeća 1942. Poginuo kao komandant 3. LPO nesretnim slučajem u Vrepcu oktobra 1942.

33. DRAGOSAVAC Jove NIKOLA, 1919, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Član KPJ od 1943. Poginuo u 2. bat. 3. brig. 6. lič. prol. DNT u Ilincima na sremskom frontu 23. 1. 1945.

34. DRAGOSAVAC Save NIKOLA — RAŽOVINA, 1920, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1940. Poginuo kao zamjenik komandanta 2. bat. 3. brig. 6. lič. prol. DNT na Berićima kod Banja Luke 14. 1. 1944.

35. DRAGOSAVAC Bože NOVE, 1924, Vrebac, seljak. Srbin. Stupio u NOB 10. 10. 1941. u bat. »Velebit«. Član KPJ od 1943. Poginuo kao komandir čete 1. bat. 1. brig. 35. div. na Čudinom Klancu kod Korenice januara 1945.

36. DRAGOSAVAC Bože PETAR, 1926, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 5. 1942. u bat. »Velebit«. Član KPJ od 1944. Poginuo kao komandir voda 1. brig. 35. div. u Trnovcu kod Korenice 16. 3. 1945.

37. DRAGOSAVAC Nikole PETAR, 1916, Vrebac, policajac, Srbin. Stupio u NOB 12. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Poginuo u 2. bat. 3. brig. 6. ličke prol. DNT u Ploči (Lovinac) 22. 1. 1943.

38. DRAGOSAVAC Mane STEVO, 1923, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«, član KPJ od 1943. Poginuo u 2. bat. 3. brig. 35. div. na Prijeboju kod Korenice 14. 9. 1944.

39. GRAOVAC Jove BRANKO, 1907, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 8. 10. 1941. u bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1941. Poginuo u 2. bat. 3. brig. 6. ličke prol. DNT u Gračacu 14. 1. 1943.

40. GRAOVAC Milana DUŠAN, 1926. Vrebac, đak, Srbin. Stupio u NOB 21. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1941. Poginuo u 2. bat. 3. brig, na Bosanskom Grahovu 16. 12. 1942.

41. GRAOVAC Petra ĐURO, 1924, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942. u bat. »Velebit«. Poginuo u 1. četi 2. bat. »Velebit« na Ljubovu kod Široke Kule 18. 2. 1943.

42. GRAOVAC Vase JOVAN, 1915, Pavlovac, policajac, Srbin. Stupio u NOB 10. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Član KPJ od 1944. Poginuo kao komandir voda 2. bat. 3. brig. 6. ličke prol. DNT u Ilincima 2. 4. 1945.

43. GRAOVAC Dukana MILE, 1920, Zavode, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Poginuo u Vrepcu 4. 8. 1941.

44. GRAOVAC Janje MILOŠ, 1923, Zavode, đak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Član KPJ od 1941. Poginuo kao pomoćnik komesara 2. bat. 1. brig. 6. ličke prol. DNT u Bruvnu januara 1943.

45. GRAOVAC Milana VOJIN, 1925, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 3. 1943. u bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1943. Poginuo kao delegat voda 2. bat. 3. brig. 6. ličke prol. DNT na Trubaru 2. 4. 1944.

46. GRUBIĆ Save BOZO, 1921, Vrebac, podoficir, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Poginuo kao sekretar Općinskog komiteta Pazarište na Ivčević Kosi kod Perušića 20. 3. 1944.

47. KORAĆ Marka PERO, 1921, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Član

SKOJ-a od 1942, KPJ od 1943. Poginuo u 4. bat. 3. brig. 6. ličke prol. DNT kod Mrkonjić Grada 20. 1. 1944.

48. KRAJNOVIĆ Jove SAVA, 1922, Vrebae, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941. u bat. »Velebit«, član SKOJ-a od 1941, a KPJ od 1943. Poginuo u 2. bat. 3. brig. 6. ličke prol. DNT na Drvaru 25. 5. 1944.

49. KRIČKOVIĆ Nikole PETAR, 1913, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 21. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Član KPJ od 1943. Poginuo kao intendant 2. bat. 1. brig. 35. div. na Prijepolju 23. 1. 1944.

50. MALJKOVIĆ Tome ĐURO, 1920, Pavlovac, zanatlija, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942. a KPJ od 1943. Poginuo kao rukovodilac radionice za popravak oružja pri 11. korpusu u Sušaku 24. 4. 1945.

51. MALJKOVIĆ Tome PETAR, 1922, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 6. 10. 1942. u 1. bat. 3. lič. brig. Član SKOJ-a od 1942, a KPJ od 1943. Poginuo kao delegat voda 2. bat. 1. brig. 6. ličke prol. DNT u Beogradu 16. 10. 1944.

52. MANDARIĆ Tome DANE, 1907, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 12. 2. 1943. u 1. bat. 1. LNOPO. Poginuo u 1. bat. 2. brig. 19. div. u Obrovcu — Dalmacija 1945.

53. MANDARIĆ Đure JOVO, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 18. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942, a KPJ od 1943. Poginuo u 3. bat. 1. brig. 19. div. u Obrovcu — Dalmacija oktobra 1944.

54. MANDARIĆ Rade MILAN, 1912, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Poginuo kao komandir čete 3. bat. 3. brig. 6. ličke prol. DNT u Garešnici — Slavonija 27. 4. 1945.

55. MANDARIĆ Pejin MILE, 1907, Vrebac, pekar, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Član KPJ od 1943. Poginuo kao zamjenik komandanta 1. bat. 1. brig. 35. div. kod Plitvičkih jezera 11. 2. 1945.

56. MANDARIĆ Jove NIKICA, 1922, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1941. u bat. »Velebit«, kasnije u 1. četu 1. bat. 3. LPO. Član SKOJ-a od 1940. Poginuo u Širokoi Kuli 8. 7. 1942.

57. MANDARIĆ Bože NIKOLA, 1920 Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«, član KPJ od 1942. Poginuo kao obavještajni oficir 2. bat. 3. brig. 6. ličke prol. DNT u Gračacu 2. 5. 1943.

58. MANDARIĆ Dane NIKOLA, 1926, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 3. 6. 1942. u 3. četu 2. bat. 1. LPO. Poginuo u 3. četi 2. bat. 5. brig. 35.div. kod Gračaca februara 1943.

59. MANDARIĆ Ile VASO, 1915, seljak, Srbin. Stupio u NOB novembra 1943. u 3. armiju. Poginuo u Virovitici marta 1945.

60. MANDARIĆ Ilije VASO, 1923, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 16.3. 1942. u 2. bat. 1. LNOPO. Poginuo u 1. bat. 3. brig. 6. ličke prol. DNT u Brušanima jula 1943.

61. MANDIĆ Steve DUŠAN, 1924, Vre. bac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 3. 1942. u 1. bat. 1. LNOPO. Član SKOJ-a od 1943. Poginuo u 4. bat. 3. brig. 6. ličke prol. DNT kod Livna 5. 12. 1944.

62. MANDIĆ Nikole MILE, 1919, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 16. 11. 1941. u bat. »Velebit«. Poginuo u 1. bat. 3. brig. 6. ličke prol. DNT u Raduču 26. 9. 1942.

63. MANDIĆ Todora NIKOLA, 1924, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 4. 1942. u Omladinsku četu 1. bat. 1. LNOPO. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u 1. bat. 3. brig. 3. div. u Gračacu 14. 1. 1943.

64. MANDIĆ Marka PETAR, 1928, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 6. 3. 1942. u Omladinsku četu 1. bat. 1. LNOPO. Poginuo u 1. bat. 3. brig. 6. div. u Bruvnu kod Gračaca 19. 12. 1944.

65. MILEKIĆ Stevana JOVAN, 1926, Vrebac, đak, Srbin. Stupio u NOB 1 8. 1941. u bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1941, a KPJ od 1942. Poginuo kao delegat voda 2. bat. 3. brig. 6. ličke prol. DNT na Zuleševici 18. 2. 1943.

66. MIŠČEVIĆ Stevana JOVAN, 1926, Zavode, seljak, Srbin. Stupio u NOB 4. 10. 1943. u 35. div. Poginuo kao delegat voda 1. brig. 35. div. u Srednjoj Gori kod Udbine 21. 3. 1945.

67. NARANČIĆ Maksima LJUBOMIR, 1921, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. u bat. »Velebit«. Poginuo u 1. bat. 3. brig. 6. div. na Durmitoru — Crna Gora 13. 9. 1944.

68. NARANČIĆ Marija MICA, 1924, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1941. u bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942, a KPJ od 1943. Poginula kao bolničarka u 2. bat. 3. brig. 6. ličke prol. DNT na sremskom frontu — rijeka Bosut 17. 4. 1945.

69. NARANČIĆ Milanka NIKOLA, 1908, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 6. 5. 1942. u bat. »Velebit«. Poginuo u 3. četi 3. bat. LPO u Bruvnu oktobra 1944.

70. NOVKOVIĆ Dušana DMITAR, 1924, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1941. Poginuo u 2. bat. 3. brig. 6. div. na Pločanskom Klancu 23. 1. 1943.

71. NOVKOVIĆ Mane DUŠAN, 1927, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 7. 5. 1943. u 3. LPO. Poginuo na Drenovači kod Kamenskog 4. 9. 1944.

72. NOVKOVIĆ Nikole DUŠAN, 1917, Pavlovac, žandar, Srbin. Stupio u NOB 1941. u neku od slovenskih jedinica. Strijeljali su ga Nijemci u Ljubljani oktobra 1941.

73. NOVKOVIĆ Save ĐURO, 1924, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u 2. bat. 3. brig. 6. div. NT u Gospiću 3. 5. 1943.

74. NOVKOVIĆ Mane GOJKO, 1920, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Poginuo kao komandir 2. čete 2. bat. 1. brig. 6. div. NT u Sremskoj Mitrovici aprila 1945.

75. NOVKOVIĆ Jovana ILIJA, 1912, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Poginuo kao zamjenik komandira 2. čete 3. bat. 3. brig. 6. div. NT u Budaku kod Gospića 1. 11. 1943.

76. NOVKOVIĆ Nikole JOVAN, 1926, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 18. 6. 1942. u 1. bat. 1. LNOPO. Poginuo u četi Komande mjesta Medak u Pavlovcu 9. 1. 1943.

77. NOVKOVIĆ Milana JOVO, 1915, Zavode, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Poginuo kao obavještajni oficir u 2. vod. 1. čete 2. bat. 1. LNOPO u Ličkom Novom 16. 7. 1942.

78. NOVKOVIĆ Vase JOVO, 1921, Zavode, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1940. Poginuo u 1. bat. 13. prol. brig, u Sadilovcu juna 1942.

79. NOVKOVIĆ Petra LUKA, 1924, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 194Ì. u bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1941. Poginuo u 1. četi 2. bat. 1. LNOPO na Širokoj Kuli kod Gospića 28. 6. 1942.

80. NOVKOVIĆ Gojka MANE, 1920, Pavlovac, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942, a KPJ od 1943. Poginuo kao zamjenik komandira 1. čete 4. bat. 3. brig. 6. div. NT u Sremskoj Mitrovici aprila 1945.

81. NOVKOVIĆ Đukana MARKO, 1913, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 18. 9. 1941. u bat. »Velebit«. Član KPJ od 1943. Poginuo kao komandir 1. čete 3. bat. 3. brig. 6. div. NT u Resanovcima kod Bosanskog Grahova 4. 6. 1944.

82. NOVKOVIĆ Joce MILE, 1924, Pavlovac, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1941. u bat. »Velebit«. Član KPJ od 1943. Poginuo kao komandir 3. čete 2. bat. 3. brig. 6. div. NT u Resanovcima kod Bosanskog Grahova 4. 6. 1944.

83. NOVKOVIĆ Marka MILE, 1913, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 3. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Član KPJ od 1942. Poginuo kao komesar čete PO »Plavi Jadran« na Baškim Oštarijama 26. 10. 1943.

84. NOVKOVIĆ Pekana MILOŠ, 1928, Zavode, đak, Srbin, Stupio u NOB marta 1943. u 10. vojvođansku brig. Poginuo kod sela Jabuke — sremski front 7. 2. 1945.

85. NOVKOVIĆ Đukana NIKOLA, 1918, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«, kasnije 2. bat. 1. LNOPO »Velebit«. Poginuo na Ljubovu 24. 1. 1942.

86. NOVKOVIĆ Đure NIKOLA, 1920, Pavlovac, seljak, Srbin, Stupio u NOB 10. 12. 1941. u 1. LNOPO »Velebit«. Poginuo u 2. bat. 3. bria. 6. div. NT u Gračacu 14. 1. 1943.

87. NOVKOVIĆ Jove PERA, 1911, Pavlovac, žandar, Srbin, Stupio u NOB 16. 7. 1941. u 1. šumadinski odred. Poginuo kao borac 1. šumadinskog odreda kod Užica aprila 1943.

88. NOVKOVIĆ Joce SAVA, 1920, Pavlovac, seljak. Srbin. Stupio u NOB 6. 1. 194Ì. u bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1940. Poginuo u 1. prol. bat. Hrvatske u Sadilovcu augusta 1942.

89. NOVKOVIĆ Miloša STEVO, 1920, Zavode, podoficir, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Poginuo kao komandir 1. čete 2. bat. 1. LNOPO »Velebit« na Ličkom Novom kod Gospića 16. 7. 1942.

90. NOVKOVIĆ Jovana ŽIVKO, 1921, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 18. 12. 1941. u bat. »Velebit«. Poginuo u četi Komande mjesta Medak u Pavlovcu 9. 1. 1943.

91. NJEGOMIR Gliše DMITAR — POBRO, 1921, Zavode, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Poginuo u 2. bat. 3. brig. 6. div. NT na Budačkom mostu kod Gospića 4. 7. 1943.

92. NJEGOMIR Miće ĐURO, 1918, Zavode, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Poginuo u 13. prol. brig, u Divuši (Banija) 3. 2. 1942.

93. NJEGOMIR Milana MARKO, 1912, Zavode, seljak, Srbin. Stupio u NOB 14. 5. 1942. u 1. bat. 1. LNOPO »Velebit«. Poginuo u 1. bat. 3. brig. 6. div. NT u Gračacu 14. 1. 1943.

94. NJEGOMIR Gliše MILAN, 1927, Zavode, seljak, Srbin. Stupio u NOB 6. 7. 1943. Od januara 1944. u 1. bat. 3. brig. 35. div. Poginuo u Zavodu 14. 2. 1944.

95. NJEGOMIR Miće NIKOLA, 1922, Zavode, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942, a KPJ od 1943. Poginuo kao zamjenik komandira voda 2. bat. 3. brig. 6. div. NT na aerodromu kod Banja Luke 2. 1. 1944.

96. NJEGOMIR Mile NIKOLA, 1924, Zavode, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«, član SKOJ-a od 1941. Poginuo u 2. vodu 1. čete 2. bat. 1. LNOPO »Velebit« na Ličkom Novom kod Gospića 16. 7. 1942.

97. NJEGOMIR Dane PERA, 1912, Zavode, seljak, Srbin. Stupio u NOB I. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Poginuo u 1. četi 2. bat. 1. lički partizanski odred u Skočaju kod Bihaća oktobra 1943.

98. NJEGOMIR Tanasije RADE, 1915 Zavode, seljak, Srbin. Stupio u NOB 20. 12. 1944. u 1. bat. 1. LNOPO »Velebit«. Poginuo u 2. bat. 3. brig. 6. div. NT u Gračacu 14. 1. 1943.

99. NJEGOMIR Tanasije STANKO, 1907, Zavode, zanatlija, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Ranjen u okolici Zadra i umro 1941.

100. NJEGOMIR Dane STEVAN, 1922, Zavode, seljak, Srbin. Stupio u NOB 6. 10. 1942. u 1. bat. 1. LNOPO »Velebit«. Poginuo u 2. bat. 35. div. u Zavodu 12. 5. 1944.

101. PANJEVIĆ Miloša ISO, 1913, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 6. 11. 1941. u bat. »Velebit«. Poginuo kao komandir artiljerijskog odjeljenja pri komandi 1. brig. 6. div. NT u Sremskoj Mitrovici 15. II. 1944.

102. PANJEVIĆ Rade TODOR, 1915, Pavlovac, policajac. Srbin. Stupio u NOB 7. 11. 1941. u 1. bat. LNOPO »Velebit«. Poginuo kao bolničar 2. čete 2. bat. 3. lič. brig, u Ribniku kod Gospića 3. 10. 1942.

103. POPOVIĆ Nikole BOŽO, 1927, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 14. 2. 1943. u 2. četu 2. LNOPO. Poginuo na Drenovači 14.9. 1944.

104. POPOVIĆ Đure MARKO, 1920, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 12. 10. 1941. u 1. LNOPO »Velebit«. Poginuo kao komandir voda 2. bat. 3. brig. 6. div. NT na sremskom frontu 20. 4. 1945.

105. POPOVIĆ Miloša NIKOLA, 1920, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 13. 11. 1941. u 1. bat. 1. LNOPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1941. Poginuo u 2. bat. 3. brig. 6. div. NT na Pločanskom klancu 4. 2. 1943.

106. POPOVIĆ Mike NOVE, 1910, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Poginuo

u 3. četi 1. bat. 1. LNOPO »Velebit« u Ličkom Novom 16. 7. 1942.

107. RAKIĆ Micana LUKA, 1920, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1940, a KPJ od 1942. Poginuo kao zamjenik komesara čete 2. bat. 3. brig. 6. div. NT u Gospiću 2. 5. 1943.

108. SUNAJKO Bože PETAR, 1920, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Obavještajni oficir 1. bat. 1. brig. 35. div. Član SKOJ-a od 1940, a KPJ od 1941. Poginuo u Dobroselu kod Donjeg Lapca 13. 11. 1944.

109. SUŠA Bože ĐURO, 1920, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1942. u 1. bat. 1. LNOPO »Velebit«. Poginuo u 1. brig. 35. div. u Širokoj Kuli kod Gospića septembra 1944.

110. TODOR1Ć Bože DMITAR, 1921, Zavode, seljak, Srbin. Stupio u NOB 20 6. 1942. u 2. bat. 1. LNOPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo kao desetar 2. bat. 3. brig. 6. div. NT u Metku 23. 4. 1943.

111. TODORIČ Đukana BOŽO, 1898, Zavođe, seljak, Srbin. Stupio u NOB decembra 1941. Član seoskog NOO Zavode—Pavlovac. Poginuo od talijanskog bombardovanja u Pavlovcu marta 1943.

112. TODORIČ Mare DUŠAN, 1918, Zavode, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«, kasnije 1. četa 1. bat. 1. LNOPO »Velebit«. Poginuo u Ličkom Novom 16. 7. 1942.

113. TODORIČ Bože NIKOLA, 1924, Zavode, zanatlija, Srbin. Stupio u NOB aprila 1944. u 2. brig. 16. vojvođanske div. Poginuo u Novoj Gradiški aprila 1945.

114. TODORIČ Bože VASO, 1915, Zavode, obućar, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Član KPJ od 1940. Poginuo kao operativni oficir 1. bat. 13. prol. brig. »Rade Končar« kod Novog Sela u Žumberku novembra 1942.

115. TODORIČ Nikole VLADO, 1924, Zavode, seljak, Srbin. Stupio u NOB 14. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1941. Poginuo u 2. bat. 3. lič. brig, u Bosanskom Grahovu 27. 11. 1942.

116. TOMAŠ Dmitra DANE, 1902, Pavlovac, službenik, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, ilegalni radnik u Beogradu. Uhvatili ga Nijemci u Beogradu i strijeljali jula 1943.

117. TOMAŠ Dmitra ĐURO, 1927, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1942. u 1. bat. 1. LNOPO »Velebit«. Poginuo u 2. bat. 3. brig. 6. div. NT u Mliništu kod Mrkonjić Grada 14. 1. 1944.

118. TOMAŠ Nikola MANE, 1915, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942. Poginuo negdje u sremskim jedinicama 1944.

119. TOMAŠ Ise NIKOLA, 1909, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Član KPJ od 1943. Poginuo kao komandir prateće čete pri štabu 13. prol. div. u Delnicama 14. 4. 1945,

120. TOMAŠ Vase NIKOLA, 1921, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u 2. bat. 3. brig. 6. div. NT u Travniku 18. 12. 1943.

121. TOMAŠ Nove PETAR, 1922, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1941. Poginuo u 2. bat. 3. brig. 6. div. NT u Mliništu kod Mrkonjić Grada 18. 1. 1943.

122. TOMAŠ Petra PETAR, 1923, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 6. 1943. u 3. LNOPO. Poginuo u Pavlovcu 4. 11. 1944.

123. TOMAŠ Ise VLADO, 1918, Pavlovac, podoficir, Srbin. Stupio u NOB 1 8. 1941. u bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1941, a KPJ od 1942. Poginuo kao komandant 5. bat. 3. brig. 6. div. NT u Kompolju kod Otočca 12. 4. 1943.

124. UGARAK Joje ĐURO — COGO, 1920, Vrebac, podoficir, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«, a kasnije u 2. bat. 1. LNOPO. Član SKOJ-a od 1941, a KPJ od 1942. Ranjen je kao komandant 3. bat. 3. brig. 6. div. NT na Meljaku kod Beograda 10. 10. 1944, a umro 11. 10. 1944.

125. UGARAK Luke JOVO, 1918, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«, a kasnije u 1. bat. 1. LNOPO »Velebit«.

Poginuo u Širokoj Kuli kod Gospića 16. 6. 1942.

126. UGARAK Mane MILAN, 1924, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942. Poginuo kao komandir voda 3. čete 1. bat. 3. brig. 6. div. NT na sremskom frontu u Radencima novembra 1944.

127. UGARAK Mile MILAN, 1922, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1942. u 2. bat. 3. brig. 6. div. NT. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u Budaku 14. 7. 1943.

128. UZELAC Milanka MILOŠ, 1923, Vrebac, seljak, Srbin. Stupio u NOB novembra 1941, u 2. bat. 1. LNOPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1940, a KPJ od 1941. Poginuo pri GŠH u Topuskom 6. 12. 1944.

129. UZELAC Petra MILOŠ, 1916, Zavode, podoficir, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. kao obavještajni oficir 2. bat. 1. LNOPO »Velebit«. Od 1943. komandant bat. u LNOPO, kasnije komandant bat. 5. brig. 19. div. Poginuo kao član štaba 19. div. kod Kistanja 1944.

130. ZOROJA Nikole BLAGOJE, 1921, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 21. 9. 1941. u 2. bat. 1. LNOPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u Udbini 2. 8. 1943.

131. ZOROJA Tome BOGDAN, 1922, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941. u bat. »Velebit«. Član SKOJ-a od 1941. Poginuo u 2. bat. 3. brig. 6. div. NT u Oravcu kod Donjeg Lapca 17. 3. 1943.

132. ZOROJA Petra DUŠAN, 1916, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«, a kasnije u 2. bat. 3. brig. 6. div. NT. Poginuo u Gospiću 2. 5. 1943.

133. ZOROJA Tome ĐURO, 1925, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941. u 2. bat. 1. LNOPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1941, a KPJ od 1942. Poginuo pri Štabu 3. brig. 6. div. NT u Garešnici — Slavonija 20. 4. 1945.

134. ZOROJA Nikole GLIŠO, 1906, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB novembra 1941. u 2. bat. 1. LNOPO »Velebit«, a kasnije u 2. bat. 3. brig. 6. div. NT. Poginuo u Brušanima aprila 1943.

135. ZOROJA Đure SAVA, 1914, Pavlovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941. u bat. »Velebit«. Poginuo kao tenkista pri GŠH u Metku 2. 5. 1944.

POČITELJ

1. BASIC Dmitra MILAN, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 2. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Pađenima 1943.

2. BASIC Milana NIKOLA, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac Zadarskog PO, kasnije u 1 bat. »P. Vuksan« 19. div. Poginuo kod Karlobaga 1944.

3. BJEGOVIĆ Luke ĐURO, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac 2. bat. »Velebit«. Poginuo u 2. bat. 1. brig. 6. div. u Ribniku 1942.

4. BOBIĆ Ilije ANKA, 1924, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 20. 5. 1943, borac 2. bat. 1. brig. 6. div. Poginula u Drvaru 25. 5. 1944.

5. BOBIĆ Jovana DANE, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 2. 1942, borac 1. LNOPO, bat. Pekiša Vuksan. Poginuo u 2. bat. 1. brig. 35. div. kod Senja 15. aprila 1945.

6. BOBIC Nikole DRAGAN. 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac Omladinske čete 2. bat. 1. LNOPO. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u V. Popini aprila 1942.

7. BOBIC Petra DUŠAN. 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1943, borac 2. bat. 6. brig. 19. div. Poginuo kod Zadra novembra 1944.

8. BOBIĆ Nikole JOVO, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB novembra 1942, borac, bat. »Pekiša Vuksan«, 6. lič. div. Clan KPJ od 1943. Poginuo u Počitelju 19. 12. 1943.

9. BOBIĆ Petra JOVAN, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 2. bat. 3. brig. 19. div. Poginuo u Lici 1943.

10. BOBIĆ Todora MILAN, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOV 15. 2. 1942, borac 1. LNOPO »Velebit«, zatim u 2. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Bosni 1943.

11. BOBIĆ Mile VOJIN, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac Omladinske čete. Kasnije u 2. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Dabru 1944.

12. IVANCEVIĆ Dmitra BRANKO, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac Omladinske čete 2. bat. Poginuo u Ploči 1942.

13. IVANČEVIČ Nikole ĐURO, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 6. 5. 1942, borac 1. čete 2. bat. 2. brig. Poginuo u 2. bat. 1. brig. 6. div. u Bilaju (Gradina) 17. 9. 1943.

14. IVANCEVIĆ Stojana MILAN, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1. 2. 1942, borac bat. »P. Vuksan«. Pogi nuo u 2. bat. 1. brig. 6. div. u Bosanskom Novom 1942.

15. IVANCEVIĆ Dmitra MILE, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac Omladinske čete. Umro u Italiji 1944.

16. IVANCEVIĆ Dane MILAN MIŠO, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1. !. 1942. Borac bat. »P. Vuksan«. Poginuo u 2. bat. 1. brig. 6. div. u Pazaristu 20. 3. 1944.

17. IVANCEVIĆ Tome MOMČILO, 1904, seljak, Srbin. Stupio u NOB 15. 10. 1941, kasnije u 2. bat. 1. brig. 6. div. Umro od tifusa u Krbavici 13. 4. 1944.

18. LASKOVIĆ Laze DRAGAN, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, predsjednik seoskog NOO Počitelj. Ubili ga četnici u Počitelj u 1942.

19. LASKOVIĆ Mile LJUBIŠA, 1908, radnik, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, ilegalno radio u Beogradu, član KPJ od 1941. Strijeljali ga Nijemci u Beogradu 1941.

20. LJUBOJEVIĆ M. DRAGAN, 1912, seljak, Srbin. Zarobili ga Nijemci kao jug. vojnika aprila 1941. u Doboju, i sproveli u logor u Njemačku gdje je umro 1944.

21. LJUBOJEVIĆ ILIJA, 1913, policajac, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »Velebit«. Član KPJ od 1943. Poginuo kao komandir čete 1. bat. 3. brig. 6. div. u Gračacu 15. 7. 1943.

22. LJUBOJEVIĆ Mile MANE, 1904, seljak, Srbin. Zarobili ga Nijemci kao jug. vojnika aprila 1941. u Doboju i sproveli u Beograd gdje je umro 1943.

23. LJUŠTINA DUŠAN, 1906, seljak, Srbin. Stupio u NOB 15. 8. 1941, borac 1. gerilskog odreda. Uhvaćen, premlaćen, te je od posljedica umro u Počitelju 20. 9. 1941.

24. MIŠČEVIĆ NikoleDMITAR, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942. Član KPJ. Poginuo u Bosni 1944.

25. MIŠČEVIĆ MIĆO, Srbin.Sekretar Općinskog komiteta KPH za općinu Kosinj. Kasnije član KK KPH za kotar Perušić. Poginuo u Škrljaku 26/27. 3. 1944.

26. MIŠČEVIĆ Nikole MILE,1924, seljak, Srbin, Stupio u NOV1943. Od 1944. u 35. div. Poginuo na Kordunu 1944.

27. MIŠCEVIC B. NIKOLA, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942. Od 1944. u 35. div. Poginuo u Otočcu 1944.

28. MRKŠIĆ Dane JOVO, 1923, naučnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac jurišne čete, a zatim u 1. bat. 1. odreda. Clan SKOJ-a. Uhvatili ga ranjenog četnici u Počitelju i ubili u Metku 1942.

29. NJEGOVAN Petra BOŽO, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac jurišne čete, zatim 2. bat. 1. odreda. Poginuo u Ličkom Novom 1942.

30. NJEGOVAN Nikole LJUBA, 1916, domaćica, Srpkinja. Stupila u NOB 1941. Clan KPJ od 1938. Poginula kao borac 6. div. u Krčani kod Udbine 1943.

31. NJEGOVAN Jove MILAN, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac 1. LNOPO. Poainuo u Šibuljni kod Starigrada 1943.

32. NJEGOVAN Save MILAN, 1909, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac jurišne čete, kasnije u 1. LNOPO »Velebit«. Strijeljali ga četnici u Metku 1942.

32. NJEGOVAN Mile MILICA, 1928, dijete, Srpkinja. Stupila u NOV 1944, borac 6. div. Član SKOJ-a od 1943. Poginula u Drvaru 1944.

34. NJEGOVAN Jovana NIKOLA, 1922, podoficir, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 3. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo kao komandir čete kod Korenice 1942.

35. PAVLICA Nikole BRANKO, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 3. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u Perušiću 1943.

36. PAVLICA Dane DMITAR, 1920, seljak, Srbin, Stupio u NOV 1942, borac 2. bat. 3. brig. 35. div. Član SKOJ-a od 1942, KPJ od 1943. Po-

ginuo kao operativni oficir 2. bat. 3. brig. 35. div. u Poljanu kod Bihaća 1944.

37. PAVLICA Nikole DUJO, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 2. LNOPO. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u Perušiću 1943.

38. PAVLICA Petra DUŠAN, 1905, žandar, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 3. LNOPO, kasnije u 2. bat. »P. Vuksan«. Poginuo kod Dvora na Uni oktobra 1943.

39. PAVLICA Jovana ISO, 1921, đak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac 1. LNOPO »Velebit«. Član SKOJ-a od 1941,KPJ od 1942. Poginuo kao komandant 2. brig. 19. div. u Senju aprila 1945.

40. PAVLICA Nikole JOVO, 1906, radnik, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac krajiške brig. Poginuo kod Beograda 1945.

41. PAVLICA Nikole JOVO, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac jurišne čete, zatim u 2. bat. 1. brig. 6. div. Član SKOJ-a od 1941. Ranjen u Ličkom Novom- a umro u bolnici Bijeli Potoci 1942.

42. PAVLICA Nikole MILAN, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 1. čete 2. bat. Od 1943. u 2. bat. 6. brig. 19. div. Poginuo u Bosanskom Grahovu 1943.

43. PAVLICA Đure NIKOLA, 1920, naučnik, Srbin. Stupio u NOB 1941. Poginuo u Valjevskom PO kod Beograda 1941.

44. PAVLICA Nikole PETAR, 1923, zanatlija, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 2. bat. 1. lič. brig. Poginuo u Sadilovcu jula 1942.

45. POTKONJAK Steve BOGDAN, 1912, pružni radnik, Srbin. Stupio u NOV 13. 2. 1942, borac bat. »Velebit«. Poginuo u Papuči 15. 9. 1942.

46. POTKONJAK Steve ĐURO, 1920, podoficir, Srbin. Stupio u NOV 3. 3. 1942, borac bat. »O. Priča«. Poginuo u 2. bat. 1. brig. 6. div. u Gračacu 27. 1. 1943.

47. POTKONJAK Dmitra MILAN, 1926, kovač, Srbin. Stupio u NOV 15. 3. 1943, borac 51. vojvođanske div. Poginuo na Batinskoj skeli (Baranja) 1944.

48. PRERAD Mile DANE, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOV 20. 8. 1942, borac L bat. 1. lič. brig, kasnije 6. div. Poginuo u Drvaru 20. 5. 1944.

49. PRERAD Laze DANKO, 1915, seljak, Srbin. Stupio u NOV 20. 10. 1942, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo

^iv. na Udbini

50. PRERAD Steve DUŠAN 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 20. 9. 1941. Kasnije borac u bat. »P. Vuksan«. Poginuo u 1. bat. 1. brig. 6. div. u Otočcu 20. 7. 1943.

51. PRERAD Branka JOVO, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 3. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo 1942.

52. RADOŠEVIć Nikole ILIJA, 1921, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac jurišne čete. Član KPJ od 1941. Poginuo kao komandir čete 2. bat. 1. brig. 6. div. na Žumberku juna 1943.

53. RADOŠEVIĆ Save ILIJA, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 3. bat. 3. brig. 6. div. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo kao delegat voda u Oštroj kod Gospića 10. 6. 1943.

54. RADOŠEVIĆ Nikole MILAN, 1923, seliak, Srbin. Stupio u NOV 10. 5. 1942. Član SKOJ-a od 1942, KPJ od 1943. Poginuo kao delegat voda 2. bat. 1. brig. 6. div. u Ličkom Novom 1943.

55. ROGIĆ Vlajka MILAN, 1930, dijete, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »P. Vuksan«. Poginuo u 2. bat. 1. brig. 6. div. u Pocitelju 1943.

56. ROGIĆ Dmitra MILE, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac Omladinske čete. Poginuo u Otočcu 1943.

57. ROGIĆ Jove MILE, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1943. Od 1944. u 35. div. Poginuo u Dabru 1944.

58. UZELAC Milana NIKOLA, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac Omladinske čete 2. bat. 3. brig. 6. div. Poginuo kod Glamoča u Bosni 1943.

59. UZELAC Save NIKOLA, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »Velebit«. Poginuo kao komandir čete 3. bat. 19. div. na Sv. Katarini maja 1945.

60. VITAS Ise DUŠAN, 1915, krojač, Srbin. Stupio u NOB 15. 11. 1941,

borac 3. bat. 1. LNOPO »Velebit«. Član KPJ od 1942. Poginuo kao komandir voda u Divoselu 1942.

61. VITAS Dane ĐURO, 1918, podoficir, Srbin. Stupio u NOB 1941. Član SKOJ-a. Poginuo prilikom talijanskog bombardiranja u Počitelju 10. 8. 1943.
62. VITAS Koste GOJKO, 1922, podoficir, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac u Jurišnoj četi, od 1942. u 2. bat. 2. brig. 35. div. Poginuo kao operativni oficir 1. brig. 35. div. u Otočcu 1945.
63. VITAS Nikole JOVO, 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, Poginuo u Metku 1943.
64. VITAS Miše LJUBA, 1920, domaćica, Srpkinja. Stupila u NOV 1943, bolničarka 2. bat. 1. brig. 6. div. Član SKOJ-a od 1942. Poginula kod Beograda oktobra 1944.
65. VITAS Miše LJUBICA, 1904, radnik, Srpkinja. Stupila u NOV 1944, borac 6. div. Poginula u Beogradu 1945.
66. VITAS Jovana MILAN, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac Područnog odreda pri Komandi. Član SKOJ-a od 25. 5. 1942. Poginuo u Počitelju maja 1943.
67. VITAS Jovana MILAN, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »P. Vuksan«. Član SKOJ-a od 1943. Poginuo u Počitelju 1943.
68. VITAS Mile MILAN, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 3. LNOPO. Poginuo u Ribniku 1942.
69. VITAS Rade MILAN, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 3. LNOPO. Član SKOJ-a. Poginuo u Zrmanji 1942.
70. VITAS Koste MIRKO, 1909, Srbin. Borac Jugosl. vojske. Poginuo na granici s Grčkom aprila 1941.
71. VITAS Mile MIRKO, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 3. LNOPO, član SKOJ-a od 1943. Poginuo u D. Lapcu 1943.
72. VITAS Jovana NIKOLA, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 2. bat. 1. brig. 6. div. Član SKOJ-a od 20. 12. 1942. Poginuo u Svračkovom Selu januara 1943.
73. VITAS Jovana NIKOLA, 1928, seljak, Srbin. Stupio u NOV 25. 5. 1943, borac 3. LNOPO. Ranjen i od posljedica umro u Počitelju 1945.
74. VUKSAN Nikole DANE, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 3. LNOPO. Član SKOJ-a od 1943. Poginuo u Zrmanji aprila 1944.
75. VUKSAN Save ĐURO, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 2. bat. 3. brig. 6. div. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u Drvaru maja 1944.
76. VUKSAN Koste JOVO, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 1. bat. 3. brig. 6. div. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo kod Livna jula 1943.
77. VUKSAN Jove MILAN, 1909, žandar, Srbin. Stupio u NOV 1943, borac 1. bat. 2. brig., od 1944. u 1. bat. 2. brig. 19. div. Poginuo na Crnom jezeru kod Otočca 1944.
78. VUKSAN Jove NIKOLA, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 2. bat. 1. brig. 6. div. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u Čanku 1944.
79. VUKSAN Milana NIKOLA, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 3. LNOPO. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u Metku 1943.
80. VUKSAN Paje PETAR-PEKISA, 1905, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, organizator ustanka, član KK KPH za Gospić. Od oktobra 1941. komandant 3. bat. 1. LNOPO »Velebit«. Član KPJ od 1923. Ubili ga četnici u Breziku kod Metka novembra 1941. Za narodnog heroja proglašen 27. 11. 1953.
81. ZAGORAC Ise MILAN, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOV 20. 7. 1942, borac 1. bat. 1. lič. brig, kasnije vodnik 19. div. Umro u bolnici kao borac od nagle upale pluća u Gospiću maja 1945.

RADUČ

1. AJDUKOVIĆ Milana DANE, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Poginuo u Raduču 15. 2. 1941.
2. AJDUKOVIĆ Nikole SPIRO, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac terenske čete. Poginuo u Otočcu 1944.
3. BJELOBABA Dane MILAN, 1916, žandar, Srbin. Stupio u NOB 1941.

Kasnije, borac 6. div. Poginuo kod Brinja 1943.

4. BJELOBABA Steve STOJAN, 1901, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Doboju 1944.
5. ČUBRIK Luke ĐURO, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Babinom Potoku 1944.
6. ČUBRIK Spire ILIJA, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac Komande mjesta. Poginuo u Raduču 1944.
7. ČUBRILO Mile GENO, 1915, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, komandir voda 1. brig. 6. div. Poginuo u Fruškoj gori 1944.
8. ČUBRILO Vuje JOVAN, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Raduču 1943.
9. ČUBRILO Vuje MILANKO, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1944, borac 35. div. Poginuo u Udbini 1944.
10. ČUBRILO Dane MILE, 1914, žandar, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Pločama 1943.
11. ČUBRILO Luke MIRKO, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Poginuo u Pločama 1942.
12. ĆELIĆ Nikole ISO, 1915, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Raduču 1942.
13. ĆELIĆ Milanka JANKO, 1898, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Bio je u MNOO-u Raduč. Poginuo u Raduču 1944.
14. ĆELIĆ Dane MILAN, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, komandir jurišne čete. Poginuo u Obrovcu 1944'.
15. ĆELIĆ Pave MILAN, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Jezerani 1942.
16. ĆELIĆ Save MILAN, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 3. brig. 6. div. Poginuo u Trnovcu 1943.
17. DEJANOVIĆ Marka DRAGAN, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Drvaru 1943.
18. DEJANOVIĆ Nikole MARKO 1922 seljak. Srbin. Stupio u NOB 1942 Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Metku 1943.
19. DEJANOVIĆ Stevana MIĆA 1896 seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941 Politički radnik. Poginuo u Raduču 1942.
20. DEJANOVIĆ Jove MILAN, 1922 seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941.'Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Srbi 1943.
21. DEJANOVIĆ Marka NIKICA 1922 seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Beogradu 1945.
22. DEJANOVIĆ Steve RADE, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo u Titovoj Korenici 1944.
23. DOSEN Dušana MIĆO, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo na Zelengori 1944.
24. DRAGIČEVIĆ Rade NIKOLA, 1909, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, komandir kurirske čete, kasnije, borac 3. brig. 6. div. Poginuo na sremskom frontu 1944.
25. DRASKOVIĆ Luke JANKO, 1873, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, kuhar 6. div. Poginuo u Metku 1942.
26. GLUMAC Petra DUŠAN, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo na Grahovu 1943.
27. GLUMAC Milanka JANKO, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo na Grahovu 1943.
28. KALINIĆ Mile ILIJA, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Bosni 1943.
29. KALINIĆ Mile MIĆO, 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo u Gospiću 1943.
30. KALINIĆ Petra MILAN, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo u Srijemu 1944.
31. KALINIĆ Janka PAJO, 1916, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 3. brig. 6. div. Poginuo u Drvaru 1944.

32. KALINIĆ Jove PAVAO, 1916, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Komande mjesta. Poginuo u Udbini 1942.

33. KALINIĆ Jove SPIRO, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac terenske čete. Poginuo 1944.

34. KONJEVIĆ Miče NIKOLA, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Podlapači 1942.

35. KONJEVIĆ Vuje NIKOLA — Vrana, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1941, borac jurišne čete PO »Velebit«. Poginuo u Podlapači 7. 3. 1942.

36. KONJEVIĆ Voje PETAR, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac terenske čete. Poginuo u Raduču 1944.

37. KUPRESANIN Rade SAVA, 1921, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Raduču 1943.

38. LEVNAIĆ Pavla JANKO, 1897, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Radio u NOO-u. Poginuo u Raduču 1942.

39. LEVNAIĆ Dane STOJAN, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, komandir voda u 6. div. Poginuo u Drvaru 1944.

40. MILEKIĆ Save DUŠAN, 1920. seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Komande mjesta Medak. Poginuo u Metku 1944.

41. MILEKIĆ Marka ĐURO, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo u Ribniku 1942.

42. MIŠČEVIĆ Jove NIKOLA, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Krčani 1944.

43. MRKAILO ĐURO, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Komande mjesta. Poginuo u Metku 1944.

44. MRKAILO Jove MÄLETA, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo u Metku 1943.

45. MRKAILO Jove MARKO, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Drenovači 1943.

46. MRKAILO Đure MILAN, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo na Plitvicama 1942.

47. MRKAILO Đure NIKOLA, 1929, dijete, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 3. brig. 35. div. Poginuo u Širokoj Kuli 1944.

48. PANJKOVIĆ Miloša DANE, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, Kasnije, borac 3. brig. 6. div. Poginuo u Raduču 1944.

49. POKRAJAC Paje BRANKO, 1921, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, komandant bat. u 6. div. Poginuo u Beogradu 1944.

50. POKRAJAC Ise DUŠAN, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Lošinju 1944.

51. POKRAJAC Marka ĐURO, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Otočcu 1943.

52. POKRAJAC Miloša ILIJA, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Bosni 1944.

53. POKRAJAC Nove JANKO, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB1941 Kasnije, borac jurišne čete. Poginuo u Gospiću 1942.

54. POKRAJAC Milanka MILAN, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo u Pločama 1942.

55. POKRAJAC Steve MILAN, 1898, seljak, Srbin. Stupio u NOB1942, borac terenske čete. Poginuo u Raduču 1944.

56. POKRAJAC Marka MILE, 1895, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, bo rac jurišne čete. Poginuo u Lovincu 1943.

57. POKRAJAC Marka PETAR,1919, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Gračacu 1943.

58. POKRAJAC Marka SAVA, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Raduču 1944.

59. POKRAJAC Mile STEVO, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Raduču 1942.

60. TESLA Jove DANE, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac terenske čete. Poginuo u Lovincu 1944.

61. TESLA Petra ILIJA, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Pekiša Vuksan«. Poginuo kao borac 6. div. u Kaniži 1943.

62. TESLA Steve ISO, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 3. brig. 6. div. Poginuo u Divoselu 1942.

63. TESLA Steve MILAN, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Kasnije, borac 6. div. Poginuo u Raduču 1943.

64. VUCKOVIC Mile NIKOLA, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo u Udbini 1943.

OPĆINA SMILJAN

BRUŠANI

1. DEŠIĆ Ivice MARICA, 1925, radnica, Hrvatica. Stupila u NOV jula 1942, borac 1. čete 3. bat. kasnije u I lič. brig. Član SKOJ-a od 1942. Poginula u IV neprijat. ofanzivi na Dabinoj strani januara 1943.

2. DEŠIĆ Ivice MILAN, 1920, radnik, Hrvat. Stupio u NOV maja 1942, borac 2. bat. »P. Vuksan«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo kao komandir odjeljenja u Jezercu kod Plitvica jula 1942.

3. PAVIČIĆ Martina MIĆO, 1900, radnik, Hrvat. Stupio u NOB 1943, radio kao tumač pri američkoj vojnoj misiji. Član KP Kanade. Poginuo kod Rijeke 1944.

4. PETRLIĆ Jakova JAKOV, 1915, radnik, Hrvat. Stupio u NOV marta 1942, borac 1. čete bat. »P. Vuksan«. Član SKOJ-a od 1940, KPJ od 1942. Poginuo kao komandir čete 4. bat. 1. lič. brig, u Slunju oktobra 1942.

5. ŠIKIĆ Jose MILAN, 1920, mesar, Hrvat. Stupio u NOV marta 1942, borac bat. »P. Vuksan«. član SKOJ-a od 1940, član KPJ od 1942. Poginuo kao politički radnik na terenu u Jadovnu septembra 1944.

RASTOKA

1. MILINOVIć Karla KARLO, 1869 seljak, Hrvat, član NOO Svračkovo selo. Poginuo u Krbavici maja 1944.

2. PAVIČIĆ Ivana BOŽO, 1920, seljak, Hrvat. Stupio u NOB maja 1945. Borac u 13. div. Poginuo u Istri aprila 1945.

3. PAVIČIĆ Jure IVAN, 1923, seljak, Hrvat. Stupio u NOB aprila 1945. Borac u 13. div.Poginuo u Istri aprila 1945.

4. ŠARIĆ StjepanaIVAN, 1925, seljak, Hrvat. Stupio u NOB aprila 1945. Borac u 13. div. Poginuo u Istri aprila 1945.

RIZVANUŠA

1. BARIĆ Ante MILE, 1922, učitelj, Hrvat. Stupio u NOV marta 1943. Od septembra 1943. u brigadi »Braće Radić«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo kao delegat čete kod Zumberka 1944.

2. BARIĆ Ante NIKOLA, 1924, konobar, Hrvat. Stupio u NOV aprila 1943, borac u 10. korpusu, od septembra u brigadi »Braće Radić«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo kod Zumberka 1944.

3. ĆORAK Ivana NIKOLA, 1910, Budak, seljak, Hrvat. Stupio u_ NOV januara 1943, borac u 35. diviziji. Od januara 1944. u 2. bat. 1. bng. 35. div. Poginuo na Ivčević Kosi kod Perušića maja 1944.

4. DOŠEN Ivana IVAN, 1917, strojobravar, Hrvat. Stupio u NOB 1941, bio je na pozadinskim dužnostima, član KPJ prije rata, član Općinskog i Okružnog komiteta. Poginuo od ustaša u Novoselu kod Gospića 6. 5. 1945.

5. DOŠEN Andrije MATE, 1926, krojač, Hrvat. Stupio u NOV septembra 1942, borac u omladinskom bataljonu. Član SKOJ-a od 1942. Ranjen kao komandir čete u omladinskoj brigadi na Prijeboju, umro u bolnici Mrzli Potoci 1943. godine.

6. DOŠEN Stipe MICA, 1921, radnica, Hrvatica. Stupila u NOB aprila 1943, bolničarka 1. bat. 2. brig. KNOJ-a. Član KPJ od 1940. Poginula u Podgoraču (Slavonija) 1944.

7. DOSEN Mile NIKOLA, 1912, seljak, Hrvat. Stupio u NOB januara 1943, terenski radnik. Član KPJ. Uhvatile ga ustaše i poslije mučenja ubile u Divoselu jula 1944.

8. MARAS Jose MATAN, 1921, radnik, Hrvat. Stupio u NOV februara 1943, borac PO »Plavi Jadran«. Poginuo u Kruščici (Tribunj) aprila 1944, kao komandir čete.

9. MARAS Mile MATAN, 1920, radnik, Hrvat. Stupio u NOV septembra 1942, borac bat. »Matija Gubec«, kasnije 4. bat. 1. brig. 6. divizija. Poginuo kao komandir čete u Pazarištu jula 1943.

10. SUPER Nikole MILAN, 1923, seljak, Hrvat. Stupio u NOV septembra 1942, borac 1. čete, 2. bat. 3. lič. brig, kasnije 6. div. Poginuo kao komandir voda u Drvaru 25. 5. 1944.

SMILJAN

1. BASARIĆ Mile DMITAR, 1901, seljak, Srbin. Stupio u NOV u ljeto 1942. Borac Smiljanske čete. Poginuo u Smiljanu marta 1943.

2. BLAŽEVIĆ Ivana NIKOLA, 1914, trg. pomoćnik, Hrvat. Stupio u NOB aprila 1942, Borac 3. bat. 1. LNOPO. Poginuo kao delegat voda 2. bat. 1. brig. 6. div. na Bogunici (Medak) januara 1943.

3. BOGIĆ Miška DANE, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942. Borac 6. div. Poginuo na Drenovači 1943.

4. BRKLJAČIĆ Marka KLARA, 1919, kućna pom, Hrvatica. Stupila u NOB 1942, bolničarka u bolnici Kamensko—Bijeli Potoci. Poginula u Bijelim Potocima 1944.

5. BRKLJAČIĆ Marka MILE, 1912, stolar, Hrvat. Stupio u NOV 1944, borac u 26. div. Poginuo kod Mostara u jesen 1944.

6. ĆAĆIĆ Josipa IVE, 1924, seljak, Hrvat. Stupio u NOV u proljeće 1943, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Pazarištu u jesen 1943.

7. ĆAĆIĆ MILE, 1922, seljak, Hrvat. Stupio u NOV u ljeto 1942, borac 4. bat. 1. lič. brig, kasnije 6. div. Poginuo u Žitniku augusta 1943.

8. ĆAĆIĆ Josipa MANDA, 1923, domaćica, Hrvatica. Stupila u NOV u proljeće 1943, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginula u Žitniku u jesen 1943.

9. FILIPOVIĆ JOSO, 1901, Pazarište, seljak, Hrvat. Stupio u NOB u proljeće 1942, politički radnik na terenu. Član KPJ od 1943. Izvršio samoubistvo da ne padne ustašama u ruke u Rastoci u jesen 1944.

10. JELIĆ Blaže JOSO, seljak, Hrvat. Stupio u NOB u jesen 1941, borac Smiljanske čete. Poginuo u Rastoci 1. 11. 1941.

11. JELIĆ Jose MANDA, 1923, kućna pom, Hrvatica. Stupila u NOV u jesen 1944, borac u 6. div. Poginula na sremskom frontu u proljeće 1945.

12. KATIĆ Nikole ANKA, 1927, domaćica, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, bolničarka vojno partiz. bolnice. Poginula u Bosni juna 1943.

13. KATIĆ Nikole NIKOLA, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bosanske jedinice. Poginuo kod Banja Luke 1944.

14. KATIĆ Petra PAJO,1911, seljak, Srbin. Jugoslavenski vojnik, poginuo 1941.

15. KOVAČEVIĆ Josipa ANTE, 1922, seljak, Hrvat. Stupio u NOV u ljeto 1942, borac 1. lič. brig, kasnije 6. div. Poginuo kod Gračaca u četvrtoj ofanzivi od četnika, 1943.

16. KOVAČEVIĆ Jose MILE, 1925, trg. pomoćnik, Hrvat. Stupio u NOB u ljeto 1942. Poginuo kod mosta Zablata-Smiljan u proljeće 1944.

17. LEMAIĆ Dane BOŽO, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOV u ljeto 1942, borac 1. lič. brig, kasnije 6. div. Poginuo u Lici u proljeće 1943.

18. MILEUSNIĆ Dane VASO, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac dalmatinske jedinice. Poginuo kod Knina 1943.

19. MILINKOVIĆ Mate STJEPAN, 1920, seljak, Hrvat. Stupio u NOV 1943, borac slavonske jedinice. Poginuo u Slavoniji 1944.

20. MILKOVIĆ Marka IVAN, 1922, seljak, Hrvat. Stupio u NOV aprila 1943, borac 3. bat. 1. LNOPO. »Velebit«. Poginuo kao komandir čete 2. bat. 1. brig. 6. div. na Zuleševici u proljeće 1943.

21. MILKOVIĆ Marka KATA, 1919, domaćica, Hrvatica. Stupila u NOV u proljeće 1943, član Opć. NOO Korenica. Član SKOJ-a od 1941. Zarobile je ustaše i strijeljale u Buniću juna 1944.

22. MILKOVIĆ Marka MARIJA MICA, 1927, seljanka, Hrvatica. Stupila u NOP u proljeće 1943, borac Komande mjesta Perušić. Poginula u Kosi (Perušić) 24. 4. 1944.

23. MUHAR STJEPAN, 1925, seljak, Hrvat. Stupio u NOB 1942, borac Komande. Poginuo u Pazaristu 1944.

24. PEJNOVIć Jovana ILIJA, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac u 6. div. Poginuo 1944.

25. PEJNOVIĆ Mile ILIJA, 1929, dijete, Srbin. Stupio u NOV 1943, borac područnog bat. PO »Velebit«. Poginuo na Drenovači u jesen 1943.

26. PEJNOVIĆ LUKA, 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac Komande mjesta Lovinac. Poginuo u Lovincu 1943.

27. PEJNOVIĆ Jove NIKOLA, 1913, seljak, Srbin.Stupio u NOB u jesen 1941, borac 4. LPO. Poginuo pri oslobođenju Beograda oktobra 1944.

28. PEJNOVIĆ Jove NIKOLA. 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOV u proljeće 1942. Poginuo kod Ribnika oktobra 1942.

29. PEJNOVIć Dane ZORKA, 1921, domaćica, Srpkinja. Stupila u NOV u ljeto 1942, borac 1. lič. brig, kasnije 6. div. Poginula u Popini u proljeće 1943.

30. PEZELJ Karla TVAN, 1920, Bačinac, pekarski pom. Hrvat. Stupio u NOB marta 1943, borac Komande mjesta Smiljan. Zarobile ga ustaše i strijeljale u Bužimu januara 1944.

31. PRPIĆ Mijata ADAM, 1887, seljak, Hrvat. Stupio u NOB u proljeće 1942, predsjednik seoskog NOO Smiljan. Ubile ga ustaše u Smiljanu jula 1942.

32. PRPIĆ Mijata BOZO, 1896, radnik, Hrvat. Stupio u NOB 1941, borac Smiljanske čete. Član KPJ od 1934. Ranjen kao komandant Komande mjesta Lički Osik prilikom bombardiranja u Širokoj Kuli u ljeto 1943. i umro na putu za bolnicu Bijele Potoke.

33. RAJČEVIĆ Đure ILIJA, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOV u proljeće 1942, borac u 6. div. Poginuo u Lapcu u proljeće 1944.

34. RAJCEVIć Koste NIKOLA, 1875, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac pri Komandi lič. područja, kasnije u 2. lič. području. Poginuo kod Udbine 1944.

35. RUPČIĆ Bože BOŽO, 1914, seljak, Hrvat. Stupio u NOB 1941, borac Smiljanske čete, ranjen kao komesar čete 35. div. kod Babinog Potoka u ljeto 1944. i od posljedica umro u bolnici u Bariju.

36. RUPČIĆ Mate PAJO, 1905, seljak, Hrvat. Stupio u NOB u proljeće 1942, borac terenskog rada pri Komandi mjesta. Zarobile ga ustaše i ubile u Rastoci u jesen 1944.

37. STARČEVIĆ Ante MILAN, 1922, seljak, Hrvat. Stupio u NOB u jesen 1942, borac Smiljanske čete. Poginuo u Smiljanskom Polju u ljeto 1943.

38. ŠARIĆ Mande MARA, 1922, đak, Hrvatica. Član SKOJ-a, član KPJ. Uhvatile je ustaše i odvele u logor Jasenovac, gdje su je ubile 1945.

39. TOMLJENOVIĆ Jure IVO, 1926, seljak, Hrvat. Stupio u NOV augusta 1942, borac 4. bat. lič. brig, kasnije 6. div. Poginuo u Zitniku augusta 1943.

40. TOMLJENOVIĆ Mate JURE, 1921, seljak, Hrvat. Stupio u NOB 1941, borac Smiljanske čete. Zarobile ga ustaše 23. 6. 1942. u Bužinu i strijeljale septembra 1942. kod Gospića.

41. TOMLJENOVIĆ Petra PAJO, 1922, Selište, Hrvat. Stupio u NOB 4. 4. 1945. Poginuo pri oslobođenju Rijeke i Istre.

42. UZELAC Marka GRGA, 1924, seljak, Hrvat. Stupio u NOB u ljeto 1943, borac Komande mjesta Medak. Poginuo u Metku u jesen 1944.

43. UZELAC Jose PAJO, 1923, seljak, Hrvat. Stupio u NOB u proljeće 1943, borac Komande mjesta Perušić. Poginuo kod Perušića (Janjačka kosa) u januaru 1944.

44. VRANEŠ Petra JOVO, 1928, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1943, borac u 35. div. Poginuo u Tounju kod Oštarija maja 1945.

OPĆINA KOSINJ

DONJI KOSINJ

1. BRUIĆ Mile DUŠAN, 1912, seljak, Srbin. Pred rat sekretar KK KPH Perušić. Član OK KPH za Liku. Član KPJ od 1940. Zaklale ga ustaše u G. Kosinju 10. 7. 1941.
2. BRUIĆ Dane ĐOKO, 1923, student, Srbin. Član SKOJ-a od 1939. Bacile ga ustaše u jamu Duman (Ličko Lešće) 10. 7. 1941.
3. BRUIĆ Mile NIKOLA, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac Komande mjesta Kosinj. Poginuo kao komandir voda 3. brig. 35. div. u Poljanku kod Plitvica 14. 2. 1944.
4. BRUIĆ Mane VLADE, 1927, seljak. Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Od 1943. u Komandi mjesta Kosinj. Uhvatile ga ustaše u Kršu i strijeljale u Kosinju 15. 9. 1944.
5. GLUMIČIĆ Miće DANE, 1912, trgovac, Srbin. Stupio u NOV 1943, borac 7. banijske div. Poginuo kod Topuskog 1943.
6. IVANČIĆ Jose IVAN, 1916, seljak, Hrvat. Stupio u NOV 1943, borac 6. div. Poginuo kao komandir voda kod Srba 2. 3. 1944.
7. JUGOVIĆ Kate IVAN, 1914, seljak, Hrvat. Stupio u NOV 1943, borac 6. div. Poginuo kao komesar čete na Vlašiću (Bosna) 28. 7. 1944.
8. KLOBUČAR Ivana PAVE, 1925, seljak, Hrvat. Stupio u NOV 1943, borac 6. div. Poginuo u Đakovu 26. 4. 1945.
9. MAJETIĆ Ivana MILE, 1925, seljak, Hrvat. Stupio u NOV 1943, borac 12. slavon. div. Poginuo kod Virovitice 5. 4. 1943.
10. PARIPOVIĆ Petra MILKA, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, borac bat. »M. Gubec«. Poginula kao bolničarka 13. 9. 1942.
11. PARIPOVIĆ Ise STEVAN, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1943, borac 2. bat. 2. brig. 35. div. Poginuo u Poljanku kod Plitvica 24. 4. 1944.
12. PINTAR Tome JOSIP, 1921, seljak, Hrvat. Stupio u NOV 10. 1. 1943, borac 6. div. Poginuo kao zamjenik komandira čete u Zemunu 21. 10. 1944.
13. PRAŽIĆ Mile ALEKSA, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 3. 1942, borac Komande mjesta Kosinj. Poginuo kao desetar 2. bat. 2. brig. 35. div. u Poljanku kod Plitvica 24. 4. 1944.
14. SIGURNJAK Ivana NIKOLA, 1923, trgovac, Hrvat. Stupio u NOV 9. 3. 1943, borac 1. brig. 6. div. Poginuo u Slatiniku kod Slavonskog Broda 18.4. 1945.
15. VIDMAR Ante JOSIP, 1919, seljak, Hrvat. Stupio u NOV 1943, borac 6. korpusa. Poginuo na Papuku 1943.

GORNJI KOSINJ

1. GRGURIĆ Mile PETAR, 1915, seljak, Hrvat. Stupio u NOB 1942, politički radnik na terenu, od 1942. član ONO odbora. Član KPJ od 1942. Poginuo u Krušćici (Sklope) septembra 1944.
2. KATALIN Martina SLAVA, 1925, seljanka, Hrvatica. Stupila u NOB 1943,politički radnik na terenu. Od 1943. član USAOH-a odbora Kosinj, član KPJ od 1943. Uhvatile je ustaše između Krša i Studenaca, te zaklale 3. 8. 1944. u Kršu.
3. KLOBUČAR S. KATA, 1916, seljanka, Hrvatica. Stupila u NOB 1943, radnik na terenu. Od 1943. član USAOH-a odbora u Kosinju. Član KPJ od 1943. Uhvatile je ustaše između Krša i Studenaca te zaklale 3. 8. 1944.
4. MARINIĆ Mile PAJO, 1918, radnik, Hrvat. Stupio u NOV 1943, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kod Drvara 1944.
5. ŠPOLJARIĆ Jose IVAN, 1912, pekar, Hrvat. Stupio u NOB 1943, borac Komande mjesta Kosinj. Poginuo na Rudinki (D. Kosinj) 1944.
6. ŠPOLJARIĆ Stjepana JOSIP, 1905, krojač, Hrvat. Stupio u NOV 1942, borac bosanskih jedinica. Poslije ranjavanja liječen u bolnici u Prnjavoru, gdje su ga ubili Nijemci 31. 12. 1944.
7. ŠPOLJARIĆ Jose VINKO, 1927, seljak, Hrvat. Stupio u NOV 1943, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Pazaristu 1943.

KRŠ — GRADINA

1. GLUMAC Mile NIKOLA, 1916, Lipovo Polje, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »Matija Gubec«. Poginuo u Kršu 13. 9. 1942.
2. KOKOTOVIĆ Mile DANE, 1902, radnik, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »Matija Gubec«. Poginuo u Kršu 13. 9. 1942.
3. KOKOTOVIĆ Dane PETAR, 1928, dijete, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Matija Gubec«. Poginuo u Kršu 13. 9. 1942.
4. KOKOTOVIĆ Jove MILE, 1913, seljak, Srbin. Zarobili ga Nijemci kao jugoslavenskog vojnika u Doboju aprila 1941. i sproveli u logor u Njemačku gdje je umro 1943.
5. KORDIĆ Dane BRANKO, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »O. Priča«. Zatim u bat. »Matija Gubec« 4. ličkog odreda. Ubili ga Nijemci na Zelengori 1943.
6. LEMIĆ Mile DANE, 1906, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »Matija Gubec«. Poginuo kao borac Komande mjesta Kosinj u D. Kosinju 16. 6. 1943.
7. LEMIĆ Petra MILE, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »M. Gubec«. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u Papuči kod Metka 26. 12. 1942.
8. LEMIĆ Dane MILOŠ, 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOV 15. 10. 1942, borac bat. »M. Gubec«. Od 1943. u Komandi mjesta Kosinj. Poginuo kao desetar u Divoselu 20. 6. 1944.
9. LEMIĆ Mile PETAR, 1896, radnik, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »M. Gubec«. Poginuo u 4. bat. 1. brig. 6. div. na Zuleševici kod Lapca 11. 2. 1943.
10. LEMIĆ Dane VAJO, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »M. Gubec«. Poginuo kao komandir voda 4. bat. 1. brig. 6. div. u Oštroj kod Gospića 29. 4. 1943.
11. LEMIĆ Nikole VLADO, 1897, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, predsjednik seoskog NOO Krš. Umro od tifusa u Bučici na Baniji 1945.
12. MILEUSNIĆ Mile DAMJAN, 1920, kovač, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Omladinske čete u bat. »O. Priča«. Poginuo kao komandir čete 4. bat. 1. brig. 6. div. u Cvituši kod Lovinca 16. 3. 1943.
13. MOMČILOVIĆ Đure BOGDAN, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »Matija Gubec«. Poginuo kao komandir voda 1. brig. 35. div. u Titovoj Korenici 1944.
14. MOMČILOVIĆ Stevana MANE, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »M. Gubec«. Poginuo kao komandir voda 1. brig. 35. div. u Prozoru kod Otočca 1944.
15. MOMČILOVIĆ Đure NIKOLA, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB novembra 1941, borac Omladinske čete Debelo Brdo. Zatim komandir voda u Komandi mjesta Kosinj. Strijeljale ga ustaše kod Perušića 18. 8. 1943.
16. MOMČILOVIĆ Dane SAVKA, 1920, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOV 1943, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginula od talijanskog bombardiranja u Pazaristu 1943.
17. PARIPOVIĆ Đure BUDE, 1894, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »M. Gubec«. Poginuo u Kršu 13. 9. 1942.
18. PARIPOVIĆ Mane BUDE, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »Matija Gubec«. Zatim u 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kao član ROC-a Perušić u D. Kosinju 20. 2. 1944.
19. PARIPOVIĆ Mile BUDE, 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »M. Gubec«, od 1943. u Komandi mjesta Kosinj. Izvršio samoubistvo, da ne padne ustašama u ruke, u Kršu 1944.
20. PARIPOVIĆ Pilipa BUDE, 1904, puškar, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Užičkog bat, od 1942. rukovodilac tehničke radionice pri bat. »M. Gubec«. Uhvatile ga ustaše i strijeljale u Kosinju 12. 10. 1942.
21. PARIPOVIĆ Bude DANE, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »O. Priča«. Poginuo u Škarama 1942.
22. PARIPOVIĆ Mirka DUŠAN, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »M. Gubec«. Poginuo u 4. bat. 1. brig. 6. div. u Oštroj kod Gospića 6. 10. 1943.
23. PARIPOVIĆ Miladina MILAN, 1916, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942,

borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Vrebačkoj Stazi 1943.

24. PARIPOVIĆ Petra MILAN, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »M. Gubec«. Poginuo kao komandir voda 4. bat. 1. brig. 6. div. u Mliništu (Bosna) 1943.

25. PARIPOVIĆ Vuje MILAN, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »O. Priča«. Poginuo u 4. bat. 1. brig. 6. div. na Vodenoj Glavi (Gračac) 11. 2. 1943.

26. PARIPOVIĆ Bude PETAR, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »M. Gubec«, od 1943. u Komandi mjesta Kosinj. Poginuo u D. Kosinju 16. 6. 1943.

27. PARIPOVIĆ Dane PETAR, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »M. Gubec«. Poginuo kao vodnik voda u 7. div. 1943.

28. PARIPOVIĆ Dane PETAR, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »M. Gubec«. Od 1943. u 7. div. Poginuo kao komandir voda na Zelengori 1943.

29. PARIPOVIĆ Mile PETAR, 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Prozoru kod Otočca 1944.

30. PARIPOVIĆ Todor SMILJA, 1923, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOV 1942, borac bat. »M. Gubec«. Član SKOJ-a od 1942. Poginula u 4. bat. 1. brig. 6. div. u Čanković draži kod Gračaca 1943.

31. PARIPOVIĆ Miladina STEVAN, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »M. Gubec«, od 1943. u Komandi mjesta Kosinj. Poginuo u Kršu 1944.

32. PETRIć Aleksa LUKA, 1911, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Pljevljama 1944.

33. POČUČA Dane ĐURO, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »M. Gubec«. Poginuo u 4. bat. 1. brig. 6. div. kod Pive (Bosna) 20. 1. 1944.

34. RADOVIĆ Mane BRANKO, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Omladinske čete Debelo Brdo, a zatim u bat. »O. Priča«. Član SKOJ-a od 1942, KPJ od 1943. Poginuo kao član ROC-a za Perušić u Kaluđerovcu 1945.

35. RADOVIĆ Steve DANE, 1918, kovač, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac odreda »Čapajev«, a zatim u bat. »M. Gubec«. Poginuo kao predsjednik seoskog NOO Krš u Kršu 8. 2. 1944.

36. RADOVIĆ Stevana DUŠAN, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »M. Gubec«. Član SKOJ-a od 1943. Poginuo kao komandir izviđačkog voda 4. bat. 1. brig. 6. div. kod Valjeva 1944.

37. RADOVIĆ Jove MANE, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1944, borac bat. »O. Priča«. Poginuo u Kršu 13.9. 1942.

38. RADOVIĆ Steve MILAN, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »M. Gubec«, član SKOJ-a od 1943. Poginuo u Komandi mjesta Kosinj u D. Kosinju 16. 6. 1943.

39. RADOVIĆ Petra NIKICA, 1915, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »O. Priča«. Zatim u 16. brig. 7. div. Poginuo kao komandir čete na Miljevini (Bosna) 1943.

40. RADOVIĆ Steve SOFIJA, 1924, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1941, borac bat. »O. Priča«. Poginula kao referent saniteta 1. brig. 6. div. u Lovincu 16. 3. 1943.

41. REPAC Mile DRAGAN, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »M. Gubec«. Poginuo 1943. u Zuleševici.

42. REPAC Damjana SLAVKO, 1913, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac odreda »Čapajev«, a zatim bat. »B. Adžija«. Poginuo kao komandir voda u Škarama 1942.

43. ŠTAKIĆ Save ILIJA, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »M. Gubec«. Poginuo u 4. bat. 1. brig. 6. div. u Ljubovu 23. 3. 1943.

LIPOVO POLJE

1. BASTA Petra BUDE, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »M. Gubec«. Poginuo na Bogunici kod Metka 26. 12. 1942.

2. BRUIĆ STOJAN, 1923, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Užičkog bataljona. Poginuo na Igmanu 1942.

3. ĆORMARKOVIĆ Petra STEVO, 1903, zanatlija, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac srbijanskih jedinica. Strijeljali ga u Rakovici kod Beograda 1942.
4. GLEDIĆ MARKO, 1914, radnik, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac srbijanskih jedinica. Poginuo u Mravincima 1942.
5. GLUMAC Petra DRAGAN, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »M. Gubec«. Poginuo u Kršu 13. 9. 1942.
6. GLUMAC Miće JEKA, 1929, dijete, Srpkinja. Stupila u NOB 1941, borac vojvođanskih jedinica. Poginula u Banatu 1943.
7. GLUMAC Petra MILE, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »M. Gubec«. Poginuo u Kršu 13. 9. 1942.
8. GLUMAC Petra MILE, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »O. Priča«. Poginuo kao komandir čete nesretnim slučajem u Klapavicama decembra 1942.
9. GLUMAC Mile PETAR, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »M. Gubec«. Zarobile ga ustaše kao borca Komande mjesta Kosinj u Skriljaku (Janjačka Kosa) a strijeljale u Perušiću 27. 3. 1944.
10. IVKOVIĆ Mile TODOR, 1911, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941. Clan KPJ od 1935. Poginuo u Užicu novembra 1941.
11. KOKOTOVIĆ Vlade DUŠAN, 1915, trg. pomoćnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac vojvođanskih jedinica. Poginuo u Fruškoj gori 1943.
12. KOKOTOVIĆ Mane SMILJA, 1922, krojačica, Srpkinja. Stupila u NOV 1942, borac vojvođanskih brigada. Poginula u Bosni 1944.
13. PAVLOVIĆ Dane DMITAR, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1943, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Širokoj Kuli 1943.
14. PAVLOVIĆ Petra MILE, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »O. Priča«. Od 1943. u Komandi mjesta Kosinj. Poginuo u D. Kosinju 16. 6. 1943.
15. POĆUCA Mirka MANE, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »O. Priča«. Poginuo u Kršu 13. 9. 1942.
16. POČUČA Mile MARKO, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »O. Priča«. Poginuo u Kršu 13. 9. 1942.
17. POCUCA Mile STEVO, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »B. Adžija«. Poginuo u Škarama kod Otočca 1942.
18. ŠKARIĆ Petra DUŠAN, 1919, učitelj, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac 1. LPO »Velebit«, zatim šef ROC-a kotara Perušić. Poginuo kao rukovodilac ROC-a za kotar Perušić u Škriljaku (Janjačka kosa) 27. 3. 1944.
19. ŠKORIĆ Dane BOŽICA, 1920, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1941, borac bat. »B. Adžija«. Uhvatile je ustaše i strijeljale na Rudinki kod D. Kosinja 1942.
20. ŠTAKIĆ Vaje ILIJA, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »B. Adžija«. Poginuo u 4. bat. 1. brig. 6. div. u Babinom Potoku 13. 5. 1943.
21. VARIĆAK Petra DUŠAN, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo na Zuleševici 11. 2. 1943.

MLAKVA

1. BOBIć Mile ANĐA, 1925, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOV 1942, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Clan SKOJ-a od 1942, KPJ od 1944. Poginula kao delegat voda u Podoštrelju (Drvar) 1944.
2. CVIJANOVIĆ Mile DANE, 1915, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »O. Priča«. Ranjen kao komandir čete 4. bat. 1. brig. 6. div. i kao takav poginuo na Zelengori 1943.
3. CVIJANOVIĆ Jove ILIJA, 1906, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »O. Priča«. Poginuo u Srbu 1942.
4. GLUMICIĆ Steve NIKOLA, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942,' borac bat. »M. Gubec«. Ranjen na Ljubovu i umro u bolnici u Krbavici 1942.
5. GLUMICIĆ Nikole STEVO, 1897, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »O. Priča«. Od 1943. radio pri opć. NOO Kosinj. Poginuo u Janjačkoj Kosi 1944.

6. GRUIČIĆ Damjana JOVO, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac Komande mjesta Kosinj. Poginuo u Mlakvi jula 1945.

7. GRUICIĆ Damjana MANE, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »0. Priča«. Ranjen u 1. brig. 6. div. i kao takav poginuo na Sutjesci 1943.

8. GRUIČIĆ Ilije MANE, 1886, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, predsjednik seoskog NOO Mlakva. Poginuo nesretnim slučajem u Čitluku 4. 11. 1942.

9. GRUIČIĆ Đure MILE, 1911, seljak, Srbin. Zarobili ga Nijemci kao jugoslavenskog vojnika u Doboju aprila 1941. i sproveli u logor u Njemačku gdje je umro 1943.

10. GRUIČIĆ Dmitra MILETA, 1901, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »O. Priča«. Od 1943. radio u NOO. Ranjen kao član Opć. NOO Kosinj od nagazne mine u Vrebačkoj Stazi i umro na Velebitu 7. 5. 1944.

11. GRUIČIĆ Đure NIKOLA, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »O. Priča«. Poginuo u Kršu 13.9. 1942.

12. GRUIČIĆ Petra PETAR, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »O. Priča«, kasnije 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kao ranjenik na Sutjesci 1943.

13. JAVORINA Đure NIKOLA, 1903, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »M. Gubec«. Poginuo u Kršu 13. 9. 1942.

14. KOKOTOVIĆ Steve TODOR, 1906, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »O. Priča«. Od 1943. u Komandi mjesta Kosinj. Poginuo u Kaluđerovcu kod Perušića 15. 9. 1944.

15. MILEUSNIć Ilije LUKA, 1912, seljak, Srbin. Zarobili ga Nijemci kao jugoslavenskog vojnika u Doboju aprila 1941. i sproveli u logor u Njemačku gdje ie umro od posljedica batina 1944.

16. MUNJAS Petra DUŠAN, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kod Krbavice 1943.

17. MUNJAS Nikole MILAN, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u 1. brig. 35. div. u Frkašiću 1945.

18. MUNJAS Petra MILAN, 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo na Zuleševici 1943.

19. MUNJAS Petra MILKA, 1924, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, borac 4. LPO. Poginula u 4. bat. 1. brig. 6. div. u Mušaluku 1943.

20. PRAŽIĆ Alekse MANE, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 12. 11. 1941, borac bat. »O. Priča«. Poginuo kao zamjenik komandanta 1. bat. 1. brig. 6. div. na Zuleševici 12. 2. 1943.

21. ŠTAKIĆ Vasilja DUŠAN, 1911, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »O. Priča«. Poginuo od nagazne mine u Vrebačkoj Stazi 1944.

22. ŠTAKIĆ Ilije JOVO, 1904, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac Komande mjesta Kosinj. Poginuo u Mlakvi 1944.

23. ŠTAKIĆ Jove SOVRE, 1908, službenik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »O. Priča«. Od 1943. u Komandi mjesta Kosinj. Umro od tifusa u Benkovcu (Dalmacija) 11. 3. 1945.

24. VARIĆAK Đure JOVO, 1906, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Žegaru 4. 4. 1943.

25. VARIĆAK Nikole MANE, 1911, vodnik, Srbin. Stupio u NOB decembra 1941, organizator ustanka. Član KPJ od 1939. Poginuo kao komandant bat. »O. Priča« u Poljanu 13. 9. 1942.

26. VARIĆAK Dane MILKA, 1921, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOV 1942, bolničarka 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginula za oslobođenje Zagreba maja 1945.

POLJAN

1. CVIJANOVIĆ Bude ALEKSA, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Klapavicama 1943.

2. CVIJANOVIĆ Luke BRANKO, 1906, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »O. Priča«. Od 1943. predsjednik Opć. NOO Kosinj. Poginuo u D. Kosinju 24. 2. 1944.

3. CVIJANOVIČ Jandre MARA, 1926, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOV 6. 10. 1942, borac bat. »M. Gubec«, kasnije 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginula kod Gračaca 1943.
4. CVIJANOVIČ Ilije MILADIN, 1898, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »M. Gubec«. Ranjen i umro kao predsjednik seoskog NOO Poljan u Poljanu 13. 9. 1942.
5. CVIJANOVIČ Mile MILAN, 1897, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »M. Gubec«. Uhvatile ga ustaše i ubile u Poljanu 23. 12. 1942.
6. CVIJANOVIČ Milana NIKOLA, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Rakovici kod Beograda 1944.
7. CVIJANOVIČ Bude SIMO, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo na Sutješci 1943.
8. KOKOTOVIĆ Tode MILE, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Klapavicama 1943.
9. KOKOTOVIĆ Vuje MILE, 1900, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac bat. »M. Gubec«. Od 1943. pri Opć. NOO Kosinj. Uhvatile ga ustaše u D. Kosinju, a zatim strijeljale u Otočcu 1944.
10. KOKOTOVIĆ Mile NIKOLA, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »O. Priča«. Poginuo kao komandant 4. bat. 1. brig. 6. div. u Beogradu 15. 10. 1944.
11. KOKOTOVIĆ Todora STANA, 1926, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOV 1942, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginula u 35. div. kod Korenice jula 1944.
12. KOKOTOVIĆ Mile SVETOZAR, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, komandir 1. čete bat. »M. Gubec«. Poginuo kao komandir 1. čete i zamjenik komandanta bataljona u Kršu 13. 9. 1942.

OPĆINA PAZARIŠTE

PAZARIŠTE

1. BALENOVIĆ Petra KATA, 1922, Klanac, seljanka, Hrvatica, Stupila u NOV aprila 1943, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginula kao politički delegat 35. div. u Bilaju kraj Gospića.
2. BALENOVIĆ Vida MARKO, 1923 Klanac, seljak, Hrvat. Stupio u NOV aprila 1942, borac bat. »Pekiša Vuksan«. Utopio se u rijeci Lici prilikom prevoza oružja oktobra 1943.
3. BALENOVIĆ Vida NIKOLA, 1913, Klanac, seljak, Hrvat. Stupio u NOV maja 1943, borac 34. div. Poginuo u Žumberku septembra 1943.
4. BALENOVIĆ Nikole VICKO — VINKO, 1913, Klanac, seljak, Hrvat. Stupio u NOV aprila 1942, borac bat. »Pekiša Vuksan«. Poginuo kao politički radnik u Kruščici — Pazarište 22. 12. 1942.
5. BARIČEVIĆ Adama IVAN, 1927, Oteš, seljak, Hrvat. Stupio u NOV aprila 1943, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Dunjevcu — Klanac augusta 1943.
6. BARIČEVIĆ Jose LUKA, 1894, Oteš, pekar, Hrvat. Stupio u NOV 6. 11. 1941, u Korenički odred. Umro u Titovoj Korenici februara 1942.
7. BARIČEVIĆ Adama MILE, 1915, Klanac, seljak, Hrvat. Stupio u NOB 1941, u Moslavački odred. Poginuo kod Zagreba maja 1942.
8. BOROVAC Dane JURE, 1902, Mala Plana, seljak, Hrvat. Stupio u NOB aprila 1943, kao član Mjesnog NOO Mala Plana. Poginuo kao predsjednik Mjesnog NOO Mala Plana marta 1944.
9. BOROVAC Ivana JURE, 1921, Varoš — Popovača, seljak, Hrvat. Stupio u NOV oktobra 1943, borac 6. div. Poginuo kao borac 35. div. u Bilaju decembra 1944.
10. BOROVAC Ivana MARKO, 1924, Popovača, seljak, Hrvat. Stupio u 6. div. oktobra 1943, a poginuo kao borac 35. div. kod Titove Korenice septembra 1944.
11. BUTORAC Mile ANKA, 1924, Klanac, seljanka. Hrvatica. Član SKOJ-a. Uhapšena u Klancu aprila 1944. i sprovedena u logor Jasenovac, gdje je ubijena decembra 1944.
12. BUTORAC Stjepana JURE, 1921, Podastrana, seljak, Hrvat. Stupio u NOV aprila 1943, borac 4. bat. 1.

brig. 6. div. Poginuo aprila 1944. kod Travnika.

13. BUTORAC Ivana LUKA, 1925, Podastrana, đak, Hrvat. Stupio u NOV oktobra 1943, borac 6. div. Poginuo kod Travnika aprila 1944.

14. BUTORAC MILE, 1910, Donje Pazarište, Hrvat, španski borac. Ubile ga ustaše u Jadovnom.

15. BUTORAC Šime MILE, 1900, Klanac, seljak, Hrvat. Stupio u NOB januara 1943, kao odbornik Opć. NOO Pazarište. Poginuo u Klancu oktobra 1944.

16. BUTORAC Petra PETAR, 1925, Kla, nac, seljak, Hrvat. Stupio u NOB aprila 1943, borac 4. bat. »Matija Gubec« 1. brig. 6. div. Poginuo kod Travnika aprila 1944.

17. BUTORAC Petra STJEPAN, 1927, Dunjevac, seljak, Hrvat. Stupio u NOV aprila 1945, borac 13. div. Poginuo u Klani aprila 1945.

18. ĆAĆIĆ Antona IVAN, 1920, Podastrana, seljak, Hrvat. Stupio u NOV aprila 1943, borac 4. bat. »Matija Gubec«, 1. brig. 6. div. Poginuo kod Travnika aprila 1944.

19. ĆAĆIĆ Ivana JAKOV, 1924, Aleksinica, seljak, Hrvat. Stupio u NOV oktobra 1943, borac 13. div. Poginuo u Ilirskoj Bistrici aprila 1945.

20. ĆAĆIĆ Nikole MILE, 1909, Kalinovača, seljak, Hrvat. Odbornik NOO Dubrava — Kalinovača. Poginuo u Gospiću marta 1944.

21. DRAGIČEVIĆ Ivana JURE, 1923, Aleksinica, seljak, Hrvat. Stupio u NOV septembra 1943, borac 35. div. Poginuo kod Titove Korenice aprila 1944.

22. DUIĆ Stjepana FRANJO, 1890, Oteš, seljak, Hrvat. Stupio u NOB 1941. Umro na dužnosti sekretara KK KPH Perušić aprila 1943.

23. DUIĆ Šime IVAN, 1927, Aleksinica, seljak, Hrvat. Stupio u NOV aprila 1945. Poginuo kao borac 13. div. u Ilirskoj Bistrici aprila 1945.

24. GLAVAŠ Vida DRAGAN, 1920, Kruščica, seljak, Hrvat. Stupio u NOB aprila 1943, kao član MNOO Kruščica. Poginuo u Kruščici oktobra 1943.

26. GRŽAN Jure JOSIP, 1919, Velika Plana, seljak, Hrvat. Stupio u NOB aprila 1943, kao vodič Izviđačkog voda 35. div. Poginuo u Š tir kovači septembra 1944.

27. HODAK Ivana MILE — ČILE, 1912, Oteš, seljak, Hrvat. Stupio u NOB 1941, u Korenički odred. Poginuo u Klancu 1942.

28. HODAK Martina PETAR, 1895, Oteš, seljak, Hrvat. Stupio u NOB aprila 1943, kao član Opć. NOO Pazarište. Poginuo u Janjačkoj Kosi 21. 3. 1944.

29. JOVANOVIĆ Blaža JURE, 1907, Novoselija, seljak, Hrvat. Stupio u NOB aprila 1943. Predsjednik MNOO Novoselija — španjuša. Uhapsile ga ustaše marta 1944. i odvele u zatvor u Gospić, gdje je nakon mučenja umro oktobra 1944.

30. JOVANOVIĆ Josipa MILE, 1906, Velika Plana, seljak, Hrvat. Stupio u NOV 1943, borac 8. div. Poginuo kod Karlovca aprila 1944.

31. JURČIĆ Luke IVAN, 1899, Popovača, seljak, Hrvat. Stupio u NOB poč. 1942. Strijeljale ga ustaše u Pazaristu jula 1942.

32. KRMPOTIĆ Ivana JAKOV, 1919, Popovača, seljak, Hrvat. Stupio u NOV aprila 1943, borac 4. bat. »Matija Gubec« 1. brig. 6. div. Poginuo kod Banja Luke aprila 1944.

33. KRPAN Martina ADAM, 1898, Klanac, pekar, Hrvat. Stupio u NOB aprila 1943, kao član Opć. NOO Pazarište. Utopio se u rijeci Lici prilikom prevoza oružja oktobra 1943.

34. KRPAN Martina JOSO, 1894, Klanac, postolar, Hrvat. Stupio u NOB 1941. Ubile ga ustaše u Klancu 29. 7. 1942.

35. KRPAN Martina KARLO, 1907, Klanac, pekar, Hrvat. Stupio u NOB 6. 11. 1941, u Korenički odred. Poginuo u Klancu kao politički radnik oktobra 1944.

36. KRPAN Marka MARKO, 1915, Klanac, seljak, Hrvat. Stupio u NOV aprila 1943, borac bat. »Pekiša Vuksan«. Poginuo kao terenski politički radnik u Kruščici — Pazarište 22. 12. 1942.

37. LULIć Marka IVAN, 1919, Klanac, pekar, Hrvat. Stupio u NOV marta 1942, u Kalnički odred. Poginuo u Zaboku oktobra 1942.

38. LULIć Marka JOSO, 1913, Klanac, stolar, Hrvat. Stupio u NOV 6. 11. 1941. Poginuo kao sekretar OK KPH Pazarište u Kaluđerovcu jula 1943.

39. LULIĆ Jose JURE, Vaganac, seljak, Hrvat. Stupio u NOP aprila 1943. Radio u omladinskoj organizaciji. Uhvatile ga ustaše i strijeljale u Vagancu aprila 1944.

40. LULIĆ Josipa MARKO, 1910, Predvaganac, pekar, Hrvat. Stupio u NOV oktobra 1943, borac 6. div. Poginuo kod Travnika aprila 1944.

41. LULIĆ MATE, Vaganac, seljak, Hrvat. Stupio u NOB aprila 1943. Radio po omladinskom pitanju na području Pazarišta. Uhvatile ga ustaše i strijeljale u Vagancu aprila 1944.

42. LULIĆ Ante PETAR, 1921, Vranovina, seljak, Hrvat. Stupio u NOB novembra 1942. Poginuo kao pomoćnik komandira čete u 6. div. kod Banja Luke aprila 1944.

43. MARINIĆ Jure JOSIPA, 1926, Kruščica, seljanka, Hrvatica. Stupila u NOB aprila 1943, kao član SKOJ-a. Poginula kao član OK SKOJ-a Pazarište u Klancu oktobra 1944.

44. MARKOVIĆ Stjepana FRANJO, 1913, Brezovo Polje, seljak. Hrvat. Stupio u NOB oktobra 1942. Član MNOO Oteš i član Opć. NOO Pazarište. Poginuo u Bužimu septembra 1944.

45. MARKOVIĆ Blaža IVAN, 1919, Predvaganac, seljak, Hrvat. Stupio u NOV aprila 1945, borac 13. div. Poginuo u Ilirskoj Bistrici aprila 1945.

46. MARKOVIĆ Tome IVAN, 1912, Veliki Žitnik, seljak, Hrvat. Stupio u NOV aprila 1945, borac 13. div. Poginuo u Istri — Ilirska Bistrica aprila 1945.

47. MILINKOVIĆ Ivana IVAN, 1927, Oteš, seljak, Hrvat. Stupio u NOV aprila 1945, borac 13. div. Poginuo u Klani — Istra aprila 1945.

48. MILINKOVIĆ Andrije JOSO, 1923, Brezovo Polje, seljak, Hrvat. Stupio u NOV aprila 1945, borac 13. div. Poginuo u Ilirskoj Bistrici aprila 1945.

49. MILINKOVIĆ Stjepana LUKA, 1925, Podastrana, seljak, Hrvat. Stupio u NOV aprila 1945, borac 13. div. Poginuo u Klani — Istra aprila 1945.

50. MILINKOVIĆ Mijata VICKO, 1899, Podastrana, seljak, Hrvat, član KPJ od 1938. Ubile ga ustaše u Klancu 20. 4. 1941.

51. MUHAR Mijata JOSO, 1900, Kalinovača, seljak, Hrvat. Stupio u NOV oktobra 1942, borac 6. div. Poginuo kod Banja Luke maja 1944.

52. NAGLIĆ Ane GRGA, 1910, Kućište — Karlobag, seljak, Hrvat. Stupio u NOV oktobra 1943, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kod Travnika aprila 1944.

53. OSMOKROVIĆ Stjepana IVAN, 1897, Popovača, kovač, Hrvat. Stupio u NOB početkom 1942. Strijeljale ga ustaše u Pazarištu 1942.

54. PASTOVIĆ Stjepana TOMO, 1899, Podastrana, lugar, Hrvat. Stupio **u** NOP poč. 1943. Uhapsile ga ustaše 21. 3. 1944. i odvele u zatvor, gdje je i umro 15. 4. 1944.

55. POPOVIĆ Blaža STJEPAN, 1917, Klanac, zubar, Hrvat. Stupio u Moslavačku jedinicu 1942. Poginuo kod Osijeka novembra 1944.

56. RADOŠEVIć Petra IVAN, 1920, Kruščica, seljak, Hrvat. Stupio **u** NOB aprila 1943. Poginuo kao član OK SKOJ-a Pazarište u Kaluđerovcu marta 1945.

57. RADOŠEVIĆ Luke JOSO, 1923, Kruščica, seljak, Hrvat. Stupio u NOV oktobra 1942, borac bat. »Pekiša Vuksan«. Poginuo oktobra 1943.

58. RADOŠEVIĆ Stjepana MARKO, 1919, Aleksinica, seljak, Hrvat. Stupio u NOV oktobra 1943, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kod Banja Luke aprila 1944.

59. RADOŠEVIĆ Petra NIKOLA. 1918, Kruščica, seljak, Hrvat. Stupio u NOV septembra 1942, borac 4. bat. »Matija Gubec« 1. brig. 6. div. Poginuo u Ploči decembra 1942.

60. RADOŠEVIĆ Mate VINKO, 1910, Kruščica, seljak, Hrvat. Stupio u NOV oktobra 1942, borac bat. »Matija Gubec« 1. brig. 6. div. Poginuo u Ploči decembra 1942.

61. **RUKAVINA Marka IVAN,** BEG, 1920, **Vaganac, seljak, Hrvat. Stupio u** NOB 6. 11. 1941. **Uhapsile ga ustaše i odvele** u **zatvor, gdje je bio do**

1942. Po dolasku iz zatvora nastavlja rad za NOP. Poginuo kao član OK KPJ Pazarište oktobra 1944.

62. RUKAVINA Josipa MARKO, 1895, Vaganac, seljak, Hrvat. Stupio u NOB aprila 1943, kao član MNOO Vaganac. Poginuo kao predsjednik istog NOO i član Opć. NOO Pazarište u Kosi — Škriljak 21. 3. 1944.

63. RUKAVINA Ivana PETAR, 1924, Vaganac, pekar, Hrvat. Predratni član SKOJ-a. Poginuo 1941. u Zagrebu prilikom napada na ustašku vojnicu kod Botaničkog vrta u Zagrebu 4. 8. 1941.

64. RUKAVINA Marka PETAR, 1924, Predvaganac, seljak, Hrvat. Stupio u NOB aprila 1943. Omladinski aktivista i član SKOJ-a. Poginuo u Dubravi — Pazarište oktobra 1944.

65. RUŽIĆ Jure IVAN, 1922, Aleksinica, seljak, Hrvat. Stupio u NOB aprila 1943,borac 4. bat. »Matija Gubec« 1. brig. 6. div. Poginuo u Gornjem Kosinju oktobra 1943.

66. SMOLCIĆ Nikole JOSIP, 1910, Klanac, seljak, Hrvat. Stupio u NOB aprila 1945, borac 13. div. Poginuo u Klancu aprila 1945.

67. SMOLČIĆ Grge MARTIN, 1925, Klanac, seljak, Hrvat. Stupio u NOV aprila 1943, borac bat. Matija Gubec« 1. brig. 6. div. Poginuo kod Livna aprila 1944.

68. SORIĆ Mate DANE, 1921, Popovača, seljak, Hrvat. Stupio u NOV aprila 1943, borac 6. bat. »Matija Gubec« 1. brig. 6. div. Poginuo kod Travnika aprila 1944.

69. SORIĆ Jure FILIP, 1903, Popovača, seljak. Hrvat. Stupio u NOB poč. 1943. kao član MNOO. Uhvatile ga ustaše u Gospiću 21. 3. 1944. Umro je u zatvoru 15. 4. 1944.

70. SORIĆ Mate IVAN, 1916, Popovača, seljak, Hrvat. Stupio u NOV oktobra 1942, borac odreda »Plavi Jadran«. Poginuo na Baškim Oštarijama jula 1943.

71. STARČEVIĆ Ivana BOŽO, 1924, Aleksinica, seljak, Hrvat. Stupio u NOV aprila 1945. Poginuo u Klani — Ilirska Bistrica, aprila 1945.

72. STARČEVIĆ Tome IVAN, 1924, Aleksinica, seljak, Hrvat. Stupio u NOV aprila 1943, borac 4. bat. »Matija Gubec« 1. brig. 6. div. Poginuo kod Korenice oktobra 1944.

73. STARČEVIĆ Mate MARIJA, 1925, Veliki Žitnik, seljanka, Hrvatica. Stupila u NOV aprila 1943, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Zarobile je ustaše marta 1944, otpremile za Jasenovac i ubile decembra 1944.

74. STARČEVIĆ Luke MATE, 1922, Bukovac, seljak, Hrvat. Stupio u NOV oktobra 1943, borac 13. div. Poginuo u Ramljanima oktobra 1944.

75. STARČEVIĆ Ivana NIKOLA, 1907, Kalinovača, seljak, Hrvat. Stupio u NOV aprila 1945. Poginuo kao borac 13. div. u Klani aprila 1945.

76. STARČEVIĆ Nikole NIKOLA, 1903, Veliki Žitnik, obućar, Hrvat. Stupio u NOB aprila 1942, kao politički radnik, te u jesen 1942. postaje sekretar OK KPJ. Poginuo u Kruščici — Pazarište 2.2 1. 1942.

77. STOJEVIĆ Dane JOSIP, 1906, Klanac, seljak, Hrvat. Stupio u NOB 6. 11. 1941. u Korenički odred. Poginuo kao terenski politički radnik, kao član OK KPH Pazarište u Kruščici — Pazarište 22. 12. 1942.

78. STOJEVIĆ Nikole NIKOLA, 1922, Klanac, seljak, Hrvat. Stupio u NOB aprila 1943. Član SKOJ-a. Zarobile ga ustaše jula 1943. i strijeljale u Klancu jula 1943.

79. TOMIĆ Josipa LUKA, 1923, Klanac, zanatlija, Hrvat. Stupio u NOB 1942. Poginuo u Žumberku 1943.

80. VUKELIĆ Grge IVAN, 1924, Kruščica, seljak, Hrvat. Stupio u NOB aprila 1945, borac 13. div. Poginuo u Istri aprila 1945.

81. VUKELIĆ Mate STJEPAN, 1913, Kruščica, seljak, Hrvat. Stupio u NOB septembra 1942, kao član MNOO Kruščica. Poginuo u Kruščici 22. 12. 1942.

82. ŽUPAN Marka ADAM, 1922, Rastoki — Oteš, seljak, Hrvat. Stupio u NOB aprila 1943, borac 4. bat. »Matija Gubec« 1. brig. 6. div. Poginuo kod Livna marta 1944.

83. ŽUPAN Marka PETAR, 1922,! Oteš, seljak, Hrvat. Stupio u NOV aprila 1943, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Dunjevcu — Klanac augusta 1943.

OPĆINA PERUŠIĆ

BUKOVAC

1. HEĆIMOVIĆ Mile IVAN, 1924, seljak, Hrvat. Stupio u NOV 1942, borac 4. LPO. Član SKOJ-a od 1941. Poginuo u Žitniku 1943.
2. HEĆIMOVIĆ Mile JURE, 1913, seljak, Hrvat. Borac u 35. div. Umro od rifusa u Krbavici septembra 1944.
3. HEĆIMOVIĆ Marka MARTIN, 1924, seljak, Hrvat. Stupio u NOV 1942, borac 4. LPO. Član KPJ od 1943. Poginuo u Kosi (Perušić) 1944.
4. HEĆIMOVIĆ Marina MARTIN, 1920, seljak, Hrvat, Stupio u NOB 1941, borac odreda »Ljubovo«. Od 1942. borac bat. »O. Priča«. Član KPJ od 1940. Poginuo nesretnim slučajem prilikom povratka sa partijskog kursa) na dužnosti sekretara KK KPH za Perušić u Slunju 1944.
5. HEĆIMOVIĆ Ante STIPE, 1918, seljak, Hrvat. Stupio u NOB 1942. Kasnije, desetar bat. »Matija Gubec«. Ranjen na Papuči i odatle otpremljen u bolnicu u selo Krčana, gdje su ga zaklali četnici.
6. OBUĆINA Jure MILE, 1920, seljak, Hrvat. Stupio u NOB 1941, borac oddreda »Ljubovo«. Član SKOJ-a od 1940, KPJ od 1941. Poginuo u Bukovcu 1942.

KALUĐEROVAC

1. ARBANAS Jure JOSO, 1914, seljak, Hrvat. Poginuo kao borac 1. brig. 6. div. 15. 12. 1942.
2. KLEMENČIć MILE, 1902, seljak, Hrvat. Stupio u NOB 1943. Član KPJ od 1943. Poginuo kao član Opć. NOO za Prušić u Kosi (Perušić) 25. 3. 1944.

KANIZA

1. BASIC Jure MARIJA, 1916, med. sestra u Zagrebu, Hrvatica. Stupila u NOV 1942, borac 4. LPO. Član KPJ od 1941. Poginula kao bolničarka u Doboju 1943.
2. JURIŠIĆ JOSO, 1920, krojač, Hrvat. Stupio u NOV 1942, borac 4. LPO. Član KPJ od 1940. Ranjen u Papuči i smješten u bolnicu gdje su ea zaklali četnici 1943.
3. JURIŠIĆ Mile JOSO, BRICO, 1912 seljak, Hrvat. Stupio u NOV 1942 borac 4. LPO. Ranjen kod Perušića i umro u Buniću 1943.

KONJSKO BRDO

1. BAŠIĆ Nikole IVAN, 1911, seljak, Hrvat. Stupio u NOB 10. 4. 1945, borac 3. bat. 2. brig. 13. div. Poginuo na Sv. Katarini (Istra) maja 1945.
2. HEĆIMOVIĆ Jure IVAN, 1924, seljak Hrvat. Stupio u NOB 10. 4. 1945, bo^rac 3. bat. 2. brig. 13. div. Poginuo na Sv. Katarini (Istra) maja 1945.
3. HEĆIMOVIĆ Petra MARTIN, 1910, seljak, Hrvat. Stupio u NOB 10. 4. 1945, borac 3. bat. 2. brig. 13. div. Poginuo na Sv. Katarini (Istra) maja 1945.
4. HEĆIMOVIĆ Mate MILE, 1921, seljak, Hrvat. Stupio u NOB 10. 7. 1943. Komesar čete 2. bat. 1. brig. 35. div. Poginuo kod Korenice 10. 9. 1944.
5. ŠPOLJARIĆ Jandre MIĆA, 1902, opančar, Hrvat. Poginuo od ustaša kao borac u Škrljak kosi 26/27. marta 1944.

KVARTE

1. KARIĆ Lajder IVAN, 1901, seljak, Hrvat. Član KPJ, odbornik MNOO Kvarte. Ubili ga bjelogardejci 1943. kod Gospića.
2. KARIĆ Nikole IVAN, 1913, seljak, Hrvat. Borac u 35. div. Ubile ga ustaše u Ramljanima 5. 3. 1944.
3. OREŠKOVIĆ Dane JOSO, 1919, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Otočcu 25. 9. 1943.

MALO POLJE

1. MILKOVIĆ Tome MARTIN MAKA, 1911, kovač, Hrvat. Član KPJ. Ubile ga ustaše u Malom Polju 6. 11. 1944.
2. MILKOVIĆ Tome STIPE, Malo Polje, 1914, seljak, Hrvat. Član KPJ od 1939. Ubile ga ustaše u Malom Polju 1944.
3. UGARKOVIĆ TOMO, 1921, trgovac, Hrvat. Aktivno sudjeluje u NOB od

1941, kasnije politički komesar 7. banijske divizije. Poginuo u Živinicama (kod Kladnja) 1943.

MARKOVO SELO

1. KULAŠ Jose PAVE, 1911, seljak, Hrvat. Borac u 35. div. Poginuo od ustaša u Krbavici (Korenica) 12. 7. 1943.
2. MILKOVIĆ Nikole IVAN, 1920, seljak, Hrvat. Stupio u NOB 1941, borac odreda »Ljubovo«. Član KPJ od 1943. Zarobile ga ustaše i strijeljale u Gospiću 1943.
3. MILKOVIĆ Nikole JOSO, JOJA, 1924, seljak, Hrvat. Stupio u NOV 1942, borac 4. LPO. Član KPJ od 1943. Poginuo kao vodnik na Zuleševici 1944.

PERUŠIĆ

1. ALEŠKOVIĆ Pave JOSO, 1912, seljak, Hrvat. Stupio u NOB 1941. Član KPJ od 1939. Poginuo kao predsjednik KNOO za Perušić kod Perušića (Kosa) 26. 3. 1944.
2. BRNIĆ Mile DANE, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 4. LPO. Član KPJ od 1943. Zarobljen i strijeljan u Gospiću januara 1943.
3. ĆULUMOVIĆ Mile JOSO, 1923, seljak, Hrvat. Stupio u NOV 1942, borac 4. LPO. Član SKOJ-a od 1943. Ranjen i od posljedica umro na Zelengori 1943.
4. DASOVIĆ Jandre IVAN, 1887, službenik, Hrvat. Poginuo kao član MNOO Perušić u Škrljaku (Kosa) 25.3. 1944.
5. DASOVIĆ Jove IVAN, 1910, seljak, Hrvat. Poginuo kao član Opć. NOO Perušić u Škrljaku (Kosa) 25. 3. 1944.
6. DASOVIĆ Nikole IVAN, 1916, službenik, Hrvat. Politički radnik. Član KPJ. Poginuo kao rukovodilac ROC-a za Liku kod Otočca (Špilnik) 1944.
7. DASOVIĆ J. MARTIN, 1922, remenar, Hrvat. Stupio u NOB 1941, borac u 4. LPO. Clan SKOJ-a od 1939, KPJ od 1943. Poginuo kao komandant u 35. div. na Zuleševici 1944.
8. JURIŠIĆ Tome DANE, 1887, seljak, Hrvat. Stupio u NOB 1942. Član NOO-a Perušić. Poginuo od ustaša na Škrljaku (Kosa) 25. 3. 1944.
9. KOLAK Jose JUKA, 1920, nadzornik pruge, Hrvat. Stupio u NOB 1941, terenski radnik. Kasnije, borac u 4. LPO. Član KPJ od 1939. Poginuo kao predsjednik Okružnog komiteta SKOJ-a za Liku kod Perušića (Kosa) 17. 2. 1944.
10. RUKAVINA Mate IVAN, 1899, seljak, Hrvat. Stupio u NOB 1941, politički radnik na terenu. Član KPJ od 1938. Uhvatile ga ustaše kao sekretara KK KPH za Perušić u Perušiću 1941. i sprovele u logor Jasenovac, gdje su ga ubile 1944.
11. SORIĆ Ivana NIKOLA, 1909, student agronomije, Hrvat. Clan KPJ. Uhvatile ga ustaše i sprovele u logor Jasenovac gdje su ga ubile 2. 5. 1942.
12. ŠTIMAC Jure JOSIP, 1914, pekarski radnik u Zagrebu, Hrvat. Stupio u NOB 1942, borac 13. prol. brig. »Rade Končar«. Poginuo u Jajcu 15. 8. 1943.

PRVAN SELO

1. BRONZOVIĆ Nikole JOSO, 1920, seljak, Hrvat. Stupio u NOV 1942, borac 4. LPO. Član KPJ od 1943. Poginuo kao borac 4. bat. 1. brig. 6. div. u Zrmanji (brdo Trebišnjica) 1943.
2. SORIĆ Ivana MANDA, 1922, domaćica, Hrvatica. Stupila u NOV 1943, borac 4. LPO. Clan KPJ od 1943. Poginula u Marinoj glavi kod Perušića 1944.
3. ŠUTIĆ Nikole IVAN, 1921, seljak, Hrvat. Stupio u NOV 1942, borac 4. LPO. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u Papuči 1942.

STUDENCI

1. BOBIĆ Trifuna MILAN, 1912, poručnik artilj, Srbin. Stupio u NOB 1941, kasnije komandant 4. LPO. Član KPJ od 1941. Poginuo kao komandant Osječke brig. 12. slav. div. u Slavoniji 21. 2. 1945.
2. GRUIČIĆ Petra BOGDE, 1924, seljak, Srbin. Poginuo kao borac Komande mjesta Kosinj u D. Kosinju 16. 6. 1943.
3. GRUIČIĆ Petra ĐORĐE, rod. u SAD-u 1919, sezonski radnik. Stupio u NOB

1941, borac odreda »Ognjen Priča«. Ranjen krajem 1942, kao komandir mitraljeske čete bat. »Matija Gubec«, 1. brig. 6. div. Poginuo na Jablanici 1943.

4. JAVORINA Jove MILE, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac odreda »Ljubovo«. Član KPJ od 1942. Poginuo kao sekretar Opć. komiteta KPH za Pazarište u Klancu (Pazarište) 1944.
5. PETRIČ Mile ĐURO, 1920, seljak, Srbin. Poginuo kao borac Komande mjesta Kosinj u Kosinju 16. 6. 1943.
6. PETRIć Mile STEVO, 1924, selja Srbin. Komesar 1. čete bat.' »Mati Gubec«. Poginuo na Karauli (Studeci) 1942.
7. ŠTAKIĆ Mile DANE, Klenovac, 191 seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, bi rac bat. »Matija Gubec«. Poginuo ka borac 1. brig. 6. div. u Prekaju (B< sna) 30. 6. 1943.
8. UZELAC Dane PETAR, 1913, seljal Srbin. Stupio u NOB 1941, borac oc reda »Ljubovo«. Član KPJ. Poginu kao komandir čete bat. »Matija Gubec« u Janjči (Perušić) 1942.

OPĆINA GOSPIĆ

BILAJ

1. BUSIJA Nikole IVAN, 1935, dijete, Hrvat. Pogazili ga Nijemci autom u Bilaju aprila 1944.

ČITLUK

1. ARAMBAŠIĆ Mile MARIJA, 1909, Raduč, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Šibuljni 6. 8. 1941.
2. ARAMBAŠIĆ Dušana MILICA, 1928, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Šibuljni 6. 8. 1941.
3. ARAMBAŠIĆ Đukana Sofija, 1926, Raduč, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ljubotiću 6. 8. 1941.
4. ARAMBAŠIĆ Dušana VUKA, 1930, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ljubotiću 6. 8. 1941.
5. JANIĆ Save BRANKO, 1903, policajac, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 28. 6. 1941.
6. JANIĆ Đure MILICA, 1890, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Čitluku. 1941.
7. JANIĆ Vase SAVA, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u zatvoru u Gospiću 20. 8. 1942.
8. JANIĆ Save SOFIJA, 1875, Čitluk, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bilaju 1941.
9. JANIĆ Dmitra STEVO, 1868, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.
10. JOVIĆ Todora MILAN, 1922, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.
11. JOVIĆ Janke TODE, 1876, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Čitluku 1941.
12. KRAJNOVIĆ Damjana ANĐELIJA, 1888, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Kruškovačama kod Divosela 5. 8. 1941.
13. KRAJNOVIĆ Đukana DMITAR, 1873, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše kod Gradine (Čitluk) 5. 8. 1941.
14. KRAJNOVIĆ Đure ĐURO, 1921, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.
15. KRAJNOVIĆ Janka ĐURO, 1870, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše iu zapaljenu kuću u Čitluku 1944.
16. KRAJNOVIĆ I. ĐURO, 1921, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kruškovačama 1941.
17. KRAJNOVIĆ Nikole ĐURO, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.
18. KRAJNOVIĆ Save ĐURO, 1869, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.
19. KRAJNOVIĆ Steve ĐURO, 1938, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Kruškovačama 1941.
20. KRAJNOVIĆ Đukana ILIJA, 1875, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gradini 5. 8. 1941.
21. KRAJNOVIĆ Jove ILIJA, 1933, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.
22. KRAJNOVIĆ Jove ISO, 1935, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.
23. KRAJNOVIĆ Nikole ISO, 1893, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u bolnici u Frkašiću 20. 3. 1943.
24. KRAJNOVIĆ Steve JAGA, 1931, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.
25. KRAJNOVIĆ Ilije JANKO, Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.
26. KRAJNOVIĆ Jove JANJA, 1939, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.
27. KRAJNOVIĆ Save JANJA, 1901, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.
28. KRAJNOVIĆ Steve JANJA, 1906, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Čitluku 1941.

29. KRAJNOVIĆ M. JEKA, 1896, Omice, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Šibuljni 5. 8. 1941.

30. KRAJNOVIĆ Dane JOVO, 1933, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Podgorju 1941.

31. KRAJNOVIĆ Luke JOVO, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Šibuljnu 5. 8. 1941.

32. KRAJNOVIĆ Save JOVO, 1931, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.

33. KRAJNOVIĆ Sime LUKA, 1875, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 5. 8. 1941.

34. KRAJNOVIĆ Petra MARA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.

35. KRAJNOVIĆ MARIJANA, 1907, seljanka Slovenka. Zaklale je ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.

36. KRAJNOVIĆ Petra MARIJA, 1929, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

37. KRAJNOVIĆ Stojana MARKO, 1900, trgovac, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Čitluku, sprovele u Gospić, a zatim ubile i badile u jamu na Jadovnom 1941.

38. KRAJNOVIĆ Petra MILE, 1894, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.

39. KRAJNOVIĆ Petra MILEVA, 1908, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.

40. KRAJNOVIĆ Save MILEVA, 1910, domaćica, Srpknja. Ubile je ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

41. KRAJNOVIĆ Đure MILICA, 1910, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.

42. KRAJNOVIĆ Jovana MILICA, 1930, đak, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Šibuljni 5. 8. 1941.

43. KRAJNOVIĆ Mile MILICA, 1926, dijete Srpkinja. Ubile je ustaše u Tribunju 5. 8. 1941.

44. KRAJNOVIĆ MILICA, 1921, seljanka, Srpkinja. Poginula od bombardiranja u Čitluku 8. 7. 1942.

45. KRAJNOVIĆ Đure NIKOLA, 1862. seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

46. KRAJNOVIĆ Nikole NIKOLA, 1939, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.

47. KRAJNOVIĆ Steve NIKOLA, 1933, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.

48. KRAJNOVIĆ Tome NIKOLA, 1908, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Jadovnom 1941.

49. KRAJNOVIĆ Trivuna NIKOLA, 1907, žandar, Srbin. Ubile ga ustaše u logoru Jadovno 1941.

50. KRAJNOVIĆ I. NINO, 1870, seljak. Srbin. Zaklale ga ustaše u Čitluku 1941.

51. KRAJNOVIĆ Gaje PETAR, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku 1941.

52. KRAJNOVIĆ Jovana PETAR, 1935, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

53. KRAJNOVIĆ Marka PETAR, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku 8. 8. 1941.

54. KRAJNOVIĆ Mile PETAR, 1888, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Kruškovačama 1943.

55. KRAJNOVIĆ Trivuna PETAR, 1876, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

56. KRAJNOVIĆ SAVA, 1876, Ostrvica, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

57. KRAJNOVIĆ Filipa SAVA, 1873, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

58. KRAJNOVIĆ Jove SAVA, 1930, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Čitluku 1941.

59. KRAJNOVIĆ Luke SAVA, 1924, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Šibuljni 1941.

60. Krajnović Steve SAVA, 1901, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Čitluku 1941.

61. KRAJNOVIĆ Ilije SIMO, 1873, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Bjeljevinama 5. 8. 1941.

62. KRAJNOVIĆ S. SMILJA, 1920, Barlete, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.

63. KRAJNOVIĆ Ise STEVAN, 1877, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Čitluku 1943.

64. KRIČKOVIČ Mile SAVA, 1892, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jađovmu 1941.

65. PJEVAČ ANĐA, 1867, Divoselo, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

66. PJEVAČ Nikole ANĐA, 1863, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

67. PJEVAČ Mile ANĐA, 1867, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Čitluku 1941.

68. PJEVAČ Đure ANICA, 1893, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Čitluku 10. 8. 1941.

69. PJEVAČ Đure ANICA, 1893, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

70. PJEVAČ Đure ANKA, 1897, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ljubotiću 5. 8. 1941.

71. PJEVAČ Svete BOGDE, 1921, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Ljubotiću 5. 8. 1941.

72. PJEVAČ Save BOSILJKA, 1907, seljanka, Srpkinja. Objesile je ustaše u Smiljanu 5. 3. 1945.

73. PJEVAČ Ilije DANE, 1900, seljak, Srbin. Poginuo u Čitluku 18. 9. 1942.

74. PJEVAČ Nikole DMITAR, 1879, lugar, Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

75. PJEVAČ Todora ISO, 1881, Ornice, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku 2. 9. 1943.

76. PJEVAČ Janka JOVO, 1913, Ornice, financ, Srbin. Ubile ga ustaše u Splitu 1941.

77. PJEVAČ Mile JOVO, 1909, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Gradini 5. 8. 1941.

78. PJEVAČ Petra JOVO, 1899, stolar, Srbin. Objesile ga ustaše u Gospiću 1941.

79. PJEVAČ Jove KOVILJKA, 1928, seljanka, Srpkinja. Objesile je ustaše u Smiljanu 5. 3. 1945.

80. PJEVAČ Mile MARIJA, 1907, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Gradini 5. 8. 1941.

81. PJEVAČ Đure MIHAJLO, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku 20. 8. 1941.

82. PJEVAČ Đure MILAN, 1914, pravnik u Glini, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Jadovnu 20. 6. 1941.

83. PJEVAČ Nikole MILAN, 1941, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

84. PJEVAČ Steve MILAN, 1900, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

85. PJEVAČ MILE, 1897, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku 1941.

86. PJEVAČ Đure MILICA, 1891, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Čitluku 17. 9. 1941.

87. PJEVAČ Janka MILICA, 1909, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ličkom Novom 1941.

88. PJEVAČ Nikole MILICA, 1938,' dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

89. PJEVAČ Petra MILICA, 1884, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

90. PJEVAČ Sime MILICA, 1921, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ljubotiću 5. 8. 1941.

91. PJEVAČ Ilije MILOŠ, 1888, trgovac, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu 1941.

92. PJEVAČ Jove MILOŠ, 1928, đak, Srbin. Objesile ga ustaše u Gospiću 1941.

93. PJEVAČ Jove NEVENKA, 1926, dijete, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 1941.

94. PJEVAČ Nikole NIKOLA, 1896, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.

95. PJEVAČ Đure PERA, 1900, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 20. 10. 1944.

96. PJEVAČ Janka PERA, 1885, Ornice, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bilaju 1941.

97. PJEVAČ Jure PERA, 1903, seljanka,, Srpkinja. Ubile je ustaše u Čitluku 1943.

98. PJEVAČ Nikole PERA, 1897, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Čitluku 2. 9. 1943.

99. PJEVAČ Petra SARA, 1905, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

100. PJEVAČ Nikole SAVA, 1906, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.

101. PJEVAČ Sime SMILJA, 1930, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ljubotiću 5. 8. 1941.

102. PJEVAČ Petra SOKA, 1940, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Čitluku 2. 9. 1943.

103. PJEVAČ Save SOKA, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Čitluku 1941.

104. POTKONJAK Jovana BRANKO, 1883, Ornice, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Jadovnu 1941.

105. POTKONJAK T. DUŠAN, 1930, Ornice, đak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Kruškovačama 1941.

106. POTKONJAK Branka JELENA, 1935, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

107. POTKONJAK Nikole JOVO, 1910, Ornice, učitelj, Srbin. Ubile ga ustaše u Srbu 1941.

108. POTKONJAK Branka LJUBICA, 1937, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

109. POTKONJAK Branka MARIJA, 1939, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

110. POTKONJAK Tode MARIJA, 1870, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Omicama 12. 8. 1941.

111. POTKONJAK Mile MILENKO, 1921, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Ornicama 1941.

112. POTKONJAK Branka NADA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ornicama 5. 6. 1944.

113. POTKONJAK Branka NIKOLA, 1928, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanu 5. 4. 1945.

114. POTKONJAK Save PEKAN, 1871, Ornice, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Ornicama 1941.

115. POTKONJAK Save PETAR, 1901, Ornice, vakman, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Sremskoj Mitrovici, sprovele u Gospić, a zatim ubile i bacile u jamu na Jadovnom 1941.

116. POTKONJAK SAVA, 1900, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Čitluku 12. 11. 1943.

117. POTKONJAK TRIŠA, 1873, Ornice, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Ornicama, sprovele u Gospić, a zatim ubile i bacile u jamu na Jadovnom 1941.

118. POTKONJAK Dmitra VASO, 1901, Ornice, seljak, Srbin. Zaklale *ga* ustaše u Ornicama 1941.

119. RAJČEVIC CUKA, 1896, seljanka, Srpknja. Zaklale je ustaše u Čitluku 1941.

120. RAJČEVIC Mile DANICA, 1922, seljanka, Srpkinja. Poginula od talijanskog bombardiranja u Čitluku 1941.

121. RAJČEVIC Đukana DMITAR, 1865, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku 1941.

122. RAJČEVIC Jove DMITAR, 1940, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Čitluku 1941.

123. RAJCEVIC Petra DMITAR, 1881, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

124. RAJČEVIC Nikole ĐURO, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku 1942.

125. RAJČEVIC Petra JELKA, 1916, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Čitluku 1941.

126. RAJCEVIC Vase LUKA, 1873, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Jadovnu 1941..

127. RAJCEVIC Jove MILAN, 1936, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Čitluku 8. 8. 1941.

128. RAJCEVIC Bože MILENA, 1926, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Čitluku 1941.

129. RAJČEVIC Jove NADA, 1938, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Čitluku 8. 8. 1941.

130. RAJCEVIC Jove NIKOLA, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku 8. 8. 1941.

131. RAJCEVIC Nikole SAVA, 1929, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ljubotiću 1941.

132. VUJNOVIĆ Đukana JOVO, 1874, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju 1943.

133. VUJNOVIĆ Stojana MILICA, 1879, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Čitluku 4. 8. 1943.

DIVOSELO

1. BASARIĆ Jove ANĐA, 1910, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše na Alanku 5. 8. 1941.
2. BASARIĆ Jove BOGDAN, 1935, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Šibuljni 5. 8. 1941.
3. BASARIĆ Bože BOJA, 1885, Počitelj, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.
4. BASARIĆ Janka BOŽO, 1871, Divoselo-Barlete, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.
5. BASARIĆ Jove BRANKO, 1932, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Alanicu (Velebit) 5. 8. 1941.
6. BASARIĆ Nikole CUKA, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.
7. BASARIĆ Dmitra DMITAR, 1880, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Obradović Varoš) 5. 8. 1941.
8. BASARIĆ Pavla DMITAR, 1877, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.
9. BASARIĆ Stevana LJUBA, 1921, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u jamu u Šibuljni 5. 8. 1941.
10. BASARIĆ Mićana MARIJA, 1878, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.
11. BASARIĆ Mile MARIJA, 1890, Široka Kula, seljanka, Srpkinja. Poginula za vrijeme ustaškog bombardiranja u Vrepcu 5. 8. 1941.
12. BASARIĆ Save MARIJA, 1912, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.
13. BASARIĆ Steve MARIJA, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškpovače) 5. 8. 1941.
14. BASARIĆ Steve MILE, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.
15. BASARIĆ Janka MILICA, 1903, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.
16. BASARIĆ Steve MILKA, 1896, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u jamu u Šibuljni 5. 8. 1941.
17. BASARIĆ Petra NIKOLA, 1931, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.
18. BASARIĆ Mićana PAVAO, 1897, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.
19. BASARIĆ Todora PERA, 1883^ seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bilaju 5. 8. 1941.
20. BASARIĆ Bože PETAR, 1880, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.
21. BASARIĆ Petra PETAR, 1930, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.
22. BASARIĆ Mićana SAVO, 1913, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.
23. BASARIĆ Dmitra SOFIJA, 1921, učiteljica, Srpkinja. Ubile je ustaše poslije zvjerskog mučenja na Alanku 5. 8. 1941.
24. BASARIĆ Jove VLADO, 1931, đak, Srbin. Ubile ga ustaše kod Šibuljne 5. 8. 1941.
25. BASIC Petra VLADE, 1931, dijete, Srbn. Bacile ga ustaše u jamu kod Šibuljne 5. 8. 1941.
26. BASTA Nikole DMITAR, 1927, đak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Šibuljni 5. 8. 1941.
27. BASTA Nikole JOVAN, 1920, limar, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 18.7. 1941.
28. BASTA Jove VAJA, 1887, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju 6. 8. 1941.
29. BJEGOVIĆ Ive ANA, 1897, seljanka, Hrvatica. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.
30. BJEGOVIĆ Paje ANA, 1912, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.
31. BJEGOVIĆ S. ANĐA, 1905, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu na Alanku (Velebit) 5. 8. 1941.
32. BJEGOVIĆ Nikole ANĐELIJA, 1868, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.
33. BJEGOVIĆ Todora ANICA, 1880, Ostrvica, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.
34. BJEGOVIĆ Đure ANKA, 1914, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu na Alanku 5. 8. 1941.

35. BJEGOVie Marka ANKA, 1925, seljanka, Srpkinja. Uhvatile je ustaše u Šibuljni 7. 8. 1941. i zaklale u crkvi 9. 8. 1941.

36. BJEGOVIĆ Nikole ANKA, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

37. BJEGOVIĆ Mile BOŽICA, 1886, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 1944.

38. BJEGOVIĆ Milana BRANKA, 1934, dijete, Srpkinja. Uhvatile je ustaše u Šibuljni 7. 8. 1941. i zaklale u crkvi 9. 8. 1941.

39. BJEGOVIĆ Mile DANE, 1880, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Podoštroj 10. 9. 1941.

40. BJEGOVIĆ Maksima DARA, 1910, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

41. BJEGOVIĆ Janka DMITAR, 1920, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

42. BJEGOVIĆ Mane DMITAR, 1904, lugar, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Divoselu 15. 6. 1941. i ubile u Medačkoj plantaži 20. 6. 1941.

43. BJEGOVIĆ Mile DMITAR, 1931, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

44. BJEGOVIĆ Nikole DMITAR, 1891, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

45. BJEGOVIĆ Nikole DMITAR, 1939, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u Jamu na Alanku 5. 8. 1941.

46. BJEGOVIĆ RADE DMITAR, 1895, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

47. BJEGOVIĆ Jovana DUŠAN, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

48. BJEGOVIĆ Nikole DUŠAN, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

49. BJEGOVIĆ Petra DUŠAN, 1941, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

50. BJEGOVIĆ Jove DEKA, 1891, Počitelj, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. S. 1941.

51. BJEGOVIĆ Nikole ĐURO, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

52. BJEGOVIĆ Sinie ĐURO, 1900, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Čitluku 5. 8. 1943.

53. BJEGOVIĆ Jovana ILIJA, 1938, dijete, Srbin. Ubue ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

54. BJEGOVIĆ Mile ILIJA, 1912, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku maja 1944.

55. BJEGOVIĆ Jure IVKA, 1910, seljanka, Hrvatica. Ubile je ustaše u Čitluku novembra 1943.

56. BJEGOVIĆ Jovana JAGA, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

57. BJEGOVIĆ Jove JAGA, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

58. BJEGOVIĆ Šime JANKO, 1870, seljak, Srbin, Zaklale ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

59. BJEGOVIĆ Janka JANJA, 1870, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

60. BJEGOVIĆ Marka JANJA, 1922, seljanka, Srpkinja. Uhvatile je ustaše u Šibuljnu 7. 8. 1941. i zaklale u crkvi 9. 8. 1941.

61. BJEGOVIĆ Janka JEKA, 1871, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

62. BJEGOVIĆ Mile JELA, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

63. BJEGOVIĆ Mile JOVAN, 1905, seljak, Srbin, Zaklale ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

64. BJEGOVIĆ Steve JOVAN, 1909, prof, teologije, Srbin. Ubile ga ustaše u logoru na Pagu augusta 1941.

65. BJEGOVIĆ GORANA, 1942, dijete, Srpkinja. Bacili je četnici u vatru u Počitelju 1942.

66. BJEGOVIĆ Mane MANIŠA, 1866, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

67. BJEGOVIĆ Janka MARIJA, 1910, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

68. BJEGOVIĆ Jove MARIJA, 1900, seljanka, Srpkinja. Poginula od ustaške artiljerije u Divoselu 1942.

69. BJEGOVIĆ Paje MARIJA, 1893, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu na Alanku 5. 8. 1941.

70. BJEGOVIĆ Nikole MARIJANA, 1937, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu na Alanku 5. 8. 1941.

71. BJEGOVIĆ Janka MARKO, 1884, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

72. BJEGOVIĆ Jove MASA, 1902, Čitluk, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše kod Divosela 1943.

73. BJEGOVIĆ Ilije MILAN, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

74. BJEGOVIĆ Nikole MILAN, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

75. BJEGOVIĆ Pa je MILAN, 1910, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) augusta 1941.

76. BJEGOVIĆ Nikole MILE, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

77. BJEGOVIĆ Dane MILEVA, 1926, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

78. BJEGOVIĆ Jove MILICA, 1878, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

79. BJEGOVIĆ Mile MILICA, 1923, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

80. BJEGOVIĆ Mile MILICA, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

81. BJEGOVIĆ Pa je MILICA, 1896, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

82. BJEGOVIĆ Sime MILICA, 1912, seljanka, Srpkinja. Bacili je četnici u vatru u Počitelju 7. 8. 1942.

83. BJEGOVIĆ Todora MILICA, 1905, seljanka, Srpkinja. Poginula od nagazne mine u Jasikovcu kod Gospića 1945.

84. BJEGOVIĆ Bože MIRJANA, 1937, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

85. BJEGOVIĆ Mile MIRKO, 1934, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

86. BJEGOVIĆ Jove NADA, 1925, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

87. BJEGOVIĆ NIKOLA, 1915, seljak, Srbin. Ubili ga Nedićevci u Kruševcu 1941.

88. BJEGOVIĆ Jovana NIKOLA, 1923, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 8. 11. 1941.

89. BJEGOVIĆ Jovana NIKOLA, 1939, dijete. Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

90. BJEGOVIĆ Mile NIKOLA, 1862, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u zapaljenu kuću u Divoselu 5. 8. 1941.

91. BJEGOVIĆ Jove PAJO, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

92. BJEGOVIĆ Rade SARA, 1875, Raduč, seljanka, Srpkinja. Zaklade je ustaše u Debelom lugu (Divoselo) 13.3. 1943.

93. BJEGOVIĆ Vase SAVA, 1882, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

94. BJEGOVIĆ Save SAVA, 1906, Medak, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

95. BJEGOVIĆ, Janka SARKA, 1874, seljanka, Srpkinja. Poginula od nagazne mine kod Jasikovca 1945.

96. BJEGOVIĆ Jovana SAVKA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

97. BJEGOVIĆ Mile SAVKA, 1921, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu—Podgorju 5. 8. 1941.

98. BJEGOVIĆ Tanasija SIMO, 1860, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

99. BJEGOVIĆ Marka SOFIJA, 1870, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

100. BJEGOVIĆ Jovana STEVAN, 1937, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

101. BJEGOVIĆ Mile STEVO, 1860. seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

102. BJEGOVIĆ Gaje TANASIJA, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

103. BJEGOVIĆ Jovana ZORA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u jamu Janjču 6. 8. 1941.

104. BJEGOVIĆ MILE ZORKA, 1941, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

105. BUKARICA Petra KOSOVKA, 1915, seljanka, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Divoselu 4. 8. 1941.

106. BUKARICA Stojana MILE, 1895, seljak, Sbrin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

107. BUKARICA Ilije MILICA, 1886, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

108. BUKARICA Jove MILICA, 1885, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

109. BUKARICA Mile MILIJA, 1876, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

110. BUKARICA Stojana MILKA, 1905, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 4. 8.1941.

111. BUKARICA Mile NEĐO, 1928, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

112. BUKARICA Marka STOJAN, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

113. CETINA Milana BOGDAN, 1939, dijete Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

114. CETINA Milana MARKO, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

115. CETINA Nikole MILICA, 1914, seljanka, Srpkinja. Bačena u jamu na Alanku.

116. CVIJANOVIĆ Nikole DESA, 1922, đak, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu na Alanku (Velebit) 5. 8. 1941.

117. CVIJANOVIĆ Marka DMITAR, 1880, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Alanku (Velebit) 5. 8. 1941.

118. ČANAK Mile MILETA, 1898, Gospić, gostioničar, Srbin. Ubile ga ustaše u gospićkom zatvoru 1941.

119. ČANAK Jove MILKA, 1900, Smiljan, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1941.

120. ČANAK Milete RADA, 1925, Gospić, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u gospićkom zatvoru 1941.

121. ČUTURILO Mile JOVO, 1906, financ, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Alanku (Velebit) 5. 8. 194L

122. DIMIĆ Janka DESA, 1931, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

123. DIMIĆ Janka DUŠANKA, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

124. DIMIĆ Janka GOJKO, 1915, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u zatvoru u Gospiću 5. 8. 1941.

125. DIMIĆ Janka JANKO, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

126. DIMIĆ Vase JANKO, 1894, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu.

127. DIMIĆ Janka JOVO, 1923, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanu 5. 8. 1941.

128. DIMIĆ Vase LJUBA, 1895, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

129. DIMIĆ Janka MILOŠ, 1937, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

130. DIMIĆ Janka MIRA, 1928, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

131. DIMIĆ Vase SMILJANA, 1871, Ostrvica, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

132. DIMIĆ Janka VERA, 1926, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8'. 1941.

133. DMITROVIĆ Dure ANĐA, 1905, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

134. DMITROVIĆ Bude MIROSLAV, 1937, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

135. DMITROVIĆ Bude VIDOSAVA, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

136. DRAGAŠ Nikole BOGDAN, 1926, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Šibuljni 6. 8. 1941.

137. DRAGAŠ Milana BOSA, 1931, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 9. 8. 1941.

138. DRAGAŠ Ilije BOZO, 1904, radnik, Srbin. Poginuo od nagazne mine u Jasikovcu kod Gospića 1945.

139. DRAGAŠ Đure DESA, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 6. 8. 1941.

140. DRAGAŠ Milana DUŠANKA, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u šibuljni 6. 8. 1941.

141. DRAGAŠ Milana ILIJA, 1934, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Kruškovači 1941.

142. DRAGAŠ Mile ILIJA, 1874, seljak, Srbin. Ranjen i od posljedica umro u Malom kraju (Divoselo) 10. 8. 1944.

143. DRAGAŠ Dmitra JAGA, 1901, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Šibuljni 6. 8. 1941.

144. DRAGAŠ Nikole JANJA, 1931, dijete. Srpkinja. Ubile je ustaše u Šibuljni 6. 8. 1941.

145. DRAGAŠ Jose JEKA, 1892, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Šibuljni 6. 8. 1941.

146. DRAGAŠ Đure JOVAN, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

147. DRAGAŠ Nikole JOVAN, 1919, stolar, Srbin. Ubile ga ustaše u Šibuljni 6. 8. 1941.

148. DRAGAŠ Rade JOVAN, 1871, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

149. DRAGAŠ Tome JOVAN, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

150. DRAGAŠ Bože MARIJA, 1868, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 6. 8. 1941.

151. DRAGAŠ Dmitra MARIJA, 1868, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 6. 8. 1941.

152. DRAGAŠ Mile MARIJA, 1881, Počitelj, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

153. DRAGAŠ Jovana MILAN, 1900, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Čitluku i ubile u Divoselu 9. 8. 1941.

154. DRAGAŠ Nikole SAVA, 1923, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Šibuljni 15. 8. 1941.

155. DRAGAŠ Ise SAVKA, 1890, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 3. 8. 1941.

156. DRAGAŠ Steve SOKA, 1902, Počitelj, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 9. 8. 1941.

157. DRAGAŠ Milana ŠTAKA, 1922, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Šibuljni 6. 8. 1941.

158. DUGANDŽIJA Petra DMITAR, 1901, finac, Srbin. Ubile ga ustaše u Sušaku 1943.

159. DUGANDŽIJA Petra JEKA, 1881, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u vatru u Vedrom Polju (Divoselo) 1941.

160. DUGANDŽIJA Petra NIKOLA, 1868, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u zapaljenu kuću u Vedrom Polju (Divoselo) 5. 8. 1941.

161. DUGANDŽIJA Jove PETAR, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 1941.

162. DUGANDŽIJA Steve SOKA, 1879, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 6. 8. 1941.

163. DUGANDŽIJA Petra STEVO. 1878, gostioničar, Srbin. Zaklale ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 3. 8. 1941.

164. GAĆEŠA STEVO, 1925, đak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Divoselu, sprovele u gospićki zatvor, a zatim ubile i bacile u jamu na Jadovnu 1941.

165. GENDIĆ Save ĐURO, 1910, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Divoselu 3. 7. 1941. i ubile u logoru na Jadovnom 20. 8. 1941.

166. GENDIĆ Vase KATA, 1900, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1.941.

167. GENDIĆ LJUBANA, 1941, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

168. JANČIĆ Marka LUCIJA, 1883, seljanka, Hrvatica. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

169. JERKOVIĆ Dmitra BOGDAN, 1928, đak, Srbin. Poginuo za vrijeme njemačkog bombardiranja u Beogradu 6. 4. 1941.

170. JERKOVIĆ Jove BOGDAN, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

171. JERKOVIĆ Luđe BOGDAN, 1934, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Vedrom Polju (Divoselo) 5. 8. 1941.

172. JERKOVIĆ Dane DANICA, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 20. 2. 1945.

173. JERKOVIĆ Dmitra DMITAR, 1909, svećenik, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Divoselu aprila 1941. i bacile u Janjcu juna 1941.

174. JERKOVIĆ Mile DMITAR, 1893, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

175. JERKOVIĆ Jove DUŠAN, 1927, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

176. JERKOVIĆ Milana ĐURO, 1932, dijete, Srbin. Poginuo od zaostalg neprijateljske bombe pod Debelom Glavicom (Divoselo) 15. 5. 1943.

177. JERKOVIĆ Nikole ILIJA, 1929, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

178. JERKOVIĆ Dmitra ISO, 1927, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

179. JERKOVIĆ Nikole JAGA, 1912, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

180. JERKOVIĆ Miče JAGA, 1920, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

181. JERKOVIĆ Dmitra JANKO, 1920, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

182. JERKOVIĆ Steve JANJA, 1881, Počitelj, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovačke) 5. 8. 1941.

183. JERKOVIĆ Dmitra JELENA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 20. 2. 1945.

184. JERKOVIĆ Todora JELENA, 1885, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

185. JERKOVIĆ Janka JOVAN, 1873, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

186. JERKOVIĆ Vuje KATA, 1900, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

187. JERKOVIĆ Dane LJUBICA, 1926, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanu 2. 8. 1941.

188. JERKOVIĆ Dušana LJUBICA, 1925, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

189. JERKOVIĆ Jove LJUBICA, 1919, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

190. JERKOVIĆ Mile LJUBOMIR, 1923, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

191. JERKOVIĆ Mile MARKO, 1929, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

192. JERKOVIĆ Janka MARTA, 1887, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

193. JERKOVIĆ Dmitra MIĆO, 1924 đak, Srbin. Ubili ga Talijani u Divoselu 25. 2. 1942.

194. JERKOVIĆ Đure MILE, 1893, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 4. 8. 1941.

195. JERKOVIĆ Marka MILE, 1892, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

196. JERKOVIĆ Pavla MILE, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

197. JERKOVIĆ Dmitra MILICA, 1897, seljanka, Sipkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

198. JERKOVIĆ Dmitra MILICA, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 20. 2. 1945.

199. JERKOVIĆ Đukana MILICA, 1885, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 1941.

200. JERKOVIĆ Mile MILICA, 1870, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

201. JERKOVIĆ Mile MILICA, 1921, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

202. JERKOVIĆ Save MILICA, 1890, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Šibuljni 5. 8. 1941.

203. JERKOVIĆ Jove MILKA, 1900, Smiljan, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vedrom Polju (Divoselo) 5. 8. 1941.

204. JERKOVIĆ Luđe Mirko, 1922, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Šibuljni 5. 8. 1941.

205. JERKOVIĆ Nikole NADA, 1937, dijete, Sipkinja. Ubile je ustaše i bacile u jamu Janjču 6. 8. 1941.

206. JERKOVIĆ Dmitra NEĐELJKO, 1935, dijete. Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

207. JERKOVIĆ Luke NEVENKA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vedrom Polju (Divoselo) 5. 8. 1941.

208. JERKOVIĆ Dušana NIKOLA, 1922, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

209. JERKOVIĆ Ilije NIKOLA, 1900, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

210. JERKOVIĆ Janka NIKOLA, 1875, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

211. JERKOVIĆ Dmitra PREDRAG, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

212. JERKOVIĆ Milana RADMILA, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

213. JERKOVIĆ Dmitra SAVA, 1899, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

214. JERKOVIĆ Ilije SAVA, 1860, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

215. JERKOVIĆ Ise SAVKA, 1903, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

216. JERKOVIĆ Luđe SAVKA, 1928, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše na Vedrom Polju (Divoselo) 5. 8. 1941.

217. JERKOVIĆ Milana SAVKA, 1918, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Šibuljni 5. 8. 1941.

218. JERKOVIĆ Pavla STEVO, 1860, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

219. JERKOVIĆ Jove SVETOZAR, 1933, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

220. JERKOVIĆ Steve TEODORA, 1898, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

221. JERKOVIĆ Mile TODOR, 1920, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

222. JERKOVIĆ Koste VAJA, 1872, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

223. JOVIĆ Jovana ĐURO, 1867, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 9. 10. 1943.

224. JOVIĆ Jove ĐURO, 1870, seljak Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 1943.

225. JOVIĆ Mile GOJKO, 1935, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

226. JOVIĆ Dmitra ISO, 1860, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 6. 8. 1941.

227. JOVIĆ Marka JAGA, 1921, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Šibuljni 6. 8. 1941.

228. JOVIĆ Mile JAGA, 1926, đak, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 20. 2. 1945.

229. JOVIĆ Mile JANJA, 1861, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 6. 8. 1941.

230. JOVIĆ Branka JEKA, 1898, Čitluk, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 7. 8. 1941.

231. JOVIĆ Make JEKA, 1878, seljanka, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 20. 2. 1945.

232. JOVIĆ Ilije MARKO, 1901, seljak, Srbin. Ranjen i od posljedica umro u Divoselu 1942.

233. JOVIĆ Mile MARKO, 1873, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 6. 8. 1941.

234. JOVIĆ Mile MARKO, 1876, seljak, Srbin. Objesile ga ustaše u Gospiću 20. 2. 1945.

235. JOVIĆ Steve MARKO, 1876, seljak, Srbin. Objesile ga ustaše u Gospiću 20. 2. 1945.

236. JOVIĆ MILAN, 1916, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Šibuljni 6. 8. 1941.

237. JOVIĆ Marka MILE, 1876, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

238. JOVIĆ Marka MILE, 1929, đak, Srbin. Objesile ga ustaše u Gospiću 20. 2. 1945.

239. JOVIĆ MILE, dijete, 1937, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 6. 8. 1941.

240. JOVIĆ MILE, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 6. 8. 1941.

241. JOVIĆ Luke MILICA, 1878, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 6. 8. 1941.

242. JOVIĆ Marka SARA, 1910, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu na Alanku 1941.

243. JOVIĆ Jove STEVO, 1863, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 6. 8. 1941.

244. JOVIĆ Jovana TODOR, 1872, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 6. 8. 1941.

245. KATIĆ Steve DANICA, 1897, seljanka, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 20. 2. 1945.

246. KATIĆ Dmitra DESANKA, 1931, đak, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 20. 2. 1945.

247. KATIĆ Jove DUŠAN, 1898, seljak, Srbin. Objesile ga ustaše u Gospiću 20. 2. 1945.

248. KATIĆ Dmitra ZORKA, 1926, đak, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 20. 2. 1945.

249. KONJEVIĆ Steve MILKA, 1921, Kosinj, sluga. Ubile ga ustaše u Šibuljni 5. 8. 1941.

250. KRAVIĆ Stojana BRANKO, 1938, dijete, Srbin. Objesile ga ustaše u Gospiću 1944.

251. KRAVIĆ Petra JAGODA, 1907, seljanka, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 1944.

252. KRAVIĆ Stojana NADA. 1934, dijete, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 1944.

253. KRAVIĆ Stojana RANKA, 1935, dijete, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 1944.

254. KRAVIĆ Stojana VLADIMIR, 1931, dijete, Srbin. Objesile ga ustaše u Gospiću 1944.

255. KRIČKOVIĆ Dušana DRAGICA, 1917, Čitluk, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

256. KRIČKOVIĆ Nikole MILAN, 1939, Čitluk, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

257. LONČAR Đure ANKA, 1890, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu na Jadovnu 5. 8. 1941.

258. LONČAR Mile ĐURO, 1890, opančar, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 20. 8. 1941.

259. LONČAR Đure JELENA, 1925, đak, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu na Jadovnu 5. 8. 1941.

260. LONČAR Đure SVETOZAR. 1920, đak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Jadovnu 20. 8. 1941.

261. LUČIĆ Ilije DEVA, 1879, Čitluk, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Šibuljni 1941.

262. LUČIĆ Jove JANJA, 1925, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu kod Šibuljne 5. 8. 1941.

263. LUČIĆ Ilije ISO, 1901, žandar, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu kod Šibuljne 5. 8. 1941.

264. LUČIĆ Ive LUCIJA, 1907, Janča, seljanka, Hrvatica. Bacile je ustaše u jamu kod Šibuljne 5. 8. 1941.

265. LUČIĆ Steve LJUBICA, 1910, učiteljica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Šibuljni 1941.

266. LUČIĆ Dušana MARIJA, 1913, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lučićima (Divoselo) u jesen 1943.

267. LUČIĆ Sime MARIJA, 1912, seljanka, Srpkinja. Ubili je Talijani u Drencu (Debela Glavica, Divoselo) 1942.

268. LUČIĆ MILE, 1943, dijete. Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 1943.

269. LUČIĆ Dušana MILICA, 1942, dijete, Srpkinja. Ranile je ustaše i od posljedica umrla u Čitluku 1942.

270. LUČIĆ Mile PERA, 1899, Čitluk, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

271. MAKSIMOVIĆ Janka SARA, 1884, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

272. MATIĆ Mile BOGDAN, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše pod Klisom 1941.

273. MATIĆ Tode BOJA, 1868, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u zapaljenu kuću u Vedrom Polju (Divoselo) 5. 8. 1941.

274. MATIĆ Dmitra BOSILJKA, 1928, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

275. MATIĆ Petra DUŠAN, 1900, pandur. Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 1941.

276. MATIĆ Petra ĐURO, 1865, penzioner, Srbin. Bacile ga ustaše u zapaljenu kuću u Vedrom Polju (Divoselo) 5. 8. 1941.

277. MATIĆ Steve ĐURO, 1878, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše u Vedrom Polju (Divoselo) 1941.

278. MATIĆ Dmitra ISO, 1921, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše na Alanku 5. 8. 1941.

279. MATIĆ Mile JAGA, 1905, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

280. MATIĆ Jove JANJA, 1870, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše pod Klisom (Divoselo) 5. 8. 1941.

281. MATIĆ Steve JANJA, 1898, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

282. MATIĆ Jove JELA, 1912, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 1941.

283. MATIĆ Ise JELENA, 1942, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Velikom kraju (Divoselo) 1943.

284. MATIĆ Pa je JELENA, 1868, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše kod Glavičice 1941.

285. MATIĆ Mile JOVAN, 1943, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše pod Glavičicom (Divoselo) 5. 8. 1941.

286. MATIĆ Steve LUKA, 1867, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u vatru u Vedrom Polju (Divoselo) 1941.

287. MATIĆ Dmitra LJUBICA, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

288. MATIĆ Dušana LJUBICA, 1925, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

289. MATIĆ Dušana LJUBICA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

290. MATIĆ Mile LJUBICA, 1932, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše kod Klise (Divoselo) 1941.

291. MATIĆ Ise MIHAJLO, 1859, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Velikom kraju (Divoselo).

292. MATIĆ Dmitra MILAN, 1932, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

293. MATIĆ Miče MILE, 1934, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

294. MATIĆ Pa je MILE, 1931, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

295. MATIĆ Sime MILE, 1920, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Vedrom polju (Divoselo) 5. 8. 1941.

296. MATIĆ Stanka MILE, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Velikom kraju (Divoselo) 5. 10. 1942.

297. MATIĆ Steve MILE, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 1941.

298. MATIĆ MILICA-KUDRINKA, 1891, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vedrom Polju (Divoselo) 1941.

299. MATIĆ Dmitra MILICA, 1873, Medak, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

300. MATIĆ Mile MILICA, 1930, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše pod Klisom (Divoselo) 5. 8. 1941.

301. MATIĆ Paje MILICA, 1928, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

302. MATIĆ Sime MILICA, 1867, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 1941.

303. MATIĆ Steve MILICA, 1860, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 1941.

304. MATIĆ Dušana NEDELJKO, 1931, dijete. Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 1941.

305. MATIĆ Petra NIKOLA, 1902, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 1941.

306. MATIĆ Marka PETAR, 1866, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše kod Glavičice 1941.

307. MATIĆ Mile PETAR, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

308. MATIĆ Paje PETAR, 1865, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

309. MATIĆ Mile SARA, 1907, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

310. MATIĆ Dušana SAVA, 1926, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

311. MATIĆ Stevana SAVA, 1867, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 1941.

312. MATIĆ Jovana SMILJA, 1900, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

313. MATIĆ Marka SOKA, 1869, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoseiu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

314. MATIĆ Mile SOKA, 1912, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

315. MATIĆ Luke ŠTAKA, 1870, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

316. MATIĆ Dušana SVETOZAR, 1929, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 1941.

317. MATIĆ Mile VLADO, 1937, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.

318. NIKŠIĆ Tome DRAGICA, 1897, Barlete, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Barletama 1943.

319. NJEGOVAN Gojka BOJA, 1913, Počitelj, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

320. NJEGOVAN Janka JOVO, 1900, Počitelj, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

321. NJEGOVAN Gojka PETAR, 1921, Počitelj, pekar, Srbin. Ubile ga ustaše u gospićkom zatvoru 5. 8. 1941.

322. OBRADOVIĆ Steve ANICA, 1895, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1944.

323. OBRADOVIĆ Dmitra ANKA, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

324. OBRADOVIĆ Luke BOJA, 1884, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

325. OBRADOVIĆ Dmitra BRANKO, 1907, vakman, Srbin. Ubile ga ustaše u gospićkom zatvoru 1941.

326. OBRADOVIĆ Steve DANE, 1882, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

327. OBRADOVIĆ Paje DANICA, 1925, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1944.

328. OBRADOVIĆ Nedjeljke DARA, 1927, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

329. OBRADOVIĆ Luke DESA, 1931, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Sibuljni 5. 8. 1941.

330. OBRADOVIĆ Branka DMITAR, 1887, seljak. Srbin. Objesile ga ustaše u Gospiću 15. 2 1945.

331. OBRADOVIĆ Dmitra DMITAR 1881, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941

332. OBRADOVIĆ Đure DMITAR, 1938 dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Di voselu 5. 8. 1941.

333. OBRADOVIĆ Janka DMITAR, 1905 seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

334. OBRADOVIĆ Dmitra DUŠAN, 1928 zanatlija, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

335. OBRADOVIĆ Mile DUŠAN, 1934, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

336. OBRADOVIĆ Save DUŠAN, 1931, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

337. OBRADOVIĆ Ilije GOJO, 1931, đak, Srbin. Zaklale ga ustaše poslije zvjerskog mučenja u Počitelju 5. 8. 1941.

338. OBRADOVIĆ Dmitra ILIJA, 1906, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Jadovnu 5. 8. 1941.

339. OBRADOVIĆ Ilije ILIJA, 1899, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Šibuljni 1941.

340. OBRADOVIĆ Marka ILIJA, 1896, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Jadovnu 5. 8. 1941.

341. OBRADOVIĆ Mile ILIJA, 1871, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu 5. 7. 1941.

342. OBRADOVIĆ Paje ILIJA,^ 1933, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 1944.

343. OBRADOVIĆ Steve JANKO, 1865, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Velikom kraju (Divoselo) 5. 8. 1941.

344. OBRADOVIĆ Ilije JANKO, 1873, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

345. OBRADOVIĆ Ise JANKO, 1875, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 5. 8. 1941.

346. OBRADOVIĆ Mile JANJA, 1909, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 9. 1941.

347. OBRADOVIĆ Paje JEKA, 1888, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

348. OBRADOVIĆ Janka JELA, 1908, Čitluk seljanka, Srpkinja. Ubile je

ustaše u Divoselu Kruškovače) 5. 8. 1941.

349. OBRADOVIĆ Marka JELA, 1935, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u zapaljen sjenik u Vedrom Polju (Divoselo) 1941.

350. OBRADOVIĆ Dmitra JELENA, 1917, seljanka, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 5. 3. 1945.

351. OBRADOVIĆ Steve JELKA, 1884, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

352. OBRADOVIĆ Steve JOVAN, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

353. OBRADOVIĆ Stevana JOVAN, 1888, seljak. Srbin. Uhvatile ga ustaše juna 1941. u Divoselu i ubile na Medačkoj plantaži jula 1941.

354. OBRADOVIĆ Dušana JOVICA, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

355. OBRADOVIĆ Miće JOVO, 1909, trgovac, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Jadovnu 5. 8. 1941.

356. OBRADOVIĆ Steve JOVO, 1934, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

357. OBRADOVIĆ LELA, 1912, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.

358. OBRADOVIĆ Đure LUKA, 1885, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku 1941.

359. OBRADOVIĆ Đure LUKA, 1941, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

360. OBRADOVIĆ Mile LUKA, 1872, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

361. OBRADOVIĆ Petra LJUBA, 1900, Čitluk, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

362. OBRADOVIĆ Dmitra LJUBICA, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

363. OBRADOVIĆ Stojana LJUBICA, 1931, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

364. OBRADOVIĆ Đure MARIJA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kmškovače) 5. 8. 1941.

365. OBRADOVIĆ Mile MARIJA, 1887, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

366. OBRADOVIĆ Steve MARIJA, 1868, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

367. OBRADOVIĆ Stojana MARIJA, 1862, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

368. OBRADOVIĆ Todora MARIJA, 1881, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

369. OBRADOVIĆ Dmitra MARKO, 1867, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

370. OBRADOVIĆ Mile MARKO, 1889, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Debeloj glavici (Divoselo) 5. 8. 1941.

371. OBRADOVIĆ Jove MILAN, 1901, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 20. 8. 1941.

372. OBRADOVIĆ Marka MILE, 1942, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše na Alanku (Velebit) 1943.

373. OBRADOVIĆ Nikole MILE, 1871, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

374. OBRADOVIĆ Nikole MILE, 1921, invalid, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

375. OBRADOVIĆ Ise MILICA, 1861, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u zapaljen sjenik u Vedrom Polju (Divoselo) 1941.

376. OBRADOVIĆ Janka MILICA, 1906, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

377. OBRADOVIĆ Jove MILICA, 1872, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

378. OBRADOVIĆ Jove MILICA, 1919, učiteljica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

379. OBRADOVIĆ Marka MILICA, 1912, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

380. OBRADOVIĆ Steve MILICA, 1929, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

381. OBRADOVIĆ Janka MILKA, 1892, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše U Gospiću 1944.

382. OBRADOVIĆ Tanasija MILKA, 1900, seljanka, Srpkinja. Ubile je' ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

383. Obradović Luke MIRA, 1941, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

384. OBRADOVIĆ Mile MIRA, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše ,u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

385. OBRADOVIĆ Nedjeljka MOMČILO, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

3S6. OBRADOVIĆ Đure NADA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

387. OBRADOVIĆ Ilije NADA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

388. OBRADOVIĆ Janka NIKOLA, 1909, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Jadovnu 1941.

389. OBRADOVIĆ Mile NIKOLA, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustašeu Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

390. OBRADOVIĆ Petra PAJO, 1868, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

391. OBRADOVIĆ Marka PANTELIJA, 1871, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše na Debeloj Glavici (Divoselo) 5. 8. 1941.

392. OBRADOVIĆ Jove PERA, 1876, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

393. OBRADOVIĆ Mile PERA, 1891, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Šincu 1945.

294. OBRADOVIĆ Petra PERA, 1883, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

395. OBRADOVIĆ Stevana PERA, 1890, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

396. OBRADOVIĆ Vase PERA, 1874, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

397. OBRADOVIĆ Marka PETAR, 1931, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u zapaljen sjenik u Vedrom Polju (Divoselo) 1941.

398. OBRADOVIĆ Marka RADOMIR, 1941, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u zapaljenu štalu u Vedrom Polju (Divoselo) 5. 8. 1941.

399. OBRADOVIĆ Vase SARA, 1888, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

400. OBRADOVIĆ Janka SAVA, 1874, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

401. OBRADOVIĆ Mile SAVA, 1908, seljak. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

402 OBRADOVIĆ Dmitra SAVKA, 1898, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

403. OBRADOVIĆ Steve SMILJANA, 1906, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1944.

404. OBRADOVIĆ Dušana SOFIJA, 1931, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

405. OBRADOVIĆ Mile SOFIJA, 1929, đak, Srpkinja. Bacile je ustaše u zapaljenu štalu u Vedrom Polju (Divoselo) 5. 8. 1941.

406. OBRADOVIĆ Mile SOKA, 1871, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 1944.

407. OBRADOVIĆ Dane SOKA, 1923, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8, 1941.

408. OBRADOVIĆ Đure SOKA, 1895, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vedrom Polju (Divoselo) 1941.

409. OBRADOVIĆ Vase SOKA, 1891, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

410. OBRADOVIĆ Vaše STANA, 1909, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Šibuljni 5. 8. 1941.

411. OBRADOVIĆ Luke STOJAN, 1874, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

412. OBRADOVIĆ Paje STOJAN, 1931, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 1944.

413. OBRADOVIĆ Vase STOJAN, 1908, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Jadovnu 1941.

414. OBRADOVIĆ Vase VASO, 1927, đak, Srbin. Objesile ga ustaše u Gospiću 15. 2. 1945.

415. OBRADOVIĆ Dmitra ZORA, 1925, đak, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 5. 3. 1945.

416. OBRADOVIĆ Stojana ZORA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1944.

417. OBRADOVIĆ Nikole ZORKA, 1931, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

418. OKLOBDŽIJA Marka PAVAO, 1927, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

419. OKLOBDŽIJA Marka PAVKA, 1925, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

420. PAJIĆ Nikole BRANKO, 1923, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bilaju 5. 8. 1941.

421. PAJIĆ Ilije JOVAN, 1937, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

422. PAJIĆ KOKA, 1910, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.

423. PAJIĆ Maksima LUKA, 1917, učitelj, Srbin. Uhvatile ga ustaše 1. 7. 1941. i sprovele u gospićki zatvor, a zatim ubile i bacile u jamu na Jadovnu 15.7. 1941.

424. PAJIĆ Ilije MARA, 1930, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

425. PAJIĆ Jove MILICA, 1865, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

426. PAJIĆ Maksima MILKA, 1916, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5 8. 1941.

427. PAJIĆ Maksima NIKOLA, 1920, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Ličkom Novom 15. 8. 1941.

428. PAJIĆ Steve SOFIJA, 1907, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Krušk povače) 5. 8. 1941.

429. PAJIĆ Maksima SOKA, 1887, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

430. PAJIĆ Ilije STEVO, 1875, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

431. PAJIĆ Ilije STEVO, 1935, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

432. PAVIČIĆ Dmitra DANICA, 1933, Vrebac, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1944.

433. PAVIČIĆ Dmitra MILE, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

434. PLEĆAŠ Dane ANĐA, 1925, đak, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

435. PLEĆAŠ Mile ANĐELI JA, 1870, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu na Alanku (Velebit) 5. 8. 1941.

436. PLEĆAŠ Nikole ANICA, 1912, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

437. PLEĆAŠ Janka ANKA, 1917, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Podoštroj 1945.

438. PLEĆAŠ Nikole BOGDAN, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Velikom kraju kod Divosela 1942.

439. PLEĆAŠ Laze BOŠKO, 1877, upravnik zatvor, Srbin. Ubile ga ustaše u Ličkom Lešću 1941.

440. PLEĆAŠ Save BOŠKO, 1935, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 5. 8. 1941.

441. PLEĆAŠ Mile BOŽO, 1880, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

442. PLEĆAŠ K. BRANKO, 1937, dijete. Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

443. PLEĆAŠ Steve BRANKO, 1923, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 5. 8. 1941.

444. PLEĆAŠ Mile DANIJEL, 1884, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

445. PLEĆAŠ Mile DESA, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.

446. PLEĆAŠ Save DEVA, 1907, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu na Alanku (Velebit) 5. 8. 1941.

447. PLEĆAŠ Đure DMITAR, 1883, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

448. PLEĆAŠ Janka DMITAR, 1908, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

449. PLEĆAŠ Ljubana DMITAR, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

450. PLEĆAŠ Save DMITAR, 1865, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

451. PLEĆAŠ Nikole DRAGICA, 1894, Počitelj, gostioničarka, Srpkinja, ubile je ustaše u Gospiću 5. 8. 1941.

452. PLEĆAŠ Nikole DRAGICA, 1931, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

453. PLEĆAŠ Petra DUŠAN, 1909, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

454. PLEĆAŠ Bogdana DUŠANKA, 1935, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

455. PLEĆAŠ Ilije ĐURO, 1934, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Almanku (Velebit) 5. 8. 1941.

456. PLEĆAŠ Janka ILIJA, 1877, penzioner, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu u Lešću 1941.

457. PLEĆAŠ Todora JAGA, 1887, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

458. PLEĆAŠ Dušana JANKO, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

459. PLEĆAŠ Mile JANKO, 1932, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

460. PLEĆAŠ Todora JANKO, 1850, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

461. PLEĆAŠ Jove JANJA, 1878, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše pod Klisom (Divoselo) 5. 8. 1941.

462. PLEĆAŠ Luke JANJA, 1862, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

463. PLEĆAŠ Todora JANJA, 1881, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Šibuljni 5. 8. 1941.

464. PLEĆAŠ Steve JELA, 1890, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

465. PLEĆAŠ Laze JELENA, 1886, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Šibuljni 5. 8. 1941.

466. PLEĆAŠ Milana JELENA, 1937, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu na Alanku (Velebit) 5. 8. 1941.

467. PLEĆAŠ Gaje JOVAN, 1880, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

468. PLEĆAŠ Janka JOVAN, 1902, finane, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Ličkom Lešću 1941.

469. PLEĆAŠ Stevana JOVAN, 1882, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

470. PLEĆAŠ Jovana KATA, 1928, đak Srpkinja. Zaklale je ustaše u Dive selu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

471. PLEĆAŠ Petra KATA, 1886, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše i Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

472. PLEĆAŠ Petra KATA, 1891, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u zapaljenu kuću pod Klisom (Divoselo) 5. 8. 1941.

473. PLEĆAŠ Bogdana KOVILJKA, 1933, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

474. PLEĆAŠ Steve KUZMAN, 1887, pandur, Srbin. Ubile ga ustaše u Ličkom Novom 5. 8. 1941.

475. PLEĆAŠ Luke LUKA, 1875, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

476. PLEĆAŠ Steve LJUBAN, 1932, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 5. 8. 1941.

477. PLEĆAŠ Janka LJUBICA, 1888, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu na Jadovnu 5. 8. 1941.

478. PLEĆAŠ Janka LJUBICA, 1914, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovača) 5. 8. 1941.

479. PLEĆAŠ Marije LJUBICA, 1936, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

480. PLEĆAŠ Sime LJUBICA, 1921, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Šibuljni 5. 8. 1941.

481. PLEĆAŠ Todora LJUBICA, 1917, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

482. PLEĆAŠ Marka MARIJA, 1897, seljanka, Srpkinja. Umrla od gladi u Divoselu 1944.

483. PLEĆAŠ Sime MARIJA, 1923, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Šibuljni 5. 8. 1941.

484. PLEĆAŠ Save MARKO, 1895, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

485. PLEĆAŠ Sime MILAN, 1895, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

486. PLEĆAŠ MILANA, dijete, 1941, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

487. PLEĆAŠ Bože MILE, 1913, žandar, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

488. PLEĆAŠ Jove MILE, 1911, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

489. PLEĆAŠ Save MILE, 1904, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu {Kruškovače) 5. 8. 1941.

490. PLEĆAŠ Milana MILEVA, 1938, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu na Alanku (Velebit) 5. 8. 1941.

491. PLEĆAŠ Steve MILEVA, 1926, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

492. PLEĆAŠ Janka MILICA, 1909, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

493. PLEĆAŠ Jovana MILICA, 1930, đak, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

494. PLEĆAŠ Mile MILICA, 1937, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

495. PLEĆAŠ Pante MILICA, 1899, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

496. PLEĆAŠ Petra MILICA, 1890, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

497. PLEĆAŠ Save MILICA, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

498. PLEĆAŠ Steve MILKA, 1917, Kulica, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

499. PLEĆAŠ Mile MILOŠ, 1878, službenik, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Jadovnu 1941.

500. PLEĆAŠ Milana NADA, 1935, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu na Alanku (Velebit) 5. 8. 1941.

501. PLEĆAŠ Mile NADA, 1940, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

502. PLEĆAŠ Steve NEDA, 1927, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

503. PLEĆAŠ Avrama NEVENKA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1943.

504. PLEĆAŠ Dušana NIKOLA, 1934, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

505. PLEĆAŠ Ljubana NIKOLA, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

506. PLEĆAŠ Mile NIKOLA, 1880, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

507. PLEĆAŠ Mile NIKOLA, 1930, đak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

508. PLEĆAŠ Vase NIKOLA, 1899, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 1941.

509. PLEĆAŠ Dušana PETAR, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

510. PLEĆAŠ Dmitra SARA, 1889, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

511. PLEĆAŠ Laze SARA, 1860, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju 5. 8. 1941.

512. PLEĆAŠ Milana SARA, 1941, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

513. PLEĆAŠ Janka SAVA, 1882, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1945.

514. PLEĆAŠ Marka SAVA, 1894, kovač, Srbin. Uhvatili ga Talijani u Divoselu i sproveli u logoru u Bakru gdje je umro 1942.

515. PLEĆAŠ Pavla SAVA, 1895, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

516. PLEĆAŠ Todora SAVA, 1885, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

517. PLEĆAŠ Sime SIMO, 1865, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

518. PLEĆAŠ Jovana SMILJA, 1926, đak, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

519. PLEĆAŠ Steve SOFIJA, 1930, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Jadovnu 5. 8. 1941.

520. PLEĆAŠ Dane SOKA, 1864, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1944.

521. PLEĆAŠ Steve SOKA, 1860, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

522. PLEĆAŠ Vase SOKA, 1875, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

523. PLEĆAŠ Save STEVAN, 1903, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše pod Klisom (Divoselo) 5. 8. 1941.

524. PLEĆAŠ Bogdana STEVO, 1931, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

525. PLEĆAŠ JANDRE Stevo, 1894, željezničar, Srbin. Ubilega ustaše u logoru Jadovno 5. 8. 1941.

526. PLEĆAŠ Bogdana STOJAN, 1932, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

527. PLEĆAŠ Nikole TODOR, 1855, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

528. PLEĆAŠ Bože VASO, 1903, žandar, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.

529. PLEĆAŠ Nikole VASO, 1896, gostioničar, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Jadovnu 5. 8. 1941.

530. PLEĆAŠ Nikole VELIMIR, 1939, Gospić, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. *$.* 1941.

531. PLEĆAŠ Nikole VLADO, 1933, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941,

532. POČUČA Ise ANĐA, 1907, Počitelj, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše i bacile u jamu Dupčan kod Ribnika.

533. POČUČA Jove ANICA, 1898, Smiljan, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

534. POČUČA Dure ANKICA, 1940, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

535. POČUČA Mile BOGDAN, 1921, đak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Jadovnu 5. 8. 1941.

535a POČUČA Sime BOGDAN, 1929, đak, Srbin. Objesile ga ustaše u Smiljanu 5. 3. 1945.

536. POČUČA Steve BOGDAN, 1929, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 5. 8. 1941.

537. POČUČA Mile BOJA, 1882, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

538. POČUČA Todora BOJA, 1899, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

539. POČUČA BOŽICA, 1915, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.

540. POČUČA Mile BOŽO, 1900, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše na Alanku (Velebit) 1941.

541. POČUĆA Petra BOZO, 1892, seljak. Srbin. Zaklale ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

542. POČUČA Miloša BRANKO, 1940, dijete, Srbin. Bačen u jamu na Alanku 1941.

543. POČUĆA Nikole BRANKO, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

544. POČUČA Laze CVIJETA, 1890, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

545. POČUČA Marka ČEDO, 1925, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 5. 8. 1941.

546. POČUČA Vase DANE, 1872, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

547. POČUČA Dmitra DANICA, 1926, đak, Srpkinja. Bacile je ustaše u zapaljenu kuću u Smiljanu 5 8. 1941.

548. POČUČA Dušana DANICA, 1909, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

549. POČUČA Mile DANICA, 1914, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu na Jadovnu 2. 8. 1941.

550. POČUČA Ilije DMITAR, 1910, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Pančevu 5. 8. 1941.

541. POČUČA Jove DMITAR, 1875, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 15. 7. 1944.

552. POČUČA Mile DMITAR, 1920, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

553. POČUČA Miloša DUŠANKA. 1939, dijete, Srpkinja. Bačena u jamu na Alanku 1941.

554. POČUČA Dane DUŠKA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

555. POČUČA Luke ĐURO, 1938, dijete. Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

556. POČUČA Nikole ĐURO, 1884, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 5. 8. 1941.

557. POČUČA Nikole ĐURO, 1928, đak. Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941,

558. POČUČA Nikole ĐURO, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

559. POČUČA Laze ILIJA, 1887, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

560 POČUČA Mile ILIJA, 1922, učitelj, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

561. POČUČA Nikole ILIJA, 1921, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

562. POČUČA Dmitra JANKO, 1920, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

563. POČUČA Petra JANJA, 1899, Čitluk, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

564. POČUČA Petra JEKA, 1875, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

565. POČUČA Steve JEKA, 1871, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

566. POČUČA Mile JELA, 1920, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

567. POČUČA Dane JOVAN, 1902, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše 12. 8. u Divoselu i ubile u Kaniži kod Gospića 15. 8. 1941.

568. POČUČA Đure JOVAN, 1921, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Ličkom Novom 15. 8. 1941.

569. POČUČA Steve JOVAN, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

570. POČUČA Bože JOVO, 1879, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

571. POČUČA Bože LENJIN, 1941, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

572. POČUČA Janka LJUBICA, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

573. POČUČA JOVE LJUBICA, 1924, seljanka Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

574. POČUČA Nikole MARICA, 1904, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše kod Podoštre 25. 9. 1941.

575. POČUČA Đure MARIJA, 1860, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 1941.

576. POČUČA Luke MARIJA, 1920, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Šmiljanu 5. 8. 1941.

577. POČUČA Mile MARIJA, 1933, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

578. POČUČA Nikole MARIJA, 1924, đak, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

579. POČUČA Nikole MARKO, 1902, učitelj, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Jadovnu 5. 8. 1941.

580. POČUČA Bože MICA, 1884, seljak, Srbin Ubile ga ustaše na Ličkom Lešću 5. 8. 1941.

581. POČUČA Dane Milan, 1901, učitelj, Srbin. Uhvatile ga ustaše 7. 7. 1941. i sprovele u gospićki zatvor, a zatim ubile i bacile u jamu na Jadovnu 20. 7. 1941.

582. POČUČA Bože Mile, 1873, seljak, Srbin. Odrezale mu ustaše glavu u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

583. POČUČA Dane MILE, 1900, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

584. POČUČA Jovana MILE, 1929, đak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u zapaljenu kuću u Divoselu 5. 8. 1941.

585. POČUČA Steve MILE, 1932, dijete. Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

586. POČUČA Mile MILEVA, 1924, đak, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 20. 2. 1945.

587. POČUČA Dane MILICA, 1905, seljanka, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 20. 2. 1945.

588. POČUČA Janka MILICA, 1892, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 1941.

589. POČUČA Jove MILICA, 1871, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u gospićkom zatvoru 1. 9. 1943.

590. POČUČA Jove MILICA, 1883, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

591. POČUČA Jove MILICA, 1906, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 1941.

592. POČUČA Jove MILICA, 1921 seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

593. POČUČA Miloša MILICA, 1937, dijete, Srpkinja. Bačena u jamu Alanak 5. 8. 1941.

594. POČUČA Petra MILICA, 1923, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

595. POČUČA Save MILICA, 1882, seljanka, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 20. 2. 1943.

596. POČUČA Steve MILICA, 1920, đak, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu na Jadovnu 5. 8. 1941.

597. POČUČA Miloša MILOŠ, 1937, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu Janjču 6. 8. 1941.

598. POČUČA Petra Nada, 1940, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

599. POČUČA Janka NIKOLA, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

600. POČUČA Nove NIKOLA, 1923, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

601. POČUČA Petra NIKOLA, 1899, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i Cigani u Trnavcu 25. 8. 1941.

602. POČUČA Todora NIKOLA, 1889, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

603. POČUČA Jove PERA, 1869, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

604. POČUČA Bogdana PETAR, 1876, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Dragaško brdo) 10. 8. 1943.

605. POČUČA Dmitra PETAR, 1907, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

606. POČUČA Jaka PETAR, 1887, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

607. POČUČA Nikole PETAR, 1924, kazandžija, Srbin. Ubili ga ljotićevci u Vršcu 1944.

608. POČUČA Dmitra SARA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

609. POČUČA Janka SARA, 1874, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

610. POČUČA Luke SARA, 1860, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

611. POČUČA Janka SAVA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 1941.

612. POČUČA Steve SAVA, 1867, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

613. POČUČA Steve SAVA, 1874, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu na Alanku 5. 8. 1941.

614. POČUČA Tanasije SAVA, 1904, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

615. POČUČA Dušana SAVKA, 1940, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

616. POČUČA Steve SIMO, 1890, limar, Srbin. Objesile ga ustaše u Smiljanu 15. 3. 1945.

617. POČUČA Steve SLAVKO, 1925, đak. Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

618. POČUČA Vase SOFIJA, 1866, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 1941.

619 POČUČA Jandre SOKA, 1912, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

620. POČUČA Mile SOKA, 1906, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

621. POČUČA Petra STEVAN, 1867, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

622. POČUČA Bože STEVO, 1887, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

623. POČUČA Janka STEVO, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

624. POČUČA Nikole TODOR, 1926 đak, Srbin. Poginuo od bombardiranja u Čitluku 15. 3. 1944.

625. POČUČA Dušana VLADO, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

626. POČUČA Mile VLADO, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

627. POČUČA Marka VOJO, 1927, đak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Jadovnu 5. 8. 1941.

628. POČUČA Mile VUKAŠIN, 1862, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 1941.

629. POCUCA Dane ZORKA, 1915, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

630. POCUCA Janka ZORKA, 1902, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

631. POCUCA Mile ZORKA, 1931, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

632. POCUCA Mile ZORKA, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

633. POLOVINA Steve MIKA, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

634. POLOVINA Sime MILAN, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

635. POLOVINA Steve MILAN, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

636. POLOVINA Jove MILICA, 1900, Medak, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u zatvoru u Gospiću 5. 8. 1941.

637. POLOVINA Steve NEVENKA, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

638. POLOVINA Steve PETAR, 1902, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

639. POLOVINA Steve SAVA, 1932, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

640. POLOVINA Jove SOKA, 1915, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

641. POLOVINA Sime SOKA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

642. POLOVINA Steve SOKA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

643. POLOVINA Sime STEVO, 1898, bačvar, Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku 15. 8. 1941.

644. POTKONJAK Bogdana ALEKSANDAR, 1919, student, Srbin. Ubile ga ustaše u Banja Luci oktobra 1941.

645. POTKONJAK Dane ANA, 1908, Medak, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Metku 6. 8. 1944.

646. POTKONJAK Mile ANĐA, 1910, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

647. POTKONJAK Mile ANICA, 1901, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

648. POTKONJAK Branka ANKA, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

649. POTKONJAK Dmitra ANKA, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

650. POTKONJAK Dušana ANKA, 1940, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše kod Debele glavice (Divoselo) 5. 8. 1941.

651. POTKONJAK Sime BOJA, 1922, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

652. POTKONJAK Mile BOJKA, 1910, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

653. POTKONJAK Janka BOSILJKA, 1925, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

654. POTKONJAK Nikole BRANKA, 1926, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 10. 8. 1943.

655. POTKONJAK Branka BRANKO, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

656. POTKONJAK Jovana DANE, 1910, mesar, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadavnu 5. 8. 1941.

657. POTKONJAK Nikole DANE, 1932, dijete. Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

658. POTKONJAK Mile DMITAR, 1922, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

659. POTKONJAK Stevana DMITAR, 1878, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

660. POTKONJAK Milana DRAGAN, 1934, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

661. POTKONJAK Todora DUŠAN, 1904, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Rizvanuši 5. 8. 1941.

662. POTKONJAK Petra DUŠANKA, 1910, Počitelj, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

663. POTKONJAK Branka ĐURO, 1897, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

664. POTKONJAK Branka ĐURO, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

665. POTKONJAK Jove ĐURO, 1921, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Debeloj glavici kod Divosela 1941.

666. POTKONJAK Mile ĐURO, 1892, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

667. POTKONJAK Đure ILIJA, 1937, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 1941.

668. POTKONJAK Stevana ISO, 1933, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

669. POTKONJAK Janka JANJA, 1900, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

670. POTKONJAK Nikole JANJA, 1906, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

671. POTKONJAK Nikole JANJA, 1923, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

672. POTKONJAK Todora Janja, 1878, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 1941.

673. POTKONJAK Bože JELA, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

674. POTKONJAK Marka JELA, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

675. POTKONJAK Mile JELA, 1915, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

676. POTKONJAK Nikole JELA, 1869, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

677. POTKONJAK Stevana JELA, 1940, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

678. POTKONJAK Dmitra JELENA, 1899, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

679. POTKONJAK Đure JELENA, 1897, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

680. POTKONJAK Jovana JELENA, 1940, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

681. POTKONJAK Đure JOVAN, 1939 dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Alanku 1941.

682. POTKONJAK Petra JOVAN, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

683. POTKONJAK Steve KATA. 1924, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

684. POTKONJAK Branka LJUBICA, 1940, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 1941.

685. POTKONJAK Ilije MARIJA, 1875, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 1941.

686. POTKONJAK Janka MARIJA, 1895, seljanka, Srpkinja. Poginula od talijanskog bombardiranja u Divoselu 8. 5. 1943.

687. POTKONJAK Janka MARIJA, 1931, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

688. POTKONJAK Jove MARIJA. 1870, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

689. POTKONJAK Mile MARIJA, 1871, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u zapaljenu sjenaru, te izgorjela pod Klisom kod Divosela 5. 8. 1941.

690. POTKONJAK Nikole MARIJA, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

691. POTKONJAK Petra MARIJA, 1886, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

692. POTKONJAK Petra MARIJA, 1920, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

693. POTKONJAK Bogdana MARKO, 1871, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

694. POTKONJAK Pavla MASA 1855, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Klisa) 5. 8. 1941.

695. POTKONJAK Ise MIHAJLO, 1893, profesor, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Jadovnu 5. 8. 1941.

696. POTKONJAK Đure MILE, 1914, podoficir, Srbin. Uhapsile ga ustaše u Divoselu juna 1941. i ubile u Metku jula 1941.

697. POTKONJAK Marka MILE, 1864, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Klisa) 5. 8. 1941.

698. POTKONJAK Avrama MILICA, 1942, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše na Debeloj glavici (Divoselo) 1943.

699. POTKONJAK Mile MILICA, 1898, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

700. POTKONJAK Nikole MILICA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

701. POTKONJAK Stevana MILICA, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

702. POTKONJAK Todora MILICA, 1913, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

703. POTKONJAK Vase MILICA, 1899, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

704. POTKONJAK Branka MIRA, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

705. POTKONJAK Petra MIRJANA, 1.941, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

706. POTKONJAK Branka MIRKO, 1935, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

707. POTKONJAK Jove MIRKO, 1930, dijete, Srbin. Objesile ga ustaše u Smiljanu 10. 10. 1944.

708. POTKONJAK Đure MOMČILO, 1938, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Alanku (Velebit) 5. 8. 1941.

709. POTKONJAK Branka NADA, 1940, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

710. POTKONJAK Dušana NEBOJŠA, 1937, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Metku 6. 8. 1944.

711. POTKONJAK Dmitra NEĐELJKA, 1942, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše 6. 8. 1944.

712. POTKONJAK Bogdana NEĐELJKO, 1925, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 5. 8. 1941.

713. POTKONJAK Branka NIKOLA, 1937, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

714. POTKONJAK Ilije NIKOLA, 1898, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

715. POTKONJAK Petra NIKOLA, 1877, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Klisi kod Divosela 5. 8. 1941.

716. POTKONJAK Milana PETAR. 1891, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše na Medačkoj plantaži 5. 8. 1941.

717. POTKONJAK Nikole RANKO, 1941, dijete. Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8.. 1941.

718. POTKONJAK Dmitra SARA, 1881, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

719. POTKONJAK Vase SARA, 1890, Medak, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

720. POTKONJAK Mile SAVA, 1870, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Klisa) 5. 8. 1941.

721. POTKONJAK Sime SAVA, 1865, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Vedrom Polju (Divoselo) 5. 8. 1941.

722. POTKONJAK Steve SAVA, 1859, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Klisi (Divoselo) 5. 8. 1941.

723. POTKONJAK Dmitra SAVKA, 1927, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

724. POTKONJAK Todora SIMO, 1886, službenik u sudu, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Klisa) 5. 8. 1941.

725. POTKONJAK Đure SOKA, 1876, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

726. POTKONJAK Đure SOKA, 1891, Čitluk seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

727. POTKONJAK Jove SOKA, 1855, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše kod Klike (Divoselo) 5. 8. 1941.

728. POTKONJAK Marka SOKA, 1862, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Klisa) 5. 8. 1941.

729. POTKONJAK Janka STEVO, 1892, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u gospićkoj bolnici aprila 1942.

730. POTKONJAK Dmitra VAJA, 1891, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

731. POTKONJAK Mile VAJA,, 1896, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

732. POTKONJAK Petra VAJA, 1890, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

733. POTKONJAK Steve VOJO, 1924, đak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Beogradu augusta 1941.

734. POTKONJAK Steve VELJKO, 1925, đak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Beogradu augusta 1941.

735. POTKONJAK Steve ZORKA, 1898, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu na Jadovnu, 5. 8. 1941.

736. PRERAD Pante BRANKO, 1900, Počitelj, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

737. PRERAD Branka DANICA, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

738. PRERAD Branka DESA, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u kreč u Divoselu 5. 8. 1941.

739. PRERAD Branka DRAGAN, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u kreč u Divoselu 5. 8. 1941.

740. PRERAD Branka LjUBICA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u kreč u Divoselu 5. 8. 1941.

741. PRERAD Mile SAVA, 1902, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u kreč u Divoselu 5. 8. 1941.

742 RADAKOVIĆ Branka BOGDAN, 1941, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

743. RADAKOVIĆ Dmitra JEKA, 1885, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

744. RADAKOVIĆ Jovana MARKO, 1870, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Alanku (Velebit) 5. 8. 1941.

745. RADAKOVIĆ Mile SARA, 1872, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu na Alanku (Velebit) 5. 8. 1941.

746. RADAKOVIĆ Damjana SIMO, 1885, službenik, Srbin. Bacile ga ustaše u zapaljenu kuću u Divoselu 5. 8. 1941.

747. RADAKOVIĆ Bogdana STANA, 1876, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

748. RADIŠIĆ Mile DRAGICA, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Jadovnu 1942.

749. RADIŠIĆ Mile JELENA, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Jadovnu 1942.

750. RADIŠIĆ Nikole SOFIJA, 1912, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

751. RADMANOVIĆ Steve ANICA, 1916, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

752. RADMANOVIĆ Steve BRANKO, 1925, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

753. RADMANOVIĆ Steve LJUBICA, 1932, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

754. RADMANOVIĆ Steve MARIJA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

755. RADMANOVIĆ Janka MARKO, 1906, stolar Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Jadovnu 5. 8. 1941.

756. RADMANOVIĆ Steve MIĆO, 1921, učitelj. Srbin. Ubile ga ustaše u Ogulinu 15. 7. 1941.

757. RADMANOVIĆ Mile MILICA, 1902, Barlete, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

758. RADMANOVIĆ Marka SOKA, 1926, Ostrvica, sluga, Srpkinja. Ubile je ustaše u Šibuljni 5. 8. 1941.

759. RAJČEVIĆ Save ANKA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ličkom Novom 5. 8. 1941.

760. RAJČEVIĆ Dane BOGDAN, 1885, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

761. RAJČEVIĆ Janka BOGDAN, 1897, upravnik pošte, Srbin. Ubile ga ustaše na Lešću 5. 8. 1941.

762. RAJČEVIĆ Milana BOGDAN. 1898, seljak, Srbin. Poginuo od talijanskog bombardiranja u Čitluku maja 1943.

763. RAJČEVIĆ Save BOGDAN, 1927, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Ličkom Novom 5. 8. 1941.

764. RAJČEVIĆ Save BRANISLAV, 1933, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

765. RAJČEVIĆ Petra DMITAR, 1913, stolar, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Jadovnu 5. 8. 1941.

766. RAJČEVIĆ Bogdana ĐORĐE, 1919, đak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Jadovnu 5. 8. 1941.

767. RAJČEVIĆ Luke ĐURO, 1903, stolar, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

768. RAJČEVIĆ Save ĐURO, 1929, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Ličkom Novom 5. 8. 1941.

769. RAJČEVIĆ Save JANKO, 1931, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

770. RAJČEVIĆ Bojka JANJA, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

771. RAJČEVIĆ Mile JANJA, 1885, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ličkom Novom 5. 8. 1941.

772. RAJČEVIĆ Save JOVANKA, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ličkom Novom 5. 8. 1941.

773. RAJČEVIĆ Koste KAJO, 1888, Čitluk, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku (Ornice) 1943.

774. RAJČEVIĆ Jove MARA, 1904, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

775. RAJČEVIĆ Dmitra MARIJA, 1893, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu na Jadovnu 5. 8. 1941.

776. RAJČEVIĆ Janka MILICA, 1909, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

777. RAJČEVIĆ Jove MILKA, 1875, seljanka, Srpkinja. Bacile je uistaše u jamu u Jadovnu 5. 8. 1941.

778. RAJČEVIĆ Dane PETAR, 1898, Čitluk, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

779. RAJČEVIĆ Luke SARA, 1911, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1945.

780. RAJČEVIĆ Sava — MIĆANICA, 1881, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u jamu Janjcu 6. 8. 1941.

781. RAJČEVIĆ Bogdana SAVA, 1907, žandar, Srbin. Ubile ga ustaše u Ličkom Novom 5. 8. 1941.

782. RAJČEVIĆ Luke SOKA, 1879, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1945.

783. RAJČEVIĆ Steve VAJA, 1878, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše pod Klisom kod Divosela 5. 8. 1941.

784. RAJČEVIĆ Stjepana ZAGORKA, 1911, Zagreb, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

785. RAJSIĆ Mile JELA, 1906, seljanka, Srpkinja. Poginula od ustaškog bombardiranja u Divoselu 1943.

786. RAJŠIĆ Steve JOVANKA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

787. RAJSIĆ Steve MILICA, 1929, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

788. RAJŠIĆ Steve MIRA, 1943, dijete, Srpkinja. Poginula od ustaškog bombardiranja u Divoselu 1943.

789. RAJŠIĆ Steve VERA, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

790. RAŠIĆ Steve NADA, 1931, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.

791. RIBAR Nikole ĐURO, 1940, dijete, Srbin. Poginuo od ustaškog bombardiranja u Vrepcu 1942.

792. RIBAR Mile NIKOLA, 1901, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše jula 1941. i ubile prilikom pokušaja bjekstva iz kamiona kod brda Jovančeva (Divoselo) 17. 7. 1941.

793. STANIĆ Đorđa ANICA, 1870, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

794. STANIĆ Jove ANKA, 1930, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

795. STANIĆ ANKA, 1888, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Podoštri 5. 5. 1945.

796. STANIĆ Jove BOGDAN, 1892, trgovac, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Jadovnu 1941.

797. STANIĆ Jove BOGDAN, 1912, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

798. STANIĆ Petra BOGDAN, 1933, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

799. STANIĆ Sime BOGDAN, 1923, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

800. STANIĆ BRANKO, 1910, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Lipama (Divoselo) 1941.

801. STANIĆ CUKA, 1907, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kruškovačama 6. 8. 1941.

802. STANIĆ Jovana DARA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

803. STANIĆ Janka DESA, 1935, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

804. STANIĆ Nikole DESANKA, 1930, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

805. STANIĆ Mile DEVA, 1867, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše pod Debelom glavicom kod Divosela 1941.

806. STANIĆ Nikole DMITAR, 1921, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

807. STANIĆ Petra DMITAR, 1923, student, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Jadovnu 5. 8. 1941.

808. STANIĆ Branka JANKO, 1900, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

809. STANIĆ Dane JANKO, 1900, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Jadovnu 5. 8. 1941.

810. STANIĆ Janka JANKO, 1905, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

811. STANIĆ Ise JANJA, 1880, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Šibuljni 5. 8. 1941.

812. STANIĆ Marka JANJA, 1879^ seljaka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu na Jadovnu 5. 8. 1941.

813. STANIĆ Mile JANJA, 1878, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

814. STANIĆ Mile JANJA, 1923, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

815. STANIĆ Sime JANJA, 1914, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

816. STANIĆ Mile JEKA, 1890,^ seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

817. STANIc Bogdana JELA, 1942, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Malom kraju (Divoselo) 6. 10. 1942.

818. STANIĆ Janka JOVAN, 1888, seljak, Srbin Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941,

819. STANIĆ Nikole JOVO, 1923, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

820. STANIĆ KOKA, 1875, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u jamu Janjču 6. 8. 1941.

821. STANIĆ Marka LJUBICA, 1924, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

822. STANIĆ Nikole LJUBICA, 1925, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

823. STANIĆ Luke LJUBOMIR, 1894, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

824. STANIĆ Janka MARIJA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

825. STANIĆ Bogde MARTA, 1860, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

826. STANIĆ Dušana MARTA, 1879, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Debeloj glavici (Divoselo) 1943.

827. STANIĆ Jove MARTA, 1986, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

828. STANIĆ MIĆO, 1921, seljak, Srbin. Poginuo od ustaša u Šibuljni (Podgorje) 6. 8. 1941.

829. STANIĆ Sime MIKA, 1892, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

830. STANIĆ Janka MILAN, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

831. STANIĆ Janka MILAN, 1939, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Alanku 5. 8. 1941.

832. STANIĆ Petra MILAN, 1876, penzioner, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 5. 8. 1941.

833. STANIĆ Petra MILAN, 1926, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

834. STANIĆ Ise MILE, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

835. STANIĆ Jove MILE, 1923, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jasikovcu kod Gospića 5. 8. 1941.

836. STANIĆ Luke MILE, 1868, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u vatru u Vedrom Polju (Divoselo)

837. STANIĆ Luke MILE, 1925, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Šibuljni 5. 8. 1941.

838. STANIĆ Nikole MILE VA, 1878, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Jadovnu 5. 8. 1941.

839. STANIĆ Janka MILICA, 1901, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

840. STANIĆ Jove MILICA, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

841. STANIĆ Nikole MILICA, 1895, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

842. STANIĆ Pa je MILICA, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Molinu kraju (Divoselo) 10. 2. 1945.

843. STANIĆ Petra MILICA, 1900, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

844. STANIĆ Mile MITAR, 1892, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Šibuljni 5. 8. 1941.

845. STANIĆ Janka NADA, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

846. STANIĆ Avrama NIKOLA, 1880, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

847. STANIĆ Jove NIKOLA, 1871, penzioner, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Jadovnu 5. 8. 1941.

848. STANIĆ Sime NIKOLA, 1865, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše pod Debelom glavicom (Divoselo) 5. 8. 1941.

849. STANIĆ Đorđa PETAR, 1869, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

850. STANIĆ Jove PETAR, 1888, gostioničar, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.

851. STANIĆ Dušana SARA, 1905, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Šibuljni 5. 8. 1941.

852. STANIĆ Save SARA, 1886, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

853. STANIĆ Dmitra SAVA, 1893, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Šibuljni 5. 8. 1941.

854. STANIĆ Marka SAVA, 1890, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

855. STANIĆ SAVA, 1906, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

856. STANIĆ Janka SAVKA, 1900, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Malom kraju (Divoselo) 10. 8. 1942.

857. STANIĆ Bogadana SIMO, 1873, penzioner, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Jadovnu 5. 8. 1941.

858. STANIĆ Nikole SMILJA, 1927, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

859. STANIĆ Janka SOKA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

860. STANIĆ Jove SOKA, 1899, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

861. STANIĆ Jove SOKA, 1907, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Šibuljni 5. 8. 1941.

862. STANIĆ Luke SOKA, 1886, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

863. STANIĆ Pavia VASO, 1859, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

864. STANIĆ Jovana ZORKA, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

865. STANIĆ Marka ZORKA, 1925, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

866. STANKOVIĆ Petra MILEVA, 1922, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 5. 8. 1941.

867. STANKOVIĆ Dušana MILICA, 1908, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1941.

868. STANKOVIĆ Janka SAVKA, 1886, stručna učiteljica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 5. 8. 1941.

869. SUDŽUKOVIĆ Mile BOGDAN, 1925, đak, Srbin. Uhvatili ga ustaše 5. 8.

1941. i ubile u zatvoru u Gospiću 15. 8. 1941

870. SUDŽUKOVIĆ Steve MANE, 1884, Široka Kula, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

871. SUDŽUKOVIĆ Mile MILICA, 1910, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Čitluku 5. 8. 1941.

872. SUDŽUKOVIĆ Mile PETAR, 1923, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u zatvoru u Gospiću 6. 8. 1941.

873. SUDŽUKOVIĆ Nikole SAVA, 1886, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

S74. SUDŽUKOVIĆ Mile VLADO, 1929, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku 15. 8. 1941.

875. ŠAKIĆ Mile DANICA, 1941, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

876. ŠAKIĆ Jove JOVANKA, 1913, učiteljica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

877. TESLIĆ Đure MILE, 1890, željezničar, Srbin. Uhvatile ga ustaše i zatvorile u gospićki zatvor 5. 8. 1941. a zatim bacile u jamu na Jadovnu 15. 8. 1941.

878. TESLIĆ Nikole NEDELJKA, 1926, đak, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 15. 2. 1945.

879. TESLIĆ Nikole SOFIJA, 1922, đak, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 15. 2. 1945.

880. TOMAŠ Janka JEKA, 1889, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

881. TOMAŠ Sime MILE, 1886, kovač, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

882. TRAVICA Milana DMITAR, 1926, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

883. TREŠNJIĆ Petra ANĐELIJA, 1877, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

884. TREŠNJIĆ Petra BRANKO, 1929, đak, Srbin. Poginuo za vrijeme bombardiranja na Debeloj glavici (Divoselo) 1943.

885. TREŠNJIĆ Đure JAGA, 1900, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

886. TREŠNJIĆ Petra LJUBAN, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Debela Glavica) 5. 8. 1941.

887. TREŠNJIĆ Mile MIKA, 1874, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

888. TREŠNJIĆ Aćima MILE, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

889. TREŠNJIĆ Steve MILICA, 1926, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

890. TREŠNJIĆ Jove NIKOLA, 1931, dijete, Srbin. Poginuo od zaostale neprijateljske bombe pod Debelom Glavicom kod Divosela 1943.

891. TREŠNJIĆ Mile NIKOLA, 1921, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Lipama 7. 10. 1941.

892. TREŠNJIĆ Mile SARA, 1897, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

893. TREŠNJIĆ Mile STEVO, 1875, poštar, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

894. UZELAC Save ĐURO, 1925, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jasikovcu kod Gospića 1944.

895. UZELAC Đure JANJA, 1899, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

896. UZELAC Đure JELENA, 1896, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

897. UZELAC Save LAZO, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

898. UZELAC Save LJUBICA, 1924, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

899. UZELAC Milana MILEVA, 1929, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

900. UZELAC Milana SAVA, 1894, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 1941.

901. UZELAC Milana STEVAN, 1931, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

902. VITAS Milana MARIJA, 1862, Počitelj, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

903. VUJNOVIĆ Marka ANICA, 1870, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

904. VUJNOVIĆ Janka Anka, 1904, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše pod Klisom (Divoselo) 5. 8. 1941.

905. VUJNOVIĆ Đure BOGDAN, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

906. VUJNOVIĆ Ilije BOGDAN, 1926, Gospić, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 5. 8. 1941.

907. VUJNOVIĆ Save BOJA, 1920, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

908. VUJNOVIĆ Laze BORKA, 1921, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Šibuljni 5. 8. 1941.

909. VUJNOVIĆ Marka BOSILJKA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

910. VUJNOVIĆ Vase BOSILJKA, 1925, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

911. VUJNOVIĆ Ilije CEDO, 1927, đak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Alanku 5. 8. 1941.

912. VUJNOVIĆ Nikole DANE, 1876, učitelj, Srbin. Objesile ga ustaše u Gospiću 20. 8. 1944.

913. VUJNOVIĆ Mile DESA, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

914. VUJNOVIĆ Marka DEVA, 1891, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

915. VUJNOVIĆ Mile DMITAR, 1929, đak. Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

916. VUJNOVIĆ Dane DRAGICA, 1900, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

917. VUJNOVIĆ Janka DUŠAN, 1931, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

918. VUJNOVIĆ Mile DUŠAN, 1935, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

919. VUJNOVIĆ Mile ĐORĐE, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

920. VUJNOVIĆ Paje ĐORĐE, 1928, Gospić, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 5. 8. 1941.

921. VUJNOVIĆ Marka ĐURO, 1869, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju 1942.

922. VUJNOVIĆ Marka ĐURO, 1908, žandar, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanu 1944.

923. VUJNOVIĆ Mile GOJKO, 1932, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

924. VUJNOVIĆ Đure Ilija, 1901, financ, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Alanku (Velebit) 5. 8. 194L

925. VUJNOVIĆ Petra ILIJA, 1898, radnik štamparije, Srbin. Objesile ga ustaše u Gospiću 15. 2. 1945.

926. VUJNOVIĆ Jandre ILINKA, 1862, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

927. VUJNOVIĆ Dane JAGA, 1898, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

928. VUJNOVIĆ Dmitra JAGA, 1930, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

929. VUJNOVIĆ Mile JAGA, 1909, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

930. VUJNOVIĆ Mile JAGA, 1930, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše pod Klisom (Divoselo) 5. 8. 1941.

931. VUJNOVIĆ Nikole JANDRE, 1918, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Velikom kraju (Divoselo) 5. 8. 1941.

932. VUJNOVIĆ Marka JANKO, 1935, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

933. VUJNOVIĆ Mije JANKO, 1870, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

934. VUJNOVIĆ Save JANKO, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Žabici kod Gospića 5. 8. 1941.

935. VUJNOVIĆ Bože JANJA, 1882, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

936. VUJNOVIĆ Janka JANJA, 1930, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

937. VUJNOVIĆ Luke JANJA, 1871, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

938. VUJNOVIĆ Nikole JANJA, 1923, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

939. VUJNOVIĆ Petra JANJA, 1880, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

940. VUJNOVIĆ Todora JANJA, 1883, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

941. VUJNOVIĆ Laze JEKA, 1847, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

942. VUJNOVIĆ Dane JELA, 1875, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

943. VUJNOVIĆ Marka JELA, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

944. VUJNOVIĆ Mile JELA, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

945. VUJNOVIĆ Ise JOVAN, 1881, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

946. VUJNOVIĆ Trivuna JOVAN. 1932, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

947. VUJNOVIĆ Jove LAZO, 1871, seljak, Srbin. Ranile ga ustaše i od posljedica umro u Divoselu 1942.

948. VUJNOVIĆ Mile LUKA, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

949. VUJNOVIĆ Jandre LJUBICA, 1928, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

950. VUJNOVIĆ Vase LJUBICA, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

951. VUJNOVIĆ Jandre MAKSIM, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 9. 1941.

952. VUJNOVIĆ Marka MARIJA. 1901, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

953. VUJNOVIĆ Mile MARIJA, 1901, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 1941.

954. VUJNOVIĆ Janka MARKO, 1897, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

955. VUJNOVIĆ Maksima MARKO, 1921, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u logoru Jasenovac u jesen 1942.

956. VUJNOVIĆ Petra MATIJA, 1870, Žabica, seljanka, Hrvatica. Ubile je ustaše u Vedrom Polju (Divoselo 5. 8. 1941.

957. VUJNOVIĆ Dmitra MILAN, 1927 đak, Srbin. Ubile ga ustaše pot Klisom (Divoselo) 5. 8. 1941.

958. VUJNOVIĆ Mile Milan, 1899, seljak Srbin. Ubile ga ustaše u Divoseh (Kruškovače) 5. 8. 1941.

959. VUJNOVIĆ Mile MILAN, 1940, di jete, Srbin. Ubile ga ustaše u Di voselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

960. VUJNOVIĆ Sime Milan, 1940, dije te, Srbin. Ubile ga ustaše u Divo selu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

961. VUJNOVIĆ Trivuna MILAN, 1938 dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Di voselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

962. VUJNOVIĆ Đure MILE, 1935, dije te, Srbin. Ubile ga ustaše u Divose lu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

963. VUJNOVIĆ Janka MILE, 1921, se ljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Di voselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

964. VUJNOVIĆ Marka MILEVA, 1936 dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše t Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

965. VUJNOVIĆ Mile MILEVA, 1928 đak, Srpkinja. Ubile je ustaše i Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

966. VUJNOVIĆ Đure MILICA, 1932, di jete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Di voselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

967. VUJNOVIĆ Ise MILICA, 1871, se ljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

968. VUJNOVIĆ Mile MILICA, 1873, *se* ljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Divoselu 5. 8. 1941.

969. VUJNOVIĆ Mile MILICA, 1922, se ljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

970. VUJNOVIĆ Miloša MILICA, 1932 dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše i Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

971. VUJNOVIĆ Sime MILICA, 1908, se ljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

972. VUJNOVIĆ Marka MILKA, 1896, se ljanka, Srpkinja. Objesile je ustaši u Gospiću 15. 2. 1945.

973. VUJNOVIĆ Nikole MILOŠ, 1901, se ljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Di voselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

974. VUJNOVIĆ Đure NADA, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

974a. VUJNOVIĆ Ilije NEDJELJKA, 1931, dijete, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 15. 2. 1945.

975. VUJNOVIĆ Jandre NIKOLA, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 1941.

976. VUJNOVIĆ Mile NIKOLA, 1934, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

977. VUJNOVIĆ Miloša NIKOLA, 1931, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

978. VUJNOVIĆ Todora NIKOLA, 1900, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

979. VUJNOVIĆ Trivuna NIKOLA, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

980. VUJNOVIĆ Vase NIKOLA, 1877, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

981. VUJNOVIĆ Jove PAJO, 1885, gostioničar, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 5. 8. 1941.

982. VUJNOVIĆ Marka PERA, 1897, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

983. VUJNOVIĆ Todora PERA, 1899, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

984. VUJNOVIĆ Jandre PETAR, 1860, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

985. VUJNOVIĆ Mile PETAR, 1935, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

986. VUJNOVIĆ Marka RADOJKA, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.

987. VUJNOVIĆ Nikole RUŽA, 1919, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

987.a VUJNOVIĆ Ilije SARA, 1939, dijete, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 15. 2. 1945.

988. VUJNOVIĆ Jove SAVA, 1903, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

989. VUJNOVIĆ Mile SAVA, 1903, financ, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Jadovnu 5. 8. 1941.

990. VUJNOVIĆ Branka SOKA, 1878, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 20. 8. 1944.

991. VUJNOVIĆ Nikole TODOR, 1932, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

992. VUJNOVIĆ Jandre VAJA, 1865, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

993. VUJNOVIĆ Đure VLADO, 1934, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Velikom kraju (Divoselo) 10. 5. 1944.

994. VUJNOVIĆ Marka VUKA, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.

995. VUJNOVIĆ Trivuna ZORA, 1940, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

996. VUKSAN Janka DESA, 1927, Počitelj, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Divoselu (Kruškovače) 5. 8. 1941.

997. ŽIGIĆ Luke MILKA, 1898, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 5. 8. 1941.

GOSPIĆ

1. ALAR Bože IVAN, 1908, mornar, Hrvat. Ubili ga Nijemci 1943.
2. ALEKSIĆ LjUBIŠA, 1919, trgovac, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Lešću 1941.
3. ALEKSIĆ NIKOLA, 1915, svećenik, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Kragujevcu 1941.
4. ANTONĆIĆ Josipa DANIJEL, 1911, trgovac u Otočcu, Hrvat. Bacile ga ustaše u jamu Runjevac 1941.
5. ANTONĆIĆ Josipa STJEPAN, 1918, muzičar, (U Lepoglavi). Strijeljali ga ustaše u Lepoglavi 1942.
6. ARAMBAŠIĆ DARA, 1925, đak, Sipkinja. Ubile je ustaše u Šibuljni 5. 8. 1941.
7. ARAMBAŠIĆ MARIJA, 1889, učiteljica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Šibuljni 5. 8. 1941.
8. ARAMBAŠIĆ MILICA, 1929, đak, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu Janjče 1941.
9. ARAMBAŠIĆ SOFIJA, 1923, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Šibuljni 5. 8. 1941.

10. ARAMBAŠIĆ VUKOSAVA. 1930, đak, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu Janjce 1941.

11. BANJEGLAV Save JOVO, 1894, službenik, Srbin. Objesile ga ustaše u Gospiću 1945.

12. BASARIĆ Petra BOJA, 1891, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1941.

13. BASARIĆ Steve PETAR, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 1941.

14. BASARIĆ PETAR, 1876, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 21. 8. 1941.

15. BLAŽEVIĆ JURE, 1904, lugar, Hrvat. Ubile ga ustaše u Š. Kuli 1941.

16. BLAŽEVIĆ Ivana MANDA, 1921, pomoćnica (u Beogradu), Hrvatica. Strijeljali je Nijemci u Udbini 1943.

17. BLAŽEVIĆ Ivana NIKOLA. 1918, trg. pomoćnik (u Zagrebu), Hrvat. Ubili ga Nijemci 1942.

18. BOBIĆ Mare MANDA, 1927, domaćica, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 1945.

19. BOBIĆ MARA, 1895, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1945.

20. BOGDANOVIĆ Jovana BOSILJKA, 1873, penzionerka, Srpkinja. Objesileje ustaše u Gospiću 11. 3. 1945.

21. BOGDANOVIĆ Jove MILICA, 1875, domaćica, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 11. 3. 1945.

22. BORIĆ LENA, 1870, penzionerka, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 11. 3. 1945.

23. CIGANOVIĆ DANICA, 1875, domaćica, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 1945.

24. CIGANOVIĆ ISO, 1871, Barlete, penzioner, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.

25. CVIJANOVIĆ JOVANKA, 1875, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Gospiću 1945.

26. ČANAK Mile RADOJKA, 1920, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1941.

27. ČUBRILO Vase MARICA. 1908, učiteljica, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Jadovnu 1941.

28. ČUBRILO MARIJA, 1901, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1941.

29. ČUBRILO Ilije MILAN, 1896 činovnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.

30. ČUBRILO Milana NEVENKA, 1928 đak, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 1945.

31. ĆAĆIĆ IVANKA, 1917, domaćica, Hrvatica. Umrla od posljedica mučenja u bolnici u Gospiću 1943.

32. ĆAĆIĆ Ivana NIKOLA, 1910, podoficir, (u Selcu) Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 1945.

33. ĆUPURDIJA Rade ČEDOMIR, 1929, (Medak) đak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Janjče 14. 3. 1941.

34. ĆUPURDIJA RADE, 1894, žandr. narednik, Srbin. Objesile ga ustaše u Gospiću 14. 2. 1945.

35. DABIć Boške ĐURO, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše 5. 8. 1941.

36. DABIĆ Đure MARIJA, 1921, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše 5. 8. 1941.

37. DABIć Boška MILAN, 1934, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše 5.8. 194T.

38. DELIĆ BOGDAN, 1893, financ, Srbin. Objesile ga ustaše u Novom Selu kod Brušana 14. 2. 1945.

39. DELIĆ JAŠA, 1905, domaćica, Sipkinja. Objesile je ustaše u Smiljanu — Pazarište (kod raskršća) 6. 3. 1945.

40. DIMIĆ Sime ANKA, 1884, domaćica, Srpkinja. Objesile je ustaše u kaznioni u Gospiću 1945.

41. DIMIĆ Janka BRANKA, 1929, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1941.

42. DIMIĆ Janka DESANKA, 1932, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1941.

43. DIMIĆ Janka DUŠANKA, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1941.

44. DIMIĆ Vase JANKO, 1900, železničar, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 1941.

45. DIMIĆ Janka LJUBICA, 1903, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1941.

46. DIMIĆ Janka MILOJKO, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 1941.

47. DIMIĆ Dmitra SIMO, 1891, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 1941.

48. DIMIĆ SIMO, 1883, penz. financ, Srbin. Ubile ga ustaše u kaznionici u Gospiću 1945.

48.a DOBRIĆ ANKA, 1920, seljanka, Srpkinja. Objesile je ustaše 5 . 3. 1945.

49. DUKIĆ Sime NIKOLA, Deringaj, 188, trgovac, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Janjče 1941.

50. DUKIĆ Nikole STEVO, 1925, đak. Srbin. Ubile ga ustaše na Medačkoj plantaži augusta 1941.

51. ĐAKOVIĆ Tome IVKA, 1881, penzionerka, Hrvatica. Ubile je ustaše u Gospiću 1941.

52. ĐAKOVIĆ Nikole MILAN, 1927, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jasikovou 1941.

53. ĐAKOVIĆ Mihajla NIKOLA, 1894, službenik, Srbin. Objesile ga ustaše 5. 3. 1945. u Smiljanu.

54. ĐURĐEVIĆ Bojana SIMO, 1904, učitelj u Bihaću, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Bihaću 1941.

55. GALJEVIĆ IVAN, 1906, žandar (u Dubrovniku), Hrvat. Ubile ga ustaše u kaznioni u Gospiću 1944.

56. GOBAC Mate ZORKA, rod. u Americi, 1916, medicinska sestra, Hrvatica. Streljale je ustaše u Podoštri 27. 4. 1944.

57. GUTESA DANE, 1870, penzioner, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.

58. HARAMBAŠIĆ Mile MARIJA, Čitluk, učiteljica. Ubile je ustaše u Gospiću augusta 1941.

59. HATIĆ DUŠAN, 1893, trgovac, Srhin. Bacile ga ustaše u jamu u Pazaristu 1941.

60. IVANCEVIĆ Jove SAVKA, 1916, domaćica, Srpkinja. Zaklali je četnici 1943. kod Niša.

61. IVANCEVIĆ Jove STEVO, 1922, đak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Kruškovou 10. 6. 1943.

62. IVANCEVIĆ Jove TANASIJA, 1918, mor. narednik. Srbin. Ubile ga usstaše u Jadovnu 1941.

63. IVANISEVIC Rade MILAN, 1905, službenik u Bač. Palanci, Srbin. Ubile ga ustaše u L. Jasenici 1945.

64. JAMICIĆ NIKOLA, 1908, Budak, Hrvat. Ubile ga ustaše poslije mučenja na Plantaži u Gospiću 1943.

65. JAUKOVIĆ Mate ZORA, 1912, pomoćnica, Hrvatica. Strijaljale je ustaše u Podoštroj 27. 4. 1944.

65.a JAVORINA Luke MILE, 1913, trg. pomoćnik, Srbin. Ubijen u Gospiću 1943.

66. JELACA Marka BOSILJKA, 1924, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1945.

67. JELACA Marka ĐURO, 1928, đak, Srbin. Objesile ga ustaše u Smiljanu 5. 3. 1945.

68. JOVIĆ SARA, 1895, domaćica, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 1945.

68.a JOVIĆ Marka LJUBICA, 1925, domaćica, Srpkinja. Objesile je ustaše u Smiljanu 5. 3. 1945.

69. JUGOVIĆ STEVO, 1900, stolar, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 1944.

70. JURASOVIĆ Petra NIKOLA, 1882, krojač, Hrvat. Umro od posljedica ustaškog zlostavljanja u Zagrebu 1944.

71. KALINIĆ SARA, 1874, domaćica, Srpkinja. Objesile je ustaše u kaznionici u Gospiću 1945.

72. KEKIĆ Nikole DESA, 1913, domaćica, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 1945.

73. KEKIĆ Đure LAZO, 1901, stolar, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 1943.

73.a KEKIĆ Laze Ljubica, 1923, domaćica, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 15. 2. 1945.

74. KEKIC Milana MARIJA, 1896, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 15. 2. 1945.

75. KEKIĆ Tome MILA, 1862, Lipe, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lipama 1943.

76. KEKIĆ Đure MILE, 1903, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Jadovnu 1941.

77. KEKIĆ Mile MILICA, 1913, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Lipama 1941.

78. KEKIĆ Dušana NIKOLA, 1940, (10 mj.), dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Lipama 2. 8. 1941.

79. KIŠ MILAN, 1916, tipograf, u Zagrebu, Hrvat. Ubile ga ustaše u Otočcu 1944.

80. KORAĆ DUŠAN, 1911, seljak, Srbin. Objesile ga ustaše u Gospiću 1945.

81. KORAĆ SMILJA, 1887, domaćica, Srpkinja. Objesile je ustaše u Smiljanu 1945.

82. KOŠIĆ BOSA, 1910, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1945.

83. KOŠIĆ (sin Bose), 1930, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 1945.

84. KOŠIĆ LJUBICA, učiteljica. Ubile je ustaše u Gospiću 1941.

85. KRAJNOVIĆ JOVO, brijač. Poginuo u Beogradu.

86. KRAJNOVIĆ MICA, 1890, domaćica, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 1945.

37. KRPAN Jove ANTE, 1924, đak, Hrvat. Ubili ga Talijani u Gospiću 1942.

88. LEM AI Ć Luke DANE, 1914, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Gospiću, a zatim mrtvog objesile u Smiljanu 1945.

89. LEMAIĆ Vase DANE, 1891, podvornik, Srbin. Zaklale ga ustaše 1941 u Pazaristu.

90. LEMAIĆ Sime ĐURO, 1881, gostioničar, Srbin. Zaklale ga ustaše u Pazaristu 5. 8. 1941.

91. LEMAIĆ Đure LJUBICA, 1926, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanu 5. 8. 1941.

92. LEMAIĆ Đure MIĆO, 1923, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanu 5. 8. 1941.

93. LEMAIĆ PERA, 1882, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Pazaristu 5. 8. 1941.

94. LJLJAK Milana BRANKO, 1928, đak, Srbin. Objesile ga ustaše 1945 u Oštroj.

95. LJILJAK MARA, 1885, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u kazniони u Gospiću 1945.

96. LJILJAK MILAN, 1890, trgovac, Srbin. Umro od ustaških udaraca u lcaznioni Gospić 10. 2. 1945.

97. LJILJAK MILICA, 1905, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Janjči marta 1945.

98. LJILJAK Milana RANKA, 1925, đak, Srpkinja. Objesile je ustaše u Oštroj 10. 2. 1945.

99. LJUBOTINA Vukašina SIMO, 1894, učitelj, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu 1941.

100. MARIĆ Vase ĐURO, 1914, avijatičar, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 1942.

101. MATAIJA Nikole IVANKA, 1920, učiteljica, Hrvatica. Uhapsile i mučile je ustaše, te je umrla u bolnici od posljedica zadobivenih u zatvoru 1944.

102. MATIĆ ANKA, 1872, penzionerka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1941.

103. MATIĆ Paje MILAN, 1931, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 1941.

104. MATIĆ SOKA, 1902, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Janjči marta 1945.

105. MIHIĆ NIKOLA, činovnik, Srbin. Ubijen u Gospiću 1941.

106. MILOSAVLJEVIĆ Jove DUŠAN, 1922, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 1941.

107. MILOSAVLJEVIĆ Jove MIROSLAV, 1925, Krbavica, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 1941.

108. MIRIĆ MARIJA, 1905, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u kući u Gospiću 1943.

109. NARANČIĆ RADE, 1875, penzioner, Srbin. Objesile ga ustaše u Gospiću 1945.

110. NOVAKOVIĆ Milana LJUBICA, 1920, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u logoru Pag 1941.

111. NOVAKOVIĆ MILAN, 1891, gostioničar, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Gospiću 1941.

112. NOVAKOVIĆ ŠTAKA, 1872, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1941.

113. NOVAKOVIĆ ANKA, 1903, domaćica, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 10. 2. 1945.

114. NOVAKOVIĆ Prokopa ISO, 1885, seljak, Srbin. Objesile ga ustaše u Gospiću 10. 2. 1945.

115. NOVKOVIĆ MILKA, 1894, domaćica, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Gospiću 1942.

116. OBRADOVIĆ Vase JANKO, 1876, stolar, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.

117. OBRADOVIĆ Janka MILAN, 1900, stolar, Srbin. Ubile ga ustaše u Janjči 1941.

118. OBRADOVIĆ Luke STOJAN, 1871, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 1941.

119. OPACIC Ilije ALEKSANDAR, 1918, student, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Janjče 1941.

120. OPACIC ILIJA, direktor Učiteljske škole u Gospiću. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.

121. OPSENICA MILICA, 1875. domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1944.

122. PANTELIC FRANKA, 1907, domaćica, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Smiljanu 1945.

123. PAVELIC Blaža MARTIN, 1903, brijač, Hrvat. Zaklale ga ustaše u Gospiću 25. 7. 1941.

124. PEJNOVIC Ise ISO, 1913, mehaničar u Gerovu, Srbin. Ubili ga Talijani u Gerovu 1943.

125. PEJNOVIC MACA, 1896, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše na Pagu 1941.

126. PEJNOVIC Ise MILAN, 1915, službenik u Beogradu, Srbin. Ubile ga ustaše 1943.

127. PEJNOVIC MILAN, 1898, stolar, Srbin. Ubile ga ustaše u Janjči 1943.

128. PEJNOVIC Ise NIKOLA, 1914, vakman u Gospiću, Srbin. Ubile ga ustaše 1943.

129. PJEVAČ Ilije MIŠO, 1893, trgovac, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.

130. PLECAŠ Steve DANICA, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1941.

131. PLEĆAŠ Steve DANICA, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1941.

132. PLEĆAŠ DRAGICA, 1910, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Gospiću 1. 8. 1941.

133. PLEĆAŠ Sime MILE, 1917, stolar, Srbin. Objesile ga ustaše u Gospiću 1943.

134. PLEĆAŠ Steve NEDJELJKA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1941.

135. PLEĆAŠ Anice NEVENKA, 1934, dijete, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 1945.

136. PLEĆAŠ Jovana SAVA, 1883, domaćica, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 1945.

137. PLEĆAŠ Jandre SOKA, 1843, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1941.

138. PLEĆAŠ Steve ZORKA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1941.

139. POCUCA Dmitra JEKA, 1879, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u B ila j u 1941.

140. POCUCA SARA, 1899, domaćica, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Jadovnu 1945.

141. POLOVINA DUKA, 1902, seljanka, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Gospiću 1941.

142. POLOVINA Nikole SOKA, 1929, đak, Srpkinja. Objesile je ustaše u Smiljanu 6. 3. 1945.

143. POTKONJAK Nikole JOVO, 1903, učitelj u Lapcu, Srbin. Ubile ga ustaše u Lapcu 1941.

144. RADAKOVIĆ Jove PETAR, 1898, službenik, Srbin. Objesile ga ustaše u Gospiću 1945.

145. RADMANOVIĆ MIRKO, 1913, profesor, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Kragujevcu 15. 7. 1941.

146. RADOŠEVIĆ Petra JELENA, 1888, Lipe, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Gospiću 1941.

146.a RADIŠEVIC DRAGICA, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1945.

146.b RADIŠEVIĆ JELKA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1945.

147. RADOŠEVIĆ MIRA, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1945.

148. RADIŠEVIĆ Nikole SOFIJA-SOKA, 1909, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 27. 4. 1944.

149. RADIŠEVIĆ VERA, 1940, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1945.

150. RAJČEVIĆ Petra DM1TAR, 1907, željezničar u Ogulinu, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Ogulinu 1941.

151. RAJČEVIĆ Petra DUŠAN, 1918, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 1941.

152. RAJČEVIĆ JELA, 1875, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1945.

153. RAJČEVIĆ MILAN, 1930, đak, (u Kragujevcu), Srbin. Strijeljali ga Nijemci 1944. u Srbiji.

154. RAJČEVIĆ MILKA, 1875, domaćica, Srpkinja. Umrla od posljedica zlostavljanja u bolnici u Gospiću 1945.

155. RAJČEVIĆ Dmitra PETAR, 1896, željezničar, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 21. 8. 1941.

156. RAJČEVIĆ PETAR, 1922, student veterine, Srbin. Ubile ga ustaše nakon mučenja u Jasenovcu 1945.

157. RUKAVINA MILKA, 1908, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1945.

158. SAMAC ROŽA, 1870, Udbina, domaćica, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Gospiću 1. 9. 1943.

159. STANIĆ Steve MIRA, 1935, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Gospiću 1945.

160. STANIĆ SIMO, 1888, penzioner, Srbin. Ubile ga ustaše u kaznioni u Gospiću 1945.

161. STANIĆ Nikole SOKA, 1913, domaćica, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Gospiću 1943.

162. STARČEVIĆ Ivana ZORKA, 1928, đak, Hrvatica. Ubile je ustaše u Gospiću 1943.

163. SUDŽUKOVIĆ BOGDAN, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u kaznioni u Gospiću 1945.

164. SUDŽUKOVIĆ DUŠKO, 1941, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u kaznioni u Gospiću 1945.

165. SUDŽUKOVIĆ Mane MILICA. 1909, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 21. 8. 1941.

166. SUDŽUKOVIĆ Mane SAVA, 1981, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 21. 8. 1941.

167. SUDŽUKOVIĆ SOKA, 1905, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u kaznioni u Gospiću 1945.

168. SUDŽUKOVIĆ Mane VLADO, 1925, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 21. 8. 1941.

169. TESLIĆ MARA, 1882, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1941.

170. UZELAC JEKA, 1884, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Gospiću 1941.

171. VLAISAVLJEVIĆ Laze MILE, 1927, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Jadovno 1941.

172. VOJVODIĆ NIKOLA, 1891, trgovac, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.

173. VRANEŠ Pere ANICA, 1904, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanu 5. 8. 1941.

174. VRANEŠ Petra NEDJELJKA, 1929, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanu 5. 8. 1941.

175. VRANEŠ Sime SAVA, 1875, penzioner, Srbin. Zaklale ga ustaše u Gospiću 1941

176. VUJNOVIĆ Ilije BOGDAN, 1925, đak, Srbin. Objesile ga ustaše u Podoštroj 1945.

177. VUJNOVIĆ Janka ILIJA, 1895, tipograf, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Kaniži 1945.

178. VUJNOVIĆ LJUBICA, 1880, domaćica, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 1945.

179. VUJNOVIĆ Mile MILKA, 1901, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Gospiću 1945.

180. VUJNOVIĆ Ilije NEDA, 1934, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Gospiću 1945.

181. VUJNOVIĆ SLOBODANKA, 1925, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u kaznioni u Gospiću 10. 10. 1941.

182. VUKOBRATOVIĆ BOGDAN, 1912, službenik u Zagrebu. Ubile ga ustaše u logoru Caprag 1941.

183. ZEC Marka MILIVOJ, 1888, nadofícijal, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 1941.

184. ŽEGARAC Mihajla DUŠAN, 1901, trgovac, Srbin. Bacile ga živog u jamu ustaše u Jadovnu 1941.

185. ŽEGARAC ILIJA, pekar, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 1941.

186. ŽEGARAC JELENA, 1889, domaćica, Srpkinja. Objesile je ustaše u Smiljanu 5. 3. 1945.

187. ŽEGARAC Milana MILAN, 1899, sudac u Sisku, Srbin. Objesile ga ustaše u Sisku 1944.

188. ŽEGARAC NIKOLA, 1876, gostioničar, Srbin. Ubile ga ustaše u Janjči 1941.

189. ŽIGIĆ Pane ALEKSANDAR, 1937, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Jaski 1941.

190. ŽIGIĆ Pane DUŠANKA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Jaski 1941.

191. ŽIGIĆ MANDA, 1886, domaćica, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 1945.

192. ŽIGIĆ Pane MILEVA, 1928, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Jâski 1941.

193. ŽIGIĆ MILKA, 1895, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Jaski 1941.

194. ŽIGIĆ PANE, 1867, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i odvele u logor Jaska gdje su ga ubili 1941.

195. ŽIGIĆ Pane STEVO, 1930, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Jaski 1941.

ICANIŽA

1. BAŠIĆ Jure ANTE, 1926, đak, Hrvat. Poginuo od talijanskog aviona u Kaniži aprila 1943.

2. BAŠIĆ Tome IVAN, 1914, seljak, Hrvat. Zaklale ga ustaše u Konjskom Brdu 17. 2. 1944.

3. BAŠIĆ Jure IVE, 1935, dijete, Hrvat. Poginuo od talijanskog aviona u Kamiži 12. 2. 1943.

4. BAŠIĆ Martina MARIJA, 1902, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Perušiću 18. 8. 1943.

5. BAŠIĆ Jure TONKA, 1925, seljanka, Hrvatica. Ubile je ustaše u Konjskom Brdu 12. 9. 1943.

6. ČANIĆ Pere IVAN, 1929, Hrvat. Ubile ga ustaše u Gospiću 20. 4. 1943.

7. ČANIĆ Petra JURICA, 1874, penzioner, Hrvat. Poginuo od lutajućeg metka u Gospiću maja 1943.

8. ČANIĆ Ivana KATA, 1903, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Gospiću 20.4. 1943.

9. JURIŠIĆ Pere DANE, 1884, seljak, Hrvat. Poginuo od talijanskog aviona u Kaniži 4. 10. 1943.

10. JURIŠIĆ Ivana MILE, 1887, seljak, Hrvat. Poginuo od talijanskog aviona u Perušiću 22. 2. 1943.

11. MILINKOVIĆ Ivana ANTE, 1927, đak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Kaniži 16. 5. 1943.

12. MILINKOVIĆ Mile MAĆA, 1880, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Kaniži 20. 5. 1943.

13. TURIĆ Mate KATA, 1892, domaćica, Hrvatica. Poginula od talijanskog aviona u Gospiću aprila 1945.

LIČKI NOVI

1. ASIĆ Stipe IVAN, 1886, seljak, Hrvat. Strijeljale ga ustaše i bacile u zapaljenu kuću u Ličkom Novom 1943.

2. ASIĆ Ive LJUBA, 1918, seljanka, Hrvatica. Strijeljale je ustaše u Ličkom Novom 1943.

3. ASIĆ Stipe MILAN, 1907, službenik, Hrvat. Strijeljale ga ustaše kod Ličkog Novog u jesen 1942.

4. ASIĆ Jure NIKOLA, 1890, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Ličkom Novom 1943.

.5. BUBAŠ Jure MILKA, 1872, seljanka, Hrvatica. Zaklale je ustaše u Ličkom Novom ljeta 1943.

6. FRANCETIĆ Jose IVAN, 1885, seljak, Hrvat. Strijeljale ga ustaše i bacile u zapaljenu kuću u Ličkom Novom 1943.

7. FRANCETIĆ Ivana MATE, 1936, dijete, Hrvat. Ubile ga ustaše u Perušiću ljeta 1944.

8. JELAČA Tome ANICA, 1875, seljanka, Hrvatica. Ubile je ustaše u Ličkom Novom 1944.

9. JELAČA Jure IVAN, 1871, seljak, Hrvat. Poginuo prilikom bombardiranja u Ličkom Novom 1943.

10. JELACA Ivana NIKICA, 1906, mehaničar, Hrvat. Strijeljale ga ustaše u Ličkom Novom ljeta 1944.
11. KOSOVIĆ Dane DRAGICA, 1906^ domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Ličkom Novom 1944.
12. KOSOVIĆ Ivana IVAN, 1941, dijete, Hrvat. Ubile ga ustaše u Bužimu aprila 1943.
13. KOSOVIĆ Stipe IVAN, 1904, lugar, Hrvat. Zaklale ga ustaše u Kaniži i bacile u rijeku Novčiću ljeta 1944.
14. MUSIĆ Nikole ADAM, 1867, seljak, Hrvat. Strijeljale ga ustaše u Ličkom Novom 1943.
15. SVETIĆ Ivana DRAGO, 1905, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Ličkom Novom 1943.
16. SVETIĆ Petra IVAN, 1872, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Ličkom Novom juna 1943.
17. SVETIĆ Šime MILE, 1917, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Žabici 1943.
18. SABAN Nikole JURE, 1904, seljak, Hrvat. Strijeljale ga ustaše u Ličkom Novom juna 1944.
19. SABAN Mate ŠIME, 1936, dijete, Hrvat. Ubile ga ustaše bombom u Ličkom Novom juna 1944.

LIPE

1. ANTONČIĆ Dane JOSIP, 1887, Ogu lin, krojač, Hrvat. Ubile ga ustaše u gospićom zatvoru 1941.
2. BASARIĆ Ilije BOŽO, 1878, Barlete, Srbin. Ubile ga ustaše u gospićkom zatvoru 1941.
3. ĐUKIć Đure BLAŽ, 1906, Piperi, podoficir, Crnogorac. Objesile ga ustaše na željezničkoj stanici u Gospiću 15. 2. 1945.
4. JAVORINA Luke MILE, 1913, Kosinj, trgovac, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Gospiću 6. 11. 1943.
5. KEKIĆ Đorđa BOGDAN, 1904, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.
6. KEKIĆ Đukana BRANKO, 1904, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u zatvoru u Gospiću augusta 1944.
7. KEKIĆ Save DANE, 1889, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.
8. KEKIĆ Dmitra DRAGICA, 1910, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lipama 1. 8. 1941.
9. KEKIĆ Đorđa DUŠAN, 1904, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.
10. KEKIĆ Ilije DUŠAN, 1905, službenik, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanu 1941.
11. KEKIĆ Miloša DUŠANKA, 1927, Lipar, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lipama 1. 8. 1941.
12. KEKIĆ Dušana ĐORĐE, 1931, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 12. 3. 1945.
13. KEKIĆ Dane ĐURO, 1930, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Lipama 1. 8. 1941.
14. KEKIĆ Mile ĐURO, 1921, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Lipama 2. 8. 1941.
15. KEKIĆ Paje ĐURO, 1930, đak. Srbin. Ubile ga ustaše u Lipama 1. 8. 1941.
16. KEKIĆ Mile ILIJA, 1911, brijač, Srbin. Zaklale ga ustaše u Smiljanu 3. 8. 1941.
17. KEKIĆ Sime ILIJA, 1873, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.
18. KEKIĆ Stanka ILIJA, 1907, seljak, Srbin. Objesile ga ustaše u Gospiću 1941.

18.a KEKIĆ ILIJA, seljak, Srbin. Objesile ga ustaše u Smiljanu 5. 3. 1945.

19. KEKIĆ Nikole JANJA, 1920, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Lipama 2. 8. 1941.
20. KEKIĆ Đure LAZO, 1901, stolar, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 1943.
21. KEKIĆ Laze LJUBICA, 1923, đak, Srpkinja. Objesile je ustaše u Oštroj 14. 2. 1945.
22. KEKIĆ Paje LJUBICA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lipama 2. 8. 1941.
23. KEKIĆ Stanka MANE, 1928, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Lipama 2. 8. 1941.
24. KEKIĆ Davida MARIJA, 1870, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lipama 3. 8. 1941.

25. KEKIĆ Mile MARIJA, 1901, seljanka, Srpkinja. Objesile je ustaše u Smiljanu 14. 9. 1944.

26. KEKTĆ Mile MARIJA, 1907, nastavnica. Srpkinja. Zaklale je ustaše u logoru, na otoku Pagu 1941.

27. KEKIĆ Stanka MARIJA, 1920, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lipama *i.* 8. 1941.

28. KEKIĆ Petra MASA, 1900, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1. 8. 1941.

29. KEKIĆ Stojana MIKA, 1901, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lipama 1. 8. 1941.

30. KEKIĆ Stanka MILAN, 1926, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Lipama 2. 8. 1941.

31. KEKIĆ Đure MILE, 1909, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanu 1941.

32. KEKIĆ Mile MILICA, 1921, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lipama 1941.

33. KEKIĆ Laze MIRA, 1925, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Oštroj 14. 2. 1945.

34. KEKIĆ NIKOLA, 1901, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Lipama 1. 8. 1941.

35. KEKIĆ Mile PAJO, 1920, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 1941.

36. KEKIĆ PERA, 1890, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Lipama 1. 8. 1941.

37. KEKIĆ Petra PERA, 1890, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanu 2. 8. 1941.

38. KEKIĆ Luke SAVA, 1889, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lipama 1. 8. 1941.

39. KEKIĆ Petra SAVA, 1873, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lipama 3. 8. 1941.

40. KEKIĆ Paje SOFIJA, 1900, seljanka, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 15. 2. 1945.

41. KEKIĆ Paje SOFIJA, 1900, gostioničar, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1944.

42. KEKIĆ Mile STANKA, 1925, đak, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Lipama 2. 8. 1941.

43. KEKIĆ Ilije STANKO, 1910, mornarički narednik, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.

44. KEKIĆ Laze STANKO, Gajan, 1890, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.

45. KEKIĆ TONKA, 1885, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1941.

46. KRANJČEVIĆ A. PREDRAG, 1912, seljak, Srbin. Objesile ga ustaše u Lipama 1941.

47. KRPAN Marka STJEPAN, Ćevina, 1894, mesar, Hrvat. Baoile ga ustaše u jamu Janjče 1941.

48. MARIĆ Vase PERICA, 1889, Budačka, inžinjer šumarstva, Srbin. Ubile ga ustaše u gospićkom zatvoru 1941.

49. RABATIĆ Mile ANĐA, 1884, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lipama 1. 8. 1941.

50. RABATIĆ Nikole BOJA BOŽICA, 1891, Smiljan, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lipama 1. 8. 1941.

51. RABATIĆ Davida DMITAR, 1899, policajac, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.

52. RABATIĆ Gliše DMITAR, 1867, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Lipama 1. 8. 1941.

53. RABATIĆ Save DRAGAN, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Lipama 1. 8. 1941.

54. RABATIĆ Save DUŠAN, 1935, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Lipama 1. 8. 1941.

55. RABATIĆ Koste ĐURO, 1890, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Janjče 1941.

56. RABATIĆ Gliše ILIJA, 1920, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Janjče 1941.

57. RABATIĆ Đure JELENA, 1902, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Lipama 1. 8. 1941.

58. RABATIĆ Đure JOVO, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Lipama 1. 8. 1941.

59. RABATIĆ Nikole KANSTANTIN, 1877, tipograf, Srbin. Uhvatile ga ustaše ,u Lipama jula 1941, sprovele u Gospić, a zatim u Jadovno, gdje je ubijen i bačen u jamu 1941.

60. RABATIĆ Dmitra LJUBA, 1920, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lipama 1. 8. 1941.

61. RABATIĆ Dmitra MARA, 1925, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Lipama 1. 8. 1941.

62. RABATIĆ Đure MARA, 1904, Studenci, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Lipama 2. 8. 1941.

63. RABATIĆ Đure MARIJA, MARA, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lipama 1. 8. 1941.

64. RABATIĆ Pere MARA, 1927, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Lipama 1941.

65. RABATIĆ Gliše MARIJA, 1928, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lipama 1. 8. 1941.

66. RABATIĆ Gliše MARTA, 1887, Š. Kula, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše [u Lipama 1. 8. 1941.

67. RABATIĆ Dane MIĆO, 1926, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Lipama 1941.

68. RABATIĆ Đure MIĆO, 1936, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Lipama 1941.

69. RABATIĆ Koste MILAN, 1913, podoficir, Srbin. Uhvatile ga ustaše, sprovele u gospićki zatvor, a zatim u Jadovno gdje je ubijen i bačen u jamu augusta 1941.

70. RABATIĆ Save MILAN, MIĆO, 1932, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Lipama 2. 8. 1941.

71. RABATIĆ Gliše MILE, 1891, seljak, Srbin. Bačen u jamu Janjče 1941.

72. RABATIĆ Đurđa MILICA, 1906, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Lipama 1. 8. 1941.

73. RABATIĆ Jovana MILICA, 1880, seljanka, Srpkinja. Uhvatile je ustaše u Lipama, jula 1941, sprovele u Gospić, a zatim u Jadovno gdje je ubijena i bačena u jamu augusta 1941.

74. RABATIĆ Dmitra MILKA, 1906, Smiljan, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Lipama 1. 8. *1941.*

75. RABATIĆ Save MILKA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lipama 2. 8. 1941.

76. RABATIĆ Đure MIRA, 1932, Sarajevo, đak, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Lipama 2. 8. 1941.

77. RABATIĆ MILJOVA, 1891, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Lipama 1941.

78. RABATIĆ Đure NADA, 1936, dijete Srpkinja. Zaklale je ustaše u Lipama 2. 8. 1941.

79. RABATIĆ Save NADA, 1928, dijete Srpkinja. Zaklale je ustaše u Lipama 1941.

80. RABATIĆ Koste NIKOLA, 1915, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše ù Lipama jula 1941, sprovele u gospićki zatvor, a zatim u Jadovno gdje je ubijen i bačen u jamu augusta 1941.

81. RABATIĆ Nikole NIKOLA, Nikša, 1923, knjigoveža, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Janjče 1. 8. 1941.

82. RABATIĆ Dmitra PERA, 1886, Smiljan, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu na Jadovnu augusta 1941.

83. RABATIĆ Koste PETAR, 1907, knjigoveža, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Lipama, sprovele u gospićki zatvor, a zatim u Jadovno gdje je ubijen i bačen u jamu augusta 1941.

84. RABATIĆ Đure SAVA-KOKA, 1899, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lipama 1. 8. 1941.

85. RABATIĆ Kuzmana SAVA, 1910, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 15. 7. 1941.

86. RABATIĆ Mile SAVA, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lipama 1. 8. 1941.

87. RABATIĆ Đure SOFIJA, 1927, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lipama 1. 8. 1941.

88. RABATIĆ Jovana SOFIJA, SOJA, 1882, Smiljan, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lipama 1. 8. 1941.

89. RABATIĆ Laze MARICA VASILIJA, 1901, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lipama 1. 8. 1941.

90. RABATIĆ Mile ZORKA, 1930, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lipama 1. 8. 1941.

91. TESLIĆ Sime NEDELJKO, Braco, 1926, Divoselo, đak, Srbin. Objesile ga ustaše u gospićkom zatvoru 1941.

92. VRAĆAR BOGDAN, 1910, Raduč, sluga, Srbin. Ubile ga ustaše u Lipama 1942.

OPĆINA KARLOBAG

1. PJEVAČ Nikole MILE, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Kruškovačama 6. 8. 1941.
2. PJEVAČ SARA, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.
3. POTKONJAK Triše DUŠAN, 1930, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Kruškovačama 5. 8. 1941.
4. POTKONJAK Tode MARIJA, 1870, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ornicama 1941.
5. POTKONJAK Branka NIKOLA, 1928, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanu 1945.

OŠTRA

1. FRKOVIĆ Mile IVICA, 1919, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Oštroj 21. 11.1942.
2. FRKOVIĆ Stipe NIKOLA, 1906, seljak, Hrvat. Strijeljale ga ustaše u Gospiću 4. 5. 1945.
3. MAT AI JA Jure ANKICA, 1924, službenica, Hrvatica. Uhvatile je ustaše u Bos. Dubici 12. 1. 1944. i sprovele u logor Jasenovac, gdje je zaklana juna 1944.
4. MATAIJA Jure IVAN, 1920, službenik, Hrvat. Uhvatile ga ustaše u Bos. Dubici 12. 1. 1944. i provele u logor Jasenovac gdje je zaklan juna 1944.
5. MATAIJA Bože JURE, 1901, lugar, Hrvat. Uhvatile ga ustaše u Bos. Dubici 12. 1. 1944. i sprovele u logor Jasenovac gdje je zaklan juna 1944.
6. PAĐEN Jose KATA, 1885, domaćica, Hrvatica. Poginula od ustaških aviona u Oštroj 30. 11. 1942.
8. ŠTIMAC Luke KATA, 1892, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Oštroj 14. 7. 1942.
9. ŠTIMAC Nikelo NIKOLA, 1923, mesarski pomoćnik, Hrvat. Uhvatile ga ustaše u Podoštri 20. 11. 1942, i zatvorile u zatvor u Gospiću, gdje je poslije mučenja ubijen 22. 11. 1942.
10. UMILJENOVIĆ Jose JOSO, 1923, seljak, Hrvat. Poginuo u Oštroj 14. 7. 1942.za vrijeme borbi.

RIBNIK

1. ALEKSIĆ Ivana MILE, 1936, dijete, Hrvat. Ubile ga ustaše u Vrepou 1944.
2. DOŠEN Save ANA, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ribniku 8. 7. 1941.
3. DOŠEN Paje DRAGA, 1903, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ribniku 1941.
4. DOŠEN Đure DRAGO, 1903, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Ribniku 1. 8. 1941.
5. DOŠEN Paje JANJA, 1910, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ribniku 2. 8. 1941.
6. DOŠEN Save MARICA, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ribniku 2. 8. 1941.
7. DOŠEN Gojka NIKOLA, 1926, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Ribniku 1. 8. 1941.
8. DOŠEN Dane PAJO, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Ribniku 2. 8. 1941
9. DOŠEN Mile SAVA, 1891, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ribniku 10. 7. 1941.
10. DOŠEN Dmitra SOFIJA, 1902, domaćica, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Ribniku 1. 8. 1941.
11. ERENT Stjepana ANKA, 1923, graf. radnik u Zagrebu, Hrvatica. Uhvatile je ustaše u Zagrebu i izgubio joj se trag.
12. ERENT Nikole MARIJA, 1893, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Ribniku 7. 7. 1943.
13. ERENT Ivice STJEPAN, 1890, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Ribniku 7. 7. 1943.

ŽABICA

1. ZDUNIĆ Nikole ANKA, 1932, dijete, Hrvatica. Poginula od lutajućeg metka u Žabici 16. 5. 1943.
2. ZDUNIĆ Luke IVAN, 1914, bankovni činovnik, Hrvat. Ubile ga ustaše u Gospiću 12. 1. 1945.

OPĆINA KARLOBAG

KARLOBAG

1. BAČIĆ Josipa ANKA, 1927, Stanište, đak, Hrvatica. Zaklale je ustaše kod Staništa 2. 10. 1943.
2. BAČIĆ Mate DANICA, 1927, Pl. Draga-Cesarica, domaćica, Hrvatica. Prilikom prevoza hrane partizanima, smrzla se i nakon toga umrla u Cesarici 10. 2. 1942.
3. BAČIĆ Dane IVAN, 1910, Staništa, zidar, Hrvat. Simpatizer i saradnik NOP-a. Mučile ga ustaše i od posljedica umro u Staništu 2. 5. 1944.
4. BAČIĆ Šime PETAR, 1896, Karlobag, ribar. Hrvat. Ubili ga Talijani u Baškoj Draži kod Karlobaga 5. 3. 1943.
5. BUDAK Luke ANA, 1896, Kućište, domaćica, Hrvatica. Živu je bacile ustaše u zapaljenu kuću u Kućištu 2. 10. 1943.
6. BUDAK Šime LUKA, 1864, Kućište, radnik, Hrvat. Živog ga bacile ustaše u zapaljenu kuću u Kućištu 2. 10. 1943.
7. BUDAK Mate MARIJA, 1867, Sušanj, domaćica, Hrvatica. Živu je bacile ustaše u zapaljenu kuću u Kućištu 2. 10. 1943.
8. DOSEN Jose LJUDEVIT, 1906, Došen Dabar, radnik, Hrvat. Strijeljali ga Nijemci u Baškom Dolcu kod Karlobaga 3. 2. 1945.
9. MILINKOVIĆ Vicka ANA, 1924, Cesarica, domaćica, Hrvatica. Zaklale je ustaše i bacile u uvali Tatinji kod Karlobaga 18. 1. 1944.
10. PRPIć Blaža IVAN, 1925, Ledenik, radnik, Hrvat. Zaklale ga ustaše kod Vrbanske Dulibe 21. 5. 1943.
11. PRPIĆ Mate IVAN, 1908, Ledenik, radnik, Hrvat. Uhvatile ga ustaše u Sušnju i zaklale u Sušnju 21. 9. 1944.
12. PRPIĆ Ivana JAKOV, 1908, Ledenik, seljak, Hrvat. Strijeljale ga ustaše u Velebitu 11. 11. 1943.
13. RUDELIĆ Rade NIKOLA, 1922, Lukovo Šugarje, mornar, Hrvat. Zaklan od ustaškog bojnika u Gospiću u ljeto 1943.
14. SMOJVER Ivana ANTE, **1934,** Cesarica, dijete, Hrvat. Ubile ga ustaše kod Trolokove (Cesarica) 23. **9. 1944.**
15. SMOJVER Frane LUKA, **1919,** Cesarica, vozač, Hrvat. Strijeljale ga ustaše u Gospiću 5. 5. 1943.
16. SMOJVER Jure MILE, 1933, Cesarica, dijete, Hrvat. Poginuo od neopreznog baratanja ručnom bombom u Cesarici 15. 1. 1945.
17. TOMLJENOVIĆ Martina FRANE, 1914, Ledenik, radnik. Hrvat. Uhvatile ga ustaše u Ledeniku i ubile u Baškim Oštarijama 30. 11. 1943.
18. TOMLJENOVIĆ Martina MANDA, 1886, Ledenik, domaćica, Hrvatica. Uhvatile je ustaše u Ledeniku i ubile u Baškim Oštarijama 30. 11. 1943.
19. TROŠELJ Ivana MARIJA, 1904, Barić Draga, domaćica, Hrvatica. Zaklale je ustaše u blizini Karlobaga 14. 6. 1944.
20. VRBAN Jakova JURE, 1920, Cesarica, radnik, Hrvat. Ubile ga ustaše u Cesarici 21. 10. 1944.
21. VRBAN Mate MARIJA, 1921, Cesarica, domaćica, Hrvatica. Poslije mučenja, zaklale je ustaše u Jelinić Dragi-Staništa 20. 11. 1944.
22. VRBAN Anke MILKA, 1924, Cesarica, domaćica, Hrvatica. Izgorila u kući od njemačkog bombardiranja u Senju oktobra 1943.
23. VRBAN Ivana STIPE, 1903. Skorupovac, radnik, Hrvat. Bio je simpatizer NOP-a. Ustaše ga pretukle, nakon čega je umro na Vrbanskim kućištima 22. 12. 1944.

OPĆINA LIČKI OSIK

LIČKI OSIK S BUDAKOM

1. BORČIĆ IVAN, 1863, seljak, Hrvat. Strijeljale ga ustaše u ličkom Osiku 1943.
2. BUBAŠ Jure PILJA, 1875, Podoštra, seljak. Hrvat. Ubile ga ustaše u Budaku jula 1943.
3. CRNKOVIĆ Nikole ANKA, 1932, Budak, dijete, Hrvatica. Poginula od mine u Budaku u jesen 1944.

4. GRGURIĆ Stjepana DRAGICA, 1923, đak, Hrvatica. Strijeljali je Talijani u Ličkom Osiku 1942.
5. JAMIČIĆ Ivana ANA, 1880, Podlapača, seljanka, Hrvatica. Ranile je ustaše i sutra dan umrla u Budaku maja 1943.
6. JAMIČIĆ Ivana NIKOLA, 1913, seljak, Hrvat. Uhapšen od ustaša 24. 10. 1943, a ubijen kod Gospića 25. 1. 1944.
7. MARKOVIĆ Ivana MILE, 1938, dijete, Hrvat. Poginuo od talijanskog bombardiranja u L. Osiku septembra 1943.
8. PAVLETIĆ Mile ANKA, 1936, dijete, Hrvat. Poginula od topovske granate u L. Osiku augusta 1943.
9. PAVLETIĆ Ivana LUJA, 1936, dijete, Hrvatica. Poginula od topovske granate u Ličkom Osiku augusta 1943.
10. PAVLETIĆ Filipa MARA, 1935, dijete, Hrvatica. Poginula od topovske granate u Ličkom Osiku augusta 1943.
11. PAVLETIĆ Luke MILE, 1924, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u KJenovcu 1943.
12. RATKOVIĆ Ante ROŽA, 1914, seljanka, Hrvatica. Strijeljali je Talijani u L. Osiku oktobra 1942.
13. RENDULIĆ Stipe NIKOLA, 1915, seljak, Hrvat. Poginuo od aviona u Sincu aprila 1941.
14. SOKOLIĆ LUJA, 1872, seljanka, Hrvatica. Ubile je ustaše u Budaku jula 1943.
15. ŠUŠIĆ Mate STJEPAN, 1865, Budak, seljak, Hrvat. Poginuo od zalutale kugle u Budaku u jesen 1944.
16. UGARKOVIĆ Bože ANTE, 1881, seljak, Hrvat. Poginuo od zalutalog metka kod Budaka jula 1943.
17. UGARKOVIĆ Ante KATA, 1913, seljanka, Hrvatica. Poginula prilikom ustaškog bombardiranja u Budaku maja 1943.
18. ZALOVIĆ Juke MILKA, seljanka, Hrvatica. Poginula od ustaške artiljerije u Vukšiću 1943.
19. ZORICA Mile IVAN, 1878, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Budaku 1943.

MUŠALUK

1. FRANIĆ Mate KATA, 1935, dijete, Hrvatica. Nestala na liječenju u Bariju (Italija) 1944.
2. FRANIĆ Ivana PEPA, 1944, Srednja Gora, dijete, Hrvatica. Umrla od hladnoće u Srednjoj Gori 1944.
3. HORVATOVIĆ Petra NIKOLA, 1925, seljak, Hrvat. Strijeljale ga ustaše u Ličkom Osiku 15. 8. 1943.
4. LISAC Bože KARLO, 1870, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Mušaluku 1943.

OSTRVICA

1. BAKIĆ Alekse DUŠAN, 1888, seljak, Srbin. Poginuo od talijanske artiljerije u Ostrvici 5. 8. 1942.
2. BAKIĆ Dmitra SIMO, 1876, seljak. Srbin. Zaklale ga ustaše u Ostrvici 6. 8. 1941.
3. BOGDAN Save NIKOLA, .1914, policajac, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu juna 1941.
4. DIMIĆ Mile ANĐA, 1901, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Vrebačkoj Stazi 3. 8. 1941.
5. DIMIĆ Petra ANĐA, 1897, seljanka, Srpkinja. Strijeljali je Nijemci u Ostrvici 1943.
6. DIMIĆ Rade ANĐELIJA, 1981, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ostrvici 15. 3. 1944.
7. DIMIĆ Jovana BOJA, 1859, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ostrvici 3. 8. 1941.
8. DIMIĆ Mile BOSILJKA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vrebačkoj Stazi 3. 8. 1941.
9. DIMIĆ Jandre DAVID, 1885, seljak, Srbin. Utopio se prilikom bijega kod Ostrvice 14. 10. 1942.
10. DIMIĆ Jovana ILIJA, 1889, seljak, Srbin. Strieljale ga ustaše u Budaku 24. 9. 1941.
11. DIMIĆ Nikole ISO, 1925, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Ostrvici 1943.
12. DIMIĆ Đure JEKA, 1887, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Vrebačkoj Stazi 3. 8. 1941.

13. DIMIĆ Jovana MAKSIM, 1899, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Ostrvici 12. 3. 1944.

14. DIMIĆ Save MAKSIM, 1893, seljak, Srhin. Strijeljale ga ustaše u Ostrvici 5. 1. 1945.

15. DIMIĆ Dane MARA, 1896, seljanka, Srpkinja. Objesile je ustaše u Širokoj Kuli 2. 8. 1941.

16. DIMIĆ Mile MARA, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vrebačkoj planini 3. 8. 1941.

17. DIMIĆ Maksima MIKA, 1904, seljanka, Srpkinja. Strijeljali je Nijemci u Ostrvici 15. 5. 1944.

18. DIMIĆ Sime MILAN, 1912, seljak, Srbin. Zarobili ga Talijani i sproveli u Italiju gdje su ga strijeljali 1943.

19. DIMIĆ Jandre MILE, 1884, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Ostrvici 2. 3. 1944.

20. DIMIĆ Marka MILKA, 1934, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Vrebačkoj Stazi 10. 8. 1941.

21. DIMIĆ Đure NIKOLA, 1922, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Ostrvici 20. 5. 1944.

22. DIMIĆ Marka PETAR, 1937, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Vrebačkoj Stazi 10. 8. 1941.

23. DIMIĆ Mile SAVA, 1895, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vrebačkoj Planini 3. 8. 1941.

24. DIMIĆ Dmitra STANA, 1861, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ostrvici 10. 3. 1943.

25. DIMIĆ Ise TODOR, 1925, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Gospiću 1941.

26. DIMIĆ Luke TODOR, 1877, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Gospiću 1941.

27. KOLUNDŽIJA Bude ILIJA, 1892, seljak, Srbin. Odvele ga ustaše iz bolnice u Gospiću i ubile u Gospiću 1942.

28. KOLUNDŽIJA Bude MILAN, 1892, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Jadovnu 1941.

29. KRANJČEVIĆ Gavre ALEKSA, 1889, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Vrepcu 2. 8. 1941.

30. NJEGOVAN Mile LJUBA, 1940, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Barletama 20. 5. 1944.

31. NJEGOVAN Mile MILKA, 1942, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u vatru u Barletama 20. 5. 1944.

32. NJEGOVAN Mile SAVA, 1919, seljanka, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Barletama 20. 5. 1944.

33. PANDŽIĆ Tome DMITAR, 1880, seljak, Srbin. Poginuo od talijanskog bombardiranja u Ostrvici 21. 4. 1943.

34. PANDŽIĆ Petra MILAN, 1922,seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Ostrvici 10. 8. 1941.

35. PETKOVIĆ Sime ĐURO, 1895, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1. 6. 1941.

36. POLOVINA Bože DARA, 1865,seljanka, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Ostrvici 1941.

37. POLOVINA Mane JANJA, 1885, seljanka, Srpkinja. Strijeljali je Talijani u Ostrvici 1942.

38. POLOVINA Milana LJUBA, 1933, dijete, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Ostrvici 21. 11. 1944.

39. POLOVINA Bože MANE, 1878, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Ostrvici 21. 11. 1944.

40. POLOVINA Milana MIĆO, 1926, đak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Ribniku 2. 8. 1941.

41. POLOVINA Jandre MILOŠ, 1936, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Ostrvici 2. 9. 1942.

42. POLOVINA Mile MILOŠ, 1904, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Jadovnu 2. 8. 1941.

43. POLOVINA Milana SAVA, 1927, dijete, Srpkinja. Strijeljali je Talijani u Vrepcu 8. 9. 1942.

44. POLOVINA Tese SAVA, 1886, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Ostrvici 12. 4. 1944.

45. RADMANOVIĆ M. BRANKO, 1936, dijete. Srbin. Bacile ga ustaše u vatru u Ostrvici 15. 5. 1944.

46. RADMANOVIĆ DANE, 1896, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Ostrvici 1941.

47 RADMANOVIĆ Dmitra DESANKA, 1936, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Vrebačkoj Stazi 3. 8. 1941.

48. RADMANOVIĆ Todora GLIŠO, 1876, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Ostrvici 1941.

49. RADMANOVIĆ Ilije JANDRE, 1883, seljak. Srbin. Strijeljale ga ustaše u Budaku 24. 9. 1941.

50. RADMANOVIĆ Sitne JANDRE, 1880, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Vrebačkoj planini 3. 8. 1941.

51. RADMANOVIĆ Stevana JOVAN, 1898, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Ostrvici 2. 8. 1941.

52. RADMANOVIĆ Dmitra JOVANKA, 1932, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Vrebačkoj planini 3. 8. 1941.

53. RADMANOVIĆ Stevana JOVO, 1899, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 26. 7. 1941.

54. RADMANOVIĆ Laze MARIJA, 1901, seljanka, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Ostrvici 4. 8. 1941.

55. RADMANOVIĆ Mile NEVENKA, 1938, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše i bacile u vatru u Barletama 20. 5. 1944.

56. RADMANOVIĆ Mile PA VA, 1912, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše •i bacile u vatru u Barletama 20. 5. 1944.

57. RADMANOVIĆ Steve PAVAO, 1903, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Ostrvici 15. 5. 1944.

58. RADMANOVIĆ Jove SEKA, 1875, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Ostrvici 1944.

59. RADMANOVIĆ Marka SOKA, 1920, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Velebitu 8. 8. 1941.

60. RADMANOVIĆ Marka SOKA, 1884, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Ostrvici 10. 8. 1941.

61. RADMANOVIĆ Jovana STANIŠA, 1875, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Ostrvici 11. 9. 1944.

62. RADMANOVIĆ Todora STEVAN, 1886, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Ostrvici 5. 8. 1941.

63. SAVATOVIĆ Bože DANICA, 1934, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u vatru u Barletama 20. 5. 1944.

64. SAVATOVIĆ Jove JEKA, 1896, seljanka, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Ostrvici 2. 8. 1941.

65. SAVATOVIĆ Bože JOVO, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u vatru u Barletama 20. 5. 1944.

66. SAVATOVIĆ Janka JOVO, 1893, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 2. 8. 1941.

67. SAVATOVIĆ Ilije MILAN, 1928, đak, Srbin. Ubili ga Talijani u Ostrvici 1943.

68. SAVATOVIĆ Jove MILAN, 1929, dijete, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Ostrvici 2. 8. 1941.

69. STANKOVIĆ Marka ANICA, 1884, seljanka, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Barletama 20. 5. 1944.

70. STANKOVIĆ Petra ĐURO, 1919, žandar, Srbin. Ubile ga ustaše u Drvaru 1944.

71. STANKOVIĆ Vase JANKO, 1891, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Gospiću 15. 5. 1941.

72. STANKOVIĆ Miloša MARKO, 1868, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Ostrvici 4. 8. 1941.

73. STANKOVIĆ Petra NIKOLA, 1920, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Podlapači 6. 8. 1941.

74. STANKOVIĆ Petra STANA, 1883, seljanka, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Počitelju 15. 8. 1943.

75. SUDAR Milana JANDRE, 1872, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Podlapači 6. 8. 1941.

76. SUDAR Ilije JOVO, 1888, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Brestanima 6. 9. 1941.

77. ŠAŠIĆ Miće BRANKO, 1940, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Barletama 10. 5. 1944.

78. ŠAŠIĆ Miloša CVIJETA, 1922, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Ostrvici 2. 8. 1941.

79. ŠAŠIĆ Milana DMITAR, 1905, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Širokoj Kuli juna 1941.

80. ŠAŠIĆ Bože JANJA, 1908, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Ostrvici 4. 8. 1941.

81. ŠAŠIĆ Vase JOVO, 1906, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Ostrvici 1941.

82. ŠAŠIĆ Miće LUKA, 1936, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Barletama 10. 5. 1944.

83. ŠAŠIĆ Dmitar LJUBA, 1936, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Ostrvici 4. 8. 1941.

84. ŠAŠIĆ Miće MARA, 1936, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Barletama 10. 5. 1944.

85. ŠAŠIĆ Jovana MIĆO, 1902, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Barletama 10. 5. 1944.

86. ŠAŠIĆ Miloša MILAN, 1918, seljak. Srbin. Strijeljale ga ustaše u Mogoriću marta 1942.

87. ŠAŠIĆ Dmitra MILKA, 1911, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Ostrvici 4. 8. 1941.

88. ŠAŠIĆ Đure MILKA, 1894, seljanka, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Ostrvici 4. 8. 1941.

89. ŠAŠIĆ Miloša MILKA, 1905, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Ostrvici 1941.

90. ŠAŠIĆ Bože MOMČILO, 1939, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Ostrvici 4. 8. 1941.

91. ŠAŠIĆ Miće MOMČILO, 1943, dijete. Srbin. Zaklale ga ustaše u Barletama 10. 5. 1944.

92. ŠAŠIĆ Miloša SOKA, 1879, seljanka, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Barletama maja 1943.

93. TESLIĆ Ćire DMITAR, 1879, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Ostrvici 12. 11. 1944.

94. TESLIĆ Dmitra MARA, 1912, seljanka, Srpkinja. Poginula od njemačke avijacije na Baniji 1. 10. 1944.

95. TESLIĆ Maksima SIMO, 1871, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Ostrvici 5. 8. 1941.

96. TESLIĆ Mile SOKA, 1879, seljanka, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Ostrvici 5. 8. 1941.

97. ZOBENICA Jovana ANĐA, 1861, seljanka, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Ostrvici 2. 8. 1941.

98. ZOBENICA Todora MARTA, 1894, seljanka, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Ostrvici 2. 8. 1941.

ŠIROKA KULA

1. ČANAK Staraše ANKA, 1926, Kuzmanovača, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

2. ČANAK Mane ANKICA, Kuzmanovača, 1936, dijete, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

3. ČANAK Ilije BOGDAN, 1935, Kuzmanovača, dijete, Srbin. Živog ga spalile ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

4. ČANAK Dane BOJA, 1870, domaćica, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

5. ČANAK Nikole DRAGAN, 1928, Kuzmanovača, dijete, Srbin. Živog ga spalile ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

6. ČANAK DUKA, 1896, Kosinj, domaćica, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

7. ČANAK Dane JEKA, 1910, Kuzmovača, domaćica, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

8. ČANAK Nikole JEKA, 1920, Kuzmanovača, domaćica, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

9. ČANAK Staniše JOVO, 1924, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Živog ga spalile ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

10. ČANAK Mane Ljubica, 1940, Kuzmanovača, dijete, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

11. ČANAK Mile MANE, 1904, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše juna 1941, i odvele na Jadovno gdje je ubijen.

12. ČANAK Dušana MARA, 1940, Kuzmanovača, dijete, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

13. ČANAK Ilije MARA, 1938, Kuzmanovača, dijete, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941

14. ČANAK Mane MARA, 1936, Kuzmanovača, dijete, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

15. ČANAK Nikole MARIJA, 1913. Kuzmanovača, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

16. ČANAK Nikole MICA, 1926, Kuzmanovača, seljanka, Srpkinja. Živa

je spaljena u Širokoj Kuli augusta 1941.

17. ČANAK Nikole MIKA, 1904, Kuzmanovača, domaćica, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.
18. ČANAK Dušana MILAN, 1938, Kuzmanovača, dijete, Srbin. Živog ga spalile ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.
19. ČANAK Ilije MILAN, 1926, Kuzmanovača, dijete, Srbin. Živog ga spalile ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.
20. ČANAK Mane MILKA, Kuzmanovača, dijete, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.
21. ČANAK Dane NIKOLA, 1895, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli 5. augusta 1941.
22. ČANAK Mile PANE, 1863, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u vatru u Širokoj Kuli augusta 1941.
23. ČANAK M. PERA, 1880, Ostrvica, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Podlapači decembra 1944.
24. ČANAK Nikole PERA, 1924, Kuzmanovača, domaćica, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.
25. ČANAK Staniše PETAR, 1922, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Živog ga spalile ustaše u Širokoj Kuli 6. 8. 1941.
26. ČANAK Nikole RADE, 1930, Kuzmanovača, dijete, Srbin. Živog ga spalile ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.
27. ČANAK rođ. Knežević Pane SAVA, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u bolnici u Gospiću poč. 1942.
28. ČANAK Ilije SMILJA, 1934, Kuzmanovača, dijete, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.
29. ČANAK Gliše SOKA, 1888, Kuzmanovača, domaćica, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.
30. ČANAK Bože SOKA, 1864, Mekinjar, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.
31. ČANAK Milete STANA, 1901, domaćica, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Kuzmanovači augusta 1941.
32. ČOVIĆ Mile DANE, 1896, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i nakon mučenja ubile u Kuzmanovači augusta 1941.
33. ČOVIĆ rođ. Agbaba Bude DRAGA, 1908, Turjanski, domaćica, Srpkinja. Uhvatile je ustaše i nakon mučenja ubile u Širokoj Kuli augusta 1941.
34. ČOVIĆ Pane ĐURO, 1878, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i nakon mučenja ubile kod Borčića (Perušić) augusta 1941.
35. ČOVIĆ Mile JEKA, 1986, domaćica, Srpkinja. Uhvatile je ustaše i nakon mučenja ubile u Kuzmanovači augusta 1941.
36. ČOVIĆ Staniše JEKA, 1923, Kuzmanovača, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.
37. ČOVIĆ Dane MANE, 1939, Kuzmanovača, dijete, Srbin. Živog ga spalile ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.
38. ČOVIĆ Dmitra MANE, 1930, Kuzmanovača, dijete, Srbin. Poginuo od nagazne mine u Kuzmanovači oktobra 1944.
39. ČOVIĆ Stevana MARIJA, 1870, domaćica, Srpkinja. Uhvatile je ustaše i živu spalile u Širokoj Kuli augusta 1941.
40. ČOVIĆ Dane MILAN, 1937, Kuzmanovača, dijete, Srbin. Živog ga spalile ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.
41. ČOVIĆ Vuje MILE, 1871, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i nakon mučenja ubile u Kuzmanovači augusta 1941.
42. ČOVIĆ Dane MILICA, 1935, Kuzmanovača, dijete, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.
43. ČOVIĆ rođ. Lovrić Nikole MILKA, 1910, Kuzmanovača, domaćica, Srpkinja. Uhvatile je ustaše i živu je spalile u Širokoj Kuli augusta 1941.
44. ĆOVIĆ Petra MILKA, 1920, Turjanski, domaćica, Srpkinja. Uhvatile

je ustaše i živu spalile u Širokoj Kuli augusta 1941.

45. ČOVIĆ Save MILKA, 1921, Kuzmanovača, seljanka, Srpkinja. Uhvatile je ustaše i nakon mučenja ubile u Širokoj Kuli augusta 1941.
46. COVIĆ Bude PETAR, Oble, 1919, Kuzmanovača, trgovac, Srbin. Uhvatile ga ustaše d nakon mučenja ubile u Pemšiću augusta 1941.
47. ČOVIĆ Jove PETAR, 1878, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i nakon mučenja ubile u Kuzmanovači augusta 1941.
48. ČOVIĆ Dane STANA, 1876, domaćica, Srpkinja. Uhvatile je ustaše i živu spalile u Širokoj Kuli augusta 1941.
49. ČOVIĆ Jove STANIŠA, 1870, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i nakon mučenja odsjekle mu glavu na panju u Širokoj Kuli augusta 1941.
50. ČOVIĆ Petra STANKO, 1940, Kuzmanovača, dijete, Srbin. Živog ga spalile ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.
51. ČOVIĆ Save STANKO, 1870, Kuzmanovača, seljak, Srhin. Uhvatile ga ustaše i nakon mučenja bacile u jamu Golubnjača na Janjačkoj kosi augusta 1941.
52. ČUBRIĆ Steve MILE, 1934, dijete, Srbin. Poginuo od topovske granate u Širokoj Kuli jula 1943.
53. ČUBRIĆ NIKOLA, 1880, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i nakon mučenja strijeljale na barama u Širokoj Kuli augusta 1941.
54. ČUBRIĆ Nikole PETAR, 1871, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i poslije mučenja strijeljale na barama u Širokoj Kuli augusta 1941.
55. ČUBRIĆ Nikole STEVAN, 1903, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i poslije mučenja u žandarmeriji strijeljale kod Široke Kule 5. augusta 1941.
56. ĆAĆIĆ Nikole MARTIN, 1914, radnik, Hrvat. Uhvatile ga ustaše 1941. i odvele u logor Jasenovac gdje su ga zaklale 1945.
57. DEJANOVIĆ Ise ILIJA, 1871, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i ubile poslije mučenja na barama u Širokoj Kuli augusta 1941.
58. DMITROVIĆ Ilije ANKA, 1918, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Klenovcu augusta 1941.
59. DMITROVIĆ Mile ANKA, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.
60. DMITROVIĆ Ise BRANKO, 1920, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u štali u Širokoj Kuli augusta 1941.
61. DMITROVIĆ Mile DANICA,1925, seljanka, Srpkinja. Spalile jeustaše u Klenovcu augusta 1941.
62. DMITROVIĆ Jove ĐORĐE, 1925, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Borju kod Ličkog Osika augusta 1941.
63. DMITROVIĆ Jandre DUKA, 1907, seljak. Srbin. Ubile ga ustašeu Boriku — L. Osiku 4. 8. 1941.
64. DMITROVIĆ Ise ĐURO, 1925, seljak, Srbin. Ranile ga ustaše nakon čega je umro u Vrepcu augusta 1941.
65. DMITROVIĆ Ilije GOJKO, 1910, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Širokoj Kuli juna 1941. i sprovele na Jadovno gdje je ubijen.
66. DMITROVIĆ Save ILIJA, 1907, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše kod Klenovca augusta 1941.
67. DMITROVIĆ Petra ISO, 1887, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i ubile u Borju kod Ličkog Osika augusta 1941.
68. DMITROVIĆ Dmitra JANDRE, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Boriku kod Ličkog Osika 4. 8. 1941.
69. DMITROVIĆ Steve JELA, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Klenovcu augusta 1941.
70. DMITROVIĆ Đure JOVO, 1891, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Klenovcu augusta 1941.
71. DMITROVIĆ Mile LUKA, 1932, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli—Klenovcu augusta 1941.
72. DMITROVIĆ Mile MARIJA, 1939, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Klenovcu augusta 1941.
73. DMITROVIĆ Nikole MARIJA, 1902, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.
74. DMITROVIĆ Đuđe MIĆA, 1900, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Klenovcu augusta 1941.

75. DMITROVIĆ Đuđe MIĆA, Đuđetina, 1905, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Širokoj Kuli — Klenovcu augusta 1941.

76. DMITROVIĆ Ise MIKA, 1919, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boriku kod Ličkog Osika augusta 1941.

77. DMITROVIĆ Jandre MILAN, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Boriku kod Ličkog Osika augusta 1941.

78. DMITROVIĆ Ise MILE, 1920, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

79. DMITROVIĆ Ise PETAR, 1923, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše, vezale za motor, vukle i rastrgale u Širokoj Kuli augusta 1941.

80. DMITROVIĆ Mile RADE, 1924, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

81. DMITROVIĆ Mile SOKA, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

82. DMITROVIĆ Jove STANIŠA, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Klenovou augusta 1941.

83. DMITROVIĆ Jandre STEVO, 1902, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Borju kod Ličkog Osika augusta 1941.

84. DMITROVIĆ STOJA, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Klenovcu augusta 1941.

85. DMITROVIĆ Tse VLADO, 1925, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Širokoj Kuli — Klenovcu augusta 1941.

86. GALOVIć Ilije FILIP, 1871, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli — Čukovcu septembra 1942.

87. GALOVIĆ Jovana KOVILJKA, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vrebačkoj Stazi 13. 9. 1941.

88. GALOVIĆ Jovana MILKA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vrebačkoj Stazi 13. 8. 1941.

89. GALOVIĆ Jandre NIKOLA, 1906, komandir žand. stanice u Šibeniku, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu jula 1941.

90. JELIĆ Petra MILICA, 1939, dijete, Srpkinja. Umrla u Italiji 1944.

91. JELIĆ Petra SIMO, dijete. Srbin. Umro u Italiji.

92. JELIĆ Ilije STEVO, 1883, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Čukovcu poč. augusta 1941.

93. KLAŠNJIĆ Ilije JOVO, 1916, seljak, Srbin. Zarobili ga Nijemci kod Bele Crkve 1942. i sproveli u logor u Norvešku, gdje je ubijen 1943.

94. KNEŽEVIĆ Laze ANA, 1860. Ljubovo, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Širokoj Kuli poč. augusta 1941.

95. KNEŽEVIĆ Stevana DUŠAN, 1915, radnik, Srbin. Zarobili ga Nijemci kod Bele Crkve 1942. i sproveli u jogor u Norvešku gdje je ubijen 1943.

96. KNEŽEVIĆ Mile ILIJA, 1879, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Ostrvici maja 1944.

97. KNEŽEVIĆ Mile JOVAN, 1886, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci jula 1944.

98. KNEŽEVIĆ Mile JOVAN, seljak, Srbin. Umro od posljedica ustaškog batinanja u Širokoj Kuli jula 1941.

99. KNEŽEVIĆ Dane LUKA, 1875, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli poč. augusta 1941.

100. KNEŽEVIĆ Vase MANE, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Borju kod Ličkog Osika poč. augusta 1941.

101. KNEŽEVIĆ Soke MARKO, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli poč. augusta 1941.

102. KNEŽEVIĆ Todora MIKA, 1883, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Širokoj Kuli poč. augusta 1941.

103. KNEŽEVIĆ Mane MILAN, 1910, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše pošto su ga izbole nožem u Širokoj Kuli poč. augusta 1941.

104. KNEŽEVIĆ Ilije MILE, 1904, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Širokoj Kuli juna 1941. i odvele na Jadovno gdje je ubijen jula iste godine.

105. KNEŽEVIĆ Stojana MILKA, 1939, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u bunar kod Serdara u Širokoj Kuli poč. augusta 1941.

106. KNEŽEVIĆ Vase NIKOLA, 1906, radnik, Srbin. Ubile ga ustase u Širokoj Kuli poč. augusta 1941.

107. KNEŽEVIĆ Ilije PERA, 1870, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Širokoj Kuli poč. augusta 1941.

108 KNEŽEVIĆ Mane SAVA, 1872, Divoselo, domaćica. Srpkinja. Bacile je ustaše u bunar kod Serdara u Širokoj Kuli poč. augusta 1941.

109 KNEŽEVIĆ Mile SOKA, 1902, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Podlapaoi 13. 1. 1945.

110. KNEŽEVIĆ Mane STEVO, 1924, seljak, Srbin. Umro od posljedica ustaških uboda nožem poč. augusta 1941.

111. KNEŽEVIĆ Dušana VOJISLAV, 1940, dijete, Srbin. Živog ga spalile ustaše u Širokoj Kuli poč. augusta 1941.

113. KOSANOVIĆ Staniše ANKA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Širokoj Kuli — Klenovcu augusta 1941.

114. KOSANOVIĆ Boje JOVICA, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Klenovcu poč. augusta 1941.

115. KOSANOVIĆ Staniše KOJO, 1935, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Klenovcu poč. augusta 1941.

116. KOSANOVIĆ LJUBICA, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Širokoj Kuli poč. augusta 1941.

117. KOSANOVIĆ Vase MILE, 1897, seljak, _ Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli — Klenovcu poč. augusta 1941

118. KOSANOVIĆ Save MILICA, 1902, seljanka, Srpkinja. Izgorila u štali od ustaša u Klenovcu poč. augusta 1941.

119. KOSANOVIĆ Staniše MILKA, 1932, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Klenovcu augusta 1941.

120. KOSANOVIĆ Staniše NIKOLA, 1925, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Klenovcu poč. augusta 1941.

121. KOSANOVIĆ Rade STANIŠA, 1902, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Klenovcu poč. augusta 1941.

122. KOSANOVIĆ Mile VASO, 1925, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Klenovcu poč. augusta 1941.

123. KOVAČ Đure Dane, 1908, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaeš i nakon mučenja bacile u jamu na Ličkom Lešću juna 1941.

124. KOVAČ Mile ĐURO, 1885, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše kod Grujića u Perušiću 6. 8. 1941.

125. KOVAČ Todora MARA, 1918, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Širokoj Kuli 7. 8. 1941.

126. KOVAČ Đure MILAN, 1914, radnik. Srbin. Uhvatile ga ustaše u Zagrebu i ubile aprila 1941.

127. KOVAČ Jandre MILICA, 1884, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše kod Grujića u Perušiću 6. 8. 194:1.

128. KOVAČ Đure MILKA, 1937, dijete, Srpkinja. Nabole je ustaše na bajonet a zatim ubile u Boriku kod Ličkog Osika 8. 8. 1941.

129. KOVAČ Bude NADA, 1941, dijete Srpkinja. Ubile je ustaše ,u Širokoj Kuli poč. augusta 1941.

130. KOVAČ Jovana PETAR, 1905, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli 4. 8. 1941.

131. KOVAČ Đure SOKA, 1884, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boriku kod Ličkog Osika 8. 8. 1941.

132. KOVAČ Jovana SOKA, 1924, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vrebačkoj Stazi 13. 8. 1941.

133. LOVRIĆ rod. Vujnović Ise ANKA, 1908, domaćica, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Kuzmanovači augusta 1941.

134. LOVRIĆ Miloša BOGDAN, 1934, Kuzmanovača, dijete, Srbin. Živog su spalile ustaše u Kuzmanovači 10. 8. 1941.

135. LOVRIĆ Miloša DUŠAN, 1940, Kuzmanovača, dijete Srbin. Živog su spalile ustaše u Kuzmanovači 10. 8. 1941.

136. LOVRIĆ Miloša ĐURO, 1936, Kuzmanovača, dijete, Srbin. Živog su spalile ustaše u Kuzmanovači augusta 1941.

137. LOVRIĆ Nikole JEKA, 1887, Kuzmanovača, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kuzmanovači augusta 1941.

138. LOVRIĆ Dane MILE, 1924, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Spalile ga

ustaše u Kuzmanovači augusta 1941.

139. LOVRIĆ Miloša MILICA, 1932, Kuzmanovača, dijete, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Kuzmanovači augusta 1941.

140. LOVRIĆ Miloša NIKOLA, 1938, Kuzmanovača, dijete, Srbin. Živog ga spalile ustaše u Kuzmanovači augusta 1941.

141. LOVRIĆ Nikole STANA, 1918, Kuzmanovača, domaćica, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Kuzmanovači augusta 1941.

142. LOVRIĆ Špire VASO, 1888, seljak. Srbin, Ubile ga ustaše kod Perušića poč. augusta 1941.

143. MARIć ANĐELIJA, 1872, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše na Ljubo vu 1944.

144. MARIć Mile BRANKO, 1915, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše iznad Klenovca augusta 1941.

145. MARIĆ Rade DANE, 1975, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše poslije mučenja u Širokoj Kuli augusta 1941.

14Ó. MARIĆ Bogadana ĐURO, 1935, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše na Ljubovu 1944.

147. MARIć Bogdana LJUBICA, 1937, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše na Ljubovu 1944.

148. MARIĆ Mile MARTA, 1898, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Širokoj Kuli 1942.

149. MARIĆ Todora Todice MILAN, 1938, dijete, Srbin. Izbole ga ustaše nožem i bacile u vatru u Širokoj Kuli augusta 1941.

150. MARIĆ Jove MILE, 1868, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Širokoj Kuli 1942.

151. MARIĆ Todora MILE, 1895, seljak, Srbin. Živog ga bacile ustaše u vatru u Širokoj Kuli augusta 1941.

152. MARIĆ Trivuna MILE, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

153. MARIĆ Bogdana MILICA, 1932, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše na Ljubovu 1944.

154. MARIĆ Save PETAR, 1885, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Širokoj Kuli 1942.

155. MARIĆ Vase STANA, 1900, seljanka, rpkinja. Ubile je ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

156. MARIĆ Petra Todor, 1897, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

157. MILEUSNIĆ Jove ANA, 1879, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Podlapači decembra 1944.

158. MILEUSNIĆ Stevana BUDE, 1898, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u zaselku Gluntuša (Š. Kula) aprila 1941. i odvele u Ličko Lešće gdje je ubijen jula 1941.

159. MILEUSNIĆ Cvijeta, SEKA, 1885, Ostrvica, domaćica, Srpkinja. Pobjegla iz crkve gdje su ustaše zatvorile narod i od straha skočila u bunar u Širokoj Kuli augusta 1941.

160. MILEUSNIĆ Ilija ILINDŽA, 1922, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u bunar u Širokoj Kuli augusta 1941.

161. MILEUSNIĆ Staniše JEKA, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše iznad Vukove kod Široke Kule 3. 8. 1941.

162. MILEUSNIĆ Vase JOVAN, 1888, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli juna 1942.

163. MILEUSNIĆ Todora LUKA, 1861, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

164. MILEUSNIĆ Dane MARA, 1900, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Širokoj Kuli 1943.

165. MILEUSNIĆ Jovana MILKA, 1931, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Podlapači decembra 1944.

166. MILEUSNIĆ Alekse NIKOLA, 1880, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

167. MILEUSNIĆ Bude RADE, 1880, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše na barama u Širokoj Kuli augusta 1941.

168. MILEUSNIĆ Laze SOKA, 1865, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Podlapači decembra 1944.

169. MILEUSNIĆ Todora SOKA, 1898, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vrebačkoj Stazi 13. 8. 1941.

170. MILISAVLJEVIĆ ANĐA, 1902, domaćica, Srpkinja. Spalile je ustaše u Klenovou augusta 1941.

171. MILISAVLJEVIĆ Petra ANKA, 1880, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Širokoj Kuli poč. augusta 1941.

172. MILISAVLJEVIĆ Ilije DUŠAN, 1915, seljak, Srbin. Odvele ga ustaše poč. juna u Gospić i ubile u Jadovnu juna 1941.

173. MILISAVLJEVIĆ Luke ĐURO. seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

174. MILISAVLJEVIĆ Dane ILIJA, 1878, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše kod Vujata u Širokoj Kuli augusta 1941.

175. MILISAVLJEVIĆ Đure ILIJA, 1868, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše živa u zapaljenu štalu u Širokoj Kuli poč. augusta 1941.

176. MILISAVLJEVIĆ Ilije JOVICA, 1923, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše poslije mučenja u Širokoj Kuli poč. augusta 1941.

177. MILISAVLJEVIĆ Ise MANE, 1896, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Širokoj Kuli maja 1941. i odvele prema Jadovnu te ubile na nepoznatom mjestu.

178. MILISAVLJEVIĆ Ilije MIKA. 1923, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Širokoj Kuli 1942.

179. MILISAVLJEVIĆ Todora MILAN, 1912, seljak, Srbin. Zarobili ga Talijani kao jugoslavenskog vojnika u Senju i sproveli u logor u Italiji. Nestao kapitulacijom Italije septembra 1943.

180. MILISAVLJEVIĆ Koste MILICA, 1875, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

181. MILISAVLJEVIĆ Mile NIKOLA, 1897, seljak. Srbin. Spalile ga ustaše u Klenovcu augusta 1941.

182. MILISAVLJEVIĆ Ilije Petar, 1857, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

183. MILISAVLJEVIĆ Todora PETAR, 1876, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše kod Borčića (Perašić) augusta 1941.

184. MILISAVLJEVIĆ Petra RADE, 1902, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše na Janjačkoj kosi 194)1.

185. MILISAVLJEVIĆ S. SAVA. seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Širokoj Kuli 1941.

186. MILISAVLJEVIĆ Stevana STANIša, 1917, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

187. MILISAVLJEVIĆ Staniše STANKO, 1918, Kuzmanovača, trg. pomoćnik, Srbin. Ubile ga ustaše poslije mučenja u Širokoj Kuli augusta 1941.

188. MILISAVLJEVIĆ Rade STEVAN, 1871, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše na barama u Širokoj Kuli poslije mučenja augusta 1941.

189. MILJANOVIĆ Sime MARIJA, 1900, Ostrvica, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Širokoj Kuli jula 1942.

190. NOVKOVIć Nikole BOŽO, 1885, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Širokoj Kuli juna 1941. i odvele u Široku Kulu gdje je likvidiran augusta 1941.

191. ODANOVIĆ Petra DUŠAN, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše na Ljubovu 1944.

192. ODANOVIĆ ĐUKAN, 1880, seljak, Srbin. Zakopale ga živa ustaše u Borik kod Ličkog Osika početkom augusta 1941.

193. ODANOVIĆ Petra MARIJA, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše na Ljubovu 1944.

194. ODANOVIĆ Stevana MILKA, 1894, domacica, Srpkinja. Ubile je ustaše na Ljubovu maja 1944.

195. ODANOVIĆ Petra NIKOLA, 1941, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Lisini kod široke Kule augusta 1941.

196. ODANOVIĆ Save PETAR, 1902, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Š. Kuli i bacile u jamu Ošopovača kod Š. Kule juna 1941.

197. ODANOVIĆ Mile STEVAN, 1871, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

198. OREŠKOVIĆ Ivana MARIJA, 1923, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Širokoj Kuli 1942.

199. PASKAŠ ANICA, 1914, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše poslije mučenja iznad Ostrvice juna 1943.

200. PASKAŠ Mane DANE, 1918, žandar, Srbin. Uhapsile ga ustaše u Zagrebu aprila 1941. i ubile na nepoznatom mjestu.

201. PASKAŠ JANKO, 1937, dijete. Srbin. Ubile ga ustaše nedaleko Mogorića 1944.

202. PASKAŠ Marka MANE, 1871, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše živog u zapaljenu kuću u Širokoj Kuli poč. augusta 1941.

203. PASKAŠ Mane MARKO, 1916, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Širokoj Kuli, odvele u Gospić, gdje je mučen a zatim ubijen kod Bilaja (Visoko Brdo) juna 1941.

204. PASKAŠ Mane MILE, 1912, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Mogoriću 1944.

205. PASKAŠ MILKA, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ostrvici juna 1943.

206. PASKAŠ MIRJANA, 1935, dijete, Srpkinja. Izbole je ustaše nožem a zatim ubile kod Ostrvice juna 1943.

207. PASKAŠ MIRKO, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše iznad Ostrvice juna 1943.

208. PASKAŠ Mane PETAR, 1919, trgovac, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Zagrebu i ubile maja 1941.

209. RAKIĆ Ilije ANA, 1888, seljanka, Srpkinja. Masakrirale je ustaše u Boriku kod Ličkog Osika 10. 8. 1941.

210. RAKIĆ Ilije ANICA, 1875, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Širokoj Kuli juna 1943.

211. RAKIĆ Bude ANKA, 1928, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Turjanskom aprila 1945.

212. RAKIĆ Luke ANKA, 1922, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Kuzmanovači augusta 1941.

213. RAKIĆ Mane ANKA, 1928, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boriku kod Ličkog Osika 10. 8. 1941.

214. RAKIĆ Luke BOGDAN, 1923, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše kod Romića — Perušić novembra 1941.

215. RAKIĆ Mile BOJA, 1892, Divoselo, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boriku kod Ličkog Osika augusta 1941.

216. RAKIĆ Dmitra BUDE, 1900, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Klenovcu augusta 1941.

217. RAKIĆ Grge DANE, 1898, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli 3. 8. 1941.

218. RAKIĆ Mile DANE, 1923, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli 6. 8. 1941.

219. RAKIĆ Ilije DARA, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boriku kod Ličkog Osika 10. 8. 1941.

220. RAKIĆ Luke DUŠAN, 1932, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Boriku kod Ličkog Osika augusta 194)1.

221. RAKIĆ Staniše DUŠAN, 1910, Ljubovo, službenik, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Širokoj Kuli maja 1941. i odvele u Gospić, a zatim ubile u Jadovnu juna 1941.

222. RAKIĆ Luke ĐURO, 1930, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše kod Ličkog Osika augusta 1941.

223. RAKIĆ Luke ĐURO, 1929, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Klenovcu augusta 1941.

224. RAKIĆ Jove ILIJA, 1900, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše kod Ličkog Osika augusta 1941.

225. RAKIĆ Mane ILIJA, 1920, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Radića gaju — Široka Kula 6. 8. 1941.

226. RAKIĆ Rade ILIJA, 1903, seljak, Srbin. Odvele ga ustaše juna 1941. i bacile u jamu na Jadovnu.

227. RAKIĆ Mile ISO, 1926, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli kod Lovrića 5. 8. 1941.

228. RAKIĆ Petra ISO, 1921, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli poč. augusta 1941.

229. RAKIĆ M. JANKO, 1869, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše u Klenovcu augusta 1941.

230. RAKIĆ Aćima JEKA, 1900, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Klenovcu augusta 1941.

231. RAKIĆ Mane JELKA, 1921, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boriku u Ličkom Osiku 10. 8. 1941.

232. RAKIĆ Rade JEKA, 1865, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Klenovcu augusta 1941.

233. RAKIĆ Ilije JELA, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boriku kod Ličkog Osika augusta 1941.

234. RAKIĆ Luke JELA, 1927, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Klenovcu augusta 1941.

235. RAKIĆ Dane JELICA, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boriku kod Ličkog Osika augusta 1941.

236. RAKIĆ Ilije JOVICA, 1932, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Klenovcu augusta 1941.

237. RAKIĆ Mane JOVO, 1921, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli 6. 8. 1941.

238. RAKIĆ Petra LUKA, 1882, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Lisini kod Š. Kule augusta 1941.

239. RAKIĆ Petra LUKA, 1880, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Kukin dolu novembra 1941.

240. RAKIĆ Riste LUKA, 1890, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Klenovcu augusta 1941.

241. RAKIĆ Grge MANE, 1894, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli 3. 8. 1941.

242. RAKIĆ Ilije MANE, 1935, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Boriku kod Ličkog Osika augusta 1941.

243. RAKIĆ Jove MANE, 1885, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Podlapači 1944.

244. RAKIĆ Jove MANE, 1903, seljak, Srbin. Odvele ga ustaše juna 1941, i likvidirale u Jadovnu.

245. RAKIĆ Jovana MANE, 1886, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

246. RAKIĆ Luke MANE, 1898, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

247. RAKIĆ Laze MANE, 1928, Ljubovo, đak, Srbin. Poginuo prilikom bombardiranja Beograda 6. 4. 1941.

248. RAKIĆ Petra MANE, 1868, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Š. Kuli augusta 1941.

249. RAKIĆ MANE, 1878, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Boriku kod Ličkog Osika 10. 8. 1941.

250. RAKIĆ Mane MARIJA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše iznad Široke Kule augusta 1941.

251. RAKIĆ Mile MARIJA, 1936, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Klenovcu augusta 1941.

252. RAKIĆ Luke MIĆO, 1900, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli 4. 8. 1941.

253. RAKIĆ Dragana MILAN, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Bo-
194*1 ličkog Osika augusta

254. RAKIĆ Mile MILAN, 1913, službenik, Srbin. Poginuo prilikom bombardiranja Beograda 1944.

255. RAKIĆ Mile MILAN, 1941, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše, a zatim izgorio u kući u Širokoj Kuli augusta 1941.

256. RAKIĆ Ilije MILE, 1924, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Radića gaju (Š. Kula) 6. 8. 1941.

257. RAKIĆ Luke MILE, 1934, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Boriku kod Ličkog Osika augusta 1941.

258. RAKIĆ Mane MILE, 1899, seljak, Srbin. Radio u Zagrebu. Odvele ga ustaše iz Zagreba aprila 1941. Likvidiran na nepoznatom mjestu u ljeto iste godine.

259. RAKIĆ Petra MILE, 1874, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli 4. 8. 1941.

260. RAKIĆ Mane MILE, 1901, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu u Kulskoj Stazi juna 1941.

261. RAKIĆ Janka MILICA, 1923, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Klenovcu augusta 1941.

262. RAKIĆ Ilije MILKA, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boriku kod Ličkog Osika 10. 8. 1941.

263. RAKIĆ Jovana MILKA, 1903, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boriku kod Ličkog Osika augusta 1941.

264. RAKIĆ Maksima MILKA, 1902, seljanka, Srpkinja. Masakrirale je ustaše u Boriku kod Ličkog Osika 10. 8. 1941.

265. RAKIĆ Stevana MILKA, 1912, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boriku kod Ličkog Osika augusta 1941.

266. RAKIĆ MILKA, 1878, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše između Ljubova i Kuzmanovače augusta 1941.

267. RAKIĆ Dane NADA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boriku kod Ličkog Osika 10. 8. 1941.

268. RAKIĆ Ilije NIKOLA, 1937, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Boriku kod Ličkog Osika augusta 1941.

269. RAKIĆ Mane NIKOLA, 1941, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

270. RAKIĆ Mile PETAR, 1921, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Boriku kod Ličkog Osika augusta 1941.

271. RAKIĆ Sime PETAR, Perkan, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli 5. 8. 1941.

272. RAKIĆ Stevana RUŽA, 1885, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Podovima kod Š. Kule augusta 1941.

273. RAKIĆ Mane SAVA, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Širokoj Kuli 3. 8. 1941.

274. RAKIĆ SAVA, 1890, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Podlapači decembra 1944.

275. RAKIĆ Mane SLAVICA, 1935, dijete, Srpkinja. Ustaše je nabile živu na nož, a zatim ubile u Širokoj Kuli 4. 8. 1941.

276. RAKIĆ SMILJA, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Klenovcu augusta 1941.

277. RAKIĆ Save STANA, 1891, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Klenovcu augusta 1941.

278. RAKIĆ Marka STANIŠA, 1871, Ljubovo, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kulskoj Stazi aprila 1944.

279. RAKIĆ Nikole STANIŠA. 1865, Ljubovo, seljak, Srbin. Uhile ga ustaše na Ljubovu 5. 8. 1941.

280. RAKIĆ Toše STANIŠA, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše, a zatim zapalile u kući u Širokoj Kuli augusta 1941.

281. RAKIĆ STANIŠA, 1867, Ljubovo, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše ,u Vrebačkoj Stazi 1942.

282. RAKIĆ Bože STEVO, 1900, seljak, Srbin. Živog ga spalile ustaše u Klenovcu augusta 1941.

283. RAKIĆ Jovana VASO, 1861, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli 4. 8. 1941.

284. RAKIĆ Rade ZORA, 1908, radnica, Hrvatica. Poslije mučenja ubile je ustaše u Širokoj Kuli 4. 8. 1941.

285. RAPAJIĆ Rade BOGDAN, 1937, Kuzmanovača, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše Živog u jamu Golubnjača augusta 1941.

286. RAPAJIĆ Rade DUŠANKA, 1941, Kuzmanovača, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše živu u jamu Golubnjača augusta 1941.

287. RAPAJIĆ Jandre DUKA, 1876, Kuzmanovača, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kuzmanovači augusta 1941.

288. RAPAJIĆ rod. Uzelac Rade LJUBIca, 1911, Janjačka Kosa, domaćica, Srpkinja. Ustaše je živu bacile u jamu Golubnjača na Janjačkoj Kosi augusta 1941.

289. RAPAJIĆ Rade MILAN, 1935, Kuzmanovača, dijete. Srbin. Bacile ga ustaše živog u jamu Golubnjaču augusta 1941.

290. RAPAJIĆ Rade MILICA, 1941, Široka Kula, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše živu u jamu Golubnjača augusta 1941.

291. RAPAJIĆ Mane MILOŠ, 1939, Kuzmanovača, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše živog u jamu Golubnjača augusta 1941.

292. REPAC ANICA, 1879, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vrepcu septembra 1941.

293. REPAC ILIJA, 1865, seljak, Srbin. Ranile ga ustaše i nakon tri dana umro u Širokoj Kuli 18. 8. 1941.

294. REPAC Rade JOVANKA, 1879, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vrepcu septembra 1941.

295. REPAC Ise LAZO, 1872, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Čukovou — Š. Kula 1941.

296. REPAC Branka MARIJA, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Velebitu juna 1944.

297. REPAC Branka MILAN, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Velebitu juna 1944.

298. REPAC Dane MILICA, 1865, Barlete, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

299. REPAC Ise SIMO, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Čukovcu kod Široke Kule augusta 1941.

300. SERDAR Jakova DANE, 1875, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

301. SERDAR Stevana DMITAR, 189H, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Rudoj glavici iznad Š. Kule augusta 1941.

302. SERDAR Filipa DUŠAN, 1915, radnik, Srbin. Ubili ga četnici u Ostručnici (općina Ćukarica) 1944.

303. SERDAR Jovice ĐURO, 1871, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u barama u Širokoj Kuli augusta 1941.

304. SERDAR Ise ĐURO, 1870, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Širokoj Kuli 3. 8. 1941.

305. SERDAR Nikole JANJA, 1908, domaćica, Srpkinja. Poginula od nagazne mine na Plitvicama augusta 1944.

306. SERDAR Mile JEKA, 1900, domaćica, Srpkinja. Poginula od artiljerije u Vukavi kod Š. Kule novembra 1943.

306a SERDAR JELKA, 1924, domaćica, Srpkinja. Objesile je ustaše u Smiljanu 5. 3. 1945.

307. SERDAR Dane LUKA, 1903, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

308. SERDAR Filipa MANE, Maniša, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše živog u Širokoj Kuli 4. 8. 1941.

309. SERDAR Mile MARIJA, 1940, dijete, Srpkinja. Poginula od mine kod Plitvica augusta 1944.

310. SERDAR Stojana MARIJA, 1923, radnica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lipama kod Gospića poč. augusta 1941.

311. SERDAR Jovice MILE, 1882, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše kod Mekinjara 1941.

312. SERDAR Stevana MILE, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Janjču kod Ličkog Lešća juna 1941.

313. SERDAR Dmitra MILKA, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše na Ljubovu augusta 1941.

314. SERDAR Rade MILKA, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Barletama u jesen 1941.

315. SERDAR Mile PANE, 1896, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše krajem 1941, zatvorile u zatvor u Širokoj Kuli gdje su ga mučile, a zatim ubile 14. 1. 1942.

316. SERDAR Todora PETAR, 1913, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

317. SERDAR Petra RADE, 1893, seljak, Srbin. Odvele ga ustaše jula 1941. i zatvorile u Gospiću, a zatim ubile.

318. SUDŽUKOVIĆ Mihaila Miće ANĐA, 1925, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boriku kod Ličkog Osika augusta 1941.

319. SUDŽUKOVIĆ Petra ANĐA, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Klenovcu augusta 1941.

320. SUDŽUKOVIĆ Petra ANĐELIJA, 1871, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boriku kod Ličkog Osika augusta 1941.

321. SUDŽUKOVIĆ Dane ANKA, 1923, domaćica, Srpkinja. Spalile je ustaše u Klenovcu augusta 1941.

322. SUDŽUKOVIĆ Jove ANKA, 1923, domaćica, Srpkinja. Spalile je ustaše u Klenovcu augusta 1941.

323. SUDŽUKOVIĆ Mihaila ANKA, 1926, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boriku kod Ličkog Osika augusta 1941.

324. SUDŽUKOVIĆ Petra ANKA, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Klenovcu augusta 1941.

325. SUDŽUKOVIĆ Petra BOGDAN, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Klenovcu augusta 1941.

326. SUDŽUKOVIĆ JANKA BOGDAN, 1941, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Klenovcu augusta 1941.

327. SUDŽUKOVIĆ Petra BOZO, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Klenovcu augusta 1941.

328. SUDŽUKOVIĆ Bože DANE, 1902, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Klenovcu augusta 1941.

329. SUDŽUKOVIĆ Jandre DANE, 1870, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Klenovcu augusta 1941.

330. SUDŽUKOVIĆ Petra DANICA, dijete. Srpkinja. Ubile je ustaše u Klenovcu augusta 1941.

331. SUDŽUKOVIĆ Bože GOJKO, 1913, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Klenovcu augusta 1941.

332. SUDŽUKOVIĆ Vase ISO, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Boriku kod Ličkog Osika augusta 1941.

333. SUDŽUKOVIĆ Rade JEKA, 1902, domaćica, Srpkinja. Spalile je ustaše u Klenovcu augusta 1941.

334. SUDŽUKOVIĆ Todora JEKA, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Klenovcu augusta 1941.

335. SUDŽUKOVIĆ Branka MARIJA, 1937, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše živu u zapaljenu štalu u Klenovcu augusta 1941.

336. SUDŽUKOVIĆ Rade MARIJA, 1890, domaćica, Srpkinja. Spalile je ustaše u Klenovcu augusta 1941.

337. SUDŽUKOVIĆ Todora MARIJA, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Klenovcu augusta 1941.

338. SUDŽUKOVIĆ Maša MAŠUKA, 1903, domaćica, Srpkinja. Ubile je uštaše u Klenovcu augusta 1941.

339. SUDŽUKOVIĆ Ise MIHAILO MIĆA, 1903, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u zapaljenu štalu u Klenovcu augusta 194I.

340. SUDŽUKOVIĆ Pane MILICA, 1876, Barlete, domaćica, Srpkinja. Spalile je ustaše u Klenovcu augusta 1941.

341. SUDŽUKOVIĆ Branka MILKA, 1939, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Klenovcu augusta 1941.

342. SUDŽUKOVIĆ Mihaila MILKA, 1927, dijete, Srpkinja. Ubile je uspoč. augusta 1941.

343. SUDŽUKOVIĆ Petra MILKA, 1935, dijete, Srpkinja. Umrla u Širokoj Kuli od posljedica ustaškog terora augusta 1941.

344. SUDŽUKOVIĆ Bože PETAR, Likar, 1897, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u šumi Lilovac kod Široke Kule septembra 1941.

345. SUDŽUKOVIĆ Ilije RADE, 1862, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

346. SUDŽUKOVIĆ Jove RADE, 1916, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Klenovcu augusta 1941.

347. SUDŽUKOVIĆ Jove RADE, 1883, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Klenovcu augusta 1941.

348. SUDŽUKOVIĆ Mane SAVA, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Klenovcu augusta 1941.

349. SUDŽUKOVIĆ Vase SOKA, 1923, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Klenovcu augusta 1941.

350. SUDŽUKOVIĆ Stevana STANA, 1885, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boriku kod Ličkog Osika augusta 1941.

351. SUDŽUKOVIĆ S. TODOR, 1882, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Lilovcu kod Široke Kule poč. septembra 1941.

352. ŠTRBAC Jelene MILKA, 1927, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Budaku oktobra 1941.

353. UMILJENDIĆ Stevana ANTONIJA, 1871, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Širokoj Kuli I941.

354. UMILJENDIĆ Luke JELA, 1937, dijete, Srpkinja.Ubile je ustaše u Vrebačkoj Stazi augusta 1941.

355. UMILJENDIĆ Maksima LJUBA, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vrebačkoj Stazi 13. 8. 1941.

356. UMILJENDIĆ Luke MARA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vrebačkoj Stazi 13. 8. 1941.

357. UMILJENDIĆ Ilije MILKA, 1906, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Vrebačkoj Stazi 13. 8. 1941.

358. UMILJENDIĆ Maksima MILKA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vrebačkoj Stazi 13. 8. 1941.

359. UZELAC Jovana BOJA, 1880. domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u lokvu Trnovac-Široka Kula augusta 1941.

360. UZELAC Todora BOŽO, 1879, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše kod Široke Kule augusta 1941.

361. UZELAC Trivuna DANE, 1863, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

362. UZELAC Bude DMITAR, 1880, seljak, Srbin Ubile ga ustaše u Boriku kod Ličkog Osika augusta 1941.

363. UZELAC Ilije DUŠAN, 1910, pošt. činovnik. Srbin. Poslije mučenja bacile ga ustaše u jamu na Janjči maja 1941.

364. UZELAC Stevana DUŠAN, 1929, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

365. UZELAC Todora DUŠAN, 1933, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Vrebačkoj Stazi augusta 1941.

366. UZELAC Jovana ILIJA, 1875, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

367. UZELAC Todora ILIJA, 1925, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Vrebačkoj Stazi augusta 1941.

368. UZELAC Todora JELENA, 1940, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Vrebačkoj Stazi augusta 1941.

369. UZELAC Bože MANDA, 1878, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

370. UZELAC Bože MANE, 1872, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

371. UZELAC Milana MILE, 1934, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Vrebačkoj Stazi 13. 8. 1941.

372. UZELAC Stevana MILE, MICAN, 1900, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u Podovima (Š. Kula) januara 1943.

373. UZELAC Todora MILE, 1935, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Vrebačkoj Stazi 13. 8. 1941.

374. UZELAC Todora MILICA, 1930, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vrebačkoj Stazi 13. 8. 1941.

375. UZELAC Zarije MILICA, 1860, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u bunar u Ćukovcu augusta 1941.

376. UZELAC Milana NIKOLA, 1940, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u lokvu Trnovac-Široka Kula, gdje se ugušio 5. 8. 1941.

377. UZELAC Staniše NIKOLA, 1875, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše kod Široke Kule augusta 1941.

378. UZELAC Todora NIKOLA, 1937, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Vrebačkoj Stazi 13. 8. 1941.

379. UZELAC Jovana PERA, Gruda, 1874, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vrebačkoj Stazi 13. 8. 1941.

380. UZELAC PERA, 1881, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

381. UZELAC Đure TODOR, 1900, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u barama kod Široke Kule augusta 1941.

382. UZELAC Ilije TODOR, 1896, kovač, Srbin. Ubile ga ustaše kod Široke Kule augusta 1941.

383. VUJNOVIĆ Dragana ANKA, 1913, Kuzmanovača, domaćica, Srpkinja! Ubile je ustaše u Kuzmanovači 1941.

384. VUJNOVIĆ Koje ANKA, 1884, Kuzmanovača, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vrebačkoj Stazi 1944.

385. VUJNOVIĆ Jovana BOŽO, 1879, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše na Ljubovu 1944.

386. VUJNOVIĆ Mile DANICA, 1933, Kuzmanovača, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Kuzmanovači 3. 8. 1941.

387. VUJNOVIĆ Gaje ĐURO, 1877, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Perušiću 1945.

388. VUJNOVIĆ Petra ILIJA, 1904, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Širokoj Kuli jula 1941. i odvele na Jadovno gdje je ubijen krajem istog mjeseca.

389. VUJNOVIĆ Nikole LJUBICA, 1911, Kuzmanovača, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u jamu Golubnjaču 1941.

390. VUJNOVIĆ Gaje MANE, 1875, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše kod Borčića (Perušić) augusta 1941.

391. VUJNOVIĆ Dušana MARA, 1938, Kuzmanovača, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kuzmanovači 1942.

392. VUJNOVIĆ Mile MARA, 1923, Kuzmanovača, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Kuzmanovači augusta 1941.

393. VUJNOVIĆ Nikole MARIJA, 1943, Kuzmanovača, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kuzmanovači 1944.

394. VUJNOVIĆ Pane MILAN, 1922, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu Snježnjaču kod Kuzmanovače augusta 1941.

395. VUJNOVIĆ Sime MILE, 1884, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše kod Borčića (Perušić) augusta 1941.

396. VUJNOVIĆ Ilije MILICA, 1939, Kuzmanovača, dijete, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Kuzmanovači augusta 1941.

397. VUJNOVIĆ Spasenije MILICA, 1897, Turjanski, domaćica, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Kuzmanovači augusta 1941.

398. VUJNOVIĆ Nikole NEVENKA, 1942, Kuzmanovača, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kuzmanovači 1943.

399. VUJNOVIĆ Nikole ŠIMA, 1885, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu Snježnjaču kod Š. Kule augusta 1941.

400. VUJNOVIĆ Petra PERA, 1919, Kuzmanovača, domaćica, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Kuzmanovači augusta 1941.

401. VUJNOVIĆ Mile PERA, 1928, Kuzmanovača, dijete, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Kuzmanovači augusta 1941.

402. VUJNOVIĆ Dragana PETAR, 1940, Kuzmanovača, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Kuzmanovači augusta 1941.

403. VUJNOVIĆ Sime PETAR. 1884, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli 1941.

404. VUJNOVIĆ Save PETAR, 1940, Kuzmanovača, dijete, Srbin. Živog ga spalile ustaše u Kuzmanovači augusta 1941.

405. VUJNOVIĆ Ilije SOKA, 1870, Kuzmanovača, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kuzmanovači augusta 1941.

406. VUJNOVIĆ rođ. Rakić Mile STANA, 1873, domaćica, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Širokoj Kuli 3. 8. 1941.

407. VUJNOVIĆ Vase STANA, 1871, Kuzmanovača, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Podlapači 1944.

408. VUJNOVIĆ Mile STEVO, 1930, Kuzmanovača, dijete, Srbin. Živog ga spalile ustaše u Kuzmanovači augusta 1941.

409. VUJNOVIĆ TONKA, 1871, Studenci, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kuzmanovači 1942.

410. VUJNOVIĆ Nikole VASO, 1872, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kuzmanovači 1943.

411. VUKELIĆ Save MARIJA, 1941, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

412. ZASTAVNIKOVIĆ Ise ANKA, 1933, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Boriku kod Ličkog Osika augusta 1941.

413. ZASTAVNIKOVIĆ Mile ANKA, 1919, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

414. ZASTAVNIKOVIĆ Ise DUŠAN, 1930, dijete. Srbin. Zaklale ga ustaše kod Ličkog Osika augusta 1941.

415. ZASTAVNIKOVIĆ Mile JELA, 1898, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Boriku kod Ličkog Osika augusta 1941.

416. ZASTAVNIKOVIĆ Stevana JOVO, 1924, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

417. ZASTAVNIKOVIĆ Ise MANDA, 1927, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Boriku kod Ličkog Osika augusta 1941.

418. ZASTAVNIKOVIĆ MARIJA, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

419. ZASTAVNIKOVIĆ Ise MILKA, 1923, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Boriku kod Ličkog Osika augusta 1941.

420. ZASTAVNIKOVIĆ Ise NEVENKA, 1925, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Boriku kod Ličkog Osika augusta 1941.

421. ZASTAVNIKOVIĆ Staniše PETAR, 1887, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

422. ZASTAVNIKOVIĆ SMILJA, 1903, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Širokoj Kuli 1941.

423. ZASTAVNIKOVIĆ Petra STANIŠA, 1898, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

424. ZASTAVNIKOVIĆ Stevana TODOR, 1935, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

425. ZASTAVNIKOVIĆ Stevana ZARKO, 1931, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

426. ŽIGIĆ Ilije DANE, 1866, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

427. ŽIGIĆ Stevana ILIJA, 1868, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše u Ćukovcu 6. 8. 1941.

428. ŽUŽIĆ Paje DANE, 1902, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Širokoj Kuli 11. 6. 1941. i odvele na Jadovno gdje je ubijen.

429. ŽUŽIĆ Dane DARA, 1935, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše i bacile u vatru u Širokoj Kuli augusta 1941.

430. ŽUŽIĆ Koste MILAN, 1924, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

431. ŽUŽIĆ Đure MILKA, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Širokoj Kuli augusta 1941.

432. ŽUŽIĆ Koste PETAR, 1928, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli augusta 1941.

433. ŽUŽIĆ Dane SAVKA, 1937, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše i bacile u zapaljenu kuću u Širokoj Kuli augusta 1941.

OPĆINA MEDAK

BARLETE

1. BASARIĆ Mile BRANKO, 1921, radnik, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Gospiću 1941.
2. BASARIĆ Gajiše DMITAR, 1864, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Barletama 1941.
3. BASARIĆ Janka DMITAR, 1920, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Širokoj Kuli 1941.
4. BASARIĆ Janka ĐURO, 1888, radnik, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Gospiću 1941.
5. BASARIĆ Mane ĐURO, 1907, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.
6. BASARIĆ Save GLIŠO, 1890, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i odpremile u logor gdje je premlaćen. Pobjegao iz logora i od posljedica umro u Gospiću 12. 10. 1941.
7. BASARIĆ Davida JAKA, 1873, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Barletskim Karlovcima 1944.
8. BASARIĆ Miloša JANKO, 1907, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.
9. BASARIĆ S. JANKO, 1864, seljak. Srbin. Bacile ga ustaše u vatru u Barletima 1941.
10. BASARIĆ Mile JANJA, 1900, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1941.
11. BASARIĆ Miloša MANE, 1881, seljak, Srbin. Poginuo od talijanske artiljerije u Barletama 21. 9. 1942.
12. BASARIĆ Pavla MANE, 1900, seljak, Srbin. Ranjen od njemačke artiljerije i od posljedica umro u Barletama 1943.
13. BASARIĆ Mile MILAN, 1915, radnik. Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.
14. BASARIĆ Dmitra MILE, 1896, radnik, Srbin. Zaklale ga ustaše u Gospiću 1941.
15. BASARIĆ Mane MILE, 1900, radnik, Srbin Ubile ga ustaše u Jadovnu 22. 5. 1941.
16. BASARIĆ Dmitra MILKA, 1884, domaćica, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Bilaju 1944.
17. BASARIĆ Mile MILKA, 1922, seljanka, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Barletama 1941.
18. BASARIĆ Nikole MILKA, 1918, domaćica, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Barletama 2. 8. 1941.
19. BASARIĆ Mile NEVENKA, 1932, dijete, Srpkinja. Zaklali je Nijemci na Barletskim Karlovcima 12. 5. 1944.
20. BASARIĆ Janka PETAR, 1890, radnik, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Gospiću 1941.
21. BASARIĆ Tita SARA, 1875, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Barletama 1941.
22. BASARIĆ Dane SAVA, 1870, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Barletama 1941.
23. BASARIĆ Maksima SAVA, 1875, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Barletama 3. 8. 1941.
24. BASARIĆ Janka SAVKA, 1898, domaćica, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Barletama 2. 8. 1941.
25. BASARIĆ SAVKA, 1884, domaćica, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Barletama 1944.

26. BASARIĆ Mile SOKA, 1898, domaćica, Srpkinja. Zaklali je Nijemci na Barletskim Karlovcima 12. 5. 1944.

27. BASARIĆ Vase STANA, 1892, seljanka, Srpkinja. Ubijena u Barletama 10. 4. 1944.

28. BASARIĆ J. VASO, 1863, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Barletama 2. 8. 1941.

29. CIGANOVIĆ Mile CEDO, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Vrepcu u proljeće 1944.

30. CIGANOVIĆ Ise DANICA, 1881, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Jadovnu 1941.

31. CIGANOVIĆ Steve ISO, 1880, rez. kapetan jug. vojske. Srbin. Uhvatile ga ustaše u Gospiću 1941, i sprovele u Jadovno gdje su ga ubile.

32. CIGANOVIĆ Dmitra JOVO, 1895, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.

33. CIGANOVIĆ Nikole JOVO, 1898, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.

34. CIGANOVIĆ Nikole MILE, 1894, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.

35. CIGANOVIĆ Jove PAJO, 1907, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše poslije mučenja na Vrebačkoj plantaži 1941.

36. CIGANOVIĆ Dane VASO, 1900, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Barletama 1941.

37. ILIĆ Duje MILE, 1871, seljak, Hrvat. Poginuo prilikom napada partizana na Gospić.

38. KRMPOTIĆ Jakova ANTE, 1939, dijete, Hrvat. Poginuo od bombe u napadu na Gospić.

39. KRMPOTIĆ Jakova Jakov, 1938, dijete, Hrvat. Poginuo od bombe n napadu na Gospić.

40. LAZIĆ Milana JANJA, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Divoselu 1941.

41 LAZIĆ Mile TODE, 1910, radnik, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Kostajnici 1941.

42. NARANČIĆ Milana NIKOLA, 1922, radnik, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Kruševcu 1941.

43. NIKŠIĆ Đure DRAGOJLA, 1900, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Barletama 1944.

44. NIKŠIĆ PAVAO, 1889, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Barletama 1941.

45. PANJEVIĆ Sime SOKA, 1874, domaćica, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 1944.

46. POLOVINA PERKA, 1869, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Barletama 5. 8. 1941.

47. RADMANOVIC Steve DMITAR, 1906, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše na Vrebačkoj plantaži 1941.

48. RADMANOVIC JANKO, 1865, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Barletama 1941.

49. RADMANOVIC Dane JOVAN, 1864, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Barletama 1941.

50. RAJŠIĆ Ise BOJA, 1898, domaćica, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Ostrovici 1941.

51. RAJŠIĆ Rade BRANKO, 1907, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše poslije mučenja u Barletama 1941.

52. RAJŠIĆ Jove DMITAR, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Vrepcu novembra 1942.

53. RAJŠIĆ D. JOVANKA, 1862, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Barletama 1941.

54. RAJŠIĆ Dane JOVO, 1872, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Barletama 1941.

55. RAJŠIĆ Ilije MILE, 1870, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Gospiću 1941.

56. RAJŠIĆ T. Mile, 1865, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Barletama 1941.

57. RAJŠIĆ Ise MILKA, 1900, domaćica, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Vrebačkoj Stazi 1944.

58. RAJŠIĆ PERA, 1873, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Barletama 1941.

59. RAJŠIĆ Ise RADE, 1870, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Vrebačkoj plantaži 1941.

60. RAJŠIĆ Alekse SMILJA, 1885, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Barletama 5. 8. 1941.

61. RAJŠIĆ Ise SMILJA, 1860, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Barletama 1941.

62. RAJŠIĆ Ise SMILJA, 1943, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše na Vrebačkoj Stazi 1944.

63. RAJŠIĆ Mile SMILJA, 1875, domaćica, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Barletama 1941.

64. RAŠETA Jovana MANE, 1864, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Barletama 1941.

65. RAŠETA Ise MILKA, 1907, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Barletama 1. 8. 1941.

66. RAŠETA Laze MILKA, 1903, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Barletama 2. 8. 1941.

67. STIPANOVIć Nikole KATA, 1884, domaćica, Hrvatica. Poginula prilikom napada partizana na Gospić.

68. STIPANOVIć Jakova TOMO, 1883, seljak, Hrvat. Poginuo prilikom napada partizana na Gospić.

69. SUDAR ANĐELI JA, 1870, domaćica, Srpkinja. Zaklali je Nijemci na Barletskim Karlovcima 1944.

70. SUDAR JOVANKA, 1875, domaćica, Srpkinja. Zaklali je Nijemci na Barletskim Karlovcima 1944.

71. SUDAR Jandre MILAN, 1907, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u logom u Italiji 1943.

72. SUDAR Janka PETAR, 1927, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci na Barletskim Karlovcima 1944.

73. ŠERIĆ Mile JELA, 1920, domaćica, Hrvatica. Strijeljale je ustaše u Barletama 1941.

74. ŠERIĆ Pere JOSO, 1941, dijete, Hrvat. Poginuo od bombe u Gospiću.

75. ŠERIĆ Jose KATA, 1927, seljanka, Hrvatica. Poginula u Gospiću od nagazne mine.

76. ŠERIĆ Martina KATA, 1918, domaćica, Hrvatica. Poginula u Gospiću od bombe savezničkih aviona.

77. ŠERIĆ JOSE MANDA, 1925, seljanka, Hrvatica. Poginula u Gospiću od nagazne mine.

78. ŠERIĆ Jure PAVAO, 1859, seljak, Hrvat. Poginuo od savezničkih aviona.

79. ŠERIĆ Pave PAVAO, 1910, radnik, Hrvat. Strijeljale ga ustaše u Andrijevcima 1941.

MEDAK-PAPUČA

1. ACKETA Nikole DUŠAN, 1930, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u jamu u Ribniku (Dupčan) 1941.

2. ACKETA MILKA, 1872, Počitelj, Srpkinja, domaćica. Zaklale ie ustaše i bacile u jamu u Ribniku (Dupčan) 1941.

3. ACKETA Nikole MIRKO, 1922, seljak, Srbin. Ranile ga ustaše i živog zatrpale zemljom, pa se ugušio u Ribniku (Dupčan) 1941.

4. ACKETA Marka NIKOLA, 1904, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Gospiću 1941.

5. ACKETA Nikole PETAR, 1924, zanatlija, Srbin. Ranile ga ustaše i živog zatrpale zemljom te se ugušio u Ribniku (Dupčan) 1. 8. 1941.

6. BASIC Dragana ALEKSANDAR, 1920,trgovac, Srbin. Ubile ga ustaše u Bunovcu (Velebit) jula 1941.

7. BASIC DRAGAN, 1888, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bunovcu (Velebit jula 1941.

8. BLITVA rod. Maoduš Steve ANA, 1880, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11.1944.

9. BLITVA Jove ANKA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11. 1944.

10. BLITVA Jove BOJA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11. 1944.

11. BLITVA DANE, 1873, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11. 1944.

12. BLITVA Nikole DANICA, 1924, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u jamu u Jadovnu 1941.

13. BLITVA Jove JOVANKA, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11. 1944.

14. BLITVA Đorđa MARICA, 1900, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11. 1944.

15. BLITVA Jove NEDELJKA, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11. 1944.

16. BLITVA Kuzme SAVKA-Zelja, 1896, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11. 1944.

17. BORIĆ Jove UROS, 1932, dijete, Srbin. Ubio ga maloljetni susjed zbog nepažljivog rukovanja puškom u Mogoriću 1944.

18. BRUIĆ Miloša SOFIJA, 1914, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Metku februara 1945.

19. BUŽAN IVAN, 1895, nadzornik pruge, Hrvat. Ubili ga Nijemci u Metku 11. 10. 1943.

20. CRNOKRAK Dmitra DANE, 1902, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Banja Luci 1941.

21. CRNOKRAK Steve DANE, 1887, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Metku 3. 10. 1944.

22. CRNOKRAK Jove DARA, 1930, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Metku 7. 3. 1945.

23. CRNOKRAK Jove DARINKA, 1931, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11. 1944.

24. CRNOKRAK Nikole DMITAR, 1878, seljak, Srbin. Ubijen u Metku 1941.

25. CRNOKRAK Dane DUŠAN, 1907, službenik, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Zagrebu 1941.

26. CRNOKRAK Nikole JOVAN, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11. 1941.

27. CRNOKRAK Đure JOVO, 1880, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11. 1941.

28. CRNOKRAK Nikole MARTA, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11. 1944.

29. CRNOKRAK Bože MASA, 1900, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11. 1944.

30. CRNOKRAK Marka MASA, 1874, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11. 1944.

31. CRNOKRAK Nikole MASA, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11. 1944.

32. CRNOKRAK r. Bobić Dane MIKA, 1910, Počitelj, domaćica. Srpkinja. Ubile je ustaše u Metku 5. 11. 1944.

33. CRNOKRAK Nikole MILAN, 1924, naučnik, Srbin. Ubili ga Nijemci u Beogradu 1941.

34. CRNOKRAK Jove MIRKO, 1930, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11. 1944.

35. CRNOKRAK Milana NIKOLA, 1937, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11. 1944.

36. CRNOKRAK r. Rajčević Save SAVA, 1908, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11. 1944.

37. CRNOKRAK r. Blitva SAVKA, 1902, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Metku 5. 11. 1944.

38. ČUBRILO Dane DANE, 1890, Raduč, seljak, Srbin. Umro od posljedica ustaškog ranjavanja u Metku novembra 1943.

39. DOBROTA Mile ĐURO, 1885, penzioner, Srbin. Ubile ga ustaše u Metku 1. 10. 1943.

40. DOBROTA Mile JEKA, 1891, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Metku 1. 10. 1943.

41. DOMAZET JAGA, 1907, Počitelj, domaćica, Srpkinja. Strijeljali je četnici u Breziku 10. 10. 1942.

42. DOMAZET Nikole JOVO. 1907, skretničar na željeznici, Srbin. Ubile ga ustaše poslije mučenja u Metku 1941.

43. GLUMAC Dušana SMILJA, 1933, dijete, Srpkinja. Ubili je Talijani u Breziku 15. 9. 1942.

44. GRBIĆ Mile DRAGAN, 1920. Srbin. Ubile ga ustaše poslije mučenja u Ribniku (Dupčan) 1. 8. 1941.

45. GRBIĆ Ilije JANKO, 1923, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše poslije mučenja u Ribniku (Dupčan) 1. 8.1941.

46. JELOVAC ILIJA, 1885, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u Papuči 1942.

47. JELOVAC MILE, 1888, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u Papuči 1942.

48. JELOVAC Peke MILE, 1888, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Papuči (Medak) 23. 2. 1944.

49. JELOVAC Paje NIKOLA, 1908, Srbin. Ubile ga ustaše u Metku jula 1941.

50. JURASOVIĆ Jove DANE, 1888, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše na Bogunici 1. 5. 1943.

51. JURASOVIĆ Perice NIKICA, 1934, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Bogunici 1. 5. 1943.

52. JURASOVIĆ Perice STANA, 1900, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogunici 1. 5. 1943.

53. KALINIĆ Marka SOKA, 1874, Raduč, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Papuči 2. 8. 1941.

54. KLEUT Janka BRANKO, 1917, trgovac, Srbin. Ubile ga ustaše u Zagrebu aprila 1941.

55. KLEUT Jove DRAGAN, 1889, seljak, Srbin. Nesretnim slučajem pogođen od Talijana u kući i umro novembra 1941.

56. KLEUT Ise MILKA, 1888, Počitelj, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Metku novembra 1944.

57. KLEUT S ... NIKOLA, 1926, seljak, Srbin. Izgorio u kući koju su zapalili Nijemci u Metku 1944.

58. KUPREŠANIN Janka BORKA, 1903, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Papuči augusta 1941.

59. KUPREŠANIN Mile" DANE, 1930, dijete, Srbin. Ubijen u Metku 5. 9. 1942.

60. KUPREŠANIN Peke DANE, 1934, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Papuči 7. 3. 1943.

61. KUPREŠANIN Petra DANE, 1902, trgovac, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Papuči 7. 3. 1945.

62. KUPREŠANIN Rade DANE, 1905, Papuča, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Papuči 2. 8. 1941.

63. KUPREŠANIN Steve DANJA, 1895, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Papuči 2. 8. 1941.

64. KUPREŠANIN Mile DARA, 1931, dijete, Srpkinja. Ubijena u Metku 5. 9. 1942.

65. KUPREŠANIN Ise DMITAR, 1897, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Papuči 2. 8. 1941.

66. KUPREŠANIN Mile DUKA, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Papuči 2. 8. 1941.

67. KUPREŠANIN Ise ĐURO, 1934, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Papuči 2. 8. 1941.

68. KUPREŠANIN Petra JAGA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Papuči 7. 3. 1945.

69. KUPREŠANIN JANKO, 1911, student prava, Srbin. Ubile ga ustaše u Metku 1. 8. 1941.

70. KUPREŠANIN Jovana JANJA, 1899, Bogunica, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Papuči 2. 8. 1941.

71. KUPREŠANIN Paje JANJA, 1936, dijete, Srpkinja, libile je ustaše u Papuči 2. 8. 1941.

72. KUPREŠANIN JEKA, 1901, Tušice, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Papuči 15. 2. 1945.

73. KUPREŠANIN Dane JOVAN, 1932, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Papuči 2. 8. 1941.

74. KUPREŠANIN Dane JOVAN, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Papuči marta 1945.

75. KUPREŠANIN Petra JOVANKA, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Papuči marta 1945.

76. KUPREŠANIN Pavla JOVO, 1888, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Papuči marta 1945.

77. KUPREŠANIN Jove LJUBOM1R, 1891, gostioničar, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu Jadovno 1941.

78. KUPREŠANIN Bogdana MARIJA, 1880, Raduč, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Papuči marta 1945.

79. KUPREŠANIN Janka MARIJA, 1905, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Papuči 2. 8. 1941.

80. KUPREŠANIN Jove MARIJA, 1899, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Metku 10. 12. 1944.

81. KUPREŠANIN Jovana MILAN, 1912, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Papuči 1945.

82. KUPREŠANIN Petra MILE, 1873, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Papuči 2. 8. 1941.

83. KUPREŠANIN Milana MILICA, 1905, domaćica, Srpkinja. Ubdle je ustaše u Papuči 7. 3. 1945.

84. KUPREŠANIN Petra MILICA, 1926, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Papuči 22. 3. 1945.

85. KUPREŠANIN Samuila MILICA, 1902, Medak, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Papuči 2. 8. 1941.

86. KUPREŠANIN Filipa NIKOLA, 1886, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Papuči 2. 8. 1941.

87. KUPREŠANIN Vuje NIKOLA, 1880, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Papuči 2. 8. 1941.

88. KUPREŠANIN PETAR, 1871, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Papuči 2. 8. 1941.

89. KUPREŠANIN SMILJA, 1907, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Papuči 22. 3. 1945.

90. KUPREŠANIN Ise SOKA, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Papuči 2. 8. 1941.

91. KUPREŠANIN VUKA, 1907, Ploča, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Papuči 2. 8. 1941.

92. KUPREŠANIN Save VUKICA, 1903, seljak, Srbin. Ubili ga u Papuči 2. 8. 1941.

93. LIČINA Luke MILE, 1911, žandar, Srbin. Uhvatile ga ustaše na putu za Beograd i ubile u proljeće 1941.

94. LJUBOJEVIC DAMJAN, 1885, Počitelj, trgovac, Srbin. Zaklale ga ustaše u Ribniku (Dupčan) 1941.

95. LJUBOJEVIC Damjana NIKOLA, 1910, trgovac, Srbin. Ubili ga Mađari u Novom Sadu maja 1941.

96. LJUBOJEVIC Damjana SVETOZAR, 1913, student, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Metku jula 1944.

97. LJUŠTINA Tode JEKA, 1890, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše krampom maja 1941.

98. LJUŠTINA JELENA, 1888, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Metku 8. 5. 1944.

99. LJUŠTINA MARICA, 1918, domaćica, Srpkinja. Uhvatili je Mađari u Subotioi i sproveli u logor u Subotici gdje je umrla 1943.

100. LJUŠTINA Miloša NIKOLA, 1925, stolar. Srbin. Zarobili ga Nijemci u Beogradu 1941. i sproveli u logor u Njemačku. Ubijen u Berlinu 1943.

101. LJUŠTINA Milana VAJO, 1909, mehaničar, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu u Jadovnu krajem juna 1941.

102. MAODUŠ Mile ANĐA, 1870, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Metku 1. 10. 1941.

103. MAODUŠ Tanasije ANĐA, 1885, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11. 1941.

104. MAODUŠ Steve DANILO, 1887, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11. 1944.

105. MAODUŠ Nikole DMITAR, 1874, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u vatru u Metku 5. lf. 1944.

106. MAODUŠ Luke ĐURO, 1895, službenik, Srbin. Ubile ga ustaše u Metku 23. 2. 1945.

107. MAODUŠ Laze JANJA, 1911. domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Metku 5. 11. 1944.

108. MAODUŠ Todora JOVO, 1899, čuvar pruge, Srbin. Ubile ga ustaše u Metku 1. 10. 1944.

109. MAODUŠ Mile KATA, 1880, domaćica, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Metku februara 1945.

110. MAODUŠ r. Pokrajac MIKA, 1899, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Metku 23. 2. 1945.

111. MAODUŠ Luke MILANKO, 1896, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Metku 23. 2. 1943.

112. MAODUŠ Janka MILICA, 1901, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Metku 1. 10. 1941.

113. MAODUŠ Petra MILICA, 1896, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Metku 6. 10. 1941.

114. MAODUŠ JOVE MIRKO 1931, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Metku 1. 8. 1941.

115. MAODUŠ Jove NIKOLA, 1908, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Metku 2. 5. 1942.

116. MAODUŠ Jovana PETAR, 1885, seljak. Ubile ga ustaše u Metku 5. 11. 1944.

117. MAODUŠ SOKA, 1900, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogunici maja 1944.

118. MAODUŠ r. Cmokrak Jandrina SOKA, 1887, domaćica, Srpkinja. Umrla od posljedica ustaškog ranjavanja u Metku 23. 2. 1945.

119. MAODUŠ TODOR, 1885, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Dupčan Bjelaju 1. 8. 1941.

120. MARUNIĆ Milutina ILIJA, 1896, seljak, Srbin Ubile ga ustaše i bacile u jamu Jadovno 1941.

121. MARUNIĆ Dane JANJA, 1899, domaćica, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Metku oktobra 1943.

122. MIHIĆ Nikloe Jaga, 1920, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Metku 5. 10. 1944.

123. MIHIĆ Save JEKA, 1912, domaćica, Srpkinja. Izgorjela u zapaljenoj kući 1944.

124. MIHIĆ Marka KATA, 1909, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogunici maja 1944.

125. MIHIĆ Marka MILICA, 1916, domaćica, Srpkinja. Izgorjela u zapaljenoj kući.

126. MIHIĆ Milana MILICA, 1917, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogunici maja 1944.

127. MIHIĆ Perice NIKOLA, 1927, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću aprila 1941.

128. MIHIĆ Jandre SARA, 1900, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u rijeku Liku u Metku 5. 10. 1943.

129. MILEUSNIĆ Mile RADOVAN, 1895, žand. narednik u mirovini, Srbin. Ranile ga ustaše u Šibeniku 6. 6. 1941. i od posljedica umro u Šibeniku jula 1941.

130. NJEGOVAN Mile STEVO, 1899, Počitelj, trgovac, Srbin. Ubijen nesmotrenošću u Počitelju 1. 8. 1941.

131. OKLOBDŽIJA V.. ANĐA, 1892, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Papuči 2. 8. 1941.

132. OKLOBDŽIJA Mile BOJA, 1886, domaćica, Srpkinja. Ubili je četnici u Papuči 10. 10. 1942.

133. OKLOBDŽIJA Vuje BOSA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Papuči 2. 8. 1941.

134. OKLOBDŽIJA Vujana BOSA, 1935, dijete, Srpkinnja. Ubile je ustaše u Papuči 7. 3. 1945.

135. OKLOBDŽIJA Nikole DANE, 1907 trg. pomoćnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Bilaju 1. 8. 1941.

136. OKLOBDŽIJA Milanna DANICA 1930, dijete, Srpkinnja. Ubili j$_e$ četnnici u Papuči 10. 10. 1942.

137. OKLOBDŽIJAMilana DANILO, 1921, đak, Srbinn. Ubile ga ustaše poslije mučenja u Dupčan Bjelaju 1. 8. 1941.

138. OKLOBDŽIJA ĐURO, 1880, Vrebac, penzioner, Srbin. Ubile ga ustaše u Papuči novembra 1944.

139. OKLOBDŽIJA Jovana ILIJA, 1923, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Papuči 1. 8. 1941.

140. OKLOBDŽIJA Stojana ILIJA, 1893, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Papuči 1945.

141. OKLOBDŽIJA Dane JEKA, 1887, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Papuči 7. 3. 1945.

142. OKLOBDŽIJA Marka JELA, 1894, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Papuči 2. 8. 1941.

143. OKLOBDŽIJA Vuje JELA, 1924, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Papuči 22. 3. 1945.

144. OKLOBDŽIJA Vuje JOVANKA, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Papuči 22. 3. 1943.

145. OKLOBDŽIJA Vujina MICA, 1928, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Papuči 7. 3. 1945.

146. OKLOBDŽIJA MIKA, 1885, Mogorić, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Papuči 2. 8. 1941.

147. OKLOBDŽIJA Dane MILAN, 1880, seljak, Srbin. Ubili ga četnici u Papuči 10. 10. 1942.

148. OKLOBDŽIJA Mile MILAN, 1905, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Papuči 2. 8. 1941.

149. OKLOBDŽIJA Jovana MILANKO, 1889, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Papuči 9. 10. 1943.

150. OKLOBDŽIJA Pavla MILICA, 1884, domaćica, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Papuči 23. 3. 1945.

151. OKLOBDŽIJA Petra MILKA, 1919, domaćica, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Papuči 22. 3. 1945.

152. OKLOBDŽIJA Gece NIKOLA, 1890, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše u .Papuči 2. 8. 1941.

153. OKLOBDŽIJA r. Novković Janka SARA, 1878, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Metku 12. 2. 1945.

154. OKLOBDŽIJA Đure SOFIJA, 1920, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Papuči 2. 8. 1941.

155. PAUKOVIĆ PETAR, 1888, Zrmanja, penzioner, Srbin. Ubile ga ustaše u Ribniku (Dupčan) maja 1941.

156. PETKOVIĆ Jovana LJUBAN, 1921, student, Srbin. Ubile ga ustaše u Papuči 2. 8. 1941.

157. PETKOVIĆ Mile MARKO, 1875, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Papuči 2. 8. 1941.

158. POTKONJAK r. Uzelac ANA, 1904, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Metku 5. 11. 1944.

159. POTKONJAK NEBOJŠA, 1938, dijete, Srbin. Ranile ga ustaše i od posljedica umro u Metku 5. 11. 1944.

160. POTREBIĆ Save MARIJA, 1895, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Metku 1. 8. 1941.

161. POTREBIĆ Mile MILAN, 1915, stolar, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Metku i odvele u Jasenovac gdje je ubijen poslije mučenja 1941.

162. POTREBIĆ Mile SAVA, 1890, kovač, Srbin. Bacili ga Nijemci u vatru u Metku 9. 10. 1943.

163. POTREBIĆ Jove SMILJA, 1920, domaćica, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Čitluku 1941.

164. RADOŠEVIĆ Vuje JEKA, 1870, domaćica, Srpkinja. Umrla od posljedica ustaškog ranjavanja u Metku novembra 1944.

165. RADOŠEVIĆ Todora MARKO, 1892, seljak, Srbin. Ubili ga četnici u Metku 1. 8. 1942.

166. STRANJINA Jove MARA, 1886, domaćica, Srpkinja. Pretukli je četnici i od posljedica umrla u Metku 1944.

167. TADIĆ Rade JOVO, 1918, mesar, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu u Jadovnu jula 1941.

168. TADIĆ Gavre RADE, 1885, mesar, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu u Jadovnu 1941.

169. TARBUK Nikloe JEKA, 1908, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Breziku 19. 8. 1943.

170. TARBUK Koste SOKA, 1920, domaćica, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Breziku oktobra 1942.

171. TRAVICA r. Došen ANKICA, 1912, Ribnik, domaćica. Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Metku 1944.

172. TRAVICA B. BOSILJKA, 1940, dijéte. Srpkinja. Zaklale je ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11. 1944.

173. TRAVICA Nikole DANICA, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11. 1944.

174. TRAVICA Bogdana DRAGAN, 1928, dijete, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Metku 9. 10. 1943.

175. TRAVICA Petra DUŠAN, 1926, naučnik, Srbin. Ubili ga Nijemci u Beogradu 1941.

176. TRAVICA Sime JANJA, 1885, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11. 1944.

177. TRAVICA I. MARA, 1911, Vrebac, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11. 1944.

178. TRAVICA Bogdana MIKA, 1911, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11. 1944.

179. TRAVICA MILKA, 1889, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11. 1944.

180. TRAVICA Sime NEDJELJKA, 1940, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11. 1944.

181. TRAVICA Sime PERICA, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 11. 1944.

182. TRAVICA SARA, 1906, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Metku novembra 1944.

183. TRAVICA M. SIMO, 1880, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u vatru u Metku novembra 1944.

184. TRAVICA r. Rogić Janka SMILJA, 1907, Počitelj, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Metku 5. 111 1944.

185. TRBOJEVIĆ Đure VLADO, 1927, dijete, Srbin. Uhvatile ga ustaše i ubile u Jasenovcu 5. 9. 1941.

186. UZELAC DANE, 1871, seljak, Srbin. Uhile ga ustaše u Metku 5. 11. 1941.

187. UZELAC Nikole ĐURO, 1870, seljak, Srbin. Ubijen od ustaša u Metku 12. 12. 1943.

188. UZELAC Vuje ĐURO, 1905, seljak, Srbin. Ubijen od ustaša u Metku 12. 12. 1943.

189. UZELAC Vase JANJA, 1885, Bógunica, domaćica, Srpkinja. Strijeljali je Nijemci u Papuči 10. 2. 1942.

190. UZELAC Milkana MIĆO, 1934, dijete, Srbin. Ubili ga četnici u Papuči 10. 2. 1942.

191. UZELAC Đure MILICA, 1928, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše >u Papuči 1941.

192. UZELAC Nikole MILICA, 1927, seljanka, Sipkinja. Ubijena u Metku 7. 3. 1945.

193. UZELAC Jove PETAR, 1912, činovnik, Srbin. Objesile ga ustaše u Gospiću 1. 2. 1945.

194. UZELAC Stevana RADE, 1876, seljak, Srbin. Poginuo od zalutalog metka u Metku 15. 2. 1945.

195. VLAISAVLJEVIĆ Stevana ANĐA, 1870, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Metku 23. 2. 1945.

196. VLAISAVLJEVIĆ Đure DANILO, 1876, željezničar, Srbin. Ubili ga Nijemci u Metku 10. 10. 1943.

197. VLAISAVLJEVIĆ Petra ISAN, 1860, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Metku 23. 2. 1945.

198. ZAGORAC ANKA, 1924, Barlete, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogunici maja 1944.

199. ZAGORAC Marka DANE, 1924, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše poslije mučenja u Ribniku (Dupčan) 1. 8. 1941.

200. ZAGORAC r. Žegarac Luke JEKA, 1897, Kik, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogunici (Medak) 1944.

201. ZAGORAC Gojka LJUBA, 1912, Počitelj, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogunici jula 1941.

202. ZAGORAC Steve LJUBICA, 1917, domaćica, Srpkinja. Poginula od talijanske artiljerije u Bogunici 1. 11. 1943.

203. ZAGORAC MARTA, 1899, Počitelj, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogunici 1944.

204. ZAGORAC Vuje MASA, 1880, Dreno vac, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogunici 8. 12. 1944.

205. ZAGORAC Milanka MIĆO, 1924 seljak, Srbin. Ubile ga ustaše poslije mučenja u Ribniku (Dupčan)

206. ZAGORAC Tome NEDELJKA, Neđa, 1926, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogunici 5. 11. 1944.

207. ZAGORAC Milkana NIKOLA, 1910, sveštenik, Srbin. Ubile ga ustaše' u Bihaću 9. 11. 1944.

208. ZAGORAC Tome NIKOLA, 1937, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u 'Bogunici 5. 11. 1944.

209. ZAGORAC Tome RADMILA ćića, 1940, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogunici 5. 11. 1944.

210. ZAGORAC Dane SAVA, 1923, seljak, Srbin. Poslije mučenja strijeljale ga ustaše u Ribniku (Dupčan) 1. 8. 1941.

211. ZAGORAC Tome SAVA, 1924, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bilaju 1. 8. 1941.

212. ZAGORAC Nikole SMILJA, 1904, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Metku 1. 11. 1944.

213. ZAGORAC Jovana TOMO, 1890, vaktar, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Metku 1943.

MOGORIĆ

1. BASARIĆ Nikole DUŠANKA, 1928, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše kraj Gospića 9. 11. 1944.

2. BASARIĆ Nove GOJKO, 1935, dijete, Srbin. Poginuo od eksplodirane talijanske bombe u Mogoriću 12. 3. 1943.

3. BASARIĆ Mile JOVO, 1900, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u Tušici kod Ploče 2. 3.1942.

4. BASARIĆ Tome MILICA, 1907, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u zbjegu kod Jadove (Gospić) 9. 11. 1944.

5. BASARIĆ Tome MILKA, 1908, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u zbjegu kod Jadove (Gospić) 9. 11. 1944.

6. BASARIĆ Nove MIRKO, 1936, dijete, Srbin. Ubijen od ustaša u Mogoriću 12. 3. 1943.
7. BASARIĆ Tanasije NIKOLA, 1912, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i poslije zvjerskog mučenja ubile kod Gospića 3. 6. 1941.
8. BASARIĆ Mile SAVA, 1899, pekar, Srpkinja. Ubile je ustaše poslije zvjerskog mučenja kod Gospića 5. 6. 1941.
9. BORIĆ Save ANĐA, 1900, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše na Međugorju kod Mogorića 17. 11. 1944.
10. BORIĆ Tome ILIJA, 1891, seljak, Srbin. Prilikom vožnje materijala za NOV prema Dalmaciji smrzao se, novembra 1944.
11. BORIĆ Nikole LJUBICA, 1921, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Mogoriću 14. 11. 1944.
12. BORIĆ Đurđa MARICA, 1921, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Grobari (Ploča) 10. 12. 1944.
13. BORIĆ Mane MILICA, 1929, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Međugorju kod Mogorića 17. 11. 1944.
14. BORKOVIĆ Dane DUŠAN, 1938, dijete, Srbin. Poginuo od zaostale talijanske bombe u Mogoriću poč. 1944.
15. BORKOVIĆ Nikole JOVO, 1899, seljak, Srbin. Poginuo u Lo vincu u jesen 1943.
16. BORKOVIĆ Nikole MANE, 1933, dijete, Srbin. Ubili ga Nijemci i ustaše na Međugorju kod Mogorića maja 1944.
17. BORKOVIĆ Bogdana NOVE, 1924, slastičar, Srbin. Uhvatili ga Nijemci u Novom Sadu i odveli u logor u Njemačku gdje je ubijen.
18. ČANKOVIĆ Stojana LJUBA, 1940, dijete, Srpkinja. Poginula prilikom talijanskog bombardiranja u Mogoriću 1943.
19. ČANKOVIĆ Ilije MICA, 1938, dijete, Srpkinja. Poginula od talijanskog bombardiranja u Mogoriću 15.4. 1943.
20. ČANKOVIĆ Petra MILAN, 1927, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 29. 7. 1941.
21. ČANKOVIČ Save MILAN, 1924, najamnik, Srbin. Zaklale ga ustaše poslije mučenja u Gospiću maja 1941.
22. ČANKOVIĆ Veljka PERA, 1903, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u zbjegu kod Mogorića 7. 2. 1944.
23. DOŠEN Dane SOKA, 1901, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Ribniku 1941.
24. ĐAKOVIĆ Mane DANE, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Mogoriću 9. 11. 1944.
25. ĐAKOVIĆ Mane ĐURO, 1942, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Mogoriću 9. 11. 1944.
26. ĐAKOVIĆ Stevana MARIJA, 1892, domaćica, Srpkinja. Poginula od talijanskog bombardiranja u Mogoriću 9. 3. 1943.
27. ĐAKOVIĆ Ilije MILE, 1943, dijete, Srbin. Ubili ga Talijani i ustaše u Mogoriću 14. 11. 1944.
28. ĐAKOVIĆ Jove MILE, 1909, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše na liječenju u bolnici u Gospiću juna 1941, a zatim odvele i ubile u Jadovnu
29. ĐAKOVIĆ Spire MILE, 1872, seljak, Srbin. Poslije mučenja bacili ga Talijani u vatru u Mogoriću 9. 3. 1943.
30. ĐAKOVIĆ Ilije MILKA, 1875, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše poslije mučenja u Mogoriću 9. 3. 1943.
31. ĐAKOVIĆ D. NIKOLA, 1903, policajac, Srbin. Ubile ga ustaše u Mogoriću 9. 11. 1944.
32. ĐAKOVIĆ Vuje SOKA, 1915, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Mogoriću 9. 11. 1944.
33. ILIĆ Dane BOJA, 1888, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše i bacile u vatru u Mogoriću (Trnovi) 22. 12. 1944.
34. ILIĆ Janka DANE, 1899, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Trnovi 22. 12. 1944.
35. ILIĆ Sime DANE, 1885, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše poslije mučenja u Mogoriću (Trnovi) 22. 12. 1944.
36. ILIĆ Janka DUŠAN, 1933, dijete. Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u vatru u Mogoriću (Trnovi) 22. 12. 1944.

37. ILIĆ Dane DUŠAN, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše poslije mučenja u Mogoriću (Trnova) 22. 12. 1944.

38. ILIĆ Sime JANKO, 1905, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u vatru u Mogoriću (Trnovi) 22. 12. 1944.

39. ILIĆ Tome JEKA, 1878, Ploča, Kik, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše i bacile u zapaljenu kuću u Mogoriću (Trnovi) 22. 12. 1944.

40. ILIĆ Dane JOVO, 1927, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše poslije mučenja u Mogoriću (Trnovi) 22. 12. 1944.

41. ILIĆ Dane LJUBICA, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Trnovi 22. 12.'1944.

42. ILIĆ Dane MARICA, 1931, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše i bacile u vatru u Mogoriću (Trnovi) 22. 12. 1944.

43. ILIĆ Radaković Mile MARIJA, 1873, domaćica, Srpkinja. Bacili je Talijani i ustaše u vatru u Mogoriću 9. 3. 1943.

44. ILIĆ Janka MICA, 1938, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše i bacile u vatru u Mogoriću (Trnovi) 22. 12. 1944.

45. ILIĆ Janka MILAN, 1931, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u vatru u Mogoriću (Trnovi) 22. 12. 1944.

46. ILIĆ Dane MILKA, 1936, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše i bacile u vatru u Mogoriću (Trnovi) 22. 12. 1944.

47. ILIĆ Janka NIKOLA, 1933, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Trnovi 22. 12. 1944.

48. ILIĆ Janka NIKOLA, 1944, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Trnovi 22. 12. 1944.

49. ILIĆ Bože SOKA, 1903, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Trnovi 22. 12. 1944.

50. ILIĆ Nikole VAJA, 1893, domaćica, Srpkinja. Ubili je Talijani u Mogoriću 9. 3. 1943.

51. KORICA BOJA, 1894, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mogoriću 25. 12. 1944.

52. KORICA BOZO, 1930, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Mogoriću 25. 12. 1944.

53. KORICA DANE, 1884, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Mogoriću 25. 12. 1944.

54. KORICA Stojana DMITAR, 1873, seljak, Srbin. Poginuo od talijanske artiljerije u Mogoriću 12. 4. 1942.

55. KORICA Radaković Tanasija DUKA, 1904, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mogoriću 17. 11. 1944.

56. KORICA Đure ĐURAĐ, 1927, seljak, Srbin. Poginuo od bombe u Mogoriću 16. 2. 1943.

57. KORICA Ilije JANKO, 1855, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani i ustaše, a zatim zapalili u kući u Mogoriću 9. 3. 1943.

58. KORICA Mile JANKO, 1925, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Mogoriću 17. 11. 1944.

59. KORICA JANKO, 1894, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Mogoriću 25. 12. 1944.

60. KORICA JANKA, dijete, 1943, Srbin. Ubile ga ustaše u Mogoriću 25. 12. 1944.

61. KORICA Rade JOVANKA, 1942, dijete, Srpkinja. Bacili je Nijemci u zapaljenu kuću u Mogoriću 1944.

62. KORICA JOVO, 1926, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Mogoriću 25. 12. 1944.

63. KORICA Tanasije KATA, 1900, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mogoriću 1944.

64. KORICA KOKA, 1914, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mogoriću 25. 12. 1944.

65. KORICA Bože LJUBA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mogorisu 25. 12. 1944.

66. KORICA Bože LJUBICA, 1927, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i Nijemci u Međugorju 17. 12. 1944.

67. KORICA MARICA, 1929, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mogoriću 25. 12. 1944.

68. KORICA Save MICA, 1930, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše i bacile u vatru u Mogoriću (Trnovi) 22. 12. 1944.

69. KORICA Save MILAN, 1934, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u vatru u Mogoriću (Trnovi) 22. 12. 1944.

70. KORICA Petra MILE, 1897, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Mogoriću novembra 1944.

71. KORICA Miloša MILEVA, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Tmavi 25. 12. 1944.

72 KORICA Ilije MILICA, 1915, Ploča, domaćica, Srpkinja. Poslije mučenja zaklale je ustaše i bacile u vatru u Mogoriću (Trnovi) 22. 12. 1944.

73. KORICA MILKA, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mogoriću 25. 12. 1944.

74. KORICA MIRKO, 1941, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Mogoriću 25. 12. 1944.

75. KORICA Jovana NIKOLA, 1893, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Međugorju 17. 11. 1944.

76. KORICA Milanka NIKOLA, 1928, đak, Srbin. Zarobile ga ustaše u Mogoriću maja 1944. i sproveli u logor gdje je ubijen za vrijeme ofenzive u Gospiću 17. 11. 1944.

77. KORICA Miloša NIKOLA, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Mogoriću 22. 12. 1944.

78. KORICA Tome NIKOLA, 1900, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Mogoriću jula 1941.

79 KORICA Ilije NOVE, 1860, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Međugorju (Mogorić) 17. 11. 1944.

80. KORICA PETAR, 1935, dijete. Srbin. Ubile ga ustaše u Mogoriću 25. 12. 1944.

81. KORICA Petra SARA, 1910, domaćica, Srpkinja. Poslije mučenja zaklale je ustaše u Mogoriću (Trnovi) 22. 12. 1944.

82. KORICA Mile STEVAN, 1884, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše poslije mučenja u Podlapači 17. 11. 1941.

83. KORICA Mile STOJAN, 1880, seljak, Srbin. Poslije mučenja zaklale ga ustaše, a zatim bacile u vatru u Mogoriću (Trnovi) 22. 12. 1944.

84. KORICA Miloša STOJAN, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Trna vi 1944.

85. KORICA Save STOJAN, 1936, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u vatru u Tmavi 22. 12. 1944.

86. KRAVIĆ Spase MARTA. 1861, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Metku 1944.

87. KRAVIĆ Laze MILICA, 1872, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mogoriću 13. 3. 1944.

88. KRAVIĆ Gliše NOVE, 1866, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Mogoriću 14. 11. 1944.

89. KRAVIĆ Mile SOKA, 1903, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ribniku 1941.

90. MAODUŠ Vuje ILIJA, 1915, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Mogoriću 10. 6. 1941.

91. MAODUŠ Ilije JELA, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u zbjegu kod Jadove (Mogorić) 17. 11. 1944.

92. MAODUŠ Damjana SOKA, 1917, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u zbjegu kod Jadove (Mogorić) 17. 11. 1944.

93. MILOJEVIĆ Jove MILAN, 1941, dijete, Srbin. Ranjen od talijanskog bombardiranja u Mogoriću maja 1943. i umro 2. 8. 1943.

94. ORLOVIĆ Rade PETAR, 1906, Ploča, seljak, Srbin. Poginuo od zaostale bombe u Međugorju (Mogorić) 1944.

95. PAVIČIĆ DMITRA, 1930, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mogoriću 25. 12. 1944.

96. RADAKOVIĆ Gene ĐURO, 1920, radnik u Subotici, Srbin. Ubili ga Nijemci 25. 7. 1941.

97. RADAKOVIĆ Milana GOJKO, 1937, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Mogoriću (Malo Međugorje) 17. 11. 1944.

98. RADAKOVIĆ Luke JOVO, 1884, seljak, Srbin. Poginuo od talijanskog bombardiranja u Mogoriću 1943.

99. RADAKOVIĆ Stojana LAZO, 1928, seljak, Srbin. Poginuo od eksplodirane bombe u Mogoriću 15. 3. 1943.

100. **RADAKOVIĆ** MARIJA, 1863, domaćica, Srpkinja. Zaklali je Talijani u Mogoriću 1943.

101. **RADAKOVIĆ** Jandre PETAR, 1861, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Međugorju (Mogorić) maja 1944.

102. RADAKOVIĆ Janka PETAR, 1926, seljak, Srbin. Poginuo od eksplodirane bombe u Mogoriću 1. 5. 1943.

103. RADAKOVIĆ Jove SMILJANA, 1874, domaćica, Srpkinja. Bacili je Talijani u vatru u Mogoriću 9. 3. 1943.

104. RADAKOVIĆ SOKA, 1919, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Mogoriću 14. 11. 1944.

105. RADAKOVIĆ Filipa SOKA, 1869, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Međugorju (Mogorić) 17. 11. 1944,

106. RADAKOVIĆ Nikole SOKA, 1875, domaćica, Srpkinja. Bacili je Talijani u vatru u Mogoriću 9. 3. 1943.

107. VUĆKOVIĆ Nikole MILAN, 1941, dijete, Srbin. Ubili ga Talijani u Mogoriću u proljeće 1943.

108. VUĆKOVIĆ Miloša MIĆO, 1944, dijete, Srbin. Smrznuo se u zbjegu kod Raduče 25. 3. 1945.

109. VUĆKOVIĆ Dane MILE, 1903, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše 25. 6. 1941. u Mogoriću, a zatim sprovele u Jadovno gdje su ga ubile.

110. VUĆKOVIĆ Save PETAR, 1909, seljak, Srbin. Umro od gladi u logoru u Italiji aprila 1941.

111. VURDELJA Jovana RADE, 1895, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše na Udbini 20. 9. 1941.

112. VURDELJA Šipe STOJA, 1879, domaćica, Srpkinja. Ubili je Talijani u Mogoriću 9. 3. 1943.

113. ZAKLAN Marka MILICA, 1882, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Mogoriću 9. 11. 1944.

PAVLOVAC, VREBAC, ZAVODE

1. BOBIĆ Dušana JELA, 1911, Barlete, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vrebačkoj Stazi 13 . 4. 1944.

2. BOBIĆ Stojana PETAR, 1919, Vrebac, seljak, Srbin. Ubili ga mađarski fašisti u Senti 13. 4. 1941.

3. BOGDANOVIĆ Rade BOGDAN, 1905, Vrebac, radnik, Srbin. Nakon zatvora i mučenja u Vrepcu, ubijen u plantaži kod Metka 22. 7. 1941.

4. BOGDANOVIĆ Rade DANE, 1904, Vrebac, radnik, Srbin. Nakon zatvora i mučenja u Vrepcu, ubile ga ustaše u plantaži kod Metka 22. 7. 1941.

5. BOGDANOVIĆ Todora DRAGOJLA, J880 Zavode, seljanka, Srpkinja. Ubili je Talijani u Vrepcu, 2. 3 1943.

6. BOGDANOVIĆ Luke GLIŠO 1874 Vrebac, seljak, Srbin. Ubi'le ga ustaše u Vrebačkoj Stazi augusta 1941.

7. BOGDANOVIĆ JAGA, 1905, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vrebačkoj Stazi 15. 4. Ì944.

8. BOGDANOVIĆ Dane JOVO, 1935, Vrebac, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Vrebačkoj Stazi 1943.

9. BOGDANOVIĆ Sime — Bratine LUKA, 1896, Vrebac, pravnik, Srbin. Ubili ga mađarski fašisti u Kuli——Bačka, aprila 1941.

10. BOGDANOVIĆ Gliše MIKA, 1889, Vrebac, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vrebačkoj Stazi 8. 5. 1944.

11. BOGDANOVIĆ Dušana MILAN, Vrebac, Srbin. Ubile ga ustaše u Vrebačkoj Stazi 15. 4. 1944.

12. BOGDANOVIĆ Dane MILICA, 1889, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vrebačkoj Stazi augusta 1941.

13. BOGDANOVIĆ Dmitra MILfCA, 1928, Vrebac, dijete, Srpkinja. Nakon mučenja ubile je ustaše u Vrebačkoj Stazi augusta 1941.

14. BOGDANOVIĆ Gliše MILICA, 1872, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Poginula od bombardiranja u Vrepcu 1943.

15. BOGDANOVIĆ Dane NIKOLA, 1934, Vrebac, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Vrepcu 18. 8. 1941.

16. BOGDANOVIĆ Dane NIKOLA, 1928, Vrebac, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Vrebačkoj Stazi 1943.

17. BOGDANOVIĆ Petra SAVA, 1872, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Ubili je Talijani u Vrepcu 2. 3. 1943.

18. BOGDANOVIĆ Dane STEVO, 1926, Vrebac, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Mogoriću 1944.

19. BURSAĆ Ilije MIĆO, 1926, Pavlovac, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Pavlovcu 15. 1. 1944.

20. CETINA Mane MARTA, 1897, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Ubile je

ustaše 18. 8. 1941. u Vrebačkoj Stazi.

21. CETINA Maksima MIĆO, 1890, Vrebac, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše 1944. u Vrepcu.
22. CETINA Tanasije MIKA, 1898, Zavode, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vrepcu augusta 1944.
23. CETINA Marka NIKOLA, 1896, Vrebac, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše u Ličkom Osiku juna 1941.
24. CRNOKRAK M. JOVO, 1900, Vrebac, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani 2. 3. 1943.
25. CRNOKRAK Dane MIHAJLO, 1874, Vrebac, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše 3. 8. 1941. u Vrepcu.
26. ĆURČIĆ Dukana ANICA, 1900, Zavode, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vrebačkoj Stazi aprila 1944.
27. ČURČIĆ Nikole JOVO, 1902, Vrebac, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Vrepcu maja 1944.
28. ČURČIĆ M. LJUBA, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Vrebačkoj Stazi maja 1944.
29. ČURČIĆ Luke MARKO, 1882, Vrebac, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Vrebačkoj Stazi 23. 4. 1944.
30. ČURČIĆ Dmitra MILAN, 1882, Zavode, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u polju Ribnika aprila 1944.
31. ČURČIĆ Alekse MILICA, 1887, Zavode, seljanka, Srpkinja. Ubili je Talijani 2. 3. 1943. u Zavodu.
32. ČURČIĆ Ise MILKA, 1905, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Vrebačkoj Stazi maja 1944.
33. ČURČIĆ Đure NIKOLA, 1908, Zavođe- seljak, Srbin. Nakon mučenja u Vrepcu, ubile ga ustaše u plantaži kod Metka 22. 7. 1941.
34. ČURČIĆ Marka PETAR, 1895, Vrebac, seljak, Srbin. Ubili ga mađarski fašisti u Senti 13. 4. 1941.
35. ČURČIĆ Nikole SOKA, 1885, Zavođe- seljanka, Srpkinja. Ubili je Talijani 2. 3. 1943. u Zavodu.
36. DOBROTA Dane JANJA, 1886, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše 2. 3. 1943. u Zavodu.
37. DRAGOSAVAC Tome DRAGA, 1933, Vrebac, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše 6. maja 1944. u Vrebačkoj Stazi.
38. DRAGOSAVAC Đure ĐURO, 1889, Vrebac, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Vrepcu oktobra 1942.
39. DRAGOSAVAC Nikole ĐURO, 1865, yrebac, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani 2. 3. 1943, u Vrepcu.
40. DRAGOSAVAC Tome JAGA, Vrebac, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Vrebačkoj Stazi 6. 5. 1944.
41. DRAGOSAVAC Miče JANKO, 1903, Vrebac, radnik, Srbin. Nakon mučenja u Vrepcu ubile ga ustaše u plantaži kod Metka 22. 7. 1941.
42. DRAGOSAVAC Nikole JEKA, 1874, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vrepcu 2. 3. 1943.
43. DRAGOSAVAC Č. JOVAN, 1872, Vrebac, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u Vrepcu 2. 3. 1943.
44. DRAGOSAVAC Gliše JOVAN, 1872, Vrebac, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Vrepcu maja 1944.
45. DRAGOSAVAC Sime JOVAN, 1874, Vrebac, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Vrepcu maja 1944.
46. DRAGOSAVAC Milina JOVO, 1875, Vrebac, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u Vrepcu 2. 3. 1943.
47. DRAGOSAVAC Tome JOVO, Vrebac, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Vrebačkoj Stazi 6. 5. 1944.
48. DRAGOSAVAC Milina LUKA, 1887, Vrebac, seljak, Srbin. Poginuo od talijanskog bombardiranja u Vrepcu 23. 3. 1943.
49. DRAGOSAVAC Jove MARICA, 1871, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i Talijani u Vrepcu 2. 3. 1943.
50. DRAGOSAVAC Tanasija MARICA, 1871, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Ubili je Talijani u Vrepcu 2. 3. 1943.
51. DRAGOSAVAC Tome MILICA, 1936, Vrebac, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Vrebačkoj Stazi 6. 5. 1944.
52. DRAGOSAVAC Tome MILIJA, 1910, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Vrebačkoj Stazi 6. 5. 1944.
53. DRAGOSAVAC Janka MILOŠ (Miso,) 1924, Vrebac, seljak, Srbin. Poslije mučenja ubile ga ustaše u Bilaju kod Gospića 6. 5. 1941. ,

54. DRAGOSAVAC Stevana MILOŠ, 1912, Vrebac, trgovac, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Beogradu maja 1941.

55. DRAGOSAVAC Bože SAVA, 1896, Vrebac, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u Vrepcu 2. 3. 1943.

56. DRAGOSAVAC Petra SIMO, 1868, Vrebac, seljak, Srbin. Strijeljali ga Talijani i ustaše u Vrepcu 12. 5. 1944.

57. DRAGOSAVAC Dane SOKA, 1878, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Ubili je Talijani u Vrepcu 2. 3. 1943.

58. DRAGOSAVAC Janka TANASIJA, 1897, Vrebac, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Vrepcu 22. 6. 1941.

59. GRAOVAC Mile BRANKO, 1935, Pavlovac, dijete, Srbin. Poginuo od talijanskog bombardiranja 1. 3. 1943. u Pavlovcu.

60. GRAOVAC Todora ĐUKAN, 1895, Zavode, seljak, Srbin. Poginuo od talijanskog bombardiranja kod Ploče početkom 1943.

61. GRAOVAC Nikole JEKA, 1883, Mogorić, seljanka, Srpkinja. Ustaše je bacile u vatru u Pavlovcu aprila 1944.

62. GRAOVAC Pa via LUKA-Lukijan, 1896, Vrebac, seljak, Srbin. Ubili sa mađarski fašisti u Senti 13. 4. 1941.

63. GRAOVAC Nikole MILICA, 1897, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Ubili je Talijani u Vrepcu 2. 3. 1943.

64. GRAOVAC Mile NIKOLA, 1901, Zavode, seljak, Srbin. Poslije mučenja u Vrepcu, ubile ga ustaše u plantaži kod Metka 22. 7. 1941.

65. GRAOVAC Milana TANASIJA, 1899, Pavlovac, seljak, Srbin. Strijeljali ga Talijani i ustaše u Pavlovcu marta 1943.

66. GRUBIĆ Petra JOVO, 1916, Vrebac, seljak, Srbin. Poslije mučenja u Vrepcu, ubile ga ustaše u plantaži kod Metka 22. 7. 1941.

67. GRUBIĆ Petra MARKO, 1911, Vrebac, seljak, Srbin. Poslije mučenja u Vrepcu, ubile ga ustaše u plantaži kod Metka 22. 7. 1941.

68. GRUBIĆ Vase MILE, 1913, Vrebac, trgovac, Srbin. Zaklale ga ustaše 1. 8. 1941. u Udbini.

69. GRUBIĆ Petra SAVA, 1893, Vrebac, seljak. Srbin. Ubili ga četnici u Vrepcu septembra 1942.

70. KORAĆ Marka DUŠAN, 1910, PaVlovac, radnik, Srbin. Nakon mučenja ubile ga ustaše u Podlapači početkom 1942.

71. KORAĆ Maksima MIĆO, 1884, Pavlovac, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Metku 15. 6. 1941.

72. KRAJNOVIĆ Nikole JOVAN, 1875, Vrebac, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Vrebačkoj Stazi maja 1944.

73. KRAJNOVIĆ Samoila MARIJA, 1908, Vrebac ,seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Vrebačkoj Stazi 30. 4. 1944.

74. KRAJNOVIĆ Nikole MILKA, 1938, Vrebac, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Vrebačkoj Stazi 30. 4. 1941.

75. KRAJNOVIĆ Dmitra SOKA, 1880, Barlete, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Vrebačkoj Stazi 30. 4. 1941.

76. KRAJNOVIĆ Nikole SOKA, 1940, Vrebac, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Vrebačkoj Stazi 30. 4. 1941.

77. KRAJNOVIĆ Luke TODORA, 1871, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Vrebačkoj Stazi 30. 4. 1941.

78. MANDARIĆ Dane DANICA, 1917, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Vrebačkoj Stazi maja 1944.

79. MANDARIĆ DMITAR, 1875, Vrebac, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Vrepcu augusta 1943.

80. MANDARIĆ Miče DUKAN, 1874, Vrebac, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Vrepcu 20. 8. 1941.

81. MANDARIĆ Bože ĐURO, 1886, Vrebac, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše u Vrepcu maja 1944.

82. MANDARIĆ Vase ĐURO, 1886, Vrebac, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i Nijemci u Vrepcu 7. 1. 1945.

83. MANDARIĆ Rade JANKO, 1905, Vrebac, seljak, Srbin. Poslije mučenja u Vrepcu, ubile ga ustaše u plantaži kod Metka 22. 6. 1941.

84. MANDARIĆ Tanasije JEKA, 1873, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vrepcu 13. 8. 1941.

85. MANDARIĆ Tanasije JEKA, 1894, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Zapalile je ustaše i Talijani živu u kući 2. 3. 1943.

86. MANDARIĆ Milanka MIKA, 1892, Vrebac, gostioničarka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Vrebačkoj Stazi 18. 5. 1944.

87. MANDARIĆ Jove MILAN, 1895, Vrebac, seljak, Srbim. Ubili ga mađarski fašisti u Senti 13. 4. 1941.

88. MANDARIĆ Ise MILICA, 1870, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vrepcu 1944.

89. MANDARIĆ Vase MILOŠ, 1930, Vrebac, Srbin. Poslije mučenja, ubile ga ustaše u Vrepcu juna 1941.

90. MANDARIĆ Makse NIKOLA, 1885, Vrebac, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Vrebačkoj Stazi aprila 1944.

91. MANDARIĆ Sime PERA, 1879, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Vrepcu 2. 8. 1941.

92. MANDARIĆ Bože PETAR, 1870, Vrebac, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Vrepcu 13. 8. 1941.

93. MANDARIĆ Vase PETAR, 1870, Vrebac, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše u Vrepcu 2. 8. 1941.

94. MANDARIĆ Marka RADE, 1873, Vrebac, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Vrepcu maja 1944.

95. MANDARIĆ Dane SOKA, 1875, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vrepcu 18. 8. 1941.

96. MANDARIĆ Rade STEVAN, 1898, Vrebac, seljak, Srbin. Nakon mučenja u Vrepcu, ubile ga ustaše na plantaži kod Metka 22. 7. 1941.

97. MANDIĆ Petra MARKO, 1914, Vrebac, seljak, Srbin. Poslije mučenja u Vrepcu, ubile ga ustaše u plantaži kod Metka 22. 6. 1941.

98. MILEKIć Nikole JANJA, 1986, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Ustaše je živu bacile u vatru u Vrebačkoj Stazi (Međugorje) 23. 5. 1944.

99. MILEKIĆ Ise JOVO, 1908, Vrebac, seljak, Srbin. Nakon mučenja u zatvoru u Vrepcu, ubile ga ustaše u plantaži kod Metka 22. 7. 1941.

100. MILEKIĆ Jage MILORAD, 1943, Vrebac, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Vrebačkoj Stazi maja 1944.

101. MILEKIĆ MILJA, 1892, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bilaju kod Gospića maja 1943.

102. MIŠČEVIĆ Marka LUKA, 1873, Zavode, seljak, Srbin. Nakon mučenja, ubile ga ustaše u Bilaju juna 1941.

103. NARANĆIĆ Marka BOSILJKA, 1905, Vrebac, domaćica, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću maja 1941.

104. NARANĆIĆ Gene ĐURO (Đukica), 1892, Vrebac, seljak, Srbin. Nakon mučenja u zatvoru u Vrepcu, ubile ga ustaše u plantaži kod Metka 22. 7. 1941.

105. NARANĆIĆ Ise JANJA, 1860, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Vrepcu 2. 3. 1943.

106. NARANĆIĆ Luke JANJA, 1918, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Zaklali je Talijani 2. 3. 1943. u Vrepcu.

107. NARANĆIĆ Dane JEKA, 1880, Vrebac, domaćica, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću maja 1944.

108. NARANĆIĆ Jandre MAŠA, 1880, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Ubili je Talijani u Vrepcu 2. 3. 1943.

109. NARANĆIĆ Nikole MICA, 1886, Vrebac, seljanka, Srpkinja Objesile je ustaše u Gospiću 1945.

110. NARANĆIĆ Steve MILE, 1941, Vrebac, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Vrepcu 3. 8. 1941.

111. NARANĆIĆ Mije MILICA, 1879, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Zaklali je Talijani u Vrepcu 2. 3. 1943.

112. NARANĆIĆ Petra RADE, 1896, Vrebac, seljak, Srbin. Nakon mučenja, ubile ga ustaše u Jadovnu maja 1941.

113. NARANĆIĆ SAVA, 1870, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Ubili je Talijani u Vrepcu 2. 3. 1943.

114. NARANĆIĆ Sime SAVA, 1878, Vrebac, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani 2. 3. 1943. u Vrepcu.

115. NARANĆIĆ Gene STEVO, 1915, Vrebac, trgovački pomoćnik, Srbin. Nakon mučenja u zatvoru u Vrepou, ubile ga ustaše u plantaži kod Metka 22. 7. 1941.

116. NARANĆIĆ Vase VLADIMIR, 1902, Vrebac, trgovac, Srbin. Ubijen u Jadovnu maja 1941.

117. NOVAKOVIĆ Dane ANICA, 1898, Divoselo, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Vrebačkoj Stazi (Međugorje) 12. 3. 1945.

118. NOVKOVIĆ Miloša BOGDAN, 1891, Zavode, žandarmerijski narednik, u penziji, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 1945.

119. NOVKOVIĆ Dmitra BOJA, 1889, Zavode, seljanka, Srpkinja. Ubili je Talijani u Vrebačkom Zavodu 2. 3. 1943.

120. NOVKOVIĆ Todora DMITAR, 1910, Pavlovac, žandar, Srbin. Poginuo prilikom bombardiranja Beograda 6. 4. 1941.

121. NOVKOVIĆ Rade ĐUKAN, 1860, Zavode, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u Vrebačkom Zavodu 2. 3. 1943.

122. NOVKOVIĆ Mijata ĐURO, 1860, Pavlovac, seljak, Srbin. Ubili ga četnici 7. 1. 1944. u Pavlovcu.

123. NOVKOVIĆ Đukana GLIŠO, 1901, Pavlovac, seljak, Srbin. Nakon mučenja u zatvoru u Vrepcu, ubile ga ustaše u plantaži kod Metka 22. 6. 1941.

124. NOVKOVIĆ Marka JOVO, 1913, Pavlovac, seljak, Srbin. Nakon mučenja u zatvoru u Vrepcu, ubile ga ustaše u plantaži kod Metka 22. 7. 1941.

125. NOVKOVIĆ Joce MANE, 1916, Pavlovac, seljak, Srbin. Nakon mučenja u Vrepcu, ubile ga ustaše u plantaži kod Metka 22. 7. 1941.

126. NOVKOVIĆ Vase MARA, 1902, Zavode, seljanka, Srpkinja. Ustaše su je živu bacile u vatru u Zavodu aprila 1944.

127. NOVKOVIĆ Miće MARKO, 1919, Pavlovac, seljak, Srbin. Poslije mučenja u Vrepcu, ustaše ga ubile u plantaži kod Metka 22. 7. 1941.

128. NOVKOVIĆ Marka MIĆO, 1881, Pavlovac, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Zavodu 15. juna 1941.

129. NOVKOVIĆ Đukana MILAN, 1919, Vrebac, Srbin. Ubili ga Nijemci u Beogradu 1941.

130. NOVKOVIĆ Đure MILAN, 1911, Pavlovac, seljak, Srbin. Nakon mučenja u Vrepcu, ubile ga ustaše u plantaži kod Metka 22. 7. 1941.

131. NOVKOVIĆ Mane MILAN, 1939, Pavlovac, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Pavlovcu aprila 1944.

131 N°yK°VIĆ Đukana MILKA, 1884, ravlovac, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Pavlovcu 1944.

133. NOVKOVIĆ Jovana MILKA, 1920, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustase u Pavlovcu 1943.

134. NOVKOVIĆ Tanasije MILOŠ, 1894, Zavode, seljak- Srbin. Ubili ga mađarski fašisti u Senti—Bačka 13 4 1941.

135. NOVKOVIĆ Mile MIRKO 1927 Pavlovac, seljak, Srbin. Uhvatili ga Nijemci u Pavlovcu 1944. i odveli u Njemačku gdje je i poginuo.

136. NOVKOVIĆ Mane NIKOLA 1940 Pavlovac, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Pavlovcu januara 1943.

137. NOVKOVIĆ Save NOVE, 1908, Vrebac, radnik, Srbin. Poslije mučenja, ubile ga ustaše u Brinju juna 1941.

138. NOVKOVIĆ Tanasije NOVE (NOVACINA), 1866, Vrebac, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u Zavodu 2. 3. 1943.

139. NOVKOVIĆ Tanasije PETAR (PEKAN) 1895, Zavode, seljak, Srbin. Poginuo od talijanskog bombardiranja u Ploči kod Lovinca 20. 12. 1942.

140. NOVKOVIĆ Đure ŽUJA, 1889, Pavlovac, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci decembra 1944. u Pavlovcu.

141. NJEGOMIR Todora JANJA, 1878, Zavode, seljanka, Srpkinja. Živu je spalili Talijani i ustaše u Zavodu 2. 3. 1943.

142. NJEGOMIR Ilije JEKA, 1903, Zavode, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Vrebačkoj Stazi novembra 1944.

143. NJEGOMIR Alekse JOVAN, 1894, Zavode, seljak, Srbin. Ubili ga mađarski fašisti u Senti—Bačka. 13. 4. 1941.

144. NJEGOMIR Tanasije MARA, 1911, Zavode, seljanka, Srpkinja. Ubili je Talijani u Zavodu 2. 3. 1943.

145. NJEGOMIR Miće MARKO, 1902, Zavode, radnik, Srbin. Uhvaćen u Metku, a zatim odveden u Ribnik gdje je mučen. Iz Ribnika odveden u Jadovno i bačen u jamu.

146. NJEGOMIR Miće MICA, 1930, Zavode, dijete, Srpkinja. Zaklale je

ustaše u Vrebačkoj Stazi novembra 1944.

147. NJEGOMIR Miće NEDELJKA, 1933, Zavode, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Vrebačkoj Stazi novembra 1944.

148. NJEGOMIR Save TOMA, 1883, Zavode, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Metku 2. 5. 1944.

149. PAVIČIĆ Dane DANICA, 1917, Vrebac, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Vrebačkoj Stazi maja 1944.

150. PAVIČIĆ Dmitra DANICA, 1930, Vrebac, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Mogoriću 1943.

151. POPOVIĆ Vase MARIJA, 1875, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u zapaljenu kuću u Vrepcu 2. 3. 1944.

152. POPOVIĆ Jove PETAR, 1884, Vrebac, seljak. Srbin. Poslije mučenja u Vrepcu, ubile ga ustaše u plantaži kod Metka 22. 7. 1941.

153. RAKIĆ Janka JAGA, 1894, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Poginula od talijanskog bombardiranja u Vrepcu marta 1943.

154. STOISAVLJEVIĆ Petra JOVO, 1902, Pavlovac, seljak, Srbin. Poslije mučenja u Vrepcu, ubile ga ustaše u plantaži kod Metka 22. 7. 1941.

155. STOISAVLJEVIĆ Marka PETAR (Pejo), Pavlovac, seljak, Srbin. Poginuo od talijanske topovske granate u Pavlovcu 28. 2. 1943.

156. SUNAJKO BOJA, 1880, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Vrepcu 2. 5. 1944.

157. SUNAJKO Petra JOVO, 1986, Vrebac, načelnik Općine Medak, Srbin. Poslije mučenja u Gospiću, ubile ga ustaše i bacile u Jadovu 3. 5. 1945.

158. TODORIĆ Bože ĐOKO, 1937, Zavode, dijete, Srbin. Ustaše ga bacile u vatru u Zavodu aprila 1944.

159. TODORIĆ Đukana ILIJA, 1897, Zavode, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Zavodu maja 1944.

160. TODORIĆ Ilije JELA, 1936, Zavode, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Zavodu maja 1944.

161. TODORIĆ Nikole MIŠO, 1932, Vrebac, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Vrebačkoj Stazi 15. 5. 1944.

162. TODORIĆ Đukana NIKOLA, 1898, Zavode, kovač, Srbin. Ubile ga ustaše u Vrebačkoj Stazi 15. 5. 1944.

163. TODORIĆ Bože RADE, 1934, Zavode, dijete, Srbin. Ustaše ga živog bacile u vatru u Zavodu aprila 1944.

164. TODORIĆ Marka SOKA, 1888, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Bačena živa u vatru od ustaša aprila 1944.

165. TOMAŠ Ćire DMITAR, 1868, Pavlovac, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Pavlovcu juna 1943.

166. TOMAŠ Mile DUŠAN, 1909, Pavlovac, seljak, Srbin. Nakon mučenja u zatvoru u Vrepcu, ubile ga ustaše u plantaži kod Metka 22. 6. 1941.

167. TOMAŠ Rade JEKA, 1872, Pavlovac, seljanka, Srpkinja. Ubili je Talijani u Pavlovcu 2. 3. 1943.

168. TOMAŠ Dmitra NIKOLA, 1865, Pavlovac, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u Pavlovcu 2. 3. 1943.

169. TOMAŠ Ćire NIKOLA, 1880, Pavlovac, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u Pavlovcu 2. 3. 1943.

170. TOMAŠ Alekse PETAR, 1880, Pavlovac, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani i ustaše u Pavlovcu 2. 3. 1943.

171. UGARAK LUKA, 1895, Vrebac, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u Vrepcu 2. 3. 1943.

172. UGARAK Dane MILAN-Mitlan, 1895, Vrebac, seljak, Srbin. Ubili ga četnici u okolini Smedereva (1944.

173. UZELAC Andrije MILICA, 1868, seljanka, Srpkinja. Ubili je Talijani u Zavodu 2. 3. 1944.

174. UZELAC Andrije MILOŠ-Mile, 1894, Zavode, seljak, Srbin. Ubili ga mađarski fašisti u Senti — Bačka 13. 4. 1941.

175. UZELAC Đure NIKOLA, 1909, Vrebac, seljak, Srbin. Poslije mučenja u Vrepcu, ubile ga ustaše u plantaži kod Metka 22. 7. 1941.

176. ZOROJA Vase BOJA, 1867, Pavlovac, seljanka, Srpkinja. Talijani je živu bacili u jednu zapaljenu kuću u aPvlovcu 2. 3. 1943.

177. ZOROJA Save BOzO-Boža, 1871, Pavlovac, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Pavlovačkoj planini — Njivica Zorajska, maja 1944.

178. ZOROJA Bože NIKOLA, 1876, Pavlovac, seljak, Srbin. Ustaše ga bacile u vatru u Pavlovcu 2. 3. 1943.

POČITELJ

1. BASIC Dmitra BRANKO, 1900, seljak, Srbin. Poginuo prilikom talijanskog bombardiranja u Počitelju 1943.
2. BAŠIĆ PAVA, 1869, Divoselo, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju 1943.
3. BOBIĆ Stanka ĆIRO, 1867, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju 2. 9. 1942.
4. BOBIĆ Dušana DANE, 1929, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju 1943.
5. BOBIĆ Petra DANE, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju 1941.
6. BOBIĆ Petra DANICA, 1941, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Počitelju.
7. BOBIĆ Petra DRAGANA, 1942, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju 1942.
8. BOBIĆ Ćire MARA, 1909, domaćica, Srpkinja. Ranile je ustaše i od posljedica umrla u Počitelju 1944.
9. BOBIĆ Nikole MARICA, 1926, seljanka, Srpkinja. Ubili je Talijani i ustaše u Počitelju 1943.
10. BOBIĆ D. MIĆO, 1936, dijete, Srbin. Ubili ga Talijani u Počitelju 1943.
11. BOBIĆ Pavla MILICA, 1925, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanu 2. 8.' 1941.
12. BOBIĆ Dane NIKOLA, 1895, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju juna 1943.
13. BOBIĆ Tome NIKOLA 1878, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju 1942.
14. BOBIĆ Nikole PERO, 1915, radnik, Srbin. Uhvatile ga ustaše 194il, i sprovele u logor Jadovno, gdje su ga ubile.
15. BOBIĆ Nikole PETAR, 1916, radnik, Srbin. Uhvatile ga ustaše 1941. u Zagrebu, i sprovele u Jadovno gdje je nestao.
16. BOBIĆ Mile SVETOZAR, 1924, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Podlapači marta 1944.
17. DOŠEN Mane MILOJKO, 1886, sveštenik, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.
18. IVANČEVIĆ N. ANKA, 1922, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Divoselu 13. 7. 1941.
19. IVANČEVIĆ Jove DANE, 1888, seljak, Srbin. Umro od iscrpljenosti i gladi u zbjegu kod Počitelja 4. 9. 1943.
20. IVANČEVIĆ Milana DUŠAN, 1926, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju juna 1943.
21. IVANČEVIĆ M. LJUBICA, 1926, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Ribniku 3. 8. 1941.
22. IVANČEVIĆ Paje LJUBICA, 1897, domaćica, Srpkinja. Ubili je četnici u Počitelju 1943.
23. IVANČEVIĆ M. LJUBIŠA, 1912, oficir, Srbin. Ubili ga Nijemci u Aranđelovou 9. 4. 1941.
24. IVANČEVIĆ Jove MILAN, 1909, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše na Međačkoj plantaži juna 1941.
25. IVANČEVIĆ Jove MILAN, 1912, žandar, Srbin. Zaklale ga ustaše u Ribniku 1941.
26. IVANČEVIĆ Mile MILKA, 1912, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše i bacile u vatru u Počitelju 1944.
27. IVANČEVIĆ Nikole MILOŠ, 1876, seljak, Srbin. Umro od iscrpljeno^sti i povreda, bježeći pred ustašama, u Počitelju oktobra 1943.
28. IVANČEVIĆ Milana NEDJELJKA, 1932,, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ribniku augusta 194L
29. IVANČEVIĆ Petra TODOR, 1889, pružni radnik. Srbin. Strijeljale ga ustaše na želj. pruzi između Gospića i Metka 1941.
30. LJUBOJEVIĆ Mile LJUBA, 1907, domaćica, Srpkinja. Strijeljali je četnici u Počitelju 1942.
31. LJUBOJEVIĆ Miće NIKOLA, 1871, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju 11. Hl. 1944.
32. LJUBOJEVIĆ SOFIJA, 1873, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju 22. 11. 1944.

33. LJUBOJEVIĆ Jove SOKA, 1864, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju novembra 1941.

34. LJUBOJEVIĆ Marka SPASE, 1925, zanatlija, Srbin. Poginuo za vrijeme njemačkog bombardiranja u Beogradu aprila 1941.

35. LJUBOJEVIĆ Jovana STEVAN, 1900, seljak, Srbin. Strijeljali ga četnici u Počitelju 1942.

36. LJUBOJEVIĆ Stojana STEVO, 1904, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju septembra 1942.

37. MIŠČEVIĆ Pante BOGDAN, 1875, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju juna 1942.

38. MIŠČEVIĆ Dmitra DANE, 1878, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju 1941.

39. MIŠČEVIĆ Laze DANE, 1880, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju augusta 1941.

40. MIŠČEVIĆ Pante DANE, 1882, seljak, Srbin. Strijeljali ga Talijani u Počitelju augusta 1942.

41. MIŠČEVIĆ Nikole DMITAR, 1888, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju augusta 1943.

42. MIŠČEVIĆ Bogdana DUŠAN, 1924, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju juna 1944.

43. MRKŠIĆ Makse JANJA, 1926, seljanka, Srpkinja. Poginula prilikom ustaškog bombardiranja u Počitelju maja 1944.

44. NJEGOVAN Mile BOGDAN, 1912, seljak. Srbin. Poginuo od Nijemaca u Novom Sadu februara 1944.

45. NJEGOVAN Mile BOJA, 1912, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću augusta 1941.

46. NJEGOVAN P. DANE, 1911, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju 1943.

47. NJEGOVAN Miše DRAGICA, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju 20. 3. 1942.

48. NJEGOVAN Dure GOSPA, 1913, domaćica, Srpkinja. Ubili je Talijani u Metku aprila 1943.

49. NJEGOVAN T. Ilija, 1889, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju 1941.

50. NJEGOVAN I. JEKA, 1870, domaćica, Srpkinja. Bacile je ustaše u zapaljenu kuću u Počitelju 1944.

51. NJEGOVAN Ninka JELA, 1918, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanu 15. 9. 1941.

52. NJEGOVAN Dane MARA, 1876, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bilaju jula 1941.

53. NJEGOVAN S. MATE, 1868, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Počitelju 1941.

54. NJEGOVAN Đ.. MILE, 1870, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Počitelju 2. 8. 1941.

55. NJEGOVAN Dane MILICA, 1878, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju jula 1944.

56. NJEGOVAN D. MILICA, 1921, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju 1941.

57. NJEGOVAN P. MILICA, 1912, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju 1943.

58. NJEGOVAN Save MILKA, 1925, seljanka, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Počitelju 1944.

59. NJEGOVAN D. NIKOLA, 1875, seljak, Srbin. Strijeljali ga četnici u Počitelju 1943.

60. NJEGOVAN Đure PAJO, 1909, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše poslije zvjerskog mučenja na Medačkoj plantaži 1941.

61. NJEGOVAN D. SMILJA, 1895, Raduč domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju 1941.

62. NJEGOVAN Paje SMILJANA, 1903, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju augusta 1941.

63. NJEGOVAN Bože SOKA, 1902, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Počitelju 19. 12. 1943.

64. NJEGOVAN D. SOKA, 1900, domaćica, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Počitelju 1943.

65. NJEGOVAN Mile SOKA, 1914, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bilaju kod Gospića 1941.

66. NJEGOVAN Dmitra STE VO, 1868, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju 1944.

67. NJEGOVAN Bože ZORKA, 1912, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Počitelju 8. 10. 1942.

68. NJEGOVAN Jovana ZORKA, 1920, đak, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Počitelju 19. 5. 1944.

69. Pavlica Dane BRANKO, 1917, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću augusta 1941.

70. PAVLICA Nikole DUŠAN, 1925, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju augusta 1941.

71. PAVLICA Milana JOVAN, 1929, seljak, Srbin. Poginuo od talijanske bombe u Počitelju 7. 7. 1943.

72. PAVLICA M. LJUBICA, 1931, dijete, Srpkinja. Poginula od talijanske artiljerije u Počitelju 27. 1. 1943.

73. PAVLICA Petra LJUBOMIR, 1903, policajac, Srbin. Poginuo od Nijemaca u Beogradu aprila 1941.

74. PAVLICA M. MARICA, 1930, đak, Srpkinja. Poginula od talijanske artiljerije u Počitelju 27. 1. 1943.

75. PAVLICA Rade MILAN, 1898, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju 1941.

76. PAVLICA Dane NIKOLA, 1889, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju 1942.

77. PAVLICA Jove NIKOLA, 1924, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju augusta 1941.

78. PAVLICA Koste NIKOLA, 1872, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju 1. 9. 1942.

79. PAVLICA Stanke NIKOLA, 1900, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju 1942.

80. PAVLICA Tome NIKOLA, 1924, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju augusta 1941.

81. PAVLICA Mile SOKA, 1907, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Počitelju 1941.

82. POTKONJAK Janka BOGDAN, 1897, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Počitelju 30. 7. 1941.

83. POTKONJAK Janka BOGDAN, 1892, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju 30. 7. 1941.

84. POTKONJAK BOJA,1892, domaćica, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Počitelju 4. 8. 1941.

85. POTKONJAK Jove DRAGAN, 1908, bačvar, Srbin. Poginuo za vrijeme njemačkog bombardiranja u Beogradu 6. 4. 1941.

86. POTKONJAK Dane DRAGICA, 1923, služavka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Ribniku 15. 7. 1941.

87. POTKONJAK J. MIĆA, 1909, radnik. Srbin. Strijeljale ga ustaše u Počitelju 1941.

88. POTKONJAK Dane MILAN, 1921, sluga, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 1941.

89. POTKONJAK Steve STEVO, 1889, seljak. Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Počitelju 1944.

90. PRERAD Pante BRANKO, 1904, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše na Počuča brdu u ljeto 1941.

91. PRERAD Dane LAZO, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Divoselu augusta 1941.

92. PRERAD Danka LAZO, 1935, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 1942.

93. PRERAD BRANKA MILAN, 1930, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše na Počuča brdu 1941.

94. PRERAD Branka MILICA, 1934, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše na Počuča brdu 1941.

95. PRERAD Branka NIKOLA, 1932, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše na Počuča brdu 1941.

96. PRERAD SAVA, 1904, domaćica, Srpkinja. Strijeljale je ustaše na Počuča brdu jula 1941.

97. RADOŠEVIĆ Bože JOVAN, 1896, službenik na želj. Srbin. Uhvatile ga ustaše 15. 5. 1941. u Gospiću, a zaklale u Jadovnu 1. 6. 1941.

98. ROGIĆ Dobre ANTONIJA, 1898, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju 15. 11. 1944.

99. ROGIĆ DMITAR, 1875, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Ribniku 1941.

100. ROGIĆ Tome DOBRIVOJ, 1898, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju februara 1942.

101. ROGIĆ Ranka DUŠAN, 1933, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Ribniku 5. 8. 1941.

102. ROGIĆ Vlajka MARIJA, 1938, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Počitelju jula 1941.

103. ROGIĆ Vlajka MILICA, 1939, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Počitelju jula 1941.

104. ROGIĆ Vlajka NEĐELJKA, 1931, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Počitelju jula 1941.

105. ROGIĆ Ise SARA, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju 1941.

106. ROGIĆ Vlajka SARA, 1928, dijete, Srpkinja. Ubili je četnici u Kamenici kod Niša 1942.

107. ROGIĆ Steve SOKA, 1878, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Počitelju maja 1943.

108. ROGIĆ Vlajka SOKA, 1925, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Počitelju jula 1941.

109. ROGIĆ STEVO, 1874, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.

110. ROGIĆ Petra VLAJKO, 1897, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Ribniku 1941.

111. ROGIĆ Save VLAJKO, 1863, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Ribniku 1941.

112. UZELAC BOJA, 1867, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Počitelju 1941.

113. UZELAC Kuzmana CUKA, 1905, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Ribniku 1941.

114. UZELAC Dmitra DANE, 1885, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Ribniku 1941.

115. UZELAC Mile DANE, 1898, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Ribniku 6. 8. 1941.

116. UZELAC Mijata Damjan, 1871, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju jula 1941.

117. UZELAC Dmitra DMITAR, 1865, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Počitelju jula 1941.

118. UZELAC Ninka DRAGICA, 1927, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ribniku 1941.

119. UZELAC JANJA, 1861, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju 1941.

120. UZELAC Mile LJUBICA, 1900, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju 7. 8. 1941.

121. UZELAC Nikole MANOJLO, 1929, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Velebitu 1941.

122. UZELAC MARIJA, 1862, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju 1941.

123. UZELAC Nikole MILAN, 1892, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u Počitelju 1944.

124. UZELAC Ninka MILAN, 1934, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Ribniku 1941.

125. UZELAC Đure MILE, 1932, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku augusta 1941.

126. UZELAC Mile MILKA, 1879, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju maja 1942.

127. UZELAC Jakova NIKOLA, 1878, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Ribniku 1941.

128. UZELAC Nikole NIKOLA, 1901, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Ribniku 1941.

129. UZELAC PETAR, 1858, seljak, Srbin Ubile ga ustaše u Počitelju 1941.

130. UZELAC Ninka SAVA, 1936, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Ribniku 1941.

131. UZELAC SAVETINA, 1878, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju 1941.

132. UZELAC TANASIJA, 1876, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Ribniku 1941.

133. VITAS Jovana DMITAR, 1914, sluga, Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku 20. 9. 1941.

134. VITAS Jovana DMITAR, 1910, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Čitluku 20. 11. 1941.

135. VITAS Dane DUŠAN, 1905, žandar, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.

136. VITAS Dušana ĐURO, 1935, dijete, Srbin.U bile ga ustaše u Jadovnu 1. 8. 1941.

137. VITAS Ilije ĐURO, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bilaju 1941.

138. VITAS Milana ĐURO, 1934, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Počitelju 17. 6. 1944.

139. VITAS Steve ĐURO, 1926, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Ribniku 1. 8. 1941.

140. VITAS Marka GOJKO, 1902, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Metku 5. 5. 1941.

141. VITAS Mile ISO, 1910, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Jađovnu 1941.

142. VITAS Bogde JANKO, 1868, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju 1941.

143. VITAS Dušana JANJA, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Jadovnu 1. augusta 1941.

144. VITAS Bože JOVAN, 1907, žandar, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju 1. 8. 1941.

145. VITAS Petra JOVAN, 1917, trgovac, Srbin. Strijeljali ga nedićevci na Banjici 1941.

146. VITAS Dane JOVICA, 1923, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju 1941.

147. VITAS Steve MARICA, 1927, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ribniku 1941.

148. VITAS Gojka MARKO, 1920, kovač, Srbin. Ubile ga ustaše u Zagrebu 1942.

149. VITAS Stevana MILADIN, 1900, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju 7. 7. 1941.

150. VITAS Bogdana MILAN, 1929, dijete, Srbin. Ubili ga četnici u Počitelju 28. 3. 1943.

151. VITAS Jove MILAN, 1916, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju 20. 8. 1941.

152. VITAS Miloša MILAN, 1907, radnik, Srbin. Ubili ga Nijemci u Bubnju (Niš) 1942.

153. VITAS Petra MILAN, 1876, kapetan u penziji, Srbin. Zaklale ga ustaše u Počitelju 1. 8. 1941.

154. VITAS Steve MILAN, 1925, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Ribniku 1. 8. 1941.

155. VITAS Bože MILE, 1912, oficir u Beogradu, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Nišu maja 1942.

156. VITAS Jove MILICA, 1896, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju 1942.

157. VITAS Tome MILICA, 1897, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju 10. 6. 1942.

158. VITAS Petra MILKA, 1909, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Jadovnu 1941.

159. VITAS Nikole MISO, 1887, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Počitelju 1944.

160. VITAS Save NIKOLA, 1862, seljak, Srbin. Izgorio u zapaljenoj kući u Počitelju 2. 9. 1942.

161. VITAS Save PETAR, 1882, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju 1941.

162. VITAS Dmitra SOKA, 1901, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju 27. 7. 1941.

163. VITAS Jove STEVO, 1916, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju 1. 8. 1941.

164. VITAS Ise VLADO, 1900, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Počitelju 19. 12. 1944.

165. VUKSAN Mile ANĐA, 1864, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju augusta 1942.

166. VUKSAN Sime ANĐA, 1867, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju augusta 1942.

167. VUKSAN MAKSIMA BOJA, 1897, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju augusta 1941.

168. VUKSAN Paje BOJA, 1865, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju augusta 1942.

169. VUKSAN Jove DESA, 1926, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Čitluku 1. 8. 1941.

170. VUKSAN Paje DMITAR, 1865, seljak, Srbin. Umro od iscrpljenosti kod Počitelja augusta 1942.

171. VUKSAN Kata-Katača, 1870, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju augusta 1942.

172. VUKSAN Maksima MARIJA, 1861, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju augusta 1941.

173. VUKSAN Paje MARIJA, 1867, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Počitelju augusta 1942.

174. VUKSAN Đure MILE, 1865, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u Počitelju augusta 1942.

175. VUKSAN Jove MILEVA, 1929, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u Jarčevu jamu na Alanku 8. 8. 1941.

RADUČ

1. AJDUKOVIĆ Mile DANE, 1917, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Raduču 4. 8. 1941.
2. AJDUKOVIĆ Jove NIKOLA, 1880, seljak, Srbin. Ubili ga četnici u Raduču 1942.
3. AJDUKOVIĆ M. SPIRO, 1885, seljak, Srbin. Ubili ga četnici u Raduču 1944.
4. BJELOBABA Stojana DESA, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bosni 1941.
5. BJELOBABA ISO, Srbin. Ubili ga Nijemci u Raduču 1941.
6. BJELOBABA NIKOLA, 1888, Srbin. Ubili ga Nijemci u Bosni 1941.
7. BJELOBABA PAJO, 1899, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1944.
8. BJELOBABA SAVA, 1903, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
9. BJELOBABA Stojana ŽIVKO, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Bosni 1941.
10. CRNOBRNJA MILAN, Srbin. Ubili ga Talijani u Raduču 1943.
11. ČUBRILO Stojana ISO, 1882, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
12. ČUBRILO Stojana ISO, 1882, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
13. ČUBRILO Jovana SAVA, 1901, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
14. ČUBRILO Luke SOKA, 1914, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Raduču 1944.
15. ČUBRILO ŠTAKA, 1901, Srpkinja. Ubili je Talijani u Raduču 1943.
16. ČUBRILO Stojana VUJO, 1880, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.
17. ĆELIĆ Mile DANE, 1886, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
18. DEJANOVIĆ M. ANĐELIJA, 1902, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Raduču 1942.
19. DEJANOVIĆ N. BOGIĆ, 1875, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Pločama 1943.
20. DEJANOVIĆ DMITAR, Srbin. Ubili ga Talijani u Raduču 1943.
21. DEJANOVIĆ JANKO, Srbin. Ubili ga Nijemci u Srbiji 1942.
22. DEJANOVIĆ JANJA, Srpkinja. Ubili je Talijani u Raduču 1943.
23. DEJANOVIĆ Paje JOVO, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
24. DEJANOVIĆ MIĆA, Srbin. Ubili ga četnici u Raduču 1943.
25. DEJANOVIĆ NIKOLA, Srbin. Ubili ga Talijani u Raduču 1942.
26. DRAŠKOVIĆ L. NIKOLA, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
27. GAJIć Janka JEJA, 1921, seljanka, Srpkinja. Ubili je Talijani u Raduču 1942.
28. GAJIĆ MARIJA, 1872, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Raduču 1943.
29. GAJIĆ Jove NIKOLA, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
30. GAJIĆ Ćire PETAR, 1937, dijete, Srbin. Ubili ga Talijani u Raduču 1942.
31. GAJIĆ Ćire SMILJA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Raduču 1943.
32. GAJIĆ Jove SOKA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Raduču 1943.
33. GVOZDANIĆ JOVO, Otočac, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Sv. Roku 1941.
34. JELAČA Marka BOSA, 1929, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1945.
35. JELAČA Marka ĐURO, 1930, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 5. 3. 1945.

36. JELACA Marka KATA, 1900, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1945.
37. JELAČA J. MARA, 1900, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1941.
38. JELACA Jove MARKO, 1900, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.
39. JELAČA Dane MILE, 1880, žandar, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
40. JELACA Dane MILOŠ, 1908, žandar, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Gospiću 194>1.
41. KALINIĆ M. DMITAR, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
42. KALINIĆ S. DMITAR, 1907, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
43. KALINIĆ D. MOŠA, 1875, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
44. KALINIĆ M. SOKA, 1870, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Papuči 1941.
45. KALINIĆ TOMO, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
46. KONJEVIĆ DANE, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
47. KONJEVIĆ DMITAR, 1904, Srbin. Ubili ga Talijani u Raduču 1942.
48. KONJEVIĆ DMITAR, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
49. KONJEVIĆ Nikole DRAGIĆ, 1876, penzioner, Srbin. Zatvorili ga Talijani 27. 1. 1942. Umro od posljedica mučenja u zatvoru 1944.
50. KONJEVIĆ ISO, Srbin. Ubili ga Talijani u Raduču 1942.
51. KONJEVIĆ I. JANKO, Srbin.Ubili ga Talijani u Blatama 1941.
52. KONJEVIĆ JANJA, Srpkinja. Ubili je Talijani u Raduču 1942.
53. KONJEVIĆ JOJA, Srbin. Ubili ga ustaše u Raduču 1943.
54. KONJEVIĆ LJUBA, Srpkinja. Ubili je Talijani u Raduču 1942.
55. KORAĆ DANE, 1879, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
56. KORAĆ Miloša MIRKO, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
57. KORAĆ STANA, 1870, seljanka, Hrvatica. Ubile je ustaše u Raduču 1943.
58. KUPREŠANIN M. DUŠAN, 1925, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u Metku 1943.
59. KUPREŠANIN JEKA, 1922, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Krušlcovcu 1944.
60. KUPREŠANIN M. JOVANKA, 1937, dijete, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Kruškovcu 1944.
61. KUPREŠANIN MIKA, 1902, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Raduču 1944.
62. KUPREŠANIN S. PETAR, 1930, dijete, Srbin. Ubili ga Talijani u Kruškovcu 1942.
63. KUPREŠANIN D. SAVA, 1863, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
64. KUPREŠANIN P. STEVO, 1901, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u Metku 1943.
65. LEVNAIĆ Save MILETA, 1873, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču1943.
66. LEVNAIĆ Dane MARA, 1921, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 1941.
67. LEVNAIĆ Jove MILOŠ, 1911, Srbin. Ubile ga ustaše u Mostaru 1941.
68. MILEKIĆ MARKO, 1879, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
69. MILEKIĆ PAVA, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Raduču 1943.
70. MIŠČEVIĆ Save BOGDAN, 1931, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.
71. MIŠĆEVIĆ SAVA, 1865, Srpkinja. Ubile je ustaše u Raduču 1943.
72. MIŠCEVIĆ STEVAN, 1867, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
73. MRKAILO Ise BOGDAN, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
74. MRKAILO Ise MIRKO, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
75. MRKAILO Ise ZORKA, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Raduču 1943.

76. PANJAK DANE, 1900, Srbin. Ubili ga četnici u Raduču 1943.
77. PANJKOVIĆ Milanka ISO, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
78. PANJKOVIĆ MILIJA, 1866^ seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Raduču 1943.
79. PANJKOVIĆ SAVA, 1870, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Raduču 1943.
80. PEJINOVIĆ Stojana ĐURO, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
81. PEJINOVIĆ MARA, 1870, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Raduču 1943.
82. PEJNOVIĆ Ste vana MIĆO, 1929, dijete Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1942.
83. PEJNOVIĆ MILE, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
84. PEJNOVIĆ Rade MILICA, 1908, Sipkinja. Ubile je ustaše u Raduču 1943.
85. PEJNOVIĆ Pavla MILE, 1880, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
86. PEJNOVIĆ Stojana SOKA, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Raduču 1943.
87. PEJNOVIĆ SOKA, 1882, Srpkinja. Ubile je ustaše u Raduču 1943.
88. PEJNOVIĆ **G.** Stevan, 1870, seljak, Srbin. Ubili ga četnici u Raduču 1942.
89. POKRAJAC Mile ISO, 1904, listonoša, Srbin. Ubile ga ustaše u Jađovnu 1941.
90. POKRAJAC Nikole JANKO, 1901, učitelj, Srbin. Ubile ga ustaše u Sv. Roku 1941.
91. POKRAJAC MARKO, 1928, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
92. POKRAJAC MILE, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
93. POKRAJAC Marka NIKOLA, 1919, seljak. Ubile ga ustaše u Sv. Roku
94. POKRAJAC Janka RADA, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Raduču 1942.
95. ŠOBOT Filipa PAVA, 1886, žandar, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
96. TESLA S. BOJA, 1905, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Raduču 1942.
97. TESLA J. ĐURO, 1931, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1941.
98. TESLA SAVA, Srbin. Ubile ga ustaše u Raduču 1943.
99. TESLIĆ Save MILE, 1863, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Ploči 10. 8. 1941.
100. TRBOJEVIĆ S. DANE, 1903, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u Papuči 1943.
101. VRAČAR JANKO, 1896, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Metku 1943.
102. VRAČAR MAŠA, 1863, domaćica, Srpkinja. Ubili je Talijani u Raduču 1943.
103. ZELJUV Nikole MIĆA, 1901, žandar, Srbin. Ubile ga ustaše 1941.

OPĆINA SMILJAN

BOGDANIĆ

1. BASARIć Bože ANICA, 1859, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.
2. BASARIĆ Luke ANKICA, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.
3. BASARIĆ Dane ANKA, 1911, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.
4. BASARIĆ Save ANKICA, 1913, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.
5. BASARIĆ Dmitra ĐURO, 1929, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.
6. BASARIĆ Luke ĐURO, 1932, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.
7. BASARIĆ Rade ĐURO, 1925, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.
8. BASARIĆ Rade ILIJA, 1921, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

9. BASARIĆ ISO, 1858, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

10. BASARIĆ Vida JELKA, 1921, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

11. BASARIĆ Mile JOVAN, 1907, tipograf, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.

12. BASARIĆ Milana LUKA, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

13. BASARIĆ Save LUKA, 1906, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

14. BASARIĆ Pavla MARICA, 1924, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

15. BASARIĆ Janka MARIJA, 1916, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše ,u Bogdaniću 2. 8. 1941.

16. BASARIĆ Mile MICA, 1907, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

17. BASARIĆ Nikole MILA, 1909, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

18. BASARIĆ Pavla MILAN, 1922, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bogdaniću krajem augusta 1941.

19. BASARIĆ Luke MILE, 1934, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

20. BASARIĆ Rade MILE, 1923, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

21. BASARIĆ Vida MILAN, 1902, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Gospiću jula 1941. i ubile u Jađovnu augusta 1941.

22. BASARIĆ Pavla MILE, 1859, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

23. BASARIĆ Jovana MILICA, 1929, đak, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

24. BASARIĆ Milana MILICA, 1938, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

25. BASARIĆ Save MILICA, 1877, domaćica, Srpkinja. Spalile je ustaše u Smiljanu 2. 8. 1941.

26. BASARIĆ Đure MILKA, 1875, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

27. BASARIĆ Mile MILKA, 1897, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

28. BASARIĆ Jove MOMCILO, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

29. BASARIĆ Milana NEĐELJKA, 1941, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

30. BASARIĆ Jove NIKOLA, 1937, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

31. BASARIĆ Koke NIKOLA Nina, 1911, lugar, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu u Jadovnu 4. 7. 1941.

32. BASARIĆ Pavla NIKOLA, 1929, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Bogdaniću 3. 8. 1941.

33. BASARIĆ Mile PAVAO, 1896, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bogdaniću 3. 8. 1941.

34. BASARIĆ Mile SAVA, 1902, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

35. BASARIĆ SAVA, 1907, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

36. BASARIĆ Milana SOFIJA, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

37. BASARIĆ Mile SOFIJA, 1876, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

38. BASARIĆ STANA, 1861, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

39. BOGIĆ Ilije ANICA, 1871, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

40. BOGIĆ Gece BOJA, 1873, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

41. BOGIĆ Mile DANE, 1857, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

42. BOGIĆ Nikole DUKA, 1890, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

43. BOGIĆ Milana ĐURO, 1933, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

44. BOGIĆ Mile ĐURO, 1925, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Gospiću 6. 10. 1942.

45. BOGIĆ Nikole ILIJA, 1911, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Smiljanu 23. 8. 1941.

46. BOGIĆ Dane ILIJA, 1871, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

47. BOGIĆ Stevana JANDRE, 1871, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

48. BOGIĆ Luke JELENA, 1887, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

49. BOGIĆ Mile JOVANKA, 1927, seljanka, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 14. 2. 1945.

50. BOGIĆ Ilije JOVO, 1925, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

51. BOGIĆ Ilije JOVO, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

52. BOGIĆ Luke MILE, 1873, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

53. BOGIĆ Luke MILICA, 1923, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanu 2. 8. 1941.

54. BOGIĆ Jovana MILKA, 1893, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

55. BOGIĆ Milana MILKA, 1931, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

56. BOGIĆ Ilije NIKOLA, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

57. BOGIĆ Stevana PERA, 1873, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogdaniću 4. 8. 1941.

58. BOGIĆ Vase PERA, 1876, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

59. BOGIĆ Milana SAVA, 1924, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Breziku 2. 8. 1941.

60. BOGIĆ Mile SAVO, 1920, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

61. BOGIĆ Mile JANJA Seka, 1910, Selište, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

62. BOGIĆ Mile SOFIJA, 1875, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

63. BOGIĆ Luke SOKA, 1918, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

64. ČUBRILO Vase MARICA, 1907, Široka Kula, učiteljica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanu 1941.

65. ČUBRILO Ilije MILAN, 1906, Bruvno, bilježnik, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Gospiću juna 1941. i bacile u jamu Janjče u ljeto 1941.

66. ČUBRILO Milana VELIMIR, 1932, dijete. Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanu 2. 8. 1941.

67. ČUBRILO Milana VELINKA, 1939, dijete, Srpkinja. Objesile je ustaše u Smiljanu februara 1945.

68. DELIĆ Gece MARIJA, 1870, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

69. GAIĆ Koste PERA, 1908, Selište, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

70. GAIĆ Stevana BOJA, 1860, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

71. GAIĆ Vase DANE, 1857, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

72. GAIĆ Đure DANE, 1935, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

73. GAIĆ Dane ĐURO, 1902, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Gospiću juna 1941. i ubile u Jadovnu jula 1941.

74. GAIĆ Đure MILAN, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

75. JERKOVIĆ Dane LJUBA, 1930, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

76. KATIĆ Đure BOSA, 1918, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanu 15. 8. 1941.

77. KATIĆ Dane MARIJA, 1870, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanu 15. 8. 1941.

78. KEKIĆ Ilije DUŠAN, 1903, Lipe, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bogdaniću jula 1941.

79. LEMAIĆ Luke DANE, 1913, seljak, Srbin. Objesile ga ustaše u Smiljanu 4. 3. 1945.

80. LEMAIĆ Dmitra DRAGA, 1893, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

81. LEMAIĆ Dane DRAGICA, 1935, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

82. LEMAIĆ Dane JELA, 1930, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

83. LEMAIĆ Dane KATA Gara, 1922, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

84. LEMAIĆ Jovana LUKA, 1871, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bogdaniću jula 1941.

85. LEMAIĆ Save MILICA, 1901, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

86. LEMAIĆ Dane MILICA, 1924, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

87. LEMAIĆ Dane NIKOLA, 1933, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

88. MILAŠINOVIĆ Luke MAŠA, 1871, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

89. MILAŠINOVIĆ Pavla SIMO, 1868, penz. lugar, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 30. 6. 1941.

90. PEJNOVIC J. BALIJAN, 1865, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše i spalile u kući u Bogdaniću 2. 8. 1941.

91. PEJNOVIC Jove BRANKO, 1927, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanu krajem augusta 1941.

92. PEJNOVIC Nikole DESANKA, 1899, seljanka, Srpkinja. Zaklale je listaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

93. PEJNOVIC Pavla DMITAR, 1870, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u kući u Smiljanu 2. 8. 1941.

94. PEJNOVIC Milana DRAGICA, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

95. PEJNOVIC Mile ĐURO, 1894, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Gospiću juna 1941, i ubile u Jadovnu jula 1941.

96. PEJNOVIC J. JELA, 1922, Ljutača, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Smiljanu 2. 8. 1941.

97. PEJNOVIC Nikole JOVAN, 1859, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanu 2. 8. 1941.

98. PEJNOVIC JOVANKA, 1867, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

99. PEJNOVIC S. JOSO, 1920, šum. radnik, Hrvat. Uhvatile ga ustaše u Gospiću juna 1941. i bacile u jamu na Jadovnu u ljeto 1941.

100. PEJNOVIC Jose KATA, 1903, seljanka, Hrvatica. Ubile je ustaše i spalile u kući u Bogdaniću 2. 8. 1941.

101. PEJNOVIC Mile LUKA, 1890, penz. finane, povjerenik, Srbin. Ubile ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

102. PEJNOVIĆ Koste MARA, 1894, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

103. PEJNOVIĆ Ilije MARICA, 1885, seljanka, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Debelom Brdu (Smiljan) 2. 8. 1941.

104. PEJNOVIĆ Jove MILAN, 1931, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanu 2. 8. 1941.

105. PEJNOVIĆ Petra MILAN, 1914, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

106. PEJNOVIĆ Đure MILE, 1865, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

107. PEJNOVIĆ Mile MILICA, 1872, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u kući u Smiljanu 2. 8. 1941.

108. PEJNOVIĆ Milana MILICA, 1931, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

109. PEJNOVIĆ MILKA, 1867, seljanka, Srpkinja. Zaklale i spalile je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

110. PEJNOVIĆ Milana NADA, 1935, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

111. PEJNOVIĆ Milana NEĐELJKA, 1938, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

112. PEJNOVIĆ Jovana NIKOLA, 1888, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

113. PEJNOVIĆ Jove NIKOLA, 1922, pekarski pomoć. Srbin. Strijeljale ga ustaše u Smiljanu augusta 1941.

114. PEJNOVIĆ Petra PAJO, 1922, seljak, Srbin. Premlatile ga ustaše u L. Osiku nakon čega je umro 10. 2. 1942.

115. PEJNOVIĆ Dmitra PETAR, 1922, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u kući u Smiljanu 2. 8. 1941.

116. PEJNOVIĆ Pavla PETAR, 1901, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanu 4. 8. 1941.

117. PEJNOVIĆ Đure SARA, 1850, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

118. PEJNOVIĆ Dane SAVA, 1901, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u kući u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.

119. PEZELJ Luke EVA, 1908, Smiljansko Polje, domaćica, Hrvatica. Objesile je ustaše u Smiljanu 5. 3. 1945.

120. PRODANOVIĆ Vase NIKOLA, 1878, penz. Gračac, žandar, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.

121. PRODANOVIĆ Ilije PERA, 1876, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bogdaniću 2. 8. 1941.

122. STIJAČIĆ V. Matej, 1890, Hercegovina, prota, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Smiljanu 10. 4. 1941. i bacile u jamu na Velebitu maja 1941.

123. STIJAČIĆ Mateja SLAVKO, 1924, đak, Srbin. Uhvatile ga ustaše, jula 1941, ubile i bacile u jamu na Miškulinskom brdu 1941.

BRUSANI

1. DOŠEN Stjepana MARA, 1928, dijete, Hrvatica. Poginula prilikom talijanskog bombardiranja u Brušanima aprila 1943.
2. DOŠEN Lovre RUŽA, 1905, domaćica, Hrvatica. Poginula slučajno od partizana u Brušanima juna 1943.
3. MATAIJA Karla JAKOV, 1889, seljak, Hrvat. Poginuo prilikom talijanskog bombardiranja u Brušanima aprila 1943.

BUŽIM

1. ĆAĆIĆ Frane IVAN, 1874, seljak, Hrvat. Strijeljale ga ustaše u Bužinu 15. 11.1944.
2. ĆAĆIĆ J. MARTA, 1878, domaćica, Hrvatica. Strijeljale je ustaše u Bužimu 15. 11. 1944.
3. ĆAĆIĆ Jerka MILAN, 1926, seljak, Hrvat. Strijeljale ga ustaše u Bilaju 25. 7. 1943.
4. ĆAĆIĆ Josipa MILAN, 1927, seljak, Hrvat. Strijeljale ga ustaše u Bilaju 25.7. 1943.
5. KOSOVIĆ Ivana IVAN, 1942, dijete. Hrvat. Strijeljale ga ustaše u Bužimu 15.11. 1944.
6. UZELAC Mijata LUKA, 1923, seljak, Hrvat. Strijeljale ga ustaše u Pazaristu jula 1943.

LJUTAĆA

1. LEMAIĆ Tode ILIJA, 1911, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Gospiću 2. 2. 1943.
2. LEMAIĆ Ilije MILKA, 1941, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Kovačević gaju kod Smiljana 2. 8. 1941.
3. LEMAIĆ Bože PETAR, 1866, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu jula 1941.
4. LEMAIĆ Tode SVETO, 1902, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Bilaju kod Gospića 25. 7. 1943.
5. PEJNOVIĆ Mile ANKA, 1922, seljanka, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću februara 1945.
6. PEJNOVIĆ Đukana DANE, 1897, radnik, Srbin. Umro od posljedica ustaškog zlostavljanja u Gračacu 10. 9. 1941.
7. PEJNOVIĆ Luke DANE 1865, seljak, Srbin. Spalile ga živog ustaše u kući u Bogdaniću 2. 8. 1941.
8. PEJNOVIĆ Filipa DANICA, 1932, dijete, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u kući u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.
9. PEJNOVIĆ Filipa ĐURO, 1940, dijete, Srbin. Živog ga spalile ustaše u kući u Bogdaniću 2. 8. 1941.
10. PEJNOVIĆ Jove ĐURO, 1941, dijete, Srbin. Ubijen u Gospiću 1. 4. 1945.

11. PEJNOVIĆ Mile ĐURO, 1937, dijete, Srbin. Živog ga spalile ustaše u kući u Bogdaniću 2. 8. 1941.

12. PEJNOVIĆ Đure FILIP, 1900, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Bilaju kod Gospića 25. 7. 1943.

13. PEJNOVIĆ Nikole ILIJA, 1925, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Smiljanu 15. 8. 1941.

14. PEJNOVIĆ JANDRE, 1865, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše na brdu Miškulin kod Smiljana 3. 8. 1941.

15. PEJNOVIĆ J. JELENA, 1923, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše živu u kući u Bogdaniću 2. 8. 1941.

16. PEJNOVIĆ Nikole JELENA, 1920, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u kući u Bogdaniću 2. 8. 1941.

17. PEJNOVIĆ Nikole JOVO, 1905, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Smiljanu 2. 8. 1941.

18. PEJNOVIĆ Jove LUKA, 1936, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu kod Ličkog Lešća 15. 3. 1945.

19. PEJNOVIĆ Mile LUKA, 1893, penzioner, Srbin. Zaklale ga ustaše u Smiljanskom Polju 2. 8. 1941.

20. PEJNOVIĆ Luke LJUBA, 1932, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanu 2. 8. 1941.

21. PEJNOVIĆ Dmitra MARIJA, 1909, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u kući u Bogdaniću 2. 8. 1941.

22. PEJNOVIĆ Jove MARIJA, 1929, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu kod Ličkog Lešća 15. 3. 1944.

23. PEJNOVIĆ Mile MARIJA, 1929, dijete, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u kući u Bogdaniću 2. 8. 1941.

24. PEJNOVIć Sime MARIJA, 1877, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u kući u Bogdaniću 2. 8. 1941.

25. PEJNOVIĆ Nikole MARTA, 1905, seljanka, Sipkinja. živu je spalile ustaše u kući u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.

26. PEJNOVIĆ Jovana MILAN, 1905, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu 25. 6. 1941.

27. PEJNOVIĆ Nikole MILAN, 1900, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Smiljanskom Polju 1941.

28. PEJNOVIĆ Nikole MILAN, 1921, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Smiljanu (Miškulinsko brdo) 5 9 1941.

29. PEJNOVIĆ Luke MILEVA, 1939, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Bogdaniću 5. 7. 1941.

30. PEJNOVIĆ Dane NIKOLA, 1883, seljak, Srbin. Živog ga spalile ustaše u kući u Bogdaniću 2. 8. 1941.

31. PEJNOVIĆ Filipa NIKOLA, 1934, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Bilaju kod Gospića 5. 9. 1943.

32. PEJNOVIĆ Jove NIKOLA, 1867, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Smiljanu 2. 8. 1941.

33. PEJNOVIĆ Jove NIKOLA, 1932, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu kod Ličkog Lešća 15. 3. 1944.

34. PEJNOVIĆ Milana PAJO, 1926, dijete, Srbin. Umro od posljedica bježanja i boravka u Zbjegu u Smiljanu septembra 1941.

35. PEJNOVIĆ Jovana PERA, 1928, dijete, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u kući u Bogdaniću 2. 8. 1941.

36. PEJNOVIĆ Mile PERA, 1915, seljanka, Srpkinja, Živu je spalile ustaše u kući u Smiljanskom Polju 2. 8. 1941.

37. PEJNOVIĆ PERA, 1868, seljanka, Srpkinja. Umrla od posljedica ustaškog zlostavljanja u Karinu (Dalmacija) 25. 8. 1941.

38. PEJNOVIć Jove SAVA, 1937, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu kod Ličkog Lešća marta 1945.

39. RAJČEVIĆ Ilije ĐURO, 1898, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu 20. 6. 1941.

40. VRANEŠ Vase JOVAN, 1869, seljak, Srbin. Živog ga spalile ustaše u kući u Bogdaniću 2. 8. 1941.

RASTOKA

1. FILIPOVIĆ Jose IVAN, 1926, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Bilaju 25. 7. 1943.

2. JELIĆ Jerka JAKOV, 1936, dijete, Hrvat. Mučile ga ustaše, zbog čega je nakon nekoliko dana umro u Rastoci 1944.

RIZVANUŠA

1. BARIĆ Stipe ANTE, 1900, lugar, Hrvat. Umro od posljedica ustaškog batinjanja u Gospiću 1942.

SMILJAN

1. BASARIĆ MILICA, 1900, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanu 3. 8.1941.
2. BOGIĆ Ilije ĐURO, 1937, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Smiljanu 2. 8. 1941.
3. BOGIĆ Ilije MILE, 1922, seljak, Srbin. Ubiie ga ustaše u Smiljanu 2. 8. 1941.
4. DEVČIĆ Petra LUKA, 1891, Baćinac, Hrvat. Ubile ga ustaše u Smiljanu 12. 12. 1941.
5. DUIĆ Mate MILAN, 1930, dijete, Hrvat. Poginuo kao đak od neeksplodirane bombe 13. 9. 1943. kod Gospića.
6. FRANIĆ Dane GRGA, 1922, seljak, Hrvat. Zaklale ga ustaše u Bužimu 4. 2. 1944.
7. FRANIĆ Milana IVE, 1934, dijete, Hrvat. Poginuo od avionske bombe u Vagancu 1. 6. 1943.
8. FRANIĆ Milana KARLO, 1931, dijete, Hrvat. Poginuo od avionske bombe u Vagancu 1. 6. 1943.
9. GAIĆ Dane MARIJA, 1875,domaćica, Srpkinja. Živu je bacile ustaše u vatru u Smiljanu 7. 8. 1941.
10. GAIĆ Dane MARIJA, 1940, dijete, Srpkinja. Živu je bacile ustaše u vatru u Smiljanu 2. 8. 1941.
11. JAVORINA Mile ĐURO, 1914, Kosinj, Mlakva, seljak. Srbin. Bacile ga ustaše u jamu kod Pazarišta (Klanac) 15. 10. 1941.
12. JELIĆ Tome KATA, 1891,domaćica, Hrvatica. Poginula od talijanskog bombardiranja u Smiljanu 11. 5. 1943.
13. JELINIĆ Jose MARIJA, 1913, domaćica, Hrvatica. Zaklale je ustaše u Ličkom Novom maja 1944.
14. KATIĆ Paje ANTE, 1886, penz. op. blagajnik, Hrvat. Ubile ga ustaše u kući u Smiljanu 4. 3. 1945.
15. KATIĆ Ante IVAN, 1922, seljak, Hrvat. Strijeljale ga ustaše u Smiljanu 29. 6. 1943.
16. KATIĆ Ivana IVAN, 1927, seljak, Hrvat. Strijeljale ga ustaše u Bilaju 25. 7. 1943.
17. KATIĆ Paje IVAN, 1898, seljak, Hrvat. Strijeljale ga ustaše u Bilaju 25. 7. 1943.
18. KATIĆ Paje MILE, 1917, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Trnovcu augusta 1941.
19. KATIĆ Save NIKOLA, 1940, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Trnovcu augusta 1941.
20. KATIĆ Save SOKA, 1937, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Trnovcu augusta 1941.
21. KOVAČEVIĆ Jose KATA, 1881, domaćica, Hrvatica. Poginula od ustaške artiljerije u Smiljanu 30. 5. 1943.
22. KOVAČEVIĆ Mate MARA, 1902, domaćica, Hrvatica. Poginula od ustaške artiljerije u Smiljanu 30. 5. 1943.
23. KOVAČEVIĆ Paje MARIJA, 1890, domaćica, Hrvatica. Strijeljale je ustaše u Smiljanu 4. 3. 1945.
24. KOVAČEVIĆ Mile MARIJA, 1889, domaćica, Hrvatica. Poginula od ustaške artiljerije u Smiljanu 1943.
25. KOVAČEVIĆ Mate MILE, 1918, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Osijeku 1943.
26. KOVAČEVIĆ Josipa NIKOLA, 1927, đak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Miljači (Smiljan) 2. 2. 1943.
27. KRAJNOVIĆ MILICA, 1921, Čitluk, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u kući u Bogdaniću 2. 8. 1941.
28. LEMAIĆ Đure BOGDAN, 1924, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu juna 1941.
29. LEMAIĆ Mile BRANKO, 1931, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Pazaristu 4. 8. 1941.
30. LEMAIĆ Nikole BRANKO, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanu augusta 1941.
31. LEMAIĆ Koste DANICA, 1915, domaćica, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 5. marta 1945.

32. LEMAIĆ Milana DANICA, 1941, <3 mj) dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Pavlinovu stanu 3. 8. 1941.

33. LEMAIĆ Đure LUKA, 1936, dijete, Srbin. Strijeljale ga ustaše kod Pavlinova stana 3. 8. 1941.

34. LEMAIĆ Marka MARA, 1868, domaćica, Srpkinja. Živu je bacile ustaše u vatru u Smiljanu augusta 1941.

34.a LEMAIĆ Ilije MARIJA, 1924, domaćica, Srpkinja. Objesile je ustaše u Smiljanu 5. 3. 1945.

35. LEMAIĆ Stevana MARIJA, 1874, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše kod Pavlinova stana 3. 8. 1941.

36. LEMAIĆ Nikole MILE, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanu augusta 1941.

37. LEMAIĆ Nikole NIKOLA, 1883, Selište, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Smiljanu 7. 8. 1941.

38. LEMAIĆ Jove Pepa, 1936, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanu 2. 8. 1941.

39. LEMAIĆ Nikole PEPA, 1940, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanu kod Pavlinova stana 3. 8. 1941.

40. LEMAIĆ Milana PERA, 1938, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Pavlinovu stanu 3. 8. 1941.

41. LEMAIĆ Milana SIMO, 1932, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Pavlinovu stanu 3. 8. 1941.

42. MILKOVIĆ Dragana DUJO, 1934, dijete, Hrvat. Poginuo od neeksplodirane avionske bombe 1. 6. 1943.

43. MILKOVIĆ Luje JURE, 1922, đak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Gospiću 23. 12. 1942.

44. MILKOVIĆ Luke MATE, 1925, đak, Hrvat. Strijeljale ga ustaše u Smiljanu 29. 6. 1943.

44.a PEJNOVIĆ ANKA, 1920, seljanka, Srpkinja. Objesile je ustaše u Smiljanu 5. 3. 1945.

45. PEJNOVIĆ Ilije BRANKO,^ 1937, dijete, Srbin. Živog ga ustaše bacile u vatru u Smiljanu augusta 1941.

46. PEJNOVIĆ Filipa DANE, 1935, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Bilaju 25. 7. 1943.

47. PEJNOVIĆ Sime DMITRA, 1881, Lipe, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u kući u Bogdaniću 2. 8. 1941.

48. PEJNOVIĆ DRAGICA, 1898, Zaječar, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Jadovnu 2. 8. 1941,

49. PEJNOVIĆ Ilije ĐURO, 1926, seljak, Srbin. Živog ga bacile ustaše u vatru u Smiljanu augusta 1941.

50. PEJNOVIĆ Ilije ILIJA, 1909, seljak, Srbin. Živog ga bacile ustaše u vatru u Smiljanu augusta 1941.

51. PEJNOVIĆ ISO, 1907, puškar u Gerovu, Srbin. Ubili ga Talijani u Gerovu 1943,

52. PEJNOVIĆ Ilije JELA, 1929, dijete, Srpkinja. Živu je bacile ustaše u vatru u Smiljanu augusta 1941.

53. PEJNOVIĆ Ilije JOVAN, 1886, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Ljutači 2. 8. 1941.

54. PEJNOVIĆ Ilije MACA, 1939, dijete, Srpkinja. Živu je bacile ustaše u vatru u Smiljanu augusta 1941.

55. PEJNOVIĆ MARA, 1919, seljanka, Srpkinja. Živu je bacile ustaše u vatru u Smiljanu augusta 1941.

56. PEJNOVIĆ Filipa MARIJA, 1905, domaćica, Srpkinja. Živu je bacile ustaše u vatru u Smiljanu augusta 1941.

57. PEJNOVIĆ Nikole MARIJA, 1928, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Gospiću 2. 8. 1941.

58. PEJNOVIĆ Koste MILEVA, 1870, Lipe, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u kući u Bogdaniću 2. 8. 1941.

59. PEJNOVIĆ Nikole MILICA, 1865, domaćica, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću februara 1945.

60. PEJNOVIĆ Nikole MILICA, 1895, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u kući u Bogdaniću 2. 8. 1941.

61. PEJNOVIĆ Filipa MILKA, 1926, dijete, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u kući u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.

62. PEJNOVIĆ Luke MILKA, 1929, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Jadovnu 2. 8. 1941.

63. PEJNOVIĆ Jovana MILOŠ, 1906, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu juna 1941.

64. PEJNOVIĆ Jandre NADA, 1915, seljanka, Srpkinja. Umrla od posljedica ustaškog zlostavljanja u Obrovcu 15. 9. 1941.

65. PEJNOVIĆ Dane NIKOLA,1927, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanu augusta 1941.

66. PEJNOVIĆ Luke NIKOLA, 1868, penzioner, Srbin. Odvele ga ustaše u Gospić gdje je ubijen 15. 7. 1941.

67. PEJNOVIĆ Mile NIKOLA, 1870, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Smiljanskom Polju 2. 8. 1941.

68. PEJNOVIĆ Mile NIKOLA, 1931, dijete, Srbin. Živog ga spalile ustaše u kući u Bogdaniću 2. 8. 1941.

69. PEJNOVIĆ Petra NIKOLA, 1910, sres. stražar, Srbin. Uhvatile ga Talijani i sproveli u Italiju u logor, gdje su ga strijeljali 1943.

70. PEJNOVIĆ Sime NIKOLA, 1881, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Smiljanu 1941.

71. PEJNOVIĆ Milana NEDELJKO, 1941, dijete. Srbin. Ubile ga ustaše u Breziku (Bogdanić) 2. 8. 1941.

72. PEJNOVIĆ Gliše PERA, 1871, domaćica, Srpkinja. Umrla od posljedica zlostavljanja u Gračacu 29. 7. 1941.

73. PEJNOVIĆ Jose ROZA, 1870, Bužim, seljanka, Hrvatica. Strijeljale je ustaše u Gospiću 5 . 9. 1943.

73.a PEJNOVIĆ SARA, 1917, seljanka, Srpkinja. Objesile je ustaše u Smiljanu 5. 3. 1945.

74. PEJNOVIĆ Jove SAVA, 1865, penzioner, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu jula 1941.

75. PEJNOVIĆ Sime SAVA, 1865, Bogdanić, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanu 2. 8. 1941.

76. PEJNOVIĆ Luke VUKOSAVA, 1930, Zaječar, đak, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu na Jadovnu 2. 8. 1941.

77. PLEĆAS Dane MILKA, 1913, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanu 1945.

77,a POLOVINA Dane MILKA, 1917, domaćica, Srpkinja. Objesile je ustaše u Smiljanu 5. 3. 1945.

78. PRPIć Ivana JOSO, 1932. dijete, Hrvat. Poginuo igrajući se neeksplodiranom bombom 1. 6. 1943.

79. RAJČEVIć Jove ANICA, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanu 2. 8. 1941.

80. RAJČEVIĆ Save ANKA, 1929, dijete, Srpkinja. Živu je bacile ustaše u vatru u Smiljanu 3. 8. 1941,

81. RAJČEVIĆ Mile DESA, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanu 3. 8. 1941.

82. RAJČEVIĆ Dane JANJA, 1897, domaćica, Srpkinja. Živu je bacile ustaše u vatru u Smiljanu 3. 8. 1941.

83. RAJČEVIĆ Ilije JOVO, 1893, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Pazaristu augusta 1941.

84. RAJČEVIĆ Save JOVO, 1935, dijete, Srbin. Živog ga bacile ustaše u vatru u Smiljanu (u Dmitrelinoj kući) 3. 8. 1941.

85. RAJČEVIĆ Save MILE, 1934, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Smiljanu 3. 8. 1941.

86. RAJČEVIĆ Save NEVENKA, 1922, Gračac, đak, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Gračacu 4. 8. 1941.

87. RAJČEVIĆ Save NIKOLA, 1930, dijete, Srbin. Živog ga bacile ustaše u vatru u Smiljanu (u Dmitrelinoj kući) 3. 8. 1941.

88. RAJČEVIĆ Ise SOFIJA, 1891, domaćica, Srpkinja. Spalile je ustaše u Smiljanu (u kući Milkana Katića) 2. 8. 1941.

89. ŠARIĆ Tome IVAN, 1934, dijete. Hrvat. Poginuo od zaostale avionske bombe u Smiljanju 1. 7. 1943.

90. UZELAC Bariše IKA, 1888, domaćica, Hrvatica. Strijeljale je ustaše u Smiljanu 1. 2. 1943.

91. UZELAC JANJA, 1877, seljanka, Hrvatica. Strijeljale je ustaše u Ličkom Novom oktobra 1944.

92. UZELAC Grge LUKA, 1894, seljak. Hrvat. Zaklale ga ustaše u Gospiću (Oštra) 2. 2. 1943.

93. UZELAC Nikole MILE, 1922, seljak, Hrvat. Zaklale ga ustaše u Gospiću 6. 1. 1943.

94. VRANEŠ BOJA, 1870, domaćica, Srpkinja. Umrla u bjegstvu augusta 1941.

95. VRANEŠ Ilije JOVAN, 1872, seljak. Srbin. Ubijen i bačen u vatru od ustaša u Smiljanu 2. 8. 1941.

96. VRANEŠ Ilije JOVAN, 1936, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Smiljanu 3. 8. 1941.

97. VRANEŠ Filipa MILICA, 1872, Čitluk, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u kući u Bogdaniću 2. 8. 1941.

98. VRANEŠ Petra NEDELJKA, 1929, dijete, Srpkinja. Živa bačena u vatru od ustaša u Smiljanu 2. 8. 1.941.

99. VRANEŠ Save PERA, 1877, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u kući u Bogdaniću 2. 8. 1941.

100. VRANEŠ SOKA, 1861, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanu 3. 8. 1941.

101. ZORIĆ Luke JAKOV, 1930, đak, Hrvat. Poginuo od talijanskog bombardiranja u Smiljanu maja 1943.

SMILJANSKO POLJE

1. DIMIĆ D. BOGDAN, 1928, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov Stan) 3. 8. 1941.

2. DIMIĆ D. ĐURO, 1928, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov Stan) 3. 8. 1941.

3. DIMIĆ D. MILAN, 1921, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše 2. 8. i sprovele u zatvor u Gospić gdje su ga ubile 1941.

4. LEMAIĆ Petra ANICA, 1870, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov Stan) 3. 8. 1941.

5. LEMAIĆ Filipa ANKA, 1910, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanskom Polje (Pavlinov Stan) 3. 8. 1941.

6. LEMAIĆ Jovana ANKA, 1922, seljanka, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Lovincu 1942.

7. LEMAIĆ Mile ANKA, 1932, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov Stan) 3. 8. 1941.

8. LEMAIĆ Save ANKA, 1920, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

9. LEMAIĆ Jovana ANKICA, 1922, seljanka, Srpkinja. Bježeći pred ustašama skočila u Liku i utopila se 5. 8. 1941.

10. LEMAIĆ Sime BOGDAN, 1923 seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše kod Smiljanske plantaže 10. 8. 1941.

11. LEMAIĆ Ise BOJA, 1901, seljanka Srpkinja. Umrla od rana zadobivenih prilikom bombardiranja u Gospiću marta 1945.

12. LEMAIĆ Jovana BRANKO, 1924 seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanskom Polju 3. 8. 1941.

13. LEMAIĆ Sime DANICA, 1925, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

14. LEMAIĆ Luke DARA, 1941, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

15. LEMAIĆ Jovana DANKO, 1930, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan 3. 8. 1941.

16. LEMAIĆ Nikole ĐORĐE, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

17. LEMAIĆ Đure ĐURO, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.

18. LEMAIĆ Jovana ĐURO, 1925, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stari) 3. 8. 1941.

19. LEMAIĆ Jovana ĐURO, 1920, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Zagrebu 1941.

20. LEMAIĆ Mile ĐURO, 1935, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

21. LEMAIĆ Todora ĐURO, 1888, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu augusta 1941.

22. LEMAIĆ ĐURO, 1897, seljak, Srbin. Objesile ga ustaše u Podoštri marta 1945.

23. LEMAIĆ Jovana JANKO, 1935, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u Macolinu jamu marta 1945.

24. LEMAIĆ Save JEKA, 1870, Bogdanić, seljanka, Srpkinja. Umrla od posljedica bjegstva u Mogoriću 1943.

25. LEMAIĆ Luke JELENA, 1939, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

26. LEMAIĆ Mihajla JELENA, 1911, seljanka, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću marta 1945.

27. LEMAIĆ Mihajla JOVAN, 1907, narednik, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu maja 1941.

28. LEMAIĆ Marka JOVAN, 1875, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše na Vodicama-Gluvaja jula 1941.

29. LEMAIĆ Mate JOVAN, 1900, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 30. 7. 1941.

30. LEMAIĆ Sime JOVAN, 1892, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Velebitu — Vodice 30. 7. 1941.

31. LEMAIĆ Sime JOVO, 1920, trgovac, Srbin. Bacile ga ustaše u Macolinu jamu 1941.

32. LEMAIĆ Ise KATA, 1910, Smiljan, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

33. LEMAIĆ Đukana LUKA, 1913, službenik, Srbin. Uhvatile ga i ubile ustaše 1941.

34. LEMAIĆ Đukana LUKA, 1920, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše 1945.

35. LEMAIĆ Mile LUKA, 1909, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu jula 1941.

36. LEMAIĆ Mile LUKA, kapetan, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Jadovnu maja 1941.

37. LEMAIĆ Save LUKA, 1930, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

38. LEMAIĆ Steve LJUBICA, 1924, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

39. LEMAIĆ Ilije MARA, 1897, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

40. LEMAIĆ Jovana MARIJA, 1915, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

41. LEMAIĆ Nikole MARIJA, 1879, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u kući u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.

42. LEMAIĆ Nikole MARIJA, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

43. LEMAIĆ Steve MARIJA, 1935, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

44. LEMAIĆ Stevana MARIJA, 1870, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše >.i Smiljanu 1944.

45. LEMAIĆ Stevana MASA, 1872, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

46. LEMAIĆ Luke MATE, 1860, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

47. LEMAIĆ Nikole MILE, 1870, seljak, Srbin. Objesile ga ustaše u Gospiću marta 1945.

48. LEMAIĆ Đure MILAN, 1917, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 3. 8. 1941.

49. LEMAIĆ Jovana MILAN, 1927, đak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

50. LEMAIĆ Sime MILAN, 1912, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše, sprovele u gospićki zatvor i ubile 1941.

51. LEMAIĆ Steve MILAN, 1920, bravar, Srbin. Uhvatile ga ustaše i ubile u zatvoru u Gospiću 2. 8. 1941.

52. LEMAIĆ Marka MILE, 1880, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše 2. 8. 1941. i odvele u gospićki zatvor, te ubile 1941.

53. LEMAIĆ Sime MILE, 1895, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i sprovele u gospićki zatvor, te ubile u Smiljanskom Polju 3. 8. 1941.

54. LEMAIĆ Đukana MILICA, 1015, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

55. LEMAIĆ Jovana MILICA^ 1929, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smi-

ljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

56. LEMAIĆ Jovana MILICA, 1924, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

57. LEMAIĆ Luke MILICA, 1937, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

58. LEMAIĆ Milana MILICA, 1935, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

59. LEMAIĆ D. MILKA, 1895, Počitelj, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

60. LEMAIĆ Nikole MILKA, 1941, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

61. LEMAIĆ Nikole MIRJANA, 1935, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

62. LEMAIĆ Luke MIŠO, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

63. LEMAIĆ Save MIŠO, 1920, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u zatvoru u Gospiću 1941.

64. LEMAIĆ Đukana NIKOLA, 1901, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu jula 1941.

65. LEMAIĆ Jovana NIKOLA, 1921, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i ubile u Jadovnu jula 1941.

66. LEMAIĆ Jove NIKOLA, 1932, Smilj. Polje, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Smiljanu 2. 8. 1941.

67. LEMAIĆ Steve NIKOLA, 1907, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i ubile u Jadovnu 1941.

68. LEMAIĆ Steve NIKOLA, 1922, trgoyac, Srbin. Uhvatile ga ustaše i ubile u zatvoru u Gospiću 1941.

69. LEMAIĆ Jovana PAJO, 1912, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u zatvoru u Gospiću 1941.

70. LEMAIĆ Save PERA, 1885, Divoselo, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

71. LEMAIĆ Sime PERA, 1890, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

72. LEMAIĆ Đure SAVA, 1925, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i odvele u gospićki zatvor, te ubile u Jadovnu 7. 8. 1941.

73. LEMAIĆ Jovana SAVA, 1915, Smiljan, seljanka, Srpkinja. Umrla od straha pred neprijateljem oktobra 1944.

74. LEMAIĆ Jovana SAVA, 1901, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

75. LEMAIĆ Jovana SAVA, 1926, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše 3. 8. 1941. i ubile u gospićkom zatvoru.

76. LEMAIĆ Mile SAVA, 1937, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stin) 3. 8. 1941.

77. LEMAIĆ Mile SAVA, 1893, lugar, Srbin. Ubile ga ustaše 1941.

78. LEMAIĆ Jove SAVKA, 1930, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

79. LEMAIĆ Mile SAVKA, 1922, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

80. LEMAIĆ Sime SIMO, 1893, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše, sprovele u gospićki zatvor, te ubile 1941.

81. LEMAIĆ Simo SIMIĆ, 1880, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanskom Polju augusta 1941.

82. LEMAIĆ Đukana SMILJA, 1911, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

83. LEMAIĆ Steve SMILJ ANA, 1910, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

84. LEMAIĆ Jovana SOKA, 1926, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

85. LEMAIĆ Mile STANA, 1910, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

86. LEMAIĆ Đure TODOR, 1924, krojač, Srbin. Uhvatile ga ustaše i ubile u gospićkom zatvoru 1941.

87. LEMAIĆ Luke ZORAN, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

88. MILEUSNIĆ Stanka ALEKSANDRA, 1926, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju 1941.

89. MILEUSNIĆ Dane BOŽO, 1920, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Ličkom Osiku 2. 8. 1941. i povele u Gospić. Pokušao bjektvo (skočio s Budačkog mosta u rijeku Liku) i utopio se.

90. MILEUSNIĆ Dane DUŠAN, 1932, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u Macolinu jamu marta 1945.

91. MILEUSNIĆ Marka JEKA, 1896, Široka Kula, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju 5. 8. 1941.

92. MILEUSNIĆ Stanka JELKA, 1924, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju 1941.

93. MILEUSNIĆ Koste KATA, 1885, Široka Kula, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše na Smiljanskoj plantaži septembra 1941.

94. MILEUSNIĆ Filipa MANDA, 1896, Široka Kula, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u Macolinu jamu 1945.

95. MILEUSNIĆ Dane MARIJA, 1930, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u Macolinu jamu aprila 1945.

96. MILEUSNIĆ MARIJA, 1905, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju augusta 1941.

97. MILEUSNIĆ Dane MILAN, 1924, đak, Srbin. Ubile ga ustaše kod Gračaca 1942.

98. MILEUSNIĆ Stanka MILE, 1930, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanskom Polju 1941.

99. MILEUSNIĆ Stanka MILEVA, 1928, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju 1941.

100. MILEUSNIĆ Dane PETAR, 1934, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u Macolinu jamu kod Ličkog Lešća marta 1945.

101. MILEUSNIĆ STANKO, 1900, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanskom Polju augusta 1941.

102. PEJNOVIĆ Save ANICA, 1866, seljanka, Hrvatica. Zaklale je ustaše na brdu Miškulin kod Smiljana 3. 8. 1941.

103. PEJNOVIĆ Mile DESA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju 3. 8. 1941.

104. PEJNOVIĆ Mile DUŠAN, 1893, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše 2. 8. 1941., sprovele u gospićki zatvor, te ubile.

105. PEJNOVIĆ Save DUKA, 1895, seljanka, Srpkinja. Uhvatile je ustaše augusta 1941. i zatvorile u gospićki zatvor. Na putu od Gospića prema Pagu ubijena augusta 1941.

106. PEJNOVIĆ Luke JANKO, 1920, radnik, Srbin. Spalile ga ustaše u Smiljanskom Polju (Dudina kuća) 4. 8. 1941.

107. PEJNOVIĆ LUKA, 1879, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Smiljanskom Polju (Dudina kuća) 4. 8.1941.

108. PEJNOVIĆ Nikole LJUBICA, 1928, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

109. PEJNOVIĆ Luke MARIJA, 1922, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Smiljanskom Polju (Dudina kuća) 4. 8. 1941.

110. PEJNOVIĆ Đukana MIKA, 1898, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

111. PEJNOVIĆ Dušana MILAN, 1922, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše 2. 8. 1941. i sprovele u gospićki zatvor, te ubile augusta 1941.

112. PEJNOVIĆ Pavla MILICA, 1878, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Smiljanskom Polju (Dudina kuća) 4. 8. 1941.

113. PEJNOVIĆ Mile NIKOLA, 1895, radnik, Srbin. Uhvatile ga ustaše juna 1941, te ubile jula 1941.

114. PEJNOVIĆ Nikole NIKOLA, 1926, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanskom Polju 4. 8. 1941.

115. PEJNOVIĆ Luke PETAR, 1914, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Smiljanskom Polju 4. 8. 1941.

116. PEJNOVIĆ Luke SOKA, 1921, seljanka, Srpkinja. Bježeći pred ustašama, skočila u Liku, i utopila se 3. 8. 1941.

117. PEJNOVIĆ Sime SOKA, 1871, seljanka, Srpkinja. Umrla od posljedica bijega u Mogoriću 1943.

118. PLEĆAŠ Nikole DANE, 1884, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Gluvaji, i ubile u Smiljanskom Polju 20. 8. 1941.

119. PLEĆAŠ Marka JELENA, 1914, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Smiljanskom Polju (Dudina kuća) 4. 8. 1941.

120. PLEĆAŠ Marka JOVO, 1909, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše pod Plazovačom u Smiljanu 10. 9. 1941.

121. PLEĆAŠ Marka LJUBICA, 1922, seljanka, Srpkinja. Živa bačena i spaljena od ustaša u Smiljanskom Polju (Dudina kuća) 4. 8. 1941.

122. PLEĆAŠ Dane MARIJA, 1931, dijete, Srpkinja. Živa bačena i spaljena od ustaša u Smiljanskom Polju (Dudina kuća) 4. 8. 1941.

123. PLEĆAŠ Marka MARIJA, 1912, seljanka, Srpkinja. Živa bačena i spaljena od ustaša u Smiljanskom Polju (Dudina kuća) 4. 8. 1941.

124. PLEĆAŠ Dane MARKO, 1919, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Rasovači i zaklale 10. 9. 1941.

125. PLEĆAŠ Dane MILE, 1929, đak. Srbin. Spalile ga ustaše u Smijlanskom Polju (Dudina kuća) 4. 8. 1941.

126. PLEĆAŠ Marka MILICA, 1916, radnica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Zagrebu 1943.

127. PLEĆAŠ Jovana PERA, 1886, seljanka, Srpkinja. Živa bačena i spaljena od ustaša u Smiljanskom Polju (Dudina kuća) 4. 8. 1941.

128. RAJČEVIĆ D. ANA, 1904, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Smiljanskom Polju (Dudina kuća) 4. 8. 1941.

129. RAJČEVIĆ Mile ANICA, 1870, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše kod Smiljana 3. 8. 1941.

130. RAJČEVIć ANICA, 1879, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Smi-Ij^nskom Polju (Dudina kuća) 4. 8.

131. RAJČEVIć Save BOGDAN, 1925 seljak, Srbin. Zaklale i spalile ga ustaše u Smiljanskom Polju (Dudina kuća) 4. 8. 1941.

132. RAJČEVIĆ Nikole DRAGICA, 1915, seljanka, Srpkinja. Živa bačena i spaljena od ustaša u Smiljanskom Polju (Dudina kuća) 4. 8. 1941.

133. RAJČEVIć Mile FILIP, 1935, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Smiljanskom Polju (Dudina kuća) 4. 8 1941.

134. RAJČEVIĆ Mile GOJKO, 1924, radnik, Srbin. Zaklale i spalile ga ustaše u Smiljanskom Polju (Dudina kuća) 4. 8. 1941.

135. RAJČEVIĆ Dane JELA, 1903, Smiljan, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Smiljanskom Polju (Dudina kuća) 4. 8. 1941.

136. RAJČEVIĆ Jovana JOVAN, 1938, dijete, Srbin. Zaklale i spalile ga ustaše u Smiljanskom Polju (Dudina kuća) 4. 8. 1941.

137. RAJČEVIĆ Jovana JOVO, 1900, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu juna 1941.

138. RAJČEVIĆ Save MARIJA, 1931, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Smiljanskom Polju (Dudina kuća) 4. 8. 1941.

139. RAJČEVIĆ Mirka MIKA, 1902, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše kod Smiljana 2. 8. 1941.

140. RAJČEVIĆ Filipa MILE, 1902, radnik, Srbin. Spalile ga ustaše u Smiljanskom Polju (Dudina kuća) 4. 8. 1941.

141. RAJČEVIĆ Save MOMCILO, 1937, dijete, Srbin. Živ bačen u vatru i spaljen od ustaša u Smiljanskom Polju (Dudina kuća) 4. 8. 1941.

142. RAJČEVIĆ Jovana SAVA, 1896,seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Rasovači kod Smiljana 27. 7.1941.

143. RAJČEVIĆ Jovana SOKA, 1870,seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Smiljanskom Polju (Dudina kuća) 4. 8. 1941.

144. VITAS Jove MILAN, 1913, Počitelj, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše 1941.

145. VITAS Milana NADA, 1939, dijete, Srpkinja. Umrla od posljedica bježanja u Obrovcu 15. 8. 1941.

146. VRANEŠ Jovana BOSILJKA, 1922, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanu 2. 8. 1941.

147. VRANEŠ Filipa DANE, 1896, poštar, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu juna 1941.

148. VRANEŠ Ilije DANICA, 1928, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

149. VRANEŠ Đukana DRAGAN, 1913, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 4. 7. 1941.

150. VRANEŠ Dane DUŠAN, 1925, đak, Srbin. Ubile ga ustaše na putu prema Jadovnu 1941.

151. VRANEŠ Mane ĐURO, 1928, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

152. VRANEŠ Ilije GOJKO, 1930, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

153. VRANEŠ Dane ILIJA, 1932. dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanskom Polju augusta 1941.

154. VRANEŠ ILIJA, 1892, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše kod Pavlina stana 3. 8. 1941.

155. VRANEŠ Marka JELA, 1896, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

156. VRANEŠ Luke JELENA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u Macolinu jamu kod Ličkog Lešća marta 1945.

157. VRANEŠ Nikole JELKA, 1938, dijete, Srpkinja. Umrla kao izbjeglica u Karinu 1941.

158. VRANEŠ Đure JOVAN, 1860, seljak. Srbin. Strijeljale ga ustaše u Smiljanskom Polju 2. 8. 1941.

159. VRANEŠ Petra JOVAN, 1891, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i odvele u gospićki zatvor, te ubile augusta 1941.

160. VRANEŠ Save JOVAN, 1896, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše na Jadovnu juna 1941.

161. VRANEŠ Save LUKA, 1906, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše 1941.

162. VRANEŠ Jovana LJUBA, 1931, dijete, Srpkinja. Umrla od posljedica zadobivenih bjegstvom u Smiljanskom Polju novembra 1941.

163. VRANEŠ Đukana MANE, 1888, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u gospićkom zatvoru juna 1941.

164. VRANEŠ Mane MARIJA, 1922, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

165. VRANEŠ Mile MARIJA, 1905, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u Macolinu jamu kod Ličkog Lešća marta 1945.

166. VRANEŠ Vase MARTA, 1895, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

167. VRANEŠ Đure MAŠA, 1884, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše 4. 8. 1941. na Vodicama zv. Gluvaja.

168. VRANEŠ Nikole MAŠA, 1890, seljanka, Selište, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 2. 8. 1941.

169. VRANEŠ Ilije MILKA, 1924, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

170. VRANEŠ Mane MILAN, 1924, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

171. VRANEŠ Luke MILICA, 1927, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u Macolinu jamu kod Ličkog Lešća marta 1945.

172. VRANEŠ Pere MILICA, 1867, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

173. VRANEŠ Dane MIRJANA, 1928, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) augusta 1941.

174. VRANEŠ Dane NEVENKA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju augusta 1941.

175. VRANEŠ Jovana NIKOLA, 1900, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše juna 1941.

176. VRANEŠ Jovana NIKOLA, 1926, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

177. VRANEŠ Luke NIKOLA, 1931, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u Macolinu jamu kod Ličkog Lešća marta 1945.

178. VRANEŠ Mane NIKOLA, 1930, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

179. VRANEŠ Jovana PERA, 1914, službenica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

180. VRANEŠ Jovana PERA, 1920, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u gospićkom zatvoru 2. 8. 1941.

181. VRANEŠ Save PETAR, 1868, seljak; Srbin. Spalile ga živog ustaše u kući, u Bogdaniću 2. 8. 1941.

182. VRANEŠ Luke RADE, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u Macolinu jamu kod Ličkog Lešća marta 1945.

183. VRANEŠ Dane RUŽA, 1930, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju 2. 8. 1941.

184. VRANEŠ Luke SAVA, 1929, đak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u Macolinu jamu kod Ličkog Lešća marta 1945.

185. VRANEŠ Filipa SARA, 1882, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u logoru Jasenovac 1945.

186. VRANEŠ Petra SAVA, 1905, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

187. VRANEŠ Save SIMO, 1870, seljak, Srbin. Živog ga spalile ustaše u kući u Bogdaniću 2. 8. 1941.

188. VRANEŠ Mane SVETOZAR, 1932, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

189. VUJNOVIĆ Bože STANA, 1870, Selište seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanskom Polju (Pavlinov stan) 3. 8. 1941.

190. VUJNOVIĆ Mile VASO, 1868, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanskom Polju 3. 8. 1941.

SELIŠTE

1. LEMAIĆ Jovice ANKA, 1916, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanu (Miškulinsko brdo) 15 8 1941.

2. LEMAIĆ Petra ANKA, 1921, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.

3. LEMAIĆ Ilije BRANKO, 1929, dijete, Srbin. Živog ga spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.

4. LEMAIĆ Sime DRAGAN, 1914, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Smiljanu (Miškulinsko brdo) 15. 8. 1941.

5. LEMAIĆ Ilije ĐURO, 1921, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše 15. 8. 1941.

6. LEMAIĆ Mile ĐURO, 1911, seljak, Srbin. Živog ga spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.

7. LEMAIĆ Koste FILIP, 1913, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Smiljanu 1941.

8. LEMAIĆ Voje ILIJA, 1898,seljak, Srbin. Ustaše ga živog spalile u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.

9. LEMAIĆ Stevana JELA, 1869, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.

10. LEMAIĆ Filipa KOŠTA, 1865, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Zablatama 2. 8. 1941.

11. LEMAIĆ Ilije LUKA, 1926,dijete, Srbin. Živog ga spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.

12. LEMAIĆ Nikole LJUBA, 1931, dijete, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.

13. LEMAIĆ DaneMARIJA, 1873, seljanka , Srpkinja. Živu je spalileustaše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.

14. LEMAIĆ Dragana MARIJA, 1941, dijete, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.

15. LEMAIĆ Filipa MARIJA, 1881, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.

16. LEMAIĆ Ilije MARIJA, 1923, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.

17. LEMAIĆ Petra MARIJA, 1905, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile us-

taše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.

18. LEMAIĆ Đure MILAN, 1926, seljak, Srbin. Živog ga spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.
19. LEMAIĆ Nikole MILE, 1869, seljak, Srbin. Živog ga spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.
20. LEMAIĆ Ilije MILKA, 1925, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.
21. LEMAIĆ Janka MILKA, 1896, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.
22. LEMAIĆ Mile MILKA, 1897, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.
23. LEMAIĆ Janka NIKOLA, 1907, kovač, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu 15. 7. 1941.
24. LEMAIĆ Petra NIKOLA, 1912, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Smiljanu 15. 8. 1941.
25. LEMAIĆ Petra PERA, 1922, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.
26. LEMAIĆ Nikole PETAR, 1872, seljak, Srbin. Živog ga spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.
27. LEMAIĆ Đure SAVA, 1918, seljak, Srbin. Ustaše ga živog bacile u vatru u Smiljanu augusta 1941.
28. LEMAIĆ Ilije VAJO, 1936, dijete, Srbin. Živog ga spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.
29. PEJNOVIĆ Dragana BRANKO, 1938, dijete, Srbin. Živog ga spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.
30. PEJNOVIĆ Ilije DRAGAN, 1902, seljak, Srbin. Živog ga spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.
31. PEJNOVIĆ Dragana ĐURO, 1926, dijete, Srbin. Živog ga spalile ustaše u Smiljanskom Polju 2. 8. 1941.
32. PEJNOVIĆ Janka ĐURO, 1913, seljak, Srbin. Živog ga spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.
33. PEJNOVIĆ Ise FILIP, 1885, seljak, Srbin. Živog ga spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.
34. PEJNOVIĆ Luke JEKA, 1860, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.
35. PEJNOVIĆ Dragana JELA, 1926, dijete, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.
36. PEJNOVIĆ Nikole KSENIJA, 1888, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.
37. PEJNOVIĆ MARA, 1935, dijete, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u kući u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.
38. PEJNOVIĆ Dragana MARIJA, 1930, dijete, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8.1941.
39. PEJNOVIĆ Filipa MARIJA, 1923, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8.1941.
40. PEJNOVIĆ Janka SMILJANA, 1907, seljanka, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.
41. PEJNOVIĆ Filipa SOFIJA, 1928, dijete, Srpkinja. Živu je spalile ustaše u Smiljanskom Polju 10. 8. 1941.
42. PEJNOVIĆ Janka TOMICA, 1910, službenik, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu 10. 7. 1941.
43. RAJČEVIĆ Mile ANKA, 1905, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Ljutači 2. 8. 1941.

TRNOVAC

1. BRKLJAČIĆ Barana BOZO, 1890, seljak, Hrvat. Ubili ga Talijani u Trnovcu 1942.
2. BRKLJAČIĆ Mile BOŽO, 1886, seljak Hrvat. Ranjen prilikom talijanskog bombardiranja Trnovca i od posljedica umro u Gospiću 28. 4. 1942.
3. BRKLJAČIĆ Ante PAVAO, 1894, seljak, Hrvat. Zaklale ga ustaše u Gospiću maja 1945.
4. PAVELIĆ Jure MARTIN, 1886, seljak, Hrvat. Ubili ga Talijani u Trnovcu 24.5. 1943.
5. TOMLJENOVIĆ Bože MATE, 1924, seljak, Hrvat. Ranjen prilikom talijanskog bombardiranja Trnovca i od posljedica umro u Gospiću 21. 7. 1942.

ZABLATA

1. GAIĆ Jovana DANE, 1913, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Trnovcu augusta 1941.

2. GAIć Pavla JOVAN, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Zablatama 2. 8. 1941.
3. GAIć Luke MARIJA, 1870, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Zablatama 2. 8. 1941.
4. GAIĆ Petra MILKA, 1914, Selište, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Trnovcu 16. 8. 1941.
5. KATIĆ Mile ANKA, 1940, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Zablatama 2. 8. 1941.
6. KATIĆ BOJA, 1875, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Zablatama 2. 8. 1941.
7. KATIĆ Nikole BOJA, 1894, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanu (Miškulinsko Brdo) 2. 8. 1941.
8. KATIĆ Ilije JELA, 1900, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Zablatama 2. 8. 1941.
9. KATIĆ Mile JELENA, 1906, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Zablatama 2. 8. 1941.
10. KATIĆ Nikole JOVAN, 1929, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Smiljanu (Miškulinsko Brdo) 2. 8. 1941.
11. KATIĆ Dane KATARINA, 1917, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Zablatama 2. 8. 1941.
12. KATIĆ Vlade MARA, 1870, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Zablatama 2. 8. 1941.
13. KATIĆ Save MARICA, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Zablatama 2. 8. 1941.
14. KATIĆ Mile MARIJA, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Zablatama 2. 8. 1941.
15. KATIĆ Vase MARIJA, 1881, domaćica, Srpkinja. Živa bačena u vatru od ustaša u Smiljanu (u kući Milkana Katića) 2. 8. 1941.
16. KATIĆ I. MIHAILO, 1881, seljak, Srbin. Streljale ga ustaše u Trnovcu maja 1941.
17. KATIĆ Petra MILAN, 1931, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Zablatama 2. 8. 1941.
18. KATIĆ Mile MILE, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Zablatama 2. 8. 1941.
19. KATIĆ Sime MILE, 1863, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Zablatama 2. 8. 1941.
20. KATIĆ Nikole MILICA, 1921, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Smiljanu (u kući Milkana Katića) 2. 8. 1941.
21. KATIĆ Save MILKA, 1935, dijete, Srpkinja. Ustaše je živu bacile u vatru u Zablatama 2. 8. 1941.
22. KATIĆ Mile PERA, 1903, seljanka, Srpkinja. Ustaše je živu spalile u Zablatama 2. 8. 1941.
23. KATIĆ Vaje PETAR, 1870, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u šumi Gluvaja-Velebit 2, 8. 1941.
24. KATIĆ Nikole SAVA, 1912, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Trnovcu 26. 8. 1941.
25. KATIĆ Mile STANA, 1910, seljanka, Srpkinja. Živa bačena i spaljena od ustaša u Zablatama 2. 8. 1941.
26. PAIĆ Ilije MARIJA, 1932, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Zablatama 2. 8. 1941.
27. PEJNOVIĆ Jove ANICA, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bužimu krajem augusta 1941.
28. PEJNOVIĆ ANICA, 1867, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u kući Petra Lemaića u Selištu 2. 8. 1941.
29. PEJNOVIĆ Sime ANKA, 1909, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ponoru (Jarak) augusta 1941.
30. PEJNOVIĆ Luke DANE, 1885, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 2. 8. 1941.
31. PEJNOVIĆ Petra DANICA, 1921, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Zablatama (Točak) augusta 1941.
32. PEJNOVIĆ Jove ĐURO, 1934, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Zablatama (Točak) augusta 1941.
33. PEJNOVIĆ Đure JELA, 1872, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ponoru zv. Jarak 2. 8. 1941.
34. PEJNOVIĆ Petra JOVAN, 1908, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Trnovcu augusta 1941.
35 PEJNOVIĆ Nikole MARIJA, 1898, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u kući Petra Lemaića »Prga« u 5>eustu 2. 8. 1941.

36. PEJNOVIĆ Nikole MARIJA, 1895, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Trnovcu 26. 8. 1941.

37. PEJNOVIĆ Nikole MILE, 1898, žandar, Srbin. Ubile ga ustaše u Ponoru 2. 8. 1941.

38. PEJNOVIĆ Nikole MILKA, 1910, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u kući Petra Lemaića u Selištu 2. 8. 1941.

39. PEJNOVIĆ Mile NIKOLA, 1915, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Zablatama augusta 1941.

40. PEJNOVIĆ M. NIKOLA, 1865, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Zablatama 2. 8. 1941.

41. PEJNOVIĆ Nikloe PERA, 1912, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u crkvi pod Bogdanićem 2. 8. 1941.

42. PEJNOVIĆ Đure PETAR, 1870, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Ponoru zv. Jarak 2. 8. 1941.

43. PEJNOVIĆ Pere SAVA, 1872, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Trnovcu 2. 8. 1941.

44. PEJNOVIĆ Petra SOKA, 1902, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu kod Ličkog Lešća 15. 3. 1944.

45. POČUČA Branka DANICA, 1928, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u kući Milkana Katića 2. 8. 1941.

46. POTKONJAK Đure DRAGICA, 1927, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Zablatama 2. 8. 1941.

47. RAJČEVIĆ Petra ANA, 1919, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u kući Milkana Katića 2. 8. 1941.

48. RAJČEVIĆ Đure BOJA, 1913, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u kući Milkana Katića 2. 8. 1941.

49. RAJČEVIĆ Sime DANICA, 1928, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u kući Milkana Katića 2. 8. 1941.

50. RAJČEVIĆ Abrama ĐURO, 1865, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u kući Milkana Katića 2. 8. 1941.

51. RAJČEVIĆ Mile ĐURO, 1917, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Bilaju kod Gospića 25. 7. 1943.

52. RAJČEVIĆ Ilije ILIJA, 1910, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Zablatama 2. 8. 1941.

53. RAJČEVIĆ Jove ILIJA, 1860, penzioner, Srbin. Spalile gaustaše u kući Milkana Katića 2. 8. 1941.

54. RAJČEVIĆ Nikole JANKO, 1893, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u kući Milkana Katića 2. 8. 1941.

55. RAJČEVIĆ Vlade JEKA, 1862, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u kući Milkana Katića 2. 8. 1941.

56. RAJČEVIĆ Ilije JELA, 1912, seljanka, Srpkinja. Ustaše je živu bacile u vatru u Zablatama 2. 8. 1941.

57. RAJČEVIĆ Ilije MARA, 1870, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u kući Milkana Katića 2. 8. 1941.

58. RAJČEVIĆ Đure MARIJA, 1940, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u kući Milkana Katića 2. 8. 1941.

59. RAJČEVIĆ Ilije MARIJA, 1908, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Zablatama 2. 8. 1941.

60. RAJČEVIĆ Nikole MARIJA, 1905, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u kući Milkana Katića 2. 8. 1941.

61. RAJČEVIĆ Pavla MARIJA, 1875, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Zablatama 2. 8. 1941.

62. RAJČEVIĆ Jove MARKO, 1873, penzion. lugar, Srbin. Uhapsile ga ustaše 1941. i ubile u Jadovnu.

63. RAJČEVIĆ Vlade MARKO, 1934, dijete, Srbin. Ubile ga ustašeu Zablatama augusta 1941.

64. RAJČEVIĆ Mile MILAN, 1927, dijete, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Bilaju kod Gospića 25. 7. 1943.

65. RAJČEVIĆ Vlade MILAN, 1937, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Zablatama augusta 1941.

66. RAJČEVIĆ Mile MILKA Beba, 1921, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u kući Milkana Katića 2. 8. 1941.

67. RAJČEVIĆ Sime MILKA, 1923, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Zablatama 2. 8. 1941.

68. RAJČEVIĆ Bože NIKOLA, 1865, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u kući Milkana Katića 2. 8. 1941.

69. RAJČEVIĆ Sime NIKOLA, 1920, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Smiljanu 2. 8. 1941.

70. RAJČEVIĆ Sime PAJO, 1926, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Velebitu Gluvaja augusta 1941.

71. RAJČEVIĆ Marka PREDRAG, 1928, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Velebitu-Gluvaja 2. 8. 1941.

72. RAJČEVIĆ M. SIMO, 1860, seljak, Srbin. Ustaše ga živog bacile u vatru 2. 8. 1941.

73. RAJČEVIĆ Nikole SMILJANA, 1910, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u kući Milkana Katića 2. 8. 1941.

74. RAJČEVIĆ Marka SOKA, 1870, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Zablatama 2. 8. 1941.

75. STARČEVIĆ ANKA, 1914, seljanka. Ubile je ustaše u Zablatama 2. 8. 1941.

OPĆINA KOSINJ

DONJI KOSINJ

1. BRUIĆ Nikole JELA, 1892, domaćica, Srpkinja. Strijelale je ustaše u D. Kosinju 25. 2. 1944.

2. BRUIĆ Stevana JOVO, 1901, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Duman (Ličko Lešće) 1941.

3. BRUIĆ Miće MANE, 1903, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u kući Majetić Ivana u D. Kosinju 20. 11. 1944.

4. BRUIĆ Obrada MANE, 1887, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu 10. 7. 1941.

5. BRUIĆ Mane MILAN, 1910, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Duman (L. Lešće) 10. 7. 1941.

6. BRUIĆ Stevana MOŠO, 1907, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu 10. 7. 1941.

7. BRUIĆ Miće VLADO, 1908, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše 3. 6. 1941. i odvele u Gospić, te bacile u jamu Jadovno 14. 6. 1941.

8. DIKLIĆ Rade MILAN—Mišo, Stäro Selo, 1907, sveštenik, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.

9. GLUMIČIĆ Mile MARIJA, 1919, domaćica, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u D. Kosinju 5. 12. 1944.

10. GLUMIČIĆ Milete MIĆO, 1879, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u D. Kosinju 15. 12. 1944.

11. GLUMIČIĆ Miće MILKA, 1922, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u D. Kosinju 15. 12. 1944.

12. MAJETIĆ Jose ANKA, 1923, seljanka, Hrvatica. Poginula za vrijeme talijanskog bombardiranja u D. Kosinju 23. 9. 1942.

13. MAJETIĆ Nikloe IKA, 1903, domaćica, Hrvatica. Strijeljale je ustaše u D. Kosinju 28. 2. 1944.

14. MILETIĆ Todora ANICA, 1914, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u D. Kosinju 15. 12. 1944.

15. MILETIĆ Petra JEKA, 1879, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u D. Kosinju 15. 12. 1944.

16. MILETIĆ Todora SAVA, 1894, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u D. Kosinju 15. 12. 1944.

17. MILETIĆ Todora SMILJA, 1908, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u D. Kosinju 15. 12. 1944.

18. POČUČA Sime STE VAN, 1893, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 10. 7. 1941.

19. SIGURNJAK Dane IVAN, 1885, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u D. Kosinju 17. 12. 1944.

20. SIGURNJAK Ivana MILAN, 1920, pekar, Hrvat. Ubile ga ustaše u Zagrebu 25. 7. 1941.

GORNJI KOSINJ

1. BENČIĆ Ante KATICA, 1939, dijete, Hrvatica. Poginula od talijanske bombe u G. Kosinju 17. 9. 1942.

2. BRUIĆ Damjana DANE, 1881, Krš, trgovac, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu kod »Macole« (Ličko Lešće) 1941.

3. BRUIĆ Dane SLAVKO, 1918, trgovac, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu kod »Macole« (Ličko Lešće) 1941.

4. GOLIK Ivana RUŽA, 1922, domaćica, Hrvatica. Poginula od talijanske bombe u Gospiću 18. 9. 1942.

5. KLOBUČAR Ivana STJEPAN, 1882, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Kršu 4. 8. 1944.

6. KNEŽEVIĆ Proke MILAN, 1899, Bunić, trgovac, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu kod »Macole« (Ličko Lešće) 1941.

7. PLEŠA Ivana MARIJA, 1926, domaćica, Hrvatica. Poginula od talijanske bombe u G. Kosinju 18. 9. 1942.
8. PLEŠA Antona MILE, 1882, seljak, Hrvat. Poginuo od talijanske bombe u G. Kosinju 18. 9. 1942.

KRŠ

1. BRUIĆ Trive BLAGOJE, 1886, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu 15. 6. 1941.
2. BRUIĆ Jove MILE, 1910, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu 12. 5. 1941.
3. BRUIĆ Bude MOJSIJA, 1884, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše u G. Kosinju 20. 5. 1942.
4. BUNJEVČEVIĆ Vaje ANICA, 1922, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Obijaju 8. 8. 1941.
5. BUNJEVČEVIĆ Damjana ĐURO, 1892, penzioner, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu 15. 6. 1941.
6. BUNJEVČEVIĆ Damjana JOVO, 1882, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kršu augusta 1942.
7. BUNJEVČEVIĆ Luke MANDA, 1865, domaćica, Srpkinja. Ubili je Talijani u Kršu 13. 9. 1942.
8. BUNJEVČEVIĆ Vuje MANDA, 1876, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mlakvi juna 1944.
9. BUNJEVČEVIĆ Jove MANE, 1914, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Duman (L. Lešće) 20. 6. 1941.
10. BUNJEVČEVIĆ Damjana MARA, 1874, domaćica, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 1944.
11. BUNJEVČEVIĆ Vaje MILKA, 1926, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Obijaju 8. 8. 1941.
12. CVIJANOVIĆ Steve MIRA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kršu augusta 1942.
13. GLUMAC Ilije KAJA, 1919, Lipovo Polje, domaćica, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu Sv. Ana u Kosinju 15. 8. 1941.
14. GLUMAC Mile VASILIJA, 1869, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u L. Polju 6. 8. 1941.
15. GLUMIČIĆ Stevana ANA, 1920, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kršu 7. 8. 1942.
16. GLUMIČIĆ Stevana MARIJA, 1932, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kršu 7. 8. 1942.
17. GLUMIČIĆ Stevana MILKA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kršu 7. 8. 1942.
18. GLUMIČIĆ Đure SOKA, 1896, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bakovcu (Kosinj) 12. 8. 1941.
19. GLUMIČIĆ Stevana ZORKA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kršu 7. 8. 1942.
20. KOKOTOVIĆ Vaje ANA, 1903, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u šumi Obijaj (Krš) 7. 8. 1941.
21. KOKOTOVIĆ Obrada DUŠAN, 1899, mesar, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Vinkovcima juna 1941.
22. KOKOTOVIĆ Jove GAJO, 1873, Poljan, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Studencima 1942.
23. KOKOTOVIĆ Dane GOJKO, 1922, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Kvarte (Perušić) 10. 6. 1941.
24. KOKOTOVIĆ Vuje JOVO, 1883. seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kršu 25. 7. 1942.
25. KOKOTOVIĆ Jove LJUBICA, 1919, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u šumi Obijaj (Krš) 7. 8. 1941.
26. KOKOTOVIĆ Stevana MIKA, 1901, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u D. Kosinju 10. 12. 1944.
27. KOKOTOVIĆ Obrada MILAN, 1919, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 13. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 18. 6. 1941.
28. KOKOTOVIĆ Obrada MILE, 1942, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u D. Kosinju 10. 12. 1944.
29. KOKOTOVIĆ Mile MILKA, 1924, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u šumi Obijaj (Krš) 7. 8. 1941.
30. KOKOTOVIĆ Mile STASIJA, 1925, Poljan, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše i spalile u Mlakvi (Dulibe) 12. 7. 1943.
31. KORDIĆ Nikole ANICA, 1893, domaćica, Srpkinja. Ubile i bacile je ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 8. 8. 1941.
32. KORDIĆ Nikole DANE, 1895, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu 5. 8. 1941.

33. KORDIĆ Vuje DANE, 1876, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Kršu 7. 8. 1941.

34. KORDIĆ Dane DANICA, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u šumi Obijaj (Krš) 7. 8. 1941.

35. KORDIĆ Ilije DUŠAN, 1937, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u šumi Obijaj 7. 8. 1941.

36. KORDIĆ Vaje MILAN, 1871, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u šumi Obijaj (Krš) 7. 8. 1941.

37. KORDIĆ Dane MILE, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u šumi Obijaj Krš 7. 8. 1941.

38. KORDIĆ Stevana MILE, 1905, opć. službenik, Srbin. Zatvorile ga ustaše 15. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 5. 8. 1941.

39. KORDIĆ Dane MILICA, 1924, seljak, Srpkinja. Ubile je ustaše u šumi Obijaj (Krš) 7. 8. 1941.

40. KORDIĆ Vuje MILICA, 1866, doljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u šumi Obijaj (Krš) 7. 8. 1941.

41. KORDIĆ Ilije MILKA, 1927, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u šumi Obijaj 7. 8. 1941.

42. KORDIĆ Mane SMILJA, 1908, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u šumi Obijaj kod Krša 7. 8. 1941.

43. KORDIĆ Dane SRĐAN, 1919, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Nezdravku u D. Kosinju augusta 1941.

44. KORDIĆ Mile ŠTAKA, 1905, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u šumi Obijaj (Krš) 7. 8. 1941.

45. KORDIĆ Laze STEVAN, 1871, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 20. 6. 1941.

46. KORDIĆ Dane VASILIJE, 1876, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u šumi Obijaj (Krš) 7. 8. 1941.

47. LASTAVICA Damjana RADE, 1888, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kršu 23. 11. 1941.

48. LASTAVICA Vaje STEVAN, 1929, dijete. Srbin. Ubile ga ustaše u Studencima 12. 2. 1943.

49. LASTAVICA Tome VAJO, 1873, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Jadovno 18. 6. 1941.

50. LEMIĆ Steve BOGDAN, 1914, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 28. 8. 1941.

51. LEMIĆ Dane BUDE, 1919, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 13. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 18. 6. 1941.

52. LEMIĆ Miloša BUDE, 1930, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 9. 8. 1941.

53. LEMIĆ S. BUDE, 1856, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Lipovom Polju 30. 9. 1944.

54. LEMIĆ Ilije ĐURO, 1867, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kršu augusta 1941.

55. LEMIĆ Stevana ĐURO, 1922, seljak. Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u jamu Sv. Ana u G. Kosinju augusta 1941.

56. LEMIĆ Dane GOJKO, 1932, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše 1942.

57. LEMIĆ Jove MARA, 1909, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u G. Kosinju 8. 8. 1941.

58. LEMIĆ Petra MARIJA, 1941, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kršu 7. 8. 1941.

59. LEMIĆ Steve MARIJA, 1871, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u G. Kosinju 8. 8. 1941.

60. LEMIĆ Vaje MILE, 1868, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kršu 8. 8. 1941.

61. LEMIĆ Vaje MILICA, 1885, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lipovom Polju 30. 9. 1944.

62. LEMIĆ Miloša MILKA, 1933, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 9. 8. 1941.

63. LEMIĆ Bude MILOŠ, 1892, seljak. Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 7. 8. 1941.

64. LEMIĆ Vlade NIKOLA, 1931, dijete, Srbin. Ubili ga Talijani u Krušćici 10. 10. 1942.

65. LEMIĆ Jove STEVO, 1886, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u jamu Sv. Ana. u G. Kosinju augusta 1941.

66. LEMIĆ Đure VASILIJA, 1896, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kršu 7. 8. 1941.

67. LUBER Todora ILIJA, 1891, financ, Srbin. Baoile ga ustaše u jamu Jadovno 1941.

68. MILEUSNIĆ Stojana DANE, 1905, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu 15. 6. 1941.

69. MILEUSNIĆ Todora DUŠAN, 1896, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu 17. 5. 1941.

70. MILEUSNIĆ Damjana MILE, 1881, kovač, Srbin. Zaklale ga ustaše u G. Kosinju, a zatim bacile u jamu augusta 1.941.

71. MILEUSNIĆ Mile PETAR, 1924, seljak, Srbin. Sasjekle ga ustaše i zatrpale u gnojnicu u Kršu 6. 7. 1942.

72. MOMČILOVIĆ Damjana ALEKSA, 1881, cestar, Srbin. Odsjekle mu ustaše glavu u Kršu 7. 8. 1941.

73. MOMČILOVIĆ Stevana ALEKSA, 1888, seljak, Srbin. Zarobljen od Talijana i sproveden u logor Auschwitz gdje je ubijen novembra 1944.

74. MOMČILOVIĆ Jove DAMJAN, 1908, mesar, Srbin. Ubile ga ustaše kod Doboja 1941.

75. MOMČILOVIĆ Mile DANE, 1888, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 5. 5. 1941.

76. MOMČILOVIĆ Đure DANICA, 1930, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u šumi Obijaj (Krš) 7. 8. 1941.

77. MOMČILOVIĆ Damjana ĐURO, 1891, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kršu 8. 8. 1941.

78. MOMČILOVIĆ Damjana JOVO, 1890, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani 10. 10. 1942.

79. MOMČILOVIĆ Nikloe KATA, 1887, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u šumi Obijaj (Krš) 7. 8. 1941.

80. MOMČILOVIĆ Jove MARIJA, 1910, domaćica, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 7. 8. 1941.

81. MOMČILOVIĆ Jove MILKA, *1925, seljanka, Srpkinja. Baoile je ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 7. 8. 1941.

82. MOMČILOVIĆ Jove NIKOLA, 1914, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše 28. 8. 1941. u Kosinju.

83. MOMČILOVIĆ Stevana NIKOLA, 1891, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u zatvoru u G. Kosinju 28. 8. 1941.

84. MOMČILOVIĆ Petra SIMO, 1920, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 12. 6. 1941.

85. MOMČILOVIĆ Jove SMILJA, 1920, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 7. 8. 1941.

86. MOMČILOVIĆ Vaje SOKA, 1892, domaćica, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 7. 8. 1941.

87. MOMČILOVIĆ Nikole STEVAN, 1921, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u zatvoru u G. Kosinju 28. 8. 1941.

88. MOMČILOVIĆ Nikole STEVAN, 1871, penzioner, Srbin. Ubile ga ustaše u Kršu 23. 11. 1941.

89. PARIPOVIĆ Vuje ANĐA ,1926, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u D. Kosinju decembra 1944.

90. PARIPOVIĆ Đure ANICA, 1893, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mlakvi 15. 3. 1944.

91. PARIPOVIĆ Mane ANKA, 1906, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kršu augusta 1942.

92. PARIPOVIĆ Sime BOJA, 1891, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u G. Kosinju 2. 8. 1941.

93. PARIPOVIĆ Mile BUDE, 1876, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju augusta 1941.

94. PARIPOVIĆ Đure DANE, 1881, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Dacinoj Draži (Kosinj) 13. 12. 1944.

95. PARIPOVIĆ Mile DANE, 1918, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Kršu 12. 8. 1942.

96. PARIPOVIĆ Save DANE, 1881, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše živog u vatru u Kršu 7. 8. 1941.

97. PARIPOVIĆ Sime DANE, 1910, službenik u Gračacu, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu augusta 1941.

98. PARIPOVIĆ Mane DANICA, 1930, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Janjči (Krš) augusta 1941.

99. PARIPOVIĆ Dane DRAGA, 1884, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Dacinoj Draži 10. 12. 1944.

100. PARIPOVIĆ Mane DRAGAN, 1916, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 10. 6. 1941. u G. Kosinju a bacile u jamu Duman (L. Lešće) 16. 6. 1941.

101. PARIPOVIĆ Bude DRAGICA, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kosinju 2. 8. 1941.

102. PARIPOVIĆ Mile DRAGICA, 1936, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Dacinoj Draži 13. 12. 1944.

103. PARIPOVIĆ Mile DUŠAN, 1931, đak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Dacinoj Dragi 13. 12. 1944.

104. PARIPOVIĆ Mile DUŠANKA, 1938, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Dacinoj Draži 13. 12. 1941.

105. PARIPOVIĆ Mile ĐURO, 1927, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju augusta 1941.

106. PARIPOVIĆ Petra ISO, 1879, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Dacinoj Draži 13. 12. 1944.

107. PARIPOVIĆ Mile KAJA, 1881, domaćica, Srpkinja. Strijeljale je ustaše augusta 1941. u Janjči.

108. PARIPOVIĆ Dmitra MANDA, 1881, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Dacinoj Draži (D. Kosinj) 13. 12. 1944.

109. PARIPOVIĆ Ilije MANDA, 1879, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mlakvi 28. 7. 1944.

110. PARIPOVIĆ Mile MANDA, 1879, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u šumi Obijaj (Krš) 7. 8. 1941.

111. PARIPOVIĆ Steve MANDA, 1918, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Dacinoj Draži 13. 12. 1944.

112. PARIPOVIĆ Dragana MANE, 1943, dijete. Srbin. Zaklale ga ustaše u D. Kosinju 10. 12. 1944.

113. PARIPOVIĆ Gaje MARIJA, 1903, domaćica , Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju augusta 1941.

114. PARIPOVIĆ Jovana MARIJA, 1887, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u G. Kosinju 12. 8. 1941.

115. PARIPOVIĆ Milutina MARIJA, 1891, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Dacinoj Draži 13. 12. 1944.

116. PARIPOVIĆ Sime MARIJA, 1905, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Janjči 6. 8. 1941.

117. PARIPOVIĆ Trive MARTA, 1895, domaćica, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju augusta 1941.

118. PARIPOVIĆ Sime MAŠA, 1900, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Janjči 6. 8. 1941.

119. PARIPOVIĆ Petra MIKA, 1877, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kršu 20. 8. 1944.

120. PARIPOVIĆ Filipa MILAN, 1897, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 15. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 18. 6. 1941.

121. PARIPOVIĆ Nikole MILAN, 1925, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u G. Kosinju 8. 8. 1941.

122. PARIPOVIĆ Todora MILAN, 1921, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše 10. 6. 1941 u Kvarti (Perušić).

123. PARIPOVIĆ Dane MILE, 1918, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 15. 6. 1941. u G. Kosinju a bacile u jamu Sv. Ana 20. 6. 1941.

124. PARIPOVIĆ Dragana MILE, 1941, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Dacinoj Draži 13. 12. 1944.

125. PARIPOVIĆ Mihajla MILE, 1888, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Kršu marta 1944.

126. PARIPOVIĆ Petra MILE, 1870, seljak Srbin. Ubile ga ustaše u Mlakvi 15. 3. 1944.

127. PARIPOVIĆ Petra MILE, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Janjči (Krš) augusta 1942.

128. PARIPOVIĆ Dane MILICA, 1924, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kršu 7. 8. 1941.

129. PARIPOVIĆ Milana MILICA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kršu decembra 1942.

130. PARIPOVIĆ Bude MILKA, 1906, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kršu augusta 1941.

131. PARIPOVIĆ Mile MILKA, 1885, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kršu 8. 8. 1941.

132. PARIPOVIĆ Mile MILKA, 1924, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u šumi Obijaj (Krš) 7. 8. 1941.

133. PARIPOVIĆ Mile MILKA, 1936, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Dacinoj Draži 13. 12. 1944.

134. PARIPOVIĆ Petra MILKA, 1924, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Kršu 1944.

135. PARIPOVIĆ Ilije MILOSAVA, 1881, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Dacinoj Draži 13. 12. 1944.

136. PARIPOVIĆ Bude MILOŠ, 1915, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u ja mu u Jadovnu 18. 6. 1941.

137. PARIPOVIĆ Vaje MIRKO, 1876, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kršu 10. 2. 1944.

138. PARIPOVIĆ D. NEDJEUKA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u šumi Obijaj (Krš) 7. 8.. 1941.

139. PARIPOVIĆ PETRA NIKOLA, 1939, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u šumi Obijaj (Krš) 1942.

140. PARIPOVIĆ Vaje NIKOLA, 1885, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u D. Kosinju 12. 8. 1941.

141. PARIPOVIĆ Petra OBRAD, 1857, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kršu augusta 1941.

142. PARIPOVIĆ Dane PERA, 1884, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Dacinoj Draži 13. 12. 1944.

143. PARIPOVIĆ Tode PETAR, 1880, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Dacinoj Draži 13. 12. 1944.

144. PARIPOVIĆ Petra SAVA, 1879, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Dacinoj Draži 13. 12. 1944.

145. PARIPOVIĆ Tode SARA, 1898, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Dacinoj Draži 13. 12. 1944.

146. PARIPOVIĆ Trive SAVA, 1874, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Dacinoj Draži 13. 12. 1944.

147. PARIPOVIĆ Ilije SIMO, 1894, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Janjči 6. 8. 1941.

148. PARIPOVIĆ Mane SIMO, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Janjči 6. 8. 1941.

149. PARIPOVIĆ Dane SOKA, 1924, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Lipovlju kod Otočca decembra 1944.

150. PARIPOVIĆ Mane SOKA, 1929, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Janjči 6. 8. 1941.

151. PARIPOVIĆ Mane ŠTAKA, 1908, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Dacinoj Draži 13. 12. 1944.

152. PARIPOVIĆ Marka ŠTAKA, 1899, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u šumi (Krš) 7. 8. 1941.

153. PARIPOVIĆ Dane STANA, 1844, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Janjči 6. 8. 1941.

154. PARIPOVIĆ Nikole STEVO, 1930, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u G. Kosinju 8. 8. 1941.

155. PARIPOVIĆ Marka VAJO, 1899, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 10. 6. 1941.

156. PARIPOVIĆ Mile VIDA, 1930, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju augusta 1941.

157. PARIPOVIĆ Bude VLADE, 1891, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 15. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 18. 6. 1941.

158. PARIPOVIĆ Nikole VLADO, 1923, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Goljaku (Krš) 18. 8. 1941.

159. PARIPOVIĆ Ilije VUJO, 1898, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kršu septembra 1942.

160. PAVLOVIĆ Dmitra DANE, 1883, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Kršu 1941.

161. PAVLOVIĆ Mose DUŠAN, 1900, seljak, Srbin. Baoile ga ustaše u jamu u Jadovnu 20. 7. 1941.

162. PAVLOVIĆ Petra ĐURO, 1925^ seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Kršu 15. 7. 1942.

163. PAVLOVIĆ Dmitra PETAR, 1881, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u G. Kosinju 15. 7. 1942.

164. POČUČA Miladina ANICA, 1891, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Kršu 9. 8. 1941.

165. POČUČA Mile ĐOKO, 1935, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Kršu 28. 8. 1941.

166. POČUČA Tode ĐURO, 1876, penzioner, Srbin. Zaklale ga ustaše u Kosinju 8. 10. 1944.

167. POČUČA Rade MILE, 1909, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 28. 8. 1941.

168. POČUČA Mile MIRA, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kršu 28. 8. 1942.

169. POČUČA Mile RADE, 1932, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu Sv. Ana augusta 1941.

170. POČUČA Mile SLOBODAN, 1938, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Kršu 28. 8. 1941.

171. PRAŽIć Đure ANKA, 1901, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u D. Kosinju 13. 12. 1944.

172. PRAŽIĆ Ilije INKA, 1889, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Dacinoj Draži 10. 12. 1944.

173. PRAŽIć Mile ANKA, 1931, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u D. Kosinju 12. 12. 1944.

174. PRAŽIĆ Sime BOGDAN, 1906, blagajnik, Srbin. Ubili ga Nijemci u Doboju 15. 4. 1941.

175. PRAŽIĆ Petra CUJA, 1880, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u D. Draži 10. 12. 1944.

176. PRAŽIĆ Bogdana DRAGAN, 1939, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

177. PRAŽIĆ Mile DRAGAN, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u D. Kosinju 13. 12. 1944.

178. PRAŽIĆ Save DRAGAN, 1915, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u G. Kosinju 8. 8. 1941.

179. PRAŽIĆ Ilije DRAGICA, 1924, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u D. Kosinju 13. 12. 1944.

180. PRAŽIĆ Ilije DRAGICA, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u D. Draži 10. 12. 1944.

181. PRAŽIĆ Milana DUŠAN, 1932, dijete, Srbin. Ubili ga Talijani u Krušćici 10. 10. 1942.

182. PRAŽIĆ Bogdana ĐOKO, 1937, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

183. PRAŽIĆ Jovo ĐURO, 1930, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Dacinoj Draži 13. 12. 1944.

184. PRAŽIĆ Dmitra ILIJA, 1891, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u D. Kosinju 13. 12. 1944.

185. PRAŽIĆ Ilije JEKA, 1924, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Dacinoj Draži 13. 12. 1944.

186. PRAŽIĆ Mile JOVO, 1911, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Dacinoj Draži 13. 12. 1944.

187. PRAŽIĆ Stojana JOVO, 1883, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 25. 8. 1941.

188. PRAŽIĆ Bogdana LJUBICA, 1936, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

189. PRAŽIĆ Petra MANDA, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Dacinu gaju (Kosinj) 10. 12. 1944.

190. PRAŽIĆ Dragana MILE, 1937, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Dacinu gaju (Kosinj) 10. 12. 1944.

191. PRAŽIĆ Gaje MILE, 1871, seljak. Srbin. Zaklale ga ustaše u Dacinoj Draži 13. 12. 1944.

192. PRAŽIĆ Alekse MILKA, 1917, domaćica, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

193. PRAŽIć Mile MILOSAVA, 1930, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u D. Kosinju 10. 12. 1944.

194. PRAŽIĆ Mile MIŠA, 1901, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Dacinoj Draži 13. 12. 1944.

195. PRAŽIć Bogdana NEDA, 1931, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

196. PRAŽIĆ Trive SAVA, 1887, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Dacinu gaju (Kosinj) 10. 12. 1944.

197. PRAŽIĆ Steve VIDA, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kosinju 2. 8. 1941.

198. PRIBIĆ Save BUDE, 1876, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u D. Kosinju 15. 10. 1944.

199. PRIBIĆ Mile JELA, 1905, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Kršu 9. 8. 1941.

200. PRIBIĆ Vaje JOVO, 1896, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u D. Kosinju 13. *12.* 1944.

201. PRIBIĆ Bude MILENKO, 1936, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u šumi Obijaj (Krš) 8. 8. 1941.

202. PRIBIĆ Todora MILICA, 1906, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Obijaju 8. 8. 1941.

203. PRIBIĆ Miloša MILKA, 1936, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u šumi Obijaj (Krš) 9. 8. 1941.

204. PRIBIĆ Vaje MILOŠ, 1906, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše u Kršu 28. 10. 1941.

205. PRIBIĆ Milana NEVENKA, 1938, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u šumi Obijaj (Krš) 9. 8. 1941.

206. PRIBIĆ Vaje NIKOLA, 1896, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kršu 28. 10. 1941.

207. PRIBIĆ Milosava RADE, 1939, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u šumi Obijaj (Krš) 9. 8. 1941.

208. PRIBIĆ Dane STASIJA, 1907, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Kršu 9. 10. 1944.

209. PRIBIĆ Vaje TODOR, 1903, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kršu 28. 10. 1941.

210. PRIBIĆ Miloša VAJO, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Obijaju 7. 8. 1941.

211. RADOVIĆ Dane BUDE, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u šumi Obijaj (Krš) 7. 8. 1941.

212. RADOVIĆ Bude DANE, 1937, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u vatru u Kršu augusta 1941.

213. RADOVIĆ Ilije DANE, 1919, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše živog u jamu Nezdravku u D. Kosinju augusta 1941.

214. RADOVIĆ Jove DUŠAN, 1927, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u jamu u G. Kosinju 20. 8. 1941.

215. RADOVIĆ Nikole ĐURO, 1928, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Obijaju 18. 8. 1941.

216. RADOVIĆ Jove JEKA, 1906, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Perušiću 12. 4. 1944.

217. RADOVIĆ Jove LJUBICA, 1923, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u šumi Obijaj <Krš) 8. 8. 1941.

218. RADOVIĆ Mile LJUBICA, 1914, domaćica, Srpkinja. Bacile je ustaše u vatru u Kršu 6. 8. 1941.

219. RADOVIĆ M. MARICA, 1925, seljanka, Srpkinja. Umrla od posljedica ustaškog batinanja na Kordunu 1944.

220. RADOVIĆ Luke MARIJA, 1865, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kršu augusta 1942.

221. RADOVIĆ Petra MARIJA, 1920, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu Nezdravku u D. Kosinju 7. 8. 1941.

222. RADOVIĆ Dane MILAN, 1935, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Studencima juna 1943.

223. RADOVIĆ Petra MILAN, 1919, seljak, Srbin. Živa ga ustaše bacile u jamu Nezdravku u D. Kosinju 7. 8. 1941.

224. RADOVIĆ Dane MILE, 1939, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u šumi Obijaj (Krš) 7. 8. 1941.

225. RADOVIĆ Ilije MILE, 1907, financ, službenik. Srbin. Ubile ga ustaše u Gorskom kotaru maja 1941.

226. RADOVIĆ Nikole MILE, 1888, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kršu 22. 11. 1941.

227. RADOVIĆ Stevana MILE, 1920, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Obijaju 18. 8. 1941.

228. RADOVIĆ Vaje MILICA, 1891, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kršu augusta 1941.

229. RADOVIĆ Mile MILICA, 1919, domaćica, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 5. 3. 1945.

230. RADOVIĆ Milana MIRA, 1940, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u vatru u Kršu 7. 8. 1941.

231. RADOVIĆ Jove MOJSIJA, 1878, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kršu 10.2. 1943.

232. RADOVIĆ Bude NIKO, 1912, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u šumi Obijaj (Krš) 7. 8. 1941.

233. RADOVIĆ Đure NIKOLA, 1928, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 18. 6. 1941.

234. RADOVIĆ Mile NIKOLA, 1911, službenik, Srbin. Ubijen od Bugara u Beranima maja 1941.

235. RADOVIĆ Mile NIKOLA, 1923, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše živog u jamu Nezdravku u D. Kosinju augusta 1941.

236. RADOVIĆ Đure SMILJA, 1888, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kršu 20. 8. 1944.

237. RADOVIĆ STANKA, 1888, domaćica, Srpkinja. Spalile je ustaše u Kršu 20. 8. 1944.

238. RADOVIĆ Alekse STEVAN, 1886, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Buniću 25. 4. 1944.

239. RADOVIĆ Dane STEVAN, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Perušiću (na putu prema Gospiću) 12. 4. 1944.

240. REPAC Mile DUŠAN, 1918, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u G. Kosinju 5. 8. 1941.

241. REPAC Pavla DUŠAN, 1918, seljak. Srbin. Zarobile ga ustaše 13. 6. 1941. u G. Kosinju i bacile u jamu Jadovno 18. 6. 1941.

242. REPAC JEKA, 1876, Poljan, domaćica, Srpkinja. Bacile je ustaše u vatru u Kršu 13. 8. 1941.

243. REPAC Pavla MANE, 1908, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 13. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu Jadovno 18. 6. 1941.

244. REPAC Trivuna MILE, 1886, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 12. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu Duman (L. Lešće) 18. 6. 1941.

245. REPAC Mile MILICA, 1940, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Kršu 13. 8. 1941.

246. REPAC Mile MOSO, 1919, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 13. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu Jadovno 18. 6. 1941.

247. REPAC Boje SARA, 1921, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u šumi Obijaj (Krš) 8. 8. 1941.

248. REPAC Marka SIMO, 1900, trgovac, Srbin. Zatvorile ga ustaše 13. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu Jadovno 18. 6. 1941.

249. REPAC Tode STASIJA, 1896, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mostu (Krš) aprila 1944.

250. ŠTAKIĆ Laze MARIJA, 1913, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u D. Kosinju 10. 12. 1944.

251. ŠTAKIĆ Ilije SEMA, 1881, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kršu 13. 12. 1944.

252. VARIĆAK Đure ANA, 1884, domaćica, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

253. VARIĆAK Gaje DANE, 1906, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 13. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu Duman (L. Lešće) 18. 6. 1941.

254. VARIĆAK Mile ĐURO, 1900, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u G. Kosinju 5. 6. 1941.

255. VARIĆAK Mile MARA, 1905, domaćica, Srpkinja. Bacile je ustaše živu u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 4. 8. 1941.

256. VARIĆAK Ilije MILE, 1876, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 4. 8. 1941.

257. VARIĆAK Luke MILKA, 1906, domaćica, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 4. 8. 1941.

258. VARIĆAK Mile OBRAD, 1919, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše na Rudinki (D. Kosinj) 15. 7. 1941.

259. VARIĆAK Obrada SMILJA, 1901, domaćica, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 4. 8. 1941.

260. VARIĆAK Todora VUJO, 1911, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 13. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu Duman (L. Lešće) 18. 6. 1941.

261. VARIĆAK Đure ŽIVKO, 1927, đak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 4. 8. 1941.

262. LUBER Todora ILIJA, 1891, financ. Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Jadovno 1941.

LIPOVO POLJE

1. BASTA Mile BOGDAN, 1903, seljak, Srbin. Zarobile ga ustaše 17. 6. 1941., a bacile u jamu u Jadovnu 26. 6. 1941.

2. BASTA Petra DANE, 1903, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 12. 6. 1941., u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 15. 6. 1941.

3. BASTA Đure MANE, 1923, zanatlija, Srbin. Poginuo od ustaša u Banja Luci marta 1942.

4. BASTA Bude MILE, 1907, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 12. 6. 1941, u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 15. 6. 1941.

5. BASTA Dmitra MILE, 1901, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 8. 6. 1941. u G. Kosinju, otkuda su ga odvele i bacile u jamu u Jadovnu 26. 6. 1941.

6. BASTA Mile MILE, 1907, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 17. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 20. 6. 1941.

7. BASTA Luke PETAR, 1914, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 12. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 26. 6. 1941.

8. BASTA Ilije STASIJA, 1894, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Otočcu 27. 2. 1944.

9. BASTA Bude VASILJ, 1920, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 12. 6. 1941 .u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 15. 6. 1941.

10. BASTA Miče VUJO, 1901, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 17. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 26. 6. 1941.

11. BOGOVAC Obrada BUDE, 1909, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Duman (Ličko Lešće) 19. 6. 1941.

12. BOGOVAC Obrada MOJSIJA, 1888, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Duman (Ličko Lešće) 19. 6. 1941.

13. GLEDIC Mile BUDE, 1918, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 20. 5. 1941.

14. GLEDIĆ Vaje DANE, 1916, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 20. 5. 1941.

15. GLEDIĆ Dmitra MARTA, 1885, domaćica, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu Sv. Ana u Kosinju 5. 8. 1941.

16. GLEDIĆ Dane MILE, 1902, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kosinju 20. 7. 1941.

17. GLEDIĆ Dmitra MILE, 1921, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u G. Kosinju 15. 8. 1941.

18. GLEDIĆ Marka MILE, 1901, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu juna 1941.

19. GLEDIĆ Marte MILE, 1921, krojač, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 5. 7. 1941.

20. GLEDIĆ Dane MILKA, 1913, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kosinju 20. 7. 1941.

21. GLEDIĆ Dmitra MILKA, 1912, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u G. Kosinju 15. 8. 1941.

22. GLEDIĆ Marte MILKA, 1913, domaćica, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu Sv. Anau G. Kosinju 5. 8. 1941.

23. GLEDIĆ Milana NIKOLA, 1922, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Duman 6. 7. 1941.

24. GLEDIĆ Miče PANTELIJA, 1904, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i zatvorile 7. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 18. 6. 1941.

25. GLEDIĆ Nikole PANTELIJA, 1913, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i zatvorile 12. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 15. 6. 1941.

26. GLEDIĆ Milana SMILJA, 1919, domaćica, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu Sv. Ana u Kosinju 8. 6. 1941.

27. GLUMAC Milana ANĐELIJA, 1890, domaćica, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu Sv. Ana u Kosinju 5. 6. 1941.

28. GLUMAC M. BOGDAN, 1899, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i zatvorile 8. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 18. 6. 1941.

29. GLUMAC Ilije DANE, 1909, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i zatvorile 12. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 15. 6. 1941.

30. GLUMAC Mile DRAGAN, 1931, dijete, Srbin. Poginuo od zaostale talijanske bombe u Lipovom Polju 13. 6. 1941.

31. GLUMAC Nikole DUŠAN, 1910, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i zatvorile 13. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 15. 6. 1941.

32. GLUMAC Vuje ILIJA, 1920, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i zatvorile 17. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 19. 6. 1941.

33. GLUMAC Vuje LAZO, 1928, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Lipovom Polju 21. 9. 1944.

34. GLUMAC Jose LUKA, seljak, Srbin, Uhvatile ga ustaše i zatvorile u G. Kosinju 13. 6. 1941, a bacile u jamu u Jadovnu 15. 6. 1941.

35. GLUMAC Miće MANE, 1922, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše 13. 6. 1941. i zatvorile u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 15. 6. 1941.

36. GLUMAC Miće MANE, 1907, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 20. 5. 1941.

37. GLUMAC Nikole MANE, 1905, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 20. 5. 1941.

38. GLUMAC Mihajla MARKO, 1915, žandar, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu juna 1941.

39. GLUMAC Jove MILE, 1886, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i zatvorile u G. Kosinju 7. 5. 1941, a bacile u jamu u Jadovnu maja 1941.

40. GLUMAC Mane MILE, 1912, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i zatvorile u G. Kosinju 17. 6. 1941, a bacile u jamu u Jadovnu tokom 1941.

41. GLUMAC Miladina MILE, 1872, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Lipovom Polju 21. 9. 1944.

42. GLUMAC Sime MILE, 1905, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 20. 5. 1941.

43. GLUMAC Vuje MILE, 1910, seljak, Srbin. Poginuo od zaostale talijanske bombe u Lipovom Polju 13. 6. 1944.

44. GLUMAC Mile NIKOLA, 1919, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i zatvorile 13. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 15. 6. 1941.

45. GLUMAC Dane OBRAD, 1905, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i zatvorile u G. Kosinju 13. 6. 1941, a bacile u jamu u Jadovnu 15. 6. 1941.

46. GLUMAC Miće SAVA, 1913, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lipovlju kod Otočca 27. 2. 1944.

47. GLUMAC Miladina SAVA, 1916, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i zatvorile 13. 6. 1941. u G. Kosinju, a ubile u Jadovnu 15. 6. 1941.

48. GLUMAC Obrada SAVA, 1913, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 20. 5. 9141.

49. GLUMAC Jose SIMO, 1925. seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i zatvorile 13. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 15. 6. 1941.

50. GLUMAC Maksima SIMO, 1903, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 20. 5. 1941.

51. GLUMAC Makse SIMO, 1907, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i zatvorile 13. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu Jadovno 15. 6. 1941.

52. GLUMAC Vaje SIMO, 1904, seljak Srbin. Ubile ga ustaše u Gospićt 20. 5. 1941.

53. GLUMAC Marka STASIJA, 1914, do maćica, Srpkinja. Ubile je ustaše t Otočcu 27. 2. 1944.

54. GLUMAC Nikole STEVO, 1907, se ljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gos piću 20. 5. 1941.

55. GLUMAC Vaje STEVO, 1913, se ljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše *i* zatvorile u G. Kosinju 18. 6. 1941 a bacile u jamu u Jadovnu 8 7 1941.

56. GLUMAC Stevana TODOR, 1913, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i zatvorile 17. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu 25. 6. 1941.

57. IVKOVIć Dane MAŠA, 1982, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Otočcu 27. 2. 1944.

58. IVKOVIć Petra MIHAJLO, 1875, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Otočcu 27. 2. 1944.

59. IVKOVIć Jandre MILADIN, 1899, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše 17. 6. 194-1. u G. Kosinju, a ubile u Jadovnu 25. 6. 1941.

60. IVKOVIć Miladina MILKA, 1922, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Otočcu 27. 2. 1944.

61. KOKOTOVIĆ Mane BRANKO, 1934, dijete, Srbin. Poginuo od talijanske artiljerije u Lipovom Polju 18. 9. 1942.

62. KOKOTOVIĆ Damjana BUDE, 1875, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Sv. Ana u Kosinju 6. 7. 1941.

63. KOKOTOVIĆ Samoila ĐURO, 1874, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 20. 5. 1941.

64. KOKOTOVIĆ Dušana MANE, 1903, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 20. 5. 1941.

65. KOKOTOVIĆ Đure MANE, 1885, lugar, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Sv. Ana u Kosinju 1941.

66. KOKOTOVIĆ Mile MANE, 1901, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše u G. Kosinju 8. 6. 1941, a bacile u jamu u Jadovnu 25. 6. 1941.

67. KOKOTOVIĆ Laze NIKOLA, 1900, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Gospiću 20. 5. 1941.

68. KOKOTOVIĆ Samoila SIMO, 1874, seljak. Srbin. Strijeljale ga ustaše u Lipovom Polju 14. 7. 1942.

69. KOKOTOVIĆ Stojana STANKO, 1906, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 6. 7. 1941.

70. KOKOTOVIĆ Mane VUKAŠIN, 1918, vojni službenik, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Sv. Ana u Kosinju 23. 6. 1941.

71. MIŠCEVIĆ Mose MANE, 1906, lugar, Srbin. Zatvorile ga ustaše 21. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 28. 6. 1941.

72. MIŠČEVIĆ Dušana MARIJA, 1924, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Lipovlju decembra 1943.

73. MIŠČEVIĆ Petra MOSO, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i zatvorile 21. 6. 1941. u G. Kosinju, a ubile u Jadovnu 28. 6. 1941.

74. MUNJAS Stojana ĐURO, 1905, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu juna 1941.

75. MUNJAS Stojana ĐURO, 1925, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Sv. Ana u Kosinju 6. 8. 1941.

76. POĆUČA Sime JOVO, 1910, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu 13. 6. 1941.

77. POĆUČA Sime STEVAN, 1903, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu 15. 6. 1941.

78. POČUĆA Luke TODOR, 1907, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše u G. Kosinju 13. 6. 1941, a bacile u jamu u Jadovnu 15. 6. 1941.

79. ŠAKIĆ Laze BRANKO, 1909, poručnik, Srbin. Zatvorile ga ustaše 15. 4. 1941. u G. Kosinju, a ubile u Gospiću 18. 4. 1941.

80. ŠAKIĆ Stanka BRANKO, 1914, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu 15. 6. 1941.

81. ŠAKIĆ Sime BUDE, 1919, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Sv. Ana u Kosinju 6. 8. 1941.

82. ŠAKIĆ Todora DUŠAN, 1912, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu 15. 6. 1941.

83. ŠAKIĆ Luke PETAR, 1902, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 20. 5. 1941.

84. ŠKARIć Dane BOJA, 1917, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u G. Kosinju 15. 8. 1941.

85. ŠKARIĆ Maksima BRANKO, 1914, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Metku maja 1941.

86. ŠKARIĆ Petra BUDE, 1941, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u D. Kosinju 13. 12. 1944.

87. ŠKARIĆ Adama DANE, 1885, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 18. 5. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 26. 6. 1941.

88. ŠKARIĆ Steve DMITAR, 1893, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 21. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 28. 6. 1941.

89. ŠKARIĆ Mile KATICA, 1908, Drenov Bor kod Novaka, domaćica, Hrvatica. Zaklale je ustaše i bacile u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 5. 8. 1941.

90. ŠKARIĆ Dane MANE, 1924, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 20. 7. 1941.

91. ŠKARIĆ Ilije MARIJA, 1915, domaćica, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 5. 6. 1941.

92. ŠKARIĆ Miće MIKA, 1889, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Otočcu 27. 2. 1944.

93. ŠKARIĆ Adama MILE, 1876, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše 8. 6. 1941. u G. Kosinju.

94. ŠKARIĆ Obrada MILKA, 1916. seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kosinju 20. 7. 1941.

95. ŠKARIĆ Petra NADA, 1930, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Otočcu 27. 2. 1944.

96. ŠKARIĆ Sime PAJO, 1911, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 17. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu Jadovno 25. 6. 1941.

97. ŠKARIĆ Dane PETAR, 1918, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Duman (Ličko Lešće) 12. 6. 1941.

98. ŠKARIĆ Save PETAR, 1903, lugar, Srbin. Zatvorile ga ustaše 15. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 28. 6. 1941.

99. ŠKARIĆ Sime PETAR, 1910, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 10. 5. 1941.

100. ŠKARIĆ Laze SLAVKO, 1903, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu 19. 6. 1941.

101. ŠKARIĆ Maksima SMILJA, 1916, domaćica, Srpkinja. Zaklale je ustaše i bacile u jamu u G. Kosinju 5. 8. 1941.

102. ŠTAKIĆ Ilije MARIJA, 1917, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kosinju 15. 7. 1941.

103. ŠTAKIĆ Nikole MARIJA, 1926, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše i bacile u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 8. 8. 1941.

104. ŠTAKIĆ Petra MILETA, 1856, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kosinju 9. 8. 1941.

105. UZELAC Stanka ANĐELIJA, 1920, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Otočcu 27. 2. 1944.

106. UZELAC Vuje DANICA, 1925, krojačica, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Otočcu 27. 2. 1944.

107. UZELAC Stevana GAJO, 1905, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 17. 6. 1941, a kasnije bacile u jamu u Gospiću 1941.

108. UZELAC Stevana KOŠTA, 1901, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 17. 6. 1941. u G. Kosinju, a kasnije, bacile u jamu u Jadovnu 1941.

109. UZELAC Đure MANDA, 1927, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Otočcu 27. 2. 1944.

110. UZELAC Mile MAŠA, 1900, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lipovom Polju 18. 9. 1944.

111. UZELAC Rade VUJO, 1895, lugar, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Duman 20. 5. 1941.

MLAKVA

1. BOBIĆ Dmitra ANKA, 1898, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu sv. Ane u G. Kosinju 6. 8. 1941.

2. BOBIĆ Milana ANKA, 1939, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

3. BOBIĆ Jove BOJA, 1900, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mlakvi 2. 8. 1941.

4. BOBIĆ Nikole BOJA, 1904, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu Sv. Ane u G. Kosinju 2. 8. 1941.

5. BOBIĆ Stojana BOJA, 1907, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 2. 8. 1941.

6. BOBIĆ Milana BRANKO, 1934, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

7. BOBIĆ Damjana DAMJAN, 1935, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

8. BOBIĆ Milana DAMJAN, 1871, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

9. BOBIĆ Mile DAMJAN, 1932, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

10. BOBIĆ Milana DANE, 1935, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

11. BOBIĆ Mile DANE, 1911, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Sv. Ane 6. 8. 1941.

12. BOBIĆ Milana DANICA, 1936, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

13. BOBIĆ Sime DMITAR, 1921, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 2. 8. 1941.

14. BOBIĆ Nikole DRAGICA, 1933, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu Sv. Ane u G. Kosinju 2. 8. 1941.

15. BOBIĆ Milana ĐURO, 1931, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

16. BOBIĆ Mile ĐURO, 1904, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 7. 6. 1941.

17. BOBIĆ Sime GOJKO, 1925, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 2. 8. 1941.

18. BOBIĆ Sime ILIJA, 1926, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u G. Kosinju 20. 8. 1941.

19. BOBIĆ Luke JEKA, 1923, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

20. BOBie Milana JOKA, 1922, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Jadovnu 1941.

21. BOBIć Nikole MARA, 1931, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 2. 8. 1941.

22. BOBIć Nikole MARIJA, 1908, seljanka, Hrvatica. Bacile je ustaše u jamu sv. Ana u G. Kosinju 2. 8. 1941.

23. BOBIć Sime MARKO, 1928, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u G. Kosinju 2. 8. 1941.

24. BOBIć Jakova MARTA, 1881,seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

25. BOBIć Jovana MARTA, 1906,seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

26. BOBIć Damjana MICA, 1927, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

27. BOBIć Milana MIĆA, 1927, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

28. BOBIć Damjana MILAN, 1906, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Pazaristu 2. 8. 1941.

29. BOBIć Jove MILAN, 1931, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

30. BOBIć Nikole MILAN, 1937, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu sv. Ane u G. Kosinju 2. 8. 1941.

31. BOBIć Nikole MILE, 1904, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

32. BOBIć Milana MILICA, 1937, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

33. BOBIĆ Milana MILKA, 1933, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

34. BOBIć Sime MILKA, 1934, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u G. Kosinju 2. 8. 1941.

35. BOBIĆ Damjana NADA, 1939, dijet, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

36. BOBIĆ Nikole NADA, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mlakvi 2. 8. 1941.

37. BOBIĆ Milana NIKOLA, 1928, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

38. BOBIĆ Mile NIKOLA, 1906, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu sv. Ane u G. Kosinju 2. 8. 1941.

39. BOBIć Mile OBRAD, 1889, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

40. BOBIĆ Luke PETAR, 1927, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Mlakvi 1. 1. 1942.

41. BOBIĆ Mile PETAR, 1911, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu 5. 5. 1941.

42. BOBIĆ Nikole PETAR, 1926, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

43. BOBIĆ Đure SEMA, 1876, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

44. BOBIĆ Marka SIMO, 1886, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 2. 8. 1941.

45. BOBIĆ Jove SLAVKO, 1929, đak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941,

46. BOBIĆ Jove SLOBODAN, 1934, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Mlakvi 2. 8. 1941.

47. BOBIĆ Mile SOJKA, 1928, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

48. BOBIĆ Milana SOKA, 1928, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

49. BOBIĆ Mile STEVO, 1911, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 10. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 15. 6. 1941.

50. BOBIĆ Ilije VAJO, 1869, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Mlakvi 2. 8. 1941.

51. BOBIĆ Petra VUJO, 1866, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

52. BOBIĆ Jovana ZORKA, 1861, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

53. BOBIĆ Jove ZORKA, 1938, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

54. BOBIĆ Jove ŽIVKO, 1935, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

55. CVIJANOVIČ Jove ANICA, 1862, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustale u Mlakvi 6. 8. 1941.

56. CVIJANOVIČ Jove DANICA, 1930, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mlakvi septembra 1944.

57. CVIJANOVIČ Jove MIĆO, 1856, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

58. CVIJANOVIČ Bande MILAN, 1937, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Mlakvi 7. 4. 1943.

59. CVIJANOVIČ Mile PETAR, 1903, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u šumi Duliba (Mlakva) 1. 1. 1942.

60. CVIJANOVIČ Trifuna SOKA, 1890, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

61. GLUMIČIĆ Petra ANĐA, 1890, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u šumi Duliba (Mlakva) decembra 1942.

62. GLUMIČIČ Steve ANĐA, 1926, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

63. GLUMIČIČ Dane BUDE, 1903, seljak, Srbin. Zarobile ga ustaše 13. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 18. 6. 1941.

64. GLUMIČIĆ Mile BUDE, 1925, seljak Srbin. Ubile ga ustaše u šumi Dulibe (Mlakva) 1. 1. 1942.

65. GLUMIČIĆ Mile DANE, 1901,seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

66. GLUMIČIĆ Milete DANE, 1886, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

67. GLUMIČIĆ Jove JEKA, 1910,seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

68. GLUMIČIĆ Jakova JOVO, 1876, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Duman (L. Lešće) 18. 6. 1941.

69. GLUMIČIĆ Pantelije JOVO, 1880, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

70. GLUMIČIČ Steve JOVAN, 1938, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

71. GLUMIČIĆ Vuje KATA, 1886, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

72. GLUMIČIĆ Jove MANE, 1925, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Mlakvi 1. 1. 1942.

73. GLUMIČIĆ Nikole MANE, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Mlakvi augusta 1941.

74. GLUMIČIĆ Jove MARA, 1903,seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

75. GLUMIČIĆ Jove MARA, 1919, Krš, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

76. GLUMIČIĆ Mile MARA, 1902,seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

77. GLUMIČIĆ Nikole MARA, 1908, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

78. GLUMIČIĆ Pantelije MAĆA, 1861, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

79. GLUMIČIĆ Jove MILAN, 1923, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Mlakvi 1. 1. 1942.

80. GLUMIČIĆ Jove MILAN, 1920, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Jadovno 6. 6. 1941.

81. GLUMIČIĆ Dane MILE, 1988, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 13. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 18. 6. 1941.

92. GLUMIČIĆ Steve MILE, 1938, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

83. GLUMIČIĆ Jove MILICA, 1917, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

84. GLUMIČIĆ Steve MILICA, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

85. GLUMIČIĆ Jove MILKA, 1917, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

86. GLUMIČIĆ Jove MILKA, 1885, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

87. GLUMIČIĆ Mile MILKA, 1938, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

88. GLUMIČIĆ Jove NIKOLA, 1907, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 13.

6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu Duman (L. Lešće) 18. 6. 1941.

89. GLUMIČIĆ Dane OBRAD, 1901, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu 18. 6. 1941.

90. GLUMIĆIĆ Steve PETAR, 1939, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

91. GLUMIČIĆ Jove SIMO, 1923, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 1. 1. 1942.

92. GLUMIČIĆ Steve SIMO, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

93. GLUMIČIĆ Jove SLAVKO, 1930, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Mlakvi 10. 9. 1944.

94. GLUMIČIĆ Jovana SMILJANA, 1889, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

95. GLUMAČIĆ Laze SOKA, 1893, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mlakvinoj Gredi 3. 8. 1944.

96. GLUMIČIĆ Dane STEVO, 1882, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

97. GLUMIČIĆ Jove STEVO, 1928, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

98. GLUMIČIĆ Steve STEVO, 1930, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

99. GLUMIČIĆ Milutina VUJO, 1880, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

100. GRUIČIĆ ANĐA, 1876, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

101. GRUIČIĆ Mile ANĐA, 1915, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

102. GRUIČIĆ Nikole ANĐA, 1920, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

103. GRUIČIĆ Đure ANKA, 1926, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

104. GRUIČIĆ Đure ANKA, 1934, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

105. GRUIČIĆ Mile BOJA, 1933, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

106. GRUIČIĆ Mile BOJA, 1911, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

107. GRUIČIĆ Milete BOJA, 1926, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.'

108. GRUIČIĆ Milete DMITAR, 1851, seljak, Srbin. Spedile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

109. GRUIČIĆ Milete DMITAR, 1873, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 10. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu Duman (L. Lešće) 18. 6. 1941.

110. GRUIČIĆ Milete DMITAR, 1922, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Mlakvi 1. 1. 1942.

111. GRUIČIĆ Mile DUŠAN, 1935, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

112. GRUIČIĆ Milete DUŠAN, 1934, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

113. GRUIČIĆ Mile ĐURO, 1934, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

114. GRUIČIĆ Nikole ĐURO, 1935, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

115. GRUIČIĆ Nikole ĐURO, 1926, kuhar, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

116. GRUIČIĆ Vasilja ĐURO, 1883, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

117. GRUIČIĆ Đure GOJKO, 1923, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

118. GRUIČIĆ Dmitra JEKA, 1899, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

119. GRUIČIĆ Milana JOVANKA, 1940, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

120. GRUIČIĆ Milete JOVAN, 1926, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

121. GRUIČIĆ Nikole JOVO, 1930, dijete, Srbin. Spalale ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

122. GRUIČIĆ Nikole MANDA, 1928, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

123. GRUIČIĆ Nikole MANE, 1935, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

124. GRUIČIĆ Milana MARA, 1931, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

125. GRUIČIĆ Sime MARA, 1881, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

126. GRUIČIĆ Đure MARIJA, 1928, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

127. GRUIČIĆ Nikole MARIJA, 1928, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

128. GRUIČIĆ Mile MARTA, 1871, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

129. GRUIČIĆ Stojana MARTA, 1870, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

130. GRUČIĆ Đure MIKA, 1901, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

131. GRUIČIĆ Paje MIKA, 1918, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mlakvi augusta 1941.

132. GRUIČIĆ Đure MILAN, 1931, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

133. GRUIČIĆ Nikole MILAN, 1896, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu 15. 6. 1941.

134. GRUIČIĆ Nikole MILAN, 1938, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlavi 6. 8. 1941.

135. GRUIČIĆ Đure MILE, 1905, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

136. GRUIČIĆ Jove MILE, 1906, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu 18. 6. 1941.

137. GRUIČIĆ Nikole MILE, 1933, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

138. GRUIČIĆ Vasilja MILE, 1876, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

139. GRUIČIĆ Đure MILKA, 1931, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

140. GRUIČIĆ Milana MILKA, 1928, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

141. GRUIČIĆ Nikole MILKA, 1937, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

142. GRUIČIĆ Mile NADA, 1940, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

143. GRUIČIĆ Đure NEVENKA, 1936, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

144. GRUIČIĆ Miladina NIKOLA, 1876, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

145. GRUIČIĆ Nikole RANKO, 1920, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

146. GRUIČIĆ Dmitra SOKA, 1906, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

147. GRUIČIĆ Sime SOKA, 1907, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

148. GRUIČIĆ Dane STEVAN, 1887, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

149. GRUIČIĆ Milana VAJO, 1931, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

150. GRUIČIĆ Milana VAJO, 1929,đak, Srbin. Spalile ga ustašeu Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

151. GRUIČIĆ Milete VASILJ, 1928, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

152. GRUIČIĆ Mače VELJKO, 1928, đak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

153. JAVORINA Sime ANĐA, 1898, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

154. JAVORINA Vuje ANKA, 1905, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

155. JAVORINA Jove BOJA, 1910, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

156. JAVORINA Jove BOJA, 1941, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

157. JAVORINA Marka DANE, 1923, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

158. JAVORINA Vuje DANE, 1923, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

159. JAVORINA Vuje DANICA, 1921, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i baoile u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 4. 8. 1941.

160. JAVORINA Vuje DMITAR, 1934, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

161. JAVORINA Mile DUŠAN, 1922, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 2. 8. 1941.

162. JAVORINA Marka ĐURO, 1918, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

163. JAVORINA Mile ĐURO, 1912, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Pazarištu 6. 10. 1941.

164. JAVORINA Sime ĐURO, 1922, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

165. JAVORINA Vaje ĐURO, 1893, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u vatru u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

166. JAVORINA Mile ILINKA, 1918, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 2. 8. 1941.

167. JAVORINA Save JEKA, 1874, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

168. JAVORINA Vuje JEKA, 1876, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

169. JAVORINA Jove JOVO, 1938, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

170. JAVORINA Kuzme MANDA, 1902, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

171. JAVORINA Trivuna MANDA, 1905, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

172. JAVORINA Obrada MANE, 1914, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 10. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu Duman (L. Lešće) 18. 6. 1941.

173. JAVORINA Sime MANE, 1928, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

174. JAVORINA Marka MARA, 1924, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

175. JAVORINA Milete MARA, 1915, seljanka, Sprkinja. Bacile je ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 6. 8. 1941.

176. JAVORINA Save MARA, 1887, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

177. JAVORINA Jove MARIJA, 1930, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

178. JAVORINA Luke MARTA, 1891, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

179. JAVORINA Milete MARTA, 1919, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 5. 8. 1941.

180. JAVORINA Obrada MAŠA, 1888, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

181. JAVORINA Milića MIKA, 1891, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

181.a JAVORINA Petra MIKA, 1911, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

182. JAVORINA Nikole MILA, 1917, seljanka, Hrvatica. Spalile je ustaše i bacile u jamu Sv. Ana 2. 8. 1941.

183. JAVORINA Jove MILAN, 1933, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

184. JAVORINA Sime MILAN, 1925, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

185. JAVORINA Steve MILAN, 1924, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

186. JAVORINA Vuje MILAN, 1925, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

187. JAVORINA Damjana MILE, 1920, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

188. JAVORINA Kuzmana MILE, 1901, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

189. JAVORINA Marka MILE, 1914, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

190. JAVORINA Mile MILE, 1921, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 18. 6. 1941.

191. JAVORINA Miladina MILETA, 1875, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

192. JAVORINA Mile MILICA, 1931, dijete, Srpkinja. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

193. JAVORINA Petra MILICA, 1892, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 2. 8. 1941.

194. JAVORINA Vuje MILICA, 1923, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

195. JAVORINA Mile MILKA, 1920, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu Sv. Ana 2. 8. 1941.

196. JAVORINA Jove MIRA, 1935, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

197. JAVORINA Save SIMO, 1896, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

198. JAVORINA Save SMILJA, 1916, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

199. JAVORINA Jove SOKA, 1939, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

200. JAVORINA Vuje SOKA, 1932, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

201. JAVORINA Mile ŠTAKA, 1863, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

202. JAVORINA Stevana ŠTAKA, 1876, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 5. 8. 1941.

203. JAVORINA Đure STEVO, 1939, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

204. JAVORINA Kuzmana STEVO, 1893, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

205. JAVORINA Marka STEVO, 1936, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

206. JAVORINA Petra STOJA, 1875, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

207. JAVORINA Stojke STOJA, 1873, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

208. JAVORINA Mile SVETOZAR, 1929, đak, Srbin. Bacile ga ustaše' ujamu Sv. Ana u G. Kosinju 2. 8 1941.

209. JAVORINA Milete VUJO, 1917, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše ušumi Dulibe (Mlakva) 1. 1. 1942.

210. KOKOTOVIĆ Paje STANKO, 1908, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Mlakvi augusta 1941.

211. MILEUSNIĆ Mile ALEKSA, 1933, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

212. MILEUSNIĆ Mile ANĐA, 1935, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

213. MILEUSNIĆ Save ANĐA, 1886, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

214. MILEUSNIĆ Dmitra ANICA, 1871, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

215. MILEUSNIĆ Mile ANICA, 1874, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

216. MILEUSNIĆ Pavla ANICA, 1893, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

217. MILEUSNIĆ Mane ANKA, 1925, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

218. MILEUSNIĆ Milana ANKA, 1937, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

219. MILEUSNIĆ Vaje ANKA, 1911, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

220. MILEUSNIĆ Alekse BOJKA, 1900, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

221. MILEUSNIĆ Mile BUDE, 1875, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 6. 8. 1941.

222. MILEUSNIĆ Petra BUDE, 1926, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

223. MILEUSNIĆ Bude DAMJAN, 1928, đak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

224. MILEUSNIĆ Mane DANE, 1923, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

225. MILEUSNIĆ Mićila DANE, 1930, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

226. MILEUSNIĆ Petra DANE, 1914, žandar, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

227. MILEUSNIĆ Ilije DUŠAN, 1900, atleta, Srbin. Ubile ga ustaše u Bosni maja 1941.

228. MILEUSNIĆ Luke DUŠAN, 1935, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

229. MILEUSNIĆ Mile ĐORĐE, 1934, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

230. MILEUSNIĆ Mile GOJKO, 1938, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

231. MILEUSNIĆ Jakova ILIJA, 1876, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

232. MILEUSNIĆ Luke ILIJA, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

233. MILEUSNIĆ Mile KATA, 1933, dijete. Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

234. MILEUSNIĆ Miladina LUKA, 1915, kovač, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 15. 5. 1941.

235. MILEUSNIĆ Mile LJUBICA, 1939, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

236. MILEUSNIĆ Petra LJUBICA, 1923, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

237. MILEUSNIĆ Jože MANDA, 1905, Studenci, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

238. MILEUSNIĆ Dane MANE, 1880, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

239. MILEUSNIĆ Dude MARIJA, 1927, đak, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

240. MILEUSNIĆ Ilije MARTA, 1916, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

241. MILEUSNIĆ Mane MILAN, 1927, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

242. MILEUSNIĆ Mićila MILAN, 1929, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

243. MILEUSNIĆ Bude MILE, 1924, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 6. 8. 1941.

244. MILEUSNIĆ Petra MILE, 1935, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

245. MILEUSNIĆ Đure MILICA, 1886, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

246. MILEUSNIĆ Mićila MILKA, 1925, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

247. MILEUSNIĆ Petra MILKA, 1923, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

248. MILEUSNIĆ Stojana MILICA, 1883, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

249. MILEUSNIĆ Mile MILKA, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

250. MILEUSNIĆ Luke PETAR, 1941, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

251. MILEUSNIĆ Mile PETAR, 1879, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

252. MILEUSNIĆ Stojana PETAR, 1900, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 8. 8. 1941.

253. MILEUSNIĆ Miladina SAVA, 1922, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

254. MILEUSNIĆ Mane SIMO, 1923, seljak, Srbin, Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

255. MILEUSNIĆ Mile SIMO, 1872, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

256. MILEUSNIĆ Petra SIMO, 1934, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

257. MILEUSNIĆ Jove SOKA, 1885, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

258. MILEUSNIĆ Mile SOKA, 1903, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

259. MILEUSNIĆ Nikole SOKA, 1901, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

260. MUNJAS Sime ANICA, 1904, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i spalile u Mlakvi 6. 8. 1941.

261. MUNJAS Marije ANKA, 1931, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 15. 6. 1944.

262. MUNJAS Mile ANKA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše i spalile u Dulibi (Mlakva) 15. 6. 1944.

263. MUNJAS Petra ANKA, 1930, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Dulibi (Mlakva) 12. 7. 1944.

264. MUNJAS Trive DMITAR, 1904, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Dulibi (Mlakva) 1. 1. 1942.

265. MUNJAS Petra DRAGAN, 1938, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Dulibi (Mlakva) 12. 7. 1944.

266. MUNJAS Petra DRAGICA, 1939, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Dulibi (Mlakva) 12. 7. 1944.

267. MUNJAS Marka ĐURO, 1936, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Dulibi (Mlakva) 12. 7. 1944.

268. MUNJAS Mile JEKA, 1886, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

269. MUNJAS Mile JEKA, 1939, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Dulibi (Mlakva) 12. 7. 1944.

270. MUNJAS Save JEKA, 1874, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i spalile u Mlakvi 6. 8. 1941.

271. MUNJAS Peje KATA, 1910, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Dulibi (Mlakva) 12. 7. 1944.

272. MUNJAS Petra LJUBICA, 1938, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 15 . 6. 1944.

273. MUNJAS Petra MANDA, 1939, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Dulibi (Mlakva) 12. 7. 1944.

274. MUNJAS Obrada MANE, 1941, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 15. 6. 1944.

275. MUNJAS Ilije MARKO, 1885, trgovac, Srbin. Bacile ga ustaše u »Čošić jamu« (Konjsko Brdo) augusta 1941.

276. MUNJAS Mane MILE, 1933, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Dulibi (Mlakva) 12. 7. 1944.

277. MUNJAS Sime MILE, 1905, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi' 6. 8. 1941.

278. MUNJAS Miladina MILIJA, 1866., seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

279. MUNJAS Trivuna MILIVOJ, 1872, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Dulibi (Mlakva) 7. 8. 1941.

280. MUNJAS Anke NADA, 1940, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Dulibi (Mlakva) 12. 7. 1944.

281. MUNJAS Obrada NEĐA, 1937, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Dulibi (Mlakva) 12. 7. 1944.

282. MUNJAS Petra NEĐA, 1932, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mlakvi 15. 6. 1944.

283. MUNJAS Mile NEVENKA, 1933, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Dulibi (Mlakva) 12. 8. 1944.

284. MUNJAS Milete OBRAD, 1897, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Mlakvi 1. 1. 1942.

285. MUNJAS PETAR, 1890, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u šumi Dulibe (Mlakva) 23. 12. 1942.

286. MUNJAS Stevana SOKA, 1912, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i spalile u Mlakvi 6. 8. 1941.

287. MUNJAS TODORA, 1870, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mlakvi 4. 8. 1941.

288. MUNJAS Milete TODORA, 1900, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kosinju 6. 7. 1942.

289. MUNJAS Sime VUJO, 1912, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i spalile u Mlakvi 6. 8. 1941.

290. PRAŽIĆ Sime ALEKSA, 1889, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Sv. Ana u G. Kosinju 10. 8. 1941.

291. PRAŽIĆ Mane ANKA, 1901, Doljani, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

292. PRAŽIĆ Bude ANĐA, 1907, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

293. PRAŽIĆ Dane CUJA, 1882, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

294. PRAŽIĆ Steve BRANKO, 1929, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

295. PRAŽIĆ Steve DANICA, 1928, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

296. PRAŽIĆ Jove JEKA, 1916, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

297. PRAŽIĆ Sime JOVO, 1874,seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

298. PRAŽIĆ Steve KATA, 1921, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

299. PRAŽIĆ Alekse LJUBICA, 1923, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

300. PRAŽIĆ Steve MANDA, 1925, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

301. PRAŽIĆ Dmitra MARIJA, 1918, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

302. PRAŽIĆ Ilije MILAN, 1940, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

303. PRAŽIĆ Petra MILAN, 1940, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

304. PRAŽIĆ Steve MILAN, 1908, podoficir, u Zagrebu, Srbin. Ubile ga ustaše u Zagrebu 1941.

305. PRAŽIĆ Stojana MILAN, 1938, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

306. PRAŽIĆ Steve MILICA, 1922, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 194Ì.

307. PRAŽIĆ Sime MILKA, 1913, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

308. PRAŽIĆ Petra NEVENKA, 1938, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

309. RADOVIĆ Dane ANĐA, 1926, dijete, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 194Ì.

310. RADOVIĆ Dane DANE, 1928, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

311. RADOVIĆ Mile DANE, 1896, Krš, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

312. RADOVIĆ Petra MARA, 1898, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

313. RADOVIĆ Vaje MILE, 1916, Krš, seljak. Srbin. Zatvorile ga ustaše 15. 6. 1941. u G. Kosinju, a zatim bacile u jamu Sv. Ana 18. 6. 1941.

314. RADOVIĆ Dane NEDEUKO, 1930, dijete. Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

315. RADOVIĆ Dane VIDA, 1924, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

316. ŠTAKIĆ Jove ILIJA, 1902, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 10. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 15. 6. 1941.

317. STAKIĆ Ilije MANDA, 1885, Krš, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kršu 12. 5. 1944.

318. STAKIĆ Ilije MANE, 1889, lugar, Srbin. Zatvorile ga ustaše 7. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu u Jadovnu 12. 6. 1941.

319. STAKIĆ Milivoja MARIJA, 1915, Krš, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kršu 7. 3. 1944.

320. ŠTAKIĆ Steve MASA, 105, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kosinju 1. 3. 1943.

321. ŠTAKIĆ Jove STANA, 1881, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 8. 8. 1941.

322. ŠTAKIĆ Petra TONKA, 1846, seljanka, Srpkinja. Utopila se od straha (Mlakva) bježeći pred ustašama 10.7. 1944.

323. VARIĆAK Alekse BOJKA, 1934, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u vatru u Kosi 6. 8. 1941.

324. VARIĆAK Marka DANE, 1876, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

325. VARIĆAK Vlade DANE, 1930, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

326. VARIĆAK Alekse ĐORĐE, 1937, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u vatru u Kosi 6. 8. 1941.

327. VARIĆAK Vlade ĐURO, 1936, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

328. VARIĆAK Mile JOVAN, 1931, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

329. VARIĆAK Jove MANDA, 1900, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

330. VARIĆAK Vlade MANE, 1934, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

331. VARIĆAK Dane MARA, 1903, Krš, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

332. VARIĆAK Mile MARA, 1901, Lipovo Polje, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mlakvi 6. 8. 1941.

333. VARIĆAK Mane MILAN, 1939, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi 8. 8. 1941.

334. VARIĆAK Vlade MILAN, 1940, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

335. VARIĆAK Sime MILE, 1888, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi juna 1944.

336. VARIĆAK Jove MILKA, 1921, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Mlakvi 8. 8. 1941.

337. VARIĆAK Jove NIKOLA, 1863, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

338. VARIĆAK Mile NIKOLA, 1933, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

339. VARIĆAK Mile PETAR, 1940, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

340. VARIĆAK Vlade PETAR, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Mlakvi augusta 1941.

341. VARIĆAK Alekse SOKA, 1934, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u vatru u Mlakvi (Kosa) 6. 8. 1941.

POLJAN

1. CVIJANOVIĆ Milana ANKA, 1935, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u vatru u Mlakvi 6. 8. 1941.

2. CVIJANOVIĆ Jove BUDE, 1899, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Velebitu 12. 7. 1941.

3. CVIJANOVIĆ Bude DANE, 1937, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Mlakvi 10. 12. 1943.

4. CVIJANOVIĆ Mile DANE, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u šumi Obijaj kod Kosinja 8. 8. 1941.

5. CVIJANOVIĆ Mile DANICA, 1940, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u šumi Obijaj kod Kosinja 8. 8. 1941.

6. CVIJANOVIĆ Steve DRAGICA, 1931, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u šumi Obijaj kod Kosinja 8. 8. 1941.

7. CVIJANOVIĆ Bude GOJKO, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Mlakvi 7. 4. 1943.

8. CVIJANOVIĆ Milete JEKA, 1896, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u šumi Obijaj kod Kosinja 8. 8. 1941.

9. CVIJANOVIĆ Rade JEKA, 1906, domaćica, Srpkinja. Bacile je ustaše u vatru u Mlakvi 6.8. 1941.

10. CVIJANOVIĆ Bude JOVO, 1935, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Mlakvi 10. 12. 1943.

11. CVIJANOVIĆ Steve JOVO, 1874, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Mlakvi 8. 8. 1941.

12. CVIJANOVIĆ Ilije KOŠTA, 1908, seljak, Srbin. Poginuo prilikom bombardiranja Otočca decembra 1943.

13. CVIJANOVIĆ Makse LUKA, 1881, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Poljanu 8. 8. 1941.

14. CVIJANOVIĆ Voje MARIJA, 1876, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Poljanu 8. 8. 1941.

15. CVIJANOVIĆ Bude MILAN, 1929, đak, Srbin. Spalile ga ustaše u Poljanu 8. 8. 1941.

16. CVIJANOVIĆ Mile MILAN, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u šumi Obijaj kod Kosinja 8. 8. 1941.

17. CVIJANOVIĆ Vuje MILE, 1907, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Mlakvi 1. 1. 1942.

18. CVIJANOVIĆ Dane MILICA, 1902, Krš, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u šumi Obijaj kod Kosinja 8. 8. 1941.

19. CVIJANOVIĆ Koste MILICA, 1871, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mlakvi 8. 8. 1941.

20. CVIJANOVIĆ Petra MILICA. 1861, Krš, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Mlakvi 6. 8. 1941.

21. CVIJANOVIĆ Mile MILIJA, 1871, domaćica, Srpkinja. Bacile je ustaše u vatru u Poljanu 8. 8. 1941.

22. CVIJANOVIĆ Koste MIRA, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u šumi Obijaj kod Kosinja 8. 8. 1941.

23. CVIJANOVIĆ Steve NEĐELJKA, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u šumi Obijaj kod Kosinja 8. 8. 1941.

24. CVIJANOVIĆ Jove OBRAD, 1876, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Dulibi (Mlakva) 8. 8. 1941.

25. CVIJANOVIĆ Todora PETAR, 1885, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u G. Kosinju 6. 8. 1941.

26. CVIJANOVIĆ Ilije SIMO, 1921, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u G. Kosinju 11. 8. 1841.

27. CVIJANOVIĆ Vaje SOKA, 1915, Krš, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ljubuškom 1941.

28. CVIJANOVIĆ Dane ŠTAKA,1905, Krš, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mlakvi 10. 12. 1943.

29. CVIJANOVIĆ Milana STANKO, 1911, finane, Srbin. Ubile ga ustaše u Ljubuškom 1941.

30. CVIJANOVIĆ Koste STEVO,1932, dijete. Srbin. Ubile ga ustaše u šumi Obijaj kod Kosinja 8. 8. 1941.

31. CVIJANOVIĆ Dmitra STOJA, 1910, Mlakva, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u šumi Obijaj kod Kosinja 8. 8. 1941.

32. CVIJANOVIĆ Petra TODOR,1854, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u vlastitoj kući u Poljanu 10. 12. 1944.

33. CVIJANOVIĆ Steve ZORKA,1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u šumi Obijaj kod Kosinja 8. 8. 1941.

34. KOKOTOVIĆ Mile ANICA, 1851, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše 8. 8. 1941. u Poljanu.

35. KOKOTOVIĆ Jove BUDE, 1873, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Poljanu 10. 6. 1944.

36. KOKOTOVIĆ Petra DUŠAN, 1917, financ, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Duman (Ličko Lešće) 12. 6. 1941.

37. KOKOTOVIĆ Mile GOJKO, 1921, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u G. Kosinju 11. 8. 1941.

38. KOKOTOVIĆ Luke ILIJA, 1847, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u Lokvu u Poljanu 8. 8. 1941.

39. KOKOTOVIĆ Petra LUKA, 1899, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Mlakvi 10. 8. 1941.

40. KOKOTOVIĆ Obrada MARA, 1871, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Poljanu 10. 8. 1944.

41. KOKOTOVIĆ Laze MIĆO, 1901, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu u Jadovnu 10. 7. 1941.

42. KOKOTOVIĆ Obrada MIĆO,1889, seljak, Srbin. Ubile ga ustašeu Poljanu 7. 8. 1941.

43. KOKOTOVIĆ Jove OBRAD, 1891, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Studencima 5. 11. 1941.

44. KOKOTOVIĆ Dmitra SARA, 1881, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše i spalile u Dulibi (Mlakva) jula 1943.

45. KOKOTOVIĆ Jandre SEMA,1871, domaćica, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Poljanu 10. 6. 1944.

46. KOKOTOVIĆ Mile STASIJA, 1929, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mlakvi 12. 8. 1941.

37. KOKOTOVIĆ Luke STEVAN, 1873, seljak, Srbin. Strijeljali ga Talijani u Poljanu 5. 11. 1941.

48. PARIPOVIĆ Trive MILE, 1900, seljak, Srbin. Zatvorile ga ustaše 10. 6. 1941. u G. Kosinju, a bacile u jamu Duman (Ličko Lešće) 16. 6. 1941.

OPĆINA PAZRIŠTE

PAZARIŠTE

1. ABRAMOVIĆ Jure JOSO, 1903, Podostrana, seljak, Hrvat. Uhapsile ga ustaše aprila 1941, i ubile u Klancu.

2. BALENOVIĆ Luke LUKA, 1897, Brezovo Polje, seljak, Hrvat. Poginuo prilikom talijanskog bombardiranja u Brezovu Polju maja 1943.

3. BALENOVIĆ Luke MARTIN, 1920, Brezovo Polje, seljak, Hrvat. Poginuo prilikom talijanskog bombardiranja u Brezovu Polju maja 1943.

4. BALENOVIĆ Petra MILE, 1920, Klanac, pekar, Hrvat. Uhapsile ga usta-

še decembra 1942. i istog mjeseca strijeljale u Gospiću.

5. BUTORAC Blaža MILE, 1921, Dunjevac. Poginuo prilikom talijanskog bambardiranja sela Dunjevac-Žitnik u proljeće 1943.
6. FILIPOVIĆ Mate KARLO, 1912, Klanac-Oteša, seljak, Hrvat. Uhapsile ga ustaše u Klancu aprila 1944. i strijeljale u Gospiću decembra 1944.
7. JURČIĆ Luke IVAN, Popovača, 1898, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Pazarištu poč. jula 1942.
8. JURČIĆ Save MARIJA, 1881, Medak, seljanka, Srpkinja. Uhapsile je ustaše i ubile u Pazarištu jula 1942.
9. MARINIĆ Mile IVAN, 1940, Kruščica, dijete, Hrvat. Poginuo od puščanog metka prilikom napada partizana na Kruščicu septembra 1942.
10. MARINIĆ Mile IVAN, 1937, Kruščica, dijete, Hrvat. Poginuo od talijanske bombe u proljeće 1943.
11. MARKOVIĆ Marka ANA, 1938, Aleksinica, dijete, Hrvatica. Poginula od pušćanog metka u Aleksinici aprila 1943.
12. MARKOVIĆ Jure IVAN, 1937, Aleksinica, dijete, Hrvat. Poginuo od talijanske bombe u svom selu juna 1943.
13. MISKULIN Nikole PETAR, 1894, Smiljan, trgovac, Hrvat. Uhapsile ga ustaše na Baškim Oštarijama, ubile i bacile u jamu Jadovno aprila 1945.
14. PAVLETIĆ Nikole GRGA, 1928, Aleksinica, dijete, Hrvat. Poginuo prilikom borbe između partizana i ustaša, juna 1943.
15. RADOSEVIĆ Bože BLAŽ, 1923, Dragnuša, seljak, Hrvat. Poginuo prilikom talijanskog bombardiranja Dragnuše u proljeće 1943.
16. RADOSEVIĆ Blaža BOŽO, 1898, seljak, Hrvat. Poginuo prilikom talijanskog bombardiranja sela Dragnuša-Pazarište u proljeće 1943.
17. RADOSEVIĆ Bože KATA, 1931, Dragnuša, dijete, Hrvatica. Poginula prilikom talijanskog bombardiranja Dragnuše u proljeće 1943.
18. RADOSEVIĆ Vicka MARTIN. 1894, Klanac, pandur općine Pazarište. Uhapsile ga ustaše i ubile aprila
19. RUKAVINA Marka ANKA, 1920 Klanac. Uhapsile je ustaše i'nakon toga sprovele u logor Jasenovac sdie je ubijena 1942.
20. RUKAVINA Petra JOSIPA-Pepa 1910, Oteša, seljanka, Hrvatica. Ubile je ustaše u Klancu 28. 7. 1943,
21. RUKAVINA Martina MARKO, 1896, Klanac, opć. blagajnik, Hrvat. Uhapsile ga ustaše i ubile u Klancu aprila 1941.
22. SMOLČIĆ Jose IVAN, 1914, Klanac, pekar, Hrvat. Poginuo prilikom bombardiranja vlaka u Sincu aprila 1941.
23. SOKOLIĆ Petra STJEPAN, 1929, Veliki, Žitnik, dijete, Hrvat. Poginuo prilikom talijanskog bombardiranja u Žitniku oktobra 1942.
24. SORIĆ Jure ANTA, 1891, Popovača, seljanka, Hrvatica. Poginula od bombe koju su ustaše bacile u kuću u Popovači, oktobra 1944.
25. SORIĆ Mate LUCI JA, 1929, Popovača, dijete, Hrvatica. Poginula od bombe koju su ustaše bacile u kuću, u Popovači, oktobra 1944.
26. STARČEVIĆ Pave PETAR, 1897, Oteša, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Smiljanu, u kući Petra Rošića, marta 1944.
27. STARČEVIĆ Pave SIME, 1931, Aleksinica, dijete, Hrvat. Poginuo za vrijeme borbe između partizana i ustaša juna 1943.
28. STOJEVIĆ Marka DANE, 1880, Klanac, seljak, Hrvat. Poginuo prilikom talijanskog bombardiranja u Klancu 29. 7. 1943.
29. VUKELIĆ Ivana LUKA, 1912, Klanac, pekar, Hrvat. Uhapsile ga ustaše i odvele u zatvor Gospić gdje su ga nakon kratkog vremena strijeljale u Gospiću maja 1942.
30. VUKELIĆ Jure NIKOLA, 1885, Kruščica. Poginuo prilikom talijanskog bombardiranja u Kruščici u proljeće 1943.
31. ŽUPAN Marka ANA, 1920, Oteša, seljanka, Hrvatica. Uhapsile je ustaše kao simpatizera pokreta početkom 1942. i odvele u logor Jasenovac gdje su je ubile 1944.

OPĆINA PERUŠIĆ

BUKOVAC

1. HEĆIMOVIĆ Jure JOSO, 1893, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Bukovcu 26. 8. 1943.
2. HEĆIMOVIĆ Ivana MARKO, 1891, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Bukovcu septembra 1944.
3. HEĆIMOVIĆ Jose MILE, 1940, dijete, Hrvat. Ubili ga Nijemci u Vrebačkoj Stazi 9. 5. 1944.
4. OBUĆINA Jure JOSO, 1923, seljak, Hrvat. Zarobljen od Nijemaca 1944 i sproveden u logor u Njemačku, gdje je ubijen 1944.

JANJAČKA KOSA

1. ALEŠKOVIĆ Pave JOSO, 1909, Prvan Selo, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u J. Kosi 25. 3. 1944.
2. ASANČIĆ Pave STIPE, 1938, dijete Hrvat. Poginuo od talijanskog bombardiranja u Kvartama 1943.
3. BALABAN Pere MANDA, 1901, domaćica, Hrvatica. Zaklale je ustaše u Malom Polju 27. 2. 1944.
4. BALABAN Milana MILE, 1899, žandar, Srbin. Ubile ga ustaše u Janči 1941.
5. BAŠIĆ IVAN, 1905, Kaniža, seljak, Hrvat. Zaklale ga ustaše u Perušiću marta 1944.
6. BAŠIĆ Ivana NIKOLA, 1922, seljak, Hrvat. Poginuo od legije u Prozoru kod Otočca 19. 3. 1944.
7. BORČIĆ ANICA, 1921, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše i bacile u jamu u Velebitu juna 1941.
8. BORĆIĆ Jove BIKA, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Konjskom brdu jula 1941.
9. BORČIC Petra BUDE, 1924, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.
10. BORĆIC Bude DAMJAN, 1876, Konjsko Brdo, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Janjačkoj Kosi jula 1941.
11. BORĆIĆ Mane DANE, 1912, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u jamu u Velebitu juna 1941.
12. BORĆIĆ Mile DANE, 1935, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.
13. BORĆIĆ Petra DANE, 1920, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Velebitu 1941.
14. BORČIĆ Mile DANICA, 1931, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.
15. BORČIĆ Ilije ĐURO, 1868, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.
16. BORČIĆ Staniše ĐURO, 1928, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u jamu u Velebitu juna 1941.
17. BORČIĆ Ilije ILIJA, 1920, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.
18. BORČIĆ Jove ILIJA, 1905, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u J. Kosi 1941.
19. BORČIĆ Luke ILIJA, 1876, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.
20. BORĆIĆ Nikole ILIJA, 1914, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.
21. BORČIĆ Mile JEKA, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.
22. BORČIĆ Ilije JOVO, 1871, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.
23. BORČIĆ Ilije LUKA, 1924, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.
24. BORČIĆ Ilije LJUBICA, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.
25. BORČIĆ Dane MANDA, 1879, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše, posli* je mučenja, u Konjskom Brdu jula 1941.
26. BORČIĆ Dane MANE, 1876, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.
27. BORČIĆ Đure MARA, 1871, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Janjačkoj Kosi 1941.
28. BORČIĆ Mane MARA, 1909, seljanka, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

29. BORČIĆ Bude MARIJA, 1881, domaćica, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

30. BORČIĆ Dane MARIJA, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

31. BORČIĆ Mane MARIJA, 1909, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

32. BORČIĆ Nikole MARIJA, 1871, seljanka, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

33. BORČIĆ Jure MARTA, 1912, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

34. BORČIĆ Steve MARTA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

35. BORČIĆ Steve MILAN, 1933, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

36. BORČIĆ Ilije MILE, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

37. BORČIĆ Mile MILE, 1934, dijete. Srbin. Ubile ga ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

38. BORČIĆ Trivuna MILE, 1908, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

39. BORČIĆ Ilije MILICA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

40. BORČIĆ Staniše MILICA, 1925, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše i bacile u jamu u Velebitu juna 1941.

41. BORČIĆ Alekse MILKA, 1902, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

42. BORČIĆ Mile MILKA, 1931, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

43. BORČIĆ Nikloe MILKA, 1902, seljanka, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

44. BORČIĆ Mile NIKOLA, 1897, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše na Velebitu juna 1941.

45. BORČIĆ Mile NIKOLA, 1931, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

46. BORČIĆ Bože PERA, 1878, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

47. BORČIĆ Ilije PERA, 1900, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

48. BORČIĆ Jove PERA, 1878, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše i bacile u jamu u Velebitu juna 1941.

49. BORČIĆ Jove PERA, 1922, seljanka, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

50. BORČIĆ Nikole PERA, 1929, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

51. BORČIĆ Bude PETAR, 1896, seljak. Srbin. Strijeljale ga ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

52. BORČIĆ Đure SMILJA, 1905, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u J. Kosi 1941.

53. BORČIĆ Ilije SOFIJA, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

54. BORČIĆ Jove SOKA, 1917, seljanka, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

55. BORČIĆ Milivoja SOKA, 1892, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

56. BORČIĆ Nikole SOKA, 1926, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

57. BORČIĆ Petra SOKA, 1926, dijete, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

58. BORČIĆ Ilije STANA, 1905, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

59. BORČIĆ Ilije STANA, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

60. BORČIĆ Ilije STANIŠA, 1923, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

61. BORČIĆ Trivuna STANIŠA, 1898, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u jamu u Velebitu juna 1941.

62. BORČIĆ Petra STEVAN, 1935, dijete, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

63. BORČIĆ Stevana STEVO, 1899, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

64. BORCIĆ Ilije STOJA, 1941, (3 mj), dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Konjskom Brdu jula 1941.

65. ĆULUMOVIĆ Mile ANKA, 1932, dijete, Hrvatica. Poginula od ustaškog bombardiranja u Perušiću 1944.

66. DASOVIĆ Jandre IVAN, 1886, seljak, Hrvat. Zaklale ga ustaše u J. Kosi 25. 3. 1944.

67. DASOVIĆ Sime JOSO, 1899, seljak, Hrvat. Zaklale ga ustaše u J. Kosi 25. 3. 1944.

68. DASOVIĆ Jose JURE, 1879, penzioner, Hrvat. Ubile ga ustaše u logoru u Gospiću marta 1944.

69. DASOVIĆ Jose KAJA, 1893, seljanka, Hrvatica. Ubile ga ustaše u Kvartama 20. 3. 1943.

70. DASOVIĆ Štipana MARIJA, 1924, seljanka, Hrvatica. Ubile je ustaše u Kvartama 10. 3. 1943.

71. DROBAC Dane DANE, 1904, Perušić, službenik, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Janjačkoj Kosi jula 1941.

72. GRIVICIC Jure LELA, 1919, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Jasenovcu 1944.

73. HEĆIMOVIĆ Bože KATE, 1898, Kosa, seljanka, Hrvatica. Ubile je ustaše u J. Kosi 20. 10. 1943.

74. HEĆIMOVIĆ Mile MARA, 1880, seljanka, Hrvatica. Poginula od talijanske artiljerije u Janjačkoj Kosi septembra 1942.

75. HEĆIMOVIĆ Grge MARIJA, 1879, seljanka, Hrvatica. Poginula od talijanske artiljerije u Janjačkoj Kosi 1942.

76. HEĆIMOVIĆ Ivana MARKO, 1886, Bukovac, seljak, Hrvat. Strijeljale ga ustaše u Bukovcu aprila 1944.

77. HEĆIMOVIĆ Jose MARTIN, 1873, seljak, Hrvat. Zaklale ga ustaše u bolnici u Otočcu 16. 9. 1943.

78. HEĆIMOVIĆ Marka MARTIN, 1924, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Ivčević Kosi februara 1944.

79. HEĆIMOVIĆ Martina MARTIN, 1916, seljak. Hrvat. Poginuo od ustaškog bombardiranja u Slunju 1944.

80. HEĆIMOVIĆ Jose MILE, 1938, Bukovac, Perušić, dijete, Hrvat. Poginuo od ustaškog bombardiranja u Vrebačkoj Stazi 14. 5. 1944.

81. JURIŠIĆ Tome DANE, 1891, seljak, Hrvat. Zaklale ga ustaše u J. Kosi 25. 3. 1944.

82. JURIŠIĆ Jure JOSO, 1908, seljak, Hrvat. Zaklale ga ustaše u Perušiću augusta 1943.

83. KARIĆ Martina MARTIN, 1914, Kvarte, seljak, Hrvat. Zaklale ga ustaše u Kruščici 20. 4. 1944.

84. KASUMOVIĆ Jose ANA, 1898, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Marinovcu (kod pećine) 1943.

85. KLEMENCIC Jakova MILE, 1893, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Janjačkoj Kosi 25. 3. 1944.

86. KOLAK Nikole JANDRE, 1914, seljak, Hrvat. Zaklale ga ustaše u J. Kosi 25. 3. 1944.

87. KOLAK Jose JURE, 1918, seljak. Hrvat. Strijeljale ga ustaše u J. Kosi 26. 3. 1944.

88. KOLAK Ive MACA, 1894, seljanka, Hrvatica. Ubili je Nijemci u Vrebačkoj Stazi aprila 1944.

89. KORDIĆ Petra DAŠO, 1892, Perušić, seljak, Srbin. Objesile ga ustaše u Zagrebu 1944.

90. KORDIC Daše MIKA 1915, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 1945.

91. KRULJAC KATA, 1910, Kaluđerovac, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše kod Kruščice 1944.

92. KRULJAC Luke Šime, 1865, seljak, Hrvat. Zaklale ga ustaše u Perušiću 18. 6. 1944.

93. KULAŠ Dane MILE, 1906, Marinovac, limar, Hrvat. Ubile ga ustaše u zatvoru u Perušiću 16. 9. 1943.

94. MILKOVIĆ Stipe, 1883, seljak, Hrvat. Ubili ga Talijani u Sincu marta 1943.

95. MUNJAS MARKO, 1886, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u jamu u J. Kosi 1941.

96. NENADIĆ Anke JOSO, 1942, dijete, Hrvat. Poginuo od talijanskog bombardiranja u Kvartama 25. 7. 1943.

97. OBUCINA Nikole ANA, 1937, dijete, Hrvatica. Poginula od talijanskog bombardiranja u Janjačkoj Kosi marta 1943.

98. OBUĆINA Nikole KATE, 1939, dijete, Hrvatica. Poginula od talijanskog bombardiranja u Janjačkoj Kosi marta 1943.

99. PARIPOVIĆ Mane ANKA, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše na Križanovu Brdu 20. 7. 1941.

100. PARIPOVIĆ Bude KAJA, 1896, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše na Križanovu Brdu 20. 7. 1941.

101. PARIPOVIĆ Bude KATA, 1916, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše na Križanovu Brdu 20. 7. 1941.

102. PARIPOVIĆ Mane MANE, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše na Križanovu Brdu 20. 7. 1941.

103. PARIPOVIĆ Obrada MANE, 1861, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše na Križanovu Brdu 20. 7. 1941.

104. PARIPOVIĆ Sime MARIJA, 1906, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše na Križanovu Brdu 20. 7. 1941.

105. PARIPOVIĆ Mane MASA, 1901, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše na Križanovu Brdu 20. 7. 1941.

106. PARIPOVIĆ Maše SOKA, 1931, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše na Križanovu Brdu 20. 7. 1941.

107. PEIĆ Jove MANE, 1887, Perušić, trgovac, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu u Dražici 1941.

108. PEJNOVIĆ Dane ANKA, 1891, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše na Križanovu Brdu jula 1941.

109. PEJNOVIĆ ANICE BOJA, 1895, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Janjči 18. 7. 1941.

110. PEJNOVIĆ Mane DANE, 1886, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Velebitu jula 1941.

111. PEJNOVIĆ Stevana ĐURO, 1916, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Velebitu 10. 7. 1941.

112. PEJNOVIĆ JEKA, 1881, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Janjči 18. 7. 1941.

113. PEJNOVIĆ Stevana MILICA. 1919, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše na Križanovu Brdu jula 1941.

114. PEJNOVIĆ Stevana PEPO, 1921, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Velebitu 10. 7. 1941.

115. PEJNOVIĆ Ise PETAR, 1871, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Križanovu Brdu 1941.

116. PEJNOVIĆ RADE, 1900, Križanovo, Brdo, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše kod Paripovića 1941.

117. PEJNOVIĆ ROZIKA,, 1910, seljanka, Hrvatica. Ubile je ustaše na Križanovom Brdu 23. 7. 1941.

118. PEJNOVIĆ Đure SAVA, 1880, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše na Križanovu Brdu jula 1941.

119. PEJNOVIĆ Anice STANA, 1897, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Janjči 18. 7. 1941.

120. PEJNOVIĆ Đure STEVAN, 1881, Križanovo Brdo, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Velebitu 1941.

121. RUKAVINA Matana IVAN, 1895, seljak, Hrvat. Strijeljale ga ustaše u logoru St. Gradiška 9. 10. 1941.

122. ŠPOLJARIĆ MIĆA, 1905, seljak, Hrvat. Zaklale ga ustaše u J. Kosi 26/27. 3 1944.

123. STAKIĆ Petra ANICA, 1866, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše na Križanovu Brdu jula 1941.

124. STAKIĆ Ise ANKA, 1901, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše na Križanovu Brdu jula 1941.

125. STAKIĆ Anice BOJA, 1886, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše na Križanovu Brdu 20. 7. 1941.

126. STAKIĆ Nikole ISO, v 1898, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu (Velebit) jula 1941.

127. STAKIĆ Jove JEKA, 1871, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše na Križanovu Brdu jula 1941.

128. STAKIĆ Mile JULKA, 1906, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše na Križanovom Brdu 20. 7. 1941.

129. STAKIĆ Jove MANDA, 1898, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše na Križanovom Brdu 1941.

130. STAKIĆ Mose MANE, 1901, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Janjči 18. 7. 1941.

131. STAKIĆ Sime MANE, 1876, Janča, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 10. 7. 1941.

132. STAKIĆ Sime MILE, 1861, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše na Križanovom Brdu 20. 7. 1941.

133. ŠTAKIĆ Ise MILKA, 1926, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše na Križanovu Brdu jula 1941.

134. ŠTAKIĆ Mile ŠTAKA, 1911, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše na Križanovu Brdu 20. 7. 1941.

135. ŠTAKIĆ Boje STANA, 1911, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše na Križanovu Brdu 20. 7. 1941.

136. ŠTAKIĆ Bude VASILIJA, 1871, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše na Križanovu Brdu 20. 7. 1941.

137. ŠUTIĆ Nikole MILE, 1913, seljak, Hrvat. Ubili ga četnici u Gračacu 20. 10. 1941.

138. UGARKOVIĆ Jove ILIJA, 1924, Malo Polje, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Oštarijama iznad Kaluđerovca 25. 9. 1944.

139. UGARKOVIĆ Marka MILE, 1921, seljak, Hrvat. Poginuo od Legije u Otočcu 19. 3. 1944.

140. UZELAC Đure BOGDAN, 1933, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Kosi 17. 7. 1941.

141. UZELAC DANE, 1906, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Velebitu 1941.

142. UZELAC Mane DEVA, 1887, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Janjačkoj Kosi augusta 1941.

143. UZELAC Mile DUŠAN, 1933, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Kosi 17. 7. 1941.

144. UZELAC Alekse ĐUĐA, 1911, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Velebitu maja 1941.

145. UZELAC Đure ĐURO, 1927, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Janjačkoj Kosi augusta 1941.

146. UZELAC Trivuna ĐURO, 1877, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Velebitu 1941.

147. UZELAC EVICA, 1871, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Janjačkoj Kosi 1941.

148. UZELAC Mile GOJKO, 1923, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Velebitu 1941.

149. UZELAC Jovana JEKA, 1906, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Janjačkoj Kosi augusta 1941.

150. UZELAC Mile JEKA, 1936, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Janjačkoj Kosi augusta 1941.

151. UZELAC Petra JELA, 1907, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kosi 17. 7. 1941.

152. UZELAC Todora JOKA, 1883, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Janjačkoj Kosi 1941.

153. UZELAC Mile LUKA, 1929, dijete, Srbin Ubile ga ustaše u Kosi 17. 7. 1941.

154. UZELAC Mile LJUBICA, 1931, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kosi 17. 7. 1941.

155. UZELAC Dane MANDA, 1934, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Janjačkoj Kosi augusta 1941.

156. UZELAC Dane MARA, 1939, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Janjačkoj Kosi augusta 194Ì.

157. UZELAC Gaje MIHAJLO, 1899, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Velebitu 1941.

158. UZELAC Dane MIKA, 1929, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Janjačkoj Kosi augusta 1941.

159. UZELAC Đure MILAN, 1931, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Kosi 17. 7. 1941.

160. UZELAC Pavla MILAN, seljak, Srbin.. Ubile ga ustaše u Janjačkoj Kosi 1941.

161. UZELAC Luke MILE, 1908, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu jula 1941.

162. UZELAC Luke MILE, 1901, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Velebitu 1941.

163. UZELAC Trivuna Mile, 1881, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Velebitu maja 1941.

164. UZELAC Đure MILEVA, 1922 seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Janjačkoj Kosi augusta 1941.

165. UZELAC Dane NADA, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kosi 17. 7. 1941.

166. UZELAC Đure NADA, 1924, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Janjačkoj Kosi augusta 1941.

167. UZELAC Mile NIKOLA, 1926, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Janjačkoj Kosi augusta 1941.

168. UZELAC Mile SMILJA, 1936, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Janjačkoj Kosi augusta 1941.

169. UZELAC Mustapa SMILJA, 1907, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Janjačkoj Kosi augusta 1941.

170. UZELAC Nikole SMILJA, 1907, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kosi 17. 7. 1941.

171. UZELAC Jove ŠTAKA, 1906, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Janjačkoj Kosi augusta 1941.

172. UZELAC Mile ŠTAKA, 1933, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Janjačkoj Kosi augusta 1941.

173. UZELAC Đure ZORKA, 1926, dijete Srpkinja. Ubile je ustaše u Kosi 17.7. 1941.

KALUĐEROVAC

1. BALABAN Martina MANDA, 1905, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Perušiću 1944.
2. CRNKOVIĆ Mile LUKA, 1914, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Kaluđerovcu 1944.
3. JURKOVIĆ Nikole DANE, 1915, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Kaluđerovcu 1944.
4. KRULJAC KOJA, 1914, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Kaluđerovcu 1944.
5. ŠUTIĆ Nikole NIKOLA, 1899, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Glini 1944.

KARAULA

1. UREMOVIĆ Ivana NIKOLA, 1925, đak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Gospiću 1943.

KLENOVAC

1. GLUMČIĆ Dane ANKA, 1940, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Klenovcu 12. 7. 1944.
2. GLUMČIĆ Voje DANE, 1890, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Klenovcu 12. 7. 1944.
3. GLUMČIĆ Marka JEKA, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Klenovcu 12.7. 1944.
4. GLUMČIĆ Luke STEVO, 1923, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Mušaluku 5. 4. 1943.
5. PEJNOVIĆ Bože ANKA, 1928, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Klenovcu 9. 4. 1942.
6. SITVUK Nikole MILE, 1890, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Klenovcu 25 . 3. 1944.
7. SITVUK Jove MILICA, 1891, domaćica, Srpkinja Ubile je ustaše u Klenovcu 12. 7. 1944.
8. SITVUK Mile STANKO, 1910, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Klenovcu 10.9. 1944.

KONJSKO BRDO

1. HEĆIMOVIĆ Luce MARKO, 1932, dijete, Hrvat. Poginuo od bombe u Konjskom Brdu 23. 4. 1945.
2. RUKAVINA Mile ANKA, 1924, seljanka, Hrvatica. Ubile je ustaše u kaznioni u Gospiću 15. 5. 1943.
3. RUKAVINA Jose LEO, 1924, trgovački pomoćnik u Zagrebu. Ubile ga ustaše u Konjskom Brdu 1941.

KVARTE

1. BORČIĆ Ivana BLAŽ, upravnik želj. st, Hrvat. Ubile ga ustaše u Lovincu 1944.
2. ČOP Ante JURE, seljaljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Slavoniji 1943.
3. ĆORAK Mile JURE, 1907, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Gospiću 5. 9. 1941.
4. DASOVIĆ Stipe IVAN, 1926, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Vrebačkoj Stazi 8. 4. 1944.
5. JURKOVIĆ Jure PETAR, 1938, dijete, Hrvat. Poginuo od bombardiranja u Kvartama 12. 4. 1943.
6. KARIĆ Stipe IVAN, 1900, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Kosi 1943.
7. KOKOTOVIĆ Martina IVAN, 1934. dijete, Hrvat. Ubile ga ustaše u Kvartama 12. 7. 1943.
8. KOKOTOVIĆ Nikole IVAN, 1928, dijete, Hrvat. Ubile ga ustaše u Gospiću 15. 10. 1943.

9. KOKOTOVIĆ Martina IVANKA, 1940, dijete, Hrvatica. Ubile je ustaše u Kvartama 12. 7. 1943.
10. KOKOTOVIĆ Martina KATE, 1924, seljanka, Hrvatica. Ubile je ustaše u Kvartama 12. 7. 1943.
U. KOKOTOVIĆ Jose MANDE, 1872, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Kvartama 12. 7. 1943.
12. LEMIĆ Mate PAVAO 1913, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15 . 5. 1944.
13. NENADIĆ Marice JOSO, 1942, dijete, Hrvat. Ubile ga ustaše u Kvartama 14. 8. 1943.
14. NENADIĆ Grge MARTA, 1888, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Kvartama 14. 8. 1943.
15. OREŠKOVIĆ JOLE, 1912, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Kvartama (Perušić) 1943.

MALO POLJE

1. MARKOVIĆ Jose MARKO, 1914, seljak, Hrvat. Poginuo nehotično od partizana u Perušiću 3. 10. 1943.
2. MARKOVIĆ Luke NIKOLA, 1895, klesar, Hrvat. Poginuo nehotično od partizana u Perušiću 3. 10. 1943.
3. UGARKOVIĆ Jose ILIJA, 1925, radnik, Hrvat. Ubile ga ustaše u Kaluđerovcu aprila 1944.
4. UGARKOVIĆ Marka TOMO, 1910, radnik, Hrvat. Poginuo od Nijemaca u Istri aprila 1945.

MARKOVO SELO

1. BORČIĆ Nikole MILE, 1907, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Lipovom Polju 15. 9. 1942.
2. BORČIĆ Mile NIKOLA, 1921, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše 15. 9. 1942. u G. Kosinju.

PERUŠIĆ

1. AMIĆ Pave ANICA, 1916, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
2. AMIĆ Nikole Anka, 1916, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
3. AMIĆ Jose BOŽO, 1924, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
4. AMIĆ Pave BOŽO, 1930, dijete, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
5. AMIĆ Pave DUŠAN, 1918, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
6. AMIĆ Adama ĐURO, 1900, kovač, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
7. AMIĆ Pave IKA, 1923, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
8. AMIĆ Ivana IVAN, 1920, kovač, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
9. AMIĆ Jose IVAN, 1924, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
10. AMIĆ Jure IVAN, 1935, dijete, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
11. AMIĆ Pave IVAN, 1929, dijete, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
12. AMIĆ Pere IVAN, 1917, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
13. AMIĆ Ivana JANDRE, 1908, kovač, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
14. AMIĆ Pave JANDRE, 1931, dijete, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
15. AMIĆ Ivana JOSO, 1891, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
16. AMIĆ Pave JURE, 1924, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
17. AMIĆ Petra JURE, 1891, kovač, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15 . 5. 1944.
18. AMIĆ Jure KATE, 1901, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
19. AMIĆ Tome LJUBA, 1917, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
20. AMIĆ Mile MANDE, 1909, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.

21. AMIĆ Pave MANDE, 1889, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
22. AMIĆ Jandre MARA, 1902, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
23. AMIĆ Pave MARA, 1889, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
24. AMIĆ Jakova MARICA, 1891, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
25. AMIĆ Blaža MARIJA, 1892, seljanka, Hrvatica. Ubile je ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
26. AMIĆ Mile MARIJA, 1920, seljanka, Hrvatica. Ubile je ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
27. AMIĆ Pave MARIJA, 1912, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Ja*senovcu 13. 3. 1V44.*
28. AMIĆ Tome MARIJA, 1913, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
29. AMIĆ Pave MARTIN, 1913, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
30. AMIĆ Mile MATE, 1914, seljak, Hrvat. Ubile ga ustašte u Jasenovcu 15. 5. 1944.
31. AMIĆ Tome MATE, 1909, kovač. Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
32. AMIĆ Jandre MILE, 1929, dijete, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
33. AMIĆ Mile MILKA, 1924, seljanka, Hrvatica. Ubile je ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
34. AMIĆ Jure NANA, 1926, seljanka, Hrvatica. Ubile je ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
35. AMIĆ Ivana PAVE, 1888, kovač, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
36. AMIĆ Jure PAVE, 1901, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
37. AMIĆ Jure PAVE, 1928, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
38. AMIĆ Pave PAVE, 1891, kovač, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
39. AMIĆ Mile PERO, 1914, seljak, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15 5. 1944.
40. AMIĆ Jakova SEKA, 1892, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
41. AMIĆ Karla TOMO, 1891, kovač. Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
42. AMIĆ Nikole TOMO, 1887, kovač, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
43. BALENOVIĆ Dane ADAM, 1889, opančar, Hrvat. Ubile ga ustaše u Podravskoj Slatini 1944.
44. BURIĆ Ivana MARKO, 1893, skretničar na želj, Hrvat. Ubile ga ustaše u Sisku 26. 12. 1943.
45. DASOVIĆ Jandre Ivan, 1894, pandur, Hrvat. Ubile ga ustaše u Kosi 1944.
46. DUIĆ Jose MARIJA, 1886, Oteš-Pazarište, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Kozjanu kod Buniča 18. 4. 1943.
47. FADLJEVIĆ Jose JANDRE, 1887, seljak, Hrvat. Ubijen nehotično od partizana u Perušiću 4. 10. 1943.
48. JELINIĆ Pave IVAN, 1917, kovač, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
49. JELINIĆ Mile JANDRE, 1895, kovač, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
50. JELINIĆ Pave JOSO, 1912, kovač, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
51. JELINIĆ Pave JURE, 1900, seljak. Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
52. JELINIĆ Mile LALE, 1890, kovač. Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
53. JELINIĆ Bože MANDA, 1891, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
54. JELINIĆ Bože MARIJA, 1890,$_{v}$ domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.
55. JELINIĆ Mile MARIJA, 1897, seljanka, Hrvatica. Ubile je ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.

56. JELINIĆ Mile MATE, 1920, kovač, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.

57. JELINIĆ Ivana MIĆO, 1889, kovač, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.

58. JELINIĆ Pave MILE, 1920, kovač, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15. 5. 1944.

59. JELINIĆ Ivana PAVE, 1895, kovač, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15.5. 1944.

60. JELINIĆ Pave PETAR, 1922, kovač, Hrvat. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 15.5. 1944.

61. JURIŠIĆ Jose MARIJA, 1928, krojačica-pomoćnica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Perušiću 23. 7. 1944.

62. JURIŠIĆ PETAR, 1914, seljak, Hrvat. Ubili ga četnici u Kninu 1944.

63. KOLAK Stipe MATIJA, 1893, domaćica, Hrvatica. Poginula od nagazne mine u Vrebačkoj Stazi 1944.

64. KORDIĆ Petra DANE, 1891, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Kosi 1944. i sprovele u logor Jasenovac, gdje su ga ubile 1945.

65. KORDIĆ Dane MILE, 1913, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Kosi 1944. i sprovele u logor Jasenovac, gdje su ga ubile 1945.

66. MARKOVIĆ Jakova JOSIP, 1907, gostioničar, Hrvat. Ubijen nehotično od partizana u Ličkom Osiku 4. 10. 1943.

67. SOKOLIĆ Pere MATE, 1911, seljak, Hrvat. Uhvatile ga ustaše u Kosi 1944. i sprovele u logor Jasenovac, gdje su ga ubile 1945.

68. ŠTIMAC Jure JURE, 1881, seljak. Hrvat. Poginuo prilikom borbi između partizana i ustaša, u Prvan Selu 15. 1. 1944.

69. ŠTIMAC Nikole MARIJA, 1903, domaćica, Hrvatica. Ubile je ustaše u Perušiću 17. 9. 1944.

PRVAN SELO

1. ĆULUMOVIĆ Mile ANKA, 1933, dijete, Hrvatica. Ubile je ustaše u Vrebačkoj Stazi 27. 4. 1944.

STUDENCI

1. BANIĆ Mile DUŠAN, 1885, seljak. Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu juna 1941.

2. BANIĆ Jove MILE, 1861, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u jamu u Gospiću (Jadovno) jula 1941.

3. BOBIĆ MILADIN, 1916, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Perušiću 1944.

4. BORČIĆ MILIŠA, 1895, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Korenici marta 1945.

5. BRUIĆ Mile JOVAN, ^.^seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 20.4. 1941.

6. GLUMIČIĆ Petra ANKA, 1916, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Studencima augusta 1944.

7. GLUMIČIĆ Mane BOSILJKA, 1938, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Klenovcu augusta 1944.

8. GLUMIČIĆ Dane DANE, 1906, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kosi Perušićkoj marta 1944.

9. GLUMIČIĆ Mane DANE, 1879, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Studencima augusta 1944.

10. GLUMIČIĆ Mane DANE, 1930, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Studencima augusta 1944.

11. GLUMIČIĆ Vaje DANE, 1925, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Janjče juna 1941.

12. GLUMIČIĆ Dane DANICA, 1908, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Klenovcu augusta 1944.

13. GLUMIČIĆ Đure DRAGAN, 1939, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Studencima augusta 1944.

14. GLUMIČIĆ Petra DUŠAN, 1940, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Studencima augusta 1944.

15. GLUMIČIĆ Sime ILIJA, 1926, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Buniću 1944.

16. GLUMIČIĆ Mile JEKA, 1890, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Studencima 1944.

17. GLUMIČIĆ Mane JELA, 1934, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Klenovcu 1944.

18. GLUMIČIĆ MANDA, 1884, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Studencima augusta 1944.

19. GLUMIČIĆ Petra MANDA, 1932, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Studencima augusta 1944.

20. GLUMIČIĆ Luke MANE, 1921, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu 1941.

21. GLUMIČIĆ Mile MANE, 1909, seljak. Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Klenovcu 1944.

22. GLUMIČIĆ MARA, 1892, seljanka, Srpkinja. Ubili je Talijani u Kosinju jula 1942.

23. GLUMIČIĆ Bože MARA, 1884, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Studencima augusta 1944.

24. GLUMIČIĆ MARIJA, 1874, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Klenovcu jula 1944.

25. GLUMIČIĆ Sime MARIJA, 1911, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Klenovcu augusta 1941.

26. GLUMIČIĆ Dane MARKO, 1896, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Studencima 1944.

27. GLUMIČIĆ Mane MIKA, 1906, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Studencima augusta 1944.

28. GLUMIČIĆ Đure MILAN, 1940, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Studencima augusta 1944.

29. GLUMIČIĆ Mane MILAN, 1940, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Klenovcu augusta 1944.

30. GLUMIČIĆ Petra MILAN, 1936, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Studencima augusta 1944.

31. GLUMIČIĆ MILE, 1876, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Klenovcu jula 1944.

32. GLUMIČIĆ Mile MILICA, 1906, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Klenovcu 1944.

33. GLUMIČIĆ Sime MILIJA, 1920, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Kvartama juna 1944.

34. GLUMIČIĆ Mane MILKA, 1943, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Klenovcu 1944.

35. GLUMIČIĆ Sime MILKA, 1881, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Klenovcu augusta 1941.

36. GLUMIČIĆ Mane NIKOLA, 1940, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Klenovcu augusta 1944.

37. GLUMIČIĆ PETAR, 1906, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Studencima augusta 1944.

38. GLUMIČIĆ SIMO, 1876, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Klenovcu augusta 1941.

39. GLUMIČIĆ Mane SMILJA, 1930, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Klenovcu 1944.

40. GLUMIČIĆ Voje SMILJA, 1929, dijete, Srpkinja. Ubili je Talijani u Kosinju jula 1942.

41. GLUMIČIĆ Marka SOKA, 1932, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Klenovcu augusta 1944.

42. GLUMIČIĆ Mane STOJAN, 1932, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Studencima 1944.

43. JAVORINA Petra ANĐA, 1904, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u jamu u Studencima augusta 1944.

44. JAVORINA Dane BUDE, 1902, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu jula 1941.

45. JAVORINA Nikole DANE, 1884, seljak, Srbin. Zaklalega ustaše u Studencima jula 1944.

46. JAVORINA GOJKO, 1939, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u jamu u Studencima jula 1944.

47. JAVORINA Mojsija MANOJLO, 1852, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Studencima 1942.

48. JAVORINA Dane MIKA, 1883, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Studencima jula 1944.

49. JAVORINA Stanka MILKA, 1942, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Studencima juna 1944.

50. JAVORINA MISA, 1884, seljanka, Sipkinja. Ubile je ustaše u Studencima 1944.

51. JAVORINA Stanka STEVO, 1941, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Studencima 1944.

52. MUNJAS DADA, 1874, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Studencima augusta 1944.

53. PAVLOVIĆ Damjana DANE, 1907, trgovac, Srbin. Ubile ga ustaše u Gospiću 20. 4. 1941.

54. PEJNOVIĆ Nikole BOŽO, 1899, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Duman (Lešće) juna 1941.

55. PEJNOVIĆ DMITRA, 1885, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mlakvi (Kosinj) jula 1944.

56. PEJNOVIĆ PEPO, 1884, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Mlakvi (Kosinj) jula 1944.

57. PETRIĆ ALEKSA, 1873, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Studencima augusta 1941.

58. PETRIĆ Mane BOŽICA, 1926, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kosinju februara 1944.

59. PETRIĆ Steve DANE, 1880, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u jamu u Studencima 1944.

60. PETRIĆ Jove DUŠAN, 1927, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u jamu u Studencima 1944.

61. PETRIĆ Jove GAJO, 1884, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u jamu u Studencima 1944.

62. PETRIĆ Jove JEKA, 1876, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše i bacile u jamu u Studencima 1944.

63. PETRIĆ Alekse MICA, 1883, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše i bacile u jamu u Studencima augusta 1944.

64. PETRIĆ Nikole MIKA, 1884, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše i bacile u jamu u Studencima augusta 1944.

65. PETRIĆ MILIVOJ, 1865, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Studencima jula 1942.

66. PETRIĆ MOSO, 1871, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Studencima jula 1941.

67. PETRIĆ Dane SOKA, 1921, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Janjci (Perušić) 10. 7. 1941.

68. PETRIĆ Đure SOKA, 1924, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše i bacile u jamu Janjče augusta 1944.

69. PRAŽIĆ MILEVA, 1924, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kosi Perušićkoj 25. 3. 1944.

70. SITVUK M. ANKA, 1927, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Studencima jula 1944.

71. SITVUK MIKA, 1887, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Studencima jula 1944.

72. SITVUK Mile MIKIĆ, 1901, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kosi Perušićkoj 25 . 3. 1944.

73. SITVUK MILE, 1874, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Studencima 1944.

74. SITVUK STAKICA, 1920, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Mlakvi (Kosinj) 25. 3. 1945.

75. SITVUK STANKO, 1903, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše u Kosinju 20. 3. 1945.

76. ŠTAKIĆ Jove BRANKO, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Klenovcu augusta 1944.

77. ŠTAKIĆ Rade BRANKO, 1924, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Jadovnu juna 1941.

78. ŠTAKIĆ DANE, 1891, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Kosi Perušićkoj jula 1941.

79. ŠTAKIĆ GLIGORIJE, 1899, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Duman 1941.

80. ŠTAKIĆ LUKA, 1882, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Studencima 1944.

81. ŠTAKIĆ Jove LUKA, 1935, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Studencima 14.7. 1941.

82. ŠTAKIĆ Jove MARA, 1931, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Klenovcu augusta 1944.

83. ŠTAKIĆ Mile MARIJA, 1904, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Studencima jula 1944.

84. ŠTAKIĆ MARTA, 1899, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Klenovcu augusta 1944.

85. ŠTAKIĆ MILE, 1885, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Kosi Perušićkoj jula 1941.

86. ŠTAKIĆ Bogdana MILE, 1923, radnik, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu juna 1941.

87. ŠTAKIĆ Jove MILE, 1924, seljak, Srbin. Poginuo od talijanskog bombardiranja u Mlakvi augusta 1942.

88. ŠTAKIĆ NIKOLA, 1920, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Kosi Perušičkoj jula 1941.

89. ŠTAKIĆ Mile RADE, 1882, radnik, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu juna 1941.

90. ŠTAKIĆ Trive RADE, 1922, radnik, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Jadovnu juna 1941.

91. ŠTAKIĆ M. SOFIJA, 1905, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Studencima 1941.

92. ŠTAKIĆ Dane VOJO, 1904, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Ličkom Osiku 1944.

93. UZELAC Dane SIMO, 1908, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše poslije mučenja u Osijeku 1944.

Umrli od tifusa s područja kotara Gospić i kotara Perušić 1942-1945.

OPĆINA GOSPIĆ

ČITLUK

1. BASARIĆ Đukana MIKA, 1924, seljanka, Srpkinja. Umrla u Čitluku 1943.
2. KRAJNOVIĆ Marka MIKA, 1925, domaćica, Srpkinja. Umrla kod Duvna 1943.
3. KRAJNOVIĆ Nikole PETAR, 1882, seljak, Srbin. Umro 1943.
4. PJEVAČ Milana BOGDE, 1935, dijete, Srbin. Umro u Čitluku 1943.
5. PJEVAČ Dane JAGA, 1937, dijete, Srpkinja. Umrla u Čitluku 1942.
6. RAJČEVIĆ Koste BOZO, 1877, seljak, Srbin. Umro u Čitluku 1943.
7. VUJNOVIĆ Stojana MILICA, 1874, seljanka, Srpkinja. Umrla u Čitluku 1943.

DIVOSELO

1. DEJANOVIĆ Koste ĐURO, Raduč, seljak, Srbin. Umro u Vrepcu 1943.
2. DEJANOVIĆ Steve SAVKA, 1904, seljanka, Srpkinja. Umrla u Vrepcu 1943.
3. JERKOVIC Petra SAVA, 1872, seljak, Srbin. Umro u Divoselu 1944.
4. PLEĆAŠ Save MILICA, 1942, dijete, Srpkinja. Umrla u Divoselu augusta 1943.
5. RAJČEVIĆ Save MARKO, 1883, seljak, Srbin. Umro u Mogoriću februara 1944.
6. VUJNOVIĆ Jove DANE, 1909, seljak, Srbin. Umro u Divoselu 1943.

OPĆINA LIČKI OSIK

LIČKI OSIK

1. PAVLETIĆ Tome ANA, 1872, domaćica, Hrvatica. Umrla u Vrepcu septembra 1944.
2. RATKOVIĆ Tome NIKOLA, 1897, krojač, Hrvat. Umro u Toliću u proljeće 1944.

MUŠALUK

1. MESIĆ Jure JOSIPA, 1909, domaćica, Hrvatica. Umrla u Mušaluku aprila 1945.

OSTRVICA

1. BOGDAN Ilije ILIJA, 1905, seljak, Srbin. Umro u Barletama 1943.
2. BOKIĆ Sime JANJA, 1886, seljanka, Srpkinja. Umrla u Ostrvici 1943.
3. KOVAČEVIĆ Alekse JEKA, 1877, seljanka, Srpkinja. Umrla u Ostrvici 1943.
4. PANDŽIĆ Dmitra JELA, 1891, seljanka, Srpkinja. Umrla u Ostrvici 1943.

5. PETKOVIĆ Jovana JANJA, 1887, seljanka, Srpkinja. Umrla u Ostrvici 1943.
6. PETKOVIĆ Laze MARIJA, 1912, seljanka, Srpkinja. Umrla u Vrepcu 11.2. 1943.
7. PETKOVIĆ Vase MILE, 1884, seljak, Srbin. Umro u Ostrvici 3. 8. 1943.
8. PETKOVIĆ Stojana MILKA, 1889, seljanka, Srpkinja. Umrla u Vrepcu 1944.
9. POLOVINA Sime MILAN, 1883, seljak, Srbin. Umro u Ostrvici 1943.
10. POLOVINA Miloša MILKA, 1893, seljanka, Srpkinja. Umrla 1943.
11. RADMANOVIĆ Stevana BOJKA, 1886, seljanka, Srpkinja. Umrla u Ostrvici 1943.
12. RADMANOVIĆ Petra CVJETA, 1899, seljanka, Srpkinja. Umrla u Vpepcu 1. 5. 1943.
13. RADMANOVIĆ Jovana KOKA, 1894, seljanka, Srpkinja. Umrla u Barletama 18. 7. 1943.
14. RADMANOVIĆ Petra MILAN, 1901, seljak, Srbin. Umro u Krbavici 1. 3. 1943.
15. RADMANOVIĆ Petra MILE, 1892, seljak, Srbin. Umro u Barletama 13. 7. 1943.
16. RADMANOVIĆ Maksima TODOR, 1879, seljak, Srbin. Umro u Ostrvici 1943. '
17. SUDAR Jandre ANICA, 1886, seljanka, Srpkinja. Umrla u Ostrvici 1943.
18. TESLIĆ Mirka MILKA, 1935, dijete, Srpkinja. Umrla u Ostrvici 1944.

ŠIROKA KULA

1. ČANAK^ Rade MILICA, 1909, Kuzmanovača, domaćica, Srpkinja. Umrla u bolnici Krbavica 15. 4. 1943.
2. ČANAK Tome SIMO, 1870, Kuzmanovača, seljak, Srbin. Umro u Kuzmanovači i 943.
3. ČOVIĆ rod. SKOKNIĆ, 1906, Bunić, domaćica, Srpkinja. Umrla u Kuzmanovači 1943.
4. ČOVIĆ Stevana STANA, 1905, Kuzmanovača, seljanka, Srpkinja. Umrla u Kuzmanovači 1943.
5. ČUBRIĆ BOJA, 1875, Ostrvica, domaćica, Srpkinja. Umrla u Ostrvici u ljeto 1943.
6. ČUBRIĆ Đure DANE, 1900, seljak, Srbin. Umro u Podlapači 2. 9. 1943!
7. ČUBRIĆ MARA, 1890, domaćica, Srpkinja. Umrla u Breštanima kod Podlapače 1943.
8. ČUBRIĆ Sime SMILJA, 1902, domaćica, Srpkinja. Umrla u Podlapači 15.9. 1943.
9. GALOVIĆ Sime MILICA, 1867, domaćica, Srpkinja. Umrla u Pećanima 1943.
10. KNEŽEVIĆ Stojana DUŠAN, 1941, dijete, Srbin. Umro u Međugorju 1943.
11. KNEŽEVIĆ Đure JEKA, 1891, domaćica, Srpkinja. Umrla u Barletama 9. 10. 1943.
12. KNEŽEVIĆ Miloša SOKA, 1908, domaćica, Srpkinja. Umrla u Barletama 21. 3. 1943.
13. KORAČ Vase MILE, 1891, seljak, Srbin. Umro na Ljubovu 1943.
14. KOVAČ ANA, 1880, domaćica, Srpkinja. Umrla u Širokoj Kuli septembra 1943.
15. KOVAČ Dane MARA, 1910, domaćica, Srpkinja. Umrla u Vrepcu 1943.
16. KOVAČ Mane RADE, 1870, seljak, Srbin. Umro u Kuzmanovači u jesen 1943.
17. KOVAČ Tode SAVA, 1878, domaćica, Srpkinja. Umrla u Širokoj Kuli oktobra 1943.
18. LOVRIĆ Ise GORDANA, 1941, Zagreb, dijete, Srpkinja. Umrla u Buniću 1943.
19. LOVRIĆ Vase MARIJA, 1865, Vrebac, domaćica, Srpkinja. Umrla u Širokoj Kuli augusta 1943.
20. LOVRIĆ Mane MILE, 1888, seljak, Srbin. Umro u Vrebačkoj Stazi 1943.
21. MARIĆ Dmitra MARIJA, 1872, Ostrvica, domaćica, Srpkinja. Umrla u Vrebačkoj Stazi 1943.
22. MATIĆ Jandre MILKA, 1903, Ostrvica, domaćica, Srpkinja. Umrla u Toliću 1943.
23. MARIĆ Nikole VASO, 1899, seljak, Srbin. Umro u Podlapači 1943.

24. MILEUSNIĆ MARIJA, 1880, domaćica, Srpkinja. Umrla na Ljubovu 1943.

25. MILEUSNIĆ MILICA, 1905, domaćica, Srpkinja. Umrla u Širokoj Kuli 1943.

26. MILEUSNIĆ Nikole MILKA, 1935, dijete, Srpkinja. Umrla u Vrebačkoj Stazi 1943.

27. MILISAVLJEVIĆ Gojka ANĐA, 1940, dijete, Srpkinja. Umrla u Ostrvici oktobra 1943.

28. MILISAVLJEVIĆ Nikole MILAN, 1940, dijete, Srbin. Umro u Brештanima 1943.

29. NOVKOVIĆ Ise MARIJA, 1875, Barlete, domaćica, Srpkinja. Umrla u Barletama 13. 5. 1943.

30. PASKAŠ Rade DRAGOJLA, 1901, Kuzmanovača, domaćica, Srpkinja. Umrla u Rujnici jula 1943.

31. PASKAŠ Gliše ILIJA, 1874, seljak, Srbin. Umro u Ćukovcu kod Š. Kule jula 1943.

32. PASKAŠ Vase JOVO, 1900, seljak, Srbin. Umro u Rujnici kod Š. Kule maja 1943.

33. PASKAŠ Jandre MILE, 1872, seljak, Srbin. Umro u Rujnici kod Š. Kule juna 1943.

34. PASKAŠ Dane MILKA, 1910, Ostrvica, domaćica, Srpkinja. Umrla u šumi iznad Ostrvice jula 1943.

35. RAKIĆ BOJA, 1901, domaćica, Srpkinja. Umrla u Šalamuniću 1943.

36. RAKIĆ P. NIKOLA, 1863, Ljubovo, seljak, Srbin. Umro na Ljubovu 1943.

37. RAKIĆ Đure PETAR, 1898, seljak, Srbin. Umro u Širokoj Kuli maja 1943.

38. RAKIĆ Ise SEMA, 1868, domaćica, Srpkinja. Umrla u Podlapači 1943.

39. RAKIĆ Dušana SIMO, 1939, Ljubovo, dijete, Srbin. Umro u Kuzmanovači 1943.

40. REPAC Gaje GAVRILO, 1873, seljak, Srbin. Umro u Vrepcu jula 1943.

41. REPAC Sime MILKA, 1878, domaćica, Srpkinja. Umrla u Barletama jula 1943.

42. REPAC Đure STOJAN, 1869, seljak, Srbin. Umro u Rujnici jula 1943.

43. SERDAR Mile MILICA, 1890, domaćica, Srpkinja. Umrla u Čubrić Jezeru kod Š. Kule 1943.

44. SERDAR Stevana MILKA, 1923, seljanka, Srpkinja. Umrla u Čubrić Jezeru kod Š. Kule maja 1943.

45. SERDAR Peke STANA, 1908, Turjanski, domaćica, Srpkinja. Umrla u Turjanskom 1943.

46. ŠTRBAC Vase ILIJA, 1872, seljak, Srbin. Umro u Ćukovcu kod Š. Kule jula 1943.

47. ŠTRBAC Zarije ISO, 1872, seljak, Srbin. Umro u Ćukovcu kod Š. Kule juna 1943.

48. ŠTRBAC Zarije JOVAN, 1870, seljak, Srbin. Umro u Ćukovcu kod Š. Kule juna 1943.

49. ŠTRBAC Vase STEVO, 1874, seljak, Srbin. Umro u Ćukovcu kod Š. Kule augusta 1943.

50. ŠTRBAC ZEKA, 1874, domaćica, Srpkinja. Umrla u Ćukovcu kod Š. Kule jula 1943.

51. UMILJENDIĆ Dane VAJA, 1876, domaćica, Srpkinja. Umrla u Širokoj Kuli augusta 1943.

52. UZELAC DRAGOJLA, 1860, domaćica, Srpkinja. Umrla kod Štrilića u Podovima 1943.

53. UZELAC Đuđe MANE, 1894, seljak, Srbin. Umro u Kuzmanovači 1943.

54. UZELAC Stevana MILE, 1860, seljak, Srbin. Umro na Ljubovu 1943,

55. UZELAC Dušana MILKA, 1936, dijete, Srpkinja. Umrla u šumi Ljeskovac iznad Ćukovca 10. 10. 1943.

OPĆINA MEDAK

BARLETE

1. BASARIĆ Ilije ANĐA, 1899, domaćica, Srpkinja. Umrla u Vrepcu 1943.

2. BASARIĆ Dmitra BOŽO, 1897, seljak, Srbin. Umro u Toliću 1944.

3. BASARIĆ DANE, 1865, Široka Kula, seljak, Srbin. Umro u Barletama 1943.

4. BASARIĆ Save GLIŠO, 1897, seljak, Srbin. Umro u Barletama 1943.
5. BASARIĆ Bože ILIJA, 1868, seljak, Srbin. Umro u Barletama 1944'.
6. BASARIĆ Đukana ILIJA, 1898, seljak, Srbin. Umro u Vrepcu 1943.
7. BASARIĆ Janka ILIJA, 1873, seljak, Srbin. Umro u Vrepcu 1943.
8. BASARIĆ Janka ILIJA, 1889, seljak, Srbin. Umro u Barletama 10. 4. 1943.
9. BASARIĆ Milana MILICA, 1930, dijete, Srpkinja. Umrla u Barletama 1943.
10. BASARIĆ Janka MILKA, 1910, domaćica, Srpkinja. Umrla u Barletama 1944.
11. BASARIĆ Dmitra SAVA, 1905, domaćica, Srpkinja. Umrla u Barletama 1943.
12. BASARIĆ SMILJA, 1865, domaćica, Srpkinja. Umrla u Barletama 1943.
13. BASARIĆ Steve SOKA, 1939, dijete, Srpkinja. Umrla u Barletama 1943.
14. BASARIĆ Ilije STANA 1875, domaćica, Srpkinja. Umrla u Vrepcu 1943.
15. CIGANOVIĆ SOKA, 1896, domaćica, Srpkinja. Umrla u Barletama 1943.
16. LAZIĆ Todora MILE, 1876, seljak, Srbin. Umro u Barletama aprila 1944.
17. LAZIĆ Petra MILOŠ, 1882, seljak, Srbin. Umro u Barletama 1943.
18. NI'KŠIĆ JANKO, 1883, seljak, Srbin. Umro u Barletama 1943.
19. RADMANOVIĆ Steve JAGA, 1870, domaćica, Srpkinja. Umrla u Barletama 1943.
20. RADMANOVIĆ PERA, 1877, domaćica, Srpkinja. Umrla u Barletama 1943.
21. RADMANOVIĆ Gliše PETAR, 1861, seljak, Srban. Umro u Barletama 1943.
22. RAJŠIĆ MARIJA, 1867, domaćica, Srpkinja. Umrla u Ostrovici 1943.
23. RAJŠIĆ Vase PERA, 1901, domaćica, Srpkinja. Umrla u Barletama 1944.
24. RAJŠIĆ Vase SAVKA, 1882, domaćica, Srpkinja. Umrla u Barletama 1943.
25. RAŠETA Stevana SOKA, 1876, penzioner, Srpkinja. Umrla u Barletama 20. 8. 1944.

MEDAK

1. BLITVA Sore JEKA, 1893, domaćica, Srpkinja. Umrla u Metku 1944.
2. BLITVA Ise JOVO, 1894, seljak, Srbin. Umro u Metku 1945.
3. BLITVA Dane MILAN, 1892, seljak, Srbin. Umro u Metku 1945.
4. BLITVA Sime MILICA, 1871, domaćica, Srpkinja. Umrla u Metku 1944.
5. CRNOKRAK Jove MILAN, 1912, seljak, Srbin. Umro u Metku 1944.
6. MAODUŠ Jove NIKICA, 1908, seljak, Srbin. Umro u Metku 1944.
7. MAODUŠ Janka SOFIJA, 1892, domaćica, Srpkinja. Umrla u Metku 1944.
8. MARUNIĆ MILKA, 1885, domaćica, Srpkinja. Umrla u Metku marta 1944.
9. OKLOBDŽIJA Đure BOGDANKA, 1928, đak, Srpkinja. Umrla u Metku 1943.
10. OKLOBDŽIJA Đure MILICA, 1922, učit. Srpkinja. Umrla u Metku 1943.
11. POTREBIĆ Ilije SMILJA, 1925, seljanka, Srpkinja. Umrla u Metku februara 1943.
12. STRANJINA Jove DANE, 1905, seljak, Srbin. Umro u Metku septembra 1943.
13. STRANJINA Rade MARICA, 1922, domaćica, Srpkinja. Umrla u Metku oktobra 1943.
14. STRANJINA MILICA, 1890, domaćica, Srpkinja. Umrla u Metku februara 1943.
15. STRANJINA Steve MILKA, 1890, domaćica, Srpkinja. Umrla u Metku oktobra 1943.
16. STRANJINA Vojina RADE, 1892, seljak, Srbin. Umro u Metku novembra 1943.
17. TRAVICA Dane NEBOJŠA, 1929, dijete, Srbin. Umro u Metku 1943.
18. UZELAC Đure VASO, 1911, seljak, Srbin. Umro u Bogunici januara 1945.

19. ŽAGARAC Bože VASO, 1904, seljak, Srbin. Umro u Bogunici jula 1943.

MOGORIĆ

1. ČANKOVIĆ Tome SARA, 1904, domaćica, Srpkinja. Umrla u Mogoriću 1943.
2. ĐAKOVIĆ Ilije MILAN, 1932, dijete, Srbin. Umro u Mogoriću marta 1944.
3. KORICA Milanka DANICA, 1922, seljanka, Srpkinja. Umrla u Mogoriću i 943.
4. KORICA Jove STEVO, 1941, dijete, Srbin. Umro u Mogoriću 10. 10. 1943.
5. KRIČKOVIĆ NIKOLA, 1920, seljak, Srbin. Umro u Mogoriću 1943.
6. MALJKOVIĆ T. NIKOLA, 1898, seljak, Srbin. Umro u Mogoriću 27. 3. 1945.
7. MALJKOVIĆ N. TANASIJA, 1894, seljak, Srbin. Umro u Mogoriću 11. 1. 1945.
8. RADAKOVIĆ N. JOVO, 1897, seljak, Srbin. Umro u Mogoriću 1. 1. 1945.

PAVLOVAC, VREBAC I ZAVODE

1. BAGDANOVIĆ Stevana DRAGICA, 1923, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Umrla u Vrepcu 15. 11. 1943.
2. DRAGOSAVAC Tanasije MILE, 1890, Vrebac, seljak, Srbin. Umro u bolnici u Šeganovcu 8. 10. 1944.
3. POPOVIĆ Toma, 1885, Vrebac, seljak, Srbin. Umro u Vrepcu septembra 1944.
4. SUNAJKO Mile MILICA, 1931, Vrebac, dijete, Srpkinja. Umrla u Vrepcu 10. 7. 1943.
5. ZOROJA PETAR, 1894, Pavlovac, seljak, Srbin. Umro u Pavlovcu oktobra 1944.
6. ZOROJA Miće TOMA, 1891, Pavlovac, seljak, Srbin. Umro u Pavlovcu januara 1944.
7. BOGDANOVIĆ Samoila SAVA, 1922, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Umrla u Vrepcu 22. 6. 1943.
8. MANDARIĆ Nikole SAVA, 1904, Vrebac, seljanka, Srpkinja. Umrla u Vrepcu 1943.

POČITELJ

1. BOBIĆ N. JEKA, 1900, seljanka, Srpkinja. Umrla u Počitelju 1943.
2. BOBIĆ S. MIKA, 1900, seljak, Srbin. Umro u Počitelju 1943.
3. BOBIĆ M. MIKA, 1889, seljanka, Srpkinja. Umrla u Počitelju 1943.
4. BOBIĆ Nikole MILICA, 1897, domaćica, Srpkinja. Umrla u Počitelju 1944.
5. BOBIĆ Pantelije MILICA, 1895, domaćica, Srpkinja. Umrla u Počitelju 1944.
6. LASKOVIĆ Dmitra DRAGINJA, 1991, domaćica, Srpkinja. Umrla u Počitelju 1944.
7. PAVLICA Mane BOJKA, 1903, seljak, Srbin. Umro u Počitelju 1944.
8. PAVLICA P. BOJA, 1903, seljanka, Srpkinja. Umrla u Počitelju 1944.
9. PAVLICA J. MILAN, 1900, seljak, Srbin. Umro u Počitelju 1943.
10. PAVLICA J. MILICA, 1906, seljanka, Srpkinja. Umrla u Počitelju 1943.
11. PAVLICA Jovana MILICA, 1903, domaćica, Srpkinja. Umrla u Počitelju 1943.
12. ROGIĆ P. CUKA, 1905, seljanka, Srpkinja. Umrla u Počitelju.
13. UZELAC M. BOJA, 1902, seljanka, Srpkinja. Umrla u Počitelju 1943.
14. UZELAC D. MISO, 1922, seljak, Srbin Umro u Počitelju 1943.
15. UZELAC J. SARA, seljanka, Srpkinja. Umrla u Počitelju 1943.

OPĆINA KOSINJ

KRŠ

1. LASTAVICA Jove MARIJA, 1882, domaćica, Srpkinja. Umrla u Kršu novembra 1943.
2. LEMIĆ Vlade DRAGAN, 1942, dijete, Srbin. Umro u Bučici (Banija) 21.4. 1945.

3. LEMIĆ Vlade ĐURO, 1939, dijete, Srbin. Umro u Bučici (Banija) 11. 2. 1945.
4. LEMIĆ Alekse MILKA, 1893, domaćica, Srpkinja. Umrla na Baniji decembra 1944.
5. MOMČILOVIĆ Voje STEVAN, 1893, seljak, Srbin. Umro u Kršu augusta 1943.
6. PARIPOVIĆ Todora ĐURO, 1878, seljak, Srbin. Umro u Kršu 1. 5. 1943.
7. PARIPOVIĆ Petra ILIJA, 1883, seljak, Srbin. Umro u Kršu 1943.
8. PAVLOVIĆ Mile STOJA, 1900, domaćica, Srpkinja. Umrla u Lovincu 1945.
9. POĆUĆA Đure VELJKO, 1928, seljak, Srbin. Umro u Kršu 1945.
10. PRIBIĆ Jove SOKA, 1881, domaćica, Srpkinja. Umrla u Kršu 15. 6. 1944.
11. RADOVIĆ Alekse ILIJA, 1871. seljak, Srbin. Umro kod Vrginmosta marta 1944.
12. RADOVIĆ Mile MANDA, 1868, domaćica, Srpkinja. Umrla u Bučici (Banija) oktobra 1944.
13. RADOVIĆ Vaje MARIJA, 1887, domaćica, Srpkinja. Umrla u Bučici (Banija) 1944.
14. RADOVIĆ Obrada SOKA, 1900, domaćica, Srpkinja. Umrla u Glini (Banija) novembra 1944.

MLAKVA

1. MILEUSNIĆ Ilije SARA, 1884, domaćica, Srpkinja. Umrla u Bučici (Banija) 1944.
2. MUNJAS Nikole MILIJA, 1889, domaćica, Srpkinja. Umrla u Bučici (Banija) 1944.
3. MUNJAS Obrada NIKOLA, 1884, seljak, Srbin. Umro u Bučici (Banija) oktobra 1944.

POLJAN

1. CVIJANOVIć Damjana MARA, 1900, domaćica, Srpkinja. Umrla u Šušnjarima (Banija) oktobra 1944.

OPĆINA PAZARIŠTE

PAZARIŠTE

1. DUIĆ Jose MARIJA, 1883, Oteš, Hrvatica. Umrla u Čanku oktobra 1944.

OPĆINA PERUŠIĆ

PERUŠIĆ

1. JUKŠIĆ Mile PETAR, seljak Hrvat. Umro u Zadru marta 1945.

OPĆINA GOSPIĆ

ČITLUK

1. HRŽENJAK KRAJNOVIĆ Ilije JANJA, 1914, medicinska sestra, Srpkinja.
2. KRAJNOVIĆ Stevana DMITAR, 1908, žandarmerijski narednik, Srbin.
3. KRAJNOVIĆ Mile DRAGAN, 1922, bravar, Srbin.
4. KRAJNOVIĆ Petra ĐURO, 1921, radnik, Srbin.
5. KRAJNOVIĆ Dane NIKOLA, 1914, trgovački pomoćnik, Srbin.
6. KRAJNOVIĆ Petra NIKOLA, 1907, radnik, Srbin.
7. KRAJNOVIĆ Save NIKOLA, 1921, đak, Srbin.
8. PJEVAČ Stevana NIKOLA, 1919, trgovački pomoćnik, Srbin.
9. PJEVAČ Đure PETAR, 1923, stolarski naučnik, Srbin.
10. PJEVAČ Đure STEVO, 1922, podoficir b.j.v., Srbin.
11. RAJČEVIC Đure BOGDAN, 1923, seljak, Srbin.
12. RAJCEVIC AKSENTIJEVIC Petra SOFIJA, 1920, radnica, Srpkinja.
13. SELIMOVIC KRAJNOVIĆ Dmitra DUŠANKA, 1919, domaćica, Srpkinja.

DIVOSELO

1. BJEGOVIĆ Marka BRANKO, seljak, Srbin.
2. BJEGOVIČ Stevana DRAGAN, 1921, seljak, Srbin.
3. BJEGOVIC Aćima MILAN, 1922, mesar, Srbin.
4. BJEGOVIC Paje NIKOLA, seljak, Srbin.
5. BJEGOVIC Save NIKOLA, 1922, seljak, Srbin.
6. BURSAĆ Dmitra LJUBICA, 1925, domaćica, Srpkinja.
7. DIMIĆ Todora VELJKO, 1926, đak, Srbin.
8. DRAGAŠ Ilije JOVO JOSO, 1912, seljak, Srbin.
9. JERKOVIĆ Steve BOGDAN, 1922, grafički radnik, Srbin.
10. JOVANIĆ POČUČA Milana ZORKA, 1923, seljanka, Srpkinja.
11. JOVIĆ Janka DANE, 1913, žandar. Srbin.
12. JOVIĆ Mile MICA, 1913, inžinjer, Srbin.
13. LONČAR Đure ZDRAVKO, 1928, gimnazijalac, Srbin.
14. MATIĆ Todora ANKA, 1909, medicinska sestra, Srpkinja.
15. MATIĆ Stanka PAJO, 1910, seljak, Srbin.
16. MILJUŠ Petra MILICA CUKA, 1924, đak, Srpkinja.
17. OBRADOVIĆ Ilije DUŠAN, 1926, seljak, Srbin.
18. OBRADOVIĆ Mile DUŠAN, 1921, seljak, Srbin.
19. OBRADOVIĆ Dane ĐURO, 1916, seljak, Srbin.
20. OBRADOVIĆ Luke JOVAN, 1923, đak, Srbin.
21. OBRADOVIĆ Jove KUZMAN, seljak, Srbin.
22. OBRADOVIĆ Danila MILOŠ, 1906, trgovac, Srbin.

23. PLEĆAŠ Dušana DUŠAN — MILOŠ, 1924, đak, Srbin.
24. PLEĆAŠ Mihajla JOVAN, 1909, seljak, Srbin.
25. PLEĆAŠ Save JOVO, seljak, Srbin.
26. PLEĆAŠ Kuzmana LJUBICA, 1922, đak, Srpkinja.
27. PLEĆAŠ Nikole MILE, 1909, seljak, Srbin.
28. PLEĆAŠ Kuzmana STEVO, 1915, službenik, Srbin.
29. POČUČA Petra ILIJA, 1922, seljak, Srbin.
30. POČUČA Dane JANKO, 1912, obućar, Srbin.
31. POČUČA Jandre MILAN, 1923, seljak, Srbin.
32. POČUČA Dane MILE, 1899, seljak, Srbin. Narodni heroj.
33. POČUČA Đure MILE, 1924, seljak, Srbin.
34. POČUČA Jove MILE, 1908, radnik. Srbin.
35. POČUČA Petra MILE, 1915, podoficir b. j.v., Srbin.
36. POČUČA Jovana MILOŠ, 1922, radnik, Srbin.
37. POČUČA Nikole MILOŠ, seljak, Srbin.
38. POČUČA Perin MILOŠ, seljak, Srbin.
39. POČUČA Đure NIKOLA, seljak, Srbin.
40. POČUČA Ilije PETAR, seljak, Srbin.
41. POČUČA Nikole SAVA, 1911, činovnik, Srbin.
42. POČUČA Nikole SIMO, 1903, seljak, Srbin.
43. POČUČA Dane STEVO, seljak, Srbin.
44. POTKONJAK Sime BOGDAN, 1914, narednik b.j.v., Srbin.
45. POTKONJAK Đure ILIJA, 1921, seljak, Srbin.
46. POTKONJAK Nikole ILIJA, 1929, radnik, Srbin.
47. POTKONJAK Todora JANKO, 1891, seljak, Srbin.
48. POTKONJAK Save NIKOLA, 1906, grafički radnik, Srbin.
49. POTKONJAK Sime STEVO, 1922, učitelj, Srbin.
50. RADAKOVIĆ Save SIMO, 1920, đak, Srbin.
51. RADMANOVIĆ Steve JELENA, 1923, gimnazijalka, Srpkinja.
52. RADMANOVIĆ Mile PETAR, 1920, đak, Srbin.
53. RAJČEVIĆ Mile BOGDAN, 1920, seljak, Srbin.
54. RAJČEVIĆ Stevana DANE, 1910, poručnik b.j.v., Srbin.
55. RAJČEVIĆMile JANKO, 1917, narednik avijacije b.j.v., Srbin.
56. RAJČEVIĆLuke JELKA, 1920, đak, Srpkinja.
57. RAJČEVIĆMarka STEVO, 1906, seljak, Srbin.
58. RAŠETA r. PLEĆAŠ Laze SARA, 1925, seljanka, Srpkinja.
59. RIBAR Nikole MILAN, 1920, seljak, Srbin.
60. RIBAR Nikole STEVAN, 1929, seljak, Srbin.
61. SAVATOVIĆ Dmitra ILIJA, 1925, đak, Srbin.
62. STANIĆ Ise MILE, 1908, seljak, Srbin.
63. STANIĆ Nikole JOVAN, 1904, seljak, Srbin.
64. STANIĆ Jove SRĐAN, 1920, seljak, Srbin.
65. STRIKA Radaković VAJA, 1924, đak, Srbin.
66. TREŠNJIĆ Marka JOVAN, 1905, službenik, Srbin.
67. TREŠNJIĆ Jovana MILAN, 1924, đak, Srbin.
68. VUJNOVIĆ Mile ANKA, 1921, krojačica, Srpkinja.
69. VUJNOVIĆ Nikole BOGDAN, 1919, učitelj, Srbin.
70. VUJNOVIĆ Janka DAMJAN, 1917, seljak, Srbin.
71. VUJNOVIĆ Maksima ĐURO, 1918, seljak, Srbin.
72. VUJNOVIĆ Marka GOJKO, seljak, Srbin.
73. VUJNOVIĆ Marka ILIJA, mornarički vodnik b.j.v., Srbin.
74. VUJNOVIĆ Milice JAGO, 1919, radnik, Srbin.
75. VUJNOVIĆ Jove JANKO, 1917, seljak, Srbin.
76. VUJNOVIĆ Dmitra JOVAN, 1919, financ, Srbin.
77. VUJNOVIĆ Jove MARKO, 1915, zvaničnik suda, Srbin.
78. VUJNOVIĆ Pavla MARKO, 1908, seljak, Srbin.
79. VUJNOVIĆ BURŠIĆ Jove MICA, seljanka, Srpkinja.
80. VUJNOVIĆ Milan ĆEĆIN, seljak, Srbin.
81. VUJNOVIĆ Jovana MILE, 1920, seljak, Srbin.
82. VUJNOVIĆ Janka MILAN MILE, 1919, trgovački pomoćnik, Srbin.
83. VUJNOVIĆ Nikole MILE, 1917, žandar. Srbin.
84. VUJNOVIĆ Janka STEVO, seljak, Srbin.

Tabela 1.

Nosioci Partizanske spomenice 1941. po općinama i selima na području kotara Gospić i kotara Perušić

Kotar Gospić		Starosna dob						Socijalni sastav							Nacionalnost			
Općina	Selo	do 17 g.	18—20 g.	21-30 g.	31—40 g.	41 g. i dalje	neutvrđeno	seljaci	đaci i studenti	radnici	službenici	vojna lica i žandari	intelektualci zanatlije i trgovci	neutvrđeno	Srbi	Hrvati	neutvrđeno	Svega
-	2	3						4							5			6
Gospić	Čitluk	—	6	4	3	—	—	2	2	5	1	2	—	1 –	13	—	—	13
	Divoselo	13	15	28	13	2	13	44	13	10	6	7	3	1 –	84	–	—	84
	Gospić	—	2	6	1	—	—	—	1	7	—	1	–	------	1	8	—	9
	Lički Novi	2	1	—	—	—	—	—	3	—	—	------		------	1	2	—	3
	Ornice	—	5	1	—	—	—	4	------		—	1	—	1 —	6	—	—	6
	Ukupno:	15	29	39	17	2	13	50	19	22	7	11	3	3 —	105	10	—	115
Lički Osik	Lički Osik	—	1					1								1		1
	Mušaluk	1	—	1	—	—	—	—	1	—	—	------		1 —	—	2	—	2
	Ostrvica	3	9	7	4	—	8	23	1	4	—	1	—	2 —	31	–	–	31
	Široka Kula	19	22	42	29	6	3	93	4	20	1	3	—	------	118	3	—	121
	Ukupno:	23	32	50	33	6	11	117	6	24	1	4	—	3 —	149	6	—	155
Medak	Barlete	5	5	7	2	2	2	19	—	3	1	------		------	23	—	—	23
	Medak	1	4	14	2	—	1	11	3	2	2	2	—	2 —	22	—	—	22
	Mogorić	6	16	32	10	8	11	64	5	7	1	4	—	2 —	83	—	—	83
	Pavlovac	4	15	19	3	2	—	31	2	6	1	2	—	1 —	43	—	-	43
	Vrebac	16	20	21	6	2	—	48	3	3	4	4	—	3 —	65	—	—	65
	Zavode	7	4	7	3	1	—	19	—	1	—	1	—	1 —	22	—	—	22
	Počitelj	1	8	13	2	1	3	15	1	6	1	2	—	3 —	28	—	—	28
	Raduč	1	1	9	4	—	2	11	—	6	—	------		------	17	—	—	17
	Ukupno:	31	73	122	42	16	19	218	14	34	10	15	—	12 —	303	—	—	303
Smilj an	Rastoka	—	1					1								1	—	1
	Rizvanuša	—	—	1	1	1	1	2						1 1	—	3	1	4
	Smilj an	2	7	15	6	4	2	22	5	2	2	—	1	4 —	9	27	—	36
	Tmovac	—	—	1	—	—	—	1	------		—	------		------	—	1	—	1
	Ukupno:	2	8	17	7	5	3	26	5	2	2	—	1	5 1	9	32	1	42

1	2	3				4						5		6
Kosinj	Donji Kosinj			1								1	—	1
	Gornji Kosinj											1	—	1
	Krš	3	2	5	3	1	—	9	1	1	— 2 — 1 —	14	------	14
	Lipovo Polje	—	2	1	1				4			4	------	4
	Mlakva	3	3	7	7	1	—	10 —	8		11—1 —	21	------	21
	Ukupno:	**6**	7	14	12	2	—	19	2	14	13 — 2 —	40	1 —	41
Perušić	Bukovac	—	—	1	—	1	—	2 —	—		————————	—	2 —	2
	Konjsko Brdo				1			1					1 —	1
	Markovo Selo	—	—	—	—	2	—	1 —	—	—	———1 –	—	2 —	2
	Perušić	**1**	4	2	1	—	—	1	4	–	3----------	—	8 —	8
	Prvan Selo	1	2	1	–	—	—	2	–	2	————————	–	4 —	4
	Studenci				1						1	1		1
	Ukupno:	**2**	**6**	**4**	3	3	—	7	**4**	**2**	3-------**2 —**	1	**17 —**	**18**

GOSPIĆ

1. ANTONĆIĆ Mate MILAN — VELEBIT, 1918, oficir, Hrvat. Narodni heroj.
2. BRIMBOLIĆ Pavla JURE, 1918, radnik, Hrvat.
3. NAGLIĆ Martina JURE, 1919, radnik, Hrvat.
4. PRPIĆ Luke VJEKOSLAV, 1917, radnik. Hrvat.
5. RUKAVINA Josipa ANTE — BURA, 1917, radnik, Hrvat.
6. STANKOVIĆ Danila ĐURO, 1910, radnik, Srbin.
7. TOMIČIĆ Marka DINKO, 1917, radnik, Hrvat.
8. TOPLAK Leopolda FERDINAND, 1922, đak, Hrvat.
9. VUKIĆ Martina STIPE, 1921, radnik, Hrvat.

LIČKI NOVI

1. BUBAŠ Ivana JOSO, 1924, đak, Hrvat.
2. KOSOVIĆ Luke PAJO, 1922, đak, Hrvat.
3. ŠABAN Ivana BLAŽ, đak, Hrvat.

ORNICE

1. KRAJNOVIĆ PJEVAČ Nikole SMILJA, 1923, seljanka, Srpkinja.
2. PJEVAČ Janka MILE, 1921, stolar, Srbin.
3. PJEVAČ Ise MILICA, 1921, seljanka, Srpkinja.
4. PJEVAČ Đure SAVA, 1922, seljak, Srbin.
5. POTKONJAK Trivuna ĐURO, 1919, mornarički podoficir, Srbin.
6. POTKONJAK Dmitra MILE, 1921, seljak, Srbin.

OPĆINA LIČKI OSIK

LIČKI OSIK

1. MALJKOVIĆ Nikole ANKA, 1922, domaćica, Hrvatica.

MUŠALUK

1. BEŠIĆ Ante LUKA, 1918, svećar, Hrvat.
2. LISAC Paje IVAN, 1924, đak, Hrvat.

OSTRVICA

1. BAKIC Maksima MILE, 1923, seljak, Srbin.
2. BAKIC Sime SIMO, 1907, kovač, Srbin.
3. BOGDAN Maksima MANE, 1922, seljak, Srbin.
4. BOGDAN Save MANE, 1921, seljak, Srbin.
5. BOGDAN Save STANKO, 1924, seljak, Srbin.
6. BURSAC r. PANDŽIĆ Marka MILKA, seljanka, Srpkinja.
7. DIMIĆ Maksima DUŠAN, 1920, pekar, Srbin.
8. DIMIĆ Jovana JANKO, 1920, đak, Srbin.
9. DIMIĆ Nikole JOVAN, 1922, seljak, Srbin.
10. DIMIĆ Maksima MILAN, 1922, radnik, Srbin.
11. DIMIĆ Tanasije MILAN, 1913, podoficir b. j.v., Srbin.
12. DROBAC r. PETKOVIĆ Dane DRAGICA, seljanka, Srpkinja.
13. PANDŽIĆ Steve GOJKO, seljak, Srbin.
14. PANDŽIĆ Steve MILAN MIĆO, seljak, Srbin.
15. PANDŽIĆ r. SAVATOVIĆ Jove SMILJA, seljanka, Srpkinja.
16. PETKOVIĆ Steve MILE, 1924, seljak, Srbin.
17. POLOVINA Mile BOŽO, 1922, seljak, Srbin.
18. POLOVINA Paje MARKO, 1922, radnik, Srbin.
19. POLOVINA Dane SIMO, 1907, radnik, Srbin.
20. RADMANOVIĆ Stevana MILAN, 1910, seljak, Srbin.
21. RADMANOVIĆ Petra NIKOLA, 1922, radnik, Srbin.
22. RADMANOVIĆ Jandre PAVAO, 1919, seljak, Srbin.
23. RADMANOVIĆ Milana PERICA, seljak, Srbin.
24. RADMANOVIĆ Steve SIMO, 1908, seljak, Srbin.
25. STANKOVIĆ Petra STEVAN, 1914, seljak, Srbin.
26. SUDAR Jandre MARA, domaćica, Srpkinja.
27. SUDAR Marka MILAN, 1920, seljak, Srbin.
28. TESLIĆ Save DMITAR, 1924, seljak, Srbin.
29. TESLIĆ Sime MILE, 1914, seljak, Srbin.
30. TESLIĆ Save PETAR, seljak, Srbin.
31. ZOBENICA Todora DUŠAN, 1920, seljak, Srbin.

ŠIROKA KULA

1. ČANAK Momčila DANE, 1920, seljak, Srbin.
2. ČANAK Sime ĐURO, 1906, seljak, Srbin.
3. ČANAK Mile ILIJA, 1906, seljak, Srbin.
4. ČANAK Nikole MANE, 1915, radnik, Srbin.
5. ČANAK Nikole MANE, 1901, seljak, Srbin.
6. ČANAK Nikole MILE, 1923, seljak, Srbin.
7. ČANAK Rade MOMCILO, 1897, službenik, Srbin.
8. ČANAK Jove PETAR, 1905, seljak, Srbin.
9. ČANAK Todora TODOR, 1906, seljak, Srbin.
10. ČOVIĆ D. NIKOLA, 1921, pitomac podoficirske škole, Srbin.

Tabela 2.

Ukupan broj nosilaca Partizanske spomenice 1941. na području kotara Gospić i kotara Perušić

Kotar	Općina	Starosna dob						Socijalni sastav								Nacionalnost			
		do 17. g.	18—20 g.	21—30 g.	31-40 g.	41 g. i dalje	neutvrđeno	seljaci đaci i studenti	radnici	službenici vojna lica i žandari	intelektualci zanatlije i trgovci	neutvrđeno		Srbi	Hrvati	neutvrđeno	Svega
1	2	3						4						5			6
Gospić	Gospić	15	29	39	17	2	13	50	19	22	7	11	3	105	10	—	115
	Lički Osik	23	32	50	33	6	11	117	6	24	1	4	—	149	6	—	155
	Medak	31	73	122	42	16	19	218	14	34	10	15	—	303	-----		303
	Smiljan	2	8	17	7	5	3	26	5	2	2	—	15	9	32	1	42
Perušić	Kosinj	6	7	14	12	2	—	19	2	14	1	3	—	40	1	—	41
	Perušić	2	6	4	3	3	—	7	4	2	3	-------		1	17	—	18
	Ukupno:	79	155	246	114	34	46	437	50	98	24	33	4	607	66	1	674

Napomena: Od ukupno 674 nosioca Spomenice, 55 su žene.
Ovaj popis nosilaca Partizanske spomenice 1941. izradio je Općinski odbor SUBNOR-a Gospić.
Tabelarne preglede izradila je Mirjana Peremin.

11. ČOVIĆ Bude Mićo, 1919, radnik, Srbin.
12. ČOVIĆ Dmitra PETAR, 1919, seljak, Srbin.
13. ČOVIĆ Staniše PETAR, 1920, seljak, Srbin.
14. ČOVIĆ Mane STEVAN, 1905, seljak, Srbin.
15. ČUBRIĆ Jovice JOVO, 1908, seljak, Srbin.
16. ČUBRIĆ Petra LUKA, 1909, seljak, Srbin.
17. ČUBRIĆ Đukana NIKOLA, 1906, seljak, Srbin.
18. DMITROVIĆ Ise ILIJA, 1922, seljak, Srbin.
19. DMITROVIĆ Steve MILE, 1926, seljak, Srbin.
20. GALOVIĆ Steve JOVO, 1926, seljak, Srbin.
21. JELIĆ PANE BOŽO, 1924, seljak, Srbin.
22. JELIĆ Sime PETAR, 1920, radnik, Srbin.
23. KLAŠNJIĆ Dane BOSKO, 1920, seljak, Srbin.
24. KLAŠNJIĆ Dane LUKA, 1921, seljak, Srbin.
25. KLAŠNJIĆ Nikole RADE, 1900, radnik. Srbin.
26. KNEŽEVIĆ Nikole BOŽO, 1923, seljak, Srbin.
27. KNEŽEVIĆ Staniše JOVO, 1924, seljak, Srbin.
28. KNEŽEVIĆ Stevana MILAN, 1909, seljak, Srbin.
29. KNEŽEVIĆ Jovana MILE, 1921, seljak, Srbin.
30. KNEŽEVIĆ Filipa MILE, 1890, seljak, Srbin.
31. KNEŽEVIĆ B. NIKOLA, 1922, seljak, Srbin.

32. KNEŽEVIĆ Todora NIKOLA, 1926, seljak, Srbin.
33. KNEŽEVIĆ Mile PETAR, 1920, seljak, Srbin.
34. KNEŽEVIĆ Todora PETAR, 1925, seljak, Srbin.
35. KNEŽEVIĆ Staniše STANIŠA, 1916, seljak, Srbin.
36. KNEŽEVIĆ Mile STEVO, 1929, seljak, Srbin.
37. KNEŽEVIĆ Jovana TODOR, 1901, seljak, Srbin.
38. KNEŽEVIĆ Stevana VASO, 1920, seljak, Srbin.
39. KOSANOVIĆ Nikole LUKA, 1908, seljak, Srbin.
40. KOVAČ Mile DANE, 1925, seljak, Srbin.
41. KOVAČ Mane JOVAN, 1912, seljak, Srbin.
42. KOVAČ Bude LUKA, 1908, seljak, Srbin.
43. KOVAČ Mane MILAN, 1910, policajac, Srbin.
44. KOVAČ Mane TODOR, 1908, policajac, Srbin.
45. LOVRIĆ Nikole ISO, 1909, policajac, Srbin.
46. LOVRIĆ Nikole JOVO, 1926, seljak, Srbin.
47. LOVRIĆ Petra NIKOLA, 1924, seljak, Srbin.
48. LOVRIĆ Nikole VASO, 1915, radnik, Srbin.
49. MARIĆ Ilije DUŠAN, 1929, seljak, Srbin.
50. MARIĆ Jove ĐURAĐ, 1899, seljak, Srbin.
51. MARIĆ Todora PETAR, 1922, trgovački pomoćnik, Srbin.
52. MILEUSNIĆ Đ. Bude, 1917, seljak, Srbin.
53. MILEUSNIĆ Pavla DANE, 1906, seljak, Srbin.
54. MILEUSNIĆ Todora DANE, 1903, seljak, Srbin.
55. MILEUSNIĆ ZORIĆ Steve DESA, 1925, đak, Srpkinja.
56. MILEUSNIĆ Stevana ĐURO, 1923, seljak, Srbin.
57. MILEUSNIĆ Jovana MIĆO, 1919, seljak, Srbin.
58. MILEUSNIĆ S. MILE, 1923, radnik, Srbin.
59. MILEUSNIĆ Pavla NIKOLA, 1910, radnik, Srbin.
60. MILISAVLJEVIĆ Staniše ĐURO, 1919, seljak, Srbin.
61. MILISAVLJEVIĆ Ilije ILIJA, 1925, seljak, Srbin.
62. MILISAVLJEVIĆ Luke MANE, 1924, seljak. Srbin.
63. MILJANOVIĆ Laze DUŠAN, 1913, seljak, Srbin.
64. MILJANOVIĆ Ise SAVA, seljanka, Srpkinja.
65. MIRIĆ Nikole MIĆO, 1923, seljak, Srbin.
66. NIKŠIĆ Mile TOMO, 1906, radnik, Hrvat.
67. ODANOVIĆ Petra ANKA, domaćica, Srpkinja.
68. ODANOVIĆ Save MOMČILO, 1928, seljak, Srbin.
69. OREŠKOVIĆ Štipana DANE, 1899, radnik, Hrvat.
70. OREŠKOVIĆ Ante VLADIMIR, 1918, student, Hrvat.
71. PASKAŠ Petra BOGDAN, 1923, seljak, Srbin.
72. PASKAŠ Mile MIĆA, 1919, seljak, Srbin.
73. PASKAŠ Gavrila SAVO, 1920, pekarski pomoćnik, Srbin.
74. RAKIĆ Miloša DRAGAN, 1914, seljak, Srbin. Narodni heroj.
75. RAKIĆ Petra LUKA, 1922, seljak, Srbin.
76. RAKIĆ Laze MILAN, 1914, seljak, Srbin.
77. RAKIĆ Vuje NIKOLA, 1923, seljak, Srbin.
78. RAKIĆ Ilije PETAR, 1921, seljak, Srbin.
79. REPAC G. Bogdan, 1919, seljak, Srbin.
80. REPAC Radivoja DUŠAN, trgovački pomoćnik, Srbin.
81. REPAC Sime ILIJA, 1916, radnik, Srbin.
82. REPAC Mile JOVO, 1921, seljak, Srbin.
83. REPAC Mile MILAN, 1926, seljak, Srbin.
84. REPAC Mile SPASE, 1920, seljak, Srbin.
85. REPAC Sime SPASO, 1914, radnik, Srbin.
86. REPAIĆ Jandre RADE, 1906, seljak, Srbin.
87. SERDAR Steve BRANKO, 1916, seljak, Srbin.
88. SERDAR Stevana LUKA, 1920, seljak, Srbin.
89. SERDAR Stojana LUKA, 1927, zanatski učenik, Srbin.
90. SERDAR Luke MIĆO, 1906, radnik. Srbin.
91. SERDAR Steve MILE, 1922, seljak, Srbin.

92. SERDAR Đure NIKOLA, 1919, radnik, Srbin.
93. SERDAR Đure NIKOLA, 1904, seljak, Srbin.
94. SERDAR Jove PETAR, 1911, radnik, Srbin.
95. SERDAR S. STEVAN, 1907, radnik, Srbin.
96. SERDAR Miše ZDRAVKO, 1920, seljak, Srbin.
97. SUDŽUKOVIĆ Bože MIĆO, 1906, seljak, Srbin.
98. ŠTRBAC Ilije NIKOLA, 1912, seljak, Srbin.
99. UMILJANOVIĆ Petra DANE, 1907, seljak, Srbin.
100. UMILJENDIĆ Antonija DUŠAN, 1917, radnik, Srbin.
101. UZELAC Mane ĐURO, 1920, seljak, Srbin.
102. UZELAC S. JOVO, 1923, seljak, Srbin.
103. UZELAC Dmitra NIKOLA, 1920, seljak, Srbin.
104. UZELAC Marka PETAR, 1922, seljak, Srbin.
105. UZELAC Stevana PETAR, 1920, seljak, Srbin.
106. VUJNOVIĆ Petra BRANKO, 1914, seljak, Srbin.
107. VUJNOVIĆ Bože ILIJA, 1920, seljak, Srbin.
108. VUJNOVIĆ Petra MIĆO, 1921, seljak, Srbin.
109. VUJNOVIĆ Nikole MILE, 1920, seljak, Srbin.
110. VUJNOVIĆ Pane NIKOLA, 1920, seljak, Srbin.
111. VUJNOVIĆ Rade NIKOLA, 1909, seljak, Srbin.
112. VUJNOVIĆ Vase PETAR, 1919, radnik, Srbin.
113. VUJNOVIĆ Mile RAJKO, 1911, seljak, Srbin.
114. VUKELIĆ Dane ISO, 1923, mesarski pomoćnik, Srbin.
115. VUKELIĆ Ilije SAVA, 1902, seljak, Srbin.
116. ZASTAVNIKOVIĆ Ise ISO, 1899, seljak, Srbin.
117. ŽIGIĆ Ise SIMO, 1924, seljak, Srbin.
118. ŽUŽIĆ DMITROVIĆ Mile ANKA, 1923, domaćica, Srpkinja.
119. ŽUŽIĆ Vase DANE, 1924, seljak, Srbin.
120. ŽUŽIĆ Vase JOVO, 1920, seljak, Srbin.
121. ŽUŽIĆ Vase MIĆO, 1922, seljak, Srbin.

OPĆINA MEDAK

BARLETE

1. BASARIĆ Janka ĐURAĐ, 1923, radnik, Srbin.
2. BASARIĆ Mile ĐURO, 1925, seljak, Srbin.
3. BASARIĆ Nikole JOVO, 1924, seljak, Srbin.
4. BASARIĆ Marka MILAN, 1924, seljak, Srbin.
5. BASARIĆ Milete MILAN, seljak, Srbin.
6. BASARIĆ Nikole MILAN, 1921, seljak, Srbin.
7. BASARIĆ Ilije NIKOLA, 1910, radnik, Srbin.
8. CIGANOVIĆ Jovana DANILO, 1919, seljak, Srbin.
9. LAZIĆ Milana DANE, 1919, seljak, Srbin.
10. NIKŠIĆ Đure ĐURO, seljak, Srbin.
11. NIKŠIĆ Jovana MARA, 1922, seljanka, Srpkinja.
12. RADMANOVIĆ Mile BRANKO, 1922, seljak, Srbin.
13. RADMANOVIĆ Jovana NIKOLA, 1925, seljak, Srbin.
14. RADMANOVIĆ Laze NOVE, 1903, seljak, Srbin.
15. RAJŠIĆ Jove Dane, 1913, seljak, Srbin.
16. RAJŠIĆ Bogdana DMITAR, 1919, seljak, Srbin.
17. RAJŠIĆ Bogdana JOVAN, 1917, seljak, Srbin.
18. RAJŠIĆ Marka JOVO, 1900, radnik, Srbin.
19. RAJŠIĆ Laze RADE, 1924, seljak, Srbin.
20. RAJŠIĆ Nikole MANE, 1897, seljak, Srbin.
21. RAŠETA Stevana NIKOLA, 1913, službenik, Srbin.
22. RAŠETA RADMANOVIĆ Jovana SMILJANA, 1921, seljanka, Srpkinj
23. SUDAR Steve PETAR, 1921, Seljak, Srbin.

MEDAK

1. GRBIĆ Miče ILIJA, 1918, ličilac, Srbin.
2. GRBIC Miče MILAN, 1915, seljak, Srbin.
3. KLEUT Mile NIKICA, 1916, kovač, Srbin.
4. KLEUT Mile PETAR, 1913, podoficir b. j.v., Srbin.
5. KUPREŠANIN Jove BRANKO, 1920, seljak, Srbin.
6. KUPREŠANIN Nikole MILAN 1911, financ. službenik, Srbin. Narodni heroj.
7. KUPREŠANIN Mile SAVA, 1913, žandar, Srbin.
8. LJEŠKOVAC Mile VLADIMIR, 1921, seljak, Srbin.
9. LJUŠTINA Nikole ĐURO, 1923, seljak, Srbin.
10. LJUŠTINA Rade PETAR, 1920, đak, Srbin.
11. MAODUŠ Steve ILIJA, 1912, seljak, Srbin.
12. MAODUŠ Petra MIŠKO, 1922, radnik, Srbin.
13. MAODUŠ Save RADE, 1905, seljak, Srbin.
14. MAODUŠ Nikole STEVAN STEVO, 1917, apsolvent prava, Srbin.
15. MARUNIĆ Isaka DESANKA, 1915, domaćica, Srpkinja.
16. MARUNIĆ Ilije MILAN, 1919, seljak, Srbin.
17. MIHIĆ Đure DANE, 1914, službenik, Srbin.
18. MIHIĆ Save SLAVKO, 1924, seljak, Srbin.
19. PETKOVIĆ Ilije MILE, 1922, trg. pomoćnik, Srbin.
20. UZELAC Mile ILIJA, seljak, Srbin.
21. UZELAC Stojana NIKOLA, 1907, seljak, Srbin.
22. ZAGORAC Sime NIKOLA, 1918, šegrt, Srbin.

MOGORIĆ

1. BAN.TEGLAV Jovana ĐURO. 1915. seljak. Srbin.
2. BANJEGLAV Nikole GOTKO, 1922. seljak. Srbin.
3. BAN.TEGLAV ŠTULIĆ Nikole MILKA, 1924, selianka, Srpkinja.
4. BANJEGLAV Tanasije NOVE. 1898, seliak. Srbin.
5. BASARIĆ Nikole SPASO, 1910. seliak, Srbin.
6. BABIĆ r. ĐAKOVIĆ Tome DANICA seljanka, Srpkinja.
7. BORIĆ Mane DUŠAN, 1925. učenik, Srbin.
8. BORIĆ Nikole DUŠAN, 1919, seljak, Srbin.
9. BORKOVIĆ Nikole ĐURO, 1924 učenik, Srbin.
10. ČANKOVIĆ Jove ILIJA, 1922, seljak, Srbin.
11. ČANKOVIĆ Ilije MILOŠ, seljak, Srbin.
12. DŽODAN Rade BOŽO, seljak. Srbin.
13. ĐAKOVIĆ Miče DMITAR, 1924, seljak, Srbin.
14. ĐAKOVIĆ Todora ĐURO. 1919, seljak, Srbin.
15. ĐAKOVIĆ Jove ILIJA, 1917, seljak, Srbin.
16. ĐAKOVIĆ Tome MARKO, 1907, seljak, Srbin.
17. ĐAKOVIĆ Laze MILAN MILOŠ, 1914, službenik, Srbin.
18. ĐAKOVIĆ Vase MILANKO, seljak, Srbin.
19. ĐAKOVIĆ Mihajla MILE, 1920,' seljak, Srbin.
20. ĐAKOVIĆ Dane NIKOLA, 1914, mesarski radnik Srbin.
21. ĐAKOVIĆ Mile NIKOLA, 1914, seljak, Srbin.
22. ĐAKOVIĆ Janka RADE, seljak, Srbin.
23. ĐAKOVIĆ Todora SAVA, 1916, seljak, Srbin.
24. ĐAKOVIĆ Nikole TOMA — TOMIŠA, 1894, seljak, Srbin.
25. ĐAKOVIĆ Nikole TOMA — TOMUŠILO, 1894, seljak, Srbin.
26. ILIĆ Koste MILE, 1893, seljak, Srbin.
27. ILIĆ Nikole MILOŠ, seljak, Srbin.
28. KORICA Bože DANE, 1905, seljak, Srbin.
29. KORICA Stojana DUŠAN, 1919, radnik, Srbin.
30. KORICA Dmitra ĐURO, 1916, seljak, Srbin.
31. KORICA Staniše ILIJA, 1921, seljak, Srbin.
32. KORICA Milanka JANKO, 1919, radnik, Srbin.
33. KORICA Staniše JOVO, 1920, radnik, Srbin.

34. KORICA Dragića LAZO, seljak, Srbin.
35. KORICA Mile MARKO, 1917, trg. pomoćnik, Srbin.
36. KORICA Bože MILAN, 1894, seljak, Srbin.
37. KORICA Jovana MILAN, 1914, seljak, Srbin.
38. KORICA Save MILE, 1915, seljak, Srbin.
39. KORICA Stojana MILOŠ, seljak, Srbin.
40. KORICA Ilije PETAR, 1912, radnik, Srbin.
41. KORICA Save SAVO, 1918, seljak, Srbin.
42. KORICA Sime STEVO, 1907, seljak, Srbin.
43. KRAVIČ Vase STOJAN, 1900, seljak, Srbin.
44. KRNJAIĆ Jove BRANKO, 1920, seljak, Srbin.
45. KRNJAIČ Jove MILOŠ, 1922, seljak, Srbin.
46. LAGINJA KORICA Nikole MARIJA, 1923, domaćica, Srpkinja.
47. LAZIĆ Janka ĐURO, 1916, radnik, Srbin.
48. LAZIĆ Nikole LAZO, 1910, policajac, Srbin.
49. LAZIĆ Janka MANE, 1922, seljak, Srbin.
50. LAZIĆ Mile SAVA, 1898, trgovac, Srbin.
51. LAZIĆ Jakova STOJAN, 1902, žand. narednik, Srbin.
52. MALJKOVIĆ Tanasije DMITAR, 1922, seljak, Srbin.
53. MALJKOVIĆ Bože DUŠAN, 1922, seljak, Srbin.
54. MALJKOVIĆ Dane DUŠAN, 1916, seljak, Srbin.
55. MALJKOVIĆ Bože MILE, 1927, seljak, Srbin.
56. MALJKOVIĆ Dane MILOŠ, 1925, seljak, Srbin.
57. MALJKOVIĆ Mile MILOŠ, 1921, seljak, Srbin.
58. MALJKOVIĆ Mile STOJAN, seljak, Srbin.
59. MILOJEVIĆ Bože DANE, seljak, Srbin.
60. MILOJEVIĆ Dmitra ĐURO, 1900, seljak, Srbin.
61. MILOJEVIĆ Bogdana MOMČILO, 1922, učenik Srbin.
62. MILOJEVIĆ Bogdana SAVA, 1907, seljak, Srbin.
63. MILOJEVIĆ Rade STOJAN, 1912, seljak, Srbin.
64. RADAKOVIĆ Samuila BRANKO, 1914, seljak, Srbin.
65. RADAKOVIĆ Mile BRATO, 1922, radnik, Srbin.
66. RADAKOVIĆ Bojke DANE, seljak, Srbin.
67. RADAKOVIĆ Staniše DANE, 1922, seljak, Srbin.
68. RADAKOVIĆ Ise DANICA, 1920, seljanka, Srpkinja.
69. RADAKOVIĆ Ise DUŠAN, 1922, đak, Srbin.
70. RADAKOVIĆ Stojana LAZO, 1913, artiljerijski podoficir b.j.v. Narodni heroj.
71. RADAKOVIĆ Dane MANE, 1915, seljak, Srbin.
72. RADAKOVIĆ Dane MIĆO, 1920, seljak, Srbin.
73. RADAKOVIĆ Pavla MILE, 1904, seljak, Srbin.
74. RADAKOVIĆ Milanka NIKOLA, 1912, seljak, Srbin.
75. RADAKOVIĆ Petra PETAR, 1921, seljak, Srbin.
76. RADAKOVIĆ Dmitra SAVA, 1914, seljak, Srbin.
77. RADAKOVIĆ Ise STEVAN, 1920, seljak, Srbin.
78. RADAKOVIĆ Jove VOJISLAV, 1923, đak. Srbin.
79. STOISAVLJEVIĆ Jovana ĐURO, 1915, seljak, Srbin.
80. VUČICOVIĆ Mile NIKOLA, 1920, seljak. Srbin.
81. VUČKOVIĆ Mile NOVAK, 1923, seljak, Srbin.
82. VURDELJA Rade JOVO, 1906, žandar, Srbin.
83. VURDELJA Stojana MILOŠ, 1901, seljak, Srbin.

PAVLOVAC

1. BASARIĆ Mije JOVO, 1920, seljak, Srbin.
2. BASARIĆ Milanka MILE, 1912, seljak, Srbin.
3. BASARIĆ Mije RADE, 1916, đak, Srbin.
4. BURSAĆ Ilije Đurađ, 1918, seljak, Srbin.
5. BURSAĆ Petra NOVAK, 1921, seljak, Srbin.
6. GRAOVAC Milana ĐURO, 1923, seljak, Srbin.
7. GRAOVAC Milana ILIJA, 1913, policajac, Srbin.

8. GRAOVAC Stevana JOVAN, 1899, radnik, Srbin.
9. GRAOVAC Nikole MARKO, 1919, seljak, Srbin.
10. GRAOVAC Vase NIKOLA, 1922, seljak, Srbin.
11. GRAOVAC Dmitra PETAR, 1899, seljak, Srbin.
12. KORAĆ Miće NIKOLA, 1909, službenik, Srbin.
13. KORAĆ Ise VLADIMIR, 1924, seljak, Srbin.
14. KORICA NOVKOVIĆ Ilije MILAN, 1919, seljak, Srbin.
15. KRIĆKOVIĆ Petra ĐURO, 1918, radnik, Srbin.
16. KRIĆKOVIĆ Bože NIKOLA, 1923, seljak, Srbin.
17. KRIĆKOVIĆ Jovana NIKOLA, 1920, seljak, Srbin.
18. KRIĆKOVIĆ Steve PETAR, 1921, seljak, Srbin.
19. MALJKOVIĆ Tome MANOJLO, 1924, radnik, Srbin.
20. MALJKOVIĆ Tome NIKOLA, 1921, seljak, Srbin.
21. MIŠČEVIĆ Stevana MILORAD, 1921, seljak, Srbin.
22. NOVKOVIĆ Nikole JOVO, 1921, seljak, Srbin.
23. NOVKOVIĆ Jovana MANE, 1913, seljak, Srbin.
24. NOVKOVIĆ Marka MARKO, 1919, seljak, Srbin.
25. NOVKOVIĆ Save MIĆO, 1911, seljak, Srbin.
26. NOVKOVIĆ Ilije MILOŠ, 1922, seljak, Srbin.
27. NOVKOVIĆ Todora MILOŠ, 1921, seljak, Srbin.
28. NOVKOVIĆ Jovana MOMČILO, 1916, podoficir b.j.v., Srbin. Narodni heroj.
29. NOVKOVIĆ Gojka NIKOLA, 1924, seljak, Srbin.
30. NOVKOVIĆ Đure STANIŠA, 1915, radnik, Srbin.
31. PANJEVIĆ Miloša DUŠAN, 1917, trgovac, Srbin.
32. PANJEVIĆ Nikole GOJKO, 1921, seljak, Srbin.
33. TOMAŠ Mile DANILO, 1921, seljak, Srbin.
34. TOMAŠ Dmitra DUŠAN, 1916, seljak, Srbin.
35. TOMAŠ Đure NIKOLA, 1909, radnik, Srbin.
36. TOMAŠ Ise SAVKA, 1915, seljanka, Srpkinja.
37. ZOROJA Petra BOGDAN, 1922, seljak, Srbin.
38. ZOROJA Marka ĐURO, 1909, seljak, Srbin.
39. ZOROJA Dane ISO, 1926, šegrt. Srbin.
40. ZOROJA Đure MANOJLO, 1918, radnik, Srbin.
41. ZOROJA Milanka MARKO, 1920, seljak, Srbin.
42. ZOROJA Dane MILAN, 1921, seljak, Srbin.
43. ZOROJA Mane SAVA, 1922, seljak, Srbin.

VREBAC

1. BOGDANOVIĆ Dane JOVO, 1922, seljak, Srbin.
2. BOŽIĆ Mane MILAN, 1908, službenik, Srbin.
3. BOŽIĆ Mane NIKOLA, 1922, seljak, Srbin.
4. BOŽIĆ Mane VLADO, 1919, seljak, Srbin.
5. CETINA Nikole BRANKO, 1923, pekarski radnik, Srbin.
6. CETINA Nikole JANKO, 1924, seljak, Srbin.
7. CETINA Mane NIKOLA, 1924, seljak, Srbin.
8. CRNOKRAK TODORIĆ Jove MARIJA, 1924, seljanka, Srpkinja.
9. CRNOKRAK Mihajla MANE, 1897, seljak, Srbin.
10. CRNOKRAK Jove MILAN, 1918, seljak, Srbin.
11. ĆURČIĆ Milana MILAN, 1921, seljak, Srbin.
12. DRAGOSAVAC Save DUŠAN, 1919, seljak, Srbin.
13. DRAGOSAVAC Jovana JOVO, 1921, podoficir b.j.v., Srbin.
14. DRAGOSAVAC Save JOVO, 1910, seljak, Srbin.
15. DRAGOSAVAC Mile MAKSIM, 1920, podoficir b.j.v., Srbin.
16. DRAGOSAVAC Jove MILAN, 1919, seljak, Srbin.
17. DRAGOSAVAC Nikole MILOŠ, 1924, seljak, Srbin.
18. DRGOSAVAC Vase MILOŠ, 1924, seljak Srbin.
19. DRAGOSAVAC Jovana VASO, 1913, seljak, Srbin.
20. GRAOVAC Tome DUŠAN, 1924, seljak, Srbin.
21. GRAOVAC Vladimira MILAN, 1905, policajac, Srbin.

22. GRAOVAC Luke MILOŠ MILE, 1922, seljak, Srbin.
23. GRUBIĆ Savana MILAN, 1919, radnik Srbin.
24. KOKOT Petra MILAN, 1901, seljak, Srbin.
25. KOKOT Milana NIKOLA, 1923, učenik, Srbin.
26. KOKOT Milana PETAR, 1921, seljak, Srbin.
27. KRAJNOVIĆ Tome DUŠAN, 1925, seljak, Srbin.
28. KRAJNOVIĆ Bude MILE, 1924, seljak, Srbin.
29. KRAJNOVIĆ Vase MILAN, 1924, seljak, Srbin.
30. MANDARIĆ Luke DMITAR, 1922, seljak, Srbin.
31. MANDARIĆ Ilije DUŠAN, 1922, seljak, Srbin.
32. MANDARIĆ Sime ĐURAĐ, 1924, pitomac, Srbin.
33. MANDARIĆ Mane ĐURO, 1922, seljak, Srbin.
34. MANDARIĆ Mile ĐURO, 1922, seljak, Srbin.
35. MANDARIĆ Nikole JOVAN, 1919, seljak, Srbin.
36. MANDARIĆ Bože JOVANKA, 1925, seljanka, Srpkinja.
37. MANDARIĆ Luke MARKO, 1924, seljak, Srbin.
38. MANDARIĆ Alekse MILAN, 1922, radnik, Srbin.
39. MANDARIĆ Jove MILAN, 1920, seljak, Srbin.
40. MANDARIĆ KOSOVAC Bože MILKA, 1912, seljanka, Srpkinja.
41. MNDARIĆ Ise MILOŠ, 1918, seljak, Srbin.
42. MANDARIĆ Nikole MILOŠ, 1920, radnik, Srbin.
43. MANDARIĆ Vase MILOŠ, 1921, seljak, Srbin.
44. MANDARIĆ Vase PETAR, 1922, seljak, Srbin.
45. MANDARIĆ Miloša VLADIMIR, 1920, podoficir b.j.v., Srbin.
46. MANDIĆ Petra JOVAN, 1913, seljak, Srbin.
47. MILEKIĆ Mile DUŠAN, 1920, seljak, Srbin.
48. MIŠČEVIĆ Dušana LUKA, 1921, seljak, Srbin.
49. MIŠČEVIĆ Stevana NIKOLA, 1910, službenik, Srbin.
50. MIŠČEVIĆ Jove NOVO, 1913, službenik, Srbin.
51. NARANČIĆ Luke MILAN, 1913, seljak, Srbin.
52. NOVKOVIĆ Đure NIKOLA, 1922, seljak, Srbin.
53. NJEGOMIR Đukana ĐURO, 1908, trgovac, Srbin.
54. PAVIČIĆ Nikole ĐURO, 1923, seljak, Srbin.
55. PAVIČIĆ Gliše JOVAN, 1912, službenik, Srbin.
56. POPOVIĆ Rade DANE, 1924, seljak, Srbin.
57. POPOVIĆ Nikole Jovan, 1921, seljak, Srbin.
58. POPOVIĆ LAZOVIĆ Đure MILICA, 1924, seljanka, Srpkinja.
59. POPOVIĆ Jove NIKOLA, 1898, seljak, Srbin.
60. RAKIĆ Miće DANE, 1924, seljak, Srbin.
61. SUNAJKO Đure MILAN, 1920, seljak, Srbin.
62. UGARAK Mile DUŠAN, 1911, cestar, Srbin.
63. UGARAK Dane ĐURO, 1923, seljak, Srbin.
64. UGARAK Dane JOVO, 1920, seljak, Srbin.
65. UZELAC Milanka VASO, 1926, đak, Srbin.

ZAVODE

1. DOBROTA Stevana MILAN, 1924, seljak, Srbin.
2. DRAGOSAVAC Đure MILOŠ, 1910, seljak, Srbin.
3. DRAGOSAVAC Petra SAVA, 1925, seljanka, Srpkinja.
4. GRAOVAC Nikole ĐURO, 1913, seljak, Srbin.
5. Graovac Tanasije JANJA, 1900, seljanka, Srpkinja.
6. GRAOVAC Đure NIKOLA, 1924, seljak, Srbin.
7. MIŠČEVIĆ Dušana MILAN, 1924, seljak, Srbin.
8. NOVKOVIĆ Vase DMITAR, 1923, seljak, Srbin.
9. NJEGOMIR Mile ILIJA, 1924, seljak, Srbin.
10. NJEGOMIR Dane JOVAN JOCO, 1914, narednik b.j.v., Srbin.
11. NJEGOMIR Jovana MILAN, 1900, seljak, Srbin.
12. TODORIĆ Rade DUŠAN, 1921, seljak, Srbin.
13. TODORIĆ Ilije GOJKO, 1924, seljak, Srbin.
14. TODORIĆ Bože MARKO, 1920, seljak. Srbin.

15. TODORIĆ Nikole MILAN, 1911, seljak, Srbin.
16. TODORIĆ Ilije MILOŠ, 1920, radnik, Srbin.
17. TODORIĆ Nikole SIMO, 1903, seljak, Srbin.
18. TODORIĆ Ilije SOFIJA KOKA, 1921, seljanka, Srpkinja.
19. TODORIĆ Rade STEVO, 1914, obućar, Srbin.
20. UZELAC Đure ALEKSA, 1923, seljak, Srbin.
21. UZELAC Nikole DUŠAN, 1926, seljak, Srbin.
22. UZELAC Mile STEVO, 1916, seljak, Srbin.

POĆITELJ

1. BASIĆ Petra ILIJA, 1916, seljak, Srbin.
2. BOBIĆ Save DANE, seljak, Srbin.
3. IVANČEVIĆ Stanka DŮSAN, 1923, seljak, Srbin.
4. IVANČEVIĆ Nikole JOVAN, 1921, podoficir b. j.v., Srbin.
5. IVANČEVIĆ Ilije MILAN, 1920, student, Srbin.
6. LASKOVIĆ Milkana MIRKO, 1922, seljak, Srbin.
7. LJUBOJEVIĆ Nikole DRAGAN, 1899, modelar, Srbin.
8. LJUBOJEVIĆ Mihajla ĐURO, 1923, radnik, Srbin.
9. LJUŠTINA VITAS Janka MARICA, 1920, seljanka, Srpkinja.
10. LJUŠTINA Stevana PETAR, 1922, kovački pomoćnik, Srbin.
11. MRKŠIĆ Ise DANE, 1909, službenik, Srbin.
12. MILOSEVIC Milana JANJA, 1920, seljanka, Srpkinja.
13. MRKŠIĆ Dane PETAR, 1921, seljak, Srbin.
14. NJEGOVAN Jovana MILAN, 1913, radnik, Srbin.
15. NJEGOVAN Jove MIŠO, seljak, Srbin.
16. PAVLICA Petra DANE, 1920, seljak, Srbin.
17. PAVLICA Nikole MILAN, 1909, seljak, Srbin.
18. POTREBIČ Ilije MILE, 1922, trg. pomoćnik, Srbin.
19. PRERAD Steve NIKOLA, 1922, seljak, Srbin.
20. VITAS Ise DRAGAN, 1913, radnik, Srbin.
21. VITAS Steve DUŠAN, 1912, žandar, Srbin.
22. VITAS Todora DUŠAN, seljak, Srbin.
23. VITAS Ise Đuro, 1918, seljak, Srbin.
24. VITAS Danila MILAN, 1915, radnik, Srbin.
25. VITAS Nikole MILAN, 1914, seljak, Srbin.
26. VUKSAN Marka DANILO, 1919, radnik, Srbin.
27. VUKSAN Branka DUŠAN, 1925, seljak, Srbin.
28. VUKSAN Dane JOVO, 1915, krojački pomoćnik, Srbin.

RADUČ

1. BJEGOVIĆ Jove ŠTAKA, 1920, radnica, Srpkinja.
2. ČUBRILO Mile DUŠAN, 1915, radnik, Srbin.
3. ČUBRILO Luke GOJKO, 1910, radnik, Srbin.
4. ČUBRILO Mile MIRKO, 1918, radnik, Srbin.
5. ČELIĆ Đure SAVA, 1912, seljak, Srbin.
6. DEJANOVIĆ Marka DANE, seljak, Srbin.
7. DEJANOVIĆ Marka PETAR, 1917, seljak, Srbin.
8. GAJIĆ Dane MILAN, 1906, seljak, Srbin.
9. GLUMAC Milana NIKOLA, 1914, seljak, Srbin.
10. KALINIĆ Jove DMITAR, 1909, radnik, Srbin.
11. KALINIĆ Jove MILAN, 1922, seljak, Srbin.
12. KALINIĆ Janka PETAR, 1913, seljak, Srbin.
13. KUPREŠANIN Đure ILIJA, 1902, radnik, Srbin.
14. MIŠCEVIĆ Jove ĐURO, seljak, Srbin.
15. OKLOBDŽIJA Ilije JANKO, 1918, seljak, Srbin.
16. PEJNOVIĆ Rade DANE, 1913, seljak, Srbin.
17. VRAČAR Dmitra JOVO, 1924, seljak, Srbin.

OPĆINA SMILJAN

RASTOKA

1. MILINOVIĆ Stjepana MARTIN, 1921, seljak, Hrvat.

RIZVANUŠA

1. BARIĆ Ante IVAN.
2. DOŠEN Andrije DUJO, 1919, zanatlija, Hrvat.
3. DOŠEN Ante MIŠKO, 1900, seljak, Hrvat.
4. DOŠEN Ante STIPIĆ, 1907, seijak, Hrvat.

SMILJAN

1. BALENOVAĆ Mate TOMO, 1905, službenik, Hrvat.
2. BASARIĆ Luke LJUBAN, 1914, seljak, Srbin.
3. BLAZEVIĆ Jure JAKOV, 1912, pravnik, Hrvat.
4. BLAŽEVIĆ Ivana JURE, 1920, trgovački pomoćnik, Hrvat.
5. BLAŽEVIĆ Juraja SLAVA, 1919, đak, Hrvatica.
6. BOGIĆ Miloša LUKA, 1920, đak, Srbin.
7. ĆAĆIĆ Bože IVAN, 1910, seljak, Hrvat.
8. ĆAĆIĆ Ivana JOSIP, 1904, seljak, Hrvat.
9. ĆAĆIĆ Jerka LUKA, seljak, Hrvat.
10. ĆAĆIĆ Mile TOMO, 1896, seljak, Hrvat.
11. DUIĆ Jandre IVAN, 1920, seljak, Hrvat.
12. KATIĆ Ante DCJJO, 1920, trg. pomoćnik, Hrvat.
13. KATIĆ KUPREŠANIN Autona MARIJA, 1922, gimnazijalka, Hrvatica.
14. MILINOVIĆ Karla NIKOLA, 1913, seljak, Hrvat.
15. MILINOVIĆ Karla PETAR, 1920, radnik, Hrvat.
16. MILKOVIĆ Ivana ANA, 1921, domaćica, Hrvatica.
17. MILKOVIĆ Ivana ANTE, RADE, 1925, seljak, Hrvat.
18. MILKOVIĆ Rade ANTE, 1917, kovač. Hrvat.
19. MILKOVIĆ Jure IVAN, 1920, službenik, Hrvat.
20. MILKOVIĆ Jure JOSO, 1922, seljak, Hrvat.
21. MILKOVIĆ Marka PAJO, 1921, seljak, Hrvat.
22. MILKOVIĆ Fabe TOMO, 1901, seljak, Hrvat.
23. FAVIČIĆ Tome JURE, 1898, seljak, Hrvat.
24. PEJNOVIĆ Dmitra KATA, 1899, seljanka, Srpkinja. Narodni heroj.
25. PEJNOVIĆ Dane MILAN, 1919, radnik, Srbin.
26. PEKAS IVAN, 1903, seljak, Hrvat.
27. PLEĆAŠ Marka MILE, 1919, seljak, Srbin.
28. PLEĆAŠ Dane NIKOLA, 1922, seljak, Srbin.
29. POĆUČA PEJNOVIĆ Jove MILICA, seljanka, Srpkinja.
30. POPOVIĆ LEVNAIĆ Mile DUŠANKA, 1917, seljanka, Srpkinja.
31. SERDAR Mate ANTON, 1900, opančar, Hrvat.
32. TOMLJENOVIĆ Jure TOMO, 1924, seljak, Hrvat.
33. UZELAC Stjepana ANTE ANTIĆ, 1920, đak, Hrvat.
34. UZELAC Mile IVAN, 1908, seljak, Hrvat.
35. UZELAC Luke GRGA, 1923, đak, Hrvat.
36. VUJNOVIĆ MILKOVIĆ Ivana LUCIJA, 1921, seljanka, Hrvatica.

TRNOVAC

1. Tomljenović Ivan, 1913, seljak, Hrvat.

OPĆINA KOSINJ

DONJI KOSINJ

1. BRUIĆ Dane SRĐAN, 1914, student prava, Srbin.

GORNJI KOSINJ

1. ŠPOLJARIĆ Steve ĐURO, 1906, krojački radnik, Hrvat.

KRŠ

1. KOKOTOVIĆ Dane STEVAN, 1925, seljak, Srbin.
2. LEMIĆ Mile ĐURO, 1919, seljak, Srbin.
3. LEMIĆ Bude Mile, 1907, seljak, Srbin.
4. PARIPOVIĆ PAPAK Bude Marija, 1922, seljanka, Srpkinja.
5. PARIPOVIĆ Mane MILAN, 1924, seljak, Srbin.
6. PEJAK Save SLAVKO, 1919, gimnazijalac, Srbin. Narodni heroj.
7. PRIBIĆ Vaje BUDE, 1914, pekar, Srbin.
8. PRIBIĆ Vaje JOVAN, 1912, žandar, Srbin.
9. RADOVIĆ Mane ĐURO, 1915, žandar, Srbin.
10. RADOVIĆ Mile OBRAD, seljak, Srbin.
11. REPAC Damjana MILE, 1908, seljak, Srbin.
12. REPAC Đure PETAR, 1893, seljak, Srbin.
13. STOJKOV RADOVIĆ Stevana DANICA, 1922, seljanka, Srpkinja.
14. ŠTAKIĆ Laze MILE, 1907, radnik, Srbin.

LIPOVO POLJE

1. BASTA Mile KONSTANTIN KOŠTA, 1908, lugar, Srbin.
2. GLUMAC Mile LAZO, 1921, radnik, Srbin.
3. GLUMAC Mile STEVO, 1923, radnik, Srbin.
4. KOKOTOVIĆ Bude PETAR, 1918, radnik, Srbin.

MLAKVA

1. BOBIĆ Vaje MILE ŠOŠA, 1908, stolar, Srbin.
2. CVIJANOVIĆ Luke ALEKSA, 1922, seljak, Srbin.
3. CVIJANOVIĆ Luke ĐURO, 1919, radnik, Srbin.
4. CVIJANOVIĆ Petra MILE, 1924, seljak, Srbin.
5. GRUJIČIĆ r. MUNJAS Sime DANICA, 1920, radnica, Srpkinja.
6. KOKOTOVIĆ Mile BOGDAN, 1912, podoficir b.v.j., Srbin.
7. KOKOTOVIĆ ŠARAC Mile DANICA, 1920, seljanka, Srpkinja.
8. KOKOTOVIĆ Mile JOVAN JOŽA, 1907, službenik, Srbin.
9. KOKOTOVIĆ Save MANE, 1913, seljak, Srbin.
10. KOKOTOVIĆ Jove VASILIJE VASlLj, 1907, radnik, Srbin.
11. MILEUSNIĆ Bude JOVO, 1919, seljak, Srbin.
12. MILEUSNIĆ Petra MANE, 1925, seljak, Srbin.
13. MILEUSNIĆ Dane MILE, 1893, seljak, Srbin.
14. MUNJAS Mile ĐURO, 1905, radnik, Srbin.
15. MUNJAS Obrada MILAN, 1925, seljak, Srbin.
16. MUNJAS Trivunov NIKOLA, 1906, radnik, Srbin.
17. MUNJAS Nikole PETAR, 1922, seljak, Srbin.
18. PARIPOVIĆ Mile TRIFUN, 1922, seljak, Srbin.
19. PRAŽIĆ Luke ILIJA ICO, 1910, lugar, Srbin.
20. ŠTAKIĆ Mane ĐURO, 1910, radnik, Srbin.
21. VARIĆAK Dane ĐURO, 1912, radnik Srbin.

OPĆINA PERUŠIĆ

BUKOVAC

1. ALEŠKOVIĆ HEĆIMOVIĆ Mile KAJA, 1917, domaćica, Hrvatica.
2. HEĆIMOVIĆ Dane ANTE, 1892, seljak, Hrvat.

KONJSKO BRDO

1. UGARKOVIĆ Dane ANA, 1904, seljanka, Hrvatica.

MARKOVO SELO

1. KULAŠ Jose MIĆA, 1900, gostioničar, Hrvat.
2. MILKOVIĆ Jure NIKOLA, 1884, seljak, Hrvat.

PERUŠIĆ

1. ARBANAS Dane IVAN — VANJA, 1922, đak, Hrvat.
2. BALENOVIĆ Adama DANE, 1921, službenik, Hrvat.
3. DASOVIĆ Jure JOSIP, 1919, student, Hrvat.
4. DASOVIĆ Ivana MARKO, 1925, đak, Hrvat.
5. MANDEKIĆ Juneja MILAN, 1914, šofer, Hrvat.
6. RUKAVINA Ivana MATAN, 1923, đak, Hrvat.
7. RUKAVINA Jose MILE, 1922, službenik, Hrvat.
8. SMOLČIĆ Adama IVAN, 1910, seljak, Hrvat.

PRVAN SELO

1. DASOVIĆ Stipe NIKOLA, 1922, seljak, Hrvat.
2. HEĆIMOVIĆ Mile GRGA, 1915, radnik, Hrvat.
3. KUČIŠEC HEĆIMOVIĆ Mile MANDA, 1922, vježbenik, Hrvatica.
4. UZELAC ŠUTIĆ Nikole FANIKA, 1925, seljanka, Hrvatica.

STUDENCI

1. JAVORINA Milana SAVKA SAŠA, 1918, medicinska sestra, Srpkinja. Narodni heroj.
2. JAVORINA Petra VOJIN, 1905, krojač, Srbin.

Kazalo ličnih imena

A

ABRAMOVIĆ IVAN 442
ABRAMOVIC IVO 797
Dr ADAMOVIĆ JULIJE 67
ADŽIĆ DRAGAN 813
ADŽIJA 160, 381
ADŽIJA ANTE 449, 465
ADŽIJA ANTON 276
ADŽIJA BOŽIDAR 323, 752
ALAR DAVORIN 2
ALAR IVAN 179
ALAR IVICA 54, 82, 282
ALAR NIKICA 641
ALEKSIĆ SOKA 632
ALEŠKOVIĆ JOSO 120, 130, 132, 149, 151, 153, 154, 157, 158, 315, 318, 324, 325, 326, 329, 339, 345, 348, 350, 356, 360, 370, 664, 668, 670, 933, 909, 911
ALEŠKOVIĆ JOSO PAVIN 913
ALEŠKOVIĆ KAJA 327, 340, 341
ALEŠKOVIĆ MARIJA 151, 324, 327, 340, 341
ALEŠKOVIĆ MIĆO 151, 324
ALEŠKOVIĆ NIKO MIĆIN 913
ALIĆ MANDA 641
ALIĆ MILAN 178
ALIĆ MILE 641
AMBROZIJA VITORIO 139
ANDROIĆ IVAN 28, 61, 96, 100
ANDROIĆ JURE 30
ANDROVIĆ MILAN 72
ANDUKOVIĆ MILAN 623
ANGELINI GIUSEPPE 426, 500, 506, 507
ANTIČEVIĆ KRSTE 448
ANTIĆ EMIL 271, 419, 431, 436, 443, 801
ANTIN PERO 330
ANTOLIĆ MILAN 100
ANTOLIĆ MILE 28
ANTONČIĆ JOSIP 641
ANTONČIĆ M. MILAN — VELEBIT — 941
ANTO NIKOLA 507
ANTONOVIĆ ANKA 262
ANTONOVIĆ IVAN 262
ANTONOVIĆ JEKA 262
ANTONOVIĆ KATA 262
ANTONOVIĆ MATO 262, 625
ANTONOVIĆ PEPA 262
ANTONOVIĆ TOMO 262
ANTUNOVIĆ BOZO 111
ANTUNOVIĆ JELKA 809
ANTUNOVIĆ LUKA 111
ANTUNOVIĆ MARA 111
ANUŠEVIĆ MIĆA 327, 351
ANZULOVIĆ BORIS 449
ANZULOVIĆ IVO 449, 465
ARALICA ANKA 750
ARALICA STOJANKA 2, 22, 41, 46, 81, 94, 100, 101
ARAMBAŠIĆ DARA 230
ARAMBAŠIĆ MARIJA 230
ARAMBAŠIĆ SOFIJA 230
ARBANAS ALEKSA 158
ARBANAS FRANE 151, 325, 669, 670
ARBANAS IVAN 2, 84, 85, 88, 131, 153, 155, 156, 158, 328, 330, 331, 341, 342, 344, 348, 350, 664, 665, 666, 808
ARBANAS IVAN VANJA 106, 143, 147, 313, 318, 320, 323, 353, 664, 667, 671, 908, 911
ARBANAS MILAN MIĆO 664, 665, 667
ARMATI 164
ARTUKOVIĆ 180
ARTUKOVIĆ ANDRIJA 14, 15, 72, 118, 134, 146, 173, 185
ASANČAIĆ ANKA 325, 341
ASANČAIĆ IVAN 325
ASIĆ LUKA 92
ASIĆ MILAN 291
AUGUSTIN FUMO 149

B

BABAC MARKO 465
BABIĆ 186
BABIĆ DANE 412
BABIĆ JOVAN 681
BABIĆ LJUBO 482
BABIĆ MIJO 185
BABIĆ PETAR 933
BABIĆ VLATKA 756, 757, 766, 785
BAČIĆ ANDRIJA 69
BAČIĆ K. KARLO 632, 640
BAČIĆ RUŽA 680
BADOLJ 457
BAKARČIĆ JURICA 721
Dr BAKARIĆ VLADIMIR 396, 472, 574
BAKIĆ MILE 405
BAKIĆ M. MILE 435
BAKOTIĆ JOSIP 641
BALEN SIME 128, 472, 664
BALEN TOMO 443
BALENOVIĆ ADAM 106, 107, 108, 110
BALENOVIĆ ANA VIDOVA 354
BALENOVIĆ ANKA 354
BALENOVIĆ BLAŽ 106, 345, 350, 354, 914
BALENOVIĆ DANE 131, 149, 153, 179, 318, 320, 324, 331, 341, 348, 351, 352, 356, 371, 664, 665, 666, 667, 668, 670, 720, 739, 794, 808
BALENOVIĆ FRANJO MATOJA 128, 130, 150, 151
BALENOVIĆ ILIJA 641
BALENOVIĆ IVICA 355
BALENOVIĆ KAJA 338
BALENOVIĆ P. KAJA 354
BALENOVIĆ KATA 541, 542
BALENOVIĆ LUJA 680
BALENOVIĆ MAKA 800
BALENOVIĆ MARA 353, 354
BALENOVIĆ MARKO 156, 329
BALENOVIĆ V. MARKO 354
BALENOVIĆ MARTIN 349, 353, 354
BALENOVIĆ MATO 800
BALENOVIĆ MATOJA 319, 349
BALENOVIĆ NIKOLA 106, 354
BALENOVIĆ PETAR 350, 355
BALENOVIĆ PETAR LELE 353, 354
BALENOVIĆ ŠIME 922
BALENOVIĆ TOMO 21, 74, 179, 255, 260, 261, 641, 655
BALENOVIĆ VANJA 352
BALENOVIĆ VICA 353
BALENOVIĆ VICKO SAMAC 914
BALENOVIĆ VID 354
BALENOVIĆ VINKO 156, 329, 330, 338, 349, 350, 800, 806
BALENOVIĆ ZVONE 151, 325, 669, 670
BALJAK SLAVKO VENTUR 185, 187, 865
BALJANOVIĆ DANE 155, 156
BANIĆ ĐURĐA 40
BANJANIN DANE 66
BANJANIN UROŠ 55
BANJEGLAV 832
BANJEGLAV BRANKO 268, 503
BANJEGLAV N. BRANKO 247, 435
BANJEGLAV S. DANA 247
BANJEGLAV I. ĐURO 247
BANJEGLAV GOJKO 268, 435
BANJEGLAV JOVO 818
BANJEGLAV MIKA 680
BANJEGLAV MILOŠ 623
BANJEGLAV NOVAK 622
BANJEGLAVIĆ NOVE 263
BANJEVIĆ MIRKO 22, 77, 78, 91, 98
BARAĆ ISO 579, 580, 581
BARČEVIĆ LUKA 156
BARČEVIĆ MARKO 354
BARČEVIĆ ŠIME 276
BARIČEVIĆ ADAM 368, 370
BARIČEVIĆ IVE 354
BARIČEVIĆ MARA 354
BARIČEVIĆ ŠIME 450, 452, 455, 462, 465
BARIĆ DRAGO 276, 808
BARIĆ IVAN 101, 810
BARIĆ ŠIME 632
BARIŠIĆ FRANJO 817
BARKOVIĆ JOSIP 59, 100, 829
BARLEKOVIĆ 50, 52
BARLEKOVIĆ VJEKOSLAV 98, 99
BARULJA MARA 283
BASARIČEK ĐURO 117
BASARIĆ ANĐA 228, 621
BASARIĆ BOGDAN 248
BASARIĆ BOŠKO 271, 621
BASARIĆ BOŽO 629
BASARIĆ BRANKO 79, 81, 179, 621
BASARIĆ I. BRANKO 621
BASARIĆ CUKA 230
BASARIĆ DANE 22, 78, 261
BASARIĆ DMITAR 248
BASARIĆ DUŠAN 503
BASARIĆ Đ. DUŠAN 247
BASARIĆ ĐOKO 245, 248
BASARIĆ ĐURO 228
BASARIĆ N. ĐURO 247
BASARIĆ ILIJA 248
BASARIĆ JAGA 623
BASARIĆ JANKIĆ 227
BASARIĆ JANKO 259
BASARIĆ JOJA 433, 498
BASARIĆ JOVO 248, 621
BASARIĆ LJUBA 230
BASARIĆ LJUBAN 629, 685, 694, 701, 704, 708, 709
BASARIĆ MARIJA 221, 228
BASARIĆ MIĆAN 228
BASARIĆ MIĆKO 221
BASARIĆ MIKA 227
BASARIĆ MILAN 248, 443
BASARIĆ MILAN BIJELI 709
BASARIĆ B, MILAN 248
BASARIĆ M. MILAN 248
BASARIĆ T, MILAN 248

BASARIĆ MILE 621
BASARIĆ K. MILE 248
BASARIĆ MILIJA 621
BASARIĆ MILKA 230, 538
BASARIĆ NEDJELJKA 75
BASARIĆ NIKICA 621, 631
BASARIĆ NIKOLA 230, 248, 623
BASARIĆ PAJO 228
BASARIĆ I. PETAR 247
BASARIĆ RADE 794, 809
BASARIĆ SAVA 221, 228
BASARIĆ SAVA SAVERAK 221
BASARIĆ SOFIJA 229
BASARIĆ SOKA 283, 621
BASARIĆ N. SPASO 247
BASIĆ ILIJA 632
BASTA 832
BASTA BUDE 842
BASTA DMITAR 230
BASTA MILAN 396, 439, 572
BASTA RACO 40
BASTA RASO 655
BASTA D. STEVO 2
BASTA I. STEVO 2
BASTA VAJA 228
BAŠIĆ IVAN IVČINA 370, 913
BASIĆ JOCO JOJČINA 913
BASIC JOSO PUŠA 107, 108, 110, 111, 112
BAŠIĆ LOVRE PRIKIN 112, 129, 324, 348, 356
BASIC MARIJA SOKA 108, 109
BASIĆ NIKOLA JUSANOV 913
Dr BAŠIĆ S. 177
BASIĆ SOKA MILACEVA 112
BATINIC DANE CRNI 405
BATINIĆ P. DANE 435
BATURA STANKO 124
BATUŠIĆ 174
BATUSIĆ KRUNO 174
BEBEL 68
BEDEKOVIĆ 21, 614
BEDEKOVIĆ JANKO 19
BELOBRK LJUBA 327, 338, 340, 341
BER MAKS 28
BEŠIĆ ANTE 262, 809
BEŠIĆ ANTONICA 262
BEŠIĆ GRGA 809
BESIĆ JELKA 262, 809
BEŠIĆ JELA 625
BEŠIĆ JOSO 625, 809
BEŠIĆ JURE 809
BEŠIĆ KAJA 262
BEŠIĆ KATA 809
BEŠIĆ LUĐA 262
BEŠIĆ LUKA 262, 631, 809
BEŠIĆ MARIJA 262
BEŠIĆ ŠTIPAN 262
BEŠIĆ STIPE 809
BEŠLIĆ 189
BEVANDIĆ 19, 70, 75
BEVANDIĆ BOŽENA 85
BEVANDIĆ JOSO 74
BEVANDIĆ KATA 179, 261
BEVANDIĆ MARIJA 71, 72, 261
BIĆANIĆ JELA 167
BIJASIOLI GUGLIEMO 555
BILOBRK MATE 933
Dr BILVAJS SASA 195
BILJAN 691
BILJAN GRGA 262
BILJAN IVICA 262
BILJAN LUKA 809
BILJAN NIKOLA 262
BILJAN STJEPAN 262, 265
BILJAN TOMO 152
BINIĆKI FRAN 796
BIŠKUPOVIĆ MICA 758
BJEGOVIĆ 229
BJEGOVIĆ ANĐA 229
BJEGOVIĆ ANICA 228
BJEGOVIĆ ANKA 229
BJEGOVIĆ BRANKO 78, 529, 534
BJEGOVIĆ DMITAR 229
BJEGOVIĆ S. DRAGAN 434
BJEGOVIĆ Đ. DUŠAN 428, 434
BJEGOVIĆ ĐURO 534
BJEGOVIĆ ILIJA 228
BJEGOVIĆ JAGA 229
BJEGOVIĆ JANJA 228
BJEGOVIĆ JELA 228
BJEGOVIĆ JOVO 228, 263
BJEGOVIĆ MANE 534
BJEGOVIĆ MARA 229
BJEGOVIĆ MARIJANA 229
BJEGOVIĆ MARKO 228
BJEGOVIĆ MIKA 229
BJEGOVIĆ MILE 230
BJEGOVIĆ MILICA 227, 228
BJEGOVIĆ MIRA 228
BJEGOVIĆ MIRKO 228
BJEGOVIĆ NIKOLA 260, 310, 311, 312
BJEGOVIĆ PAJO 227
BJEGOVIĆ PETAR 79, 81, 263
BJEGOVIĆ SARKA 228
BJEGOVIĆ SAVA 228
BJEGOVIĆ SAVA SAVERAK 215
BJEGOVIĆ SAVKA 538
BJEGOVIĆ SIMO 228
BJEGOVIĆ SMILJA 525
BJEGOVIĆ STEVAN 784
BJEGOVIĆ STEVO 228
BJEGOVIĆ TANASIJA 228
BJELOBABA B. 82
BJELOBABA JANKO 624
BJELOBABA JELKA 541
BJELOBABA MARKO 624
BJELOBABA MILAN ŽACO 405
BJELOBABA D. MILAN 435
BLAŽEVIĆ 19, 24
BLAŽEVIĆ IVAN 799
BLAŽEVIĆ IVANKA 85, 282, 680, 801
BLAŽEVIĆ IVO 261
BLAŽEVIĆ JAKOV 2, 8, 10, 11, 21, 22, 31, 34, 38, 39, 41, 42, 44, 46, 48, 53, 55, 59, 63, 64, 71, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 82,

86, 87, 88, 89, 91, 92, 94, 95, 97, 98, 103, 122, 127, 128, 130, 132, 134, 135, 136, 142, 155, 162, 163, 164, 166, 167, 168, 173, 175, 176, 177, 231, 232, 233, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 269, 272, 275, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 361, 367, 377, 378, 379, 380, 384, 385, 395, 396, 405, 437, 438, 441, 442, 444, 446, 472, 479, 483, 507, 529, 612, 614, 615, 616, 617, 618, 633, 634, 639, 666, 675, 795, 798, 799, 800, 801, 802, 804, 823, 943, 979
BLAŽEVIĆ JURE 443
BLAŽEVIC I. JURE 436
BLAŽEVIĆ NIKOLA 841
Dr BLAŽEVIĆ SLAVA 159, 161, 162, 167, 267, 271, 273, 551, 672
BOBAN RAFAEL 173
BOBIĆ 23
BOBIC ANA ILIJINA 539
BOBIC DANE 631
BOBIC DANE PILOT 404, 412, 434, 460, 631
BOBIC ILIJA 632
BOBIĆ JOČO 242
BOBIC JOVAN JOCO 622
BOBIC LJUBA MIKINA 539
BOBIC LJUBO 248
BOBIC MANE 344
BOBIĆ MARKO 242
BOBIC MILE 157
BOBIC MILE PAPICA 815
BOBIC MILOŠ 86
BOBIC MOMIR 399
BOBIC NIKOLA 694, 709
BOBIC SOKA PAVLOVA 539
BOBIC VOJO 335
BOGDAN M. JOVAN 435
BOGDAN SAVA 483, 621, 629
BOGDANIĆ DELKO 364, 373, 606, 648, 811, 820, 846, 865
BOGDANOV VASO 168, 169, 170
BOGDANOVIĆ DUŠAN 103
BOGDANOVIĆ DUŠKO 88
BOGDANOVIĆ ĐURO 253, 263
BOGDANOVIĆ JOVO 252, 263, 472
BOGDANOVIĆ N. JOVO 435
BOGDANOVIĆ MANE 621
BOGDANOVIĆ MICA DRAGOSAVAC 540
BOGDANOVIĆ MILAN 97, 98
BOGDANOVIĆ SAMUILO 483, 621, 629
BOGDANOVIĆ SAMUILO MILOŠICA 622
BOGIĆ LUKA 85, 260, 405, 420, 423, 436
BOIĆ 813
BORČIĆ ANKA 632
BORČIĆ ANTON TONE 815
BORČIĆ ĐURO 622
BORČIĆ MANE 550
BORČIĆ MILE 749
BORČIĆ MILICA 359
BORČIĆ MILIŠA 317, 325
BORČIĆ NIKOLA 337
BORČIĆ NEVENKA 359
BORČIĆ PETAR 809
BORIĆ ANTE 374
BORIĆ BOJA 622, 680
BORIĆ ĐURO 631
BORIC N. ĐURO 247
BORIĆ T. ILIJA 247
BORIC JOVO 248
BORIĆ NIKOLA 574
BORKOVIĆ 46, 98
BOROVAC ANTE 354
BOROVAC IVE 354
BOROVAC IVICA 106, 354
BOROVAC JURE 354, 355, 816
BOROVAC MARIJA 354
BOROVAC MARKIĆ 355
BOROVAC PAVE 355
BORŠIĆ IVAN 949
BOSNIC MARKO 829
BOZANIĆ BOZO 925
BOŽIĆ JOSO 262
BOŽIĆ MANE 204
BOŽIĆ MILAN 247, 481, 621, 657
BOŽIĆ SARA 540
BOŽIĆ VLADO 247
BOŽOVIĆ BOZO 933
BOŽUROV TOMO 248
BRABEC IVAN 91
BRAJKOVIĆ I. 828
BRAJKOVIĆ MARIJA 641, 812, 813
BRAJKOVIC MARIJA GARICA 913
BRAJKOVIĆ MARIJA JESINKA 680
BRAJKOVIĆ MIĆA 339
BRAJKOVIĆ MILE 351
BRAJKOVIC MILE ANUŠEV 361, 362
BREK MANE 454
BRKIĆ 16
BRKIĆ IVAN 70, 109
BRKLJAČIĆ 13
BRKLJAČIĆ ANTE 174, 178
BRKLJAČIĆ ANTE PIĆ 176
BRKLJAČIĆ KARLO 79, 121
BRKLJAČIĆ KARLO KACAN 173
BRKLJAČIĆ STIPE LINJAKOV 178
BRMBOLIĆ JURE 85, 282
BRMBOLIĆ MARTIN 641
BRNJAK IVAN 799
BRNJAK IVAN 799
BRNJIC MARINKA 22
BRONZOVIĆ 671
BRONZOVIC IVKA 325, 328, 668, 669
BRONZOVIĆ JOSO 328, 664, 667, 669
BRONZOVIĆ KATA 325, 328, 670
BROZ JOSIP TITO 4, 6, 8, 16, 17, 22, 80, 86, 87, 93, 94, 505, 534, 585, 651, 654, 678, 680, 698, 737, 791, 813, 834, 920, 929, 930, 946, 947
BROZOVIĆ MARIJA 79
BRUIC ANKA 339, 341, 359
BRUIĆ ANOVA 359
Dr BRUIĆ BOGDAN 105, 179, 258, 264
BRUIĆ DANE 114, 149, 150

BRUIĆ DUŠAN 115, 129, 130, 132, 149, 150, 316, 668, 797
BRUIĆ ĐOKO 149, 150
BRUIĆ ĐORĐE 316
BRUIĆ OBRAD 336
BRUIĆ SRĐAN 55, 64 72, 123, 128, 129, 130, 132, 149, 155, 156, 317, 323, 332, 336, 342, 348, 664, 794.
BRUIĆ 31
Dr BRUJIĆ BOGDAN %
BRUJIĆ DANE BRUJO 842
BRUJIĆ MARINKA 91
BUBALO RADE 574
BUBANJ VIKTOR 880
BUBAŠ 196
BUBAŠ JOSO 101, 261, 371, 640, 727, 735, 738, 801, 909, 910
BUBAŠ KATA 85, 101
BUBAŠ MARA 460, 655, 801
BUBAŠ PETAR 632
BUBUĆ JOJA 125
BUBIĆ LOVRE 125
BUĆICA ILIJA 158
BUDAK 180, 185
BUDAK DIVKO 17, 18, 20, 71, 76, 77, 80, 112, 113, 115. 116, 120, 257, 945
BUDAK LJERKA 85
BUDAK MILE 135, 152, 153, 170, 172, 174, 177, 179, 266, 309
BUDAK N. 24
BUDAK NIKOLA 712, 713, 715, 719
BUDAK TONKA 680
BUDIMIR VELJKO 241
BUDIMLIJA NIKOLA 623
BUDISAVLJEVIĆ 66
BUJANOVIĆ JOLE 176
BUDISAVLJEVIĆ SRĐAN 119, 123, 130
BUJANOVIĆ JOSIP 820
BUKARICA DARA 538
BUKARICA ILIJA 698
BUKOVAC 183
BUKOVAC MILE 25, 64, 65
BUKOVAC MIRKO 128
BUNJEV DRAGAN 158
BUNJEVČEVIĆ STEVICA 158
BUNJEVČIĆ BOGDAN 347
BUNJEVČIĆ DRAGAN 322, 347
BUNJEVČIĆ STEVICA 322, 346, 347
BURSAĆ ĐURO 495
BURSAĆ MARIJA 540, 542, 680
BURSAĆ NOVAK 263
BUTERIN L. IVICA 449
BUTERIN MATE 450, 465, 466, 470
BUTKOVIĆ 438
BUTKOVIĆ JAKOV 640
BUTORAC ANKA 122 127, 183, 946, 947, 948
BUTORAC ANKA MILINA 353
BUTORAC DANICA 353
BUTORAC IVE 353
BUTORAC JOSIP JOCKAN 355
BUTORAC JOSO 353
BUTORAC KARLO 120, 123, 130 150 156, 349, 353
BUTORAC KARLO GAŠPAROV 353
BUTORAC KARLO MALI 354
BUTORAC KATA 85, 282
BUTORAC MAJA 946
BUTORAC MARKO 120, 128, 130 150 151 349 353
BUTORAC MILA 316, 349, 668
BUTORAC MILE 124, 150, 354, 374 815
BUTORAC MILE ŠIMIN 355, 915
BZIK MIJO 185

C

CAKLAR ĐURO 283
CANIĆ JAKOV 91
CANKAR 91
CANKAR IVAN 102
CAZI JOSIP 396
CELESTINI GIULIO 490
CENTNER IVAN 641
CENTNER ŽELJKO 2
CERIĆ 817
CERIN BETIKA 166, 168
CERIN VLADO 166, 256, 272, 274 275, 385, 408, 539, 619
CETINA BRANKO 9, 193, 201, 202, 203, 206, 252, 283, 621, 633
CETINA MILAN 621, 635
CETINA MILAN BIBIN 629
CIBIĆ VINKO 813
CIGANIN PAJO 208
CIGANOVIĆ DANE 248
CIGANOVIĆ MASA 540
CIGANOVIĆ MILE 69, 78
CIGANOVIĆ VLADO 459
CINDRIĆ JOSIP 75
COLIĆ MLADEN 135, 144, 145, 146
CREVAR 13
CRLJEN DANIJEL 59, 89, 90, 177
CRNIĆ MICA 75
CRNKOVIĆ IVAN 641
CRNKOVIĆ RADE 268
CRNOBRNJA J. DANE 435
CRNOKRAK BOGDAN 585
CRNOKRAK MANE 578
CRNOKRAK MARIJA 540, 544
CRNOKRAK MICA 540
CRNOKRAK MILOŠ 251
CRNOKRAK PETAR 584, 585
CVETIĆANIN MIĆUN 64
CVETIĆANIN STEVINA 64
CVETKOVIĆ 12, 23, 58, 86, 174, 666
CVETKOVIĆ DRAGIŠA 85
CVETKOVIĆ VLADO 432
CVIJANOVIČ ALEKSA 157, 321, 341, 343, 343, 744
CVIJANOVIČ BRANKO 342, 345, 353
CVIJANOVIČ DANE DUKELIN 841, 842, 843
CVIJANOVIČ DESA 229

CVIJANOVIĆ DMITAR 224, 225, 240
CVIJANOVIĆ ĐURO 158, 317, 321, 341
CVIJANOVIĆ LJUBICA 343
CVIJANOVIĆ MASA 315, 343
CVIJANOVIĆ MILADIN 336, 345
CVIJANOVIĆ MILE 157, 317, 341, 343, 744
CVIJANOVIĆ MILEVA 225
CVIJANOVIĆ MILICA 343, 357, 910
CVIJANOVIĆ OBRAD OBRENCIJA 546
CVIJANOVIĆ PERA 224, 225
CVIJANOVIĆ B. SIMO 843
CVIJANOVIĆ STANKO 123
CVIJIĆ DANE 115
CVJETIĆANIN MILE 793
CVJETIĆANIN STEVINA 39

Č

ĆAĆIĆ 625
ĆAĆIĆ AUGUST 625
ČAČIĆ FRANE 625
ČAČIĆ IVAN SARE 106
ČAČIĆ MATAIJA IVANKA 641
ČAČIĆ IVO 69, 70, 71, 72, 74, 75, 80, 85, 87, 92, 101, 162, 176
ČAČIĆ JOSIP 631
ČAČIĆ JUKO JOTONJIN 354
ČAČIĆ PAVAO 440
ČANAK DANE 251
ČANAK MANE 9, 193, 200, 201, 399
ČANAK MIKA 621
ČANAK MILETA 813
ČANAK MOMČILO 251
ČANAK RADOJKA 813
ČANAK TEODOR 621
ČANIĆ ANTE 178
ČANKO DANE 246, 248
ČANKOVIĆ GOJKO 268
ČANKOVIĆ I. ILIJA 247
ČANKOVIĆ L. ILIJA 247
ČANKOVIĆ MILKA 545
ČANKOVIĆ MILOŠ 658
ČANKOVIČ S. MILOŠ 247
ČANKOVIĆ MOMČILO 240
ČAVIĆ MARIJAN GRGA 949
ČEMBERLEN 49
ČILE MILE 330
Dr ČOHAR ERNEST 568
ĆORAK LAPČEVIĆ ANKICA 641
ĆORAK FILIP 843
ĆORAK JURE 179, 282
ĆORAK PERO 164, 282
ĆORAK ZVONE 282
Dr ČORIĆ NIKOLA, 68, 75
ČOVIĆ MILE PIĆA 621
ČOVIĆ PETAR 869
ČOVIĆ STANIŠA 200
ČUBRILO 578
ČUBRILO DUŠAN 412, 433
ČUBRILO L. DUŠAN 435
ČUBRILO M. DUŠAN 434
ČUBRILO I. ĐURO 435
ČUBRILO ILIJA 624
ČUBRILO LUKIN 422
ČUBRILO MARIJA 781
ČUBRILO MILE 433
ČUBRILO D. MILE 435
ČUBRILO MIRKO ŽIČAR 405, 412
ČUBRILO L. MIRKO 435
ČUBRILO M. MIRKO 435
ČUBRILO SAVA 541
ČUBRILO SOKA 541
ČUDIĆ DARA 816, 829
ČUDIĆ DARA VUJNOVIĆ 370, 913, 914
Dr ČULINOVIĆ FERDO 23, 24, 137
ČURČIĆ STEVO 263
ČUTURILO JOVO 229
ČUTURILO MILE 405
ČUTURILO V. MILE 435

Ć

ĆAĆIĆ 19
ĆAĆIĆ FRANJO 799
ĆAĆIĆ IVAN 282, 283, 818
ĆAĆIĆ IVANKA 801, 812
ĆAĆIĆ IVE 816
ĆAĆIĆ IVO 21, 24, 256, 260, 261, 443, 794, 799, 808, 809
ĆAĆIĆ JERKO 811
ĆAĆIĆ JOSO 260, 261
ĆAĆIĆ JOSIP 261
ĆAĆIĆ KATA 680
ĆAĆIĆ LUKA 261
ĆAĆIĆ MANDA 261, 799
ĆAĆIĆ MARTA 818
ĆAĆIĆ MARTIN 261
ĆAĆIĆ MIJAT 811
ĆAĆIĆ MILE 261, 262
ĆAĆIĆ PAVAO 260, 261
ĆAĆIĆ PAVLE 261
ĆAĆIĆ SOKA 680
ĆAĆIĆ STIPE 261, 808
ĆAĆIĆ TERA 799
ĆAĆIĆ VID 800
ĆALIĆ BOGDAN 579
ĆALIĆ ĐURO 271, 405, 820
ĆALIĆ N. ĐURO 435
ĆALIĆ STEVO 629
ĆELIĆ BRANKO 624
ĆELIĆ JANKO 624
ĆELIĆ S. MILAN 435
ĆELIĆ Đ. SAVA 435
Dr ĆETKOVIĆ — OČKO SLAVA 396, 406, 541, 550, 551, 552, 553
ĆETKOVIĆ VLADO 244, 388, 396, 472
ĆIRIĆ STEVO 195
ĆOLIĆ STEVO 623
ĆOPIĆ VLADIMIR 109
ĆUIĆ BRANKO 31
ĆUIĆ NIKOLA 910
ĆUK ILIJA 828
ĆUK MILOJKO 240, 241

ĆULUMOVIĆ ANTE 670
ĆULUMOVIĆ DANE 339
ĆULUMOVIĆ GRGA 117, 147, 148
ĆULUMOVIĆ GRGA GRCIJA 812
ĆULUMOVIĆ IVAN MIKIĆIN 670
ĆULUMOVIĆ IVE LUJIN 670
ĆULUMOVIĆ IVO 341
ĆULUMOVIĆ JOJA 339
ĆULUMOVIĆ MIKICA 324, 327, 340
ĆULUMOVIĆ MILE 151, 325, 339, 341, 343, 670
ĆULUMOVIĆ MILE LUJIN 670
ĆULUMOVIĆ MILE TOĆINKIN 670
ĆULUMOVIĆ PEPINA 121
ĆULUMOVIĆ PERO 148
ĆULUMOVIĆ TOMO 147, 148
ĆUPURDIJA RADE 818
ĆURĆIĆ DUŠAN 479, 485
ĆURĆIĆ DUKA 40, 57, 64
ĆURĆIĆ MILEVA 540, 680
ĆURČIĆ STEVO 491, 494, 498, 594, 585

D

DABIĆ ZORA 680
DAT ADTF 4.9 M
DAMJANOVIĆ BRANKO 874
DAMJANOVIĆ D. 456
DAMJANOVIĆ DANILO DANIĆ 454, 459, 860, 874
DAMJANOVIĆ DUŠAN 439, 449, 453, 454
DAMJANOVIĆ PERO 658, 948
DASOVIĆ ANDRIJA KUKAC 670
DASOVIĆ DANA 108, 110, 111, 115,
DASOVIĆ DANE 106, 107, 108
DASOVIĆ DANE JUKIN 69
DASOVIĆ IVAN 126, 327, 340
DASOVIĆ IVAN CIGO 358, 369, 370
DASOVIĆ IVAN KUKAC 913
DASOVIĆ IVAN PALENTICA 370, 913
DASOVIĆ IVICA 794
DASOVIĆ JOSO 2, 81, 84, 85, 86, 127, 130, 131, 132, 133, 149, 155, 156, 158, 179, 315, 317, 324, 325, 326, 327, 328, 331, 340, 341, 342, 347, 348, 350 356, 664, 666, 667, 668
DASOVIĆ JOSO PAPRICA 913
DASOVIĆ JURA 149, 914
DASOVIĆ JURČIĆ 107
DASOVIĆ JURE DAMIN 668
DASOVIĆ MAJIN 148
DASOVIĆ MARICA 376
DASOVIĆ MARKIĆ 325, 330, 331, 341, 343, 358
DASOVIĆ MARKO KUKAC 664, 667, 669-671, 910
DASOVIĆ MARTIN 72, 112, 127, 131, 149, 179, 323, 325, 331, 341, 343
DASOVIĆ MARTIN MAIN 664, 667, 668, 671
DASOVIĆ MIĆA 147, 148
DASOVIĆ MILE 339
DASOVIĆ MILE TUGIN 667
DASOVIĆ NIKO 671
DASOVIĆ NIKOLA 325, 331, 341, 343
DASOVIĆ NIKOLA KRANJAC 664 667 669
DASOVIĆ PAUNĆIĆ 112
DASOVIĆ STIPE 112, 124, 125
DAUTOVIĆ DUŠAN 242
DAUTOVIĆ MILAN 242
DAUTOVIĆ NIKOLA 242
GEN DE BONIS 877
DEBELJAK 21
DEJANOVIĆ M. DRAGAN 435
DEJANOVIĆ ĐURO 623
DEJANOVIĆ JANKO 624
DEJANOVIĆ MARIJA 624
DEJANOVIĆ MARKO 422
DEJANOVIĆ N. MARKO 435
DEJANOVIĆ MIĆA 623
DEJANOVIĆ J. MILAN 435
DEJANOVIĆ M. NIKOLA 435
DEJANOVIĆ M. PETAR 435
DEJANOVIĆ R. RADE 435
DEJANOVIĆ VUJO 687
DELAĆ FILIP 130
DELAČ FRANJO 120
DELAĆ MATE 120, 131
DELAČ MIĆA 132
DELAĆ PILJA 132, 149, 151, 319, 342
DELIĆ BOGDAN 813
DEMARIN 52
DEMARIN MATE 51, 59, 91, 98
DENIJA PETAR 256
DESNICA DANE 842
DEŠIĆ, MARIJA 675
DEŠIĆ, MARICA 680, 802
DEŠIĆ, MILAN 436
DEVČIĆ 186
DEVČIĆ DRAGAN 815
DEVČIĆ IVAN 143, 173, 641, 796
DEVČIĆ IVAN PIVAC 185, 211, 447, 601
DEVČIĆ JAKOV 802
DEVČIĆ PEPCA 85, 260, 680
DIKLIĆ MIŠO 149, 150
DIMIĆ ANĐA 266
DIMIĆ BOGDAN 77, 248, 948
DIMIĆ BOSILJKA 77
DIMIĆ DUŠAN 621
DIMIĆ ISO 621
DIMIĆ JOSO 621
DIMIĆ LJUBICA CIGANOVIĆ 540
DIMIĆ MAKSIM 621
DIMIĆ MARKO 266, 310, 625
DIMIĆ MILAN 482, 485, 500
DIMIĆ NADA 540, 625, 948, 949
DIMIĆ T. NIKICA 266
DIMIĆ PAJO 621
DIMIĆ SIMIĆ 515
DIMIĆ SOFIJA 545, 808
DIMIĆ SOKA 540, 621, 680
DIMIĆ STANKO 248
DIMIĆ TRIVUN 248, 621
DIMITRIJEVIĆ BORO 55

DIMTTRIJRVie MITO 26 39, 55, 57
DIMTTRIJEVTĆ ŽIVAN 457
DIMTTRT.TEVSKI 26
DTMITROV GEORGIJE 964
DIVLJAK ILIJA 829
DTZDAREVIĆ OSMAN 167
DMITRAŠINOVTĆ PROKO 75
DMITROVIĆ ANKA 273, 283, 284
DMITROVIĆ ILTJA 631
DMITROVIĆ MILAN 401
DOBRIĆ ANKA 819
DOBRTĆ ZORA 783
DOBROTA MTLAN 500
DOBROTA NIKOLA 263
DOJČINOVIĆ 414
DOKOZTĆ MILE 632. 640
DOKOZIĆ M. MILE 640
DOMTNES BOŽIDAR NEVO 712, 713
DOMTANOVIć ĐURO 779
DOPUDA MILEVA 819
DORČTĆ 165, 166, 167
DORČTĆ DRAGOMIR 163
DOSEN BLAŽ 178
DOŠEN BRANKO 236
DOŠEN DRAGO 534
DOŠEN DUJO 802
DOŠEN DUŠAN 236
DOŠEN ILIJA 712, 713
DOSEN IVAN 291, 802
DOŠEN IVAN SOKO 820
DOŠEN IVICA 534
DOŠEN JAKOV JACA 727, 802
DOŠEN MANDA 625
DOSEN JOCO 720
DOŠEN LUKA 236
DOŠEN MARKO 14, 15, 53, 134, 173
DOŠEN MARICA 632, 680, 802
DOŠEN MILAN 236, 309, 408
DOŠEN MILKA 236
DOSE MIRKO 31
DOSEN MIŠKO 24, 262, 639, 802
DOŠEN NIKOLA 309
DOŠEN NIKOLA MANDIN 221
DOŠEN PAVA 802
DOŠEN PAVE 632
DOŠEN SEKA 632, 680
DOŠEN SMILJA 539
DOŠEN STIPE 632, 655
DOSEN STIPIĆ 806
DOŠEN TONE 220
DOŠEN TONKA 802
DOTLIĆ DUŠAN 595
DRAČA DANE 40
DRAGANAC 23
DRAGANAC MILAN 641
DRAGANAC MIRKO 812
DRAGANIĆ NIKOLA 623
DRAGANIĆ STEVAN 623
DRAGAŠ BEBA 228
DRAGAŠ BOGDAN 230
DRAGAŠ DANICA 228
DRAGAŠ DESA 228
DRAGAŠ JAGA 230
DRAGAŠ JANJA 230
DRAGAŠ JEKA 230
DRAGAŠ JOCO 230
DRAGAŠ JOSO 259
DRAGAŠ JOVAN 228
DRAGAŠ MARIJA 228
DRAGAŠ MILAN 2. 259, 782
DRAGAŠ SAVA 229
DRAGAŠ SAVKA 230
DRAGAŠ SEJKA 228
DRAGOSAVAC DANE 621
DRAGOSAVAC DRAGA RAŽOVINOVA 540
DRAGOSAVAC DRAGA SAVINA 540, 680
DRAGOSAVAC DUŠAN 240, 241, 263, 357, 366, 500
DRAGOSAVAC JANKO 621
DRAGOSAVAC JOVO 479, 487, 498, 500, 513, 574, 607, 682
DRAGOSAVAC LJUBICA 540, 621
DRAGOSAVAC MAKSIM 2, 253, 485, 491, 494, 498, 500, 514, 520
DRAGOSAVAC MILE 622
DRAGOSAVAC NIKOLA 263, 398, 500
DRAGOSAVAC SAVO 204, 205, 206, 207, 208, 209
DRAGOSAVAC STEVO 263
DRAGOSAVAC VASO 252, 283, 621, 623
DRAKULIĆ DUŠAN 137, 238
DRAKULIĆ MIRKO 796
DRAKULIĆ MLADEN 101
DRAKULIĆ NENAD 880
DRAPŠIN PETAR 929
DRASKOVIĆ FRANJO 120
DRASKOVIC MILORAD 109
DRAŽIĆ LOVRE 449
DREŠIĆ 614
DROBAC DAKA 779
DRONJAK MILOJKO 459, 470, 896
DUBAIĆ SIMO 246
DUBRAVČIĆ VLADO 85
DUCKO 62
DUGANDŽIJA PETAR 228
DUGANDŽIJA SOKA 228
DUGANDŽIJA STEVIĆ 228
DUGANDŽIJA STEVO 507, 510
DUIĆ FRANE 328, 330, 331, 350, 353, 356
DUIĆ FRANE PUIZ 355
DUIĆ FRANJO 155, 158, 315, 316, 319, 348
DUIĆ FRANJO PUIZ 120, 128, 129, 150, 151, 156
DUIĆ IVAN 283, 354, 360, 720, 727
DUIĆ IVAN PAJANOV 355
DUIĆ IVAN PAVIN 355
DUIĆ JANDRIĆ 799
DUIĆ JOSO 156, 329, 330, 338, 800
DUIĆ LOVRO 174, 178
DUIĆ JURE RIBA 117
DUIĆ S. MARA 354
DUIĆ ŠTIPAN 349, 353
DUIĆ STIPE 151, 354
DUIĆ STJEPAN 120

DUIĆ TOMO 178
ĐUJIć JANDRE 436
DUJIĆ JANDRIŠA 631
DUJIĆ IVAN 443
DUJIĆ IVAN DIVLJAK 411
DUJMOVIĆ TONKA 829
DUKIĆ 13, 26
DUKIĆ JOVO »TENK« 547
DUKIĆ M. JOVO 435
DUKIĆ NIKOLA 29, 177
DUKIĆ PETAR 808
DUKIĆ M. PETAR 435
DUKIĆ STEVICA 184
DUKOVAC ROKO 632
DUKOVAC STJEPAN 143
DUMANDŽIĆ 14, 15
DUMANDŽIĆ JOSIP 72
DUMANDŽIĆ JOZO 134

DŽ

DŽODAN R. DRAGUTIN 247

Đ

ĐABENI 506
ĐAKOVIĆ ANKA 641
ĐAKOVIĆ DANE 268
ĐAKOVIĆ J. DANE 435
ĐAKOVIĆ M. DANE 247
ĐAKOVIĆ T. DANE 247
ĐAKOVIĆ ĐURO 268, 946
ĐAKOVIĆ JOVO 503
ĐAKOVIĆ L. JOVO 247
ĐAKOVIĆ M. JOVO 247
ĐAKOVIĆ T. MARKO 247
ĐAKOVIĆ MILKA 545
ĐAKOVIĆ MILOŠ 268
ĐAKOVIĆ NIKICA 282, 633, 641, 812, 813
ĐAKOVIĆ NIKOLA 268, 504, 819
ĐAKOVIĆ D. NIKOLA 247
ĐAKOVIĆ T. NIKOLA 247
ĐAKOVIĆ NIKOLA NIKO 629, 641
ĐAKOVIĆ RADE 268
ĐAKOVIĆ J. RADE 435
ĐAKOVIĆ SAVA 268
ĐAKOVIĆ SOKA 545
ĐAKOVIĆ S. STOJAN 247
ĐAKOVIĆ TOMIŠA 622 623, 683, 689, 694
ĐAKOVIĆ TOMUSILO 268, 629, 631, 634
ĐAKOVIĆ VUJICA 545
ĐAKOVIĆ ZORKA 545
ĐEKIĆ 201
ĐERIĆ DUŠAN 738
ĐOTIĆ MAKA 338
ĐOTIĆ MILE 338
ĐUJIĆ 695, 837, 838
ĐUJIĆ MOMČILO 373, 484, 818
Dr ĐUKIĆ ANKA GRADIŠNIK 91
ĐUKIĆ JOVO 357, 358, 370
ĐUKIĆ MARIJA 79, 81
Dr ĐURAŠIN STJEPAN 67
ĐURIĆ M. 24
ĐURIĆ MILENKO 88

E

EBATE SALVADORE 380
EDISSON 68
EGIĆ 506
ENGELS FRIDRIH 29, 30, 31, 40, 68 91
ERNET IVICA 148, 325, 331, 664, 667, 671
ERNET ROZA 632

F

FADLJEVIĆ JOSICA 331
FADLJEVIĆ JOSIP 119, 120, 143, 148
FADLJEVIĆ JOSO 796, 803
FAJDETIĆ GRGA 122, 130, 376
FAJDETIĆ JOSO 130
FAJDIĆ ANA 85, 179, 184
FAJDIĆ IVAN 196
FAJDIĆ MARICA 22
FAJDIĆ TEKLA 79, 81, 84, 179, 315
FERDINAND 171
FILIPOVIĆ IVAN 811
FILIPOVIĆ JOKAN 625
FILIPOVIĆ MILE FRANTELA 112
FILIPOVIĆ MAJSTOROVIĆ MIROSLAV 175
FILIPOVIĆ STIPE 354, 355
FILIPOVIĆ VASILIJA 91
FINK 32
Dr FLORŠIĆ 23
FLORŠIĆ ERO 46, 88, 97
Dr FORENBAHER MILAN 564
FRANCETIĆ JURE 174, 815, 914
FRANCETIĆ KAJA 801
FRANCETIĆ MARA 680
FRANCETIĆ NIKOLA 21, 24, 72, 80, 176
Dr FRANČISKOVIĆ VINKO 561
FRANEKIĆ MARTIN 55, 128, 664
FRANIĆ 19, 70
FRANIĆ ANTE 262
FRANIĆ GRGA 443
FRANIĆ IVICA 262, 625, 809
FRANIĆ JURE 262
FRANIĆ LAV 62
FRANIĆ LUKA LUĐICA 811
FRANIĆ MARKIŠA 438, 798
FRANIĆ MATO 809
FRANIĆ MILE 262
FRANIĆ PEPA 809
FRANIĆ ŠARIĆ 184
FRANIĆ TOMO 809
FRANK 170
FRANK JOSIP 169

FRANKO 36
Dr FRANKO VINTER 105
FRANJIĆ MILAN 74
FRKOVIĆ 14, 58, 381
FRKOVIĆ IVICA 172, 185
FRKOVIĆ JURE JURICA 86, 141, 142, 143, 173, 174, 178, 180, 185, 189, 207, 614, 615, 616, 795, 796, 813, 855, 865, 870
FRKOVIĆ MARKO 177, 178
FRKOVIĆ MATE 172, 185
FRKOVIĆ MILAN 820
Dr FROJNDLIN EMIL 195

G

GAĆESA RANKO 574
GAICA VASO 246
GAIĆ LAZO 268, 810
GAIĆ MILAN 248, 273, 275
GAIĆ MILE 268
GAJIĆ LAZO ĆAĆA 405
GAJIĆ N. LAZO 435
GAJIĆ MARA 541
GAJIĆ MILAN 623, 629, 630, 631
GAJIĆ MILE 405
GAJIĆ MILE MORNAR 413
GAJIĆ S. MILE 435
GAJIĆ N. NIKOLA 435
GAJIĆ SAVA 623
GAJIĆ SOKA 680
GALIĆ JOPO 324
GALOVIĆ IVAN 262
GALOVIĆ MILICA 631
GAŠPERT MARIJA 771
Dr GAVAZZI ANTUN 67
GAVRAN MILE 340
GENDIĆ MILE 533, 534
GETBAUER 817
Gen GIANNUZZI 596, 599, 603
GIZDIĆ D. 455, 456
GLAVAŠ LUKA 354
Gen. GLORIJA 861
GLUMAC J. ĆEDO 417, 434
GLUMAC Đ. DANE 843
GLUMAC DRAGAN 336
GLUMAC P. DUŠAN 435
GLUMAC MILE 336
GLUMAC NIKOLA 336
GLUMAC M. NIKOLA 435
GLUMAC SLAVKO 455, 459, 470
GLUMAC STEVO 336
GLUMAC VAJO ŠARONJA 363, 810
GLUMIČIĆ BUDE 316, 317
GLUMIČIĆ DANE 157, 347
GLUMIČIĆ DANE DANJAS 913
GLUMIČIĆ JOVO 152, 981
GLUMIČIĆ MANE 317, 340
GLUMIČIĆ MARIJA 317, 343, 344, 357, 359, 368
GLUMIČIĆ MARIJA PAPINA 910
GLUMIČIĆ MILAN 317
GLUMIČIĆ MILE PAPIN 112
GLUMIČIĆ NEVENKA 152, 343
GLUMIČIĆ NIKOLA 347
GLUMIČIĆ SIMO 317, 340
GLUMIČIĆ STEVAN 158, 981
GLUŠČICA JELA ĐUKANOVA 539
GNJATOVIĆ P. MARKO 435
GNJATOVIĆ D. NIKOLA 435
GOBAC ZORA 156, 282, 373, 349, 353, 354, 633, 672
GODELI ANTON 817
GOJIĆ MANE 623
GOJMERAC FRANJO 184
GOJMERAC TERKA 198
GOLIA 507
GORKI 91
GORKI MAKSIM 951
GORKIĆ 74, 77, 80
GOSTOVIĆ BRANKO 939
Dr GRADIŠNIK ANA 75, 544, 641
GRAHOVAC BUDE 750, 828
GRAHOVAC IVAN 460
GRAHOVAC IVO 365
GRAHOVAC MATE 362
GRAOVAC DUŠAN 255, 263, 733, 747
GRAOVAC I. DUŠAN 733
GRAOVAC DUŠAN 2, 612
GRAOVAC DUŠKO 250
GRAOVAC ĐURO 631, 632
GRAOVAC N. ĐURO 435
GRAOVAC ILIJA 630
GRAOVAC JANJA 540, 544, 680
GRAOVAC JOVAN 631, 632
GRAOVAC MATO 812
GRAOVAC MILAN 247, 263, 481, 621, 630, 635
GRAOVAC MILAN LATKOV 545
GRAOVAC MILE 263, 485, 500
GRAOVAC MILOŠ 24, 84, 88, 89, 90, 103, 104, 263, 268
GRAOVAC NIKICA 632
GRAOVAC NIKOLA 263
GRAOVAC PETAR 483, 629, 630, 632
GRBAC MARA 680
GRBIĆ BOŽO 358
GRBIĆ ILIJA 683, 694, 701, 704, 708
GRBIĆ N. ILIJA 434
GRBIĆ JOVO 248
GRBIĆ MIĆA 418
GRBIĆ MILAN 248, 276, 422, 428, 433, 631, 808
GRBIĆ M. MILAN 434
GRBIĆ NIKOLA 418
GRBIĆ TANASIJA 624
GRDENIĆ DRAGO 75
Dr GREGORIĆ PAVLE PAJO 17, 18, 20, 71, 113, 257, 783
GRGURIĆ FRANJO 632
GRGURIĆ MAĆAN 632
GRIVIĆIĆ DANE 112, 116, 124
GRIVIČIĆ IVAN — ČIKO 655

GRIVIČIĆ JOSO 800
GRIVIČIĆ PAVAO 150
GRKOVIĆ MILAN 40, 57, 64
GRKOVIĆ MILKA 357, 359
GRKOVIĆ RADE 40, 57, 263, 268
GRLJEVIĆ IVAN 641, 812, 813
GROSPIĆ VLADO FEJA 54, 58
GROZDANIĆ MILETA 349, 810
GRUBIĆ BOŽO 621
GRUBIĆ BOŽO BOĆA 357, 358, 370, 547, 913
GRUBIĆ MILAN 500, 606, 607 , 608 , 612, 631
GRUBOR NIKOLA 829, 933
GRUIČIĆ DMITAR 317
GRUIĆIĆ MANE 344, 346
GRUIČIĆ MILETA 350
GRUIČIĆ NIKOLA 336
GRUIČIĆ STEVO 347, 353
GRUJIČIĆ ĐORĐE 842
GRUJIČIĆ P. ĐORĐE 843
GRUJIČIĆ JOVO VARAT 546
GRUJIČIĆ D. MANE 843
GRUJIČIĆ P. PEJO 843
GRŽAN IVAN 799
GRŽAN JURE 374, 815
GRŽETIĆ IVAN 16, 71
GUBEC MATIJA 126, 665, 761
GUBERINA RADE 555
GUSTOVIĆ ARTUR 851, 853, 855, 857, 858, 865, 870
Dr GUTIĆ 180
GUTIĆ VIKTOR 309
GUTMAN ERVIN 195
GVARDIJAN 29
GVARDIOL ANTE 470
GVOZDIĆ DANICA 539

H

HABILTON PAUL 533
HADELAN JOSIP 574
HAJDINOVIĆ PETAR 40
HAJDINOVIĆ SLAVKO 910
HALUPA IVAN PUBA 191
HANŽEK 195
HARAMBASIĆ MARIJA 781
HAVAJIĆ 641
HAVDIĆ BERISLAV 812, 813
HEĆIMOVIĆ ANA 376
HEĆIMOVIĆ ANKA 670
HEĆIMOVIĆ ANTE 324, 338, 340, 345, 348
HEĆIMOVIĆ ANTE KUNAR 107
HEĆIMOVIĆ ANTE PUPILJ 112, 128, 132, 149, 151, 157, 356, 360, 668
HEĆIMOVIĆ DANE BUDIŠIĆ 69, 106, 107, 108, 109, 110, 115
HEĆIMOVIĆ DANE PERIĆ 117, 119, 147
HEĆIMOVIĆ GRGA 130,132, 151153 154, 156,158,315, 318,324, 325’326’ 327, 329,331,339, 340,345, 348350' 356, 358,368,370, 371,376, 66467o’ 720, 911
HEĆIMOVIĆ IVAN FOGIN 670
HEĆIMOVIĆ JOJA 318, 324, 327 328 339, 340
HEĆIMOVIĆ JOJA KUNAR 112, 664
HEĆIMOVIĆ JOSO KUNAR 112
HEĆIMOVIĆ LUCE 108, 109, 368
HEĆIMOVIĆ MAKA 796, 800
HEĆIMOVIĆ MANDA 151 158 315 400 541, 542
HEĆIMOVIĆ MANDA FOGINA 667, 669 671
HEĆIMOVIĆ MARICA 339, 341
HEĆIMOVIĆ MARTIN 157, 158, 320 324, 331, 341, 352
HEĆIMOVIĆ MARTIN BRACIJA 321 353, 356, 366, 369, 370, 667, 671
HEĆIMOVIĆ MARTIN GAJIN 670, 913
HEĆIMOVIĆ MATE 357
HEĆIMOVIĆ MATEŠA 318, 324, 327, 338, 339, 340, 361, 739
HEĆIMOVIĆ MILAN 149, 151, 318, 324 338 339
HEĆIMOVIĆ MILAN PERIĆ 120, 121, 129, 130, 664, 668
HEĆIMOVIĆ MILE PAJC 370, 913, 914
HEĆIMOVIĆ NIKOLA 946
HEĆIMOVIĆ M. NIKOLA BRACIJA 950
HEĆIMOVIĆ POLDE 107
HEĆIMOVIĆ STIPE KUNAR 667
HEDELAN JOŽA 271
HITLER 14, 15, 36, 46, 49, 55, 56, 58, 59, 61, 64, 613, 649
HODAK JOAKIM 339
HODAK JOSO 327, 340
HODAK LUCE 327, 341
HODAK MILE 156, 158, 314, 330
HODAK N. KATA 353
HODAK MARIJA 353
HODAK NIKOLA 120, 123, 130, 150, 538, 353, 354
HODAK NIKOLA ČILE 371, 374, 375
HODAK PERO 324, 355
HODAK PETAR 354, 913
HODAK STIPE 339
HODAK TERA 353
HOĐERA 23
Dr HOHSTETNER BELA 195
HORVAT 110
HORVAT JOSO 262
HORVATOVIĆ IVE 913
HRNJAK LJUBOMIR 81, 84
HRNJAK SLAVKO 747
HRNJAK VELIMIR 608, 612
HRŽENJAK ANDRIJA 436
HRŽENJAK KRAJNOVIĆ JANJA 541, 546, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 680
HUNJET ĐURĐICA 177

I

ILIĆ 19
ILIĆ BOGDAN BOŽO 713
ILIĆ M. DANE 247
ILIĆ DMITAR 268, 503
ILIĆ DUŠAN 21
ILIĆ DUŠKO 22, 71, 72, 75, 77
ILIĆ J. LAZO 247
ILIĆ MAĆA 260
ILIĆ MAŠA 84
ILIĆ K. MILAN 247
ILIĆ MILE 242, 623, 629
ILIĆ MILE PUŠKAR 622
ILIĆ MILOŠ 545
ILIĆ M. MILOŠ 247
IVANČEVIĆ DUŠAN 248, 433
IVANČEVIĆ GRUJO 619
IVANČEVIĆ N. JOVAN 434
IVANČEVIĆ JOVO 433, 521
IVANČEVIĆ JOVO JELEN 412
IVANČEVIĆ LJUBA 418
IVANČEVIĆ LJUBA ILETINA 539
IVANČEVIĆ MIĆA 418
IVANČEVIĆ MIĆO 309, 433
IVANČEVIĆ D. MILAN 434
IVANČEVIĆ MILKA MOMČILOVA 539
IVANČEVIĆ MOMČILO 418
IVANČEVIĆ STEVO 82, 92
IVANČEVIĆ TOMICA 408, 649
IVANČIĆ IVO 342
IVANIĆ MATI JA 665
IVČIĆ DINKO 449
IVEZIĆ JURE 370, 375
IVICA SEKA 159, 161, 166
IVKOVIĆ MILKA 347
IVOŠEVIĆ DRAGAN 925

J

JADANIĆ 24
JAGIN MATEŠA 339, 357
JAKOVAC EMERIK 925
JAKŠIĆ NIKOLA 55
JAMIČIĆ MILAN 631
JANČIĆ PETAR 739
JANČIĆ STJEPAN 83
JANKOVIĆ ZORA 801, 812, 813
JANJANIN DUŠAN 158
JANJIĆ ZDENKA 177
JANJIĆ ZVONKO 813
JAPUNČIĆ NIKOLA 178
JAPUNDŽIĆ JOSIP 73
JAPUND2IĆ PERA 79, 81
JARDAS EDO 125
JAUKOVIĆ ZORA 641
JAVORINA DANE 158, 340, 345
JAVORINA ĐURICA 158, 336
JAVORINA MILAN PAPICA 744
JAVORINA MILE 157, 340, 341, 345, 641, 801, 812
JAVORINA MILE BARABICA 361, 371, 727, 735, 740, 744, 747, 910
JAVORINA MILE PAPICA 374, 914, 915
JAVORINA NIKOLA 336
JAVORINA SAVKA 75
JAVORINA M. SAVKA SAŠA 951, 952, 953
JAVORINA VOJIN 158, 341, 357, 368, 371
JEFTIĆ 23
JELAČA ANKA 541, 542, 680
JELAČA BOGOLJUB 121
JELAČA DRAGAN 508
JELAČA DUŠAN 82, 85
JELAČA DUŠKO 101
JELAČA ĐURO 819
JELAČA IVO 801
JELAČA JURE 641
JELAČA MIĆO 801, 806
JELAČA NIKO ŠTAKOR 178
JELIĆ 24
JELIĆ BUTIĆ FIKRETA 135, 141, 171, 172, 173, 180, 979
JELIĆ IVAN 134
JELIĆ IVO 799
JELIĆ JOSO 443, 800
JELIĆ MILICA 152
JELIĆ NEVENKA 680
JELIĆ SLAVKO 88
JELINIĆ KRSTO 186
JELINIĆ MARIJA 161, 164
JERČINOVIĆ BRANKO 89, 90
JERKOVIĆ ANKICA 260
JERKOVIĆ BOĆA 500
JERKOVIĆ BOGDAN 219, 223, 229, 625
JERKOVIĆ BRAJKO 229
JERKOVIĆ CUKA 230
JERKOVIĆ DANICA 759, 785, 787, 789
JERKOVIĆ DIMITRIJE 399
JERKOVIĆ DMITAR 227, 259, 310, 534
JERKOVIĆ DUKO ĐUĐA 223
JERKOVIĆ DUŠAN 230
JERKOVIĆ ILIJA 534
JERKOVIĆ ISO 311
JERKOVIĆ JANKO 528, 534
JERKOVIĆ JOVO 219, 227, 529
JERKOVIĆ LJUBA 230
JERKOVIĆ LJUBICA 538, 781, 785, 789
JERKOVIĆ LJUBICA OBRADOVIĆ 625
JERKOVIĆ MIKA 538
JERKOVIĆ MILAN 2, 380
JERKOVIĆ J. MILAN 434, 534
JERKOVIĆ MILE 232, 233, 260, 290, 308, 310, 311
JERKOVIĆ MILE KATIN 608
JERKOVIĆ MILICA 227, 229, 538
JERKOVIĆ MILKA 223, 229
JERKOVIĆ MIRKO 85, 229, 260
JERKOVIĆ NEDA 229
JERKOVIĆ NEVENKA 223, 229
JERKOVIĆ NIKOLA 227
JERKOVIĆ PETAR 310
JERKOVIĆ K. PETAR 417

JERKOVIĆ S. PETAR 434
JERKOVIĆ SAVA 227, 237
JERKOVIĆ SAVKA 223, 229, 538
JERKOVIĆ SLOBODAN 310
JERKOVIĆ TOMO 624
JERKOVIĆ VLADO 309
JERKOVIĆ VOI SLAV 534
Dr JERNEJ 558
JORDAN JOSICA 42, 44
JORDAN TINKA 21, 71, 255, 261
JOVANIĆ ĐOKO 238, 267, 269 396, 403, 437, 443, 616, 629, 798, 849
JOVANOVIĆ JOLE 355
JOVANOVIĆ JURICA 355
JOVANOVIĆ MARIJA BAKINA 353
JOVANOVIĆ MILKA 949
JOVANOVIĆ NADA 953
JOVIĆ 228
JOVIĆ DANE 431, 631, 683, 687, 688, 709, 710, 711
JOVIĆ DMITAR 72
JOVIĆ JAGA 230
JOVIĆ JANJA 538
JOVIĆ JEKA 230
JOVIĆ LJUBICA 819
JOVIĆ MATE 610
JOVIĆ MIĆA 77, 259
JOVIĆ MILAN 228, 230
JOVIĆ SAVA 221, 228
JOVIĆ STEVELJA 228
JOVIĆ STEVO 221
JUGOVIĆ ANKICA 342, 359
JUGOVIĆ IVICA 151, 342
JUGOVIĆ IVO 342
JUGOVIĆ JOSO 357
JUGOVIĆ PAJO 347, 803, 810
JUGOVIĆ STJEPAN 641, 812, 813
JURASOVIĆ 19
JURASOVIĆ MILAN 808
JURASOVIĆ NIKOLA 641, 812, 813
JURĆIĆ IVO 330, 806
JURĆIĆ MARIJA 330, 806
JURĆIĆ VLADIMIR 89
JURIČEV 176
JURIČEV DIONIZIJE 175
JURIĆ GENO 39, 57
JURIĆ IVAN 150
JURIĆ VERA 167
JURIŠIĆ DANE 340
JURIŠIĆ DANE DAŠO 115, 913
JURIŠIĆ JOSO BRACO 148, 664, 667, 671
JURIŠIĆ JOSO 325, 331
JURIŠIĆ MARIJA BAVERKA 108, 109
JURIŠIĆ MARTIN MAKA 362, 812
JURIŠIĆ MILE BRICO 362
JURIŠIĆ STIPE 151, 325, 669
JURIŠIĆ STIPE DAŠIN 670
JURJEVIĆ ANTUN 632
JURJEVIĆ FRANJKA ANKAČA 632
JURJEVIĆ GAJO 280, 632
JURJEVIĆ IVAN 633, 812
JURJEVIĆ IVICA 812
JURJEVIĆ IVICA ĆUJO 633
JURJEVIĆ MACA 680
JURJEVIĆ MARIJANA 632
JURJEVIĆ MARTA 680
JURJEVIĆ MILAN 252, 268, 271 283
JURJEVIĆ MILAN ŠPANAC 615, 633
JURJEVIĆ MILE 585, 632
JURJEVIĆ MILE RADOV 632
JURJEVIĆ STEVO 632
JURJEVIĆ STIPE 632
JURJEVIĆ STJEPAN 812, 813
JURKOVIĆ IVAN 713
JURKOVIĆ JOSIP 641
JURKOVIĆ MILAN 712
JURKOVIĆ MILE MIĆO 362, 812
JURKOVIĆ TOMO 112
JUTT LOJZO 668
JUTT PERO 665

K

KAHNIĆ J. DMITAR 435
KAHNIĆ T. MILAN 435
KALINIĆ DANE 585
KALINIĆ JAGA 541
KALINIĆ T. PAVAO 435
KALINIĆ PETAR 248, 623, 629
KALINIĆ ŠTAKA 680
Dr KAMENAR ANTE 105
KARADŽIJA MILAN 880
KARAĐORĐEVIĆ ALEKSANDAR 13, 14, 15, 21, 73, 109, 172, 173
KARAVID RATKO 449, 451, 465, 468, 470, 881
KARDELJ EDVARD 626, 628, 626, 628
KARDELJ IVAN 946
KARDIJAN STJEPAN 20, 21
KARGAČIN 86
KARGAĆIN VLADIMIR 176, 309
KARIĆ ANTE 339, 809
KARIĆ BOŽO 362, 812
KARIĆ GRGA 325
KARIĆ IVA 325, 338, 340
KARIĆ IVE MILETIN 108
KARIĆ ZORA 339, 341
KARLIĆ PETAR 67
KARMEN 91
KASUMIĆ IVICA 665
KASUMOVIĆ MARIJA 327, 340, 341
KASUMOVIĆ MARTIN 147
KASUMOVIĆ PERO 340, 371
KAŠTELA JOCO 449
KAŠTELA JOSIP 451, 470
KAŠTELA JOSO 452, 460, 465
KATAN ELIAZER 554
KATALIN ANKA 359
KATIĆ 195
KATIĆ ANA 799, 801
KATIĆ BOŽO 799
KATIĆ DUJO 24, 84, 85, 164, 168, 256, 260, 261, 443
KATIĆ ĐURO 283

KATIĆ IVAN 260, 261, 631, 811
KATIĆ IVICA 260, 625, 631, 811
KATIĆ LUCA 260, 680
KATIĆ MARIJA 84, 629, 672, 676, 678
KAVURIĆ 183
KEISER WILHELM 187
KEKIĆ IKA 813
KEKIĆ ILIJA 819
KEKIĆ KOKA 818
KEKIĆ MACA 781
KEKIĆ MARIJA SEKA 641, 813
KEKIĆ MIRA 813
KEKIĆ LAZO 813
KEKIĆ LJUBICA 813
KESIĆ PETAR BIĆO 575
KIRAC 164
KLAIĆ IVANKA 159
KLAJNHAPEL FRANC 555, 558, 559
KLAŠNJIĆ DANE 621
KLAŠNJIĆ LUKICA 621
KLEMENĆIĆ MILE 913
KLENČIĆ ILIJA 819
KLEUT BOJA 759, 783
KLEUT DANICA 539, 680
KLEUT MILAN 395
KLEUT S. MILAN 434
KLEUT MILE 507, 510
KLEUT MILKA ŽUTIĆ 783
KLEUT MILKICA 783
KLEUT NIKICA 408, 411, 420
KLEUT NIKOLA 405
KLEUT M. NIKOLA 434
KLEUT PERICA 383
Dr KLEUT PETAR 2, 10, 256, 272, 275, 386, 388, 404,405,406,408,412,413, 419, 421, 425,433,444,462,464,466, 468, 480, 497,502,503,507,566,629, 705, 734, 782,828,838,879,880,888, 924
KLEUT M. PETAR 434
KLEUT ŠTEVAN 624
KLOBUČAR IVICA 347
KLJAIĆ PETAR 271, 272, 623, 629, 630
KNEZOVIĆ ZLATA 769
KNEŽEVIĆ JEKA 541
KNEŽEVIĆ JELA 680
KNEŽEVIĆ JOVO 701
KNEŽEVIĆ KRSTE 276, 448
KNEŽEVIĆ LJUBO 271
KNEŽEVIĆ MILAN 149, 150, 179, 262
KNEŽEVIĆ MILKA ŽIGIĆ 621
KNEŽEVIĆ STRAHINJA 101
KNEŽEVIĆ SIME 276, 448, 449
KNEŽEVIĆ VAJO 621
KNEŽEVIĆ VLADIMIR 79, 81
KOCANOV ANKA 291
KOČIĆ 91
KOJIĆ JOSO 464
KOKOT MILAN 250, 621, 635
KOKOT PETAR 103
KOKOTOVIĆ 591
KOKOTOVIĆ M. BOGDAN 843
KOKOTOVIĆ DANE 336
KOKOTOVIĆ DANICA 315, 343, 344, 357, 359
KOKOTOVIĆ DUŠAN 149, 150
KOKOTOVIĆ JOVO 345, 507, 510, 740, 744, 896
KOKOTOVIĆ MANDA 315, 330, 343, 347, 348, 358, 370, 911
KOKOTOVIĆ MANE 157, 357, 359, 910
KOKOTOVIĆ MARIJA 325
KOKOTOVIĆ MIĆO 115, 123, 130, 132, 149, 150, 316, 668
KOKOTOVIĆ MILKA 541
KOKOTOVIĆ NIKOLA 157, 158, 321
KOKOTOVIĆ OBRAD 345
KOKOTOVIĆ SVETOZAR 157, 336, 341
KOLAČEVIĆ NIKO 174
KOLAK IĆO 143, 147, 148
KOLAK IVAN 128, 325, 338
KOLAK IVAN LJUŠTRE 913
KOLAK N. JANDRE 913
KOLAK JOSO 325
KOLAK JUKA 131, 149, 153, 156, 158 179, 272,273,315, 320, 323, 328 330, 331, 337,341,342, 344, 348, 350, 351, 352, 353,361,369, 370, 372, 402, 664, 665, 666, 667, 668, 670, 910
KOLAK MAĆA 341, 372
KOLAK MARIJANA 670
KOLAK STIPE 339
KOLAR MIRA DIMITRIJEVIĆ 113
KOLAR ZORA 359
KONČAR DRAGICA 159
KONČAR RADE 25, 60, 159, 162, 166, 310
KONJEVIĆ DRAGIĆ 416
KONJEVIĆ ETO 275
KONJEVIĆ NIKOLA 423
KONJEVIĆ V. NIKOLA 435
KONJEVIĆ PETAR 408
KORAĆ 44
KORAĆ BOGDAN 401
KORAĆ DUŠAN 819, 933
KORAĆ ĐURO 55
KORAĆ P. ĐURO 247
KORAĆ M, MOMČILO 401
KORAĆ NIKO 96, 100
KORAĆ NIKOLA NIKO 27, 79
KORAĆ PEKO 401
KORAĆ SMILJA 819
KORDIĆ BRANKO ČULINOV 842
KORDIĆ D. BRANKO 844
KORDIĆ DANA 316, 344, 353
KORDIĆ DANE DAŠO 913
KORDIĆ DUŠAN 344, 353, 748
KORDIĆ GENO 112
KORDIĆ MIKA 913
KORDIĆ NIKOLA GENO 127
KORDIĆ PETAR 353
KORDIĆ VAĆO 127, 130, 131, 158, 322, 347
KOREN MIRKO 113
KORICA DANE 243, 268, 622, 623, 629
KORICA B. DANE 247, 263
KORICA DUŠAN 268

KORICA S. DUŠAN 435
KORICA ĐURO 622
KORICA D. ĐURO 247
KORICA S. GOJKO 435
KORICA JANKO 738, 744
KORICA M. JANKO 247
KORICA JOVO 268
KORICA S. JOVO 247
KORICA KOKA 549, 680
KORICA MARKO 268, 283, 502, 709, 710, 711
KORICA MILAN 263, 268, 628, 645
KORICA I. MILANKO 247
KORICA MILE 263, 264, 268, 271, 412, 628, 629, 630, 657, 829
KORICA MILE »BEKRIJA« 395, 405
KORICA MILE MIHAJLO 622
KORICA MILE MITAJILO 647
KORICA S. MILE 435
KORICA PETAR 268, 547, 549, 622
KORICA RADE 242, 243, 245, 263, 268
KORICA, M, RADE 247
KORICA SAVA 622, 630
KORICA, S. SAVA 247
KORICA SOFIJA TETA RAJŠIĆ 539
KORICA I. STE VAN — LOLA 954
KORICA STEVO 268, 503, 504
KORICA I. STEVO 435
KORICA M. STEVO 247
KORICA STEVO LOLA 201, 405, 410
KOŠIĆ LJUBICA 781
KOSOVIĆ ANKICA 680
KOSOVIĆ DRAGA 789
KOSOVIĆ DRAGICA 678, 801
KOSOVIĆ IVKA 680
KOSOVIĆ JURE 641 801, 812
KOSOVIĆ KATA 79, 81
KOSOVIĆ MARA 541
KOSOVIĆ PAJO 101, 261, 655, 801
KOSOVIĆ STJEPAN 195, 196
KOSOVIĆ VILIM 534
KOSTELAC ZORA 785
KOSTIĆ UROŠ 932
KOŠUTIĆ FANI 541
KOVAČ DANE 399
KOVAČ ĐUKAN 400
KOVAČ ĐURAN 545
KOVAČ N. ILIJA 401
KOVAČ R. ISO 400
KOVAČ JOVAN 401, 402
KOVAČ JOVO 485
KOVAČ LUKA 621, 631
KOVAČ MARIJA 400
KOVAČ MILAN 401
KOVAČ MOMČILO 401
KOVAČ SIMO 399, 400, 401, 402, 614
KOVAČ STANIŠA 399, 401
KOVAČ TODOR 401
KOVAČEVIĆ ANTE 85, 260
KOVAČEVIĆ IVICA 108
KOVAČEVIĆ MIJAT 164
KOVAČEVIĆ MIRIĆ SOKA 566
KOVAČEVIĆ ZVONKO 174
KOVAČEVIĆ NIKOLA 418, 436
KRAGULJAC STEVO 101
KRAJAČIĆ 183
KRAJINOVIĆ BRANKO 624
KRAJINOVIĆ ĐURO 249, 624
KRAJINOVIĆ JOSO 624
KRAJINOVIĆ LUĐA 624
KRAJINOVIĆ LJUBICA 680
KRAJINOVIĆ NIKOLA 256, 259
KRAJNOVIĆ ANĐA 229
KRAJNOVIĆ DUŠAN 622
KRAJNOVIĆ DUŠANKA 538, 689
KRAJNOVIĆ ĐURO 229, 759
KRAJNOVIĆ ILIJA 228
KRAJNOVIĆ ISO 228
KRAJNOVIĆ JAGA 229
KRAJNOVIĆ JANKO 228
KRAJNOVIĆ JANJA 228, 535, 538
KRAJNOVIĆ JANJA MARKOVA 542
KRAJNOVIĆ JEKA 230, 538
KRAJNOVIĆ BRNOGA JEKA 541
KRAJNOVIĆ JOVO 179, 230
KRAJNOVIĆ MARA 229
KRAJNOVIĆ MARIJANA 229
KRAJNOVIĆ MIKA 538
KRAJNOVIĆ MIKA MARKOVA 542
KRAJNOVIĆ MILAN 622
KRAJNOVIĆ MILE 228, 624
KRAJNOVIĆ MILEVA 228, 544
KRAJNOVIĆ MILICA 228
KRAJNOVIĆ MIRA 2
KRAJNOVIĆ NADA 538, 680
KRAJNOVIĆ NADA MICINA 542
KRAJNOVIĆ NEVENA 538, 624
KRAJNOVIĆ NIKOLA 85, 220, 229, 276, 283, 290, 310
KRAJNOVIĆ NIKOLA CRNI 624, 631
KRAJNOVIĆ NIKOLA ILIČKOV 629
KRAJNOVIĆ PETAR 220, 229
KRAJNOVIĆ PETRA 228
KRAJNOVIĆ SAVA 228, 230, 538
KRAJNOVIĆ SIMO 229
KRAJNOVIĆ SMILJA 229
KRAJNOVIĆ ZORKA 538
KRALIK FRANJO 175
KRALJ 496
Dr KRALJ IVAN 552, 553, 555, 565, 571
KRALJEVIĆ MIROSLAV 67, 100
KRALJEVIĆ NIKOLA 75, 78
KRANJČEC 21
KRANJČEVIĆ RADE 621
KRAŠOVEC NEVENKA 85
KRAVIĆ ILIJA 628
KRAVIĆ STOJAN 622, 819
KREKOVIĆ IVAN ĆIĆKO 667
KREKOVIĆ JURICA 664, 667
KREKOVIĆ NIKOLA 112, 125
KREVIĆ BRANKO 310, 312
KRIĆKOVIĆ I. BOŽO 247
KRIČKOVIĆ ĐURO 500
KRIĆKOVIĆ GOJKO 263

KRIĆKOVIĆ NIKOLA 624
KRIČKOVIĆ PETAR 263
KRIŠKOVIČ 19
KRÜGER 817
KRIVOKUCA ZDENKA 971
FDT P'T'A Q1
KRNJAIĆ BRANKO 237, 622
KRNJAIĆ I. BRANKO 247
KRPAN ANKA 338, 354
KRPAN ANTE 641
KRPAN JOSO 330, 800, 806
KRPAN KARLO 120, 130, 150, 151, 156, 158, 330, 338, 349, 350, 374
KRPAN KARLO PEKAR 815, 914
KRPAN MARKO 338, 349, 350, 806, 914
KRPAN MILOŠ 67, 68
KRPAN VICE 338, 354
KRTINIĆ PERICA 704
KRUNIĆ TOMO 809
KRUNIĆ UROŠ 880, 896
KUĆIŠ STEPAN 204
KUDUZ ILIJA 242
KUDUZ N. ILIJA 247
KUKTĆ SIMIĆ 716
KUKIĆ STANKO 244
KUKULJAN ANTE 396
KULAŠ JURICA 325, 327, 340
KULAŠ KAJA 327, 340
KULAŠ MICA 120, 129, 130, 132, 147, 149, 151, 155, 158, 179, 315, 317, 324, 326, 327, 329, 331, 339, 342, 348, 350, 356, 664, 668
KUNAR JOJA 339
KUNDRIC BRANKO 101
KUPREŠANIN 385
KUPREŠANIN I. BRANKO 434
KUPREŠANTN M. DUŠAN 434
KUPREŠANIN ICAN 607
KUPREŠANIN ILIJA 248, 624
KUPREŠANIN Đ. ILIJA 434
KUPREŠANIN JANJA 541
KUPREŠANIN JELA 680
KUPREŠANIN JOVAN 269
KUPREŠANIN JOVO 422, 433
KUPREŠANIN M. JOVO 434
KUPREŠANIN KATA 539
KUPREŠANIN MARIJA 671
KUPREŠANIN MILAN 2, 10, 242, 269, 275,332, 377, 378, 396, 404, 409, 425, 480,484, 573, 628, 629 782, 800, 804, 955, 956. 980
KUPREŠANIN NIKOLA 624
KUPREŠANIN M. NIKOLA 434
KUPREŠANIN RADE 422
KUPREŠANIN J. RADE 435
KUPREŠANIN STEVO 624
KURAJ 877, 878
KURTEŠ PAVE FEŠTER 913
KVATERNIK 169, 174
KVATERNIK DIDO 185, 195
KVATERNIK EUGEN 168
KVATERNIK SLAVKO 172
LAKUŠ FILIP 361
LASKOVIĆ DRAGIŠA 543, 553
LASKOVIC GOJKO 632
LASKOVIC JELA BOGDINA 539
LASKOVIC MARICA BOGDINA 539
LASKOVIC MILANKO 629
LASKOVIC M. MIRKO 434
LASKOVIC STEVAN 548, 632
LASTAVICA DANE 143, 504, 541, 543, 841
LASTAVICA DESA 541
LASTAVICA MILAN 735, 744, 747
LASTAVICA R. MILAN 748
LASTAVICA MILE 748
LAZERI 507
LAZIC ANKICA 540, 680
LAZIĆ DANILO 248
LAZIĆ DUŠAN 248
LAZIĆ LJUBA 540
LAZIĆ MANE 242
LAZIĆ I. MANE 247
LAZIĆ MATEŠA 111
LAZIĆ MILAN 248
LAZIĆ MILICA 785, 789
LAZIĆ NEDELJKA NENA 680
LAZIĆ SAVA 243
LAZIĆ M. SAVA 247
LAZIĆ STOJAN 635
LEKA JELA 499
LEMAIĆ ISO 54, 62
LEMAIĆ SVETO 811
LEMAIĆ 160
LEMAIĆ BOŽO 82
LEMAIĆ DANE 160, 161, 641, 819
LEMAIĆ DANICA 819
LEMAIĆ ILIJA 82, 85
LEMAIĆ JELENA 819
LEMAIĆ LUKA 160
LEMAIĆ MANJA 819
LEMAIĆ S. MILAN 436
LEMAIĆ MILE 641
LEMAIĆ L. KOSOVIĆ MILEVA 641
LEMAIĆ MILICA 85
LEMAIĆ NINA 160, 163
LEMIĆ MILAN 841, 843
LEMIĆ MILAN TUBONJA 842
LEMIĆ MILE 155, 158, 316, 342, 344, 345, 353, 360
LEMIĆ PETAR TUBONJA 547
LEMIĆ VLADO 344
LENJIN 29, 30, 40
Dr LESIĆ IVAN 562
LESIN MILE 64
LEVAR PAJO 101
LEVAR VLADO 178
LEVNAIĆ BRANKO 781, 782
LEVNAIĆ JANKO 624
LEVNAIĆ JOCO 507, 510
LIČINA DANE 607
LIČINA DARA 541
LIČINA MILAN 629

LIČINA N. MILAN 435
LIČINA MILE BIKAN 623
LIČINA VASO 388, 548
LIEBKNECHT 68
LISAC DRAGO 534
LISAC IVAN 262
LISAC JELA 809
LISAC MANDA 625
LISAC PAJO 262, 625, 809
LISAC LONČAR NIKOLA 925
LONČARIĆ JOVO 880
LONDON 32, 91
LONDON DŽEK 951
LORKOVIĆ 80, 180
LORKOVIĆ MLADEN 174
LORKOVIĆ S. 174
LOVRIĆ DANE 614
LOVRIĆ MILE 610
LUBURIĆ VJEKOSLAV MAKS 185, 195
LUČIĆ JANJA 230
LUČIĆ LUBICA 230
LUČIĆ PETAR 230
LUIĆ BOŽO 112
LUIĆ GRGA 150, 156
LUIĆ JOSO 150, 154, 156, 800
LUIĆ MILE 318
LUKIĆ 381
LUKIĆ JOVAN 559
LUKIĆ MIHAIL 211
LUKIĆ PERO 338
LULICA 395
LULIĆ ANA 338, 354
LULIć BOŽO 125, 355
LULIĆ DRAGA 338
LULIĆ GIGO 326
LULIĆ GRGA 330—338, 739
LULIĆ JOSIP 356
LULIĆ JOSO 121, 329, 338, 349, 350, 353, 358, 914
LULIĆ MARTIN 112
LULIĆ MARTIN VEČKER 107
LULIĆ MILAN 327, 340
LULIĆ MILE 326, 339
LULIĆ MILE DRAJA 113
LULIĆ PAVE DRAJA 913
LULIĆ PERO 330, 334, 339, 351
LULIĆ PETAR 355
LUSIOLI 455, 456

LJ

Dr LJANNICKI BORIS 565, 566
LJESKOVAC M. BRANKO 343
LJESKOVAC JOVO 395, 408
LJESKOVAC JOVO VOZAR 405, 412
LJESKOVAC M. JOVO 434
LJESKOVAC VLADIMIR SOKO 405
LJESKOVAC M. VLADIMIR 434
LJESKOVAC VLADO 395, 412, 433, 548
LJUBIBRATIĆ BORO 91
LJUBIBRATOVIĆ 52
LJUBIBRATOVIĆ BORO 50
LJUBIČIĆ KRSTO 83
LJUBOBRATOVIĆ 51, 98
LJUBOBRATOVIĆ BERISLAV 98 99
LJUBOJEVIĆ DRAGAN 394 474 808
LJUBOJEVIĆ DUŠAN 632 ’
LJUBOJEVIĆ I. DUŠAN 434
LJUBOJEVIĆ M. ĐURO 434
LJUBOJEVIĆ G. ILIJA 434
LJUBOTINA MIŠO 641
LJUŠTINA 474
LJUŠTINA DUŠAN 245
LJUŠTINA N. ĐURO 434
LJUŠTINA MARICA 272
LJUŠTINA MIĆO 248
LJUŠTINA MILAN 624, 632
LJUŠTINA MILE 785, 789
LJUŠTINA PETAR 101, 309, 408 433
LJUŠTINA R. PETAR 434
LJUŠTINA S. PETAR 434
LJUŠTINA STEVO 624

M

MAČEK 12, 23, 58, 76, 79, 86, 174 176, 178, 381, 613, 634, 648, 666, 811, 825,’ 826
MAČEK VLATKO 119, 120
MAGAŠ LJUBO 186
MAJETIĆ FRANJO 130
MAJSTOROVIĆ 176
MAJSTOROVIĆ MILOJKO 71
MAKSIMOV TOMO 128
MAKSIMOVIĆ 182
MAKSIMOVIĆ BOGDAN 75
MAKSIMOVIĆ MILAN 179
MALY JAROSLAV 91, 98, 99, 641, 812
MALY KARMEN 641, 812
MALJKOVIĆ ANKICA 272
MALJKOVIĆ BRANKO 247, 504
MALJKOVIĆ DMITAR 545
MALJKOVIĆ D. DMITAR 247
MALJKOVIĆ DUŠAN 428, 502, 683, 689, 694
MALJKOVIĆ B. DUŠAN 247, 435
MALJKOVIĆ D. DUŠAN 268
MALJKOVIĆ M. DUŠAN 268
MALJKOVIĆ ĐURO 630
MALJKOVIĆ JELKA 680
MALJKOVIĆ JOVO MAĆKIĆ 204
MALJKOVIĆ T. MANE 435
MALJKOVIĆ 503
MALJKOVIĆ MILOŠ 417
MALJKOVIĆ D. MILOŠ 435
MALJKOVIĆ MILJA 540
MALJKOVIĆ NIKOLA 500
MALJKOVIĆ T. PETAR 435
MALJKOVIĆ TOMO 621
MANDARIĆ DRAGA 680
MANDARIĆ DRAGA NIKAČOVA 540
MANDARIĆ DUŠAN 103, 242, 262, 263, 455
MANDARIĆ JELA 540
MANDARIĆ JOVANKA 540

MANDARIĆ MILAN 241, 500, 607
MANDARIĆ MILE 204 242, 268, 485, 545, 578, 621
MANDARIĆ MILICA 621
MANDARIĆ MILOŠ 103, 242, 607
MANDARIĆ MILJA 540
MANDARIĆ MILJA ANDINA 540
MANDARIĆ NIKOLA 263, 500
MANDARIĆ RAŠO 621
MANDARIĆ SRĐAN 521
MANDARIĆ VLADIMIR 511, 514
MANDARIĆ VLADO 253, 485, 491, 500
MANDEKIĆ MARKO MAKA 367, 374, 800, 815
MANDEKIĆ MILAN 157, 158
MANDIĆ 820
MANDIĆ ANĐA 540
MANDIĆ MIJO 67
MANDIĆ MILE 250, 251
MANESTAR STANKO 81, 84
MANOLA NANA 341, 344
MANOLA SREĆKO 849
MANJICIN BOGDAN 57
MANJICIN DANE 40, 57, 64
MANJICIN JOVO 57
MANJICIN MILE 40
MANJICIN NIKICA 40, 58
MANJICIN RADE 57
MAODUŠ DARA 624, 680
MAODUŠ DUŠAN 420, 431
MAODUŠ DUŠAN KONJANIK 404, 405, 408, 412
MAODUŠ N. DUŠAN 434
MAODUŠ ĐURO 439
MAODUŠ JOSO 624
MAODUŠ LUKA 439
MAODUŠ MICA 439, 624, 808
MAODUŠ S. RADE 434
MAODUŠ STEVO 385, 402, 408, 429, 480, 500, 607, 608, 682
MAODUŠ N. STEVO 434
MARAS ANA 802
MARAS ANTE 802
MARAS FRANE 632
MARAS IVAN 632, 802
MARAS MARKO CIGO 178
MARAS MARTIN 186
MARAS MATIJA 680
MARAS MILAN 802
MARASOVIĆ JOSO 276
MARGANOVIĆ PAJO 946
MARICIC MILE 449
MARIJAN TODE 100
MARINAC LUKAN 355
MARINAC MARICA 353, 354, 371
MARINAC TOCO 120, 353, 355
MARINAC TOMO 353
MARINCIĆ VLADIMIR 238
MARINIĆ ILIJA 624
MARINIĆ PEPA 353, 374
MARINIĆ PEPICA 815
MARINKOVIĆ DUJO 449
MARINKOVIĆ JOCO 449
MARINKOVIĆ NIKOLA 276, 449, 450, 452, 455, 460, 462, 463, 465, 895
MARJANOVIĆ ĐURĐICA 819, 828
MARKOVIC 91
MARKOVIĆ BLAŽ 330, 338, 355
MARKOVIĆ BOŽO 156, 338, 353, 359, 362, 364, 371, 799, 808, 812
MARKOVIĆ FRANJO 338, 354
MARKOVIĆ IVAN 128
MARKOVIĆ JOSO 112, 126, 376
MARKOVIĆ JOVICA 947
MARKOVIĆ LUCA 625
MARKOVIĆ LUKA 106, 107, 108, 110, 112, 325
MARKOVIĆ MICIKA 359
MARKOVIĆ MILE 800
MARKOVIĆ MILUTIN 641
MARKOVIC NIKOLA 107, 112, 120, 325, 338, 800, 806
MARKOVIĆ PAVE 353, 809, 911
MARKOVIĆ REZA 341
MARKOVIĆ ŠTIPAN 121
MARKOVIĆ STIPE MACOLA 364, 811
MARKS KARL 29, 30, 31, 40
MARTINC PETAR 91
MARTINELI 457
MARTINOV ADAM 354
MARUNIĆ DESA 544, 545, 546, 549, 551, 552
MARUNIĆ DESANKA 680
MARUNIĆ I. MILAN 434
MARUŠIĆ DRAGO 20, 72, 76, 77
MASARIK TOMAŠ 52
MAŠIC 36, 86
MAŠIĆ NIKOLA 52, 54, 97, 176, 309
MAŠTROVIĆ IBA 450
MAŠTROVIĆ A. NINO 448, 449, 455, 456
MATAIJA IVANKA 58, 81, 100, 633, 672
MATIJA MILAN 178
MATAK ANTE 276
MATAK JAKOV 456
MATIĆ ANKA 544, 680, 684, 685
MATIĆ BOGDE 524
MATIĆ BOJA 223, 229
MATIĆ BOSA 224, 228, 229
MATIĆ DUŠAN 228, 534
MATIĆ ĐURO 224, 229, 534, 924, 933
MATIĆ GOJKO 225, 230, 524, 534
MATIĆ ISO 524, 529
MATIĆ JAGA 228
MATIĆ JANJA 228
MATIĆ JELA 228
MATIC JOVAN 228
MATIĆ LUKA 229
MATIĆ LUKA LUIS 223
MATIĆ LJUBA 228
MATIĆ MICAN 529
MATIĆ MIKA 228
MATIĆ MILA 233
MATIĆ MILE 228, 233
MATIĆ MILICA 228
MATIĆ NEĐO 228
MATIĆ NIKOLA 228

MATIĆ PAJO 233, 531
MATIĆ PEKO 107
MATIĆ SAVA 224, 229
MATIĆ SAVKA 228
MATIĆ SMILJA 228
MATIĆ SOKA 228
MATIĆ STOJAN 247, 231, 513, 514, 515, 525
MATIĆ SVETO 228
MATIĆ VLADO 228, 233
MATIĆ VOISLAV 528, 534
MATIĆ ZORA 233
MATIJAŠEVIĆ ANKICA 282
MATIJAŠEVIĆ MATO 59, 91, 98, 655, 779
MATIJAŠIĆ MATE 641
MATIJEVIĆ JOSO 178
MATIJEVIĆ LUKA 115
MAUTNER DRAGO 195
MAŽAR JOSIP 98
MAŽAR MARIJA 340
MAŽAR MARTIN 641
MAŽAR NADA 282
MAŽURAN 19
MAZURAN Đ. 21
MAŽURAN JOSIP 70
MAŽURAN JURAJ ĐORĐE 71, 72, 74
MAŽURAN KATICA 21, 71, 74
MAZURAN LAVOSLAV 75
MEDAKOVIĆ 90
MEDIĆ MIĆO 733
MEDIĆ SVETO 361, 808
Dr MERZ IVAN 175
MESIĆ IVAN 625
Gen. MICKL 817
MIĆIĆ MILE 148
MIHAJLOVIĆ 184
MIHALIĆ IVAN 309
MIHALOVIĆ DRAZO 347, 810, 825, 828
MIHALOVIĆ JANKO 183
MIHALJEVIĆ PETAR 632
MIHIĆ ALEKSANDAR 85
MIHIĆ MILAN 429, 624
MIHIĆ P. MILAN 434
MIHIĆ NIKOLA 179
MIHIĆ NOVAK NOVE 407, 408, 409
MIHOVILOVIĆ MILANKO 881
MIKEZ GRGA 806
Dr MILAS MARIO 561, 562
MILEKIĆ ĐURO 585
MILEKIĆ S. GOJKO 435
MILEKIĆ SAVA 624
MILETIĆ BOŽO 796
MILETIĆ BRANKO 568
MILETIĆ DRAGICA 450
MILETIĆ FRANE 178
MILETIĆ JOSO 806
MILETIĆ MILAN 355
MILETIĆ PETKO 125
MILEUSNIĆ BUDE 399
MILEUSNIĆ JOVO 157
MILEUSNIĆ LAZO LAĆAN 621
MILEUSNIĆ MILE 273, 283, 284
MILEUSNIĆ MILEVA 680
MILINKOVIĆ BRANKO 143, 148 815
MILINKOVIĆ ICA 316
MILINKOVIĆ IVA 320, 325
MILINKOVIĆ IVAN 808
MILINKOVIĆ MARKO 153, 325
MILINKOVIĆ MILE 325
MILINKOVIĆ NIKOLA 260, 806
MILINKOVIĆ STIPO 325
MILINKOVIĆ TOMO 260
MILINKOVIĆ VICKO 128, 150, 668
MILINOVIĆ BRANKO 806
MILINOVIĆ IKA 680
MILINOVIĆ JOSO 799
MILINOVIĆ MARTIN 260, 443
MILINOVIĆ S. MARTIN 436
MILINOVIĆ NIKOLA 442, 443
MILINOVIĆ PERO 440
MILINOVIĆ PETAR 260, 443, 799
MILINOVIĆ K. PETAR 436
MILKOVIĆ ANA 260
MILKOVIĆ ANTE 260, 371, 443, 720, 738 805, 811, 909, 910
MILKOVIĆ M. ANTE 436
MILKOVIĆ R. ANTE 443
MILKOVIĆ BRANKO 117, 119, 120, 130, 796, 799, 800
MILKOVIĆ DRAGAN 283, 625, 631
MILKOVIĆ IVA 260
MILKOVIĆ IVAN 84, 157, 158, 283 324, 331, 334, 338, 339, 341, 343, 797
MILKOVIĆ IVAN BRULÉ 85
MILKOVIĆ IVAN FOR 107
MILKOVIĆ IVAN FUKSAN 667, 671, 842
MILKOVIĆ IVE FUKSANOVA 664
MILKOVIĆ JOJA 112, 340
MILKOVIĆ JOSIPA FUKSONOVA 359
MILKOVIĆ JOSO 112, 125, 260, 283, 339, 351, 443, 641
MILKOVIĆ JOSO 436
MILKOVIĆ JOSO TABIN 107
MILKOVIĆ JURE 112, 125
MILKOVIĆ LUCA 260, 541, 542
MILKOVIĆ LUCIJA 678
MILKOVIĆ MARKO 327, 375, 812, 915
MILKOVIĆ MARIJA MICA 913
MILKOVIĆ MARTIN VIDIĆEV 107
MILKOVIĆ MATO 811
MILKOVIĆ MILE 327, 340
MILKOVIĆ NIKOLA 283, 317, 340
MILKOVIĆ NIKOLA FUKSAN 106, 107, 110, 112, 119, 120, 121, 122. 129, 131
MILKOVIĆ PAJO 260, 283, 443
MILKOVIĆ M. PAJO 436
MILKOVIĆ RADE 260
MILKOVIĆ STIPE 128, 338, 340, 375, 812, 915
MILKOVIĆ TOMO 443
MILKOVIĆ VICO 120, 130, 131, 797
MILOJEVIĆ B. DANE 247
MILOJEVIĆ ĐURO 24, 263, 268
MILOJEVIĆ ĐURO ĐURT 263, 395, 622, 629,634, 683, 689, 694

MILOJEVIĆ MANE 263
MILOJEVIĆ MILEVA 674, 675, 678
MILOJEVIĆ J. NIKOLA 247
MILOJEVIĆ SAVA 24, 263, 268
MILOJEVIĆ B. SAVA 247
MILOJEVIĆ SIMO 263
MILOSAVLJEVIĆ ANICA 400
MILOSAVLJEVIĆ MARKO 400
MILOŠ LJUBO 949
MILJKOVIĆ IVAN 143, 151, 790, 793
MILJKOVIĆ MILE 153
MILJKOVIĆ STIPE 153
MILJUŠ SIMO 109, 655
MIOĆIĆ MIMINA 449
MIRKOVIĆ ILIJA 85
MIŠČEVIĆ DUŠAN 632
MIŠČEVIĆ LUKA LUKICA 24, 88, 101, 103, 104, 262, 263, 271, 276, 278, 460, 478
MIŠČEVIĆ MARA 540, 541
MIŠČEVIĆ MARTA 680
MIŠČEVIĆ MIĆO 357, 370, 913
MIŠČEVIĆ MILEVA 220
MIŠČEVIĆ KRAJNOVIĆ MILEVA 220
MIŠČEVIĆ MILORAD 2, 10, 84, 88, 101, 103, 104, 263, 267, 398, 478, 500
MIŠČEVIĆ NIKOLA 433
MIŠČEVIĆ J. NIKOLA 435
MIŠČEVIĆ PETAR 624
MIŠČEVIĆ SEJA 680
MIŠČEVIĆ SEJA (MILICA) LEMAIĆ 539, 543
MIŠČEVIĆ ŠTAKA 678
MIŠČEVIĆ ŠTAKA BJEGOVIĆ 541
MIŠČEVIĆ STEVO SPAJIJA 629
MIŠKOVIĆ FRANE 276
MIŠKOVIĆ MILORAD 24
MIŠKULIN PERO 150, 156
MOGUŠ 176
MOGUŠ MATE 175
MOMČILOVIĆ ANKA 343
MOMČILOVIĆ NIKOLA 157
MOMČILOVIĆ PEJO 40
Dr MORELJ MARJAN 558, 559
MRDA SIMO 565, 874
MRKAILO BORKA 541
MRKAILO Đ. MILAN 435
MRKAILO J. MILE 435
MRKALJ SAVA 808
MRKOBRADA BOŽINA 40, 57
MRKŠIĆ DANE 248, 272, 283, 284, 794, 808, 808, 810, 816
MRKŠIĆ JAGA DANINA 539
MRKŠIĆ D. JOVO 434
MRKŠIĆ MILAN 632
MUHAR KATICA 84
MUHAR MARICA 159, 166
MUHAR MIĆO 282, 311
MUHAR MIĆUN 85, 256, 677
MUHAR MILAN 115, 162, 163, 164, 165, 167
MUHAR MILAN MIĆUN 159, 443
Dr MUHVIĆ 555
MUHVIĆ MARIJA 641
MUKIĆ 74
MUNJAS MARKO 149, 150
MUNJAS MILAN 842
MUNJAS NIKO 342, 344
MUNJAS NIKOLA 158, 357
MUNJAS PEJO 158, 341, 343, 357, 371
MUNJAS PETAR 321, 373, 808
MURGIĆ ANA 85
MURGIĆ ANKA 81, 664
MURGIĆ JOPA 339
MURGIĆ JUKA 318, 324, 326
MURGIĆ JULTUS 109
MURGIĆ MARIJA 108
MURGIĆ MARKO 324
MURGIĆ STIPE 339, 809
MURKOVIĆ IVAN 179, 307
MUSELINOVIĆ 810
MUSIĆ JOJA 801
MUSIĆ MARTIN 534
MUSONILI 14, 15, 36, 51, 80, 172, 173, 174

N

NAD KOŠTA 126
NAGLIĆ 168
NAGLIĆ JURE 22, 28, 31, 41, 59, 60, 79, 81, 82, 85, 88, 90, 92, 96, 100, 166, 167, 176, 261, 283, 480, 625, 794, 800
NAGLIĆ NIKOLA 100, 155
NAGLIĆ NINA 28
NAGLIĆ ZVONE 178
NARANČIĆ MILAN 881
NARANČIĆ VLADO 250
NARANDŽIĆ DANJEŠ 545
NARANDŽIĆ MAŠA 680
NARANDŽIĆ MIRJANA 72
NARANDŽIĆ VOJISLAV 78, 79, 81
NAZOR VLADIMIR 168
NEKIĆ 853
NENADIĆ JOSO 325, 338, 340
NENADIĆ JOŽA 112
NIKOLIĆ 98
NIKOLIŠ GOJKO 555
NIKŠIĆ BORISLAV 85
NIKŠIĆ DESA 621
NIKŠIĆ GROZDANA 85
NIKŠIĆ JOVELJA 248
NIKŠIĆ JURA 282
NIKŠIĆ JURAJ 82
NIKŠIĆ MARIJA 680
NIKŠIĆ TOMO 24, 136, 261, 289, 314, 315, 316, 319, 326, 350, 361, 367, 395, 403, 7QS 803
NIKŠIĆ VLASTA 85
NOVAK VIKTOR 170, 171, 175, 176, 177, 180
NOVAK VJENCESLAV 67
NOVKOVIĆ BOGDAN 179
NOVKOVIĆ DANE 483, 621, 629
NOVKOVIĆ ĐURO 263
NOVKOVIĆ GLIŠO 201, 202

NOVKOVIĆ ISO 262
NOVKOVIC JELA 632
NOVKOVIĆ JOVO 263, 500, 514
NOVKOVIĆ LAZO 622
NOVKOVIĆ MANE 263
NOVKOVIĆ MARKO 632
NOVKOVIĆ MILAN 499, 805
NOVKOVIĆ MILOŠ 263
NOVKOVIĆ MOMČILO 412, 419 428, 429, 430, 431, 443, 502, 565, 574, 801, 890, 957
NOVKOVIĆ J. MOMČILO 435
NOVKOVIĆ NIKICA 632
NOVKOVIĆ NIKOLA 263, 495, 632
NOVKOVIĆ SAVA 263
NOVKOVIĆ J. SAVA 435
NOVKOVIĆ STEVO 482 485, 490, 498, 500, 514
NOVKOVIĆ J. ŽIVKO 435

NJ

NJEGOMIR ANĐA 540, 632, 680
NJEGOMIR ANKA 540, 544
NJEGOMIR DMITAR 581
NJEGOMIR DUŠAN 478, 479, 480, 484, 485, 621
NJEGOMIR ĐURĐA 632
NJEGOMIR JOCO 247, 248, 250, 267, 269, 378, 386, 433, 475, 478, 479, 480, 482, 484, 499, 500, 502
NJEGOMIR MARA 544
NJEGOMIR MILAN 478, 479, 483
NJEGOMIR NIKOLA 263
NJEGOMIR SAVA 540, 541, 544, 632
NJEGOMIR STANKO 245, 478
NJEGOVAN ĐUKAN 632
NJEGOVAN J. GOJKO 434
NJEGOVAN JOVO TASALJ 405
NJEGOVAN LJUBA 538, 680
NJEGOVAN LJUBA NITAJINA 539, 541, 549
NJEGOVAN MILICA CUJINA 539, 542
NJEGOVAN MISO 520, 531
NJEGOVAN NIKOLA 649
NJEGOVAN J. NIKOLA 434

O

OBRADOVIĆ 164, 228
OBRADOVIĆ ANĐA 77, 79
OBRADOVIĆ ANKA 230
OBRADOVIĆ ANKICA 228
OBRADOVIĆ BIKAN 228
OBRADOVIĆ BOGDAN 534
OBRADOVIĆ BOSA 538
OBRADOVIĆ BRANE 534
OBRADOVIĆ DAĆA 228
OBRADOVIĆ DANE 307
OBRADOVIĆ DESA 229
OBRADOVIĆ DMITAR 227, 230, 818
OBRADOVIĆ DRAGO 788, 789
OBRADOVIĆ DUŠAN 260, 529 534
OBRADOVIĆ DEKA 230
OBRADOVIĆ ĐURO 259, 260, 308 310
OBRADOVIĆ ILIJA 229, 230, 256 259 310,311,534,625
OBRADOVIĆ ISO 529, 625
OBRADOVIĆ JANKO 179, 230
OBRADOVIĆ JANJA 230, 538
OBRADOVIĆ JELA 538
OBRADOVIĆ JELENA 819
OBRADOVIĆ JOVANKA 218, 228
OBRADOVIĆ JOVO 228, 260, 808
OBRADOVIĆ JOVO ČIČA 371
OBRADOVIĆ KUZMAN 215, 283, 625 683 689, 694, 712, 713
OBRADOVIĆ LELA 228
OBRADOVIĆ MARIJA 227, 230, 624 629 674, 678, 759, 764, 780, 782, 783, 785, 786
OBRADOVIĆ MIKA 227, 230
OBRADOVIĆ MILAN 179, 218, 230, 283, 555
OBRADOVIĆ MILE 227, 529, 534
OBRADOVIĆ MILEVA 230 680
OBRADOVIĆ MILICA 218, 228, 229, 230
OBRADOVIĆ MILOŠ 259, 625, 631
OBRADOVIĆ NEDELJKO 534
OBRADOVIĆ NIKOLA 625, 629, 759
OBRADOVIĆ PAJKAN 228
OBRADOVIĆ PERA 227
OBRADOVIĆ SAVA 641
OBRADOVIĆ SAVKA 260, 538
OBRADOVIĆ SMILJA 538
OBRADOVIĆ SOFIJA 260
OBRADOVIĆ SOKA 228
OBRADOVIĆ SOKA KOKA 215
OBRADOVIĆ STANA 229
OBRADOVIĆ STEVO 77, 79, 101, 260, 452, 455, 781
OBRADOVIĆ VASO 818
OBRADOVIĆ ZORA 819
OBUĆINA IVAN MUŠLIJA 200
OBUĆINA JOSIP GALIĆ 106, 107, 108, 110, 371
OBUĆINA MARIJA 400
OBUĆINA MARKO 324, 340
OBUĆINA MILE 157, 158, 320, 321, 324, 326, 329, 808
OBUĆINA MILE GALIĆ 357, 371, 910
OBUĆINA MILE GRUJIĆ 402, 667, 671
OCIC MAKS 186
OČKO SLAVKA 949
ODANOVIĆ ANKA 621
OGNJENOVIĆ BRANKO 22, 28, 32, 36, 59, 79, 81, 86, 87, 88, 96, 100, 256, 790, 829
OGRIZOVIĆ MIHAJLO 754, 756, 758, 761, 765, 778, 779
OGRIZOVIĆ MILAN 67
OGRIZOVIĆ SLAVA 509
OGUIĆ JURE 85
OGUIĆ SIME 85
OJUROVIĆ MILE 340

OJUROVIĆ TIKAC 107
OKLOBDŽIJA BEBA 624
OKLOBDŽIJA MIĆO 624
OKLOBDŽIJA TIHOMIR 818
OKLOBDŽIJA VUJO 624
OPAČIĆ 52, 53, 59
OPAČIĆ ALEKSANDAR 75
OPAČIĆ ALEKSANDAR SAŠA 179
OPAČIĆ DUŠAN 602
OPAČIĆ ILIJA 59, 179, 781
OPSENICA 110
OPSENICA DMITAR 246
OPSENICA MILE 157
OPSENICA MILICA 498
OPSENICA STANIŠA 314, 406, 497
OPSENICA STANKA 498
OPSENICA STANKO 246, 756, 803
OPSENICA STEVAN 157 468, 566, 568, 849, 880
OPSENCA STEVO 565
OREŠKOVIĆ ANA MATIĆ 913
OREŠKOVIĆ DANE 283, 805
OREŠKOVIĆ DANE DANAC 631
OREŠKOVIĆ JOSO 157, 709
OREŠKOVIĆ MARIJA 24, 261, 262
OREŠKOVIĆ MARKO 25, 87, 124, 125, 128, 132, 133,154, 157,242,256, 264, 267, 272,274, 308,309,310, 321, 383, 403,437, 484,502,525, 614, 619, 620, 668, 958
OREŠKOVIĆ MATE 476, 616
OREŠKOVIĆ MILE PUCALJ 107, 108
OREŠKOVIĆ PAVAO 339, 351
OREŠKOVIĆ PEPA 680
OREŠKOVIĆ PETAR 107
OREŠKOVIĆ VLADIMIR 79, 81, 84, 86
OREŠKOVIĆ VLADO 24 262, 401, 476, 709
ORLIĆ ILIJA 499
ORLIĆ PETAR 869
ORLOVIć A. 588
ORLOVIĆ BUDE 623
ORLOVIĆ J. ĐORĐE 586, 844
ORLOVIĆ B. LAZO 435
ORLOVIĆ J. RADE 623
ORLOVIĆ STANKO 422
ORLOVIĆ J. STANKO 435
OSMOKOVIĆ IVO 330
OSMOKOVIć SAVO 244
OSTERMAN IVAN 109
OSTERMAN IVO 69
OŠTARIĆ ZVONKO 460
OŠTRIĆ ROKO 449, 465
OŽEGOVIĆ MARIJA 780

P

PADŽIĆ GOJKO 266
PADŽIĆ MILKA 272, 284, 293
PADŽIĆ MILORAD 266
PADŽIĆ SMILJA 266, 271, 284
PAIĆ GRUJO 534
PAIĆ LUKA 781, 782
PAIĆ MAKSIM 534
PAIĆ NIKOLA 310
PAIĆ VOJIN 534
PAJALIĆ TIHOMIR 198
PAJIĆ 228
PAJIĆ KOKA 228
PAJIĆ MIKA 228
PAJIĆ MILKA 228
PALIJA ILIJA 246
PANDŽIĆ DUŠAN 621, 629, 630
PANTELIĆ MILKA 621
PANTELIĆ FRANJKA 819
PANJAK JANKO 631
PANJEVIĆ TODOR 585
PANJKOVIĆ MILOŠ 623
PARIĆ MIJAT 276
PARIPOVIĆ ANĐA 344
PARIPOVIĆ ANKA 357
PARIPOVIĆ BUĆICA 322
PARIPOVIĆ BUDE 158, 346, 347, 370
PARIPOVIĆ MANE 158, 344, 347
PARIPOVIĆ MARIJA 541
PARIPOVIĆ MILICA 344
PARIPOVIĆ MILKA 336
PARIPOVIĆ NIKOLA 841
PARIPOVIĆ PETAR 336, 353
PARIPOVIĆ PETAR PEJICA 842, 843, 612,
PARIPOVIĆ TODE 158
PARIPOVIĆ TODOR 347
PARIPOVIĆ TRIFUN 158
PARMAČA STANKO 933
PAROVIĆ BLAGOJA 946, 947
PASKAŠ STOJAN 621
PASTEUR 68
PASTUOVIČ MICA 353
PATRNOV 40
PAVČIĆ ANKA 641
PAVČIĆ IVAN 174
PAVČIĆ JUKO 443
PAVČIĆ KORAĆ MICA 641
PAVELIĆ 58, 74, 134, 159, 168, 172, 173, 174, 175, 177, 195, 826
PAVELIĆ ANTE 176, 202, 253, 378
PAVELIĆ DRAGICA 75
PAVELIĆ HANA 167, 168
PAVELIĆ JAKOV 97
PAVELIĆ JOSIP 797
PAVELIĆ LOVRO 66
PAVELIĆ STJEPAN 75
PAVELIN ANKA 338
PAVELIN LJ. IVAN 338
PAVELIN N. IVAN 341
PAVIČIĆ BOŽO 41, 81, 100, 101, 260, 799
PAVIČIĆ DŽIM 143, 796
PAVIČIĆ GRGA 261
PAVIČIĆ IVKA 799
PAVIČIĆ JOVO 479, 498, 545
PAVIČIĆ JUKA 260
PAVIČIĆ KATA 680
PAVIČIĆ LUKA 23, 86, 625

PAVIČIĆ MARTIN 260, 261
PAVIČIĆ MICA 680, 812, 813
PAVIČIĆ MILA KORAĆ 655
PAVIČIĆ MILAN 41, 81, 100, 101
PAVIČIĆ NIKOLA 69
PAVIČIĆ PETAR 625
PAVIČIĆ SOFIJA 84
PAVIČIĆ STIPE 816
PAVLEK IVAN 132
PAVLETIĆ FILIP 809
PAVLETIĆ GRGA 402, 809
PAVLETIĆ IVAN 272, 631, 632, 809
PAVLETIĆ JURE 809
PAVLETIĆ KATA 809
PAVLETIĆ PEPICA 680
PAVLETIĆ PILJA 632
PAVLETIĆ STIPE 262, 402, 809
PAVLICA P. DANE 434
PAVLICA D. DMITAR 434
PAVLICA P. DUŠAN 434
PAVLICA ĐURO 548, 632
PAVLICA J. ISO 434
PAVLICA JELA PETROVA 539
PAVLICA MIĆO 632
PAVLICA MILAN 632
PAVLICA M. NIKOLA 434
PAVLICA M. PETAR 434
PAVLICA N. PETAR 434
PAVLIČIĆ LUKA 282
PAVLIČIĆ MARIJA 282
PAVLOVIĆ DANE 150
PAVLOVIĆ IVAN 109
PAVLOVIĆ NEDELJKO 740
PAVLOVIĆ STOJAN 819
PEĆOTIĆ BOGDAN 933
PEĆINA SIME 354
PEIĆ MANE 113, 149, 150
PEJAK DANE 578
PEJAK SLAVKO 155, 157, 332, 341 344, 543, 547, 591, 960, 961
PEJINOVIĆ R. JANKO 435
PEJNOVIĆ 13, 14
PEJNOVIĆ ANTE 109
PEJNOVIĆ BOŽO 149, 150
PEJNOVIĆ DANE 811
PEJNOVIĆ DRAGAN 805
PEJNOVIĆ ĐURO 811
PEJNOVIĆ KATA 24, 161, 167, 256, 260, 261, 264, 271, 273, 395, 408, 437, 483, 522, 639, 672, 673, 676, 678, 750, 795, 804, 962
PEJNOVIĆ MANE 335
PEJNOVIĆ MILAN TESA 415, 436
PEJNOVIĆ MILICA 260, 680
PEJNOVIĆ PILIP 811
PEJNOVIĆ PETAR 799
PEJNOVIĆ PETAR PACAN 816
PEJNOVIĆ SARA 819
PEJNOVIĆ STOJAN 577
PEKAS IVAN 79, 84, 443
PEKIŠ VUKSAN 429, 431, 432
PELAGIĆ 91
PELAGIĆ VASO 28
PENEZIĆ RATKO 109
PENOVA JOSIP 641
PERČINOVIĆ 22
PERČINOVIĆ ĐORĐE 88, 91, 261
PERDAR ANTON 444
Dr PERIN JURAJ 564
PERNAR 79
PEROVIĆ BLAGOJE 125
Dr PEROVIĆ IVO 44
PEROVIĆ NIKOLA 623
PERPAR GABRIJEL 91
PERŠIĆ 165
PERŠIĆ NIKOLA 82, 83, 84, 92, 282
PERUŠIĆ 732
PEŠIĆ RADIVOJ 199
PETKOVIĆ DRAGICA 540
PETKOVIĆ ĐURO 269, 378, 480
PETKOVIĆ ILIJA 545
PETKOVIĆ JANJA 540
PETKOVIĆ MARKO 629
PETKOVIĆ S. MILE 435
PETKOVIĆ MILE BRLJO 405
PETKOVIĆ PETAR 621
PETRANOVIĆ MILAN 744
PETRIČEVIĆ RADE 508, 510
Dr PETRIČIĆ 170
PETRIĆ BOLJFE 340
PETRIĆ DANE 340, 345
PETRIĆ ĐURO 336
PETRIĆ LUKA 336
PETRIĆ MANE 336
PETRIĆ MISO 158
PETRIĆ SIMO 158
PETRIĆ STEVO 323, 336, 341
PETRLIĆ JAKOV 802
PETRY IRENA 75
PEZELJ EVA 819
PEZELJ JOSO 625
PEZELJ LUKA 625, 799
PEZELJ ZVONKO 178, 203
PIHLER 614
PIHLER ANTE 177
PINTAR MIĆO 149, 151
PJEVAČ MILE 259
PJEVAČ MISUR 310
PJEVAČ ANA 538
PJEVAČ ANICA 230
PJEVAČ BOGDE 230
PJEVAČ BOJA 538
PJEVAČ BOSILJKA 819
PJEVAČ DMITAR 229
PJEVAČ LJUBA 538
PJEVAČ MILE 229, 607, 624
PJEVAČ MILICA 229, 230, 538, 680, 808
PEJVAČ KOVILJKA 819
PJEVAČ NIKOLA 229, 624
PJEVAČ PERA 538
PJEVAČ SARA 229
PJEVAČ SAVA 538
PJEVAČ SMILJA 538, 631
PJEVAČ Đ. STEVO 434
PJEVAČ ZORA 538
PLAJVAJZ MIRKO 137

PLATIŠA MARA 680
PLATIŠA PETAR 623, 631
PLEĆAŠ 228
PLEĆAŠ ALEKSANDAR 81, 82
PLEĆAŠ ANĐA 227
PLEĆAŠ ANKA 259, 311
PLEĆAŠ BOGDAN 34, 81, 434
PLEĆAŠ BOŠKO 179
PLEĆAŠ BRANKO 260
PLEĆAŠ DANE 227
PLEĆAŠ DANJA 223
PLEĆAŠ DESA 227
PLEĆAŠ DEVA 229
PLEĆAŠ DMITAR 227, 228
PLEĆAŠ DUŠANKA 229
PLEĆAŠ ĐURO 229
PLEĆAŠ ILIJA 179, 443
PLEĆAŠ JAGA 228, 260, 538, 680
PLEĆAŠ JANKO 227
PLEĆAŠ JANJA 223, 229
PLEĆAŠ JEKA 227
PLEĆAŠ JELENA 227, 229
PLEĆAŠ JOVAN 223, 227, 228
PLEĆAŠ JOVO 2, 77, 79, 84, 101, 259, 307, 308, 310, 789
PLEĆAŠ KATA 223, 227, 229
PLEĆAŠ KOKA 474
PLEĆAŠ LAZO 223
PLEĆAŠ LJUBA 227, 229
PLEĆAŠ MARA 228
PLEĆAŠ MARIJA 229
PLEĆAŠ MIĆO 625
PLEĆAŠ MILAN 221, 227, 259
PLEĆAŠ MILAN ŠIMIN 218
PLEĆAŠ MILE 223, 229, 242, 259, 443
PLEĆAŠ MILICA 227
PLEĆAŠ MILKA 227
PLEĆAŠ MILOŠ 310
PLEĆAŠ NINA 529
PLEĆAŠ NIKOLA 227, 259, 443
PLEĆAŠ SAŠA 34
PLEĆAŠ SAVA 228, 625
PLEĆAŠ SAVKA 227
PLEĆAŠ SMILJA 229
PLEĆAŠ SOFIJA KOKA 677, 678
PLEĆAŠ SOKA 259
PLEĆAŠ STEVO 72, 227, 308
PLEĆAŠ STOJAN 227
PLEĆAŠ TOMO 259, 529
PLEĆAŠ VLADO 641, 812
PLEĆAŠ ZORKA 538
POCRNIĆ DRAGO 127
POCRNIĆ EVA 370, 913, 914
POCRNIĆ JOSO 324, 340
POCRNIĆ JOSOJKO 340
POCRNIĆ MILAN 132
POCRNIĆ MILE 158
POCRNIĆ MILE TRIŠA 368, 370, 371, 376
POČUČA 228, 229
POČUĆA BOGDAN 82, 101, 819
POĆUČA BOGDE 62, 63, 92
POČUĆA BOGDE MAČEK 179
POČUČA BOŽICA 228
POČUČA DANJA 223
POČUČA DESA 260
POČUĆA DMITAR 227, 260
POČUČA DUŠAN 818
POČUČA ILIJA 818
POČUĆA JAGA 259
POČUČA JANDRE 438, 439
POČUČA JELA 163
POČUČA JELA ZARIJINKA 179
POČUČA JELENA 85
POČUČA JOCO 310
POČUČA JOVO 328, 545
POČUČA MANE 336
POČUČA MARIJA 224, 229, 235, 237
POČUĆA MARKO 75, 77, 78, 259, 781
POĆUČA MIĆO 34, 35, 525, 526
POČUČA MILAN 307, 310, 782
POČUČA MILE 16, 22, 23, 24, 31, 34, 35, 39, 48, 55, 63, 64, 71, 74, 77, 78, 86, 95, 97, 105, 122,176, 219, 228, 249,256, 257, 259, 260,262, 264, 265, 271,308, 309, 310, 378,395, 437, 478, 483,529, 530, 533, 624,631, 639, 781, 795,963, 964
POČUČA MILICA 218, 260, 538
POČUČA MILICA SIMINA 680
POČUČA MILKA 229
POČUČA MILOŠ 229
POČUČA MIRA 218
POČUČA MIRKO 336
POČUČA MIŠO 312
POČUČA NIKOLA 228, 229
POČUČA PETAR 219
POČUČA SARA 228
POČUČA SAVA 228, 310, 625
POČUĆA SAVKA 228
POČUČA SIMO 256, 259, 260, 308, 312, 460, 624, 819
POČUČA SOKA 227, 228
POČUČA STEVO 228, 259, 625
POČUČA ZORKA 228
PODOLŠEK 853
POHAJN BOŠKO 79
POHAJN LUCIJA 79
POKRAJAC P. BRANKO 435
POKRAJAC I. DUŠAN 435
POKRAJAC M. ĐORĐE 435
POKRAJAC M. ILIJA 435
POKRAJAC JANKO 781
POKRAJAC MARIJA 541
POKRAJAC MILAN 422
POKRAJAC M. MILAN 435
POKRAJAC MILJA 272
POKRAJAC PAJO 624
POKRAJAC SMILJA 81, 965
POKRAJAC SOKA 541
POLIĆ FRANE 205
POLIĆ LUKA 191, 205
POLOVINA BIKAN 629
POLOVINA **GOJKO** 238, 241, 247, 481, 829
POLOVINA MILKA 540, 621, 680, 819

POLOVINA SOFIJA 578
POLJAK LIKICA 449
POLJAK MILE 449
POLJAK PEKO 451
POPOVIĆ DANE 248, 249
POPOVIC ĐURAN 343, 352
POPOVIĆ ĐURO 330, 621
POPOVIĆ ILIJA 436
POPOVIĆ JELA 621
POPOVIĆ JELA ĐURINA 540
POPOVIĆ JELA RADANOVA 540
POPOVIĆ JOVICA 621
POPOVIĆ JOVO 263
POPOVIĆ KATA 383
POPOVIĆ KLEMO 148
POPOVIĆ L. 24
POPOVIĆ MARKO 252
POPOVIC MIHAJLO 621
POPOVIĆ MILE 54, 261
POPOVIĆ MILICA 621, 678
POPOVIĆ MILICA ĐURINA 540
POPOVIĆ MILO 309
POPOVIĆ MILOŠ 240. 251
POPOVIĆ NIKICA 268
POPOVIĆ NIKOLA 241
POPOVIĆ NIKOLA ŽUTIJA 622
POPOVIĆ NOVE 515
POPOVIĆ SAVO 32
POPOVIĆ TOMICA 514
POPOVIĆ VLADIMIR 167, 472
PORAJA JAGA 680
PORAJA MILJA 680
POSPIŠIL 21
POTKONJAK 228
POTKONJAK ANICA 218, 227
POTKONJAK ANKA 227
POTKONJAK ANKICA 538
POTKONJAK BOGDAN 578, 759
POTKONJAK BOGDE MAČAK 222
POTKONJAK BOSA 227
POTKONJAK BOSILJKA 510
POTKONJAK BOŽO SIN 405, 434
POTKONJAK BRANKO 228
POTKONJAK DANE 227
POTKONJAK DMITAR 228, 310
POTKONJAK DRAGAN 228
POTKONJAK DUŠAN 229, 408, 418
POTKONJAK ĐURO 77, 221, 223, 227, 228, 259 276, 307, 310, 369, 449, 470, 624, 909, 911
POTKONJAK S. ĐURO 434
POTKONJAK ILIJA 229, 260, 529
POTKONJAK Đ. ILIJA 434
POTKONJAK ISO 227
POTKONJAK JAGA 221, 260
POTKONJAK JANKO 218
POTKONJAK JANA 222, 228, 229
POTKONJAK JEKA 227, 538
POTKONJAK JEKA ANINA 542
POTKONJAK JELA 227, 228
POTKONJAK T. JOVO 434
POTKONJAK KATA 227
POTKONJAK MARA 759, 785, 786, 788 789
POTKONJAK MARICA STEVKOVA 539
POTKONJAK MARIJA 229
POTKONJA MARIJA BRINARICA 223
POTKONJAK MARKO 228
POTKONJAK MICA 789
POTKONJAK MIĆA 259
POTKONJAK MIĆO 260
POTKONJAK MIHAJLO 781
Dr POTKONJAK MIHAJLO MIĆOK 179, 184
POTKONJAK MIKA 227
POTKONJAK MILAN 100, 310
POTKONJAK MILE 260, 533
POTKONJAK MILE MIĆOK 223
POTKONJAK MILICA 224, 228, 229, 759, 785
POTKONJAK ĐAKOVIĆ MILICA 221
POTKONJAK MILICA BEBA 229
POTKONJAK MILICA MIKA 224, 229
POTKONJAK MILIVOJ 310
POTKONJAK MOMČILO 229
POTKONJAK NADA 227
POTKONJAK NIKOLA 28, 227, 259, 631, 645, 647
POTKONJAK SAVA 538
POTKONJAK SAVA SAVINA 223, *229*
POTKONJAK SAVKA 538
POTKONJAK SIMO 260
POTKONJAK SMILJA 538
POTKONJAK SOKA 227, 229
POTKONJAK SOKA SOKINA 223, 229
POTKONJAK STEVO 28, 77, 79, 101, 260, 273, 310, 419, 431, 433, 789
POTKONJAK STEVO MAČAK 405
POTKONJAK S. STEVO 434
POTKONJAK VAJA 228
POTKONJAK ZORKA 223, 229
POTNAR MILE 262, 809
POTREBIĆ ANA ILIJINA 539
POTREBIĆ DANE 452, 459
POTREBIĆ DANJA 470
POTREBIĆ D. DUŠAN 434
POTREBIĆ MILAN 632
POTREBIĆ I. MILAN 434
POTREBIĆ J. MILAN 434
POTREBIĆ MILE 632
POTREBIĆ NIKOLA 629
PRAŽIĆ ILIJA 158, 323
PRAŽIĆ MILENA 343, O44, 359, 368, 370, 371
PRAŽIĆ PETAR 158
PRERAD S. DUŠAN 434
PRIBANIĆ 174
PRIBIĆ BUDE 158, 345
PRIBIČEVIĆ 23
PRIBIĆEVIĆ ADAM 119
PRIBIČEVIĆ SVETOZAR 116, 119
PRIZL JOSIP 813
PRODANOVIĆ ĐOKO 449, 451, 459, 463. 465, 470
PRODANOVIČ NIKOLA 881

PROKAN 29
Dr PROTULIPAC IVO 175
PRPIĆ 22, 24
PRPIĆ ADAM 631
PRPIĆ ANKA 541
PRPIĆ ANTE 260
PRPIĆ BOŽO 260, 269, 442, 443, 444, 463, 465, 469, 625, 631, 709
PRPIĆ DRAGO KARLO 179
PRPIĆ KARLO 54, 93
PRPIĆ MARIJA 541
PRPIĆ PEPA 680
PRPIĆ SEKA 680
PRPIĆ STJEPAN 808
PRPIĆ VJEKO 21, 31, 75, 77, 78, 79, 87
PRSA KUZME 910
PUDIĆ DRAGAN PARALIZA 182
PULEC JOŽICA 641, 812
PUPAVAC DRAGUTIN 85
PUPILJ ANTE 157
PUPILJ BRACO 402
PUŠKAR MILE 264
PUŠTEK MARTIN 785

R

RABATIĆ ĐURO 655
RAC KOLOMAN 67
RAČIĆ DANE 400
RAČIĆ DUKA 400
RAČIĆ MANE MATEŠA 400
RADAKOVIĆ ACO 34
RADAKOVIĆ ALEKSANDAR 78, 79, 81
RADAKOVIĆ B. BOGDAN 247
RADAKOVIĆ BOŽO 631
RADAKOVIĆ BRANKO 259, 268 309, 310
RADAKOVIĆ DANE 622, 881
RADAKOVIĆ B. DANE 247
RADAKOVIĆ S. DANE 247
RADAKOVIĆ DANICA 81, 96, 97, 98, 101, 256, 271, 674, 678, 789
RADAKOVIĆ DEVA 545, 678
RADAKOVIĆ DMITAR 260
RADAKOVIĆ DUŠAN 85, 259, 548
RADAKOVIĆ DUŠANKA 680
RADAKOVIĆ ĐURO 268, 310, 503
RADAKOVIĆ Đ. ĐURO 247
RADAKOVIĆ ILIJA 22, 46, 81, 88, 98, 101, 592, 790, 933
RADAKOVIĆ ISO 264
RADAKOVIĆ JEKA 545
RADAKOVIĆ JELKA 259, 625, 680
RADAKOVIĆ JOVO 263, 268, 504
RADAKOVIĆ D. JOVO 247
RADAKOVIĆ M. JOVO 247
RADAKOVIĆ S. JOVO 247
RADAKOVIĆ LAZO 380, 409, 413, 414, 421, 428, 433, 452, 480, 502, 504, 513, 546, 824, 966
RADAKOVIĆ LJUBA 785, 789
RADAKOVIĆ MANE 243, 268, 545
RADAKOVIĆ P. MANE 247
RADAKOVIĆ MARIJA 680
RADAKOVIĆ MARKO 229
RADAKOVIĆ MIĆA 759, 785
RADAKOVIĆ MIĆO 513
RADAKOVIĆ N. MIĆO 247
RADAKOVIĆ MIKA 568
RADAKOVIĆ MIKA BIKINA 222
RADAKOVIĆ M. MILANKO 247
RADAKOVIĆ MILE 635
RADAKOVIĆ MILKA 782, 789
RADAKOVIĆ L. MILOŠ 247
RADAKOVIĆ M. MILOŠ 247
RADAKOVIĆ N. MILOŠ 247
RADAKOVIĆ S. MILOŠ 247
RADAKOVIĆ MIRA 759, 786, 789
RADAKOVIĆ NIKOLA 268, 482, 622, 623
RADAKOVIĆ M. NIKOLA 247
RADAKOVIĆ PERA 622
RADAKOVIĆ B. P ERICA 247
RADAKOVIĆ PEŠA 34
RADAKOVIĆ PETAR 81, 85, 268
RADAKOVIĆ Đ. SAMOJLO 247
RADAKOVIĆ SAVA 229, 622
RADAKOVIĆ SIMO 28, 100, 259, 431, 782, 786, 789
RADAKOVIĆ SOFIJA 542
RADAKOVIĆ STANA 227
RADAKOVIĆ STEVO 545
RADAKOVIĆ J. STEVO 247
RADAKOVIĆ P. STOJAN 247
RADAKOVIĆ VAJO 260
RADAKOVIĆ VLADIMIR 24, 72, 75, 77, 78, 80
RADAKOVIĆ VLADO 232, 233, 259, 262, 306, 307, 308, 310, 311, 380, 781, 782
RADAKOVIĆ VOISLAV 501
RADEKA M. PETAR 435
RADIĆ ANTUN 170
RADIĆ PAVAO 117
RADIĆ STJEPAN 16, 72, 117, 171, 172, 761
RADIĆ TOMICA 74, 75
RADIĆ TOMISLAV 21
RADIŠEVIĆ SOFIJA 680
RADIŠIĆ NATALIJA 71, 72, 74
RADMANOVIĆ BRANKO 621
RADMANOVIĆ BUDE 283
RADMANOVIĆ DANE 639
RADMANOVIĆ DANJEŠ 479, 485, 491, 498, 500, 658
RADMANOVIĆ ĐURO 624
RADMANOVIĆ JEKA 621
RADMANOVIĆ JELENA 85, 786
RADMANOVIĆ MARIJANA PASKAŠ 680
RADMANOVIĆ MIĆO 101
RADMANOVIĆ MILAN 248
RADMANOVIĆ MILICA 621
RADMANOVIĆ NIKICA 500
RADMANOVIĆ NIKOLA 248, 500
RADMANOVIĆ NOVE 483, 621
RADMANOVIĆ PETAR 85, 248, 621, 789

RADMANOVIĆ SEKA 266
RADMANOVIĆ SIMO 621
RADMANOVIĆ SMILJA RAŠETA 540
RADMANOVIĆ SMILJANA 680
RADMANOVIĆ VLADO 533
RADOŠEVIĆ BIKA ANĐUKINA 539
RADOŠEVIĆ BIKA NIKOLINA 539
RADOŠEVIĆ BRACO 354, 374
RADOŠEVIĆ DANE 354
RADOŠEVIĆ ĐURO 624
RADOŠEVIĆ GRGA 374
RADOŠEVIĆ ILIJA 354
RADOŠEVIĆ N. ILIJA 434
RADOŠEVIĆ IVAN 354, 375
RADOŠEVIĆ IVAN PETROV 915
RADOŠEVIĆ JELA ANĐUKINA 539
RADOŠEVIĆ JOSO 334
RADOŠEVIĆ JOSO JOKIŠA 354
RADOŠEVIĆ MANDA 354
RADOŠEVIĆ N. MILAN 434
RADOŠEVIĆ P. NIKOLA 334
RADOŠEVIĆ P. PETAR 334
RADOŠEVIĆ SEKA (DANICA) SAVANOVA 539
RADOŠEVIĆ SMILJA 789, 790
RADOŠEVIĆ SOFIJA 812, 813
RADOŠEVIĆ TODOR 2, 10, 433, 447, 624, 632, 922, 942, 944, 945, 951, 955, 957,958, 960, 961, 963, 964, 966, 967, 969, 971, 974, 975
RADOŠEVIĆ TOMA 354
RADOŠEVIĆ M. TOMO 434
RADOŠEVIĆ M. VINKO 334
RADOVANI 457
RADOVIĆ BRANKO 158, 321, 341, 343, 352, 353, 375, 809, 915
RADOVIĆ DANE 157, 336, 352, 353
RADOVIĆ ĐURAN 157
RADOVIĆ ĐURO 344, 809
RADOVIĆ MANE 336
RADOVIĆ MILAN 344, 842
RADOVIĆ MILKA 315, 819
RADOVIĆ NIKICA 842, 843, 844
RADOVIĆ SAVA 315, 343
RADOVTĆ SOFIJA 541, 546
RADOVIĆ VAJO 344
RADUČA MIĆA 275
RAĐENOVIĆ PETAR 810
RAIĆ NIKOLA 529
RAJČEVIĆ BOGDAN 310
RAJČEVIĆ BOSA 683, 688
RAJČEVIĆ BOSILJKA 509
RAJČEVIĆ BOŽO 624
RAJČEVIĆ BRANISLAV 227
RAJČEVIĆ BRANKA 227
RAJČEVIĆ DANE 209, 433, 980
RAJČEVIĆ DANICA 538
RAJČEVIĆ ĐORĐE 227
RAJČEVIĆ ĐURO 227, 811
RAJČEVIĆ JANKO 208, 311, 625
RAJČEVIĆ JELKA 784, 785, 787, 789
RAJČEVIĆ JOJA 128
RAJČEVIĆ JOVO 20, 24, 72, 78, 260 441 797
RAJČEVIĆ MATE 641
RAJČEVIĆ MIHAJLO 811
RAJČEVIĆ MILICA 227
RAJČEVIĆ NIKICA 545
RAJČEVIĆ PERA 229
RAJČEVIĆ Đ. PETAR 434
RAJČEVIĆ SAVA 229
RAJČEVIĆ SAVA MIĆANICA 223
RAJČEVIĆ SOFIJA SOKA 678
RAJČEVIĆ SOJINA 545, 546, 548, 549
RAJČEVIĆ SOKA 538, 543
RAJČEVIĆ SOKA AKSENTIJEVIĆ 539
RAJČEVIĆ STEVO 22, 310
RAJČEVIĆ ZAGORKA 227
RAJČEVIĆ ZORKA 229, 538, 624, 641
RAJŠIĆ DANE 248, 621, 629
RAJŠIĆ DUŠAN 621
RAJŠIĆ MANE 621
RAJŠIĆ MILAN 248
RAJŠIĆ STEVO 310
RAKIĆ ANĐA 541
RAKIĆ ANKA 400
RAKIĆ BOGDAN 401
RAKIĆ BRANKO 503, 685
RAKIĆ BUDE 631
RAKIĆ DRAGAN 401, 402, 491, 498
RAKIĆ M. DRAGAN 968, 969
RAKIĆ ILIJA 400
RAKIĆ JOVAN 491
RAKIĆ JOVO 227
RAKIĆ M. JOVO 227
RAKIĆ LUKA 401
RAKIĆ MANE 399, 400
RAKIĆ M. MILE 402
RAKIĆ MILICA 227
RAKIĆ MILKA 400
RAKIĆ I. PETAR 400, 401
RAKIĆ NIKOLA 248
RAKIĆ SAVO 402
RAKIĆ VAJO 400
RAPAIĆ DUŠAN 57
RAPAIĆ NIKOLA 137, 142
RAPAJIĆ 395
RAPAJIĆ MILAN 939
RAPAJIĆ prof, dr NIKOLA 556
RASTOVAC MILAN 592
RASTOVIĆ ĐURO 713
RAŠETA JOVO 621
RAŠETA LAZO 621
RAŠETA NIKOLA 621
RAŠIĆ 228
RAŠIĆ JOVANKA 228
RAŠIĆ MILICA 228
RAŠIĆ NADA 228
RAŠIĆ VERA 228
RATKOVIĆ 195
RATKOVIĆ A. 568
RATKOVIĆ AKCIGA 262
RATKOVIĆ ANKICA 272, 283, 284, 353, 368, 680, 809
RATKOVIĆ DUŠAN 320

RATKOVIĆ IVICA 809
RATKOVIĆ NIKOLA 632
RATKOVIĆ STIPE SKORO 632
RAUCH 170
RECH JULIJE 877
RECLUSE 68
REISINGER 817
REMARK 32
RENDULIĆ IVICA ŠPICA 632
REPAC DRAGAN 842, 844
REPAC IĆA 485, 491, 498
REPAC JOVO 248
REPAC MILE 158, 357, 360
REPAC NINA 500
REPAC SIMO 149, 150, 316
REPAC SLAVKO 157
REPAC S. SPASE 621
REVALENDI 507
RIBAR IVO LOLA 86
RIBAR MILAN 260
RIBAR N. MILAN 434
RIBAR STEVO 260
RIC MILIVOJ 85
RIC RUDE 148, 155, 189, 191, 202, 205, 796, 799, 800, 806, 815, 816
RICHTER 817
RIEGER KARLO 817
ROATA 486
Gen. ROBOTTI 856, 877
ROKIĆ DRAGAN 874
ROKVIĆ DANE 484
Dr ROMANO JOŽA 182, 187, 188
ROZENVASER BORIS 195
ROZENVASER VIKTOR 195
RUBČIĆ IVICA 155
RUBČIĆ NINA 128
RUBEŠA IVAN 813
RUBINIĆ STJEPAN 189
RUDIĆ 253
RUDIĆ BRANKO 500, 675
RUDIĆ DUŠAN 781, 782
RUKAVINA ANA 913
RUKAVINA ANTE 21, 22, 31, 75, 77 78, 79, 86, 195, 256, 261, 683
RUKAVINA ANTE BURA 176, 179
RUKAVINA J. ANTE 436
RUKAVINA Ć. 826
RUKAVINA EVA PERCANOVA 108, 109
112
RUKAVINA IVAN 150, 154, 156, 316, 800
RUKAVINA IVAN BEG 914, 915
RUKAVINA IVAN PALENTA 76, 108, 112, 116, 120, 121, 122, 123, 127, 128, 129, 130, 132, 133, 664, 668, 669
RUKAVINA IVE BEG 354, 374, 813
RUKAVINA IVKA 75
RUKAVINA IVO 472
RUKAVINA JOSO 340
RUKAVINA JUCO 74, 134, 142, 143 145 148, 173, 189, 364, 365, 648 665, *196,* 818'
RUKAVINA JURE 354
RUKAVINA JURICA 118, 120, 130
RUKAVINA KARLO 150, 151, 156, 340, 353, 355, 360, 368
RUKAVINA KRESO 178
RUKAVINA LUKA 120, 123, 130
RUKAVINA LUKA PETROV 353, 354
RUKAVINA MARE 354
RUKAVINA MARIJA 75, 340
RUKAVINA MARKO 338, 354
RUKAVINA MARKO BEG 355, 913
RUKAVINA MARTIN 149, 338
RUKAVINA MATAN 131, 325, 327, 330, 331, 340, 343, 359, 376
RUKAVINA MATAN VALENTIN 664, 667, 668, 669, 671
RUKAVINA MICIKA 370, 913, 914
RUKAVINA MILAN 339
RUKAVINA MILAN SAIN 357, 358, 370, 371, 375, 910
RUKAVINA MILE 325, 331, 339, 340, 341, 343, 371, 671
RUKAVINA MILE BAĆAK 200, 362, 363, 365, 812
RUKAVINA MILE PRCA 357, 358, 667, 669
RUKAVINA MILIVOJ 365, 896
RUKAVINA NIKOLA 112, 126
RUKAVINA PEPA 354
RUKAVINA PERAN 354
RUKAVINA PERICA 117, 119
RUKAVINA PERO 340
RUKAVINA PETAR 354
RUKAVINA STJEPAN ĆANE 361, 362, 363, 365, 811, 812
RUKAVINA TASO 150
Gen. RUMLER 854, 877
RUPČIĆ BOŽO 261, 442, 444
RUPČIĆ IVAN 727
RUPČIĆ IVICA 40, 57, 720
RUPČIĆ NIKOLA 176, 354
RUPČIĆ NINA 73, 367, 472, 664
RUPČIĆ PAJO 625
RUPIĆ BOŽO 260
RUPIĆ JOSO 799
RUPIĆ PAJO 260
RUTALJ A. MOMČILO 435
RUŽIĆ MILAN 130

S

SAMARDZIĆ JOSICA 174
SAMARDŽIĆ JOSIP 177, 178, 855, 914
SAMARDŽIJA 815
SAMARDŽIJA JOSICA 816
SAMARDŽIJA MIRKO 816, 914
SAMARDŽIJA TOMO 829
SAMUJLO BORIS 268
SAMUJLO ĐURO 268
SANTAYANA 168
SARAČEVIĆ DOMINIK 68
SAVATOVIĆ BOZO 621, 731
SAVATOVIĆ JEKA 266
SAVATOVIĆ NEĐO 789

SAVATOVie S. NIKOLA 435
SAVATOVIĆ SMILJA 271, 293, 680
SEDMAK 167
SEDMAK TONE 167
SEGAL 91
SELOU ĐIRP 694, 739
SEKULIC ANKA 680
SEKULIĆ IVO 632
SEKULIĆ MICA 632
SEKULIC MIMA 282
SERDAR ANTINA 160
SERDAR BOŽINA 160, 161, 163
SERDAR IVE 160
SERDAR JELKA 819
SERDAR JOVO 621
SERDAR LJUBICA 159, 163, 166
SERDAR MARA 160, 161
SERDAR MARICA 260, 282, 283
SERDAR MARIJA 160, 164, 166
SERDAR NIKOLA 160
SERDAR PERO 161
SERDAR PETAR 500
SERDAR STANKA 163
SERDAR STOJAN 401, 402, 485
SERDAR SABOLIC ŠTEFICA 159
SERDAR TOMO 70
SERDAR TONE 260, 261
SERTIĆ 861, 862, 868
SERTIC ANKICA CINCIPINKA 166, 167
SERTIC MARKO 126
SIGURNJAK IVAN 120, 127, 131, 149, 151, 319, 342, 376
SIGURNJAK MANDA 342
SIGURNJAK MARKIC 151, 319, 342
SIGURNJAK MILAN 130, 131, 149, 150, 316, 319, 668
SIGURNJAK NIKOLA 150, 151, 319, 342
SINOVCIC JAKOV 449, 451
SINOVCIC JOSO 465
SINOVCIC ŠIME 449
SITVUK DANICA 359
SITVUK MILE 317, 325
SITVUK MILE MIKI 913
STTVUK SOKA 340
SITVUK STANKA 325
SKENDŽIĆ VAJO 568, 829
SKOCILIC JOŽA 933
SLADIC PETAR 549
SMELIC STOJAN 779
SMITH EDUARD 533
SMOJVER 24
SMOJVER ANA 680
SMOJVER FRANJO 797
SMOJVER D. FRANJO 632
SMOJVER I. IVAN 632, 640
SMOJVER M. JURE 632, 640
SMOJVER MARIJA 680
SMOLCIC 45
SMOLCIC CUKA 327, 340
SMOLCIC IVAN 112, 116, 128, 130, 133, 149, 151, 664, 668
SMOLCIC IVO 153, 157, 158, 314 315 324, 325, 326, 327, 329, 331, 340' 34l' 345, 348, 356
SMOLCIC MARTIN 354
SMOLCIC NADA 354
SMOLCIC ŠTIPAN 354
SMOLCIC TOMO 157, 800
SMOLCIC VINKO 354
SMUTNY KATA 813
SODU 507
SOJEVIC IVAN 355
SOKOLIĆ ANKICA 342
SOKOLIĆ DANE 130, 151, 157, 342
SOKOLIĆ MATE 115, 327, 340
SOKOLIĆ MATE PERIŠIN 913
SOKOLOVIĆ DANE 319
SORIĆ IVAN MATIN 354
SORIC IVE JOSIN 670
SORIC IVICA 112
SORIĆ JOSO 127, 664
SORIĆ JURE 327, 340
SORIĆ MANDA 151, 670
SORIĆ MATE 150, 151, 156, 349, 353, 355, 356, 361, 639, 826, 829
SORIĆ MILAN 325
SORIĆ MILE 151
SORIĆ NIKOLA 71, 112, 116, 127, 664
SORIĆ PILJA 355
SPIGO UMBERTO 453
SPIŠIĆ NAUM 853, 856
STADLER 170
STAJEVIC MARIJA 85
STAKIĆ DANE 842
STALJIN 29, 30, 55, 56, 102
STANIĆ 228, 229, 633
STANIĆ BOGDAN 230, 241
STANIĆ BOGDE 179
STANIĆ BRANKO 306
STANIĆ CUKA 228
STANIĆ DARA 786, 789
STANIĆ DESA 227
STANIĆ DMITAR 310
STANIĆ ĐURO 793
STANIĆ ILIJA 229
STANIĆ ISO 259, 625, 630
STANIĆ JANKO 230, 259
STANIĆ JANJA 228
STANIĆ JEKA 227
STANIĆ JELA 228, 237
STANIĆ JOVAN 259
STANIĆ JOVO 227, 230
STANIĆ KOKA 229
STANIĆ LJUBA 229
STANIĆ LJUBICA 227
STANIĆ LJUBOMIRA 228
STANIĆ MICA 228
STANIĆ MILAN 228
STANIĆ MILE 230
STANIĆ NADA 241
STANIĆ NIKICA 227
STANIĆ NIKOLA 28, 307, 781
STANIĆ PETAR 179, 249
STANIĆ PETAR JOKANOV 223

STANIĆ SARA 230
STANIĆ SAVA 228
STANIĆ SAVKA VUJNOVIĆ 625
STANIĆ SIMO 228, 625
STANIĆ SLAVKO 641
STANIĆ SMILJA 228
STANIĆ SOKA 228
STANIĆ SRĐAN 82, 92, 412
STANIĆ SRĐAN SKIJAŠ 405, 434
STANIĆ STEVO 629, 630, 638
STANIĆ ZORKA 228
STANISAVLJEVIĆ ĐURO 136, 137, 140, 144, 823
STANISAVLJEVIĆ RAŠO 55, 56, 100
STANKOVIĆ 24, 161, 163
STANKOVIĆ ĐURO 21, 24, 31, 48, 55, 63, 72, 80, 82, 87, 90, 92, 93, 95, 97, 101, 176, 255, 256, 257, 260, 261, 262, 263, 268, 283, 308, 383, 396, 433, 480, 499, 794
STANKOVIĆ MILAN 79
STANKOVIĆ MILE 78
STANKOVIĆ MILICA 781
STANKOVIĆ MILKA 82
STANKOVIĆ PA VA 802
STANKOVIĆ SUDAR SAVA 621
STANOJEVIĆ GAVRO 275, 407, 408, 439, 619, 695, 697, 817
STARČEVIĆ 14, 169
STARČEVIĆ ANTE 150, 151, 156, 168, 799, 803
STARČEVIĆ ANTE JOVAŠEV 354
STARČEVIĆ JOSO 806
STARČEVIĆ JOSO POMIN 355
STARČEVIĆ JUKA 355
STARČEVIĆ LUKA 355
STARČEVIĆ MARIJA MATINA 353, 354
STARČEVIĆ MARINKA 625
STARČEVIĆ MARTIN 121
STARČEVIĆ MILE 170
STARČEVIĆ MILEVA 641
STARČEVIĆ NIKICA 129, 130 155, 329, 349, 350, 800, 806, 914
STARČEVIĆ NIKOLA 70, 179, 261
STARČEVIĆ PERO 150, 151, 156, 349, 353, 355
STARČEVIĆ PETAR 800
STARČEVIĆ PETAR PACULJ 816
STARČEVIĆ SVETO 812
STARČEVIĆ SVETOZAR 641
STARČEVIĆ ŠIME 355
STARČEVIĆ TOCO 806
STARČEVIĆ TOMA BILAN 354
STIJAČIĆ 13, 14, 440, 441
STIJAČIĆ SLAVKO 260
STILINOVIĆ FERDO 385
STILINOVIć MILE 801
STILINOVIĆ MILE (MAJINKIN) ŠTUKA 178, 191
STILINOVIĆ STIPE KNJAPE 813, 816
STOISAVLJEVIĆ ĐURO 247
STOJADINOVIĆ MILAN 55, 58, 76, 80, 135, 174
STOJEVIĆ BEĆO 364, 811
STOJEVIĆ IVICA 349, 353, 354, 374, 375
STOJEVIĆ JOSIP 156, 349, 350, 806
STOJEVIĆ JOSO 156, 341
STOJEVIĆ JOSO RAKAR 120, 914
STOJEVIĆ MARIJA 282, 353, 359, 368, 829
STOJEVIĆ NIKOLA BAĆO 353
STOJEVIĆ TENKA 758
STOJKOV TODOR 134
STOJKOVIĆ JOSO 156, 158
STOPIĆ MILAN 179
STOŠIĆ IVE 449
SUDAR ANTE 632
SUDAR ĐURO 248
SUDAR FRANE 817, 818
SUDAR JANKO 621
SUDAR JERKO 829
SUDAR KOKA 680
SUDAR NIKOLA 621
SUDAR PETAR 248
SUDAR STEVO 578
SUDŽUKOVIĆ BOGDAN 402
SUDŽUKOVIĆ BRANKO 402
SUDŽUKOVIĆ BUDE 402
SUDŽUKOVIĆ MIĆO 402, 621, 630
SUDŽUKOVIĆ NEVENKA 541
SUDŽUKOVIĆ STOJAN 402
SUKNAIĆ JOPA 178
SUKNAIĆ KAJA 353
SUNAJKO JANDRE 40
SUNAJKO PERO 263
SUNAJKO PETAR 103, 262, 500, 608
ŠUPILO 170
SUŠA ILIJA 435
SVETIĆ FRANE 178
SVETIĆ JORDAN 641
SVETIĆ MILE 82, 84, 88, 89, 92
SVETIĆ MILAN MIŠO 179, 282, 283, 633
SVETIĆ ROKO 641
SVETIĆ TOMO 801, 808
SVJEŽIĆ OKTAVIJAN 174

š

ŠABAN BLAŽ 101, 261, 801
ŠABAN JOSIP 177
ŠABAN MATJIA 680
ŠABAN MIĆO 261, 801, 806
ŠABAN PEPICA 678, 801
ŠAKIĆ BUDE 40, 75
ŠAKIĆ BUDIMIR 84
ŠAKIĆ DANICA 228
ŠAKIĆ MIĆUN 40, 57, 64, 499, 790, 922
ŠAKIĆ MILAN MIĆUN 849
ŠAKIĆ MILE 344
ŠALOV TOMO 456
ŠARIĆ 21
ŠARIĆ DRAGAN 800
ŠARIĆ DUŠAN 808

ŠARIC FRANE FRANIĆ 179
ŠARIĆ IVICA 143, 438, 796, 798
ŠARIĆ KATA 260
ŠARIĆ MANDA 641
ŠARIĆ MARA 633, 641, 672
ŠARIĆ MARIJA 85, 812, 813
ŠARIĆ MARKO 625, 631, 799
ŠARIĆ MILE 798
ŠAŠIĆ M. CVIJETA 266
ŠAŠ1Ć B JANJA 266
ŠAŠIĆ MARA 282
ŠAŠIĆ B. MILAN 266
ŠAŠIĆ D. MILKA 266
ŠEGVIĆ ZLATA 167, 168
ŠEREMET AKIF 17, 18, 20, 21, 71, 72, 91, 113, 257
SEVER MILAN 848
ŠIJAN MILAN 437, 439, 595, 798
ŠIKIĆ GABRE 178
ŠIKIĆ M. 24
ŠIKIĆ MILE 802
ŠIKIĆ STJEPAN 632
ŠILJEGOVIĆ BOŠKO 929
ŠIMATOVIĆ IVAN 317, 325, 327, 338, 340, 345
ŠIMATOVIĆ IVICA 116, 148
ŠIMATOVIĆ MATE 340
ŠIMATOVIĆ MIĆA 339, 340, 351
ŠIMIĆ BOŽO 355
ŠIMIĆ GUGO 223
ŠIMUNIĆ NIKOLA 280. 283, 631
Dr ŠIŠIĆ FERDO 67
ŠKARIĆ DUŠAN 357, 370, 547, 781, 782, 808, 909, 911
ŠKARIĆ MARIJA 547
ŠKRGOTIĆ JURA 69
ŠNJARIĆ PETAR 800
ŠOJAT LUKA 69
ŠOLJAN MARIJA 396, 522
ŠPARAĆA LOVRO RENKO 21
ŠPEL.IĆ NIKO 797
ŠPIŠIĆ IVAN PRŠA 126
ŠPOLJARIĆ ANDRIJA 332, 337, 341 357, 370, 371, 375, 740, 744, 841, 910’ 911, 912
ŠPOLJARIĆ DUKA 111, 115, 361
ŠPOLJARIĆ ĐURO 369
ŠPOLJARIĆ IVAN 111, 114, 115, 349, 350
ŠPOLJARIĆ MIĆA 112, 325, 913
ŠPOLJARIĆ MILAN 111, 114, 115
ŠTAJDUHAR IVICA 357, 740
ŠTAKIĆ BOGDAN 150
ŠTAKIĆ BOŽO 149
ŠTAKIĆ DUŠAN 323
ŠTAKIĆ MILAN 342
ŠTAKIĆ MILE 155, 157, 341, 357, 910
ŠTAKIĆ S. MILKA 843
ŠTAKIĆ SIMO 158
STAKIC SOVRE 158, 323
ŠTIKOVAC JOVO 709
ŠTIMAC DANE 107
ŠTIMAC GRGA 326
ŠTIMAC IVAN 130, 143, 147, 148 324 796, 806
ŠTIMAC IVAN UGAR 812
ŠTIMAC JOSIP 339
ŠTIMAC JOSO 112, 116, 340
ŠTIMAC JOSO JOLIP 127
ŠTIMAC MILAN 664, 667
ŠTIMAC NIKOLA ŠTEFANOV 107
ŠTIMAC PERO 339, 357, 359, 370, 914
ŠTIMAC STIPE 108, 112, 113
ŠTIMAC STJEPAN STEVO 20 72
ŠTIPAC GRGA GIGO 112
ŠTIPAC IVAN 112, 126
ŠTRBO JOVO 449, 465
ŠTROSMAJER JOSIP JURAJ 66
ŠTULIĆ LJUBICA 680
ŠTULIĆ MARA 680
ŠTULIĆ MIRKO 421, 514, 515, 527, 575
ŠUBAŠIĆ 737, 834
ŠUBAŠIĆ IVAN 58
ŠUBAŠIĆ MARKO 246
ŠUBAŠIĆ STANKO 246
ŠUPER IVAN 84
ŠUPER JOSO 802
ŠUPER MARA 680
ŠUPER MARIJA 85
ŠUPER MARKO 640
ŠUPER MILAN 41
ŠUPER MILKA 802
ŠUPER POLDE 410, 802
ŠUTIĆ FANIKA 151, 158
ŠUTIĆ FANIKA NIKOLINA 670, 671
ŠUTIĆ FRANJO 325
ŠUTIĆ IVAN 671
ŠUTIĆ IVAN NIKOLIN 667, 669
ŠUTIĆ IVO 325, 331
ŠUTIĆ JOSO 262
ŠUTIĆ MILAN 342
ŠUTIĆ NIKOLA 108, 112, 116, 120, 121, 129, 324, 339, 340, 358, 371
ŠVARC BOŽO 195
ŠVRLJUGA ZVONIMIR 109

T

TABOR FILIP 449
TALER TANJA 166
TALHAJMER 31, 91
TARBUK DARA 549
TARBUK DARA STEVIČKOVA 539, 542
TARBUK JOVAN 624
TARBUK JOVO 248, 408, 431
TARBUK S. JOVO 434
TARBUK STOJAN 624
TATALOVIĆ RADA 89, 90
TATALOVIĆ RADMILA 84
TELLER 91
TEPAVAC ILIJA 64, 358, 370, 371
TEPAVICA ĐORĐE 75
TEPAVICA ILIJA 357
TERZIĆ VELIMIR 134
TESLA P. ILIJA 435

TESLA NIKOLA 67, 68, 633
TESLIĆ JELA 621
TESLIĆ MARA 621
TESLIĆ MARIJA 85
TESLIĆ NEDELJKA 818
TESLIĆ NIKOLA 818
TESLIĆ S. PETAR 435
TESLIĆ SOFIJA 818
TESLIĆ VLADO 796
TILLER 856
TILJAK 798
TILJAK MARKO 438, 796, 798
TKALČIĆ SREĆKO 195
TODOR MARKO 283
TODORIĆ JAGA 540, 544
TODORIĆ KOKA 540
TODORIĆ MARKO 633
TODORIĆ MILAN 632
TODORIĆ I. MILOŠ 435
TODORIĆ SIMO 478, 485, 500, 608, 610 881, 896
TODORIĆ SOFIJA 540, 680
TODORIĆ SOKA 544
TODORIĆ VASO 632
TOKIĆ 651
TOKIĆ STJEPAN 812, 813
TOLER 32
TOMAIĆ JOSO 69
TOMAS DANE 632
TOMAS IKA 312
TOMAS ISO 101, 263
TOMAS MILE 227
TOMAS S. NIKOLA 247
TOMAS SAVA 632, 680
TOMAS VLADIMIR 608
TOMAS VLADO 478, 482, 485, 491, 492, 498, 500
TOMASEVIĆ TOMO 925
TOMIČIĆ DINKO 21, 75, 79, 86, 179
TOMIĆ IVAN 456
TOMLJENOVIĆ 13, 14, 86, 161
TOMLJENOVIĆ AMBROZ 806
TOMLJENOVIĆ ANA 680, 799
TOMLJENOVIĆ BLAŽ 438, 440, 441, 798
TOMLJENOVIĆ IVAN 174, 178
TOMLJENOVIĆ JOSO 179
TOMLJENOVIĆ JOZO 134
TOMLJENOVIĆ JURA 805, 806
TOMLJENOVIĆ JURAJ 91
TOMLJENOVIĆ JURE 444
TOMLJENOVIĆ M. JURE 436
TOMLJENOVIĆ MARA 680, 799
TOMLJENOVIĆ MARIJA 91, 641, 812, 813
TOMLJENOVIĆ NIKO 261
TOMLJENOVIĆ STJEPAN 174, 184, 796
TOMLJENOVIĆ STJEPAN STEVO 142
TOMLJENOVIĆ T. STJEPAN PATAK 176
TOMLJENOVIĆ TOMO 85, 260, 433, 444
TOMLJENOVIĆ J. TOMO 436
TONKOVIĆ STIPE 154
TOPLAK ANA 282
TOPLAK FERDO 2, 10, 66, 82, 84, 88, 89, 92, 155, 165, 261, 436, 449, 453, 454, 456, 459
TOPLAK NADA 282
TORBICA MILAN 34
TOŠIĆ MILOJKA 406
TRAFIJANČIĆ SAFET 406
TRAVEN 32, 91
TRAVICA 439
TRAVICA ĐURAĐ 228
TRBOJEVIĆ DANE 407, 408
TRBOJEVIĆ KOKA 624
TREŠNJIĆ ANĐELIJA 228
TREŠNJIĆ JAGA 229
TREŠNJIĆ JOCO 259, 310, 624
TREŠNJIĆ MIKA 228
TREŠNJIĆ MILAN 220, 260
TREŠNJIĆ MILE 228
TREŠNJIĆ STEVO 218, 228
TRKULJA N. MARKO 623
TROŠELJ ANTE 632
TROŠELJ J. ANTE 632
TROŠELJ JAKOV 259
TROŠELJ D. JANKO 632
TROŠELJ JELKA 680
TROŠELJ JOSO 808
TROŠELJ P. LUKA 632
TROŠELJ MARICA 632
TROŠELJ MARIN 276, 277, 449
TROŠELJ NIKO 632
TROŠELJ NIKOLA 230, 256, 260, 276, 308
TROŠELJ M. ŠIME 632
TROŠELJ F. TOMISLAV 632
TROŠELJ B. TONE 632
TRUTA LJUBO 933
TURIĆ KATA 112, 151, 325, 327, 338, 340, 341
TURINA IVAN 91
TURKALJ JOSIP 727, 735
TURKALJ JOSO 371
TURKOVIĆ RUŽICA 949

UGARAK DURO COGO 253, 482, 500
UGARAK JOVO 247
UGARAK MILKA 621
UGARAK MILJA 680
UGARAK MILJA (MILICA) 540
Dr UGARKOVIĆ 19, 22, 555
UGARKOVIĆ GRGA 116, 124
UGARKOVIĆ JUCO 178
UGARKOVIĆ KAJA 341
UGARKOVIĆ MANDA 151, 325, 330, 341, 670
UGARKOVIĆ MATE 334
UGARKOVIĆ MIJAT 327, 340
UGARKOVIĆ MILAN 334, 339
Dr UGARKOVIĆ NIKOLA 70, 71, 72, 75, 78, 261

UGARKOVIĆ STIPE 122, 123, 131, 260, 310,947
UGARKOVIĆ STIPE PALENTA 670
UGARKOVIĆ TONE 334, 339
UJČIĆ TUGOMIL 51, 52, 96, 98, 99
UMIĆ JURE 117, 119, 120, 130, 147, 148, 796
UREMOVIĆ BLAŽ 340
UREMOVIć LUKA 112, 125
UREMOVIĆ MIĆO 128, 150, 667
UREMOVIĆ NIKOLA 325, 669, 670
UREMOVIĆ STIPE 340
UROIĆ JOSIP 72
UTVIĆ ILIJA 774
UVODIĆ JOŽA 113
UZELAC 52, 53
UZELAC ANKA 549
UZELAC ANTE 24, 44, 79, 81
UZELAC ANTIĆ 2, 84, 86, 88 256, 260, 283, 436, 709, 793
UZELAC BLAŽ 19, 70, 71, 72, 80
UZELAC BRANKO 248
UZELAC ĆAĆO 248
UZELAC DANICA 57
UZELAC DANILO 786
UZELAC DUŠAN 262
UZELAC ĐORĐE 158
UZELAC ĐUKAN 621
UZELAC ĐURO 24, 57, 244, 248
UZELAC GOJKO 309
UZELAC GRGA 84, 260, 283, 797
UZELAC ILIJA 2, 26, 57, 60, 63, 64, 79, 81 96, 100, 404, 405, 406, 408, 412, 428, 431, 433, 502, 547, 548, 549, 794
UZELAC M. ILIJA 434
UZELAC IVAN 260, 261, 283, 349
UZELAC IVAN ĐAN 261, 432, 444
UZELAC JANJA 228
UZELAC JOVO 57
UZELAC LUKA 811
UZELAC MANE 336 347, 363, 373, 810, 818
UZELAC MARIJA MARA 19, 21, 71, 72, 74, 77
UZELAC MAŠA 283, 631, 680
UZELAC MATE 799
UZELAC MICA ĐURINA 539
UZELAC MILAN 57
UZELAC MILICA 228
UZELAC MILOŠ 155, 156, 396, 457, 479 483, 498, 500, 805, 874
UZELAC NEDELJKA MILUTINOVA 539
UZELAC NIKO 81
UZELAC NIKOLA 85, 404
UZELAC M. NIKOLA 434
UZELAC PAJO 625
UZELAC PAVAO 625
UZELAC PERO 799
UZELAC PETAR 813
UZELAC Đ. SAVA 434
UZELAC SARA 57
UZELAC SIMO 340, 345
UZELAC SLOBODAN 395 472
UZELAC STEVO 228
UZELAC TODE 624
UZELAC VASO 251
UZELAC VUICA 149, 150, 152
UZELAC ZELE 336

V

VARIĆAK ALEKSA 323, 332, 350, 352
VARIĆAK DUŠAN 158
VARIĆAK ĐURO 158
VARIĆAK MANE 23, 86, 158, 321, 323 331, 332, 336, 341, 342, 347, 591, 841
VARIĆAK MILAN 342, 343, 344, 353
VEDRINA PETAR 331
VEJIN MILKA 541
VEJINOVIĆ VUKA 75
VEJNOVIĆ MARKO 101
VEJNOVIĆ VUKOSAVA 81
VERNI Ć MAGDA 77, 91
VERZON ZVONKO ANTE 178
VESELI JOSIP 66
Dr VEZMAR GOJKO 2, 133, 820, 823, 824
VIDAKOVIĆ HUBERT 20, 72
VITAS ANA JANKOVA 539
VITAS ANA MLADENOVA 539
VITAS ANA NIDŽUNOVA 539
VITAS DUŠAN 548, 631, 712
VITAS DUŠAN BAKRAČ 631
VITAS I. DUŠAN 434
VITAS ĐURO 408, 629
VITAS GOJKO 408
VITAS JAGA MIĆINA 539
VITAS MARICA 680
VITAS MARICA DUŠANOVA 539
VITAS MARICA JANKOVA 539
VITAS MAŠA DUJINA 539
VITAS MILAN 309, 310
VITAS MILAN SELJO 405
VITAS D. MILAN 434
VITAS MILICA MIŠINA 539
VITAS MILKA DUBAIĆ 539
VITAS MILKA SAVKINA 539
VITAS MIRKO 34, 81
VITAS DOŠEN SARA SARICA 539, 680
VILKO MARIJA 680
VJEŠTICA DESANKA 759, 779, 786, 789
VJEŠTICA VLADO 753, 783
VLAINIĆ ANTE 113, 117, 118, 119, 120, 122, 127, 130, 131, 143, 147, 148, 365, 375, 665, 666, 796, 812
VLAINIĆ JELICA 670
VLAISAVLJEVIĆ DUŠAN 924, 933
VLAISAVLJEVIĆ JOVO 201, 624
VLAISAVLJEVIĆ VLAJKO 495
VLAŠNJIĆ BOŠKO 500
VLATKOVIĆ ĐORĐE 85
VLATKOVIĆ ĐURO 658

VOJNIĆ MILE 75
VOJVODIĆ DIMITRIJE 924
VOJVODIĆ DUŠAN 82, 85, 101
VOJVODIĆ ĐURO 708
VOLF ZVONKO 101
VOLKER JIRŽI 78
VOLNER IVAN 195
VOREL BRANKO 165
VOUK VALENTIN 67
VRAČAR DANE 624
VRAČAR ĐURO 422
VRAČAR D. ĐURO 434
VRAČAR MILE 422
VRAČAR M. MILE 434
VRAČAR NIKOLA 624
VRAČAR D, NIKOLA DOKA 624
VRAČAR D. VASO 434
VRBAN A. ANICA 632, 640
VRBAN IGNJAC 632, 640
VRBAN IVAN LOVRA 219
VRBANAC 24
VRKLJAN IVAN 809
VRKLJAN MILE 350, 800, 806
VRKLJAN PETAR JURIN 354
VRŠAK IVAN 611
VUČIĆ LAVOSLAV 641
VUČIĆ MARIJAN 85, 641
VUČIĆ ZRINKA 166
VUČKOVIĆ D. ĐURO 247
VUČKOVIĆ MIKA MIKELJAČA 545
VUČKOVIĆ MILE 201, 540, 544
VUČKOVIĆ MILJA 204
VUČKOVIĆ I. MILOŠ 247
VUČKOVIĆ NIKICA 240
VUČKOVIĆ M. NIKICA 247
VUČKOVIĆ NIKOLA 268
VUČKOVIĆ NIKOLA LAV 405
VUČKOVIĆ M. NIKOLA 435
VUIČ FRANJO PUIZ 130
VUJANOVIĆ STEVAN 753
VUJČIĆ MARIJAN 101
VUJČIĆ VOJO 101
VUJINOVIĆ ANKA 510, 524
VUJINOVIĆ ANTE 675
VUJINOVIĆ DAMJAN 430, 431
VUJINOVIĆ ILIJA KRACIJA 200
VUJINOVIĆ JAGA 538
VUJINOVIĆ MICA 510
VUJINOVIĆ LJUBIŠA 533, 534
VUJINOVIĆ RAJKO 485, 491, 621
VUJNOVIĆ 228
VUJNOVIĆ ANA 228
VUJNOVIĆ ANĐA 259
VUJNOVIĆ ANKA 228, 674, 678
VUJNOVIĆ BOGDAN 28, 85, 227, 259, 574, 782, 789, 801, 812, 813
VUJNOVIĆ BOGDAN BOČA 633
VUJINOVIĆ BOJA 227
VUJNOVIĆ BORKA 229
VUJNOVIĆ BOSA 227
VUJNOVIĆ BRANKO 85
VUJNOVIĆ ČEDO 229
VUJNOVIĆ DAMJAN 2, 75, 77, 78, 80, 233, 256, 259, 283, 306, 307, 308, 310, 311, 312, 794
VUJNOVIĆ DAMJAN DENI 215, 259, 306, 311, 480, 616, 625, 629, 800
VUJNOVIĆ DANE 24, 249
VUJNOVIĆ DANE 24, 249
VUJNOVIĆ DEVKA 227
VUJNOVIĆ DMITAR 259, 625
VUJNOVIĆ DRAGICA 228
VUJNOVIĆ DUŠAN 85
VUJNOVIĆ ĐOKO 812, 813
VUJNOVIĆ DUKA 633
VUJNOVIĆ ĐURĐA 237
VUJNOVIĆ ĐURO 85, 259, 282, 624
VUJNOVIĆ ĐURO ĐURELICA 77, 310
VUJNOVIĆ GOJKO 237
VUJNOVIĆ ILIJA 229, 259, 625, 631, 808, 810, 816
VUJNOVIĆ JAGA 227, 228, 260, 808
VUJNOVIĆ JANKO 215, 227, 259, 268, 308, 309, 310, 607, 616, 694
VUJNOVIĆ JANJA 227
VUJNOVIĆ JEKA 227
VUJNOVIĆ JELA DANCELOVA 224, 229
VUJNOVIĆ JOVAN 227, 228
VUJNOVIĆ JOVO 227
VUJNOVIĆ KOSANKA 85
VUJNOVIĆ LUKA 259, 310
VUJNOVIĆ LJUBA 227
VUJNOVIĆ LJUBICA 779, 782, 785, 786, 789
VUJNOVIĆ MARIJA 227
VUJNOVIĆ MARKO 227, 232, 256, 259, 276, 285, 290, 291, 310, 328, 549, 634, 808
VUJNOVIĆ MARKO MAŠIN 625
VUJNOVIĆ MICA 228, 259, 680
VUJNOVIĆ MIHAJLO 227
VUJNOVIĆ MIKA 227
VUJNOVIĆ MILAN 77, 227, 259
VUJNOVIĆ MILE 227, 228, 231, 310
VUJNOVIĆ MILE ĐUĐA 444
VUJNOVIĆ MILE PUČAN 179
VUJNOVIĆ MILEVA 227, 786, 789
VUJNOVIĆ MILICA 227, 228, 759, 786, 789
VUJNOVIĆ MILOŠ 228
VUJNOVIĆ NADA 227
VUJNOVIĆ NEDELJKO 786, 789
VUJNOVIĆ NIKOLA 227, 228
VUJNOVIĆ PAJO 231, 310
VUJNOVIĆ PREDRAG 75, 82
VUJNOVIĆ RADOJKA 227
VUJNOVIĆ RUŽA 228
VUJNOVIĆ SAVA 228, 786, 789
VUJNOVIĆ SOFIJA 813
VUJNOVIĆ SOKA BJEGOVIĆ 235
VUJNOVIĆ STEVO 232, 259, 283, 307, 310
VUJNOVIĆ TODE 227
VUJNOVIĆ TRIŠA 259, 311
VUJNOVIĆ VUKA 227

VUJNOVIĆ ZORA 227
Dr VUKAS ANTE 565, 566
VUKELIC BRANKO, 62, 428, 429, 433
VUKELIC P. BRANKO 436
VUKELIC IVA 353
VUKELIC JOKA 21, 261, 759
VUKELIC JOSIP 462
VUKELIC JOSO 74, 75, 77, 460
VUKELIC JOSO STRIČEV 353, 371, 374
VUKELIC KATA 79, 85
VUKELIC L UKA 330, 806
VUKELIC LUKA BUSIJA 151
VUKELTĆ MARIJA 353
VUKELIC MARIJA NIKINA 353
VUKELIC MATE 354
VUKELIC MICA 24, 261, 262
VUKELIC MILE 354
VUKELIC MIRA 641
VUKELIC NIKOLA 354, 621
VUKELIC PETAR 112. 126
VUKELIC ŠTIPAN 334, 349, 914
VUKELIC STJEPAN 806
VUKIĆ JURA 276
VUKIĆ MACA 680
VUKIĆ NIKOLA 276
VUKIĆ SIMO 276
VUKIĆ STIPE 82, 92
VUKIĆ ŠIME 276
VUKMANOVIĆ SVETOZAR TEMPO 952
VUKMIROVIC MILAN ŠKARPA 100
VUKMIROVIĆ STANKO 658
Dr VUKOVIĆ DANE 91
VUKSAN DANE 271
VUKSAN JANJA 460
VUKSAN JANJA MILAJCEVA 539
VUKSAN JOVO 703
VUKSAN JOVO BRDO 651
VUKSAN MIKA BRANKOVA 539
VUKSAN PETAR PEKIŠA 167, 271, 274, 275 384, 408. 409, 480, 539, 619, 804, 970
VUKSANOVIĆ MILIVOJ 263, 818
VIJLETIĆ JOZA 407
VURĐELJA T. DUŠAN 247, 435
VURDELJA R. JOSO 247
VURĐELJA I. JOVO 247
VURDELJA MILOŠ 242, 622, 623, 629
VURDELJA S. MILOŠ 247

z

ZAGORAC DANICA 539
ZAGORAC ĐURO 624
ZAGORAC 629
ZAGORAC LAZO 624
ZAGORAC MTLANKO 420, 422
ZAGORAC S. MTLANKO 434
ZAGORAC MILENKO 624
ZAGORAC P. NIKOLA 434
ZAGORAC S. NIKOLA 434
ZAKLAN DANE 504
ZAKLAN B. DANE 247
ZAKLAN MANE 622
ZAKLAN B. MANE 247
ZAKLAN M. MILAN 247
ZAKLAN MILE 766
ZAKLAN S. PETAR 247
Gen ZANUSI ĐAKOMO 496
ZASTAVNIKOVIĆ NIKICA 262
ZATEZALO ĐURO 949
Dr ZATEZALO ĐURO 2, 10, 757, 780 838
ZDUNIĆ FRANJO 82, 83 84, 86 88 282
ZDUNIC FRANJO LAV 165, 168 179 641
ZDUNIĆ IVAN 184
ZEC DARA 641
ZEC DARINKA 85
ZEC MILIVOJ 179
Dr ZEC PETAR 44
ZEC RUŽA 680
ZEC RUŽICA 641
ZEC SVETOZAR 282
ZEC SVETOZAR BRACO 633, 642, 655
ZORIĆ MARIJA 161, 162, 164
ZORIĆ MARIJA MAKICINA 161, 164
ZORIĆ PERO 160, 161, 164
ZOROJA DUŠAN 478, 485, 490
ZOROJA JAGA 540, 542
ZOROJA MILICA 540
ZOROJA SAVO 193, 201, 203, 204
ZOROJE DANE 263
ZOROJE MARKO 263, 474, 479
ZOROJE SAVA 263
ZUPCIC ANA 282
ZUPČIĆ ANTE 641, 813
ZUPCIC ANTE BAJA 633, 812
ZUPČIĆ JURE ŠKRBO 810
ZUPCIC MARA 641
ZUPCIC PAVE 810

ž

ŽAGAR MATE 449, 451, 465
ŽAKULA 24, 41, 55, 59, 60, 63, 64
ZAKULA NEDJELJKO 21, 24, 38, 39, 46, 48, 53, 75, 77, 78, 80, 81, 82, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 95, 97, 103, 104, 128, 132, 176, 255, 256, 258, 260, 261, 262, 263, 264, 267, 308
ŽAKULA NEĐA 160, 522
ŽANIĆ 180
ŽARAK IVAN 115
ZARAK IVICA NANIN 664, 667
ZARAK LUKA 340
ŽARAK MARKO 330
ŽARAK MILE 140
ZARAK PAVA 330
ŽARKO MILE MIĆICA 666
ŽARKOVIĆ GRUJICA 72
ŽARKOVIĆ SLOBODAN 71, 77
ŽEGARAC DANE 271, 549
ŽEGARAC ILIJA 179
ZEGARAC JELENA 819
ŽEGARAC M. JOVAN 623
ŽEGARAC JOVO 630, 687
ŽEGARAC MARIJA 541

ŽEGARAC MILKA 539
ŽIGIĆ AGA 506
ŽIGIĆ DANE 621
ŽIGIĆ JOVO 479
ŽIGIĆ MARICA 293
ŽIGIĆ MLADEN 31
ŽIGIĆ M. PETAR 621
ŽIGIĆ RADE 395, 396, 406, 849
ŽIGIĆ TODOR 621, 629
ŽIVKOVIĆ 91
Dr ŽIVKOVIĆ DUŠAN 828
ŽIVKOVIĆ ICO 28
ŽIVKOVIĆ JOLA 156, 353, 355
ŽIVKOVIĆ JURA 355
ŽUMBERAC BRAJA 178
ŽUNIĆ PEJO 395
ŽUPAN ANA 330
ŽUPAN IVAN 806
ŽUPAN JURA 156
ŽUPAN LUCE 353
ŽUPAN LUKA 353
ŽUPAN MARTIN 349, 806
ŽUPAN MILAN 355
ŽUPAN PAVE 353, 364
ŽUPAN PETAR 354, 800
ŽUPAN TOMO TOMIŠA 203, 204
ŽURIĆ — SCOTI NEVA 140
ŽUVIĆ GOJKO 59, 100
ŽUŽIĆ KOŠTA 242
ŽUŽIĆ VASO VASIĆ 621

Kazalo geografskih imena

A

ABESINIJA 29
AFRIKA 702, 704, 714
AISNE 126
ALAGINAC 887
ALAN 705
ALANAK 209, 211, 212, 214, 222, 224, 225 235—237, 884
ALBANIJA 51, 85, 941, 956
ALEKSINICA 333, 337, 338, 346, 349, 354 355, 361, 367, 368, 599, 600, 763, 771
ALIVOJVODIĆ 589
AMERIKA 26, 32, 47, 59, 113, 116 119 126, 649, 765, 968
ANTONOVICA, 595
ANTONOVIĆA VRH 900, 906
ARGENTINA 812
ATLANTIK 975
AUSTRALIJA 374
AUSTRIJA 42, 46, 85, 169, 170, 172, 765, 959
AUSTRO-UGARSKA 11, 13, 66, 69, 106, 168, 169, 171, 958, 963
AZIJA, 970

739, 747, 771. 778, 833, 838, 840, 863, 897 962, 975, 982
BANOVINA HRVATSKA 58, 86, 134 135, 174, 176, 307, 308, 783
BANJA LUKA 585, 960, 961
BARANJA 159
BARIĆ — DRAGA, 188, 276, 277 282 450, 456, 464—467,631, 640, *678*,808, 810, 895
BARIĆI 279
BARLETE 203, 239, 242, 244, 248, 250, 251, 266, 271, 283,288,291, 293,*295*, 302, 313, 383, 401,407,419, 475—479, 481, 482, 499, 501,539,540, 568,573, 575, 578, 607, 616,620,627—630,633, 635, 640, 645, 647, 673, 677, 681, 682, 684, 687, 705, 708—710, 755, 764, 787, 788, 804, 824, 845, 846, 848, 851 879, 883, 884, 888, 893, 896, 900, 902, 903, 925, 977, 978, 980, 982, 983
BASTASI-STAKIĆI 360
BASIC 589
BASIC POLJANA 731—733, 762, 771
BAŠKA SLANA 187
BATINOVAC 974
BEC 20, 68, 169, 170, 172
BELGIJA 67, 112, 116. 124, 125, 970
BELIŠĆE 970
BENKOVAC 124, 237, 277, 453, 714
BEOGRAD 13, 21, 39, 40, 50, 107, 134— —136, 160, 164, 167, 168, 171—173, 220, 285, 403, 404, 406, 407, 414, 443, 462, 483, 500, 502, 506, 535, 538, 539, 550— —552, 555, 574, 585, 588, 621, 652, 654, 708, 733, 749 772, 791, 794, 823, 828, 833, 834, 844, 846, 860, 880, 923, 924, 932, 942, 943, 946, 948, 951—954, 959, 961, 967, 969, 974, 975, 980
BESARABIJA 64
BEŠLINAC 220, 221
BIHAĆ 82, 183, 204, 206, 294, 372, 457, 485, 539, 571, 638, 738, 779, 818, 854, 862, 874, 875, 879, 924, 927, 930, 931, 962
BABIN POTOK, 323, 816, 924, 926, 928— —930, 937
BAČKA 968
BADANJ, 181, 187, 614
BAKAR 130
BAKOVAC 126, 336, 343, 344, 353, 354, 360, 367, 369, 374, 594, 595, 602—604 726, 743, 745, 762, 826, 838, 841
BALENIJA, 127—129, 156, 319, 330, 349, 353, 354, 374, 806
BALKAN 137
BALJEVAC 818
BANAT 843
BANIJA 191, 204, 371, 372, 557, 567, 606,

BIJELA 162
BIJELI POTOCI 535, 543, 547, 552, 558, 559, 579, 645, 942, 961
BILAJ 204, 208, 210, 211, 250, 268, 281, 282 300, 301, 310—312, 389, 412, 419, 423, 427, 479, 483, 485, 503, 512, 538, 563, 575, 583—585, 596,608,609, 611,615, 624, 640,693,696, 700, 719, 811,816, 819, 946,848,851—854, 856, 864,966, 876, 883,888,890, 891, 893, 897—899, 902, 907, 914, 923—935, 977, 978
BILAJSKA ULICA 866, 928
BILAJSKO NOVO SELO 931
BILJAČA 952
BJELOPOLJE 485
BJELOVAR, 74, 105, 110, 191, 199
BJELJEVINA, 220
BLAČ 952
BLAGAJ 441
BLINJSKI KUT, 948
BOČINO BRDO, 762
BOGDANICA, 160, 875, 876, 932, 935
BOGDANIĆ 159—162, 164, 868, 873, 875, 883, 901, 977, 978, 980
BOGUNICA, 415, 420, 431, 578, 817, 841, 843—845, 888, 922, 923, 928
BOKA KOTORSKA 107, 237
BOKANJAC 458
BOR 953
BORČIĆI 181
BORJE 747
BOSANSKA KRAJINA 501, 863, 955
BOSANSKA KRUPA 970
BOSANSKI BROD 136
BOSANSKI PETROVAC 554, 555, 678, 842, 962, 965
BOSANSKO GRAHOVO 435, 585, 608, 956, 975
BOSNA, 137, 146, 169, 171, 182, 184, 186, 191, 202, 248, 405, 434, 435, 461, 484, 500, 531, 543, 562, 565, 585, 612, 619, 698 729, 746, 897, 941, 942, 967, 969, 974, 975, 977, 980
BOŠKINOVAC, 530
BRAČ 124
BRČKO 182
BRDARSKI MOST 427, 428
BRDO KRIŽANOVO 152
BREŠTANI 425
BREZIK 412, 417, 418, 568, 889, 928
BREZNICA 167
BREZOVAC 587
BREZOVAČA 209, 533, 782, 783, 892
BREZOVICA 948
BRIBIR 818
BRINJE 11, 137, 138 766, 771, 774—776, 819, 820, 824, 825, 932, 933, 939, 957
BRISEVO 453, 457, 458
BRIZOVO POLJE 127—129, 330, 349, 353, 800, 901, 935, 936
BRKLJAČIČI 861 ¡ 887
BRLOG 181, 373, 374, 398, 599, 939
BRNO 247—249, 481, 487
BRUŠANE 24, 74, 122, 134, 139, 145, 173 202,207, 211, 262, 280, 282,283, 299, 300,311, 312, 390, 430, 436,438, 461, 511—515,522,527,533, 534,563, 571, 585604, 605, 609, 613, 632,640, 676, 693, 696, 795, 797, 799, 802, 805— —807, 819, 820, 848, 849, 856—861, 867, 876—879, 882—884, 886, 887, 891, 894, 898, 924, 927—929, 933—935, 938, 956, 977, 978
BRUŠANSKI KLANAC 886, 887
BRUVNO 244, 434, 516, 538, 564, 965
BUBANJ 181
BUDAČKI MOST 362, 435, 602, 705, 846, 851, 854, 856, 866, 868, 873—876, 882, 883, 900, 936,
BUDAK 283, 611, 612, 866, 876, 882, 884, 898—902 907, 924, 925, 928, 930, 933, 934, 975, 978,'980
BUDAČKA ULICA 866, 867, 870, 873
BUDŽAK 338, 600
BUGARSKA 169
BUGOJNO 202, 781, 879
BUKOVA GLAVA 221, 222
BUKOVAC 107, 108, 110, 113, 115, 128, 149 153, 157, 158, 314, 317, 318, 324, 326, 327, 338—341, 356, 358, 365, 366, 370, 665, 668, 669, 762, 771, 812, 820, 847, 905, 909, 913, 950, 977, 978
BUKOVICA 278
BULJMIZE 281, 285, 289, 291, 420, 427, 428, 430, 535, 539—541, 543, 545—549, 551—554, 573, 628—630, 646, 673, 675— —677, 754, 759, 764, 771, 783, 785, 788
BULJUCI 884
BUNIĆ 145, 157, 158, 181, 239, 313—316, 318, 320, 322, 323, 346, 348, 351, 369,370, 487, 489, 495, 558,568, 570, 611,621, 627, 687, 709, 724,731, 735, 736,738, 739, 746, 747, 903,924, 926—930,932, 933, 968
BUROVAČA 209, 211, 212, 214
BUTKOVIĆI 900
BUŽIM 21, 23, 260, 261, 268, 280, 290, 291, 299, 309, 333, 390, 437, 438, 440— —443, 513, 515, 625, 626, 673, 676, 752, 799, 800, 805—808, 811, 818—820, 824, 883, 894, 901, 943, 977, 978
BUŽIMSKO BILO 189, 191, 199

C

CARIGRAD 29
CELINKA 604
CESARICA 268, 276, 282 461 632, 640, 673, 676, 717, 797, 810, 887, 895,
CIRIH 68
CRES 51
CRIKVENICA 436, 599, 693, 695, 741

CRNA GORA 363, 364, 500, 842, 874, 942, 974, 975
CRNA GREDA 857
CRNA TRAVA 952
CRNA VLAST 314, 465, 587, 928
CRNI DABAR 781, 817, 839, 876, 937—939
CRNI KAL 939
CRNI POTOCI 190
CRNI VRH 900, 931
CRNO MORE 316
CVITUŠA 628

Č

ČAČAK 109, 320, 336
CAČIĆ DOLAC 189
ČAČIĆ — DRAGA 189, 197, 199, 200, 291
CAKOVEC 947
ČALIĆ DRAGA 134
ČANAK 589, 590, 593, 725, 729, 731, 733, 736, 738, 909, 926—928, 933, 937
ČARDAK 208, 253, 479, 489—491, 493, 904
ČATRNJA 927
ČAZMA 955, 962, 969, 975
ČEHOSLOVAČKA 49—51, 64, 85
ČEKRESKA BARA 400
ČEKRESKA GLAVICA 402
ČELINA 798
ČIČINA DOLINA 715
ČITLUK 85, 209—213, 220, 226, 227, 231, 235, 239, 242, 249, 259, 272, 288,291, 310, 312, 383, 407, 412, 419, 420,423, 431, 434, 480, 501, 512, 519, 522,535, 538, 539, 543, 545, 546, 548, 551,553, 565, 568 584, 607, 608, 616, 624, 628, 640, 645, 647, 655, 673, 678, 681, 682,684, 687, 694, 701, 708, 741, 750, 755,759, 763, 764, 771, 782, 787, 788, 805,808, 830, 885, 889, 925, 931, 933, 935,977, 978, 980, 982
ČOJLUK 155, 362, 429, 862
ČOLIĆI 927
ČOVIĆI 334, 904
ČOVNICA 189
ČUBRIĆ JEZERO 389, 401
ČUBRIĆA STANOVI 489, 491, 494
ČUDIN KLANAC 435 924, 926, 928, 932, 933, -937, 938
ČUKARICA 951

Ć

ĆATIĆA DOL 401
ĆELEMIJE 253
ĆUKOVAC 266, 283, 293, 389, 401,410, 423, 479, 485, 499, 607, 608, 615,616, 621, 627, 628, 640, 647, 681, 687,710, 755, 764, 847, 851, 901, 902, 933,934

D

DABAR 100, 280, 599, 640, 818, 820
DABINJAČA 427, 429
DALMACIJA 54, 137—139, 237—240, 242—249 254, 267, 301, 312, 366, 382, 400, 401, 407,435, 447—449, 451—456,458, 459, 467—470, 480,481, 512,566,567, 569, 570,611, 618, 628, 646, 697,705, 714', 823,833',863, 880, 889, 890,897, 922, 926 929, 930, 956, 967
DALMATINSKA KRUPA 328, 667, 669
DANSKA 61
DARUVAR 162
DEBELA GLAVICA 209—211, 232, 235, 313—315, 333, 524, 525, 529, 533, 885, 894
DEBELO BRDO 157, 261, 283, 346, 369, 370, 405, 406, 411, 512—514, 604, 797, 868, 873, 878, 901, 932, 935
DELOVKINO VRELO 526
DERINGAJ 434
DERVENTA 136
DIVOSELO 9, 21, 23, 24, 42, 68, 77, 81, 90, 96, 162, 163, 166—168, 180, 181, 203, 207, 209—211, 213, 215, 218, 220, 223, 224, 226, 227, 230—233, 235, 237, 239, 242, 248, 249, 251, 257—260, 266—269, 276, 288, 291, 292, 306—313, 328, 330, 333, 346, 374, 377,380,383, 389, 405,407, 410, 412, 413,417,419, 423, 429—431, 434, 437—439, 443—445, 474, 479, 480, 501, 509, 510, 512—515, 524—526, 528—531, 533, 534, 538, 543, 546, 551, 553, 554, 568, 574, 603—605, 607, 608, 614, 616 624, 625, 628, 629, 638, 640, 645—647, 65L 660,673, 678, 682, 684, 687,689, 701 705,708, 736, 741, 750, 754,759, 763, 764,771, 781—783, 787,788,795, 797 800—802, 805,806, 808,810,815, 819, 824, 830, 854, 856, 858, 862, 878—880 882, 883, 885, 886, 888, 889, 891, 893, 894, 896—899,921, 925, 928,930, 933, 935, 948,963,964, 968, 970,977, 978, 980, 982
DIVUŠ 405
DMITRAŠINOVIČI 487, 493
DOBOJ 308
DOBROSELO 551
DOCIN GAJ 373
DOLOVI 62
DOLJANI 100, 587, 592, 929, 960
DONJA PLOČA 239, 575, 623
DONJE PAZARIŠTE 109, 111, 114, 115, 122, 124, 127, 128, 150, 154, 333, 337, 353—355, 361, 366—368, 370, 374, 611, 758, 763, 771, 807, 815, 901, 946
DONJI KOSINJ 109, 123, 127, 128, 131, 151, 317, 319, 322, 331, 342—344, 346, 360 369, 370, 373, 375, 594, 595, 602, 603, 682' 724 740, 741, 763, 771, 803, 810, 818, 826/838, 898, 977, 981

DONJI LAPAC 11, 137, 143, 144, 237, 238, 247, 320—322,344, 387,478,480, 481, 495, 501,570, 571, 581, 588,611, 612, 614, 625,650, 688, 689, 751,765, 774—776, 778,818, 874, 876, 879,924, 926, 929—932, 950, 975
DONJI POCITELJ 893
DONJI ZEMUNIK 458
DOSENI 851, 876, 897
DRACEVAC 453
DRAGAŠKO BRDO 444, 525
DRAGNUŠA 369
BRAŠKOVIĆI 594, 595,
DRAVA 724
DRENAC 209, 312
DRENOV KLANAC 100
DRENOVAC 416, 417, 422, 435, 578, 889
DRENOVAČA 611
DREŽNICA 929, 933
DREŽNIK 818, 927
DRINA 180, 266, 967
DRNIŠ 453
DRNJE 181
DRVAR 110, 238, 247, 295, 482, 539, 540, 542, 842, 942, 955, 959, 969, 975
DUBOKI LULIĆI 589
DUBOKO 152, 812
DUBOVAC 949
DUBOVIK 67
DUBRAVE 949
DUBROVNIK 182
DUGI DOL 587
DUGO SELO 966
DULER 529
DULIBE 157, 209. 212, 213, 222, 224, 317, 319, 323, 325, 335, 341, 344—346, 372, 373, 655, 884
DUMAN 150, 153, 156, 181, 589, 590, 971
DUNAV 169, 959
DUNJEVAC 121, 355, 602, 604
DUPČAN 476
DURMITOR 969
DUVNO 538, 542, 842
DVOR 183, 204, 434
DVORINA 890, 891, 923

Đ

Đakovo 969,975
DURETIĆI 444

E

ENGLESKA 67, 374, 649, 735, 765
ESTONIJA 64
ETIOPIJA 80
EVROPA 7, 9, 37, 51, 59, 113, 119, 133, 255, 303, 366, 654, 867, 970

F

FIGUERAS 125
FINSKA 61
FIRENCA 135
FRANCUSKA 15, 27, 49, 64, 67, 112, 116, 124—126, 173, 262, 308, 374, 375, 959, 970, 975
FRKAŠIĆ 555, 556
FRUŠKA GORA 435
FURNAŽA 188

G

GACKA 143, 152, 159164, 168, 189,195, 363, 381, 385,447,613, 614,796,904, 932,956
GACKA DOLINA 347, 363, 373, 575, 587, 588, 794, 810,820,825, 838,843,845, 848, 849, 894,898,899, 903—905,908, 933, 958, 975
GALICIJA 798
GAZ 529
GLAMOČ 842
GLAMOČICA 890, 927
GLAVICA 282, 380, 587, 816
GLAVIČICA 219
GLIDOBOL 599
GLINA 775
GLOGOVO 244
GLUIČIĆI 181
GLUMAČKO SELO 762
GLUNČUŠA 399—402, 905
GOČ 941
GOLI VRH 877
GOLIČI 589
GOLJAK 594, 595, 762
GOMIRJE 406, 649, 695, 744
GORICA 51, 487, 509
GORNJA PLOČA 413, 575, 623
GORNJA SUVAJA 570
GORNJE DULIBE 526
GORNJE PAZARIŠTE 882, 883, 894, 900, 901, 933, 935
GORNJE PLOČE 689
GORNJE VRHOVINE 465, 587, 928
GORNJI KLANAC 109
GORNJI KOSINJ 109, 111, 115, 119, 148, 149, 151, 153,156,157, 181,319,328, 331, 333, 335,337,341, 343,344,346, 357, 360, 361,594,595, 597,599,603, 682, 741—744,762,771, 803,836,898, 977, 978, 981
GORNJI LAPAC 922, 929, 956
GORNJI LULIĆI 370, 589, 732, 812, 908, 909, 913
GORSKI KOTAR 133, 136, 137 350, 366, 564, 565, 779, 863, 879, 880,’ 896, 897, 907, 922, 929, 930, 975

GOSPIĆ 4, 9—27, 29, 32, 34, 37—40, 42, 46, 48, 49, 51, 55, 57, 58, 60—68, 71, 72, 74, 75, 77—84, 86—91, 93—95, 97—105, 107, 109—111, 113—115, 120—122, 131—134, 136—147, 149, 150, 153, 155, 156, 158—168, 173, 176—189, 192—198, 201, 203—206, 209—213, 215, 218, 220, 223, 224, 226, 227, 231, 236, 238, 241—243, 246—249, 255, 257, 258, 260—268, 270, 271, 274—291, 294—297, 299—313, 315, 322, 324, 329, 337, 340, 350, 351, 354—357, 362—364, 366—369, 372, 374, 376, 377, 379—383, 385, 386, 389, 391, 404, 407, 408, 410, 411, 414—416, 418—420, 423, 430, 433, 436, 437, 440-^51, 460, 461, 463—465, 475—477, 479, 480, 483, 485-487, 498, 501, 502, 505—507, 509—516, 525—527, 529, 531—533, 535, 537, 538, 540, 541,544—546,550,551,553, 555—563, 565—567, 569—573, 575—580, 583—587, 593, 596, 599—601, 604—608, 610—620, 563, 565—567, 569— 573, 575—580, 583—587, 593, 596, 599—601, 604—608, 610—620, 622, 624—644, 646—655, 657, 664, 665, 667, 669—679, 681—712, 714—716, 718—721, 723—726, 728—731, 736, 738, 739, 741—746, 749, 751, 752, 754_756, 759, 763—767, 770, 771, 775—783, 785, 787—790, 795—824, 828—835, 837—846, 848, 849, 851—857, 860—865, 868, 870—899, 901—909, 913, 914, 917—919, 921—929, 931—936, 938, 939, 941, 943, 945, 947, 948, 950, 951, 954—960, 962, 963, 965—968, 970—985
GOSTOVAČA 326, 589, 734, 758, 902, 909, 975
GOSTUSA 421
GRAB 110
GRADOVAČA 902, 906, 936
GRAČAC 11, 100, 136—140, 142—145, 178, 181, 237,238,242, 245, 247, 311,372, 375, 381,390,391, 435, 461, 463,464, 486, 487, 498, 501, 502, 561, 562, 565—570, 574, 575, 577—579, 585, 608, 609, 612, 614, 623, 640, 650, 652, 678, 686 696, 697, 699, 700, 702—706, 708, 718, 720, 726, 743,766,771, 775, 776, 778,787, 796, 813,817,832, 844, 845, 848,879, 885, 886, 888—892, 896—898, 904, 908, 922—924, 929, 956, 965—967
GRADINA 152, 153, 211, 282, 319, 323, 331, 333, 334, 336, 337, 342—346, 348, 352, 486, 494, 495, 589 597, 763, 852, 899, 900, 906, 907, 935, 938, 977
GRAHOVO 238
GRAHOVCI 428
GRCKA 44, 61, 975
GRDELICA 953
GREDA 861
GRGIN BREG 199
GRIS 126
GRUBIĆI 253
GRUBIŠNO POLJE 182, 191, 199
GRUM 535
GUBAVČEVO POLJE 244

H

HAJDUKOVAC 900
HARAMA 125, 126
HEĆIMOVIĆI 589, 905, 927
HERCEGOVINA 138, 146, 161, 169, 171, 182, 186, 191, 942
HOLANDIJA 61
HOMOLJAC 601, 924, 926, 929
HRELJIN 109
HRVATSKA 14, 20—22, 27, 67, 77, 80, 86, 87, 93, 105, 109, 113, 117, 118, 131, 132, 134, 135,145,152, 167, 169—172,175, 182, 183,186,191, 192, 197, 206,261 265, 267, 274, 283, 293, 295, 315 332, 344, 355, 356, 364—366,387,391, 427—429, 431, 432, 448, 449,451,454, 455 457—463, 465, 467—469,490,495, 500, 503, 505, 506, 513, 551,552,555, 560, 565, 567, 572—574, 585—589, 598, 606, 607,609,611, 617, 639, 650,652, 671, 679,681,682, 686, 690, 698,708, 718, 738,750,751, 754, 756, 761,766, 775, 779, 791—794, 796, 807, 809, 816, 822, 824—829, 831, 833, 836, 863, 868, 872, 874, 879, 880, 881, 888, 894, 896, 903, 941, 943, 944, 946—948, 950, 951, 954—966, 968, 970, 971, 975—977, 979, 980
HRVATSKO PRIMORJE 130, 152, 366, 374, 467, 564, 697, 779, 897, 907, 922, 929, 930, 945, 974, 975

I

I BAR 724
ILIDŽA 308, 406
IRAK 970
ISTRA 29, 51, 301, 366, 373, 535, 564, 808, 818, 837, 929, 930, 932, 939, 974
ITALIJA 14, 15, 29, 51, 74, 80, 118, 122, 134, 138 140, 141, 144, 146, 172,173, 276, 277,279,298, 300, 301, 303 ,304, 310, 328,366,375, 385, 400, 451—453, 455—457, 469, 475, 497, 500, 508, 512, 529, 535,562,650, 668, 676, 695,697, 702, 704,714,726, 765, 788, 796,808, 810 811,844,877, 880 932, 941,969, 970,' 975, 979 981
IVANČEVIĆI 417, 418, 543
IVANOVA DRAGA 860
IVČEVIĆA KOSA 589, 590, 593, 724, 734, 736, 758, 762, 899, 903, 909, 926, 937
IŽ 448

J

JABLANAC 374, 713, 741, 815, 895, 933, 938, 939
JABLANICA 843, 844
JADOVA 209, 421, 426—428, 502, 503, 883, 890, 902
JADOVNO 9, 125, 161, 168, 176, 178—180, 183—185, 188189,191, 193—200, 202, 203, 205,207,208,261, 410, 461, 476,614,799,800, 819, 820, 857,858,863,883, 894, 980, 981
JADRAN 276—278, 304, 447, 449, 451—470, 713, 714, 811, 827, 879, 880, 886, 887, 895, 937
JAJCE 650
JAJIĆA VRH 931
JAJIĆI 545
JANČIĆ 731
JANKA PUSTA 15
JANKOV BORIK 232, 310, 311
JANJAČKA KOSA 152, 336, 346, 362, 812, 977, 978, 981
JANJČE 145, 150, 153, 155—157, 179, 181, 200, 323, 335—337, 543, 587, 588, 590—592, 597, 603, 614, 723, 725, 730, 732, 741, 743, 845, 903, 904, 927, 933, 937, 960, 981
JARČJA JAMA 222, 224, 225, 227, 229, 235, 313
JASENICA 276
JASENOVAC 175, 176, 178, 188, 193, 330, 370, 406, 669, 913
JASENOVAČA 902, 903, 936
JASIKOVAC 92, 167, 215, 307, 309, 509, 862, 863, 866, 870, 873, 874, 935
JASIKOVAČKA SUMA 871
JASIKOVAČKA ULICA 870
JASTREBARSKO 188, 193, 947
JAVORNIK 842
JEČMIŠTE 842
JELENJE 818
JELIČ 894
JEZERANE 137, 933
JEZERCE 923
JEZERO 421, 621, 627
JOLTUSA 938
JOSIPOVAČA 421
JOŠANI 370, 423, 439, 487
JOVIčA MOST 427
JUGOSLAVIJA 4, 9—15, 18, 21, 24, 25, 39, 42, 55, 56, 72, 89, 94, 95, 102, 106——109, 112, 119, 120, 126, 131—134, 136, 147, 172—174,181,182,187,188, 256, 260, 267,274,290,295,301,306, 315, 355, 366,378,385,443,447,475, 480, 482, 483,496,505,508,510,549, 554, 613,615,649—651, 655,677,678, 708, 733,753,761, 763, 765, 770,790, 791, 794—796, 822,828, 833,860,928, 948, 953,954,957, 959, 961—963,969, 971, 972, 975, 979, 983
JURIŠIĆ SELO 108, 128, 129, 131, 318, 589, 664, 727, 905
JURKOVIĆI 732—734
JURKOVIĆA DOL 370, 909
JUSIPOVAČA 413

K

KAMANJE 178, 246
KAMENOVAC 486
KAMENOVAČA 134, 333, 354, 355, 360, 728, 800, 806
KALINOVNIK 842
KALUĐEROVAC 154, 333, 366, 375, 597, 599—601, 604, 727, 758, 762, 771, 812, 913, 915, 977
KAMENI KLANAC 877
KAMENITOVAC 589
KAMENSKO 271, 382—384, 391, 439, 484, 551, 552, 558, 619, 620, 749, 884, 896, 899, 955, 957, 961, 964
KAMENJUŠA 309, 444, 527, 529, 531
KANADA 15, 17, 67, 112, 124—126, 325, 336, 340, 805
KANIŠKO BRDO 541
KANIŽA 108, 299, 314, 326, 338, 362, 511, 665, 669, 780, 803, 863, 866, 906, 907, 913, 937, 977, 978
KANIŽKA DRAGA 902, 906
KANIŽKA ULICA 867, 873
KANIŽKI MOST 871
KAPELA 95, 818, 820
KAPETANOVAC 903, 936
KARAULA 115, 125, 126, 335, 337, 514, 543 587, 591, 594, 596—598, 602—604, 977, 978
KARIN 454, 714, 844, 913
KARLOBAG 16, 28, 29, 112, 137, 138, 140, 143,145, 181, 182, 187, 188,195, 196, 203,205, 207, 275, 277, 278,296, 301, 302,311, 366, 376, 447, 449,450, 452, 460—467, 469, 470, 513, 514, 563, 571, 585,640, 650, 652, 676, 679,681, 682, 696,701, 712—718, 720,795,796, 807, 808,810, 816, 817, 820, 828,835, 839, 845, 848, 849, 854—857, 859—861, 863, 867, 872—874, 876—878, 880, 882, 886—892, 894—898, 908, 924, 929, 932, 933, 937—939, 945, 971, 972, 976—982
KARLOVAC 1, 2, 9—11, 111, 136, 138, 144, 167,170, 184, 195, 206, 238,309, 551, 556,705, 733, 734, 747, 750,823, 838, 897, 949, 971, 974, 975, 985
KARPATI 798
KASA DEL KAMPO 125
KASUMOVIĆI 936
KAŠIĆ 457
KATINOVAČA 763
KERESTINAC 316, 945
KESEROVAC 907

KEVRIĆA BRDO 231, 310, 526, 527, 530
KEKIC^I 935
KIK 238. 247. 271. 291, 388. 421, 435, 480, 501, 541,548,573,575, 623, 629, 681,682,684,686, 755, 808
KISTANJE 241, 405, 434
KITA VRH 604
KLADUŠA 667
KLANAC 79, 109, 118, 119, 121, 129, 134. 148—150, 153, 155—157, 315, 317, 319, 328—330, 333, 334, 337, 338, 349. 353——355, 360—362, 364, 366, 367, 374, 375, 413, 420, 421, 587, 597—605, 668, 670, 727, 743, 758,759,763,795, 806, 811, 815,857,873,878, 914
KLANAČKE BRINE 782
KLANACKO POLJE 602, 604
KLAPA VICE 240, 241, 244, 564
KLASNICA 962
KLENOVAC 317, 325, 337, 340, 341, 359, 401, 402, 406, 485 615, 647, 847, 850, 902, 903, 905, 913, 977, 978
KLENOVI 427
KLIS 213, 222, 223
KLENOVICA 850
KLISA 148, 282, 311, 514, 529, 532, 665, 666
KLEPALIŠTE 527, 530
KNEŽEVIĆI 489, 490
KNEŽEVO BRDO 762
KNIN 145, 237, 238, 375, 572, 596, 611, 612, 667, 682, 844, 876, 878, 879, 898
KNINSKA KRAJINA 576
KOLAKOVICA 160, 161, 164, 166, 176, 875
KOLEBOVAC 508
KOMIĆ 40, 413
KOMIĆSKO 244
KONJSKI VRH 489, 491
KOMPOLJE 819
KONJSKO 873, 876, 937
KONJSKO BRDO 107, 108, 126, 129, 150, 158, 314,318,324,329, 362, 365, 370,460,547,561, 724, 730, 736,762,771,811, 851, 899, 902,903,905,909, 977, 978
KOPČIĆ 962
KOPRIVNICA 27, 181, 182, 192, 947
KORAĆI 491, 494, 495
KORDOBA 126
KORDUN 136, 191, 201, 295, 323, 371, 372, 432, 441,468,535,557, 604, 606704, 731, 735, 739, 747,757, 771, 778, 823,832,838,840, 923, 926, 927,949,957,968, 982
KORENICA 11,27, 29, 57, 100, 137—139, 143—145, 178,254,314, 315, 322,323, 327, 328, 351,358,375, 385, 387,388, 413, 415, 419—424, 426,429, 485—489, 492, 494—497, 499, 501502 505—507, 535, 550,563, 568, 569*571 ’ 575, 579,587, 598, 604, 638 689 711 730, 734—738,747, 748, 771 775’776’ 879, 889, 905,808. 813. 824. 841’ 924^-927’ 929. 930 950, 956, 960, 968
KORENIČKO POLJE 467, 929
KORTTA 589
KOSA 150, 152,181, 314, 329, 336,360 369, 370, 668,724—729, 731—733,808’ 909, 981
KOSINJ 87, 114, 116, 120, 123, 126 128 130, 131,139, 143, 145, 155—15818l’ 313, 317,321, 322, 330—337,342343’ 346, 348, 350—352,359—361, 363—367’ 369, 371, 376, 434,541—543, 546,586 587, 591, 593—599,602, 604, 605,614 670, 681 682, 721—723, 725, 726, 728——731, 734—737, 739—748, 752, 758 762, 763, 795,796, 803, 806, 807,809 810, 812, 815,818—820, 825, 826,835, 838—840, 842—844, 898, 899, 901,913 950, 960, 968,971, 974, 976—97998l! 982, 985
KOSINJSKI GOLJAK 347
KOSINJSKO BRDO 112
KOSMAJ 24
KOSOVO 73, 952, 959
KOSOVSKA MITROVICA 953
KOSTAJNICA 948
KOVA CICA 635
KOZARA 451
KOZARISĆE 889
KOZJAK 736, 952
KOZJAN 346. 369, 370, 543, 589, 735, 736, 738, 747, 759, 780, 785, 909, 911, 930
KRAJNOVA DRAGA 535
KRALJEVICA 780
KRALJEVINA JUGOSLAVIJA 147, 177, 200 408, 420, 440, 447, 475, 754, 796, 809
KRALJEVINA SHS 106, 108, 171, 379, 945, 959, 963
KRALJEVO 941
KRAS 347, 665,669
KRASNO 152, 323, 337, 597, 599, 602, 603,827, 819, 820, 960
KRBAVA 143, 245, 322, 372, 422, 424, 425, 486, 495, 499, 502, 578, 579, 581, 584, 591, 605
KRBAVICA 157, 158, 313, 315, 346, 395, 486,506, 543, 547, 551, 559, 561—563, 589I 601, 672, 684
KRBAVSKA DOLINA 346, 486, 487, 498, 621
KRBAVSKO POLJE 372, 389, 405, 407, 415, 421—423, 467, 485, 569, 704, 730, 738, 739, 779, 828, 884, 894, 899, 903, 904, 910, 925—927, 929, 930, 932, 968
KRCANA 566, 667
KREMEN 566
KRESTELOVAC 942
KRČMAR 430, 472, 600, 604, 878, 935

KRIVI PUT 137, 818
KRIŽAJICA 889, 892
KRIZANOVO BRDO 108, 365
KRIŽEVCI 180, 182, 436
KRIŽPOLJE 137, 405, 435, 599
KRŠ 116, 123, 130, 151—153, 155—157, 316, 317,319,323, 331, 333—335,337, 341, 343—346,348,357,360, 366,369, 372, 376, 541, 543, 546, 586, 587, 591——594, 596—598, 602—604, 682, 731, 741—743, 747, 752, 759, 763, 797, 803, 824, 844, 903, 960
KRUPA 202, 246
KRUPANJ 790
KRUPČICA 914
KRUŠČICA 126, 193, 277, 333, 334,337, 345, 346,349,353, 354, 365, 366,373, 448—450, 594, 595, 598, 604, 725, 740——742, 758, 763, 806, 820, 915
KRUŠEVO 39
KRUŠKOVAC 248, 415, 422, 430, 431, 434, 480, 541, 575, 578, 624, 640, 673, 771, 787, 923
KRUŠKOVAČE 209—216, 218—222, 224, 225, 227—229, 231, 233, 235, 242, 312, 313, 412, 980
KUĆIŠTE 595, 602, 762
KUK 181, 581, 884, 926, 929
KUKIN DOL 326, 399—401
KUKLJIC 409, 412, 418, 431, 810, 888, 889, 892, 923, 928
KUKUŠ PLANINA 952
KULA 764
KULEN VAKUF 874, 922, 967
KUMANOVO 952
KUNJAČA 669
KUPA 134
KURJAK 40, 244, 412, 425
KUTAREVO 323, 337, 594, 602, 743, 820, 960
KUZMANOVAČA 152, 193, 200, 203, 266, 348, 352, 355,485,543, 589, 590,621, 627, 640, 647,725,731, 732, 736,738, 739, 747, 764,904,909, 910, 912,930, 933
KVARTE 107, 113, 125, 129, 131, 149, 158, 314, 317,318,325, 327, 329,331, 334, 338—341,362, 363, 365, 366,375, 669, 725, 762,771,803, 826, 899,903, 977, 978

L

LAPAC 178, 181, 372, 381, 930
LAPAČKO POLJE 924, 932, 975
LASTOVO 51
LAZIĆI 326
LEDENICE 422
LEDENIK 640, 810, 873, 887
LEPOGLAVA 176, 183, 947, 959
LETINAC 820
LETONIJA 64
LIČKA JASENICA 405, 434, 458, 460, 466, 818
LIČKI ČITLUK 884, 885, 893
LIČKI NOVI 21, 24, 68, 85, 90 136, 176, 195, 208,219, 221, 261, 281, 291,299, 300, 307,311, 312, 390, 419, 434,438, 444, 445, 511—514, 532, 534, 541, 585, 604, 605 ,608, 611, 625, 640 673 ,676, 678, 726,780, 808, 817, 846, 857,860, 862, 867, 868, 874—878, 883—885 894, 924, 928—930, 932—935, 956, 977, 978
LIČKI OSIK 143, 196, 266, 272, 280, 282, 283, 286, 288, 291—293, 295, 296, 299, 301, 351,359, 366, 368, 369, 376,401, 406, 407,410, 483, 485, 488, 512,558 561, 571,611, 627, 631, 632, 637,640[644, 652,654, 658, 664, 665, 673,678, 681, 686—689,692, 693, 697, 700,704, 709—712, 721,723, 724, 726, 730,736, 738, 756, 764,796, 807—809, 816,819, 833—835, 847—851, 853—857, 864,868, 879, 880, 882,883, 888, 896, 898—909, 924—935, 937, 938, 971—974, 976—984
LIČKO CERJE 923
LIČKO-KRBAVSKA ŽUPANIJA 67
LIČKO LEŠĆE 108, 146, 149, 150, 152, 154, 319, 331, 334, 335, 346, 359, 372, 399, 535, 586, 587, 591—593, 596, 603, 641, 734, 803, 903—905, 927, 937
LIČKO PETROVO SELO 204, 736, 924, 926, 927, 968
LIČKO POLJE 372, 420, 485, 486, 547, 565, 571, 586, 587, 594, 611, 682, 723, 727, 904, 923, 928, 954, 966
LIČKO SREDOGORJE 687—689, 696, 884, 902, 930, 931
LIKA 9, 11—14, 16, 17, 20, 22—26, 35, 37, 39, 64, 66—71, 74, 77, 79, 80, 82, 83, 87—90, 93—95, 100, 101, 103, 113, 131, 132, 134—138, 140—147, 149, 152, 153, 155, 157—159, 164, 167, 168, 173, 176, 178, 180, 181, 183—186, 189, 191, 195, 196, 208, 211, 213, 215, 255—227, 231, 232, 239, 240, 242—249, 254—256, 258, 259, 261—268, 270—272, 274, 276, 277, 282, 284—286, 288—290, 292—297, 300—304, 307, 310—315, 317, 319, 320, 323, 324, 327—330, 332, 333, 335—337, 339, 341, 343, 344, 347—350, 352, 353, 355—357, 360, 361, 363, 365—370, 372, 373, 375—378, 381—385,387,388,390, 391, 402—408, 410—412,417,420,421, 424, 425, 427—429, 431, 432, 437, 440——442 446—452, 454, 455, 457, 460—466, 468—470, 478—480, 483—486, 491, 495, 497, 499—501, 503—507, 511—513, 515, 516, 525, 529, 531, 535, 541, 543, 550——558, 560, 562, 564—572, 574—577, 581, 584—588, 590, 593, 598, 599, 601—603, 605, 606, 611—614, 616,619,625,626, 628, 629, 631—634, 636—640,642,643, 646—655, 666—668, 671, 672, 675, 677—

—683, 687, 690—692, 694, 705, 707, 709—718, 720, 722—727, 729, 730, 733, 737, 739, 741, 744, 746—752, 754—756, 759—761, 763—781, 783,785, 793—799, 802—804, 806,807, 814—817, 819—831, 833—836, 842—846, 851, 854, 857,863, 874, 879—883, 888—890, 895—897, 899, 091, 902 .904, 907,908, 910,913, 914, 922, 923,926—930,932, 939,943—946, 950, 951,954—965,968, 970,974—977, 979, 982, 983
LIKA (r) 600, 601, 669, 851—853, 856, 857, 861, 882, 883, 890—892, 894 898——902, 907, 914, 918, 924, 925, 931, 932, 934—937
LIKOVAC 400
LIPARI 173
LIPE 62, 68, 313, 616, 797, 813, 819, 824, 977, 978, 980
LIPOVA GLAVICA 107, 112, 113, 129, 132, 149, 153, 157, 158,314, 324, 326, 327, 338—341,358, 665, 668, 669, 671, 851,899, 913, 933
LIPOVAC 92
LIPOVLJE 939
LIPOVO POLJE 115, 117, 123, 127, 130, 131, 151, 153, 155, 317,319, 332, 336, 337, 343, 345—348, 352, 355, 363, 364, 368, 369, 373, 374, 597, 602——604, 735, 740—747, 752, 756, 759, 762, 796, 810, 818, 824, 835, 837, 838, 843
LISAC 589
LISINA 253, 276, 278, 279, 400, 847, 850, 906
LIŠCEV VRŠAK 906, 937
LITVANIJA 64
LIVNO 585, 842, 967
LOGORIŠTE 867, 869
LOMBARDIJA 144
LONDON 290, 303, 679, 685, 825
LOŠINJ 51, 649, 744
LOVINAC 70, 109, 276, 280, 291, 295, 302, 375, 389,430, 449, 541, 568, 574,577, 578, 628, 631, 637,665, 673, 687, 689, 700,703, 704, 844—846, 848,849, 897, 956, 957
LOVRIĆI 402
LUDBREG 182
LUG 589
LUKOVICA 762
LUKOVO 69
LUKOVO ŠUGARJE 134, 279, 464, 649, 808, 820, 877, 886, 932, 933, 938
LUKSEMBURG 61
LULICI 734, 816
LULICA STANOVI 493
LULUŠ 889, 892
LUŽINE 400
LJESKOVAC 842
LJESKOVACA 893
LJESKOVCEVA GLAVICA 273 890 922
LJUBAC 453
LJUBLJANA 817, 945, 959
LJUBOJEVICA MOST 892
LJUBOVO 110, 157, 158, 239, 240 246 254, 268, 272, 313—316, 318, 320, 322* 326, 330,331, 375,386—388, 402406 419, 420,475, 479,486—489, 491492' 494—499, 501, 505, 510, 536, 579, 588' 611, 621,627, 670,671, 687, 688,704' 726, 730,731, 734,736, 738, 739,747 803, 805, 896, 899, 902—904 914 924-^ —926, 928—930, 968
LJUŠTINOVA PILA 893
LJUTACA 878, 883, 935, 977, 978, 980

M
317,318, 487,489, 905,909
MACOLINA JAMA' 153, 179, 181, 981
MADRID 125
MADŽARI 370, 909
MAĐARSKA 15, 106, 169, 172, 963
MAGARICE 589
MAKEDONIJA 322,331 352,355
MALA JANJCA 603
MALA PLANA 355
MALI BEŠLINAC 209, 885
MALI ČANAK 589
MALI ČARDAK 903
MALI KOZJAK 856
MALI KRAJ 211, 431, 526, 533
MALI OSIK 937
MALI RI SO V AC 594
MALI STAN 763
MALI ŽITNIK 333, 602
MALO EGZERCIRIŠTE 867, 875, 935
MALO POLJE 107, 113, 116, 123,125, 127 129,153, 155,318,324,325,327, 330, 333,334, 337—339,341,365,366, 487,501,512, 665,666, 669, 670, 758, 762,812, 607—609,612 915, 933, 936, 937, 977 682,685,686, 708,719,841
MALO PUJNO 566, 714
MALOVAN 244
MARASI 851, 853, 899
MARIBOR 959
MARINA GLAVA 670, 847, 849, 850, 899—902, 906, 907, 932, 933, 936
MARKOVICI 589
MARKOVO SELO 317, 325, 331, 671, 977
MARSEJ 173
MARTIN BROD 874
MASLENICA 275, 277, 448, 449, 466, 848
MASLOV DOL 826
MATACI 449
MAZIN 667, 929
MAZINAC 758

MEDAK 88, 96, 103, 139, 140, 143, 145, 220, 235,238,239, 248, 250, 253,269, 272, 273,276,280, 282, 285, 288,291, 292, 295,296,298, 300—302, 312,322, 346, 347,363,369, 372, 373, 377,380, 381, 383,384,388, 389, 405, 407—410, 412—418, 420, 422, 424, 427—429, 431, 434, 435, 437, 439, 445, 451, 464, 471, 476, 479, 480—483, 485, 498, 499, 501——504, 511, 512, 525, 526, 539, 543, 544, 548 549, 554, 561, 563, 568, 573, 575——580, 583, 584, 599, 604, 605, 608—611, 613, 616,624, 627, 629, 631, 632,637, 640, 644,650, 652—654,658, 673,675, 676, 678,681,685, 686, 689, 692—710, 712, 716,718,719, 721, 741, 764,771, 781 783,787,795, 796, 803, 805,807, 808, 810,813,817, 818, 824, 830,831, 835, 839,841,843, 845, 846, 848,851, 853 854, 864, 874, 880, 884, 886, 888——894, 896, 897, 899, 901, 902, 906—909, 922—933, 954, 955, 957, 965, 966, 970—974, 976—984
MEDITERAN 138
MEDVJEĐAK 600
MEĐUGORJE 435, 502. 705, 706, 766
MEKINJAR 55, 64, 370, 372, 406, 439, 607, 608
MELJINOVAC 181
METLA 189, 600, 887, 894
MEZIMOVAC 107, 156, 317, 318, 324, 327, 333, 338—341, 359, 366, 372, 375, 820, 936
MILEUSNIĆI 487, 491, 495
MILISAVLJEVICI 401
MILKOVIĆA STANOVI 903
MILKOVICA VAROŠ 798
MIRICA VAROŠ 561
MIŠČEVIĆI 267
MLAKVA 116, 123, 151, 153, 155—157, 181, 317, 319,321—323, 325, 336, 337 341,343—346, 348—350,352, 357, 360, 366,369, 372, 373, 587, 591—593, 598, 603, 682, 731, 741——743, 747 752, 759, 762, 797, 803, 824, 841, 843, 914, 977, 978, 981
MOČILA 815, 914
MOGORIĆ 24, 204, 238, 239, 242,243, 245, 247, 256,261,263, 264, 268,270, 271, 273, 280,284,288, 289, 291,302, 307, 309, 377,380,381, 383, 389,395, 404—406, 409,412 , 413, 415 , 420, 421, 423—430, 435, 437, 477—480, 499, 501—504, 511, 512, 539, 540, 544——547, 549, 551, 553—556, 565, 568, 573—575, 577, 583, 585, 607—609, 614, 616, 620, 622—624, 627—630, 640, 644—647, 663 , 673,677, 688—693, 695,699, 702, 703, 705 708, 718, 735, 741,754,755, 759, 764’,771, 776, 781, 782, 786—788841, 924, 929, 930, 954, 966,977, 982
MOKRONOG 842
MOLAT 415, 456, 465, 468, 470, 804 809, 819
MOSKVA 629
MOSLAVINA 500, 585
MOST 156, 346, 352, 359, 543, 762, 771,
MOSTAR 922
MURGICI 589
MURJANOVICA 189
MUŠALACKO MALO SELO 900, 906, 937
MUŠALUK 127, 255, 262, 280, 283, 284, 291, 293,294,351, 366, 405—407,410, 411, 435,602,604, 611, 625, 626,640. 676, 686,709,710, 726, 756, 764,*19b*, 809, 826,883,899, 906, 907, 935,937, 978, 981, 982
MUTILIC 33

N

NAŠICE 970
NDH 153, 168, 172, 174—178, 185, 192, 210, 211, 226,239, 264, 265,309,311, 316, 325, 374,378, 399, 441,447,453, 476, 586, 613,666, 668, 671,741,781, 796, 799, 823,876, 897, 943,950,960, 964, 979
NEBLJUSI 541, 842, 930
NERETVA 434, 638, 841—843
NEVESINJE 947
NEZDRAVKA 153, 614, 981
NIKŠIĆ 487, 491, 494, 495
NIN 447, 450, 451, 454, 456, 458, 469
NIŠ 953, 955
NORVEŠKA 61, 975, 979
NO VAL JA 278, 863
NOVCICA 78, 161, 163, 165, 438, 439, 805, 854, 866, 867, 874, 876, 899, 900, 902,338, 935
NOVI PAZAR 953
NOVI SAD 219
NOVI VINODOLSKI 163
NOVIGRAD 447, 449—452, 458, 714
NOVOSELIJA 355, 407
NOVO SELO 195, 282, 444, 853, 897
NUNIĆ 246

NJ

NJEMAČKA 15, 49, 56, 67, 76, 86, 144, 146, 169, 172, 178, 214, 230, 309, 316, 324, 373, 457, 475, 476, 516, 650, 735, 738, 781, 812, 818, 958, 975, 979

O

OBLI KUT 968, 980
OBIJAJ, 152, 435

OBRADOVIĆI VAROŠ 164, 166, 452, 809, 863, 866
OBROVAC 277, 278, 447, 449, 450 456——458, 460, 461, 463—467, 469, 470, 568, 714, 715, 717, 778, 880
OČIJEVO 959
OGNILO 938
OGULIN 24, 88, 104, 105, 111, 138, 166, 512, 682, 879, 924, 933
OLANAK 533
OLIB 465, 466
ONDIC 28, 29, 33, 39, 40, 48, 64, 322
OPALJENA STRANA 529
OPAL.ENICA 478
OPSENICE 110
ORAOVAC 950
ORLOVO BRDO 422
ORNICE 168, 208—211, 213, 227 235, 239, 310, 419, 431,501, 512, 538,543, 608, 616, 624, 628,629, 640 647,673, 678, 782, 787, 808,884, 885, 889,977, 978, 980
OROVAC 581
OSIP 849
OSOJ 266
OSTROŽAC 924
OSTRVICA 239, 242, 248 251, 265266, 271, 383, 401, 405,407, 410, 419,423, 435, 437,452,475—482, 485, 496,499 501, 512,539,540, 562—564, 573,575,' 600, 607,615,616, 621, 627—630,640, 645, 647, 673, 677,681, 682, 687,700, 708—710, 755,759,764, 787, 808809, 824, 840,845,846, 851, 876, 880!884, 894, 899,900,924, 931—934, 978980, 982
OŠTARIJE BAŠKE 181, 187, 280, 283, 299, 307,376,450, 460—462, 464,466, 467, 513,514,563, 594, 614, 640,678, 713, 797,806,816—819, 845, 846,848, 855—857, 859—863, 867, 870, 874, 876——878, 884, 886, 894, 895, 897, 908, 924, 929, 932—935, 937, 938
OŠTRA 390, 513—515, 575, 726, 856, 858, 860, 862, 863, 866, 868, 874—878 883, 934, 935, 977
OŠTRAC 594, 595
OŠTRELJ 842
OŠTRI KOZJAK 886
OTEŠ 129, 330, 333, 338, 349, 353, 354, 364, 599—602, 727, 743, 800, 806, 882, 883, 894
OTEŠICA 600, 901
OTOCAC 11, 12, 60, 96, 100, 108,120, 136—138, 140,143—145, 150,153,154, 181, 324,337, 347, 348, 360, 363,369, 370, 434,435, 463, 485, 496, 555,558, 562, 587, 590—593, 595, 599, 638, 665, 669, 679,682, 689, 700, 713, 720,724, 728—731, 736,738, 741, 743, 744,752, 760, 766, 771,774—776, 778—780,794, 807, 810,817, 818, 824, 825, 827,828, 844, 845,848, 873, 874, 879, 898,899, 903, 904, 908, 909, 924, 927 929 932 933, 936, 938, 939, 958, 960'
OTRIĆ 178, 241, 243, 321, 567, 568 570 922, 929

p

PADANI 243, 434, 614, 667, 810 819
PAG 182—188, 203, 276, 278, 454456 460, 468, 571, 713, 717, 860, 863876' 877, 932, 933, 937, 938
PAKLENICA 465, 466, 468, 714
PAKRAC 180, 182, 191, 436
PALESTINA 67
PALEŽ 856, 892
PALJEVINA 856, 858, 878
PAPARIŠTE 595
PAPUČA 309, 412, 417, 418, 431434, 568, 573, 578, 616, 667, 759, 764,781, 782, 787, 788, 797, 845 891, 892,922, 923, 977, 978, 980
PARAPET 380, 418
PARIZ 20, 126, 945
PARIPOVICI 594, 603
PAVKUŠA 153, 181, 981
PAVLICE 893
PAVLOVAC 101, 204, 209, 239, 245, 247——249, 252, 262, 270, 271, 291, 295, 302, 412, 420,426, 435, 471,475, 477,478, 480, 485,499, 501—503, 539—541,543, 544, 551, 568, 575, 608,614,616,620, 621, 624, 627—630, 632,633,635,640, 645, 647, 673,675, 677,681,684,685, 700, 706, 708,750, 754,755,764,771, 781, 782, 957, 977, 978, 980, 982
PAZARIŠKA ULICA 866, 867
PAZARIŠKO POLJE 894
PAZARIŠTE 87, 114, 117, 120, 131, 132, 134, 139, 143,145, 155—157,173,181, 203, 261, 313,333, 335,350,358,360, 361, 365—367, 370, 372, 374,376,390, 511, 513,515, 541—543, 586,587,594, 596—605, 670, 681, 721, 723, 725—728, 732 736, 739—744, 752,758,763,796, 797,' 799, 800, 803, 805—807,809,811, 812, 815, 816, 819, 820, 825, 826, 835——840, 863, 879 880, 887, 894—899, 901, 902, 909, 913, '914, 936—939, 966, 968, 971—974, 976—978, 981, 982, 984
PEĆANI 406
PEĆINSKO 604
PEJNOVICI 153, 181
PENSILVANIJA 116
PERJASICA 966, 968
PERUŠIĆ 9—11, 17, 20, 68—71, 76, 79, 80, 84—90, 94, 96, 100, 106—110, 112——124, 126—134, 147—150, 153, 155——157, 181, 200, 207, 295, 301, 302, 313—315, 317, 318, 320, 323—331, 333, 335—341, 345—348, 350-352, 356—362, 364—372, 374—376, 378, 401, 402, 405——407, 435, 360, 483, 485, 487, 488, 535,

537, **540—544,**546, 547,550, 551,556, 562, 563,566, 568, 571, 586, 587,589, **590,** 593,594, 596, 597, 601, 605,608, 612, 625,664, 666, 668—671,682—684, 685, 689, 700, 704, 710, 720—732, 733—
—746, 748, 749, 756—759, 762, 763, 765, 766, 770, 771, 774, 776, 778, 781, 790. 795—797, 799, 800, 802, 803, 807—
—809, 812, 814, 816, 817, 819, 821, 823, 826, 828, 829, 835—842, 844—851, 853—
—857, 873, 879, 880 883, 888, 896, 898—
—911, 913—915, 922, 924—930, 932—934, 936—939, 945, 951, 957, 960, 971—979, 981—984
PERUŠICKO POLJE 400, 902
PERZIJA 970
PEŠTA 170, 172
PETRICANI 451
PETRINJA 67, 159, 942
PETROVA GORA 949
PETROVAC 202
PETROVARADIN 970
PIPOTA 299
PIRINEJI 124
PIROVIŠTE 875
PLAŠKI 436, 460, 572, 639, 650, 783, 826
PLAVCA DRAGA 436
PLAVNO 611
PLECAŠI 223
PLITVICE 12, 24, 129, 138, 160, 255, 310, 323, 328, 360, 405, 435, 436
PLITVIČKA JEZERA 25, 64, 131, 255, 434, 435, 486, 639, 821, 828, 894, 904, 927, 929, 930, 932, 943, 954, 957, 960
PLITIVICKI LJESKOVAC 744, 904, 929
PLOČA 39, 178, 238, 239, 247, 263,268, 270, 271,291, 377,382,385, 386,388, 389, 405, 411—416, 419, 421—424, 427, 429, 433,435, 479,480,499, 501—503, 512, 543,556, 573,577,579, 607,608, 611, 616,627, 629—631,673, 677,681, 682, 684,686, 687,689,754, 756,804, 824, 923, 929, 931, 954, 966
PLOČANSKI KLANAC 322, 385, 387, 388, 413,414, 420—422,428, 434,435, 486, 536,548, 575,585,682, 687,688, 903, 954, 956, 966
PLJEŠIVICA 95, 372, 468, 484, 565, 579, 580, 738, 955, 957
PLJEVLJA 167
POCAZBINA 401
POCERNICI 590, 730, 734, 762
POCITELJ 167, 203, 209, 220, 226, 235, 239, 245,248, 272,278,282, 286,290, 291, 309,312, 346,377,380, 383,385, 405, 407—412, 417, 418, 429—431, 434, 437, 439,445, 464,468,471, 473,480, 511, 512,531, 533,539,541, 543,544, 548, 549,551, 553,554,565, 568,605, 607, 608,610, 624,629,631, 632,640, 644, 645,647, 649,660,661, 673,678, 681, 682,684, 687,691,695, 699—701, 713, 714,719, 735,741,750, 759,764, 771—787 803,808, 810, 830, 839,879, 880, 883—885, 888, 889, 892—894,896, 899, 908, 923, 925, 970, 977, 980, 982
POČUČE 477, 479, 931
PODASTRANIJA 122, 127, 156, 353
PODBJEL 65
PODBOJIŠNO SELIŠTE 903, 905
PODGORA 448
PODGORJE 143, 225—230, 275—280, 286, 287 290, 296, 300—302, 447—450,452, 453, 458—460, 463—466, 468—470,566, 695, 701, 704, 705, 713—717, 810
PODJELAR 595
PODLAPAČ MS
PODLAPAČA 202, 389, 422, 423, 427, 435, 476, 479, 485—487, 498, 512,540, 561, 575, 611, 644, 725, 732, 738,765, 896, 929, 966
PODLAZAC 588
PODOBLJAJ 594
PODOŠTRA 189, 280, 311, 512, 513, 801, 806, 813
PODOTEŠ 121, 604
PODOVI 400, 401, 489—491, 504, 507—
—509, 627, 647, 762, 780, 903
PODRINJE 68
PODRAVINA 154
PODRAVSKA SLATINA 781
PODSTRANA 349, 354, 599, 600
PODUM 100, 960
PODVAGANAC 600
PODVINJE 68
POGLEDALO 245, 387, 388, 505, 579, 594, 926
POKUPLJE 566
POLDINA GLAVICA 857, 858
POLIČNIK 457
POLOJ 975
POLJAN 115, 116, 123, 130, 151,153,155, 156, 317, 319, 323, 330, 333,334,336, 524, 586, 587, 591—593, 595,598,599, 682, 731, 741—743, 747, 824,843,885, 977, 978, 981, 982
POLJANAK 323, 595, 752, 818
POLJICE 40, 57, 136, 244, 453, 455, 456, 464, 687, 879
POLJSKA 58, 134, 970
PONOR 347
PONORAC 556
POPINA 241, 321
POPOVAČA 111, 333
POPRATNJAK 181, 187
POSAVINA 566
POSEDARJE 447, 451, 453, 468, 469
POTKONJACI 211, 893
POTKOREN 734, 904
POTKOSA 730
POTREBIĆ 452
POZAREVAC 166
PRAG 70, 109, 119, 945
PRAŽIĆ 372
PREDVAGANAC 338
PREKA STRANA 847, 850

PRENJ 842
PRERADOVI 893
PRIGRADA 124
PRIJEBOJ 138, 323, 486, 744, 923, 924, 926, 929
PRIMORJE 301, 355, 363, 463, 570, 684, 741, 877, 881, 895, 898, 933
PRIŠOJ 211
PRIŠTINA 953
PRI VLAKA 451, 454, 456
PRLJEVO 965
PROGON 937
PROGOON 937
PROZOR 820, 842
PRPIĆ 860, 887
PR VAN SELO 85, 107, 112, 113, 116, 124, 125, 129, 131, 149, 153, 155, 157, 158, 314, 317, 318, 324, 325, 327, 330, 338—341, 358, 359, 365 366, 664—671, 883, 900, 905—907, 913, 936, 977, 978
PRVANA 727
PSAT 143
PULA 958

R

RAB 278, 713
RADAKOVIĆ I 444
RADLOVAC 267
RADOŠEVIĆI 893
RADUČ 39, 139, 239, 248, 268, 273—275, 286, 290, 291, 377, 383, 387—389, 405—408, 411, 412, 415, 420, 422, 423, 430, 435, 445, 448, 480, 483, 501, 503, 511, 512, 541, 543, 563 571, 575, 576, 578—580, 582—585, 605, 607, 609,611, 616,624, 629, 630, 640, 645—647,673, 675,676, 678, 682, 689,694,697,698, 715, 719, 764,771,781,787, 808, 819, 845,886,888,889, 899, 922928, 931, 954, 956, 966,975, 977, 978, 980
RAKIĆI 401, 487, 489—495, 506, 507
RAKITA 856
RAKOVICA 930
RAMLJANI 587—593, 602,603, 731,738, 909, 924, 926—928, 930,932, 933,975
RASOVAČA 798, 901
RASTIĆI 315
RASTI 888
RASTOKA 21, 23, 155, 260, 280, 290, 329, 333, 440, 442—444, 515, 617, 625, 626, 640, 673, 676, 799, 800, 807, 811, 824, 882, 883, 939, 977, 978
RASTOVAČA 878, 892
RATKOVIĆ POLJANA 489
RAVANJSKO 466
RAVNA GORA 277
RAVNI DABAR 461, 839, 876, 937, 938
RAVNI KOTARI 468, 714—718, 880
RAVNI VRH 724, 847, 849, 850, 902, 906
RAZBOJNA DRAGA 275
RAŽANAC 447, 449—456, 458, 459, 469
RIBARSKA BANJA 952
RIBNIK 138, 208, 211, 212, 250, 251, 268, 280, 282, 301, 310—312, 325, 372, 380 389, 396,412,423, 427, 437, 471,476, 479, 483,485,498, 502, 503, 512,525, 526, 563, 575, 583—585, 596, 604, 605, 609—611,615,624, 627, 632, 640,664, 667, 709,719,788, 796, 806, 817,846, 848, 851—854, 864,886,888, 890—894, 897, 898, 906, 923—925, 927, 928, 931, 931, 956, 975, 977, 978, 980
RIČICE 568, 845, 846, 848
RIJEKA 51, 275, 307, 366, 461, 510, 549, 698, 819
RIM 172, 844
RISOVA KOSA 529
RISOVAC 597, 937
RIVA 877
RIZVANUŠA 24, 134, 231, 262, 280, 283, 299, 300, 313, 390, 410, 461, 511, 533, 534, 604, 605, 631, 640, 673, 676, 787, 802, 819, 854, 856, 861, 874, 877, 878, 882, 884—886, 888, 891, 977
ROGIĆI 249
ROSULJE 282
ROVNIČKI VRH 317
RTINA 449, 451
RUDANOVAC 556
RUDINCI 602
RUDINKA 336, 363, 368, 594, 595, 726, 740, 745, 759, 762, 842
RUDNIK 337, 742, 743
RUDOPOLJE 592
RUJA 762
RUJNICA 902
RUJNO 448, 466
RUNJEVICA 902, 903
RUSAVKE 851, 853, 927
RUSIJA 27, 70, 106, 114 788,806, 892,893,

SAD 12, 67, 108, 112, 116, 120, 124, 340, 374
SADIKOVAC 885
SADLOVAC 405, 434, 435
SANDŽAK 364, 842
SANSKI MOST 180
SARAJEVO 111, 171, 687, 817
SAVSKA BANOVINA 44
SAVSKA CESTA 949
SELAC 436
SELCI 693, 695
SELINE 278, 460, 465, 466, 715, 716
SELIŠTE 342, 360, 442, 589, 594, 806, 902, 977, 978, 980
SENIČIŠTE 211
SENJ 83, 109, 137, 145, 173, 363, 364, 373, 434, 450, 461, 463, 713, 714, 718, 817, 819, 820, 844, 845, 874, 898, 924, 932, 933, 938, 939

SENJSKO BILO 820
SERDARI 485, 491, 734
SERTIĆ—POLJANA 323
SIENA 29, 174
SIKLOS 963
SINAC 108, 587, 591, 592, 725, 742, 743, 845, 937
SINJ 145
SIRIJA 970
SISAK 110, 111, 946—949
SITNIK 409
SITVUK 372
SJENICA 953
SJENOKOS 401, 487
SKOPLJE 941
SKRAD 535
SKRADIN 246
SLANO 176, 178, 182, 186—188, 313, 863
SLAVONIJA 109, 111, 159 165, 310, 347, 500, 585, 757, 833, 964, 967, 974, 975
SLAVONSKA POŽEGA 75, 111, 970
SLAVONSKI Brod 67, 68, 159 165—167, 967, 969, 975
SLOVENIJA 77, 138, 837, 929, 959, 975
SLOVENSKO PRIMORJE 51, 535, 929, 930, 932, 974
SLUNJ 138, 441, 748, 802, 815, 914, 924, 926, 929, 951, 968
SMEDEREVO 965
SMILČIĆI 457, 458
SMILJAN 21, 23, 24, 68, 77, 84, 87, 134, 143, 154—156, 164, 168, 180, 195, 242, 251, 255, 256,260, 261, 283, 288, 286,291, 292, 309, 313, 319,329, 330, 366, 374, 377,382, 389, 411,431, 433, 436—446, 480, 511, 513, 515, 541, 543, 558, 563, 586, 600, 602-—605, 607 615—618, 625, 626, 629, 631, 640, 652, 670, 673, 776, 678, 681, 692, 693, 697, 712, 725, 726, 752, 756, 781, 787, 795—801, 805—808, 810, 811, 815, 819, 823, 824, 826,834, 835, 856, 860, 863,866,868, 873—876,878, 879, 882, 883,899, 901, 962, 972—974, 976—982, 985
SMILJANSKA ULICA 866, 867, 875
SMILJANSKO POLJE 128, 366, 605, 799, 816, 854, 857, 861, 866, 873—876, 883, 977, 978, 980
SMIRNA 29
SMOKOVIĆI 458
SMRČEV BRIG 887
SOLINE 863
SOLJANI 974
SPLIT 20, 21, 38, 124, 175, 189, 237, 387, 453, 469, 498, 535, 681, 958
SRB 137, 181, 249, 267, 321—323, 388, 435, 478, 495, 501, 615, 842 876, 922, 929, 950, 969
SRBIJA 137, 169, 171, 195, 264 310, 364 399, 500, 534, 941, 942, 952, 953, 967, 969, 974, 975, 977
SRBSKI KLANAC 321, 922
SREDNJA GORA 40, 55, 64, 240, 244, 263, 302, 309, 322, 323, 346, 388, 404, 406, 422—426, 429, 437, 439, 468, 565, 566, 654, 685, 703, 735, 738, 879, 930
SREDNJI ISTOK 384
SREDOGORJE 95, 266, 303
SREMSKA MITROVICA 959, 975
SREMSKI KARLOVCI 199
SRIJEM 174, 183, 500, 585, 969
SSSR 16, 17, 19, 20, 22, 27, 30, 31, 34, 40, 42, 45, 49, 55, 56, 59, 61, 64, 65, 70, 86, 87, 93, 101, 115, 117, 126, 128, 132, 133, 180, 214, 315, 320, 326, 356, 375, 384, 441, 475, 482, 649, 765, 832, 942, 946, 947, 956, 970
STARA GRADIŠKA 162, 167, 178, 182
STARČEVIĆI 862
STARI PERKOVCI 159
STARIGRAD 448-450, 452, 454, 460, 460. 464—468, 695, 701, 704, 713—716, 848, 863, 949
STARIGRAD-PAKLENICA 268, 276—278, 282, 448
STARO SELO 856
STOJEVIĆ DRAGA 353—355
STOLICE 480, 790, 791
STRAŠNO BRDO 602
STRAŽBENICA 267
STRELIŠTE 513—515
STUDENCI, 109, 117, 123, 130, 148—157, 182 202, 320, 321, 323, 325, 333, 343—266,269,288, 359, 360, 372, 562, 586, 590, 290,295,340, 596, 597, 605, 614, 682, 723, 725, 374,347,761, 758, 762, 797, 803, 846, 899, 903,909,910, 914, 951, 977, 978
STUPAĆINOVO 806
SUŠAK 187, 306, 307, 448, 596, 820, 823, 938
SUŠANJ 594, 603, 887, 895, 898
SUTJESKA 638, 841, 843, 974
SUVAJA 145, 181
SV. IVAN 333, 839,840 854,
SV. JURAJ 820, 939 913,933,936,
SV. MARKO 339—341, 359, 372, 762, 771, 812, 936
SV. ROK 252, 577, 845
SV. VID 349, 936
SVETOZAREVO 953
SVRAĆKOVO SELO 314, 588, 621, 627, 842, 928

Š

ŠADRVAN 87, 258. 308, 524, 527
ŠALAMUNIĆ 157, 239, 246, 314—316, 320, 323, 346, 369, 370, 372, 406, 434, 543, 552, 554, 606, 621, 627, 678, 685, 842,
ŠALJEVUŠA 529, 531

ŠAMNICA 820
ŠARANOVA JAMA 178, 196, 197, 199
ŠARIĆ KUĆIŠTE 810
SĆEPAN POLJE 843
SEGANOVAC 747, 787
SEVIĆA JAMA 150, 153, 799
SEVIĆI 981
ŠIBENIK 51, 60, 90, 200, 237 246, 448, 453
SIBULJINA 226, 227, 229, 230, 276, 448—451, 460, 464—466, 468, 543, 676, 713—715, 797, 810
ŠID 176, 975
ŠIJANOV KLANAC 254, 387, 388, 579, 956
SIKIĆI 856
SILJEGOVAC 952
ŠIROKA KULA 24, 68, 86, 145, 148, 180, 193, 200, 239,242, 246, 248, 251,255, 262, 266, 273,283, 288, 293, 314,326, 351, 389, 399—402, 407, 410, 419, 423, 437, 475—478, 480—483, 485, 487—490, 492, 493, 495, 499, 501, 504, 507, 508, 510, 512, 513, 539, 558, 561, 564, 573, 575, 589, 590, 608, 611, 613—616, 621, 627—631, 640, 646,647, 660, 667, 673,677, 704, 709, 710,730, 732, 736, 738,739, 780, 781, 795—797, 803, 805, 809, 819, 824, 840, 846—851, 880, 896, 899—904, 907, 909, 924—926, 930, 933, 936, 958, 959, 968, 975, 977, 978, 980, 982, 983
ŠKADRICA 266
ŠKAMNICA 820
ŠKARE 100, 587, 592, 819, 904, 960
ŠKRLJAK 370, 670, 733, 812, 908, 909, 911—913
ŠKRLJEVO 818
ŠKVADRE 333
ŠPANI JA 25, 36, 80, 85, 112, 124—126, 384, 947, 959
ŠPANJUŠA 355, 800, 806
ŠPILNIK 154
ŠTIKADA 181
ŠTIROVACA 374, 815
ŠTITAR 903
ŠTULIĆA GRADINA 421
ŠUJICA 842, 967
ŠUPLJA STIJEVA 401
ŠUSUNJ 464, 465, 467 640, 762, 771, 860, 873, 933, 938
SUŠNJARICA 531, 888, 922, 923, 928
ŠVICA 181
ŠVICARSKA 959, 975

TAKALICE 410, 857, 858, 870, 887, 888, 894
TARA 842
TEPŠANOVAC 489—491
TERGNIER 126
TITOVA KORENICA 550, 924, 950 956 960, 968
TOBOLOVAČKI VRH 603
TOLIĆ 370, 372, 910
TOMAŠEV VRH 878
TOMAŠEVIĆI 181
TOMAŠEVO 909
TOMČAJ 892
TOPUSKO 535, 652, 780, 951, 962
TORINO 137, 173
TORTOZA 124
TRAVICA 810
TRAVNIK 193, 585
TREBIŽNJIK 328, 669
TREĆI RAJH 42, 46, 140, 180
TREPČA 40
TREŠNJIĆI 211
TRIBANJ 276, 278, 279. 449, 450, 464—466, 468, 695, 701, 704, 713, 715, 716
TRIGLAV 169
TRN A V AC 323, 400, 929
TRNOVA 426
TRNOVO 842
TRNOVAC 13, 79, 173, 189, 191, 195, 196 200, 202, 203,205, 207, 242,261,280, 283, 290, 291,315, 390, 410,444,461, 511, 515, 588,589, 640, 797,801,819, 820, 854, 856—858, 861, 872,875,879 882—884, 886, 912, 926, 977
TRNOVITA DOLINA 317
TROMEĐA 589
TROŠELJ 279, 465, 632, 640, 676
TROURA 421, 575
TROVRH 421
TRST 51, 929, 930, 932, 974
TUK 787
TULUZ 55
TURJANSKI 149, 314, 323, 347, 587, 588, 602, 603, 933
TUSICE 388, 412, 421
TUŠILOVIĆI 968

U

UDBINA 11, 38, 40, 55, 57, 64, 65, 100, 137—139,143,144, 175, 178, 322,350, 375, 413, 414, 421, 423-425, 434, 485—487, 501, 502, 505, 538, 552, 564, 568, 570, 571,575, 586—588,590, 607,611, 682, 686—689, 703,711,725,734,738, 766, 775,776, 778, 819,832, 841,924, 926, 929—932, 954, 957, 964, 966, 968
ULARICA 400
UMČIĆ 427
UNA 134, 183, 501, 927, 929, 932
URA 461, 464, 856, 859, 860, 866, 867, 873, 876—878, 937, 938
UREMOVIĆ 589, 730
URI JA 401,
UZELCI 153, 181, 360, 883, 893

VAGANAC 334, 354, 370, 444, 597, 599—
—601, 763, 913
VALJEVO 435, 942, 967, 969, 975
VARAŽDIN 182, 299, 947
VAROŠ 314, 325, 326, 338, 444, 726—729
VEDRO POLJE 222, 223, 862, 885
VEKAVAC 444
VELAGUSA 273, 890, 891, 922, 928
VELEBIT 9, 14, 15, 54, 61, 74, 95—97,
99, 134, 161,173, 181, 186—188,199,
200, 202, 203,207—211, 213, 214,219,
220, 222, 224—227, 229, 231—233,244,
249, 270, 274,278, 292,302, 312,313,
320, 348, 363,372, 374,377, 378,380,
381, 383, 384, 391, 393, 394, 396, 398,
400—402, 404, 409, 413, 421, 431, 432,
440, 444 445, 447, 449, 451, 452,454,456,
459, 460, 465, 468, 474—476, 480, 484,
486, 487, 498—502, 511—513, 525—528,
530, 531, 540,543—546, 550, 564—566,
573—575, 578,581, 584, 596, 608,617,
624, 628, 632, 650, 652, 655, 661, 684, 687,
693—696, 701, 703—706, 713—716, 720,
735, 737, 751,782, 800, 802—804,808,
810, 815, 817—820, 825, 838,848,853,
855 856, 858, 860, 863, 866, 874, 876—
878, 880, 884—887, 890, 892—895, 899,
901, 933—935, 937, 938, 943, 954, 955,
957, 966, 968, 970, 974
VELEBITSKI KANAL 450, 546, 464,
465, 468, 886
VELIKA BASACA 856, 859, 860, 866,
867, 876, 877, 938
VELIKA BRITANIJA 49
VELIKA KAPELA 134, 590, 593, 596, 599
VELIKA KLADUSA 370, 951
VELIKA KOSA 594
VELIKA PLANA 354, 355, 374, 800, 815
VELIKA POLJANA 566
VELIKA POPINA 243, 244
VELIKA VIDOVACA 589
VELIKA VRATA 898
VELIKI BESLINAC 209, 220, 884, 885
VELIKI ČARDAK 724
VELIKI KRAJ 211, 224, 444, 525, 782, 885
VELIKI RISOVAC 594
VELIKI STAN 763
VELIKI ŽITNIK 121, 333, 601
VELIKO KRČEVO 948
VELIKO RUJNO 468, 714
VELONJ 489
VERSAJ 49
VINODOL 143, 447, 448
VINJEVAC 447, 451, 458
VIROVITICA 955
VIS 465, 468, 470, 543, 566, 702, 704, 714,
715
VISOČANI 457
VISOČICA 209, 220, 224, 226, 235, 275,
527
VISOKO BRDO 204, 811
VISUĆ 26—28, 39, 40, 48, 55, 64, 264,
322, 429, 581, 687, 926
VLADIČIN HAN 953
VLASOTINAC 953
VLAŠKO BRDO 251, 253
VODASTRANIJA 763
VODICE 448
VOJVODINA 75
VRANIK 389, 430, 845, 846, 966
VRANOVAĆA 486
VRANOVINE 337, 338, 800
VRANJAK 266
VRANJE 952
VRATA 859—862, 867, 876
VRATNIK 137, 599, 932
VRBANJA 969, 974
VRBOVSKO 138
VREBAC 24 , 88, 101, 104, 167, 178, 193,
201—205, 207, 209, 210, 239, 240, 242,
244, 245, 247—250, 252, 253,261, 267,
268, 270, 271,283, 284, 289,291—296,
302, 303, 309, 346, 377,380, 382,383,
389, 401, 407, 409, 412,424—426,430,
434, 435, 437, 439, 475—480, 484,485,
487, 498, 499, 501—503,512, 517,520,
521, 539—541, 543, 544, 546, 547, 549,
551 553—558, 562, 563, 565. 568, 573—
—575, 577, 578, 583, 585, 604, 607—611,
614, 615, 620—622, 624, 627—629, 632,
633, 640, 644, 645, 647,659, 673,677,
678, 681, 682, 684, 687,689—691,697,
699—702, 706, 708, 709,713, 718,738,
741, 750, 751, 755, 756,759, 764,771,
781—783, 787, 788, 795,796, 804,805,
811, 816, 830, 841, 845,848, 851,876,
879, 880, 883,884, 888—890,899—902,
907 913, 924,926, 930—932,977—978,
980] 982
VREBAČKE STAZE 422, 427, 479, 682,
700, 822, 824
VRELO 926
VRHOVINE 131, 136, 178, 323, 336, 347,
372, 388, 485—487,496,506, 507,571,
590—592, 599, 640, 665,844, 845,903,
904, 924, 927, 932, 937, 956
VRLJAJAC 526, 529
VRPILA 499
VRSI 451
VRŠČIĆI 884
VUČITRN 953
VUČJA DRAGA 901
VUČJAK 594, 602, 900, 902, 906, 931, 937
VUJNOVIĆ BRDO 862, 874—876, 891,
898, 924, 925, 931
VUKAVA 487, 489, 491, 850
VUKELIĆ SELO 156, 157, 319, 331, 333,
342, 360, 363, 594, 595, 597, 742, 763,
803
VUKMIROVIĆI 493
VUKOV MOST 849, 850
VUKOVAC 913

VUKOVAR 107, 108, 180
VUKŠIĆ 262, 272, 283, 293, 294, 612, 711, 756, 764, 809, 876, 900

Z

ZABARA 123, 319, 323, 341, 343—345, 348, 366
ZABARJE 763, 771
ZABLATE 444, 977, 978, 980
ZADAR 15, 26, 29, 51, 134, 226, 246, 277, 278, 366, 488, 449, 452—459, 464, 469, 698, 714, 824
ZAGORACKA VAROŠ 892
ZAGREB 2, 13, 18—21, 24, 26, 54, 59, 63, 68, 70, 71, 75, 76, 79, 83, 89, 90, 100, 104, 107, 109,111,115, 116, 119,120, 122—124, 126—128,132, 134—137,140, 141, 143, 146,147,149, 150—152,154, 159, 161—173,175,179, 182, 184—187, 189, 204, 205,250,255, 257, 262,263, 267, 271, 311,316,339, 387, 406,408, 434, 455, 500,535,536, 540, 541,544, 550, 551, 554,555,574, 585, 605,664, 666, 672, 681,691,692, 694—697,699, 730, 740, 741,750,756, 757, 764,769, 780, 813, 820, 822, 823, 825, 838, 841, 851, 855, 862, 865,868,877, 897, 914,943, 945—949, 951,959,969, 971, 974,975, 979
ZAJEČAR 953
ZALUŽNICA 465
ZAVIDOVIĆI 182
ZAVODE 239, 245, 247—249 252 262 271, 291, 295, 420,435, 475,477',478' 485, 499, 539—541,544,553, 608 616' 620, 621, 627—629,632,635, 640 645' 673, 675, 677, 681,684, 754, 755 759 764, 771, 787, 977, 978, 980, 982
ZELENGORA 638, 843
ZEMUN 948
ZLATIBOR 585
ZRMANJA 240, 241, 243, 246, 567, 568 570, 611, 845, 849, 854, 922, 965
ZULEŠEVICA 435, 585, 956, 975
ZUBAR 850, 851, 899—901, 931

Ž

ŽABICA 68, 184, 280, 511, 512, 863, 866, 873, 884, 885, 933, 934, 968, 978
ŽEGAR 246
ŽENEVA 176
ŽITNIK 129, 353—355, 360—366, 763, 800, 806
ŽIVULJE 535, 588, 589
ŽUMBERAK 434, 929, 975
ŽUTA LOKVA 137, 599, 933

Tumač skraćenica

AFŽ	–	Antifašistička fronta žena
AH	–	Arhiv Hrvatske
AIHRPH	–	Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske
AVNOJ	–	Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije
CK KPH	–	Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske
CK KPJ	–	Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije
DFJ	–	Demokratska Federativna Jugoslavija
DZ	–	Društvena zaštita
FNRJ	–	Federativna Narodna Republika Jugoslavija
GŠH	–	Glavni štab Hrvatske
HAK	–	Hstorijski arhiv Karlovac
HRSS	–	Hrvatska republikanska seljačka stranka
HSS	–	Hrvatska seljačka stranka
HSZ	–	Hrvatska seljačka zaštita
HURA	–	Hrvatska revolucionarna ustaška akcija
JAZU	–	Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
JDS	–	Jugoslavenska demokratska stranka
JNA	–	Jugoslavenska narodna armija
JNOF	–	Jedinstvena narodnooslobodilačka fronta
Kl	–	Komunistička internacionala
KK KPH	–	Kotarski komitet Komunističke partije Hrvatske
KNOO	–	Kotarski narodnoslobodilački odbor
KPH	–	Komunistička partija Hrvatske
KPJ	–	Komunistička partija Jugoslavije
MK	–	Mjesni komitet
NDH	–	Nezavisna Država Hrvatska
NKOJ	–	Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije
NOB	–	Narodnooslobodilačka borba
NOO	–	Narodnooslobodilački odbor
NOP	–	Narodnooslobodilački pokret
NOR	–	Narodnoslobodilački rat
NOV	–	Narodnooslobodilačka vojska
NOVH	–	Narodnooslobodiilačka vojska Hrvatske
NOVJ	–	Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije
OK	–	Okružni komitet

OK KPH	—	Okružni komitet Komunističke partije Hrvatske
PK	—	Pokrajinski komitet
POJ	—	Partizanski odredi Jugoslavije
PPK	—	(Čete) protiv pete kolone
PUO	—	Pomoćni ustaški odred
RAVSIGUB	—	Ravnateljstvo za javni red i sigurnost
ROC	-	Rajonski obavještajni centar
RUŽA	-	Revolucionarna ustaška ženska akcija
SAD	-	Sjedinjene Američke Države
SDS	-	Samostalna demokratska stranka
SDK	—	Seljačko — demokratska koalicija
SFRJ	—	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SKOJ	—	Savez komunističke omladine Jugoslavije
SKP (b)	—	Svesavezna komunistička partija (boljševika)
SMG	—	Savez mlade generacije
SP	—	Stranka prava
SRH	—	Socijalistička Republika Hrvatska
SSSR	—	Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
SUBNOR	—	Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata
UNS	—	Ustaška nadzorna služba
uo	—	Ustaška obrana
USAOH	-	Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske
USAOJ	-	Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije
VII	-	Vojnoistorijski institut
VŠ	-	Vrhovni štab
ZAVNOH	—	Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske
ZKRZ	-	Zemaljska komisija za utvrđivanje ratnih zločina
ŽFT	—	Žrtve fašističkog terora

Sadržaj

JAKOV BLAŽEVIĆ
Predgovor 7

DR ĐURO ZATEZALO
Riječ urednika..... 9

JAKOV BLAŽEVIĆ
Društveno-političko stanje, razvitak i utjecaj KPJ u kotaru Gospić
do 1941. godine..... 11

ILIJA UZELAC
U Gospiću od 1935. do 1940. godine..... 26

FERDO TOPLAK
Revolucionarni omladinski pokretu Gospićkoj gimnaziji 66

STOJANKA ARALICA
Napredna đačka omladina Učiteljske škole Gospić (1937—1941. go-
dine V4

MILORAD MIŠČEVIĆ
Organizacija SKOJ-a i njen rad u selu Vrepcu, Pavlovcu i Zavodu
do ustanka 1941.....101

IVAN ARBANAS VANJA
Političke i privredne prilike u kotaru Perušić, između dvaju ratova . 106

DR GOJKO VEZMAR
Aprilski rat, talijanska okupaoija i uspostava ustaške vlasti u kotaru
Gospić i kotaru Perušić 1941. godine.....133

IVAN ARBANAS VANJA
Perušićki kotar u prvim danima okupacije i ustanka 1941. godine . . 147

ŠTEFICA SERDAR SABOLIĆ
Sjećanje na ilegalni rad u Gospiću (august—oktobar 1941 godine) . . 159

FRANJO ZDUNIĆ LAV
Ustaški zločini na Jadovnom i u nekim drugim logorima smrti uz osvrt
na njihove korijene..... 168

MANE ČANAK
Kako sam pobjegao iz ustaškog logora »Jadovno«.....200

BRANKO CETINA
Sjećanja na zatvor u Gospiću i bijeg iz logora »Jadovno« 203

DANE RAJČEVIĆ
Zločini ustaša nad stanovnicima Divosela, Čitluka i Ornica u prvoj polovini augusta 1941. godine.....209

GOJKO MATIĆ
Prve ustaničke puške i pokolj u Divoselu 1941. godine.....230

BRANKO KRNJAIĆ
Nabava i kupovina oružja u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji 1941. godine..... 237

DANE POPOVIĆ
Ustanički dani u selima Vrebac, Zavode iPavlovac..... 249

DUŠAN T. GRAOVAC
Komunistička partija i savez komunističke omladine u borbi za slobodu, bratstvo i jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda kotara Gospić od travnja 1941. do oslobođenja.....255

DENI VUJNOVIĆ
Neka sjećanja o organizaciji KPJ i njenom djelovanju u Divoselu do ustanka 1941. godine.....306

IVAN ARBANAS VANJA
Organiziranost i djelatnost antifašističkih organizacija i organa vlasti u kotaru Perušić tokom narodnooslobodilačkog rata.....313

MILAN KUPREŠANIN
Vojno-političko savjetovanje u Metku i stvaranje Prvog ličkog partizanskog odreda »Velebit«.....377

DANE KOVAČ
Sjećanja na neke događaje u Širokoj Kuli, 1941. godine 399

STEVO MAODUŠ
Juirišna četa — udarna jedinica ličkog narodnoslobodilačkog partizanskog odreda »Velebit«..... 402

MILAN SIJAN
Akcije partizanskog odreda »Marko Orešković« u Smiljanu i Metku . 437

PERO MILINOVIĆ
Smiljanska partizanska četa.....440

TODOR RADOŠEVIĆ
Partizanska grupa, četa, odred d bataljon »Plavi Jadran« 447

JOCO NJEGOMIR
Drugi bataljon Prvog ličkog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda »Velebit« od formiranja do zaključno sa borbom na Ljubovu . 475

VOJISLAV RADAKOVIĆ
Neuspjeli napad talijanskih okupatora na Mogorić (12. aprila 1942. godine 501

DANE LASTAVICA
Pregovori s Talijanima i razmjena zarobljenika kod Široke Kule, marta 1942. godine..... 504

VLADIMIR MANDARIĆ
Združena dejstva u zapadnoj Lici jula 1942. godine..... 511

GOJKO MATIĆ
Pionirska partizanska četa u Divoselu 524

JANJA HRŽENJAK KRAJNOVIĆ
Organizacija i rad partizanske zdravstvene službe u kotaru Gospić i Perušić ratne 1941. i 1942. godine..... 535

MANE BORČIĆ
Razvoj zdravstvene djelatnosti na području kotara Gospić i kotara Perušić u toku narodnooslobodilačkog rata (april 1942—april 1945.) . 550

MILAN BASTA
Formiranje Treće ličke brigade i njene prve borbe..... 572

ĐORĐE J. ORLOVIĆ
Borbe u zapadnoj Lici (septembar—oktobar 1942.)..... 586

MILAN GRUBIĆ
Gospićki područni bataljon..... 606

DUŠAN T. GRAOVAC
Nastanak, razvoj, organizacija i djelatnost NOO-a kotara Gospić od 1941—1945. godine..... 612

IVAN ARBANAS VANJA
Perušićki skojevci pred rat i u prvoj godini rata..... 664

MARIJA KUPREŠANIN
Stvaranje organizacija AFŽ-a i njihova djelatnost tokom NOR-a u kotaru Gospić..... 671

JOVAN BABIĆ
Organizacija i rad vojno-pozađinskih organa u kotaru Gospić i kotaru Perušić od 1941. do 1945. godine..... 681

MANE BORČIĆ
Kulturno-prosvjetna i propagandna djelatnost u kotaru Gospić i kotaru Perušić tokom NOR-a..... 749

MARIJA OBRADOVIĆ
Školstvo na oslobođenom teritoriju kotara Gospić od 1941—1945. godine 780

IVAN MILKOVIĆ SENJO
Neki podaci o radu obavještajne službe tokom NOR-a na području kotara Gospić i kotara Perušić..... 790

DR GOJKO VEZMAR
Osnivanje i rad JNOF-a u kotaru Gospić i kotaru Perušić 1944. i 1945. godine..... 821

DANE LASTAVICA
Ranjenici Kosinjani na Neretvi i Sutjesci..... 841

ĐORĐE ORLOVIĆ
Borbe na teritoriji Gospića i Perušića (april—maj 1943. godine) . . 844

DR PETAR KLEUT
Borbe jedinica operativnog štaba za Liku ako Gospića i na teritoriji Perušića (oktobar 1943—januar 1944.)..... 879

IVAN ARBANAS VANJA
Napad ustaša na rukovodstvo NOB-e perušićkog kotara, u zaseocima Gornji Lulici i Škrljak, 26/27. ožujka 1944. godine..... 908

TODOR RADOŠEVIĆ
Konačno oslobođenje Gospića i Perušića..... 922

NARODNI HEROJI

TODOR RADOŠEVIĆ
Antončić Mate Milan-Velebit..... 941
Blažević Juraja Jakov..... 943
Budak Karla Divko..... 945

PERO DAMJANOVIĆ
Butorac Karla Anka..... 946

DR ĐURO ZATEZALO
Dimić Todora Nada..... 948

TODOR RADOŠEVIĆ
Hećimović Martina Nikola-Bracija..... 950

NADA JOVANOVIĆ
Javorina Milana Savka Saša..... 951

TODOR RADOŠEVIĆ
Korica Ilije Stevan-Lola..... 954
Kuprešanin Nikole Milan..... 955
NoVković Jovana Momčilo..... 957
Orešković Jose Marko-Krntija..... 958
Pejak Save Slavko..... 960
Pejnović Drnitra Kata..... 962
Počuča Dane Mile..... 963
Pokrajac Mane Smilja..... 965
Radaković Stojana Lazo..... 966
Rakić Miloša Dragan..... 968
Vuksan Pa via Petar-Pekiša..... 970

ZDENKA KRIVOKUĆA
Pali borci i žrtve fašističkog terora s područja kotara Gospić i kotara Perušić tokom NOR-a 1941—1945..... 971
Palei borci s područja kotara Gospić i kotara Perušić 1941—1945. . . 986
Žrtve fašističkog terora i rata područja kotara Gospić i kotara Perušić 1941—1945..... 1046

Umrli od tifusa s područja kotara Gospić i kotara Perušić 1942—1945. 1188
Nosioci partizanske spomenice 1941. godine.....j 194
Kazalo ličnih imena.....1211
Kazalo geografskih imena.....1247
Tumač skraćenica.....1264
Sadržaj.....1267

KOTAR GOSPIĆ I KOTAR PERUŠIĆ
U NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU 1941—1945.

Izdavač
HISTORIJSKI ARHIV U KARLOVCU, Lj. Šestica 5
SKUPŠTINA OPĆINE GOSPIĆ, Marka Oreškovića 55

Za izdavača
Dr ĐURO ZATEZALO
DAVORIN ALAR

Redaktor
Puk. TOD OR RADOŠEVIĆ

Oprema i grafičko uređenje
Graf. ing. ROKO BOLANĆA

Lektori
VERA BATELJ, prof.
Mr. SIMO KARAPAND2A

Korektor
KATICA MESAROŠ

Kazalo ličnih imena
MILAN ROMČEVIĆ

Kazalo geografskih imena
MIRJANA PEREMIN, prof.

Daktilografi
VERA BANJANIN, JELENA KOVAČEVIĆ i ANKICA POPOVIĆ

Strojni slog
ĐURĐA BERNADI, BISERKA HLEB i DRAGICA MEHKEK

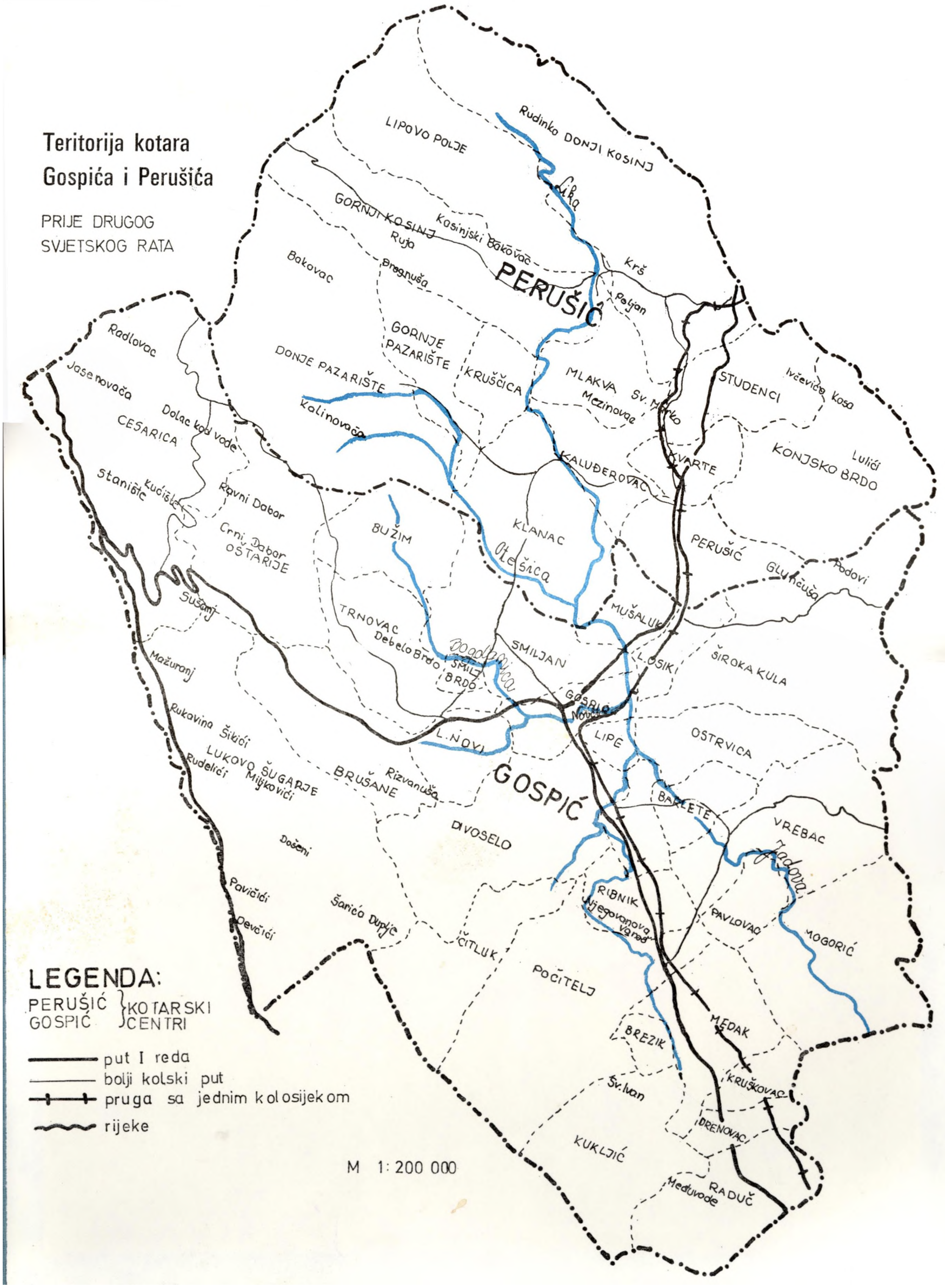
Prelom
VLADIMIR MILETIĆ

Naklada
2 000 primjeraka

YU-ISBN 86-80783-04-8

Teritorija kotara Gospića i Perušića

PRIJE DRUGOG SVJETSKOG RATA

LEGENDA:

PERUŠIĆ, GOSPIĆ } KOTARSKI CENTRI

- put I reda
- bolji kolski put
- pruga sa jednim kolosijekom
- rijeke

M 1:200 000